

Cyprianus, Thascius Caecilius

Opera

Paris 1726

2 P.lat. 451

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10634681-1

1776

Jungviordi del. et Sc. M.

B.
S. IV.
70.

2° P. Lat. 451.

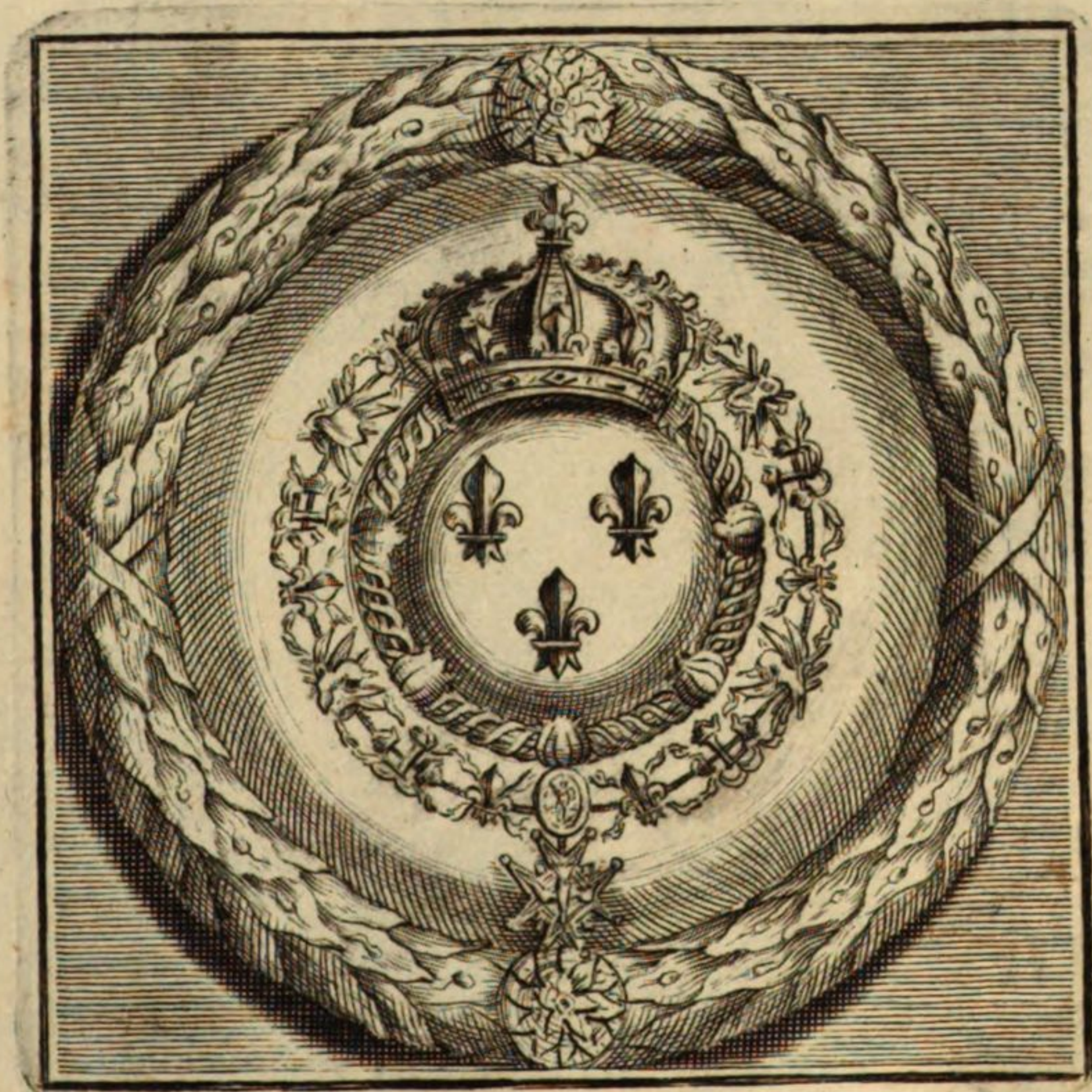
Patres latini
Cyprianus

Sec. III. flor. circa 258.
pag. 168.

SANCTI
CÆCILII CYPRIANI
EPISCOPI
CARTHAGINENSIS
ET MARTYRIS
OPERA

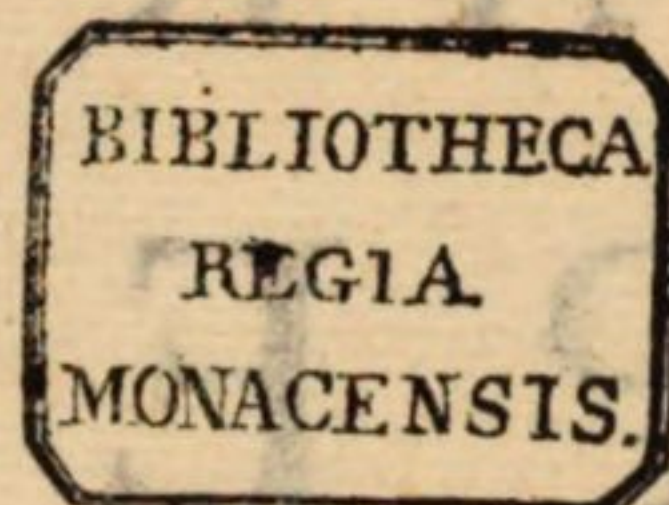
MSS. codices recognita & illustrata studio ac
labore STEPHANI BALUZII Tutelensis.

*solvit post BALUZIUM, ac Præfationem & Vitam
SANCTI CYPRIANI adornavit unus ex
monachis Congregationis S. Mauri.*

PARISIIS,
X TYPOGRAPHIA REGIA

M. DCCXXVI.

P R Æ F A T I O

*In qua post enumeratas Sancti Cypriani operum editiones,
de S. Martyris doctrina pluribus disseritur.*

AD hanc præfationem aggredienti nec S. Cypriani laudes persequi necessarium videtur, nec Baluzii laborem commendare. Conspirans omnium in Cypriani admiratione consensus, favoris aucupia non desiderat: editori suffragatur eruditionis fama & plurima in antiquis scriptoribus edendis & emendandis industria. Multa quidem exstant Baluzii laborum monumenta, nec cuiquam fere concedit, qui rem litterariam auctius ditaverit; sed præterquam quod ad hoc extremum opus longo usu exercitatus accessit, numquam aliàs videtur operæ & labori minus pepercisse in vetustis codicibus undique comportandis & evolvendis. Jussus hac urbe abscedere anno 1710. consilium edendi Cypriani non abiecit, nec intermisit laborem, quem tamen redux sub finem anni 1713. novo conatu repetiit, ac tandem typis cœpit mandare anno 1717. Jam prelum absolverat genuina Cypriani opera ac maximam partem Baluzii annotationum, cum eum utiliter laborantem vita defecit die 28. mensis Julii, anno ætatis 88. Christi 1718. Mortuo Baluzio non sine litteratorum omnium desiderio, novæ hujus editionis opus diu interruptum pependit; sed anno 1724. R. admodum P. domnus Dionysius de Sainte Marthe Superior generalis congregationis sancti Mauri, pluribus rogante Typographiæ Regiæ Præfecto, rem uni ex suis commisit, qui libenter oneri successit, & ab alio adjutus telam à doctissimo viro nondum absolutam pertexere conatus est, cum iis edendis & emendandis quæ Baluzius intacta reliquerat, tum vero, ut in pluribus aliis Patribus percommode factum est, uberius de rebus gestis Cypriani deque illius doctrina differendo. Ut promissis satisfiat, nonnullæ S. Martyris sententiæ in hac præfatione, quam vita Cypriani proxime sequetur, æquis ponderibus examinandæ sunt; sed antea variæ illius operum editiones recensendæ videntur.

Variæ operum Cypriani editiones quæ in ipsis typographiæ incunabulis adornatæ ac postea pluribus in locis repetitæ sunt, quanta fuerint hujus scriptoris legendi studia declarant. Tres antiquissimæ memorantur: Romana an. 1471. per Conradum Sweinheim & Arnoldum Pannartz. Veneta, an. 1471. per Vindelinum Spirenses; tum quæ dicitur innominata, quia nec urbis nec typographi nomen adscriptum. Testatur editor Oxoniensis usum se esse tribus editionibus. *Ad manum habui*, inquit, *editiones vetustissimas, Spirenses anni 1471. innominatam cui nec patria nec ætas affigitur, necnon illam Remboldi anni 1512. sed tamen editio illa, quæ Spirensis vulgo dicitur, non Spiræ, sed Venetiis excusa, ut jam observarunt eruditorum nonnulli; & eorum errori, qui illam Spiræ attribuant, locum dedit nomen Vindelini Spirensis, à quo perfecta fuit anno 1471. Nam Joannes Spirensis mortuus est Venetiis anno 1470. ejusque officio & laboribus in eadem urbe successit frater Vindelinus, cui proinde debetur hæc editio. Id patet ex his versibus, qui ad calcem editionis librorum de Civitate Dei ab eodem Vindelino adornatæ leguntur:*

Qui docuit Venetos exscribi posse Joannes

Mense fere trino centena volumina Plini,

Et totidem magni Ciceronis Spira libellos.

Ceperat Aurelii: subita sed morte peremptus

Non potuit ceptum Venetis finire laborem,

Vindelinus adest ejusdem frater & arte

Non minor: Hadriacæ morabitur urbe.

M. CCCC. LXX.

Ex his maxime dubium videtur quod ait post nonnullos alios eruditus auctor Annalium Typograph. tom. 1. Vindelinum in Germaniam abiisse & anno 1471. Bartholdi opera ibi edidisse. Recenset idem scriptor libros à Vindelino Venetiis an. 1572. & 1577. editos.

Prodiit Parisiis anno 1512. alia editio operum Cypriani ex typographia Bertoldi Rembolti, & Joannis Waterloes. Accesserunt in hac editione cardinalia Christi opera, expositio in symbolum Apostolorum & passio S. Cypriani; libro sive epistola de Aleatoribus, & aliis nonnullis, quæ ad Robertum Fortunatum missa fuerant, in aliud tempus rejectis. Is enim Robertus Fortunatus provinciam recognoscendorum Cypriani operum suscepit; vel potius, ut ipse testatur in epistola nuncupatoria ad Ruricium Blesensem, virum senatorium, eo aut lectionibus aut rebus familiaribus occupato, Guillelmus Potetus *opus insigne relegit, emaculavit, & annotationibus quibusdam non neglegendis, locorumque biblicæ & aliorum citationibus, vel, ut aiunt, quotationibus ad marginem perpulchre multoque cum labore donavit*: post epistolam nuncupatoriam alia ab eodem Fortunato apposita est, quæ de utilitate librorum Cypriani, ac de ejus eloquentia pertractat, cum hac inscriptione C. de P. Jacobo Grasolario civi Veneto salutem dicit. Cæterum hæc editio satis accurata est, ac in multis, quæ perperam in sequentibus editionibus mutata fuerant, cum codicibus mss. consentit. Dicit Erasmus usum se esse *præsidio trium editionum, Romanæ, qua nihil vidi, inquit, depravatus & tamen hæc alicubi profuit: cujusdam alterius, cujus titulus excidit, & Badianæ*. Editio illa, quam Erasmus celeberrimo Badio attribuit, eadem videtur esse ac Rembolti; observat enim Erasmus librum de cardinalibus Christi operibus *in editione Badiana separatim haberi à reliquo volumine*: id quod videre est in Rembolti editione, qua jam absoluta hoc opus separatim additum fuit. Alia editio, cujus titulus exciderat, forte eadem fuit ac innominata. Quod spectat ad Romanam; testatur Fridericus Rheinartus usum se esse *ambabus illis ex inclytæ reipublicæ Noribergensis bibliotheca benevolentissime communicatis operum Cypriani editionibus, anno jam tum M. CCCC. LXXI. ante typographica vix adulta publici juris factis, Romana, haud dubie diversa ab illa qua Henr. Gravius in edit. Colon. anno 1544. præter Badianam quamdam & aliam usum se esse, nihil autem depravatus vidisse scribit, & Spirensi, cujus artifex Vindelinus quidam laudatur*. Gravius cum Erasmo confundit Rheinartus; nec cuiquam facile probabit Romanam editionem anni 1471. qua usum se esse dicit, diversam esse ab ea quam Erasmus commemorat.

Erasmus qui tot sanctorum Patrum editionibus præclare de re ecclesiastica & litteraria meritus est, suam in Cypriano operam non passus est desiderari. Prodiit eo accurante Cyprianus an. 1520. Basileæ fol. ex officina Frobeniana, sed multo quam in superioribus editionibus locupletior. Primus enim in lucem edidit Erasmus litteras de hæreticis baptizandis ad Quintum, ad Jubaianum & ad Pompeium, ac sententias episcoporum in concilio Carthaginensi tertio: ejusdem diligentiae debentur tres tractatus; de Laude Martyrii, de Disciplina & Bono Pudicitiae, & ad Novatianum hæreticum, quos etsi Cypriano abjudicant plerique critici, nemo tamen antiquissimos & Cypriano dignos negaverit. His adjunctæ fuerunt duæ orationes Cypriano affictæ. Sensit Erasmus, vir emunctæ naris, hæc opera non esse Cypriani, sed quod satis mirari non possum, aliud opus, cujus auctor Diocletiani & belli adversus Turcas meminit, inter certissimos Cypriani fetus ascribit; librum dico de Duplici Martyrio ad Fortunatum, quo invento visus est sibi, si ei credimus, magnum quemdam thesaurum invenisse. *Hunc in verustissima, inquit, bibliotheca repertum adjecimus; utinam & liceat cætera hujus viri salutaris scripta pervestigare*. Sed hujus libri artificem esse Erasmus, ac ingenii sui opus Cypriano subdidisse pronuntiat Henricus Gravius, cui videtur hac in re Pamelius assentiri. Certe hæcenus nec bibliotheca, ex qua hunc librum eruit Erasmus, cognita cuiquam fuit; nec codex, quo se usum esse indicat, cujusquam in manus pervenit. Et res & verba styli Erasmi redolent; & quod suspicionem auget, nonnulla Scripturæ testimonia, ut observat Pamelius, ita prorsus in hoc libro, ut in aliis Erasmi elucubrationibus redduntur. Hæc editio sæpe repetita variis in locis, ut Basileæ apud eundem Frobenium anno 1525. 1558. fol. addit Fabricius 1540. fol. ut Coloniae 1525. 1544. ut Lugduni 1528. 1537. 1544. 1554. Parisiis 1541. sed de his rebus tam parum convenit inter eos qui Scriptores Ecclesiasticos recensere, aut librorum texuere catalogos, nihil ut certo statuere possit, nisi qui has omnes editiones oculis suis viderit, quod mihi fateor usu non venisse. Inter has autem editiones insignis illa est ac præcipue memoranda, quam Henricus Gravius doctissimus Dominicanus anno 1544. Coloniae dicitur accurasse; sed monet Baluzius in notis, p. 598. hanc editionem non ab ipso Gravio adornatam fuisse, sed ab alio, qui usus est quodam exemplari edito, Gravii partim conjecturas, partim ex codice mss. varias lectiones ad marginem continente. Recenset Fabricius editiones Cypriani operum Coloniae anno 1520. apud Henricum Alopecium: Venetiis anno 1547. Antuerpiæ anno 1541. addere potuisset 1542. apud Joannem Crinitum. Thomæ Jamesii Cyprianum redivivum Londini 1600. numerat idem Fabricius, qui & de his rebus, & de iis a quibus Cyprianus vernaculis linguis illustratus, aut nonnulla illius opera separatim edita sunt, consuli potest.

Quidquid ex Cypriani operibus adhuc in bibliothecis latebat, id Paulus Manutius & Guillelmus

Morelius tam accurate collegerunt, ut nihil post eos repertum fuerit, quod Cypriano posset adscribi: Pauli Manutii operâ lucem viderunt liber de Spectaculis & Epistolæ in ordine Pameli 5. 17. 19. 23. 26. 27. 29. 30. 38. 39. 60. 78. 80. 82. 83. Adhibiti sunt codices vetustissimi ad hanc editionem, quæ Romæ prodiit apud Paulum Manutium anno 1563. Nuncupata est S. Carolo Borromeo qui, ut ibidem testatur Manutius, totus in eam curam incubuerat, *ut omnia Cypriani scripta, mendis antea deformata, in veterem illam integritatem ac speciem, accersito etiam Verona miræ vetustatis exemplari, accurata doctorum virorum industria restituerentur.* Transtulit Morelius in suam editionem quæcumque Paulus Manutius è tenebris eruerat; hisque addidit epistolas Firmiliani ad Cyprianum, Celerini ad Lucianum & Luciani responsionem, epistolam Celsi ad Vigilium, libros de Aleatoribus, adversus Judæos qui insequuti sunt Christum, de duodecim Abusionibus sæculi, cœnam Cypriani, & carmina S. Martyri adscripta. Prodiit editio anno 1564. sed antequam absoluta esset, immortuus est huic labori doctissimus typographus de re ecclesiastica & litteraria optime meritus. Nuncupatoriam epistolam Carolo IX. inscripsit Adrianus Turnebus. In ea Regem Christianissimum precatur, ut liberos & uxorem Morelii, quos ille inopes reliquerat, beneficentia sua juvet, aliquidque elargiatur, ad æs alienum studio de Republica benemerendi contractum, luendum atque dissolvendum, ac annua Morelio ab Henrico rege constituta, sed quibus perfrui temporum iniquitas ac æarii angustia non permiserant, liberaliter restitui jubeat atque persolvi.

Cyprianum non auxit Pamelius, sed pluribus locis ope codicum mss. emendavit, novo epistolarum & aliorum operum ordine, eruditis notis, vita ex ipsius operibus collecta, indicibus copiosis illustravit. Antequam Manutii & Morelii editiones prodirent, jam Pamelius statuerat hunc laborem suscipere; sed ejus consilium interpellarunt studia theologica ac profectio in Gallias. At ubi vidit duas illas editiones; sperans se illarum & aliarum vetustiorum & codicum mss. præsidio aliquid accuratius & suis numeris absolutius elaborare posse, tanto animi ardore in opus incubuit, ut omnia typis matura essent anno 1566. sed Belgici motus moram attulerunt. Prodiit tandem hæc editio Antuerpiæ anno 1568. ibidem repetita est anno 1589. Colonia 1617. Parisiis autem 1574. 1603. 1616. 1644. Addit bibliotheca Barberina Paris. 1607. & 1632. Fabricius Paris. 1633. & Colon. 1617. 1632. sed hæc, ut jam dixi, non valde certa. In catalogo librorum bibliothecæ Lugduni Batavorum recensetur editio Colon. Agrip. 1575. Antevertit Pamelius Joannem Harrisium Anglum Thomæ Moro quondam à secretis, qui idem consilium intendebat edendorum Cypriani operum. Is libenter Pamelium juvit variis sui exemplaris lectionibus; operam eidem navarunt Joannes Clemens medicus, etiam Anglus; necnon Antonius & Valerius Cauchii jureconsulti Ultrajectini fratres, communicatis patris sui castigationibus & conjecturis. Hæc discimus ex Pamelio in epistola nuncupatoria, quæ inscripta est Viglio Zuichemo Frisio, S. Bavonis apud Gandavenenses præposito.

Simon Goulartius edidit Genevæ anno 1593. opera Cypriani, ordinem Pameli & contextum sequutus, sed de suo addens longas & operosas ad legendum observationes, quibus Pamelium refellere & S. Cyprianum Calvinistam facere conatus est. Prodiit Parisiis anno 1648. editio Rigaltii aucta libro de Rebaptismate, quam sequuta est in eadem urbe an. 1666. editio Priorii cum notis Rigaltii & aliorum, adjunctis Cypriano scriptis Minucii Felicis, Arnobii, Commodiani, necnon Julii Firmici de errore profanarum religionum. Nova editio epistolarum Cypriani, prætermisiss aliis pertractationibus, prodiit anno 1681. cujus titulus sic habet; *S. Cæcilii Cypriani Carthaginensis episcopi ac tandem martyris ac aliorum quorundam ad ipsum vel in simili causa scriptæ epistolæ LXXXIII. ordine Pameliiano locatæ, ex editione Goulartiana in sectiones divisæ, & cum S. Augustini ad Cypriani argumenta de baptismo hæreticorum responsionibus suo loco subjunctis, variis etiam Pameli, Rigaltii, aliorumque lectionibus & conjecturis, ut & Gratiani in decreto, Lombardi in libris sententiarum, ac Thomæ Aquinatis in summa theologiæ, allegationibus in margine notatis, & aliquot denique utilibus indicibus seorsum editæ, studio Friederici Reinharti theol. in universit. Altdorfina P. P. & ecclesiæ ibid. ministri. Altdorfi typis & impensis Henrici Meyeri universitatis typographii.*

Proxime sequuta est anno 1682. Oxoniensis editio è theatro Seldoniano, cum codicibus mss. collata, notis Pameli, Rigaltii ac ipsius etiam editoris illustrata, pluribus aucta pertractationibus Arnoldi Bonæ-Vallis abbatis, Cypriani Antiocheni Confessione, & antiquo paschali computo. In hac adornanda editione duorum protestantium episcoporum enituit industria, Joannis Felli Oxoniensis episcopi, & Joannis Pearsonii Cestriensis; quorum primus editionis summam in se suscepit, alter annales Cyprianicos, qui sancti Martyris operibus præfiguntur, non sine multa eruditionis laude elucubravit. Hæc editio recusa est Bremæ anno 1690. Amstelodami 1699. ita Fabricius; sed aliter visum Casimiro Oudins, qui tres editiones commemorat post primam Oxoniensem.

Nec tot Cypriani operum editiones, nec honorifica non paucorum hominum de novissima Oxo-

nienſi judicia Baluzium deterruerunt, quominus novam ſuſciperet. Nam cum videret ſingulis editionibus ſua ineſſe vitia, dum aut vitioſi codices mſſ. adhibentur, aut ſuperiores editiones, ubi opus non erat, emendantur; ubi opus erat, incaſtigatæ relinquuntur: non deſperavit S. Martyris contextum ſic emendari poſſe, ut purus & intaminatus tandem aliquando prodiret. In hoc potiffimum penſo elaborandum ſibi eſſe intelligens, præter codices mſſ. qui Pamelio, Rigaltio & Angliſ uſui fuerant, alios circiter triginta in ſubſidium ſibi adhibuit. Horum notitiam infra ſubjiciam, qualem ex Baluzii notis colligere licuit: nam cum varias lectiones vir eruditus è codicibus mſſ. excerptas in exemplaribus editis inferuiſſet, diſtracta ſunt hæc exemplaria cum aliis bibliothecæ Baluzianæ libris, neque ex illis niſi perpauca reperire potui. Addidit etiam Baluzius obſervationes & notas, in quibus plerumque rationem eorum reddit, quæ in contextu immutanda judicaverat, interdum etiam, ut abundabat eruditione, in antiquis rebus illuſtrandis ſtylum exacuit. Perinique facerem, ſi, cum illius elucubratio præter pauciſſimas paginas ipſo adhuc vivente excuſa fuerit, ex debita illius labori laude aliquid in me derivarem; quinetiam cum mihi illius notas expendere, & cum ipſo S. Cypriani contextu contendere per tempus non licuerit; judicium meum non interponam, ſed publico aſſentiar. Non tamen diſſimulare poſſim me ſæpe animadvertiſſe contextum Cypriani, ut ab homine doctiſſimo in tanta codicum mſſ. copia fieri par erat, percommode emendari.

Quod ſpectat ad opera Cypriano adſcripta, jam bona pars typis mandata fuerat, cum Baluzium nobis mors abſtulit. Præter tres illas pertractationes, de Spectaculis, de Laude Martyrii, & de Rebaptiſmate, quas Baluzius cum genuinis Cypriani operibus conjunxit; abſoluti erant libri de Bono Pudicitæ, de Aleatoribus, ad Novatianum Hæreticum, de Montibus Sina & Sion, duæ orationes Cypriano aſſectæ, tractatus Arnoldi Bonæ-Vallis abbatis, de noviffimis verbis Domini in cruce, ejuſdem liber de cardinalibus Chriſti operibus, duobus aut tribus foliis exceptis. In his quæ ſupererant emendandis & edendis elaborandum fuit. Atque equidem, ſi novam Cypriani operum editionem ſuſcepiffem, fateor me non pauca ex tam gravi ſarcina deoneraturum fuiſſe. Sed cum intelligerem vicariam me operam ad hanc editionem abſolvendam afferre; cautius mihi agendum fuit. Itaque retinui quidquid habuit editio Pamelii; quia ſic viſum Baluzio fuerat. Sed ex iis quibus Angli Cyprianum onerarunt, neceſſarium eſſe duxi elucubrationes Arnoldi Bonæ-Vallis de operibus ſex dierum, & de laudibus beatæ Virginis, ejuſdemque Meditationes expungere; tum ne volumen nimiam in molem creſceret, (auctum enim fuiſſet decem foliis) tum quia alia exſtant in bibliothecis noſtris ejuſdem Arnoldi opera, quæ pari jure ac tres illæ elucubrationes, in hanc editionem recipi debuiffent. Placuit eruditis viris, quos in conſilium adhibuimus, ut neutris aditus daretur. Computum paſchale, quod iidem Angli ediderant, eliminare ſtatuerat Baluzius; & cum opera Cypriano adſcripta ex editione Oxoniienſi excerptiſſet, iſtud de induſtria omiſerat. Eo libentius illius voluntati obſequuti ſumus, quod hic libellus nec Cypriano tribui poſſit, nec cuiquam valde prodeſſe, ac præterea variarum lectionum ſilva & longioribus notis luxuriaret, quæ ad inſtitutam hujus editionis rationem accommodari non poterant. Haud equidem numeraverim inter meliora antiquitatis monumenta Confessionem Cypriani, quam editor Oxoniienſis latine vulgavit; ſed tamen quia eam Baluzius omittendam non eſſe judicavit, ac præterea in pretio fuit apud Gregorium Nazianzenum, Eudociam & Photium; non modo illam in hac editione deſiderari non paſſus ſum; ſed etiam in locum Latinæ interpretationis, quam pluribus locis hiulcam, innumeris aliis corruptam Angli dederant, Græcum ipſum contextum ex bibliotheca illuſtriſſimi Comitſ de Seignelay liberaliter ſuppeditatum, ac novam interpretationem ſubſtituere non dubitavi. Spuria opera ſic edere inſtituerat Baluzius, ut habentur in Oxoniienſi editione: id quod perſpici poteſt ex his quæ typis, eo adhuc vivente, mandata diximus. Sed cum viderem ex his monumentis nonnulla eſſe magni pretii, eaque quo ſæpius cum Cypriano edita fuerant, eo plures nævos traxiſſe; vetuſtas editiones & antiquos codices mſſ. quotquot in hac urbe reperiri potuerunt, in ſubſidium vocavi, eorumque ope & præſidio plurima majorem in modum deformata, præſertim in libro de Singularitate clericorum, Expoſitione ſymboli, & epiſtola Celſi ad Vigilium in priſtinum nitorem reſtitui. In hoc etiam Baluzii veſtigia premere non potui, quod cum ſuas ille notas poſt contextum rejeciſſet, ego varias lectiones margini appoſuerim. Sed nec Baluzio notis interdum uberioribus indulgenti, nec mihi in ſola contextus emendatione immoranti aliter facere integrum fuit. Ad hanc emendandi contextus operam alia acceſſit, quam pro facultatis mediocritate, in explananda S. Cypriani doctrina, in rebus illius geſtis ad criticæ normam expendendis, navavimus.

I. *Cypriani ſententia de unitate & inſallibilitate Eccleſiæ.*

Quæ ex Cypriani ſcriptis ad veritatis deſenſionem eruere aggredimur, ea quo magis perſpicua ſunt

sunt & ad omnium captum accommodata, eo minus cavillando eludi possunt; & quo maiorem tertio Ecclesiæ sæculo admirationem habuerunt, eo aptiora videntur ad eos permovendos, qui tria Ecclesiæ priora sæcula rejicere non audent. Scribebat Cyprianus doctis pariter & indoctis, ejusque doctrina non tantum in Africæ luce versabatur, sed in Italiam navigabat & ad remotissimas Occidentis Orientisque ecclesias perferebatur. Itaque illius de Ecclesia, de Sacramentis, excepta de baptismo hæreticorum quæstione, de Christi divinitate ejusque gratia testimonia, non unius episcopi, nec ecclesiæ unius, sed omnium illius ætatis catholicorum testimonia existimari debent. Quemadmodum autem unitatis amor inter virtutes Cypriani præcipue enituit, sic in ejus scriptis nihil vehementius commendatur, nihil accuratius defenditur, quam unitas Ecclesiæ. Facile profecto ex ejus dictis tria potissimum perspiciet quisquis non omnem amorem veritatis animo ejecit; 1.º Ecclesiam quæ à Christo per Apostolos fundata est, omnibus conspicuam ac visibilem esse. 2.º Nec perire, nec ullo errore aut schismate corrumpi posse. 3.º Ita unam esse, ut quæcumque ab ea sectæ discesserunt, ut à vera Ecclesia, ita ab æterna salute alienæ sint.

Nota non erant sancto Martyri invisibilis Ecclesiæ commenta, quæ longe recentiore memoria excogitata sunt; sed eam Ecclesiam intelligit in qua zizania cum frumento, vasa fictilia cum aureis & argenteis usque ad diem judicii permixta cernuntur, pag. 65. & 74. quæ super Petrum Domini voce fundata *una est & in multitudinem latius incremento fecunditatis extenditur, ac Domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrigit; in qua episcopatus unus est, cujus à singulis in solidum pars tenetur*, de Unit. Eccles. pag. 195. *in qua per temporum & successionum vices episcoporum ordinatio & Ecclesiæ ratio decurrit, ut Ecclesia super episcopos constituatur, & omnis actus Ecclesiæ per eosdem præpositos gubernetur*, epist. xxvii. In his & aliis ejusmodi locis nulla residet suspicio Ecclesiæ invisibilis; neque enim lapsos hortaretur Cyprianus ut Ecclesiæ invisibilis decretis obsequantur, aut confessores ut ad Ecclesiam invisibilem redeant; nec episcoporum successionem habet Ecclesia invisibilis, nec per totum orbem radios suos diffundit.

Sed ne quis dicat Ecclesiam primis sæculis hos titulos meruisse, at postea rerum faciem fuisse mutatam; occurrit his calumniis Cyprianus, ac visibilem illam Ecclesiam nullis hominum viribus everti, nullo errore superari, nullo schismate dividi posse contendit. Quid de persecutionibus imperatorum senserit, perspicui potest ex libro de Lapsis, ubi horrendam illam persecutionem, quam Decius accendit, divino consilio permissam fuisse docet, ut pietatis studium longa pace refrigeratum exfuscitaretur; sic etiam persecutionem Galli & Volusiani Romæ prorupisse observat, *ut ad confundendos hæreticos & retundendos ostenderet Dominus quæ esset Ecclesia... qui essent quos inimicus laceggeret, qui contra quibus diabolus ut suis parceret*, epist. lviii. Sic de perpetuitate Ecclesiæ sentientem nec hæreses nec schismata terrebant: prædicta hæc sciebat à Christo & Apostolis, nec quemquam mirari debere cum eveniunt, epist. lv. Nullo autem errore Ecclesiam infici, nullo schismate corrumpi posse pluribus locis declarat, imprimis in libro de Unitate Ecclesiæ ubi sic loquitur pag. 195. *Adulterari non potest sponsa Christi, incorrupta est & pudica, unam domum novit, unius cubiculi sanctitatem casto pudore custodit.... dicit Dominus: Ego & Pater unum sumus: & iterum de Patre & Filio & Spiritu sancto scriptum est, & hi tres unum sunt: Et quisquam credit hanc unitatem de divina firmitate venientem, sacramentis cælestibus cohærentem scindi in Ecclesia posse, & voluntatum collidentium divortio separari? Et paulo post: Quia Christi populus non potest scindi, tunica ejus per totum textilis & cohærens divisa à possidentibus non est: individua, copulata, connexa, ostendit populi nostri, qui Christum induimus, concordiam cohærentem; sacramento vestis & signo declaravit Ecclesiæ unitatem. Quis ergo sic sceleratus & perfidus, quis sic discordiæ furore vesanus ut aut credat scindi posse, aut audeat scindere unitatem Dei, vestem Domini, Ecclesiam Christi? Erat ergo perspectum S. Martyri, quamvis hæreses Ecclesiam oppugnent, quamvis schismata nonnullas illius partes avellant, Ecclesiam tamen suo semper robore stare, nec veritatem, quam Christus illi commisit, ulla hæresi infuscari, aut unitatem schismate corrumpi posse. Hinc inter sectas, quæ ab Ecclesia discedunt, & Ecclesiam ipsam tantum ponit discriminis, quantum inter hominum & Dei opus; ac Novatianum stultitiæ arguit; *quod cum sit à Christo una Ecclesia per totum mundum in multa membra divisa, item episcopatus unus multorum episcoporum concordie numerositate diffusus, ille post Dei traditionem, post connexam & ubique conjunctam catholicæ Ecclesiæ unitatem, humanam conetur facere Ecclesiam*, epist. lxi.*

Quod ex his principiis necessario sequitur, numquam accidere posse ut justa sit causa ab Ecclesia discedendi, id etiam sæpe à Cypriano docetur: quoscumque enim videbat ab Ecclesia discedere, eos propria sententia damnatos dicebat, ita ut necesse non esset aliud de illis judicium institui. Sic ait epist. xlix. *Novatum qui ejici de Ecclesia & excludi habebat, judicium sacerdotum voluntaria discessione præcessisse, quasi evasisse sit pœnam, prævenisse sententiam: & in libro de Unit. Eccles. p. 200. Aversandus*

est talis, inquit, atque fugiendus quisquis fuerit ab Ecclesia separatus. Perversus est huiusmodi & peccat & est à semetipso damnatus, vid. epist. XL. Ex his facile perspicitur unam prorsus & individuam esse Christi Ecclesiam, quamvis plures sectæ veram se Ecclesiam Christi esse intendant. Nam plus una esse non potest quæ errare & schismate non possit everti, & à qua sine scelere discedi non possit. Id autem mirifice confirmant omnes Cypriani sententiæ. Ecclesiam quæ & vivit in æternum & vivificat Dei populum, p. 127. ita unam esse contendit, ut si apud Novatianum fuit, apud Cornelium non fuisset delectaret p. 152. Hinc toties Ecclesia hortus conclusus, fons signatus dicitur, ut in eadem pagina 152. sponsa Christi quæ sola filios generare potest, quæque cum Christo individuis nexibus cohæret, p. 63. 108. 140. 147. 195. Hanc Ecclesiæ catholicæ unitatem de divinæ dispositionis dignatione venientem, p. 128. comparare non dubitat Cyprianus cum unitate Christi, p. 132. cum unitate Dei pag. 202. cum unitate Trinitatis pag. 196.

Atque hic fuit cardo omnium controversiarum quæ S. Cypriano supervenerunt. Cum Felicissimus & quinque presbyteri nonnullos ex lapsis à Cypriani communione abstraxissent, ac speciosis causis scelus suum prætexerent; quantus dolor exstitit Cypriani in hac animarum sibi creditarum perniciem! quanto caritatis studio hortatur, ut vitent lupos qui salutem promittunt, *ne qui deliquit veniat ad salutem*; qui Ecclesiam spondent, dum id agunt, ut qui illis credit *in totum ab Ecclesia pereat*, ep. XXXVIII. & XL. Nihil autem aptius videbatur Cypriano ad eos qui decepti fuerant deterrendos, quam ut eos demonstraret in Ecclesia cum episcopis & plebe Christi communicare non posse, si schismatis duces sequantur. Revera sic impressa erat & insculpta etiam plebeculæ animis hæc doctrina, unam prorsus esse Ecclesiam, nec ab ea discedendi justam causam incidere posse, ut schismatis signiferi spe redeundi in Ecclesiam ducerent & lactarent quos deceperant; sed fraudem nudavit ordinatio Fortunati quem pseudoepiscopum Carthaginensem constituerunt. *Namque ii, quibus in præteritum, inquit Cyprianus ep. LV. p. 87. præstigia obtendebantur & dabantur verba fallacia, quod simul ad Ecclesiam regressuri dicerentur, posteaquam viderunt illic pseudoepiscopum factum, frustratos & deceptos se esse didicerunt, & remeant quotidie atque ad Ecclesiam pulsant.* Novatiani factio, ut pietatis pelle nitidior erat quam Felicissimi, ita maiorem perniciem traxit: ipsorum etiam confessorum oculos perstrinxit fucatus color; gravavit Cyprianum & contristavit, ut ejus verbis utar ex ep. XLIV. & intolerabilis percussus pene prostrati pectoris mœstitia perstrinxit, quod semetipsi à Christi grege & ab ejus pace & concordia separassent: quod eos de carcere prodeuntes schismaticus & hæreticus error excepisset, epist. LI. Non parum profuit his confessoribus Cypriani adhortatio, ut illatum unitati damnum felici reditu repararent: nam *cognito suo errore, ut ait S. Cornelius epist. XLVI. ad Ecclesiam unde exierant simplici voluntate venerunt.* Confessi sunt errorem coram Cornelio, & quinque aliis episcopis, & Romano presbytero & ipsa plebe, cujus magnus concursus factus fuerat, declararunt sinceram suam mentem semper in Ecclesia fuisse; neque enim se ignorare *unum Deum esse, & unum Christum esse Dominum, unum Spiritum sanctum, unum episcopum in Ecclesia catholica esse debere.* Si qua tamen secta schismatis notam effugere, & veræ Ecclesiæ pars videri posset, id sibi imprimis Novatiani secta vindicaret, ut quæ nec Ecclesiæ dogmata saltem in primordiis, nec exteriorum religionis formam violaret. Sed Cyprianus contendit parvi referre quid Novatianus doceat *cum foris doceat. Quisquis ille est, inquit epist. LII. pag. 73. & qualiscumque est; Christianus non est qui in Ecclesia Christi non est.* Idem docet pluribus aliis in locis, præsertim in epistola ad Magnum, ubi sic loquitur pag. 151. *Neque enim Dominus noster Jesus Christus, inquit, cum in Evangelio suo testaretur adversarios suos esse eos qui secum non essent, aliquam speciem hæreseos designavit, sed omnes omnino qui secum non essent, & secum non colligentes gregem suum spargerent adversarios suos esse ostendit, dicens: Qui non est mecum, adversum me est; & qui mecum non colligit, dispergit. Item beatus Joannes Apostolus, nec ipse ullam hæresim aut schisma discrevit, aut aliquos speciatim separe posuit, sed universos qui de Ecclesia exiissent, quique contra Ecclesiam facerent, antichristos appellavit &c.* Quamobrem declarat S. Martyr ne martyrium quidem extra Ecclesiam a damnatione liberare. *Ardeant licet flammis, inquit in libro de Unit. Eccles. pag. 199. & ignibus traditi vel objecti bestiis animas suas ponant, non erit illa fidei corona sed pœna perfidiæ, nec religiosæ virtutis exitus gloriosus, sed desperationis interitus. Occidi talis potest, coronari non potest.* Eadem sententia sæpe alias occurrit, ut in eodem libro de Unit. pag. 198. & in epist. LII. pag. 71. & in LVII. pag. 95.

Si quis autem suspicetur Cyprianum amore unitatis longius quam par est efferri; is admonendus est cæteras omnes ecclesias cum Cypriano de his principiis consensisse, quamvis non easdem ac ille consequutiones deducerent, nec baptismum rejicerent hæreticorum. Hoc enim argumento adversarios suos refellebat Cyprianus, quod Spiritum sanctum extra Ecclesiam nec haberi nec dari posse faterentur. *Qui quamquam pertinaces alias & indociles, inquit epist. LXXVI. pag. 155 vel hoc tamen consentiunt, quod universi sive hæretici sive schismatici non habeant Spiritum sanctum, & ideo ba-*

ptizare quidem possunt, dare autem Spiritum sanctum non possunt, in hoc ipso a nobis tenentur ut ostendamus nec baptizare eos omnino posse qui non habeant Spiritum sanctum. Eodem argumento cum ipse Cyprianus passim utitur, tum etiam Firmilianus, pag. 147. Perspicuum ergo est & Cypriani testimonio & omnium qui tunc erant Christianorum consensu, inter varias societates, quæ sibi Christianæ religionis professionem arrogant, unam aliquam esse, extra quam salus æterna comparari non potest, si leviter erretur, si etiam schismati nullus error addatur; nedum ipsa cum sectis ab ea avulsis in unius communis Ecclesiæ compositionem venire possit. Si quæ enim sectæ ab Ecclesia abscissæ notas & jura veræ Ecclesiæ retineant; frustra veteribus sectis objecta fuit episcoporum successio, & episcopatus per totum orbem unitas; frustra vetus Ecclesia unicam se esse sponsam, numquam errare posse, numquam a se discedendi causam legitimam incidere posse, ac ne martyrium quidem discedentibus ad salutem prodesse contendit. Affingendus ergo impius & crudelis error toti antiquæ Ecclesiæ, vel potius Apostolis, a quibus solis conflari potuit mirificus ille consensus, quem de veræ Ecclesiæ notis inter omnes Christianos conspirasse cernimus.

Mira sunt quæ Dodwello S. Cypriani de unitate sententiam examinanti placuerunt. Statuit enim in his S. Martyris disputationibus *non agi de illius Ecclesiæ unitate, quam catholicam hodie dicimus, quæ nimirum omnes ambitu suo per terrarum orbem ecclesias particulares complectitur, sed de ipsis dumtaxat ecclesiis particularibus*, differt. Cypr. 7. Verissimum quidem illud est quod probat Dodwellus unumquemque episcopum in sua ecclesia principium esse unitatis, eique ab omnibus obtemperari oportere; sed ita tamen, si cum aliis episcopis communicet; secus vero si ab universa Ecclesia discedat: tunc enim principium potius discordiæ & schismatis foret quam unitatis. Atque ut in Cypriano immoremur, facile demonstratur sic Ecclesiæ unitatem in his disputationibus a S. Martyre defendi, ut Ecclesiæ universalis notio illius animo semper obversetur. Id perspicitur ex ipso testimonio, quod Dodwellus ad causæ suæ defensionem ex libro de Unitate Ecclesiæ excerpfit. *Quomodo solis multi radii, sed lumen unum*, inquit pag. 195. & *rami arboris multi, sed robur unum tenaci radice fundatum, & cum de fonte uno rivi plurimi defluunt, numerositas licet diffusa videatur exundantis copię largitate, unitas tamen servatur in origine. Avelle radium solis a corpore, divisionem lucis unitas non capit. Ab arbore frange ramum, fractus germinare non poterit. A fonte præcide rivum, præcisus arescit. Sic & Ecclesia Domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrigit. Unum tamen lumen est, quod ubique diffunditur, nec unitas corporis separatur. Ramos suos in universam terram copia ubertatis extendit, profluentes largiter rivos latius expandit. Unum tamen caput est, & origo una, & una mater fecunditatis successibus copiosa.* His verbis, *Ecclesia Domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrigit, ramos suos in universam terram copia ubertatis extendit*; non ecclesiæ particularis, sed universalis sive catholicæ unitas describitur. Idem confirmant quæ præcedunt, quæque sequuntur. Ante allata verba sic loquebatur Cyprianus: *Quam unitatem firmiter tenere & vindicare debemus, maxime episcopi qui in Ecclesia præsidemus, ut episcopatum quoque ipsum unum atque indivisum probemus. Nemo fraternitatem mendacio fallat, nemo fidei veritatem perfida prævaricatione corrumpat. Episcopatus unus est, cujus a singulis in solidum pars tenetur. Ecclesia quoque una est quæ in multitudinem latius incremento fecunditatis extenditur.* Post testimonium a Dodwello prolatum addit Cyprianus: *Illius fetu nascimur, illius lacte nutrimur, spiritu ejus animamur. Adulterari non potest sponsa Christi, incorrupta est & pudica.... Quisquis ab Ecclesia segregatus adulteræ jungitur, a promissis Ecclesiæ separatur: nec perveniet ad Christi præmia qui relinquit Ecclesiam Christi. Alienus est, profanus est, hostis est. Habere jam non potest Deum patrem qui Ecclesiam non habet matrem. Si potuit evadere quisquam qui extra arcam Noe fuit, & qui extra Ecclesiam foris fuerit evadit.* Lepidus ergo Cypriani interpretes Dodwellus, qui sibi particularem ecclesiam fingit, ubi S. Martyr unum toto orbe episcopatum commendat. Quid, cum lapsis declarat, in epist. XL. si quis cum Felicissimo se conjunxerit, eum postea ad Ecclesiam redire, & cum episcopis & plebe Christi communicare non posse; cum confessores hortatur in epist. XLIV. ut ad Ecclesiam redeant; eisque post reditum gratulatur in epist. LI. *Quod Ecclesiæ veritas & evangelici sacramenti unitas, quæ a nobis tenebatur*, inquit, eorum etiam consensu ac vinculo neceretur; num de ecclesiis particularibus, nulla habita unitatis inter omnes ecclesias constitutæ ratione, videtur differuisse?

Nihil magis adversarium Dodwello, quam Cypriani de episcopi singularitate principium, quod tamen sibi maxime favere existimat. Numquam enim catholicæ Ecclesiæ unitatem accuratius defendit Cyprianus, quam cum unum in singulis ecclesiis episcopum esse debere contendit. Cum Novatianus Romæ episcopatum invalisset, ac per emissarios suos idem facinus in aliis civitatibus tentasset; hoc argumento illius fautores refellit Cyprianus, quod cum is solus episcopus sit, cujus episcopatus ab aliis collegis confirmatur & agnoscitur, si quis in ejus locum irruere audeat, nullam

cum episcopis Ecclesiæ catholicæ communionem habere possit, ac proinde foris relictus pereat. *Factus est autem Cornelius*, inquit in epist. LII pag. 68. *episcopus de Dei & Christi ejus judicio, de clericorum pene omnium testimonio, de plebis quæ tunc affuit suffragio, & de sacerdotum antiquorum & bonorum virorum collegio, cum nemo ante se factus esset, cum Fabiani locus, id est, cum locus Petri & gradus cathedræ sacerdotalis vacaret; quo occupato de Dei voluntate atque omnium nostrum consensione firmato, quisquis jam episcopus fieri voluerit, foris fiat necesse est, nec habeat ecclesiasticam ordinationem qui Ecclesiæ non tenet unitatem.* Eodem modo demonstrat episcopos a Novatiano in aliis civitatibus constitutos, non Christi Ecclesiæ episcopos esse, sed humanæ Ecclesiæ. *Nisi si episcopus tibi videtur*, inquit in eadem epistola p. 73. *qui episcopo in Ecclesia a sedecim coëpiscopis facto, adulter atque extraneus episcopus fieri a desertoribus per ambitum nititur, & cum sit à Christo una Ecclesia per totum mundum in multa membra divisa, item episcopatus unus episcoporum multorum concordie numerositate diffusus, ille post Dei traditionem, post connexam & ubique conjunctam catholicæ Ecclesiæ unitatem humanam conetur Ecclesiam facere, & per plurimas civitates novos apostolos suos mittat, ut quædam recentia institutionis suæ fundamenta constituat; cumque jampridem per omnes provincias & per urbes singulas ordinati sint episcopi in ætate antiqui, in fide integri, in pressura probati, in persecutione proscripti, ille super eos creare alios pseudoëpiscopos audeat.* Hinc contendit etiam si legitime fuissent ordinati, eos tamen pro legitimis episcopis agnosci non posse, quia ab Ecclesia catholica discesserunt. *Episcopatum autem, inquit, tenere non posset, etiam si episcopus prius factus a coëpiscoporum suorum corpore & ab Ecclesiæ unitate descisceret.*

II. Refelluntur qui episcopos apud Cyprianum jure divino à presbyteris distingui negant.

Quamvis episcopatus jura non possint accuratius defendi, quam à Cypriano defenduntur; non defuerunt tamen qui ex nonnullis ejus verbis ansam arriperent calumniandi. Quod enim S. Martyr clerum interdum in duos ordines dividere videtur, nempe in sacerdotes & ministros, ac sacerdotis ac præpositi nomina cum ipsis presbyteris communicat, velut in epist. LXV. LXVIII. LXXII. & in libro de Lapsis, inde Salmasius & Blondellus concludunt presbyteros ab episcopis non jure divino, non diverso sacerdotii gradu esse distinctos. Si ejusmodi ratiuncula valeret, pari jure concludi posset ne diaconos quidem & alios minores clericos, à presbyteris & episcopis jure divino distingui; sæpe enim Ecclesia dividitur in clerum & plebem. Quod si diaconi & minores clerici cum presbyteris & episcopis clero comprehenduntur; quid mirum si presbyteris, qui eucharistiam consecrant & potestatem habent ligandi & solvendi, sacerdotis & præpositi nomina cum episcopis communia sunt? Presbyteris quidem Cyprianus plurimum semper habuit honoris, & cum nihil agere solet sine consilio cleri, ut ipse testatur in epist. VI. non dubium quin presbyteris utpote cum ipso sedentibus, magnam auctoritatem attribuerit. At sacerdotii gradum a presbyteris distinctum sibi vendicat. Queritur in epist. XI. quod quidam de presbyteris nec Evangelii memores, *nec episcopo honorem sacerdotii sui & cathedræ reservantes* jam cum lapsis communicare cœpissent. Alius ergo in episcopis ac in presbyteris sacerdotii gradus, ac proinde episcopi a presbyteris distinguuntur non solum auctoritate & cathedra, sed etiam ordine & charactere. Hanc autem sacerdotii distinctionem ab ipso Christo institutam fuisse ex pluribus Cypriani locis perspicitur. *Dominus noster*, inquit in epist. XXVII. p. 37. *cujus præcepta & monita observare debemus, episcopi honorem & Ecclesiæ suæ rationem disponens in Evangelio loquitur & dicit Petro: Ego dico tibi quia tu es Petrus & super istam petram ædificabo Ecclesiam meam, & portæ inferorum non vincent eam, & tibi dabo claves regni cœlorum, & quæ ligaveris super terram erunt ligata & in cœlis, & quæcumque solveris super terram erunt soluta & in cœlis. Inde per temporum & successionum vices episcoporum ordinatio & Ecclesiæ ratio decurrit, ut Ecclesia super episcopos constituatur & omnis actus Ecclesiæ per eosdem præpositos gubernetur. Cum hoc itaque divina lege fundatum sit, &c.*

Multa hîc observanda ex quibus S. Martyris sententia mirifice enitescit. 1.º declarat episcopos successisse Apostolis. Sic etiam in epist. XLII. *unitatem a Domino & per Apostolos nobis*, inquit, *successoribus traditam* docet. Vid. epist. LXIX. Idem docet Firmilianus in epist. ad Cyprianum pag. 148. episcopos Apostolis *vicaria ordinatione* successisse. Sic etiam in concilio Carthaginensi cui præerat Cyprianus Clarus a Mascula, *Apostolis*, inquit pag. 337. *nos successimus eadem potestate Ecclesiam Domini gubernantes & credentium fidem baptizantes.* 2.º Ordinationem episcopalem a Christo institutam & divina lege fundatam pronuntiat Cyprianus. Quamvis enim ordinatus presbyter in hoc gradu aliquandiu ministrasset, probe tamen sciebat sibi ad episcopalem gradum vocato aliam ordinationem opus fuisse. Nemo his temporibus meminerat quod Salmasius & Blondellus primis sæculis usurpatum fuisse finxerunt, ut mortuo episcopo sine nova ordinatione succederet antiquior presbyter,

presbyter, vel forte qui dignior videbatur, ut placet Blondello. Ne ipsi quidem schismatici, etsi ad omne facinus paratissimi, presbyteros ad episcopatum sine ordinatione ausi sunt promovere. Probe sciebat Novatianus presbyter ne simulacrum quidem episcopatus sine nova ordinatione occupari posse, cum tres episcopos quos ex vilissima Ecclesiæ parte per dolum acciverat, inclusos hora decima, temulentos & crapula oppressos, adumbrata quadam & inani manuum impositione episcopatum sibi tradere per vim cogeret, Euseb. Hist. lib. 6. c. 43. 3.º Ex his etiam perspicitur episcopos à solo Christo potestatem Ecclesiæ gubernandæ accepisse. Hinc toties apud Cyprianum *Dominus sacerdotes sibi in Ecclesia sua eligere & constituere* dicitur p. 59. Hac ratione Cyprianus Cornelii episcopatum *de Dei, qui sacerdotes facit, voluntate susceptum* defendit, epist. LII. p. 68. & 69. Vid. ep. LV. p. 82. & ep. LXV. p. 113. ep. LXIX. p. 121. Ex hac episcopatus notione oriebatur summa Cypriani constantia in gubernanda & defendenda ecclesia sua, cui cum se iudicem ad tempus a Deo datum esse sciret, pag. 122. *commissa divinitus castra fidei virtute servabat*, p. 141. Impressa erat aliorum Africæ episcoporum animis hæc sententia. *Si maritus peregre proficiscens*, inquit Venantius a Timisa, in concilio Carthag. p. 335. *amico suo commendasset uxorem suam custodiendam, commendatam sibi ille quanta posset diligentia conservaret, ne ab aliquo castitas ejus & sanctitas adulteraretur. Christus Dominus & Deus noster ad Patrem proficiscens sponsam suam nobis commendavit.*

Nescio quod sacerdotium Rigaltius & Baluzius diaconis affingunt in suis observationibus ad hæc Cypriani verba: *Item presbyteris & diaconibus non defuit sacerdotii vigor*, epist. xv. Cyprianus hoc loco sacerdotii vigorem nequaquam presbyteris illis & diaconibus attribuit, sed potius à se in illis oburgandis adhibitum demonstrat; idque ex his quæ sequuntur atque ex totius epistolæ serie perspicitur. Neque huic Rigaltii & Baluzii opinioni favet quod Cyprianus absens in epist. XIII. decernit, *ut qui libellos à martyribus acceperunt, & prærogativa eorum apud Deum adjuvari possunt, si incommodo aliquo & infirmitatis periculo occupati fuerint, non exspectata præsentia nostra*, inquit, *apud presbyterum quemcumque præsentem, vel si presbyter repertus non fuerit, & urgere exitus cæperit, apud diaconum quoque exomologesi delicti sui facere possint; ut manu eis in pœnitentiam imposita veniant ad Dominum cum pace quam dari martyres litteris ad nos factis desideraverunt.* Non immorabor in hac explicanda difficultate, quæ nimium arcte cum sequentibus sæculis conjuncta est, quam ut hoc loco examinari possit. Sed ut a Cypriano non discedam, unum est quod observatum velim, nequaquam ab illo hanc provinciam diaconis committi, ut peccatorum confessionem excipiant & pœnitentiam imponant. Hæc enim fuit illis temporibus disciplina, ut nemo ad pacem admitteretur ne in extremo quidem discrimine, nisi qui ante morbum peccata confessus fuisset, ac pœnitentiam postulasset, ut testatur Cyprianus in epist. LII. Quamobrem præscripta apud diaconum exomologesis in mortis articulo, non erat peccatorum confessio, quæ apud sacerdotes antea fieri debuerat, nec proinde cum diaconis communicatum fuit pœnitentiæ imponendæ munus. Quod autem ab eruditis viris jamdudum observatum est, duplicem esse exomologesi, id confirmatur ex Cypriani epistolis in lapsorum causâ scriptis, in primis ex ep. XII. ubi ait exomologesi fieri *inspecta vita ejus qui agit pœnitentiam.* Ex quo patet exomologesi, quam absolutio proxime sequebatur jam probatâ & satis spectatâ lapsi pœnitentiâ, distinguere debere a confessione peccatorum pœnitentiam ipsam præcedente.

III. Primatus ecclesiæ Romanæ à S. Cypriano semper agnitus.

Sic episcoporum jura defendit Cyprianus, ut legitimum Romanæ sedis primatum agnoscat. In dissensione quam habuit cum Stephano, sæpe questus est quod Stephanus primatu suo nimium consideret, sed de ipsius auctoritate litem non movit. Sic enim tacito nomine Stephanum perstringit in epist. LXXI. *Sed nec Petrus*, inquit, *quem primum Dominus elegit, & super quem fundavit Ecclesiam suam, cum secum Paulus de circumcisione postmodum disceptaret, vindicavit sibi aliquid insolenter aut arroganter assumpsit, ut diceret se primatum tenere & obtemperari à novellis & posteris sibi potius oportere*: sic etiam Firmilianus iuste indignari se dicit in Stephanum, pag. 148. quod qui *sic de episcopatus sui loco gloriatur, & se successionem Petri tenere contendit, super quem fundamenta Ecclesiæ collocata sunt, multas alias petras inducat, & ecclesiarum multarum nova ædificia constituat, dum esse illic baptisma sua auctoritate defendit.* Et paulo post: *Stephanus, qui per successionem cathedram Petri habere se prædicat, nullo adversus hæreticos zelo excitatur.* Agnoscit ergo Firmilianus in Stephano altiore quemdam dignitatis gradum, & dum in eo congruens dignitati studium fidei desiderat, Petri primatum fatetur successionem ad illum pervenisse. Petri ejusque successorum primatum sæpe aliàs commendavit Cyprianus. *Petrus tamen*, inquit pag. 123. *super quem ædificata ab eodem Domino fuerat Ecclesia, unus pro omnibus loquens & Ecclesiæ voce respondens ait*: Domine ad quem ibimus? Vid. pag. 123. *Una Ecclesia à Domino super Petrum origine unitatis & ratione fundata*, p. 125. Nam Petro primum Dominus super quem

ædificavit Ecclesiam, & unde unitatis originem instituit & ostendit, potestatem istam dedit ut id solveretur in cælis quod ille solvisset in terris. Et post resurrectionem quoque ad Apostolos loquitur, dicens: Sicut misit me Pater, & ego mitto vos, &c. epist. LXXIII. p. 131. vid. pag. 148. & 250. Sed præcipue considerandus nobis est insignis locus ex libro de Unitate Ecclesiæ pag. 195. *Loquitur Dominus ad Petrum: Ego tibi dico, inquit, quia tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, & portæ inferorum non vincent eam, & tibi dabo claves regni cælorum: & quæ ligaveris super terram, erunt ligata & in cælis; & quæcumque solveris super terram, erunt soluta & in cælis. Et iterum eidem post resurrectionem suam dicit: Pasce oves meas; super illum unum ædificat Ecclesiam suam, & illi pascendas mandat oves suas, quamvis Apostolis post resurrectionem suam parem potestatem tribuat & dicat: Sicut misit me Pater, & ego mitto vos: accipite Spiritum sanctum, si cuius remiseritis peccata, remittentur illi; si cuius tenueritis, tenebuntur; tamen ut unitatem manifestaret, unitatis ejusdem originem ab uno incipientem sua auctoritate disposuit. Hoc erant utique & cæteri Apostoli quod fuit Petrus, pari consortio præditi & honoris & potestatis; sed exordium ab unitate proficiscitur, ut Ecclesia Christi una monstretur.*

Hoc testimonium ita protuli, ut habetur in hac Baluzii editione, sed Cypriani verba aliter leguntur in editionibus Manutii ac Pamelii, in quibus post hæc verba, *ut unitatem manifestaret*, additur, *unam cathedram constituit*: sic etiam post hæc verba, *exordium ab unitate proficiscitur*, habent editiones illæ, *Et primatus Petro datur, ut una Christi Ecclesia & cathedra una monstretur. Et pastores sunt omnes & grex unus ostenditur qui ab Apostolis omnibus unanimi consensione pascatur, ut Ecclesia Christi una monstretur... qui cathedram Petri, super quem fundata est Ecclesia deserit, in Ecclesia se esse confidit!* Hæc in contextum irrepsisse Basilii existimavit, cujus de sententia ac rationibus eruditorum erit judicium; sed observatum velim, si ea retineantur, quæ Oxoniensis editor & Baluzius expunxerunt, nihil adfuturum quod non cum Cypriani doctrina optime quadret; sin autem recidantur, reliquas testimonii hujus partes satis per se habituras momenti ad primatum ecclesiæ Romanæ. Hospes sane & peregrinus sit in Cypriani doctrina, si quis miretur Petro primatum ab eo attribui, & unum gregem, ac unam cathedram adstrui, cum tot locis eundem primatum defendat, ac unum gregem, unum episcopatum, & nominatim in epist. XL. unam cathedram commendat. Non magis mirandum quod in Ecclesia non esse pronuntiet nefarios illos schismaticos, qui hoc uno episcopatu conculcato, hac una cathedra, quæ super Petrum fundata est, deserta, humanam prorsus ecclesiam instituere tentabant. Non erat ergo cur Cypriani testimonium ab his verbis editor Oxoniensis, velut à quodam, ut ipse appellat, veneno purgasse sibi videretur. Quinetiam quæ ab illo editore in hoc testimonio & ab omnibus admittuntur, satis per se valent ad primatum demonstrandum. Illud 1.º perspicitur in hoc Cypriani loco & in pluribus aliis, principium unitatis sine primatu esse non posse. Quis enim ei primatum deneget, à quo incipit unitas, & per quem Ecclesia una monstretur? 2.º Quemadmodum post Petrum non desiit unitas, ita nec primatus & principium unitatis, quod Christus auctoritate sua disposuit, quod eo consilio instituit, ut Ecclesia una monstretur. Necessè est igitur, ut unitatem, ita principium & vinculum unitatis in ecclesia perseverare: unde existimari potest quanti fecerit ecclesiam Romanam Cyprianus, quam arcte affixus fuerit principio unitatis, qui tanto unitatis amore accensus erat. Hinc illius indignatio pag. 86. quod schismatici ausi fuissent *ad Petri cathedram atque ad ecclesiam principalem unde unitas sacerdotalis exorta est, navigare*. Dictitant adversarii nostri primatum ecclesiæ Romanæ defendi à Cypriano, non quod juris quidquam in alias ecclesias haberet, sed quia sedes erat & domicilium Imperii. Sed nihil absurdius hoc commento, nec quisquam sibi persuadet Cyprianum, cujus in omnibus scriptis & factis spirat unitatis amor, aut primatum illi ecclesiæ denegasse, ex qua sacerdotalem unitatem ortam fatebatur, aut propter urbis potentiam & magnitudinem detulisse, non propter unitatis principium. Hunc primatum sibi ecclesia Romana, repugnante nemine, vindicabat: quamvis clerus Romanus, sede vacante, non omnem sibi auctoritatem fumeret, sed difficiliora quæque, in his lapsorum causam, ad electionem episcopi integra servaret, non tamen idcirco intermissus erat primatus. *Salutant vos fratres*, inquit ille clerus epist. III. inter Cyprianicas, *qui sunt in vinculis, & presbyteri & tota ecclesia, quæ & ipsa cum summa sollicitudine excubat pro omnibus qui invocant nomen Domini*. Hinc litteræ ejusdem cleri, quæ de lapsis agebant, in totum orbem terrarum missæ fuerunt, ut testatur Cyprianus ep. LII.

Sed in hoc Cypriani loco Fellus & Simon Goulartius contendunt par consortium honoris & potestatis inter Apostolos eorumque successores penitus pugnare cum primatu; observat Fellus in not. ad epistolam LV. *beato illo martyre iudice pro desperatis & perditis habendos esse quibus minor videtur auctoritas episcoporum in Africa, quam vel Cornelii ipsius in Petri cathedra Romæ sedentis*.

Si qua fieret præjudicatarum opinionum intermissio, nihil facilius foret, quam Cypriani sensum callere & primatum cum pari consortio honoris & potestatis conciliare. Nemo nescit Cyprianum Afri-

cæ, & Numidiæ ac Mauritaniæ præfuisse: parem tamen potestatem episcopi illarum provinciarum à Christo acceperant, hoc erant utique quod Cyprianus, pari consortio præditi & honoris & potestatis; sed his præerat Carthagenensis episcopus. Quod si Cyprianus, dum par consortium honoris & potestatis inter episcopos agnoscit, non idcirco delatam sibi jure ecclesiastico auctoritatem abiecit; cur Petrum ejusque successores auctoritate ab ipso Christo tradita spoliassè videatur? Luce clarior est ejus sententia, demonstrat unitatem tanti visam esse Christo, ut quamvis Apostolis parem potestatem attribueret, unum tamen aliis præesse vellet: itaque hoc erant Apostoli, quod fuit Petrus, sed excepto primatu. Jacobus & Joannes parem potestatem acceperant ac Petrus, sed Christus unitatem nec à Jacobo nec à Joanne incipere voluit; soli Petro hunc detulit honorem.

Ex his etiam illustrari potest alius Cypriani locus ab iisdem adversariis decantatus. *Episcopatus unus est cujus à singulis in solidum pars tenetur*, inquit ibidem Cyprianus in libro de Unit. Eccles. Sæpe alias declarat Cyprianus et si *singulis pastoribus portio gregis adscripta est, et si pastores multi sunt, unum tamen gregem* eos pascere, & *oves universas quas Christus sanguine suo & passione quæsit colligere & fovere* debere, & *idcirco copiosum corpus esse sacerdotum concordie mutue glutino atque unitatis vinculo copulatum, ut si quis ex collegio eorum hæresim facere & gregem Christi lacerare & vastare tentaverit, subveniant cæteri, & quasi pastores utiles & misericordes oves dominicas in gregem colligant*, p. 86. & 116. Sed copiosus ille sacerdotum numerus in pascendis ovibus conspirans non modo nihil detrahit primatui, sed etiam ducem & auctorem necessario postulat; alioqui summa esset futura omnium rerum perturbatio. Debent episcopi pro suo unitatis studio in rebus majoris momenti mutuas sibi operas tradere, debent in damnandis hæresibus auctoritatem & consilia consociare; sed quis neget in ejusmodi rebus præcipuas illius partes esse debere, à quo *incipientem unitatis originem* Christus sua auctoritate disposuit?

IV. *De dissensione S. Cypriani cum S. Stephano. Nullum baptisma probatum Stephano, nisi quod ex præscripta à Christo forma datum esset.*

Cum S. Cyprianus in litteris, quæ de baptismo hæreticorum scriptæ sunt, multa de adversariis suis dicat, aut ab eis dicta referat; non parvi interest ad ejus illustranda testimonia, quid S. Stephanus & alii Cypriani adversarii senserint, exponere. Stephanum erroris accusarunt etiam e catholicis plurimi, eumque omnium hæreticorum baptisma comprobasse volunt, etiam eorum qui formam a Christo præscriptam non servabant. Quin etiam Launoïus Cyprianum sic defendit, ut ipsi antiquitatem magis quam adversariis favere existimet, *rem istam*, ut illius verbis utar, *non esse fidei sed disciplinæ* pronuntians, tom. 8. p. 656. Demonstrare conabor Stephanum nihil aliud docuisse, quam quod postea omnium consensu stabilitum est, atque hanc illius doctrinam non antiquitati contrariam esse, sed e media Apostolorum traditione dimanasse.

Amisimus scriptas a Stephano papa epistolas de baptismo hæreticorum; sed quæ Cyprianus ex epistola ad se scripta refert, ea omnem sancti pontificis accusandi ansam præcidunt. Sic enim loquebatur Stephanus in epistola ad Cyprianum: *Si quis ergo a quacunque hæresi venerit ad nos; nihil innovetur, nisi quod traditum est, ut manus illi imponatur in pœnitentiam; cum ipsi hæretici proprie alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum.* Perabsurde Rigaltius detorquet illud *proprie* ad eos qui *proprie* ob propriam aliquam causam dicuntur hæretici. Liqueat hanc vocem referri ad ea quæ sequuntur, ita ut hæretici dicantur proprie non baptizare, five proprio baptismo non imbuere alterutrum ad se venientes; quale est illud Horatii, *difficile est proprie communia dicere*. Verborum autem Stephani duæ tantum videntur afferri posse sententiæ. Vel enim ait hæreticos suum quemque proprium habere baptisma, sed tamen eo non imbuere alterutrum ad se venientes: vel hoc statuit, hæreticos proprium sibi non arrogare baptisma, quo venientes ad se baptizent, sed commune & in sua & in aliis sectis revereri. Prima interpretatio stare non potest, altera explorata & perspicua. 1.º Repugnaret omnino illa hæreticorum in baptizando varietas, & in aliorum probando ac retinendo baptismate consensus. Cur enim una quæque secta proprium sibi & ab aliis discrepantem baptismum instituisset; nisi quia & Ecclesiæ & sectarum baptismus parum ad salutem idoneus videretur? Quamobrem novum baptismum instituentibus consentaneum erat aliorum baptismi rejicere. 2.º Hæreticos hoc loco Stephanus Cypriano ad imitandum proponit. Etsi enim uterque de baptismo magnifice sentiebat, uterque tamen exiliter sentire alteri videbatur. De baptismi sanctitate & majestate detrahi existimabat Cyprianus, si datus ab hæreticis valeret. Baptismo injuriam Stephanus fieri putabat, si vel in ipsis hæreticis rejiceretur. Cum ergo hæreticos ad imitandum proponit, necesse est ut in eis aliquid laudet, quod ad baptismi commendationem valeat. At si hæretici præscriptam a Christo formam in baptizando violassent, nec tamen dubitassent dissimile aliorum baptismi comprobare; hæc agendi ratio hominum fuisset baptismi, ut inutilem & exi-

lem ceremoniam, floccifacientium. 3.º Ad illustrandam Stephani sententiam accedunt Firmiliani & Cypriani testimonia. *Stephanus in epistola sua dixit, inquit Firmilianus, hæreticos quoque ipsos in baptismo convenire.* Cyprianus postquam verba Stephani retulit, hæc addit in ep. LXXIV. *Et cum singulæ hæreses singula baptismata & diversa peccata habeant; hic cum omnium baptismo communicans, universorum delicta in sinum suum coacervata congeffit.* Opponit Cyprianus Stephani principio aliud principium, & singulas hæreses singula habere baptismata contendit, quia Stephanus unum & commune baptismum apud hæreticos esse statuerat. Nec tamen Cyprianus idcirco tot baptismata numerat, quot sunt hæreses, quod singulæ hæreses baptismi formam immutassent; nemo enim id suspicabitur; sed quia singulæ sunt unum veluti corpus ab aliis sectis & ab Ecclesia separatum.

Launoius & post eum auctor Bibliothecæ scriptorum ecclesiasticorum objiciunt perpaucos tunc existisse hæreticos, qui in nomine trium personarum baptizarent; quamobrem omnes omnino hæreticos Stephano probari, in his Marcionitas, ut ei exprobrant Firmilianus ac Cyprianus. Sed veterum hæreticorum instituta Stephano, Cypriano & Firmiliano notiora erant, quam recentibus scriptoribus. At inter Stephanum, ac Cyprianum & Firmilianum generatim convenit, ut modo vidimus, hæreticos proprium sibi baptismum non habere. Ergo perpauci excipi possunt, qui communem baptizandi formam perverterint. Testes ejusdem sententiæ citari possunt Clemens Alexandrinus & Tertullianus; quorum primus Strom. 1. pag. 317. hæreticorum baptismum in Scripturis aquam alienam appellari observat, nec tamen hanc causam affert quod baptismi administrandi normam corruperint, sed quod alieni sint ab Ecclesia. Similiter Tertullianus libr. de Baptismo cap. 15. hæreticorum baptismum non eo nomine rejicit, quod illius administrandi ritum a Christo præscriptum immutassent, sed quia *nullum habent consortium disciplinæ nostræ, quos extraneos utique testatur ipsa ademptio communicationis.* Ad hæc etiam accedit Augustini testimonium, qui in libro 6. de Bapt. c. 25. sic loquitur: *Quis nesciat non esse baptismum Christi, si verba evangelica quibus symbolum constat illic defuerint? Sed facilius inveniuntur hæretici qui omnino non baptizent, quam qui illis verbis non baptizent.*

Frustra Launoius Augustini testimonium de æqualibus S. doctoris hæreticis accipiendum esse, de antiquioribus autem aliter judicandum putat. Nam quod quarto & quinto Ecclesiæ sæculo animadvertit Augustinus, id potiori jure de secundo & tertio asseverari potest. Neque enim defuerunt hæreses, quæ cum in sectæ primordiis communem baptizandi normam sequutæ essent, eam postea immutarent, ut suorum ad Ecclesiam catholicam reditum majori difficultate obstruerent. Id de Encratitis nominatim testatur Basilus can. 1. Quamquam ne illi quidem præscriptam a Christo formam pervertebant, sed ceremonias quasdam aut adjecisse videntur aut detraxisse. Sic enim de illis Basilus can. 47. *Ne dicant: In Patrem & Filium & Spiritum sanctum baptizati sumus.* Quinetiam eorum baptismum non improbat ratum haberi, si qua inde major utilitas accedat. Atque ipse can. 1. testatur fratres Zoin & Saturninum susceptos a se fuisse in cathedra episcoporum, cum ab hac hæresi redirent. Sed si Encratitæ communes ritus initio sequuti fuerant & cum novi aliquid inducere voluerunt, non tamen præscriptam a Christo formam violare ausi sunt; an dubium quin Marcionitæ & alii ejusmodi, quibuscum erat cum Encratitis finitima vicinitas, baptismum in Ecclesia catholica usurpatum retinuerint. Porro Marcionem in nomine trium personarum baptizasse testis est locuples Cyprianus qui ejus baptismum hoc argumento rejicit, quod non eandem Trinitatem agnoscat ac catholici. *Numquid hanc Trinitatem Marcion tenet, inquit in epist. ad Jubai. pag. 131. Numquid eundem asserit quem & nos Patrem creatorem? Numquid eundem novit Filium Christum de Maria virgine natum?* Fatebatur ergo Cyprianus tres personas ab hæreticis in baptismo nominari, ac eo redactus erat, ut Trinitatem hæreticos non eodem modo ac catholicos interpretari diceret. Simili ratione Firmilianus Gnosticorum & Montanistarum baptismum rejicit, quia primi non eundem Patrem ac catholici, Montanistæ non eundem Spiritum sanctum agnoscebant. Marcionem sic premit Tertullianus argumentis ex baptismo petitis, ut facile pateat communem baptizandi ritum ab hoc hæretico mutatum non fuisse. Quærit enim lib. 1. c. 28. quomodo regeneret Deus Marcionis qui non generavit; quomodo Spiritum attribuat in baptismo, qui animam non prius contulit; cur lavet hominem numquam apud se inquinatum, & in hoc totum salutis sacramentum carnem mergat exortem salutis! Narrat Epiphanius pag. 230. *non unum baptismum apud Marcionitas sed tria post delictum concedi, pro mortuis illorum cathecumenis alios baptizari, ac mulieribus baptismi conferendi facultatem committi;* sed violatæ baptismi formæ Marcionem non accusat. Valentinus quoque & Apellis baptismum Stephanus ratum habuisse dicitur. Sed id ex ejus principiis sequebatur. Nam cum certo teneret, ut ei exprobrat Firmilianus, baptismum administrari *invocata Trinitate nominum Patris & Filii & Spiritus sancti*, neminem prorsus excludere debuit, quem ab hac baptizandi

zandi norma non discedere constaret. Quod si ipse Marcion, qui impietate omnes superavit, in nomine trium personarum baptizabat, non video cur non idem de Apelle & Valentino credatur. Cyprianus hoc unum ejusmodi hæreticis objicit, quod non eundem Patrem ac catholici, eundem Filium, eundem Spiritum sanctum eandemque Ecclesiam confiteantur; ac Patripassianos, Anthropianos, Valentinianos, Apelletianos, Ophitas Marcionitis adjungit, ep. ad Jubai. p. 130. Marcus inter Valentini sectatores celeberrimus in consecrando pane & vino omnia invocationis verba pronuntiabat, ut testatur Irenæus lib. 1. cap. 12. cæteri ejusdem generis hæretici eucharistiam ex more Ecclesiæ celebrabant. Hinc eos provocat Irenæus lib. 4. cap. 18. ut *aut sententiam mutant, aut abstineant offerendo quæ prædicta sunt*. Non verisimile est quibus religio erat a consueta eucharistiæ celebrandæ forma discedere, eos in baptismi ritibus ne id quidem retinuisse quod Christus nominatim præscripserat. Multa sane in baptismi ceremonias impia & absurda induxerunt plerique Gnostici. Sed, ut observat Augustinus lib. 6. de Baptismo, n. 47. *Certa illa evangelica verba sine quibus non potest baptismus consecrari, tantum valent ut per illa sic evacuentur quæcumque in prece vitiosa contra regulam fidei dicuntur; & si malus atque perversus in aliquibus perversam precem afferat, adest Deus evangelicis verbis suis, sine quibus baptismus Christi consecrari non potest, & ipse sanctificat sacramentum suum*. Cum Augustino consentit Stephanus, qui, ut refert Firmilianus, dicebat iis qui apud hæreticos baptizantur *adesse præsentiam & sanctimoniam Christi*. Quod autem spectat ad eos qui aut aquam non adhibebant, aut non ut Christus præscripsit, baptizabant, (quales exstitisse nonnulli videntur inter Gnosticos ethnici magis quam hæretici,) non dubium quin eos sine baptismo Stephanus in Ecclesiam non admisisset. Nonnulli autem sic baptismi verba immutabant, ut tamen retinere & exprimere vellent, quales erant qui baptizabant *in nomen incogniti Patris omnium, in veritatem matrem omnium, in descendentem in Jesum*, Iren. lib. 1. cap. 21. n. 3. Sed de ejusmodi hæreticis adeo nulla fuit controversia, ut Cyprianus & Firmilianus interrogationes ipsas, quales in Ecclesia fieri solebant, ab hæreticis fervari testentur, pag. 131. 145. 154. Ad hæc Cypriani & Firmiliani testimonia accedit auctoritas non solum Augustini, Vincentii Lirinensis & Facundi, qui minime dubitarunt quin communem Ecclesiæ sententiam Stephanus defendisset; sed etiam Dionysii Alexandrini & Eusebii, quorum primus sic ad Stephanum & de Stephano scripsit, ut in eo leniorem tantummodo sententiam, & quamdam, ut in re nondum omnium consensu decisa, accommodationem consideraret; alter vero antiquam traditionem ab eo defensam fuisse testatur, Hist. lib. 7. c. 3.

V. S. Cyprianus sententiam adversariorum minus intellexit. De baptismo in Christi nomine. Stephani sententia orta ab Apostolis.

Sed duo nobis supersunt explicanda, utrum Stephanus hæreticorum baptismo non solum characterem imprimi, sed etiam peccata dimitti existimaverit; utrum satis esse duxerit in Christi nomine baptizare, nulla Patris & Spiritus sancti facta mentione. Cyprianus & Firmilianus sic semper adversarios refellunt, quasi isti peccata ab hæreticis baptizantibus dimitti contenderent. *Dat honorem Deo*, inquit Cyprianus ep. LXXIV. *qui apud eos qui in Deum blasphemant, remissionem peccatorum dari judicat*. Et Firmilianus ep. LXXV. *Stephanus*, inquit, *& qui illi consentiunt, contendunt dimissionem peccatorum, & secundam nativitatem in hæreticorum baptisma posse procedere, apud quos etiam ipsi confitentur Spiritum sanctum non esse*. Et infra, *dicunt eum qui quomodocumque foris baptizatur mente & fide sua gratiam consequi posse*. In epistola à Jubaiano ad Cyprianum missa, quam Stephani esse Pamelius & Baronius existimant, scriptum erat, *quod quærendum non sit quis baptizaverit, quando is qui baptizatus sit, accipere remissionem peccatorum potuerit secundum quod credidit*. Difficile non fuit Cypriano & Firmiliano in ea opinione, quam adversariis suis affingunt, manifestam pugnam demonstrare. Perabsurdum enim est, ut remissionem peccatorum consequutus esse dicatur, qui nondum accepit Spiritum sanctum; & Christum in baptismo induisse, in quo nondum habitat Spiritus sanctus. Sed videntur summi illi viri Cyprianus & Firmilianus minus accurate interpretari sententiam adversariorum, quos verisimile non est tam absurde ratiocinatos, ut remissionem peccatorum sine Spiritu sancto comparari posse crederent. Existimat eruditus editor litterarum summorum pontificum Stephanum, dum remissionem peccatorum in baptismo extra hæresim dato agnoscit, vel de infantibus loqui, vel de adultis bona fide baptismum ab occulto hæretico accipientibus, aut ab aperto in extremo vitæ periculo. Quamvis autem doctissimo scriptori plurimum tribuam, aliam tamen viam inibo explicandæ Stephani sententiæ, quæ mihi videtur illustrari posse ex his illius verbis à Firmiliano citatis, *hæresis quidem, aiebat, parit & exponit: expositos autem Ecclesia suscipit*.

Perspicitur ex his verbis hæresim non sibi sed Ecclesiæ parere, vel potius Ecclesiam per hæresim veluti per ancillam parere, ita ut quos parit hæresis, filii sponsæ fieri possint, si ad Ecclesiam acce-

dant; ab Ecclesia autem non suscepti interitum effugere non possint. Stephani doctrinæ simillima est hæc Augustini sententia: *Ecclesia quippe, inquit lib. 1. de Bapt. n. 12. omnes per baptismum parit, sive apud se, id est, ex utero suo, sive extra se de semine viri sui. Sed & Esau de uxore natus, propter fraternam discordiam separatus est a populo Dei, & Aser per uxoris quidem potestatem, sed ex ancilla natus, propter fraternam concordiam terram promissionis accepit. Unde & Ismaeli ut separaretur a populo Dei non obfuit mater ancilla, sed obfuit fraterna discordia; & non profuit potestas uxoris, cujus magis filius erat, quia per ipsius iura conjugalia & in ancilla seminatus erat & ex ancilla susceptus. Sic & apud istos Ecclesiæ jure quod est in baptismo nascuntur quicumque nascuntur; sed si concordent cum fratribus, per unitatem pacis veniunt ad terram promissionis; non de materno utero rursus ejiciendi, sed in paterno semine agnoscendi: si autem in discordia perseverent, ad Ismaëlis funiculum pertinebunt.* Immerito ergo Cyprianus & Firmilianus existimarunt Stephanum hæresi veluti sponsæ filios attribuere, cum hæresim veluti ancillam parere dixerit, ut quos ipsa peperit, hi ab Ecclesia, quæ sola est sponsa, suscipiantur. Non absimili sententia videtur peccatorum remissionem in baptismo hæreticorum agnovisse. Quemadmodum enim ejusmodi baptismus hanc vim habet, ut quos peperit ancilla ad sponsam pertineant, cum ab Ecclesia suscipiuntur; sic quamvis peccata non dimittat in hæresi manentibus, id tamen valet, ut redeuntibus ad Ecclesiam dimittantur. Id egregie Augustinus explicat in libro 1. de Baptismo: *Intelligent (Donatistæ) inquit n. 18. in communionibus ab Ecclesia separatis posse homines baptizari, ubi Christi baptismus eadem sacramenti celebratione datur & sumitur: qui tamen tunc profuit ad remissionem peccatorum, cum quis reconciliatus unitati, sacrilegio dissensionis exiit, quo ejus peccata tenebantur, & dimitti non sinebantur.* Auctor anonymus libri de Rebaptismate nihil fere aliud probat, nisi hanc baptismi foris accepti utilitatem ad remissionem peccatorum in Ecclesia consequendam. Statuit p. 357. invocationem illam pristinam nominis Jesu, nuda & singularis si in errore sit constituta, non posse ad salutem præstandam sufficere; ne hac ratione, inquit, etiam ethnicos & hæreticos abutentes nomen Jesu credamus ad salutem sine vera re atque integra posse pervenire. Quam tamen invocationem nominis Jesu correctione erroris & agnitione fidei veritatis, & abscissa omni labe præteritæ conversationis, mysterio Dei circa ejusmodi homines rite perpetrata, locum quem habitura non erat obtinere, & postremo in fide recta & ad integritatem signi præstandam non obesse, supplemento ejus quod deerat accedente, perquam utile est credere. Videntur ergo Cyprianus & Firmilianus, cum adversariorum sententiam non ex pacificis colloquiis ac disputationibus, sed ex scriptis tantum iisque valde obscuris cognitam haberent, minus intellexisse quid isti sentirent, & credidisse fidem illos & peccati dimissionem in hæreticis ab hæresi non discedentibus admittere, quamvis de fide errori succedente loquerentur, ac peccatum ita dimitti dicerent, ut hæc dimissio tunc valeat, cum ab hæresi disceditur.

Nunc alius error à sancto pontifice propulsandus, cui verisimile non est baptismum in solius Christi nomine probatum fuisse: 1.º Immerito in Stephano ejusque sociis vituperaretur ejusmodi loquendi ratio, quæ & Scripturæ auctoritate & ecclesiastici sermonis usu firmata est, ut demonstrat modo laudatus editor epist. sum. Pont. 2.º Quod spectat ad Stephanum, non eum hac in re erroris accusat Cyprianus, quamvis prima specie accusare videatur. *Non est autem quod aliquis, inquit in epist. LXXIII. ad circumveniendam Christianam veritatem Christi nomen opponat, ut dicat: In nomine Jesu Christi, ubicumque est quomodocumque baptizati gratiam baptismi sunt consequuti.* Et paulo post: *quomodo ergo quidam dicunt foris extra Ecclesiam imo & contra Ecclesiam, modo in nomine Jesu Christi ubicumque & quomodocumque baptizatum gentilem remissionem peccatorum consequi posse: quando ipse Christus gentes baptizari jubeat in plena & adunata Trinitate!* Sed ut hæc intelligantur, observandum est Cyprianum hoc loco non id in adversariis culpare, quod trium personarum aliquam in baptismo omitti posse dicerent, sed quod fidem in tres personas necessariam negarent. Nam cum Marcionitæ & alii ejusmodi hæretici horrendas blasphemias in Patrem evomerent; contendit Cyprianus nihil illis prodesse nomen Christi, quia *sine Patre aut contra Patrem prodesse cuiquam solus filius non potest.* Quomodo, inquit, non cognito, imo & blasphemato Deo patre, qui apud hæreticos Christi nomine baptizati dicuntur, peccatorum remissionem consequuti judicantur! Rejicit ergo Cyprianus baptismum ab hæreticis in Christi nomine datum, non ob Patris prætermisionem, quæ res in controversiam non veniebat, sed ob blasphemias in Patrem. Hinc illud idem baptismum probat, si in Christi veritate administretur. Unde apparet, inquit, non ea statim suscipienda & assumenda quæ jactantur in nomine Christi, sed quæ geruntur in Christi veritate. Idem ergo est baptismum in Christi nomine, ac baptismum à Christo institutum. Firmilianus qui hanc Cypriani epistolam legerat, atque hunc locum qui nunc in manibus est, ut pleraque alia, observationibus suis confirmat, baptismum in Christi nomine dari existimat, cum in nomine trium personarum datur, neque id in adversariis culpat, quod baptismum in

Christi solius nomine ratum habeant, sed quod non putant quærendum esse, quis sit ille qui baptizaverit, eo quod qui baptizatus sit, gratiam consequi potuerit invocata trinitate nominum Patris & Filii & Spiritus sancti, quasi invocatio hæc nuda nominum sufficiat ad remissionem peccatorum & baptismi sanctificationem.

Quinetiam non modo Stephanus, sed ne ipse quidem auctor anonymus libri de Rebaptismate, qui Cyprianum vehementi aceto perfudit, baptismus in solo Christi nomine videtur probasse; hoc tamen errore illum Tillemontius laborasse contendit, sed prorsus immerito. Is enim baptismus in Christi nomine interpretatur illud, quod ex forma à Christo præscripta confertur. Locus ipse quem objicit Tillemontius rem aperte demonstrat. *Multum interest*, inquit anonymus scriptor pag. 358. *utrum in totum quis non sit baptizatus in nomine Domini nostri Jesu Christi, an vero in aliquo claudicat cum baptizatur baptismate aquæ, quod minus est, dummodo postea constet in veritate sincera fides in baptismate spiritus, quod non dubie majus est. Nec æstimes huic tractatui contrarium esse quod dixit Dominus: Ite, docete Gentes, tinguite eos in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti. Quia cum hoc verum & rectum & omnibus modis in Ecclesia observandum sit, & observari quoque solitum sit; tamen considerare oportet, quod invocatio nominis Jesu non debet à nobis futilis videri propter venerationem & virtutem ipsius nominis, in quo nomine virtutes omnes solent fieri & nonnumquam etiam aliquæ ab hominibus extraneis.* Ex quibus concludit Tillemontius hunc scriptorem, etsi fatetur tres personas nominari solere in Ecclesia, non tamen irritum baptismum putare, si in solo Jesu nomine conferatur. Sed noster ille scriptor non id sibi objicit ex Christi verbis, *in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti*; sed illud, *docete Gentes*, neque illud defendit baptismum cui desit trium personarum appellatio, sed cui desit *sincera fides*: & quod ait *in Ecclesia observandum & observari solitum* refertur ad hæc verba, *Ite, docete Gentes*. Hinc Apostolos contendit cum baptizati sunt Judæorum more de Christi immortalitate sensitse, nec ipsius mortem & resurrectionem credidisse: unde sic concludit p. 360. *Itaque quod ad ipsos discipulos pertinet, neque integram neque perfectam fidem habuisse, his modis quibus retulimus inveniuntur, & quod multo gravius est, sicut in Evangelio cata Joannem scriptum est, etiam alios baptizabant.* Non ergo agitur hoc loco de appellatione trium personarum, sed res ut certa ac minime controversa ponitur, nec baptismus in nomine Jesu apud hunc scriptorem aliud sonat, ut videre est ex verbis modo citatis, ac baptismus aquæ, baptismus in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti.

Jam vero non longa disputatione opus est, ut propugnatum à Stephano papa institutum ex traditionis apostolicæ fontibus profluxisse demonstremus. Vigebat ubique hæc consuetudo exceptis illis ecclesiis, quas synodorum decreta in aliam sententiam detorserant. Nullum in Occidente vestigium iterati baptismi præterquam in Africa. In Oriente testatur Eusebius Hist. l. 7. c. 2. antiquam consuetudinem invaluisse, ut in recipiendis hæreticis sola manuum impositio cum precationibus adhiberetur. Morem Ægypti perspicimus ex testimoniis Dionysii Alexandrini apud Eusebium in eodem libro exstantibus. Minatus fuerat Stephanus se cum Cappadocia, Cilicia, Galatia & finitimis regionibus non communicaturum; at nullæ prorsus de Ægypto querelæ. Quinetiam Dionysius Alexandrinus magno Ecclesiæ commodo interposuit se in pacificationem dissidii. Quod autem Xistum Romanum pontificem consulendum esse duxit de homine jamdudum in Ecclesiam reverso, sed qui se impio & pleno blasphemiae baptismi initiatum fuisse meminerat; id non solum Dionysii consensionem cum ecclesia Romana, & alienum ab iterando baptismi animum declarat, sed etiam argumento est ab ipsius decessoribus Heracla aut Demetrio qui hunc hominem receperant, solitos non fuisse redeuntes hæreticos baptizari. Huc accedit Basilii testimonium, qui baptismum Montanistarum Dionysio Alexandrino probatum fuisse asseverat can. 1. Quod ex Clemente Alexandrino objicitur Strom. 1. pag. 317. aquam hæreticorum esse aquam alienam, id non expiari probat sed contaminari qui baptismum in hæresi jam adulti accipiunt; at baptismum irritum S. Clementi & nullum visum esse non probat. Difficilior ad explicandum Hieronymus, qui in libro de scriptoribus ecclesiasticis testatur Dionysium Alexandrinum idem ac Cyprianum de baptismi hæreticorum sensitse, ac plures ea de re litteras scripsisse; sed hac in re pugnat Hieronymus adversa fronte cum Basilio.

Ipsa etiam Africa testis citari potest illius traditionis, quam acerrime impugnavit. Neque enim Afri ante Agrippini decreta baptismum ab hæreticis datum iterabant; idque ipsos esse confessos perspicitur ex his Firmiliani verbis: *Quod quidem adversus Stephanum vos dicere Afri potestis, cognita veritate errorem vos consuetudinis reliquisse.* Ipse etiam Cyprianus, dum ait in epist. ad Jubai. non novam aut repentinam rem esse, ut baptizentur qui ab hæreticis in Ecclesiam veniunt, sed multos annos esse, ex quo sub Agrippino id episcopi in concilio statuerant, non obscure de novitate opinionis suæ confitetur, illiusque fontem & caput Agrippinum agnoscit. Existimavit Augustinus in-

ductum ab Agrippino morem, cum paulo post exaruiſſet, a Cypriano revocatum fuiſſe. Sed id omnino pugnat, ut obſervavit Tillemontius, cum his Cypriani verbis ex epiſt. ad Jubai. *Quando exinde (nempe ab Agrippino) uſque in hodiernum tot millia hæreticorum in provinciis noſtris ad Eccleſiam converſi, non aſpernati ſunt, neque cunctati, imo & rationabiliter & libenter amplexi ſunt, ut lavacri vitalis & ſalutaris baptiſmi gratiam conſequerentur.* Sed ſi Cyprianus conſuetudinem jam ſtabilitam defendit; novam certe Agrippinus induxit, ut tot locis obſervat Auguſtinus in libris de Baptiſmo.

His testimoniis plurimum addit ponderis ſectarum conſenſus; quæ acceptum in aliis ſectis baptiſmum iterare non audebant. Quis non videt tot eccleſiarum totque ſectarum conſenſum non ab alio capite & fonte quam ab Apoſtoliſ fluxiſſe, in re præſertim quæ maximis obſtructa difficultatibus, nec Scripturis aperte indicata, nec ullo Eccleſiæ decreto confirmata ita tamen catholicis & hæreticis explorata erat, ut contraria opinio gravis error videretur. Numquam ſane poſt Apoſtolos tam firma perſuaſio inſculpi animis potuiſſet nullo interveniente univerſæ Eccleſiæ decreto; ſed potius hæreſis odium & juſtiſſima cautio, ne aut hominibus non baptizatis euchariftia daretur, aut infantes in hæreſi baptizati ſine vero baptiſmo morerentur, neceſſitatem iterandi baptiſmi plurimis attuliſſent.

VI. *Quibus potiffimum rationibus ſeſe S. Cyprianus defenderit. Nec ſacramenta à malis in Eccleſia adminiſtrata, nec traditionem rejecit.*

Quamvis ſuam Eccleſia de hæreticorum baptiſmo doctrinam ex ipſo Apoſtolorum ore acceperit; fatendum tamen eſt non fuiſſe hanc traditionem ex illo genere, quod omnium auribus quotidiana prædicatio inculcaret. Nemo umquam Eccleſiæ ſententiam de Chriſti & Spiritus ſancti divinitate, de mutatione donorum in corpus & ſanguinem Chriſti & aliis ejusmodi rebus ſine ſumma negligentia ignorare potuit, aut ſine ſummo ſcelere impugnare, quia his dogmatibus Chriſtianorum aures in omnibus eccleſiis circumſonabant. Utrum autem hæreticorum baptiſma ratum necne habendum eſſet, id obſcurari & die obſoleſcere potuit in multis regionibus, in quibus recipiendorum hæreticorum aut nullus erat uſus aut admodum rarus. Quare mirari non debemus, cur hac in re præſtantiffimi viri erraverint. Ac veritas quidem facile inveſtigari potuiſſet, ſi conſultæ fuiſſent antiquiſſimæ eccleſiæ, quæ numquam hæreticis caruerant quos oppugnarent, aut redeuntes in Eccleſiam reciperent; qualis erat imprimis eccleſia Romana; cum vetuſtiſſimos quoſque hæreticos conſtet in hanc urbem ſeſe contuliſſe. Sed hujus cautionis prætermiſſæ leviſſimam culpam ſuſtinet Cyprianus, qui conſuetudinem rebaptizandi non induxit in eccleſiam ſuam, ſed deceſſorum ſuorum auctoritate conſtitutam reperit.

Rationum momentis, quibus utebatur Cyprianus, tantum ineſt ſplendoris, ut ſe Auguſtinus ſola Eccleſiæ auctoritate in contrariam ſententiam adduci fateatur. *Nec nos ipſi*, inquit l. 2. de Bapt. n. 5. *tale aliquid auderemus aſſerere, niſi univerſæ Eccleſiæ concordiffima auctoritate firmati; cui & ipſe (Cyprianus) ſine dubio cederet, ſi jam illo tempore quæſtionis hujus veritas eliquata & declarata per plenarium concilium ſolidaretur.* Hoc autem potiffimum argumento nitebatur Cyprianus; hæreſes, cum ab Eccleſiæ unitate abſciſſæ ſint & ex mortuis conſtent hominibus, non poſſe ſanctificare, remiſſionem peccatorum & Spiritum ſanctum dare. *Quis autem poteſt dare*, inquit in ep. LXX. *quod ipſe non habeat? aut quomodo poteſt ſpiritualia agere, qui ipſe amiſerit Spiritum ſanctum?* & in ep. LXXI. *Neque enim accipiunt illic aliquid ubi nihil eſt.* Et paulo poſt: *Maniſteſtum eſt autem eos qui non ſunt in Eccleſia Chriſti inter mortuos computari, nec poſſe ab eo vivificari alterum qui ipſe non vivat.* Ex his & aliis ejusmodi testimoniis nequaquam id ſtatuit Cyprianus, quod ex ejus verbis conſequi exiſtimarunt eruditorum nonnulli, neceſſariam eſſe ſingulis miniſtris ſanctitatem, ut ſacramenta valide adminiſtrent. Loquitur de univerſa ſocietate, non de privatis; & quemadmodum Eccleſiæ catholicæ ſacramenta, dum à malis adminiſtrantur, vim ſuam & effectum retinent precibus ſanctorum & gemitibus columbæ; ſic apud hæreticos, ubi omnes mortui ſunt, ſacramenta ſuo effectû defraudari ac nulla prorfus eſſe exiſtimabat, cum ſibi perſuadere non poſſet columbam, ut per malos miniſtros in Eccleſia catholica, ita per hæreticos & ſchiſmaticos in hæreſi & ſchiſmate baptizare. Sic explicandam Cypriani mentem ex pluribus locis perſpicitur. *Quomodo autem mundare*, inquit in ep. LXX. *& ſanctificare aquam poteſt apud quem Spiritus ſanctus non eſt? ... Aut quomodo baptizans dare alteri remiſſam peccatorum poteſt, qui ipſe peccata ſua deponere extra Eccleſiam non poteſt*, & in ep. LXXIII. p. 132. *Numquid de Eccleſiæ fontibus rigare poteſt, qui intus in Eccleſia non eſt.* Fatetur paulo poſt hæreticos, *ſi Eccleſiæ devoti & in Eccleſia conſtituti ſunt, poſſe & baptiſmo ejus & cæteris ſalutaribus bonis uti.* Denique in eadem epiſtola p. 133. conceptis verbis malos qui in Eccleſia ſunt diſtinguit ab hæreticis. *Porro aliud eſt*, inquit, *eos qui intus in Eccleſia ſunt de nomine Chriſti loqui, aliud eſt eos qui foris ſunt & contra Eccleſiam faciunt in nomine Chriſti baptizare.*

baptizare. Quare qui hæreticis patrocinantur non id proferant quod Paulus de fratribus posuit, sed ostendant si hæretico aliquid concedendum putavit, aut si fidem & baptismum eorum probavit, aut si perfidos & blasphemos remissionem peccatorum accipere extra Ecclesiam posse constituit: eadem habet Firmilianus p. 149. Hinc observat Augustinus lib. 4. de Bapt. Cyprianum distinguere inter eos qui mali foris sunt, & eos qui intus mali sunt; ac pluribus demonstrat minime sequi ex hac distinctione, ut Ecclesia foris per hæreticos non baptizet, quemadmodum per malos intus baptizat.

Si petita a Cypriano e Scripturis argumenta non omni verisimilitudinis colore destituta sunt; at quæ objectæ ab adversariis traditioni respondet, ea tanti ingenii luce prorsus indigna. Humanam traditionem appellat, quod nullius concilii auctoritate constitutum in maximis quibusque ecclesiis summo consensu observabatur, nec in ipsa Africa ante Agrippinum observari desierat. Cum autem ei objiceretur: *Quid ergo fiet de his qui in præteritum de hæresi ad Ecclesiam venientes sine baptismo admissi sunt?* sic respondet in epist. ad Jubai. *Potens est Dominus misericordia sua indulgentiam dare, & eos qui ad Ecclesiam simpliciter admissi in Ecclesia dormierunt, ab Ecclesiæ suæ muneribus non separare.* In hac responsione caritatem Cypriani & animi moderationem facile agnoscas; sed quod ei objiciebatur, cum & adultos & infantes complecteretur; ipse de adultis sese, ut potest, expedit; at de infantibus in hæresi baptizatis & in Ecclesia sine novo baptismo ante usum rationis morientibus ne verbum quidem proloquitur.

Quamvis autem objectæ traditioni minus belle responderit Cyprianus, non idcirco tamen traditionis auctoritatem floccifecit. Nusquam exprimit aut dicit, quod ei Simon Goulartius in notis ad epist. LXXIV. & multi alii Protestantes affinxerunt, 1.º *Omnem evangelicam & apostolicam traditionem esse quærendam in Evangeliiis, Actis aut Epistolis.* 2.º *Omnia illa quæ non possunt in his libris reperiri rejicienda & contemnenda esse.*

Non videtur cælum terra longius distare, quam Cypriani sententia ejusmodi commentis. 1.º Ex ejus de Ecclesiæ infallibilitate testimoniis, quæ supra retulimus, perspicui potest an aliam fidei regulam non admiserit, quam Scripturæ contextum a traditione separatum. 2.º Cyprianus & Firmilianus nusquam queruntur, quod traditionem Stephanus, ut fidei regulam, opponat. Fatentur hanc traditionem de baptismo hæreticorum non iterando observandam esse, si ab Apostolis orta sit; sed ortam negant ab Apostolis, quia hæretici, qui sub Apostolis redire, jam in Ecclesia baptizati fuerant, epist. LXXIV. & LXXV. Addit Firmilianus *eos qui Romæ sunt non ea in omnibus observare quæ sunt ab origine tradita, veluti circa celebrandos dies Paschæ;* ex quo facile intelligitur quid de traditionibus non scriptis senserit Firmilianus. 3.º Objectæ ab adversariis traditioni aliam opponit Cyprianus de qua ex utraque parte conveniebat: *Nec quisquam dicat, inquit in epist. ad Jubai. pag. 133. quod accepimus ab Apostolis hoc sequimur, quando Apostoli non nisi unam Ecclesiam tradiderunt & baptismum unum, quod non nisi in eadem Ecclesia sit constitutum; & neminem inveniamus ab Apostolis, cum apud hæreticos baptizatus esset, in eodem baptismo admissum esse & communicasse, ut videantur Apostoli baptismum hæreticorum probasse.* Et in epist. LXXIV. p. 141. *Quod & nunc facere oportet Dei sacerdotes præcepta divina servantes, ut si in aliquo mutaverit & vacillaverit veritas, ad originem dominicam & ad evangelicam atque apostolicam traditionem revertamur, & inde surgat actus nostri ratio unde & ordo & origo surrexit. Traditum est enim nobis quod sit unus Deus, & Christus unus, & una spes, & fides una, & una Ecclesia & baptismum unum &c.* 4.º Adeo Cyprianus & Firmilianus traditionem a Scripturis non divellunt, adeo nefas esse ducunt ab Ecclesiæ auctoritate in interpretandis Scripturis discedere, ut hæreticorum baptismum irritum esse hoc etiam argumento pugnent, quod hæretici nomen Patris & Filii & Spiritus sancti atque etiam ipsas interrogationes, *credis remissionem peccatorum & vitam æternam per sanctam Ecclesiam,* aliter ac Ecclesia interpretarentur, pag. 131. 145. 154.

VII. *Confirmationem non confundit S. Cyprianus cum impositione manuum in hæreticos redeuntes. Confirmationem inter sacramenta numerat.*

Non levis hic quæstio excutienda, utrum Cyprianus eo errore laboraverit, quem ei a multis affingi video, ut impositionem illam manuum, quam hæretici redeuntes accipere solebant, Confirmationis sacramentum esse crederet. Eruditi viri Natalis Alexander differt. II. sæc. & auctor novæ editionis litterarum summorum Pont. scite illi quidem demonstrant impositionem manuum in hæreticos redeuntes longe distare sacramento Confirmationis; nec Stephanum Papam Confirmationem iterare voluisse, cum satis esse contenderet manum hæreticis redeuntibus imponere, ut acciperent Spiritum sanctum. Sed iidem Cyprianum existimant adversariorum sententiam minus intellexisse, sicque cum illis pugnasse, quasi Confirmationem in hæresi acceptam iterarent. Proferuntur adversus

Cyprianum hæc ipsius testimonia. *Quod si secundum pravam fidem, inquit in epist. ad Jubaianum, pag. 131. baptizari aliquis foris & remissam peccatorum consequi potuit; secundum eamdem fidem consequi Spiritum sanctum potuit: & non est necesse venienti manum imponi, ut Spiritum sanctum consequatur & signetur. Aut utrumque enim fides foris potuit, aut neutrum eorum qui foris fuerat accepit. Et p. 136. Baptizari eos oportet qui de hæresi ad Ecclesiam veniunt, ut qui legitimo & unico sanctæ Ecclesiæ baptismo ad regnum Dei regeneratione divina præparantur, sacramento utroque nascentur, quia scriptum est: Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum Dei. Et in ep. ad Stephanum pag. 128. Tunc enim demum plene sanctificati & esse filii Dei possunt, si sacramento utroque nascentur, cum scriptum sit, Nisi quis renatus &c. In eamdem sententiam loquitur Nemefianus a Tubulis in concilio Carthagenensi: Male ergo sibi quidam interpretantur, inquit, ut dicant quod per manus impositionem Spiritum sanctum accipiant & sic recipiantur; cum manifestum sit utroque sacramento debere eos renasci in Ecclesia catholica.*

Sed hæc testimonia videntur explicari posse, nec mihi persuadent Cyprianum in re ante oculos posita oscitantem errasse, ac res natura & usu Ecclesiæ adeo distinctas opinione confudisse. Illius autem sententiam certissimis vestigiis indagare licet in epist. ad Quintum p. 127. ubi sic loquitur: *Et dicunt se in hoc veterem consuetudinem sequi; quando apud veteres hæreseos prima adhuc fuerint initia, ut hi illic essent, qui de Ecclesia recedebant & hic baptizati prius fuerant; quos tamen ad Ecclesiam revertentes & pœnitentiam agentes necesse non erat baptizare. Quod nos quoque hodie observamus, ut quos constet hic baptizatos esse, & a nobis ad hæreticos transisse, si postmodum peccato suo cognito & errore digesto ad veritatem & matricem redeant, satis sit in pœnitentiam manum imponere; ut quia ovis fuerat, hanc ovem abalienatam & errabundam in ovile suum pastor recipiat. Non id agitur quam recte Cyprianus adversariis respondeat, sed quid respondeat. Cum isti contenderent traditum ab Apostolis, ac semper in Ecclesia observatum fuisse, ut acceptum in hæresi baptisma non iteretur, sed redeuntibus cum hoc baptismo hæreticis manus tantum in pœnitentiam imponatur; respondet Cyprianus non immerito olim hæreticos sine baptismo susceptos fuisse, quia prius baptizati in Ecclesia fuerant; seque idem facere profitetur; ut si quos ex hæreticis in Ecclesia baptizatis suscipiat, manum tantum in pœnitentiam imponat. Uno verbo concedit adversariis hanc hæreticorum recipiendorum consuetudinem, quam tanto studio defendebant, & olim usurpatam fuisse, & a seipso, ubi quid simile inciderit, usurpari. At nemo dixerit Cyprianum Confirmationem aut in Ecclesiæ primordiis iteratam credidisse, aut iterare voluisse, quoties hæreticis in Ecclesia ante hæresim baptizatis manus in pœnitentiam esset imponenda. Immerito ergo manuum in hæreticos redeuntes impositionem cum sacramento Confirmationis confudisse accusatur. Sententiam Cypriani confirmat in concilio Carthagenensi Crescens a Cirtha, qui baptizandos censet omnes ab hæresi & schismate redeuntes, *exceptis his sane qui in Ecclesia catholica fuerint ante baptizati, ita tamen ut per manus impositionem in pœnitentiam Ecclesiæ reconcilientur.**

Sed cur Cyprianus postulat, ut qui in hæresi baptizati sunt, redeuntes ad Ecclesiam *utroque sacramento nascentur?* Quid aliud esse potest utrumque illud sacramentum, nisi baptismus & confirmatio? Hæc difficultas solvi potest; neque enim repugnat ut Cyprianus ansa ab adversariis accepta sacramentum Confirmationis iterandum esse concluderet, quamvis illud ab adversariis iterari minime suspicaretur. S. Stephanus & qui ab illo stabant, etsi baptisma hæreticorum ratum habebant, fatebantur tamen Spiritum sanctum in ejusmodi baptismo non conferri; ac proinde redeuntibus ab hæresi necessarium esse aliud sacramentum, ut Spiritum sanctum acciperent, quem in hæresi consequi non potuerant. Hoc autem sacramentum erat manus impositio in pœnitentiam, sive sacramentum pœnitentiæ, quod, teste Cypriano, Spiritum sanctum pœnitentibus confert. Nam inter alias causas, quibus adductus Cyprianus pacem pœnitentibus concesserat, hanc recenset; quod necesse esse duxerit pœnitentes ad persecutionem sustinendam præparare, & Spiritus sancti donis instruere. *Quando autem (Dominus) dicat, inquit, in traditis atque in confessione nominis constitutis spiritum Patris loqui, quomodo potest ad confessionem paratus aut idoneus inveniri, qui non prius pace accepta receperit spiritum Patris, qui corroborans servos suos ipse loquitur & confitetur in nobis, ep. LIV.* Quamobrem Cyprianus cum videret adversarios negare opus esse baptismo hæreticis redeuntibus, sed tantum manus impositione ut acciperent Spiritum sanctum; inde ansam arripiebat, ut duplex sacramenti genus hæreticis redeuntibus opus esse statueret, alterum ad peccatorum remissionem, alterum ad accipiendum Spiritum sanctum. In quo quidem generatim Cyprianum inter & adversarios conveniebat, necessarium esse hæreticis redeuntibus aliquod sacramentum, ut acciperent Spiritum sanctum; sed necesse non erat hoc sacramentum nominatim designare. Non absimili modo Vincentius à Thiburi in concilio Carthagenensi assentitur adversariis necessariam esse manuum impositionem, sed eam aliter ac illi interpretatur. *Hæreticos scimus,*

inquit, *peiores esse quam ethnicos . . . Ergo primo per manus impositionem in exorcismo, secundo per baptismi regenerationem tunc possunt ad Christi pollicitationem venire.* Assentitur adversariis Vincentius de manus impositione; sed illi manus impositionem in pœnitentiam intelligebant, iste in exorcismo. Minime ergo mirum si Cypriano cum adversariis convenit de sacramento ad Spiritum sanctum conferendum necessario; quamvis utrique illud sacramentum aliter interpretentur.

Ex his autem perspicitur Confirmationem semper in Ecclesia distinctum à baptismo sacramentum fuisse. Utrumque vocatur sacramentum & diversos sortitur effectus: etsi enim in baptismo accipitur Spiritus sanctus, ut tot locis Cyprianus observat, tamen præcipue Confirmationi attribuitur, quæ novis præfidiis & Spiritus sancti donis corroborat eos qui jam in baptismo Christum induerunt. Hinc idem Cyprianus cum ei objiceretur *eis qui in Samaria baptizati fuerant, advenientibus Apostolis Petro & Joanne, tantum manum impositam esse, ut acciperent Spiritum sanctum*; sic respondet in epistola ad Jubaianum: *Et idcirco, inquit pag. 132. quia legitimum & ecclesiasticum baptismum consequuti fuerant, baptizari eos ultra non oportebat, sed tantummodo quod deerat, id a Petro & Joanne factum est, ut oratione pro eis habita & manu imposita invocaretur & infunderetur super eos Spiritus sanctus. Quod nunc quoque in Ecclesia geritur, ut qui in Ecclesia baptizantur, præpositis Ecclesiæ offerantur, & per nostram orationem ac manus impositionem Spiritum sanctum consequantur, & signaculo Dominico consummentur.* Quis ex his non perspiciat Confirmationem non esse appendiculam quamdam baptismi, sed verum & distinctum a baptismo sacramentum, quod a diaconis omnino administrari non possit, quodque non ad exteriora tantum dona pertineat, sed maxime ad augendam & intentius roborandam baptismi gratiam, ita ut utroque sacramento renasci dicamur. Atque id quidem mirifice confirmant Cyprianus & alii Africæ episcopi in epistola ad Numidas. *Ungi quoque necesse est, inquit, eum qui baptizatus sit, ut accepto chrismate, id est, unctione, esse unctus Dei & habere in se gratiam Christi possit.* Quæ sequuntur obiter explicare conabor. Porro autem *Eucharistia est, inquit iidem episcopi, unde baptizati unguuntur oleo in altari sanctificato. Sanctificare autem non potuit olei creaturam qui nec altare habuit nec ecclesiam. Unde nec unctio spiritalis apud hæreticos potest esse, quando constat oleum sanctificari & Eucharistiam fieri apud illos omnino non posse.* Optime hunc locum emendavit Baluzius pro eo quod legebatur in antiquis editionibus, *oleum in altari sanctificatum*; vel apud Erasimum & Pamelium liberiori conjectura, *Eucharistia & unde baptizati unguuntur oleum in altari sanctificatur.* Porro non id dicit Cyprianus, quod ab eo per metaphoram dictum existimant Rigaltius & Fellus, Eucharistiam esse oleum quo ungimur, sed potius Eucharistiam esse id unde oleum, quo baptizati unguuntur, sanctificationem deducit; quia videlicet oleum in altari sanctificabatur inter ipsas sacrificii preces.

VIII. *Pœnitentiæ sacramentum ex S. Cypriani testimoniis defenditur. Quam necessarium judicaverit, quam sancte administrari voluerit ostenditur. Nonnulla illius dicta explicantur.*

Illud etiam ex testimoniis allatis facile perspicitur pœnitentiam inter Ecclesiæ sacramenta numeratam fuisse, siquidem generatim, ut diximus, inter Cyprianum ejusque adversarios conveniebat Pœnitentiam & Confirmationem esse sacramenta: unde conceptis verbis declarat Cyprianus, ut modo vidimus, spiritum Patris in Pœnitentiæ sacramento donari. Ut baptismum catechumenis, sic lapsis absolutionem & pacem necessariam judicabat Cyprianus. Nam cum latens in secessu videret se non tam cito rediturum, & jam ætatem cœpisse, quod tempus infirmitatibus assiduis & gravibus infestatur; tam audientibus quam lapsis providendum existimavit, ut nec primi sine baptismo, nec lapsi sine pace morerentur. Tanti faciebat Cyprianus hanc remissionem delicti per sacerdotes factam, (sic enim ipse appellat lib. de Laps. pag. 191.) ut grande piaculum à Marciano Arelateni admissum putaret, quod ipsius culpa & crudelitate multi ex fratribus sine pace annis superioribus obiissent, ep. LXVII. Atque hæc causa sanctum Martyrem adduxit, ut instante persecutione Galli & Volusiani, lapsos sub Decio, qui pœnitentiam agere a primo lapsus die non destiterant, ad pacem admitteret. Eum enim idoneum ad confessionem Christi futurum non putabat, qui non prius pace à sacerdotibus accepta spiritum Patris recepisset; tum vero metuebat ne si quis relictis omnibus fugiens & in tenebris atque in solitudine constitutus in latrones forte incurrisset, aut in febribus & in languore decessisset, sibi imputaretur, quod tam bonus miles sine pace & sine communicatione decessisset, ep. LIV. Ex his patet quam parum eos salutis cura sollicitet, qui hoc sacramentum floccifaciunt, & ex sacramentorum albo expungunt, quo si quis ex lapsis olim caruisset, non ex iis solum quorum adhuc infirma virtus erat, sed ex iis etiam quorum perfecta caritas omnibus rebus pro Christo abjiciendis elucebat, damnum grande visum fuisset.

Confessio peccatorum à Cypriano vendicatur, ut pars sacramenti omnino necessaria & à Deo præscripta; hortatur lapsos ut *singuli confiteantur delictum suum, dum adhuc qui deliquit in sæculo est, dum admitti confessio ejus potest, dum satisfactio & remissio facta per sacerdotes apud Deum grata est*, lib. de Laps. p. 191. Narrat in eodem libro ultionis divinæ miracula in eos nuper edita, qui peccata occulta sacerdotum cognitioni subtraxerant; etiamsi scelus cogitatione sola susceptum sit, id sacerdotibus declarandum & confitendum docet. *Denique quanto & fide majores*, inquit p. 190. *& timore meliores sunt, qui quamvis nullo sacrificii aut libelli facinore constricti, quoniam tamen de hoc vel cogitaverunt, hoc ipsum apud sacerdotes Dei dolenter & simpliciter confitentur, exomologesin conscientiae faciunt, animi sui pondus exponunt, salutarem medelam parvis licet & modicis vulneribus exquirunt, scientes scriptum esse, Deus non irridetur*. Miror Auctorem editionis Oxoniensis negasse ex hoc loco confessionem auricularem consequi. Quinetiam sententiæ suæ testem citat Lombertum. *Eruditissimus Lombertus*, inquit in nota ad hunc locum, *recte hinc colligit crimina secreta confessione & pœnitentia apud Deum expianda, nec auricularem confessionem, quod voluit Pamelius, exinde confici*. At profecto Pamelium inter & Lombertum mirifice convenit, ac disertis verbis Lombertus secretarum cogitationum confessionem sacerdotibus factam fuisse declarat. Nec sane ex verbis Cypriani aliud erui potest. Nam cum constet confessionem occultorum criminum publice & omnibus audientibus factam aut saltem præscriptam non fuisse; luce clarius est eos qui cogitationes malas apud sacerdotes confitebantur, qui exomologesin conscientiae faciebant, qui animi sui pondus exponebant, & vulneribus medelam exquirebant, peccata sua auribus alicujus sacerdotis deposuisse. Præterea negari non potest circumstantias omnes in pœnitentia imponenda tamquam aurificis statera examinatas fuisse; id deserte testatur Cyprianus in epist. LII. At quomodo sacerdotes convenientem cuique pœnitentiam ob occulta peccata potuissent imponere, nisi illis lapsi conscientiae suæ inspiciendæ copiam fecissent? In quo quidem observandum est hanc cogitationum confessionem non eximio quodam & non præscripto pietatis ardore, sed adimplendi præcepti divini necessitate contineri; *scientes scriptum esse*, ait Cyprianus, Deus non irridetur.

Quo sanctior erat Cyprianus, eo vehementius cavit, ne sacramentum quod ad hominum salutem institutum est, in eorum perniciem converteretur. Quod autem illius hac in re studium excitavit, & eximiae doctrinae posteris prodendæ occasionem dedit, nequitia fuit nonnullorum presbyterorum, qui tum ut Cypriano molestiam exhiberent, tum ut gratiam apud homines novo aucupio inirent, lapsos onere pœnitentiæ levarunt. In ejusmodi homines studio veritatis accensus sic invehitur S. Martyr in libro de Lapsis: *Pacem putant esse*, inquit p. 186. *quam quidam verbis fallacibus venditant. Non est pax illa sed bellum, nec Ecclesiae jungitur qui ab Evangelio separatur. Quid injuriam beneficium vocant, quid impietatem vocabulo pietatis appellant? Quid eis qui flere jugiter & rogare Dominum suum debent, intercepta pœnitentiæ lamentatione communicare se simulant? Hoc sunt ejusmodi lapsi quod grando frugibus, quod turbidum sydus arboribus, quod armentis pestilens vastitas, quod navigiis sæva tempestas: solatium æternæ spei adimunt, arborem à radice subvertunt, sermone morbido ad lethale contagium serpunt, navem scopulis, ne in portum perveniat, illidunt. Non concedit pacem facilitas ista sed tollit, nec communicationem tribuit, sed impedit ad salutem. Persecutio est hæc alia & alia tentatio, per quam subtilis inimicus impugnandis adhuc lapsis occulta populatione grassatur ut lamentatio conquiescat, ut dolor sileat, ut delicti memoria evanescat, ut comprimatur pectorum gemitus, statuatur fletus oculorum, nec Dominum graviter offensus longa & plena pœnitentia deprecetur, cum scriptum sit: Memento unde cecideris & age pœnitentiam. Plura non referam, cum cuique liceat Cypriani sententiam oculis cernere in præclaris illis litteris, quas de causa lapsorum ad clerum, ad plebem, ad confessores atque ad ipsos etiam lapsos scripsit. Nec minor Evangelii vigor enitescit in litteris confessorum Romanorum, imprimis vero in eximia cleri Romani epistola inter Cyprianicas xxxi. quam per totum orbem terrarum missam fuisse discimus ex epist. LII. Cypriani. Absit enim ab Ecclesia Romana, inquiunt, vigorem suum tam profana facilitate dimittere, & nervos severitatis eversa fidei majestate dissolvere, ut cum adhuc non tantum jaceant, sed & cadant everforum fratrum ruinae, properata nimis remedia communicationum utique non profutura præstentur, & nova per misericordiam falsam vulnera veteribus transgressionis vulneribus imprimantur, ut miseri ad everfionem majorem eripiantur & pœnitentia. Ubi enim poterit indulgentiæ medicina proficere, si etiam ipse medicus intercepta pœnitentia indulget periculis, si tantummodo operit vulnus, nec sinit necessaria temporis remedia obducere cicatricem! Hoc non est curare, sed si dicere verum volumus, occidere. Tanta fuit hac in re Cypriani constantia, ut nihil eum inflectere potuerit; non martyrum libelli quibus tamen non parum tribuebat, non imminens a nefariis presbyteris periculum, non excitatæ ab ipsis lapsis seditiones, cum in nonnullis provinciæ Carthagenensis civitatibus impetus in præpositos per multitudinem factus esset, ac Carthagine quidam turbulenti per epistolam confessorum*

confessorum velut quibusdam facibus accensi, plus exardescere & pacem sibi datam extorquere cœpissent. In eo perstitit S. Martyr quod ante decreverat, ut res ad concilium integra servaretur; & arcerere a communione sua non dubitavit, si quis ante illud tempus cum lapsis ausus esset communicare.

Nec tamen Cyprianum existimandum est justo severiorem fuisse. Nihil eo lenius fuit, nihil ad indulgentiam proclivius. Operam dabat ut nec acerbus aut durus aut in fratribus fovendis inhumanus videretur, nec iterum solutus esset ac facilis ad communicationem temere laxandam. Lapsis qui ad eum orantes scripserant *se delictum suum cognoscere & pœnitentiam veram agere, nec ad pacem temere aut importune properare*, summam humanitatem exhibuit. *Quibus quantum gratulatus sim*, inquit ep. XXVII. *Dominus testis est, qui dignatus est ostendere quid ejusmodi & tales servi de ejus benignitate mereantur.* Præcipue vero enituit lenitas Cypriani cum instante Galli & Volusiani persecutione omnes omnino milites Christi, qui arma desiderabant & prælium flagitabant, intra castra dominica collegit, & cum aliis episcopis censuit eis qui de Ecclesia Domini non recesserant, sed pœnitentiam agere & lamentari ac Dominum deprecari a primo lapsus sui die non destiterant, pacem dandam esse. Lenitatem suam sic ipse describit in epist. LV. *Opto omnes, inquit, in Ecclesiam regredi, opto universos commilitones nostros intra Christi castra, & Dei patris domicilia concludi: remitto omnia, multa dissimulo studio & voto colligendæ fraternitatis; etiam quæ in Deum commissa sunt, non pleno judicio religionis examino, delictis plusquam oportet remittendis pene ipse delinquo: amplector prompta & plena dilectione cum pœnitentia revertentes, peccatum suum satisfactione humili & simplici confuentes.*

Tota Cypriani & agendi & differendi ratio commissam à Christo episcopis fuisse ligandi & solvendi potestatem testatur, & in hoc judicio quanta sit adhibenda cautio & animi provisio demonstrat: sed ne illius dicta nonnulla in deteriorem partem rapiantur, ea breviter explicare conabor. Ait S. Martyr in libro de Hab. Virg. p. 173. *quod nulla sit venia ultra delinquere postquam Deum nosse cœpisti*, in libro 3. Testim. c. 18. p. 314. *Non posse in Ecclesia remitti ei qui in Deum deliquerit*, idque probat ex his verbis I. Reg. c. 2. *si delinquendo peccet vir adversus virum, orabunt pro eo Dominum. Si autem in Deum peccet homo, quis orabit pro eo!* Sed suam ipse sententiam nitide exponit in libro de Exhort. Mart. p. 264. c. 4. ubi idem testimonium citat, neque ex eo probat peccata in Deum commissa dimitti non posse, sed tantum *non facile ignoscere Deum idololatriis*. Nihil ergo de ligandi & solvendi potestate, nihil de judicio sacerdotum detrahit; sed certis quibusdam legibus judices adstringit, ita ut non facile dimittant quæ non facile à Deo dimittuntur. Hinc cum schismatici pœnitentiæ onus lapsis eximerent, sic eos refellit in libro de Lapsis p. 186. *Nemo se fallat, nemo se decipiat, solus Dominus misereri potest: veniam peccatis quæ in ipsum commissa sunt solus potest ille largiri, qui peccata nostra portavit, qui pro nobis doluit, quem Deus tradidit pro peccatis nostris. Homo Deo esse non potest major: nec remittere aut donare indulgentia sua servus potest, quod in Dominum delicto graviore commissum est, ne adhuc lapsus & hoc accedat ad crimen, si nesciat esse prædictum: Maledictus homo qui spem habet in homine. Dominus orandus est: Dominus nostra satisfactione placandus est, qui negantem negare se dixit, qui omne judicium de Patre solus accepit.* Quemadmodum hoc in loco Cyprianus martyres plurimum posse apud Deum non negat; sed in libellis quos dare solebant, modum quemdam & delectum requirit; ita eam tantum potestatem exagitat quam sibi nefarii presbyteri per fas & nefas arrogabant. At ubi præscriptæ à Christo & Ecclesia leges servantur, tum vero Cyprianus ratum apud Deum fieri docet sacerdotis judicium. Hinc lapsos hortatur in libro de Lapsis pag. 191. ut peccata confiteantur, *dum satisfactio & remissio facta per sacerdotes apud Deum grata est*: docet sub finem ejusdem libri Deum pœnitenti, operanti, roganti, posse clementer ignoscere, & in acceptum referre quidquid pro talibus & petierint martyres & fecerint sacerdotes. Hac spe confusus, cum lapsi instante nova persecutione plurimum ardoris ad pugnam præ se ferrent, præscriptum illis pœnitentiæ tempus imminuit, ac nefas esse duxit, epist. LIV. p. 77. *Ecclesiam pulsantibus claudi, quando permiserit ipse qui legem dedit ut ligata in terris etiam in cælis ligata essent, solvi autem possent illic quæ hic prius in Ecclesia solverentur.*

In eandem sententiam accipi debet quod ait Firmilianus pag. 144. concilia singulis annis haberi, ut de rebus majoris momenti inter se episcopi deliberent, ac lapsis quoque fratribus & post lavacrum salutare à diabolo vulneratis per pœnitentiam medela quærat; *non quasi à nobis*, inquit, remissionem peccatorum consequantur; sed ut per nos ad intelligentiam delictorum suorum convertantur, & Domino plenius satisfacere cogantur. Non negat sanctus præsul potestatem dimittendi peccata, quam in hac ipsa epistola p. 148. soli Ecclesiæ catholicæ vendicat; sed verbis modo allatis videtur inesse quidam aculeus in Stephanum, quem Firmilianus credebatur plus æquo & ministris & ritus exterioris observationi tribuere, quasi sacramentorum effectum ne hæresi quidem interpellari statueret. Quod cum secus videretur Firmiliano, negat hominibus concessum esse, ut peccata ad arbitrium suum dimittant. Non absimili sententia Origenes in libro de Oratione contendit non omnia peccata esse dimittenda, aut sola

oratione & sacrificio expianda, sed quædam retineri, id est, pœnitentiæ subjici debere: ac eos refellit qui se idololatrias condonare, adulteria & fornicationes posse dimittere gloriabantur; quasi per ipsorum precem pro iis qui hæc perpetrarunt, peccatum ad mortem dimittatur.

IX. *Utrum in Africa ante S. Cyprianum gravissimis criminibus negata fuerit communio post pœnitentiam?*

Sed ut facilius de Cypriani ejusque collegarum decretis judicetur, paulo altius repetenda ecclesiæ Africanæ disciplina, ac breviter examinandum, utrum ante ætatem Cypriani gravissimis criminibus, ut idololatriæ & homicidio, concessa necne pax post pœnitentiam fuerit.

Qui pœnitentiam, quam sani contemserant, in extremo periculo petebant, ii saltem in Africa primis sæculis rejiciebantur, ut patet ex epist. LII. Cypriani. p. 73. *Et idcirco, inquit, frater carissime, pœnitentiam non agentes, nec dolorem delictorum suorum toto corde & manifesta lamentationis suæ professione testantes, prohibendos omnino censuimus a spe communicationis & pacis, si in infirmitate atque in periculo cæperint deprecari, quia rogare illos non delicti pœnitentia, sed mortis urgentis admonitio compellit; nec dignus est in morte capere solatium qui se non cogitavit esse moriturum.* Quod autem spectat ad eos qui mature pœnitentiam petebant, nemini dubium est quin pacem adulteris in Africa nonnulli ante Cyprianum episcopi negandam decreverint. Id deserte testatur ipse Cyprianus in ep. LII. p. 72. *Et quidem apud antecessores nostros, inquit, quidam de episcopis istic in provincia nostra dandam pacem mæchis non putaverunt, & in totum pœnitentiæ locum contra adulteria clausurunt.* Factum videtur hoc decretum intra illud spatium, quod a Tertulliano ad Cyprianum effluxit. Nam Tertullianus in libro de Pudicitia pacis adulteris post pœnitentiam dandæ consuetudinem, ut communem Ecclesiæ catholicæ morem exagitat, seque olim fatetur ita sensisse dum in Ecclesia versaretur. *Erit igitur & hic adversus Psychicos titulus, inquit cap. 2. adversus meæ quoque sententiæ retro penes illos societatem, quo magis hoc mihi in notam levitatis objectent.* Quod autem opinati sunt eruditi viri severo illo decreto, quod commemorat Cyprianus, idololatrias & homicidas, quorum scelus adulterio gravius est, comprehensos fuisse; non valde probabilis videtur hæc conjectura. Fieri enim potuit ut nimiam adulterii licentiam nonnullis in locis episcopi gravioribus pœnis refræandam judicarent, nec tamen de idololatria & homicidio idem statuerent; cum præsertim cavendum esset, ne Montanistarum instituta in Ecclesiam induci viderentur. Quo autem odio flagrabat apud omnes hujus hæresis severitas, conjici posset episcopos hoc saltem solatii adulteris pœnitentibus reliquisse, ut pacem in articulo mortis acciperent. Sed hæc Cypriani verba, *& in totum pœnitentiæ locum contra adulteria clausurunt*, ut pœnitentiam, ita etiam spem pacis omnino præclusam fuisse indicant. Cur enim pœnitentia iis imposita non fuisset, quibus post annum aut forte etiam citius danda pax erat, si in mortis periculum incidissent; quique, si e morbo evasissent, pacem semel acceptam retenturi erant, & eodem jure futuri, ac alii fideles? Nam qui his temporibus pacem urgente periculo acceperant, hoc beneficium restituta in integrum valetudine servabant, nec pœnitentiæ cursum explere cogeabantur, ut patet ex Cypriani epist. LII.

Sed de adulteriis aliisque gravissimis peccatis ante hæresim Montanistarum, ac de idololatria & homicidio post ipsos Montanistas multæ magnæque occurrunt difficultates, quæ variis sententiis locum dederunt. Existimavit Petavius in not. ad Epiphan. p. 231. primis sæculis gravissimorum criminum reos communione prohibitos fuisse, nec umquam sive incolumes, sive moribundos Ecclesiæ restitutos; atque hanc severissimam disciplinam sub Apostolorum tempora & ad Tertulliani fere sæculum obtinuisse, sed a Zephirino pontifice, quod ad mæchiam spectat, paululum relaxatam, Cypriani temporibus majores ad lenitatem progressus habuisse. Morinus lib. 9. de Pœnit. cap. 20. & Natalis Alexander dissert. 7.^a in Hist. III. Sæc. in aliam prorsus sententiam ivere, & primis illis sæculis pacem lapsis peracta pœnitentia concessam fuisse contendunt, nec morientibus in decursu pœnitentiæ negatam. Quod magis mirere in hac sententiarum varietate, insignem Tertulliani locum, qui totius controversiæ cardo est, utrique in eandem sententiam accipiunt. Inter utrosque convenit Tertullianum, cum ait lib. de Pudicitia cap. 5. *Idololatram quidem & homicidam semel damnas, mæchum vero de medio excipis!* & cap. 12. *Hinc est quod neque idololatriæ, neque sanguini pax ab ecclesiis redditur;* diserte docere pacem idololatriæ & homicidio apud Catholicos negari. Sed Tertullianum Petavius in re omnium oculis exposita mentiri non suspicatur; nefariæ illum calumniæ & putidi mendacii Morinus & Alexander accusare non dubitant. Neutris omnino assentiri possum, nec Petavio nimiam severitatem primis sæculis affingenti; nec Morino & Alexandro mendacii notam Tertulliano inurentibus. Quamobrem demonstrare aggrediar tria illa gravissima peccata idololatriam, homicidium & adulterium a pœnitentia & pace exclusa in antiqua Ecclesia non fuisse, nec Tertullianum aliam Catholicis doctrinam adscribere.

Primum rationis momentum, illudque non leve suppeditat ipse Tertullianus, cujus hæc verba in libro de Pœnitentia leguntur cap. 4. *Omnibus ergo delictis, inquit, seu carne, seu spiritu, seu facto, seu voluntate commissis, qui pœnam per judicium destinavit, idem & veniam per pœnitentiam sponndit.* Nominatim idololatrias hoc beneficio non excludi declarat cap. 7. *Itaque (hostis) observat, inquit, oppugnat, obsidet, si qua possit aut oculos concupiscentia carnali ferire, aut animum illecebris sæcularibus irretire, aut fidem terrenæ potestatis formidine evertere, aut à via certa perversis traditionibus detorquere: non scandalis, non tentationibus deficit.* Hæc igitur venena ejus providens Deus, clausa licet ignoscentiæ janua & intinctionis fera obstructa, aliquid adhuc permisit patere. Collocavit in vestibulo pœnitentiam secundam, quæ pulsantibus patefaciat. Ita Tertullianus dum adhuc inter Catholicos versaretur. Montanista factus aliud docuit, sed repugnantibus Catholicis, quos sic loquentes inducit lib. de Pudic. cap. 2. *Cæterum Deus, inquit, bonus & optimus, & misericors & miserator & misericordiæ plurimus, quam omni sacrificio anteponebat, non tanti ducens peccatoris mortem, quam pœnitentiam, salvificator omnium & maxime fidelium.* Itaque & filios Dei misericordes esse oportebit, donantes invicem sicut & Christus donavit nobis, non judicantes ne judicemur. Idem Tertullianus peccata dividit in duos exitus, ac alia remissibilia, alia irremissibilia esse statuit; sed fatetur Catholicos sibi hac in re adversari, eosque nullum prorsus peccatum irremissibile agnoscere; sed prius decidam, inquit cap. 3. *intercedentem ex adverso responsionem ad eam pœnitentiæ speciem quam cum maxime definimus veniam carere.* Si enim, inquit, aliqua pœnitentia caret venia, jam nec in totum agenda tibi est; nihil enim agendum est frustra: porro frustra agatur pœnitentia si caret venia. Omnis autem pœnitentia agenda est: ergo omnis veniam consequatur, ne frustra agatur, quia non erit agenda si frustra agatur. Porro frustra agatur, si venia carebit. Hæc autem Tertulliani testimonia non de sola Africa accipi debent, sed de omnibus ecclesiis, quas Montanistarum defensor oppugnat. Ubique enim vigeat hæc disciplina, ac duobus primis sæculis viguerat, ut perspicui potest ex Hermæ libro secundo, Mandat. 4. in primis ex his quæ Clemens apud Euseb. lib. 3. cap. 23. de sancto Joanne Evangelista narrat. Nec omittenda Dionysii Corinthiorum episcopi ad Amastrianorum & alias Ponti ecclesias epistola, in qua præcipiebat, ut à quovis lapsu sive delicto, sive etiam hæretica pravitate redeunt benigne susciperentur, teste Eusebio lib. 4. c. 23.

2.º Improbabile prorsus est quod ait Petavius Zephirinum, quod spectat ad mœchiam, de antiquæ disciplinæ severitate aliquid remisisse, ac postea temporibus Cypriani majores ad lenitatem factos esse progressus. Non quadrat hæc temporum distributio; nam mœchia, ut modo vidimus, quæ Tertulliani temporibus, omnium Catholicorum concessu, pacem impetrabat, hoc beneficio apud nonnullas ecclesias sub Cypriani antecessoribus exclusa fuit. Quomodo ergo disciplina tunc dimitigata dicitur fuisse, cum novas accessiones habuit severitatis? 3.º Si ex Tertulliani verbis concludere liceret, quod Petavius conclusit, sequeretur non homicidis solum & idololatriis, sed iis etiam qui post fidem ad hæresim defecerant, aut inter cruciatus victi cesserant, pacem immisericorditer negatam fuisse in Ecclesia catholica: sic enim loquitur de hæreticis Tertullianus c. 13. *Hymenæi autem, inquit, & Alexandri crimen, si & in isto & in futuro ævo irremissibile est, blasphemia scilicet; utique Apostolus non adversus terminum Domini sub spe veniæ dedisset satanæ, jam à fide in blasphemiam mersos, unde & naufragos eos juxta fidem pronuntiavit, non habentes solatium navis Ecclesiæ.* Illis enim venia negatur qui de fide in blasphemiam negaverunt. Et cap. ult. de iis qui tormentis superantur: *Quæcumque auctoritas, inquit, quæcumque ratio mæcho & fornicatori pacem ecclesiasticam reddit, eadem debet & homicidæ & idololatriis pœnitentibus subvenire, certe negatori, & utique illi quem in prælio confessionis tormentis colluctatum sævitia dejecit.* Cæterum indignum Deo & illius misericordia, qui pœnitentiam peccatoris morti prævertit, ut facilius in Ecclesiam redeant qui subando, quam qui dimicando ceciderunt. Urget nos dicere indignitas: *contaminata potius corpora revocabis quam cruentata!* Quæ pœnitentia miserabiliter titillatam prosternens carnem an vero laniatam? His in locis Tertullianus prima specie sic videtur argumentari, quasi ipsi cum Catholicis conveniat, nec eis qui à fide in hæresim defecerunt, nec iis qui cum tormentis colluctati cesserunt, pœnitentiam concedi oportere; sed hæc severitas sic abhorret ab antiquæ Ecclesiæ moribus, ut ei à nemine affingi possit. Fatetur Cyprianus in epistola ad Quintum redeuntibus hæreticis, qui in Ecclesia baptizati fuerant, manum in pœnitentiam imponi debere, atque hujus consuetudinis originem ab ipsis Ecclesiæ incunabulis repetere non dubitat: iis autem quorum non animus, sed corpus in dolore defecerat, quique veniam non lacrymis, sed cruore & vulneribus petebant, quantâ humanitas exhiberi soleret in Ecclesia, tum ex libro Cypriani de Lapsis p. 185. tum ex ejusdem epistola LIII. perspicui potest.

Quid igitur statuemus de Tertulliano? Is sane totus errat in Montani castris ac secum pugnat, sed tamen numquam sine aliqua ingenii luce delirat; nec eum adeo crediderim desipuisse, ut omnibus hominibus ridendum se in aperto mendacio propinaret. Quamobrem illud effatum, *neque idolola-*

trix neque sanguini pax ab ecclesiis redditur, non de Catholicis sed de Montanistarum ecclesiis interpretandum. Nomen Ecclesiæ Tertullianus Montani sectæ proprio quodam jure solet vendicare; velut cum eam vocat Ecclesiam spiritus, Ecclesiam in tribus positam, cap. 21. aut cum ait cap. 10. *Cederem tibi si scriptura Pastoris, quæ sola mæchos amat, divino instrumento meruisset incidi; si non ab omni concilio ecclesiarum, etiam vestrarum, inter apocrypha & falsa judicaretur.* Videtur sibi multum honoris Catholicis habere, si eorum ecclesiis, post Montani sectam, secundas attribuat. Aliud proferam exemplum ex c. 7. ubi probat ovis & drachmæ parabolæ non convenire in mæchum aut fornicatorem, quia *simul apparuit, statim homo de Ecclesia pellitur, nec illic manet, nec gaudium confert repertrici Ecclesiæ sed luctum, nec congratulationem advocat vicinarum, sed contristationem proximarum fraternitatum.* Cave putes Ecclesiæ morem describi, quamvis generatim loquatur Tertullianus; neque enim hæc Ecclesiæ caritatem redolent, sed inhumanitatem Montanistarum, qui digamos foris sistebant, ac *eundem limitem liminis mæchis quoque & fornicatoribus figebant; jejunas pacis lacrymas profusuris, nec amplius ab Ecclesia quam publicationem dedecoris relaturis.* Liquet in ejusmodi locis non Christi Ecclesiam, sed Montani intelligendam esse. Testis est ipse Tertullianus quanta humanitate in Ecclesia catholica excipi solerent, qui pœnitentiam petebant: *Et tu quidem, inquit cap. 13. pœnitentiam mæchi ad exorandam fraternitatem in Ecclesiam inducens, conciliatum & concineratum, cum dedecore & horrore compositum prosternis in medium ante viduas, ante presbyteros, omnium lacinias invadentem, omnium vestigia lambentem, omnium genua detinentem; inque eum hominis exitum quantis potes misericordiæ inlecebris bonus pastor & benedictus papa concionaris, & in parabola ovis capras tuas quæris, tua ovis ne rursus de Ecclesia exsiliat, quasi non exinde jam liceat quod nec semel licuit.* Quemadmodum ergo Tertullianus de Montani Ecclesia loquitur, cum ait mæchum & fornicatorem, simul apparuit, de Ecclesia pelli; sic etiam ad Montanistarum synagogas referendum quod ait, neque idololatriæ neque sanguini pacem ab ecclesiis reddi. Eodem modo interpretandum illud ex c. 13. *Illis enim venia negatur, qui de fide in blasphemiam negaverunt.* Montanistarum hæc severitas non Catholicorum quos ipse Tertullianus impugnat cap. 19. quod iis, qui *post fidem vivam* in hæresim lapsi fuerant, veniam concederent.

Sed alia superest solvenda difficultas, cur Tertullianus in hac controversia sic pugnet, quasi ipsius adversarii spem omnem veniæ idololatriæ & homicidis præcludant; idque argumenti loco arripiat, ut cum mæchis & fornicatoribus eodem modo probet esse agendum. *Quid agit, inquit cap. 5. mollissima & humanissima disciplina? Aut omnibus eis hoc esse debetis, Beati enim pacifici; aut si non omnibus, nostra esse. Idololatram quidem & homicidium semel damnas, mæchum vero de medio excipis, idololatriæ successorem, homicidæ antecessorem, utriusque collegam? Personæ acceptatio est, miserabiliores pœnitentias reliquisti.* Et cap. 6. *Dabis ergo & idololatriæ & omni apostatæ veniam..... communicabis & homicidæ:* citat cap. 19. verba Joannis: *si confitemur delicta nostra, fidelis & justus est ut dimittat ea nobis, & emundet nos ab omni injustitia.* Tum addit, *Numquid ab immunditia? Aut si ita est, ergo & ab idololatria.* His adde quod ex cap. ultimo supra retulimus, *Quæcumque auctoritas, quæcumque ratio mæcho & fornicatori pacem ecclesiasticam reddit, eadem debet & idololatræ & homicidis pœnitentibus subvenire.*

Sed quibus notum & pertractatum est Tertulliani ingenium, his facilis erit in illius sententiam introitus. Defendendum suscepit quod in Montanistarum causa maxime nudum & adversariorum telis expositum erat. Nihil enim huic sectæ majorem invidiam creabat, quam quod adulteros, fornicatores & digamos foris sisterent, nulla spe pacis ne in extremo quidem spiritu relicta. Quam igitur viam insistet Tertullianus ut se ex molesto & difficili loco expediat? Statuit duplex esse peccatorum genus. *Alia erunt remissibilia, inquit cap. 2. alia irremissibilia. Secundum quod nemini dubium est alia castigationem mereri, alia damnationem. Omne delictum aut venia expungit aut pœna: venia ex castigatione, pœna ex damnatione.* Utitur deinde auctoritate Joannis quædam peccata non ad mortem, & quædam ad mortem distinguentis. *Secundum hanc differentiam delictorum, inquit, pœnitentiæ quoque conditio discriminatur. Alia erit quæ veniam consequi possit, in delicto scilicet remissibili; alia quæ consequi nullo modo possit, in delicto scilicet irremissibili.* Hoc posito principio declarat sibi propositum esse *specialiter de mæchiæ & fornicationis statu examinare in quam delictorum partem debeant redigi;* sed quia sciebat hanc peccatorum distinctionem a Catholicis rejici, breviter eos refellendos putat, antequam mæchiam in peccatis numquam dimittendis habendam esse pugnet. *Sed prius decidam, inquit, intercedentem ex diverso responsionem ad eam pœnitentiæ speciem, quam cum maxime definivimus venia carere. Si enim, inquiunt, aliqua pœnitentia caret venia, jam nec in totum agenda tibi est. Nihil enim agendum est frustra. Porro frustra agatur pœnitentia, si caret venia. Omnis autem pœnitentia agenda est. Ergo omnis veniam consequatur, ne frustra agatur; quia non erit agenda, si frustra agatur. Porro frustra agatur, si venia carebit.* Hoc Catholicorum argumentum non belle refellit Tertullianus;

lianus; sed tamen postquam illud sibi visus est optimis rationibus evertisse; tum vero quasi instar certissimi principii constaret quædam peccata esse irremissibilia; in id unum incumbit, ut mœchiam & fornicationem ex eo genere esse demonstret. Quare cum ait, *Idololatriam quidem & homicidium semel damnas*, non Catholicos arguit, quasi pacem his peccatis vere denegent & cum adulteris liberalius agant; sed urget adversarium, quem sibi visus est fregisse & coëgisse, ut peccata quædam graviora, ut idololatriam, homicidium, hæresim post susceptam fidem dimitti non debere fateretur. Unde Tertullianus accommodatè ad institutam peccatorum divisionem, contendit adulterium, ut homicidio & idololatriæ finitime vicinum, a spe veniæ excludendum; aut si lenius agatur cum mœchis, homicidas & idololatrias eodem jure esse debere. Ex his elucere arbitror pœnitentibus in Africa eandem ac in aliis ecclesiis humanitatem patuisse; nedum ex his Tertulliani testimoniis colligere liceat, ut doctissimi viri fecere, alias etiam ecclesias severius cum lapsis egisse.

X. *Utrum nova sub S. Cypriano inducta sit disciplina, ac pristina severitas in solos apostatas & desertores retenta?*

Illustratis, ut potuimus, Tertulliani testimoniis facilius erit & solutior investigatio sententiæ Cypriani. Fucum enim pluribus fecerat Tertullianus, ut & Cypriani sensum non belle acciperent. Tria autem examinanda occurrunt, 1.º An disciplina sub Cypriano demitigata fuerit, pristina severitate in solos apostatas & desertores retenta. 2.º An lapsis in decursu pœnitentiæ morientibus negata pax fuerit, nisi libellos a martyribus accepissent. 3.º An non saltem pœnitentia his qui sacrificaverant usque ad mortem imposita fuerit, nec communio nisi in mortis articulo concessa.

Quod spectat ad disciplinæ immutationem, existimat Albaspinæus lib. 2. Observat. idololatriæ & aliis gravissimis criminibus pacem sub Cypriano concedi cœpisse, ita tamen ut adversus apostatas & desertores antiqua severitas vigeret. Non solum Tertulliani testimoniis nititur doctissimus episcopus, verum etiam argumenti loco sumit, quod nec Cyprianus, nec clerus Romanus de lapsis quidquam statuere ausi sint, sed concilii auctoritatem expectaverint; tum etiam quod Cyprianus dicat se *necessitati temporum succubuisse*, & nimis remissionis suspicionem reformidet, quia *his qui libellis conscientiam suam maculaverint, vel nefanda sacrificia commiserint, laxandam pacem putaverat*, epist. LII. pag. 67. Unde contendit Albaspinæus non tam anxiam hujus rei deliberationem futuram fuisse, si concessæ pacis in superioribus persecutionibus exempla præcessissent; nec commissurum fuisse Cyprianum, ut quod majorum auctoritate firmaretur, id à se laxatum diceret. Non absimilis Petavii sententia, ut supra vidimus. Sed eruditum scriptorem præjudicata ex Tertulliani testimoniis opinio in errorem induxit: nullum enim hac in re vestigium novitatis apud Cyprianum, quo nemo veteris disciplinæ existit retinenter. Observat S. Martyr in ep. LII. p. 62. quosdam ex suis antecessoribus pacem adulteris denegasse, & *in totum pœnitentiæ locum clausisse*; sed satis indicat hanc legem & à paucis episcopis fixam fuisse, ante quos nulla exstiterat, & sua ætate jam refixam & abrogatam esse. Nec ipse nec quisquam alius in Africa meminerat spem pacis his, qui in superioribus persecutionibus ceciderant, præclusam omnino fuisse. Cum quidam presbyteri lapsis communionem ante actam pœnitentiam dedissent; eorum facinus averfatus est Cyprianus, eosque contra Evangelium venisse declaravit: sed in hoc tantum eos vituperat, quod id *ante actam pœnitentiam concessissent; quando oporteat ad hæc per ordinem pervenire*. In omnibus epistolis quas scripsit in causa lapsorum & in libro de Lapsis nihil prorsus reperias, quo lapsi de pace in dubium vocentur; modo parem peccatis pœnitentiam agant; sed Cyprianus instar principii certissimi ponit, Deum *pœnitenti, operanti, roganti posse clementer ignoscere, posse in acceptum referre quicquid pro talibus & petierint martyres & fecerint sacerdotes*, p. 193. Hortatur in eodem libro p. 190. *ut confiteantur singuli delictum suum dum satisfactio & remissio facta per sacerdotes grata est*. Sic etiam clerus Romanus in epist. inter Cyprianicas XXXI. ut merito castigat *properata nimis remedia communionum utique non profutura*; ita in lapsis desiderium pacis non improbat, modo pulsant sane fores, sed non utique confringant; & adeant ad limen Ecclesiæ sed non utique transiliant. Notanda etiam hæc verba: *Multum illis proficiet petitio modesta, postulatio verecunda, humilitas necessaria, patientia non otiosa*. Mos erat in Ecclesia perantiquus, ut martyrum commendatio ad contrahendum pœnitentiæ lapsis impositæ tempus valeret: testem hujus rei habemus Tertullianum in libro ad Martyres & in libro de Pudicitia. Hinc etiam Cyprianus: *In præteritum semper*, inquit ep. XI. *sub antecessoribus nostris factum est, ut diaconi ad carcerem commean- tes, martyrum desideria consiliis suis & Scripturarum præceptis gubernarent*. His addi potest memoratus à Cypriano in ep. LII. LXVII. LXVIII. omnium ecclesiarum consensus in refellendo Novatiano; quem pravæ novitatis propria manus arguebat: scripserat enim, ut testatur Cyprianus epist. LII. & voce sua recitaverat litteras cleri Romani, in quibus erat *ut lapsis infirmis & in exitu constitutis*

pax daretur : ecclesiarum consensus in rejiciendis Montanistis pariter enituerat.

Quod ergo Cyprianum & clerum Romanum adduxit ut rem ad concilium integram servarent, non ea fuit opinio, quæ illis attribuitur; sed quod viribus suis diffiderent in ejusmodi causa, quæ, ut ait Cyprianus ep. XIV. *non paucorum, nec ecclesiæ unius aut unius provinciæ, sed totius orbis causa erat.* Examinandæ erant causæ & voluntates singulorum, & varii peccatorum gradus suis quique modulis ponderandi; quod examen prorsus inutile fuisset, si quotquot sacrificaverant, nullo discrimine exclusi à spe veniæ fuissent. Deinde vero in persecutione Decii tantus exstitit lapsorum numerus, ac tantum dedecus nomini Christiano inussere, qui, ut ait Cyprianus in libro de Lapsis p. 183. ad prima statim verba minantis inimici fidem suam prodiderunt, ac ultro ad forum cucurrere, seque hortamentis mutuis in exitium impulerunt, ut non immerito deliberari potuerit, an non severius aliquid, quam in prioribus persecutionibus, in ejusmodi homines statueretur. Sed tamen videntur in concilio Carthaginensi lenitatis potius, quam severitatis exempla constituta. Nam, ut modo videbimus, Libellatici, qui jam pœnitentiam egerant, in ipso concilio admissi sunt; sacrificatis autem plena pœnitentia imposita, sic tamen ut pace non defraudarentur, si ante exactum pœnitentiæ tempus in periculosum morbum inciderent. Nihil poterat lenius his temporibus constitui. Itaque fieri potuit ut concilii lenitatem reprehensam ab Antoniano defenderet Cyprianus, quamvis nova in hoc concilio disciplina inducta non fuisset. Utrumque autem à se Cyprianus non sine librata diu & ponderata ratione factum declarat, ut & vigente persecutione severitatem, & pace reddita indulgentiam adhiberet. At severitatem in eo enituisse non dicit, quod pacem omnino lapsis negandam decrevisset, sed quod eam per fas & nefas petentibus restitisset, atque excommunicationem intentasset, si quis cum illis injussu suo communicaret: sic etiam in lenitate quæ subsequuta est, negat ecclesiasticas leges fuisse violatas, sed provisum fuisse contendit, ut nec lapsi desperatione deficerent, *nec rursus censura evangelica solveretur, ut ad communicationem temere prosilirent.* Uno verbo negat à se aut à Cornelio quidquam factum esse præter exempla majorum. *Nam sicut antecessores nostri sæpe fecerunt,* inquit p. 69. *colligendis fratribus nostris carissimus frater noster* (Cornelius) *necessitati succubuit.*

Pristinam severitatem interdum a Cypriano retentam Albaspinæus & post eum Gotofredus lib. 16. Cod. Theod. p. 210. ex his epistolæ LII. verbis colligunt: *Apostatæ vero & desertores vel adversarii & hostes & Christi Ecclesiam dissipantes, nec si occisi pro nomine foris fuerint, admitti secundum Apostolum possunt ad Ecclesiæ pacem, quando nec Spiritus nec Ecclesiæ unitatem tenuerunt.*

Ut hoc Cypriani testimonium explicetur, observandum est 1.º Apostatas & desertores non eos dici, ut Albaspinæus & Gotofredus putant, qui ex Judæis ethnici aut Christiani fiebant, sed qui nomen dabant Felicissimi schismati. 2.º Revocandum est in memoriam quod supra diximus pacem illis negatam in mortis discrimine qui pœnitentiam sani contempserant, quia videlicet dubium merito videbatur, an sincero animi affectu resipiscerent. Quod autem de ejusmodi hominibus statutum erat, id in pluribus aliis par erat observari, quorum aut insanabilis videbatur, aut cæteris ovibus periculosa improbitas. Hinc cum multi perspecta Felicissimi nequitia remearent & ad Ecclesiam pulsarent, Cyprianus anxie ponderabat, & sollicitè examinabat *qui recipi & admitti ad Ecclesiam deberent.* Quibusdam enim, inquit epist. LV. p. 87. *ita aut crimina sua obsistunt, aut fratres obstinate & firmiter renituntur, ut recipi omnino non possint nisi cum scandalo & periculo plurimorum.* Ad hos videntur spectare Cypriani minæ in epist. xxxviii. ubi sic loquitur: *Sed & quisquis se conspurationi & factioni ejus adjunxerit, sciat se in Ecclesia nobiscum non esse communicaturum, qui sponte maluit ab Ecclesia separari.* Et in epist. xl. *Si quis autem pœnitentiam agere & Deo satisfacere detrectans ad Felicissimi & satellitum ejus partes concesserit, & se hæreticæ factioni junxerit, sciat se postea ad Ecclesiam redire, & cum episcopis & plebe Christi communicare non posse.* Has minas non omnino in rem contulit Cyprianus. Ipse enim testatur in epist. LV. multos a se è schismate redeuntes esse susceptos, ac plebem gaudere & lætari solitam, cum *tolerabiles & minus culpabiles* redirent. Quinetiam plebi interdum persuadebat, imo extorquebat, ut ex iis qui inemendabiles & protervi erant, nonnulli susciperentur; & unus atque alius, obnitente plebe & contradicente, Cypriani tamen facilitate suscepti, peiores extiterunt quam prius fuerant. Non absimili sententia Cyprianus cum pluribus aliis episcopis de virginibus quæ cum masculis in eodem lecto deprehensæ fuerant, sic decernit. *Quod si obstinate perseverant, nec se ab invicem separant, sciant se cum hac sua impudica obstinatione numquam a nobis admitti in Ecclesiam posse, ne exemplum cæteris ad ruinam delictis suis facere incipiant.* Merito obstinatis ejusmodi peccatoribus, itidem ut pertinacibus schismaticis, non modo venia, sed etiam introitus in ecclesiam negabatur. Sed si cum debitis conversi cordis significationibus rediissent, ac diu multumque fores Ecclesiæ pulsassent, non dubium quin eos paterno sinu excepisset Cyprianus & ad pœnitentiam admisisset. Igitur Felicissimus ejusque præcipui sectatores,

cum homines essent ad omne scelus parati; non discessisset ab Ecclesiæ regulis Cyprianus, si omnem illis in Ecclesiam reditum præclusisset; neque id videri deberet vestigium quoddam disciplinæ ante Cyprianum in omnes graviorum criminum reos observatæ. 3.º Objectus ab Albaspinæo locus Cypriani non dicit apostatas & desertores, etiamsi relicto schismate sanguinem pro Christo fundant, ad Ecclesiæ pacem admitti non posse, sed tantum nihil illis martyrium extra Ecclesiam ad pacem prodesse posse, quia *nec Spiritus nec Ecclesiæ unitatem tenuerunt*, id quod sæpe alias Cyprianus inculcat. Opponit ejusmodi desertores aliis lapsis pœnitentiam in Ecclesia agentibus, & quos Dominus intus inveniet, cum mundum judicaturus apparebit.

XI. *Utrum S. Cyprianus lapsis in decursu pœnitentiæ morientibus pacem negaverit, his tantum exceptis qui libellos à martyribus acceperant.*

Postquam probavimus Cyprianum nihil novi fecisse, cum lapsis pœnitentibus pacem concessit; sequitur ut inquiramus, an iisdem ante exactam pœnitentiam periculose ægrotantibus communionem negaverit, nisi libellos à martyribus accepissent. Cyprianum contendit Petavius iis tantum pacem indulgisse, qui libellos a martyribus accepissent, cæteris vero ne in præsentem quidem mortis discrimine id concessisse; alioqui nihil discriminis futurum fuisse inter istos & priores, quos tamen meliori aliqua conditione uti oportuit. Sed ipsa S. Martyris verba proferenda sunt: *Quoniam tamen video*, inquit in epist. XII. *facultatem veniendi ad vos nondum esse & jam æstatem cœpisse, quod tempus infirmitatibus assiduus & gravibus infestatur, occurrendum puto fratribus nostris; ut qui libellos a martyribus acceperunt, & prærogativa eorum apud Deum adjuvari possunt, si incommodo aliquo & infirmitatis periculo occupati fuerint, non expectata præsentia nostra, apud presbyterum quemcumque præsentem, vel si presbyter repertus non fuerit, & urgere exitus cœperit, apud diaconum quoque exomologesin facere delicti sui possint; ut manu eis in pœnitentiam imposita veniant ad Dominum cum pace, quam dari martyres litteris ad nos factis desideraverunt.*

Immerito Petavius ex hoc testimonio colligit pacem iis qui libellos non habebant, denegatam fuisse. Nam 1.º Quis Cyprianum putet adeo æquitatis oblitum fuisse, ut iis qui pœnitentiam subterfugebant, & *audaci flagitatione ac violento impetu pacem extorquere* nitebantur, tam benigne provideret ad illorum violentiam interim quoquo genere mitigandam, ep. XV. fervidos autem pœnitentes, qui se episcopi sui judicio committere, quam pœnitentiam declinare maluerant, sine pace & communione mori pateretur? 2.º Clerus Romanus Carthaginensem absente Cypriano monuerat, *ut iis qui post lapsum infirmitate apprehensi essent, & pœnitentes communionem desiderarent, subveniretur*, epist. III. & XV. Atque hoc consilium non modo non improbavit Cyprianus, sed etiam in epist. XV. declarat se standum putasse & cum eorum sententia, *ne actus noster*, inquit, *qui adunatus esse & consentire circa omnia debet, in aliquo discreparet.* At immane quantum inter Cypriani & Romanorum agendi rationem distaret, si cum isti pacem omnibus vere pœnitentibus dandam esse admonuissent, Cyprianus indulgentia & humanitate in eos solos usus fuisset, qui peccato suo pœnitentiæ fugam & Ecclesiæ perturbationem adjecerant? 3.º Non obscure indicat Cyprianus in epist. XIII. quibus non libelli sed pœnitentiæ opera suffragabantur, eis periculose ægrotantibus pacem multo potiori jure esse dandam. *Cæteram quoque partem plebis quæ lapsa est*, inquit, *præsentia vestra fovete, & ut a fide & misericordia Domini non deficiant, vestro solatio focillate.* Neque enim deserentur ab ope & auxilio Domini qui mites & humiles & pœnitentiam vere agentes in bonis operibus perseveraverint, quominus illis quoque divino remedio consulatur. Persuasum ergo esse vult ejusmodi pœnitentibus fore, ut illis quoque divino remedio consulatur; atque hoc illis concedit ut solatium Ecclesiæ legibus consentaneum, quodque nova decreta non desideraret. Neque enim data opera scribebat epistolam XIII. ut ejusmodi lapsis provideret, quibus & Ecclesiæ consuetudo & Romani cleri monita satis providerant; sed ut eorum tumultum comprimeret, qui querelis suis Carthaginensem Ecclesiam incendebant. Atque id causæ esse arbitror, cur Cyprianus in epist. XIV. confirmans, quæ in decima tertia decreverat, nihil nominatim dicat de pace veris pœnitentibus in extremo periculo concedenda. Postquam enim loquutus est de iis qui libellos à martyribus acceperant, hæc addit: *Cæteri vero qui nullo libello à martyribus accepto invidiam faciunt; quoniam non paucorum nec ecclesiæ unius, aut unius provinciæ, sed totius orbis hæc causa est, expectent de Domini protectione Ecclesiæ ipsius publicam pacem.* Non id profecto sancit Cyprianus, ut veris pœnitentibus pax in exitu negetur, (neque enim retexit quæ in superiore epistola constituerat: sed ea potius confirmat, dum ait se *plene scripsisse ad hanc rem proximis litteris*,) sed nonnullorum festinationem comprimit, qui communionem petebant ante redditam Ecclesiæ pacem, antequam gravi morbo tentarentur. Hos jubet expectare dum pax Ecclesiæ reddatur: at pacem in exitu non negat; neque eos reprehendit quod a communione arceri

se in exitu nollent, sed quod eam ante exulum reditum peterent, ac *confessores ipsos praevenire* vellent.

Sed objicit Petavius meliori conditione uti debuisse qui libellos acceperant, quam qui non acceperant; quod si omnibus concessa pax, nullum prorsus inter utrosque discrimen extitisse. Existimat Tillemontius Cyprianum ingeniosa quadam caritate fecisse, ut cum præcipue aliquid in honorem martyrum concedere videretur, nihil tamen præcipue concederet; & cum pacem iis tantum qui libellos habebant polliceretur, neminem prorsus ab hac indulgentia excluderet, quippe cum martyres adeo libellorum prodigi essent, ut omnibus eorum liberalitas pateret. Sed si ea accommodatione usus fuisset, qua illum Tillemontius usum esse existimat, ac tacite lapsos omnes fuisset hortatus, ut se libellorum præsidio munirent; an paulo post tanta arsisset indignatione in Lucianum, qui universis lapsis id concedere ausus est, quod jam antea plurimis concesserat. Deinde vero perinique Cyprianus veros pœnitentes ejusmodi periculo exposuisset, ut pace defraudati morerentur; neque enim verisimile erat eos qui hæcenus tam timidi ac pudentes fuerant, audaciores deinceps in libellis petendis futuros; aut ipsos etiam confessores in concedendis cautiores non fore, postquam eorum nimiam facilitatem castigaverat Cyprianus.

Cyprianum sic interpretatur Morinus: Cum lex esset, ut pacem moribundi non impetrarent, qui pœnitentiam sani non egerant, existimat eruditus scriptor decernere Cyprianum, ut in iis qui libellos à martyribus acceperant, legis severitas non servetur, ac illis in honorem martyrum pax concedatur, quam frustra hoc præsidio destituti petissent. Sed hæc interpretatio nec cum verbis nec cum mente Cypriani congruit. 1.º Nominatim requirit Cyprianus ut qui libellos à martyribus acceperunt, *prærogativa & auxilio eorum adjuvari apud Dominum in delictis suis* possint. Porro in his epistolis & in libro de Lapsis illud arcte tenet, accurateque defendit, non prodesse lapsis commendationem martyrum, si pœnitentiam agere detrectent; quare si lapsi post tot Cypriani & presbyterorum monita in obstinato pœnitentiæ non agendæ consilio perseverassent, an Cypriano visi essent idonei, qui martyrum auxilio apud Dominum juvarentur? Deinde vero si omnibus libellos habentibus pacem decernebat, siue pœnitentiam egissent, siue non egissent; quid necesse erat delectum habere, ac in conditionis loco requirere, ut martyrum auxilio adjuvari possent? Lapsis ergo Cyprianus non pœnitentiæ onus eximit; sed potius ad pœnitentiam blande & leniter hortatur, dum pacem offert morientibus, modo martyrum meritis juvari possint. Hinc in epist. xiv. laudat presbyteros & diaconos, quod lapsos ad pœnitentiam & patientiam hortati essent, ac pœnitentiam ab illo agi declarat, qui divinis præceptis mitis & patiens, & sacerdotibus Dei obtemperans, obsequiis suis & operibus justis Dominum promeretur. Id autem deferre videtur martyrum meritis, ut lapsis nondum ea pœnitentia expiatis, quæ pacem per se ipsa in mortis discrimine impetret, martyrum commendatio suffragetur. Nec levis videri debet hæc indulgentia, si temporum illorum severitas attendatur. Etsi enim pœnitentibus periculose ægrotantibus pax dari solebat; non tamen id sine delectu & judicio concedebatur. Hinc clerus Romanus re cum pluribus episcopis deliberata censuit *eorum quorum vitæ suæ finem urgens exitus dilationem non potest ferre, acta pœnitentia, & professa frequenter suorum detestatione factorum, si lacrymis, si gemitibus, si fletibus dolentis ac vere pœnitentis animi signa prodiderint, cum spes vivendi secundum hominem nulla subsisterit, ita demum caute & sollicitè subveniri*, &c. epist. xxxi. Ipse Cyprianus in epist. xiii. pacem iis solis promittit, *qui mites & humiles & pœnitentiam vere agentes in bonis operibus perseveraverint*. Ex his perspicui potest quo lenitatem & indulgentiam perducatur Cyprianus. Quibus enim consultum voluit in epistolis xiii. & xiv. hi vel pœnitentiam segniter egerant; vel etiam gravissimo delicto illud addiderant, ut pœnitentiam declinarent, ac dissensionibus & querelis Ecclesiam permiscerent: quibus factis meruerant, ut pax morientibus negaretur, etiamsi pœnitentiam paulo ante morbum incœpissent. Quamobrem primis concedit S. Martyr, ut quod eorum pœnitentiæ ad pacem impetrandam deerat, id martyrum meritis expleatur. Postremis pariter consulit, atque ut tumultum comprimat, indulgentia in eos utitur; & modo aversum pœnitentiæ remediis animum deponant, quod sua sponte mancum & inchoatum videretur, id martyrum meritis compensatum, à presbyteris ratum haberi jubet.

XII. *Utrum concilium Carthaginense pœnitentiam sacrificatis per solum vitæ tempus imposuerit.*

Nunc aliud examinandum sequitur, an non saltem ætate Cypriani gravioribus peccatis pœnitentia per totum vitæ tempus imposita fuerit, & communio ad ipsum mortis articulum dilata. Res judicari potest ex consuetudine quæ tunc vigeat, ut qui pacem in gravi morbo acceperant, ii valetudine restituta reliquum pœnitentiæ tempus non explerent, sed eodem jure essent ac alii fideles. Id perspicitur ex his Cypriani verbis in epist. lii. pag. 69. *Si qui enim, inquit, infirmitatibus occupantur,*

pantur, illis, sicut placuit, subvenitur. Postea tamen quam subventum est & periclitantibus pax data est, offocari a nobis non possunt aut opprimi, aut vi & manu nostra in exitum mortis urgeri, ut quoniam morientibus pax datur, necesse sit mori eos qui acceperint pacem; cum magis in hoc indicium divinæ pietatis & paternæ lenitatis appareat, quod qui pignus vitæ in data pace percipiunt, hi quoque ad vitam data pace teneantur. Et idcirco si accepta pace commeatus a Deo datur, nemo hoc debet in sacerdotibus criminari, cum semel placuerit fratribus in exitu subveniri. Non quadrat tanta lenitas cum irrogata per totum vitæ tempus pœnitentia; alioquin sæpe usu evenisset, ut qui post unum aut alterum pœnitentiæ annum communionem in gravi morbo accepissent, iis e morbo evadentibus jam emeritus esset pœnitentiæ cursus, cum interim aliis in eadem causa ac forte etiam in leviori culpa triginta aut quadraginta anni superessent decurrendi. Nimia sane erat episcoporum in judicando animadversio & rerum omnium consideratio & provisio, quam ut tam grave incommodum non effugerent. Sed tamen videndum nobis est quid ea de re decreverit concilium Carthaginense, in quo lapsorum causa paulo post reditum Cypriani dijudicata est.

Decretum hujus concilii sic exponit S. Martyr in ep. LII. p. 71. *Et ideo, inquit, placuit examinatis causis singulorum Libellaticos interim admitti, sacrificatis in exitu subveniri.* Non una fuit eruditorum de hoc canone sententia. Auctor observationum criticarum in Bibliothecam scriptorum Ecclesiasticorum negat Libellaticos in ipso concilio ad pacem protinus admissos fuisse; ac inter eos & sacrificatos id ponit discriminis, quod isti per totum vitæ tempus pœnitentiæ addicti fuerint, primi vero interim admissi, id est, post certum pœnitentiæ tempus exactum. Auctor ipse Bibliothecæ idem de sacrificatis censet, quamvis pacem Libellaticis in ipso concilio concessam existimet fuisse. Assentitur ei Tillemontius de Libellaticis ac illius censorem impugnat; sed pluribus refellit quod uterque pro certo posuerat, iis qui sacrificaverant non alios pœnitentiæ quam vitæ fines præscriptos fuisse. Hæc Tillemontii sententia multis nominibus videtur anteponenda. Illud autem in primis observandum est duas illas de Libellaticis & de sacrificatis quæstiones sic inter se nexas esse, ut quæ de alterutra dicantur, de utraque dicta videri debeant. Nam si Libellatici statim in ipso concilio perhumaniter restituti sunt communioni; probabile non est sacrificatos in extremum vitæ discrimen rejectos fuisse. Rursus si his verbis, *Placuit sacrificatis in exitu subveniri*, non prohibetur ne pax ante exitum detur, sed potius decernitur ut periculose intra præscriptum tempus ægrotantibus concedatur; perspicuum erit Libellaticis, quorum multo levior erat culpa, non pœnitentiam in concilio impositam fuisse, sed concessam communionem; alioquin statutum fuisset, ut istis quoque in exitu subveniretur.

Quod spectat ad Libellaticos; liquet horum verborum, *Placuit Libellaticos interim admitti*, hanc esse sententiam, Libellaticos interim admissos ad pacem fuisse, dum sacrificati pœnitentiam agerent, id est, eodem decreto & pacem Libellaticis & pœnitentiam sacrificatis decretam fuisse. Hinc Cyprianus in epist. LIV. statutum fuisse ait in hoc concilio de iis qui sacrificaverant, ut agerent diu pœnitentiam plenam: at Libellaticos eodem decreto minime comprehendit. Anno sequenti cum statuisset instante persecutione iis qui a primo lapsus die pœnitentiam egerant, communionem concedere; hæc indulgentia ad eos tantum spectabat qui sacrificaverant, quibusque imposita fuerat plena pœnitentia. At de Libellaticis nulla mentio, quos tamen maxime oportebat indulgentiæ participes fieri, si eam prius in concilio consequuti non fuissent. Quinetiam Cyprianum cum Libellaticis post concilium communicasse perspicimus ex epist. LII. Quod enim ait Cyprianus se *nemini quidem ex lapsis prius communicasse*, quandiu sæviit persecutio, *postea tamen necessitati temporum succubuisse*; id referri non potest ad sacrificatos, (his enim pœnitentia imposita fuerat,) sed tantum ad Libellaticos. Et cum hæc communicatio in invidiam a Novatiano vocaretur, sic eum refellit Cyprianus in eadem epistola: *Aut si se cordis, inquit, & renis scrutatorem constituit & judicem, per omnia æqualiter judicet, & cum sciat scriptum esse, Ecce sanus factus es, jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat, fraudatores & mæchos a latere atque comitatu suo separet, quando multo & gravior & pejor sit mæchi quam Libellatici causa, cum hic necessitate, ille voluntate peccaverit.* Exagitabat ergo Novatianus catholicos episcopos, quod cum Libellaticis communicarent. Nec tamen omnibus Libellaticis concessa pax in concilio, sed iis tantum qui pœnitentiam egerant. Quamobrem frustra Auctor observationum in Bibliothecam pluribus probat, quod a nemine negatur, libelli crimen sine pœnitentia dimissum non fuisse.

Altera pars decreti facile illustratur. Ac 1.º quidem illud, *sacrificatis in exitu subveniri*, non pœnitentiam ad extremum spiritum producendam, sed in gravi morbo finiendam indicat, nec in pœnæ, sed in beneficii loco decretum fuit; siquidem Cyprianus in epist. LII. nimix remissionis suspicionem ab hoc decreto removet, ac rationem reddit cur episcopi ad hanc lenitatem & indulgentiam descenderint. 2.º Idem decretum refert in epist. LIV. sed paulo clarius: *Statueramus jampridem,*

inquit, *frater carissime, participato invicem nobiscum consilio, ut qui in persecutionis infestatione supplantati ab adversario & lapsi fuissent, & sacrificiis se illicitis maculassent, agerent diu pœnitentiam plenam, & si periculum infirmitatis urgeret, pacem sub ictu mortis acciperent.* Tota res ergo in eo vertitur ut quid sit pœnitentia plena, utrum totum vitæ tempus complexa, an certo quodam spatio definita fuerit, expendatur. At id facile perspicitur ex epist. LIX. ubi queritur Cyprianus quod Victori quondam presbytero pacem concessisset Therapius *antequam pœnitentiam plenam egisset, ante legitimum & plenum satisfactionis tempus, sine petitu & conscientia plebis, nulla infirmitate ac necessitate cogente.* Erat ergo præfinitum aliquod pœnitentiæ tempus, cujus imminuendi potestas erat penes episcopum, modo causa aliqua gravis incidisset. Eamdem pœnitentiæ plenæ notionem suppeditat epistola LXII. in qua Cyprianus & alii cum eo episcopi de virginibus, quæ cum masculis deprehensæ in eodem lecto fuerant, decernunt, ut *si pœnitentiam hujus illiciti concubitus sui egerint, & a se invicem recesserint, inspiciantur interim virgines ab obstetricibus diligenter, & si virgines inventæ fuerint, accepta communicatione ad ecclesiam admittantur..... si autem de eis aliqua corrupta fuerit deprehensa, agat pœnitentiam plenam, quia quæ hoc crimen admisit, non mariti sed Christi adultera est; & ideo æstimato justo tempore, postea exomologesi facta ad ecclesiam redeat.* Brevis ergo pœnitentia integris virginibus imponitur, corruptis autem plena & *justo tempore æstimato*: & quemadmodum in concilio Carthaginensi sancitum ut lapsi interim admitterentur, sacrificati pœnitentiam plenam agerent; ita etiam hoc loco decernunt episcopi, ut virgines interim inspiciantur, & integris in ecclesiam admissis corruptæ pœnitentiam plenam agant. 3.º Si sacrificati per totum vitæ tempus addicti pœnitentiæ fuissent, necesse non fuisset *ut examinarentur causæ & voluntates & necessitates singulorum*; sed ut observat Tillemontius, nullum prorsus discrimen, nullus delectus exstitisset.

XIII. De Christi in Eucharistia præsentia.

Ecclesiæ doctrina de corpore & sanguine Domini apertis Cypriani testimoniis continetur. Quidquid de Eucharistia prædicat S. Martyr, eo spectat ut notio illa confirmetur, quam prima auditione Christi verba animis afferunt. Perspici potest illius sententia ex his quæ de sacramentis hæreticorum differit. Cur enim in epist. LXX. *Eucharistiam fieri apud illos omnino non posse* censebat, nisi quia Christi verba ab illis frustra pronuntiari existimabat, frustra invocari Spiritum sanctum, ut panem & vinum faciat corpus & sanguinem Christi? Sic etiam Firmilianus ut probet non satis esse ad effectus sacramentorum, ut Ecclesiæ preces & ritus ferventur, exemplo utitur insanæ cujusdam mulierculæ, quæ frequenter ausa fuerat, ut *& invocatione non contemptibili sacrificare se panem & Eucharistiam facere simularet, & sacrificium Domino non sine sacramento solitæ prædicationis offerret.* Illud ergo discriminis Firmilianus & Cyprianus inter Catholicorum & hæreticorum Eucharistiam ponebant, quod hæreticis Spiritum sanctum invocantibus nulla fieret donorum mutatio, Catholicorum autem preces numquam hoc mirabili effectui carerent.

Adeo persuasum & exploratum erat Cypriano de mirabili illo ecclesiasticæ invocationis effectui, ut de lapsis ante purgatam conscientiam communicantibus dicere non dubitet lib. de Laps. p. 186. *Vis infertur corpori ejus & sanguini, & plus modo in Dominum manibus atque ore delinquant, quam cum Dominum negaverunt.* Non ergo sola fide corpus Christi in Eucharistia sumitur, sed vere & ab indignis ipsis percipitur; nec corpus ab anima & divinitate separatum est, sed ipse Dominus adest, ac in eum manibus & ore delinquant qui indigne communicant. Hinc ipsam Domini majestatem adesse declarat in eodem libro: sic enim loquitur de puella quæ a nutrice ad idolum, deinde a parentibus ad ecclesiam delata sanguinem Domini, quem diaconus reluctanti infuderat, non sine singultu rejecit: *In corpore atque ore violato, inquit, Eucharistia permanere non potuit. Sanctificatus in Domini sanguine potus de pollutis visceribus erupit. Tanta est potestas Domini, tanta majestas,* pag. 189. Narrat ibidem Cyprianus aliud miraculum: *Et quidem alius, inquit, quia & ipse maculatus sacrificio a sacerdote celebrato partem cum cæteris ausus est latenter accipere, sanctum Domini edere & contrectare non potuit, cinerem ferre se apertis manibus invenit. Documento unius ostensum est Dominum recedere cum negatur.* Non ergo panis ex manibus hujus hominis evanuerat, sed ipse Dominus recesserat. Hæc autem Cyprianus ea mente differit, ut hominibus parum caute communicantibus, quid de hoc mysterio sentiendum sit explanet. Quamobrem facile perspicitur quo sensu primis sæculis hæc Christi verba, *Hoc est corpus meum, Hic est sanguis, &c.* episcopi acciperent, cum ex his concludant Christi corpus & sanguinem sumi, in ipsum Dominum ore & manibus delinquere, qui indigne communicant, potestatem Domini & majestatem adesse, ac ipsum Dominum non sine miraculo e manibus contaminatis recessisse. Si credita tunc non fuisset mutatio vini in sanguinem Christi, num, quæso, post eas preces quibus Deus rogatur ut vinum faciat sanguinem Christi, ni-

hil aliud jam nisi sanguis Christi in calice agnosceretur? Nihil aliud profecto agnoscit Cyprianus sexcentis locis. Statuit adversus eos, qui aquam tantum in matutinis sacrificiis offerebant, indignum esse Christiano vereri, *ne per saporem vini redoleat sanguinem Christi. Sic ergo, inquit, incipit & a passione Christi in persecutionibus fraternitas retardari, dum in oblationibus discit de sanguine ejus & cruore confundi.... Quomodo autem possumus propter Christum sanguinem fundere, qui sanguinem Christi erubescimus bibere?* p. 109. Non solum sanguinem vocat, sed etiam cruorem, & cum eo sanguine comparare non dubitat qui in venis nostris fluit. Ait etiam pag. 106. *Quomodo ad potandum vinum venire non potest nisi botrus calcetur ante & prematur, sic nos nec sanguinem Christi possemus bibere, nisi Christus calcatus prius fuisset & pressus & calicem prior biberet, in quo credentibus propinaret.*

Quemadmodum Cyprianus communionem indignas detestatur, quia *sanctum Domini corpus profanatur*, p. 20. quia *vis infertur corpori & sanguini Domini, & in Dominum manibus & ore delinquitur*, p. 186. quemadmodum Firmilianus instar piaculi ducebat quod homines, ut ipsi videbatur, non baptizati *usurpata temere communicatione contingant corpus & sanguinem Domini* p. 149. sic gratiæ dona, quæ ex Eucharistia percipi solent, ex corpore & sanguine Christi præsentibus repetuntur. Docet Cyprianus milites Christi considerare debere *idcirco se quotidie calicem sanguinis Christi bibere, ut possint & ipsi propter Christum sanguinem fundere.* Hinc cum instante Galli & Volusiani persecutione communionem iis qui sub Decio lapsi fuerant, concedere decrevisset, indulgentiæ hanc rationem reddit in ep. LIV. p. 78. *Nam quomodo, inquit, docemus aut provocamus eos in confessione nominis sanguinem suum fundere, si eis militaturis Christi sanguinem denegamus? Aut quomodo ad martyrii poculum idoneos facimus, si non eos prius ad bibendum in ecclesia poculum Domini jure communicationis admittimus?* Et in ep. LXIII. p. 107. *Calix dominicus sic bibentes inebriat ut sobrios faciat, ut mentes ad spiritalem sapientiam dirigat, ut à sapore isto seculari ad intellectum Dei unusquisque resipiscat: & quemadmodum vino isto communi mens solvitur & anima relaxatur, & tristitia omnis exponitur, ita epotato sanguine Domini & poculo salutari, exponatur memoria veteris hominis, & fiat oblivio conversationis pristinae secularis, & mæstum pectus ac triste, quod prius peccatis agentibus premebatur, divinae indulgentiæ lætitia resolvatur.* Quidquid ergo docet Ecclesia catholica de mutatione panis & vini in corpus & sanguinem Christi, quidquid animo hac fide imbuto observari potest, id Cypriani menti impressum & insculptum fuisse perspicimus.

Objicit nobis editor Oxoniensis hunc locum ex epist. LXIII. *Sic autem in sanctificando calice Domini, inquit p. 108. Cyprianus, offerri aqua sola non potest, quomodo nec vinum solum potest. Nam si vinum tantum quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis. Si vero aqua sit sola, plebs incipit esse sine Christo. Quando autem utrumque miscetur, tunc sacramentum spiritale & cæleste perficitur.* Ex his colligit sanguinem Christi esse in calice, quemadmodum ipsa plebs eodem calice contineri dicitur. Sed adeo manifestum est discrimen, ut mirer hominem eruditum in his cavillationibus immorari. Quis enim umquam dixit populum in calice bibi, ore & manibus contingi, populum recedere cum species immutatae sunt, & alia ejusmodi, quæ de Christi sanguine dicta modo retulimus. Quamobrem cum dicitur plebs esse in calice, manifesta est figura quæ neminem latere, neminem in erroris periculum conjicere possit. At post Christi verba, *hic est sanguis* &c. quotidie commemorata & inculcata, post quotidianas in sacrificio preces, ut vinum fiat sanguis Christi, quis figuram suspicari potuisset nihil aliud audiens nisi Christi sanguinem esse in calice, offerri in calice, & bibi, ac animas nostras corroborare ut nostrum sanguinem pro Christo fundamus?

Sed breviter nobis examinandum quid intersit inter eas rationes, quibus aquam Cyprianus calici infundendam, & eas quibus vinum omnino necessarium esse persuadet. Sic enim & dominici sanguinis veritas patebit, & obiter refellentur qui aquam à Cypriano, ut jure divino, non solum ecclesiastico præscriptam commendari volunt. S. Martyr evertere statuerat pessimam consuetudinem, quæ apud nonnullos obrepserat, ut aqua sola in matutino sacrificio offerretur. Quamobrem demonstrat aquam non in Eucharistia, sed tantum in baptismo ad proprium sacramenti effectum essentialem esse materiam, & *quotiescumque aqua sola in Scripturis nominatur, baptisma prædicari, & appellatione aquæ baptisma significatum semper esse.* At vero in Eucharistia calicem mixtum fuisse quem Dominus obtulit, & vinum fuisse quod sanguinem suum dixit, eumque docuisse exemplo magisterii sui calicem vini & aquæ conjunctione misceri. Hinc aquam ad mysticas tantum significationes adhiberi demonstrat: *Aquas namque populos,* inquit p. 108. *significare in Apocalypsi Scriptura divina declarat dicens: Aquæ quas vidisti, super quas sedet meretrix illa, populi & turbæ & gentes ethnicorum sunt & linguæ. Quod scilicet perspicimus & in sacramento calicis contineri. Nam quia nos omnes portabat Christus, qui & peccata nostra portabat, videmus in aqua populum intelligi, in vino vero ostendi sanguinem Christi.* Hactenus Cyprianus necessitatem aquæ elevat potius quam commendat. Sed tamen postea ait aquam solam offerri non posse *quomodo*

nec vinum solum potest, & copulationem & conjunctionem aquæ & vini sic misceri in calice Domini, ut commixtio illa non possit ab invicem separari. Animadvertendum est Cypriani consilium. Differens cum hominibus aquam solam adhibentibus, utitur principio quod facile concessuri erant, ne vinum quidem solum adhiberi debere. Nulla fane illis obstabat anticipata opinio, quominus id faterentur; quamobrem Cyprianus statuit aquam solam adhiberi non debere, quomodo nec vinum solum; non quod metueret ne ejusmodi homines vinum solum offerrent; non quod aquam æque ac vinum à Christo præscriptam, & ad essentiam sacramenti pertinere duceret, (satis enim declaravit eam ad mysticas significationes adhiberi;) sed quia hæc comparatio ad vini necessitatem demonstrandam apposita erat, & ex incommodis, quæ vino solo adhibito consequerentur, multo graviora consequi patebat, si aqua sola adhibeatur. Hinc quoties in hac epistola calicem mixtum esse debere statuit, non id proprie refert ad aquam, sed ad vinum, quod hi, quos refellebat, omittebant.

Necessitatem vini longe aliter defendit Cyprianus. Demonstrat 1.º Scripturæ testimoniis, ut aquam in baptismo, ita vinum in Eucharistia designari. 2.º Præceptum Christi longe gravissimum violari, si vinum omittatur. *Cum ergo, inquit p. 107. neque ipse Apostolus neque Angelus de cælo annuntiare possit aliter aut docere præterquam quod semel Christus docuit & Apostoli ejus annuntiaverunt, miror satis unde hoc usurpatum sit, ut contra evangelicam & apostolicam disciplinam quibusdam in locis aqua offeratur in dominico calice, quæ sola Christi sanguinem non possit exprimere.* Et p. 109. *Quod si nec minima de mandatis dominicis licet solvere; quanto magis tam magna, tam grandia, tam ad ipsum dominicæ passionis & nostræ redemptionis sacramentum pertinentia fas non est infringere, aut in aliud, quam quod divinitus institutum sit, humana traditione mutare!* 3.º Ex hac divini instituti temeraria immutatione quænam incommoda consequi existimat Cyprianus? *Calicem etenim, inquit p. 106. sub die passionis accipiens benedixit & dedit discipulis suis dicens: Bibite ex hoc omnes. Hic est enim sanguis novi Testamenti &c. Qua in parte invenimus calicem mixtum fuisse quem Dominus obtulit, & vinum fuisse quod sanguinem suum dixit. Unde apparet sanguinem Christi non offerri, si desit vinum calici; nec sacrificium dominicum legitima sanctificatione celebrari, nisi oblatio & sacrificium nostrum responderit passioni. Passio est enim Domini, ut ait p. 109. sacrificium quod offerimus.* Idcirco ergo ex Cypriano vinum adhibendum in calice, quia cum Christus accepto vino dixerit, *Hic est sanguis &c.* si aqua sola adhibeatur, aqua remanebit, nec jam offeretur Christi sanguis; non erit passio Domini sacrificium nostrum, nec idem offeretur quod in passione oblatum est. 4.º Commemorat etiam Cyprianus quot & quanta beneficia *epotato sanguine Domini & poculo salutaris* percipiamus, ut demonstret quam damnosum sit aquam solam adhibere. Addit grande delictum esse de Christi sanguine & cruore confundi, nec jam eos posse propter Christum sanguinem fundere, qui sanguinem Christi erubescunt bibere. Jam vero facile perspicitur quo sensu plebem, quo sensu sanguinem Christi in calice esse existimet Cyprianus. Plebis cum Christo conjunctionem aquæ cum vino conjunctione significari docet; & aqua omissa Christi quidem sanguinem offerri & passionem commemorari fatetur; sed tamen non leve incommodum fore si desit plebis cum Christo conjunctio. At vero sanguinem Christi in calice esse declarat, quia Christus dixit, *Hic est sanguis &c.* nec jam, si sanguis desit, sacrificium offerri possit & passio Domini celebrari: quinetiam donis, quæ sanguinem Christi potantibus promissa sunt, penitus defraudabimur.

XIV. De Communionem sub utraque specie.

Quamvis Cyprianus sacrificium sub utraque specie offerendum esse, idque à Christo institutum & præscriptum esse contendat, non tamen communionem sub utraque specie necessariam judicabat, ut ex ejus principiis & ex consuetudine illius ætatis perspicui potest. Neque enim quæcumque Christus fecit in institutione sacramenti, ea omnia instar legis observanda ducebat, sed ea tantum quæ ad essentiam sacramenti pertinent. Nam cum ei objiceretur Dominum post cœnam obtulisse, sic respondet ep. LXIII. p. 109. *Numquid ergo dominicum post cœnam celebrare debemus, ut sic mixtum calicem frequentandis dominicis offeramus? Christum offerre oportebat circa vespeream diæi, ut hora ipsa sacrificii ostenderet occasum & vespeream mundi.... Nos autem resurrectionem Domini mane celebramus.* Cur ergo præscriptum esse negat ut idem hac in re faciamus quod Christus fecit; in oblatione autem panis & vini eum sacerdotem Christi vice vere fungi contendit, *qui id quod Christus fecit imitatur, & offert secundum quod ipsum Christum videat obtulisse!* Ratio hujus rei ante oculos posita. Nihil refert ad naturam sacrificii, utrum mane an post cœnam offeratur. Sed si aqua pro vino offeratur institutum à Christo sacrificium penitus evertitur, nec ejus passio celebratur, nec sanguis in calice offeretur aut bibetur, sed aqua communis. Ex his principiis perspicui potest quid de communionem sub utraque specie senserit Cyprianus. Necessariam & à Christo præceptam credere non potuit, quippe cum ad essentiam sacramenti non pertineat. Totum enim Christum sub utraque specie agnoscit Cyprianus, illius majestatem

jestatem in calice reveretur, eumque recessisse declarat è manibus hominis contaminati, in quibus loco Eucharistiæ cinis inventus est.

Consentiunt antiquæ ecclesiæ consuetudines cum ipsius fide & doctrina. Jam vidimus ex Cypriano exemplum puellæ ex solo calice communicantis, quam consuetudinem nemo nescit in Occidente usque ad duodecimum sæculum perseverasse. Luce clarius est hanc puellam sub specie panis non communicasse; hanc enim historiam refert Cyprianus, ut pateat in corpore atque ore violato Eucharistiam permanere non potuisse: at si speciem panis antea sumpsisset, nullum prorsus miraculum, nulla Cypriani ratio exstitisset. Attulimus etiam exemplum illius, qui in manibus Eucharistiæ loco cinerem invenit; aliud exstat simillimum in eodem de Lapsis libro mulieris cuiusdam, quæ cum *arcam suam, in qua Domini sanctum fuit, manibus indignis tentasset aperire, igne inde surgente deterrita est ne auderet attingere.*

XV. S. Cypriani sententia de Sacrificio, de Purgatorio & invocatione sanctorum.

Eucharistiam verum esse ac proprie dictum sacrificium testimonio suo confirmat Cyprianus. *Dominicæ hostiæ veritatem* schismaticos *per falsa sacrificia profanare* ait in libro de Unit. Eccles. pag. 200. Vera illa hostia, quam Cyprianus offerri contendit in sola Ecclesia, ipse Christus est in altari modo incruento immolatus. *Jesus Christus Dominus & Deus noster*, inquit ep. LXIII. p. 109. *ipse est summus sacerdos Dei patris, & sacrificium Patri seipsum primus obtulit, & hoc fieri in sui commemorationem præcepit.* Cum ergo eadem victima, quæ in cruce oblata est, offeratur in altari, non immerito ait Cyprianus, *Passio est Domini sacrificium quod offerimus.* Negat in eadem epistola *sacrificium dominicum legitima sanctificatione celebrari, nisi oblatio & sacrificium nostrum responderit passioni*: sacrificii à Christo instituti veritatem inde etiam demonstrat, quod à sacerdote Melchisedech præfiguratum fuerit. *Item in sacerdote Melchisedech*, inquit pag. 105. *sacrificii dominici sacramentum præfiguratum videmus, secundum quod Scriptura divina testatur & dicit: Et Melchisedech rex Salem protulit panem & vinum. Fuit autem sacerdos Dei summi, & benedixit Abraham. Quod autem Melchisedech typum Christi portaret declarat in Psalmis Spiritus sanctus ex persona patris ad filium dicens: Ante luciferum genui te. Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. Qui ordo utique hic est de sacrificio illo veniens & inde descendens quod Melchisedech sacerdos Dei summi fuit, quod panem & vinum obtulit, quod Abraham benedixit. Nam quis magis sacerdos Dei summi quam Dominus noster Jesus Christus, qui sacrificium Deo patri obtulit; & obtulit hoc idem quod Melchisedech obtulerat, id est, panem & vinum, suum scilicet corpus & sanguinem.*

Sacrificium pro vivorum & mortuorum peccatis offertur. Hinc queritur Cyprianus in libro de Lapsis p. 186. quod lapsorum nonnullis communio data sit *ante purgatam conscientiam sacrificio & manu sacerdotis, ante offensam placatam indignantis Domini & minantis.* Cyprianus in epistola LX. ad episcopos Numidas testatur se singulorum, qui ad redemptionem captivorum promte ac liberaliter operati sunt, nomina subdidisse, ut eos episcopi in mente habeant in orationibus suis, *& eis vicem boni operis in sacrificiis & precibus repræsentent.* Quod spectat ad mortuos egregium testimonium habemus in ep. LXVI. ad clerum & plebem Furnis consistentem. Antecessores Cypriani statuerant ne quis frater excedens ad tutelam vel curam clericum nominaret; ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione ejus celebraretur. Neque enim apud altare Dei meretur nominari in sacerdotum prece, qui ab altari sacerdotes & ministros voluit evocare. Quamobrem cum Victor quidam Geminium Faustinum presbyterum ausus esset tutorem constituere, vetat Cyprianus ne *pro dormitione ejus fiat oblatio, aut deprecatio aliqua nomine ejus in ecclesia frequentetur.* Frustra contendit auctor editionis Oxoniensis hæc in fidei, spei & caritatis tesseram, non autem in animarum subsidium, aut purgatorii ignis ardoribus æstuantium refrigerium præstita fuisse; quia hæc ad martyres imprimis spectabant. Nihil agit hoc martyrum exemplum: non offerebatur sacrificium pro peccatis martyrum, quippe cum omnibus exploratum esset eos in cælo Deum videre. Quamobrem non eodem loco nominabantur, ac alii in Ecclesiæ pace mortui; & quod ait Cyprianus in ep. xxxiv. sacrificia pro illis offerri solita, id ipse Cyprianus explicat in ep. xxxvii. ubi ait oblationes & sacrificia *ob commemorationes eorum* celebrari. Alia fuit ratio morientium in Ecclesiæ pace. Pro eorum peccatis sacrificium offerebatur, ut videre est in liturgia quæ exstat lib. 8. Constitut. Apost. cap. 41. ubi hæc leguntur: *Pro fratribus nostris qui in Christo requieverunt oremus, ut hominum amans Deus, qui animam defuncti suscepit, ei remittat omne peccatum voluntarium ac non voluntarium, & propitius clemensque factus collocet eum in regione piorum &c.*

Nec mirum sane est si veteres Christiani fidelibus defunctis sacrificium profuturum sperabant; quippe cum persuasum omnibus atque exploratum esset, iustorum animas, quæ è corpore solvun-

tur antequam peccata omnia expiaverint, pœnis affici in altera vita, eorumque beatitudinem differri. Hinc iis metuebat clerus Romanus, qui ante exactam pœnitentiam moriebantur: *Deo sciente*, inquit epist. xxxi. *quid de talibus faciat, & qualiter iudicii sui pondera examinet*. Ejusmodi homines sic comparat Cyprianus cum iis qui vita pro Christo profusa aut saltem sancte exacta moriuntur. *Aliud est*, inquit in epist. lII. p. 72. *ad veniam stare, aliud ad gloriam pervenire: aliud missum in carcerem non exire inde donec solvat novissimum quadrantem, aliud statim fidei & virtutis accipere mercedem: aliud pro peccatis longo dolore cruciatum emundari & purgari diu igne, aliud peccata omnia passione purgasse: aliud denique pendere in diem iudicii ad sententiam Domini, aliud statim a Domino coronari*. Inutilis prorsus Rigaltii & editoris Oxoniensis labor in hoc testimonio eludendo. Hunc carcerem & longi doloris cruciatum & ignem diu purgantem detorquent ad pœnitentiam lapsis imponi solitam a sacerdotibus. Sed 1.º illud saltem fateri debent ex Cypriani verbis consequi, temporales pœnas iis persolvendas superesse, quibus remissæ sunt æternæ. 2.º Si pœnitentiæ labores Cyprianus describit, multo id magis iis congruit, qui ante exactum pœnitentiæ cursum moriuntur. Nemo enim hanc opinionem affinget Cypriano, ejusmodi homines non ad veniam stare, sed ad gloriam pervenire; non mitti in carcerem, donec solvant novissimum quadrantem, sed statim fidei & virtutis accipere mercedem; non pro peccatis longo dolore cruciatos mundari, & purgari diu igne, non pendere in diem iudicii, sed statim a Domino coronari. 3.º Cyprianus non solum martyres cum lapsis, sed etiam virgines cum adulteris comparat. Dubium non est quin de martyribus & virginibus mortuis loquatur, cum coronam illis statim donari pronuntiat. Cur ergo eum de pœnitentium statu in hac tantum vita loquutum credamus? Præclara sane esset atque egregia comparatio, martyres & virgines cum idololâtris & adulteris in hoc conferre, quod primi statim in altera vita coronentur, postremis vero pœnitentiæ labor in hac vita subeundus sit. Sed si isti idololatræ & adulteri post inchoatam pœnitentiam moriantur; an statim, ut martyres & virgines, mercedem & coronam accipient, & peccata omnia pœnitentia purgasse videbuntur? Quis non videt institutam a Cypriano comparationem ad futuram potissimum vitam referri; quippe cum in hac vita pœnitentium laborem sacræ virgines, quarum erat austerum vivendi genus, adæquarent, martyres vero longe superarent! 4.º Illud *pendere in diem iudicii* valde adversariis molestum. Putant Nicolaus Faber & Rigaltius beatitudinem justorum à Cypriano in diem iudicii, exceptis martyribus, differri. Sed hæc opinio affingi Cypriano non potest, qui hoc loco, ut jam observavi, non solum de martyribus, sed etiam de virginibus loquitur. Sæpe alias docet, præcipue vero in libro de Mortalitate, non solum martyres, sed alios etiam sanctos, cum ex hac vita decedunt, cum Christo incipere regnare; virgines & pueros ad continentiae & innocentiae præmium feliciter pervenire, justos ad refrigerium vocari. Illud ergo testimonium, de quo nunc agimus, ad eos referri debet, quos ante plenam pœnitentiam mortuos in diem iudicii generalis reservari existimat Cyprianus. Nec mirum si ejusmodi hominum beatitudinem usque ad hoc tempus differat; cum enim instare crederet adventum Domini, temporis spatium justo longius non poterat videri. Porro Cypriani sententia inde etiam illustratur, quod in die iudicii martyrum merita pluribus in hunc diem pendentibus profutura declaret: *Credimus quidem*, inquit in libro de Lapsis pag. 187. *posse apud judicem plurimum martyrum merita & opera justorum, sed cum iudicii dies venerit, cum post occasum sæculi hujus & mundi ante tribunal Christi populus ejus adsisterit*. Atque hæc quidem de iis qui sese in Ecclesia pœnitentiæ submittunt; qui autem extra Ecclesiam moriuntur, eos Cyprianus declarat, etiamsi pro nomine occisi sint, numquam ad indulgentiam aliis in sinu Ecclesiæ morientibus promissam perventuros. *Et quia apud inferos confessio non est*, inquit in eadem epist. lII. p. 75. *nec exomologesis illic fieri potest, qui ex toto corde pœnituerint & rogaverint, in Ecclesiam debent interius suscipi & in ipsa Domino reservari, qui ad Ecclesiam suam venturus de illis utique, quos in ea intus invenerit, judicabit. Apostatæ vero & desertores & adversarii & hostes & Christi Ecclesiam dissipantes, nec si occisi pro nomine fuerint, admitti secundum Apostolum possunt ad Ecclesiæ pacem, quando nec Spiritus nec Ecclesiæ tenuerunt unitatem*. Merito negat Cyprianus exomologesin quæ in hac vita præscribitur, in altera perfici posse. Sed perspicuum est ab eo agnosci indulgentiam quamdam & pacem, quæ schismaticis & hæreticis extra Ecclesiam mortuis, etiamsi pro nomine occisi fuerint, præclusa & denegata, aliis in Ecclesia mortuis & in adventum Domini reservatis concedetur.

Ex his patet communionem illam, quam Ecclesia catholica cum sanctis & martyribus, & cum justis ante plenam pœnitentiam mortuis fovet, non novum esse commentum, sed dogma primis sæculis notum & creditum. Nec mirum si hæc communio his non placet qui ab unitate Ecclesiæ discesserunt; sed Cyprianus, cujus inter præcipuas virtutes enituit unitatis amor, præter ea quæ ab illo in honorem martyrum decreta retulimus, duobus aliis in locis testatur quam arcta intercedat Ecclesiæ

præsenti cum sanctis & martyribus necessitudo. Primus exstat in libro de Hab. Virg. quem sic concludit Cyprianus: *Tantum mementote tunc nostri, cum incipiet in vobis virginitas honorari.* Alterum testimonium legitur in ep. LVII. ad Cornelium quem sic alloquitur Cyprianus: *Memores nostri invicem sumus, concordēs atque unanimēs, utrobique pro nobis semper oremus, pressuras & angustias mutua caritate relevemus, & si quis istinc nostrum prior divinæ dignationis celeritate præcesserit, perseveret apud Dominum nostra dilectio, pro fratribus & sororibus nostris apud misericordiam Patris non cesset oratio.* Frustra hæc editor Oxoniensis eludere conatur. Virginitatem ait incipere honorari, cum ad confessionis decus pervenit; sed Cyprianus virgines omnes generatim alloquitur, non solas martyres; nec proinde martyrii sed virginitatis coronam indicat. Alterum locum sic interpretatur Fellus, quasi Cyprianus cum Cornelio paciscatur, ut is qui superstes fuerit, cui in vivis diutius esse contigerit, precari pergat. At manifesta est cavillatio; non enim hoc precandi munus ei commendat Cyprianus, qui superstes fuerit, sed qui prior præcesserit. Sed Fellus ex nostra interpretatione consequi negat, ut sanctos liceat precari. Verum non animadvertit quam hæc arcte cohæreant cum invocatione sanctorum, quæ si prisca sæculis instar superstitionis Christo injuriosæ habita fuisset, vel potius si non viguisset in tota Ecclesia, ut eam viguisse certissima monumenta testantur, numquam Cypriano in mentem venisset virgines & martyres in antecessum precari & invocare.

XVI. De Christi divinitate, ejusque gratia.

Præfationis modum transgrederer si in aliis Cypriani sententiis accurate vestigandis immorarer. Nihil enim erroris excogitatum est his posterioribus sæculis, ut recte observat Pamelius, quod non ex Cypriani testimoniis refellatur. De Christi divinitate sanctus Martyr data opera non pertractavit, sed breves illius de Deo incarnato sententiæ non minus habent roboris & momenti, quam uberior pertractatio. Christum Dominum & Deum nostrum appellare solet, velut cum ait in ep. VIII. p. 15. *Habemus advocatum & deprecatorem pro peccatis nostris Jesum Christum Dominum & Deum nostrum.* Elaborandum esse docet in ep. LX. p. 99. ut *Christum judicem & Dominum & Deum nostrum promereamur obsequiis nostris.* In ep. LXIII. p. 104. *Jesus Christus Dominus & Deus noster sacrificii hujus auctor & doctor:* & p. 109. *Jesus Christus Dominus & Deus noster ipse est summus sacerdos Dei patris.* In ep. XLVII. p. 61. gratias agit *Deo patri omnipotenti & Christo ejus Domino & Deo nostro salvatori.* Vid. ep. LVI. p. 92. & 94. ep. LXV. p. 113. ep. LXXIV. p. 139. & 140. ep. LXXVII. p. 158.

In libro de Oratione dom. p. 204. *Oremus itaque, fratres dilectissimi, sicut magister Deus docuit, & p. 206. Deus pacis & concordie magister qui docuit unitatem, sic orare unum pro omnibus voluit, quomodo in uno omnes ipse portavit.* In libro de Vanitate idolorum pag. 228. Christum similiter vocat Deum nostrum, Deum cum homine mixtum: in libro 2. Testim. hominem & Deum ex utroque genere concretum. Deum esse & Deum vocari probat in Scripturis veteris & novi Testamenti pag. 286. 287. 288. & ad eum refert præclarissima quæque testimonia. In libro de Exhort. mart. pag. 267. postquam retulit illud Isaïæ, *Ego Dominus Deus tuus sanctus Israel qui te salvum facio*, addit: *Qui & in Evangelio promittit auxilium divinum Dei servis, in persecutionibus non defuturum dicens: Cum autem vos tradiderint &c.* In libro de Bono patientiæ docet Christum in cœlis adorari, ac præcepisse Patrem ut Filius adoretur; ad eum refert hæc Scripturæ testimonia: *Deus manifestus venit Deus noster & non silebit, Dominus Deus virtutum prodibit, & alia ejusmodi; tum addit: Quis autem est qui tacuisse se prius dicit & non tacebit? Uique ille qui sicut ovis ad victimam ductus est.... Hic est Deus noster, id est, non omnium sed fidelium & credentium Deus, qui cum in secundo adventu manifestus venerit, non silebit.* Non omittendus insignis locus ex epist. ad Jubaianum pag. 133. ubi docet Cyprianus conceptis verbis tres personas Patrem & Filium & Spiritum sanctum unum esse Deum. Nam si, inquit, baptizari quis apud hæreticos potuit, utique & remissam peccatorum consequi potuit. Si peccatorum remissam consequutus est, & sanctificatus est & templum Dei factus est. Si sanctificatus est & templum Dei factus est, quæro cujus Dei? Si creatoris, non potuit, quia in eum non credidit. Si Christi, nec hujus fieri potuit templum, qui negat Deum Christum. Si Spiritus sancti, cum tres unum sint, quomodo Spiritus sanctus placatus esse ei potest, qui aut Patris aut Filii inimicus est? Vid. librum de Unit. Eccles. ubi citat hæc Scripturæ testimonia, *Ego & Pater unum sumus, & hi tres unum sunt.* Vid. etiam epist. LXXVI. p. 139. ubi perabsurde dici contendit eos qui foris baptizati sunt Christum quidem induisse, sed Spiritum sanctum non potuisse percipere; quasi possit aut sine Spiritu Christus indui, aut a Christo Spiritus separari.

Summa illa in Deum incarnatum pietas, quæ in scriptis Cypriani mirum in modum elucet, pariter calebat in aliorum Africæ episcoporum animis, ut perspicere possumus ex concilio Carthaginiensi in quo adfuerunt 87. episcopi ex Africa, Numidia & Mauritania, cum presbyteris & diaco-

nis, præfente etiam plebis maxima parte. Nemefianus a Thubunis in hoc concilio fic loquitur pag. 330. de Spiritu fancto : *Quod natum eft de carne caro eft, & quod natum eft de Spiritu Spiritus eft, quia Deus Spiritus eft, & de Deo natus eft.* Minus commode editor Oxoniensis illud, *de Deo natus eft*, fic explicat, Natus de Spiritu de Deo natus eft. At dicere debuiffet Nemefianus, *de Deo natum eft.* Qui mediocriter attendet, hanc hujus loci videbit effe fententiam, quod ex Spiritu natum eft, Spiritum effe, quia Spiritus fanctus, cum Deus fit & ex Deo natus fit five procefferit, (hæc enim interdum idem fonant) pro fuma fua poteflate Spiritus eos efficit quos regenerat. Fortunatus a Tuchabori in eodem concilio fic loquitur pag. 332. *Iefus Chriftus Dominus & Deus nofter Dei patris & creatoris filius fuper petram ædificavit Ecclefiam fuam.* Euchratius a Thenis pag. 333. *Fidem noftram & baptifmatis gratiam Deus & Dominus nofter Iefus Chriftus fuo ore Apoftolos docens perimplevit dicens : Ite & docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filii & Spiritus fancti.* Ibidem Felix ab Uthina : *Nemini dubium eft, fanctiffimi confacerdotes, non tantum poffe humanam præfumptionem, quantum Domini noftri Iefu Chrifti adorandam & venerabilem majeftatem.* Venantius a Timifa pag. 335. *Chriftus Dominus & Deus nofter ad Patrem proficifcens fponfam fuam nobis commendavit.*

Quemadmodum de Incarnationis myfterio, fic etiam de acceptis ab incarnato Deo beneficiis magnifice fentiebat Cyprianus. Jamdudum obfervarunt eruditi theologi Pelagianorum errores multo ante a S. Martyre confutatos fuiiffe, eumque Auguftino plurima ad hujus hærefis everfionem fuppeditaffe. Probe fciebat Cyprianus Dominum advenientem fanaffe illa quæ Adam portaverat vulnera, & venena serpentis antiqua curaffe pag. 237. Hinc baptifmum omnibus omnino neceffarium effe credebat. *Omnes quidem, inquit in libro de Habit. virg. p. 180. qui ad divinum lavacrum Baptifmi fanctificatione perveniunt, hominem illic veterem gratia lavacri falutaris exponunt, & innovati Spiritu fancto a fordibus contagionis antiquæ iterata nativitate purgantur.* Imprimis autem catholicum dogma defenditur in epiftola LIX. quam non folus Cyprianus, fed & cæteri collegæ qui in concilio adfuerunt numero 66. ad Fidum fcripfere. Is nescio quo opinionis errore fibi finxerat infantes intra fecundum vel tertium diem quo nati funt constitutos baptizari non oportere, & confiderandam effe legem circumcifionis antiquæ, ut intra octavum diem eum qui natus eft baptizandum & fanctificandum non putaret. Longe aliud in concilio omnibus vifum eft, ac univerfi judicaverunt nulli homini nato mifericordiam Dei & gratiam denegandam. Porro autem, inquit, *fi etiam graviffimis delictoribus & in Deum multum ante peccantibus remiffa peccatorum datur, & a baptifmo atque a gratia nemo prohibetur; quanto magis prohiberi non debet infans, qui recens natus nihil peccavit, nifi quod fecundum Adam carnaliter natus contagium mortis antiquæ prima nativitate contraxit, qui ad remiffam peccatorum accipiendam hoc ipfo facilius accedit, quod illi remittuntur, non propria, fed aliena peccata.* Contra fuperba Pelagianorum commenta docet Cyprianus pluribus locis nos quotidie peccare, ut in libris de Orat. dom. p. 211. de Opere & Eleemofynis pag. 238. & 243. & lib. 3. Testim. cap. 54.

Chrifti gratiam innumeris in locis mirifice commendat Cyprianus, qui cum adhuc in tenebris & nocte cæca jaceret, fieri non poffe credebat quod Chriftiani docebant, *ut quis renafci denovo poffet, utque in novam vitam lavacro aquæ falutaris animatus quod prius fuerat exponeret, & corporis licet manente compage, hominem animo ac mente mutaret,* ep. ad Donat. Sed hunc errorem fimul cum aliis vitiis & erroribus depofuit, & Chrifti gratiam eo libentius deinceps prædicavit, quo pertinacius rejecerat. Videri poffunt quæ in hanc fententiam differit in epiftola ad Donatum. Probat in Exhort. mart. p. 167. ex pluribus Scripturæ testimoniis *timendas non effe injurias & pœnas perfequutionum, quia major eft Dominus ad protegendum, quam diabolus ad impugnandum,* vid. p. 262. & 268. & 273. In ep. IX. martyres hortatur ad constantiam, *quia major eft qui in nobis eft quam qui in hoc mundo, nec plus ad dejiciendum potest terrena pœna, quam ad erigendum tutela divina.* Plura vide in eadem epiftola, & in ep. LV. p. 88. Huc referri poffunt plurima alia Cypriani principia; velut cum docet victoriam à Deo dari p. 79. Deum victores fua dignatione facere 162. 285. Deum remunerare in nobis quidquid ipfe præftitit, honorare quod ipfe fecit 160. Nostrum nihil effe 305. neminem fibi quidquam assumere debere 212. Totum Deo dandum, ibid. Evolvendus imprimis liber de Oratione dominica, ubi docet orandum ut fiat in nobis voluntas Dei, ut Dei voluntas fiat in corpore & fpiritu, ut facere poffimus quod Deus vult : ut in illis non credentibus fiat voluntas Dei, quemadmodum in nobis per fidem noftram voluntas Dei facta eft; opus enim effe Dei voluntate ut in nobis fiat voluntas Dei; ut qui in baptifmo fanctificati fumus, in eo quod effe cœpimus perfeveremus : ut fanctificatio & vivificatio quæ de Dei gratia fumitur, ipfius protectione fervetur.

VITA SANCTI CYPRIANI

NUNC PRIMUM ADORNATA.

MAGNUM Christianæ religionis lumen Cyprianus, quandiu in Ecclesia micuit, magna pars fuit earum rerum quæ tunc gestæ fuerunt. Quamobrem suppeditat ejus vita amplissimam disse- rendi segetem, ac toto volumine opus esset, si rerum ad eum pertinentium & genus & modos per- sequi, si edita singularum virtutum exempla oculis subjicere, si eximios animi sensus ex epistolis & aliis scriptis, in quibus illius mores mirifice depinguntur, eruere instituerem. Sed non est hujus loci ejus- modi pertractatio, nec mihi propositum sic de Cypriani rebus differere, sed tantum eas ordine ex- plicare, ac ipsa etiam scripta temporibus notare. Nam cum hæc elucubratio conjuncte cum sancti Martyris scriptis prodeat, necessaria non est longiorum testimoniorum appositio, quæ quisque potest ex ipso fonte haurire; variisque supersedendum observationibus, quæ forte non essent omittendæ, si S. Cypriani vita separatim ab ejus operibus in lucem ederetur.

I. De S. Cypriano nondum Christiano. Distinguendus est à Cypriano Antiocheno.

CYPRIANUM in Africa natum esse nemo dissen- tit, Carthagine ortum Prudentius & Suidas exi- stimarunt; sed cum S. Martyr hoc beneficium Cartha- gini acceptum non referat, sed tantum dicat ep. xxxvi. *Ubi enim mihi aut melius possit esse aut latius, quam illic, ubi me Deus credere voluit & crescere*, alia eum patria videtur in lucem extulisse. Vocabatur Thascius Cy- prianus, ut patet ex sententia Proconsulis, & epist. lxi. Quinetiam adsciverat sibi Cæcilii nomen, teste Hieronymo, ut gratum animum & amorem in pre- sbyterum Cæcilium, cujus opera ad Christum conver- sus fuerat, hoc monumento testaretur. Pontius diaco- nus qui Cypriani vitam scripsit, res ab eo ante con- versionem gestas minus dignas esse judicavit quas lit- teris mandaret. Itaque hæc illius vitæ pars in oblivio- ne & tenebris jacet; nec quidquam certo scimus, nisi eum Rhetoricam summa celebritate docuisse, nec iis caruisse vitiis, quæ cum simulacrorum cultu & Chri- sti ignorance conjuncta esse solent. *Mutati sunt pi- scatores*, inquit Augustinus serm. 311. p. 1252. *mu- tati sunt postea etiam plurimi senatores, mutatus est Cypri- anus, cujus hodie memoriam frequentamus.... Ipse scribit, ipse testatur cujus vitæ fuerit aliquando, quam nefariæ, quam impiæ, quam improbandæ ac detestandæ*. Nequa- quam tamen in Cyprianum nostrum conveniunt, quæ apud Gregorium Nazianzenum de Cypriano ma- gicis artibus ante conversionem dedito legimus in orat. 18. Perspicuum est hæc ad Cyprianum Antio- chenum respicere, quem Gregorius cum Carthagi- nensi confundit, unam ex duabus personam effingens. Sed tamen quia eruditus Oxoniensis editor unum ex- stitisse Cyprianum contendit, & quæ de Antioche- no feruntur in fabulis numerat, & ad res Carthagi- nensis ornandas composita fuisse pronuntiat, non inutile videtur rem explorare.

Illud 1.º negari non potest res gestas Cypriani Antiocheni vetustissimis monumentis proditas fuisse. Illum Eudocia Imperatrix eximiis versibus, teste Pho- tio Cod. 184. celebravit. Opus in tres libros divisum erat; quorum primus Justinæ conversionem & invi- ctam à dæmonibus virginitatem, ac ipsius etiam Cy- priani post artis magicæ facinora mirabilem conversio-

nem, baptismum, ostiarii munus, miracula, ac tandem episcopatum continebat. In alio ipse Cyprianus even- tum suorum seriem texebat, & magicas artes quibus & sese ipse & alios in varias formas mutaverat, père- grinationes, ac tandem nefariæ artis fastidium, & ani- mum ex desperatione, quam conscientia scelerum in- jiciebat, ad spem misericordiæ divinæ opera Eusebii revocatum narrabat. In tertio denique martyrium Ju- stinæ & Cypriani descriptum erat. Hæc autem Eudo- ciam non ad artis licentiam, sed ad historiæ fidem scripsisse perspicitur, tum ex Gregorio Nazianzeno, qui scriptam ab ipso Cypriano scelerum Confessionem citat, & eadem ac Eudocia de illo commemorat, orat. 18. tum ex triplici monumento, quod eruditi anti- quitatis indagatores domnus Edmundus Martene & domnus Ursinus Durand in suo Anecdotorum the- sauro ediderunt, nempe Conversione Justinæ & Cy- priani, Confessione ejusdem Cypriani, ac utriusque Passionis. Sic cum Eudociæ versibus consentit triparti- tum illud opus, ut minime dubium sit quin illius ma- nibus tritum fuerit. Quis ergo eum numquam existi- tisse sibi persuadeat, de quo exstant monumenta illius temporis, quo vixisse dicitur, pene æqualia? Fabulæ in remotis ætatibus latebras quærunt, nec quisquam tam inepte mentitur, ut quæ nemo vidisse se aut au- divisse meminit, ea nuper in clarissima luce & om- nium oculis evenisse fingat. Porro fatetur ipse Fellus, cui tamen hac in re non omnino assentior, Confessio- nem Cypriani ante Constantini tempora scriptam fuisse, id est, circa illud tempus, quo perfunctus marty- rio creditur, nempe sub Diocletiano & Maximiano, ut testatur Eudocia. Præterea ante hoc opus scripta fuerant acta Justinæ & Cypriani, ut discimus ex li- bello de utriusque passione. 2.º Credibile non est ejus- modi monumenta ad res Cypriani Carthaginensis or- nandas ficta fuisse, in quibus nihil erat omnino, quod Cypriano Carthaginensi aptari posset; non tempus, non locus martyrii & episcopatus, non res gestæ & peregrinationes. 3.º Si nullus exstitisset Cyprianus ille Antiochenus, qui cum Justina passus Nicomediæ di- citur, quomodo de utriusque nomine dies festus sæ- culo quarto in loca Nicomediæ vicina induci, quo-

modo utriusque fama omnium ore celebrari potuit? Illud autem ex oratione 18. S. Gregorii Naz. quæ habita est Constantinopoli, non obscure perspicitur, Cyprianum illum, cujus dies festus agebatur, non Carthaginensem, sed Antiochenum esse. Nam magicas artes & conversionem, ut præcipuos illius vitæ & notissimos eventus prædicat Gregorius, ita ut dubitet an quisquam ex audientibus res illius gestas ignoret, p. 277. Quinetiam quod ait Cyprianum post conversionem factum esse ædituum, id se ex aliquo audivisse testatur p. 281. Probabile non est Cyprianum Carthaginensem adeo notum his in regionibus fuisse, præsertim ex rebus ad eum minime pertinentibus, ut Gregorium incolæ edocerent; sed hæc fama & dies festus ad alium debent referri.

Objicit Fellus S. Gregorium tam oscitanter errare non potuisse, ut episcopum Antiochenum cum Carthaginensi confunderet; neque enim si vere exstitisset Cyprianus ille Antiochiæ episcopus, qui Nicomediæ passus dicitur, nihil de illo ad Gregorii aures perventurum fuisse, qui & à patre res tam mirabiles mature discere debuit, & per se ipse Nicomediam & loca vicina pervadens cognoscere. Sed dum Gregorium vir eruditus culpari non patitur, quod unum ex duobus Cyprianis finxerit, in aliam illum reprehensionem non multo leviolem conjicit, quod ad Cyprianum Carthaginensem retulerit monumenta illius ætati & patriæ & rebus gestis repugnantia. Verisimilior mihi videtur hæc illius excusandi ratio: cum ei recens admodum cum iis quos alloquitur intercederet consuetudo, & post aliquot dierum secessum attemperate ad ipsum diem festum rediisset, ut ipse testatur p. 275. satis proclive fuit in tam angustis ad res accurate ediscendas spatiis labi & errare. Quod autem ait idem Fellus nullum inter Antiochiæ episcopos Cyprianum inveniri, id facile expeditur. Non enim Antiochiæ magnæ episcopus fuisse Cyprianus dicitur, sed alterius, ut observat Tillemontius, in Phœnicia sitæ, ex qua Damascum perductus est, ut à iudice interrogaretur.

Duo ergo distinguendi sunt Cypriani, & in oratione 18. Gregorii Naz. quid Antiocheno, quid Carthaginensi conveniat expendendum. Quod ait Gregorius Cyprianum nobili & senatoria domo ortum esse, id Tillemontius Cypriano nostro attribuit, ut alteri illi mago non valde consentaneum; sed tom. 5. ubi agit de Cypriano Antiocheno, fatetur id non posse discerni. Non immorabor in excutiendis aliis conjecturis, quæ de Cypriano fieri solent, velut quod Baronius & post eum alii nonnulli existimarunt Cyprianum jam senem ad Christianam religionem accessisse. Nuntantur quodam loco ex epistola ad Donatum, ubi sic loquitur Cyprianus: *Qui possibilis, aiebam, est tanta conversio, ut repente ac perneciter exuatur, quod vel genuinum situ materiæ naturalis obduriit, vel usurpatum diu senio vetustatis inolevit!* At Cyprianus non suos annos numerat, sed de vitiis loquitur, quæ in homine etiam non sene vetustatem habent, cum *alta*, ut ibidem legimus, & *profunda penitus radice sedarunt*. Huc adde Cyprianum non de suis tantum rebus disserere, sed generatim omnes ætates ac vitæ conditiones complecti, quarum nullam prorsus excipiebant Christiani, quam non Christi gratia renovari & renasci posse dicerent.

Liquet id ex his quæ sequuntur: *Quando, inquit, parcioniam discit, qui epularibus cænis & largis dapibus assuevit! & qui pretiosa veste conspicuus in auro atque in purpura fulsit, ad plebeium se ac simplicem cultum quando deponit! Fascibus ille oblectatus & honoribus, privatus & inglorius esse non potest. Hic stipatus clientium cuneis, frequentiore comitatu officiosi agminis honestatus, pœnam putat esse cum solus est. Tenacibus semper illecebris necesse est, ut solebat, vinolentia invitet, inflat superbia, iracundia inflammet, rapacitas inquietet, crudelitas stimulet, ambitio delectet, libido præcipitet.* Hæc referenda duxi, ut pateret minus temperanter otio abuti, qui Cyprianum hac pictura mores suos expressisse, & pristinae conditionis splendorem & opes descripsisse opinantur. Quæ conjecturæ si valeant, dicendum erit eum fascibus fulsisse, & vinolentiæ ac rapacitatis vitiis laborasse, quod neminem hæcenus video suspicatum.

II. De S. Cypriani conversione. Cathecumenus bona sua distribuit, seque voto continentiae obstrinxit. Incertum quo anno & tempore baptizatus.

Plurimum sane Christianæ religioni accessit ornamentum & præsidium conversione tanti ingenii; ac tum maxime veritas triumphare visa est, cum celeberrimum mendacii doctorem ac defensorem cepit. Non tamen prima aggressione victus est Cyprianus, sed quod in homine inanium rerum cognitione inflato non valde mirum est, diu veritatem inter & errorem ancipiti sententia fluctuavit. Quod enim docet Christiana religio de nova in Christo creatione, id somnii instar domestico argumento refellebat, vitia sua necdum volens emendare, nec emendari posse existimans. Quos tum animi æstus expertus sit, sic ipse in epistola ad Donatum edisserit: *Ego, inquit, cum in tenebris atque in nocte cæca jacerem, cumque in salo jactantis sæculi nutabundus ac dubius vestigiis oberrantibus fluctuarem, vitæ meæ nescius, veritatis ac lucis alienus; difficile prorsus ac durum pro illis tunc moribus opinabar quod in salutem mihi divina indulgentia pollicebatur, ut quis renasci denuo posset; utque in novam vitam lavacro aquæ salutaris animatus quod prius fuerat exponeret, & corporis licet manente compage hominem animo ac mente mutaret. Qui possibilis est, aiebam, tanta conversio &c.* Sed tandem illius animum Christus inflexit, ac docilem fecit hortatibus Cæcilii presbyteri, qui tam præclari operis administrator & interpretes fuit; non ille quidem, ut nonnulli opinati sunt, Diadumeni præceptor, sed idem potius qui in dialogo Minucii Felicis Christianam religionem per fas & nefas oppugnat, deinde ab Octavio strenue defensam libenter amplectitur. Amicitia quæ Cypriano intercedebat cum Cæcilio, tam arcte beneficii magnitudine constricta est, ut eum in parentis loco diligeret Cyprianus, ejusque nomen ferre voluerit, ac in ipsius domo vixisse videatur. *Erat sane illi de nobis, inquit Pontius, contubernium viri justii & laudabilis memoriæ Cæcilii, & ætate tunc & honore presbyteri, qui eum ad agnitionem veræ divinitatis à sæculi errore correxerat. Hunc toto honore atque omni observantia diligebat, obsequenti veneratione suspiciens, non jam ut amicam animæ coæqualem, sed tamquam novæ vitæ parentem. Denique ille demulsus ejus obsequiis in tantum dilectionis immensæ merito provocatus est, ut de sæculo excedens arces-*

sitione jam proxima commendaret illi conjugem ac liberos suos, & quem fecerat de sectæ communionem participem, postmodum faceret pietatis heredem. Hoc contubernium, quod Cyprianum in Cæcilii domo indicat vixisse, minus congruit cum hominum eruditorum conjecturis, qui Cyprianum uxorem ac forte etiam liberos habuisse volunt, cum religionem Christianam amplexus est, quamvis nullum prorsus hujus rei vestigium, nec in ejus scriptis nec in illius vita, quam scripsit Pontius,prehendatur.

Varii cogitationum æstus Cypriani alternantis conversionem demorati sunt; sed statim atque veritati ad oculos affulgenti cessit, totam se in eo profudit pietas, ac Scripturarum oraculis exculta maturos fructus in ipso primordio extulit. *Inter fidei suæ prima rudimenta, ait Pontius, nihil aliud credidit Deo dignum, quam si continentiam tueretur; tunc enim posse idoneum fieri pectus, & sensum ad plenam veri capacitatem pervenire, si concupiscentiam carnis robusto atque integro sanctimonie vigore calcaret. Quis umquam tanti miraculi meminit! Nondum secunda nativitas novum hominem splendore toto divinæ lucis oculaverat, & jam veteres ac pristinas tenebras sola lucis paratura vincebat. Deinde quod majus est, cum de lectione divina quædam jam non pro conditione novitatis, sed pro fidei festinatione didicisset, statim rapuit quod invenit promerendo Domino profuturum. Distractis rebus suis ad indigentiam pauperum sustentandam tota prædia pretio dispensans, duo bona simul junxit, ut & ambitionem sæculi sperneret, quo perniciosius nihil est; & misericordiam, quam Deus etiam sacrificiis suis prætulit, quam nec ille, qui legis omnia mandata servasse se dixerat, fecit, implet: & præpropera velocitate pietatis, pene ante cæpit perfectus esse, quam disceret.*

Non convenit inter eruditos utrum Christianis sacris initiatus esset Cyprianus, cum se continentie lege obstrinxit, ac bona pauperibus distribuit; an adhuc catechumenus præclara hæc duo facinora ediderit. Sed si Pontii verba considerentur attentius, vix ambigendi locus supererit. Conceptis enim verbis declarat nondum baptismo regeneratum fuisse Cyprianum, cum hæc designavit: *non secunda nativitas eum oculaverat, sed sola lucis paratura veteres ac pristinas tenebras vincebat.* Paulo post allata verba, Cyprianus dicitur adhuc rudis fidei homo, & cui forsitan nondum crederetur. Idem efficitur ex his verbis, *Prævenit tritura sementem, vindemia palmitem, poma radicem....* Et infra: *Quid autem circa pauperes episcopus faceret, quos catechumenus diligebat!* Sed Tillemontius acutissimi judicii scriptor hoc testimonium Pontii, quod quidem fatetur in dubium revocari non debere, conciliari vix posse existimat cum epistola ad Donatum, in qua Cyprianus, ut modo vidimus, emendationem morum & vitæ mutationem ne cogitatione quidem in conversionis primordio assequi se potuisse declarat, nedum tam fervidis initiis exorsus sit: *Desperatione meliorum, inquit, malis meis veluti jam propriis ac vernaculis favebam.* Præterea baptismo acceptam refert emendationem morum suorum, & postquam undæ genitalis auxilio superioris ævi labe deteresa, in expiatum pectus ac purum desuper se lumen infudit, tum vero agnovisse se dicit facile esse quod antea difficile videbatur, geri posse quod impossibile putabatur. Quomodo ergo tot virtu-

tum ornamenta ante baptismum consequi potuit?

Ut hæc difficultas expediatur, observandum est 1.º minus accurate Tillemontium ad initia Christianæ professionis referre dubias illas cogitationes, quæ Cyprianum ante conversionem huc & illuc trahebant. Nondum enim credebatur in Christum, cum sic animo fluctuaret; sed, ut ipse narrat, *in tenebris atque in nocte cæca jacebat; in salo jactantis sæculi nutabundus ac dubius vestigiis oberrantibus fluctuabat, vitæ suæ nescius, veritatis ac lucis alienus.* Facile ergo Pontius cum Cypriano conciliatur; nec mirum si primus Cyprianum postquam veritati manus dedit, ad virtutis summum evolasse testatur, quamvis Cyprianus ipse morum suorum emendationem ante acceptum fidei donum desperasset. 2.º Non immerito Cyprianus renovationem animi sui & novam creationem baptismo attribuit, quamvis multis jam virtutibus instructus ad baptismum accessisset. Sic enim semper tulit ecclesiastici consuetudo sermonis, ut cum ad baptismum nemo admitteretur, nisi post multa emendatæ vitæ indicia; ipsa tamen renovatio & nova creatio baptismi fructus esse diceretur. Hinc illud Cyrilli Hierosolymitani catechesi 3. p. 45. *Mortuus in peccatis descendisti, vivificatus ascendis in justitia.* Non dubium tamen quin ex catechumenis, quos Cyrillus erudiebat, non pauci jam magnos haberent in virtute progressus; ac forte etiam continentie voto sese nonnulli obligaverant, ut observat doctissimus editor in notis ad cat. 4. p. 62. Non est hujus instituti usitatam sanctis Patribus & theologis disserendi rationem explanare; sed certe ex ea perspicuum est Pontium & Cyprianum inter se non pugnare, dum alter præclare facta Cypriani sese ad baptismum præparantis narrat, alter baptismo adjudicat quidquid & in ipsa baptismi administratione & in prævia meditatione & exercitatione consequutus fuerat; addo etiam quidquid in Confirmationis sacramento & in corporis & sanguinis Christi communionem, quæ duo sacramenta simul cum baptismo conferri solebant.

Quo anno conversus fuerit & baptizatus Cyprianus ex ejus episcopatus initio existimari debet. Nam, ut ait Pontius, *ad officium sacerdotii & episcopatus gradum adhuc neophytus, & ut putabatur, novellus electus est.* Quare cum episcopus anno 248. aut 249. creatus fuerit, ut modo videbimus; baptismus non incommode ad annum 244. aut 245. referetur. Alii ad annum 246. referunt; sed de his rebus nihil videtur certo posse constitui. Frustra autem inquiratur quo anni tempore baptizatus sit. Hoc sacramento initiatum fuisse inter Pascha & Pentecosten existimant Pearsonius & alii nonnulli, quia hoc temporis spatium ordinandis lavacris in Africa deputatum erat. Verum etsi hi dies præcipue essent baptismi consecrati, nihil tamen vetabat, quominus baptismi aliis temporibus daretur, si quæ causæ inciderent baptismi post solemnes dies differendi, vel etiam anticipandi. Probat Tertullianus in libro de Baptismo nihil esse incommodi, si baptismi extra solemnes dies justis de causis suscipiatur; *Diem baptismi solemniorem, inquit, pascha præstat.... Exinde pentecoste ordinandis lavacris latissimum spatium est....* Ceterum omnis dies Domini est, omnis hora, omne tempus habile baptismi: si de solemnitate interest, de gratia nihil refert. Inertes autem baptismi dila-

tores pluribus castigat S. Gregorius Nazianzenus in orat. 40. nec probat quod dicere solebant: *Luminum festum exspecto: paschatis festum pluris facio: pentecosten exspectabo. Cum Christo baptizari præstat, cum Christo in resurrectionis die ad vitam redire, Spiritus adventum honorare.*

Ait Pontius multa Cyprianum adhuc plebeium fecisse ad veterum exempla justorum, & si quod eorum præclare factum Scripturæ auctoritate comprobatum & laudatum videret, id imitatione assequi conatum esse. Prophetiæ dono ornatum fuisse Cyprianum multa ab eo ad Ecclesiæ utilitatem præcognita & prædicta testantur. Sed non desunt qui ex epistola ad Donatum, quam recens a baptismo scripsit, jam tum illum hujus doni & plurium aliorum participem fuisse colligant. Sic enim dona illa commemorat, sic alios hortatur ad ea consequenda, ut ipse illis caruisse non videatur. *Nostrium tantum sitiat pectus, inquit, & pateat: quantum illuc fidei capacis afferimus, tantum gratiæ inundantis haurimus. Inde jam facultas datur, castitate sobria, mente integra, voce pura, virtute sincera, in medelam dolentium posse venenorum virus extinguere, animorum desipientium labes reddita sanitate purgare, infestis jubere pacem, violentis quietem, ferocientibus lenitatem, immundos & erraticos spiritus, qui se expugnandis hominibus immerferint, ad confessionem minis increpantibus cogere &c.*

III. De studiis & scriptis S. Cypriani a baptismo usque ad ordinationem.

Non dubium est quin quod effluxit temporis a baptismo ad ordinationem, id omne Cyprianus insumserit in Scripturis legendis, in scriptoribus ecclesiasticis evolvendis, iisque omnibus meditandis & colligendis quæ postea in luce & in oculis totius Ecclesiæ depromsit. Tertullianum inter scriptores ecclesiasticos præcipue videtur adamasse. Notum est omnibus quod refert Hieronymus in libro de scriptoribus ecclesiasticis vidisse se *quemdam Paulum Concordiæ, quod Italiæ oppidum est, senem, qui se beati Cypriani jam grandis ætatis notarium, cum ipse admodum esset adolescens, Romæ vidisse diceret, referreque sibi solitum, nunquam Cyprianum absque Tertulliani lectione unam diem præterisse, ac sibi crebro dicere da magistrum; Tertullianum videlicet significans.* Sed si legendi Tertulliani adeo studiosus fuit Cyprianus, non minus diligentiam adhibuit in ejus erroribus cavendis vel potius refellendis. Nam ut omittam unitatem Ecclesiæ, quam a Tertulliano violatam strenue defendit Cyprianus, quot exstant sancti Martyris sententiæ de justa in lapsos indulgentia, totidem videntur esse in Tertullianum aculei.

Non multo post baptismum ad defensionem religionis & ad morum informationem ingenium exauit Cyprianus. Ad hoc enim tempus pertinent epistola ad Donatum, ac liber *de idolorum Vanitate.* Summa quidem elucet eloquentia in aliis operibus Cypriani, inest gravitas sententiarum ac verborum splendor; sed epistola ad Donatum tanto artificio composita est ac tot elegantibus ornata picturis, ut ea tempora minime redoleat, cum Cyprianus in maximis rebus gerendis & disserendis occupatus non jam exquisitas venustates elaboraret, sed orationis divitias sine fuce si-

ne pigmentis funderet. Hinc præclare Augustinus lib. 4. de Doctrina Christiana c. 14. *Est tale aliquid, inquit, in epistola beatissimi Cypriani. Quod ideo puto vel accidisse, vel consulto factum esse, ut sciretur a posteris, quam linguam doctrinæ Christianæ sanitas ab ista redundantia revocaverit, & ad eloquentiam graviorem modestioremque restrinxerit, qualis in ejus consequentibus litteris secure amatur, religiose appetitur, difficillime impletur.* Hunc librum Pontius inter opera Cypriani primum recenset, dum ait Cyprianum *emolumentum gratiæ per fidem proficientis ostendisse.* Quamvis autem solus loquatur Cyprianus, perspicitur tamen quædam forma dialogi. Promissum sermonem, reposcente Donato, exsequitur Cyprianus indulgente vindemia, in horto amenissimo; egregie describit qualis ante baptismum fuisset, & quid in ipso operatus esset baptismus; atque ut beneficii a Christo accepti magnitudinem commendet, sæculi vitia & pericula eleganter depingit. Finem dicendi facit inclinato jam sole: tum, ut reliquum diei in lætitia duceretur, Donatum cui memoria tenax erat & vox canora, hortatur, ut psalmos ex more aggrederetur in convivio sobrio. Videtur ergo Donatus non amicus solum, sed etiam convictor Cypriano fuisse. Sciebat quid Cypriano detraxisset, quidque ei contulisset mors criminum, vita virtutum; nomen suum dederat cœlestis militiæ castris; & cum nihil ejus auribus tam gratum esset, quam quod Deo gratum est, sermonibus Cypriani mirum in modum ducebatur. Circa idem tempus scriptus videtur liber de Vanitate idolorum, in quo multa imitatione expressa, nonnulla etiam totidem verbis translata occurrunt ex libris Tertulliani adversus ethnicos & ex dialogo Minucii Felicis. Redolent primordia conversionis nonnulla parum accurate in hoc libro dicta; velut cum ait Cyprianus regna sorte variari; oportuisse Christum pati, & cum passus esset ad superos denuo regredi.

IV. Cyprianus presbyterium & sacerdotium statim accipit. Quo anno ordinatus episcopus. Res gestæ & scriptæ in primordiis episcopatus.

Observat Pontius in Cypriano ob eximios in virtute progressus minime observatum fuisse, quod litteræ Apostoli præscripserant, ut neophyti ad sacerdotium non eveherentur. *Presbyterium & sacerdotium statim accepit, inquit. Quis enim non omnes honorum gradus crederet tali mente credenti!* Addit multa illum presbyterum præclare fecisse, sed ea memoriæ nostræ non prodidit. Libenter assentior Pearsonio & Fello tres libros Testimoniorum à Cypriano presbytero scriptos esse, vel saltem in episcopatus primordiis scriptos crediderim. In his enim nullum exstat eorum vestigium, quæ postea Cyprianus tanto animi ardore defendit, sive cum lapsos nec sine poenitentia recipiendos adversus Felicissimum, nec à spe veniæ excludendos adversus Novatianum contenderet; sive cum unitatem Ecclesiæ adversus utrumque tueretur; sive cum baptisma extra Ecclesiam nullum & irritum esse pugnaret. In tertio libro nonnulla depromit Scripturæ testimonia adversus hæreticos & schismaticos; sed multo fuisset uberior & vehementior, si in ipso incendio atque inter motus ab hæreticis excitatos scripsisset. Quinetiam quod ait lib. 3. cap. 28. *Non posse in Ecclesia remitti ei qui in*

qui in Deum deliquerit, id etsi non incommode explanatum fuisse spero in præfatione cap. 9. animum tamen significat minus attentum ad commotam à Novatiano controversiam. Observat Fellus nec Scripturæ testimonia his in libris eodem modo citari ac in aliis, nec Scripturæ libros iisdem nominibus designari; ex quo scriptos esse confirmat ante alia Cypriani opera. Inscripti sunt Quirino, quem filium appellat Cyprianus, cuiusque rogatu Scripturæ testimonia ad certa quædam capita revocavit, nihil de suo apponens præter titulos & præfationes primo & tertio libro præmissas. Hos autem libros qui Cypriano abjudicant, aut saltem tertium ab Erasmo in lucem editum, hi refeluntur in prima Baluzii ad hos libros observatione, quam operæ pretium est legere.

In presbyteri gradu non diu mansit Cyprianus, sed paulo post, ut ex Pontii testimonio perspicitur, mortuo episcopo Carthaginensi sufficitur *judicio Dei & plebis favore*. Non tamen facile ab eo impetratum est, ut tantum onus subiret, sed *cum in dilectionem ejus & honorem totus populus aspirante Domino profiliret, humiliter ille secessit antiquioribus cedens & indignum se titulo tanti honoris existimans*. Sed cum populi studia illius secessu magis accenderentur, & fores domus copiosa fraternitas obsideret, ac per omnes aditus sollicita caritas circuiret; cedere coactus est divinæ voluntati tot rebus manifestis significatæ. Quamvis autem episcopatus invito & fugienti impositus fuerit, non defuerunt qui illius electioni, facta conjuratione, intercederent; inter quos quinque potissimum presbyteri nequitiam suam nobilitarunt. Exarsit plebis indignatio in obtrectatores Cypriani, ut patet ex ep. XL. sed nihil prætermisit Cyprianus ut exulceratas mentes ad sanitatem revocaret, *amicissimos eos & inter necessarios computans, mirantibus multis*, ait Pontius. At quinque illi presbyteri conceptum venenum medullis aluerunt, quod post aliquot annos conflato schismate violenter erupit. Augustinus lib. 2. de Bapt. c. 7. Agrippinum Cypriani prædecessorem vocat. Sed huic proxime non successit Cyprianus, tum quia in ep. LXXIII. ait multos jam annos esse & longam ætatem, ex quo sub Agrippino decretum in concilio fuerat de rejiciendo hæreticorum baptismo; tum quia in epist. LV. ut Fabianum Cornelii, ita Donatum appellat antecessorem suum. Huic ergo, ut verisimillimum est, proxime successit.

Cyprianus in epistola LV. anno 252. scripta *plebi suæ in episcopatu quadriennio jam probatum se esse dicit*. Ex quo eum ordinatum fuisse concludunt anno 248. qui de illius rebus gestis pertractarunt. Sed tamen, si rationes accuratius subducamus, non tam certa & explorata res est, quam eruditis illis viris videtur; ac fieri optime potuit, ut initio anni 249. ordinatus, quatuor episcopatus annos numeraret in hac epistola LV. quæ scribi vix potuit ante Julium mensem anni 252. Sic enim solet Cyprianus inchoatos annos pro integris numerare: tempus elapsum a mense Januario aut Februario anni 250. usque ad Pascha anni 251. biennium vocat in ep. XL. similiter triennium interpretatur in epist. LIII. Quare si ordinatus fuisset circa Pascha anni 249. quadriennium numerare poterat mense Julio anni 252. sed eum jam

episcopum fuisse circa Pascha anni 249. perspicimus ex epistola XXIV. in secessu scripta, in qua ait se Saturo die Paschæ lectionem semel atque iterum dedisse. Hoc enim Pascha cum referri non possit ad annum 250. (aberat enim tunc Cyprianus) referri debet ad annum 249. sed forte cum lectionem Saturo daret recens erat ab ordinatione; nec quidquam vetat eum ordinatum dicamus initio anni 249. Si tamen ordinationem suscepit anno 248. quod fieri optime potuisse non inficior; certe non multo ante mensem Julium suscepit. Quinquennium enim suo more, non quadriennium numerasset mense Julio ineunte anni 252. si mense Maio ordinatus fuisset anno 248.

Elapsum tempus ab initio episcopatus usque ad persecutionem Decii insumsit Cyprianus in emendandis suorum moribus, & disciplinæ legibus tuendis. Ait enim in epist. LV. *se in quiete disciplinæ servivisse*. Cum maximam semper virginum curam gesserit, non incommode nonnulli ad initia episcopatus referunt librum de Habitu virginum. Alii hæc verba, *Has adhortamur affectione magis quam potestate*, presbyterum magis decere quam episcopum volunt; sed Pearsonius hæc verba Cypriani modestiæ attribuit; episcopalem auctoritatem vigere aliis in locis observat, velut cum ait Cyprianus: *Audite igitur, virgines, ut parentem; audite, quæso, vos docentem pariter ac monentem*. Hunc librum rejicit Rigaltius post Decii persecutionem, hoc fretus argumento quod a Pontio recensetur inter ea Cypriani opera quibus caruisset Ecclesia, nisi ethnicorum impetum Cyprianus prudenti secessu effugisset. Sed non vidit Rigaltius ipsum etiam librum ad Donatum a Pontio sic commemorari, quem tamen initio conversionis scriptum nemo negaverit. Unde patet Pontium Cypriani opera data occasione enumerare, non modo quæ post secessum scripserat.

Circa idem tempus, id est, ante persecutionem scripta existimatur epistola LXVI. quam Cyprianus scripsit *presbyteris & diaconibus & plebi Furnis consistentibus* de quodam Geminio Victore, qui Geminium Faustinum presbyterum tutorem testamento suo nominaverat. Jubet observari Cyprianus quod ipsius antecessores episcopi jampridem statuerant, *ne quis frater excedens ad tutelam vel curam clericum nominaret, ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione ejus celebraretur*. Deliberaverat ea de re Cyprianus cum collegis qui præsentibus aderant, & compresbyteris qui assidebant. Sæpe enim negotia episcopos Africanos Carthaginem trahebant, quibuscum episcopus Carthaginensis continuum veluti concilium habere poterat. Satis autem perspicitur, ut Pearsonius & Tillemontius observant, hanc epistolam in pace scriptam fuisse. Neque enim Geminus ille, sæviante persecutione, filiorum tutelam presbytero commisisset, quem dignitas & munus quoungebatur in medium discrimen conjecisset. Verisimile est Geminium illum Faustinum, quem Victor tutorem nominaverat, postea ejusdem urbis factum esse episcopum. Adfuit enim concilio Carthaginensi anno 256. Geminus Furnitanus.

Tres alias epistolas ante annum 250. scriptas pronuntiat Pearsonius, sexagesimam primam ad Eu-

chratium de histrione quodam, qui etsi a theatro cessaverat, adhuc tamen artem suam docebat; sexagesimam secundam ad Pomponium de virginibus, quæ cum masculis, ex quibus unus erat diaconus, deprehensæ in eodem lecto fuerant; sexagesimam quintam ad Rogatianum de quodam diacono, qui ei contumelias & injurias fecerat, nec dignitatis nec senectutis habita ratione. Si scriptæ sunt hæ litteræ initio episcopatus, necesse est, ut jam tum summa fuerit Cypriani sapientiæ existimatio, cum illius responsa episcopi undique peterent. Sed fatendum nullam inesse his epistolis notam, cur ad hoc tempus referantur. Crediderim potius epistolam ad Rogatianum scriptam esse post motus a Novato ejusque gregalibus excitatos; ad hos enim videtur respicere Cyprianus cum ait: *Hæc sunt enim initia hæreticorum & ortus atque conatus schismaticorum male cogitantium, ut sibi placeant, ut præpositum superbo tumore contemnant. Sic de Ecclesia receditur, sic altare profanum foris collocatur, sic contra pacem Christi & ordinationem atque unitatem Dei rebellatur.*

Cypriani sapientia elucet in his litteris. In sexagesima prima declarat nec majestati divinæ, nec evangelicæ disciplinæ congruere, ut histrionum communicet. Quod si eum penuria hanc artem exercere cogat, ecclesiæ sumptibus sustentari debere, modo tamen contentus sit frugalioribus cibis; aut si illic ecclesia hos sumptus facere non possit, in suam eum invitat. In sexagesima secunda laudat Pomponium quod abstinuisset diaconum, qui cum virgine sæpe manserat, sed & cæteros qui cum virginibus dormire consueverant. Auctor est ut inspiciantur virgines diligenter ab obstricticibus, & si virgines inventæ fuerint, accepta communicatione in Ecclesiam admittantur, si tamen hætenus poenitentiam hujus illiciti concubitus egerint, & a se invicem recesserint. Minatur graviores censuras, si ad eosdem masculos reversæ fuerint, aut si cum eisdem in una domo, & sub eodem tecto simul habitaverint. Corruptis imponit poenitentiam plenam, ac eas, si obstinate perseverent, numquam in Ecclesiam admitti posse declarat. In sexagesima quinta laudat humilitatem Rogatiani, quod cum pro episcopatus vigore, & cathedræ auctoritate poenas de diacono sumere posset, querelas ad se detulerit. Statuit oportere diaconum *agere audaciæ suæ poenitentiam, & honorem sacerdotis agnoscere*, & episcopo præposito suo plena humilitate satisfacere. Hic facile perspicitur auctoritas Cypriani, non tam consilium dantis, quam præcipientis & jubentis, tum ob sedis dignitatem, tum quia inito cum episcopis & presbyteris consilio responsa dabat. Nam epistolæ ad Pomponium & ad Rogatianum scriptæ fuerunt non solum Cypriani nomine, sed etiam episcoporum quibuscum de propositis rebus deliberaverat. Nec mirum sane est, si de gravioribus rebus cum episcopis consiliabatur, qui statuerat ab initio episcopatus sui nihil sine consilio cleri & consensu plebis privata sententia gerere. Ex his quæ deinceps dicemus facile quisque perspiciet quanta fuerit Cypriani in hoc genere diligentia & sedulitas, siue clerici ordinandi essent, seu quid aliud majoris rei incipiendum. Laudat Pontius in illius episcopatu pietatem & vigorem, misericordiam & censuram, gravem vultum & lætum, nec severitatem tristem, nec co-

mitatem nimiam, aversum a superbia sæculari animum, sed tamen sine affectatis penuriæ sordibus, summam denique in pauperes caritatem quos catechumenus dilexerat.

V. *De persecutione Decii ejusque initiis, ac de magno lapsorum & confessorum numero.*

Electus in pace Cyprianus, ut ipse testatur epist. LV. annum unum cui forte accedunt aliquot menses, in hoc rerum statu traduxit. Circa initium hujus anni 250. Novatus presbyter ob uxoris uterum calce percussus & partum abortione expressus, & alia scelera in judicium apud Cyprianum vocatus est, jamque aderat cognitionis dies, sed persecutio supervenit, ep. XLIX. Jactitat se Pearsonius hoc presbyteri conjugati exemplo. Sed tamen uxorem non duxit Novatus, tum cum esset presbyter; nec si presbyter retinuit, idcirco Ecclesiæ vetitum ex continentium numero presbyteros eligere.

Cypriani virtutibus latissimum campum aperuit persecutio Decii, de qua nobis pauca dicenda sunt, antequam res a Cypriano his molestissimis temporibus gestas persequamur. Decius occisis crudeliter Philippis & imperio occupato nihil prius sibi aut potius faciendum esse duxit, quam ut in Christianam religionem, quæ sub Philippis ac superioribus imperatoribus mirum in modum creverat, omnes imperii sui conatus converteret. Cœpit itaque & suo in Philippos odio, & Romanarum superstitionum, quarum ruinis hanc religionem superstrui videbat, desiderio in Christianorum sanguine parentari.

Persecutionem simul cum imperio Decii cœptam fuisse discimus ex locuplete teste Dionysio Alexandrino, qui defendendæ & tuendæ in hac persecutione Ecclesiæ plurimas partes sustinuit. *Sed continuo*, inquit apud Euseb. Hist. lib. 6. cap. 41. *imperii illius erga nos benignissimi mutatio nobis nuntiata est, & gravissimus nobis minarum terror intentabatur. Jamque aderat edictum imperatoris, &c.* Idem testantur Lactantius in libro de Morte perseq. c. 4. & Orosius lib. 7. c. 21. Quare cum nullum exstet vestigium persecutionis ante mensem Januarium anni 250. cujus mensis die vigesimo Fabianum papam Romæ passum esse constat; non assentitur Tillemontius erudito Annalium Cyprianicorum auctori, qui Philippum mense Augusto anni 249. occisum esse, ac Decium mense Julio exeunte purpuram sumsisse existimat. Non immerito quidem statuitur Philippum utrumque periisse ante finem anni 249. nec septem annos imperasse, ut visum est Eusebio; quippe cum in codice Justiniani l. 4. tit. 16. exstet rescriptum sub Decii nomine datum XIV. Kal. Nov. Æmiliano & Aquilino Coss. Videntur ergo jam tum Philippi periisse; sed id mense Augusto contigisse non probatur. Quinetiam citat Tillemontius ex cod. Justiniani lib. 6. tit. 36. legem a Philippo datam idib. Octobr. eodem Æmiliano consule, cui non sine errore collega assignatur Peregrinus.

Sed quæcumque Decio tribuantur imperii initia, negari non potest persecutionem initio anni 250. sæviisse. Caruerunt primordia crudelitate tormentorum, non id quidem omnibus in locis, sed saltem Carthagine, ubi primo confessoribus non aliæ infli-

etæ sunt poenæ, quam carcer & exsilium; sed paucis mensibus elapsis nullum abfuit cruciatus genus. Sic Aurelius, ut ait Cyprianus ep. XXXIII. sub oculis ante paucorum, quando extorris fiebat, congressus est; at postea meruit & in foro congrédi clariore virtute, ut post magistratus etiam proconsulem vinceret & post exsilium tormenta superaret. Existimat Tillemontius persecutionem citius Romæ quam in Africa sævisse, ac Moysen & Maximum presbyteros Romanos jam in carcerem coniectos fuisse, cum persecutio in Africa incoepit, quamvis post Fabiani Papæ martyrium coniecti fuerint, ut habetur in Bucherii Pontificali. Non sane repugnat, ut persecutio citius Romæ quam in provinciis eruperit; sed tamen Cypriani verba, quibus vir doctissimus nititur, non id omnino demonstrant, quod ipsi videtur, confessores Romanos ante in carcerem coniectos fuisse, quam Carthaginenses; sed tantum cruciatus & tormenta prius Romæ incoepisse quam Carthagine. Sic enim loquitur Cyprianus in epistola xxv. ad Moysen & Maximum & alios confessores: *Vos enim primores & duces ad nostri temporis prælium facti cælestis militiæ signa movistis: vos spiritale certamen, quod nunc geri Deus voluit, vestris virtutibus imbuisistis: vos surgentis belli impetus primos immobili robore atque inconcussa stabilitate fregistis: inde initia felicia pugnandi orta sunt: inde vincendi auspicia cæperunt. Contigit hic per tormenta consummari martyria; sed qui in congressione præcedens exemplum virtutis fratribus factus est, cum martyribus in honore communis est. Coronas vestras manu fertas inde huc tradidistis, & de poculo salutari fratribus tradidistis.* Negat Tillemontius ex his verbis sequi Moysen & Maximum Romæ omnium primos confessos esse, quippe cum Fabianus ante martyr obierit, quam isti in carcerem conjicerentur; sed tantum hanc eos laudem ante Carthaginenses retulisse. Sed tamen neminem excipit Cyprianus, ac confessores, ad quos scribebat, *primores & duces ad nostri temporis prælium signa movisse* declarat. Multo ergo satius est hæc de martyrum constantia in cruciatibus perferendis, ut tota verborum complexio postulat, accipere.

Causam persecutionis repetit Cyprianus in libro de Lapsis ex Christianorum peccatis, quorum antiquam pietatem longa pax adeo corruperat, ut in plebisque pecuniæ fames, deliciarum amor, fraudes & rapinæ, matrimonia cum infidelibus, perjuria, inimicitia & maledicta merito culparentur. Plurimos etiam episcopos infecerat corruptela, in quibus Cyprianus, non modo sæcularium rerum procuraciones, & per alias provincias negotiationis quæstuosæ nundinas, sed etiam fraudes & rapinas & usuras castigat. Usus est Deus ad tot malorum emendationem Decii persecutione, quæ & bonorum pietatem & constantiam mirifice exercuit, & eorum qui nomine magis quam vita Christiani erant, ignaviam & interiores animi labe nudavit. Hoc enim habuit singulare hæc persecutio ut omnes omnino Christianos comprehenderet, saltem Carthagine, nec quisquam ex ea nisi aut Christi confessor egregius, aut simulacrorum perfidus cultor vel Libellaticus discederet. Nam singulis explorandæ fidei præfiniebantur dies, ut ait Cyprianus in libro de Lapsis; p. 182. sicque non solum qui sese audacter scribebat, sed etiam qui professus intra diem non est, & patrimonio

derelicto secessit, Christianum se esse confessus est. Itaque nihil erat medium; vel vita pro Christo profundenda erat, aut saltem patrimonium projiciendum, vel utrumque cum scelere retinendum. Idem evenisse Alexandriæ perspicitur ex Dionysio Alexandrino apud Euseb. Hist. lib. 6. cap. 41. Deplorant Romani confessores multorum per totum pene orbem ruinas, & grande delictum per totum pene orbem incredibili vastatione grassatum, ep. xxvi. *Aspice totum orbem pene vastatum*, inquit clerus Romanus ep. xxxi. & *ubique jacere dejectorum reliquias & ruinas*. Deflet etiam Cyprianus ep. vi. *infestam tempestatem*, quæ ipsius plebem maxima ex parte prostraverat; ac etiam cleri portionem perstrinxerat; quamvis serius clerici ceciderint. Non sine gravissimo dolore meminit in libro de Lapsis p. 183. *ad prima statim verba minantis inimici maximum fratrum numerum fidem suam prodidisse, nec prostratum esse persecutionis impetu, sed voluntario lapsu seipsum prostravisse. Non expectaverunt*, inquit, *saltem ut interrogati negarent, ut ascenderent apprehensi. Ante aciem multi victi, sine congressione prostrati, nec hoc sibi reliquerunt, ut sacrificare idolis viderentur inviti; ultro ad forum currere, ad mortem sponte properare* Quid illi qui a magistratibus vespera urgente dilati sunt, quod ne eorum differretur interitus etiam rogaverunt! . . . Ac multis proprius interitus satis non fuit: hortamentis mutuis in exitium suum populus impulsus est: mors invicem lethali poculo propinata est. Non omnium tamen lapsorum vita ante persecutionem illaudata fuit. Testatur enim Cyprianus ep. xxvii. nonnullos exstitisse *de lapsis humiles & mites & tremantes & metuentes Deum, & qui in Ecclesia semper gloriose & granditer operati sunt, & opus suum Domino imputaverunt*. Magnum sane dedecus inussit nomini Christiano tot hominum à Christi sacris ad dæmonum aras currentium ignavia; sed alia ex parte plurimum splendoris accessit non eorum solum fortitudine & constantia, qui horrendos cruciatus & inaudita supplicia pro Christo superarunt; sed aliorum etiam innumerabilium prudenti fuga, qui cum opes suas projicere maluerint, quam impiis jussis parere, inter confessores Cypriano iudice numerantur. Quare si numquam alias tanta lapsorum visa est multitudo, numquam etiam tantus confessorum exstitit numerus: deinde vero etsi persecutio ubique grassata est, non tamen ubique dæmoni suæ artes successerunt. Scribit enim clerus Romanus ep. iiii. ad clerum Carthaginensem, Romanam ecclesiam stare fortem in fide, & quosdam tantum terrore compulsos fuisse. Illud etiam ad religionis laudem observandum est paucissimos cecidisse episcopos, ac innumerabiles alios Ecclesiæ navem inter horribiles procellas constanter gubernasse, & pace reddita sic lapsorum vulnera curasse, ut qui persecutioni Decii succubuerant, redintegrato certamine sub Gallo & Volusiano vincerent, ut testatur auctor libri ad Novatianum hæreticum.

VI. In quo positum eorum delictum qui Libellatici appellati sunt?

Sæviente Decii persecutione visum est in Africa novum quoddam lapsorum genus qui Libellatici appellati sunt, & materiam eruditorum hominum conjecturis dederunt. Opinati sunt Rigaltius in notis ad ep. xiv. & xxxi. Cyp. & Natalis Alexander tom. 2.

p. 635. Libellaticos dici eos qui numerata judici pecunia libellum securitatis accipiebant, sicque à se & impositam sacrificandi legem, & intentatas reluctanti-
bus poenas redimebant. Sed hæc sententia sic sua sponte omnibus argumentis nuda & incommutata est, sic ab eruditis viris fracta & explosa, ut novam refellendi operam non desideret. Quis enim sibi persuadeat grande peccatum esse & poenitentia expiandum, quod Scripturæ exemplis, & Petri Alexandrini canone 12. comprobatum est, nec umquam inconcessum fuit nisi apud Montanistas, qui persecutionem fugere instar sceleris damnabant? Multæ aliæ de Libellaticis exstiterunt conjecturæ, de quibus non ita facile sit dijudicare. Existimat auctor Annalium Cyprianicorum p. 17. Libellaticos *actis publice habitis coram magistratibus Christum negasse*. S. Augustinus Libellaticos interpretatur eos qui tempore persecutionis per libellos se tur-
rificatos professi erant, lib. 4. de Bapt. n. 6. Negat Baronius ad an. 253. Libellaticos inde dictos quod libellos dedissent, sed quod accepissent; at Christum ab illis negatum fuisse contendit. Dubitat Tillemontius tom. 3. not. 3. in persecutionem Decii, utrum libellos dederint, an acceperint: dedisse & accepisse suspicatur, idemque sensisse probat eruditum auctorem libri de Frequenti Communione. Multi alii Libellaticos ex datis libellis dictos existimant, velut Bosquetus lib. 3. Eccles. Gallic. p. 132. nonnulli etiam in actis publicis subscripsisse volunt. Cum hæc sententiarum varietas conjiciendi & investigandi libertatem relinquat; quid mihi videatur exponere non verebor. Existimo itaque Libellaticos nec voce nec scripto impie quidquam aut facturos promississe, aut à se factum declarasse; sed idcirco vituperatos & justæ poenitentiae addictos fuisse, quod securitatis libellos à magistratibus impetrassent ea lege & conditione, ut in actis publicis scriberetur eos sacrificasse & Christum negasse, quamvis neutrum commisissent.

In hoc positum esse Libellaticorum crimen inde perspicitur, quod eorum fraus cum ea comparetur, quam Eleazaro ministri Regis proposuerant. *Ac ne quis vel libelli*, inquit Cyprianus in libro de Exhort. mart. p. 271. *vel alicujus rei oblata sibi occasione qua fallat, amplectatur decipientium malum munus; nec Eleazarus tacendus est, &c.* Illud ergo admiserunt Libellatici, quod Eleazarus admittere noluit; consenserunt ut sacrificasse dicerentur, egregio seni longe dissimiles. At si voce pronuntiasent, vel scripto declarassent se sacrificasse, & Christum negasse; ab ejusmodi facto dehortatus esset Cyprianus, ut ab aperta impietate, non ut a callida simulatione.

Idem perspicitur tum ex iis locis, in quibus Libellaticorum culpa lenitur & quodammodo excusatur, tum etiam ex illis in quibus severius castigatur. Cum Libellaticis concessa pax in synodo Carthaginensi carperetur à Novatiani sectatoribus, sic factum synodi defendit Cyprianus ep. LII. ad Antonianum: *Cum ergo inter ipsos qui sacrificaverunt*, inquit p. 70. *multa sit diversitas, quæ inclementia est & quam acerba duritia Libellaticos cum iis qui sacrificaverunt jungere, quando is cui libellus acceptus est, dicat: Ego prius legeram & episcopo tractante cognoveram non sacrificandum idolis, nec simulacra seryum Dei adorare debere; & idcirco ne hoc face-*

rem quod non licebat, cum occasio libelli fuisset oblata, quem nec ipsum acciperem nisi ostensa fuisset occasio, ad magistratum vel veni, vel alio eunte mandavi, Christianum me esse, sacrificare mihi non licere, ad aras diaboli me venire non posse, dare me ob hoc præmium ne quod non licet faciam. Nunc tamen etiam iste qui libello maculatus est, postea quam nobis admonentibus didicit nec hoc se facere debuisse, etsi manus pura sit & os ejus feralis cibi contagia nulla polluerint, conscientiam tamen ejus esse pollutam, flet auditis nobis & lamentatur, & quod deliquerit nunc admonetur, & non tam crimine, quam errore deceptus, quod jam de cætero instructus & paratus sit contestatur. Ex his verbis perspicitur 1.º Libellaticos non ex datis, sed ex acceptis libellis nomen traxisse. 2.º Secreto confessos esse magistratui Christianos se esse, ac totam rem ita attemperate tractatam, ut nec Christianus impie quidquam dicere aut facere sibi videretur, nec judex in periculum veniret. 3.º Non manum Libellaticorum, non os fuisse pollutum, sed solam conscientiam, quia videlicet illis consciis fictum scelus in acta publica relatum fuerat. At si voce vel scripto testati essent se sacrificasse & Christum negasse, an eorum linguas & manus a scelere immunes & puras existimasset Cyprianus? 4.º Denique qui ex hac epistola concludunt duo fuisse Libellaticorum genera, quorum alii aliis multo gravius peccassent, ex eo refelluntur, quod sibi maxime favere existimant. Tum cum enim observat Cyprianus *inter ipsos qui sacrificaverunt* multam esse diversitatem, non aliud inter Libellaticos discrimen ponit, nisi quod alii ad magistratum venissent, alii mandassent alio eunte. Utrosque æque peccasse non dubitat. Hinc utrisque eodem tempore concessa pax in concilio Carthaginensi, quod anno 251. post Pascha habitum est. Quo quidem in concilio cum episcopi rationes omnes accuratissime subduxerint, ut in hac epistola LII. testatur Cyprianus, non eodem modo cum omnibus Libellaticis egissent, si insignis inter eos varietas fuisset. Quid autem utrique Libellatici peccaverint, & qui per se & qui per alios cum magistratu egerant, non exprimit Cyprianus; notissima enim res erat Antoniano: sed illud saltem ex ejus verbis constat tale peccatum fuisse, ut ne peccasse quidem sibi viderentur. At incredibile prorsus est Christianos optimis morum præceptis imbutos adeo cæcutivisse, ut se sine scelere pronuntiare, aut scribere posse crederent, Ego diis sacrificavi, Ego Christum negavi; nec nisi admoniti a Cypriano discerent hoc se facere non debuisse. Tam aperta est ejusmodi facinoris impietas, ut neminem prorsus latere potuerit, nisi qui omnem religionis sensum exuisset.

Clerus Romanus epist. inter Cyprianicas XXXI. Libellaticorum culpam non molli brachio castigat, nec tamen aliud quidquam indicat, quam quod modo observavimus: *Hoc nos non falso dicere*, inquit, *superiores nostræ litteræ probaverunt, in quibus vobis sententiam nostram dilucida expositione protulimus, & adversus eos qui seipsos infideles illicita nefariorum libellorum professione prodiderant, quasi evasuri irretientes illos diaboli laqueos viderentur, quo non minus quam si ad nefarias aras accessissent, hoc ipso quod ipsum contestati fuerant, tenerentur; sed etiam adversus illos qui acta fecissent, licet præsentibus cum fierent non adfuissent, cum præsentiam suam*

suam utique ut sic scriberentur mandando fecissent. Non enim immunis a scelere qui ut fieret imperavit, nec est alienus a crimine, cujus consensu licet non a se admissum crimen, tamen publice legitur. Et cum totum fidei sacramentum in confessione Christi nominis intelligatur esse digestum; qui fallaces in excusatione præstigias quærit, negavit, & qui vult videri propositis adversus Evangelium vel edictis vel legibus satisfecisse, hoc ipso jam paruit quod videri paruisse se voluit. Gemellus sane hic locus est alteri ex epistola ad Antonianum depromto, quamvis alter in summam lenitatem, alter in summam severitatem inclinet. Testatur clerus Romanus Libellaticos sic animo affectos fuisse, ut diaboli laqueos evasuri sibi viderentur; quod profecto Christianis in mentem non venisset, si impie quidquam aut voce proloquuti fuissent, aut scripto testati. Clerus Romanus duo distinguit Libellaticorum genera, ut in epistola ad Antonianum, eorum qui in scribendo adfuerant, & eorum qui ne adesse quidem ausi fuerant aut potuerant. Utrique pariter culpantur, quia postremi licet præsentibus, cum acta fierent, non adfuissent, præsentiam suam utique ut sic scriberentur mandando fecissent. Porro de iis qui in scribendo non aderant nemo dixerit eos libellum dedisse, aut verbo impie quidquam declarasse. In hoc tantum vituperantur quod imperassent ut acta fierent, quod eorum consensu licet non a se admissum crimen tamen publice legeretur; quod fallaces in excusatione præstigias quæsiissent; quod voluissent videri propositis adversus Evangelium vel edictis vel legibus satisfecisse. Ergo qui adfuerant, cum in eadem prorsus causa sint, nihil aliud committere, nisi ut fictum scelus in acta publica ipsis videntibus referretur. Quamobrem cum ait clerus Romanus eos non minus quam si ad nefarias aras accessissent, hoc ipso quod ipsum contestati fuerant teneri; id non ita accipiendum quasi voce pronuntiasent se ad aras accessisse, sed quod consensissent ut sceleris non commissi publicum tamen testimonium extaret. Simili sensu idem clerus eos acta fecisse dicit, qui præsentibus, cum acta fierent, non adfuerant. Eodem modo accipiendum quod de Martiali dicitur in epist. LXVIII. pag. 119. tum etiam illud ex libro de Lapsis pag. 190. Nec sibi quominus agant pœnitentiam blandiantur, qui etsi nefandis sacrificiis manus non contaminaverunt, libellis tamen conscientiam polluerunt. Et illa professio denegantis contestatio est Christiani quod fuerat abnegantis. Fecisse se dixit quidquid alius faciendo commisit. Non discrepat hic locus sententiæ cleri Romani adversus eos, qui seipsos infideles illicita nefariorum libellorum professione prodiderant. Dixit Libellaticus fecisse se quidquid alius faciendo commisit, non quod voce pronuntiaret se negasse & sacrificasse, (nam dicebat iudici Christianum se esse & sacrificare, ad aras diaboli venire non posse, ut legimus in epist. LII.) sed quia illa libelli professio hominis est quodammodo negantis. Sic enim antiquis editionibus & octo codicibus mss. inspectis hunc locum legendum deprehendi: Et illa professio est denegantis, contestatio est Christiani quod fuerat abnegantis; eodem videlicet sensu, quo clerus Romanus ait eum negasse, qui fallaces in excusatione præstigias quærit; & qui vult videri edictis satisfecisse, hoc ipso jam paruisse.

Quod autem spectat ad libellos a iudicibus datos,

idem in illis scriptum fuisse non videtur ac in actis publicis. Gravius enim fuisset Libellaticorum peccatum si præter testimonium actis publicis consignatum, ejusmodi libellos servassent & oblata occasione ostendissent; quod quidem illis nec a Cypriano nec a clero Romano objectum fuit. Rationum momentis hætenus adhibitis unum adjiciam; morem non fuisse, ut qui fidem negabant, id scripto consignarent; sed tantum in acta referebatur. Aliter sentiunt Baronius ad an. 304. & Tillemontius tom. 5. pag. 451. ac locum proferunt ex Actis sanctarum martyrum Agapes, Chionix & Irenes, quæ iussu Christi negationem scriptam profiteri dicuntur. Sed scripta illa negatio, græce ἐγχεφως, (sic enim græcum contextum habuisse existimo) nihil aliud est quam negatio actis consignata. Sic apud Euseb. lib. 9. Hist. cap. 5. mulieres quædam coactæ fuerunt a duce λέγαν ἐγχεφως dictis ad acta testimoniis fateri se Christianas fuisse, & flagitiorum quæ a Christianis gererentur conscias esse. Messaliani apud Photium cod. 52. dicuntur convicti fuisse ἐγχεφως, id est, dictis ad acta testimoniis, quod ad errores suos rediissent. Hinc Basilus lib. 1. de Baptismo cap. 3. vocat promissiones, quibus in baptismo obstringimur, ὡς ἐγχεφον ὁμολογίαν veluti quamdam ad acta professionem. Unde etiam Optatus lib. 2. n. 34. Fides credentium & professio quæ apud acta conficitur angelorum.

Libellorum crimen, etsi famam ac nomen in Africa potissimum habuit, non tamen aliis provinciis ignotum fuit. Nam Romæ S. Cornelius a nefariis schismaticis in hoc crimen vocatus; ejusdem in Hispania convicti Basilides & Martialis episcopi. Quinetiam in Ægypto sub Petro Alexandrino occurrit Libellaticorum genus quoddam, sed haud scio an Africanis diversum. Petrus Alexandrinus can. 5. pœnitentiæ sex mensium addicit eos qui simularunt, sicut & David, ἥτοι ὡς διελθόντες βωμοὺς, ἥτοι ὡς χερσὶν ἐγχεφσαντες, ἥτοι ὡς αὐτῶν βαλόντες ἐθνικοὺς: vel ut altaria pertransientes, vel ut chirographum dantes, vel ut ethnicos pro se immittentes. Fatetur Petrus ejusmodi homines non aperte impietatem præ se tulisse: καὶ μὴ γυνώσκοντες ἀποστασάντες τὰ πρὸς ἀλήθειαν, ubi legendum videtur ὅτι ἀποστασάντες τὰ πρὸς ἀλήθειαν. Zonaras sic interpretatur illud chirographum, σπένδοντο θύσαι, pacti sunt se immolatueros. Sed hæc promissio an apertæ impietatis specie caruisset? Credere malim ejusmodi homines, itidem ut Libellaticos in Africa, aliquam a iudicibus accepisse conditionem, quæ & tuta iudici, & Christiano non aperte impia videretur. Nihil dicam de alio Libellaticorum genere, quod Baronius ad an. 253. perspicere sibi visus est in epistola Plinii ad Trajanum, ex qua profert hæc verba: Propositus est libellus sine auctore multorum nomina continens, qui negarent se esse Christianos aut fuisse &c. Sed non animadvertit Baronius hunc libellum non a Christianis oblatum fuisse, sed ab aliquo nomen suum celante, & multos nominatim ut Christianos designante, qui tamen negaverunt se esse aut fuisse Christianos. Hinc Trajanus Plinio respondens ait: Sine auctore vero propositi libelli nullo crimine locum habere debent, nam & pessimi exempli, nec nostri sæculi est.

VII. *Cyprianus secedit in persecutione iustissimis de causis.*

Edictum Decii ut in Africam perlatum est, statim populi clamoribus exagitatus Cyprianus & ad leonem postulatus prudenti receptu furorem impiorum declinavit, cum coronam suam in aliud tempus differri mallet, quam præsencia sua novas faces incendio persecutionis admoveri. Non semel quæsitus est, sed sæpe alias in absentem popularis furor exarsit. Testatur Pontius eum suffragiis sæpe repetitis ad leonem postulatum, ac proscriptionis gloriam consequutum esse. Idem de se ipse narrat toties flagitatum & quæsitum, epist. vi. toties ad leonem petitem in circo, in amphitheatro; atque etiam proscriptum se fuisse applicito & adjuncto episcopatus sui nomine, epist. lv. cum publice legeretur: *Si quis tenet vel possidet de bonis Cæcili Cypriani episcopi Christianorum*, epist. lxix. Quonam se receperit nescimus; sed presbyteri & diaconi Romani iniquis sermonibus decepti parum æque de illius secessu iudicant, antequam ab ipso de tota re certiores fierent. Vix dubium est quin eum nonnulli alii reprehenderint; neque enim illius factum tanto studio defendisset Pontius, si probatum omnibus & purgatum fuisset. Forte vituperandi hæc anfa olim arrepta est, vel etiam hodie arripiatur, si quis censoris partes sibi arroget; quod ipso absente maxima pars fidelium turpiter ceciderit, constantior in fide, aut saltem ad horrendum scelus tardior futura, si episcopi sui liberrimam confessionem audiisset, aut præclaram pro Christo mortem spectasset.

Sed ut à Cypriano reprehensionem omnem propulsemus in ejusmodi consilio, quo duo alii præstantissimi viri, Gregorius Thaumaturgus & Dionysius Alexandrinus eodem tempore utebantur: observandum est 1.º eum communi Evangelii præcepto paruisse, quod tum maxime observare debuit, cum in ipsius potissimum nomen persecutio erumperet; ac periculum esset, ne furorem gentilium in plebem suam præsens accenderet. 2.º Singulari modo admonitus à Deo fuit ut discederet. *Dicata enim in omnibus Deo mens*, inquit Pontius, & *fides divinis admonitionibus mancipata credit se, nisi Domino latebram tunc jubenti paruisset, etiam ipsa passione peccare*. Tuetur se Cyprianus Evangelii præcepto in epistola quam ad clerum Romanum scripsit purgandi sui causa; sed in alia epistola nempe decima, declarat jussisse Dominum ut secederet. 3.º Maximus ille fratrum numerus, qui absente Cypriano cecidit, non tormentis & cruciatibus Christum negare coactus est, sed ad prima statim verba minantis inimici fidem suam prodidit, ut in libro de Lapsis legimus. Sic animo affectis melius consulere non poterat Cyprianus, quam si eos ad recedendum exemplo suo hortaretur. 4.º Observat Pontius divino consilio servatum esse Cyprianum qui, cum Ecclesia maximam cladem accepisset persecutione Decii, posset *saucios homines & varia expungentis inimici arte jaculatos adhibita medicinae cælestis medela pro qualitate vulneris vel secare interim vel fovere*. Rem exitus comprobavit. Testatur enim auctor libri ad Novatianum hæreticum illos qui prima acie, id est, Deciana persecutione vulnerati fuerunt, hos postea, id est, secundo prælio ita fortiter

perseverasse ut contemnentes edicta secularium principum, hoc invictum haberent, quod & non metuerunt exemplo boni pastoris animam suam tradere & sanguinem fundere, nec ullam insanientis tyranni sævitiam recusare. 5.º Denique sic corpore abfuit Cyprianus, ut animo & sollicitudine omnibus rebus interesset, nec ullas episcopi partes prætermitteret. Discedens omnibus rebus providebat, pecuniam apud clericos distribuerat, ut haberent plures unde ad necessitates & pressuras singulorum operari possint, epist. v. Videtur in secessu assidue sacrificia obtulisse, ministrante Victore diacono, qui eum cum aliis nonnullis comitatus fuerat, ep. v. & xxxvii. Aderant interdum plures episcopi, & una cum Cypriano Aurelium & Celerinum ordinaverunt, ut patet ex ep. xxxiii. & xxxiv. Quinetiam de sacrificiis suis sic loquitur, ut frequentem populum congregasse videatur. Ait enim in epistola xvi. quæ est ad confessores Romanos: *Et nos quidem vestri diebus ac noctibus memores, & quando in sacrificiis precem cum pluribus facimus, & cum in secessu privatis precibus oramus, coronis ac laudibus vestris plenam à Domino faventiam postulamus*. Cum autem ecclesiæ curam presbyteris & diaconis commisisset, ac præterea, ut ipsius verbis utar ex ep. xxxviii. pro se vicarios misisset duos episcopos Caldonium & Herculanium, quibus adjunxerat Rogatianum & Numidicum presbyteros, de omnibus ad eum referebatur, nec quidquam ab eo omissum, quod quidem ad pauperes sublevandos, ad confessores cohortandos, ac interdum etiam castigandos, ad lapsorum ruinas reparandas, ad disciplinæ observationem & Ecclesiæ pacificationem pertineret. Sed quia litteras illius in secessu scriptas alii aliter ordinant; non perfunctorie nobis examinanda res est.

VIII. *De Litteris cleri Romani Carthaginem missis, postquam Cyprianum secessisse nuntiatum est.*

Presbyteri & diaconi Romani, ad quos mortuo Fabiano rerum administrandarum summa redierat, ex Clementio, sive, ut vocat Baluzius, Crementio subdiacono Carthaginensi de Cypriani secessu didicerunt. Cumque res minus simpliciter & minus fideliter, ut ait Cyprianus ep. xv. fuisset nuntiata sive ab hoc subdiacono, sive ab aliis, (hunc enim non accusat Cyprianus) duas epistolas per eundem Crementium Carthaginem miserunt, alteram ad Cyprianum de morte Fabiani, quæ quidem ad nos non pervenit, alteram ad ipsius clerum; quamquam ait Cyprianus, *nec quis scripserit, nec ad quos scriptum sit significanter expressum fuisse*. In hac epistola, quæ tertio loco apud Pamelium volvitur, etsi nihil nominatim de Cypriano nisi honorifice dicitur; sic tamen de illius secessu loquuntur, ut illum minime probent; sic de bonorum pastorum notis differunt, quasi eas desiderent in Cypriano; sic denique gregis custodiam clero Carthaginensi commendant, quasi vidua esset episcopo ecclesia. Illud etiam Cypriano molestum esse poterat quod clerum Carthaginensem Romani rogarent, ut harum litterarum exemplum ad quoscumque posset, transmitteret per idoneas occasiones, vel suas faceret.

Has cleri Romani litteras circa mensem Maium collocat Tillemontius; sed verisimile non fit Romanos de morte Fabii, qui die vigesima Januarii martyr

obiit, tam sero Cyprianum fecisse certior. Etiam si persequutio facultatem huius rei præclusisset, ut conjicit Tillemontius, nimium tamen intercedebat commercii Romam inter & Carthaginem, quam ut de tam insigni eventu per quatuor menses rumor incertus esset & opinio dubia nutaret, ut ait Cyprianus ep. iv. Deinde vero ex epistola Celerini ad Lucianum inter Cyprianicas 21. discimus sexaginta quinque confessores Romam Carthagine venisse paulo post Pascha aut forte etiam ante Pascha quod hoc anno incidit in diem 7. April. ex cyclo Victorii, aut 31. Mart. ex cyclo Hypolyti. Indicat tamen clerus Romanus in litteris, de quibus nunc agimus, neminem Carthagine venisse, ex quo de secessu Cypriani certior fieri posset, præter Clementium subdiaconum. Multo ergo probabilius est hanc epistolam mense Martio allatam fuisse.

Sed objicit Tillemontius Cyprianum in epistola xv. quam ætate scriptam fuisse constat, sic de his cleri Romani litteris loqui, ut eas nuper missas esse dicat. Quærit deinde cur cum Cyprianus his litteris statim responderit, Romani tam sero rescripserint. Nondum enim id fecerant, cum epistolam xv. scriberet Cyprianus. Nihil probat illud *nuper*, quod pro varia rei considerandæ ratione variam habet sententiam. Cyprianus in ep. lxxv. quoddam antecessorum suorum decretum jampridem ac nuper factum esse dicit. Potuit ergo dicere nuper se accepisse epistolam ante quatuor menses acceptam, cum præsertim nulla alia per totum illud tempus epistola venisset. Facilis & expedita ratio est, cur Romani nondum Cypriano respondissent mense Julio. Nondum enim suspensiones deposuerant; adhuc patebant eorum aures iniquis sermonibus, ut videre est initio epistolæ xv. Quamobrem non respondere statuerant; hinc litteras mense Julio non ipsi Cypriano, sed ejus clero inscripserunt; quamvis minime dubium sit quin primam Cypriani epistolam accepissent, etiam si ante mensem Maium scripta non fuisset.

IX. De prima Cypriani Romanorum litteris responsione. De tredecim litteris ante secundam responsionem scriptis & simul cum illa Romam perlatis, ex quibus multas desiderari ostenditur.

Primis litteris cleri Romani statim respondit Cyprianus, & de glorioso Fabiani exitu gratulatus est, de quo antea rumor incertus erat. Quod autem spectat ad alteras ad clerum Carthaginensem scriptas, rem prudenter tractandam esse judicavit. Cum animadvertisset in his litteris, *nec quis scripserit, nec ad quos scriptum sit, significanter expressum esse*; cumque cum in iisdem litteris & scriptura & sensus & chartæ ipsæ quoque moverent, ne quid ex vero vel subtractum esset, vel immutatum; eandem ad illos epistolam authenticam remisit, ut recognoscerent an ipsa esset quam Clementio hypodiacono perferendam dederant, ep. iv. At ubi veram epistolam esse comperit, non exspectato Romanorum responso, iterum scripsit purgandi sui causa, & actionum suarum rationem sedato corde exposuit, missis etiam ad eos tredecim litteris, quæ ab ipso variis de rebus, ex quo secesserat, scriptæ, nullam prorsus negligentiae suspensionem relinquebant. Sic autem has litteras recenset Cyprianus: *Et quid egerim*, inquit in ep. xv. *loquuntur vobis epistolæ pro temporibus emissæ numero tredecim quas ad vos trans-*

missi, in quibus nec clero consilium, nec confessoribus exhortatio, nec extorribus, quando oportuit, objurgatio, nec universæ fraternitati ad deprecandam Dei misericordiam alloquutio & persuasio nostra defuit, quantum secundum legem fidei & timorem Dei Domino suggerente nostra mediocritas potuit eniti. Posteaquam vero & tormenta venerunt, sive jam tortis fratribus nostris, sive adhuc ut torquerentur inclusis, ad corroborandos & confortandos eos noster sermo penetravit. Item . . . litteras feci quibus martyres & confessores consilio meo quantum possem ad dominica præcepta revocarem. Item presbyteris & diaconis non defuit sacerdotii vigor . . . Plebi quoque ipsi, quantum potuimus, animum composuimus . . . de hoc etiam bis ad clerum litteras feci, &c. Permagni est momenti tredecim illas litteras secernere inter Cyprianicas, ac utrum omnes exstent, an nonnullæ perierint investigare. Nullam prorsus desiderari patitur Pearsonius; sed præter epistolam quintam ad clerum, nonam ad confessores, & quinque alias de Lapsis, nempe x. xi. xii. xiii. xiv. quæ verbis Cypriani modo citatis accurate respondent, epistolas lxxxvi. xxxvii. xxxvi. viii. vii. vi. inter tredecim illas numerat, quæ Romam missæ fuerunt. Contra Tillemontius quatuor epistolas, ex illis tredecim quæ Romam missæ sunt, periisse contendit; ac epistolas viii. vii. vi. xxxvi. serius scriptas esse putat, nempe hoc anno 250. exeunte. Quamvis molesta sit hominibus eruditis epistolarum Cypriani jactura, cogar tamen eorum desiderium augere. Assentior enim Tillemontio de epistolis viii. vii. vi. xxxvi. at de octogesima prima & trigesima septima nec ipsi nec Pearsonio assentiri possum, eas hoc tempore scriptas & Romam missas fuisse. Itaque ex epistolis tredecim Romam missis, septem tantum mihi videntur superesse.

Illud 1º. notatum velim in testimonio Cypriani, quod modo retulimus, undecim tantum epistolas designari, quamvis tredecim missæ dicantur. Nam cum unam ad martyres post tormenta, & quinque alias de lapsis scriptas nominatim commemoraret; necesse est ut septem aliæ his verbis comprehendantur: *Nec clero consilium, nec confessoribus exhortatio, nec extorribus quando oportuit objurgatio, nec universæ fraternitati ad deprecandam Dei misericordiam alloquutio & persuasio nostra defuit.* 2º. Ex his patet conjecturarum operam & oleum eos perdere, qui tredecim illas litteras sibi videntur inter Cyprianicas deprehendisse. Ubinam enim septem epistolas reperient, quæ his Cypriani verbis respondeant? Ubi illæ litteræ, quas se ad presbyteros & diaconos frequenter scripsisse testatur in ep. xxxvii. ut martyrum & confessorum curam illis commendaret? Una tantum exstat ante trigessimam septimam, nempe quinta. Nullam prorsus habemus extorribus scriptam objurgandi causa, nullam *universæ fraternitati ad deprecandam Dei misericordiam.* Sed hæc expressiora & planiora fient ex his quæ de epistolis viii. vii. vi. xxxvi. dicenda sunt; nam de trigesima septima in capite sequenti agemus, de octogesima prima cum ad persecutionem Galli & Volusiani venerimus.

Dubium esse non potest quin hæ quatuor epistolæ scriptæ fuerint, ut observat Tillemontius, cum spes appropinquantis pacis Cyprianum recreasset. In septima hortatur confessores, ut magis ac magis proficiant in Domino; ut cum pro sua misericordia pacem se-

cerit, quam se facturum repromittit, novi & pene mutati ad Ecclesiam revertantur. In octava audivisse se narrat in visione divinitus oblata: *Dic illi, securus sit, quia pax ventura est; sed quod interim morula est, supersunt adhuc aliqui qui probentur.* In sexta autem & trigesima sexta hac una re reditum suum interpellari testatur, quod metuat ne auctor sit rumpendæ pacis. Sed Pearsonius, ut se hac difficultate exsolvat, comminiscitur *Proconsulem circa hoc tempus martyrum sanguine satiatum Carthaginem reliquisse, & ab hoc illius discessu persecutionem multo mitius in dies per magistratus Carthagine exercitam fuisse; nam post hæc tempora ut de Proconsule, ita de tormentis aut vexatione in carcere nullam mentionem fieri.* Sed notandum 1°. in epistolis quas Romam missas fuisse constat, quasque Pearsonius post illas quatuor collocat, nullum omnino pacis appropinquantis exstare vestigium. *Acies adhuc geritur,* inquit Cyprianus in epist. XIV. & *agon quotidie celebratur.* In epist. XXV. ad Moysen & alios confessores Romanos, quam Pearsonius mense Augusto in eunte scriptam putat, sic legitur in editione Oxoniensi: *Contingit hic per tormenta martyria celebrari.* In epistola Luciani ad Celerinum, quæ scripta est post mensem Maium, ac æstate jam incoepta, perspicitur quid martyres ante paucos dies passi fuissent, *cum fame & siti, sed & ignis vapore cruciarentur.* Ac generatim in omnibus illis epistolis, quæ de lapsis loquuntur, nulla pacis mentio non modo jam concessæ, ut videtur Pearsonio, sed ne appropinquantis quidem. Lapsorum causam in reditum suum integram servari jubet Cyprianus, ac necesse esse statuit, ut Ecclesia pacem accipiat a Domino, antequam lapsis pacem concedat. At nusquam indicat se de persecutionis fine divinitus cognovisse, quamvis ea res maxime appositæ fuisset ad placandos lapsorum animos, qui se in longum tempus differri moleste ferebant. 2°. Ex epistola VIII. perspicitur persecutionem diu sævuisse. *Quod si duo unanimes tantum possunt,* inquit, *quid si unanimitas apud omnes esset! Quid si secundum pacem, quam nobis Dominus dedit, universis fratribus conveniret; jampridem de divina misericordia impetrassetus quod petimus, nec tamdiu in hoc salutis & fidei nostræ periculo fluctuaremus.* Non potuit ergo hæc epistola scribi mense Aprili anni 250. In eadem epistola hæc leguntur: *Denique ad minimum famulum suum & in delictis licet plurimis constitutum, & dignatione ejus indignum, tamen ille pro sua circa nos bonitate mandare dignatus est: Dic illi, inquit, securus sit, quia pax ventura est: sed quod interim morula est, supersunt adhuc aliqui qui probentur.* Si hæc scripsit Cyprianus mense Aprili anni 250. cur adhuc annum in secessu latuit ob persecutionem; cur in epistola XXXIII. quam anno 250. exeunte scriptam esse constat, Aurelium ait auspicatum esse *pacem dum dedicat lectionem!* 3°. Epistola VIII. inscripta est presbyteris & diaconibus, eamque S. Augustinus lib. 4. de Bapt. c. 2. ad clerum scriptam fuisse testatur. Eam tamen Pearsonius respondere putat his Cypriani verbis, *Nec universæ fraternitati ad deprecandam Dei misericordiam alloquutio & persuasio nostra defuit.* Deinde vero epistola *universæ fraternitati* scripta fuit ante tormenta, ut patet ex epist. XV. at jam tormenta inflictæ confessoribus fuisse testatur Cyprianus in eadem epist.

VIII. Idem dicendum de epistola VII. in qua Cyprianus confessores pluribus hortatur ut confessionis gloriam laudabili vita tueantur, eorumque vitia non pauca reprehendit, in his quod nonnulli extorres in patriam injussi rediissent. Inde ansam arripit Pearsonius ut probet Cyprianum de hac epistola VII. loqui, cum objurgationem extorribus non defuisse dicit. At si hanc epistolam commemorasset Cyprianus in litteris ad clerum Romanum, non illam ex uno aut altero verbo, quod veluti transiens dixit, sed ex totius epistolæ consilio & proposito designasset. Ex hac autem Pearsonii opinione summa ordinis perturbatio inducta est in epistolas Cypriani. In epistola VII. editionis Oxoniensis, quæ est XXXVI. apud Pamelium, metuit Cyprianus ne si redeat, *auctor sit rumpendæ pacis;* in epistola autem XI. edit. Oxon. quæ est VIII. Pam. tormenta confessoribus recens inflictæ memorari existimat Pearsonius. In epistolis XIII. & XIV. Oxon. quæ sunt VII. & VI. Pam. martyres jam e carcere solutos esse perspicitur. At in epist. XV. Oxon. XI. Pam. adhuc inclusi carcere tenentur.

X. *Ordo epistolarum Cypriani ante decimam quintam ad Romanos scriptam; ac primo de quinta & nona. Referenda ad aliud tempus trigesima septima.*

Eliminatis illis epistolis ex loco non suo jam solutior erit & explicatior cæterarum ordo, tum illarum quæ Romam missæ fuerunt, tum quas postea Cyprianus ingravescente lapsorum tumultu, tum quas spe pacis divino monitu ostensa scripsit hoc anno 250. exeunte. Prima omnium in secessu scriptarum existimatur ea quæ apud Pamelium & in editione Oxoniensi quintum locum sortitur. Respondet enim his verbis epistolæ XV. *Nec clero consilium defuit.* Pauperum curam clero commendat, ac petit *nihil illis desit, cum summa omnis quæ redacta est, illic sit apud clericos distributa propter ejusmodi casus, ut haberent plures unde ad necessitates & pressuras singulorum operari possint.* Hortatur etiam & invidiæ declinandæ causa non glomeratim nec per multitudinem simul junctam confessores visantur; ac presbyteri quoque qui illic apud confessores offerunt, singuli cum singulis diaconis per vices alternent. Equidem facile dederim ex epistolis, quas Romam Cyprianus misit purgandi sui causa, nullam hodie exstare quæ huic quintæ præponenda sit. Sed quod Pearsonius & Fellus pertendunt primam omnium ac statim atque secessit Cyprianus, scriptam fuisse, id mihi persuadere non possum. Nam cum Cyprianus, ut jam observavi, sigillatim non designet tredecim illas omnes litteras; cumque populi Carthaginensis casus, qui ad prima verba minantis inimici fidem ejuraverat, maximum dolorem Cypriano attulisset; vix dubium est, quin clerum suum in tanta rerum difficultate consiliis suis firmaverit, eique aliquas litteras ante hanc quintam scripserit; aut saltem litteris, quas hujus molestiæ accepto nuntio primum scripsit, aliqua tanti doloris significatio inesse debuit. Quare non crediderim hanc epistolam omnium primam fuisse scriptam; sed non dubium quin scripta sit cum circa cleri incolumitatem omnia integra, essent; cum aliqua adhuc humanitas confessoribus exhiberetur; ac proinde antequam

pars

pars cleri Ecclesiam occultis molitionibus perturbaret, aut edictis Decii pareret, imo ante tormenta confessoribus mense Aprili inflicta, ante horridioris carceris tenebras, quæ in epistola Luciani ad Celerinum memorantur. Scriptæ etiam sunt ante eundem mensem tres aliæ litteræ, in quibus nec confessoribus exhortatio, nec extorribus quando oportuit objurgatio, nec universæ fraternitati ad deprecandam Dei misericordiam alloquutio & persuasio defuit. Indicat Cyprianus scriptas fuisse ante tormenta, sed eas ad nos non pervenisse ostendimus.

Tormenta confessoribus inflicta esse mense Aprili observant eruditi viri. Mappalicus in quæstione martyr occubuit die Aprilis 17. ut martyrologia testantur, cum pridie acerrimos cruciatus pertulisset, inter quos dicebat Proconsuli: *Videbis cras agonem*. Scripsit itaque Cyprianus hoc mense, ut verisimile est, exeunte epistolam IX. ad martyres & confessores, in qua eorum laudes plena manu extollit, eosque hortatur, ut *istum beatissimum martyrem & alios participes ejusdem congressionis, & comites in fide stabiles, in dolore patientes, in quæstione victores* sectentur. Non dubium quin hæc ipsa sit epistola, quam scripsisse se ait Cyprianus in epist. XV. *postquam tormenta venerunt*.

Non multo post, id est, mense Maio Pearsonius & Tillemontius post Baronium & Lombertum scriptam existimant epistolam XXXVI. in qua Cyprianus presbyteris & diaconis pauperum curam commendat, & etiam atque etiam hortatur, ut *corporibus etiam omnium, qui etsi torti non sunt in carcere, tamen glorioso exitu mortis excedunt, impertiatur & vigilantia & cura propensior, & dies eorum quibus excedunt annotentur, ut commemorationes eorum inter memorias martyrum celebrare posset*. Diligenter observanda sunt quæ sequuntur. *Quamquam Tertullus, inquit, fidelissimus & devotissimus frater noster pro cætera sollicitudine & cura sua, quam fratribus in omni obsequio operationis impertit, (qui nec illic circa corporum curam deest) scripserit & scribat ac significet mihi dies quibus in carcere beati fratres nostri ad immortalitatem gloriosæ mortis exitu transeunt, & celebrantur hinc à nobis oblationes & sacrificia ob commemorationes eorum, quæ cito vobiscum Domino protegente celebrabimus*. Equidem etsi tot hominum eruditorum auctoritate plurimum moveor, non tamen video cur mense Maio, id est, in maximo persecutionis incendio hæc Cyprianum scripsisse velint, cum ipse cito commemorationes martyrum cum clero suo celebraturum se nuntiet. Jam ergo refrigerens persecutio spem illi maturi redditus afferebat; & quæ causæ Tillemontium moverunt, ut epistolas VI. VII. VIII. XXXVI. rejiceret in finem anni 250. eadem movere debuerunt, ut de trigesima septima idem judicium ferret. Præterea mense Maio martyres horrendis cruciatibus torquebantur; sed cum epistola XXXVII. scriberetur, non jam per vulnera martyrii coronam acquirebant; sed si qui in cælum evolarent, id moriendo in carcere sine tormentis assequerentur. At mense Maio non morientium in carcere sine tormentis, sed vitam inter cruciatus profundentium annotandi dies fuissent & Cypriano nuntiandi. Multo ergo verisimilius est elucubratam fuisse hanc epistolam XXXVII. cum persecutio in dies demitteretur, necdum tamen confessores à carcere soluti essent.

XI. *Quinque S. Cypriani litteræ de lapsis. Facinus presbyterorum qui communionem lapsis dederant, non dissimulavit. Non suspensionem sed excommunicationem illis minatur.*

Plurimum solatii percipiebat Cyprianus ex martyrum triumphis; sed hanc lætitiā contaminaverunt nefariæ nonnullorum presbyterorum molitiones, qui cum ei ab initio episcopatus semper obstitissent, absenti gravissimas molestias exhibuerunt. Actæ ab illis tragoediæ materiam dedit antiqua & laudabilis consuetudo, quam ad perniciem multorum convertere conati sunt. Mos erat in Ecclesia, ut lapsis, qui libellos a martyribus impetrassent, aliquid de pœnis canonicis episcoporum judicio remitteretur. Exagitat hoc institutum Tertullianus sub finem libri de Pudicitia, quod olim Catholicus in libro ad Martyres laudaverat. Ejusmodi autem libellos non quilibet confessores dabant, sed ii qui capite damnati erant, aut saltem aliquos cruciatus perpeffi fuerant. Hinc Celerinus in ep. ad Lucianum rogat, ut *quicumque prior ex confessoribus coronatus fuerit, Numeriæ & Candidæ peccatum remittant*. Quamobrem cum Decii persecutionis initia cruciatibus carerent, nulli dabantur libelli, nemo ex lapsis subterfugiendæ pœnitentiæ ansam habebat, frangebant cupidi novarum rerum presbyteri. At postquam tormenta mense Aprili inflicta sunt, & nonnulli ex confessoribus martyrio coronati; tum libelli prodire, sed tamen debito honore & episcopi dignitati & legibus ecclesiasticis servato. Nam martyres ad Cyprianum litteras direxerunt, & petierunt *tunc desideria sua examiniari, & pacem dari, quando ipsa ante mater Ecclesia pacem de misericordia Domini prior sumserit, & Cyprianum divina protectio reducem ad Ecclesiam suam fecerit*, epist. X. Præterea paucis dabantur libelli ut perspicitur ex ep. XXIII. Mappalicus martyr matri tantum, quæ lapsa fuerat, domestica pietate commotus dederat; nulli prorsus Saturninus post tormenta adhuc in carcere constitutus; sed paulo post servari modus ac delectus desuit. Nam *Lucianus & ipse unus de confessoribus fide quidem calidus & virtute robustus*, ut ait ibidem Cyprianus, *sed minus dominica lectione fundatus quædam conatus est, imperiti jam pridem se vulgi auctorem constituens, ut manu ejus scripti libelli gregatim multis nomine Pauli darentur*. Atque hæc faciebat *non tantum Paulo adhuc in carcere posito, sed & post ejus excessum, dicens hoc sibi ab illo mandatum. Aurelii quoque adolescentis tormenta perpeffi nomine libelli multi dati sunt ejusdem Luciani manu scripti, quod litteras ille non nosset*. Videtur idem Lucianus auctor fuisse libellorum, quos in hanc sententiam scriptos fuisse audierat Cyprianus, ep. XI. *Communicet ille cum suis*. Nonnullos alios notat Cyprianus *qui personas accipientes in beneficiis martyrum aut gratificabantur, aut illicitæ negotiationis nundinas aucupabantur*.

Non ignorabat Cyprianus quinque presbyteros *fomenta quibusdam confessoribus & hortamenta* tribuere, *ne concordarent cum episcopo, ne ecclesiasticam disciplinam cum fide & quiete juxta præcepta dominica continerent*, ep. XL. Sed tamen cum tota res ad ipsius redditum integra servaretur, neque in hac libellorum licentia, lapsis quidquam ante Ecclesiæ pacem & episcopi judicium promitteretur; dissimulabat & patientiam tenebat, quasi

verecundum silentium proficeret ad quietem, ep. x. Sed quinque presbyteri nec evangelii, nec loci sui memores, nec futurum Domini iudicium, nec praepositum sibi episcopum cogitantes, novum & sub antecessoribus Cypriani inauditum facinus ediderunt. Lapsi pacem & eucharistiam dederunt *ante actam poenitentiam, ante exomologesin gravissimi atque extremi delicti factam, ante manum ab episcopo & clero in poenitentiam impositam.* Tum vero Cyprianus intellexit dissimulandum non esse in re tanti momenti, ne ad periculum plebis pariter & suum taciturnitas nimia procederet. Quare ut mali progressus supprimeret, tres epistolas de eodem oleo & opera scripsit, animi & doloris plenas; unam ad martyres & confessores, aliam ad presbyteros & diaconos, tertiam ad plebem. Hæ litteræ sunt apud Pamelium undecima, decima & duodecima: in unaquaque duæ aliæ commemorantur.

Martyres admonet *ut à quibus tam devote & fortiter servatur fides Domini, ab iisdem lex quoque & disciplina Domini reservetur.* Mirari se demonstrat, quod non, ut olim fieri solebat, à presbyteris & diaconis regantur & erudiantur, sed potius à quibusdam presbyteris jura omnia pervertentibus piæ eorum voluntates interpellentur. Hortatur ergo ut ipsi presbyteros doceant quæ ex presbyteris eos audire oportuerat: præscribit ut in dandis libellis antecessorum suorum vestigia sequentes, sollicitè & caute petentium desideria ponderent, inspiciant & actum & opera & merita singulorum, ipsorum quoque delictorum genera & qualitates cogitent; denique quos ipsi vident, quos norunt, quorum poenitentiam satisfactioni proximam conspiciunt, designent nominatim libello, & sic ad episcopum fidei ac disciplinæ congruentes litteras dirigant.

In epistola ad clerum adhuc vehementius indignatur in presbyteros, qui sanctum Domini corpus profanare ausi fuerant. Declarat *si ultra in iisdem perseveraverint, usurum se ea admonitione, qua illum uti Dominus jubebat, ut interim prohibeantur offerre.* Nam præter nocturnas visiones, per dies quoque implebatur Spiritu sancto puerorum innocens ætas, quæ in exstasi videbat oculis & audiebat & loquebatur ea quibus Cyprianum Dominus monere & instruere dignabatur. In epistola ad plebem declarat nosse se plebis suæ quietem pariter & timorem; nec dubitat quin lapsi in satisfactione Dei & deprecatione vigilarent, nisi illos quidam de presbyteris gratificantes decepissent. Hortatur ut ipsi singulos regant, & consilio ac moderatione sua secundum divina præcepta lapsorum animos temperent. Totam rem in reditum suum integram servari jubet, *ut cum ad vos per Dei misericordiam, inquit, venerimus, convocati cœpiscopi plures secundum Domini disciplinam & confessorum præsentiam, & vestram quoque sententiam beatorum martyrum litteras & desideria examinare possimus.*

Ex his verbis epistolæ ad clerum, diu patientiam meam tenui, perspicui potest tres illas epistolas ante Junium mensem scriptas non fuisse. Sed minus belle Tillemontius existimat Cyprianum non solum libellorum licentiam, sed etiam eucharistiæ profanatae facinus diu patienter tulisse. Fucum fecerunt doctissimo viro hæc Cypriani verba in epist. LV. p. 85. *Unum illud in quo non mea nec hominum sed Dei causa est, de*

eorum facinore non puto esse reticendum, quod a primo statim persecutionis die, cum recentia delinquentium facinora ferverent, & sacrificiis nefandis non tantum diaboli altaria, sed adhuc manus ipsæ lapsorum atque ora fumarent, communicare cum lapsis & poenitiæ agenda intercedere non destiterunt. Ex his concludit Tillemontius ab ipso illo die, quo erupit persecutio, non defuisse qui lapsis eucharistiam darent.

Nimium restrictè Cyprianum doctissimus scriptor interpretatur. Illius verba nihil aliud sonant, nisi presbyteros cum lapsis adhuc recenti eorum scelere communicasse. Revera si consideretur tempus illis temporibus in poenitentia solitum impendi, dicere potuit Cyprianus sine absurda exaggeratione, presbyteros cum lapsis *à primo statim persecutionis die* communicasse. Præterea cum lapsi non eodem omnes tempore deliquerint, sed alii citius, alii serius; fieri potuit ut multi per paucis diebus post admissum scelus communionem ab improbis presbyteris acciperent. Sic interpretandi Cypriani necessitatem affert tota rerum gestarum series & junctura. Nam presbyteri ansam turbandi raptuere ex libellis martyrum, qui post tormenta dari coeperunt; & Cyprianus in ep. xv. ut martyrum libellos post inflicta tormenta, ita etiam post ipsos libellos audaciam eorum commemorat, *qui cum lapsis communicare jam ceperant.* Unde etiam patet recens omnino fuisse facinus presbyterorum. Idem testatur in epist. XII. ad plebem: *Audio tamen, inquit, quosdam de presbyteris... jam cum lapsis communicare cepisse;* Sed quod rem causamque maxime continet, declarat Cyprianus in epistola ad clerum presbyterorum facinus ex eo genere esse, quod ferri & dissimulari non possit: demonstrat se diu patientiam tenuisse, sed cum quidam plebis tranquillitatem turbare conentur ac totum sibi vindicent, tacere ultra non oportere: dissimulasse se semper & pertulisse contumelias episcopatus; sed nunc dissimulandi locum non esse, *quando decipitur fraternitas à quibusdam, qui dum sine ratione restituendæ salutis plausibiles esse cupiunt, magis lapsis obsunt.*

Tillemontius merito Lombertum refellit, qui hæc verba ejusdem epistolæ ad clerum, *ut interim prohibeantur offerre,* sic interpretatur, quasi vetet interim Cyprianus ne presbyteri offerant nomina lapsorum. Contendit Tillemontius suspendi hos presbyteros, aut saltem suspensionis minas illis intentari, nec eos tamen deponi. Addit idem visum fuisse Baronio & ante eum Pamelio, cujus observatio in editiones Priorii & Felli translata. Sed, quod pace tot hominum doctissimorum dixerim, Cyprianus his verbis, *ut interim prohibeantur offerre,* non suspensionem, sed excommunicationem designat; neque hanc poenam in præsens tempus infligit, sed tantum minatur. Addit autem, *acturi & apud nos & apud confessores ipsos & apud plebem universam causam suam, cum Domino permittente in sinum matris Ecclesiæ recolligi ceperimus;* hæc, inquam, addit, quia tunc deliberaturus erat, non utrum essent deponendi necne hi presbyteri, ut placet Tillemontio, sed utrum eis esset reddenda necne communio, & qua conditione, qua poenitiæ lege reddenda. Cyprianum aliter interpretari non possum, cum lego epistolam XXVIII. in qua gratulatur presbyteris suis & diaconis, quod cum Gaio Diddensi ejusque diacono, qui communio-

nem lapsis dederant, communicare noluisse. Renovat in eadem epistola decretum suum, ut a communione sua arceatur quicumque ausus fuerit communicare cum lapsis. Sic etiam in epist. lII. pag. 67. severitatem a se aliquando in lapsos adhibitam exponens, decrevisse se narrat, ut *si quis ante consilium nostrum, inquit, & ante sententiam de omnium consilio statutam, lapsis temere communicare voluisset, ipse a communione abstinere*. Porro abstinere a communione non idem est ac suspendere, præsertim apud Cyprianum, qui hac voce excommunicationem designat; velut cum ait abstentum a se esse Felicissimum in ep. XLVIII. Jovinum & Maximum ob nefanda sacrificia in concilio abstentos, ep. LV. Novatianum per totum orbem a sacerdotibus Dei abstentum, epist. LXVII. His ergo verbis, *ut interim prohibeantur offerre*, non solum sacerdotalis, sed etiam laica oblatio & communio auferenda denuntiatur. Illud etiam ex his quæ diximus perspicitur, hanc poenam non statim a Cypriano irrogatam fuisse, sed minas tantummodo, ut difficillimis temporibus ac summa prudentia egentibus, intentatas fuisse. Atque id etiam confirmat cum eximia Cypriani in tacendis presbyterorum nominibus lenitas, tum ab eo apposita conditio, *si ultra in iisdem perseveraverint*.

His litteris non respondit clerus; sed paulo post Cyprianus ad custodiam gregis semper attentus, cum videret sibi facultatem redeundi nondum esse, & jam ætatem coepisse, quod tempus infirmitatibus assiduus & gravibus infestatur, & lapsis & audientibus providendum existimavit. Scripsit itaque epistolam XIII. ad clerum, in qua edicit, ut lapsis libellos martyrum habentibus, si periculose ægrotaverint, apud presbyterum quemcumque præsentem, vel si presbyter reperi- tus non fuerit, & urgere exitus coeperit, apud diaconum quoque exomologesi delicti sui facere liceat, modo tamen martyrum prærogativa apud Deum adjuvari possint. Cæteris, qui non acceperant libellos, sed mites & humiles poenitentiam agebant, futurum promittit, ut illis quoque divino remedio consulatur. Similiter præscribit ut audientibus divinam gratiam implorantibus misericordia Domini non denegetur. Simili decreto lapsis consuluit in hac persecutione Dionysius Alexandrinus. Ipse enim testatur in epistola ad Fabium Antiochenum se præcepisse, *ut morituris si peterent, & maxime si antea suppliciter postulassent, venia indulgeretur, quo bonæ spei pleni ex hac vita migrarent*, Euseb. lib. 6. cap. 44. Discrimen ponit Dionysius inter eos qui poenitentiam urgente periculo petebant, & eos qui ante morbum petierant. Quamvis autem in hoc delectu habendo non tam videatur accuratus esse quam Cyprianus, qui nominatim requirit, ut qui libellos à martyribus acceperant, eorum auxilio & prærogativa apud Dominum adjuvari possint; eandem tamen utriusque sententiam esse crediderim; nec dubito quin Dionysius pacem non concessisset, si qui poenitentiam audacter detrectassent, id quod in Africa commissum à pluribus videmus.

Cum respondisset clerus huic epistolæ, (questus enim fuerat Cyprianus, quod tot suis litteris nihil responderet) ac simul consulisset de quibusdam immoderatis & communicationem accipiendam festinanter

urgentibus; scribit Cyprianus epistolam XIV. in qua confirmat quod proximis litteris statuerat de lapsis periculose ægrotantibus; vehementer autem refellit & castigat importunos illos pacis efflagitatores. *Qui si nimium properant, inquit, habent in sua potestate quod postulant, tempore ipso sibi plus quam postulant largiente. Acies adhuc geritur & agon quotidie celebratur. Si commissi vere & firmiter poenitet, & fidei calor prævalet, qui differri non potest, potest coronari*. Videtur hac oratione Cyprianus lapsis concedere ut seipsos offerant iudicibus: neque enim, si eos voluisset expectare, dum dies illis diceretur; in eorum potestate esse quod postulant, dixisset. Erat sane vetitum ne quis se ultro offerret, idque declaravit Cyprianus coram Paterno proconsule; sed ejusmodi leges variis circumstantiis interdum cedunt. Multos enim videmus, velut apud Justinum in minore Apologia, & apud Eusebium lib. 8. ultro iudicem adortos esse, & ad confessionem invocatos venisse: in quibus si non vituperatur hæc libertas, multo minus in lapsis semper vituperanda, quos par erat illatum nomini Christiano dedecus reparare, ac Christum ibi confiteri, ubi turpiter negaverant. Laudes ecclesiæ Romanæ plena manu Cyprianus in cælum tollit, ep. LVII. quod prodeunte ad confitendum Cornelio, accurrerit properanter & venerit quisquis audivit, nec singuli milites, sed tota simul castra ad pugnam prodierint, omnisque ecclesia Romana confessa sit, ac lapsi plurimi gloriosa confessione restituti.

XII. *De epistola XV. S. Cypriani & pluribus aliis paulo post novo tumultu exorto scriptis.*

Tot rebus ad Ecclesiæ pacificationem fortiter prudenterque gestis, scripsit Cyprianus epist. XV. ad clerum Romanum purgandi sui causa; nec aptius quidquam esse iudicavit ad iniquas suspensiones repellendas, quam ut Romam mitteret quinque de lapsis litteras cum octo aliis pariter in secessu scriptis, ex quibus duas tantum superesse observavimus, nempe quintam ad clerum & nonam ad confessores. Mirifice autem elucet Cypriani caritas & animi moderatio in hac ad Romanos epistola decima quinta: nulla enim inest animi offensi significatio, nullæ querelæ; sed cur secesserit, quid egerit in secessu breviter exponit; & pro summo suo unitatis studio declarat se in iis quæ lapsis poenitentibus concessit, standum putasse & cum Romani cleri sententia, *ne actus noster, inquit, qui adunatus esse & consentire circa omnia debet*, in aliquo discreparet.

Quinque litteræ quas Cyprianus inter motus a lapsis excitatos scripserat, non solum Romanis, sed etiam ad plurimos episcopos missæ fuerunt; jamque illi rescripserant Cypriano *se quoque in eodem consilio secundum catholicam fidem stare*, cum Cyprianus Caldonio episcopo respondit. Consuluerat eum Caldonius de nonnullis *qui posteaquam sacrificaverunt, iterato tenti, extorres sunt facti*; inter quos erat mulier nomine Bona, quæ cum tracta esset a marito ad sacrificandum, vel potius non ipsa sacrificasset, sed qui manus reluctantis tenebant; quibus ipsa dicebat, *Non feci, vos fecistis*, ipsa etiam facta est extorris. His pacem petentibus, quamvis non dubitaret Caldonius quin prius delictum abluisent, nihil tamen statuere voluit, nisi Cy-

priani accederet auctoritas. Laudat Cyprianus illius prudentiam, ac respondet ejusmodi homines *cum abluerint omne delictum, & maculam pristinam, assistente sibi Domino, potiore virtute deleverint, jacere ultra sub diabolo quasi prostratos non debere*. Mittit Caldonio librum cum epistolis numero quinque. Hunc librum Fellus interpretatur ipsum fasciculum quinque litterarum; Rigaltius & Baluzius intelligunt librum de Lapsis; sed is nondum erat compositus. Epistola Caldonii & responsio Cypriani decimum nonum & vigesimum locum tenent in ordine Pamelii.

Sanare debuerant exulceratas mentes litteræ Cypriani, in quibus iustam severitatem lenitas temperabat; sed Lucianus, incitantibus nefariis presbyteris, novum facinus edidit. Scripsit Cypriano omnium confessorum nomine *universis eos pacem dedisse, & hanc formam per Cyprianum aliis episcopis innotescere velle*. Quod autem addebat, *de quibus ratio constiterit, quid post commissum egerint*, id ad invidiam Cypriano conflandam spectabat, ut ipse observat epist. xxiii. Videtur etiam liberior quædam admonitio contineri his verbis: *Optamus te cum sanctis martyribus pacem habere*. Ex hac Luciani epistola quæ est xvii. apud Pamelium, ortæ seditiones, & in provincia Cypriani *per aliquot civitates in præpositos impetus per multitudinem factus, & pacem confestim sibi repræsentari coegerunt, territis & subactis præpositis infirmioribus*. In ipsa etiam ecclesia Carthaginensi quidam turbulenti per hanc epistolam, veluti quibusdam facibus accensi plus exarsere, ep. xxiii. Scripsit ea de re Cyprianus ad clerum suum epistolam xviii. in qua docet standum esse prioribus litteris suis; & quia dixerant confessores, *de quibus ratio apud te constiterit quid post commissum egerint*, inde concludit voluisse confessores ut lapsorum causæ examinarentur; ac perinique facere qui tempus ad eam rem exspectare nolebant. Revera confessores, etsi rem ultra legem & modum perducebant; quia tamen Cyprianus excommunicationem minatus fuerat, si quis se inconsulto lapsis communionem daret; non ausi sunt petere, ut ante Ecclesiæ pacem, ante Cypriani judicium pax daretur. Hinc Lucianus in epistola ad Celerinum petit ut plures Romanæ ecclesiæ lapsi, qui ipsi fuerant commendati, ita pacem habeant, *cum Dominus cæperit ipsi Ecclesiæ pacem dare, & expositâ causâ apud episcopum*. Misit etiam Cyprianus ad clerum suum epistolam Caldonii, & quam ipse Caldonio rescripserat.

In his rerum angustiis peropportune supervenerunt litteræ cleri Romani, tum etiam confessorum, non illæ quidem ad Cyprianum, (nondum enim accurate de illius rebus cognoverant) sed primæ ad clerum Carthaginensem, alteræ ad Carthaginenses confessores. Scriptæ fuerunt antequam epistola xv. Cypriani Romam fuisset perlata. Neutra ad nos pervenit, sed ex Cypriani epistola xxiii. discimus in illis *Evangelii plenum vigorem & disciplinam robustam legis Dominicæ* viguisse, ac laboranti Cypriano & contra invidiæ impetum totis fidei viribus resistenti plurimum præsidii attulisse. Easdem litteras commemorat clerus Romanus in ep. xxxi. dum ait se in superioribus litteris sententiam suam *dilucida expositione protulisse adversus Libellaticos, necnon etiam contra eos*

qui sacrificaverant fidem suam consensumque monstrasse. Si juri suo & honori debito attentus fuisset Cyprianus, læssissent eum ejusmodi litteræ ad clerum & confessores eo prætermisso scriptæ. Sed quidquid Ecclesiæ proderat, gratum ei non potuit non accidere; ac statim, ut in maximo beneficio, gratias egit clero Romano & confessoribus. Ac clerum quidem certiorrem facit per ep. xxiii. tum de pristinis Luciani factis, tum de novissimis motibus ab eo excitatis. Confessoribus autem per ep. xxv. gratulatur tum ob confessionis gloriam, tum etiam ob eximium disciplinæ defendendæ studium. Hæ litteræ xxiii. & xxv. per Saturnum & Optatum perlatae fuerunt, quorum primum Cyprianus lectorem, alterum hypodiaconum fecerat ad hoc munus litterarum perferendarum. Cum enim oporteret illum per clericos scribere, sciret autem plurimos ex suis absentes esse, paucos vero qui erant Carthagine, vix ad ministerium quotidiani operis sufficere; necesse habuit novos aliquos constituere qui mitterentur. Sex alias litteras per eosdem clericos misit ad clerum Romanum, nempe epistolas xvii. xviii. xix. & xx. de quibus jam loquuti sumus, ac præterea litteras Celerini ad Lucianum, & Luciani responsionem, apud Pamel. xxi. & xxii. de quibus pauca dicemus.

XIII. De Epistola Celerini ad Lucianum & responso Luciani.

Celerinus Carthaginensis, cum Romæ versaretur, ibique in carcerem pro Christo conjectus eximia constantiæ exempla edidisset, plurimum doloris traxit ex lapsu duarum mulierum, Numeriæ & Candidæ, quæ sacrificaverant. Harum una, nempe, ut verisimile est, Numeria, ipsius soror erat, seque ait pro illius factis *in hac die lætitiæ Paschæ*, flentem die ac nocte in cilicio & cinere lacrymabundum dies exegisse & exigere usque in hodiernum. Aliam præterea mulierem commemorat, Eteculam nomine, quæ non sacrificaverat, sed tamen ascenderat usque ad Tria Fata, & inde descenderat; dona enim numeraverat ne sacrificaret. Harum jam causa audita præceperunt eas præpositi tantisper sic esse donec episcopus constituatur. Rogat ergo Lucianum Celerinus ut cæteris confessoribus referat & ab eis petat, *ut qui prior coronatus fuerit, istis sororibus tale peccatum remittant*. Atque id petit non suo tantum nomine, sed etiam sexaginta quinque confessorum, ad quos Carthagine Romam venientes istæ mulieres *in portum descenderunt & in urbem levaverunt, eisque ministraverunt & in omnibus foverunt*. Sperabat Celerinus secundum earum pœnitentiam & opera quæ penes confessores fecerant, *Christum eis, martyribus petentibus, indulturum*. Liquet hanc epistolam diebus Paschalibus scriptam esse, ex his verbis quæ Baluzius ex antiquis codicibus eruit, *In hac die lætitiæ Paschæ*. Existimant eruditi viri Celerinum scripsisse aliis etiam confessoribus; sed videtur probabilius voluisse eum, ut hanc epistolam Lucianus aliis confessoribus legeret, ac sibi communem esse cum illis existimaret. Non enim aliud designant hæc Celerini verba: *Nam hoc scire debes, me & dominis meis fratribus tuis scripsisse litteras, quas peto pro illis sic legere digneris*.

Necesse non erat Lucianum precibus fatigare, qui nullum

nullum in hoc genere modum tenebat. Itaque sic respondet Celerino, ut lapsis mulieribus nihil eximium concedere videatur, sed profuso in universos lapsos beneficio eas comprehendere. Narrat enim universos confessores *ex compacto universis pacem dimisisse*; ac Paulum martyrem, dum adhuc in corpore esset, sibi dixisse: *Luciane, coram Christo tibi dico, ut si quis post arcessionem meam abs te pacem petierit, da in nomine meo*. Hinc pacem non iis tantum mulieribus concedit, quas Celerinus commendaverat, *sed & quas scias*, inquit, *ad animum nostrum pervenire*; id est, quarum cura aliqua tangimur. Simili utitur loquendi ratione Trajanus in epist. xxviii. ad Plinium: *Pertinet ad animum meum*, inquit, *quali itinere in provinciam pervenias*. Sæviebat autem tunc, ut cum maxime, persecutio. Narrat enim Lucianus se cum aliis confessoribus ab octo diebus iterato reclusum esse, ac sperare martyrum, qui jam coronati fuerant, socium brevi cum aliis futurum. Hæc epistola in Annalibus Cyprianicis scripta dicitur *mensē Maio jam affecto*, sed prorsus mendose. Nam in ea Lucianus diserte declarat universos confessores universis lapsis pacem dedisse, quod tamen facinus non tentarunt, nisi post scriptam Cypriani epist. xv. ad Romanos, ut ipse Cyprianus testatur in epist. xxiii.

In his Celerini & Luciani litteris commemoratur Saturninus confessor, quem nonnulli eundem esse volunt Saturnino Carthagenensi, quem Cyprianus testatur epist. xxiii. post tormenta adhuc in carcere positum nullos libellos dedisse, cuique una cum Aurelio inscripta erat epistola Romanorum confessorum. At profecto duo distinguendi sunt Saturnini, Romanus & Carthagenensis. Nam Saturninus, cujus nomine Lucianum Celerinus salutatur, jam ibi in *pœna unguis fortiter confessus* fuerat; id autem de Carthagenensi Saturnino intelligi non potest. Nam cum hæc scriberet Celerinus in die lætitiæ Paschæ, nondum Carthagine inflicta fuerant tormenta, vel saltem nondum hujus rei fama, nedum ipse Saturninus post tormenta in carcerem reductus Romam pervenire potuerat. Hinc Celerinus ignorabat an Carthagenensem confessorum aliqui jam passi aut coronati fuissent. Deinde vero inter molestias Cypriano exhibitas a Luciano, supervenerunt litteræ confessorum Romanorum Saturnino & Aurelio inscriptæ: Lucianus eodem tempore, id est, paulo post epistolam decimam quintam Cypriani, & concessam licenter lapsis universis pacem, respondet Celerino & Saturninum salutatur. Neesse est ergo duos Saturninos distinguere. Ac Carthagenensem quidem jam coronatum fuisse crediderim, cum litteræ confessorum Romanorum ipsi & Aurelio inscriptæ venerunt. Quod enim ait Cyprianus eum post tormenta adhuc in carcere constitutum nullos libellos dedisse, videtur indicare eum non aliter e carcere, quam martyrio solutum fuisse. Similiter ait *Paulo*, cujus excessum commemorat, *adhuc in carcere posito* Lucianum nomine illius libellos manu sua scriptos dedisse. Certe nondum soluti erant confessores e carcere, cum scriberet Cyprianus hanc epistolam xxiii. Corruptum in epistola Celerini insignem locum conabor emendare. Sic legitur in editis: *Peto tamen, carissime, a Domino, ut si ante cruore illo sancto laveris, si prius passus fueris pro nomine Domini*

nostri Jesu Christi, quam litteræ meæ te in hoc mundo apprehendant, vel nunc si apprehenderint, mihi ad hæc rescribas. Desudarunt editores in his verbis, nec quidquam explicare potuerunt. At in codice ms. olim Baluzii, nunc bibliothecæ Regiæ sic legitur: *Peto tamen, carissime, a Domino, ut ante cruore illo sancto laveris pro nomine Domini nostri Jesu Christi, quam te litteræ meæ in hoc mundo apprehendant; vel nunc si apprehenderint, mihi ad hæc rescribas*. Præclara fane & digna martyre sententia. Confirmat hanc lectionem codex Gratianopolitanus, qui habet: *Peto tamen, carissime, a Domino, ut a me cruore illo &c.*

XIV. *Scribit S. Cyprianus ad clerum de ordinatione Saturi & Optati. Variæ lapsorum ad S. Cyprianum litteræ. Clerus removet a communione sua Gaium Diddensem. Quo tempore litteræ xxiii. & xxix. scriptæ? De cleri Romani & confessorum litteris.*

Postquam Saturum & Optatum clericos constituit Cyprianus, eosque Romam cum litteris misit, scribit ad clerum suum epistolam xxiv. in qua rationem reddit, cur novos clericos inconsulto clero creasset; quamquam ne id quidem inconsulto clero factum esse demonstrat; siquidem illos *jampridem*, inquit, *communi consilio clero proximos feceramus, quando aut Saturo die Paschæ semel atque iterum lectionem dedimus; aut modo cum presbyteris doctoribus lectores diligenter probaremus, Optatum inter lectores doctorem audientium constituimus, examinantes an congruerent illis omnia, quæ esse debent in his qui ad clerum parabantur*. Sequentibus sæculis non clero solum proximi, sed etiam addicti erant & adscripti qui semel & iterum legerant. Hinc Augustinus epist. lxiii. conscientiam Severi implorat, *utrum homo, qui in ecclesia meæ, inquit, dispensationi credita jam legere cæperat, & non semel, sed iterum & tertio, non fuisse lector possit aut debeat judicari*. Decretum in concilio Milevitano an. 402. ut quicumque in ecclesia vel semel legerit, ab alia ecclesia non teneatur.

Fatetur se nescire Tillemontius quas litteras designet Cyprianus initio hujus epistolæ xxiv. ubi sic loquitur: *Ne quid conscientiam vestram lateret, fratres carissimi, quid mihi scriptum sit quidque ego rescripserim, utriusque epistolæ vobis exemplum misi, & credo vobis id quod rescripsi non displicere*. Sed cum Cyprianus in epistola xxvii. quæ paulo post hanc vigesimam quartam scripta est, testetur nuper sibi scripsisse quosdam *de lapsis humiles & mites, & tremantes & metuentes Deum, & qui in Ecclesia semper gloriose & granditer operati sunt*, seque illis gratulatum esse ac Dominum dignatum esse ostendere quid ejusmodi & tales servi de ejus benignitate mereantur; libenter crediderim hanc lapsorum epistolam & Cypriani responsionem simul ad clerum Carthaginem missas esse cum epistola xxiv. Non eadem exstitit in omnibus lapsis animi moderatio. Quidam enim ad Cyprianum scripserunt, *pacem non dandam sibi postulantes, sed quasi jam datam sibi vendicantes*, epist. xxix. & quod Cypriani indignationem maxime commovit, sic scribebant ut *Ecclesiæ nomine litteras facerent*. Scripsit ad eos Cyprianus epi-

stolam xxvii. ut eorum temeritatem reprimeret.

Circa idem tempus certiorum illum fecit clerus Carthaginensis se ex consilio episcoporum qui aderant, cum Gaio Diddensi, ejusque diacono communicandum non censuisse, quia communicaverant cum lapsis, eorumque oblationes obtulerant, & ab episcopis semel atque iterum moniti perstiterant. Laudat Cyprianus cleri sui constantiam, jubet ut epistolam quam ad eos scribebat (est autem vigesima octava) episcopis legant, ac si quis de presbyteris aut diaconibus suis, vel etiam de peregrinis communicare cum lapsis audeat, à communione sua arceatur. Cum autem consultus etiam à clero fuisset de Philumeno & Fortunato hypodiaconis & Favorino acolytho, qui, cum medio tempore discessissent, nuper redierant, tempus hujus rei dijudicandæ nondum esse existimavit, eo quod multi adhuc de clero abessent, ac singulorum tractanda esset & limanda penitus ratio non tantum cum collegis, sed & cum plebe ipsa universa. Itaque statuit ut *interim se a divisione mensura tantum contineant, non quasi a ministerio ecclesiastico privati esse videantur, sed ut integris omnibus ad nostram, inquit, præsentiam differantur.* Tum Cyprianus his de rebus Romam scribit epistolam xxix. per Fortunatum hypodiamonem, simulque mittit & lapsorum epistolam & responsum suum, & quas postea ad clerum rescripserat.

Sic autem inter se nexæ sunt tres illæ litteræ, nempe xv. xxiii. xxix. quas Romam misit Cyprianus, ut pene continenter scriptæ videantur. Non dubium est quin epistola xxiii. per Saturum & Optatum missa sit, antequam clerus Romanus respondisset epistolæ decimæ quintæ; siquidem utrique clerus Romanus eodem exemplo respondit. Quinetiam postrema, quæ per Fortunatum missa est, ante scripta videtur, quam Cyprianus litteras Romanorum accepisset. Nam procul dubio pro summa sua humanitate gratias illis egisset, quod sibi in molestissimis rebus tanto solatio exstitissent. Deinde vero quemadmodum Cyprianus per Saturum & Optatum scribens dicebat: *Post factas ad vos litteras . . . aliud accessit, quod nec ipsum latere vos debuit;* sic etiam in epistola per Fortunatum missa dixit: *Postquam ad vos litteras feci, quas misi per Saturum lectorem & Optatum hypodiamonem; fratres nostri de quorundam prospecta temeritate, qui pœnitentiam agere & Deo satisfacere detrectant, litteras ad me fecerunt.* Quamobrem cum sese proxime consequutæ sint ejusmodi litteræ, immerito postremas rejicit Pearsonius in mensem Octobrem; neque enim tam fero collocandæ sunt, ut quæ ante acceptum epistolæ Julio ineunte scriptæ responsum missæ fuerint. Atque ipsa etiam cleri Romani responsio nimis fero collocari videtur mense Septembri. Multa enim concurrebant, cur cito Romani responderent: perturbatio ecclesiæ Carthaginensis celerem medicinam postulabat: detrahenda erat Cypriano molestia, quam illi Romanorum silentium & iniquæ suspiciones attulerant. Probabilius ergo est ipso mense Augusto venisse præclarissimas illas cleri Romani & confessorum litteras, quæ sunt apud Pam. xxxi. & xxvi. ac tum epistolæ xv. quam Cyprianus purgandi sui causa scripserat, tum etiam illi, quam postea per Saturum & Optatum misit, eximiam responsionem continent. Novatianus, ut perspicitur ex ep. lxi. Cypriani, p. 67.

scripsit hanc epistolam xxxi. quacum clerus Romanus simul ad Cyprianum misit litteras ecclesiæ Romanæ nomine in Siciliam scriptas.

Tantum solatii ex his cleri Romani & confessorum litteris percepit Cyprianus, easque omnibus adeo utiles fore judicavit, ut Saturum, qui eas videtur Roma retulisse, mandaverit, ut singulis desiderantibus describendi potestatem faceret. Illas etiam ad clerum suum misit; cum iis quas Romam ipse scripserat; simul præcipiens (per epistolam xxxii.) ut & sua scripta & illorum rescripta fratribus innotescant; sed & si qui de peregrinis episcopi vel presbyteri, vel diacones præsentibus fuerint, vel supervenerint, hæc omnia audiant, & si exempla epistolarum transcribere & ad suos perferre voluerint, facultatem transcriptionis accipiant. Discimus ex epistola lxi. Cypriani has cleri Romani litteras per totum mundum missas fuisse, & in notitiam ecclesiis omnibus & universis fratribus perlatis fuisse. Hinc declarat in ep. xl. quæ scripta est initio anni 251. semel placuisse *tam nobis, inquit, quam confessoribus & clericis urbicis, item universis episcopis vel in nostra provincia vel trans mare constitutis, ut nihil immovetur circa lapsorum causam, nisi omnes in unum convenerimus, &c.* Non multo post clerus Romanus in eandem sententiam respondit litteris Cypriani, quæ scriptæ quidem, ut jam diximus, antequam Saturus rediisset, sed tamen postquam ille Roma profectus fuerat, in hanc urbem a Fortunato subdiacono perlata, necessitatem clero Romano attulerunt iterum scribendi. Hæc epistola apud Pam. est trigesima. Sub finem epistolæ gratias agunt Cypriano quod suo more de iis quæ ad Privatum Lambesitanum spectant nuntiaverit. Declarant etiam ante illius litteras fraudem callidi hominis latere non potuisse. *Nam cum antehac, inquit, quidam ex ipsius nequitia cohorte venisset vexillarius Privati Futurus & fraudulenter litteras a nobis elicere curaret, nec quis esset latuit, nec litteras quas volebat accepit.* Scripserat ergo Cyprianus aliquam de hoc Privato epistolam, de quo nihil prorsus exstat in tribus litteris, quas commemoravimus: sed hæc epistola cum multis aliis intercidit. Non dubium est quin hæ Romanorum epistolæ magno usui Cypriano fuerint in his rerum difficultatibus; atque hæc forte causa exstitit, cur in epistolis, quas reliquo hujus anni tempore scriptas recensemus, non iidem curarum aculei Cyprianum pungere videantur, compressis videlicet ad tempus seditiosis & nefaria consilia tacite intendentibus, quæ anno sequenti ineunte perficere conati sunt.

XV. *Persequutio recrudescit: pax futura S. Cypriano revelatur. Res interim ab eo gestæ & scriptæ anno 250. exeunte recensentur.*

Circa mensem Octobrem scriptam conjicio epistolam xxxvii. in qua Cyprianus presbyteros & diaconos idem admonet, quod jam sæpe illos admonuerat, ut confessoribus in carcere constitutis omnis diligentia præbeatur, & dies, quibus in carcere excedunt, annotentur. Laudat diligentiam Tertulli presbyteri cum in confessoribus omni humanitatis officio juvandis, tum in diebus, quibus in carcere transeunt, sibi significandis. Hanc epistolam minus commode in maximo persecutionis ardore a Tillemontio & aliis

collocatam referre malui ad illud tempus, quo refrigerante persecutione, & confessoribus magis in carcere quam inter tormenta morientibus, sperabat Cyprianus se cito sacrificia, Domino protegente, cum clero suo celebraturum.

Scripta non multo post videtur epistola VIII. cum in visione divinitus oblata Cyprianus audiisset: *Dic illi securus sit, quia pax ventura est. Sed quod interim morula est, supersunt adhuc aliqui qui probentur.* Persecutio adhuc gregem populabatur, ut statim addit Cyprianus, & cum interdum mitior, interdum asperior fuisset, videtur sub ipsum finem, ut observat Tillemontius, violenter recruduisse. Quod enim ait Cyprianus tormenta venisse, dum confessores non tenent disciplinam, non videtur res mense Aprili aut Maio gestas in memoriam revocare, sed præsentem rerum statum describere, idque ex ejus verbis satis perspicitur. *Quas autem plagas, inquit, quæ vulnera non meremur, quando nec confessores, qui exemplo cæteris ad bonos mores esse debuerant, teneant disciplinam? Itaque dum quosdam insolenter extollit confessionis suæ tumida & inverecunda jactatio, tormenta venerunt. Hæc patimur delicto & merito nostro.* Videtur ad hoc tempus referendum quod narrat Cyprianus in epist. XL. de quinque primoribus Carthaginiensium, qui edicto nuper magistratibus fuerant copulati, ut fidem Christianorum subruerent. Non enim hic visionem refert, ut nonnulli existimarunt, sed rem omnibus cognitam & testatam; nec difficile creditum est quinque urbis primores magistratui in edicto aliquo adversus Christianos aut promulgando aut exsequendo adjunctos fuisse. Quod autem addit Cyprianus: *Eadem nunc ratio, eadem rursus eversio per quinque presbyteros Felicissimo copulatos ad ruinam salutis inducitur*, id profecto non facinus presbyterorum visione aliqua præsignificatum fuisse indicat, sed potius idem Ecclesiæ ab illis periculum creari, quod ei antea a magistratibus & quinque urbis primoribus exstiterat. Violentam fuisse persecutionis conclusionem illud etiam argumento est, quod cum clerus Carthagenensis integer hætenus & purus inter tanta malorum contagia fuisset, nonnullorum ruinas Cyprianus in litteris hoc anno exeunte scriptis, nempe VI. & XXXV. deploret. Eos autem qui lapsi sunt ex presbyterio fuisse, non ex inferiorum clericorum numero, inde conjici potest, quod Cyprianus presbyterum Numidicum, quem Carthagenensium presbyterorum numero adscripsit, mirabiliter servatum fuisse dicat in epist. XXXV. ut eum clero Carthagenensi Dominus adjungeret & desolatam per lapsum quorundam presbyterorum copiam gloriosis sacerdotibus adornaret. At idem non dicit de Aurelio & Celerino gloriosis confessoribus, quos circa idem tempus lectores ordinavit. Presbyter ille Numidicus hortatu suo copiosum martyrum numerum lapidibus & flammis necatum ante se miserat, uxorem lateri suo adhærentem concrematam simul cum cæteris lætus aspexerat. Ipse semiuultus & lapidibus obrutus & pro mortuo derelictus a filia sollicitè inquirente inventus, & extractus & refocillatus, remanserat invitus. Hunc Cyprianus ad episcopatum promovere statuerat, cum Carthaginem rediisset; sed interim admonitus & instructus dignatione divina eum presbyterorum Carthagenensium numero adscripsit, ac hujus lætitiæ nuntium ad presby-

teros & diaconos & plebem perscripsit, epist. XXXV.

Circa idem tempus duo eximii confessores a Cypriano & episcopis qui aderant ordinati sunt lectores, Aurelius & Celerinus, prior quidem Aurelius, ac paucis post diebus Celerinus, quem Cyprianus Aurelio adjungere voluerat, sed is honorem constanter recusavit, ac tandem visione noctu oblata coactus est cedere. De his ordinationibus Cyprianus presbyteros & diaconos, ac plebem universam certiores facit per epist. XXXIII. & XXXIV. Hæc autem contingere inter prima pacis affulgentis gaudia, ut patet ex his Cypriani verbis de Aurelio, in ep. XXXIII. *Dominico legit interim nobis, id est, auspicatus est pacem dum dedicat lectionem.* Erat Aurelius illustris adolescens, in annis adhuc novellus, sed in virtutis ac fidei laude provectus: bis confessus fuerat, & coram magistratibus, qui eum exilio damnarunt, & coram Proconsule, cujus jussu acerrime cruciatus est. Dubitat Cyprianus utrum in eo plus prædicet gloriam vulnerum, an verecundiam morum & eximiam humilitatem. Celerinus quoque gravissimos cruciatus pertulerat, ac ipsum Decium, cujus sub oculis torquebatur, virtutem suam laudare & admirari coegerat. Domestica illum exempla hortabantur; nam avia ejus Celerina, patruus & avunculus Laurentinus & Egnatius martyrii coronam reportaverant. Egregium illud par adolescentium Cyprianus non altius evexit, quam ad lectoris munus; sed presbyterii honorem jam tum illis designavit, ut & sportulis iisdem cum presbyteris honorarentur, & divisiones mensurnas æquatis quantitatibus partirentur.

Celerinus Roma in Africam adveniens, cum se ad Cyprianum contulisset, demonstravit ei quanti illum facerent, quantumque diligerent Romani confessores. Hanc causam habuit Cyprianus scribendæ ad illos epistolæ XVI. in qua quidem sic describit quatuor anni tempestates, quas in carcere confessores traduxerant, ut non dubium sit, quin hæc epistola hoc anno 250. exacto aut saltem exeunte scripta sit. Postquam morula, quam prædixerat Cyprianus, effluxit, initium aliquod pacis degustavit ecclesia Carthagenensis, ac confessores e carcere soluti sunt. Horum maxima pars confessionis gloriam optimis moribus tuebatur; sed nonnulli tantæ laudi dedecores fuerunt, quibus Cyprianus ebrietatem & lasciviam, arrogantiam, contentionem & promiscua cum mulieribus cubilia exprobat in epistola VII. Idem etiam tangit in epistola VI. quam circa idem tempus, cum adhuc invitatus in secessu teneretur, ad presbyteros & diaconos scripsit, ut eis pauperum & maxime confessorum curam commendaret. Quamvis enim confessores dimissi fuissent, nondum tamen plena & firma pax illuxerat. Quamobrem Cyprianus, etsi Carthaginem mente & animo ferrebat, tum ut suos reviseret, tum ut res ecclesiæ componeret, tamen obsequi coactus est sapienti presbyteri Tertulli consilio, qui auctor ei fuerat, ne in eum locum, ubi toties postulatus fuerat, tam cito prodiret. Nondum extorres redeundi licentiam impetraverant, & cum nonnullos tranquillior rerum status invitasset, ut injussi redirent; vehementer eos reprehendit Cyprianus in eadem epistola VII. Quinetiam paulo ante festum Paschæ adhuc orabat *pacem plenissimam prius matri, tum filiis ejus*, ep. XL.

XVI. *Vicarios pro se mittit Cyprianus. Minæ Felicissimi.*

Dum Cyprianus in secessu moratur, ne auctor esset rumpendæ pacis, qui consulere omnibus debebat; interim scribit ad presbyteros & diaconos suos epistolam xxxvi. in qua ait se ad eos venturum, quando scripserint *rebus compositis ipsum venire debere, aut si ante dignatus fuerit Dominus ostendere*. Deinde hortatur ut *viduarum & infirmorum & omnium pauperum curam diligenter habeant, sed & peregrinis, si qui indigentes fuerint, sumtus suggerant de quantitate mea propria*, inquit, *quam apud Rogatianum compresbyterum nostrum dimisi, quæ quantitas ne forte jam universa erogata sit, nisi eidem per Naricum acolythum aliam portionem ut largius & promptius circa laborantes fiat operatio*. Observat Tillemontius videri ex his verbis Cyprianum, cum Carthagine discederet, pecuniæ summam apud Rogatianum reliquisse. In quo quidem plurimis se difficultatibus implicari fatetur. Nam primo Rogatianus ante secessum Cypriani confessus est; sic enim existimat vir eruditus. Deinde vero etiam si prius discessisset Cyprianus; cum Rogatianus tamdiu in carcere jacuerit, non videtur pecuniæ summa in tuto apud eum fuisse. Denique cum hæc epistola xxxvi. anno 250. exeunte aut 251. ineunte scripta sit, cur dubitat Cyprianus, an pecunia, quam tanto ante dederat, universa erogata fuerit? His incommodis permotus Tillemontius pro his verbis, *apud Rogatianum dimisi*, legendum conjicit, *ad Rogatianum nisi*; sed necesse non videtur immutare contextum. Neque enim hæc verba necessario demonstrant Cyprianum Carthagine discedentem Rogatiano pecuniam commisisse; sed significare possunt S. Martyrem, cum ad eum in secessu latentem propria ipsius quantitas mitti soleret, noluisse ut hæc pecuniæ summa de more ad se perferretur, eamque apud Rogatianum reliquisse. Porro cum parum temporis effluxisset ex quo Rogatianus ac cæteri confessores e carcere exierant, non immerito dubitabat Cyprianus an universa hæc pecunia esset erogata.

Præter Rogatianum duos episcopos Caldonium & Herculanum ac presbyterum Numidicum pro se vicarios miserat Cyprianus, ut expungerent *necessitates fratrum sumtibus, si qui etiam vellent suas artes exercere, additamento quantum satis esset, desideria eorum juvarent; simul etiam & ætates eorum & conditiones & merita discernere*, ut omnes optime nosset Cyprianus, & dignos quosque & humiles & mites ad ecclesiasticæ administrationis officia promoveret. Sed cum episcopi illi & presbyteri mandata Cypriani facerent, supervenit Felicissimus, vir projecta temeritate & summa audacia, ac intercessit *ne quis posset expungi, neve ea quæ desideraverat Cyprianus, possent diligenti examinatione discerni; comminatus etiam fratribus, qui primi expungi accesserant, potentatu improbo & terrore violento, quod secum in morte non communicarent*. Postea proripuit se cum plurimis *duces se factionis & seditionis principem temerario furore contestans*. Certior factus his de rebus Cyprianus a Caldonio & Herculano episcopis & Rogatiano ac Numidico presbyteris, scripsit ad eos epistolam xxxviii. in qua Felicissimum excommunicat, tum ob nefarium schisma, tum quod *ad fraudes ejus & rapinas, quas,*

inquit, *dilucida veritate cognovimus, adulterii etiam crimen accedit, quod fratres nostri graves viri deprehendisse se nuntiaverunt, & probaturos sese asseverarunt*. Augendo autem qui se Felicissimo sociaverat, idem minatur Cyprianus si ultra cum eo perseveraverit. Non facile explicatur quid sibi vellet Felicissimus cum *potentatu improbo & terrore violento* minaretur secum in morte non communicaturos, qui Cypriano obtemperassent. Pro eo quod Baluzius posuit *in morte*, veterum codicum auctoritate nixus, habent aliæ editiones *in monte*, sed sive legatur *in monte*, sive *in morte*; an intentata ab ejusmodi homine excommunicatio violentum terrorem incutere potuit? Nonne tunc potius terruisset, si minatus esset sese catholicos coacturum, ut secum communicarent? An hominibus episcopo suo affixis & Felicissimum detestantibus grave incommodum videri potuit, communionem hominis nequissimi carere? Equidem quantum in re perobscura conjicere possum, suspicor Felicissimum non excommunicationem solum, sed etiam mortem ipsam minatum esse, ita ut secum in morte, quam intentabat, non communicaturos diceret, qui Cypriano obtemperassent. Cum Cornelius territus fuisse videretur *minis parricidalibus* Felicissimi, declarat Cyprianus in ep. lv. sua nihil interesse, *aut a quo aut quando perimatur, mortis & sanguinis premium de Domino recepturus*. Quod si in Cornelium & Cyprianum parricidales minæ Felicissimi proruperunt; quis miretur plebeculam ejusmodi minis ab eo exterritam fuisse?

Cypriano diligenter paruerunt episcopi & presbyteri, quorum vicaria opera absens utebatur, & Felicissimum ejusque præcipuos sectatores excommunicarunt, ut patet ex epistola inter Cyprianicas xxxix. quæ tamen non tam videtur esse epistola, quam libellus excommunicationis publice propositus.

XVII. *Schisma Felicissimi anno 251. ineunte. Novatus unus ex quinque schismaticis presbyteris. De ep. xl. Cypriani.*

Non est operæ pretium refellere quæ de Felicissimi sacerdotio minus belle opinatus est Baronius. Hunc enim laicum fuisse, cum schisma conflavit, testis est locuples Cyprianus, qui Novatum illi diaconatum iisdem machinationibus, quibus & Novatiano episcopatum, conciliasse declarat: *Ipse est*, inquit ep. xlix. *qui Felicissimum satellitem suum diaconum, nec permittente me, nec sciente, sua factione & ambitione constituit. . . . Qui istic adversus Ecclesiam diaconum fecerat, illic episcopum constituit*. Porro hæc ordinatio fieri non potuit nisi post apertum schisma; nec ulla prorsus ratione eam Pearsonius ante schisma collocat; cum Cyprianus, ut observat Tillemontius, hoc facinus non recenseat inter scelera Felicissimi in ep. xxxviii. Ipse etiam Novatus, etsi fax erat illius incendii, suam tamen nequitiam initio schismatis obscure ferebat, nec sese cum Felicissimo palam & aperte conjungebat. Quod si id ausus fuisset, eamdem subiisset excommunicationem, ac alii Felicissimi sectatores. Nec citius anno 251. ineunte, nec serius collocari potest hoc schisma. Nam, ut demonstrat Tillemontius adversus Pearsonium, qui illud refert ad annum 250. nullum prorsus exstat schismatis vestigium in epistolis anno 250. scriptis; nec hujus rei nuntium

nuntium ullum Cyprianus acceperat, cum scriberet epistolam xxxvi. quæ schismaticis erumpendi occasionem dedit. Neque etiam serius ab Ecclesia defecit Felicissimus; nam quinque presbyteri, qui circa Pascha sese nudarunt, jam illius partes aliquandiu occulte foverant.

Statuerat Cyprianus Pascha hujus anni 251. in ecclesia sua celebrare: pungebat enim illum *exsilium jam biennii, & a vultibus atque oculis suorum lugubris separatio, dolor jugis & gemitus qui eum solum continua lamentatione discruciat, lacrymæ diebus ac noctibus profuentes, quod sacerdoti necdum complexibus suorum inherere contingeret*, ep. xl. Sed huic dolori, quem spes maturi reditus leniebat, cumulus accessit quinque presbyterorum perfidia, qui in apertum schisma, quod dudum improbis animis parturiebant, tandem ante Pascha hujus anni eruperunt, & Cyprianum minis & insidiis suis eo redegerunt, ut redire ante Pascha non auderet, ne ipso adveniente, *tumultus illic major oriretur, & cum paci & tranquillitati episcopus providere in omnibus debeat, ipse materiam seditioni dedisse & persecutionem denuo exacerbasse videretur*, ibid.

Quinque illi presbyteri cum jam antea conjurassent contra episcopatum Cypriani, confessores nonnullos a debita episcopo reverentia avocassent & in vitia imegissent prorsus inhonesta, palam se ad lapsorum perniciem venenata sua deceptione verterunt, eosque à medela vulneris sui avocarunt, & intermissis precibus & orationibus, quibus Dominus longa & continua satisfactione placandus, ad exitiosam temeritatem mendacio captiosæ pacis invitarunt. His etiam Cyprianus Felicissimi schisma, ut occultis auctoribus attribuit. Quamvis tot mala ab ejusmodi hominibus orta essent, non optabat tamen Cyprianus, ut se ultro ejicerent, sed sententiam, quam illius indulgentia effugerant, de se ipsi tulerunt, & de Dei providentia, hoc nec volente nec optante Cypriano, imo & ignoscente & tacente, *pœnas quas meruerant rependerunt*, ibid. Miror sane Novatum in Annalibus Cyprianicis ex numero quinque presbyterorum eximi, cum Cyprianus de eo in ep. xlix. sic loquatur: *Idem est Novatus qui apud nos primum discordiæ & schismatis incendium seminavit, qui quosdam istic ex fratribus ab episcopo segregavit, qui in ipsa persecutione ad evertendas fratrum mentes alia quædam persecutio nostris fuit. Ipse est qui Felicissimum satellitem suum diaconum, nec permittente me nec sciente, sua factione & ambitione constituit*, &c. Erat etiam ex eodem numero, ut testatur Cyprianus in epist. lv. Fortunatus, quem schismatici pseudoepiscopum Carthaginensem postea crearunt. Duo alii non improbabiler in eundem numerum veniunt Donatus & Gordius, de quibus agitur in epist. vi. ac forte etiam quinto loco Gaius Diddensis, quem Cyprianus a communione sua removet per epistolam xxviii. Quatuor presbyteri Donatus & Fortunatus, Novatus & Gordius scripserant ad Cyprianum paulo ante schisma Felicissimi; qua de re scripserint non indicat Cyprianus; sed declarat se illis rescribere solum non potuisse; quando a primordio episcopatus statuerat nihil sine consilio cleri & sine consensu plebis sua privatim sententia gerere, ep. vi.

Postquam de quinque presbyterorum scelere didi-

cit Cyprianus, scripsit universæ plebi epistolam xl. in qua schismaticorum nequitiam nativis coloribus describit, unitatem Ecclesiæ demonstrat, & stantes & lapsos hortatur; istos quidem ut comparatam in persecutione laudem tueantur, hos vero ut *in secunda hac tentatione spei & paci suæ fideliter consulant*: tandem declarat persecutionis novissimam hanc esse & extremam tentationem, *quæ & ipsa cito*, inquit, *Domino protegente transibit, ut repræsentet vobis post Paschæ diem cum collegis meis*. Observat Tillemontius scripsisse etiam ea de re Cyprianum ad clerum, sed epistolam ad nos non pervenisse. Commemorat enim Cyprianus in epist. xlii. litteras ad clerum & ad plebem de Felicissimo ac de ejus presbyterio a se scriptas, quæ & ordinationem & rationem rei gestæ loquebantur.

XVIII. *Redit Cyprianus persecutione sopita, & cum collegis deliberat de causa lapsorum; sed ante concilium scribit librum de Lapsis.*

Pax divinitus promissa cum ecclesiæ Africanæ tandem aliquando affulsisset, prodiit post Pascha Cyprianus e secessu, in quo annum jam & quatuor circiter menses latebat. Persecutionem sopitam tunc fuisse ait in epist. lxi. omnino sedatam fuisse non dicit. Revera quamdiu vixit Decius, ejus crudelitas semper metuenda fuit Christianis. Hinc Cornelius papa, mense Junio electus, sedebat *intrepidus*, teste Cypriano ep. lxi. p. 69. *Romæ in sacerdotali cathedra, eo tempore, cum tyrannus infestus sacerdotibus Dei fanda atque infanda comminaretur*. Non videtur ergo hanc pacem alia res conciliasse, quam injectus Decio metus a Lucio Prisco, qui cum Macedoniæ præfesset, imperium occupaverat in hac provincia, & vires suas cum Gothis adversus Decium conjunxerat. Redeunti Cypriano lætissimum spectaculum fuit, & plurimos confessores, in quibus & feminæ & virgines & pueri enitebant, & cæteram stantium multitudinem, quibus nihil tanti fuerat, ut imperatoris edictis parerent, in ecclesia congregatos intueri. Sed cum sollicitudine distringebant lapsi, non illi quidem qui vere & ex animo poenitentiam amplexi fuerant, (nam istis mirum in modum gratulatus fuerat; eique ostenderat Dominus quid ejusmodi & tales servi de ejus benignitate mereantur) sed qui se apostatis & perfidis junxerant, aut peccatum suum furto quodam abscondere, aut cognitum poenitentiae legibus subducere tentabant. Paulo post reditum Cypriani multa Deus exempla in eos constituit qui cum peccata sacerdotibus confessi non fuissent, ad communionem accedere ausi fuerant. *Multi quotidie poenitentiam non agentes, nec delicti sui conscientiam confitentes, immundis spiritibus adimplebantur, multi usque ad insaniam mentis excordes dementia furore quatiebantur*. Multæ aliæ iracundiæ divinæ ostensiones in ejusmodi homines, ut discimus ex libro de Lapsis, tum vigente persecutione, tum etiam post Cypriani reditum editæ fuerunt; a quibus immunem non fuisse narrat puellam quamdam, quam a nutrice ad simulacra deductam imprudens & insciens hujus rei mater sacrificante Cypriano in ecclesiam intulerat.

Promiserat Cyprianus se de lapsorum causa, statim ac rediisset, cum collegis suis inita subductaque ratio-

ne judicaturum; ut *præpositi cum clero convenientes, præfente stantium plebe, quibus & ipsis pro fide & timore suo honor habendus, disponere omnia consilii communis religione possent*, epist. xiv. Non defuit promissis; sed videtur, antequam concilium haberetur, librum de Lapsis scripsisse, ut lapsorum animos ad concilii decreta, ut par erat, suscipienda præpararet. Hunc tamen librum Pearsonius post Decii mortem, auctor observationum in bibliothecam Dupini post concilium Carthaginense compositum existimant. Negat utrumque Tillemontius gravissimis de causis. Ac primo quidem hoc argumento utitur adversus Pearsonium, quod cum Romani confessores eodem mense, quo cæsus est Decius, in Ecclesiam redierint, liber iste de Lapsis, qui ad eos ante reditum in Ecclesiam simul cum libro de Unitate Ecclesiæ missus est, post mortem Decii rejici non possit. Repugnat enim ut in unum & eundem mensem tot insignes eventus conjiciantur, cædes Decii, nuntius hujus rei in omnes provincias, pax Ecclesiæ, duo libri a Cypriano scripti & Romam missi, ac confessorum reditus in Ecclesiam his libris perfectis. Pearsonium moverunt quæ initio libri leguntur: *Ope atque ultione divina securitas nostra reparata est*. Ex quibus concludit jam tum Decium vexatæ religionis Christianæ poenas dedisse. Observat Tillemontius Decium Lucii Prisci defectione & Gothorum progressibus sic impeditum fuisse, ut jam tum Deus sanguinem Christianorum manifeste ulcisceretur, & pacem in ecclesia saltem Africana constitueret. Verum indignum existimat Cypriano, ut qui pro imperatore quotidie precabatur, in illius calamitate exsultaret. Quare hæc verba aut a Cypriano post Decii mortem addita, aut ad Proconsulis supplicium, aut alium quemvis eventum referenda suspicatur. Sed non video cur Cypriani verba de ipso Decio nondum imperio & vita spoliato, sed jam oppugnato interpretari metuamus. Nihil vetabat quominus Cyprianus, etsi pro imperatore quotidie precabatur, illius tamen calamitatem ex ultione divina repeteret; cum præsertim ipsum Decium non appellet, nec in eum quidquam dicat asperius. Mortuo Decio longe vehementior fuit, ut videre est in epistola ad Antonianum, ubi tyrannum illum vocat, ejusque crudelitatem depingit; adeo ut quod una vocola in libro de Lapsis contentus fuit, eaque tam leni, id argumento esse debeat Decium adhuc regnasse.

Non difficilius probatur librum de Lapsis ante concilium Carthaginense scriptum fuisse. Concilii decreta nusquam in hoc libro memorantur. Libellaticis concessa pax in concilio. At non solum Libellaticos Cyprianus in hoc libro, sed eos etiam *qui de hoc vel cogitaverunt*, hortatur ut non cessent in agenda pœnitentia atque in Domini misericordia deprecanda, ne quod minus esse in qualitate delicti videtur, in neglecta satisfactione cumuletur. Scriptum esse librum inter prima redditæ pacis gaudia ex initio patet. *Pax ecce, dilectissimi fratres, Ecclesiæ reddita est, & quod difficile nuper incredulis, & perfidis impossibile videbatur, ope atque ultione divina securitas nostra reparata est..... exoptatus votis omnium dies venit.... Confessores præconio boni nominis claros & virtutis ac fidei laudibus gloriosos lætis conspectibus intuemur, sanctis osculis adhærentes, desideratos diu in-*

explebili cupiditate complectimur. Adest militum Christi cohors candida, &c. Videtur ergo liber de Lapsis viam stravisse concilio Carthaginensi, quod paulo post reditum Cypriani habitum est. Mense Maio hujus anni 251. collocatur a Pearsonio, idque cum verbis Cypriani quadrat. *Secundum quod tamen ante fuerat destinatum*, inquit epist. lII. p. 67. *persequutione sopita, cum data esset facultas in unum conveniendi, copiosus episcoporum numerus, quos integros & incolumes fides sua & Domini tutela protexit, in unum convenimus*. Adfuisse presbyteros & diaconos patet ex epist. LV. Quod ait Cyprianus in eadem epist. lII. & in epist. LV. episcopos scripsisse ad Cornelium & de lapsis *participato invicem consilio* statutum fuisse; id prima specie videtur concilium serius habitum probare; nam Cornelius mense Junio electus est, nec statim litteras accepit ab episcopis Africanis, qui non ad eum aliquandiu, sed ad ipsius ecclesiam litteras suas mittebant, donec legati, quos Romam miserant, certum de dissensione ibi exorta nuntium referrent. Sed ut observat Tillemontius, fieri potuit ut ex episcopis qui concilio interfuerant, multi adhuc Carthagine versarentur, cum de legitima Cornelii electione constitit; qui cum ad Cornelium suo & aliorum nomine scripserint, non immerito visi sunt conjunctis cum Cornelio consiliis statuisset quidquid de lapsis statuerunt. Hæc autem verba ex epistola LV. *concilio frequenter acto* sic post Pearsonium interpretatur Tillemontius, quasi concilium sæpe repetitum fuerit, ita ut quibusdam episcopis Carthagine abeuntibus, quibusdam succedentibus continuatum quodammodo videri posset.

Præcipua concilii deliberatio in lapsorum causis dijudicandis versata est; & cum summa esset circumstantiarum varietas, omnia singulari prudentia, tamquam aurificis statera, examinata sunt. Alii enim nefando sacrificio, alii solis libellis contaminati, vel etiam crimen sola cogitatione susceperant. Non æquandi erant, ait Cyprianus ep. lII. p. 70. *ille qui ad sacrificium nefandum statim voluntate prosilivit, & qui reluctatus & congressus diu ad hoc funestum opus necessitate pervenit: ille qui & se & omnes suos prodidit, & qui ipse pro cunctis ad discrimen accedens uxorem & liberos & domum totam periculi sui perfuntione protexit; ille qui inquilinos vel amicos suos ad facinus compulit, & qui inquilinis & colonis pepercit, fratres etiam plurimos qui extorres & profugi recedebant, in sua tecta & hospitia recepit, ostendens & offerens Domino multas animas viventes & incolumes, quæ pro una saucia deprecentur*. Alii denique serius lapsi fuerant, alii citius; alii ad pœnitentiam statim confugerant, alii nimia libellorum a martyribus acceptorum fiducia hoc remedium effugere conati fuerant. Itaque examinatæ sunt in concilio Carthaginensi causæ & voluntates & necessitates singulorum, & in libello singulorum placita conscripta sunt, ibid. Hunc libellum non absimilem fuisse canonibus pœnitentialibus merito observavit Baronius, nec ulla prorsus ratione librum de Lapsis intelligit editor Oxoniensis in notis ad hunc locum. Videri possunt quæ de concilii decretis in præfatione diximus.

Suspiciatur Tillemontius decretum in eodem concilio fuisse, ut si qua instaret persequutio, lapsis ante præscriptum tempus communio daretur. In hanc il-

lum suspicionem induxerunt hæc Cypriani verba ex epist. LII. pag. 71. *Nec ad pœnitentiam quis a nobis compelli potest, inquit, si pœnitentiæ fructus subtrahatur. Si prælum prius venerit, corroboratus a nobis invenietur armatus ad prælum. Si vero ante prælum infirmitas urserit, cum solatio pacis & communicationis abscedit.* Sed huius loci ea videtur esse sententia, spem pacis post pœnitentiam consequendæ id habere commodi, ut lapsorum animos erigat, & ad acrius pugnandum, si qua redierit occasio, corroboret; quia, ut paulo ante dixerat Cyprianus, *ad fidem & virtutem de pœnitentia robur armatur; quod armari non poterit si quis desperatione deficiat, si ab Ecclesia dure & crudeliter segregatus ad gentiles se vias & secularia opera convertat, vel ad hæreticos & schismaticos rejectus ab Ecclesia transeat.* Præterea si decretum in hoc concilio fuisset, ut lapsis urgente persecutione communio daretur; non id omisissent Cyprianus & alii episcopi in epist. LIV. in qua quod decreverant de lapsis ob instantem persecutionem in Ecclesiam colligendis, id Cornelio approbare non conantur ex concilii prioris auctoritate; sed *Spiritu sancto suggerente* ita se statuisse declarant. Memorat Cyprianus in epistola LV. aliud de episcopis lapsis ejusdem concilii decretum; ejusmodi homines ad pœnitentiam *quidem agendam posse admitti, ab ordinatione autem cleri, atque sacerdotali honore prohiberi.* Prodiit coram episcopis in concilio congregatis Felicissimus cum presbyteris ipsi affixis, ut perspicitur ex ep. XLII. sed eos auditos episcopi condemnarunt & abstinerunt. *Sed & Jovinus & Maximus episcopi, ob nefanda sacrificia & crimina in se probata, sententia novem episcoporum condemnati, iterato in concilio abstenti sunt,* ait Cyprianus in epist. LV. p. 84.

Quemadmodum in hoc concilio *non consensione tantum episcoporum sed & comminatione,* ut ait Cyprianus ep. LV. p. 85. decretum est, *ut pœnitentiam non agentibus nemo temere pacem daret;* ita justis martyrum petitionibus aliquid honoris causa, ut ferebat Ecclesiæ consuetudo, delatum fuisse crediderim. Nam in libro de Lapsis, quem Cyprianus in ep. LI. nuper legisse se Carthagine testatur, unde etiam nonnulli in ipso concilio lectum fuisse colligunt; in hoc, inquam, libro ut nimiam martyrum nonnullorum *in remittendis passim donandisque peccatis* licentiam refellit Cyprianus; ita eorum mandatis aliquid fatetur posse concedi, *si justa, si licita, si non contra ipsum Dominum à Dei sacerdote facienda, si obtemperantis facilis & prona consensio, si petentis fuerit religiosa moderatio,* pag. 187. Fatetur etiam p. 193. Deum in acceptum referre posse quidquid pro veris pœnitentibus *& petierint martyres & fecerint sacerdotes.* Quare verisimile est Mappalico martyri, qui matrem suam atque, ut in nonnullis editionibus legitur, sororem domestica pietate commotus commendaverat, aliquid concessum fuisse, & aliis etiam qui Lucianum imitati non fuerant, sed, ut præcipit Cyprianus ep. XI. diligenter inspexerant *& actum & opera & merita singulorum, ipsorum quoque delictorum genera & qualitates;* & quos ipsi noverant, quorum pœnitentiam satisfactioni proximam conspiciebant, eos nominatim libello designaverant.

XIX. *Prudentia sancti Cypriani in comprimendo schismate Novatiani, & confirmando episcopatu S. Cornelii.*

Defuncto gravissimis molestiis Cypriano, quas ei nonnullorum martyrum intemperans indulgentia & impia schismaticorum temeritas exhibuerant, novæ difficultates supervenerunt, exorta Romæ dissensione ac Novatiani hæresi aditum in varias ecclesias tentante. Post Fabianum, qui die 20. Januarii anno 250. martyr obiit, episcopo caruerat ecclesia Romana, nec pastoris eligendi locum reliquerat Decii crudelitas. Sed tandem tyranno absente, imperio in urbe Julio Valenti delato, cum tempus commodissimum oblatum esset, electus est *de clericorum pene omnium testimonio, de plebis quæ tunc adfuit suffragio & de sacerdotum antiquorum & bonorum virorum collegio* S. Cornelius, vir omni laude cumulatus, de quo quanta judicia fecerit Cyprianus ex pluribus illius epistolis perspicitur, præsertim ex ep. LII. Constat hanc electionem factam fuisse post Pascha hujus anni 251. si quidem Cyprianus, qui Carthaginem elapsis diebus festis rediit, concilium habebat cum collegis, cum hujus electionis nuntius allatus est. Quinetiam usque ad diem quartum Junii electio differenda est, si Pearsonii conjecturas sequamur, quæ probabiles Tillemontio visæ sunt. Nam cum ex duobus pontificalibus, alter a Bucherio promulgatus Cornelium duos annos, tres menses & decem dies sedisse dicat, alter a Bollando editus unum S. pontifici annum, duos menses & tres dies attribuat; Pearsonius ex utroque excerpens quæ convenire visæ sunt, & quæ minus quadrabant emendans, Cornelium sedisse annum unum, tres menses & decem dies existimat, sicque electionem refert ad diem quartum Junii anni 251. ut eam cum ipsius morte conciliet, quam idibus Sept. anno 252. contigisse multis magnisque indiciis patet.

Novatus qui in Africa *primum discordiæ & schismatis incendium seminaverat,* ut ait Cyprianus in epist. XLIX. *Romam quoque ad evertendam Ecclesiam navigans similia illic & paria molitus est.* Dedit se Novatiano, eique suas artes & secundum ingenium dicavit. Novatianus hoc administro confisus quinque presbyteros, nonnullos confessores ac partem plebis ad usus suos adjunxit, ac Cornelii intercessit electioni, variis illum criminibus accusans, in his quod libello sese contaminasset. Cum utraque pars scripsisset in Africam, Cyprianus & plurimi alii episcopi qui ad eum venerant, rem tanti momenti omni animi provisione tractandam intellexerunt. Itaque Cyprianus præcepit ut clero & plebi legerentur litteræ Cornelii *quæ religiosam simplicitatem sonabant, illiusque episcopatus ordinationem singulorum auribus intimavit;* quæ vero ex diverso adversus Cornelium ejusque presbyteros in *librum* Carthaginem transmissum congesta fuerant *acerbationibus criminosis,* ea penitus respuat ep. XLII. sed tamen cum episcopis compluribus qui in unum convenerant, statuit ut *legatis coëpiscopis Caldonio & Fortunato Romam missis, omnia interim integra suspenderentur, donec iidem collegæ rebus illic aut ad pacem redactis, aut pro veritate compertis redirent.* Non ignorabant episcopi Africani satis fuisse ex veteri more, ut se Cornelius episcopum factum per litteras

nuntiaret; sed ut illius adversariis omnem perturbandæ Ecclesiæ causam præcluderent, litteras episcoporum, a quibus ordinatus fuerat, desiderarunt, & legatos miserunt qui has litteras referrent, & totam rem diligenter exploratam narrarent, ut *tum demum scrupulo omni de singulorum pectoribus excusso, per omnes omnino in Africa positos episcopos litteræ fierent, & Cornelium universi collegæ, illiusque communicationem, id est, catholicæ Ecclesiæ unitatem pariter & caritatem probarent firmiter ac tenerent*, ep. XLV. Hæc autem à Cypriano ea mente ejusque collegis provisæ esse, ut Cornelii electionem stabilirent, non quod eam in suspensionem vocarent, inde etiam perspicitur, quod Cyprianus *singulis navigantibus, ne cum scandalo ullo navigarent rationem reddebat*, cosque hortabatur ut *Ecclesiæ catholicæ radicem ac matricem agnoscerent ac tenerent*, id est, cum Cornelio communicarent. Sed tamen litteræ ad presbyteros & diaconos, non ad Cornelium dirigebantur; & cum Cyprianus ac Cerealis Hadrumetum ante reditum legatorum venissent, ac presbyteros & diaconos illius civitatis, absente Polycarpo episcopo, docuissent quid in concilio decretum fuisset; ipsi quoque quod & cæteri observare coeperunt, & litteras presbyteris & diaconis Romanis inscripserunt, quamvis antea ad ipsum Cornelium Polycarpi nomine litteræ dirigerentur, ibid.

Antequam redirent legati, venerunt Carthaginem missi à Novatiano Maximus presbyter & Augendus diaconus, & Machæus quidam & Longinus: cumque ex litteris quas secum ferebant, & ex eorum sermone atque asseveratione Novatianum episcopum factum Cyprianus ejusque collegæ comperissent; à communionem eos statim cohibendos esse censuerunt, refutatis interim ac retusis quæ obstinate ac pertinaciter asserere tentabant.

Postquam reversi sunt legati cum litteris episcoporum qui ordinationi Cornelii interfuerant; supervenerunt Roma duo alii episcopi Africani, Pompeius & Stephanus, qui cum totam rem oculis suis vidissent, ipsi quoque ad instruendos episcopos Africanos manifesta secundum gravitatem ac fidem suam indicia ac testimonia protulerunt, ep. XLI. Duos illos episcopos Romam missos fuisse existimat Pearsonius, ut electioni episcopi Romani interessent; sed, ut observat Tillemontius, præterquam quod nullum exstat exemplum ejusmodi legationum, nec de futura electione Africani quidquam videntur cognovisse; certe si legati Romam ad hoc munus missi fuissent, necesse non fuisset Caldonium & Fortunatum postea mittere, sed commodius multo fuisset istorum, qui totam rem oculis suis explorarent, reditum exspectare. Hos tamen Caldonius & Fortunatus occuparunt. Adeo verum est non a collegis missos fuisse, sed aut persecutione sæviente fugisse, aut negotiorum causa Romam profectos esse. Horum testimonio cum legatorum narratione & litteris collegarum Cornelii consentiente, sic de legitima istius ordinatione apud omnes constitit; ut *nec necesse fuerit ultra audiri eos qui a Novatiano venerant missi*, ibid.

XX. Quo tempore erupit schisma Novatiani?

Sed non parvi interest ad rerum a Cypriano gestarum ordinem, quo tempore schisma conflaverit No-

vatianus, quo tempore ordinationem suscepit inquirere. Opinati sunt Valesius & Pearsonius eadem schismatis initia fuisse ac anni 251. Tillemontius ante ordinationem Cornelii id contigisse negat. Magni est momenti in utraque sententia testimonium Cornelii in epistola ad Fabium Antiochenum, ubi S. pontifex testatur S. Moysen martyrem, dum adhuc in vivis esset, Novatiano & quinque presbyteris communionem denegasse. Unde cum inter utrosque conveniat S. Moysen sic egisse cum Novatiano palam & aperte schismatico, Valesius & Pearsonius concludunt schisma cum anno 251. incœpisse, quia S. Moyses initio hujus anni in carcere obiit, ut est in vetusto Bucherii Pontificum catalogo: Tillemontius vero cum certo teneat schisma ante ordinationem Cornelii non erupisse, mortem Moysis, quem Cornelius nuper martyrio perfunctus fuisse dicit, in mensem Novembrem rejicit ejusdem anni 251. Sic mediam inter utrosque viam inibo, ut ex utraque sententia aliquid assumam, aliquid etiam refellam. Etsi enim schisma ante Cornelii ordinationem erupisse non credam, videtur tamen multo ante occultis molitionibus informatum & præparatum, ita ut necessitatem non afferat S. Moysis martyrii cum Tillemontio differendi; nec mors S. Moysis schisma ad initium anni 251. cum Valesio & Pearsonio referre cogat.

Necessariis rationibus pugnat Tillemontius, nullum Romæ schisma ante Cornelii ordinationem exstitisse. 1º. S. Pacianus ep. 11. p. 56. & 60. & auctor libri ad Novatianum hæreticum declarant Novatianum concepta ex Cornelii episcopatu invidia in schisma impulsus fuisse. 2º. Novatum, qui schisma Carthagine conflabat mense Martio aut saltem Februario, perabsurde Pearsonius mense Januario, Valesius Februario Romam transferunt. Denique repugnat ut schisma Romæ exortum ecclesia Africana tamdiu ignoraverit, nec ante ad sedandam dissensionem miserit legatos, quam de Cornelii electione certior facta fuisset. Difficile est profecto his rationibus non assentiri.

Verum nec Tillemontio nec ipsius adversariis favet Cornelii testimonium, sed potius probat S. Moysen in Novatiano non apertum schisma, sed occultas machinationes multis improbe factis conjunctas condemnasse. Sic loquitur S. pontifex apud Euseb. l. 6. c. 43. *ὅτι καὶ Μωϋσὴς ὁ μακάριος μάρτυς, ὁ παρ' ἡμῶν ἐναλχὸς μαρτυρήσας καλῶς πῶς καὶ θαυμαστὴν μαρτυρίαν ἔπαινον ἐν κόσμῳ, κατεδὼν αὐτῇ τὴν δρασύτητα καὶ τὴν ἀπρόνοϊον, ἀχρὶ νῦν ἐποίησε σὺ τοῖς πέντε ὁρεσβυτέροις τοῖς ἀμα αὐτῇ ἀποχρίσασιν ἑαυτοὺς τῆς ἐκκλησίας. Quem etiam (Novatianum) Moses, inquit, beatissimus martyr, qui nuper apud nos egregio & admirando martyrio perfunctus est, dum adhuc in vivis esset, audaciam ejus ac furorem perspectum habens a communionem sua separavit cum quinque presbyteris, qui se pariter cum illo ab Ecclesiæ corpore abruperant. Frustra vir eruditus ex his verbis, nuper martyrio functus, rem ante unum aut alterum mensem contigisse colligit, cum ejusmodi loquendi ratio his quæ ante decem menses vel etiam ante annum contigerunt, aptari possit. His autem verbis, cum quinque presbyteris, qui se pariter cum illo ab Ecclesiæ corpore abruperant, fateor negatam apertis schismaticis communionem indicari. Sed Græcæ voces*

voces sic optime redduntur: cum quinque presbyteris qui se pariter cum illo ab Ecclesia abruperunt. Sic autem interpretando non videtur schisma præcessisse negatam a Moyse communionem, sed potius subsequutum esse.

Multa in eodem testimonio hanc interpretationem confirmant. 1º. Factum Moyſis sic narrat Cornelius, sic ejus testimonio utitur, ut & laudem ei tribuat, quæ ipsi communis non sit cum omnibus, & Novatiano ignominiam non levem inurat. Porro nec sancto martyri magna laus fuisset homines aperto schismate implicatos, & tot episcopis, tot presbyteris ac plebi pene universæ detestatos ad communionem suam non admittere; nec ipsis schismaticis totius orbis communionem exclusis magnum opprobrium fuisset unius martyris amissa communio. Deinde vero cum Novatianus schismaticos conventus cum suis ageret, an tunc eum cum S. Moyſe communicare voluisse & repulsam tulisse dicemus? Non videtur aptum ad eam rem tempus fuisse. 2º. Non dicit Cornelius communionem Novatiano negatam fuisse ob apertum schisma, sed quod ejus audaciam & furorem perspiceret Moyſes. Satis multa improbe fecerat Novatianus, ut cum eo sic ageret Moyſes, imprimis quod in persecutione a diaconis monitus ut fratribus succurreret, non jam amplius presbyterum se esse velle dixerat. Hæc illa fuit audacia Novatiani, hic furor, ad quem cum accederet nefaria consiliorum conjunctio cum quinque presbyteris; non difficile fuit S. Moyſi quid ad Ecclesiæ perniciem meditarentur prospicere; nec mirum si cum eis communicare noluit. 3º. Si communionem manifestis schismaticis S. Moyſes denegasset, non solum quinque presbyteros, sed etiam confessores qui Novatiano sese dederant, eadem sententia notasset. Nam quatuor confessores de carcere prodeuntes schismaticus & hæreticus error exceperat, ut ait Cyprianus ep. LI. eosque sibi ab initio sociaverat Novatianus, teste Cornelio apud Euseb. lib. 6. c. 43. In hos Novatiani gregales idem esse debuit, qui in quinque presbyteros erat. Sed tamen quinque tantum presbyteris communionem negat. Quod argumento est eum in Novatiano non apertum schisma, non manifestum cum Cornelio & omnibus episcopis Cornelio adhærentibus bellum condemnasse, sed nefarias molitiones, & inita cum quinque presbyteris Ecclesiæ perturbandæ consilia, quæ pluribus Novatiani vitiis addita, Moysem deterruerunt, quominus cum eo communicaret. 4º. Martyrium Moyſis non videtur mense Novembri, ut existimat Tillemontius, sed potius ante ordinationem Cornelii contigisse. Constat martyres e carcere solutos fuisse, cum Cornelius ordinatus est. Cur ergo solus Moyſes particeps illius pacis non fuisset, quæ tam diu negatam eligendi episcopi copiam fecit? Deinde vero Moyſes non in carcere obiit, ut est in Bucherii catalogo, sed sanguinem pro Christo profudit, ut demonstrat Tillemontius ex verbis Cornelii, qui eum præclaro & admirando martyrio perfunctum declarat. Porro ab ordinatione Cornelii usque ad mensem Novembrem, non videtur Christianorum sanguis Romæ fusus fuisse. Sedebat intrepidus Cornelius Romæ in sacerdotali cathedra eo tempore, cum tyrannus infestus sacerdotibus Dei fanda atque infanda comminaretur, cum multo patientius

& tolerabilius audiret levare adversus se æmulum principem, quam Romæ constitui Dei sacerdotem, ait Cyprianus epist. LII. p. 69. Quamobrem aut Decius per totum illud tempus crudelitatis suæ satietatem capere non potuit, aut id in reditum suum differebat. Cum ergo Cornelius evaserit, cui tamen potissimum infensus erat Decius, non videtur Moyſes præclaro & admirando martyrio perfunctus mense Novembri, sed potius mense Januario, ut est in vetusto Bucherii catalogo, vel certe ante finem persecutionis, ante ordinationem Cornelii & apertum schisma Novatiani.

XXI. Quo tempore ordinatus Novatianus?

De ordinatione Novatiani non una est criticorum sententia. Pearsonius ipso mense Junio ordinatum fuisse Novatianum putat, ejusque legatos Julio in-eunte Carthaginem venisse: Tillemontius id contigisse contendit post comprobata universæ Africæ judicio ordinationem Cornelii. Non leves rationes persuadent facinus admissum fuisse, antequam Africa ordinationem Cornelii testimoniis suis confirmaret. Sed antequam id probare incipiam, obiter observabo Pearsonium in his, quæ ad Cornelii ordinationem spectant, dispensandis minus accurate versari. Ait enim mense Junio jam affecto Cyprianum accepisse Cornelii & collegarum litteras. Sed ex his quæ jam diximus ac deinceps dicemus, perspicitur episcopos Afros acceptis Cornelii litteris desiderasse ipsius collegarum litteras, ac tum demum ad firmandam Cornelii ordinationem incubuisse, cum has collegarum litteras legati retulerunt. Cum autem ordinatus fuerit mense Junio Cornelius; legati post acceptum hujus rei nuntium ab Afris missi, redire mense Junio cum litteris non potuerunt.

Quod autem spectat ad ordinationem Novatiani; facile probatur adversus Tillemontium hoc scelus commissum fuisse paulo post ordinationem Cornelii, ac forte etiam ipso mense Junio exeunte, ut visum est Pearsonio. Nam legati a Novatiano missi in Africam venerunt, antequam Roma rediissent Caldonius & Fortunatus, quos episcopi Africani in hanc urbem ad pacandas dissensiones miserant. Res est in promptu ex epistola XLI. ubi narrat Cyprianus legatos Novatiani, statim atque Carthaginem venerunt & Novatianum episcopum factum nuntiarunt, a communionem prohibitos fuisse, refutatis interim ac retusis quæ obstinate ac pertinaciter asserere tentabant. Deinde hæc addit: Nam & ego & collegæ plurimi qui ad me conveniant, expectavimus adventum collegarum nostrorum Caldonii & Fortunati, (quos ad te nuper & cœpiscopos nostros, qui ordinationi tuæ assuerant, legatos miseramus) ut eis adventantibus & rei gestæ veritatem reportantibus, majore auctoritate & lucida per eos probatione, partis adversæ improbitas frangeretur. Liqueat ergo Novatiani legatos reditum Africanorum præsulorum celeritate superasse; eosque interim communionem prohibitos fuisse, dum legatorum reditus expectatur. Qui postquam redierunt, iisque supervenerunt duo alii episcopi Pompeius & Stephanus, qui Cornelii ordinationi interfuerant; tum vero & litteris Italicorum episcoporum quas legati attulerant, & Pompeii & Stephani testimoniis sic illustrata & confirmata res est,

ut nec necesse fuerit audiri ultra eos qui a Novatiano venerant missi. Similiter in epistola XLII. narrat Cyprianus episcopos Africanos, postquam diversa pars episcopum sibi constituit, acceptis litteris tam Cornelii, quam collegarum, item adventantibus bonis viris, Pompeio & Stephano, a quibus hæc omnia cum lætitia communi asserta sunt firmiter & probata, tum demum litteras ad Cornelium direxisse. Ergo Novatiani legati ante Carthaginem missi sunt, quam Caldonius & Fortunatus Roma profecti fuissent, vel forte etiam antequam Romam pervenissent. Nam si res oculis suis vidissent, cur litteris tantum quas attulerunt, ac non potius eorum quoque testimonio niteretur Cyprianus, quemadmodum Pompeii & Stephani testimonio nititur? Præterea testatur Cyprianus in ep. XLI. se ex litteris, quas secum ferebant legati Novatiani & ex eorum sermone atque asseveratione, Novatianum episcopum factum comperisse. Unde patet primum hujus rei nuntium a legatis Novatiani allatum fuisse, nec quemquam in Africa horrendum scelus ante eorum adventum suspicatum fuisse. Ex quo etiam confirmatur quod jam diximus eos advenisse non solum ante Pompeium & Stephanum a quibus hæc omnia asserta & probata, nempe episcopum constitutum esse a seditionis contra sacramentum semel traditum divinæ dispositionis & catholicæ unitatis; sed etiam ante Caldonium & Fortunatum. Nam in litteris quas Caldonius & Fortunatus a Cornelio, ejusque collegis attulerunt, scripta erant, ut testatur Cornelius ep. XLVI. multa quæ præcesserant a confessoribus Novatiano adhærentibus designata, quæque redeuntes ad Ecclesiam non sine lacrymis confessi sunt, in his circumventos commisisse se schismaticæ & hæresis auctores fuisse, ut paterentur ei (Novatiano) manus quasi in episcopum imponi. At si ejusmodi litteræ adventum legatorum Novatiani occupassent, non ex his legatis Cyprianus & alii episcopi primum episcopatus a Novatiano arrepti nuntium accepissent.

Non potest ergo defendi sententia Tillemontii, nec ulla prorsus ratione accuratissimus scriptor ordinationem Novatiani post reditum legatorum Africae collocat. Illud autem multo improbabilius, quod Ecclesiam, saltem Africanam in comprobando Cornelii episcopatu jam consensisse ait, cum Novatianus ordinatus est. Hæc Africanæ ecclesiæ consensio tum demum enituit, cum episcopi a Cypriano ejusque collegis, qui Carthagine aderant, de tota re admoniti litteras ad Cornelium scripserunt. Sed antequam Cyprianus episcopos Africanos de rebus Romanæ ecclesiæ certiores faceret, Primitivum presbyterum Romam misit cum epistola XLI. ut quomodo excepti essent Carthagine legati Novatiani nuntiaret. De suis enim in universam Africam litteris non loquitur nisi in epistola XLII. per Mettium hypodiaconum, & Nicephorum acolythum, qui Primitivum subsequuti sunt, perlata. Sed & per provinciam nostram, inquit, hæc eadem collegis singulis in notitiam perferentes, ab his quoque fratres nostros cum litteris dirigendos esse mandavimus. Tum cum autem Africanæ episcopi a Cypriano admoniti scriberent ad Cornelium, jam redierat Primitivus presbyter cum litteris Cornelii, quibus respondens Cyprianus ait ep. XLV. Placuit ut per omnes omnino istis positis litteræ fierent, sicuti

fiunt, &c. Igitur ab ordinatione Novatiani ad consensum Africae in comprobando episcopatu Cornelii multa intercesserunt, adventus legatorum Novatiani, reditus legatorum Africae, itus & reditus Primitivi presbyteri.

Nititur 1°. Tillemontius his Cypriani verbis ex ep. LII. Quo (Petri loco) occupato de Dei voluntate, atque omnium nostrum consensione firmato, quisquis jam episcopus fieri voluerit, foris fiat necesse est. Unde concludit jam ab omnibus episcopis aut saltem ab Africanis jura Cornelii fuisse firmata, cum Novatianus ordinatus est. Sed minus animadvertit doctissimus criticus Cyprianum loqui de eo rerum statu qui tunc erat. Cum enim consensus universi orbis ad defensionem Cornelii conspiraret, nec tamen conatibus suis desisteret Novatianus, merito Cyprianus hunc illi consensum opponit, atque hoc argumento non tam illius ordinationem, quam obstinatum in illa retinenda animum oppugnat. Hinc in eadem epistola LII. de Novatiani ordinatione loquens hoc tantum ei objicit, quod episcopo in Ecclesia a sexdecim episcopis facto adulter atque extraneus episcopus fieri a desertoribus per ambitum conatus sit. Similiter legatis Novatiani non totius orbis consensum objiciebat Cyprianus, sed testimonium collegarum a quibus ordinatus fuerat Cornelius, litteris a Caldonio & Fortunato allatis consignatum, ut perspicitur ex ep. XLI.

Quærit 2°. Tillemontius cur ordinatio Novatiani statim ab Africanis rejecta sit ut illicita & contra Ecclesiam facta, ejusque legati communionem prohibiti, si nondum ordinationem Cornelii episcopi Africanæ comprobaverant. Sed facilis & expedita responsio. Nam Cyprianus, ut modo vidimus, numquam dubitavit quin legitima esset ordinatio Cornelii; sed acceptis ex utraque parte litteris omnia ad reditum legatorum integra servari voluit, ut nullum discordiæ locum relinqueret. Quare minime mirum, si maxima indignatione commotus est, statim atque de nefaria Novatiani ordinatione cognovit.

3°. Existimat Tillemontius ex epistola LXVII. colligi posse Novatianum, cum in Africam legatos misit, jam Ecclesiæ hostem judicatum fuisse, aut saltem Cornelium jam tum in universa Africa pro legitimo Romæ episcopo habitum fuisse. At nihil ejusmodi legere est in epistola LXVII. Ait quidem Cyprianus Novatianum olim hostem Ecclesiæ judicatum, & cum in Africam legatos misisset, hinc a concilio plurimorum sacerdotum sententiam retulisse. Addit eum nuper retulisse & refutatum & per totum orbem a sacerdotibus Dei abstentum. At ei non exprobat quod ordinatus fuerit, cum jam Cornelii episcopatus totius orbis auctoritate confirmatus esset; sed quod Cornelio in catholica Ecclesia de Dei judicio, & cleri ac populi suffragio ordinato profanum altare erigere & adulteram cathedram collocare, & sacrilega contra verum sacerdotem sacrificia offerre tentaverit.

4°. Denique observat Tillemontius Antonianum, ad quem scripsit Cyprianus epistolam LII. jam ex consilio Cypriani amplexum fuisse communionem Cornelii, antequam litteris Novatiani commotus iniquas de Cornelio ac Cypriano suspiciones acciperet. Verum hoc Antoniani exemplo sententia Tillemontii

prorsus evertitur. Scripserat enim Antonianus ad Cyprianum non solum se cum Cornelio unum tenere consensum; sed etiam cum Novatiano non communicare. Simul ergo & Cornelii ordinationem comprobavit, & Novatianum illius æmulum rejecit. Quod autem Novatiani litteras serius videtur legisse, postquam videlicet hortatu Cypriani jam suam cum Cornelio communionem declaraverat, id facile conciliatur. Nam legati Novatiani cum Carthagine rejecti fuissent, oppidatim per civitates discurrere cœperunt; ac proinde fieri potuit, ut tardius ad Antonianum venirent. Præterea aliam postea legationem aliasque litteras misit Novatianus, de quibus Cyprianum loqui non repugnat.

XXII. *Ordo rerum à sancto Cypriano gestarum in causa Cornelii.*

Sic ergo totam hanc rerum gestarum seriem texere possumus. Statim atque legatorum reditu veritas tanta luce circumfluxit, ut iterum Novatiani legatos audiri necesse non esset; scripsit Romam Cyprianus per Primitivum presbyterum, cui in mandatis dederat, ut Cornelio narraret, quæ in epistolam congerere longius fuisset. Hæc est quadragesima prima epistola apud Pamelium. Scribunt deinde episcopi, qui Carthagine aderant ad alios universæ Africæ episcopos, eosque de Cornelii rebus & Novatiani schismate certiores faciunt, ac fratres cum litteris Romam dirigendos esse mandant. Quod autem alios hortabantur, id ipsi imprimis perfecerunt, ac communiter scripserunt ad Cornelium. Vix dubium est quin ipsæ illæ sint litteræ Cypriani ejusque collegarum, in quibus testatur Eusebius lib. 6. c. 43. decretum fuisse ut lapsis subveniretur ac nefariæ hæresis auctor ab Ecclesia ejiceretur. Erant in iisdem litteris multa de Felicissimo, ejusque sociis, de quibus quid sensissent episcopi, illis auditis, quidque pronuntiassent, Cornelio narrabant. Utræque illæ concilii & ad episcopos Africanos, & ad Cornelium litteræ commemorantur a Cypriano in ep. XLII. per Mettium hypodiaconum & Nicephorum acolythum missa. Pereosdem clericos misit Cyprianus exempla litterarum, quas a se de Felicissimo ejusque presbyterio ad clerum & plebem Carthaginensem scriptas, jam antea per Caldonium & Fortunatum ad Cornelium miserat. Hortatur Cornelium ut eas fratribus legi jubeat. Missa est hæc epistola XLII. antequam rediisset Primitivus presbyter: nondum enim didicerat Cyprianus ex litteris quas ille attulit molestum accidisse Cornelio, quod auctor Adrumetinis fuisset, ne ad Cornelium nominatim, sed ad ecclesiam Romanam scriberent. Suspiciens tamen aliquid Cyprianus ac metuens ne qua offensio mentem Cornelii subiisset, demonstrat in eadem epistola XLII. se pacis & unitatis studio adductum fuisse, ut omnia integra servarentur, dum litteræ ab episcopis Italiæ venirent.

Præter hanc epistolam XLII. alia brevior Mettius commissa est ad Cornelium quæ est XLIII. Certiorem illum facit Cyprianus se ad confessores schismaticos scripsisse, sed mandasse Mettius ut has litteras Cornelio legeret, nec eas redderet, nisi Cornelius reddendas esse judicaret. Non verisimile est Mettium a Cypriano bis missum fuisse Romam, semel quidem cum Nice-

phoro ad epistolam XLII. iterum ad quadragesimam tertiam de confessoribus schismaticis perferendam. Hoc, inquam, verisimile non fit; nam Nicephorus, quem cum Mettius probabile est rediisse, nuntium Cypriano de reditu confessorum optatissimum attulit. Sed cur Cyprianus duas simul ad Cornelium litteras dedit? Rem solvit Tillemontius. Cum probe sciret Cyprianus litteras suas Romæ publice legi solere, prudenter breviori epistolæ commisit, quæ in vulgus efferri nolebat. Præter epistolam ad confessores, quæ est XLIV. mittebat illis Cyprianus libros suos de Lapsis & de Unitate Ecclesiæ. Ex quo facilis est conjectura hunc librum de Unitate Ecclesiæ circa hoc tempus scriptum fuisse; idque confirmatur Pontii testimonio, qui eum statim post librum de Lapsis recenset.

Antequam has litteras acciperet Cornelius, scripsit Cypriano per Primitivum presbyterum, ac sibi displicuisse significavit consilium Adrumetinis a Cypriano datum. Respondet ei Cyprianus per epistolam XLV. quæ tum scripta est, cum undique Africani episcopi Romam scriberent, ut se Cornelio adherere testarentur. In rebus tanti momenti nec Cyprianum, nec clericos quos Romam mittebat verisimile est cessasse; nec videtur multum effluxisse temporis inter illas epistolas XLII. XLIII. XLV. Scripta est enim quadragesima prima per Primitivum presbyterum, paulo post reditum legatorum: quadragesima secunda paulo post litteras concilii ad Cornelium, ante reditum Primitivi, antequam ex variis Africæ provinciis ad Cornelium scriberetur, quod tunc fiebat, cum allatis a Primitivo litteris Cyprianus per epistolam XLV. responderet.

XXIII. *Novi conatus Novatiani. Reditus confessorum Romanorum in Ecclesiam hortatu Cypriani; id ante concilium Romanum anni 251. contigisse ostenditur.*

Cum Maximus, Longinus & Machæus Novatiani legati a Cypriano ejusque collegis expulsi fuissent, alios in Africam misit Novatianus, nempe Nicostratum & Novatum, & Evaristum & Primum & Dionysium. Cyprianum ea de re monuit Cornelius litteris per Augendum confessorem missis quæ non exstant. Non multo post alia occasione oblata, iterum per Nicephorum acolythum scripsit ad Cyprianum epistolam inter Cyprianicas XLVIII. in qua rogat ut ipsius opera omnibus coepiscopis & fratribus innotescat Nicostratum multorum criminum reum, & non solum patronæ suæ carnali, cujus rationes gessit, fraudes & rapinas fecisse, verum etiam ecclesiæ deposita non modica abstulisse: Evaristum vero auctorem schismatis fuisse, & successorem plebi cui ante præfuerat, Zetum in locum ejus episcopum esse constitutum. Postridie quam venerant legati Novatiani, supervenit Nicephorus acolythus cum litteris Cornelii, ex quibus Cyprianus didicit & alios episcopos docuit quæ ad Nicostratum & Evaristum attinebant. Postea gratias egit Cornelio per epistolam XLIX.

Sed idem Nicephorus alias litteras multo lætiores attulit; quibus Cyprianum Cornelius de reditu quatuor confessorum Maximi, Urbani, Sidonii & Macharii certiorem faciebat. Cum quidam fratres nuntiassent confessores ad sanitatem reverti, ac postea

Urbanus & Sidonius ad presbyteros venissent, affirmantes Maximum presbyterum & confessorem secum pariter cupere in Ecclesiam redire; placuit Cornelio, ut ex ipsorum ore & confessione quæ per legationem mandaverant audirentur. Qui cum venissent & a presbyteris quæ gesserant exigenter, circumventos se esse affirmaverunt, nec quid in litteris ipsorum nomine per omnes ecclesias missis inesset se scisse, atque ut abolerentur & e memoria tollerentur quæ præcesserant deprecati sunt. Omni actu ad Cornelium perlato, iussit contrahi presbyterium: adfuerunt episcopi quinque, & re ad deliberandum proposita sententiæ a singulis dictæ, quas Cornelius suis ad Cyprianum litteris subiecit. His ita gestis venerunt in presbyterium quatuor confessores & plerique fratres, qui se eis adjunxerant, summis precibus desiderantes, ut ea quæ ante fuerant gesta in oblivionem caderent. Cum autem magnus fraternitatis concursus factus fuisset, una vox erat omnium gratias Deo agentium, ait Cornelius, gaudium pectoris lacrymis exprimentes, complectentes eos quasi eo die poena carceris fuissent liberati. Confessores declararunt se Cornelium sanctissimæ Ecclesiæ catholicæ episcopum agnoscere, confessi sunt se imposturam passos, ac circumventos esse, sed tamen sinceram mentem suam semper in Ecclesia fuisse; quippe cum non ignorarent unum Deum esse, unum Christum Dominum ac unum Spiritum sanctum, unum episcopum in Ecclesia catholica esse debere. His rebus permotus Cornelius Maximum presbyterum locum suum iussit agnoscere, cæteros cum ingenti populi suffragio recepit, ac omnia remisit Deo omnipotenti. Hæc autem eadem hora, eodem momento ad Cyprianum per scripta transmisit, nempe per epistolam inter Cyprianicas XLVI. ac Nicephorum acolythum descendere ad navigandum destinantem statim dimisit. Carthaginensem ecclesiam lætitia perfuderunt litteræ Cornelii; nec dubium quin eas Cyprianus ad cæteras Africæ ecclesias miserit, ut rogaverat Cornelius, cui respondit per epistolam XLVII. Scripserunt etiam confessores ad Cyprianum, eorumque epistola est inter Cyprianicas L. His respondit Cyprianus per epistolam LI. Quæ autem ex litteris Cornelii desumpta narravimus, ea probant non solos confessores rediisse. Venerunt cum illis in presbyterium plerique fratres qui se eis adjunxerant; quod quidem non videtur de plebe catholica pro confessoribus deprecante intelligi posse. Postea enim narrat Cornelius fraternitatis concursum; quem tum demum factum indicat fuisse, cum omnem hunc actum populo insinuandum iudicavit; difficile est sane, ut confessores qui multos auctoritate sua abstraxerant, nullos in redeundo socios & imitatores haberent. Cornelii verba non aliter interpretatus est Cyprianus. *Quanto majus est gaudium, inquit ep. XLVII. & in terris pariter & in cælo super confessoribus ad Ecclesiam Dei cum gloria sua & cum laude redeuntibus, & redeundi viam cæteris exempli sui fide & probatione facientibus! Hic enim quosdam fratres nostros error induxerat, quod sibi communicationem confessorum sequi viderentur. Quo errore sublato, lux omnium pectoribus infusa est, & Ecclesia catholica nec scindi, nec dividi posse monstrata est.* Unde mirum videtur cur Cyprianum Tillemontius de solis confessoribus loquutum existimet. Tota res ab eodem erudito

scriptore sic narratur, quasi uno & eodem die transacta fuerit. Sed tamen ex his Cornelii verbis: *Adfuerunt etiam episcopi quinque, qui & hodie præsentibus fuerunt:* duos dies infinitos fuisse patet, quorum prior deliberationem habuit de recipiendis confessoribus; postriedie vero absoluta & perfecta magno fraternitatis concursu, quæ pridie constituta fuerant.

Insignem hunc eventum Tillemontius & Pearsonius ad mensem Novembrem hujus anni 251. referendum putant, post concilium Romanum, quod hoc anno 251. Cornelius cum sexaginta episcopis habuit mense Octobri, ut placet Pearsonio, vel etiam multo citius, ut existimat Tillemontius, ac ante Novatiani ordinationem. Sed non tam sero quatuor illi confessores, aut saltem ante concilium Romanum rediisse in Ecclesiam videntur.

Reditus confessorum paucis diebus subsequutus est novam legationem Novatiani. *Novato enim illinc a vobis discedente, ait Cyprianus ep. XLIX. id est, procella & turbine recedente, ex parte illic quies facta est.* Porro a prima legatione ad hanc novam non multum intercessit temporis. Nam *prostratus virtutibus Dei Novatianus, ut ait Cornelius ep. XLVIII. cum Maximus & Longinus & Machæus fuissent expulsi a Cypriano ejusque collegis, denuo resurrexit.* Quibus ex verbis patet Novatianum non a Julio mense ad Novembrem feriatum esse, sed accepta damna protinus reparare voluisse, missis peritioribus magisque industriis legatis. Ergo reditus confessorum, qui novæ legationis perfectionem proxime contingit, non potest in mensem Novembrem rejici. Deinde vero Nicephorus ille acolythus, qui utramque epistolam & de nova legatione & de reditu confessorum attulit, non videtur clericus fuisse Romanus, sed potius ipse ille Nicephorus acolythus, quem Cyprianus Julio exeunte, vel Augusto ineunte cum Mettio subdiacono Romam miserat. Sic enim de illo Cornelius loquitur ep. XLVI. *Hæc igitur, frater carissime, eadem hora, eodem momento ad te per scripta transmisimus, & Nicephorum acolythum descendere ad navigandum destinantem ad vos statim dimisi.* Quibus ex verbis patet hunc clericum non data opera a Cornelio missum fuisse, sed potius, cum perfectis rebus, quarum causa venerat, rediret, sanctum pontificem oblata occasione usum esse. Hinc jam ei perferendam epistolam dederat de novis tentamentis Novatiani, sed minime necessariam, aut quæ clericum mitti postularet; siquidem jam missus ea de re fuerat Augendus confessor, nec necesse erat alium postea mittere qui idem nuntiaret. Porro si is est Nicephorus acolythus, qui cum Mettio epistolam XLII. Cypriani pertulit, frustra illius reditus ad mensem Novembrem differtur. Parvi refert quod in litteris Cornelii nulla fiat mentio de Mettio subdiacono, quocum Nicephorus acolythus profectus fuerat Carthagine. Nam similiter Mettius, ut supra vidimus, in epistola XLIII. solus nominatur, quamvis socius ei adjunctus esset Nicephorus.

Quod spectat ad concilium Romanum, reditu confessorum omnino posterius videtur. Nullum prorsus hujus concilii vestigium in litteris Romam aut Carthaginem missis intra illud tempus, quod a Cornelii ordinatione ad reditum confessorum effluxit. Legati

Caldonius

Caldonius & Fortunatus, qui Carthaginem post Novatiani ordinationem redire, non amplius quam sexdecim episcoporum litteras attulerunt. Quis ergo credat jam tum ordinationem Cornelii in concilio LX. episcoporum confirmatam fuisse, ut suspicatur Tillemontius. Præterea hoc concilium, teste Eusebio lib. 6. cap. 43. decrevit *Novatum quidem & eos qui una cum ipso sese insolenter extulerant, & quicumque inhumanissimæ & a fraterna caritate alienæ ejus opinioni consentire præsumserant, alienos ab Ecclesia habendos esse.* At confessores sic se ante reditum gessere, sic redeuntes excepti sunt, ut excommunicati fuisse non videantur a concilio sexaginta episcoporum. Nam si ab hac synodo in iudicium vocati & excommunicati in schismate obduruissent, an dicere potuissent circumventos se esse & imposturam passos, ac mentem suam semper in Ecclesia fuisse? Quis credat Cornelium sic eos recepturum fuisse, ut omnia remitteret Deo omnipotenti? Non sic agi solet cum hominibus jam iudicatis & excommunicatis. Posterius ergo concilium reditu confessorum; sed tamen non multo posterius. Nam gravissimæ causæ suberant, cur cito haberetur, tum ut Novatiani partes penitus frangerentur, tum ut lapsorum causa, quæ ad concilium rejecta fuerat, dijudicaretur.

XXIV. *De gestis & scriptis S. Cypriani anno 252. ante persecutionem.*

Damnatus toto orbe Novatianus non despondebat animum, sed per plurimas civitates novos apostolos suos mittebat, ut quædam recentia institutionis suæ fundamenta constitueret, & super legitimos episcopos crearet alios pseudoepiscopos. Id testatur Cyprianus in epistola ad Antonianum scripta anno 251. exeunte aut 252. ineunte. Jamdudum litteras acceperat Cyprianus ab hoc Numidiæ episcopo, quibus se cum Novatiano non communicare, sed Cornelio affixum esse significabat, atque ut earumdem litterarum exemplum ad Cornelium mitteretur, postulabat. Sed postea aliæ litteræ supervenerunt, in quibus nutare videbatur Novatiani litteris motus; & quam iste hæresim introduxisset, qua ratione Cornelius cum Trophimo & thurificatis communicaret, sciscitabatur; ac ne ipsius quidem Cypriani humanitatem in lapsos æquo animo accipiebat. Sic ei respondet Cyprianus in hac epistola LII. ut se & Cornelium mirifice defendat, & cum Novatiano neminem communicare posse demonstret, nisi qui totius Ecclesiæ communionem rejiciat. Liqueat scriptam esse epistolam post reditum confessorum quos in Ecclesia cum Cornelio junctos esse dicit, post mortem Decii, quem tyrannum appellat; sed tamen ante concessam lapsis hoc anno 252. indulgentiam; siquidem Cypriani defensio in iis tantum versatur, quæ Libellaticis anno superiore & cæteris in mortis periculo constitutis concessa fuerant. Non immerito Antonianus ille idem videtur esse, qui in titulo epistolæ LXX. inter episcopos Numidas recensetur; quod etiam argumento est eum Cypriani monitis non restitisse.

Emissarii Novatiani circa hoc tempus Maximum pseudoepiscopum Carthaginensem fecerunt; sed hoc facinus tam ignobile & obscurum fuit, ut Cypria-

nus ne scribendum quidem ea de re Romam judicaret. Nam paulo ante de collegarum consilio miserat Cornelio nomina integrorum & catholicorum in Africa episcoporum, ut scirent Cornelius ejusque collegæ, quibus scribere & a quibus litteras mutuo accipere oporteret: si quis autem præter eos, quos Cyprianus epistola sua complexus fuerat, scribere auderet, scirent eum vel sacrificio vel libello esse maculatum, vel unum de hæreticis perversum scilicet & profanum.

Scriptum existimatur hoc anno præstantissimum Cypriani opus de Oratione dominica. Recensetur a Pontio post librum de Unitate Ecclesiæ; & cum multa in eodem libro adversus schismaticos vehementer & copiose dicantur, non male concluditur jam prodiisse Felicissimi & Novatiani schismata, cum hæc scriberet Cyprianus.

Circa Paschæ prima solemnia scripsit Cyprianus epistolam LIII. ad episcopos Fortunatum, Ahymnum, Optatum, Donatianum, Fortunatum & Felicem, qui cum essent in civitate Capsensi propter ordinationem episcopi (Donatuli, ut verisimile est, Capsensis episcopi, qui loco sexagesimo nono sententiam dicit in concilio Carthaginensi anno 256.) consulti fuerant a Superio, an ad communionem jam admittendi essent Ninus, Clementianus, & Florus, qui Christum confessi coram magistratu & plebe, postea inter tormenta coram proconsule superati, poenitentiam agere non destiterant per hoc triennium, non illud quidem exactum sed inchoatum. Rem decidere non ausi ad Cyprianum detulerant, & scripserant, *ut cum pluribus collegis de hoc ipso plenissime tractaret.* Respondet Cyprianus reddendam ejusmodi hominibus communionem, seque ea de re cum episcopis deliberaturum promittit, *quando solemnitati apud suos celebrandæ satisfecerint, & Carthaginem venerint.*

Vix dubium est quin promissum perfecit in concilio, quod Carthagine habitum hoc anno idibus Maii, ut ipse testatur ep. LV. p. 84. Scribit ibidem *Privatum, veterem hæreticum in Lambesitana colonia ante multos fere annos ob multa & gravia delicta nonaginta episcoporum sententia condemnatum, & Fabiani papæ, ac Donati Carthaginensis episcopi litteris severissime notatum, cum causam in hoc concilio agere velle se diceret,* admissum non fuisse. Huic concilio interfuerunt episcopi sexaginta sex, si ibi, ut verisimillimum est, propositis a Fido episcopo quæstionibus responsum fuit. Is per litteras questus fuerat quod Therapius episcopus Bullæ & confessor, ut conjicit Pamelius ex concil. Carth. an. 256. Victori quondam presbytero, antequam poenitentiam plenam egisset, pacem immaturo tempore dedisset. Præterea novam quamdam de infantibus opinionem Fidus proposuerat, in quibus morem antiquæ circumcisionis tenendum putabat, ut infra octavum diem non baptizarentur. Inter alias rationes hanc afferebat, *vestigium infantis in primis partus sui diebus constituti mundum non esse, quod unusquisque illud horreat exosculari.* Respondent sexaginta sex episcopi per epist. LIX. objurgatum fuisse Therapium, nec tamen ablatam Victori communionem. De infantibus autem propositam ab eo opinio-

nem uno ore universi rejiciunt, & baptisma infantium in primo statim nativitatis suæ ortu præclarissimis rationum momentis defendunt. Hoc autem concilium sexaginta sex episcoporum, idem, prorsus esse perspicitur, ac illud, quod idibus Maii habitum hoc anno 252. Quod enim concessa Victori quondam presbytero laïca communio reprehensionem non effugit, argumento est nihil adhuc detractum ac limatum fuisse de superioris anni decreto, ac nondum pacem poenitentibus redditam fuisse; quæ tamen illis indulgentia perpauca mensibus post concilium idibus Maii habitum concessa est.

Lombertum merito castigat Pearsonius, quod hoc concilium sexaginta sex episcoporum non multo post concilium anni superioris collocaverit. Non verisimile est post concilium, quod tamdiu in causis lapsorum dijudicandis occupatum fuit, aliud eodem anno tam frequens convocatum fuisse; cum præsertim nullum hujus rei vestigium exstet in litteris anno superiore scriptis. At idem Pearsonius, hoc concilium, in quo responderunt Fido sexaginta sex episcopi, in anni 253. mensem Septembrem rejicit, cum episcopi, ut ipse existimat, restituta pace, de rebus ecclesiasticis consiliarentur. Non quadrat hæc opinio cum his episcoporum verbis: *Quæ res, inquit, satis nos movit, recessum esse a decreti nostri auctoritate, ut ante legitimum tempus & plenum satisfactionis, & sine petitu & conscientia plebis, nulla infirmitate urgente ac necessitate cogente pax ei concederetur.* Hæc optime congruunt idibus Maii anni 252. Jam poenitentiae partem non mediocre adimpleverat Victor; unum reprehenditur quod plenum tempus non exegisset; quinetiam nihil reprehenderetur, si plebis rogatu concessa pax fuisset. At profecto numquam episcopi tam leniter egissent anno 253. inter prima pacis initia. Nam qui sopita Decii persecutione tantam præ se severitatem tulerant, ut excommunicationem minarentur, si quis lapsos ad communionem admitteret; ii finita Galli & Volusiani persecutione, cum adhuc manus lapsorum sacrificiis nefandis fumarent, an adeo remissi fuere, ut pacem concessam non reprehensuros se dicerent, si *sine petitu & conscientia plebis* concessa non fuisset? Præterea non videntur post persecutionem Galli & Volusiani necessaria fuisse concilia, quia ex his quæ in priore concilio statuta de lapsis fuerant, facilis fuit totius rei deliberatio; vel potius quia aut nulli in hac persecutione, aut saltem paucissimi videntur cecidisse. Testatur Cyprianus in epistola LVII. eos qui Romæ sub Decio ceciderant, confessionis laudem in hoc secundo prælio adeptos fuisse. Idem testimonium saltem Africæ tribuit auctor libri ad Novatianum p. XI. Hinc Cyprianus in ep. LXXXI. ad martyres non plangit clades & funera suorum, ut in ep. IX. sub Decio fecerat. Nec mirum si victores in hac pugna fuere, quos tanto animi ardore ad pugnandum paratos fuisse perspicimus ex epist. LIV.

Scripta est circa idem tempus, ut observat Tillemontius, epistola LXIV. ad Epictetum & plebem Asuritanam adversus Fortunatianum quondam hujus civitatis episcopum, qui sacerdotio ob simulacrorum cultum dejectus *pro integro agere volebat*, & episcopatum sibi coeperat vendicare. Videtur Epictetus, quem

Cyprianus fratrem appellat, Fortunatiani loco constitutus fuisse. Non solus Fortunatianus ex lapsis episcopis ejusmodi facinus tentabat, sed observat Cyprianus nonnullos alios idem aggressos esse, dum *stipes & oblationes & lucra desiderant*, quibus prius insatiabiles incubabant, & *æenis atque epulis etiam nunc inhiant*, quarum crapulam nuper superflite in dies cruditate ructabant. Cum autem lapsos omnes hortetur, ut magnitudinem delicti sui cognoscentes a deprecando Domino non recedant, sed satisfactionibus immorantes ad Ecclesiam pulsant, non immerito hæc epistola ante concessam generatim lapsis indulgentiam scripta existimatur.

Rejectus, ut modo diximus, a concilio Carthaginensi Privatus pseudoepiscopum Carthagine constituit Fortunatum, qui erat *unus ex quinque presbyteris jam pridem de Ecclesia profugis, & sententia coepiscoporum nostrorum*, ait Cyprianus ep. LV. p. 83. *multorum & gravissimorum virorum, qui super hac priore anno ad Cornelium litteras fecerant.* Operam ad hoc scelus navarunt, ut ibidem ait S. Martyr, Felix quidam qui cum illo venerat, quem ipse extra Ecclesiam in hæresi pseudoepiscopum olim constituerat: Jovinus & Maximus ob nefanda sacrificia & crimina in se probata, sententia novem episcoporum condemnati, & iterato quoque a pluribus aliis in concilio anno priore abstenti: Repostus Saturnicensis qui non tantum in persecutione ipse ceciderat, sed & maximam partem plebis suæ sacrilega persuasionem dejecerat. Hi quinque cum paucis vel sacrificatis vel male sibi consciis Fortunatum sibi pseudoepiscopum cooptarunt. Sed illis scelus ex sententia non successit. Nam cum dictitassent viginti quinque episcopos Carthaginem venturos, non sine mendacii infamia quinque tantum reperti sunt. Deinde vero quos antea decipiebant, & falsa spe redeundi in Ecclesiam producebant, hi ubi viderunt pseudoepiscopum, fraude comperta ad Ecclesiam redierunt. Itaque plures erant qui de nefariis illis hominibus judicaverant, si presbyteri & diaconi numerentur, quam qui tunc cum illis conjuncti videbantur. Probabat tamen Cyprianus & diligenter examinabat quinam admitti & recipi in Ecclesiam deberent. Quidam enim recipi non poterant *sine scandalo & periculo plurimorum.* Fremebat enim plebs & reluctabatur *quoties inemendabiles & protervi & vel adulteriis vel sacrificiis contaminati, & post hæc adhuc insuper de schismate ad Ecclesiam redibant.* Vix plebi persuadebat, imo extorquebat ut tales admitti consentirent; & justior factus erat fraternitatis dolor, ex eo quod unus atque alius, obnitente plebe & contradicente, Cypriani facilitate suscepti, peiores exstiterant quam prius fuerant, ibid.

Fortunati ordinatione adeo non movebatur Cyprianus ut ea de re protinus ad Cornelium scribendum esse non judicaret. Nactus tamen occasionem familiarissimi hominis & clerici, per Felicianum acolythum, quem Cornelius in Africam cum Perseo episcopo miserat, etiam de Fortunato isto scripserat ad Cornelium; sed dum Carthagine Felicianus vel vento retardatur, vel accipiendis aliis epistolis detinetur, Felicissimo Romam properante præventus est. Is enim Romam mittebatur cum litteris Fortunati ad Cornelium, cum nefaria illa factio undique exclusa, & in Africa ob scelerum infamiam ubique nota Ro-

mam navigandum iudicasset. Venit itaque Romam Felicissimus stipatus caterva & factione desperatorum, sed rejectus est a Cornelio, & vigore pleno, quo episcopos agere oportet, pulsus de Ecclesia. Verum cum ditarent nefarii homines Fortunatum a viginti quinque episcopis ordinatum esse; cumque Cornelium aggressi essent comminantes, quod si litteras quas attulerant, non accepisset, publice eas recitarent, & multa turpia & probrosa & ore suo digna proferrent; Cornelius cui molestum erat Cypriani silentium, minis atque terroribus eorum aliquantum commotus duas simul epistolas Cypriano per Saturum acolythum scripsit, quarum prima pulsum constanter Felicissimum, altera commotum & exterritum ipsius Cornelii animum significabat.

Permolestum accidit Cypriano quod cum in defendendo episcopatu Cornelii summam animi fortitudinem declarasset, idem sibi in re simillima a Cornelio non referretur. Quapropter ad eum scripsit epistolam LV. dolorem suum minime dissimulans, quod Cornelius aures præbisset schismaticis omni sceleris macula notatis & in concilio damnatis, contra episcopum populi universi suffragio in pace delectum, Dei auxilio in persecutione protectum, collegis omnibus fideliter junctum, plebi suæ in episcopatu quadriennio jam probatum, in quiete servientem disciplinæ, in tempestate proscriptum applicito & adjuncto episcopatus sui nomine, toties ad leonem petitem, in circo, in amphiteatro dominicæ dignationis testimonio honoratum, ac nuper etiam clamore popularium ad leonem denuo postulatum. Demonstrat nefas fuisse schismaticis ad Petri cathedram atque ad ecclesiam principalem, unde sacerdotalis unitas exorta est, litteras ferre; cum statutum sit omnibus nobis, inquit, & æquum sit pariter ac iustum, ut uniuscujusque causa illic audiatur ubi est crimen admissum. . . . nisi si paucis desperatis & perditis minor videtur esse auctoritas episcoporum in Africa constitutorum, &c. Sic episcopatus sui jura defendit Cyprianus, ut exordium unitatis in ecclesia Romana, ut ecclesia principali agnoscat; & quemadmodum alibi parem inter Apostolos potestatem admittens, exordium unitatis in Petro constitutum agnoscit; ita hoc loco etsi negat minorem esse Afrorum episcoporum auctoritatem, immerito pronuntiat editor Oxoniensis primatum ab eo negari: sed de his jam diximus in præfatione. Quamvis autem de Cornelii prudentiæ & constantiæ existimatione hæc epistola aliquid detrudere posse videretur; eum tamen admonere & rogare non dubitat Cyprianus ut de more suo has litteras clero secum præsidenti, & sanctissimæ atque amplissimæ plebi legat; adeo cognita erat Cypriano & explorata virtus Cornelii. Constat hanc epistolam hoc anno 252. scriptam fuisse; commemorat enim Cyprianus concilium anni prioris, tum etiam aliud proximis idibus Maii habitum: hinc se plebi suæ quadriennio jam probatum esse dicit. Scripta autem non videtur nisi mense Junio exeunte, aut ineunte Julio.

XXV. *Persecutio revelatur Cypriano. Hortatur Thibaritanos ad certamen. Lapsis pœnitentibus pacem restituit in concilio, quod ab alio idibus Maii habito distingui debet.*

Cum a concilio Carthagenensi, quod idibus Maii habitum diximus, satis multa usque ad persecutionem intercesserint; perspicuum est imperatores Gallum & Volusianum, qui anno 251. exeunte imperium adepti fuerant, per totum illud tempus nihil iracunde in Christianos egisse, nec suum in illos furorem incitasse ante mediam hujus anni æstatem. At violenta fuit persecutio, nec alium finem habuit quam ipsa imperatorum vita. Jam nonnullæ scintillæ emicuerant, cum Cyprianus ad Cornelium scriberet epistolam LV. Ait enim *his ipsis diebus* quibus scribebat, ob sacrificia quæ edicto proposito celebrare populus jubebatur, clamore popularium ad leonem denuo postulatum se in circo fuisse. Videtur indicendorum sacrificium causam attulisse pestis illa, quæ sub Gallo & Volusiano ac cæteris deinceps principibus horrendum in modum sævit. Non multo post subsequuta imperatorum Galli & Volusiani adversus Christianos edicta, quorum præcognitionem cum accepisset Cyprianus, multis visionibus divinitus oblati; scripsit epistolam LVI. ad Thibaritanos, quos cum antea invisere statuisset, consilium tunc perficere non potuit, sed vicarias pro se litteras misit, in quibus eos admonet se Domini instruentis dignatione cognovisse, idque sciendum esse ac pro certo credendum & tenendum, graviolem nunc quam antea, & ferociorem pugnam imminere; deinde vero ex Scripturis sanctis & ex Christianæ religionis principiis colligit, quidquid ad persecutionem constanter sustinendam incitare poterat.

Videtur Cyprianum detinuisse quominus Thibaritanorum votis satisfaceret, imposita necessitas rebus ecclesiæ suæ, imminente persecutione, providendi. Nihil autem prius sibi faciendum arbitratus hoc molestissimo tempore, quam ut omnes omnino milites Christi, qui arma desiderabant & prælium flagitabant, intra castra Domini colligeret; decrevit in concilio cum episcopis XLI. ut examinatis singulorum causis, pax lapsis daretur qui pœnitentiam agere a primo lapsus die non destiterant. Episcopi certiolem ea de re faciunt Cornelium per epistolam LIV. seque ita *sancto Spiritu suggerente* statuisset dicunt, ac sanguinem Christi iis non denegandum demonstrant, qui suum pro Christo fusuros se & acriter pugnaturoms promittebant. Addunt sese idem Cornelio paternæ misericordiæ contemplatione placituro sperare. Miror hoc concilium a Pearsonio confundi cum eo quod idibus Maii habitum est. Nam de rebus idibus Maii deliberatis nullæ ad Cornelium synodi nomine scriptæ sunt litteræ; quippe cum de Privato, quem synodus non admiserat, tum demum Cyprianus ad Cornelium suo nomine scripserit, cum facultas oblata est Feliciani acolythi. 2º. In epistola LV. ex qua concilium idibus Maii habitum fuisse discimus, nullum exstat vestigium concessæ lapsis indulgentiæ, sed tantummodo necessitas pœnitentiæ adversus Felicissimum ejusque satellites defenditur. Atque hinc patet hanc epistolam in editione Oxoniensi immerito præponi quinquagesimæ

quartæ, per quam Cornelius de concessa lapsis communione certior factus est. 3°. Concilium episcoporum XLI. in quo lapsis data communio est, instante persecutione habitum fuit, & hoste certamen indidente, cum lapsi arma desiderarent & flagitarent, ut est in epist. LIV. seque *ad pugnam paratos esse & pro Domini sui nomine ac pro sua salute stare fortiter & pugnare* profiterentur. Quamobrem hoc concilium statim subsequi debuit Cornelii confessio, qui primus Romæ confessus est. Sed a concilio idibus Maii habito multa intercesserunt usque ad persecutionem & Cornelii confessionem, Fortunati ordinatio, missa ab eo Romam legatio, Cornelii ad Cyprianum litteræ, ac Cypriani responsio.

XXVI. *S. Cornelio gratulatur confessionis laudem S. Cyprianus. Confessores Carthaginenses cohortatur per epist. LXXXI. quam in hac persecutione scriptam fuisse ostenditur anno 252.*

Vana non fuit Cypriani prædictio futuræ persecutionis, nec adhibitæ ab eo cautiones ad Christianos corroborandos optato exitu caruerunt. Romæ profuit adversarius terrore violento Christi castra turbare, sed virtus illic præcedentis episcopi publice comprobata est, ac quodammodo ecclesia omnis Romana confessa est: ad pugnam non singuli milites, sed tota castra prodierunt, accurrit properanter & venit quisquis audivit. Plurimi ex his qui sub Decio lapsi fuerant, gloriosa confessione restituti sunt, ipso dolore poenitentiae facti ad prælium fortiores, ita ut apparet eos in prima persecutione novæ atque insuetæ rei pavore trepidasse. Hæc discimus ex epistola LVII. Cypriani, in qua Cornelio Centumcellis exulanti gloriam confessionis gratulatur, & cum eo communicat quod providentia Domini monentis instructus cognoverat, *appropinquare jam certaminis & agonis nostri diem*, inquit. Rogat denique ut uter ad Dominum prior migraverit, Deum pro altero & pro fratribus ac sororibus precetur. Hæc prædictio non multo post in Cornelio exitum sortita est, qui martyr obiit Centumcellis die 14. Septembris hujus anni 252. ut inter doctissimos quosque convenit. Interim Novatianus, ut Cyprianus observat, ut nec unitatis Ecclesiæ, ita nec ejus triumphorum particeps quiescebat, nec eum omnino tetigit persecutio. Lucius qui Cornelio successit, eodem fere tempore sacerdotii & exilii gloriam adeptus est; sed paulo post revocatus, martyr obiit die quarto aut quinto mensis Martii anno 253. cum quinque mensibus ac paucis diebus præfuisset. Huic Cyprianus cum sacerdotium & confessionem gratulatus fuisset per litteras quæ ad nos non pervenerunt, reditum etiam gratulatus est per epistolam LVIII. suo & collegarum nomine. Sed præter hoc litterarum officium, quibus ad commune gaudium ecclesiæ Romanæ, suum quoque accedere testatur; ait se non cessare *in sacrificiis atque in orationibus Deo patri & Christo filio ejus Domino nostro gratias agere & orare pariter atque petere, ut qui perfectus est atque perficiens custodiat & perficiat in Lucio confessionis gloriosam coronam*; & quasi prævideret id quod postea evenit; Lucium idcirco revocatum fuisse ab exilio suspicatur, ut in oculis ecclesiæ suæ vitam pro Christo profunderet. Decreta

Cornelii de lapsis Lucium confirmasse discimus ex Cypriano, qui Lucium & Cornelium beatos martyres appellat, seque eorum memoriam honorare dicit, ac illos spiritu Dei plenos, & in glorioso martyrio constitutos dandam esse pacem lapsis censuisse, & poenitentia acta fructum communicationis & pacis negandum non esse litteris suis signasse testatur, ep. LXVII.

Quamvis erumpentibus persecutionis scintillis postulatus fuerit ad leonem Cyprianus, non tamen secessit ut in persecutione sub Decio, nec pulsus aut proscriptus fuit. Primus Carthagine impetum ferocientis populi sustinuit, ut videre est in epist. LXXXI. gloriosus senex Rogatianus presbyter, qui in persecutione Decii confessus fuerat, & e carcere solutus duobus episcopis & Numidico presbytero in regenda ecclesia Carthaginensi adjunctus à Cypriano fuerat. Is cum primus in hac Galli & Volusiani persecutione coniectus in carcerem fuisset cum Felicissimo, quem Cyprianus quietum semper & sobrium fratrem appellat, cum eodem coronatus est. Cæteros confessores in carcere inclusos hortatur Cyprianus in ep. LXXXI. ut Rogatianum imitentur, seque Dominum assidue precari ait, ut eandem ac ille coronam assequantur. Inter hos confessores enitebant pueri & feminae, id quod etiam in persecutione Decii contigisse perspicimus ex libro de Lapsis p. 181. & in persecutione Valeriani ex ep. LXXVII. Eandem confessionis laudem adepti, ut capite 24. observavimus, qui sub Decio lapsi fuerant. Quod quidem de plurimis intelligi debet, non tamen de omnibus; nam auctor libri ad Novatianum, alios ex eorum numero adhuc poenitentiae addictos commemorat. Sed quia epistolam LXXXI. alii Valeriani, alii Decii persecutioni adscribunt; exponendum nobis est cur ad hanc potius sub Gallo & Volusiano persecutionem referenda videatur.

Hanc epistolam Pamelius & Baronius inter postremas Cypriani numerant, & in persecutione Valeriani scriptam putant. Hac potissimum ratione ducuntur, quod Rogatianus presbyter & confessor, quem post Decii persecutionem supersuisse constat, in hac epistola LXXXI. vitam pro Christo cum Felicissimo dicatur profudisse. Atque id quidem tabulis ecclesiasticis consentaneum est, in quibus, inquit Baronius, Rogatiani & Felicissimi *una die passorum natalis sollemnitas consignata est VII. cal. Novembr.* Contra Pearsonius hanc epistolam sub Decio scriptam esse contendit, cum lateret Cyprianus, idque probat ex primis epistolæ verbis, *Saluto vos, fratres carissimi, optans ipse quoque conspectu vestro frui, si me ad vos pervenire loci conditio permitteret.* Sic autem loqui solet Cyprianus e suo secessu, ut in ep. v. *Et quoniam mihi interesse nunc non permittit loci conditio*, & in ep. XXXVII. ad eundem clerum, *Utinam loci & gradus mei conditio permitteret, ut ipse nunc præsens esse possem.* Unde concludit Pearsonius his verbis non exilium Cypriani sub Valeriano, sed illius sub Decio secessum denotari. Locum autem ex quo mortuum Rogatianum fuisse judicatur, in aliam prorsus sententiam accipiendum esse existimat, ac errorem in tabulas ecclesiasticas irrepsisse, dum Bedam, qui has Cypriani litteras laudat, & ex illis docet Rogatianum & Felicissimum martyrio coronatos esse, Ussuardus, Ado & alii sine examine sequuntur.

Pearsonii

Pearsonii sententia arridet Tillemontio; sed tamen multis rebus perspicitur hanc epistolam non in secessu scriptam esse, sed Carthagine, cum jam obiisset Rogatianus, non tamen sub Valeriano, sed sub Gallo & Volusiano. Nimium apertus est Cypriani contextus, quam ut Rogatianum & Felicissimum martyrio coronatos negemus, antequam hanc epistolam scriberet Cyprianus. Locum inspiciamus. *Quam fidem, inquit, vos quoque retinentes & die ac nocte meditantes, toto corde ad Deum prompti, contemptu præsens futura tantummodo cogitatis, ut ad fructum regni æterni & ad complexum & osculum Domini & conspectum venire possitis, ut sequamini in omnibus Rogatianum presbyterum gloriosum senem, viam vobis ad gloriam temporis nostri religiosa virtute & divina dignatione facientem, qui cum Felicissimo fratre nostro quieto semper & sobrio, excipiens ferocientis populi impetum, primum hospitium vobis in carcere præparavit, & metator quodam modo vester, nunc quoque vos antecedit. Quod ut consummetur in vobis assiduis orationibus Dominum deprecamur, ut initiis ad summa pergentibus quos confiteri facit, faciat & coronari.* Nulla fere vox hoc in loco, quæ non Rogatianum pro Christo passum indicet. Vocat eum Cyprianus *gloriosum senem*, quod eum argumento est ad gloriam pervenisse. Confessores laudat quod futura tantum cogitent, ut ad complexum Domini perveniant, ut sequantur in omnibus Rogatianum, quem jam in multis rebus imitati fuerant. Jam ergo pervenerat ad conspectum Domini Rogatianus; siquidem pervenire ad conspectum Domini, idem est ac Rogatianum in omnibus sequi. Paraverat illis Rogatianus primum hospitium in carcere. Ubi secundum parabat, nisi in coelo, antecedens eos veluti metator quidam? Denique Deum precatur Cyprianus ut id, in quo antecedebat eos Rogatianus, in ipsis consummetur & ad coronam perveniant. Ergo jam ad hanc coronam Rogatianus pervenerat, quam cum in Decii persecutione adeptus non sit, sed ante e carcere egressus sit, quam Cyprianus e suo secessu; necesse est hanc epistolam ad aliud tempus referri. Nititur Tillemontius his verbis, *viam facientem, vos antecedit*, ut Rogatianum probet non obiisse cum hæc epistola scriberetur. At quis nescit linguæ Latinæ sterilitatem sæpe cogere ut ejusmodi voces usurpentur? Martyres in ep. LXXVIII. laudant Cyprianum, quod cum primus confitendi signum extulerit, ipsius anima *non tantum martyrum de sæculo jam excedentium socia esse cæperit, sed & cum futuris cælestem amicitiam copulaverit.* Simili prorsus modo confessores hortatur Cyprianus in ep. IX. ut Mappalicum martyrem sequantur. *Istum nunc beatissimum martyrem, inquit, & alios participes ejusdem congressionis, & comites in fide stabiles, in dolore patientes, in quæstione victores, ut cæteri quoque sectemini & opto pariter & exhortor, ut quos vinculum confessionis & hospitium carceris simul junxit, jungat etiam consummatio virtutis & corona cælestis.*

Non belle accepit Pearsonius hæc verba, *si me ad vos pervenire loci conditio permetteret.* Ait enim Cyprianum his verbis designare locum in quo præsens esse & conspectu confessorum frui maxime concupivit; sed loci, hoc est, Carthaginis, ubi persecutio jam fervebat, conditionem non permisisse. Verum hac voce non Carthaginem, sed episcopalem auctoritatem designari perspicitur ex pluribus

Cypriani testimoniis; sic in ep. XI. *Sollicitudo loci nostri & timor Domini compellit. Cum illi (martyres) memores loci nostri ad me litteras direxerint, ep. X. congruit ipsi loco & officio sacerdotii nostri, ep. LXIII. vid. ep. LXV. Quamobrem cum ait Cyprianus in hac ep. LXXXI. Saluto vos, fratres carissimi, optans ipse quoque conspectu vestro frui, si me ad vos pervenire loci conditio permetteret. Quid enim mihi optatius & lætius posset accidere, quam nunc vobis inhærere, ut complecteremini me manibus illis, quæ puræ & innocentes, & dominicam fidem servantes, sacrilega obsequia respuerunt! Quid jucundius & sublimius quam osculari nunc ora vestra, conspici etiam præsentem ab oculis vestris; cum hæc, inquam, ait Cyprianus, indicat se hac una re detineri quominus invilat martyres, quod metuat ne dignitate conspicuus oculos gentilium effugere non possit. Nec necesse est eum abfuisse Carthagine ut sic scriberet: sua enim illum dignitas, etiamsi adfuisse Carthagine, detinere potuit, quominus sanctos martyres inviseret. Nam qui providebat ut martyres non glomeratim nec per multitudinem simul junctam inviserentur, sed ut presbyteri quoque qui illic apud confessores offerebant, singuli cum singulis diaconis alternarent, ep. V. multo minus ipse commisisset, ut in oculos gentilium incurrens nova incendia commoveret. Quinetiam hæc consuetudo ante Cyprianum in Africa vigeat, ut episcopus confessores non inviseret. Testatur enim Cyprianus in ep. X. & XI. id semper in præteritum sub antecessoribus suis factum esse, ut presbyteri & diaconi plenissime circa Evangelii legem martyres & confessores instruerent, & diaconi ad carcerem commean-tes martyrum desideria consiliis suis & Scripturarum præceptis gubernarent. Nihil ergo vetat, quominus Cyprianum in ipsa urbe necessariis rebus & antecessorum exemplo a confessorum conspectu distentum hæc scripsisse existimemus. Neque etiam dicere verebor, non sic loquuturum fuisse, si abfuisse Carthagine. Quomodo enim absentem & in abdito loco latentem sola dignitas a complexu martyrum arceret, quem in ipsa urbe necessariæ cautiones ab hoc gaudio & antecessorum exempla removissent? Hinc in ep. IX. quam ad martyres & confessores in secessu scriptam esse constat, non ait secessum suum in hoc sibi molestum esse, quod eos non possit invisere. Significat urbis desiderium in ep. XXXVII. at nequaquam ut in martyrum complexibus hæreat, sed potius *ut promptus & libens solemnii ministerio cuncta circa fortissimos fratres dilectionis obsequia compleat.**

Non congruit ergo hæc epistola Decii temporibus: neque etiam Valeriani persecutioni, cujus primum impetum sustinuit Cyprianus; nec ei Rogatianus & Felicissimus, sed ipse aliis omnibus, ut infra videbimus, facem ad confitendum Christi nomen prætulit. Multo commodius referetur epistola LXXXI. ad persecutionem Galli & Volusiani, in qua Cyprianus nec Carthagine expulsus est, nec sponte cessit; at minime dubium est, quin pro se ad aures & ad oculos confessorum vicarias litteras miserit, cum eos invisere exposita omnium oculis dignitas non sineret. Mense Octobri anni 252. quo Rogatianus & Felicissimus passi dicuntur in tabulis ecclesiasticis, persecutio sæviebat; cujus rei testis est Cornelius qui mense Septembri hujus anni martyr obiit. Pearsonius ex populi

ferocientis impetu, quem Rogatianus excepiſſe dicitur, epistolam LXXXI. ad perſequutionem Decii pertinere concludit, quia ſæpe in hac perſequutione popularis temeritas in Cyprianum erupit. At in perſequutione Galli eandem populi temeritatem expertus eſt Cyprianus, ut ipſe narrat in epistoſa LV. Deinde vero horrenda illa peſtis, quæ cum Galli perſequutione conjuncta fuit, multo aptior videtur fuiſſe ad ciendos populares motus, cum calamitatis cauſa in Chriſtianos rejiceretur.

XXVII. *Mira caritas S. Cypriani in peſtis calamitate. Religionem defendit adverſus Demetrianum. Totius eccleſiæ Carthaginienſis proluxa in redimendis captivis liberalitas.*

Ad perſequutionem accedebat lues horrenda, quæ ſub ipſis Deciiſ, ut veriſimile eſt, incepta majorem in modum ſub Gallo & Voluſiano graſſata eſt. Hic Cypriani caritas in ipſis ethnicorum oculis enituit, & ad ſumman reipublicæ utilitatem redundavit. Nam cum ethnici omnes horrerent & fugerent contagia ac ſuos impie exponerent, ac jacentibus tota civitate cadaveribus, nemo aliud quidquam reſpiceret, niſi lucra crudelia; tum vero Chriſti & Dei pontifex plebem uno in loco congregatam vivido hortatu adduxit, ut pietatis officia non ſolum in domeſticos fidei, ſed in ipſos etiam ethnicos conferrent; ac caritate inflammatus ea dixit, quæ ſi *gentiles audire potuiſſent*, ait Pontius, *forſitan ſtatim crederent*. Diſtributa ſunt ergo continuo pro qualitate hominum atque ordinum miniſteria. Multi qui anguſtia paupertatis beneficia ſumtus exercere non poterant, plus ſumtibus exhibebant; compenſantes proprio labore mercedem divitiis omnibus cariorem. Fiebat itaque exuberantium operum largitate quod bonum eſt ad omnes, non ad ſolos domeſticos fidei.

Inter has perſequutionis & peſtis calamitates, ſcripſit Cyprianus librum adverſus Demetrianum, quem Pontius his verbis designat: *Per quem gentiles reperiſſis in ſe iis quæ nobis ingerunt, vincerentur!* Ventitabat ad Cyprianum Demetrianus, eumque Cyprianus oblatrantem adverſus Deum & verbis impiis obſtrepentem minime idoneum judicabat quocum congregeretur, cum nec docere indocilem poſſe ſibi videretur, nec impium religione comprimere, nec furentem lenitate cohibere. Sed cum idem Demetrianus dictitaret quod bella crebrius ſurgant, quod lues, quod fames ſæviant, quodque imbres & pluvias ſerena longa ſuspendant, Chriſtianiſ imputari; tacere ultra noluit Cyprianus; ac ne ſilentium diffidentiae non verecundiae tribueretur, huic homini reſpondendum eſſe duxit, pariter & cæteris quos ipſe forſitan concitaverat, & adverſum Chriſtianos odia maledicis vocibus ſeminando comites ſibi plures radicis atque originis ſuæ pullulatione fecerat. Demonſtrat igitur calamitates non inde oriri quod Deum Chriſtiani colant, ſed quod eum gentiles non colant, ejuſque cultores omni cruciatus genere torqueant: quamvis autem hæ calamitates ipſos etiam Chriſtianos attingant, eas tamen ſolis gentilibus nocere, non Chriſtianiſ quos ad æterna gaudia perducunt. Lactantius l. 5. c. 4. minus commode factum a Cypriano exiſtimavit, ut ad frangendum & convincendum Deme-

trianum Scripturæ potius quam poëtarum & philoſophorum teſtimonia citaret. Sed præterquam quod adhibendæ erant Scripturæ, ut quid Chriſtiani ſentirent, quid ſperarent, in promptu eſſet; ineſt profeſſo ſancti Spiritus teſtimoniis tanta vis ac tanta majeſtas, ut vel eos qui maxime obduruerunt, permovere poſſint. Vid. not. Baluz.

Hunc librum in perſequutione Galli & Voluſiani ſcriptum eſſe patet ex teſtimonio Pontii qui eum recenset inter libros de Lapſis & de Unitate Eccleſiæ poſt Decii perſequutionem ſcriptos & librum de Patientia, qui perſequutionem Valeriani antecceſſit. Idem etiam effici poteſt ex his verbis Cypriani p. 221. *Ut memorias taceamus antiquas, & ultiones pro cultoribus Dei ſæpe repetitas nullo vocis præconio revolvamus, documentum recentis rei ſatis eſt, quod ſic celeriter quodque in tanta celeritate ſic granditer nuper ſequuta deſenſio eſt, ruinis rerum, jacturis opum, diſpendio militum, diminutione caſtrorum.* Legebatur in ſuperioribus editionibus, *ruinis regum*, quibus verbis Decios designari exiſtimarunt eruditi. Sed quamvis Baluzius ex veterum codicum auctoritate poſuerit *ruinis rerum*, non minus manifeſta deſcriptio eſt eorum, quæ Deciiſ ob vexatos Chriſtianos evenerunt, nec referri poteſt ad Gordianos aut Philippos, qui Chriſtianos non ſunt perſequuti.

Demetrianum quem Cyprianus reſellit, alii proconſulem Africæ, alii unum ex judicibus fuiſſe opinati ſunt. Crediderim potius unum aliquem ex ſophiſtis fuiſſe; idque ſatis perſuadent crebræ cum Cypriano diſputationes, calumniæ in Chriſtianos & criminationes quas ei exprobrat Cyprianus, nequaquam indicans poteſtatem cum mala hac mente conjunctam fuiſſe. Decepiſſe eruditos homines videntur hæc verba pag. 219. *Qui alios judicas, aliquando & tu eſto tui judex.* Sed hæc ad judicium forenſe non pertinent, nec Demetrianum nominatim petit Cyprianus, ſed generatim gentiles, quibus, ut ibidem ait, vacabat inter ipſa adverſa malos eſſe, & in periculis tantis non de ſe magis ſed de altero judicare. Neque etiam ad Demetrianum proprie ſpectant hæc verba pag. 220. *Innoxios, juſtos, Deo caros domo privas, patrimonio ſpolias, catenis premis, carcere includis, gladio, beſtiis, ignibus punis, &c.* ſed generatim ad omnes ethnicos, quos, ut fieri ſolet in ejuſmodi orationibus, nunc ſingulari numero, nunc plurali alloquitur. Paulo ante dicebat: *Adhuc inſuper Dei ſervos & majeſtati ac nomini ejus dicatos injuſtis perſequutionibus fatigatis. Satis non eſt quod ipſe tu Deum non colis, adhuc inſuper eos qui colunt ſacrilega infeſtatione perſequeris.*

Cypriani hortatibus accenſa plebs Carthaginienſis libenter arripiebat, ſi qua ſe daret occaſio caritatis exercendæ. Quod tum maxime declaravit, cum octo Numidiæ epiſcopi graviſſimo caſu percuſi, quod plures Chriſtianos e Numidia, in his virgines Chriſto dicatas, barbari abduxiſſent, opem Cypriani imploraverunt. Tum vero communis eccleſiæ Carthaginienſi injectus mæror atque cruciatus de periculo virginum, pro quibus non tantum libertatis ſed & pudoris jactura deſtenda videbatur. Quapropter promte omnes & libenter ac largiter ſubſidia nummaria fratribus contulerunt, ſemper quidem ſecundum fidei ſuæ firmitatem ad opus Dei promi,

nunc tamen, ait Cyprianus, magis ad opera salutaria contemplatione tanti doloris accensi. Scripsit itaque Cyprianus epistolam LX. ad episcopos Numidiæ, ac misit sestercia centum millia nummorum cleri & plebis collatione collecta. Rogat eos S. martyr ut si quid tale deinceps acciderit, id sine mora per litteras nuntient, pro certo habentes ecclesiam Carthaginensem & fraternitatem universam ne hæc ultra fiant precibus orare; si facta fuerint, libenter & largiter subsidia præstare. Subdidit etiam Cyprianus nomina singulorum, qui ad hoc opus tam necessarium promte ac libenter operati fuerant, ut eis episcopi vicem boni operis in sacrificiis & precibus repræsentarent; sed & collegarum & consecratorum, qui & ipsi, cum præsentesset, & suo & plebis suæ nomine quædam pro viribus contulerant, nomina addidit, eorumque summulas significavit & misit. Hæc Pearsonius contigisse putat initio anni 253. cum Galli negligentia barbaris nationibus in Romanorum fines aditus pateret. Illud saltem videtur statui posse, hanc epistolam post persecutionem Decii scriptam fuisse. Si quis enim librum de Lapsis cum hac epistola conferat, facile intelliget Carthaginenses sic & persecutione expurgatos, & curis ac laboribus Cypriani immutatos fuisse, ut eosdem esse vix agnoscas. Nam cum antea plurimos in hac ecclesia diuturnitas pacis corrupisset, & patrimonii amor sacrificare simulacris adegisset; nunc omnes accepto rei in Numidia gestæ nuntio captivitatem fratrum suam computant, omnes periculo virginum mœrent & excruciantur, omnes ad redimenda Dei templa certatim opes suas effundunt, omnes precantur ne hæc ultra fiant, sed si facta fuerint, libenter & largiter subsidia promittunt.

XXVIII. *De libris & epistolis post persecutionem scriptis sub Valeriano atque in primordiis Stephani papæ, anno 253. & 254.*

Non multo post Lucii martyrium, quod contigit die quinto Martii hujus anni 253. electus est Stephanus, forte quia jam tum Christianos respirare sinebant motus in imperio excitati. Nam mense Maio, ut doctissimis criticis videtur, ultio sanguinis Christianorum in Gallo enituit, quem sui milites cum repellendo Æmiliano, qui jam Italiam occupaverat, impari viderent, imperio & vita spoliaverunt. Cum autem Æmilianus ipse circa Augustum mensem a militibus, qui imperium detulerant, occisus fuisset; imperio potitus est nemine interpellante Valerianus, cujus æquitate & eximio favore summa pax Ecclesiæ affulsit. Sed sedata persecutionis procella pestis ingravescerebat. Quamobrem Cyprianus, cum animadverteret in plebe quosdam vel imbecillitate animi, vel fidei parvitate, vel dulcedine sæcularis vitæ, vel sexus molliæ, vel quod majus est, veritatis errore minus stare fortiter, nec pectoris sui divinum atque invictum robur exerere, non prætermisit occasionem docendæ veritatis, ac præstantissimum de Mortalitate librum scripsit, in quo demonstrat ejus esse mortem timere, qui ad Christum ire nolit; eos autem qui vere in Christum credunt, lætari debere cum ad Christum vocantur. Narrat episcopum quemdam, qui petebat ut e morbo evaderet, increpitum esse in visione. Nobis quoque ipsis, inquit p. 234. minimis & extremis quoties

revelatum est, quam frequenter & manifeste de Dei dignatione præceptum est, ut contestarer assidue & publice prædicarem fratres nostros non esse lugendos accersitione dominica de sæculo liberatos! Hunc librum sic designat Pontius post opus adversus gentiles & ante libros de Opere & Eleemosyna ac de Patientia: A quo Christiani mollioris affectus circa amissionem suorum, aut quod magis est, fidei parvioris consolarentur spe futurorum! Scriptus videtur in pace sub Valeriano. Nulla enim inest significatio persecutionis cum peste conjunctæ; quin etiam Cyprianus hac calamitate Christianos armari & præparari declarat, ut fortiter se gerant, cum persecutio venerit. Excedunt ecce in pace, inquit, tutæ cum gloria sua virgines accenduntur tepidi, constringuntur remissi, excitantur ignavi, desertores compelluntur ut redeant, gentiles coguntur ut credant, vetus fidelium populus ad quietem vocatur, ad aciem recens & copiosus exercitus robore fortiore colligitur, pugnaturus sine metu mortis cum prælium venerit, qui ad militiam tempore mortalitatis accedit. Hinc etiam nonnulli metum suum hoc nomine prætexebant, quod sibi pestis occasionem martyrii præriperet; qua excusatione uti non potuissent, si qua tunc persecutio aditum ad martyrium aperuisset.

Hunc tamen librum sub Gallo scriptum existimat Pearsonius, anno 252. quia argumentum ab instante persecutione & antichristo veniente ductum late persequitur Cyprianus. Sed cum S. martyr jamdudum crederet mundi finem & antichristi adventum instare, hanc opinionem in ipsa etiam pace retinere debuit; cum præsertim lues, quæ tum grassabatur, una esse videretur ex rebus mundi finem antecessuris. Hinc eadem mundi pereuntis & antichristi appropinquantis suspiciones in libris & epistolis post persecutionem scriptis, ut in libro de Unit. Eccles. pag. 199. & 200. & in epistola LXVIII. de Basilide & Martiale p. 120. Probabilius ergo est librum de Mortalitate sub Valeriano scriptum esse anno 253. aut 254.

Liber de Opere & Eleemosyna post librum de Mortalitate a Pontio proxime recensetur, ac proinde sub Valeriano scriptus est. Pacis tempus designat hæc libri conclusio: Si expeditos, si celeres, inquit Cyprianus, si in hoc operis agone currentes dies nos vel redditionis vel persecutionis invenerit, nusquam Dominus meritis nostris ad præmium deerit. In pace vincentibus coronam candidam pro operibus dabit, in persecutione purpuream pro passione geminabit.

Ad initium anni 254. refertur epistola LXIX. quam ad Florentium Pupianum scripsit Cyprianus, cum jam sex annis ecclesiam Carthaginensem gubernaret. Pupianus ille ante persecutionem in Ecclesia fuerat & communicaverat cum Cypriano; sed postea schismaticis se adjungens infanda, turpia, etiam gentilibus execranda de Cypriano temere crediderat. Quinetiam litteras ad eum scribere ausus est, in quibus judicem se episcopi sui constituens dicebat sacerdotes humiles esse debere; scrupulum sibi esse tollendum de animo in quem inciderat; Ecclesiam propter Cyprianum portionem sui in disperso habere, omnes qui cum eo communicabant, polluto illius ore pollutos esse, & spem vitæ æternæ communicationis illius contagione perdidisse. Cyprianus innocentiam suam ea quæ episcopum decebat gravitate & constantia defendit, & impudenti

obtrektatori, si temeritatis & superbiæ atque insolentiae vel sero poenitentiam agere cœperit, veniam offert; *manente tamen*, inquit, *apud nos divinæ censuræ respectu & metu*, ut prius *Dominum meum consulam an tibi pacem dari & te ad communicationem Ecclesiæ suæ admitti sua ostensione & admonitione permittit*. Ex his patet hunc hominem, non episcopum fuisse, ut nonnulli sibi finxerunt, sed laicum Cypriani jurisdictioni subiectum; cui tamen sese nefario schismate subtraxerat. Nec verisimilior eorum opinio qui Pupianum aliquid in persecutione passum esse contendunt; quia dicit ei Cyprianus p. 121. *Ne forte claritatis & martyrii tui dignitas nostra communicatione maculetur*. Et p. 122. *Persecutio enim veniens te ad summam martyrii sublimitatem provexit; me autem proscriptionis onere depressit, cum publice legeretur: si quis tenet vel possidet de bonis Cæcili Cypriani episcopi Christianorum*. Sed in his verbis manifesta est ironia; nec absimili modo Dionysius Alexandrinus Germani calumnias refellit. *Sed fortasse Germanus*, inquit, apud Euseb. lib. 7. c. 11. *multis fidei confessionibus gloriatur: multa prædicare potest adversus se gesta*. Quinetiam indicat Cyprianus non defuturam reprehensioni materiam, si de rebus a Pupiano in persecutione & in pace gestis inquiratur. *De iis autem*, inquit p. 124. *quæ tu egisti vel in persecutione, vel in pace stultum est ut velim te judicare, quando tu magis iudicem te nostri constitueris*.

Non dubium est quin in Stephani papæ primordiis, ac pace sub Valeriano vigente Cyprianus epistolas LXVII. & LXVIII. scripserit. Sexagesimæ septimæ hæc fuit occasio. Marcianus Arelatensis episcopus, cum se Novatiano adjunxisset atque ab Ecclesiæ catholicæ unitate discessisset, servis Dei poenitentibus & dolentibus, & Ecclesiam lacrymis & gemitu & dolore pulsan- tibus divinæ pietatis subsidia claudebat; & cum ab episcopis nondum abstentus videretur, jactabat se & prædicabat quod Novatiano studens & ejus perviciam sequens a communione se episcoporum segregasset. Scripsit ea de re semel & iterum ad Cyprianum Faustinus Lugdunensis. Ejus litteris acceptis Cyprianus scribit ad Stephanum papam, eumque etiam atque etiam hortatur ut plenissimas litteras in provinciam & ad plebem Arelate consistentem dirigat, quibus abstento Marciano alius in ejus locum substituatur; & cum multi ex fratribus annis superioribus sine pace excefferint, vel cæteris subveniatur qui supersunt, qui & diebus ac noctibus ingemiscunt. Rogat etiam ut sibi significet quis in locum Marciani Arelate fuerit substitutus, ut sciat ad quem fratres dirigere & cui scribere debeat. Hanc epistolam Cypriano Launoius abjudicavit, sed ejus opinio sic inter eruditos explosa est, ut actum agat qui eam refellere velit.

Circa idem tempus alia res in Hispaniis gesta caritatem Cypriani, quæ Africæ finibus non continebatur, ad succurrendum exteris ecclesiis commovit. Duo episcopi, Basilides & Martialis, ob gravissima delicta depositi sacerdotium jure ablatum sibi vindicare audebant. Uterque nefando idololatriæ libello contaminatus; Basilides adhuc insuper præter libelli maculam, cum in infirmitate decumberet, in Deum blasphemaverat, & se blasphemasse confessus fuerat, & episcopatum pro conscientiae suæ vulnere sponte deponens

ad agendam poenitentiam conversus fuerat, Deum deprecans, & satis gratulans si sibi vel laico communicare contingeret. Martialis quoque præter gentilium turpia & lutulenta convivia in collegio diu frequentata, & filios in eodem collegio exterarum gentium more apud profana sepulcra depositos & alienigenis conscriptos, actis etiam publice habitis apud procuratorem ducenarium obtemperasse se idololatriæ & Christum negasse contestatus fuerat. Cum uterque ob hæc & multa alia delicta depositus fuisset; Basilides, cujus in locum Sabinus de universæ fraternitatis suffragio & de episcoporum judicio substitutus fuerat, Romam pergens Stephanum longe positum & gestæ rei ac veritatis ignarum fefellit, ut exambiret reponi se injuste in episcopatum de quo fuerat jure depositus. Nominatim non dicit Cyprianus Martialem quoque Romam contendisse; sed id satis indicat cum ait: *Sed nec Martiali potest profuisse fallacia, quominus ipse quoque delictis gravibus involutus episcopatum tenere non possit*.

Videntur episcopi nonnulli in Hispania depositis illis episcopis favisse, sed ecclesiæ Legionis & Asturicæ & Emeritæ scripserunt ea de re ad episcopos Africanos, ac legatos miserunt Sabinum & Felicem, quos probabile est in Basilidis & Martialis locum substitutos fuisse. Alius Felix de Cæsaraugusta, quem Cyprianus fidei cultorem ac veritatis defensorem vocat, litteris suis confirmavit quidquid ecclesiæ illæ scripserant ac legatis mandaverant. Lectæ sunt litteræ & auditi legati in concilio XXXVII. episcoporum. Cyprianus qui præerat & alii episcopi responderunt per epistolam LXVIII. Basilidis non tam abolita esse quam cumulata delicta, nec rescindi posse ordinationem jure perfectam; neque etiam Martiali fallaciam prodesse posse: frustra tales episcopatum sibi usurpare conari, cum manifestum sit ejusmodi homines nec Ecclesiæ Christi præesse posse, nec Deo sacrificia offerre debere. Indignationem suam significant adversus episcopos qui depositis collegis favebant, ac plebi ipsi denuntiant cum talibus communicandum non esse, eorumque contactibus pollui qui cum illis illicita communicatione miscentur. Quæ quidem sententia non modo habenas non laxat licentiæ populari; sed etiam eam refrenat, ne arbitrato suo judicium de episcopo suo ferat, aut legitime ordinatum ab aliis episcopis rejiciens, aut legitime depositum retinens.

XXIX. *Dissensiones de baptismo exortæ anno 253. exeunte: ac S. Stephanus ante cum Orientalibus quam cum Afris certavit.*

Tandem differendo pervenimus ad celeberrimam illam de hæreticorum baptismo controversiam, in qua non parva hæreticorum aut schismaticorum manus universæ Ecclesiæ bellum indixit, sed insignes ecclesiæ, Africa, Cappadocia, Cilicia & finitimæ provinciæ de re longe gravissima cum aliis ecclesiis decertarunt. Etsi autem in ipso dissensionis incendio luctuosa rerum facies exstitit; tamen ex commodis, quæ in Ecclesiam ex hac controversia fluxerunt, facile perspicitur eam Christo providente & dispensante natam fuisse, non solum ut res tanti momenti conflato & conspiranti omnium consensu aliquando firmaretur, sed etiam ut haberent posterius quid in ejusmodi dissensionibus

sionibus imitarentur. Nam baptismi hæreticorum defensores fraternæ caritatis fœdus non ruperunt cum iis, a quibus maximam sacramentis injuriam fieri videbant; isti autem & cum iis quos ne baptismo quidem initiatos putabant, & cum iis qui baptismum morientibus infantibus denegare, & Eucharistiam non baptizatis porrigere videbantur, communicare non dubitarunt. Initium dissidii refert Tillemontius ad annum 256. quamvis non improbet Pearsonium qui primum Carthaginense concilium autumnus anni 255. habitum putat. Uterque prius in Africa quam in Oriente pugnatum opinatur. Qui Stephanum anno 255. obiisse volunt, dissidium citius exarsisse contendunt. Quamvis autem gravibus de causis Stephanum Tillemontius & Pearsonius anno 257. obiisse existiment, videntur tamen dissensionis primordia nimium sero collocare. Probare aggrediar controversiam anno 253. exeunte cœpisse agitari, citiusque Stephanum cum Orientalibus quam cum Afris decertasse.

1º. Cur de baptismo disputari cœptum esse putem anno 253. auctor est Eusebius qui conceptis verbis declarat lib. 7. c. 4. Dionysium in litteris ad Stephanum de baptismo scriptis indicasse *omnes ubique ecclesias, mollito jam persecutionis furore, Novati turbulentam novitatem detestantes inter se pacem iniisse*. Vix ergo desierat persecutio, cum exortam de baptismo controversiam sedare Dionysius conaretur. Porro cum persecutio anno 253. sedata fuerit mense Maio, Dionysius de baptismo ad Stephanum serius hoc anno exeunte scripsisse non videtur. Censet Pearsonius, non improbane Tillemontio, erratum esse Eusebii, qui quod dixerat Dionysius de pace post dissensiones a Novatianis excitatas constituta, id de pace persecutionibus ethnicorum succedente dictum crediderit. Sed ut Eusebius tam oscitanter hallucinatus dicatur, gravem aliquam causam subesse oportet. Distinguit accurate persecutionis furorem a turbulenta novitate, & pacem inter ecclesias initam a mollito persecutionis furore. Quis ergo credat in epistola Dionysii nihil omnino de sedata persecutione dictum fuisse, quamvis id Eusebius legisse se testetur? 2º. Dionysius in eadem de baptismo epistola nuntiabat Stephanum, ut eventum omnino recentem, sedatos esse motus, quos Novatiani hæresis in Oriente excitaverat. Sed si cum hujus dissensionis fine conjuncta sunt controversiæ de baptismo primordia, serius anno 253. poni non debent. Sic enim de sedata dissensione loquitur Dionysius, ut id non multo post persecutionem contigisse videatur. Quod enim ait *omnes ubique antistites unum idemque sentire, & ob pacem insperato factam incredibiliter letari*, satis indicat malum antequam radices ageret compressum fuisse, & pacem sancitam, cum metueretur ne dissensio ingravesceret. At si usque ad annum 256. decertatum fuisset in Oriente de Novatianorum sententia, non videtur incendium multa die confirmatum sic exstingui potuisse, ut nihil omnino ne fumi quidem superesset. Huc accedit auctoritas Cypriani, qui in epistola ad Stephanum circa an. 254. scripta testatur Novatianum *nuper retusum & refutatum & per totum orbem a sacerdotibus Dei abstentum*. Si ergo totus orbis in damnando Novatiano jam tum consenserat; epistola Dionysii quæ hunc episcoporum antea diffi-

dentium consensum nuntiabat, ad annum 256. revocari non potest. Aliud argumentum in eandem sententiam suppeditat, quod secundo loco probandum suscepimus, citius in Oriente, quam in Africa decertatum. Neque enim si dissensio ante in Oriente quam in Africa exorta est, serius collocari poterit anno 254. aut exeunte 253.

Illud autem dissidium prius in Cappadocia, Cilicia & finitimis provinciis quam in Africa exarsisse patet ex his Firmiliani in Stephanum dictis: *Quid humiliter aut lenius quam cum tot episcopis per totum mundum dissensisse: pacem cum singulis vario discordiæ genere rumpentem, modo cum Orientalibus, quod nec vos latere confidimus, modo vobiscum qui in meridie estis?* p. 150. Præclare observat Tillemontius dissidium Stephani cum Orientalibus, quod Firmilianus commemorat, non de Novatiani schismate, ut existimavit Lombertus, sed de baptismo natum fuisse. Nam compressum fuit in Oriente hoc schisma initio pontificatus Stephani; nec Orientales, in his Firmilianus, minus studii, quam ipse Stephanus adhibuere in hoc exstinguendo schismate; nedum pax inter eos & Stephanum rumpetur. Perpauci huic schismati favebant, idque Antiochiæ, ut patet ex epistola Dionysii ad Cornelium apud Euseb. lib. 6. cap. 46. Loquitur ergo Firmilianus de baptismo. Illud autem ex ejus verbis colligitur non eodem tempore Stephanum cum Orientalibus & Afris decertasse, sed variis temporibus & modis; ac res Orientis lenius se habuisse, tum cum in Africa majorem in modum turbarentur. Hinc idem Dionysius in epistola, quam mortuo Stephano ad Philemonem presbyterum Romanum scripsit, deprecatorem se pro Afris solis interponit; atque ut Romanos demittiget, demonstrat apud Euseb. Hist. l. 7. c. 5. *non ab Afris solis hunc morem tunc primum inductum fuisse, sed idem antea ab Orientalibus in conciliis statutum; quod quidem perabsurdum videretur, si istis Roma placatior quam Afris non fuisset*. In epistola autem ad Xystum de Stephano ejusque cum Afris concertatione differens aiebat, *prius illum ad se scripsisse de Heleno & de Firmiliano, ac de omnibus denique sacerdotibus per Ciliciam, Cappadociam cunctasque finitimas provincias constitutis; sese ob eandem causam ab illorum communione discessurum, eo quod, aiebat, hæreticos rebaptizarent*. Illud prius argumento est Stephanum ante de eodem hæreticorum baptismo cum Cilicia & finitimis provinciis, quam cum Africa pugnasse; & cum apud Dionysium de Heleno & Firmiliano graviter quereretur, nondum Cyprianum & Africanos episcopos illi in offensionem venisse. Quod autem addebat Dionysius, *de his omnibus ego ad illum scripsi orans atque obtestans*; quis ex his verbis non colligat epistolam illam, quam teste Eusebio unam ad Stephanum scripsit, non Afrorum, ut opinati sunt Tillemontius & Pearsonius, sed eorum causam scriptam fuisse, de quibus Stephanus scripserat, nempe Heleni & Firmiliani, qui proinde illius opera & commendatione prius usi sunt quam Afri. Illud etiam in ea quam refellimus opinione occurrit incommodi, quod nimium multi eventus a Tillemontio & Pearsonio intra annum concluduntur, tres synodi Carthaginenses; tot Cypriani epistolæ, Stephani litteræ ad Dionysium & ad Cyprianum, ejusque modo cum Orientalibus,

modo cum Afris dissensiones. Longe satius est hanc rerum gestarum varietatem temporibus distinguere.

Sed forte objicietur quod ait Eusebius lib. 7. c. 3. *ὁ πρῶτος τῶν τότε Κυπριανός, &c.* Primus eorum, qui tunc exstiteret, Cyprianus Carthaginensis episcopus hæreticos non nisi per baptismum ab errore prius purgatos admittendos esse censuit. Gerardus Joannes Vossius, & Valesius Eusebium erroris accusant: sed Pearsonius etsi recte observat adversus Valesium hæc Eusebii verba *ὁ πρῶτος τῶν τότε* ita reddenda esse, primus eorum, qui tunc exstiteret, non autem ut Valesius, primus omnium; parum tamen in Eusebio purgando promovit. Nam cum Firmilianus Cyprianum æqualis hæreticorum baptismi longe ante Cyprianum rejecerit in concilio Iconiensi, cui se interfuisse testatur in epistola ad Cyprianum; æque Eusebius erroris arguetur, sive omnium, sive æqualium primum hæc statuisse Cyprianum dixerit. Longe ergo probabilius idcirco primas Cypriano deferri, quia plurimum ponderis huic sententiæ addidit, eique multo celebrior exstitit, quam Orientalibus, cum Stephano controversia.

XXX. Ordo & series rerum in Africa gestarum anno 255. & 256. usque ad concilium tertium Carthaginense.

De initiis hujus dissensionis in Africa non valde laborandum; nam tota res in conjecturis posita. Pearsonius primum concilium Carthaginense revocat ad autumnum anni 255. Tillemontius, qui omnia intra spatium anni 256. concludit, non improbat Pearsonium; nec forte improbetur si quis ab ipso anni 255. initio controversiam deducat. Hoc tantum statuere possumus prius inter se decertasse Afros quam cum Stephano. In epistola ad Numidas refelluntur qui hæreticos asserunt. Tangit eosdem Cyprianus in epistola ad Quintum. *Nescio etenim, inquit, qua præsumptione ducuntur quidam de collegis nostris, ut putent eos qui apud hæreticos tincti sunt, quando ad nos venerint, baptizari non oportere.* Nec tamen hac institutorum varietate pax & gratia dissiluisse, ut ex epistola ad Stephanum perspicitur. *Cæterum scimus, inquit Cyprianus, quosdam quod semel imbiberint nolle deponere, nec propositum suum facile mutare, sed salvo inter collegas pacis & concordie vinculo quædam propria, quæ apud se semel sint usurpata, retinere.* Nonnullos ex Africa episcopos petere videntur hæc Cypriani verba in ep. ad Jubaianum: *Et nunc apud quosdam de nostris hæreticorum baptismum occupatum asseritur.* Per eundem Jubaianum venit in Cypriani manus epistola adversus rebaptizantes scripta. Sed ea nec a Stephano papa, nec ab ullo ex transmarinis episcopis, (tunc enim recta via Carthaginem ad Cyprianum pervenisset) sed ab Afrorum aliquo videtur elucubrata. Ipse etiam Jubaianus non omnino assentiebatur Cypriano, sed aversum rebaptizationi animum significabat, quia Novatianenses, si quos ex catholicis in partes suas allicerent, horrendo eos scelere rebaptizabant.

Decem & octo episcopi Numidæ occasionem Cypriano primi dederunt sententiæ suæ palam & aperte prædicandæ. Etsi enim baptismi ab hæreticis administratum rejicere solebant, tamen cum synodus Carthagine haberetur, consulendam illam duxerunt

de iis qui apud hæreticos & schismaticos baptizari videntur, an ad Ecclesiam catholicam, quæ una est, venientes baptizari debeant. Cyprianus & alii episcopi, numero xxxi. ut patet ex titulo epistolæ lxx. laudant Numidas quod & ipsi veritatem & firmitatem catholicæ regulæ teneant, seque illis assentiri profitentur neminem foris baptizari extra Ecclesiam posse. Non multo post consultus eadem de re Cyprianus a Quinto in Mauritania episcopo per Lucianum presbyterum, scripsit ad eum epistolam lxxi. atque ut sciret, quid nuper in concilio cœpiscopi cum compresbyteris qui aderant, censuissent, ejusdem epistolæ exemplum illi misit.

Neque etiam multum effluxit temporis inter hanc epistolam & concilium secundum Carthaginense, in quo multa quidem prolata atque transacta sunt, sed illud imprimis, quod Stephano papæ Cyprianus lxx. episcoporum qui cum ipso federant nomine perscribit, eos qui apud hæreticos vel schismaticos tincti sunt, redeuntes ad Ecclesiam baptizari oportere. Id Cyprianus testatur diligenter nuper expressum fuisse cum in epistola ad Quintum, tum in litteris ad episcopos Numidas. Utriusque epistolæ exemplum mittit Stephano cum epistola lxxii. Addit in eodem concilio statutum esse consensu & auctoritate communi ut etiam si qui presbyteri aut diaconi, qui vel in Ecclesia catholica prius ordinati fuerint, & postmodum perfidi ac rebelles contra Ecclesiam steterint, vel apud hæreticos a pseudoepiscopis & antichristis contra Christi ordinationem profana ordinatione promoti sint, & contra altare unum atque divinum sacrificia foris falsa ac sacrilega offerre conati sint, eos quoque hac conditione suscipi cum revertuntur, ut communicent laici, & satis habeant quod admittuntur ad pacem qui hostes pacis exstiterint, nec debere eos revertentes ea apud nos ordinationis & honoris arma retinere, quibus contra nos pugnaverint.

Ad hoc tempus referre cogor legationem episcoporum, quos concilium Africanum ad Stephanum misit. Hos legatos episcopos, ait Firmilianus, sic suscepit Stephanus, ut eos nec ad sermonem saltem colloquii communis admitteret, adhuc insuper... præciperet fraternitati universæ ne quis eos in domum suam reciperet, ut venientibus non solum pax & communio, sed & tectum & hospitium negaretur, p. 150. Queritur etiam Firmilianus, quod Cyprianum Stephanus pseudochristum & pseudoapostolum & dolosum operarium diceret, p. 151. Hæc profecto incredibilia essent, nisi niterentur duorum hominum testimonio, quibus fides derogari non possit, Firmilianum dico & Cyprianum, qui Firmiliani epistolam latine reddidit, aut saltem auctoritate sua evulgavit. Sed examinanda nobis sunt singula Firmiliani verba, tum ne illius querelis, quæ sua sponte satis graves sunt, aliquid addatur; tum ut quo tempore & modo hæc acta sint dijudicemus.

Illud primo perspicere mihi videor hos legatos non maxima celeritate venisse, sed famam eorum adventus prænuntiam fuisse. Vetuit enim Stephanus ne quis eos domo exciperet, ut venientibus non solum pax & communio, sed & tectum & hospitium negaretur. Non dum ergo venerant, cum hæc Stephanus ediceret, cui spatium dederunt tum de ipsorum adventu, tum de rebus in concilio gestis cognoscendi. Atque inde colligo hanc legationem non posse ad tertium concilium

lium Carthaginense referri, quamvis Tillemontio secus videatur. Constat enim Rogatianum a Cypriano in Cappadociam missum non fuisse, nisi postquam legati episcopi Roma reversi sunt. Sed cum concilium tertium Carthaginense calendis Septembris celebratum fuerit, ac Rogatianus, teste Firmiliano, redire festinaverit, quia hibernum tempus urgebat; quomodo fieri potuit, ut post concilium episcopi legati Romam irent ac redirent, ac post eorum reditum Rogatianus in Cappadociam missus redeundi ante hiemem spatium haberet? Fatetur Tillemontius hæc non facile fieri potuisse; sed tamen non repugnare contendit, posito videlicet utramque legationem itum & reditum accelerasse. At videmus episcoporum, qui Romam missi sunt, adventum non valde celerem sed potius tardum exstitisse; quod quidem si animadvertisset Tillemontius, credo aliter iudicatum fuisse. Præterea cum Stephanus in epistola ad Cyprianum, quæ ante concilium tertium missa est, abstinendos putet rebaptizantes; valde dubito an hoc concilium legatos episcopos ejusmodi periculo exposuisset, ut eis Romæ communicatio negaretur. Probabilius ergo est legationem post secundum concilium missam fuisse.

Illud etiam ex verbis Firmiliani deduci potest, editum Stephani non omnino in rem collatum fuisse. 1º. Incredibile est in tam sancta ecclesia commissum, ut legati episcopi negatum a fratribus hospitium apud infideles quærent. 2º. Distinguit Firmilianus tectum & hospitium a pace & communione & sermone colloquii communis: declarat conceptis verbis episcopos *nec ad sermonem saltem colloquii communis* admissos fuisse: quod autem spectat ad tectum & hospitium, minas tantum & iussa exprobrat, non rem ipsam, quam tamen non videtur omisurus fuisse, si hoc etiam humanitatis officio caruissent. 3º. Verisimile est in ecclesia Romana, quæ sanctis presbyteris abundabat, aliquos tunc exstitisse, qui se Stephanum inter & Cyprianum medios interponerent; ac si minus impetrarent a Stephano, ut legatos ad communionem & colloquium admitteret, saltem eum deterrent, quominus hospitio eos excipi vetaret. Neque enim aptiori tempore collocare possumus quod ait Dionysius apud Euseb. Hist. lib. 7. c. 5. in epist. ad Xystum: καὶ τοῖς ἀγαπῶ-
τοῖς δὲ ἡμῶν καὶ συμπαροῦσιν Διονυσίῳ καὶ Φιλήμονι, συμψήφοις πατέρεσιν Στεφάνῳ γενόμενοις, καὶ αὐτῶν μοι γράφουσι· πατέρεσιν ἡμῶν ὀλίγα, καὶ ἡμῶν δὲ διὰ πλεονων ἐπέγραψα. *sed et carissimis fratribus et compresbyteris Dionysio ac Philemoni, qui prius Stephano assensu fuerant, deque iisdem rebus ad me scripserant, antea quidem breviter, nunc vero pluribus verbis scripsi.* Liqueat ex his verbis Dionysium & Philemonem, cum antea in omnibus Stephano assentirentur, postea ab eo aliqua in re dissensisse. Perabsurde autem Launoïus tom. 8. p. 603. ex his concludit hos duos presbyteros, cum antea baptismum ab hæreticis datum non rejicerent, postea in Cypriani sententiam concessisse. Perpaucos fore arbitror, qui Launoïi conjecturam non explodant. Non enim hic tam agitur de dogmate, quam de dogmatis defendendi ratione: nec Stephani doctrinam improbat Dionysius, quippe cum illam ipse sequeretur; sed in eo lenitatem & animi modera-

tionem requirit. Quapropter cum ait Dionysium & Philemonem Stephano prius assensisse, deque iisdem rebus ad se scripsisse; id accipi debet de hac Stephani sententia, non communicandum esse cum Heleno & Firmiliano, & aliis rebaptizantibus; quæ præcipua fuit & discordiarum origo, & curarum ac sollicitudinum Dionysii materia. Quod si Stephani agendi rationem Dionysius & Philemon probare aliquando desierunt, tum maxime videntur id fecisse, cum eum ad extremas illas discordiæ significationes efferri viderunt; nec immerito eorum sapientia mitigatum existimamus editum Stephani, quod ne ipse quidem Firmilianus ad exitum perductum fuisse dicit, ut legatis episcopis tectum & hospitium negaretur.

Jam vero Tillemontii rationibus non difficile est respondere. Verisimile esse non putat Stephanum ad primum decreti Africani nuntium tam vehementer exarsisse. Sed hæc difficultas, quæ Tillemontio dissensionem in Africa inceperat existimanti magna videbatur, ex his quæ de Oriente diximus evanescit. Nec jam mirum est si Stephano, his quæ ipsi cum Asiaticis intercesserant accenso, novas faces doloris Africana decreta admoverunt.

Quærit etiam Tillemontius cur Stephanus ad Cyprianum scripserit, si legatos nec ad communionem, nec ad colloquium admisit. At minime repugnat ut duo illi, quos diximus, presbyteri a sancto pontifice impetrarent, ut saltem ad Cyprianum scriberet. Quamquam Stephanus, cum his in litteris rebaptizantes abstinendos putet, non multum videtur a sua in legatos agendi ratione discedere.

Illud etiam argumenti loco sumit Tillemontius, quod Cyprianus in concilio tertio Carthaginensi nihil de his in legatos injuriis dixerit: unde scriptor doctissimus concludit legationem post concilium tertium collocandam esse. Sed hoc silentium lenitati, quæ summa fuit in Cypriano,tribuendum. In litteris autem ad Pompeium, in quibus Stephani epistola refellitur, nonnulla S. martyri durius in Stephanum dicta exciderunt, quæ in tanta animi moderatione conceptum ex maximis contumeliis dolorem indicant. Idem probant hæc verba ex epist. ad Jubaianum quæ ante concilium tertium ac non multo post secundum scripta est; *cur prævaricatores veritatis*, inquit p. 132. *cur proditores unitatis existimamur?*

Legationem proxime sequuta est epistola ad Jubaianum episcopum. Is consuluerat Cyprianum de baptismo ab hæreticis dato, simulque miserat epistolam non a se sed ab alio scriptam adversus sententiam Cypriani. Refellit hanc epistolam Cyprianus, & summo studio colligit quidquid ad causæ suæ defensionem valere existimabat, servata semper animi moderatione & caritate qua nihil antiquius habebat. Mittit etiam Jubaiano exemplum epistolæ ad Numidas & ad Quintum, ac forte etiam proximæ synodi decreta, de qua sic loquitur: *Et nunc quoque cum in unum convenissemus tam provinciæ Africæ quam Numidiæ episcopi numero septuaginta et unus, hoc idem de nunc sententia nostra firmavimus*, p. 129. Ex quibus patet hanc epistolam non multo post concilium scriptam fuisse; sed tamen postquam a Stephano litteræ venissent. Nam in ep. ad Stephanum testatur Cypria-

nus nonnullos à se dissentire, *sed salvo inter collegas pacis & concordiae vinculo.* Contra in ep. ad Jubaianum ait pag. 129. *cur pravaricatores veritatis, cur proditores unitatis existimamur?* pag. 132. Jam tum ergo desiderabat in adversariis suis pacis & concordiae studium, quod scribens ad Stephanum laudaverat.

Misit Jubaiano aliud munus, libellum de bono Patientiae, de quo sic loquitur pag. 137. *Servatur a nobis patienter & leniter caritas animi, collegii honor, vinculum fidei & concordia sacerdotii. Propter hoc etiam libellum de bono Patientiae, quantum valuit nostra mediocritas permittente Domino & inspirante conscripsimus, quem ad te pro mutua dilectione transmifimus.* Præclare observarunt eruditi viri tam attemperate scriptum esse hunc librum, ut controversiam, quæ tunc fervebat, non magis attigerit Cyprianus, quam si nulla prorsus exstitisset. Non multo post alium librum de Zelo & Livore scripsit eodem consilio. Uterque recensetur a Pontio post librum de Opere & Eleemosyna.

Cum litteræ Stephani in Africam perlatae fuissent, Pompeius Sabratenfis episcopus, idem, ut verisimile est, qui ordinationi S. Cornelii interfuerat, significavit Cypriano cupidum se esse epistolæ Stephani videndæ. Morem ei gerit Cyprianus, atque hanc epistolam refellit paulo commotior, quod Stephanus *sacerdotes Dei veritatem Christi & Ecclesiæ unitatem tuentes abstinendos* putaret, ep. LXXIV. Simul Pompeio misit exempla aliarum epistolarum, in quibus de baptizandis hæreticis differuerat.

Liber de Baptismo hæreticorum, cujus auctor episcopus erat, ut alias probabimus, tam indignis conviciis Cyprianum appetit, ut scriptum esse non dubitem post illud tempus, quo Cyprianus ad Stephanum scribens, iis a quibus dissentiebat, servatæ caritatis & concordiae testimonium tribuebat.

Scripta etiam epistola LXXVI. ad Magnum, postquam disputationis æstus nonnullos ex Cypriani adversariis in convicia & maledicta abripuerat. Quod enim eos *pertinaces & indociles* vocat; quod ait *pravaricatores fidei atque Ecclesiæ proditores intra ipsa septa Ecclesiæ contra Ecclesiam stare*; declarat hæc oratio illius dolorem, quod animi moderationem, & unitatis studium, cui maxime consultum volebat, in omnibus adversariis non reperiret. Hanc tamen epistolam Baronius & Pearsonius primam omnium de baptismo scriptam volunt, quia in ea Cyprianus priores epistolas non commemorat. Sed ne hæc quidem epistola in litteris ad Quintum & Jubaianum & alios memoratur. Præterea videtur Magnus, ut observat Tillemontius, priores epistolas Cypriani notas & perspectas habuisse; assentiebatur enim ei in omnibus, ac unus tantum illius animo scrupulus insidebat, an inter cæteros hæreticos ii, qui a Novatiano veniebant, baptizandi essent.

Quæsierat etiam Magnus quid Cypriano de illis videretur, *qui in infirmitate & languore gratiam Dei consequuntur, an habendi sint legitimi Christiani*, eo quod aqua saluari non loti sint sed perfusi. Respondet Cyprianus ejusmodi homines legitimos esse Christianos, ac parvi referre quod perfusi aut aspersi fuerint. Sic autem eos carpit, qui baptisma hæreticorum probabant, & baptismo ecclesiastico majestatem suam &

sanctitatem derogabant, ut Romanam ecclesiam non obscure designet, in qua notum est Clinicos a clero exclusos fuisse.

XXXI. *De concilio tertio Carthagenensi. Mittit Cyprianus Rogatianum diaconum ad Firmilianum. De epistola Firmiliani ad Cyprianum.*

Immoderata adversariorum studia justissimam metuendi causam attulerant Cypriano, ne quid vulneris unitati Ecclesiæ inureretur. Quare ut tanto malo occurrat, frequentius quam antea concilium cogit, & cum episcopis nonnullis exterarum gentium consilia fovendæ pacis & unitatis conjungit.

Quo autem anno habita sit hæc synodus operæ pretium est inquirere. Tota res pendet ex morte Stephani papæ. Nam cum nemo dubitet quin die 2^a. Augusti obierit; necesse est ut concilium Carthagenense tertium, quod eo adhuc vivente calendis Septembris habitum est, uno ante illius mortem anno habitum dicatur. Satis autem inter omnes convenit Stephanum ordinatum fuisse anno 253. sed alii duos tantum annos sedisse, & anno 255. mortuum esse existimant: alii quatuor ei pontificatus annos tribuunt, ejusque mortem referunt ad annum 257. Posterior sententia, quam Tillemontius & Pearsonius sequuti sunt, solutior & explicatior videtur. Nam si mors Stephani referatur ad an. 255. concilium tertium Carthagenense referendum erit ad calendas Septembris anni 254. simulque concurrent Stephani cum Afris & cum Orientalibus concertationes, quas temporibus divisas esse probavimus. Huc accedunt rationum momenta, quibus Tillemontius & Pearsonius nituntur; illud imprimis, quod Firmilianus in epistola ad Cyprianum testetur *ante viginti & duos fere annos temporibus post Alexandrum imperatorem multas accidisse calamitates per Cappadociam & per Pontum, ut ex hoc persecutio quoque gravis adversum nos Christiani nominis fieret.* Quamobrem cum Alexander mortuus sit anno 235. annus ab ejus morte vigesimus secundus idem prorsus ac 256. ac proinde hoc maxime anno fervebat dissidium de baptismo, nondumque Stephanus obierat. 2°. Si mortuus fuisset Stephanus anno 255. quomodo Cyprianus, qui anno 258. idibus Septembris vitam pro Christo profudit, tandiu conticuisset in re tanti momenti? Nihil enim per totum illud tempus assignari posset, quod ab eo aut ad causæ suæ defensionem, aut ad rerum pacificationem factum diceretur. Sed si controversia de baptismo ad annum 256. referatur, non valde mirum videbitur, quod Cyprianus post tertium Carthagenense concilium, post scriptas ad Firmilianum litteras conticuerit; quia persecutio, quæ cum anno 257. incoepit, his rebus agitando locum non relinquebat. 3°. Pluribus argumentis probat Tillemontius S. Stephanum martyrem obiisse; & cum persecutio non exarserit nisi anno 257. inde concludit sancti illius papæ mortem adensem Augustum ejusdem anni referendam esse, ac proinde concilium Carthagenense tertium, quod eo adhuc vivente celebratum est, & litteras Cypriani ad Firmilianum, quæ pariter sub hoc pontifice scriptæ sunt, ad annum 256. pertinere.

Præcipuæ difficultates, quæ hanc Tillemontii & Pearsonii

Pearsonii sententiam obstruebant, solvi posse videntur ex his quæ modo observavimus de dissensione serius in Africa quam in Oriente exorta. Hac enim notata distinctione nihil jam officit auctoritas Eusebii, nec necesse est accurato scriptori nævum absurdum affingere. Fatetur Tillemontius non facile explicari posse, cur Dionysius Alexandrinus, si Xystus ne toto quidem anno præfuit, tres tamen ad eum litteras dederit, idque persecutionis & exilii molestiis detentus; cum ad Stephanum illius decessorem, sub quo acriores erant discordiæ, semel tantum scripsisset. Hæc difficultas, quæ prima specie de Stephani annis aliquid demendum & Xysto addendum suadet, non leviter imminuitur, si Dionysius de rebus Orientalibus ad Stephanum, ac postea de Africanis ad Xystum scripsisse dicatur. Nam cum dissidium Stephani cum Orientalibus non illud quidem compositum fuisset, sed tamen demitigatum, ac istis consuetudinem suam pacifice retinentibus bellum, ut ita dicam, in Africam postea translatum fuisset; minime mirum si Dionysius non amplius ad Stephanum scripsit, nec ante studium suum ad res pacificandas exsuscitavit, quam de rebus Afrorum, qui illius opem fortasse serius implorarunt, certo cognovisset.

Exstant acta hujus tertii concilii Carthaginensis, cui adfuerunt ex provincia Africa, Numidia & Mauritania episcopi LXXXV. vel etiam LXXXVII. si numerentur duo absentes, Pompeius Sabratenfis & Dioga Leptimagnensis, qui vices suas Natali ab Oëa commiserant. Cum ergo in unum convenissent calendis Septembris cum presbyteris & diaconis, præsentem etiam plebis maxima parte, lectæ sunt litteræ Jubaiani ad Cyprianum, item Cypriani ad Jubaianum, & quas postmodum Cypriano Jubaianus rescripserat. Tum Cyprianus hortatus est ut sententiam libere ac pacifice dicerent, *neminem judicantes, aut a jure communionis aliquem, si diversum senserit, amoventes. Neque enim quisquam nostrum, aiebat, episcopum se esse episcoporum constituit, aut tyrannico terrore ad obsequendi necessitatem collegas suos adigit*, quibus verbis Stephanum notari observat Baronius. Idem omnes uno ore pronuntiarunt, ac ultimus omnium Cyprianus sententiam suam in epistola ad Jubaianum plenissime expressam fuisse declaravit.

Stabilitam hoc consilio inter Afros unitatem novis præfidiis communire statuit Cyprianus. Rogatianum diaconum misit cum litteris ad Firmilianum, quibus eum de dissensione cum Stephano certiore faciebat. Videtur etiam misisse quæ de baptismo hæreticorum ad alios scripserat; nam Firmilianus laudat illius adversus Stephanum responsa, ac nonnulla refert quæ in epistola ad Jubaianum leguntur. Pergrata acciderunt Firmiliano scripta Cypriani, quæ quidem se quasi sua propria suscepisse testatur, nec in transcurso legisse, sed sæpe repetita memoriæ mandasse. Sic autem respondet Cypriano, ut quæ ab ipso dicta fuerant, retexat ad confirmandam veritatem, & quædam addat ad cumulandam probationem. Sed raptim scribenti multa in Stephanum iracundius dicta exciderunt, quæ fortasse pro eximia animi moderatione Firmilianus emendasset, nisi spatium relegendæ, ut par erat, epistolæ Rogatianus moræ impatiens eripuisset. Hæc autem

Firmiliani epistola, quæ Latine reddita exstat inter Cyprianicas septuagesima quinta, sic Cypriani stilum redolet, ut non alium interpretem habuisse videatur.

Fidus interpres græcæ linguæ ingenium nonnullis in locis retinuit. Paulo post initium p. 143. *Contristantur (angeli) quando vident diversas quorundam mentes & scissas voluntates, quasi non tantum unum & eundem Deum simul invocent, sed separatis & divisim ab invicem nec confabulatio jam possit esse aut sermo communis*, id est, quasi non tantum unum & eundem Deum simul non invocent; quæ postrema negatio nonnumquam omittitur apud Latinos sed sæpius apud Græcos. Pag. 145. *Nisi si his episcopis quibus nunc minor fuit Paulus*; legendum putavit Pamelius *de quibus nunc*, sed manifestus est Hellenismus, *τοῖς νῦν ἑπισκόποις τοῖς νῦν*, his episcopis nunc existentibus. Facilius Hellenismus deprehenditur in his verbis pag. 147. *Idem error est, demonum fallacia ipsa est*, id est eadem.

Narrat Firmilianus pag. 146. historiam mulieris a dæmone afflatæ, quæ etiam hoc frequenter ausa est, *ut & invocatione non contemptibili sanctificare se panem, & Eucharistiam facere simularet, & sacrificium Domino (non) sine sacramento solitæ prædicationis offerret, &c.* Legit Rigaltius, cujus nota in edit. Oxon. apponitur, *solitæ precationis*. At nihil prorsus mutandum; hæc enim accurate de Græcis expressa sunt. Preces in sacrificio fieri solitæ vocantur apud Basil. ep. CCXLI. *ἐκκλησιαστικὰ κηρύγματα*, prædicationes ecclesiasticæ.

Cum existimaret Firmilianus adversarios suos in baptismo foris ab adultis suscepto Christi gratiam agnoscere, sic eos refellit pag. 147. *Nam si non mentitur Apostolus dicens: Quotquot in Christo tincti estis, Christum induistis; utique qui illic in Christo baptizatus est, induit Christum: si autem induit Christum, accipere potuit & Spiritum sanctum, qui a Christo missus est, & frustra illi venienti ad accipiendum Spiritum manus imponitur: nisi si a Christo Spiritum induit, ut apud hæreticos sit quidem Christus, non sit autem illic Spiritus sanctus. Illud nisi si a Christo Spiritum induit, idem valet ac post Christum; nec probabilis est conjectura Cauchii & Pamelii qui legendum putant, Nisi si a Christo Spiritum non induit.*

Alium locum longe difficiliorem emendare conabor. De iis qui foris baptizati sine novo baptismo in Ecclesia obierunt, sic statuit Firmilianus pag. 149. *Si de sæculo excesserunt, in eorum numero qui apud nos catechizati quidem sunt, sed priusquam baptizarentur obierunt, habentur. Non modo dicunt emolumentum veritatis & fidei, ad quam relicto errore pervenerant, etsi consummationem gratiæ consequuti non sunt morte præventi. Existimat Rigaltius verbum habent reponendum post habentur, & sic emendat: Habent, non modo discunt emolumentum veritatis & fidei: sed multo aptius legi posset, Habent non modicum emolumentum, pro non modo dicunt aut non modo discunt.*

XXXII. *Nonnullæ observationes adduntur in hanc de baptismo controversiam.*

Quid in hac causâ deinceps Stephanus ac Cyprianus egerint, nullo prorsus exstat monumento. Forte persecutio, quæ paucis postea mensibus supervenit,

animosa domesticis contentionibus ad religionis defensionem avocavit; sed non alia res periculum schismatis ab Ecclesia repulit, quam unitatis amor ex utraque parte impressus animis & insculptus. Videbatur sibi utraque pars maximi momenti sententiam defendere. Non ignorabant Cypriani adversarii gravem injuriam a rebaptizantibus fieri & Christi sacramentis & apostolicæ traditioni & tot ecclesiis, quæ, si vera fuisset Cypriani opinio, communionem hominibus non baptizatis dedissent, ac sæpe etiam commisissent ut infantes baptismi defraudati morentur. Hæc Cypriano fuisse objecta perspicitur, tum ex ipsius epistolis, tum ex libro de Rebaptismate. Parte ex alia Firmilianus & Cyprianus, cum hæc quæstio nondum in clarissima luce posita, & constanti Ecclesiæ judicio decisa esset, pessimam consuetudinem obrepisse & graviter ab adversariis delinqui putabant. *Quæ ista obstinatio est*, ait Cyprianus in ep. ad Pompeium pag. 139. *quæve præsumptio humanam traditionem divinæ dispositioni antepone-
re, nec animadvertere indignari & irasci Deum, quoties divina præcepta solvit & præterit humana traditio!* Queritur in eadem epistola auctoritatem hæreticis attribui, fidem & veritatem prodi, p. 141. Veritatem sibi & aliis idem sentientibus singulari Dei beneficio retentam fuisse credebatur, ut eam aliis ecclesiis proponeret. Proinde frustra quidam, inquit in ep. ad Jubaianum p. 133. *qui ratione vincuntur consuetudinem nobis opponunt, quasi consuetudo major sit veritate, aut non id sit in spiritualibus sequendum quod in melius fuerit a sancto Spiritu revelatum.* Ignosci enim potest simpliciter erranti, sicut de seipso dicit apostolus Paulus: Qui primo, inquit, fui blasphemus & persecutor & injuriosus, sed misericordiam merui quia ignorans feci. Post inspirationem vero & revelationem factam, qui in eo quod erraverat, perseverat prudens & sciens, sine venia ignorantia peccat: præsumptione enim atque obstinatione quadam nititur, cum ratione superetur. Sic etiam Firmilianus: *Quale delictum est*, inquit p. 149. *vel illorum qui admittuntur, vel eorum qui admittunt; ut non ablutis per Ecclesiæ lavacrum sordibus, nec peccatis expositis, usurpata temere communicatione contingant corpus & sanguinem Domini!*

Sed quo majoris momenti suam utraque pars sententiam esse duxit, eo magis in utrisque amor elucescit unitatis. In Oriente non videtur magna fuisse animorum contentio, quamvis plures provinciæ ab antiqua & communi sententia discreparent. Dionysius Alexandrinus cum scriberet ad Stephanum, ut eum Asiaticis rebaptizantibus placaret, summam episcoporum in Oriente concordiam laudabat. Ex quo patet Orientis episcopos liberalius quam Stephanum egisse cum Asiaticis. Revera Helenus & Firmilianus magno semper in pretio apud collegas fuerunt. Enituit etiam in Occidente odium & fuga schismatis. Auctor libri de Rebaptismate, etsi Cyprianum indignis opprobriis & conviciis lacerat, fatetur tamen totam hanc quæstionem inter fratres agitatam fuisse. *Animadverto*, inquit initio libri, *quæsitum apud fratres, quid potius observari oporteat in personam eorum qui in hæresi quidem sed in nomine Dei nostri Jesu Christi sint tincti*, &c. Stephanus justo vehementior fuit; nec idcirco tamen Africa cum aliis ecclesiis & cum Romana etiam communicare desuit. Nullo sane exstat monumento alios episcopos suam

Afris communionem negasse, & rebaptizantes abstinendos putasse, ut Stephanus putaverat. Quinetiam cum in ipsa ecclesia Romana duo præstantissimi presbyteri, Philemon & Dionysius, ut modo vidimus, mature animadverterint quid nimia Stephani severitas peccaret; merito mihi existimare videor totam illam dissensionem ne sub hoc quidem pontifice eos habuisse exitus, qui ex primo animorum calore consequi poterant. Sub S. Xysto Stephani successore, etsi persecutio domesticas rixas compescere, aut saltem inducias afferre debuerat, non tamen videtur de baptismi statim contentio refrixisse; siquidem Dionysius Alexandrinus inter exilii molestias, atque in ipso persecutionis incendio tres litteras ad Xystum scripsit, ut eum ad lenitatem & concordiam vocaret. Usus est consiliis Dionysii sanctissimus martyr; & idcirco bonus & pacificus sacerdos a Pontio vocatus creditur, & ecclesiæ Africanæ diptychis inter martyres adscriptus, quod natam sub Stephano controversiam sedasset. Illum inter & Cyprianum communionem non interruptam fuisse liquet ex epist. LXXXII. in qua narrat Cyprianus se Romam misisse qui de rebus Ecclesiæ certa referrent. De Dionysio autem non dubium est quin cum Afris liberaliter egerit, qui adhuc presbyter nimiam Stephani severitatem probare desierat. Eadem humanitas ab aliis pontificibus servata, donec, ut ait Augustinus lib. 1. de Bapt. plenario totius orbis consilio quod saluberrime sentiebatur etiam remotis dubitationibus firmaretur.

Sed amorem unitatis præcipue declaravit Cyprianus, cui veritatem nimirum propterea Dominus non aperuit, inquit Augustinus lib. 1. de Bapt. c. 18. *ut ejus pia & humilitas & caritas in custodienda salubriter Ecclesiæ pace patesceret, & non solum illius temporis Christianis, sed etiam posteris ad medicinalem, ut ita dicam, notitiam signaretur.* Quamvis magnum errorem in adversariis perspicere sibi videretur, tamen in his quæstionibus, quæ, ut ait Augustinus lib. 3. de Bapt. c. 3. *nondum eliquatissima perspectione discussæ sunt*, minime dubitans quin habeat omnis episcopus pro licentia libertatis & potestatis suæ arbitrium proprium, tamque judicari ab alio non possit, quam nec ipse potest alterum judicare; sic in concilio Carthaginensi collegas alloquitur: *Supereft ut de hac ipsa re quid singuli sentiamus proferamus, neminem judicantes aut a jure communionis aliquem, si diversum senserit, amoventes.* Donatistæ olim de sancto Cypriano quasi cum ipsius laude dictitabant eum mentitum esse & simpliciores collegas in verbo capere cogitasse, ut cum se diversum sentire prodidissent, tunc contra quam promiserat, excommunicandos esse censeret. Sed Augustinus hanc calumniam refellit lib. 3. de Bapt. c. 3. Calidus sane fuit ac justo vehementior Firmilianus; sed tamen unitatis amor in tota ejus spirat epistola, nec quidquam de Unitate Ecclesiæ significantius dici potest. Hinc quamvis veritatem maximi momenti defendere sibi videretur, quia tamen Ecclesiæ judicium nondum accesserat, eodem modo agendum putat ac in variis institutis ad disciplinam pertinentibus. *Secundum quod*, inquit p. 144. *in cæteris quoque plurimis provinciis multa pro locorum & nominum diversitate variantur, nec tamen propter hoc ab Ecclesiæ pace atque unitate aliquando discessum est.*

XXXIII. *De epistola LXIII. Cypriani adversus eos qui aquam solam in matutino sacrificio adhibebant.*

Præter litteras quas Cyprianus ad causæ suæ defensionem scripsit, aliam non eadem de re, sed circa eadem tempora scriptam conjicio; nempe sexagesimam tertiam ad Cæcilium episcopum, ut verisimillimum est, a Bilita, qui primus in concilio Carthaginensi sententiam dixit. Occasionem dedit huic epistolæ prava apud nonnullos inducta consuetudo, ut in matutino sacrificio aquam tantummodo adhiberent. Neque id tamen, ut Encratitæ, odio vini a Deo creati committebant; nam vespere calicem vino mixtum offerebant. Demonstrat Cyprianus prava hac consuetudine & Christi præceptum violari, & sacramentum penitus everti, cum sanguis Christi in calice esse non possit, nisi vinum adhibeatur. Ex his autem verbis, *Et viderit, frater carissime, si quis de antecessoribus nostris vel ignoranter vel simpliciter non hoc observavit*, facile perspicitur hoc vitium non tunc primum obrepisse, sed ab annis inveterasse pluribus, ac proinde non in insignem aliquam ecclesiam, sed potius in pagos quosdam inductum fuisse. Nam si quid ejusmodi commissum fuisset in majoribus civitatibus, cito res aliis ecclesiis cognita indignationem omnium commovisset. Quare immerito Pearsonius id ab episcoporum Carthaginensium aliquo profluxisse existimat. Illud enim, *si quis de antecessoribus nostris*, non magis ad Cypriani quam ad Cæciliæ antecessores refertur: sed cum unus sit episcopatus, suos ac Cæciliæ antecessores vocat Cyprianus eos qui dudum Ecclesiæ præfuerant.

Cur autem hanc epistolam exorta de baptismo controversia scriptam putem, conjecturam facio ex his verbis: *Et quia jam secundus ejus adventus nobis appropinquat, magis ac magis benigna ejus & larga dignatio corda nostra luce veritatis illuminat*. Majus quidpiam indicant hæc verba, quam ut de rebus in hac epistola pertractatis intelligantur. Erat enim exploratum omnibus Christianis sanguinem Christi in calice esse non posse, nisi vinum offeratur; atque in hoc genere perpauci peccabant, idque metu magis & pravo pudore, quam errore pertinaci. At in controversia, quam de baptismo Cyprianus cum tot ecclesiis habuit, veritatem sibi & collegis idem sentientibus singulari beneficio revelatam contendebat, ut præcedenti capite observavimus. Hanc uberiores illustrationem, hanc benignam & largam Christi dignationem obiter tangere videtur in hac epistola LXIII. Huc accedit quod objectam consuetudinis auctoritatem in epistolis de baptismo scriptis eodem modo ac in sexagesima tertia refellit.

Hanc tamen epistolam Pearsonius ad annum 253. collocat in Galli & Volusiani persecutione. Tempus persecutionis colligit tum ex Christi adventus expectatione, tum ex his verbis pag. 109. *Nisi si in sacrificiis matutinis hoc quis veretur, ne per saporem vini redoleat sanguinem Christi. Sic ergo incipit & a passione Christi in persecutionibus fraternitas retardari, dum in oblationibus discit de sanguine ejus & cruore confundi.*

Quod spectat ad Christi adventum; non minus

aperta est illius expectatio, ut supra diximus, cap. XXVIII. in nonnullis Cypriani operibus, quæ in pace scripta esse constat. In allato autem testimonio non eum metum Cyprianus exprobrat iis quos refellit, ne quis ex vini odore Christianus esse argueretur, (quomodo enim id suspicati essent ethnici, quos penitus latebat quid in Christianorum mysteriis ageretur) sed ne vini matutinus odor minus honestam & dignam homine sobrio speciem haberet. Hinc pacis potius quam persecutionis tempus indicat Cyprianus, dum ait eos ad sanguinem in persecutionibus fundendum fieri tardiores, qui ex sanguinis Christi communione tam leve incommodum reformidant. Quamquam inanem illum metum non asseverando, sed potius conjiciendo reprehendit.

XXXIV. *Confessio & Martyrium Cypriani.*

Tot eximiis Cypriani de Ecclesia meritis, tot rebus præclare gestis nihil addi posse videbatur præter confessionis & martyrii laudem. Utrumque Christi dono consequutus est in persecutione Valeriani, qui cum Christianos aliquandiu privatim ac publice omni humanitate fovisset, postea Macriani artibus inductus magnum se quemdam ac felicem imperatorem fore speravit, si Christianam religionem oppugnaret. Cum persecutio instaret in Africa, Fortunatus episcopus, idem forte qui in synodo Carthaginensi dicitur episcopus a Tuccabori, Cyprianum rogavit, ut ad præparandas & corroborandas fratrum mentes de divinis Scripturis hortamenta componeret. Libenter obtemperavit Cyprianus, parum esse ratus quod Dei plebem classico suæ vocis erigeret, nisi credentium fidem & dicatam Deo devotamque virtutem divina lectione firmaret. Scripsit itaque librum de *Exhortatione martyrii*, totum pene ex Scripturæ testimoniis compositum. Frustra Baronius & Fellus hoc opus sub Gallo collocant. Recensetur enim a Pontio diacono post libros de Patientia, & de Zelo & Livore, ut observat Tillemontius. Cum autem Cypriani confessio & martyrium ipsius actis, quæ infra apponemus, consignata sint, non teram tempus in iisdem rebus enarrandis, sed satis erit scriptas in hac persecutione epistolas breviter recensere.

Cum edixisset Valerianus ne Christiani conventus agerent & cœmeteria ingrederentur, aut si quis huic præcepto non pareret, capite plecteretur; Cyprianus omnium primus in Africa persecutionis impetum videtur excepisse. Id enim observarunt eruditi viri ex his verbis ep. LXXVIII. ubi Cyprianum sic martyres alloquuntur: *Quasi bonus & verus doctor quid nos discipuli sequuti apud præsidem dicere deberemus, prior apud acta proconsulis pronuntiasti: & tuba canens Dei milites cælestibus armis instructos ad congressionis prælium excitasti: & in acie prima pugnans spiritali gladio diabolum interfecisti: agmina quoque fratrum hinc & inde verbis tuis composuisti, &c.*

Christum summa animi firmitudine confessus coram Paterno proconsule tertio cal. Sept. anno 257. exsul deportatur in abditum & abstrusum locum, qui Curubis dicebatur. Comitatus est eum in exilio Pontius diaconus, qui vitam ipsius scripsit. Eo autem die, quo primum in exilii loco manserunt, monitus est

Cyprianus visione nocturna de futuro martyrio; sed impetravit dilationem crastini, ut res suas die illo, quem impetraverat, ordinaret. Verum *hic dies unus significabat annum*, ait Pontius; *nam eo die post exactum annum coronatus est, quo hoc illi ante annum fuerat ostensum*. Eo autem facilius illi fuit rebus ecclesiae suae providere ac imprimis in sublevandis pauperibus curas impendere, quod sub Xysto *bono & pacifico sacerdote*, ut ait Pontius, sedatae dissensiones magnis eum molestiis exsolverant. Cum Cyprianus in exilio moraretur, multi episcopi constantiam ejus imitati sunt, eorumque exemplum sequuta multiplex plebis portio, confessa est pariter cum eis & pariter coronata est, a praepositis suis nec carcere nec metallo separata. Neque in hoc numero virgines & pueri defuerunt. Beatorum martyrum pars coronata, pars in carcere remansit; alii metallis damnati sunt, ubi quot aerumnas pertulerint perspicui potest ex epistola LXXVII. quam ad eos scripsit Cyprianus gratulandi magis quam consolandi causa. Vincti erant pedes traversariis & compedibus: humi jacebant sine lecto: panis exiguus praebatur: vestis algentibus deerat: semitonis capitis capillus horrebat. Inscripta est epistola coepiscopis, presbyteris & diaconibus & caeteris fratribus. Simul misit pecuniae summam suo & Quirini nomine per Herennianum hypodiam, & Lucanum, & Maximum & Amantium acolythos. Gratias egerunt confessores per tres diversas litteras, quia variis in locis laborabant. Exstant hae litterae, suntque inter Cyprianicas LXXVIII. LXXIX. LXXX.

Cypriani caritas Africae finibus non continebatur; sed si codici antiquissimo fides habenda, litteris hortatus est duos alios martyres Augustinum & Felicitatem, qui Capuae in Campania passi feruntur in eadem Valeriani persecutione. Utriusque nomen legitur in antiquis martyrologiis Hieronymo adscriptis. Existimat Tillemontius Cyprianum, praeter librum de Exhortatione martyrii, praeter litteras ad confessores, aliud opus in eandem sententiam scripsisse. Nam Pontius postquam librum de Exhortatione martyrii commemoravit, haec addit: *Quis denique tot confessores frontium notatarum secunda inscriptione signatos & ad exemplum martyrii superstites reservatos, incentivo tubae caelestis animaret?* Porro cum Pontius libros a Cypriano scriptos hoc loco recenseat, nec quidquam dicat de epistolis; librum aliquem vir eruditus his verbis indicari putat.

Cum diu Curubis moraretur Cyprianus, Paterno proconsuli successit Galerius Maximus, qui Cyprianum ab exilio revocatum in hortis manere iussit, dum sententiam de illo ferret. Hos hortos Cyprianus initio conversionis vendiderat, ac pretium distribuebat pauperibus, sed ei Dei indulgentia restitutos fuisse discimus ex Pontio diacono. Dum autem ecclesiae suae prospicit, ac diem ex die exspectat, ut promissio in visione martyrio coronetur; varii & incerti sermones in vulgus sparsi eum adduxerunt, ut Romam mitteret qui certa & explorata de rebus Ecclesiae referrent. Hi reditu suo nuntiaverunt, rescripsisse Valerianum ad senatum, ut episcopi, presbyteri & diaconi in continenti animadvertantur; senatores vero & viri egregii & equites Romani dignitate amissa etiam bonis spo-

lientur, & si ademptis facultatibus Christiani esse perseveraverint, capite quoque multentur: matronae ademptis bonis in exilium relegentur: Caesariani quicumque vel prius confessi fuerant, vel nunc confessi fuerint, confiscantur, & vincti in Caesarianas possessiones descripti mittantur. Addebant Xystum in coemeterio animadversum octavo iduum Augustarum die & cum eo diacones quatuor; sed & persecutioni quotidie praefectos instare, ut si qui sibi oblatis fuerint animadvertantur, & bona eorum fisco vindicentur. Libenter his de rebus certiores collegas fecisset Cyprianus; sed non erat facultas clericorum quos mitteret. Nam universi sub ictu agonis constituti recedere omnino Carthagine non poterant, parati omnes pro animi sui devotione ad divinam & coelestem gloriam. Tandem oblata occasione scribit ad Successum episcopum epistolam LXXXII. de rebus Roma allatis, eumque rogat ut haec per eum collegis innotescant, ut ubique hortatu eorum possit fraternitas corroborari. Pro eo quod Valerianus rescripsisse dicitur, ut Caesariani, *quicumque vel prius confessi fuerant, vel nunc confessi fuerint, confiscantur & vincti in Caesarianas possessiones descripti mittantur*, multo aptius legi posset, & scripti, ut est in cod. Veron. vel & inscripti, ut in Colbert. 2442. Inter supplicia veniebat illa inscripti frontis ignominia, ut patet ex his verbis Pontii: *Quis denique tot confessores frontium notatarum secunda inscriptione signatos & ad exemplum martyrii superstites reservatos incentivo tubae caelestis animaret?*

Postquam perlatum est ad Cyprianum frumentarios missos esse qui eum Uticam perducerent, consilio carissimorum consensit, ut de hortis suis in abditum aliquem locum secederet. Inde ad ecclesiam suam scripsit epistolam ultimam quae est LXXXIII. seque hanc secedendi causam habuisse narrat, quod committere noluerit, ut in aliena civitate accepta super confessione sententia exinde martyr ad Dominum proficisceretur; *quandoquidem ego*, inquit, *& pro me & pro vobis apud vos confiteri, & ibi pati & exinde ad Dominum proficisci orationibus continuis deprecari, & votis omnibus exoptem & debeam*. Hortatur ut quietem & tranquillitatem teneant, nec quisquam tumultum moveat, aut ultro se gentilibus offerat.

Cum rediisset Carthaginem proconsul, rediit Cyprianus in hortos suos, carnificem exspectans. *Conveniebant interim*, ait Pontius, *plures egregii & clarissimi ordinis & sanguinis, sed & saeculi nobilitate generosi, qui propter amicitiam ejus antiquam secessum subinde suaderent, & ne parum esset nuda suadela, etiam loca in quae secederet offerebant*. Idem etiam suadebant & fideles non pauci. Non dubitasset discedere Cyprianus, si Deus iussisset, ut observat idem Pontius. Tunc autem suadelis minime annuit; sed moriendi pro Christo cupidus, alios etiam ad constantiam hortari non desinebat. Tandem venit in hortos princeps iussu proconsulis cum militibus suis, ac comprehensus Cyprianus Christum postridie, id est 14. Septembr. anno 258. confessus est & sanguinem pro eo fudit, ut perspicui potest ex ejus vita a Pontio scripta, & actis proconsularibus, ubi variae confessionis & martyrii circumstantiae, ad quas lectorem dimittimus, accurate describuntur. Utriusque monumenti contextum ex actis martyrum sinceris,

sinceris, utpote accuratius ibi, quam in editionibus Cypriani castigatum, cum nonnullis doctissimi editoris notis excerptimus. Unum est quod adjiciam ad laudem S. Cypriani, sacras ejus reliquias summa cum veneratione in monasterio Compendiensi a temporibus Caroli Calvi asservari. Hanc enim Basilicam imperator ille in palatio suo magnifice extruxit, eamque præclarissimis dotavit privilegiis, ac ibi corpus S. martyris, quod ab Aarone Persarum rege legatis Caroli Magni concessum, ac Arelate & deinde Lugduni depositum fuerat, veluti eximium quoddam præsidium ac ornamentum collocari voluit, ut Ado Viennensis, & certissima ejusdem monasterii instrumenta testantur.

XXXV. *De libris Cypriano adscriptis, ac primum de tribus epistolis a Baluzio vulgatis. Recensentur libri de Spectaculis, de Laude martyrii, de Rebaptismate, de Pudicitia, ad Novat. &c.*

Ad ea quæ de Cypriani gestis & scriptis differuimus, nonnulla videntur appingenda de adscriptis ipsius nomini operibus, iis præsertim quæ sua commendat antiquitas. Tres epistolas ex antiquis codicibus eruit Baluzius, sed eas eruditus criticus genuinas esse non pronuntiat. Prima quæ est Cornelii papæ ad Cyprianum adversus pravam rebaptizandi novitatem, præ se fert manifestam fraudis & mendacii notam; quippe cum hanc controversiam sub Cornelio natam non fuisse, ac summam semper consensionem Cornelium inter & Cyprianum intercessisse constet. Secunda prodit sub nomine Cypriani ad plebem Carthaginis; sed ætatem Cypriani non refert, (aliud enim nihil loquitur nisi de Scripturarum traditoribus) & ab illius stilo adhuc longius remota est. Tertiam Cyprianus scribere dicitur benedicto & dilectissimo parenti Turasio, ut illius animum dolore commotum de filiae dormitione consoletur. Nonnulla insunt iis quæ leguntur in libro Cypriani de Mortalitate simillima, sed stilus omnino diversus. Cæterum monebo hanc epistolam inter opera Hieronymi jamdudum vulgatam, in vetustis & recentioribus editionibus sub nomine Hieronymi ad Tyrasium reperiri.

Non indignum opus Cypriano liber de Spectaculis, sive eloquentiam spectes, sive evangelicum vigorem: multa concurrunt probabilia cur ei tribuatur. Scribit episcopus ad ecclesiam suam, a qua aberat invitus; scribit eo tempore quo mos deferendæ domum eucharistiæ vigeat, quo Christianis maxime cavendum erat ab ethnicorum moribus. Multa ex Tertulliano imitatione expressa, qui pridem iisdem de rebus Carthagine differuerat. Nec mirum est si in magna illa urbe, cui nullum deerat spectaculorum genus, mali contagium ipsos Christianos tentavit. Sed tamen causæ non videntur subesse satis graves, ut liber de Spectaculis Cypriano adjudicetur. Nulla illius mentio apud Pontium, & quamvis ex his qui inter Cypriani opera editi fuerunt, nullus ad S. martyris stilum propius accedat, inest tamen quædam dissimilitudo, quam aures legendo Cypriano assuetæ & contritæ facile percipiant.

Adscriptus est Cypriano liber de Laude martyrii, quem Erasmus, Dupinus & Fellus otiosi declamato-

ris foetum esse opinati sunt. At profecto æquius judicandum erat de eximio opere ad cohortandos confessores composito non sine vivido quodam pietatis ardore, quem frigidus verborum artifex non facile imitetur. Illud etiam antiquitatem hujus operis commendat, quod nonnullis locis deploret auctor pestem horrendam quæ sub Gallo & Volusiano grassata est. Sed cum libellus inscriptus sit Moyfi & Maximo, quos anno 251. martyrio coronatos esse constat, nec pestis ante Galli & Volusiani imperium exarserit; inde colligit Fellus auctorem libelli in rebus ab ætate sua remotis parum commode finxisse. At nodum incidit Baluzius qui hunc titulum, *Ad Moysem & Maximum* in vetustis codicibus desiderari testatur. His adde observationem Tillemontii, qui ex quodam Dionysii Alexandrini apud Euseb. lib. 7. c. 11. de diaconis peste consumtis testimonio, quod ad Decii tempora videtur necessario referendum, hanc pestem sub hoc imperatore incœpisse concludit, quamvis sub Gallo & Volusiano potissimum sævierit. Cæterum etsi hoc opus antiquum esse contendo, non tamen Cypriano adjudicaverim; tanta est huic libello cum Cypriani scriptis stili discrepantia.

Sequitur in editione Baluzii liber de Rebaptismate, sive adversus rebaptizantes, de quo consuli possunt notæ Baluzii. Opus a nonnullis tribuitur Ursino monacho, quem Gennadius adversus eos qui rebaptizabant sæculo quarto scripsisse testatur. Quæ Ursini monachi libro contineri ait Gennadius, ea in hac de Rebaptismate pertractatione non difficile est animadvertere. Nihil enim aliud agit auctor, quicumque tandem ille sit, nisi ut eos qui in hæresi baptizati sunt non rebaptizandos, sed ad saniores fidem conversis manus imponendas esse vincat. Sed Ursinus monachus libelli hujus auctor videri non potest, nisi episcopus fuisse tertio sæculo dicatur. Episcopum se esse noster ille scriptor diserte declarat: *Siquidem per nos baptismum tradetur*, inquit pag. 360. *integre & solemniter & per omnia quæ scripta sunt adsignetur, atque sine ulla ullius rei separatione tradatur; aut si a minore clero per necessitatem traditum fuerit, eventum expectemus, ut aut suppleatur a nobis aut a Domino supplendum reservetur.* Occurrunt in eodem scriptore sæculi tertii perspicuæ notæ. Sic enim de tota illa controversia loquitur, ut eam recens exortam esse, & adhuc vigere indicet. Ait enim pag. 354. *monstri simile esse episcopos talia scandala cogitare: propositum sibi esse turbulentis hominibus ut vel nunc suum negotium agere incipiant persuadere.* In ipso illo loco, qui a Baluzio objicitur utile esse statuit p. 357. *tot annorum totque ecclesiarum, itemque apostolorum & episcoporum auctoritati cum bona ratione adquiescere, cum sit maximum incommodum atque dispendium sanctissimæ matris Ecclesiæ adversus prisca consulta post tot sæculorum tantam seriem nunc primum repente ac sine ratione insurgere.* Colligi ex his verbis non debet auctorem sæculo quarto vixisse, sed tantummodo eum in exaggerando non valde timidum fuisse. Nam præterquam quod ne quarto quidem sæculo sine absurda exaggeratione obicere potuit *tot sæculorum tantam seriem*, certe conceptis verbis declarat tunc primum controversiam de baptismo hæreticorum exarsisse; quod sæculo tertio proprie congruit. Quinetiam Cyprianum ipsum, ta-

cito nomine, ut adhuc viventem & diversas partes auctoritate sua tuentem oppugnat. Statuit enim p. 353. ejusmodi controversiæ nullum alium esse fructum, nisi ut unus homo quicumque ille est, magnæ prudentiæ & constantiæ esse apud quosdam leves homines inani gloria prædicetur, & hæreticorum stupore præditus, quibus hoc unum solatium est, si non soli peccare videantur, errores & vitia universarum ecclesiarum correxisse apud simillimos sui & compares celebretur. Quis Cypriano tam indignis modis conviciatus fuisset, postquam maculam erroris, quem non sine summa animi moderatione in re nondum decisa defenderat, martyrio abstergit, ejusque nominis, refrigerato contentionis æstu, summa exstitit in omnibus ecclesiis celebritas?

Existimavit Pamelius librum de Pudicitia a Cypriano in secessu scriptum esse; nec sane indignus videtur sancto martyre, adeo insignis est pietatis notis; & ab episcopo absente ab ecclesia sua scriptum esse constat. Sed ad stili dissimilitudinem accedit Pontii silentium, qui ea maxime commemorare debuit, quæ in secessu scripta fuerant. Perantiquus est auctor quicumque tandem ille sit; & persecutionibus nondum sedatis scribebat. *Virginitas*, inquit pag. iv. *persecutionem non potest timere, dum illam de securitate potest provocare.* Conjicit tamen Tillemontius hæc de persecutionibus Wandalorum intelligi posse; atque ex præclaris de Christi gratia testimoniis suspicatur hunc scriptorem Augustino posteriorem esse. Sed minus probabilis hæc conjectura, cum apud Cyprianum ipsum multo plura, atque haud scio an expressiora occurrant ejusmodi testimonia.

Constat auctorem libri ad Novatianum æqualem esse Cypriani; nec dubium esse potest, quin in pacificis & Ecclesiæ faventibus Valeriani primordiis scripserit. Unam enim tantum persecutionem numerat post eam quæ sub Decio sæviit, & eos qui in prima ceciderunt, in secunda victores fuisse dicit, pag. xi. Videtur etiam Africanus fuisse, tum quia sic ludit in Felicissimi nomine, qui vix notus extra Africam fuit; *Quid ad ista respondeant. perversissimi isti Novatiani, vel nunc infelicissimi pauci!* pag. ix. tum quia solam Ecclesiam coelesti ratione baptizare pronuntians hæreticorum baptismata non obscure rejicit, pag. x. Sola stili dissimilitudo Tillemontium deterruit quominus hoc opus Cypriano tribueret. Sed tamen præter hanc rationem alia videtur afferri posse. Nam declarat auctor hujus libri in ipso exordio, *cogitanti sibi & intolerabiliter animo æstuanti quidnam agere deberet de miserandis fratribus, qui vulnerati non propria voluntate sed diaboli sævientis irruptione, adhuc usque, hoc est, per longam temporum seriem agentes pœnas darent, ex adverso exortum esse alium hostem & ipsius paternæ pietatis adversarium hæreticum Novatianum.* His autem verbis indicat episcopum se esse, ac perhumaniter lapsis jamdudum poenitentiam agentibus consulentem, moleste ferre quod suæ lenitati adversarium habeat hæreticum Novatianum. Hinc etiam infra postquam de iis loquutus est qui *prima acie, id est, Deciana persecutione vulnerati, postea, id est, secundo prælio vicerant*, addit eorum pares, *hoc est in eodem crimine lapsus sui adhuc usque constitutos nec ad poenitentiam admittendos* a Novatianis

judicari. Nondum ergo auctor hujus operis pacem concesserat his qui sub Decio lapsi fuerant. Non enim de aliis loquitur; pares illos vocat eorum qui primo in prælio victi, in secundo victores fuerant; ait eos post longam temporum seriem agentes pœnas dare, & adhuc usque constitutos in eodem crimine lapsus, quod alii martyrio expiaverant. At Cyprianus instante Galli & Volusiani persecutione lapsos, qui a primo lapsus die poenitentiam egerant, in dominicum gregem collegerat, ac eis sanguinem Christi dederat, ut illos ad suum pro Christo fundendum armaret.

Novatianus hoc in libro p. 14. dicitur aliorum delicta, dum in Ecclesia esset, ut propria flevisse. Sed mirum est unde hanc sibi humanitatis & diligentiae in lapsis curandis laudem comparaverit. Videtur repugnare Cornelii testimonium, qui Novatianum in persecutione Decii fratribus auxilio indigentibus succurrere noluisse testatur, apud Euseb. lib. 6. cap. 43. Sed forte hæc humanitatis existimatio ad Novatianum pervenit ex præclarissimis cleri Romani litteris, inter Cyprianicas xxxi. quæ a Novatiano scriptæ in totum orbem missæ fuerunt, teste Cypriano, ep. lxi.

Librum de Aleatoribus non esse Cypriani inter omnes convenit. Liquet ex initio foetum esse alicujus episcopi, vel etiam, ut Bellarminus existimavit, Romani pontificis. Antiquum opus esse demonstrat Scripturæ citandæ ratio. Serius tamen scriptum non immerito videretur, si in ipsis presbyteris, ut nonnulli opinati sunt, vitiosam aleæ consuetudinem vituperaret. Sed nihil vetat de laicis intelligi hæc verba: *Manus quæ ad sacrificium dominicum admissa; & quod ad salutem totius hominis pertinet, dignatione suscipit, quæ divina sacramenta consummat.* Neque etiam controversiam ullam movere possint, liber de Montibus Sina & Sion, duæ orationes Cypriano affectæ, liber de duodecim cardinalibus Christi operibus. Celebratissimum est hoc postremum opus, quod Pamelius, aut Cypriani, aut æqualis scriptoris esse contendit. Sed jamdudum ex codicibus miss. adjudicatus est Arnoldo Bonæ-vallis abbati in diocesi Carnutensi. Sequuntur quædam carmina, quæ in vetustis codicibus nunc Cypriano, nunc Tertulliano affecta, utrique ab omnibus criticis abjudicantur.

XXXVI. De Singularitate clericorum, epistola Celsi ad Vigilium, & nonnullis aliis.

Non leviter errarunt qui librum de Singularitate clericorum Cypriano, aut Origeni aut Augustino attribuerunt. Cypriano & Augustino penitus abjudicat stili dissimilitudo, & Origeni episcopalis dignitas, qua videtur auctor hujus operis ornatus fuisse. Visa est nonnullis ratio probabilis, cur hunc librum Origeni affingerent, quod laudari in hoc libro eos crederent, qui sese studio castitatis evirant. At ii nequaquam laudantur, vel potius cavet auctor operis ne laudare illos videatur. Ait enim: *De quibus modo examinationis suspendo sententiam relinquens alia disputatione promendam.* Atque etiam si ejusmodi facinus hoc in libro probaretur, num idcirco tribuendus esset Origeni, qui quod adolescens commiserat, ætate maturior improbavit?

Sed nemo longius aberravit a vero quam editor Oxoniensis, qui hunc librum circa Bedæ tempora scri-

ptum existimat. Liquet hunc scriptorem vixisse cum persecutiones nondum desissent. *Mentior*, inquit, *si non videmus exinde interitus plurimorum. Quanti & quales episcopi & clerici simul & laici post confessionum victoriarumque calcata certamina, post magnalia & signa vel mirabilia usquequaque monstrata, noscuntur cum his omnibus naufragasse, cum volunt in navi fragili navigare.* Obiciebant clerici quos refellit; nonnullos feminas habentes in domibus martyrium consequutos esse, ut illorum innocens conscientia probaretur. In martyrio, aiebant, *ignoscitur nobis, sicut indultum est parentibus.* Elucet etiam scriptoris antiquitas ex illius de angelis opinione quos putat cum feminis cecidisse. Quod autem ait Christum seipsum comparare Deo ausum non esse, id profecto redolet ætatem Ario antiquiorem, quæ nonnumquam ad personarum distinctionem attentior erat, quam ad æqualitatem defendendam.

His rationibus nititur editor Oxoniensis not. 1. quod circa Bedæ tempora de clericorum coelibatu maxime ferveret præsertim in Occidente controversia; quod tunc revelationibus, ut hoc ipso in libro, conjugium sacerdotum prohibitum diceretur; quod hunc librum post vulgatam versionem in usu receptam scriptum fuisse constet. Sed nihil prorsus agit petita ex revelationibus ratio, quæ multo frequentiores fuerunt tertio & quarto sæculo, quam circa Bedæ tempora. Jam tertio sæculo prohibitæ fuerant clericis mulieres subintroductæ. Nam Paulo Samosateno inter alia plurima illud etiam crimini verterunt Antiocheni patres, quod cum ipse ejusmodi mulieres, tum etiam ipso connivente presbyteri & diaconi habuissent. Legi etiam potest ep. LXII. Cypriani. Quod spectat ad vulgatam versionem, num, quæso, illam sequitur hic scriptor, cum sic Apostolum citat: *Posteriora quidem obliviscens ad ea quæ sunt ante petens ad regulam sequor, ad palmam supernæ vocationis Domini nostri Jesu Christi.* Fecere id quidem Librarii in hoc libro & multis aliis, ut Scripturæ testimonia ad vulgatam revocarent, sed sæpe ex vetustis codicibus vera legendi ratio dignoscitur.

Statuere ergo licet hunc scriptorem tertio aut quarto ineunte sæculo vixisse. Episcopum fuisse declarat ipsius in regenda ecclesia & in admonendis clericis sollicitudo, quibus testatur numquam litteras suas desuisse, *quæ per absentiam nostram*, inquit, *frequentiam omnibus pensaverunt.* Ante hunc librum scripserat illis epistolam, *quæ omnium morum instituta de lege commendans, summam omnia contineret, quæcumque universis clericis generaliter ad dirigendam regulam competunt disciplinæ.*

Nihil dicam de Expositione in symbolum, quod eximium opus Hieronymo etiam adscriptum, nunc omnium judicio restituitur legitimo parenti Rufino. Paulo accuratius examinanda Celsi ad Vigilium epistola. Nihil aliud est hic libellus quam præfatio, sive epistola nuncupatoria Celsi cujusdam senis Christiani in Altercationem Jasonis & Papisci, quod opus ex græco latinum a se factum Vigilio episcopo nuncupavit. Damnum fecimus tum perantiqui illius libri, tum etiam latinæ interpretationis. Sola exstat præfatio, sive epistola nuncupatoria. Cum Jason Christianus Hebræus cum Papisco Judæo Alexandrino de veritate Christianæ religionis disseruisset, ac Judæus post plurimas

obstinati animi significationes tandem oppugnata veritati dedisset manus, litteris Græcis mandata sunt quæ inter utrumque tanto studio fuerant disputata. Non constat ab ipso Jasonem scriptum esse colloquium, quamvis nemo aptius id facere potuisse videatur. Opus attribuebat S. Lucæ Clemens Alexandrinus in sexto Hypotyposeon libro, ut testatur Maximus in scholiis ad librum Dionysii de Myst. Theol. cap. 1. sed id prorsus improbabile est. Ipse Maximus Aristoni Pellæo ibidem adjudicat.

Celsus Epicureus cum historias Judæorum & Christianorum fabulas esse contenderet, ac operam ab utrisque in nonnullis allegorice interpretandis adhibitam floccifaceret, in exemplum adducebat Papisci cujusdam & Jasonis *Ἀντιλογίας*, quam ut miseratione & odio digniorem quam risu ne refellendam quidem judicabat. Observat Origenes 4. Cels. p. 199. ex omnibus Christianorum libris allegorias & enarrationes non contemnendo dicendi genere continentibus, eum a Celso electum esse qui vilior sit & ad multos ac simplices fide imbuendos aptior, quam ad intelligentiores permovendos; sed tamen nihil in eo occurrere contendit quod odio dignum sit, nec aliud quidquam requirit ad Celsi condemnationem, nisi ut legatur ille liber *in quo describitur Christianus cum Judæo differens ex scripturis Judaicis, & quæ de Christo prædicta sunt in Jesum convenire demonstrans; idque altero adversus hanc disputationem strenue & Judæi personæ convenienter obnitente.* Ex his perspicui potest quibus de rebus hoc in libro pertractatum fuerit. Colligit ex Origine Tillæmontius hanc sententiam ab auctore hujus libri diligenter inculcari, *omnis sapientiæ fontem ac principium esse Deo universorum credere & actiones omnes eo referre ut illi quacumque de re placeatur, ac ne cogitare quidem quidquam quod illi displiceat; quippe cum non solum dicta & facta, sed etiam cogitationes judicandæ sint.* Sed hanc sententiam Origenes Jasonis propriam non facit, sed ut commune principium commemorat omnium apud Christianos librorum. Hieronymus quæst. in Genes. testatur initium Genesis in Altercatione Jasonis & Papisci sic exponi. *In filio fecit Deus cælum & terram* citat etiam illud ex eodem libro *Ἐξορκισμὸς τοῦ Θεοῦ ὁ κατὰ τὸν Μωϋσῆν, Maledictio Dei qui appensus est*, libr. 2. in ep. ad Galat. His adde Maximum qui loco supra citato ait se legisse septem cælos in dialogo Jasonis & Papisci. Brevem autem fuisse hanc pertractationem indicat Latinus interpres, qui *Judaici cordis obstinatam duritiam brevi monitione ac leni increpatione mollitam* fuisse dicit. Sic enim emendavimus pro eo quod antea legebatur, *Hebræa monitione.*

Opinatus est Pamelius Jasonem Hebræum illum Christianum, qui Papiscum Judæum Alexandrinum ad Christianam religionem adduxit, eundem esse ac eum de quo mentio fit Act. 17. & 16. epist. ad Romanos; sed nullo prorsus momento nititur hæc conjectura. Non dubium quin vixerit sæculo secundo, cum illius disceptatio cognita Celso fuerit. Episcopum aut saltem presbyterum fuisse crediderim; siquidem Papiscus veritatis luce percussus, ut signaculum sumeret deprecatus Jasonem postulavit.

Quod spectat ad Latinum interpretem, is senem se esse dicit ac Celsum vocari; disceptationem Jasonis

Hebræi Christiani & Papisci Judæi Alexandrini Latinis litteris illustrare aggressus est *animante Dei ope & servata verborum proprietate*, ut præclarissimam victoriam, quam veritas ex Papisci corde reportaverat, ad cognitionem græce nescientium transferret. Nuncupat interpretationem suam Vigilio episcopo, tum ut sacerdos utriusque linguæ peritus & sancti Spiritus veneratione verecundus, auctoritate Spiritus sancti opus comprobaret & emendaret; tum ut hac prima dilectionis petitione in discipulorum numerum ab eo adscisceretur. Ex quibus perspicitur Celsum in eam urbem, cui præerat Vigilus non multo ante venisse, quam ei hoc munus offerret. Illum in hanc urbem, ex altera parte provinciæ traxerat fama Vigilii; nec senectus, nec itineris longinquitas, nec tribulatio inopiæ atque penuriæ deterruerant. Hunc Vigilium Pamelius Tridentinum episcopum fuisse conjicit; sed quod Celsus Vigilio suo de futuro martyrio gratulatur, eumque ait Dei iudicio martyrem destinatum fuisse, cum mirabili modo episcopus constitutus est; id Vigilio Tridentino aptari non potest, quem sæculo quarto exeunte in summa Ecclesiæ pace viventem nemo spe & exspectatione martyrem dicere potuit.

Sequitur alius tractatus adversus Judæos, Cypriano prorsus abjudicandus. Multo absurdus fecere qui librum de Revelatione capitis beati Joannis Baptistæ inter opera Cypriani ediderunt. Reperitur fabulosum opus in antiquissima Vindelici Spirensis editione. Erasmi nomini non leve dedecus inusserunt H. Gravius & Pamelius, qui librum de duplici Martyrio elucubratum ab eo & affectum Cypriano judicarunt. De hoc libello diximus in præfatione. De duodecim Abusionibus sæculi variæ sunt conjecturæ, aliis laico cuidam Erardo nomine, aliis S. Patritio Hibernorum apostolo adjudicantibus. Opus Augustino tribuitur in multis codicibus antiquis, ac cum illius operibus editus est. Testatur Fellus olim in linguam Anglorum translatus fuisse, & in volumine manu scripto homiliarum Saxonicarum reperiri sub hoc titulo: *De duodecim abusivis secundum disputationem S. Cypriani episcopi & martyris*. At nulum prorsus monumentum a pietate Cypriani longius distat quam *Cæna Cypriani*. Nihil enim aliud habet præter ineptissimos jocos non ex rebus profanis, sed quod Turca dignius quam Christiano existimat Tillemontius, ex Scripturis sacris per fas & nefas deductos. Testatur Salmasius in notis ad Flavium Vopiscum p. 396. se beneficio doctissimi jurisconsulti Jureti habuisse hunc libellum manu scriptum ab Azelino monacho Rhemensi versibus redditum cum hoc titulo: *Cæna Azelini Rhemensis monachi, quam condidit ad Henricum imperatorem imitatus Cyprianum Carthaginensem*. Vide de eodem libro Casimirum Oudin.

Nonnulla alia nomen Cypriani præ se ferunt, velut *Tyronis & Senecæ Notæ*, quas Cyprianum auxisse vocabulis Christianorum usui aptis existimat post Trithemium Gruterus, a quo hæ notæ in lucem editæ sunt. Editum est ab Anglis sub nomine Cypriani computum Paschale, quod a Paulo diacono designari existimant, cum ait Cyprianum chronicam valde utilem composuisse. Scriptoris ætatem indicat computum, quod ad quintum Gordiani annum, & consules Aria-

num & Papum perducitur. Non omnino repugnat ut jam tum conversus fuisse Cyprianus existimetur; quamvis id Pontius diaconus suadeat serius contigisse. Sed non quadrat hujus scriptoris stili barbaries cum elegantia sermonis, quam Cypriano in primordiis conversionis studio fuisse perspicitur ex epistola ad Donatum. Reperit editor Oxoniensis duos libellos sub nomine Cypriani, alterum latine, alterum græce scriptum. Primi titulus, *secreta Cypriani*: alterius *Ὁμολογία Κυπριανου*. Utrumque, utpote foedissimæ superstitionis plenum luce prorsus indignum judicavit. Hæc autem supposita videntur fuisse Cypriano Antiocheno, de quo jam nobis agendum.

XXXVII. De S. Cypriani Antiocheni pœnitentia, & aliis duobus libellis ad eum pertinentibus.

Supra conati sumus probare Cyprianum Antiochenum non esse hominem fabulosum, ut existimavit Oxoniensis editor. Nunc considerata nobis illius Pœnitentia sive Confessio; quod opus latine editum ab Anglis, græce & latine vulgandum duximus. Agemus etiam de duobus aliis libellis, nempe Conversione Justinæ & Cypriani, & utriusque Passione, quos conjuncte cum Confessione ex vetusto codice Sancti Audoëni Rhotomagensis erutos, non ita pridem duo eruditi viri, D. Edmundus Martene & D. Ursinus Durand latine ediderunt tom. 3. Thesauri Anecdotorum.

Existimavit S. Gregorius Nazianzenus Confessionem ab ipso martyre scriptam fuisse. Ait enim in Orat. 18. p. 278. illum *vitæ suæ turpitudinem longa oratione proscindisse, ut ipsam quoque scelerum confessionem Deo muneris loco offerret, ac multis eorum, qui ab improba & flagitiosa vivendi ratione animum revocant, ad melius sperandum via existeret*. Idem etiam existimant Tillemontius, & qui triplex illud monumentum vulgarunt. Sed quominus his assentiar, detinent me non solum magicæ artis quidam effectus fabulam redolentes, sed ipsa etiam magicarum operationum longa descriptio, & exquisitæ de singulis vitiorum formis ambages, quæ prorsus frigida videntur, & curiosa magis consideratione, quam pungente intimos sensus dolore contineri. Deinde vero is qui Cyprianum in hoc libro loquentem inducit, non obscure indicat se in ejus sceleribus enarrandis non certa semper & explorata sequi, sed ex iis quæ a magis fieri solent, quid Cyprianus egisset conjicere. Ait enim Eusebius Cypriano: *Probo confessionem tuam, qua mihi impietates a te admissas & non admissas enarrasti*. Numquam hæc scripsisset ipse Cyprianus; sed alius his verbis admonet se idcirco tot scelera Cypriano attribuisse, non quod omnia ab eo commissa certo sciret; sed quod pleraque, utpote a magis perpetrari solita, celeberrimus magus evitasse non videretur. In quo quidem sinceri scriptoris officio functus est, qui fucum lectoribus facere noluerit, si quam in scribendo licentiam sibi sumeret. Quamvis ergo hoc opus non scriptum sit ab ipso Cypriano, non tamen illius conversio fabulis adscribenda; nec si quis hunc eventum elegit, in quo ornando & amplificando elaboraret, idcirco historiæ summa in suspensionem vocanda; cum præsertim scriptor ille uti potuerit antiquioribus monumētis quæ

tis quæ Cypriani & Justinæ martyrii acta, ut legimus sub finem libelli de utriusque passione, *ab initio usque in finem scripta* continebant.

Quod spectat ad tempus, quo hæc scripta Confessio; etsi huic operi nulla prorsus apud editorem Oxoniensem fides, illud tamen existimat Constantini imperio antiquius. Sed quod in Conversione, quæ ejusdem scriptoris foetus videtur esse ac Confessio, Christiani vocantur Galilæi, id magnam habet necessitudinem cum ætate Juliani imperatoris, quem nemo nescit hoc nomine Christianos solitum compellare. Satis apposta videntur ad hoc tempus quæ in utroque libello de inanibus magicæ artis in Christianos conatibus leguntur.

Non pugnat cum sæculi tertii institutis commissæ Justinæ monasterii virginum administratio, ut legimus sub finem Conversionis; siquidem jam tum exstitisse ejusmodi virginum cœnobîa perspicitur ex vita S. Antonii, qui sororem suam, teste Athanasio n. 3. in parthenonem educandam deduxit circa annum 271. sed sæculo quarto magis quam tertio congruit, quod eadem Justina capillos Deo totondisse dicitur sub finem Confessionis. Testatur Hieronymus in epistola ad Sabinianum, morem esse in Ægypti & Syriæ monasteriis, ut tam virgo quam vidua, quæ se Deo voverint, crinem monasteriorum matribus offerant desecandum: quod quidem addit munditiei causa fieri, quia ejusmodi feminæ nec lavacro, nec oleo utebantur. Hic autem observabo ejusmodi virgines longe ab illis discrepare, quas synodus Gangrensis anathemate damnavit; de quibus etiam Theodosius sanxit an. 390. *ut feminæ quæ crinem suum contra divinas humanasque leges instinctu persuasæ professionis absciderint, ab ecclesiæ foribus arceantur..... Adeo quidem ut episcopus, tonsa capite feminam si introire permiserit, ipse etiam cum hujusmodi contuberniis arceatur, &c.* cod. Theod. tom. 6. p. 61. Existimat Gothofredus omnem prorsus radendi capitis morem a synodo Gangrensi & a Theodosio in feminis fuisse damnatum. Unde vir doctissimus in morem a Syriæ & Ægypti monasteriis, ac postea ab aliis ascitum, velut in magnum nefas invehitur, ac non sine ingenti queritur dolore, *quod tandem mores in potestatem suam leges humanas & divinas perduxerint.* At luce clarius est nec synodum Gangrensem, nec Theodosium ad eas virgines respexisse, quas testatur Hieronymus, etsi crines tonderent, velato tamen ac ligato esse capite; sed ad alias longe dissimiles, quæ, ut ait synodus Gangrensis, *præceptum subjectionis* dissolvebant, *ἀναλύουσα τὸ πρῶταγμα τῆς ὑποταγῆς*, quia scilicet intecto capite incedebant. Unde Theodosius, cum ejusmodi feminæ ab omnibus videri possent, episcopos deponi jubet, si introitum illis in ecclesiam concesserint.

Cum ergo triplex illud monumentum pluribus sæculi quarti notis signatum sit, sicque aliquo intervallo distet a Cypriano Antiocheno; fieri potuit ut ad historię summam nonnulla ornandi aut amplificandi causa adderentur. Displicet enim mihi Justina super fenestram sedens, dum diaconum Prælium de Evangelio differen-

tem audit, ac per fenestram quotidie ab eodem diacono solita edoceri. Idem de Thecla Paulum audiente dictum in hujus virginis vita. Præterea quæ latine tantum exstant, non tanti esse momenti debent, quanti esset græcus ipse contextus. Nam cum latinam Confessionis interpretationem cum græco contextu conferens, multa interpretem detraxisse, multa addidisse, & in plurimis a vero sensu aberrasse deprehenderim; vereor ne idem in duas alias partes evenerit. Hinc nihil reperias in Conversione de præclara illa præce, qua Justina Deiparam, teste Gregorio Nazianzeno, in ipso temptationis discrimine orabat, ut virgini virgo succurreret; nihil de combustis a Cypriano magicis libris ante baptismum, nihil de ostiarii munere, quod ei post baptismum commissum est. Eadem forte de causa in Passione Cypriani & Justinæ judex, qui eos damnavit; comes Orientis dicitur, & Diocletiano sic scribit: *Claudio* (Diocletiano cod. Colbert.) *Cæsari magno terræ & maris Domino salutem.* Sic etiam Cyprianus & Justina Damascum accersuntur, quamvis apud Photium Justina jam antea in hanc urbem migrasse, tunc autem solus Cyprianus eo perductus fuisse dicatur.

Cyprianum cum Justina passum esse Nicomediæ sub Diocletiano & Maximiano, tum cum Diocletianus Nicomediæ versaretur, ex Eudociæ apud Photium testimonio perspicitur, & ex ipsa Passione. Quod si passi sunt die 26. Septembris, quo die eorum natalia Latini celebrant, vel ut apud Græcos, die 2. Octobris; necesse est, ut observat Tillemontius, id anno 304. contigisse. Neque enim anno 303. contingere potuit; quia Diocletianus hoc anno circa mensem Novembrem Romæ versabatur, nec persecutio ante annum 304. adversus laicos exarsit. Neque etiam anno 305. quia hoc anno Diocletianus jam mense Maio imperium abdicaverat.

Videtur ætate provectus fuisse Cyprianus, cum vitam pro Christo profudit. Annos triginta natus ex Ægypto in Chaldæam profectus est, ibique commoratus rediit in patriam, ubi multis facinoribus famam & nomen adeptus est, ac tandem aliquando, cum nefariæ artis irritos in Justinam conatus sensisset, nomen dedit Christianæ religioni. Post annum presbyter factus est, & sexdecim annis in hoc gradu exactis Anthimo episcopo successit. Necesse est eum in episcopatu plures annos traduxisse, *siquidem multorum corda illuminabat per verbum Dei & convertibat ab omni hæresi & augebat gregem Christi.* Anthimus autem Cypriani decessor Optato successerat, a quo Ædesius & Cledonia cum filia Justina baptizati sunt; Ædesius etiam presbyter creatus, quo ministerio per annum & menses sex perfunctus est.

ERRATA.

Pag. ij. lin. 29. post hæc verba ad Pompeium, *adde* librum tertium Testimoniorum. Pag. xx. l. 21. *deserte lege* diserte. Pag. xxij. l. 16. *deserte lege* diserte. Pag. xxviii. l. 49. per solum *lege* per totum. Pag. cij. sub finem *lege* quo mense Rogatianus.

V I T A E T P A S S I O
S A N C T I C Æ C I L I I C Y P R I A N I
E P I S C O P I C A R T H A G I N E N S I S E T M A R T Y R I S ,
P e r P O N T I U M e j u s d i a c o n u m s c r i p t a .

Ex Actis Martyrum sinceris & selectis, pag. 205.

1. **C**YPRIANUS religiosus antistes ac testis Dei gloriosus, tametsi multa conscripsit, per quæ memoria digni nominis supervivat; etsi eloquentiæ ejus ac Dei gratiæ larga fecunditas ita se copia & ubertate sermonis extendit, ut usque in finem mundi fortasse non taceat: tamen quia operibus ejus ac meritis etiam hæc prærogativa debetur, ut exemplum suum in litteras digeratur, placuit summatim pauca conscribere: non quod aliquem vel gentiliū lateat tanti viri vita, sed ut ad posteros quoque nostros, incomparabile & grande documentum in immortalem memoriam porrigatur. Certe durum erat, ut cum majores nostri, plebeiis & catechumenis martyrium consequutis tantum honoris pro martyrii ipsius veneratione dederint, ut de passionibus eorum multa, aut, prope dixerim, pene cuncta conscriperint, ut ad nostram quoque notitiam qui nondum nati fuimus pervenirent; Cypriani tanti sacerdotis & tanti martyris passio præteriretur, qui & sine martyrio habuit quæ doceret; & quæ dum vixit gesserit, non paterent: quæ quidem tanta, atque tam magna & mira sunt, ut magnitudinis contemplatione deterrear, ac imparem me esse confitear ad proferendum digne pro meritorum honore sermonem, nec posse sic prosequi facta tam grandia, ut quanta sunt, tanta videantur: nisi quod numerositas gloriarum sibi met ipsa sufficiens, alieno præconio non eget. Accedit ad cumulum, quod & vos de eo multum, aut, si fieri potest, totum desideratis audire, concupiscentes ardore flagranti vel facta ejus cognoscere, etsi interim viva verba tacuerunt. In qua parte si dixerō nos opibus facundiæ defici, minus dico. Facundia enim ipsa deficit digna facultate, quæ desiderium vestrum pleno spiritu satiet. Ita utrinque graviter urgemur; siquidem ille nos virtutibus suis onerat, vos nos precibus fatigatis.

2. Unde igitur incipiam? unde exordium bonorum ejus aggrediar, nisi a principio fidei, & natiuitate coelesti? Siquidem hominis Dei facta non debent aliunde numerari, nisi ex quo Deo natus est. Fuerint licet studia, & bonæ artēs devotum pectus imbuerint; tamen illa prætereo. Nondum enim ad utilitatem nisi sæculi pertinebant. Postquam & sacras litteras didicit, & mundi nube discussa, in lucem sapientiæ spiritalis emerfit, si quibus ejus interfui, si qua de antiquioribus ejus operibus comperi, dicam: hanc tamen petens veniam, ut quidquid minus dixerō, (minus enim dicam necesse est) ignorantiae meæ potius, quam

illius gloriæ derogetur. Inter fidei suæ primæ rudimenta nihil aliud credidit Deo dignum, quam si continentiam tueretur. Tunc enim posse idoneum fieri pectus & sensum ad plenam veri capacitatem pervenire, si concupiscentiam carnis robusto atque integro sanctimoniam vigore calcaret. Quis umquam tanti miraculi meminit? Nondum secunda nativitas novum hominem splendore toto divinæ lucis oculaverat & jam veteres ac pristinas tenebras sola lucis paratura vincebat. Deinde, quod majus est, cum de lectione divina quædam jam non pro conditione novitatis, sed pro fidei festinatione didicisset; statim rapuit quod invenit promerendo Deo profuturum. Distractis rebus suis ad indigentiam pauperum sustentandam, tota prædia pretio dispensans, duo bona simul junxit, ut & ambitionem sæculi sperneret, qua perniciosius nihil est; & misericordiam, quam Deus etiam sacrificiis suis prætulit, quam nec ille qui legis omnia mandata servasse se dixerat, fecit, implet: & præpropere velocitate pietatis, pene ante coepit perfectus esse quam disceret. Quis oro de veteribus hoc fecit? quis de antiquissimis in fide senibus, quorum mentes & aures per plurimos annos divina verba pulsaverant, tale aliquid impendit, quale adhuc rudis fidei homo, & cui nondum forsitan crederetur, supergressus vetustatis ætatem, gloriosis & admirandis operibus perpetravit? Nemo metit statim ut sevit: nemo vindemiam de novellis scrobibus expressit: nemo adhuc umquam de noviter plantatis arbusculis matura poma quæsit. In illo omnia incredibilia cucurrerunt. Prævenit, si potest dici, (res enim fidem non capit) prævenit, inquam, tritura sementem, vindemia palmitem, poma radicem.

3. Aiunt Apostoli litteræ, debere neophytos præteriri, ne stupore gentilitatis nondum fundatis sensibus adhærente, aliquid in Deum novitas inerudita peccaret. Ille fuit primus, & puto, solus exemplo, plus fide posse quam tempore promoveri. Sed & si in Apostolorum Actis Eunuchus ille describitur, quia toto corde crediderat, a Philippo statim tinctus; non est similis comparatio. Ille enim & Judæus erat, & de templo Domini veniens, prophetam legebat Isaiam, & sperabat in Christo, etsi nondum eum venisse crediderat: hic de imperitis gentibus veniens, tam matura coepit fide, quanta pauci fortasse perfecerunt. Mora denique circa Dei gratiam nulla, nulla dilatio. Parum dixi: presbyterium & sacerdotium statim accepit. Quis enim non omnes honorum gradus crederet tali

mente credenti? Multa sunt quæ adhuc plebeius, multa quæ jam presbyter fecit, multa quæ ad veterum exempla justorum, imitatione consimili prosequutus, promerendo Dominum totius religionis obsequio præstitit. Nam & sermo illi de hoc fuerat usitatus, ut si quem prædicatum Dei laudatione legisset, suaderet inquiri propter quæ facta Deo placuisset. Si Job Dei testimonio gloriosus, dictus est verus Dei cultor, & cui in terris nemo compararetur; faciendum docebat ille, quidquid Job ante fecisset: ut dum & nos paria facimus, simile in nos Dei testimonium provocemus. Contentis ille dispendiis rei familiaris, in tantum exercitata virtute profecit, ut nec pietatis temporalia damna sentiret. Non illum penuria, non dolor fregit, non uxoris suadela deflexit, non proprii corporis dira poena concussit. Permanit in suis sedibus fixa virtus, & altis radicibus fundata devotio; nullo diaboli tentantis impetu cessit, quominus Deum suum fide grata, etiam inter adversa benediceret. Domus ejus patuit cuicumque venienti. Nulla vidua reversa est sinu vacuo; nullus indigens lumine, non illo comite directus est: nullus debilis gressu, non illo bajulo vectus est: nullus nudus auxilio de potentioris manu, non illo tutore protectus est. Hæc debent facere, dicebat, qui Deo placere desiderant. Et sic per bonorum omnium documenta decurrens, dum meliores semper imitatur, etiam ipse se fecit imitandum.

4. Erat sane illi etiam de nobis contubernium viri justus & laudabilis memoriæ Cæcilius, & ætate tunc & honore presbyteri, qui eum ad agnitionem veræ divinitatis a sæculari errore correxerat. Hunc toto honore, atque omni observantia diligebat, obsequenti veneratione suspiciens, non jam ut amicum animæ coæqualem, sed tamquam novæ vitæ parentem. Denique ille demulsus ejus obsequiis, in tantum dilectionis immensæ merito provocatus est, ut de sæculo excedens, arcessitione jam proxima commendaret illi conjugem ac liberos suos, ut quem fecerat de sectæ communione participem, postmodum faceret pietatis heredem.

5. Longum est ire per singula: cuncta ejus facta onerosum est enumerare. Ad probationem bonorum operum, solum hoc arbitror satis esse, quod iudicio Dei & plebis favore, ad officium sacerdotii & episcopatus gradum adhuc neophytus, & ut putabatur, novellus electus est. Quamvis in primis fidei suæ adhuc diebus, & rudi vitæ spiritualis ætate, sic generosa indoles relucere; ut etsi nondum officii, spei tamen fulgore resplendens, imminentis sacerdotii totam fiduciam polliceretur. Non præteribo etiam illud eximium, quemadmodum cum in dilectionem ejus & honorem totus populus adspirante Domino profiliret, humiliter ille secessit, antiquioribus cedens, & indignum se titulo tanti honoris existimans, ut dignus magis fieret. Magis enim dignus efficitur, qui quod meretur excusat. Quo tunc ardore plebs æstuans fluctuabat, spiritali desiderio concupiscens, ut exitus docuit, non tantum episcopum; in eo enim quem tunc latenti divinitatis prælagio taliter flagitabat, non solummodo sacerdotem, sed & futurum etiam martyrem requirebat. Obsederat fores domus copiosa fraternitas, & per omnes aditus sollicita caritas circuibat. Potuisset fortas-

se tunc illi apostolicum illud evenire, quod voluit, ut per fenestram deponeretur; si cum Apostolo etiam ordinationis honore similaretur. Erat videre cæteros omnes suspenso & anxio spiritu expectare venturum, cum gaudio nimio excipere venientem. Invitus dico; sed dicam necesse est. Quidam illi restiterunt, etiam ut vinceret; quibus tamen quanta lenitate, quam patienter, quam benevolenter indulgit, quam elementer ignovit, amicissimos eos postmodum, & inter necessarios computans, mirantibus multis. Cui enim posset non esse miraculo tam memoriosæ mentis oblivio?

6. Exinde quemadmodum se gesserit, quis referre sufficiat? quæ illi pietas? qui vigor? misericordia quanta? quanta censura? Tantum sanctitatis & gratiæ ex ore ejus lucebat, ut confunderet intuentium mentes. Gravis vultus & lætus; nec severitas tristis, nec comitas nimia; sed admixta utrinque temperies: ut esset ambigere vereri plus an diligere mereretur, nisi quod & vereri & diligere merebatur. Sed nec cultus fuit dispar a vultu, temperatus & ipse de medio. Non illum superbia sæcularis inflaverat, nec tamen prorsus affectata penuria sordidarat: quia & hoc vestitus genus a jactantia minus non est, quam ostentata taliter ambitiosa frugalitas. Quid autem circa pauperes episcopus faceret, quos cathecumenus diligebat? Viderint pietatis antistites, seu quos ad officium boni operis instruxit ipsius ordinis disciplina, seu quos sacramenti religio communis ad obsequium exhibendæ dilectionis artavit. Cyprianum de suo talem accepit cathedra, non fecit.

7. Statim denique pro talibus meritis etiam proscriptionis gloriam consequutus est. Nec enim aliud oportebat, quam ut eum, qui intra secretam conscientiae latebram religionis & fidei toto honore florebat; etiam publice celebrata gentilium fama titularet. Potuisset quidem tunc pro velocitate qua semper omnia consequutus est, etiam martyrii circa eum debita corona properare; maxime cum & suffragiis sæpe repetitis ad leonem postularetur: nisi per omnes ordines gloriarum transeundum illi esset, & sic ad summa veniendum: & nisi imminens ruina ope tam secundi pectoris indigeret. Finge enim tunc illum martyrii dignatione translatus. Quis emolumentum gratiæ per fidem proficientis ostenderet? Quis virgines ad congruentem pudicitiae disciplinam & habitum sanctimonia dignum, velut frenis quibusdam lectionis dominicæ coerceret? Quis doceret poenitentiam lapsos, veritatem hæreticos, schismaticos unitatem, filios Dei pacem, & evangelicæ precis legem? Per quem gentiles blasphemi percussis in se iis quæ nobis ingerunt, vincerentur? A quo Christiani mollioris affectus circa amissionem suorum, aut, quod magis est, fidei parvioris consolarentur spe futurorum? Unde sic misericordiam, unde patientiam disceremus? Quis livorem de venenata invidiæ malignitate venientem, dulcedine remedii salutaris inhiheret? Quis martyres tantos exhortatione divini sermonis erigeret? quis denique tot confessores, frontium notatarum secunda inscriptione signatos, & ad exemplum martyrii superstitibus servatos, incentivo tubæ cœlestis animaret? Bene, bene tunc, & vere spiritaliter contigit, quod vir necessarius, tam multis & tam bonis rebus, a martyrii consummatio-

ne dilatus est. Vultis scire secessum illum non fuisse formidinem? ut nihil aliud excusem, ipse postmodum passus est, quam passionem utique ex more vitaret, si & ante vitasset. Fuit fere formido illa, sed iusta: formido quæ Dominum timeret offendere: formido quæ præceptis Dei mallet obsequi, quam sic coronari. Dicta enim in omnibus Deo mens, & sic divinis admonitionibus mancipata; credidit se nisi Domino latebram tunc jubenti paruisset, etiam ipsa passione peccare.

8. Puto denique etiam nunc aliqua de dilationis utilitate differenda, tametsi jamdudum pauca perstrinximus. Per hæc enim quæ videntur postmodum subsequuta, sequitur ut probemus, secessum illum non hominis pusillanimitate conceptum, sed, sicuti est, vere fuisse divinum. Vastaverat Dei populum persecutionis infestæ insolens atque acerba grassatio; & quia omnes decipere una fraude non poterat artifex hostis, quicumque miles incautus prodiderat latus nudum, dispari genere sæviendi, singulos diversa strage dejecerat. Debebat esse qui posset saucios homines, & varia expugnantis inimici arte jaculatos, adhibita medicinae celestis medela pro qualitate vulneris, vel secare interim, vel fovere. Servatus est vir ingenii, præter cætera, etiam spiritaliter temperati; qui inter resultantes collidentium schismatum fluctus, Ecclesiæ iter medium, librato limite gubernaret. Nonne hæc, oro, consilia divina sunt? Hoc fieri sine Deo potuit? Viderint qui putant posse fortuito ista contingere. Ecclesia illis clara voce respondet, dicens: Ego sine Dei nutu necessarios reservari non admitto, non credo.

9. Percurramus tamen cætera, si videtur. Erupit postmodum lues dira, & detestabilis morbi vastitas nimia, innumeros per diem populos a sua quemque sede abrupto impetu rapiens, continuatas per ordinem domos vulgi trementis invasit. Horrere omnes, fugere, vitare contagium; exponere suos impie: quasi cum illo peste morituro, etiam mortem ipsam aliquis posset excludere. Jacebant interim in tota civitate, non jam corpora, sed cadavera plurimorum, & misericordiam in se transeuntium contemplatione sortis mutux flagitabant. Nemo respexit aliud præterquam lucra crudelia. Nemo similis eventus recordatione trepidavit: nemo fecit alteri, quod pati voluit. Quid inter hæc egerit Christi & Dei pontifex, qui pontifices mundi hujus tanto plus pietate, quanto religionis veritate præcesserat, scelus est præterire. Aggregatam primo in loco uno plebem de misericordiæ bonis instituit, docens divinæ lectionis exemplis, quantum ad promerendum Deum prosint officia pietatis. Tunc deinde subjungit non esse mirabile, si nostros tantum debito caritatis obsequio foveremus: eum perfectum posse fieri qui plus aliquid publicano vel ethnico fecerit: qui malum bono vincens, & divinæ clementiæ instar exercens, inimicos quoque dilexerit: qui pro persequentium se salute, sicuti Dominus monet & hortatur, orarit. Oriri Deus facit jugiter solem suum, & pluvias subinde nutriendis seminibus impertit; exhibens cuncta ista, non suis tantum, sed etiam alienis; & qui se Dei etiam filium esse profitetur, cur non exemplum patris imitatur? Respondere, inquit, nos decet natalibus nostris, & quos renatos per Deum constat, degeneres esse non congruit;

sed probari potius in sobole traducem boni patris æmulatione bonitatis.

10. Multa alia, & quidem magna prætereo, quæ temperandi voluminis ratio non patitur prolixiore sermone replicari: de quibus hoc tantum dixisse satis est. Quod si illa gentiles pro rostris audire potuissent, forsitan statim crederent. Quid Christiana plebs faceret, cui de fide nomen est! Distributa sunt ergo continuo pro qualitate hominum atque ordinum ministeria. Multi qui angustia paupertatis beneficia sumtus exhibere non poterant, plus sumtibus exhibebant; compensantes proprio labore mercedem divitiis omnibus cariorum. Et quis non sub tanto doctore properaret inveniri in parte aliqua talis militiæ, per quam placeret & Deo patri, & judici Christo, & tam bono interim sacerdoti? Fiebat itaque exuberantium operum largitate, quod bonum est apud omnes, non ad solos domesticos fidei. Fiebat plus aliquid quam de Tobix incomparabili pietate signatum est. Ignoscat ille, & ignoscat iterum, & frequenter ignoscat; aut, ut verius dixerim, merito concedat, tametsi ante Christum plurimum licuit, plus aliquid licuisse per Christum, cujus temporibus plenitudo debetur. Necatos ille a rege & projectos sui tantum generis colligebat.

11. His tam bonis & tam piis actibus supervenit exsilium. Hanc enim vicem semper repræsentat impietas, ut melioribus pejora restituat. Et quid sacerdos Dei proconsule interrogante responderit, sunt acta quæ referant. Excluditur interim e civitate ille, qui fecerat boni aliquid pro civitatis salute; ille qui laboraverat ne viventium oculi paterentur infernæ sedis horrorem; ille inquam, qui excubiis pietatis invigilans, pro nefas! ingrata bonitate providerat, ne omnibus tetram civitatis faciem relinquentibus, multos exsules deserta respublica, ac destituta patria sentiret. Sed viderit sæculum, cui inter pœnas exsilium computatur. Illis patria nimis cara, & commune nomen est cum parentibus: nos & parentes ipsos, si contra Dominum suaserint, abhorremus. Illis extra civitatem suam vivere gravis pœna est: Christiano totus hic mundus una domus est. Unde licet in abditum & abstrusum locum fuerit relegatus; admixtus Dei sui rebus, exsilium non potest computare. Adde quod Deo integre serviens, etiam propria in civitate peregrinus est. Dum enim se carnalibus desideriis continentia sancti Spiritus abstinet, conversationem prioris hominis exponens; etiam inter cives suos, aut, prope dixerim, inter parentes ipsos, vitæ terrestris alienus est. Accedit quod etsi hæc aliàs pœna posset videri, in hujusmodi tamen causis atque sententiis, quas ad probandæ virtutis experimenta perpetimur, non est pœna, quia gloria est. Sed esto sane, nobis pœna non sit exsilium. Illis ultimum crimen & pessimum nefas etiam ipsorum conscientia testis adscribat, qui possunt innocentibus irrogare quod putant pœnam. Nolo nunc describere loci gratiam, & deliciarum omnium paratam interim transeo. Fingamus locum illum situ sordidum, squalidum visu, non salubres aquas habentem, non amoenitatem viroris, non viciniam litoris; sed rupes vastas silvarum inter inhospitas fauces desertæ admodum solitudinis, avia mundi parte summotum. Posset licet talis locus habere nomen exsilii, quo

quo Cyprianus sacerdos Dei venerat; cui si hominum ministeria deficerent, vel alites ut Heliae, vel ut Danieli angeli ministrarent. Absit, absit, ut credat aliquis cuilibet minimo, dummodo in confessione nominis constituto aliquid defuturum. Tantum abest ut Dei pontifex ille, qui misericordiae semper rebus institerat, horum omnium opibus indigeret.

12. Jam nunc, quod secundo posueram loco, cum gratiarum actione repetamus; provisum esse divinitus etiam pro animo tanti viri apicum & competentem locum, hospitium pro voluntate secretum, & quidquid apponi eis ante promissum est, qui regnum & iustitiam Dei quaerunt. Atque ut omittam frequentiam visitantium fratrum, ipsorum & inde civium caritatem, quae repraesentabat omnia, quibus videbatur esse fraudatus, admirabilem visitationem Dei non praeteribo, qua antistitem suum sic in exilio esse voluit de sequutura passione securum, ut imminentis martyrii pleniore fiducia, non exsulem tantummodo Curubis, sed & martyrem possideret. Eo enim die quo primum in exilii loco mansimus, (nam & me inter domesticos comites dignatio caritatis ejus delegerat exsulem voluntarium, quod utinam & in passione licuisset!) apparuit mihi, inquit, nondum somni quiete sopito, juvenis ultra modum enormis: qui cum me quasi ad praetorium duceret, videbar mihi tribunali sedentis tum proconsulis admoveri. Is ut in me respexit, annotare statim coepit in tabula sententiam, quam non sciebam; nihil enim de me solita interrogatione quaesierat. Sed enim juvenis qui a tergo ejus stabat, admodum curiosus legit quidquid fuerat annotatum. Et quia inde verbis proferre non poterat, nutu declarante monstravit, quid in litteris tabulae illius haberetur. Manu enim expansa & complanata ad spatia modum, ictum solitae animadversionis imitatus, quod volebat intelligi, ad instar liquidi sermonis expressit. Intellexi sententiam passionis futuram. Rogare coepi & petere continuo, ut dilatio mihi vel unius diei prorogaretur, donec res meas legitima ordinatione disponerem. Et cum preces frequenter iterassem, rursus in tabula coeperat nescio quid annotare. Sensi tamen de vultus serenitate iudicis mentem, quasi iusta petitione commotam. Sed & ille juvenis, qui jamdudum de passionis indicio, gestu potius quam sermone prodiderat, clandestino identidem nutu concessam dilationem, quae in crastinum petebatur, contortis post invicem digitis, significare properavit. Ego quamvis non esset lecta sententia, etsi de gaudio dilationis acceptae laeto admodum corde gauderem; metu tamen interpretationis incertae sic tremebam, ut reliquiae formidinis cor exultans adhuc toto pavore pulsarent.

13. Quid hac revelatione manifestius? quid hac dignatione felicius? Ante illi praedicta sunt omnia quaecumque postmodum subsequuta sunt. Nihil de Dei verbis imminutum, nihil de tam sancta promissione mutilatum. Singula denique secundum quod ostensa sunt recognoscite. Dilationem petit crastini, cum de passionis sententia cogitaretur: postulans ut res suas die illo quem impetraverat, ordinaret. Hic dies unus significabat annum, quo ille post visionem acturus in saeculo fuerat. Nam, ut manifestius dicam, eo die post exactum annum coronatus est, quo hoc illi ante an-

num fuerat ostensum. Diem autem Domini, etsi non annum in divinis litteris legimus, promissioni tamen futurorum debitum illud tempus accipimus. Unde nihil interest, si nunc sub diei significatione solus annus ostensus est; quia illud plenius debet esse quod majus est. Quod vero nutu potius, & non sermone explanatum est; repraesentationi temporis servabatur sermonis expressio: solet enim tunc verbis quodcumque proferri, quoties quidquid profertur impletur. Nam & vere nemo cognovit quare hoc ei ostensum fuisset, nisi quia post eodem die quo id viderat, coronatus est. Medio nihilominus tempore imminens passio pro certo ab omnibus sciebatur: passionis tamen dies certus ab iisdem omnibus, quasi ignorantibus, tacebatur. Sane & in Scripturis tale aliquid invenio. Nam Zacharias sacerdos, promisso sibi per Angelum filio, quia non crediderat obmutuit; ita ut filii nomen scripturus potius quam relaturus, nutu tabulas postularet. Merito & hic, ubi Dei nuntius passionem antistitis imminentem nutu potius expressit; & fidem admonuit, & sacerdotem munivit. Dilationis autem petendae ratio de ordinatione rerum & de voluntatis dispositione veniebat. Quae vero res illi, aut quae voluntas ordinanda, nisi ecclesiastici status? Suprema idcirco accepta dilatio est, ut quidquid circa pauperum fovendorum curam supremo iudicio disponendum fuerat, ordinaretur. Et puto propter nihil aliud, immo vero propter hoc tantum; etiam indulgentia ab ipsis qui ejecerant, & qui occisuri erant, admissa est; ut praesens & praesentes pauperes, novissimae dispensationis extremis, & ut plenius dixerim, totis sumtibus relevaret. Ordinatis ergo tam pie rebus, & sic pro voluntate dispositis, proximabat dies crastinus.

14. Jam de Xysto bono & pacifico sacerdote, ac propterea beatissimo martyre, ab urbe nuntius venerat. Sperabatur jamjamque carnifex veniens, qui devota sanctissimae victimae colla percuteret: & sic erant omnes dies illi quotidiana expectatione moriendi, ut corona posset singulis adscribi. Conveniebant interim plures egregii & clarissimi ordinis & sanguinis, sed & saeculi nobilitate generosi, qui propter amicitiam ejus antiquam, secessum subinde suaderent: & ne parum esset nuda suadela, etiam loca in quae secederet offerebant. Ille vero jam mundum, suspensa ad coelum mente, neglexerat, nec suadelis blandientibus annuebat. Fecisset fortasse tunc etiam quod a plurimis & fidelibus petebatur, si & divino imperio juberetur. Sed nec illa sublimis tanti viri gloria sine praconio transeunda est; quia jam saeculo tumescente, & de fiducia principum infestationem nominis anhelante, ille servos Dei, prout dabatur occasio, exhortationibus Dominicis instruebat, & ad calcandas passiones hujus temporis contemplatione superventurae claritatis animabat. Videlicet tanta illi fuit sacri cupido sermonis, ut optaret sic sibi passionis vota contingere, ut dum de Deo loquitur, in ipso sermonis opere necaretur.

15. Et hi erant quotidiani actus destinati ad placentem Deo hostiam sacerdotis, cum ecce proconsulis jussu, ad hortos ejus, (ad hortos, inquam, quos inter initia fidei suae venditos, & Dei indulgentia restitutos, pro certo iterum in usus pauperum vendidisset, nisi invidiam de persecutione vitaret) cum mi-

litibus suis princeps repente subitavit, imo, ut verius dixerim, subitasse se credidit. Unde enim posset tamquam improvise impetu mens semper parata subitari? Processit ergo jam certus expungi quod diu fuerat retardatum: processit animo sublimi & erecto, hilaritatem præferens vultu, & corde virtutem. Sed dilatus in crastinum, ad domum principis a prætorio revertebatur; cum subito per Carthaginem totam sparsus rumor increbuit, productum esse jam Thascium, quem præter celebrem gloriosa opinione notitiam, etiam de commemoratione præclarissimi operis nemo non noverat. Concurrerant undique versus omnes ad spectaculum, nobis pro devotione fidei gloriosum, gentilibus & dolendum. Receptum eum tamen, & in domo principis constitutum una nocte continuit custodia delicata, ita ut convivæ ejus & cari in contubernio ex more fuerimus. Plebs interim tota sollicita ne per noctem aliquid sine conscientia sui fieret, ante fores principis excubabat. Concessit ei tunc divina bonitas, vere digno, ut Dei populus etiam in sacerdotis passione vigilaret. Forsitan tamen quærat aliquis, quæ causa fuerit a prætorio revertendi ad principem? Et volunt hoc, scilicet quidam de suo tunc proconsulem noluisse. Absit ut in rebus divinitus gestis segnitiam sive fastidium proconsulis conquerar. Absit ut malum hoc intra conscientiam religiosæ mentis admittam; ut de tam beatissimo martyre ructus hominis judicaret. Sed crastinus dies ille, quem ante annum dignatio divina prædixerat, vere crastinus esse debebat.

16. Illuxit denique dies alius, ille signatus, ille promissus, ille divinus; quem si tyrannus ipse differre voluisset, numquam prorsus valeret: dies de conscientia futuri martyris lætus; & discussis per totum mundi ambitum nubibus, claro sole radiatus. Egressus est domum principis, sed Christi & Dei princeps, & agminibus multitudinis mixtæ ex omni parte vallatus est. Sic autem comitatu ejus infinitus exercitus adhaerebat, quasi ad expugnandam mortem manu facta veniretur. Eundi autem interfuit transitus stadii. Bene vero & quasi de industria factum, ut & locum congruentis certaminis præteriret, qui ad coronam justitiæ consummato agone currebat. Sed ubi ad prætorium ventum est, nondum procedente proconsule, secretior locus datus est. Illic cum post iter longum nimio sudore madidatus sederet; (sedile autem erat fortuito linteo^a tectum, ut & sub ictu passionis episcopatus honore frueretur) quidam ex tesseriis^b quondam Christianus, res suas obtulit, quasi vellet ille vestimentis suis humidis sicciora mutare: qui videlicet nihil aliud in rebus oblatis ambiebat, quam si proficiens ad Deum martyris sudores jam sanguineos possideret.^c Cui ille respondit, & dixit: Medelas adhibemus querelis, quæ hodie forsitan non erunt. Mirum, si contempsit laborem corpore, qui mortem mente contemserat? Quid plura? Subito proconsuli nuntiatus est. Producit, admovetur, interrogatur de suo nomine: se esse respondit; & hætenus verba.

^a Lintheis episcoporum sedes cooperiri solebant, ut ex Paciano patet, qui epist. II. ad Sympronianum Novatiano exprobat, quod consecrante nullo lintheatam sedem acceperit. Id etiam videtur innuere Augustin. epist. XXIII. ad Maximinum episcopum Donatistam, ubi ait, *nec absidas gradatas, nec cathedras velatas*, cuiquam in Christi judicio profuturas.

17. Legit itaque de tabula jam sententiam iudex, quam nuper in visione non legerat; sententiam spiritalem non temere dicendam, sententiam episcopo tali, & tali teste condignam; sententiam gloriosam, in qua dictus est sectæ signifer, & inimicus deorum, & qui suis futurus esset ipse documento, & quod sanguine ejus inciperet disciplina sanciri. Nihil hac sententia plenius, nihil verius. Omnia quippe quæ dicta sunt, licet a gentili dicta, divina sunt. Nec mirum utique cum soleant de passione pontifices prophetare. Signifer fuerat, qui de ferendo signo Christi docebat: inimicus deorum, qui idola destruenda mandabat: documento autem suis fuit, qui multis pari genere sequuturis prior in provincia martyrii primitias dedicavit. Sanciri etiam cœpit ejus sanguine disciplina, sed martyrum; qui doctorem suum imitatione gloriæ consimilis æmulati, ipsi quoque disciplinam exempli sui proprio cruore sanxerunt.

18. Et cum exiret prætorii fores, ibat comes militum turba: & ne quid in passione deesset, centuriones & tribuni latus texerant. Ipse autem locus æqualis est, ubi pati contigit, ut arboribus ex omni parte densatis sublime spectaculum præbeat. Sed per enormitatem spatii longioris visu denegato per confusam nimis turbam, personæ faventes in ramos arborum repererant; ne vel hoc illi negaretur, ut ad Zacchæi similitudinem de arboribus videretur. Sed jam ligatis per manus suas oculis, moram carnificis urgere tentabat, cujus munus est ferrum; & labente dextera gladium vix trementibus digitis circuibat, donec ad perpetrandam pretiosi viri mortem, clarificationis hora matura, centurionis manum concessio desuper vigore firmatam, permissis tandem viribus expediret. O beatum ecclesiæ populum! qui episcopo suo tali, & oculis pariter & sensibus, & quod est amplius, publicata voce compassus est; & sicut ipso tractante semper audierat, Deo iudice coronatus est. Quamvis enim non potuerit evenire quod optabant vota communia, ut consortio paris gloriæ simul plebs tota pateretur: quicumque sub Christi spectantis oculis, & sub auribus sacerdotis ex animo pati voluit, per idoneum voti sui testem, legationis quodammodo litteras ad Deum misit.

19. Sic consummata passione perfectum est, ut Cyprianus qui bonorum omnium fuerat exemplum, etiam sacerdotales coronas in Africa primus imbueret; quia & talis esse post Apostolos prior cœperit. Ex quo enim Carthagini episcopatus ordo numeratur, numquam aliquis, quamvis ex bonis & sacerdotibus, ad passionem venisse memoratur. Licet semper Deo mancipata devotio, dicatis hominibus pro martyrio deputetur; Cyprianus tamen etiam ad perfectam coronam, Domino consummante, profecit: ut in civitate ipsa, in qua taliter vixerat, & in qua prior fecerat multa præclara, prior etiam sacerdotii cœlestis insignia glorioso cruore decoraret. Quid hoc loco faciam? inter gaudium passionis & remanendi dolorem, in par-

^b Tesseriarii, qui tesseras per militum contubernia nuntiant, vel ab excubitoribus exigunt. De his Vegetius lib. 2. de re militari cap. 7. ubi tessera dicitur, *Præceptum ducis, quo vel ad opus, vel ad bellum movetur exercitus.*

^c Sic aliquas martyrum reliquias certatim rapere gestiebant Christiani

tes divisus animus, & angustum nimis pectus affectus duplices onerant. Dolebo quod non comes fuerim? Sed illius victoria triumphanda est. De victoria triumphabo? Sed doleo quod comes non sim. Verum vo-

bis tamen & simpliciter confitendum est, quod & vos scitis, in hac me fuisse sententia. Multum ac nimis multum de gloria ejus exulto; plus tamen doleo quod remansi.

ACTA PROCONSULARIA SANCTI CYPRIANI EPISCOPI ET MARTYRIS.

1. IMPERATORE Valeriano quartum & Gallieno tertium consulibus, tertio calendarum Septembrium, Carthagine in secretario, Paternus proconsul Cypriano episcopo dixit: Sacratissimi imperatores Valerianus & Gallienus, litteras ad me dare dignati sunt, quibus præceperunt eos qui Romanam religionem non colunt, debere Romanas cæremonias recognoscere. Exquisivi ergo de nomine tuo; quid mihi respondes? Cyprianus episcopus dixit: *Christianus sum, & episcopus. Nullos alios deos novi, nisi unum & verum Deum, qui fecit cælum & terram, mare & quæ sunt in eis omnia. Huic Deo nos Christiani deservimus: hunc deprecamur diebus ac noctibus, pro nobis & pro omnibus hominibus, & pro incolumitate ipsorum imperatorum.* Paternus proconsul dixit: In hac ergo voluntate perseveras? Cyprianus episcopus respondit: *Bona voluntas, quæ Deum novit, immutari non potest.* Paternus proconsul dixit: Poteris ergo secundum præceptum Valeriani & Gallieni, exsul ad urbem Curubitanam proficisci? Cyprianus episcopus dixit: *Proficiscor.* Paternus proconsul dixit: non solum de episcopis, verum etiam de presbyteris mihi scribere dignati sunt. Volo ergo scire ex te, qui sint presbyteri qui in hac civitate consistunt. Cyprianus episcopus respondit: *Legibus vestris bene atque utiliter censuistis, delatores non esse. Itaque detegi & deferri a me non possunt. In civitatibus autem suis invenientur.* Paternus proconsul dixit: Ego hodie in hoc loco exquiro. Cyprianus dixit: *Cum disciplina prohibeat, ut quis se ultro offerat, & tuæ quoque censuræ hoc displiceat; nec offerre se ipsi possunt: sed a te exquisiti invenientur.* Paternus proconsul dixit: A me invenientur. Et adjecit: Præceperunt etiam, ne in aliquibus locis conciliabula fiant, nec coemeteria ingrediantur. Si quis itaque hoc tam salubre præceptum non observaverit, capite plectetur. Cyprianus episcopus respondit: *fac quod tibi præceptum est.*

2. Tunc Paternus proconsul iussit beatum Cyprianum episcopum in exilium deportari. Cumque diu ibidem moraretur, successit Aspasio Paterno proconsuli Galerius Maximus proconsul, qui sanctum Cy-

prianum episcopum, ab exilio revocatum, sibi iussit præsentari. Cumque Cyprianus sanctus martyr electus a Deo, de civitate Curubitana, in qua exilio præcepto Aspasii Paterni tunc proconsulis datus fuerat, regressus esset; ex sacro præcepto in suis hortis manebat. Inde quotidie sperabat venire ad se, sicut illi ostensum fuerat; & cum illic demoraretur, repente idibus Septembris, Tusco & Basso consulibus, venerunt ad eum principes duo, unus Strator^a officii Galerii Maximi proconsulis, qui Aspasio Paterno successerat; & alius equistrator a custodiis ejusdem officii. Qui & in curriculum eum levaverunt, in medioque posuerunt, & in Sexti^b perduxerunt, ubi idem Galerius Maximus proconsul, bonæ valetudinis recuperandæ gratia, secesserat. Et ita idem Galerius Maximus proconsul in aliam diem Cyprianum sibi reservari præcepit. Et eo tempore beatus Cyprianus ductus, ad principem & stratorem ejusdem officii Galerii Maximi proconsulis clarissimi viri secessit; & in hospitio ejus cum eo in vico, qui dicitur Saturni, inter Veneream & Salutariam mansit. Illuc universus populus fratrum convenit. Et cum hoc sanctus Cyprianus comperisset, custodiri^c puellas præcepit, quoniam omnes in vico, ante januam hospitii principis manserant.

3. Et ita altera die octava decima calendarum Octobrium, mane multa turba convenit ad Sexti, secundum præceptum Galerii Maximi proconsulis. Et ita idem Galerius Maximus proconsul eadem die Cyprianum sibi offerri præcepit in atrio Sauciolo^d sedenti. Cumque oblatus fuisset, Galerius Maximus proconsul Cypriano episcopo dixit. Tu es Thascius Cyprianus? Cyprianus episcopus respondit: *Ego sum.* Galerius Maximus proconsul dixit: Tu papam te sacrilegæ mentis hominibus præbuidisti? Cyprianus episcopus respondit: *Ego.* Galerius maximus proconsul dixit. Jufferunt te sacratissimi imperatores cæremoniari. Cyprianus episcopus dixit: *non facio.* Galerius Maximus ait: Consule tibi. Cyprianus episcopus respondit: *fac quod tibi præceptum est. In re tam justa nulla est consultatio.*

^a Stratoris sive statoris munia describuntur in lege Constantini cod. l. 9. tit. 4. de custodia rerum. Integrum locum vide in edit. Oxon. De his vide glossar. Cang. ubi statores dicuntur, quod starent ad jussa parati; stratores vero qui equorum principis curam habebant. Stratores etiam dici possunt a sternendo, quod reos in carcere condemnatos punirent, vel equos sternerent.

^b Hic locus sic videtur appellatus, quod sexto ab urbe lapide distaret.

^c Omnes mss. præter Colb. 1. castigari. Alia tamen lectio præferenda. Sic enim legit Augustinus, ut patet ex laudato serm. n. 4.

Quid illud, inquit, quod cum in alium diem dilatus esset, atque illuc se multitudo fratrum ac sororum congregans pro foribus pernoctaret, custodiri puellas præcepit. Item S. Fulgentius serm. 6. à principe detentus virginum pudicitiam... custodivit.

^d Vox obscura. Videtur esse cognomen atrii, quod hic rei interficerentur. Observat Oxon. editor sancitum esse in concilio Martiscon. II. c. 19. ut ad locum examinationis reorum nullus clericus accedat, neque intersit atrio Sauciolo, ubi pro reatus sui qualitate quispiam interficiendus est. Codd. Colb. & German. 1. habent, atrio Secutiolo. Conch. Salutio.

4. Galerius Maximus colloquutus cum concilio, sententiam vix ægre dixit verbis hujusmodi: Diu sacrilega mente vixisti, & plurimos nefariæ tibi conspirationis homines aggregasti, & inimicum te diis Romanis & sacris legibus constituisti, nec te pii & sacratissimi principes Valerianus & Gallienus Augusti, & Valerianus nobilissimus Cæsar, ad sectam cæremoniarum suarum revocare potuerunt. Et ideo cum sis nequissimorum criminum auctor & signifer deprehensus, eris ipse documento his, quos scelere tuo tecum aggregasti: sanguine tuo sancietur disciplina. Et his dictis, decretum ex tabella recitavit: Thascium Cyprianum gladio animadverti placet. Cyprianus episcopus dixit: *Deo gratias*.

5. Post hanc vero sententiam turba fratrum dicebat: Et nos cum ipso decollemur. Propter hoc tumultus fratrum exortus est, & multa turba eum prosequuta est. Et ita idem Cyprianus in agrum Sexti productus est, & ibi se lacerna byrro^a exspoliavit, & genu in terra flexit, & in orationem se Domino prostravit. Et cum se dalmatica^b exspoliasset, & diaconi-

bus tradidisset, in linea stetit, & coepit spiculatorem sustinere. Cum venisset autem spiculator, jussit suis ut eidem spiculatori viginti quinque aureos darent^c. Lintheamina vero & manualia a fratribus ante eum mittebantur. Postea vero beatus Cyprianus manu sua oculos sibi textit. Qui cum lacinias manuales ligare sibi non potuisset, Julianus presbyter & Julianus subdiaconus ei ligaverunt. Ita beatus Cyprianus passus est; ejusque corpus propter gentilium curiositatem in proximo positum est. Inde per noctem sublatum cum cereis & scholacibus^d, ad areas Macrobiæ Candidiani procuratoris, quæ sunt in via Mappaliensi, juxta piscinas, cum voto & triumpho magno deductum est. Post paucos autem dies Galerius Maximus proconsul decessit.

6. Passus est autem beatissimus Cyprianus martyrie octava decima calendarum Octobrium, sub Valeriano & Gallieno imperatoribus, regnante vero Domino nostro Jesu Christo, cui est honor & gloria in sæcula sæculorum, Amen.

^a Alterutram ex his vocibus pro additamento habendam esse censet Oxon. editor. Certe in cod. 1. Germ. habetur tantum *byrro*. Porro notat ex Festo eruditus Cangius in glossario, *byrrum* antiquitus *rusum* significasse, quæ vox si hoc loco sic intelligatur, præferenda esset lectio aliquot codd. qui sic habent, *lacerna byrro exspoliatus est*. De byrro & lacerna tamquam de duplici vestis specie loquitur Sulpicius Severus lib. 1. Dialog. c. 14. apud Baronium ad an. 261. n. 41. ubi plura is habet de hac re. At mirum est ab eo hodiernas episcoporum vestes in his verbis repertas fuisse. Talibus quippe ornamentis episcopos olim usos fuisse, prius esset probandum. *Byrrum* quo S. Odo Cluniaci abbas *tegebatur*, *more cappæ per extremitatem fimbriæ apprehendentes osculabantur* Dei famuli reverentiæ causa. Ex ejus vitæ auctore Johanne lib. 2. num. 5. sæc. V. SS. ord. Bened. pag. 167.

^b Codd. Fossat. Colb. Conch. S. Genovefæ &c. pro *dalmatica*, habent *tunica*: sed multo plures codd. *dalmatica*. Cæterum *dalmaticæ* nomen antiquis ignotum non fuit. Commodus apud Lamprid. *dalmaticatus in publico processisse* dicitur. De *dalmatica*

plura collegit Baronius in notis ad martyrol. Rom. die 31. Maii, ubi de Paschasio diacono.

^c Hanc largitionem librariis debitam innuit Oxon. editor. Favet Augustin. loco laudato, ubi ait extrema martyris verba fuisse, *Deo gratias*, quæ statim post recitatam sententiam pronuntiavit. Omnes tamen mss. quos videre licuit, hanc Cypriani liberalitatem commemorant. Maximilianus, cujus acta ad an. 295. profereamus, vestem sibi paratam a patre rogavit dari spiculatori.

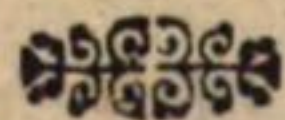
^d Hunc locum ex compluribus mss. sic restitimus. In editis & aliquot mss. pro *Candidiani* habetur *Candidi*. Baronius *scholacium* nomine designari putat scholas cleri cum cereis &c. Rigaltius vero faces ad arcendas noctis tenebras. Ejusmodi funalia *scholaces* a plerisque appellata esse observat Cangius in glossario. Cæmeteria autem Christianorum appellata fuisse *Arenarias* seu *Areas* patet ex Actis SS. Montani &c. inferius exhibendis, & ex Tertulliano ad Scapulam cap. 3. Videbis Baronium ad diem 3. Januar. in notis ad martyrol. Romanum.

NOTITIA CODICUM MANU SCRIPTORUM QUI AD HANC EDITIONEM

ADHORNANDAM ADHIBITI FUERE.

CONTULERAT BALUZIUS cum codicibus manuscriptis plurima Cypriani operum edita exemplaria, quæ nobis inspicere non licuit. Sed ex ejus notis existimari potest, quantum industriæ ac laboris in hoc genere insumserit. Nam præter codices, qui Manutio, Pamelio, Rigaltio & Anglis usui fuerunt, habuit Baluzius ac diligenter cum editis contulit plures ex bibliotheca Regia, in his vetustum codicem qui olim fuit S. Martini Tornacensis: ex bibliotheca autem Colbertina codices 137. 782. 801. 2442. & vetustissimum 1305. qui fuit olim bibliothecæ Thuanæ & alium qui fuit olim collegii Fuxensis. Ex bibliotheca Remigiana unum vetustissimum, & alium recentiore: unum ex monasterio S. Dionysii in eadem urbe: plures etiam tum ex S. Victoris Parisiensis, tum ex ipsius Baluzii bibliotheca. His adde Seguerianum ante annos mille scriptum, Beccensem, Divionensem, Corbeensem, Gratianopolitanum clarissimi viri Gasparis Boni, Burgundicum, Fossatensem, Carnotensem, Lamonianum, Compendiensem, Pithæanum, Sorbonicum, Monasteriensem nunc Parisiis in bibliotheca Augustinianorum suburbii S. Germani asservatum, Floriacensem, Moyssiacensem, vetustum librum qui fuit Raymundi episcopi Acconensis, alios denique ex monasteriis S. Arnulphi Metensis, S. Michaëlis in periculo maris, S. Germani a Pratis, S. Galli, Montis S. Eligii. Præterea missæ ad Baluzium fuerunt variae lectiones excerptæ ex codicibus Vaticanis, ut patet ex ejus notis ad epistolam Cypriani XLVIII. Ex his autem codicibus, quos recensuimus nonnulli ab Anglis citari solent: sed tamen sic illis utitur Baluzius, ut eos contulisse cum editis aut saltem consuluisse videatur.

Adhibuimus etiam ad opera Cypriano adscripta veteres libros ex bibliotheca Regia, ex Colbertina, ex Sorbonica, Victorina & Sangermanensi. Sed ad ea, quæ majoris sunt pretii, accurate emendanda & castiganda magno imprimis usui fuerunt tres antiquissimi codices, Remigianus unus ad epistolam Celsi ad Vigilium, & duo Sangermanenses ad librum de Singularitate Clericorum, & Expositionem in Symbolum.

ORDO EPISTOLARUM SANCTI CYPRIANI,

QUEM PAMELIUS ET BALUZIUS SEQUUTI SUNT,
comparatus cum ordine editionis Oxoniensis.

OXON.	PAMEL.		Pag.
	I.	Ex puncta a Baluzio.	1.
	II.	Ad Donatum.	7.
8.	III.	Cleri Romani ad clerum Carthaginensem de secessu divi Cypriani.	8.
9.	IV.	Ad presbyteros & diaconos Romæ consistentes.	9.
5.	V.	Ad presbyteros & diaconos.	ibid.
14.	VI.	Ad presbyteros & diaconos.	11.
13.	VII.	Ad Rogatianum presbyterum & cæteros confessores.	13.
11.	VIII.	Ad clerum de precando Deo.	16.
10.	IX.	Ad martyres & confessores.	18.
16.	X.	Ad clerum de quibusdam presbyteris qui temere pacem lapsis dederunt, necdum sedata persecutione, & citra conscientiam episcoporum.	19.
15.	XI.	Ad martyres & confessores qui lapsis petierunt pacem dari.	21.
17.	XII.	Ad plebem.	22.
18.	XIII.	Ad clerum de lapsis & catechumenis, ne vacui exeant.	ibid.
19.	XIV.	Ad clerum de his qui ad pacem festinant.	23.
20.	XV.	Ad presbyteros & diaconos Romæ consistentes.	24.
37.	XVI.	Ad Moysen & Maximum & cæteros confessores.	26.
23.	XVII.	Confessorum ad Cyprianum.	ibid.
26.	XVIII.	Ad presbyteros & diaconos, de præcedenti & duabus sequentibus epistolis.	27.
24.	XIX.	Caldonii ad Cyprianum.	28.
25.	XX.	Cypriani Caldonio.	ibid.
21.	XXI.	Celerini ad Lucianum.	30.
22.	XXII.	Luciani ad Celerinum.	31.
27.	XXIII.	Ad clerum Romæ consistentem de multis confessoribus & de Luciani inveterantia & Celerini confessoris modestia.	33.
29.	XXIV.	Ad clerum de litteris Romam missis, & de Saturo lectore & Optato hypodiatono factis.	ibid.
28.	XXV.	Ad Moysen & Maximum & cæteros confessores.	34.
31.	XXVI.	Moyses, Maximus, Nicostratus & alii confessores respondent præcedenti epistolæ.	37.
33.	XXVII.	Cyprianus lapsis.	38.
34.	XXVIII.	Ad presbyteros & diaconos.	39.
35.	XXIX.	Ad presbyteros & diaconos Romæ consistentes.	40.
36.	XXX.	Presbyteri & diaconi Romæ consistentes ad Cyprianum.	42.
30.	XXXI.	Cleri Romani ad Cyprianum.	45.
32.	XXXII.	Ad clerum Carthaginensem de missis Romam & acceptis inde litteris.	46.
38.	XXXIII.	Ad clerum & plebem de Aurelio lectore ordinato.	47.
39.	XXXIV.	Ad clerum & plebem de Celerino lectore ordinato.	48.
40.	XXXV.	Ad eosdem de Numidico ordinato presbytero.	49.
7.	XXXVI.	Ad clerum de cura pauperum & peregrinorum.	50.
12.	XXXVII.	Ad clerum, ut confessoribus in carcere constitutis omnis humanitas præbeatur.	

O R D O E P I S T O L A R U M

OXON.	PAMEL.		
41.	XXXVIII.	<i>Ad Caldonium, Herculani & cæteros de abstinendo Felicissimo.</i>	Pag. 51.
42.	XXXIX.	<i>Caldonii, Herculani & cæterorum epistola ad Cyprianum de abstinendo Felicissimo cum suis.</i>	52.
43.	XL.	<i>Ad plebem de quinque presbyteris schismaticis factionis Felicissimi.</i>	ibid.
44.	XLI.	<i>Ad Cornelium, quod ordinationem Novatiani non receperit.</i>	55.
45.	XLII.	<i>Ad Cornelium de ordinatione ejus a se comprobata & de Felicissimo.</i>	56.
47.	XLIII.	<i>Ad eundem quod ad confessores a Novatiano seductos litteras fecerit.</i>	58.
46.	XLIV.	<i>Ad confessores Romanos, ut ad unitatem redeant.</i>	ibid.
48.	XLV.	<i>Ad Cornelium de Polycarpo Hadrumetino.</i>	59.
49.	XLVI.	<i>Cornelii ad Cyprianum de confessoribus ad unitatem reversis.</i>	60.
51.	XLVII.	<i>Cypriani ad Cornelium, responsum congratulatorium de illorum reditu ex schismate.</i>	61.
50.	XLVIII.	<i>Cornelii ad Cyprianum de factione Novatiani cum suis.</i>	62.
52.	XLIX.	<i>Cypriani responsum ad Cornelium de Novati sceleribus.</i>	63.
53.	L.	<i>Maximi & cæterorum confessorum ad Cyprianum de suo reditu ex schismate.</i>	64.
54.	LI.	<i>Cypriani ad confessores de reditu ex schismate congratulatoria.</i>	65.
55.	LII.	<i>Ad Antonianum de Cornelio & Novatiano.</i>	66.
56.	LIII.	<i>Ad Fortunatum & alios collegas de iis qui per tormenta superantur.</i>	76.
57.	LIV.	<i>Ad Cornelium de pace lapsis danda.</i>	77.
59.	LV.	<i>Ad Cornelium de Fortunato & Felicissimo, sive contra hæreticos.</i>	79.
58.	LVI.	<i>Ad Thibaritanos de exhortatione martyrii.</i>	90.
60.	LVII.	<i>Ad Cornelium in exilio de ejus confessione.</i>	94.
61.	LVIII.	<i>Ad Lucium papam Romanum reversum ab exilio.</i>	96.
64.	LIX.	<i>Ad Fidum de infantibus baptizandis.</i>	97.
62.	LX.	<i>Ad episcopos Numidas de redemptione fratrum ex captivitate barbarorum.</i>	99.
2.	LXI.	<i>Ad Euchratium de histrione.</i>	101.
4.	LXII.	<i>Ad Pomponium de virginibus.</i>	102.
63.	LXIII.	<i>Ad Cæcilium de sacramento dominici calicis.</i>	104.
65.	LXIV.	<i>Ad Epictetum & plebem Assuritanorum de Fortunatiano quondam eorum episcopo.</i>	110.
3.	LXV.	<i>Ad Rogatianum de diacono qui contra episcopum contendit.</i>	112.
1.	LXVI.	<i>Ad clerum & plebem Furnis consistentem de Victore, qui Faustinum presbyterum tutorem nominavit.</i>	114.
68.	LXVII.	<i>Ad Stephanum de Marciano Arelatensi, qui Novatiano consensit.</i>	115.
67.	LXVIII.	<i>Ad clerum & plebes in Hispania consistentes, de Basilide & Martiale.</i>	117.
66.	LXIX.	<i>Ad Florentium Pupianum de obrectatoribus.</i>	121.
70.	LXX.	<i>Ad Januarium & cæteros episcopos Numidas de baptizandis hæreticis.</i>	124.
71.	LXXI.	<i>Ad Quintum de hæreticis baptizandis.</i>	126.
72.	LXXII.	<i>Ad Stephanum papam de concilio.</i>	128.
73.	LXXIII.	<i>Ad Jubaianum de hæreticis baptizandis.</i>	126.
74.	LXXIV.	<i>Ad Pompeium contra epistolam Stephani de hæreticis baptizandis.</i>	138.
75.	LXXV.	<i>Firmiliani episcopi Cæsareæ Cappadociæ ad Cyprianum contra epistolam Stephani.</i>	142.
69.	LXXVI.	<i>Ad Magnum de baptizandis Novatianis & de iis qui in lecto gratiam consequuntur.</i>	158.
76.	LXXVII.	<i>Ad Nemesianum & cæteros martyres in metallo constitutos.</i>	158.
77.	LXXVIII.	<i>Nemesiani, Dativi, Felicis, & Victoris responsum ad Cyprianum.</i>	161.

SANCTI CYPRIANI.

OXON.	PAMEL.		
78.	LXXIX.	Ad eundem Lucii & cæterorum martyrum responsum.	Pag. 162.
79.	LXXX.	Felicitis, Jaderis, Poliani, & cæterorum martyrum responsum ad Cyprianum.	163.
6.	LXXXI.	Cypriani ad Sergium & Rogatianum & cæteros confessores in carcere constitutos.	ibid.
80.	LXXXII.	Ad Successum de nuntiis Roma reversis persecutionem nuntiantibus.	165.
81.	LXXXIII.	Ad clerum & plebem de suo secessu paulo ante passionem.	166.
		Cornelii papæ ad Cyprianum.	167.
		Ad plebem Carthaginiis.	ibid.
		Ad Turasium presbyterum.	168.

TRACTATUS.

<i>Liber de Habitu virginum.</i>	Pag. 173.
<i>Liber de Lapsis.</i>	181.
<i>Liber de Unitate Ecclesiæ.</i>	193.
<i>Liber de Oratione dominica.</i>	204.
<i>Liber ad Demetrianum.</i>	216.
<i>Liber de Idolorum Vanitate.</i>	225.
<i>Liber de Mortalitate.</i>	229.
<i>Liber de Opere & Eleemosyna.</i>	237.
<i>Liber de Bono patientiæ.</i>	247.
<i>Liber de Zelo & Livore.</i>	255.
<i>Epistola ad Fortunatum de Exhortatione martyrii.</i>	261.
<i>Testimoniorum libri tres adversus Judæos.</i>	274.
<i>Liber primus.</i>	276.
<i>Liber secundus.</i>	283.
<i>Liber tertius.</i>	298.
<i>Concilium Carthaginense. Sententiæ episcoporum LXXXVII. de hæreticis baptizandis.</i>	329.
<i>Liber de Spectaculis.</i>	339.
<i>Liber de Laude martyrii.</i>	343.
<i>Anonymi liber de Rebaptismate.</i>	353.

OPUSCULA VULGO ADSCRIPTA S A N C T O C Y P R I A N O.

D E Disciplina & bono pudicitiae.	Pag. ij.
Ad Novatianum hæreticum, quod lapsis spes veniæ non est deneganda.	vij.
De Aleatoribus.	xvij.
De Montibus Sina & Sion.	xxij.
Oratio Cypriani Antiocheni pro martyribus.	xxxj.
Oratio Cypriani Antiocheni quam sub die passionis suæ dixit.	xxxij.
Arnoldi abbatis Bonæ-Vallis tractatus de novissimis verbis Domini in cruce.	xxxvij.
De ejusdem cardinalibus operibus Christi.	lxxj.
Carmen, Genesis.	clix.
Carmen, Sodoma.	clij.
Carmen, ad Senatorem apostatam.	clvij.
Hymnus Victorini Pictaviensis de cruce Domini.	clix.
De Singularitate clericorum.	clxj.
Expositio in symbolum Apostolorum.	cxcvij.
Ad Vigiliū episcopum, de Judaica incredulitate.	ccxxxij.
Tractatus adversus Judæos qui insequuti sunt Dominum.	ccxlj.
De Revelatione capitis beati Joannis-Baptistæ.	ccxlviij.
De duplici martyrio ad Fortunatum.	ccliij.
De duodecim abusibus sæculi.	ecclxxv.
Cæna, Cypriano falso inscripta.	cclxxxvij.
Confessio Sancti Cypriani.	ccxcv.

ORDO EPISTOLARUM A L P H A B E T I C U S.

A NTONIANO. LII.	Pag. 66.	<i>Iisdem.</i> xxxv.	Pag. 48.
Cæcilio. LXIII.	104.	<i>Iisdem.</i> lxxxiii.	166.
Caldonii Cypriano. XIX.	27.	Confessorum Cypriano. xvii.	26.
Caldonio. xx.	28.	Cornelii papæ Cypriano. XLVI.	60.
Caldonio, Herculano & cæteris. xxxviii.	51.	Eidem. XLVIII.	62.
Caldonii, Herculani & cæterorum Cypriano.		Cornelio. xli.	55.
xxxix.	52.	Eidem. XLII.	56.
Celerini Luciano. XXI.	28.	Eidem. XLIII.	58.
Clero Charthag. v.	9.	Eidem. XLV.	59.
Eidem. vi.	9.	Eidem. XLVII.	61.
Eidem. viii.	13.	Eidem. XLIX.	63.
Eidem. x.	18.	Eidem. LV.	79.
Eidem. xiii.	22.	Eidem. LVII.	94.
Eidem. xiv.	22.	Cornelio synodi Africanæ. LIV.	77.
Eidem. xviii.	26.	Donato. II.	I.
Eidem. xxiv.	33.	Epiæteto & plebi Assuritanorum. LXIV.	110.
Eidem. xxviii.	38.	Euchratio. LXI.	101.
Eidem. xxxii.	45.	Felicis cum aliis Cypriano. LXXX.	163.
Eidem. xxxvi.	49.	Fido. LIX.	97.
Eidem. xxxvii.	50.	Firmiliani Cypriano. LXXV.	142.
Clero & plebi Carthag. xxxiii.	46.	Florentio Pupiano. LXIX.	121.
<i>Iisdem.</i> xxxiv.	47.	Fortunato & aliis. LIII.	76.

ORDO EPISTOLARUM ALPHABETICUS.

<i>Furnitanorum clero & plebi.</i> LXVI.	Pag. 114.	<i>Ejusdem & aliorum Cypriano</i> LXXVIII. P.	161.
<i>Hispaniarum clero & plebi.</i> LXVIII.	117.	<i>Plebi Carthaginensi.</i> XII.	21.
<i>Januario & aliis Numidis.</i> LX.	99.	<i>Eidem.</i> XL.	52.
<i>Iisdem.</i> LXX.	124.	<i>Pompeio.</i> LXXIV.	138.
<i>Jubaiano.</i> LXXIII.	129.	<i>Pomponio.</i> LXII.	102.
<i>Lapsis.</i> XXVII.	37.	<i>Quinto.</i> LXXI.	126.
<i>Luciani Celerino.</i> XXII.	30.	<i>Rogatiano episcopo.</i> LXV.	112.
<i>Lucio papæ.</i> LVIII.	96.	<i>Rogatiano cum aliis.</i> LXXXI.	163.
<i>Lucii episcopi & aliorum Cypriano.</i> LXXIX.		<i>Rogatiano presbytero cum aliis.</i> VII.	11.
	162.	<i>Romani cleri Carthaginensi clero.</i> III.	7.
<i>Magno.</i> LXXVI.	151.	<i>Romano clero Cypriani.</i> IV.	8.
<i>Martyribus & confessoribus.</i> IX.	16.	<i>Eidem.</i> XV.	23.
<i>Iisdem.</i> XI.	19.	<i>Eidem.</i> XXIII.	31.
<i>Maximo & aliis.</i> XLIV.	58.	<i>Eidem.</i> XXIX.	39.
<i>Maximi & aliorum Cypriano.</i> L.	64.	<i>Romani cleri Cypriano.</i> XXX.	40.
<i>Iisdem Cypriani.</i> LI.	65.	<i>Ejusdem eidem.</i> XXXI.	42.
<i>Moyse & Maximo cum aliis.</i> XVI.	24.	<i>Stephano papæ.</i> LXVII.	115.
<i>Iisdem.</i> XXV.	33.	<i>Eidem.</i> LXXII.	128.
<i>Eorundem Cypriano.</i> XXVI.	34.	<i>Successo.</i> LXXXII.	165.
<i>Nemesiano & aliis.</i> LXXVII.	158.	<i>Thibaritanæ plebi.</i> LVI.	90.

ORDO

EPISTOLARUM ET TRACTATUUM SANCTI CYPRIANI,

Accommodatus ad ea quæ in vita S. martyris differuimus.

Non multo post baptismum epistola ad Donatum & liber de Vanitate idolorum.
Tres libros Testimoniorum & librum de Habitu virginum vel presbyter scripsit Cyprianus, vel initio episcopatus.

Epistola LXVI. initio episcopatus ante persecutionem Decii. Scriptæ existimantur in Annalibus Cyprianicis circa idem tempus LXI. LXII. LXV. sed ultima videtur potius scripta post hæresim Novatiani: duæ priores nulla temporis nota signatæ.

Anno 250. in secessu sancti Cypriani epistola III. quæ est cleri Romani. IV. quæ est responsio Cypriani. Litteræ tredecim in epist. XV. commemoratæ, ex quibus septem tantum habemus, nempe V. IX. XI. X. XII. XIII. XIV. Hæ Romam missæ cum epist. XV. vigente jam æstate. Paulo post XIX. quæ est Caldonii ad Cyprianum. XX. responsio Cypriani. XVII. Luciani & confessorum. XVIII. ad presbyteros & diaconos. XXII. Luciani ad Celerinum responsio. Celerini autem epistola quæ est XXI. scripta fuerat diebus paschalibus. Sex illæ epistolæ Romam missæ cum epistolis XXIII. & XXV. paulo post scriptis. Eodem tempore epistola XXIV. & paulo post XXVII. XXVIII. XXIX. Post epistolam Cypriani vigesimam nonam venerunt Roma epistolæ XXXI. & XXVI. Tum scribit Cyprianus epist. XXXII. & paulo post accipit Roma epistolam XXX. Circa mensem Octobrem epist. XXXVII. Non multo post epist. VIII. Eodem anno 250. exeunte vel etiam, si cui magis placeat, anno 251. ineunte scriptæ sunt epistolæ XVI. XXXV. XXXIII. XXXIV. VII. VI. XXXVI. XXXVIII. XXXIX. In epistolis XVI. & XXXV. nulla pacis mentio; quin etiam in epist. XVI. confessores, ut in media persecutione, ita laudat & hortatur Cyprianus.

Anno 251. paulo ante Pascha epistola XL. morante adhuc in secessu Cypriano. Non multo post Pascha ac reditum Cypriani, liber de Lapsis. Paulo post reditum legatorum epistola XLI. per Primitivum presbyterum, & ante illius reditum epistola XLII. cum quadragesima tertia & quadragesima quarta ac libro de Unitate Ecclesiæ. Deinde epistola XLV. paulo post reditum Primitivi. Epistolæ XLVIII. & XLVI. quæ sunt Cornelii, & L. quæ est confessorum, allatæ per Nicephorum, qui cum Mettione, ut verisimile est, epistolæ XLII. XLIII. XLIV. detulerat. His rebus litteris respondet Cyprianus per epistolæ XLIX. XLVII. LI.

ORDO EPISTOLARUM ET TRACTATUUM S. CYPRIANI.

Anno 252. ineunte epistola LII. Eodem anno liber de Oratione dominica. Circa Pascha epistola LIII. Post idus Maii epistola LIX. LXIV. deinde LV. LVI. LIV. LVII.

Anno 252. exeunte LVIII. LXXXI.

Anno 252 aut 253. liber adversus Demetrianum & epist. LX.

Anno 253. aut 254. liber de Mortalitate; nec multo post alius de Opere & Eleemosyna.

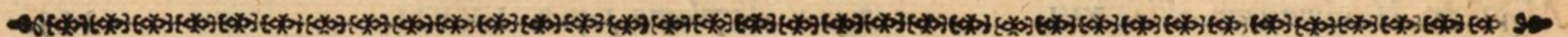
Anno 254. epist. LXIX. Forte eodem anno, aut saltem ante dissensionem Afrorum cum Stephano epistolæ LXVII LXVIII.

Anno 255. circa autumnum epistola LXX. tum LXXI.

Anno 256. paulo post Pascha epist. LXXII. tum LXXIII. LXXIV. LXXVI. Circa idem tempus scripti libri de Patientia & de Zelo & Livore. Eodem anno calendis Septembris concilium terium Chartaginense, tum instante hyeme epistola LXXV. Firmiliani ad Cyprianum. Epistola LXIII. post exortam de baptismo controversiam ac forte anno 257.

Anno 257. liber de Exhortatione martyrii. Eodem anno vel anno 258. epistolæ LXXVII. LXXVIII. LXXIX. LXXX.

Anno 258. mense Augusto epistola LXXXII. & paulo ante martyrium epist. LXXXIII.

INDEX CAPITUM

QUÆ IN PRÆFATIONE ET VITA S. CYPRIANI
Nunc primum adornata continentur.

PRÆFATIO

In qua post enumeratas SANCTI CYPRIANI operum editiones, de
S. Martyris doctrina pluribus differitur. pag. j.

I.	CYPRIANI sententia de unitate & infaillibilitate Ecclesiæ.	Pag. iv.
II.	Refelluntur qui episcopos apud Cyprianum jure divino a presbyteris distingui negant.	viiij.
III.	Primatus ecclesiæ Romanæ a S. Cypriano semper agnitus.	ix.
IV.	De dissensione S. Cypriani cum S. Stephano. Nullum baptisma probatum Stephano, nisi quod ex præscripta a Christo forma datum esset.	xj.
V.	S. Cyprianus sententiam adversariorum minus intellexit. De baptismo in Christi nomine. Stephani sententia orta ab Apostolis.	xiiij.
VI.	Quibus potissimum rationibus sese S. Cyprianus defenderit. Nec sacramenta a malis in Ecclesia administrata, nec traditionem rejecit.	xvj.
VII.	Confirmationem non confundit S. Cyprianus cum impositione manuum in hæreticos redeuntes. Confirmationem inter sacramenta numerat.	xvij.
VIII.	Pœnitentiæ sacramentum ex S. Cypriani testimoniis defenditur. Quam necessarium judicaverit, quam sancte administrari voluerit ostenditur. Nonnulla illius dicta explicantur.	xix.
IX.	Utrum in Africa ante S. Cyprianum gravissimis criminibus negata fuerit communio post pœnitentiam.	xxij.
X.	Utrum nova sub S. Cypriano inducta sit disciplina, ac pristina severitas in solos apostatas & desertores retenta?	xxv.
XI.	Utrum S. Cyprianus lapsis in decursu pœnitentiæ morientibus pacem negaverit, his tantum exceptis qui libellos a martyribus acceperant.	xxviij.
XII.	Utrum concilium Carthagenense pœnitentiam sacrificatis per totum vitæ tempus imposuerit.	xxviij.
XIII.	De Christi in Eucharistia præsentia.	xxx.
XIV.	De Communionem sub utraque specie.	xxxij.
XV.	S. Cypriani sententia de sacrificio, de Purgatorio & invocatione sanctorum.	xxxiiij.
XVI.	De Christi divinitate, ejusque gratia.	xxxv.

VITA SANCTI CYPRIANI

NUNC PRIMUM ADORNATA.

- I. *DE S. Cypriano nondum Christiano. Distinguendus est a Cypriano Antiocheno.* Pag. xxxviii.
- II. *De S. Cypriani conversione. Catechumenus bona sua distribuit, seque voto continentiae obstrinxit. Incertum quo anno & tempore baptizatus.* xl.
- III. *De Studiis & scriptis S. Cypriani a baptismo usque ad ordinationem.* xliij.
- IV. *Cyprianus presbyterium & sacerdotium statim accipit. Quo anno ordinatus episcopus. Res gestae & scriptae in primordiis episcopatus.* xliv.
- V. *De persecutione Decii ejusque initiis, ac de magno lapsorum & confessorum numero.* xlvij.
- VI. *In quo positum eorum delictum qui Libellatici appellati sunt?* l.
- VII. *Cyprianus secedit in persecutione justissimis de causis.* lv.
- VIII. *De litteris cleri Romani Carthaginem missis, postquam Cyprianum secessisse nuntiatum est.* lvj.
- IX. *De prima Cypriani Romanorum litteris responsione. De tredecim litteris ante secundam responsionem scriptis & simul cum illa Romam perlatis, ex quibus multas desiderari ostenditur.* lvij.
- X. *Ordo epistolarum Cypriani ante decimam quintam ad Romanos scriptam, ac primo de quinta & nona. Referenda ad aliud tempus trigesima septima.* lx.
- XI. *Quinque S. Cypriani litterae de lapsis. Facinus presbyterorum qui communionem lapsis dederant, non dissimulavit. Non suspensionem sed excommunicationem illis minatur.* lxij.
- XII. *De epistola xv. S. Cypriani & pluribus aliis paulo post novo tumultu exorto scriptis.* lxvj.
- XIII. *De epistola Celerini ad Lucianum & responso Luciani.* lxvii.
- XIV. *Scribit S. Cyprianus ad clerum de ordinatione Saturi & Optati. Variae lapsorum ad S. Cyprianum litterae. Clerus removet a communione sua Gaium Diddensem. Quo tempore litterae xxiii. & xxix. scriptae? De cleri Romani & confessorum litteris.* lxx.
- XV. *Persecutio recrudescit: pax futura S. Cypriano revelatur. Res interim ab eo gestae & scriptae anno 250. exeunte recensentur.* lxxij.
- XVI. *Vicarios pro se mittit Cyprianus. Minae Felicissimi.* lxxv.
- XVII. *Schisma Felicissimi anno 251. ineunte. Novatus unus ex quinque schismaticis presbyteris. De epist. xl. Cypriani.* lxxvj.
- XVIII. *Redit Cyprianus persecutione sopita, & cum collegis deliberat de causa lapsorum, sed ante concilium scribit librum de lapsis.* lxxvii.
- XIX. *Prudentia sancti Cypriani in comprimendo schismate Novatiani, & confirmando episcopatu S. Cornelii.* lxxxij.
- XX. *Quo tempore erupit schisma Novatiani?* lxxxij.
- XXI. *Quo tempore ordinatus Novatianus?* lxxxvj.
- XXII. *Ordo rerum a sancto Cypriano gestarum in causa Cornelii.* lxxxix.
- XXIII. *Novi conatus Novatiani. Reditus confessorum Romanorum in Ecclesiam hortatu Cypriani; id ante concilium Romanum anni 251. contigisse ostenditur.* xc.
- XXIV. *De gestis & scriptis S. Cypriani anno 252. ante persecutionem.* xcij.
- XXV. *Persecutio revelatur Cypriano. Hortatur Thibaritanos ad certamen. Lapsis paenitentibus pacem restituit in concilio, quod ab alio idibus Maii habito distingui debet.* xcviij.
- XXVI. *S. Cornelio gratulatur confessionis laudem S. Cyprianus. Confessores Carthaginenses cohortatur per epist. lxxxi. quam in hac persecutione scriptam fuisse ostenditur anno 252.* xcix.
- XXVII. *Mira caritas S. Cypriani in pestis calamitate. Religionem defendit adversus Demetrianum. Totius ecclesiae Carthaginensis prolixa in redimendis captivis liberalitas.* ciiij.
- XXVIII. *De libris & epistolis post persecutionem scriptis sub Valeriano atque in primordiis Stephani papae, anno 253. & 254.* cv.
- XXIX. *Dissensiones de baptismo exortae anno 253. exeunte: ac S. Stephanus ante cum Orientalibus quam cum Afris certavit.* cviiij.

I N D E X C A P I T U M.

- XXX. *Ordo & series rerum in Africa gestarum anno 255. & 256. usque ad concilium tertium Carthaginense.* cxj.
- XXXI. *De concilio tertio Carthaginensi. Mittit Cyprianus Rogatianum diaconum ad Firmilianum. De epistola Firmiliani ad Cyprianum.* cxvj.
- XXXII. *Nonnullæ observationes adduntur in hanc de baptismo controversiam.* cxviii.
- XXXIII. *De epistola LXIII. Cypriani adversus eos qui aquam solam in matutino sacrificio adhibebant.* cxxj.
- XXXIV. *Confessio & martyrium Cypriani.* cxxij.
- XXXV. *De libris Cypriano adscriptis, ac primum de tribus epistolis a Baluzio vulgatis. Recensentur libri de Spectaculis, de Laude martyrii, de Rebaptismate, de Pudicitia, ad Novat. &c.* cxxv.
- XXXVI. *De Singularitate clericorum, epistola Celsi ad Vigilium, & nonnullis aliis.* cxxviii.
- XXXVII. *De S. Cypriani Antiocheni pœnitentia, & aliis duobus libellis ad eum pertinentibus.* cxxxij.

DI V I
CÆCILII CYPRIANI
EPISCOPI CARTHAGINENSIS
EPISTOLÆ.

EPISTOLA PRIMA.

Ad Donatum.

CÆCILIIUS Cyprianus Donato salutem. Bene admones, Donate carissime. Nam & promississe me memini, & reddendi tempestivum prorsus hoc tempus est, quum indulgente vindemia solutus animus in quietem solennes ac statas anni fatiscen-
tis inducias fortitur. Locus etiam cum die convenit, & mulcendis sensibus ac fovendis ad lenes auras blandientis autumnii hortorum facies amœna consentit. Hic jucundum sermonibus diem ducere & studentibus fabulis in divina præcepta conscientiam pectoris erudire. Ac ne colloquium nostrum arbiter prophanus impediatur, aut clamor intemperans familiæ strepentis obtundat, petamus hanc sedem. Dant secessum vicina secreta; ubi dum erratici palmitum lapsus nexibus pendulis per arundines bajulas repunt, viteam porticum frondea tecta fecerunt. Bene hic studia in aures damus; & dum in arbores & in vites oblectante prospectu oculos amœnamus, animum simul & auditus instruit & pascit obtutus. Quamquam tibi sola nunc gratia; sola cura sermonis est. Contemptis voluptariæ visionis illecebris in me oculus tuus fixus est. Tam aure quàm mente totus auditor es, & hoc amore quo diligis. Cæterum quale vel quantum est quod in pectus tuum veniat ex nobis? Exilis ingenii angusta mediocritas ténues admodum fruges parit, nullis ad copiam fœcundi cespitis culminibus ingravescit. Aggrediar tamen facultate qua valeo. Nam & materia dicendi facit mecum. In judiciis, in concione pro rostris, opulenta facundia volubili ambitione jactetur. Cùm verò de Domino Deo vox est, vocis pura sinceritas non eloquen-

tia viribus nititur ad fidei argumenta, sed rebus. Denique accipe non disertam, sed fortia, nec ad audientia popularis illecebram culto sermone fucata, sed ad divinam indulgentiam predicandam rudi veritate simplicia. Accipe quod sentitur antequam discitur, nec per moras temporum longa agnitione colligitur, sed compendio gratia maturantis hauritur. Ego cum in tenebris atque in nocte caeca jacerem, cumque in salo jactantis saeculi nutabundus ac dubius vestigiis oberrantibus fluctuarem, vitae meae nescius, veritatis ac lucis alienus, difficile prorsus ac durum pro illis tunc moribus opinabar quod in salutem mihi divina indulgentia pollicebatur, ut quis renasci denuo posset, utque in novam vitam lavacro aquae salutaris animatus quod prius fuerat exponeret, & corporis licet manente compage, hominem animo ac mente mutaret. Qui possibilis, aiebam, est tanta conversio, ut repente ac perneciter exuatur quod vel genuinum situ materiae naturalis obduruit, vel usurpatum diu senio vetustatis inolevit? Alta haec & profunda penitus radice federunt. Quando parsimoniam discit qui epularibus canis & largis dapibus assuevit, & qui pretiosa veste conspicuus in auro atque in purpura fulsit, ad plebeium se ac simplicem cultum quando deponit? Fascibus ille oblectatus & honoribus esse privatus & inglorius non potest. Hic stipatus clientium cuneis, frequentiore comitatu officiosi agminis honestatus, poenam putat esse cum solus est. Tenacibus semper illecebris necesse est, ut solebat, vinolentia invitet, inflat superbia, iracundia inflammet, rapacitas inquietet, crudelitas stimulet, ambitio delectet, libido praecipitet. Haec egomet saepe mecum. Nam ut ipse quamplurimis vitae prioris erroribus implicitus tenebar, quibus exui me posse non crederem, sic vitiis adhærentibus obsecundans eram, & desperatione meliorum malis meis veluti jam propriis ac vernaculis offavebam. Sed postquam undae genitalis auxilio superioris aevi labe deterfa, in expiatum pectus serenum ac purum desuper se lumen infudit, postquam caelitus spiritu hausto in novum me hominem nativitas secunda reparavit, mirum in modum protinus confirmare se dubia, patere clausa, lucere tenebrosa, facultatem dare quod prius difficile videbatur, geri posse quod impossibile putabatur, ut esset agnoscere terrenum fuisse quod prius carnaliter natum delictis obnoxium viveret, Dei esse coepisse quod jam spiritus sanctus animaret. Scis ipse profecto & mecum pariter recognoscis quid detraxerit nobis quidve contulerit mors ista criminum, vita virtutum. Scis ipse, nec praedico. In proprias laudes odiosa jactatio est. quamvis non jactatum possit esse, sed gratum, quicquid non virtuti hominis adscribitur, sed de Dei munere praedicatur; ut jam non peccare esse coeperit fidei, quod ante peccatum est fuerit erroris humani. Dei est, inquam, Dei est omne quod possumus. Inde vivimus, inde pollemus, inde sumpto & concepto vigore hic adhuc positi futurorum indicia praenoscimus. Sit tantum timor innocentiae custos, ut qui in mentes nostras indulgentiae caelestis allapsu clementer Dominus influxit, in animi oblectantis hospitio iusta obtemperacione teneatur, ne accepta securitas indiligentiam pariat, & vetus denuo hostis obrepit. Caterum si tu innocentiae, si iustitiae viam teneas, si illapsa firmitate vestigii tui incedas, si in Deum viribus totis ac toto corde suspensus hoc sis tantum quod esse coepisti, tantum tibi ad licentiam datur quantum gratiae spiritalis augetur. Non enim, qui be-

neficiorum terrestrium mos est, in capeffendo munere caelesti mensura ulla
 vel modus est. Profluens largiter spiritus nullis finibus premitur, nec coërcen-
 tibus claustris intra certa metarum spatia frænatur. Manat jugiter, exuberat
 affluenter. Nostrum tantum sitiat pectus & pateat. Quantum illuc fidei ca-
 pacis afferimus, tantum gratiæ inundantis haurimus. Inde jam facultas datur,
 castitate sobria, mente integra, voce pura, virtute sincera, in medelam do-
 lentium posse venenorum virus extinguere, animorum desipientium labe
 reddita sanitate purgare, infestis jubere pacem, violentis quietem, ferocienti-
 bus lenitatem, immundos & erraticos spiritus, qui se expugnandis hominibus
 immerferint, ad confessionem minis increpantibus cogere ut recedant, duris
 verberibus urgere, conflictantes, ejulantes, gementes incremento poenæ
 propagantis extendere, flagris cædere, igne torrere. Res illic geritur, nec vi-
 detur; occulta plaga, & poena manifesta. Ita quod esse jam coepimus acceptus
 spiritus licentia sua potitur; quod necdum corpus ac membra mutavimus, ad-
 huc carnalis aspectus sæculi nube cœcatur. Quantus hic animi potentatus,
 quanta vis est, non tantum ipsum esse subtractum perniciosis contactibus
 mundi, ut quis expiatus & purus nulla incurfantis inimici labe capiatur, sed
 adhuc majorem & fortiolem viribus fieri, ut in omnem adversarii grassantis
 exercitum imperioso jure dominetur? Atque ut illustrius veritate patefacta di-
 vini muneris indicia clarescant, lucem tibi ad cognitionem dabo, malorum
 caligine absterfa, operti sæculi tenebras revelabo. Paulisper te crede subduci
 in montis ardui verticem celsiorem, speculari inde rerum infra te jacentium
 facies; & oculis in diversa porrectis, ipse à terrenis contactibus liber fluctuan-
 tis mundi turbines intueri. Jam sæculi & ipse misereberis, tuique admonitus
 & plus in Deum gratus majore lætitia quod evaseris gratulaberis. Cerne tu
 itinera latronibus clausa, maria obsessa prædonibus, cruento horrore castro-
 rum bella ubique divisa. Madet orbis mutuo sanguine; & homicidium cum
 admittunt singuli crimen est, virtus vocatur cum publicè geritur. Impunita-
 tem sceleribus acquirit, non innocentiae ratio, sed sævitiae magnitudo. Jam si
 ad urbes ipsas oculos tuos atque ora convertas, celebritatem offendes omni
 solitudine tristiores. Paratur gladiatorius ludus, ut libidinem crudelium lu-
 minum sanguis oblectet. Impletur in succum cibis fortioribus corpus, & arvi-
 næ toris membrorum moles robusta pinguescit, ut faginatus in poenam cariùs
 pereat. Homo occiditur in hominis voluptatem; & ut quis possit occidere
 peritia est, usus est, ars est. Scelus non tantum geritur, sed & docetur. Quid
 potest inhumanius, quid acerbius dici? Disciplina est ut perimere quis possit,
 & gloria est quod perimit. Quid illud, oro te, quale est ubi se feris objiciunt
 quos nemo damnavit, ætate integra, honesta satis forma, veste pretiosa? Vi-
 ventes in ultroneum funus ornantur, malis suis miseri gloriantur. Pugnant
 ad bestias, non crimine, sed furore. Spectant filios suos patres. Frater in ca-
 vea est, & foror præsto est. Et spectaculi licet pretium largior muneris appa-
 ratus amplificet, ut mœroribus suis mater intersit, hoc, proh dolor, mater &
 redimit; & in tam impiis spectaculis tamque diris & funestis esse se non putant
 oculis parricidas. Convertite hinc vultus ad diversi spectaculi non minùs poe-
 nitenda contagia; in theatris quoque conspicias quod tibi & dolori sit & pu-
 dori. Cothurnus est tragicus prisca facinora carmine recensere. De parricidiis

& incestis horror antiquus expressa ad imaginem veritatis actione replicatur, ne sæculis transeuntibus exolescat quod aliquando commissum est. Admoneatur ætas omnis auditu fieri posse quod factum est. Nunquam ævi senio delicta moriuntur, nunquam temporibus crimen obruitur, nunquam scelus oblivione sepelitur. Exempla fiunt quæ esse jam facinora destiterunt. Tum delectat in mimis turpitudinum magisterio vel quid domi gesserit recognoscere vel quid gerere possit audire. Adulterium discitur dum videtur; & lenocinante ad vitia publicæ auctoritatis malo, quæ pudica fortasse ad spectaculum matrona processerat, de spectaculo revertitur impudica. Adhuc deinde morum quanta labe, quæ probrorum fomenta, quæ alimenta vitiorum, histrionicis gestibus inquinari, videre contra fœdus jusque nascendi patientiam incestæ turpitudinis elaboratam? Evirantur mares, honor omnis & vigor sexus enervati corporis dedecore mollitur, plusque illic placet quisquis virum in feminam magis fregerit. In laudem crescit ex crimine, & peritior quo turpior judicatur. Spectatur hic, proh nefas, & libenter. Quid non possit suadere qui talis est? Movet sensus, mulcet affectus, expugnat boni pectoris conscientiam fortiolem; nec deest probri blandientis auctoritas ut auditu molliore perniciës hominibus obrepat. Exprimunt impudicam Venerem, adulterum Martem, Jovem illum suum non magis regno quàm vitiis principem in terrenos amores cum ipsis suis fulminibus ardentem nunc in plumas oloris albescere, nunc aureo imbre defluere, nunc in puerorum pubescentium raptus ministris avibus proflire. Quære jam nunc an possit esse qui spectat integer vel pudicus. Deos suos quos venerantur imitantur, fiunt miseris & religiosa delicta. O si possis in illa sublimi specula constitutus oculos tuos inferere secretis, recludere cubiculorum obductas fores, & ad conscientiam luminum penetralia occulta referare, aspicias ab impudicis geri quod nec possit aspicere frons pudica, videas quod crimen sit & videre, videas quod vitiorum furore dementes gessisse se negant & gerere festinant. Libidinibus insanis in viros viri proruunt. Fiunt quæ nec illis possunt placere qui faciunt. Mentior nisi alios qui talis est increpat. Turpes turpis infamat, & evasisse se conscium credit, quasi conscientia satis non sit. Iidem in publico accusatores, in occulto rei, in semetipsos censores pariter & nocentes. Damnant foris quod intus operantur. Admittunt libenter quod cùm admiserint criminantur. Audacia prorsus cum vitiis faciens, & impudentia congruens impudicis. Nolo mireris quæ loquuntur hujusmodi. Ore illo quicquid jam voce delinquitur minus est. Sed tibi post insidiosas vias, post diversas orbe toto multiplices pugnas, post spectacula vel cruenta vel turpia, post libidinum probra vel lupanaribus prostituta vel domesticis parietibus obsepta, quorum quo secretior culpa, major audacia est, forum fortasse videatur immune, quod ab injuriis laceffentibus liberum, nullis malorum contactibus polluat. Illuc aciem tuam flecte. Plura illic quæ detesteris invenies, magis oculos tuos inde divertes. Incisæ sint licet leges duodecim tabulis, & publicè ære præfixo jura præscripta sint, inter leges ipsas delinquitur, intèr jura peccatur. Innocentia nec illic ubi defenditur reservatur. Sævitur invicem discordantium rabies, & inter togas pace rupta forum litibus mugit insanum, hasta illic & gladius & carnifex præsto est, ungula effodiens, equuleus extendens, ignis exurens, ad hominis corpus unum

supplicia plura quàm membra. Quis inter hæc verò subveniat? Patronus? Sed prævaricatur & decipit. Judex? Sed sententiam vendit. Qui sedet crimina vindicaturus admittit; & ut reus innocens pereat, fit nocens judex. Flagrant ubique delicta, & passim multiformi genere peccandi per improbas mentes nocens virus operatur. Hic testamentum subjicit, ille falsum capitali fraude conscribit, hic arcentur hereditatibus liberi, illic bonis donantur alieni, inimicus insimulat, calumniator impugnat, testis infamat. Utrobique grassatur in mendacium criminum prostitutæ vocis venalis audacia, cum interim nocentes nec cum innocentibus pereunt. Nullus de legibus metus est; de quaesito, de judice pavor nullus. Quod potest redimi non timetur. Esse jam inter nocentes innoxium crimen est. Malos quisquis non imitatur offendit. Consensere jura peccatis, & coepit licitum esse quod publicum est. Quis illic rerum pudor, quæ esse possit integritas, ubi qui damnent improbos desunt, soli ibi qui damnentur occurrunt. Sed ne nos videamur eligere fortasse pejora, & studio destruendi per ea oculos tuos ducere quorum tristis atque averfandus aspectus ora & vultus conscientiaë melioris offendat, jam tibi illa quæ ignorantia sæcularis bona opinatur ostendam. Illic etiam fugienda conspicias. Quos honores putas esse, quos fasces, quam affluentiam in divitiis, quam potentiam in castris, in magistratu purpuræ speciem, in principatu licentiæ potestatem. Malorum blandientium virus occultum est, & arridentis nequitiaë facies quidem læta, sed calamitatis abstrusæ illecebrosa fallacia; instar quoddam veneni, ubi in lethales succos dulcedine aspersa calliditate fallendi sapore medicato, poculum videtur esse quod sumitur; ubi epota res est, perniciës hausta grassatur. Quippe illum vides qui amictu clariore conspicuus fulgere sibi videtur in purpura. Quibus hoc sordibus emit ut fulgeat, quos arrogantium fastus prius pertulit, quas superbas fores matutinus salutator obsedit, quot tumentium contumeliosa vestigia stipatus in clientium cuneos antè præcessit ut ipsum etiam salutatum comes postmodum pompa præcederet, obnoxia non homini, sed potestati? Neque enim coli moribus meruit ille, sed fascibus. Horum denique videas exitus turpes, cum auceps temporum palpator abscessit, cum privati latus nudum desertor affecla fœdavit. Tunc laceratæ domus plagæ conscientiam feriunt, tunc rei familiaris exhaustæ damna noscuntur, quibus redemptus favor vulgi, & caducis atque inanibus votis popularis aura quæsita est. Stulta prorsus & vana jactura, frustrantis spectaculi voluptate id parare voluisse quod nec populus acciperet & perderet magistratus. Sed & quos divites opinaris continuantes saltibus saltus &, de confinio pauperibus exclusis, infinita ac sine terminis rura latius porrigentes, quibus argenti & auri maximum pondus & pecuniarum ingentium vel extructi aggeres vel defossæ strues, hos etiam inter divitias suas trepidos cogitationis incertæ sollicitudo discruciat ne prædo vastet, ne percussor infestet, ne inimica cujusque locupletioris invidia calumniosis litibus inquietet. Non cibus securo somnive contingit. Suspirat ille in convivio, bibat licet gemma; & cum epulis marcidum corpus torus mollior alto sinu condiderit, vigilat in pluma; nec intelligit miser speciosa sibi esse supplicia, auro se alligatum teneri, & possideri magis quàm possidere divitias atque opes. Atque ô detestabilis cœcitas mentium & cupiditatis insanæ profunda caligo! Cum exonerare se

possit & levare ponderibus, pergit magis fortunis argentibus incubare, pergit poenalibus cumulibus pertinaciter adherere. Nulla in clientes inde largitio est, cum indigentibus nulla partitio; & pecuniam suam dicunt quam velut alienam domi clausam sollicito labore custodiunt, ex qua non amicis, non liberis quicquam, non sibi denique impertiunt. Possident ad hoc tantum ne possidere alteri liceat. Et ô nominum quanta diversitas! Bona appellant ex quibus nullus illis nisi ad res malas usus est. An tu vel illos putas tutos, illos saltem inter honorum infulas & opes largas stabili firmitate securos quos regalis aulae splendore fulgentes armorum excubantium tutela circumstat? Major illis quam cæteris metus est. Tam ille timere cogitur quam timetur. Exigit poenas pariter de potentiore sublimitas, sit licet satellitum manu septus & clausum ac protectum latus numeroso stipatore tueatur. Quam securos non finit esse subjectos, tam necesse est non sit & ipse securus. Antè ipsos terret potestas sua quos facit esse terribiles. Arridet ut sæviat, blanditur ut fallat, illicit ut occidat, extollit ut deprimat. Fœnore quodam nocendi quam fuerit amplior summa dignitatis & honorum, tam major exigitur usura poenarum. Una igitur placida & fida tranquillitas, una solida & firma & perpetua securitas, si quis ab his inquietantis sæculi turbinibus extractus, salutaris portus statione fundatus, ad cælum oculos tollat à terris, & ad Domini munus admissus, ac Deo suo mente jam proximus, quicquid apud cæteros in rebus humanis sublime ac magnum videtur infra suam jacere conscientiam gloriatur. Nihil appetere jam, nihil desiderare de sæculo potest qui sæculo major est. Quam stabilis, quam inconcussa tutela est, quam perennibus bonis cæleste præsidium, implicantis mundi laqueis solvi, in lucem immortalitatis æternæ de terrena fæce purgari. Viderit quæ in nos prius infestantis inimici pernicies insidiosa grassata sit. Plus amare compellimur quod futuri sumus, dum & scire conceditur & damnare quod eramus. Nec ad hoc pretiis aut ambitu aut manu opus est ut hominis summa vel dignitas vel potestas elaborata mole pariatur, sed gratuitum de Deo munus & facile est. Ut sponte sol radiat, dies luminat, fons rigat, imber irrorat, ita se spiritus cælestis infundit. Postquam auctorem suum cælum intuens anima cognovit, sole altior & hac omni terrena potestate sublimior, id esse incipit quod esse se credit. Tu tantum, quem jam spiritualibus castris cælestis militia signavit, tene incorruptam, tene sobriam religiosis virtutibus disciplinam. Sit tibi vel oratio assidua vel lectio. Nunc cum Deo loquere, nunc Deus tecum. Ille te præceptis suis instruat, ille disponat. Quem ille divitem fecerit nemo pauperem faciet. Penuria esse nulla jam poterit cui semel pectus cælestis sagina saturavit. Jam tibi auro distincta laquearia & pretiosi marmoris crustis vestita domicilia fordebunt, cum scieris te excolendum magis, te potius ornandum, domum tibi hanc esse potiore quam Dominus insedit templi vice, in qua spiritus sanctus cœpit habitare. Pingamus hanc domum pigmentis innocentiae, luminemus luce justitiæ. Non hæc unquam procumbet in lapsum senio vetustatis, nec pigmento parietis aut auro exolescente fœdabitur. Caduca sunt quæcunque fucata sunt, nec fiduciam præbent possidentibus stabilem quæ possessionis non habent veritatem. Hæc manet cultu jugiter vivido, honore integro, splendore diuturno. Aboleri non potest nec extinguui, potest tantum in melius corpore redeunte

formari. Hæc interim brevibus, Donate carissime. Nam etsi facilem de bonitate patientiam, mentem solidam, fidem tutam salutaris auditus oblectat, nihilque tam tuis auribus gratum est quàm quod in Deo gratum est, moderari tamen dicenda debemus simul juncti & sæpius collocuturi. Et quoniam feriata nunc quies ac tempus est otiosum, quicquid inclinato jam sole in vesperam diei superest, ducamus hanc diem læti, nec sit vel hora convivii gratiæ cælestis immunis. Sonet psalmos convivium sobrium; & ut tibi tenax memoria est, vox canora, aggredere hoc munus ex more. Magis carissimos pascas, si sit nobis spiritalis auditio, prolectet aures religiosa mulcedo.

EPISTOLA II.

*Cleri Romani ad clerum Carthaginensem de secessu
Divi Cypriani.*

Epistolæ in
secessu Cy-
priani toto
biennio con-
scriptæ.

DIDICIMUS secessisse benedictum Papam Cyprianum à Crementio subdiacono, qui à vobis ad nos venit, certa ex causa. quod utique rectè fecerit, propterea quòd sit persona insignis. Et imminente agone quem permisit Deus in sæculo colluctandi causa cum adversario simul cum servis suis, volens etiam angelis & hominibus certamen hoc manifestare, ut qui vicerit coronetur, victus verò reportaverit in se sententiam, quæ nobis manifestata est. Et cùm incumbat nobis, qui videmur præpositi esse & vice pastoris custodire gregem, si negligentes inveniamur, dicetur nobis quod & antecessoribus nostris dictum est, qui tam negligentes præpositi erant, quoniam *Ezech. 34.* perditum non requisivimus, & errantem non correximus, & claudum non colligavimus, & lac eorum edebamus, & lanis eorum operiebamur. Denique & ipse Dominus implens quæ erant scripta in lege & prophetis docet dicens: *Ego sum pastor bonus, qui pono animam meam pro ovibus meis. Mercenarius autem & cujus non sunt propriæ oves, cùm viderit lupum venientem, relinquit & fugit, & lupus dispergit eas.* Sed & Simoni sic dicit: *Diligis me? Respondit, Diligo. Ait ei: Pasce oves meas.* Hoc verbum factum ex actu ipso quo cessit cognoscimus, & cæteri discipuli similiter fecerunt. Nolumus ergo, fratres dilectissimi, vos mercenarios inveniri, sed bonos pastores, cùm sciatis tum non minimum periculum incumbere si non hortati fueritis fratres nostros stare in fide immobiles, ne in præceps euntium ad idololatriam funditus eradicetur fraternitas. Nec enim hoc solum verbis vos hortamur, sed discere poteritis à pluribus à nobis ad vos venientibus quoniam ea omnia nos Deo adjuvante & fecimus & facimus cum omni sollicitudine & periculo sæculari, ante oculos plus habentes timorem Dei & pœnas perpetuas quàm timorem hominum & brevem injuriam, non deferentes fraternitatem, & hortantes eos stare in fide & paratos esse ire cum Domino. Sed & ascendentes ad hoc quod compellebantur revocavimus. Ecclesia stat in fide, licet quidam terrore ipso compulsi, sive quòd essent insignes personæ, sive apprehensi timore hominum, vererentur: quos quidem separatos à nobis non derelinquimus, sed ipsos cohortati sumus & hortamur agere pœnitentiam, si quo modo indulgentiam poterunt recipere ab eo qui potest præstare; ne si relict

Joa. 16.

Joa. 21.

fuerint à nobis, peiores efficiantur. Videtis ergo, fratres, quoniam & vos hoc facere debetis, ut etiam illi qui ceciderunt hortatu vestro corrigentes animos eorum, si apprehensi fuerint iterato, confiteantur, ut possint priorem errorem corrigere, & alia quæ incumbunt vobis, quæ etiam & ipsa subdidimus, ut si qui in hanc tentationem inciderunt cœperint apprehendi infirmitate, & agant pœnitentiam facti sui, & desiderent communionem, utique subveniri eis debet, siue viduæ, siue clinomeni, qui se exhibere non possunt, siue hi qui in carceribus sunt, siue exclusi de sedibus suis, utique habere debent qui eis ministrent. Sed & catecumini apprehensi infirmitate decepti esse non debebunt, ut eis subveniatur. & quod maximum est, corpora martyrum aut cæterorum si non sepeliantur, grande periculum imminet eis quibus incumbit hoc opus. Cujuscunque ergo vestrum quacunque occasione fuerit effectum hoc opus, certi sumus eum bonum servum æstimari, ut qui in minimo fidelis fuit constituatur super decem civitates. Faciat autem Deus, qui omnia præstat sperantibus in se, ut omnes nos in his operibus inveniamur. Salutant vos fratres qui sunt in vinculis & presbyteri & tota ecclesia, quæ & ipsa cum summa sollicitudine excubat pro omnibus qui invocant nomen Domini. Sed & vos petimus mutua vice memores sitis nostri. Sciatis autem Bassianum pervenisse ad nos; & petimus vos, qui habetis zelum Dei, harum litterarum exemplum ad quoscunque poteritis transmittere per idoneas occasiones, vel vestras faciatis, siue nuntium mittatis, ut stent fortes & immobiles in fide. Optamus vos, fratres carissimi, semper bene valere.

EPISTOLA III.

Ad presbyteros & diaconos Romæ consistentes.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus Romæ consistentibus fratribus salutem. Cùm de excessu boni viri collegæ mei rumor apud nos incertus esset, fratres carissimi, & opinio dubia nutaret, accepi à vobis litteras ad me missas per Crementium hypodiaconum, quibus plenissimè de glorioso ejus exitu instruerer; & exultavi satis quòd pro integritate administrationis ejus consummatio quoque honesta processerit. In quo vobis quoque plurimùm gratulor quòd ejus memoriam tam celebri & illustri testimonio prosequamini, ut per vos innotesceret nobis quod & vobis esset circa præpositi memoriam gloriosum, & nobis quoque fidei ac virtutis præberet exemplum. Nam quantum perniciofa res est ad sequentium lapsum ruina præpositi, in tantum contra utile est & salutare cùm se episcopus per firmamentum fidei fratribus præbet imitandum. Legi etiam alias litteras in quibus nec quis scripserit, nec ad quos scriptum sit, significanter expressum est. Et quoniam me in iisdem litteris & scriptura & sensus & chartæ ipsæ quoque moverunt ne quid ex vero vel subtractum sit vel immutatum, eandem ad vos epistolam authenticam remisit, ut recognoscatis an ipsa sit quam Crementio hypodiacono perferendam dedistis. Perquam etenim grave est, si epistolæ clericæ veritas mendacio aliquo & fraude corrupta est. Hoc igitur ut scire possimus,

possimus, & scripturam & subscriptionem an vestra sit recognoscite, & nobis quid sit in vero rescribite. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere.

EPISTOLA IV.

Ad presbyteros & diaconos.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus carissimis salutem. Saluto vos incolumis per Dei gratiam, fratres carissimi, lætus quòd circa incolumitatem quoque vestram omnia integra esse cognoverim. Et quoniam mihi interesse nunc non permittit loci conditio, peto vos pro fide & religione vestra fungamini illic & vestris partibus & meis, ut nihil vel ad disciplinam vel ad diligentiam desit. Quantum autem ad sumptus suggerendos, si ve illis qui gloriosa voce Dominum confessi in carcere sunt constituti, si ve iis qui pauperes & indigentes laborant, & tamen in Domino perseverant, peto nihil desit, cum summa omnis quæ redacta est illic sit apud clericos distributa propter ejusmodi casus, ut haberent plures unde ad necessitates & presuras singulorum operari possint. Peto quoque ut ad procurandam quietem solertia & sollicitudo vestra non desit. Nam etsi fratres pro dilectione sua cupidi sunt ad conveniendum & visitandum confessores bonos quos illustravit jam gloriosis initiis divina dignatio, tamen cautè hoc, & non glomeratim, nec per multitudinem simul junctam puto esse faciendum, ne ex hoc ipso invidia concitetur, & introeundi aditus denegetur, & dum insatiabiles totum volumus, totum perdamus. Consulite ergo & provide ut cum temperamento hoc agi tutius possit, ita ut presbyteri quoque qui illic apud confessores offerunt, singuli cum singulis diaconis per vices alternent, quia & mutatio personarum & vicissitudo convenientium minuit invidiam. Circa omnia enim mites & humiles, ut servis Dei congruit, temporibus servire & quieti prospicere & plebi providere debemus. Opto vos, fratres carissimi ac desiderantissimi, semper bene valere & nostri meminisse. Fraternitatem universam salutate. Salutant vos Victor diaconus & qui mecum sunt. Valete.

EPISTOLA V.

Ad presbyteros & diaconos.

CYPRIANUS presbyteris & diaconis fratribus salutem. Optaveram quidem, fratres carissimi, ut universum clerum nostrum integrum & incolumem meis litteris salutarem. Sed quoniam infesta tempestas, quæ plebem nostram ex maxima parte prostravit, hunc quoque addidit nostris doloribus cumulum ut etiam cleri portionem sua strage perstringeret, oramus Dominum ut vos saltem, quos & in fide & in virtute stare cognovimus, tutos quoque in posterum per divinam misericordiam salutemus. Et quamquam causa compelleret ut ipse ad vos properare & venire deberem, primò cupiditate & desiderio vestri, quæ res in votis meis summa est, tum deinde ut ea quæ circa ecclesiæ gubernacula utilitas communis exposcit tractare simul & plurimo-

rum consilio examinata delimare possemus, tamen potius visum est adhuc interim latebram & quietem tenere respectu utilitatum aliarum quæ ad pacem omnium nostrum pertinent & salutem, quarum vobis à Tertullo fratre nostro carissimo ratio reddetur: qui pro cætera sua cura quam impensè divinis operibus impertit, etiam hujus consilii auctor fuit ut cautus & moderatus existerem, nec me in conspectum publicum, & maximè ejus loci ubi toties flagitatus & quæsitus fuisssem, temerè committerem. Fretus ergo & dilectione & religione vestra, quam satis novi, his litteris & hortor & mando ut vos, quorum minimè illic invidiosa & non adeo periculosa præsentia est, vice mea fungamini circa gerenda ea quæ administratio religiosa deposcit. Habeatur interim quantum potest & quomodo potest pauperum cura, sed qui tamen inconcussa fide stantes gregem Christi non reliquerunt, ut his ad tolerandam penuriam sumptus per vestram diligentiam suggeratur, ne quod circa fidentes tempestas non fecit, circa laborantes necessitas faciat. Confessoribus etiam gloriosis impertiatur cura propensior. Et quamquam sciam plurimos ex his fratrum voto & dilectione susceptos, tamen si qui sunt qui vel vestitu vel sumptu indigeant, sicut etiam pridem vobis scripseram cùm adhuc essent in carcere constituti, subministrentur eis quæcunque sunt necessaria, modò ut sciant ex vobis & instruantur & discant quid secundum scripturarum magisterium ecclesiastica disciplina deposcat, humiles & modestos & quietos esse debere, ut honorem sui nominis servant, & qui gloriosi voce fuerunt, sint & moribus gloriosi, faciant se dignos ut in omnibus Dominum promerentes, ad cælestem coronam laudis suæ consummatione perveniant. Plus enim superest quàm quod transactum videtur, cùm scriptum sit: *Ante mortem ne laudes hominem quemquam.* Et iterum: *Esto fidelis usque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ.* Et Dominus quoque dicat: *Qui toleraverit usque ad finem, hic salvabitur.* Imitentur Dominum, qui sub ipso tempore passionis non superbior, sed humilior fuit. Tunc enim discipulorum suorum pedes lavit dicens: *Si ego lavi pedes vestros magister & dominus, & vos debetis aliorum pedes lavare. Exemplum enim dedi vobis ut sicut ego feci & vos faciatis.* Item Pauli apostoli documenta sectentur; qui post carcerem sæpe repetitum, post flagella, post bestias, circa omnia mitis & humilis perseveravit, nec post tertium cælum & paradysum quicquam sibi insolenter assumpsit dicens: *Neque gratis panem manducavimus ab aliquo vestrum, sed in labore & fatigatione nocte & die operantes, ne quem vestrum gravaremus.* Hæc singula, oro vos, insinuate fratribus nostris. Et quia is exaltabitur qui se humiliaverit, nunc est ut magis insidiantem adversarium metuant, qui fortiolem quemque magis aggreditur, & acrior factus hoc ipso quo victus est, superantem superare conatur. Dominus faciat ut & ego iterum illos maturè videre & saluari exhortatione componere mentes eorum ad servandam gloriam suam possim. Doleo enim quando audio quosdam improbè & insolenter discurrere & ad ineptias vel ad discordias vacare, Christi membra & jam Christum confessa per concubitus illicitos inquinari, nec à diaconis aut presbyteris regi posse, sed id agere ut per paucorum pravos & malos mores multorum & bonorum confessorum gloria honesta maculetur; quos vereri debent, ne ipsorum testimonio & iudicio condemnati, ab eorum societate priventur. Is enim demum confessor

Eccles. 12.

Apocal. 2.

Math. 10.

Joa. 13.

2. Thess. 3.

Luc. 14.

illustris & verus est de quo postmodum non erubescit ecclesia, sed gloria-
tur. Ad id verò quòd scripserunt mihi compresbyteri nostri Donatus & For-
tunatus, Novatus, & Gordius, solus rescribere nihil potui, quando à primor-
dio episcopatus mei statuerim nihil sine consilio vestro & sine consensu plebis
mea privatim sententia gerere. Sed cùm ad vos per Dei gratiam venero,
tunc de iis quæ vel gesta sunt vel gerenda, sicut honor mutuus poscit, in
commune tractabimus. Opto vos, fratres carissimi ac desiderantissimi, sem-
per bene valere & mei meminisse. Fraternitatem quæ vobiscum est multum
à me salutate, & ut nostri meminerit admonete. Valete.

EPISTOLA VI.

Ad Rogatianum presbyterum & cæteros confessores.

CYPRIANUS Rogatiano presbytero & cæteris confessoribus fratribus
salutem. Et jampridem vobis, fratres carissimi ac fortissimi, litteras mi-
feram, quibus fidei & virtuti vestræ verbis exultantibus gratularer, & nunc non
aliud in primis vox nostra complectitur quàm ut læto animo frequenter ac
semper gloriam vestri nominis prædicemus. Quid enim vel majus in votis
meis potest esse vel melius quàm cùm video confessionis vestræ honore in-
luminatum gregem Christi? Nam cùm gaudere in hoc omnes fratres oport-
teat, tum in gaudio communi major est episcopi portio. Ecclesiæ enim glo-
ria præpositi gloria est. Quantum dolemus ex illis quos tempestas inimica
prostravit, tantum lætamur ex vobis, quos diabolus superare non potuit. Hor-
tamur tamen per communem fidem, per pectoris nostri veram circa vos &
simplicem caritatem, ut qui adversarium prima hac congressione vicistis,
gloriam vestram forti & perseveranti virtute teneatis. Adhuc in sæculo su-
mus, adhuc in acie constituti, de vita nostra cotidie dimicamus. Danda ope-
ra est ut post hæc initia ad incrementa quoque veniatur & consummetur in
vobis quod jam rudimentis felicibus esse cœpistis. Parum est adipisci aliquid
potuisse. Plus est quod adeptus es posse servare; sicut & fides ipsa & nativi-
tas salutaris, non accepta, sed custodita, vivificat. Nec statim consecutio, sed
consummatio, hominem Deo servat. Dominus hoc magisterio suo docuit
dicens: *Ecce sanus factus es, jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat.* Puta
hoc illum & confessori suo dicere: *Ecce confessor factus es, jam noli pec-
care, ne quid tibi deterius fiat.* Salomon denique & Saul & cæteri multi
quandiu in viis Domini ambulaverunt, datam sibi gratiam tenere potuerunt.
Recedente ab iis disciplina dominica, recessit & gratia. Perseverandum no-
bis est in arto & in angusto itinere laudis & gloriæ; & cùm quies & humilitas
& bonorum morum tranquillitas Christianis omnibus congruat secundum
Domini vocem, qui neminem alium respicit nisi humilem & quietum & tre-
mentem sermones suos, tum magis hoc observare & implere confessores
oportet, qui exemplum facti estis cæteris fratribus, ad quorum mores om-
nium vita & actus debeat provocari. Nam sicut Judæi à Deo alienati sunt,
propter quos nomen Dei blasphematur in gentibus, ita contrà Deo cari sunt
per quorum disciplinam nomen Domini laudabili testimonio prædicatur,

Joa. 5.

Isa. 66.

Matth. 5. sicut scriptum est Domino præmonente & dicente : *Luceat lumen vestrum coram hominibus, ut videant opera vestra bona, & clarificent patrem vestrum qui in cælis est.* Et Paulus Apostolus dicit : *Lucete sicut luminaria in mundo.* Et Petrus similiter hortatur : *Sicut hospites, inquit, & peregrini, abstinete vos à carnalibus desideriis, quæ militant adversus animam, conversationem habentes inter gentiles bonam, ut dum detrectant de vobis quasi de malignis, bona opera vestra aspicientes magnificent Dominum.* Quod quidem maxima pars vestrum cum meo gaudio curat, & confessionis ipsius honore melior facta tranquillis & bonis moribus gloriam suam custodit & servat. Sed quosdam audio inficere numerum vestrum & laudem præcipui nominis prava sua conversatione destruere : quos etiam vos ipsi, utpote amatores & conservatores laudis vestræ, objurgare & comprimere & emendare debetis. Cum quanto enim nominis vestri pudore delinquitur, quando aliquis temulentus & lasciviens demoratur, alius in eam patriam unde extorris factus est regreditur, ut apprehensus non jam quasi christianus sed quasi nocens pereat? Inflari aliquos & tumere audio, cum scriptum sit : *Noli altum sapere, sed time.* Si enim Dominus naturalibus ramis non pepercit, ne fortè nec tibi parcat. Dominus noster sicut ovis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente se sine voce sic non aperuit os suum. *Non sum, inquit, contumax, neque contradico. Dorsum meum posui ad flagella & maxillas meas ad palmas. Faciem autem meam non averti à fæditate sputorum.* Et quisquam per ipsum nunc atque in ipso vivens extollere se audet & superbire, immemor & factorum quæ ille gessit & mandatorum quæ nobis vel per se vel per apostolos suos tradidit? Quod si non est major domino suo servus, qui Dominum sequuntur, humiles & quieti & taciturni vestigia ejus imitentur, quando quisque inferior fuerit sublimior fiat, dicente Domino : *Qui minimus fuerit in vobis, hic erit magnus.* Quid deinde illud, quàm vobis execrandum debet videri, quòd cum summo animi nostri gemitu & dolore cognovimus non deesse qui Dei templa & post confessionem sanctificata & illustrata membra turpi & infami concubitu suo plus maculent, cubilia sua cum feminis promiscua jungentes, quando etsi stuprum conscientia eorum desit, hoc ipso grande crimen est quòd illorum scandalo in aliorum ruinas exempla nascuntur. Contentiones quoque & æmulationes inter vos nullas esse oportet, cum pacem suam nobis dimiserit Dominus, & scriptum sit : *Diliges proximum tuum tanquam te. Si autem mordetis & incusatis invicem, videte ne consumamini ab invicem.* A conviciis etiam & maledictis quæso vos abstinete : quia neque maledici regnum Dei consequuntur, & lingua quæ Christum confessa est incolumis & pura cum suo honore servanda est. Nam qui pacifica & bona & iusta secundum præceptum Christi loquitur, Christum cotidie confitetur. Sæculo renuntiaveramus cum baptizati sumus. Sed nunc verè renuntiavimus sæculo quando tentati & probati à Deo, nostra omnia relinquentes, Dominum secuti sumus, & fide ac timore ejus stamus & vivimus. Corrobores nos exhortationibus mutuis, & magis ac magis proficiamus in Domino; ut cum pro sua misericordia pacem fecerit, quam se facturum repromittit, novi & penè mutati ad ecclesiam revertamur, & excipiant nos, sive fratres nostri, sive gentiles, circa omnia correctos atque in melius reformatos, & qui admirati fuerant prius in virtutibus gloriam, nunc

admirentur in moribus disciplinam. Et quamquam clero nostro & nuper cū adhuc essetis in carcere constituti, sed nunc quoque denuo plenissimè scripserim ut si quid vel ad vestitum vestrum vel ad victum necessarium fuerit suggeratur, tamen etiam ipse de sumpticulis propriis quos mecum ferebam misi vobis CCL. sed & alia CCL. proximè miseram. Victor quoque ex lectore diaconus, qui mecum est, misit vobis CLXXV. Gaudeo autem quando cognosco plurimos fratres nostros pro sua dilectione certatim concurrere & necessitates vestras suis conlationibus adjuvare. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & nostri meminisse.

EPISTOLA VII.

Ad clerum de precando Deo.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Quamquam sciam, fratres carissimi, pro timore quem singuli debemus Deo vos quoque illic assiduis orationibus & enixis precibus instanter incumbere, admoneo tamen & ipse religiosam sollicitudinem vestram ut ad placandum atque exorandum Dominum, non voce sola, sed & jejuniis & lacrymis & omni genere deprecationis ingemiscamus. Intelligendum est enim & confitendum pressuræ istius tam turbidam vastitatem, quæ gregem nostrum maxima ex parte populata est & adhuc usque populatur, secundum peccata nostra venisse, dum viam Domini non tenemus, nec data nobis ad salutem cælestia mandata servamus. Fecit Dominus noster voluntatem patris, & nos non facimus Domini voluntatem, patrimonio & lucro studentes, superbiam sectantes, æmulationi & dissensionibus vacantes, simplicitatis & fidei negligentes, sæculo verbis solis & non factis renuntiantes, unusquisque sibi placentes, & omnibus displicentes. Vapulamus itaque ut meremur, cū scriptum sit: *Servus autem ille qui cognoscit voluntatem domini sui, & non paruerit voluntati eius, vapulabit multis.* Quas autem plagas, quæ verbera non meremur, quando nec confessores, qui exemplo cæteris ad bonos mores esse debuerant, teneant disciplinam? Itaque dum quosdam insolenter extollit confessionis suæ tumida & inverecunda jactatio, tormenta venerunt, & tormenta sine fine tortoris, sine exitu damnationis, sine solatio mortis, tormenta quæ ad coronam non facile dimittant, sed tamdiu torqueant quandiu dejiciant; nisi si aliquis divina dignatione subtractus inter ipsa cruciamenta profecerit, adeptus gloriam non termino supplicii, sed velocitate moriendi. Hæc patimur delicto & merito nostro, sicut præmonuit divina censura dicens: *Si dereliquerint legem meam & in judiciis meis non ambulaverint, si justificationes meas profanaverint & præcepta mea non observaverint, visitabo in virga facinora eorum & in flagellis delicta eorum.* Virgas igitur & flagella sentimus, qui Deo nec bonis factis placemus, nec pro peccatis satisfacimus. Rogemus de intimo corde & de tota mente misericordiam Dei, quia & ipse addidit dicens: *Misericordiam autem meam non dispergam ab eis.* Petamus, & accipiemus; & si accipiendo mora & tarditas fuerit, quoniam graviter offendimus, pulsemus; quia & pulsanti aperietur, si modò pulsant ostium preces, gemitus, & lacrymæ nos-

Luc. 12.

Psal. 88.

Ibid.

Matth. 7.

Luc. 11.

træ, quibus insistere & immorari oportet, etsi sit unanimes oratio. Nam quod magis suasit & compulit ut has ad vos litteras scriberem, scire debetis (sicut Dominus ostendere & revelare dignatus est) dictum esse in visione, *Petite, & impetratis*, tunc deinde præceptum plebi assistenti ut pro quibusdam personis designatis sibi peterent, in petendo autem fuisse dissonas voces & dispares voluntates, & vehementer hoc displicuisse illi qui dixerat, *Petite, & impetratis*, quod plebis inæqualitas discreparet, nec esset fratrum consensio una & simplex & juncta concordia, cum scriptum sit, *Deus qui inhabitare facit unanimes in domo*, & in actis apostolorum legamus, *Turba autem eorum qui crediderant anima ac mente una agebant*, & Dominus sua voce mandaverit dicens: *Hoc est mandatum meum, ut diligatis invicem*. Et iterum: *Dico autem vobis quoniam si duobus ex vobis convenerit in terra, de omni re quamcunque petieritis continget vobis à patre meo qui in cælis est*. Quod si duo unanimes tantum possunt, quid si unanimitas apud omnes esset? Quod si secundum pacem quam nobis Dominus dedit universis fratribus conveniret, jampridem de divina misericordia impetrassetus quod petimus, nec tamdiu in hoc salutis & fidei nostræ periculo fluctuarem. Immo verò nec venissent fratribus hæc mala, si in unum fraternitas fuisset animata. Nam & illud ostensum est, quod sederet paterfamilias, sedente sibi ad dexteram juvene; qui juvenis anxius & cum quadam indignatione subtristis, maxillam manu tenens, mœsto vultu sedebat. Alius verò in sinistra parte consistens rete portabat, quod se mittere, ut circumstantem populum caperet, minabatur. Et cum miraretur quid hoc esset ille qui vidit, dictum est ei juvenem qui ad dexteram sic sederet contristari & dolere quod præcepta sua non observarentur, illum verò in sinistra exultare quod sibi daretur occasio ut à paterfamilias potestatem sumeret sæviendi. Hoc prius longè ostensum est quàm tempestas vastitatis hujus oriretur. Et vidimus impletum quod fuerat ostensum, ut dum Domini præcepta contemnimus, dum datæ legis mandata salutaria non tenemus, facultatem nocendi inimicus acciperet, minùs armatos & ad repugnandum minùs cautos jactu retis operiret. Oremus instanter & assiduis precibus ingemiscamus. Nam & hoc nobis non olim per visionem, fratres carissimi, exprobratum sciatis, quod dormitemus in precibus, nec vigilanter oremus. Et Deus utique, qui quem corripit diligit, quando corripit, ad hoc corripit ut emendet, ad hoc emendat ut servet. Excutiamus itaque & abrumpamus somni vincula, & instanter ac vigilanter oremus, sicut Paulus apostolus præcipit dicens: *Instate orationi vigilantes in ea*. Nam & apostoli orare diebus ac noctibus non destiterunt, & Dominus quoque ipse disciplinæ magister & exempli nostri via frequenter & vigilanter oravit, sicut in evangelio legimus: *Exiit in montem orare, & fuit pernoctans in oratione Dei*. Et utique quod orabat orabat ille pro nobis, cum peccator ipse non esset, sed aliena peccata portaret. Adeo autem pro nobis ille deprecabatur ut legamus alio loco: *Dixit autem Dominus ad Petrum: Ecce satanas postulavit ut vos vexaret quomodo triticum. Ego autem rogavi pro te ne deficiat fides tua*. Quod si pro nobis ac pro delictis nostris ille & laborabat & vigilabat & precabatur, quanto nos magis insistere precibus & orare, & primò ipsum Dominum rogare, tum deinde per ipsum Deo patri satisfacere

cere debemus? Habemus advocatum & deprecatorem pro peccatis nostris Jesum Christum Dominum & Deum nostrum, si modò nos in præteritum peccasse poeniteat, & confitentes atque intelligentes delicta nostra, quibus nunc Dominum offendimus, vel de cætero nos ambulare in viis ejus & præcepta ejus metuere spondeamus. Pater nos corrigit & tuetur, stantes tamen in fide & pressuris atque angustiis, scilicet Christo ejus firmiter adhærentes, sicut scriptum est: *Quis nos separabit à dilectione Christi, pressura, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius?* Nihil horum potest separare credentes, nihil potest avellere corpori ejus & sanguini cohærentes. Persecutio ista examinatio est atque exploratio pectoris nostri. Excuti nos Deus voluit & probari, sicut suos semper probavit; nec tamen in probationibus ejus aliquando auxilium credentibus defuit. Denique ad minimum famulum suum & in delictis licet plurimis constitutum & dignatione ejus indignum, tamen ille pro sua circa nos bonitate mandare dignatus est. Dic illi, inquit, securus sit, quia pax ventura est, sed quòd interim morula est, supersunt adhuc aliqui qui probentur. Sed & de victu parco & sobrio potu divinis dignationibus admonemur; scilicet ne vigore cælesti sublime jam pectus illecebra sæcularis enervet, vel ne largioribus epulis mens gravata minùs ad preces orationis evigilet. Dissimulare hæc singula & apud conscientiam meam solus occultare non debui, quibus unusquisque nostrum & instrui & regi possit. Nec ipsi denique apud vos hanc epistolam teneatis occultam, sed legendam fratribus suggeratis. Intercipere enim quibus nos Dominus admonere & instruere dignatur ejus est qui admoneri & instrui fratrem suum nolit. Probari nos à Domino nostro sciant, nec unquam à fide qua in eum semel credidimus præsentis pressuræ conflictatione deficiant. Delicta sua singuli recognoscentes, vel modò conversationem veteris hominis exponant. Nemo enim retro attendens & superponens manum suam super aratrum aptus est regno Dei. Denique & uxor Lot, quæ liberata contra præceptum retro respexit, quod evaserat perdidit. Attendamus non posteriora, quòd diabolus revocat, sed priora, quòd Christus vocat. Oculos erigamus ad cælum, ne oblectamentis & illecebris nos suis terra decipiat. Unusquisque oret Deum, non pro se tantum, sed pro omnibus fratribus, sicut Dominus orare nos docuit; ubi non singulis privatam precem mandat, sed oratione communi & concordī prece orantes pro omnibus jussit orare. Si nos Dominus humiles & quietos, si nobis invicem copulatos, si circa iram suam timidos, si præsentī tribulatione correctos emendatosque conspexerit, tutos ab inimici infestationibus exhibebit. Præcessit disciplina, sequetur & venia. Nos tantum sine cessatione poscendi & cum fide accipiendi simplices & unanimes Dominum deprecemur, cum gemitu pariter & fletu deprecantes, sicut deprecari oportet eos qui sint positi inter plangentium ruinas & timentium reliquias, inter numerosam languentium stragem & exiguum stantium firmitatem. Rogemus pacem maturius reddi, citò latebris nostris & periculis subveniri, impleri quæ famulis suis Dominus dignatur ostendere, redintegrationem ecclesiæ, securitatem salutis nostræ, post pluvias serenitatem, post tenebras lucem, post procellas & turbines placidam lenitatem, pia paternæ dilectionis auxilia, divinæ majestatis solita magnalia, quibus & perse-

Rom. 8.

quentium blasphemia retundatur, & lapsorum poenitentia reformetur, & fortis & stabilis perseverantium fiducia gloriatur. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & nostri meminisse. Fraternitatem meo nomine salute, & ut nostri meminerint admonete. Valete.

EPISTOLA VIII.

Ad martyres & confessores.

CYPRIANUS martyribus & confessoribus in Christo Domino nostro & in Deo patre perpetuam salutem. Exulto latus & gratulor, fortissimi ac beatissimi fratres, cognita fide ac virtute vestra, in quibus mater ecclesia gloriatur. Gloriata est & nuper quidem cum confessione perstante suscepta poena est quæ confessores Christi fecit extorres. Confessio tamen præsens quanto in passione fortior, tanto clarior & major in honore est. Crevit pugna, crevit & pugnantium gloria. Nec retardati estis ab acie tormentorum metu, sed ipsis tormentis magis ac magis estis ad aciem provocati, fortes & stabiles ad maximi certaminis prælium prompta devotione redistis. Ex quibus quosdam jam comperi coronatos, quosdam verò ad coronam victoriæ jam jamque proximos, universos autem quos agmine glorioso carcer inclusit pari ac simili calore virtutis ad gerendum certamen animatos, sicut esse oportet in divinis castris milites Christi, ut incorruptam fidei firmitatem non blanditiæ decipiant, non minæ terreant, non cruciatus ac tormenta devincant, quia major est qui in nobis est quàm qui est in hoc mundo, nec plus ad dejiciendum potest terrena poena quàm ad erigendum tutela divina. Probata res est certamine fratrum glorioso, qui ad tormenta vincenda cæteris duces facti, exemplum virtutis ac fidei præbuerunt, congressi in acie donec acies succumberet victa. Quibus ego vos laudibus prædicem, fortissimi fratres? Robur pectoris vestri & perseverantiam fidei quo præconio vocis exornem? Tolerastis usque ad consummationem gloriæ durissimam quæstionem, nec cessistis suppliciis, sed vobis potius supplicia cesserunt. Finem doloribus, quem tormenta non dabant, coronæ dederunt. Quæstio gravior ad hoc diù perseveravit, non ut stantem fidem dejiceret, sed ut homines Dei ad Dominum velocius mitteret. Vidit admirans præsentium multitudo cæleste certamen, certamen Dei, certamen spiritale, prælium Christi, stetisse servos ejus voce libera, mente incorrupta, virtute divina, telis quidem sæcularibus nudos, sed armis fidei credentes armatos. Steterunt torti torquentibus fortiores, & pulsantes ac laniantes ungulas pulsata ac laniata membra vicerunt. Inexpugnabilem fidem superare non potuit sæviens diù plaga repetita, quamvis rupta compage viscerum torquerentur in servis Dei jam non membra, sed vulnera. Fluebat sanguis qui incendium persecutionis extingueret, qui flammæ & ignes gehennæ glorioso cruore sopiret. O quale illud fuit spectaculum Domino, quàm sublime, quàm magnum, quàm Dei oculis sacramento ac devotione militis ejus acceptum, sicut scriptum est in psalmis spiritu sancto loquente ad nos pariter & monente: *Pretiosa est in conspectu Domini mors justorum ejus.* Pretiosa mors hæc est quæ emit immortalitatem

1. Joa. 4.

Psal. 115.

talitatem pretio sui sanguinis, quæ accepit coronam de consummatione virtutis. Quàm lætus illic Christus fuit, quàm libens in talibus servis suis & pugnavit & vicit protector fidei, & dans credentibus tantum quantum se credit capere qui sumit. Certamini suo adfuit, præliatores atque assertores sui nominis erexit, corroboravit, animavit. Et qui pro nobis mortem semel vicit, semper vincit in nobis. *Cum vos, inquit, tradiderint, nolite cogitare quid loquamini. Dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis.* Documentum rei præsens prælium præbuit. Vox plena spiritu sancto de martyris ore prorupit, cum Mappalicus beatissimus inter cruciatus suos Proconsuli diceret: *Videbis cras agonem.* Et quod ille cum virtutis ac fidei testimonio dixit Dominus implevit. Agon cælestis exhibitus, & Dei servus in agonis promissi certamine coronatus est. Hic est agon quem propheta Esaias antè prædixit dicens: *Non pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam Deus præstat agonem.* Et ut ostenderet quis hic agon futurus esset, addidit dicens: *Ecce virgo in utero accipiet & pariet filium, & vocabitis nomen ejus Emmanuel.* Hic est agon fidei nostræ qua congregimur, qua vincimus, qua coronamur. Hic est agon quem nobis ostendit beatus Paulus apostolus, in quo oportet nos currere & ad coronam gloriæ pervenire. *Nescitis, inquit, quia qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, unus tamen accipit palmam. Sic currite ut occupetis. Et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam.* Item suum certamen ostendens, & hostiam se Domini citò futurum esse promittens, ait: *Ego jam libor, & tempus instat assumptionis meæ. Bonum agonem certavi, cursum perfeci, fidem servavi. Jam superest mihi corona justitiæ, quam mihi reddet Dominus in illa die, ille justus judex, non solum autem mihi, sed & omnibus qui diligunt adventum ejus.* Hunc igitur agonem per prophetas antè prædictum, per Dominum commissum, per apostolos gestum Mappalicus suo & collegarum suorum nomine Proconsuli repromisit. Nec fefellit in promisso suo vox fidelis. Pugnam quam sponpondit exhibuit, & palmam quam meruit accepit. Istum nunc beatissimum martyrem & alios participes ejusdem congressionis, milites & comites in fide stabiles, in dolore patientes, in quæstione victores ut cæteri quoque sectemini & opto pariter & exhortor; ut quos vinculum confessionis & hospitium carceris simul junxit jungat etiam consummatio virtutis & corona cælestis, ut lacrymas matris ecclesiæ, quæ plangit ruinas & funera plurimorum, vos vestra lætitia tergeatis, & cæterorum quoque stantium firmitatem vestri exempli provocatione solidetis. Si vos acies vocaverit, si certaminis vestri dies venerit, militate fortiter, dimicate constanter, scientes vos sub oculis præsentis Domini dimicare, confessione nominis ejus ad ipsius gloriam pervenire; qui non sic est ut servos suos tantum spectet, sed & ipse luctatur in nobis, ipse congreditur, ipse in certamine agonis nostri & coronat pariter & coronatur. Quòd si ante diem certaminis vestri de indulgentia Domini pax supervenerit, vobis tamen maneat voluntas integra & conscientia gloriosa. Nec contristetur aliquis ex vobis quasi illis minor sit qui ante vos tormenta perpeffi victo & calcato sæculo ad Dominum glorioso itinere venerunt. Dominus scrutator est renis & cordis, arcana perspicit, & intuetur occulta. Ad coronam de eo promerendam sufficit ipsius testimonium solum

Matth. 10.

Isa. 7.

Matth. 10.

1. Cor. 9.

2. Tim. 4.

qui iudicaturus est. Ergo utraque res, fratres carissimi, sublimis pariter & illustris. Illa securior, ad Dominum victoriæ consummatione properare; hæc lætior, accepto post gloriam commeatu in ecclesiæ laude florere. O beatam Ecclesiam nostram, quam sic honor divinæ dignationis illuminat, quam temporibus nostris gloriosus martyrum sanguis illustrat. Erat antè in operibus fratrum candida. Nunc facta est in martyrum cruore purpurea. Floribus ejus nec lilia nec rosæ defunt. Certent nunc singuli ad utriusque honoris amplissimam dignitatem. Accipiant coronas vel de opere candidas, vel de passione purpureas. In cælestibus castris & pax & acies habent flores suos, quibus miles Christi ob gloriam coronetur. Opto vos, fortissimi ac beatissimi fratres, semper in Domino bene valere & nostri meminisse. Valete.

EPISTOLA IX.

Ad clerum de quibusdam presbyteris qui temerè pacem lapsis dederunt, necdum sedata persecutione, & citra conscientiam episcoporum.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Diù patientiam meam tenui, fratres carissimi, quasi verecundum silentium nostrum proficeret ad quietem. Sed cum quorundam immoderata & abrupta præsumptio temeritate sua & honorem martyrum & confessorum pudorem & plebis universæ tranquillitatem turbare conetur, tacere ultra non oportet, ne ad periculum & plebis pariter & nostrum taciturnitas nimia procedat. Quod enim non periculum metuere debemus de offensa Domini quando aliqui de presbyteris nec evangelii nec loci sui memores, sed neque futurum Domini iudicium neque nunc sibi præpositum episcopum cogitantes, quod nunquam omnino sub antecessoribus factum est, cum contumelia & contemptu præpositi totum sibi vindicent? Atque utinam non prostrata fratrum nostrorum salute sibi omnia vindicarent? Contumeliam episcopatus nostri dissimulare & ferre possem, sicut dissimulavi semper & pertuli. Sed dissimulandi nunc locus non est, quando decipitur fraternitas nostra à quibusdam vestrum; qui dum sine ratione restituendæ salutis plausibiles esse cupiunt, magis lapsis obfunt. Summum enim delictum esse quod persecutio committi coëgit sciunt ipsi etiam qui commiserunt, cum dixerit Dominus & iudex noster: *Qui me confessus fuerit coram hominibus, & ego illum confitebor coram patre meo qui in cæ-*
lis est. Qui autem me negaverit, & ego illum negabo. Et iterum dixerit. *Omnia peccata remittentur filiis hominum & blasphemiæ. Qui autem blasphemaverit in spiritum sanctum, non habebit remissionem, sed reus est æterni peccati.* Item beatus apostolus dixerit: *Non potestis calicem Domini bibere & calicem dæmoniorum. Non potestis mensæ Domini communicare & mensæ dæmoniorum.* Hæc qui subtrahit fratribus nostris, decipit miseros; ut qui possunt, agentes pœnitentiam veram, Deoque patri & misericordie precibus & operibus suis satisfacere, seducantur ut magis pereant, & qui erigere se possent, plus cadant. Nam cum in minoribus peccatis agant peccatores pœnitentiam iusto tempore, & secundum dis-

Matth. 10.

Marc. 3.

1. Cor. 10.

ciplinæ ordinem ad exomologesin veniant, & per manus impositionem episcopi & cleri jus communicationis accipiant, nunc crudo tempore, persecutione adhuc perseverante, nondum restituta ecclesiæ ipsius pace, ad communicationem admittuntur, & offertur nomen eorum, & nondum pœnitentia acta, nondum exomologesi facta, nondum manu eis ab episcopo & clero imposita, eucharistia illis datur, cùm scriptum sit: *Qui ederit panem aut biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini.* Sed nunc illi rei non sunt qui minùs scripturæ legem tenent. Erunt autem rei qui præsunt & hæc fratribus non suggerunt ut instructi à præpositis faciant omnia cum Dei timore & cum data ab eo & præscripta observatione. Exponunt deinde invidiæ beatos martyres, & gloriosos servos Dei cum Dei sacerdote committunt, ut, cùm illi memores loci nostri ad me litteras direxerint & petierint tunc desideria sua examinari & pacem dari quando ipsa antè mater nostra ecclesia pacem de misericordia Domini prior sumpserit, & nos divina protectio reduces ad ecclesiam suam fecerit, hi sublato honore quem nobis beati martyres cum confessoribus servant, contempta Domini lege & observatione quam iidem martyres & confessores tenendam mandant, ante extinctum persecutionis metum, ante reditum nostrum, ante ipsum penè martyrum excessum, communicent cum lapsis & offerant, & eucharistiam tradant, quando etiamsi martyres per calorem gloriæ scripturam minùs contemplantur plus aliquid cuperent, à presbyteris & diaconis suggerentibus admoneri deberent, sicut semper in præteritum factum est. Castigare nos itaque divina censura nec noctibus desinit nec diebus. Præter nocturnas enim visiones, per dies quoque impletur apud nos spiritu sancto puerorum innocens ætas, quæ in ecstasi videt oculis & audit & loquitur ea quibus nos Dominus mone-re & instruere dignatur. Et audietis omnia quando ad vos reducem me Dominus fecerit, qui ut secederem iussit. Interim temerarii & incauti & tumidi quidam inter vos, qui hominem non cogitant, vel Deum timeant, scientes quoniam si ultra in iisdem perseveraverint, utar ea admonitione qua me uti Dominus jubet, ut interim prohibeantur offerre, acturi & apud nos & apud confessores ipsos & apud plebem universam causam suam cùm Domino permittente in sinum matris ecclesiæ recolligi cœperimus. De hoc ad martyres & confessores & ad plebem litteras feci, quas utrasque vobis legi mandavi. Opto vos, fratres carissimi ac desiderantissimi, in Domino semper bene valere & nostri meminisse. Valete.

EPISTOLA X.

Ad martyres & confessores qui lapsis petierunt pacem dari.

CYPRIANUS martyribus & confessoribus carissimis fratribus salutem. Sollicitudo loci nostri & timor Domini compellit, fortissimi ac beatissimi fratres, admonere vos litteris nostris ut à quibus tam devotè & fortiter servatur fides Domini, ab iisdem lex quoque & disciplina Domini referretur. Nam cùm omnes milites Christi custodire oporteat præcepta impe-

1. Cor. 11.

ratoris sui, tum vos magis præceptis ejus obtemperare plus convenit, qui exemplum cæteris facti estis & virtutis & timoris Dei. Et credideram quidem presbyteros & diaconos qui illic præsentés sunt monere vos & instruere plenissimè circa evangelii legem, sicut in præteritum semper sub antecessoribus nostris factum est, ut diaconi ad carcerem commeantes martyrum desideria consiliis suis & scripturarum præceptis gubernarent. Sed nunc cum maximo animi dolore cognosco non tantum illic vobis non suggeri divina præcepta, sed adhuc potius impediri, ut ea quæ à vobis ipsis & circa Deum cautè & circa sacerdotem Dei honorificè fiunt à quibusdam presbyteris resolvantur, qui nec timorem Dei nec episcopi honorem cogitantes, cum vos ad me litteras direxeritis, quibus examinari desideria vestra & quibusdam lapsis pacem dari postulastis cum persecutione finita convenire in unum cum clero & recolligi cœperimus, illi contra evangelii legem, contra vestram quoque honorificam petitionem, ante actam pœnitentiam, ante exomologesin gravissimi atque extremi delicti factam, ante manum ab episcopo & clero in pœnitentiam impositam, offerre pro illis & eucharistiam dare, id est, sanctum Domini corpus prophanare audeant, cum scriptum sit: *Qui ederit panem aut biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini.* Et lapsis quidem potest in hoc venia concedi. Quis enim non mortuus vivificari properet? Quis non ad salutem suam venire festinet? Sed præpositorum est præceptum tenere & vel properantes vel ignorantes instruere, ne qui ovium pastores esse debent lanii fiant. Ea enim concedere quæ in perniciem vertant decipere est; nec erigitur sic lapsus, sed per Dei offensam magis impellitur ad ruinam. Vel ex vobis itaque discant quod docere debuerant. Petitiones & desideria vestra episcopo servant, & ad pacem vobis petentibus dandam maturum & pacatum tempus expectent. Ante est ut à Domino pacem mater prior sumat, tunc secundum vestra desideria de filiorum pace tractetur. Et quoniam audio, fortissimi & carissimi fratres, impudentia vos quorundam premi & verecundiam vestram vim pati, oro vos quibus possum precibus ut evangelii memores, & considerantes quæ & qualia in præteritum antecessores vestri martyres concesserint, quàm solliciti in omnibus fuerint, vos quoque sollicitè & cautè petentium desideria ponderetis, utpote amici Domini & cum illo postmodum judicaturi inspiciatis & actum & opera & merita singulorum ipsorum quoque delictorum genera & qualitates cogitetis, ne si quid abruptè & indignè vel à vobis promissum vel à nobis factum fuerit, apud gentiles quoque ipsos ecclesia nostra erubescere incipiat. Visitamur enim & castigamur frequenter, & ut Domini mandata incorrupta & inviolata permaneant admonemur. Quod quidem nec illic apud vos cessare cognosco quo minùs plurimos quoque ex vobis instruat ad ecclesiæ disciplinam divina censura. Hoc autem totum potest fieri, si ea quæ à vobis petuntur religiosa contemplatione moderemini, intelligentes & comprimantes eos qui personas accipientes in beneficiis vestris aut gratificentur aut illicitæ negotiationis nundinas aucupantur. De hoc & ad clerum & ad plebem litteras feci, quas utrasque vobis legi mandavi. Sed & illud ad diligentiam vestram redigere & emendare debetis, ut nominatim designetis eos quibus pacem dari desideratis. Audio enim quibusdam sic libellos fieri ut

dicatur, *Communicet ille cum suis*, quod nunquam omnino à martyribus factum est, ut incerta & cœca petitio invidiam nobis postmodum cumulet. Latè enim patet quando dicitur, *ille cum suis*, & possunt nobis viceni & triceni & ampliùs offerri qui propinqui & affines & liberti ac domestici esse asseverentur ejus qui accipit libellum. Et ideo peto ut eos quos ipsi videtis, quos nostis, quorum pœnitentiam satisfactioni proximam conspiciatis, designetis nominatim libello, & sic ad nos fidei ac disciplinæ congruentes litteras dirigatis. Opto vos, fortissimi ac dilectissimi fratres, in Domino semper bene valere & nostri meminisse. Valete.

EPISTOLA XI.

Ad plebem.

CYPRIANUS fratribus in plebe consistentibus salutem. Ingemiscere vos & dolere ruinas fratrum nostrorum ex me scio, fratres carissimi, qui & ipse vobiscum pro singulis ingemisco pariter & doleo, & patior ac sentio quod beatus apostolus dixit. *Quis infirmatur, inquit, & ego non infirmor? Quis scandalizatur, & ego non uror?* Et iterum posuit in epistola sua dicens: *Si patitur membrum unum, compatiuntur & cætera membra; & si lætatur membrum unum, collætantur & cætera membra.* Compatior ergo & condoleo de fratribus nostris, qui lapsi & persecutionis infestatione prostrati partem nostrorum viscerum secum trahentes, parem dolorem nobis suis vulneribus intulerunt; quibus potens est divina misericordia medelam dare. Properandum tamen non puto, nec incautè aliquid & festinanter gerendum; ne dum temerè pax usurpatur, divinæ indignationis offensa graviùs provocetur. Fecerunt ad nos de quibusdam beati martyres litteras petentes examinari desideria sua. Cùm pace nobis omnibus à Domino priùs data ad ecclesiam regredi cœperimus, tunc examinabuntur singula præsentibus & judicantibus vobis. Audio tamen quosdam de presbyteris nec evangelii memores, nec quid ad nos martyres scripserint cogitantes, nec episcopo honorem sacerdotii sui & cathedræ reservantes, jam cum lapsis communicare cœpisse & offerre pro illis & eucharistiam dare, quando oporteat ad hæc per ordinem perveniri. Nam cùm in minoribus delictis quæ non in Deum committuntur pœnitentia agatur justo tempore, & exomologesis fiat inspecta vita ejus qui agit pœnitentiam, nec ad communicationem venire quis possit nisi priùs illi ab episcopo & clero manus fuerit imposita, quanto magis in his gravissimis & extremis delictis cautè omnia & moderatè secundùm disciplinam Domini observari oportet. Quod quidem nostri presbyteri & diaconi monere debuerant, ut commendatas sibi oves foverent & divino magisterio ad viam deprecandæ salutis instruerent. Ego plebis nostræ & quietem novi pariter & timorem; qui in satisfactione Dei & deprecatione vigilarent, nisi illos quidam de presbyteris gratificantes decepissent. Vel vos itaque singulos regite & consilio ac moderatione vestra secundùm divina præcepta lapsorum animos temperate. Nemo adhuc importuno tempore acerba poma decerpit. Nemo navem suam quassatam & perforatam fluctibus priusquam diligenter refecerit in

2. Cor. 11.

1. Cor. 12.

altum denuo committat. Nemo tunicam scissam accipere & induere properet, nisi eam & ab artifice perito fartam viderit & à fullone curatam receperit. Audiant quæso patienter consilium nostrum, expectent regressionem nostram; ut cum ad vos per Dei misericordiam venerimus, convocati coëpiscopi plures secundum Domini disciplinam & confessorum præsentiam & vestram quoque sententiam beatorum martyrum litteras & desideria examinare possimus. De hoc & ad clerum & ad martyres & confessores litteras feci, quas utrasque legi vobis mandavi. Opto vos, fratres carissimi ac desiderantissimi, in Domino semper bene valere & nostri meminisse. Valete.

EPISTOLA XII.

Ad clerum de lapsis & catecuminis, ne vacui exeant.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Miror vos, fratres carissimi, ad multas epistolas meas quas ad vos frequenter misi nihil mihi rescripsisse, cum fraternitatis nostræ vel utilitas vel necessitas sic utique gubernetur, si à vobis instructi rerum gerendarum consilium limare possimus. Quoniam tamen video facultatem veniendi ad vos nondum esse & jam æstatem cœpisse, quod tempus infirmitatibus assiduis & gravibus infestatur, occurrendum puto fratribus nostris; ut qui libellos à martyribus acceperunt, & prærogativa eorum apud Deum adjuvari possunt, si incommodo aliquo & infirmitatis periculo occupati fuerint, non expectata præsentia nostra, apud presbyterum quemcunque præsentem, vel si presbyter reperi- tus non fuerit, & urgere exitus cœperit, apud diaconum quoque exomologesin facere delicti sui possint; ut manu eis in pœnitentiam imposita veniant ad Dominum cum pace quam dari martyres litteris ad nos factis desideraverunt. Cæteram quoque partem plebis quæ lapsa est præsentia vestra fovete, & ut à fide & misericordia Domini non deficiant vestro solatio focillate. Neque enim deferentur ab ope & auxilio Domini hi qui mites & humiles & pœnitentiam verè agentes in bonis operibus perseveraverint quo minùs illis quoque divino remedio consulatur. Audientibus etiam, si qui fuerint periculo præventi & in exitu constituti, vigilantia vestra non desit, implorantibus divinam gratiam misericordia Domini non denegetur. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & nostri meminisse. Fraternitatem universam meo nomine salutate, & ut nostri meminerit admonete & rogate. Valete.

EPISTOLA XIII.

Ad clerum de his qui ad pacem festinant.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Legi litteras vestras, fratres carissimi, quibus scripsistis salubre consilium vestrum non deesse fratribus nostris, ut temeraria festinatione deposita religiosam patientiam Deo præbeant, ut cum in unum per ejus misericordiam veneri-

mus, de omnibus speciebus secundum ecclesiasticam disciplinam tractare possimus, maximè cum scriptum sit: *Memento unde cecideris, & age pœnitentiam.* Pœnitentiam autem ille agit qui divini præcepti memor mitis & patiens & sacerdotibus Dei obtemperans obsequiis suis & operibus justis Dominum promeretur. Quoniam tamen significastis quosdam immoderatos esse & communicationem accipiendam festinanter urgere, & desiderastis in hac re formam à me vobis dari, satis plenè scripsisse me ad hanc rem proximis litteris ad vos factis credo, ut qui libellum à martyribus acceperunt, & auxilio eorum adjuvari apud Dominum in delictis suis possunt, si premi infirmitate aliqua & periculo cœperint, exomologesi facta, & manu eis à vobis in pœnitentiam imposita, cum pace à martyribus sibi promissa ad Dominum remittantur. Cæteri verò qui nullo libello à martyribus accepto invidiam faciunt, quoniam non paucorum, nec ecclesiæ unius, aut unius provinciae, sed totius orbis hæc causa est, expectent de Domini protectione ecclesiæ ipsius publicam pacem. Hoc enim & verecundiae & disciplinae & vitæ ipsi omnium nostrum convenit, ut præpositi cum clero convenientes, præsentem etiam stantium plebe, quibus & ipsis pro fide & timore suo honor habendus est, disponere omnia consilii communis religione possimus. Cæterum quàm irreligiosum est & ipsis quoque festinantibus perniciosum ut cum extorres facti & patria pulsi ac bonis suis omnibus spoliati nondum ad ecclesiam redierint, quidam de lapsis confessores ipsos prævenire & ante eos ad ecclesiam introire festinent. Qui si nimium properant, habent in sua potestate quod postulant, tempore ipso sibi plus quàm postulant largiente. Acies adhuc geritur, & agon quotidie celebratur. Si commissi verè & firmiter pœnitent, & fidei calor prævalet, qui differri non potest, potest coronari. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & nostri meminisse. Fraternitatem universam meo nomine salutate, & ut nostri memores sint admonete. Valete.

EPISTOLA XIV.

Ad presbyteros & diaconos Romæ consistentes.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus Romæ consistentibus fratribus salutem. Quoniam comperi, fratres carissimi, minùs simpliciter & minùs fideliter vobis renuntiari quæ hic à nobis & gesta sunt & geruntur, necessarium duxi has ad vos litteras facere, quibus vobis actus nostri & disciplinae & diligentiae ratio redderetur. Nam sicut Domini mandata instruunt, orto statimurbationis impetu primo, cum me clamore violento frequenter populus flagitasset, non tam meam salutem quàm quietem fratrum publicam cogitans interim secessi, ne per inverecundam præsentiam nostram seditio quæ cœperat plus provocaretur. Absens tamen corpore, nec spiritu nec actu nec monitis meis defui quo minùs secundum Domini præcepta fratribus nostris in quibus possem mea mediocritate consulerem. Et quid egerim loquuntur vobis epistolæ pro temporibus emissæ numero tredecim,

quas ad vos transmissi; in quibus nec clero consilium, nec confessoribus exhortatio, nec extorribus, quando oportuit, objurgatio, nec universæ fraternitati ad deprecandam Dei misericordiam allocutio & persuasio nostra defuit, quantum secundum legem fidei & timorem Dei Domino suggerente nostra mediocritas potuit eniti. Postea quàm verò & tormenta venerunt, sive jam tortis fratribus nostris, sive adhuc ut torquerentur inclusis, ad corroborandos & confortandos eos noster sermo penetravit. Item cùm comperissem eos qui sacrilegis contactibus manus suas atque ora maculassent, vel nefandis libellis nihilominus conscientiam polluisent, exambire ad martyres passim, confessores quoque importuna & gratiosa deprecatione corrumpere ut sine ullo discrimine atque examine singulorum darentur quotidie libellorum millia contra evangelii legem, litteras feci quibus martyres & confessores consilio meo quantum possem ad dominica præcepta revocarem. Item presbyteris & diaconibus non defuit sacerdotii vigor ut quidam minùs disciplinæ memores & temeraria festinatione præcipites, qui cum lapsis communicare jam cœperant, comprimerentur, intercedentibus nobis. Plebi quoque ipsi quantum potuimus animum composuimus, & ut ecclesiastica disciplina servaretur instruximus. Postmodum verò cùm quidam de lapsis, sive sua sponte, sive aliquo incitatore, audaci flagitatione proruerent ut pacem sibi à martyribus & confessoribus promissam extorquere violento impetu niterentur, de hoc etiam bis ad clerum litteras feci & legi eis mandavi, ut ad illorum violentiam interim quoquo genere mitigandam, si qui libello à martyribus accepto de sæculo excederent, exomologesi facta, & manu eis in pœnitentiam imposita, cum pace sibi à martyribus promissa ad Dominum remitterentur. Nec in hoc legem dedi, aut me auctorem temerè constitui. Sed cùm videretur & honor martyribus habendus & eorum qui omnia turbare cupiebant impetus comprimendus, & præterea vestra scripta legissem quæ huc ad clerum nostrum per Crementium hypodiaco-num nuper feceratis ut iis qui post lapsum infirmitate apprehensi essent & pœnitentes communicationem desiderarent subveniretur, standum putavi & cum vestra sententia, ne actus noster, qui adunatus esse & consentire circa omnia debet, in aliquo discreparet. Planè cæterorum causas, quamvis libello à martyribus accepto, differri mandavi & in nostram præsentiam reservari; ut cùm pace à Domino nobis data plures præpositi convenire in unum cœperimus, communicato etiam vobiscum consilio, disponere singula & reformare possimus. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere.

EPISTOLA XV.

Ad Moysen & Maximum & cæteros confessores.

CYPRIANUS Moyfi & Maximo presbyteris & cæteris confessoribus fratribus salutem. Et cunctos vos pariter & singulos repræsentavit affectibus nostris, fratres carissimi, Celerinus adveniens, & fidei ac virtutis vestræ comes, & gloriosis congressionibus Dei miles. Universos vos in illo veniente

niente conspeximus; & cum caritatem circa me vestram dulciter ac sæpe loqueretur, in ejus sermonibus vos audiebamus. Satis ac plurimum gaudeo quando à vobis per tales talia perferuntur. Vobiscum illic in carcere quodam modo & nos sumus, divinæ dignationis ornamenta vobiscum sentire nos credimus, qui sic vestris cordibus adhæremus. Honori nos vestro caritas vestra individua connectit, separari dilectionem spiritus non finit. Vos illic confessio, me affectio includit. Et nos quidem vestri diebus ac noctibus memores, & quando in sacrificiis precem cum pluribus facimus, & cum in secessu privatis precibus oramus, coronis ac laudibus vestris plenam à Domino faventiam postulamus. Sed ad reddendam vobis vicem minor est nostra mediocritas. Plus vos datis quando nostri in oratione meministis, qui spirantes jam sola cælestia, & tantum divina meditantes, ad fastigia celsiora mora ipsa passionis ascenditis, longoque temporum ductu glorias vestras non trahitis, sed augetis. Beatum facit prima & una confessio. Vos toties confitemini quoties rogati ut de carcere recedatis, carcerem fide & virtute præeligitis. Tot vestræ laudes quot dies; quot mensium curricula, tot incrementa meritorum. Semel vincit qui statim patitur. At qui manens semper in pœnis congreditur cum dolore nec vincitur, quotidie coronatur. Eant nunc magistratus & consules sive proconsules, annuæ dignitatis insignibus & duodecim fascibus glorientur. Ecce dignitas cælestis in vobis honoris annui claritate signata est, & jam revertentis anni volubilem circulum victricis gloriæ diuturnitate transgressa est. Illuminabat mundum sol oriens & luna decurrens. Sed vobis idem qui solem fecit & lunam majus in carcere lumen fuit; & in corde ac mentibus vestris Christi claritudo resplendens horribiles cæteris atque funestas pœnalis loci tenebras æterna illa & candida luce radiavit. Per vicissitudines mensium transmeavit hibernum. Sed & vos inclusi tempora hiemis persecutionis hieme pensabatis. Successit hiemi verna temperies rosis læta & floribus coronata. Sed vobis rosæ & flores de paradisi delitiis aderant, & caput vestrum ferta cælestia coronabant. Æstas ecce messum fertilitate fecunda est, & area frugibus plena est. Sed vos, qui gloriam seminastis, frugem gloriæ metistis; atque in Domini area constituti, exuri paleas inextinguibili igne conspicitis; ipsi, ut tritici grana purgata & frumenta pretiosa, jam purgati & conditi, hospitium carceris horreum computatis. Nec deest autumno ad munera fungenda temporis gratia spiritalis. Vindemia foris premitur, & profutura poculis in torcularibus uva calcatur. Vos de Domini vinea pingues racemi, & jam maturis fructibus botri, prefuræ sæcularis infestatione calcati, torcular vestrum carcere torquente sentitis, & vini vice sanguinem funditis; ad passionis tolerantiam fortes, martyrii poculum libenter hauritis. Sic apud fervos Dei annus evolvitur. Sic spiritalibus meritis & cælestibus præmiis temporum vicissitudo celebratur. Beati satis qui ex vobis per hæc gloriarum vestigia commeantes jam de sæculo recesserunt, confectoque itinere virtutis ac fidei, ad complexum & osculum Domini, Domino ipso gaudente, venerunt. Sed & vestra non minor gloria, qui adhuc in certamine constituti, & comitum glorias secuturi, pugnam diu geritis, immotaque & inconcussa fide stabiles quotidie spectaculum Deo vestris virtutibus exhibetis. Quo longior vestra pugna, hoc corona

sublimior. Agon unus, sed multiplici præliorum numerositate congestus. Famem vincitis, & sitim spernitis, & squalorem carceris ac receptaculi pœnalis horrorem roboris vigore calcatis. Pœna illic subigitur, cruciatus obteritur, nec mors metuitur, sed optatur; quæ scilicet immortalitatis præmio vincitur, ut vitæ æternitate qui vicerit coronetur. Qui nunc in vobis animus, quàm sublime quàm capax pectus, ubi talia & tanta volvuntur, ubi non nisi Dei præcepta & Christi præmia cogitantur? Voluntas est illic tantum Dei; & in carne adhuc licet vobis positus, vita jam vivitur non præsentis sæculi, sed futuri. Nunc est, fratres carissimi, ut memores mei sitis, ut inter magnas atque divinas cogitationes vestras nos quoque animo ac mente volvatis, sinque in precibus & orationibus vestris cum vox illa purificatione confessionis illustris & jugi honoris sui tenore laudabilis ad Dei aures penetrat, & aperto sibi cælo, de his subacti mundi partibus ad superna transmissa, impetrat de Domini bonitate quod postulat. Quid enim petitis de indulgentia Domini quod non impetrare mereamini, qui sic Domini mandata servastis, qui evangelicam disciplinam sincero fidei vigore tenuistis, qui incorrupto honore virtutis cum præceptis Domini & cum apostolis ejus fortiter stantes nutantem multorum fidem martyrii vestri veritate solidastis? Verè evangelii testes & verè martyres Christi radicibus ejus innixi, super petram robusta mole fundati, disciplinam cum virtute junxistis, ad timorem Dei cæteros provocastis, martyria vestra exempla fecistis. Opto vos, fortissimi ac beatissimi fratres, semper bene valere & nostri meminisse.

EPISTOLA XVI.

Confessorum ad Cyprianum.

UNIVERSI confessores Cypriano Papæ salutem. Scias nos universis de quibus apud te ratio constiterit quid post commissum egerint dedisse pacem, & hanc formam per te & aliis episcopis innotescere volumus. Optamus te cum sanctis martyribus pacem habere. Præsente de clero & exorcista & lectore. Lucianus scripsit.

EPISTOLA XVII.

Ad presbyteros & diaconos, de præcedenti & duabus sequentibus epistolis.

Isa. 66.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Dominus loquitur & dicit: *Super quem respiciam nisi super humilem & quietum & tremulentem sermones meos?* Hoc cum debeamus omnes esse, tum modò hujusmodi illi esse debent quibus laborandum est ut post gravem lapsum vera pœnitentia & humilitate tota promereri Dominum possint. Legi autem & universorum confessorum litteras, quas voluerunt per me collegis omnibus

innotescere & ad eos pacem à se datam pervenire de quibus apud nos ratio constiterit quid post commissum egerint. Quæ res cum omnium nostrum consilium & sententiam expectet, præjudicare ego & soli mihi rem communem vindicare non audeo. Et ideo instetur interim epistolis quas ad vos proximè feceram, quarum exemplum collegis quoque multis jam misi; qui rescripserunt placere sibi quod statuimus nec ab eo recedendum esse donec pace nobis à Domino reddita in unum convenire & singulorum causas examinare possimus. Sed & quid mihi Caldonius collega meus scripserit quidque ego ei rescriperim ut sciretis, utriusque epistolæ exemplum litteris meis junxi. Quod totum peto fratribus nostris legatis, ut magis ac magis ad patientiam componantur, nec delicto proprio adjiciant adhuc aliud delictum, dum nec nobis nec evangelio volunt servire, nec secundum univerforum confessorum litteras causas suas examinari permittunt. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & nostri meminisse. Fraternalitatem universam salutate. Valete.

EPISTOLA XVIII.

Caldonii ad Cyprianum.

CYPRIANO & compresbyteris Carthagini consistentibus Caldonius salutem. Necessitas temporum facit ut non temerè pacem demus. Sed oportebat vobis scribere quoniam ii qui posteaquam sacrificaverunt, iteratò tenti, extorres sunt facti. Videntur ergo mihi abluisse prius delictum, dum possessiones & domos dimittunt, & pœnitentiam agentes Christum sequuntur. Ergo Felix, qui presbyterium subministrabat sub Decimo, proximus mihi vinculis, (pleniùs cognovi eundem Felicem) Victoria conjux ejus, & Lucius fideles extorres facti reliquerunt possessiones, quas nunc fiscus tenet. Sed & mulier nomine Bona, quæ tracta est à marito ad sacrificandum, quæ conscientia non commissi, sed quia tenentes manus ejus ipsi sacrificaverunt, cœpit dicere contra, Non feci, vos fecistis, sic & ipsa extorris facta est. Cum ergo universi pacem peterent dicentes, Recuperavimus fidem quam amiseramus, pœnitentiam agentes, & Christum publicè sumus confessi, quamvis mihi videantur debere pacem accipere, tamen ad consilium vestrum eos dimisi, ne videar aliquid temerè præsumere. Si quid ergo ex communi consilio placuerit scribite mihi. Salutate nostros. Vos nostri. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere,

EPISTOLA XIX.

Respondet Caldonio.

CYPRIANUS Caldonio fratri salutem. Accepimus litteras tuas; frater carissime, satis sobrias & integritatis ac fidei plenas. Nec miramur si exercitatus & in scripturis dominicis peritus cautè omnia & consultè geras. Rectè autem sensisti circa impertiendam fratribus nostris pacem, quam sibi ipsi vera pœnitentia & dominicæ confessionis gloria reddiderunt, sermonibus suis iustificati, quibus se antè damnaverant. Cùm ergo abluerint omne delictum, & maculam pristinam assistente sibi Domino potiore virtute deleverint, jacere ultra sub diabolo quasi prostrati non debent qui extorres facti, & bonis suis omnibus spoliati, erexerunt se, & cum Christo stare cœperunt. Atque utinam sic & cæteri post lapsum pœnitentes in statum pristinum reformatur, quos nunc urgentes & pacem temerè atque importunè extorquentes quomodo disposuerimus ut scires, librum tibi cum epistolis numero quinque misi quas ad clerum & ad plebem & ad martyres quoque & confessores feci. quæ epistolæ jam plurimis collegis nostris missæ placuerunt, & rescripserunt se quoque nobiscum in eodem consilio secundum catholicam fidem stare. Quod ipsum etiam tu ad collegas nostros quos potueris trans mitte, ut apud omnes unus actus & una consensus secundum Domini præcepta teneatur. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

EPISTOLA XX.

Celerini ad Lucianum.

CELERINUS Luciano salutem. Hæc cùm tibi scriberem, Domine frater, gaudens & tristis eram, gaudens eò quòd audierim te pro nomine Domini nostri Jesu Christi salvatoris nostri tentum & illius nomen penes magistratus hujus mundi confessum, tristis autem in eo quòd ab eo ex quo te deduxi nunquam litteras tuas accipere potui. Et nunc modò duplex mihi tristitia incubuit quòd cùm Montanum fratrem nostrum communem abs te de carcere ad me esse venturum sciebas, de salute tua vel quid penes te agatur mihi non significaveris. Sed hoc solet contingere servis Dei, maximè eis qui in confessione Christi sunt constituti. Scio enim quoniam unusquisque jam quæ sunt sæculi non attendit, quoniam coronam cælestem sperat. Ego enim dixi fortasse oblitum te esse mihi scribere. Nam, ut tibi quoque de infimo tuus vel frater dicar, si fuero dignus Celerinus audire, tamen cùm essem & ego in tam florida confessione, fratres meos vetustissimos memorabam, & eos litteris meis memoravi caritatem pristinam eorum penes me meosque nunc esse. Peto tamen, carissime, à Domino ut si antè cruore illo sancto laveris, si prius passus fueris pro nomine Domini nostri Jesu Christi quàm litteræ meæ te in hoc mundo apprehen-

dant, vel nunc si apprehenderint, mihi ad hæc rescribas. Sic coronet te
 cujus nomen confessus es. Credo enim quoniam etsi in hoc mundo nos non
 viderimus, in futuro tamen nos coram Christo complectemur. Pete ut sim
 dignus & ego coronari cum numero vestro. In magna tamen tribulatione
 me constitutum scias, & ac si sis mecum præsens, sic caritatis pristinæ remi-
 nis cor die ac nocte. Deus solus scit. Et ideo peto ut annuas desiderio meo
 & mecum doleas in morte sororis meæ, quæ cecidit in hac vastatione à Chris-
 to. Sacrificavit enim & exacerbavit Dominum nostrum. quod nobis manifest-
 tum videtur. Pro cuius factis ego in hac die lætitiæ Paschæ flens die ac nocte,
 in cilicio & cinere lacrymabundus dies exegi & exigo usque in hodiernum,
 donec auxilium Domini nostri Jesu Christi [subveniat] & pietas per te vel
 per eos dominos meos qui coronati fuerint, à quibus postulaturus es ut ve-
 niam habeant nefanda naufragia. Memoratus sum enim caritatis tuæ pristi-
 næ, quòd cum omnibus doleas pro sororibus nostris, quas & tu bene nosti,
 id est, Numeria & Candida; pro quarum peccato, quia nos fratres habent,
 debemus excubare. Credo enim Christum secundum earum poenitentiam
 & opera quæ penes collegas nostros fecerunt extorres qui à vobis venerunt,
 à quibus ipsis de operibus eorum audies, jam Christum eis, vobis martyribus
 suis petentibus, indulturum. Audivi enim te floridiorum ministerium perce-
 pisse. O te felicem! suscipere vota tua quæ semper desiderasti vel in terra
 dormiens. Optasti pro nomine illius in carcerem mitti. quod nunc tibi con-
 tigit, sicut scriptum est: *Det tibi Dominus secundum cor tuum.* Et nunc super
 ipsos factus antistes Dei recognovit idem minister. Rogo itaque, Domine,
 & peto per Dominum nostrum Jesum Christum ut cæteris collegis tuis fratri-
 bus tuis meis dominis referas, & ab eis petas ut quicumque prior vestrum co-
 ronatus fuerit, istis sororibus nostris Numeriæ & Candidæ tale peccatum re-
 mittant. Nam hanc ipsam Eteusam semper appellavi, testis est nobis Deus,
 quia pro se dona numeravit ne sacrificaret; sed tantum ascendisse videtur
 usque ad Tria fata, & inde descendisse. Hanc ergo non sacrificasse ego scio.
 Quarum jam causa audita, præceperunt eas præpositi tantisper sic esse donec
 episcopus constituatur. Sed quatenus per vestras sanctas orationes & petitiones,
 in quas nos fidimus, quoniam estis amici sed & testes Christi, quòd omnia
 indulgeatis. Peto ergo, Domine carissime Luciane, memor sis mei & peti-
 tioni meæ annuas. Sic Christus coronam illam sanctam, quam tibi non tan-
 tum in confessione, sed & in sanctimonio, tradidit in qua semper cucurristi,
 exemplum sanctorum semper & testis fuisti, ut omnibus dominis meis fratri-
 bus tuis confessoribus referas de hoc facto, ut à vobis auxilium recipiant.
 Nam hoc, Domine frater, scire debes, me non solum hoc pro eis petere,
 sed & Statium & Severianum & omnes confessores qui inde huc à vobis ve-
 nerunt, ad quos ipsæ in portum descenderunt, & in urbem levaverunt, quòd
 sexaginta quinque ministraverunt & usque in hodiernum in omnibus fove-
 runt. Sunt enim penes illas omnes. Plus autem gravare cor illud sanctum
 tuum non debui, cum sciam te prona voluntate operari. Salutant te Macharius
 cum sororibus suis Cornelia & Emerita, quæ lætantur de confessione tua flo-
 rida, sed & omnium fratrum, & Saturninus, qui & ipse luctatus est cum dia-
 bolo, qui & Christi nomen est fortiter confessus, qui & ibi in poena ungula-

Psal. 19.

rum fortiter est confessus, qui & hoc nimis rogat & petit. Salutant te fratres tui Calphurnius & Maria & omnes sancti fratres. Nam & hoc scire debes, me & dominis meis fratribus tuis [litteras] scripsisse, quas peto illis eas legere digneris.

EPISTOLA XXI.

Lucianus respondet Celerino.

LUCIANUS Celerino domino, si dignus fuero vocari, collega in Christo salutem. Accepi litteras tuas, Domine frater, dilectissime, in quibus me tantum gravasti ut propter tuam gravationem tanto gaudio penè exciderim ut litteras quas & ego optabam post tantum temporis legere, in quibus mei dignatus es memorare, beneficio tantæ tuæ humilitatis legere exultaverim, qui scribens mihi diceres, Si dignus fuero frater nominari tuus, hominis qui apud pusilliores nomen Dei cum timore confessus sum. Nam tu Deo volente ipsum anguem majorem, metatorem antichristi, non tantum confessus deterruisti vocibus illis & verbis deificis quibus scio quasi amatores fidei & zelotypi disciplinæ Christi, in qua te novi vivacitate versari te gaudeo, vicisti. Nunc, carissime, jam inter martyres deputande, voluisti nos litteris tuis gravare, in quibus significasti de sororibus nostris; pro quibus utinam fieri posset ut sine tanto scelere commisso memoriam faceremus. Non profectò tantis lacrymis incumberemus ut nunc. Scire debuisti quid circa nos actum sit. Cùm benedictus martyr Paulus adhuc in corpore esset, vocavit me, & dixit mihi: Luciane, coram Christo tibi dico ut si quis post arcessionem meam abs te pacem petierit, da in nomine meo; sed & omnes quos Dominus in tanta tribulatione arcessire dignatus est universi litteras ex compacto universis pacem dimisimus. Vides ergo, frater, quoniam partim ejus quod mihi Paulus præcepit quàm universis quod censuimus, ex quibus eramus in hac tribulatione, cùm jussi sumus secundum præceptum Imperatoris fame & siti necari, & reclusi sumus in duabus cellis, ita ut nos afficerent fame & siti. Sed & ignis ab opere pressuræ nostræ tam intolerabilis erat quam nemo portare posset. Sed nunc ipsam claritatem sumus consecuti. Et ideo, frater carissime, saluta Numeriam & Candidam, quæ secundum Pauli præceptum & cæterorum martyrum, quorum nomina subjicio, Bassi in pejerario, Mappalici in quæstione, Fortunionis in carcere, Pauli à quæstione, Fortunatæ, Victorini, Victoris, Herennii, Credulæ, Herenæ, Donati, Firmi, Venusti, Fructi, Juliæ, Martialis, & Aristonis, qui Deo volente in carcere fame necati sunt; quorum & nos socios futuros intra dies audietis. Jam enim ex quo iteratò reclusi sumus sunt dies octo in die quo tibi litteras scripsi. Nam & ante dies octo per dies quinque medios modicum panis accepimus & aquam ad mensuram. Et ideo, frater, peto ut sicut hic cùm Dominus cœperit ipsi Ecclesiæ pacem dare, secundum præceptum Pauli & nostrum tractatum, exposita causa apud episcopum, & facta exomologesi, habeant pacem, non tantum hæ, sed & quas scis ad animum nostrum pertinere. Salutant vos collegæ mei uni-

verſi. Vos ſalutate confeſſores Domini qui ibi vobiſcum ſunt, quorum nomina ſignificaſti; inter quos & Saturninus cum comitibus ſuis, ſed & collega meus, & Maris, Collecta, & Emerita, Calphurnius & Maria, Sabina, Speſina, & ſorores, Januaria, Dativa, Donata. Salutamus cum ſuis Saturum, Baſſianum, & univerſum clerum, Uranium, Alexium, Quintianum, Colonicam, & univerſos; quorum nomina non ſcripſi, quia jam laſſus eram. Ideo ignoſcere debent. Opto vos bene valere, Alexium & Getulicum & argentarios & ſorores. Salutant vos ſorores meæ Januaria & Sophia, quas vobis commendo.

EPISTOLA XXII.

*Ad clerum Romæ conſiſtentem de multis confeſſoribus & de
Luciani inverecundia & Celerini confeſſoris modestia.*

CYPRIANUS preſbyteris & diaconibus Romæ conſiſtentibus fratribus ſalutem. Poſt factas ad vos litteras, fratres cariffimi, quibus actus noſter expoſitus & diſciplinæ ac diligentia quantulacunque ratio declarata eſt, aliud acceſſit, quod nec ipſum latere vos debuit. Nam frater noſter Lucianus, & ipſe unus de confeſſoribus, fide quidem calidus & virtute robuſtus, ſed minùs dominica lectione fundatus, quædam conatus eſt, imperiti jampridem ſe vulgi auctorem conſtituens, ut manu ejus ſcripti libelli gregatim multis nomine Pauli darentur, cùm Mappalicus martyr cautus & verecundus, legis ac diſciplinæ memor, nullas contra evangelium litteras fecerit, ſed tantùm domeſtica pietate commotus matri ſuæ, quæ lapſa fuerat, mandaverit pacem dari, Saturninus quoque poſt tormenta adhuc in carcere conſtitutus nullas ejuſmodi litteras emiſerit. Lucianus verò non tantùm Paulo adhuc in carcere poſito nomine illius libellos manu ſua ſcriptos paſſim dedit, ſed & poſt ejus exceſſum eadem facere ſub ejus nomine perfeveravit dicens hoc ſibi ab illo mandatum, neſciens Domino magis quàm conſervo obtemperandum. Aurelij quoque adoleſcentis tormenta perpeſſi nomine libelli multi dati ſunt ejuſdem Luciani manu ſcripti, quòd litteras ille non noſſet. Cui rei ut aliquatenus poſſet obſiſti, litteras ad eos feci, quas ad vos ſub epistoſa priore tranſmiſi, quibus petere & ſuadere non deſtiti ut dominicæ legis & evangelii ratio teneretur. Poſtquam verò ad eos litteras miſi ut quaſi moderatius aliquid & temperantius fieret, univerſorum confeſſorum nomine idem Lucianus epistoſam ſcripſit, qua penè omne vinculum fidei & timor Dei & mandatum Domini & evangelii ſanctitas & firmitas ſolveretur. Scripſit enim omnium nomine univerſis eos pacem dediffe & hanc formam per me aliis epiſcopis innotescere velle. cujus epistoſæ exemplum ad vos tranſmiſi. Additum eſt planè, de quibus ratio conſtiterit quid poſt commiſſum egerint. Quæ res majorem nobis conflât invidiam, ut nos cùm ſingulorum cauſas audire & excutere cœperimus, videamur multis negare quod ſe nunc omnes jaçant à martyribus & confeſſoribus accepiſſe. Denique hujus ſeditionis origo jam cœpit. Namque in provincia noſtra per aliquot civitates in præpoſitos impetus per multitudinem

factus est, & pacem quam semel cuncti à martyribus & confessoribus datam clamitabant confestim sibi repræsentari coegerunt, territis & subactis præpositis suis, qui ad resistendum minùs virtute animi & robore fidei prævalebant. Apud nos etiam quidam turbulenti, qui vix à nobis in præteritum regebantur & in nostram præsentiam differebantur, per hanc epistolam velut quibusdam facibus accensi plus exardescere & pacem sibi datam extorquere coeperunt. De quibus quales ad clerum nostrum litteras fecerim exemplum vobis misi. Sed & quid mihi Caldonius collega pro integritate & fide sua scripserit, quidque ego ei rescripserim, utrumque ad vos legendum transmisi. Exemplum quoque epistolæ Celerini boni & robusti confessoris, quam ad Lucianum eundem confessorum scripserit, item quid Lucianus ei rescripserit, misi vobis, ut sciretis & laborem circa omnia & diligentiam nostram & veritatem ipsam disceretis. Celerinus confessor quàm sit moderatus & cautus & humilitate ac timore sectæ nostræ verecundus, Lucianus verò circa intelligentiam dominicæ lectionis, ut dixi, minùs peritus, & circa invidiam verecundiæ nostræ relinquendam facilitate sua molestus. Nam cùm Dominus dixerit in nomine patris & filii & spiritus sancti gentes tingui & in baptismo præterita peccata dimitti, hic præcepti & legis ignarus mandat pacem dari & peccata dimitti in Pauli nomine, & hoc sibi dicit ab illo esse mandatum, sicut in litteris ejusdem Luciani ad Celerinum factis animadvertetis, quibus minimè consideravit quòd non martyres evangelium faciant, sed per evangelium martyres fiant; quando & Paulus apostolus, quem Dominus vas electionis suæ dixit, posuerit in epistola sua dicens: *Miror quòd sic tam citò demutamini ab eo qui vos vocavit in gratiam ad aliud evangelium; quod non est aliud: nisi si sunt aliqui qui vos turbant & volunt convertere evangelium Christi. Sed licet nos aut angelus de cælo aliter adnuntiet præterquam quod adnuntiavimus vobis, anathema sit, sicut prædiximus, & nunc iterum dico; si quis vobis adnuntiaverit præterquam quod accepistis, anathema sit.* Opportunè verò supervenerunt litteræ vestræ, quas accepi ad clerum factas, item quas beati confessores Moyse & Maximus, Nicostratus, & cæteri Saturnino & Aurelio & cæteris miserunt, in quibus evangelii plenus vigor & disciplina robusta legis dominicæ continentur. Laborantes hic nos & contra invidiæ impetum totis fidei viribus resistentes multùm sermo vester adjuvit ut divinitus compendium fieret, & priusquam venirent ad vos litteræ quas vobis proximè misi ut declararetis nobis quòd secundùm evangelii legem nobiscum fortiter atque unanimiter etiam vestra sententia concurrat. Opto vos, fratres carissimi ac desiderantissimi, semper bene valere.

Matth. 28.

Gal. 1.

Quoniam opera sancti Cypriani vulgò citari solent secundùm ordinem quem obtinent in editione Pamelii & in Rigaltiana, nosque hunc ordinem sequi decrevimus, typographus autem ex cujus officina prodiit editio Rigaltiana numerum XXIII. omisit per saltum in edendis epistolis, admonere visum est nos quoque eundem errorem retinuisse propter rationem quam in initio istius admonitionis adduximus.

EPISTOLA

EPISTOLA XXIV.

Ad clerum de litteris Romam missis & de Saturo lectore & Optato hypodiacono factis.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Ne quid conscientiam vestram lateret, fratres carissimi, quid mihi scriptum sit, quidque ego rescripserim, utriusque epistolæ vobis exemplum misi; & credo vobis id quod rescripsi non displicere. Sed & illud ad vos perferre litteris meis debui, urgente causa clero in urbe consistenti litteras me misisse. Et quoniam oportuit me per clericos scribere, scio autem nostros plurimos absentes esse, paucos verò qui illic sunt vix ad ministerium quotidiani operis sufficere, necesse fuit novos aliquos constituere qui mitterentur. Fecisse me autem sciatis lectorem Saturum & hypodiaconum Optatum confessorem, quos jampridem communi consilio clero proximos feceramus, quando aut Saturo die Paschæ semel atque iterum lectionem dedimus, aut quando cum presbyteris doctoribus lectores diligenter probaremus, Optatum inter lectores doctorem audientium constituimus, examinantes an congruerent illis omnia quæ esse debent in iis qui ad clerum parabantur. Nihil ergo à me absentibus vobis novum factum est; sed quod jampridem communi consilio omnium nostrum cœperat necessitate urgente promotum est. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & nostri meminisse. Fraternitatem salutate. Valete.

EPISTOLA XXV.

Ad Moysen & Maximum & cæteros confessores.

CYPRIANUS Moyfi & Maximo presbyteris & cæteris confessoribus dilectissimis fratribus salutem. Gloriam fidei & virtutis vestræ, fortissimi ac beatissimi fratres, jampridem de opinione cognoveram, lætatus satis & plurimum gratulatus quòd vos confessione sui nominis paraverit ad coronam Domini nostri Jesu Christi præcipua dignatio. Vos enim primores & duces ad nostri temporis prælium facti cælestis militiæ signa movistis. Vos spiritale certamen quod nunc geri Deus voluit vestris virtutibus imbuistis. Vos surgentis belli impetus primos immobili robore atque inconcussa stabilitate fregistis. Inde initia felicia pugnandi orta sunt. Inde vincendi auspicia cœperunt. Contigit hic per tormenta consummari martyria. Sed qui in confessione præcedens exemplum virtutis fratribus factus est, cum martyribus in honore communis est. Coronas vestra manu fertas inde huc tradidistis, & de poculo salutari fratribus propinastis. Accessit ad confessionis exordia gloriosa & militiæ victricis auspicia disciplinæ tenor quem de epistolæ vestræ vigore perspeximus quam modò ad collegas vestros in confessione vobiscum Domi-

Math. 28.
1. Joa. 2.

no copulatos sollicita admonitione misistis ut evangelii sancta præcepta & tradita nobis semel mandata vitalia forti & stabili observatione teneantur. Ecce alius gloriæ vestræ sublimis gradus, ecce iterum cum confessione geminatus promerendi Dei titulus, stare firmo gradu, & in hac acie qui evangelium conantur irrumpere & præceptis Domini subruendis manus impias inferentes fidei robore submovere, præbuisse antè initia virtutum, nunc & morum magisteria præbere. Dominus post resurrectionem mittens apostolos mandat & dicit: *Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra. Ite ergo & docete gentes omnes, tingentes eos in nomine patris & filii & spiritus sancti, docentes eos observare omnia quæcunque præcepi vobis.* Et Joannes apostolus mandati memor in epistola sua postmodum ponit. *In hoc, inquit, intelligimus quia cognovimus eum, si præcepta ejus custodiamus. Qui dicit quoniam cognovit eum, & mandata ejus non servat, mendax est, & veritas in illo non est.* Hæc præcepta custodienda suggeritis, divina & cælestia mandata servatis. Hoc est esse confessorem Domini, hoc est esse martyrem Christi, servare vocis suæ inviolatam circa omnia & solidam firmitatem. Nam velle præter Dominum martyrem fieri & præcepta Domini destruere conari, uti adversus illum dignatione quam tibi dederit, armis ab illo acceptis rebellem quodammodo fieri, hoc est Christum confiteri velle & evangelium Christi negare. Lætor igitur ex vobis, fortissimi ac fidelissimi fratres; & quantum gratulor martyribus istic honoratis ob virium gloriam, tantum gratulor pariter & vobis ob dominicæ etiam disciplinæ coronam. Dignationem suam Dominus multiplici genere largitatis infudit, bonorum militum laudes & glorias spirituales copiosa varietate distribuit. Honoris vestri participes & nos sumus, gloriam vestram nostram gloriam computamus, quorum tempora illustravit tanta felicitas ut ætatem nostram videre contingeret probatos servos Dei & Christi milites coronatos. Opto vos, fortissimi ac beatissimi fratres, semper bene valere & nostri meminisse.

EPISTOLA XXVI.

Moyse, Maximus, Nicostratus, & alii confessores respondent præcedenti epistolæ.

CÆCILIO Cypriano episcopo ecclesiæ Carthaginensium Moyse & Maximus presbyteri & Nicostratus & Rufinus diaconi & cæteri confessores in fide veritatis perseverantes in Deo patre & in filio ejus Jesu Christo Domino nostro & in spiritu sancto salutem. Inter varios & multiplices, frater, dolores nobis constitutis propter præsentis multorum fratrum per totum penè orbem ruinas hoc præcipuum nobis solatium supervenit quòd acceptis litteris tuis erecti sumus, & dolentis animi mœroribus fomenta suscepimus. Unde intelligere jam possumus gratiam divinæ providentiæ forsitan non ob aliam causam nos tam diù clausos vinculis carceris reservare voluisse nisi ut instructi & robustiùs animati litteris tuis voto proniore ad coronam destinatam possemus pervenire. Illuxerunt enim nobis litteræ tuæ ut in tempestate

quadam serenitas & in turbido mari exoptata tranquillitas & in laboribus requies, ut in periculis & doloribus sanitas, ut in densissimis tenebris candida lux & refulgens. Ita illas animo sitiente perbibimus & voto esuriente suscepimus ut ad certamen inimici ex illis nos satis pastos & saginatos gaudeamus. Reddet tibi Dominus pro ista tua caritate mercedem, & hujus tam boni operis repræsentabit debitam frugem. Non minùs enim coronæ mercede condignus est qui hortatus est quàm qui & passus est, non minùs laude condignus qui docuit quàm qui & fecit. Non minùs honorandus est qui monuit quàm qui dimicavit, nisi quoniam nonnunquam magis gloriæ cumulus redundat ad eum qui instituit quàm ad eum qui se docibilem discipulum subministravit. Hic enim fortassis hoc quod exercuit non habuisset, nisi ille docuisset. Percepimus igitur, iterum dicimus, frater Cypriane, magna gaudia, magna solatia, magna fomenta, maximè quòd & gloriosas martyrum, non dicam mortes, sed immortalitates gloriosis & condignis laudibus prosequutus es. Tales enim excessus talibus vocibus prosequendi fuerunt, ut quæ referebantur sic dicerentur qualiter facta sunt. Ex tuis ergo litteris vidimus gloriosos illos martyrum triumphos, & oculis nostris quodam modo cælum illos petentes prosecuti sumus, & inter angelos ac potestates dominationesque cælestes constitutos contemplati sumus. Sed & Dominum apud patrem testimonium suum illis promissum perhibentem auribus nostris quodam modo sensimus. Hoc est ergo quod & nobis animum in dies erigit, & ad consequendos gradus tantæ dignationis incendit. Quid enim gloriosius quidve felicius ulli hominum poterit ex divina dignatione contingere quàm inter ipsos carnifices in ipso interitu confiteri Dominum Deum, quàm inter sævientia sæcularis potestatis varia & exquisita tormenta, etiam extorto & excruciato & excarnificato corpore, Christum Dei filium, etsi recedente sed tamen libero spiritu, confiteri, quàm relicto mundo cælum petisse, quàm desertis hominibus inter angelos stare, quàm impedimentis omnibus sæcularibus ruptis in conspectu Dei jam se liberum sistere, quàm cæleste regnum sine ulla cunctatione tenere, quàm collegam passionis cum Christo in Christi nomine factum fuisse, quàm judicis sui divina dignatione judicem factum fuisse, quàm immaculatam conscientiam de confessione nominis reportasse, quàm humanis & sacrilegis legibus contra fidem non obedisse, quàm veritatem voce publica contestatum fuisse, quàm ipsam quæ ab omnibus metuatur moriendo mortem subegisse, quàm per ipsam mortem immortalitatem consecutum fuisse, quàm omnibus sævitiae instrumentis excarnificatum & extortum ipsis tormentis tormenta superasse, quàm omnibus dilaniati corporis doloribus robore animi reluctatum fuisse, quàm sanguinem suum profluentem non horruisse, quàm supplicia sua post fidem amare cœpisse, quàm detrimentum vitæ suæ putare non exisse? Ad hoc enim prælium quasi quadam tuba evangelii sui nos excitat Dominus dicens: *Qui plus diligit patrem aut matrem quàm me non est me dignus, & qui plus diligit animam suam quàm me non est me dignus, & qui non tollit crucem suam & sequitur me non est me dignus.* Et iterum: *Beati qui persecutionem passi fuerint propter justitiam. Ipsorum enim est regnum cælorum. Beati eritis cum vos persecuti fuerint & odio habuerint. Gaudete & exultate. Sic enim & prophetas persecuti sunt, qui antè vos fuerunt, patres eorum.* Et iterum: Quo-

Luc. 12.

Matth. 10.

Matth. 5.

Matth. 10.

Apocal. 3. *niam ante Reges & potestates stabitis, & tradet frater fratrem ad mortem, & pater filium, & qui perseveraverit usque ad finem, hic salvus erit. Et: Vincenti dabo sedere super thronum meum, sicut & ego vici & sedi super thronum patris mei.*

Rom. 8. Sed & apostolus: *Quis nos separabit à caritate Christi? Pressura, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius, sicut scriptum est, quia propter te interficimur tota die, æstimati sumus velut oves victimæ, sed in iis omnibus supervincimus pro eo qui nos dilexit.* Hæc & huiusmodi cum in evangelio collata perlegamus, & quasi faces quasdam ad inflammandam fidem dominicis vocibus suppositas nobis sentiamus, hostes veritatis jam non tantum non perhorrescimus, sed & provocamus, & inimicos Dei jam hoc ipso quod non cessimus vicimus, & nefarias contra veritatem leges subegimus. Et si nondum nostrum sanguinem fudimus, sed fundere parati sumus, nemo hanc dilationis nostræ moram clementiam judicet, quæ nobis officit, quæ impedimentum gloriæ facit, quæ cælum differt, quæ gloriosum Dei conspectum inhibet. In huiusmodi enim certamine & in huiusmodi ubi decertat fides prælio mora martyres non distulisse vera clementia est. Pete ergo, Cypriane carissime, ut nos gratia sua Dominus magis ac magis in dies singulos quosque uberius atque propensius & armet & illustret & viribus potentiæ suæ firmet ac roboret, & quasi optimus imperator milites suos, quos usque adhuc in castris carceris exercuit & probavit, producat jam ad propositi certaminis campum. Porrigat nobis arma divina, illa tela quæ nesciunt vinci, loricam justitiæ, quæ nunquam solet rumpi, clypeum fidei, qui non potest perforari, galeam salutis, quæ non potest frangi, & gladium spiritus, qui non consuevit vulnerari. *Ephes. 6.* Cui enim magis hæc ut pro nobis petat mandare debemus quam tam glorioso episcopo, ut hostiæ destinati petant auxilium de sacerdote? Ecce aliud gaudium nostrum, quod in officio episcopatus tui, licet interim à fratribus pro temporis conditione distractus es, tamen non defuisti, quod litteris confessorum frequenter corroborasti, quod etiam sumptus necessarios de tuis laboribus justis præbuiisti, quod in omnibus te præsentem quodammodo semper exhibuisti, quod in nulla officii tui parte quasi aliquis desertor claudicasti. Sed quod nos ad maiorem lætitiā robustius provocavit tacere non possumus quin omni vocis nostræ testimonio prosequamur. Animadvertimus enim te congruente censura & eos dignè objurgasse qui immemores delictorum suorum pacem à presbyteris per absentiam tuam festinata & præcipiti cupiditate extorsissent, & illos qui sine respectu evangelii sanctum Domini canibus & margaritas porcis prophana facilitate donassent, cum grande delictum & per totum penè orbem incredibili vastatione grassatum non oporteat nisi, ut ipse scribis, cautè moderatèque tractari, consultis omnibus episcopis, presbyteris, diaconibus, confessoribus, & ipsis stantibus laicis, ut in tuis litteris & ipse testaris; ne dum volumus importunè ruinis subvenire, alias majores ruinas videamur parare. Ubi enim divinus sermo relinquitur, si tam facile peccantibus venia præstetur? Fovendi sunt sanè ipsorum animi & ad maturitatis suæ tempus nutriendi & de scripturis sanctis quàm ingens & supra omnia peccatum commiserint instruendi. Nec hoc animentur quia multi sunt; sed hoc ipso magis reprimantur quia non pauci sunt. Nihil ad extenuationem delicti numerus impudens valere consuevit, sed pudor, sed modestia, sed pa-

Matth. 7.

tientia, sed disciplina, sed humilitas, atque subjectio, sed alienum de se expectasse iudicium, sed alienam de suo sustinuisse sententiam. Hoc est quod poenitentiam probat. Hoc est quod impresso vulnere inducit cicatricem. Hoc est quod dejectæ mentis ruinas erigit & attollit, quod ardentem delictorum æstuantium vaporem restinguit & finit. Non enim quæ sanorum sunt corporum medicus ægris dabit, ne importunus cibus tempestatem valetudinis favientis non reprimat, sed accendat; scilicet ne quod potuisset maturius jejuni extenuari per impatientiam longius pasta cruditate producat. Eluendæ sunt igitur impio sacrificio manus inquinatæ operibus bonis, & nefario cibo ora misera polluta poenitentia sunt veræ sermonibus expianda, & in secretis cordis fidelis novellendus & consecrandus est animus. Crebri poenitentium gemitus audiantur. Non semel tantum, sed iterum fideles ex oculis lacrymæ profundantur; ut illi ipsi oculi qui malè simulachra conspexerunt, quæ illicita commiserant satisfaciendibus Deo fletibus deleant. Non est nisi patientia morbis necessaria. Luctantur cum suo dolore qui languent, & ita demum sperant sanitatem, si tolerantia superarint dolorem. Infidelis enim cicatrix, quam citò festinans medicus induxit, & ad quemlibet casum medela rescinditur, si non fideliter de ipsa tarditate remedia præstentur. Citò rursus in incendium flamma revocatur, nisi totius ignis etiam usque ad extremam scintillam materia restinguatur, ut meritò huiusmodi homines sciant sibi etiam de ipsa mora magis consuli & fideliora necessariis dilationibus remedia præstari. Cæterum ubi erit quòd custodia squalidi carceris includuntur qui Christum confitentur, si sine periculo fidei sunt qui negaverunt? Ubi quòd in nomine Dei catenarum ambitu vinciuntur, si sine communicatione non sunt qui confessionem Dei non retinuerunt? Ubi quòd detenti martyres gloriosas animas ponunt, si qui dereliquerunt fidem periculorum & delictorum suorum non sentiunt magnitudinem? Quòd si nimiam impatientiam præferunt & intolerabili festinatione communicationem exposcunt, frustra querula ista & invidiosa ac nihil adversus veritatem valentia jactant petulanti & infreno ore convicia, quandoquidem licuerit illis suo jure retinere quod nunc sua sponte quæsita necessitate coguntur postulare. Fides enim quæ potuit Christum confiteri, potuit & à Christo in communicatione retineri. Optamus te, beatissime ac gloriosissime Papa, in Domino semper bene valere & nostri meminisse.

EPISTOLA XXVII.

Cyprianus lapsis.

DOMINUS noster, cujus præcepta & monita observare debemus, episcopi honorem & ecclesiæ suæ rationem disponens in evangelio loquitur & dicit Petro: *Ego tibi dico quia tu es Petrus, & super istam petram ædificabo ecclesiam meam, & portæ inferorum non vincent eam, & tibi dabo claves regni cælorum, & quæ ligaveris super terram erunt ligata & in cælis, & quæcunque solveris super terram erunt soluta & in cælis.* Inde per temporum & successionum vices episcoporum ordinatio & ecclesiæ ratio decurrit ut ecclesia super episco-

Math. 16.

Matth. 22.

Luc. 17.

pos constituatur & omnis actus ecclesiæ per eosdem præpositos gubernetur. Cum hoc itaque divina lege fundatum sit, miror quosdam audaci temeritate sic mihi scribere voluisse ut ecclesiæ nomine litteras facerent, quando ecclesia in episcopo & clero & in omnibus stantibus sit constituta. Absit enim nec Domini misericordia & potestas ejus invicta patiatur ut ecclesia esse dicatur lapsorum numerus, cum scriptum sit : *Deus non est mortuorum, sed vivorum.* Omnes quidem vivificari optamus, & ut in statum pristinum restituantur precibus nostris & gemitibus oramus. Si autem quidam lapsi ecclesiam se volunt esse, & si apud illos atque in illis est ecclesia, quid superest quàm ut ipsi rogentur à nobis ut nos ad ecclesiam dignentur admittere? Summissos ergo & quietos & verecundos esse oportet eos qui delicti sui memores satisfacere Deo debent, nec ecclesiæ nómine litteras facere, cum se magis sciant ecclesiæ scribere. Scripserunt autem mihi nuper quidam de lapsis humiles & mites & tremantes & metuentes Deum, & qui in ecclesia semper gloriósè & granditer operati sunt, & opus suum nunquam Domino imputaverunt, scientes illum dixisse : *Et cum hæc omnia feceritis, dicite : Servi supervacui sumus, quod debuimus facere fecimus.* Quæ illi cogitantes, & quamvis libello à martyribus accepto, ut tamen à Domino satisfactio sua admitti possit, orantes scripserunt mihi se delictum suum cognoscere & pœnitentiam veram agere, nec ad pacem temerè aut importunè properare, sed expectare præsentiam nostram, dicentes pacem quoque ipsam, si eam nobis præsentibus acceperint, dulciorem sibi futuram. Quibus quantum gratulatus sim Dominus testis est, qui dignatus est ostendere quid ejusmodi & tales servi de ejus benignitate mereantur. Quas litteras cum nuper acceperim, & nunc aliud scripsisse vos legerim, peto discernatis desideria vestra, & quicumque estis qui has litteras nunc misistis, nomina vestra libello subjiciatis, & libellum cum singulorum nominibus ad me transmittatis. Ante est enim scire quibus rescribere habeam. Tunc ad singula quæ scripsistis pro loci & actus nostri mediocritate rescribam. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & secundum Domini disciplinam quietè & tranquillè agere. Valete.

EPISTOLA XXVIII.

Ad presbyteros & diaconos.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Integrè & cum disciplina fecistis, fratres carissimi, quòd consilio collegarum meorum qui præsentibus erant Gaio Diddensi presbytero & diacono ejus censuistis non communicandum, qui communicando cum lapsis, & offerendo oblationes eorum, in pravis erroribus suis frequenter deprehensi, & semel atque iterum, secundum quod mihi scripsistis, à collegis meis moniti ne hoc facerent, in præsumptione & audacia sua pertinaciter perstiterunt, decipientes quosdam fratres ex plebe nostra; quibus nos omni humilitate consultum cupimus, & quorum saluti non adulatione composita, sed sincera fide prospicimus ut vera pœnitentia & gemitu & dolore pleno Dominum deprecantur,

quia scriptum est : *Memento unde cecideris, & age pœnitentiam.* & iterum loquitur scriptura divina : *Sic dicit Dominus : Cùm conversus gemueris, tunc salvaberis, & scies ubi fueris.* Ingemiscere autem & agere pœnitentiam quomodo possunt quorum gemitibus & lacrymis intercedunt quidam de presbyteris, ut communicandum cum illis temerè existiment, nescientes quia scriptum est : *Qui vos felices dicunt, in errorem vos mittunt, & semitam pedum vestrorum turbant.* Meritò salubria nostra & vera consilia nihil promovent, dum blanditiis & palpationibus perniciosis salutaris veritas impeditur, & patitur lapsorum faucia & ægra mens quod corporaliter quoque ægri & infirmi sæpe patiuntur, ut dum salubres cibos & utiles potus quasi amaros & abhorrentes respuunt, & illa quæ oblectare & ad præsens suavia videntur esse appetunt, perniciem sibi & mortem per inaudientiam & intemperantiam provocent, nec proficiat ad salutem artificis medela vera, dum blandimentis decipit dulcis illecebra. Vos itaque secundum litteras meas fideliter & salubriter consulentes à consiliis melioribus ne recedatis. Legite verò has easdem litteras & collegis meis, si qui aut præsentis fuerint aut supervenerint, ut unanimes & concordis ad fovenda & sananda lapsorum vulnera consilium salubre teneamus, tractaturi plenissimè de omnibus cùm convenire in unum per Domini misericordiam cœperimus. Interea si quis immoderatus & præceps, sive de nostris presbyteris vel diaconibus, sive de peregrinis, ausus fuerit ante sententiam nostram communicare cum lapsis, à communicatione nostra arceatur, apud omnes nos causam dicturus temeritatis suæ quando in unum permittente Domino convenerimus. Desiderastis quoque ut de Philumeno & Fortunato hypodiaconis & Favorino acolytho, qui medio tempore recesserunt, & nunc venerunt, quid mihi videatur rescribam. Cui rei non potui me solum judicem dare, cùm multi adhuc de clero absentes sint, nec locum suum vel ferò repetendum putaverunt, & hæc singulorum tractanda sit & limanda plenius ratio, non tantum cum collegis meis, sed & cum plebe ipsa universa. Expena enim moderatione libranda & pronuntianda res est quæ in posterum circa ministros ecclesiæ constituat exemplum. Interim se à divisione mensuræ tantum contineant, non quasi à ministerio ecclesiastico privati esse videantur, sed ut integris omnibus ad nostram præsentiam differantur. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere. Fraternitatem universam salutate, & valete.

Apoc. 1.
Ezech. 18.
& 33.

Isa. 3.

EPISTOLA XXIX.

Ad presbyteros & diaconos Romæ consistentes.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus Romæ consistentibus fratribus salutem. Et dilectio communis & ratio exposcit, fratres carissimi, nihil conscientiae vestrae subtrahere de his quæ apud nos geruntur, ut sit nobis circa utilitatem ecclesiasticæ administrationis commune consilium. Nam postea quàm ad vos litteras feci, quas misi per Saturum lectorem & Optatum hypodiaconum, quorundam lapsorum conspirata temeritas, qui pœnitentiam

agere & Deo satisfacere detrectant, litteras ad me fecerunt, pacem non dandam sibi postulantes, sed quasi jam datam sibi vindicantes, quòd dicant Paulum omnibus pacem dedisse, sicut in litteris eorum, quarum exemplum ad vos transmisi, legetis, simulque quid ego eis breviter interim rescripserim, sed & quales postea ad clerum litteras fecerim ut scire possetis, hujus quoque rei exemplum vobis misi. Quòd si ultra temeritas eorum nec meis nec vestris litteris compressa fuerit, nec consiliis salubribus obtemperaverit, agemus ea quæ secundum evangelium Dominus agere præcepit. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere. Valete.

EPISTOLA XXX.

Presbyteri & diaconi Romæ consistentes ad Cyprianum.

CYPRIANO Papæ presbyteri & diacones Romæ consistentes salutem. Cum perlegissemus, frater carissime, litteras tuas, quas per Fortunatum hypodiaconum miseras, gemino sumus dolore perculsi & duplici mœrore confusi, quòd neque tibi requies ulla in tantis persecutionis necessitatibus traderetur, & lapsorum fratrum immoderata petulantia usque ad periculofam verborum temeritatem producta denotaretur. Sed quamquam nos atque animum nostrum ista quæ diximus graviter adfligerent, tamen mœroris nostri tam gravem farcinam vigor tuus & secundum evangelicam disciplinam adhibita severitas temperat, dum & quorundam improbitatem justè coërces, & cohortando ad pœnitentiam, viam legitimam salutis ostendis. Quos quidem satis mirati sumus ad hoc usque profilire voluisse ut tam urgeret & tam immaturo atque acerbo tempore, in tam ingenti & immenso crimine atque delicto, pacem sibi non tam peterent quàm vindicarent, immo jam & in cælis habere se dicerent. Qui si habent, quid petunt quod tenent? Si autem non habere illos probatur hoc ipso quòd petunt, cur non iudicium eorum sustinent à quibus petendam pacem, quam utique non habent, putaverunt? Quòd si aliunde prærogativam communicationis habere se credunt, cum evangelio illam conferre conentur; ut ita demum firmiter valeat, si ab evangelica lege non dissonat. Cæterum quo pacto evangelicam poterit præstare communicationem quod contra evangelicam decretum videtur veritatem? Nam cum omnis prærogativa ita demum ad indulgentiæ privilegium spectet, si ab eo cui sociari quærit non discrepet, quia ab eo cui sociari quærit discrepat, necesse est indulgentiam & privilegium societatis amittat. Videant igitur quid in hoc negotio agere conentur. Nam si aliud quidem evangelium, aliud autem martyres dicunt posuisse decretum, collidentes contra evangelium martyres utrobique periclitabuntur. Nam & evangelii fracta jam & jacens videbitur esse majestas, si potuit alterius decreti novitate superari, & de martyrum capite gloriosa confessionis corona detracta, si non illam de evangelii conservatione inveniantur consecuti unde martyres fiunt; ut meritò nulli magis sit competens nihil contra evangelium decernere quàm qui martyris nomen ex evangelio laborat accipere. Illud præterea

præterea vellemus addiscere, si martyres non propter aliud martyres fiunt nisi ut non sacrificantes teneant ecclesiæ usque ad effusionem sanguinis sui pacem, ne cruciatus dolore superati, perdendo pacem, perdant salutem, quo pacto salutem quam, si sacrificassent, se habituros non putaverunt, illis existimant donandam qui sacrificasse dicantur, cum legem hanc debeant in aliis tenere quam ipsi videbantur sibi antè posuisse? In quo negotio hoc ipsum quod pro se ipsis facere putaverunt animadvertimus contra se ipsos protulisse. Nam si dandam illis pacem martyres putaverunt, cur ipsi non dederunt? Cur illos ad episcopum, ut ipsi dicunt, remittendos censuerunt? Is enim qui jubet fieri potest utique facere quod fieri jubet. Sed ut intelligimus, immo, ut res ipsa loquitur & clamat, sanctissimi martyres utrobique adhibendum putaverunt temperamentum & pudoris & veritatis. Nam quia à multis urgebantur, dum ad episcopum illos remittunt, verecundiæ propriæ, ne ulterius inquietarentur, consulendum putaverunt; & dum illis non ipsi communicant, evangelicæ legis illibatam sinceritatem custodiendam judicaverunt. Tu tamen, frater, nunquam pro tua caritate desistas lapsorum animos temperare & errantibus veritatis præstare medicinam, licet animus ægrorum medentium respuere soleat industriam. Recens est lapsorum nuper hoc vulnus & adhuc in tumorem plaga confurgens. Et idcirco certi sumus quòd, spatio productioris temporis impetu isto consenescente, amabunt hoc ipsum, ad fidelem se dilatos esse medicinam, si tamen desint qui illos arment ad periculum proprium, & in perversum instruentes pro salutaribus dilationum remediis exitiosa deposcant illis properatæ communicationis venena. Neque enim credimus sine instinctu quorundam ausuros fuisse omnes tam petulanter sibi pacem vindicare. Novimus Carthaginienfis ecclesiæ fidem, novimus institutionem, novimus humilitatem. Unde etiam mirati sumus quòd quædam in te per epistolam injecta durius notaremus, cum amorem vestrum mutuum & caritatem exemplis multis reciprocae adfectionis in vos invicem sæpe comperissemus. Tempus est igitur ut agant delicti pœnitentiam, ut probent lapsus sui dolorem, ut ostendant verecundiam, ut monstrent humilitatem, ut exhibeant modestiam, ut de submissione provocent in se Dei clementiam, & de honore debito in Dei sacerdotem eliciant in se divinam misericordiam. Quanto meliores ipsorum litteræ fuissent, si pro ipsis preces stantium humilitate ipsorum adjunctæ fuissent, quoniam & facilius impetratur quod petitur quando is pro quo petitur condignus est ut quod petitur impetretur. Quod autem pertinet ad Privatum Lambesitanum, pro tuo more fecisti, qui rem nobis tanquam sollicitam nuntiare voluisti. Omnes enim nos decet pro corpore totius ecclesiæ, cujus per varias quasque provincias membra digesta sunt, excubare. Sed nos etiam ante litteras tuas fraud callidi hominis latere non potuit. Nam cum antehac quidam ex ipsius nequitiae cohorte venisset vexillarius Privati Futurus, & fraudulenter litteras à nobis elicere curaret, nec quis esset latuit, nec litteras quas volebat accepit. Optamus te in Domino bene valere.

EPISTOLA XXXI.

Cleri Romani ad Cyprianum.

CYPRIANO Papæ presbyteri & diaconi Romæ consistentes salutem. Quamquam bene sibi conscius animus & evangelicæ disciplinæ vigore subnixus & verus sibi in decretis cælestibus testis effectus soleat solo Deo iudice esse contentus nec alterius aut laudes petere aut accusationes pertimescere, tamen geminata sunt laude condigni qui cùm conscientiam sciant Deo soli debere se iudici, actus tamen suos desiderant etiam ab ipsis suis fratribus comprobari. Quod te, frater Cypriane, facere non mirum est, qui pro tua verecundia & ingenita industria consiliorum tuorum nos non tam iudices voluisti quàm participes inveniri, ut in tuis rebus gestis laudem tecum, dum illas probamus, inveniremus, & tuorum consiliorum bonorum coheredes, quia & affirmatores, esse possimus. Idem enim omnes credimur operati, in quo deprehendimur eadem omnes censuræ & disciplinæ consensione sociati. Quid enim magis aut in pace tam aptum aut in bello persecutionis tam necessarium quàm debitam severitatem divini vigoris tenere; quam qui remiserit, instabili rerum cursu erret semper necesse est, & huc atque illuc variis & incertis negotiorum tempestatibus dissipetur, & quasi extorto de manibus consiliorum gubernaculo navim ecclesiasticæ salutis illidat in scopulos; ut appareat non aliter saluti ecclesiasticæ consuli posse nisi si qui & contra ipsam faciunt, quasi quidam adversi fluctus repellantur, & disciplinæ ipsius semper custodita ratio quasi salutare aliquod gubernaculum in tempestate fervetur. Nec hoc nobis nunc nuper consilium cogitatum est, nec hæc apud nos adversus improbos modò supervenerunt repentina subsidia; sed antiqua hæc apud nos severitas, antiqua fides, disciplina legitur antiqua: quoniam nec tantas de nobis laudes apostolus protulisset dicendo, *Quia fides vestra prædicatur in toto mundo*, nisi jam exinde vigor iste radices fidei de temporibus illis mutuatus fuisset; quarum laudum & gloriæ degenerem fuisse maximum crimen est. Minus est enim dedecoris nunquam ad præconium laudis accessisse quàm de fastigio laudis ruisse. Minus est criminis honoratum bono testimonio non fuisse quàm honorem bonorum testimoniorum perdidisse. Minus est sine prædicatione virtutum ignobilem sine laude jacuisse quàm exheredem fidei factum laudes proprias perdidisse. Ea enim quæ in alicujus gloriam proferuntur, nisi anxio & sollicito labore servantur, in invidiam maximi criminis intumescunt. Hoc nos non falsò dicere superiores nostræ litteræ probaverunt, in quibus vobis sententiam nostram dilucida expositione protulimus & adversus eos qui se ipsos infideles illicita nefariorum libellorum professione prodiderant, quasi evasuri irretientes illos diaboli laqueos viderentur, quo non minùs quàm si ad nefarias aras accessissent hoc ipso quod ipsum contestati fuerant tenerentur, sed etiam adversus illos qui acta fecissent, licèt præsentem cùm fierent non affuissent, cùm præsentiam suam utique ut sic scriberentur mandando fecissent. Non est enim immunis à scelere qui ut fieret imperavit; nec est alienus à cri-

mine cujus consensu, licet non à se admissum crimen, tamen publicè legitur; & cum totum fidei sacramentum in confessione Christi nominis intelligatur esse digestum, qui fallaces in excusatione præstigias quærit negavit, & qui vult videri propositis adversus evangelium vel edictis vel legibus satisfecisse, hoc ipso jam paruit quòd videri paruisse se voluit, necnon etiam contra illos quoque qui illicitis sacrificiis manus suas atque ora polluerant, pollutis antè mentibus propriis, unde etiam sunt ipsæ manus atque ora polluta, fidem nostram consensumque monstravimus. Absit enim ab ecclesia Romana vigorem suum tam prophana facilitate dimittere & nervos severitatis everfa fidei majestate dissolvere; ut cum adhuc non tantum jaceant, sed & cadant everforum fratrum ruinæ, properata nimis remedia communicationum utique non profutura præstentur, & nova per misericordiam falsam vulnera veteribus transgressionis vulneribus imprimantur, ut miseris ad everfionem majorem eripiat & pœnitentia. Ubi enim poterit indulgentiæ medicina proficere, si etiam ipse medicus intercepta pœnitentia indulget periculis, si tantummodo operit vulnus, nec finit necessaria temporis remedia obducere cicatricem? Hoc non est curare, sed, si dicere verum volumus, occidere. Quamquam confessorum quoque, quos hic adhuc in carcerem dignitas suæ confessionis inclusit & ad certamen evangelicum sua fides in confessione jam gloriosa semel coronavit litteras habeas conspirantes cum litteris nostris, quibus severitatem evangelicæ disciplinæ protulerunt & illicitas petitiones ab ecclesiæ pudore revocarunt. Nisi hoc fecissent, disciplinæ evangelicæ ruinæ non facile sarcirentur, præsertim cum nulli magis tam congruens esset tenorem evangelici vigoris illibatum dignitatemque servare quàm qui se excruciantos & excarnificandos pro evangelio furentibus tradidissent, ne martyrii honorem meritò perderent, si in occasione martyrii prævaricatores evangelii esse voluissent. Nam qui id quod habet non custodit in eo ex quo illud possidet, dum id ex quo possidet violat, amittit illud quod possidebat. In quo loco maximas tibi atque uberes gratias referre debemus & reddimus quòd illorum carceris tenebras litteris tuis illuminasti, quòd ad illos venisti quomodo introire potuisti, quòd illorum animos sua fide & confessione robustos tuis allocutionibus litterisque recreasti, quòd felicitates eorum condignis laudibus prosecutus accendisti ad multò ardentiorum cælestis gloriæ cupiditatem, quòd pronos impulisti, quòd, ut credimus & optamus, victores futuros viribus tui sermonis animasti; ut quamquam hoc totum de fide confitentium & de divina indulgentia venire videatur, tamen in martyrio suo tibi ex aliquo debitores facti esse videantur. Sed ut ad id unde digressus sermo videbatur esse rursus revertatur, quales litteras in Siciliam quoque miserimus subjectas habebis. Quamquam nobis differendæ hujus rei necessitas major incumbat, quibus post excessum nobilissimæ memoriæ viri Fabiani nondum est episcopus propter rerum & temporum difficultates constitutus, qui omnia ista moderetur & eorum qui lapsi sunt possit cum auctoritate & consilio habere rationem. Quamquam nobis in tam ingenti negotio placeat quod & tu ipse tractasti, prius ecclesiæ pacem sustinendam, deinde sic collatione consiliorum cum episcopis, presbyteris, diaconis, confessoribus pariter ac stantibus laicis facta lapsorum tractare rationem. Perquam enim nobis &

invidiosum & onerosum videtur non per multos examinare quod per multos commissum videatur fuisse & unum sententiam dicere, cum tam grande crimen per multos diffusum notetur exisse; quoniam nec firmum decretum potest esse quod non plurimorum videbitur habuisse consensum. Aspice totum orbem penè vastatum & ubique jacere dejectorum reliquias & ruinas, & idcirco tam grande expeti consilium quàm latè propagatum videtur esse delictum. Non sit minor medicina quàm vulnus, non sint minora remedia quàm funera; ut quomodo qui ruerunt ob hoc ruerunt quòd cœca temeritate nimis incauti fuerunt, ita qui hoc disponere nituntur, omni consiliorum moderamine utantur ne quid non ut oportet factum tanquam irritum ab omnibus judicetur. Uno igitur eodemque consilio, iisdem precibus & fletibus tam nos, qui usque adhuc videmur temporis istius ruinas subterfugisse, quàm illi qui in has temporis videntur clades incidisse, divinam majestatem deprecantes pacem ecclesiastico nomini postulemus. Mutuis votis nos invicem foveamus, custodiamus, armemus. Oremus pro lapsis ut erigantur, oremus pro stantibus ut non ad ruinas usque tententur, oremus ut qui cecidisse referuntur, delicti sui magnitudinem agnoscentes, intelligant non momentaneam neque præproperam desiderare medicinam. Oremus ut effectus indulgentiæ lapsorum subsequatur & pœnitentia, ut intellecto suo crimine velint nobis interim præstare patientiam, nec adhuc fluctuantem turbent ecclesiæ statum, ne interiorum nobis persecutionem ipsi incendisse videantur, & accedat ad criminum cumulum quòd etiam inquieti fuerunt. Maximè enim illis congruit verecundia quorum in delictis damnatur mens inverecunda. Pulsent sanè fores, sed non utique confringant. Adeant ad limen ecclesiæ, sed non utique transiliant. Castrorum cælestium excubent portis, sed armati modestia, qua intelligant se desertores fuisse. Resumant precum suarum tubam, sed qua non bellicum clangant. Arment se quidem modestiæ telis, & quem negando mortis metu fidei dimiserant clypeum resumant, sed ut contra hostem diabolum vel nunc armati, non contra ecclesiam, quæ illorum dolet casus, armatos esse se credant. Multum illis proficiet petitio modesta, postulatio verecunda, humilitas necessaria, patientia non otiosa. Mittant legatos pro suis doloribus lacrymas, advocacy fungantur ex intimo pectore prolati gemitus dolorem probantes commissi criminis & pudorem. Immo si dedecoris admissi magnitudinem perhorrescunt, si pectoris & conscientiæ suæ lethalem plagam & sinuosi vulneris altos recessus verè medica manu tractant, erubescant & petere; nisi quia majoris est rursus & periculi & pudoris auxilium pacis non petisse. Sed hoc totum in sacramento, sed in ipsius postulationis lege temporis facto temperamento, sed postulatione demissa, sed prece subdita; quoniam & qui petitur flecti debet, non incitari; & sicut respici debet divina clementia, sic respici debet & divina censura; & sicut scriptum est,

Matth. 18.

Matth. 10.

Donavi tibi omne debitum, quia me rogasti, sic scriptum est: Qui me negaverit coram hominibus, negabo et ego eum coram patre meo et coram angelis ejus. Deus enim ut est indulgens, ita est præceptorum suorum exactor, & quidem diligens; & sicut ad convivium vocat, sic habitum nuptiarum non habentem ligatis manibus & pedibus extra sanctorum cœtum foras jactat. Paravit cælum, sed paravit & tartarum. Paravit refrigeria, sed paravit etiam æterna sup-

plicia. Paravit inaccessibilem lucem, sed paravit etiam perpetuæ noctis vastam æternamque caliginem. Cujus temperamenti moderamen nos hic tenere quærentes diù, & quidem multi, & quidem cum quibusdam episcopis vicinis nobis & appropinquantibus, & quos ex aliis provinciis longè positis persecutionis istius ardor ejecerat, ante constitutionem episcopi nihil innovandum putavimus, sed lapsorum curam mediocriter temperandam esse credimus; ut interim dum episcopus dari à Deo nobis sustinetur, in suspenso eorum qui moras possunt dilationis sustinere causa teneatur, eorum autem quorum vitæ suæ finem urgens exitus dilationem non potest ferre, acta pœnitentia & professæ frequenter suorum detestatione factorum, si lacrymis, si gemitibus, si fletibus dolentis ac verè pœnitentis animi signa prodiderint, cùm spes vivendi secundùm hominem nulla substiterit, ita demum cautè & sollicitè subveniri, Deo ipso sciente quid de talibus faciat & qualiter judicii sui examinet pondera, nobis tamen anxie curantibus ut nec pronam nostram improbi homines laudent facilitatem, nec verè pœnitentes accusent nostram quasi duram crudelitatem. Optamus te, beatissime ac gloriosissime Papa, in Domino semper bene valere & nostri meminisse.

EPISTOLA XXXII.

Ad clerum Carthaginensem de missis Romam & acceptis inde litteris.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Quales litteras ad clerum Romæ agentem fecerim, quidque illi mihi rescripserint, quid etiam Moyſes & Maximus presbyteri & Nicostratus & Rufinus diaconi & cæteri cum eis confessores in custodia constituti æquè ad litteras meas rescripserint ut scire possetis, fratres carissimi, exempla vobis legenda transmissi. Vos curate quantum potestis pro diligentia vestra ut scripta nostra & illorum rescripta fratribus nostris innotescant. Sed & si qui de peregrinis episcopi collegæ mei, vel presbyteri, vel diacones præsentés fuerint, vel supervenerint, hæc omnia de vobis audiant. Et si exempla epistolarum transcribere & ad suos perferre voluerint, facultatem transcriptionis accipiant. Quamvis & Saturo lectori fratri nostro mandaverim ut singulis desiderantibus describendi faciat potestatem, ut in ecclesiarum statu quoquo modo interim componendo fervetur ab omnibus una & fida consensio. De cæteris verò quæ agenda erunt, sicut & collegis meis plurimis scripsi, plenius consilio communi tractabimus, quando convenire in unum permittente Domino cœperimus. Opto vos, fratres carissimi ac desiderantissimi, semper bene valere. Fraternitatem salutate. Valete.

EPISTOLA XXXIII.

Ad clerum & plebem de Aurelio lectore ordinato.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus & plebi universæ salutem. In ordinationibus clericis, fratres carissimi, solemus vos antè consulere & mores ac merita singulorum communi consilio ponderare. Sed expectanda non sunt testimonia humana cùm præcedunt divina suffragia. Aurelius frater noster, illustris adolescens, à Domino jam probatus & Deo carus, in annis adhuc novellus, sed in virtutis ac fidei laude provectus, minor in ætatis suæ indole, sed major in honore, gemino hic agone certavit, bis confessus, & bis confessionis suæ victoria gloriosus, & quando vicit in cursu factus extorris, & cùm denuò certamine fortiore pugnavit, triumphator & victor in prælio passionis. Quoties adversarius provocare servos Dei voluit, toties promptissimus ac fortissimus miles & pugnavit & vicit. Parum fuerat sub oculis antè paucorum, quando extorris fiebat, congressum fuisse; meruit & in foro congregari clariore virtute, ut post magistratus etiam proconsulem vinceret, & post exilium tormenta superaret. Nec invenio quid in eo prædicare plus debeam, gloriam vulnerum, an verecundiam morum, quòd honore virtutis insignis est, an quòd pudoris admiratione laudabilis? Ita & dignitate excelsus est & humilitate submissus ut appareat illum divinitus reservatum qui ad ecclesiasticam disciplinam cæteris esset exemplo, quomodo servi Dei in confessione virtutibus vincerent, post confessionem moribus emerent. Merebatur talis clericæ ordinationis ultiores gradus & incrementa majora, non de annis suis, sed de meritis æstimandus. Sed interim placuit ut ab officio lectionis incipiat. Quia & nihil magis congruit voci quæ Dominum gloriosa prædicatione confessa est quàm celebrandis divinis lectionibus personare, post verba sublimia quæ Christi martyrium prolocuta sunt evangelium Christi legere, unde martyres fiunt, ad pulpitem post catastam venire, illic fuisse conspicuum gentilium multitudini, hic à fratribus conspici, illic auditum esse cum miraculo circumstantis populi, hic cum gaudio fraternitatis audiri. Hunc igitur, fratres dilectissimi, à me & à collegis qui præsentibus aderant ordinatum sciatis. Quod vos scio & libenter amplecti & optare tales in ecclesia nostra quamplurimos ordinari. Et quoniam semper gaudium properat, nec potest moras ferre lætitia, dominico legit interim nobis, id est, auspicatus est pacem, dum dedicat lectionem. Vos orationibus frequenter insistite, & preces nostras vestris precibus adjuvate, ut Domini misericordia favens nobis citò plebi suæ & sacerdotem reddat incolumem & martyrem cum sacerdote lectorem. Opto vos, fratres carissimi, in Deo patre & Christo Jesu semper bene valere.

EPISTOLA XXXIV.

Ad clerum & plebem de Celerino lectore ordinato.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus & plebi universæ fratribus in Domino salutem. Agnoscenda & amplectenda sunt, fratres dilectissimi, beneficia divina, quibus ecclesiam suam Dominus illustrare temporibus nostris & honestare dignatus est, commeatum dando bonis confessoribus suis & martyribus gloriosis, ut qui sublimiter Christum confessi essent clerum postmodum Christi ministeriis ecclesiasticis adornarent. Exultate itaque & gaudete nobiscum litteris nostris, quibus ego & collegæ mei, qui præsentés aderant, referimus ad vos Celerinum fratrem nostrum virtutibus pariter & moribus gloriosum clero nostro, non humana suffragatione, sed divina dignatione conjunctum. Qui cum consentire dubitaret ecclesiæ, ipsius admonitu & hortatu in visione per noctem compulsus est ne negaret, nobis suadentibus. Cui plus licuit & coëgit; quia nec fas fuerat nec decebat sine honore ecclesiastico esse quem sic Dominus honoravit cælestis gloriæ dignitate. Hic ad temporis nostri prælium primus, hic inter Christi milites assignatus, hic inter persecutionis initia ferventia cum ipso infestationis principe & auctore congressus, dum inexpugnabili firmitate certaminis sui adversarium vincit, vincendi cæteris viam fecit, non brevi compendio vulnerum victor, sed adhærentibus diu & permanentibus pœnis longæ colluctationis miraculo triumphator. Per decem & novem dies custodia carceris septus in nervo ac ferro fuit. Sed posito in vinculis corpore, solutus ac liber spiritus mansit. Caro famis ac sitis diuturnitate contabuit, sed animam fide & virtute viventem nutrimentis spiritalibus Deus pavit. Jacuit inter pœnas pœnis suis fortior, inclusus includentibus major, jacens stantibus celsior, vincientibus firmior vinctus, sublimior judicantibus judicatus; & quamvis ligati nervo pedes essent, calcatus serpens & obtritatus & victus est. Lucent in corpore glorioso clara vulnerum signa, eminent & apparent in nervis hominis ac membris longa tabe consumptis expressa vestigia. Sunt magna, sunt mira quæ de virtutibus ejus ac laudibus fraternitas audiat. Et si aliquis Thomæ similis extiterit qui minus auribus credat, nec oculorum fides deest ut quis quod audit & videat. In servo Dei victoriam gloria vulnerum fecit, gloriam cicatricum memoria custodit. Nec rudis iste aut novus est in Celerino carissimo nostro titulus gloriarum. Per vestigia cognationis suæ graditur, parentibus ac propinquis suis honore consimili divinæ dignationis æquatur. Avia ejus Celerina jam pridem martyrio coronata est. Item patruus ejus & avunculus Laurentius & Egnatius, in castris & ipsi quondam sæcularibus militantes, sed veri & spirituales Dei milites, dum diabolum Christi confessione prosternunt, palmas à Domino & coronas illustri passione meruerunt. Sacrificia pro eis semper, ut meministis, offerimus quoties martyrum passiones & dies anniversaria commemoratione celebramus. Nec degener ergo esse nec minor poterat quem sic domesticis exemplis virtutis ac fidei provocabat familiæ dignitas & gene-

rosa nobilitas. Quòd si in familia sæculari prædicationis & laudis est esse patricium, quanto majoris laudis & honoris est fieri in cælesti prædicatione generosum. Non invenio quem beatiorem magis dicam, utrumne illos de posteritate tam clara, an hunc de origine gloriosa. Ita æqualiter apud eos recurrit & com meat divina dignatio ut & illorum coronam dignitas sobolis illustret, & hujus gloriam sublimitas generis illuminet. Hunc ad nos, fratres dilectissimi, cum tanta Domini dignatione venientem, testimonio & miraculo ejus ipsius qui se persecutus fuerat illustrem, quid aliud quàm super pulpitem, id est super tribunal ecclesiæ, oportebat imponi, ut loci altioris celsitate subnixus, & plebi universæ pro honoris sui claritate conspicuus, legat præcepta & evangelium Domini, quæ fortiter ac fideliter sequitur? Vox Dominum confessa in his quotidie quæ Dominus locutus est audiat. Viderit an sit ulterior gradus ad quem profici in ecclesia possit. Nihil est in quo magis confessor fratribus profit quàm ut dum evangelica lectio de ore ejus auditur, lectoris fidem quisquis audierit imitetur. Jungendus in lectione Aurelio fuerat, cum quo & divini honoris societate conjunctus est, cum quo omnibus virtutis & laudis insignibus copulatus est. Pares ambo, & uterque consimiles, in quantum gloria sublimes, in tantum verecundia humiles, quantum divina dignatione promoti, tantum sua quiete & tranquillitate summissi, & virtutum pariter & morum singulis exempla præbentes, & congressioni & paci congruentes, illic robore, hic pudore laudabiles. In talibus servis lætatur Dominus. In ejusmodi confessoribus gloriatur, quorum secta & conversatio sic proficit ad præconium gloriæ ut magisterium cæteris præbeat disciplinæ. Ad hoc eos Christus esse hic in ecclesia diù voluit, ad hoc de media morte subtractos, quadam, ut ita dixerim, resurrectione circa eos facta, incolumes reservavit ut dum nihil in honore sublimius, nihil in humilitate summissius à fratribus cernitur, hos eosdem fraternitatis secta comitetur. Hos tamen lectores interim constitutos sciatis, quia oportebat lucernam super candelabrum poni, unde omnibus luceat, & gloriosos vultus in loco altiore constitui, ubi ab omni fraternitate circumstante conspecti incitamentum gloriæ videntibus præbeant. Cæterum presbyterii honorem designasse nos illis jam sciatis, ut & sportulis iisdem cum presbyteris honorentur, & divisiones mensurnas æquatis quantitatibus partiantur, sessuri nobiscum provectis & corroboratis annis suis; quamvis in nullo minor possit videri ætatis indole qui consummavit ætatem gloriæ dignitate. Opto vos, fratres carissimi & desiderantissimi, semper bene valere.

EPISTOLA XXXV.

Ad eosdem de Numidico ordinato presbytero.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus & plebi universæ carissimis ac desiderantissimis fratribus salutem. Nuntiandum vobis fuit, fratres carissimi, quod pertineat & ad communem lætitiā & ad ecclesiæ nostræ maximam gloriam. Nam admonitos nos & instructos sciatis dignatione divi-
na ut

nā ut Numidicus presbyter adscribatur presbyterorum Carthaginiensium numero & nobiscum sedeat in clero, luce clarissima confessionis illustris, & virtutis ac fidei honore sublimis; qui hortatu suo copiosum martyrum numerum lapidibus & flammis necatum antè se misit, quique uxorem adherentem lateri suo concrematam simul cū cæteris, conservatam magis dixerim, lætus aspexit. Ipse semiustulatus & lapidibus obrutus & pro mortuo derelictus, dum postmodum filia sollicito pietatis obsequio cadaver patris inquit, semianimis inventus & extractus & refocillatus, à comitibus quos ipse præmiserat remansit invictus. Sed remanendi, ut videmus, hæc fuit causa ut eum clero nostro Dominus adjungeret & desolatam per lapsum quorundam presbyterorum nostrorum copiam gloriosis sacerdotibus adornaret. Et promovebitur quidem, cū Deus permiserit, ad ampliorem locum regionis suæ, quando in præsentiam protegente Domino venerimus. Interim quod ostenditur fiat, ut eum gratiarum actione suscipiamus hoc Dei munus, sperantes de misericordia Domini ejusmodi ornamenta complura, ut redintegrato ecclesiæ suæ robore tam mites & humiles faciat in confessus nostri honore florere. Opto vos, fratres carissimi ac desiderantissimi, semper bene valere.

EPISTOLA XXXVI.

Ad clerum de cura pauperum & peregrinorum.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus carissimis salutem. Saluto vos, fratres carissimi, per Dei gratiam incolumis, optans citò ad vos venire, ut desiderio tam meo quàm vestro & omnium fratrum satisfiat. Oportet nos tamen paci communi consulere & interdum, quamvis cum tædio animi nostri, deesse vobis, ne præsentia nostra invidiam & violentiam gentilium provocet, & simus auctores rumpendæ pacis, qui magis quieti omnium consulere debemus. Quando ergo vos scripseritis rebus compositis me venire debere, aut si antè dignatus fuerit Dominus ostendere, tunc ad vos veniam. Ubi enim mihi aut melius possit esse aut lætiùs quàm illic ubi me Deus & credere voluit & crescere? Viduarum & infirmorum & omnium pauperum curam peto diligenter habeatis. Sed & peregrinis, si qui indigentes fuerint, sumptus suggeratis de quantitate mea propria quam apud Rogatianum compresbyterum nostrum dimisi. Quæ quantitas ne fortè jam universa erogata sit, misi eidem per Naricum acolythum aliam portionem, ut largiùs & promptiùs circa laborantes fiat operatio. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & nostri meminisse. Fraternitatem vestram meo nomine salutate, & ut nostri memores sint admonete.

EPISTOLA XXXVII.

*Ad clerum, ut confessoribus in carcere constitutis omnis
humanitas præbeatur.*

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Quamquam sciam vos, fratres carissimi, litteris meis frequenter admonitos esse ut gloriosa voce Dominum confessis & in carcere constitutis omnis diligentia præbeatur, tamen identidem vobis incumbo, ne quid ad curam desit iis quibus ad gloriam nihil deest. Atque utinam loci & gradus mei conditio permetteret ut ipse nunc præsens esse possem. Promptus & libens solemni ministerio cuncta circa fortissimos fratres nostros dilectionis obsequia complem. Sed officium meum vestra quæso diligentia repræsentet & faciat omnia quæ fieri oportet circa eos quos in talibus meritis fidei ac virtutis suæ illustravit divina dignatio. Corporibus etiam omnium qui etsi torti non sunt in carcere, tamen glorioso exitu mortis excedunt, impertiatur & vigilantia & cura propensior. Neque enim virtus eorum aut honor minor est quo minùs ipsi quoque inter beatos martyres aggregentur. Quod in illis est toleraverunt quicquid tolerare parati & prompti fuerunt. Qui se tormentis & morti sub oculis Dei obtulit passus est quicquid pati voluit. Non enim ipse tormentis, *Matth. 10.* sed tormenta ipsi defuerunt. *Qui in me confessus fuerit coram hominibus, & ego in illo confitebor coram patre meo qui in cælis est, dicit Dominus. Confessi sunt.* *Luc. 12.* *Qui toleraverit usque ad finem hic salvus erit, dicit Dominus. Toleraverunt, & ad finem usque incorrupta & immaculata virtutum suarum merita pertulerunt.* *Matth. 10.* Et iterum scriptum est: *Esse fidelis usque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ.* *Apoc. 2.* Usque ad mortem fideles & stabiles & inexpugnabiles perseveraverunt. Cùm voluntati & confessioni nominis in carcere & in vinculis accedit & moriendi terminus, consummata martyris gloria est. Denique & dies eorum quibus excedunt annotate, ut commemorationes eorum inter memorias martyrum celebrare possimus. Quamquam Tertullus fidelissimus & devotissimus frater noster pro cætera sollicitudine & cura sua quam fratribus in omni obsequio operationis impertit, qui nec illic circa curam corporum deest, scripserit & scribat ac significet mihi dies quibus in carcere beati fratres nostri ad immortalitatem gloriosæ mortis exitu transeunt, & celebrentur hic à nobis oblationes & sacrificia ob commemorationes eorum, quæ citò vobiscum Domino protegente celebrabimus. Pauperibus quoque, ut sæpe jam scripsi, cura ac diligentia vestra non desit, iis tamen qui in fide stantes & nobiscum fortiter militantes Christi castra non reliquerunt; quibus quidem nunc major à nobis & dilectio & cura præstanda est quòd nec paupertate adacti, nec persecutionis tempestate prostrati, cùm Domino fideliter serviunt, cæteris quoque pauperibus exemplum fidei præbuerunt. Opto vos, fratres carissimi ac desiderantissimi, semper bene valere & nostri meminisse. Fraternitatem meo nomine salutate. Valete.

EPISTOLA XXXVIII.

*Ad Caldonium, Herculanium, & cæteros de abstinendo
Felicissimo.*

CYPRIANUS Caldonio & Herculano collegis, item Rogatiano & Numidico compresbyteris salutem. Vehementer contristatus sum, fratres carissimi, acceptis litteris vestris, ut cum mihi propositum semper & votum sit universam fraternitatem nostram incolumem continere & illibatum gregem, secundum quod caritas exigit, reservare, nunc nuntietis Felicissimum multa improbè & insidiosè esse molitum; ut præter fraudes veteres & rapinas, de quibus jampridem multa cognoveram, nunc quoque cum episcopo portionem plebis dividere, id est, à pastore oves & filios à parente separare & Christi membra dissipare tentaverit. Cumque ego vos pro me vicarios miserim, ut expungeretis necessitates fratrum nostrorum sumptibus, si qui etiam vellent suas artes exercere, additamento quantum satis esset desideria eorum juvaretis, simul etiam & ætates eorum & conditiones & merita discerneretis, ut etiam nunc ego, cui cura incumbit omnes optimè nosse, & dignos quosque & humiles & mites ad ecclesiasticæ administrationis officia promoverem, ille intercesserit ne quis posset expungi, neve ea quæ desideraveram possent diligenti examinatione discerni, comminatus sit etiam fratribus nostris qui primi expungi accesserant potentatu improbo & terrore violento quod secum in morte non communicarent qui nobis obtemperare voluissent. Cumque post hæc omnia, nec loci mei honore motus, nec vestra auctoritate & præsentia fractus, instinctu suo quietem fratrum turbans proripuerit se cum plurimis, ducem se factionis & seditionis principem temerario furore contestans; in quo quidem gratulor plurimos fratres ab hac audacia recessisse & vobis acquiescere maluisse ut cum ecclesia matre remanerent & stipendia ejus episcopo dispensante perciperent. quod quidem & cæteros pro certo scio cum pace facturos & citò ab errore temerario recessuros. Interim cum Felicissimus comminatus sit non communicaturos in morte secum qui nobis obtemperassent, id est, qui nobis communicarent, accipiat sententiam quam prior dixit, ut abstentum se à nobis sciat, quando ad fraudes ejus & rapinas, quas dilucida veritate cognovimus, adulterii etiam crimen accedit. quod fratres nostri graves viri deprehendisse se nuntiaverunt, & probaturos se asseverarunt. Quæ omnia tunc cognoscemus quando in unum cum collegis pluribus permittente Domino convenerimus. Sed & Augendus, qui nec episcopum nec ecclesiam cogitans pariter se cum illo conspiratione & factione sociavit, si ultra cum eo perseveraverit, sententiam ferat quam ille in se factiosus & temerarius provocavit. Sed & quisquis se conspirationi & factioni ejus adjunxerit, sciat se in ecclesia nobiscum non esse communicaturum, qui sponte maluit ab ecclesia separari. Has litteras meas fratribus nostris legite, & Carthaginem ad clerum quoque transmittite, additis nominibus eorum qui cum Felicissimo se junxerunt. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & nostri meminisse. Valete.

EPISTOLA XXXIX.

*Caldonii, Herculani, & cæterorum epistola ad Cyprianum
de abstento Felicissimo cum suis.*

CALDONIUS cum Herculano & Victore collegis, item Rogatiano cum Numidico presbyteris. Abstinuimus à communicatione Felicissimum & Augendum, item Repostum de extorribus, & Irenem Rutilorum, & Paulam farcinatricem: quod ex annotatione mea scire debuisti. Item abstinuimus Sophronium, & ipsum de extorribus, Soliaffum budinarium.

EPISTOLA XL.

*Ad plebem de quinque presbyteris schismaticis factionis
Felicissimi.*

CYPRIANUS plebi universæ salutem. Quamquam, fratres carissimi, Virtius fidelissimus atque integerrimus presbyter, item Rogatianus & Numidicus presbyteri confessores & gloria divinæ dignationis illustres, sed & diaconi boni viri & ecclesiasticæ administrationi per omnia obsequia devoti, cum cæteris ministris plenam vobis præsentia suæ diligentiam præbeant, & exhortationibus assiduis singulos corroborare, sed & lapsorum mentes consiliis salubribus regere & reformare non desinant, tamen ego quantum possum admoneo & quomodo possum visito vos litteris meis. Litteris, inquam, fratres carissimi. Hoc enim quorundam presbyterorum malignitas & perfidia perfecit ne ad vos ante diem Paschæ venire licuisset, dum conjurationis suæ memores, & antiqua illa contra episcopatum meum immo contra suffragium vestrum & Dei judicium venena retinentes instaurant veterem contra nos impugnationem suam, & sacrilegas machinationes insidiis solitis denuo renovant. Et quidem de Dei providentia, nobis hoc nec volentibus nec optantibus, immo & ignoscentibus & tacentibus, poenas quas meruerant pependerunt, ut à nobis non ejecti ultro se ejicerent, ipsi in se pro conscientia sua sententiam darent, secundum vestra & divina suffragia conjurati & scelerati de ecclesia sponte se pellerent. Nunc apparuit Felicissimi factio unde venisset, quibus radicibus & quibus viribus staret. Hi fomenta olim quibusdam confessoribus & hortamenta tribuebant ne concordarent cum episcopo suo, ne ecclesiasticam disciplinam cum fide & quiete juxta præcepta dominica continerent, ne confessionis suæ gloriam incorrupta & immaculata conversatione servarent. Ac ne parum fuisset corrupisse quorundam confessorum mentes & contra sacerdotium Dei portionem ruptæ fraternitatis armare voluisse, nunc se ad lapsorum perniciem venenata sua deceptione verterunt, ut agros & faucios & ad capienda fortiora consilia per calamitatem ruinæ suæ minùs idoneos & minùs solidos à medela vulneris sui avocent, &

intermissis precibus & orationibus quibus Dominus longa & continua satisfactione placandus est, ad exitiosam temeritatem mendacio captiosæ pacis invitent. Sed oro vos, fratres, vigilate contra insidias diaboli, & pro vestra salute solliciti contra mortiferam fallaciam diligentius excubate. Persecutio est hæc alia & alia tentatio. Quinque isti presbyteri nihil aliud sunt quam quinque primores illi qui edicto nuper magistratibus fuerant copulati ut fidem nostram subruerent, ut gracilia fratrum corda ad lethales laqueos prævaricatione veritatis averterent. Eadem nunc ratio, eadem rursus everfio per quinque presbyteros Felicissimo copulatos ad ruinam salutis inducitur, ut non rogetur Deus, nec qui negavit Christum, eundem Christum quem negaverat deprecetur, post culpam criminis tollatur & pœnitentia, nec per episcopos & sacerdotes Domino satisfiat, sed relictis Domini sacerdotibus contra evangelicam disciplinam nova traditio sacrilegæ institutionis exurgat, cùmque semel placuerit tam nobis quam confessoribus & clericis urbicis, item universis episcopis vel in nostra provincia vel trans mare constitutis ut nihil innovetur circa lapsorum causam, nisi omnes in unum convenerimus & collatis consiliis cum disciplina pariter & misericordia temperatam sententiam fixerimus, contra hoc consilium nostrum rebelletur, & omnis sacerdotalis auctoritas & potestas factiosis conspirationibus destruat. Quas nunc pœnas patior, fratres carissimi, quòd ipse ad vos in præsentiarum venire non possum, ipse singulos aggredi, ipse vos secundum Domini & evangelii ejus magisterium cohortari. Non suffecerat exilium jam biennii & à vultibus atque ab oculis vestris lugubris separatio, dolor jugis & gemitus, qui me solum sine vobis continua lamentatione discruciat, lacrymæ diebus ac noctibus profluentes quòd sacerdoti, quem tanto amore & ardore fecistis, necdum vos salutare, necdum complexibus vestris inhærere contingat. Accessit hic tabescenti animo nostro dolor major, quòd in tanta sollicitudine ac necessitate excurrere ad vos ipse non possum, dum per minas & per insidias perfidorum cavemus ne advenientibus nobis tumultus illic major oriatur, & cùm paci & tranquillitati episcopus providere in omnibus debeat, ipse materiam seditioni dedisse & persecutionem denuo exacerbasse videatur. Hinc tamen, fratres dilectissimi, hinc admoneo pariter & consulo ne perniciosis vocibus temerè credatis, ne fallacibus verbis consensum facile commodetis, ne pro luce tenebras, pro die noctem, pro cibo famem, pro potu sitim, venenum pro remedio, mortem pro salute sumatis. Ne ætas vos eorum nec auctoritas fallat, qui ad duorum presbyterorum veterem nequitiam respondentes, sicut illi Susannam pudicam corrumpere & violare conati sunt, sic & hi adulterinis doctrinis ecclesiæ pudicitiam corrumpere & veritatem evangelicam violare conantur. Clamat & dicit Dominus: *Nolite audire sermones pseudoprophetarum, quoniam visiones cordis eorum frustrantur eos. Loquuntur, sed non ab ore Domini. Dicunt eis qui abjiciunt verbum Domini: Pax erit vobis.* Pacem nunc offerunt qui ipsi non habent pacem. In ecclesiam lapsos reducere & revocare promittunt qui de ecclesia recesserunt. Deus unus est, & Christus unus, & una ecclesia, & cathedra una super petram Domini voce fundata. Aliud altare constitui aut sacerdotium novum fieri præter unum altare & unum sacerdotium non potest. Quisquis alibi collegerit spargit. Adulterum est, im-

Dan. 13.

Hier. 23.

Ephes. 4.

pium est, sacrilegum est quodcunque humano furore instituitur ut dispositio divina violetur. Procul ab hujusmodi hominum contagione discedite, & sermones eorum velut cancer & pestem fugiendo vitate, præmonente Domino & dicente : *Cæci sunt duces cæcorum. Cæcus autem cæcum ducens simul in foveam cadent.* Intercedunt precibus vestris, quas nobiscum diebus ac noctibus Deo funditis ut eum justa satisfactione placetis. Intercedunt lacrymis vestris, quibus commissi delicti crimen abluitis. Intercedunt paci quam verè & fideliter de Domini misericordia postulatis, nec sciunt scriptum esse : *Et propheta ille aut somnium somnians, ille qui locutus est ut errare te faceret à Domino Deo tuo, interficietur.* Nemo vos, fratres carissimi, errare à Domini viis faciat. Nemo vos Christianos ab evangelio Christi rapiat. Nemo filios ecclesiæ de ecclesia tollat. Pereant sibi soli qui perire voluerunt. Extra ecclesiam soli remaneant qui de ecclesia recesserunt. Soli cum episcopis non sint qui contra episcopos rebellarunt. Conjuratōis suæ pœnas soli subeant qui olim secundum vestra suffragia, nunc secundum Dei judicia, sententiam conjuratōis & malignitatis suæ subire meruerunt. Monet nos Dominus in evangelio suo dicens : *Rejicitis mandatum Dei ut traditionem vestram statuatis.* Qui mandatum Dei rejiciunt & traditionem suam statuere conantur fortiter à vobis & firmiter respuantur. Sufficiat lapsis ruina una. Nemo volentes surgere sua circumventionē præcipitet. Nemo jacentes, pro quibus nos rogamus ut Dei manu & brachio sublevantur, prosternat gravius & deprimat. Nemo semianimes & ut salutem suam pristinam recipiant deprecantes ab omni spe salutis avertat. Nemo nutantibus lapsus sui caligine omne itineris salutaris lumen extinguat. Instruit apostolus dicens : *Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis verbis Domini nostri Jesu Christi & doctrinæ ejus, stupore elatus, discede ab hujusmodi.* Et iterum dicit ipse : *Nemo vos decipiat inanibus verbis.* Propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ. Nolite ergo esse participes eorum. Non est quòd, decepti inanibus verbis, pravitatis eorum incipiat esse participes. Discedite à talibus, quæso vos, & acquiescite consiliis nostris, qui pro vobis quotidie continuas Domino preces fundimus, qui vos ad ecclesiam revocari per Domini clementiam cupimus, qui de Deo pacem plenissimam prius matri, tum & filiis ejus oramus. Cum precibus atque orationibus nostris vestras quoque orationes & preces jungite; cum fleatibus nostris vestras lacrymas copulate. Vitate lupos, qui oves à pastore fcernunt. Vitate linguam diaboli venenatam, qui ab initio mundi fallax semper & mendax mentitur ut fallat, blanditur ut noceat, bona promittit ut malum tribuat, vitam pollicetur ut perimat. Lucent nunc quoque verba ejus, & venena manifesta sunt. Pacem pollicetur, ne perveniri possit ad pacem. Salutem promittit, ne qui deliquit veniat ad salutem. Ecclesiam spondet, quando id agat ut qui illi credit in totum ab ecclesia pereat. Nunc est, fratres dilectissimi, ut & qui statis fortiter perseveretis, & stabilitatem vestram gloriosam, quam in persecutione tenuistis, perpetua firmitate servetis, & si qui circumveniente adversario lapsi estis, in secunda hac tentatione spei & paci vestræ fideliter consulatis, & ut vobis Dominus ignoscat, à sacerdotibus Domini non recedatis, cùm scriptum sit : *Et homo quicumque fecerit in superbia, ut non exaudiat sacerdotem aut judicem quicumque fuerit in diebus illis, mo-*

rietur homo ille. Persecutionis istius novissima hæc est & extrema tentatio, quæ & ipsa citò Domino protegente transibit, ut repræsenter vobis post Paschæ diem cum collegis meis; quibus præsentibus, secundum arbitrium quoque vestrum & omnium nostrum commune consilium, sicut semel placuit, ea quæ agenda sunt disponere pariter & limare poterimus. Si quis autem poenitentiam agere & Deo satisfacere detrectans ad Felicissimi & satellitum ejus partes concesserit, & se hæreticæ factioni conjunxerit, sciat se postea ad ecclesiam redire & cum episcopis & plebe Christi communicare non posse. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & circa Domini misericordiam exorandam continuis nobiscum precibus insistere.

EPISTOLA XLII.

Ad Cornelium, quòd ordinationem Novatiani non receperit.

CYPRIANUS Cornelio fratri salutem: Venerunt ad nos, frater carissime, missi à Novatiano Maximus presbyter & Augendus diaconus & Machæus quidam & Longinus. Sed enim cum ex litteris quas secum ferebant & ex eorum sermone atque asseveratione Novatianum episcopum factum comperissemus, illicitæ & contra ecclesiam catholicam factæ ordinationis pravitate commoti, à communicatione eos nostra statim cohibendos esse censuimus, refutatis interim ac retusis quæ obstinatè ac pertinaciter asserere tentabant. Nam & ego & collegæ plurimi qui ad me convenerant expectavimus adventum collegarum nostrorum Caldonii & Fortunati, quos ad te nuper & ad coepiscopos nostros qui ordinationi tuæ affuerant legatos miseramus, ut eis adventantibus & rei gestæ veritatem reportantibus, majore auctoritate & lucida per eos probatione partis adversæ improbitas frangeretur. Supervenerunt verò Pompeius & Stephanus collegæ nostri, qui & ipsi quoque ad instruendos istinc nos manifesta secundum gravitatem ac fidem suam indicia ac testimonia protulerunt, ut nec necesse fuerit audiri ultra eos qui à Novatiano venerant missi. Qui cum in statione invidiosis quoque conviciis & clamoribus turbulentis proruerent & flagitarent ut crimina quæ se afferre ac probare dicebant, publicè à nobis & à plebe cognoscerentur, gravitati nostræ negavimus convenire ut collegæ nostri jam delecti & ordinati & laudabili multorum sententia comprobati ventilandam ultra famam ore maledico & æmulantium voce pateremur. Et quia quibus refutati & compressi sunt & illicitis conatibus hæresim fecisse nudati sunt in epistolam congerere longum fuit, ex Primitivo compresbytero nostro plenissimè singula, quando ad vos venerit, audietis. Ac ne eorum furens audacia unquam desisteret, hic quoque in schismatis partes Christi membra distrahere & catholicæ ecclesiæ corpus scindere ac laniare nituntur, ut ostiatim per multorum domos vel oppidatim per quasdam civitates discurrentes obstinationis suæ & erroris sui sibi quærant comites. Quibus semel responsum dedimus nec mandare desistimus ut perniciofa dissensione & concertatione deposita, impietatem esse sciant matrem deferere, & agnoscant atque intelligant episcopo se-

mel facto & collegarum ac plebis testimonio & iudicio comprobato, alium constitui nullo modo posse; proinde si pacificè sibi ac fideliter consulunt, si se assertores evangelii Christi esse confitentur, priùs ad ecclesiam revertantur. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

EPISTOLA XLII.

Ad Cornelium de ordinatione ejus à se comprobata & de Felicissimo.

CYPRIANUS Cornelio fratri salutem. Quòd servis Dei & maximè sacerdotibus justis & pacificis congruebat, frater carissime, miseramus nuper collegas nostros Caldonium & Fortunatum ut non tantum persuasione litterarum nostrarum, sed præsentia sua & consilio omnium vestrum eniterentur quantum possent & elaborarent ut ad catholicæ ecclesiæ unitatem scissi corporis membra componerent & Christianæ caritatis vinculo copularent. Sed quoniam diversæ partis obstinata & inflexibilis pertinacia non tantum radicis & matris sinum atque complexum recusavit, sed etiam gliscente & in pejus recrudescente discordia episcopum sibi constituit, & contra sacramentum semel traditum divinæ dispositionis & catholicæ unitatis adulterum & contrarium caput extra ecclesiam fecit, acceptis litteris tam tuis quàm collegarum nostrorum, item adventantibus bonis viris & nobis carissimis collegis nostris Pompeio & Stephano, à quibus hæc omnia cum lætitia communi adserta sunt firmiter & probata, secundum quòd divinæ traditionis & ecclesiasticæ institutionis sanctitas pariter ac veritas exigebat, litteras nostras ad te direximus. Sed & per provinciam nostram hæc eadem collegis singulis in notitiam perferentes, ab his quoque fratres nostros cum litteris dirigendos esse mandavimus. Quamquam mens nostra & propositum jam tunc fratribus & plebi istic universæ manifestatum fuisset, quando litteris nuper ab utraque parte susceptis tuas litteras legimus & episcopatus tui ordinationem singulorum auribus intimavimus. Honoris etiam communis memores & gravitatis sacerdotalis ac sanctitatis respectum tenentes ea quæ ex diverso in librum ad nos transmissum congesta fuerant acerbationibus criminosis respuimus, considerantes pariter & ponderantes quòd in tanto fratrum numero religiosoque conventu, confidentibus Dei sacerdotibus, & altari posito, nec legi debeant nec audiri. Neque enim facile promenda sunt & incautè ac temerè publicanda quæ discordioso stilo scripta audientibus scandalum moveant & fratres longè positos ac trans mare constitutos incerta opinione confundant. Viderint qui vel furori suo vel libidini servientes, & divinæ legis ac sanctitatis immemores, vel jactitare interim gestiunt quæ probare non possunt, & cum innocentiam destruere atque expugnare non valeant, fatis habent fama mendaci & falso rumore maculas inspergere. Certè, quod præpositis & sacerdotibus congruit, danda opera est ut talia, cum à quibusdam scribuntur, per nos respuantur. Ubi enim erit quod discimus ac docemus scriptum esse: *Contine linguam tuam à malo, & labia tua ne loquantur in* diosè?

diosè? Item alibi : *Os tuum abundavit malitia, & lingua tua complectebatur insidias. Sedens adversus fratrem tuum detrahebas, & adversus filium matris tuæ ponebas scandalum.* Item quod apostolus dicit : *Omnis sermo nialus de ore vestro non procedat, sed bonus ad ædificationem fidei, ut det gratiam audientibus.* Ephes. 4. Porro hæc fieri debere ostendimus, si, quando talia quorundam calumniosa temeritate conscripta sunt, legi apud nos non patimur. Et idcirco, frater carissime, cum ad me talia de te & compresbyteris tecum confidentibus scripta venissent quæ religiosam simplicitatem sonabant, nec ullis maledictorum & conviciorum latratibus perstrepebant, clero & plebi legi præcepî. Quòd autem scripta collegarum nostrorum qui illic ordinationi tuæ affuerant desideravimus, non veteris moris obliti, novum aliquid quærebarum, nam satis erat ut tu te episcopum factum litteris nuntiares, nisi esset ex diverso discrepans factio, quæ criminosis & calumniosis commentis suis collegarum pariter ac fratrum plurimorum turbaret mentes & corda confunderet. Cui rei sopiendæ necessarium duximus ut scribentium nobis inde collegarum nostrorum firma & solida auctoritas pararetur : qui moribus ac vitæ & disciplinæ tuæ condigna litterarum suarum testimonia prædicantes, æmulis quoque & rerum vel novitate vel pravitate gaudentibus omnem ambigendi & discrepandi scrupulum sustulerunt, & secundum consilium nostrum salubri ratione libratum in hoc fluctu æstuantium fratrum mentes sincerè ac firmiter tuum sacerdotium probaverunt. Hoc enim vel maximè, frater, & laboramus & laborare debemus ut unitatem à Domino & per apostolos nobis successoribus traditam quantum possumus obtinere curemus, & quod in nobis est, palabundas & errantes oves, quas quorundam pervicax factio & hæretica tentatio à matre secernit, in ecclesiam colligamus; illis solis foris remanentibus qui in obstinatione sua vel furore superfederunt & ad nos redire noluerunt, discretionis & separationis à se factæ & ecclesiæ derelictæ ipsi rationem Domino reddituri. Quantum verò hic ad presbyterorum quorundam & Felicissimi causam pertinet quid hic actum sit ut scire posses, litteras ad te collegæ nostri manu sua subscriptas miserunt, qui, auditis eis, quid senserint, & quid pronuntiaverint, ex eorum litteris disces. Melius autem, frater, facies, si etiam exempla litterarum quæ ad te legenda pro dilectione communi per Caldonium & Fortunatum collegas nostros proximè miseram, quæ de eodem Felicissimo & de presbyterio ejusdem ad clerum istic necnon & ad plebem scripseram legi illic fratribus jubeas, quæ & ordinationem & rationem rei gestæ loquantur, ut tam istic quàm illic circa omnia per nos fraternitas instruat. Exemplaria autem eadem nunc quoque per Mettium hypodiamonum à me missum & Nicephorum acolythum transmissi. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

EPISTOLA XLIII.

*Ad eundem, quòd ad confessores à Novatiano. seductos
litteras fecerit.*

CYPRIANUS Cornelio fratri salutem. Et religiosum nobis & necessarium existimavi, frater carissime, ad confessores qui illic sunt & Novatiani ac Novati obstinatione & pravitate seducti de ecclesia recesserunt litteras breves facere, quibus eos pro affectione mutua convenirem ut ad matrem suam id est ecclesiam catholicam revertantur. Quas litteras tibi à Mettio hypodiacono legi prius mandavi, ne quis aliud me scripsisse fingeret quàm quod meis litteris continetur. Mandavi tamen eidem Mettio à me ad vos misso ut de tuo arbitrio rem gerat, & si easdem litteras confessoribus putaveris esse reddendas, tunc eas tradat. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

EPISTOLA XLIV.

Ad confessores Romanos, ut ad unitatem redeant.

CYPRIANUS Maximo & Nicostrato & cæteris confessoribus salutem. Cum frequenter, carissimi, cognoveritis ex litteris meis quem & confessioni vestræ honorem & fraternitati connexæ dilectionem meo sermone servaverim, credatis quæso & acquiescatis his litteris meis, quibus vobis & actui ac laudibus vestris & scribo & simpliciter ac fideliter consulo. Gravatur enim me atque contristat & intolerabilis percussus penè prostrati pectoris moestitia perstringit, cum vos illic comperissem contra ecclesiasticam dispositionem, contra evangelicam legem, contra institutionis catholice unitatem alium episcopum fieri consensisse, id est, quod nec fas est nec licet fieri, ecclesiam aliam constitui, Christi membra discerpi, dominici gregis animum & corpus unum discissa æmulatione lacerari. Quod quæso ut in vobis saltem illicitum istud fraternitatis nostræ discidium non perseveret, sed & confessionis vestræ & divinæ traditionis memores ad matrem revertamini unde prodiiistis, unde ad confessionis gloriam cum ejusdem matris exultatione venistis. Nec putetis sic vos evangelium Christi asserere dum vosmetipsos à Christi grege & ab ejus pace & concordia separatis, cum magis militibus gloriosis & bonis congruat intra domestica castra consistere & intus positos ea quæ in commune tractanda sunt agere ac providere. Nam cum unanimitas & concordia nostra scindi omnino non debeat, quia nos ecclesia derelicta foras exire & ad vos venire non possumus, ut vos magis ad ecclesiam matrem & ad nostram fraternitatem revertamini quibus possumus hortamentis petimus & rogamus. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere.

EPISTOLA XLV.

Ad Cornelium de Polycarpo Hadrumetino.

CYPRIANUS Cornelio fratri salutem. Legi litteras tuas, frater carissime, quas per Primitivum compresbyterum nostrum misisti, in quibus te comperi motum quod cum de Hadrumetina colonia Polycarpi nomine ad te litteræ dirigerentur, posteaquam nos ego & Liberalis in eundem locum venissemus, cœpissent illuc ad presbyteros & diaconos litteræ dirigi. Quod scire te volumus & pro certo credere nulla id levitate aut contumelia factum. Sed cum statuissemus collegæ complures qui in unum conveniremus ut legatis ad vos cœpiscopis nostris Caldonio & Fortunato missis, omnia interim integra suspenderentur donec ad nos iidem collegæ nostri rebus illic aut ad pacem redactis aut pro veritate compertis redirent, presbyteri & diaconi in Hadrumetino consistentes, Polycarpo cœpiscopo nostro absente, ignorabant quid nobis in commune placuisset. At ubi nos in præsentī venimus, comperto consilio nostro, ipsi quoque id quod & cæteri observare cœperunt, ut in nullo ecclesiarum istic consistentium consensus discreparet. Quidam tamen mentes nonnunquam & animos sermonibus suis turbant, dum aliter quædam quàm se habet veritas nuntiant. Nos enim singulis navigantibus, ne cum scandalo ullo navigarent, rationem reddentes, scimus nos hortatos eos esse ut ecclesiæ catholicæ radicem & matricem agnoscerent ac tenerent. Sed quoniam latiùs fusa est nostra provincia, habet enim Numidiam & Mauritaniā sibi cohærentes, ne in Urbe schisma factum absentium animos incerta opinione confunderet, placuit ut per episcopos, retenta à nobis rei veritate, & ad comprobendam ordinationem tuam facta auctoritate majore, tunc demum scrupulo omni de singulorum pectoribus excusso, per omnes omnino in provincia ista positos litteræ fierent, sicuti fiunt, ut te universi collegæ nostri & communicationem tuam, id est, catholicæ ecclesiæ unitatem pariter & caritatem probarent firmiter ac tenerent. Quod divinitus evenisse & consilium nostrum providenter processisse gaudemus. Sic enim nunc episcopatus tui & veritas pariter & dignitas apertissima luce & manifestissima & firmissima comprobatione fundata est, ut ex rescriptis collegarum nostrorum, qui ad nos litteras inde fecerunt, & ex relatione ac testimoniis cœpiscoporum Pompeii & Stephani & Caldonii ac Fortunati ordinationis tuæ & origo necessaria & ratio iusta & gloriosa quoque innocentia ab omnibus nosceretur. Quod ut simul cum cæteris quoque collegis nostris stabiliter ac firmiter administremus, atque ut catholicæ ecclesiæ pacem concordie unanimitate teneamus, perficiet divina dignatio ut Dominus, qui sacerdotes sibi in ecclesia sua eligere & constituere dignatur, electos quoque & constitutos sua voluntate atque opitulatione tueatur, gubernantes inspirans, ac subministrans & ad improborum contumaciam frænandam vigorem & ad lapsorum fovendam pœnitentiam lenitatem. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

EPISTOLA XLVI.

Cornelii ad Cyprianum de confessoribus ad unitatem reversis.

CORNELIUS Cypriano fratri salutem. Quantam sollicitudinem & anxietatem sustinuimus de iis confessoribus qui dolo & malitia hominis callidi & veteratoris fuerant circumventi & penè decepti & ab ecclesia alienati, tanta lætitia adfecti sumus & Deo omnipotenti & Christo Domino nostro gratias egimus cum ii, cognito suo errore, & intellecta hominis maligni velut serpentis astutia venenata, ad ecclesiam unde exierant, sicuti ipsi ex suo corde profitentur, simplici voluntate venerunt. Et primò quidem fratres nostri probatæ fidei, amantes pacem, unitatem optantes, tumorem illorum, horum mollitiam nuntiabant, fide tamen non idonea, ut facilè nobis credere daretur illos penitùs esse mutatos. Postea verò quàm Urbanus & Sidonius confessores ad compresbyteros nostros venerunt, affirmantes Maximum confessorem & presbyterum secum pariter cupere in ecclesiam redire, sed quoniam multa præcesserant ab eis designata, quæ tu quoque à coëpiscopis nostris & ex litteris meis cognovisti, ut non temerè eis fides haberetur, ex ipsorum ore & confessione ista quæ per legationem mandaverant placuit audiri. Qui cùm venissent, & à presbyteris quæ gesserant exigenter, novissimè quòd per omnes ecclesias litteræ calumniis & maledictis plenæ eorum nomine frequenter missæ fuissent, & penè omnes ecclesias perturbassent, circumventos se esse affirmaverunt, nec quid in istis litteris inesset se scisse, tantummodo circumductos commisisse se quoque schismatica & hæreticis auctores fuisse ut paterentur ei manus quasi in episcopatum imponi. Qui, cùm hæc & cætera eis fuissent exprobrata, ut abolerentur & de memoria tollerentur deprecati sunt. Omni igitur actu ad me perlato, placuit contrahi presbyterium. Adfuerunt etiam episcopi quinque, qui & hodie præsentés fuerunt, ut firmato consilio quid circa personam eorum observari deberet consensu omnium statueretur. Et ut motum omnium & consilium singulorum dignosceres, etiam sententias nostras placuit in notitiam vestram perferri; quas & subiectas leges. His ita gestis, in presbyterium venerunt Maximus, Urbanus, Sidonius, & Macharius, & plerique fratres qui se eis adjunxerant, summis precibus desiderantes ut ea quæ antè fuerant gesta in oblivionem caderent, nullaque eorum mentio haberetur, proinde atque si nihil esset vel commissum vel dictum, invicem omnibus remissis, cor mundum & purum jam Deo exhiberent, sequentes evangelicam vocem dicentem beatos esse puros corde, quoniam ipsi Deum videbunt. Quod erat consequens, omnis hic actus populo fuerat insinuandus, ut & ipsos viderent in ecclesia constitutos quos errantes & palabundos tamdiu viderant & dolebant. Quorum voluntate cognita, magnus fraternitatis concursus factus est. Una vox erat omnium gratias Deo agentium, gaudium pectoris lacrymis exprimentes, complectentes eos quasi hodie pœna carceris fuissent liberati. Et ut ipsorum propria verba designem: Nos, inquiunt, Cornelium episcopum sanctissimæ catholicæ eccle-

fiæ electum à Deo omnipotente & Christo Domino nostro scimus. Nos errorem nostrum confitemur. Imposturam passi sumus. Circumventi sumus perfidiæ loquacitate captiosa. Nam etsi videbamur quasi quandam communicationem cum schismatico & hæretico homine habuisse, sincera tamen mens nostra semper in ecclesia fuit. Nec enim ignoramus unum Deum esse & unum Christum esse Dominum, quem confessi sumus, unum spiritum sanctum, unum episcopum in catholica ecclesia esse debere. Quis ista eorum professione non moveretur ut quod apud potestatem sæculi erant confessi, in ecclesia constituti comprobarent? Quapropter Maximum presbyterum locum suum agnoscere iussimus. Cæteros cum ingenti populi suffragio recepimus. Omnia autem remisimus Deo omnipotenti, in cuius potestate sunt omnia reservata. Hæc igitur, frater carissime, eadem hora, eodem momento ad te per scripta transmisimus, & Nicephorum acolythum descendere ad navigandum destinantem ad vos statim dimisi, ut nulla procrastinatione habita velut præsens in isto clero & in isto populi cœtu Deo omnipotenti & Christo Domino nostro gratias ageres. Credimus autem fore, quinimmo pro certo jam confidimus cæteros quoque qui in hoc errore sunt constituti in ecclesiam brevi reversuros, cùm auctores suos viderint nobiscum agere. Has litteras puto te debere, frater carissime, & ad cæteras ecclesias mittere, ut omnes sciant schismatici hujus & hæretici dolum & prævaricationem de die in diem evacuari. Bene vale, frater carissime.

EPISTOLA XLVII.

Cypriani ad Cornelium, responsum congratulatorium de illorum reditu ex schismate.

CYPRIANUS Cornelio fratri salutem. Et egisse nos & agere, frater carissime, maximas gratias sine cessatione profiteamur Deo patri omnipotenti & Christo ejus Domino & Deo nostro salvatori quòd sic ecclesia divinitus protegatur ut unitas ejus & sanctitas non jugiter nec in totum perfidiæ & hæreticæ pravitatis obstinatione vitietur. Legimus enim litteras vestras, & voti communis amplissimum gaudium exultanter excepimus Maximum presbyterum & Urbanum confessores cum Sidonio & Machario ad ecclesiam catholicam regressos esse, id est, errore deposito, & schismatico immo hæretico furore deserto, unitatis ac veritatis domicilium fidei sanitate repetiisse; ut unde ad gloriam processerant, illuc gloriosi redirent; ne qui Christum confessi essent, Christi postmodum castra desererent, nec tentarent caritatis atque unitatis fidem qui victi robore & virtute non fuerant. Ecce incolumis & immaculata laudis integritas, ecce incorrupta & solida confitentium dignitas, à desertoribus & profugis recessisse, proditores fidei & ecclesiæ catholicæ impugnatores reliquisse. Merito illos revertentes summo, ut scribitis, gaudio & clerus & plebs & fraternitas omnis excepit, quoniam in confessoribus gloriam suam conservantibus & ad unitatem revertentibus nemo non socium se & participem eorum gloriæ computat. Hujus rei læti-

tiam de nostris possumus sensibus æstimare. Nam cum istic ad litteras vestras, quas de eorum confessione misistis, lætatus sit omnis fratrum numerus, & summa alacritate hunc nuntium communis gratulationis exceperit, quid illic ubi res ipsa & præsens lætitia sub oculis omnium gerebatur? Cum enim Dominus in evangelio suo dicat esse summum gaudium in cælo super uno peccatore poenitentiam agente, quanto majus est gaudium & in terris pariter & in cælo super confessoribus ad ecclesiam Dei cum gloria sua & cum laude redeuntibus & redeundi viam cæteris exempli sui fide & probatione facientibus? Hic enim quosdam fratres nostros error induxerat quod sibi communicationem confessorum sequi viderentur. Quo errore sublato, lux omnium pectoribus infusa est, & ecclesia catholica una esse nec scindi nec dividi posse monstrata est. Nec quisquam jam facile poterit schismatici furentis verbis loquacibus decipi, quando probatum sit bonos & gloriosos Christi milites non potuisse diu aliena fallacia & perfidia extra ecclesiam detineri. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

EPISTOLA XLVIII.

Cornelii ad Cyprianum de factione Novatiani cum suis.

CORNELIUS Cypriano fratri salutem. Ne quid minus ad poenam futuram hujus scelerati hominis deesset, prostratus virtutibus Dei, cum Maximus & Longinus & Machæus inde fuissent expulsi, denuo resurrexit; & sicut prioribus litteris tibi quas per Augendum confessorem misi significavi, puto Nicostratum & Novatum & Evaristum & Primum & Dionysium illò jam pervenisse. Invigiletur ergo ut omnibus coëpiscopis nostris & fratribus innotescat Nicostratum multorum criminum reum & non solum patronæ suæ carnali, cujus rationes gessit, fraudes & rapinas fecisse, verum etiam, quod est illi ad perpetuam poenam reservatum, ecclesiæ deposita non modica abstulisse, Evaristum verò auctorem schismatis fuisse & successorem plebi cui antè præfuerat Zetum in locum ejus episcopum esse constitutum. Majora verò & graviora hic designavit malitia & inexplibili pravitate sua quàm quæ illic apud suos semper exercuit, ut scias quales duces & protectores iste schismaticus & hæreticus lateri suo semper junctos habeat. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

EPISTOLA XLIX.

Cypriani responsum ad Cornelium de Novati sceleribus.

CYPRIANUS Cornelio fratri salutem. Et cum diligentia & cum dilectione fecisti, frater carissime, festinatò ad nos mittendo Nicephorum acolythum, qui nobis & de confessoribus regressis gloriosam lætitiā nuntiaret, & adversus Novatiani & Novati novas & perniciosas ad impugnandam Christi ecclesiam machinas plenissimè instrueret. Nam cū pridie istic venisset hæreticæ pravitatis nocens factio ipsa jam perdita & alios qui sibi consenserint perditura, postero die Nicephorus cum vestris litteris supervenit; quibus & didicimus & docere atque instruere cæteros cœpimus Evaristum de episcopo jam nec laicum remansisse, cathedræ & plebis extorrem, & de ecclesia Christi exulem, per alias longè provincias oberrare, & ipsum veritatis ac fidei naufragum factum, circa quosdam sui similes paria naufragia concitare, Nicofratum verò diaconio sanctæ administrationis amisso, ecclesiasticis pecuniis sacrilega fraude substractis, & viduarum ac pupillorum depositis denegatis, non tam in Africam venire voluisse quàm conscientia rapinarum & criminum nefandorum illic ab Urbe fugisse. Et nunc ecclesiæ desertor ac profugus, quasi mutasse sit hominem mutare regionem, confessorem se ultra jactat & prædicat, cū Christi confessor nec dici nec esse jam possit qui ecclesiam Christi negavit. Nam cū Paulus apostolus dicat, *Propter hoc relin-* *Ephes. 3.*
quet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in unam carnem. Sacramentum istud magnum est, ego autem dico in Christum & in ecclesiam. Cū hoc, inquam, beatus apostolus dicat, & Christi pariter atque ecclesiæ unitatem individuīs nexibus cohærentem sancta sua voce testetur, quomodo potest esse cum Christo qui cum sponsa Christi atque in ejus ecclesia non est? Aut quomodo assumit sibi regendæ aut gubernandæ ecclesiæ curam qui spoliavit & fraudavit ecclesiam Christi? Nam de Novato nihil inde ad nos fuerat nuntiandum, cū magis per nos vobis debeat Novatus ostendi, rerum novarum semper cupidus, avaritiæ inexplebilis rapacitate furibundus, arrogantia & stupore superbi tumoris inflatus, semper istic episcopis malè cognitus, quasi hæreticus semper & perfidus omnium sacerdotum voce damnatus, curiosus semper ut prodatur, ad hoc adulatur ut fallat, nunquam fidelis ut diligat, fax & ignis ad conflanda seditiois incendia, turbo & tempestas ad fidei faciendā naufragia, hostis quietis, tranquillitatis adversarius, pacis inimicus. Denique Novato illinc à vobis recedente, id est, procella & turbine recedente, ex parte illic quies facta est, & gloriosi ac boni confessores, qui de ecclesia illo incitante discesserant, posteaquam ab Urbe ille discessit, ad ecclesiam reverterunt. Idem est Novatus, qui apud nos primum discordiæ & schismatis incendium seminavit, qui quosdam istic ex fratribus ab episcopo segregavit, qui in ipsa persecutione ad evertendas fratrum mentes alia quædam persecutio nostris fuit. Ipse est qui Felicissimum satellitem suum diaconum, nec permittente me nec sciente, sua factione & ambitione constituit, & cum

sua tempestate Romam quoque ad evertendam ecclesiam navigans familia illic & paria molitus est, à clero portionem plebis avellens, fraternitatis bene sibi cohærentis & se invicem diligentis concordiam scindens. Planè quoniam pro magnitudine sua debeat Carthaginem Roma præcedere, illic majora & graviora commisit. Qui istic adversus ecclesiam diaconum fecerat, illic episcopum fecit. Nec hoc quisquam miretur in talibus. Feruntur semper mali suo furore dementes, & posteaquam scelera fecerint, conscientia ipsa sceleratæ mentis agitantur. Nec remanere in ecclesia Dei possunt qui deificam & ecclesiasticam disciplinam nec actus sui conversatione nec morum pace tenuerunt. Spoliati ab illo pupilli, fraudatæ viduæ, pecuniæ quoque ecclesiæ denegatæ has de illo exigunt pœnas quas in ejus furore conspiciamus. Pater etiam ejus in vico fame mortuus, & ab eo in morte postmodum nec sepultus. Uterus uxoris calce percussus, & abortione properante in parricidium partus expressus. Et damnare nunc audet sacrificantium manus, cùm sit ipse nocentior pedibus, quibus filius qui nascebatur occisus est. Hanc conscientiam criminum jam pridem timebat. Propter hoc se non de presbyterio excitari tantum, sed & communicatione prohiberi pro certo tenebat; & urgentibus fratribus imminebat cognitionis dies, quo apud nos causa ejus ageretur, nisi persecutio antè venisset, quam iste voto quodam evadendæ & lucrandæ damnationis excipiens hæc omnia commisit & miscuit; ut qui ejici de ecclesia & excludi habebat, judicium sacerdotum voluntaria discessione præcederet, quasi evasisse sit pœnam prævenisse sententiam. Circa cæteros autem fratres elaboramus, quos ab eo circumventos dolemus, ut veteratoris perniciosum latus fugiant, ut lethales laqueos sollicitantis evadant, ut de qua ille pelli divinitus meruit ecclesiam repetant; quos quidem, Domino adjuvante, per ejus misericordiam regredi posse confidimus. Neque enim potest perire nisi quem constat esse periturum, cùm Dominus in evangelio suo dicat: *Omnis plantatio quam non plantavit pater meus cælestis eradicabitur.* Qui plantatus non est in præceptis Dei patris & monitis, solus poterit de ecclesia ille discedere, solus, episcopis derelictis, cum schismaticis & hæreticis in furore remanere. Cæteros verò nobiscum adunabit Dei patris misericordia & Christi Domini nostri indulgentia & nostra patientia. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

Matth. 15.

EPISTOLA L.

*Maximi & cæterorum confessorum ad Cyprianum de suo
reditu ex schismate.*

CYPRIANO fratri Maximus, Urbanus, Sidonius, & Macharius salutem. Certi sumus, frater carissime, te quoque nobiscum pari voto congaudere nos habito consilio, utilitatibus ecclesiæ & paci magis consulentes, omnibus rebus prætermiſſis & judicio Dei servatis, cum Cornelio episcopo nostro pariter & cum universo clero pacem fecisse. Cum gaudio etiam universæ ecclesiæ, prona etiam omnium caritate, hoc factum his litteris nostris scire certissime debuisti. Oramus te, frater carissime, multis annis bene valere.

EPISTOLA

EPISTOLA LI.

Cypriani ad confessores de reditu ex schismate congratulatoria.

CYPRIANUS Maximo presbytero, item Urbano, & Sidonio, & Machario fratribus salutem. Lectis litteris vestris, fratres carissimi, quas ad me de vestra regressione & de ecclesiastica pace ac fraterna redintegratione fecistis, in tantum me lætatum esse confiteor in quantum fueram & antè lætatus quando confessionis vestræ gloriam comperi & militiæ vestræ cælestem ac spiritalem laudem gratulabundus excepi. Nam & hæc fidei & laudis vestræ alia confessio est unam esse ecclesiam confiteri, nec alieni erroris vel potiùs pravitatis participem fieri, repetere eadem castra unde prodistis, unde ad gerendum prælium & adversarium subigendum fortissimis viribus profulistis. Illuc enim erant de acie trophæa referenda unde ad aciem fuerant arma suscepta; ne quos ad gloriam Christus parasset, eosdem gloriosos Christi ecclesia non haberet. Nunc verò & vos congruentem fidei vestræ tenorem atque individuae caritatis & concordiae legem dominica pace tenuistis, & exemplum cæteris dilectionis & pacis vestro itinere fecistis, ut ecclesiæ veritas & evangelici sacramenti unitas, quæ à nobis tenebatur, vestro etiam consensu ac vinculo necteretur, nec confessores Christi erroris duces fierent qui virtutis & honoris auctores laudabiles extitissent. Viderint quantum vobis cæteri gratulentur, vel quantum apud se ipsos singuli glorientur. Ego me & gratulari magis vobis & plus cæteris gloriari in hac vestra pacifica regressione & caritate confiteor. Simpliciter enim quid in meo corde fuerit debetis audire. Dolebam vehementer & graviter angebar quòd eis communicare non possem quos semel diligere cœpisssem. Posteaquam vos de carcere prodeuntes schismaticus & hæreticus error excepit, sic res erat quasi vestra gloria in carcere remansisset. Illic enim resedisse vestri nominis dignitas videbatur quando milites Christi non ad ecclesiam de carcere redirent, in quem priùs cum ecclesiæ laude & gratulatione venissent. Nam etsi videntur in ecclesia esse zizania, non tamen impediri debet aut fides aut caritas nostra ut quoniam zizania esse in ecclesia cernimus, ipsi de ecclesia recedamus. Nobis tantummodo laborandum est ut frumentum esse possimus, ut cùm cœperit frumentum dominicis horreis condi, fructum pro opere nostro & labore capiamus. Apostolus in epistola sua dicit: *In domo autem magna non solum vasa sunt aurea & argentea, sed & lignea & fictilia, & quædam quidem honorata, quædam verò inhonorata.* Nos operam demus, fratres carissimi, & quantum possumus laboremus ut vasa aurea vel argentea simus. Cæterum fictilia vasa confringere Domino soli concessum est, cui & virga ferrea data est. Esse non potest major domino suo servus. Nec quisquam sibi quod soli filio pater tribuit vindicare potest ut putet aut ad aream ventilandam & purgandam palam ferre posse aut à frumento universa zizania humano iudicio separare. Superba est ista obstinatio & sacrilega præsumptio quam sibi furor pravus

Matth. 12.

2. Tim. 2.

Joa. 13.

Matth. 3.

assumit. Et dum dominium sibi semper quidam plusquam mitis iustitia deposcit assumunt, de ecclesia pereunt; & dum se insolenter extollunt, ipso suo tumore cœcati veritatis lumen amittunt. Propter quod & nos temperamentum tenentes & libram Domini contemplantes, & Dei patris pietatem ac misericordiam cogitantes, diu multumque tractatu inter nos habito iusta moderatione quæ sunt agenda libravimus. Quæ omnia penitus potestis inspicere lectis libellis quos hic nuper legeram & ad vos quoque legendos pro communi dilectione transmiseram; ubi lapsis nec censura deest quæ increpet, nec medicina quæ sanet. Sed & catholicæ ecclesiæ unitatem quantum potuit expressit nostra mediocritas. Quem libellum magis ac magis nunc vobis placere confido, quando eum jam sic legitis ut & probetis & ametis. Siquidem quod nos verbis conscripsimus vos factis impletis, quando ad ecclesiam caritatis ac pacis unitate remeatis. Opto vos, fratres carissimi ac desiderantissimi, semper bene valere.

EPISTOLA LII.

Ad Antonianum de Cornelio & Novatiano.

CYPRIANUS Antoniano fratri salutem. Accepi primas litteras tuas, frater carissime, concordiam collegii sacerdotalis firmiter obtinentes & catholicæ ecclesiæ cohærentes, quibus significasti cum Novatiano te non communicare, sed sequi consilium nostrum & cum Cornelio coëpiscopo nostro unum tenere consensum. Scripsisti etiam ut exemplum earundem litterarum ad Cornelium collegam nostrum transmitterem, ut deposita omni sollicitudine jam sciret te secum, hoc est, cum catholica ecclesia, communicare. Sed enim supervenerunt postmodum aliæ litteræ tuæ per Quintum compresbyterum missæ, in quibus animadverti animum tuum Novatiani litteris motum nutare cœpisse. Nam cum & consilium & consensum tuum firmiter antè fixisses, desiderasti in his litteris ut rescriberem tibi quam hæresim Novatianus introduxisset, vel Cornelius qua ratione Trophimo & thurificatis communicet. Quod quidem si pro sollicitudine fidei anxie curas, & rei dubiæ veritatem sollicitus exploras, reprehendenda non est in timore divino æstuantis animi sollicitudo suspensa. Quoniam tamen video, post primam sententiam epistolæ tuæ, Novatiani litteris postmodum te esse commotum, illud, frater carissime, primo in loco pono, graves viros & semel super petram solida stabilitate fundatos, non dico aura levi, sed nec vento aut turbine commoveri, ne animus dubius & incertus variis opinionibus, velut quibusdam ventorum incurfantium flatibus, frequenter agitetur & à proposito suo cum quadam levitatis reprehensione mutetur. Quod ne vel apud te vel apud quemquam Novatiani litteræ faciant, ut desiderasti, frater carissime, rationem rei tibi breviter exponam. Et quidem primùm, quoniam de meo quoque actu motus videris, mea apud te & persona & causa purganda est, ne me aliquis existimet à proposito meo leviter recessisse, & cum evangelicum vigorem primò & inter initia defenderim, postmodum vi-

dear animum meum à disciplina & censura priore flexisse, ut his qui libellis conscientiam suam maculaverint vel nefanda sacrificia commiserint laxandam pacem putaverim. Quod utrumque non sine librata diù & ponderata ratione à me factum est. Nam cùm acies adhuc inter manus esset, & prælium gloriosi certaminis in persecutione ferveret, toto hortatu & pleno impetu militum vires fuerant excitandæ, & maximè lapsorum mentes classico quodam nostræ vocis fortiter animandæ, ut pœnitentiæ viam non solum precibus & lamentationibus sequerentur, sed, quoniam repetendi certaminis & reparandæ salutis dabatur occasio, ad confessionis potiùs ardorem & martyrii gloriam nostris increpiti vocibus provocarentur. Denique cùm de quibusdam ad me presbyteri & diaconi scripsissent eos immoderatos esse & ad communicationem accipiendam festinanter urgere, rescribens eis in epistola mea, quæ extat, & hoc addidi: *Qui si nimium properant, habent in sua potestate quod postulant, tempore ipso sibi plus quàm quod postulant largiente. Acies adhuc geritur, & agon quotidie celebratur. Si commissi verè & firmiter pœnitent, & fidei calor prævalet, qui differri non potest, potest coronari.* De eo tamen quod statuendum esset circa causam lapsorum distuli; ut cum quies & tranquillitas data esset, & episcopis in unum convenire indulgentia divina permetteret, tunc communicato & librato de omnium collatione consilio statueremus quid fieri oporteret, si quis verò ante consilium nostrum & ante sententiam de omnium consilio statutam lapsis temerè communicare voluisset, ipse à communicatione abstinere. Quod etiam Romam ad clerum tunc adhuc sine episcopo agentem & ad confessorem Maximum presbyterum & cæteros in custodia constitutos, nunc in ecclesia cum Cornelio junctos, plenissimè scripsi. quod me scripsisse de eorum rescriptis poteris noscere. Nam in epistola sua ita posuerunt: *Quamquam nobis in tam ingenti negotio placeat quod & tu ipse tractasti, priùs esse ecclesiæ pacem sustinendam, deinde sic collatione consiliorum cum episcopis, presbyteris, diaconibus, confessoribus pariter ac stantibus laicis facta, lapsorum tractare rationem.* Additum est etiam Novatiano tunc scribente & quod scripserat sua voce recitante, & presbytero Moyse, tunc adhuc confessore, nunc jam martyre, subscribente, ut lapsis infirmis & in exitu constitutis pax daretur. Quæ litteræ per totum mundum missæ sunt, & in notitiam ecclesiis omnibus & universis fratribus perlatae sunt. Secundùm quod tamen antè fuerat destinatum, persecutione sopita, cùm data esset facultas in unum conveniendi, copiosus episcoporum numerus, quos integros & incolumes fides sua & Domini tutela protexit, in unum convenimus, & scripturis divinis ex utraque parte prolatis, temperamentum salubri moderatione libravimus, ut nec in totum spes communicationis & pacis lapsis denegaretur, ne plus desperatione deficerent, & eo quòd sibi ecclesia clauderetur, secuti sæculum gentiliter viverent, nec tamen rursus censura evangelica solveretur, ut ad communicationem temerè prosilirent, sed traheretur diù pœnitentia, & rogaretur dolenter paterna clementia, & examinarentur causæ & voluntates & necessitates singulorum, secundùm quòd libello continetur, quem ad te pervenisse confido, ubi singula placitorum capita conscripta sunt. Ac si minùs sufficiens episcoporum in Africa numerus videbitur, etiam Romam super hac re scripsimus ad Cornelium collegam nostrum; qui & ipse cum plu-

rimis coëpiscopis habito concilio, in eandem nobiscum sententiam pari gravitate & salubri moderatione consensit. De quo tibi necesse nunc fuit scribere, ut scias me nihil leviter egisse, sed secundum quod litteris meis fueram antè complexus, omnia ad commune concilii nostri consilium distulisse, & nemini quidem ex lapsis prius communicasse, quando adhuc erat unde non tantum indulgentiam, sed & coronam lapsus acciperet, postea tamen, sicut collegii concordia & colligendæ fraternitatis ac medendi vulneris utilitas exigebat, necessitati temporum succubuisse & saluti multorum providendum putasse, & nunc ab his non recedere quæ semel in concilio nostro de communi collatione placuerunt, quamvis multa multorum vocibus ventilentur & mendacia adversus sacerdotes Dei de diaboli ore prolata ad rumpendam catholicæ unitatis concordiam ubique jactentur. Sed te oportet ut bonum fratrem atque unanimem confacerdotem, non quid maligni atque apostatæ dicant facile suscipere, sed quid collegæ tui modesti & graves viri faciant de vitæ & disciplinæ nostræ exploratione perpendere. Venio jam nunc, frater carissime, ad personam Cornelii collegæ nostri, ut Cornelium nobiscum veriùs noveris, non de malignorum & detrahentium mendacio, sed de Domini Dei judicio, qui eum episcopum fecit, & coëpiscoporum testimonio, quorum numerus universus per totum mundum concordie unanimitate consensit. Nam quod Cornelium carissimum nostrum Deo & Christo & ecclesiæ ejus, item confacerdotibus cunctis laudabili prædicatione commendat, non iste ad episcopatum subito pervenit, sed per omnia ecclesiastica officia promotus, & in divinis administrationibus Dominum sæpe promeritus, ad sacerdotii sublime fastigium cunctis religionis gradibus ascendit. Tum deinde episcopatum ipsum nec postulavit nec voluit, nec ut cæteri, quos arrogantia & superbiæ suæ tumor inflat, invasit; sed quietus aliàs & modestus, & quales esse consueverunt qui ad hunc locum divinitus eliguntur, pro pudore virginalis continentia suæ, & pro humilitate ingentia sibi & custodita verecundia, non ut quidam vim fecit ut episcopus fieret, sed ipse vim passus est ut episcopatum coactus exciperet. Et factus est episcopus à plurimis collegis nostris qui tunc in urbe Roma aderant, qui ad nos litteras honorificas & laudabiles & testimonio suæ prædicationis illustres de ejus ordinatione miserunt. Factus est autem Cornelius episcopus de Dei & Christi ejus judicio, de clericorum penè omnium testimonio, de plebis quæ tunc affuit suffragio, & de sacerdotum antiquorum & bonorum virorum collegio, cum nemo antè se factus esset, cum Fabiani locus, id est, cum locus Petri & gradus cathedræ sacerdotalis vacaret; quo occupato de Dei voluntate atque omnium nostrum consensione firmato, quisquis jam episcopus fieri voluerit, foris fiat necesse est, nec habeat ecclesiasticam ordinationem qui ecclesiæ non tenet unitatem. Quisquis ille fuerit, multum de se licet jactans, & sibi plurimum vindicans, prophanus est, alienus est, foris est. Et cum post primum secundus esse non possit, quisquis post unum, qui solus esse debeat, factus est, non jam secundus ille sed nullus est. Tum deinde post episcopatum non exambitum nec extortum, sed de Dei, qui sacerdotes facit, voluntate susceptum, quanta in ipso suscepto episcopatu suo virtus, quantum robur animi, qualis firmitas fidei, (quod nos simplici corde &

perspicere penitus & laudare debemus) sedisse intrepidum Romæ in sacerdotali cathedra eo tempore cum tyrannus infestus sacerdotibus Dei fanda atque infanda comminaretur, cum multò patientiùs & tolerabiliùs audiret levare adversus se æmulum principem quàm constitui Romæ Dei sacerdotem. Nonne hic, frater carissime, summo virtutis & fidei testimonio prædicandus est, nonne inter gloriosos confessores & martyres deputandus, qui tantum temporis sedit expectans corporis sui carnifices & tyranni ferocientis ultores, qui Cornelium adversus edicta feralia resistentem & minas & cruciatus & tormenta fidei vigore calcantem vel gladio invaderent, vel crucifigerent, vel igne torrerent, vel quolibet inaudito genere pœnarum viscera ejus & membra laniarent? Etiam si majestas Domini protegentis & bonitas sacerdotem quem fieri voluit, factum quoque protexit, tamen Cornelius, quantum ad ejus devotionem pertinet & timorem, passus est quicquid pati potuit, & tyrannum armis & bello postmodum victum prior sacerdotio suo vicit. Quod autem quædam de illo inhonesta & maligna jactantur, nolo mireris, cum scias hoc esse opus semper diaboli ut servos Dei mendacio laceret & opinionibus falsis gloriosum nomen infamet, ut qui conscientia suæ luce clarescunt, alienis rumoribus sordidentur. Explorasse autem collegas nostros scias & verissimè comperisse nulla illum libelli, ut quidam jactitant, labe maculatum esse, sed neque cum episcopis qui sacrificaverunt communicationem sacrilegam miscuisse, sed eos demum quorum causa audita & innocentia comprobata sit conjunxisse nobiscum. Nam & de Trophimo, de quo tibi scribi desiderasti, non ita res est ut ad te pertulit rumor & mendacium malignorum. Nam, sicut antecessores nostri sæpe fecerunt, colligendis fratribus nostris carissimus frater noster necessitati succubuit. Et quoniam cum Trophimo pars maxima plebis abscefferat, redeunte nunc ad ecclesiam Trophimo & satisfaciente & pœnitentia deprecationis errorem pristinum confitente, & fraternitatem quam nuper abstraxerat cum plena humilitate & satisfactione revocante, auditæ sunt ejus preces; & in ecclesiam Domini non tam Trophimus quàm maximus fratrum numerus qui cum Trophimo fuerat admissus est: qui omnes regressuri ad ecclesiam non essent, nisi cum Trophimo comitante venissent. Tractatu ergo illic cum collegis plurimis habito susceptus est Trophimus; pro quo satisfaciebat fratrum reditus & restituta multorum salus. Sic tamen admissus est Trophimus ut laicus communicet, non, secundum quod ad te malignorum litteræ pertulerunt, quasi locum sacerdotis usurpet. Sed & quòd passim communicare sacrificatis Cornelius tibi nuntiatus, hoc etiam de apostatarum fictis rumoribus nascitur. Neque enim possunt laudare nos qui recedunt à nobis, aut expectare debemus ut placeamus illis qui nobis displicentes & contra ecclesiam rebelles sollicitandis de ecclesia fratribus violenter insistant. Quare & de Cornelio & de nobis quæcunque jactantur nec audias facilè nec credas, frater carissime. Si qui enim infirmitatibus occupantur, illis, sicut placuit, in periculo subvenitur. Postea tamen quàm subventum est, & periclitantibus pax data est, offocari à nobis non possunt aut opprimi aut vi & manu nostra in exitum mortis urgeri, ut quoniam morientibus pax datur, necesse sit mori eos qui acceperint pacem, cum magis in hoc indicium divinæ pietatis & paternæ lenitatis appareat quòd qui pignus

vitæ in data pace percipiunt, hic quoque ad vitam percepta pace teneantur. Et idcirco si accepta pace commeatus à Deo datur, nemo hoc debet in sacerdotibus criminari, cum semel placuerit fratribus in periculo subveniri. Nec tu existimes, frater carissime, sicut quibusdam videtur, libellaticos cum sacrificatis æquari oportere, quando inter ipsos etiam qui sacrificaverunt & conditio frequenter & causa diversa sit. Neque enim æquandi sunt, ille qui ad sacrificium nefandum statim voluntate prosilivit, & qui luctatus & congressus diu ad hoc funestum opus necessitate pervenit, ille qui & se & omnes suos prodidit, & qui ipse pro cunctis ad discrimen accedens uxorem & liberos & domum totam periculi sui perfunctione protexit, ille qui inquilinos vel amicos suos ad facinus compulit, & qui inquilinis & colonis pepercit, fratres etiam plurimos, qui extorres & profugi recedebant, in sua tecta & hospitia recepit, ostendens & offerens Domino multas animas viventes & incolumes quæ pro una faucia deprecentur. Cum ergo inter ipsos qui sacrificaverunt multa sit diversitas, quæ inclementia est & quàm acerba duritia libellaticos cum iis qui sacrificaverunt jungere, quando is cui libellus acceptus est dicat: Ego prius legeram & episcopo tractante cognoveram non sacrificandum idolis, nec simulacra servum Dei adorare debere; & idcirco, ne hoc facerem quod non licebat, cum occasio libelli fuisset oblata, quem nec ipsum acciperem nisi ostensa fuisset occasio, ad magistratum vel veni, vel alio eunte mandavi, Christianum me esse, sacrificare mihi non licere, ad aras diaboli me venire non posse, dare me ob hoc præmium, ne quod non licet faciam. Nunc tamen etiam iste qui libello maculatus est, postea quàm nobis admonentibus didicit nec hoc se facere debuisse, etsi manus pura sit, & os ejus feralis cibi contagia nulla polluerint, conscientiam tamen ejus esse pollutam, flet auditis nobis & lamentatur & quod deliquerit nunc admoneatur, & non tam crimine quàm errore deceptus, quod jam de cætero instructus & paratus sit contestatur. Quorum si poenitentiam respuamus habentium aliquam fiduciam tolerabilis conscientiæ, statim cum uxore, cum liberis, quos incolumes reservaverant, in hæresim vel schisma diabolo invitante rapiuntur; & adscribetur nobis in die judicii nec ovem fauciam curasse & propter unam fauciam multas integras perdidisse, & cum Dominus relictis nonaginta novem sanis unam errantem & lassam quæsierit, & inventam humeris suis ipse portaverit, nos non tantum non quæramus lapsos, sed & venientes arceamus, & cum pseudoprophetæ gregem Christi nunc vastare & lacerare non desinant, occasionem canibus & lupis demus ut quos persecutio infesta non perdidit, eos nos duritia nostra & inhumanitate perdamus.

Luc. 15. Et ubi erit, frater carissime, quod apostolus dicit: *Omni- bus per omnia placeo, non quærens quod mihi utile est, sed quod multis, ut salventur. Imitatores mei estote, sicut & ego Christi.* Et iterum: *Factus sum infirmus infirmis ut infirmos lucrarer.* Et iterum: *Si patitur membrum unum, compatiuntur & cætera membra; & si lætatur unum membrum, collætantur & cætera membra.* Alia est philosophorum & Stoïcorum ratio, frater carissime, qui dicunt omnia peccata paria esse & virum gravem non facile flecti oportere. Inter Christianos autem & philosophos plurimum distat. Et cum apostolus dicat, *Videte ne quis vos deprædetur per philosophiam & inanem fallaciam,* vitanda sunt à nobis quæ

Matth. 18.

2. Cor. 9.

2. Cor. 4.

Coloss. 2.

non de Dei clementia veniunt, sed de philosophiæ durioris præsumptione descendunt. De Moyse autem legimus in scripturis dictum : *Et fuit Moyses homo lenis nimis.* Et Dominus in evangelio suo dicit : *Estote misericordes, sicut & pater vester misertus est vestri.* Et iterum : *Non est opus sanis medicus, sed male habentibus.* Quam potest exercere medicinam qui dicit : Ego solos sanos curo, quibus medicus necessarius non est. Opem nostram, medelam nostram vulneratis exhibere debemus. Nec putemus mortuos esse, sed magis semianimes jacere eos quos persecutione funesta fauciatos videmus : qui si in totum mortui essent, numquam de eisdem postmodum & confessores & martyres fierent. Sed quoniam est in illis quod pœnitentia sequente revalescat ad fidem, & ad virtutem de pœnitentia robur armatur, quod armari non poterit, si quis desperatione deficiat, si ab ecclesia durè & crudeliter segregatus ad gentiles se vias & sæcularia opera convertat, vel ad hæreticos & schismaticos rejectus ab ecclesia transeat; ubi etsi occisus propter nomen postmodum fuerit extra ecclesiam constitutus & ab unitate atque à caritate divisus, coronari in morte non poterit. Et ideo placuit, frater carissime, examinatis causis singulorum, libellaticos interim admitti, sacrificatis in exitu subveniri : quia exomologesis apud inferos non est, nec ad pœnitentiam quis à nobis compelli potest, si fructus pœnitentiæ subtrahatur. Si prælium prius venerit, corroboratus à nobis invenietur armatus ad prælium. Si verò ante prælium infirmitas urserit, cum solatio pacis & communicationis abscedit. Neque enim præjudicamus Domino iudicaturò quò minus si pœnitentiam plenam & justam peccatoris invenerit, tunc ratum faciat quod à nobis fuerit hic statutum. Si verò nos aliquis pœnitentiæ simulatione deluserit, Deus, qui non deridetur, & qui cor hominis intuetur, de his quæ nos minùs perspeximus judicet & fervorum suorum sententiam Dominus emendet; dum tamen nos meminisse, frater carissime, debeamus scriptum esse, *Frater fratrem adiuvans exaltabitur*, & apostolum quoque dixisse, *In contemplatione habentes unusquisque, ne & vos tentemini, alterutrum onera sustinete, & sic adimplebitis legem Christi*, item quòd superbos redarguens & arrogantiam frangens in epistola sua ponat, *& qui se putat stare, videat ne cadat*, & alio in loco dicat : *Tu quis es qui iudicas alienum servum? Domino suo stat aut cadit. Stabit autem. Potens est enim Deus statuere eum.* Joannes quoque Jesum Christum Dominum nostrum advocatum & deprecatorem pro peccatis nostris probat dicens : *Filioli mei, ista scribo vobis ne delinquatis; & si quis deliquerit, advocatum habemus apud patrem Jesum Christum suffragatorem, & ipse est deprecatio pro delictis nostris.* Et Paulus quoque apostolus in epistola sua posuit : *Si cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est, multò magis nunc iustificati in sanguine illius liberabimur per illum ab ira.* Cujus pietatem & clementiam cogitantes, non acerbi adeo nec duri nec in fovendis fratribus inhumani esse debemus, sed dolere cum dolentibus & flere cum flentibus, & eos quantum possumus auxilio & solatio nostræ dilectionis erigere, nec adeo immites & pertinaces ad eorum pœnitentiam retundendam, nec iterum soluti & faciles ad communicationem temerè laxandam. Jacet ecce faucius frater ab adversario in acie vulneratus. Inde diabolus conatur occidere quem vulneravit, hinc Christus hortatur ne in totum pereat quem redemit. Cui

Num. 12.

Luc. 6.

Matth. 9.

Gal. 6.

1. Reg. 16.

Prov. 18.

Gal. 6.

1. Cor. 10.

Rom. 14.

1. Joa. 2.

Rom. 5.

Luc. 10.

Matth. 5.

2. Cor. 3.

Apoc. 2.

Tob. 4.

Apoc. 2.

Luc. 15.

Sap. 2.

Johel 2.

de duobus assistimus, in cujus partibus stamus? Utrumne diabolo favemus ut perimat, & semianimem fratrem jacentem, sicut in evangelio sacerdos & levites, præterimus? An verò ut sacerdotes Dei & Christi, quod Christus & docuit & fecit imitantes, vulneratum de adversarii faucibus rapimus, ut curatum Deo judici reservemus? Nec putes, frater carissime, hinc aut virtutem fratrum minui aut martyria deficere quòd lapsis laxata sit pœnitentia, & quòd pœnitentibus spes pacis oblata. Manet verè fidentium robur immobile, & apud timentes ac diligentes corde toto Deum stabilis & fortis perseverat integritas. Nam & mœchis à nobis pœnitentiæ tempus conceditur & pax datur. Non tamen idcirco virginitas in ecclesia deficit, aut continentiae propositum gloriosum per aliena peccata languescit. Floret ecclesia tot virginibus coronata, & castitas ac pudicitia tenorem gloriæ suæ servat, nec quia adultero pœnitentia & venia laxatur, continentiae vigor frangitur. Aliud est ad veniam stare, aliud ad gloriam pervenire, aliud missum in carcerem non exire inde donec solvat novissimum quadrantem, aliud statim fidei & virtutis accipere mercedem, aliud pro peccatis longo dolore cruciatum emundari & purgari diù igne, aliud peccata omnia passione purgasse, aliud denique pendere in diem judicii ad sententiam Domini, aliud statim à Domino coronari. Et quidem apud antecessores nostros quidam de episcopis istic in provincia nostra dandam pacem mœchis non putaverunt & in totum pœnitentiæ locum contra adulteria clauferunt. Non tamen à coëpiscoporum suorum collegio recesserunt, aut catholicæ ecclesiæ unitatem vel duritiæ vel censuræ suæ obstinatione ruperunt; ut quia apud alios adulteris pax dabatur, qui non dabat de ecclesia separaretur. Manente concordiae vinculo & perseverante catholicæ ecclesiæ individuo sacramento, actum suum disponit & dirigit unusquisque episcopus rationem propositi sui Domino redditurus. Miror autem quosdam sic obstinatos esse ut dandam non putent lapsis pœnitentiam, aut pœnitentibus existiment veniam denegandam, cùm scriptum sit: *Memento unde cecideris, & age pœnitentiam, & fac priora opera.* Quod utique ei dicitur quem constat cecidisse & quem Dominus hortatur per opera rursus exurgere, quia scriptum est: *Eleemosyna à morte liberat;* & non utique ab illa morte quam semel Christi sanguis extinxit, & à qua nos salutaris baptismi & redemptoris nostri gratia liberavit, sed & ab ea quæ per delicta postmodum serpit. Alio item loco pœnitentiæ tempus datur, & pœnitentiam non agenti Dominus comminatur: *Habeo, inquit, adversus te multa, quòd uxorem tuam Jezabel, quæ se dicit propheten, sinis docere & seducere servos meos, fornicari & manducare de sacrificiis, & dedi illi tempus ut pœnitentiam ageret, & pœnitere non vult à fornicatione sua. Ecce mitto eam in lectum, & qui cum ea fornicati sunt in maximam tribulationem, nisi pœnitentiam gesserint ab operibus suis.* Quos utique ad pœnitentiam Dominus non hortaretur, nisi quia pœnitentibus indulgentiam pollicetur. Et in evangelio: *Dico, inquit, vobis, sic erit gaudium in cælo super uno peccatore pœnitentiam agente quàm super nonaginta novem justis, quibus non est opus pœnitentia.* Nam cùm scriptum sit, *Deus mortem non fecit, nec delectatur in perditione vivorum,* utique qui neminem vult perire cupit peccatores pœnitentiam agere & per pœnitentiam denuo ad vitam redire. Ideo & per Johel prophetam clamat & dicit:

& dicit: *Et nunc hæc dicit Dominus Deus vester: Revertimini ad me ex toto corde vestro, simulque & jejunio & fletu & planctu, & discindite corda vestra, & non vestimenta vestra, & revertimini ad Dominum Deum vestrum, quia misericors & pius est & patiens & multæ miserationis, & qui sententiam flectat adversus malitiam irrogatam.* In psalmis etiam legimus censuram pariter & clementiam Dei comminantis simul atque parcentis, punientis ut corrigat, & cum correxerit reservantis. *Visitabo, inquit, in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. Misericordiam autem meam non dispergam ab eis.* Dominus quoque in evangelio suo pietatem Dei patris ostendens ait: *Quis est ex vobis homo quem si petierit filius ejus panem, lapidem porrigat illi, aut si piscem postulaverit, serpentem illi porrigat? Si ergo vos, cum sitis nequam, scitis bona data dare filiis vestris, quanto magis pater vester cælestis dabit bona poscentibus eum?* Comparat hic Dominus carnalem patrem & Dei patris æternam largamque pietatem, quòd si iste in terris nequam pater offensus graviter à filio peccatore & malo, si tamen eundem postmodum viderit reformatum & depositis prioris vitæ delictis ad sobrios & bonos mores & ad innocentiae disciplinam poenitentiae dolore correctum, & gaudet & gratulatur, & susceptum, quem antè projecerat, cum voto paternæ exultationis amplectitur, quanto magis unus ille & verus pater bonus, misericors, & pius, immo ipse bonitas & misericordia & pietas, lætatur in poenitentia filiorum suorum, nec jam poenitentibus aut plangentibus & lamentantibus poenam comminatur, sed veniam magis & indulgentiam pollicetur. Unde Dominus in evangelio beatos dicit plangentes, quia qui plangit misericordiam provocat; qui pervicax & superbus est, iram sibi & poenam judicii venientis exaggerat. Et idcirco, frater carissime, poenitentiam non agentes, nec dolorem delictorum suorum toto corde & manifesta lamentationis suæ professione testantes, prohibendos omnino censuimus à spe communicationis & pacis, si in infirmitate atque in periculo cœperint deprecari; quia rogare illos non delicti poenitentia sed mortis urgentis admonitio compellit, nec dignus est in morte accipere solatium qui se non cogitavit esse moriturum. Quod verò ad Novatiani personam pertinet, frater carissime, de quo desiderasti tibi scribi quam hæresim introduxisset, scias nos primò in loco nec curiosos esse debere quid ille doceat, cum foris doceat. Quisquis ille est & qualiscunque est, christianus non est qui in Christi ecclesia non est. Jactet se licet & philosophiam vel eloquentiam suam superbis vocibus prædicet, qui nec fraternam caritatem nec ecclesiasticam unitatem tenuit, etiam quod prius fuerat amisit. Nisi si episcopus tibi videtur qui episcopo in ecclesia à sedecim coëpiscopis facto, adulter atque extraneus episcopus fieri à desertoribus per ambitum nititur, & cum sit à Christo una ecclesia per totum mundum in multa membra divisa, item episcopatus unus episcoporum multorum concordie numerositate diffusus, ille post Dei traditionem, post connexam & ubique conjunctam catholicæ ecclesiæ unitatem humanam conetur ecclesiam facere, & per plurimas civitates novos apostolos suos mittat, ut quædam recentia institutionis suæ fundamenta constituat, cumque jam pridem per omnes provincias & per urbes singulas ordinati sint episcopi in ætate antiqui, in fide integri, in pressura probati, in persecutione proscripti, ille super eos

Psal. 88.

Matth. 7.

Matth. 5.

creare alios pseudoëpiscopos audeat. Quasi possit aut totum orbem novi
 conatus obstinatione peragrarè aut ecclesiastici corporis compaginem discor-
 diae suae seminatione rescindere, nesciens schismaticos semper inter initia fer-
 vere, incrementa verò habere non posse nec augere quod illicitè cœperint,
 sed statim cum prava sua æmulatione deficere, episcopatum autem tenere
 non posset, etiam si episcopus prius factus à coëpiscoporum suorum cor-
 pore & ab ecclesiae unitate descisceret, quando apostolus admoneat ut invi-
 cem nosmetipsos sustineamus, ne ab unitate quam Deus constituit receda-
 mus, & dicat: *Sustinentes invicem in dilectione, satis agentes servare unitatem spi-
 ritus in conjunctione pacis.* Qui ergo nec unitatem spiritus nec conjunctio-
 nem pacis observat, & se ab ecclesiae vinculo atque à sacerdotum collegio
 separat, episcopi nec potestatem potest habere nec honorem qui episcopa-
 tus nec unitatem voluit tenere nec pacem. Tum deinde quantus arrogan-
 tia tumor est, quanta humilitatis & lenitatis oblivio, arrogantiae suae quanta
 jactatio, ut quis aut audeat aut facere se posse credat quod nec apostolis con-
 cessit Dominus, ut zizania à frumento putet se posse discernere, aut quasi
 ipsi palam ferre & aream purgare concessum sit, paleas conetur à tritico se-
 parare, cùmque apostolus dicat, *In domo autem magna non solum vasa aurea
 sunt & argentea, sed & lignea & fictilia,* aurea & argentea vasa videatur eli-
 gere, lignea verò & fictilia contemnere, abjicere, damnare, quando non
 nisi die Domini vasa lignea divini ardoris incendio concrementur, & fictilia
 ab eo cui data est ferrea virga frangantur. Aut si se cordis & renis scrutato-
 rem constituit & judicem, per omnia æqualiter judicet; & cùm sciat scriptum
 esse, *Ecce sanus factus es, jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat,* fraudato-
 res & mœchos à latere atque à comitatu suo separet, quando multò & gra-
 vior & pejor sit mœchi quàm libellatici causa, cùm hic necessitate, ille vo-
 luntate peccaverit, hic existimans sibi satis esse quòd non sacrificaverit, er-
 rore deceptus sit, ille matrimonii expugnator alieni, vel lupanar ingressus ad
 cloacam & cœnosam voraginem vulgi, sanctificatum corpus & Dei tem-
 plum detestabili colluvione violaverit, sicut apostolus dicit: *Omne peccatum
 quodcunque fecerit homo, extra corpus est; qui autem mœchatur, in corpus suum
 peccat.* Quibus tamen & ipsis poenitentia conceditur & lamentandi ac satis-
 faciendi spes relinquitur secundum ipsum apostolum dicentem: *Timeo ne
 fortè veniens ad vos lugeam multos ex iis qui antè peccaverunt & non egerunt poe-
 nitentiam de immunditiis quas fecerunt & fornicationibus & libidinibus.* Nec sibi
 in hoc novi hæretici blandiantur quòd se dicant idololatri non communi-
 care, quando sint apud illos & adulteri & fraudatores, qui teneantur idolo-
 latriæ crimine, secundum apostolum dicentem: *Hoc enim scitote intelligentes
 quia omnis fornicator aut immundus aut fraudator, quod est idololatria, non ha-
 bet hereditatem in regno Christi & Dei.* Et iterum: *Mortificate itaque membra
 vestra quæ in terra sunt, exponentes fornicationem, immunditiam, & concupiscen-
 tiam malam, & cupiditatem, quæ sunt idolorum servitus, propter quæ venit ira
 Dei.* Nam cùm corpora nostra membra sint Christi, & singuli simus tem-
 plum Dei, quisquis adulterio templum Dei violat, Deum violat; & qui in
 peccatis committendis voluntatem diaboli facit, damoniis & idolis servit.
 Neque enim mala facta de sancto spiritu veniunt, sed de adversarii instinctu

Ephes. 4.

Matth. 13.

2. Tim. 2.

Psal. 2.

Joa. 5.

1. Cor. 6.

1. Cor. 12.

Ephes. 5.

Coloss. 3.

& de immundo spiritu natæ concupiscentiæ contra Deum facere & diabolo servire compellunt. Ita fit ut si peccato alterius inquinari alterum dicunt & idololatriam delinquentis ad non delinquentem transire sua asseveratione contendunt, excusari secundum suam vocem non possint ab idololatriæ crimine, cum constet de apostolica probatione mœchos & fraudatores, quibus illi communicant, idololatræ esse. Nobis autem secundum fidem nostram & divinæ prædicationis datam formam competit ratio veritatis, unumquemque in peccato suo ipsum teneri nec posse alterum pro altero reum fieri, cum Dominus præmoneat & dicat: *Iustitia iusti super eum erit, & scelus scelerati super eum erit.* Et iterum: *Non morientur patres pro filiis, & filii non morientur pro patribus. Unusquisque in peccato suo morietur.* Quod legentes scilicet & tenentes neminem putamus à fructu satisfactionis & spe pacis arcendum, cum sciamus juxta scripturarum divinarum fidem, auctore & hortatore ipso Deo, & ad agendam poenitentiam peccatores redigi, & veniam atque indulgentiam poenitentibus non denegari. Atque ô frustrandæ fraternitatis irrissio, ô miserorum lamentantium & amentium caduca deceptio, ô hæreticæ institutionis inefficax & vana traditio! hortari ad satisfactionis poenitentiam & subtrahere de satisfactione medicinam, dicere fratribus nostris, plange & lacrymas funde, & diebus ac noctibus ingemisce, & pro abluendo & purgando delicto tuo largiter & frequenter operare, sed extra ecclesiam post omnia ista morieris, quæcunque ad pacem pertinent facies, sed nullam pacem, quam quæris, accipies. Quis non statim pereat, quis non ipsa desperatione deficiat, quis non animum suum à proposito lamentationis avertat? Operari tu putas rusticum posse, si dixeris: Agrum peritia omni rusticitatis exerce, culturis diligenter insiste, sed nullam messem metes, nullam vindemiam premes, nullos oliveti tui fructus capies, nulla de arboribus poma decerpes. Vel si ei cui dominium & usum navium suadens dicas: Materiam de excellentibus sylvis mercare, frater, carinam prævalidis & electis roboribus intexere, clavo, funibus, velis, ut fabricetur atque armetur navis, operare, sed cum hæc feceris, fructum de actibus ejus & cursibus non videbis. Præcludere est atque abscindere iter doloris ac poenitendi viam, ut cum in scripturis omnibus Dominus Deus revertentibus ad se & poenitentibus blandiatur, nostra duritia & crudelitate, dum fructus poenitentiae intercipitur, poenitentia ipsa tollatur. Quod si invenimus à poenitentia agenda neminem debere prohiberi, & deprecantibus atque exorantibus Domini misericordiam, secundum quod ille misericors & pius est, per sacerdotes ejus pacem posse concedi, admittendus est plangentium gemitus, & poenitentiae fructus dolentibus non negandus. Et quia apud inferos confessio non est, nec exomologesis illic fieri potest, qui ex toto corde poenituerint & roga-verint, in ecclesiam debent interiùs suscipi & in ipsa Domino reservari, qui ad ecclesiam suam venturus de illis utique quos in ea intus invenerit judicabit. Apostatæ verò & desertores, vel adversarii & hostes & Christi ecclesiam dissipantes, nec si occisi pro nomine foris fuerint, admitti secundum apostolum possunt ad ecclesiæ pacem, quando nec spiritus nec ecclesiæ tenuerunt unitatem. Hæc interim, frater carissime, pauca de multis quantum potui breviter decucurri, quibus & desiderio tuo satisfacerem, & te ma-

Ezech. 18.
4. Reg. 14.

Luc. 17.

gis ac magis collegii & corporis nostri societati conjungerem. Si autem tibi veniendi ad nos opportunitas & facultas fuerit, plura in commune conferre & uberius ac plenius quæ in salutarem concordiam faciant tractare poterimus. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

EPISTOLA LIII.

Ad Fortunatum & alios collegas de iis qui per tormenta superantur.

CYPRIANUS Fortunato, Ahymmo, Optato, Privatiano, Donatulo, & Felici fratribus salutem. Scripsistis mihi, fratres carissimi, quod cum in Capfensi civitate propter ordinationem episcopi essetis, pertulerit ad vos Superius frater & collega noster Ninum, Clementianum, Florum fratres nostros, qui in persecutione apprehensi prius fuerant, & nomen Domini confessi violentiam magistratus & populi frementis impetum vicerant, postmodum cum apud proconsulem pœnis gravibus excruciantur, vi tormentorum subactos esse & de gradu gloriæ, ad quam plena fidei virtute tendebant, diutinis cruciatibus excidisse, nec tamen post hunc gravem lapsum non voluntate sed necessitate susceptum à pœnitentia agenda per hoc triennium destitisse. De quibus consulendum putastis an eos ad communicationem jam fas esset admittere. Et quidem quod ad mei animi sententiam pertinet, puto his indulgentiam Domini non defuturam quos constat stetisse in acie, nomen Domini confessos esse, violentiam magistratuum & populi furentis incursum immobilis fidei obstinatione vicisse, passos esse carcerem, diu inter minas proconsulis & fremitum populi circumstantis tormentis laniantibus ac longa iteratione cruciantibus repugnasse; ut quod in novissimo infirmitate carnis subactum videtur, meritorum præcedentium defensione relevetur, & sit satis talibus gloriam perdidisse, non tamen debere nos eis & veniæ locum claudere atque eos à paterna pietate & à nostra communicatione privare; quibus existimamus ad deprecandam clementiam Domini posse sufficere quod triennio jugiter ac dolenter, ut scribitis, cum summa pœnitentiæ lamentatione planxerunt. Certè non putò incautè & temerè his pacem committi quos videmus militiæ suæ fortitudine nec prius pugnae defuisse, & si acies etiam denuo venerit, gloriam suam posse reparare. Nam cum in concilio placuerit pœnitentiam agentibus in infirmitatis periculo subveniri & pacem dari, debent utique in accipienda pace præcedere quos videmus non animi infirmitate cecidisse, sed in prælio congressos & vulneratos per imbecillitatem carnis confessionis suæ coronam non potuisse perferre; maximè cum cupientibus mori non permitterentur occidi, sed tamdiu fessos tormenta laniarent quandiu non fidem, quæ invicta est, vincerent, sed carnem, quæ infirma est, fatigarent. Quoniam tamen scripsistis ut cum pluribus collegis de hoc ipso plenissimè tractem, & res tanta exigit majus & impensius de multorum collatione consilium, & nunc omnes ferè inter Paschæ prima solemnia apud se cum fratribus demorantur, quando so-

lemnitati celebrandæ apud suos satisfecerint & ad me venire cœperint, tractabo cum singulis plenius, ut de eo quod consulistis figatur apud nos & rescribatur vobis firma sententia multorum sacerdotum consilio ponderata. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere.

EPISTOLA LIV.

Ad Cornelium de pace lapsis danda.

CYPRIANUS, Liberalis, Caldonius, Nicomedes, Cæcilius, Junius, Mar-
rutius, Felix, Successus, Faustinus, Fortunatus, Victor, Saturninus,
alius Saturninus, Rogatianus, Tertullus, Lucianus, Satus, Secundinus,
alius Saturninus, Eutyches, Amplus, alius Saturninus, Aurelius, Priscus,
Herculaneus, Victoricus, Quintus, Honoratus, Manthaneus, Hortensianus,
Verianus, Jambus, Donatus, Pomponius, Polycarpus, Demetrius, alius
Donatus, Privatianus, Fortunatus, Rogatus, & Munnulus Cornelio fratri
salutem. Statueramus quidem jam pridem, frater carissime, participato in-
vicem nobiscum consilio ut qui in persecutionis infestatione supplantati ab
adversario & lapsi fuissent, & sacrificiis se illicitis maculassent, agerent diu
pœnitentiam plenam, & si periculum infirmitatis urgeret, pacem sub ictu
mortis acciperent. Nec enim fas erat aut permittebat paterna pietas & di-
vina clementia ecclesiam pulsantibus claudi & dolentibus ac deprecantibus
spei salutaris subsidium denegari, ut de sæculo recedentes sine communica-
tione & pace ad Dominum dimitterentur, quando permiserit ipse qui le-
gem dedit ut ligata in terris etiam in cælis ligata essent, solvi autem possent
illic quæ hic prius in ecclesia solverentur. Sed enim cum videamus diem
rursus alterius infestationis appropinquare cœpisse, & crebris atque assiduis
ostensionibus admoneamur ut ad certamen quod nobis hostis indicit armati
& parati simus, plebem etiam nobis de divina dignatione commissam ex-
hortationibus nostris paremus, & omnes omnino milites Christi qui arma
desiderant & prælium flagitant intra castra dominica colligamus, necessitate
cogente censuimus eis qui de ecclesia Domini non recesserunt, sed pœni-
tentiam agere & lamentari ac Dominum deprecari à primo lapsus sui die
non destiterunt, pacem dandam esse, & eos ad prælium quod imminet ar-
mari & instrui oportere. Obtemperandum est namque ostensionibus atque
admonitionibus justis, ut à pastoribus oves in periculo non deserantur, sed
grex omnis in unum congregetur, & exercitus Domini ad certamen mili-
tiæ cælestis armetur. Merito enim trahebatur dolentium pœnitentia tempo-
re longiore ut infirmis in exitu subveniretur quandiu quies & tranquillitas
aderat, quæ differre diu plangentium lacrymas & subvenire serò morienti-
bus in infirmitate pateretur. At verò nunc non infirmis, sed fortibus, pax
necessaria est, nec morientibus, sed viventibus, communicatio à nobis dan-
da est; ut quos excitamus & hortamur ad prælium non inermes & nudos
relinquamus, sed protectione sanguinis & corporis Christi muniamus; &
cum ad hoc fiat eucharistia ut possit accipientibus esse tutela, quos tutos

Matth. 18.

101. 101.

esse contra adversarium volumus, munimento dominicæ satoritatis armemus. Nam quomodo docemus aut provocamus eos in confessione nominis sanguinem suum fundere, si eis militaturis Christi sanguinem denegamus? Aut quomodo ad martyrii poculum idoneos facimus, si non eos prius ad bibendum in ecclesia poculum Domini jure communicationis admittimus? Interesse debet, frater carissime, inter eos qui vel apostataverunt & ad sæculum cui renuntiaverant reversi gentiliter vivunt, vel ad hæreticos transfugæ facti, contra ecclesiam parricidalia quotidie arma suscipiunt, & inter eos qui ab ecclesiæ limine non recedentes & implorantes jugiter ac dolenter divina & paterna solatia, nunc se ad pugnam paratos esse & pro domini sui nomine ac pro sua salute stare fortiter & pugnare profitentur. Hoc in tempore pacem nos non dormientibus sed vigilantibus damus, pacem non delitiis sed armis damus, pacem non ad quietem sed ad aciem damus. Si secundum quod eos audimus & optamus & credimus fortiter steterint, & adversarium nobiscum in congressione prostraverint, non poenitet pacem concessisse tam fortibus, immo episcopatus nostri honor grandis & gloria est pacem dedisse martyribus, ut sacerdotes qui sacrificia Dei quotidie celebramus, hostias Deo & victimas præparemus. Si autem, quod Dominus avertat à fratribus nostris, aliquis lapsorum fefellerit, ut pacem subdolè petat, & impendentis prælii tempore communicationem non præliaturus accipiat, se ipsum fallit & decipit, qui aliud corde occultat, & aliud voce pronuntiat. Nos, in quantum nobis & videre & judicare conceditur, faciem singulorum videmus, cor scrutari & mentem perspicere non possumus. De his judicat occultorum scrutator & cognitor citò venturus & de arcanis cordis atque abditis judicaturus. Obesse autem mali bonis non debent, sed magis mali à bonis adjuvari. Nec ideo martyrium facturis pax neganda est quia sunt quidam negaturi, cum propter hoc pax danda sit omnibus militaturis, ne per ignorantiam nostram ille incipiat præteriri qui habet in prælio coronari. Nec quisquam dicat, qui martyrium tollit, sanguine suo baptizatur, nec pax illi ab episcopo necessaria est habituro gloriæ suæ pacem & accepturo majorem de Domini dignatione mercedem. Primò idoneus esse non potest ad martyrium qui ab ecclesia non armatur ad prælium, & mens deficit quam non recepta eucharistia erigit & accendit. Dominus enim in evangelio suo dicit: *Cum autem vos tradiderint, nolite cogitare quid loquamini. Dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis.* Quando autem dicat in traditis atque in confessione nominis constitutis spiritum patris loqui, quomodo potest ad confessionem paratus aut idoneus inveniri qui non prius pace accepta receperit spiritum patris, qui corroborans fervos suos ipse loquitur & confitetur in nobis? Tum deinde si relictis omnibus rebus suis fugerit, & in latebris atque in solitudine constitutus in latrones fortè incurrerit, aut in febribus & in languore decesserit, nonne nobis imputabitur quòd tam bonus miles, qui omnia sua dereliquit, & contempta domo & parentibus ac liberis sequi dominum suum maluit, sine pace & sine communicatione decedit? Nonne nobis vel negligentia segnis vel duritia crudelis adscribetur in die judicii quòd pastores creditas & commissas nobis oves nec curare in pace

Matth. 10.

nec in acie voluerimus armare? Nonne ingeretur nobis à Domino quod per prophetam suum clamat & dicit: *Ecce lac consumitis & lanis vos tegitis, & quod crassum est interficitis, & oves meas non pascitis, quod infirmatum est non confortastis, & quod malè habuit non corroborastis, & quod contribulatum est non consolati estis, & quod errabat non revocastis, & quod periit non inquisistis, & quod forte fuit confecistis labore, & dispersæ sunt oves meæ, eo quod non sunt pastores, & factæ sunt in comesturam omnibus bestiis agri; & non fuit qui inquireret, neque qui revocaret.* Propterea hæc dicit Dominus: *Ecce ego super pastores, & requiram oves meas de manibus eorum, & avertam eos ut non pascant oves meas, & jam non pascent eas, & extraham oves meas de ore eorum, & pascam eas cum iudicio.* Ne igitur ore nostro, quo pacem negamus, quo duritiam magis humanæ crudelitatis quàm divinæ & paternæ pietatis opponimus, oves nobis commissæ à Domino reposcantur, placuit nobis, sancto spiritu suggerente, & Domino per visiones multas & manifestas admonente quia hostis imminere prænuntiatur & ostenditur, colligere intra castra milites Christi, examinatis singulorum causis, pacem lapsis dare, immo pugnaturis arma suggerere. Quod credimus vobis quoque paternæ misericordiæ contemplatione placiturum. Quod si de collegis aliquis extiterit qui urgente certamine pacem fratribus & sororibus non putat dandam, reddet ille rationem in die iudicii Domino vel importunæ censuræ vel inhumanæ duritiæ suæ. Nos quod fidei & caritati & sollicitudini congruebat quæ erant in conscientia nostra protulimus, diem certaminis appropinquasse, hostem violentum citò contra nos exurgere, pugnam, non talem qualis fuit, sed graviolem multò & acriorem venire. Hoc nobis divinitus frequenter ostenditur, de hoc nos providentia & misericordia Domini sapius admonemur; de cuius ope & pietate qui in eum confidimus possumus esse securi quia qui in pace militibus suis futuram prænuntiat pugnam, dabit militantibus in congressione victoriam. Optamus te, frater carissime, semper bene valere.

EPISTOLA LV.

Ad Cornelium de Fortunato & Felicissimo, sive contra hæreticos.

CYPRIANUS Cornelio fratri salutem. Legi litteras tuas, frater carissime, quas per Saturum fratrem nostrum acolythum misisti & dilectionis fraternæ & ecclesiasticæ disciplinæ & sacerdotalis censuræ satis plenas; quibus significasti Felicissimum hostem Christi non novum, sed jam pridem ob crimina sua plurima & gravissima abstentum, & non tantum mea sed & plurimorum coëpiscoporum sententia condemnatum, rejectum à te illic esse, & cum venisset stipatus caterva & factione desperatorum, vigore pleno quo episcopum agere oportet pulsum de ecclesia esse, de qua jam pridem cum sui similibus Dei maiestate & Christi Domini & iudicis nostri severitate depulsus est, ne schismatis & discidii auctor, ne pecuniæ commissæ sibi fraudator, ne stuprator virginum, ne matrimoniorum multorum depopula-

tor atque corruptor ultra adhuc sponsam Christi incorruptam, sanctam, pudicam præsentiæ suæ dedecore & impudica atque incesta contagione violaret. Sed enim lecta alia tua epistola, frater, quam primis litteris subjunxisti, satis miratus sum, cum animadvertissem te minis atque terroribus eorum qui venerant aliquantum esse commotum, cum te, secundum quod scripsisti, aggressi essent, cum summa desperatione comminantes quod si litteras quas attulerant non accepisses, publicè eas recitarent, & multa turpia ac probrosa & ore suo digna proferrent. Quod si ita res est, frater carissime, ut nequissimorum timeatur audacia, & quod mali jure atque æquitate non possunt temeritate ac desperatione perficiant, actum est de episcopatus vigore & de ecclesiæ gubernandæ sublimi ac divina potestate, nec christiani ultra aut durare aut esse jam possumus, si ad hoc ventum est ut perditorum minas atque insidias pertimescamus. Nam & gentiles & Judæi minantur & hæretici, atque omnes quorum pectora & mentes diabolus obsedit venenatam rabiem suam quotidie furiosa voce testantur. Non tamen idcirco cedendum est quia minantur, aut ideo adversarius & inimicus major est Christo quia tantum sibi vindicat & assumit in sæculo. Manere apud nos debet, frater carissime, fidei robur immobile, & stabilis atque inconcussa virtus contra omnes incurfus atque impetus oblatrantium fluctuum velut petraë objacentis fortitudine & mole debet obsistere. Nec interest unde episcopo aut terror aut periculum veniat, qui terroribus & periculis vivit obnoxius, & tamen fit de ipsis terroribus ac periculis gloriosus. Neque enim solas gentilium vel Judæorum minas cogitare & spectare debemus, cum videamus ipsum Dominum à fratribus esse detentum & ab eo quem inter apostolos ipse delegerat proditum, inter initia quoque mundi Abel justum nonnisi frater occiderit, & Jacob fugientem persecutus sit frater infestus, & Joseph puer venierit vendentibus fratribus, in evangelio etiam legamus esse prædictum magis domesticos inimicos futuros, & qui prius copulati sacramento unanimittatis fuerint, ipsos invicem tradituros. Nihil interest quis tradat aut sæviat, cum Deus tradi permittat quos disponit coronari. Neque enim nobis ignominia est pati à fratribus quod passus est Christus, nec illis gloria est facere quod fecerit Judas. Quæ autem fui elatio est, quæ comminantium tumens & inflata & vana jactatio, illic absenti minari, cum hic me habeant in potestate præsentem? Convicia eorum, quibus se & vitam suam quotidie lacerant, non timemus; fustes & lapides & gladios, quos verbis parricidalibus jactitant, non perhorrescimus. Quod in illis est, homicidæ sunt apud Deum tales. Necare tamen non possunt, nisi eis Dominus necare permiserit. Et cum nobis semel moriendum sit, illi tamen & odio & verbis & delictis suis quotidie perimunt. Sed non idcirco, frater carissime, relinquenda est ecclesiastica disciplina aut sacerdotalis solvenda censura quoniam conviciis infestamur aut terroribus quatimur, quando occurrat & moneat scriptura divina dicens: *Ille verò qui præsumit & contumax est, vir sui jactans, nihil omnino proficiet, qui dilatavit tantquam infernus animam suam.* Et iterum: *Et verba viri peccatoris ne timueritis, quia gloria ejus in stercora erit & in vermes. Hodie extollitur, & cras non invenietur, quoniam conversus est in terram suam, & cogitatio ejus peribit.* Et iterum: *Vidi impium exaltatum & extolli super cedros Libani; & transivi, & ecce non fuit;*

Joa. 18.

Marc. 14.

Gen. 4.

Gen. 37.

Matth. 10.

Abacuc. 2.

1. Mac. 2.

Psal. 36.

fuit; & quæsi eum, & non est inventus locus ejus. Exaltatio & inflatio & arrogans ac superba jactatio non de Christi magisterio, qui humilitatem docet, sed de antichristi spiritu nascitur, cui exprobrat per prophetam Dominus & dicit: *Tu autem dixisti in animo tuo: In cælum ascendam, super stellas Dei ponam sedem meam, sedebo in monte alto super montes altos in aquilonem, ascendam super nubes, ero similis altissimo.* Et addidit dicens: *Tu verò ad inferos descendes in fundamenta terræ; & qui videbunt te, mirabuntur super te.* Unde & parem talibus poenam scriptura divina loco alio comminatur & dicit: *Dies enim Domini Sabaoth super omnem injuriosum & superbum & super omnem elatum & excelsum.* De ore itaque ac de verbis suis unusquisque statim proditur, & utrum Christum in corde suo an verò antichristum habeat, loquendo detegitur, secundum quòd Dominus in evangelio suo dicit: *Progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui, cum sitis nequam? De abundantia enim cordis os emittit. Bonus homo de bono thesauro emittit bona, & nequam homo de nequam thesauro emittit nequam.* Unde & dives ille peccator, qui de Lazaro in sinu Abrahæ posito atque in refrigerio constituto implorat auxilium, cum in tormentis cruciabundus flammæ cremantis ardoribus aduratur, inter omnes corporis partes magis os ejus & lingua poenas dat, quia plus scilicet lingua sua & ore peccaverat. Nam cum scriptum sit, *Neque maledici regnum Dei consequentur,* & iterum Dominus in evangelio suo dicat, *Qui dixerit fratri suo fatue, & qui dixerit racha, reus erit in gehenna ignis,* quomodo possunt censuram Domini ultoris evadere qui talia ingerunt, non solum fratribus, sed & sacerdotibus, quibus honor tantus de Dei dignatione conceditur ut quisquis sacerdoti ejus & ad tempus hic judicanti non obtemperaret, statim necaretur? In Deuteronomio loquitur Dominus Deus dicens: *Et homo quicumque fecerit in superbia, ut non exaudiat sacerdotem aut judicem, quicumque fuerit in diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cum audierit, timebit, & non agent impiè etiam nunc.* Item ad Samuelem, cum à Judæis sperneretur, Deus dicit: *Non te spreverunt, sed me spreverunt.* Et Dominus quoque in evangelio: *Qui audit vos, inquit, me audit, & eum qui me misit, & qui rejicit vos, me rejicit, & qui me rejicit, rejicit eum qui me misit.* Et cum leprosum emundasset, *Vade, inquit, & demonstra te sacerdoti.* Et cum postea tempore passionis alapam accepisset à servo sacerdotis, cumque ei dixisset, *Sic respondes pontifici,* adversus pontificem Dominus contumeliosè nihil dixit, nec quicquam de sacerdotis honore detraxit, sed innocentiam suam magis asserens & ostendens, *Si malè, inquit, locutus sum, exprobra de malo; si autem bene, quid me cædis?* Item in actibus apostolorum postmodum beatus apostolus Paulus, cum ei dictum esset, *Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo,* quamvis Domino jam crucifixo sacrilegi & impii & cruenti illi esse cœpissent, nec jam quicquam de sacerdotali honore & auctoritate retinerent, tamen ipsum quamvis inane nomen & umbram quandam sacerdotis cogitans Paulus, *Nesciebam, inquit, fratres, quia pontifex est. Scriptum est enim: Principem populi tui non maledices.* Cum hæc tanta ac talia & multa alia exempla præcedant, quibus sacerdotalis auctoritas & potestas de divina dignatione firmatur, quales putas esse eos qui sacerdotum hostes & contra ecclesiam catholicam rebelles nec præmonentis Domini comminatione nec futuri judicii

ultione terrentur? Neque enim aliunde hæreses obortæ sunt aut nata sunt schismata quàm inde quòd sacerdoti Dei non obtemperatur, nec unus in ecclesia ad tempus sacerdos & ad tempus iudex vice Christi cogitatur: cui si secundum magisteria divina obtemperaret fraternitas universa, nemo adversum sacerdotum collegium quicquam moveret, nemo post divinum iudicium, post populi suffragium, post coëpiscoporum consensum, iudicem se jam, non episcopi, sed Dei, faceret, nemo discidio unitatis Christi ecclesiam scinderet, nemo sibi placens ac tumens seorsum foris hæresim novam conderet; nisi si ita est aliquis sacrilegæ temeritatis ac perditæ mentis ut putet sine Dei iudicio fieri sacerdotem, cum Dominus in evangelio suo dicat:

Matth. 10. Nonne duo passeret asse veneunt, & neuter eorum cadit in terram sine patris vestri voluntate? Cum ille nec minima fieri sine voluntate Dei dicat, existimat aliquis summa & magna aut non sciente aut non permittente Deo in ecclesia Dei fieri, & sacerdotes, id est, dispensatores ejus, non de ejus sententia ordinari? Hoc est fidem non habere qua vivimus, hoc est Deo honorem non dare, cujus nutu & arbitrio regi & gubernari omnia scimus & credimus. Planè episcopi non de voluntate Dei fiunt, sed qui extra ecclesiam fiunt, sed qui contra dispositionem & traditionem evangelii fiunt, sicut ipse Dominus

Osce 8. & 9. in duodecim prophetis ponit & dicit: Sibimetipsis regem constituerunt, & non per me. Et iterum: Sacrificia eorum tanquam panis luctus, omnes qui manducant ea contaminabuntur. Et per Esaiam quoque spiritus sanctus clamat & dicit:

Isa. 30. Væ vobis, filii desertores. Hæc dicit Dominus: Habuistis consilium, & non per me; & fecistis conventionem, & non per spiritum meum, adjicere peccata super peccata. Cæterum (dico enim provocatus, dico dolens, dico compulsus)

quando episcopus in locum defuncti substituitur, quando populi universi suffragio in pace deligitur, quando Dei auxilio in persecutione protegitur, collegis omnibus fideliter junctus, plebi suæ in episcopatu quadriennio jam probatus, in quiete serviens disciplinæ, in tempestate proscriptus, applicito & adjuncto episcopatus sui nomine, toties ad leonem petitus, in circo, in amphitheatro dominicæ dignationis testimonio honoratus, his ipsis etiam diebus quibus has ad te litteras feci, ob sacrificia quæ edicto proposito celebrare populus jubebatur clamore popularium ad leonem denuo postulatus in circo, cum talis, frater carissime, à quibusdam desperatis & perditis & extra ecclesiam constitutis impugnari videtur, apparet quis impugnet, non scilicet Christus, qui sacerdotes aut constituit aut protegit, sed ille qui Christi adversarius & ecclesiæ ejus inimicus ad hoc ecclesiæ præpositum sua infestatione persequitur ut, governatore sublato, atrocius atque violentius circa ecclesiæ naufragia grassetur. Nec quemquam fidelem & evangelii memorem atque apostoli præmonentis mandata retinentem movere debet, frater carissime, si quidam in extremis temporibus superbi & contumaces & sacerdotum Dei hostes aut de ecclesia recedunt, aut contra ecclesiam faciunt, quando tales nunc futuros & Dominus & apostoli ejus antè prædixerint. Nec præpositum servum deserere à quibusdam miretur aliquis, quando ipsum Dominum magnalia & mirabilia summa facientem & virtutes Dei patris factorum suorum testimonio comprobantem discipuli sui reliquerint. Et tamen ille non increpuit recedentes, aut graviter comminatus est, sed magis con-

2. Tim. 3.

versus ad apostolos suos dixit : *Numquid & vos vultis ire?* servans scilicet legem qua homo libertati suæ relictus, & in arbitrio proprio constitutus, sibi met ipse vel mortem appetit vel salutem. Petrus tamen, super quem ædificata ab eodem Domino fuerat ecclesia, unus pro omnibus loquens & ecclesiæ voce respondens ait : *Domine, ad quem ibimus? Verbum vitæ æternæ habes, & nos credimus & cognovimus quoniam tu es Christus filius Dei vivi*, significans scilicet & ostendens eos qui à Christo recesserint culpa sua perire, ecclesiam tamen, quæ in Christum credat, & quæ semel id quod cognoverit teneat, nunquam ab eo omnino discedere, & eos esse ecclesiam qui in domino Dei permanent, plantationem verò plantatam à Deo patre non esse quos videmus non frumenti stabilitate solidari, sed tanquam paleas dissipantis inimici spiritu ventilari, de quibus & Joannes in epistola sua dicit : *Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis. Si enim fuissent ex nobis, mansissent utique nobiscum.* Item Paulus monet nos cum mali de ecclesia pereunt non moveri, nec recedentibus perfidis fidem minui. *Quid enim, inquit, si exciderunt à fide quidam eorum, numquid infidelitas illorum fidem Dei evacuavit? Absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax.* Quod ad nos attinet, conscientiae nostræ convenit, frater carissime, dare operam ne quis culpa nostra de ecclesia pereat, si autem quis ultro & crimine suo perierit & pœnitentiam agere atque ad ecclesiam redire noluerit, nos in die iudicii inculpotos futuros, qui consulimus sanitati, illos solos in pœnis remansuros qui noluerint consilii nostri salubritate sanari. Nec movere nos debent convicia perditorum quò minùs à via recta & à certa regula non recedamus, quando & apostolus instruat dicens : *Si hominibus placerem, Christi servus non essem.* Interest utrum quis homines promereri an Deum cupiat. Si hominibus placetur, Dominus offenditur. Si verò id enitimur & elaboramus ut possimus Deo placere, & convicia & maledicta debemus humana contemnere. Quòd autem tibi de Fortunato isto pseudoepiscopo à paucis & inveteratis hæreticis constituto non statim scripsi, frater carissime, non ea res erat quæ in notitiam tuam deberet festinatò statim quasi magna aut metuenda perferri, maximè quando & Fortunati nomen jam satis nosses, qui est unus ex quinque presbyteris jam pridem de ecclesia profugis & sententia coëpiscoporum nostrorum multorum & gravissimorum virorum nuper abstentis qui super hac re priore anno ad te litteras fecerunt. Item Felicissimum signiferum seditionis recognosceres, qui & ipse in iisdem coëpiscoporum nostrorum factis ad te pridem litteris continetur; qui non tantum ab iis istic abstentus, sed & abs te illic nuper de ecclesia pulsus est. Cum hæc in notitia tua esse considerem & pro certo hære memoria & disciplinæ tuæ scirem, necessarium non putavi celeriter & urgenter hæreticorum tibi ineptias nuntiandas. Neque enim ad catholicæ ecclesiæ majestatem pariter ac dignitatem pertinere debet quid apud se hæreticorum & schismaticorum moliatur audacia. Nam & pars Novatiani Maximum presbyterum nuper ad nos à Novatiano legatum missum atque à nostra communicatione rejectum nunc istic sibi fecisse pseudoëpiscopum dicitur. Nec tamen de hoc tibi scripseram, quando hæc omnia contemnantur à nobis, & miserim tibi proximè nomina episcoporum istic constitutorum qui integri & fani in ecclesia catho-

Matth. 16.

1. Joa. 2.

Rom. 3.

Gal. 1.

lica fratribus præfunt. Quod utique ideo de omnium nostrorum consilio tibi placuit scribere ut erroris diluendi ac perspicendi veritatis compendium fieret, & scires tu & collegæ nostri quibus scribere & litteras mutuò à quibus vos accipere oporteret; si quis autem præter hos quos epistola nostra complexi sumus scribere vobis auderet, sciretis eum vel sacrificio vel libello esse maculatum, vel unum de hæreticis, perversum scilicet & prophanum. Nactus tamen occasionem familiarissimi hominis & clerici, per Felicianum acolythum, quem cum Perseo collega nostro miseras, inter cætera quæ in notitiam tuam perferenda hinc fuerant, etiam de Fortunato isto tibi scripsi. Sed dum istic Felicianus frater noster vel vento retardatur, vel accipiendis aliis epistolis à nobis detinetur, Felicissimo ad vos properante præventus est. Ita enim semper scelera festinant quasi contra innocentiam festinatione prævaleant. Per Felicianum autem significavi tibi, frater, venisse Carthaginem Privatum veterem hæreticum in Lambesitana colonia ante multos ferè annos ob multa & gravia delicta nonaginta episcoporum sententia condemnatum, antecessorum etiam nostrorum, quod & vestram conscientiam non latet, Fabiani & Donati litteris severissimè notatum; qui cum causam suam apud nos in concilio quod habuimus Idibus Maiis quæ proximæ fuerunt agere velle se diceret, nec admissus esset, Fortunatum istum sibi pseudoëpiscopum dignum collegio suo fecit. Venerat etiam cum illo & Felix quidam, quem ipse extra ecclesiam in hæresi pseudoëpiscopum olim constituerat. Sed & Jovinus & Maximus comites cum Privato probato hæretico affuerunt, ob nefanda sacrificia & crimina in se probata sententia novem episcoporum collegarum nostrorum condemnati, & iteratò quoque à pluribus nobis anno priore in concilio abstenti. Cum his autem quatuor junctus est & Repostus Suturnicensis, qui non tantum in persecutione ipse cecidit, sed & maximam partem plebis suæ sacrilega persuasione dejecit. Hi quinque cum paucis vel sacrificatis vel malè sibi consciis Fortunatum sibi pseudoëpiscopum cooptarunt, ut criminibus in unum convenientibus talis esset scilicet rector quales illi qui reguntur. Hinc jam & cætera mendacia, frater carissime, potes noscere quæ illic homines desperati & perditī ventilaverunt, ut cum de sacrificatis vel de hæreticis amplius quàm quinque pseudoëpiscopi non fuerint qui Carthaginem venerint & Fortunatum sibi dementiæ suæ socium constituerint, illi tamen quasi filii diaboli & mendacio pleni ausi sunt, ut scribis, jactitare viginti quinque episcopos affuisse. Quod mendacium & istic prius apud fratres nostros jactitabant, dicentes viginti quinque episcopos de Numidia esse venturos qui sibi episcopum facerent. Quo in mendacio suo posteaquam, quinque solis convenientibus naufragis & à nobis abstentis, detecti sunt atque confusi, Romam cum mendaciorum suorum merce navigaverunt, quasi veritas post eos navigare non posset, quæ mendaces linguas rei certæ probatione convinceret. Atque hæc est, frater, vera dementia, non cogitare nec scire quòd mendacia non diù fallant, noctem tamdiu esse quandiu illucescat dies, clarificato autem die, & sole oborto, luci tenebras & caliginem cedere, & quæ grassabantur per noctem latrocinia cessare. Denique si nomina ab eis quæres, non haberent vel quos falsò nominarent. Tanta apud eos etiam malorum penuria est ut ad illos nec de sacrifi-

catis nec de hæreticis viginti quinque colligi possunt. Et tamen ad decipien-
das aures simplicium & absentium mendacio numerus inflatur; quasi, etsi
verus esset hic numerus, aut ab hæreticis ecclesia aut ab injustis iustitia vin-
catur. Nec me oportet, frater carissime, paria nunc cum illis facere & ea
quæ commiserunt atque hucusque committunt meo sermone decurrere,
cùm considerandum sit nobis quid proferre & scribere sacerdotes Dei oport-
teat, nec tam dolor apud nos debeat quàm pudor loqui, & ne videar pro-
vocatus maledicta potius quàm crimina & peccata congerere. Taceo itaque
de fraudibus ecclesiæ factis. Conjuraciones & adulteria & varia delictorum
genera prætereo. Unum illud, in quo non mea, nec hominum, sed Dei cau-
sa est, de eorum facinore non puto esse reticendum, quòd à primo statim
persecutionis die, cùm recentia deliquentium facinora ferverent, & sacrificiis
nefandis non tantùm diaboli altaria sed adhuc manus ipsæ lapsorum atque
ora fumarent, communicare cùm lapsis & pœnitentiæ agendæ intercedere
non destiterunt. Clamat Deus: *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli.*
Et Dominus in evangelio dicit: *Qui me negaverit, negabo illum.* Et alio loco
indignatio & ira divina non tacet dicens: *Illis fudistis libamina, & illis impo-*
suistis sacrificia. Super hæc non indignabor, dicit Dominus. Et intercedunt ne
rogetur Deus, qui indignari se ipse testatur. Intercedunt ne exoretur preci-
bus & satisfactionibus Christus, qui negantem se negare profitetur. Nos in
ipso persecutionis tempore de hoc ipso litteras misimus, nec auditi sumus.
Concilio frequenter actò, non consensione tantùm nostra sed & commina-
tione decrevimus ut pœnitentiam fratres agerent, ut pœnitentiam non agen-
tibus nemo temerè pacem daret. Et illi contra Deum sacrilegi, contra sa-
cerdotes Dei impio furore temerarii, de ecclesia recedentes, & contra ec-
clesiam parricidalia arma tollentes, elaborant, ut opus suum diaboli malitia
consumment, ne vulneratos divina clementia in ecclesia sua curet. Misero-
rum pœnitentiam mendaciorum suorum fraude corrumpunt, ne Deo in-
dignanti satisfiat, ne Christum Dominum suum qui christianus esse vel eru-
buit antè vel timuit postmodum quærat, ne ad ecclesiam qui de ecclesia re-
cesserat redeat. Datur opera ne satisfactionibus & lamentationibus iustis de-
licta redimantur, ne vulnera lacrymis abluantur. Pax vera falsæ pacis men-
dacio tollitur, salutaris sinus matris noverca intercedente præcluditur, ne de
pectore atque ore lapsorum fletus & gemitus audiat. Compelluntur ad-
huc insuper lapsi ut linguis atque ore quo in Capitolio antè deliquerant sa-
cerdotibus convicium faciant, confessores & virgines & iustos quosque fidei
laude præcipuos atque in ecclesia gloriosos contumeliis & maledicis voci-
bus prosequantur. A quibus quidem non tam nostrorum modestia & hu-
militas & pudor cæditur quàm illorum ipsorum spes & vita laceratur. Ne-
que enim qui patitur, sed qui facit convicium, miser est; nec qui à fratre
vapulat, sed qui fratrem cædit, in lege peccator est; & cùm nocentes inno-
centibus injuriam faciunt, illi patiuntur injuriam qui facere se credunt. De-
nique hinc illis percussa mens & hebes animus & sensus alienus est. Ira est
Dei non intelligere delicta, ne sequatur pœnitentia, sicut scriptum est: *Et*
dedit illis Deus spiritum transpunctionis, ne revertantur scilicet & curentur &
deprecationibus & satisfactionibus iustis post peccata sanentur. Paulus apof-

Exo. 22.

Matth. 10.

Isa. 57.

Isa. 29.

2. *Theff. 2.* tolus in epistola sua ponit & dicit: *Dilectum veritatis non habuerunt ut salvi fierent; ac propterea mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed sibi placent in injustitia.* Primus felicitatis gradus est, non delinquere; secundus, delicta cognoscere. Illic currit innocentia integra & illibata quæ fervet, hic succedit medela quæ sanet. Quod utrumque isti offenso Deo perdiderunt, & ut amissa sit gratia quæ de baptismi sanctificatione percipitur, & non subveniat pœnitentia, per quam culpa curatur. An putas, frater, levia esse adversus Deum facinora parva & modica delicta, quòd per illos non rogatur majestas indignantis Dei, quòd non timetur ira & ignis & dies Domini, quòd imminente antichristo exarmatur fides militantis populi, dum tollitur vigor & timor Christi? Viderint laïci hoc quomodo curent. Sacerdotibus labor major incumbit in asserenda & procuranda Dei majestate, ne quid videamur in hac parte negligere, quando admoneat Dominus & dicat: *Et nunc præceptum hoc ad vos est, ô sacerdotes. Si non audieritis, & si non posueritis in corde vestro ut detis honorem nomini meo, dicit Dominus, immittam in vos maledictionem, & maledicam benedictionem vestram.* Honor ergo datur Deo quando sic Dei majestas & censura contemnitur ut cum se ille indignari & irasci sacrificantibus dicat, & cum pœnas æternas & supplicia perpetua comminetur, proponatur à sacrilegis atque dicatur ne ira cogitetur Dei, ne timeatur judicium Domini, ne pulsetur ad ecclesiam Christi, sed sublata pœnitentia, nec ulla exomologesi criminis facta, despectis episcopis atque calcatis, pax à presbyteris verbis fallacibus prædicetur, & ne lapsi surgant, aut foris positi ad ecclesiam redeant, communicatio non communicantibus offeratur? Quibus etiam satis non fuit ab evangelio recessisse, spem lapsis satisfactionis & pœnitentiæ fustulisse, fraudibus involutos, vel adulteriis commaculatos, vel sacrificiorum funesta contagione pollutos, ne Deum rogarent, ne in ecclesia exomologesi criminum facerent, ab omni & sensu & fructu pœnitentiæ removisse, foris sibi extra ecclesiam & contra ecclesiam constituuisse conventiculum perditæ factionis, cum malè sibi consciorum & Deum rogare ac satisfacere nolentium caterva conflueret. Post ista adhuc insuper pseudoëpiscopo sibi ab hæreticis constituto, navigare audent, & ad Petri cathedram atque ad ecclesiam principalem, unde unitas sacerdotalis exorta est, à schismaticis & prophanis litteras ferre, nec cogitare eos esse Romanos quorum fides apostolo prædicante laudata est, ad quos perfidia habere non possit accessum. Quæ autem causa veniendi & pseudoëpiscopum contra episcopos factum nuntiandi? Aut enim placet illis quod fecerunt, & in suo scelere perseverant; aut si displicet & recedunt, sciunt quòd revertantur. Nam cum statutum sit ab omnibus nobis & æquum sit pariter ac justum ut uniuscujusque causa illic audiatur ubi est crimen admissum, & singulis pastoribus portio gregis sit adscripta, quam regat unusquisque & gubernet, rationem sui actus Domino redditurus, oportet utique eos quibus præsumus non circumcursare nec episcoporum concordiam coherentem sua subdola & fallaci temeritate collidere, sed agere illic causam suam ubi & accusatores habere & testes sui criminis possint; nisi si paucis desperatis & perditis minor videtur esse auctoritas episcoporum in Africa constitutorum, qui jam de illis judicaverunt, & eorum conscientiam multis delictis

Malach. 2.

Rom. 1.

torum laqueis vinculam iudicii sui nuper gravitate damnarunt. Jam causa eorum cognita est, jam de eis dicta sententia est; nec censuræ congruit sacerdotum mobilis atque inconstantis animi levitate reprehendi, cum Dominus doceat & dicat: *Sit sermo vester, est est, non non.* Si eorum qui de illis prior anno iudicaverunt numerus cum presbyteris & diaconibus computetur, plures tunc affuerunt iudicio & cognitioni quam sunt iidem isti qui cum Fortunato nunc videntur esse conjuncti. Scire enim debes, frater carissime, eum posteaquam pseudoëpiscopus ab hæreticis factus est, jam penè ab omnibus esse desertum. Namque ii quibus in præteritum præstigia obtendebantur & dabantur verba fallacia quòd simul ad ecclesiam regressuri dicerentur, posteaquam viderunt illic pseudoëpiscopum factum, frustratos & deceptos se esse didicerunt, & remeant quotidie atque ad ecclesiam pulsant, nobis tamen, à quibus ratio Domino reddenda est, anxie ponderantibus & sollicitè examinantibus qui recipi & admitti ad ecclesiam debeant. Quibusdam enim ita aut crimina sua obsistunt aut fratres obstinatè & firmiter renituntur ut recipi omnino non possint nisi cum scandalo & periculo plurimorum. Neque enim sic putamina quædam colligenda sunt ut quæ integra & sana sunt vulnerentur, nec utilis aut consultus est pastor qui ita morbidas & contactas oves gregi admiscet ut gregem totum mali cohærentis afflictatione contamine. Non attendas ad numerum illorum. Melior est enim unus timens Deum quam mille filii impii, sicut locutus est Dominus per prophetam dicens: *Fili, ne jocularis in filiis impiis, si multiplicentur tibi, cum non fuerit timor Dei in ipsis.* O si posses, frater carissime, istic interesse nobiscum cum pravi isti & perversi de schismate revertuntur. Videres quis mihi labor sit persuadere patientiam fratribus nostris, ut animi dolore sopito recipiendis malis curandisque consentiant. Namque ut gaudent & lætantur cum tolerabiles & minùs culpabiles redeunt, ita contra fremunt & reluctantur quoties inemendabiles & protervi, & vel adulteriis vel sacrificiis contaminati, & post hæc adhuc insuper & superbi, sic ad ecclesiam remeant ut bona intus ingenia corrumpant. Vix plebi persuadeo, immo extorqueo, ut tales patiantur admitti. Et justior factus est fraternitatis dolor ex eo quòd unus atque alius, obnitente plebe & contradicente, mea tamen facilitate suscepti, peiores extiterunt quam priùs fuerant, nec fidem pœnitentiæ servare potuerunt, quia nec cum vera pœnitentia venerant. De istis verò quid dicam qui nunc ad te cum Felicissimo omnium criminum reo navigaverunt, legati à Fortunato pseudoëpiscopo missi, tam falsas ad te litteras afferentes quam est & ipse cujus litteras ferunt falsus, quam est ejus peccatorum multiplex conscientia, quam execrabilis vita, quam turpis, ut etsi in ecclesia essent, ejici tales de ecclesia debuissent? Denique quia conscientiam suam norunt, nec nos audent adire aut ad ecclesiæ limen accedere, sed foris per provinciam circumveniendis fratribus & spoliandis pererrant, & omnibus jam satis noti, atque undique pro suis facinoribus exclusi, illuc etiam ad vos navigant. Neque enim potest illis frons esse ad nos accedendi aut apud nos consistendi, cum sint acerbissima & gravissima crimina quæ eis à fratribus ingeruntur. Si iudicium nostrum voluerint experiri, veniant. Denique si qua illis excusatio & defensio potest esse, videamus quem habeant satisfactionis suæ sensum, quem afferant pœni-

Matth. 5.

Eccli. 16.

2. Paral. 24.

rentiæ fructum. Nec ecclesia istic cuiquam clauditur, nec episcopus alicui denegatur. Patientia & facilitas & humanitas nostra venientibus præsto est. Opto omnes in ecclesiam regredi, opto universos commilitones nostros intra Christi castra & Dei patris domicilia concludi. Remitto omnia, multa dissimulo studio & voto colligendæ fraternitatis. Etiam quæ in Deum commissa sunt non pleno judicio religionis examino. Delictis plusquam oportet remittendis penè ipse delinquo. Amplector prompta & plena dilectione cum poenitentia revertentes, peccatum suum satisfactione humili & simplici confitentes. Si qui autem sunt qui putant se ad ecclesiam non precibus sed minis regredi posse, aut existimant aditum se sibi non lamentationibus & satisfactionibus sed terroribus facere, pro certo habeant contra tales clausam stare ecclesiam Domini, nec castra Christi invicta & fortia Domino tuente munita minis cedere. Sacerdos Dei evangelium tenens & Christi præcepta custodiens occidi potest, vinci non potest. Suggestit & subministrat nobis exempla virtutis ac fidei Zacharias antistes Dei: qui cum terreri minis & lapidatione non posset, in templo Dei occisus est, clamans & identidem dicens quod nos quoque contra hæreticos clamamus & dicimus: *Hæc dicit Dominus: Dereliquistis vias Domini, & Dominus derelinquet vos.* Neque enim, quia pauci temerarii & improbi cælestes & salutare vias Domini derelinquunt, & sancta non agentes à sancto spiritu deferuntur, ideo & nos divinæ traditionis immemores esse debemus ut majora esse furentium scelera quàm sacerdotum judicia censeamus, aut existimemus plus ad impugnandum posse humana conamina quàm quod ad protegendum prævalet divina tutela. An ad hoc, frater carissime, deponenda est catholicæ ecclesiæ dignitas & plebis intus positæ fidelis atque incorrupta majestas, & sacerdotalis quoque auctoritas ac potestas, ut judicare velle se dicant de ecclesiæ præposito extra ecclesiam constituti, de christiano hæretici, de sano faucii, de integro vulnerati, de stante lapsi, de iudice rei, de sacerdote sacrilegi? Quid superest quàm ut ecclesia Capitolio cedat, & recedentibus sacerdotibus ac Domini altare removentibus, in cleri nostri sacrum venerandumque congestum simulacra atque idola cum aris suis transeant, & Novatiano declamandi adversum nos atque increpandi largior & plenior materia præstetur, si ii qui sacrificaverunt & Christum publicè negaverunt, non tantum rogari & sine acta poenitentia admitti, sed adhuc insuper cœperint terroris sui potestate dominari? Si pacem postulant, arma deponant. Si satisfaciunt, quid minantur? Aut si comminantur, sciant quia à Dei sacerdotibus non timentur. Neque enim & antichristus cum venire cœperit introibit in ecclesiam quia minatur, aut armis ejus & violentiæ ceditur quia resistentes perempturum se esse profitetur. Armant nos hæretici dum nos putant sua comminatione terreri, nec in pace nos dejiciunt, sed magis erigunt & accendunt, dum ipsam pacem persecutione pejorem fratribus faciunt. Et optamus quidem ne quod loquuntur furore impleant crimine, ne qui verbis perfidis & crudelibus peccant, factis quoque delinquant. Oramus ac deprecamur Deum, quem provocare illi & exacerbare non desinunt, ut eorum corda mitescant, ut furore deposito ad sanitatem mentis redeant, ut pectora operta delictorum tenebris poenientiæ lumen agnoscant, & magis petant fundi pro se preces atque orationes

orationes antistitis quàm ipsi fundant sanguinem sacerdotis. Si autem in suo furore permanerint, atque in istis insidiis ac minis suis parricidalibus crudeliter perseveraverint, nullus Dei sacerdos sic infirmus est, sic jacens & abjectus, sic imbecillitate humanæ mediocritatis invalidus, qui non contra hostes & impugnatores Dei divinitus erigatur, cujus non humilitas & infirmitas vigore & robore Domini protegentis animetur. Nostra nihil interest aut à quo aut quando perimamur, mortis & sanguinis præmium de Domino recepturi. Illorum flenda & lamentanda concisio est quos sic diabolus excæcat ut æterna gehennæ supplicia non cogitantes antichristi jam propinquantis adventum conentur imitari. Et quamquam sciam, frater carissime, pro mutua dilectione quam debemus & exhibemus invicem nobis, florentissimo illic clero tecum præfidenti & sanctissimæ atque amplissimæ plebi legere te semper litteras nostras, tamen nunc & admoneo & peto ut quod aliàs sponte atque honorificè facis, etiam petente me facias ut hac epistola mea lecta, si quod illic contagium venenati sermonis & pestiferæ seminationis irreperat, id omne de fratrum auribus & pectoribus exuatur, & bonorum integra ac sincera dilectio ab omnibus hæreticæ detractionis sordibus repurgetur. Declinent autem de cætero fortiter & evitent dilectissimi fratres nostri verba & colloquia eorum *quorum sermo ut cancer serpit*, sicut apostolus dicit: *Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ*. Et iterum: *Hæreticum hominem post unam correctionem evita, sciens quia perversus est hujusmodi & peccat & est à semetipso damnatus*. Et per Salomonem loquitur spiritus sanctus. *Perversus, inquit, in ore suo portat perditionem, & in labiis suis ignem condit*. Item denuo monet dicens: *Sepi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam*. Et iterum: *Malus obaudit linguæ iniquorum, justus autem non intendit labiis mendacibus*. Quod quamquam sciam illic fraternitatem nostram, vestra scilicet providentia munitam, sed & sua vigilantia satis cautam, nec capi hæreticorum venenis posse nec decipi, tantumque apud illos prævalere magisteria & præcepta divina quantus illis in Deum timor est, tamen ex abundanti vel sollicitudo nostra vel caritas scribere ad vos ista persuasit, ut nulla cum talibus commercia copulentur, nulla cum malis convivia vel colloquia misceantur, simusque ab eis tam separati quàm sunt illi de ecclesia profugi, quia scriptum est: *Si autem & ecclesiam contempserit, sit tibi tanquam ethnicus & publicanus*. Et beatus apostolus non monet tantum, sed & jubet à talibus ut recedatur. *Præcipimus, inquit, vobis in nomine Domini Jesu Christi ut recedatis ab omnibus fratribus ambulanti inordinatè & non secundum traditionem quam acceperunt à nobis*. Nulla societas fidei & perfidiæ potest esse. Qui cum Christo non est, qui adversarius Christi est, qui unitati & paci ejus inimicus est, nobiscum non potest cohærere. Si cum precibus & satisfactionibus veniunt, audiantur. Si maledicta & minas ingerunt, respuantur. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

2. Tim. 2.
1. Cor. 15.
Tit. 3.

Prov. 16.
Eccles. 26.
Prov. 17.

Matth. 18.
2. Thess. 3.

EPISTOLA LVI.

Ad Thibaritanos de exhortatione martyrii.

CYPRIANUS plebi Thibari consistenti salutem. Cogitaveram quidem, fratres dilectissimi, atque in votis habebam, si rerum ratio ac temporis conditio permitteret, secundum quod frequenter desiderastis, ipse ad vos venire, & quantulacunque mediocritate exhortationis nostræ præsens illic fraternitatem corroborare. Sed quoniam sic rebus urgentibus detinemur ut longè istinc excurrere & diù à plebe cui de divina indulgentia præsumus abesse non datur facultas, has interim pro me ad vos vicarias litteras misi. Nam cum Domini instruentis dignatione instigemur sæpius & admoneamur, ad vestram quoque conscientiam admonitionis nostræ sollicitudinem perferre debemus. Scire enim debetis & pro certo credere ac tenere pressuræ diem super caput esse cœpisse & occasum sæculi atque antichristi tempus appropinquasse, ut parati omnes ad prælium stemus, nec quicquam nisi gloriam vitæ æternæ & coronam confessionis dominicæ cogitemus, nec putemus talia esse quæ veniunt qualia fuerunt illa quæ transierunt. Gravior nunc & ferocior pugna imminet, ad quam fide incorrupta & virtute robusta parare se debeant milites Christi, considerantes idcirco se quotidie calicem sanguinis Christi bibere ut possint & ipsi propter Christum sanguinem fundere. Hoc est enim velle cum Christo inveniri, id quod Christus & docuit & fecit imitari, secundum Joannem apostolum dicentem: *Qui dicit se in Christo manere, debet quomodo ille ambulavit & ipse ambulare.* Item beatus Paulus apostolus exhortatur & docet dicens: *Sumus filii. Si autem filii Dei, & heredes Dei, coheredes autem Christi, siquidem compatiamur ut & commagnificemur.* Quæ nunc omnia considerata sunt nobis, ut nemo quicquam de sæculo jam moriente desideret, sed sequatur Christum, qui & vivit in æternum, & vivificat servos suos in fide sui nominis constitutos. Venit enim tempus, fratres dilectissimi, quod jampridem Dominus noster prænuntiavit & docuit advenire dicens: *Veniet hora ut omnis qui vos occiderit putet se officium Deo facere. Sed hæc facient, quoniam non cognoverunt patrem, neque me. Hæc autem locutus sum vobis ut cum venerit hora eorum, memores sitis quia ego dixi vobis.* Nec quisquam miretur persecutionibus nos assiduis fatigari & pressuris angentibus frequenter urgeri, quando hæc futura in novissimis temporibus Dominus antè prædixerit, & militiam nostram magisterio & hortamento sui sermonis intruxerit, Petrus quoque apostolus ejus docuerit ideo persecutiones fieri ut probemur, & ut dilectioni Dei, justorum præcedentium exemplo, nos etiam morte & passionibus copulemur. Posuit enim in epistola sua dicens: *Carissimi, nolite mirari ardorem accidentem vobis, qui ad tentationem vestram fit, nec excidatis tanquam novum aliquid vobis contingat; sed quotiescunque communicatis Christi passionibus, per omnia gaudete, ut & in revelatione facta claritatis ejus gaudentes exultetis. Si impropèratur vobis in nomine Christi, beati estis, quia maiestatis & virtutis Domini nomen in vobis requiescit, quod quidem secundum illos*

1. Joa. 2.

Rom. 8.

Joa. 16.

1. Pet. 4.

blasphematur, secundum nos autem honoratur. Docuerunt autem nos apostoli ea quæ de præceptis dominicis & cælestibus mandatis ipsi quoque didicerunt, Domino ipso scilicet corroborante nos & dicente: *Nemo est qui relinquat domum, aut agrum, aut parentes, aut fratres, aut sorores, aut uxorem, aut filios propter regnum Dei, & non recipiat septies tantum in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam.* Et iterum: *Beati, inquit, eritis, cum odio vos habuerint homines, & separaverint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro quasi nequam propter filium hominis. Gaudete in illa die & exultate. Ecce enim merces vestra multa est in cælis.* Gaudere nos & exultare voluit in persecutionibus Dominus; quia quando persecutiones fiunt, tunc dantur coronæ fidei, tunc probantur milites Dei, tunc martyribus patent cæli. Neque enim sic nomen militiæ dedimus ut pacem tantummodo cogitare & detrectare & recusare militiam debeamus, quando in ipsa militia primus ambulaverit Dominus humilitatis & tolerantiae & passionis magister, ut quod fieri docuit prior faceret, & quod pati hortatur prior pro nobis ipse pateretur. Sit ante oculos vestros, fratres dilectissimi, quod qui omne iudicium à patre solus accepit, & qui venturus est iudicaturus, jam iudicii sui & cognitionis futuræ sententiam protulerit, prænuntians & contestans confessurum se coram patre suo confidentes & negaturum negantes. Si mortem possemus evadere, meritò mori timeremus. Porro autem cum mortalem mori necesse sit, amplectamur occasionem de divina promissione & dignatione venientem, & fungamur exitu mortis cum præmio immortalitatis, nec vereamur occidi, quos constat quando occidimur coronari. Nec quisquam, fratres dilectissimi, cum populum nostrum fugari conspexerit metu persecutionis & spargi conturbetur quod collectam fraternitatem non videat, nec tractantes episcopos audiat. Simul tunc omnes esse non possunt, quibus occidere non licet, sed occidi necesse est. Ubicumque in illis diebus unusquisque fratrum fuerit à grege interim necessitate temporis corpore non spiritu separatus, non moveatur ad fugæ illius horrorem, nec recedens & latens deserti loci solitudine terreatur. Solus non est cui Christus in fuga comes est. Solus non est qui templum Dei servans, ubicumque fuerit, sine Deo non est. Et si fugientem in solitudine ac montibus latro oppresserit, fera invaserit, fames aut sitis aut frigus affligerit, vel per maria præcipiti navigatione properantem tempestas ac procella submerferit, spectat militem suum Christus ubicumque pugnantem, & persecutionis causa pro nominis sui honore morienti præmium reddit quod daturum se in resurrectione promisit. Nec minor est martyrii gloria non publicè & inter multos perisse, cum pereundi causa sit propter Christum perire. Sufficit ad testimonium martyrii sui testis ille qui probat martyres & coronat. Imitemur, fratres dilectissimi, Abel justum, qui initiavit martyria dum propter iustitiam primus occiditur. Imitemur Abraham Dei amicum, qui non est cunctatus ut filium victimam suis manibus offerret, dum Deo fide devotionis obsequitur. Imitemur tres pueros, Ananiam, Azariam, & Misahalem; qui nec ætate territi, nec captivitate fracti, Judæa devicta, & Hierosolymis captis, in ipso regno suo regem fidei virtute vicerunt, qui adorare statuam quam Nabuchodonosor rex fecerat iussi, & minis regis & flammis fortiores extiterunt, proclamantes & fidem suam per hæc verba

Marc. 10.

Luc. 18.

Luc. 6.

Gen. 24.

Gen. 22.

Dan. 3.

testantes: *Nabuchodonosor rex, non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus cui nos servimus potens eripere nos de camino ignis ardentis, & de manibus tuis, rex, liberabit nos. & si non, notum sit tibi quia diis tuis non servimus, & imaginem auream quam statuisti non adoramus.* Credebant se illi secundum fidem posse evadere; sed addiderunt, *& si non*, ut sciret rex illos propter Deum quem colebant & mori posse. Hoc est enim robur virtutis & fidei credere & scire quod Deus à morte præsente liberare possit, & tamen mortem non timere nec cedere, ut probari fortius fides possit. Erupit per os eorum spiritus sancti incorruptus & invictus vigor, ut appareant vera

Math. 10.

esse quæ in evangelio suo Dominus dixit: *Cum autem vos apprehenderint, nolite cogitare quid loquimini. Dabitur enim vobis in illa hora quid loquimini. Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis.* Dixit quid loqui & respondere possimus dari nobis in illa hora divinitus & offerri, nec nos tunc esse qui loquimur, sed spiritum Dei patris; qui cum à confidentibus non discedit neque dividitur, ipse in nobis & loquitur & coronatur. Sic & Daniel cum compelleretur adorare idolum Bel, quem tunc populus & rex colebat, in asserendum Dei sui honorem plena fide & libertate

Dan. 14.

2. Mach. 7.

prorupit dicens: *Nihil colo ego nisi Dominum Deum meum, qui condidit cælum & terram.* Quid in Machabæis beatorum martyrum gravia tormenta & multiformes septem fratrum pœnæ & confortans liberos suos mater in pœnis & moriens ipsa quoque cum liberis, nonne magnæ virtutis & fidei documenta testantur, & nos ad martyrii triumphum suis passionibus adhortantur? Quid prophetæ, quos ad præscientiam futurorum spiritus sanctus animavit? Quid apostoli, quos Dominus elegit? Nonne cum iusti occiduntur propter iustitiam mori nos quoque docuerunt? Christi nativitas à martyriis infantium statim cœpit, ut ob nomen ejus à bimatu & infra qui fuerant necarentur. Ætas necdum habilis ad pugnam idonea extitit ad coronam. Ut appareret innocentes esse qui propter Christum necantur, infantia innocens ob nomen ejus occisa est. Ostensum est neminem esse à periculo persecutionis immunem, quando & tales martyria fecerunt. Quam verò gravis causa sit hominis christiani servum pati nolle, cum prior passus sit Dominus, & pro peccatis nostris nos pati nolle, cum peccatum suum proprium non habens passus sit ille pro nobis? Filius Dei passus est ut nos filios Dei faceret, & filius hominis pati non vult ut esse Dei filius perseveret. Si odio sæculi laboramus, odium sæculi sustinuit prior Christus. Si contumelias in hoc mundo, si fugam, si tormenta toleramus, graviora expertus est mundi factor & dominus, qui & admonet dicens: *Si sæculum, inquit, vos odit, mementote quia me priorem vobis odit. Si de sæculo essetis, sæculum quod suum esset amaret. Sed quia de sæculo non estis, & ego elegi vos de sæculo, propterea odit vos sæculum. Mementote sermonis quem dixi vobis. Non est servus major domino suo. Si me persecuti sunt, & vos persequentur. Dominus & Deus noster quicquid docuit & fecit, ut discipulus excusatus esse non possit qui discit & non facit. Neque aliquis ex vobis, fratres dilectissimi, futuræ persecutionis metu aut antichristi imminentis adventu sic terreatur ut non evangelicis exhortationibus & præceptis ac monitis cælestibus ad omnia inveniatur armatus. Venit antichristus, sed & supervenit Christus. Grassatur & sævit inimicus, sed & statim*

Joa. 15.

sequitur Dominus passiones nostras & vulnera vindicaturus. Irascitur adversarius & minatur, sed est qui possit de ejus manibus liberare. Ille metuendus est cujus iram nemo poterit evadere, ipso præmonente & dicente: *Ne timueritis eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Magis autem metuite eum qui potest & corpus & animam occidere in gehennam.* Et iterum: *Qui amat animam suam, perdet illam, & qui odit animam suam in isto sæculo, in vitam æternam conservabit illam.* Et in apocalypsi instruit & præmonet dicens: *Si quis adorat bestiam & imaginem ejus, & accipit notam in fronte sua & in manu, bibit & ipse de vino iræ Dei mixto in poculo iræ ejus, & punietur igne & sulphure sub oculis sanctorum angelorum & sub oculis agni, & fumus de tormentis eorum ascendet in sæcula sæculorum, nec habebunt requiem die ac nocte qui-cunque adorant bestiam & imaginem ejus.* Ad agonem sæcularem exercentur homines & parantur; & magnam gloriam computant honoris sui, si illis spectante populo & imperatore præsentem contigerit coronari. Ecce agon sublimis & magnus & coronæ cælestis præmio gloriosus, ut spectet nos certantes Deus, & super eos quos filios facere dignatus est oculos suos pandens certaminis nostri spectaculo perfruatur. Præliantes nos & fidei congressione pugnantes spectat Deus, spectant angeli ejus, spectat & Christus. Quanta est gloriæ dignitas & quanta felicitas præsentem Deo congregari & Christo iudice coronari? Armemur, fratres dilectissimi, viribus totis & paremur ad agonem mente incorrupta, fide integra, virtute devota. Ad aciem quæ nobis indicitur Dei castra procedant. Armentur integri, ne perdat integer quod nuper stetit. Armentur & lapsi, ut & lapsus recipiat quod amisit. Integros honor, lapsos dolor ad prælium provocet. Armari & præparari nos beatus Paulus apostolus docet dicens: *Non est nobis colluctatio adversus carnem & sanguinem, sed adversus potestates & principes huius mundi & harum tenebrarum, adversus spiritus nequitiae in cælestibus. Propter quod induite tota arma, ut possitis resistere in die nequissimo; ut cum omnia perfeceritis, stetis accincti lumbos vestros in veritate, induti lorica[m] justitiæ, & calciati pedes in præparatione evangelii pacis, assumentes scutum fidei, in quo possitis omnia ignita jacula nequissimi extinguere, & galeam salutis, & gladium spiritus, qui est sermo Dei.* Hæc arma sumamus, his nos tutamentis spiritalibus & cælestibus muniamus, ut in die nequissimo resistere diaboli minis & repugnare possimus. Induamus lorica[m] justitiæ, ut contra inimici jacula munitum sit pectus & tutum. Calciati sint evangelico magisterio & armati pedes; ut cum serpens calcari à nobis & obteri cœperit, mordere & supplantare non possit. Portemus fortiter scutum fidei, quo protegente quicquid jaculatur inimicus possit extingui. Accipiamus quoque ad tegumentum capitis galeam salutarem, ut muniantur aures, ne audiant edicta feralia, muniantur oculi, ne videant detestanda simulachra, muniatur frons, ut signum Dei incolume servetur, muniatur os, ut Dominum suum Christum victrix lingua fateatur. Armemus & dexteram gladio spiritali, ut sacrificia funesta fortiter respuat, ut eucharistiæ memor, quæ Domini corpus accepit, ipsum complectatur, postmodum à Domino sumptura præmium cælestium coronarum. O dies ille qualis & quantus adveniet, fratres dilectissimi, cum cœperit populum suum Dominus recensere & divinæ cognitionis examine singulorum merita recognoscere, mittere in

Matth. 10.

Joa. 12.

Apoc. 14.

Ephes. 4.

1. Cor. 2.

Rom. 8.

gehennam nocentes, & persecutores nostros flammæ pœnalis perpetuo ardore flammare, nobis verò mercedem fidei & devotionis exsolvere. Quæ erit gloria & quanta lætitia admitti ut Deum videas, honorari ut cum Christo Domino Deo tuo salutis ac lucis æternæ gaudium capias, Abraham & Isaac & Jacob & patriarchas omnes & prophetas & apostolos & martyres salutare, cum justis & Dei amicis in regno cælorum datæ immortalitatis voluptate gaudere, sumere illic quod nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit. Majora enim nos accipere quàm quod hic aut operamur aut patimur apostolus prædicat dicens: *Non sunt condignæ passionibus huius temporis ad superventuram claritatem quæ revelabitur in nobis.* Cùm revelatio illa venerit, cùm claritas super nos Dei fulserit, tam beati erimus & læti, dignatione Domini honorati, quàm rei remanebunt & miseri qui Dei desertores aut contra Deum rebelles voluntatem fecerunt diaboli, ut eos necesse sit cum ipso simul inextinguibili igne torqueri. Hæc, fratres dilectissimi, hæreant cordibus nostris. Hæc sit armorum nostrorum præparatio, hæc diurna ac nocturna meditatio, ante oculos habere & cogitatione semper ac sensibus volvere iniquorum supplicia & præmia ac merita justorum, quid negantibus Dominus comminetur ad pœnam, quid contrà confitentibus promittat ad gloriam. Si hæc cogitantibus ac meditantibus nobis supervenerit persecutionis dies, miles Christi præceptis ejus & monitis eruditus non expavescit ad pugnam, sed paratus est ad coronam. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere.

EPISTOLA LVII.

Ad Cornelium in exilio de ejus confessione.

Rom. 8.

CYPRIANUS Cornelio fratri salutem. Cognovimus, frater carissime, fidei ac virtutis vestræ testimonia gloriosa, & confessionis vestræ honorem sic exultanter accepimus ut in meritis ac laudibus vestris nos quoque participes & socios computemus. Nam cùm nobis & ecclesia una sit & mens juncta & individua concordia, quis non sacerdos in consacerdotis sui laudibus tanquam in suis propriis gratuletur, aut quæ fraternitas non in fratrum gaudio ubique lætetur? Exprimi satis non potest quanta istic exultatio fuerit & quanta lætitia cùm de vobis prospera & fortia comperissemus, ducem te illic confessionis fratribus extitisse, sed & confessionem ducis de fratrum consensione crevisse; ut dum præcedis ad gloriam, multos feceris gloriæ comites, & confessorem populum suaseris fieri, dum primus paratus es pro omnibus confiteri; ut non inveniamus quid prius prædicare in vobis debeamus, utrumne tuam promptam & stabilem fidem, an inseparabilem fratrum caritatem. Virtus illic episcopi præcedentis publicè comprobata est, adiunctio sequentis fraternitatis ostensa est. Dum apud vos unus animus & una vox est, ecclesia omnis Romana confessa est. Claruit, fratres carissimi, fides quam de vobis beatus apostolus prædicavit. Hanc laudem virtutis & roboris firmitatem jam tunc in spiritu prævidebat, & præconio futurorum merita

vestra contestans, dum parentes laudat, filios provocat. Dum sic unanimes, dum sic fortes estis, magna & cæteris fratribus unanimittis & fortitudinis exempla tribuistis. Docuistis granditer Deum timere, Christo firmiter adherere, plebem sacerdotibus in periculo jungi, in persecutione fratres à fratribus non separari, concordiam simul junctam vinci omnino non posse, quicquid simul petitur à cunctis Deum pacis pacificis exhibere. Profilerat adversarius terrore violento Christi castra turbare. Sed quo impetu venerat, eodem impetu pulsus & victus est; & quantum formidinis & terroris attulit, tantum fortitudinis invenit & roboris. Supplantare se iterum posse crediderat Dei servos, & velut tyrones & rudes, quasi minùs paratos & minùs cautos solito suo more concutere. Unum primò aggressus, ut lupus ovem discernere à grege, ut accipiter columbam ab agmine volantium separare tentaverat. Nam cui non est adversùs omnes satis virium, circumvenire quærit solitudinem singulorum. Sed retusus adunati exercitus fide pariter & vigore intellexit milites Christi vigilare jam sobrios & armatos ad prælium stare, vinci non posse, mori posse, & hoc ipso invictos esse quia mori non timent, nec repugnare contra impugnantes, cùm occidere innocentibus nec nocentem liceat, sed promptè & animas & sanguinem tradere; ut cùm tanta in sæculo malitia & sævitia grassetur, à malis & sævis velociùs recedatur. Quale illud fuit sub oculis Dei spectaculum gloriosum, quale in conspectu Christi ecclesiæ suæ gaudium, ad pugnam quam tentaverat hostis inferre non singulos milites sed tota simul castra prodiisse? Omnes enim constat venturos fuisse, si audire potuissent, quando accurrerit properanter & venerit quisquis audivit. Quot illic lapsi gloriosa confessione sunt restituti? Steterunt fortes & ipso dolore pœnitentiæ facti ad prælium fortiores. Ut appareat nuper subitatos esse & novæ atque insuetæ rei pavore trepidasse, rediisse ad se postmodum fidem veram, & vires suas de Dei timore collectas ad omnem patientiam constanter & firmiter roborasse, nec jam stare ad criminis veniam, sed ad passionis coronam. Quid ad hæc Novatianus, frater carissime? Utrumne jam deponit errorem? An verò, qui dementium mos est, ipsis bonis & prosperis nostris plus adactus est ad furorem, & quo magis ac magis dilectionis ac fidei crescit hic gloria, illic dissensionis & zeli recrudescit insania; nec vulnus suum miser curat, sed adhuc graviùs & se & suos vulnerat, in perniciem fratrum lingua sua perstrepens, & facundiæ venenatæ jacula contorquens, magis durus sæcularis philosophiæ pravitate quam sopheriæ dominicæ lenitate pacificus, desertor ecclesiæ, misericordiæ hostis, interfector pœnitentiæ, doctor superbiæ, veritatis corruptor, perditor caritatis? Agnoscitne jam qui sit sacerdos Dei, quæ sit ecclesia & domus Christi, qui sint Dei servi quos diabolus infestet, qui sint christiani quos antichristus impugnet? Neque enim quærit illos quos jam subegit, aut gestit evertere quos jam suos fecit. Inimicus & hostis ecclesiæ quos alienavit ab ecclesia & foras duxit, ut captivos & victos contemnit & præterit, eos pergit laceßere in quibus Christum cernit habitare. Quamquam etsi aliquis ex talibus fuerit apprehensus, non est quòd sibi quasi in confessione nominis blandiatur, cùm constet, si occisi ejusmodi extra ecclesiam fuerint, fidei coronam non esse, sed pœnam potiùs esse perfidiæ, nec in domo Dei inter unanimes habitaturos esse quos videmus de pacifica & divina domo

furore discordiæ recessisse. Hortamur planè quantum possumus, frater carissime, pro caritate mutua qua nobis invicem cohæremus ut, quoniam providentia Domini monentis instruimur & divinæ misericordiæ consiliis salubribus admonemur appropinquare jam certaminis & agonis nostri diem, jejuniis, vigiliis, orationibus insistere cum omni plebe non desinamus. Incumbamus gemitibus assiduis & deprecationibus crebris. Hæc sunt enim nobis arma cælestia, quæ stare & perseverare fortiter faciunt. Hæc sunt munimenta spiritalia & tela divina quæ protegent. Memores nostri invicem simus, concordés atque unanimes, utrobique pro nobis semper oremus, pressuras & angustias mutua caritate relevemus, & si quis istinc nostrum prior divinæ dignationis celeritate præcesserit, perseveret apud Dominum nostra dilectio, pro fratribus & sororibus nostris apud misericordiam patris non cesset oratio. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

EPISTOLA LVIII.

Ad Lucium Papam Romanum reversum ab exilio.

CYPRIANUS cum collegis Lucio fratri salutem. Et nuper quidem tibi, frater carissime, gratulati sumus, cum te honore geminato in ecclesiæ suæ administratione confessorem pariter & sacerdotem constituit divina dignatio. Sed & nunc non minùs tibi & comitibus tuis atque universæ fraternitati gratulamur quòd cum eadem gloria & laudibus vestris reduces vos de novo ad suos fecerit benigna Domini & larga protectio, ut pascendo gregi pastor & gubernandæ navi gubernator & plebi regendæ rector redderetur, & appareret relegationem vestram sic divinitus esse dispositam, non ut episcopus relegatus & pulsus ecclesiæ deesset, sed ut ad ecclesiam major rediret. Neque enim in tribus pueris minor fuit martyrii dignitas, quia morte frustrata de camino ignis incolumes exierunt, aut non consummatus Daniel extitit in suis laudibus, quia qui leonibus missus fuerat ad prædam, protectus à Domino vixit ad gloriam. In confessoribus Christi dilata martyria non meritum confessionis minuunt, sed magnalia divinæ protectionis ostendunt. Repræsentatum videmus in vobis quod apud regem fortes atque illustres pueri prædicaverunt, ipsos quidem paratos esse ardere flammis, ne diis ejus servirent, aut imaginem quam fecerat adorarent, Deum tamen quem colebant, quemque & nos colimus, potentem esse ut eos de camino ignis eximeret, & de regis manibus ac de pœnis præsentibus liberaret. Quod invenimus in confessionis vestræ fide & in Domini circa vos protectione nunc gestum; ut cum vos parati fueritis & prompti omne subire supplicium, Dominus tamen vos pœnæ subtraheret & ecclesiæ reservaret. Regredientibus vobis breviata non est in episcopo confessionis suæ dignitas, sed magis crevit sacerdotalis auctoritas; ut altari Dei assistat antistes, qui ad confessionis arma sumenda & facienda martyria non verbis plebem sed factis cohortetur, & imminente antichristo paret ad prælium milites, non solum sermonis & vocis incitamento, sed fidei & virtutis exemplo. Intelligimus, frater carissime, & tota cordis nostri

Dan. 3.

Dan. 14.

2. Mach. 7.

nostri luce perspicimus divinæ majestatis salutaria & sancta consilia, unde illic repentina persecutio nuper exorta sit, unde contra ecclesiam Christi & episcopum Cornelium beatum martyrem vosque omnes sæcularis potestas subito proruperit, ut ad confundendos hæreticos & retundendos ostenderet Dominus quæ esset ecclesia, quis episcopus ejus unus divina ordinatione delectus, qui cum episcopo presbyteri sacerdotali honore conjuncti, quis adunatus & verus Christi populus dominici gregis caritate connexus, qui essent quos inimicus laceggeret, qui contra quibus diabolus ut suis parceret. Neque enim persequitur & impugnat Christi adversarius nisi castra & milites Christi. Hæreticos prostratos semel & suos factos contemnit & præterit. Eos quærit dejicere quos videt stare. Atque utinam nunc facultas daretur, frater carissime, ut interesse illic vobis regredientibus possemus, qui vos mutua caritate diligimus, ut adventus vestri lætissimum fructum præsentem cum cæteris ipsi quoque caperemus. Quæ illic exultatio omnium fratrum, qui concursus atque complexus occurrentium singulorum? Vix oculis adhærentium potest satisfieri, vix vultus ipsi atque oculi plebis possunt videndo satiari de adventus vestri gaudio. Cognoscere illic fraternitas cœpit qualis & quanta sit secutura Christo veniente lætitia; cujus quia citò appropinquabit adventus, imago jam quædam præcessit in vobis, ut quomodo Joannes præcursor ejus & prævius veniens prædicavit Christum venisse, sic nunc episcopo confessore Domini & sacerdote redeunte appareat & Dominum jam redire. Vicarias verò pro nobis ego & collegæ & fraternitas omnis has ad vos litteras mittimus, frater carissime, & repræsentantes vobis per epistolam gaudium nostrum, fida obsequia caritatis expromimus, hic quoque in sacrificiis atque in orationibus nostris non cessantes Deo patri & Christo filio ejus Domino nostro gratias agere & orare pariter ac petere ut qui perfectus est atque perficiens custodiat & perficiat in vobis confessionis vestræ gloriosam coronam; qui & ad hoc vos fortasse revocavit, ne gloria esset occulta, si foris essent confessionis vestræ consummata martyria. Nam victima quæ fraternitati præbet exemplum & virtutis & fidei præsentibus debet fratribus immolari. Optamus te, frater carissime, semper bene valere.

EPISTOLA LIX.

Ad Fidum de infantibus baptizandis.

CYPRIANUS & cæteri collegæ qui in concilio affuerunt numero LXVI. Fido fratri salutem. Legimus litteras tuas, frater carissime, quibus significasti de Victore quondam presbytero, quòd ei, antequam poenitentiam plenam egisset, & Domino Deo, in quem deliquerat, satisfecisset, Therapius collega noster immaturo tempore & præpropere festinatione pacem dederit. Quæ res nos satis movit, recessum esse à decreti nostri auctoritate, ut ante legitimum & plenum tempus satisfactionis, & sine petitu & conscientia plebis, nulla infirmitate urgente ac necessitate cogente, pax ei concederetur. Sed librato apud nos diù consilio, satis fuit objurgare Therapium collegam

Gen. 17.

Luc. 9.

4. Reg. 4.

Gal. 2.

Tit. 1.

nostrum quòd temerè hoc fecerit & instruxisse ne quid tale de cætero faciat. Pacem tamen quomodocunque à sacerdote Dei semel datam non putavimus auferendam, ac per hoc Victori communicationem sibi concessam usurpare permisimus. Quantum verò ad causam infantium pertinet, quos dixisti intra secundum vel tertium diem quo nati sint constitutos baptizari non oportere, & considerandam esse legem circumcisionis antiquæ, ut intra octavum diem eum qui natus est baptizandum & sanctificandum non putares, longè aliud in concilio nostro omnibus visum est. In hoc enim quod tu putabas esse faciendum nemo consensit, sed universi potius judicavimus nulli homini nato misericordiam Dei & gratiam denegandam. Nam cùm Dominus in evangelio suo dicat, *Filius hominis non venit animas hominum perdere, sed salvare*, quantum in nobis est, si fieri potest, nulla anima perdenda est. Quid enim ei deest qui semel in utero Dei manibus formatus est? Nobis enim atque oculis nostris secundum dierum sæcularium cursum accipere qui nati sunt incrementum videntur. Cæterum quæcunque à Deo fiunt, Dei factoris majestate & opere perfecta sunt. Esse denique apud omnes, five infantes, five majores natu, unam divini muneris æqualitatem declarat nobis divinæ scripturæ fides. Helisæus super infantem viduæ filium qui mortuus jacebat ita se Deum deprecans superstravit ut capiti caput & faciei facies applicaretur & superfusi Helisæi membra singulis parvuli membris & pedes pedibus jungerentur. Quæ res si secundum nativitatis nostræ & corporis inæqualitatem cogitetur, adulto & provecto infans non posset æquari, nec cohærere & sufficere possent parva membra majoribus. Sed illic æqualitas divina & spiritalis exprimitur, quòd pares atque æquales sint omnes homines, quando à Deo semel facti sunt, & possit ætas nostra in incrementis corporis secundum sæculum, non secundum Deum, habere discrimen; nisi si & gratia ipsa, quæ baptizatis datur, pro ætate accipientium vel minor vel major tribuitur, cùm spiritus sanctus non de mensura sed de pietate atque indulgentia paterna, æqualis omnibus præbeatur. Nam Deus ut personam non accipit, sic nec ætatem, cùm se omnibus ad cælestis gratiæ consecutionem æqualitate librata præbeat patrem. Nam & quòd vestigium infantis in primis partus sui diebus constituti mundum non esse dixisti, quod unusquisque nostrum adhuc horreat exosculari, nec hoc putamus ad cælestem gratiam dandam impedimento esse oportere. Scriptum est enim: *Omnia munda sunt mundis*. Nec aliquis nostrum id debet horrere quod Deus dignatus est facere. Nam etsi adhuc infans à partu novus est, non ita est tamen ut quisquam illum in gratia danda atque in pace facienda horrere debeat osculari, quando in osculo infantis unusquisque nostrum pro sua religione ipsas adhuc recentes Dei manus debeat cogitare, quas in homine modò formato & recens quodam modo exosculamur quando id quod Deus fecit amplectimur. Nam quòd in Judaica circumcisione carnali octavus dies observabatur, sacramentum est in umbra atque in imagine antè præmissum, sed veniente Christo veritate completum. Nam quia octavus dies, id est, post sabbatum primus dies, futurus erat quo Dominus resurgeret & nos vivificaret & circumcisionem nobis spiritalem daret, hic dies octavus, id est, post sabbatum primus & dominicus, præcessit in imagine. Quæ imago cessavit superveniente postmodum veritate & data no-

bis spiritali circumcissione. Propter quod neminem putamus à gratia consequenda impediendum esse ea lege quæ jam statuta est, nec spiritalem circumcissionem impediri carnali circumcissione debere, sed omnem omnino hominem admittendum esse ad gratiam Christi, quando & Petrus in actis apostolorum loquatur & dicat : *Dominus mihi dixit neminem hominem communem dicendum & immundum.* Cæterum si homines impedire aliquid ad consecutionem gratiæ posset, magis adultos & proventus & majores natu possent impedire peccata graviora. Porro autem si etiam gravissimis delictoribus & in Deum multum antè peccantibus, cum postea crediderint, remissa peccatorum datur, & à baptismo atque à gratia nemo prohibetur, quanto magis prohiberi non debet infans, qui recens natus nihil peccavit, nisi quòd secundum Adam carnaliter natus contagium mortis antiquæ prima nativitate contraxit, qui ad remissionem peccatorum accipiendam hoc ipso facilius accedit quòd illi remittuntur, non propria, sed aliena peccata. Et idcirco, frater carissime, hæc fuit in concilio nostra sententia, à baptismo atque à gratia Dei, qui omnibus misericors & benignus & pius est, neminem per nos debere prohiberi. Quod cum circa universos observandum sit atque retinendum, tum magis circa infantes ipsos & recens natos observandum putamus, qui hoc ipso de ope nostra ac de divina misericordia plus merentur quòd in primo statim nativitatæ suæ ortu plorantes ac flentes nihil aliud faciunt quàm deprecantur. Optamus te, frater carissime, semper bene valere.

Act. 10.

EPISTOLA LX.

Ad episcopos Numidas de redemptione fratrum ex captivitate barbarorum.

CYPRIANUS Januario, Maximo, Proculo, Victori, Modiano, Nemesiano, Nampulo, & Honorato fratribus salutem. Cum maximo animi nostri gemitu & non sine lacrymis legimus litteras vestras, fratres carissimi, quas ad nos pro dilectionis vestræ sollicitudine de fratrum nostrorum & sororum captivitate fecistis. Quis enim non doleat in ejusmodi casibus, aut quis non dolorem fratris sui suum proprium computet, cum loquatur apostolus Paulus & dicat : *Si patitur unum membrum, compatiuntur & cætera membra; si lætatur membrum unum, collætantur & cætera membra.* Et alio loco : *Quis infirmatur, inquit, & non ego infirmor?* Quare nunc & nobis captivitas fratrum nostra captivitas computanda est, & periclitantium dolor pro nostro dolore numerandus est, cum sit scilicet adunationis nostræ corpus unum, & non tantum dilectio sed & religio instigare nos debeat & confortare ad fratrum membra redimenda. Nam cum denuo apostolus Paulus dicat, *Nescitis quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis,* etiamsi caritas nos minùs adigeret ad opem fratribus ferendam, considerandum tamen hoc in loco fuit Dei templa esse quæ capta sunt, nec pati nos longa cessatione & neglecto dolore debere ut diù Dei templa captiva sint, sed quibus possumus viribus elaborare & velociter gerere ut Christum judicem & Dominum & Deum nos-

1. Cor. 12.

2. Cor. 11.

2. Cor. 3.

Gal. 3.

trum promereamur obsequiis nostris. Nam cum dicat Paulus apostolus, *Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis*, in captivis fratribus nostris contemplandus est Christus & redimendus de periculo captivitatis, qui nos redemit de periculo mortis; ut qui nos de diaboli faucibus exuit, nunc ipse qui manet & habitat in nobis de barbarorum manibus exuatur, & redimatur nummaria quantitate qui nos cruce redemit & sanguine; qui idcirco hæc fieri interrim patitur ut fides nostra tentetur an faciat unusquisque pro altero quod pro se fieri vellet, si apud barbaros teneretur ipse captivus. Quis enim non humanitatis memor & mutuae dilectionis admonitus, si pater est, illic esse nunc filios suos computet, si maritus est, uxorem suam illic captivam teneri cum dolore pariter ac pudore vinculi maritalis existimet? Quantus verò communis omnibus nobis mœror atque cruciatus est de periculo virginum quæ illic tenentur; pro quibus non tantum libertatis, sed & pudoris jactura plangenda est, nec tam vincula barbarorum quàm lenonum & lupanarium stupra deflenda sunt, ne membra Christo dicata & in æternum continentiae honore pudica virtute devota insultantium libidine & contagione fœdentur? Quæ omnia istic secundum litteras vestras fraternitas nostra cogitans & dolenter examinans promptè omnes & libenter ac largiter subsidia nummaria fratribus contulerunt, semper quidem secundum fidei suæ firmitatem ad opus Dei proni, nunc tamen magis ad opera salutaria contemplatione tanti doloris accensi. Nam cum Dominus in evangelio suo dicat, *Infirmus fui, & visitastis me*, quanto nunc quoque cum majore operis nostri mercede dicturus est: *Captivus fui, & redemistis me*. Et cum denuo dicat, *In carcere fui, & venistis ad me*, quanto plus est cum cœperit dicere, *In carcere captivitatis fui, & clausus & vinctus apud barbaros jacui, & de carcere illo servitutis liberaastis me*, cum judicii dies venerit præmium de Domino recepturi? Denique maximas vobis gratias agimus quòd nos vestræ sollicitudinis & tam bonæ ac necessariæ operationis participes esse voluistis, ut offerretis nobis agros uberes, in quibus spei nostræ semina mitteremus, expectaturi messem de amplissimis fructibus qui de hac cælesti & salutari operatione proveniunt. Misimus autem festeria centum millia nummorum, quæ istic in ecclesia cui de Domini indulgentia præsumus cleri & plebis apud nos consistentis collatione collecta sunt, quæ vos illic pro vestra diligentia dispensabitis. Et optamus quidem nihil tale de cætero fieri & fratres nostros Domini majestate protectos ab ejusmodi periculis incolumes reservari. Si tamen ad explorandam nostri animi caritatem & examinandam nostri pectoris fidem tale aliquid acciderit, nolite cunctari nuntiare hæc nobis litteris vestris, pro certo habentes ecclesiam nostram & fraternitatem istic universam ne hæc ultra fiant precibus orare, si facta fuerint, libenter & largiter subsidia præstare. Ut autem fratres nostros ac sorores, qui ad hoc opus tam necessarium promptè ac libenter operati sunt, ut semper operentur, in mente habeatis in orationibus vestris, & eis vicem boni operis in sacrificiis & precibus repræsentetis, subdidi nomina singulorum, sed & collegarum quoque & confacerdotum nostrorum, qui & ipsi, cum præsentesset essent, & suo & plebis suæ nomine quædam pro viribus contulerunt, nomina addidi; & præter quantitatem propriam nostram, eorum quoque summulas significavi & misi, quorum omnium secundum quod fides & caritas

Matth. 25.

exigit, in orationibus & precibus vestris meminisse debetis. Optamus vos, fratres carissimi, semper bene valere & nostri meminisse.

EPISTOLA LXI.

Ad Euchratium de histrione.

CYPRIANUS Euchratio fratri salutem. Pro dilectione mutua & vercundia tua consulendum me existimasti, frater carissime, quid mihi videatur de histrione quodam, qui apud vos constitutus in ejusdem adhuc artis suæ dedecore perseverat, & magister & doctor non erudiendorum sed perdendorum puerorum, id quod malè didicit cæteris quoque insinuat, an talis debeat communicare nobiscum. Quod puto ego nec majestati divinæ nec evangelicæ disciplinæ congruere, ut pudor & honor ecclesiæ tam turpi & infami contagione foedetur. Nam cum in lege prohibeantur viri induere muliebrem vestem, & maledicti ejusmodi judicentur, quanto majoris est criminis, non tantum muliebria indumenta accipere, sed & gestus quoque turpes & molles & muliebres magisterio impudicæ artis exprimere? Nec excuset se quisquam si à theatro ipse cessaverit, cum tamen hoc cæteros doceat. Non potest enim videri cessasse qui vicarios substituit & qui pro se uno plures succedaneos suggerit contra institutionem Dei, erudiens & docens quemadmodum masculus frangatur in feminam & sexus arte mutetur & diabolo divinum plasma maculanti per corrupti atque enervati corporis delicta placeatur. Quod si penuriam talis & necessitatem paupertatis obtendit, potest inter cæteros qui alimentis ecclesiæ sustinentur hujus quoque necessitas adjuvari, si tamen contentus sit frugalioribus sed innocentibus cibis. Nec putet salario se esse redimendum ut à peccatis cesset, quando hoc non nobis sed sibi præstet. Cæterum quantum velit inde quærat qualis quæstus est qui de convivio Abraham & Isaac & Jacob homines rapit & malè ac perniciosè in sæculo faginosos ad æternæ famis ac sitis supplicia deducit. Et ideo, quantum potes, ab hac eum pravitate & dedecore ad viam innocentiae atque ad spem vitæ æternæ revoca; ut sit contentus ecclesiæ sumptibus, parcioribus quidem, sed salutaribus. Quod si illic ecclesia non sufficit ut laborantibus præstet alimenta, poterit se ad nos transferre, & hic quod sibi ad victum atque ad vestitum necessarium fuerit accipere, nec alios extra ecclesiam mortalia docere, sed ipse salutaria in ecclesia discere. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

EPISTOLA LXII.

*Ad Pomponium de virginibus.**Hier. 3.**Sap. 3.**Psal. 2.**Ephes. 4.**1. Cor. 8.*

CYPRIANUS, Cæcilius, Victor, Sedatus, Tertullus, cum presbyteris qui præsentibus aderant, Pomponio fratri salutem. Legimus litteras tuas, frater carissime, quas per Paconium fratrem nostrum misisti, postulans & desiderans ut tibi rescriberemus quid nobis de iis virginibus videatur quæ cum semel statum suum continenter & firmiter tenere decreverint, detectæ sint postea in eodem lecto pariter mansisse cum masculis, ex quibus unum diaconum esse dicis, planè easdem quæ se cum viris dormisse confessæ sint asseverare se integras esse. Circa quam rem, quoniam consilium nostrum desiderasti, scias nos ab evangelicis & apostolicis traditionibus non recedere quò minùs fratribus & sororibus nostris constanter & fortiter consulatur, & per omnes utilitatis & salutis vias ecclesiastica disciplina servetur, cum Dominus loquatur & dicat, *Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent vos pascentes cum disciplina*, & iterum scriptum sit, *Disciplinam qui abjicit infelix est*, & in psalmis quoque spiritus sanctus admoneat & instruat dicens: *Continete disciplinam, ne fortè irascatur Dominus, & pereatis à via recta, cum exarserit citò ira ejus super vos*. Primo igitur in loco, frater carissime, & præpositis & plebi nihil aliud elaborandum est quàm ut qui Deum timemus, cum omni observatione disciplinæ divina præcepta teneamus, nec patiamur errare fratres nostros & pro arbitrio & ructu suo vivere, sed ad vitam singulis fideliter consulere, nec pati virgines cum masculis habitare, non dico simul dormire, sed nec simul vivere, quando & sexus infirmus & ætas adhuc lubrica per omnia frænari à nobis & regi debeat, ne diabolo insidianti & sævire cupienti ad nocendum detur occasio, quando & apostolus dicat: *Nolite locum dare diabolo*. Liberanda est vigilanter de periculosis locis navis, ne inter scopulos & saxa frangatur. Exuenda est velociter de incendio sarcina priùs quàm flammis supervenientibus concremetur. Nemo diù tutus est periculo proximus. Nec evadere diabolus servus Dei poterit qui se diaboli laqueis implicavit. Intercedendum est citò talibus ut separentur dum adhuc separari innocentes possunt, quia dividi postmodum nostra intercessione non poterunt postea quàm conscientia gravissima cohæserunt. Denique quàm graves multorum ruinas hinc fieri videmus, & per hujusmodi illicitas & periculosas conjunctiones corrumpi plurimas virgines cum summo animi nostri dolore conspiciamus. Quòd si ex fide se Christo dicaverunt, pudicæ & castæ sine ulla fabula perseverent, & ita fortes & stabiles præmium virginitatis expectent. Si autem perseverare nolunt, vel non possunt, melius est ut nubant quàm in ignem delictis suis cadant. Certè nullum fratribus aut sororibus scandalum faciant, cum scriptum sit: *Si cibus scandalizat fratrem, non manducabo carnem in sæculum, ne fratrem scandalizem*. Nec aliqua putet se posse hac excusatione defendi quòd & inspicere & probari possit an virgo sit, cum & manus obstetricum & oculi sæpe fallantur, & si incorrupta inventa fuerit

virgo ea parte fui qua mulier potest esse, potuerit tamen ex alia corporis parte peccasse quæ corrumpi potest & tamen inspicere non potest. Certè ipse concubitus, ipse complexus, ipsa confabulatio & inosculatio, & coniacentium duorum turpis & foeda dormitio quantum dedecoris & criminis confitetur? Si superveniens maritus sponfam suam jacentem cum altero videat, nonne indignatur & fremit & per zeli dolorem fortassis & gladium in manum sumit? Quid Christus & Dominus & iudex noster, cum virginem suam sibi dicatam & sanctitati suæ destinatam jacere cum altero cernit, quàm indignatur & irascitur, & quas poenas incestis ejusmodi conjunctionibus comminatur, cujus ut gladium spiritalem & venturum judicii diem unusquisque fratrum possit evadere omni consilio providere & elaborare debemus. Et cum omnes omnino disciplinam tenere oporteat, multò magis præpositos & diaconos curare hoc fas est, qui exemplum & documentum cæteris de conversatione & moribus suis præbeant. Quomodo enim possunt integritati & continentiae præesse, si ex ipsis incipiant corruptelæ & vitiorum magisteria procedere? Et idcirco consultè & cum vigore fecisti, frater carissime, abstinendo diaconum qui cum virgine sæpe mansit, sed & cæteros qui cum virginibus dormire consueverant. Quòd si poenitentiam hujus illiciti concubitus sui egerint, & à se invicem recesserint, inspiciantur interim virgines ab obstericibus diligenter, & si virgines inventæ fuerint, accepta communicatione ad ecclesiam admittantur, hac tamen interminatione, ut si ad eosdem masculos postmodum reversæ fuerint, aut si cum eisdem in una domo & sub eodem tecto simul habitaverint, graviore censura ejiciantur, nec in ecclesiam postmodum tales facilè recipiantur. Si autem de eis aliqua corrupta fuerit deprehensa, agat poenitentiam plenam, quia quæ hoc crimen admisit, non mariti, sed Christi adultera est, & ideo æstimato justo tempore postea, exomologesi facta, ad ecclesiam redeat. Quòd si obstinatè perseverant, nec se ab invicem separant, sciant se cum hac sua impudica obstinatione nunquam à nobis admitti in ecclesiam posse, ne exemplum cæteris ad ruinam delictis suis facere incipiant. Nec putent sibi vitæ aut salutis constare rationem si episcopis & sacerdotibus obtemperare noluerint, cum in Deuteronomio Dominus Deus dicat: *Et homo quicumque fecerit in superbia, ut non exaudiat sacerdotem aut judicem quicumque fuerit in diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cum audierit timebit, & non agent impiè etiam nunc.* Interfici Deus jussit sacerdotibus suis non obtemperantes & iudicibus à se ad tempus constitutis non obaudientes. Et tunc quidem gladio occidebantur, quando adhuc & circumcisio carnalis manebat. Nunc autem, quia circumcisio spiritalis esse apud fideles servos Dei cœpit, spiritali gladio superbi & contumaces necantur, dum de ecclesia ejiciuntur. Neque enim vivere foris possunt, cum domus Dei una sit, & nemini salus esse nisi in ecclesia possit. Indisciplinatos autem perire, dum non audiunt nec obtemperant salubribus præceptis, testatur scriptura divina quæ dicit: *Non diligit indisciplinatus castigantem se. Qui autem oderunt correptiones, consumuntur turpiter.* Ergo ne indisciplinati consumantur & pereant da operam, frater carissime, ut quantum potes consiliis salutaribus fraternitatem regas & singulis ad salutem suam consulas. Arcta & angusta est via per quam ingredimur ad vitam, sed summus & magnus est fructus cum

Deut. 17.

Prov. 15.

pervenimus ad gloriam. Qui se semel castraverunt propter regnum cælorum, Deo per omnia placeant, nec sacerdotes Dei aut ecclesiam Domini scandalo suæ pravitatis offendant. Et si ad præsens à nobis quidam ex fratribus nostris contristari videntur, nos tamen in salubri persuasione maneamus, scientes & apostolum dixisse : *Ergo ego inimicus factus vobis sum verum dicens vobis!* Quòd si obtemperaverint nobis, lucrati sumus fratres, & eos ad salutem pariter & dignitatem nostro sermone formavimus. Si autem quidam de perversis obtemperare noluerint, sequamur eundem apostolum dicentem : *Si hominibus placerem, Christi servus non essem.* Si quibusdam suadere non possumus ut eos Christo placere faciamus, nos certè, quod nostrum est, Christo Domino & Deo nostro, præcepta ejus servando, placeamus. Opto te, frater carissime ac desiderantissime, in Domino bene valere.

EPISTOLA LXIII.

Ad Cæcilium de sacramento dominici calicis.

CYPRIANUS Cæcilio fratri salutem. Quamquam sciam, frater carissime, episcopos plurimos ecclesiis dominicis in toto mundo divina dignatione præpositos evangelicæ veritatis ac dominicæ traditionis tenere rationem nec ab eo quod Christus magister & præcepit & gessit humana & novella institutione decedere, tamen quoniam quidam vel ignoranter vel simpliciter in calice dominico sanctificando & plebi ministrando non hoc faciunt quod Jesus Christus Dominus & Deus noster sacrificii hujus auctor & doctor fecit & docuit, religiosum pariter ac necessarium duxi has ad vos litteras facere, ut si quis in isto errore adhuc tenetur, veritatis luce perspecta, ad radicem atque originem traditionis dominicæ revertatur. Nec nos putes, frater carissime, nostra & humana conscribere aut ultronea voluntate hoc nobis audacter assumere, cùm mediocritatem nostram semper humili & verecunda moderatione teneamus. Sed quando aliquid Deo inspirante & mandante præcipitur, necesse est domino servus fidelis obtemperet, excusatus apud omnes quòd nihil sibi arroganter assumat, qui offensam domini timere compellitur, nisi faciat quod jubetur. Admonitos autem nos scias ut in calice offerendo dominica traditio servetur, neque aliud fiat à nobis quàm quod pro nobis Dominus prior fecerit, ut calix qui in commemorationem ejus offertur mixtus vino offeratur. Nam cùm dicat Christus, *Ego sum vitis vera*, sanguis Christi non aqua est utique, sed vinum. Nec potest videri sanguis ejus, quo redempti & vivificati sumus, esse in calice quando vinum desit calici, quo Christi sanguis ostenditur, qui scripturarum omnium sacramento ac testimonio prædicetur. Invenimus enim & in Genesi circa sacramentum in Noë hoc idem præcucurrisse & figuram dominicæ passionis illic extitisse quòd vinum bibit, quòd inebriatus est, quòd in domo sua nudatus est, quòd fuit recubans nudis & patentibus femoribus, quòd nuditas illa patris à medio filio denotata est & foras nuntiata, à duobus verò majore & minore contexta, & cætera quæ necesse non est exequi, cùm satis sit hoc solum complecti

complecti quòd Noë typum futuræ veritatis ostendens non aquam sed vinum biberit, & sic imaginem dominicæ passionis exprefferit. Item in sacerdote Melchisedech sacrificii dominici sacramentum præfiguratum videmus, secundum quod scriptura divina testatur & dicit: *Et Melchisedech rex Salem protulit panem & vinum.* Fuit autem sacerdos Dei summi, & benedixit Abraham. Quòd autem Melchisedech typum Christi portaret declarat in psalmis spiritus sanctus ex persona patris ad filium dicens: *Ante luciferum genui te. Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* Qui ordo utique hic est de sacrificio illo veniens & inde descendens quòd Melchisedech sacerdos Dei summi fuit, quòd panem & vinum obtulit, quòd Abraham benedixit. Nam quis magis sacerdos Dei summi quàm Dominus noster Jesus Christus, qui sacrificium Deo patri obtulit, & obtulit hoc idem quod Melchisedech obtulerat, id est, panem & vinum, suum scilicet corpus & sanguinem. Et circa Abraham benedictio illa præcedens ad nostrum populum pertinebat. Nam si Abraham Deo credidit, & deputatum est ei ad justitiam, utique quisquis Deo credit & fide vivit justus invenitur, & jam pridem in Abraham fidei benedictus & justificatus ostenditur, sicut beatus apostolus Paulus probat dicens: *Credidit Abraham Deo, & deputatum est ei ad justitiam.* Cognoscitis ergo quia qui ex fide sunt, hi sunt filii Abraham. Providens autem scriptura quia ex fide justificat gentes Deus, prænuntiavit Abraham quia benedicentur in illo omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt benedicti sunt cum fidei Abraham. Unde in evangelio invenimus de lapidibus excitari, id est, de gentibus colligi filios Abraham. Et cum Zachæum laudaret Dominus, respondit & dixit: *Salus hodie domui huic facta est, quia & hic filius est Abraham.* Ut ergo in Genesi per Melchisedech sacerdotem benedictio circa Abraham posset rite celebrari, præcedit antè imago sacrificii Christi, in pane & vino scilicet constituta; quam rem perficiens & adimplens Dominus panem & calicem mixtum vino obtulit, & qui est plenitudo veritatis veritatem præfiguratæ imaginis adimplevit. Sed & per Salomonem spiritus sanctus typum dominici sacrificii antè præmonstrans immolatæ hostiæ & panis & vini sed & altaris & apostolorum faciens mentionem, *Sapientia*, inquit, *ædificavit sibi domum, & subdidit columnas septem. Maceravit suas hostias, miscuit in cratera vinum suum, & paravit mensam suam. Et misit servos suos, convocans cum excelsa prædicatione ad craterem dicens: Qui est insipiens declinet ad me. Et egentibus sensu dixit: Venite, edite de meis panibus, & bibite vinum quod miscui vobis.* Vinum mixtum declarat, id est, calicem Domini aqua & vino mixtum prophetica voce prænuntiat, ut appareat in passione dominica id esse gestum quod fuerat antè prædictum. In benedictione quoque Judæ hoc idem significatur; ubi & illic Christi figura exprimitur, quòd à fratribus suis laudari & adorari haberet; quòd inimicorum dorsa cedentium atque fugientium manibus quibus crucem pertulit & mortem vicit compressurus fuisset, quòdque ipse sit leo de tribu Juda, & recubet dormiens in passione, & surgat, & sit ipse spes gentium. Quibus scriptura divina adjungit & dicit: *Lavabit in vino stolam suam & in sanguine uvæ amictum suum.* Quando autem sanguis uvæ dicitur, quid aliud quàm vinum calicis dominici sanguinis ostenditur? Necnon & apud Esaiam hoc idem spiritus sanctus de Domini passione testatur dicens: *Quare rubicunda*

Gen. 14.

Psal. 109.

Gen. 15.

Gal. 3.

Gen. 12.

Matth. 3.

Luc. 19.

Prov. 9.

Gen. 49.

Isa. 63.

sunt vestimenta tua, & indumenta tua velut à calcatione torcularis pleni & percalcati? Numquid rubicunda vestimenta aqua potest facere, aut in torculari aqua est quæ pedibus calcatur vel prælo exprimitur? Vini utique mentio ideo ponitur ut Domini sanguis intelligatur, & quod in calice dominico postea manifestatum est prophetis annuntiantibus prædiceretur. Torcularis quoque calcatio & pressura taxatur: quia quomodo ad potandum vinum venire non potest nisi botrus calcetur antè & prematur, sic nec nos sanguinem Christi possemus bibere nisi Christus calcatus priùs fuisset & pressus & calicem prior biberet, in quo credentibus propinaret. Quotiescunque autem aqua sola in scripturis sanctis nominatur, baptisma prædicatur, ut apud Esaiam significari videmus. *Nolite, inquit, priora meminisse, & antiqua nolite reputare. Ecce ego facio nova, quæ nunc orientur, & cognoscetis, & faciam in deserto viam, & flumina in loco inaquoso adaquare genus meum electum, plebem meam, quam acquisivi, ut virtutes meas exponeret.* Prænuntiavit illic per prophetam Deus quòd apud gentes in locis quæ inaquosa priùs fuissent flumina postmodum redundarent & electum genus Dei, id est per generationem baptismi filios Dei factos, adaquarent. Item denuo præcanitur & antè prædicitur Judæos, si sitierint & Christum quæsierint, apud nos esse potaturos, id est, baptismi gratiam consecuturos. *Si sitierint, inquit, per deserta adducet illos, aquam de petra producet illis, findetur petra, & fluet aqua, & bibit plebs mea.* Quod in evangelio adimpletur, quando Christus, qui est petra, finditur ictu lanceæ in passione; qui & admonens quid per prophetam sit antè prædictum clamat & dicit: *Si quis sitit, veniat & bibat. Qui credit in me, sicut scriptura dicit, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ.* Atque ut magis posset esse manifestum quia non de calice, sed de baptismo, illic loquitur Dominus, addidit scriptura dicens: *Hoc autem dixit de spiritu quem accepturi erant qui in eum credebant.* Per baptisma enim spiritus sanctus accipitur, & sic à baptizatis & spiritum sanctum consecutis ad bibendum calicem Domini pervenitur. Neminem autem moveat quòd cùm de baptismo loquatur scriptura divina sitire nos dicit & bibere, quando & Dominus in evangelio dicat, *Beati esuriæ & sitientes justitiam*, quia quod avida & sitienti cupiditate suscipitur plenius & uberius hauritur. Sicut & alio loco ad Samaritanam mulierem Dominus loquitur dicens: *Omnis qui biberit ex aqua ista, sitiet iterum. Qui autem biberit ex aqua quam ego dederò, non sitiet in æternum.* Quo & ipsum baptisma salutaris aquæ significatur, quod semel scilicet sumitur, nec rursus iteratur. Cæterum calix Domini in ecclesia semper & sititur & bibitur. Nec argumentis plurimis opus est, frater carissime, ut probemus appellatione aquæ baptisma significatum semper esse & sic nos intelligere debere, quando Dominus adveniens baptismi & calicis manifestaverit veritatem, qui aquam illam fidelem, aquam vitæ æternæ præceperit credentibus in baptismo dari, calicem verò docuerit exemplo magisterii sui vini & aquæ conjunctione misceri. Calicem etenim sub die passionis accipiens benedixit & dedit discipulis suis dicens: *Bibite ex hoc omnes. Hic est enim sanguis novi testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Dico vobis, non bibam amodo ex ista creatura vitis usque in diem illum quo vobiscum bibam novum vinum in regno patris mei.* Qua in parte invenimus calicem mixtum fuisse quem Dominus obtulit

& vinum fuisse quod sanguinem suum dixit. Unde apparet sanguinem Christi non offerri, si desit vinum calici, nec sacrificium dominicum legitima sanctificatione celebrari, nisi oblatio & sacrificium nostrum responderit passioni. Quomodo autem de creatura vitis novum vinum cum Christo in regno patris bibemus, si in sacrificio Dei patris & Christi vinum non offerimus, nec calicem Domini dominica traditione miscemus? Beatus quoque apostolus Paulus à Domino electus & missus & prædicator veritatis evangelicæ constitutus hæc eadem in epistola sua ponit dicens: *Dominus Jesus in qua nocte tradebatur accepit panem, & gratias egit & fregit & dixit: Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur. Hoc facite in meam commemorationem. Simili modo & calicem postquam cœnatum est accepit dicens: Hic calix novum testamentum est in meo sanguine. Hoc facite quotiescunque biberitis in meam commemorationem. Quotiescunque enim ederitis panem istum & calicem biberitis, mortem Domini annuntiabitis quoadusque veniat.* Quòd si & à Domino præcipitur, & ab apostolo ejus hoc idem confirmatur & traditur, ut quotiescunque biberimus, in commemorationem Domini hoc faciamus quod fecit & Dominus, invenimus non observari à nobis quod mandatum est, nisi eadem quæ Dominus fecit nos quoque faciamus, & calicem Domini pari ratione miscentes à divino magisterio non recedamus. Ab evangelicis autem præceptis omnino recedendum non esse & eadem quæ magister docuit & fecit discipulos quoque observare & facere debere constantius & fortius alio in loco beatus apostolus docet dicens: *Miror quòd sic tam citò demutamini ab eo qui vos vocavit ad gratiam, ad aliud evangelium, quod non est aliud, nisi si sunt aliqui qui vos conturbant & volunt convertere evangelium Christi. Sed licet aut nos aut angelus de cælo aliter annuntiet præterquam quod annuntiavimus vobis, anathema sit. Sicut prædiximus, & nunc iterum dico: Si quis vobis annuntiaverit præterquam quod accepistis, anathema sit.* Cùm ergo neque ipse apostolus neque angelus de cælo annuntiare possit aliter aut docere præterquam quod semel Christus docuit & apostoli ejus annuntiaverunt, miror satis unde hoc usurpatum sit ut contra evangelicam & apostolicam disciplinam quibusdam in locis aqua offeratur in dominico calice, quæ sola Christi sanguinem non possit exprimere. Cujus rei sacramentum nec in psalmis tacet spiritus sanctus faciens mentionem dominici calicis & dicens: *Calix tuus inebrians perquam optimus.* Calix autem qui inebriat, utique vino mixtus est. Neque enim aqua inebriare quemquam potest. Sic autem calix dominicus inebriat ut & Noë in Genesi vinum bibens inebriatus est. Sed quia ebrietas dominici calicis & sanguinis non est talis qualis est ebrietas vini sæcularis, cùm diceret spiritus sanctus in psalmo, *Calix tuus inebrians*, addidit *perquam optimus*, quòd scilicet calix dominicus sic bibentes inebriat ut sobrios faciat, ut mentes ad spiritalem sapientiam redigat, ut à sapore isto sæculari ad intellectum Dei unusquisque resipiscat, & quemadmodum vino isto communi mens solvitur & anima relaxatur & tristitia omnis exponitur, ita epotato sanguine Domini & poculo salutari, exponatur memoria veteris hominis, & fiat oblivio conversationis pristinæ sæcularis, & mœstum pectus ac triste, quod prius peccatis argentibus premebatur, divinæ indulgentiæ lætitia resolvatur; quod tunc demum potest lætificare in ecclesia Domini bibentem, si quod bibitur

1. Cor. 11.

Gal. 1.

Psalm. 22.

dominicam teneat veritatem. Quàm verò perversum est quàmque contrarium ut cum Dominus in nuptiis de aqua vinum fecerit, nos de vino aquam faciamus, cum sacramentum quoque rei illius admonere & instruere nos debeat ut in sacrificiis dominicis vinum potius offeramus. Nam quia apud Judæos defecerat gratia spiritalis, defecit & vinum. Vineam enim Domini sabaoth domus erat Israël. Christus autem docens & ostendens gentium populum succedere & in locum quem Judæi perdiderant nos postmodum merito fidei pervenire, de aqua vinum fecit, id est, quod ad nuptias Christi & ecclesiæ, Judæis cessantibus, plebs magis gentium conflueret & conveniret ostendit. Aquas namque populos significare in apocalypsi scriptura divina declarat dicens: *Aquæ quas vidisti, super quas sedet meretrix illa, populi & turbæ & gentes ethnicorum sunt & linguæ.* Quod scilicet perspicimus & in sacramento calicis contineri. Nam quia nos omnes portabat Christus, qui & peccata nostra portabat, videmus in aqua populum intelligi, in vino verò ostendi sanguinem Christi. Quando autem in calice vino aqua miscetur, Christo populus adunatur, & credentium plebs ei in quem credidit copulatur & conjungitur. Quæ copulatio & conjunctio aquæ & vini sic miscetur in calice Domini ut commixtio illa non possit ab invicem separari. Unde & ecclesiam, id est, plebem in ecclesia constitutam, fideliter & firmiter in eo quod credidit perseverantem nulla res separare poterit à Christo quò minus hæreat semper & maneat individua dilectio. Sic autem in sanctificando calice Domini offerri aqua sola non potest quomodo nec vinum solum potest. Nam si vinum tantum quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis. Si verò aqua sit sola, plebs incipit esse sine Christo. Quando autem utrumque miscetur & adunatione confusa sibi invicem copulatur, tunc sacramentum spiritale & cæleste perficitur. Sic verò calix Domini non est aqua sola aut vinum solum nisi utrumque sibi misceatur, quomodo nec corpus Domini potest esse farina sola aut aqua sola nisi utrumque adunatum fuerit & copulatum & panis unius compage solidatum. Quo & ipso sacramento populus noster ostenditur adunatus, ut quemadmodum grana multa in unum collecta & commolita & commixta panem unum faciunt, sic in Christo, qui est panis cælestis, unum sciamus esse corpus, cui conjunctus sit noster numerus & adunatus. Non est ergo, frater carissime, quod aliquis existimet sequendam esse quorundam consuetudinem, si qui in præteritum in calice dominico aquam solam offerendam putaverunt. Quærendum est enim ipsi quem sint secuti. Nam si in sacrificio quod Christus obtulit non nisi Christus sequendus est, utique id nos obaudire & facere oportet quod Christus fecit & quod faciendum esse mandavit, quando ipse in evangelio dicat: *Si feceritis quod mando vobis, jam non dico vos servos, sed amicos.* Et quod Christus debeat solus audiri, pater etiam de cælo contestatur dicens: *Hic est filius meus dilectissimus, in quo bene sensi, ipsum audite.* Quare si solus Christus audiendus est, non debemus attendere quid alius ante nos faciendum esse putaverit, sed quid qui ante omnes est Christus prior fecerit. Neque enim hominis consuetudinem sequi oportet, sed Dei veritatem, cum per Esaiam prophetam Deus loquatur & dicat: *Sine causa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docentes.* Et iterum Dominus in evangelio hoc idem repetat dicens:

Joa. 2.

Isa. 5.

Apoc. 17.

Joa. 15.

Matth. 17.

Isa. 19.

Rejicitis mandatum Dei ut traditionem vestram statuatis. Sed & alio in loco ponit & dicit: *Qui solverit unum ex mandatis istis minimis, & sic docuerit homines, minimus vocabitur in regno cælorum.* Quòd si nec minima de mandatis dominicis licet solvere, quanto magis tam magna, tam grandia, tam ad ipsum dominicæ passionis & nostræ redemptionis sacramentum pertinentia fas non est infringere aut in aliud quàm quod divinitus institutum sit humana traditione mutare? Nam si Jesus Christus Dominus & Deus noster ipse est summus sacerdos Dei patris, & sacrificium patri se ipsum primus obtulit, & hoc fieri in sui commemorationem præcepit, utique ille sacerdos vice Christi verè fungitur qui id quod Christus fecit imitatur, & sacrificium verum & plenum tunc offert in ecclesia Deo patri, si sic incipiat offerre secundum quod ipsum Christum videat obtulisse. Cæterum omnis religionis & veritatis disciplina subvertitur, nisi id quod spiritualiter præcipitur fideliter reserve-
tur, nisi si in sacrificiis matutinis hoc quis veretur ne per saporem vini redoleat sanguinem Christi. Sic ergo incipit & à passione Christi in persecutionibus fraternitas retardari, dum in oblationibus discit de sanguine ejus & cruore confundi. Porro autem Dominus in evangelio dicit: *Qui confusus me fuerit, confundetur eum filius hominis.* Et apostolus quoque loquitur dicens: *Si hominibus placerem, Christi servus non essem.* Quomodo autem possumus propter Christum sanguinem fundere, qui sanguinem Christi erubescimus bibere? An illa sibi aliquis contemplatione blanditur quòd etsi mane aqua sola offerri videtur, tamen cum ad cœnandum venimus, mixtum calicem offerimus. Sed cum cœnamus, ad convivium nostrum plebem convocare non possumus, ut sacramenti veritatem fraternitate omni præsentem celebremus. Atenim non mane, sed post cœnam, mixtum calicem obtulit Dominus. Numquid ergo dominicum post cœnam celebrare debemus, ut sic mixtum calicem frequentandis dominicis offeramus. Christum offerre oportebat circa vesperam diei, ut hora ipsa sacrificii ostenderet occasum & vesperam mundi, sicut in Exodo scriptum est: *Et occident illum omne vulgus synagogæ filiorum Israël ad vesperam.* Et iterum in psalmis: *Allevatio manuum mearum sacrificium vespertinum.* Nos autem resurrectionem Domini mane celebramus. Et quia passionis ejus mentionem in sacrificiis omnibus facimus (passio est enim Domini sacrificium quod offerimus) nihil aliud quàm quod ille fecit facere debemus. Scriptura enim dicit: *Quotiescunque enim ederitis panem istum, & calicem istum biberitis, mortem Domini annuntiabitis quoadusque veniat.* Quotiescunque ergo calicem in commemorationem Domini & passionis ejus offerimus, id quod constat Dominum fecisse faciamus. Et viderit, frater carissime. Si quis de antecessoribus nostris vel ignoranter vel simpliciter non hoc observavit & tenuit quod nos Dominus facere exemplo & magisterio suo docuit, potest simplicitati ejus de indulgentia Domini venia concedi. Nobis verò non poterit ignosci, qui nunc à Domino admoniti & instructi sumus ut calicem dominicum vino mixtum, secundum quod Dominus obtulit, offeramus, & de hoc quoque ad collegas nostros litteras dirigamus, ut ubique lex evangelica & traditio dominica servetur, & ab eo quod Christus & docuit & fecit non recedatur. Quæ ultra jam contemnere & in errore pristino perseverare quid aliud est quàm incurrere in objurgationem Do-

Marc. 5.

Matth. 7.

Marc. 8.

Gal. 1.

Exo. 12.

Psal. 140.

1. Cor. 11.

Psal. 49.

Hier. 23.

Hier. 3.

Joa. 8.

Matth. 28.

mini increpantis in psalmo & dicentis: *Ad quid exponis justificationes meas & assumis testamentum meum per os tuum? Tu autem odisti disciplinam, & abjecisti sermones meos retro. Si videbas furem, concurrebas ei, & inter mæchos particulam tuam ponebas.* Exponere enim justificationes & testamentum Domini, & non hoc idem facere quod fecerit Dominus, quid aliud est quàm sermones ejus abjicere & disciplinam dominicam contemnere, nec terrena sed spiritalia furtiva & adulteria committere, dum quis de evangelica veritate furatur Domini nostri verba & facta, corrumpit atque adulterat præcepta divina? Sicut apud Hieremiam scriptum est: *Quid est, inquit, paleis ad triticum? Propter hoc ecce ego ad prophetas, dicit Dominus, qui furantur verba mea unusquisque à proximo suo, & seducunt populum meum in mendaciis suis & in erroribus suis.* Item apud eundem alio loco: *Et mæchata est, inquit, in lignum & lapidem, & in his omnibus non est reversa ad me.* Quod furtum & adulterium ne in nos etiam cadat cavere sollicitè & timidè ac religiosè observare debemus. Nam si sacerdotes Dei & Christi sumus, non invenio quem magis sequi quàm Deum & Christum debeamus, quando ipse in evangelio maximè dicat: *Ego sum lumen sæculi. Qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ.* Ne ergo in tenebris ambulemus, Christum sequi & præcepta ejus observare debemus; quia & ipse in alio loco mittens apostolos dixit: *Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra. Ite ergo & docete omnes gentes, tingentes eos in nomine patris & filii & spiritus sancti, docentes eos observare omnia quaecunque præcepi vobis.* Quare si in lumine Christi ambulare volumus, à præceptis & monitis ejus non recedamus, agentes gratias quòd dum instruit in futurum quid facere debeamus, de præterito ignoscit quòd simpliciter erravimus. Et quia jam secundus ejus adventus nobis appropinquat, magis ac magis benigna ejus & larga dignatio corda nostra luce veritatis illuminat. Religioni igitur nostræ congruit & timori & ipsi loco atque officio sacerdotii nostri, frater carissime, in dominico calice miscendo & offerendo custodire traditionis dominicæ veritatem, & quod prius apud quosdam videtur erratum Domino monente corrigere; ut cum in claritate sua & majestate cælesti venire cœperit, inveniat nos tenere quod monuit, observare quod docuit, facere quod fecit. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

EPISTOLA LXIV.

Ad Epictetum & plebem Assuritanorum de Fortunatiano quondam eorum episcopo.

CYPRIANUS Epicteto fratri & plebi Assuras consistenti salutem. Graviter & dolenter motus sum, fratres carissimi, quòd cognoverim Fortunatianum quondam apud vos episcopum post gravem lapsum ruinæ suæ pro integro nunc agere velle & episcopatum sibi vindicare cœpisse. Quæ res contristavit me, primò propter ipsum, qui miser, vel diaboli tenebris in totum excœcatus, vel quorundam sacrilega persuasione deceptus, cum debeat satisfacere & ad Dominum exorandum diebus ac noctibus lacrymis & ora-

tionibus & precibus incumbere, audet sibi adhuc sacerdotium quod prodidit vindicare, quasi post aras diaboli accedere ad altare Dei fas sit, aut non maiorem in se iram & indignationem Domini in die iudicii provocet, qui cum fidei & virtutis dux fratribus esse non potuerit, perfidiæ & audaciæ & temeritatis magister existat, & qui non docuit fratres in prælio fortiter stare, doceat eos qui victi & prostrati sunt nec rogare, cum Dominus dicat, *Illis fudistis libamina, & illis imposuistis sacrificia, super hæc omnia ergo non indignabor, dicit Dominus*, & alio loco: *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli.* Item Dominus denuo loquitur & dicit: *Adoraverunt eos quos fecerunt digiti eorum, & curvatus est homo, & humiliatus est vir, & non laxabo illis.* In apocalypsi quoque legimus iram Domini comminantis & dicentis: *Si quis adorat bestiam & imaginem ejus, & accipit notam in fronte sua & in manu, bibet & ipse de vino iræ Dei mixto in poculo iræ ejus, & punietur igne & sulphure sub oculis sanctorum angelorum & sub oculis agni, & fumus de tormentis eorum in sæcula sæculorum ascendet, nec habebunt requiem die ac nocte qui adorant bestiam & imaginem ejus.* Cum ergo hæc tormenta, hæc supplicia in die iudicii Dominus comminetur iis qui diabolo obtemperant & idolis sacrificant, quomodo se putat posse agere pro Dei sacerdote qui obtemperavit & servivit diaboli sacerdotibus, aut quomodo putat manum suam transferri posse ad Dei sacrificium & precem Domini quæ captiva fuerit sacrilegio & crimini, quando in scripturis divinis Deus ad sacrificium prohibeat accedere sacerdotes etiam in leviori crimine constitutos & in Levitico dicat: *Homo in quo fuerit vitium & macula non accedet offerre dona Deo.* Item in Exodo: *Et sacerdotes qui accedunt ad Dominum Deum sanctificentur, ne fortè derelinquat illos Dominus.* Et iterum: *Et cum accedunt ministrare ad altare sancti, non adducent in se delictum, ne moriantur.* Qui ergo gravia in se delicta adduxerunt, id est, qui idolis sacrificando sacrilega sacrificia fecerunt, sacerdotium Dei sibi vindicare non possunt nec ullam in conspectu ejus precem pro fratribus facere, quando in evangelio scriptum sit: *Deus peccatorem non audit; sed si quis Deum coluerit & voluntatem ejus fecerit, illum audit.* Quamvis sic quorundam pectora tenebrarum ingruentium profunda caligo cœcaverit ut de præceptis salubribus nihil lucis admittant, sed semel à recto limite veri itineris averfi, per præceptum & per abruptum criminum suorum nocte atque errore rapiantur. Nec mirum si consilia nostra aut Domini præcepta nunc abnuunt qui Dominum negaverunt. Stipes & oblationes & lucra desiderant, quibus prius insatiabiles incubabant; & cœnis atque epulis etiam nunc inhiant, quarum crapulam superstitie nuper in dies cruditate ructabant, nunc manifestissime comprobantes nec antè se religioni, sed ventri potius & quæstui prophana cupiditate servisse. Unde & ipsam venisse perspicimus & credimus de Dei exploratione censuram, ne apud altare consistere & contrectare ulterius perseverarent pudorem incesti, fidem perfidi, religionem prophani, divina terreni, sancta sacrilegi. Quòd ne tales ad altaris impiamenta & contagia fratrum denuo redeant omnibus viribus excubandum est & omni vigore nitendum ut quantum possumus ab hac eos sui sceleris audacia retundamus, ne adhuc agere pro sacerdote conentur qui ad mortis extrema dejecti, ultra lapsos laicos ruinæ majoris pondere proruerunt. Si verò apud insanos furor

Isa. 57.

Exo. 22.

Isa. 2.

Apoc. 14.

Levit. 21.

Exod. 19.

Exo. 28.

Joa. 9.

Ephes. 5.

insanabilis perseveraverit, & recedente spiritu sancto quæ cœpit cœcitas in sua nocte permanferit, consilium nobis erit singulos fratres ab eorum fallacia separare &, ne quis in laqueos erroris incurrat, ab eorum contagione secernere, quando nec oblatio sanctificari illic possit ubi spiritus sanctus non sit, nec cuiquam Dominus per ejus orationes & preces prosit qui Dominum ipse violavit. Quod si Fortunatianus aut immemor criminis sui per diaboli cœcitatem, aut minister & servus diaboli factus ad decipiendam fraternitatem, in hoc suo furore permanferit, vos quantum potestis elaborate, & in hac caligine diaboli sævientis fratrum mentes ab errore revocate, ne alienæ dementiæ facile consentiant, ne se desperatorum delictis participes faciant, sed teneant integri salutis suæ & integritatis conservatæ à se & custoditæ perpetuum tenorem. Lapsi verò magnitudinem delicti sui cognoscentes à deprecando Domino non recedant, nec ecclesiam catholicam, quæ una & sola est à Domino constituta, derelinquant; sed satisfactionibus immorantes & Domini misericordiam deprecantes ad ecclesiam pulsent, ut recipi illic possint ubi fuerunt, & ad Christum redeant, à quo recesserunt. Nec audiant eos qui se fallaci & mortali seductione decipiunt, cum scriptum sit: *Nemo vos decipiat inanibus verbis. Propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ. Nolite ergo esse participes eorum.* Ergo contumaces & Deum non timentes & ab ecclesia in totum recedentes nemo comitetur. Quod si quis impatiens fuerit ad deprecandum Dominum, qui offensus est, & nobis obtemperare noluerit, sed desperatos & perditos secutus fuerit, sibi imputabit cum judicii dies venerit. Quomodo enim deprecari in die illo Dominum poterit qui & ante hoc Christum & nunc quoque ecclesiam Christi negavit, & episcopis sanis & integris & viventibus non obtemperans comitem se & participem morientibus præbuit? Opto vos, fratres carissimi ac desiderantissimi, semper bene valere.

EPISTOLA LXV.

Ad Rogatianum de diacono qui contra episcopum contendit.

Deut. 17.

CYPRIANUS Rogatiano fratri salutem. Graviter & dolenter commotus sumus ego & collegæ mei qui præsentés aderant, frater carissime, lectis litteris tuis, quibus de diacono tuo conquestus es quod immemor sacerdotalis loci tui & officii ac ministerii sui oblitus contumeliis & injuriis suis te exacerbaverit. Et tu quidem honorificè circa nos & pro solita tua humilitate fecisti, ut malles de eo nobis conqueri, cum pro episcopatus vigore & cathedræ auctoritate haberes potestatem qua posses de illo statim vindicari, certus quod collegæ tui omnes gratum haberemus quodcunque circa diaconum tuum contumeliosum sacerdotali potestate fecisses, habens circa hujusmodi homines præcepta divina, cum Dominus Deus in Deuteronomio dicat: *Et homo quicumque fecerit in superbia ut non exaudiat sacerdotem aut judicem quicumque fuerit in diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cum audierit timebit, & non agent impiè etiam nunc.* Et ut sciamus hanc Dei vocem cum

cum vera & summa maiestate ejus processisse ad honorandos ac vindicandos sacerdotes suos, cum adversus Aaron sacerdotem tres de ministris, Chore, & Dathan, & Abiron, ausi sunt superbisse & cervicem suam extollere & sacerdoti præposito se adæquare, hiatu terræ absorpti ac devorati pœnas statim sacrilegæ audaciæ persolverunt. Nec soli illi, sed & cæteri ducenti quinquaginta qui eis comites ad audaciam fuerunt, prorumpente à Domino igne consumpti sunt, ut probaretur sacerdotes Dei ab eo qui sacerdotes facit vindicari. In libro quoque regnorum, cum Samuel sacerdos à Judæorum populo ob senectutem, sicut tu modò, contemneretur, exclamavit iratus Dominus & dixit: *Non te spreverunt, sed me spreverunt.* Et ut hoc ulcisceretur excitavit eis Saül regem, qui eos injuriis gravibus affligeret, & per omnes contumelias & pœnas superbum populum calcaret & premeret, ut contemptus sacerdos de superbo populo ultione divina vindicaretur. Sed & Salomon in spiritu sancto constitutus testatur & docet quæ sit sacerdotalis auctoritas & potestas dicens: *Ex tota anima tua time Deum, & sacerdotes ejus sanctifica.* Et iterum: *Honora Deum ex tota anima tua, & honorifica sacerdotes ejus.* Quorum præceptorum memor beatus apostolus Paulus, secundum quod in actibus apostolorum legimus, cum ei diceretur, *Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo, respondit & dixit: Nesciebam, fratres, quia pontifex est. Scriptum est enim: Principem populi tui non maledices.* Dominus etiam noster ipse Jesus Christus rex & judex & Deus noster usque ad passionis diem servavit honorem pontificibus & sacerdotibus, quamvis illi nec timorem Dei nec agnitionem Christi servassent. Nam cum leprosum emundasset, dixit illi: *Vade, & monstra te sacerdoti, & offer donum.* Humilitate ea qua nos quoque esse humiles docuit sacerdotem adhuc appellabat quem sciebat esse sacrilegum. Item sub ictu passionis cum alapam accepisset, & ei diceretur, *Sic respondes pontifici,* nihil ille contumeliosè locutus est in personam pontificis, sed magis innocentiam suam tuitus est dicens: *Si malè locutus sum, exprobra de malo. Si autem bene, quid me cædis?* Quæ omnia ab eo ideo facta sunt humiliter atque patienter ut nos humilitatis ac patientiæ haberemus exemplum. Docuit enim sacerdotes veros legitimè & plenè honorari, dum circa falsos sacerdotes ipse talis extitit. Meminisse autem diaconi debent quoniam apostolos, id est episcopos & præpositos, Dominus elegit, diaconos autem post ascensum. Domini in cælos apostoli sibi constituerunt episcopatus sui & ecclesiæ ministros. Quod si nos aliquid audere contra Deum possumus, qui episcopos facit, possunt & contra nos audere diaconi, à quibus fiunt. Et ideo oportet diaconum de quo scribis agere audaciæ suæ pœnitentiam & honorem sacerdotis agnoscere & episcopo præposito suo plena humilitate satisfacere. Hæc sunt enim initia hæreticorum & ortus atque conatus schismaticorum malè cogitantium, ut sibi placeant, ut præpositum superbo tumore contemnant. Sic de ecclesia receditur, sic altare prophanum foris collocatur, sic contra pacem Christi & ordinationem atque unitatem Dei rebellatur. Quod si ultra te contumeliis suis exacerbaverit & provocaverit, fungeris circa eum potestate honoris tui, ut eum vel deponas vel abstineas. Nam si apostolus Paulus ad Timotheum scribens dixit, *Juventutem tuam nemo despiciat,* quanto magis tibi à collegis tuis dicendum est: *Senectutem tuam nemo despiciat.* Et quoniam

Num. 16.

1. Reg. 8.

Eccles. 7.

Act. 23.

Exo. 26.

Matth. 8.

Joa. 18.

Act. 6.

1. Tim. 4.

scripsisti quendam cum eodem diacono tuo se miscuisse & superbiæ ejus atque audaciæ participem esse, hunc quoque & si qui alii tales extiterint & contra sacerdotem Dei fecerint vel coërcere poteris vel abstinere. Nisi quòd hortamur & monemus ut peccasse se potius intelligant & satisfaciant & nos propositum nostrum tenere patiantur. Magis enim optamus & cupimus contumelias & injurias singulorum clementi patientia vincere quàm sacerdotali licentia vindicare. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

EPISTOLA LXVI.

Ad clerum & plebem Furnis consistentem de Victore, qui Faustinum presbyterum tutorem nominavit.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus & plebi Furnis consistentibus salutem. Graviter commoti sumus ego & collegæ mei qui præsentés aderant & compresbyteri nostri qui nobis assidebant, fratres carissimi, cùm cognovissemus quòd Geminus Victor frater noster de sæculo excedens Geminium Faustinum presbyterum tutorem testamento suo nominaverit, cùm jam pridem in concilio episcoporum statutum sit ne quis de clericis & Dei ministris tutorem vel curatorem testamento suo constituat, quando singuli divino sacerdotio honorati & in clerico ministerio constituti non nisi altari & sacrificiis deservire & precibus atque orationibus vacare debeant. Scriptum est enim: *Nemo militans Deo obligat se molestiis sæcularibus, ut possit placere ei cui se probavit.* Quod cùm de omnibus dictum sit, quanto magis molestiis & laqueis sæcularibus obligari non debent qui divinis rebus & spiritalibus occupati, ab ecclesia recedere & ad terrenos & sæculares actus vacare non possunt. Cujus ordinationis & religionis formam levitæ prius in lege tenuerunt, ut cùm terram dividerent & possessiones partirentur undecim tribus, levitica tribus, quæ templo & altari & ministeriis divinis vacabat, nihil de illa divisionis portione perciperet, sed aliis terram colentibus, illa tantum Deum coleret, & ad victum atque alimentum suum ab undecim tribubus de fructibus qui nascebantur decimas perciperet. Quod totum fiebat de auctoritate & dispositione divina, ut qui operationibus divinis insisterent, in nulla re avocarentur, nec cogitare aut agere sæcularia cogerentur. Quæ nunc ratio & forma in clero tenetur, ut qui in ecclesia Domini ordinatione clerica promoventur, in nullo ab administratione divina avocentur, nec molestiis & negotiis sæcularibus alligentur, sed in honore sportulantium fratrum, tanquam decimas ex fructibus accipientes, ab altari & sacrificiis non recedant, sed die ac nocte cælestibus rebus & spiritalibus serviant. Quod episcopi antecessores nostri religiosè considerantes & salubriter providentes censuerunt ne quis frater excedens ad tutelam vel curam clericum nominaret, ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione ejus celebraretur. Neque enim apud altare Dei meretur nominari in sacerdotum prece qui ab altari sacerdotes & ministros voluit avocare. Et ideo Victor, cùm contra formam nuper in concilio à sacerdotibus datam Geminium Faustinum presby-

2. Tim. 2.

Josue 13.

terum ausus sit tutorem constituere, non est quòd pro dormitione ejus apud vos fiat oblatio, aut deprecatio aliqua nomine ejus in ecclesia frequentetur, ut sacerdotum decretum religiosè & necessariè factum fervetur à nobis, simul & cæteris fratribus detur exemplum ne quis sacerdotes & ministros Dei altari ejus & ecclesiæ vacantes ad sæculares molestias devocet. Observari enim de cætero poterit ne ultra hoc fiat circa personam clericorum, si quod nunc factum est fuerit vindicatum. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere.

EPISTOLA LXVII.

Ad Stephanum de Marciano Arelatensi, qui Novatiano consensit.

CYPRIANUS Stephano fratri salutem. Faustinus collega noster Lugduni consistens, frater carissime, semel atque iterum mihi scripsit significans ea quæ etiam vobis scio utique nuntiata tam ab eo quàm à cæteris cœpiscopis nostris in eadem provincia constitutis, quòd Marcianus Arelate consistens Novatiano sese conjunxerit & à catholicæ ecclesiæ unitate atque à corporis nostri & sacerdotii consensione discesserit, tenens hæreticæ præsumptionis durissimam pravitatem, ut servis Dei pœnitentibus & dolentibus & ecclesiam lacrymis & gemitu & dolore pulsantibus divinæ pietatis & lenitatis paternæ solatia & subsidia claudantur, nec ad fovenda vulnera admittantur vulnerati, sed sine spe pacis & communicationis relictī ad luporum rapinam & prædam diaboli projiciantur. Cui rei nostrum est consulere & subvenire, frater carissime, qui divinam clementiam cogitantes & gubernandæ ecclesiæ libram tenentes sic censuram vigoris peccatoribus exhibemus ut tamen lapsis erigendis & curandis vulneratis bonitatis & misericordiæ divinæ medicinam non denegemus. Quapropter facere te oportet plenissimas litteras ad cœpiscopos nostros in Galliis constitutos ne ultra Marcianum pervicacem & superbum & divinæ pietatis ac fraternæ salutis inimicum collegio nostro insultare patiantur, quòd necdum videatur à nobis abstentus, qui jampridem jactat & prædicat quòd Novatiano studens & ejus pervicaciam sequens à communicatione se nostra segregaverit, cùm Novatianus ipse, quem sequitur, olim abstentus & hostis ecclesiæ judicatus sit, & cùm ad nos in Africam legatos misisset optans ad communicationem nostram admitti, hinc à concilio plurimorum sacerdotum qui præsentēs eramus sententiam retulerit se foris esse cœpisse nec posse à quoquam nostrum sibi communicari qui, episcopo Cornelio in catholica ecclesia de Dei judicio & cleri ac plebis suffragio ordinato, prophanum altare erigere & adulteram cathedram collocare & sacrilega contra verum sacerdotem sacrificia offerre tentaverit, proinde si resipiscere & ad sanæ mentis consilium redire vellet, ageret pœnitentiam & ad ecclesiam supplex rediret. Quàm vanum est, frater carissime, ut Novatiano nuper re-tuso & refutato & per totum orbem à sacerdotibus Dei abstento, nunc adu-latores adhuc nobis patiamur illudere & de majestate ac dignitate ecclesiæ

judicare. Dirigantur in provinciam & ad plebem Arelate consistentem à te litteræ quibus abstento Marciano alius in locum ejus substituatur, & grex Christi, qui in hodiernum ab illo dissipatus & vulneratus contemnitur, colligatur. Sufficiat multos illic ex fratribus nostris annis istis superioribus excessisse sine pace. Vel cæteris subveniat qui supersunt, qui & diebus ac noctibus ingemiscunt, & divinam ac paternam misericordiam deprecantes solatium nostræ opitulationis exposcunt. Idcirco enim, frater carissime, copiosum corpus est sacerdotum concordiae mutuae glutino atque unitatis vinculo copulatum ut si quis ex collegio nostro hæresim facere & gregem Christi lacerare & vastare tentaverit, subveniant cæteri, & quasi pastores utiles & misericordes oves dominicas in gregem colligant. Quid enim si in mari portus aliquis munitionibus suis ruptis infestus & periculosus esse navibus cœperit, nonne navigantes ad alios proximos portus naves suas dirigunt, ubi sit tutus accessus & salutaris introitus & statio segura? Aut si in via stabulum aliquod obsideri & teneri à latronibus cœperit, ut quisquis ingressus fuerit, insidiantium illic infestatione capiatur, nonne commeantes, hac opinione comperita, stabula alia in itinere appetunt tutiora, ubi sint fida hospitia & receptacula commeantibus tuta? Quod nunc esse apud nos debet, frater carissime, ut fratres nostros qui jactati Marciani scopulis petunt ecclesiæ portus salutares suscipiamus ad nos prompta & benigna humanitate & stabulum commeantibus præbeamus tale quale est in evangelio, quo à latronibus fauciati & vulnerati suscipi & foveri & tutari ab stabulario possint. Quæ est enim major aut melior cura præpositorum quàm diligenti sollicitudine & medela salubri fovendis & conservandis ovibus providere, cùm Dominus loquatur & dicat:

Quod infirmatum est non confortastis, & quod malè habuit non corroborastis, & quod contribulatum est non consolidastis, & quod erravit non revocastis, & quod periit non inquisistis; & dispersæ sunt oves meæ, eò quòd non sint pastores, & factæ sunt in comesturam in omnibus bestiis agri, & non fuit qui inquireret, neque qui revocaret. Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego super pastores, & inquiram oves meas de manibus eorum, & avertam eos ut non pascant oves meas; & jam non pascent eas, & extraham eas de ore eorum, & pascam eas cum judicio. Cùm ergo pastoribus talibus per quos dominicæ oves negliguntur & pereunt sic Dominus comminetur, quid nos aliud facere oportet, frater carissime, quàm colligendis & refovendis Christi ovibus exhibere diligentiam plenam, & curandis lapsorum vulneribus paternæ pietatis adhibere medicinam, quando &

Dominus in evangelio moneat & dicat: Non est opus sanis medicus, sed malè habentibus. Nam etsi pastores multi sumus, unum tamen gregem pascimus, & oves universas quas Christus sanguine suo & passione quæsit colligere & fovere debemus, nec pati supplices & dolentes fratres nostros crudeliter despici & superba quorundam præsumptione calcari, cùm scriptum sit, Ille autem qui contumax est, vir sui jactans, nihil omnino perficiet, qui dilatavit tanquam infernus animam suam, & ejusmodi homines Dominus in evangelio suo culpet & damnet dicens: Vos estis qui justificatis vos in conspectu hominum. Deus autem dignoscit corda vestra, quoniam quod excelsum est in hominibus execratio est in conspectu Dei. Execrabiles & detestabiles dicit esse qui sibi placeant, qui tumidi & inflati aliquid sibi arroganter assumant. Ex quibus cùm Mar-

Luc. 10.

Ezech. 34.

Matth. 9.

Abacuc 2.

Luc. 16.

cianus esse coeperit, & se Novatiano conjungens adversarius misericordiæ & pietatis extiterit, sententiam non dicat, sed accipiat, nec sic agat quasi ipse judicaverit de collegio sacerdotum, quando ipse sit ab universis sacerdotibus judicatus. Servandus est enim antecessorum nostrorum beatorum martyrum Cornelii & Lucii honor gloriosus; quorum memoriam cum nos honoremus, multò magis tu, frater carissime, honorificare & servare gravitate & auctoritate tua debes, qui vicarius & successor eorum factus es. Illi enim pleni spiritu Dei & in glorioso martyrio constituti dandam esse lapsis pacem censuerunt, & pœnitentia acta fructum communicationis & pacis negandum non esse litteris suis signaverunt. Quam rem omnes omnino ubique censuimus. Neque enim poterat esse apud nos sensus diversus, in quibus unus est spiritus. Et ideo manifestum est eum spiritus sancti veritatem cum cæteris non tenere quem videmus diversa sentire. Significa planè nobis quis in locum Marciani Arelate fuerit substitutus, ut sciamus ad quem fratres nostros dirigere & cui scribere debeamus. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

EPISTOLA LXVIII.

Ad clerum & plebes in Hispania consistentes, de Basilide & Martiale.

CYPRIANUS, Cæcilius, Primus, Polycarpus, Nicomedes, Lucilianus, Successus, Sedatus, Fortunatus, Januarius, Secundinus, Pomponius, Honoratus, Victor, Aurelius, Satius, Petrus, alius Januarius, Saturninus, alius Aurelius, Venantius, Quietus, Rogatianus, Tenax, Felix, Faustus, Quintus, alius Saturninus, Lucius, Vincentius, Libosus, Geminius, Marcellus, Jambus, Adelphius, Victoricus, & Paulus Felici presbytero & plebibus consistentibus ad Legionem & Asturicæ, item Lælio diacono & plebi Emeritæ consistentibus fratribus in Domino salutem. Cum in unum convenissemus, legimus litteras vestras, fratres dilectissimi, quas ad nos per Felicem & Sabinum coëpiscopos nostros pro fidei vestræ integritate & pro Dei timore fecistis, significantes Basilidem & Martialem libellis idololatriæ commaculatos & nefandorum facinorum conscientia vinctos episcopatum gerere & sacerdotium Dei administrare non oportere; & desiderastis rescribi ad hæc vobis & justam pariter ac necessariam sollicitudinem vestram vel solatio vel auxilio nostræ sententiæ sublevari. Sed enim desiderio huic vestro non tam nostra consilia quàm divina præcepta respondent, quibus jampridem mandatur voce cælesti & Dei lege præscribitur quos & quales oporteat deservire altari & sacrificia divina celebrare. In Exodo namque ad Moysen Deus loquitur & monet dicens: *Sacerdotes qui accedunt ad Dominum Deum sanctificentur, ne forte derelinquat illos Dominus.* Et iterum: *Et cum accedunt ministrare ad altare sancti, non adducent in se delictum, ne moriantur.* Item in Levitico præcipit Dominus & dicit: *Homo in quo fuerit macula & vitium non accedet offerre dona Deo.* Quæ cum prædicta & manifestata sint nobis, præceptis divinis ne-

Exo. 19.

Exo. 28.

Levit. 21.

cesse est obsequia nostra deserviant; nec personam in ejusmodi rebus acci-
 pere aut aliquid cuiquam largiri potest humana indulgentia ubi intercedit &
 legem tribuit divina præscriptio. Neque enim immemores esse debemus
 quid ad Judæos per Esaiam prophetam locutus sit Dominus increpans & in-
 dignans quòd, contemptis divinis præceptis, humanas doctrinas sequerentur.
Populus iste, inquit, labiis suis honorificat me, cor verò eorum longè separa-
tum est à me. Sine causa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docen-
tes. Quod item Dominus in evangelio repetit & dicit: *Rejicitis mandatum*
Dei ut traditionem vestram statuatis. Quæ ante oculos habentes & sollicitè ac
 religiosè considerantes, in ordinationibus sacerdotum non nisi immaculatos
 & integros antistites eligere debemus, qui sanctè & dignè sacrificia Deo of-
 ferentes audiri in precibus possint quas faciunt pro plebis dominicæ incolu-
 mitate, cùm scriptum sit: *Deus peccatorem non audit; sed si quis Deum coluerit*
& voluntatem ejus fecerit, illum audit. Propter quod plena diligentia & ex-
 ploratione sincera oportet eos ad sacerdotium Dei deligi quos à Deo confi-
 tet audiri. Nec sibi plebs blandiatur quasi immunis esse à contagio delicti
 possit cum sacerdote peccatore communicans & ad injustum atque illicitum
 præpositi sui episcopatum consensum suum commodans, quando per
 Osee prophetam comminetur & dicat censura divina, *Sacrificia eorum tan-*
quam panis luctus, omnes qui manducant ea contaminabuntur, docens scilicet
 & ostendens omnes omnino ad peccatum constringi qui fuerint prophani
 & injusti sacerdotis sacrificio contaminati. Quod item in Numeris mani-
 festari invenimus, quando Chore & Dathan & Abiron contra Aaron sa-
 cerdotem sacrificandi sibi licentiam vindicaverunt. Illic quoque per Moy-
 sem præcepit Dominus ut ab eis populus separaretur, ne facinorosis con-
 junctus eodem facinore & ipse perstringatur. *Separamini, inquit, à taberna-*
culis horum hominum injustorum durissimorum, & nolite tangere ea quæ ad eos
pertinent, ne simul pereatis in peccato eorum. Propter quod plebs obsequens
 præceptis dominicis & Deum metuens à peccatore præposito separare se de-
 bet, nec se ad sacrilegi sacerdotis sacrificia miscere, quando ipsa maximè ha-
 beat potestatem vel eligendi dignos sacerdotes vel indignos recusandi. Quod
 & ipsum videmus de divina auctoritate descendere, ut sacerdos plebe præsen-
 te sub omnium oculis deligatur & dignus atque idoneus publico judicio ac
 testimonio comprobetur, sicut in Numeris Dominus Moyse præcepit di-
 cens: *Apprehende Aaron fratrem tuum & Eleazarum filium ejus, & impones eos*
in montem coram omni synagoga, & exue Aaron stolam ejus, & indue Eleaza-
rum filium ejus, & Aaron appositus moriatur illic. Coram omni synagoga
 jubet Deus constitui sacerdotem, id est, instruit & ostendit ordinationes sa-
 cerdotes non nisi sub populi assistentis conscientia fieri oportere, ut ple-
 be præsentem vel detegantur malorum crimina vel bonorum merita prædi-
 centur, & sit ordinatio justa & legitima quæ omnium suffragio & judicio
 fuerit examinata. Quod postea secundum divina magisteria observatur in ac-
 tis apostolorum, quando de ordinando in locum Judæ apostolo Petrus ad
 plebem loquitur. *Surrexit, inquit, Petrus in medio discipulorum, fuit autem turba*
hominum forè centum viginti. Nec hoc in episcoporum tantum & sacerdotum,
 sed & in diaconorum ordinationibus observasse apostolos animadvertimus,

Marc. 7.

Joa. 9.

Osee 9.

Num. 16.

Num. 20.

Act. 1.

de quo & ipso in actis eorum scriptum est : *Et convocaverunt*, inquit, *illi duodecim totam plebem discipulorum, & dixerunt eis*. Quod utique idcirco tam diligenter & cautè convocata plebe tota gerebatur, ne quis ad altaris ministerium vel ad sacerdotalem locum indignus obreperet. Ordinari enim nonnunquam indignos non secundum Dei voluntatem, sed secundum humanam præsumptionem, & hæc Deo displicere quæ non veniant ex legitima & iusta ordinatione, Deus ipse manifestat per Osee prophetam dicens : *Sibi metipsis constituerunt regem, & non per me*. Propter quod diligenter de traditione divina & apostolica observatione servandum est & tenendum quod apud nos quoque & ferè per provincias universas tenetur, ut ad ordinationes rite celebrandas ad eam plebem cui præpositus ordinatur episcopi ejusdem provinciæ proximi quique conveniant, & episcopus deligatur plebe præsentem, quæ singulorum vitam plenissimè novit & uniuscujusque actum de ejus conversatione perspexit. Quod & apud vos factum videmus in Sabini collegæ nostri ordinatione, ut de universæ fraternitatis suffragio & de episcoporum qui in præsentia convenerant, quique de eo ad vos litteras fecerant, judicio episcopatus ei deferretur & manus ei in locum Basilidis imponeretur. Nec rescindere ordinationem jure perfectam potest quòd Basilides post crimina sua detecta & conscientiam etiam propria confessione nudatam Romam pergens Stephanum collegam nostrum longè positum & gestæ rei ac veritatis ignarum fefellit, ut exambiret reponi se injustè in episcopatum de quo fuerat jure depositus. Hoc eò pertinet ut Basilidis non tam abolita sint quàm cumulata delicta, ut ad superiora peccata ejus etiam fallaciæ & circumventionis crimen accesserit. Neque enim tam culpandus est ille cui negligenter obreptum est quàm hic execrandus qui fraudulenter obrepfit. Obrepere autem si hominibus Basilides potuit, Deo non potest, cum scriptum sit : *Deus non deridetur*. Sed nec Martiali potest profuisse fallacia quo minùs ipse quoque delictis gravibus involutus episcopatum tenere non debeat, quando & apostolus moneat & dicat : *Episcopum oportet esse sine crimine, quasi Dei dispensatorem*. Quapropter cum, sicut scripsistis, fratres dilectissimi, & ut Felix & Sabinus collegæ nostri asseverant, utque alius Felix de Cæsaraugusta fidei cultor ac defensor veritatis litteris suis significat, Basilides & Martialis nefando idololatriæ libello contaminati sint, Basilides adhuc insuper, præter libelli maculam, cum in infirmitate decumberet, in Deum blasphemaverit & se blasphemasse confessus sit, & episcopatum pro conscientia suæ vulnere sponte deponens ad agendam pœnitentiam conversus sit, Deum deprecans, & satis gratulans si sibi vel laïco communicare contingeret, Martialis quoque præter gentilium turpia & lutulenta convivia in collegio diù frequentata & filios in eodem collegio exterarum gentium more apud prophana sepulchra depositos & alienigenis consepultos, actis etiam publicè habitis apud procuratorem ducenarium obtemperasse se idololatriæ & Christum negasse contestatus sit, cumque alia multa sint & gravia delicta quibus Basilides & Martialis implicati tenentur, frustra tales episcopatum sibi usurpare conantur, cum manifestum sit ejusmodi homines nec ecclesiæ Christi posse præesse nec Deo sacrificia offerre debere; maxime cum jampridem nobiscum & cum omnibus omnino episcopis in toto

Osee 8.

Gal. 6.

Tit. 1.

mundo constitutis etiam Cornelius collega noster, sacerdos pacificus ac iustus, & martyrio quoque dignatione Domini honoratus, decreverit ejusmodi homines ad poenitentiam quidem agendam posse admitti, ab ordinatione autem cleri atque sacerdotali honore prohiberi. Nec vos moveat, fratres dilectissimi, si apud quosdam in novissimis temporibus aut lubrica fides nutat, aut Dei timor irreligiosus vacillat, aut pacifica concordia non perseverat. Prænuntiata sunt hæc futura in sæculi fine, & Domini voce atque apostolorum contestatione prædictum est deficiente jam mundo, atque appropinquante antichristo, bona quæque deficere, mala verò & adversa proficere. Non sic tamen, quamvis novissimis temporibus, in ecclesia Dei aut evangelicus vigor cecidit, aut Christianæ virtutis aut fidei robur elanguit, ut non supersit portio sacerdotum quæ minimè ad has rerum ruinas & fidei naufragia succumbat, sed fortis & stabilis honorem divinæ majestatis & sacerdotalem dignitatem plena timoris observatione tueatur. Meminimus & teneamus, succumbentibus licet & cedentibus cæteris, Mathatiam legem Dei vindicasse fortiter, Heliam, Judæis deficientibus atque à religione divina recedentibus, stetisse & certasse sublimiter, Daniele nec solitudine regionis alienæ nec persecutionis assiduæ infestatione deterritum frequenter ac fortiter gloriosa dedisse martyria, tres item pueros nec caminis nec minis fractos contra ignes Babylonios fideliter obstitisse & victorem regem in ipsa sua captivitate vicisse. Viderit vel prævaricatorum numerus vel proditorum qui nunc in ecclesia contra ecclesiam surgere & fidem pariter ac veritatem labefactare cœperunt. Permanet apud plurimos sincera mens & religio integra, & non nisi Domino & Deo suo anima devota, nec christianam fidem aliena perfidia deprimit ad ruinam, sed magis excitat & exaltat ad gloriam, secundum quod beatus apostolus Paulus hortatur & dicit: *Quid enim si exciderunt à fide quidam eorum, numquid infidelitas illorum fidem Dei evacuavit? Absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax.* Si autem omnis homo mendax est & solus Deus verax, quid aliud servi, & maximè sacerdotes Dei, facere debemus nisi ut humanos errores & mendacia relinquamus, & præcepta dominica custodientes in Dei veritate maneamus? Quare etsi aliqui de collegis nostris exiterint, fratres dilectissimi, qui deificam disciplinam negligendam putant & cum Basilide & Martiale temerè communicant, conturbare fidem nostram res ista non debet, cum spiritus sanctus in psalmis talibus comminetur dicens: *Tu autem odisti disciplinam, & abjecisti sermones meos retro. Si videbas furem, concurrebas ei, & cum adulteris portionem tuam ponebas.* Consortes & participes ostendit eos alienorum delictorum fieri qui fuerint delinquentibus copulati. Sed & hoc idem Paulus apostolus scribit & dicit: *Susurratores, detractores, abhorrentes Deo, injuriosi, superbi, jactantes sui, adinventores malorum, qui cum justitiam Dei cognovissent, non intellexerunt, quoniam qui talia agunt morte sunt digni, non tantum qui faciunt ea, sed & qui consentiunt eis qui hæc agunt: quoniam qui talia, inquit, agunt, morte sunt digni.* Manifestat & comprobatur morte dignos esse & ad poenam venire, non tantum illos qui mala faciunt, sed etiam eos qui talia agentibus consentiunt, qui dum malis & peccatoribus & poenitentiam non agentibus illicita communicatione miscentur, nocentium contactibus polluantur, & dum junguntur in culpa, sic nec in

2. Mach. 2.
3. Reg. 19.

Dan. 6.
& 14.

Dan. 3.

Rom. 3.

Psal. 49.

Rom. 1.

nec in pœna separantur. Propter quod integritatis & fidei vestræ religiosam sollicitudinem, fratres dilectissimi, & laudamus pariter & probamus; & quantum possumus adhortamur litteris nostris ne vos cum prophanis & maculatis sacerdotibus communicatione sacrilega misceatis, sed integram & sinceram fidei vestræ firmitatem religioso timore servetis. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere.

EPISTOLA LXX.

Ad Florentium Pupianum de obrectatoribus.

CYPRIANUS, qui & Thascius, Florentio cui & Pupiano fratri salutem. Ego te, frater, credideram tandem jam ad pœnitentiam converti quòd in præteritum tam infanda, tam turpia, tam etiam gentilibus execranda aut audisses de nobis temerè aut credidisses. Porro autem etiam nunc in litteris tuis animadverto eundem te adhuc esse qui prius fueras, eadem te de nobis credere, & in eo quod credideris perseverare, & ne fortè claritatis & martyrii tui dignitas nostra communicatione maculetur, in mores nostros diligenter inquirere, & post Deum judicem, qui sacerdotes facit, te velle, non dicam de me, (quantus enim ego sum?) sed de Dei & Christi judicio judicare. Hoc est in Deum non credere, hoc est, rebellem adversus Christum & adversus evangelium ejus existere, ut cùm ille dicat, *Nonne*

duo passeres asse veneunt & neuter eorum cadit in terram sine patris voluntate, & probet majestas ejus & veritas sine conscientia & permisso Dei etiam minora non fieri, tu existimes sacerdotes Dei sine conscientia ejus in ecclesia ordinari. Nam credere quòd indigni & incesti sint qui ordinantur quid aliud est quàm credere quòd non à Deo nec per Deum sacerdotes ejus in ecclesia constituentur? An putas majus esse de me meum quàm Dei testimonium, cùm Dominus ipse doceat & dicat testimonium non esse verum si quis ipse de se testis existat, eò quòd unusquisque utique sibi faveat, nec contra se aliquis infesta & adversa depromat, fides verò sincera sit veritatis, si in prædicationibus nostris alius sit prædicator ac testis. *Si testimonium*, inquit, *dixero de me, testimonium meum non est verum. Alius est enim qui testis est de me.* Quòd si ipse Dominus omnia postmodum judicaturus noluit de testimonio suo sibi credi, sed maluit de judicio ac testimonio Dei patris probari, quanto magis hoc fervos ejus observare oportet, qui judicio ac testimonio Dei non probantur tantum, sed etiam gloriantur. Prævaluit autem apud te contra divinam sententiam & contra conscientiam nostram fidei suæ viribus nixam inimicorum & malignorum commentum, quasi apud lapsos & prophanos & extra ecclesiam positos, de quorum pectoribus excesserit spiritus sanctus, esse aliud possit nisi mens prava & fallax lingua & odia venenata & sacrilega mendacia; quibus qui credit, cum illis necesse est inveniatur cùm judicii dies venerit. Quod verò dixisti sacerdotes humiles esse debere, quia & Dominus & apostoli ejus humiles fuerunt, humilitatem meam & fratres omnes & gentiles quoque optimè norunt & diligunt; & tu quoque noveras & dili-

Matth. 10.

Joa. 5.

gebas, cum adhuc in ecclesia esses & mecum communicares. Quis autem nostrum longè est ab humilitate, utrumne ego, qui quotidie fratribus servio, & venientes ad ecclesiam singulos benignè & cum voto & gaudio suscipio, an tu, qui te episcopum episcopi & judicem judicis ad tempus à Deo datū constituis, cum Dominus Deus in Deuteronomio dicat: *Et homo quicumque fecerit in superbia ut non exaudiat sacerdotem aut judicem quicumque fuerit in diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cum audierit timebit, & non agent impiè etiam nunc.* Et iterum ad Samuelem loquitur & dicit: *Non te spreverunt, sed me spreverunt.* Et adhuc Dominus in evangelio, cum ei dictum esset, *Sic respondes pontifici*, custodiens & docens sacerdotalem honorem servari oportere, contra pontificem nihil dixerit, sed innocentiam suam tantummodo purgans responderit dicens: *Si malè locutus sum, exprobra de malo. Si autem bene, quid me cædis?* Item beatus apostolus, cum ei dictum esset, *Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo*, nihil contumeliosè locutus sit adversus sacerdotem, quando & potuerit se constanter exerere adversus eos qui Dominum crucifixissent & qui jam Deum & Christum & templum & sacerdotium perdidissent, sed quamvis in falsis & spoliatis sacerdotibus umbram tamen ipsam inanem sacerdotalis nominis cogitans dixerit, *Nesciebam fratres quia pontifex est. Scriptum est enim: Principem populi tui non maledices.* Nisi si sacerdos tibi fui ante persecutionem, quando mecum communicabas, post persecutionem sacerdos esse desivi. Persecutio enim veniens te ad summam martyrii sublimitatem provexit. Me autem proscriptionis onere depressit, cum publicè legeretur: *Si quis tenet vel possidet de bonis Cæcili Cypriani episcopi Christianorum;* ut etiam qui non credebant Deo episcopum constituenti, vel diabolo crederent episcopum proscribenti. Nec hæc jacto, sed dolens profero, cum te judicem Dei constituas & Christi, qui dicit ad apostolos ac per hoc ad omnes præpositos, qui apostolis vicaria ordinatione succedunt: *Qui audit vos, me audit; & qui me audit, audit eum qui me misit. Et qui rejicit vos, me rejicit & eum qui me misit.* Inde enim schismata & hæreses obortæ sunt & oriuntur, dum episcopus, qui unus est & ecclesiæ præest, superba quorundam præsumptione contemnitur, & homo dignatione Dei honoratus indignus hominibus judicatur. Quis enim hic est superbiæ tumor, quæ arrogantia animi, quæ mentis inflatio, ad cognitionem suam præpositos & sacerdotes vocare, ac nisi apud te purgati fuerimus & sententia tua absoluti, ecce jam sex annis nec fraternitas habuerit episcopum, nec plebs præpositum, nec grex pastorem, nec ecclesia gubernatorem, nec Christus antistitem, nec Deus sacerdotem. Subveniat Pupianus & sententiam dicat & iudicium Dei & Christi in acceptum referat, ne tantus fidelium numerus, qui sub nobis accessitus est, sine spe salutis & pacis exisse videatur, nec novus credentium populus nullam per nos consecutus esse baptismi & spiritus sancti gratiam iudicetur, ne tot lapsis & poenitentibus pax data & communicatio nostra examinatione concessa iudicii tui auctoritate solvatur. Annue aliquando & dignare pronuntiare de nobis & episcopatum nostrum cognitionis tuæ auctoritate firmare, ut Deus & Christus ejus agere tibi gratias possint quòd per te sit antistes & rector altari eorum pariter & plebi restitutus. Apes habent regem & ducem pecudes, & ei fidem servant. Latrones mancipi obsequio ple-

no humilitatis obtemperant. Quanto simpliciores & meliores vobis sunt brutæ pecudes & muta animalia, & cruenti licet ac furentes inter gladios atque inter arma prædones? Præpositus illic agnoscitur & timetur, quem non sententia divina constituit, sed in quem factio perdita & nocens caterva consensit. Dixisti sanè scrupulum tibi esse tollendum de animo, in quem incidisti. Incidisti, sed tua credulitate inreligiosa. Incidisti, sed tua mente & voluntate sacrilega, dum incesta, dum impia, dum nefanda contra fratrem, contra sacerdotem facile audis, libenter credis, aliena mendacia quasi propria & privata defendis; nec recordaris scriptum esse: *Sepi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam.* Et iterum: *Malus obaudit linguæ iniquorum, justus autem non intendit labiis mendacibus.* Quare in hunc scrupulum non inciderunt martyres sancto spiritu pleni & ad conspectum Dei & Christi ejus passione jam proximi, qui ad Cyprianum episcopum litteras de carcere direxerunt, sacerdotem Dei agnoscences & contestantes ei. Quare in hunc scrupulum non inciderunt tot episcopi collegæ mei, qui vel cùm de medio recederent proscripti sunt, vel apprehensi in carcerem conjecti & in catenis fuerunt, aut qui in exilium relegati, illustri itinere ad Dominum profecti sunt, aut qui quibusdam locis animadversi cælestes coronas de Domini clarificatione sumpserunt? Quare in hunc scrupulum non inciderunt de plebe ista nostra quæ apud nos est, & nobis de Dei dignatione commissæ est, tot confessores quæstionati & torti & insignium vulnerum & cicatricum memoria gloriosi, tot virgines integræ, tot laudabiles viduæ, ecclesiæ denique universæ per totum mundum nobiscum unitatis vinculo copulatæ? Nisi si omnes isti communicantes mecum, secundum quod scripsisti, polluto nostro ore polluti sunt & spem vitæ æternæ communicationis nostræ contagione perdidierunt. Pupianus solus integer, inviolatus, sanctus, pudicus, qui nobis miscere se noluit, in paradiso atque in regno cælorum solus habitabit. Scripsisti quoque quòd ecclesiæ nunc propter me portionem sui in disperso habeat, quando omnis ecclesiæ populus & collectus sit & adunatus & individua concordia sibi junctus, soli illi foris remanserint qui etsi intus essent, ejiciendi fuerant, nec patiatur Dominus populi sui protector & tutor triticum de area sua diripi, sed solæ possint paleæ de ecclesiæ separari, quando & apostolus dicat: *Quid enim si exciderunt à fide quidam illorum? Numquid infidelitas illorum fidem Dei evacuavit? Absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax.* Et Dominus quoque in evangelio, cùm eum loquentem discipuli dereliquerent, conversus ad duodecim dixit: *Numquid & vos vultis ire? Respondit ei Petrus dicens: Domine, ad quem ibimus? Verbum vitæ æternæ habes, & nos credimus & cognovimus quoniam tu es filius Dei vivi.* Loquitur illic Petrus, super quem ædificanda fuerat ecclesiæ nomine docens & ostendens quia etsi contumax ac superba obaudire nolentium multitudo discedat, ecclesiæ tamen à Christo non recedit, & illi sunt ecclesiæ plebs sacerdoti adunata & pastori suo grex adhærens. Unde scire debes episcopum in ecclesiæ esse & ecclesiæ in episcopo, & si quis cum episcopo non sit, in ecclesiæ non esse, & frustra sibi blandiri eos qui pacem cum sacerdotibus Dei non habentes obrepunt & latenter apud quosdam communicare se credunt, quando ecclesiæ, quæ catholica & una est, scissa non sit neque divisa, sed sit utique connexa & cohærentium

Eccles. 28.

Prov. 17.

Rom. 3.

Joa. 6.

sibi invicem sacerdotum glutino copulata. Quamobrem, frater, si majestatem Dei, qui sacerdotes ordinat, cogitaveris, si Christum, qui arbitrio & nutu ac præsentia sua & præpositos ipsos & ecclesiam cum præpositis gubernat, aliquando respexeris, si de innocentia sacerdotum, non humano odio, sed divino judicio credideris, si temeritatis & superbiæ atque insolentiæ tuæ agere vel ferò poenitentiam cœperis, si Deo & Christo ejus, quibus servio, & quibus puro atque immaculato ore sacrificia & in persecutione pariter & in pace indefinenter offero, plenissimè satisfeceris, communicationis tuæ poterimus habere rationem, manente tamen apud nos divinæ censuræ respectu & metu, ut prius Dominum meum consulam an tibi pacem dari & te ad communicationem ecclesiæ suæ admitti sua ostensione & admonitione permittat. Memini enim quid jam mihi sit ostensum, immo quid sit servo obsequenti & timenti de dominica & divina auctoritate præceptum; qui inter cætera quæ ostendere & revelare dignatus est & hoc addidit: Itaque qui Christo non credit sacerdotem facienti & postea credere incipiet sacerdotem vindicanti. Quamquam sciam somnia ridicula & visiones ineptas quibusdam videri, sed utique illis qui malunt contra sacerdotes credere quàm sacerdoti. Sed nihil mirum, quando de Joseph fratres sui dixerunt, *Ecce somniator ille venit, nunc ergo venite, occidamus illum*, & somniator postea quod somniaverat consecutus sit, & occisores ac venditores confusi sint; ut qui verbis prius non credidissent, factis postmodum crederent. De iis autem quæ tu egisti vel in persecutione vel in pace stultum est ut velim te judicare, quando tu magis judicem te nostri constitueris. Hæc pro animi mei pura conscientia & pro Domini & Dei mei fiducia rescripsi. Habes tu litteras meas, & ego tuas. In die judicii ante tribunal Christi utrumque recitabitur.

Gen. 37.

EPISTOLA LXX.

Ad Januarium & cæteros episcopos Numidas de baptizandis hæreticis.

CYPRIANUS, Liberalis, Caldonius, Junius, Primus, Cæcilius, Polycarpus, Nicomedes, Felix, Marrutius, Successus, Lucianus, Honoratus, Fortunatus, Victor, Donatus, Lucius, Herculanius, Pomponius, Demetrius, Quintus, Saturninus, Marcus, alius Saturninus, alius Donatus, Rogatianus, Sedatus, Tertullus, Hortensianus, item alius Saturninus, Sattius Januario, Saturnino, Maximo, Victori, alio Victori, Cassio, Proculo, Modiano, Citino, Gargilio, Eutyciano, alio Gargilio, alio Saturnino, Nemesiano, Nampulo, Antoniano, Rogatiano, Honorato fratribus salutem. Cùm simul in concilio essemus, fratres carissimi, legimus litteras vestras quas ad nos fecistis de iis qui apud hæreticos & schismaticos baptizati videntur, an ad ecclesiam catholicam, quæ una & vera est, venientes baptizari debeant. De qua re quamquam & ipsi illic veritatem & firmitatem catholicæ regulæ teneatis, tamen quoniam consulendos nos pro communi dilectione existimastis, sententiam nostram non novam promimus, sed jampridem ab antecessoribus

nostris statutam & à nobis observatam vobiscum pari consensione conjungimus, censentes scilicet & pro certo tenentes neminem foris baptizari extra ecclesiam posse, cum sit baptismus unum in sancta ecclesia constitutum, & scriptum sit Domino dicente: *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, & effoderunt sibi lacus detritos qui non possunt aquam portare.* Et iterum divina scriptura moneat & dicat: *Ab aqua aliena abstine te, & à fonte aquæ alienæ ne biberis.* Oportet ergo mundari & sanctificari aquam prius à sacerdote, ut possit baptismus suo peccata hominis qui baptizatur abluere; quia per Ezechielem prophetam Dominus dicit: *Et aspergam super vos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus immunditiis vestris, & ab omnibus simulacris vestris emundabo vos, & dabo vobis cor novum, & spiritum novum dabo in vobis.* Quomodo autem mundare & sanctificare aquam potest qui ipse immundus est & apud quem spiritus sanctus non est, cum Dominus dicat in Numeris: *Et omnia quæcunque tetigerit immundus immunda erunt.* Aut quomodo baptizans dare alteri remissionem peccatorum potest qui ipse sua peccata deponere extra ecclesiam non potest? Sed & ipsa interrogatio quæ fit in baptismis testis est veritatis. Nam cum dicimus, *Credis in vitam æternam & remissionem peccatorum per sanctam ecclesiam,* intelligimus remissionem peccatorum non nisi in ecclesia dari, apud hæreticos autem, ubi ecclesia non sit, non posse peccata dimitti. Itaque qui hæreticos baptizare posse asserunt, aut interrogationem mutant, aut vindicent veritatem, nisi si eis & ecclesiam tribuunt quos baptismus habere contendunt. Ungi quoque necesse est eum qui baptizatus sit, ut accepto chrismate, id est, unctione, esse unctus Dei & habere in se gratiam Christi possit. Porro autem eucharistia est unde baptizati unguntur oleo in altari sanctificato. Sanctificare autem non potuit olei creaturam qui nec altare habuit nec ecclesiam. Unde nec unctio spiritalis apud hæreticos potest esse, quando constet oleum sanctificari & eucharistiam fieri apud illos omnino non posse. Scire autem & meminisse debemus scriptum esse: *Oleum peccatoris non unget caput meum.* quod antè in psalmis præmonuit spiritus sanctus, ne quis exorbitans & à via veritatis exerrans apud hæreticos & Christi adversarios ungeretur. Sed & pro baptizato quam precem facere potest sacerdos sacrilegus & peccator, cum scriptum sit: *Deus peccatorem non audit; sed qui eum coluerit, & voluntatem ejus fecerit, illum audit.* Quis autem potest dare quod ipse non habeat, aut quomodo potest spiritalia agere qui ipse amiserit spiritum sanctum? Et idcirco baptizandus est & innovandus qui ad ecclesiam rudis venit, ut intus per sanctos sanctificetur, quia scriptum est: *Sancti estote, quia & ego sanctus sum, dicit Dominus:* ut qui in errorem seductus est & foris tinctus in baptismis vero & ecclesiastico etiam hoc ipsum deponat quod homo ad Deum veniens, dum sacerdotem quaerit, in sacrilegum fraude erroris incurrit. Ceterum probare est hæreticorum & schismaticorum baptismus consentire in id quod illi baptizaverint. Neque enim potest pars illic inanis esse & pars prevalere. Si baptizare potuit, potuit & spiritum sanctum dare. Si autem spiritum sanctum dare non potest, quia foris constitutus cum sancto spiritu non est, nec baptizare venientem potest, quando & baptismus unum sit, & spiritus sanctus unus, & una ecclesia à Christo Domino super Petrum origine unitatis & ratione fundata. Ita sit ut cum

Hier. 2.

Ezech. 36.

Num. 19.

Psalm. 140.

Joa. 9.

Levit. 19.
& 20.

Luc. 11.

2. Joa. 1.

omnia apud illos inania & falsa sint, nihil eorum quæ illi gesserint probari à nobis debeat. Quid enim potest ratum & firmum esse apud Deum quod illi faciunt quos Dominus hostes & adversarios suos dicit in evangelio suo ponens: *Qui non est mecum adversum me est; & qui non mecum colligit, spargit.* Et beatus quoque apostolus Joannes mandata Domini & præcepta custodiens in epistola sua posuerit dicens: *Audistis quia antichristus venit. Nunc autem antichristi multi facti sunt. Unde cognoscimus quia novissima hora est. Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis. Si enim fuissent ex nobis, mansissent utique nobiscum.* Unde nos quoque colligere & considerare debemus an qui adversarii sunt Domini, & appellati sunt antichristi, possint dare gratiam Christi. Quare qui cum Domino sumus, & unitatem Domini tenemus & secundum ejus dignationem sacerdotium ejus in ecclesia administramus, quæcunque adversarii ejus & antichristi faciunt repudiare & rejicere & pro prophanis habere debemus, & eis qui de errore & pravitate venientes agnoscunt unius ecclesiæ veram fidem, dare illis per omnia divinæ gratiæ sacramenta & unitatis & fidei veritatem. Optamus vos, fratres carissimi, semper bene valere.

EPISTOLA LXXI.

Ad Quintum de hæreticis baptizandis.

Eccles. 34.

CYPRIANUS Quinto fratri salutem. Retulit ad me, frater carissime, Lucianus compresbyter noster te desiderasse ut significaremus tibi quid sentiamus de his qui apud hæreticos & schismaticos baptizati videntur. De qua re quid nuper in concilio plurimi coëpiscopi cum compresbyteris qui aderant censuerimus ut scires, ejusdem epistolæ exemplum tibi misi. Nescio etenim qua præsumptione ducuntur quidam de collegis nostris ut putent eos qui apud hæreticos tincti sunt, quando ad nos venerint, baptizari non oportere, eò quòd dicant unum baptismum esse; quod unum scilicet ideo est, quia ecclesia una est, & esse baptismum extra ecclesiam non potest. Nam cum duo baptismata esse non possint, si hæretici verè baptizant, ipsi habent baptismum. Et qui hoc illis patrociniū de auctoritate sua præstat, cedit illis & consentit ut hostis & adversarius Christi habere videatur ablundi & purificandi & sanctificandi hominis potestatem. Nos autem dicimus eos qui inde veniunt non rebaptizari apud nos, sed baptizari. Neque enim accipiunt illic aliquid ubi nihil est; sed veniunt ad nos ut hic accipiant ubi & gratia & veritas omnis est, quia & gratia & veritas una est. Porro autem quidam de collegis nostris malunt hæreticis honorem dare quàm nobis consentire; & dum unius baptismi asseveratione baptizare venientes nolunt, sic aut duo baptismata ipsi faciunt, dum & apud hæreticos baptismum esse dicunt, aut certè, quod est gravius, hæreticorum sordidam & prophanam tinctionem vero & unico & legitimo ecclesiæ catholicæ baptismum præponere & præferre contendunt, non considerantes scriptum esse: *Qui baptizatur à mortuo, quid proficit lavatio ejus?* Manifestum est autem eos qui non sunt in ecclesia Christi inter mortuos computari nec posse ab eo vivificari alte-

rum qui ipse non vivat, quando una sit ecclesia, quæ vitæ æternæ gratiam consecuta & vivit in æternum & vivificat Dei populum. Et dicunt se in hoc veterem consuetudinem sequi, quando apud veteres hæreseos & schismaticum prima adhuc fuerint initia, ut hi illic essent qui de ecclesia recedebant, & hic baptizati prius fuerant; quos tunc tamen ad ecclesiam revertentes & poenitentiam agentes necesse non erat baptizare. Quod nos quoque hodie observamus, ut quos constet hic baptizatos esse & à nobis ad hæreticos transisse, si postmodum peccato suo cognito & errore digesto ad veritatem & matricem redeant, satis sit in poenitentiam manum imponere; ut quia ovis jam fuerat, hanc ovem abalienatam & errabundam in ovile suum pastor recipiat. Si autem qui ab hæreticis venit baptizatus in ecclesia prius non fuit, sed alienus in totum & prophanus venit, baptizandus est ut ovis fiat, quia una est aqua in ecclesia sancta quæ oves faciat. Et idcirco quia nihil potest esse commune mendacio & veritati, tenebris & luci, morti & immortalitati, antichristo & Christo, per omnia debemus ecclesiæ catholicæ unitatem tenere nec in aliquo fidei & veritatis hostibus cedere. Non est autem de consuetudine præscribendum, sed ratione vincendum. Nam nec Petrus, quem primum Dominus elegit, & super quem ædificavit ecclesiam suam, cum secum Paulus de circumcisione postmodum disceptaret, vindicavit sibi aliquid insolenter aut arroganter assumpsit, ut diceret se primatum tenere & obtemperari à novellis & posteris sibi potius oportere. Nec despexit Paulum quod ecclesiæ prius persecutor fuisset, sed consilium veritatis admisit, & rationi legitimæ quam Paulus vindicabat facile consensit, documentum scilicet nobis & concordiae & patientiæ tribuens, ut non pertinaciter nostra amemus, sed quæ aliquando à fratribus & collegis nostris utiliter & salubriter suggeruntur, si sint vera & legitima, ipsa potius nostra ducamus. Cui rei Paulus quoque prospiciens & concordiae & paci fideliter consulens in epistola sua posuit dicens: *Prophetæ autem duo aut tres loquantur, & cæteri examinent. Si autem alii revelatum fuerit sedenti, ille prior taceat.* Qua in parte docuit & ostendit multa singulis in melius revelari & debere unumquemque non pro eo quod semel imbiberat & tenebat pertinaciter congregari, sed si quid melius & utilius extiterit libenter amplecti. Non enim vincimur quando offeruntur nobis meliora, sed instruimur, maximè in his quæ ad ecclesiæ unitatem pertinent & spei ac fidei nostræ veritatem; ut nos sacerdotes Dei & ecclesiæ ejus de ipsius dignatione præpositi sciamus remissionem peccatorum non nisi in ecclesia dari posse, nec posse adversarios Christi quicquam sibi circa ejus gratiam vindicare. Quod quidem & Agrippinus bonæ memoriæ vir cum cæteris coëpiscopis suis qui illo in tempore in provincia Africa & Numidia ecclesiam Domini gubernabant statuit & librato consilii communis examine firmavit. Quorum sententiam & religiosam & legitimam & salutarem, fidei & ecclesiæ catholicæ congruentem, nos etiam secuti sumus. Et quales super hac re litteras fecerimus ut scires, exemplum earum ad notitiam tam tuam quàm coëpiscoporum nostrorum qui illic sunt pro communi dilectione transmisimus. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

Gal. 2.

2. Cor. 14.

EPISTOLA LXXII.

Ad Stephanum Papam de Concilio.

CYPRIANUS & cæteri Stephano fratri salutem. Ad quædam disponenda & consilii communis examinatione limanda necesse habuimus, frater carissime, convenientibus in unum pluribus sacerdotibus cogere & celebrare concilium; in quo multa quidem prolata atque transacta sunt. Sed de eo vel maximè tibi scribendum & cum tua gravitate ac sapientia conferendum fuit quod magis pertineat & ad sacerdotalem auctoritatem & ad ecclesiæ catholicæ unitatem pariter ac dignitatem de divinæ dispositionis ordinatione venientem, eos qui sint foris extra ecclesiam tincti & apud hæreticos & schismaticos prophanae aquæ labe maculati, quando ad nos atque ad ecclesiam, quæ una est, venerint, baptizari oportere, eò quòd parum sit eis manum imponere ad accipiendum spiritum sanctum, nisi accipiant & ecclesiæ baptismum. Tunc enim demum plenè sanctificari & esse filii Dei possunt, si sacramento utroque nascantur, cum scriptum sit : *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu, non potest introire in regnum Dei.* Invenimus enim etiam in actis apostolorum hoc esse ab apostolis custoditum & salutaris fidei veritate servatum, ut cum in domo Cornelii centurionis super ethnicos qui illic aderant fidei calore ferventes & in Dominum toto corde credentes descendisset spiritus sanctus, quo adimpleti variis linguis Deum benedicerent, nihilominus tamen beatum apostolum Petrum divini præcepti atque evangelii memorem præcepisse ut baptizarentur iidem illi qui jam fuerant sancto spiritu pleni, ut nihil prætermisum videretur quo minùs per omnia divini præcepti atque evangelii legem apostolica magisteria servarent. Baptismum autem non esse quo hæretici utuntur, nec quemquam apud eos qui Christo adversantur per gratiam Christi posse proficere diligenter nuper expressum est in epistola quæ ad Quintum collegam nostrum in Mauritania constitutum super ea re scripta est, item in litteris quas collegæ nostri ad coëpiscopos in Numidia præsidentes antè fecerunt; cujus utriusque epistolæ exempla subdimus hic. Addimus planè & adjungimus, frater carissime, consensu & auctoritate communi, ut etiam si qui presbyteri aut diaconi, qui vel in ecclesia catholica priùs ordinati fuerint, & postmodum perfidi ac rebelles contra ecclesiam steterint, vel apud hæreticos à pseudoëpiscopis & antichristis contra Christi dispositionem prophana ordinatione promoti sint, & contra altare unum atque divinum sacrificia foris falsa ac sacrilega offerre conati sint, eos quoque hac conditioe suscipi cum revertuntur ut communicent laici, & satis habeant quòd admittuntur ad pacem qui hostes pacis extiterint, nec debere eos revertentes ea apud nos ordinationis & honoris arma retinere quibus contra nos rebellaverint. Oportet enim sacerdotes & ministros qui altari & sacrificiis deserviunt integros atque immaculatos esse, cum Dominus Deus in Levitico loquatur & dicat : *Homo in quo fuerit macula & vitium non accedet offerre dona Deo.* Item in Exodo hæc eadem præcipiat & dicat :

Joa. 3.

Act. 10.

Levit. 21.

cat :

cat : *Et sacerdotes qui accedunt ad Dominum Deum sanctificentur, ne forte derelinquat illos Dominus.* Et iterum : *Et cum accedunt ministrare ad altare sancti, non adducent in se delictum, ne moriantur.* Quod autem majus potest esse delictum aut quæ macula deformior quàm adversus Christum stetisse, quàm ecclesiam ejus, quam ille sanguine suo paravit & condidit, dissipasse, quàm evangelicæ pacis ac dilectionis oblitum contra unanimem & concordem Dei populum hostilis discordiæ furore pugnasse? Qui etsi ipsi postmodum ad ecclesiam redeunt, restituere tamen eos & secum revocare non possunt qui ab eis seducti & foris morte præventi extra ecclesiam sine communicatione & pace perierunt; quorum animæ in die judicii de ipsorum manibus expetentur qui perditionis auctores & duces extiterunt. Et idcirco satis est talibus revertentibus veniam dari. Non tamen debet in domo fidei perfidia promoveri. Nam quid bonis & innocentibus atque ab ecclesia non recedentibus reservamus, si eos qui à nobis recesserint & contra ecclesiam steterint honoramus? Hæc ad conscientiam tuam, frater carissime, & pro honore communi & pro simplici dilectione pertulimus, credentes etiam tibi pro religionis tuæ & fidei veritate placere quæ & religiosa pariter & vera sunt. Cæterum scimus quosdam quod semel imbiberint nolle deponere nec propositum suum facile mutare, sed salvo inter collegas pacis & concordie vinculo quædam propria quæ apud se semel sint usurpata retinere. Qua in re nec nos vim cuiquam facimus aut legem damus, quando habeat in ecclesiæ administratione voluntatis suæ arbitrium liberum unusquisque præpositus, rationem actus sui Domino redditurus. Optamus te, frater carissime, semper bene valere.

EPISTOLA LXXIII.

Ad Jubaianum de hæreticis baptizandis.

CYPRIANUS Jubaiano fratri salutem. Scripsisti mihi, frater carissime, desiderans significari tibi motum animi nostri quid nobis videatur de hæreticorum baptismo, qui foris positi & extra ecclesiam constituti vindicant sibi rem nec juris sui nec potestatis. Quod nos nec ratum possumus nec legitimum computare, quando hoc apud eos esse constet illicitum. Et quoniam jam super hac re quid sentiremus litteris nostris expressimus, ut compendium facerem, exemplum earundem litterarum tibi misi, quid in concilio, cum complures adessemus, decreverimus, quid item postea Quinto collegæ nostro de eadem re quærenti rescripserim. Et nunc quoque cum in unum convenissemus tam provinciæ Africæ quàm Numidiæ episcopi numero septuaginta & unus, hoc idem denuo sententia nostra firmavimus, statuentes unum baptisma esse quod sit in ecclesia catholica constitutum, ac per hoc non rebaptizari sed baptizari à nobis quicumque ab adultera & prophana aqua veniunt abluendi & sanctificandi salutaris aquæ veritate. Nec nos movet, frater carissime, quod in litteris tuis complexus es, Novatianenses rebaptizare eos quos à nobis sollicitant, quando ad nos om-

nino non pertineat quid hostes ecclesiæ faciant, dummodo teneamus ipsi potestatis nostræ honorem & rationis ac veritatis firmitatem. Nam Novatianus simiarum more, quæ cum homines non sint, humana tamen imitantur, vult ecclesiæ catholicæ auctoritatem sibi & veritatem vindicare, quando ipse in ecclesia non sit, immo adhuc insuper contra ecclesiam rebellis & hostis extiterit. Sciens etenim unum esse baptisma, hoc unum sibi vindicat ut apud se esse ecclesiam dicat & nos hæreticos faciat. Nos autem, qui ecclesiæ unius caput & radicem tenemus, pro certo scimus & fidimus nihil illi extra ecclesiam licere & baptisma, quod est unum, apud nos esse, ubi & ipse baptizatus prius fuerat, quando divinæ unitatis & rationem & veritatem tenebat. Quod si in ecclesia baptizatos rebaptizandos foris extra ecclesiam Novatianus existimat, à se incipere debuerat, ut prior extraneo & hæretico baptismo rebaptizaretur, qui post ecclesiam immo & contra ecclesiam baptizandos foris opinatur. Quale est autem ut quia hoc Novatianus facere audet, nos putemus non esse faciendum? Quid ergo? quia & honorem cathedræ sacerdotalis Novatianus usurpat, num idcirco nos cathedræ renuntiare debemus? Aut quia Novatianus altare collocare & sacrificia offerre contra fas nititur, ab altari & sacrificiis cessare nos oportet, ne paria & similia cum illo celebrare videamur? Vanum prorsus & stultum est ut quia Novatianus extra ecclesiam vindicat sibi veritatis imaginem, relinquamus ecclesiæ veritatem. Apud nos autem non nova aut repentina res est ut baptizandos censeamus eos qui ab hæreticis ad ecclesiam veniunt, quando multi jam anni sint & longa ætas ex quo sub Agrippino bonæ memoriæ viro convenientes in unum episcopi plurimi hoc statuerint, atque exinde in hodiernum tot millia hæreticorum in provinciis nostris ad ecclesiam conversi non aspernati sint neque cunctati, immo & rationabiliter & libenter amplexi sint ut lavacri vitalis & salutaris baptismi gratiam consequerentur. Neque enim difficile est doctori vera & legitima insinuare ei qui hæretica pravitate damnata, & ecclesiastica veritate comperta, ad hoc venit ut discat, ad hoc discit ut vivat. Nos non debemus stuporem hæreticis patrocinio consensus nostri augere cum libenter ac promptè obtemperant veritati. Planè quoniam inveni in epistola cujus exemplum ad me transmisisti scriptum esse quod quærendum non sit quis baptizaverit, quando is qui baptizatus sit accipere remissam peccatorum potuerit secundum quod credidit, prætereundum hunc locum non putavi, maximè cum in eadem epistola animadverterim etiam Marcionis fieri mentionem, ut nec ab ipso venientes dicat baptizari oportere, quod jam in nomine Jesu Christi baptizati esse videantur. Considerare itaque debemus fidem eorum qui foris credunt, an secundum eandem fidem possint aliquid gratiæ consequi. Nam si fides una est nobis & hæreticis, potest esse & gratia una. Si eundem patrem, eundem filium, eundem spiritum sanctum, eandem ecclesiam confitentur nobiscum Patripassiani, Anthropiani, Valentiniani, Appelletiani, Ophitæ, Marcionitæ, & cæteræ hæreticorum pestes & gladii ac venena subvertendæ veritatis, potest illic & baptisma unum esse, si est & fides una. Ac ne longum sit per hæreses universas decurrere & singularum vel ineptias vel insanias recensere, quia nec delectat id dicere quod aut horret aut pudet nosse, de Marcione interim solo, cujus mentio in epistola à te ad nos transmissa facta est, examinemus an possit

baptismatis ejus ratio constare. Dominus enim post resurrectionem discipulos suos mittens quemadmodum baptizare deberent instruxit & docuit dicens: *Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra. Ite ergo & docete gentes omnes baptizantes eos in nomine patris & filii & spiritus sancti.* Insinuat trinitatem, cujus sacramento gentes baptizarentur. Numquid hanc trinitatem Marcion tenet? Numquid eundem asserit quem & nos patrem creatorem? Numquid eundem novit filium Christum de Maria virgine natum, qui sermo caro factus sit, qui peccata nostra portaverit, qui mortem moriendo vicerit, qui resurrectionem carnis per semetipsum primus initiaverit, & discipulis suis quod in eadem carne resurrexisset ostenderit? Longè alia est apud Marcionem sed & apud cæteros hæreticos fides. Immo nihil est apud illos nisi perfidia & blasphemia & contentio sanctitatis & veritatis inimica. Quomodo ergo potest videri qui apud illos baptizatur consecutus esse peccatorum remissionem & divinæ indulgentiæ gratiam per suam fidem qui ipsius fidei non habuerit veritatem? Si enim, sicut quibusdam videtur, secundum fidem suam quis accipere aliquid foris extra ecclesiam potuit, utique id accepit quod credidit. Falsum autem credens verum accipere non potuit, sed potius adultera & prophana, secundum quod credebat, accepit. Quem locum prophani & adulteri baptismi subtiliter Hieremias propheta perstringit dicens: *Ut quid qui contristant me prævalent? Plaga mea solida est, unde sanabor? Dum sit, facta est mihi quasi aqua mendax non habens fidem.* Mentionem facit per prophetam spiritus sanctus aquæ mendacis & fidem non habentis. Quæ est hæc aqua mendax & perfida? Utique ea quæ baptismi imaginem mentitur & gratiam fidei adumbrata simulatione frustratur. Quod si secundum pravam fidem baptizari aliquis foris & remissionem peccatorum consequi potuit, secundum eandem fidem consequi & spiritum sanctum potuit, & non est necesse ei venienti manum imponi ut spiritum sanctum consequatur & signetur. Aut utrumque enim fide sua foris consequi potuit, aut neutrum eorum qui foris fuerat accepit. Manifestum est autem ubi & per quos remissa peccatorum dari possit, quæ in baptismo scilicet datur. Nam Petro primum Dominus, super quem ædificavit ecclesiam, & unde unitatis originem instituit & ostendit, potestatem istam dedit ut id solveretur in cælis quod ille solvisset in terris. Et post resurrectionem quoque ad apostolos loquitur dicens: *Sicut misit me pater, & ego mitto vos. Hoc cum dixisset, inspiravit, & ait illis: Accipite spiritum sanctum. Si cuius remiseritis peccata, remittentur illi; si cuius tenueritis, tenebuntur.* Unde intelligimus non nisi in ecclesia præpositis & in evangelica lege ac dominica ordinatione fundatis licere baptizare & remissionem peccatorum dare, foris autem nec ligari aliquid posse nec solvi, ubi non sit qui aut ligare possit aliquid aut solvere. Nec hoc, frater carissime, sine scripturæ divinæ auctoritate proponimus, ut dicamus certa lege ac propria ordinatione divinitus cuncta esse disposita, nec posse quemquam contra episcopos & sacerdotes usurpare sibi aliquid quod non sit sui juris & potestatis. Nam & Chore & Dathan & Abiron contra Moysen & Aaron sacerdotem sacrificandi sibi licentiam usurpare conati sunt; nec tamen quod illicitè ausi sunt impune fecerunt. Et filii Aaron, qui alienum ignem altari imposuerunt, in conspectu statim Domini indignantis extincti sunt. Quod supplicium manet eos

Matth. 28.

Hier. 25.

Matth. 16.

Joa. 10.

Num. 6.

Levit. 10.

Act. 8.

qui alienam aquam baptismo inferunt falso, ut divina censura ulciscatur & vindicet id hæreticos contra ecclesiam gerere quod non nisi soli liceat ecclesie. Quod autem dicunt quidam de eis qui in Samaria baptizati fuerant, advenientibus apostolis Petro & Joanne, tantum super eos manum impositam esse, ut acciperent spiritum sanctum, rebaptizatos tamen non esse, locum istum, frater carissime, ad præsentem causam videmus omnino non pertinere. Illi enim qui in Samaria crediderant fide vera crediderant, & intus in ecclesia, quæ una est, & cui soli gratiam baptismi dare & peccata solvere permissum est, à Philippo diacono, quem iidem apostoli miserant, baptizati erant. Et idcirco quia legitimum & ecclesiasticum baptismum consecuti fuerant, baptizari eos ultra non oportebat, sed tantummodo quod deerat, id à Petro & Joanne factum est, ut oratione pro eis habita, & manu imposita, invocaretur & infunderetur super eos spiritus sanctus. Quod nunc quoque apud nos geritur, ut qui in ecclesia baptizantur, præpositis ecclesie offerantur, & per nostram orationem ac manus impositionem spiritum sanctum consequantur & signaculo dominico consummentur. Non est ergo, frater carissime, quod hæreticis cedendum existimemus ut baptismum, quod non nisi uni & soli ecclesie datum sit, prodendum putemus. Boni militis est adversus rebelles & hostes imperatoris sui castra defendere. Gloriosi ducis est commissa sibi signa fervare. Scriptum est: *Dominus Deus tuus Deus zelans est.* Qui spiritum Dei accepimus, zelum divinæ fidei habere debemus. Quo zelo Phinees placuit, & Deum promeritis indignantis iram populo pereunte lenivit. Quid adulteram & alienigenam & divinæ unitatis inimicam in acceptum referimus, qui non nisi unum Christum & unam ejus ecclesiam novimus? Ecclesia paradisi instar exprimens arbores fructiferas intra muros suos intus includit, ex quibus quæ non facit fructum bonum exciditur & in ignem mittitur. Has arbores rigat quatuor fluminibus, id est, evangeliiis quatuor, quibus baptismi gratiam salutaris cælesti inundatione largitur. Numquid de ecclesie fontibus rigare potest qui intus in ecclesia non est? Numquid paradisi potius salubres & salutares impertire cuiquam potest qui perversus & à semetipso damnatus & extra paradisi fontes relegatus aruit & æternæ sitis siccitate defecit? Clamat Dominus ut qui sitit veniat & bibat de fluminibus aquæ vivæ quæ de ejus ventre fluxerunt. Quò venturus est qui sitit, utrumne ad hæreticos, ubi fons & fluvijs aquæ vitalis omnino non est, an ad ecclesiam, quæ una est & super unum, qui & claves ejus accepit, Domini voce fundata est? Hæc est una quæ tenet & possidet omnem sponsi sui & domini potestatem. In hac præsidemus, pro honore ejus atque unitate pugnamus, hujus & gratiam pariter & gloriam fidei devotione defendimus. Nos de divino permisso rigamus sitientem Dei populum, nos custodimus terminos vitalium fontium. Si possessionis ergo nostræ jus tenemus, si sacramentum unitatis agnoscimus, cur prævaricatores veritatis, cur proditores unitatis existimamur? Aqua ecclesie fidelis & salutaris & sancta corrumpi & adulterari non potest, sicut & ipsa ecclesia incorrupta & casta & pudica est. Si ecclesie devoti & in ecclesia constituti sunt hæretici, possunt & baptismo ejus & cæteris salutaribus bonis uti. Si autem in ecclesia non sunt, immo & contra ecclesiam faciunt, quomodo baptizare baptismo ecclesie possunt? Neque enim parva res hæ-

Deut. 4.

Num. 25.

Gen. 2.

Matth. 3.

Tit. 3.

Joa. 7.

Matth. 16.

reticis & modica conceditur, quando à nobis baptisma eorum in acceptum refertur, cum inde incipiat omnis fidei origo, & ad spem vitæ æternæ salutaris ingressio, & purificandis ac vivificandis Dei servis divina dignatio. Nam si baptizari quis apud hæreticos potuit, utique & remissam peccatorum consequi potuit. Si peccatorum remissam consecutus est, & sanctificatus est, & templum Dei factus est, si sanctificatus est, si templum Dei factus est, quæro cujus Dei? Si creatoris, non potuit, quia in eum non credidit. Si Christi, nec hujus fieri potuit templum, qui negat Deum Christum. Si spiritus sancti, cum tres unum sint, quomodo spiritus sanctus placatus esse ei potest qui aut filii aut patris inimicus est? Proinde frustra quidam qui ratione vincuntur consuetudinem nobis opponunt; quasi consuetudo major sit veritate, aut non id sit in spiritualibus sequendum quod in melius fuerit à sancto spiritu revelatum. Ignosci enim potest simpliciter erranti, sicut de se ipso dicit beatus apostolus Paulus: *Qui primò, inquit, fui blasphemus & persecutor & injuriosus; sed misericordiam merui, quia ignorans feci.* Post inspirationem verò & revelationem factam, qui in eo quod erraverat perseverat prudens & sciens, sine venia ignorantiae peccat. Præsumptione enim atque obstinatione quadam nititur, cum ratione superetur. Nec quisquam dicat, quod accepimus ab apostolis hoc sequimur, quando apostoli non nisi unam ecclesiam tradiderunt & baptisma unum, quod non nisi in eadem ecclesia sit constitutum, & neminem inveniamus ab apostolis, cum apud hæreticos baptizatus esset, in eodem baptismo admissum esse & communicasse, ut videantur apostoli baptisma hæreticorum probasse. Quod enim quidam dicunt, quasi ad hæreticorum suffragium pertineat quod dixerit apostolus Paulus, *Veruntamen omni modo, sive per occasionem, sive per veritatem* *Christus annuntietur*, invenimus hoc quoque ad eorum patrocinium qui hæreticis suffragantur & plaudunt nihil posse proficere. Neque enim de hæreticis aut de eorum baptismo loquebatur in epistola sua Paulus, ut aliquid quod ad hanc rem pertineat posuisse ostendatur. Loquebatur de fratribus sive inordinatè & contra ecclesiasticam disciplinam ambulantibus, sive evangelicam veritatem de Dei timore servantibus. Et quosdam ex eis posuit verbum Domini constanter atque intrepidè locutos, quosdam verò in invidia & dissensione versatos, quosdam servasse circa se benevolam caritatem, aliquos verò habuisse malevolam dissensionem, se tamen patienter omnia sustinere, dummodo sive in veritate sive per occasionem nomen Christi, quod Paulus prædicabat, ad plurimorum notitiam perveniret, & nova adhuc ac rudis sermonis seminatio loquentium prædicatione crebresceret. Porro aliud est eos qui intus in ecclesia sunt de nomine Christi loqui, aliud est eos qui foris sunt & contra ecclesiam faciunt in nomine Christi baptizare. Quare qui hæreticis patrocinantur non id proferant quod Paulus de fratribus posuit, sed ostendant si hæretico aliquid concedendum putavit, aut si fidem & baptisma eorum probavit, aut si perfidos & blasphemos remissionem peccatorum accipere extra ecclesiam posse constituit. Si autem quid apostoli de hæreticis senserint consideremus, inveniemus eos in omnibus epistolis suis execrari & detestari hæreticorum sacrilegam pravitatem. Nam cum dicant sermonem eorum ut cancer serpere, quomodo po-

1. Tim. 1.

Philip. 1.

test is sermo dare remissionem peccatorum qui ut cancer serpit ad aures audientium? Et cum dicant nullam participationem esse iustitiæ & iniquitati, nullam communionem lumini & tenebris, quomodo possunt aut tenebræ illuminare aut iniquitas iustificare? Et cum dicant de Deo eos non esse, sed esse de antichristi spiritu, quomodo gerunt spiritalia & divina qui sunt hostes Dei, & quorum pectora obsederit spiritus antichristi? Quare si rejec-
 tis humanæ contentionis erroribus ad evangelicam auctoritatem atque ad apostolicam traditionem sincera & religiosa fide revertamur, intelligemus nihil eis ad gratiam ecclesiasticam & salutarem licere qui spargentes atque impugnantes ecclesiam Christi, à Christo ipso adversarii, ab apostolis verò ejus antichristi nominantur. Non est autem quòd aliquis ad circumvenien-
 dam christianam veritatem Christi nomen opponat ut dicat, In nomine Jesu Christi ubicunque & quomodocunque baptizati gratiam baptismi sunt consecuti, quando ipse Christus loquatur & dicat, *Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum cælorum*, & iterum præmoneat atque instruat ne quis à pseudoprophetis & pseudochristis in nomine suo facile fallatur,
Multi, inquit, *venient in nomine meo dicentes, Ego sum Christus, & multos fallent*, & postea addidit dicens: *Vos autem cavete. Ecce prædixi vobis omnia.* Unde apparet non ea statim suscipienda & assumenda quæ jactantur in nomine Christi, sed quæ geruntur in Christi veritate. Quod enim in evangeliiis & in apostolorum epistolis Jesu Christi nomen insinuat ad remissionem peccatorum non ita est quasi aut sine patre aut contra patrem prodesse cuiquam solus filius possit, sed ut Judæis, qui jactitabant se patrem habere, ostenderetur quòd nihil eis pater profuturus esset, nisi in filium crederent, quem ille misisset. Nam qui Deum patrem creatorem sciebant, filium quoque Christum scire debebant, ne sibi blandirentur & plauderent de solo patre sine filii ejus agnitione, qui & dicebat: *Nemo venit ad patrem nisi per me.* Duorum autem cognitionem esse quæ salvet idem ipse manifestat dicens: *Hæc est autem vita æterna ut cognoscant te solum & verum Deum & quem misisti Jesum Christum.* Cum ergo ex ipsius Christi prædicatione & contestatione pater antè cognoscendus sit, qui misit, tunc deinde Christus, qui missus est, nec possit esse spes salutis nisi duobus simul cognitis, quomodo non cognito immo & blasphemato Deo patre, qui apud hæreticos Christi nomine baptizati dicuntur peccatorum remissionem consecuti judicantur? Alia enim fuit Judæorum sub apostolis ratio, alia est gentilium conditio. Illi, quia jam legis & Moyse antiquissimum baptismum fuerant adepti, in nomine quoque Jesu Christi erant baptizandi, secundum quod in actis apostolorum Petrus ad eos loquitur & dicit: *Pœnitementi, & baptizetur unusquisque vestrum in nomine Domini Jesu Christi in remissionem peccatorum, & accipietis donum spiritus sancti. Vobis enim est hæc promissio & filiis vestris & omnibus deinceps quoscunque advocaverit Dominus Deus noster.* Jesu Christi mentionem facit Petrus, non quasi pater omitteretur, sed ut patri quoque filius adjungeretur. Denique ubi post resurrectionem à Domino apostoli ad gentes mittuntur, in nomine patris & filii & spiritus sancti baptizare gentiles jubentur. Quomodo ergo quidam dicunt foris extra ecclesiam immo & contra ecclesiam, modò in nomine Jesu Christi, ubicunque & quomodocun-

Matth. 7.

Marc. 13.

Joa. 14.
& 17.

Act. 2.

que gentilem baptizatum remissionem peccatorum consequi posse, quando ipse Christus gentes baptizari jubeat in plena & adunata trinitate. Nisi si qui Christum negat negatur à Christo, qui patrem ejus negat, quem ipse Christus confessus sit, non negatur, & qui in eum blasphemat quem Christus Dominum & Deum suum dixerit, renumeratus à Christo remissionem peccatorum & baptismi sanctificationem consequitur. Qua autem potestate consequi in baptismo remissionem peccatorum potest negans Deum creatorem patrem Christi, quando ipsam potestatem qua baptizamur & sanctificamur ab eodem patre Christus acceperit; quem majorem dixerit, à quo clarificari petierit, cujus voluntatem usque ad obsequium bibendi calicis & subeundæ mortis impleverit? Quid est igitur aliud quàm participem hæreticis blasphemantibus fieri defendere velle & asserere quòd remissionem peccatorum accipere in Christi nomine possit blasphemans graviter & peccans in patrem & Dominum & Deum Christi? Quid deinde illud quale est ut 1. Joa. 2. qui filium Dei negat, neque patrem habeat, & qui patrem negat, filium habere videatur, cum filius ipse contestetur & dicat, *Nemo potest venire ad me, nisi fuerit illi datum à patre;* ut manifestum sit nullam remissionem peccatorum in baptismo accipi à filio posse quam constet patrem non dedisse; maximè quando adhuc idem repetat & dicat: *Omnis plantatio quam non plantavit pater meus cælestis eradicabitur.* Quòd si Christi discipuli discere à Christo nolunt quantum venerationis & honoris paterno nomini debeatur, vel de exemplis terrenis ac sæcularibus discant, & sciant Christum non sine maxima exprobratione posuisse: *Filii sæculi hujus prudentiores sunt filiis lucis.* Luc. 16. In sæculo isto si cujus patri aliquis convicium fecerit, si contumeliosus ac procax pudorem ejus & honorem maledico ore laceraverit, indignatur filius & irascitur, & læsi patris injuriam quibus potest viribus vindicare conatur. Tu Christum putas impiis & sacrilegis & in patrem suum blasphemis impunitatem dare & eis in baptismo peccata dimittere quos constet baptizatos eadem adhuc in personam patris maledicta congerere & incessabili blasphemantis linguæ scelere peccare? Hoc christianus, hoc Dei servus potest aut mente concipere aut fide credere aut sermone proferre? Et ubi erunt legis præcepta divinæ, quæ dicunt, *Honora patrem & matrem,* si vocabulum patris quod in homine honorari præcipitur in Deo impune violatur? Ubi erit quod ipse Christus in evangelio ponit & dicit, *Qui maledixerit patri aut matri, morte moriatur,* si is qui maledicentes parentibus carnalibus puniri & interfici mandat, in cælestem & spiritalem patrem maledicos atque ecclesiæ matris inimicos ipse vivificat? Execranda ac detestanda res à quibusdam prorsus asseritur, ut is qui blasphemantem in spiritum sanctum reum futurum peccati æterni comminatur, idem in patrem Deum blasphemos salutari baptismo sanctificare dicatur. Et nunc qui talibus ad ecclesiam venientibus sine baptismo communicandum existimant non putant se alienis immo æternis peccatis communicare, admittentes sine baptismo eos qui non nisi in baptismo possint blasphemiarum suarum peccata deponere. Quàm vanum est porro & perversum ut cum ipsi hæretici repudiato & relicto vel errore vel scelere in quo prius fuerant agnoscant ecclesiæ veritatem, nos veritatis ejusdem jura & sacramentum mutilemus & venientibus ac poeniten-

tibus dicamus eos remissionem peccatorum consecutos esse, quando illi & se peccasse & propter hoc ad ecclesiæ indulgentiam venire fateantur? Quare ecclesiæ catholicæ fidem ac veritatem, frater carissime, & tenere debemus firmiter & docere & per omnia evangelica & apostolica præcepta rationem divinæ dispositionis atque unitatis ostendere. Numquid potest vis baptismi esse major aut potior quàm confessio, quàm passio, ut quis coram hominibus Christum confiteatur & sanguine suo baptizetur? Et tamen neque hoc baptisma hæretico prodest, quamvis Christum confessus & extra ecclesiam fuerit occisus; nisi si hæreticorum patroni & advocati hæreticos in falsa confessione Christi interfectos martyres prædicant & contra apostoli contestationem, qui nihil eos quamvis exustos & occisos dicit posse proficere, gloriam eis & coronam passionis assignant. Quòd si hæretico nec baptisma publicæ confessionis & sanguinis proficere ad salutem potest, quia falsus extra ecclesiam non est, quanto magis ei nihil proderit, si in latebra & in latronum spelunca adulteræ aquæ contagione tinctus, non tantum peccata antiqua non exposuerit, sed adhuc potius nova & majora cumulaverit? Quare baptisma nobis & hæreticis commune esse non potest, cum quibus nec pater Deus, nec filius Christus, nec spiritus sanctus, nec fides, nec ecclesia ipsa communis est. Et ideo baptizari eos oportet qui de hæresi ad ecclesiam veniunt; ut qui legitimo & vero atque unico sanctæ ecclesiæ baptismo ad regnum Dei regeneratione divina præparantur, sacramento utroque nascantur, quia scriptum est: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu non potest intrare in regnum Dei.* Quo in loco quidam, quasi evacuare possint humana argumentatione prædicationis evangelicæ veritatem, catecuminos nobis opponunt, si quis ex his antequam in ecclesia baptizetur in confessione nominis apprehensus fuerit & occisus, an spem salutis & præmium confessionis amittat, eò quòd ex aqua prius non sit renatus. Sciant igitur huiusmodi homines suffragatores & fautores hæreticorum catecuminos illos primò integram fidem & ecclesiæ veritatem tenere & ad debellandum diabolum de divinis castris cum plena & sincera Dei patris & Christi & spiritus sancti cognitione procedere, deinde nec privari baptismi sacramento, utpote qui baptizentur gloriosissimo & maximo sanguinis baptismo, de quo & Dominus dicebat habere se aliud baptisma baptizari. Sanguine autem suo baptizatos & passionis sanctificatos consummari & divinæ pollicitationis gratiam consequi declarat in evangelio idem Dominus, quando ad latronem in ipsa passione credentem & confitentem loquitur & quòd secum futurus sit in paradiso pollicetur. Quapropter qui fidèi & veritati præsumus, eos qui ad fidem & veritatem veniunt, & agentes poenitentiam remitti sibi peccata deposcunt, decipere non debemus & fallere, sed correctos à nobis ac reformatos ad regnum cælorum disciplinis cælestibus erudire. Sed dicit aliquis: Quid ergo fiet de his qui in præteritum de hæresi ad ecclesiam venientes sine baptismo admissi sunt? Potens est Dominus misericordia sua indulgentiam dare & eos qui ad ecclesiam simpliciter admissi in ecclesia dormierunt ab ecclesiæ suæ muneribus non separare. Non tamen quia aliquando erratum est, ideo semper errandum est, cum magis sapientibus & Deum timentibus congruat patet factæ & perspectæ veritati libenter atque incunctanter obsequi quàm pertinaciter

tinaciter atque obstinatè contra fratres & confacerdotes pro hæreticis reluctari. Nec quisquam existimet hæreticos, eò quòd illis baptisma opponitur, quasi secundi baptismi vocabulo scandalizatos ut ad ecclesiam veniant retardari. Immo verò hoc ipso magis ad necessitatem veniendi testimonio ostensæ sibi & probatæ veritatis adiguntur. Nam si viderint iudicio ac sententia nostra id decerni & statui ut baptisma iustum & legitimum computetur quo illic baptizantur, putabunt se ecclesiam quoque & cætera ecclesiæ munera justè & legitime possidere; nec erit causa veniendi ad nos, quando habentes baptisma habere videantur & cætera. Porro autem cùm cognoscunt baptisma nullum foris esse nec remissam peccatorum extra ecclesiam dari posse, avidius ad nos & promptius properant & munera ac dona ecclesiæ matris implorant, certi pervenire se omnino non posse ad veram divinæ gratiæ pollicitationem nisi prius venerint ad ecclesiæ veritatem. Nec recusabunt baptizari apud nos hæretici legitimo & vero ecclesiæ baptismo, quando ex nobis didicerint baptizatos quoque à Paulo eos qui jam baptismo Joannis baptizati fuissent, sicut legimus in actibus apostolorum. Et nunc apud quosdam de nostris hæreticorum baptisma occupatum asseritur, & invidia quadam quasi rebaptizandi baptizare post hostes Dei nefas ducitur, cùm baptizatos inveniamus quos Joannes baptizaverat, ille Joannes major inter prophetas habitus, ille divina gratia adhuc in utero matris impletus, ille Helix spiritu & virtute subnixus, qui non adversarius Domini, sed præcursor ac prædicator fuit, qui Dominum nostrum non tantum verbis prænuntiavit, sed & oculis ostendit, qui ipsum Christum, per quem baptizantur cæteri, baptizavit. Quòd si idcirco hæreticus jus baptismi obtinere potuit, quia prior baptizavit, non possidentis erit jam baptisma, sed occupantis; & cùm separari à se & dividi omnino non possint baptisma & ecclesia, qui occupare baptisma prior potuit, & ecclesiam pariter occupavit; & incipis tu illi hæreticus videri, qui præventus posterior esse cœpisti, qui cedendo ac manus dando jus quod acceperas reliquisti. Quàm periculosum sit autem in divinis rebus ut quis cedat jure suo & potestate scriptura sancta declarat, cùm in Genesi Esaü primatus suos inde perdiderit, nec recipere id postmodum potuerit quod semel cessit. Hæc tibi breviter pro nostra mediocritate rescripsimus, frater carissime, nemini præscribentes aut præjudicantes quo minus unusquisque episcoporum quod putat faciat, habens arbitrii sui liberam potestatem. Nos, quantum in nobis est, propter hæreticos cum collegis & coëpiscopis nostris non contendimus, cum quibus divinam concordiam & dominicam pacem tenemus; maximè cùm & apostolus dicat: *Si quis autem putatur contentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus, neque ecclesia Dei.* Servatur à nobis patienter & leniter caritas animi, collegii honor, vinculum fidei, & concordia sacerdotii. Propter hoc etiam libellum nunc de bono patientiæ, quantum valuit nostra mediocritas, permittente Domino & inspirante conscripsimus, quem ad te pro mutua dilectione transmisimus. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

Act. 19.

Matth. 11.

Luc. 1.

Gen. 25.

1. Cor. 11.

EPISTOLA LXXIV.

Ad Pompeium contra epistolam Stephani de hæreticis baptizandis.

CYPRIANUS Pompeio fratri salutem. Quamquam plenè ea quæ de hæreticis baptizandis dicenda sunt complexi sumus in epistolis quarum ad te exempla transmisiimus, frater carissime, tamen quia desiderasti in notitiam tuam perferri quid mihi ad litteras nostras Stephanus frater noster rescripserit, misi tibi rescripti ejus exemplum: quo lecto, magis ac magis ejus errorem denotabis, qui hæreticorum causam contra christianos & contra ecclesiam Dei asserere conatur. Nam inter cætera vel superba, vel ad rem non pertinentia, vel sibi ipsi contraria quæ imperitè atque improvidè scripsit, etiam illud adjunxit ut diceret: *Si quis ergo à quacunque hæresi venerit ad vos, nihil innovetur nisi quod traditum est, ut manus illi imponatur in pœnitentiam, cum ipsi hæretici propriè alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum.* A quacunque hæresi venientem baptizari in ecclesia vetuit, id est, omnium hæreticorum baptismata justa esse & legitima judicavit. Et cum singulæ hæreses singula baptismata & diversa peccata habeant, hic cum omnium baptismo communicans universorum delicta in sinum suum coacervata congeffit. Et præcepit nihil aliud innovari nisi quod traditum est; quasi is innovet qui unitatem tenens, unum baptisma uni ecclesiæ vindicat, & non ille utique qui unitatis oblitus mendacia & contagia prophanae tinctionis usurpat. *Nihil innovetur, inquit, nisi quod traditum est.* Undè est ista traditio? Utrumne de dominica & evangelica auctoritate descendens, an de apostolorum mandatis atque epistolis veniens? Ea enim facienda esse quæ scripta sunt Deus testatur & præmonet ad Jesum Nave dicens: *Non recedet liber legis hujus ex ore tuo, sed meditaberis in eo die ac nocte, ut observes facere omnia quæ scripta sunt in eo.* Item Dominus apostolos suos mittens mandat baptizari gentes & doceri ut observent omnia quæcunque ille præcepit. Si ergo aut in evangelio præcipitur aut in apostolorum epistolis vel actibus continetur ut à quacunque hæresi venientes non baptizentur, sed tantum manus illis imponatur in pœnitentiam, observetur divina hæc & sancta traditio. Si verò ubique hæretici nihil aliud quàm adversarii & antichristi nominantur, si vitandi & perversi & à semetipsis damnati pronuntiantur, quale est ut videantur damnandi à nobis non esse quos constat apostolica contestatione à semetipsis damnatos esse? Ut nemo infamare apostolos debeat, quasi illi hæreticorum baptismata probaverint, aut eis sine ecclesiæ baptismo communicaverint, quando talia de hæreticis apostoli scripserint, & hoc cum nondum hæreticæ pestes acriores prorupissent, necdum quoque Marcion Ponticus de Ponto emerisset, cujus magister Cerdon sub Hygino tunc episcopo, qui in Urbe nonus fuit, Romam venit; quem Marcion secutus, additis ad crimen augmentis, impudentiùs cæteris & abruptiùs in Deum patrem creatorem blasphemare instituit, & hæreticum furorem sacrilegis armis con-

Jesue 1.

Matth. 18.

Tit. 3.

tra ecclesiam rebellantem sceleratius & gravius armavit. Quòd si hæreses constat postmodum plures ac peiores extitisse, & si retro nusquam omnino præceptum est neque conscriptum ut hæretico tantum manus in pœnitentiam imponatur & sic ei communicetur, & si baptismus non nisi unum est, quod apud nos est, & intus est, & soli ecclesiæ de divina dignatione concessum est, quæ ista obstinatio est, quæve præsumptio, humanam traditionem divinæ dispositioni antepone, nec animadvertere indignari & irasci Deum quoties divina præcepta solvit & præterit humana traditio, sicut per Esaiam prophetam clamat & dicit: *Populus iste labiis honorificat me, cor verò eorum longè separatum est à me. Sine causa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docentes.* Item Dominus in evangelio increpans similiter & objurgans ponit & dicit: *Rejicitis mandatum Dei ut traditionem vestram statuatis.* Cujus præcepti memor beatus apostolus commonet ipse quoque & instruit dicens: *Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis verbis Domini nostri Jesu Christi & doctrinæ ejus, stupore elatus est, nihil sciens, discede ab hujusmodi.* Præclara fanè & legitima traditio Stephano fratre nostro docente proponitur, quæ auctoritatem nobis idoneam præbeat. Nam in eodem loco epistolæ suæ addidit & adjecit: *cùm ipsi hæretici propriè alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum.* Ad hoc enim malorum devoluta est ecclesia Dei & sponsa Christi ut hæreticorum exempla sectetur, ut ad celebranda sacramenta cælestia disciplinam lux de tenebris mutuatur, & id faciant christiani quod antichristi faciunt. Quæ verò est animi cœcitas, quæ pravitas, fidei unitatem de Deo patre & de Jesu Christi Domini & Dei nostri traditione venientem nolle cognoscere? Nam si idcirco apud hæreticos ecclesia non est, quia una est & dividi non potest, & si ideo illic spiritus sanctus non est, quia unus est, & esse apud prophanos & extraneos non potest, utique & baptismus, quod in eadem unitate consistit, esse apud hæreticos non potest, quia separari neque ab ecclesia neque à spiritu sancto potest. Aut si effectum baptismi majestati nominis tribuunt, ut qui in nomine Jesu Christi ubicunque & quomodocunque baptizantur, innovati & sanctificati judicentur, cur non in ejusdem Christi nomine illic & manus baptizato imponitur ad accipiendum spiritum sanctum, cur eadem ejusdem majestas nominis non prævalet in manus impositione quam valuisse contendunt in baptismi sanctificatione? Nam si potest quis extra ecclesiam natus templum Dei fieri, cur non possit super templum & spiritus sanctus infundi? Qui enim peccatis in baptismo expositis sanctificatus est & in novum hominem spiritaliter reformatus, ad accipiendum spiritum sanctum idoneus factus est, quando apostolus dicat, *Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis*, qui potest apud hæreticos baptizatus Christum induere, multò magis potest spiritum sanctum, quem Christus misit, accipere. Cæterum major erit mittente qui missus est, ut incipiat foris baptizatus Christum quidem induisse, sed spiritum sanctum non potuisse percipere; quasi possit aut sine spiritu Christus indui, aut à Christo spiritus separari. Illud quoque quàm ineptum est, ut cum nativitas secunda spiritalis sit, qua in Christo per lavacrum regenerationis nascimur, dicant quòd possit quis apud hæreticos spiritaliter nasci, ubi spiritum negant esse. Peccata enim purgare & hominem sanctificare aqua sola non

Isa. 29.

Marc. 7.

1. Tim. 6.

Gal. 3.

potest, nisi habeat & spiritum sanctum. Quare aut spiritum sanctum necesse est concedant esse illic ubi baptismus esse dicunt, aut nec baptismus est ubi spiritus sanctus non est, quia baptismus esse sine spiritu sancto non potest. Quale est autem asserere & contendere quod esse possint filii Dei qui non sint in ecclesia nati? Baptismus enim esse in quo homo vetus moritur & novus nascitur manifestat & probat beatus apostolus dicens: *Servavit nos per lavacrum regenerationis*. Si autem in lavacro, id est in baptismo, est regeneratio, quomodo generare filios Deo hæresis per Christum potest, quæ Christi sponsa non est? Ecclesia est enim sola quæ Christo conjuncta & adunata spiritualiter filios generat, eodem apostolo rursus dicente: *Christus dilexit ecclesiam & se ipsum tradidit pro ea ut eam sanctificaret, purgans eam lavacro aquæ*. Si igitur hæc est dilecta & sponsa quæ sola à Christo sanctificatur & lavacro ejus sola purgatur, manifestum est hæresim, quæ sponsa Christi non sit, nec purgari nec sanctificari lavacro ejus posse, filios Deo generare non posse. Porro autem non per manus impositionem quis nascitur quando accipit spiritum sanctum, sed in ecclesiæ baptismo, ut spiritum sanctum jam natus accipiat, sicut in primo homine Adam factum est. Antè enim Deus eum plasmavit, & tunc insufflavit in faciem ejus flatum vitæ. Nec enim potest accipi spiritus, nisi prius fuerit qui accipiat. Cùm autem nativitas christianorum in baptismo sit, baptismi autem generatio & sanctificatio apud solam sponsam Christi sit, quæ parere spiritualiter & generare filios Deo possit, ubi & ex qua & cui natus est qui filius ecclesiæ non est, ut habere quis possit Deum patrem ante ecclesiam matrem? Cùm verò nulla omnino hæresis, sed neque aliquod schisma habere salutaris baptismi sanctificationem foris possit, cur in tantum Stephani fratris nostri obstinatio dura prorupit ut etiam de Marcionis baptismo, item Valentini & Apelletis, & cæterorum blasphemantium in Deum patrem contendat filios Deo nasci, & illic in nomine Jesu Christi dicat remissionem peccatorum dari ubi blasphematur in patrem & in Dominum Deum Christum? Quo in loco considerandum est, frater carissime, pro fide & religione loci sacerdotalis, quo fungimur, an constare sacerdoti Dei ratio in die judicii possit asserenti & probanti & in acceptum referenti blasphemantium baptismata, cùm Dominus comminetur & dicat: *Et nunc præceptum hoc ad vos est, o sacerdotes, si non audieritis, & si non posueritis in corde vestro ut detis honorem nomini meo, dicit Dominus omnipotens, immittam in vos maledictionem, & maledicam benedictionem vestram*. Dat honorem Deo qui Marcionis baptismo communicat? Dat honorem Deo qui apud eos qui in Deum blasphemant remissionem peccatorum dari judicat? Dat honorem Deo qui foris de adultera & fornicaria nasci Deo filios asseverat? Dat honorem Deo qui unitatem & veritatem de divina lege venientem non tenens hæreses contra ecclesiam vindicat? Dat honorem Deo qui hæreticorum amicus & inimicus christianorum sacerdotes Dei veritatem Christi & ecclesiæ unitatem tuentes abstinendos putat? Si sic honor Deo datur, si sic à cultoribus & sacerdotibus ejus Dei timor & disciplina servatur, abjiciamus arma, manus demus in captivitatem, tradamus diabolo ordinationem evangelii, dispositionem Christi, majestatem Dei, divinæ militiæ sacramenta solvantur, castrorum cælestium signa prodantur, succumbat & cedat ecclesia hæreticis, lux tenebris, fides perfidiæ, spes despe-

rationi, ratio errori, immortalitas morti, caritas odio, veritas mendacio, Christus antichristo. Merito & sic in dies singulos schismata & hæreses surgunt, crebrius atque uberiùs excrescunt, & serpentinis crinibus pullulantes adversus ecclesiam Dei majoribus viribus venenorum suorum virus expromunt, dum illis advocacy quorundam & auctoritas præstatur & firmitas, dum baptisma eorum defenditur, dum fides, dum veritas proditur, dum id quod contra ecclesiam foris geritur intus in ipsa ecclesia vindicatur. Quòd si est apud nos, frater dilectissime, Dei timor, si tenor prævalet fidei, si custodimus Christi præcepta, si incorruptam atque inviolatam sponsæ ejus sanctitatem tuemur, si hærent sensibus & cordibus nostris verba Domini dicentis, *Putas cum venerit filius hominis, inveniet fidem in terra*, quia fideles Dei milites, qui Deo fide & religione sincera militamus, commissâ nobis divinitus castra fideli virtute servemus. Nec consuetudo quæ apud quosdam obrepserat impedire debet quo minùs veritas prævaleat & vincat. Nam consuetudo sine veritate vetustas erroris est. Propter quod relicto errore sequamur veritatem, scientes quia & apud Esdram veritas vincit, sicut scriptum est: *Veritas manet & invalescit in æternum & vivit & obtinet in sæcula sæculorum. Nec est apud eam accipere personam nec differentias, sed quæ sunt justa facit, nec est in judicio ejus iniquum, sed fortitudo, & regnum, & majestas, & potestas omnium sæculorum. Benedictus Dominus Deus veritatis.* Quam veritatem nobis Christus ostendens in evangelio suo dicit: *Ego sum veritas.* Propter quod si in Christo sumus & Christum in nobis habemus, si manemus in veritate, & veritas in nobis manet, ea quæ sunt vera & recta teneamus. Fit autem studio præsumptionis & contumaciæ ut quis magis sua prava & falsa defendat quàm ad alterius recta & vera consentiat. Cui rei prospiciens beatus apostolus Paulus ad Timotheum scribit & monet episcopum non litigiosum, nec contentiosum, sed mitem & docibilem esse debere. Docibilis autem ille est qui est ad discendi patientiam lenis & mitis. Oportet enim episcopum non tantùm docere, sed & discere; quia & ille meliùs docet qui quòtidie crescit & proficit discendo meliora. Quod ipsum quoque idem apostolus Paulus docet præmonens ut si alii sedenti meliùs revelatum fuerit, prior taceat. In compendio est autem apud religiosas & simplices mentes & errorem deponere & invenire atque eruere veritatem. Nam si ad divinæ traditionis caput & originem revertamur, cessat error humanus, & sacramentorum cælestium ratione perspecta, quicquid sub caligine ac nube tenebrarum obscurum latebat in lucem veritatis aperitur. Si canalis aquam ducens, qui copiosè priùs & largiter profluebat, subito deficiat, nonne ad fontem pergitur, ut illic defectionis ratio noscatur, utrumne arefcentibus venis in capite unda siccaverit, an verò integra inde & plena procurrens in medio itinere destiterit; ut si vitio interrupti aut bibuli canalis effectum est quo minùs aqua continua perseveranter ac jugiter flueret, refeito & confirmato canali ad usum atque ad potum civitatis aqua collecta eadem ubertate atque integritate repræsentetur qua de fonte profiscitur. Quod & nunc facere oportet Dei sacerdotes præcepta divina servantes, ut si in aliquo nutaverit & vacillaverit veritas, ad originem dominicam & ad evangelicam atque apostolicam traditionem revertamur, & inde surgat actus nostri ratio unde & ordo & origo surrexit. Traditum est enim nobis

Luc. 18.

3. Esdr. 4.

Joa. 14.

2. Tim. 2.

1. Cor. 14.

Ephes. 4.

Cant. 4.

1. Pet. 3.

quod sit unus Deus, & Christus unus, & una spes, & fides una, & una ecclesia, & baptisma unum non nisi in una ecclesia constitutum; à qua unitate quisquis discesserit, cum hæreticis necesse est inveniatur; quos dum contra ecclesiam vindicat, sacramentum divinæ traditionis impugnatur. Cujus unitatis sacramentum expressum videmus etiam in cantico canticorum ex persona Christi dicentis: *Hortus conclusus, soror mea, sponsa, fons signatus, puteus aquæ vivæ, paradisus cum fructu pomorum.* Si autem ecclesia ejus hortus conclusus est & fons signatus, quomodo in eundem hortum introire aut bibere de fonte ejus potest qui in ecclesia non est? Item Petrus ipse quoque demonstrans & vindicans unitatem mandavit & monuit nisi per unum solum baptisma unius ecclesiæ salvari nos non posse. *In arca, inquit, Noë pauci, id est, octo animæ hominum salvæ factæ sunt per aquam, quod & vos similiter salvos faciet baptisma.* Quàm brevi & spiritali compendio unitatis sacramentum manifestavit? Nam ut in illo mundi baptismo, quo iniquitas antiqua purgata est, qui in arca Noë non fuit non potuit per aquam salvatus fieri, ita nec nunc potest per baptismum salvatus videri qui baptizatus in ecclesia non est, quæ ad arcæ unius sacramentum dominica unitate fundata est. Observatur itaque à nobis & tenetur, frater carissime, explorata & perspecta veritate ut omnes qui ex quacunque hæresi ad ecclesiam convertuntur, ecclesiæ unico & legitimo baptismo baptizentur, exceptis his qui baptizati in ecclesia prius fuerant, & sic ad hæreticos transferant. Illos enim oportet, cum redeunt, acta pœnitentia per manus impositionem solam recipi & in ovile, unde erraverant, à pastore restitui. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

EPISTOLA LXXV.

*Firmiliani episcopi Cæsareæ Cappadociæ ad Cyprianum
contra epistolam Stephani.*

Isa. 2.

Psal. 26.

Psal. 132.

Luc. 15.

FIRMILIANUS Cypriano fratri in Domino salutem. Accepimus per Rogatianum carissimum nostrum diaconum à vobis missum litteras quas ad nos fecisti, frater dilectissime; & gratias propter hoc Domino maximas egimus quod contigerit ut qui corpore ab invicem separamur sic spiritu adunemur quasi non unam tantum regionem tenentes, sed in ipsa atque in eadem domo simul inhabitantes. Quod & decet dicere, quia & spiritalis domus Dei una est. *Erit enim in novissimis, ait propheta, diebus manifestus mons Domini & domus Dei super vertices montium.* In quam convenientes cum jucunditate adunantur, secundum quod & in psalmo hoc postulatur à Domino inhabitare in domo Dei per omnes dies vitæ. Unde & in alio loco manifestatum est esse apud sanctos magnam voluntatis caritatem in unum convenire. *Ecce, inquit, quàm bonum & voluptabile est ut habitent fratres in unum.* Adunatio enim & pax & concordia, non solum hominibus fidelibus & cognoscentibus veritatem, sed & angelis ipsis cælestibus voluptatem maximam præstat, quibus dicit sermo divinus esse gaudium in uno pec-

catore poenitentiam agente & ad unitatis vinculum revertente. Quod utique non diceretur de angelis conversationem in cælis habentibus, nisi ipsi quoque essent nobis adunati, qui nostra adunatione lætantur; sicut è contrario utique contristantur, quando vident diversas quorundam mentes & scissas voluntates, quasi non tantum unum & eundem Deum simul invocent, sed separatis & divisus ab invicem nec confabulatio jam possit esse aut sermo communis. Nisi quod nos gratiam referre Stephano in isto possumus quod per illius inhumanitatem nunc effectum sit ut fidei & sapientiæ vestræ experimentum caperemus. Sed non enim si nos propter Stephanum hanc beneficii gratiam cepimus, statim Stephanus beneficio & gratia digna commisit. Neque enim & Judas perfidia sua & proditione, qua sceleratè circa salvatorem operatus est, dignus videri potest quasi causam bonorum tantorum ipse præstiterit ut per illum mundus & gentium populus passione Domini liberaretur. Sed hæc interim quæ ab Stephano gesta sunt prætereantur; ne dum audaciæ & insolentiæ ejus meminimus, de rebus ab eo improbè gestis longiorem mœstitiam nobis inferamus. De vobis autem cognoscentes quod secundum regulam veritatis & sapientiam Christi hoc de quo nunc quæritur disposueritis, cum magna lætitia exultavimus & Deo gratias egimus, quia invenimus in fratribus tam longè positis tantam nobiscum fidei & veritatis unanimitatem. Potens est enim gratia Dei copulare & conjungere caritatis atque unitatis vinculo etiam ea quæ videntur longiore terrarum spatio esse divisa, secundum quod & olim intervallo temporum separatos ab Job & Noë, qui in primis fuerant, Ezechielem & Daniele posteriores ætate ad unanimitatis vinculum virtus divina conjunxit, ut quamvis temporibus longis discreti essent, eadem tamen divina inspiratione sentirent. Quod & nunc in vobis animadvertimus, ut qui longissimis regionibus à nobis separati estis, sensu tamen & spiritu copulatos vos esse nobiscum probaretis. Quod totum hoc sit divina unitate. Nam cum Dominus unus atque idem sit qui habitat in nobis, conjungit ubique & copulat suos vinculo unitatis. Unde in universam terram exivit sonus eorum qui à Domino missi sunt unitatis spiritu velociter currentes; sicut è contrario nihil prodest aliquos proximos & junctos sibi esse corporibus, si animo & mente dissideant, quando adunari animæ omnino non possint quæ se à Dei unitate diviserint. *Ecce enim, inquit, qui longinquant se abs te peribunt.* Sed tales judicium Domini pro merito suo subibunt recedentes à verbis ejus qui patrem pro unitate deprecatur & dicit: *Pater, da ut quomodo ego & tu unum sumus, sic & hi in nobis unum sint.* Nos verò ea quæ à vobis scripta sunt quasi nostra propria suscepimus, nec in transcurso legimus, sed sæpe repetita memoriæ mandavimus. Neque obest utilitati salutaris aut eadem retexere ad confirmandam veritatem aut & quædam addere ad cumulandam probationem. Si quid autem à nobis additum fuerit non sic additur quasi à vobis aliquid minùs dictum sit, sed quoniam sermo divinus humanam naturam supergreditur, nec potest totum & perfectum anima concipere, idcirco & tantus est numerus prophetarum ut multiplex & divina sapientia per multos distribuatur. Unde & tacere præcipitur primo in prophetia loquenti, si secundo fuerit revelatum. Qua ex causa necessariò apud nos sit ut per singulos annos seniores & præpositi in unum convenia-

Luc. 15.

Psal. 18.

Baruch 3.

Joa. 17.

1. Cor. 14.

mus ad disponenda ea quæ curæ nostræ commissa sunt, ut si qua graviora sunt, communi consilio dirigantur, lapsis quoque fratribus & post lavacrum salutare à diabolo vulneratis per pœnitentiam medela quæratur; non quasi à nobis remissionem peccatorum consequantur, sed ut per nos ad intelligentiam delictorum suorum convertantur & Domino plenius satisfacere cogantur: Quoniam verò legatus iste à vobis missus regredi ad vos festinabat, & hibernum tempus urgebat, quantum potuimus ad scripta vestra rescripsimus. Et quidem quantum ad id pertineat quod Stephanus dixit, quasi apostoli eos qui ab hæresi veniunt baptizari prohibuerint & hoc custodiendum posteris tradiderint, plenissimè vos respondistis neminem tam stultum esse qui hoc credat apostolos tradidisse, quando etiam ipsas hæreses constet execrabiles ac detestandas postea extitisse, cum & Marcion Cerdonis discipulus inveniatur serò post apostolos & post longa ab eis tempora sacrilegam adversus Deum traditionem induxisse, Apelles quoque blasphemix ejus consentiens multa alia nova & graviora fidei ac veritati inimica addiderit. Sed & Valentini & Basilidis tempus manifestum est quòd & ipsi post apostolos & post longam ætatem adversus ecclesiam Dei sceleratis mendaciis suis rebellaverint. Cæteros quoque hæreticos constat pravas suas sectas & inventiones perversas, prout quisque errore ductus est, postea induxisse; quos omnes manifestum est à semetipsis damnatos esse & ante diem judicii inexcusabilem sententiam adversus semetipsos dixisse: quorum baptisma qui confirmat, quid aliud quàm cum ipsis se adjudicat, & se ipse participem talibus faciendo condemnat. Eos autem qui Romæ sunt non ea in omnibus observare quæ sint ab origine tradita & frustra apostolorum auctoritatem prætere scire quis etiam inde potest quòd circa celebrandos dies Paschæ & circa multa alia divinæ rei sacramenta videat esse apud illos aliquas diversitates, nec observari illic omnia æqualiter quæ Hierosolymis observantur, secundum quod in cæteris quoque plurimis provinciis multa pro locorum & nominum diversitate variantur, nec tamen propter hoc ab ecclesiæ catholicæ pace atque unitate aliquando discessum est. Quod nunc Stephanus ausus est facere, rumpens adversum vos pacem, quam semper antecessores ejus vobiscum amore & honore mutuo custodierunt, adhuc etiam infamans Petrum & Paulum beatos apostolos, quasi hoc ipsi tradiderint, qui in epistolis suis hæreticos execrati sunt & ut eos evitemus monuerunt. Unde apparet traditionem hanc humanam esse quæ hæreticos asserit & baptisma, quod non nisi solius ecclesiæ est, eos habere defendit. Sed & ad illam partem bene à vobis responsum est ubi Stephanus in epistola sua dixit hæreticos quoque ipsos in baptismo convenire, & quòd alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum, quasi & nos hoc facere debeamus. Quo in loco, etsi vos jam probastis satis ridiculum esse ut quis sequatur errantes, illud tamen ex abundanti addimus, non esse mirum si sic hæretici agant, qui etsi in quibusdam minoribus discrepant, in eo tamen quod est maximum, unum & eundem consensum tenent ut blasphement creatorem, quædam somnia sibi & phantasmata ignoti Dei confingentes; quos utique consequens est sic consentire in baptismi sui vanitate ut consentiunt in repudianda divinitatis veritate. De quibus quoniam longum est ad singula eorum vel scelestas vel supervacuas respondere,

fatis

satis est breviter illud in compendio dicere, eos qui non teneant verum Dominum patrem tenere non posse nec filii nec spiritus sancti veritatem, secundum quod etiam illi qui Cataphrygas appellantur, & novas prophetias usurpare conantur, nec patrem possunt habere nec filium nec [spiritum sanctum.]; à quibus si quæramus quem Christum prædicent, respondebunt eum se prædicare qui miserit spiritum per Montanum & Priscam locutum. In quibus cum animadvertamus non veritatis spiritum sed erroris fuisse, cognoscimus eos qui falsam illorum prophetiam contra Christi fidem vindicant Christum habere non posse. Sed & cæteri quique hæretici, si se ab ecclesia Dei sciderint, nihil habere potestatis aut gratiæ possunt, quando omnis potestas & gratia in ecclesia constituta sit, ubi præsident majores natu, qui & baptizandi & manum imponendi & ordinandi possident potestatem. Hæretico enim sicut ordinare non licet, nec manum imponere, ita nec baptizare, nec quicquam sanctè nec spiritaliter gerere, quando alienus sit à spiritali & deifica sanctitate. Quod totum nos jampridem in Iconio, qui Phrygiæ locus est, collecti in unum convenientibus ex Galatia & Cilicia & cæteris proximis regionibus confirmavimus tenendum contra hæreticos firmiter & vindicandum, cum à quibusdam de ista re dubitaretur. Et quoniam Stephanus & qui illi consentiunt contendunt dimissionem peccatorum & secundam nativitatem in hæreticorum baptisma posse procedere, apud quos etiam ipsi confitentur spiritum sanctum non esse, considerent & intelligant spiritalem nativitatem sine spiritu esse non posse, secundum quod & beatus apostolus Paulus eos qui ab Joanne baptizati fuerant priusquam missus esset spiritus sanctus à Domino baptizavit denuo spiritali baptismo, & sic eis manum imposuit ut acciperent spiritum sanctum. Quale est autem ut cum Paulum post Joannis baptisma iteratò discipulos suos baptizasse videamus, nos eos qui ab hæresi ad ecclesiam veniunt post illicitam & prophanam eorum tinctionem baptizare dubitemus? Nisi si his episcopis quibus nunc minor fuit Paulus, ut hi quidem possint per solam manus impositionem venientibus hæreticis dare spiritum sanctum, Paulus autem idoneus non fuerit qui ab Joanne baptizatis spiritum sanctum per manus impositionem daret, nisi eos prius etiam ecclesiæ baptismo baptizasset. Illud quoque absurdum quod non putant quærendum esse quis sit ille qui baptizaverit, eò quod qui baptizatus sit gratiam consequi poterit invocata trinitate nominum patris & filii & spiritus sancti. Deinde hæc erit sapientia quam scribit Paulus esse in his qui perfecti sunt. At quis est in ecclesia perfectus & sapiens qui hoc aut defendat aut credat quod invocatio hæc nominum nuda sufficiat ad remissionem peccatorum & baptismi sanctificationem, cum hæc tunc utique proficiant quando & qui baptizat habet spiritum sanctum & baptisma quoque ipsum non sit sine spiritu constitutum. Sed dicunt eum qui quomodocunque foris baptizatur mente & fide sua baptismi gratiam consequi posse. Quod & ipsum sine dubio ridiculum est, quasi de cælo adducere ad se possit aut mens prava justorum sanctificationem aut fides falsa credentium veritatem. Non omnes autem qui nomen Christi invocant audiri & invocationem suam consequi aliquid gratiæ posse Dominus ipse manifestat dicens: *Multi venient in nomine meo dicentes, Ego sum Christus, & multos fallent.* Nulla quippe differentia est

Act. 19.

1. Cor. 2.

Marc. 13.

inter pseudoprophetam & hæreticum. Nam ut ille in nomine Dei aut Christi, ita iste in sacramento baptismi fallit. Mendacio uterque nititur ad decipiendas hominum voluntates. Volo autem vobis & de historia quæ apud nos facta est exponere ad hoc ipsum pertinente. Ante viginti enim & duos ferè annos, temporibus post Alexandrum Imperatorem, multæ istic conflictationes & pressuræ acciderunt, vel in commune omnibus hominibus, vel privatim christianis, terræ etiam motus plurimi & frequentes extiterunt, ut & per Cappadociam & per Pontum multa subruerent, quædam etiam civitates in profundum receptæ disrupti soli hiatu devorarentur, ut ex hoc persecutio quoque gravis adversum nos christiani nominis fieret, quæ post longam retro ætatis pacem repentè oborta de inopinato & insueto malo ad turbandum populum nostrum terribilior effecta est. Serenianus tunc fuit in nostra provincia præses, acerbus & dirus persecutor. In hac autem perturbatione constitutis fidelibus, & huc atque illuc persecutionis metu fugientibus, & patrias suas relinquentibus, atque in alias partes regionum transeuntibus (Erat enim transeundi facultas, eò quòd persecutio illa, non per totum mundum, sed localis fuisset) emerfit istic subitò quædam mulier, quæ in ecstasim constituta propheten se præferret, & quasi sancto spiritu plena sic ageret. Ita autem principalium dæmoniorum impetu ferebatur ut per longum tempus sollicitaret & deciperet fraternitatem, admirabilia quædam & portentosa perficiens, & facere se terram moveri polliceretur. Non quòd dæmoni tanta esset potestas ut terram movere aut elementum concutere vi sua valeret, sed quòd nonnunquam spiritus nequam præsciens & intelligens terræ motum futurum, id se facturum esse simularet quod futurum videret. Quibus mendaciis & jactationibus subegerat mentes singulorum ut sibi obedirent & quocunque præciperet & duceret sequerentur, faceret quoque mulierem illam cruda hyeme nudis pedibus per asperas nives ire, nec vexari in aliquo aut lædi illa discursione, diceret etiam se in Judæam & Hierosolymam festinare, fingens tanquam inde venisset. Hic & unum de presbyteris Rusticum, item & alium diaconum fefellit, ut eidem mulieri commiscerentur. quod paulò post detectum est. Nam subitò apparuit illi unus de exorcistis vir probatus & circa religiosam disciplinam bene semper conversatus, qui exhortatione quoque fratrum plurimorum, qui & ipsi fortes ac laudabiles in fide aderant, excitatus erexit se contra illum spiritum nequam revincendum; qui subtili fallacia etiam hoc paulò antè prædixerat, venturum quendam aversum & tentatorem infidelem. Tamen ille exorcista inspiratus Dei gratia fortiter restitit, & esse illum nequissimum spiritum qui prius sanctus putabatur ostendit. Atque illa mulier, quæ prius per præstigias & fallacias dæmonis multa ad deceptionem fidelium moliebatur, inter cætera quibus plurimos deceperat, etiam hoc frequenter ausa est ut & invocatione non contemptibili sanctificare se panem & eucharistiam facere simularet, & sacrificium Domino sine sacramento solitæ prædicationis offerret, baptizaret quoque multos usitata & legitima verba interrogationis usurpans, ut nil discrepare ab ecclesiastica regula videretur. Quid igitur de hujus baptismo dicemus, quo nequissimus dæmon per mulierem baptizavit? Numquid & hoc Stephanus & qui illi consentiunt comprobant, maximè cui nec symbolum trinitatis nec interrogatio

legitima & ecclesiastica defuit? Potest credi aut remissio peccatorum data aut lavacri salutaris regeneratio rite perfecta, ubi omnia, quamvis ad imaginem veritatis, tamen per dæmonem gesta sunt? Nisi si & dæmonem in nomine patris & filii & spiritus sancti gratiam baptismi dedisse contendunt qui hæreticorum baptisma defendunt; apud quos sine dubio idem error est, dæmonum fallacia ipsa est, quando apud illos omnino spiritus sanctus non est. Illud etiam quale est quod vult Stephanus, his qui apud hæreticos baptizantur adesse præsentiam & sanctimoniam Christi? Nam si non mentitur apostolus dicens, *Quotquot in Christo tincti estis, Christum induistis*, utique qui illic in Christo baptizatus est induit Christum. Si autem induit Christum, accipere potuit & spiritum sanctum, qui à Christo missus est, & frustra illi venienti ad accipiendum spiritum manus imponitur; nisi si à Christo spiritum induit ut apud hæreticos sit quidem Christus, non sit autem illic spiritus sanctus. Decurramus verò breviter & cætera quæ à vobis copiosè & plenissimè dicta sunt, festinante vel maximè ad vos Rogatiano diacono carissimo nostro. Sequitur enim illud, quòd interrogandi sunt à nobis qui hæreticos defendunt utrum carnale sit eorum baptisma, an spiritale. Si enim carnale est, nihil differunt à Judæorum baptismo, quo sic illi utuntur ut eo tanquam communi & vulgari lavacro tantum sordes laventur. Sin autem spiritale est, quomodo apud illos esse baptisma spiritale potest apud quos spiritus sanctus non est? Ac per hoc aqua qua tinguntur lavacrum est illis carnale tantum, non baptismi sacramentum. Quòd si baptisma hæreticorum habere potest regenerationem secundæ nativitatis, non hæretici sed filii Dei computandi sunt qui apud illos baptizantur. Secunda enim nativitas quæ est in baptismo filios Dei generat. Si autem sponsa Christi una est, quæ est ecclesia catholica, ipsa est quæ sola generat Dei filios. Neque enim multæ sponsæ Christi, cum dicat apostolus, *Despondi vos uni viro virginem castam assignare Christo, & Audi filia & vide, & inclina aurem tuam, & obliviscere populi tui, quia desideravit rex speciem tuam, & Veni sponsa de Libano, advenies & pertransibis à principio fidei, & Ingressus sum in hortum meum, soror mea, sponsa*, videmus unam personam ubique proponi, quia & sponsa est una. Non est autem una nobiscum hæreticorum synagoga, quia nec sponsa est adultera & fornicaria. Unde nec potest filios Dei parere. Nisi si, secundum quod Stephano videtur, hæresis quidem parit & exponit, expositos autem ecclesia suscipit, & quos non ipsa pepererit pro suis nutrit, cum filiorum alienorum mater esse non possit. Et ideo Christus Dominus noster unam esse manifestans sponsam suam & unitatis ejus sacramentum declarans ait: *Qui non est mecum, adversus me est, & qui non mecum colligit, spargit*. Si enim nobiscum est Christus, hæretici autem non sunt nobiscum, pro certo adversus Christum sunt hæretici. Et si nos colligimus cum Christo, non colligunt autem nobiscum hæretici, sine dubio spargunt. Sed nec illud prætereundum est à nobis quod à vobis necessariò dictum est, quòd ecclesia secundum canticum canticorum hortus sit conclusus & fons signatus, paradus cum fructu pomorum. Qui autem nunquam in hunc hortum introierunt, neque paradus à Deo creatore plantatum viderunt, quomodo de fonte qui intus inclusus est & divino sigillo signatus est aquam vivam lavacri salutaris præbere alicui poterunt? Cum verò & arca Noë nihil aliud

Gal. 3.

2. Cor. 13.
Psal. 44.
Cant. 4.
Cant. 5.

Marc. 12.

Cant. 4.

fuerit quàm sacramentum ecclesiæ Christi, quæ tunc, omnibus foris pereuntibus, eos solos servavit qui intra arcam fuerunt, manifestè instruimur ad ecclesiæ unitatem perspiciendam, quemadmodum & apostolus Petrus posuit
1. Pet. 3. dicens, *sic & vos similiter salvos faciet baptisma*, ostendens quoniam quomodo qui cum Noë in arca non fuerunt, non tantum purgati & salvati per aquam non sunt, sed statim diluvio illo perierunt, sic & nunc quicumque in ecclesia cum Christo non sunt, foris peribunt, nisi ad unicum & salutare ecclesiæ lavacrum per pœnitentiam convertantur. Qualis verò error sit & quanta sit cœcitas ejus qui remissionem peccatorum dicit apud synagogas hæreticorum dari posse, nec permanet in fundamento unius ecclesiæ, quæ semel à Christo supra petram solidata est, hinc intelligi potest quòd soli Petro Christus dixerit, *Quæcunque ligaveris super terram, erunt ligata & in cælis, & quæcunque solveris super terram, erunt soluta & in cælis*, & iterum in evangelio quando in
Matth. 16. solos apostolos insufflavit Christus dicens: *Accipite spiritum sanctum. Si cujus remiseritis peccata, remittentur illi; & si cujus tenueritis, tenebuntur*. Potestas ergo peccatorum remittendorum apostolis data est & ecclesiis quas illi à Christo missi constituerunt & episcopis qui eis ordinatione vicaria successerunt. Hostes autem unius catholicæ ecclesiæ, in qua nos sumus, & adversarii nostri, qui apostolis successimus, sacerdotia sibi illicita contra nos vindicantes & altaria
Joa. 20. prophana ponentes quid aliud sunt quàm Chore & Dathan & Abiron, pari scelere sacrilegi, & easdem quas & illi pœnas daturi cum his qui sibi consentiunt, secundum quod etiam tunc illorum participes & fautores pari cum eis morte perierunt. Atque ego in hac parte justè indignor ad hanc tam apertam & manifestam Stephani stultitiam, quòd qui sic de episcopatus sui loco gloriatur & se successionem Petri tenere contendit, super quem fundamenta ecclesiæ collocata sunt, multas alias petras inducat & ecclesiarum multarum nova ædificia constituat, dum esse illic baptisma sua auctoritate defendit. Nam qui baptizantur complent sine dubio ecclesiæ numerum. Qui autem baptisma eorum probat, de baptizatis & ecclesiam illic esse confirmat. Nec intelligit obfuscarì à se & quodam modo aboleri christianæ petræ veritatem qui sic prodit & deserit unitatem. Judæos tamen, quamvis ignorantia cœcos & gravissimo facinore constrictos, zelum Dei apostolus habere profitetur. Stephanus, qui per successionem cathedram Petri habere se prædicat, nullo adversus hæreticos zelo excitatur, concedens illis non modicam sed maximam gratiæ potestatem, ut dicat eos & asseveret per baptismi sacramentum sordes veteris hominis abluere, antiqua mortis peccata donare, regeneratione cælesti filios Dei facere, ad æternam vitam divini lavacri sanctificatione reparare. Qui sic magna & cælestia ecclesiæ munera hæreticis concedit & tribuit, quid aliud agit quàm communicat eis quibus tantum gratiæ defendit ac vindicat? Et frustra jam dubitat in cæteris quoque consentire eis & particeps esse, ut & simul cum eis conveniat, & orationes pariter cum eisdem misceat, & altare ac sacrificium commune constituat. Sed in multum, inquit, proficit nomen Christi ad fidem & baptismi sanctificationem, ut quicumque & ubicumque in nomine Christi baptizatus fuerit consequatur statim gratiam Christi, quando huic loco breviter occurri possit & dici quoniam si in nomine Christi valuit foris baptisma ad hominem purgandum, in ejusdem Christi nomine

valere illic potuit & manus impositio ad accipiendum spiritum sanctum. Et incipient cætera quoque quæ apud hæreticos aguntur iusta & legitima videri, quando in nomine Christi gerantur, secundum quod vos in epistola vestra exsecuti estis non nisi in ecclesia sola valere posse nomen Christi, cui uni concefferit Christus cælestis gratiæ potestatem. Quod autem pertinet ad consuetudinem refutandam, quam videntur opponere veritati, quis tam vanus sit ut veritati consuetudinem præferat, aut qui perspecta luce tenebras non derelinquat? Nisi si & Judæos Christo adventante, id est, veritate, adjuvat in aliquo antiquissima consuetudo, quod relicta nova veritatis via in vetustate permanferint. Quod quidem adversus Stephanum vos dicere Afri potestis, cognita veritate errorem vos consuetudinis reliquisse. Cæterum nos veritati & consuetudinem jungimus, & consuetudini Romanorum consuetudinem, sed veritatis, opponimus, ab initio hoc tenentes quod à Christo & ab apostolis traditum est. Nec meminimus hoc apud nos aliquando cœpisse, cum semper istic observatum sit ut non nisi unam Dei ecclesiam nossamus & sanctum baptisma non nisi sanctæ ecclesiæ computaremus. Planè quoniam quidam de eorum baptismo dubitabant qui etsi non ut nos prophetas recipiunt, eosdem tamen patrem & filium nosse nobiscum videntur, plurimi simul convenientes in Iconio diligentissimè tractavimus & confirmavimus repudiandum esse omne omnino baptisma quod sit extra ecclesiam constitutum. Ad illud autem quod pro hæreticis ponunt, & aiunt apostolum dixisse, *sive per occasionem, sive per veritatem Christus annuntietur*, ut respondeamus ineptum est, quando manifestum sit apostolum in epistola sua, qua hoc dixit, neque hæreticorum neque baptismi eorum mentionem fecisse, sed locutum esse de fratribus tantum, sive perfidè secum loquentibus, sive in fide sincera perseverantibus, nec oporteat hoc longo tractatu excutere, sed ipsam satis sit epistolam legere & quid apostolus dixerit de ipso apostolo recognoscere. Quid ergo, inquiunt, fiet de his qui ab hæreticis venientes sine ecclesiæ baptismo admissi sunt? Si de sæculo excefferunt, in eorum numero habentur qui apud nos catechisati quidem sunt, sed prius quàm baptizarentur obierunt, non modò dicunt emolumentum veritatis & fidei, ad quam relicto errore pervernerant, etsi consummationem gratiæ consecuti non sunt mortè præventi. Qui autem adhuc in sæculo permanent, baptizentur ecclesiæ baptismo, ut remissionem peccatorum consequi possint, ne per alienam præsumptionem in pristino errore manentes sine gratiæ consummatione moriantur. Cæterum quale delictum est, vel illorum qui admittunt, vel eorum qui admittuntur, ut non ablutis per ecclesiæ lavacrum sordibus, nec peccatis expositis, usurpata temerè communicatione contingant corpus & sanguinem Domini, cum scriptum sit: *Quicumque ederit panem aut biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini.* Nos etiam illos quos hi qui prius in ecclesia catholica episcopi fuerant, & postmodum sibi potestatem clericæ ordinationis assumptes baptizaverant, pro non baptizatis habendos iudicavimus. Et hoc apud nos observatur, ut quicumque ab illis tincti ad nos veniunt, tanquam alieni & nihil consecuti, unico & vero ecclesiæ catholicæ baptismo apud nos baptizentur & lavacri vitalis regenerationem consequantur. Et tamen multum interest inter eum qui invitus & necessitate persecutionis coactus succu-

Phil. 1.

1. Cor. 11.

buit & illum qui sacrilega voluntate audax contra ecclesiam rebellat, vel in patrem & Deum Christi & totius mundi conditorem impia voce blasphemat. Et non pudet Stephanum hoc asserere, ut per eos qui cum ipsi in omnibus peccatis sint constituti dicat posse remissionem peccatorum dari, quasi possit esse in domo mortis lavacrum salutis. Ubi ergo erit quod scriptum est, *Ab aqua aliena abstine te & à fonte alieno ne biberis*, si relicto ecclesiæ fonte signato, alienam aquam pro tua suscipis & prophanis fontibus ecclesiam polluis? Quando enim baptismo hæreticorum communicas, quid aliud quàm de voragine & cœno illorum bibis, & ipse ecclesiæ sanctificatione purgatus alienarum sordium contactibus inquinaris? Nec metuis iudicium Dei hæreticis testimonium contra ecclesiam perhibens, cum scriptum sit: *Falsus testis non erit impunitus*. Quin immo tu hæreticis omnibus peior es. Nam cum inde multi cognito errore suo ad te veniant ut ecclesiæ verum lumen accipiant, tu venientium errores adjuvas, & obscurato lumine ecclesiasticæ veritatis, tenebras hæreticæ noctis accumulās. Cumque se illi in peccatis esse & nihil gratiæ habere se ac propterea ad ecclesiam venire fateantur, tu eis remissionem peccatorum subtrahis quæ in baptismo datur, dum dicis eos jam baptizatos & extra ecclesiam ecclesiæ gratiam consecutos. Nec intelligis animas eorum de manu tua exquiri cum iudicii dies venerit, qui sitientibus ecclesiæ potum negasti, & volentibus vivere causa mortis fuisti. Et insuper indignaris. Vide qua imperitia reprehendere audeas eos qui contra mendacium pro veritate nituntur. Quis enim iustiùs indignari contra alterum debuit? Utrumne qui hostes Dei asserit, an verò qui adversus eum qui hostes Dei asserit pro ecclesiæ veritate consentit? Nisi quòd imperitos etiam animosos atque iracundos esse manifestum est, dum per inopiam consilii & sermonis ad iracundiam facilè vertuntur, ut de nullo alio magis quàm de te dicat scriptura divina: *Homo animosus parat lites, & vir iracundus exaggerat peccata*. Lites enim & dissensiones quantas parasti per ecclesias totius mundi? Peccatum verò quàm magnum tibi exaggerasti, quando te à tot gregibus scidisti? Excidisti enim te ipsum. Noli te fallere. Siquidem ille est verè schismaticus qui se à communione ecclesiasticæ unitatis apostatam fecerit. Dum enim putas omnes à te abstineri posse, solum te ab omnibus abstinuisti. Nec te informare ad regulam veritatis & pacis vel apostoli præcepta potuerunt monentis & dicentis: *Obsecro ergo vos ego vinctus in Domino dignè ambulare vocatione qua vocati estis, cum omni humilitate sensus & lenitate, cum patientia sustinentes invicem in dilectione, satis agentes servare unitatem spiritus in conjunctione pacis, unum corpus, & unus spiritus, sicut vocati estis in una spe vocationis vestræ. Unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus & pater omnium, qui super omnes, & per omnia, & in omnibus nobis*. Hæc apostoli mandata & monita salutaria quàm diligenter Stephanus implevit, humilitatem sensus & lenitatem primo in loco servans. Quid enim humilior aut lenior quàm cum tot episcopis per totum mundum dissensisse, pacem cum singulis vario discordiæ genere rumpentem, modò cum orientalibus, quod nec vos latere confidimus, modò vobiscum, qui in meridie estis; à quibus legatos episcopos patienter satis & leniter suscepit ut eos nec ad sermonem saltem colloquii communis admitteret, adhuc insuper dilectionis & caritatis memor præciperet fraternitati universæ ne quis

Prov. 19.

Prov. 19.

Ephes. 4.

eos in domum suam reciperet, ut venientibus, non solum pax & communio, sed & tectum & hospitium negaretur. Hoc est servasse unitatem spiritus in conjunctione pacis, abscindere se à caritatis unitate, & alienum se per omnia fratribus facere, & contra sacramentum & fidem contumacis furore discordiæ rebellare. Apud talem potest esse unum corpus & unus spiritus, apud quem fortasse ipsa anima una non est sic lubrica & mobilis & incerta? Sed quantum ad illum pertinet, relinquamus. Excutiamus potius id de quo maxima quæstio est. Qui contendunt ab hæreticis baptizatos sic recipi oportere tanquam legitimi baptismi gratiam consecutos, unum nobis atque illis baptismum dicunt esse & in nullo discrepare. Sed quid ait apostolus Paulus? *Unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus.* Si unum atque idem est cum nostro baptismum hæreticorum, sine dubio & fides una est. Si autem fides una est, utique & Dominus unus est. Si Dominus unus est, consequens est dicere quia unus est. Si autem hæc unitas, quæ separari omnino & dividi non potest, etiam apud hæreticos ipsa est, quid ultra contendimus, ut quid illos hæreticos & non christianos vocamus? Porro cum nobis & hæreticis nec Deus unus sit, nec Dominus unus, nec una ecclesia, nec fides una, sed nec unus spiritus, aut corpus unum, manifestum est nec baptismum nobis & hæreticis commune esse posse, quibus nihil est omnino commune. Et tamen non pudet Stephanum talibus adversus ecclesiam patrocinium præstare & propter hæreticos asserendos fraternitatem scindere, insuper & Cyprianum pseudo-christum & pseudoapostolum & dolosum operarium dicere. Qui omnia in se esse conficius prævenit ut alteri ea per mendacium objiceret quæ ipse ex merito audire deberet. Bene te valere omnibus nobis cum universis qui in Africa sunt episcopis & cunctis clericis & omni fraternitate universi optamus, ut perpetuò unanimes & unum sentientes habeamus nobiscum etiam de longinquo adunatos.

Ephes. 4.

EPISTOLA LXXVI.

Ad Magnum de baptizandis Novatianis & de iis qui in lecto gratiam consequuntur.

CYPRIANUS Magno filio salutem. Pro tua religiosa diligentia consulisti mediocritatem nostram, fili carissime, an inter cæteros hæreticos, eos quoque qui à Novatiano veniunt post prophanum ejus lavacrum baptizari & sanctificari in ecclesia catholica legitimo & vero & unico ecclesiæ baptismum oporteat. De qua re, quantum fidei nostræ capacitas & scripturarum divinarum sanctitas ac veritas suggerit, dicimus omnes omnino hæreticos & schismaticos nihil habere potestatis ac juris. Propter quod Novatianus nec debet nec potest excipi quo minus ipse quoque extra ecclesiam consistens, & contra pacem ac dilectionem Christi faciens, inter adversarios & antichristos computetur. Neque enim Dominus noster Jesus Christus cum in evangelio suo testaretur adversarios suos esse eos qui secum non essent aliquam speciem hæreseos designavit, sed omnes omnino qui secum non essent & secum non

colligentes gregem suum spargerent adversarios suos esse ostendit dicens :
Luc. 11. Qui non est mecum , adversum me est ; & qui mecum non colligit , spargit. Item
 beatus Joannes apostolus nec ipse ullam hæresim aut schisma discrevit , aut
 aliquos speciatim separe posuit , sed universos qui de ecclesia exissent , quique
1. Joa. 2. contra ecclesiam facerent , antichristos appellavit dicens : Audistis quia anti-
christus venit , nunc autem antichristi multi facti sunt. Unde cognoscimus quia no-
vissima hora est. Ex nobis exierunt , sed non fuerunt ex nobis. Si enim fuissent ex
nobis , mansissent utique nobiscum. Unde apparet adversarios Domini & anti-
Matth. 18. christos omnes esse quos constat à caritate atque ab unitate ecclesiæ catho-
licæ recessisse. Adhuc quoque Dominus in evangelio suo ponit & dicit : *Si*
verò & ecclesiam contempserit , sit tibi tanquam ethnicus & publicanus. Si autem
 qui ecclesiam contempnunt ethnici & publicani habentur , multò magis utique
 rebelles & hostes falsa altaria & illicita sacerdotia & sacrificia sacrilega & no-
 mina adulterata fingentes inter ethnicos & publicanos necesse est computen-
 tur , quando minora peccantes & tantùm ecclesiæ contemptores ethnici & pu-
 blicani sententia Domini judicentur. Quòd autem ecclesia una sit declarat in
Cant. 6. cantico canticorum spiritus sanctus ex persona Christi dicens , Una est columba
mea , perfecta mea , una est matri suæ , electa genitrici suæ , de qua item denuo
Cant. 4. dicit : Hortus conclusus , soror mea , sponsa , fons signatus , puteus aquæ vivæ. Si
 autem hortus conclusus est sponsa Christi , quæ est ecclesia , patere res clausa
 alienis & prophanis non potest. Et si fons signatus est , neque bibere inde
 neque consignari potest cui foris posito accessus ad fontem non est. Puteus
 quoque aquæ vivæ si unus est , idemque intus est , vivificari & sanctificari foris
 positus ex illa aqua non potest ex qua solis eis qui intus sunt usus omnis & po-
 tus concessus est. Quod & Petrus ostendens unam ecclesiam esse & solos eos
1. Pet. 3. qui in ecclesia sint baptizari posse posuit & dixit , In arca Noë pauci , id est ,
octo animæ hominum salvæ factæ sunt per aquam , quod & vos similiter salvos fa-
ciet baptisma , probans & contestans unam arcam Noë typum fuisse unius ec-
 clesiæ. Si potuit tunc in illo expiati & purificati mundi baptismo salvus per
 aquam fieri qui in arca Noë non fuit , potest & nunc vivificari per baptisma qui
 in ecclesia non est , cui soli baptisma concessum est. Sed & Paulus apostolus
 hoc idem adhuc apertius & clarius manifestans ad Ephesios scribit & dicit :
Ephes. 5. Christus dilexit ecclesiam , & se ipsum tradidit pro ea , ut eam sanctificaret , pur-
gans eam lavacro aquæ. Quòd si una est ecclesia , quæ à Christo diligitur &
 lavacro ejus sola purgatur , quomodo qui in ecclesia non est aut diligi à Christo
 aut ablui & purgari lavacro ejus potest ? Propter quod cùm sola ecclesia ha-
 beat aquam vitalem & baptizandi atque abluendi hominis potestatem , qui
 dicit apud Novatianum baptizari & sanctificari aliquem posse , prius ostendat
 & doceat Novatianum in ecclesia esse aut ecclesiæ præsidere. Ecclesia enim
 una est , quæ una & intus esse & foris non potest. Si enim apud Nova-
 tianum est , apud Cornelium non fuit. Si verò apud Cornelium fuit , qui Fa-
 biano episcopo legitima ordinatione successit , & quem præter sacerdotii ho-
 norem martyrio quoque Dominus glorificavit , Novatianus in ecclesia non
 est , nec episcopus computari potest , qui evangelica & apostolica traditione
 contempta , nemini succedens , à se ipso ortus est. Habere namque aut te-
 nere ecclesiam nullo modo potest qui ordinatus in ecclesia non est. Foris
 enim

enim non esse ecclesiam nec scindi adversum se aut dividi posse, sed inseparabilis atque individuae domus unitatem tenere manifestat scripturae divinae fides, cum de sacramento paschae & agni, qui agnus Christum designabat, scriptum sit: *In domo una comedetur, non ejicietis de domo carnem foras.* Quod item circa Raab, quae ipsa quoque typum portabat ecclesiae, expressum videmus; cui mandatur & dicitur: *Patrem tuum & matrem tuam & fratres tuos & totam domum patris tui colliges ad te ipsam in domum tuam, & omnis qui exierit ostium domus tuae foras reus sibi erit.* Quo sacramento declaratur in unam domum solam, id est, in ecclesiam, victuros & ab interitu mundi evasuros colligi oportere, quisquis autem de collectis foras exierit, id est, si quis, quamvis in ecclesia gratiam consecutus, recesserit & ab ecclesia exierit, reum sibi futurum, id est, ipsum sibi quod pereat imputaturum. Quod apostolus Paulus explanat docens & praecipiens haereticum vitandum esse ut perversum & peccatorem & a semetipso damnatum. Hic enim reus sibi erit qui non ab episcopo ejectus, sed sponte de ecclesia profugus, haeretica praesumptione a semetipso damnatus. Et idcirco Dominus insinuans nobis unitatem de divina auctoritate venientem ponit & dicit: *Ego & pater unum sumus.* Ad quam unitatem redigens ecclesiam suam denuo dicit: *Et erit unus grex & unus pastor.* Si autem grex unus est, quomodo potest gregi annumerari qui in numero gregis non est? aut pastor haberi quomodo potest qui, manente vero pastore & in ecclesia Dei ordinatione succedanea praesidente, nemini succedens, & a se ipso incipiens, alienus sit & prophanus, dominicae pacis ac divinae unitatis inimicus, non habitans in domo Dei, id est, in ecclesia Dei, in qua non nisi concordēs atque unanimes habitant, loquente in psalmis spiritu sancto & dicente: *Deus qui inhabitare facit unanimes in domo.* Denique unanimi-
christianam firma sibi atque inseparabili caritate connexam etiam ipsa dominica sacrificia declarant. Nam quando Dominus corpus suum panem vocat de multorum granorum adunatione congestum, populum nostrum quem portabat indicat adunatum; & quando sanguinem suum vinum appellat de botris atque acinis plurimis expressum atque in unum coactum, gregem item nostrum significat commixtione adunatae multitudinis copulatum. Si Novatianus huic pani dominico adunatus est, si Christi poculo & ipse commixtus est, poterit videri & unici ecclesiastici baptismi habere gratiam posse, si eum constiterit ecclesiae unitatem tenere. Denique quam sit inseparabile unitatis sacramentum, & quam sine spe sint & perditionem sibi maximam de indignatione Dei acquirant qui schisma faciunt, & relicto episcopo, alium sibi foris pseudoepiscopum constituunt, declarat in libris regnorum scriptura divina, ubi a tribu Juda & Benjamin decem tribus scissae sunt, & relicto rege suo, alterum sibi foris constituerunt: *Et indignatus est, inquit, Dominus in omni semine Israel, & dimovit eos, & dedit eos in direptionem donec abjiceret eos a facie sua, quia dissipatus est Israel a domo David, & constituerunt sibi regem Hieroboam filium Nabath.* Indignatum esse Dominum dicit & eos in perditionem dedisse quod ab unitate dissipati essent atque alterum sibi regem constituerent. Et tanta indignatio Domini extitit adversus illos qui schisma fecerant ut etiam cum homo Dei ad Hieroboam missus esset qui ei peccata sua exprobraret atque ultionem futuram praediceret, panem quoque apud illos edere

Exo. 12.

Josue 2.

Tit. 3.

Joa. 10.

Ibid.

Psal. 67.

3. Reg. 12.
& 13.

& aquam bibere vetaretur. Quod cum non custodisset & contra præceptum Dei prandisset, statim divinæ censuræ majestate percussus est, ut inde regrediens impetu ac morfu leonis in itinere necaretur. Et audet quisquam dicere aquam baptismi salutarem & gratiam cælestem communem cum schismaticis esse posse, cum quibus nec terrestres cibis nec sæcularis potus debet esse communis? Satiat adhuc in evangelio suo Dominus & majorem intelligentiæ lucem manifestat quod iidem qui se tunc à tribu Juda & Benjamin sciderant, & Hierosolymis derelictis Samariam secesserant, inter prophanos & gentiles computarentur. Nam cum primum discipulos suos in ministerium salutis mitteret, mandavit & dixit: *In viam nationum ne abieritis, & in civitatem Samaritanorum ne introieritis.* Ad Judæos prius mittens, gentiles adhuc præteriri jubet. Addendo autem & civitatem Samaritanorum debere omitti, ubi erant schismatici, ostendit schismaticos gentilibus adæquari. Quod si aliquis illud opponit ut dicat eandem Novatianum legem tenere quam catholica ecclesia teneat, eodem symbolo quo & nos baptizare, eundem nosse Deum patrem, eundem filium Christum, eundem spiritum sanctum, ac propter hoc usurpare eum potestatem baptizandi posse quod videatur in interrogatione baptismi à nobis non discrepare, sciat quisquis hoc opponendum putat primum non esse unam nobis & schismaticis symboli legem, neque eandem interrogationem. Nam cum dicunt, *Credis remissionem peccatorum & vitam æternam per sanctam ecclesiam,* mentiuntur in interrogatione, quando non habeant ecclesiam. Tunc deinde voce sua ipsi confitentur remissionem peccatorum non dari nisi per sanctam ecclesiam posse; quam non habentes, ostendunt remitti illic peccata non posse. Quod verò eundem quem & nos Deum patrem, eundem filium Christum, eundem spiritum sanctum nosse dicuntur, nec hoc adjuvare tales potest. Nam & Chore & Dathan & Abiron cum sacerdote Aaron & Moyse eundem Deum noverant, pari lege & religione viventes, unum & verum Deum, qui colendus atque invocandus fuerat, invocabant. Tamen quia loci sui ministerium transgressi contra Aaron sacerdotem, qui sacerdotium legitimum dignatione Dei atque ordinatione Domini perceperat, sacrificandi sibi licentiam vindicaverunt, divinitus percussi poenas statim pro illicitis conatibus pependerunt, nec potuerunt rata esse & proficere sacrificia irreligiousè & illicitè contra jus divinæ dispositionis oblata. Thuribula quoque ipsa, in quibus incensum illicitè fuerat oblatum, ne in usu de cætero essent sacerdotibus, sed potius indignationis & ultionis divinæ memoriam corrigendis posteris exhiberent, jussu Domini conflata atque igne purgata in laminas ductiles producuntur & affiguntur altari, secundum quod loquitur scriptura divina. *Memoriale, inquit, filiis Israël ut non accedat quisquam alienigena qui non est ex semine Aaron imponere incensum ante Dominum, ut non sit sicut Chore.* Et tamen illi schisma non fecerant, nec foras egressi, contra Dei sacerdotes impudenter atque hostiliter rebellaverant. quod nunc hi ecclesiam scindentes & contra pacem atque unitatem Christi rebelles cathedram sibi constituere & primatum assumere & baptizandi atque offerendi licentiam vindicare conantur. Quomodo perficere quæ agunt aut impetrare aliquid illicitis conatibus de Deo possunt qui contra Deum, quod eis non licet, moliuntur? Quare qui Novatiano sive cæteris ejusmodi schismaticis pa-

trocinantur frustra contendunt baptizari & sanctificari illic aliquem saluari baptismo posse ubi constet baptizantem baptizandi licentiam non habere. Atque ut magis intelligi posset contra ejusmodi audaciam quæ sit censura divina, invenimus in tali facinore non solum duces & auctores sed & participes poenis destinari, nisi se à communione malorum separaverint, præcipiente per Moysem Domino & dicente : *Separamini à tabernaculis hominum istorum durissimorum, & nolite tangere ab omnibus quæ sunt eis, ne simul pereatis in peccato eorum.* Et quod comminatus per Moysem Dominus fuerat implevit, ut quisquis se à Chore & Dathan & Abiron non separasset, poenas statim pro impia communione persolveret. Quo exemplo ostenditur & probatur obnoxios omnes & culpæ & poenæ futuros qui se schismaticis contra præpositos & sacerdotes irreligiosa temeritate miscuerint. Sicut etiam per Osee prophetam spiritus sanctus contestatur & dicit, *Sacrificia eorum tanquam panis luctus, omnes qui manducant ea contaminabuntur*, docens scilicet & ostendens omnes omnino cum auctoribus supplicio conjungi qui fuerint eorum peccato contaminati. Quæ ergo apud eos merita esse circa Deum possunt quibus supplicia divinitus irrogantur? Aut quomodo tales justificare & sanctificare baptizatos possunt qui hostes sacerdotum aliena & illicita & nullo sibi jure concessa usurpare conantur? Quos tamen ipsos non miramur pro sua pravitate contendere. Afferant enim necesse est singuli quique quod faciunt, nec volunt victi facile succumbere, quamvis sciant id quod faciunt non licere. Illud mirandum est, immo indignandum potius & dolendum, christianos antichristis assistere & prævaricatores fidei atque ecclesiæ proditores intus in ipsa ecclesia contra ecclesiam stare. Qui, quamquam pertinaces aliàs & indociles, vel hoc tamen confitentur quod universi sive hæretici sive schismatici non habeant spiritum sanctum, & ideo baptizare quidem possunt, dare autem spiritum sanctum non possunt, in hoc ipso à nobis tenentur ut ostendamus nec baptizare omnino eos posse qui non habeant spiritum sanctum. Nam cum in baptismo unicuique peccata sua remittantur, probat & declarat in evangelio suo Dominus per eos solos peccata posse dimitti qui habeant spiritum sanctum. Post resurrectionem enim discipulos suos mittens loquitur ad eos & dicit : *Sicut misit me pater, & ego mitto vos. Hoc cum dixisset, insufflavit & ait illis: Accipite spiritum sanctum. Si cujus remiseritis peccata, remittentur illi; si cujus tenueritis, tenebuntur.* Quo in loco ostendit eum solum posse baptizare & remissionem peccatorum dare qui habeat spiritum sanctum. Denique ipsum Christum Dominum nostrum baptizaturus Joannes accepit antè spiritum sanctum cum adhuc esset in utero matris constitutus, ut certum esset atque manifestum baptizare non posse nisi eos qui habeant spiritum sanctum. Itaque qui hæreticis sive schismaticis patrocinantur, respondeant nobis an habeant spiritum sanctum, an non habeant. Si habent, cur illic baptizatis, quando ad nos veniunt, manus imponitur ad accipiendum spiritum sanctum, cum jam utique illic acceptus sit ubi si fuit dari potuit? Si autem foris tincti hæretici & schismatici non habent spiritum sanctum, & ideo apud nos manus imponitur ut hic accipiatur quod illic nec est nec dari potest, manifestum est nec remissionem peccatorum dari per eos posse quos constet spiritum sanctum non habere. Et idcirco ut secundum divinam dispositionem atque evangelicam veritatem peccatorum remissionem conse-

Num. 16.

Osee 9.

Joa. 20.

Luc. 1.

qui & sanctificari ac templa Dei fieri possint ecclesiæ baptismo baptizandi sunt omnes omnino qui ab adversariis & antichristis ad Christi ecclesiam veniunt.

Quæstisti etiam, fili carissime, quid mihi de illis videatur qui in infirmitate & languore gratiam Dei consequuntur, an habendi sint legitimi christiani, eo quod aqua saluari non loti sint, sed perfusi. Qua in parte nemini verecundia & modestia nostra præjudicat quò minus unusquisque quod putat sentiat & quod senserit faciat. Nos, quantum concipit mediocritas nostra, æstimamus in nullo mutilari & debilitari posse beneficia divina, nec minus aliquid illic posse contingere ubi plena & tota fide & dantis & fumentis accipitur quod de divinis muneribus hauritur. Neque enim sic in sacramento saluari delictorum contagia ut in lavacro carnali & sæculari sordes cutis & corporis abluuntur, ut aphronitris & cæteris quoque adjumentis & solio & piscina opus sit, quibus ablui & mundari corpusculum possit. Aliter pectus credentis abluitur, aliter mens hominis per fidei merita mundatur. In sacramentis salutaribus necessitate cogente, & Deo indulgentiam suam largiente, totum credentibus conferunt divina compendia. Nec quemquam movere debet quod aspergi vel perfundi videntur ægri cum gratiam dominicam consequuntur, quando

Ezech. 56. scriptura sancta per Ezechielem prophetam loquatur & dicat: *Et aspergam super vos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus immunditiis vestris, & ab omnibus simulacris vestris emundabo vos, & dabo vobis cor novum, & spiritum novum dabo in vobis.* Item in Numeris: *Et homo qui fuerit immundus usque ad vesperam, hic purificabitur die tertio & die septimo, & mundus erit. Si autem non fuerit purificatus die tertio & die septimo, non erit mundus, & exterminabitur anima illa de Israel, quoniam aqua aspersiois non est super eum sparsa.* Et iterum: *Et locutus est Dominus ad Moysen dicens: Accipe levitas de medio filiorum Israel, & purificabis eos. Et ita facies eis purificationem eorum. Circumsparges eos aqua purificationis.* Et iterum: *Aqua aspersiois purificatio est.* Unde apparet aspersioem quoque aquæ instar salutaris lavacri obtinere, & quando hæc in ecclesia fiunt, ubi sit & accipientis & dantis fides integra, stare omnia & consummari ac perfici posse majestate Domini & fidei veritate. Porro autem quod quidam eos saluari aqua & fide legitima Christi gratiam consecutos non christianos sed clinicos vocant, non invenio unde hoc nomen assumant; nisi fortè qui plura & secretiora legerunt, apud Hippocratem vel Soranum clinicos istos deprehenderunt. Ego enim, qui clinicum de evangelio novi, scio paralytico illi & debili per longa ætatis curricula in lecto jacenti nihil infirmitatem suam obfuisse quò minus ad firmitatem cælestem plenissimè perveniret, nec tantum indulgentia dominica excitatum de grabato esse, sed ipsum grabatum suum reparatis & vegetatis viribus sustulisse. Et idcirco, quantum fide concipere & sentire nobis datur, mea sententia hæc est, ut christianus judicetur legitimus quisquis fuerit in ecclesia lege & jure fidei divinam gratiam consecutus. Aut si aliquis existimat eos nihil consecutos eò quod aqua saluari tantum perfusi sint, sed inanes & vacui sunt, non decipiantur, ut si incommodum languoris evaserint & convaluerint, baptizentur. Si autem baptizari non possunt qui jam baptismo ecclesiastico sanctificati sunt, cur in fide sua & Domini indulgentia scandalizantur? An consecuti sunt quidem gratiam dominicam, sed breviori & minore mensura muneris divini ac

Ezech. 56.

Num. 19.

Num. 8.

Joan. 6.

spiritus sancti, ut habeantur quidem christiani, non sint tamen cæteris adæquandi? Quin immo spiritus sanctus non ad mensuram datur, sed super credentem totus infunditur. Nam si dies omnibus æqualiter nascitur, & si sol super omnes pari & æquali luce diffunditur, quanto magis Christus sol & dies verus in ecclesia sua lumen vitæ æternæ pari æqualitate largitur? Cujus æqualitatis sacramentum videmus in Exodo esse celebratum, cum de cælo manna deflueret & futurorum præfiguratione alimentum panis cælestis & cibum Christi venientis ostenderet. Illic enim sine discrimine vel sexus vel ætatis gomer à singulis æqualiter colligebatur. Unde apparebat Christi indulgentiam & cælestem gratiam postmodum secuturam æqualiter omnibus dividi sine sexus varietate, sine annorum discrimine, sine acceptione personæ, super omnem Dei populum spiritualis gratiæ munus infundi. Planè eadem gratia spiritualis, quæ æqualiter in baptismo à credentibus sumitur, in conversatione atque actu nostro postmodum vel minuitur vel augetur; ut in evangelio dominicum semen æqualiter seminatur, sed pro varietate terræ aliud absumitur, aliud in multiformem copiam vel tricesimi vel sexagesimi vel centesimi numeri fructu exuberante cumulatur. Adhuc verò cum singuli ad denarium vocentur, quid est ut quod à Deo æqualiter distribuitur humana interpretatione minuatur? Quod si aliquis in illo movetur quod quidam de iis qui ægri baptizantur spiritibus adhuc immundis tentantur, sciat diaboli nequitiam pertinacem usque ad aquam salutarem valere, in baptismo verò omne nequitiae suæ virus amittere. Quod exemplum cernimus in rege Pharaone, qui diù reluctatus & in sua perfidia demoratus tamdiu resistere potuit & prævalere donec ad aquam veniret: quò cum venisset, & victus est & extinctus. Mare autem illud sacramentum baptismi fuisse declarat beatus apostolus Paulus dicens: *Nolo enim vos ignorare, fratres, quia patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes per mare transierunt, & omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari.* Et addidit dicens: *Hæc autem omnia figuræ nostræ fuerunt.* Quod hodie etiam geritur, ut per exorcistas voce humana & potestate divina flagelletur & uratur & torqueatur diabolus, & cum exire se & homines Dei dimittere sæpe dicat, in eo tamen quod dixerit fallat, & id quod per Pharaonem prius gestum est eodem mendacio obstinationis & fraudis exerceat. Cum tamen ad aquam salutarem atque ad baptismi sanctificationem venit, scire debemus & fidere quia illic diabolus opprimitur, & homo Deo dicatus divina indulgentia liberatur. Nam si sicut scorpium & serpentes, qui in sicco prævalent, in aquam præcipitati prævalere non possunt aut sua venena retinere, sic & spiritus nequam, qui scorpium & serpentes appellantur, & tamen per nos data à Domino potestate calcantur, permanere ultra non possunt in hominis corpore, in quo baptizato & sanctificato incipit spiritus sanctus habitare. Hoc denique & rebus ipsis experimur, ut necessitate urgente in ægritudine baptizati & gratiam consecuti careant immundo spiritu quo antea movebantur, & laudabiles ac probabiles in ecclesia vivant, plusque per dies singulos in augmentum cælestis gratiæ per fidei incrementa proficiant. Et contrà sæpe nonnulli de illis qui sani baptizantur, si postmodum peccare cœperint, spiritu immundo redeunte quatiuntur; ut manifestum sit diabolus in baptismo fide credentis excludi, si fides postmodum defecerit, regredi. Nisi si justum quibusdam videtur ut illi qui extra

Exo. 16.

Matth. 13.

Matth. 13.

Exo. 17.

1. Cor. 10.

ecclesiam apud adversarios & antichristos prophana aqua polluuntur baptizati judicentur, hi verò qui in ecclesia baptizantur minus indulgentiæ & gratiæ divinæ consecuti esse videantur, & tantus honor habeatur hæreticis ut inde venientes non interrogentur utrumne loti sint an perfusi, utrumne clinici sint an peripatetici, apud nos autem de integra fidei veritate detrahatur, & baptismo ecclesiastico majestas sua & sanctitas derogetur. Rescripsi, fili carissime, ad litteras tuas quantum parva nostra mediocritas valuit, & ostendi quid nos quantum in nobis est sentiamus, nemini præscribentes quò minus statuatur quod putat unusquisque præpositus actus sui rationem Domino redditurus, secundum quod beatus apostolus Paulus in epistola sua ad Romanos scribit & dicit: *Unusquisque nostrum pro se rationem dabit. Non ergo nos invicem judicemus.* Opto te, fili carissime, semper bene valere.

EPISTOLA LXXVII.

Ad Nemefianum & cæteros martyras in metallo constitutos.

CYPRIANUS Nemefiano, Felici, Lucio, alteri Felici, Litteo, Poliano, Victori, Jaderi, Dativo coëpiscopis, item compresbyteris & diaconibus, & cæteris fratribus in metallo constitutis martyribus Dei patris omnipotentis & Jesu Christi Domini & Dei conservatoris nostri æternam salutem. Gloria quidem vestra poscebat, beatissimi ac dilectissimi fratres, ut ad conspectum atque ad complexum vestrum venire ipse deberem, nisi me quoque ob confessionem nominis relegatum præfiniti loci termini coercerent. Sed quomodo possum repræsentare me vobis, & ad vos, etiamsi corpore & gressu venire non datur, dilectione tamen & spiritu venio, exprimens litteris animum meum, quo in istis virtutibus & laudibus vestris lætus exulto, participem me computans vobis, etsi non passione corporis, consortio caritatis. An ego possim tacere & vocem meam silentio premere cum de carissimis meis tam multa & gloriosa cognoscam quibus vos divina dignatio honoravit, ut ex vobis pars jam martyrii sui consummatione præcesserit meritorum suorum coronam de Domino receptura, pars adhuc in carcerum claustris sive in metallis & vinculis demoretur, exhibens per ipsas suppliciorum moras corroborandis fratribus & armandis majora documenta, ad meritorum titulos ampliores tormentorum tarditate proficiens, habitura tot mercedes in cælestibus præmiis quot nunc dies numerat in pœnis? Quæ quidem vobis, fortissimi ac beatissimi fratres, pro merito religionis ac fidei vestræ accidisse non miror, ut vos sic Dominus ad gloriarum sublime fastigium clarificationis suæ honore provexerit, qui semper in ecclesia ejus custodito fidei tenore vixistis, conservantes firmiter dominica mandata, in simplicitate innocentiam, in caritate concordiam, modestiam in humilitate, diligentiam in administratione, vigilantiam in adjuvandis laborantibus, misericordiam in fovendis pauperibus, in defendenda veritate constantiam, in disciplinæ severitate censuram. Ac ne aliquid ad exemplum bonorum factorum deesset in vobis, etiam in confessione nunc

vocis & passione corporis fratrum mentes ad divina martyria provocatis, duces vos exhibendo virtutis; ut dum grex pastores suos sequitur, & quod fieri à præpositis cernit imitatur, paribus obsequiorum meritis à Domino coronetur. Quòd autem fustibus cæsi priùs graviter & afflicti per ejusmodi pœnas initiaſtis confessionis vestræ gloriosa primordia, execranda nobis ista res non est. Neque enim ad fustes christianum corpus expavit, cujus est spes omnis in ligno. Sacramentum salutis suæ Christi servus agnovit. Redemptus ligno ad vitam æternam ligno provectus est ad coronam. Quid verò mirum si vasa aurea & argentea in metallum, id est, auri & argenti domicilium, dati estis, nisi quòd nunc metallorum natura conversa est, locaque quæ aurum & argentum dare antè consueverant accipere cœperunt. Imposuerunt quoque compedes pedibus vestris, & membra felicia ac Dei templa infamibus vinculis ligaverunt, quasi cum corpore ligetur & spiritus, aut aurum vestrum ferri contagione maculetur. Dicatis Deo hominibus & fidem suam religiosa virtute testantibus ornamenta sunt ista, non vincula; nec christianorum pedes ad infamiam copulant, sed clarificant ad coronam. O pedes feliciter vincti, qui non à fabro sed à Domino resolvuntur. O pedes feliciter vincti, qui in itinere salutari ad paradisum diriguntur. O pedes in sæculo ad præsens ligati, ut sint semper apud Dominum liberi. O pedes compedibus & transversariis interim cunctabundi, sed celeriter ad Christum glorioso itinere cursuri. Quantum vult hic vel invida crudelitas vel maligna nexibus vos suis & vinculis teneat, citò à terris & pœnis istis ad cælorum regna venietis. Non fovetur in metallis lecto & culcitris corpus, sed refrigerio & solatio Christi fovetur. Humi jacent fessâ laboribus viscera; sed pœna non est cum Christo jacere. Squalent sine balneis membra situ & sorde deformia; sed spiritualiter intus abluitur quod foris carnaliter sordidatur. Panis illic exiguus. At non in solo pane vivit homo, sed in sermone Dei. Vestis algentibus deest. Sed qui Christum induit & vestitus abundanter & cultus est. Semitonſi capitis capillus horrescit. Sed cùm sit caput viri Christus, qualecunque illud caput deceat necesse est quod ob Domini nomen insigne est. Omnis ista deformitas detestabilis & tetra gentilibus quali splendore pensabitur? Sæcularis hæc & brevis pœna quàm clari & æterni honoris mercede mutabitur cùm secundum beati apostoli vocem transformaverit Dominus corpus humilitatis nostræ conformatum corpori claritatis suæ? Sed nec in illo, fratres dilectissimi, aliqua potest aut religionis aut fidei jactura sentiri quòd illic nunc sacerdotibus Dei facultas non datur offerendi & celebrandi sacrificia divina. Celebratis immo atque offertis sacrificium Deo & pretiosum pariter & gloriosum & plurimum vobis ad retributionem præmiorum cælestium profuturum, cùm scriptura divina loquatur & dicat: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despicit.* Hoc vos sacrificium Deo offertis, hoc sacrificium sine intermissione die ac nocte celebratis, hostiæ facti Deo, & vosmetipsos sanctas atque immaculatas victimas exhibentes, sicut apostolus adhortatur & dicit: *Oro ergo vos, fratres, per misericordiam Dei ut constituatis corpora vestra hostiam vivam, sanctam, placentem Deo, nec configuremini sæculo huic, sed transformemini in renovatione sensus, ad probandum quæ sit voluntas Dei bona & placens & perfecta.* Hoc est enim quod præcipuè Deo placeat, hoc est in quo majori-

1. Tim. 2.

Deut. 8.

Luc. 4.

1. Cor. 11.

Philip. 3.

Psalm. 50.

Rom. 12.

bus meritis ad promerendam voluntatem Dei opera nostra proveniant; hoc est quod solum Domino de beneficiis ejus grandibus & salutaribus fidei ac devotionis nostræ obsequia retribuunt, prædicante in psalmis & contestante spiritu sancto: *Quid retribuam, inquit, Domino pro omnibus quæ tribuit mihi? Calicem salutaris accipiam, & nomen Domini invocabo. Pretiosa in conspectu Domini mors justorum ejus.* Quis non libenter & promptè calicem salutis accipiat, quis non appetat gaudebundus & lætus in quo aliquid & ipse Domino suo retribuat, quis non pretiosam in conspectu Domini mortem fortiter & constanter excipiat, placiturus ejus oculis qui nos in congressione nominis sui constitutos desuper spectans volentes comprobatur, adjuvat dimicantes, vincentes coronat, retributione bonitatis ac pietatis paternæ remunerans in nobis quicquid ipse præstitit, & honorans quod ipse perfecit? Ipsius enim esse quod vincimus & quod ad maximi certaminis palmam subacto adversario pervenimus declarat & docet Dominus in evangelio suo dicens: *Cum autem vos tradiderint, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini.. Dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis.* Et iterum: *Ponite in cordibus vestris non præmeditari excusare.* Ego enim dabo vobis os & sapientiam, cui non poterunt resistere adversarii vestri. In quo quidem & credentium magna fiducia est & culpa gravissima perfidorum non credere ei qui se opem suam daturum confitentibus pollicetur, nec rursus eundem timere qui æternam poenam negantibus comminatur. Quæ vos omnia, fortissimi ac fidelissimi milites Christi, insinuastis fratribus nostris, implentes factis quod verbis antè docuistis, futuri maximi in regno cælorum, pollicente Domino & dicente: *Qui fecerit & sic docuerit maximus vocabitur in regno cælorum.* Denique exemplum vestrum secuta multiplex plebis portio confessa est vobiscum pariter & pariter coronata est, connexa vobis vinculo fortissimæ caritatis, & à præpositis suis nec carcere nec metallis separata. Cujus numero nec virgines defunt, quibus ad sexagenarium fructum centenus accessit, quasque ad cælestem coronam gloria gemina provexit. In pueris quoque virtus major ætate annos suos confessionis laude transcendit, ut martyrii vestri beatum gregem & sexus & ætas omnis ornaret. Qui nunc vobis, dilectissimi fratres, conscientia victricis vigor, quæ sublimitas animi, quæ in sensu exultantia, qui triumphus in pectore, unumquemque vestrum stare ad promissum Dei præmium, de judicio Dei esse securum, ambulare in metallo, captivo quidem corpore, sed corde regnante, scire Christum secum esse præsentem gaudentem tolerantia fervorum suorum per vestigia & vias suas ad regna æterna gradientium? Expectatis quotidie læti perfectionis vestræ salutarem diem, & jam jamque de sæculo recessuri, ad martyrum munera & domicilia divina properatis, post has mundi tenebras visuri candidissimam lucem, & accepturi majorem passionibus omnibus & conflictationibus claritatem, apostolo contestante & dicente: *Non sunt condignæ passionibus hujus temporis ad superventuram claritatem quæ revelabitur in nobis.* Planè quia nunc vobis in precibus efficacior sermo est, & ad impetrandum quod in pressuris petitur facilius oratio est, petite impensius & rogate ut confessionem omnium nostrum dignatio divina consummet, ut de istis tenebris & laqueis mundi nos quoque vobiscum integros & gloriosos Deus liberet, ut qui hic caritatis

caritatis & pacis vinculo copulati contra hæreticorum injurias & pressuras gentilium simul stetimus pariter in regnis cælestibus gaudeamus. Opto vos, beatissimi ac dilectissimi fratres, in Domino bene valere & nostri semper & ubique meminisse.

EPISTOLA LXXVIII.

*Nemesiani, Dativi, Felicis, & Victoris responsum
ad Cyprianum.*

CYPRIANO fratri Nemesianus, Dativus, Felix, & Victor in Domino Cæternam salutem. Semper magnis sensibus pro temporis conditione litteris tuis locutus es, Cypriane dilectissime; quibus assidue lectis & pravi corriguntur & bonæ fidei homines corroborantur. Dum enim non desinis tractatibus tuis sacramenta occulta nudare, sic nos in fide facis crescere & de sæculo homines ad credulitatem accedere. Nam quæcunque bona in multis libris tuis intulisti, nescius ipsum te nobis designasti, Es enim omnibus hominibus in tractatu major, in sermone facundior, in consilio sapientior, in patientia simplicior, in operibus largior, in abstinencia sanctior, in obsequio humilior, & in actu bono innocentior. Scis & ipse, carissime, nostrum optabile votum esse quòd te videamus doctorem & amatorem nostrum ad coronam magnæ confessionis pervenisse. Nam quasi bonus & verus doctor quid nos discipuli secuti apud præsidem dicere deberemus prior apud acta proconsulis pronuntiaisti, & tuba canens Dei milites cælestibus armis instructos ad congressionis prælium excitasti, & in acie prima pugnans spiritali gladio diabolum interfecisti, agmina quoque fratrum hinc & inde verbis tuis composuisti, ut insidiæ inimico undique tenderentur, & cadaveris ipsius publici hostis nervi concisi calcarentur. Crede nobis, carissime, quoniam non est à centesimo præmio minor tua innocens anima; quæ nec sæculi primos impetus timuit, nec ire in exsilium recusavit, nec relinquere civitatem dubitavit, nec in deserto loco commorari horruit, & quoniam multis documentum confessionis dedit, ipsa martyrium prior duxit. Alios enim ad martyria facienda exemplo suo provocavit; & non tantum martyrum de sæculo jam excedentium socia esse cœpit, sed & cum futuris cælestem amicitiam copulavit. Agunt ergo tibi nobiscum damnati maximas apud Deum gratias, Cypriane dilectissime, quòd litteris tuis laborantia pectora recreasti, fustibus vulnerata membra curasti, compedibus pedes ligatos resolvisti, semitonis capitis capillaturam adæquasti, tenebras carceris illuminasti, montes metalli in planum deduxisti, naribus etiam fragrantès flores imposuisti, & tetrum odorem fumi exclusisti. Fecit autem & prosecutum ministetium tuum & Quirini dilectissimi nostri quòd per Herennianum hypodiaconum & Lucianum & Maximum & Amantium acolythos distribuendum misisti quæcunque necessitatibus corporum defuerant expediri. Simus ergo orationibus nostris alterutrum adjutores, & rogemus, sicut mandasti, ut Deum & Christum & angelos in omnibus actibus nostris habeamus fautores.

semper bene valere & nostri meminisse. Saluta omnes qui tecum sunt. Omnes nostri qui nobiscum sunt te amant & salutant & videre desiderant.

EPISTOLA LXXIX.

Ad eundem Lucii & cæterorum martyrum responsum.

CYPRIANO fratri & collegæ Lucius & qui mecum sunt fratres omnes in Domino salutem. Exultantibus nobis & lætantibus in Deo quòd nos ad congressionem armaverit & in prælio victores sua dignatione fecerit, supervenerunt litteræ tuæ, frater carissime, quas per Herennianum hypodiaco- num & Lucianum & Maximum & Amantium acolythos misisti nobis; quibus lectis recepimus in vinculis laxamentum, in pressura solatium, & in necessitate præsidium, & excitati fumus & robustius animati ad si quid amplius fuerit pœnarum. Nam ante passionem à te fumus ad gloriam provocati, qui prior nobis ducatum ad confessionem nominis Christi præbuiisti. Nos verò secuti vestigia confessionis tuæ parem gratiam tecum speramus. Nam qui prior est in cursu prior est & ad præmium; & qui prior occupasti, de quo cœpisti, inde hoc nobis communicasti, demonstrans scilicet individuum caritatem qua semper nos dilexisti; ut quibus unus fuit spiritus in conjunctione pacis, esset precum tuarum gratia & una corona confessionis. Accessit autem tibi, frater carissime, ad confessionis coronam retributio operum, abundans mensura quam accipies à Domino in die remunerationis, qui & te nobis litteris tuis repræsentasti, ut pectus illud tuum candidum & beatum, quod semper novimus, manifestares & secundum latitudinem ejus nobiscum laudes Deo diceres, non quantum nos meremur audire, sed quantum tu potes dicere. Tuis enim vocibus & quæ minùs in nobis instructa erant exornasti & confirmasti ad sustentationem earundem passionum quas patimur securi de præmio cælesti & de corona martyrii & de regno Dei ex prophetia quam litteris tuis spiritu sancto plenus spondesti. Hoc totum fiet, dilectissime, si nos orationibus tuis in mente habueris, quod te facere confido, sicut & nos utique facimus. Accepimus itaque, frater desiderantissime, id quod à Quirino & à te ipso misisti sacrificium ex omni opere mundo. Sicut & Noë obtulit Deo, & delectatus est Deus in odorem suavitatis, & respexit in sacrificium ejus, ita & in vestrum respiciat & delectetur reddere vobis hujus tam boni operis mercedem. Peto autem ut litteras quas ad Quirinum fecimus transmitti præcipias. Opto te, frater carissime ac desiderantissime, semper bene valere & nostri meminisse. Saluta omnes qui tecum sunt. Vale.

Gen. 5.

EPISTOLA LXX X.

*Felicitis , Jaderis , Poliani , & cæterorum martyrum
responsum ad Cyprianum.*

CYPRIANO carissimo & dilectissimo Felix , Jader , Polianus , unà cum presbyteris & omnibus nobiscum commorantibus apud metallum Si- guense æternam in Domino salutem. Refalutamus te , frater carissime , per Herennianum hypodiaconum , Lucianum , & Maximum fratres nostros fortes & incolumes adjuvantibus orationibus tuis; à quibus accepimus oblationis nomine non minimam quantitatem unà cum litteris tuis quas scripsisti , in quibus dignatus es de verbis cælestibus nos tanquam filios confortare. Et Deo patri omnipotenti per Christum ejus gratias egimus & agimus quòd sic confortati & corroborati sumus per tuam adlocutionem , petentes de animi tui candore ut nos assiduis orationibus tuis in mente habere digneris , ut confessionem vestram & nostram , quam Dominus in nobis conferre dignatus est , suppleat. Saluta omnes qui tecum commorantur. Optamus te , frater carissime , in Deo semper bene valere. Felix scripsi. Jader subscripsi. Polianus legi. Dominum meum Eutyichianum saluto.

EPISTOLA LXX XI.

*Cypriani ad Sergium & Rogatianum & cæteros confessores
in carcere constitutos.*

CYPRIANUS Sergio & Rogatiano & cæteris confessoribus in Domino perpetuam salutem. Saluto vos , fratres carissimi ac beatissimi , optans ipse quoque conspectu vestro frui , si me ad vos pervenire loci conditio permetteret. Quid enim mihi optatius & lætius posset accidere quàm nunc vobis inhærere , ut complecteremini me manibus illis quæ puræ & innocentes & dominicam fidem servantes sacrilega obsequia respuerunt? Quid jucundius & sublimius quàm osculari nunc ora vestra , quæ gloriosa voce Dominum confessa sunt , conspici etiam præsentem ab oculis vestris , qui , despecto sæculo , conspiciendo Deo digni extiterunt? Sed quoniam huic lætitiæ interesse facultas non datur , has pro me ad aures & ad oculos vestros vicarias litteras mitto , quibus gratulor pariter & exhortor ut in confessione cælestis gloriæ fortes & stabiles perseveretis , & ingressi viam dominicæ dignationis , ad accipiendam coronam spiritali virtute pergatis , habentes Dominum protectorem & ducem , qui dixit : *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem mundi.* O beatum carcerem quem illustravit vestra præsentia. O beatum carcerem qui homines Dei mittit ad cælum. O tenebras lucidiores sole ipso & luce hac mundi clariores , ubi modò constituta sunt Dei templa & sanctificanda divinis confessionibus membra vestra. Nec quicquam nunc versetur in

Matth. 28.

cordibus & mentibus vestris quàm divina præcepta & mandata cælestia, quibus vos ad tolerantiam passionis spiritus sanctus semper animavit. Nemo mortem cogitet, sed immortalitatem, nec temporariam pœnam, sed gloriam sempiternam, cùm scriptum sit: *Pretiosa est in conspectu Domini mors justorum ejus.* Et iterum: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despicit.* Et iterum ubi loquitur scriptura divina de tormentis quæ martyres Dei consecrant & in ipsa passionis probatione sanctificant: *Et si coram hominibus tormenta passi sunt, spes eorum immortalitate plena est. Et in paucis vexati, in multis bene disponentur, quoniam Deus tentavit illos, & invenit illos dignos se. Tanquam aurum in fornace probavit illos, & quasi holocausti hostiam accepit illos, & in tempore erit respectus illorum. Fulgebunt justi, & tanquam scintillæ in arundineto discurrent. Judicabunt nationes & dominabuntur populis, & regnabit eorum dominus in perpetuum.* Quando ergo judicatu-
 Gen. 4. ros cum Christo Domino cogitatis, exultetis necesse est & futurorum gaudio præsentia supplicia calcetis, scientes ab initio mundi sic institutum ut laboret istic in sæculari conflictatione justitia, quando in origine statim prima
 Joa. 12. Abel justus occiditur, & exinde justique & prophetæ & apostoli missi. Quibus omnibus Dominus quoque in se ipso constituit exemplum, docens ad suum regnum non nisi eos qui se per viam suam secuti sint pervenire di-
 Matth. 10. cens: *Qui amat animam suam in isto sæculo, perdet illam. Et qui odit animam suam in isto sæculo, in vitam æternam conservabit illam.* Et iterum: *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam verò non possunt occidere. Magis autem metuite eum qui potest & animam & corpus occidere in gehennam.* Paulus etiam nos
 Rom. 8. adhortatur ut qui ad Domini promissa venire cupimus, imitari Dominum in omnibus debeamus. *Sumus, inquit, filii Dei. Si autem filii, & heredes, heredes quidem Dei, coheredes autem Christi, siquidem compatiamur ut & commagnificemur.* Addidit etiam comparisonem præsentis temporis & futuræ claritatis
 Dan. 3. dicens: *Non sunt condignæ passionibus hujus temporis ad superventuram claritatem quæ revelabitur in nobis.* Cujus claritatis gloriam cogitantes, pressuras omnes & persecutiones tolerare nos convenit; quia etsi sunt multæ pressuræ justorum, ex omnibus tamen liberantur qui in Deum fidunt. Beatas etiam feminas quæ vobiscum sunt in eadem confessionis gloria constitutæ, quæ dominicam fidem tenentes & sexu suo fortiores non solum ipsæ ad gloriæ coronam proximæ sunt, sed & cæteris quoque feminis exemplum de sua constantia præbuerunt. Ac ne quid deesset ad gloriam numeri vestri, ut omnis vobiscum & sexus & ætas esset in honore, pueros etiam vobis gloriosa confessione sociavit divina dignatio, repræsentans nobis tale aliquid quale Ananias, Azarias, & Misahel illustres pueri aliquando fecerunt; quibus inclusis in
 Dan. 3. caminum cesserunt ignes & refrigerium flammæ dederunt, præsentem cum illis Domino & probante quòd in confessores & martyres ejus nihil posset gehennæ ardor operari, sed quòd qui in Deum crederent, incolumes semper & tuti in omnibus perseverarent. Et consideretis diligentius peto pro vestra religione quæ apud pueros fides fuerit, quæ promereri Dominum plenius potuit. Ad omnia enim parati, sicut omnes esse debemus, aiunt regi: *Nabuchodonosor rex, non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus, cui nos servimus, potens eripere nos de camino ignis ardentis,*

& de manibus tuis, rex, liberabit nos. Et si non, notum tibi sit quoniam diis tuis non servimus & imaginem auream quam statuisti non adoramus. Cum se crederent & pro fide sua scirent posse etiam de præsenti supplicio liberari, jactare hoc tamen & vindicare sibi noluerunt dicentes, *Et si non*, ne minor esset confessionis virtus sine testimonio passionis. Addiderunt posse omnia Deum facere, sed tamen non in hoc fidere ut liberari in præsentia vellent, sed illam libertatis & securitatis æternæ gloriam cogitarent. Quam fidem vos quoque retinentes & die ac nocte meditantes toto corde ad Deum prompti, contemptu præsentium futura tantummodo cogitatis, ut ad fructum regni æterni & ad complexum & osculum Domini & conspectum venire possitis, ut sequamini in omnibus Rogatianum presbyterum gloriosum senem viam vobis ad gloriam temporis nostri religiosa virtute & divina dignatione facientem, qui cum Felicissimo fratre nostro quieto semper & sobrio excipiens ferocientis populi impetum, primum hospitium vobis in carcere præparavit, & metator quodam modo vester, nunc quoque vos antecedit. Quod ut consummetur in vobis assiduis orationibus Dominum deprecamur, ut initiis ad summa pergentibus, quos confiteri fecit, faciat & coronari. Opto vos, fratres carissimi ac beatissimi, in Domino semper bene valere & ad coronam cælestis gloriæ pervenire. Victor diaconus & qui mecum sunt vos salutant.

EPISTOLA LXXII.

Ad Successum de nuntiis Roma reversis persecutionem nuntiantibus.

CYPRIANUS Successo fratri salutem. Ut non vobis in continenti scriberem, frater carissime, illa res fecit quod universi clerici sub ictu agonis constituti recedere istinc omnino non poterant, parati omnes pro animi sui devotione ad divinam & cælestem gloriam. Sciatis autem eos venisse quos ad Urbem propter hoc miseram, ut quomodocunque de nobis rescriptum fuisset, exploratam sibi veritatem ad nos perferrent. Multa enim varia & incerta opinionibus ventilantur. Quæ autem sunt in vero ita se habent. Rescripsisse Valerianum ad senatum ut episcopi & presbyteri & diacones in continenti animadvertantur, senatores verò & egregii viri & equites Romani, dignitate amissa, etiam bonis spolientur, & si ademptis facultatibus christiani esse perseveraverint, capite quoque multentur, matronæ verò ademptis bonis in exilium relegentur, Cæsariani autem quicunque vel prius confessi fuerant vel nunc confessi fuerint confiscentur & vincti in Cæsarianas possessiones descripti mittantur. Subjecit etiam Valerianus Imperator orationi suæ exemplum litterarum quas ad præsides provinciarum de nobis fecit: quas litteras quotidie speramus venire, stantes secundum fidei firmitatem ad passionis tolerantiam, & expectantes de ope & indulgentia Domini vitæ æternæ coronam. Xistum autem in cimiterio animadversum sciatis octavo iduum Augustarum die, & cum eo diacones quatuor. Sed & huic persecutioni quotidie insistent præfecti in Urbe; ut si qui sibi oblatis fuerint animadvertantur, & bona eorum

fisco vindicentur. Hæc peto per vos & cæteris collegis nostris innotescant, ut ubique hortatu eorum possit fraternitas corroborari & ad agonem spiritalem præparari, ut singuli ex nostris non magis mortem cogitent quàm immortalitatem, & plena fide ac tota virtute Domino dicati gaudeant magis quam timeant in hac confessione; in qua sciunt Dei & Christi milites non perimi, sed coronari. Opto te, frater carissime, semper in Domino bene valere.

EPISTOLA LXXXIII.

Ad clerum & plebem de suo secessu paulò ante passionem.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus & plebi universæ salutem. Cùm perlatum ad nos fuisset, fratres carissimi, commentarios esse missos qui me Uticam perducerent, & consilio carissimorum persuasum esset ut de hortis nostris interim secederemus, iusta interveniente causa consensi, eò quòd congruat episcopum in ea civitate in qua ecclesiæ dominicæ præest illic Dominum confiteri & plebem universam præpositi præsentis confessione clarificari. Quodcunque enim sub illo confessionis momento confessor episcopus loquitur aspirante Deo ore omnium loquitur. Cæterum mutilabitur honor ecclesiæ nostræ tam gloriosæ, si ego episcopus alterius ecclesiæ præpositus, accepta apud Uticam super confessione sententia, exinde martyr ad Dominum proficiscar, quandoquidem ego & pro me & pro vobis apud vos confiteri & ibi pati & exinde ad Dominum proficisci orationibus continuis deprecer & votis omnibus exoptem & debeam. Expectamus ergo hic in secessu abdito constituti adventum proconsulis Carthaginem redeuntis, audituri ab eo quid Imperatores super christianorum laicorum & episcoporum nomine mandaverint, & dicturi quod ad horam Dominus dici voluerit. Vos autem, fratres carissimi, pro disciplina quam de mandatis dominicis à me semper accepistis, & secundum quod me tractante sæpissime didicistis, quietem & tranquillitatem tenete, nec quisquam vestrum aliquem tumultum fratribus moveat, aut ultro se gentilibus offerat. Apprehensus enim & traditus loqui debet. Siquidem in nobis Dominus positus illa hora loquatur, qui nos confiteri magis voluit quàm profiteri. Quid autem de cætero nos observare conveniat antequam in me super confessione nominis Dei proconsul sententiam ferat, instruente Domino in commune disponemus. Incolumes vos, fratres carissimi, Dominus noster in ecclesia sua permanere faciat & conservare dignetur. Ita fiat per suam misericordiam.

*Tres epistolæ quæ sequuntur inter epistolas Cypriani
reperiuntur in quibusdam libris antiquis.*

Epistola Cornelii Papæ ad Cyprianum.

DILECTIONIS tuæ non delectabilia & contra fidei regulam scripta suscepī, in quibus nauseas recognovi, & venena sermonum adversus catholicam per totum orbem diffusam ecclesiam horribilibus à te superferi zizaniis non laudavi. Quæ peto velociter tollas ac prædamnes. Quod prius quidem te facere oportebat quàm in mundo lethale virus aspersum simplicium & innocentium interficeret mentes. Non ergo dignum est rebaptizare. Ergo eradica & extrica, ut diximus, florulentis sermonibus atque dignis per posteriorem epistolam priora scripta, quæ contra catholicam fidem servare censuerunt genimina viperarum. Non enim decet tantæ urbis antistitem excellentissimumque doctorem, ut dum putas hæresis baptisma prædamnandum, verum baptisma sermonibus maculare audias quæ doles contra apostolum scilicet repugnare dicentem : *Unus Deus, una fides, unum baptisma.*

Ad plebem Carthagini.

CYPRIANUS plebi Carthagini consistenti æternam in Domino salutem. Gratias quidem agimus Deo patri & Domino Jesu Christo, qui vos adunatos atque in conventicula restituit. Propter quam rem memoravimus & scriptum beatissimorum martyrum atque confessorum volumus ad consilium nostrum servare. Jubet desuper majestas atque spiritus sanctus, cujus in nobis gratia testis est salutaris. Nam cùm tractaret de traditoribus, jubet tam in evangelio quàm in apostolo, tam in psalmis quàm in prophetis & cæteris scripturis : *Scrutamini.* Quo scrutato à nobis, * inventis ab iis qui scripturas sanctas tradiderunt non mereri eos congregari consilium nostrum, id est, consilium habitare. Nemo est enim qui hoc consilium condreatur non cælestem spectet. Ac propterea memoravimus ut ii qui taliter scripturas tractaverunt ad statum plebis & judicium ab ipsis porrectum, nec aliqua actio ab ipsis promi, sed nec etiam ad statum sacrificii neque plebis esse proximi; qui utique jam dudum derelicta plebe, nudata altaria, prompta sacrificia. Merito hæc memorantes cum mœstitia atque dolore animi profici teste ad Dominum quod debuimus statuere quam omnes disceptationes & dissensiones & hæreses & scandala hauserant ne ulterius provocent se homines seu minus fidei seu scripturis leves sint & lectores id statuimus atque statuimus atque statuto nostro recedi nolumus, ut si qui tradidit præpositus huic plebi mereantur antistitem administrantem altari ac corpore integro. Iis verò iussimus à quibus & sacrificium offerri jubemus, merito præceptis iis obtempe-

Joa. 5.

* f. inventum est

Joa. 1.

rari debet, nec aliud fiet quàm statim evangelica vox sincera cata Johannem loquitur: *Nolo*, inquit, *de manibus vestris sacrificia*, quia non venistis ad me cum hostia munda. Qui utique hostiam mundam non offert, hostia de manibus ejus non ascendit. Nam iterum legimus: *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum*. Qui per verbum finctionem finxerint dare res inhabitabiles apud illos seu veras scripturas sanctas seu finctas qui dat vocem & qui dat desideria proxima, qui utique finget tradere supplebit traditionem. Merito negantes volumus interim veniam habere confidentes patres. Nam qui dicit se scripturas non habere, utique paratus fuit & torqueri, quorum exempla habemus. Tertiò negaverunt, & sacramentum non tradiderunt. Hi autem qui nec interrogati optulerunt interim usque ad statum consilii laici communicabunt. Veruntamen in statum consilii quod scriptura sancta promoverit secundum sententiam fixam sanctis & amicis Dei suppleri volumus, cum jam testes & proximi aliquid jam dudum statuerant nostri antecessores. Ob quam rem necesse est nos testibus consentire complecti & supplere. Opto vos in Domino semper bene valere. Amen. Deo gratias.

Ad Turasium presbyterum.

Job. 1.

CYPRIANUS benedicto & dilectissimo parenti Turasio in Domino æternam salutem. Caritatis tuæ scripta percepi, quibus animum tuum dolore commotum de filiæ dormitione cognovi. Non aliud principaliter admiratus sum quàm christiani pectoris in te jactatam fuisse virtutem ut animum flecteres ad dolorem. Stupeo murum fidei penetratum vulneribus orbitatis, quem sepius debuerat spes resurrectionis & regni cælestis. Nunquam spes cum dolore concordat, nec fides aliquando sentit quamcunque jacturam. Resurgere credimus mortuos, & plangimus. Quid faceremus, si mori tantummodo sine resurrectione præciperet Deus? Voluntas utique ejus sola sufficeret ad solatium, cui nullum præponendum scimus affectum. Quod dederat abstulit qui creaverat. Quid certas plangere quod ad tempus acceperas. Commodaverat ut haberes quantocunque tempore voluisset & cum vellet rursus auferret. Nihil abstulit tuum qui recipere dignatus est proprium. Creditum suum recipere decuerat creditorem, & nihil aliud decet quàm creditori suo gratias agere mutuantem. Sic Job legimus quam sequamur devotissimam vocem. *Dominus*, inquit, *dedit, Dominus abstulit. Sicut Domino placuit, ita factum est. Sit nomen Domini benedictum*. Parum ergo non erat hæc sola consolatio contra luctum quòd nemo lugere debeat cum aliquid reddiderit alienum, quia fas non erat apud alium detineri quod domino suo fuerat necessarium. Additur consolationis alia providentia, quæ jaculis occurrat orbitatis. Gaudere debuimus de sæculo recedentibus, si sæculi contra nos inimicitias sentiremus, & plangimus beneficia Domini, qui nobis quod præstat infirmitati nostræ præstat. Periclitari volebat adhuc qui dolet aliquem dormientem, & inter fluctus vitæ præsentis videre cupiebat miserum laborare. Ad quid christianum & fidelem animam putas intra carcerem mundi remorari debuisse cui totus mundus naufragium est.

Tantis

Tantis & talibus tempestatibus vitæ tot impugnationes diaboli, tot corporis bella, tot clades sæculi, tot calamitates evasit. Et lacrymas fundis, quasi nescias quid in te ipse quotidie patiaris. Propter quod Dominus sic admonet apostolos suos dicens : *Si me diligeretis, gauderetis, quoniam vado ad patrem.* Planè mortuum Lazarum flevit, sed non tuis lacrymis. Resurrectionis promissor dolere non poterat, ne fidem perfidiam faceret quam docebat. Doluit Lazarum non dormientem, sed potiùs resurgentem, & flebat quem cogeatur propter salvandos alios & confundendos incredulos ad sæculum revocare. Hanc vitam dans Dominus ingemiscebat, quam tu dolere esse sublatam. Contra lacrymas ejus pugnant lacrymæ tuæ, & amor tuus amorì ejus non convenit. Fletus ejus non habet parem. Ille nolebat reddere laboribus quem dilexerat, & tu amare te credis cui laborum volebas adhuc restare tormenta. Cæterùm si putas eum mortuum Lazarum doluisse, antè non permisisset exire qui repellere poterat mortem, aut certè non fleret qui mortuum resuscitandi postmodum habuerat potestatem. Unde apparet eum sola ea causa fuisse commotum quòd ad hostilem vitam carissimum suum revocare denuo propter credituros aliquos vel confundendos incredulos urgebatur. Denique sic subsequutus est Dominus dicens, *Ergo, pater, ut credant quia tu me misisti*, ait clara voce : *Lazare prodi foras.* Et factum est. Gaudere ergo debes unde ille coactus est flere, ne videaris dormientis felicitatibus invidere. Ab alieno mundo ad proprium transivit, transivit ad Dominum, & de hostili patria ad paternam patriam migravit ad cælum, dicente apostolo : *Scimus, inquit, quoniam si terrena domus nostra hujus corporis resolvatur, quòd habitationem habemus non manu factam æternam in cælis.* Caruit ergo domo, quam nec nosse debuerat. Caruit malis civibus, quorum odia sustinebat, ne adhuc peregrinaretur in terra contraria, sicut apostolus memorat dicens : *Quandiu sumus in hoc sæculo peregrinamur à Domino.* Non nobis ergo debet luctus incumbere, quisquis à peregrinatione redire meruerit ad propriam regionem, maximè cùm non inanis & vacuus redire noscatur qui christianitatis mercatus est lucrum, propter quod venit ad mundi commercium. Negotium explicavit, rediit, & Deo debitum solvit. Comparavit propter quam descenderat emptionem, & ad Dominum regredi properavit, cui offerat mercem, ut comparatæ mercis tam securitatem accipiat quàm honorem. Et ego, inquires, nulla promissorum cælestium dubitatione conturbor, sed sola separatione morientis æstuans desolatus solatio pii pignoris jactor. Excusatio hæc est sine dubio fragilitatis humanæ, quæ patrocinari non potest diffidentia. Si enim desolationem homines ferre non valerent, nunquam prorsus à se sua pignora dimisissent. Destitutos se à morientibus conqueruntur, & vivos filios aut propter litteras aut propter honores aut propter negotia peregrinis regionibus credunt; & gaudent tota vita sine affectibus commorari, dummodo capiant quod de suis cupiunt pignoribus adipisci; & ut ad palatia pergant peregrinantur. Ad studia dignitatis navigant acquirenda, vel causas patrimonii explicandas per labores & pericula proficiscentes impellunt, nec secum vacare quos diligunt patiuntur. Et ut ad palatium cæli, ad studia Christi, ad honorem vitæ perpetuæ, ad patrimonium possessionis æternæ

Joa. 14.

Joa. 11.

2. Cor. 5.

2. Cor. 4.

Joa. 11.

cum securitate valeant pervenire, nemo filios suos libenter à se gratulatur abscedere. Propter incerta per incerta filium vel fratrem vel parentem peregrinari unusquisque compellit, & propter certa per certa suorum aliquem proficisci nullus admittit. Ad comparanda peccata gaudent tam parentes à filiis quàm filii à parentibus separari provocante diabolo, ad indulgentiam percipiendam nolunt ab invicem Deo vocante discerni, ut appareat non pro nostra ratione nos dolere quemcunque videmur amittere, sed indicium magis ostendere diffidentiae, qui non sustinemus nostrorum profectiones ad Dominum, quorum peregrinationes in sæculo gratulamur. Quia credimus mundi lucris, toleramus divisa nostri corporis membra. Si crederemus Dei promissis, post abscissionem nostrorum nihil aliud quàm gratias debuerant resonare nostri pectoris gaudia. Mihi crede, semper in omnibus incredulitas mœret, & sicut non potest nosse fides quod doleat, sic diffidentia sola doloribus tenetur ancilla. Nam si dormientes dicimus, dormientes utique credere debemus, non mortuos, sed requiescentes interim secundum vocem Domini fideliter loquentis: *Omnis*, inquit, *qui credit in me, licet moriatur, vivet*. Si cui medicus homo promitteret quicquam, sine dubio promissioni ejus negare non poterit omnino latitiam. Nunc quia Dominus Christus fabricator & resuscitator promittit, non times plangere, ut fideliozem Christo pariter & potentiozem medicum videaris in promissionibus judicare. Sed destitutam, dicis, doleo senectutem, quia debueram meos liberos potiùs antecedere, ne in laboribus remanerem. Quando de spiritualibus bonis quodcunque tractatur, nihil est omnino de carnalibus ante oculos reponendum. Ego tibi melius profiteor evenisse, quoniam non carnalem sed spiritualement circa te considero fidelitatem. Tu te dicis de alicujus pignoris obitu in senectute confectum. Ego contra comprobo sublevatam senectutem tuam. Amputavit Dominus sollicitudinem quæ te torquebat de viva filia ne periret. Meliùs utique nunc mortuam sæculo redisse ad Dominum vivam quàm vivam sæculo doleres forsitan apud Dominum mortuam. Gaude tibi quòd christianam mereberis sequi, quam secutus in cælo gaudeas rursus amplecti. Non te deseruit, sed præcessit; & ne doleret excedentem patrem suscipere festinavit. Non amisisti tua nutrimenta. Si luctum horrueris & senex tuum obtulisse pignus Domino deputare poteris, potes secundum votum habere post Abraham, si non potes primum, ut quod ille non trepidavit offerre, tu saltem videaris de sublato gaudere. Ab illo Dominus postulavit, à te tulit. Ille jussioni paruit, tu voluntati consensisti. Ille per illicitam legem naturæ quem Dominus sibi probavit devotum, te saltem per licitam conditionem religionis annotet religiosum, advocet religiosum. Nam si voluntate nec necessitate compelleris devotionis Domino aliquid exhibere, in qua parte te christianum poteris approbare. Erubescat incredulitas nostra cum gentilibus, si Domino vult esse subjecta. Communis est nobis cum illis exitus mortis, & dolores illorum superamus doloribus nostris. Quid ageremus si peculiariter aliquid exigeretur à nobis quod ad dedecus nostrum pertineret? Gentiles dolores sæpe contemnunt, cum non ad promissa cælestia sed ad pœnas tartari rapiantur. Et nos plan-

gimus euntes ad cælum. Consideret christianus talis quid deinceps mereatur qui nec imitari contendit exempla sanctorum nec contemptum habere gentilium. Illi luctus desperando despiciunt, & nos sperando despiciere conamur. Denique vendere liberos sæpe non dubitant, ut vivos, quod pejus est, spernant. Et nos nec defunctorum obitus sublevant. Et nos sublato captivitati & libertate donatos volumus servire. Filios suos intrepidè mortalibus tradunt, & nos de nostro simul & suos liberos & nostros liberandos dimittere sacrilega mente cunctamur, quasi tutiùs apud homines judicemus magis quàm penes Dominum commendari aliquem filiorum. Pudendum nescio quid christianus est apud gentiles opprobrii; quibus peiores sine dubio judicantur quos pares habere non dicam meliores fuerat putare criminofum. Christiani nolunt vel gratulatione suos deducere ad bona, gentiles tradere non cunctantur ad mala. Postremò vel cùm ipsa felicitate nostrorum morientium cogamur animum flectere, & desideriiis eorum desideria nostra incipiant repugnare. Lætantur illi qui exeunt venientes ad requiem. Lætetur & nos cum ipsis, saltem computantes nostrorum exeuntium beatitudinem. Si religiosus vel novitius qui evasit, si non potes vel exulta quia placuisse cognoscis participium tui sanguinis Christo, maximè quòd vel de occasione debeas tolerare Domini voluntatem, cui non potes contradicere. Et cùm sit omnibus communis hic casus, vanus dolor est, qui nec primus videtur esse nec solus. Sed dicis: Nullus me de mea desolatione mentis angor exulcerat, sed pro delictis parvuli morientis humanitatis affectus impulsat. Nec hoc licet commovere animum christianum, ne contra Christi imperia luctetur. Quid est inter quoscunque & qualescunque filios dimisisse, quos jubeamur à Domino pro causa devotionis odisse. Meliùs nunc salvat animam suam moriens. Relinquit in pace, ne persecutionem dimittere cum suo interitu non valeret, ipse illi auxiliatur in mundo quorum mater habitat in cælo, & qui matri subvenit, & filiis pro certo succurrit. Postremò vide si habeat aliquis dolore concidi, ubi sine aliquo remedio potest aliquis fatigari. Sapienter debet dolere qui dolet, ne perdat sine causa quod dolet. Nunc autem contra luctum sumenda sunt arma, ut spes nostra possit habere victoriam. Principaliter quod Dominus voluit suscipere gratulemur. Denique quia hoc omnibus in mundo commune additur, privatum particulare nostrum quòd ad requiem revocamur. Sequitur consummatio omnium gaudiorum, quæ in resurrectione invicem nobis Domino reformante reddetur, sicut apostolus pollicetur: *Nolumus igitur ignorare vos, fratres, de dormientibus ut non contristemini sicut & cæteri qui spem non habent. Si enim credimus quòd Jesus mortuus est & resurrexit, sic & eos qui dormierunt in Jesu adducet cum eo.* Hæc tibi, benedicte, pro caritate mutua transmissi. Cæterùm scio te bene valere alios consolari. Tunc te orbitas non inveniet penetrabilem, si alios contra illam non cessabis armare. Opto te, frater carissime, semper bene valere & nostri meminisse.

1. Thess. 4.

OPUSCULA
S ANCTI
CYPRIANI.

LIBER DE HABITU VIRGINUM.

DISCIPLINA custos spei, retinaculum fidei, dux itineris salutaris, fomes ac nutrimentum bonæ indolis, magistra virtutis, facit in Christo manere semper ac jugiter Deo vivere & ad promissa cælestia & ad divina præmia pervenire. Hanc & sectari salubre est, & averfari ac negligere lethale. In psalmis loquitur spiritus sanctus: *Continete disciplinam, ne forte irascatur Dominus, & pereatis à via recta, cum exarserit citò ira ejus super vos.* Et iterum: *Peccatori autem dixit Deus. Ad quid exponis justificationes meas, & assumis testamentum meum per os tuum? Tu autem odisti disciplinam, & abjecisti sermones meos retro.* Et de novo legimus: *Disciplinam qui abjicit infelix est.* Et de Salomone mandata sapientiæ monentis accepimus: *Fili, ne neglexeris disciplinam Domini, nec defeceris ab eo correptus. Quem enim diligit Deus corripit.* Si autem Deus quem diligit corripit, & ad hoc corripit ut emendet, fratres quoque, & maximè sacerdotes, non oderunt sed diligunt eos quos corripiunt ut emendent, quando & Deus per Hieremiam antè prædixerit & tempora nostra significaverit dicens: *Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent vos pascentes cum disciplina.* Quòd si in scripturis sanctis frequenter & ubique disciplina præcipitur, & fundamentum omne religionis ac fidei de observatione ac timore profiscitur, quid cupidius appetere, quid magis velle ac tenere nos convenit quàm ut radicibus fortius fixis, & domiciliis nostris super petram robusta mole solidatis, inconcussi ad procellas & turbines sæculi stemus, ut ad Dei munera per divina præcepta veniamus, considerantes pariter ac scientes quòd templa Dei sint membra nostra, ab omni fæce contagionis antiquæ lavacri vitalis sanctificatione purgata, nec violari ea aut pollui fas sit, quando qui violat, & ipse violetur. Eorum nos templorum cultores & antistites sumus. Serviamus illi cujus esse jam cœpimus. Paulus in epistolis suis dicit quibus nos ad curricula vivendi per divina magisteria formavit: *Non estis vestri. Empti enim estis pretio magno. Clarificate & portate Deum in corpore vestro.* Clarificemus & portemus Deum puro & mundo corpore & observatione meliore; & qui per sanguinem Christi redempti sumus, per omnia servitutis obsequia redemptoris imperio pareamus, demusque operam ne quid immundum & prophanum templo Dei inferatur, ne offensus sedem quam inhabitat derelinquat. Sospitantis Domini verba sunt & docentis, curantis pariter & monentis: *Ecce, inquit, sanus factus es, jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat.* Dat vivendi tenorem, dat innocentiae legem postquam contulit sanitatem; nec habenis liberis & solutis vagari postmodum patitur, sed ipsis potius quibus sanatus fuerat mancipato gravius comminatur, quòd sit scilicet minor culpa deliquisse antè cum necdum nosses disciplinam Dei, nulla sit venia ultra delinquere postquam Deum nosse cœpisti. Et quidem hoc tam viri quàm mulieres, tam pueri quàm

Psal. 2.

Psal. 43.

Sap. 3.

Prov. 3.

Hier. 3.

1. Cor. 6.

Joa. 5.

puellæ, sexus omnis atque omnis ætas observet & curet pro religione & fide quam Deo debet ne quod sanctum & purum de Domini dignatione percipitur minùs sollicito timore teneatur. Nunc nobis ad virgines sermo est; quarum quò sublimior gloria est, major & cura est. Flos est ille ecclesiastici germinis, decus atque ornamentum gratiæ spiritualis, læta indoles, laudis & honoris opus integrum atque incorruptum, Dei imago respondens ad sanctimoniam Domini, illustrior portio gregis Christi. Gaudet per illas atque in illis largiter floret ecclesiæ matris gloriosa fœcunditas; quantoque plus copiosa virginitas numero suo addit, tanto plus gaudium matris augetur. Ad has loquimur, has adhortamur affectione potius quàm potestate; non quòd extremi & minimi & humilitatis nostræ admodum conscii aliquid ad censuram licentiæ vindicemus, sed quòd ad sollicitudinem magis cauti, plus de diaboli infestatione timeamus. Neque enim inanis hæc cautio est & vana formido quæ ad salutis viam consulit, quæ dominica & vitalia præcepta custodit, ut quæ se Christo dicaverint, & à carnali concupiscentia recedentes tam carne quàm mente se Deo voverint, consumment opus suum magno præmio destinatum, nec ornari jam aut placere cuiquam nisi domino suo studeant, à quo & mercedem virginitatis expectant, dicente ipso: *Non omnes capiunt verbum, sed illi quibus datum est. Sunt enim spadones qui ex utero matris sic nati sunt, & sunt spadones qui coacti sunt ab hominibus, & sunt spadones qui se ipsos castraverunt propter regnum cælorum.* Denuo quoque per hanc angeli vocem continentiæ munus ostenditur, virginitas prædicatur: *Hi sunt qui cum mulieribus se non coinquinaverunt. Virgines enim permanserunt. Hi sunt qui sequuntur agnum quocunque ierit.* Neque enim tantum masculis continentiæ gratiam Dominus repromittit, & feminas præterit, sed quoniam femina viri portio est, & ex eo sumpta atque formata est, in scripturis ferè omnibus ad protoplastum Deus loquitur quia sunt duo in carne una, & in masculo simul significatur & femina. Quòd si Christum continentia sequitur, & regno Dei virginitas destinatur, quid est illis cum terreno cultu & cum ornamentis, quibus dum hominibus placere gestiunt, Deum offendunt, non cogitantes esse prædictum, *Qui hominibus placent confusi sunt, quoniam Deus nihil fecit illos,* & Paulum quoque gloriosè & sublimiter prædicasse: *Si hominibus placere vellem, Christi servus non essem.* Continentia verò & pudicitia non in sola carnis integritate consistit, sed etiam in cultus & ornatus honore pariter ac pudore, ut secundum apostolum quæ innupta est sancta sit & corpore & spiritu. Infruit nos Paulus & docet dicens: *Cælebs cogitat ea quæ sunt Domini quomodo placeat Deo. Qui autem matrimonium contraxit, cogitat ea quæ sunt mundi huius, quomodo placeat uxori. Sic & virgo & mulier innupta cogitat ea quæ sunt Domini, ut sit sancta & corpore & spiritu.* Virgo non esse tantum sed & intelligi debet & credi. Nemo cum virginem viderit dubitet an virgo sit. Parem se integritas in omnibus præstet, nec bonum mentis corporis cultus infamet. Quid ornata, quid compta procedit, quasi maritum aut habeat aut quærat? Timeat potius placere, si virgo est, nec periculum sui appetat quæ ad meliora & divina se servat. Quæ virum non habent, cui placere se simulent, integræ & puræ non tantum corpore sed etiam spiritu perseverent. Neque enim fas est virginem ad speciem formæ suæ comi aut de carne & de ejus

Math. 19.

Apoc. 14.

Psal. 51.

Gal. 1.

1. Cor. 3.

pulchritudine gloriari, cum nulla sit illi magis quam adversus carnem col-
luctatio & vincendi corporis ac domandi obstinata certatio. Paulus forti ac
sublimi voce proclamat: *Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri* Gal. 6.
Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Et virgo in
ecclesia de specie carnis ac de corporis pulchritudine gloriatur. Addit Pau-
lus & dicit: *Qui enim sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis & con-* Gal. 5.
cupiscentiis. Et quæ se concupiscentiis carnis & vitiis renuntiassent profitetur in
iisdem quibus renuntiaverat invenitur. Deprehenderis virgo, detegeris.
Aliud esse te jactas, & aliud affectas. Maculis te concupiscentiæ carnalis as-
pergis, cum integritatis candidata sis & pudoris. *Clama,* inquit *Esaia Deus,*
Omnis caro fœnum, & omnis claritas ejus ut flos fœni. Aruit fœnum, & flos de- Isa. 40.
cidit. Sermo autem Domini manet in æternum. Neminem christianum decet, &
maximè virginem non decet claritatem ullam computare carnis & honorem,
sed solùm appetere sermonem Dei, bona in æternum mansura complecti.
Aut si in carne sit gloriandum, tunc planè quando in nominis confessione
cruciat, quando fortior femina viris torquentibus invenitur, quando ignes
aut cruces aut ferrum aut bestias patitur ut coronetur. Illa sunt carnis pre-
tiosa monilia, illa corporis ornamenta meliora. Sed sunt aliquæ divites & fa-
cultatum ubertate locupletes, quæ opes suas præferant, & se bonis suis uti
debere contendunt. Sciant primò illam divitem esse quæ in Deo dives est,
illam esse locupletem quæ locuples in Christo est, bona illa esse quæ sunt
spiritalia, divina, cælestia, quæ nos ad Deum ducant, quæ nobiscum apud
Deum perpetua possessione permaneant. Caterùm quæcunque terrena sunt
in sæculo accepta, & hic cum sæculo remansura, tam contemni debent
quàm mundus ipse contemnitur, cujus pompis & delitiis jam tunc renun-
tiavimus cum meliore transgressu ad Deum venimus. Joannes nos excitat
& hortatur spiritali & cælesti voce contestans. *Nolite,* ait, *diligere mundum* 1. Joa. 2.
neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est caritas patris in
illo: quoniam omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, & concupiscentia
oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est à patre, sed ex concupiscentia sæculi.
Et mundus transibit & concupiscentia ejus. Qui autem fecerit voluntatem Dei ma-
net in æternum, quomodo & Deus manet in æternum. Æterna igitur & divina
sectanda sunt, & omnia de Dei voluntate facienda sunt, ut Domini nostri
vestigia & magisteria divina sectemur, qui monuit & dixit: *Non descendi de* Joa. 6.
cælo ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui me misit. Quòd si
non est major domino suo servus, & liberatori debet obsequium liberatus,
qui esse cupimus christiani, debemus quod Christus dixit & fecit imitari.
Scriptum est & legitur & auditur & in exemplum nostri ecclesiæ ore cele-
bratur: *Qui dicit se in Christo manere debet quomodo ille ambulavit & ipse am-* 1. Joa. 2.
bulare. Ambulandum est igitur vestigiis paribus, æmula ingressione niten-
dum est. Tunc respondet ad fidem nominis sectatio veritatis, & credenti
præmium datur, si quod creditur & geratur. Locupletem te dicis & divitem.
Sed divitiis tuis Paulus occurrit, & ad cultum atque ornatum tuum justo fine
moderandum sua voce præscribit. *Sint,* inquit, *mulieres cum verecundia & pu-* 1. Tim. 2.
dicitia componentes se, non in tortis crinibus, neque auro, neque margaritis, aut
veste pretiosa, sed ut decet mulieres promittentes castitatem per bonam conversatio-

1. Pet. 3. nem. Item Petrus ad hæc eadem præcepta consentit & dicit : *Sit in muliere non exterior ornamenti aut auri aut vestis cultus , sed cultus cordis.* Quòd si illi mulieres quoque admonent coërcendas & ad ecclesiasticam disciplinam religiosa observatione moderandas quæ excusare cultus suos soleant per maritum , quanto id magis observare virginem fas est , cui nulla ornatus sui competat venia , nec derivari in alterum possit mendacium culpæ , sed sola ipsa remaneat in crimine. Locupletem te dicis & divitem. Sed non omne quod potest debet & fieri , nec desideria proluxa & de sæculi ambitione nascentia ultra honorem ac pudorem virginitatis extendi , cùm scriptum sit : *Omnia licent , sed non omnia expediunt. Omnia licent , sed non omnia ædificant.* Cæterùm si tu te sumptuosius comas , & per publicum notabiliter incedas , oculos in te juventutis illicias , suspiria adolescentium post te trahas , concupiscendi libidinem nutrias , suspirandi fomenta succendas , ut etsi ipsa non pereas , alios tamen perdas , & velut gladium te & venenum videntibus præbeas , excusari non potes quasi mente casta sis & pudica. Redarguit te cultus improbus & impudicus ornatus , nec computari jam potes inter puellas & virgines Christi quæ sic vivis ut possis adamari. Locupletem te dicis & divitem. Sed jactare divitias suas virginem non decet , cùm dicat scriptura divina , *Quid nobis profuit superbia , aut quid divitiarum jactatio contulit nobis , transierunt omnia illa tanquam umbra ,* & apostolus rursus moneat & dicat : *Et qui emunt sic sint quasi non ementes , & qui possident quasi non possidentes , & qui hoc mundo utuntur quasi non utantur. Præterit enim figura hujus mundi.* Petrus etiam , cui oves suas Dominus pascendas tuendasque commendat , super quem posuit & fundavit ecclesiam , aurum quidem sibi esse & argentum negat , sed esse se dicit Christi gratia divitem , esse fide ejus & virtute locupletem , quibus multa magnalia cum miraculo faceret , quibus ad gratiam gloriæ bonis spiritalibus abundaret. Has opes , has divitias possidere non potest quæ se divitem sæculo mavult esse quàm Christo. Locupletem te dicis & divitem , & utendum putas iis quæ possidere te Deus voluit. Utere , sed ad res salutares ; utere , sed ad bonas artes ; utere , sed ad illa quæ Deus præcepit , quæ Dominus ostendit. Divitem te sentiant pauperes , locupletem te sentiant indigentes. Patrimonium tuum Deo fœnera , Christum ciba. Ut virginitatis perferre gloriam liceat , ut ad Domini præmia venire contingat , multorum precibus exora. Commenda illic thesauros tuos ubi fur nullus effodiat , quò nullus insidians grassator irrumpat. Possessiones tibi sed cælestes magis compara , ubi fructus tuos juges ac perennes & ab omni contactu injuriæ sæcularis immunes nec rubigo atterat , nec grando cædat , nec sol urat , nec pluvia corrumpat. Nam delinquis & hoc ipso in Deum , si ad hoc tibi ab illo divitias datas credis ut illis non salubriter perfruaris. Nam & vocem Deus homini dedit , & tamen non sunt idcirco amatoria cantanda nec turpia ; & ferrum esse ad culturam terræ Deus voluit , nec homicidia sunt idcirco facienda ; aut quia thura & merum & ignem Deus instituit , sacrificandum est inde idolis ; vel quia abundant pecudum greges in agris tuis , victimas & hostias diis immolare debebis. Alioqui tentatio est patrimonium grande , nisi ad usus bonos census operetur , ut patrimonio suo unusquisque locupletior magis redimere debeat quàm augere delicta. Ornamentorum ac vestium insignia & lenocinia formarum non

non nisi prostitutis & impudicis feminis congruunt, & nullarum ferè pretio-
 fior cultus est quàm quarum pudor vilis est. Sic in scripturis sanctis, quibus
 nos instrui Dominus voluit & moneri, describitur civitas meretrix, compta
 pulchrius & ornata, & cum ornamentis suis ac propter ipsa potiùs ornamen-
 ta peritura. *Et venit, inquit, unus ex septem angelis habentibus phialas septem, Apoc. 17.*
& aggressus est me dicens: Veni, ostendam tibi damnationem meretricis magnæ
sedentis super aquas multas, cum qua fornicati sunt reges terræ. Et duxit me in
spiritu. Et vidi mulierem sedentem super bestiam; & mulier illa amicta erat pallio
purpureo & coccineo, & adornata erat auro & lapidibus pretiosis & margaritis,
tenens poculum aureum in manu sua plenum execrationum & immunditiæ & forni-
cationis totius terræ. Fugiant castæ virgines & pudicæ incestarum cultus,
 habitus impudicarum, lupanarium insignia, ornamenta meretricum. Cla-
 mat etiam spiritu sancto plenus Esaias, & filias Sion auro & argento ac veste
 corruptas increpat & objurgat perniciosi opibus affluentes & à Deo per sæ-
 culi delitias recedentes. *Exaltatæ sunt, ait, filiæ Sion, & ambulaverunt alto Joa. 3.*
collo & nutu oculorum & incessu pedum trahentes tunicas, & pedibus simul liden-
tes. Et humiliabit Deus principales filias Sion, & revelabit Dominus habitum ea-
rum, & auferet Dominus gloriam vestis illarum & ornamenta earum & crines &
cincinnos & lunulas & discriminalia & armillas & botronatum & dextralia &
annulos & inares & serica contexta cum auro & hyacintho. Et erit pro odore
suavitatis pulvis, & pro cingulo veste cingeris, & pro ornamento capitis aureo cal-
vitium habebis. Hoc Deus culpat, hoc denotat. Hinc corruptas esse virgines,
 hinc à cultu vero atque divino descivisse pronuntiat. Exaltatæ ceciderunt,
 comptæ turpitudinem sceditatemque meruerunt. Sericum & purpuram in-
 dutæ Christum induere non possunt. Auro & margaritis & monilibus ador-
 natæ ornamenta cordis ac pectoris perdiderunt. Quis non id excretur &
 fugiat quod alii fuerit exitio? Quis id appetat & assumat quod ad necem al-
 terius pro gladio fuerit & telo? Si hausto poculo moreretur ille qui biberat,
 venenum scires esse quod ille potavit. Si accepto cibo qui acceperat inte-
 riret, scires esse lethale quod acceptum potuit occidere, nec ederes inde
 nec biberes unde interiisse alios antè conspiceres. Nunc quanta ignorantia
 veri est, animi quanta dementia, id velle quod & nocuerit semper & noceat
 & putare quòd inde ipsa non pereas unde alios periisse cognoscas? Neque
 enim Deus coccineas aut purpureas oves fecit, aut herbarum succis & con-
 chyliis tingere & colorare lanas docuit, nec distinctis auro lapillis & marga-
 ritis contexta serie & numerosa compage digestis monilia instituit, quibus
 cervicem quam fecit absconderes, ut operiatur illud quod Deus in homine
 formavit, & conspiciatur id desuper quod diabolus adinvenit. An vulnera
 inferri auribus Deus voluit, quibus innocens adhuc infantia & mali sæcula-
 ris ignara crucietur, ut postea de aurium cicatricibus & cavernis pretiosa
 grana dependeant, gravia etsi non suo pondere, mercium tamen quantitate?
 Quæ omnia peccatores & apostatæ angeli suis artibus prodiderunt, quando *Gen. 6.*
 ad terrena contagia devoluti, à cælesti vigore recesserunt. Illi & oculos cir-
 cumducto nigrore fucare & genas mendacio ruboris inficere & mutare ad-
 ulterinis coloribus crinem & expugnare omnem oris & capitis veritatem cor-
 ruptelæ suæ impugnatione docuerunt. Et quidem isto in loco pro timore

quem nobis fides suggerit, pro dilectione quam fraternitas exigit, non virgines tantum aut viduas, sed & nuptas puto & omnes omnino feminas admonendas quod opus Dei & factura ejus & plastica adulterari nullo modo debeat adhibito flavo colore, vel nigro pulvere, vel rubore, aut quolibet denique liniamenta nativa corrumpente medicamine. Dicit Deus: *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram*. Et audet quisquam mutare & convertere quod Deus fecit? Manus Deo inferunt quando id quod ille formavit reformare & transfigurare contendunt, nescientes quia opus Dei est omne quod nascitur, diaboli quodcunque mutatur. Si quis pingendi artifex vultum alicujus & speciem & corporis qualitatem æmulo colore signasset, & signato jam consummatoque simulachro, manus alius inferret, ut jam formata jam picta quasi peritior reformaret, gravis prioris artificis injuria & justa indignatio videretur. Tu te existimas impune laturam tam improbæ temeritatis audaciam, Dei artificis offensam? Ut enim impudica circa homines & incesta fucis lenocinantibus non sis, corruptis violatisque quæ Dei sunt, peior adultera detineris. Quod ornari te putas, quod putas comi, impugnatio est ista divini operis, prævaricatio est veritatis. Monentis apostoli vox est: *Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi. Nam & pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque festa celebremus, non in fermento vetere, neque in fermento malitiæ & nequitiae, sed in azymis sinceritatis & veritatis*. Num sinceritas perseverat & veritas quando quæ sincera sunt polluuntur colorum adulteriis, & adulterinis medicaminum fucis in mendacium vera mutantur? Dominus tuus dicit: *Non potes facere capillum unum album aut nigrum*. Et tu ad vincendam Domini tui vocem vis te esse potiorrem? Audaci conatu & sacrilego contemptu crines tuos inficis, malo præfagio futurorum capillos jam tibi flammeos auspicaris, & peccas, proh nefas, capite, id est corporis parte meliore. Et cum scriptum sit de Domino, *Caput autem ejus & capilli erant albi velut lana aut nix*, tu execraris canitiem, detestaris alborem, qui sit ad Domini caput similis. Non metuis oro quæ talis es ne cum resurrectionis dies venerit, artifex tuus te non recognoscat, ad sua præmia & promissa venientem removeat & excludat, increpans vigore censoris & judicis dicat: Opus hoc meum non est, nec imago nostra est. Cutem falso medicamine polluisti, crinem adultero colore mutaisti, expugnata est mendacio facies, figura corrupta est, vultus alienus est. Deum videre non poteris, quando oculi tui non sunt quos Deus fecit, sed quos diabolus infecit. Illum tu sectata es, rutilos atque depictos oculos serpentis imitata es, de inimico tuo compta, cum illo pariter & arsurâ. Hæc oro cogitanda non sunt Dei servis, non die semper ac nocte metuenda? Viderint quid sibi nuptæ per placendi studium de conjugum solatio blandiantur; quos dum in excusationem suam proferunt, ad societatem criminosa consensionis adsciscunt. Virgines certè, quibus hic sermo nunc consulit, quæ se ejusmodi artibus compserint, inter virgines non putem debere numerari, sed tanquam contactas oves & morbidas pecudes à sancto & puro grege virginitatis arceri, ne contagio suo cæteras polluant dum simul degunt, ne perdant alias quæcunque perierunt. Et quoniam continentia bonum quærimus, perniciofa quæque & infesta vitemus. Nec illa prætereo quæ dum negligenter

tia in usum veniunt, contra pudicos & sobrios mores licentiam sibi de usurpatione fecerunt. Quasdam non pudet nubentibus interesse & in illa lascivientium libertate sermonum colloquia incesta miscere, audire quod non decet, quod non licet dicere, observari & esse præsentes inter verba turpia & temulenta convivia quibus libidinum fomes accenditur, sponsa ad patientiam stupri, ad audaciam sponsus animatur. Quis illi in nuptiis locus est cui animus ad nuptias non est, aut voluptaria illic & læta esse quæ possunt ubi & studia & vota diversa sunt? Quid illic discitur, quid videtur? Quantum à proposito suo virgo deficit, quando pudica quæ venerat impudica discedit? Corpore licet virgo ac mente permaneat, oculis, auribus, lingua minuit illa quæ habebat. Quid verò quæ promiscuas balneas adeunt, quæ oculis ad libidinem curiosis pudori ac pudicitiae corpora dicata prostituunt, quæ cum viros atque à viris nudæ vident turpiter ac videntur, nonne ipsæ illecebram vitiis præstant, nonne ad corruptelam & injuriam suam desideria præsentium sollicitant & invitant? Viderit, inquis, qua illuc mente quis veniat, mihi tantum reficiendi corpusculi cura est & lavandi. Non te purgat ista defensio, nec lasciviæ & petulantiae crimen excusat. Sordidat lavatio, ista non abluit, nec emundat membra, sed maculat. Impudicè tu neminem conspicias, sed ipsa conspiceris impudicè. Oculos tuos turpi oblectatione non polluis; sed dum oblectas alios, ipsa pollueris. Spectaculum de lavacro facis. Theatro sunt fœdiora quò convenis. Verecundia illic omnis exuitur, simul cum amictu vestis honor corporis ac pudor ponitur, denotanda & contrectanda virginitas revelatur. Jam nunc considera an cum vestita es, verecunda sis inter viros talis cui ad inverecundiam proficit audacia nuditatis. Sic ergo frequenter ecclesia virgines suas plangit, sic ad infames earum ac detestabiles fabulas ingemiscit, sic flos virginum extinguitur, honor continentiae ac pudor cæditur, gloria omnis ac dignitas prophanatur. Sic se expugnator inimicus per artes suas inserit. Sic insidiis per occulta fallentibus diabolus obrepit. Sic dum ornari cultius, dum liberiùs evagari virgines volunt, esse virgines desinunt, furtivo dedecore corruptæ, viduæ antequam nuptæ, non mariti sed Christi adulteræ, quàm fuerant præmiis ingentibus virgines destinatæ, tam magna supplicia pro amissa virginitate sensuræ. Audite itaque me virgines ut parentem, audite quæso vos timentem pariter ac monentem, audite utilitatibus & commodis vestris fideliter consulentem. Estote tales quales vos Deus artifex fecit. Estote tales quales vos manus patris instituit. Maneat in vobis facies incorrupta, cervix pura, forma sincera. Non inferantur auribus vulnera, nec brachia includat aut colla de armillis & monilibus catena pretiosa; sint à compedibus aureis pedes liberi, crines nullo colore fucati, oculi conspiciendo Deo digni. Celebrentur lavacra cum feminis, quarum inter vos pudica lavatio est. Nuptiarum festa improba & convivia lasciva vitentur, quorum periculosa contagio est. Vince vestem quæ virgo es. Vince aurum quæ carnem vincis & sæculum. Non est ejusdem non posse à majoribus vinci & imparem minoribus inveniri. Arta & angusta est via quæ ducit ad vitam, durus & arduus est limes qui tendit ad gloriam. Per hunc viæ limitem martyres pergunt, eunt virgines, justi quique gradiuntur. Lata & spatiosa itinera vitæ. Lethales illic illecebræ & mortiferæ volup-

Math. 7.

tates. Illic diabolus blanditur ut fallat, arridet ut noceat, illicit ut occidat.

Matth. 13. Primus cum centeno martyrum fructus est, secundus sexagenarius vester est. Ut apud martyres non est carnis & sæculi cogitatio, nec parva & levis & delicata congressio, sic & in vobis, quarum ad gratiam merces secunda est, sit & virtus ad tolerantiam proxima. Non est ad magna facilis ascensus. Quem sudorem perpetimur, quem laborem, cum conamur ascendere colles & vertices montium? Quid ut ascendamus ad cælum? Si præmium pollicitationis attendas, minus est quod laboras. Immortalitas perseveranti datur, perpetua vita promittitur, regnum Dominus pollicetur. Servate virgines, servate quod esse cœpistis, servate quod eritis. Magna vos merces manet, præmium grande virtutis, munus maximum castitatis. Vultis scire quo malo careat & quid boni teneat continentiae virtus? *Multiplicabo*, inquit mulieri Deus, *tristitias tuas & gemitus tuos, & in tristitia paries filios, & conversio tua ad virum tuum, & ipse tui dominabitur*. Vos ab hac sententia liberæ estis, vos mulierum tristitias & gemitus non timetis. Nullus vobis de partu circa filios metus est, nec maritus est dominus, sed dominus vester & caput Christus est ad instar & vicem masculi. Sors vobis & conditio communis est. Domini

Luc. 20. vox est illa dicentis: *Filii sæculi huius generant & generantur. Qui autem habuerint dignationem sæculi illius & resurrectionis à mortuis, non nubunt, neque matrimonium faciunt. Neque enim incipient mori. Aequales enim sunt angelis Dei, cum sint filii resurrectionis*. Quod futuri sumus jam vos esse cœpistis. Vos resurrectionis gloriam in isto sæculo jam tenetis, per sæculum sine sæculi contagione transitis. Cum castæ perseveratis & virgines, angelis Dei estis æquales. Tantum maneat & duret solida & illæsa virginitas, & ut cœpit fortiter, jugiter perseveret, nec monilium aut vestium quærat ornamenta, sed morum. Deum spectet & cælum, neque oculos ad sublime porrectos ad

Gen. 3. carnis & mundi concupiscentiam deprimat aut ad terrena deponat. Prima sententia crescere & generare præcepit, secunda continentiam suavit. Cum adhuc rudis mundus & inanis est, copiam fœcunditate generantes propaga-

Matth. 19. mur, & crescimus ad humani generis augmentum. Cum jam refertus est orbis & mundus impletus, qui capere continentiam possunt, spadonum more viventes, castrantur ad regnum. Nec hoc jubet Dominus, sed hortatur; nec jugum necessitatis imponit, quando maneat voluntatis arbitrium liberum.

Joa. 14. Sed cum habitationes multas apud patrem suum dicat, melioris habitaculi hospitia demonstrat. Habitacula ista meliora vos petitis, carnis desideria castrantes majoris gratiae præmium in cælestibus obtinetis. Omnes quidem qui ad divinum lavacrum baptismi sanctificatione perveniunt, hominem illic veterem gratia lavacri salutaris exponunt, & innovati spiritu sancto à sordibus contagionis antiquæ iterata nativitate purgantur. Sed nativitatis iteratæ vobis major sanctitas & veritas competit, quibus desideria jam carnis & corporis nulla sunt. Sola in vobis quæ sunt virtutis & spiritus ad gloriam remanserunt. Apostoli vox est, quem Dominus vas electionis suæ dixit, quem ad promenda mandata cælestia Deus misit. *Primus homo*, inquit, *de terræ limo, secundus homo de cælo. Qualis ille de limo, tales & qui de limo; & qualis cælestis, tales & cælestes. Quomodo portavimus imaginem ejus qui de limo est, portemus & imaginem ejus qui de cælo est*. Hanc imaginem virginitas portat, portat integritas,

sanctitas portat & veritas. Portant disciplinæ Dei memores, justitiam cum religione retinentes, stabiles in fide, humiles in timore, ad omnem tolerantiam fortes, ad sustinendam injuriam mites, ad faciendam misericordiam faciles, fraterna pace unanimes atque concordēs. Quæ vos singula, ô bonæ virgines, observare, diligere, implere debetis; quæ Deo & Christo vacantes, ad Dominum, cui vos dicastis, & majore & meliore parte præceditis. Profectæ annis, junioribus facite magisterium. Minores natu præbete comparibus incitamentum. Hortamentis vos mutuis excitate, æmulis de virtute documentis ad gloriam provocate. Durate fortiter, spiritaliter pergite, pervenite feliciter. Tantum mementote tunc nostri cum incipiet in vobis virginitas honorari.

LIBER DE LAPSIS.

PAX ecce, dilectissimi fratres, ecclesiæ reddita est, & quod difficile nuper incredulis ac perfidis impossibile videbatur, ope atque ultione divina securitas nostra reparata est. In lætitiā mentes redeunt, & tempestate prefuræ ac nube discussa tranquillitas ac serenitas refulserunt. Dandæ laudes Deo, & beneficia ejus ac munera cum gratiarum actione celebranda, quamvis agere gratias nostra vox nec in persecutione cessaverit. Neque enim tantum inimico licere potest ut non qui Dominum toto corde & anima & virtute diligimus, benedictiones ejus & laudes semper & ubique cum gloria prædicemus. Exoptatus votis omnium dies venit, & post longæ noctis horribilem tetramque caliginem Domini luce radiatus mundus eluxit. Confessores præconio boni nominis claros & virtutis ac fidei laudibus gloriosos lætis conspectibus intuemur, sanctis osculis adhærentes, desideratos diu inextinguibili cupiditate complectimur. Adest militum Christi cohors candida, qui persecutionis urgentis ferociam turbulentam stabili congressione fregerunt, parati ad patientiam carceris, armati ad tolerantiam mortis. Repugnastis fortiter sæculo, spectaculum gloriosum præbuitis Deo, secuturis fratribus fuistis exemplo. Religiosa vox Christum locuta est, in quem se semel credidisse confessa est. Illustres manus, quæ non nisi divinis operibus assueverant, sacrificiis sacrilegis restiterunt. Sanctificata ora cælestibus cibis post corpus & sanguinem Domini prophana contagia & idolorum reliquias respuerunt. Ab impio sceleratoque velamine, quo illic velabantur sacrificantium capita captiva, caput vestrum liberum mansit. Frons cum signo Dei pura diaboli coronam ferre non potuit, coronæ se Domini reservavit. Quam vos lætè sinu suo excipit mater ecclesia de prælio revertentes! Quam beata, quam gaudens portas suas aperit, ut adunatis agminibus intretis, de hoste prostrato trophæa referentes! Cum triumphantibus viris & feminæ veniunt, quæ cum sæculo dimicantes, sexum quoque vicerunt. Veniunt & geminata militiæ suæ gloria virgines, & pueri annos suos virtutibus transeuntes. Necnon & cætera stantium multitudo vestram gloriam sequitur, proximis & penè conjunctis laudis insignibus vestigia vestra comitatur. Eadem & in illis sinceritas cordis, eadem fidei tenacis integritas. Inconcussis præceptorum cælestium radicibus

nixos & evangelicis traditionibus roboratos non præscripta exilia, non destinata tormenta, non rei familiaris damna, non corporis supplicia terruerunt. Explorandæ fidei præfiniebantur dies. Sed qui sæculo renuntiassent se meminit, nullum sæculi diem novit; nec tempora terrena jam computat qui æternitatem de Deo sperat. Nemo, fratres dilectissimi, nemo hanc gloriam mutilet, nemo incorruptam stantium firmitatem maligna obtreptione debilitet. Cum dies negantibus præstitutus excessit, quisquis professus intra diem non est Christianum se esse confessus est. Primus est victoriæ titulus, gentilium manibus apprehensum Dominum confiteri. Secundus ad gloriam gradus est, cauta secessione subtractum Domino reservari. Illa publica, hæc privata confessio est. Ille judicem sæculi vincit, hic contentus Deo suo iudice conscientiam puram cordis integritate custodit. Illic fortitudo promptior, hic sollicitudo securior. Ille appropinquante hora sua jam maturus inventus est. Hic fortasse dilatus est qui, patrimonio derelicto, idcirco secessit, quia non erat negaturus. Confiteretur utique, si fuisset & ipse detentus. Has martyrum cælestes coronas, has confessorum glorias spirituales, has stantium fratrum maximas eximiasque virtutes mœstitia una contristat, quod avulsam nostrorum viscerum partem violentus inimicus populationis suæ strage dejecit. Quid hoc loco faciam, dilectissimi fratres? Fluctuans vario mentis æstu quid aut quomodo dicam? Lacrymis magis quam verbis opus est ad exprimendum dolorem quo corporis nostri plaga deflenda est, quo populi aliquando numerosi multiplex lamentanda jactura est. Quis enim sic durus aut ferreus, quis sic fraternæ caritatis oblitus, qui inter suorum multiformes ruinas & lugubres ac multo squalore deformes reliquias constitutus siccos oculos tenere prævaleat, nec erumpente statim fletu, prius gemitus suos lacrymis quam voce depromat? Doleo, fratres, doleo vobiscum, nec mihi ad leniendos dolores meos integritas propria & sanitas privata blanditur, quando plus pastor in gregis sui vulnere vulneretur. Cum singulis pectus meum copulo, mœroris & funeris pondera luctuosa participo. Cum plangentibus plango, cum deflentibus defleo, cum jacentibus jacere me credo. Jaculis illis grassantis inimici mea simul membra percussa sunt, sævientes gladii per mea viscera transierunt. Immunis & liber à persecutionis incurso fuisse non potest animus. In prostratis fratribus & me prostravit affectus. Habenda tamen est, fratres dilectissimi, ratio veritatis, nec sic mentem debet & sensum persecutionis infestæ tenebrosa caligo cœcasse ut nihil remanserit lucis & luminis unde divina præcepta perspicui possint. Si cladis causa cognoscitur, & medela vulneris invenitur. Dominus probari familiam suam voluit; & quia traditam nobis divinitus disciplinam pax longa corruperat, jacentem fidem & penè, ut ita dixerim, dormientem censura cælestis erexit; cumque nos peccatis nostris amplius mereremur, clementissimus Dominus sic cuncta moderatus est ut hoc omne quod gestum est exploratio potius quam persecutio videretur. Studebant augendo patrimonio singuli; & obliti quid credentes aut sub apostolis antè fecissent aut semper facere deberent, insatiabili cupiditatis ardore ampliandis facultatibus incubabant. Non in sacerdotibus religio devota, non in ministris fides integra, non in operibus misericordia, non in moribus disciplina. Corrupta barba in viris, in feminis forma fucata. Adulterati post Dei

manus oculi, capilli mendacio colorati. Ad decipienda corda simplicium calidæ fraudes, circumveniendis fratribus subdolæ voluntates. Jungere cum infidelibus vinculum matrimonii, prostituere gentilibus membra Christi. Non jurare tantum temerè, sed adhuc etiam pejerare, præpositos superbo tumore contemnere, venenato sibi ore maledicere, odiis pertinacibus invicem diffidere. Episcopi plurimi, quos & hortamento esse oportet cæteris & exemplo, divina procuratione comtemta, procuratores rerum sæcularium fieri, derelicta cathedra, plebe deserta, per alienas provincias oberrantes, negotiationis quæstuosæ nundinas aucupari, esurientibus in ecclesia fratribus, habere argentum largiter velle, fundos insidiosis fraudibus rapere, usuris multiplicandis fœnus augere. Quid non perpeti tales pro peccatis ejusmodi mereremur, cum jam pridem præmonuerit ac dixerit censura divina: *Si dereliquerint legem meam, & in judiciis meis non ambulaverint, si justificationes meas prophanaverint, & præcepta mea non observaverint, visitabo in virga facinora eorum & in flagellis delicta eorum.* Prænuntiata sunt ista nobis & antè prædicta. Sed nos datæ legis & observationis immemores id egimus per nostra peccata ut dum Domini mandata comtemnimus, ad correctionem delicti & probationem fidei remediis severioribus veniremus. Nec saltem serò conversi ad Domini timorem sumus ut hanc correptionem nostram probationemque divinam patienter & fortiter subiremus. Ad prima statim verba minantis inimici maximus fratrum numerus fidem suam prodidit; nec prostratus est persecutionis impetu, sed voluntario lapsu se ipse postravit. Quid oro inauditum, quid novum venerat ut velut incognitis atque inopinatis rebus exortis Christi sacramentum temeritate præcipiti solveretur? Nonne hæc & prophetae antè & apostoli postmodum nuntiaverunt? Nonne justorum pressuras & gentilium semper injurias pleni sancto spiritu prædicaverunt? Nonne fidem nostram semper armans & Dei servos cælesti voce corroborans dicit scriptura divina: *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies.* Nonne iram divinæ indignationis ostendens & pœnæ metum præmonens denuo dicit: *Adoraverunt eos quos fecerunt digiti eorum; & curvatus est homo, & humiliatus est vir, & non laxabo illis!* Et iterum Deus loquitur dicens: *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli.* In evangelio quoque postmodum Dominus in verbis doctor & consummator in factis, docens quid fieret, & faciens quodcunque docuisset, quicquid nunc geritur & geretur nonne antè præmonuit? Nonne & negantibus æterna supplicia & salutaria confitentibus præmia antè constituit? Exciderunt quibusdam, prohi nefas, omnia & de memoria recesserunt. Non expectaverunt saltem ut ascenderent apprehensi, ut interrogati negarent. Antè aciem multi victi, sine congressione postrati, nec hoc sibi reliquerunt ut sacrificare idolis viderentur invitati. Ultro ad forum currere, ad mortem sponte properare, quasi hoc olim cuperent, quasi amplecterentur occasionem datam quam semper optassent. Quot illic à magistratibus vespera urgente dilati sunt, quot ne eorum differretur interitus etiam rogaverunt? Quam vim potest talis obtendere qua crimen suum purget, cum vim magis ipse fecerit ut periret? Nonne quando ad Capitolium sponte ventum est, quando ultro ad obsequium diri facinoris accessum est, labavit gressus, caligavit aspectus, tremuerunt viscera, brachia conciderunt? Nonne sensus obs-

Psal. 88.

Deut. 6.

Matth. 4.

Isa. 2.

Exo. 22.

Isa. 32.

Apoc. 18.

Matth. 19.

tupuit, lingua hæsit, sermo defecit? Stare illic potuit Dei servus & loqui & renuntiare Christo, qui jam diabolo renuntiaverat & sæculo? Nonne ara illa quò moriturus accessit rogi illi fuit? Nonne diaboli altare, quod foetore tetro fumare ac redolere conspexerat, velut funus & bustum vitæ suæ horrere ac fugere debebat? Quid hostiam tecum, miser, quid victimam immolaturus imponis? Ipse ad aram hostia, victima ipse venisti. Immolasti illic salutem tuam, spem tuam, fidem tuam funestis illis ignibus concremasti. Ac multis proprius interitus satis non fuit. Hortamentis mutuis in exitum populus impulsus est, mors invicem lethali poculo propinata est. Ac ne quid deesset ad criminis cumulum, infantes quoque parentum manibus vel impositi vel attracti amiserunt parvuli quod in primo statim nativitatis exordio fuerant consecuti. Nonne illi cùm iudicii dies venerit dicent: Nos nihil mali fecimus, nec derelicto cibo & poculo Domini ad prophana contagia sponte properavimus. Perdidit nos aliena perfidia, parentes sensimus parricidas. Illi nobis ecclesiam matrem, illi patrem Deum negaverunt; ut dum parvi & improvidi & tanti facinoris ignari per alios ad consortium criminum jungimur, aliena fraude caperemur. Nec est, proh dolor, iusta aliqua & gravis causa quæ tantum facinus excuset. Relinquenda erat patria, & patrimonii facienda jactura. Cui enim nascenti atque morienti non relinquenda quandoque patria & patrimonii sui facienda jactura est? Christus non relinquatur, salutis ac sedis æternæ jactura timeatur. Clamat ecce per prophetam spiritus sanctus: *Discedite, discedite, exite inde, & immundum nolite tangere. Exite de medio ejus, separamini qui fertis vasa Domini.* Et qui vasa sunt Domini ac templum Dei, ne immundum tangere & feralibus cibis pollui violarique cogantur, non exeunt de medio, nec recedunt. Alibi quoque vox auditur è cælo præmonens quid Dei servos facere conveniat dicens: *Exi de ea populus meus, ne particeps sis delictorum ejus, & ne perstringaris plagis ejus.* Qui exit & cedit, delicti particeps non fit. Plagis verò & ipse perstringitur qui socius criminis invenitur. Et ideo Dominus in persecutione secedere & fugere mandavit, atque ut id fieret & docuit & fecit. Nam cùm corona de Dei dignatione descendat, nec possit accipi nisi fuerit hora sumendi, quisquis in Christo manens interim cedit, non fidem negat, sed tempus expectat. Qui autem cùm non secederet cecidit, negaturus remansit. Dissimulanda, fratres dilectissimi, veritas non est, nec vulneris nostri materia & causa reticenda. Decepit multos patrimonii sui amor cæcus, nec ad recedendum parati aut expediti esse potuerunt quos facultates suæ velut compedes ligaverunt. Illa fuerunt remanentibus vincula, illæ catenæ, quibus & virtus retardata est, & fides pressa, & mens vincta, & anima præclusa, ut serpenti terram secundum Dei sententiam devoranti præda & cibus fierent qui terrestribus inhærent. Et idcirco Dominus bonorum magister & præmonens in futurum: *Si vis, inquit, perfectus esse, vade, vende omnia tua, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cælis; & veni, sequere me.* Si hoc divites facerent, per divitias suas non perirent, thesaurum in cælo reponentes hostem nunc & expugnatorem domesticum non haberent. Effet in cælo cor & animus & sensus, si thesaurus esset in cælo. Nec vinci à sæculo posset qui unde vinceretur in sæculo non haberet. Sequeretur Dominum solutus & liber, ut apostoli & sub apostolis multi & nonnulli sæpe fecerunt;

runt, qui & rebus suis & parentibus derelictis, individuus Christo nexibus adhæserunt. Sequi autem Christum quomodo possunt qui patrimonii vinculo detinentur? Aut quomodo cælum petunt & ad sublimia & alta conscendunt qui terrenis cupiditatibus degravantur? Possidere se credunt qui potius possidentur, census sui servi, nec ad pecuniam suam domini, sed magis pecuniæ mancipati. Hoc tempus, hos homines apostolus denotat dicens: *Qui autem volunt divites fieri, incidunt in tentationem & muscipulam & desideria multa inutilia & nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes erraverunt à fide, & inferuerunt se doloribus multis.* Dominus autem quibus nos præmiis ad contentum rei familiaris invitat? Parva hæc & exigua hujus temporis damna quibus mercedibus pensat? *Nemo est, inquit, qui relinquat domum aut agrum aut parentes aut fratres aut uxorem aut filios propter regnum Dei & non recipiat septies tantum in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam.* Quibus cognitis & de Domini pollicentis veritate compertis, non tantum timenda non est ejusmodi sed & optanda jactura, ipso denuo Domino prædicante & monente: *Beati eritis cum persecuti vos fuerint, & separaverint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro ut nequam propter filium hominis. Gaudete in illa die & exultate. Ecce enim merces vestra multa est in cælis.* Sed tormenta postmodum venerant, & cruciatus graves reluctantibus imminebant. Queri de tormentis potest qui per tormenta superatus est? Potest excusationem doloris obtendere qui victus est in dolore? Potest rogare talis & dicere: Certare quidem fortiter volui, & sacramenti mei memor devotionis ac fidei arma suscepi, sed me in congressione pugnans cruciamenta varia & supplicia longa vicerunt. Stetit mens stabilis & fides fortis, & cum torquentibus poenis immobilis diu anima luctata est. Sed cum durissimi judicis recrudescente sævitia jam fatigatum nunc flagella scinderent, nunc contunderent fustes, nunc equuleus extenderet, nunc ungula effoderet, nunc flamma torreret, caro me in colluctatione deseruit, infirmitas viscerum cessit, nec animus sed corpus in dolore defecit. Potest citò proficere ad veniam causa talis. Potest ejusmodi excusatio esse miserabilis. Sic hic Casto & Æmilio aliquando Dominus ignovit. Sic in prima congressione devictos victores in secundo prælio reddidit, ut fortiores ignibus fierent qui ignibus antè cessissent, & unde superati essent, inde superarent. Deprecabantur illi non lacrymarum miseratione, sed vulnerum, nec sola lamentabili voce, sed laceratione corporis & dolore. Manabat pro fletibus sanguis, & pro lacrymis cruor semiustulatis visceribus defluebat. Nunc verò quæ vulnera ostendere victi possunt, quas plagas hiantium viscerum, quæ tormenta membrorum, ubi non fides congressa cecidit, sed congressionem perfidia prævenit? Nec excusat oppressum necessitas criminis ubi crimen est voluntatis. Nec hoc ideo dico ut fratrum causas onerem, sed ut magis fratres ad precem satisfactionis instigem. Nam cum scriptum sit, *Qui vos felices dicunt, in errorem vos mittunt, & semitas pedum vestrorum turbant*, qui peccantem blandimentis adulantibus palpat, peccandi fomitem subministrat; nec comprimit delicta ille, sed nutrit. At qui consiliis fortioribus redarguit simul atque instruit fratrem, promovet ad salutem. *Quos diligo, inquit Dominus, redarguo & castigo.* Sic oportet &

1. Tim. 6.

Marc. 10.

Luc. 6.

Isa. 3.

Apoc. 3.

Prov. 3.

Dei sacerdotem non obsequiis decipientibus fallere, sed remediis salutaribus providere. Imperitus est medicus qui tumentes vulnerum sinus manu parcente contrectat, & in altis recessibus viscerum virus inclusum dum servat exaggerat. Aperiendum vulnus est & secandum & putraminibus amputatis medela fortiore curandum. Vociferetur & clamet licet & conqueratur æger impatiens per dolorem, gratias aget postmodum cum senserit sanitatem. Emergit enim, fratres dilectissimi, novum genus cladis; & quasi parum persecutionis procella sævierit, accessit ad cumulum sub misericordiæ titulo malum fallens & blanda perniciēs. Contra evangelii vigorem, contra Domini ac Dei legem temeritate quorundam laxatur incautis communicatio, irrita & falsa pax, periculosa dantibus, & nihil accipientibus profutura. Non quarunt sanitatis patientiam, nec veram de satisfactione medicinam. Pœnitentia de pectoribus excussa est, gravissimi extremique delicti memoria sublata est. Operiuntur morientium vulnera, & plaga lethalis altis & profundis visceribus infixæ dissimulato dolore contegitur. A diaboli aris revertentes ad sanctum Domini sordidis & infectis nidore manibus accedunt. Mortiferos idolorum cibos adhuc penè ructantes, exhalantibus etiam nunc scelus suum faucibus & contagia funesta redolentibus, Domini corpus invadunt, quando occurrat scriptura divina & clamet & dicat: *Omnis mundus manducabit carnem, & anima quæcunque manducaverit ex carne sacrificii salutaris, quod est Domini, & immunditia ipsius super ipsum est, peribit anima illa de populo suo.*

Levit. 7. Apostolus item testetur & dicat: *Non potestis calicem Domini bibere & calicem dæmoniorum, non potestis mensæ Domini communicare & mensæ dæmoniorum.*

1. Cor. 10. Idem contumacibus & pervicacibus comminatur & denuntiat dicens: *Quicumque ederit panem aut biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini.* Spretis his omnibus atque contemptis, ante expiata delicta, ante exomologesin factam criminis, ante purgatam conscientiam sacrificio & manu sacerdotis, ante offensam placatam indignantis Domini & minantis, vis infertur corpori ejus & sanguini, & plus modò in Dominum manibus atque ore delinquunt quàm cum Dominum negaverunt. Pacem putant esse quam quidam verbis fallacibus venditant. Non est pax illa, sed bellum; nec ecclesiæ jungitur qui ab evangelio separatur. Quid injuriam beneficium vocant? Quid impietatem vocabulo pietatis appellant? Quid eis qui flere jugiter & rogare Dominum suum debent intercepta pœnitentiæ lamentatione communicare se simulant? Hoc sunt ejusmodi lapsis quod grando frugibus, quod turbidum sydus arboribus, quod armentis pestilens vastitas, quod navigiis sæva tempestas. Solatium æternæ spei adimunt, arborem à radice subvertunt, sermone morbido ad lethale contagium serpunt, navem scopulis, ne in portum perveniat, illidunt. Non concedit pacem facilitas ista, sed tollit; nec communicationem tribuit, sed impedit ad salutem. Persecutio est hæc alia & alia tentatio, per quam subtilis inimicus impugnandis adhuc lapsis occulta populatione grassatur, ut lamentatio conquiescat, ut dolor si- leat, ut delicti memoria evanescat, ut comprimatur pectorum gemitus, statuatur fletus oculorum, nec Dominum graviter offensum longa & plena pœnitentia deprecetur, cum scriptum sit: *Memento unde cecideris, & age pœnitentiam.* Nemo se fallat, nemo se decipiat. Solus Dominus misereri potest.

Apoc. 2.

Veniam peccatis quæ in ipsum commissa sunt solus potest ille largiri qui peccata nostra portavit, qui pro nobis doluit, quem Deus tradidit pro peccatis nostris. Homo Deo esse non potest major; nec remittere aut donare indulgentia sua servus potest quod in Dominum delicto graviore commissum est; ne adhuc lapso & hoc accedat ad crimen, si nesciat esse prædictum: *Maledictus homo qui spem habet in homine.* Dominus orandus est, Dominus nostra satisfactione placandus est; qui negantem negare se dixit, qui omne iudicium de patre solus accepit. Credimus quidem posse apud iudicem plurimum martyrum merita & opera justorum, sed cum iudicii dies venerit, cum post occasum sæculi huius & mundi ante tribunal Christi populus ejus adstiterit. Cæterum si quis præpropere festinatione temerarius remissionem peccatorum dare se cunctis putat posse, aut audet Domini præcepta rescindere, non tantum nihil prodest sed & obest lapsis. Provocasse est iram non servasse sententiam, nec misericordiam prius Dei deprecandam putare, sed contempto Domino de sua facultate præsumere. Sub ara Dei animæ occisorum martyrum clamant magna voce dicentes: *Quousque Domine sanctus & verus non judicas & vindicas sanguinem nostrum de his qui in terris inhabitant?* & requiescere ac patientiam tenere adhuc jubentur. Et quemquam posse aliquis existimat remittendis passim donandisque peccatis bonum fieri contra iudicem velle, aut prius quam vindicetur ipse alios posse defendere? Mandant martyres aliquid fieri, sed si justa, si licita, si non contra ipsum Dominum à Dei sacerdote facienda, si obtemperantis facilis & prona consensio, si petentis fuerit religiosa moderatio. Mandant aliquid martyres fieri; sed si scripta non sint in Domini lege quæ mandant, ante est ut sciamus illos de Deo impetrasse quod postulant, tunc facere quod mandant. Neque enim statim videri potest de divina maiestate concessum quod fuerit humana sollicitatione promissum. Nam & Moyses pro peccatis populi petiit, nec tamen peccantibus veniam cum petisset accepit. *Precor, ait, Domine, deliquit populus hic delictum grande, & fecerunt sibi deos aureos; & nunc si dimittis eis, delictum dimitte; sin autem, dele me de libro quem scripsisti. Et dixit Dominus ad Moysen: Si quis deliquerit ante me, deleam eum de libro meo.* Ille amicus Dei, ille facie ad faciem locutus sæpe cum Domino, quod petiit impetrare non potuit, nec Dei indignantis offensam sua deprecatione placavit. Hieremiam Deus laudat & prædicat dicens: *Prius quam te formarem in utero novi te, & prius quam exires de vulva sanctificavi te, & prophetam in gentibus posui te; & eidem pro peccatis populi deprecanti frequentius & oranti, Noli, ait, orare pro populo hoc, & noli postulare pro eis in prece & oratione, quia non exaudiam in tempore in quo invocabunt me, in tempore afflictionis suæ.* Quid verò justius Noë, qui cum repleta esset terra peccatis, solus inventus est justus in terris? Quid gloriosius Daniele? Quid illo ad facienda martyria in fidei firmitate robustius, in Dei dignatione felicius, qui toties & cum confligeret vicit, & cum vinceret supervixit? Quid Job in operibus promptius, in temptationibus fortius, in dolore patientius, in timore submissius, in fide verius? Nec his tamen, si rogarent, concessurum se Deus dixit. Cum propheta Ezechiel pro delicto populi deprecaretur, *Terra, inquit, quæcumque peccaverit mihi ut delinquat delictum, extendam manum meam super eam, & obteram sta-*

Hier. 17.

Apoc. 6.

Exod. 32.

Hier. 1.

Hier. 7.

Gen. 6.

Dan. 3. & 14.

Job. 1.

Ezech. 14.

Luc. 12.

Isa. 42.

Isa. 59.

bilimentum panis, & immittam in eam famem, & auferam ab ea hominem & pecora. Et si fuerint tres viri hi in medio ejus, Noë, & Daniel, & Job, non liberabunt filios neque filias, ipsi soli salvi erunt. Adeo non omne quod petitur in præjudicio petentis sed in dantis arbitrio est; nec quicquam sibi usurpat & vindicat humana sententia, nisi annuat & censura divina. In evangelio Dominus loquitur dicens: *Qui confessus me fuerit coram hominibus, & ego confitebor eum coram patre meo qui in cælis est. Qui autem me negaverit, & ego negabo eum.* Si negantem non negat, nec confitentem confitetur. Non potest evangelium in parte consistere & in parte nutare. Aut utrumque oportet valeat, aut utrumque vim veritatis amittat. Si negantes rei criminis non erunt, nec confitentes præmium virtutis accipient. Porro si fides quæ vicerit coronatur, necesse est ut victa perfidia puniatur. Ita martyres aut nihil possunt, si evangelium solvi potest; aut si evangelium non potest solvi, contra evangelium facere non possunt qui de evangelio martyres fiunt. Nemo, fratres dilectissimi, nemo infamet martyrum dignitatem, nemo eorum glorias destruat & coronas. Manet incorruptæ fidei robur incolume, nec dicere aliquid aut facere contra Christum potest cujus & spes & fides & virtus & gloria omnis in Christo est. Ut ab episcopis contra mandatum Dei fiat auctores esse non possunt qui ipsi Dei mandata fecerunt. An quisquam major Deo aut divina bonitate clementior, qui aut infectum velit quod passus est Deus fieri, aut quasi illi minus potestatis ad protegendam ecclesiam suam fuerit, auxilio nos suo putet posse servari? Nisi si hæc ignaro Deo gesta sunt, aut non permittente illo omnia ista venerunt, cum doceat indociles & admoneat immemores scriptura divina, quæ loquitur dicens: *Quis dedit in direptionem Jacob & Israel iis qui prædabantur illum? Nonne Deus, cui peccaverunt, & noluerunt in viis ejus ambulare neque audire legem ejus? Et superduxit super eos iram animationis suæ.* Et alibi testatur ac dicit: *Numquid non valet manus Dei ut salvos faciat, aut gravavit aurem ut non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos & Deum separant, & propter delicta vestra avertit faciem à vobis ne misereatur.* Delicta potius nostra reputemus, actus nostros & animi secreta revolventes, conscientiae merita ponderemus. Redeat in cor nostrum non ambulasse nos in viis Domini & abjecisse legem Dei, præcepta ejus & monita salutaria nunquam servare voluisse. Quid de eo boni sentias, quem timorem fuisse apud eum, quam fidem credas quem corrigere nec metus potuit, quem persecutio ipsa non reformavit? Alta & erecta cervix nec quia cecidit inflexa est. Tumens animus & superbus nec quia victus est fractus est. Jacens stantibus & integris vulneratus minatur; & quod non statim Domini corpus inquinatis manibus accipiat, aut ore polluto Domini sanguinem bibat, sacerdotibus sacrilegus irascitur. Atque ô tuam nimiam, furiosæ, dementiam. Irasceris ei qui abs te avertere iram Dei nititur; ei minaris qui pro te Domini misericordiam deprecatur, qui vulnus tuum sentit quod ipse non sentis, qui pro te lacrymas fundit, quas forsitan ipse non fundis. Oneras adhuc crimen & cumulas; & cum sis ipse implacabilis ad antistites & sacerdotes Dei, putas circa te Dominum posse placari? Accipe potius & admitte quæ loquimur. Quid surdæ aures salutaria præcepta non audiunt quæ monemus? Quid cæci oculi poenitentiae iter non vident quod ostendimus? Quid percussa & alie-

nata mens remedia vitalia non percipit quæ de scripturis cælestibus & discimus & docemus? Aut si incredulis quibusdam minor fides est futurorum, vel præsentibus terreantur. Ecce eorum qui negaverunt quæ supplicia conspiciamus, quos eorum tristes exitus flemus? Nec hic esse sine pœna possunt, quamvis necdum dies venerit pœnæ. Plectuntur interim quidam, quo cæteri corrigantur. Exempla sunt omnium tormenta paucorum. Unus ex his qui sponte Capitolium negaturus ascendit, postquam Christum negavit obmutuit. Pœna inde cœpit unde cœpit & crimen; ut nec rogare jam posset qui verba ad precum misericordiam non haberet. Alia in balneis constituta (hoc enim crimini ejus & malis deerat ut & ad balneas statim pergeret quæ lavacri vitalis gratiam perdidisset) illic ab immundo spiritu immunda correpta laniavit dentibus linguam qua fuerat vel pasta impiè vel locuta. Postquam sceleratus cibus sumptus est, in perniciem suam rabies oris armata est. Ipsa sui carnifex extitit, nec diù superesse postmodum potuit. Doloribus ventris & viscerum cruciata defecit. Præsente ac teste me ipso accipite quid evenit. Parentes fortè fugientes dum trepidi minùs consulunt, sub nutricis alimento parvulam filiam reliquerunt, relictam nutrix detulit ad magistratus. Illi ei apud idolum quò populus confluebat, quòd carnem necdum posset edere per ætatem, panem mero mixtum, quod tamen & ipsum de immolatione pereuntium supererat, tradiderunt. Recepit filiam postmodum mater. Sed facinus puella commissum tam loqui & indicare non potuit quàm nec intelligere priùs potuit nec arcere. Ignoracione igitur obreptum est ut sacrificantibus nobis eam secum mater inferret. Sed enim puella mixta cum sanctis, precis nostræ & orationis impatiens, nunc ploratu concuti, nunc mentis æstu cœpit fluctuabunda jactari, & velut tortore cogente, quibus poterat indiciis conscientiam facti in simplicibus adhuc annis rudis anima fatebatur. Ubi vero solemnibus adimpletis calicem diaconus offerre præsentibus cœpit, & accipientibus cæteris locus ejus advenit, faciem suam parvula instinctu divinæ majestatis avertere, os labiis obturantibus premere, calicem recusare. Perstitit tamen diaconus, & reluctanti licèt de sacramento calicis infudit. Tunc sequitur singultus & vomitus. In corpore atque ore violato eucharistia permanere non potuit. Sanctificatus in Domini sanguine potus de pollutis visceribus erupit. Tanta est potestas Domini, tanta majestas. Secreta tenebrarum sub ejus luce detecta sunt, sacerdotem Dei nec occulta crimina fefellerunt. Hoc circa infantem quæ ad eloquendum alienum circa se crimen necdum habuit ætatem. At verò ea quæ ætate provecta & in annis adultioribus constituta sacrificantibus nobis latenter obrepfit, non cibum sed gladium sibi sumens, & velut quædam venena lethalia intra fauces & pectus admittens, angere & anima exæstuante concludi postmodum cœpit. Et pressuram non jam persecutionis sed delicti sui passa, palpitans & tremens concidit. Impunitum diù non fuit nec occultum dissimulatæ conscientiæ crimen. Quæ fefellerat hominem, Deum sensit ultorem. Et cum quædam arcam suam, in qua Domini sanctum fuit, manibus indignis tentasset aperire, igne inde surgente deterrita est ne auderet attingere. Et quidem alius, quia & ipse maculatus sacrificio à sacerdote celebrato partem cum cæteris ausus est latenter accipere, sanctum Domini edere & contrectare non potuit, cinerem ferre se apertis

manibus invenit. Documento unius ostensum est Dominum recedere cum negatur, nec immerentibus ad salutem prodesse quod sumitur, quando gratia salutaris in cinerem sanctitate fugiente mutatur. Quam multi quotidie poenitentiam non agentes, nec delicti sui conscientiam confitentes, immundis spiritibus adimplentur, quam multi usque ad insaniam mentis excordes dementiae furore quatiuntur? Nec necesse est ire per exitus singulorum, cum per orbis multiformes ruinas tam delictorum poena sit varia quam delinquentium multitudo numerosa. Unusquisque consideret, non quid alius passus sit, sed quid pati & ipse mereatur. Nec evasisse se credat, si eum interim poena distulerit, cum timere plus debeat quam sibi Dei iudicis ira servavit. Nec sibi quò minus agant poenitentiam blandiantur qui etsi nefandis sacrificiis manus non contaminaverunt, libellis tamen conscientiam polluerunt. Et illa professio denegantis contestatio est christiani quod fuerat abnuentis. Fecisse se dixit quicquid alius faciendo commisit. Cumque scriptum sit, *Non potestis duobus dominis servire*, servivit saeculari domino qui obtemperavit ejus edicto; magis obaudivit humano imperio quam Deo. Viderit an minore vel dedecore vel crimine apud homines publicaverit quod admisit. Deum tamen iudicem fugere & vitare non poterit, cum dicat spiritus sanctus in psalmis: *Quod est imperfectum meum viderunt oculi tui, & in libro tuo omnes scribentur*. Et iterum: *Homo videt in facie, Deus autem in corde*. Ipse quoque Dominus pramoneat & praestruat dicens: *Et scient omnes ecclesiae quia ergo sum scrutator renis & cordis*. Perspicit ille abdita, & secreta atque occulta considerat. Nec Dei oculos potest aliquis evadere dicentis: *Ego Deus approximans, & non Deus de longinquo. Si absconditus fuerit homo in absconditis, ego ergo non videbo eum? Nonne caelum & terram ego impleo?* Videt ille corda & pectora singulorum, & iudicaturus est, non tantum de factis, sed & de verbis & de cogitationibus nostris, omnium mentes voluntatesque conceptas in ipsis adhuc clausi pectoris latebris intuetur. Denique quanto & fide maiores & timore meliores sunt qui quamvis nullo sacrificii aut libelli facinore constricti, quoniam tamen de hoc vel cogitaverunt, hoc ipsum apud sacerdotes Dei dolenter & simpliciter confitentes, exomologesi conscientiae faciunt, animi sui pondus exponunt, salutarem medelam parvis licet & modicis vulneribus exquirunt, scientes scriptum esse: *Deus non deridetur*. Derideri & circumveniri Deus non potest nec astutia aliqua fallente deludi. Plus immo delinquit qui secundum hominem Deum cogitans evadere se poenam criminis credit, si non palam crimen admisit. Christus in praeceptis suis dicit: *Qui confusus me fuerit, confundet eum filius hominis*. Et Christianum se putat qui Christianus esse aut confunditur aut veretur? Quomodo potest esse cum Christo qui ad Christum pertinere aut erubescit aut metuit? Minus planè peccaverit non videndo idola, nec sub oculis circumstantis atque insultantis populi sanctitatem fidei prophanando, non polluendo manus suas funestis sacrificiis, nec sceleratis cibis ora maculando. Hoc eo proficit ut sit minor culpa, non ut innocens conscientia. Facilius potest ad veniam criminis pervenire. Non est tamen immunis à crimine. Nec cesset in agenda poenitentia atque in Domini misericordia deprecanda, ne quod minus esse in qualitate delicti videtur in neglecta satisfactione cumuletur. Confiteantur singuli, quæso vos, fratres di-

lectissimi, delictum suum dum adhuc qui deliquit in sæculo est, dum admitti confessio ejus potest, dum satisfactio & remissio facta per sacerdotes apud Dominum grata est. Convertamur ad Dominum mente tota; & poenitentiam criminis veris doloribus exprimentes, Dei misericordiam deprecemur. Illi se anima prosternat, illi moestitia satisfaciat, illi spes omnis incumbat. Rogare qualiter debeamus dicit ipse. *Revertimini*, inquit, *ad me ex toto corde vestro, simulque & jejuniis & fletu & planctu; & scindite corda vestra, & non vestimenta vestra.* Ad Dominum toto corde redeamus. Iram & offensam ejus jejuniis, fletibus, planctibus, sicut admonet ipse, placemus. Lamentari eum putamus ex toto corde, jejuniis, fletibus, planctibus Dominum deprecari qui ex primo criminis die lavacra quotidie cum feminis celebrat, qui epulis affluentibus pastus & sagina largiore distentus cruditates suas postridie ructat, nec cibos & potus suos cum pauperum necessitate communicat? Qui hilaris ac lætus incedit quomodo mortem suam deflet? Cùmque scriptum sit, *Non corrumpetis effigiem barbae vestrae*, barbam vellit & faciem suam comit? Et placere nunc cuiquam studet qui Deo displicet? An illa ingemiscit & plangit cui vacat cultum pretiosae vestis induere nec indumentum Christi quod perdidit cogitare, accipere pretiosa ornamenta & monilia elaborata, nec divini & caelestis ornatus damna deflere? Tu licet indumenta peregrina & vestes sericas induas, nuda es. Auro te licet & margaritis gemmisque condecoras, sine Christi decore deformis es. Et quæ capillos tuos inficis, vel nunc in doloribus desine; & quæ nigri pulveris ductu oculorum liniamenta depingis, vel nunc lacrymis oculos tuos ablue. Si quem de tuis carum mortalitatis exitu perdidisses, ingemisceres dolenter & fleres, facie inculta, veste mutata, neglecto capillo, vultu nubilo, ore dejecto indicia mœroris ostenderes. Animam tuam, misera, perdidisti, spiritaliter mortua supervivere hic tibi & ipsa ambulans funus tuum portare coepisti; & non acriter plangis, non jugiter ingemiscis, non te vel pudore criminis vel continuatione lamentationis abscondis. Ecce pejora adhuc peccandi vulnera, ecce majora delicta, peccasse nec satisfacere, deliquisse nec delicta deflere. Ananias, Azarias, Misahel illustres ac nobiles pueri quò minùs exomologesin Deo facerent nec inter flammam & camini exæstuantis incendia quieverunt. Bene sibi licet conscii, & Dominum fidei ac timoris obsequio sæpe promeriti, humilitatem tamen tenere & Domino satisfacere nec inter ipsa gloriosa virtutum suarum martyria destiterunt. Loquitur scriptura divina: *Stans*, inquit, *Azarias precatus est, & aperuit os suum, & exomologesin faciebat Deo simul cum sodalibus suis in medio ignis.* Daniel quoque post fidei atque innocentiae suae multiplicem gratiam, post dignationem Domini circa virtutes ac laudes suas sæpe repetitam, jejuniis adhuc promereri Deum nititur, in sacco & in cinere voluntatur, exomologesin faciens dolenter & dicens: *Dominus Deus magnus & fortis & metuendus, qui servas testamentum tuum & miserationes eis qui te diligunt & conservant imperia tua, peccavimus, facinus admisimus, impii fuimus, transgressi sumus, ac deseruimus præcepta tua & judicia tua, non audivimus verba puerorum tuorum prophetarum quæ locuti sunt in nomine tuo super reges nostros & omnes gentes & super omnem terram. Tibi, Domine, justitia, nobis autem confusio.* Hæc mites, hæc simplices, hæc innocentes in promerenda Dei ma-

Levit. 19.

Dan. 3.

Dan. 9.

jestate fecerunt; & nunc satisfacere & Dominum rogare detrectant qui Dominum negaverunt. Quæso vos, fratres, acquiescite salubribus remediis, consiliis obedite melioribus; cum lacrymis nostris vestras lacrymas jungite, cum nostro gemitu vestros gemitus copulate. Rogamus vos ut pro vobis Deum rogare possimus. Preces ipsas ad vos prius vertimus, quibus Deum pro vobis ut misereatur oramus. Agite poenitentiam plenam, dolentis ac lamentantis animi probate mœstitiam. Nec vos quorundam moveat aut error improvidus aut stupor vanus, qui cum teneantur in tam gravi crimine, percussi sunt animi cœcitate, ut nec intelligant delicta nec plangent. Indignantis Dei major hæc plaga est, sicut scriptum est: *Et dedit illis Deus spiritum transpunctionis.* Et iterum: *Dilectum veritatis non receperunt ut salvi fierent; ac propterea mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed sibi placent in injustitia.* Injustè sibi placentes & transpunctæ mentis alienatione dementes Domini præcepta contemnunt, medelam vulneris negligunt, agere poenitentiam nolunt. Ante admissum facinus improvidi, post facinus obstinati, nec prius stabiles, nec postmodum supplices. Quando debuerant stare, jacuerunt; quando jacere & prosternere se Deo debent, stare se opinantur. Pacem sibi ultro nemine dante sumpserunt. Falsa pollicitatione seducti, & apostatis ac perfidis juncti, errorem pro veritate suscipiunt. Communicationem non communicantium ratam ducunt; hominibus contra Deum credunt, qui contra homines Deo non crediderunt. Ejusmodi homines quantum potestis effugite, perniciosos contactibus adhærentes salubri cautione vitate. Sermo eorum sicut cancer serpit, colloquium velut contagium transilit, noxia & venenata persuasio persecutione ipsa pejus interficit. Illic superest poenitentia quæ satisfaciat. Qui autem poenitentiam criminis tollunt, satisfactionis viam claudunt. Ita fit ut dum temeritate quorundam vel promittitur salus falsa vel creditur, spes veræ salutis adimatur. Vos verò, fratres dilectissimi, quorum timor in Deum pronus est, & in ruina licet animus constitutus, mali sui memor est, poenitentes ac dolentes peccata vestra perspicite, gravissimum conscientiae crimen agnoscite, ad intelligentiam delicti vestri oculos cordis aperite, nec desperantes misericordiam Domini, nec tamen jam veniam vindicantes. Deus quantum patris pietate indulgens semper & bonus est, tantum judicis majestate metendus est. Quàm magna deliquimus, tam granditer defleamus. Alto vulnere diligens & longa medicina non desit. Poenitentia crimine minor non sit. Putasne tu Dominum citò posse placari, quem verbis perfidis abnuisti, cui patrimonium præponere maluisti, cujus templum sacrilega contagione violasti? Putas facile eum misereri tui, quem tuum non esse dixisti? Orare oportet impensius & rogare, diem luctu transigere, vigiliis noctes ac fletibus ducere, tempus omne lacrymosis lamentationibus occupare, stratos solo adhærere, in cinere & cilicio & sordibus volutari, post indumentum Christi perditum nullum jam velle vestitum, post diaboli cibum malle jejunium, justis operibus incumbere, quibus peccata purgantur, eleemosynis frequenter insistere, quibus à morte animæ liberantur. Quod adversarius auferebat Christus accipiat. Nec teneri jam nec amari patrimonium debet, quo quis & deceptus & victus est. Pro hoste vitanda res, pro latrone fugienda, pro gladio metuenda possidentibus

fidentibus & veneno. Ad hoc tantum profuerit quod remansit ut inde crimen & culpa redimatur. Incunctanter & largiter fiat operatio, census omnis in medelam vulneris erogetur, opibus & facultatibus nostris qui de nobis iudicaturus est Domino sceneretur. Sic sub apostolis fides viguit. Sic primus credentium populus Christi mandata servavit. Prompti erant, largi erant, distribuendum per apostolos totum dabant, & non talia delicta redimebant. Si precem toto corde quis faciat, si veris poenitentiae lamentationibus & lacrymis ingemiscat, si ad veniam delicti sui Dominum iustis & continuis operibus inflectat, misereri talium potest qui & misericordiam suam protulit dicens: *Cum conversus ingemueris, tunc salvaberis, & scies ubi fueris.* Et iterum: *Nolo mortem morientis, dicit Dominus, quantum ut revertatur & vivat.* Et Johel propheta pietatem Domini Domino ipso monente declarat: *Revertimini,* inquit, *ad Dominum Deum vestrum, quoniam misericors & pius est & patiens & multae miserationis, & qui sententiam flectat adversus malitias irrogatas.* Potest ille indulgentiam dare, sententiam suam potest ille deflectere. Poenitenti, operanti, roganti potest clementer ignoscere, potest in acceptum referre quicquid pro talibus & petierint martyres & fecerint sacerdotes. Vel si quis plus eum suis satisfactionibus moverit, si ejus iram, si indignantis offensam iusta deprecatione placaverit, dat ille & arma rursus quibus victus armetur, reparat & corroborat vires quibus fides instaurata vegetetur. Repetet certamen suum miles, iterabit aciem, provocabit hostem, & quidem factus ad praelium fortior per dolorem. Qui sic Deo satisfecerit, qui poenitentia facti sui, qui pudore delicti, plus & virtutis & fidei de ipso lapsus sui dolore conceperit, exauditus & adjutus à Domino quam contristaverat nuper lætam faciet ecclesiam; nec jam solam Dei veniam merebitur, sed & coronam.

Ezech. 18.
& 33.
Joel. 2.

LIBER

DE

UNITATE ECCLESIAE.

CUM moneat Dominus & dicat, *Vos estis sal terræ*, cumque esse nos jubet ad innocentiam simplices, & tamen cum simplicitate prudentes, quid aliud, fratres dilectissimi, quam providere nos convenit & sollicito corde vigilantes subdoli hostis insidias intelligere pariter & cavere, ne qui Christum sapientiam Dei patris induimus minùs sapere in tuenda salute videamur? Neque enim persecutio sola metuenda est & ea quæ subruendis ac deijciendis Dei servis aperta impugnatione grassantur. Facilior cautio est ubi manifesta formido est, & ad certamen animus antè præstruitur quando se adversarius confitetur. Plus metuendus est & cavendus inimicus cum latenter obrepit, cum per pacis imaginem fallens, occultis accessibus serpit, unde & nomen serpentis accepit. Ea est ejus semper astutia, ea est circumveniendi hominis cæca & latebrosa fallacia. Sic ab initio statim mundi fefellit & ver-

Matth. 5.
Matth. 10.

bis mendacibus blandiens rudes animas incauta credulitate decepit. Dominum ipsum tentare conatus, quasi obreperet rursus & falleret, latenter accessit. Intellectus tamen est & retusus; & ideo prostratus, quia agnitus atque detectus. Unde nobis exemplum datum est veteris hominis viam fugere, vestigiis Christi viventis insistere; ne denuo incauti in mortis laqueum revolvamur, sed ad periculum providi accepta immortalitate potiamur. Immortalitate autem potiri quomodo possumus, nisi ea quibus mors expugnatur & vincitur Christi mandata servemus, ipso monente & dicente: *Si vis ad vitam venire, serva mandata.* Et iterum: *Si feceritis quæ mando vobis, jam non dico vos servos, sed amicos.* Hos denique fortes dicit & stabiles, hos super petram robusta mole fundatos, hos contra omnes tempestates & turbines sæculi immobili & inconcussa firmitate solidatos. *Qui audit, inquit, verba mea & facit ea, similabo eum viro sapienti qui ædificavit domum suam supra petram. Descendit pluvia, venerunt flumina, flaverunt venti, & impegerunt in domum illam, & non cecidit. Fundata enim fuit super petram.* Verbis igitur ejus insistere, quæcunque & docuit & fecit discere & facere debemus. Cæterum credere se in Christum quomodo dicit qui non facit quod Christus facere præcepit? Aut unde perveniet ad præmium fidei qui fidem non vult servare mandati? Nutet necesse est & vagetur & spiritu erroris abreptus velut pulvis quem ventus excutit ventiletur; nec ambulando proficiet ad salutem qui salutaris viæ non tenet veritatem. Cavenda sunt autem, fratres dilectissimi, non solum quæ sunt aperta atque manifesta, sed & astutæ fraudis subtilitate fallentia. Quid verò astutius quidve subtilius quam ut Christi adventu detectus ac prostratus inimicus, postquam lux gentibus venit & sospitandis hominibus salutare lumen effulsit, ut surdi auditum gratiæ spiritualis admitterent, aperirent ad Deum oculos suos cæci, infirmi æterna sanitate revalescerent, claudi ad ecclesiam currerent, muti claris vocibus & precibus orarent, videns ille idola derelicta & per nimium credentium populum sedes suas ac templa deserta, excogitaverit novam fraudem, ut sub ipso christiani nominis titulo fallat incautos? Hæreses invenit & schismata, quibus subverteret fidem, veritatem corrumperet, scinderet unitatem. Quos detinere non potest in viæ veteris cœcitate circumscribit & decipit novi itineris errore. Rapit de ipsa ecclesia homines; & dum sibi appropinquasse jam lumini atque evasisse sæculi noctem videntur, alias nescientibus tenebras rursus infundit, ut cum evangelio Christi & cum observatione ejus & lege non stantes christianos se vocent, & ambulantes in tenebris habere se lumen existiment, blandiente adversario atque fallente, qui secundum apostoli vocem transfigurat se velut angelum lucis, & ministros suos subornat velut ministros justitiæ, asserentes noctem pro die, interitum pro salute, desperationem sub obtentu spei, perfidiam sub prætextu fidei, antichristum sub vocabulo Christi, ut dum verisimilia mentiuntur, veritatem subtilitate frustrentur. Hoc eo fit, fratres dilectissimi, dum ad veritatis originem non reditur, nec caput quæritur, nec magistri cælestis doctrina servatur. Quæ si quis consideret & examinet, tractatu longo atque argumentis opus non est. Probatio est ad fidem facilis compendio veritatis. Loquitur Dominus ad Petrum. *Ego tibi dico, inquit, quia tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo ecclesiam meam, & portæ inferorum non vincent eam. Et tibi dabo cla-*

ves regni cælorum; & quæ ligaveris super terram, erunt ligata & in cælis; & quæcumque solveris super terram, erunt soluta & in cælis. Et iterum eidem post resurrectionem suam dicit: *Pasce oves meas*. Super illum unum ædificat ecclesiam suam, & illi pascendas mandat oves suas. Et quamvis apostolis omnibus post resurrectionem suam parem potestatem tribuat & dicat, *sicut misit me pater, & ego mitto vos, accipite Spiritum sanctum, si cujus remiseritis peccata, remittentur illi, si cujus tenueritis, tenebuntur*, tamen ut unitatem manifestaret, unitatis ejusdem originem ab uno incipientem sua auctoritate disposuit. Hoc erant utique & cæteri apostoli quod fuit Petrus, pari consortio præditi & honoris & potestatis, sed exordium ab unitate proficiscitur, & primatus Petro datur ut una Christi ecclesia & cathedra una monstretur. Et pastores sunt omnes, & grex unus ostenditur, qui ab apostolis omnibus unanimi consensione pascatur, ut ecclesia Christi una monstretur. Quam unam ecclesiam etiam in cantico canticorum Spiritus sanctus ex persona Domini designat & dicit: *Una est columba mea, perfecta mea, una est matri suæ, electa genitrici suæ*. Hanc ecclesiæ unitatem qui non tenet, tenere se fidem credit? Qui ecclesiæ renititur & resistit, qui cathedram Petri, super quem fundata est ecclesia, deserit, in ecclesia se esse confidit? quando & beatus apostolus Paulus hoc idem doceat & sacramentum unitatis ostendat dicens: *Unum corpus & unus spiritus, una spes vocationis vestræ, unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus*. Quam unitatem firmiter tenere & vindicare debemus, maxime episcopi, qui in ecclesia præsidemus, ut episcopatum quoque ipsum unum atque indivisum probemus. Nemo fraternitatem mendacio fallat, nemo fidei veritatem perfida prævaricatione corrumpat. Episcopatus unus est, cujus a singulis in solidum pars tenetur. Ecclesia quoque una est, quæ in multitudinem latius incremento fecunditatis extenditur. Quomodo solis multi radii, sed lumen unum, & rami arboris multi, sed robur unum tenaci radice fundatum, & cum de fonte uno rivi plurimi defluunt, numerositas licet diffusa videatur exundantis copię largitate, unitas tamen servatur in origine. Avelle radium solis a corpore, divisionem lucis unitas non capit. Ab arbore frange ramum, fractus germinare non poterit. A fronte præcide rivum, præcisus arefcit. Sic & ecclesia Domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrigit. Unum tamen lumen est, quod ubique diffunditur, nec unitas corporis separatur. Ramos suos in universam terram copia ubertatis extendit, profluentes largiter rivos latius expandit. Unum tamen caput est, & origo una, & una mater fecunditatis successibus copiosa. Illius foetu nascimur, illius lacte nutrimur, spiritu ejus animamur. Adulterari non potest sponsa Christi, incorrupta est & pudica. Unam domum novit, unius cubiculi sanctitatem casto pudore custodit. Hæc nos Deo servat, hæc filios regno quos generavit assignat. Quisquis ab ecclesia segregatus adulteræ jungitur, a promissis ecclesiæ separatur. Nec perveniet ad Christi præmia qui relinquit ecclesiam Christi. Alienus est, prophanus est, hostis est. Habere jam non potest Deum patrem qui ecclesiam non habet matrem. Si potuit evadere quisquam qui extra arcam Noë fuit, & qui extra ecclesiam foris fuerit evadit. Monet Dominus & dicit: *Qui non est mecum, adversus me est; & qui non mecum colligit, spargit*. Qui pacem Christi & concordiam rumpit adversus Christum facit. Qui alibi præter ecclesiam colligit Christi ecclesiam spargit. Dicit Dominus: *Ego & pater unum sumus*. Et iterum de patre & filio & spiritu

Joan. 21.

Joan. 20.

Epist. 2. Pelagii II. ad Episcopos Isteriæ. Vide Notas. pag. 545.

Cant. 6.

Ephes. 4.

Matth. 12.

Joan. 10.

1. Joan. 5. sancto scriptum est: *Et hi tres unum sunt.* Et quisquam credit hanc unitatem de divina firmitate venientem, sacramentis cælestibus cohærentem, scindi in ecclesia posse & voluntatum collidentium divortio separari? Hanc unitatem qui non tenet, Dei legem non tenet, non tenet patris & filii fidem, vitam non tenet & salutem. Hoc unitatis sacramentum, hoc vinculum concordiae inseparabiliter cohærentis ostenditur quando in evangelio tunica Domini Jesu Christi non dividitur omnino nec scinditur, sed sortientibus de veste Christi quis Christum indueret, integra vestis accipitur & incorrupta atque indivisa tunica possidetur. Loquitur ac dicit Scriptura divina: *De tunica autem, quia de superiore parte non confutilis, sed per totum textilis fuerat, dixerunt ad invicem: Non scindamus illam, sed sortiamur de ea cujus sit.* Unitatem illa portabat de superiore parte venientem, id est de cælo & a patre venientem quæ ab accipiente ac possidente scindi omnino non poterat, sed totam simul & solidam firmitatem inseparabiliter obtinebat. Possidere non potest indumentum Christi qui scindit & dividit ecclesiam Christi. Contra denique cum, Salomone moriente, regnum ejus & populus scinderetur, Achias propheta Jeroboam regi obvius factus in campo, in duodecim scissuras vestimentum suum discidit dicens: *Sume tibi decem scissuras, quia hæc dicit Dominus: Ecce scindo regnum de manu Salomonis, & dabo tibi decem sceptræ, & duo sceptræ erunt ei propter servum meum David & propter Hierusalem civitatem quam elegi ut ponam nomen meum illic.* Cum duodecim tribus Israel scinderentur, vestimentum suum propheta Achias discidit. At vero quia Christi populus non potest scindi, tunica ejus per totum textilis & cohærens divisa a possidentibus non est. Individua, copulata, connexa ostendit populi nostri, qui Christum induimus, concordiam cohærentem. Sacramento vestis & signo declaravit ecclesiæ unitatem. Quis ergo sic est sceleratus & perfidus, quis sic discordiæ furore vesanus ut aut credat scindi posse aut audeat scindere unitatem Dei, vestem Domini, ecclesiam Christi? Monet ipse in evangelio suo & docet dicens: *Et erit unus grex & unus pastor.* Et esse posse uno in loco aliquis existimat aut multos pastores aut plures greges? Apostolus item Paulus hanc eandem nobis insinuans unitatem obsecrat & hortatur dicens: *Obsecro, inquit, vos fratres, per nomen Domini nostri Jesu Christi ut id ipsum dicatis omnes, & non sint in vobis schismata. Sitis autem compositi in eodem sensu & in eadem sententia.* Et iterum dicit: *Sustinentes invicem in dilectione, satis agentes servare unitatem spiritus in conjunctione pacis.* Stare tu & vivere putas posse de ecclesia recedentem, sedes sibi alias & diversa domicilia condentem, cum dictum sit ad Rahab, in qua præformabatur ecclesia: *Patrem tuum & matrem tuam & fratres tuos & totam domum patris tui colliges ad te ipsam in domum tuam, & omnis qui exierit ostium domus tuæ foras reus sibi erit.* Item sacramentum Paschæ nihil aliud in Exodi lege contineat quam ut agnus, qui in figura Christi occiditur, in domo una edatur. Loquitur Deus dicens: *In domo una comedetur, non ejicietis de domo carnem foras.* Caro Christi & sanctum Domini ejici foras non potest, nec alia ulla credentibus præter unam ecclesiam domus est. Hanc domum hoc unanimatis hospitium designat & denuntiat Spiritus sanctus in psalmis dicens: *Deus qui inhabitare facit unanimes in domo.* In domo Dei, in ecclesia Christi, unanimes habitant, concordēs & simplices perseverant. Idcirco & in columba venit Spiritus sanctus, simplex animal & lætum, non felle amarum, non moribus sævum, non unguium laceratione violentum,

violentum, hospitia humana diligere, unius domus consortium nosse, cum generant, simul filios edere, cum commeant, volatibus invicem cohærere, communi conversatione vitam suam degere, oris osculo concordiam pacis agnoscere, legem circa omnia unanimatis implere. Hæc est in ecclesia noscenda simplicitas, hæc caritas obtinenda, ut columbas dilectio fraternitatis imitetur, ut mansuetudo & lenitas agnis & ovibus æquetur. Quid facit in pectore christiano luporum feritas & canum rabies & venenum lethale serpentum & cruenta sævitia bestiarum? Gratulandum est cum tales de ecclesia separantur, ne columbas, ne oves Christi sæva sua & venenata contagione prædentur. Cohærere & conjungi non potest amaritudo cum dulcedine, caligo cum lumine, pluvia cum serenitate, pugna cum pace, cum fœcunditate sterilitas, cum fontibus siccitas, cum tranquillitate tempestas. Nemo existimet bonos de ecclesia posse discedere. Triticum non rapit ventus, nec arborem solida radice fundatam procella subvertit. Inanes paleæ tempestate jactantur, invalidæ arbores turbinis incurfione evertuntur. Hos execratur & percutit Joannes apostolus dicens: *Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis.* 1. Joa. 2. *Si enim fuissent ex nobis, mansissent utique nobiscum.* Hinc hæreses & factæ sunt frequenter & fiunt, dum perversa mens non habet pacem, dum perfidia discordans non tenet unitatem. Fieri verò hæc Dominus permittit & patitur, manente propriæ libertatis arbitrio; ut dum corda nostra & mentes nostras veritatis discrimen examinat, probatorum fides integra manifesta luce clarescat. Per apostolum præmonet spiritus sanctus & dicit: *Oportet hæreses esse,* 1. Cor. 11. *ut probati manifesti sint in vobis.* Sic probantur fideles, sic perfidi deteguntur. Sic & ante judicii diem hic quoque jam justorum atque injustorum animæ dividuntur, & à frumento paleæ separantur. Hi sunt qui se ultro apud temerarios convenas sine divina dispositione præficiunt, qui se præpositos sine ulla ordinationis lege constituunt, qui nemine episcopatum dante, episcopi sibi nomen assumunt; quos designat in psalmis spiritus sanctus sedentes in pestilentiae cathedra, pestes & lues fidei, serpentis ore fallentes, & corrumpendæ veritatis artifices, venena lethalia linguis pestiferis evomentes: quorum sermo ut cancer serpit, quorum tractatus pectoribus & cordibus singulorum 2. Tim. 2. mortale virus infundit. Contra ejusmodi clamat Dominus, ab his refrænât & revocat errantem plebem suam dicens: *Nolite audire sermones pseudoprophetarum; quoniam visiones cordis eorum frustrantur eos. Loquuntur, sed non ab ore Domini. Dicunt eis qui abjiciunt verbum Dei: Pax erit vobis & omnibus ambulantibus in voluntatibus suis. Omnis qui ambulat in errore cordis sui, non venient super eum mala. Non locutus sum ad eos, & ipsi prophetaverunt. Si stetissent in substantia mea, & audissent verba mea, & si docuissent populum meum, convertissem eos à malis cogitationibus eorum.* Hos eisdem denuo Dominus designat & denotat dicens: *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, & effoderunt sibi lacus de-* Hier. 2. *tricos, qui non possunt aquam portare.* Quando aliud baptisma præter unum esse non possit, baptizare se posse opinantur. Vitæ fonte deserto, vitalis & salutaris aquæ gratiam pollicentur. Non abluuntur illic homines, sed potius fordidantur; nec purgantur delicta, sed immo cumulantur. Non Deo nati-
vitas illa sed diabolo filios generat. Per mendacium nati veritatis promissa non capiunt. De perfidia procreati fidei gratiam perdunt. Ad pacis præmium

venire non possunt qui pacem Domini discordiæ furore ruperunt. Nec se
Math. 18. quidam vana interpretatione decipiant quòd dixerit Dominus : *Ubicunque fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum.* Corruptores evangelii atque interpretes falsi extrema ponunt & superiora prætereunt, partis memores, & partem subdolè comprimantes. Ut ipsi ab ecclesia scissi sunt, ita capituli unius sententiam scindunt. Dominus enim cum discipulis suis unanimi-
 tatem suaderet & pacem, *Dico, inquit, vobis quoniam si duobus ex vobis convenerit in terra, de omni re quamcunque petieritis continget vobis à patre meo qui in cælis est. Ubicunque enim fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum,* ostendens non multitudini sed unanimi-
 tati deprecantium plurimum tribui. *Si duobus, inquit, ex vobis convenerit in terra,* unanimi-
 tatem prius posuit, concordiam pacis antè præmisit, ut conveniat nobis fideliter & firmiter docuit. Quomodo autem potest ei cum aliquo convenire cui cum corpore ipsius ecclesiæ & cum universa fraternitate non convenit? Quomodo possunt duo aut tres in nomine Christi colligi quos constat à Christo & ab ejus evangelio separari? Non enim nos ab illis, sed illi à nobis recesserunt. Et cum hæreses & schismata postmodum nata sint, dum conventicula sibi diversa constituunt, veritatis caput atque originem reliquerunt. Dominus autem de ecclesia sua loquitur, & ad hos qui sunt in ecclesia loquitur, ut si ipsi concordēs fuerint, si secundum quod mandavit & monuit, duo aut tres licet, collecti unanimiter oraverint, duo aut tres licet sint, impetrare possint de Dei majestate quod postulant. *Ubicunque fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego, inquit, cum eis sum,* cum simplicibus scilicet atque pacatis, cum Deum timentibus & Dei præcepta servantibus. Cum his duobus vel tribus licet esse se dixit, quomodo & cum tribus pueris in camino ignis fuit, & quia in Deum simplices atque inter se unanimes permanebant, flammis ambientibus medios spiritu roris animavit. Quomodo apostolis duobus in custodia clausis, quia simplices, quia unanimes erant, ipse adfuit, ipse resolutis carceris claustris, ut verbum quod fideliter prædicabant multitudini traderent ad forum rursus imposuit. Quando ergo in præceptis suis ponit & dicit, *Ubi fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum,* non homines ab ecclesia dividit qui instituit & fecit ecclesiam, sed exprobrans discordiam perfidis, & fidelibus pacem sua voce commendans, ostendit magis esse se cum duobus aut tribus unanimiter orantibus quàm cum dissidentibus plurimis, plusque impetrari posse paucorum concordie prece quàm discordiosa oratione multorum. Ideo & cum orandi legem daret, addidit dicens : *Et cum steteritis ad orationem, remittite si quid habetis adversus aliquem, ut & pater vester qui in cælis est remittat vobis peccata.* Et ad sacrificium cum dissensione venientem revocat ab altari, & jubet prius concordare cum fratre, tunc cum pace redeuntem Deo munus offerre, quia nec ad Cain munera respexit Deus. Neque enim pacatum habere Deum poterat qui cum fratre pacem per zeli discordiam non habebat. Quam sibi igitur pacem promittunt inimici fratrum, quæ sacrificia celebrare se credunt æmuli sacerdotum? An secum esse Christum cum collecti fuerint opinantur qui extra Christi ecclesiam colliguntur? Tales etiam si occisi in confessione nominis fuerint, macula ista nec sanguine abluitur. Inexpiabilis & gravis culpa discordiæ nec passione purgatur. Esse martyr

*Dan. 3.**Act. 5.**Marc. 11.**Math. 5.**Gen. 4.*

non potest qui in ecclesia non est. Ad regnum pervenire non poterit qui eam quæ regnatura est derelinquit. Pacem nobis Christus dedit, concordēs atque unanimes esse præcepit, dilectionis & caritatis fœdera incorrupta atque inviolata fervari mandavit. Exhibere se non potest martyrem qui fraternam non tenuit caritatem. Docet hoc & contestatur Paulus apostolus dicens : *Et si habuero fidem ita ut montes transferam, caritatem autem non habeam, nihil sum. Et si in cibos pauperum distribuero omnia mea, & si tradidero corpus meum ut ardeam, caritatem autem non habeam, nihil proficio. Caritas magnanima est, caritas benigna est, caritas non æmulator, non agit perperam, non inflatur, non irritatur, non cogitat malum, omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Caritas nunquam excidit.* Nunquam, inquit, excidit caritas. Hæc enim semper in regno erit, hæc in æternum fraternitatis sibi cohærentis unitate durabit. Ad regnum cælorum non potest pervenire discordia. Ad præmia Christi, qui dixit, *Hoc est mandatum meum ut diligatis invicem, quemadmodum dilexi vos*, pertinere non poterit qui dilectionem Christi perfida dissensione violavit. Qui caritatem non habet, Deum non habet. Joannis beati apostoli vox est : *Deus, inquit, dilectio est, & qui manet in dilectione, in Deo manet, & Deus in illo manet.* Cum Deo manere non possunt qui esse in ecclesia Dei unanimes noluerunt. Ardeant licet flammis & ignibus traditi, vel objecti bestiis animas suas ponant, non erit illa fidei corona, sed poena perfidiæ, nec religiosæ virtutis exitus gloriosus, sed desperationis interitus. Occidi talis potest, coronari non potest. Sic se christianum esse profitetur quomodo & Christum diabolus sæpe mentitur, ipso Domino præmonente & dicente : *Multi venient in nomine meo dicentes, Ego sum Christus, & multos fallent.* Sicut ille Christus non est, quamvis fallat in nomine, ita nec christianus videri potest qui non permanet in evangelii ejus & fidei veritate. Nam & prophetare & dæmonia excludere & virtutes magnas in terris facere sublimis utique & admirabilis res est, non tamen regnum cæleste consequitur quisquis in his omnibus invenitur, nisi recti & justī itineris observatione gradiatur. Denuntiat Dominus & dicit : *Multi mihi dicent in illo die : Domine, Domine, nonne in tuo nomine prophetavimus, & in tuo nomine dæmonia exclusimus, & in nomine tuo virtutes magnas fecimus? Et tunc dicam illis : Nunquam vos cognovi, recedite à me qui operamini iniquitatem.* Justitia opus est ut promereri quis possit Deum judicem. Præceptis ejus & monitis obtemperandum est ut accipiant merita nostra mercedem. Dominus in evangelio suo cùm spei & fidei nostræ viam compendio breviantē dirigeret, *Domine Deus tuus, inquit, Deus unus est. & : Diliges Dominum Deum tuum de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua. Hoc est primum mandatum; & secundum simile huic : Diliges proximum tuum tanquam te.* In his duobus præceptis tota lex pendet & propheta Unitatem simul & dilectionem magisterio suo docuit, prophetas omnes & legem præceptis duobus inclusit. Quam verò unitatem servat, quam dilectionem custodit aut cogitat qui discordiæ furore vesanus ecclesiam scindit, fidem destruit, pacem turbat, caritatem dissipat, sacramentum prophanat? Malum hoc, fidelissimi fratres, jam pridem cœperat; sed nunc crevit ejusdem mali infesta clades, & exsurgere ac pullulare plus cœpit hæreticæ perversitatis & schismatum venenata perniciēs : quia & sic

1. Cor. 13.

Joa. 15.

1. Joa. 4.

Marc. 13.

Matt. 7.

Marc. 12.

- in occasu mundi fieri oportebat, prænuntiante per apostolum nobis & præmonente spiritu sancto: *In novissimis, inquit, diebus aderunt tempora molesta, & erunt homines sibi placentes, superbi, tumidi, cupidi, blasphemi, parentibus inobedientes, ingrati, impii, sine affectu, sine fœdere, delatores, incontinentes, inimites, bonum non amantes, proditores, procaces, stupore inflati, voluptates magis quàm Deum diligentes, habentes deformationem religionis, virtutem autem ejus abnegantes. Ex iis sunt qui repunt in domos, & prædantur mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis desideriis, semper discentes, & nunquam ad scientiam veritatis pervenientes. Et quomodo Jamnes & Mambres resistunt Moyse, sic & hi resistunt veritati, sed non proficiunt plurimum. Imperitia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut & illorum fuit. Adimplentur quæcunque prædicta sunt, & appropinquante jam sæculi fine, hominum pariter ac temporum probatione venerunt. Magis ac magis adversario sæviente error fallit, extollit stupor, livor incendit, cupiditas excœcat, depravat impietas, superbia inflat, discordia exasperat, ira præcipitat. Non tamen nos moveat aut turbet multorum nimia & abrupta perfidia, sed potiùs fidem nostram prænuntiante rei veritate corroboret. Ut quidam tales esse cœperunt, quia hæc antè prædicta sunt, ita cæteri fratres ab ejusmodi caveant, quia & hæc antè prædicta sunt, instruyente*
- Marc. 13. Domino & dicente: Vos autem cavete, ecce prædixi vobis omnia. Vitate, quæso vos, fratres, ejusmodi homines, & à latere atque auribus vestris pernicioſa colloquia velut contagium mortis arcete, sicut scriptum est: Sepi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam. Et iterum: Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ. Docet Dominus & admonet à talibus recedendum. Cæci sunt, inquit, duces cæcorum. Cæcus autem cæcum ducens simul in foveam cadunt. Averſandus est talis atque fugiendus quisquis fuerit ab ecclesia separatus. Perversus est hujusmodi & peccat, & est à semetipſo damnatus. An esse sibi cum Christo videtur qui adversus sacerdotes Christi facit, qui se à cleri ejus & plebis societate fecernit? Arma ille contra ecclesiam portat, contra Dei dispositionem repugnat. Hostis altaris, adversus sacrificium Christi rebellis, pro fide perfidus, pro religione sacrilegus, inobsequens servus, filius impius, frater inimicus, contemptis episcopis, & Dei sacerdotibus derelictis, constituere audet aliud altare, precem alteram illicitis vocibus facere, dominicæ hostiæ veritatem per falsa sacrificia prophanare, nec scire quoniam qui contra ordinationem Dei nititur, ob temeritatis audaciam divina animadversione punitur.*
- Num. 16. Sic Chore & Dathan & Abiron, qui sibi contra Moysen & Aaron sacerdotem sacrificandi licentiam vindicare conati sunt, pœnas pro suis statim conatibus pependerunt. Terra compagibus ruptis in profundum sinum patuit, stantes atque viventes recedentis soli hiatus absorbuit. Nec tantùm eos qui auctores fuerant Dei indignantis ira percussit, sed & cæteros ducentos quinquaginta participes ejusdem furoris & comites, qui coagulati cum iisdem simul ad audaciam fuerant, exiens à Domino ignis properata ultione consumpsit, admonens scilicet & ostendens contra Deum fieri quicquid improbi fuerint ad destruendam ordinationem Dei humana voluntate conati. Sic & Ozias rex, cùm thuribulum ferens, & contra legem Dei sacrificium sibi violenter assumens, resistente sibi Azaria sacerdote, obtemperare nollet & cedere, divina indignatione confusus & lepræ varietate in fronte maculatus est, ea parte corporis*
- 2. Tim. 3.*
- Ecclef. 28.*
- 1. Cor. 15.*
- Matth. 15.*
- Tit. 3.*
- 2. Paral. 20.*
- 4. Reg. 5.*

corporis notatus offenso Domino ubi signantur qui Dominum promerentur. Et filii Aaron, qui imposuerunt altari ignem alienum, quem non præceperat Dominus, in conspectu statim Domini vindicantis extincti sunt. Quos imitantur scilicet atque sectantur qui Dei traditione contempta alienas doctrinas appetunt & magisteria humanæ institutionis inducunt; quos increpat Dominus & objurgat in evangelio suo dicens: *Rejicitis mandatum Dei, ut traditionem vestram statuatis.* Pejus hoc crimen est quàm quod admisisse lapsi videntur; qui tamen in pœnitentia criminis constituti Deum plenis satisfactionibus deprecantur. Hic ecclesia quæritur & rogatur, illic ecclesiæ repugnatur. Hic potest necessitas fuisse, illic voluntas tenetur in scelere. Hic qui lapsus est sibi tantum nocuit, illic qui hæresim vel schisma facere conatus est multos secum trahendo decepit. Hic animæ unius est damnum, illic periculum plurimorum. Certè peccasse se hic & intelligit & lamentatur & plangit; ille tumens in pectore suo, & in ipsis sibi delictis placens, à matre filios segregat, oves à pastore sollicitat, Dei sacramenta disturbat. Et cum lapsus semel peccaverit, ille quotidie peccat. Postremò lapsus martyrium postmodum consecutus potest regni promissa percipere; ille si extra ecclesiam fuerit occisus, ad ecclesiæ non potest præmia pervenire. Nec quisquam miretur, dilectissimi fratres, etiam de confessoribus quosdam ad ista procedere, inde quoque aliquos tam nefanda quàm gravia peccare. Neque enim confessio immunem facit ab insidiis diaboli, aut contra tentationes & pericula & incurfus atque impetus sæculares adhuc in sæculo positum perpetua securitate defendit. Cæterum nunquam in confessoribus fraudes & stupra & adulteria postmodum videremus quæ nunc in quibusdam videntes ingemiscimus & dolemus. Quisquis ille confessor est, Salomone major aut melior aut Deo carior non est: qui tamen quandiu in viis Domini ambulavit tamdiu gratiam quam de Domino fuerat consecutus obtinuit; postquam dereliquit Domini viam, perdidit & gratiam Domini. Et ideo scriptum est: *Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam.* Quod utique Dominus non minaretur auferri posse coronam justitiæ, nisi quia recedente justitia, recedat necesse est & corona. Confessio exordium gloriæ est, non meritum jam coronæ; nec perficit laudem, sed initiat dignitatem. Cumque scriptum sit, *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit*, quicquid ante finem fuerit gradus est quo ad fastigium salutis ascenditur, non terminus quo jam culminis summa teneatur. Confessor est; sed post confessionem periculum majus est, quia plus adversarius provocatus est. Confessor est; hoc magis stare debet cum Domini evangelio per evangelium gloriam consecutus à Domino. Ait enim Dominus: *Cui multum datur, multum quæritur ab eo; & cui plus dignitatis adscribitur, plus de illo exigitur servitutis.* Nemo per confessoris exemplum pereat, nemo injustitiam, nemo insolentiam, nemo perfidiam de confessoris moribus discat. Confessor est. Sit humilis & quietus, sit in actu suo cum disciplina modestus; ut qui Christi confessor dicitur, Christum quem confitetur imitetur. Nam cum dicat ille, *Qui se extollit humiliabitur, & qui humiliat se exaltabitur*, & ipse à patre exaltatus sit, quia se in terris sermo & virtus & sapientia Dei patris humiliavit, quomodo potest extollentiam diligere qui & nobis humilitatem sua lege mandavit, & ipse à patre amplissimum nomen præmio humilitatis accepit? Confessor est Christi, sed si non

Marc. 7.

Apoc. 3.

Matth. 10.

Luc. 18.

Luc. 18.

postea blasphemetur per ipsum majestas & dignitas Christi. Lingua Christum confessa non sit maledica, non sit turbulenta, non conviciis & litibus perstrepsens audiat, non contra fratres & Dei sacerdotes post verba laudis serpentis venena jaculetur. Cæterum si culpabilis & detestabilis postmodum fuerit, si confessionem suam mala conversatione prodegerit, si vitam suam turpi sceditate maculaverit, si ecclesiam denique, ubi confessor factus est, derelinquens & unitatis concordiam scindens fidem primam perfidia posteriore mutaverit, blandiri sibi per confessionem non potest, quasi sit electus ad gloriæ præmium, quando ex hoc ipso magis creverint merita poenarum. Nam & Judam inter apostolos Dominus elegit, & tamen Dominum Judas postmodum prodidit. Non tamen idcirco apostolorum fides & firmitas cecidit, quia proditor Judas ab eorum societate defecit. Sic & hic non statim confessorum sanctitas & dignitas comminuta est, quia quorundam fides fracta est. Beatus Paulus apostolus in epistola sua loquitur: *Quid enim si exciderunt à fide quidam illorum, numquid infidelitas illorum fidem Dei evacuavit? Absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax.* Stat confessorum pars major & melior in fidei suæ robore & in legis ac disciplinæ dominicæ veritate; nec ab ecclesiæ pace discedunt qui se in ecclesia gratiam consecutos de Dei dignatione meminerunt; atque hoc ipso ampliorem consequuntur fidei suæ laudem quòd ab eorum perfidia segregati qui juncti confessionis consortio fuerunt, à contagio criminis recesserunt, vero illuminati evangelii lumine, pura & candida Domini luce radiati, tam sunt in conservanda Christi pace laudabiles quàm fuerunt in diaboli congressione victores. Opto equidem, dilectissimi fratres, & consulo pariter & suadeo ut, si fieri potest, nemo de fratribus pereat & consentientis populi corpus unum gremio suo gaudens mater includat. Si tamen quosdam schismatum duces & dissensionis auctores in cœca & obstinata dementia permanentes non potuerit ad salutis viam consilium salubre revocare, cæteri tamen vel simplicitate capti, vel errore inducti, vel aliqua fallentis astutiæ calliditate decepti, à fallaciæ vos laqueis solvite, vagantes gressus ab erroribus liberate, iter rectum viæ cælestis agnoscite. Contestantis apostoli vox est: *Præcipimus vobis, inquit, in nomine Domini nostri Jesu Christi ut recedatis ab omnibus fratribus. ambulantes inordinatè & non secundum traditionem quam acceperunt à nobis.* Et iterum dicit: *Nemo vos decipiat inanibus verbis. Propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ. Nolite ergo esse participes eorum.* Recedendum est à delinquentibus, vel immo fugiendum, ne dum quis malè ambulantes jungitur, & per itinera erroris & criminis graditur, à via veri itineris exerrans, pari crimine & ipse teneatur. Deus unus est, & Christus unus, & una ecclesia ejus, & fides una, & plebs una in solidam corporis unitatem concordiae glutino copulata. Scindi unitas non potest, nec corpus unum discidio compaginis separari, divulsis laceratione visceribus in frustra discerpi. Quicquid à matrice discesserit, seorsum vivere & spirare non poterit, substantiam salutis amittit. Monet nos spiritus sanctus & dicit: *Quis est homo qui vult vitam & amat videre dies optimos? Contine linguam tuam à malo, & labia tua ne loquantur insidiosè. Declina à malo & fac bonum, quære pacem & sequere eam.* Pacem quærere debet & sequi filius pacis, à dissensionis malo continere lin-

Rom. 3.

2. Thess. 3.

Ephes. 5.

Psal. 33.

guam suam debet qui novit & diligit vinculum caritatis. Inter sua divina mandata & magisteria salutaria passioni jam proximus Dominus addidit dicens : *Pacem dimitto vobis , pacem meam do vobis.* Hanc nobis hereditatem dedit , *Joa. 14.* dona omnia suæ pollicitationis & præmia in pacis conservatione promisit. Si coheredes Christi sumus , in Christi pace maneamus. Si filii Dei sumus , pacifici esse debemus. *Beati , inquit , pacifici , quoniam ipsi filii Dei vocabuntur.* *Matth. 5.* Pacificos esse oportet Dei filios , corde mites , sermone simplices , affectione concordēs , fideliter sibi unanimi- tatis nexibus cohærentes. Hæc unitas sub apostolis olim fuit. Sic novus credentium populus Domini mandata custodiens caritatem suam tenuit. Probat scriptura divina quæ dicit : *Turba autem eorum qui crediderant anima & mente una agebant.* *Act. 4.* Et iterum : *Et erant perseverantes omnes unanimes in oratione cum mulieribus & Maria quæ fuerat mater Jesu & fratribus ejus.* *Act. 1.* Et ideo quia efficacibus precibus orabant , ideo impetrare cum fiducia poterant quodcunque de Domini misericordia postulabant. In nobis verò sic unitas diminuta est ut & largitas operationis infracta est. Domos tunc & fundos venundabant , & thesauros sibi in cælo reponentes , distribuenda in usus indigentium pretia apostolis offerebant. At nunc de patrimonio nec decimas damus ; & cum venderè jubeat Dominus , emimus potius & augemus. Sic in nobis emarcuit vigor fidei , sic credentium robur elanguit. Et idcirco Dominus tempora nostra respiciens in evangelio suo dicit : *Filius hominis cum venerit , putas inveniet fidem in terra ?* Videmus fieri quod *Luc. 18.* ille prædixit. In Dei timore , in lege justitiæ , in dilectione , in opere fides nulla est. Nemo futurorum metum cogitat , diem Domini & iram Dei & incredulis ventura supplicia & statuta perfidis æterna tormenta nemo considerat. Quod metueret conscientia nostra , si crederet. Quia non credit omnino , nec metuit. Si autem crederet , & caveret. Si caveret , evaderet. Excitemus nos quantum possumus , dilectissimi fratres , & somno inertiae veteris abrupto ad observanda & gerenda Domini præcepta vigilemus. Simus tales quales esse nos ipse præcepit dicens : *Sint lumbi vestri accincti & lucernæ ardentes in manibus vestris , & vos similes hominibus expectantibus dominum suum quando veniat à nuptiis , ut cum venerit & pulsaverit aperiant ei.* *Luc. 12.* *Beati servi quos adveniens Dominus invenerit vigilantes.* Accinctos nos esse oportet , ne cum expeditionis dies venerit , impeditos nos & implicitos apprehendat. Luceat in bonis operibus nostrum lumen & fulgeat , ut ipsum nos ad lucem claritatis æternæ de hac sæculi nocte perducatur. Expectemus solliciti semper & cauti adventum Domini repentinum , ut quando ille pulsaverit , evigilet fides nostra , vigilantiae præmium de Domino receptura. Si hæc mandata servantur , si hæc monita & præcepta teneantur , opprimi dormientes diabolo fallente non possumus , servi vigilantes Christo dominante regnabimus.

LIBER

DE

ORATIONE DOMINICA.

EVANGELICA praecepta, fratres dilectissimi, nihil aliud sunt quam magisteria divina, fundamenta aedificandae spei, firmamenta corroborandae fidei, nutrimenta fovendi cordis, gubernacula dirigendi itineris, praesidia obtinendae salutis: quae dum dociles credentium mentes in terris instruunt, ad caelestia regna perducunt. Multa & per prophetas servos suos dici Deus voluit & audiri; sed quanto majora quae filius loquitur, quae Dei sermo qui in prophetis fuit propria voce testatur, non jam mandans ut paretur venienti via, sed ipse veniens, & viam nobis aperiens & ostendens; ut qui in tenebris mortis errantes improvidi & caeci prius fuimus, luce gratiae luminati iter vitae duce & rectore Domino teneremus, qui inter caetera salutaria sua monita & praecepta divina quibus populo suo consulit ad salutem, etiam orandi ipse formam dedit, ipse quid precaremur monuit & instruxit. Qui fecit vivere, docuit & orare, benignitate ea scilicet qua & caetera dare & conferre dignatus est, ut dum prece & oratione quam filius docuit apud patrem loquimur facilius audiamur. Jam praedixerat horam venire quando veri adoratores adorarent patrem in spiritu & veritate, & implevit quod antea promisit; ut qui spiritum & veritatem de ejus sanctificatione percepimus, de traditione quoque ejus verè & spiritaliter adoremus. Quae enim potest esse magis spiritalis oratio quam quae à Christo nobis data est, à quo nobis & spiritus sanctus missus est? Quae vera magis apud patrem precatio quam quae à filio, qui est veritas, de ejus ore prolata est? Ut aliter orare quam docuit non ignorantia sola sit, sed & culpa, quando ipse posuerit & dixerit: *Rejicitis mandatum Dei, ut traditionem vestram statuatis.* Oremus itaque, fratres dilectissimi, sicut magister Deus docuit. Amica & familiaris oratio est Deum de suo rogare, ad aures ejus ascendere Christi oratione. Agnoscat pater filii sui verba cum precem facimus. Qui habitat intus in pectore, ipse sit & in voce. Et cum ipsum habeamus apud patrem advocatum pro peccatis nostris, quando peccatores pro delictis nostris petimus, advocati nostri verba promamus. Nam cum dicat quia quodcumque petierimus à patre in nomine ejus dabit nobis, quanto efficacius impetramus quod petimus in Christi nomine, si petamus ipsius oratione? Sit autem orantibus sermo & precatio cum disciplina, quietem continens & pudorem. Cogitemus nos sub conspectu Dei stare. Placendum est divinis oculis & habitu corporis & modo vocis. Nam ut impudentis est clamoribus strepere, ita contrà congruit verecundo modestis precibus orare. Denique magisterio suo Dominus secretò orare nos praecepit, in abditis & semotis locis, in cubiculis ipsis, quod magis convenit fidei; ut sciamus Deum ubique esse praesentem, audire omnes & videre, & majestatis suae plenitudine in

Joa. 4.

Marc. 7.

1. Joa. 2.

Joa. 16.

abditæ quoque & occulta penetrare, sicut scriptum est: *Ego Deus approximans*, Hier. 23.
& non Deus de longinquo. Si absconditus fuerit homo in absconditis, ego ergo
non videbo eum? Nonne cælum & terram ego impleo? Et iterum: *In omni loco* Prov. 15.
oculi Dei speculantur bonos & malos. Et quando in unum cum fratribus con-
venimus, & sacrificia divina cum Dei sacerdote celebramus, verecundiæ &
disciplinæ memores esse debemus, non passim ventilare preces nostras incon-
ditis vocibus, nec petitionem commendandam modestè Deo tumultuosa lo-
quacitate jactare, quia Deus non vocis sed cordis auditor est. Nec admo-
nendus est clamoribus qui cogitationes hominum videt, probante Domino
& dicente: *Quid cogitatis nequam in cordibus vestris?* Et alio loco: *Et scient* Luc. 15.
omnes ecclesiæ quia ego sum scrutator renis & cordis. Quod Anna in primo reg-
norum libro ecclesiæ typum portans custodit & servat; quæ Dominum non
clamorosa petitione, sed tacitè & modestè intra ipsas pectoris latebras precaba-
tur. Loquebatur prece occulta, sed manifesta fide. Loquebatur, non voce,
sed corde, quia sic Deum sciebat audire; & impetravit efficaciter quod petiit,
quia fideliter postulavit. Declarat scriptura divina quæ dicit: *Loquebatur in* 1. Reg. 1.
corde suo, & labia ejus movebantur, & vox ejus non audiebatur, & exaudivit eam
Deus. Item legimus in psalmis: *Dicite in cordibus & in stratis vestris, & trans-* Psal. 4.
pungimini. Per Hieremiam quoque hæc eadem spiritus sanctus suggerit & do-
cet dicens: *In sensu autem tibi debet adorari Deus.* Adorans autem, fratres Baruch. 6.
dilectissimi, nec illud ignoret quemadmodum in templo cum pharisæo pu-
blicanus oraverit, non allevatis in cælum impudenter oculis, nec manibus
insolenter erectis, sed pectus suum pulsans, & peccata intus inclusa contestans,
divinæ misericordiæ implorabat auxilium. Et cum sibi pharisæus placeret,
sanctificari hic magis meruit qui sic rogavit, qui spem salutis non in fiducia
innocentiæ suæ posuit, cum innocens nemo sit, sed peccata confessus humi-
liter oravit, & exaudivit orantem qui humilibus ignoscit. Quæ Dominus in
evangelio suo ponit & dicit: *Homines duo ascenderunt in templum orare, unus* Luc. 18.
pharisæus, & unus publicanus. Pharisæus cum stetisset, talia apud se precabatur:
Deus, gratias tibi ago quia non sum sicut cæteri homines, injusti, raptores, adul-
teri, quomodo & publicanus iste. Jejuno bis in sabbato, decimas do omnium quæ-
cunque possideo. Publicanus autem de longinquo stabat, & neque oculos volebat ad
cælum levare, sed percutiebat pectus suum dicens: Deus, propitius esto mihi pec-
catori. Dico vobis, descendit hic justificatus in domum suam magis quam ille pha-
risæus. Quia omnis qui se extollit humiliabitur, & qui se humiliat exaltabitur.
Quæ nos, fratres dilectissimi, de divina lectione discantes, postquam cogno-
vimus qualiter ad orationem accedere debeamus, cognoscamus docente Do-
mino & quid oremus. Sic, inquit, *orate: Pater noster qui es in cælis, sancti-* Matth. 6.
ficetur nomen tuum, adveniat regnum tuum, fiat voluntas tua sicut in cælo & in
terra, panem nostrum quotidianum da nobis hodie, & remitte nobis debita nostra
sicut & nos remittimus debitoribus nostris, & ne nos patiaris induci in tentatio-
nem, sed libera nos à malo. Amen. Ante omnia pacis doctor atque unitatis ma-
gister singillatim noluit & privatim precem fieri, ut quis cum precatur, non
pro se tantum precetur. Non enim dicimus, *Pater meus qui es in cælis*, nec
Panem meum da mihi hodie; nec dimitti sibi tantum unusquisque debitum pos-
tulat, aut ut in tentationem non inducatur, atque à malo liberetur, pro se

solo rogat. Publica est nobis & communis oratio; & quando oramus, non pro uno sed pro toto populo oramus, quia totus populus unum sumus. Deus pacis & concordiae magister, qui docuit unitatem, sic orare unum pro omnibus voluit quomodo in uno omnes ipse portavit. Hanc orationis legem servaverunt tres pueri in camino ignis inclusi, consonantes in prece, & spiritus consensione concordes. Quod declarat scripturae divinae fides, & dum docet quomodo oraverint tales, dat exemplum quod imitari in precibus debeamus, ut tales esse possimus. *Tunc illi tres, inquit, quasi ex uno ore hymnum canebant & benedicebant Dominum.* Loquebantur quasi ex uno ore, & nondum illos Christus docuerat orare. Et idcirco orantibus fuit impetrabilis & efficax sermo, quia promerebatur Dominum pacifica & simplex & spiritalis oratio. Sic & apostolos cum discipulis post ascensum Domini invenimus orasse. *Erant, inquit, perseverantes omnes unanimes in oratione cum mulieribus & Maria quae fuerat mater Jesu & fratribus ejus.* Perseverabant in oratione unanimes, orationis suae & instantiam simul & concordiam declarantes: quia Deus, qui inhabitare facit unanimes in domo, non admittit in divinam & aeternam domum nisi eos apud quos est unanimes oratio. Qualia autem sunt, fratres dilectissimi, orationis dominicae sacramenta, quam multa, quam magna, breviter in sermone collecta, sed in virtute spiritaliter copiosa, ut nihil omnino praetermissum sit quod non in precibus atque orationibus nostris caelestis doctrinae compendio comprehendatur. *Sic, ait, orate: Pater noster qui es in caelis.* Homo novus, renatus, & Deo suo per gratiam ejus restitutus *Pater* primo in loco dicit, quia filius esse jam coepit. *In sua, inquit, propria venit, & sui eum non receperunt. Quotquot autem eum receperunt, dedit illis potestatem ut filii Dei fierent his qui credunt in nomine ejus.* Qui ergo credidit in nomine ejus, & factus est Dei filius, hinc debet incipere ut & gratias agat & profiteatur se Dei filium, dum nominat patrem sibi esse in caelis Deum, contestetur quoque inter prima statim nativitatis suae verba renuntiasse se terreno & carnali patri, & patrem solum nosse se & habere coepisse qui sit in caelis, sicut scriptum est: *Qui dicunt patri & matri, non novi te, & filios suos non agnoverunt, hi custodierunt praecepta tua, & testamentum tuum servaverunt.* Item Dominus in evangelio suo praecepit ne vocemus nobis patrem in terra, quod sit scilicet nobis unus pater qui est in caelis. Et discipulo qui mentionem defuncti patris fecerat respondit: *Sine mortui mortuos suos sepeliant.* Dixerat enim patrem suum mortuum, cum sit credentium pater vivus. Nec hoc solum, fratres dilectissimi, animadvertere & intelligere debemus quod appellemus patrem qui sit in caelis, sed jungimus & dicimus, *Pater noster*, id est eorum qui credunt, eorum qui per eum sanctificati & gratiae spiritalis nativitate reparati filii Dei esse coeperunt. Quae vox etiam Judaeos perstringit & percutit, qui Christum sibi per prophetas annuntiatum & ad se prius missum non tantum infideliter spreverunt, sed & crudeliter necaverunt: qui jam non possunt patrem Deum vocare, cum Dominus eos confundat & redarguat dicens: *Vos de diabolo patre nati estis, & concupiscentias patris vestri facere vultis. Ille enim homicida fuit ab initio, & in veritate non stetit, quia veritas non est in illo.* Et per Esaiam prophetam Deus clamat indignans: *Filios generavi & exaltavi, ipsi autem me spreverunt. Agnovit bos possessorem suum, & asinus praesepe domini sui; Israël autem*

me non cognovit, & populus meus me non intellexit. Væ gens peccatrix, populus plenus peccatis, semen nequam, filii scelesti. Dereliquistis Dominum, & in indignationem misistis illum sanctum Israël. In quorum exprobrationem christiani, quando oramus, *Pater noster* dicimus, quia noster esse cœpit, & Judæorum, qui eum reliquerunt, esse desit. Nec peccator populus potest esse filius; sed quibus remissa peccatorum datur, eis filiorum nomen adscribitur, & eis æternitas repromittitur, Domino ipso dicente: *Omnis qui facit peccatum servus est peccati. Servus autem non manet in domo in æternum, filius autem manet in æternum.* Quanta autem Domini indulgentia, quanta circa nos dignationis ejus & bonitatis ubertas; qui sic nos voluerit orationem celebrare in conspectu Dei ut Deum patrem vocemus, & ut est Christus Dei filius, sic & nos Dei filios nuncupemus? Quod nomen nemo nostrum in oratione auderet attingere, nisi ipse nobis sic permisisset orare. Meminisse itaque, fratres dilectissimi, & scire debemus quia quando patrem Deum dicimus, quasi filii Dei agere debemus, ut quomodo nos nobis placemus de Deo patre, sic sibi placeat & ille de nobis. Conversemur quasi Dei templa, ut Deum in nobis constet habitare. Nec sit degener actus noster à spiritu, ut qui cælestes & spirituales esse cœpimus, non nisi spiritalia & cælestia cogitemus & agamus, quia & ipse Dominus Deus dixit: *Eos qui clarificant me clarificabo; & qui me spernit, spernetur.* 1. Reg. 2. Beatus quoque apostolus in epistola sua posuit: *Non estis vestri. Empti enim estis pretio magno. Clarificate & portate Deum in corpore vestro.* 1. Cor. 6. Post hoc dicimus: *Sanctificetur nomen tuum.* Non quòd optemus Deo ut sanctificetur orationibus nostris, sed quòd petamus ab eo ut nomen ejus sanctificetur in nobis. Cæterum à quo Deus sanctificatur, qui ipse sanctificat? Sed quia ipse dixit, *Sancti estote, quoniam & ego sanctus sum,* id petimus & rogamus ut qui in baptismo sanctificati sumus, in eo quod esse cœpimus perseveremus. Et hoc quotidie deprecamur. Opus est enim nobis quotidiana sanctificatione, ut qui quotidie delinquimus, delicta nostra sanctificatione assidua repurgemus. Quæ autem sit sanctificatio quæ nobis de Dei dignatione confertur apostolus prædicat dicens: *Neque fornicarii, neque idolis servientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum appetitores, neque fures, neque fraudulenti, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnum Dei consequentur.* 1. Cor. 6. Et hæc quidem fuistis; sed abluti estis, sed justificati estis, sed sanctificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi & in spiritu Dei nostri. Sanctificatos nos dicit in nomine Domini Jesu Christi & in spiritu Dei nostri. Hæc sanctificatio ut in nobis permaneat oramus. Et quia Dominus & judex noster sanato à se & vivificato comminatur jam non delinquere, ne quid ei deterius fiat, hanc continuis orationibus precem facimus, hoc diebus ac noctibus postulamus, ut sanctificatio & vivificatio quæ de Dei gratia fumitur ipsius protectione servetur. Sequitur in oratione: *Adveniat regnum tuum.* Regnum etiam Dei repræsentari nobis petimus, sicuti & nomen ejus ut in nobis sanctificetur postulamus. Nam Deus quando non regnat, aut apud eum quando incipit quod & semper fuit & esse non desinit? Nostrum regnum petimus advenire à Deo nobis repromissum, Christi sanguine & passione quæsitum; ut qui in sæculo antè servivimus, postmodum Christo dominante regnemus, sicut ipse pollicetur & dicit: *Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab* Matth. 25.

origine mundi. Potest verò, fratres dilectissimi, & ipse Christus esse regnum Dei, quem venire quotidie cupimus, cujus adventus ut citò nobis repræsentetur optamus. Nam cum resurrectio ipse nostra sit, quia in ipso resurgimus, sic & regnum Dei potest ipse intelligi, quia in illo regnaturi sumus. Bene autem regnum Dei petimus, id est, regnum cæleste, quia est & terrestre regnum. Sed qui renuntiavit jam sæculo major est & honoribus ejus & regno. Et ideo qui se Deo & Christo dedicat, non terrena sed cælestia regna desiderat. Continua autem oratione & prece opus est ne excidamus à regno cælesti, sicut Judæi, quibus hoc prius promissum fuerat, exciderunt, Domino manifestante & probante: *Multi, inquit, venient ab oriente & occidente, & recumbent cum Abraham & Isaac & Jacob in regno cælorum. Filii autem regni expellentur in tenebras exteriores. Illic erit ploratio & stridor dentium.* Ostendit quia antè filii regni Judæi erant, quando & filii Dei esse perseverabant. Postquam cessavit circa illos nomen paternum, cessavit & regnum. Et ideo christiani, qui in oratione appellare patrem Deum cœpimus, nos & ut regnum Dei nobis veniat oramus. Addimus quoque & dicimus, *Fiat voluntas tua sicut in cælo & in terra*, non ut Deus faciat quod vult, sed ut nos facere possimus quod Deus vult. Nam Deo quis obsistit quo minùs quod velit faciat? Sed quia nobis à diabolo obsistitur quo minùs per omnia noster animus atque actus Deo obsequatur, oramus & petimus ut fiat in nobis voluntas Dei, quæ ut fiat in nobis opus est Dei voluntate, id est, ope ejus & protectione; quia nemo suis viribus fortis est, sed Dei indulgentia & misericordia tutus est. Denique & Dominus infirmitatem hominis quem portabat ostendens ait: *Pater, si fieri potest, transeat à me calix iste.* Et exemplum discipulis suis tribuens ut non voluntatem suam sed Dei faciant addidit dicens: *Veruntamen non quod ego volo, sed quod tu.* Et alio loco dicit: *Non descendi de cælo ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui misit me.* Quòd si filius obaudivit ut faceret patris voluntatem, quanto magis servus obaudire debet ut faciat domini voluntatem, sicut in epistola sua Joannes quoque ad faciendam Dei voluntatem hortatur & instruit dicens: *Nolite diligere mundum neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est caritas patris in illo: quia omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est à patre, sed ex concupiscentia mundi, & mundus transibit & concupiscentia ejus: qui autem fecerit voluntatem Dei manet in æternum, quomodo & Deus manet in æternum.* Qui in æternum manere volumus, Dei, qui æternus est, voluntatem facere debemus. Voluntas autem Dei est quam Christus & fecit & docuit. Humilitas in conversatione, stabilitas in fide, verecundia in verbis, in factis justitia, in operibus misericordia, in moribus disciplina, injuriam facere non nosse, & factam posse tolerare, cum fratribus pacem tenere, Deum toto corde diligere, amare in illo quòd pater est, timere quod Deus est, Christo nihil omnino præponere, quia nec nobis quicquam ille præposuit, caritati ejus inseparabiliter adhærere, cruci ejus fortiter ac fidenter assistere, quando de ejus nomine & honore certamen est, exhibere in sermone constantiam, qua confitemur, in quæstione fiduciam, qua congregimur, in morte patientiam, qua coronamur. Hoc est coheredem Christi esse velle, hoc est præceptum Dei facere, hoc est voluntatem

Matth. 8.

Matth. 26.

Joa. 6.

1. Joa. 2.

patris adimplere. Fieri autem petimus voluntatem Dei in cælo & in terra. quod utrumque ad consummationem nostræ incolumitatis pertinet & salutis. Nam cùm corpus è terra & spiritum possideamus è cælo, ipsi terra & cælum sumus; & in utroque, id est, & corpore & spiritu, ut Dei voluntas fiat oramus. Est enim inter carnem & spiritum colluctatio, & discordantibus adversus se invicem quotidiana congressio, ut non quæ volumus ipsa faciamus, dum spiritus cælestia & divina quærit, caro terrena & sæcularia concupiscit. Et ideo petimus impensè inter duo ista ope & auxilio Dei concordiam fieri; ut dum & in spiritu & in carne voluntas Dei geritur, quæ per eum renata est anima fervetur. Quod apertè atque manifestè apostolus Paulus sua voce declarat: *Caro, inquit, concupiscit adversus spiritum, & spiritus adversus carnem. Hæc enim invicem adversantur sibi, ut non quæ vultis ipsa faciat. Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt adulteria, fornicationes, immunditiæ, spurcitiæ, idololatria, veneficia, homicidia, inimicitiae, contentiones, æmulationes, animositates, provocationes, similitates, dissensiones, hæreses, invidiæ, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico vobis sicut prædixi, quoniam qui talia agunt regnum Dei non possidebunt. Fructus autem spiritus est caritas, gaudium, pax, magnanimitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia, castitas.* Et idcirco quotidianis immo continuis orationibus hoc precamur & in cælo & in terra voluntatem circa nos Dei fieri; quia hæc est voluntas Dei ut terrena cælestibus cedant, spiritalia & divina prævaleant. Potest & sic intelligi, fratres dilectissimi, ut quoniam mandat & monet Dominus etiam inimicos diligere & pro iis quoque qui nos persequuntur orare, petamus & pro illis qui adhuc terra sunt & necdum cælestes esse cœperunt, ut & circa illos voluntas Dei fiat, quam Christus hominem conservando & redintegrando perfecit. Nam cùm discipuli ab eo non jam terra appellentur, sed sal terræ, & apostolus *Matth. 5.* primum hominem vocet de terræ limo, secundum verò de cælo, meritò & *1. Cor. 15.* nos, qui esse debemus patri Deo similes, qui solem suum oriri facit super bonos & malos & pluit super justos & injustos, sic Christo monente oramus *Matth. 5.* & petimus ut precem pro omnium salute faciamus; ut quomodo in cælo, id est, in nobis, per fidem nostram voluntas Dei facta est ut essemus è cælo, ita & in terra, hoc est in illis non credentibus, fiat voluntas Dei, ut qui adhuc sunt prima nativitate terreni, incipiant esse cælestes ex aqua & spiritu nati. Procedente oratione postulamus & dicimus: *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* Quod potest & spiritualiter & simpliciter intelligi, quia & uterque intellectus utilitate divina proficit ad salutem. Nam panis vitæ Christus est; & panis hic omnium non est, sed noster est. Et quomodo dicimus *Pater noster*, quia intelligentium & credentium pater est, sic & panem nostrum vocamus, quia Christus eorum qui corpus ejus contingunt panis est. Hunc autem panem dari nobis quotidie postulamus, ne qui in Christo sumus, & eucharistiam quotidie ad cibum salutis accipimus, intercedente aliquo graviore delicto, dum abstenti & non communicantes à cælesti pane prohibemur, à Christi corpore separemur, ipso prædicante & monente: *Ego sum panis vitæ* *Joa. 6.* *qui de cælo descendi. Si quis ederit de meo pane, vivet in æternum. Panis autem quem ego dedero caro mea est pro sæculi vita.* Quando ergo dicit in æternum vivere si quis ederit de ejus pane, ut manifestum est eos vivere qui corpus

ejus attingunt & eucharistiam jure communicationis accipiunt, ita contra
 timendum est & orandum ne dum quis abstentus separatur à Christi corpore
 Joa. 6. procul remaneat à salute, comminante ipso & dicente: *Nisi ederitis carnem
 filii hominis & biberitis sanguinem ejus, non habebitis vitam in vobis.* Et ideo pa-
 nem nostrum, id est, Christum, dari nobis quotidie petimus, ut qui in
 Christo manemus & vivimus, à sanctificatione ejus & corpore non receda-
 mus. Potest verò & sic intelligi, ut qui sæculo renuntiavimus, & divitias ejus
 & pompas fide gratiæ spiritualis abjecimus, cibum nobis tantum petamus &
 Luc. 14. victum, quando instruat Dominus & dicat: *Qui non renuntiat omnibus quæ
 sunt ejus, non potest meus discipulus esse.* Qui autem Christi cœpit esse discipu-
 lus, secundum magistri sui vocem renuntians omnibus, diurnum debet ci-
 bum petere nec in longum desideria petitionis extendere, ipso iterum Do-
 Matth. 6. mino præscribente & dicente: *Nolite in crastinum cogitare. Crastinus enim ipse
 cogitabit sibi. Sufficit diei malitia sua.* Merito ergo Christi discipulus victum
 sibi in diem postulat, qui de crastino cogitare prohibetur; quia & contra-
 rium sibi fit & repugnans ut quæramus in sæculo diu vivere qui petimus reg-
 num Dei velociter advenire. Sic & beatus apostolus monet formans & cor-
 1. Tim. 6. roborans spei nostræ ac fidei firmitatem. *Nihil, inquit, intulimus in hunc mun-
 dum, verum nec auferre possumus. Habentes itaque exhibitionem & tegumentum,
 his contenti simus. Qui autem volunt divites fieri, incidunt in tentationem & mus-
 cipulam & desideria multa & nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem &
 in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes
 naufragaverunt à fide & inseruerunt se doloribus multis. Docet non tantum
 contemnendas, sed & periculosas esse divitias, illic esse radicem malorum
 blandientium, cœcitatem mentis humanæ occulta deceptione fallentium.
 Unde & divitem stultum sæculares copias cogitantem & se exuberantium
 Luc. 11. fructuum largitate jactantem redarguit Deus dicens: *Stulte, hac nocte expos-
 tulatur anima tua. Quæ ergo parasti cujus erunt?* Lætabatur stultus in fructibus
 ipsa nocte moriturus; & cui vita jam deerat, victus abundantiam cogitabat.
 Contra autem Dominus perfectum & consummatum docet fieri qui, omni-
 bus suis venditis atque in usum pauperum distributis, thesaurum sibi condat
 in cælo. Eum dicit posse se sequi & gloriam dominicæ passionis imitari qui
 Matth. 19. expeditus & succinctus nullis laqueis rei familiaris involvitur, sed solutus ac
 liber facultates suas ad Deum antè præmissas ipse quoque comitatur. Ad quod
 ut possit unusquisque nostrum parare se sic discat orare & de orationis lege
 qualis esse debeat noscere. Neque enim deesse quotidianus cibus potest justo,
 Prov. 10. cum scriptum sit: *Non occidet Dominus fame animam justam.* Et iterum: *Ju-
 Psal. 36. nior fui, & semui; & non vidi justum derelictum, neque semen ejus quærens pa-
 nem.* Item Dominus promittat & dicat: *Nolite cogitare dicentes: Quid edemus,
 aut quid bibemus, aut quid vestiemur? Hæc enim nationes quærunt. Scit autem
 pater vester quia horum omnium indigetis. Quærite primum regnum Dei & justi-
 tiam ejus, & hæc omnia apponentur vobis.* Quærentibus regnum & justitiam
 Dei omnia promittit apponi. Nam cum Dei sint omnia, habenti Deum nihil
 Dan. 14. deerit, si Deo ipse non desit. Sic Danieli in leonum lacu jussu regis in-
 3. Reg. 17. cluso prandium divinitus procuratur, & inter feras esurientes & parcentes
 homo Dei pascitur. Sic alitur Helias in fuga; & in solitudine corvis minif-*

trantibus, & volucris cibum sibi apportantibus, in persecutione nutritur. Atque, ô humanæ malitiæ detestanda crudelitas, feræ parcunt, aves pascunt, & homines insidiantur & sæviunt. Post hæc & pro peccatis nostris deprecamur dicentes : *Et remitte nobis debita nostra sicut & nos remittimus debitoribus nostris.* Post subsidium cibi petitur & venia delicti; ut qui à Deo pascitur, in Deo vivat, nec tantum præsentis & temporali vitæ sed & æternæ consulatur; ad quam venire potest, si peccata donentur : quæ debita Dominus appellat, sicut in evangelio suo dicit : *Dimisi tibi omne debitum, quia me rogasti.* Quàm Matth. 18. necessariè autem, quàm providenter & salutariter admonemur quòd peccatores sumus, qui pro peccatis rogare compellimur, ut dum indulgentia de Deo petitur, conscientia suæ animus recordetur. Ne quis sibi quasi innocens placeat & se extollendo plus pereat, instruitur & docetur peccare se quotidie, dum quotidie pro peccatis jubetur orare. Sic denique & Joannes in epistola sua monet dicens : *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, & veritas in nobis non est. Si autem confessi fuerimus peccata nostra, fidelis & justus est Dominus qui nobis peccata dimittat.* 1. Joa. 8. In epistola sua utrumque complexus est, quòd & rogare pro peccatis debeamus, & impetremus indulgentiam cum rogamus. Ideo & fidelem dixit Dominum ad dimittenda peccata, fidem pollicitationis suæ reservantem. Quia qui orare nos pro debitis & peccatis docuit, paternam misericordiam promisit & veniam secuturam. Adjunxit planè & addidit legem certa nos conditione & sponsione constringens ut sic nobis dimitti debita postulemus secundum quod & ipsi debitoribus nostris dimittimus, scientes impetrari non posse quod pro peccatis petimus, nisi & ipsi circa debitores nostros paria fecerimus. Idcirco & alio in loco dicit : *In qua mensura mensi fueritis, in ea remetietur vobis.* Et qui servus post dimissum sibi à domino omne debitum conservo suo noluit ipse dimittere, in carcerem religatur. Quia indulgere conservo suo noluit, quod sibi à Domino indultum fuerat amisit. Quæ adhuc fortiùs Christus in præceptis suis majore censuræ suæ vigore proponit. *Cum steteritis, inquit, ad orationem, remittite si quid habetis adversus aliquem, ut & pater vester qui in cælis est remittat peccata vestra vobis. Si autem vos non remisistis, neque pater vester qui in cælis est remittet vobis peccata vestra.* Matth. 7.
Matth. 18.
Marc. 11. Excusatio tibi nulla in die judicii superest, cum secundum tuam sententiam judiceris, & quod feceris hoc & ipse patiaris. Pacificos enim & concordantes atque unanimes esse in domo sua Deus præcipit, & quales nos fecit secunda nativitate, tales vult renatos perseverare; ut qui filii Dei esse cœpimus, in Dei pace maneamus, & quibus spiritus unus est, unus sit & animus & sensus. Sic nec sacrificium Deus recipit dissidentis, & ab altari revertentem prius fratri reconciliari jubet, ut pacificis precibus & Deus possit esse pacatus. Sacrificium Deo majus est pax nostra & fraterna concordia & de unitate patris & filii & spiritus sancti plebs adunata. Neque enim in sacrificiis quæ Abel & Cain primi obtulerunt munera eorum Deus sed corda intuebatur, ut ille placeret in munere qui placebat in corde. Abel pacificus & justus, dum Deo sacrificat innocenter, docuit & cæteros quando ad altare munus offerunt sic venire cum Dei timore, cum simplici corde, cum lege justitiæ, cum concordia pace. Merito ille dum in sacrificio Dei talis est, ipse postmodum sacrificium Deo factus est, ut martyrium primus ostendens ini-

tiaret sanguinis sui gloria dominicam passionem qui & justitiam Domini habuerat & pacem. Tales denique à Domino coronantur, tales in die iudicii cum Domino iudicabunt. Cæterum discordans & dissidens & pacem cum fratribus non habens, secundum quod beatus apostolus & scriptura sancta testatur, nec si pro nomine Christi occisus fuerit, crimen dissensionis fraternæ poterit evadere, quia sicut scriptum est, *Qui fratrem suum odit, homicida est, nec ad regnum cælorum pervenit aut cum Deo vivit homicida*, non potest esse cum Christo qui imitator Judæ maluit esse quàm Christi. Quale delictum est quod nec baptismo sanguinis potest abluì? Quale crimen est quod martyrio non potest expiari? Illud quoque necessariè admonet Dominus ut in oratione dicamus: *Et ne nos patiaris induci in tentationem*. Qua in parte ostenditur nihil contra nos adversarium posse, nisi Deus antè permiserit; ut omnis timor noster & devotio atque observatio ad Deum convertatur, quando in tentationibus nostris nihil malo liceat, nisi potestas inde tribuatur. Probat scriptura divina quæ dicit: *Venit Nabuchodonosor rex Babyloniæ in Hierusalem, & expugnabat eam, & dedit eam Dominus in manu ejus*. Datur autem potestas adversus nos malo secundum nostra peccata, sicut scriptum est: *Quis dedit in derisionem Jacob & Israel eis qui prædantur illum? Nonne Deus cui peccaverunt, & nolebant in viis ejus ambulare neque audire legem ejus, & superduxit super eos iram animationis suæ?* Et iterum Salomone peccante & à præceptis atque à viis Domini recedente positum est: *Et excitavit Dominus satanan ipsi Salomoni*. Potestas verò dupliciter adversus nos datur, vel ad pœnam, cùm delinquimus, vel ad gloriam, cùm probamur; sicuti de Job factum videmus, manifestante Deo & dicente: *Ecce omnia quæcunque habet in manus tuas do; sed ipsum cave ne tangas?* Et Dominus in evangelio suo loquitur tempore passionis: *Nullam haberes adversum me potestatem, nisi datum esset tibi desuper*. Quando autem rogamus ne in tentationem veniamus, admonemur infirmitatis & imbecillitatis nostræ dum sic rogamus, ne quis se insolenter extollat, ne quis sibi superbè atque arroganter aliquid assumat, ne quis sibi aut confessionis aut passionis gloriam suam ducat, cùm Dominus ipse humilitatem docens dixerit: *Vigilate, & orate ne veniatis in tentationem. Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma*; ut dum præcedit humilis & summissa confessio, & datur totum Deo, quicquid suppliciter cum timore & honore Dei petitur ipsius pietate præstetur. Post ista omnia in consummatione orationis venit clausula universas petitiones & preces nostras collecta brevitate concludens. In novissimo enim ponimus, *sed libera nos à malo*, comprehendentes adversa cuncta quæ contra nos in hoc mundo molitur inimicus; à quibus potest esse fida & firma tutela, si nos Deus liberet, si deprecantibus atque implorantibus opem suam præstet. Quando autem dicimus, *libera nos à malo*, nihil remanet quod ultra adhuc debeat postulari, quando semel protectionem Dei adversus malum petamus; qua impetrata, contra omnia quæ diabolus & mundus operantur securi stamus & tuti. Quis enim ei de sæculo metus est cui in sæculo Deus tutor est? Quid mirum, fratres dilectissimi, si oratio talis est quam Deus docuit, qui magisterio suo omnem precem nostram salutare sermone breviavit? Hoc jam per Esaiam prophetam fuerat antè prædictum, cùm plenus spiritu sancto de Dei majestate ac pietate loqueretur.

Verbum consummans, inquit, & brevians in iustitia, quoniam sermonem brevium faciet Deus in toto orbe terræ. Nam cum Dei sermo Dominus noster Iesus Christus omnibus venerit, & colligens doctos pariter & indoctos omni sexui atque ætati præcepta salutis ediderit, præceptorum suorum fecit grande compendium, ut in disciplina cælesti discentium memoria non laboraret, sed quod esset simplici fidei necessarium velociter disceret. Sic cum doceret quid sit vita æterna, sacramentum vitæ magna & divina brevitate complexus est dicens: *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum & verum Deum & quem misisti Jesum Christum.* Item cum de lege & prophetis præcepta prima & majora decerperet: *Audi, inquit, Israël. Dominus Deus tuus Deus unus est.* Et diliges Dominum Deum tuum de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua. Hoc est primum mandatum. Et secundum simile est huic: *Diliges proximum tibi tanquam te ipsum.* In his duobus præceptis tota lex pendet & prophetæ. Et iterum: *Quæcunque volueritis ut faciant vobis homines bona, ita & vos facite illis.* Hæc est enim lex & prophetæ. Nec verbis tantum, sed & factis Dominus orare nos docuit, ipse orans frequenter & deprecans, & quid facere nos oporteret exempli sui contestatione demonstrans, sicut scriptum est: *Ipse autem fuit secedens in solitudinem & adorans.* Et iterum: *Exivit in montem orare, & fuit pernoctans in oratione Dei.* Quod si ille orabat qui sine peccato erat, quanto magis peccatores oportet orare? Et si ille per totam noctem jugiter vigilans continuis precibus orabat, quanto nos magis in frequentanda oratione debemus nocte vigilare? Orabat autem Dominus & rogabat, non pro se, quid enim pro se innocens precaretur, sed pro delictis nostris, sicut & ipse declarat cum dicit ad Petrum: *Ecce satanas postulat ut vos vexaret quomodo triticum.* Ego autem rogavi pro te ne deficiat fides tua. Et postmodum pro omnibus patrem deprecatur dicens: *Non pro his autem rogo solis, sed & pro illis qui credituri sunt per verbum ipsorum in me, ut omnes unum sint, sicut tu pater in me & ego in te, ut & ipsi in nobis unum sint.* Magna Domini propter salutem nostram benignitas pariter & pietas, ut non contentus quod nos sanguine suo redimeret, adhuc pro nobis amplius & rogaret. Rogantis autem desiderium videte quod fuerit, ut quomodo unum sunt pater & filius, sic & nos in ipsa unitate maneamus. Ut hinc quoque possit intelligi quantum delinquat qui unitatem scindit & pacem, cum pro hoc & rogaverit Dominus, volens scilicet sic plebem suam salvam fieri & in pace vivere, cum sciret ad regnum Dei discordiam non venire. Quando autem stamus ad orationem, fratres dilectissimi, vigilare & incumbere ad preces toto corde debemus. Cogitatio omnis carnalis & sæcularis abscedat, nec quicquam tunc animus quàm id solum cogitet quod precatur. Ideo & sacerdos ante orationem præfatione præmissa parat fratrum mentes dicendo, *Sursum corda;* ut dum respondet plebs, *habemus ad Dominum,* admoneatur nihil aliud se quàm Dominum cogitare debere. Claudatur contra adversarium pectus, & soli Deo pateat, nec ad se hostem Dei tempore orationis adire patiatur. Obrepat enim frequenter & penetrat, & subtiliter fallens preces nostras à Deo avocat, ut aliud habeamus in corde, aliud in voce, quando intentione sincera Dominum debeat non vocis sonus, sed animus & sensus, orare. Quæ autem segnitia est alienari & rapi ineptis cogitationibus & prophanis cum Dominum de-

precaris, quasi sit aliud quod magis debeas cogitare quàm quod cum Deo loqueris? Quomodo te audiri à Deo postulas, cum te ipse non audias? Vis esse Deum memorem tui cum rogas, quando tu ipse memor tui non sis? Hoc est ab hoste in totum non cavere. Hoc est, quando oras Deum, majestatem Dei negligentia orationis offendere. Hoc est vigilare oculis & corde dormire, cum debeat christianus & cum dormit oculis corde vigilare, sicut scriptum est ex persona ecclesiæ loquentis in cantico canticorum: *Ego dormio, & cor meum vigilat*. Quapropter sollicitè & cautè apostolus admonet dicens, *Instate orationi vigilantes in ea*, docens scilicet & ostendens eos impetrare quod postulant de Deo posse quos Deus videat in oratione vigilare. Orantes autem non infructuosis nec nudis precibus ad Deum veniant. Inefficax petitio est cum precatur Deum sterilis oratio. Nam cum omnis arbor non faciens fructum excidatur & in ignem mittatur, utique & sermo non habens fructum promereri Deum non potest, quia nulla est operatione fœcundus. Et ideo scriptura divina instruit dicens: *Bona est oratio cum jejunio & eleemosyna*. Nam qui in die judicii præmium pro operibus & eleemosynis redditurus est, hodie quoque ad orationem cum operatione venienti benignus auditor est. Sic denique Cornelius centurio cum oraret, meruit audiri. Fuit enim faciens multas eleemosynas in plebem & semper orans Deum. Huic circa horam nonam oranti astitit angelus testimonium reddens sui operis & dicens: *Corneli, orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt ad memoriam coram Deo*. Citò orationes ad Deum ascendunt quas ad Deum merita nostri operis imponunt. Sic & Raphael angelus Tobix oranti semper & semper operanti testis fuit dicens: *Opera Dei revelare & confiteri honorificum est*. Nam quando orabas tu & Sarra, ego obtuli memoriam orationis vestræ in conspectu claritatis Dei. Et cum sepelires tu mortuos simpliciter, & quia non es cunctatus exsurgere & derelinquere prandium tuum, sed abisti & condidisti mortuum, missus sum tentare te; & iterum me misit Deus curare te & Sarram nurum tuam. Ego enim sum Raphael, unus ex septem angelis justis qui assistimus & conversamur ante claritatem Dei. Per Efsaiam quoque Dominus admonet & docet similia contestans: *Solve*, inquit, *omnem nodum injustitiæ, resolve suffocationes impotentium commerciorum. Dimitte quassatos in requiem, & omnem consignationem injustam dissipa. Frange esurienti panem tuum, & egenos sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, vesti; & domesticos seminis tui non despicias. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, & vestimenta tua citò orientur, & præbit ante te justitia, & claritas Dei circumdabit te. Tunc exclamabis, & Deus exaudiet te, & dum adhuc loqueris dicet: Ecce adsum*. Adesse se repromittit & audire ac protegere se eos dicit qui injustitiæ nodos de corde solventes & eleemosynas circa domesticos Dei secundum ejus præcepta facientes, dum audiunt quod Deus præcipit fieri, ipsi quoque à Deo merentur audiri. Beatus apostolus Paulus in necessitate pressuræ adjutus à fratribus opera bona quæ fiunt sacrificia Dei dixit esse. *Saturatus sum*, inquit, *recipiens ab Epaphrodito ea quæ à vobis missa sunt, odorem suavitatis, sacrificium acceptum & placitum Deo*. Nam quando quis miseretur pauperis, Deum fœnerat; & qui dat minimis, Deo donat, spiritaliter Deo suavitatis odorem sacrificat. In orationibus verò celebrandis invenimus observasse cum Daniele tres pueros in fide fortes & in captivitate victores horam tertiam, sextam,

nonam, sacramento scilicet trinitatis, quæ in novissimis temporibus manifestari habebat. Nam & prima hora in tertiam veniens consummatum numerum trinitatis ostendit. Itemque ad sextam quarta procedens declarat alteram trinitatem. Et quando à septima nona completur, per ternas horas trinitas perfecta numeratur. Quæ horarum spatia jampridem spiritualiter determinantes adoratores Dei statutis & legitimis ad precem temporibus servabant. Et manifestata postmodum res est sacramenta olim fuisse quod antè sic iusti precabantur. Nam super discipulos hora tertia descendit spiritus sanctus, qui gratiam dominicæ repromissionis implevit. Item Petrus hora sexta in tectum superius ascendens signo pariter & voce Dei monentis instructus est ut omnes ad gratiam salutis admitteret, cum de emundandis gentilibus antè dubitaret. Et Dominus hora sexta crucifixus ad nonam peccata nostra sanguine suo abluit, & ut redimere & vivificare nos posset, tunc victoriam suam passionis perfecit. Sed nobis, fratres dilectissimi, præter horas antiquitus observatas orandi nunc & spatia & sacramenta creverunt. Nam & mane orandum est, ut resurrectio Domini matutina oratione celebretur. Quod olim spiritus sanctus designabat in psalmis dicens: *Rex meus & Deus meus, quoniam ad te orabo Domine; mane exaudies vocem meam, mane assistam tibi, & contemplabor te.* Et iterum per prophetam loquitur Dominus: *Diluculo vigilabunt ad me dicentes: Eamus & revertamur ad Dominum Deum nostrum.* Recedente item sole ac die cessante necessariò rursus orandum est. Nam quia Christus sol verus & dies est verus, sole ac die sæculi recedente, quando oramus & petimus ut super nos lux denuo veniat, Christi precamur adventum lucis æternæ gratiam præbiturum. Christum autem diem dictum declarat in psalmis spiritus sanctus. *Lapis, inquit, quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factus est iste, & est admirabilis in oculis nostris. Iste est dies quem fecit Dominus, ambulemus & jucundemur in eo.* Item quòd sol appellatus sit Malachias propheta testatur dicens: *Vobis autem, qui timetis nomen Domini, orietur sol iustitiæ, & in alis ejus curatio est.* Quòd si in scripturis sanctis sol verus & dies verus est Christus, hora nulla à christianis excipitur quo minùs frequenter ac semper Deus debeat adorari; ut qui in Christo hoc est in sole & in die vero sumus, insistamus per totum diem precibus & oremus, & quando mundi lege decurrens vicibus alternis nox revoluta succedit, nullum de nocturnis tenebris esse orantibus damnum potest, quia filiis lucis & in noctibus dies est. Quando enim sine lumine est cui lumen in corde est? Aut quando sol ei & dies non est cui sol & dies Christus est? Qui autem in Christo, hoc est in lumine, semper sumus, nec noctibus ab oratione cessemus. Sic Anna vidua sine intermissione rogans semper & vigilans perseverabat in promerendo Deo, sicut in evangelio scriptum est. *Non recedebat, inquit, de templo, jejuniis & orationibus serviens nocte ac die.* Viderint vel gentiles, qui necdum illuminati sunt, vel Judæi, qui deserto lumine in tenebris remanserunt. Nos, fratres dilectissimi, qui in Domini luce semper sumus, qui meminimus & tenemus quid esse accepta gratia coeperimus, compute-mus noctem pro die. Ambulare nos credamus semper in lumine, non impediamur à tenebris quas evasimus. Nulla sint horis nocturnis precum damna, nulla orationum pigra & ignava dispendia. Per Dei indulgentiam re-

creati spiritaliter & renati imitemur quod futuri sumus. Habituri in regno sine interventu noctis solum diem sic nocte quasi in lumine vigilemus. Oraturi semper & acturi gratias Deo hic quoque orare & gratias agere non desinamus.

LIBER

A D

DE METRIANUM.

OBLATRANTEM te & adversus Deum, qui unus & verus est, ore sacrilego & verbis impiis obstrepentem frequenter, Demetrianne, contemseram, verecundius ac melius existimans errantis imperitiam silentio spernere quàm loquendo dementis insaniam provocare. Nec hoc sine magisterii divini auctoritate faciebam, cùm scriptum sit: *In aures imprudentis noli quicquam dicere; ne quando audierit, irrideat sensatos sermones tuos.* Et iterum: *Noli respondere imprudenti ad imprudentiam ejus, ne similis fias illi.* Et sanctum quoque jubeamur intra conscientiam nostram tenere nec inculcandum porcis & canibus exponere, loquente Domino & dicente: *Ne dederitis sanctum canibus, neque miseritis margaritas vestras ante porcos, ne inculcent eas pedibus, & conversi elidant vos.* Nam cùm ad me sæpe studio magis contradicendi quàm voto discendi venires, & clamosis vocibus personans malles tua impudenter ingerere quàm nostra patienter audire, ineptum videbatur congregari tecum, quando facilius esset & levius turbulenti maris concitos fluctus clamoribus retundere quàm tuam rabiem tractatibus coercere. Certè & labor irritus & nullus effectus, offerre lumen cæco, sermonem furdo, sapientiam bruto; cùm nec sentire brutus possit, nec cæcus lumen admittere, nec surdus audire. Hæc considerans sæpe conticui, & impatientem patientia vici, cùm nec docere indocilem possem, nec impium religione comprimere, nec furem lenitate cohibere. Sed enim cùm dicas plurimos conqueri quòd bella crebrius furgent, quòd lues, quòd fames sæviant, quodque imbres & pluvias serena longa suspendant nobis imputari, tacere ultra non oportet; ne jam non verecundiæ sed diffidentiæ esse incipiat quòd tacemus, & dum criminationes falsas contemnimus refutare, videamur crimen agnoscere. Respondeo igitur & tibi, Demetrianne, pariter & cæteris quos tu forsitan concitasti, & adversum nos odia tuis maledicis vocibus seminando, comites tibi plures radicis atque originis tuæ pullulatione fecisti; quos tamen sermonis nostri admittere credo rationem. Nam qui ad malum motus est mendacio fallente, multò magis ad bonum movebitur veritate cogente. Dixisti per nos fieri & quòd nobis debeant imputari omnia ista quibus nunc mundus quatitur & urgetur, quòd dii vestri à nobis non colantur. Qua in parte, quia ignarus divinæ cognitionis & veritatis alienus es, illud primo in loco scire debes, senuisse jam mundum, non illis viribus stare quibus prius steterat, nec vigore & robore eo valere quo antea

antea prævalebat. Hoc etiam nobis tacentibus & nulla de scripturis sanctis prædicationibusque divinis documenta promentibus, mundus ipse jam loquitur & occasum sui rerum labentium probatione testatur. Non hyeme nutriendis feminibus tanta imbrium copia est, non frugibus æstate torrendis solis tanta flagrantia est, nec sic vernante temperie fata læta sunt, nec adeo arboreis foetibus autumnus foecunda sunt. Minus de effossis & fatigatis montibus eruuntur marmorum crustæ, minus argenti & auri opes suggerunt exhausta jam metalla, & pauperes venæ breviantur in dies singulos & decrescunt, deficit in arvis agricola, in mari nauta, miles in castris, innocentia in foro, justitia in judicio, in amicitiiis concordia, in artibus peritia, in moribus disciplina. Putasne tu tantam posse substantiam rei senescentis existere quantum prius potuit novella adhuc & vegeta juvenia pollere? Minuatur necesse est quicquid sine jam proximo in occidua & extrema devertit. Sic sol in occasu suo radios minus claro & igneo splendore jaculatur, sic declinante jam cursu, exoletis cornibus luna tenuatur, & arbor quæ fuerat antè viridis & fertilis, arescentibus ramis fit postmodum sterili senectute deformis, & fons qui exundantibus prius venis largiter profluebat, senectute deficiens, vix modico sudore distillat. Hæc sententia mundo data est, hæc Dei lex est ut omnia orta occidant & aucta senescant, & infirmentur fortia, & magna minuantur, & cum infirmata & diminuta fuerint finiantur. Christianis imputas quod minuantur singula mundo senescente. Quid si & senes imputent christianis quod minus valeant in senectute, quod non perinde ut prius vigeant auditu aurium, cursu pedum, oculorum acie, virium robore, succo viscerum, mole membrorum, & cum olim ultra octingentos & nongentos annos vita hominum longæva procederet, vix nunc possit ad centenarium numerum perveniri? Canos videmus in pueris, capilli deficiunt antequam crescant; nec ætas in senectute desinit, sed incipit à senectute. Sic in ortu adhuc suo ad finem nativitas properat, sic quodcunque nunc nascitur mundi ipsius senectute degenerat. Ut nemo mirari debeat singula in mundo coepisse deficere quando totus ipse jam mundus in defectione sit & in fine. Quod autem crebrius bella continuant, quod sterilitas & fames sollicitudinem cumulant, quod sævientibus morbis valetudo frangitur, quod humanum genus luis populatione vastatur, & hoc scias esse prædictum, in novissimis temporibus multiplicari mala & adversa variari, & appropinquante jam judicii die magis ac magis in plagas generis humani censuram Dei indignantis accendi. Non enim, sicut tua falsa querimonia & imperitia veritatis ignara jactat & clamat, ista accidunt quod dii vestri à nobis non colantur, sed quod à vobis non colatur Deus. Nam cum ipse sit mundi dominus & rector, & cuncta arbitrio ejus & nutu gerantur, nec quicquam fieri possit nisi quod aut fecerit aut fieri ipse permiserit, utique quando ea fiunt quæ iram Dei indignantis ostendunt, non propter nos fiunt, à quibus Deus colitur, sed delictis & meritis vestris irrogantur, à quibus Deus omnino nec quæritur nec timetur, nec relictis vanis superstitionibus religio vera cognoscitur; ut qui Deus unus est omnibus, unus colatur ab omnibus & rogetur. Ipsum denique audi loquentem, ipsum voce divina instruente nos pariter ac monentem: *Dominum Deum tuum adorabis*, inquit, *& illi soli servies*. Et iterum: *Non erunt tibi dii alii absque me*. Et ite-

Luc. 4.

Exo. 20.

Hier. 25. rum : *Nolite ambulare post deos alienos ut serviatis eis , & ne adoraveritis eos ; & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendos vos.* Propheta item spiritu sancto plenus contestatur & denuntiat iram Dei dicens : *Hæc dicit Dominus omnipotens : Eò quòd domus mea deserta est , vos autem sectamini unusquisque in domum suam , propterea abstinebit cælum à rore , & terra subtrahet procreationes suas , & inducam gladium super terram & super frumentum & super vinum & super oleum & super homines & super pecora & super omnes labores manuum eorum.* Item propheta alius repetit & dicit : *Et pluam super unam civitatem , & super aliam non pluam. Pars una compluetur , & pars super quam non pluerò arefiet. Et congregabuntur duæ & tres civitates in unam civitatem potandæ aquæ causa , nec satiabuntur ; & non convertimini ad me , dicit Dominus.* Indignatur ecce Dominus & irascitur , & quòd ad eum non convertamini comminatur ; & tu miraris aut quereris in hac obstinatione & contemptu vestro si rara desuper pluvia descendat , si terra situ pulveris squaleat , si vix jejunas & pallidas herbas sterilis gleba producat , si vineam debilitet grando cædens , si oleam detruncet turbo subvertens , si fontem siccitas statuatur , aërem pestilens aura corrumpat , hominem morbida valetudo consumat , cùm omnia ista peccatis provocantibus veniant , & plus exacerbetur Deus quando nihil talia & tanta proficiant. Fieri enim ista vel ad disciplinam contumacium vel ad pœnam malorum declarat in scripturis sanctis idem Deus dicens : *Sine causa percussi filios vestros , disciplinam non exceperunt.* Et propheta devotus ac dicatus Deo ad hæc eadem respondet & dicit : *Verberasti eos , nec doluerunt ; flagellasti eos , nec voluerunt accipere disciplinam.* Ecce irrogantur divinitus plagæ , & nullus Dei metus est. Ecce verbera desuper & flagella non defunt , & trepidatio nulla , nulla formido est. Quid si non intercederet rebus humanis vel ista censura , quanto adhuc major in hominibus esset audacia , facinorum impunitate secura ? Quereris quòd minùs nunc tibi uberes fontes & auræ salubres & frequens pluvia & fertilis terra obsequium præbeant , quòd non ita utilitatibus tuis & voluptatibus elementa deserviant. Tu enim Deo servis , per quem tibi cuncta deserviunt , famularis illi cujus nutu tibi universa famulantur. Ipse de servo tuo exigis servitutem , & homo hominem parere tibi & obedire compellis. Et cùm sit vobis eadem fors nascendi , conditio una moriendi , corporum materia consimilis , animarum ratio communis , æquali jure & pari lege vel veniatur in istum mundum vel de mundo postmodum recedatur , tamen nisi tibi pro arbitrio tuo serviatur , nisi ad voluntatis obsequium pareatur , imperiosus & nimius servitutis exactor , flagellas , verberas , fame , siti , nuditate , ferro etiam frequenter & carcere affligis & crucias ; & non agnoscis miser Dominum Deum tuum , cùm sic exerceas ipse dominatum ? Meritò ergo incurfantibus plagis non defunt Dei flagella nec verbera : quæ cùm nihil istic promoveant , nec ad Deum singulos tanto cladium terrore convertant , manet postmodum carcer æternus & jugis flamma & pœna perpetua ; nec audietur illic rogantium gemitus , quia nec hic Dei indignantis terror auditus est , qui per prophetam clamat & dicit : *Audite sermonem Domini , filii Israël , quia iudicium est Domini adversus incolas terræ , eò quòd neque misericordia , neque veritas , neque agnitio Dei sit super terram , sed execratio , & mendacium , & cædes , & furtum , & adulterium diffusum est super ter-*

Amos 4.

Hier. 2.

Hier. 5.

Osee 4.

ram, sanguinem sanguini supermiscet. Idcirco terra lugebit cum universis incolis suis, cum bestiis agri, cum serpentibus terræ, cum volucribus cæli, & deficient pisces maris, ut nemo judicet, nemo revincat. Indignari se Deus dicit & irasci quòd agnitio Dei non sit in terris, & Deus non agnoscitur nec timetur. Delicta mendaciorum, libidinum, fraudum, crudelitatis, impietatis, furoris Deus increpat & incusat, & ad innocentiam nemo convertitur. Fiunt ecce quæ verbis Dei antè prædicta sunt, nec quisquam fide præsentium ut in futurum consulat admonetur. Inter ipsa adversa quibus vix coartata & conclusa anima respirat vacat malos esse & in periculis tantis non de se magis sed de altero judicare. Indignamini indignari Deum, quasi aliquid boni malè vivendo mereamini, quasi non omnia ista quæ accidunt minora adhuc sint & leviora peccatis vestris. Qui alios judicas, aliquando & tu esto tui judex, conscientia tuæ latebras intueri, immo (quia nullus jam delinquendi metus vel pudor est, & sic peccatur quasi magis per ipsa peccata placeatur) qui perspicuus & nudus videris à cunctis, & ipse te respice. Aut enim superbia inflatus es, aut avaritia rapax, aut iracundia sævus, aut alea prodigus, aut vinolentia temulentus, aut livore invidus, aut libidine incestus, aut crudelitate violentus; & miraris in pœnas generis humani iram Dei crescere, cum crescat quotidie quod puniatur. Hostem queris exsurgere, quasi, etsi hostis desit, esse pax inter ipsas togas possit. Hostem queris exsurgere, quasi non etsi externa de barbaris arma & pericula comprimantur, ferocius intus & gravius de calumniis & injuriis potentium civium domesticæ impugnationis tela grassentur. De sterilitate & fame queris, quasi famem majorem siccitas quàm rapacitas faciat, quasi non de captatis annonarum incrementis & pretiorum cumulis flagrantior inopiæ ardor excrescat. Queris claudi imbribus cælum, cum sic horrea claudantur in terris. Queris nunc minus nasci, quasi quæ nata sunt indigentibus præbeantur. Pestem & luem criminis, cum peste ipsa & lue vel detecta sint vel aucta crimina singulorum, dum nec infirmis exhibetur misericordia, & defunctis avaritia inhiat ac rapina. Idem ad pietatis obsequium timidi, ad impia lucra temerarii, fugientes morientium funera, & appetentes spolia mortuorum, ut appareat in ægritudine sua miseros ad hoc forsitan derelictos esse ne possint, dum curantur, evadere. Nam perire ægrum voluit qui censum pereuntis invadit. Tantus cladum terror dare non potest innocentia disciplinam, & inter populum frequenti strage morientem nemo considerat se esse mortalem. Passim discurretur, rapitur, occupatur. Prædandi dissimulatio nulla, nulla cunctatio. Quasi liceat, quasi oporteat, quasi ille qui non rapit damnum & dispendium proprium sentiat, sic unusquisque rapere festinat. In latronibus est utcunque aliqua scelerum verecundia, avias fauces & desertas solitudines diligunt, & sic illic delinquitur ut tamen delinquentium facinus tenebris & nocte veletur. Avaritia palam sævit, & ipsa audacia sua tuta in fori luce abruptæ cupiditatis arma prostituit. Inde falsarii, inde venefici, inde in media civitate sicarii, tam ad peccandum præcipientes quàm impune peccantes. A nocente crimen admittitur, nec innocens qui vindicet invenitur. De accusatore vel iudice metus nullus. Impunitatem consequuntur mali, dum modesti tacent, timent conscii, veneunt iudicaturi. Et idcirco per prophetam divino spiritu & instinctu rei veritas promittitur, certa &

Isa. 59.

manifesta ratione monstratur Deum posse adversa prohibere, sed ne ille subveniat merita peccantium facere: *Numquid*, ait, *non valet manus Domini ut salvos vos faciat, aut gravavit aurem ut non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos & Deum separant, & propter delicta vestra avertit faciem suam à nobis, ne misereatur.* Peccata itaque & delicta reputentur, conscientiae vulnera cogitentur; & desinet unusquisque de Deo vel de nobis conqueri, si quod patitur intelligat se mereri. Ecce id ipsum quale est unde nobis vobiscum maximè sermo est, quòd nos infestatis innoxios, quòd in contumeliam Dei impugnantis atque opprimitis Dei fervos. Parum est quòd furentium varietate vitiorum, quòd iniquitate feralium criminum, quòd cruentarum compendio rapinarum vita vestra maculatur, quòd superstitionibus falsis religio vera subvertitur, quòd Deus omnino nec quæritur nec timetur. Adhuc insuper Dei fervos & majestati ac nomini ejus dicatos injustis persecutionibus fatigatis. Satis non est quòd ipse tu Deum non colis; adhuc insuper eos qui colunt sacrilega infestatione persequeris. Deum nec colis, nec coli omnino permittis, & cum cæteri, qui non tantum ista inepta idola & manu hominis facta simulacra, sed & portenta quædam & monstra venerantur, tibi placeant, solus tibi displicet Dei cultor. Fumant ubique in templis vestris hostiarum busta & rogi pecorum, & Dei altaria vel nulla sunt vel occulta. Crocodili & cynocephali & lapides & serpentes à vobis coluntur, & Deus solus in terris aut non colitur, aut non est impune quod colitur. Innoxios, justos, Deo caros domo privas, patrimonio spolias, catenis premis, carcere includis, gladio, bestiis, ignibus punis. Nec saltem contentus es dolorum nostrorum compendio & simplici ac veloci brevitate poenarum. Admoves laniandis corporibus longa tormenta, multiplicas lacerandis visceribus numerosa supplicia, nec feritas atque immanitas tua usitatis potest contenta esse tormentis; excogitat novas poenas ingeniosa crudelitas. Quæ hæc est insatiabilis carnificinæ rabies, quæ inexplebilis libido sævitiae? Quin potius elige tibi alterum de duobus. Christianum esse aut est crimen, aut non est. Si crimen est, quid non interficis confitentem? Si crimen non est, quid persequeris innocentem? Torqueri enim debui, si negarem. Si poenam tuam metuens id quod prius fueram, & quòd deos tuos non colueram, mendacio fallente celarem, tunc torquendus fuisset, tunc ad confessionem criminis vi doloris adigendus, sicut in cæteris quæstionibus torquentur rei qui se negant crimine quo accusantur teneri, ut facinoris veritas, quæ indice voce non promitur, dolore corporis exprimatur. Nunc verò cum sponte confitear & clamem & crebris ac repetitis identidem vocibus christianum me esse contester, quid tormenta admoves confitenti & deos tuos non in abditis & secretis locis, sed palam, sed publicè, sed in foro ipso, magistratibus & præsidibus audientibus, destruenti; ut etsi parum fuerat quod in me prius criminabaris, creverit quod & odisse & punire plus debeas, quòd dum me christianum celebri loco & populo circumstante pronuntio, & vos & deos vestros clara & publica prædicatione confundo. Quid te ad infirmitatem corporis vertis, quid cum terrenæ carnis imbecillitate contendis? Cum animi vigore congregere, virtutem mentis infringe, fidem destrue, disceptatione, si potes, vince, vince ratione. Vel si quid diis tuis numinis & potestatis est, ipsi in ultionem suam surgant,

ipsi se sua maiestate defendant. Aut quid præstare se colentibus possunt qui se de non colentibus vindicare non possunt. Nam si eo qui vindicatur pluris est ille qui vindicat, tu diis tuis major es. Si autem iis quos colis major es, non tu illos colere, sed ab ipsis potiùs coli debes & timeri ut dominus. Sic illos læsos ultio vestra defendit quomodo & clausos, ne pereant, tutela vestra custodit. Pudeat te eos colere quos ipse defendis, pudeat tutelam de iis sperare quos tu ipse tueris. O si audire eos velles & videre quando à nobis adjurantur & torquentur spiritalibus flagris, & verborum tormentis de obsessis corporibus ejiciuntur, quando ejulantes & gementes voce humana, & potestate divina flagella & verbera sentientes venturum judicium confitentur. Veni & cognosce vera esse quæ dicimus. Et quia sic deos colere te dicis, vel ipsis quos colis crede; aut si volueris & tibi credere, de te ipso loquetur, audiente te, qui nunc tuum pectus obsedit, qui nunc mentem tuam ignorantia nocte cœcavit. Videbis nos rogari ab eis quos tu rogas, timeri ab eis quos tu times, quos tu adoras. Videbis sub manu nostra stare vinctos & tremere captivos quos tu suspicis & veneraris ut dominos. Certè vel sic confundi in istis erroribus tuis poteris, quando conspexeris & audieris deos tuos quid sint interrogatione nostra statim prodere &, præsentibus licet vobis, præstigias illas & fallacias suas non posse celare. Quæ ergo mentis ignavia est, immo quæ desipientium cœca & stulta dementia, ad lucem de tenebris nolle venire & mortis æternæ laqueis vinctos spem nolle immortalitatis excipere, non metuere Deum comminantem & dicentem : *Sacrificans diis eradicabitur nisi Domino soli.* Et iterum : *Adoraverunt eos quos fecerunt digiti eorum, & incurvatus est homo, & humiliatus est vir, & non laxabo illis.* Quid te ad falsos deos humilias & inclinas? Quid ante inepta simulacra & figmenta terrena captivum corpus incurvas? Rectum te Deus fecit; & cum cætera animalia prona & ad terram situ vergente depressa sint, tibi sublimis status & ad cælum atque ad Deum sursum vultus erectus est. Illuc intuere, illuc oculos tuos erige, in supernis Deum quære. Ut carere inferis possis, ad alta & cælestia suspensum pectus attolle. Quid te in lapsum mortis cum serpente quem colis sternis? Quid in ruinam diaboli per ipsam & cum ipso cadis? Sublimitatem serva qua natus es. Persevera talis qualis à Deo factus es. Cum statu oris & corporis animum tuum statue. Ut cognoscere Deum possis, te antè cognosce. Relinque idola quæ humanus error invenit. Ad Deum convertere; quem si imploraveris, subvenit. Christo crede, quem vivificandis ac reparandis nobis pater misit. Lædere servos Dei & Christi persecutionibus tuis desine, quos læsos ultio divina defendit. Inde est quòd nemo nostrum, quando apprehenditur, reluctatur, nec se adversus injustam violentiam vestram, quamvis nimius & copiosus noster sit populus, ulciscitur. Patientes facit de secutura ultione securitas. Innocentes nocentibus cedunt. Infantes pœnis & cruciatibus acquiescunt, certi & fidentes quòd inultum non remaneat quodcunque perpetimur, quantoque major fuerit persecutionis injuria, tanto & justior fiat & gravior pro persecutione vindicta, nec unquam impiorum scelere in nostrum nomen exsurgitur ut non statim divinitus vindicta comitetur. Ut memorias taceamus antiquas & ultiones pro cultoribus Dei sæpe repetitas nullo vocis præconio revolvamus, documentum recentis rei satis est quòd sic celeriter quòd-

Exo. 22.

Isa. 2.

Deut. 32.

Prov. 20.

que in tanta celeritate sic granditer nuper secuta defensio est, ruinis rerum, jacturis opum, dispendio militum, diminutione castrorum. Nec hoc casu accidisse aliquis existimet aut fuisse fortuitum putet, cum jam pridem scriptura divina posuerit & dixerit: *Mihi vindictam, ego retribuam, dicit Dominus.* & iterum spiritus sanctus præmoneat & dicat: *Ne dixeris, ulciscar me de inimico meo, sed expecta Dominum, ut tibi auxilio sit.* Unde clarum est atque manifestum quia non per nos sed pro nobis accidunt cuncta ista quæ de Dei indignatione descendunt. Nec ideo quis putet christianos iis quæ accidunt non vindicari quod & ipsi videantur accidentium incurfione perstringi. Pœnam de adversis mundi ille sentit cui & lætitia & gloria omnis in mundo est. Ille mœret & deflet, si sibi malè sit in sæculo, cui bene non potest esse post sæculum, cujus vivendi fructus omnis hic capitur, cujus hic solatium omne finitur, cujus caduca & brevis vita hic aliquam dulcedinem computat & voluptatem, quando istinc excefferit, pœna jam sola superest ad dolorem. Cæterum nullus iis dolor est de incurfione malorum præsentium quibus fiducia est futurorum bonorum. Denique nec consternimur adversis, nec frangimur, nec dolemus, neque in ulla aut rerum clade aut corporum valetudine miffitamur. Spiritu magis quàm carne viventes, firmitate animi infirmitatem corporis vincimus. Per ipsa quæ nos cruciant & fatigant probari & corroborari nos scimus & fidimus. Putatis nos adversa vobiscum æqualiter perpeti, cum eadem adversa videatis à nobis & vobis non æqualiter sustineri? Apud vos impatientia clamosa semper & querula est; apud nos fortis & religiosa patientia quieta semper & semper in Deum grata est, nec quicquam istinc lætum aut prosperum sibi vindicat, sed mitis & lenis & contra omnes fluctuantis mundi turbines stabilis divinæ pollicitationis tempus expectat. Quandiu enim corpus hoc permanet, commune cum cæteris sit necesse est & corporalis conditio communis; nec separari generi humano ab invicem datur, nisi si istinc de sæculo recedatur. Intra unam domum boni & mali interim continemur. Quicquid intra domum evenerit pari sorte perpetimur, donec ævi temporalis fine completo, ad æternæ vel mortis vel immortalitatis hospitia dividamur. Non ergo idcirco compares vobis & æquales sumus, quia in isto adhuc mundo & carne hac constituti mundi & carnis incommoda vobiscum pariter incurrimus. Nam cum in sensu doloris sit omne quod punit, manifestum est eum non esse participem pœnæ tuæ quem tecum videas æqualiter non dolere. Viget apud nos spei robur & firmitas fidei, inter ipsas sæculi labentis ruinas erecta mens est & immobilis virtus, & nunquam non læta patientia, & de Deo suo semper anima secura, sicut per prophetam spiritus sanctus loquitur & hortatur spei ac fidei nostræ firmitatem cælesti voce corroborans. *Ficus, inquit, non afferet fructum, & non erunt nascentia in vineis. Mentietur opus olivæ, & campi non præstabunt cibum. Deficient à pabulo oves, & non erunt in præsepibus boves. Ego autem in Domino exultabo, & gaudebo in Deo salutari meo.* Dei hominem & cultorem Dei subnixum spei veritate & fidei stabilitate fundatum negat mundi hujus & sæculi infestationibus commoveri. Vineam licet fallat, & olea decipiat, & herbis ficcitate morientibus æstuans campus arefcat, quid hoc ad christianos, quid ad Dei servos, quos paradisos invitat, quos gratia omnis & copia regni cælestis expectat? Exultant semper in Do-

Abacuc 3.

mino, & lætantur & gaudent in Deo suo, & mala atque adversa mundi fortiter tolerant, dum dona & prospera futura prospectant. Nam qui exposita nativitate terrena, spiritu recreati & renati sumus, nec jam mundo sed Deo vivimus, non nisi cum ad Deum venerimus Dei munera & promissa capiemus. Et tamen pro arcendis hostibus & imbribus impetrandis, & vel auferendis vel temperandis adversis, rogamus semper & preces fundimus, & pro pace ac salute vestra propitiantes ac placantes Deum diebus ac noctibus jugiter atque instanter oramus. Nemo itaque sibi blandiatur quod nobis & prophanis Dei cultoribus & Deo adversantibus sit interim per æqualitatem carnis & corporis laborum sæcularium conditio communis, ut ex hoc opinetur non omnia ista quæ accidunt vobis irrogari, cum Dei ipsius prædicatione & prophetica contestatione antè prædictum sit venturam super injustos iram Dei & persecutiones quæ nos humanitus læderent non defuturas, sed & ultiones quæ læsos divinitus defenderent secuturas. Et quanta sunt quæ istic pro nobis interim fiunt? In exemplum aliquid datur ut Dei vindicis ira noscatur. Cæterum retro est judicii dies, quem scriptura sancta denuntiat dicens: *Uhl-* Isa. 13.
late. Proximus est enim dies Domini, & obtritio à Deo aderit. Ecce enim dies Domini venit insanabilis indignationis & iræ, ponere orbem terræ desertum, & peccatores perdere ex eo. Et iterum: *Ecce dies Domini venit ardens velut elibanus,* Malach. 4.
eruntque omnes alienigenæ & omnes iniqui stipula; & succendet illos adveniens dies, dicit Dominus. Succendi & cremari alienigenas præcinit Dominus, id est, alienos à divino genere & prophanos, spiritualiter non renatos, nec Dei filios factos. Evadere enim eos solos posse qui renati & signo Christi signati fuerint alio in loco Deus loquitur, quando ad vastationem mundi & interitum generis humani angelos suos mittens gravius in ultimo comminatur dicens: *Vadite & cædite, & nolite parcere oculis vestris. Nolite misereri senioris* Ezech. 9.
aut juvenis, & virgines & parvulos & mulieres interficite, ut perdelegantur. Omnem autem super quem signum scriptum est ne tetigeritis. Quod autem sit hoc signum, & qua in parte corporis positum, manifestat alio in loco Deus dicens: *Transi per mediam Hierusalem, & notabis signum super frontes virorum qui* Ezech. 9.
ingemunt & mærent ob iniquitates quæ sunt in medio ipsorum. Et quod ad passionem & sanguinem Christi pertineat hoc signum, & ille salvus atque incolumis reservetur quisquis in hoc signo invenitur, item Dei testimonio comprobatur dicentis: *Et erit sanguis in signo vobis super domos in quibus vos eritis,* Exo. 12.
& videbo sanguinem, & protegam vos, & non erit in vobis plaga diminutionis cum percutiam terram Ægypti. Quod antè occiso agno præcedit in imagine impletur in Christo, secuta postmodum veritate. Ut illic percussa Ægypto Judaicus populus evadere non nisi sanguine & signo agni potuit, ita & cum vastari cœperit mundus & percuti, quisquis in sanguine & signo Christi inventus fuerit, solus evadet. Respicite itaque dum tempus est ad veram & æternam salutem; & quia jam mundi finis in proximo est, ad Deum mentes vestras Dei timore convertite. Nec vos delectet in sæculo inter justos & mites impotens ista & vana dominatio, quando & in agro inter cultas & fertiles segetes lolium & avena dominetur. Nec dicatis mala accidere quia dii vestri à nobis non colantur, sed sciatis hanc iræ Dei esse censuram ut qui beneficiis non intelligitur, vel plagis intelligatur. Deum vel serò quærite, quia

Amos 3.

Joa. 17.

Marc. 9.

Sap. 5.

jam pridem per prophetam Deus præmonens hortatur & dicit: *Quærite Deum, & vivet anima vestra.* Deum vel serò cognoscite, quia Christus adveniens hoc admonet & docet dicens: *Hæc est autem vita æterna ut cognoscant te solum verum Deum & quem misisti Jesum Christum.* Credite illi qui omnino non fallit. Credite illi qui hæc omnia futura prædixit. Credite illi qui credentibus præmium vitæ æternæ dabit. Credite illi qui incredulis æterna supplicia gehennæ ardoribus irrogabit. Quæ tunc erit fidei gloria, quæ pœna perfidiæ, cum judicii dies venerit, quæ lætitia credentium, quæ mœstitia perfidorum, noluisse istic prius credere, & ut credant jam redire non posse? Cremabit addictos ardens semper gehenna, & vivacibus flammis vorax pœna; nec erit unde habere tormenta vel requiem possint aliquando vel finem. Servabuntur cum corporibus suis animæ infinitis cruciatibus ad dolorem. Spectabitur illic à nobis semper qui hic nos spectavit ad tempus, & in persecutionibus factis oculorum crudelium brevis fructus perpetua visione pensabitur, secundum scripturæ sanctæ fidem dicentis: *Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur; & erunt ad visionem universæ carni.* Et iterum: *Tunc stabunt justi in magna constantia adversus eos qui se angustiaverunt & qui abstulerunt labores eorum. Videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis, dicentes inter se, pœnitentiam habentes & præ angustia spiritus gementes. Hi sunt quos habuimus aliquando in derisum & in similitudinem improprietatis. Nos insensati viam illorum æstimabamus insaniam & finem illorum sine honore. Quomodo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors eorum est? Ergo erravimus à via veritatis, & justitiæ lumen non luxit nobis, & sol non ortus est nobis. Lassati sumus in iniquitatis via & perditionis, ambulavimus solitudines difficiles, viam autem Domini ignoravimus. Quid nobis profuit superbia, aut quid divitiarum jactatio contulit nobis. Transferunt omnia illa tanquam umbra. Erit tunc sine fructu pœnitentiæ dolor pœnæ, inanis ploratio, & inefficax deprecatio. In æternam pœnam serò credent qui in vitam æternam credere noluerunt. Securitati igitur & vitæ, dum licet, providete. Offerimus vobis animi & consilii nostri salutare munus. Et quia odisse non licet nobis, & sic Deo plus placemus dum nullam pro injuria vicem reddimus, hortamur dum facultas adest, dum adhuc aliquid de sæculo superest, Deo satisfacere & ad veræ religionis candidam lucem de profundo tenebrosæ superstitionis emergere. Non invidemus commodis vestris, nec beneficia divina celamus. Odiis vestris benevolentiam reddimus, & pro tormentis ac suppliciis quæ nobis inferuntur salutis itinera monstramus. Credite & vivite; & qui nos ad tempus persequimini, in æternum gaudete nobiscum. Quando istinc excessum fuerit, nullus jam pœnitentiæ locus est, nullus satisfactionis effectus. Hic vita aut amittitur aut tenetur. Hic salutis æternæ cultu Dei & fructu fidei providetur. Nec quisquam aut peccatis retardetur aut annis quo minùs veniat ad consequendam salutem. In isto adhuc mundo manenti pœnitentia nulla sera est. Patet ad indulgentiam Dei aditus, & quærentibus atque intelligentibus veritatem facilis accessus est. Tu sub ipso licet exitu & vitæ temporalis occasu pro delictis roges & Deum, qui unus & verus est, confessione & fide agnitionis ejus implores, venia confitenti datur, & credenti indulgentia salutaris de divina pietate conceditur, & ad immortalitatem sub ipsa morte transitor.*

Hanc

Hanc gratiam Christus impertit, hoc munus misericordiae suae tribuit subigendo mortem trophæo crucis, redimendo credentem pretio sanguinis sui, reconciliando hominem Deo patri, vivificando mortalem regeneratione cælesti. Hunc, si fieri potest, sequamur omnes, hujus sacramento & signo censeamur. Hic nobis viam vitæ aperit, hic ad paradisum reduces facit, hic ad cælorum regna perducit. Cum ipso semper vivemus, facti per ipsum filii Dei. Cum ipso semper exultabimus, ipsius cruore reparati. Erimus christiani cum Christo simul gloriosi, de Deo patre beati, de perpetua voluptate lætantes semper in conspectu Dei, & agentes Deo gratias semper. Neque enim poterit nisi lætus esse semper & gratus qui cum morti fuisset obnoxius, factus est immortalitate securus.

LIBER

DE

IDOLORUM VANITATE.

QUOD idola dii non sint, & quòd Deus unus sit, & quòd per Christum salus credentibus data sit. Deos non esse quos colit vulgus hinc notum est. Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos postmodum etiam in morte cœperunt. Inde illis instituta templa, inde ad defunctorum vultus per imaginem detinendos expressa simulacra; & immolabant hostias, & dies festos dando, honore celebrabant. Inde posteris facta sunt sacra quæ primis fuerant assumpta solatia. Et videamus an stet hæc apud singulos veritas. Melicertes & Leucothea præcipitantur in maria, & fiunt postmodum maris numina. Castores alternis moriuntur ut vivant. Æsculapius ut in Deum surgat fulminatur. Hercules ut hominem exuat Oeteis ignibus concrematur. Apollo Admeti pecus pavit. Laomedonti muros Neptunus instituit, nec mercedem operis infelix structor accepit. Antrum Jovis in Creta visitur, & sepulcrum ejus ostenditur, & ab eo Saturnum fugatum esse manifestum est. Inde Latium de latebra ejus nomen accepit. Hic litteras imprimere, hic signare nummos in Italia primus instituit. Inde ærarium Saturni vocatur. Et rusticitatis hic cultor fuit. Inde falcem ferens senex pingitur. Hunc fugatum hospitio Janus exceperat; de cujus nomine Janiculum dictum est, & mensis Januarius institutus est. Ipse bifrons exprimitur, quòd in medio constitutus annum incipientem pariter & recedentem spectare videatur. Mauri verò manifestè reges colunt, nec ullo velamento hoc nomen obtexunt. Inde per gentes & provincias singulas varia deorum religio mutatur, dum non unus ab omnibus Deus colitur, sed propria cuique majorum suorum cultura servatur. Hoc ita Alexander magnus insigni volumine ad matrem suam scribit metu suæ potestatis proditum sibi de diis hominibus à sacerdote secretum, quòd majorum & regum memoria servata sit, inde colendi & sacrificandi ritus inoleverit. Si autem aliquando dii nati sunt, cur non hodieque nascuntur? Nisi si fortè Jupiter senuit, aut partus in Junone defecit. Cur verò deos putas pro

Romanis posse, quos videas nihil pro suis adversus eorum arma valuisse? Romanorum enim vernaculos deos novimus. Est Romulus pejerante Proculo deus factus, & Picus, & Tiberinus, & Pilumnus, & Confus, quem Deum fraudis, velut consiliorum deum, coli Romulus voluit postquam in raptum Sabinarum perfidia provenit. Deam quoque Cloacinam Tatius & invenit & coluit, Pavorem Hostilius atque Pallorem. Mox à nescio quo Febris dedicata, & Acca & Flora meretrices. Hi dii Romani. Cæterum Mars Thracius, & Jupiter Creticus, & Juno vel Argiva vel Samia vel Pœna, & Diana Taurica, & deorum mater Idæa, & Ægyptia portenta, non numina: quæ utique si quid potestatis habuissent, sua ac suorum regna servassent. Planè sunt apud Romanos & victi penates, quos Æneas profugus advexit. Est & Venus calva multò hic turpiùs calva quàm apud Homerum vulnerata. Regna autem non merito accidunt, sed forte variantur. Cæterum imperium antè tenuerunt & Assyrii & Medi & Persæ, & Græcos & Ægyptios regnasse cognovimus. Ita vicibus potestatum variantibus Romanis quoque ut & cæteris imperandi tempus obvenit. Cæterum si ad originem redeas, erubescas. Populus de sceleratis & nocentibus congregatur, & asylo constituto facit numerum impunitas criminum. Nunc ut rex ipse principatum habeat ad crimina fit Romulus parricida. Atque ut matrimonium faciat, rem concordiae per discordias auspicatur. Rapiunt, ferociunt, fallunt ad copiam civitatis augendam. Nuptiæ sunt illis rupta hospitii fœdera & cum foceris bella crudelia. Est & gradus summus in Romanis honoribus consulatus. Sic consulatum cœpisse videmus ut regnum. Filios interficit Brutus ut crescat de suffragio sceleris commendatio dignitatis. Non ergo de religionibus sanctis, nec de auspiciis aut auguriis Romana regna creverunt, sed acceptum tempus certo fine custodiunt. Cæterum & Regulus auspicia servavit, & captus est & victus; & Mancinus religionem tenuit, & sub jugum missus est. Pullos edaces Paulus habuit, & apud Cannas tamen cæsus est. C. Cæsar ne ante brumam in Africam navigia transmitteret auguriis & auspiciis renitentibus sprexit, eo faciliùs & navigavit & vicit. Horum autem omnium ratio est illa quæ fallit & decipit, & præstigiis cœcantibus veritatem stultum & credulum vulgus inducit. Spiritus sunt insinceri & vagi, qui postea quàm terrenis vitiis immerfi sunt, & à vigore cælesti terreno contagio recesserunt, non desinunt perditum perdere & depravati errorem pravitatis infundere. Hos & poëtæ dæmonas norunt; & Socrates instrui se & regi ad arbitrium dæmonis prædicabat, & magis inde est ad perniciofa vel ludicra potentatus; quorum tamen præcipuus Hostanes & formam veri Dei negat conspici posse, & angelos veros sedi ejus dicit assistere. In quo & Plato pari ratione consentit, & unum Deum servans, cæteros angelos vel dæmonas dicit. Hermes quoque Trismegistus unum Deum loquitur, eumque incomprehensibilem atque inæstimabilem confitetur. Hi ergo spiritus sub statuis atque imaginibus consecrati delitescunt. Hi afflatu suo vatum pectora inspirant, extorum fibras animant, avium volatus gubernant, sortes regunt, oracula efficiunt, falsa veris semper involvunt, nam & falluntur & fallunt, vitam turbant, somnos inquietant, irrepentes etiam spiritus in corporibus occultè mentes terrent, membra distorquent, valetudinem frangunt, morbos laceffunt ut ad cultum sui cogant, ut nidore altarium & rogis pecorum saginati, remissis quæ

constrinxerant curasse videantur. Hæc est de illis medela cum illorum cessat injuria; nec aliud illis studium est quam à Deo homines avocare & ad superstitionem sui ab intellectu veræ religionis avertere, & cum sint ipsi poenales, quærere sibi ad poenam comites quos ad crimen suum fecerint errore participes. Hi tamen adjurati per Deum verum à nobis statim cedunt & fatentur & de obsessis corporibus exire coguntur. Videas illos nostra voce & operatione majestatis occultæ flagris cædi, igne torreri, incremento poenæ propagantis extendi, ejulare, gemere, deprecari, unde veniant & quando discedant ipsis etiam qui se colunt audientibus confiteri; & vel exiliunt statim, vel evanescunt gradatim, prout fides patientis adjuvat aut gratia curantis aspirat. Hinc vulgus in odium nostri nominis cogunt, ut nos odisse incipiant homines autequam nosse, ne cognitos aut imitari possint aut damnare non possint. Unus igitur omnium dominus est Deus. Neque enim illa sublimitas potest habere consortem, cum sola omnem teneat potestatem. Ad divinum imperium etiam de terris mutuemur exemplum. Quando unquam regni societas aut cum fide cœpit aut sine cruore desiit? Sic Thebanorum germanitas rupta, & permanens rogis dissidentibus etiam in morte discordia. Et Romanos geminos unum non capit regnum, quos unum uteri cepit hospitium. Pompeius & Cæsar affines fuerunt, nec tamen necessitudinis fœdus in æmula potestate tenuerunt. Nec hoc tu de homine mireris, cum in hoc omnis natura consentiat. Rex unus est apibus, & dux unus in gregibus, & in armentis rector unus. Multò magis mundi unus est rector, qui universa quæcunque sunt verbo jubet, ratione dispensat, virtute consummat. Hic nec videri potest, visu clarior est, nec comprehendere, tactu purior est, nec æstimari, sensu major est. Et ideo sic eum dignè æstimamus, dum inæstimabilem dicimus. Quod verò templum habere possit Deus cujus templum totus est mundus; & cum homo latius maneat, intra unam ædiculam vim tantæ majestatis includam. In nostra dedicandus est mente, in nostro consecrandus est pectore. Nec nomen Deo quæras. Deus nomen est illi. Illic vocabulis opus est ubi propriis appellationum insignibus multitudo dirimenda est. Deo, qui solus est, Dei vocabulum totum est. Ergo unus est, & ubique totus diffus est. Nam & vulgus in multis Deum naturaliter confitetur, cum mens & anima sui auctoris & principis admonetur. Dicit frequenter audimus, *ô Deus, & Deus videt, & Deo commendo, & Deus tibi reddat, & quod vult Deus, & si Deus dederit.* Atque hæc est summa delicti, nolle agnoscere quem ignorare non possis. Quòd verò Christus sit, & quomodo per ipsum nobis salus venerit, sic est ordo, sic est ratio. Judæis primùm erat apud Deum gratia. Sic olim justi erant, sic majores eorum religionibus obediebant. Inde illis & regni sublimitas floruit, & generis magnitudo provenit. Sed illi negligentes & indisciplinati & superbi postmodum facti, & fiducia patrum inflati, dum divina præcepta contemnunt, datam sibi gratiam perdiderunt. Quàm verò fuerit illis prophana vita, quæ contracta sit violatæ religionis offensa, ipsi quoque testantur, qui etsi voce tacent, exitu confitentur. Dispersi & palabundi vagantur, soli & cæli sui profugi per hospitia aliena jactantur. Necnon Deus antè prædixerat fore ut vergente sæculo & mundi fine jam proximo ex omni gente & populo & loco cultores sibi allegeret Deus multò fideliores & melioris ob-

sequi qui indulgentiam de divinis muneribus haurirent, quam acceptam Judæi contemptis religionibus perdidissent. Hujus igitur gratiæ disciplinæque arbiter & magister sermo & filius Dei mittitur, qui per prophetas omnes retro illuminator & doctor humani generis prædicabatur. Hic est virtus Dei, hic ratio, hic sapientia ejus & gloria. Hic in virginem illabatur, carnem spiritus sanctus induitur, Deus cum homine miscetur. Hic Deus noster, hic Christus est, qui mediator duorum, hominem induit, quem perducatur ad patrem. Quod homo est esse Christus voluit, ut & homo possit esse quod Christus est. Sciebant & Judæi Christum esse venturum. Nam hic illis semper prophetis admonentibus adnuntiabatur. Sed significato duplici ejus adventu, uno qui exercitio & exemplo hominis fungeretur, altero qui Deum fateretur, non intelligendo primum adventum, qui in passione præcessit occultus, unum tantum credunt qui erit in potestate manifestus. Quod autem hoc Judæorum populus intelligere non potuit, delictorum meritum fuit. Sic erant sapientiæ & intelligentiæ cœcitate multati ut qui vita indigni essent haberent vitam ante oculos nec viderent. Itaque cum Christus Jesus, secundum à prophetis antè prædicta, verbo & vocis imperio dæmonia de hominibus excuteret, paralyticos restringeret, leprosos purgaret, illuminaret cœcos, claudis gressum daret, mortuos rursus animaret, cogeret sibi elementa famulari, fervire ventos, maria obedire, inferos cedere, Judæi, qui illum crediderant hominem tantum de humilitate carnis & corporis, existimabant magum de licentia potestatis. Hunc magistri eorum atque primores, hoc est, quos & doctrina ille & sapientia revincebat, accensi ira & indignatione provocati infecuti sunt, & postremò detentum Pontio Pilato, qui tunc ex parte Romana Syriam procurabat, tradiderunt, crucem ejus & mortem suffragiis violentis ac pertinacibus flagitantes. Hoc eos facturos & ipse prædixerat, & prophetarum omnium testimonium sic antè præcesserat, oportere illum pati, non ut sentiret mortem, sed ut vinceret, & cum passus esset, ad superos denuo regredi, ut vim divinæ majestatis ostenderet. Fidem itaque rerum cursus implevit. Nam & crucifixus prævento carnificis officio spiritum sponte dimisit, & die tertio rursus à mortuis sponte surrexit. Apparuit discipulis suis talis qualis & fuerat, agnoscendum se videntibus præbuit, simul victus & substantiæ corporalis firmitate conspicuus, ad dies quadraginta remoratus est, ut de eo ad præcepta vitalia instrui possent, & discerent quæ docerent. Tunc in cælum circumfusa nube sublatus est; ut hominem quem dilexit, quem induit, quem à morte protexit, ad patrem victor imponeret, jam venturus è cælo ad pœnam diaboli & ad censuram generis humani ultoris vigore & judicis potestate, per orbem verò discipuli magistro & Deo monente diffusi præcepta in salutem darent, ab errore tenebrarum ad viam lucis adducerent, cœcos & ignaros ad agnitionem veritatis ocularent. Ac ne esset probatio minùs solida & de Christo delicata confessio, per tormenta, per cruces, per multa pœnarum genera tentantur. Dolor, qui veritatis testis est, admovetur ut Christus Dei filius, qui hominibus ad vitam datus creditur, non tantum præconio vocis, sed & passionis testimonio prædicaretur. Hunc igitur comitamur, hunc sequimur, hunc habemus itineris ducem, lucis principem, salutis auctorem, cælum pariter & patrem quærentibus & credentibus pollicentem. Quod est Christus erimus christiani, si Christum fuerimus imitati.

LIBER

DE

MORTALITATE.

ET SI apud plurimos vestrum, fratres dilectissimi, mens solida est & fides firma & anima devota, quæ ad præsentis mortalitatis copiam non movetur, sed tanquam petra fortis & stabilis turbidos impetus mundi & violentos sæculi fluctus frangit potius ipsa nec frangitur, & tentationibus non vincitur, sed probatur, tamen quia animadverto in plebe quosdam vel imbecillitate animi, vel fidei parvitate, vel dulcedine sæcularis vitæ, vel sexus mollitie, vel, quod majus est, veritatis errore minùs stare fortiter nec pectoris sui divinum atque invictum robur exerere, dissimulanda res non fuit nec tacenda quo minùs, quantum nostra mediocritas sufficit, vigore pleno & sermone de dominica lectione conceptæ mentis ignavia comprimatur, & qui homo Dei & Christi esse jam cœpit, Deo & Christo dignus habeatur. Agnoscere enim se debet, fratres dilectissimi, qui Deo militat, qui positus in cælestibus castris divina jam sperat, ut ad procellas & turbines mundi trepidatio nulla sit in nobis, nulla turbatio, quando hæc ventura prædixerit Dominus providæ vocis hortatu instruens & docens & præparans atque corroborans ecclesiæ suæ populum ad omnem tolerantiam futurorum, bella & fames & terræ motus & pestilentias per loca singula exurgere prænuntiavit & cecinit. Et ne inopinatus nos & novus rerum infestantium metus quateret, magis ac magis in novissimis temporibus adversa crebrescere antè præmonuit. Fiunt ecce quæ dicta sunt; & quando fiunt quæ antè prædicta sunt, sequentur & quæcunque promissa sunt, Domino ipso pollicente & dicente: *Cùm autem videritis hæc omnia fieri, scitote quoniam in proximo est regnum Dei.* Regnum Dei, fratres dilectissimi, esse cœpit in proximo. Præmium vitæ & gaudium salutis æternæ, & perpetua securitas, & possessio paradisi nuper amissa, mundo transeunte jam veniunt; jam terrenis cælestia & magna parvis & caducis æterna succedunt. Quis hic anxietatis & sollicitudinis locus est? Quis inter hæc trepidus & mœstus est, nisi cui spes & fides deest? Ejus est enim mortem timere qui ad Christum nolit ire. Ejus est ad Christum nolle ire qui se non credat cum Christo incipere regnare. Scriptum est enim justum fide vivere. Si justus es, & fide vivis, si verè in Christum credis, cur non cum Christo futurus & de Domini pollicitatione securus quòd ad Christum voceris amplecteris, & quòd diabolo careas gratularis? Symeon denique ille justus, qui verè justus fuit, qui fide

Luc. 21.

Rom. 1.

Luc. 2.

rum, & benedicens Dominum exclamavit & dixit: *Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace, quoniam viderunt oculi mei salutare tuum.*

Probans scilicet atque contestans tunc esse servis Dei pacem, tunc liberam, tunc tranquillam quietem, quando de istis mundi turbinibus extracti sedis & securitatis æternæ portum petimus, quando expuncta hac morte ad immortalitatem venimus. Illa est enim vera pax, illa fida tranquillitas, illa stabilis & firma & perpetua securitas. Cæterum quid aliud in mundo quàm pugna adversus diabolum quotidie geritur, quàm adversus jacula ejus & tela conflictationibus assiduus dimicatur? Cum avaritia nobis, cum impudicitia, cum ira, cum ambitione congressio est, cum carnalibus vitiis, cum illecebris sæcularibus assidua & molesta luctatio est. Obsessa mens hominis & undique diaboli infestatione vallata vix occurrit singulis, vix resistit. Si avaritia prostrata est, exsurgit libido. Si libido compressa est, succedit ambitio. Si ambitio contenta est, ira exasperat, inflat superbia, vinolentia invitat, invidia concordiam rumpit, amicitiam zelus abscindit. Cogaris maledicere, quod divina lex prohibet. Compelleris jurare, quod non licet. Tot persecutiones animus quotidie patitur, tot periculis pectus urgetur; & delectat hic inter diaboli gladios diù stare, cum magis concupiscendum sit & optandum ad Christum; subveniente velocius morte, properare, ipso instruente nos & dicente:

Joa. 16.

Amen amen dico vobis, quoniam vos plorabitis & plangetis, sæculum autem gaudebit; vos tristes eritis, sed tristitia vestra in lætitiā veniet. Quis non tristitia carere optet, quis non ad lætitiā venire festinet? Quando autem in lætitiā

Ibid.

veniat nostra tristitia Dominus denuo ipse declarat dicens: *Iterum videbo vos; & gaudebit cor vestrum, & gaudium vestrum nemo auferet à vobis.* Cum ergo Christum videre gaudere sit, nec possit esse gaudium nostrum nisi cum viderimus Christum, quæ cœcitas animi quæve dementia est amare pressuras & pœnas & lacrymas mundi, & non festinare potius ad gaudium quod nunquam possit auferri? Hoc autem fit, fratres dilectissimi, quia fides deest, quia nemo credit vera esse quæ promittit Deus, qui verax est, cujus sermo credentibus æternus & firmus est. Si tibi vir gravis & laudabilis aliquid polliceretur, haberes utique pollicenti fidem, nec te falli aut decipi ab eo crederes quem stare in sermonibus atque in actibus suis scires. Nunc Deus tecum loquitur; & tu mente incredula perfidus fluctuas. Deus tibi de hoc mundo recedenti immortalitatem atque æternitatem pollicetur; & tu dubitas. Hoc est Deum omnino non nosse, hoc est Christum credentium dominum & magistrum peccato incredulitatis offendere, hoc est in ecclesia constitutum fidem in domo fidei non habere. Quantum profit exire de sæculo Christus ipse salutis atque utilitatis nostræ magister ostendit; qui cum discipuli ejus contristarentur quòd se jam diceret recessurum, locutus est ad eos dicens;

Joa. 14.

Si me dilexissetis, gauderetis utique, quoniam vado ad patrem, docens scilicet & ostendens, cum cari quos diligimus de sæculo exeunt, gaudendum potius quàm dolendum. Cujus rei memor beatus apostolus Paulus in epistola sua

Philip. 1.

ponit & dicit, *Mihi vivere Christus est, & mori lucrum, lucrum maximum computans jam sæculi laqueis non teneri, jam nullis peccatis & vitiis carnis obnoxium fieri, exemptum pressuris argentibus, & venenatis diaboli faucibus liberatum, ad lætitiā salutis æternæ Christo vocante proficisci.* Atenim quos-

dam movet quòd æqualiter cum gentilibus nostros morbi istius valitudo corripit; quasi ad hoc crediderit christianus ut immunis à contactu malorum, mundo & sæculo feliciter perfruatur, & non omnia hic adversa perpeffus ad futuram lætitiā reservetur. Movet quosdam quòd sit nobis cum cæteris mortalitas ista communis. Quid enim nobis in hoc mundo non commune cum cæteris quandiu adhuc secundum legem primæ nativitatis manet caro ista communis. Quoadusque istic in mundo fumus, cum genere humano carnis æqualitate jungimur, spiritu separamur. Itaque donec corruptivum istud induat incorruptionem, & mortale hoc accipiat immortalitatem, & Christus nos perducatur ad Deum patrem, quæcunque sunt carnis incommoda sunt nobis cum humano genere communia. Sic cum foetu sterili terra jejuna est, neminem fames separat. Sic cum irruptione hostili civitas aliqua possessa est, omnes simul captivitas vastat. Et quando imbrem nubila serena suspendunt, omnibus siccitas una est. Et cum navem scopulosa saxa constringunt, navigantibus naufragium sine exceptione commune est. Et oculorum dolor, & impetus febrium, & omnium valitudo membrorum cum cæteris communis est nobis quandiu portatur in sæculo caro ista communis. Quinimmo si qua conditione, qua lege crediderit christianus noscat & teneat, sciet plus sibi quàm cæteris in sæculo laborandum, cui magis sit cum diaboli impugnatione luctandum. Docet & præmonet scriptura divina dicens: *Fili, accedens ad servitutem Dei, sta in justitia & timore, & præpara animam tuam ad tentationem.* 1. Cor. 13. Et iterum: *In dolore sustine, & in humilitate tua patientiam habe, quoniam in igne probatur aurum & argentum, homines verò receptibiles in camino humiliationis.* Ecclesi. 2. Sic Job post rerum damna, post pignorum funera, vulneribus quoque & vermibus graviter afflictus, non victus est, sed probatus; qui in ipsis conflictationibus & doloribus suis patientiam religiosæ mentis ostendens ait: *Nudus exivi de utero matris, nudus etiam ibo sub terram. Dominus dedit, Dominus abstulit. Sicut Domino visum est ita factum est. Sit nomen Domini benedictum.* Ibid. Et cum eum uxor quoque compelleret ut vi doloris impatiens aliquid adversus Deum querula & invidiosa voce loqueretur, respondit & dixit: *Tanquam una ex ineptis mulieribus locuta es. Si bona excepimus de manu Domini, mala cur non tolerabimus? In his omnibus quæ contigerunt ei nihil peccavit Job labiis suis in conspectu Domini.* Job. 1. Itaque illi Dominus Deus perhibet testimonium dicens: *Animadvertisti puerum meum Job. Non enim est similis illi quisquam in terris, homo sine querela, verus Dei cultor.* Job. 2. Et Tobias post opera magnifica, post misericordiæ suæ multa & gloriosa præconia, cæcitatem luminum passus, timens & benedicens in adversis Deum, per ipsam corporis sui cladem crevit ad laudem; quem & ipsum uxor sua depravare tentavit dicens: *Ubi sunt justitiæ tuæ, Ecce quæ pateris.* Tob. 2. At ille circa timorem Dei stabilis & firmus, & ad omnem tolerantiam passionis fide religionis armatus, tentationi uxoris invalidæ in dolore non cessit, sed magis Deum patientia majore promeruit; quem postmodum Raphael angelus collaudat & dicit: *Opera Dei revelare & confiteri honorificum est. Nam quando orabas tu & Sarra virginitas tua, ego obtuli memoriam orationis vestræ in conspectu claritatis Dei. Et cum sepelires tu mortuos simpliciter, & quia non es cunctatus exsurgere & derelinquere prandium tuum, & abisti, & condidisti mortuum, missus sum tentare te, & ite-* Tob. 12.

rum me misit Deus curare te & Sarram nurum tuam. Ego enim sum Raphael unus ex septem angelis sanctis qui assistimus & conversamur ante claritatem Dei. Hanc tolerantiam iusti semper habuerunt, hanc apostoli disciplinam de Domini lege tenuerunt, non mussitare in adversis, sed quaecunque in sæculo accidunt fortiter & patienter accipere, cum Judæorum populus hinc semper offenderit quod adversus Deum frequentius murmuraret, sicut testatur in Num. 20. Numeris Dominus Deus dicens: *Desinat murmuratio eorum à me, & non moriantur.* Murmurandum non est in adversis, fratres dilectissimi, sed patienter & fortiter quicquid acciderit sustinendum, cum scriptum sit: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despicit.* In Deuteronomio quoque moneat per Moysen spiritus sanctus & dicat: *Dominus Deus tuus vexabit te, & famem injiciet tibi, & cognoscetur in corde tuo si bene custodieris præcepta ejus, sive non.* Et iterum: *Tentat vos Dominus Deus vester, ut sciat si diligitis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro & ex tota anima vestra.* Sic Abraham Deo placuit, qui, ut placeret Deo, nec amittere filium timuit, nec gerere parricidium recusavit. Qui filium non potes lege & sorte mortalitatis amittere, quid faceres si filium jubereris occidere? Ad omnia te paratum facere timor Dei & fides debet. Sit licet rei familiaris amissio, sit de infestantibus morbis assidua membrorum & cruenta vexatio, sit de uxore, de liberis, de excedentibus caris funebris & tristis avulsio, non sint tibi scandala ista, sed prælia; nec debilitent aut frangant christiani fidem, sed potius ostendant in colluctatione virtutem, cum contemnenda sit omnis injuria malorum præsentium fiducia futurorum bonorum. Nisi præcesserit pugna, non potest esse victoria. Cum fuerit in pugna congressione victoria, tunc datur vincentibus & corona. Navis gubernator in tempestate dinoscitur, in acie miles probatur. Delicata jactatio est cum periculum non est. Conflictatio in adversis probatio est veritatis. Arbor quæ alta radice fundata est ventis incumbantibus non movetur; & navis quæ forti compage solida est pulsatur fluctibus, nec foratur; & quando area fruges terit, ventos grana fortia & robusta contemnunt, inanes paleæ flatu portante rapiuntur. Sic & apostolus Paulus post naufragia, post flagella, post carnis & corporis multa & gravia tormenta, non vexari sed emendari se dicit adversis, ut dum gravius affligitur, verius probaretur. *Datus est mihi, inquit, stimulus carnis meæ, angelus satanæ qui me colaphizet, ut non extollar. Propter quod ter Dominum rogavi ut discederet à me, & dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea. Nam virtus in infirmitate perficitur.* Quando ergo infirmitas & imbecillitas & vastitas aliqua graffatur, tunc virtus nostra perficitur, tunc fides, si tentata perstiterit, coronatur, sicut scriptum est: *Vasa figuli probat fornax, & homines justos tentatio tribulationis.* Hoc denique inter nos & cæteros interest qui Deum nesciunt quod illi in adversis queruntur & murmurant, nos adversa non avocant à virtutis & fidei veritate, sed corroborant in dolore. Hoc quod nunc corporis vires solutus in fluxum venter eviscerat, quod in faucium vulnera conceptus medullitus ignis exæstuat, quod assiduo vomitu intestina quatiuntur, quod oculi vi sanguinis inardescunt, quod quorundam vel pedes vel aliquæ membrorum partes contagio morbidæ putredinis amputantur, quod per jacturas & damna corporum prorumpente languore vel debilitatur incessus, vel auditus obstruitur,

obstruitur, vel cœcatur aspectus, ad documentum proficit fidei. Contra tot impetus vastitatis & mortis inconcussi animi virtutibus congregi quanta pectoris magnitudo est, quanta sublimitas inter ruinas generis humani stare erectum, nec cum eis quibus spes in Deum nulla est jacere prostratum? Gratulari magis oportet & temporis munus amplecti quòd dum nostram fidem fortiter promimus, & labore tolerato ad Christum per angustam Christi viam pergimus, præmium vitæ ejus & fidei ipso judicante capiamus. Mori planè timeat, sed qui ex aqua & spiritu non renatus, gehennæ ignibus mancipatur. Mori timeat qui non Christi cruce & passione censetur. Mori timeat qui ad secundam mortem de hac morte transibit. Mori timeat quem de sæculo recedentem perennibus pœnis æterna flamma torquebit. Mori timeat cui hoc mora longiore confertur ut cruciatus ejus & gemitus interim differatur. Multi ex nostris in hac mortalitate moriuntur, hoc est, multi ex nostris de sæculo liberantur. Mortalitas ista ut Judæis & gentilibus & Christi hostibus pestis est, ita Dei servis salutaris excessus est. Hoc quod sine ullo discrimine generis humani cum injustis moriuntur & justis, non est quòd putetis bonis & malis interitum esse communem. Ad refrigerium justis vocantur, ad supplicium rapiuntur injusti. Datur velocius tutela fidentibus, perfidis pœna. Improvidi & ingrati sumus, fratres dilectissimi, ad divina beneficia, nec quid nobis conferatur agnoscimus. Excedunt ecce in pace tutæ cum gloria sua virgines, venientis antichristi minas & corruptelas & lupanaria non timentes, pueri periculum lubricæ ætatis evadunt, ad continentiae atque innocentiae præmium feliciter perveniunt, tormenta jam non timet delicata matrona metum persecutionis & manus cruciatusque carnificis moriendi celeritate lucrata. Pavore mortalitatis & temporis accenduntur tepidi, constringuntur remissi, excitantur ignavi, desertores compelluntur ut redeant, gentiles coguntur ut credant, vetus fidelium populus ad quietem vocatur, ad aciem recens & copiosus exercitus robore fortiore colligitur, pugnaturus sine metu mortis cum prælium venerit, qui ad militiam tempore mortalitatis accedit. Quid deinde illud, fratres dilectissimi, quale est, quàm pertinens, quàm necessarium, quòd pestis ista & lues, quæ horribilis & feralis videtur, explorat justitiam singulorum, & mentes humani generis examinat, an infirmis ferviant sani, an propinqui cognatos piè diligant, an misereantur servorum languentium domini, an deprecantes ægros non deserant medici, an feroces violentiam suam comprimant, an rapaces avaritiæ furentis insatiabilem semper ardorem vel metu mortis extinguant, an cervicem flectant superbi, an audaciam leniant improbi, an pereuntibus caris, vel sic aliquid divites indigentibus largiantur & donent sine herede morituri. Ut nihil aliud mortalitas ista contulerit, hoc christianis & Dei servis plurimum præstitit, quòd martyrium cœpimus libenter appetere, dum mortem discimus non timere. Exercitia sunt nobis ista, non funera. Dant animo fortitudinis gloriam, contemptu mortis præparant ad coronam. Sed fortasse aliquis opponat & dicat: Hoc me ergo in præsentis mortalitate contristat quòd qui paratus ad confessionem fueram, & ad tolerantiam passionis toto me corde & plena virtute devoveram, martyrio meo privor, dum morte prævenior. Primo in loco non est in tua potestate sed in Dei dignatione martyrium, nec potes te dicere perdidisse quod nescis an merearis acci-

pere. Tunc deinde Deus scrutator renis & cordis & occultorum contempla-
tor & cognitor videt te & laudat & comprobat, & qui perspicit apud te pa-
ratam fuisse virtutem, reddet pro virtute mercedem. Numquid Cain cū
Deo munus offerret jam peremerat fratrem? Et tamen parricidium mente
conceptum Deus providus antè damnavit. Ut illic cogitatio mala & perni-
ciosa conceptio Deo providente prospecta est, ita & in Dei servis, apud
quos confessio cogitatur & martyrium mente concipitur, animus ad bonum
deditus Deo iudice coronatur. Aliud est martyrio animum deesse, aliud ani-
mo defuisse martyrium. Qualem te invenit Dominus cū vocat, talem pa-
riter & iudicat, quando ipse testetur & dicat: *Et scient omnes ecclesie quia ego
sum scrutator renis & cordis.* Nec enim Deus sanguinem nostrum desiderat,
sed fidem quærit. Nam nec Abraham, nec Isaac, nec Jacob occisi sunt, &
tamen fidei ac iustitiæ meritis honorati inter patriarchas primi esse merue-
runt; ad quorum convivium congregatur quisquis fidelis & iustus & lauda-
bilis invenitur. Meminisse debemus voluntatem nos, non nostram, sed Dei
facere debere, secundum quod nos Dominus quotidie iussit orare. Quàm
præposterum est quàmque perversum ut cū Dei voluntatem fieri postule-
mus, quando evocat nos & accersit de hoc mundo Deus, non statim vo-
luntatis ejus imperio pareamus. Obnitimur & reluctamur, & pervicacium
more fervorum ad conspectum Domini cum tristitia & mœrore perducimur,
exeuntes istinc necessitatis vinculo, non obsequio voluntatis; & volumus ab
eo præmiis cælestibus honorari, ad quem venimus inviti. Quid ergo oramus
& petimus ut adveniat regnum cælorum, si captivitas terrena delectat? Quid
precibus frequenter iteratis rogamus & poscimus ut acceleret dies regni, si
majora desideria & vota potiora sunt servire istic diabolo quàm regnare cum
Christo? Denique ut manifestius divinæ providentiæ indicia clarescerent
quòd Dominus præscius futurorum suis consulat ad veram salutem, cū qui-
dam de collegis & consacerdotibus nostris infirmitate defessus & de appro-
pinquante jam morte sollicitus commeatum sibi precaretur, adstitit depre-
canti & jam penè morienti juvenis honore & maiestate venerabilis, statu
cellus, & clarus aspectu, & quem assistentem sibi vix posset humanus aspec-
tus oculis carnalibus intueri, nisi quòd talem videre jam poterat de sæculo
recessurus. Atque ille non sine quadam animi & vocis indignatione infre-
muit & dixit: Pati timetis, exire non vultis, quid faciam vobis? Increpantis
vox est & monentis; qui de persecutione sollicitis, de accersitione securis
non consentit ad præsens desiderium, sed consulit in futurum. Audivit fra-
ter noster & collega moriturus quod cæteris diceret. Nam qui moriturus au-
divit, ad hoc audivit ut diceret. Audivit non sibi ille, sed nobis. Nam quid
sibi disceret jam recessurus? Didicit immo nobis remanentibus; ut dum sa-
cerdotem qui commeatum petebat increpitum esse comperimus, quid cunc-
tis expediat agnosceremus. Nobis quoque ipsis minimis & extremis quoties
revelatum est, quàm frequenter atque manifestè de Dei dignatione præcep-
tum est ut contestarer assiduè & publicè prædicarem fratres nostros non esse
lugendos accersitione dominica de sæculo liberatos, cū sciamus non eos
amitti, sed præmitti, recedentes præcedere, ut proficiscentes, ut navigantes
solent, desiderari eos debere, non plangi, nec accipiendas esse hic atras ves-

Apoc. 2.

Matth. 6.

tes, quando illi ibi indumenta alba jam sumpserint, occasionem dandam non esse gentilibus ut nos meritò ac jure reprehendant quòd quos vivere apud Deum dicimus, ut extinctos & perditos lugeamus, & fidem quam sermone & voce depromimus cordis & pectoris testimonio non probemus. Spei nostræ ac fidei prævaricatores sumus; simulata, ficta, fucata videntur esse quæ dicimus. Nihil prodest verbis præferre virtutem & factis destruere veritatem. Increpat denique apostolus Paulus & objurgat & culpat si qui contristentur in excessu fuorum. *Nolumus, inquit, ignorare vos, fratres, de dormientibus, ut non contristemini sicut & cæteri qui spem non habent. Si enim credimus quia Jesus mortuus est & resurrexit, sic & Deus eos qui dormierunt in Jesu adducet cum illo.* Eos contristari dicit in excessu fuorum qui spem non habent. Qui autem spe vivimus & in Deum credimus & Christum passum esse pro nobis & resurrexisse confidimus, in Christo manentes, & per ipsum atque in ipso resurgentes, quid aut ipsi recedere istinc de sæculo nolumus, aut nostros recedentes quasi perditos plangimus ac dolemus, ipso Christo Domino & Deo nostro monente ac dicente: *Ego sum resurrectio & vita. Qui credit in me, licet moriatur, vivet; & omnis qui vivit & credit in me non morietur in æternum.* Si in Christum credimus, si fidem verbis & promissis ejus habemus, & non morimur in æternum, ad Christum, cum quo & victuri & regnaturi semper sumus, læta securitate veniamus. Quòd interim morimur, ad immortalitatem morte transgredimur; nec potest vita æterna succedere, nisi hinc contigerit exire. Non est exitus iste, sed transitus & temporali itinere decurso ad æterna transgressus. Quis non ad meliora venire festinet? Quis non mutari & transformari ad Christi speciem & ad cælestis gloriæ dignitatem venire citiùs exoptet, Paulo apostolo prædicante & dicente: *Nostra autem conversatio, inquit, in cælis est, unde & Dominum expectamus Jesum Christum, qui transformabit corpus humilitatis nostræ conformatum corpori claritatis suæ.* Tales nos futuros & Christus Dominus pollicetur, quando ut cum illo simus, & cum illo in æternis sedibus vivamus, atque in regnis cælestibus gaudeamus, patrem pro nobis precatur dicens: *Pater, quos mihi dedisti volo ut ubi ego fuero & ipsi sint mecum & videant claritatem quam mihi dedisti priùs quàm mundus fieret.* Venturus ad Christi sedem, ad regnorum cælestium claritatem, lugere non debet nec plangere, sed potiùs secundum pollicitationem Domini, secundum fidem veri, in profectione hac sua & translatione gaudere. Sic denique invenimus & Enoch translatum esse, qui Deo placuit, sicut in Genesi testatur & loquitur scriptura divina: *Et placuit Enoch Deo, & non est inventus postmodum, quia Deus illum transtulit.* Hoc fuit placuisse in conspectu Dei, de hoc contagio sæculi meruisse transferri. Sed & per Salomonem docet spiritus sanctus eos qui Deo placeant maturiùs istinc eximi & citiùs liberari, ne dum in isto mundo diutiùs immorantur, mundi contactibus polluantur. *Raptus est, inquit, ne malitia mutaret intellectum illius. Placita enim erat Deo anima ejus. Propter hoc properavit educere eum de media iniquitate.* Sic & in psalmis ad Dominum properat spiritali fide Deo suo anima devota dicens: *Quàm dilectissimæ habitationes tuæ, Deus virtutum. Desiderat & properat anima mea ad atria Dei.* Ejus est in mundo diù velle remanere quem mundus oblectat, quem sæculum blandiens atque decipiens illecebris terrenæ voluptatis invitat. Porro cùm mundus oderit chris-

1. Joa. 2.

tianum, quid amas eum qui te odit, & non magis sequeris Christum, qui te & redemit & diligit? Joannes in epistola sua clamat & loquitur & ne carnalia desideria sectantes mundum diligamus hortatur. *Nolite, inquit, diligere mundum neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est caritas patris in illo: quia omne quod in mundo est concupiscentia carnis est & concupiscentia oculorum & ambitio sæculi, quæ non est à patre, sed ex concupiscentia mundi, & mundus transibit & concupiscentia ejus. Qui autem fecerit voluntatem Dei manet in æternum, quomodo & Deus manet in æternum.* Potius, fratres dilectissimi, mente integra, fide firma, virtute robusta, parati ad omnem voluntatem Dei simus, pavore mortis excluso immortalitatem quæ sequitur cogitemus. Hoc nos ostendamus esse quod credimus, ut neque carorum lugeamus excessum, & cum accersitionis propriæ dies venerit, incunctanter & libenter ad Dominum ipso vocante veniamus. Quod cum semper faciendum fuerit Dei servis, nunc fieri multò magis debet, corrue[n]te jam mundo & malorum infestantium turbini-bus obseffo; ut qui cernimus cœpisse jam gravia, & scimus imminere graviora, lucrum maximum computemus, si istinc velocius recedamus. Si in habitaculo tuo parietes vetustate nutarent, tecta desuper tremarent, domus jam fatigata, jam lassâ, ædificiis senectute labentibus, ruinam proximam minaretur, nonne omni celeritate migrares? Si navigante te turbida & procellosa tempestas fluctibus violentius excitatis prænuntiaret futura naufragia, nonne portum velociter peteres? Mundus ecce nutat & labitur, & ruinam sui non jam senectute rerum sed fine testatur; & tu non Deo gratias agis, non tibi gratularis quòd exitu maturiore substractus, ruinis & naufragiis & plagis imminentibus exuaris? Considerandum est, fratres dilectissimi, & identidem cogitandum renuntiassè nos mundo, & tanquam hospites & peregrinos istic interim degere. Amplectamur diem qui assignat singulos domicilio suo, qui nos istinc ereptos & laqueis sæcularibus exsolutos paradiso restituit & regno. Quis non peregrè constitutus properaret in patriam regredi? Quis non ad suos navigare festinans ventum prosperum cupidiùs optaret, ut velociter caros liceret amplecti? Patriam nostram paradysum computamus. Parentes patriarchas habere jam cœpimus. Quid non properamus & currimus ut patriam nostram videre, ut parentes salutare possimus. Magnus illic nos carorum numerus expectat, parentum, fratrum, filiorum frequens nos & copiosa turba desiderat, jam de sua incolumitate secura, & adhuc de nostra salute sollicita. Ad horum conspectum & complexum venire quanta & illis & nobis in commune lætitia est? Qualis illic cælestium regnorum voluptas sine timore moriendi, & cum æternitate vivendi quàm summa & perpetua felicitas? Illic apostolorum gloriosus chorus, illic prophetarum exultantium numerus, illic martyrum innumerabilis populus ob certaminis & passionis victoriam coronatus, triumphantes illic virgines, quæ concupiscentiam carnis & corporis continentia robore subegerunt, remunerati misericordes, qui alimentis & largitionibus pauperum justitiæ opera fecerunt, qui dominica præcepta servantes ad cælestes thesauros terrena patrimonia transtulerunt. Ad hos, fratres dilectissimi, avida cupiditate properemus, ut cum his citò esse, ut citò ad Christum venire contingat optemus. Hanc cogitationem nostram Deus videat, hoc propositum mentis & fidei Dominus Christus aspiciat, daturus eis gloriæ suæ ampliora præmia quorum circa se fuerint desideria majora.

LIBER

DE

OPERE ET ELEEMOSYNIS.

MULTA & magna sunt, fratres carissimi, beneficia divina quibus in salutem nostram Dei patris & Christi larga & copiosa clementia & operata sit & semper operetur, quòd conservandis ac vivificandis nobis pater filium misit, ut reparare nos posset, quòdque filius missus esse & hominis filius fieri voluit ut nos Dei filios faceret. Humiliavit se, ut populum qui prius jacebat erigeret. Vulneratus est, ut vulnera nostra curaret. Servivit, ut ad libertatem servientes extraheret. Mori sustinuit, ut immortalitatem mortalibus exhiberet. Multa hæc sunt & magna divinæ misericordiæ munera. Sed adhuc qualis providentia illa & quanta clementia est quòd nobis salutari ratione prospicitur, ut homini qui redemptus est reservando plenius consulatur. Nam cum Dominus adveniens sanasset illa quæ Adam portaverat vulnera, & venena serpentis antiqua curasset, legem dedit sano, & præcepit ne ultra jam peccaret, ne quid peccanti gravius eveniret. Coartati eramus & in angustum innocentiae præscriptione conclusi. Nec haberet quid fragilitatis humanæ infirmitas atque imbecillitas faceret, nisi iterum pietas divina subveniens, justitiæ & misericordiæ operibus ostensis, viam quandam tuendæ salutis aperiret, ut sordes postmodum quascunque contrahimus eleemosynis abluamus. Loquitur in scripturis divinis spiritus sanctus & dicit: *Eleemosynis & fide delicta purgantur.* Non utique illa delicta quæ fuerant antè contracta. Nam illa Christi sanguine & sanctificatione purgantur. Item denuo dicit: *Sicut aqua extinguit ignem, sic eleemosyna extinguit peccatum.* Hic quoque ostenditur & probatur quia sicut lavacro aquæ salutaris gehennæ ignis extinguitur, ita & eleemosynis atque operationibus justis delictorum flamma sopitur. Et quia semel in baptismo remissa peccatorum datur, assidua & jugis operatio baptismi instar imitata Dei rursus indulgentiam largitur. Hoc & in evangelio Dominus docet. Nam cum denotarentur discipuli ejus quòd ederent, nec prius manus abluissent, respondit & dixit: *Qui fecit quod intus est fecit & quod foris est. Verùm date eleemosynam, & ecce vobis munda omnia.* Docens scilicet & ostendens non manus lavandas esse, sed pectus, & sordes intrinsecus potius quàm extrinsecus detrahendas, verùm qui purgaverit quod est intus, eum quoque id quod foris est repurgasse, & emundata mente, cute quoque & corpore mundum esse cœpisse. Porro autem monens & ostendens unde mundi & purgati esse possimus, addidit eleemosynas esse faciendas. Misericors docet & monet misericordiam fieri; & quia servare quærit quos magno pretio redemit, post baptismi gratiam sordidatos docet denuo posse purgari. Agnoscamus itaque, fratres carissimi, divinæ indulgentiæ munus salubre, & emundandis purgandisque peccatis nostris, qui sine aliquo

Joa. 5.

Tob. 4.

Prov. 15.

Ecclef. 3.

Luc. 11.

Prov. 10.

1. Joa. 1.

Isa. 58.

Isa. 58.

Prov. 21.

Psal. 40.

Tob. 12.

conscientiæ vulnere esse non possumus, medelis spiritalibus vulnera nostra curemus. Nec quisquam sic sibi de puro atque immaculato pectore blandiatur ut innocentia sua fretus medicinam non putet adhibendam esse vulneribus, cum scriptum sit: *Quis gloriabitur castum se habere cor, aut quis gloriabitur mundum se esse à peccatis?* Et iterum in epistola sua Joannes ponat & dicat: *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, & veritas in nobis non est.* Si autem nemo esse sine peccato potest, & quisquis inculpatum se esse dixerit aut superbus aut stultus est, quàm necessaria, quàm benigna est divina clementia, quæ cum sciat non deesse sanatis quædam postmodum vulnera, dedit curandis denuo sanandisque vulneribus remedia salutaria. Nunquam denique, fratres dilectissimi, admonitio divina cessavit & tacuit quominus in scripturis sanctis tam veteribus quàm novis semper & ubique ad misericordiæ opera Dei populus provocaretur; & canente atque exhortante spiritu sancto quisquis ad spem regni cælestis instruitur, facere eleemosynas jubetur. Mandat & præcipit Esaïæ Deus: *Exclama, inquit, in fortitudine, & noli parcere. Sicut tuba exalta vocem tuam, & annuntia plebi meæ peccata ipsorum & domui Jacob facinora eorum.* Et cum peccata eis sua exprobari præcepisset, cumque eorum facinora pleno indignationis impetu protulisset, dixissetque eos nec si orationibus & precibus & jejuniis uterentur satisfacere pro delictis posse, nec si in cilicio & cinere voluerentur, iram Dei posse lenire, in novissima tamen parte demonstrans solis eleemosynis Deum posse placari, addidit dicens: *Frangere esurienti panem tuum, & egenos sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, vesti eum, & domesticos seminis tui non despicias. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, & vestimenta tua citò orientur, & præbit ante te justitia, & claritas Dei circumdabit te. Tunc exclamabis, & Deus exaudiet te. Dum adhuc loqueris dicet: Ecce adsum.* Remedia propitiando Deo ipsius Dei verbis data sunt, quid deberent facere peccantes magisteria divina docuerunt, operationibus justis Deo satisfieri, misericordiæ meritis peccata purgari. Et apud Salomonem legimus: *Conclude eleemosynam in corde pauperis, & hæc pro te exorabit ab omni malo.* Et iterum: *Qui obturat aures ne audiat imbecillum, & ipse invocabit Deum, & non erit qui exaudiat eum.* Neque enim promereri misericordiam Domini poterit qui misericors ipse non fuerit, aut impetrabit de divina pietate aliquid in precibus qui ad precem pauperis non fuerit humanus. Quod item in psalmis spiritus sanctus declarat & probat dicens: *Beatus qui intelligit super egenum & pauperem, in die mala liberabit eum Dominus.* Quorum præceptorum memor Daniel, cum rex Nabuchodonosor adverfo somnio territus æstualet, pro avertendis malis ad divinam opem impetrandam remedium dedit dicens: *Propterea, rex, consilium meum placeat tibi, & peccata tua eleemosynis redime & injustitias tuas miserationibus pauperum, & erit Deus parcens peccatis tuis.* Cui rex non obtemperans adversa quæ viderat & infesta perpeffus est: quæ evadere & vitare potuisset, si peccata sua eleemosynis redemisset. Raphaël quoque angelus paria testatur, & ut eleemosyna libenter ac largiter fiat hortatur dicens: *Bona est oratio cum jejunio & eleemosyna: quia eleemosyna à morte liberat, & ipsa purgat peccata.* Ostendit orationes nostras ac jejunia minus posse nisi eleemosynis adjuventur, deprecationes solas parum ad impetrandum valere, nisi factorum & operum accessione

fatientur. Revelat angelus & manifestat & firmat eleemosynis petitiones nostras efficaces fieri, eleemosynis vitam de periculis redimi, eleemosynis animas à morte liberari. Nec sic, fratres carissimi, ista proferimus ut non quod Raphaël angelus dixit veritatis testimonio comprobemus. In actibus apostolorum facti fides posita est, & quod eleemosynis, non tantum à secunda, sed à prima morte animæ liberentur gestæ & impletæ rei probatione compertum est. Tabitha operationibus justis & eleemosynis præstandis plurimum dedita, cum infirmata esset & mortua, ad cadaver exanime Petrus accitus est: qui cum impigrè pro apostolica humanitate venisset, circumsteterunt eum viduæ flentes & rogantes, pallia & tunicas & omnia illa quæ prius sumpserant indumenta monstrantes, nec pro defuncta suis vocibus, sed ipsius operibus deprecantes. Sensit Petrus impetrari posse quod sic petebatur, nec defuturum Christi auxilium viduis deprecantibus, quando esset in viduis ipse vestitus. Cum itaque genibus nixus orasset, viduarum ac pauperum idoneus advocatus legatas sibi preces ad Dominum pertulisset, conversus ad corpus, quod in tabula jam lotum jacebat, *Tabitha*, inquit, *exsurge in nomine Jesu Christi*. Nec defuit Act. 9. Petro quo minùs statim ferret auxilium qui in evangelio dari dixerat quicquid fuisset ejus nomine postulatum. Mors itaque suspenditur, & spiritus redditur, & mirantibus ac stupentibus cunctis ad hanc mundi denuo lucem redivivum corpus animatur. Tantum potuerunt misericordiæ merita, tantum opera justa valuerunt. Quæ laborantibus viduis largita fuerat subsidia vivendi, meruit ad vitam viduarum petitione revocari. Itaque in evangelio Dominus, doctor vitæ nostræ, & magister salutis æternæ, vivificans credentium populum, & vivificatis consulens in æternum, inter sua mandata divina & præcepta cælestia nihil crebrius mandat & præcipit quàm ut insistamus eleemosynis dandis, nec terrenis possessionibus incubemus, sed cælestes thesauros potiùs recondamus. *Vendite*, inquit, *res vestras, & date eleemosynam*. Et iterum: Luc. 12. *Nolite vobis condere thesauros super terram, ubi tinea & comestura exterminat, & ubi fures effodiunt & furantur. Thesaurizate autem vobis thesauros in cælo, ubi neque tinea neque comestura exterminat, & ubi fures non effodiunt nec furantur. Ubi enim fuerit thesaurus tuus, ibi erit & cor tuum*. Et cum observata lege perfectum & consummatum vellet ostendere, *Si vis*, inquit, *perfectus esse, vade & vende omnia tua, & da egenis, & habebis thesaurum in cælo, & veni, sequere me*. Math. 6. Item alio loco negotiatorem cælestis gratiæ & comparatorem salutis æternæ, distractis omnibus rebus suis, pretiosam margaritam, hoc est, vitam æternam Christi cruore pretiosam, de quantitate patrimonii sui dicit debere mercari. *Simile est*, inquit, *regnum cælorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas*. Math. 13. *Ubi autem invenit pretiosam margaritam, abiit, & vendidit omnia quæ habuit, & emit illam*. Eos denique & Abrahæ filios dicit quos in juvandis alendisque pauperibus operarios cernit. Nam cum Zachæus dixisset, *Ecce dimidium ex substantia mea do egenis, & si cui quid fraudavi, quadruplum reddo*, respondit Luc. 19. Jesus & dixit *quia salus hodie huic domui facta est, quoniam & hic filius est Abrahæ*. Nam si Abraham credidit Deo, & deputatum est ei ad justitiam, Gen. 25. utique qui secundum præceptum Dei eleemosynas facit, Deo credit, & qui habet fidei veritatem, servat Dei timorem; qui autem Dei timorem servat, Math. 3. in miserationibus pauperum Deum cogitat. Operatur enim ideo quia credit,

quia scit vera esse quæ prædicta sunt verbis Dei, nec scripturam sanctam posse mentiri, arbores infructuosas, id est, steriles homines, excidi & in ignem mitti, misericordes autem ad regnum vocari. Qui & alio in loco operarios & fructuosos fideles appellat, infructuosis verò & sterilibus fidem derogat dicens:

Luce. 16.

Si in injusto mammona fideles non fuistis, quod est verum quis credet vobis? Et si in alieno fideles non fuistis, quod est vestrum quis dabit vobis?

Prov. 28.

Si vereris & metuis ne si operari plurimum cœperis, patrimonio tuo larga operatione finito ad penuriam fortè redigaris, esto in hac parte intrepidus, esto securus; finiri non potest unde in usus Christi impenditur, unde opus cæleste celebratur. Nec hoc tibi de meo spondeo, sed de sanctarum scripturarum fide & divinæ pollicitationis auctoritate promitto. Loquitur per Salomonem spiritus sanctus & dicit, Qui dat pauperibus, nunquam egebit, qui autem avertit oculum suum, in magna penuria erit, ostendens misericordes atque operantes egere non posse, magis parcos & steriles ad inopiam postmodum devenire.

2. Cor. 9.

Item beatus apostolus Paulus dominicæ inspirationis gratia plenus: Qui administrat, inquit, semen seminanti, & panem ad edendum præstabit, & multiplicabit seminationem vestram, & augebit incrementa frugum justitiæ vestræ, ut in omnibus locupletemini.

2. Cor. 9.

Et iterum: Administratio huius officii non tantum supplebit ea quæ sanctis desunt, sed & abundabit per multam gratiarum actionem in Deum.

Quoniam dum gratiarum actio ad Deum pro eleemosynis atque operationibus nostris pauperum oratione dirigitur, census operantis Dei retributione cumulatur. Et Dominus in evangelio jam tunc ejusmodi hominum corda considerans, & perfidis atque incredulis præscia voce denuntians, contesta-

Matth. 6.

tur & dicit: Nolite cogitare dicentes: Quid edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur? Hæc enim nationes quærunt. Scit autem pater vester quia omnium horum indigetis. Quærite primum regnum Dei & justitiam ejus, & omnia ista apponentur vobis. Eis omnia apponi dicit & tradi qui regnum & justitiam Dei quærunt. Eos enim Dominus, cum judicii dies venerit, ad percipiendum regnum dicit admitti qui fuerint in ecclesia ejus operati. Metuis ne patrimonium tuum fortè deficiat, si operari ex eo largiter cœperis; & nescis, miser, quia dum times ne res familiaris deficiat, vita ipsa & salus deficit, & dum ne quid de rebus tuis minuatur attendis, non respicis quòd ipse minuaris, amator magis mammonæ quàm animæ tuæ; ut dum times ne pro te patrimonium tuum perdas, ipse pro patrimonio tuo pereas. Et ideo bene apostolus

1. Tim. 6.

clamat & dicit: Nihil intulimus in hunc mundum, verum nec auferre quid possumus. Habentes itaque exhibitionem & tegumentum, his contenti simus. Qui autem volunt divites fieri, incidunt in tentationem & in mulpulam & desideria multa & nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes naufragaverunt à fide, & inferuerunt se doloribus multis. Metuis ne patrimonium tuum fortè deficiat, si operari ex eo largiter cœperis. Quando enim factum est ut justo possent

Prov. 10.

deesse subsidia vitæ, cum scriptum sit: Non occidet fame Dominus animam

3. Reg. 17.

justam. Helias in solitudine corvis ministrantibus pascitur, & Danieli in lacu

Dan. 4.

ad leonum prædam jussu regis incluso prandium divinitus apparatur; & tu metuis ne operanti tibi & Dominum promerenti desit alimentum, quando ipse in evangelio ad exprobrationem eorum quibus mens dubia est & fides

parva

parva contestetur & dicat : *Aspicite volatilia cæli, quoniam non seminant, neque* *Matth. 6.*
metunt, neque colligunt in horrea, & pater vester cælestis alit illa. Nonne vos plu-
ris illis estis? Volucres Deus pascit, & passeribus alimenta diurna præstantur;
 & quibus nullus divinæ rei sensus est, eis nec potus nec cibus deest. Tu
 christiano, tu Dei servo, tu operibus bonis dedito, tu domino suo caro
 aliquid existimas defuturum? Nisi si putas quia qui Christum pascit, à Christo
 ipse non pascitur, aut eis terrena deerunt quibus cælestia & divina tribuuntur.
 Unde hæc incredula cogitatio, unde impia & sacrilega ista meditatio? Quid
 facit in domo fidei perfidum pectus? Quid qui Christo omnino non credit
 appellatur & dicitur christianus? Pharisei tibi magis congruit nomen. Nam
 cum Dominus in evangelio de eleemosynis disputaret, & ut nobis ami-
 cos de terrestribus lucris provida operatione faceremus, qui nos postmo-
 dum in tabernacula æterna susciperent, fideliter ac salubriter præmone-
 ret, addidit post hæc scriptura dicens : *Audiebant autem hæc omnia Pharisei,* *Luc. 16.*
qui erant cupidissimi, & irridebant eum. Quales nunc quosdam in ecclesia
 videmus, quorum præclusæ aures & corda cæcata nullum de spiritalibus ac
 salutaribus monitis lumen admittunt; de quibus mirari non oportet quòd
 contemnant in tractatibus servum, quando à talibus ipsum Dominum videa-
 mus esse contemptum. Quid tibi in istis ineptis & stultis cogitationibus plau-
 dis, quasi metu & sollicitudine futurorum ab operibus retarderis? Quid um-
 bras & præstigias quasdam vanæ excusationis obtendis? Confitere immo quæ
 vera sunt; & quia scientes non potes fallere, secreta & abdita mentis exprome.
 Obsederunt animum tuum sterilitatis tenebræ, & recedente inde lumine ve-
 ritatis, carnale pectus alta & profunda avaritiæ caligo cæcavit. Pecuniæ tuæ
 captivus & servus es, catenis cupiditatis & vinculis alligatus es, & quem jam
 solverat Christus, denuo vinctus es. Servas pecuniam, quæ te servata non
 servat. Patrimonium cumulas, quod te pondere suo onerat; nec meministi
 quid Deus responderit diviti exuberantium fructuum copiam stulta exulta-
 tione jactanti : *Stulte, inquit, hac nocte expostulatur anima tua à te. Quæ ergo* *Luc. 12.*
parasti cujus erunt? Quid divitiis tuis solus incubas, quid in pœnam tuam patri-
 monii tui pondus exaggeras, ut quo locupletior sæculo fueris, pauperior Deo
 fias? Redditus tuos divide cum Domino Deo tuo, fructus tuos partire cum
 Christo, fac tibi possessionum terrestrium Christum participem, ut & ille te
 sibi faciat regnorum cælestium coheredem. Erras & falleris quisquis te in sæ-
 culo divitem credis. Audi in apocalypsi Domini tui vocem ejusmodi homi-
 nes justis objurgationibus increpantem. *Dicis, inquit, dives sum, & ditatus* *Apoc. 3.*
sum, & nullius rei egeo; & nescis quoniam tu es miser, & miserabilis, & pau-
per, & cæcus, & nudus. Suadeo tibi emere à me aurum ignitum de igni, ut sis
dives, & vestem albam, ut vestiarius, & non appareat in te fæditas nuditatis tuæ,
& collyrio inunge oculos tuos ut videas. Qui ergo locuples & dives es, eme
 tibi à Christo aurum ignitum, ut sordibus tuis tanquam igne decoctis, esse
 aurum mundum possis, si eleemosynis & justa operatione purgeris. Eme tibi
 albam vestem, ut qui secundum Adam nudus fueras, & horrebas antè defor-
 mis, indumento Christi candido vestiarius. Et quæ matrona in ecclesia Christi
 locuples & dives es, inunge oculos tuos, non stibio diaboli, sed collyrio
 Christi; ut pervenire ad videndum Deum possis, dum Deum & operibus &

moribus promereris. Cæterum quæ talis es, nec operari in ecclesia potes. Egentem enim & pauperem non vident oculi tui superfusi nigroris tenebris & nocte contecti. Locuples & dives es, & dominicum celebrare te credis, quæ corban omnino non respicis, quæ in dominicum sine sacrificio venis, quæ partem de sacrificio quod pauper obtulit sumis. Intuere in evangelio viduam præceptorum cælestium memorem inter ipsas pressuras & angustias egestatis operantem, in gazophylacium duo quæ sola sibi fuerant minuta mittentem: quam cum animadverteret Dominus & videret, non de patrimonio sed de animo opus ejus examinans, & considerans non quantum sed ex quanto dedisset, respondit & dixit: *Amen dico vobis, quoniam vidua ista plus omnibus misit in dona Dei. Omnes enim isti ex eo quod abundavit illis miserunt in dona Dei. Hæc autem de inopia sua omnem quemcunque habuit victum misit.* Multum beata mulier & gloriosa, quæ etiam ante diem judicii meruit judicis voce laudari. Pudeat divites sterilitatis atque infidelitatis suæ. Vidua, & vidua inops, rebus dives in opere invenitur. Cumque universa quæ dantur pupillis & viduis conferantur, dat illa quam oportebat accipere; ut sciamus quæ pœna sterilem divitem maneat, quando hoc ipso documento operari etiam pauperes debeant. Atque ut intelligamus hæc opera Deo dari & eum quisquis hæc faciat Dominum promereri, Christus illud Dei dona appellat, & in dona Dei viduam duos quadrantes misisse significat, ut magis ac magis possit esse manifestum quia qui miseretur pauperis Deum fœnerat. Sed nec illa res, fratres carissimi, à bonis operibus & justis refrænet & revocet christianum quod excusari se posse aliquis existimet beneficio filiorum, quando in impensis spiritualibus Christum cogitare qui accipere se professus est debeamus, nec conservos liberis nostris sed Dominum præferamus, ipso instruente & monente. *Qui diligit, inquit, patrem aut matrem super me, non est me dignus; & qui diligit filium aut filiam super me, non est me dignus.* Item in Deuteronomio ad corroborationem fidei & dilectionem Dei paria conscripta sunt. *Qui dicunt, inquit, patri aut matri, non novi te, & filios suos non agnoverunt, hi custodierunt præcepta tua, & testamentum tuum servaverunt.* Nam si Deum toto corde diligimus, nec parentes nec filios Deo præferre debemus. Quod & Joannes in epistola sua ponit, caritatem Dei apud eos non esse quos videamus operari in pauperes nolle. *Qui habuerit, inquit, substantiam mundi, & viderit fratrem suum desiderantem, & clauserit viscera sua, quomodo caritas Dei manet in illo?* Si enim Deus eleemosynis pauperum fœneratur, & cum datur minimis, Christo datur, non est quod quis terrena cælestibus præferat nec divinis humana præponat. Sic vidua illa in tertio regnorum libro, cum in ficcitate & fame consumptis omnibus de modico farre & oleo quod superfuerat fecisset subcinericium panem, quo absumpto moritura cum liberis esset, supervenit Helias, & petiit sibi prius ad edendum dari, tunc quod superfuisset inde illam cum filiis suis vesci. Nec obtemperare illa dubitavit, aut Helix filios mater in fame & egestate præposuit. Fit immo in conspectu Dei quod Deo placeat; promptè ac libenter quod petebatur offertur; nec de abundantia portio, sed de modico totum datur, & esurientibus liberis alter prius pascitur, neque in penuria & fame cibus antè quàm misericordia cogitatur; ut dum in opere salutari carnaliter vita contemnitur, spiritualiter anima fervetur. Helias itaque typum Christi gerens,

Luc. 21.

Matth. 10.

Deut. 33.

Joa. 3.

3. Reg. 17.

& quod ille pro misericordia vicem singulis reddat ostendens, respondit & dixit: *Hæc dicit Dominus: Fidelia farris non deficiet, & capsaces olei non minuetur usque in diem quo dabit Dominus imbrem super terram.* Secundum divinæ pollicitationis fidem multiplicata sunt viduæ & cumulata quæ præstitit, & operibus justis ac misericordiæ meritis augmenta & incrementa fumentibus, farris & olei vasa completa sunt. Nec filiis abstulit mater quod Helix dedit, sed magis contulit filiis quod benignè & piè fecit. Et illa nondum Christum sciebat, nondum præcepta ejus audierat, non cruce & passione ejus redempta cibum & potum pro sanguine rependebat; ut ex hoc appareat quantum in ecclesia peccet qui se & filios Christo anteponens divitias suas servat, nec patrimonium copiosum cum indigentium paupertate communicat. Sed enim multi sunt in domo liberi, & retardat te numerositas filiorum quo minùs largiter bonis operibus insistas. Atqui hoc ipso operari ampliùs debes quo multorum pignorum pater es. Plures sunt pro quibus Dominum deprecaberis, multorum delicta redimenda sunt, multorum purgandæ conscientiæ, multorum animæ liberandæ. Ut in hac vita sæculari alendis sustinendisque pignoribus quo major est numerus, hoc major & sumptus est, ita & in vita spiritali atque cælesti, quo amplior fuerit pignorum copia, esse & operum debet major impensa. Sic & Job sacrificia numerosa pro liberis offerebat; quantusque erat in domo pignorum numerus, tantus dabatur Deo & numerus hostiarum. Et quoniam quotidie deesse non potest quod peccetur in conspectu Dei, sacrificia quotidiana non deerant, quibus possent peccata tergeri. Probat scriptura divina dicens: *Job homo verus & justus habuit filios septem & filias tres, & emundabat illos offerens pro eis hostias Deo secundum numerum illorum, & pro peccatis eorum vitulum unum.* Si ergo verè filios tuos diligis, si eis exhibes plenam & paternam dulcedinem caritatis, operari magis debes ut filios tuos Deo justa operatione commendes. Nec eum liberis tuis cogites patrem qui & temporarius & infirmus est, sed illum pares qui æternus & firmus filiorum spiritalium pater est. Illi assigna facultates tuas quas heredibus servas. Ille sit liberis tuis tutor, ille curator, ille contra omnes injurias sæculares divina majestate protector. Patrimonium Deo creditum nec respublica eripit, nec fiscus invadit, nec calumnia aliqua forensis evertit. In tuto hereditas ponitur quæ Deo custode servatur. Hoc est caris pignoribus in posterum providere, hoc est futuris heredibus paterna pietate consulere secundum fidem scripturæ sanctæ dicentis: *Junior fui, & senui, & non vidi justum derelictum, neque semen ejus egens pane. Tota die miseretur & facerit, & semen ejus in benedictione est.* Et iterum: *Qui conversatur sine vituperatione in justitia, beatos post se filios relinquet.* Prævaricator itaque & proditor pater es, nisi filiis tuis fideliter consulas, nisi conservandis eis religiosa & vera pietate prospicias. Qui studes terreno magis quàm cælesti patrimonio, filios tuos diabolo magis commendare quàm Christo, bis delinquis, & geminum ac duplex crimen admittis, & quod non præparas filiis tuis Dei patris auxilium, & quod doces filios patrimonium plus amare quàm Christum. Esto potiùs liberis tuis pater talis qualis Tobias extitit. Da utilia & salutaria præcepta pignoribus qualia ille filio dedit; manda filiis tuis quod & ille filio mandavit dicens: *Et nunc, fili, mando tibi, servi Deo in veritate, & fac coram illo quod illi placet, & filiis tuis manda*

Job. 1.

Psal. 36.

Prov. 20.

Tob. 4.

ut faciant justitiam & eleemosynas, & sint memores Dei, & benedicant nomen ejus omni tempore. Et iterum : Omnibus diebus vitæ tuæ, fili dilectissime, Deum in mente habe, & noli præterire præcepta ejus. Justitiam fac omnibus diebus vitæ tuæ, & noli ambulare viam iniquitatis; quoniam agente te ex veritate, erit respectus operum tuorum. Ex substantia tua fac eleemosynam, & noli avertere faciem tuam ab ullo paupere. Ita fiet ut nec à te avertatur facies Dei. Prout habueris, fili, sic fac. Si tibi fuerit copiosa substantia, plus ex illa fac eleemosynam. Si exiguum habueris, ex hoc ipso exiguo communica. Et ne timueris cum facis eleemosynam. Præmium enim bonum reponis tibi in diem necessitatis, quia eleemosyna à morte liberat, & non patitur ire in gehennam. Munus bonum est eleemosyna omnibus qui faciunt eam coram summo Deo. Quale munus est, fratres carissimi, cujus editio Deo spectante celebratur? Si in gentilium munere grande & gloriosum videtur proconsules vel imperatores habere præsentem, & apparatus ac sumptus apud munerarios major est ut possint placere majoribus, quanto illustrior muneris & major est gloria Deum & Christum spectatores habere? Quanto istic & apparatus uberior & sumptus largior exhibendus est ubi ad spectaculum conveniunt cælorum virtutes, conveniunt angeli omnes, ubi munerario non quadriga vel consulatus petitur, sed vita æterna præstatur, nec captatur inanis & temporarius favor vulgi, sed perpetuum præmium regni cælestis accipitur? Atque ut pigros & steriles & cupiditate nummaria nihil circa fructum salutis operantes magis pudeat, ut plus conscientiam sordidam dedecoris ac turpitudinis suæ rubor cædat, ponat unusquisque ante oculos suos diabolum cum servis suis, id est, cum populo perditionis ac mortis, in medium profligare, plebem Christi, præsentem & judicantem ipso, comparisonis examine provocare dicentem : Ego pro istis quos mecum vides nec alapas accepi, nec flagella sustinui, nec crucem pertuli, nec sanguinem fudi, nec familiam meam pretio passionis & cruoris redemi; sed nec regnum illis cæleste promitto, nec ad paradysum restituta immortalitate denuo revoco; & munera mihi quàm pretiosa, quàm grandia, quàm nimio & longo labore quæsita sumptuosissimis apparatibus comparant, rebus suis vel obligatis in muneris comparatione vel venditis; ac nisi editio honesta successerit, conviciis ac sibilis ejiciuntur, & furore populari nonnunquam penè lapidantur? Tuos tales munerarios, Christe, demonstra, illos divites, illos copiosis opibus affluentes, an in ecclesia præsentem & spectantem te ejusmodi munus edant, oppignoris vel distractis rebus suis, immo ad cælestes thesauros mutata in melius possessione translatis. In istis muneribus meis caducis atque terrenis nemo pascitur, nemo vestitur, nemo cibi alicujus aut potus solatio sustinetur. Cuncta inter furorem edentis & spectantis errorem prodiga & stulta voluptatum frustrantium vanitate depereunt. Illic in pauperibus tuis tu vestiris & pascaris, tu æternam vitam operantibus polliceris; & vix tui meis pereuntibus adæquantur, qui à te divinis mercedibus & præmiis cælestibus honorantur. Quid ad hæc respondemus, fratres carissimi? Sacrilega sterilitate & quadam tenebrarum nocte coopertas divitum mentes qua ratione defendimus, qua excusatione purgamus, qui diaboli servis minores sumus, ut Christo pro pretio passionis & sanguinis vicem nec in modicis rependamus? Præcepta ille nobis dedit, quid facere servos suos oporteret instruxit, operantibus præmium pol-

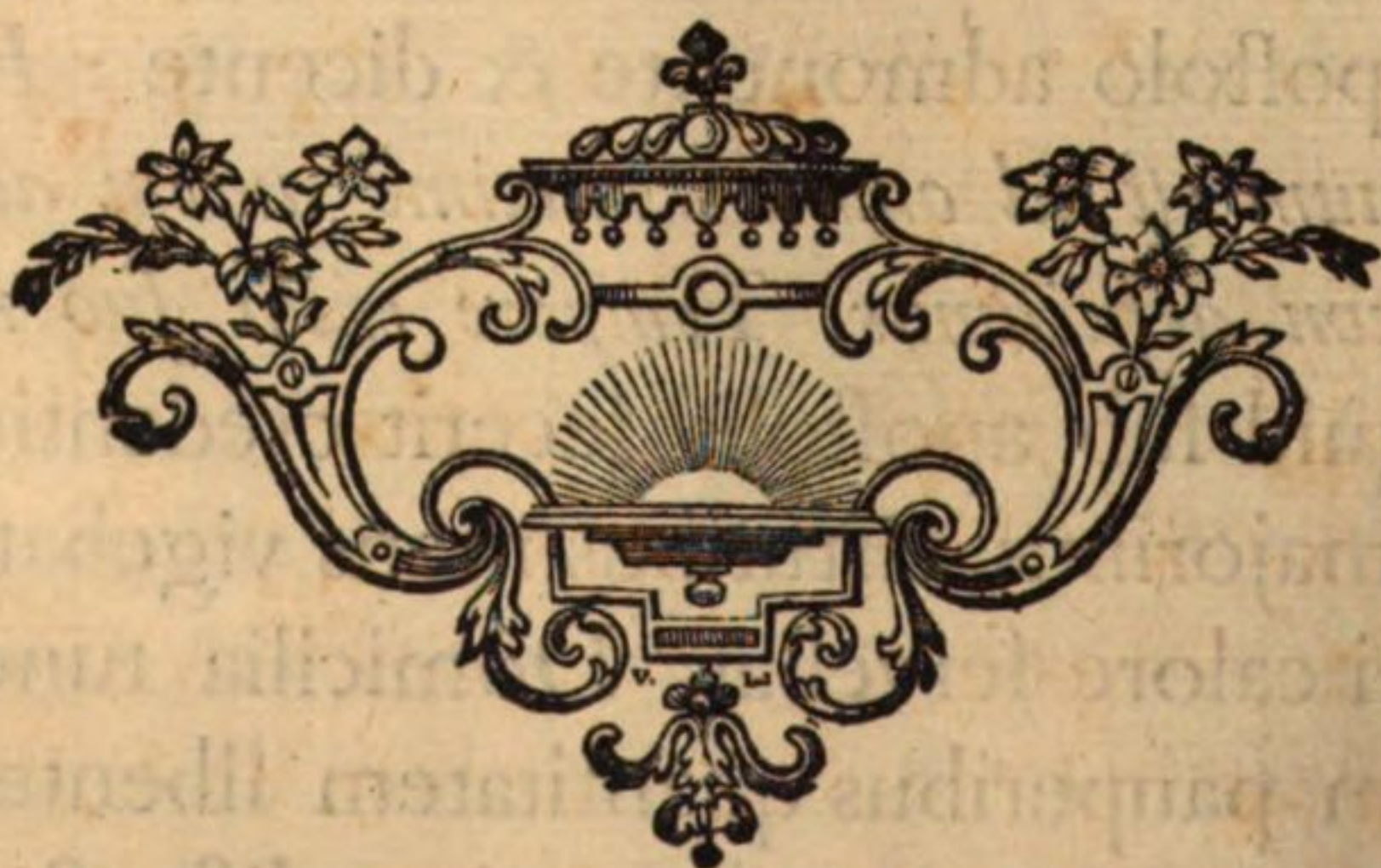
licitus, & supplicium sterilibus comminatus, sententiam suam protulit, quid judicaturus sit antè prædixit. Quæ potest excusatio esse cessanti, quæ defensio sterili, nisi quòd non faciente servo quod præcipitur, Dominus faciet quod minatur, qui & dicit: *Cùm venerit filius hominis in claritate sua, & omnes angeli cum eo, tunc sedebit in throno claritatis suæ, & colligentur ante eum omnes gentes, & segregabit eos ab invicem, quemadmodum pastor segregat oves ab hædis, & statuet oves ad dexteram suam, hædos autem ad sinistram. Tunc dicet rex iis qui ad dexteram suam erunt: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. Esurivi enim, & dedistis mihi manducare. Sitivi, & potastis me; hospes fui, & adduxistis me; nudus, & vestistis me; infirmus sum, & visitastis me; in carcere fui, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei iusti dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem & pavimus, sitientem & potavimus? Quando te vidimus hospitem, & adduximus, nudum, & vestivimus, quando autem te vidimus infirmari & in carcere, & venimus ad te? Tunc respondens rex dicet eis: Amen dico vobis, quandiu fecistis uni horum ex fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet & illis qui ad sinistram ejus erunt: Discedite à me maledicti in ignem æternum quem paravit pater meus diabolo & angelis ejus. Esurivi enim, & non dedistis mihi manducare; sitivi, & non potastis me; hospes fui, & non adduxistis me; nudus, & non vestistis me; infirmus & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem aut sitientem aut hospitem aut nudum aut infirmum aut in carcere, & non ministravimus tibi? Et respondebit illis: Amen dico vobis, quandiu non fecistis uni ex minimis his, neque mihi fecistis. Et abibunt isti in ambustionem æternam, iusti autem in vitam æternam. Quid potuit nobis majus Christus edicere? Quomodo magis potuit justitiæ ac misericordiæ nostræ opera provocare quàm quod præstari dixit sibi quicquid egenti præstatur & pauperi, & se dixit offendi nisi egenti præstetur & pauperi; ut qui respectu fratris in ecclesia non movetur, vel Christi contemplatione moveatur, & qui non cogitat in labore atque in egestate conservum, vel Dominum cogitet in ipso illo quem despicit constitutum. Et idcirco, fratres carissimi, quibus metus in Deum pronus est, & spreto calcatoque jam mundo ad superna & divina animus erectus est, fide plena, mente devota, operatione continua promerendo Domino obsequium præbeamus. Demus Christo vestimenta terrena, indumenta cælestia recepturi. Demus cibum & potum sæcularem, cum Abraham & Isaac & Jacob ad convivium cæleste venturi. Ne parum metamus, plurimum seminemus. Securitati ac salutis æternæ dum tempus est consulamus, Paulo apostolo admonente & dicente: *Ergo dum tempus habemus operemur quod bonum est ad omnes, maximè autem ad domesticos fidei. Bonum autem facientes non deficiamus. Tempore enim suo metemus. Cogitemus, fratres dilectissimi, quid sub apostolis fecerit credentium populus, quando inter ipsa primordia majoribus virtutibus mens vigeat, quando credentium fides novo adhuc fidei calore fervebat. Domicilia tunc & prædia venundabant, & dispensandam pauperibus quantitatem libenter ac largiter apostolis offerebant, terreno patrimonio vendito atque distracto fundos illuc transferentes ubi fructus caperent possessionis æternæ, illic comparantes domos ubi inciperent semper habitare. Talis tunc fuit in operationibus cumulus qualis**

Math. 25.

Gal. 6.

Aa. 4.

in dilectione consensus, sicut legimus in actis apostolorum: *Turba autem eorum qui crediderant anima ac mente una agebant; nec fuit inter illos discrimen ullum, nec quicquam suum judicabant ex bonis quæ eis erant, sed fuerunt illis omnia communia.* Hoc est nativitate spiritali verè Dei filios fieri, hoc est lege cælesti æquitatem Dei patris imitari. Quodcunque enim Dei est, in nostra usurpatione commune est, nec quisquam à beneficiis ejus & muneribus arcetur quo minùs omne humanum genus bonitate ac largitate divina æqualiter perfruatur. Sic æqualiter dies illuminat, sol radiat, imber rigat, ventus aspirat; & dormientibus somnus unus est, & stellarum splendor ac lunæ communis est. Quo æqualitatis exemplo qui possessor in terris redditus ac fructus suos cum fraternitate partitur, dum largitionibus gratuitis communis ac justus est, Dei patris imitator est. Quæ illa erit, fratres carissimi, operantium gloria, quàm grandis & summa lætitia, cùm populum suum Dominus cœperit recensere, & meritis atque operibus nostris præmia promissa contribuens, pro terrenis cælestia, pro temporalibus sempiterna, pro modicis magna præstare, offerre nos patri, cui nos sua sanctificatione restituit, æternitatem nobis immortalitatemque largiri, ad quam nos sanguinis sui vivificatione reparavit, reduces ad paradysum denuo facere, regna cælorum fide & veritate suæ pollicitationis aperire. Hæc hæreant firmiter sensibus nostris, hæc intelligantur plena fide, hæc corde toto diligantur, hæc indefinentium operum magnanimitate redimantur. Præclara & divina res, fratres carissimi, salutaris operatio, solatium grande credentium, securitatis nostræ salubre præsidium, munimentum spei, tutela fidei, medela peccati, res posita in potestate facientis, res & grandis & facilis, sine periculo persecutionis, corona pacis, verum Dei munus & maximum, infirmis necessarium, fortibus gloriosum, quo christianus adjutus perfert gratiam spiritalem, promeretur Christum judicem, Deum computat debitorem. Ad hanc operum salutarium palmam libenter ac promptè certemus, omnes in agone justitiæ Deo & Christo spectante curramus, & qui sæculo & mundo majores esse jam cœpimus, cursum nostrum nulla sæculi & mundi cupiditate tardemus. Si expeditos, si celeres, si in hoc operis agone currentes dies nos vel redditionis vel persecutionis invenerit, nusquam Dominus meritis nostris ad præmium deerit. In pace vincentibus coronam candidam pro operibus dabit, in persecutione purpuream pro passione geminabit.

LIBER

DE

BONO PATIENTIÆ.

DE patientia locuturus, fratres dilectissimi, & utilitates ejus & commoda prædicaturus, unde potius incipiam quàm quòd nunc quoque ad audientiam vestram patientiam video esse necessariam, ut nec hoc ipsum quod auditis & discitis sine patientia facere possitis. Tunc enim demum sermo & ratio salutaris efficaciter discitur, si patienter quod dicitur audiatur. Nec invenio, fratres dilectissimi, inter cæteras cælestis disciplinæ vias quibus ad consequenda divinitus præmia spei ac fidei nostræ secta dirigitur quid magis sit vel utilius ad vitam vel majus ad gloriam quàm ut qui præceptis dominicis obsequio timoris ac devotionis innitimur, patientiam maximè tota observatione tueamur. Hanc se sectari philosophi quoque profitentur. Sed tam illic patientia falsa est quàm & falsa sapientia est. Unde enim vel sapiens esse vel patiens possit qui nec sapientiam nec patientiam Dei novit, quando ipse de his qui sibi sapere in mundo videntur moneat & dicat : *Perdam sapientiam sapientium & prudentiam prudentium reprobabo.* Item beatus apostolus Paulus plenus spiritu sancto & vocandis formandisque gentibus missus contestetur & instruat dicens : *Videte ne quis vos deprædetur per philosophiam & inanem fallaciam, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, & non secundum Christum, quia in ipso habitat omnis plenitudo divinitatis.* Et alio loco. *Nemo se, inquit, decipiat. Si quis se putat sapientem esse in vobis, mundo huic stultus fiat, ut fiat sapiens. Sapientia enim mundi hujus stultitia est apud Deum. Scriptum est enim : Reprehendam sapientes in astutia ipsorum.* Et iterum : *Cognovit Dominus cogitationes sapientium quia sunt stultæ.* Quare si sapientia illic vera non est, esse non potest & vera patientia. Nam si sapiens ille est qui est humilis & mitis, philosophos autem nec humiles videmus esse nec mites, sed sibi multum placentes, & hoc ipso quòd sibi placeant Deo displicentes, apparet illic veram non esse patientiam ubi sit insolens affectatæ libertatis audacia & exerti ac seminudi pectoris inverecunda jactantia. Nos autem, fratres dilectissimi, qui philosophi non verbis sed factis sumus, nec vestitu sapientiam sed veritate præferimus, qui virtutum conscientiam magis quàm jactantiam novimus, qui non loquimur magna, sed vivimus, quasi servi & cultores Dei, patientiam quam magisteriis cælestibus discimus obsequiis spiritualibus præbeamus. Est enim nobis cum Deo virtus ista communis. Inde patientia incipit, inde claritas ejus & dignitas caput sumit. Origo & magnitudo patientiæ Deo auctore procedit. Diligenda res homini quæ Deo cara est. Bonum quod amat majestas divina commendat. Si dominus nobis & pater Deus est, sectemur patientiam domini pariter & patris : quia & servos oportet esse obsequentes, & filios non decet esse degeneres. Qualis verò in Deo & quanta patien-

Ezech. 18.

Malach. 3.

Johel. 2.

Rom. 8.

Matth. 5.

Levit. 19.

tia quòd in contumeliam suæ majestatis & honoris instituta ab hominibus prophana templa & terrena figmenta & sacra sacrilega patientissimè sustinens, super bonos & malos æqualiter facit diem nasci & lumen solis oboriri, & cum imbris terras rigat, nemo à beneficiis ejus excluditur quo minùs justis similiter & injustis indiscretas pluvias largiatur. Videmus inseparabili æqualitate patientiæ nocentibus & innoxiiis, religiosis & impiis, gratias agentibus & ingratissimis, Dei nutu tempora obsequi, elementa famulari, spirare ventos, fontes fluere, grandescere copias messium, fructus maturescere vinearum, exuberare pomis arbuta, nemora frondescere, prata florere. Et cum crebris immo continuis exacerbetur offensis Deus, indignationem suam temperat, & præstitutum semel retributionis diem patienter expectat. Cumque habeat in potestate vindictam, mavult diù tenere patientiam, sustinens scilicet clementer & differens, ut, si fieri potest, multum malitia protracta aliquando mutetur, & homo in errorum & scelerum contagione volutatus vel serò ad Deum convertatur, ipso monente & dicente: *Nolo mortem morientis, quantum ut revertatur & vivat.* Et iterum: *Revertimini ad me, dicit Dominus.* Et iterum: *Revertimini ad Dominum Deum vestrum, quoniam misericors & pius & patientis & multæ miserationis & qui sententiam flectat adversus malitias irrogatas.* Quod item beatus apostolus Paulus commemorans & peccatorem ad poenitentiam revocans proponit & dicit: *An numquid opulentiam bonitatis ejus & sustentiam & patientiam contemnis, ignorans quoniam patientia & bonitas Dei ad poenitentiam te adducit? Tu autem secundum duritiam tuam & cor impænitens thesaurizas tibi iram in die iræ & revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua.* Justum judicium Dei dixit esse, quia serum est, quia diu multumque differtur, ut homini ad vitam longa Dei patientia consulatur. Tunc repræsentatur poena impio & peccatori, quando jam non potest poenitentia prodesse peccati. Atque ut plenius intelligere possimus, fratres dilectissimi, quia patientia Dei res est, & quisquis lenis & patientis & mitis est, Dei patris imitator est, cum in evangelio suo Dominus præcepta in salutem daret, & divina monita depromens ad perfectum discipulos erudiret, posuit & dixit: *Audistis quia dictum est: Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.* Ego autem dico vobis: *Diligite inimicos vestros, & orate pro eis qui vos persequuntur, ut sitis filii patris vestri qui in cælis est, qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super justos & injustos. Si enim dilexeritis eos qui vos diligunt, quam mercedem habebitis? Nonne sic & publicani faciunt? Et si salutaveritis fratres vestros tantum, quid amplius facitis? Nonne & ethnici idipsum faciunt. Estote itaque vos perfecti, sicut pater vester cælestis perfectus est.* Sic perfectos dixit fieri Dei filios, sic consummari ostendit & docuit cælesti nativitate reparatos, si patientia Dei patris maneat in nobis, si similitudo divina, quam peccato Adam perdiderat, manifestetur & luceat in actibus nostris. Quæ gloria est similem Deo fieri, qualis & quanta felicitas habere in virtutibus quod divinis laudibus possit æquari. Nec hoc, fratres dilectissimi, Jesus Christus Deus & Dominus noster tantum verbis docuit, sed implevit & factis. Et quia ad hoc descendisse se dixerat ut voluntatem patris faceret, inter cætera mirabilia virtutum suarum, quibus indicia divinæ majestatis expressit, paternam quoque patientiam tolerantia tenore servavit. Omnes denique actus

ejus

ejus ab ipso statim adventu patientia comite signantur, quòd primum de illa sublimitate cælesti ad terrena descendens non aspernatur Dei filius carnem hominis induere, & cum peccator ipse non esset, aliena peccata portare. Immortalitate interim posita, fieri se & mortalem patitur, ut innocens pro nocentium salute perimatur. Dominus baptizatur à servo; & remissam peccatorum daturus, ipse non dedignatur lavacro regenerationis corpus abluere. Diebus quadraginta jejunit per quem cæteri saginantur. Esurit & famem sentit, ut qui in fame sermonis & gratiæ fuerant cælesti pane saturentur. Cum diabolo tentante congreditur, & inimicum tantum vicisse contentus, nihil ultra verba conatur. Discipulis non ut servis dominica potestate præfuit, sed benignus & mitis fraterna eos caritate dilexit. Dignatus est etiam pedes apostolorum lavare; ut dum circa servos talis est dominus, exemplo suo doceret qualis circa compares & æquales debeat esse conservus. Nec mirandum quòd circa compares obaudientes talis extiterit qui Judam potuit usque ad extremum longa patientia sustinere, cibum cum inimico capere, hostem domesticum scire nec palam ostendere, traditoris osculum non recusare. In Judæis verò tolerandis æquanimitas quanta & quanta patientia, incredulos ad fidem suadendo flectere, obsequio ingratos fovere, contradicentibus respondere leniter, superbos sustinere clementer, humiliter persequentibus cedere, prophetarum interfectores & adversum Deum semper rebelles usque ad crucis & passionis horam velle colligere. Sub ipsa autem passione & cruce, priusquam ad crudelitatem necis & effusionem sanguinis veniretur, quæ convictorum probra patienter audita, quæ contumeliarum tolerata ludibria, ut insultantium sputamina exciperet, qui sputo suo cæci oculos paulò antè formasset, & in cujus nomine à servis nunc ejus diabolus cum angelis suis flagellatur, flagella ipse pateretur, coronaretur spinis qui martyres floribus coronat æternis, palmis in faciem verberaretur qui palmas veras vincentibus tribuit, spoliaretur veste terrena qui indumento immortalitatis cæteros vestit, cibaretur felle qui cibum cælestem dedit, aceto potaretur qui salutare poculum propinavit. Ille innocens, ille justus, immo innocentia ipsa & ipsa justitia, inter facinorosos deputatur, & testimoniis falsis veritas premitur, judicatur judicaturus, & Dei sermo ad victimam tacens ducitur. Et cum ad crucem Domini confundantur sydera, elementa turbentur, contremiscat terra, nox diem claudat, sol, ne Judæorum facinus aspicere cogatur, & radios & oculos suos subtrahat, ille non loquitur, nec movetur, nec majestatem suam sub ipsa saltem passione profitetur. Usque ad finem perseveranter ac jugiter tolerantur omnia, ut consummetur in Christo plena & perfecta patientia. Et post ista omnia, adhuc interfectores suos, si conversi ad eum venerint, suscipit; & patientia salutaris ad conservandum benignus & patiens, ecclesiam suam nemini claudit. Illos adversarios, illos blasphemos, illos nominis sui semper inimicos, si pœnitentiam delicti agant, si admissum facinus agnoscant, non solum ad indulgentiam criminis, sed & ad præmium regni cælestis admittit. Quid potest patientius, quid benignius dici? Vivificatur Christi sanguine etiam qui fudit sanguinem Christi. Talis est Christi ac tanta patientia; quæ nisi talis ac tanta existeret, Paulum quoque apostolum ecclesia non haberet. Quòd si & nos, fratres dilectissimi, in Christo sumus, si ipsum indui-

Joa. 13.

Matth. 26.

Joa. 9.

Matth. 27.

mus, si ipse est salutis nostræ via, qui Christum vestigiis salutaribus sequimur, per Christi exempla gradiamur, sicut Joannes apostolus instruit dicens: *Qui dicit se in Christo manere debet quomodo ille ambulavit & ipse ambulare.* Item Petrus, super quem ecclesia Domini dignatione fundata est, in epistola sua ponit & dicit: *Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum ut sequamini vestigia ejus, qui peccatum non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus, qui cum malediceretur non remaledicebat, cum pateretur non comminabatur, tradebat autem se judicanti se injustè.* Invenimus denique & patriarchas & prophetas & justos omnes, qui figuram Christi imagine præeunte portabant, nihil magis custodisse in laude virtutum suarum quàm quòd patientiam forti & stabili æquanimirate tenuerunt. Sic Abel originem martyrii & passionem justì hominis initians primus & dedicans adversus fratrem fratricidam non resistit nec reluctatur, sed humilis & mitis patienter occiditur. Sic Abraham Deo credens, & radicem ac fundamentum fidei primus instituens, tentatus in filio, non dubitat neque cunctatur, sed præceptis Dei tota patientia devotionis obsequitur. Et Isaac ad hostiæ dominicæ similitudinem præfiguratus, quando à patre immolandus offertur, patiens invenitur. Et Jacob fugatus à fratre de terra sua patienter excedit, & majore patientia postmodum supplex adhuc magis impium & persecutorem muneribus pacificis ad concordiam redigit. Joseph venundatus à fratribus & relegatus non tantum patienter ignoscit, sed & gratuita frumenta venientibus largiter & clementer impertit. Moyses ab ingrato & perfido populo contemnitur frequenter & penè lapidatur, & tamen lenis & patiens pro eisdem Dominum deprecatur. In David verò, ex quo secundum carnem Christi nativitas oritur, quàm magna & mira & christianà patientia, habuisse in manu sæpe ut Saul regem persequentem se & interficere concupiscentem posset occidere, & tamen subditum sibi & traditum maluisse servare, nec rependisse inimico vicem, sed occisum adhuc insuper & vindicasse. Tot denique prophetæ interfecti, tot martyres gloriosis mortibus honorati, qui omnes ad cælestes coronas patientiæ laude venerunt. Neque enim potest accipi dolorum & passionum corona, nisi præcedat in dolore & passione patientia. Quàm sit autem patientia utilis & necessaria, fratres dilectissimi, ut manifestius possit & plenius nosci, Dei sententia cogitetur, quam in origine statim mundi & generis humani Adam præcepti immemor & datæ legis transgressor accepit. Tunc sciemus quàm patientes esse in isto sæculo debeamus, qui sic nascimur ut pressuris istis & conflictationibus laboremus. *Quia audisti, inquit, vocem mulieris tuæ, & manducaisti ex illa arbore de qua sola præceperam tibi ne manducares, maledicta terra erit in omnibus operibus tuis, in tristitia & gemitu edes ex ea omnibus diebus vitæ tuæ, spinas & tribulos ejiciet tibi, & edes pabulum agri, in sudore vultus tui edes panem tuum donec revertaris in terram de qua sumptus es; quia terra es, & in terram ibis.* Hujus sententiæ vinculo colligati omnes & constricti sumus, donec expuncta morte de isto sæculo recedamus. In tristitia & gemitu simus necesse est omnibus diebus vitæ nostræ, edamus panem necesse est cum sudore & labore. Unde unusquisque nostrum cum nascitur & hospitio mundi hujus excipitur initium sumit à lacrymis, & quamvis adhuc omnium nescius & ignarus, nihil aliud novit in illa ipsa prima nativitate quàm flere. Providentia naturali la-

1. Joa. 2.

1. Pet. 2.

Gen. 4.

Gen. 22.

Gen. 28. &
32.

Gen. 37.

Exo. 32.

3. Reg. 20.
& 24.

Gen. 3.

mentatur, vitæ mortalis anxietates & labores & procellas mundi quas ingreditur in exordio statim suo ploratu & gemitu rudis anima testatur. Sudatur enim quandiu istic vivitur & laboratur. Nec sudantibus & laborantibus possunt alia magis quàm patientiæ subvenire solatia : quæ cùm apta sint & necessaria in isto mundo universis, tum magis nobis, qui diabolo impugnante plus quatimur, qui in acie quotidie stantes, inveterati & exercitati hostis coluctationibus fatigamur, quibus, præter varias & assiduas tentationum pugnas, in persecutionum quoque certamine patrimonia relinquenda sunt, subeundus carcer, portandæ catenæ, animæ impendendæ, gladius, bestia, ignes, crucēs, omnia denique tormentorum ac pœnarum genera fide & virtute patientiæ perferenda, Domino ipso instruente & dicente : *Hæc locutus sum vobis* Joa. 16.
ut in me pacem habeatis, in mundo autem pressuram habebitis, sed fidite, quoniam ego vici mundum. Si autem qui diabolo & mundo renuntiavimus, pressuras & infestationes diaboli & mundi crebrius ac violentius patimur, quanto magis patientiam tenere debemus, qua adjutrice & comite omnia infesta toleremus? Domini & magistri nostri salutare præceptum est : *Qui toleraverit, inquit, us-* Matth. 10.
que ad finem, hic salvus erit. Et iterum : *Si permanseritis, inquit, in verbo meo,* Joa. 8.
verè discipuli mei eritis, & cognoscetis veritatem, & veritas liberabit vos. Tolerandum & perseverandum est, fratres dilectissimi, ut ad spem veritatis & libertatis admissi, ad veritatem & libertatem ipsam pervenire possimus : quia hoc ipsum quod christiani sumus, fidei & spei res est. Ut autem spes & fides ad fructum sui possint pervenire, patientia opus est. Non enim præsentem gloriam sequimur, sed futuram, secundum quod & Paulus apostolus monet dicens : *Spe salvati sumus. Spes autem quæ videtur non est spes. Quod enim videt* Rom. 8.
quis quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, per patientiam expectamus. Propterea expectatio & patientia necessaria est ut id quod cœpimus impleamus, & quod credimus & speramus Deo repræsentante capiamus. Denique alio in loco idem apostolus justos & operantes & divini fœnoris incremento cælestes thesauros sibi recondentes ut patientes quoque sint instruit & docet dicens : *Ergo dum tempus habemus operemur quod bonum est ad omnes,* Gal. 6.
maximè verò ad domesticos fidei. Bonum autem facientes non deficiamus. Tempore enim suo metemur. Admonet ne quis impatiens in operatione deficiat, ne quis tentationibus aut avocatus aut victus in medio laudis & gloriæ itinere desistat, & pereant præterita, dum quæ cœperant desinunt esse perfecta, sicut scriptum est : *Justitia justi non liberabit eum in quacunque die exerraverit.* Et iterum : *Tene* Ezech. 33.
quod habes, ne alius accipiat coronam tuam. Quæ vox adhortatur patienter & Apoç. 3.
fortiter perseverare; ut qui ad coronam laude jam proxima nititur, durante patientia coronetur. Patientia autem, fratres dilectissimi, non tantum bona custodit, sed & repellit adverſa. Spiritui sancto favens & cælestibus ac divinis coharens contra facta carnis & corporis, quibus anima expugnatur & capitur, virtutum suarum propugnaculo reluctatur. Inspiciamus denique pauca de multis, ut de paucis intelligantur & cætera. Adulterium, fraus, homicidium, mortale crimen est. Sit fortis & stabilis in corde patientia; & nec adulterio sanctificatum corpus & Dei templum polluitur, nec justitiæ dicata innocentia contagione fraudis inficitur, nec post gestatam eucharistiam manus gladio & cruore maculatur. Caritas fraternitatis vinculum est, fundamentum

pacis, tenacitas ac firmitas unitatis, quæ & spe & fide major est, quæ & opera & martyria præcedit, quæ nobiscum semper æterna apud Deum in regnis cælestibus permanebit, Tolle illi patientiam, & desolata non durat. Tolle illi sustinendi tolerandique substantiam, & nullis racidibus ac viribus perseverat. Apostolus denique cùm de caritate loqueretur, tolerantiam illi & patientiam junxit. *Caritas*, inquit, *magnanima est, caritas benigna est, caritas non æmulatur, non inflatur, non irritatur, non cogitat malum, omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet.* Ostendit inde illam perseverare tenaciter posse quòd noverit omnia sustinere. Et alio in loco: *Sustinentes*, inquit, *invicem in dilectione, satis agentes servare unitatem spiritus in conjunctione pacis.* Probavit nec unitatem servari posse nec pacem, nisi se invicem fratres mutua tolerantia foveant & concordie vinculum patientia intercedente custodiant. Quid deinde, ut non jures, neque maledicas, ut tua ablata non repetas, ut accepta alapa & alteram maxillam verberanti præbeas, ut fratri in te peccanti non tantum septies sed septuagies septies, sed & omnia omrino peccata dimittas, ut diligas inimicos tuos, ut pro adversariis & persecutoribus precem facias. Poterisne ista perficere nisi patientiæ & tolerantia teneas firmitatem? Quod factum videmus in Stephano; qui cùm à Judæis vi & lapidibus necaretur, non sibi vindictam, sed interfectores veniam postulabat dicens: *Domine, ne statuas illis hoc peccatum.* Sic esse oportuit primum martyrem Christi, qui martyres secuturos gloriosa morte præcurrens, non tantum dominicæ passionis prædicator esset, sed & patientissimæ lenitatis imitator. Quid dicam de ira, de discordia, de similitate, quæ in christiano esse non debent? Sit patientia in pectore, & hæc illic locum habere non possunt; aut si adire tentaverint, citò exclusæ discedunt, ut domicilium pacificum perseveret in corde ubi Deum pacis delectet habitare. Admonet denique apostolus & docet dicens: *Nolite contristare spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in diem redemptionis. Omnis amaritudo & ira & indignatio & clamor & blasphemia auferatur à vobis.* Si enim christianus à furore & contentione carnali tanquam de maris turbinibus excessit, & tranquillus ac lenis in portu Christi esse jam cœpit, nec iram nec discordiam debet intra pectus admittere, cui nec malum pro malo reddere liceat nec odisse. Necnon ad varia quoque carnis incommoda & crebros corporis durosque cruciatus, quibus humanum genus quotidie fatigatur & quatitur, patientia necessaria est. Nam cùm in illa prima transgressione præcepti firmitas corporis cum immortalitate discesserit, & cum morte infirmitas venerit, nec possit firmitas recipi nisi cùm recepta & immortalitas fuerit, oportet in hac fragilitate atque infirmitate corporea luctari semper & congressi. Quæ luctatio & congressio non nisi patientiæ viribus potest sustineri. Examinandis autem nobis atque explorandis diversi importantur dolores, & multiplex tentationum qualitas irrogatur, de jacturis facultatum, de ardoribus febrium, de cruciatibus vulnerum, de amissione carorum. Nec aliud magis inter injustos discernit & justos quàm quòd in adversis per impatientiam queritur & blasphematur injustus, patientia justus probatur, sicut scriptum est: *In dolore sustine, & in humilitate tua patientiam habe, quoniam in igne probatur aurum & argentum.* Sic Job examinatus est & probatus & ad summum fastigium laudis patientiæ vir-

tute provectus. Quanta adversus eum diaboli jacula emissa, quanta admota tormenta. Jactura rei familiaris infligitur, numerosæ sobolis orbitas irrogatur. Dives in censu dominus, & in liberis pater ditior, nec dominus repente nec pater est. Accedit vulnerum vastitas, & tabescentes ac fluentes artus edax quoque vermium pœna consumit. Ac ne quid omnino remaneret quod non Job in suis tentationibus experiretur, armat diabolus & uxorem, illo antiquo nequitiae suæ usus ingenio, quasi omnes per mulierem decipere posset & fallere, quod fecit in mundi origine; nec tamen Job gravibus ac densis conflictationibus frangitur quo minus inter illas angustias & pressuras suas Dei benedictio victrice patientia prædicetur. Tobias quoque post justitiæ & misericordiæ suæ opera magnifica luminum amissione tentatus, in quantum patienter cœcitatem pertulit, in tantum granditer Deum patientiæ laude promeruit. Atque ut magis, fratres dilectissimi, patientiæ bonum luceat, quid mali è contrario impatientia importet consideremus. Nam ut patientia bonum Christi est, sic è contrà impatientia diaboli malum; & sicut in quo habitat & manet Christus, patiens invenitur, ita impatiens semper existit cujus mentem diaboli nequitia possidet. Exordia denique ipsa videamus. Diabolus hominem ad imaginem Dei factum impatienter tulit. Inde & periit primus & perdidit. Adam contra cæleste præceptum cibi lethalis impatiens in mortem cecidit, nec acceptam divinitus gratiam patientia custode servavit; & ut fratrem Cain perimeret, sacrificii ejus & muneris impatiens fuit; & quòd Esau de majoribus ad minora descendit, primatus suos per impatientiam lentis amisit. Quid Judaicus populus circa beneficia divina perfidus & ingratus, nonne quòd à Deo primùm recessit, impatientiæ crimen fuit, dum Moyse cum Deo conloquentis moras non potest ferre, prophanos deos ausus est postulare, ut itineris sui duces nuncuparet caput bubulum & terrestre figmentum; nec unquam ab eadem impatientia destitit quo minus semper docilitatis & divinæ admonitionis impatiens prophetas suos & justos quosque perimendo, ad crucem quoque & ad sanguinem Domini profiliret. Impatientia etiam in ecclesia hæreticos facit, & ad Judæorum similitudinem contra Christi pacem & caritatem rebelles ad hostilia & furiosa odia compellit. Et ne longum sit singula recensere, omnia omnino quæ patientia operibus suis ædificat ad gloriam impatientia destruit ad ruinam. Quare, fratres dilectissimi, & bonis patientiæ & impatientiæ malis diligenter expensis, patientiam, per quam in Christo manemus, ut venire cum Christo ad Deum possimus, plena observatione teneamus; quæ copiosa & multiplex non angusto fine concluditur, nec brevibus terminis coërcetur. Latè patet patientiæ virtus; & ubertas ejus & largitas de unius quidem nominis fonte proficiscitur, sed exundantibus venis per multa gloriarum itinera diffunditur; nec proficere aliquid in actibus nostris potest ad consummandam laudem, nisi inde consummationis accipiat firmitatem. Patientia est quæ nos Deo & commendat & servat. Ipsa est quæ iram temperat, quæ linguam frænât, mentem gubernat, pacem custodit, disciplinam regit, libidinis impetum frangit, tumoris violentiam comprimit, incendium simultatis extinguit, coërcet potentiam divitum, inopiam pauperum refovet, tuetur in virginibus beatam integritatem, in viduis laboriosam castitatem, in conjunctis & maritatis individuum caritatem. Facit

humiles in prosperis, in adversis fortes, contra injurias & contumelias mites. Docet delinquentibus citò ignoscere; si ipse delinquas, diù & multum rogare. Tentationes expugnat, persecutiones tolerat, passiones & martyria consummat. Ipsa est quæ fidei nostræ fundamenta firmiter munit. Ipsa est quæ incrementa spei sublimiter provehit. Ipsa actum dirigit, ut tenere possimus viam Christi, dum per ejus tolerantiam gradimur. Ipsa efficit ut perseveremus filii Dei, dum patientiam patris imitamur. Sed quoniam plurimos scio, fratres dilectissimi, vel pondere injuriarum angentium vel dolore de iis qui adversum se grassantur & sæviunt vindicari velociter cupere, nec illud in extrema parte reticendum est, ut in istis fluctuantis mundi turbinibus & Judæorum sive gentilium & hæreticorum quoque persecutionibus constituti patienter expectemus ultionis diem, nec ad vindictam doloris nostri querula festinatione propere-

Soph. 3. mus, cum scriptum sit: *Expecta me, dicit Dominus, in die resurrectionis meæ in testimonium, quoniam judicium meum ad congregationes gentium, ut excipiam reges & effundam super eos iram meam.* Expectare nos jubet Dominus & futuræ ultionis diem forti patientia sustinere. Qui & in apocalypsi loquitur di-

Apoc. 22. cens: *Ne signaveris verba prophetiæ libri hujus, quia jam tempus in proximo est ut & ii qui perseverant nocere noceant, & qui in sordibus est sordescat adhuc, justus autem adhuc justiora faciat, similiter & qui sanctus est sanctiora.* Ecce venio citò, & merces mea mecum est, reddere unicuique secundum facta sua. Unde etiam clamantes martyres & ad vindictam suam dolore erumpente properantes expectare adhuc jubentur & temporibus consummandis implendisque martyribus præbere patientiam. Et cum aperuisset, inquit, quintum sigillum, vidi sub ara Dei animas occisorum propter verbum Dei & martyrium suum, & clamaverunt voce magna dicentes: *Quousque, Domine sanctus & verus, non judicas & vindicas sanguinem nostrum de iis qui in terris inhabitant? Et datæ sunt eis singulæ stolæ albæ, & dictum est eis ut requiescerent brevi adhuc tempore, donec impleatur numerus confervorum & fratrum eorum qui postea occidentur exemplo ipsorum.* Quando autem veniat sanguinis justii divina vindicta declarat per Mal-

Malach. 4. lachiam prophetam spiritus sanctus dicens: *Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus; eruntque omnes alienigenæ & omnes iniqui stipula, & succendet illos adveniens dies, dicit Dominus.* Quod item legimus in psalmis, ubi Dei judicis prædicatur adventus censuræ suæ majestate venerandus. Deus manifestus veniet, Deus noster, & non silebit. Ignis ante eum ardebit, & in circuitu ejus procella nimia. Advocabit cælum sursum & terram deorsum, ut separet populum suum. Colligite illi justos ejus, eos qui disponunt testamentum ejus in sacrificiis; & annuntiabunt cæli justitiam ejus, quoniam Deus judex est. Et Esaias eadem præ-

Isa. 66. nuntiat dicens: *Ecce enim Dominus sicut ignis veniet, & sicut procella currus ejus, retribuere in ira vindictam.* In igne enim Domini judicabuntur, & in gladio ejus vulnerabuntur. Et iterum: *Dominus Deus virtutum prodibit & comminuet bellum, excitabit certamen, & clamabit super inimicos suos cum fortitudine. Tacui, numquid semper tacebo? Quis autem est hic qui tacuisse se prius dicit &*

Isa. 50. *non semper tacebit? Utique ille qui sicut ovis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente se sine voce non aperuit os suum. Utique ille qui*

Matth. 27. *non clamavit, neque in plateis vox ejus audita est. Utique ille qui non fuit contumax, neque contradixit, cum dorsum suum poneret ad flagella & maxil-*

las ad palmas, faciem autem suam non avertit à foeditate sputorum. Utique ille qui cùm accusaretur à sacerdotibus & senioribus, nihil respondit, & admirante Pilato patientissimum silentium tenuit. Hic est qui cùm in passione tacuerit, in ultione postmodum non tacebit. Hic est Deus noster, id est, non omnium, sed fidelium & credentium Deus, qui cùm in secundo adventu manifestus venerit non filebit. Nam cùm in humilitate prius fuerit occultus, veniet in potestate manifestus. Hunc expectemus, fratres dilectissimi, judicem & vindicem nostrum, ecclesiæ suæ populum & ab initio mundi justorum omnium numerum secum pariter vindicaturum. Qui ad vindictam suam nimium festinat & properat, consideret quia necdum vindicatus est ipse qui vindicat. Pater Deus præcepit filium suum adorari, & apostolus Paulus divini præcepti memor ponit & dicit: *Deus exaltavit illum, & donavit illi no-* Philip. 1.
men quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur cælestium,
terrestrium, & infernorum. Et in apocalypsi angelus Joanni volenti adorare se resistit & dicit: *Vide ne feceris, quia conservus tuus sum & fratrum tuorum.* Je- Apoc. 19.
sum Dominum adora. Qualis Dominus Jesus & quanta patientia ejus, ut qui in cælis adoratur, necdum vindicetur in terris. Hujus patientiam, fratres dilectissimi, in persecutionibus & passionibus nostris cogitemus. Hujus adventui plenum expectationis obsequium præbeamus. Nec defendi ante Dominum servi irreligiosa & inverecunda festinatione properemus. Insistamus potius & elaboremus & toto corde vigilantes atque ad omnem tolerantiam stabiles dominica præcepta servemus; ut cùm ille iræ & vindictæ dies venerit, non cum impiis & peccatoribus puniamur, sed cum justis & Deum timentibus honoremur.

LIBER

DE

ZELO ET LIVORE.

ZELARE quod bonum videas & invidere melioribus leve apud quosdam & modicum crimen videtur, fratres dilectissimi; dumque existimatur leve esse & modicum, non timetur; dum non timetur, contemnitur; dum contemnitur, non facile vitatur, & fit cæca & occulta perniciēs: quæ dum minus perspicitur ut caveri à providentibus possit, improvidas mentes latenter affligit. Porro autem Dominus prudentes esse nos jussit, & cauta sollicitudine vigilare præcepit ne adversarius vigilans semper & semper insidians, ubi in pectus obrepserit, de scintillis conflēt incendia, de parvis maxima exaggeret, & dum remissis & incautis leniore aura & flatu molliore blanditur, procellis ac turbinibus excitatis, ruinas fidei & salutis ac vitæ naufragia moliatur. Excubandum est itaque, fratres dilectissimi, atque omnibus viribus elaborandum ut inimico favienti & jacula sua in omnes corporis partes quibus percuti & vulnerari possumus dirigenti sollicita & plena vigilantia repugne-

1. Pet. 5.

mus, secundum quod Petrus apostolus in epistola sua præmonet & docet dicens: *Sobrii estote & vigilate, quia adversarius vester diabolus tanquam leo rugiens circuit aliquem devorare quærens.* Circuit ille nos singulos, & tanquam hostis clausos obsidens, muros explorat, & tentat an sit pars aliqua murorum minus stabilis & minus fida, cujus aditu ad interiora penetretur. Offert oculis formas illices & faciles voluptates, ut visu destruat castitatem. Aures per canora musica tentat, ut soni dulcioris auditu solvat & molliat christianum vigorem. Linguam convicio provocat, manum injuriis laceffentibus ad petulantiam cædis instigat; ut fraudatorem faciat, lucra opponit injusta; ut animam pecunia capiat, ingerit perniciofa compendia; honores terrenos promittit ut cælestes adimat; ostentat falsa ut vera subripiat; & cum latenter non potest fallere, exerte atque aperte minatur, terrorem turbidæ persecutionis intentans, ad debellandos Dei servos inquietus semper & semper infestus, in pace subdolus, in persecutione violentus. Quamobrem, fratres dilectissimi, contra omnes diaboli fallaces insidias vel apertas minas stare debet instructus animus & armatus, tam paratus semper ad repugnandum quàm est ad impugnandum semper paratus inimicus. Et quoniam frequentiora sunt tela ejus quæ latenter obrepunt, magisque occulta & clandestina jaculatio quo minus perspicitur, hoc & gravius & crebrius in vulnera nostra grassatur, ad hæc quoque intelligenda & depellenda vigilemus ex quibus est zeli & livoris malum. Quod si quis penitus inspiciat, inveniet nihil magis christiano cavendum, nihil cautiùs providendum quàm ne quis invidia & livore capiat, ne quis fallentis inimici cæcis laqueis implicatus, dum zelo frater in fratris odia convertitur, gladio suo nescius ipse perimatur. Quod ut colligere plenius & manifestius perspicere possimus, ad caput ejus atque originem recurramus. Videamus unde zelus, & quando, & quomodo cœperit. Facilius enim à nobis malum tam perniciosum vitabitur, si ejusdem mali & origo & magnitudo noscatur. Hinc diabolus inter initia statim mundi & periit primus & perdidit. Ille angelica majestate subnixus, ille Deo acceptus & carus, postquam hominem ad imaginem Dei factum conspexit, in zelum malivolo livore prorupit, non prius alterum dejiciens instinctu zeli quàm ipse zelo antè dejectus, captivus antequam capiens, perditus antequam perdens, dum stimulante livore homini gratiam datæ immortalitatis eripit, ipse quoque id quod prius fuerat amisit. Quale malum est, fratres dilectissimi, quo angelus cecidit, quo circumveniri & subverti alta illa & præclara sublimitas potuit, quo deceptus est ipse qui decepit? Exinde invidia grassatur in terris, dum livore periturus magistro perditionis obsequitur, dum diabolum qui zelat imitatur, sicut scriptum est: *Invidia autem diaboli mors introivit in orbem terrarum.* Imitantur ergo illum qui sunt ex parte ejus. Hinc denique novæ fraternitatis prima odia, hinc parricidia nefanda cœperunt, dum Abel justum Cain zelat injustus, dum bonum malus invidia & livore persequitur. Tantum valuit ad consummationem facinoris æmulationis furor ut nec caritas fratris, nec sceleris immanitas, nec timor Dei, nec pœna delicti cogitaretur. Injustè oppressus est qui justitiam primus ostenderat, odia perpeffus est qui odisse non noverat, occisus est impiè qui moriens non repugnabat. Et quòd Esaü fratri suo Jacob inimicus extitit, zelus fuit. Nam quia ille benedictionem patris acceperat, hic in odium persecutionis

Sap. 2.

Gen. 4.

Gen. 27.

persecutionis facibus livoris exarsit. Et quòd Joseph fratres sui vendiderunt, *Gen. 37.* causa vendendi de æmulatione descendit. Postquam id quod sibi in visionibus prosperum fuerat ostensum simpliciter ut fratribus frater exposuit, in invidiam malivolus animus erupit. Saül quoque rex ut David odisset, ut persecutionibus sæpe repetitis innocentem, misericordem, mitem, lenitate patientem necare cuperet, quid aliud quàm zeli stimulus provocavit? Quia Goliath interfecto, & ope ac dignatione divina tanto hoste deleta, populus admirans in laudes David prædicationis suffragio profiliit, Saül simultatis atque insectationis furias de livore concepit. Et ne longum faciam singulos recensendo, pereuntis semel populi attendamus interitum. Judæi nonne inde perierunt dum Christo malunt invidere quàm credere? Obtrectantes magnalibus quæ ille faciebat, zelo excoecante decepti sunt, nec ad divina noscenda cordis oculos aperire potuerunt. Quæ nos considerantes, fratres dilectissimi, contra tantam mali perniciem vigilanter & fortiter dicata Deo pectora muniamus. Aliorum mors proficiat ad nostram salutem, imprudentium pœna providentibus conferat sanitatem. Non est autem quòd aliquis existimet malum istud una specie contineri aut brevibus terminis & angusto fine concludi. Latè patet zeli multiplex & fœcunda pernicies. Radix est malorum omnium, fons cladum, seminarium delictorum, materia culparum. Inde odium surgit, animositas inde procedit. Avaritiam zelus inflamat, dum quis suo non potest esse contentus, videns alterum ditiozem. Ambitionem zelus excitat, dum cernit quis alium in honoribus altiozem. Zelo excoecante sensus nostros atque in ditionem suam mentis arcana redigente, Dei timor spernitur, magisterium Christi negligitur, judicii dies non providetur. Inflat superbia, exacerbatur sævitia, perfidia prævaricatur, impatientia concutit, furit discordia, ira ferverescit; nec se jam potest cohibere vel regere qui factus est potestatis alienæ. Hinc dominicæ pacis vinculum rumpitur, hinc caritas fraterna violatur, hinc adulteratur veritas, unitas scinditur, ad hæreses atque ad schismata profilitur, dum obtrectatur sacerdotibus, dum episcopis invidetur, dum quis aut queritur non se potiùs ordinatum, aut dedignatur alterum ferre præpositum. Hinc recalcitrat, hinc rebellat de zelo superbus, de æmulatione perversus, animositate & livore non hominis, sed honoris, inimicus. Qualis verò est animæ tinea, quæ cogitationum tabes, pectoris quanta rubigo, zelare in altero vel virtutem ejus vel felicitatem, id est, odisse in eo vel merita propria vel beneficia divina, in malum proprium bona aliena convertere, illustrium prosperitate torqueri, aliorum gloriam facere suam pœnam, & velut quosdam pectori suo admoveere carnifices, cogitationibus & sensibus suis adhibere tortores, qui se intestinis cruciatibus lacerent, qui cordis secreta malivolentiæ ungulis pulsant. Non cibus talibus lætus, non potus potest esse jucundus. Suspiratur semper & ingemiscitur & doletur; dumque ab invidis nunquam livor exponitur, diebus ac noctibus pectus obsessum sine intermissione laniatur. Mala cætera habent terminum; & quodcunque delinquitur, delicti consummatione finitur. In adultero cessat facinus perpetrato stupro, in latrone conquiescit scelus homicidio admissio, & prædoni rapacitatem statuit præda possessa, & falsario modum ponit impleta fallacia. Zelus terminum non habet, permanens jugiter malum & sine fine peccatum; quantoque ille cui

invidetur fucceſſu meliore profecerit , tanto invidus in majus incendium livoris ignibus inardescit. Hinc vultus minax , torvus aspectus , pallor in facie , in labiis tremor , stridor in dentibus , verba rabida , effrænata convicia , manus ad cædis violentiam prompta , etiamſi à gladio interim vacua , odio tamen furiatæ mentis armata. Et idcirco ſpiritus ſanctus dicit in pſalmis : *Noli zelare bene ambulantes in via ſua.* Et iterum : *Obſervabit peccator juſtum , & ſtridebit ad eum dentibus ſuis.* Deus autem irridebit eum , quoniam providet quia veniet dies ejus. Hos beatus apoſtolus Paulus designat & denotat dicens : *Venenum aſpidum ſub labiis eorum , & os eorum maledictione & amaritudine plenum eſt. Veloces ad effundendum ſanguinem pedes eorum , contritio & calamitas in viis eorum qui viam pacis non agnoverunt , nec eſt timor Dei ante oculos eorum.* Multò malum levius & periculum minus eſt cùm membra gladio vulnerantur. Facilis cura eſt ubi plaga perſpicua eſt , & citò ad ſanitatē medela ſubveniente perducitur quod videtur. Zeli vulnera abſtruſa ſunt & occulta ; nec remedium curæ medentis admittunt quæ ſe intra conſcientiæ latebras cœcò dolore clauſerunt. Quicumque es invidus & malignus , videris quàm ſis eis quos odiſti inſidioſus , pernicioſus , infeſtus. Nullius magis quàm tuæ ſalutis inimicus es. Quiſquis ille eſt quem zelo perſequeris , ſubterfugere & vitare te poterit. Tu te non potes fugere. Ubi-
cunque fueris , adverſarius tuus tecum eſt , hoſtis ſemper in pectore tuo eſt , per-
niciēs intus incluſa eſt , ineluctabili catenarum nexu ligatus & vinctus es , zelo dominante captivus es , nec ſolatia tibi ulla ſubveniunt. Perſeverans malum eſt hominem perſequi ad Dei gratiam pertinentem. Calamitas ſine remedio eſt odiſſe felicem. Et idcirco , fratres dilectiſſimi , huic periculo conſulens Dominus , ne quis zelo fratris in laqueum mortis incurreret , cùm eum diſci-
puli interrogarent quis inter illos major eſſet , *Qui fuerit , inquit , minimus in omnibus vobis , hic erit magnus.* Amputavit omnem æmulationem reſponſo ſuo , omnem cauſam & materiam mordacis invidiæ eruit & abſcidit. Diſcipulo Chriſti zelare non licet , non licet invidere. Exaltationis apud nos non poteſt eſſe contentio. De humilitate ad ſumma creſcimus , didicimus unde placeamus. De-
nique & apoſtolus Paulus inſtruens & monens ut qui illuminati Chriſti lumine tenebras nocturnæ converſationis evaſimus , in factis atque in operibus lu-
minis ambulemus , ſcribit & dicit : *Nox tranſivit , dies autem appropinquavit.* Abjiciamus ergo opera tenebrarum , & induamus arma lucis. Tanquam in die de-
center ambulemus , non in comeſſationibus & ebrietatibus , non in concupiſcentiis & impudiciis , non in certaminibus & zelo. Si receſſerunt de pectore tuo tenebræ , ſi nox inde diſcuſſa eſt , ſi caligo deterſa eſt , ſi illuminavit ſenſus tuos ſplen-
dor diei , ſi homo lucis eſſe cœpiſti , quæ ſunt Chriſti gere ; quia lux & dies Chriſtus eſt. Quid in zeli tenebras ruis , quid te nubilo livoris involvis , quid invidiæ cœcitate omne pacis & caritatis lumen extinguis , quid ad diabolum cui renuntiaveras redis , quid Cain ſimilis exiſtis ? Homicidii namque facinore conſtringi eum qui zelaverit & odio habuerit fratrem ſuum declarat Joannes apoſtolus in epiſtola ſua dicens : *Qui fratrem ſuum odit , homicida eſt ; & ſci-
tis quia omnis homicida non habet in ſe vitam manentem.* Et iterum : *Qui dicit ſe in luce eſſe , & fratrem ſuum odit , in tenebris eſt uſque adhuc , & in tenebris ambulat , & non ſcit quò eat ; quoniam tenebræ excæcaverunt oculos ejus.* Qui odit , inquit , fratrem ſuum , in tenebris ambulat , & non ſcit quò eat. It enim

Pſal. 36.

Rom. 3.

Luc. 9.

Rom. 13.

1. Joa. 3.

1. Joa. 2.

nescius in gehennam, ignarus & cœcus præcipitatur in pœnam; recedens scilicet à Christi lumine monentis & dicentis : *Ego sum lumen mundi. Qui me* Joa. 8. *secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ.* Sequitur autem Christum qui præceptis ejus insistit, qui per magisterii ejus viam graditur, qui vestigia ejus atque itinera sectatur, qui id quod Christus & docuit & fecit imitatur, secundum quod Petrus quoque hortatur & monet dicens : *Christus* 1. Pet. 2. *passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum ut sequamini vestigia ejus.* Meminisse debemus quo vocabulo plebem suam Christus appellet, quo titulo gregem suum nuncupet. Oves nominat, ut innocentia christiana ovibus æquetur. Agnos vocat, ut agnorum naturam simplicem simplicitas mentis imitetur. Quid sub vestitu ovium lupus latitat, quid gregem Christi qui se christianum mentitur infamat? Christi nomen induere & non per Christi viam pergere quid aliud quàm prævaricatio est divini nominis, quàm desertio itineris salutaris, quando ipse doceat & dicat eum ad vitam venire qui mandata servaverit & eum esse sapientem qui verba ejus audierit & fecerit, doctorem quoque eum maximum in regno cælorum vocari qui fecerit & sic docuerit, tunc prædicanti profuturum quod bene atque utiliter prædicatum fuerit, si id quod ore promitur factis sequentibus impleatur. Quid verò insinuavit crebrius discipulis suis Dominus, quid inter salutaria monita & præcepta cælestia custodiendum magis servandumque mandavit quàm ut eadem dilectione qua discipulos ipse dilexit nos quoque invicem diligamus? Quomodo autem vel Joa. 13. 15. pacem Domini vel caritatem tenet qui intercedente zelo nec pacificus potest esse nec carus? Ideo & apostolus Paulus cùm pacis & caritatis merita depromeret, cùmque asseveraret firmiter & doceret nec fidem sibi nec eleemosynas nec passionem quoque ipsam confessoris & martyris profituram, nisi caritatis fœdera integra atque inviolata servasset, adjecit & dixit : *Caritas magna-* 1. Cor. 13. *nima est, caritas benigna est, caritas non zelat.* Docens scilicet & ostendens eum posse caritatem tenere quisquis magnanimus fuerit & benignus & zeli ac livoris alienus. Item alio loco cùm moneret ut homo jam sancto spiritu plenus & nativitate cælesti Dei filius factus non nisi spiritalia & divina sectetur, ponit & dicit : *Et ego quidem, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus,* 1. Cor. 3. *sed quasi infantibus in Christo. Lacte vos potavi, non cibo. Nondum enim poteratis, sed neque nunc potestis. Adhuc enim estis carnales. Ubi enim in vobis zelus & contentio & dissensiones sunt, nonne carnales estis & secundum hominem ambulatis?* Obterenda sunt, fratres dilectissimi, vitia & peccata carnalia, & terreni corporis infesta labes spiritali vigore calcanda; ne dum iterum ad veteris hominis conversationem revolvimur, lethalibus laqueis implicemur, apostolo hoc idem providenter & salubriter præmonente. *Itaque, inquit, fra-* Rom. 8. *tres, non secundum carnem vivamus. Si enim secundum carnem vixeritis, incipietis mori. Si autem spiritu opera carnis mortificaveritis, vivetis. Quotquot enim spiritu Dei aguntur, hi filii Dei sunt..* Si filii Dei sumus, si templa ejus esse jam cœpimus, si accepto spiritu sancto sanctè & spiritaliter vivimus, si de terris oculos ad cælum sustulimus, si ad superna & divina plenum Deo & Christo pectus ereximus, non nisi quæ sunt Deo & Christo digna faciamus, sicut & apostolus excitat & hortatur : *Si consurrexistis, inquit, cum Christo, quæ sur-* Coloss. 3. *sum sunt quærite, ubi Christus est in dextera Dei sedens; quæ sursum sunt sapite,*

non quæ super terram. Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Cum autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria. Qui ergo in baptismo secundum hominis antiqui peccata carnalia & mortui & sepulti sumus, qui regeneratione cælesti Christo confur-
 3. Cor. 15. *reximus, quæ sunt Christi & cogitemus pariter & geramus, sicut idem apostolus docet rursus & monet dicens: Primus homo de terræ limo, secundus homo de cælo. Qualis ille de limo, tales & qui de limo; & qualis cælestis, tales & cælestes. Quomodo portavimus imaginem ejus qui de limo est, portemus & imaginem ejus qui de cælo est.* Imaginem autem cælestem portare non possumus, nisi in eo quod esse jam cœpimus Christi similitudinem præbeamus. Hoc
 1. Reg. 2. *est enim mutasse quod fueras & cœpisse esse quod non eras ut in te divina nativitas luceat, ut ad patrem Deum deifica disciplina respondeat, ut honore & laude vivendi Deus in homine clarescat, ipso exhortante & monente & eis qui se clarificant vicem mutuam pollicente. Eos, inquit, qui clarificant me clarificabo; & qui spernit me spernetur.* Ad quam clarificationem formans nos ac præparans Dominus & filius Dei similitudinem Dei patris insinuans
 Levit. 19. *in evangelio suo dicit: Audistis quia dictum est: Diliges proximum tibi, & odio habebis inimicum tibi. Ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros, & orate pro his qui vos persequuntur, ut sitis filii patris vestri qui in cælis est, qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super justos & injustos.* Si hominibus lætum est & gloriosum filios habere consimiles, & tunc magis generasse delectat, si ad patrem lineamentis paribus soboles subsciva respondeat, quanto major in Deo patre lætitia est cum quis sic spiritaliter nascitur ut in actibus ejus & laudibus divina generositas prædicetur? Quæ justitiæ palma
 Isa. 1. *est, quæ corona, esse se talem de quo Deus non dicat: Filios generavi & exaltavi, ipsi autem spreverunt me.* Collaudet te potius Christus & invitet ad
 Matth. 25. *præmium dicens: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi.* His meditationibus corroborandus est animus, fratres dilectissimi, ejusmodi exercitationibus contra omnia diaboli jacula firmandus. Sit in manibus divina lectio, in sensibus dominica cogitatio. Oratio jugis omnino non cesset. Salutaris operatio perseveret. Spiritualibus semper actibus occupemur, ut quotiescunque inimicus accesserit, quoties adire tentaverit, & clausum adversum se pectus inveniat & armatum. Non enim christiani hominis corona una est quæ tempore persecutionis accipitur. Habet & pax coronas suas, quibus de varia & multiplici congressione victores prostrato & subacto adversario coronantur. Libidinem subegisse continentiae palma est. Contra iram, contra injuriam repugnasse corona patientiae est. De avaritia triumphus est pecuniam spernere. Laus est fidei fiducia futurorum mundi adversa tolerare. Et qui superbus in prosperis non est, gloriam de humilitate consequitur. Et qui ad pauperum fovendorum misericordiam pronus est, retributionem thesauri cælestis adipiscitur. Et qui zelare non novit, quique unanimis & mitis fratres suos diligit, dilectionis & pacis præmio honoratur. In hoc virtutum stadio quotidie currimus, ad has justitiæ palmas & coronas sine intermissione temporis pervenimus; ad quas ut pervenire tu etiam possis, qui fueras zelo & livore possessus, omnem illam malitiam quæ prius tenebaris abjice, ad viam vitæ æternæ vestigiis salutaribus re-

formare. Evelle de pectore tuo spinas & tribulos, ut te dominicum semen fertili fruge locupletet, ut divina & spiritalis seges in copiam fecundæ messis exuberet. Venena fellis evome, discordiarum virus exclude, purgetur mens quam serpentinus livor infecerat, amaritudo omnis quæ intus infederat Christi dulcedine leniatur. Si de sacramento crucis & cibum fumis & potum, lignum quod apud merrham profecit in imagine ad saporis dulcedinem tibi in veritate proficiat ad mulcendi pectoris lenitatem, nec ad medelam prosperandæ validitudinis laborabis. Unde vulneratus fueras, inde curare. Ama eos quos antè oderas, dilige illos quibus injustis obtrectionibus invidebas. Bonos imitare, si sectari potes. Si autem eos sectari non potes, collatere certè & congratulare melioribus. Fac te illis adunata dilectione participem, fac te consortio caritatis & fraternitatis vinculo cohærentem. Dimittentur tibi debita, quando & ipse dimiseris; accipientur sacrificia tua, cùm pacificus ad Deum veneris. Sensus atque actus tui divinitus dirigentur, quando ea quæ divina & justa sunt cogitaveris, sicut scriptum est: *Cor viri cogitet justa, ut à Domino dirigantur gressus ejus.* Prov. 16. Habes autem multa quæ cogites. Paradisum cogita, quò Cain non ingreditur, qui zelo fratrem peremit. Cogita cæleste regnum, ad quod non nisi concordēs atque unanimes Dominus admittit. Cogita quòd filii Dei hi soli possint Gen. 4. vocari qui sint pacifici, qui nativitate cælesti & lege divina ad similitudinem Dei patris & Christi respondeant adunati. Cogita sub oculis Dei nos stare, spectante ac judicante ipso conversationis ac vitæ nostræ curricula decurrere, pervenire nos tunc demum posse ut eum videre contingat, si ipsum nunc videntem delectemur actibus nostris, si nos dignos gratia ejus & indulgentia præbeamus, si placituri semper in regno, in hoc mundo antè placeamus.

EPISTOLA AD FORTUNATUM DE

EXHORTATIONE MARTYRII.

DESIDERASTI, Fortunate carissime, ut quoniam persecutionum & pressurarum pondus incumbit, & in fine atque in consummatione mundi antichristi tempus infestum appropinquare jam cœpit, ad præparandas & corroborandas fratrum mentes de divinis scripturis hortamenta componerem, quibus milites Christi ad cæleste & spiritale certamen animarem. Obtemperandum fuit desiderio tuo tam necessario, ut quantum sufficit mediocritas nostra auxilio divinæ inspirationis instructa quasi arma ac munimenta quædam pugnaturis fratribus de præceptis dominicis promerentur. Parum est enim quòd Dei plebem classico nostræ vocis erigimus, nisi credentium fidem & dicatam Deo devotamque virtutem divina lectione firmemus. Quid autem potius aut majus curæ nostræ ac sollicitudini congruit quàm ut com-

missum nobis divinitus populum & exercitum in castris cælestibus constitutum adversus diaboli tela & jacula exhortationibus assiduis præparemus? Neque enim idoneus potest esse miles ad bellum qui non exercitatus prius in campo fuerit, aut qui agonisticam coronam quærit adipisci in stadio coronabitur, nisi usum & peritiam virium antè meditetur. Adversarius vetus est & hostis antiquus cum quo prælium gerimus. Sex millia annorum jam penè complentur ex quo hominem diabolus impugnat. Omnia genera tentandi & artes atque insidias dejiciendi usu ipso vetustatis edidicit. Si imparatum invenerit militem Christi, si rudem, si non sollicitum ac toto corde vigilantem, circumvenit nescium, fallit incautum, decipit imperitum. Si verò quis dominica præcepta custodiens & fortiter Christo adhærens contra eum steterit, vincatur necesse est: quia Christus, quem confitetur, invictus est. Ac ne in longum sermonem meum extenderem, frater carissime, & audientem vel legentem stili latioris copia fatigarem, compendium feci; ut propositis titulis, quos quis & nosse debeat & tenere, capitula dominica subnecterem & id quod proposueram divinæ lectionis auctoritate solidarem, ut non tam tractatum meum videar tibi misisse quàm materiam tractantibus præbuisse. Quæ res in usum singulis proficit utilitate majore. Nam si confectam & paratam jam vestem darem, vestis esset mea, qua alius uteretur, & forsitan non pro habitudine staturæ & corporis res alteri facta minùs congruens haberetur. Nunc verò de agno, per quem redempti ac vivificati sumus, lanam ipsam & purpuram misi; quam cum acceperis, tunicam tibi pro voluntate conficies, & plus ut in domestica tua atque in propria veste lætaberis, & cæteris quoque ut conficere & ipsi pro arbitrio suo possint quod misimus exhibebis, ut vetere illa nuditate contexta, perferant omnes indumenta Christi, cælestis gratiæ sanctificatione vestiti. Necnon & illud consilium, frater carissime, utile & salubre prospexi, in exhortatione tam necessaria quæ martyres faciat amputandas esse verborum nostrorum moras & tarditates, atque ambages sermonis humani subtrahendas, ponenda sola illa quæ Deus loquitur, quibus servos suos ad martyrium Christus hortatur. Præcepta ipsa divina velut arma pugnantibus suggerenda sunt. Illa sint militaris tubæ hortamenta, illa pugnantibus classica. Inde aures erigantur, inde instruantur mentes, inde & animi & corporis vires ad omnem passionis tolerantiam roborentur. Nos tantum qui Domino permittente primum baptisma credentibus dedimus, ad aliud quoque singulos præparemus, insinuantes & docentes hoc esse baptisma in gratia majus, in potestate sublimius, in honore pretiosius, baptisma in quo angeli baptizant, baptisma in quo Deus & Christus ejus exultant, baptisma post quod nemo jam peccat, baptisma quod fidei nostræ incrementa consummat, baptisma quod nos de mundo recedentes statim Deo copulat. In aquæ baptismo accipitur peccatorum remissa, in sanguinis baptismo corona virtutum. Amplectenda res est & optanda & omnibus postulationum nostrarum precibus expetenda; ut qui servi Dei sumus, simus & amici.

In exhortandis itaque ac præparandis fratribus nostris & virtutis ac fidei firmitate ad præconium dominicæ confessionis atque ad prælium persecutionis & passionis armandis primo in loco dicendum est idola deos non esse quæ homo sibi facit. Neque enim quæ fiunt factore suo & fabricatore majora

sunt, aut protegere & servare quemquam possunt quæ ipsa de templis suis pereunt, nisi ab homine servantur. Sed nec elementa colenda esse, quæ homini secundum dispositionem & præceptum Dei serviunt. Destructis idolis, & elementorum ratione monstrata, ostendendum Deum solum colendum esse. Tunc addendum quæ comminatio Dei sit adversus eos qui idolis sacrificant. Præterea docendum non facile ignoscere Deum idololatriis, & quòd sic idololatriæ indignetur Deus ut præceperit etiam eos interfici qui sacrificare & servire idolis suaserint. Subjungendum post hæc quòd redempti ac vivificati Christi sanguine nihil Christo præponere debeamus, quia nec ille quicquam nobis præposuerit, & ille propter nos mala bonis prætulit, paupertatem divitiis, servitutem dominationi, mortem immortalitati, nos contra in passionibus nostris paupertati sæculari paradisi divitias & delicias præferamus, dominatum & regnum æternum temporariæ servituti, immortalitatem morti, Deum & Christum diabolo & antichristo. Insinuandum quoque ne erepti de faucibus diaboli & de laqueis sæculi liberati, si in angustiis & pressuris esse cœperint, regredi denuo ad sæculum velint & perdant quod evaserint. Insistendum potius esse & perseverandum in fide & virtute & cælestis ac spiritualis gratiæ consummatione, ut ad palmam & coronam possit perveniri. Ad hoc enim pressuras & persecutiones fieri ut probemur. Nec timendas esse injurias & pœnas persecutionum, quia major est Dominus ad protegendum quàm diabolus ad impugnandum. Ac ne expavescat quis & conturbetur ad pressuras & persecutiones quas patimur in isto mundo probandum antè prædictum esse quòd nos mundus odio habiturus esset, & quòd persecutiones adversum nos excitaret, ut ex hoc ipso quòd hæc fiant manifesta sit fides divinæ pollicitationis in mercedibus & præmiis postmodum secuturis, nec novum quid accidat christianis, quando ab initio mundi boni laboraverint, & oppressi atque occisi sint ab injustis. In novissima parte ponendum est quæ spes & quæ merces maneat justos & martyres post conflictationes hujus temporis & passiones, & quòd plus accepturi simus in passionis remuneratione quàm quod hic sustinemus in ipsa passione.

QUòd idola dii non sint & quòd nec elementa vice deorum colenda sint ostenditur in psalmo CXIII. *Idola gentium argentum & aurum, opera manuum hominum. Os habent & non loquuntur, oculos habent & non vident, aures habent & non audiunt. Neque enim est spiritus in ore ipsorum. Similes illis fiant qui faciunt ea.* Item in sapientia Salomonis: *Omnia idola nationum æstimaverunt deos;* Sap. 15. *quibus neque oculorum usus est ad videndum, neque nares ad percipiendum spiritum, neque aures ad audiendum, neque digiti in manibus ad tractandum, sed & pedes eorum pigri ad ambulandum. Homo enim fecit illos, & qui spiritum mutuatus est finxit illos. Nemo autem sibi similem homo poterit deum fingere. Cùm sit enim mortalis, mortuum fingit manibus iniquis. Melior est autem ipse iis quos colit, quoniam ipse quidem vixit, illi autem nunquam.* Item in Exodo: *Non facies tibi* Exo. 20. *idolum nec cujusquam similitudinem.* Item apud Salomonem de elementis: *Neque opera attendentes agnoverunt quis esset artifex, sed aut ignem, aut spiritum, aut citatum aërem, aut gyrum stellarum, aut nimiam aquam, aut solem aut lunam deos putaverunt. Quorum si propter speciem hoc æstimaverunt, sciant quanto iis* Sap. 13.

Dominus sit speciosior. Aut si virtutes & opera eorum mirati sunt, intelligant ab ipsis quoniam qui hæc constituit fortia fortior est illis.

CAP. II.

Deut. 6.

Exo. 20.

Apoc. 14.

Matth. 22.

Joan. 17.

CAP. III.

Exo. 22.

Deut. 32.

Isa. 2.

Isa. 57.

Hier. 25.

Apoc. 14.

CAP. IV.

Exo. 32.

Hier. 7.

Ezech. 14.

I. Reg. 2.

Quod Deus solus colendus sit, sicut scriptum est: *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies.* Item in Exodo: *Non erunt tibi dii alii absque me.* Item illic: *Videte, videte quia ego sum, & non est Deus præter me. Ego interimam & vivere faciam, percutiam & ego sanabo, & non est qui eripiat de manibus meis.* Item in apocalypsi: *Et vidi alium angelum volantem in medio cælo, habentem evangelium æternum, ut annuntiaret super terram & super omnes nationes & tribus & linguas & populos, dicentem voce magna: Metuite potius Deum, & date illi claritatem, quoniam venit hora judicii ejus; & adorete eum qui fecit cælum & terram & mare & omnia quæ in eis sunt.* Sic & Dominus in evangelio commemorationem facit primi & secundi præcepti dicens: *Audi Israël. Dominus Deus tuus Deus unus est. Et diliges Dominum tuum de toto corde tuo & de tota anima tua & de tota virtute tua. Hoc primum, & secundum simile huic: Diliges proximum tuum tanquam te. In his duobus præceptis tota lex pendet & prophetæ.* Et iterum: *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum & verum Deum & quem misisti Jesum Christum.*

Quæ comminatio Dei sit adversus eos qui idolis sacrificant. In Exodo: *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli.* Item in Deuteronomio: *Sacrificaverunt dæmoniis, & non Deo.* Item apud Esaïam: *Adoraverunt eos quos fecerunt digiti eorum, & curvatus est homo, & humiliatus est vir, & non laxabo illis.* Et iterum: *Illis fudistis libamina, & illis imposuistis sacrificia.* Super hæc ergo non indignabor, dicit Dominus. Item apud Hieremiam: *Nolite ambulare post deos alienos ut serviatis eis, & ne adoraveritis eos, & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendos vos.* Item in apocalypsi: *Si quis adoravit bestiam & imaginem ejus, & accipit notam in fronte sua aut in manu, bibet & ipse de vino iræ Dei mixto in poculo iræ ejus, & punietur igne & sulphure sub oculis sanctorum angelorum & sub oculis agni, & fumus de tormentis eorum in sæcula sæculorum ascendet; nec habebunt requiem die ac nocte quicumque adorant bestiam & imaginem ejus.*

Non facile ignoscere Deum idololatri. Moyses in Exodo pro populo rogat, nec impetrat. *Precor, ait, Domine, deliquit populus hic delictum grande. Fecerunt sibi deos aureos. Et nunc si dimittis illis delictum, dimitte. Sin autem, dele me de libro quem scripsisti.* Et dixit Dominus ad Moysen: *Si quis deliquit ante me, deleam eum de libro meo.* Item cum Hieremias pro populo deprecaretur, Dominus ad eum loquitur dicens: *Et tu noli orare pro populo hoc, & noli postulare pro ipsis in prece & oratione; quia non exaudiam in tempore quo invocabunt me, in tempore afflictionis suæ.* Ezechiel quoque hanc eandem denuntiat indignationem Dei his qui in Deum delinquant. *Et fuit, inquit, verbum Domini ad me dicens: Fili hominis, terra quæcunque peccaverit mihi ut delinquat delictum, extendam manum meam super eam, & obteram stabilimentum panis, & immittam in eam famem, & auferam de ea hominem & pecora. Et si fuerint tres viri hi in medio ejus, Noë, Daniel, & Job, non liberabunt filios neque filias, ipsi soli salvi erunt.* Item in libro regnorum primo: *Si delinquendo peccet vir adversus virum, orabunt pro eo Dominum. Si autem in Deum peccet homo, quis orabit pro eo?*

Quod

Quòd sic idololatriæ indignetur Deus ut præceperit etiam eos interfici CAP. V.
 qui sacrificare & servire idolis suaferint. In Deuteronomio : *Quòd si rogave-* Deut. 13.
rit te frater tuus , aut filius tuus , aut filia tua , aut uxor tua , quæ est in sinu tuo ,
aut amicus tuus , qui æqualis est animæ tuæ , latenter dicens , Eamus & servia-
mus diis alienis , diis gentium , non consenties ei , & non exaudies eum , & non
parcet oculus tuus super eum , & non celabis eum , annuntians annuntiabis de illo.
Manus tua erit super eum , in primis interficere eum , & manus omnis populi
postremò ; & lapidabunt eum & morietur , quoniam quæsit avertere te à Domino
Deo tuo. Et iterum loquitur Dominus & dicit nec civitati parcendum , etiam si
 universa consenserit ad idololatriam : *Aut si audieris in una ex civitatibus* Deut. 13.
quas Dominus Deus tuus dabit tibi inhabitare te illic dicentes , Eamus & servia-
mus diis aliis quos non nosti , interficiens necabis omnes qui sunt in civitate cæde
gladii , & incendes civitatem igni , & erit sine habitaculo in æternum. Non reæ-
dificabitur etiam nunc , ut avertatur Dominus ab indignatione iræ suæ. Et dabit
tibi misericordiam , & miserebitur tui , & multiplicabit te , si exaudieris vocem
Domini Dei tui , & observaveris præcepta ejus. Cujus præcepti & vigoris me- 1. Math. 2.
 mor Mathathias interfecit eum qui ad aram sacrificaturus accesserat. Quòd
 si ante adventum Christi circa Deum colendum & idola spernenda hæc præ-
 cepta servata sunt , quanto magis post adventum Christi circa Deum colen-
 dum servanda sunt , quando ille veniens non verbis tantum nos hortatus sit ,
 sed & factis , post omnes injurias & contumelias passus quoque & crucifixus ,
 ut nos pati & mori exemplo suo doceret , ut nulla sit homini excusatio pro
 se non pati , cum passus sit ille pro nobis , & cum ille passus sit pro alienis pec-
 catis , multò magis pro peccatis suis pati unumquemque debere. Et ideo in
 evangelio comminatur & dicit : *Quicumque confessus fuerit me coram hominibus ,* Math. 10.
& ego confitebor eum coram patre meo qui in cælis est. Qui autem negaverit me
coram hominibus , & ego negabo eum coram patre meo qui in cælis est. Item apos-
 tolus Paulus : *Si enim commorimur , inquit , & convivemus ; si toleramus , &* 2. Tim. 2.
conregnabimus ; si negaverimus , & ipse negabit nos. Item Joannes : *Qui negat* 1. Joa. 2.
filium , neque patrem habet. Qui confitetur filium , & filium & patrem habet.
 Unde nos ad contemptum mortis hortatur Dominus & corroborat dicens :
Nolite timere eos qui occidunt corpus , animam autem non possunt occidere. Magis Math. 10.
autem metuite eum qui potest animam & corpus occidere in gehennam. Et iterum :
Qui amat animam suam , perdet eam ; & qui odit animam suam in isto sæculo , Joa. 12.
in vitam æternam conservabit illam.

Quòd redempti & vivificati Christi sanguine nihil Christo præponere de- CAP. VI.
 beamus. In evangelio Dominus loquitur & dicit : *Qui diligit patrem aut ma-* Math. 10.
trem super me non est me dignus , & qui diligit filium aut filiam super me non est
me dignus. Sic & in Deuteronomio scriptum est : *Qui dicunt patri & matri ,* Deut. 33.
non novi te , & filios suos non agnoverunt , hi custodierunt præcepta tua & testa-
mentum tuum servaverunt. Item apostolus Paulus : *Quis nos , inquit , separabit* Rom. 8.
à caritate Christi , pressura , an angustia , an persecutio , an fames , an nuditas ,
an periculum , an gladius , sicut scriptum est : Quia propter te occidimur tota die ,
æstimati sumus ut oves victimæ , sed in his omnibus superamus propter eum qui Psal. 43.
dilexit nos. Et iterum : *Non estis vestri. Empti enim estis pretio magno. Clarifi-* 1. Cor. 6.
cate & portate Deum in corpore vestro. Et iterum : *Pro omnibus mortuus est* 2. Cor. 5.

Christus, ut & qui vivunt, jam non sibi vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est & resurrexit.

CAP. VII.

Ereptos de faucibus diaboli & de laqueis sæculi liberatos non debere de-
nuo ad sæculum reverti, ne perdant quod evaserint. In Exodo Judaicus po-
pulus ad umbram nostri & imaginem præfiguratus, cum Deo tutore & vin-
dice evasisset Pharaonis atque Ægypti, id est diaboli & sæculi, durissimam
servitutem, circa Deum perfidus & ingratus, adversus Moysen mussitat, res-
piciens solitudinis ac laboris incommoda, & non intelligens libertatis ac sa-
lutis beneficia divina, & reverti quærit ad Ægypti hoc est ad sæculi servi-
tutem unde fuerat exutus, cum magis fidere deberet in Deum & credere
quoniam qui à diabolo & sæculo liberat populum suum protegit liberatum.

Exo. 14.

*Quid hoc nobis, inquiunt, fecisti in ejiciendo nos de Ægypto? Melius est no-
bis servire Ægyptiis quàm mori in solitudine hac. Et dixit Moyses ad populum:
Fidite & state & cernite salutem quæ à Domino est, quam vobis faciet hodie.
Dominus ipse pugnabit pro vobis, & vos tacebitis.* Quod nos admonens in
evangelio suo Dominus, & docens ne ad diabolum rursus & ad sæculum

Luc. 9. &

17.

Luc. 14.

quibus renuntiavimus & unde evasimus revertamur, dicit: *Nemo retro atten-
dens & superponens manum suam super aratrum aptus est regno Dei.* Et iterum:
Et qui in agro est non convertatur retro. Memores estote uxoris Loth. Ac ne quis
aliqua vel cupiditate rerum vel suorum dulcedine retardetur quo minùs

Joa. 12.

Christum sequatur, addit & dicit: *Qui non renuntiat omnibus quæ sunt ejus non
potest meus esse discipulus.*

CAP. VIII.

Insistendum esse & perseverandum in fide & virtute & cælestis ac spirita-
lis gratiæ consummatione, ut ad palmam & coronam possit perveniri. In

2. Paral. 15.

Ezech. 33.

Math. 10.

Joa. 8.

*Paralipomenon: Dominus vobiscum est quandiu & vos estis cum ipso. Si autem
dereliqueritis eum, derelinquet vos.* Item apud Ezechielem: *Justitia justi non li-
berabit eum in quacunque die exerraverit.* Item in evangelio Dominus loquitur
& dicit: *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.* Et iterum: *Si per-
manseritis in verbo meo, verè discipuli mei eritis, & cognoscetis veritatem, & ve-
ritas liberabit vos.* Præmonens quoque nos paratos semper esse debere & ex-

Luc. 12.

peditos in procinctu firmiter stare, addit & dicit: *Sint lumbi vestri præcincti,
& lucernæ ardentes, & vos similes hominibus expectantibus dominum suum quando
revertatur à nuptiis, ut cum venerit & pulsaverit aperiant ei. Felices servi illi quos
adveniens dominus invenerit vigilantes.* Item beatus apostolus Paulus ut fides

1. Cor. 9.

nostra proficiat & crescat & ad summa perveniat hortatur dicens: *Nescitis
quoniam qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, unus tamen accipit palmam.
Sic currite ut occupetis.* Et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, vos au-

2. Tim. 2.

tem incorruptam. Et iterum: *Nemo militans Deo obligat se molestiis secularibus,
ut possit placere cui se probavit. Sed & si certaverit quis, non coronabitur, nisi*

Rom. 12.

legitimè pugnaverit. Et iterum: *Oro autem vos, fratres, per misericordiam Dei ut
constituatis corpora vestra hostiam viventem, sanctam, placentem Deo; nec configu-
remini sæculo huic, sed transformamini in renovatione spiritus, ad probandum quæ*

Rom. 8.

sit voluntas Dei bona & placens & perfectæ. Et iterum: *Sumus filii Dei. Si au-
tem filii, & heredes Dei, coheredes autem Christi, siquidem compatiamur, ut &
commagnificemur.* Et in apocalypsi eadem loquitur divinæ prædicationis hor-

Apoc. 3.

tatio dicens: *Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam. Quod exem-*

plum perseverandi & permanendi designatur in Exodo, ubi Moyses ad superandum Amalech, qui figuram portabat diaboli, in signo & sacramento crucis adlevabat supinas manus, nec vincere adversarium potuit nisi postquam stabilis in signo adlevatis jugiter manibus perseveravit. *Et factum est, inquit, cum levabat Moyses manus, prævalebat Israël; ubi autem submiserat manus, invalescebat Amalech. Et accepto lapide supposuerunt sub eo, & sedebat super eum. Et Aaron & Ur sustentabant manus ejus hinc & inde; & factæ sunt manus Moyfi stabiles usque in occasum solis. Et fugavit Jesus Amalech & omnem populum ejus. Et dixit Dominus ad Moysen: Scribe hoc ut sit memoria in libro, & da in aures Jesu, quoniam deletionem deleam memoriam Amalech de sub cælo.* Exo. 17.

Ad hoc pressuras & persecutiones fieri ut probemur. In Deuteronomio: *Tentat vos Dominus Deus vester, ut sciat si diligitis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro & ex tota anima vestra & ex tota virtute vestra.* CAP. IX. Deut. 13. Et iterum apud Salomonem: *Vasa figuli probat fornax, & homines justos tentatio tribulationis.* Eccli. 27. Paulus quoque paria testatur ac loquitur dicens: *Gloriamur in spe claritatis Dei. Non solum autem, sed & gloriamur in pressuris, scientes quoniam pressura tolerantiam operatur, tolerantia autem probationem, probatio autem spem, spes autem non confundit, quia dilectio Dei infusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum qui datus est nobis.* Rom. 5. Et Petrus in epistola sua ponit & dicit: *Carissimi, nolite mirari ardorem accidentem vobis, qui ad tentationem vestram fit, nec excidatis tanquam novum aliquid vobis contingat. Sed quotiescunque communicatis Christi passionibus, per omnia gaudete, ut & in revelatione facta claritatis ejus gaudentes exultetis. Si impropere vobis in nomine Christi, beati estis, quia majestatis & virtutis Domini nomen in vobis requiescit: quod quidem secundum illos blasphematur, secundum nos autem honoratur.* 1. Pet. 4.

Timendas non esse injurias & poenas persecutionum, quia major est Dominus ad protegendum quam diabolus ad impugnandum. Joannes in epistola sua probat dicens: *Major est qui in vobis est quam qui in isto mundo.* CAP. X. 1. Joa. 4. Item in psalmo CXVII. *Non metuum quid mihi faciat homo, Dominus mihi auxiliator est.* Et iterum: *Isti in curribus & isti in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri magnificabimus. Ipsi obligati sunt & ceciderunt, nos autem surreximus & erecti sumus.* Psalm. 119. Et adhuc fortius docens & ostendens spiritus sanctus castra diaboli non timenda, & si bellum nobis hostis indixerit, in ipso magis bello spem nostram consistere, & congressione illa justos ad divinæ sedis & salutis æternæ præmium pervenire, in psalmo XXVI. ponit & dicit: *Si directæ fuerint in me castra, non timebit cor meum; si exsurrexerit super me bellum, in illud ego sperabo. Unam petii à Domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo Domini per omnes dies vitæ meæ.* Exo. 1. Item in Exodo declarat scriptura divina pressuris multiplicari nos potius & augeri dicens: *Quantoque eos deprimebant, tanto plures fiebant, & invalescebant magis.* Apoc. 2. Et in apocalypsi protectio divina promittitur passionibus nostris. *Nihil, inquit, eorum timeas quæ passurus es.* Isa. 43. Nec alius securitatem nobis & protectionem pollicetur quam qui & per Esaiam prophetam loquitur dicens: *Noli timere, quia te redemi, & vocavi te nomine tuo, meus es tu. Et si transieris per aquam, tecum sum, & flumina te non inundabunt. Et si transieris per ignem, flamma te non comburet, quoniam ego Dominus Deus tuus sanctus Israël, qui te salvum facio.* Qui & in evangelio promittit auxilium di-

Matth. 10. vinum Dei servis in persecutionibus non defuturum dicens : *Cum autem vos tradiderint , nolite cogitare quomodo aut quid loquamini . Dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini . Non enim vos estis qui loquimini , sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis .* Et iterum : *Ponite in cordibus vestris non præmeditari excusare .* Ego enim dabo vobis os & sapientiam , cui non poterunt resistere adversarii vestri . Sicut in Exodo ad Moysen cunctantem & ad populum ire trepidantem Deus loquitur dicens : *Quis dedit os homini , & quis fecit molilalum , & quis surdum , & quis videntem & cæcum ? Nonne ego Dominus Deus ? Et nunc perge , & ego aperiā os tuum , & instruam te quid loquaris .* Nec difficile est Deo aperire os hominis devoti sibi & confessori suo inspirare constantiam & fiduciam loquendi , qui in Numeris adversus Balaam prophetam etiam asinam fecerit loqui . Quare in persecutionibus nemo cogitet quod periculum diabolus importet , sed immo consideret quod auxilium Deus præstet ; nec mentem labefactet humana infestatio , sed corroboret fidem divina protectio ; quando unusquisque secundum dominica promissa & fidei suæ merita tantum accipiat de Dei ope quantum se credat accipere nec sit quod omnipotens præstare non possit , nisi si accipientis fides caduca defecerit .

CAP XI.

Antè prædictum esse quòd nos mundus odio habiturus esset , & quòd persecutiones adversum nos excitaret , & quòd nihil novum christianis accidat , quando ab initio mundi boni laboraverint , & oppressi atque occisi sint iusti ab iniustis . Dominus in evangelio præmonet & prænuntiat dicens : *Si mundus vos odit , scitote quoniam me primò odit . Si de mundo essetis , mundus quod suum esset amaret ; sed quia de mundo non estis , & ego elegi vos de mundo , propterea odit vos mundus . Mementote sermonis quem dixi vobis : Non est servus major domino suo . Si me persecuti sunt , & vos persequentur .* Et iterum : *Veniet hora ut omnis qui vos occiderit putet se officium Deo facere ; sed hoc facient , quoniam non cognoverunt patrem neque me .* Hæc autem locutus sum vobis ut cum venerit hora eorum memores sitis quia ego dixi vobis . Et iterum : *Amen amen dico vobis , quoniam vos plorabitis & plangetis , sæculum autem gaudebit ; vos tristes eritis , sed tristitia vestra in lætitiā veniet .* Et iterum : *Hæc locutus sum vobis ut in me pacem habeatis , in sæculo autem pressuram ; sed fidite , quoniam ego vici sæculum .* Et cum à discipulis suis interrogaretur de signo adventus sui & consummationis mundi , respondit & dixit : *Cavete ne quis vos fallat . Multi enim venient in nomine meo dicentes , Ego sum Christus , & multos fallent . Incipietis autem audire bella & auditus bellorum . Videte , nolite tumultuari . Oportet enim hæc fieri . Sed nondum est finis .* Exsurget enim gens super gentem & regnum super regnum , & erunt fames & terræ motus & pestilentie per singula loca . Omnia autem ista initia parturitionum sunt . Tunc tradent vos in pressuram , & interficient vos , & eritis odibiles omnibus gentibus propter nomen meum . Et tunc scandalizabuntur multi , & invicem tradent , & odient invicem . Et multi pseudoprophete exsurgent & seducant multos ; & eo quòd facinus abundet , refrigescet caritas multorum . Qui autem toleraverit usque in finem , hic salvus erit . Et prædicabitur evangelium istud regni per totum orbem terræ in testimonium omnibus gentibus , & tunc veniet finis . Cum ergo videritis abominationem vastationis quæ dicta est per Daniele prophetam stantem in loco sancto , (qui legit intelligat) tunc qui in Judæa sunt fugiant in montes , & qui in tecto est non descendat tollere quicquam de domo , & qui in agro

agro est non convertatur retro auferre vestimentum suum. Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus. Orate autem ne fiat fuga vestra hieme neque sabbato. Erit enim tunc pressura magna, qualis non est facta ab initio mundi usque nunc, sed neque fiet; & nisi breviati essent dies illi, non esset salva omnis caro. Propter electos autem breviabuntur illi dies. Tunc si quis dixerit vobis, Ecce hic est Christus, aut Ecce illic, nolite credere. Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetae, & dabunt signa magna & prodigia ad errorem faciendum, si fieri potest; etiam electis. Vos autem cavete. Ecce prædixi vobis omnia. Si ergo dixerint vobis, Ecce in solitudine est, nolite exire; Ecce in cubiculis, nolite credere. Sicut enim coruscatio exit ab oriente, & apparet usque ad occidentem, ita erit & adventus filii hominis. Ubi fuerit cadaver, illuc colligentur aquilæ. Continuo autem post pressuram dierum illorum sol tenebrescet, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de cælo, & virtutes cælorum movebuntur. Et tunc apparebit signum filii hominis in cælo, & lamentabuntur omnes tribus terræ, & videbunt filium hominis venientem in nubibus cæli cum virtute magna & claritate. Et mittet angelos suos cum tuba magna. Et colligent electos ejus à quatuor ventis, à summis cælorum usque ad summitates eorum. Nec nova aut repentina hæc sunt quæ nunc accidunt christianis, cum boni semper & iusti & Deo innocentiae lege ac veræ religionis timore devoti per pressuras & injurias & graves ac multiformes infestationum pœnas angusti itineris difficultate gradientur. Sic in origine statim mundi Abel justus à fratre primus occiditur, & Jacob fugatur, & Joseph venundatur, & David misericordem Saül rex persequitur, & Heliam majestatem Dei constanter ac fortiter asserentem rex Achab opprimere conatur. Zacharias sacerdos interficitur in medio templi & altaris, ut illic hostia ipse fiat ubi Deo hostias immolabat. Tot denique martyria justorum sæpe celebrata, tot edita in posterum fidei & virtutis exempla. Tres pueri, Ananias, Azarias, Misahel, ætate compares, dilectione concordēs, fide stabiles, virtute constantes, flammis ac pœnis urgentibus fortiores, soli se Deo servire, solum nosse, solum colere proclamant dicentes: *Nabuchodonosor rex, non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus, cui nos servimus, potens nos eripere de camino ignis ardentis; & de manibus tuis, rex, liberabit nos. Et si non, notum sit tibi quia diis tuis non servimus & imaginem auream quam statuisti non adoramus.* Et Daniel Deo devotus & sancto spiritu plenus exclamat & dicit: *Nihil colo ego nisi Dominum Deum meum, qui condidit cælum & terram.* Tobias quoque sub regali licet ac tyrannica servitute, sensu tamen ac spiritu liber, confessionem suam Deo servat, & virtutem majestatemque divinam sublimiter prædicat dicens: *Ego in terra captivitatis meæ confiteor illi, & ostendo virtutem ejus in natione peccatrice.* Quid verò in Machabæis septem fratres & natalium pariter & virtutum sorte consimiles septenarium numerum sacramento perfectæ consummationis implentes? Sic septem fratres in martyrio cohærentes ut primi in dispositione divina septem dies annorum septem millia continentes, ut septem spiritus & angeli septem qui assistunt & conversantur ante faciem Dei, & lucerna septiformis in tabernaculo martyrii, & in apocalypsi septem candelabra aurea, & apud Salomonem columnæ septem, super quas ædificavit domum sapientia, ita & istic septenarius fratrum numerus ecclesias septem numeri sui quantitate complexus, secundum quod in primo regnorum

Gen. 4.

1. Reg. 14.

3. Reg. 19.

Dan. 3.

Dan. 14.

Tob. 15.

2. Mach. 7.

Apoc. 1.

Prov. 9.

1. Reg. 2.

Isa. 4.

Apoc. 1.

Matth. 23.

2. Macha. 7.

libro legimus sterilem septem peperisse. Et apud Esaiam septem mulieres unum hominem apprehendunt, cuius invocari super se nomen exposcunt. Et apostolus Paulus, qui hujus numeri legitimi & certi meminit, ad septem ecclesias scribit. Et in apocalypsi Dominus mandata sua divina & praecepta caelestia ad septem ecclesias & earum angelos dirigit. Qui nunc istic numerus in septem fratribus invenitur, ut consummatio legitima compleatur. Cum septem liberis planè copulatur & mater origo & radix; quæ ecclesias septem postmodum peperit, ipsa prima & una super Petrum Domini voce fundata. Nec vacat quòd in passionibus sola cum liberis mater est. Martyres enim qui se Dei filios in passione testantur, jam non nisi Deo patre censentur, sicut in evangelio Dominus docet dicens: *Ne vocaveritis vobis patrem super terram. Unus est enim pater vester qui in caelis est.* Quæ verò ediderunt confessionum præconia, quàm præclara, quàm magna documenta fidei præbuerunt? Rex Antiochus infestus, immo in Antiocho antichristus expressus, ora martyrum gloriosa & spiritu confessionis invicta contagio fuillæ carnis maculare quærebat, & cum flagellis graviter verberasset, ac nihil promovere potuisset, sartagines jussit igniri: quibus ignitis & accensis, eum qui primus locutus fuerat & magis regem virtutis & fidei constantia provocaverat admoveri præcepit & frigi, producta & exsecta prius lingua quæ confessa Deum fuerat. Quod martyri gloriosius contigit. Lingua enim quæ confessa nomen Dei fuerat prior ad Deum debuit ipsa proficisci. Post in secundo excogitatis acrioribus pœnis, antequam cætera membra torqueret, cutem capitis cum capillis detraxit, odio scilicet certo, Nam cum caput viri Christus sit, & caput Christi Deus, qui caput laniabat in martyre, Deum & Christum persequabatur in capite. At ille in martyrio suo fidens & resurrectionis sibi præmium de Dei remuneratione promittens exclamavit & dixit: *Tu quidem impotens ex hac præsentī vitā nos perdis; sed mundi rex defunctos nos pro suis legibus in æternam vitæ resurrectionem suscitabit.* Tertius linguam postulatus citò protulit. Nam pœnam linguæ exsecandæ jam didicerat à fratre contemnere. Manus quoque amputandas constanter extendit, multum beatus genere isto supplicii, cui contigit extensis ad pœnam manibus passionis dominicæ instar imitari. Necnon & quartus pari virtute tormenta contemnens & ad retundendum regem caelesti voce respondens exclamavit & dixit: *Potius est ab hominibus morti datos expectare spem à Deo iterum ab eo suscitandos in vitam æternam. Tibi enim resurrectio ad vitam non erit.* Quintus, præter quòd carnificinam regis & duros variosque cruciatus fidei vigore calcabat, ad præscientiam quoque & notitiam futurorum spiritu divinitatis animatus prophetavit regi indignationem Dei & ultionem velociter secuturam. *Potestatem*, inquit, *inter homines habens, cum sis corruptibilis, facis quod vis. Noli autem putare genus nostrum à Deo derelictum esse. Sustine & vide magnam potestatem ejus, qualiter te & semen tuum torquebit.* Quale illud levamentum fuit martyri, quàm magnum, quàm grande solatium, in cruciatibus suis non tormenta propria cogitare, sed tortoris sui supplicia prædicare? In sexto verò non virtus sola, sed & humilitas prædicanda est, nihil sibi martyrem vindicasse, nec confessionis suæ honorem superbis vocibus ventilasse, peccatis potius suis adscripsisse quòd persecutionem à rege pateretur, Deo verò dedisse quòd postmodum vindicaretur. Docuit esse mar-

tyres verecundos, de ultione fidere, & nihil in passione jactare. *Noli*, inquit, *frustra errare. Nos enim propter nosmetipsos hæc patimur, peccantes in Deum nostrum. Tu autem ne te existimes impunitum futurum, aggressus pugnare cum Deo.* Admirabilis quoque mater, quæ nec sexus infirmitate fracta, nec multiplici orbitate commota, morientes liberos spectavit libenter, nec pœnas illas pignorum, sed glorias computavit, tam grande martyrium Deo præbens virtute oculorum suorum quàm præbuerant filii ejus tormentis & passione membrorum. Cùm sex punitis & occisis superesset unus ex fratribus, cui rex divitias & potentatus & multa pollicebatur ut crudelitas ejus ac feritas vel unius subacti solatio foveretur, & peteret ut ad filium dejiciendum secum deprecaretur & mater, deprecata est illa, sed ut decebat martyrum matrem, ut decebat legis & Dei memorem, ut decebat filios suos non delicatè sed fortiter diligentem. Deprecata est enim, sed ut Deum confiteretur. Deprecata est ne à fratribus suis frater in consortio laudis & gloriæ separaretur, tunc se septem filiorum computans matrem, si sibi contingeret filios septem Deo potius peperisse, non sæculo. Armans itaque eum & corroborans, & feliciore tunc partu filium generans, *Fili*, inquit, *miserere mei, quæ te in utero mensibus decem portavi, & lac triennio dedi & alui, & in ætatem istam perduxi. Oro, fili, aspicias in cælum & terram, & omnibus quæ in eis sunt aspectis, intelligas quia ex nihilo fecit illa Deus & hominum genus. Itaque, fili, ne timeas carnificem istum, sed dignus fratribus effectus excipias mortem, ut in illa miseratione cum fratribus tuis te recipiam.* Magna laus matris in exhortatione virtutis, sed major in Dei timore & in fidei veritate, quòd nihil sibi aut filio de sex martyrum honore promisit, nec fratrum precem profuturam credidit ad negantis salutem; persuasit potius participem passionis fieri, ut in judicii die posset cum fratribus inveniri. Post hæc liberis suis commoritur & mater. Neque enim aliud jam decebat quàm ut quæ martyres pepererat & fecerat in consortio illis gloriæ jungeretur, & quos ad Deum præmiserat ipsa quoque sequeretur. Ac ne quis vel libelli vel alicujus rei oblata sibi occasione qua fallat amplectatur decipientium malum munus, nec Eleazarus tacendus est; qui cùm sibi à ministris regis offerretur facultas ut accepta carne qua liceret sibi vesci, ad circumveniendum regem simularet se illa edere quæ de sacrificiis atque illicitis cibis ingerebantur, consentire ad hanc fallaciam noluit dicens nec ætati suæ nec nobilitati convenire id fingere quo cæteri scandalizarentur & in errorem inducerentur, existimantes Eleazarum nonaginta annos natum ad alienigenarum morem, relicta & prodita Dei lege, transisse, nec tanti esse lucrari brevia vitæ momenta ut offenso Deo incurreret æterna supplicia. Atque ille excruciatu diù, & in extremo jam constitutus, cùm inter verbera & tormenta moreretur, ingemiscens ait: *Domine, qui sanctam habes scientiam, manifestum est quia cùm possim à morte liberari, durissimos dolores corporis tolero flagellis vapulans, animo autem propter tui ipsius metum libenter hæc patior.* Sincera prorsus fides & virtus integra ac satis pura, non regem Antiochum cogitasse, sed Deum judicem, & scisse proficere sibi ad salutem non posse si hominem derideret ac falleret, quando Deus, qui conscientiae nostræ judex est, & solus timendus est, nec derideri possit omnino nec falli. Si igitur & nos dicati Deo ac devoti vivimus, si supra justorum antiqua & sancta vestigia iter faci-

2. Macha. 6.

Apoc. 7.

mus, per eadem documenta poenarum, per eadem passionum martyria pergamus, hoc ampliorem gloriam computantes temporis nostri quòd cum vetera exempla numerentur, exuberante postmodum copia virtutis ac fidei, numerari non possunt martyres christiani, testante apocalypsi & dicente: *Post hæc vidi turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat, ex omni gente, & ex omni tribu & populo & lingua, stantes in conspectu throni & agni; & erant amicti stolas albas, & palmæ fuerunt in manibus eorum, & magno clamore dicebant: Salus Deo nostro sedenti super thronum & agno. Et respondit unus ex senioribus dicens mihi: Hi qui amicti sunt stolas albas, qui sunt, & unde venerunt? Et dixi ei: Domine mi, tu scis. Et ait mihi: Hi sunt qui venerunt ex magna tribulatione, & laverunt stolas suas, & candidas eas fecerunt in sanguine agni. Propter hoc sunt in conspectu throni Dei, & serviunt ei die ac nocte in templo ejus. Quòd si tantus ostenditur & probatur christianorum martyrum populus, nemo difficile vel arduum putet esse martyrem fieri, quando videat martyrum populum non posse numerari.*

CAP. XII.

Sap. 3.

Quæ spes & merces maneat justos & martyres post conflictationes hujus temporis & passiones per Salomonem spiritus sanctus ostendit & præcinit dicens: *Etsi coram hominibus tormenta passi sunt, spes eorum immortalitate plena est, & in paucis vexati, in multis bene disponentur; quoniam Deus tentavit illos, & invenit illos dignos se. Tanquam aurum in fornace probavit illos, & quasi holocausta hostiæ accepit illos, & in tempore erit respectus illorum. Fulgebunt, & tanquam scintillæ in arundinetis discurrent. Judicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnabit dominus eorum in perpetuum. Item apud eundem vindicta nostra describitur, & persequentium nos atque infestantium poenitentia prædicatur. Tunc stabunt, inquit, justi in magna constantia adversus eos qui se angustiaverunt, & qui abstulerunt labores eorum, videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis, dicentes inter se, poenitentiam habentes, & præ angustia spiritus gementes: Hi sunt quos aliquando habuimus in derisum & in similitudinem improprietatis. Nos insensati vitam illorum aestimabamus insaniam & finem illorum sine honore. Quomodo ergo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors illorum est? Ergo erravimus à via veritatis, & justitiæ lumen non luxit nobis, & sol non est ortus nobis. Lassati sumus in iniquitatis via & perditionis, & ambulavimus solitudines difficiles, viam autem Domini ignoravimus. Quid nobis profuit superbia, aut quid divitiarum jactatio contulit nobis? Transierunt omnia illa tanquam umbra. Item in psalmo CXV. pretium & merces passionis ostenditur. Pretiosa est, inquit, in conspectu Domini mors sanctorum ejus. Item in psalmo CXXV. tristitia conflictationis & lætitia retributionis exprimitur. Qui seminant, inquit, in lacrymis, in gaudio metent. Ambulantes ambulabant & flebant, mittentes semina sua; venientes autem venient in exultatione portantes gremia sua. Et iterum in psalmo CXVIII. Beati qui immaculati sunt in via, qui ambulant in lege Domini. Beati qui perscrutantur martyria ejus, in toto corde exquirunt eum. Item Dominus in evangelio, ultor ipse persecutionis nostræ & remunerator passionis, Beati, inquit, qui persecutionem passi fuerint propter justitiam, quia ipsorum est regnum cælorum. Et iterum: Beati eritis cum odio vos habuerint homines & separaverint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro quasi nequam propter filium hominis. Gaudete in illa die,*

Math. 5.

die, & exsultate. Ecce enim merces vestra multa est in cælis. Et iterum: Qui perdidit animam suam propter me, hic salvabit illam. Nec solos animadversos & interfectos divinæ pollicitationis manent præmia, sed etiam si ipsa passio fidelibus desit, fides tamen integra atque invicta perstiterit, & contemptis ac relictis suis omnibus Christum se sequi christianus ostenderit, ipse quoque à Christo inter martyres honoratur, pollicente ipso & dicente: *Nemo est qui relinquat domum, aut agrum, aut parentes, aut fratres, aut uxorem, aut filios propter regnum Dei, & non recipiat septies tantum in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam.* Item in apocalypsi hoc idem loquitur: *Et vidi, inquit, animas occisorum propter nomen Jesu & sermonem Dei.* Et cum primo in loco posuisset occisos, addidit dicens: *Et quicumque imaginem bestię non adoraverunt, nec acceperunt inscriptionem in fronte aut in manu sua; quos universos à se in eodem loco simul visos conjungit & dicit: & vixerunt & regnaverunt cum Christo.* Vivere omnes dicit & regnare cum Christo, non tantum qui occisi fuerint, sed & quique in fidei suæ firmitate & Dei timore perstantes imaginem bestię non adoraverint, neque ad funesta ejus & sacrilega edicta consenserint. Plus nos accipere in passionis mercede quàm quod hic sustinemus in ipsa passione probat beatus apostolus Paulus, qui dignatione divina usque in tertium cælum atque in paradysum raptus audisse se inenarrabilia testatur, qui oculata fide Jesum Christum vidisse se gloriatur, qui id quod & didicit & vidit majori conscientię veritate profitetur. *Non sunt, inquit, condignę passionis hujus temporis ad superventuram claritatem quę revelabitur in nobis.* Quis ergo non omnibus viribus elaboret ad tantam claritatem pervenire, ut amicus Dei fiat, ut cum Christo statim gaudeat, ut post tormenta & supplicia terrena præmia divina percipiat? Si militibus sæcularibus gloriosum est ut hoste devicto redeant in patriam triumphantes, quanto potior & major est gloria victo diabolo ad paradysum triumphantem redire & unde Adam peccator ejectus est illuc prostrato eo qui antè dejecerat trophæa victricia reportare, offerre Deo acceptissimum munus, incorruptam fidem, & virtutem mentis incolumem, laudem devotionis illustrem, comitari eum cum venire cœperit vindictam de inimicis recepturus, lateri ejus assistere cum sederit judicaturus, coheredem Christi fieri, angelis adæquari, cum patriarchis, cum apostolis, cum prophetis cælestis regni possessione lætari? Has cogitationes quę persecutio potest vincere, quę possunt tormenta superare? Durat fortis & stabilis religiosus meditationibus fundata mens, & adversus omnes diaboli terrores & minas mundi animus immobilis perstat quem futurorum fides certa & solida corroborat. Clauduntur oculi in persecutionibus terrę, sed patet cælum; minatur antichristus, sed Christus tuetur; mors infertur, sed immortalitas sequitur; occiso mundus eripitur, sed restituto paradysus exhibetur; vita temporalis extinguatur, sed æterna reparatur. Quanta est dignitas & quanta securitas exire hinc lætum, exire inter pressuras & angustias gloriosum, claudere in momento oculos quibus homines videbantur & mundus, & aperire eosdem statim ut Deus videatur & Christus? Tam feliciter migrandi quanta velocitas! Terris repenti subtraheris, ut in regnis cælestibus reponaris. Hęc oportet mente & cogitatione complecti, hęc die ac nocte meditari. Si talem persecutionis dies invenerit Dei militem, vinci non

Luc. 18.

Apoc. 20.

2. Cor. 12.

poterit virtus ad prælium prompta. Vel si accersitio antè prævenerit, sine præmio non erit fides quæ erat ad martyrium præparata. Sine damno temporis merces iudice Deo redditur. In persecutione militia, in pace conscientia coronatur.

TESTIMONIORUM

LIBRI TRES

ADVERSUS JUDÆOS.

CYPRIANUS Quirino filio salutem. Obtemperandum fuit, fili carissime, desiderio tuo spiritali impensissima petitione divina magisteria poscenti quibus nos Dominus per scripturas sanctas erudire & instruere dignatus est, ut à tenebris erroris abducti, & luce ejus pura & candida luminati, viam vitæ per salutaria sacramenta teneamus. Et quidem sicut petisti, ita à nobis sermo compositus & libellus compendio breviante digestus est ut quæ scribebantur non copia latiore diffunderem, sed, quantum mediocris memoria suggerebat, excerptis capitulis & annexis necessaria quæque colligerem quibus non tam tractasse quàm tractantibus materiam præbuisse videamur. Sed & legentibus brevitatis ejusmodi plurimum prodest, dum non intellectum legentis & sensum liber longior spargit, sed subtiliore compendio id quod legitur tenax memoria custodit. Complexus sum verò libellos duos pari æqualitate moderatos. Unum, quo ostendere enisi simus Judæos secundum quæ fuerant antè prædicta à Deo recessisse & indulgentiam Domini, quæ sibi jam pridem data & in posterum promissa fuerat, perdidisse, successisse verò in eorum locum christianos fide Dominum promerentes & de omnibus gentibus ac de toto orbe venientes. Item libellus alius continet Christi sacramentum, quòd idem venerit qui secundum scripturas annuntiatum est & gesserit ac perfecit universa quibus intelligi & cognosci posse prædictum est, quæ legentibus interim prosint ad prima fidei liniamenta formanda. Plus roboris dabitur & magis ac magis intellectus cordis operabitur scrutanti scripturas veteres ac novas plenius & universa librorum spiritalium volumina perlegenti. Nam nos nunc de divinis fontibus implevimus modicum quod tibi interim mitteremus. Bibere uberius & saturari copiosius poteris, si tu quoque ad eosdem divinæ plenitudinis fontes nobiscum pariter potaturus accesseris. Opto te, fili carissime, semper bene valere.

CAPITULA.

- I. *Judæos in offensam Dei graviter deliquisse quòd Dominum dereliquerint & idola secuti sint.*
- II. *Item quòd prophetis non crediderint & eos interfecerint.*
- III. *Antè prædictum quòd Dominum neque cognituri neque intellecturi neque recepturi essent.*
- IV. *Quòd scripturas sanctas intellecturi Judæi non essent, intelligi autem haberent in novissimis temporibus postea quàm Christus venisset.*
- V. *Nihil posse Judæos intelligere de scripturis, nisi prius crediderint in Christum.*
- VI. *Quòd Hierusalem perdituri essent, & terram quam acceperant relicturi.*
- VII. *Item quòd essent amissuri lumen Domini.*
- VIII. *Quòd circumcisio prima carnalis evacuata sit, & secunda spiritalis repromissa sit.*
- IX. *Quòd lex prior, quæ per Moysen data est, cessatura esset.*
- X. *Quòd lex nova dari haberet.*
- XI. *Quòd dispositio alia & testamentum novum dari haberet.*
- XII. *Quòd baptisma vetus cessaret & novum inciperet.*
- XIII. *Quòd jugum vetus evacuetur, & jugum novum daretur.*
- XIV. *Quòd pastores veteres cessaturi essent, & novi inciperent.*
- XV. *Quòd domus & templum Dei Christus futurus esset, & cessaret templum vetus, & novum inciperet.*
- XVI. *Quòd sacrificium vetus evacuetur & novum celebraretur.*
- XVII. *Quòd sacerdotium vetus cessaret, & novus sacerdos veniret, qui in æternum futurus esset.*
- XVIII. *Quòd propheta alius sicut Moyses promissus sit, scilicet qui testamentum novum daret, & qui magis audiri deberet.*
- XIX. *Quòd duo populi prædicti sint, major & minor, id est, vetus Judæorum, & novus, qui esset ex nobis, futurus.*
- XX. *Quòd ecclesia, quæ prius sterilis fuerat, plures filios habitura esset ex gentibus quàm quot synagoga antè habuisset.*
- XXI. *Quòd gentes magis in Christum credituræ essent.*
- XXII. *Quòd panem & calicem Christi & omnem gratiam ejus amissuri essent Judæi, nos verò accepturi, & quòd christianorum novum nomen benediceretur in terris.*
- XXIII. *Quòd ad regnum cælorum magis gentes quàm Judæi perveniant.*
- XXIV. *Quòd solo hoc Judæi accipere veniam possint delictorum suorum, si sanguinem Christi occisi baptismo ejus abluerint, & in ecclesiam transeuntes præceptis ejus obtemperaverint.*

I N C I P I T

L I B E R P R I M U S.

CAP. I.
Exo. 32.

JUDÆOS in offensam Dei graviter deliquisse quòd Dominum dereliquerint & idola secuti sint. In Exodo populus ad Aaron : *Exsurge, & fac nobis deos qui nos præcedant, quia Moyses vir hic qui nos ejecit de Ægypto, quid ei acciderit non scimus.* Item illic Moyses ad Dominum : *Precor ait, Domine, deliquit populus hic delictum grande. Fecerunt sibi deos aureos & argenteos; & nunc si dimittis ei delictum, dimitte; sin autem, dele me libro quem scripsisti. Et dixit Dominus ad Moysen : Si quis deliquit ante me, deleam illum de libro meo.*

Deut. 32.

Jud. 2.

Item in Deuteronomio : *Sacrificaverunt dæmoniis, & non Deo.* Item in libro judicum : *Et fecerunt filii Israël quod malignum erat coram Domino Deo patrum suorum, qui ejecit eos de terra Ægypti, & secuti sunt deos gentium quæ circa illos sunt, & offenderunt Dominum, & reliquerunt Deum, & servierunt Baal.*

Hier. 6.

Malach. 2.

Item illic : *Et adjecerunt filii Israël iterum facere malignum coram Domino, & servierunt Baal & diis alienigenarum, & reliquerunt Dominum, & non servierunt illi. Derelictus est Juda, & abominatio facta est in Israël & in Hierusalem, quoniam prophanavit Judas sancta Domini, in quibus dilexit & affectavit deos alienos. Exterminabit Dominus hominem qui facit hæc, & humilis efficietur in tabernaculis Jacob.* Apud Malachiam.

CAP. II.

Hier. 6.

Item quòd prophetis non crediderint & eos interfecerint. Apud Hieremiam Dominus dicit : *Misi ad vos servos meos prophetas. Ante lucem mittebam, & non audiebatis me, neque intendebatis auribus vestris, dicens : Convertatur unusquisque à via sua mala & à nequissimis affectationibus vestris; & habitabitis in terra ista quam dedi vobis & patribus vestris à sæculo & usque in sæcula. Et iterum : Nolite ambulare post deos alienos ut serviatis eis, & ne adoraveritis eos, & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendos vos, & non audistis me.* Item in basilion libro tertio Helias ad Dominum : *Æmulando æmulatus sum Domino Deo omnipotenti; quia dereliquerunt te filii Israël, altaria tua demolierunt, & prophetas tuos interfecerunt gladio, & remansi ego solitarius, & quærun animam meam auferre à me.* Item in Esdra : *Desciverunt à te, & abjecerunt legem tuam post dorsum suum, & prophetas tuos interfecerunt, qui obtestabantur eos ut reverterentur ad te.*

3. Reg. 19.

2. Esdr. 9.

CAP. III.

Isa. 1.

Antè prædictum quòd Dominum neque cognituri neque intellecturi neque recepturi essent. Apud Esaïam : *Audi cælum, & præbe aurem terra, quoniam Dominus locutus est. Filios generavi & exaltavi, ipsi autem me reprobaverunt. Agnovit bos possessorem suum & asinus præsepium domini sui. Israël autem me non cognovit, & populus me non intellexit. Væ gens peccatrix, populus plenus peccatis, semen nequam, filii scelesti, reliquistis Dominum, & in indignationem misistis illum sanctum Israël.* Item apud eundem Dominus dicit : *Vade, & dic populo isti : Aure audietis, & non intelligetis, & videntes videbitis & non videbitis.*

bitis. Incrassavit enim cor populi hujus; & auribus graviter audierunt, & oculos suos concluderunt, ne forte videant oculis & auribus audiant & corde intelligant & revertantur & curem illos. Item apud Hieremiam Dominus dicit: *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, & effoderunt sibi lacus detritos, qui non poterunt aquam portare.* Item apud eundem: *Ecce sermo Domini factus est eis in maledictum, & non volunt illum.* Item apud eundem Dominus dicit: *Cognovit mihi tempus suum, turtur & hirundo, ruris passeret custodierunt tempora introitus sui, populus autem meus non cognovit judicium Domini. Quomodo dicitis, sapientes sumus, & lex Domini nobiscum est? In cassum facta est metatura falsa, scribæ confusi sunt, sapientes trepidaverunt & capti sunt, quia verbum Domini reprobaverunt.* Item apud Salomonem: *Quærunt me mali, & non invenient. Odio enim habuerunt sapientiam, sermonem autem Domini non receperunt.* Item in psalmo XXVII. *Redde eis retributionem eorum, quoniam non intellexerunt in operibus Domini.* Item in psalmo LXXXI. *Non cognoverunt neque intellexerunt, in umbra deambulabunt.* Item in evangelio cata Joannem: *In sua propria venit, & sui eum non receperunt. Quotquot eum receperunt, dedit illis potestatem ut filii Dei fierent, qui credunt in nomine ejus.*

Quòd scripturas sanctas intellecturi Judæi non essent, intelligi autem haberent in novissimis temporibus postea quàm Christus venisset. Apud Esaïam: *Et erunt vobis hi omnes sermones sicut sermones libri qui signatus est: quem si dederis homini scienti litteras ad legendum, dicet: Non possum legere. Signatus est enim. Sed in illa die audient surdi sermones libri; & qui in tenebris & qui in nebula sunt oculi cæcorum videbunt.* Item apud Hieremiam: *In novissimo dierum cognoscetis ea.* Item apud Danielelem: *Muni sermones & signa librum usque ad tempus consummationis, quoad discant multi, & impleatur agnitio; quoniam cum fiet dispersio, cognoscent omnia hæc.* Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: *Nolo enim vos ignorare, fratres, quia patres nostri omnes sub nube fuerunt.* Item in epistola ad Corinthios secunda: *Obtusi sunt sensus eorum usque in hunc diem, hoc eodem velamento in lectione veteris testamenti manente quod non revelatur, quia in Christo evacuatur; & usque in hodiernum, si quando legitur Moyses, velamentum est super cor eorum. Mox autem ut conversi fuerint ad Dominum, auferetur velamentum.* In evangelio Dominus post resurrectionem dicit: *Isti sunt sermones quos locutus sum ad vos, cum adhuc essem vobiscum, quia oportet adimpleri omnia quæ scripta sunt in lege Moysi & prophetis & psalmis de me. Tunc adaperuit illis sensum ut intelligerent scripturas, & dixit illis: Quia sic scriptum est, & sic oportebat Christum pati & resurgere à mortuis tertia die, & prædicari in nomine ejus pœnitentiam & remissionem peccatorum usque in omnes gentes.*

Nihil posse Judæos intelligere de scripturis, nisi prius crediderint in Christum. Apud Esaïam: *Et si non credideritis, neque intelligetis.* Item Dominus in evangelio: *Si enim non credideritis quia ego sum, moriemini in peccatis vestris.* Fide autem stare justitiam & illic esse vitam prædictum est apud Abacuc: *Justus autem ex fide mea vivet.* Inde Abraham pater gentium credidit. In Genesi: *Credidit Abraham Deo, & deputatum est ei ad justitiam.* Item Paulus ad Galatas: *Abraham credidit Deo, & deputatum est ei ad justitiam. Cognoscitis ergo quia qui ex fide sunt, hi sunt filii Abrahamæ. Providens autem scriptura divina quia ex fide justificat gentes Deus, prænuntiavit Abrahamæ quia benedi-*

centur in illo omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt, benedicti sunt cum fidei Abraham.

CAP. VI.

Isa. 1.

Quòd Hierusalem perdituri essent & terram quam acceperant relicturi. Apud Esaïam : *Terra vestra deserta, civitates vestrae igni exustae; regionem vestram in conspectu vestro, alieni comedent eam; & deserta & subversa à populis alienis derelinquetur filia Sion, sicut casa in vinea, & sicut custodiarium in cucumerario, quasi civitas quæ expugnatur. Et nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissimus, & quasi Gomorra simulareremur.* Item in evangelio Dominus dicit : *Hierusalem, Hierusalem, quæ occidis prophetas, & lapidas missos ad te, quoties volui congregare filios tuos sicut gallina pullos sub alas suas, & noluisti? Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta.*

Matth. 23.

CAP. VII.

Isa. 1.

Joa. 1.

Joa. 3.

Item quòd essent amissuri lumen Domini. Apud Esaïam : *Venite, ambulemus in lumine Domini. Dimisit enim populum suum domum Israël.* Item in evangelio suo cata Joannem. *Fuit lumen verum quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. In hoc mundo fuit, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognovit.* Item illic : *Qui non crediderit, jam judicatus est, quia non credidit in nomine unici filii Dei. Hoc autem est judicium, quoniam lux venit in sæculum, & dilexerunt homines magis tenebras quam lucem.*

CAP. VIII.

Hier. 4.

Deut. 30.

Josue 5.

Coloss. 2.

Quòd circumcisio prima carnalis evacuata sit, & secunda spiritalis repromissa sit. Apud Hieremiam : *Hæc dicit Dominus viris Juda & qui inhabitant Hierusalem: Renovate inter vos novitatem, & ne seminaveritis in spinis, circumcidite vos Deo vestro, & circumcidite præputium cordis vestri, ne exeat sicut ignis ira mea & exurat, & non sit qui extinguat.* Item Moyses dicit : *In novissimis diebus circumcidet Deus cor tuum & cor seminis tui ad Dominum Deum amandum.* Item apud Jesum Nave : *Et dixit Dominus ad Jesum: Fac tibi cultellos petrillos nimis acutos, & assidens circumcide secundò filios Israël.* Item Paulus ad Colossenses : *Circumcisi estis circumcisione non manufacta in expoliatione carnis, sed in circumcisione Christi.* Item quòd Adam primus à Deo factus incircumciscus, & Abel justus, & Enoch, qui Deo placuit & translatus est, & Noë, qui terris hominibusque ob delicta pereuntibus solus in quo humanum genus servaretur electus est, & Melchisedech sacerdos, secundum cujus ordinem Christus repromissus est, tum quòd illud signaculum seminis non proficit, signo autem Domini omnes signantur.

CAP. IX.

Isa. 8.

Matth. 11.

Quòd lex prior quæ per Moysen data est cessatura esset. Apud Esaïam : *Tunc manifesti erunt qui signant legem, ne discant. Et dicet: Expecto Deum, qui avertit faciem suam à domo Jacob, & fidens ero in illum.* Item in evangelio : *Omnes prophetae & lex usque ad Joannem prophetaverunt.*

CAP. X.

Mich. 4.

Isa. 2.

Matth. 3.

Quòd lex nova dari haberet. Apud Micheam : *Quoniam lex de Sion proficietur, & sermo Domini de Hierusalem. Et judicabit inter plurimos populos, & revincet & detegit validas nationes.* Item apud Esaïam : *De Sion enim procedet lex, & verbum Domini de Hierusalem, & judicabit inter gentes.* Item in evangelio cata Matthæum : *Et ecce vox de nube dicens: Hic est filius meus dilectissimus, in quo bene sensi, ipsum audite.*

CAP. XI.

Hier. 31.

Quòd dispositio alia & testamentum novum dari haberet. Apud Hieremiam : *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & consummabo domui Israël & domui Juda testamentum novum, non secundum testamentum quod disposui patribus*

eorum in die qua apprehendi manus eorum ut educerem eos de terra Ægypti, quia non permanserunt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus. Quia hoc testamentum quod disponam domui Israël post dies illos; dicit Dominus. Dans leges meas, in sensum illorum scribam illas, & ero illis in Deum, & ipsi erunt mihi in plebem, & non docebunt unusquisque fratrem suum dicentes: Dinofce Dominum, quia omnes scient me à minimo usque ad maximum eorum, quia propitiuss ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum non ero memor amplius.

Quòd baptisma vetus cessaret & novum inciperet. Apud Esaiam: Nolite ergo priora meminisse, & antiqua nolite reputare. Ecce facio nova quæ nunc orientur, & cognoscetis, & faciam in deserto viam & flumina in loco inaquoso adaquare genus meum electum, plebem meam, quam acquisivi, ut virtutes meas exponeret. Item apud eundem: Si sitierint, per deserta adducet illos, aquam de petra producet illis, findetur petra, & fluet aqua, & bibet plebs mea. Item in evangelio cata Matthæum Joannes dicit: Ego quidem vos baptizo in aqua in pœnitentiam. Qui venit autem post me fortior me est, cujus non sum idoneus calciamenta portare. Ipse vos baptizabit in spiritu sancto & igni. Item cata Joannem: Nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu non potest introire in regnum Dei. Quod enim natum est de carne caro est, & quod natum est de spiritu spiritus est.

Quòd jugum vetus evacuaretur & jugum novum daretur. In psalmo secundo: Ad quid tumultuatae sunt gentes, & populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, & principes collecti sunt in unum adversus Dominum & adversus Christum ejus. Disrumpamus vincula eorum, & abjiciamus à nobis jugum eorum. Item in evangelio cata Matthæum Dominus dicit: Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego vos requiescere faciam. Tollite jugum meum super vos, & discite à me quia mitis sum & humilis corde, & invenietis requiem animabus vestris. Jugum enim meum bonum est & sarcina levis. Apud Hieremiam: In illa die contribulabo jugum à cervice illorum, & vincula illorum disrumpam; & non operabuntur aliis, sed operabuntur Domino Deo, & David regem suscitabo ipsis.

Quòd pastores veteres cessaturi essent, & novi inciperent. Apud Ezechielem: Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego super pastores, & inquiram oves meas de manibus eorum, & avertam eos ut non pascant oves meas, & jam non pascent eas, & extraham oves meas de ore eorum, & pascam eas cum judicio. Apud Hieremiam Dominus dicit: Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent vos pascentes cum disciplina. Item apud Hieremiam: Audite verbum Domini, gentes, & nuntiate insulis quæ longè sunt. Dicite: Qui disperdit Israël congregabit illum, & custodiet sicut pastor gregem suum, qui eruit Dominus Jacob, & eruit de manu fortioris illius.

Quòd domus & templum Dei Christus futurus esset, & cessaret templum vetus, & novum inciperet. In basilion secundo: Et fuit verbum Domini ad Nathan dicens: Vade, & dic servo meo David: Hæc dicit Dominus: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum; sed erit, cum impleti fuerint dies tui & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, qui erit de utero tuo, & parabo regnum ejus. Hic ædificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronum ejus in sæcula, & ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, & fidem consequetur domus ejus & regnum ejus usque in sæcula in conspectu meo.

centur in illo omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt, benedicti sunt cum fidei Abraham.

CAP. VI.

Isa. 1.

Quòd Hierusalem perdituri essent & terram quam acceperant relicturi. Apud Esaïam : *Terra vestra deserta, civitates vestrae igni exustae; regionem vestram in conspectu vestro, alieni comedent eam; & deserta & subversa à populis alienis derelinquetur filia Sion, sicut casa in vinea, & sicut custodiarium in cucumerario, quasi civitas quæ expugnatur. Et nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuisset, & quasi Gomorra simulareretur. Item in evangelio Dominus dicit : Hierusalem, Hierusalem, quæ occidis prophetas, & lapidas missos ad te, quoties volui congregare filios tuos sicut gallina pullos sub alas suas, & noluisti? Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta.*

Matth. 23.

CAP. VII.

Isa. 1.

Joa. 1.

Joa. 3.

Item quòd essent amissuri lumen Domini. Apud Esaïam : *Venite, ambulemus in lumine Domini. Dimisit enim populum suum domum Israël. Item in evangelio suo cata Joannem. Fuit lumen verum quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. In hoc mundo fuit, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognovit. Item illic : Qui non crediderit, jam judicatus est, quia non credidit in nomine unici filii Dei. Hoc autem est iudicium, quoniam lux venit in sæculum, & dilexerunt homines magis tenebras quàm lucem.*

CAP. VIII.

Hier. 4.

Deut. 30.

Josue 5.

Coloss. 2.

Quòd circumcisio prima carnalis evacuata sit, & secunda spiritalis repromissa sit. Apud Hieremiam : *Hæc dicit Dominus viris Juda & qui inhabitant Hierusalem : Renovate inter vos novitatem, & ne seminaveritis in spinis, circumcidite vos Deo vestro, & circumcidite præputium cordis vestri, ne exeat sicut ignis ira mea & exurat, & non sit qui extinguat. Item Moyses dicit : In novissimis diebus circumcidet Deus cor tuum & cor seminis tui ad Dominum Deum amandum. Item apud Jesum Nave : Et dixit Dominus ad Jesum : Fac tibi cultellos petrillos nimis acutos, & assidens circumcide secundò filios Israël. Item Paulus ad Colossenses : Circumcisi estis circumcisione non manufacta in expoliatione carnis, sed in circumcisione Christi. Item quòd Adam primus à Deo factus incircumciscus, & Abel justus, & Enoch, qui Deo placuit & translatus est, & Noë, qui terris hominibusque ob delicta pereuntibus solus in quo humanum genus fervaretur electus est, & Melchisedech sacerdos, secundum cuius ordinem Christus repromissus est, tum quòd illud signaculum seminis non proficit, signo autem Domini omnes signantur.*

CAP. IX.

Isa. 8.

Matth. 11.

CAP. X.

Mich. 4.

Isa. 2.

Matth. 3.

Quòd lex prior quæ per Moysen data est cessatura esset. Apud Esaïam : *Tunc manifesti erunt qui signant legem, ne discant. Et dicet : Expecto Deum, qui avertit faciem suam à domo Jacob, & fidens ero in illum. Item in evangelio : Omnes prophetae & lex usque ad Joannem prophetaverunt.*

Quòd lex nova dari haberet. Apud Micheam : *Quoniam lex de Sion profiscetur, & sermo Domini de Hierusalem. Et iudicabit inter plurimos populos, & revincet & deteget validas nationes. Item apud Esaïam : De Sion enim procedet lex, & verbum Domini de Hierusalem, & iudicabit inter gentes. Item in evangelio cata Matthæum : Et ecce vox de nube dicens : Hic est filius meus dilectissimus, in quo bene sensi, ipsum audite.*

CAP. XI.

Hier. 31.

Quòd dispositio alia & testamentum novum dari haberet. Apud Hieremiam : *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & consummabo domui Israël & domui Juda testamentum novum, non secundum testamentum quod disposui patribus*

eorum in die qua apprehendi manus eorum ut educerem eos de terra Ægypti, quia non permanserunt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus. Quia hoc testamentum quod disponam domui Israël post dies illos; dicit Dominus. Dans leges meas, in sensum illorum scribam illas, & ero illis in Deum, & ipsi erunt mihi in plebem, & non docebunt unusquisque fratrem suum dicentes: Dinofce Dominum, quia omnes scient me à minimo usque ad maximum eorum, quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum non ero memor amplius.

Quòd baptisma vetus cessaret & novum inciperet. Apud Esaïam: Nolite ergo priora meminisse, & antiqua nolite reputare. Ecce facio nova quæ nunc orientur, & cognoscetis, & faciam in deserto viam & flumina in loco inaquoso adaquare genus meum electum, plebem meam, quam acquisivi, ut virtutes meas exponeret. Item apud eundem: Si sitierint, per deserta adducet illos, aquam de petra producet illis, findetur petra, & fluet aqua, & bibit plebs mea. Item in evangelio cata Matthæum Joannes dicit: Ego quidem vos baptizo in aqua in pœnitentiam. Qui venit autem post me fortior me est, cujus non sum idoneus calciamenta portare. Ipse vos baptizabit in spiritu sancto & igni. Item cata Joannem: Nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu non potest introire in regnum Dei. Quod enim natum est de carne caro est, & quod natum est de spiritu spiritus est.

Quòd jugum vetus evacuetur & jugum novum daretur. In psalmo secundo: Ad quid tumultuatae sunt gentes, & populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, & principes collecti sunt in unum adversus Dominum & adversus Christum ejus. Disrumpamus vincula eorum, & abjiciamus à nobis jugum eorum. Item in evangelio cata Matthæum Dominus dicit: Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego vos requiescere faciam. Tollite jugum meum super vos, & discite à me quia mitis sum & humilis corde, & invenietis requiem animabus vestris. Jugum enim meum bonum est & sarcina levis. Apud Hieremiam: In illa die contribulabo jugum à cervice illorum, & vincula illorum disrumpam; & non operabuntur aliis, sed operabuntur Domino Deo, & David regem suscitabo ipsis.

Quòd pastores veteres cessaturi essent, & novi inciperent. Apud Ezechielem: Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego super pastores, & inquiram oves meas de manibus eorum, & avertam eos ut non pascant oves meas, & jam non pascent eas, & extraham oves meas de ore eorum, & pascam eas cum judicio. Apud Hieremiam Dominus dicit: Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent vos pascentes cum disciplina. Item apud Hieremiam: Audite verbum Domini, gentes, & nuntiate insulis quæ longè sunt. Dicite: Qui disperdit Israël congregabit illum, & custodiet sicut pastor gregem suum, qui eruit Dominus Jacob, & eruit de manu fortioris illius.

Quòd domus & templum Dei Christus futurus esset, & cessaret templum vetus, & novum inciperet. In basilion secundo: Et fuit verbum Domini ad Nathan dicens: Vade, & dic servo meo David: Hæc dicit Dominus: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum; sed erit, cum impleti fuerint dies tui & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, qui erit de utero tuo, & parabo regnum ejus. Hic ædificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronum ejus in sæcula, & ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, & fidem consequetur domus ejus & regnum ejus usque in sæcula in conspectu meo.

Marc. 13. Item in evangelio Dominus dicit : *Non relinquetur in templo lapis super lapidem qui non dissolvatur, & post triduum aliud excitabitur sine manibus.*

CAP. XVI. Quòd sacrificium vetus evacuaretur, & novum celebraretur. Apud Esaiam :

Isa. 3. Quò mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum, dicit Dominus. Plenus sum, holocaustomata arietum & pinguamina agnorum & sanguinem taurorum & hircorum nolo. Quis enim exquisivit ista de manibus vestris? Item in psalmo XLIX. Non edam carnes taurorum, aut sanguinem hircorum bibam. Sacrifica Deo sacrificium laudis, & redde altissimo vota mea. Invoca me in die pressuræ, & eruam te, & clarificabis me. Item in psalmo eodem : Sacrificium laudis clarificabit me, illic via est in qua ostendam illi salutare Dei. Item in psalmo quarto : Sacrificate sacrificium justitiæ, & sperate in Dominum. Item apud Malachiam : Non est mihi voluntas circa vos, dicit Dominus, & sacrificium acceptum non habebo ex manibus vestris. Quoniam à solis ortu & usque in occasum clarificatum est nomen meum apud gentes, & in omni loco odores incensi offeruntur nomini meo, & sacrificium mundum, quoniam magnum est nomen meum apud gentes, dicit Dominus.

CAP. XVII. Quòd sacerdotium vetus cessaret, & novus sacerdos veniret, qui in æternum futurus esset. In psalmo CIX. Ante luciferum genui te. Juravit Dominus, & non pœnitebit eum, tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.

3. Reg. 1. Item in basilion primo Deus ad Heli sacerdotem : Et suscitabo mihi sacerdotem fidum, qui omnia quæ sunt in corde meo faciet, & ædificabo ei domum fidelem, & transibit in conspectu Christorum meorum omnibus diebus; & erit, qui remanserit in domo tua, veniet adorare in obolo pecuniæ & in pane uno.

CAP. XVIII. Quòd propheta alius, sicut Moyses, promissus sit, scilicet qui testamentum novum daret, & qui magis audiri deberet. In Deuteronomio Deus ad

Deut. 18. Moysen : Et dixit Dominus ad me : Prophetam excitabo eis de fratribus eorum sicut te, & dabo verbum meum in ore ejus, & loquetur ad eos ea quæ præcepero ei. Et quisquis non audierit quæcunque locutus fuerit propheta ille in nomine meo,

Joan. 5. ego vindicabo. De quo & Christus in evangelio cata Joannem : Scrutamini scripturas, in quibus putatis vos vitam æternam habere. Hæ sunt quæ testimonium perhibent de me; & non vultis venire ad me ut vitam habeatis. Nolite putare quia ego vos accuso apud patrem. Est qui vos accuset Moyses, in quem vos speratis. Si enim credidissetis Moysi, crederetis & mihi. De me enim ille scripsit. Si autem illius scripturis non creditis, quomodo verbis meis credetis?

CAP. XIX. Quòd duo populi prædicti sint, major & minor, id est, vetus Judæorum;

Gen. 25. & novus, qui esset ex nobis, futurus. In Genesi : Et dixit Dominus Rebecca : Duæ gentes in utero tuo sunt, & duo populi de ventre tuo dividuntur, & populus populum superabit, & major serviet minori. Item apud Osee : Vocabo non populum meum populum meum, & non dilectam dilectam. Erit enim quo loco dicetur non populus meus, illo loco vocabuntur filii Dei vivi.

CAP. XX. Quòd ecclesia, quæ prius sterilis fuerat, plures filios habitura esset ex gentibus quàm quot synagoga antè habuisset. Apud Esaiam : Jucundare sterilis quæ non parit, erumpe & exclama quæ non parturit, quia multi filii desertæ magis quàm ejus quæ habet virum. Dixit enim Dominus : Dilata locum tabernaculi tui & aulæorum tuorum & fige. Noli parcere, longas fac mensuras tuas, & palos tuos confirma. Adhuc in dexteram tuam & in sinistram extende, & semen tuum gentes possidebit, & civitates desertas inhabitabit. Noli timere, quia revinces.

Neque

Neque reverearis, quia maledicta es, quoniam confusionem eternam oblivisceris. Sic & Abraham cum de ancilla natus esset prior filius, Sarra sterilis diu mansit, & serò in senecta de pollicitatione peperit filium Isaac, qui fuit typus Christi. Sic & Jacob accepit uxores duas, maiorem Liam oculis infirmioribus typum synagogæ, minorem speciosam Rachel typum ecclesiæ, quæ & sterilis diu mansit, & postea peperit Joseph, qui & ipse fuit typus Christi. Et in basilion primo legitur Helcana habuisse uxores duas, Fenennam cum filiis, & Annam sterilem, ex qua nascitur Samuel, non secundum ordinem generandi, sed secundum Dei miserationem & promissionem, cum illa orasset in templo; & natus Samuel typus fuit Christi. Item in basilion primo: *Sterilis septem peperit, & quæ plurimos habebat infirmata est.* Filii autem septem sunt ecclesiæ septem. Unde & Paulus septem ecclesiis scripsit, & apocalypsis ecclesias septem ponit ut fervetur septenarius numerus, ut dies septem quibus Deus mundum fecit, ut angeli septem qui assistunt & conversantur ante faciem Dei, sicut Raphael angelus in Tobia dicit, & lucerna septiformis in tabernaculo martyrii, & oculi Domini septem qui mundum speculantur, & lapis cum oculis septem, ut Zacharias dicit, & spiritus septem, & candelabra in apocalypsi septem, & columnæ septem super quas ædificavit domum sapientia. Apud Salomonem.

Gen. 21.

Gen. 29. & 30.

1. Reg. 1.

1. Reg. 1.

Apoc. 1.

Gen. 1.

Tob. 12.

Exo. 25.

Zach. 4. & 3.
Prov. 9.

Quod gentes magis in Christum credituræ essent. In Genesi: *Et dixit Dominus Deus ad Abraham: Exi de terra tua & de cognatione tua & de domo patris tui, & vade in illam terram quam tibi ostendero; & faciam te in gentem magnam, & benedicam te, & magnificabo nomen tuum, & eris benedictus; & benedicam qui te benedixerit, & maledicam qui te maledixerit, & benedicentur in te omnes tribus terræ.* De hoc ipso in Genesi: *Et benedixit Isaac Jacob. Ecce odor filii mei sicut odor agri pleni quem benedixit Dominus. Et det tibi Deus de rore cæli, & à fertilitate terræ multitudinem frumenti & vini & olei; & servient tibi gentes, & adorabunt te principes, & eris dominus fratris tui, & adorabunt te filii patris tui; & qui te maledixerit erit maledictus, & qui te benedixerit benedictus.* De hoc ipso in Genesi: *Ubi autem vidit Joseph quoniam superposuit pater suus manum dexteram super caput Effraim, grave illi visum est; & apprehendit Joseph manum patris sui auferre eam à capite Effraim ad caput Manasse. Dixit autem Joseph ad patrem suum: Non sic, pater, hic est primitivus meus, superpone dexteram tuam super caput ejus. Ille autem noluit, & dixit: Scio, fili, scio; & hic erit in populum, & hic exaltabitur, sed frater ejus junior major illo erit, & semen ejus erit in multitudinem gentium.* Item in Genesi: *Juda, te laudabunt fratres tui, manus super dorsum inimicorum tuorum. Adorabunt te filii patris tui, catulus leonis Juda. De frutice, fili mi, ascendisti, recubans obdormisti velut leo & velut catulus leonis. Quis excitabit illum? Non deficiet princeps de Juda & dux de femoribus ejus quoadusque veniant deposita illi, & ipse est spes gentium. Deligans ad vitem pullum suum, & ad cilicium pullum asinæ suæ. Lavabit in vino stolam suam & in sanguine uvæ amictum suum. Formidolosi oculi ejus à vino, & candidi dentes ejus magis quàm lac.* Inde in Numeris de populo nostro scriptum est: *Ecce populus quasi populus leoninus exsurget.* In Deuteronomio: *Eritis gentes in caput, incredulus autem populus in caudam.* Item apud Hieremiam: *Audite vocem tubæ, & dixerunt: Non audiemus. Propter hoc au-*

CAP. XXI.

Gen. 12.

Gen. 27.

Gen. 48.

Gen. 49.

Num. 23.

Dan. 28.

Hier. 6.

- dient gentes & qui pascent pecora in eis. In psalmo XVII. Constitues me in caput gentium. Populus quem non cognovi servivit mihi, in auditu auris obedivit mihi. De hoc ipso apud Hieremiam Dominus dicit: Prius quàm te formarem in utero novi te, & prius quàm exires de vulva sanctificavi te & prophetam in gentibus posui te. Item apud Esaiam: Ecce testem illum nationibus manifestavi, principem & imperantem gentibus. Item apud eundem: Gentes quæ non novērunt te invocabunt te, & populi qui ignorabant te ad te confugient. Item apud eundem: Et erit in illa die radix Jesse qui surget imperare omnibus gentibus; in illum gentes sperabunt, & erit requies ejus honor. Item apud eundem: Terra Zabulon & terra Neptalim via maris, & cæteri qui maritima inhabitatis, & trans Jordanem gentium populus ambulans in tenebris, videte lumen magnum qui habitatis in regione umbræ mortis, lumen lucebit super vos. Item apud eundem: Sic dicit Dominus Deus Christo meo Domino, cujus teneo dexteram, ut exaudiant eum gentes. Et fortitudinem regum disrumpam. Aperiam ante ipsum portas, & civitates non claudentur. Item apud eundem: Venio colligere omnes gentes & linguas, & venient & videbunt claritatem meam, & dimittam super eos signum, & mittam ex eis conservatos in gentes quæ longè sunt, quæ non audierunt nomen meum, neque viderunt gloriam meam, & nuntiabunt claritatem meam in gentes. Item apud eundem: Et in omnibus his non sunt conversi. Igitur extollet signum in gentes quæ sunt longè, & attrahet illos à summo terræ. Item apud eundem: Quibus non est nuntiaturum de eo videbunt, & qui non audierunt intelligent. Item apud eundem: Manifestus factus sum eis qui me non quærunt, inventus sum ab eis qui me non interrogabant. Dixi Ecce sum genti quæ non invocavit nomen meum. De hoc ipso in actibus apostolorum Paulus: Vobis primum oportuerat indicari verbum Dei. Sed quia expulistis illud, nec vos dignos vitæ æternæ judicastis, ecce convertimus nos ad gentes. Sic enim dixit per scripturas Dominus: Ecce lucem posui te inter gentes, ita ut sis in salvationem usque ad fines terræ.*
- CAP. XXII.** Quòd panem & calicem Christi & omnem gratiam ejus amissuri essent Judæi, nos verò accepturi, & quòd christianorum novum nomen benediceretur in terris. Apud Esaiam sic dicit Dominus: Ecce qui serviunt mihi manducabunt, vos autem esuriētis. Ecce qui mihi serviunt bibent, vos autem sitietis. Ecce qui mihi serviunt jucundabuntur, vos autem confundemini; vos interficiet Dominus. Eis autem qui serviunt mihi, nomen nominabitur novum, quod benedicetur in terra.
- Item illic: Igitur extollet lignum in gentes quæ sunt longè, & attrahet illos à summo terræ. Et ecce citò leviter venient, non esurient, neque sitient. Item illic: Ecce itaque dominator Dominus sabaoth auferet à Juda & ab Hierusalem valentem & validum, valentiam panis, & valentiam aquæ. Item in psalmo XXXIII. Gustate & videte quoniam dulcis est Dominus. Felix est vir qui sperat in eum. Timete Dominum Deum omnes sancti ejus, quoniam non est inopia eis qui eum metuant. Divites eguerunt & esurierunt. Qui autem inquirunt Dominum non indigebunt omni bono. Item in evangelio cata Joannem Dominus dicit: Ego sum panis vitæ. Qui venit ad me non esuriēt, & qui in me crediderit non sitiet unquam. Item illic ipse: Si quis sitit, veniat & bibat. Qui credit in me, sicut dicit scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ. Item illic ipse: Nisi ederetis carnem filii hominis, & biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis.*
- CAP. XXIII.** Quòd ad regnum cælorum magis gentes quàm Judæi perveniant. In

evangelio Dominus dicit : *Multi venient ab oriente & occidente , & recumbent cum Abraham & Isaac & Jacob in regno cælorum , filii autem regni exhibunt in tenebras exteriores . Illic erit ploratio & stridor dentium .* Matth. 8.

Quòd solo hoc Judæi accipere veniam possint delictorum suorum , si sanguinem Christi occisi baptismo ejus abluerint & in ecclesiam ejus transeuntes præceptis ejus obtemperaverint . Apud Esaïam Dominus dicit : *Jam non laxabo peccata vestra . Cùm extenderitis manus , avertam faciem à vobis ; & si multiplicaveritis preces , non exaudiam vos . Manus enim vestræ sanguine plenæ sunt . Lavamini , mundi estote , auferte nequitias ab animis vestris à conspectu oculorum meorum , cessate à nequitiiis vestris . Discite bonum facere , exquirite judicium , conservate eum qui injuriam patitur , judicate pupillo , & justifyate viduam , & venite disputemus , dicit Dominus , & si fuerint peccata vestra ut phæniceum , ut nivem exaltabo ; & si fuerint quasi coccinum , ut lanam inalbabo . Et si volueritis & audieritis me , bona terræ edetis . Si autem nolueritis & non audieritis me , gladius vos consumet . Os enim Domini locutum est ista .* CAP. XXIV.
Isa. 1.

I N C I P I T

L I B E R S E C U N D U S .

C A P I T U L A .

- I. Christum primogenitum esse , & ipsum esse sapientiam Dei , per quem omnia facta sunt .
- II. Quòd sapientia Dei Christus est , & de sacramento incarnationis ejus & passionis & calicis & altaris & apostolorum qui missi prædicaverunt .
- III. Quòd Christus idem sit & sermo Dei .
- IV. Quòd idem Christus idem sit manus & brachium Dei .
- V. Quòd idem angelus & Deus .
- VI. Quòd Deus Christus .
- VII. Quòd Christus Deus venturus esset illuminator & salvator generis humani .
- VIII. Quòd cùm à principio filius Dei fuisset , generari denuo haberet secundum carnem .
- IX. Quòd hoc futurum esset signum nativitatis ejus , ut de virgine nasceretur homo & Deus , hominis & Dei filius .
- X. Quòd homo & Deus Christus ex utroque genere concretus , ut mediator esse inter nos & patrem posset .
- XI. Quòd de semine David secundum carnem nasci haberet .
- XII. Quòd in Bethleem nasceretur .
- XIII. Quòd humilis in primo adventu suo veniret .
- XIV. Quòd ipse sit justus quem Judæi occisuri essent .

- XV. Quòd ipse dictus sit ovis & agnus, qui occidi haberet. Et de sacramento passionis.
- XVI. Quòd idem & lapis dictus sit.
- XVII. Quòd deinde idem lapis mons fieret & impleret totam terram.
- XVIII. Quòd in novissimis temporibus idem mons manifestaretur, super quem gentes venirent, & in quem iusti ascenderent.
- XIX. Quòd ipse sit sponsus ecclesiam habens sponsam, de qua filii spiritaliter nascerentur.
- XX. Quòd cruci illum fixuri essent Judæi.
- XXI. Quòd in passione crucis & signo virtus omnis sit & potestas.
- XXII. Quòd in hoc signo crucis salus sit omnibus qui in frontibus notentur.
- XXIII. Quòd medio die in passione ejus tenebræ futuræ essent.
- XXIV. Quòd à morte non vinceretur, nec apud inferos remansurus esset.
- XXV. Quòd ab inferis tertio die resurgeret.
- XXVI. Quòd cum resurrexisset, acciperet à patre omnem potestatem, & potestas ejus æterna sit.
- XXVII. Quòd perveniri non possit ad Deum patrem nisi per filium ejus Jesum Christum.
- XXVIII. Quòd ipse iudex venturus sit.
- XXIX. Quòd ipse sit rex in æternum regnaturus.
- XXX. Quòd ipse sit & iudex & rex.

CAP. I.
Prov. 8.

Eccli. 24.

Joan. 17.

CHRIſTUM primogenitum eſſe ſapientiam Dei, per quem omnia facta ſunt. Apud Salomonem in proverbiiſ : Dominus condidit me in initio viarum ſuarum, in opera ſua ante ſæculum fundavit me. In principio antequam terram faceret & antequam abyſſos conſtitueret, priuſ quàm procederent fontes aquarum, antequam montes collocarentur, ante omnes colles genuit me Dominus. Fecit regiones & inhabitabilia & fines inhabitabiles ſub cælo. Cum pararet cælum, aderam illi, & cum ſecerneret ſuam ſedem. Cum ſuper ventos validas faceret deſuper nubes, & cum confirmatos ponebat fontes ſub cælo, quando fortia faciebat fundamenta terræ, eram penes illum diſponens. Ego eram cui adgaudebat. Quotidie autem jucundabar ante faciem ejus in omni tempore cum lætaretur orbe perfectò. Item apud eundem in Eccleſiaſtico : Ego ex ore altiffimi prodivi primogenita ante omnem creaturam. Ego in cæliſ feci ut oriretur lumen indeficiens, & nebula texi omnem terram. Ego in altis habitavi, & thronuſ meus in columna nubiuſ. Gyrum cæli circuii, & in profundum abyſſi penetravi, & in fluctibus maris ambulavi, & in omni terra ſtetì, & in omni populo & in omni gente primatum habui, & omnium excellentium & humilium corda propria virtute calcavi. In me omniſ ſpes vitæ & virtutiſ. Tranſite ad me omneſ qui concupiſcitiſ me. Item in pſalmo LXXXVIII. Et ego primogenitum ponam eum altiffimum apud reges terræ. In æternum ſervabo illi miſericordiam meam & teſtamentum meum fidele illi, & ponam in ſæculum ſæculi ſemen ejus. Si dereliquerint filii ejus legem meam, & in judiciis meiſ non ambulaverint, ſi juſtificationeſ meſ prophanaverint, & præcepta mea non obſervaverint, viſitabo in virga facinora eorum & in flagellis delicta eorum. Miſericordiam autem meam non diſpergam ab eiſ. Item in evangelio cata Joannem Dominuſ dicit : Hæc autem eſt vita æterna, ut cognoſcant te ſolum & verum

verum Deum & quem misisti Jesum Christum. Ego te clarificavi in terra, opus perfeci quod dedisti mihi ut faciam. Et nunc tu clarifica me apud te ipsum claritate quam habui apud te prius quam mundus fieret. Item Paulus ad Colossenses: Qui est imago Dei invisibilis & primogenitus totius creaturæ. Item illic: Primogenitus à mortuis, ut fieret in omnibus ipse primatum tenens. Item in apocalypsi: Ego sum α & ω , initium & finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis. Quod idem sit & sapientia & virtus Dei. Paulus ad Corinthios prima: Quoniam Judæi signa desiderant, & Græci prudentiam quærunt. Nos autem prædicamus Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam, ipsis autem vocatis Judæis & Græcis Christum Dei virtutem & Dei sapientiam.

Coloss. 1.

Apoc. 21.

1. Cor. 1.

Quod sapientia Dei Christus; & de sacramento incarnationis ejus & passionis & calicis & altaris & apostolorum qui missi prædicaverunt. Apud Salomonem in proverbiiis: Sapientia ædificavit sibi domum, & subdidit columnas septem. Maceravit suas hostias, miscuit in cratera vinum suum, & paravit suam mensam, & misit servos suos convocans cum excelsa prædicatione ad craterem dicens: Qui est insipiens declinet ad me. Et egentibus sensu dixit: Venite, edite de meis panibus, & bibite vinum quod miscui vobis. Derelinquite stultitiam, & quærите prudentiam, & corrigite scientiam in intellectu.

CAP. II.

Prov. 9.

Quod Christus idem sit sermo Dei. In psalmo XLVI. Eructavit cor meum sermonem bonum, dico ego opera mea regi. Item in psalmo XXXII. Sermone Dei cæli solidati sunt, & spiritu oris ejus omnis virtus eorum. Item apud Esaïam: Verbum consummans & brevians in justitia; quoniam sermonem brevium faciet Deus in toto orbe terræ. Item in psalmo CVI. Misit sermonem suum, & curavit illos. Item in evangelio cata Joannem: In principio erat sermo, & sermo erat apud Deum, & Deus erat sermo. Hic erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil quod factum est. In illo vita erat, & vita erat lux hominum; & lux lucet in tenebris, & tenebræ illam non comprehendunt. Item in apocalypsi: Et vidi cælum apertum, & ecce equus albus; & qui sedebat super eum vocabatur fidelis & verus, æquum justumque judicans, & præliabatur; eratque coopertus veste conspersa sanguine; & dicitur nomen ejus sermo Dei.

CAP. III.

Isa. 10.

Joa. 1.

Apoc. 6.

Quod Christus idem manus & brachium Dei sit. Apud Esaïam: Numquid non valet manus Dei ut salvos faciat, aut gravavit aurem ut non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos & Deum separant, & propter peccata vestra avertit faciem suam à vobis ne misereatur. Manus enim vestræ inquinatæ sunt sanguine, & digiti vestri in peccatis. Labia autem vestra locuta sunt facinus, & lingua vestra injustitiam meditatur. Nemo loquitur vera, neque est judicium verum. Fidunt in vanis & loquuntur inania qui parturiunt dolorem & pariunt facinus. Item illic: Domine, quis credidit auditui nostro, & brachium Dei cui revelatum est? Item apud eundem: Sic dicit Dominus: Cælum mihi thronus, & terra suppedaneum pedum meorum. Quam mihi sedem ædificabitis, aut quis locus ad requiem mihi? Omnia enim ista fecit manus mea. Item apud eundem: Domine Deus, altum est brachium tuum, & non sciebant; cum cognoverint autem, confundentur. Item apud eundem: Revelavit Dominus brachium suum illum sanctum in conspectu omnium gentium. Videbunt omnes gentes ipsa suprema terræ salutem à Deo. Item illic: Ecce feci te sicut rotas vehiculi trituranis novas in se retornatas; & tritu-

CAP. IV.

Isa. 59.

Isa. 53.

Isa. 41.

rabis montes, & extenuabis colles, & sicut lanuginem pones & ventilabis, & ventus occupabit illos, & procella disperget. Tu autem jocundaberis in sanctis Israël, & exultabunt inopes & egeni. Quærent enim aquam, & non erit. Lingua enim eorum à siti siccabit. Ego Dominus Deus, ego exaudiam Deus Israël, & non derelinquam eos; sed aperiam inter montes flumina & in mediis campis fontes. Faciam deserta in nemora aquosa, & sitientem terram in aquæductus. Ponam in inaquosam terram cedrum & buxum & myrtum & cypressum & ulmum & populum, ut videant & cognoscant & sciant & credant simul quia manus Domini fecit ista & sanctus Israël ostendit.

CAP. V.

Gen. 22.

Gen. 31.

Exo. 15.

Joa. 15.

Malac. 2.

Quòd idem angelus & Deus Christus. In Genesi ad Abraham: Et vocavit eum angelus Domini de cælo, & dixit illi: Abraham, Abraham. Ille autem dixit: Ecce ego. Et dixit: Noli imponere manum tuam super puerum, neque feceris illi quicquam. Nunc enim cognovi quoniam times Deum tuum, & non pepercisti filio tuo dilectissimo propter me. Item illic ad Jacob: Et dixit mihi angelus Domini in somnis: Ego sum Deus quem vidisti in loco Dei, ubi unxisti mihi titulum lapideum, & vovisti mihi votum. Item in Exodo: Deus autem præibat eos, die quidem per columnam nubis ostendere illis iter, noctu autem in columna ignis. Et postea illic: Promovit autem angelus Dei qui præcedebat exercitum filiorum Israël. Item illic: Ecce ego præmitto angelum meum ante faciem tuam ad custodiendum te in itinere, ut te inducat in terram quam tibi præparavi. Observa eum, & obaudi eum, & ne fueris inobaudiens ei, & non deerit tibi. Nomen enim meum in illo est. Unde ipse in evangelio dicit: Ego veni in nomine patris mei, & non recepistis me. Cum alius venerit in nomine suo, illum accipietis. Et iterum in psalmo CXVII. Benedictus est qui venit in nomine Domini. Item in Malachia: Testamentum meum fuit cum vita & pace, & dedi illi timorem ut timeret me, à facie nominis mei proficisci illum. Lex veritatis fuit in ore ejus, & injustitia non est inventa in labiis ejus. In pace linguæ corrigens ambulavit nobiscum, & multos avertit ab injustitia. Quoniam labia sacerdotis servabunt scientiam, & legem exquirent ab ore ejus, quoniam angelus omnipotentis est.

CAP. VI.

Gen. 35.

Isa. 45.

Isa. 40.

Baruch. 3.

Zach. 10.

Quòd Deus Christus. In Genesi: Dixit autem Deus ad Jacob: Exsurge, & ascende in locum Bethel, & habita illic, & fac illic altare illi Deo qui tibi apparuit cum fugeres à facie Esaü fratris tui. Item apud Esaïam: Sic dicit Dominus Deus sabaoth: Fatigata est Ægyptus, & negotiatio Æthiopum, & Sabaim viri alti ad te transgredientur, & tui erunt servi, & post te ambulabunt vincti compedibus, & adorabunt te, & in te precabuntur; quoniam in te Deus est, & non est Deus alius præter te. Tu enim es Deus, & non sciebamur, Deus Israël salvator. Confundentur & reverebuntur omnes qui adversantur tibi, & cadent in confusionem. Item apud eundem: Vox clamantis in deserto: Parate viam Domini, rectas facite semitas Dei nostri. Omnis rivus implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur, & erunt omnia tortuosa in directum & aspera in campum, & videbitur claritas Domini, & videbit omnis caro salutare Dei, quoniam Dominus locutus est. Item apud Hieremiam: Hic Deus noster, & non deputabitur alius absque illo, qui invenit omnem viam prudentiæ, & dedit eam Jacob puero suo & Israël dilecto sibi. Post hæc in terris visus est, & cum hominibus conversatus est. Item apud Zachariam Deus dicit: Et transibunt per mare angustum, & percutient in mari fluctus, & arefacient omnes altitudines fluminum, & confundetur

omnis injuria Assyriorum, & sceptrum Ægypti auferetur, & confortabo eos in Domino Deo ipsorum, & in nomine ejus gloriabuntur, dicit Dominus. Item apud Osee dicit Dominus: Non faciam juxta iram indignationis meæ, non sinam deleri Effraim: quoniam Deus ego sum, & non homo in te sanctus, & non introibo in civitatem, post Deum ibo. Item in psalmo XLIV. Thronus tuus, Deus, in sæcula sæculorum, virga æquitatis, virga regni tui. Dilexisti justitiam, & odisti iniquitatem. Propterea unxit te Deus Deus tuus oleo exultationis super participes tuos. Item in psalmo XLV. Vacate & cognoscite quoniam ego sum Deus. Exaltabor in gentibus, & exaltabor in terra. Item in psalmo LXXXI. Non cognoverunt neque intellexerunt, in umbra deambulabunt. Item in psalmo LXVII. Cantate Deo, psallite nomini ejus, viam facite ei qui ascendit in occasum, Deus nomen illi. Item in evangelio cata Joannem: In principio erat sermo, & sermo erat apud Deum, & Deus erat sermo. Item in eodem Dominus ad Thomam: Injice huc digitum tuum, & vide manus meas, & noli esse incredulus, sed fidelis. Respondit Thomas, & dixit illi: Dominus meus & Deus meus. Dicit illi Jesus: Quia vidisti me, credidisti. Felices qui non viderunt & crediderunt. Item Paulus ad Romanos: Optabam ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus cognatisque meis secundum carnem, qui sunt Israëlita, quorum adoptio & claritas & testamentum & legis constitutio & famulatus & promissiones, quorum patres, ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Item in apocalypsi: Ego sum α & ω , initium & finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis. Qui vicerit possidebit ea & eorum hereditatem; & ero ejus Deus, & ille erit mihi filius. Item in psalmo LXXXI. Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos discernens. Et iterum illic: Ego dixi dii estis & filii altissimi omnes, vos autem sicut homines moriemini. Quod si justi qui fuerint & præceptis divinis obtemperaverint dii dici possunt, quanto magis Christus Deus Dei filius? Sic ipse in evangelio cata Joannem dicit: Nonne scriptum est in lege quoniam ego dixi dii estis? Si illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est, & non potest solvi scriptura, quem pater sanctificavit & misit in sæculum vos dicitis quoniam blasphemas, quia dixi filius Dei sum. Quod si non facio facta patris, nolite mihi credere; quod si facio, & mihi non vultis credere, factis credite, & cognoscite quoniam in me est pater, & ego in illo. Item in evangelio cata Matthæum: Et vocabitis nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum nobiscum Deus.

Quod Christus Deus venturus esset illuminator & salvator generis humani. Apud Esaïam: Confortamini manus resolutæ & genua debilia, exhortamini. Qui estis pusillanimes, nolite metuere. Deus noster judicium retribuet, ipse veniet & salvos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum audient. Tunc saliet claudus sicut cervus, & plana erit lingua mutorum: quia rupta est in deserto aqua, & rivus in terra sitienti. Item illic: Non senior, neque angelus, sed ipse Dominus liberabit illos; quia diliget eos & parcat eis, & ipse redimet eos. Item illic: Ego Dominus Deus vocavi te in justitia, ut teneam manum tuam, & confortabo te; & dedi te in testamentum generis mei, in lumen gentium, aperire oculos cæcorum, producere à vinculis vinctos, & de domo carceris sedentes in tenebris. Ego Dominus Deus, hoc mihi nomen est. Claritatem meam alii non dabo, neque virtutes meas sculptilibus. Item in psalmo XXIV. Vias tuas, Do-

mine, ostende mihi, & semitas tuas edoce me, & deduc me ad veritatem tuam, & doce me, quoniam tu es Deus salvator meus. Unde in evangelio cata Joannem Dominus dicit: Ego sum lumen mundi. Qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Item cata Matthæum Gabriel angelus ad Joseph: Joseph fili David, ne metueris assumere Mariam uxorem tuam. Quod enim ex illa natum fuerit de spiritu sancto est. Pariet autem filium, & vocabis nomen ejus Jesum. Hic enim salvum faciet populum suum à peccatis eorum. Item cata Lucam: Et Zacharias impletus est spiritu sancto, & prophetavit dicens: Benedictus Dominus Deus Israël, qui prospexit redemptionem populo suo, & excitavit nobis cornu salutis in domo David pueri sui. Item illic angelus ad pastores: Ne timueritis. Ecce enim admuntio vobis quoniam natus est vobis hodie salvator, qui est Christus Jesus, in civitate David.

CAP. VIII. Quòd cùm à principio filius Dei fuisset, generari denuo haberet secundum carnem. In psalmo secundo: *Dominus dixit ad me, filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula à me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam & possessionem tuam terminos terræ. Item in evangelio cata Lucam: Et factum est ut audivit salutationem Mariæ Elisabeth, exultavit infans in utero ejus, & impleta est spiritu sancto, & exclamavit voce magna & dixit: Benedicta tu inter mulieres, & benedictus ventris tui. Et unde hoc mihi contingit ut veniat mater Domini mei ad me? Item Paulus ad Galatas: At ubi advenit impletio temporis, misit Deus filium suum natum de muliere. Item in epistola Joannis: Omnis spiritus qui confitetur Jesum Christum in carne venisse de Deo est. Qui autem negat in carne venisse, de Deo non est, sed est de antichristi spiritu.*

CAP. IX. Quòd hoc futurum esset signum nativitatis ejus ut de virgine nasceretur homo & Deus, hominis & Dei filius. Apud Esaïam: *Et adjecit Dominus loqui ad Achaz dicens: Pete tibi signum à Domino Deo tuo in altitudinem sursum & in altitudinem deorsum. Et dixit Achaz: Non petam, & non tentabo Dominum Deum meum. Et dixit: Audite itaque domus David. Non pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam Deus præstat agonem. Propter hoc dabit Deus ipse vobis signum. Ecce virgo in uterum accipiet, & pariet filium, & vocabitis nomen ejus Emmanuel. Butyrum & mel manducabit prius quàm sciat reprobare malum & eligere bonum. Hoc semen prædixerat Deus de muliere procedere, quòd calcaret caput diaboli. In Genesi: Tunc dixit Deus ad serpentem: Quia tu hoc fecisti, maledictus tu ab omni genere bestiarum terræ. Pectore tuo & ventre repes, & erit tibi terra cibus in omnibus diebus vitæ tuæ. Et ponam inimicitiam inter te & mulierem & inter semen ejus. Ipse tuum observabit caput, & tu observabis calcaneum ejus.*

CAP. X. Quòd & homo & Deus Christus, ex utroque genere concretus, ut mediator esse inter nos & patrem posset. Apud Hieremiam: *Et homo est, & quis cognoscet eum? Item in Numeris: Orietur stella ex Jacob, & exsurgat homo ex Israël. Item illic: Procedet homo de semine ejus, & dominabitur multarum gentium, & exaltabitur tanquam Gog regnum ipsius, & augebitur regnum ejus, & Deus eduxit eum ex Ægypto; quasi claritas unicornis ei, & edet gentes inimicorum suorum, & crassitudines illorum emedullabit, & balistis suis configet inimicum. Recubans requievit quasi leo & quasi catulus leonis. Quis suscitabit eum? Qui benedicunt te benedicti sunt, & qui maledicunt te maledicti sunt. Item apud Esaïam:*

Spiritus

Spiritus Domini super me. Propter quod unxit me, bene nuntiare pauperibus misit me, curare contribulatos corde, prædicare captivis remissionem & cæcis visum, vocare annum Domini acceptabilem & diem retributionis. Unde in evangelio cata Lucam Gabriel ad Mariam: Et respondens angelus dixit ad illam: Spiritus sanctus superveniet in te, & virtus altissimi obumbrabit te. Quapropter quod nascetur ex te sanctum vocabitur filius Dei. Item in epistola Pauli ad Corinthios priore: Primus homo de terræ limo, secundus homo de cælo. Qualis ille de limo, tales & qui de limo; & qualis cælestis, tales & cælestes. Quomodo portavimus imaginem ejus qui de limo est, portemus & imaginem ejus qui de cælo est.

Isa. 61.

Luc. 1.

1. Cor. 15.

Quòd de femine David secundum carnem nasci haberet. In basilion secundo: Et fuit verbum Domini ad Nathan dicens: Vade, & dic servo meo David: Hæc dicit Dominus: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum; sed erit, cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, qui erit de utero tuo, & parabo regnum ejus. Hic ædificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronum ejus usque in sæculum. Et ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium; & fidem consequetur domus ejus, & regnum ejus usque in sæculum in conspectu meo. Item apud Esaiam: Et exhibit virga de radice Jesse, & flos de radice ejus ascendet; & requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus consilii & fortitudinis, spiritus scientiæ & pietatis, & implebit eum spiritus timoris Domini. Item in psalmo CXXXI. Juravit Deus ipsi David veritatem, & non reprobavit eam: De fructu ventris tui ponam super thronum meum. Item in evangelio cata Lucam: Et dixit angelus ad illam: Ne timeas Maria. Invenisti enim gratiam ante Deum. Ecce concipies in utero, & paries filium, & vocabis nomen ejus Jesum. Hic erit magnus, & filius altissimi vocabitur, & dabit illi Dominus Deus thronum David patris sui, & regnabit super domum Jacob in sæcula, & regni ejus non erit finis. Item in apocalypsi: Et vidi librum in dextera Dei sedentis super thronum scriptum intus & retro, signatum signis septem; & vidi angelum fortem prædicantem voce magna: Quis dignus est accipere librum & aperire signa ejus? Nec quisquam poterat neque in cælo, neque super terram, neque sub terra aperire librum, sed neque perspicere eum. Et ego flebam multum quòd nemo dignus repertus esset qui aperiret librum aut videret illum. Et unus ex senioribus dixit mihi: Ne flevetis, ecce vicit leo de tribu Juda, radix David, aperire librum & solvere septem signa ejus.

CAP XI.

2. Reg. 7.

Isa. 11.

Luc. 1.

Apoc. 5.

Quòd in Bethleem nasceretur. Apud Micheam: Et tu Bethleem domus Effrata non exigua es, ut constituaris in millibus Juda. Ex te mihi procedet ut sit princeps apud Israël, & processiones ejus à principio à diebus sæculi. Item in evangelio: Et cum Jesus natus esset in Bethleem Judæ in diebus Herodis regis, ecce magi ab oriente venerunt Hierosolymam dicentes: Ubi est qui natus est rex Judæorum? Vidimus enim stellam ejus in oriente, & venimus cum muneribus adorare illum.

CAP. XII.

Miche. 6.

Matth. 2.

Quòd humilis in primo adventu suo veniret. Apud Esaiam: Domine, quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui revelatum est? Annuntiavimus coram ipso sicut pueri, sicut radix in terra sitienti. Non est figura ejus neque claritas; & vidimus illum, & non habuit figuram neque speciem, sed figura ejus sine honore & deficiens præter cæteros homines. Homo in plaga positus & sciens ferre imbecillitatem; quia aversa est facies ejus, inhonoratus est, & non est com-

CAP. XIII.

Isa. 53.

- putatus. Hic peccata nostra portat, & pro nobis dolet, & nos putavimus illum esse in dolore & in plaga & in vexatione; ipse autem vulneratus est propter facinora nostra, & infirmatus est propter peccata nostra. Doctrina pacis nostræ super illum, & livore ejus sanati sumus. Omnes sicut oves erravimus, homo à via sua erravit. Et Deus tradidit illum pro peccatis nostris, & ipse propterea quod vexatus est non aperuit os suum. Item apud eundem: Non sum contumax, neque contradico; dorsum meum posui ad flagella, & maxillas meas ad palmas, faciem autem meam non averti à fæditate sputorum, & fuit Deus auxiliator meus. Item apud eundem: Non clamabit neque audiet quis in plateis vocem ejus. Arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non extinguet, sed in veritate proferet judicium. Fulgebit & non quassabitur quoadusque ponat in terra judicium, & in nomine ejus gentes credent. Item in psalmo XXI. Ego autem sum vermis, & non homo, maledictum hominis, & abjectio populi. Omnes qui me videbant despiciebant me, & locuti sunt in labiis, & moverunt caput. Speravit in Domino, eripiat eum; saluum faciat eum, quoniam vult eum. Item illic: Aruit velut testa virtus mea, & lingua mea adglutinata est faucibus meis. Item apud Zachariam: Et ostendit mihi Dominus Jesum sacerdotem illum magnum stantem ante faciem angeli Domini, & diabolus stabat ad dexteram ejus adversari ei. Et Jesus erat indutus vestimenta sordida, & stabant ante faciem ipsius angeli, & respondit & ait ad eos qui stabant ante faciem ejus dicens: Auferite vestimenta sordida ab eo. Et dixit ad eum: Ecce abstuli iniquitates tuas. Et induite eum poderem, & imponite cidarim mundam super caput ejus. Item Paulus ad Philipenses: Qui in figura Dei constitutus non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inventus ut homo. Humiliavit se, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltavit illum, & donavit illi nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur cælestium, terrestrium, & infernorum, & omnis lingua confiteatur quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei patris.
- CAP. XIV. Quod ipse sit justus quem Judæi occisuri essent. In sapientia Salomonis: Sap. 2. Circumveniamus justum, quoniam insuavis est nobis, & contrarius est operibus nostris, & exprobrat nobis peccata legis. Promittit scientiam Dei se habere, & filium Dei se nominat. Factus est nobis in traductione cogitationum nostrarum, gravis est nobis etiam ad videndum; quoniam dissimilis est aliis vita illius, & mutatae sunt viæ illius. Tanquam nugaces æstimati sumus ab illo, & continet se à viis nostris quasi ab immunditiis, & præfert novissima justorum, & gloriatur patrem se habere Deum. Videamus ergo si sermones illius veri sunt, & tentemus quæ ventura sunt illi. Contumelia & tormento interrogemus eum, ut sciamus reverentiam illius, & probemus patientiam illius. Morte turpissima condemnemus eum. Hæc cogitaverunt, & erraverunt. Excæcavit enim illos malitia ipsorum, & nescierunt sacramenta Dei. Item apud Esaiam: Videte quomodo justus perit, & nemo intelligit, & viri justi tolluntur, & nemo recognoscit. A facie enim injustitiæ sublatus est justus, & erit in pace sepultura ejus. De hoc ipso in Exodo antè prædictum: Exo. 23. Innocentem & justum non occides. Item in evangelio: Judas pœnitentia ductus sacerdotibus & senioribus dixit: Peccavi tradens sanguinem justum.
- CAP. XV. Quod ipse dictus sit ovis & agnus qui occidi haberet, & de sacramento

passionis. Apud Esaïam : Sicut ovis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente se sine voce sic non aperuit os suum. In humilitate iudicium ejus sublatum est. Nativitatem ejus quis enarrabit ? Quoniam auferetur à terra vita ejus, à facinoribus populi mei adductus est ad mortem, & dabo malos pro sepultura ejus & ipsos divites pro morte ejus, quia facinus non fecit, neque insidias ore suo. Propterea ipse consequetur multos, & fortium dividet spolia, propterea quòd tradita est ad mortem anima ejus, & inter facinorosos deputatus est. Et ipse peccata multorum pertulit, & propter facinora illorum traditus est. Item apud Hieremiam : Domine, significa mihi, & cognoscam, tunc vidi meditationes eorum. Ego sicut agnus sine malitia perductus sum ad victimam; in me cogitaverunt cogitatum dicentes : Venite, mittamus lignum in panem ejus, & eradamus à terra vitam ejus, & nomen ejus non erit in memoria amplius. Item in Exodo Deus ad Moysen : Accipiant sibi singuli ovem per domos tribuum, ovem sine vitio, perfectum, masculinum, anniculum erit vobis. Ab agnis & ab hædis accipietis, & occident illum omne vulgus synagogæ filiorum Israël ad vesperam; & accipient de sanguine ejus, & ponent super duos postes & super limen in domibus, in quibus eum edent in ipsis; & edent carnes ipsa nocte assatas igni, & azyma cum picridibus edent. Non edetis de eis crudam, neque coctam in aqua, nisi assatam igni, caput cum pedibus & interaneis; nihil derelinquetis ex eis in mane, & os non confringetis ex eo. Quæ autem relicta fuerint de eo usque in mane, igni credientur. Sic autem comedetis eum. Lumbi vestri præcincti, & caligæ vestræ in pedibus vestris, & bacula vestra in manibus vestris; & edetis eum festinanter. Pascha est enim Domini. Item in apocalypsi : Et vidi in medio throni & quatuor animalium & in medio seniorum agnum stantem quasi occisum, habentem cornua septem & oculos septem, qui sunt septem spiritus Dei missi per orbem terræ. Et venit, & accepit librum de dextera Dei sedentis in throno. Et cum accepisset librum, quatuor animalia & viginti quatuor seniores prostraverunt se ante agnum, habentes singuli citharas & pateras aureas plenas odoramentis supplicationum, quæ sunt orationes sanctorum, & cantaverunt canticum novum dicentes : Dignus es, Domine, accipere librum & aperire signa ejus, quoniam occisus es & redemisti nos sanguine tuo ex omni tribu & lingua & populo & natione, & fecisti nos regnum Deo nostro, sacerdotesque fecisti, & regnabunt super terram. Item in evangelio : Altera die vidit Joannes Jesum venientem ad se, & ait : Ecce agnus Dei, & ecce qui aufert peccata mundi.

Isa. 53.

Hier. 11.

Exo. 12.

Apoc. 5.

Joa. 1.

Quòd idem & lapis dictus sit. Apud Esaïam sic dicit Dominus : Ecce ego immitto in fundamenta Sion lapidem pretiosum, electum, summum, angularem, honoratum; & qui crediderit in eum, non confundetur. Item in psalmo CXVII. Lapis quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factus est iste, & est admirabilis in oculis nostris. Iste dies quem fecit Dominus, exultemus & jucundemur in eo. O Domine, salva igitur, ô Domine dirige igitur. Benedictus est qui venit in nomine Domini. Item apud Zachariam : Ecce ego adduco puerum meum. Oriens nomen est ei : quoniam lapis quem dedi ante faciem Jesu, super lapidem ipsum unum septem oculi sunt. Item in Deuteronomio : Et scribes super lapidem omnem legem hanc manifestè nimis. Item apud Jesum Nave : Et accepit lapidem magnum, & statuit eum illic contra Dominum, & ait Jesus ad populum : Ecce lapis iste erit vobis in testimonium quia iste audivit omnia quæ dicta sunt à Domino, quanta locutus est ad vos hodie; & erit ipse vobis in testi-

CAP. XVI.

Isa. 28.

Zach. 3.

Deut. 27.

Josue 24.

*monium in novissimo dierum, quando recesseritis à Deo vestro. Item in actibus apostolorum Petrus: Principes populi & seniores Israël audite: Ecce nos hodie interrogamur à vobis super beneficio hominis infirmi in quo iste salvatus est. Sit vobis omnibus notum & omni populo Israël quia in nomine Jesu Christi Nazareni, quem vos crucifixistis, quem Deus suscitavit à mortuis, in illo iste in conspectu vestro sanus adstat, in alio autem nullo. Hic est lapis qui contemptus est à vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli. Non est enim nomen aliud sub cælo datum hominibus in quo oportet salvari nos. Hic est lapis in Genesi quem ponit Jacob ad caput suum, quia caput viri Christus; & dormiens videt scalam ad cælum pertingentem, in qua constitutus erat Dominus, & angeli ascende-
Act. 4. bant & descende-
Gen. 28. bant; quem lapidem consecravit & unxit sacramento unctio-
Exo. 17. nis Christum significans. Hic est lapis in Exodo super quem fedit Moyses in cacumine collis quando Jesus Nave contra Amalech dimicavit, & sacramento lapidis & stabilitate sessionis Amalech superatus est ab Jesu, id est, diabolus à Christo victus est. Hic est lapis magnus in basilion primo super quem po-
1. Reg. 4. sita est arca testamenti, quando eam ab allophylis remissam & redditam in
2. Reg. 17. plauastro boves reportaverunt. Item hic est lapis in basilion quo David fron-
 tem Goliæ percussit & occidit, significans diabolum & servos ejus inde prof-
 terni, victa scilicet ea capitis parte quam signatam non habent. Quo signo
 nos & tuti semper sumus & vivimus. Hic est lapis quem cùm alienigenas
 Israël vicisset statuit Samuel, & appellavit nomen ejus Abennezer, id est,
 lapis auxiliator.*

Quòd deinde idem lapis mons fieret & impleret totam terram. Apud
Danielem: Et ecce imago nimis magna, & contemplatio ejus imaginis metuenda
Dan. 2. *& elata stabat contra te; cujus caput fuit ex auro bono, pectus & brachia ejus*
argentea, venter & femora ærea, pedes autem ex parte quidem ferrei, ex parte au-
tem fictiles, quoadusque abscisus est lapis de monte sine manibus concidentium, &
percussit imaginem super pedes ferreos & fictiles, & comminuit eos minutatim, &
factum est simul ferreum & testa & ærumentum & argentum & aurum; & facta
sunt minuta quasi palea aut pulvis in area æstate, & ventilavit illa ventus, ita ut
nihil remanserit ex illis; & lapis qui percussit imaginem factus est mons magnus,
& implevit totam terram.

Quòd in novissimis temporibus idem mons manifestaretur, super quem
gentes venirent, & in quem justi quique ascenderent. Apud Esaiam: Erit in
novissimis temporibus manifestus mons Domini & domus Dei super vertices mon-
Isa. 2. *tium, & exaltabitur super colles, & venient super illum omnes gentes, & ambula-*
bunt multi, & dicent: Venite, ascendamus in montem Domini & in domum Dei
Jacob, & muntiabit nobis viam ejus, & ambulabimus in illa. De Sion enim pro-
cedet lex & verbum Domini ab Hierusalem; & judicabit inter gentes, & redar-
guet populum multum, & concident gladios suos in aratra & lanceas suas in falces,
& jam non discent pugnare. Item in psalmo XXIII. Quis ascendet in montem
Domini, aut quis stabit in loco sancto ejus? Innocens manibus & mundo corde.
Qui non accepit in vano animam suam, & non juravit subdolè proximo sibi, iste
accipiet benedictionem à Domino & misericordiam à Deo salutari suo. Ista nati-
vitas eorum qui eum quærunt, qui quærunt faciem Dei Jacob.

Quòd ipse sit sponsus ecclesiam habens sponsam, de qua filii spiritales nas-
CAP. XIX. *cerentur.*

cerentur. Apud Johel. *Canite tuba in Sion, sanctificate jejunium, & indicite curationem, aggregate populum, sanctificate ecclesiam, excipite majores natu, colligite parvulos lactentes, procedat sponsus de cubili suo, & sponsa de thalamo suo.* Item apud Hieremiam: *Et auferam de civitatibus Juda & de quadriuiis Hierusalem vocem latantium & vocem gaudentium, vocem sponsi & vocem sponsæ.* Item in psalmo XVIII. *Et ipse velut sponsus egrediens de thalamo suo. Exultavit ut gigas viam currere. A summo cæli egressio ejus, & decursio ejus usque ad summum ejus, & non est qui lateat à calore ejus.* Item in apocalypsi: *Veni, ostendam tibi novam nuptam uxorem agni; & duxit me in spiritu in montem magnum, & ostendit mihi civitatem sanctam Hierusalem descendentem de cælo, à Deo habentem claritatem Dei.* Item in evangelio cata Joannem: *Vos mihi testes estis quoniam dixi eis qui missi sunt ab Hierosolymis ad me quia non sum Christus, sed quoniam missus sum ante illum. Qui enim habet sponsam sponsus est. Amicus autem sponsi est qui stat & audit eum & gaudio gaudet propter vocem sponsi.* Hujus rei mysterium ostensum est apud Jesum Nave, quando jussus est excalciare se, quòd scilicet sponsus non ipse esset. Erat enim in lege ut quisquis nuptias recusaret, calciamentum deponeret, calciaretur verò ille qui sponsus futurus esset. *Et factum est cum esset Jesus in Jerico, circumspexit oculis, & vidit hominem stantem ante faciem suam & frameam tenentem in manu ejus, & dixit: Noster es, an adversariorum? Ille autem dixit: Ego sum dux virtutis Domini, nunc adveni. Et Jesus cecidit in faciem ad terram, & ait illi: Domine, quid imperas famulo tuo? Et ait dux virtutis Domini: Solve calciamentum de pedibus tuis. Locus enim in quo stas terra sancta est.* Item in Exodo Moyses jubetur calciamentum deponere, quòd nec ipse sponsus esset: *Et apparuit ei angelus Domini in flamma ignis de rubo, & vidit quoniam rubus arderet igni, rubus autem non cremabatur. Et dixit Moyses: Transiens videbo hoc grande visum, cur utique non crematur rubus. Ut vidit autem quoniam accedit videre, vocavit eum Dominus Deus de rubo dicens: Moyses, Moyses. Qui dixit: Quid est? Et dixit: Ne accesseris huc nisi solveris calciamentum de pedibus tuis. Locus enim in quo stas terra sancta est. Et dixit ei: Ego sum Deus patris tui, Deus Abraham, & Deus Isaac, Deus Jacob. Hoc autem manifestatum est in evangelio cata Joannem: Et respondit illis Joannes: Ego quidem baptizo in aqua. In medio autem vestrum stat quem vos nescitis. Ipse est enim de quo dixi: Post me veniens homo ante me factus est, cujus non sum dignus corrigiam calciamenti solve. Item cata Lucam: *Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes, & vos similes hominibus expectantibus dominum suum quando veniat à nuptiis, ut cum venerit & pulsaverit aperiant ei. Beati servi illi quos adveniens dominus invenerit vigilantes.* Item in apocalypsi: *Regnavit Dominus Deus omnipotens, gaudeamus & exulemus, & dedemus ei gloriæ claritatem, quoniam venerunt nuptiæ agni, & uxor ejus se præparavit.**

Quòd cruci illum fixuri essent Judæi. Apud Esaiam. *Expandi manus meas tota die ad plebem contumacem & contradicentem mihi, qui ambulant vias non bonas, sed post peccata sua.* Item apud Hieremiam: *Venite, mittamus lignum in panem ejus, & eradamus à terra vitam ejus.* Item in Deuteronomio: *Et erit pendens vita tua ante oculos tuos, & timebis die & nocte, & non credes vitæ tuæ.* Item in psalmo XXI. *Effoderunt manus meas & pedes meos, dinumeraverunt*

Johel 2.

Hier. 16.

Apoc. 21.

Joa. 3.

Josue 5.

Exo. 3.

Joa. 1.

Luc. 12.

Apoc. 19.

CAP. XX.
Isa. 65.

Hier. 11.

Deut. 28.

omnia ossa mea. Ipsi autem contemplati sunt, & viderunt me, & diviserunt vestimenta mea sibi, & super vestem meam sortem miserunt. Tu autem, Domine, ne elongaveris auxilium tuum à me, in auxilium meum attende. Libera à gladio animam meam & de manu canis unicam meam. Salva me ex ore leonis & à cornibus unicornium humilitatem meam. Enarrabo nomen tuum fratribus meis, in medio ecclesiae laudabo te. Item in psalmo CXVIII. Confige clavis de metu tuo carnes meas. Item in psalmo CXL. Allevatio manuum mearum sacrificium vespertinum. De quo sacrificio Sophonias dixit: Metuite à facie Domini Dei, quoniam prope est dies ejus: quia apparavit Dominus sacrificium suum, sanctificavit electos suos. Item apud Zachariam: Et intuebuntur in me, in quem transfixerunt. Item in psalmo LXXXVII. Exclamavi ad te, Domine, tota die, extendi ad te manus meas. Item in Numeris: Non quasi homo Deus suspenditur, neque quasi filius hominis minas patitur. Unde in evangelio Dominus dicit: Sicut Moyses exaltavit serpentem in eremo, ita exaltari oportet filium hominis, ut omnis qui crediderit in filium habeat vitam eternam.

CAP. XXI. Quòd in passione crucis & signo virtus omnis sit & potestas. Apud Abacuc: Texit caelos virtus ejus, & laudis ejus plena est terra; & splendor ejus ut lux erit, cornua in manibus ejus erunt. Et illic constabilita est virtus gloriae ejus, & constituit dilectionem validam. Ante faciem suam ibit verbum, & procedet in campos secundum gressus suos. Item apud Esaiam: Ecce natus est nobis puer, & datus est nobis filius, cuius imperium super humeros ejus; & vocatum est nomen ejus magna cogitationis nuntius. Hoc signo crucis & Amalech victus est ab Jesu per Moysen. In Exodo dixit Moyses ad Jesum: Elige tibi viros, & exi, & constitue cum Amalech in crastinum. Ecce ego stabo in cacumine collis, & virga Dei in manu mea. Et factum est cum levabat manus Moyses, praevalebat Israël. Ubi autem submiserat manus Moyses, invalescebat Amalech. Sed manus Moyse erant graves, & accepto lapide supposuerunt sub eo, & sedebat super eum; & Aaron & Ur sustentabant manus ejus hinc & inde, & factae sunt manus Moyse stabiles usque in occasum solis, & fugavit Jesus Amalech & omnem populum ejus. Et dixit Dominus ad Moysen: Scribe hoc ut sit memoria in libro, & da in aures Jesu quoniam deletionem deleam memoriam Amalech de sub caelo.

CAP. XXII. Quòd in hoc signo crucis salus sit omnibus qui in frontibus notentur. Apud Ezechielem dicit Dominus: Transi mediam Hierusalem, & notabis signum super frontes virorum qui ingemunt & mærent ob iniquitates quae sunt in medio ipsorum. Item illic: Vadite & cædite, & nolite parcere oculis vestris. Nolite misereri senioris & juvenis & virginis, & parvulos & mulieres interficite, ut perdeantur. Omnem autem super quem signum scriptum est ne tetigeritis, & ab ipsis sanctis meis incipite. Item in Exodo Deus ad Moysen: Et erit sanguis in signo vobis super domos in quibus ibi eritis; & videbo sanguinem, & protegam vos, & non erit in vobis plaga diminutionis cum percutiam terram Aegypti. Item in apocalypsi: Et vidi agnum stantem in monte Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor millia, & habebant nomen ejus & nomen patris ejus scriptum in frontibus suis. Item illic: Ego sum α & ω , primus & novissimus, initium & finis. Felices eos qui faciunt praecepta ejus, ut sit potestas eorum super lignum vitae.

CAP. XXIII. Quòd medio die in passione ejus tenebrae futurae essent. Apud Amos: Er

erit in illo die, dicit Dominus, occidet sol meridie, & obtenebrabitur dies lucis;

& convertam dies festos vestros in luctum & omnia cantica vestra in lamentationem. Item apud Hieremiam : *Exterrita est quæ parit , & cædit anima ejus. Subiit sol ei cum adhuc medius dies esset , confusa est & maledicta. Reliquos eorum in gladio dabo in conspectu inimicorum eorum.* Item in evangelio : *A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super totam terram usque ad horam nonam.*

Hier. 15.

Matth. 27.

Quod à morte non vinceretur , nec apud inferos remansurus esset. In psalmo XXIX. *Domine , reduxisti ab inferno animam meam.* Item in psalmo XV. *Non derelinques animam meam apud inferos , neque dabis sanctum tuum videre corruptionem.* Item in psalmo III. *Ego dormivi , & somnum cepi , & resurrexi , quoniam Dominus auxiliatus est mihi.* Item cata Joannem : *Nemo aufert animam meam à me , sed ego à me pono eam ; potestatem habeo ponendi eam , & potestatem habeo iterum sumendi eam. Hoc enim mandatum accepi à patre meo.*

CAP. XXIV.

Joa. 10.

Quod ab inferis tertio die resurgeret. Apud Osee : *Vivificabit nos post bi-
duum , die tertio resurgemus.* Item in Exodo : *Et dixit Dominus ad Moysen : Descende & testificare populo , & sanctifica illos hodie & cras , & lavent vestem suam , & sint parati in perendinum diem. Die enim tertio descendet Dominus in montem Sina.* Item in evangelio : *Progenies nequam & adultera signum quærit , & signum non dabitur illi nisi signum Jonæ prophetæ. Quomodo enim fuit Jonas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus , ita erit filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus.*

CAP. XXV.

Osee 6.

Exo. 19.

Matth. 12.

Quod cum resurrexisset , acciperet à patre omnem potestatem & potestas ejus æterna sit. Apud Danielelem : *Videbam in visu nocte ; & ecce in nubibus cæli quasi filius hominis veniens venit usque ad veterem dierum , & stetit in conspectu ejus , & qui assidebant ei obtulerunt eum ; & data est ei potestas regia , & omnes reges terræ per genus , & omnis claritas serviens ei ; & potestas ejus æterna , quæ non auferetur , & regnum ejus non corrumpetur.* Item apud Esaïam : *Nunc exsur-
gam , dicit Dominus , nunc clarificabor , nunc exaltabor ; nunc videbitis , nunc intelligetis , nunc confundemini. Vana erit fortitudo spiritus vestri , ignis vos consumet.* Item in psalmo CIX. *Dixit Dominus Domino meo , sede ad dexteram meam quoadusque ponam inimicos tuos suppedaneum pedum tuorum. Virgam virtutis tuæ mittet Deus à Sion , & dominaberis in medio inimicorum tuorum.* Item in apocalypsi : *Et conversus respexi , ut viderem vocem quæ mecum loquebatur. Et vidi septem candelabra aurea , & in medio candelabrorum similem filio hominis vestitum podere , & erat præcinctus supra mamillas zonam auream. Caput autem ejus & capilli erant albi velut lana aut nix , & oculi ejus ut flamma ignis , & pedes ejus similes auri-
chalco , sicut de fornace ignis , & vox ejus ut sonus aquarum multarum ; & habebat in dextera sua septem stellas , & ex ore ejus gladius utraque parte acutus exibat , & facies ejus splendebat ut sol in virtute sua. Et cum vidissem eum , cecidi ad pedes ejus tanquam mortuus , & imposuit super me dexteram suam dicens : Noli timere , ego sum primus & novissimus , & vivus qui fueram mortuus ; & ecce sum vivens in sæcula sæculorum , & habeo claves mortis & inferorum.* Item in evangelio Dominus post resurrectionem discipulis dicit : *Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra. Ite ergo , & docete omnes gentes , tingentes eos in nomine patris & filii & spiritus sancti , docentes eos observare omnia quaecunque præcepi vobis.*

CAP. XXVI.

Dan. 7.

Isa. 33.

Apoc. 2.

Matth. 28.

Quod perveniri non possit ad Deum patrem nisi per filium ejus Jesum

CAP. XXVII.

- Joa. 14. Christum. In evangelio. *Ego sum via & veritas & vita. Nemo venit ad patrem nisi per me.* Item illic: *Ego sum ostium. Per me si quis introierit, salvabitur.*
- Matth. 13. Item illic: *Multi prophetae & iusti cupierunt videre quae videtis, & non viderunt, & audire quae auditis, & non audierunt.* Item illic: *Qui credit in filium habet vitam aeternam. Qui dicto non audiens est in filium non habet vitam, sed ira Dei manebit super eum.*
- Joa. 3. Item Paulus apud Ephesios: *Et cum venisset, annuntiavit vobis pacem his qui longè & pacem iis qui prope, quia per ipsum habemus accessum ambo in uno spiritu ad patrem.*
- Ephes. 2. Item ad Romanos: *Omnes enim peccaverunt & egent claritate Dei, justificantur autem dono ipsius & gratia per redemptionem quae est in Christo Jesu.*
- Rom. 3. Item in epistola Petri apostoli: *Christus semel pro peccatis nostris mortuus est, iustus pro iniustis, ut nos offerret Deo.* Item illic: *In hoc enim & mortuis praedicatum est ut suscitentur.*
1. Pet. 3. Item in epistola Joannis: *Qui negat filium, neque patrem habet. Qui confitetur filium, & filium & patrem habet.*
2. Joa. 2. Quod ipse iudex venturus sit. Apud Malachiam: *Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus; eruntque omnes alienigenae & omnes iniqui stipula, & succendet illos adveniens dies, dicit Dominus.*
- CAP. XXVIII. Item in psalmo XLIX. *Deus deorum Dominus locutus est, & vocavit terram. A solis ortu usque ad occasum ex Sion species decoris ejus. Deus manifestè veniet, Deus noster, & non silebit. Ignis ante eum ardebit, & in circuitu ejus procella nimia. Vocavit caelum sursum & terram ut separet populum suum. Colligite illi justos ejus, eos qui disponunt testamentum ejus in sacrificiis, & annuntiabunt caeli justitiam ejus, quoniam Deus iudex est.*
- Malach. 4. Item apud Esaiam: *Dominus Deus virtutum prodibit, & comminuet bellum. Excitabit certamen, & clamabit super inimicos suos cum fortitudine. Tacui, numquid semper tacebo? Item in psalmo LXVII. Exsurgat Deus, & dissipentur inimici ejus, & fugiant à facie ejus qui oderunt eum. Sicut deficit fumus, deficient. Sicut tabescit cera à facie ignis, sic pereant peccatores à facie Dei, & iusti jucundentur & exultent in conspectu Dei & lætentur in jucunditate. Cantate Deo, psallite nomini ejus, iter facite ei qui ascendit in occasum, Deus nomen illi. Turbabitur à facie ejus pater orphanorum & iudicis viduarum. Deus in loco sancto suo, Deus qui inhabitare facit unanimes in domo, producens victos in virtute, similiter eos qui in iram provocant, qui inhabitant in monumentis. Deus, dum prodires in conspectu populi tui, in transeundo in eremum.*
- Isa. 42. Item in psalmo LXXXI. *Exsurge, Deus, iudica terram, quoniam tu exterminabis in omnibus gentibus.*
- Matth. 8. Item in evangelio cata Matthæum: *Quid nobis & tibi, fili David? Quid huc venisti ante tempus punire nos.*
- Joa. 5. Item cata Joannem: *Nihil pater judicat, sed iudicium omne filio dedit, ut omnes honorificent filium sicut honorificant patrem. Qui non honorificat filium, non honorificat patrem qui eum misit.*
2. Cor. 5. Item in epistola Pauli ad Corinthios secunda: *Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi, ut reportet unusquisque sui corporis propria secundum quae egit, sive bona, sive mala.*
- CAP. XXIX. Quod ipse sit rex in aeternum regnaturus. Apud Zachariam: *Dicite filiae Sion: Ecce rex tuus venit tibi iustus & salvans, mitis, sedens super asinum indomitum.*
- Zach. 9. Item apud Esaiam: *Quis nuntiabit vobis locum illum aeternum? Ambulans in iustitia, & manus abstinens à muneribus, gravans aures ut non audiat iudicium sanguinis, & comprimens oculos suos ne videat injustitiam, hic inhabitabit in alta spelunca petrae fortis. Panis illi dabitur, & aqua ejus fidelis. Regem cum claritate videbitis.*
- Isa. 53. Item apud Malachiam: *Rex magnus sum ego, dicit Dominus,*
- Malach. 1.

minus, & nomen meum illustre est apud gentes. Item in psalmo secundo: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum ejus, adnuntians imperium ipsius. Item in psalmo XX. Commemorabuntur & convertentur ad Dominum omnes termini terræ, & adorabunt in conspectu tuo omnes patriæ gentium; quoniam Domini est regnum, & ipse dominabitur omnium gentium. Item in psalmo XXIII. Auferte portas principes vestras, & extollimini portæ æternales, & introibit rex claritatis. Quis est iste rex claritatis? Dominus fortis & potens, Dominus fortis in prælio. Auferte portas principes vestras, & extollimini portæ æternales, & introibit rex claritatis. Quis est iste rex claritatis? Dominus virtutum ipse est rex claritatis. Item in psalmo XLIV. Eructavit cor meum sermonem bonum, dico ego opera mea regi. Lingua mea calamus scriptoris acutè scribentis, decorus specie super filios hominum. Effusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in sæcula. Accingere ense tuo ad femur, potentissime. Decorum & speciei tuæ & intende & dirige & regna propter veritatem & mansuetudinem & justitiam. Item in psalmo quinto: Rex meus & Deus meus, quoniam ad te orabo, Domine, mane exaudies vocem meam; mane assistam tibi, & contemplabor te. Item in psalmo XCVI. Dominus regnavit, exultet terra, jucundentur insulæ multæ. Item in psalmo XLIV. Astitit regina ad dexteram tuam in veste inaurata, amicta est varietate. Audi filia, & vide, & inclina aurem tuam, & obliviscere populi tui & domus patris tui, quoniam desideravit rex speciem tuam, quia ipse est Dominus Deus tuus. Item in psalmo LXXIII. Deus autem rex noster ante sæculum, operatus est salutem in medio terræ. Item in evangelio cata Matthæum: Et cùm Je-

Matth. 2.

Joa. 18.

Quod ipse sit judex & rex. In psalmo LXXIV. Deus, judicium tuum regida, & justitiam tuam filio regis, judicare populum tuum in justitia. Item in apocalypsi: Et vidi cælum apertum; & ecce equus albus, & qui sedebat super eum vocabatur fidelis & verus, æquum justumque judicat, & præliatur. Oculi autem ejus erant tanquam flamma ignis, & super caput ejus diademata multa, & portabat nomen scriptum nemini alii nisi sibi notum. Et erat coopertus vestem aspersam sanguine, & dicitur nomen ejus verbum Dei; & exercitus qui sunt in cælo sequebantur eum in equis albis, induti byssinum album mundum; & de ore ejus exibat gladius utrinque acutus, ut ex eo percuteret nationes quas ipse pasciturus est in virga ferrea, & ipse calcabit torcular vini iræ Dei omnipotentis. Habet etiam in veste & in femore suo nomen scriptum: Rex regum & dominus dominantium. Item in evangelio: Cùm venerit filius hominis in claritate sua, & omnes angeli cum eo,

CAP. XXX.

Apoc. 19.

Matth. 25.

est ab origine mundi. Esurivi enim, & dedistis mihi manducare; sitivi, & potastis me; hospes fui, & adduxistis me; nudus, & texistis me; infirmus, & visitastis me; in carcere fui, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei iusti dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem & pavimus, sitientem & potavimus; quando autem te vidimus hospitem & adduximus, nudum & vestivimus? quando autem te vidimus infirmum & in carcere, & venimus ad te? Et respondens rex dicet eis: Amen dico vobis, quandiu fecistis uni horum ex fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet illis qui ad sinistram ejus erunt: Discedite à me maledicti in ignem æternum quem paravit pater meus diabolo & angelis ejus. Esurivi enim, & non dedistis mihi manducare; sitivi, & non potastis me; hospes fui, & non adduxistis me; nudus, & non vestistis me; infirmus & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere, & non ministravimus tibi? Et respondebit illis: Amen dico vobis, quandiu non fecistis uni ex minimis his, neque mihi fecistis. Et abibunt isti in ambustionem æternam, iusti autem in vitam æternam.

I N C I P I T L I B E R T E R T I U S.

CYPRIANUS Quirino filio salutem. Pro fide ac devotione tua quam Domino Deo exhibes, fili carissime, petisti ut ad instruendum te exciperem de scripturis sanctis quædam capitula ad religiosam sectæ nostræ disciplinam pertinentia, lectionis divinæ succinctam diligentiam quærens, ut animus Deo deditus non longis aut multis librorum voluminibus fatigetur, sed eruditus breviario præceptorum cælestium habeat ad fovendam memoriam suam salubre & grande compendium. Et quia tibi plenum dilectionis obsequium debeo, feci quod petisti, ut laborarem semel, ne tu semper laborares. Quantum potuit itaque mediocritas nostra complecti, collecta sunt à me quædam præcepta dominica & magisteria divina; quæ esse facilia & utilia legentibus possint, dum in breviarium pauca digesta & velociter perleguntur & frequenter iterantur. Opto te, fili carissime, semper bene valere.

C A P I T U L A.

- I. De bono operis & misericordiæ.
- II. In opere & eleemosynis, etiamsi per mediocritatem minus fiat, ipsam voluntatem satis esse.
- III. Agapem & dilectionem fraternam religiosè & firmiter exercendam.
- IV. In nullo gloriandum, quando nostrum nihil sit.
- V. Humilitatem & quietem in omnibus tenendam.

- VI. *Bonos quosque & justos plus laborare, sed tolerare debere, quia probantur.*
- VII. *Non contristandum spiritum sanctum quem accepimus.*
- VIII. *Iracundiam vincendam esse, ne cogat delinquere.*
- IX. *Invicem se fratres sustinere debere.*
- X. *In Deum solum fidendum, & in ipso gloriandum.*
- XI. *Eum qui fidem consecutus est, exposito priore homine, cœlestia tantum & spiritalia cogitare debere nec attendere ad sæculum, cui jam renuntiavit.*
- XII. *Non jurandum.*
- XIII. *Non maledicendum.*
- XIV. *Nunquam mussitandum, sed circa omnia quæ accidunt benedicendum Deum.*
- XV. *Ad hoc tentari homines à Deo ut probentur.*
- XVI. *De bono martyrii.*
- XVII. *Minora esse quæ in sæculo patimur quàm sit præmium quod promissum est.*
- XVIII. *Dilectioni Dei ac Christi nihil præponendum.*
- XIX. *Voluntati non nostræ, sed Dei, obtemperandum.*
- XX. *Fundamentum & firmamentum spei & fidei esse timorem.*
- XXI. *Non temerè de altero judicandum.*
- XXII. *Accepta injuria remittendum & ignoscendum.*
- XXIII. *Vicem malis non reddendam.*
- XXIV. *Non posse ad patrem perveniri nisi per Christum.*
- XXV. *Ad regnum Dei nisi baptizatus & renatus quis fuerit pervenire non posse.*
- XXVI. *Parum esse baptizari & eucharistiam accipere, nisi quis factis & opere proficiat.*
- XXVII. *Baptizatum quoque gratiam perdere quam consecutus sit, nisi innocentiam servet.*
- XXVIII. *Non posse in ecclesia remitti ei qui in Deum deliquerit.*
- XXIX. *De odio nominis antè prædictum.*
- XXX. *Quod quis Deo voverit citò reddendum.*
- XXXI. *Eum qui non crediderit jam judicatum esse.*
- XXXII. *De bono virginitatis & continentiae.*
- XXXIII. *Nihil patrem judicare, sed filium, & patrem ab eo non honorificari à quo non honorificetur filius.*
- XXIV. *Fidelem gentiliter vivere non oportere.*
- XXXV. *Deum ad hoc patientem esse ut nos pœniteat peccati nostri & reformemur.*
- XXXVI. *Mulierem ornari sæculariter non debere.*
- XXXVII. *Fidelem non oportere ob alia delicta nisi ob nomen solum puniri.*
- XXXVIII. *Servum Dei innocentem esse debere, ne incidat in pœnam sæcularem.*
- XXXIX. *Datum nobis esse exemplum vivendi in Christo.*
- XL. *Non jactanter nec tumultuosè operandum.*
- XLI. *Ineptè & scurriliter non loquendum.*

- XLII. *Fidem in totum prodesse, & tantum nos posse quantum credimus.*
 XLIII. *Posse eum statim consequi qui verè crediderit.*
 XLIV. *Fideles inter se disceptantes non debere gentilem judicem experiri.*
 XLV. *Spem futurorum esse, & ideo fidem circa ea quæ promissa sunt patientem esse debere.*
 XLVI. *Mulierem in ecclesia tacere debere.*
 XLVII. *Delicto & merito nostro fieri ut laboremus, nec Dei opem in omnibus sentiamus.*
 XLVIII. *Non fœnerandum.*
 XLIX. *Inimicos quoque diligendos.*
 L. *Sacramentum fidei non esse prophanandum.*
 LI. *Quòd nemo in opere suo extolli debeat.*
 LII. *Credendi vel non credendi libertatem in arbitrio positam.*
 LIII. *Dei arcana perspicere non posse, & idcirco fidem nostram simplicem esse debere.*
 LIV. *Neminem sine sorde & sine peccato esse.*
 LV. *Non hominibus, sed Deo, placendum.*
 LVI. *Deum nihil latere ex his quæ geruntur.*
 LVII. *Fidelem emendari & reservari.*
 LVIII. *Neminem contristari morte debere, cum sit in vivendo labor & periculum, in moriendo pax & resurgendi securitas.*
 LIX. *De idolis quæ gentiles deos putant.*
 LX. *Ciborum nimiam concupiscentiam non appetendam.*
 LXI. *Possidendi concupiscentiam & pecuniam non appetendam.*
 LXII. *Matrimonium cum gentilibus non jungendum.*
 LXIII. *Grave delictum esse fornicationis.*
 LXIV. *Quæ sint carnalia quæ mortem pariant, & quæ spiritalia quæ ad vitam ducant.*
 LXV. *Omnia delicta in baptismo deponi.*
 LXVI. *Disciplinam Dei in ecclesiasticis præceptis observandam.*
 LXVII. *Prædictum quòd disciplinam sanam aspernaturi essent.*
 LXVIII. *Recedendum ab eo qui inordinate & contra disciplinam vivat.*
 LXIX. *Non in sapientia mundi nec in eloquentia esse regnum Dei, sed in fide crucis & virtute conversationis.*
 LXX. *Parentibus obsequendum.*
 LXXI. *Patres quoque asperos circa filios esse non oportet.*
 LXXII. *Servos, cum crediderint, plus dominis carnalibus servire debere.*
 LXXIII. *Item dominos mitiores esse debere.*
 LXXIV. *Viduas probatas quasque honorandas.*
 LXXV. *Suorum, & maximè fidelium, curam plus unumquemque habere debere.*
 LXXVI. *Majorem natu non temerè accusandum.*
 LXXVII. *Peccantem publicè oburgandum.*
 LXXVIII. *Cum hæreticis non loquendum.*
 LXXIX. *Innocentiam fidenter petere & impetrare.*
 LXXX. *Nihil licere diabolo in hominem, nisi Deus permiserit.*

- LXXXI. *Mercedem mercenario citò reddendam.*
 LXXXII. *Non augurandum.*
 LXXXIII. *Cirrum in capite non habendum.*
 LXXXIV. *Non vellendum.*
 LXXXV. *Surgendum cùm episcopus aut presbyter veniat.*
 LXXXVI. *Schisma non faciendum, etiamsi in una fide & in eadem traditione permaneat qui recedit.*
 LXXXVII. *Fideles simplices cum prudentia esse debere.*
 LXXXVIII. *Fratrem non circumveniendum.*
 LXXXIX. *Subitò venire finem mundi.*
 XC. *Uxorem à viro non recedere, aut si recesserit, innuptam manere.*
 XCI. *Tantum unumquemque tentari quantum potest sustinere.*
 XCII. *Non quicquid licet esse faciendum.*
 XCIII. *Prædictum quòd hæreses futuræ essent.*
 XCIV. *Cum timore & honore eucharistiam accipiendam.*
 XCV. *Bonis convivendum, malos autem vitandos.*
 XCVI. *Factis, non verbis, operandum.*
 XCVII. *Ad fidem & ad consecutionem properandum esse.*
 XCVIII. *Catecuminum peccare jam non debere.*
 XCIX. *Judicium secundum tempora futurum, æquitatis ante legem, vel legis post Moysen.*
 C. *Gratiam Dei gratuitam esse debere.*
 CI. *Spiritum sanctum in igne frequenter apparuisse.*
 CII. *Correptionem bonos quosque libenter audire debere.*
 CIII. *A multiloquentia temperandum.*
 CIV. *Non mentiendum.*
 CV. *Frequenter emendandos qui delinquant in domestico ministerio.*
 CVI. *Injuria accepta patientiam tenendam, & ultionem Deo relinquendam.*
 CVII. *Non detrahendum.*
 CVIII. *Non esse proximo insidiandum.*
 CIX. *Infirmos visitandos.*
 CX. *Susurriones maledictos esse.*
 CXI. *Sacrificia malorum acceptabilia non esse.*
 CXII. *Gravius judicari de his qui in sæculo plus habuerint potestatis.*
 CXIII. *Viduas & pupillos protegi oportere.*
 CXIV. *Dum in carne est quis exomologesin facere debere.*
 CXV. *Adulationem perniciosam esse.*
 CXVI. *Plus ab eo diligi Deum cui in baptismo plura peccata dimittuntur.*
 CXVII. *Fortem congressionem esse adversus diabolum, & ideo fortiter nos stare debere, ut possimus vincere.*
 CXVIII. *De antichristo, quòd in homine veniat.*
 CXIX. *Grave fuisse jugum legis quod à nobis abjectum est, & leve esse jugum Domini quod à nobis susceptum est.*
 CXX. *Orationibus insistendum.*

CAP. I.

Isa. 58.

Job. 26.

Tob. 2.

Tob. 4.

Prov. 19.

Prov. 15.

Prov. 23.

Eccli. 3.

Prov. 3.

Eccli. 14.

DE bono operis & misericordiæ. Apud Esaiam : *Exclama, inquit, in fortitudine, & noli parcere, sicut tuba exalta vocem tuam, adnuntia plebi meæ peccata ipsorum & domui Jacob facinora eorum. Me de die in diem quærunt, & cognoscere vias meas concupiscunt, quasi plebs quæ iustitiam fecerit & iudicium Dei non deseruerit. Postulant me nunc iudicium iustum, & appropinquare Deo concupiscunt dicentes : Quid, quia jejunavimus & non vidisti, humiliavimus animas nostras & non cognovisti? In diebus enim jejunii inveniuntur voluntates vestræ. Aut enim subiectos vobis subpungitis, aut ad iudicia & lites jejunatis, aut proximos cæditis pugnis. Ut quid mihi jejunatis, ut hodie audiatur vox vestra in clamore? Non hoc jejunium ego elegi, nisi humiliet homo animam suam. Et si contorseris quasi circulum collum tuum, & saccum & cinerem substraveris, nec sic vocabitur jejunium acceptum. Non tale jejunium elegi, dicit Dominus; sed solve omnem nodum injustitiæ, resolve suffocationes impotentium commerciorum. Dimitte quassatos in requiem, & omnem consignationem injustam dissipa. Frange esurienti panem tuum, & egenos sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, vesti; & domesticos seminis tui non despicias. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, & vestimenta tua citò orientur. Et præbit ante te iustitia, & claritas Dei circumdabit te. Tunc exclamabis, & Deus exaudiet te. Dum adhuc loqueris dicet : Ecce adsum. De hoc ipso apud Job : Conservavi egenum de manu potentis, & pupillo cui non erat adiutor auxiliatus sum. Os viduæ benedixit me, cum essem oculus cæcorum, pes quoque claudorum ego essem, & invalidorum pater. De hoc ipso apud Tobiam : Et dixi Tobia filio meo : Vade, & adduc quemcunque pauperem inveneris ex fratribus nostris, qui tamen in mente habeat Deum ex toto corde suo. Hunc adduc, & manducabit pariter meum prandium hoc : Ecce sustineo te, fili, donec venias. Item illic : Omnibus diebus vitæ tuæ, fili, Deum in mente habe, & noli præterire præcepta ejus. Iustitiam fac omnibus diebus vitæ tuæ, & noli ambulare viam iniquitatis : quoniam agente te ex veritate, erit respectus operum tuorum. Ex substantia tua fac eleemosynam, & noli avertere faciem ab ullo paupere. Ita fiet ut nec à te avertatur facies Dei. Quomodo habueris, fili, sic fac. Si tibi fuerit copiosa substantia, plus ex illa fac eleemosynam. Si exiguum habueris, ex hoc ipso exiguo communica. Et ne timueris cum facis eleemosynam, præmium bonum reponis tibi in diem necessitatis : quoniam eleemosyna à morte liberat & non patitur ire in tenebras. Minus bonum est eleemosyna omnibus qui faciunt eam coram summo Deo. De hoc ipso apud Salomonem in proverbiiis : Qui pauperi miseretur, Deo fænerat. Item illic : Qui dat pauperibus, nunquam indigebit. Qui autem avertit oculum suum, in multa penuria erit. Item illic : Eleemosynis & fide peccata purgantur. Item illic : Si esurierit inimicus tuus, ciba eum; & si sitierit, potabis eum. Hoc enim faciens carbones vivos superfundes in caput ejus. Item illic : Sicut aqua extinguit ignem, sic eleemosyna extinguit peccatum. Apud eundem in proverbiiis : Ne dixeris, abi & revertere, cras ego dabo, cum possis continuo bene facere. Non enim scis quid contingat sequenti die. Item illic : Qui obturat aures suas ne audiat imbecillum, & ipse invocabit Deum, & non erit qui exaudiat eum. Item illic : Qui conversatur sine vituperatione in iustitia, beatos filios relinquit. Apud eundem in ecclesiastico : Fili, si habes, bene fac tecum, & Deo dignas oblationes offer, memorare quoniam mors non tardat. Item illic : Conclude eleemosynam in corde pauperis, &*

hæc pro te orabit ab omni malo. De hoc ipso in psalmo XXXVI. misericordiam & posteris prodesse : Junior fui , etenim senui , & non vidi justum derelictum nec semen ejus quærens panem. Tota die miseretur & fœnerat , & semen ejus in benedictione est. De hoc ipso in psalmo XL. Beatus qui intelligit super egenum & pauperem , in die malo liberabit illum Deus. Item in psalmo CXI. Distribuit , dedit pauperibus , justitia ejus manebit in sæculum sæculi. De hoc ipso apud Osee : Misericordiam volo magis quàm sacrificium , & agnitionem Dei plusquam holocaustomata. De hoc ipso in evangelio cata Matthæum : Beati qui esuriunt & sitiunt justitiam , quia ipsi saturabuntur. Item illic : Beati misericordes , quoniam ipsi misericordiam consequentur. Item illic : Thesaurizate vobis thesauros in cælo , ubi neque tinea neque comeštura exterminat , & ubi fures non effodiunt & furantur. Ubi enim fuerit thesaurus tuus , illic erit & cor tuum. Item illic : Simile est regnum cælorum homini negotianti quærenti bonas margaritas ; ubi autem invenit pretiosam margaritam , abiit & vendidit omnia quæ habuit , & emit illam. Etiam modicum opus prodesse. Item illic : Et qui potaverit unum ex minimis istis calicem aquæ frigidæ in nomine discipuli , amen dico vobis , non peribit merces ejus. Nemini negandam eleemosynam. Item illic : Omni poscenti te da , & ab eo qui voluerit mutuari ne aversatus fueris. Item illic : Si vis ad vitam venire , serva mandata. Dicit ille , quæ ? Dicit illi Jesus : Non occides , non mæchaberis , non falsum testimonium dices , honora patrem & matrem , & diliges proximum tibi tanquam te. Dicit illi juvenis : Omnia ista observavi. Quid adhuc mihi deest ? Dicit illi Jesus : Si vis perfectus esse , vade & vende omnia tua , & da pauperibus , & habebis thesaurum in cælo , & veni sequere me. Item illic : Cùm venerit filius hominis in majestate sua & omnes angeli cum eo , tunc sedebit in throno claritatis suæ , & colligentur ante eum omnes gentes. Et segregabit illos ab invicem , quemadmodum pastor segregat oves ab hædis. Et statuet oves ad dexteram , hædos autem ad sinistram. Tunc dicet rex eis qui ad dexteram suam sunt : Venire benedicti patri mei , percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. Esurivi enim , & dedistis mihi manducare ; sitiivi , & potastis me ; hospes fui , & adduxistis me ; nudus , & texistis me ; infirmatus sum , & visitastis ; in carcere fui , & venistis ad me. Tunc respondebunt ei justi dicentes : Domine , quando te vidimus hospitem & adduximus , nudum & vestivimus ? Quando autem te vidimus infirmum & in carcere & venimus ad te ? Et respondens rex dicet eis : Amen dico vobis , quandiu fecistis uni horum ex fratribus meis minimis , & mihi fecistis. Tunc dicet illis qui à sinistris ejus sunt : Discedite à me maledicti in ignem æternum quem præparavit pater meus diabolo & angelis ejus. Esurivi enim , & non dedistis mihi manducare ; sitiivi , & non potastis me ; hospes fui , & non adduxistis me ; nudus fui , & non vestistis me ; infirmus & in carcere , & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes : Domine , quando te vidimus esurientem aut sitientem aut hospitem aut nudum aut infirmum aut in carcere , & non ministravimus tibi ? Et respondebit illis : Amen dico vobis , quandiu non fecistis uni ex minimis his , neque mihi fecistis. Et abibunt isti in ambustionem æternam , justi autem in vitam æternam. De hoc ipso in evangelio cata Lucam : Res vestras vendite , & date eleemosynam. Item illic : Qui fecit quod est intus , fecit & quod foris est. Veruntamen date eleemosynam , & ecce vobis omnia sunt munda. Item illic : Ecce dimidium ex substantia mea do egenis ; & si cui quid fraudavi , quadruplum reddo. Dixit

Osee 6.

Matth. 5.

Matth. 13.

Matth. 10.

Luc. 6.

Matth. 19.

Matth. 25.

Luc. 11. & 12.

Luc. 19.

autem Iesus quia salus hodie domui huic facta est, quoniam & ipse filius est Abraham.
 2. Cor. 8. De hoc ipso ad Corinthios secunda: *Vestra abundantia illorum inopiam suppleat, ut & illorum abundantia vestrae inopiae sit supplementum, ut sit aequalitas, sicut scriptum est: Qui multum habuit non abundavit, & qui modicum non indiguit. Item illic: Qui parce seminat, parce & metet, & qui seminat in benedictione de benedictione & metet. Unusquisque autem sicut corde proposuit, non quasi ex tristitia vel ex necessitate. Hilarem enim datorem diligit Deus. Item illic, sicut scriptum est: Distribuit, dedit pauperibus, iustitia ejus manet in aeternum. Item illic: Qui autem administrat semen seminanti, & panem ad edendum praestabit, & multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiae vestrae, ut in omnibus locupletemini. Item illic: Administratio hujus officii non tantum supplevit ea quae sanctis desunt, sed abundavit per multam gratiarum actionem in Deum.*
 1. Joa. 3. De hoc ipso in epistola Joannis: *Qui habuerit substantiam mundi, & viderit fratrem suum desiderantem, & clauserit viscera sua ab eo, quomodo caritas Dei manet in illo?* De hoc ipso in evangelio cata Lucam: *Cum facis prandium aut caenam, noli vocare amicos tuos, neque fratres, neque vicinos, neque divites, ne forte & illi reinvitent te, & fiat tibi retributio. Sed cum facis epulum, voca pauperes, debiles, caecos, & claudos, & beatus eris, quoniam non habent retribuere tibi, retribuetur autem tibi in resurrectione justorum.*

Cap. II.
 2. Cor. 8. In opere & eleemosynis, etiamsi per mediocritatem minus fiat, ipsam voluntatem satis esse. In epistola Pauli ad Corinthios secunda: *Si voluntas prompta est, secundum quodcumque habuerit, acceptabile est, non secundum quod non habuerit; neque sit aliis refrigerium, vobis autem pressura.*

Cap. III.
 Malach. 2. Agapen & dilectionem fraternam religiosè & firmiter exercendam. Apud Malachiam: *Nonne Deus unus condidit nos? Nonne pater unus est omnium nostrum? Quid utique dereliquistis unusquisque fratrem suum?* De hoc ipso cata Joannem: *Pacem vobis remitto, pacem meam do vobis. Item illic: Hoc est mandatum meum, ut diligatis invicem, quemadmodum dilexi vos. Majorem hac caritatem nemo habet quam ut animam suam quis ponat pro amicis suis. Item illic: Beati pacifici, quoniam ipsi filii Dei vocabuntur. Item illic: Amen dico vobis, quoniam si duobus ex vobis convenerit in terra, de omni re quamcumque petieritis continget vobis à patre meo qui in caelis est. Ubicumque enim fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum.* De hoc ipso ad Corinthios prima: *Et ego quidem, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus; quasi infantibus in Christo lac vobis potum dedi, non escam. Dum enim adhuc pusilli eratis, non poteratis, sed neque nunc potestis. adhuc enim estis carnales. Ubi enim in vobis aemulatio & contentio & dissensiones, nonne carnales estis, & secundum hominem ambulatis? Item illic: Et si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam, caritatem autem non habeam, nihil sum. Et si in cibos distribuero omnia mea, & si tradidero corpus meum ut ardeam, caritatem autem non habeam, nihil proficio. Caritas magnanima est, caritas benigna est, caritas non aemulatur, caritas non agit perperam, non inflatur, non irritatur, non cogitat malum, non gaudet super injustitiam, conlætatur autem in veritate. Omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Caritas nunquam excidet.* De hoc ipso ad Galatas: *Diliges proximum tibi tanquam te. Si autem mordetis & incusatis invicem, videte ne consumamini ab invicem.* De hoc ipso in epistola Joannis: *In hoc apparent*

apparent filii Dei & filii diaboli. Omnis qui non est justus, non est de Deo, & qui non diligit fratrem suum. Qui enim fratrem suum odit, homicida est. Et scitis quia omnis homicida non habet in se vitam æternam in se manentem. Item illic: Si quis dixerit quoniam diligit Deum, & fratrem suum odit, mendax est. Qui enim non diligit fratrem suum quem videt, Deum quem non videt quomodo potest diligere? De hoc ipso in actibus apostolorum: Turba autem eorum qui crediderant anima ac mente una agebant, nec fuit inter illos discrimen ullum, nec quicquam suum judicabant ex bonis quæ eis erant, sed fuerunt illis omnia communia. De hoc ipso in evangelio cata Matthæum: Si obtuleris munus tuum ad altare, & illic recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid adversum te, relinque illic munus tuum ante altare, & vade prius reconciliari fratri tuo, & tunc veni & offer munus tuum ad altare. Item in epistola Joannis: Deus caritas est, & qui manet in caritate, in Deo manet, & Deus in eo. Item illic: Qui dicit se in luce esse & fratrem suum odit, mendax est, & in tenebris ambulat usque adhuc.

Act. 4.

Matth. 5.

1. Joa. 4.

1. Joa. 2.

In nullo gloriandum, quando nostrum nihil sit. In evangelio cata Joannem: Nemo potest quicquam accipere, nisi datum fuerit illi de cælo. Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: Quid enim habes quod non acceperis? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? Item in basilion primo: Nolite gloriari, neque loquamini elata, & non procedat magniloquentia ex ore vestro, quia Deus scientiarum dominus. Item illic: Invalidus factus est arcus potentium, & infirmi accincti sunt virtute. De hoc ipso in Machabæis: Justum est subditum Deo esse & mortalem non paria Deo sentire. Item illic: Et verba viri peccatoris ne timueritis, quia gloria ejus in stercora erit & in vermes. Hodie extolletur, & cras non invenietur: quoniam conversus est in terram suam, & cogitatio ejus periit.

CAP. IV.

Joa. 3.

1. Cor. 1.

1. Reg. 2.

2. Macha. 9.

1. Macha. 2.

Humilitatem & quietem in omnibus tenendam. Apud Esaïam sic dicit Dominus Deus: Cælum mihi thronus, & terra scabellum pedum meorum. Quam mihi sedem ædificabitis, aut quis locus ad requiem mihi? Omnia enim ista fecit manus mea, & sunt mea omnia ista. Et super quem aspiciam alium nisi super humilem & quietum & trementem sermones meos? De hoc ipso in evangelio cata Matthæum: Beati mites, quoniam ipsi hereditabunt terram. De hoc ipso cata Lucam: Qui minimus erit in omnibus vobis, hic erit magnus. Item illic: Qui se extollit, humiliabitur; & qui se humiliaverit, exaltabitur. De hoc ipso ad Romanos: Noli altum sapere, sed time. Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne fortè nec tibi parcat. De hoc ipso in psalmo XXXIII. Et humiles spiritu salvabit. Item ad Romanos: Reddite omnibus quæ debentur, cui tributum tributum, cui vectigal vectigal, cui timorem timorem, cui honorem honorem. Nemini quicquam debeatis, nisi ut invicem diligatis. Item in evangelio cata Matthæum: Diligunt primum recumbendi locum in cænis & primam sessionem in synagogis & salutationes in foro & vocari ab hominibus Rabbi. Vos autem ne vocaveritis Rabbi. Unus est enim vobis magister. Item in evangelio cata Joannem: Non est servus major domino suo, neque apostolus major eo qui se misit. Hæc scientes beati eritis, si ea feceritis. Item in psalmo LXXXI. Humilem & pauperem justifyate.

CAP. V.

Isa. 66.

Matth. 5.

Luc. 9.

Luc. 18.

Rom. 11.

Rom. 13.

Matth. 23.

Joa. 13.

CAP. VI.

Eccles. 27.

Bonos quosque & justos plus laborare, sed tolerare debere, quia probantur. Apud Salomonem: Vasa figuli probat fornax, & homines justos tentatio

tribulationis. Item in psalmo quinquagesimo : *Sacrificium Deo spiritus contritus, cor contritum & humiliatum Deus non despiciet.* Item in psalmo XXXIII. *Proximus est Dominus contritis corde, & humiles spiritu salvabit.* Item illic : *Multæ pressuræ justorum, sed ex omnibus illis liberabit eos Dominus.* De hoc ipso apud Job : *Nudus exivi de utero matris meæ, nudus etiam ibo sub terram. Dominus dedit, Dominus abstulit. Sicut Domino placuit ita factum est. Sit nomen Domini benedictum. In his omnibus quæ contigerunt ei nihil peccavit Job labiis suis in conspectu Domini.* De hoc ipso in evangelio cata Matthæum : *Beati plangentes, quoniam ipsi consolabuntur.* Item cata Joannem : *Hæc locutus sum vobis, ut in me pacem habeatis, in sæculo autem pressuram habebitis; sed fidite, quoniam ego vici mundum.* De hoc ipso ad Corinthios secunda : *Datus est mihi stimulus carnis meæ angelus satanæ, qui me colaphizet, ut non extollar. Propter quod ter Dominum rogavi ut discederet à me, & dixit mihi : Sufficit tibi gratia mea. Nam virtus in infirmitate perficitur.* De hoc ipso ad Romanos : *Gloriamur in spe claritatis Dei, non solum autem, sed & gloriamur in pressuris, scientes quoniam pressura tolerantiam operatur, tolerantia autem probationem, probatio autem spem. Spes autem non confundit, quia dilectio Dei infusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum qui datus est nobis.* De hoc ipso cata Matthæum : *Quàm lata & spatiosa via est quæ ducit ad interitum, & multi sunt qui intrant per eam. Quàm arcta & angusta via est quæ ducit ad vitam, & pauci sunt qui eam inveniunt.* De hoc ipso in Tobia : *Ubi sunt iustitiæ tuæ? Ecce quæ pateris.* Item in sapientia Salomonis : *In locis impiorum gemunt iusti. In illorum autem perditionem abundabunt iusti.*

Non contristandum spiritum sanctum, quem accepimus. Paulus apostolus ad Ephesios : *Nolite contristare spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in die redemptionis. Omnis amaritudo & ira & indignatio & clamor & blasphemia auferantur à vobis.*

Iracundiam vincendam esse, ne cogat delinquere. Apud Salomonem in proverbiiis : *Melior est vir patiens forti. Qui enim iracundiam continet melior est quàm qui urbem capit.* Item illic : *Imprudens eadem die enuntiat iram suam, abscondit autem inhonorationem suam astutus.* De hoc ipso ad Ephesios : *Irascimini, & nolite peccare. Sol non occidat super iracundiam vestram.* Item in evangelio cata Matthæum : *Audistis quia dictum est antiquis, non occides; qui autem occiderit, reus erit iudicio. Ego autem dico vobis quia omnis qui irascitur fratri suo sine causa reus erit iudicio.*

Invicem se fratres sustinere debere. Ad Galatas : *In contemplatione habentes unusquisque, ne & vos tentemini. Alterutrum onera sustinete, & sic adimplebitis legem Christi.*

In Deum solum fidendum & in ipso gloriandum esse. Apud Hieremiam : *Non gloriatur sapiens in sapientia sua, neque gloriatur fortis in fortitudine sua, neque gloriatur dives in divitiis suis, sed in hoc gloriatur qui gloriatur intelligere & nosse quoniam ego sum Dominus, qui facio misericordiam & iudicium & iustitiam super terram, quoniam in his est voluntas mea, dicit Dominus.* De hoc ipso in psalmo LIV. *In Domino speravi, non timebo quid faciat mihi homo.* Item illic : *Non nisi soli Deo subjecta est anima mea.* Item in psalmo CXVII. *Non metuum quid faciat mihi homo, Dominus mihi auxiliator est.* Item illic :

Bonum est confidere in Domino quàm fidere in homine. Bonum est sperare in Domino quàm sperare in principibus. De hoc ipso apud Danielelem : Responderunt autem Sidrac , Misac , & Abdenago , & dixerunt regi Nabuchodonosor : Rex , non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus , cui nos servimus , potens eripere nos de camino ignis ardentis ; & de manibus tuis , rex , liberabit nos. Et si non , notum sit tibi quia diis tuis non servimus , & imaginem auream quam statuisti non adoramus. Item apud Hieremiam : Maledictus homo qui spem habet in homine ; & benedictus homo qui fidit in Domino , & erit in Deo spes ejus. De hoc ipso in Deuteronomio : Dominum Deum tuum adorabis , & illi soli servies. De hoc ipso ad Romanos : Et coluerunt & servierunt creaturæ , relicto creatore. Propter quod & tradidit illos Deus in passionibus ignominie. De hoc ipso apud Joannem : Major est qui in vobis est quàm qui in hoc mundo.

Dan. 3.

Hier. 17.

Deut. 6.

Rom. 1.

1. Joa. 4.

CAP XI.

Eum qui fidem consecutus est exposito priore homine cælestia tantum & spiritalia cogitare debere , nec attendere ad sæculum , cui jam renuntiavit. Apud Esaïam : Quærite Dominum ; & cum inveneritis , invocate eum. Cum autem appropinquaverit vobis , relinquat impius vias suas , & vir facinorosus cogitationes suas , & convertatur ad Dominum , & misericordiam consequetur , quia in multum remittet peccata vestra. De hoc ipso apud Salomonem : Vidi universa opera quæ facta sunt sub sole , & ecce omnia vanitas. De hoc ipso in Exodo : Sic autem comedetis eum. Lumbi vestri præcincti , & calciamenta vestra in pedibus vestris , & bacula vestra in manibus vestris , & edetis eum festinanter. Pascha est enim Domini. De hoc ipso in evangelio cata Matthæum : Nolite cogitare dicentes , Quid edemus , aut quid bibemus , aut quid vestiemur ? Hæc enim nationes inquirunt. Scit autem pater vester quia horum omnium indigetis. Quærite primum regnum Dei & justitiam ejus , & omnia ista apponentur vobis. Item illic : Nolite cogitare in crastinum. Crastinus enim dies ipse cogitabit sibi. Sufficit diei malitia sua. Item illic : Nemo retro attendens & superponens manum suam super aratrum aptus est regno Dei. Item illic : Aspicite volatilia cæli , quoniam non seminant , neque metunt , neque colligunt in horrea , & pater vester cælestis pascit illa. Nonne vos pluris estis illis ? De hoc ipso cata Lucam : Sint lumbi vestri accincti , & lucernæ ardentes , & vos similes hominibus expectantibus dominum suum quando veniat à nuptiis , ut cum venerit & pulsaverit aperiant illi. Beati servi illi quos adveniens dominus invenerit vigilantes. De hoc ipso apud Matthæum : Vulpes foveas habent , & volucres cæli diversoria , filius autem hominis non habet ubi caput suum inclinet. Item illic : Qui non renuntiat omnibus quæ sunt ejus non potest meus discipulus esse. De hoc ipso ad Corinthios prima : Non estis vestri. Empti enim estis pretio magno. Clarificate & portate Deum in corpore vestro. Item illic : Tempus collectum. Superest ergo ut & qui habent uxores , quasi non habentes sint , & qui plangunt , quasi non plangentes , & qui gaudent , quasi non gaudentes , & qui emunt , quasi non ementes , & qui possident , quasi non possidentes , & qui hoc mundo utuntur , quasi non utantur. Præterit enim figura hujus mundi. Item illic : Primus homo de terræ limo , secundus homo de cælo. Qualis ille è limo , tales & qui de limo ; & qualis cælestis , tales & cælestes. Quomodo portavimus imaginem ejus qui de limo est , portemus & imaginem ejus qui de cælo est. De hoc ipso ad Philipenses : Omnes sua quæerunt , & non quæ sunt Christi ; quorum finis est interitus ,

Isa. 55.

Eccli. 1.

Exo. 12.

Matth. 6.

Luc. 12.

Matth. 12.

1. Cor. 6.

1. Cor. 7.

1. Cor. 15.

Philip. 2.

- quorum Deus venter est, & gloria in confusionem eorum qui terrena sapiunt. Nostra autem conversatio in cælis est; unde & salvatorem expectamus Dominum nostrum Jesum Christum, qui transformabit corpus humilitatis nostræ conformatum corpori claritatis suæ. De hoc ipso ad Galatas: Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo.
- Gal. 6. De hoc ipso ad Timotheum: Nemo militans Deo obligat se molestiis sæcularibus, ut possit placere ei cui se probavit. Sed & si certaverit quis, non coronabitur, nisi legitimè pugnaverit. De hoc ipso ad Colossenses: Si mortui estis cum Christo ab elementis mundi, quid tanquam viventes in mundo vana sectamini? Item de hoc ipso: Si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est in dextera Dei sedens; quæ sursum sunt sapite, non quæ terrena sunt. Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Cum autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos cum eo apparebitis in gloria. De hoc ipso ad Ephesios: Exponite prioris conversationis veterem hominem, qui corrumpitur secundum concupiscentias deceptionis. Innovamini autem spiritu sensus vestri, & induite novum hominem, eum qui secundum Deum constitutus est in justitia & sanctitate & veritate. De hoc ipso in epistola Petri: Quasi hospites & peregrini, abstinete vos à carnalibus desideriis, quæ militant adversus animam, conversationem autem habentes inter gentes bonam, ut dum detrectant de vobis quasi de malignis, bona opera vestra aspicientes magnificent Deum. De hoc ipso in epistola Joannis: Qui dicit se in Christo manere debet quomodo ille ambulavit & ipse ambulare. Item illic: Nolite diligere mundum neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est caritas patris in illo: quoniam omne quod in mundo est concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est à patre, sed ex concupiscentia sæculi; & mundus transibit, & concupiscentia ejus. Qui autem fecerit voluntatem Dei manet in æternum, quomodo Deus manet in æternum.
1. Tim. 2. De hoc ipso in epistola Pauli ad Corinthios prima: Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi. Nam & pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque festa celebremus, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiae, sed in azymis sinceritatis & veritatis.
- Coloss. 2. De hoc ipso in epistola Pauli ad Corinthios prima: Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi. Nam & pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque festa celebremus, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiae, sed in azymis sinceritatis & veritatis.
- Coloss. 3. De hoc ipso in epistola Pauli ad Corinthios prima: Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi. Nam & pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque festa celebremus, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiae, sed in azymis sinceritatis & veritatis.
1. Pet. 2. De hoc ipso in epistola Petri: Quasi hospites & peregrini, abstinete vos à carnalibus desideriis, quæ militant adversus animam, conversationem autem habentes inter gentes bonam, ut dum detrectant de vobis quasi de malignis, bona opera vestra aspicientes magnificent Deum. De hoc ipso in epistola Joannis: Qui dicit se in Christo manere debet quomodo ille ambulavit & ipse ambulare. Item illic: Nolite diligere mundum neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est caritas patris in illo: quoniam omne quod in mundo est concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est à patre, sed ex concupiscentia sæculi; & mundus transibit, & concupiscentia ejus. Qui autem fecerit voluntatem Dei manet in æternum, quomodo Deus manet in æternum.
1. Joa. 2. De hoc ipso in epistola Joannis: Qui dicit se in Christo manere debet quomodo ille ambulavit & ipse ambulare. Item illic: Nolite diligere mundum neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est caritas patris in illo: quoniam omne quod in mundo est concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est à patre, sed ex concupiscentia sæculi; & mundus transibit, & concupiscentia ejus. Qui autem fecerit voluntatem Dei manet in æternum, quomodo Deus manet in æternum.
1. Cor. 5. De hoc ipso in epistola Pauli ad Corinthios prima: Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi. Nam & pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque festa celebremus, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiae, sed in azymis sinceritatis & veritatis.
- CAP. XII. De hoc ipso in epistola Pauli ad Corinthios prima: Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi. Nam & pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque festa celebremus, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiae, sed in azymis sinceritatis & veritatis.
- Eccles. 23. De hoc ipso in epistola Pauli ad Corinthios prima: Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi. Nam & pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque festa celebremus, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiae, sed in azymis sinceritatis & veritatis.
- Matth. 5. De hoc ipso in epistola Pauli ad Corinthios prima: Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi. Nam & pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque festa celebremus, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiae, sed in azymis sinceritatis & veritatis.
- Exo. 10. De hoc ipso in Exodo: Non accipies nomen Domini Dei tui in vanum.
- CAP. XIII. De hoc ipso in Exodo: Non maledices, neque principi populi tui detraxeris. Item in psalmo XXXIII. Quis est homo qui vult vitam & amat videre dies bonos? Contine linguam tuam à malo, & labia tua ne loquantur dolum. De hoc ipso in Levitico: Et locutus est Dominus ad Moysen dicens: Produc eum qui maledixerit foras extra castra, & imponent omnes qui audierunt manus suas super caput ejus, & lapidabit eum omnis synagoga filiorum Israël. De hoc ipso in epistola Pauli ad Ephesios: Omnis sermo malus de ore vestro non procedat,
- Ephes. 4.

procedat, sed bonus ad ædificationem fidei, ut det gratiam audientibus. De hoc ipso ad Romanos: *Benedicentes, & non maledicentes.* De hoc ipso in evangelio cata Matthæum: *Qui dixerit fratri suo fatue reus erit in gehennam ignis.* De hoc ipso cata eundem Matthæum: *Dico autem vobis quia omne verbum otiosum quod locuti fuerint homines reddent pro eo rationem in die judicii.* De sermonibus enim tuis justificaberis, & de sermonibus tuis condemnaberis.

Rom. 12.

Matth. 5.

Matth. 12.

Nunquam mussitandum, sed circa omnia quæ accidunt benedicendum Deum. Apud Job: *Dic verbum aliquod in Dominum, & morere.* At ille intuitus eam dixit: *Tanquam una ex ineptis mulieribus locuta es. Si bona excepi- mus de manu Domini, mala cur non tolerabimus? In his omnibus quæ acciderunt ei nihil peccavit Job labiis suis in conspectu Domini.* Item illic: *Animadvertisti ad puerum meum Job? Non enim est similis illi quisquam in terris, homo sine que- rela, verus Dei cultor, abstinens se ab omni malo.* De hoc ipso in psalmo XXXIII. *Benedicam Dominum in omni tempore, semper laus ejus in ore meo.* De hoc ipso in Numeris: *Desinat murmuratio eorum à me, & non morientur.* De hoc ipso in actibus apostolorum: *Circa mediam autem noctem Paulus & Silas orantes gratias agebant Deo. Audiebant autem eos vincti.* Item in epistola Pauli ad Philippenes: *Omnia autem pro dilectione facientes sine murmurationibus & re- putationibus, ut sitis sine querela & immaculati filii Dei.*

CAP. XIV.

Job. 2.

Num. 11.

Act. 16.

Philip. 2.

Ad hoc tentari homines à Deo ut probentur. In Genesi: *Et tentavit Deus Abraham, & dixit ad illum: Accipe filium tuum unicum quem diligis Isaac, & vade in terram altam, imponens illum ibi in holocaustum hostiam in unum ex mon- tibus de quo tibi dixero.* De hoc ipso in Deuteronomio: *Tentat Dominus Deus vester vos, ut sciat si diligitis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro & ex tota anima vestra.* De hoc ipso in sapientia Salomonis: *Etsi coram hominibus tormenta passi sunt, spes eorum immortalitate plena est; & in paucis vexati, in multis bene disponentur, quoniam Deus tentavit illos & invenit illos dignos se. Tan- quam aurum in fornace probavit illos, & quasi holocausta hostiæ accepit illos, & in tempore erit respectus illorum. Judicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnabit dominus eorum in perpetuum.* De hoc ipso in Machabæis: *Abraham nonne in tentatione inventus est fidelis, & deputatum est ei ad justitiam?*

CAP. XV.

Gen. 22.

Deut. 13.

Sap. 3.

1. Macha. 2.

De bono martyrii. In proverbiiis Salomonis: *Liberat de malis animam mar- tyr fidelis.* Item illic: *Tunc stabunt justi in magna constantia adversus eos qui se angustiaverunt & qui abstulerunt labores eorum. Videntes turbabuntur timore hor- ribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis, dicentes inter se, pœniten- tiam habentes, & per angustiam spiritus gementes: Hi sunt quos aliquando ha- buimus in derisum & in similitudinem impropertii. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam & finem illorum sine honore. Quomodo computati sunt in- ter filios Dei & inter sanctos sors illorum est? Ergo erravimus à via veritatis, & justitiæ lumen non luxit nobis, & sol non est ortus nobis. Lassati sumus in iniquitatis via & perditionis, & ambulavimus solitudines difficiles, viam autem Domini ignoravimus. Quid nobis profuit superbia, aut quid divitiarum jactatio contulit nobis? Transferunt omnia illa tanquam umbra.* De hoc ipso in psalmo CXV. *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus.* Item in psalmo CXXV. *Qui seminant in lacrymis in exultatione metent. Ambulantes ambulabant & plorabant mittentes semina sua, venientes autem venient in exultatione tollentes gremia sua,*

CAP. XVI.

Prov. 14.

Sap. 5.

- Joa. 12.* De hoc ipso in evangelio cata Joannem : *Qui amat animam suam perdet illam ; & qui odit animam suam in isto sæculo , in vitam æternam inveniet illam.* Item
- Matth. 10.* illic : *Cum autem tradiderint vos , nolite cogitare quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini , sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis.* Item illic :
- Joa. 16.* *Veniet hora ut omnis qui interficit vos arbitretur officium se Deo facere. Sed & hoc facient quoniam non cognoverunt patrem neque me.* De hoc ipso cata Mat-
- Matth. 5.* thæum : *Beati qui persecutionem passi fuerint propter justitiam , quoniam ipsorum est regnum cælorum.* Item illic : *Ne timueritis eos qui occidunt corpus , animam autem non possunt occidere. Magis autem metuite eum qui potest animam & corpus occidere in gehennam.* Item illic : *Quicumque me confessus fuerit coram hominibus , & ego confitebor illum coram patre meo qui in cælis est. Qui autem me negaverit coram hominibus , & ego negabo eum coram patre meo qui in cælis est. Qui autem sustinuerit usque in finem , hic salvus erit.* De hoc ipso cata Lucam :
- Luc. 6.* *Beati eritis cum vos oderint homines , & separaverint vos & expulerint , & maledixerint nomini vestro quasi nequam propter filium hominis. Gaudete in illa die & exultate. Ecce enim merces vestra multa est in cælis.* Item illic : *Amen dico vobis , nemo est qui relinquat domum , aut parentes , aut fratres , aut uxorem , aut filios propter regnum Dei , & non recipiat septies tantum in isto tempore , in sæculo autem futuro vitam æternam.* De hoc ipso in apocalypsi : *Et cum aperuisset quintum signum , vidi sub ara Dei animas occisorum propter verbum Dei & martyrium suum , & clamaverunt magna voce dicentes : Quousque , Domine sanctus & verus , non judicas & vindicas sanguinem nostrum de his qui in terris inhabitant ? Et datæ sunt eis singulis stolæ albæ , & dictum est eis ut requiescerent brevi adhuc tempore donec impleatur numerus conservorum & fratrum eorum , quique postea occidentur exemplo ipsorum.* Item illic : *Post hæc vidi turbam multam , quam dinumerare ex his nemo poterat , ex omni gente , & ex omni tribu , & ex omni populo & lingua , stantes in conspectu throni & in conspectu agni , & erant amicti stolas albas , & palmæ fuerunt in manibus eorum , & magno clamore dicebant : Salus Deo nostro sedenti super thronum & agno. Et respondit unus ex senioribus dicens mihi : Qui amicti sunt stolis albis qui sunt & unde venerunt ? Et dixi ei : Domine mi , tu scis. Et ait mihi : Hi sunt qui venerunt ex magna tribulatione , & laverunt stolas suas , & candidas eas fecerunt in sanguine agni. Ideo sunt in conspectu throni Dei , & serviunt ei diebus & noctibus in templo ejus , & is qui sedet in throno inhabitabit super eos. Neque esurient neque sitient unquam , sed neque sol super eos cadet , neque ullum æstus patientur : quoniam agnus qui in medio throni est teget eos , & deducet eos ad fontes vitæ aquarum , & absterget Deus omnem lacrymam ex oculis eorum.* Item illic : *Qui vincet , dabo illi edere de ligno vitæ quod est in paradiso Dei mei.* Item illic : *Esto fidelis usque ad mortem , & dabo tibi coronam vitæ. Beati erunt qui vigilabunt & servabunt vestimenta sua ne nudi ambulent & videant turpitudinem suam.* De hoc ipso Paulus ad Timotheum in secunda : *Ego jam delibor , & tempus instat meæ assumptionis. Bonum agonem certavi , cursum perfeci , fidem servavi. Jam superest mihi corona justitiæ , quam mihi reddet Dominus in illo die justus iudex , non solum autem mihi , sed & omnibus qui dilexerint adventum ejus.* De hoc ipso ad Romanos : *Sumus filii Dei. Si autem filii , & heredes Dei , coheredes autem Christi ; siquidem compatiamur , ut & commagnificemur.* De hoc ipso in psalmo CXVIII. *Beati*

qui immaculati sunt in via & qui ambulant in lege Domini. Beati qui perscrutantur martyria ejus.

Minora esse quæ in sæculo patimur quàm sit præmium quod promissum est. In epistola Pauli ad Romanos : *Non sunt condignæ passiones hujus temporis ad superventuram claritatem quæ revelabitur in nobis.* De hoc ipso in Machabæis : *Domine, qui sanctam habes scientiam, manifestum est quia cùm possem à morte liberari, durissimos dolores corporis tolero, flagellis vapulans, animo autem propter tui ipsius metum libenter hæc patior.* Item illic : *Tu quidem impotens ex hac præsentī vita nos perdis. Sed mundi rex defunctos nos pro suis legibus in æternam vitæ resurrectionem suscitabit.* Item illic : *Potius est ab hominibus morti datos expectare spem à Deo iterum ab ipso suscitandos. Tibi enim resurrectio in vitam non erit.* Item illic : *Potestatem inter homines habens, cùm sis corruptibilis, facis quod vis. Noli autem putare genus nostrum à Deo esse derelictum. Sustine & vide magna potestas ejus qualiter te & semen tuum torquebit.* Item illic : *Noli frustra errare. Nos enim propter nosmetipsos hæc patimur peccantes in Deum nostrum. Tu autem ne te existimes impunitum futurum, aggressus pugnare cum Deo.*

CAP. XVII.

Rom. 8.

2. Macha. 6.

2. Macha. 7.

Dilectioni Dei & Christi nihil præponendum. In Deuteronomio : *Diliges Dominum Deum tuum de toto corde tuo & de tota anima tua & de tota virtute tua.* Item in evangelio cata Matthæum : *Qui amat patrem aut matrem super me non est me dignus ; & qui amat filium aut filiam super me non est me dignus ; & qui non accipit crucem suam & sequitur me non est meus discipulus.* Item in epistola Pauli ad Romanos : *Quis non separabit à caritate Christi, pressura, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius, sicut scriptum est : Quoniam causa tui occidimur tota die, deputati sumus ut oves victimæ ; sed in his omnibus supervincimus pro eo qui dilexit nos.*

CAP. XVIII.

Deut. 6.

Matth. 10.

Rom. 8.

Voluntati non nostræ, sed Dei, obtemperandum. In evangelio cata Joannem : *Non descendi de cælo ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui me misit.* De hoc ipso cata Matthæum : *Pater, si fieri potest, transeat à me calix iste ; veruntamen non quod ego volo, sed quod tu.* Item in prece quotidiana : *Fiat voluntas tua sicut in cælo & in terra.* Item cata Matthæum : *Non omnis qui mihi dicit, Domine, Domine, introibit in regnum cælorum, sed is qui facit voluntatem patris mei qui in cælis est, ipse introibit in regnum cælorum.* Item cata Lucam : *Ille autem servus qui cognoscit voluntatem domini sui, & non paruerit voluntati ejus, vapulabit multis.* In epistola Joannis : *Qui autem fecerit voluntatem Dei manet in æternum, quomodo & ipse manet in æternum.*

CAP. XIX.

Joa. 6.

Matth. 26.

Matth. 7.

Luc. 12.

1. Joa. 2.

Fundamentum & firmamentum spei & fidei esse timorem. In psalmo CX. *Initium sapientiæ timor Domini.* De hoc ipso in sapientia Salomonis : *Initium sapientiæ metuere Deum.* Item in proverbiiis ejusdem : *Beatus homo est qui veretur omnia per metum.* De hoc ipso apud Esaiam : *Et super quem alium respiciam nisi super humilem & quietum & tremmentem sermones meos ?* De hoc ipso in Genesi : *Et vocavit eum angelus Domini de cælo, & dixit illi : Abraham, Abraham.* Ille autem dixit : *Ecce ego.* Et dixit : *Noli imponere manum tuam super puerum, neque feceris illi quicquam. Nunc enim cognovi quoniam times Deum tuum & non pepercisti filio tuo dilectissimo propter me.* Item in psalmo secundo : *Servite Domino in timore & exultate ei in tremore :* Item in Deuteronomio Dei vox ad Moysen : *Convoca ad me populum, & audiant verba mea, ut discant ti-*

CAP. XX.

Eccli. 1.

Prov. 28.

Isa. 66.

Gen. 22.

Deut. 4.

mere me omnibus diebus quos ipsi vivent super terram. Item apud Hieremiam :
 Hier. 31. Ecce dies veniunt , dicit Dominus , & consummabo super domum Israël & in domo
 Juda testamentum novum , non secundum testamentum quod disposueram patribus
 eorum in die cum apprehendi manum illorum educere eos de terra Ægypti , quia
 non permanserunt in testamento meo , & ego neglexi eorum , dicit Dominus , quia
 hoc testamentum quod disponam domui Israël. Post dies illos , dicit Dominus ,
 dans legem meam in sensu eorum scribam illam , & ero illis in Deum , & ipsi erunt
 mihi in plebem , & non docebunt unusquisque fratrem suum dicentes , Cognosce
 Dominum , quia omnes scient me à minore usque ad maximum eorum , quia propi-
 tius ero iniquitatibus eorum , & peccatorum eorum non ero memor amplius . Si exal-
 tatum fuerit cælum in sublime , dicit Dominus , & si humiliata fuerit terra deor-
 sum , at ego non reprobabo genus Israël , dicit Dominus , pro omnibus quæ fecerunt .
 Ecce ego congregabo eos ex omni terra qua dispersi illos in ira & in furore meo
 & in exacerbatione magna , & conteram illos in locum istum , & relinquam illos
 in pavore , & erunt mihi in plebem , & ero illis in Deum , & dabo illis viam al-
 teram & cor aliud , ut timeant me omnibus diebus in bono cum filiis suis , & con-
 summabo eis testamentum æternum quod non avertam post illos , & timorem dabo
 in cor eorum ut non discedant à me , & visitabo super illos benefacere illis & plan-
 tare illos in terra sua in fide & in omni corde & in omni animo. Item in apo-
 calypsi : Et viginti quatuor seniores in conspectu sedentes in thronis suis ceciderunt
 Apoc. 11. supra facies suas & adoraverunt Deum dicentes : Gratias agimus tibi , Domine
 Deus omnipotens , qui es & qui fuisti , quòd accepisti potestatem tuam magnam &
 regnasti , & gentes iratæ sunt , & venit ira tua & tempus quo de mortuis judicetur
 & detur merces servis tuis prophetis & sanctis timentibus nomen tuum pusillis &
 Apoc. 14. magnis , & disperdere eos qui corruperunt terram. Item illic : Et vidi alium ange-
 lum volantem per medium cælum habentem evangelium perenne evangelizare sedenti-
 bus super terram & in omnes nationes & tribus & linguas & populos dicentem
 voce magna : Timete Deum , & date ei honorem , quoniam venit hora iudicii ejus ,
 & adore eum qui fecit cælum & terram & mare & fontes aquarum. Item illic :
 Apoc. 4. Et vidi quasi mare vitreum mixtum igni , & pascentes bestię cum agnis ejus , &
 numerus nominis ejus CXLIIII. stantes supra mare vitreum habentes citharas Dei ,
 & cantant canticum Moysi servi Dei & canticum agni dicentes : Magna & mira-
 bilia opera tua , Domine Deus omnipotens , justæ & veræ viæ tuæ sunt , rex gen-
 tium. Quis non timeat & det honorem nomini tuo , quia solus pius , & quoniam
 omnes nationes venient & adorabunt in conspectu tuo , quoniam justitiæ tuæ ma-
 nifestatæ sunt. Item in Daniele : Fuit vir habitans in Babylonia , cui nomen
 Dan. 13. erat Joachim , & accepit uxorem nomine Susannam filiam Helchiæ formosam valde
 & timentem Deum ; & erant parentes ejus justi , & docuerunt filiam suam secun-
 Dan. 3. dùm legem Moysi. Item in Daniele : Et sumus humiles in omni terra hodie prop-
 ter peccata nostra , & non est hoc tempore princeps , neque propheta , neque dux ,
 neque holocausta , neque oblatio , neque hostia , neque thus , neque locus sacrificare
 coram te & invenire misericordiam à te , & in anima & spiritu humilitatis ac-
 ceptos nos habe ut holocausti victimas arietum & taurorum & quasi multa millia
 agnorum qui sunt pinguiissimi. Sic fiat hostia nostra coram te hodie , & consume-
 tur potestas illorum , quoniam non erubescunt qui confidunt in te. Et nunc sequi-
 mur toto corde nostro , & timemus & quærimus faciem tuam. Ne nos in oppro-
 brium

brium tradas, sed fac nobiscum secundum tranquillitatem tuam, & secundum multitudinem misericordiae tuae libera nos. Item illic: Et rex vehementer gavisus est, & iussit Daniele de lacu leonum ejici; & nihil ei nocuerunt leones, quia confidebat & crediderat in Deo suo. Et iussit rex; & perduxerunt illos homines qui accusaverant Daniele, & miserunt illos in lacu leonum & uxores eorum & natos eorum. Et antequam pervenirent in pavimentum lacus, apprehensi sunt à leonibus, & omnia ossa eorum comminuerunt. Tunc Darius rex scripsit omnibus gentibus, tribubus, & linguis quæ sunt in regno meo: Pax sit vobiscum à facie mea. Censeo & ago ut hi omnes qui sunt in regno meo sint timentes & tremantes summum Deum cui servit Daniel, quia ipse est Dominus vivus & permanens in sæcula, & regnum ejus non transibit, & dominatio ejus in perpetuum ambulat, & solus facit signa & prodigia & mirabilia in cælo & in terra, qui eripuit Daniele de lacu leonum. Item in Michæa: In quo adsequar Dominum & adprehendam illum in sacrificiis, in holocaustomatibus, in vitulis anniculis, si accepto favet Dominus in millibus caprarum pinguium, aut dabo primitiva mea impietatis fructum ventris mei, peccatum animæ meæ. Renuntiatum tibi est, homo, quod bonum aut quod Dominus exquirat aliud nisi ut facias iudicium & iustitiam & diligas misericordiam & paratus sis ut eas cum Domino Deo tuo. Vox Domini in civitate invocabitur, & timentes nomen ejus salvabit. Item in Michæa: Pasce populum tuum in virga tua, oves hereditatis tuæ, & habitantes separatim convelle in medio Carmelo. Parabunt Basanim & Galadim secundum dies sæculi, & secundum dies perfectionis eorum à terra Ægypti ostendam illis mirabilia. Videbunt gentes & confundentur ex omni fortitudine sua, & superponent manus in os suum. Aures illorum exsurdabuntur, & lingent pulverem quomodo serpentes. Trahentes terram conturbabuntur, & lingent pulverem. In conclusione sua ad Dominum Deum suum expavescent, & timebunt abs te. Quis Deus quomodo tu elevans injustitiam & transgrediens impietates? Et in Naum: Montes commoti sunt ab eo, & colles contremuerunt, & demudata est terra ante faciem ejus & omnes qui inhabitant illam. A facie iræ ejus quis sustinebit, & quis resistit in ira animi ipsius? Animatio ipsius fluere facit principatus, & petrae dissolutæ sunt ab illo. Bonus Dominus illis qui eum sustinent in die pressuræ, & cognoscens illos qui eum timent. Item in Aggæo: Et audivit Zorobabel filius Salathiel de tribu Juda & Jesus filius Josedeck sacerdos magnus & omnes qui superfuerunt de populo voces Domini Dei sui, quoniam misit illum Dominus ad illos, & timuit plebs à facie Dei. Item in Malachia: Testamentum fuit cum vita & pace, & dedi illis timorem timere me à facie nominis mei. Item in psalmo XXXIII. Timete Dominum omnes sancti ejus, quoniam non est inopia eis qui eum metuunt. Item in psalmo XVIII. Timor Domini castus perseverans in sæcula sæculorum.

Dan. 6.

Michæ. 7.

Michæ. 7.

Nah. 1.

Agg. 1.

Malach. 2.

CAP. XXI.

Luc. 6.

Rom. 14.

Rom. 2.

Non temerè de altero judicandum. In evangelio cata Lucam: Nolite judicare, ne judicemini; nolite condemnare, ne condemnemini. De hoc ipso ad Romanos: Tu qui es qui judicas alienum servum? Domino suo stat aut cadit. Stabit autem. Potens est enim Deus statuere eum. Et iterum: Quare sine excusatione es, ô homo omnis qui judicas. In quo enim judicas alium, te ipsum condemnas. Eadem enim agis quæ judicas. Speras autem tu qui judicas eos qui mala agunt & eadem facis quia ipse effugies iudicium Dei? Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: Et qui se putat stare, videat ne cadat. Et iterum:

Si quis se putat scire aliquid, nondum scit quemadmodum oporteat eum scire.

CAP. XXII. *Accepta injuria remittendum & ignoscendum. In evangelio in prece quotidiana: Remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris.*
 Matth. 6.
 Marc. 11. *Item cata Marcum: Et cum steteritis ad orationem, remittite si quid habetis adversus aliquem, ut & pater vester qui in cælis est remittat vestra peccata vobis. Si autem vos non dimiseritis, neque pater vester qui in cælis est dimittet vobis peccata vestra. Item illic: In qua mensura mensi fueritis, in ea remetietur vobis.*
 Marc. 4.

CAP. XXIII.
 Rom. 12.
 Apoc. 22. *Vicem malis non reddendam. In epistola Pauli ad Romanos: Nemini malum pro malo reddentes. Item illic: Non vinci à malo, sed vince in bono malum. De hoc ipso in apocalypsi: Et dixit mihi, ne signaveris verba prophetiæ libri hujus, quia jam tempus in proximo est, & hi qui perseverant nocere noceant, & qui in sordibus est sordescat adhuc, justus autem adhuc justiora faciat, similiter & sanctus sanctiora. Ecce venio citò, & merces mea mecum est reddere unicuique secundum facta sua.*

CAP. XXIV.
 Joa. 14.
 Joa. 10. *Non posse ad patrem perveniri nisi per filium ejus Jesum Christum. In evangelio cata Joannem: Ego sum via, veritas, & vita. Nemo venit ad patrem nisi per me. Item illic: Ego sum ostium. Per me si quis introierit salvabitur.*

CAP. XXV.
 Joa. 3. *Ad regnum Dei nisi baptizatus & renatus quis fuerit pervenire non posse. In evangelio cata Joannem: Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu non potest introire in regnum Dei. Quod enim natum est de carne caro est, & quod natum est de spiritu spiritus est. Item illic: Nisi ederitis carnem filii hominis & biberitis sanguinem ejus, non habebitis vitam in vobis.*
 Joa. 6.

CAP. XXVI.
 1. Cor. 9. *Parum esse baptizari & eucharistiam accipere, nisi quis factis & opere proficiat. In epistola Pauli ad Corinthios prima: Nescitis quia qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, unus tamen accipit palmam? Sic currite ut occupetis. Et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos verò incorruptam.*
 Matth. 3.
 Matth. 7. *In evangelio cata Matthæum: Omnis arbor non faciens fructum bonum excidetur & in ignem mittetur. Item illic: Multi mihi dicent in illa die, Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus, & in nomine tuo dæmonia exclusimus, & in tuo nomine virtutes magnas fecimus? Et tunc dicam illis: Nunquam vos novi, recedite à me qui operamini iniquitatem. Item illic: Luceat lumen vestrum coram hominibus, ut videant bona opera vestra & clarificent patrem vestrum qui in cælis est. Item Paulus ad Philipenses: Lucete sicut luminaria in mundo.*
 Matth. 9.
 Philip. 2.

CAP. XXVII.
 Joa. 5. *Baptizatum quoque gratiam perdere quam consecutus sit, nisi innocentiam servet. In evangelio cata Joannem: Ecce sanus factus es, jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat. Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: Nescitis quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis? Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus. De hoc ipso in Paralipomenon: Deus vobiscum est, dum estis vos cum ipso. Si dereliqueritis eum, derelinquet vos.*
 1. Cor. 3.
 2. Paral. 15.

CAP. XXVIII.
 Matth. 12. *Non posse in ecclesia remitti ei qui in Deum deliquerit. In evangelio cata Matthæum: Qui dixerit verbum adversus filium hominis, remittetur illi. Qui autem dixerit adversus spiritum sanctum, non remittetur illi neque in isto sæculo neque in futuro. Item cata Marcum: Omnia peccata remittentur filiis hominum & blasphemiae. Qui autem blasphemaverit in spiritum sanctum, non remittetur illi, sed reus erit æterni peccati. De hoc ipso in basilion primo: Si delin-*
 Marc. 3.
 1. Reg. 2.

quando peccet vir adversus virum, orabunt pro eo Dominum. Si autem in Deum peccet homo, quis orabit pro eo?

De odio nominis antè prædictum. In evangelio cata Lucam: *Et eritis odibiles omnibus hominibus propter nomen meum.* Item cata Joannem: *Si sæculum vos odit, scitote quoniam me primò odit. Si de sæculo essetis, sæculum quod suum esset amaret; sed quia de sæculo non estis, & ego elegi vos de sæculo, propterea odit vos sæculum. Mementote sermonis quem dixi vobis: Non est major servus domino suo. Si me persecuti sunt, & vos persequentur. Item in Baruch: Veniet enim tempus & quæretis me & vos & qui post vos fuerint audire verbum sapientiæ & intellectus, & non invenietis. Nationes autem cupient videre sapientem, & non continget eis; non quia deerit aut deficiet sapientia hujus sæculi terræ, sed neque deerit sermo legis sæculo. Erit enim sapientia in paucis vigilantibus & taciturnis & quietis sibi confabulantes, quoniam quidam eos horrebunt & timebunt ut malos. Alii autem nec credunt verbo legis altissimi. Alii autem ore stupentes non credent, & credent, & contradicentes erunt contrarii & impediētes spiritum veritatis. Alii autem erunt sapientes ad spiritum erroris & pronuntiantes sicut altissimi & fortis edicta. Alii autem personales fidei. Alii capaces & fortes in fide altissimi, & odibiles alieno.*

CAP.
XXIX.
Luc. 11.
Joa. 15.

Quod quis Deo voverit citò reddendum. Apud Salomonem: *Prout voveris votum Deo, ne moram feceris reddere illud.* Item in Deuteronomio: *Si autem voveris votum Domino Deo tuo, non tardabis reddere illud; quia inquirens quæret illud Dominus Deus tuus à te, & erit in peccatum. Ea quæ egredientur per labia tua observabis, & facies domum quod locutus es ore tuo. De hoc ipso in psalmo XLIX. Sacrifica Deo sacrificium laudis, & redde altissimo vota tua. Invoca me in die pressuræ, & eximam te, & clarificabis me. De hoc ipso in actibus apostolorum: Cur implevit satanas cor tuum mentiri te spiritui sancto, cum esset fundus in tua potestate. Non hominibus mentitus es, sed Deo. Item apud Hieremiam: *Maledictus qui facit opera Dei negligenter.**

CAP. XXX.
Eccles. 5.
Deut. 23.

Eum qui non crediderit jam judicatum esse. In evangelio cata Joannem: *Qui non crediderit jam judicatus est, quia non credidit in nomine unici filii Dei. Hoc autem est judicium, quoniam lux venit in sæculum, & magis dilexerunt homines tenebras quàm lucem. De hoc ipso in psalmo primo: Propterea non resurgent impii in judicio, neque peccatores in consilio justorum.*

Act. 3.
Hier. 48.

De bono virginitatis & continentiae. In Genesi: *Multiplicans multiplicabo tristitias tuas & gemitus tuos; & in tristitia paries filios, & erit conversio tua ad virum tuum, & ipse tui dominabitur.* De hoc ipso in evangelio cata Matthæum: *Non omnes capiunt verbum, sed illi quibus datum est. Sunt enim spadones qui ex utero matris nati sunt, & sunt spadones qui coacti sunt ab hominibus, & sunt spadones qui se ipsos castraverunt propter regnum cælorum. Qui potest capere capiat.* Item cata Lucam: *Filii sæculi hujus generant & generantur. Qui autem habuerunt dignationem sæculi illius & resurrectionis à mortuis non nubunt neque nubuntur. Neque enim incipient mori. Aequales enim sunt angelis Dei, cum sint filii resurrectionis. Resurgere autem mortuos Moyses significat cum dicit in rubo: Dominus Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Jacob, non est Deus mortuorum, sed vivorum. Omnes enim illi vivunt. Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: Bonum est homini mulierem non contingere. Propter fornicationem*

CAP.
XXXI.
Joa. 3.

CAP.
XXXII.
Gen. 3.
Matth. 19.

Luc. 10.
Luc. 20.
1. Cori. 7.

autem unusquisque uxorem suam habeat, & unaquæque virum suum habeat. Uxori vir debitum reddat, similiter & uxor viro. Uxor corporis sui potestatem non habet, sed vir. Similiter & vir corporis sui potestatem non habet, sed uxor. Nolite fraudare invicem nisi ex conventionem ad tempus ut vacetis orationi; & iterum revertimini ad id ipsum, ne tentet vos satanas propter incontinentiam vestram. Hoc dico secundum veniam, non secundum imperium. Volo autem omnes homines esse sicut & me. Sed unusquisque proprium habet donum à Deo, alius sic, alius autem sic. Item illic: Cælebs cogitat ea quæ sunt Domini, quomodo placeat Deo. Qui autem matrimonium contraxit, cogitat ea quæ sunt mundi hujus quomodo placeat uxori. Sic & mulier & virgo innupta cogitat ea quæ sunt Domini, ut sit sancta & corpore & spiritu. Quæ autem nupsit cogitat de iis quæ sunt mundi hujus, quomodo placeat viro. Item in Exodo, cum præcepisset Dominus Moyfi ut sanctificaret populum in diem tertium, sanctificavit ille, & adjecit: Estote parati: tribus diebus non accedatis ad mulieres. Item in basilion primo: Et respondit sacerdos ad David & dixit: Non sunt panes prophani in manu mea, nisi panis sanctus unus. Si observati sunt pueri à muliere, manducabunt. Item in apocalypsi: Hi sunt qui cum mulieribus se non coinquinaverunt. Virgines enim permanserunt. Hi sunt qui sequuntur agnum quocunque ierit.

Exo. 19.

I. Reg. 21.

Apoc. 14.

CAP.
XXXIII.

Joa. 9.

Gen. 29.

CAP.
XXXIV.

Hier. 7.

Apoc. 8.

Isa. 3.

CAP.
XXXV.

Eccli. 5.

Rom. 2.

Nihil patrem judicare, sed filium, & patrem ab eo non honorificari à quo non honorificatur filius. In evangelio cata Joannem: Nihil pater judicat, sed iudicium omne filio dedit, ut omnes honorificent filium sicut honorificant patrem. Qui non honorificat filium, non honorificat patrem qui eum misit. Item in psalmo LXXI. Deus iudicium tuum regi da, & justitiam tuam filio regis, iudicare populum tuum in justitia. Item in Genesi: Et pluit Dominus super Sodomam & Gomorram sulphur & ignem de cælo à Domino.

Fidelem gentiliter vivere non oportere. Apud Hieremiam: Hæc dicit Dominus: Secundum viam gentilium ne ambulaveritis. De hoc ipso quod segregare se quis debeat à gentilibus, ne sit socius culpæ & fiat particeps plagæ eorum. In apocalypsi: Et audiavi aliam vocem de cælo dicentem: Exi de ea populus meus, ne particeps sis delictorum ejus, & ne perstringaris plagis ejus: quoniam delicta ejus usque ad cælum pervenerunt, & meminit Dominus Deus iniquitatum ejus. Ideo reddidit ei dupla, & in quo poculo miscuit, duplum remixtum est ei; & in quantum se clarificavit & deliciarum habuit, in tantum datus est ei & cruciatus & luctus, quoniam in corde suo dicit, Regina sum, & vidua esse non possum, nec luctum visura sum, propterea una hora plagæ ejus advenient, mors, luctus, & fames, & igni cremabitur, quoniam fortis est Dominus Deus qui eam iudicabit. Et flebunt & plangent se in ea reges terræ qui cum ea fornicati sunt & in delictis conversati sunt. Item apud Esaiam: Exite de medio eorum qui fertis vasa Domini.

Deum ad hoc patientem esse ut nos pœniteat peccati nostri & reformemur. Apud Salomonem in ecclesiastico: Ne dixeris, peccavi, & quid accidit mihi triste? Est enim altissimus patiens redditor. Item Paulus ad Romanos: An numquid opulentiam bonitatis ejus & sustinentiam & patientiam contemnis, ignorans quia bonitas Dei in pœnitentiam te adducit? Tu autem secundum duritiam tuam & cor impœnitens thesaurizas tibi iram in die iræ & revelationis justi iudicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua.

Mulierem

Mulierem ornari sæculariter non debere. In apocalypsi : *Et venit unus ex septem angelis habentibus phialas , & aggressus est me dicens : Veni , ostendam tibi damnationem meretricis magnæ sedentis super aquas multas , cum qua fornicati sunt reges terræ . Et vidi mulierem sedentem super bestiam . Et mulier illa amicta erat pallium purpureum & coccineum , & adornata erat auro & lapidibus pretiosis & margaritis , tenens poculum aureum in manu sua plenum execrationum & immunditiæ & fornicationis totius terræ .* Item ad Timotheum : *Sint mulieres vestrae cum verecundia & pudicitia , componentes se , non in tortis crinibus , neque auro , neque margaritis , aut veste pretiosa , sed ut decet mulieres promittentes castitatem per bonam conversationem .* De hoc ipso in epistola Petri ad Ponticos : *Sit in muliere non exterior ornamentum aut auri aut vestis cultus , sed cultus cordis .* Item in Genesi : *Thamar cooperuit se pallio , & adornavit ; & cum aspexisset eam Judas , visum est ei meretricem esse .*

CAP.
XXXVI.
Apoc. 17.

1. Tim. 2.

1. Pet. 3.

Gen. 38.

Fidelem non oportere ob alia delicta nisi ob nomen solum puniri. In epistola Petri ad Ponticos : *Nec quisquam vestrum tanquam fur aut homicida patitur , aut tanquam maleficus , aut curas alienas agens , sed tanquam christianus .*

CAP.
XXXVII.
1. Pet. 4.

Servum Dei innocentem esse debere , ne incidat in poenam sæcularem. In epistola Pauli ad Romanos : *Vis non timere potestatem ? Bonum fac , & habebis laudem ex illa .*

CAP.
XXXVIII.
Rom. 13.

Datum nobis esse exemplum vivendi in Christo. In epistola Petri ad Ponticos : *Christus enim passus est pro nobis , relinquens vobis exemplum ut sequamini vestigia ejus , qui peccatum non fecit , nec dolus inventus est in ore ejus : qui cum malediceretur , non remaledixit , cum pateretur , non minabatur ; tradebat autem se judicanti injustè .* Item Paulus ad Philipenses : *Qui in figura Dei constitutus non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo , sed se exinanivit , formam servi accipiens , in similitudinem hominis factus , & habitu inventus ut homo . Humiliavit se , factus obediens usque ad mortem , mortem autem crucis . Propter quod & Deus exaltavit illum , & donavit illi nomen ut sit super omne nomen , ut in nomine Jesu omne genu curvetur , cælestium , terrestrium , & infernorum , & omnis lingua confiteatur quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei patris .* De hoc ipso in evangelio cata Joannem : *Si ego lavi pedes vestros magister & dominus , & vos debetis aliorum pedes lavare . Exemplum enim dedi vobis ut sicut ego feci , & vos aliis faciatis .*

CAP.
XXXIX.
1. Pet. 2.

Philip. 2.

Joa. 13.

Non jactanter nec tumultuosè operandum. In evangelio cata Matthæum : *Nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua , ut sit eleemosyna tua in abscondito ; & pater tuus , qui videt in abscondito , reddet tibi .* Item illic : *Cum facis eleemosynam , noli buccinare ante te quomodo hypocritæ faciunt in vicis & synagogis ut clarificentur ab hominibus . Amen dico vobis , compleverunt mercedem suam .*

CAP. XL.
Matth. 6.

Ineptè & scurriliter non loquendum. In epistola Pauli ad Ephesios : *Stultiloquium & scurrilitas , quæ ad rem non pertinent , nec nominentur quidem in vobis .*

CAP. XLI.
Ephes. 5.

Fidem in totum prodesse , & tantum nos posse quantum credimus. In Genesi : *Et credidit Abraham Deo , & deputatum est ei ad justitiam .* Item apud Esaiam : *Et si non credideritis , neque intelligetis .* Item in evangelio cata Matthæum : *Modicæ fidei , quare dubitasti ?* Item illic : *Si habueritis fidem quasi granum sinapis , dicetis monti huic , transi hinc illò , & transibit , & nihil impossi-*

CAP. XLII.
Gen. 15.
Isa. 7.
Matth. 14.

Marc. 11. *bile erit vobis. Item cata Marcum : Omnia quaecunque oratis & petitis credite quia accipietis & erunt vobis. Item illic : Omnia possibilia credenti. Apud Abacuc : Justus autem ex fide mea vivit. Item in Daniele Ananias, Azarias, Misahel credentes Deo liberati sunt de flamma ignis.*

Dan. 2.
CAP. XLIII. *Posse eum statim consequi qui verè crediderit. In actibus apostolorum : Ecce aqua, quid est quod me impedit baptizari? Tunc dixit Philippus : Si credis ex toto corde tuo, licet.*

Act. 8.
CAP. XLIV. *Fideles inter se disceptantes non debere gentilem judicem experiri. In epistola Pauli ad Corinthios prima : Audet quisquam vestrum adversus alterum negotium habens disceptare apud injustos, & non apud sanctos? An nescitis quia sancti hunc mundum judicabunt? Et iterum : Jam quidem in totum delictum in vobis est, quia judicia habetis cum invicem. Quare non magis injuriam patimini, aut quare non magis fraudamini? Sed vos injuriam facitis & fraudatis, & hoc fratribus. An nescitis quoniam injusti regnum Dei non consequentur.*

CAP. XLV. *Spem futurorum esse, & ideo fidem nostram circa quæ promissa sunt patientem esse debere. In epistola Pauli ad Romanos : Spe salvati sumus. Spes autem quæ videtur non est spes. Quod enim videt quis quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, per patientiam speramus.*

CAP. XLVI. *Mulierem in ecclesia tacere debere. In epistola Pauli ad Corinthios prima : Mulieres in ecclesia taceant. Si quæ autem quid dicere volunt, domi viros suos interrogent. Item ad Timotheum : Mulier cum silentio discat in omni subjectione. Docere autem mulierem non permitto, neque præpositam esse viro, sed esse in silentio. Adam enim primus formatus est, deinde Eva; & Adam seductus non est, mulier autem seducta est.*

CAP. XLVII. *Delicto & merito nostro fieri ut laboremus, nec Dei opem in omnibus sentiamus. Apud Osee : Audite sermonem Domini, filii Israël; quia judicium est Domino adversus incolas terræ, quod neque misericordia, neque veritas, neque agnitio Dei sit super terram, sed execratio, & mendacium, & cædes, & furtum, & adulterium diffusum est super terram. Sanguinem sanguini permiscunt. Idcirco terra lugebit cum universis incolis suis, cum bestiis agri, cum serpentibus terræ, cum volucribus cæli, & deficient pisces maris, ut nemo judicet, nemo revincat. De hoc ipso apud Esaiam : Numquid non valet manus Domini ut salvos faciat, aut gravavit aurem ut non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos & Deum separant, & propter delicta vestra avertit faciem à vobis ne misereatur. Manus enim vestræ inquinatæ sunt sanguine, & digiti vestri in peccatis. Labia autem vestra locuta sunt facinus, & lingua vestra injustitiam meditatur. Nemo loquitur vera, neque est judicium verum. Fidunt in vanis & loquuntur inania qui parturiunt dolorem & pariunt facinus. Item apud Sophoniam : Defectione deficiat à facie terræ, dicit Dominus. Deficiat homo, & pecudes deficiant, volucres cæli & pisces maris, & auferam iniquos à facie terræ.*

Soph. 1.
CAP. XLVIII. *Non fœnerandum. In psalmo XIII. Qui pecuniam suam non dedit in fœnore, & munera super innocentes non accepit. Qui ista fecerit, non commovebitur in æternum. Item apud Ezechielem : Homo autem qui erit justus hominem non opprimit, & pignus debitoris reddet, & rapinam non faciet, & panem suum esurienti dabit, & nudum operiet, & pecuniam suam in usuram non dabit. Item in Deuteronomio : Non fœnerabis fratri tuo usura pecuniæ & usura ciborum.*

Deut. 23.

Inimicos quoque diligendos. In evangelio cata Lucam : *Si diligitis qui vos diligunt, quæ est vobis gratia? Et peccatores enim diligunt eos qui se diligunt.* Item cata Matthæum : *Diligite inimicos vestros, & orate pro his qui vos persequuntur, ut sitis filii patris vestri qui in cælis est, qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super justos & injustos.*

CAP. XLIX.
Luc. 6.
Matth. 5.

Sacramentum fidei non esse prophanandum. Apud Salomonem in proverbiiis : *In aures imprudentis noli quicquam dicere; ne quando audierit, irrideat sensatos sermones tuos.* Item in evangelio cata Matthæum : *Ne dederitis sanctum canibus, neque miseritis margaritas vestras ante porcos, ne forte inculcent ea pedibus suis & conversi elidant vos.*

CAP. L.
Prov. 13.
Matth. 7.

Quod nemo in opere suo extolli debeat. Apud Salomonem in ecclesiastico : *Noli te extollere in faciendo opere tuo.* Item in evangelio cata Lucam : *Quis vestrum habens servum arantem aut pastorem, & venienti de agro dicit continuo, transi, recumbe? Sed dicit illi, para aliquid quod cænem, & accingere, & ministra mihi donec manducem & bibam; & postea tu manducabis & bibes. Numquid habet gratiam servo illi quia fecit quæ ei imperata sunt? Sic itaque & vos, cum perfeceritis quæ vobis imperata sunt, dicite: Servi supervacui sumus, quod habuimus facere fecimus.*

CAP. LI.
Eccli. 10.
Luc. 17.

Credendi vel non credendi libertatem in arbitrio positam. In Deuteronomio : *Ecce dedi ante faciem tuam vitam & mortem, bonum & malum. Elige vitam tibi, ut vivas.* Item apud Esaïam : *Et si volueritis & audieritis me, bona terræ edetis. Si autem nolueritis, & non audieritis me, gladius vos consumet. Os enim Domini locutum est ista.* Item in evangelio cata Lucam : *Regnum Dei intra vos est.*

CAP. LII.
Deut. 30.
Isa. 1.
Luc. 17.

Dei arcana perspicere non posse, & ideo fidem nostram simplicem esse debere. In epistola Pauli ad Corinthios prima : *Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. Nunc scio ex parte, tunc autem cognoscam sicut & ego cognitus sum.* Item apud Salomonem in sapientia : *Et in simplicitate cordis quærite illum.* Item apud eundem : *Qui ambulat simpliciter, ambulat fidenter.* Item apud eundem : *Altiora te ne quæsieris, & fortiora te ne scrutatus fueris.* Item in Salomone : *Noli esse multum justus, & noli argumentari plus quam oportet.* Item apud Esaïam : *Væ qui arguti sunt in semetipsis.* Item in Machabæis : *Daniel in sua simplicitate liberatus est de ore leonum.* Item in epistola Pauli ad Romanos : *O altitudo divitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quam incomprehensibilia sunt judicia ejus, & quam investigabiles viæ ejus. Quis enim cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit, vel quis prior dedit ei, & retribuetur illi? Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia; ipsi claritas in sæcula sæculorum.* Item ad Timotheum : *Stultas autem & inereditas quæstiones evita, sciens quia lites generant. Servum autem Dei non oportet litigare, sed mitem esse ad omnes.*

CAP. LIII.
1. Cor. 13.
Sap. 1.
Eccli. 3.
Eccli. 7.
Isa. 3.
1. Macha. 2.
Rom. 11.
2. Tim. 2.

Neminem sine forde & sine peccato esse. Apud Job : *Quis enim mundus à fordibus? Nec unus, etiam si unius diei sit vita ejus in terra.* Item in psalmo quinquagesimo : *Ecce in iniquitatibus conceptus sum, & in delictis concepit me mater mea.* Item in epistola Joannis : *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, & veritas in nobis non est.*

CAP. LIV.
Job. 23.
1. Joa. 1.

Non hominibus, sed Deo, placendum. In psalmo LII. *Qui hominibus pla-*

CAP. LV.

- Gal. 1.* cent confusi sunt, quia Deus nihil fecit illos. Item in epistola Pauli ad Galatas : Si hominibus placere vellem, Christi servus non essem.
- CAP. LVI.** Deum nihil latere ex his quæ geruntur. In sapientia Salomonis : In omni
Prov. 15. loco speculantur oculi Dei bonos & malos. Item apud Hieremiam : Ego Deus
Hier. 23. approximans, & non Deus de longinquo. Si absconditus fuerit homo in abscondi-
1. Reg. 14. tus, ergo ego non videbo eum? Nonne cælum & terram ego impleo, dicit Domi-
Apoc. 2. nus? Item in basilion primo : Homo videt in facie, Deus autem in corde. Item
in apocalypsi : Et scient omnes ecclesiæ quia ego sum scrutator renis & cordis, &
dabo unicuique vestrum secundum opera sua. Item in psalmo XVIII. Delicta
quis intelligit? Ab occultis meis munda me Domine. Item in epistola Pauli ad
2. Cor. 3. Corinthios secunda : Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi, ut re-
portet unusquisque sui corporis propria secundum quæ egit, sive bona, sive
mala.
- CAP. LVII.** Fidelem emendari & reservari. In psalmo CXVI. Emendans emendavit me
Dominus, & morti non tradidit me. Item in psalmo LXXXVIII. Visitabo in
Malach. 3. virga facinora eorum & in flagellis delicta eorum. Misericordiam autem meam non
Matth. 5. dispergam ab eis. Item apud Malachiam : Et sedebit conflans & expurgans si-
cut aurum & argentum, & emundabit filios Levi. Item in evangelio : Non exi-
bis inde donec exsolvas novissimum quadrantem.
- CAP. LVIII.** Neminem contristari morte debere, cum sit in vivendo labor & pericu-
Gen. 3. lum, in moriendo pax & resurgendi securitas. In Genesi : Tunc dixit Do-
minus ad Adam : Quia exaudisti vocem uxoris tuæ, & manducaisti ex illa arbore
de qua sola præceperam tibi ne manducares, maledicta terra erit in omnibus operi-
bus tuis. In tristitia & gemitu edes ex ea omnibus diebus vitæ tuæ. Spinas &
tribulos ejiciet tibi, & edes pabulum agri in sudore vultus tui. Edes panem tuum
donec revertaris in terram, de qua & sumptus es : quia terra es, & in terram ibis.
Gen. 5. Item illic : Et complacuit Enoch Deo ; & non est inventus postmodum, quia Deus
Isa. 40. illum transtulit. Et apud Esaïam : Omnis caro fœnum, & omnis claritas ejus ut
flos fœni. Aruit fœnum, & flos decidit. Sermo autem Domini manet in æternum.
Ezech. 37. Apud Ezechielem : Ipsi dicunt, arida facta sunt ossa nostra, periit spes nostra,
expiravimus, propterea prophetiza, & dic : Hæc dicit Dominus : Ecce ego aperio
monumenta vestra, & educam vos de monumentis vestris, & inducam vos in ter-
ram Israël. Et dabo spiritum meum in vos, & vivetis. Et ponam vos in terram
vestram, & cognoscetis quoniam ego Dominus locutus sum, & faciam, dicit Do-
Sap. 4. minus. Item in sapientia Salomonis : Raptus est ne malitia mutaret intellectum
illius. Placita enim erat Deo anima illius. Item in psalmo LXXXIII. Quam
dilectissimæ habitationes tuæ, Deus virtutum. Desiderat & properat anima mea ad
1. Thess. 4. atria Dei. Et in epistola Pauli ad Thessalonicenses : Nolumus autem vos igno-
rare, fratres, de dormientibus, ne contristemini sicut & cæteri qui spem non ha-
1. Cor. 15. bent. Si enim credimus quia Jesus mortuus est & resurrexit, sic & Deus eos qui
dormierunt in Jesu adducet cum eo. Item ad Corinthios prima : Stulte, tu quod
seminas non vivificatur nisi prius mortuum fuerit. Et iterum : Stella à stella differt
in claritate, sic & resurrectio. Seminatur corpus in corruptione, resurgit sine cor-
ruptela. Seminatur in ignominia, resurgit in gloria. Seminatur in infirmitate, re-
surgit in virtute. Seminatur corpus animale, resurgit spiritale. Et iterum : Opor-
tet enim corruptivum istud induere incorruptionem & mortale hoc induere immorta-
litem.

litate. Cum autem corruptivum hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc induerit incorruptionem, tunc fiet verbum quod scriptum est: Absorpta est mors in contentionem. Ubi est mors aculeus tuus, ubi est mors contentio tua? Item in evangelio cata Joannem: Pater, quos dedisti mihi, volo ut ubi ego fuero & ipsi sint mecum, & videant claritatem meam quam mihi dedisti ante constitutionem mundi. Item cata Lucam: Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace, quia viderunt oculi mei salutare tuum. Item cata Joannem: Si me dilexissetis, gauderetis, quoniam vado ad patrem, quia pater major me est.

Joa. 17.

Luc 1.

Joa. 14.

De idolis quæ gentiles deos putant. In sapientia Salomonis: Omnia idola nationum æstimaverunt deos, quibus neque oculorum usus est ad videndum, neque nares ad percipiendum spiritum, neque aures ad audiendum, neque digiti in manibus ad contrectandum, sed & pedes eorum pigri ad ambulandum. Homo enim fecit illos, & qui spiritum mutuatus est, is finxit illos. Nemo autem sibi similem homo poterit deum fingere. Cum sit enim mortalis, mortuum fingit manibus iniquis. Melior est autem ipse iis quos colit; quoniam ipse quidem vixit, illi nunquam. De hoc ipso: Neque opera attendentes cognoverunt quis esset artifex, sed aut ignem, aut spiritum, aut citatum aërem, aut gyrum stellarum, aut nimiam aquam, aut solem, & lunam, rectores orbis terræ deos putaverunt: quorum si propter speciem hoc æstimaverunt, sciant quanto his Dominus sit speciosior: aut si virtutes & opera eorum mirati sunt, intelligant ab ipsis quoniam qui hæc constituit fortia fortior est illis. Item in psalmo CXXXIV. Idola gentium argentum & aurum, opus manuum hominum. Os habent, & non loquuntur, oculos habent, & non vident, aures habent, & non audiunt. Neque enim est spiritus in ore eorum. Similes fiant illis qui faciunt ea & omnes qui confidunt in illis. Item in psalmo XCV. Omnes dii gentium dæmonia. Dominus autem cælos fecit. Item in Exodo: Non facietis vobis deos argenteos neque aureos. Et iterum: Non facies tibi idolum nec cujusquam similitudinem. Item in Hieremia: Hæc dicit Dominus: Secundum vias gentium nolite incedere, quia timent illa in personis suis, quia legitima gentium vacua sunt. Lignum de saltu excisum opus fabri, & conflatum aurum & argentum speciosè composita sunt, in martulis & in clavis confirmaverunt illa, & non movebuntur, quia confixibilia sunt. Argentum appositum est à Tharsis. Venit aurum Moab. Opera artificum omnia. Hyacinthum & purpura vestient eam. Tollentes tollent ea, quia non prodient. Nolite timere ea, quia malum non faciunt, & bonum non est in illis. Sic dicite. Dii qui cælum & terram non fecerunt intereunt à terra & de sub cælo isto. Exhorruit cælum in hoc & abhorruit multum magis vehementer, dicit Dominus. Hæc maligna fecit plebs mea. Dereliquerunt fontem aquæ vivæ, & effoderunt sibi laqueos detritos qui non poterant aquam continere. Verberavit te dilectio tua, & nequitia tua accusabit te. Et scito & vide quia amarum tibi erit quod dereliqueris me, dicit Dominus Deus tuus, & non speraveris in me, dicit Dominus Deus tuus, quia in sæculum contribulasti jugum meum & dirupisti vincula tua, & dixisti: Non serviam, sed ibo super omnem montem excelsum & super omnem collem altum & super omne lignum umbrosum. Ibi confundar in fornicatione. Ligno & lapidi dixerunt quia pater meus es tu, & lapidi, tu genuisti me. Et converterunt ad me dorsum, & non faciem suam. In Efaia: Cecidit vel dissolutus est draco. Facta sunt sculptilia eorum ut bestia & pecora. Au-

CAP. LIX.

Sap. 15.

Sap. 13.

Exo. 10.

Deut. 5.

Hier. 10.

Hier. 2.

feretis illa collo ligata quasi sarcinam laborantes & esurientes & non valentes. Et iterum : Collecti simul non poterunt salvari de bello. Ipsi autem captivi ducti sunt tecum. Et iterum : Cui me assimilastis ? Videte & intelligite quia erratis corde qui committitis aurum de sacculo & argentum in statera ponderatis in pondera conducentes. Artifices fecerunt manu facta, & inclinantes se adoraverunt illud & levaverunt in humeris, & sic ambulabant. Si autem posuerint illa, loco manebunt, & non movebuntur; & qui clamaverint ad illa non audient, à malis non salvabunt eos. Item in Hieremia : Dominus qui fecit cælum & terram in virtute correxit orbem terræ, in sua prudentia extendit cælum, & multitudinem aquarum in cælo, perduxit nubes ab extremo terræ, fulgura in nubibus. Et ejecit ventos de thesauris suis. Infatuatus est omnis homo ab scientia sua, confusus est omnis artifex in sculptilibus suis, quia falsum conflavit. Non est spiritus in illis. Vacuata sunt opera inclusa, in tempore conspectionis illorum peribunt. Et in apocalypsi : Et sextus angelus tuba cecinit. Et audiivi unum ex quatuor angulis arcæ aureæ quæ est in conspectu Dei dicentem sexto angelo qui habebat tubam : Solve quatuor angelos ligatos super flumen magnum Euphratem. Et soluti sunt quatuor angeli qui erant parati in horam & diem & mensem & annum ut occiderent tertiam partem hominum & numerus exercituum equestrium dismiriades myriadon. Audiivi numerum eorum. Et sic vidi equos in visu & sedentes super eos habentes loricas igneas & hyacinthinas & sulphureas, & capita equorum, & ex ore eorum exiit ignis & fumus & sulphur. A tribus plagis istis occisa est tertia pars hominum ex igne & fumo & sulphure quod exiit de ore eorum, est & in caudis eorum. Caudæ enim eorum similes anguillis, habentes enim capita, & in eis nocent. Et reliqui hominum qui non sunt occisi in istis plagis, nec pœnitentiam egerunt opera factorum manuum suarum, ut non adorent dæmonia & idola, id est, simulacra aurea & argentea & ærea & lapidea & lignea, quæ neque videre possunt neque ambulare, & non egerunt pœnitentiam homicidiorum suorum. Item illic : Et tertius angelus secutus est eos dicens in voce magna : Si quis adorat bestiam & simulacrum ejus, & accepit inscriptionem in fronte sua aut super manum suam, hic bibet de vino iræ ejus, & punietur igne & sulphure sub oculis angelorum sanctorum & sub oculis agni, & summus tormentorum eorum in sæcula sæculorum ascendet.

CAP. LX. Ciborum nimiam concupiscentiam non appetendam. Apud Esaiam : Edamus & bibamus. Cras enim moriemur. Non remittetur vobis peccatum istud quoad usque moriamini. Item in Exodo : Et consedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere. Paulus ad Corinthios prima : Cibus nos non commendat Deo; neque si manducaverimus, abundabimus; neque si non manducaverimus, egebimus. Et iterum : Cum convenitis ad manducandum, invicem expectate. Si quis esurit, domi manducet, ut non ad iudicium conveniatis. Item ad Romanos : Non est regnum Dei esca & potus, sed iustitia & pax & gaudium in spiritu sancto. In evangelio cata Joannem : Ego cibum habeo quem vos non nostis. Meus cibus est ut faciam voluntatem ejus qui me misit & perficiam opus ejus.

CAP. LXI. Possidendi concupiscentiam & pecuniam non appetendam. Apud Salomonem in ecclesiastico : Qui diligit argentum, non satiabitur argento. Item in proverbiiis : Captans annonam maledictus in plebe est. Benedictio autem in ejus capite est qui communicat. Item apud Esaiam : Væ qui conjungunt domum ad domum, & agrum ad agrum continuant, ut auferant proximo suo aliquid. Numquid

habitabitis soli super terram? Item apud Sophoniam: Ædificabunt domos, & non inhabitabunt, & instituent vineas, & non bibent vinum earum, quia prope est dies Domini. Item in evangelio cata Lucam: Quid enim prodest homini lucrifacere totum mundum, se ipsum autem perdere? Et iterum: Dixit autem illi Dominus: Stulte, hac nocte expostulatur anima tua. Quæ ergo parasti cujus erunt? Et iterum: Commemorare quoniam percepisti bona in vita tua, & Lazarus similiter mala. Nunc verò hic rogatur, tu autem doles. Et in actibus apostolorum: Dixit autem Petrus ad eum: Argentum quidem & aurum non est mihi. Quod autem habeo, hoc tibi do. In nomine Jesu Christi Nazareni surge & ambula. Et apprehensa manu ejus dextera, excitavit eum. Item ad Timotheum prima: Nihil intulimus in hunc mundum, verum nec auferre quid possumus. Habentes itaque exhibitionem & tegumentum, his contenti simus. Qui autem volunt divites fieri, incidunt in tentationem & mulpulam & desideria multa & nocentia quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes naufragaverunt à fide & inferuerunt se doloribus multis.

Matrimonium cum gentilibus non jungendum. Apud Tobiam: Uxorem accipe ex semine parentum tuorum, & noli sumere alienam mulierem quæ non est ex tribu parentum tuorum. Item in Genesi: Mittit puerum suum Abraham, ut de semine suo accipiat Rebeccam filio ejus Isaac. Item in Esdra satis non fuit Deo, cum vastarentur Judæi, nisi alienigenas uxores cum filiis quoque quos ex illis procreaverant reliquissent. Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: Mulier vincula est quandiu vivit vir ejus. Si autem dormierit, liberata est, ut cui vult nubat, tantum in Domino. Felicius autem erit, si sic permanserit. Et iterum: Nescitis quoniam corpora vestra membra Christi sunt? Auferens membra Christi, faciam membra fornicariæ? Absit. Aut nescitis quia qui conglutinator fornicariæ unum corpus sunt? Erunt enim duo in una carne. Qui autem se conjunxerit Domino, unus spiritus est. Item ad Corinthios secunda: Nolite conjungi cum infidelibus. Quæ autem participatio est justitiæ & iniquitati? Aut quæ est communicatio luci ad tenebras? Item de Salomone in basilion tertio: Et averterunt uxores alienigenæ cor ejus post deos suos.

Grave delictum esse fornicationis. In epistola Pauli ad Corinthios prima: Omne delictum quodcumque fecerit homo extra corpus est. Qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. Non estis vestri. Empti enim estis pretio magno. Clarificate & portate Dominum in corpore vestro.

Quæ sunt carnalia quæ mortem pariant, & quæ spiritalia quæ ad vitam ducant. Paulus ad Galatas: Caro concupiscit adversus spiritum, & spiritus adversus carnem. Hæc enim invicem adversantur sibi, ut non quæ vultis ipsa faciat. Manifesta sunt autem facta carnis; quæ sunt, adulteria, fornicationes, immunditiæ, spurcitiæ, idololatriæ, veneficia, homicidia, inimicitiae, contentiones, æmulationes, animositates, provocationes, similitates, dissensiones, hæreses, invidiæ, ebrietates, comessationes, & his similia. Quæ prædico: quia qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt. Fructus autem spiritus est caritas, gaudium, pax, magnanimitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia, castitas. Qui enim sunt Christi carnem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis.

Omnia delicta in baptismo deponi. In epistola Pauli ad Corinthios prima: Neque fornicarii, neque idolis servientes, neque adulteri, neque molles, neque mas-

culorum appetitores, neque fures, neque fraudatores, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnum Dei consequentur. Et hæc quidem fuistis; sed abluti estis, sed sanctificati estis in nomine Domini Jesu nostri Christi & in spiritu Dei nostri.

CAP. LXVI.

Hier. 3.

Prov. 3.

Disciplinam Dei in ecclesiasticis præceptis observandam. Apud Hieremiam: *Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascunt oves pascentes cum disciplina.* Item apud Salomonem in proverbiiis: *Fili, ne neglexeris disciplinam Dei, neque defeceris ab eo correptus. Quem enim Deus diligit corripit.* Item in psalmo secundo: *Continete disciplinam, ne forte irascatur Dominus, & pereatis à via recta. Cum exarserit citò ira ejus super vos, beati omnes qui confidunt in eo.* Item in psalmo XLIX. *Peccatori autem dicit Deus: Ad quid exponis justificationes meas, & assumis testamentum meum per os tuum? Tu autem odisti disciplinam, & abjecisti sermones meos retro?* Item in sapientia Salomonis: *Disciplinam qui abjicit infelix est.*

Sap. 3.

CAP.

LXVII.

2. Tim. 4.

Prædictum quòd disciplinam sanam aspernaturi essent. Paulus ad Timotheum secunda: *Erit tempus quando sanam doctrinam non sustinebunt, sed secundum sua desideria coacervabunt sibi magistros prurientes in audiendo, scalpentes aures. Et à veritate quidem auditum avertent, ad fabulas autem convertentur.*

CAP.

LXVIII.

2. Thessal. 4.

Recedendum ab eo qui inordinatè & contra disciplinam vivit. Paulus ad Thessalonicenses: *Præcipimus autem vobis in nomine Jesu Christi ut discedatis ab omnibus fratribus ambulanti inordinatè & non secundum traditionem quam acceperunt à nobis.* Item in psalmo XLIX. *Si videbas furem, simul currebas cum eo, & cum adulteris portionem tuam ponebas.*

CAP. LXIX.

1. Cor. 1.

Non in sapientia mundi nec in eloquentia esse regnum Dei, sed in fide crucis & in virtute conversationis. In epistola Pauli ad Corinthios prima: *Misit me Christus annuntiare, non in sermonis sapientia, ne inanis fiat crux Christi. Verbum enim crucis stultitia est iis qui pereunt, iis autem qui salvantur virtus Dei est. Scriptum est enim: Perdam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium reprobabo. Ubi sapiens, ubi scriba, ubi conquistator hujus sæculi? Nonne infatuavit Deus sapientiam hujus mundi? Quoniam quidem in sapientia Dei non cognovit mundus per sapientiam Deum, complacuit Deo per stultitiam prædicationis salvare credentes. Quoniam Judæi signa desiderant, & Græci prudentiam quærunt. Nos autem prædicamus Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam, ipsis autem vocatis Judæis & Græcis Christum Dei virtutem & Dei sapientiam.* Et iterum: *Nemo se decipiat. Si quis putat sapientem se esse in vobis, mundo huic stultus fiat, ut sit sapiens. Sapientia enim hujus mundi stultitia est apud Deum. Scriptum est enim: Reprehendes sapientes in astutia ipsorum.* Et iterum: *Dominus cognovit cogitationes sapientium quia sunt stultæ.*

1. Cor. 3.

Job. 5.

CAP. LXX.

Ephes. 6.

Parentibus obsequendum. In epistola Pauli ad Ephesios: *Filii, obsequentes estote parentibus vestris. Hoc enim est justum. Honora patrem tuum & matrem tuam, quod est mandatum primum in promissione, ut bene sit tibi & sis longævus super terram.*

CAP. LXXI.

Patres quoque asperos esse circa filios non oportere. Item illic: *Et vos, patres, nolite in iracundiam mittere filios vestros, sed nutrite eos in disciplina & correptione Domini.*

CAP.

LXXII.

Ephes. 6.

Servos, cum crediderint, plus dominis carnalibus servire debere. In epistola Pauli ad Ephesios: *Servi, obedite dominis carnalibus cum metu & tremore*
& in

Et in simplicitate cordis vestri sicut Christo, non ad oculum servientes, quasi hominibus placentes, sed quasi servi Dei.

Item dominos mitiores esse debere. Item illic : *Et vos, domini, eadem facite ad eos, laxantes iracundiam, scientes quia et vester et ipsorum dominus est in cælis, et exceptio personarum non est in illo.*

CAP.
LXXIII.
Ephes. 3.

Viduas probatas quasque honorandas. In epistola Pauli ad Timotheum prima : *Viduas honora quæ verè sunt viduæ. Quæ autem delicata est vidua, vivens mortua est. Et iterum : Juniores autem viduas præteri. Cum enim delicatæ fuerint, in Christo nubere volunt, habentes judicium, quoniam primam fidem repro- baverunt.*

CAP.
LXXIV.
1. Tim. 5.

Suorum, & maximè fidelium, curam plus unumquemque habere debere. Apostolus ad Timotheum prima : *Si quis autem suorum, et maximè domesticorum, non agit curam, fidem denegat, et est deterior infideli. De hoc ipso apud Esaiam : Si videris nudum, vesti, et domesticos seminis tui non despicias. De quibus domesticis in evangelio dictum est : Si patremfamilias dixerunt Beelzebub, quanto magis domesticos ejus?*

CAP.
LXXV.
Isa. 58.
Matth. 10.

Majorem natu non temerè accusandum. Ad Timotheum prima : *Adversus majorem natu accusationem ne receperis.*

CAP.
LXXVI.
1. Tim. 1.

Peccantem publicè objurgandum. In epistola Pauli ad Timotheum prima : *Peccantes coram omnibus corripe, ut et cæteri metum habeant.*

CAP.
LXXVII.
1. Tim. 5.

Cum hæreticis non loquendum. Ad Titum : *Hæreticum hominem post unam correptionem evita, sciens quoniam perversus est hujusmodi et peccat, et est à semetipso damnatus. De hoc ipso in epistola Joannis : Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis. Si enim fuissent ex nobis, mansissent utique nobiscum. Item ad Timotheum secunda : Sermo eorum ut cancer serpit.*

CAP.
LXXVIII.
Tit. 3.
2. Joa. 2.

Innocentiam fidenter petere & impetrare. In epistola Joannis : *Si cor nostrum nos non reprehendat, fiduciam habemus ad Deum, et quodcunque petierimus accipiemus ab eo. Item in evangelio cata Matthæum : Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt. Item in psalmo XXIII. Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto ejus? Innocens manibus et mundo corde.*

CAP.
LXXIX.
1. Joa. 3.
Matth. 5.

Nihil licere diabolo in hominem, nisi Deus permiserit. In evangelio cata Joannem dixit Jesus : *Nullam haberes potestatem adversus me, nisi data tibi esset desuper. Item in basilion tertio : Et excitavit Dominus satanan ipsi Salomoni. Item in Job prius Deus permisit, & tunc diabolo licuit. Et in evangelio Dominus antè permisit, dicendo Judæ : Quod facis fac celerius. Item apud Salomonem in proverbiiis : Cor regis in manu Dei.*

CAP.
LXXX.
Joa. 19.
3. Reg. 5.
Job. 2.
Joa. 3.

Mercedem mercenario citò reddendam. In Levitico : *Non dormiet merces mercenarii tui apud te usque in mane.*

Prov. 10.
CAP.
LXXXI.
Levit. 19.

Non augurandum. In Deuteronomio : *Non ominemini, neque auguremini.*

CAP.
LXXXII.
Deut. 18.

Cirrum in capite non habendum. In Levitico : *Non facietis cirrum ex coma capitis vestri.*

CAP.
LXXXIII.
Levit. 19.

Non vellendum : *Non corrumpetis effigiem barbæ vestræ.*

CAP.
LXXXIV.

Surgendum cum episcopus & presbyter veniat. In Levitico : *A facie senioris exsurges, et honorabis personam presbyteri.*

Isa. 15.
CAP.
LXXXV.
Levit. 16.

Schisma non faciendum, etiamsi in una fide & in eadem traditione permaneat qui recedit. In ecclesiastico apud Salomonem : *Scindens ligna periculi-*

CAP.
LXXXVI.
Eccli. 10.

Exo. 12.

tabitur in eis, si exciderit ferrum. Item in Exodo: In domo una comedetur, non ejicietis de domo carnem foras. Item in psalmo CXXXII. Ecce quàm bonum & quàm jucundum habitare fratres in unum. Item in evangelio cata Matthæum: Qui non est mecum, adversus me est, & qui mecum non colligit spargit. Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: Obsecro autem vos, fratres, per nomen Domini nostri Jesu Christi ut id ipsum dicatis omnes, & non sint in vobis schismata, sitis autem compositi in eodem sensu & in eadem sententia. Item in psalmo LXVII. Deus, qui inhabitare facit unanimes in domo.

CAP. LXXXVII.

Matth. 10.

Matth. 5.

Fideles simplices cum prudentia esse debere. In evangelio cata Matthæum: Estote prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ. Et iterum: Vos estis sal terræ. Si autem sal infatuatum fuerit, in quo salietur? Ad nihil valet nisi ut projiciatur foras & conculcetur ab hominibus.

CAP. LXXXVIII.

1. Thess. 4.

Fratrem non circumveniendum. In epistola Pauli ad Thessalonicenses prima: Non circumvenire in negotio fratrem suum; quia ultor est Deus de his omnibus.

CAP. LXXXIX.

1. Thess. 5.

Act. 3.

Subitò venire finem mundi. Inquit apostolus: Dies Domini, sicut fur in nocte, ita veniet. Cum dixerint pax & firmitas, tunc illis repentinus adveniet interitus. Item in actibus apostolorum: Nemo potest cognoscere tempus aut tempora quæ pater posuit in sua potestate.

CAP. XC.

1. Cor. 7.

Uxorem à viro non recedere, aut si recesserit, innuptam manere. In epistola Pauli ad Corinthios prima: Iis autem quæ nupserunt præcipio, non ego, sed Dominus, uxorem à viro non separari, si autem recesserit, manere innuptam, aut reconciliari viro, & virum uxorem non dimittere.

CAP. XCI.

1. Cor. 10.

Tantum unumquemque tentari quantum potest sustinere. In epistola Pauli ad Corinthios prima: Tentatio vos non occupabit, nisi humana. Fidelis autem Deus, qui non patietur vos tentari super quod potestis, sed faciet cum tentatione etiam evadendi facultatem, ut possitis tolerare.

CAP. XCII.

1. Cor. 6.

Non quicquid licet esse faciendum. Paulus in epistola ad Corinthios prima: Omnia licent, sed non omnia expediunt. Omnia licent, sed non omnia ædificant.

CAP. XCIII.

1. Cor. 11.

Prædictum quòd hæreses futuræ essent. In epistola Pauli ad Corinthios prima: Oportet & hæreses esse, ut probati manifesti sint in vobis.

CAP. XCIV.

Levit. 7.

Cum timore & honore eucharistiam accipiendam. In Levitico: Anima autem quæcunque manducaverit ex carne sacrificii salutaris, quod est Domini, & immunditia ipsius super ipsum est, peribit anima illa de populo suo. Item ad Corinthios prima: Quicumque ederit panem aut biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini.

CAP. XCV.

Prov. 3.

Eccli. 9. 6.
25. 28.

Bonis convivendum, malos autem vitandos. Apud Salomonem in proverbiiis: Ne adduxeris impium in habitaculum justorum. Item apud eundem in ecclesiastico: Viri justi sint tibi convivæ. Et iterum: Amicus fidelis medicamentum vitæ & immortalitatis. Item illic: Longè abesto ab homine potestatem habente occidendi, & non suspicaberis timorem. Item illic: Beatus qui invenit amicum verum, & qui enarrat justitiam auri audienti. Item illic: Sepi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam. Item in psalmo XVII. Cum justo justificaberis, & cum viro innocente innocens eris, & cum perverso perversus eris. Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ.

1. Cor. 15.

Factis, non verbis, operandum. Apud Salomonem in ecclesiastico: *Noti-
citatus esse in lingua tua, & inutilis & remissus in operibus tuis.* Et Paulus ad
Corinthios prima: *Non in sermone est regnum Dei, sed in virtute.* Item ad
Romanos: *Non auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustifi-
cabuntur.* Item in evangelio cata Matthæum: *Qui fecerit & sic docuerit, maxi-
mus vocabitur in regno cælorum.* Item illic: *Omnis qui audit verba mea & facit ea,
similabo eum viro sapienti qui ædificavit domum suam super petram. Descendit plu-
via, venerunt flumina, flaverunt venti, & impegerunt in domum illam, & non ce-
cidit. Fundata enim fuit super petram. Et omnis qui audit verba mea, & non
facit ea, similabo eum viro stulto, qui ædificavit domum suam super arenam. Des-
cendit pluvia, venerunt flumina, flaverunt venti, & impegerunt in domum illam, &
cecidit, & facta est ruina ejus magna.*

CAP. XCVI.
Ecclesi. 4.
1. Cor. 4.
Rom. 2.
Matth. 5.
Matth. 7.

Et ad fidem & ad consecutionem properandum. Apud Salomonem in ec-
clesiastico: *Ne tardes converti ad Deum, & ne differas de die in diem. Subito
enim venit ira illius.*

CAP.
XCVII.
Ecclesi. 10.

Catecuminum peccare jam non debere. In epistola Pauli ad Romanos:
Faciamus mala dum veniunt bona, quorum condemnatio iusta est.

CAP.
XCVIII.
Rom. 3.

Judicium secundum tempora futurum, vel æquitatis ante legem, vel legis
post Moysen. Paulus ad Romanos: *Quotquot sine lege peccaverunt, sine lege
peribunt. Et quotquot in lege peccaverunt, per legem & judicabuntur.*

CAP. XCIX.
Rom. 2.

Gratiam Dei gratuitam esse debere. In actibus apostolorum: *Pecunia tua
tecum sit in perditione, quia existimasti gratiam Dei per pecuniam possideri.* Item
in evangelio: *Gratis accepistis, gratis date.* Item illic: *Domum patris mei do-
mum fecistis negotiationis, & domum orationis vos fecistis speluncam latronum.*
Item apud Esaïam: *Qui sititis, vadite ad aquam; & quotquot non habetis pecu-
niam, euntes emite, & bibite sine pecunia.* Item in apocalypsi: *Ego α & ω, ini-
tium & finis. Ego sitiienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis. Qui vicerit, possidebit
ea & eorum hereditatem; & ero ejus Deus, & ille erit mihi filius.*

CAP. C.
Act. 8.
Matth. 10.
Joa. 2.
Isa. 55.
Apoc. 21.

Spiritum sanctum in igne frequenter apparuisse. In Exodo: *Et mons Sina
fumabat totus, quoniam descenderat Deus in eum in igne.* Item in actibus apos-
tolorum: *Et factus est subito de cælo sonus quasi ferretur flatus vehemens, &
implevit totum illum locum in quo erant sedentes. Et visæ sunt illis linguæ divisæ quasi
ignis, qui & insedit in unumquemque illorum; & impleti sunt omnes spiritu sancto.*
Item in sacrificiis quæcunque accepta habebat Deus, descendebat ignis de
cælo, qui sacrificata consumeret. In Exodo: *In flamma ignis apparuit angelus
Domini de rubo.*

CAP. CI.
Exo. 19.
Act. 2.

Correptionem bonos quosque libenter audire debere. Apud Salomonem
in proverbiiis: *Qui corripit impium, odietur ab eo. Corripe sapientem, & dili-
get te.*

CAP. CII.
Prov. 9.

A multiloquentia temperandum. Apud Salomonem: *Ex multiloquentia
non effugies peccatum, parcens autem labiis sensatus eris.*

CAP. CIII.
Prov. 10.

Non mentiendum: *Abominatio est Domino labia mendacia.*

CAP. CIV.
Prov. 12.
CAP. CV.
Prov. 13. &
19.

Frequenter emendandos qui delinquant in domestico ministerio. In Sa-
lomone: *Qui parcit baculo, odit filium. Et iterum: Ne destiteris parvulum emen-
dando.*

Injuria accepta patientiam tenendam, & ultionem Deo relinquendam:

CAP. CVI.

Deut. 32. Ne dixeris, ulciscar me de inimico meo, sed sustine Dominum ut tibi auxilio sit.
Rom. 12. Item alibi: Mihi vindictam, ego retribuam, dicit Dominus. Item apud Sopho-
Soph. 3. niam: Expecta me, dicit Dominus, in die resurrectionis meae in testimonium:
 quoniam iudicium meum ad congregationes gentium, ut excipiam reges & effundam
 super eos iram meam.

CAP. CVII. Non detrahendum. Apud Salomonem in proverbiiis: Noli diligere detra-
Prov. 12. here, ne extollaris. Item in psalmo XLIX. Sedens adversus fratrem tuum detra-
 hebas, & adversus filium matris tuae ponebas scandalum. Item in epistola Pauli
Coloss. 4. ad Colossenses: De nullo malè loqui, nec litigiosos esse.

CAP. CVIII. Non esse proximo insidiandum. Apud Salomonem in proverbiiis: Qui fo-
Prov. 26. dit foveam proximo suo, ipse incidet in eam.

CAP. CIX. Infirmos visitandos. Apud Salomonem in ecclesiastico: Ne pigriteris visi-
Eccli. 7. tare infirmum. Ex his enim in dilectione firmaberis. Item in evangelio: Infir-
Matth. 25. mus fui, & visitastis me; in carcere fui, & venistis ad me.

CAP. CX. Sufurrone maledictos esse. In ecclesiastico apud Salomonem: Sufurro &
Eccli. 28. bilinguis maledictus. Multos enim turbabit pacem habentes.

CAP. CXI. Sacrificia malorum acceptabilia non esse. Apud eundem: Dona iniquo-
Eccli. 34. rum non probat altissimus.

CAP. CXII. Gravius judicari de his qui in saeculo plus habuerunt potestatis. Apud Sa-
Sap. 2. lomonem: Iudicium durissimum in his qui praesunt fiet. Exiguo enim conceditur
 misericordia, potentes autem potenter tormenta patientur. Item in psalmo secundo:
 Et nunc, reges, intelligite, emendamini qui iudicatis terram.

CAP. CXIII. Viduam & pupillos protegi oportere. Apud Salomonem: Esto pupillis
Eccli. 4. misericors ut pater, & pro viro matri illorum; & eris velut filius altissimi, si obe-
Exo. 22. dieris. Item in Exodo: Omnem viduam & orphanum non vexabitis. Si autem
 vexaveritis eos, & vociferantes exclamaverint ad me, exaudiam exclamationes eo-
 rum, & irascar animo in vobis, & perimam vos gladio; & erunt conjuges vestrae
Isa. 1. viduae, & filii vestri orphani. Item apud Esaïam: Iudicate pupillo, & justifyate
Job. 29. viduam, & venite disputemus, dicit Dominus. Item apud Job: Conservavi ege-
 num de manu potentis, & pupillo cui non erat adiutor auxiliatus sum. Os viduae
 benedixit me. Item in psalmo LXVII. Patris orphanorum & iudicis viduarum.

CAP. CXIV. Dum in carne est quis exomologesi facere debere. In psalmo quinto:
Ezech. 33. Apud inferos autem quis confitebitur tibi? Item in psalmo XXIX. Numquid exo-
 mologesi faciet tibi pulvis? Item alibi exomologesi faciendam: Malo paeniten-
 tiam peccatoris quam mortem. Item apud Hieremiam: Haec dicit Dominus:
 Numquid qui cadit non surget, aut qui avertitur non convertetur?

CAP. CXV. Adulationem perniciosam esse. Apud Esaïam: Qui vos felices dicunt, in er-
Isa. 3. rorem vos mittunt, & semitas pedum vestrorum turbant.

CAP. CXVI. Plus ab eo diligere Deum cui in baptismo plura peccata dimittuntur. In
Luc. 6. evangelio cata Lucam: Cui plus dimittitur, plus diligit; & cui minus dimittitur,
 modicum diligit.

CAP. CXVII. Fortem congressionem esse adversus diabolum, & ideo fortiter nos stare
Ephes. 6. debere, ut possimus vincere. In epistola Pauli ad Ephesios: Non est nobis col-
 luctatio adversus carnem & sanguinem, sed adversus potestates & principes huius
 mundi & harum tenebrarum, adversus spiritualia nequitiae in caelestibus. Propter hoc
 induite arma Dei, ut possitis resistere in die nequissimo, ut cum omnia perfeceritis,

stetis accincti lumbos vestros in veritate evangelii, induentes lorica[m] iustitiæ, & calciati pedes in præparatione evangelii pacis, in omnibus assumentes scutum fidei, in quo possitis omnia ignea jacula nequissimi extinguere & galeam salutis assumere & gladium spiritus, qui est verbum Dei.

Item de antichristo, quod in hominem veniat. Apud Esaiam: *Hic homo qui concitat terram, commovet reges, qui ponit orbem terræ totum desertum.*

CAP. CXVIII.

Isa. 14.

CAP. CXIX.

Grave fuisse jugum legis, quod à nobis abjectum est, & leve esse jugum Domini, quod à nobis susceptum est. In psalmo secundo: *Ad quid tumultuatae sunt gentes, & populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, & principes congregati sunt in unum adversus Dominum & adversus Christum ejus. Dirumpamus vincula eorum, & projiciamus à nobis jugum eorum.* Item in evangelio cata Matthæum: *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego vos requiescere faciam. Tollite jugum meum super vos, & discite à me quia mitis sum & humilis corde, & invenietis requiem animabus vestris. Jugum enim meum bonum est, & onus meum leve est.* Item in actibus apostolorum: *Visum est sancto spiritui & nobis nullam vobis imponere sarcinam quàm ista quæ ex necessitate sunt, abstinere vos ab idololatriis & sanguinis effusione & fornicatione. Et quæcunque vobis fieri non vultis, aliis ne feceritis.*

Math. 11.

Act. 15.

Orationibus insistendum. In epistola Pauli ad Colossenses: *Instate orationi, vigilantes in ea.* Item in psalmo primo: *Sed in lege Domini voluntas ejus, & in lege ejus meditabitur die ac nocte.*

CAP. CXX.

Coloss. 4.

SENTENTIÆ EPISCOPORUM LXXXVII. DE HÆRETICIS BAPTIZANDIS.

CUM in unum Carthagini convenissent Kalendis Septembris episcopi plurimi ex provincia Africa, Numidia, Mauritania, cum presbyteris & diaconibus, præsentem etiam plebis maxima parte, & lectæ essent litteræ Jubaiani ad Cyprianum factæ, item Cypriani ad Jubaianum rescriptæ, de hæreticis baptizandis, quidquæ postmodum Cypriano Jubaianus idem rescripserit, Cyprianus dixit: Audistis, collegæ dilectissimi, quid mihi Jubaianus coepiscopus noster scripserit consulens mediocritatem nostram de illicito & prophano hæreticorum baptismo, & quid ego ei rescripserim, censens scilicet, quod semel atque iterum & sæpe censuimus, hæreticos ad ecclesiam venientes ecclesiæ baptismo baptizari & sanctificari oportere. Item lectæ sunt vobis & aliæ Jubaiani litteræ, quibus pro sua sincera & religiosa devotione ad epistolam nostram rescribens, non tantum consensit, sed etiam instructum se esse confessus gratias egit. Superest ut de hac ipsa re singuli quid sentiamus proferamus, neminem judicantes, aut à jure communicationis aliquem, si diversum senserit, amoventes. Neque enim quisquam nostrum episcopum se esse

episcoporum constituit, aut tyrannico terrore ad obsequendi necessitatem collegas suos adigit, quando habeat omnis episcopus pro licentia libertatis & potestatis suæ arbitrium proprium, tamque judicari ab alio non possit quam nec ipse potest alterum judicare. Sed expectemus universi judicium Domini nostri Jesu Christi, qui unus & solus habet potestatem & præponendi nos in ecclesiæ suæ gubernatione & de actu nostro judicandi.

Ephes. 4.

Cæcilius à Bilita dixit. Ego unum baptisma in ecclesia solum scio, & extra ecclesiam nullum. Hic erit unum ubi spes vera est & fides certa. Sic enim scriptum est: *Una fides, una spes, unum baptisma*, non apud hæreticos, ubi spes nulla est & fides falsa, ubi omnia per mendacium geruntur, ubi exorcizat dæmoniacus, sacramentum interrogat sacrilegus, cujus os & verba cancer emittunt, fidem dat infidelis, veniam delictorum tribuit sceleratus, & in nomine Christi tingit antichristus, benedicit à Deo maledictus, vitam pollicetur mortuus, pacem dat impacificus, Deum invocat blasphemus, sacerdotium administrat prophanus, ponit altare sacrilegus. Ad hæc omnia accedit & illud malum, ut antistites diaboli audeant eucharistiam facere, aut qui illis assistunt dicant hæc omnia falsa esse de hæreticis. Ecce ad qualia cogitur ecclesia consentire & sine baptismo ac venia delictorum communicare compellitur. Quam rem, fratres, fugere ac vitare debemus & à tanto scelere nos separare, & unum baptisma tenere, quod soli ecclesiæ à Domino concessum est.

Primus à Misgirpa dixit. Censeo omnem hominem ab hæresi venientem baptizandum. Frustra enim illic putat se esse baptizatum, cum non sit baptisma nisi in ecclesia unum & verum: quia & Deus unus, & fides una, & ecclesia una est, in qua stat unum baptisma & sanctitas & cætera. Nam quæ foris excercentur nullum habent salutis effectum.

Polycarpus ab Adrumeto dixit. Qui hæreticorum baptisma probant nostrum evacuant.

Novatus à Thamugade dixit. Licet sciamus omnes scripturas sibi testimonium reddere de salutari baptismo, debemus tamen fidem nostram exprimere, hæreticos & schismaticos ad ecclesiam venientes, qui pseudobaptizati videntur, debere eos in fonte perenni baptizari, & ideo secundum testimonium scripturarum & secundum decretum collegarum nostrorum sanctissimæ memoriæ virorum omnes schismaticos & hæreticos qui ad ecclesiam conversi sunt baptizari, sed & eos qui ordinati videbantur, inter laicos recipi.

Prov. 10.

Nemesianus à Thubunis dixit. Baptisma quod dant hæretici & schismatici non esse verum ubique in scripturis sanctis declaratum est: quoniam ipsi præpositi eorum falsi christiani sunt & falsi prophetæ, dicente Domino per Salomonem: *Qui fidens est in falsis, hic pascit ventos, idem autem ipse sequitur aves volantes. Deserit enim vias vineæ suæ, à semitis verò agelli sui erravit. Ingreditur autem per avia loca atque arida & terram destinatam in sitim, contrahit autem manibus infructuosa.* Et iterum: *Ab aqua aliena abstine te, & de fonte extraneo ne biberis, ut longum vivas tempus, adjiciantur etiam tibi anni vitæ.* Et in evangelio divina sua voce Dominus noster Jesus Christus locutus est dicens: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu non potest introire in regnum Dei.* Hic est spiritus qui ab initio ferebatur super aquas. Neque enim spiritus sine aqua operari potest, neque aqua sine spiritu. Malè ergo sibi quidam interpre-

Joa. 3.

tantur ut dicant quòd per manus impositionem spiritum sanctum accipiant & sic recipiantur, cùm manifestum sit utroque sacramento debere eos renasci in ecclesia catholica. Tunc quippe poterunt filii Dei esse, dicente apostolo:

Curantes servare unitatem spiritus in conjunctione pacis, unum corpus, & unus spiritus, sicut vocati estis in una spe vocationis vestræ, unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus. Hæc omnia ecclesia catholica loquitur. Et iterum

in evangelio dicit Dominus: *Quod natum est de carne caro est, & quod natum est de spiritu spiritus est; quia Deus spiritus est, & de Deo natus est.* Ergo omnes hæretici & schismatici omnia quæcunque faciunt carnalia sunt, dicente

apostolo: *Manifesta enim sunt opera carnis, quæ sunt, fornicationes, immunditiæ, incestum, idololatriæ servitus, veneficia, inimicitiae, certamina, zelus, ira, divisiones, hæreses, & his similia; de quibus prædixi vobis, sicut prædico, quoniam quicumque hæc faciunt regnum Dei non hereditabunt.* Condemnat itaque

apostolus cum omnibus malis & eos qui divisionem faciunt, hoc est schismaticos & hæreticos. Nisi ergo acceperint baptisma salutare in ecclesia catholica, quæ una est, salvi esse non possunt, sed cum carnalibus in iudicio Domini Christi damnabuntur.

Januarius à Lambese dixit. Secundum scripturarum sanctarum auctoritatem decerno hæreticos omnes baptizandos, & sic in ecclesiam sanctam admittendos.

Lucius à Castra Galbæ dixit. Cùm Dominus in evangelio suo dixerit, *Vos estis sal terræ, si autem sal infatuatum fuerit, in quo salietur, ex eo ad nihilum valebit nisi ut projiciatur foras & conculcetur ab hominibus,* & iterum post resurrectionem suam mittens apostolos suos mandaverit dicens, *Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra. Ite, & docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine patris & filii & spiritus sancti.* Cùm ergo manifestum sit hæreticos, id est hostes Christi, non integram sacramenti confessionem habere, item schismaticos non posse condire sapientia spiritali, cùm ipsi ab ecclesia, quæ una est, recedendo infatuati contrarii facti sint, fiat sicut scriptum est, *Domus contrariorum legis debet emundationem,* & consequens est eos qui à contrariis baptizati inquinati sunt primò purgari & tunc demum baptizari.

Crescens à Cirta dixit. In tanto cœtu sanctissimorum confacerdotum lectis litteris Cypriani dilectissimi nostri ad Jubaianum, itemque ad Stephanum, quæ tantum in se sanctorum testimoniorum descendantium ex scripturis deificis continent ut meritò omnes per Dei gratiam adunati consentire debeamus, censeo omnes hæreticos & schismaticos qui ad catholicam ecclesiam voluerint venire non antè ingredi nisi exorcizati & baptizati prius fuerint, exceptis his sanè qui in ecclesia catholica fuerint antè baptizati, ita tamen ut per manus impositionem in poenitentiam ecclesiæ reconcilientur.

Nicomedes à Segermis dixit. Mea sententia hæc est, ut hæretici ad ecclesiam venientes baptizentur, eò quòd nullam foris apud peccatores remissionem peccatorum consequantur.

Munnulus à Girba dixit. Ecclesiæ catholicæ matris nostræ veritas semper apud nos, fratres, & mansit & manet, & vel maximè in baptismatis trinitate, Domino nostro dicente: *Ite & baptizate gentes in nomine patris & filii & spiritus sancti.* Cùm ergo manifestè sciamus hæreticos non habere nec patrem nec filium nec spiritum sanctum, debent venientes ad ecclesiam matrem

Ephes. 4.

Joa. 3.

Gal. 5.

Matth. 5.

Matth. 28.

Matth. 28.

nostram verè renasci & baptizari, ut cancer quod habebant & damnationis ira & erroris offectura per sanctum & cæleste lavacrum sanctificetur.

Matth. 12.

Joa. 2.

Secundinus à Cedias dixit. Cùm Dominus noster Christus dicat, *Qui non est mecum adversus me est*, & Joannes apostolus eos qui ab ecclesia exeunt antichristos dicat, indubitanter hostes Christi, quique antichristi nominati sunt, gratiam baptismi salutaris ministrare non possunt. Et ideo censeo eos qui de insidiis hæreticorum confugiunt ad ecclesiam baptizandos esse à nobis, qui amici appellati sumus Dei de ejus dignatione.

Matth. 15.

Felix à Bagai dixit. Sicut cæcus cæcum ducens simul in foveam cadunt, ita hæreticus hæreticum baptizans simul in mortem cadunt. Et ideo hæreticus baptizandus est & vivificandus, ne nos vivi mortuis communicemus.

Polianus à Mileo dixit. Justum est hæreticum baptizari in ecclesia sancta.

Theogenès ab Hippone regio dixit. Secundùm sacramentum Dei gratiæ cælestis, quod accepimus, unum baptisma quod est in ecclesia sancta credimus.

Dativus à Badis dixit. Nos quantum in nobis est hæreticis non communicamus, nisi baptizati in ecclesia fuerint, & remissionem peccatorum acceperint.

Successus ab Abbir Germaniciana dixit. Hæreticis aut nihil licet aut totum licet. Si possunt baptizare, possunt dare & spiritum sanctum. Si autem spiritum sanctum dare non possunt, quia non habent spiritum sanctum, nec baptizare spiritaliter possunt. Propterea censemus hæreticos baptizandos esse.

Matth. 16.

Fortunatus à Tuchabori dixit. Jesus Christus Dominus & Deus noster Dei patris & creatoris filius super petram ædificavit ecclesiam suam, non super hæresim, & potestatem baptizandi episcopis dedit, non hæreticis. Quare qui extra ecclesiam sunt, & contra Christum stantes oves ejus & gregem spargunt, baptizare foris non possunt.

Sedatus à Tuburbo dixit. In quantum aqua sacerdotis prece in ecclesia sanctificata abluit delicta, in tantum hæretico sermone velut cancre infecta cumulat peccata. Quare omnibus pacificis quidem viribus nitendum est ne quis hæretico errore infectus & tinctus singulare & verum ecclesiæ baptismum detrectet accipere; quo quisquis non fuerit baptizatus regno cælorum fiet alienus.

Privatianus à Sufetula dixit. Qui hæreticos potestatem baptizandi habere dicit dicat prius quis hæresim condiderit. Si enim hæresis à Deo est, habere & indulgentiam divinam potest. Si verò à Deo non est, quomodo gratiam Dei aut habere aut conferre alicui potest?

Privatus à Sufibus dixit. Qui hæreticorum baptismum probat, quid aliud quàm hæreticis communicat?

Hortensianus à Laribus dixit. Quot sint baptismi viderint aut præsumptores aut fautores hæreticorum. Nos unum baptisma, quod non nisi in ecclesia novimus, ecclesiæ vindicamus. Aut quomodo possunt in nomine Christi aliquem baptizare quos ipse Christus dicit adversarios suos esse?

Cassius à Macomadibus dixit. Cùm baptismata duo esse non possint, qui hæreticis baptismum concedit sibi tollit. Censeo itaque flebiles & tabidos hæreticos baptizandos esse cùm ad ecclesiam venire cœperint, & sacra & divina lavatione lotos, & lumine vitæ illuminatos, non hostes, sed pacificos, non alienos, sed fidei Domini domesticos, non adulteros, sed Dei filios,

non

non erroris sed salutis effectos, in ecclesiam recipi, absque his de ecclesia fideles supplantati ad hæresis tenebras transferant, sed eos per manus impositionem restituendos.

Alius Januarius à Vico Cæsaris dixit. Si non obtemperat error veritati, multò magis veritas non consentit errori. Et ideo nos ecclesiæ assistimus, in qua præsidemus, ut baptismum ejus ipsi soli vindicantes, eos quos ecclesia non baptizavit baptizemus.

Alius Secundinus à Carpis dixit. Hæretici christiani sunt, an non? Si christiani sunt, cur in ecclesia Dei non sunt? Si christiani non sunt, quomodo christianos faciunt? Aut quò pertinebit sermo Domini dicentis: *Qui non est mecum, adversus me est, & qui non mecum colligit spargit.* Unde constat super filios alienos & soboles antichristi spiritum sanctum per manus impositionem tantummodo non posse descendere, cum manifestum sit hæreticos baptismum non habere.

Matth. 12.

Victoricus à Thabraca dixit. Si licet hæreticis baptizare & remissionem peccatorum dare, quid illos infamamus & hæreticos appellamus?

Alius Felix ab Uthina dixit. Nemini dubium est, sanctissimi confacerdotes, non tantum posse humanam præsumptionem quantum Domini nostri Jesu Christi adorandam & venerabilem majestatem. Memores ergo periculi, hoc quoque non tantum observare debemus, verum etiam ab omnibus nobis confirmari oportet ut omnes hæretici qui ad sinum matris ecclesiæ accurrunt baptizentur, ut mens hæretica, quæ diuturna tabe polluta est, sanctificatione lavacri purgata in melius reformetur.

Quietus à Baruch dixit. Qui fide vivimus, obsequi iis quæ instruendis nobis antè prædicta sunt credula observatione debemus. Nam scriptum est apud Salomonem: *Qui baptizatur à mortuo, quid proficit lavatio ejus?* Quod utique de his qui ab hæreticis tinguntur & de tingentibus loquitur. Si enim qui apud illos baptizantur per remissionem peccatorum vitam æternam consequuntur, cur ad ecclesiam veniunt? Si verò à mortuo salutis nihil accipitur, ac propterea agnito errore pristino ad veritatem cum poenitentia revertuntur, uno vitali baptismate, quod in ecclesia catholica est, sanctificari debebunt.

Ecclesi. 43.

Castus à Sicca dixit. Qui contempta veritate præsumit consuetudinem sequi, aut circa fratres invidus est & malignus, quibus veritas revelatur, aut circa Deum ingratus est, cujus inspiratione ecclesia ejus instruitur.

Euchratus à Thenis dixit. Fidem nostram & baptismatis gratiam & legis ecclesiasticæ regulam Deus & Dominus noster Jesus Christus suo ore apostolos docens perimplevit dicens: *Ite, & docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine patris & filii & spiritus sancti.* Falsum ergo hæreticorum baptismum & iniquum à nobis pellendum est & omni detestatione refutandum, de quorum ore virus, non vita, nec gratia cælestis, sed blasphemia trinitatis exprimitur. Et ideo venientes ad ecclesiam hæreticos integro & catholico baptismate baptizari debere manifestum est, ut à blasphemia suæ præsumptionis purificati possint spiritus sancti gratia reformari.

Joa. 14.

Libosus à Vaga dixit. In evangelio Dominus, *Ego sum*, inquit, *veritas.* Non dixit, *Ego sum consuetudo.* Itaque veritate manifestata cedat consuetudo veritati, ut etsi in præteritum quis in ecclesia hæreticos non baptizabat nunc baptizare incipiat.

Joa. 10.

Lucius à Thebeste dixit. Hæreticos blasphemos atque iniquos verbis variis decerpentes sancta & adorabilia scripturarum verba execrandos cenſeo, & ideo exorcizandos & baptizandos eſſe.

Eugenius ab Ammedera dixit. Et ego hoc idem cenſeo, hæreticos baptizandos eſſe.

Item alius Felix ab Amaccora dixit. Et ego ipſe ſecutus divinarum ſcripturarum auctoritatem baptizandos hæreticos eſſe cenſeo, ſed & eos qui apud ſchiſmaticos baptizatos ſe eſſe contendunt. Si enim ſecundum cautum Chriſti privatus fons noſter eſt, intelligant cuncti eccleſiæ noſtræ adverſarii quia alienus eſſe non poteſt nec duobus populis ſalutarem aquam tribuere poteſt ille qui unius gregis paſtor eſt. Et ideo manifeſtum eſt nec hæreticos nec ſchiſmaticos aliquid cæleſte poſſe ſuſcipere, qui à peccatoribus hominibus & ab eccleſia extraneis audeant accipere. Quando danti locus non eſt, utique nec accipienti prodeſt.

Item alius Januarius Muzulenſis dixit. Miror quòd cum omnes confiteantur unum eſſe baptiſma, non omnes intelligant ejuſdem baptiſmatis unitatem. Eccleſia enim & hæreſis duæ & diverſæ res ſunt. Si hæretici habent baptiſma, nos non habemus. Si autem nos habemus, hæretici habere non poſſunt. Dubium autem non eſt eccleſiam ſolam baptiſmum Chriſti poſſidere, quæ ſola poſſideat & gratiam Chriſti & veritatem.

Adelphius à Thaſvalte dixit. Sine cauſa quidam falſo & invidioſo verbo impugnant veritatem ut rebaptizare nos dicant, quando eccleſia hæreticos non rebaptizet, ſed baptizet.

Demetrius à Leptiminus dixit. Unum baptiſma nos cuſtodimus, quia eccleſiæ catholicæ ſoli rem ſuam vindicamus. Qui autem dicunt quia hæretici verè & legitimè baptizant, ipſi ſunt qui non unum ſed multa baptiſmata faciunt. Nam cum hæreſes multæ ſint, pro earum numero & baptiſmata computabuntur.

Vincentius à Thibari dixit. Hæreticos ſcimus eſſe pejores quàm ethnicos. Si ergo converſi ad Dominum venire voluerint, habemus utique regulam veritatis, quam Dominus præcepto divino mandavit apoſtolis dicens : *Ite, Matth. 16. in nomine meo manum imponite, dæmonia expellite.* Et alio loco : *Ite, & docete Matth. 28. gentes, baptizantes eos in nomine patris & filii & ſpiritus ſancti.* Ergo primò per manus impoſitionem in exorcismo, ſecundò per baptiſmi regenerationem, tunc poſſunt ad Chriſti pollicitationem venire. Aliàs autem fieri cenſeo non debere.

Marcus à Maſtari dixit. Mirandum non eſt ſi hæretici hoſtes atque impugnatores veritatis rem ſibi vindicant poteſtatis & dignationis alienæ. Sed illud mirandum eſt quòd quidam noſtri prævaricatores veritatis hæreticis ſuffragantur & chriſtianis adverſantur. Propterea decernimus hæreticos baptizandos eſſe.

Sattius à Sicilibba dixit. Si hæreticis in baptiſmo ſua peccata donantur, ſine cauſa ad eccleſiam veniunt. Nam cum in die iudicii peccata ſint quæ puniuntur, nihil eſt quod timere poſſint hæretici de iudicio Chriſti, ſi ſunt remiſſionem peccatorum conſecuti.

Victor à Gor dixit. Cum peccata non niſi in eccleſiæ baptiſmo remit-

tantur, qui hæreticum ad communicationem sine baptismo admittit, utrumque contra rationem facit, nec hæreticos purgat, & christianos inquinat.

Aurelius ab Utica dixit. Cum dicat apostolus non communicandum peccatis alienis, quid aliud quàm peccatis alienis communicat qui hæreticis sine ecclesiæ baptismo communicat? Et ideo censeo baptizandos esse hæreticos ut accipiant remissionem peccatorum, & sic illis communicetur.

2. Tim. 5.

Jambus à Germanicana dixit. Qui hæreticorum baptisma probant, nostrum improbant, ut extra ecclesiam, non dicam lotos, sed sordidatos, negent in ecclesia baptizari oportere.

Lucianus à Rucuma dixit. Scriptum est: *Et vidit Deus lucem quia bona est, & divisit inter lucem & tenebras.* Si potest luci & tenebris convenire, potest nobis & hæreticis aliquid esse commune. Propterea censeo hæreticos baptizandos esse.

Gen. 1.

Pelagianus à Luperciana dixit. Scriptum est: *Aut enim Dominus tuus Deus est, aut Baal Deus est.* Ita & nunc, aut ecclesia ecclesia est, aut hæresis ecclesia est. Porro si hæresis ecclesia non est, quomodo esse apud hæreticos baptisma ecclesiæ potest?

3. Reg. 18.

Jader à Midila dixit. Scimus non esse nisi unum baptisma in ecclesia catholica. Et ideo non debemus admittere hæreticum nisi baptizatus apud nos fuerit, ne se putet extra ecclesiam catholicam baptizatum esse.

Item alius Felix à Marazana dixit. Una fides, unum baptisma, sed ecclesiæ catholicæ, cui soli licet baptizare.

Paulus ab Obba dixit. Me non movet si aliquis ecclesiæ fidem & veritatem non vindicat, quando apostolus dicat: *Quid enim si exciderunt à fide quidam illorum? Numquid infidelitas eorum fidem Dei evacuavit? Absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax.* Si autem Deus verax est, quomodo esse apud hæreticos baptismi veritas potest, apud quos Deus non est?

Rom. 3.

Pomponius à Dionysiana dixit. Manifestum est hæreticos non posse baptizare & remissionem peccatorum dare, qui potestatem non habent ut aut solvere aut ligare aliquid in terris possint.

Venantius à Timisa dixit. Si maritus peregrè proficiscens amico suo commendasset uxorem suam custodiendam, commendatam sibi ille quanta posset diligentia conservaret, ne ab aliquo castitas ejus & sanctitas adulteraretur. Christus Dominus & Deus noster ad patrem proficiscens sponfam suam nobis commendavit. Utrumne eam incorruptam & inviolatam custodiemus, an integritatem ejus & castitatem mœchis & corruptoribus prodemus? Qui enim baptisma ecclesiæ commune cum hæreticis facit, sponfam Christi adulteris prodat.

Ahymnus ab Aufvaga dixit. Nos unum baptisma accepimus, & ipsum exercemus. Qui autem dicit quia & hæreticis licet baptizare, ipse duo baptismata facit.

Saturninus à Victoriana dixit. Si licet hæreticis baptizare, excusati sunt & defensi illicita facientes. Nec video quare eos aut Christus adversarios suos aut apostolus antichristos appellaverit.

Saturninus à Thucca dixit. Gentiles quamvis idola colant, tamen summum Deum patrem creatorem cognoscunt & confitentur. In hunc Marcion

blasphemat, & quidam non erubescunt Marcionis baptismum probare. Quomodo tales sacerdotes sacerdotium Dei aut servant aut vindicant qui hostes Dei non baptizant, & sic illis communicant?

Marcellus à Zama dixit. Cum peccata non nisi ecclesiæ baptismò remittantur, qui hæreticum non baptizat peccatori communicat.

Irenæus ab Ululis dixit. Si ideo ecclesia hæreticum non baptizat quòd dicatur jam baptizatus esse, hæresis major est.

Donatus à Cibaliana dixit. Ego unam ecclesiam & unum baptisma ejus novi. Si est qui dicat esse apud hæreticos baptismi gratiam antè est ut ostendat & probet esse illic ecclesiam.

Gal. 2.

Zosimus à Tharassa dixit. Revelatione facta veritatis, cedat error veritati; quia & Petrus, qui prius circumcidebat, cessit Paulo veritatem prædicanti.

Joa. 3.

Julianus à Telepte dixit. Scriptum est: *Nemo potest aliquid accipere, nisi datum fuerit illi de cælo.* Si hæresis de cælo est, potest & baptisma dare.

Faustus à Timida regia dixit. Non sibi blandiantur qui hæreticis patrocinantur. Qui pro hæreticis ecclesiastico baptismati intercedit, illos christianos & nos hæreticos facit.

Geminus à Furnis dixit. Quidam de collegis hæreticos præponere sibi possunt, nobis non possunt. Et ideo quod semel decrevimus tenemus, ut ab hæreticis venientes baptizemus.

Rogatianus à Nova dixit. Ecclesiam Christus instituit, hæresim diabolus. Quomodo potest habere baptismum Christi synagoga satanæ?

Therapius à Bulla dixit. Qui hæreticis ecclesiæ baptismum concedit & prodat, quid aliud quàm Judas sponsæ Christi existit?

Joa. 9.

Item alius Lucius à Membresa dixit. Scriptum est: *Deus peccatorem non audit.* Hæreticus, qui peccator est, quomodo audiri in baptismò potest?

Item alius Felix à Bussacenis dixit. In hæreticis sine ecclesiæ baptismò admittendis nemo consuetudinem rationi & veritati præponat, quia consuetudinem ratio & veritas semper excludit.

Alius Saturninus ab Avitinis dixit. Si potest antichristus dare alicui gratiam Christi, possunt & hæretici baptizare, qui appellati sunt antichristi.

Quintus ab Aggya dixit. Ille potest dare aliquid qui aliquid habuerit. Hæretici autem quid possunt dare, quos constat nihil habere?

Matth. 6.

Alius Julianus à Marcelliana dixit. Si potest homo duobus dominis servire, Deo & mammonæ, potest & baptismum duobus servire, christiano & hæretico.

Tenax ab Horreis Cæliæ dixit. Baptisma unum est, sed ecclesiæ. Ubi ecclesia non est, baptismum illic esse non potest.

Ephes. 4.

Alius Victor ab Assuras dixit. Scriptum est quia Deus unus est, & Christus unus, & ecclesia una, & baptismum unum. Quomodo ergo illic baptizari aliquis potest ubi Deus & Christus & ecclesia una non est?

Donatulus à Capse dixit. Et ego semper hoc sensi, ut hæretici, qui nihil foris consequi possunt, quando ad ecclesiam convertuntur baptizentur.

Verulus à Ruficade dixit. Homo hæreticus dare non potest quod non habet; multò magis schismaticus, qui quod habuit amisit.

Pudentianus à Cuiculi dixit. Novitas episcopatus effecit, fratres dilectissimi, ut sustinerem quid majores judicarent. Nam hæreses nihil habere nec posse

manifestum est. Atque ita si qui ex eis venerint baptizari æquissimè statutum est.

Petrus ab Hippone Diarrhytorum dixit. Cùm baptisma unum sit in catholica ecclesia, manifestum est non posse extra ecclesiam baptizari. Et ideo in hæresi tinctos sive in schismate venientes ad ecclesiam censeo baptizari oportere.

Item alius Lucius ab Ausafa dixit. Secundùm motum animi mei & spiritus sancti, cùm sit unus Deus pater Domini nostri Jesu Christi, & unus Christus, & una spes, & unus spiritus, & una ecclesia, unum debet esse & baptisma. Et ideo dico, si quid ab hæreticis motum aut factum fuerit, rescindi debere, & eos qui inde veniunt in ecclesia baptizandos esse.

Item alius Felix à Gurgitibus dixit. Ego censeo ut secundùm sanctarum scripturarum præcepta baptizatus ab hæreticis illicitè extra ecclesiam, cùm ad ecclesiam confugere voluerit, gratiam baptismi ubi licitè datur consequatur.

Pusillus à Lamasba dixit. Ego credo baptisma salutare non esse nisi in ecclesia catholica. Quicquid absque catholica fuerit simulatio est.

Salvianus à Gazaufala dixit. Hæreticos nihil habere constat; & ideo ad nos veniunt ut possint accipere quod non habent.

Honoratus à Thucca dixit. Cùm Christus veritas sit, magis veritatem quàm consuetudinem sequi debemus, ut hæreticos, qui ideo ad nos veniunt quia foris nihil accipere potuerunt, ecclesiæ baptismo sanctificemus.

Victor ab Octavō dixit. Quod & ipsi scitis, non olim sum episcopus constitutus, & ideo expectabam præcessorum consilium. Hoc itaque existimo, ut quicumque ex hæresi venerint sine dubio baptizentur.

Clarus à Mascula dixit. Manifesta est sententia Domini nostri Jesu Christi apostolos suos mittentis & ipsis solis potestatem à patre sibi datam permittentis, quibus nos successimus eadem potestate ecclesiam Domini gubernantes & credentium fidem baptizantes. Et ideo hæretici, qui nec potestatem foris nec ecclesiam Christi habent, neminem baptizare baptismō ejus possunt.

Secundianus à Thambeis dixit. Non debemus hæreticos nostra præsumptione decipere ut in ecclesia Domini nostri Jesu Christi non baptizati, ac per hoc remissionem peccatorum non consecuti, cùm judicii dies venerit nobis imputent quòd per nos non sint baptizati & indulgentiam divinæ gratiæ non sint consecuti. Propter quod, cùm sit una ecclesia & unum baptisma, quando ad nos convertuntur, simul cum ecclesia & ecclesiæ baptismum consequantur.

Item alius Aurelius à Chullabi dixit. Joannes apostolus in epistola sua posuit dicens: *Si quis ad vos venit, & doctrinam Christi non habet, nolite eum admittere in domum vestram, & ave illi ne dixeritis. Qui enim dixerit illi ave communicat factis ejus malis.* Quomodo admitti tales temerè in domum Dei possunt qui in domum nostram privatam admitti prohibentur? Aut quomodo cum eis sine ecclesiæ baptismō communicare possumus quibus si ave tantum dixerimus, factis eorum malis communicamus? 2. Joa. 1.

Litteus à Gemellis dixit. Cæcus si cæcum ducat, ambo in foveam cadunt. Cùm ergo hæreticos constet non posse illuminare quemquam, utpote cæcos, baptisma eorum non valet. Matth. 15.

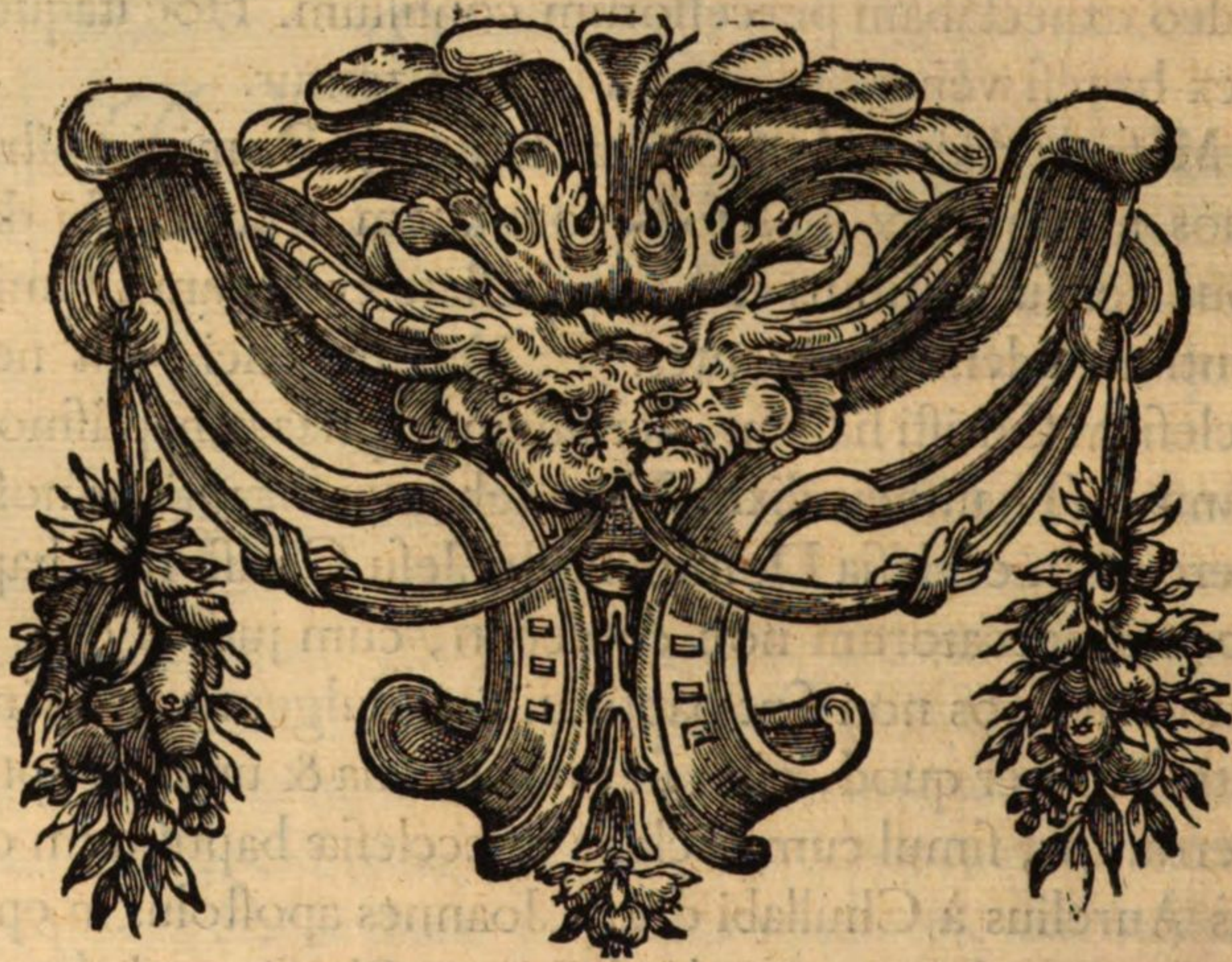
Natalis ab Oëa dixit. Tam ego præsens quàm Pompeius Sabratenfis,
D d d iij

quàm etiam Dioga Leptimagnensis, qui mihi mandaverunt, corpore quidem absentes, spiritu præsentes, censemus quod & collegæ nostri, quod hæretici communicationem habere nobiscum non possunt, nisi ecclesiastico baptismo baptizati fuerint.

Junius à Neapoli dixit. Ab eo quod semel censuimus non recedo, ut hæreticos venientes ad ecclesiam baptizemus.

Cyprianus à Carthagine dixit. Meam sententiam plenissimè exprimit epistola quæ ad Jubaianum collegam nostrum scripta est, hæreticos secundum evangelicam & apostolicam contestationem & adversarios Christi & antichristos appellatos, quando ad ecclesiam venerint, unico ecclesiæ baptismo baptizandos esse, ut possint fieri de adversariis amici & de antichristis christiani.

*Expliciunt sententiæ episcoporum LXXXVII.
de hæreticis baptizandis.*

LIBER

DE

SPECTACULIS.

CYPRIANUS plebi in evangelio stanti salutem. Ut me satis contristat & animum meum graviter affligit cum nulla mihi scribendi ad vos porrigitur occasio, detrimentum est enim meum vobiscum non colloqui, ita nihil mihi tantam lætitiā hilaritatemque restituit quā cum adest rursus occasio. Vobiscum me esse arbitror cum vobis per litteras loquor. Quamquam igitur ita se hæc habere quæ dico certos vos esse sciam nec quicquam de verborum meorum veritate dubitare, tamen etiam argumentum sinceritatem rei asserit. Nam cum nulla prorsus præteritur occasio, probatur affectio. Quamvis ergo certus sim vos non minùs esse in vitæ actu graves quā in sacramento fideles, tamen, quoniam non desunt vitiorum assertores blandi & indulgentes patroni qui præstant vitiis auctoritatem &, quod est deterius, censuram scripturarum cælestium in advocationem criminum convertunt, quasi sicut innocens spectaculorum ad remissionem animi appetatur voluptas, nam & eò usque enervatus est ecclesiasticæ disciplinæ vigor & ita omni languore vitiorum præcipitatur in pejus ut jam non vitiis excusatio sed auctoritas detur, placuit paucis vos nunc non instruere, sed instructos admonere, ne quia malè sunt vincta vulnera, sanitatis obductæ perrumpant cicatricem. Nullum enim malum difficiliùs extinguitur quā quod faciles reditus habet, dum & multitudinis consensu asseritur, & excusatione blanditur. Non pudet, non pudet inquam fideles homines & christiani sibi nominis auctoritatem vindicantes superstitiones vanas gentilium cum spectaculis mixtas de scripturis cælestibus vindicare & divinam auctoritatem idololatriæ conferre. Nam quomodo id quod in honore alicujus idoli ab ethnicis agitur à fidelibus christianis spectaculo frequentatur, & idololatria gentilis asseritur, & in contumeliam Dei religio vera & divina calcatur. Pudor me tenet præscriptiones eorum in hac causa & patrocinia referre. Ubi, inquiunt, scripta sunt ista, ubi prohibita? Alioquin & auriga est Israël Helias, & ante arcam David ipse saltavit. Nabla, cynares, æra, tympana, tibias, citharas, choros legimus. Apostolus quoque dimicans cestus & colluctationis nostræ adversus spiritalia nequitiae proponit certamen. Rursus cum de stadio sumit exempla, coronæ quoque collocat præmia. Cur ergo homini christiano fidei non liceat spectare quod licuit divinis litteris scribere? Hoc in loco non immeritò dixerim longè melius fuisse istis nullas litteras nosse quā sic litteras legere. Verba enim & exempla quæ ad exhortationem evangelicæ virtutis posita sunt ad vitiorum patrocinia transferuntur; quoniam non ut spectarentur ista scripta sunt, sed ut animis nostris instantia major excitaretur in rebus profuturis, dum tanta est apud ethnicos in rebus non profuturis. Argumentum est ergo excitandæ

4. Reg. 2.

2. Paral. 15.

Ephes. 6.

virtutis, non permissio sive libertas spectandi gentilis erroris, ut per hoc animus plus accendatur ad evangelicam virtutem propter divina præmia cum per omnium laborum & dolorum calamitatem concedatur pervenire ad æterna compendia. Nam quod Helias auriga est Israël non patrocinator spectandis circensibus. In nullo enim is circo cucurrit. Et quod David in conspectu Dei choros egit nihil adjuvat in theatro sedentes christianos fideles. Nulla enim obscenis motibus membra distorquens defaltavit Græcæ libidinis fabulam. Nabulæ, cytharæ, tibiæ, tympana, citharæ Domino servierunt, non idolis. Non igitur præscribatur ut spectentur illicita, à diabolo artifice ex sanctis in illicita mutata sunt. Præscribat igitur istis pudor, etiamsi non possunt sanctæ litteræ. Quædam enim scriptura magis providet in præcipiendo. Verecundiam passa plus interdixit quia tacuit. Veritas, si ad hæc usque descenderet, pessimè de fidelibus suis sensisset. Nam & plerunque in præceptis quædam utiliùs tacentur. Admonent sæpe dum interdiciuntur. Ita etiam tacentur dum in litteris scripta sunt, & præceptorum loco severitas loquitur, & ratio docet quæ scriptura conticuit. Secum tantummodo unusquisque deliberet, & cum persona professionis suæ loquatur, & nihil unquam indecorum geret. Plus enim ponderis habebit conscientia quæ nulli se alteri debet nisi sibi. Quid scriptura interdixit? Prohibuit enim spectari quod prohibet geri. Omnia inquam ista spectaculorum genera damnavit quando idololatriam sustulit ludorum omnium matrem, unde hæc vanitatis & levitatis monstra venerunt. Quod enim spectaculum sine idolo, quis ludus sine sacrificio, quod certamen non consecratum mortuo? Quid inter hæc christianus fidelis facit? Si idololatriam fugit, quid qui jam sanctus sit de rebus criminosis voluptatem capit? Quid contra Deum superstitiones probat, quas amat dum spectat? Cæterum sciat omnia hæc inventa dæmoniorum esse, non Dei. Impudenter in ecclesia dæmonia exorcizat quorum voluptates in spectaculis laudat; & cum semel illi renuntians, rescissa sit res omnis in baptismo, dum post Christum ad diaboli spectaculum vadit, Christo tanquam diabolo renuntiat. Idololatria, ut jam dixi, ludorum omnium mater est; quæ ut ad se christiani fideles veniant, blanditur illis per oculorum & aurium voluptatem. Romulus Conso quasi consilii deo ob rapiendas Sabinas circenses primus consecravit. Cæterum reliqui, dum urbem fames occupasset, ad avocationem populi acquisiti sunt ludi scenici, Cereri & Libero dicati postmodum reliquisque idolis & mortuis. Græca illa certamina vel in cantibus, vel in fidibus, vel in vocibus, vel in viribus præfides suos habent varia dæmonia & quicquid est aliud quod spectantium aut oculos movet aut delinit aures. Si cum origine sua & institutione quærat, causam præfert aut idolum aut dæmonium aut mortuum. Ita diabolus artifex, quia idololatriam per se nudam sciebat horreri, spectaculis miscuit, ut per voluptatem posset amari. Plura prosequi quid est necesse vel sacrificiorum in ludis genera monstruosa describere, inter quæ nonnunquam & homo fit hostia latrocinio sacerdotis, dum cruor etiam de jugulo calidus exceptus spumanti patera, dum adhuc fervet, & quasi sitienti idolo in faciem jactatus crudeliter propinatur, & inter voluptates spectantium quorundam mors erogatur, ut per cruentum spectaculum sævire discatur, quasi parum sit homini privata sua rabies, nisi illam & publicè

& publicè discat. In pœnam hominis fera rabida nutritur in delitiis, ut sub spectantium oculis crudeliùs insaniat. Erudit artifex belluam; quæ clementior fortasse fuisset, si non illam magister crudelior favire docuisset. Ergo, ut taceam quicquid latius idololatria probat, quàm vana sunt ipsa certamina, lites in coloribus, contentiones in cursibus, favores in honoribus, gaudere quòd equus velocior fuerit, mœrere quòd pigrior, annos pecoris computare, consules nosse, ætates discere, prosapiam designare, avos ipsos atavosque commemorare. Quàm hoc totum otiosum negotium, immo quàm turpe & ignominiosum, hunc inquam memoriter totam equini generis sobolem computantem & sine offensa spectaculi cum magna velocitate referentem? Parentes Christi si præroges, nescit, ut infelicius sit & scire. Quòd si rursus prærogem quo ad aliquod spectaculum nescit, aut infelicior, si scit. Quòd si rursus prærogem quo ad illud spectaculum itinere pervenerit, confitebitur per luparum, per prostitutarum nuda corpora, per publicam libidinem, per dedecus publicum, per vulgarem lasciviam, per communem omnium contumeliam. Cui ut non objiciam quod fortasse commisit, vidit tamen quod committendum non fuit, & oculos ad idololatriæ spectaculum per libidinem duxit, ausus secum sanctum in lupanar ducere, si potuisset; qui festinans ad spectaculum, dimissus è dominico & adhuc gerens secum, ut assolet, eucharistiam, inter corpora obscœna meretricum Christi sanctum corpus infidelis iste circumtulit, plus damnationis meritis de itinere quàm de spectaculi voluptate. Sed ut de hoc scenæ inquinamento inverecundo jam transitum faciam, pudet referre quæ dicuntur, pudet etiam accusare quæ fiunt, argumentorum strophas, adulterorum fallacias, mulierum impudicitias, scurriles jocos, parasitos sordidos, ipsos quoque patresfamilias rogatos modò stupidos, modò obscœnos, in omnibus stolidos, in omnibus inverecundos. Et cùm nulli hominum aut generi aut professioni ab improborum istorum sermone parcatur, ab omnibus tamen ad spectaculum convenitur. Commune dedecus delectat, videre vel recognoscere otia vel discere. Concurritur illic ad pudorem publicum lupanaris, ad obscœnitatis magisterium, ne quid secreto minus agatur quàm quod in publico discitur; & inter ipsas leges docetur quicquid legibus interdicitur. Quid inter hæc christianus fidelis facit cui vitia non licet nec cogitare, quid oblectatur simulacris libidinis, ut in ipsis deposita verecundia audacior fiat ad crimina? Discit & facere dum consuefeit videre. Illæ tamen quas infelicitas sua ad servitutem inseruit & prostravit, libidines publicas occultant, & dedecus suum de latebris consolantur. Erubescunt videri etiam quæ pudorem vendiderunt. At istud publicum monstrum omnibus videntibus geritur, & prostitutarum transitur obscœnitas. Quæsitum est quomodo adulterium oculis admitteretur. Huic dedecori condignum dedecus superducitur. Homo fractus omnibus membris, & vir ultra muliebre molliem dissolutus, cui ars sit verba manibus expedire; & propter unum nescio quem nec virum nec feminam commovetur civitas tota ut desalientur fabulosæ antiquitatum libidines. Ita amatur quicquid non licet ut quæ etiam ætas absconderat, sub oculorum memoriam reducantur. Non est libidini satis malis suis uti præsentibus, nisi suum de spectaculo faciat in quo etiam superior ætas erraverat. Non licet

inquam adesse christianis fidelibus, non licet omnino, nec illis quos ad delinimenta aurium ad omnes ubique Græcia instructos suis vanis artibus mittit. Clangores tubæ bellicos alter imitatur raucos, alter lugubres sonos spiritu tibiam inflante moderatur, alter cum choris & cum hominis canora voce contendens spiritu suo, quem de visceribus suis in superiora corporis nitens hauserat, tibiæ foraminibus modulatur; nunc effuso, & nunc intus occluso atque in aërem pro certis foraminum meatibus emisso, nunc in articulo sonum frangens, loqui digitis elaborat, ingratus artifice qui linguam dedit. Quid loquar comicas & inutiles curas, quid illas magnas tragicæ vocis insanias, quid nervos cum clamore commissos? Hæc etiam si non essent simulacris dicata, adeunda tamen & spectanda non essent christianis fidelibus; quoniam etsi non haberent crimen, habent in se maximam & parum congruentem fidelibus vanitatem. Nam illa altera reliquorum dementia est manifesta otiosis hominibus negotiatio; & prima victoria est ut ultra modum humanum venter esurire potuisse super titulo coronatæ edacitatis flagitiosæ nundinæ; ictibus vulnerum infelix facies locatur ut infelicior venter saginetur. Quàm fœda præterea ista luctamina, vir infra virum jacens amplexibus inhonestis & nexibus implicatur. In tali certamine viderit vel vincat, pudor tamen victus est. Ecce tibi alter nudus salit, alter orbem æreum contentis in aërem viribus jactat. Hæc gloria non est, sed dementia. Denique remove spectatorem, reddideris vanitatem. Fugienda sunt ista à christianis fidelibus, ut jam frequenter diximus, tam vana, tam perniciofa, tam sacrilega spectacula, à quibus & oculi nostri & aures essent custodiendæ. Citò in hoc assuescimus quod audimus, quod videmus. Nam cum mens hominis ad vitia ipsa ducatur, quid faciet, si habuerit exempla naturæ corporis lubrica quæ sponte corruit, quid faciet, si fuerit impulsus? Avocandus est igitur animus ab istis. Habet christianus spectacula meliora, si velit, habet veras & profuturas voluptates, si se recognoverit. Et ut omittam illa quæ nondum contemplari possunt, habet istam mundi pulchritudinem, quam videat atque miretur, solis ortum aspiciat, rursus occasum mutuis vicibus dies noctesque revocantem, globum lunæ temporum cursus incrementis suis decrementisque signantem, astrorum micantium choros & assidue de summa mobilitate fulgentes, anni totius per vices summa de summo membra divisa, & dies ipsos cum noctibus per horarum spatia digestos, terræ molem libratam cum montibus, & proflua flumina cum suis fontibus, extensa maria cum suis fluctibus atque littoribus, interim constantem pariter summa conspiratione nexibusque concordie extensum aërem medium tenuitate sua cuncta vegetantem, nunc imbres contractis nubibus profundentem, nunc serenitatem resecta raritate revocantem, & in omnibus istis incolas proprios, in aëre aves, in aquis pisces, in terra hominem. Hæc inquam & alia opera divina sint christianis fidelibus spectacula. Quod theatrum humanis manibus extructum istis operibus poterit comparari? Magnis licet lapidum molibus extruatur, cristæ sunt montium altiores, & auro licet tecta laquearia resplendeant, astrorum fulgore vincentur. Nunquam humana opera mirabitur quisquis se recognoverit filium Dei. Deicit se de culmine generositatis suæ qui admirari aliquid præter Dominum potest. Scripturis inquam sacris incumbat christianus fidelis; & ibi inveniet

condigna fidei spectacula. Videbit instituentem Deum mundum suum, & cum cæteris animalibus hominis illam admirabilem fabricam melioremque facientem. Spectabit mundum in delictis suis, iusta naufragia, piorum præmia, impiorumque supplicia, maria populo siccata, & de petra rursus populo maria porrecta. Spectabit de cælo descendentes messes, non ex aratro impressas, flumina transitus siccos refrænatis aquarum agminibus exhibentia. Videbit in quibusdam fidem cum igne luctantem, feras religionem superatas & in mansuetudinem conversas. Intuebitur & animas ab ipsa etiam morte revocatas. Considerabit etiam de sepulcris admirabiles ipsorum consumptorum jam ad vitam corporum reductas, & in his omnibus majus jam videbit spectaculum, diabolum illum, qui totum detriumphaverat mundum, sub pedibus Christi jacentem. Quàm hoc decorum spectaculum, fratres, quàm jucundum, quàm necessarium? intueri semper spem suam, & oculos aperire ad salutem suam. Hoc est spectaculum quod videtur etiam luminibus amissis. Hoc est spectaculum quod non exhibet prætor aut consul, sed qui est solus & ante omnia & super omnia, immo ex quo omnia, pater Domini nostri Jesu Christi, cui laus & honor in sæcula sæculorum. Opto vos, fratres, semper bene valere. Amen.

LIBER

DE

LAUDE MARTYRII.

ETSI incongruens est, fratres carissimi, in hoc favore dicendi aliquid tepidationis adferre, minimèque deceat gloriam tantæ devotionis infringere ex eo quòd fatear me cœpisse dubitare, tamen identidem dico ipsa animum deliberatione confringi, cum exequendæ laudis cupiditate succenditur, & à loquendo magnitudine virtutis inhihetur, cum aut non deceat tacere, aut periculosum sit parum dicere, nisi quòd æstuanti hæc res sola subvenit quòd videatur ignosci ei facile posse qui non timuit audere. Quamobrem, carissimi fratres, etsi potentia rei oneratur facultas ingenii, ut quantum se in exprimenda martyrii dignitate protulerit, tantum ipso pondere laudis oppressa atque æstimatione rerum omnium de quibus cum maximè loquitur debilitata ac fracta, intra se ipsam illaqueata oratione deficiat, nec habenis liberis ac solutis in apertum sermonis eloquium vim tantæ laudis expromat, tamen erit aliqua, nisi fallor, in eloquendo facultas, quæ ipsius operis oratione munita vagè fundat quod à dicendo impar ingenii conscientia submovebat. Cum igitur, fratres carissimi, tot tantisque rebus impliciti, ad comprobandos salutis eximios pulcherrimosque proventus omni studio ac labore nitamur, non vereor ne quo ignaviæ metu territus vel revocer vel extinguar, cum si quis ad id voluerit de quo agimus intueri, spe devotionis expensa, atque ipsa ejus magnitudine ponderata, magis miretur audere potuisse in quo

me positum & amplitudo rei premeret & confusam gaudio mentem in angustias animi voti sui fervor urgeret. Nam quis est quem non ista res terreat, quis quem non admirationis suæ pavore subvertat? Est enim profectò, nisi fallor, etiam in ipso conscientiae robore admiranda formido quæ nos exagitet pariter & inflammet; cuius quanto penitiùs inspexeris potestatem, tanto ex ipso venerandæ claritatis aspectu religionis suæ præmittat horrorem. Considerare enim utique debetis quantæ sit gloriæ vitæ quamlibet maculam & sordes polluti corporis & longa vitiorum tabe concreta contagia tantoque temporis tractu mundi crimen exceptum unius ictus remediis expiare, quo & augeri merces & crimen possit excludi. Unde omnis consummatio & status vitæ in martyrio est collocatus. Hoc fundamentum vitæ & fidei, hoc præsidium salutis, hoc vinculum libertatis & honoris; & quamvis sint & alia per quæ adipisci lux possit, tamen ad proximitatem muneris repromissi pœnis patrocinantibus meliùs pervenitur. Quantæ enim sit gloriæ ponderate hujus vitæ cupiditatibus relegatis atque ab omni animum naturæ mundique commercio segregatum contra adversantis discrimen opponere, nec sævitiam torquentis horrere, animari hominem dolore quo credatur extinguì, & id sibi in augmentum virtutis assumere quod cruciatui putat prodesse qui puniunt. Nam prædurantibus licet costis resultans ungula recurat in vulnus, & euntibus flagris cum avulsa corporis parte rediens avena ducatur, stat immobilis tamen pœnis suis fortior, hoc solum secum ipse convolvens quòd in illa crudelitate carnificum plus pro quo patitur Christus ipse patiatur. Nam quando, si negaverit Dominum, pro eo crimen subeat pro quo vicisse debebat, necesse est eum videri cuncta tolerare cui victoria debetur & pœna. Igitur quoniam res summa martyrium est, tria sunt quæ ex eo nobis proposuimus esse dicenda, quid sit, quantum sit, cui rei profit. Quid est ergo martyrium? Delictorum finis, periculi terminus, dux salutis, patientiæ magister, domus vitæ, quo profectò etiam ea occidunt quæ in futuro discrimine potuissent tormenta reputari. Per hoc & testimonium nomini redditur, & majestas nominis redampliatur; non quòd per se ipsa minui possit vel de scelere retractantis magnitudo ejus infringi, sed quòd redundet ad gloriæ cumulum, dum circumstrepentis populi terror impavidos animos dat dolori, & minis frendentis invidiæ addit ad titulum quòd tantum sibi mens crescat in pugna quantum se ille putaverit vincere per quem Christus hominem voluerit coronare. Tunc ergo omne fidei robur expeditur, tunc credulitas comprobatur, cùm in sermones vulgi atque in opprobrium veneris, cùmque te contra illas populares insanias religiosa mente firmaveris, convincens scilicet ac repugnans quicquid sub persona tua in injuriam Christi prophanus sermo jactaverit; ut cùm adverso mari moles opposita reluctatur, feriant licet fluctus, & revolutum æquor identidem pulset, tamen hæret immobilis virtus, nec undis circumspumantibus adoperta succumbit, donec per scopulos vis digesta se supprimat, & superjacens saxi in aperta litoris spatia victum æquor evadat. Quid enim est in illis aliud quàm sermo vacuus & inane colloquium & inanium voluptas prava verborum, sicut scriptum est: *Oculos habent & non vident, aures habent & non audiunt. Gravatum est cor insipiens eorum, ne quando convertantur & sanem illos.* Non enim dubium est quin hoc de om-

Psal. 113.

Isa. 6.

nibus dixerit quorum dura mens semper & obstinata pectoris feritas à devotione vitali fugata dissentit, ducente dementia, furore rapiente, omni denique illos immanitate vexante, qua instigantur pariter ac feruntur; ut cum illis ad pœnam sua facta sufficerent, pœnam ipsam persecutionis agitata crimen oneraret. Totum hoc in laudem martyrii spectat, totum gloriam passionis illuminat; in qua spes futuri temporis cernitur, in qua Christus ipse operatur, cujus aguntur exempla quæ petimus, cujus & virtus est qua repugnamus. Et quia in hoc loco aliquid proferre suppetit, summa nimirum est ista atque admiranda dignatio, & quam nec mente concipere nec verbis valeamus implere. Quid enim nobis amplius potuisset larga pietate largiri quàm ut in se primus ostenderet quod in aliis coronaret? Mortalis factus est ut immortales esse possemus, & humanæ fortis exitum pertulit per quem reguntur humana; atque ut nobis videretur præstitisse quod passus est, confessionem tribuit, martyria subjecit, omnia denique quibus lux opprimi posset in remedium salutare nativitatis suæ meritis relegavit, humilitate præcipua, virtute divina. Cujus rei quique digni esse meruerunt morte caruerunt, omnem hanc mundi teterrimam labem subacta mortis conditione vicerunt. Non enim dubium est quantum à Domino consequantur qui salutis suæ nomen Dei prætulerunt, ut in illa judicii die meliores cruor faceret sanguisque fusus immaculatos esse monstraret. Mors quippe integriorem facit vitam, mors magis deducit ad gloriam. Sic quotiescunque lætantibus stipulis distenta imbribus frumenta turgescunt ac fœcundæ messes coguntur æstate, sic quoties ferro vitis abscinditur, erumpentibus pampinis melius uva vestitur. Nam in & augmentum proventuri temporis cedit quicquid injuria sua proficit. Flammas quippe plerunque agris juvit immittere quò calore vagantis incendii cœca terræ spiramenta laxentur. Juvit leves stipulas crepitanti igne torrere ut se altius gravida seges tolleret & parturientibus culmis densior arista floreret. Igitur talis & martyrii primò casus, postmodum fructus est, qui mortem tam contemnat ut vitam morte custodiat. Quid enim tam eximium atque sublime est quàm inter tot instrumenta carnificum devotione robusta cunctam fidei reservare virtutem? Quid tam magnum atque pulcherrimum quàm inter tot circumstantium gladios libertatis suæ dominum ac salutis auctorem repetita sæpius voce profiteri? & maximè si ante oculos tuos ponas nihil detestabilius esse dedecore, nihil fœdus servitute, nihil aliud te debere jam petere, aliud optare quàm eripiendum esse cladibus sæculi, exuendum malis mundi, & inter ruinas orbis jam jamque perituri alienum à terrena contagione versari? Quid enim tibi cum hac luce cui lux æterna promissa est? Quid cum hoc vitæ naturæque commercio quem cæli amplitudo deposcit? Sanè teneat cupiditas ista vivendi, sed quos inexpiabili malo sæviens ignis æterna scelerum ultione torquebit. Teneat cupiditas ista vivendi, sed quibus & mori pœna est & durare tormentum. Tibi jam & mundus ipse succumbit & terra cedit, qui morientibus cunctis ad hoc reservatus es ut martyr esse potuisses. An non quotidiana cernimus funera, cernimus novos exitus corporis diù tracti, sævientibus morbis inexpertæ cujusdam cladis exitia, ac stragem populatarum urbium intuemur unde possimus agnoscere quanta martyrii habenda sit dignitas, ad cujus gloriam nos cogere etiam lues cœpit. Etenim, carissimi fratres, res-

Matth. 10.

Luc. 12.

Dan. 14.

Dan. 3.

picite ad hoc quæso vos plenius in quo & salus vertitur & sublimitas computatur, licet non sim nescius etiam vos plenissime nosse stantium omnium nos judiciis contineri neque ignorare hanc esse nobis traditam disciplinam ut sine ullo terrore militiæ vim tanti nominis tueamur; quippe quos pridem à desiderio lucis istius cupiditas æternæ memoriæ deduxerit quos futurorum vota divellerint, quosque ab omnibus vitiis optanda Christi societas segregarit, nisi si exitio succumbere, morti animam dubitamus offerre, nec jam retinenda sunt nobis & amplectenda beneficia divina quorum ultra rerum ardorem tanta sit merces quantum in dicendo humana mediocritas vix possit implere. Sanguini nostro patet cælum, sanguini nostro gehennæ cedit habitaculum, & inter omnia gloriæ pulchrior sanguinis titulus & integrior corona signatur. Sic quoties de hoste triumphalibus spoliis onustus miles ingreditur, vulneribus suis gaudet. Sic quoties tempestatibus diu nauta fatigatus littora tuto contigerit, felicitatem suam de perpeffo periculo ducit. Est enim profectò, nisi fallor, labor lætus per quem securitas invenitur. Igitur toleranda sunt omnia, patienda cuncta, nec appetendum quomodo brevi gaudeas tempore & perpetuo puniaris ardore. Meminisse enim debes velut quadam te fœderis pactione constrictum, ex qua aut capeffendæ salutis sit iusta conditio, aut pœnæ merita formidolositas, inter adversa pariter ac prospera, arma inter & tela; hincque te sæcularis ambitio, inde cælestis admonet magnitudo. Si salutem times perdere, scito te mori posse. Porro autem contemnenda tibi mors est, cui Christus occisus est. Ante oculos tibi quæso concurrant dominicæ passionis exempla, concurrant oblata & præmia & parata discrimina, & quantam inter se habeant difficultatem res utraq; conspicio. Nec enim poteris confiteri nisi scias quantum noceas, si negaveris. Cælo martyres gaudent, veritatis inimicos ignis absumet. Paradisus Dei testibus floret, negatores gehenna complexa æternus ignis inardescet. Et ut de cæteris taceam, hoc nos utique magis debet hortari quod confessio vocis unius Christi perpetua confessione fervetur, sicut scriptum est: *Qui me confessus fuerit in terris coram hominibus, & ego confitebor eum coram patre meo & coram angelis ejus.* Adhuc accedunt ad gloriæ cumulum ornamenta virtutum. Ait enim: *Fulgebunt iusti tanquam scintillæ in arundinetis discurrentes, judicabunt nationes, & dominabuntur populis.* Magna est enim, fratres carissimi, claritas vitam salutis æternæ honestate passionis ornare, magna sublimitas ante ora Domini aspectumque Christi potestatis humanæ tormenta contemnere nec horrere. Sic Daniel minas regis & leonum frementium rabiem per constantiam fidei suæ vicit, dum adorandum nullum alium esse quàm Deum credidit. Sic in camino pueris constitutis in se arsit incendium, dum ignes iusti tolerant quos de gehenna Domino credendo metuebant. Unde & retulere condigna, non in posterum tracti, non salutis æternæ præmio reservati. Fidem illorum Deus vidit, ut quod sibi post exitum promiserant videre mererentur in corpore. Nec enim poterit æstimari quanta in præfenti tribulatione sit merces, si sævitia fugit, si cessit flamma. Erat enim una mens omnibus, quam nec violentia frangeret, nec ira subverteret, nec à devotionis obsequio timor mortis inhiheret. Unde per gratiam Domini factum est ut sic in illis rex potius videretur punitus esse dum evadunt quos se crediderat occidere. Nunc jam ad

eam rem, fratres carissimi, veniam ex qua ostendere satis possim quanta martyrii virtus habeatur; quæ tametsi omnibus est nota proque ingenitæ claritatis insignibus expetenda, tamen plus addidit necessitas temporis desiderio voluntatis. Etenim est in muneribus magnis, si eo tempore quis coronetur quo coronatum se putat, si fortè moriatur. Igitur cum sit sublime excelsumque martyrium, nunc magis est necessarium quando mundus ipse subvertitur, partimque orbe concusso natura deficiens ultimi exitus momenta testatur. Nam & cum cælo imber incumbit, pluviam tristem aër prætendit, & quoties atra tempestas horrenti imminet pelago, per inter aperta nubium nocte coruscantium fulmina relucescunt; sed & cum mare magnis fluctibus volvitur, paulatim unda se tollit, paulatimque æquor albescit donec cernas ita postmodum ruere ut in illis quibus retunditur faxis spumam altius jaciat quàm undam tumidum pelagus expuebat. Legis scriptum esse usque quadrantem nos ultimum redde. Sed solis hæc pars est ablata martyribus. Etenim qui salutis æternæ cupiditatibus freti vitæ hujusce desideria vicerunt, hos expertes doloris universi Domini præcepta fecerunt. Igitur hinc primùm, carissimi fratres, poterimus exponere quanta martyrii virtus possit implere. Atque ut transeam cuncta, meminisse debemus quanta sit gloria ad Christum immaculatum venire, consortem passionis existere, perpetuaque cum Domino æternitate regnare, carere exitiis imminentibus sæculi, nec inter cruentam morborum populantium stragem communi cum cæteris forte misceri. Atque ut fileam de corona, si tibi in his naturæ lubricis malis posito vitæ promitteretur excessus, nonne omni mente gauderes? Si inquam te in hujus mundi turbinibus fluctuantem vicina arcesse-
ret requies, nonne mortem pro remedio computares? Positus inter arma car-
nificum ac tela probantium quæstionum, stans sublimis ac fortis, considerans
quanta sit poena negare eo tempore quo frui sæculo nequeas, cujus causa nega-
res: quoniam quidem gravia tormenta ac puniendi noxias artes in perniciem
nostram Dominus sciebat armari, quò fortes ad omnem tolerantiam faceret.
Fili, inquit, accedens ad servitutem Dei, sta in justitia & timore, & præpara ani-
mam tuam ad tentationem. Sed & beatissimus Paulus apostolus exclamavit &
dixit: *Mihi vivere Christus est & mori lucrum.* Quamobrem, carissimi fratres,
fide firma, devotione robusta, contra minas sæculi atroces & asperos insequen-
tium fremitus adversa virtute resistendum est nec timendum, quorum spes æter-
nitatis & vita cælestis est, quorumque ardor in cupidinem lucis accenditur, & sa-
lus de promissa immortalitate lætatur. Hoc verò quod catenis artantibus ma-
nus strictæ & circumacti graves cervicibus nexus solido deprimunt pondere, vel
quòd eculeo corpus extensum candentes stridet ad laminas, non expetendi san-
guinis sed tentationis est causa. Nam & ipsam martyrii dignitatem quemadmo-
dum possemus agnoscere nisi illam etiam cum damno corporis nostri cogere-
mur optare? Sensi equidem, nec me veritas fallit, cum sævæ incumbentium
manus membra divellerent, artusque laniatos tortor sæviens exararet, nec ta-
men vinceret, circumstantium verbis, magnum istud est profecto nescio quod,
non doloribus subigi, non pœnis angentibus frangi. Sed erant aliæ dicentium
voces; & puto liberos habet. Nam est illi socia in penatibus conjux; & tamen
nec vinculo pignorum cedit, nec obsequio pietatis abductus à proposito suo
deficit. Noscenda resest & virtus penitus scrutanda visceribus. Nec enim levis est

Matth. 5.

Eccles. 2.

Philip. 1.

Eccli. 3.

ista quaecunque confessio propter quam homo patitur, & mori posse. Etenim, carissimi fratres, virtus est tanta martyrii ut per illam credere etiam ille cogatur qui te voluit occidere. Scriptum est & legimus: *In dolore sustine, & in humilitate tua habe patientiam, quoniam per ignem probatur aurum & argentum.*

Sap. 3.

Quoniam ergo nos terrenis tentationibus probat Dominus, & his sæculi malis scrutator Christus expendit, gratulandum nobis est atque lætandum quod non illis nos perennibus reservet exitiis, sed gaudeat ab omni contagione purgatos. Cæterum ab his quos hereditatis participes adsciscit & in regna cælorum libenter adsumit quid utique aliud quàm integritatis ambitum quærit? Sua ipse dixit universa, & quæ jacentibus se explicant campis, & quæ in obliquos se erigunt colles, sed & quod cæli magnitudo circumvenit, & quod pelago circumfluente lubricum æquor includit. Quod si illi adjacent omnia, nec à nobis exposcit nisi facta sincera, auro, ut ipse dixit, similes esse debemus. Aurum quippe cùm relucens terris tremulo videris splendere sub lumine & in liquidum flammis torrentibus resolvi, nam & artificis gratia ferè sic est, caminis quoties anhelantibus æstuans ignis evomitur, aditu terræ canali angusto dives flamma elicitur; & refluentibus glebis arena retinetur. Unde necesse est universa sufferre, quo possimus omni scelere carere, sicut per prophetam suum dixit: *Et si coram hominibus tormenta passi sunt, tamen spes illorum immortalitate plena est, & vexati in paucis, in multis bene disponentur, quoniam Deus tentavit illos, & invenit illos dignos se, & quasi holocausti hostiam accepit illos.*

Matth. 10.
& 16.

Quod si te dignitas ambitiosa deterret, & congesta in thesauris pecuniæ magnitudo admonet, quæ semper propositum bonæ mentis avertit, & devotam Domino suo animam furiali agit horrore, quæso repetas verba cælestia. Nam & ipsa vox dicentis est Christi: *Qui perdiderit animam suam pro nomine meo, recipiet in hoc sæculo centuplum, & in futuro vitam æternam possidebit.* qua utique nihil majus, nihil utilius computare debemus. Nam licet pretiosarum vestium more purpura in imagines currat, & lentescens filis aurum erret ad speciem, nec de effossis gravia quibus incumbis desint metalla thesauris, vacua tamen, nisi fallor, ista atque inania computabuntur, si adjacentibus tibi cunctis, sola salus deesse videatur, sicut spiritus sanctus loquitur nihil nos in vicem animæ nostræ posse dare. Ait enim: *Si totum orbem lucrifeceris, & animam tuam perdideris, quid proderit tibi, aut quam homo commutationem dabit pro anima sua?*

Matth. 16.

Vacua sunt enim universa quæ cernimus, & quæ infirmis radicibus posita soliditatis suæ vim nequeant sustinere. Nam quod de sæculo capitur, vetustate temporis frustratur. Unde ne quid esset dulce vel carum quod salutis æternæ præferri cupiditatibus possit, dominicis amputata præceptis, jure proprio ac lege privata sunt, ne in tormentis scilicet patrem positum filius frangeret, neve obstrictum durati roboris pectus in aliam voluntatem affectus mutaret. Solam veritatem salutemque solam inter magnos complectendam esse cruciatus suo Christus jure constituit, in quo conjux & liberi & nepotes, in quo omnis viscerum soboles felici usurpanda victoria est. Nam & Abraham sic Deo placuit; qui tentatus à Deo, & filio suo non pepercit; pro quo ignosci forsitan posset, si illum dubitasset occidere. Armavit manus religiosa devotio, & omnes pietatis affectus Domini jubentis imperio pietas paterna neglexit. Nec horruit quod nati funderet sanguinem, nec intremuit ad vocem; & adhuc

pro

pro eo Christus non fuerat occisus. Quid enim carius eo qui ne quid invitus hodie sustineres, prius passus est quod doceret? Quid eo dulcius, qui cum ipse sit Deus noster & Dominus, tamen patientem pro se hominem regni cælestis efficit coheredem? O grande nescio quid, sive quia illud conscientiae ratio vix sustinet capere, quamvis magna semper miretur ad munera, sive quia tam larga est majestas Dei ut insperantibus cunctis etiam ea offerat quæ nobis contemplatione factorum nefas fuerat optare. Etenim si tantum salus daretur æterna, pro ipsa perpetuitate vivendi haberemus in gratia. At nunc cum cælum & judicandi de cæteris facultatem perenni sæculo largiatur, quid est in quo non se parem his omnibus possit humana mediocritas experiri? Si injuriis ageris, prior actus est ille. Si contumeliis premeris, Dei munus imitaris. Unde & parum est quicquid pertuleris pro eo, qui nihil amplius potes facere, nisi quod in hoc salus universa consistit, quia martyrio totum ille promisit. Denique apostolus, cui cordi fuere semper universa, cum instar munerum promissorum penitus miraretur, *Æstimo, inquit, non esse condignas passiones hujus temporis ad superventuram claritatem quæ revelabitur in nobis.* Etenim secum ipse volvebat quantæ mercedis existeret ut ei cui sufficeret morte carere non tantum salutis daretur præmium, sed & conscendere cælum, cælum quod nec fugata lux cogit in noctem, nec alternis vicibus dies aperit in lucem, sed aëris liquidi serena temperies per sudum igneo fulgore rutilantem puram explicat claritatem. Jam superest, carissimi fratres, ut debeamus ostendere cui rei martyrium profit, atque ut illud profectò doceamus quod nos ad hunc gloriæ titulum metus excitet futurorum. Etenim quibus magna promissa sunt, magis magna sunt quæ metuenda illis esse videantur. Nam nec se in arma miles accendit priusquam inimica hostes tela commoverint. Nec navem aliquis statione subducit nisi animum pelagi pavor strinxerit. Sed & intentans suis opibus scrutator agricola non antè felici terram fuscitat vomere quàm in pulverem imbre concepto putris gleba solvatur. Ita est omnis naturalis hic usus, nescire quid profit nisi agnoveris quod occidit. Unde & datur sanctis omnibus præmium dum infliguntur injustis tormenta factorum. Igitur quæ suis promiserit Dominus nemini qui nesciat dubium, sed nec dubium quantos minetur ignes suppliciorum. Et quoniam ita se attulit sermo ut de utrisque habeatur ratio, paucis, ut de utrisque dixi, breviter exponam. Sæviens locus, cui gehenna nomen est, magno plangentium murmure & gemitu & eructantibus flammis per horrendam spissæ noctis caliginem sæva semper incendia camini fumantis expirat, globus ignium artatus obstruitur & in varios pœnæ exitus relaxatur. Tunc sæviendi plurima genera dum in se ipse convolvit quicquid ardoris emissi edax flamma cruciarit. Hos quibus recusata vox Domini & imperia fuere contemta disparibus coërcet exitiis; proque merito salutis exactæ vires suas suggerit, dum par sceleri discrimen imponit. Et alios quidem moles intolerabilis curvat, alios per abruptum clivosi tramitis collem vis sæva præcipitat, & catenarum stridentium nexum grave pondus inclinat. Sunt & quos agens strictim rota & indefessa vertigo, & quos tenaci inter se densitate constrictos adhærens corpori corpus includit, ut & absumat incendium, & gravet ferrum, & se cruciet turba multorum. Quibus autem inquisitus semper fuit Deus aut notus, nunquam excidit Christi locus; ubi jacet gratia, ubi virentibus campis terra luxurians alumno

Rom. 8.

se induit gramine, & redolente pascitur flore; ubi altum nemora tolluntur in verticem, & ubi densior arborem coma vestit quicquid curvantibus ramis scena dejiciens inumbravit. Omnia illic non frigoris, nec ardoris, nec ut in autumnō arva requiescant, aut iterum vere novo tellus fecunda parturiat. Unius cuncta sunt temporis, unius poma feruntur æstatis; quippe cū nec mensibus suis tunc luna deserviat, nec per horarum sol momenta decurrat, aut in noctem lux fugata concedat. Habet populos quies læta, sedes tenet placida, ubi fons scaturiens medius sinu alvei prorumpentis emergit, & rauco per intervalla circuitu sinuosis flexibus labitur, ut in ora nascentium sibi fluminum dividatur. Hinc ergo magna laus martyrum, hinc nobilis corona victorum, quibus majora his repromissa sunt, quibus auctiora sunt præmia. Quod verò vel feris corpus objicitur, vel imminens gladius non timetur, dignationis ostenditur ratio, manifestatur electio. Etenim incongruens fuerat ut quem æquum tanti muneris judicasset, inter terrena vitia fordesque retineret. Merito enim nihil vobis, ô boni martyres, denegatum, quos spes æternitatis alit & lucis, quorumque devotio universa & mens cælesti dedita cernitur servituti. Merito inquam, merito nihil vobis velle non licitum, quorum animo despectus hic mundus & alienata sæculi facies velut confusa tenebrarum inhorruit cœcitas, cui est semper hic mundus loco carceris, tecta pro claustris, in vita semper habita commensus. Sic quippe triumphante victoria de his malis rapitur quem non pompatico gressu vana subjecit ambitio, aut popularis extulit magnitudo, sed quem cælesti cupiditate flagrantem suo Christus addidit regno. Nihil itaque tam magnum atque venerandum quàm quod liberat à morte & facit vivere & dat perpetuò regnare. Sanctis Dei hoc aptum, miseris necessarium, omnibus gratum, quo lætantur boni, relevantur abjecti, coronantur electi. Etenim Deus omnium cultor velut quoddam martyrio remedium vitæ dedit quando aliis illud pro merito eorum tribuit, aliis pro misericordia sua tradidit. Vidimus quippe ad hunc nominis titulum fide nobiles venisse plerosque ut devotionis obsequium mors honestaret. Sed & alios frequenter aspeximus interritos stetisse, ut admissa peccata redimentes, cruore suo loti haberentur in sanguine, & reviviscerent interempti qui viventes computabantur occisi. Mors quippe integriorem facit vitam, mors amissam invenit gloriam. Nam hoc spes jam amissa percipitur, hoc salus cuncta reparatur. Sic cū arentibus campis sementa defecerint, & herbis terra morientibus æstuarit, supinis è collibus fluvium juvit elicere & scaturientibus rivis arva sitientia temperare, quò se in uberes culmos victa agri jejunitas funderet, & pluviali imbre mentito seges densior inhorret. Quid igitur, fratres carissimi, potissimùm referam, quidve dicam? Sic in unum convenientibus titulis dignitatis, turbatur animus, deducitur sensus, & in ipso conatu nitentis eloquii impar sermo vanescit? Quid enim est dici quod satis esse possit, cū si vim æternæ salutis expresseris, occurrat ambitio, si ambitum dixeris, præveniat magnitudo? Res simulque congruunt simulque concurrunt; nec est quod dignum proferendum esse videatur. Ita impetus orationis audentis velut implicitos irretitosque obviam ex adverso martyrii exempla tenuerunt. Quæ vox, quæ latera, quæ vires instar muneris tanti capiant sustinere? Confessione vocis unius adversa succumbunt, læta proveniunt, patent regna, parantur imperia, devincitur pœna, mors subicitur, vita profertur, &

infestantis inimici repugnantia arma solvuntur. Si delictum est, occidit; si crimen, absistit. Unde, quaeso vos, vestris hoc mentibus ponderate, tantumque de nostra oratione percipite quantum sciatis vos posse sentire. Veniat ante oculos vestros qui dies ille sit cum spectante populo, atque intuentibus cunctis, contra terrenas cruces & minas sæculi inconcussa devotio reluctetur, quam suspensi animi mentesque sollicitæ de ancipiti trepidatione, gratulantium formidinis pavidæ quatiantur horrore, quæ illic anxietas, quæ exoptatio precum, quæ vota memorentur, cum adhuc nutante victoria, atque in incertos exitus casu victrix capiti corona dependeat, cumque illa pestilens ac furibunda confessio accendatur ira, inflammetur insania, omni denique pectoris rabie ac minis freudentibus torreatur. Etenim quantum hoc sit quis ignorat, ut non doloribus vulnerum, non ictibus quæstionum, velut despecta nostra fragilitas & humanæ virtutis inopinata cedat audacia, stare hominem nec moveri, torqueri nec tamen vinci, sed poena ipsa potius qua cruciatur armari. Considerate quid sit, carissimi fratres, omnem martyrii firmitatem sensibus vestris animisque proponite. Ecce enim in passione cujusslibet vocati gaudent jampridem acciti è sæculo martyres, gaudent bonorum omnium nuntii, gaudent pariter electi. Ibi lætatur milite suo Dominus, lætatur teste nominis sui Christus. Parum est quod dico, fratres carissimi, parum est. Ita magna mihi ratio in hoc genere dicendi ac moles admiranda suscepta est; sed arbitrii, quaeso vos, gravitas ab intentione propria non desit, sciens tantum de martyrio posse dici quantum potuerit æstimari. Unde & hæc sola exequendæ laudis fuit causa, non quo parem me gloriæ ejus atque idoneum judicarem, sed quod tantam in illo cernerem esse virtutem ut etsi parum de eo dicerem, plurimum me dixisse profiterer. Nam præferatur licet bono fidei custodita justitia, melioremque se inter omnium laudes virginitas immaculata cognoscat, cedat tamen necesse est sanguini summittaturque cruori. Illi elegerunt bonum, hi imitati sunt Christum. Nunc verò, carissimi fratres, ne quis me arbitretur omnem salutem non alio statu quàm in martyrio collocasse, hoc primò profectò respiciat, neque me tantum esse qui loqui videor, neque ita se habere ordinem rerum ut immortalitatis spes repromissa unius partis latere nitatur. Sed quoniam ita Domi-

Joa. 14.

nus suo ore testatus est, esse habitacula penes patrem multa, nihil majus credidi ea gloria qua probantur hic homines qui sæculari indigni sunt vita. Igitur, carissimi fratres, æmula religione certantes, velut incentivo quodam mercedis agitati, omnem virium copiam tolerantiamque subeamus. Non enim movere nos debent caduca, quæ semper in eversionem suam, non modò lege propo-

Joa. 12.

sita, sed etiam ipso fine temporis urgentur. Exclamat Joannes & dicit, *Jam securis ad radicem arboris posita est*, monstrans scilicet & ostendens ultimam esse rerum omnium senectutem. Sed & ipse Dominus: *Ambulate*, inquit, *dum lucem habetis, ne vos tenebræ comprehendant*. Quod si illo tempore ambulandum nobis esse prædixit, utique ut nos magis ambularemus ostendit. Atque ut ad laudem martyrii redeam, vox est beatissimi Pauli dicentis: *Nescitis quoniam qui*

1. Cor. 9.

in agone currunt, multi certant, unus autem accipit palmam? Vos autem sic currite ut omnes comprehendatis. Sed & alibi, quod ad martyrium possit hortari, coheredes nos Christi vocavit. Quin etiam ne quid omitteret, *Si cum Christo*,

Coloss. 2.

inquit, commortui estis, quid tanquam viventes in hoc sæculo decernitis? Etenim,

Gal. 6.

Math. 10.

1. Cor. 6.

carissimi fratres, qui resurrectionis præmia sustinemus, qui iudicii diem quærimus, qui denique regnatos nos esse cum Christo confidimus, sæculo mortui esse debemus. Nam nec poteris optare martyrium, nisi antè oderis sæculum, nec pervenire ad Dei præmium, nisi amaveris Christum. Qui autem amat Christum, non amat sæculum. Christus enim abjectus est sæculo, sicut & sæculum Christo, ut scriptum est: *Mundus mihi crucifixus est, & ego mundo*. Nemini amabilis fuit mundus quem non antè damnaverit Dominus, nec salute potuit frui æterna qui mundi gloriatus est vita. Vox est ista Christi dicentis: *Qui in hoc sæculo amaverit animam suam, in futuro perdet illam; qui autem in hoc sæculo oderit illam, in futuro inveniet eam*. Sed & apostolus Paulus: *Imitatores, inquit, mei estote, sicut & ego Christi*. Et alibi ipse: *Volo vos omnes, ait, si fieri potest, imitatores meos esse*. Dixit hoc ille qui passus est & qui ad hoc passus est ut imitaretur Dominum, utique & nos ad hoc voluit pati ut per ipsum imitemur Christum. Si justus es & Deo credis, quid pro eo sanguinem fundere metuis quem pro te toties passum esse cognoscis? In Esaia sectus, in Abel occisus, in Isaac immolatus, in Joseph venundatus, in homine crucifixus est. Et de cæteris quidem taceo, quæ nec oratio potest dicere nec animus sustinere. Vincitur conscientia humilitatis exemplo; & quanta considerat quæ dum pateretur acciderint, miratur passum propter quem cuncta trepidarint. Dies fugit in noctem, in tenebras lux cuncta concessit, atque inclinato per alternas vices pondere, omnis terra commota dissiluit, turbati manes, monumenta nudata sunt, & sepulchris in hiatum dehiscen- tibus terræ, reddita luci corpora restiterunt, fluxu sanguinis mundus intremuit, scissa quæ foribus dependebant vela, templum omne mugit. Unde magnum est imitari eum qui moriendo arguit sæculum. Igitur cùm ad exemplum dominicæ passionis atque ad omne testimonium Christi animam tuam ponas nec fundere sanguinem metuas, martyrio totum necesse est cedat. Martyrii inæstimabilis gloria, infinita mensura, immaculata victoria, inæstimabilis titulus, triumphus immensus; quippe qui & propria confitentis laude præfertur, velut socio Christi cruore decoratur. Itaque, carissimi fratres, licet sit hoc totum dominicæ promissionis & muneris, licetque tribuatur ex alto, nec capiatur nisi ejus imperio, sed nec aut mente concipi aut exprimi verbis aut oratione percurri aut quibuscumque eloquentiæ viribus possit impleri, tamen erit hoc benivolentiæ vestræ, erit caritatis & amoris, si volueritis nostri memores esse cùm in vobis Dominus martyrium cœperit honorare. Vos intra se sanctum illud altare, vos intra se magna illa venerandi nominis sedes, veluti sinu quodam gremii amplectentis includit, vos imperia perennis temporis sustinent, & illud quo regnaturi semper estis semperque victuri. O beati & quibus verè dimissa sunt peccata; si tamen qui Christi compares estis, aliquando peccastis. O beati quos à primordio mundi Domini sanguis infecit, & quos meritò splendor iste nivei amictus induerit, & candor stolæ ambientis ornarit. Videor denique ipse mihi jam cernere proque arbitrio mentis humanæ ante oculos & aspectum divinum illud mihi & insigne concurrit, videor inquam mihi jam cernere ut ille verè nobilis numerus Christi sui gloriam iterque comiteretur. Ibit ante ora ejus felix caterva victorum, & se densantibus turmis, velut solis exortu totum illuminatum agmen inferet potestatem. Et utinam perabjecto mihi istud videre contingat. Sed hoc Dominus poterit efficere quod vobis petentibus creditur non negare.

A N O N Y M I L I B E R D E R E B A P T I S M A T E.

*Non debere denuo baptizari qui semel in nomine Domini
Jesu Christi sint tincti.*

ANIMADVERTO quæsitum apud fratres quid potius observari oportet in personam eorum qui in hæresi quidem, sed in nomine Dei nostri Jesu Christi sint tincti, postmodum inde digressi, & suppliciter ad ecclesiam Dei advolantes, totis præcordiis pœnitentiam agerent, & erroris sui damnationem nunc demum intelligentes, auxilium salutis ab ea implorarent, utrum vetustissima consuetudine ac traditione ecclesiastica, post illum quod foris quidem sed in nomine Jesu Christi Domini nostri acceperunt baptismum, tantummodo imponi eis manum ab episcopo ad accipiendum spiritum sanctum sufficeret, & hæc manus impositio signum fidei iteratum atque consummatum eis præstaret, an verò etiam iteratum baptismum his necessarium esset, tanquam nihil habituris si hoc quoque adepti ex integro non fuissent, perinde ac si nunquam baptizati in nomine Jesu Christi forent. Ideoque nonnulla super hac nova quæstione scripta aut rescripta esse jactabantur, quibus utraque pars ad destruenda aliena summo studio nitebatur. In quo genere quæstionis, ut mihi videtur, nulla omnino potuisset controversia aut disceptatio emergere, si unusquisque nostrum contentus venerabili ecclesiarum omnium auctoritate & necessaria humilitate nihil innovare gestiret, cum locum contradictioni non quemlibet animadverteret. Namque omne quod anceps & ambiguum & in diversis sententiis prudentium ac fidelium virorum constitutum est, si contra priscam & memorabilem cunctorum emeritorum sanctorum & fidelium solennissimam observationem judicatur, damnari utique debet, cum in re olim composita & ordinata quodcunque est illud quod contra ecclesiarum quietem atque pacem in medium producat nihil [præter] discordias & similtates & schismata allaturum; ubi nullus alius fructus reperiatur nisi hic solus, ut unus homo, quicumque ille est, magnæ prudentiæ & constantiæ esse apud quosdam leves homines inani gloria prædicetur & hæreticorum stupore præditus, quibus hoc unicum perditionis solatium est si non soli peccare videantur, errores & vitia universarum ecclesiarum correxisse apud simillimos sui & compares celebretur. Hæreticorum enim omnium hoc studium atque propositum est, sanctissimæ matri nostræ ecclesiæ ejuscemodi & plurimas quantas calumniasnectere & invenisse aliquid quod ei crimini vel etiam leviter dari posset summam gloriam ducere. Quod cum nullum sanæ mentis fidelium tenere, vel maximè nullum omnino in quocunque clero conf-

titutum, ac multo magis episcoporum, audere deceat, monstri simile est ipsos episcopos talia scandala cogitare & turpitudinem matris ecclesiæ, si quam putant in hoc negotio esse, contra præceptum legis & omnium scripturarum nimis irreverenter cum ipsa ipsorum turpitudine & periculo non vereri detegere, quamquam nulla sit in hoc nisi in errore ipsorum illorum turpitudine ecclesiæ. Itaque deterius delinquitur ab hominibus ejusmodi si id quod in observatione antiquissima ab iis tanquam non rectè fiat reprehenditur, & ab his qui ante nos fuerunt, tum etiam à nobis rectè observatum esse & observari manifestè ac fortiter ostendatur, ita ut etsi paribus argumentis ex utraque parte congredieremur, tamen quia non poterat id quod innovabatur sine diffensione fratrum & damno ecclesiastico consistere, utique non debeat contra fas, quod aiunt, & nefas, id est contra bonum & æquum, ecclesiæ matri quasi macula temerè infligi, eisque qui hoc adtentarent audaciæ hujus atque impietatis ignominia meritò deberet adscribi. Sed quoniam non est in nostra potestate ut secundum præceptum apostoli idipsum dicamus omnes, neve sint in nobis schismata, tamen in quantum possumus connitimur hujus tractatus statum demonstrare & turbulentis hominibus ut vel nunc suum negotium agere incipiant persuadere, consecuturis plurimum etiam nobis, si hoc quoque consilio sano tandem voluerint adquiescere. Et ideo quæcunque sanctarum scripturarum ad hanc partem pertinentia sunt capitula necessariò in unum congeremus, & quæ videntur esse diversa aut varia, quantum poterit, manifestè inter se conglutinabimus, & utilitatem ac commodum singulorum pro mediocritate nostra examinabimus, ut accendi in ecclesia formam & consuetudinem saluberrimam atque pacificam universis fratribus insinuemus. Igitur adgredientibus tractatum salutaris & novi hoc est spiritualis & evangelici baptismatis, in primis occurrit notissima omnibus prædicatio celebrata atque cœpta ab Joanne Baptista, qui aliquantum desciscens à lege, id est Moysis antiquissimo baptisate, & viam novæ & veræ gratiæ præsternens, & baptisate quod interim exercebat aquæ & poenitiæ sensim aures Judæorum præveniebat & occupabat spiritualis baptismatis futuri annuntiatione, adhortans eos & dicens: *Qui post me venit, fortior me est, cujus ego non sum dignus corrigiam calciamenti solvere. Ipse vos baptizabit in spiritu sancto & igni.* Propter quod nobis quoque hujus sermonis orsus hinc incipere debet. Nam & Dominus hanc eandem vocem Joannis post suam resurrectionem in actis apostolorum confirmans præcepit eis ab Hierosolymis non discedere, sed expectare illam promissionem patris quam audistis à me, quia Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem baptizabimini spiritu sancto non post multos hos dies. Itemque Petrus eadem verba Domini percensuit, rationem pro se apud apostolos reddens dicendo: *Cum autem inciperem loqui ego, irruit spiritus sanctus super eos, sicut & super nos in principio, & recordatus sum sermonem Domini sicut dicebat: Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem baptizabimini spiritu sancto. Si ergo æquale donum dedit eis sicut & nobis credentibus Dominum Jesum Christum, ego quis eram qui possem prohibere Domino? Et iterum: Viri fratres, scitis quia à diebus antiquis in nobis Deus elegit per os meum audire gentes verbum evangelii & credere, & qui corda novit Deus testimonium perhibuit dans eis spiritum sanctum sicut & nobis.* Ac propterea hujus sententiæ quæ sit vis & potestas considerare

Marc. 1.

Luc. 3.

Joa. 1.

Act. 1.

Act. 11.

Act. 15.

debemus. Ait enim Dominus eis qui postmodum baptizari haberent, quia crederent, baptizandos esse, non quemadmodum à se in aqua in poenitentiam, sed in spiritu sancto. De qua prædicatione cum utique nemo nostrum possit ambigere, manifestum est qua ratione homines in spiritu sancto baptizati sint. Nam & propriè in ipso solo sancto spiritu baptizati sunt qui crediderunt, quia Joannes discrevit & dixit dicens se quidem in aqua baptizare, venturum autem qui in spiritu sancto baptizet. Gratia & virtute Dei sunt & hoc & occulta largiente & operante, nihilominus autem etiam in baptismo spiritus & aquæ, præterea etiam in baptismo spiritus in sanguine proprio uniuscujusque, sicut declarant nobis sanctæ scripturæ, quarum per singula quæque eorum quæ enarrabimus adferemus perspicuas probationes. Ad quæ fortè tu, qui novum quid inducis, continuò impatienter respondeas, ut soles, dixisse in evangelio Dominum: *Nisi quis denuo natus fuerit ex aqua & spiritu, non potest introire in regnum cælorum.* Ex quo manifestè apparet illi baptisma solum prodesse cui possit etiam spiritus sanctus inesse, super ipsum enim Dominum, cum baptizaretur, spiritum sanctum descendisse, factumque ejus atque dictum pariter congruere, nec alia ulla ratione mysterium istud posse consistere. Cui responso nemo nostrum adeo ita insanus reperitur aut contumax ut audeat contra fas aut contra verum contradicere, scilicet rebus integris & omni modo ita in ecclesia gerendis & secundum disciplinæ ordinem perpetuò à nobis observandis. Sed si in eodem novo testamento hæc quæ in isto negotio deprehendimus adunata nonnunquam reperiantur quodam modo divisa ac separata & proinde disposita atque si sint singula, videamus utrum possint esse aliquando etiam singulariter solitaria, quasi non sint mutila, sed tanquam integra atque perfecta. Nam cum per manus impositionem episcopi datur unicuique credenti spiritus sanctus, sicut apostoli circa Samaritanos post Philippi baptisma manum eis imponendo fecerunt, & hac ratione spiritum sanctum in eos contulerunt (quod ut fieri posset ipsi pro eis oraverunt, nondum enim super quemquam eorum deciderat spiritus, tantum autem baptizati erant in nomine Domini Jesu) Dominus quoque noster post resurrectionem, cum insufflasset & dixisset apostolis suis, *Accipite spiritum sanctum*, ita demum largitus eis spiritum sanctum cum ita invenitur, quid tibi, frater, videtur, si quis non ab episcopo baptizatus, ita ut si in continenti etiam manus ei imponatur, priusquam tamen accipiat spiritum sanctum fuerit defunctus, utrum censeas salutem percepisse eum necne: quoniam quidem & ipsi apostoli & discipuli, qui etiam alios baptizabant, qui etiam à Domino sint baptizati, non statim spiritum sanctum acceperint, qui nondum erat, quia Jesus nondum fuerat clarificatus, sed post resurrectionem ejus nec modicum intervallum temporis quo id gestum est intercesserit. Sicuti & cum baptizati sunt à Philippo Samaritani, donec Samariam rogati ab Hierusalem apostoli descenderent ad illos ut eis manum imponerent & spiritum sanctum per manus impositionem in eos conferrent, vel quoniam illo intervallo temporis aliquis eorum non adeptus spiritum sanctum morte potuit intercipi & defraudatus gratia spiritus sancti defungi. Quod hodierna quoque die non potest dubitari esse usitatum & evenire solitum ut plerique post baptisma sine impositione manus episcopi de sæculo exeant, & tamen pro perfectis fidelibus habentur, sicuti

Joa. 3.

Joa. 20.

Act. 8.

Æthiops eunuchus cū rediret ab Hierusalem & legeret prophetam Esaïam & hæsitaret, suggerente spiritu, audita veritate à Philippo diacono credidit & baptizatus est, & cū ascendisset de aqua, spiritus Domini rapuit Philippum, & non vidit eum jam nunc amplius eunuchus. Abibat enim viam suam gaudens: quoniam, ut animadvertis, imposita ei manus non est ab episcopo ut spiritum sanctum acciperet. Quod si hoc admittis & salutare esse credis, nec opinioni omnium fidelium refragaris, necesse est confitearis, proinde autem atque hoc latius tractatu procedit, etiam illud aliud latius posse consistere, id est, ut per solam manus impositionem episcopi, quia baptisma in nomine Jesu Christi Domini nostri præcessit, possit alio homini pœnitenti atque credenti etiam spiritus sanctus tribui, quoniam eos qui in Christum credituri essent scriptura sancta prædixit oportere in spiritu baptizari, ita ut & hi quoque non videantur minus aliquid habere quàm illi qui perfecti sunt christiani, nec necesse sit quæri quale illud baptisma fuerit quod in nomine Jesu Christi sunt consecuti. Nisi fortè in illo quoque superiore tractatu circa eos qui tantummodo in nomine Christi Jesu baptizati fuerint statuas etiam sine spiritu sancto posse salvos fieri, aut non hac sola ratione, sed si per manus impositionem episcopi spiritum sanctum consueſſe præstari, aut etiam non episcopum dicas spiritum sanctum solum esse largiri. Quod si ita est, & potest aliquid horum eveniens salutem homini credenti non præripere, tu quoque ipse annuis quoniam modò dimidiatum & non, ut contendis, consummatum mysterium fidei, qua necessitas intervenit, salutem adimere non posse credenti & pœnitenti homini. Aut si dicis hujusmodi hominem salvum non posse fieri, omnibus episcopis salutem adimimus, quos ita periculis quàm certissimis adstringis ut omnibus hominibus qui sub cura eorum agunt & hac atque illac dispersis regionibus ipsorum infirmantur per semetipsos subvenire debeant, quia cæteri homines minores clericis qui periclitantur hoc idem præstare non possint, ne sanguis eorum qui vacui de sæculo exisse videbuntur de manu episcoporum necesse habeat requiri. Porro autem, ut non ignoratis, credentibus hominibus invenitur spiritus sanctus à Domino datus sine baptismo aquæ, sicut actis apostolorum continetur in hunc mundum: *Adhuc loquente Petro verba hæc, irruit spiritus sanctus super omnes qui audiebant verbum, & obstupefacti sunt qui erant ex circumcisione fideles quotquot simul venerant cum Petro, quia & super gentes donum spiritus sancti effusum est. Audiebant enim eos loquentes linguis suis, & magnificabant Deum. Tunc respondit Petrus: Numquid aliquis aquam prohibere potest ut non baptizentur isti qui spiritum sanctum acceperunt sicut & nos? Et præcepit eos baptizari in nomine Jesu Christi.* Sicut etiam idem Petrus postmodum de eisdem gentibus plenissimè docuit nos dicens: *Et nihil discrevit inter nos & ipsos, fide emundatis cordibus eorum.* Atque hoc non erit dubium in spiritu sancto homines posse sine aqua baptizari, sicut animadvertis baptizatos hos prius quàm aqua baptizarentur ut satisfaceret & Joannis & ipsius Domini prædicationibus, quandoquidem & hi sine manus impositione apostolorum & sine lavacro quod postea adepti sunt gratiam repromissionis acceperint. & sic paulò antè emundatis cordibus eorum Deus per fidem ipsorum etiam remissionem peccatorum simul eis largitus sit, ut hoc solum eis baptisma subsequens præstiterit ut invocationem quoque nominis Jesu Christi acciperent,

Act. 10.

Act. 15.

acciperent, ne quid eis deesse videretur ad integritatem ministerii & fidei. Quod etiam è contrario latere tractatus hujus sunt consecuti ipsi illi discipuli Domini nostri, super quos jampridem baptizatos postremò die pentecostes supervenit spiritus sanctus, voluntate Dei quidem non sua sponte cælo lapsus, sed ad hoc ipsum munus effusus sedet super unumquemque eorum, cum justi jampridem, ut diximus, baptismo Domini fuissent baptizati, sicut & ipsi apostoli, qui tamen omnes Dominum nocte qua apprehensus est deseruisse inveniuntur, & ille ipse qui gloriatus est perseveraturum se in sua fide Petrus & adversus ipsius Domini prædictum obstinatissimè repugnavit, postremò tamen eum etiam negavit, ut hac ratione ostenderetur nobis quæ medio tempore quoquo modo contraxerant delicta, eadem hæc in eis fide postmodum sincera per baptismum spiritus sancti non dubiè esse dimissa. Nec ulla, ut puto, alia ex causa apostoli his quos in spiritu sancto adloquebantur præceperant ut in nomine Christi Jesu baptizarentur, nisi quia virtus nominis Jesu super quemcunque hominum baptismate invocata ad salutem adsequendam non modicam prærogativam ei qui baptizaretur præstare posset, sicuti Petrus in actis apostolorum enarrat dicens: *Nec enim aliud est nomen sub cælo quod datum est hominibus, in quo oportet salvos fieri nos.* Sicut etiam apostolus Paulus aperit ostendens quia Deus exaltavit Jesum Dominum nostrum, & donavit illi nomen ad hoc ut sit super omne nomen, ut in nomine Jesu omnes genua curvent cælestium & terrestrium & infernorum, & omnis lingua confiteatur quia Dominus est Jesus in gloria patris, & ille in quo cum baptizaretur invocatum esset in nomine Jesu, licet in aliquo errore consequeretur, tamen quandoque non prohiberetur rectum sapere & errorem suum corrigere & ad ecclesiam & ad episcopum venire & sinceriter confiteri Jesum nostrum coram hominibus, ut tunc cum ab episcopo ei manus imponeretur, etiam spiritum sanctum acciperet, nec invocationem illam pristinam nominis Jesu amitteret, quam nemini nostrum licet damnare, quum hæc nuda & singularis si in errore sit constituta non posset ad salutem præstandam sufficere, ne hac ratione etiam ethnicos & hæreticos abutentes nomen Jesu credamus ad salutem sine vera re atque integra posse pervenire. Quam tamen invocationem nominis Jesu correctione erroris & agnitione fidei veritatis, & abscisa omni labe præteritæ conversationis, mysterio Dei circa ejusmodi homines rite perpetrata locum quem habitura non erat obtinere, & postremò in fide recta & ad integritatem signi præstandam non obesse, supplemento ejus quod deerat accedente perquam utile est credere, & tot annorum totque ecclesiarum itemque apostolorum & episcoporum auctoritati cum bona ratione adquiescere, cum sit maximum incommodum ac dispendium sanctissimæ matris ecclesiæ adversus prisca consulta post tot sæculorum tantam seriem nunc primum repentè ac sine ratione insurgere. Nec enim propter aliud Petrus, qui jam fuerat baptizatus, & quid sentiret de Domino ab ipso Domino erat interrogatus, & veritate revelationis patris cælestis in eum collocata, quòd Dominus noster non solum Christus, verum etiam filius Dei vivi esset confessus, postmodum eidem Christo prædicanti de sua passione refragatus esse monstratus est, & propterea satanas dici ostensus est, nisi quia futurum erat ut quidam, tametsi variantes in sententia propria & claudicantes aliquando in

Act. 4.

Philip. 2.

Matth. 16.

Marc. 14.

Matth. 28.

Matth. 7.

fide atque doctrina, cum in nomine Jesu baptizarentur, tamen si intervallo quodam temporis recorrere id potuissent, non propterea à salute exciderent, sed quandoque resipuissent, integram spem salutis poenitendo obtinerent, præsertim cum spiritum sanctum, quo baptizari unusquisque hominum debet, acciperent, aliquid tale designassent, sicuti non solum Petrum hoc passum esse in evangelio deprehendimus, verum universos quoque discipulos, quibus jam baptizatis postea Dominus ait, *quia vos omnes scandalizabimini in me*: qui omnes, ut animadvertimus, correctæ fide sua post resurrectionem Domini in spiritu sancto sunt baptizati. ut non immeritò hodie quoque credamus homines correctos à pristino errore in spiritu sancto posse baptizari, qui cum aqua baptizarentur in nomine Domini aliquod scabram habuissent fidem: quoniam multum interest utrum in totum quis non sit baptizatus in nomine Domini nostri Jesu Christi, an verò in aliquo claudicet cum baptizatur baptismate aquæ, quod minus est, dummodo postea constet in veritate sincera fides in baptismate spiritus, quod non dubiè majus est. Nec æstimes huic tractatui contrarium esse quod dixit Dominus: *Ite, docete gentes, tinguite eos in nomine patris & filii & spiritus sancti*. Quia cum hoc verum & rectum & omnibus modis in ecclesia observandum sit, & observari quoque solitum sit, tamen considerare oportet quòd invocatio nominis Jesu non debet à nobis inutilis videri propter venerationem & virtutem ipsius nominis; in quo nomine virtutes omnes solent fieri, & nonnunquam aliquæ etiam ab hominibus extraneis. Cæterum quò pertinent illa verba Christi, qui negaturum se esse dixit nec nosse eos qui sibi in die judicii dicturi essent, *Domine, Domine, nonne in tuo nomine prophetavimus, & in nomine tuo dæmonia ejecimus, & in nomine tuo virtutes magnas fecimus*, respondendo eis etiam cum jurejurando *quia nunquam cognovi vos, discedite à me qui operamini iniquitatem*, nisi ostenderetur nobis nonnunquam etiam ab his qui operarentur iniquitatem posse per nimiam virtutem nominis Jesu etiam hæc fieri. Idcircoque debet invocatio hæc nominis Jesu quasi initium quoddam mysterii dominici commune nobis & cæteris omnibus accipi, quod possit postmodum residuis rebus impleri, aliàs non profutura talis invocatio cum sola permanferit, quia post mortem ejusmodi hominis non potest ei quicquam omnino adici vel suppleri aut in aliquo prodesse in die judicii, cum illi à Domino nostro quæ suprà memoravimus cœperint exprobrari; qui tamen universi hodie ut sibi his modis subve- niant quibus suprà ostendimus non possunt ab ullo hominum tam durè tamque crudeliter prohiberi. Sed ad hæc, ut soles, contradices, opponendo nobis tunc cum baptizarentur integrè ac rectè discipulos ac non ut hos hæreticos esse baptizatos. Quod ex persona ipsorum & ejus qui baptizavit illos sumas necesse est. Et ideo nos ad propositionem hanc tuam non ut accusatores discipulorum Domini respondemus, sed sicuti compellimur, quia necesse est ubi & quando & quemadmodum unicuique nostrum salus sit præstita rationibus investigemus. Namque natum esse Dominum nostrum & Christum esse eum multis rationibus à discipulis ejus non immeritò credi videbatur, quòd ex tribu Juda, quòd ex genere David, quòdque in civitate Bethleem fuisset natus, & quòd pastoribus ab angelis quoniam salvator illis natus esset eodem momento fuisset annuntiatus, quòd in oriente visa ejus stella sollicitissimè

fuiſſet à magis requiſitus & adoratus, & illuſtribus donis & inſignibus mune-
ribus honoratus, quòd puer admodum in templo ſedens cum legis doctoribus
prudenter & cum admiratione omnium diſputaſſet, quòd cùm baptizaretur,
ita ut nulli alii contigerat, cælis apertis deſcenſione ſpiritus ſancti & ſuper
eum manſione, teſtimonio etiam patris ſui itemque Joannis Baptiſtæ fuiſſet
clarificatus, quòd ſupra humanam mediocritatem corda & cogitationes uni-
verſorum intelligeret, quòd languores & vitia & valetudines cum poteſtate
maxima curaret atque ſanaret, quòd remiſſiones peccatorum cum evidenti
probatione præſtaret, quòd dæmonia juffu expelleret, quòd leproſos verbo
mundaret, quòd aquam in vinum convertendo convivium nuptiale admira-
bili lætitia amplificaret, quòd cæcis viſionem reſtitueret aut indulgeret, quòd
doctrinam patris cum omni fiducia aſſereret, quòd in loco deſerto de quinque
panibus quinque millia hominum ſaturaret, quòd reliquiæ atque buccellæ
pluſquam duodecim cophinos implerent, quòd mortuos pro ſua pietate paſ-
ſim ſuſcitaret, quòd ventis & mari ut quieſcerent imperaret, quòd ſuper mare
pedibus ambularet, quòd virtutes omnes omnino perficeret. Quibus rebus
& hujusmodi compluribus factis ad claritatem ejus pertinentibus conſe-
quens eſſe videbatur ut quemadmodum Judæi de Chriſto ſentiunt, quod ta-
men de Jeſu Chriſto Domino noſtro non credunt, ut etiam ipſi exiſtima-
rent, ut talis & tantus nulla obita morte in æternum perſeeveret, & regnum
Iſrael & totius orbis in perpetuum quod non corriperetur poſſideret. Unde
etiam Judæi auſi fuerunt eum rapere & in regnum unguere. quod quidem ne-
ceſſe habuit ille ſuperfugere. ac propterea diſcipuli ejus arbitrabantur quòd nulla
alia ratione vitam æternam his præſtaturus eſſet, niſi primùm ipſe vitam hanc
temporalem cum illa æterna in ſe ipſo continuafſet. Denique cùm converſa-
rentur in Galilæa dixit eis Jeſus : *Incipit filius hominis tradi in manus hominum,*
& interficient eum, & poſt triduum reſurget. Et contriſtati ſunt nimis, quia,
ſicuti diximus, longè diverſum priùs animis ac mente conceperant. Denique
hic fuit etiam Judæorum ſermo contradictionis adverſus eum, cùm ſe ipſe
quidem doceret eos & futura annuntiaret, illi autem dicerent : *Nos audivimus*
à lege quia Chriſtus manet in æternum ; & quomodo tu dicis quia exaltari opor-
tet filium hominis ? Itaque fuit diſcipulorum eadem hæc præſumptio de Chriſto,
prorumpente in iſtum ſermonem incredulitatis ſuæ Petro ipſo duce ac prin-
cipe apoſtolorum. Cùm enim à Domino ſimul cum cæteris fuiſſet interroga-
tus quidnam ſentiret de ipſo, id eſt quem eſſe eum exiſtimaret, & primò ve-
ritatem confeſſus fuiſſet dicens eſſe eum Chriſtum filium Dei vivi, & prop-
terea beatus ab illo judicatus eſſet quòd hoc non carnaliter ſed per patris cæ-
leſtis revelationem adſecutus eſſet, idem tamen, ubi cœpit Jeſus oſtendere
diſcipulis ſuis quia oporteret eum Hieroſolymam ire & multa pati à ſenioribus
& ſacerdotibus & ſcribis & interfici & poſt diem tertium reſurgere, nihilo-
minus ille verus Chriſti confeſſor poſt pauculos dies aſſumpto eo cœpit illum
corripere dicens, *Propitius ſit tibi, non erit iſtud,* ita ut propterea audire à Do-
mino commeruerit, *Vade poſt me ſatanas, ſcandalum mihi es,* ob hoc quòd
non ſaperet ea quæ ſunt Dei, ſed ea quæ ſunt hominum. Quæ increpatio ad-
verſus Petrum magis magisque eluxit adprehenſo Domino, cùm à muliercula
conterritus diceret, *Nefcio quid dicas, neque novi te,* & iterum cùm hoc idem

Marc. 9.

Joa. 12.

Matth. 16.

Matth. 26.

Luc. 24.

diceret adhibito jurejurando & tertio devotans & jurans adfirmaret quoniam non nosset hominem, & non semel sed sæpius eum negasset, quod consilium ei quoniam usque ad passionem Domini perseveraturum erat multò prius à Domino palam factum est, ut nos quoque id non ignoremus. Denique post resurrectionem Domini unus è discipulis ejus Cleopas cum esset mœstus secundum errorem omnium condiscipulorum suorum, ipsi Domino tanquam alicui ignoto referens quod contigerat, sic locutus est dicens de Jesu Nazareno, qui fuit propheta potens in factis & dictis in conspectu Dei & universi populi, quomodo hunc tradiderunt sacerdotes & principes nostri in damnationem mortis & cruci eum fixerunt. Nos autem sperabamus quòd ipse erat redempturus Israel. Juxta quæ omnes quoque discipuli adseverationem quoque mulierum, quæ post resurrectionem viderant Dominum, judicaverunt deliramenta, & quidam ipsorum viso eo non crediderunt, sed dubitaverunt, quique tunc non interfuerunt omnino non crediderunt, nisi postmodum ab ipso Domino omnibus modis fuissent objurgati atque increpati; quoniam mors eos ita offenderat ut putarent eum non resurrexisse, quem crediderant mori non debuisse, quia contra opinionem ipsorum semel mortuus fuisset. Itaque quod ad ipsos discipulos pertinet, neque integram neque perfectam fidem habuisse his modis quibus retulimus inveniuntur, & quod multò gravius est, sicut in evangelio cata Joannem scriptum est, etiam alios baptizabant. Præterea quid dicturus es de his qui plerunque ab episcopis pessimæ conversationis baptizantur: qui tamen tandem, cum Deus voluerit, in sceleribus suis convicti, etiam ipso aut prorsus etiam communicatione privantur? Aut quid statues de eis qui ab episcopis pravè sentientibus aut imperitiis fuerint baptizati, quando non ad liquidum & integrè vel etiam aliter quàm oportet in traditione sacramenti fuerint locuti, certè aut interrogaverint quid aut interrogantes à respondentibus audierint quod minimè ita interrogari aut responderi debet, quod tamen non valde illam nostram rectam fidem lædat, sed non tam ornate ut tu & compositè, isti quoque simpliciores homines mysterium fidei tradant. Dicturus es enim utique pro tua singulari diligentia hos quoque denuo baptizandos esse, cum maximè eis res desit aut obstat quo minùs inviolabile illud divinum mysterium fidei intemeratum possint accipere. Sed enim, virorum optime, reddamus & permittamus virtutibus cælestibus vires suas, & dignationi divinæ majestatis concedamus operationes proprias, & intelligentes quantum in ea sit emolumentum, libenter ei adquiescamus. Et ideo cum salus nostra in baptismo spiritus, quod plerunque cum baptismo aquæ conjunctus est, sit constituta, siquidem per nos baptisma tradetur, integrè & solenniter & per omnia quæ scripta sunt assignetur atque sine ulla ullius rei separatione tradatur; aut si à minore clero per necessitatem traditum fuerit, eventum expectemus ut aut suppleatur à nobis aut à Domino supplendum reservetur; si verò ab alienis traditum fuerit, ut potest hoc negotium & ut admittit corrigatur, quia spiritus sanctus extra ecclesiam non sit, fides quoque non solum apud hæreticos, verum etiam apud eos qui in schismate constituti sunt sana esse non possit. Idcirco quæ poenitentiam agentibus correctisque per doctrinam veritatis & per fidem ipsorum, quæ postea emendata est purificato corde eorum, tantummodo

baptismate spiritali, id est manus impositione episcopi & spiritus sancti sub-
 ministratione, subveniri debeat, signum quoque fidei integrum hoc modo
 & hac ratione tradi in ecclesia meritò consuevit, ne invocatio nominis Jesu,
 quæ aboleri non potest, contemptui à nobis videatur habita. quod utique non
 oportet, quamquam talis invocatio, si nihil eorum quæ memoravimus secu-
 tum fuerit, ab operatione salutis cesset ac vacet. Dicente enim apostolo unum
 esse baptisma, necesse est invocatione nominis Jesu perseverante, quia non
 potest à quoquam hominum quæ semel invocata est auferri, si eam contra
 decretum apostolorum geminare ausi fuerimus nimietate præstandi immo su-
 peraddendi baptismatis studio, si ille qui ad ecclesiam revertitur nolit de-
 nuo baptizari, futurum est ut defraudemus baptismate spiritali eum quem pu-
 tamus defraudandum non esse baptismate aquæ. Quid autem statues in per-
 sonam ejus verbum audientis qui fortè adprehensus in nomine Christi statim
 confessus, ac priusquam baptizari aqua permetteretur ei fuerit punitus, utrum
 perisse eum pronuntiabis quia non est aqua baptizatus, an verò aliquid extrin-
 secus patrocinari ei ad salutem existimabis, licet non sit aqua baptizatus. Quod
 perisse eum existimabis obviam tibi veniet sententia Domini dicentis : *Qui-*
cunque me confessus fuerit coram hominibus, confitebor illum & ego coram patre
meo qui in cælis est : quia nihil interest utrum hic verbum audiens an fidelis sit
 qui confitetur Domino, dummodo ipsum Christum, quem confiteri oportet,
 confiteatur, quia Dominus pari vice confitendo & ipse confessorem
 suum apud patrem honore eum martyrii sui, ut pollicitus est, exornet. Quod
 utique non debet latius accipi, quasi possit usquequaque porrigi, quia potest
 Christi nomen etiam hæreticus aliquis, qui tamen ipsum Christum negat,
 confiteri, quia in alium Christum credit, cum Christus confiteatur quod ei
 prodesse minimè possit, siquidem Dominus non se ipsum in confessionem à
 nobis coram hominibus deduci oportere dixit. quod sine ipso & sine venerando
 nomine ejus non potest fieri. Et ideo integrum ac sincerum & incontamina-
 tum & inviolatum utrumque debet consistere confitenti, nullo dilectu habito
 ipsius confessoris, sive ille justus, sive peccator, perfectusque christianus, an
 verò etiam nunc imperfectus, qui summo discrimine suo Dominum confi-
 teri non timuit. Nec est hoc contrarium superiori tractatui : quia illic quidem
 tempus superat ad corrigenda quæ multa vel prava sunt, & quoniam quædam
 concessa sunt ipsi tantummodo nomini Domini nostri, martyrium autem non
 nisi in ipso & per ipsum Dominum possit consummari, & idcirco neque
 Christum sine ipsius nomine quis possit confiteri, neque nomen Christi sine
 ipso Christo ad confessionem cuiquam possit patrocinari. Quapropter totus
 discernendus est tractatus hic, ut possit manifestior fieri. Namque invocatio
 nominis Jesu ideo tantum patrocinari potest, si rite suppleta postea fuerit,
 quia & prophetæ & apostoli ita prædicaverunt. Ait enim Jacobus in actis apos-
 tolorum : *Viri fratres, audite, Simon exposuit quemadmodum primum Deus vi-*
sitaverit accipere ex gentibus populum nomini suo ; & huic consonant sermones pro-
phetarum, sicut scriptum est, post hæc revertar, & reedificabo tabernaculum illud
David quod cecidit, & quæ demolita sunt ejus reedificabo, & denuo erigam illud,
uti exquirant residui hominum Deum & omnes gentes super quas invocatum est no-
men meum super eas, dicit Dominus faciens hæc. Itaque & residui hominum, id

Matth. 10.

Act. 15.

est quidam Judæorum, & omnes gentes super quas invocatum est nomen Domini, possunt & necesse habent requirere Dominum, quia ipsa invocatio nominis præbet eis occasionem vel etiam imponit necessitatem requirendi Dominum; cum quibus præcipiunt scripturas sanctas, sive universas, sive quasdam, tamen audentiùs de veritate tractare quàm cum gentibus, super quos non est invocatum nomen Domini, id est Christi Jesu filii Dei vivi, sicuti nec super Judæos, qui veteres tantùm scripturas recipiunt. Et ideo utriusque hujus generis homines, id est Judæi & gentiles, plenè ut oportet credentes pari modo baptizantur. Hæretici verò jam baptizati aqua in nomine Jesu Christi, tantùm in spiritu sancto baptizandi sunt & in Jesu, quod nomen solum datum est sub cælo in quo oporteat salvos fieri nos, meritò mors contemnitur; quoniam si sic perseverent, salvi esse non possunt, quia non requisiverunt Dominum post invocationem nominis ejus super eos sicut & illi qui in eos Christus qui fortè credere noluerunt, de quibus Dominus ait: *Cavete ne quis vos in errorem inducat. Multi enim venient in nomine meo dicentes, Ego sum Christus, & multos in errorem inducent.* Et iterum ait: *Tunc si qui dixerit vobis, Ecce hic Christus, aut hic, nolite credere. Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetae, & dabunt signa magna & portenta, ita ut errent, si fieri potest, etiam electi.* Quas virtutes non dubiè tunc illi sub nomine Christi facient. In quo nomine videntur quidam etiam modò quasdam virtutes facere & falsò prophetare. Sed certum est eos, quòd ipsi non sint Christi, propterea ad Christum non pertinere; quemadmodum etiam si quis desciscat à Christo, inhærens solo nomini ejus, qui non multùm adjuvatur, immo magis hoc nomine etiam oneratur, licèt fuerit antea fidelissimus aut justissimus, aut clero aliquo honoratus, aut confessionis dignitate præditus. Hi enim omnes negando verum Christum, introducendo aut sequendo alium, cùm sit nullus omnino alius, nihil spei aut salutis sibi relinquunt, non aliter quàm illi qui coram hominibus negaverunt Christum, quos negari necesse est à Christo, non habita ulla ratione ipsorum ex præcedenti conversatione eorum aut sensu aut dignitate, proinde atque ipsi ausi sunt Christum id est salutem suam abrogare, damnati per hujusmodi clausulam, quia manifestissimè à Domino dictum est: *Quicumque me negaverit coram hominibus, negabo eum & ego coram patre meo qui in cælis est.* Ut verbum hoc, *Quicumque*, etiam in clausula confessionis plenissimè nobis ostendat quòd nulla conditio ipsius confitentis obesse possit, licèt negator ille antea vel hæreticus fuerit vel audiens aut audire incipiens, qui nondum baptizatus sit, vel de hæresi ad veritatem fidei conversus, vel ab ecclesia digressus & postea reversus sit, & tunc cùm rediret, priùs quàm ei manus ab episcopo imponeretur adprehenfus confiteri Christum coram hominibus necesse habuerit, sicut iterum neganti Christum nulla propria vetus dignitas potest ad salutem patrocinari. Quodcunque enim in homine ultimum in hac specie deprehensum fuerit, in illo quis nostrum judicari necesse habebit, abolitis & oblitteratis omnibus quæ priùs gessit. Et ideo cùm in martyrio tanta sit mutatio rerum in momento temporis ut in re perquam veloci possint mutari universa, nemo sibi blandiatur qui occasionem amiserit gloriosæ salutis, si fortè se ab ea excluderit propria sua culpa, sicuti & illa uxor Loth, quæ similiter in angustiis rerum contra præceptum angelorum tantummodo post se respexit & tumulus

salis facta est. Qua ratione etiam ille hæreticus qui confitendo Christi nomen trucidatur, nihil postea potest corrigere, si quid de Deo aut de Christo malè senserit, cum in alium Deum vel in alium Christum credendo semetipsum fefellit, confessor non Christi, sed solitario Christi nomine; quando & apostolus consequenter dicat: *Etsi corpus meum tradidero, ita ut exurar igni, dilectionem autem non habeam, nihil proficio.* Quia hoc facto nihil proficit qui non habet dilectionem ejus Dei & Christi qui per legem & prophetas & in evangelio in hoc modo prædicatur: *Diliges Dominum Deum tuum in toto corde tuo, & in tota anima tua & in tota cogitatione tua, & diliges proximum tibi tanquam te.* In his enim duobus præceptis tota lex pendet & prophetæ, sicut & Joannes evangelista dicit: *Et omnis qui diligit ex Deo natus est, & cognoscit Deum, quia Deus dilectio est.* Sicuti & Deus ait: *Ita enim dilexit Deus mundum ut filium suum unicum daret, ut omnis qui in eum crederet non periret, sed haberet vitam æternam.* Ut manifestè appareret eum qui hanc diligendi nos & diligendi à nobis dilectionem in se non habeat inani confessione & passione nihil proficere. quàm ut ipsa apparet & constat hæreticum esse qui in alium Deum credat sive Christum alium accipiat quàm quem scripturæ novi & veteris testamenti manifestè prædicant, quæ patrem omnipotentem creatorem omnium & filium ejus sine obscuritate annuntiant. Eveniet enim eis ut alii ab alio Deo salutem expectanti tunc demum contra opinionem suam à Christo Dei patris omnipotentis creatoris filio, quem blasphemaverunt, in poenam æternam damnentur, cum judicare Deus cœperit absconsa hominum secundum evangelium per Christum Jesum, eò quòd in ipsum non crediderint, licet ipsius nomine abluti sint. Et usque adeo omne illud hæreticorum baptisma intercedente aliquo intervallo temporis corrigi potest, si quis supervixerit & fidem correxerit, ut Deus noster in evangelio secundum Lucam ad discipulos suos locutus est dicens: *Habeo autem aliud baptisma baptizari.* Item secundum Marcum ad filios Zebedæi eadem ratione dixerit: *Potestis bibere calicem quem ego bibo aut baptisate quo ego baptizor baptizari?* quòd sciret homines non solum aqua verum etiam sanguine suo proprio habere baptizari, ita ut & solo hoc baptisate baptizati fidem integram & dignationem sinceram lavacri possint adipisci & utroque modo baptizari, æquè tamen unum baptisma salutis & honoris pariter & æqualiter consequi. Quod enim dictum est à Domino, *Habeo aliud baptisma baptizari*, hoc in loco non ut secundum baptisma ac si sint duo baptismata significat, sed alterius quoque speciei baptisma ad eandem salutem concurrens donatum nobis esse demonstrat. Quas utrasque species ab ipso Domino nostro primum initiari & sanctificari oportebat ut nobis quoque alterutra sive utraque species unum hoc duplex salutiferum atque honorificum baptisma præstaret, & viæ quædam unius baptismatis sic nobis patefierent ut aliquando impune aliqua illarum deesset, sicut in verbum audientibus martyribus impune aquæ baptisma deest, quos tamen certi sumus, si quid laxamenti habeant, etiam aqua solitos baptizari, itemque illis qui legitimi sunt fideles effecti impune deest baptisma sanguinis proprii, quia baptizati in nomine Christi redempti sunt pretiosissimo sanguine Domini, cum utraque hæc ex uno atque eodem fonte procedant flumina baptismatis dominici, ut omnis qui sitit veniat & bibat, sicut scriptura dicit: *Flumina de ventre ejus currebant aquæ*

1. Cor. 13.

Deut. 6.

Matth. 22.

Joa. 3.

Luc. 12.

Marc. 10.

Joa. 7.

Joa. 7.

vivæ. Quæ flumina primum apparuerunt in Domini passione, cujus de latere perforato lancea militari sanguis & aqua manavit, ut emitteret duo flumina diversæ speciei, sed tamen ejusdem ac singulare latus, ita ut impleatur spiritu sancto quicumque credens biberit ex utroque flumine. Hæc enim de fluminibus his loquens ostendebat Dominus significans spiritum sanctum quem accepturi essent qui credituri erant in illum. *Nondum autem erat spiritus, quia Jesus nondum erat clarificatus.* Igitur dicens quemadmodum generari potest baptisma quod apostolus unum esse prædicat, utique manifestum est illa ratione quia diversæ sunt species unius atque ejusdem baptismatis ex uno vulnere profluentis in aquam & sanguinem, cum illic duo sint de quibus locuti sumus baptismata aquæ, id est unius atque ejusdem species, cum unum esse debeat baptisma uniuscujusque species, sicut plenius sumus locuti. Et quoniam videmur omne baptisma spiritale trifariam divisisse, veniamus etiam ad probationem narrationis propositæ, ne videamur proprio sensu & temerè hoc fecisse.

1. Joa. 5.

Ait enim Joannes de Domino nostro in epistola sua nos docens: *Hic est qui venit per aquam & sanguinem Jesus Christus, non in aqua tantum, sed in aqua & sanguine. Et spiritus est qui testimonium perhibet, quia spiritus est veritas; quia tres testimonium perhibent, spiritus & aqua & sanguis. Et isti tres in unum sunt.* Ut ex illis colligamus & aquam præstare [spiritum] solitum, & sanguinem proprium hominibus præstare spiritum solitum, & ipsum quoque spiritum præstare spiritum solitum. Nam cum effundatur aqua sicuti & sanguis, spiritus etiam effusus sit à Domino super omnes qui crediderunt, utique & aqua & nihilominus proprio sanguine, tunc deinde & spiritu sancto possunt homines baptizari. Ait enim Petrus: *Sed hoc est quod dictum est per prophetam: Erit in novissimis diebus, dicit Dominus, effundam spiritum meum super omnem carnem, & prophetabunt filii eorum & filiae eorum, & juvenes visiones videbunt, & seniores somnia somniabunt. Et quidem super servos & super ancillas effundam de spiritu meo.* Quem spiritum in veteri testamento, non quidem passim nec effusè, sed communicatum cum aliis, aut etiam sponte insiluisse in quosdam homines, vel induisse eos vel fuisse super eos

Act. 2.

deprehendimus, sicuti Moyse de septuaginta presbyteris à Domino dictum esse animadvertimus: *Et auferam spiritum qui super te est, & imponam super eos.* Propter quod etiam secundum pollicitationem suam Deus ab alio ex spiritu qui super Moysen fuerat imposuit super illos, & prophetaverunt in castris; quod Moyses, ut homo spiritalis, ita contigisse gaudebat, licet ab Jesu filio Nave ut huic rei intercederet invito suadebatur, & idcirco non fuisse permotus. Porro autem in libro judicum, item in regnorum libris animadvertimus super plerosque aut fuisse spiritum Domini aut insiluisse in eos, tanquam super Gothoniel, Gedeon, Jephthe, Samson, Saul, David, & cæteros alios. Quod usque adeo ita se habet ut spiritus sancti sponte accedendi ab eis libertatem ac facultatem manifestissimè nos Dominus docuerit dicens: *Spiritus ubi vult spirat, & vocem ejus au-*

Num. 11.

Joa. 3.

dis, & nescis unde veniat aut quò vadat. ita ut idem spiritus etiam super indignos quoque sui nonnunquam invenietur esse, non utique otiosè nec sine ratione, sed necessariæ alicujus operationis gratia, sicuti super Saul fuit, super quem factus est spiritus Dei, & prophetavit. Quamquam posteriore tempore postquam recessit ab eo spiritus Domini, & postquam angebat eum spiritus malignus à Domino, quoniam tunc ad hoc postremus venerat post nuntios quos antè

antè assiduè præmiserat ut interficeret David : qui idcirco inciderunt in chorum prophetarum & prophetaverunt, ne id quod jussi fuerant perficere possent aut vellent. Quod admirabili ratione per voluntatem Dei spiritum qui super illos omnes fuit credimus operatum esse. Qui spiritus implevit etiam Joannem Baptistam adhuc ab utero matris suæ, & incubit super eos qui cum Cornelio centurione erant prius quàm baptizarentur aqua. Ita dum cohæret baptismati hominum spiritus sanctus aut antecedit aut sequitur, vel cessante baptismate aquæ incumbit super eos qui credunt, dat nobis consilium quòd aut ex integro rite baptismum observare aut fortè dato à quocunque in nomine Jesu Christi baptismate supplere id debeamus, custodita nominis Jesu Christi, sicuti plenissimè exposuimus, sanctissima invocatione, custodita præterea tanti temporis, tot virorum veneranda nobis consuetudine & auctoritate. Quoniam autem prima pars disputationis hujus videtur explicata, etiam sequentem ejus propter hæreticos debemus attingere : quia perquam necessarium est eum tractatum qui semel in manus incidit non præterire, ne fortè eos qui sunt simpliciores ex fratribus aliquis hæreticorum versutia sua audeat attentare. Nam quia Joannes dixit nos baptizandos esse in spiritu sancto & igni, eò quòd addiderit dicens *& igni*, idcirco quidam desperati homines ausi sunt usquequaque pravitatem suam porrigere, & propterea homines versutissimi quærunt quomodo sanctitatis baptismum ita corrumpant ac violent ut etiam evacuent; qui originem jam exinde trahunt à Simone mago multiformi perversitate per varios errores eam exercentes. Cui Simoni Petrus in actis apostolorum dixit : *Pecunia tua tecum sit in perditionem, quia gratiam Dei existimasti per pecunias posse possideri. Non est tibi portio neque sors in sermone hoc. Cor enim tuum non est rectum coram Deo.* Et agunt isti hæc omnia dum fallere cupiunt eos qui sunt simpliciores aut curiosiores, & tentant nonnulli illorum tractare se solos integrum atque perfectum, non sicuti nos mutilatum & decurtatum baptismum tradere, quod taliter dicuntur adsignare ut quàm mox in aquam descenderunt, statim super aquam ignis appareat. Quod si aliquo lusu perpetrari potest, sicut adfirmantur plerique hujusmodi lusus Anaxilai esse, sive naturale quid est, quo pacto possit hoc contingere, sive illi putant hoc se conspiciere, sive maligni opus & magicum virus ignem potest in aqua exprimere, illi tamen talem fallaciam & stropham prædicant perfectum baptismum esse; quod fideles homines si coacti fuerunt accipere, utique non dubitabitur eos id quod habuerant amisisse, perinde ac si quis sacramento miles dicto desertis suis castris in hostium diversissimis castris longè aliud sacramentum velit dicere, hac ratione constat eum vetere sacramento exauctoratum esse. Item si hujusmodi homo rursus ad te redeat, utique hæsitabis utrum habeat baptismum nec ne; & tamen oportebit te huic quoque poenitentiam agenti quibuscunque modis potueris subvenire. Est autem adulterini hujus immo internecini baptismatis si quis alius auctor, tum etiam quidam ab eisdem ipsis hæreticis propter hunc eundem errorem confictus liber qui inscribitur PETRI PRÆDICATIO. In quo libro contra omnes scripturas & de peccato proprio confitentem invenies Christum, qui solus omnino nihil deliquit, & ad accipiendum Joannis baptismum penè invitum à matre sua Maria esse compulsus, item cum baptizaretur ignem super aquam esse visum, quod in evangelio nullo est scriptum, & post

Act. 8.

Act. 2.

Psal. 103.

Joa. 3.

Matth. 9.

Luc. 7.

Luc. 3.

1. Joa. 5.

Act. 5. &
11.

tanta tempora Petrum & Paulum post conlationem evangelii in Hierusalem & mutuam cogitationem & altercationem & rerum agendarum dispositionem, postremò in Urbe quasi tunc primùm invicem sibi esse cognitos, & quædam alia hujuscemodi absurdè ac turpiter conficta: quæ omnia in illum librum invenies congesta. Qui autem non ignorant spiritus sancti qualitatem intelligunt quod dictum est de igni de ipso spiritu dictum esse. Nam in actis apostolorum secundùm hanc eandem promissionem Domini nostri ipso die Pentecostes cùm descendisset spiritus sanctus super discipulos ut in illo baptizarentur, visæ sunt insidentes super singulos linguæ quasi ignis, ut constaret eos spiritu sancto & in igne baptizatos, hoc est eo spiritu qui esset sive ignis sive quasi ignis, qualis ignis fuit qui in rubo ardebat & rubum non comburebat, qualisque est ille ignis qui est angelorum spiritus, sicut scriptura dicit: *Qui facit angelos suos spiritus & ministros suos ignem ardentem*. Cui cùm similis aut socius aut particeps fueris, poteris nullum ignem timere, nec illum quidem qui antecedens Domino in die judicii conflagrabit totum orbem terræ, absque eis qui baptizati sunt in spiritu sancto & igni. Et hominibus quidem spiritus perseverat hodie invisibilis, sicut Dominus dicit: *Spiritus ubi vult spirat, & nescis unde veniat vel quò vadat*. Sed in principio mysterii fidei & spiritualis baptismatis hic idem spiritus manifestè visus est & super discipulos insedisse quasi ignis, item cælis apertis descendisse super Dominum columbæ similem, quoniam pleraque immo penè omnia quæ essent futura manifesta sunt; quæ tamen modò essent invisibilia nihilominus, nunc quoque oculis & incredulitati hominum vel ex parte, vel aliquando, vel in figura sunt monstrata ad corroborandam & confirmandam fidem nostram. Sed nec aliud omiserim quod evangelium meritò prædicat. Ait enim paralytico Dominus noster, *Bono animo esto, fili, dimittuntur tibi peccata*, ut ostenderet fide mundari corda ad remissionem peccatorum consequendam. Quam remissionem peccatorum consecuta est etiam illa quæ erat mulier peccatrix in civitate; cui Dominus ait: *Dimittuntur tibi peccata*. Et cùm cœpissent qui simul discumbebant apud semetipsos dicere, *Quis est hic qui peccata dimittit*, quod & circa paralyticum acerbius Scribæ & Pharisæi obmurmuraverant, ait ad mulierem Dominus: *Fides tua te salvam fecit, vade in pace*. Ex quibus universis ostenditur fide emundari corda, spiritu autem ablui animas. Porro autem per aquam lavari corpora, sanguine quoque festinantiùs perveniri per compendium ad salutis præmia puto nos plenè exsecutos prædicationem Baptistæ Joannis, unde sermonem sumus exorsi, qui dixit ad Judæos: *Ego quidem vos baptizo aqua in pœnitentiam. Qui autem post me venit fortior me est, cujus ego non sum dignus solvere corrigiam calciamenti. Ipse vos baptizabit in spiritu sancto & igni*. Arbitror autem & apostoli Joannis doctrinam nos non ineptè disposuisse, qui ait *quia tres testimonium perhibent, spiritus & aqua & sanguis, & isti tres unum sunt*. Nisi fallor autem etiam illud explanavimus quod Dominus noster ait: *Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem baptizabimini in spiritu sancto*. Præterea existimo nos non infirmam rationem reddidisse consuetudinis causam. Tueamur tamen, etsi posteriore loco id facimus, ne qui putet nos unico articulo præsentem altercationem suscitare. Quamquam hæc consuetudo etiam sola deberet apud homines timorem Dei habentes & humiles præcipuum locum obtinere.

STEPHANI BALUZII

N O T Æ

AD CYPRIANUM.

STEPHANI BALUZII

NOTAE

AD CYPRIANUM.

STEPHANI BALUZII

NOTÆ

AD CYPRIANUM.

EPISTOLA PRIMA.

HANC epistolam habent omnes editiones & plerique libri veteres. Non extat tamen in uno bibliothecæ regiæ, in uno monasterii sancti Remigii Remensis, in duobus monasterii Compendiensis, in eo quem habui ex monasterio sancti Michaëlis in periculo maris, neque demum in Corbeienfi. Quod ideo annotandum esse arbitratus sum quia vir doctissimus Nicolaus Rigaltius, haud dubiè lapsu memoriæ, vel per incogitantiam, in observationibus suis ad opera sancti Cypriani refert plures varias lectiones istius epistolæ ex codice Corbeienfi, in quo ea non habetur.

Primum illa locum obtinet in multis codicibus antiquis, in Veronensi nimirum omnium vetustissimo, in Seguieriano item antiquissimo, in duobus Vaticanis, in omnibus iis quibus usus est Guillelmus Morellius, in eo qui fuit Raymundi episcopi Acconensis, ut annotatum reperi manu Simonis Goulartii, qui eo usus est, & in viginti & uno eorum cum quibus ego contuli opera beati martyris. Immo in codice sancti Eligii Attrebatensis ita scriptum vidi in calce istius epistolæ: *Explicit prima epistola.*

Illam sanctus Augustinus citat ex eaque fragmenta refert in libro quarto de doctrina christiana cap. 14. & in sermone 312. in nova editione pag. 1256. Cyprianumque graviter reprehendit quòd illam spumæo verborum ambitu ornaverit; quia nimirum putabat, ut opinor, regnum Dei, ut verbis utar Sulpitii Severi in prologo libri de vita sancti Martini, non in eloquentia sed in fide constare. Ego verò mecum sæpenumero admiratus sum illam Augustini censuram in hac epistola, quæ tota de Deo est & reprehensio morum corruptorum & depravatorum sæculi, reprehendentis gravitatem & eloquentiam sermonis, tanquam si res Dei electissimis verbis gravissimisque sententiis rhetoricè ornare fas non esset. Contrà, si uspiam opus est eloquentia, id verò in primis, mea quidem sententia, palam est obtinere debere in compositionibus ad majestatem & gloriam summi Dei pertinentibus, quamvis, ut ait sanctus Hilarius in libro secundo de trinitate, ad ea quæ Dei sunt exequenda sermo omnis infirmus sit. Item Macarius Mucius in præfatione ad carmen suum de triumpho crucis: *Negare non ausim, inquit, eam esse divinarum rerum vim atque dignitatem ut nullo stylo assequi possimus, non tamen ita remotam censeo ut Camænis inaccessibilem rear.* Nam, ut ait Novatianus in libro de trinitate, *ad cogitandam & ad eloquendam Dei majestatem & eloquentia omnis meritò muta est & mens exigua est.* Exemplis talibus plena sunt omnia. Quis unquam reprehendit eloquentiam in sancto Joanne Chrysostomo? Quid eruditius aut acutius apologetico Tertulliani; qui, ut ait sanctus Hieronymus in epistola ad Magnum adversus Jovinianum, cunctam sæculi continet disciplinam? Quid elegantius Octavio Minucii Felicis? Neque Arnobio sua defuit eloquentia. Lactantii libros divinarum institutionum omnes consentiunt Tullianam eloquentiam redolere. Etiam lucubrationes sancti Hieronymi, tamenetsi is in epistola ad Pammachium scribat dissimulandam & fugiendam esse eloquii venustatem in interpretatione ecclesiastica, quam ipse vitavit in interpretatione librorum sacre scripturæ, rhetoricæ tamen flosculis ubique abundant & ambitiosa eloquentia, & illorum qui hoc scribendi genere utuntur defensionem suscepit in eadem epistola ad Magnum. Ex quo necessario consequitur reprehensioni obnoxios esse auctores ecclesiasticos melioris

notæ, si censura à sancto Augustino lata adversus hanc Cypriani epistolam iusta est ac legitima. Quare amplectenda omnino mihi videtur Lactantii sententia, qui lib. 5. cap. 1. ait scientiam literarum non modò nihil nocere religioni atque iustitiæ, sed etiam prodesse quamplurimùm, si is qui eas didicerit sit virtutibus instructior & veritate sapientior. Etiam is qui anno 1483. procuravit editionem Venetam operum sancti Cypriani ita loquitur in præfatione sua : *Æquo enim satis animo ferre nequaquam possum recentiorum quorundam novam hæresim, qui nullum orationis florem sequentes putant quod expolito limatoque tractatur eloquio rei sacræ admodum officere.* Et paulò post : *Nam si eloquentiam rem mediam esse agnoscunt, quæ & rectè uti & malè possumus, quis mentis compos dicere audet non debere dogmatis christiani professores in defendenda veritate ea uti qua in extollenda falsitate omnes abusi sunt gentiles!* Ita etiam sensit Joannes Maldonatus scribens ad Petrum Madurum. *Cur enim, inquit, Christus non habeat meliores oratores quàm diabolus!* In eadem quoque sententia fuisse Joannem Sichardum liquet ex præfatione ejus ad libros recognitionum sancti Clementis. Extat in volumine orationum M. Antonii Majoragii oratio adversus eos qui ornandæ orationis studium & dicendi elegantiam vituperant, eorumque opinionem vocat hæresim. Paulus quoque Cortesius in procemio libri sui sententiarum damnat eos theologos qui differendi elegantiam à theologia sejungunt. Et nihilominus verum est quod ait sanctus Hieronymus in epistola de filio prodigo ad Papam Damasum, in ecclesiasticis rebus non quæri verba sed sensus. Ita etiam sensit Faustinus episcopus in præfatione libri de fide contra Arrianos. *In causa, inquit, fidei non sermonum sublimitas requirenda est, quando ipsa sola testimonia sufficiunt.*

BENE ADMONES] In libro Fuxensi scriptum est *Verè admones*, & in margine, *Alii dicunt Bene.* Hanc porro lectionem esse meliorem, præter auctoritatem veterum exemplarium, probatur etiam auctoritate Rufini in prologo homiliarum Origenis in Numeros apud Henricum Valesium in annotationibus ad historiam ecclesiasticam Eusebii pag. 129. ubi sic habetur : *Utor verbis tibi, frater, beati martyris. Bene admones Donate carissime. Nam & promississe me memini.* Et paulò post : *Sed reddendæ pollicitationi non tempestivum, ut ille ait, sed tempestuosum nobis tempus ac turbidum fuit.* Ex his interim beati Cypriani verbis colligi posse vicetur illum in hac epistola respondere ei qua Donatus eum admonuerat uti promissis ac recepto suo satisfaceret. Non inde tamen colligi debet epistolum quod Pamelius invenit in codice Camberonensi, quodque nos invenimus etiam in veteri libro qui fuit Francisci Pithœi, inde inquam colligi non debet epistolum illud, in cujus fronte positum est nomen Donati ad Cyprianum scribentis, esse admonitionem qua permotus Cyprianus hanc epistolam ad eum dedit. Non dubitabat Pamelius quin legitimus Donati fœtus esset, eamque sententiam facilè amplexus est illustrissimus Cardinalis Baronius in annalibus ecclesiasticis. Alii illud ut spurium rejecerunt, quorum ego opinioni lubenter accedo. Et tamen arbitror istic, uti fecere Rigaltius & episcopus Oxoniensis, esse ponendum, ne quam mihi negligentiam curiosus lector imputare possit. Sic ergo habet.

Donatus Cypriano. Credo te retinere, sanctissime Cypriane, quæ nobis fuerit apud oratores garrulitas, unus sensus, una cogitatio, individua dilectio. Quare non & in divina lectione ita animis roboramur, aut non ea semper nobis fuit cogitatio, sicut promittebamus, ut simul crederemus!

DONATE] Donati nomen vulgatissimum erat in Africa, ut etiam scriptum est in capite tertio epistolæ secundæ sancti Augustini ad Eleusium, Glorium, & Felices. Sequenti sæculo Lactantius librum de mortibus persecutorum scripsit ad Donatum confessorem, illum ipsum, ut opinari licet, cui dicavit etiam librum de ira Dei. Persto enim in ea sententia quam prompsi cum ederem librum de mortibus persecutorum. Scio virum optimum & mihi reverendum Nicolaum Le Nourry aliter sensisse & Donatum cui inscriptus est liber de ira Dei putasse fuisse diversum ab eo cujus nomen extat in initio libri à me editi. Diversos autem fuisse hinc se probare putavit vir optimus quòd ex libro de ira Dei manifestum sit Donatum cui dicatus est fuisse recenter conversum ad religionem Christi. quod de alio dici non posse ait. Erravit in nomine vir clarissimus. Transtulit ad Donatum ea quæ pertinebant ad Demetrianum, cui dicatus est liber de opificio Dei, ex quo constat Demetrianum rudem adhuc fuisse nostrorum mysteriorum.

DONATE] In codice sancti Arnulphi Metensis scriptum est; *Bene admones frater carissime Donate.*

INDULG. VINDEMIÆ] Ennodius lib. 9. epist. 2. *Sit inter nos feliciū vindemiarum vice colloquium.*

SOLENNES AC STATAS] Multum variant in hoc loco libri veteres. Quidam enim habent *statutas* pro *ratas*, alii *ratas rufasque*, vel *ratas* tantum. Unus verò habet *solennes ac ratas*, & supra lineam vel *statutas*. Ego præfero lectionem vulgatam, quæ mihi videtur optima & certissima. Nam Cicero dixit alicubi solenne & statum sacrificium. In lege 3. Cod. de dilationib. legitur: *Feriæ sunt vel repentinæ vel solennes*. Solennes autem jurisconsulti eas esse aiunt quæ sunt anniversariæ ac legitimæ. Recte igitur Cyprianus dixit inducias five ferias solennes ac statas, quas ideo statas appellari ait Festus quia certo statutoque die observantur. Vide Macrobiū lib. 1. saturn. cap. 16. & Iurretum ad Symmachum lib. 3. epist. 21. ad illum locum, & *feriarum reliquiæ*.

LOCUS ETIAM] Cicero in libro de claris oratoribus: *Sed quo facilius sermo explicetur, sedentes, si videtur, agamus. Cum idem placuisset illis, tum in propatulo propter Platonis statuam consedimus.* Hieronymus lib. 2. adversus Jovinianum: *Platonici quoque & Stoici in templorum locis & porticibus versabantur.* Rusticus diaconus in præfatione dialogi adversus acephalos: *Silentium loci & temporis commoditas & commune constitutum & ab aliis rebus feriæ nobiscum interim concurrunt simul.*

FATISCENTIS] id est fessi & labentis, ut apud Virgilium & Ovidium. Hanc lectionem, quæ optima & verissima est, non inveni nisi in uno libro meo veteri optimo. Reliqui omnes & omnes editiones habent *fatigantis*. Lucretius lib. 3. loquens de anima, cum dixisset eam ceu fumum dissolvi in altas æris auras, addit, *simul ævo fessa fatiscit*. Et lib. 5. dicit omnia vinci ab ævo, etiam faxa & altas turres, & *delubra deum simulacraque fessa fatisci*. Similem errorem in actis sanctarum martyrum Perpetuæ & Felicitatis annotavit Lucas Holstenius, ubi pro eo quod legitur *defatigationibus* censet legendum esse *de factionibus*.

STUD. FABULIS] Ego semper existimavi locum hunc esse mendosum & viros doctissimos frustra hætenus laborasse in eo emendando vel explicando. Cum verò ei quærerem medicinam, occurrit mihi commutandam fortean esse vocem *studentibus* cum voce *ludentibus*, ut istic legatur *ludentibus fabulis*, ut apud Minucium *fabulis fallentibus*. Nam fabulis ludere dixit Ausonius in epistola tertia ad librum ut eat ad Probum: *Suescat peritis fabulis simul joculari & ludere.* Ludentibus igitur fabulis, sed peritis & seriis, colloquium agebant Cyprianus & Donatus. Neque enim putandum est eorum sermones fuisse ludicos aut rerum colloquia leviorum, cum de rebus maximi momenti ad gloriam & religionem summi Dei pertinentibus tractaretur inter viros graves. Nisi si, qui mos est dialogorum, Donatum & se ipsum locutos esse supposuit Cyprianus quæ nunquam locuti erant, ut de se ipso & Varrone ait Cicero in initio academicarum questionum. Julius Firmicus in præfatione librorum de institutione matheleos, *honestas & varias sermonum fabulas serebamur.*

ERUDIRE] Deest heic aliquid. Sensus enim non est integer. Sed sunt pleraque istiusmodi in Cypriano. Cum videret autem Lombertus sensum non esse integrum, sic vertit hunc locum ac si Cyprianus scripsisset, *conscientiam pectoris erudire juvat.*

FAMILIÆ STREPENTIS] Sanctus Hieronymus in epistola ad Demetriadem de virginitate servanda eam laudat quòd *inter gemmas & sericum, inter eunuchorum & puel- larum catervas, & adulationem & ministeria familiæ perstreptis, & exquisitas epulas, quas amplæ domus præbebat abundantia, appetisset jejuniorum laborem, asperitatem vestium, victus continentiam.* Item in epistola ad Lætā de institutione filiæ monet ne intersit nuptiis servitorum, neque familiæ perstreptis lusibus misceatur. Et in calce libri adversus Helvidium inter incommoda matrimonii rursum numerat familiam perstreptem.

PETAMUS H. SEDEM] Citat hunc locum Abælardus in extremo libro secundo theologiæ christianæ.

ERRATICI PAL. NEXUS] Cicero in libro de senectute: *Vitis quidem, quæ natura caduca est, & nisi fulta sit, ad terram fertur, eadem, ut se erigat, claviculis suis quasi manibus quicquid est nacta complectitur, quam serpentem multiplici lapsu & erratico ferro amputans coercet ars agricolarum, ne silvescat sermentis & in omnes partes fundatur.*

Sidonius lib. 5. epist. 17. *Hic pars sub umbra palmitis adulti quam stipitibus altatis cancellatimque pendentibus pampinis superducta texuerat.* Vide infra in notis ad librum primum testimoniorum adversus Judæos cap. 21. in voce *cilicium*.

VITEAM PORTICUM] Virgilius lib. 3. georgicorum:

Hic noctem ludo ducunt, & pocula læti

Fermento atque acidis imitantur vitea sorbis.

Prudentius in hamartigenia: *Sepibus & densis vallentur vitea rura.* Et in hymno ante cibum: *Hic ubi vitea pampineo brachia palmite luxuriant.*

FRONDEA TECTA] Ex Virgilio lib. 4. georgicorum, & *frondea semper tecta petunt.* Ovidius lib. 3. fastorum, *frondea facta casa est.* Arator lib. 2. actuum apostolicorum dixit frondeam comam veris. Sic Cicero enarraturus sermones inter ipsum, Quintum fratrem, & Titum Pomponium Articum habitos de legibus, cum dixisset Platonem cum Clinia & cum Lacedæmonio Mogillo æstivo die in cupressetis Cnidiorum & spatiis silvestribus de institutis rerum publicarum ac de optimis legibus disputasse, ait se & Quintum & Atticum inter procerissimas populos, in viridi opacaque ripa inambulantes, tum autem residentes, quæsiisse iisdem de rebus aliquid uberius quam forensis usus desideret. Sic Lucianus in dialogo domus Socratem ait sub platano frondente & herba virescente & fonte limpidio sedisse cum Phædro Myrrhinusio. Vide Sirmundum in notis ad Sidonium lib. 2. epist. 1. in verbo *hyppodromus*.

IN AURES] Codex Beccensis habet *in auras*. quod satis congruit cum his quæ sequuntur.

ANIMUS SIMUL] Idem codex, *anima simul & auditus instruitur & pascitur obturus.*

OCULUS TUUS] Hæc est lectio veterum editionum & plurimorum veterum codicum optimæ notæ. Primus omnium Rigaltius mutavit & edidit *oculos tuos fixus es*. Secuta est postea editio Anglicana, quæ Rigaltianam imitata est, quamvis in ea adnotatum sit lectionem quam nos revocamus extare in pluribus antiquis codicibus manuscriptis. Miror autem eam lectionem, quæ Latina non est, potuisse placere hominibus eruditis. Ortam illam esse manifestum est ex permutatione literarum *o* & *u*, quas Quintilianus lib. 1. cap. 4. adnotat olim sæpe mutari solitas in scribendo. quod etiam adnotatum reperi in libro primo Prisciani. Itaque in vetustissimo epistolarum sancti Cypriani codice 1305. bibliothecæ Colbertinæ, qui fuit olim Thuanæ, disertè scriptum est *oculos tuos fixus est*, sed supra lineam litera *u* juncta est cum his duabus vocibus, ut sciret lector emendationem esse & eam esse veram lectionem quæ superposita erat. Nam ego sæpe vidi in vetustis codicibus aliorum scriptorum eundem modum emendationis servatum, nimirum ubi per errorem scripta erat litera *o* superpositam esse literam *u* & è converso. Confirmat autem lectionem libri Colbertini etiam ille qui fuit Raymundi episcopi Acconenfis, in quo scriptum erat *oculus tuus fixus es*. Quare rectè mea sententia fecit Lucas Fredericus Reinhartus, qui in sua epistolarum sancti martyris editione veterem lectionem revocavit & ad marginem rejecit eam quam Rigaltius substituerat. Plinius lib. 11. cap. 37. *Animo autem videmus, animo cernimus. Oculi, ceu vasa quædam, visibilem ejus partem accipiunt atque transmittunt.*

TAM AURE] Antea legebatur *tam ore quàm mente*, pessimo sensu. Neque enim ore audimus, sed aure. Psalmo 48. *Auribus percipe verba oris mei.* & alibi sæpe. Hunc Cypriani locum ego emendaveram ex certissima conjectura. Putabam autem me primum fuisse qui illum emendasset. Verùm postea deprehendi eam emendationem fuisse factam ante me à Rigaltio in observationibus suis. Neque mihi placet censura Gronovii censentis hanc Rigaltii emendationem non esse legitimam. Nihil enim ad hunc locum faciunt verba Plinii *attentus & pendens* quæ Gronovius lib. 3. observat. cap. 12. affert ut ostendat vocem *ore* non esse mutandam in *aure*.

TOTUS AUDITOR] Plinius lib. 1. cap. 7. loquens de Deo: *Totus est visus, totus auditus.* Item Novatianus in libro de trinitate: *Cæterum ipse totus oculus, quia totus videt, totus auris, quia totus audit.* Hinc sanctus Leo Papa in sermone nativitatis Domini: *Dominus tuus ubique præsens.* Et Cyprianus ipse in initio libri de oratione dominica pag. 204. ait *Deum ubique esse præsentem, audire omnes & videre.*

EXILIS INGENII] Hieronymus in præfatione libri tertii in epistolam ad Galatas, *exilis*

exilis ingenii rivulum vix parvo strepentem murmure sentientes. Ruricius episcopus Lemo-
vicensis lib. 1. epist. 10. *me sciatis laborare egestate ac sterilitate exilis ingenii.* Symmachus
lib. 9. epist. 101. *Mei ingenii exilitas etiam parum miratur.* Aliis verbis idem dixit Lac-
tantius in capite primo libri de opificio Dei, *quantum possibilitas intelligentiæ meæ pervi-
det.* Cassianus in præfatione collationum, *in quantum tenuitas nostri suffecit ingenii.* Ju-
lius Firmicus in præfatione de institutione matheſeos : *In nobis tenue est ingenium.* Pro
quo Martialis lib. 9. epigr. 51. dixit pusillum ingenium. Hieronymus in epitaphio Ne-
potiani : *Grandes materias ingenia parva non sustinent.* Arnoldus Bonevallis in edi-
tione Anglicana : *Sublimes materias sublimitum ingeniorum exigunt tractatores.* Rectè. Ete-
nim magna ingenia, ut ait Velleius Paterculus, *magnis adiutoribus egent.* Præclare Quin-
tilianus in præfatione oratoriarum institutionum : *Illud tamen in primis testandum est ,
nihil præcepta atque artes valere nisi adjuvante natura.* Quapropter cui deerit ingenium non
magis hæc scripta sunt quàm de agrorum cultura sterilibus terris. Idem lib. 8. cap. 4. ait ut
terram cultu, sic animam disciplinis uberiores fieri. Ammianus Marcellinus initio libri
16. *instrumenta omnia mediocris ingenii si suffecerint commoturus.*

CULMINIBUS] Ita omnes editiones ante Pamelianam. Consentunt etiam vetera
exemplaria. Quamquam autem vox *culmis*, quam Pamelius alteri substituit, bona sit &
bonum sensum constituat, revocandam esse putavi veterem lectionem, quæ & ipsa
optima est. Culmen enim significat summitatem alicujus rei. In codice Turonensi scrip-
tum est *culminibus* & supra lineam *vel culmis*.

NON ELOQ. VIRIBUS] Hieronymus in epistola ad Pammachium pro libris suis Pag. 2.
adversus Jovinianum : *Porro eloquentiam, quam pro Christo in Cicerone contemnis, in par-
vulis non requiras. Ecclesiastica interpretatio, etiamsi habet eloquii venustatem, dissimulare
eam debet & fugere.*

NON DISERTA] Hieronymus in epistola ad Nepotianum de vita clericorum : *Audi
igitur, ut beatus Cyprianus ait, non diserta, sed fortia.* Ruricius lib. 1. epist. 17. *Certi
sumus quòd non tam diserta cupitis audire quàm fortia.* Julianus Pomerius lib. 3. de
vita contemplativa cap. 34. *Prudentibus viris non placent phalerata sed fortia.*

NEC AD AUDIENTIÆ] Codex episcopi Acconensis, *nec audientiæ popularis il-
lecebra culto sermone fucata.*

EGO CUM IN TENEBRIS] Citat hunc locum sanctus Augustinus sermone 312.
in nova editione. Videtur autem Sedulius ab hoc loco mutuasse quæ de sua conver-
sione ad Deum scribit in epistola ad Macedonium. *Cum secularibus igitur studiis occupa-
tus, inquit, vim impatientis ingenii, quod divinitatis in me providentia generavit, non uti-
litati animæ sed inani vitæ dependerem, & literariæ solatia disciplinæ lusibus infructuosi ope-
ris, non auctori, deservire, tandem misericors Deus rerum conditor clementius fabricam sui
juris aspexit & stultos in me mundanæ sapientiæ diutius haberi sensus indoluit ac fatuum
prudentiæ mortalis ingenium cælesti sale condivit. Mox ut carnis oculos interior caligo dese-
ruit, per sentes dumosi ruris errantia in herbam florei cespitis revolve vestigia, totoque nisu
melioris arbitrii cultum illustrati pectoris Deo dicavi.* Minucius Felix de se loquens, cum
discussa caligine de tenebrarum profundo in lucem sapientiæ & virtutis emergerem. Lucianus
presbyter Antiochenus apud Rufinum lib. 9. cap. 6. asserens fidem nostram adversus
gentiles : *Erravimus etiam nos aliquando, & simulacra quæ ipsi finximus deos cæli ac terræ
putabamus auctores.* Commodianus instructione 26. *Gens & ego fui, perversa mente mo-
ratus, & vitam istius sæculi veram esse putabam.* Vide etiam instruct. 1. & 33.

IN NOCTE COECA] id est idololatria. Hieronymus in caput tertium Jonæ : *Pro-
ponamus nobis beatum Cyprianum, qui prius idololatriæ assertor fuit, & in tantam gloriam
crevit eloquentiæ ut oratoriam quoque doceret Carthagini, audisse tandem sermonem Jonæ, &
ad pœnitentiam conversum in tantam venisse virtutem ut Christum publicè prædicaret, & pro
illo cervicem gladio flecteret.*

RENASCI] Non enim nascimur sed renascimur christiani. Tertullianus in apologe-
tico ; *Fiunt non nascuntur christiani.* Item Hieronymus in libro adversus Vigilantium &
in epistola ad Lætam de institutione filiæ. Apud Primasium in prologo commentarii in
epistolas Pauli christiani aiunt ad Judæos : *Filios Abrahæ non facit nativitas sed fides.*
Vide quæ de christianorum nativitate ait Munnulus à Girba in Concilio Carthaginensi,
& quæ Pontius diaconus in vita Cypriani dicit de nativitate cælesti.

Pag. 2.

IN AURO... PURPURA] Hieronymus in epistola ad Heliodorum de laude vitæ solitariae & in epistola ad Lætam de institutione filiae, *in auro atque purpura ludere*. M. Cato apud A. Gellium lib. 11. cap. 18. *Fures privatorum facinorum in nervo atque in compedibus ætatem agunt, fures publici in auro atque in purpura*. Sanctus Ambrosius sive quis alius lib. 3. officior. cap. 3. ait: *Servorum tamen occulta furta, divitum rapinae publicæ*. Seneca epist. 76. *Nemo ex istis quos purpuratos vides felix est, non magis quibus sceptrum & chlamydem in scena fabulae assignant*.

FASCIBUS ILLE] Ista Cyprianum de se scripsisse censuit Guillelmus Cave, quia putabat illum honoribus in republica functum antequam fieret christianus. Verum cum nusquam inveniamus illum habuisse honores, magistratus, imperia, nulla nos ratio movere potest ut verba illa pertinere putemus ad Cyprianum. Rhetorem fuisse scimus, sed non proconsulem, prætorem, aut præsidem, nec ullo alio magistratu functum. Error ille hinc ortus est quod Cyprianum nostrum confudit cum Cypriano Antiocheno. Porro fascium decus & imperium dixit Columella in præfatione librorum de agricultura.

POENAM PUTAT] Vide quæ de hoc argumento annotat Casaubonus ad librum tertium Suetonii in verbo: *Si non dominaris*.

OFFICIOSI AGMINIS] In uno ex veteribus libris meis legitur *honestioris agminis*. Sic etiam habebat codex episcopi Acconensis.

ILECEBRIS] In editionibus Pamelii & Rigaltii additur *assuetum*. Angli annotant Pamelium vocem illam addidisse contra fidem omnium veterum exemplarium. Quod verum est. Ego enim illam non reperi nisi in uno regio quod fuit olim sancti Martini Turnacensis. In Divionensi, in recentiore Remigiano, & in uno meo scriptum est *deditum*. Quod indicare videtur adjectam hanc vocem fuisse ab eo qui putaret deesse heic aliquid. Itaque arbitratus sum rectè censuisse Anglos illam esse eliminandam.

LIBIDO PRÆCIPITET] Seneca epist. 10. *Tunc audaciam acuit, libidinem irrat, iracundiam instigat*. Commodianus instructione 63. *libido præcipitat*. Ubi interim admonendum est, quamvis res sit exigui momenti, in veteri libro Commodiani istic scriptum esse *Belligerare cupis* pro eo quod Rigaltius edidit *Belligerare quæris*.

ERRORIBUS] Plerique libri veteres & editiones omnes ante Manutianam præferunt *horroribus*. Et tamen multi libri habent *erroribus*. Quod ego puto istic esse melius. Contrà paulò infra retinui *horroribus* in hac ipsa epistola, ut suo loco dicetur.

OFFAVEBAM] Ita scriptum vidi in quibusdam libris veteribus; pro quo veteres editiones ante Rigaltianam habebant *adfavebam*. Infra in epistola 52. videmus *offocari* pro *suffocari*, & *offectura* pro *effectura* in sententia quam in causa baptismi hæreticorum protulit Munnulus à Girba in Concilio Carthagenensi.

Pag. 2.

IN PROPRIAS LAUDES] Ruricius lib. 2. epist. 1. *In propriis laudibus, sicut dicitur, est odiosa jactatio*. Ita vetus codex sancti Galli, pro quo Canisius edidit *jactantia*. Quo verbo usum esse Cyprianum satis constat. Vera profectò est illa Cypriani sententia. Unde illud vulgatum: *Laus proprio sordescit in ore*. Proverbiorum 21. *Laudet te alienus, & non os tuum*. Augustinus in epistola ad Valerium Comitem: *Et ideo de te narratio suavior nobis erat quia ea dicebat quæ ipse non posses, ne quidem me inquirente, rescribere, ne tuarum laudum, quod sancta scriptura prohibet, fieres prædicator*. Apud Eusebium lib. 2. hist. eccles. cap. 30. multum vituperatur Paulus Samosatenus quod de se magnificè loqueretur, non ut episcopus, sed ut sophista quidam & impostor. Plinius lib. 1. epist. 8. *Etenim si alienæ quoque laudes parum æquis auribus accipi solent, quàm difficile est obtinere ne molesta videatur oratio de se aut de suis differentis*. Dionysius Halicarnasseus in initio historiarum suarum ait non futurum se esse multum in propriis laudibus, quod audientibus graves molestasque eas esse sciret. Symmachus lib. 1. epist. 1. *Nempe derides quod de me aliqua justo indulgentiùs prædicavi. Et hæc est vera atque digna reprehensio. Omnis quippe ostentatio non caret suspitione mendacii; quia quicquid assumitur, proprium non putatur. Dehinc jactantia avara laudis multum decoquit de pudore*. Hinc fortassis illud Symmachianum à Sidonio laudatum: *Ut vera laus ornat, ita falsa castigat*. Cui sententiæ consonat Anastasius Papa in epistola ad Joannem episcopum Hierosolymitanum: *Duplex enim causa me hoc poscere constringit, ne consacerdotis tui sensibus aut dolorem falsa laus ingerat, aut pudorem vera succendat*. Quintilianus lib. 4. cap. 1. *Nonnunquam contingit relatio meritorum, de quibus verecundiùs dicendum erit sua quàm aliena laudantis. Et*

lib. 11. cap. 1. *Omnis sui vitiosa jactatio est, affertque audientibus non fastidium modò, sed plerunque etiam odium.* Ante eum Cicero dixerat in libro primo officiorum: *Deforme etiam est de se ipso prædicare.* Sciebat enim verum esse quod Julius Cæsar ait in libro secundo commentariorum de bello civili, libenter homines de suis laudibus prædicare. quod non factitasse illum tradit Dio Cassius lib. 37. Et tamen idem Cicero putabat licere interdum de se magnificè prædicare. Ait quippe in libro primo officiorum: *Licet enim, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hereditas hujus gloriæ & facinorum imitatio pertinet.* Idem in oratione de responsis aruspicum: *Potest quisquam in rebus magnis cum invidia versatus satis graviter contra inimici contumeliam sine sua laude respondere.* Plautus in Amphitruone: *Qui non deliquit, decet audacem esse, confidenter pro se & protervè loqui.* Licet enim aliquando excurrere in proprias laudes, exemplo sancti Pauli apostoli in epistola secunda ad Corinthios: *In quo quis audet, ut insipiens dico, audeo & ego. Hebræi sunt, & ego. Israëlita sunt, & ego. Ministri Christi sunt, ut minùs sapiens dico, plus ego. In sudoribus plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter &c.* Quomodo autem se quis possit aliquando laudare explicat sanctus Augustinus in psalmum 144. Extat apud Plutarchum libellus qua quis ratione se ipsum citra invidiam laudare possit. Aristoteles de semetipso (ut Valerius Maximus tradit lib. 7. cap. 3.) in neutram partem loqui debere prædicabat, quoniam laudare se vani, vituperare stulti esset. Nam in se dicere non est ferè nisi scurrarum, ut ait Quintilianus lib. 6. cap. 3. Vide Demosthenis orationem de corona.

TIMOR INNOC. CUSTOS] Columella in præfatione libri duodecimi: *Metus plurimum confert ad diligentiam custodiendi.* T. Livius lib. 34. *Disciplina custos infirmitatis, quam inter validiores optimè timor continet.* Vegetius lib. 4. cap. 12. *Timor magis frangit infuetos.* Tertullianus lib. 2. de cultu feminarum: *Timor fundamentum salutis est.* In psalmo 118. *Initium sapientiæ timor Domini.* Et alibi: *Beatus vir qui timet Dominum.* Lactantius in libro de ira Dei cap. 11. ait religionem esse non posse ubi metus nullus est. Item illud in libro tertio Thebaidos & apud Petronium: *Primus in orbe deos fecit timor.* Relatio Leonis Papæ II. ad Constantinum Imperatorem inserta actis sextæ synodi: *Pietas enim vestra fructus misericordiæ est. Potestas autem custos est disciplinæ.* Ennodius in vita sancti Epiphaniï ait verecundiam esse matrem bonorum operum.

NE SECURITAS] Cyprianus in libro de lapsis pag. 132. *Traditam nobis disciplinam pax longa corruerat.* Secundæ enim res, ut ait T. Livius libro sexto, negligentiam creant; ideoque eis non multum fidendum idem ait in libro 42. Vide notas nostras ad librum sextum Salviani.

VIAM TENEAS] Quidam libri veteres præferunt *femitam*. Pamelius, à quo cæteri acceperunt, edidit, *si justitiam teneas, si illapsa firmitate vestigiï tui incedas, si in Deum viribus totis &c.*

ILLAPSA] id est, si ita firmo pede viam justitiæ teneas ut ab ea non deflectas, ut non labaris, *illapsa*, id est non lapsa. Libellus precum Marcellini & Faustini, *inlapsa firmitate vestigiï.* Quæ sunt verba Cypriani.

VIRTUTE SINCERA] Ista exciderunt in editionibus Pamelii & Rigaltii. Extant enim in aliis & in multis antiquis codicibus. Anglicana editio reposuit.

MEDELAM DOLENTIUM] Ita codex monasterii Beccensis & codex episcopi Acconensis. Veronensis & unus Vaticanus *medellam dolentium*. Veteres editiones habebant *in medulla adolescentium*. Morellius posuit *in medulla adolentium*. In codice sancti Arnulphi Metensis scriptum est *in medela adolentium*. In uno regio & in uno meo, *inde medela languentium*. Atque hanc lectionem esse meliorem existimasse videtur Rigaltius, & vocem *dolentium*, quæ hodie extat in vulgatis editionibus, censet esse potius ab interprete quàm ab auctore. Et quia in antiquis editionibus videbat scriptum esse *in medulla adolescentium*, quam scripturam confirmant quædam vetera exemplaria, hinc collegit emendatissimum fore hunc locum si scriberetur *in medelam dolescentium*. Verum ego hanc vocem nuspiam reperi. Itaque puto lectionem veterum librorum, quam retinui, præferendam esse voci novæ, quæ nullam aliam habet originem quàm conjecturam Rigaltii. In epistola 54. pag. 77. scriptum est: *Merito trahebatur dolentium pœnitentia.* Porro *medulla* pro *medela* positum aliquando fuisse per errorem librariorum videre poterit lector in tomo secundo Capitularium pag. 1011.

Pag. 3.

VENENORUM] Duo libri veteres habent *veternosum*.

ERRATICOS SPIRITUS] Infrà in libro de idolorum vanitate pag. 226. *Spiritus insinceri & vagi*. Ubi vide notas.

EJULANTES] Tertullianus in apologetico: *Christum timentes in Deo & Deum in Christo subjiciuntur servis Dei & Christi. Ita de contactu atque afflatu nostro, contemplatione & representatione ignis illius correpti, etiam de corporibus nostro imperio excédunt inviti & dolentes & vobis presentibus erubescetes*. Idem adversus Scapulam: *Dæmones autem non tantum respuimus, verum & revincimus & quotidie traducimus & de hominibus expellimus, sicut plurimis notum est*. Minucius Felix: *Hæc omnia sciunt plerique vestrum ipsos dæmones de semetipsis confiteri quoties à nobis & tormentis verborum & orationis incendiis de corporibus exiguntur*. Julius Firmicus de errore prophanarum religionum: *Sic in corpore hominum constituti dii vestri verbo Dei spiritualium flammarum igne torquentur, & qui apud vos quasi dii coluntur, apud nos religiosæ fidei medela Christi gratia humano subjacentes imperio & tormenta repugnantes sustinent, & victi pænis ulticibus subjugantur*. Lactantius lib. 4. cap. 27. *Quanto terrori sit dæmonibus hoc signum sciet qui viderit, quatenus adjurati per Christum de corporibus quæ obsederint fugiant*. Etiam reliquæ martyrum fugabant dæmones. In libello quippe precum Marcellini & Faustini scriptum est de virtute reliquiarum Rufiniani martyris: *Sciunt hoc Neapolitani in Campania, ubi reliquæ cruoris ejus in obsessis corporibus dæmonia affligunt*. Vide Hieronymum in libro adversus Vigilantium, ubi idem testatur de reliquiis martyrum.

MALORUM] Erasmus addidit *blandientium*. Sed hæc vox neque in veteribus libris extat neque in antiquis editionibus. Infrà tamen legitur *malorum blandientium virus*. Hinc ergo videtur Erasmus accepisse.

OPERTI] Nescio qua auctoritate ductus Rigaltius maluit edere *opertas* contra omnium veterum librorum & editionum fidem. Nam epitheton illud nullo modo convenit cum tenebris, quæ semper opertæ sunt. Nisi si vidit codicem sancti Arnulphi Metensis, in quo solo reperi scriptum *opertas*. Scio Apuleium scripsisse, *noctemque & opertas exoptat ultro tenebras*. Verum ejus auctoritas tanti non est ut mutari propterea debeat oratio Cypriani. Nam ipse Cyprianus in libro de opere & eleemosynis pag. 242. dixit, *oculi superfusi nigroris tenebris & nocte contecti*. Et Virgilius: *Nox operit terras*. Apud Ovidium Æmus mons opertus nubibus, & fluidis adopertus nubibus æther. Palladius lib. 1. de re rustica tit. 3. *loca nebulæ noctibus absoluta*. Et nihilominus Angli retinuerunt editionem Rigaltii. Miror autem eum monuisse scriptum esse *operti* in codice Corbeienfi, in quo certum est non haberi epistolam ad Donatum.

IN MONTIS ARDUI] Hieronymus in epitaphio Nepotiani: *O si possemus in talem ascendere speculam de qua universam terram sub nostris pedibus cerneremus, jam tibi ostenderem totius orbis ruinas, gentes gentibus & regnis regna collisa*. Matthæus Bossus lib. 1. epist. 1. ad Philippum Parmensem, in qua disputat de mundi fuga atque contemptu: *Quod tu quoque ut plenè percipias, à cæteris animum oro parumper averte atque veluti in sublimi specula pone atque constitue, unde uno spectes & cernas intuitu quæ deorsum hic inter homines miseranda & tetra geruntur*. Sic Mercurius apud Lucianum in contemplantibus volens ostendere Charonti ea quæ in orbe terrarum fiebant, eum in excelsum montem arboribus densum deducit, ut inde omnia videre possit.

HOMIC. C. ADMITTUNT] Seneca: *Ex senatusconsultis plebisque scitis sæva exercentur, & publicè jubentur vetita privatim*. In comœdia Queroli scriptum est neminem dicere verum, & falsum dicere crimen non esse, quia commune est, id est vulgò fit, & ideo licitum est. Vetus auctor altercationis synagogæ & ecclesiæ folio 41. *sed quoniam mos erat, crimen non erat*.

VIRTUS VOCATUR] Lactantius lib. 1. cap. 18. *Quo plures homines affligerint, spoliaverint, occiderint, eo se nobiliores & clariores putant, & inanis gloriæ specie capti sceleribus suis nomen virtutis imponunt*. Seneca Hercule furente: *Prosperum ac felix scelus virtus vocatur*. Idem Hercule Oeteo: *Vitium impotens virtus vocatur*. Lucanus lib. 1. *scelerique nefando nomen erit virtus*. Auctor epistolæ secundæ ad amicum ægrotum inter opera Hieronymi: *injuriam fecisse virtus est*.

CELEBRITATEM SOL.] Contrà in epistola Zosimi Papæ ad Hesychium: *Monachorum solitudo omni frequentia major*. Nam, ut ait Hieronymus in epitaphio Marcellæ, monachorum

monachorum erat immodica multitudo. Quippe monachi, quibus interdictæ erant civitates, deserta loca & vastas solitudines sequi atque habitare jubentur, ut est in Codice Theodosiano. Hieronymus in epistola ad Rusticum monachum scripsit: *Quid desideramus urbium frequentiam qui de singularitate censemur?* Sed ista disciplina, ut ferme accidit, in diversum mutata fuit sequentibus temporibus, & monachi paulatim, relictis sedibus suis, in urbes commearunt. Non damno posteriorem hanc institutionem, cum sciam, una & sola fidei regula irreformabili manente, ut Tertullianus ait, cætera conversationis & disciplinæ admittere novitatem correctionis. Scio præterea & mecum totus orbis scit ingentia commoda provenisse reipublicæ christianæ ex monachorum inter nos habitantium conversatione & ex studiis eorum in communem eamque magnam ecclesiæ utilitatem. Sed à me obtinere non possum quin damnum farabaitas quosdam & gyrovagos qui se eremitas esse aiunt, & nihil minus sunt, cum frequentissimè derelinquant solitudines suas & urbes frequentent apertè contra vitæ formam quam sibi præscripserunt. Illud in primis sæpe miratus sum, fuisse paulò ante hos trecentos annos unum episcopum, Joannem videlicet episcopum Giennensem, qui, dimisso episcopatu, palam & publicè professus est se velle ducere vitam eremiticam, & tamen semper residebat in curia Romana, & qui secundum institutum suum procul abesse debebat à tractatione negotiorum publicorum, se totum dabat miscendis rebus in initiis nefandi illius schismatis quod post mortem Gregorii Papæ XI. exortum est in ecclesia Romana.

HOMO OCCIDITUR] Seneca epist. 7. *Nunc omissis nugis mera homicidia sunt.* Idem lib. 1. de vita beata cap. 2. *Gladiatoribus quare populus irascitur & tam iniquè ut injuriam putet quòd non libenter pereunt? Contemni se judicat, & vultu, gestu, ardore de spectatore in adversarium vertitur.* Tertullianus in libro de spectaculis: *Certè quidem gladiatores innocentes in ludum veniunt ut publicæ voluptatis hostiæ fiant. Etiam qui damnantur in ludum, quale est ut de leviori delicto in homicidas emendatione proficiant.* Et paulò post: *Immo qui propter homicidæ pœnam probandam ad spectaculum venit, idem gladiatorem ad homicidium flagellis & virgis compellit invitum.* Acta sanctarum Perpetuæ & Felicitatis: *Cum populus illos in medio postularet ut gladio penetranti in eorum corpore oculos suos comites homicidii adjungeret &c.* Prudentius in hamartigenia: *Sanguinis humani spectacula publicis edic confessus — observant hilarem de funere plebem.* Idem lib. 1. adversus Symmachum:

Funditur humanus latiali in funere sanguis,

Confessusque illic spectantem solvit ad aram

Platonis fera vota sui.

Vide Lactantium lib. 6. cap. 20. Cassiodorum lib. 5. epist. 42. & Muretum in epistolam septimam Senecæ.

QUOS NEMO DAMNAVIT] In editione Morellii legitur, *quos nemo damnavit ad bestias.* Sed istud est purum glossema.

ÆTATE INTEGRA] Pacuvius apud A. Gellium lib. 13. cap. 28. *Ætate integra, feroci ingenio, facie procera virum.*

HONESTA FORMA] Codex Gratianopolitanus habet *venusta.*

VESTE PRETIOSA] Infrà in libro de habitu virginum pag. 175. *aut veste pretiosa.* ex Paulo.

VIVENTES] Pamelius adjecit *juvenes* ex codice Camberonensi. Verùm cum ea auctoritas sit singularis, & non constet heic agi de juvenibus, sed de viris fortibus, hæc vox sublata est in sequentibus editionibus. Quamquam lectio quæ *juvenes* habet potest confirmari ex iis veterum locis quæ refert Bulengerus in libro de venatione circi cap. 3.

IN ULTR. FUNUS] id est, se ipsi sponte & ultro destinant ad mortem. Funus autem istic significat mortem, cadaver, non verò solennia exequiarum, uti fusiùs ostendimus ad epistolam 31. Cypriani. Non cepit ergo sensum hujus loci Lombertus. Sic enim vertit. *Des gens à la fleur de leur aage, bien faits, bien vestus, s'apresentent de sang froid pour faire eux-mêmes leurs funeraillies.*

PUGNANT AD BESTIAS] Rigaltius scripsit: *Pugnant ad bestias bestia.* Quod ille mihi videtur accepisse ex annotatione marginali Nicolai Fabri ad editionem Pamelianam, ubi vir doctissimus scripsit: *Pugnant ad bestias bestia, non nomine, sed furore.* Sed non

Pag. 3.

indicavit locum unde accepit hanc lectionem. At ego inveni ita scriptum fuisse in libro Veronenſi. Vocem verò *bestiæ*, quæ certè inutilis est in hoc loco, neque in aliis libris antiquis inveni neque in antiquis editionibus. Et hunc quoque locum infeliciter vertit Lombertus, non sua culpa, sed quia exprimere voluit id quod legebat in editione Rigaltii. Sic ergo vertit. *Des bestes combattent ainsi contre les bestes, non pour expier leurs crimes, mais pour assouvir leur fureur.* Verus sensus est iste. Pugnant gladiatores ad bestias, id est cum bestiis, non crimine, id est, non ad bestias damnati pro suis criminibus, sed furore, ut videlicet se fortes ostendant & peritos in arte gladiatoria. Rectè igitur Angli sustulerunt vocem *bestiæ* ab hoc loco, quoniam, ut ipsi aiunt, cum de hominibus agat auctor, minimè putandus est illos frigido & populari convicio bestias appellasse. Ludum bestiarium & bestiariolum dixit Seneca epist. 66. & 70. Vide eundem lib. 2. de ira Dei cap. 8. & Symmachum lib. 2. epist. 46. cum notis Jureti. Cæterum admoneo Rigaltium in addendis ad observationes suas dicere scriptum esse *errore* pro *furore* in libro Nicolai Fabri. Quod verum non est.

NON CRIMINE] Arnobius lib. 2. *interficere se alios nullius ob meriti causam, sed in gratam voluptatem confessorum.* Rufinus lib. 11. cap. 18. *vindictam dari non crimini sed furori.*

DIVERSI SPECTACULI] Ita veteres libri ferè omnes & veteres editiones. Pro quo Pamelius & alii post eum posuerunt *diversa*. Quam lectionem, ne quid dissimulem, reperi in duobus antiquis codicibus.

CONTAGIA] Lubenter arripio occasiones quæ se offerunt emendandi loca veterum scriptorum quæ mihi videntur esse depravata. In epistola quinta Hormisdæ Papæ ad episcopos per Hispaniam constitutos ita vulgò scriptum est, *ab omni vos errantium communione separetis*, & in margine *contagione*. At in vetustissimo & optimo codice bibliothecæ Colbertinæ legitur *cognitione*, & in alio item vetustissimo monasterii sancti Remigii Remensis *cognitione*. Quæ duæ lectiones, quamvis falsæ, ostendunt legendum esse *contagione*. Confirmant autem hanc lectionem ea quæ præcedunt.

PARRICIDIIS] Ita scriptum vidi in editione Morelliana & in tredecim codicibus antiquis. Sic etiam in suo se legisse testatur Gronovius cap. 3. observationum suarum in scriptoribus ecclesiasticis. Aliæ editiones & decem libri veteres habent *parricidis*. Illud quoque addam, quamvis fortasse sit extra rem, Hieronymum in dialogo adversus Pelagianos parricidam vocare eum qui cum possit hominem de morte liberare non liberat, & in libro secundo adversus Jovinianum parricidas ex sententia Pythagoreorum qui abietem quemcunque succiderint. Optatus autem in libro septimo adversus Donatistas ait illum esse homicidam qui nulla necessitate cogente, nulla jussione, nulla potestate, sed furore adactus, de voluntate sua fecerit quod prohibent leges. Widus monachus in epistola ad Heribertum archiepiscopum in libro primo miscellaneorum nostrorum pag. 412. *Fraternæ mortis crimen incurrit quisquis, cum potest, fratrem à morte minimè defendit.* Apuleius lib. 7. metamorphoseon: *An ignoras eos etiam qui morituris auxilium salutare denegarint, quia contra bonos mores id ipsum fecerint, solere puniri?*

HORROR] Retinui hanc vocem, quamvis Angli, auctoritate sumpta ex codice Gronovii, illam expunxerint & ejus loco scripserint *error*. quam lectionem reperi etiam in libro Fuxenſi. Sed in omnibus aliis antiquis, qui sunt numero duo & viginti, & in antiquis editionibus scriptum est *horror*. Itaque non audeo mutare contra tot auctoritates, præsertim cum certum sit hanc lectionem constituere bonum sensum. Sic apud Ciceronem in oratione pro Milone scribi debere *offerunt tamen oratori horroris aliquid*, non verò *terroris*, observat Dionysius Lambinus. Apud Avitum Viennensem epist. 6. legitur: *Quis ergo mihi persuadere conetur post errores funerum sepulchrum posse mundari?* Pro quo scriptum est *horrores* in codice Marnæſii. Contrà in libello precum Marcellini & Faustini, cum in editione vulgata legatur *quod moveat ad horrorem*, in quibusdam vetustis codicibus scriptum est *quod moveat ab errore*. Hic interim locus utilis esse poterit ad emendandos similes errores ubi defuerit auctoritas veterum exemplarium.

MAGISTERIO] Prima fronte mihi videbatur mendum esse in hoc loco & emendandum ita esse ut legeretur *magisterium*. Nam ita scriptum vidi in duobus antiquis codicibus. Verum omnes alii repugnant, itemque omnes editiones. Denique penitus insipienti quid dicere voluerit Cyprianus persuasum mihi fuit illum scripsisse *magisterio*, ita

ut dicere voluerit delectari multitudinem cum videt mimos actitare turpitudines, & histriones flagitia repræsentare. Id quod fieri ait *turpitudinum magisterio*, id est, *magisterio impudicæ artis*, ut in epistola 61. ad Eucherium, arte quæ magistra est turpitudinum docendarum, quod mimi magistri sint ostendendarum turpitudinum. Nam ætas lasciva magnam voluptatem capiebat ex illa licentia theatrorum. Inde est quod cum castiores esse oporteat ludos spectante censore, ut ait Flavius Vopiscus in Carino, cum M. Porcius Cato, ut lib. 2. cap. 10. testatur Valerius Maximus, ludos florales spectaret, populus ut mimæ nudarentur postulare erubuit, & eo discedente, mox lætitia publica subsecuta est. In celebratione enim ludorum floralium, ut tradit Lactantius, feminae nudabantur ad lasciviam juvenum hominum oculis explendam. Quod etiam in epistola 79. testatur Seneca. Hinc ergo illustratur locus Cypriani paulò obscurior.

ADULTERIUM DISCITUR] Seneca epist. 7. *Homines cum docent discunt.* Certum est ludos florales fuisse ludos impudentiæ, & licentiam theatralem fuisse immoderatam & infinitam apud Romanos, multas illic turpitudines criminosas, multas in spectaculis impuritates, ut Salviani verbis utar, committi consuevisse. In theatrorum impudicitiam sic invehitur Tertullianus lib. de Spectac. cap. 17. *Similiter impudicitiam omnem, inquit, amoliri jubemur. Hoc igitur modo etiam a theatro separamur, quod est privatum consistorium impudiciæ, ubi nihil probatur, quam quod alibi non probatur. Ita summa gratia ejus de spurcitia plurimum concinnata est, quam Atellanus gesticulator, quam mimus etiam per mulieres repræsentat sexum pudoris exterminans, ut facilius domi quam in scena erubescant. Quam denique Pantomimus a pueritia patitur in corpore, ut artifex esse possit. Ipsa etiam prostibula publicæ libidinis hostiæ in scena proferuntur, plus misere in præsentia feminarum, quibus solis latebant, perque omnis ætatis, omnis dignitatis ora transducuntur, locus, stipes, elogium, etiam quibus opus non est, prædicatur. Taceo de reliquis, ea quæ in tenebris & speluncis suis delitescere decebat, ne diem contaminarent. Erubescat senatus, erubescant ordines omnes. Ipsæ illæ pudoris sui interemptrices de gestibus suis ad lucem & populum expavescentes semel anno erubescunt. Quod si nobis omnis impudicitia execranda est, cur liceat audire quæ loqui non licet? Cum etiam scurrilitatem & omne vanum verbum judicatum a Deo sciamus, cur æque liceat videre, quæ facere flagitium est?* Insitus erat ethnicorum animis tantus amor theatrorum, ut plures, teste Tertulliano, a christianorum secta magis periculum voluptatis, quam vitæ avocaret. Nec deerant qui christianos existimarent, expeditum morti genus ad hanc obstinationem abdicatione voluptatum erudiri, quo facilius vitam contemnant, amputatis quasi retinaculis ejus. Ibid. cap. 1. & 2. Quamvis autem impermissa essent christianis spectacula, nec hujus religionis hac in re severitas ethnicos ipsos lateret; residebant tamen interdum in nonnullis christianis hujus vitii, id est, spectaculorum amoris veluti quædam fibræ in quibus evellendis non segniter sancti patres elaborarunt. Inter rationum momenta, quibus uti solebant, videtur illud memorabile quod ex promissionibus baptismi ducebant, ut ex duobus locupletibus testibus perspici potest, Tertulliano & Cyrillo Hierosolymitano, quorum primus sic loquitur in libro de Baptismo cap. 24. *Quot adhuc modis perorabimus, inquit, nihil ex his quæ spectaculis deputantur, placitum Deo esse, aut congruens Dei servis, quod Domino placitum non sit; si omnia propter diabolum instituta, & ex diaboli rebus instructa monstravimus: nihil enim non diaboli est, quidquid Dei non est, vel Deo displicet: hoc erit pompa diaboli, adversus quam in signaculo fidei ejeramus. Quod autem ejeramus, neque facto, neque dicto, neque visu, neque prospectu participare debemus. Cæterum nonne ejeramus & rescindimus signaculum, rescindendo restitutionem ejus? Numquid ergo superest ut ab ipsis ethnicis responsum flagitemus? Illi jam nobis renuntient, an liceat Christianis spectaculo uti. Atqui hinc vel maxime intelligunt factum christianum de repudio spectaculorum. Itaque negat manifeste qui, per quod agnoscitur, tollit. Quid autem spei superest in hujusmodi homine? Nemo in castra hostium transit, nisi projectis armis suis, nisi destitutis signis & sacramentis principis sui, nisi pactus simul perire. An ille recogitabit eo tempore de Deo, positus illic ubi nihil est de Deo? Pacem opinor habebit in animo contendens pro auriga, pudicitiam ediscet, attonitus in mimos. Imò in omni spectaculo nullum magis scandalum occurreret, quam ipse ille mulierum & virorum accuratior cultus: ipsa consensio, ipsa in favoribus aut conspiratio aut dissensio inter se de commercio scintillas libidinum conflabellant. Nemo denique in spectaculo ineundo prius cogitat, nisi videri & videre. Sed tragædo vociferante exclamationes ille alicujus prophetæ retractabit. Inter*

Psal. 118.

37.

effeminationis modos psalmum secum comminiscetur, & cum athletæ agent, ille dicturus est reperiendum non esse; peterit & de misericordia moveri defixus in morsus urforum, & spongas retiariorum. Avertat Deus a suis tantam voluptatis exitiosæ cupiditatem. Quale est enim de Ecclesia Dei in diaboli ecclesiam tendere? de cælo, quod aiunt, in cænum! illas manus quas ad Dominum extuleris, postmodum laudando histrionem fatigare! ex ore quo Amen in sanctum protuleris, gladiatori testimonium reddere, Etis αἰσῶας alii omnino dicere nisi Deo Christo! Sic etiam Cyrillus Hierosolymitanus in cateches. mystag. 1. docet christianos spectaculis renuntiasse, cum in baptismo pompis diaboli renuntiarunt. Postea dicit, inquit, ET OMNI POMPÆ ILLIUS. Pompa vero diaboli, theatrorum insanix, equorum cursus in hippodromis, venationes in circo, & reliqua hujuscemodi vanitas, de qua liberari se postulans sanctus Deo dicit: Averte oculos meos, ne videant vanitatem. Ne tibi studio & cordi sit theatri insania, ubi conspicias mimorum petulantias omni contumelia & dedecore abundantes, atque effeminatorum virorum furoris & amentix plenas saltationes. Neque illa eorum qui in circensibus venationibus sese feris exponunt, ut infelicem alvum demulceant; qui ut ventrem alimentis deliniant, ipsi revera ventris immitium ferarum pabulum sunt: atque ut rectius dicam, pro ventre quem unum Deum noverunt, propriam vitam in præcipitium singularibus certaminibus abjiciunt. Fuge etiam equorum curricula, quod prorsus insanum est supinasque animas dejicit spectaculum. Hæc enim omnia diaboli pompæ existunt. Nec omittenda quæ leguntur in libro de Spectaculis, qui S. Cypriano adscribitur. Sed ut de hoc scenæ inquinamento inverecundo transitum faciam, inquit auctor p. 341. pudet referre quæ dicuntur, pudet etiam accusare quæ fiunt, argumentorum strophas, adulterorum fallacias, mulierum impudicitias, scurriles jocos, parasitos sordidos, ipsos quoque patresfamilias togatos modo stupidos, modo obscenos, in omnibus stolidos, in omnibus inverecundos. Et cum nulli hominum aut generi aut professioni ab improborum istorum sermone parcat, ab omnibus tamen ad spectaculum convenitur. Commune dedecus delectat, videre vel recognoscere otia vel discere. Concurritur illic ad pudorem publicum lupanaris, ad obscenitatis magisterium, ne quid secreto minus agatur quam quod in publico discitur; & inter ipsas leges docetur quidquid legibus interdicitur. Quid inter hæc Christianus fidelis facit cui vitia non licet nec cogitare, quid oblectatur simulacris libidinis, ut in ipsis deposita verecundia audacior fiat ad crimina? Discit & facere dum consuescit videre.

Pag. 4.

MATRONA] Mulier quæ in matrimonium cum viro convenit, ut ait A. Gellius, sed in primis nobilis & primi ordinis, non è plebe. Unde in libro Tertulliani de pallio legimus matronas sine stola redargutas, quia stola erat insigne matronarum, quam mariti dabant novis nuptis, ut docet etiam Cicero in secunda Philippica; & in libro secundo ejusdem Tertulliani ad uxorem notatur dives matronæ nomine inflata. Et apud Rufinum lib. 1. in Oseam mulier quæ matronalibus illustratur insignibus. In actis passionis sanctarum Perpetuæ & Felicitatis ita scriptum est: Ubia Perpetua honesta liberaliter instituta, matrona licet nupta, habens patrem & matrem. In hoc loco intelligendo laboravit Lucas Holstenius, vitio nimirum interpunctionis, cum sit legendum, matrona, licet nupta, habens patrem & matrem. Hinc matronalis fedulitas apud Columellam in præfatione libri duodecimi, apud Plinium lib. 5. epist. 16. matronalis gravitas, in libro secundo Tertulliani de cultu feminarum matronalia decoramenta, & feriæ matronales in libro de idololatria. Lampridius in Heliogabalo: Facta sunt S. C. ridicula de legibus matronalibus. Elegans est & dignus referri locus Columellæ de maritis ad villas suas proficisci cupientibus. Sic ergo ait lib. 1. cap. 4. Jucundius itaque viro si etiam matrona comitetur, cujus ut sexus, ita animus est delicatior. Quamobrem amœnitate aliqua demerenda erit, quò patientius moretur cum viro. In libello precum Marcellini & Faustini scriptum est Damasum papam in tantum à matronis dilectum fuisse ut earum auriscalpius diceretur. Sed hæc scribebantur ab adversariis ejus. Apud Ovidium lib. 2. metamorph. & lib. 16. fastorum, tum etiam apud Silium Italicum, Juno vocatur matrona tonantis. Vide Lambinum ad Horatium lib. 3. od. 2.

REVERTITUR IMPUDICA] Infra in libro de habitu virginum pag. 179. Quantum à proposito suo virgo deficit quando pudica quæ venerat impudica discedit! Salvianus lib. 6. cap. 3. Itaque in illis imaginibus fornicationum omnis plebs animo fornicatur, & qui fortè ad spectaculum puri venerant, de theatro adulteri revertuntur.

EVIRANTUR MARES] Codex Lætiensis: Hebetatur maris honor in hominibus, & vigor, &c.

VIR. IN FEM. FRAGERIT] Infra epist. 61. docens quo modo masculus frangatur in feminam. Salvianus lib. 7. cap. 19. Cum enim muliebre habitum viri sumerent, & magis quam

quàm mulieres gradum frangerent. Arnobius lib. 2. *vigorem virilitatis exponere & in habitum feminarum deliciasque mollire.* Hieronymus in epistola ad Heliodorum: *Histrion fractus in feminam.* Tertullianus in libro de spectaculis: *Quæ privata & propria sunt scenæ, de gestu & flexu corporis mollitiæ Veneris & Liberi immolant.* Lactantius lib. 6. cap. 20. *Histrionum quoque impudici motus quid aliud nisi libidines docent & instigant, quorum enervata corpora & in muliebrem incessum habitumque mollita impudicas feminas inhonestis gestibus mentiuntur!* Sanctus Ambrosius in epistola ad Sabinum episcopum: *Quid utique tam deforme visibili spectaculo quàm histrionicos sinuare gestus & femineo usu mollire membra!* Prudentius in hamartigenia: *Turpe semivirorum membra theatriali spectat vertigine ferri.* Et infra: *Cernas mollescere cultu heroas vetulos.* Columella in præfatione librorum de agricultura ait ætatem suam miratam fuisse gestus effeminatorum, quòd à natura sexum viris denegatum muliebri motu mentirentur, deciperentque oculos spectantium. Vide Quintilianum lib. 11. cap. 1.

EO PERITIOR QUO TURPIOR] Phædra Hippolyto apud Ovidium: *Pejor adulterio turpis adulter obest.*

RELIGIOSA DELICTA] Lactantius lib. 1. cap. 20. *Quid mirum si ab hac gente universa flagitia manarunt apud quam ipsa vitia religiosa sunt.*

QUASI CONSCIENCIA] Tres libri veteres præferunt, *quasi conscientiam suam non posse effugere satis non sit.*

HUJUSMODI ORE ILLO] Antea legebatur *hujusmodi ore illo.* Quædam vetera exemplaria me docuerunt hunc locum ita esse constituendum & interpungendum. Et ita ante me monuerat Gronovius lib. 3. dissertat. cap. 12. Præterea hæ duæ postremæ voces perperam conjunguntur cum antecedentibus in vulgatis editionibus, cum quæ suprà dicuntur nullam cum his vocibus connexionem habeant. Nihil enim illic scriptum est de ore. Erasmus, Manutius, & Pamelius ediderunt *ore illo polluto.* Sed hanc postremam vocem neque veteres libri, si unum excipias, agnoscunt, neque veteres editiones.

INTER LEGES IPSAS] Hieronymus lib. 1. adversus Jovinianum: *Quotidie mæchorum sanguis effunditur, adulteria damnantur, & inter leges ipsas & secures ac tribunalia flagrans libido dominatur.* Symmachus lib. 2. epist. 52. *Nos legum inane nomen vocamus.* Valerius Maximus lib. 9. cap. 1. *legum victrix audacia.* Seneca Hercule furente ait arma vincere leges. Et apud Ciceronem in oratione pro Milone: *Silent leges inter arma.* Ovidius lib. 5. tristium:

Pag. 4.

*Non metuunt leges, sed cedit viribus æquum,
Victaque pugnaci jura sub ense jacent.*

In Tito Livio verò lib. 10. *jam regi leges, non regere.* Seneca lib. 4. de beneficiis cap. 28. *Legum præsidio qui plurimùm in illas peccaverunt protegentur.* Tacitus lib. 1. annalium, *invalido legum auxilio.* & infra: *Victa est sine dubio lex.* Citat porro hunc Cypriani locum Agobardus, sed valde decurtatum, ut assolet.

INTER TOGAS] Infra in libro adversus Demetrianum pag. 219. *Hostem quereris exurgere, quasi etsi hostis desit, esse pax inter ipsas togas possit.* Seneca lib. 2. de ira cap. 7. *Inter istos quos togatos vides nulla pax est.* Tertullianus in libro de pallio: *Plus togæ læsere rempublicam quàm lorica.* Florus lib. 4. cap. 12. *Togas & sæviora armis jura viderunt.* Illud quoque admoneri non incongruum est, in codice Tornacensi bibliothecæ regiæ scriptum esse *inter reges pace rupta, & supra lineam vel togas.* Sed istam lectionem constat esse falsissimam, itemque eam quæ extat in libro Fuxensi, *inter treugas pace rupta, nondum invento vocabulo treugarum.*

QUAM MEMBRA] Aliæ editiones habent *quàm membra sunt.* Sic etiam legitur in quinque libris veteribus. At cum vox illa ultima non extet in reliquis exemplaribus antiquis quibus usus sum nec in pluribus Anglicanis, & dictio sit elegantior absque voce illa, quam puto esse ex glossmate, eam sustuli. Infra epist. 8. pag. 16. *quamvis torquerentur in servis Dei jam non membra sed vulnera.*

Pag. 5.

TESTAM. SUBJICIT] Quidam codices habent *subducit*, alii *substituit*, id est, supponit. Valerius Maximus lib. 9. cap. 4. *cum falsum testamentum quidam in Græcia subjicissent.* A. Gellius lib. 5. cap. 9. *sortem nominis falsam subjici.* Julius Paulus lib. 4. sentent. tit. 7. *non tantum is qui testamentum subjecit.* Cicero in paradoxis, *testamenta subjecta.*

M m m

Arnobius lib. 2. *Idcirco animas misit ut viarum alia infestarent meatus, alia circumscribe-
rent nescios, testamenta supponerent falsa.* Lactantius lib. 5. cap. 9. *Non enim de nostro
sed de illorum numero semper existunt qui hereditates captant, testamenta supponunt.* Testa-
mentorum insidias dixit Plinius lib. 29. cap. 1.

NULLUS DE LEG. METUS] Cassiodorus in præfatione variarum: *Deinde mores
pravos corrigis auctoritate rectoris, audaciam frangis, timorem legibus reddis.* T. Livius
lib. 2. dixit *jus vi obrutum.* Horatius lib. 1. sat. 3. *Jura inventa metu injusti fateare ne-
cesse est.*

DE QUÆSITORE] qui quæstionum judicia exercet, qui capitalibus judiciis præest,
ut loquitur Pomponius l. 2. D. de origine juris. Ammianus Marcellinus lib. 29. ait
quæstoris iniquitatem omnibus esse criminibus graviolem. Prudentius in carmine de
sancto Hippolyto:

*Inde furens quæstor ait: Jam tortor ab uno
Desine. Si vana est quæstio, morte agitur.*

Aliud est officium quæstoris apud Julianum antecessorem.

QUOD POTEST REDIMI] In lege Salica tit. 55. manus quæ præcidi debuerat se-
cundum legem redimitur pretio. Et lib. 3. Capitularium cap. 10. pœna constituitur ad-
versus perjurum ut perdat manum vel redimat. Vide notas ad Reginonem pag. 593. Et
tamen erant quædam peccata quæ non redimebantur, veluti si quis perjurium fecisset
lib. 5. Capitularium cap. 196. Si quis post pacem factam cum inimico suo eum occide-
rit lib. 6. cap. 272. Illi enim manum perdere debent, neque eis licet eam redimere.

MALOS QUISQUIS] Tacitus lib. 4. annalium: *Etiam gloria ac virtus infensos ha-
bet, ut nimis ex propinquo diversa arguens.* Castigare enim videtur (ut aiunt Lactantius
lib. 5. cap. 9. & Hieronymus in epistola ad virginem exulem) quisquis ab ejus conver-
satione dissentit. Sulp. Severus lib. 2. sacræ historiæ: *Quippe semper inimica virtutibus vi-
tia sunt, & optimi quique ab improbis quasi exprobrantes aspiciuntur.* Est enim, ut lib. 2.
cap. 12. & lib. 3. cap. 7. ait Quintilianus, quædam virtutum vitiorumque vicinia. Et Se-
neca epist. 45. ait vitia sub virtutum nomine obrepere & illis immixta trahere secum il-
las. Verèque dixit T. Livius mala bonis adhærere & in animis hominum potentiora esse.
Vide A. Gellium lib. 6. cap. 1.

COEPIT LICITUM ESSE] Tertullianus in libro de corona: *Sed quod non prohi-
betur ultro permissum est. Immo prohibetur quod non ultro permissum est.* Sanctus Ambrosius
in epistola ad Paternum: *Prætendis enim in literis tuis quia permissum hoc divino jure con-
nubium hujusmodi pignoribus existimatur eò quod non sit prohibitum. Ego autem & prohi-
bitum assero.* Et paulò post: *Quod si ideo permissum putas quia specialiter non est prohi-
bitum, nec illud prohibitum sermone legis reperias ne pater filiam suam accipiat uxorem.. Num-
quid ideo licet quod non est prohibitum?* Ex indulgentia enim est quodcunque permit-
titur, ut ait Tertullianus in libro de exhortatione castitatis. In comœdia Queroli scriptum
est falsum dicere non esse crimen, quia commune est, & adulterium quoque crimen non
esse, & ideo licitum esse quia nec permitti nec prohiberi potest. Vetus auctor altercatio-
nis synagogæ & ecclesiæ: *Pro magno crimine objiciuntur Jacob quatuor uxores. Sed quo-
niam mos erat, crimen non erat. Nunc autem crimen est, quia mos non est.*

EPOTA RES EST] Multum variant in hoc loco libri veteres & veteres editiones.
In quibusdam enim legitur *epota est*, in aliis *epotata*, *epotaris*, *epotatum est*, immo etiam
epotandum. Cum autem lectio quam nos præferimus reperiatur in multò pluribus anti-
quis codicibus quàm aliæ, confirmant etiam illam codex Seguierianus & editiones quæ
Pamelianam antecesserunt, existimavimus illam esse revocandam. Cæterum quia Pame-
lius, ut editioni suæ adderet auctoritatem alicujus vetustioris, adnotavit Gravium ita res-
tituisse hunc locum, monendus est lector istud non esse verum. Nam in editione quæ
dicitur Gravii apertè scriptum est *epota res est*, & in margine *epotavimus*. Gronovius lib.
3. observat. cap. 24. monet se in Fuxensi codice vidisse scriptum *epota res est*. Quod
verum est.

MATUTINUS SALUTATOR] Virgilius lib. 2. georgicorum:

*Si non ingentem foribus domus alta superbis
Mane salutantum totis vomit ædibus undam.*

Martialis lib. 10. epigr. 10. *Mane saluator limina mille teras.* Ideo Horatius epodon 11.

scripsit *superba civium potentium limina*. Claudianus lib. 1. in Rufinum : *Turba salutarum latas ibi perstrepat ædes*. Eò autem processerat ambitio salutationum matutinarum ut qui cupiebant esse primi salutantes noctem vigilem ducerent ante januas eminentium potestatum, ut docet Symmachus lib. 8. epist. 41. Adnotat Suetonius Caligulam natura timidum ac diffidentem salutatoribus scrutatores semper apposuisse acerbissimos, sed eam consuetudinem omissem esse à Vespasiano. Ælius Lampridius in vita Alexandri Severi scribit illum admisisse salutatores quasi unum de senatoribus, patente velo, admissionalibus remotis, cum antea salutare principem non liceret, quod eos videre non poterat. *Salutatus autem*, inquit idem auctor, *confessum obtulit omnibus senatoribus; atque ideo nisi honestos & bonæ famæ homines ad salutationem non admisit, jussitque ut nemo ingredia- tur nisi qui se innocentem noverit. Per præconem edixit ut nemo salutaret principem qui se furem esse nosset*. Contrà Maximinus junior, ut tradit Julius Capitolinus, *in salutationibus superbissimus erat, & manum porrigebat, & genua sibi osculari patiebatur, nonnunquam etiam pedes*. Simile quid apud Lucianum in Negromantia, ubi irridet eos qui cum in potestate constituti essent, felices & beatos salutantes se facturos putarent, si pectus dextramve porrigentes darent osculandam. De honore & jure salutationum multæ extant constitutiones in Codice Theodosiano. Plura de hoc argumento dici possent. Sed ista sufficiunt. Vide nihilominus Senecam epist. 91. & A. Gellium lib. 4. cap. 1. & lib. 20. cap. 1. & sanctum Augustinum lib. 6. confess. cap. 1.

AUCEPS TEMPORUM] qui tempus aucupatur, ut ait Cicero in oratione pro Roscio Amerino. Id verò facere palpatores id est adulatores constat. In aliquot antiquis codicibus & editionibus legitur *anceps*.

ASSECLA FOEDAVIT] id est, nudum latus reliquit, uti rectè explicatum est in editione Anglicana. Quod evenisse Agrippinæ matri Neronis notat Tacitus lib. 13. annalium, ubi ait desertam illam fuisse à turba salutantium postquam & excubias militares & Germanes custodes Nero removit. Hieronymus in epistola ad Furiam de viduitate servanda: *Nec procurator calamistratus, nec formosus collactaneus, nec candidus & rubicundus assecla adhæreat lateri tuo*. Arcadius & Honorius AA. in constitutione lata adversus Eutropium eunuchum inl. 17. Cod. Theodof. de pœnis: *Divinum præmium consulatus lutulentum prodigium contagione fœdavit*. Hinc illud vulgatum: *Omnia cesserunt eunucho Consule monstra*.

BIBAT GEMMA] Virgilius lib. 2. Georgicon, *ut gemma bibat*. & lib. 1. Æneidos:

*Hic regina gravem gemmis auroque poposcit
Implerique mero pateram.*

Seneca cap. 3. de providentia: *Quanto magis huic invidendum est quàm illis quibus gemma ministratur*. Julius Capitolinus in Ælio Vero: *Data etiam aurea atque argentea pocula & gemmata*. Item in Galieno, *gemmata vasa fecit*. Martialis lib. 12. epigr. 12. *Te potare decet gemma*, id est in vase gemmato, in vase gemmis ornato. Juvenalis sat. 10. *cum pocula sumes gemmata*. Idem in satyra quinta ait parasito, si ei propinetur in convivio vas aureum, custodem dari qui numeret gemmas. Propertius lib. 3. eleg. 3. *Nec bibit à gemma divite nostra furis*. Silius Italicus lib. 13. *Poculaque Eoa luxum irritantia gemma*. Statius lib. 1. Thebaidos, *nec cura mero committere gemmas*. Ælius Spurtianus scribit Zenobiam usam esse vasis aureis gemmatis ad convivia. Latinus Pacatus Drepanius in panegyrico Theodosii, *nisi æstivam in gemmis capacibus glaciem flamma fregissent*. Sidonius lib. 2. epist. 13. *fumarent falerno gemmæ capaces*. Idem in carmine 2. *gemmatam pateram rex ipse retenta*. Lucianus in cataplo memorat pocula gemmis distincta, & Apuleius lib. 2. metamorphoseon gemmas formatas in pocula vini. Hieronymus in vita Pauli eremitæ: *Vos gemma bibitis, ille concavis naturæ manibus satisfecit*. Idem in epistola ad Paulum de alphabeto Hebraico: *Habeant sibi cæteri, si velint, suas opes, gemma bibant*. Seneca epist. 119. *Utrum sit aureum poculum, an crystallinum, an murrhinum, an Tiburtinus calix, an manus concava, nihil refert*. Cæterum heic admonendum est Rigaltium edidisse *bibat gemmas*, & ideo Lombertum, qui illius editione utebatur, malè vertisse, *ils boivent des perles & de l'ambre gris*. Addidit tamen Lombertus hanc postremam vocem, cum nihil simile extet apud Cyprianum. Sunt qui putant hoc genus liquoris fuisse incognitum antiquis. Alii tamen aiunt esse succinum, de quo vide Diodorum Siculum lib. 5.

VIGILAT IN PLUMA] Seneca in libro de providentia cap. 3. *tam vigilabit in pluma quàm ille in cruce*. Martialis lib. 9. epigr. 94. *Pervigil in pluma Caius ecce jacet*. Hieronymus in epistola ad Marcellam de ægrotatione Blesillæ: *Illo tempore plumarum quoque dura mollietates videbatur, & in extructis thoris jacere vix poterat*. Seneca Hercule Oetæo: *Aurea nunquam tecta quietem, vigilesque trahit purpura noctes*. Prudentius in hamartigenia: *At nos delitias plumarum & linea texta sternimus*. Rigaltius scripsit *vigilat tamen in pluma* contra omnium veterum librorum & editionum fidem. Puto autem illum addidisse vocem *tamen* ex exemplari editionis Pamelianæ quo Nicolaus Faber utebatur, in cuius margine vir doctissimus eam posuerat sua manu, nulla mentione loci ubi invenerat. Certè non extat in veteri libro monasterii Fossatensis cum quo ille contulit plurima loca sancti Cypriani. Eam tamen vocem retinuit editio Anglicana. Reinhartus explosit. Certè non est necessaria.

POSSIDERI MAGIS] Infrà in libro de lapsis pag. 185. *Possidere se credunt qui potius possidentur*. Hieronymus in epistola ad Paulinum de institutione monachi: *Crates ille Thebanus, homo quondam ditissimus, cum ad philosophandum Athenas pergeret, magnum auri pondus abiecit, non putavit se simul posse & virtutes & divitias possidere*. Item in libro secundo adversus Jovinianum & in epistola consolatoria ad Julianum: *Crates ille Thebanus, projecto in mare non parvo auri pondere, Abite, inquit, pessum malæ cupiditates. Ego vos mergam, ne ipse mergar à vobis*. Projiciens autem opes suas in mare, ut docet Gregorius Nazianzenus oratione in laudem Basilii, dixit: *Crates Cratetem Thebanum libertate donat*. Sed illum propterea culpatum esse ab Apollonio Tyanæo refert Philostratus in vita ejus lib. 2. cap. 10. Seneca cap. 22. de vita beata: *Divitiæ meæ sunt, tu divitiarum es*. Item epist. 115. *Majore tormento pecunia possidetur quàm quæritur*. Item epist. 119. *Nam quod ad illos pertinet quos falsò divitiarum nomen invasit occupata paupertas, sic divitias habent quomodo habere dicimur febrem, cum illa nos habeat. E contrario dicere debemus: Febris illum tenet. Eodem modo dicendum est: Divitiæ illum tenent*. Valerius Maximus lib. 9. cap. 4. *Procul dubio is non possidet divitias, sed à divitiis possessus est*. Simile quid apud Philostratum in vita Apollonii Tyanæi lib. 5. cap. 8.

ATQUE OPES] Has duas voces, quas non inveni in antiquis editionibus neque in ullo eorum veterum exemplarium quibus utor, quæ à Pamelio adjectæ sunt, & Gronovius lib. 3. observat. cap. 12. monuit esse delendas, ego quoque putaveram omitti debere, cum præsertim viderem Ciceronem in libro de amicitia ponere discrimen inter divitias & opes. Ait enim: *Divitiæ, ut utare; opes, ut colare*. Verùm nihil mutare volui, quia video receptam esse hanc lectionem. Potest enim adjuvari ex discrimine quod Cicero ponit inter divitias atque opes. Lombertus ita vertit hunc locum ac si voces illæ non essent Cypriani, quia divitiæ & opes eodem vocabulo exprimuntur apud Gallos.

Pag. 6.

TAM TIMERE] Cicero in libro primo de officiis: *Etenim qui se metui volunt à quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi necesse est*. Idem in libro de amicitia: *Quis enim aut eum diligit quem metuit, aut eum à quo se metui putat?* Seneca lib. 1. de clementia cap. 9. *Tantum enim necesse est timeat quantum timeri voluit*. Idem epist. 105. *Adjice nunc quòd qui timetur timet*. Idem lib. 4. de beneficiis cap. 19. *Nec quisquam amat quos timet*. Non potest enim (ut idem ait in epistola 47.) amor cum timore misceri. Seneca Oedipo: *Qui sceptrum duo sævus imperio regit, timet timentes*. Idem Agamemnone: *Metui cupiunt, metuique timent*. Elegans est in Octavia ejusdem auctoris dialogus inter Neronem & Senecam. Nero ait: *Ferrum tuetur principem*. Seneca respondet: *Melius fides*. Reponit Nero: *Decet timeri Cæsarem*. Seneca verò: *At plus diligere*. Rectè profectò. Adnotat enim Velleius Paterculus Cæsarem, quem Dio Cassius lib. 38. & 42. scribit natura placidum & mansuetissimum & nequaquam iracundum fuisse, itemque Augustum, ita à patre, ut idem Dio lib. 47. testatur, edoctum, adnotat inquam Velleius Cæsarem, cum ei Panfa & Hirtius consulerent ut principatum armis quæsitum armis teneret, respondisse amari se quàm timeri malle, diversum nimirum à Maximino, cui, ut ait Julius Capitolinus, persuasum erat nisi crudelitate imperium non teneri. Nam amari, coli, diligere majus imperio esse scripsit Symmachus lib. 10. epist. 54. five in relatione ad Imperatores. Laudat Sidonius lib. 2. epist. 3. regem Gothorum Theodoricum, & ponit inter præcipuas ejus laudes: *Dicam quod sentio. Timet timeri*. Et tamen aliquando timor signum est amoris, & Martialis dicit lib. 10. epigr. 59. *res est imperiosa timor*. Vulcatius Gallicanus ait de Avidio

Avidio Cassio : *Meruit timeri quia non metuit*. Id ipsum dixerat Lucanus lib. 5. *meruitque timeri non metuens*. Ammianus Marcellinus lib. 15. adnotat Julianum Imperatorem dilectum arctissimè dum timeretur, & lib. 27. Prætextatum præfectum Urbi, cum timeretur, amorem non perdidisse civium; quia maximo amorì, ut ait Mamertinus, maximus timor junctus est. Contrà Flavius Vopiscus queritur de infelicitate principis Aureliani, qui cum esset optimus, timebatur quidem, sed non amabatur. Sunt enim aliquando subjecti protervi & contumaces, quia, ut ait Xenophon in libro quinto de pædia Cyri, metus & lex satis sunt ad amorem inhibendum. Sunt enim aliquando principes ita parum amantes subjectos ut se ab illis amari non curent, uti de Alexandro M. testatur Seneca lib. 1. de beneficiis cap. 15. aiens illum summum bonum duxisse terrori esse cunctis mortalibus. Sanè justum est ut populi obediant principibus eosque timeant. Alioqui corrui respublica. Sed tamen principes omni ope niti decet ut se plus amari diligant quàm timeri, uti faciebat Titus Imperator, ob hoc vocatus delitiæ generis humani. Sic se tutos præstabunt adversus insidias & conspirationes, & se liberabunt à metu. Nam verum est quod multi prodidere, necesse esse ut multos timeat quem multi timent. Nemo enim potest terribilis esse securus, ut ait Seneca epist. 105.

PROTECTUM LATUS] Hinc orta dignitas Protectorum inclinante imperio Romano, qui ita dicti sunt quòd principis latius protegerent. Imperatores Honorius & Theodosius l. 9. Cod. Theodos. de Domesticis & Protectoribus : *Devotissimos Protectores, qui armatam militiam subeunt, non solum defendendi corporis sui, verum etiam protegendì lateris nostri sollicitudinem patiuntur, unde etiam Protectorum nomen sortiti sunt, inglorios esse non patimur*.

ARRIDET UT SÆVIAT] Infrà in libro de habitu virginum pag. 130. *Hic diabolus blanditur ut fallat, arridet ut noceat, illicit ut occidat*. Ruricius lib. 2. epist. 12. *Blanditur ut capiat, famulatur ut teneat, illicit ut occidat*.

HONORUM] Miror auctorem editionis quæ dicitur Gravii, Pamelium, Rigaltium, & Anglos maluisse scribere *bonorum*. Etenim omnes editiones antiquæ & omnia vetera exemplaria quibus usus sum habent *honorum* vel *honoris*. In uno tamen regio, qui fuit olim monasterii sancti Martini Tornacensis, mendosè scriptum est *bonorum*.

ET PERPETUA] Ista desunt in duodecim vetustis exemplaribus optimis. Extant tamen in septem. Si ratio habenda esset numeri ad numerum, expungenda essent. Videntur autem esse ex glossmate.

FUNDATUS] Ita reposuimus secuti auctoritatem optimorum librorum & veterum editionum pro eo quod Rigaltius edidit *fundetur*. Et tamen ea quoque lectio reperitur in quibusdam codicibus antiquis.

GRATUITUM DE DEO MUNUS] Eam sententiam, inquit Morellius, cum quidam non intelligerent, verba alia interseruerunt, itaque imprimendum curarunt *gratuitum de Deo munus religiosa mente concipitur & facile est*. Notat editionem Erasmi.

DIES LUMINAT] Hæc extant in omnibus editionibus ante Rigaltianam & in plerisque codicibus manuscriptis, etiam in Seguieriano & in eo quo Florus utebatur, tum etiam in iis quos Angli viderunt. Et tamen illi quoque ea omiserunt in sua editione. Illa etiam in sua versione omisit Lombertus, non aliam ob causam quàm quia non extabant in editione Rigaltii. Reinhartus posuit *dies illuminat*.

VERITATEM] Ita codex Seguierianus & alii veteres, etiam ille quo Florus utebatur. Pro quo Rigaltius omnium primus posuit *firmitatem*, ex libro, ut opinor, Nicolai Fabri cujus supra feci mentionem. Miror autem eam lectionem, quam ipse Rigaltius ait arbitrari se esse falsissimam, ab eo tamen positam fuisse in textu Cypriani. Rigaltianam editionem secuti sunt Angli & Reinhartus.

FRUSTRATA NUNC QUIES] Ego puto errare eos qui ex his verbis & ex iis quæ statim sequuntur collegerunt Cyprianum frequentasse adhuc forum eo tempore quo scripsit hanc epistolam. Nam cum constet illam scriptam esse postquam Cyprianus amplexus est fidem Christi, probabile non est illum forum, adversus quod fortiter declamat, frequentasse cum illam scripsit. Adde quòd Pontius in vita ejus ait illum presbyterium & sacerdotium statim accepisse. Denique nuspiam invenitur illum fuisse senatorem ac forum frequentasse.

HORA CONVIVII] Tertullianus in apologetico : *Si honesta causa est convivii*, Pag. 7.

reliquum ordinem aestimare qui sit de religionis officio. Nihil vilitatis, nihil immodestiae admittit. Non prius discumbatur quam oratio ad Deum praeiustetur. Aequè oratio convivium dirimat. Optatus lib. 7. Omnis tractatus in ecclesia à nomine Dei incipiatur & ejusdem Dei nomine terminetur. Hieronymus in epistola de vitando suspecto contubernio: Personabit interim aliquis lector ad mensam & inter psalmos dulci modulamine aure &c. Idem in epistola ad Marcellam qua eam invitat ut commigret Bethleem: Ambrosius noster refert se nunquam cibum Origene praesente sine lectione sumpsisse, nunquam inisse somnum nisi unus è fratribus sacris litteris personaret, hoc diebus egisse & noctibus, ut & lectio orationem exciperet & oratio lectionem. Ambrosii istius, qui amicus erat Origene, praeclaram mentionem, ut id quoque obiter dicam, facit Eusebius lib. 4. cap. 18. Iterum Hieronymus in epistola ad Eustochium de acceptis ab ea munusculis ait: Ita tibi semper comedendum est ut cibum & oratio subsequatur & lectio. Item in libro adversus Vigilantium: Inter phialas philosophatur, & ad placentas liguriens psalmorum modulatione mulcetur. Vide quæ de hoc argumento ex Clemente Alexandrino & Eusebio Cæsariensi adnotavit doctissimus & optimus amicus noster Domnus Bernardus à Montefalcone in notis ad librum Philonis de vita contemplativa pag. 129.

MULCEDO] A. Gellius lib. 19. cap. 9. ejusque linguae exercitationes doceret quæ multas voluptates nullamque mulcedinem Veneris atque Musæ haberet. Sanctus Hieronymus, seu quis alius, in epistola ad amicum ægrotum: Pars est enim procul dubio maximarum medelarum fraterni consolaminis fructus & fomes dictorum mulcedine consolationis levamen fessis animis introduxit. Boëtius lib. 2. de consolatione philosophiæ: Jam cantum illa finierat cum me audiendi avidum stuporem arrectisque adhuc auribus carminis mulcedo defixerat. Sidonius lib. 5. epist. 17. Cultu peracto vigiliarum, quas alternante mulcedine monachi clericique psalmicines concelebraverant, quisque in diversa secessimus. Mulcebritatem ante hos ducentos annos dixit quidam frater Bertholdus ordinis fratrum Prædicatorum in opusculo quod inscriptum est Horologium devotionis. Inter jocos Andreæ Arnaldi extat sequens distichum incerti auctoris:

*Quos anguis dirus tristi mulcedine pavit,
Hos sanguis mirus Christi dulcedine lavit.*

EPISTOLA II.

Pag. 7.

ISTIUS epistolæ duo vetera exemplaria habuimus, unum è bibliotheca nostra, aliud ex urbe Gratianopolitana. Angli unum habuere ex bibliotheca Bodleiana. Guillelmus Morellius, qui primus illam edidit, admonuit in titulo scriptam esse à Celerino ad Lucianum, haud dubiè quia in veteri codice ex quo is eam descripsit sequebatur, ut in uno meo veteri, in Gratianopolitano, & in 199. Vaticano, post epistolam Luciani ad Celerinum. Pamelius verò, qui videbat illam non esse scriptam ab uno aliquo, sed à pluribus, neque ad unum Lucianum, qui presbyter non fuit, sed ad plures presbyteros conscriptam, titulum hunc mutare non est veritus, potissimum cum ex vicinitate literarum error potuerit contingere ut pro eo quod erat cleri Romani substitutum sit à quopiam Celerini. Atque hanc Pamelii emendationem, quia bona est, secutæ sunt posteriores editiones. Itaque in veteri libro meo legitur: *Incipit epistola rescripta ad Cyprianum à clero Romano.* Quod est aliquanto melius quam in editione Morellii. At in codice Gratianopolitano scriptum est: *Celerini responsio ad Lucianum de cura pastoris & ad obviandum idolatriam.* Nescio autem quam ob causam Angli inscriptionem istius epistolæ rejecerunt ad marginem. Nam docendus erat primo intuitu lector à quibus & ad quos scripta erat epistola. Iidem refutant Rigaltium, qui scripserat cleri vocem perperam trahi ad personas ecclesiasticas hominesque sacris ordinibus institutos designandos. Sanè verum est Rigaltii observationem admodum prolixam esse verum paralogismum, in quo nihil sani, nihil veri scriptum est. Tertullianus in libro de exhortatione castitatis: *Differentiam inter ordinem & plebem constituit ecclesiæ auctoritas.* Vide opuscula Petri de Marca pag. 72. ubi agit de discrimine clericorum & laicorum ex jure divino.

BENEDICTUM] Non est cognomen hoc loco *benedictus*, ut observavit Sirmondus ad Sidonium, sed epithetum quo christianos viros plerique ornabant. Exemplis à viro doctissimo allatis addo ego Tertullianum in libro de pudicitia Zephyrinum vocare benedictum Papam.

PAPAM] Vetus codex meus *Papatem*. Sic etiam in codicibus in editione Anglicana laudatis & in annotationibus Morellii. Sic etiam legebat Latinus Latinus in libris suis veteribus. Vide epist. 16. & 40.

CREMENTIO] Ita codex meus & editio Morellii. Quo etiam modo nominatum illum invenio in plerisque libris antiquis. Puto autem eam esse veram lectionem. Nam & Crementii martyris mentio est in martyrologio Romano XVI. Kal. Maii.

PROPTEREA QUOD] Hæc duo vocabula, quæ deerant in editione Rigaltii, nos revocavimus, quia exstant in editionibus Morellii & Pamelii & in uno codice meo optimo. Rigaltius nullum vetus exemplar habuit istius epistolæ cujus auctoritate uteretur ad mutantiam hanc lectionem. Latinus putabat vocem *quod* esse delendam.

PERSONA INSIGNIS] id est cui debeat reverentia, ut ait Quintilianus lib. 6. cap. 1. quam ideo honoratiorem personam vocat Childebertus rex in constitutione edita à Sirmondo. In capitulari Metensi Pipini regis cap. 2. *De ecclesiasticis verò qui supradicta facinora comuniserint, si bona persona fuerit*, id est insignis, ut planum est ex iis quæ sequuntur. Authenticam personam pro insigni dixit Philippus episcopus Firmanus apostolicæ sedis Legatus in capite 29. Concilii quod apud Budam celebravit anno 1279. Vide to. 2. Capitularium pag. 1030. extrema.

QUI VID. PRÆPOSITI] Nimirum quia post mortem episcopi Romani cura illius ecclesiæ incumberebat clero urbico. Ne quis ista cum Baronio, Binio, Papebrochio transferat ad prærogativam illius ecclesiæ, ad quam sede vacante pertineat sollicitudo omnium ecclesiarum, adeoque clericis Romanis, quod Petri ecclesiæ essent administri, universalis gregis cura mandata. Nam etiam nostris temporibus, quamvis constet sedis apostolicæ auctoritatem & potestatem valde explicatam & amplificatam fuisse, Cardinales tamen, qui successerunt clericis urbicis, penes quos est regimen ecclesiæ Romanæ vacante sede, curam & sollicitudinem suam nullatenus extendunt ad alias ecclesias, ut etiam testatur Guillelmus de Montelauduno in cap. *Ubi majus*. de elect. in Sexto. Item Alvarus Pelagius lib. 1. de planctu ecclesiæ cap. 20. ubi disertè scribit *quod vacante papatu nullus succedit Papæ in jurisdictione, etiam cætus Cardinalium nisi in minimis*. Vide etiam Jacobatium lib. 4. art. 3. & Augustinum de Anchona quæst. 3. art. 8. de potestate ecclesiastica. Certè manifestum est ex contextu epistolæ clerum Romanum de nulla tum ecclesia gubernanda sollicitum fuisse quàm de sua, ex usu nimirum ubique recepto ut ecclesia episcopo viduata regeretur à clero ecclesiæ vacantis, ut agnoscit etiam Naclantus episcopus Clugienfis in tractatione de Papæ & concilii potestate. Quod liquet etiam ex eo quod post mortem Papæ Martini istius nominis primi, quia episcopatus cessavit spatio triginta & quinque dierum, presbyteri ecclesiæ Romanæ præfuerunt, ut legitur in gestis pontificalibus, id est illi ex presbyterio Romano qui cæteris præminebant, id est archidiaconus, archipresbyter, & primicerius, ut docet ejusdem Martini epistola ad Eliterum. Hi enim locum repræsentabant pontificis. Ubi interim annotabo vitio scriptoris factum videri ut archidiaconus istuc nominetur ante archipresbyterum, nisi jam tum ita imminuta erat disciplina ecclesiæ Romanæ ut archidiaconus præferretur archipresbytero. Nam ex libro diurno pontificum constat archipresbyterum primo loco nominatum ante archidiaconum in epistola à clero Romano scripta ad Exarchum de transitu pontificis.

VICE PASTORIS] Veteres libri habent *pastorum*. Nihil tamen mutare volumus, quia constat hanc epistolam à clero Romano scriptam esse ad Cyprianum eo tempore quo Romana ecclesia non habebat pastorem. David Blondellus, ut ostenderet presbyteros esse æquales episcopis & vicarios quoque Christi esse, in hoc loco ad vocem *pastoris* addidit *nimirum Christi*. Sed profectò multum erravit. Istic enim per vocem *pastoris* manifestè intelligitur episcopus Romanus. Et tum, extincto Fabiano, clerus Romanus regebat ecclesiam vice pastoris donec alius episcopus substitueretur in loco Fabiani.

ANTEC. NOSTRIS] Hæc verba, quæ quandam habent obscuritatem, Angli transfulerunt ad sacerdotes Judæorum, quia certò constat illa ab Ezechiele scripta esse adversus eos.

QUONIAM PERDITUM] Hic locus Ezechielis, qui valde mutilus est, multò integrior exstat in epistola 54. Hæc verba & quæ postea sequuntur sanctus Hieronymus illa explicans transtulit ad superbiam episcoporum, quos acriter perstringit. Hæc sunt ejus verba: *Quod propriè ad supercilium episcoporum pertinet, inquit, eorum videlicet qui operibus dedecorant nominis dignitatem, & pro humilitate assumunt superbiam, ut honorem se putent consecutos, non onus, & quoscunque in ecclesia viderint præpotentes & Dei habere sermonem opprimere videntur.* Ab his longe distabat Valerii cum Augustino humilis & a propriæ laudis amore aliena agendi ratio.

LUPUM VENIENTEM] Hieronymus ibidem. *Mercenarii, qui lucrum tantum de gregibus considerant, & cum lupum viderint, fugiunt, quorum negligentia grex Domini devoratur à bestiis agri.*

LAC EORUM] In uno veteri libro legitur *lactem*. Glossæ Philoxeni: *Lactem, Γάλα.* Plautus Bacchidibus: *quæ nec lactem nec lanam ullam habent.* Sic apud Apuleium lib. 8. metamorphoseon. Nonius Marcellus adnotat antiquos dixisse *lacte* in nominativo.

QUO CESSIT] Locus obscurus. Latinius monuit in uno veteri codice legi *gessit*, in alio verò *gestum*. Sed in meo & in editione Morellii legitur *cessit*. Rigaltius ista refert ad tempus illud quo post apprehensum Christum à Judæis Petrus non propriè fugit, sed cessit sive abscessit aut recessit. Nam, ut est in evangelio, sequebatur quidem Christum, sed longo intervallo, quod fugæ speciem præbuit; adeoque in evangelio legitur discipulos omnes relicto grege fugisse. Sed quod Rigaltii pace dixerim, & Anglorum, qui ejus observationem adscivere, hujus loci ea est sententia: verbum Christi, *Pasce oves meas*, ex actu ipso quo cessit, id est, ex eo quem habuit exitu impletum cognoscimus. Opponit enim clerus Romanus Christum & Apostolos pastoribus Judæorum, nec Petro exprobrat fugam in passione Christi, sed laudat ejus diligentiam in pascendis ovibus, quemadmodum ei Christus post resurrectionem mandaverat.

ET CÆTERI DISCIPULI] Subjungit Rigaltius hanc cleri Romani epistolam Petrum magis onerare quod ait *& cæteri discipuli similiter fecerunt*, tanquam ad exemplum Petri. Sed hæc observatio falsa est, ut jam dixi; nec clerus Romanus his verbis, *& cæteri discipuli similiter fecerunt*, indicat apostolos fugientem Petrum sequutos esse, sed potius ejus exemplo in pascendis ovibus summum studium adhibuisse. Nihil magis alienum a proposito cleri Romani, quam a Petro & aliis discipulis exemplum ignaviæ in pascendis ovibus repetere. Præterea claudicat Rigaltii ratiocinatio. Petrus fugit. Fugerunt etiam alii discipuli. Fugerunt igitur ad exemplum Petri, qui dedit illis exemplum fugiendi. Matthæus enim & Marcus aiunt omnes discipulos relicto Christo fugisse, nulla Petri mentione.

ASCENDENTES] in capitolium videlicet, ibi sacrificaturi diis gentium. Sed de ea re pluribus agemus ad epistolam 55.

ECCLESIA] Romana, quam vocat fortem, quia firma & immobilis constitit inter durissimas persecutiones. Quamquam ne in hac quidem ecclesia lapsi defuerunt, siquidem eorum causam clerus integram servavit ad electionem episcopi. Sed hi pauciores numero fuere quam Carthagine.

Pag. 8.

CLINOMENI] Codex meus habet *domeni*, Gratianopolitanus *chlidomeni*. Morellius posuit *clydomeni*, Latinius & Rigaltius *clinomeni*. Postea secuta est editio Anglicana, in qua, rejectis cæteris lectionibus, absque ulla veterum librorum auctoritate, tantum ex conjectura sumpta ex epistola Papæ Cornelii ad Fabium episcopum Antiochenum, quæ Græcè exstat apud Eusebium, scriptum est *thlibomeni*. Et quamquam ea emendatio videatur esse bona, transferenda tamen non erat in contextum absque majori auctoritate. Nam reliquæ lectiones possunt etiam esse bonæ. Cæterum ea emendatio, quam Angli videntur accepisse ex annotationibus Henrici Valesii ad historiam ecclesiasticam Eusebii, neque Valesii est neque Anglorum, sed illustrissimi viri Francisci Bosqueti, qui eam primus protulit anno 1633. in libro primo historiarum Ecclesiæ Gallicanæ. Porro quos Græci vocant thlibomenos Rufinus vertit *indigentes*, Baronius *fluctuantes*, valde diverso sensu. Vide primam dissertationem Cyprianicam viri clarissimi Henrici Dodwelli.

CATECUMINI] Sic scribere placuit, non solum quia ita invenimus scriptum in omnibus antiquis codicibus, sed in primis propter auctoritatem Commodiani, qui nos du-

bitare

bitare non finit quin hoc vocabulum vetustis temporibus ita scriberetur. Sanè in veteri glossario bibliothecæ regiae legi *Catecuminus*, *instructus*, *audiens*. In veteri item glossario meo: *Catecuminus*, *instructus sive audiens*, *pro eo quòd adhuc doctrinam fidei audiat, necdum tamen baptismum recepit*. Et in libro Corbeiensi & in Fuxensi, quando agitur de hoc hominum genere legitur *Caticuminos*. quod idem est. Notum quippe est literas *i* & *e* sæpe permutari solitas apud antiquos. Adnotat Holstenius in notis ad acta sanctarum Perpetuæ & Felicitatis *cathecumini* scriptum esse in vetustis membranis Casinensibus & apud Mombritium, existimare autem se ita eo sæculo prolatas fuisse huiusmodi voces. Hieronymus in epistola ad Oceanum in causa matrimonii: *Audiant cathecumini, qui sunt fidei candidati*. Sic apud Marium Mercatorem in editione nostra pag. 347. legitur *catechismi* pro *catechismi*. Vide Cælium Calcagninum lib. 1. epist. 9. & notas ad Capitularia pag. 1250.

CORPORA MARTYRUM] Ut diversa sunt hominum ingenia, ita diversæ sunt opiniones. Hunc locum Rigaltius interpretatus est de cura tantum sepeliendorum martyrum. Ego verò eo usus sum ut ostenderem errare vehementer eos qui contendunt veteres christianos nullam curam habuisse reliquiarum hominum sanctorum. Id quod à me ostensum est in oratione quam habui publicè Lutetiæ cùm in collegio regio interpretarer titulum decretalium de reliquiis & veneratione sanctorum. Tanta enim tum cura erat sepeliendorum hominum sanctorum ut nihil omitterent eorum quæ poterant demonstrare eorum memoriam & venerationem erga eos; adeo ut Tertullianus in apologetico testetur plurioris & carioris suas merces christianis sepeliendis profligasse quàm diis fumi-gandis. Ex quo colligi posse videtur illos condidisse etiam eorum corpora odoribus Arabicis, quos in sepeliendis corporibus adhibitos fuisse constat. Sanè Plinius lib. 12. cap. 18. scribit Neronem plus cinnamomi in funere Poppææ incendisse quàm Arabia producat in anno uno. Vide Baronium in notationibus ad martyrologium Romanum die 4. Augusti.

BASSIANUM] Assentior Pamelio existimanti illum fuisse è clero Romano. Illius mentio est etiam in epistola 22. quæ est Luciani ad Celerinum tum Romæ constitutum.

EPISTOLA III.

BONI VIRI] Fabiani episcopi Romani. Hoc epithetum tribuere consuevit Cyprianus episcopis defunctis, ut in epistola 72. Agrippino episcopo Carthagenensi. Epistolæ ab Origene scriptæ ad Fabianum Romanæ urbis episcopum meminit Hieronymus in epistola ad Pammachium & Oceanum, itemque Rufinus in libro priore apologiarum suarum adversus Hieronymum.

Pag. 8.

PRÆPOSITI] Baronius loquens de excessu Papæ Fabiani notat illum à Cypriano nominatum modò collegam, modò præpositum, utpote qui cùm coëpiscopus esset, potestate tamen in hierarchiæ ecclesiasticæ ordine cæteris ille præpositus esset episcopis. Poterat Baronius suam illam opinionem confirmare auctoritate epistolæ Bonifacii Papæ II. ad Eulalium, in qua episcopus Romanus dicitur esse *unus ad quem possit recurri præpositus*. Verùm Baronius sciebat epistolam illam esse supposititiam. Officii mei est annotare errores commissos in interpretatione eorum quæ scripta reperiuntur à Cypriano. Baronii observatio posset habere speciem veri, si Cyprianus solum Papam nominaret præpositum. At cùm certum sit illum omnes episcopos vulgò vocare præpositos, ruit omnino sententia Baronii. Itaque istic Cyprianus Fabianum Papam vocat præpositum, quia episcopus erat & collega Cypriani episcopi. Agendum est in rebus historicis simpliciter, procul ab omni affectu. Alioqui perit fides rerum.

NEC QUIS SCRIPSERIT] Retinuimus lectionem quam veteres editiones præferunt, quam omnes libri veteres confirmant. Primus Manutius posuit, *nec qui scripserint*. Quæ lectio bona non est. Nam epistola quæ omnium nomine scripta erat ab uno scripta erat, ut in calce epistolæ 16. *Lucianus scripsit*, ut docet etiam epistola 22. quæ est Cypriani ad presbyteros & diaconos Romæ consistentes. Sic in conciliis unus pro omni-

bus loquebatur, quemadmodum à nobis observatum est in dissertatione de concilio Teleptensi.

EPISTOLAM REMISI] Vide quæ de ea re dicuntur infrà ad epistolam 20.

Pag. 9.

SCRIPTURAM ET SUBSCR.] Ita veteres libri & veteres editiones. Editio Manutii, *scriptura & subscriptio*. Hanc auctoritatem secutæ sunt posteriores editiones, eamque lectionem malè mutatam fuisse ait Gronovius cap. 14. observationum suarum in scriptoribus ecclesiasticis.

AN VESTRA] In libro Fuxensi scriptum est, *an à manu vestra*. Quod puto ego esse ex glossemate, cum certum sit, uti mox dicebam, epistolas ab uno scribi solitas. In concilio Chalcedonensi pag. 1091. ex nostra recensione legitur *cujus manus sit*. Ubi vide annotationem Rustici.

EPISTOLA IV.

Pag. 9.

PRIMA epistolæ istius editio prodiit ex typographia Manutii. Rarissima sunt vetusta illius exemplaria. Ego quinque habui, unum ex mea bibliotheca, aliud quod fuit collegii Fuxensis, tertium ex monasterio sancti Dionysii Remensis, quartum ex monasterio Montis sancti Eligii, quintum ex urbe Gratianopolitana.

SUMMULA] Antea legebatur *summa*. Sequi placuit auctoritatem veterum librorum. Attamen Dionysianus habet *summa*.

NON GLOMERATIM] Hoc loco usus est Holstenius in notis ad acta sanctarum Perpetuæ & Felicitatis ut probaret fideles christianos cautè & timidè plerunque accessisse ad carceres, & ferè singulos, ne semetipsos perderent, aut invidiam concitarent apud persecutores, si catervatim eò influerent. Apud Angelum Politianum lib. 1. epistolarum extat epistola Pomponii Læti ad Politianum, in qua sic legitur: *Cum de altitudine ingenii tui cogito, non possum non admirari cur nostri graculatim & sturmatim ad te non advo- lent.*

TOTUM PERDAMUS] Guillelmus Durandi episcopus Mimatenfis in libro secundo de modo generalis concilii celebrandi cap. 7. *Proverbium vulgare est: Qui totum vult, totum perdit. Ecclesia Romana sibi vindicat universa. Unde timendum est quòd universa perdat.* Vide additionem nostram ad caput primum libri primi de concordia sacerdotii & imperii.

SALUTANT VOS] In codice sancti Eligii legitur: *Salutant vos Victor diaconus & qui cum eo sunt fratres.* In Gratianopolitano: *Salutant vos Victor, & qui mecum sunt salutant.*

EPISTOLA V.

Pag. 9.

IN editione Anglicana adnotatum est pauca reperiri exemplaria istius epistolæ. Ego habui novem.

QUOS ET IN FIDE] Codex Fossatensis & Carnotensis & veteres editiones, *quos in constantia & fidei virtute*. Manutius mutavit & induxit aliam lectionem. Lector judicabit utra sit melior. Utraque enim bona est.

Pag. 10.

DELIMARE] Ita libri veteres & veteres editiones, etiam Erasmica. Manutii editio, itemque Morelliana, & codex Gratianopolitanus habent *limare*. Nonius Marcellus, *limare, delimare*. Plinius lib. 34. cap. 11. *Alii delimatam aris scobem aceto spargunt.* In bulla Hadriani Papæ I. pro monasterio sancti Martini Turonensis: *Quòd si abba ejusdem monasterii nullo modo voluerit inter eos delimari &c.* In simili privilegio pro monasterio sancti Dionysii in Francia ita scriptum est: *Quòd si abba ejusdem monasterii ullo modo voluerit inter eos declamari.* Pro quo puto scribendum esse *delimari*, ut in bulla sancti Martini. Bulla Gregorii Papæ V. pro eodem monasterio sancti Martini; *Quòd si abbas ejusdem monasterii nullo modo voluerit inter eos sententiam delimare.*

FLAGITATUS] ad leonem, ut infrà epist. 14. & 15.

CIRCA FIDENTES] id est fortes in fide, ut loquitur apostolus. Certum est aliquot vetera exemplaria & omnes editiones ante Manutianam, etiam Spirensē, præferre hanc lectionem. Alia, quæ habet *circa fidem*, extat etiam in aliquot antiquis codicibus & in posterioribus editionibus. Ego verò puto primam esse meliorem. Comparatio est inter fidentes, id est fortes, & laborantes, id est pauperes & indigentes, ut Cyprianus loquitur in epistola quarta, victus necessitatem patientes. Ait ergo Cyprianus timendum esse ne ii qui inconcussa fide stantes sive fortes fuerunt, necessitate labantur, si eorum paupertati non subveniatur. Cicero lib. 3. quæstionum Tusculanarum: *Qui fortis est, idem fidens est.* Seneca epist. 85. *Qui fortis est, sine timore est.* Cicero lib. 1. Tusculanarum quæstionum, *fidenti animo gradiatur ad mortem.* Ammianus Marcellinus lib. 16. *Hi quieti & cauti animi, isti fidentes, grandissimis illis corporibus freti.* & paulò post, *quos Romanus jam fidenter stravit.* Horat. lib. 3. od. 3. *Fidens juvenus horrida brachiis.* Seneca tragicus Hercule furente: *Quemcunque fortem videris, miserum neges.* Ipse Cyprianus in epistola 52. ad Antonianum pag. 72. *Manet verò fidentium robur immobile, & apud timentes & diligentes corde toto Dominum stabilis & fortis perseverat integritas.* Idem in libro de mortalitate pag. 232. *Datur velocius tutela fidentibus, perfidis pœna.* In libro contra Demetrianum pag. 221. *certi & fidentes*, alio sensu. Istic enim vox *fidentes* significat eos qui confidunt in promissionibus Christi. Iosephus in libro de imperio rationis ex interpretatione Erasmi: *Qui sapiens itaque & fortis, hic totius dominus est passionis, utpote qui bene cogitatam præcogitat, & acceptam respuit nusquam.* Eodem isto ultimo sensu quo vox *fidentes* usurpatur à Cypriano Ammianus Marcellinus lib. 17. dixit, *rogaturi suppliciter pacem, fidentes ad principis venire conspectum.*

DISCIPULORUM] Antea legebatur *apostolorum*. Verum quia libri manuscripti & veteres editiones habent *discipulorum*, quo etiam modo scriptum est in evangelio secundum Joannem, nos eam lectionem revocavimus.

Pag. 10.

CONCUBITUS ILLICITOS] Infrà epist. 6. pag. 12. *turpi & infami concubitu.* Item epist. 62. pag. 103. *conjacentium duorum turpis & fœda dormitio quantum sceleris & criminis confitetur.* Hieronymus in epistola de vitando suspecto contubernio: *Ad extremum hoc dico, quòd si etiam hæc conscientia criminis vulnus non habet, habet tamen fama ignominiam.* Cassianus collat. 21. cap. 33. *Voluntas ipsa culpabilis est, & ad velocissimos adulteriorum raptatur excessus consuetudo concubitus.* De contubernalibus clericorum feminis vide notas Frontonis Ducæi in librum sancti Joannis Chrysostomi adversus eos qui subintroductas habent, Petavii animadversiones ad Epiphanium agentem de hæresi Antidicomarianitarum, & Henricum Valesium in annotationibus ad librum septimum historiæ ecclesiasticæ Eusebii cap. 30.

FORTUNATUS] Nomen istius hominis deest in antiquis editionibus & in plerisque codicibus antiquis. Extat tamen in uno meo optimo & in Gratianopolitano. Manutiana editio invexit. Pamelius monuit desiderari in codice Affligemensi.

Pag. 11.

NOVATUS] Et istud quoque nomen desideratur in libro Fuxensi, quamvis hæc epistola bis in eo descripta sit.

OPTO VOS] Hæc omnia desunt in antiquis libris & editionibus, & edita sunt primum à Manutio. Extant tamen in meo & in Gratianopolitano.

EPISTOLA VI.

ROGATIANO] Censuit Pamelius hunc Rogatianum fuisse diversum ab eo cui inscripta est epistola 81. quem editiones quædam & quidam libri veteres vocant juvenem, & ex illa epistola collegit Rogatianum, ad quem ista data est, martyrio consummatum fuisse eo tempore quo altera scripta est, quia sanctus Cyprianus ait illum cæteris confessoribus hospitium præparasse in carcere, in quem conjectus erat cum Felicissimo, & nunc quoque eos antecedere. Ista quidem videntur ostendere Rogatianum fuisse martyrii candidatum. Sed non probant eum subiisse martyrium.

Pag. 11.

PRÆPOSITI GLORIA] Quidam libri veteres habent *honor*.

O o o ij

DE VITA NOSTRA] id est, quotidie sumus in periculo vitæ nostræ. Hic est verus & genuinus horum verborum sensus. Non possum igitur assentiri Rigaltio scribenti istuc agi de vita æterna. Nihilo magis verum est hæc verba ex epistola 13. pag. 23. *vitæ ipsi omnium nostrum convenit habere eum sensum.* In epistola 26. pag. 36. scriptum est *propter te interficimur tota die* pro eo quod in capite octavo epistolæ ad Romanos legitur *propter te mortificamur tota die.* Hieronymus in epistola ad Rusticum: *Nihil christiano laboriosius, qui de vita quotidie periclitatur.* Idem in epistola ad Suniam & Fretelam, tractans de loco illo psalmi 118. *anima mea in manibus meis semper,* ait istius loci hunc esse sensum: *Quotidie periclitor, & quasi in manibus meis sanguinem meum porto.* Caius Cæsar apud Sallustium in Catilina: *Libertas & anima nostra in dubio est.*

POSSE SERVARE] Ovidius lib. 2. de arte amandi: *Non minor est virtus quàm quærere parta tueri.* Julius Cæsar in oratione ad suos legatos & centuriones apud Dionem Cassium lib. 38. ait iisdem artibus & quæri bona & retineri. Et M. Antonius in oratione funebri in Cæsarem apud eundem Dionem lib. 44. scribit difficilius esse conservare res quàm parare. Quod etiam sensisse Mæcenatem liquet ex oratione ejus ad Augustum in libro 52. ejusdem Dionis. Apud T. Livium: *Vincere scis, Hannibal. Victoria uti nescis.*

PUTA HOC ILLUM] Membrum hoc deerat in antiquis editionibus. Erasmus restituit. Extat aurem in multis codicibus antiquis. Deest in codice sancti Arnulphi.

IMPLERE CONFESSORES] Rigaltius scripsit *implere vos confessores.* Ego verò vocem *vos*, quæ neque in antiquis editionibus habetur neque in antiquis codicibus, sustuli. Scio illam nihil officere sententiæ Cypriani. Sed quia alibi non inveni quàm in editione Rigaltiana, existimavi esse tollendam. Id verò admoneo ne quis imputet mihi temeritatem.

Pag. 12.

LUCETE SICUT] Vide annotationes Erasmi in caput secundum epistolæ Pauli ad Philipenses.

DETRECTANT] Ita nos reposuimus secuti lectionem meliorum librorum & veterum editionum. Codex Fuxensis & editio Rigaltii habent *retractant.* Sed in lingua Latina aliud est retractare, aliud detrectare. T. Livius lib. 38. *Cæca est invidia, nec quicquam aliud scit quàm detrectare virtutes.* In eundem sensum Apuleius in libro primo floridorum: *In magna civitate hoc quoque genus invenitur qui meliores obtrectare malint quàm imitari.*

ALIIQUIS TEMULENTUS] Antea legebatur *alius ab aquis temulentus*, id est à baptismo, ut interpretatur Rigaltius. Aliæ editiones, ut idem annotat, habent *quando alius aliquis* vel *quando unus aliquis.* Quæ postrema lectio extat in codice Thuano. Vetus codex sancti Remigii Remensis habet *apud aquas.* Corbeiensis *apud aquas temulentus.* Turonensis, *quando unus apud aquas.* Angli retinuerunt veterem editionem, nullam aliam auctoritatem afferentes pro lectione supposita à Rigaltio quàm ipsius Rigaltii, cuius tamen refellunt lectionem. Reinhartus quoque revocavit veterem lectionem. Ego secutus sum auctoritatem codicis Segueriani, Metensis, Beccensis, Gratianopolitani, & Lamoniani.

DEMORATUR] Hæc lectio constans est in editionibus tam antiquis quàm novis & in antiquis exemplaribus manuscriptis. Et tamen Goulartius adnotat nonnullos scribere *denotatur*, & in margine libri sui excusi scripsit ita legere Bezam. Hanc quoque variam lectionem notavit Reinhartus in margine suæ editionis, ex Rigaltio nimirum, qui in observationibus suis ait quædam Cypriani exemplaria habere *denotatur.* Sed ego eam lectionem non inveni nisi in uno codice Vaticano citato in margine exemplaris mei editionis Manutianæ & in exemplari editionis Pamelianæ quod fuit Nicolai Fabri. Sic etiam in margine editionis Lugdunensis anni 1550. scriptum reperi à quodam studioso. Existimat autem Goulartius lectionem *demoratur*, si retineatur, posse idem significare quod *moratur*, prima longa, id est insanit, seu morionem agit. quod à Græcis sumptum esse ait & à Suetonio usurpatum in Nerone.

Pag. 12.

APPREHENSUS] Reposui vocem quæ mihi melius convenire visa est cum stylo Cypriani. Quidam enim vetusti codices & quædam editiones habent *ut deprehensus*; alii, & ii quidem optimi, *unde apprehensus.* Vide quæ notavi ad librum de lapsis.

QUASI CHRISTIANUS] Apud Rufinum lib. 5. hist. eccles. cap. 8. refertur ex Apollonio

Ionio Alexandrum socium Priscæ prophetissæ, qui semetipse martyrem dicebat, iudicatum fuisse apud Æmilium Frontinum proconsulem Ephesi, *non propter nomen Christi, sed propter quædam latrocinia.* Ante Cyprianum sanctus Petrus dixerat in epistola sua prima cap. 4. *Nec quisquam vestrum tanquam fur aut homicida patiatur, aut tanquam maleficus, aut curas alienas agens, sed tanquam christianus.*

DEI TEMPLA] Hieronymus in epistola ad Paulinum de institutione monachi: *Verum Christi templum anima credentis est.*

CUBILIA CUM FEMINIS] Rem tractat valde periculosam, ut notat etiam Marbodius episcopus Redonensis in epistola ad Robertum de Arbriffello. Nam quia ille nimio continentiae zelo inter duas puellas nocte cubare ferebatur, & eo modo conabatur accensum carnis ardorem extinguere, novo & inaudito, ut ad eum scribit Goffridus abbas Vindocinensis, sed infructuoso genere martyrii, addit Goffridus illud nullo modo posse esse utile neque fructuosum quod contra rationem noscitur esse præsumptum. Videtur autem Goffridus id quod dixit de novo martyrii genere mutuatus ex libro primo sancti Ambrosii de virginibus cap. 2. ubi loquens de sancta Agnete. *Novum martyrii genus*, inquit. *Nondum idonea pænæ, & jam matura victoriæ, certare difficilis, facilis coronari &c.* Eleganter, ut solet, & prudenter Hieronymus in epistola ad Lætam de institutione filiae: *Quidam putant majoris esse virtutis præsentem contemnere voluptatem. Tamen ego arbitror securioris continentiae esse nescire quod quærat.*

PROMISCUA] Hæc lectio, quam omnes editiones habent, quam confirmant libri veteres, optima est. Et tamen Rigaltius ei bonæ lectioni prætulit erroneam quæ extat in codice Thuano; in quo, omissa una litterula à librario, scriptum est *promisca*. Erratum est igitur in editione Anglicana, ubi adnotatum est in codice Thuano scriptum esse *promiscua*, cum contra Rigaltius in observationibus suis rationem reddiderit cur hanc lectionem rejecerit. Apud A. Gellium legitur *promisca*, *impromisca*, *impromiscè* in editione Henrici Stephani. Nicolaus Perottus pag. 752. 1185. adnotat veteres *promiscam* pro *promiscuè* scripsisse. *Promiscè* legi apud Macrobiū pro *promiscuè* in editione Henrici Stephani.

LINGUA QUÆ CHRISTUM] Idem Cyprianus in libro de exhortatione martyrii cap. 11. *producta & exsecta prius lingua quæ confessa Deum fuerat.* Plinius lib. 7. cap. 23. *Anaxarchus cum torqueretur, præcisam dentibus linguam unamque opem indicii in tyranni os expuit.* Eandem historiam fusiùs refert Valerius Maximus lib. 3. cap. 3. Vide Cujacium lib. 19. observat. cap. 6.

ET QUAMQUAM CLERO] Tamenetsi Rigaltius, qui primus hoc segmentum reperit in codice sancti Remigii, illud cum ipsa epistola non ediderit, sed retulerit inter observationes, tamenetsi Angli secuti sint exemplum Rigaltii, ego illud attexui epistolæ, non dubitans quin sit Cypriani, quamvis in uno tantum veteri libro repertum sit. Reinhartus non attexuit epistolæ, sed addidit in calce, admonens Rigaltium edidisse ex codice Remensi.

Pag. 13.

SUMPTICULIS PROPRIIS] vel *de quantitate propria*, ut in epistola 36. pag. 49. loquitur ipse Cyprianus, id est ex bonis quæ erant Cæcilii Cypriani, quorum mentio est in epistola 69. ad Florentium. Non puto enim istud esse intelligendum de ea parte reddituum ecclesiæ quæ ad episcopum pertinebat, nondum inventa divisione bonorum, quia ecclesia nondum habebat divitias atque opes. Ea tum sustentabatur oblationibus fidelium, quæ gratuitæ erant & voluntariæ, non coactæ. Tertullianus in apologetico; *Modicam unusquisque stipem menstrua die, vel cum velis, & si modò possis, apponit. Nam nemo compellitur, sed sponte confert. Hæc quasi deposita pietatis sunt. Nam inde non epulis nec potaculis nec ingratis veretrinis dispensatur, sed egenis alendis humanisque.* Habuisse Cyprianum bona constat. De hortis ab eo venditis inter initia fidei suæ & Dei indulgentia restitutis testatur ipse Cyprianus epist. 73. & Pontius diaconus in vita ejus.

OPTO VOS] Retinui editionem vulgatam, quæ bona est. Admoneo tamen editionem Spirensē, veterem Venetam, eam quæ est Rembolti, Erasmicam, & Morellianam præferre *Opto te frater*, & ita etiam scriptum esse in sedecim codicibus antiquis. Et hæc quoque lectio optima est. Tamenetsi enim epistola scripta sit ad plures, præcipuè tamen & nominatim scripta est ad Rogatianum personam illustrem. Et ideo Cyprianus finem ei imponens, clausulam valedictoriam, ut solet, ad eum dirigere potuit.

Ppp

EPISTOLA VII.

Pag. 13.

DE PRECANDO DEO] Miror Rigaltium, qui sciebat sanctum Augustinum lib. 4. de baptismo contra Donatistas cap. 2. ea verba referre tanquam Cypriani, sciebat præterea ea haberi in quibusdam antiquis editionibus, miror inquam eum illa omisisse in sua. Illa etiam omiserunt Angli. Nos restituimus propter auctoritatem Augustini & plurimorum veterum librorum.

RELIG. SOLLIC. Hæc est lectio omnium veterum librorum & editionum. In Rigaltiana tamen scriptum est *religionem vestram*. Angli reposuerunt veterem lectionem.

VIAM DNI NON TENEMUS] Citat hunc quoque locum sanctus Augustinus in libro paulò antè laudato cap. 3.

Pag. 14.

ORIRETUR] In uno codice regio legitur, *vastitatis hujus accederet & impetus militiæ nostræ erga nos ingrueret*. Sed alii codices repugnant & omnes editiones. In vetustissimo codice Remigiano scriptum est, *tempestas vastationis hujus oriretur*. In Lamoniano, *tempestas vastis hujus operaretur*.

Pag. 15.

PECTORIS NOSTRI] Duæ sunt hujus loci lectiones in antiquis codicibus. Eam quam nos retinemus invenimus in octo codicibus. Aliam, quæ habet *peccati nostri*, exhibent omnes editiones quæ Pamelianam antecesserunt, eam verò præferunt etiam undecim libri veteres; eaque adjuvari potest ex eo quod in initio libri Job reperitur: *ut quæras iniquitatem meam & peccatum meum scruteris*. Nostram verò confirmant plurima sacræ scripturæ loca in quibus Deus vocatur scrutator cordis & renis, ut etiam adnotatur in calce epistolæ octavæ. In codice Flori scriptum erat *peccati nostri*.

NEC IPSI DENIQUE] Quamquam prior lectio, quæ habet *utique*, bona sit, eam prætuli quæ nititur auctoritate omnium ferè veterum exemplarium.

INTERCIPERE] id est suppressere, modo loquendi multum remoto à vera significatione hujus vocabuli. Et tamen Tacitus in vita Agricolæ videtur eo vocabulo usus esse in eodem sensu quo Cyprianus. Ait enim: *Nec Agricola unquam per alios gesta avidus interceptit, sed centurio seu præfectus incorruptum facti teslem habebat*. Item Seneca lib. 3. de beneficiis cap. 17. *Urit illum & angit intercepti beneficii conscientia*. Q. Curtius lib. 9. *Alieno enim sanguine partam gloriam intercipi*. Arnobius lib. 3. *Nam interciperere scripta & publicatam velle submergere lectionem non est deos defendere, sed veritatis testificationem timere*. Cassianus lib. 9. cap. 11. *intercipiens efficaciam orationum*. & collat. 1. cap. 11. *Caritas nullo intercipiatur tempore*.

PERDIDIT] Ita veteres editiones & omnes ferè libri veteres. In uno tamen meo scriptum est *incidit*. Quod videtur esse melius. In vetustissimo Remigiano *percidit*.

EPISTOLA VIII.

Pag. 16.

ECCLESIA GLORIATUR] In codice sancti Arnulphi Metensis legitur *ecclesia gratulatur*. Et nuper quidem. In Carnotensi *gratulatur vel gloriatur*. Et nuper.

DEVOTIONE REDISTIS] Idem codices habent *prodistis*.

Pag. 16.

QUÆSTIO] Revocavi hanc lectionem, quam & libri veteres & editiones antiquæ præferunt. In editione Manutiana scriptum est *laniena*. Pamelius ita quoque posuit. Sed nostra lectio, quæ nititur auctoritate, rectè congruit cum his quæ paulò antè dicta sunt: *Tolerastis durissimam quæstionem, & infra in quæstione victores*. Angli protulerunt quasdam varias lectiones quæ probare possunt aliam lectionem posse esse bonam.

CREDENTES] Hanc lectionem præferunt veteres libri & editiones, nisi quòd interdum vidi scriptum *credentis*. In libro tamen Divionensi & in recentiore Remigiano legitur *constanter*. Quod mihi videtur esse melius. Sed mutare non sum ausus propter repugnantiam aliorum exemplarium.

SPECTACULUM DOMINO] Codices sancti Arnulphi & Carnotensis habent *Domini*.

QUAM LÆTUS ILLIC] Iidem codices præferunt *in illis*.

TORTI FORTIORES] Sulpitius Severus in epistola ad Eusebium: *Sed his tolerandis atque vincendis præcipuam semper iustorum fuisse virtutem, dum per omnia tentamenta patientes, semper invicti, tanto fortius vincerent quanto gravius pertulissent*. Apud Rufinum lib. 5. cap. 1. in historia martyrum Lugdunensium: *Ex ipsa quippe sanctorum patientia sævior eis contentionis rabies accendebatur, & velut pudore quodam fatigabantur, quia major inesset cruciatibus quam cruciantibus virtus*.

JAM NON MEMBRA] Sic supra in epistola ad Donatum pag. 5. *jam non membra, sed vulnera*. Ammianus Marcellinus lib. 29. enarrans Ianienam exercitam in Diogenem quendam ut verba placentia principi loqueretur, ait illum, *cum pœnis non sufficerent membra, vivum combustum*. Idem lib. 14. loquens de Eusebio quodam misere cruciato ait illum ita evisceratum ut cruciatibus membra deessent. Sanctus Ambrosius in libro primo de virginibus, loquens de martyrio sanctæ Agnetis: *Fuitne in illo corpusculo vulneri locus?* T. Livius lib. 4. *quid jam integri esse in corpore loci ad nova vulnera recipienda*. Justinus lib. 2. *velut à singulis membris pœnæ exigerentur*. Eleganter varia illa tormentorum & cruciatuum genera describuntur in libro primo Silii Italici.

Non ignes, candensque calybs, non verbera passim

lætibz innumeris lacerum scindentia corpus,

Carnificesve manus, penitusque infusa medullis

Pestis, & in medio lucentes vulnere flamma

Cessavere.

MAPPALICUS] Kalendarium Carthaginense editum à Mabillonio: *XIII. Kalend. Maias martyris Mappalici*. At in martyrologio monasterii Einsidlenfis edito ab eodem Mabillonio est xv. Kal. Maii, uti etiam in antiquis martyrologiorum scriptoribus. Sanctum Cyprianum fuisse sepultum in loco qui Mappalia vocatur scribit Victor Vitenfis lib. 1. cap. 5.

Pag. 17.

PRÆDIXIT] Veteres editiones Manutiana antiquiores & quædam vetera exemplaria præferunt *promisit*.

ACCIPiet] In quibusdam codicibus antiquis scriptum est *concupiet*. Sic etiam editiones quæ præcesserunt Erasmicam.

CORONAM GLORIÆ] Ex epistola prima beati Petri, *percipietis immarcescibilem gloriæ coronam*. Hic Cypriani locus variè legitur in antiquis codicibus. Quidam enim habent *coronam gloriæ*, alii *gloriam coronæ*. Hanc discrepantiam invexit audacia librariorum. Bonam lectionem habebat etiam liber Flori. Apud Cassianum lib. 6. cap. 3. lego *coronæ gloriæ*. Pro quo fortassis reponendum esset *coronam gloriæ*.

UT OCCUPETIS] Postea sequebatur in quibusdam vetustis codicibus & editionibus: *Omnis autem qui agonizat in omnibus continens est*. Sed cum segmentum illud non inveniatur in multis codicibus, desit autem in editionibus Manutii & Morellii, cum videam hunc ipsum Pauli locum descriptum in libro tertio testimoniorum cap. 26. absque illo segmento, rursus non haberi in epistola ad Fortunatum de exhortatione martyrii in optimis & vetustissimis exemplaribus, expunxi ubique, quia existimo additum fuisse à quodam studioso ex epistola Pauli, ubi extat. Sic in pluribus Cypriani locis addita sunt segmenta ex libris sacræ scripturæ quæ omissa putabant ii qui illa addiderunt. Vide annotationes Erasmi in hunc Pauli locum.

VOLUNTAS INTEGRA] Hieronymus lib. 2. adversus Jovinianum: *In martyre enim voluntas, ex qua ipsa mors nascitur, coronatur*. Vide notas ad epistolam 52. in verbo *passus est*.

EJUSDEM CONGRESSIONIS] Codex sancti Arnulphi habet *consensionis*, Carnotensis *consensionis vel congressionis*.

AD COR. DE EO] Iidem codices habent *ad coronam Dei*. Sic etiam quædam editiones.

FRATRES CARISSIMI] Codex sancti Arnulphi, *fratres mei dilectissimi*.

ACCEPTO COMMEATU] id est indulgentia permanendi in hac vita, uti rectè explicat Rigaltius in librum Tertulliani de fuga in persecutione. Pag. 18.

PAX ET ACIES] In libro de zelo & livore pag. 260. *Habet & pax coronas suas*.

Et in libro de opere & eleemosynis pag. 246. *In pace vincentibus coronam candidam pro operibus dabit, in persecutione purpuream pro passione geminabit.* In libro de exhortatione martyrii ad Fortunatum pag. 274. *In persecutione militia, in pace conscientia coronabitur.* Hieronymus in epistola ad Furiam de viduitate servanda & in epistola ad Heliodorum de laude vitæ solitariae: *Virginum lilia & martyrum rosas.* Idem in vita Malchi monachi: *Habet & servata pudicitia martyrium suum.* Sanctus Ambrosius in epistola ad Simplicianum: *Sunt nobis quædam & in pace prælia & in bello pax.*

OPTO VOS] Hæc desunt in libro Carnotensi.

EPISTOLA IX.

Pag. 18.

INSCRIPTIO istius epistolæ, cuiusmodi istic ponitur, descripta est ex codice nostro Fossateni, ex vetere Victorino, ex Michaelino, & ex editione Spirensi, tum etiam ex vetere Veneta. Pessimum illius summarium posuerunt Angli in margine.

PATIENTIAM TENUI] Arcadius & Honorius Imperatores l. 14. Cod. Theodos. de desertoribus, *ut in his patientiam tenemus.*

ALICUI DE PRESBYTERIS] Angli putant heic agi de quinque presbyteris seditiosis; de quibus videndæ notæ nostræ ad epistolam 38.

ANTECESSOR. NOSTRIS] Infra epist. 70. ad episcopos Numidas: *Sententiam nostram non novam promimus, sed jam pridem ab antecessoribus nostris statutam.* Non agitur istic de episcopis Carthaginensibus antecessoribus Cypriani, sed in universum de episcopis qui ecclesiam Africanam gubernaverunt ante Cyprianum, de septuaginta nimirum episcopis quos interfuisse concilio habito sub Agrippino docet sanctus Augustinus in libro de unico baptismo contra Petilianum & lib. 3. de baptismo contra Donatistas cap. 12.

PROSTRATA SALUTE] Ita omnia ferè vetera exemplaria & editiones omnes ante Manutianam, in qua scriptum est *contra fratrum nostrorum salutem.* Sed hanc lectionem ego non reperi nisi in duobus antiquis. Reinhartus maluit veterem lectionem. Eam porro adjuvant hæc verba in epistola 11. pag. 21. *persecutionis infestatione prostrati,* & epistola 37. pag. 50. *persecutionis tempestate prostrati.* Optatus Milevitanus lib. 1. *Persecutio nonnullos funestam prostravit in mortem.* Lambinus putat apud Ciceronem in Catilinaria secunda legi debere: *Jacet ille nunc prostratusque est.* Et mox ait: *Plus enim est prostratum esse quàm jacere.* Quæ sententia Lambini convenit cum his verbis Cypriani ex epistola 40. pag. 54. *Nemo jacentes prosternat & deprimat.*

SED REUS EST] Pro his in vetustiore libro Remigiano scriptum est, *neque hic neque in venturo.* quod sumptum est ex capite 12. evangelii secundum Matthæum. Hieronymus in epistola ad Marcellam de blasphemia in spiritum sanctum: *Probet itaque Novatianus aliquem de his qui sacrificare compulsi sunt ante tribunal judicis respondisse omnia quæ in evangelio scripta sunt non à filio Dei sed à Beelzebud principe dæmoniorum esse profecta, & tunc poterit approbare irremissibilem in spiritum sanctum esse blasphemiam.*

MISEROS] Codex Fuxensis, *innocentes.* Id quod dicturus sum non pertinet ad explicationem loci istius Cypriani. Dicam tamen propter hanc vocem, qua significantur etiam miseri apud Ammianum Marcellinum. Scribit ille in libro 28. Valentinianum, hominem propalam ferocem, inter imperandi exordium duos homines minimè malos, Dioclem videlicet ex Comite largitionum Illyrici, & Diodorum ex agente in rebus, iussisse occidi. *Quorum memoriam,* inquit Marcellinus, *apud Mediolanum colentes nunc quoque christiani, locum ubi sepulti sunt ad innocentes appellant.* Et mox eos ut martyres ait cultos fuisse à christianis.

AGENTES POENITENTIAM] Multum variant in hoc loco vetera exemplaria. Ego amplexus sum lectionem quæ mihi visa est melior. Illud interim admoneo, pro eo quod istic scriptum est *miseri cordi* veteres editiones ante Manutianam præferre *ad misericordiam.* Quam lectionem reperi etiam in codice Fossateni, in Compendiensi vetere, & in recentiore Remigiano. Vetus Victorinus habet utramque lectionem. Etenim cum in illo scriptum primò fuisset *miseri cordi*, additum est supra lineam *vel ad misericordiam.*

OFFERTUR

OFFERTUR NOMEN EOR.] Hanc lectionem, quæ est vulgata, habent quinque libri veteres. In duobus aliis legitur *offeruntur nomina eorum*, in Fuxensi *pro nomine eorum*. Alii quatuor & editio Manutii, *offeritur nomine eorum*. Insignis est locus Tertulliani in libro de monogamia, ubi agens de muliere juncta viro, quem repudiare non potest, ait: *Enimvero & pro anima ejus orat, & refrigerium interim adpostulat ei, & in prima resurrectione consortium, & offert annuis diebus dormitionis ejus*. Vide scholia Jacobi Billii ad orationem Gregorii Nazianzeni in laudem Cæsarii fratris & dissertationem quintam Cyprianicam Henrici Dodwelli. Vide etiam to. 2. Capitularium pag. 1129.

MEMORES LOCI] Ita codex Fuxensis & editio Manutiana. Superiores editiones & plures libri veteres in editione Anglicana laudati habent *legis nostræ*. Atque hanc lectionem magis probat Gronovius in capite 14. observationum suarum in scriptoribus ecclesiasticis, & ait Cyprianum heic intelligere evangelicam legem, à qua arcessit disciplinam ecclesiasticam; & ut ostendat opinionem suam esse bonam, affert hunc locum ex epistola sequenti, in qua sic legitur, *illi contra evangelicam legem*, & mox alia quædam loca similia ex quibusdam aliis epistolis.

DOMINI LEGE] In libro Beccensi scriptum est *contempta dominicæ legis observatione*.

ADMONITIONE] id est suspensionis censura, ut interpretatur Baronius hunc Cypriani locum referens.

EPISTOLA X.

INSCRIPTIONEM hujus epistolæ talem posuimus qualem reperimus in plurimis antiquis exemplaribus & in vetustioribus editionibus.

Pag. 19.

FRATRES] Antea legebatur *martyres*. quod non solet Cyprianus. Ego emendavi ex veteri libro sancti Michaelis in periculo maris. Nam etiam in hac ipsa epistola Cyprianus ad eos scribens ait, *fortissimi & carissimi fratres*.

AB EPISCOPO ET CLERO] Sic etiam in epistola sequenti. Ergo non solus episcopus imponebat manum lapsis ad ecclesiam redeuntibus. Vide Petavii animadversiones ad Epiphanium in hæresi 59. quæ est Novatianorum.

Pag. 20.

OFFERRE PRO ILLIS] Ita veteres libri & veteres editiones. Quo etiam modo scriptum est in epistola sequenti. Manutius posuit *offerre lapsis pacem*. Morellius, ea mutatione insuperhabita, retinuit veterem lectionem. Rigaltius sequi maluit editionem Manutii. Angli reposuerunt veterem. Reinhartus secutus est editiones Manutii & Rigaltii. Sic se habent hominum ingenia.

PROPERANTES] Sic in epistola sequenti: *Properandum tamen non puto, nec incautè aliquid & festinanter agendum*. Epist. 13. *temeraria festinatione deposita*.

ANTE EST] Ita veteres editiones ante Manutianam. Angli novam lectionem, quam non alibi reperi, invexerunt. Ediderunt enim, *A Domino pacem mater*, omissa voce *Ante*.

VESTRA DESIDERIA] Codex Fuxensis, *vestram petitionem*.

IMPUDENTIA] Idem codex & Veronensis, *ab impudentibus quibusdam*. Sic etiam scriptum vidi in libro sancti Dionysii Remensis.

INVIOLOATA] Idem codex Fuxensis, *immaculata*.

COMMUNICET ILLE] cujus nomen heic positum erat. Olim, ut patet ex libro diurno pontificum Romanorum, ex Hieronymo, Cassiodoro, & pluribus aliis locis, sic indicabant nomina eorum quæ scribenda erant. Sequens ætas posuit literam N, omissa veteri formula.

Pag. 21.

INCERTA ET COECA] Ea lectio certa est. Et tamen quinque libri veteres & vetustiores editiones habent *incerta & certa*. Sic audacia librariorum induxit multos errores in lucubrationes meliorum scriptorum.

SATISF. PR. CONSPICITIS] Ita veteres libri & veteres editiones. Rigaltius scripsit, *quorum pœnitentiam scitis*. Quod ego puto illum accepisse ex codice Veronensi, in quo, haud dubiè per incogitantiam scriptoris, omissa erant hæc duo vocabula, *satisfac-*

ioni proximam, quæ omiſſa ſunt etiam in Fuxenſi. Ea verò deſuiſſe in Veronenſi adnotatum eſt in margine exemplaris mei editionis Manutianæ. Ut inde colligi poſſit Rigaltium, qui uſus eſt exemplari ejusdem editionis in quo extabant eadem variæ lectiones quæ habentur in meo, illius exemplaris auctoritate deleviſſe has voces in ſua editione. Angli repoſuerunt.

EPISTOLA XI.

Pag. 21.

EX hac epiſtola collegit Rigaltius non tantum clericos, ſed etiam laicos, tum judicaffe cum epiſcopo & clericis de rebus graviffimi momenti, nempe de pœnitentia lapſorum, de recipiendis in eccleſiam lapſis, de libellis quos ipſi impetraverant à martyribus, de pace lapſis à martyribus data. Concilium Carthaginèſe IV. can. 23. *Ut epiſcopus nullius cauſam audiat abſque præſentia clericorum plebiumque*. Sic enim legitur in vetuſtiſſimo codice MS. eccleſiæ Urgellenſis. Vide epiſt. 13. 26. 28. & 31.

RUINAS] Rigaltius & editio Anglicana habent *ruinam*. Sed huic lectioni repugnant omnia vetera exemplaria & omnes editiones. Sic etiam vulgò ſolet ſcribere Cyprianus.

QUI ET IPSE.... INGEMISCO] Hæc deſunt in ſex antiquis codicibus & in editionibus quæ antecellerunt Manutianam. Extant tamen in multis libris veteribus.

Pag. 22.

PROPERET] Ita Manutius & alii poſt eum. Superiores editiones habent *poteſt*.

ET VE. Q. SENTENTIAM] Hoc ſegmentum, quod extat in editionibus Manutii & Morellii, quod nos etiam reperiimus in quatuor libris antiquis, retinere placuit. Pamelius expunxit, profeſſus ſe ita facere quia nuſpian apud Cyprianum tantum auctoritatis plebi tributum reperiēbat ut ſententiam illi dicere permittat. In quo falſum eſſe Pamelium liquet ex his quæ dicta ſunt paulò antè & ex pluribus aliis locis ſancti martyris. Miror autem Rigaltium omiſſiſſe hoc ſegmentum in ſua editione. Miror etiam Anglos, qui illud invenerant in ſuis codicibus, illud nihilominus omiſſiſſe. Puto autem illos omiſſiſſe quia incommodabat cenſuræ quam ipſi protulerunt adverſus obſervationem Rigaltii de ſuffragio plebis in judiciis eccleſiaſticis. Omiſſum quoque eſt in editione Reinharti.

EPISTOLA XII.

Pag. 22.

IN veteri codice MS. monaſterii ſancti Eligii Attrebatenſis hæc epiſtola dicitur ſcripta ad clerum Capuæ. Quæ lectio fortassis daret anſam exiſtimandi canonem 48. codicis canonum eccleſiæ Africanæ, in quo agitur de plenaria ſynodo Capuèſi, non debere intelligi de concilio apud Capuam Campaniæ habito in cauſa eccleſiæ Antiochenæ & Bonofi epiſcopi Macedonis negantis virginitatem matris Domini, ſed de quâdam plenaria ſynodo Africana habita apud Capuam. Hanc conjecturam juvare poteſt fragmentum veteris codicis MS. bibliothecæ Bodleianæ, in quo ſcriptum eſt ſanctum Cyprianum per epiſtolas hortatum eſſe Auguſtinum & Felicitatem, qui paſſi ſunt apud civitatem Capuèſem metropolim Campaniæ. Quo loco illuſtriſſimus epiſcopus Oxonièſis, qui fragmentum illud edidit cum operibus ſancti Cypriani, ſuſpiciatur hæc verba, *metropolim Campaniæ*, eſſe additamentum librarii, cui notior erat Italia quam Africa. Exiſtimabat igitur doctiſſimus epiſcopus fuiſſe in Africa civitatem Capuèſem. Rectè. Nam vix opinari licet ſynodum plenariam cujus meminit canon Africanus alibi habitam fuiſſe quàm in Africa. Ubi autem ſita fuerit hæc Capua Africæ, ſi tamen ulla fuit, difficile exploratu eſt. Capſa verò erat in provincia Byzacena. Vide Joannem Trifanum à ſancto Amantio in tomo ſecundo commentariorum ſuorum pag. 60.

NIHIL MIHI] Hæc eſt lectio veterum librorum & veterum editionum. Veronenſis tamen & Fuxenſis habent *nunquam mihi reſcripſiſſe*. Hinc ergo proſecta eſt lectio quam præferunt editiones Rigaltii & Anglorum.

QUONIAM TAMEN] Vide Ferdinandum Mendozam ad canonem 32. Illiberitanum.

QUOD TE. INFIR. ASSIDUIS] Sic Ruricius lib. 2. epist. 32. se excusans apud Cæsarium Arelatensem quòd Agathensi synodo non interfuisset, ait non potuisse se adesse propter æstus istius regionis, primæ nimirum Narbonensis, in qua sita est Agatha; *quia æstivis etiam in hospitio meo, inquit, & locis frigidis ipsam consuetudinariam infirmitatem sustentare non valeo.*

ET PRÆROG....POSSUNT] Ista, quæ certè necessaria non sunt, defunt in sex libris antiquis. Esse tamen Cypriani putat Pamelius, uti ego non diffiteor quin possint esse Cypriani. Manutius addidit ex codice Veronensi, ut opinor. Extant enim in Fuxensi, quem puto descriptum esse ex Veronensi aut ex alio quodam simili, & in Beccensi. Extant etiam in editione Morellii.

APUD DIACONUM] Vide Petavii diatribam de pœnitentia & reconciliatione veteris ecclesiæ moribus recepta cap. 2. & 4.

EXOMOLOGESIN] Vide eandem diatribam cap. 1. & 2. & animadversiones ejusdem Petavii ad Epiphanium pag. 71. 233. & 250. editionis Parisiensis.

EPISTOLA XIII.

INSCRIPTIONEM hujus epistolæ talem posui qualem reperi in omnibus antiquis exemplaribus, duobus exceptis, in quibus legitur *eucharistiam pro pacem*. Quo etiam modo legitur in veteri editione Veneta, in ea quam Remboltus emisit, & in editionibus Erasmi & Morellii. Sed Spirensis, Manutiana, cæteræ, habent *pacem*. Angli aliter posuerunt pro captu ingenii sui.

Pag. 22.

DIVINI PR. MEMOR] Locum hunc supplevimus ex fide vetusti codicis Remigiani. Respicit autem Cyprianus ad illud evangelii secundum Matthæum: *Discite à me quia mitis sum & humilis corde.*

Pag. 23.

OPERIBUS] Ita codex sancti Dionysii Remensis & Gratianopolitanus, tum etiam vetus editio Veneta & Morelliana. Aliæ veteres editiones & novem libri veteres habent *opinionibus*. Ego præfero *operibus*, voce sueta sancto martyri.

VOBIS A ME] In libro Beccensi legitur, *vobis à me dari litteras, sciatis plenè scripsisse me.*

QUI LIBELLUM] Vide animadversiones Petavii ad Epiphanium pag. 233. 250. editionis Parisiensis & Dallæum lib. 7. de pœnis & satisfactionibus humanis cap. 16. pag. 709.

ACCEPERUNT] Codex Gratianopolitanus habet: *acceperint & auxilio eorum adjuvari apud Dominum in delictis suis possunt, si premi infirmitate aliqua & periculo ceperint, exomologesin facta, & manu eis à vobis in pœnitentiam posita, pace à martyribus promissa ad Dominum remittantur. Cæteri verò qui nullo libello &c.*

EXOMOLOGESI] id est satisfactione, si vera est interpretatio Dallæi. At Tertullianus in libro de monogamia exomologesin ait esse petitionem veniæ, quia qui petit veniam, delictum confitetur. Vide eundem in libro de pœnitentia.

CUM PACE] id est viatico. Vide Beveregium in canonem 13. Nicænum.

ECCLESIE IPSIUS] Vetus codex Remigianus, *ecclesiæ prius publicam pacem*. Suprà epist. 10. *Ante est ut à Domino pacem mater prior sumat.*

PRÆPOSITI CUM CLERO] Duo libri veteres præferunt, *ut episcopi plures in unum convenientes*. Rectè. Quippe Cyprianus vulgò per præpositos intelligit episcopos.

STANTIUM PLEBE] Hieronymus in epistola ad Salvinam de servanda viduitate: *Ex quo intelligimus illum non stantibus coronam, sed jacentibus manum porrigere.*

QUI SI NI. PROPERANT] Hoc fragmentum refertur infra in epistola 52. ad Antonianum pag. 67.

LARGIENTE] Hanc vocem nuspiam reperi quàm in libro Gratianopolitano. Sanè *largienter* vel *largiter* scriptum est in aliis, & alterutrum horum vocabulorum sic illic constituit initium sequentis periodi: *Largiter acies adhuc geritur.*

EPISTOLA XIV.

Pag. 23.

ILLUSTRISSIMUS Cardinalis Baronius ait hanc epistolam scriptam à Cypriano esse ad clerum Romanum, cui Cyprianus instituti sui, ut par erat, rationem reddit. Sed erravit vir doctissimus. Scripta est ad eos è clero Carthagenensi qui Romæ tum erant, ut manifestè patet ex ultimis verbis epistolæ, in qua Cyprianus scribit se eos expectare ut cum eorum consilio disponere singula & reformare possit. Itaque hinc colligi non potest Cyprianum pro debito suo scripsisse ad clerum Romanum, quem constat, uti antea dixi, non habuisse curam universalis ecclesiæ sede vacante. Angli tamen crediderunt scriptam esse epistolam ad clerum Romanum, itemque Reinhartus, qui novam inscriptionem posuit.

SICUT DOM. MANDATA] Duo libri veteres habent, *sicut Domini mandatis instrumur.*

ORTO] Mirum est hanc vocem, absque qua constare potest sensus, sed quæ tamen illum clariorem reddit, deesse in decem optimis exemplaribus antiquis & in antiquis editionibus. Primus Manutius illam addidit, Morellius rejecit. Extat tamen in sex codicibus antiquis.

EXTORRIBUS] id est iis qui sponte seu coacti profecti erant in exilium pro causa fidei. In quibusdam vetustis codicibus legitur *extorrenibus*. Vide epist. 39. & annales Cyprianicos ad annum 250. Vide etiam Carolum Guyetum lib. 2. pag. 173. heortologiæ.

Pag. 24.

TIMOREM DEI] Codex Fuxensis, & *timorem Domini suggerere nostra mediocritas potuit. Postea verò quàm &c.*

CONFORTANDOS] Rigaltius posuit *confirmandos* contra omnium veterum codicum & editionum fidem. Miror autem Anglos, qui lectionem quam nos revocamus inveniebant etiam in vetustis exemplaribus suis, retinuisse quod erat scriptum in editione Rigaltii. Reinhartus reposuit *confortandos*.

DIACONIS NON DEFUIT] Erant illi in tertio sacerdotio constituti, ut in libro primo ait Optatus, & multa facere poterant in absentia episcoporum & presbyterorum. Itaque rectè ait Cyprianus non defuisse illis sacerdotii vigorem. Vide epistolam Augustini presbyteri ad Valerium.

ANIMUM] Hanc vocem, quæ deerat in aliis editionibus, & deest in multis codicibus antiquis, Manutiana editio addidit. Inveni autem illam in octo codicibus manuscriptis. Rigaltius posuit *animos*.

SINE ALIQUO INCITATORE] In libro Fuxensi legitur, *sine aliquo disputatore*. In Divionensi & in uno Remigiano, *nescio quo disputatore incitante*.

PRORUERENT] Ita omnes veteres libri & editiones, etiam ea quæ est Reinharti. Codex Veronensis habet *prorumperent*. Hinc ergo orta est mutatio quam Rigaltius in-vexit in hunc locum.

EPISTOLA XV.

Pag. 24.

CELERINUS] cujus egregias laudes commemorat sanctus Cyprianus epist. 34. ad clerum & plebem pag. 47. & cujus perhonorifica mentio habetur in epistola Cornelii Papæ ad Fabium episcopum Antiochenum apud Eusebium lib. 6. cap. 43. historiæ ecclesiasticæ, scripta, ut opinor, eo tempore quo Celerinus erat apud Cornelium. Omnino enim sentio cum illustrissimo Cardinale Baronio Celerinum in hac Cornelii epistola laudatum eum esse qui fuit lector ecclesiæ Carthagenensis. Illud autem obiter admonebo, Marianum Victorium in annotationibus suis ad opera sancti Hieronymi confudisse hunc Fabium episcopum Antiochenum cum Flaviano episcopo Constantinopolitano, cujus multa mentio in concilio Ephesino & in Chalcedonensi. In hunc errorem inductus

inductus est vir doctissimus ex falsa lectione quæ antiquitus irrepsit in librum sancti Hieronymi de viris illustribus, ubi scriptum est Cornelium Papam scripsisse quatuor epistolas ad Flavianum episcopum Antiochenum; pro quo vetera illius libri exemplaria & postrema Hieronymianorum operum editio rectè habent scriptum nomen Fabii. Hujus porro Celerini epistola ad Lucianum extat infra inter epistolas sancti Cypriani. Vide notas ad epistolam 34.

Alterius Celerini, qui pater erat Ageruchiae, meminit sanctus Hieronymus in epistola ad Ageruchiam, alterius inscriptio vetus edita à Reinesio pag. 161. Celerini prætoris nomen extat in historia passionis sanctorum Chrysanthi & Dariæ apud Surium to. V.

VOS IN ILLO] Ruricius lib. 2. epist. 32. *Frater & compresbyter noster Capillutus dupliciter hac vice nobis gratus apparuit, dum & ipse nobis jamdiu desideratus occurrit, & quandam vestri præsentiam per vestras litteras repræsentat.* Pag. 24.

ORNAMENTA] Ita Rigaltius, propterea reprehensus in editione Anglicana. Et tamen auctorem hujus lectionis habuit editionem Manutianam, in qua ita scriptum est, eique scripturæ consentiunt novem vetera exemplaria. Sanè vox *hortamento*, quam præferunt veteres editiones & decem item vetera exemplaria, bona esse potest. Illam ergo prætulit Reinhartus. Adjuvari autem potest ex hoc loco libri de lapsis pag. 183. *Episcopi plurimi, quos & hortamento esse oportet cæteris & exemplo.*

IN SECESSU] Duo libri veteres habent *in secreto*. quod videtur melius. Et tamen mutare noluimus, quia omnes ferè libri veteres & omnes editiones habent *in secessu*.

A DOMINO FAVENTIAM] Codices Carnotensis & Beccensis habent *Domini faventiam*. Festus: *Faventia bonam orationem significat*. Accius Oenomaos apud Nonium Marcellum: *Omibus faustis acceptam habeant faventiam*. Sic enim rectè hunc locum emendavit Hadrianus Junius.

SPIRANTES] Codex Carnotensis *sperantes*. Metensis sancti Arnulphi *spirantes vel sperantes*.

MORA IPSA PASS.] Codices Fuxensis & Eligianus, *hora ipsa*. Corbeiensis, *ad horam ipsam*.

NON TRAHITIS] Codex Carnotensis *subtrahitis*.

HONORIS ANNUI] Vetus Remigianus, *annuo claritatis honore*.

SIGNATA EST] Codex sancti Arnulphi *signatur*.

HORRIBILES CÆTERIS] Codex Carnotensis, *carceris vel cæteris*.

MENSIVM] Veteres libri habent *mensuum*. Quo etiam modo sæpe scriptum vidi in vetustis exemplaribus manuscriptis aliorum veterum scriptorum. *Mensum* verò pro *mensuum* frequenter scriptum est in Codice Theodosiano. *Mensum* quoque legitur apud A. Gellium lib. 1. cap. 25. Vide annotationes Dionysii Lambini in secundam Verrinam Ciceronis. Pag. 24.

HIBERNUM] Antea editum erat *tempus hibernum*. Ego sustuli vocem *tempus*, quia plerique codices illam non habent, ideoque videtur esse ex glossmate, & quia antiqui dicebant *hibernum* tantum. Seneca epist. 15. *Una Hannibalem hiberna solverunt*. Tertullianus lib. 1. adversus Marcionem: *Totus annus hibernum est*. Sunt etiam alia exempla. Sed ista sufficiunt. Vide notas ad Capitularia pag. 1185.

PENSABITIS] Codex sancti Arnulphi *pensatis*. Quod videtur melius.

ADERANT] Ita plerique libri veteres. In quinque tamen & in antiquis editionibus scriptum est *adhærebant*. Morellius edidit *adhærent*.

METISTIS] Codices Carnotensis & sancti Arnulphi *metitis*.

PURGATI] Veteres editiones, etiam Erasmica & Manutiana, præferunt *probat*. Ita etiam multi veteres libri. Pamelius maluit *purgati*, nullum tamen veterem librum laudans. Nos secuti sumus illius emendationem, quia credidimus illam esse bonam, eamque confirmatam vidimus auctoritate aliquorum veterum librorum.

TORCULAR VESTRUM] Ita legi in octo codicibus antiquis. At veteres editiones ante Pamelianam & novem vetera exemplaria habent *nostrum*. Nostra editio est melior.

TORQUENTE SENTITIS] Hanc lectionem reperi in omnibus libris antiquis & in omnibus editionibus, nisi quod codex Turonensis habet *fudistis* pro *sentitis*. Nescio porro unde Rigaltius sumpsit id quod est in ejus editione, ubi legitur *torquentes* tantum.

Puto tamen eum in hunc errorem inductum fuisse ex codice Corbeienſi, in quo omiſſa eſt per incuriam librarii vox *ſentitis*. Nam cætera ſunt paria. Miror autem Anglos prætuliffe editionem Rigaltii, quæ obſcuritatem inducit in hoc loco. Vetus, quæ noſtra eſt, plana eſt & minimè difficilis intellectu.

COMITUM] In quibuſdam vetuſtis codicibus ſcriptum eſt *militum*. quam lectionem non probo. Illam affero tantum ut interdum proferam aliqua exempla licentiæ veterum librariorum.

VESTRA PUGNA] Hæc eſt, ut opinor, vera lectio huius loci, quam & veteres editiones & plures optimi libri confirmant. Alia, quæ ſequitur, videtur eſſe ex glosſemate. In quibuſdam itaque codicibus legitur, *veſtra confeſſio vel pugna*. Morellii editio habet *veſtra confeſſio* tantum. Eam lectionem adjuvant ea quæ dicuntur paulò antè: *Beatum facit prima & una confeſſio*.

SUBIGITUR] Codices Carnotenſis & ſancti Arnulphi *ſubicitur*.

NEC MORS METUITUR] Tertullianus in libro de ſpectaculis ait chriſtianos eſſe expeditum morti genus. Antoninus Pius in reſcripto ad Aſianos apud Ruſinum lib. 4. cap. 13. ait chriſtianos animam ponere pro deo ſuo & mortem libenter amplecti. Vide Luciferum Calaritanum in libro ad Conſtantium de moriendo pro Dei filio.

Pag. 25.

DE DOMINI BONITATE] Hæc eſt lectio omnium editionum quæ prodierunt ante eam quæ eſt Rigaltii, qui iſtic poſuit *voluntate*. Accepit autem hanc lectionem ex antiquo codice monaſterii ſancti Remigii Remenſis, ex Corbeienſi, & ex Fuxenſi. Uſus eſt enim his tribus exemplaribus. Eadem extat in Turonenſi. Bonam, quæ noſtra eſt, exhibent omnes ferè reliqui veteres libri, etiam ii quos editio Anglicana commemorat. Et tamen Angli retinuerunt in contextu lectionem quam non eſſe bonam oſtendunt etiam ſequentia. Duo libri veteres præferunt *pietate*.

DE INDULG. DOMINI] In codice Turonenſi & in Corbeienſi legitur, *de indulgentia & domini voluntate quod non impetrare*. Vide notas noſtras ad caput 36. Lactantii de mortibus perſecutorum.

EVANG. DISCIPLINAM] Ante editionem Manutianam legebatur *evangelicam viam*. Sed hanc lectionem in nullo eorum veterum codicum reperi quibus uſus ſum. Et tamen ea placuit Morellio.

EPISTOLA XVI.

Pag. 26.

IſTIUS epistolæ, quæ primùm prodiit in editione Manutiana, habui duo vetera exemplaria, unum è bibliotheca mea, aliud ex urbe Gratianopolitana. Angli nullum laudant præter Veronenſe, id eſt, ut puto, editionem Manutianam, uti Rigaltius quandoque laudat codicem Veronenſem pro editione Manutiana. Rectè, ut opinor. Nam mihi conſtat eos qui editionem illam adornarunt uſos fuiſſe codice Veronenſi.

CYPRIANO PAPÆ] Codex meus & editio Manutiana *Papæ*. Sic etiam legebat Latinus Latinius in libris ſuis veteribus. Vide to. 4. analectorum Mabillonii pag. 104. Sic *Thomæ* pro *Thomæ* in collatione cum Severianis, & *Menæ* pro *Menæ* in vetuſtis codicibus MSS. Liberati. Papæ nomen olim commune erat omnibus epiſcopis. Poſtea iſtud diſplicuit Romanis. Qua de re vide quæ dicta olim à nobis ſunt ad epistolam 81. Lupi Ferrarienſis & Ludovicum Cælium Rhodiginum lib. 6. cap. 43.

DEDISSE PACEM] Vel hic locus oſtendit errorem Goulartii ſcribentis nuſpiam neque apud Tertullianum neque apud Cyprianum inveniri martyres pacem dediffe lapſis. Præterea ex epistola Luciani ad Celerinum & ex epistola iſtius ad Lucianum liquet Paulum & cæteros in carcere conſtitutos dediffe pacem lapſis. Et nota eſt tempeſtas quæ orta eſt in eccleſia Africana quia Cyprianus recuſabat eis dare pacem quibus conceſſa erat à martyribus. Tertullianus in libro de pudicitia, *pacem quidam in eccleſia non habentes à martyribus in carcere exorare conſueverunt*. Vide Henrici Valeſii notas ad librum ſextum hiſtoriæ eccleſiaſticæ Eusebii cap. 42.

OPTAMUS TE] Angli putarunt verba hæc interminationem continere, ita nimirum ut ſi hæc minùs præſtaret Cyprianus, martyres cum ipſo non communicarent.

Quam observationem ut certam & minimè ambiguan repetunt in observationibus ad epistolam 22. quæ data est ad presbyteros & diaconos Romæ consistentes. At ego non video quonam modo excommunicatio possit his verbis intelligi. Videbant Lucianus & cæteri qui cum eo erant confessores Cyprianum se præbere admodum difficilem in recipiendis lapsis quibus martyres & confessores, quorum illi magnam in hoc credebant esse auctoritatem, pacem dederant, quibus Lucianus & cæteri dederant pacem in nomine martyrum & confessorum, & ægrè ferebant duram illam antistitis sui disciplinam, quam præter æquum & bonum esse putabant. Hanc ob causam, quia seditio propterea commota erat in quibusdam oppidis provinciæ, optant ei scribentes ut pacem habeat cum martyribus, ut severitatem misericordia mitiget, sic concordiam & pacem redintegrari posse inter eum & martyres ac plebem commotam. An ideo minantur excommunicationem, si eorum desideriis non adquiescat? Non ita sanè. Preces sunt, non mandata, nec minæ. Aliud est optare, aliud jubere, aliud pœnam intentare. Nemo sic petit ut minetur, inquit Hieronymus in vita Pauli primi eremitæ. Item Petrus venerabilis abbas Cluniacensis lib. 1. epist. 8. *Precibus, non minis, obsequiis, non contumeliis, solet quod petitur imperari.* Sanè Cyprianus vehementer admodum conqueritur de audacia Luciani, non tamen propter minas excommunicationis, quarum ne verbo quidem meminit, sed quia, quod ei minimè conveniebat neque licebat, pacem dederat lapsis in nomine martyrum & confessorum absque ulla interventione auctoritatis episcopi, & quia se vulgi imperiti auctorem constituerat, quod eo suatore seditiones multas esse factas & conflatas constabat. Hæc est Cypriani conquestio de Luciano. Quæ quamvis magna & iusta foret, ei tamen Cyprianus non minatur excommunicationem. Vide quæ adnotamus ad epistolam 30.

PRÆSENTE] Hæc vox deest in libro meo vetere, ubi locus vacuus relictus est. In Gratianopolitano scriptum est *Præterea*. Editio Manutij habet *presbyter*. Ego puto ponendum esse *præsente de clero & exorcista & lectore*, ut significare voluerint confessores epistolam scriptam esse præsentibus exorcista & lectore, *præsente* pro *præsentibus*, ut apud Plautum legisse me memini *præsente nobis*. Dicebant autem, ut docet Nonius Marcellus, *absente nobis & præsente nobis pro præsentibus & absentibus nobis*. Et mox affert locum Plauti ex Amphitruone. Vide etiam in verbo *Præsente* & Salmasium ad scriptores historiæ augustæ pag. 91.

LUCIANUS] à quo scriptam esse hanc epistolam docet Cyprianus epist. 22.

EPISTOLA XVII.

PAMELIUS in annotationibus ad epistolam 21. notat istam esse fictitiam. Non possum autem divinare quibus rationibus permotus ita senserit.

Pag. 279

SENT. EXPECTET] Melius in codice Carnotensi *spectet*. Atque ita posuisssem, si codicem illum, qui serò venit in manus meas, habuisssem eo tempore quo epistola ista excudebatur.

PATIENTIAM] Hanc lectionem non inveni nisi in duobus libris veteribus. Alii & veteres editiones præferunt *pœnitentiam*. Utraque lectio potest esse bona. Itaque nihil mutare volui. Nam persæpe in antiquis codicibus manuscriptis vidi patientiam positam pro pœnitentia & è converso. Pamelius prætulit ultimam lectionem. Ea placuit etiam Reinharto.

DELICTO PROPRIO] Codex Carnotensis habet *priori*. Rectè. Et ita reponendum est.

DUM NEC NOBIS] Hanc lectionem improbat Gronovius cap. 14. observationum suarum in scriptoribus ecclesiasticis, aiens hunc factum nunquam fuisse beatissimi Cypriani ut nolle sibi quemquam, non solum illos, servire quereretur. Ego puto hanc observationem falsam esse & Pamelium frustra vapulare à Gronovio in editione hujus loci. Pamelius enim non fuit primus qui ita scripserit, cum profiteatur se expressisse editiones Manutij & Morellii. Ipse Cyprianus ait in epistola 38. *nec loci mei honore motus*. Sunt etiam alia loca in quibus commemorat suam dignitatem & auctoritatem ut episcopus.

EPISTOLA XVIII.

Pag. 27.

P R I M A editio istius epistolæ prodiit ex typographia Manutii. In nullo autem eorum veterum exemplarium quibus utor illam reperi nisi in uno meo, in Gratianopolitano, & in eo quod habui ex monasterio Remensi sancti Dionysii. Angli unum habuerunt ex bibliotheca Bodleiana. Pamelius nullum habuisse videtur, neque Rigaltius.

CALDONII AD CYPRIANUM] Hanc inscriptionem, quæ certa est, addidi ex libro meo.

TEMPORUM] Ita codices Remensis & Bodleianus, quibus consentiunt editiones Manutii & Rigaltii. At Morelliana & Anglicana præferunt *temporis*. Quæ lectio reperitur etiam in libro meo & in Gratianopolitano.

ITERATO TENTI] Sic emendavimus, repugnantibus licet antiquis codicibus & editionibus. Emendatio certa est. Nam & Celerinus pag. 28. dicet, *te pro nomine Domini nostri tentum*. & Lucianus pag. 30. *iteratò reclusi sumus*. Sunt etiam alia loca his similia in lucubrationibus Cypriani. Sulpitius Severus dial. 1. cap. 14. *tentus in vinculis*. Rufinus lib. 5. hist. eccl. cap. 16. *Quis eorum pro nomine Domini tentus non est!* Gesta pontificalia edita ab Emmanuele Schelstrato pag. 431. *tentus à Maximiano*. Hieronymus in epistola ad Lucianum Bæticum: *Adolescens ille qui opertus syndone sequebatur Jesum, quia tentus fuerat à ministris, terrenum abiciens operimentum nudus evasit*. Rhabanus in libro de computo cap. 64. *Dominum eadem vespera tentum à Judæis*. Rectè. Nam in evangelio Matthæi scriptum est Judæos manus injecisse in Jesum & tenuisse eum. Hinc in actis sancti Savini episcopi & martyris in libro secundo miscellaneorum nostrorum pag. 47. Maximianus Aug. ait: *Tamen, patres conscripti, concedam facultatem ut ubicunque inventi fuerint christiani teneantur à præfecto*. Apud Ammianum Marcellinum lib. 16. *sed fastus barbaricus ridens, tentis legatis adusque perfectum opus castrorum*. Antoninus Constantiniensis in epistola consolatoria ad Arcadium: *Ecce pro homine tentus es*. Vide acta passionis sancti Stephani Papæ & martyris.

PRESBYT. SUBM.] Quamvis alii aliter sentiant, ego puto meliorem esse opinionem Pamelii censentis illic intelligi hunc Felicem vices exercuisse Decimi in ecclesia cujus cura commissa erat Decimo, qui aut extorris aut tentus in carcere non poterat exequi ministerium suum.

FELIX ET VICTORIA] Vetus Kalendarium ecclesiæ Carthaginensis editum à Mabillonio: *V. Idus Feb. sanctorum Felicis, Victoris, & Januarii*.

PROX. MIHI VINCULIS] Hanc lectionem, quam præfert editio Morellii, quam præferunt etiam antiqui codices, revocari debere visum est. Est enim optima. Alia, quæ habet *vicinus* pro *vinculis*, non potest esse bona.

EXTORRES] Codex Dionysianus & meus habent *extorrentes*. In eodem codice meo scriptum est *extorrentes* in epistola 20. pag. 29. & *de extorrentibus* in epistola 39. pag. 52. Quo etiam modo positum est in editione Manutiana. Ita etiam habuisse codicem. Veronensem hinc colligo quod in variis lectionibus ex codice illo descriptis in margine exemplaris mei editionis Manutianæ nulla varia lectio apposita est ad hanc epistolam. Extorris porro est qui extra patrium solum & terram patriam ejectus est. Cyprianus in libro de lapsis pag. 184. *Relinquenda erat patria & patrimonii facienda jactura*. Vide Baronium ad annum 25. & in annotationibus ad martyrologium Romanum die secunda Januarii. Vide etiam glossarium Latinum Cangii.

SED ET MULIER] Editio Morelliana, *sed & seu per se aut per eosdem mulier nomine Bona*. Codex Remensis, *sed & super se opera eadem mulier nomine Ibono*. Bodleianus, *sed & super se & pro eodem*. Gratianopolitanus, *sed & superest aut eodem*. Meus, *sed & super se opere eadem mulier nomine Bono*. Alterius Bonæ mentio est in martyrologio Romano die 24. Aprilis. Sed illa erat Remensis. Altera verò Bona (cujus mentionem facit Petrus de Natalibus lib. 8. cap. 71.) erat Ægyptiaca, quæ alio nomine apud suos Ægyptios Cordimunda vocabatur.

QUÆ CONSCIENCIA] Editio Manutii & codex Remensis, *quæ conscientiam non commisit*.

commisit. Morellius, *quæ etiam conscientia non commissi.* Sic etiam in libro meo vetere. Rigaltius, *quæ conscientia non commissi.* Codex Gratianopolitanus, *quæ conscientia non commisit.*

[SACRIFICAVERUNT] Ita editio Morellii & codex Remensis. Sic etiam legitur in meo & in Gratianopolitano. Aliæ editiones habent *sacrificabant.* Et postea additur in iisdem codicibus & in editione Morelliana, *sic ipse cepit dicere.*

[CONSILIUM] Antea scriptum erat *consultum.* Sed hujus vocis alia est significatio, videlicet de re deliberata. Emendatum est ex manuscriptis.

[VIDEANTUR DEBERE] In codice Remensi, in Gratianopolitano, & in meo legitur *videantur ac debeant accipere.* Sic etiam editio Morelliana.

[SALUTATE NOSTROS] Angli monent legendum esse *vestros.* Quæ conjectura videtur esse bona. Verum editiones & scripti libri repugnant.

[OPTO VOS] Sic reposuimus ex eodem codice Remensi, cum antea legeretur: *Opto vos felicissimos bene valere.*

EPISTOLA XIX.

[IMPERTIENDAM] Hanc lectionem reperi in quatuordecim exemplaribus antiquis. Editio Spirensis & vetus Veneta, quamvis sint in hoc loco mendosæ, monstrant tamen hanc lectionem esse bonam. Habent enim *impertinentiam.* Remboltus *imperitam.*

Pag. 28.

[MACULAM PRISTINAM] Plerique libri veteres & editiones habent *primam.*

[POTIORE VIRTUTE] Nonnulli codices antiqui præferunt *posteriore.*

[LIBRUM] de lapsis, ut interpretatur Rigaltius. Angli contra, rejecta Rigaltii sententia, interpretantur de fasciculo epistolarum. Sed profectò erraverunt. Quippe Cyprianus apertissimè distinguit librum ab epistolis, *librum cum epistolis numero quinque misi.*

EPISTOLA XX.

[HANC epistolam primus omnium edidit Morellius. Postea Pamelius, qui fatetur se nullum vetus illius exemplar habuisse, illam recudit, eamque ex ingenio interdum emendavit. Latinus habuit duo vetera illius exemplaria, & in ejus adnotationibus ad Cyprianum pag. 195. adnotatum est illum feliciter emendasse hanc epistolam. Quod verum non est, cum difficile admodum sit eam bene emendare ob errores qui in eam irreperunt in antiquis exemplaribus. Ego duo habui, unum ex urbe Gratianopolitana, aliud ex bibliotheca mea. Angli laudant unum Vaticanum & unum Bodleianum. Certè extat hodieque in Vaticano 199. uno eorum, ut opinor, quæ Latinus viderat.]

Pag. 28.

[HUIUS MUNDI] Antea legebatur *hujusmodi*, nullo sensu. Angli protulerunt veram lectionem. Monet autem Latinus illam extare in suis exemplaribus. Ita etiam legitur in meo & in Gratianopolitano.

[SCIEBAS] Cum hæc lectio habeatur in editionibus Morellii, Pamelii, & Rigaltii; tum etiam in codice Vaticano, confirmant autem illam duo vetera exemplaria quibus utor, tamenetsi in meo scriptum sit per errorem *sciebam*, Angli tamen maluerunt *scribas.* At si attendissent Celerinum de Luciano conqueri quòd ad se non scripserit per Montanum, quem sciebat ad se esse venturum, aliter sensissent. Itaque certum est eam lectionem quam nos retinuimus esse bonam.

[NAM UT TIBI] Repræsentavimus istic lectionem veterum librorum & editionum. Angli ex ingenio, nullum enim vetus exemplar citant, scripserunt: *Nam ut tum quoque de infimo tuo vel fratre dicam, si fuero dignus, Celerinus audiretur.* Sanè Latinus, cum in codice Vaticano scriptum videret ut est in meo & in vulgatis editionibus, legendum censuerat ferme uti ab Anglis excusum est. In Gratianopolitano scriptum est *oblutum esse te mihi scribere, ut tu quoque de infimo vel fratre dicam &c.*

CUM ESSEM IN TAM] id est, cū essem in carcere constitutus propter nomen Domini.

UT SI ANTE] Hæc est lectio editionis Morellianæ Sic etiam in veteri libro meo & in Bodleiano. Malè in Gratianopolitano, *ut à me cruore illo*. Pamelius existimans non licuisse Luciano rescribere post cruoris pro Christo effusionem, credidit deesse in hoc loco negationem, ideoque illam interferere non est veritus. Non placuit ea audacia Latinio, qui censuit hanc orationem nulla indigere negatione. Angli in eadem sententia fuere quoad negationem, sed aliò transtulerunt argumentum. Ita quippe interpretantur hunc locum, alioqui satis obscurum & implicitum, tanquam si Celerinus timens ne Lucianus excederet ante datam pacem & indulgentiam sororibus suis, quæ lapsæ erant, petisset à Domino ut earum miseretur eisque post excessum Luciani daret indulgentiam quam Lucianus morte præventus non dedisset. Verum ea interpretatio ferri non potest, cū nulla sororum Celerini mentio facta fuerit antea. Vera itaque, ut ego quidem arbitror, ac genuina huius loci sententia hæc est. Conquestus erat Celerinus de negligentia Luciani in scribendo, qui tamenetsi sciret Montanum venturum ad se esse, nihil per eum scripserat de salute sua vel quid apud eum ageretur. Nunc verò petit ut si antè Lucianus spiritum effuderit quàm hæ litteræ perveniant ad ea loca in quibus habitabat, nihil rescribat, rescribat tamen si adhuc superstes fuerit cū illæ huc pervenerint.

Pag. 29.

IN LÆTITIA PASCHÆ] Codex Gratianopolitanus, *in hac die lætitiæ*. Cassiodorus lib. 4. epist. 42. *Marciani atque Maximi nos querela pulsavit cū paschalibus diebus paterni luctus essent vulnere sauciati & in ipso lætitiæ tempore &c.*

PASCHÆ] Ita scribebant antiqui. Tertullianus in libro de corona; *Eadem immunitate à die paschæ in pentecosten usque gaudemus*. Idem lib. 2. ad uxorem: *Quis denique solennibus paschæ abnoctantem securus sustinebit*. Item lib. 4. adversus Marcionem: *Nam è tot festis Judæorum paschæ diem elegit*. Concilium Cabarsussitanum, *intra diem paschæ futuræ*. Appendix commonitorii Honorii Aug. in causa Eulalii & Bonifacii contententium de episcopatu Romano apud Baronium, *dies qui imminebant sanctæ paschæ*. Arator lib. 2. actuum apostolicorum: *Gaudia paschæ electo latrone colis*. Sic etiam Rufinus in libris historiæ ecclesiasticæ & in libris recognitionum D. Clementis. Vide notas Sirmondi ad Concilium primum Arelatense.

SUBVENIAT] Ego addidi hanc vocem ex conjectura, tantum ut sensum eo modo constituerem. Si quis maluerit substituere aliud vocabulum, non repugno.

POSTULATURUS] Codex Gratianopolitanus, *postulandum est subveniat tam nefando naufragio*.

PRO SORORIB. NOSTRIS] Ita editio Anglicana, quam confirmat codex Gratianopolitanus. Ita quoque se scriptum vidisse in duobus antiquis codicibus testatur Latinus. In meo legitur *per sorores nostras*.

ET NUNC SUPER IPSOS] Codex meus, & nunc super ipsos factus antisites Dei recognovit id est minister. Sic etiam in Gratianopolitano, nisi quod illic scriptum est *anistes*. Sidonius lib. 7. epist. 17. *Quæso ut abbas sit frater Auxanius, tu verò & supra abbatem*.

FRATRIB. TUIS] Ita veteres libri & editiones. Malè in editione Anglicana, *fratribus tuis & meis, meis dominis*.

ETECUSAM] Gisbertus Cuperus in epistola ad Paulum Voëtium monet episcopum Cestriensem rescripsisse *Æcusam*. *Æcusam* dixit Julius Firmicus in quibusdam editionibus, in aliis *Æthusam*. Verum *Æcusa* illa multum differt ab *Etecusa*.

Pag. 29.

TRIA FATA] Ita codex Vaticanus in editione Anglicana laudatus, duo vetera exemplaria Latinii, unum ex mea bibliotheca. Neque dubium est quin hæc sit vera lectio. Hic autem locus, qui nullam, ut ego quidem arbitror, habet difficultatem, valde vexatus est ab interpretibus existimantibus eam lectionem non esse bonam. Et tamen mihi constat nullam aliam posse esse bonam præter istam. Confirmant porro eam loca ad explicationem huius loci ex gestis pontificalibus allata à viris doctissimis. Negari quippe non potest quin Romæ, unde hæc epistola scripta est, fuerit locus appellatus Tria fata. Huius rei locuples nobis testis est Procopius lib. 1. cap. 25. de bello Gothico; ubi scribit Janum ædem habuisse in foro ex adverso curiæ super Tria fata. Constat autem mulierem de qua agitur in hac epistola Celerini ascendisse, in capitolium videlicet, ut sa-

crificaret, sed substituisse ad Tria fata, & inde descendisse, poenitudine videlicet ductam. Cum verò Procopius scribat Tria fata fuisse prope ædem Jani ex adverso curiæ, cum P. Victor templum Jani ponat prope forum, cum Dionysius Halicarnasseus lib. 2. doceat forum positum fuisse medio inter capitolium & palatium spatio in planitie capitolio subiecta, Onuphrius autem Panvinius in descriptione urbis Romæ annotaverit montem palatinum habere ad occasum forum Romanum & capitolium & ad septentrionem viam sacram, & auctor gestorum pontificalium tradat basilicam sanctorum Cosmæ & Damiani, quæ erat sita in Tribus fatis, fuisse sitam in via sacra, quam Ovidius in libro tertio tristium locat prope forum & palatium, ubi Fabium fornicem fuisse docet Cicero in oratione pro Cn. Plancio, hunc autem fornicem fuisse vicinum rostris doceat Seneca in capite secundo libri *Quod in sapientem non cadit injuria*, & fornicem illum Asconius Pædianus in commentario ad actionem primam in Verrem scripserit situm fuisse in clivo capitolino & inde rectam viam ad forum fuisse per forum & per Tria fata, Dio verò Cassius lib. 54. & Herodianus lib. 4. aditum fuisse per viam sacram in forum, manifestum est eam lectionem esse veram quam nos retinuimus. Quare nollem viros doctissimos fuisse tam faciles in recipienda conjectura Gronovii scribentis in capite 14. observationum in scriptoribus ecclesiasticis *dryfacta* reponendum esse in hac epistola Celerini pro *Tria fata*, cum certum sit eam emendationem esse tentatam contra omnium veterum librorum & editionum fidem & absque ulla necessitate. Itaque jure meritòque rejecta est in editione Anglicana. Porro Celerinum, quod nobis nunc incumbit probandum, fuisse tum Romæ & alii jam monuerunt & liquet ex loco ipsius epistolæ pag. 29. ubi Celerinus ait superfluum esse causæ quarundam mulierum *donec episcopus constituatur*, id est, donec locus Petri, qui vacabat post mortem Fabiani, accepisset episcopum, præcipuè verò ex epistola 22. pag. 32. in qua Cyprianus scribit ad presbyteros & diaconos Romæ consistentes mittere se ad eos epistolam Celerini ad Lucianum ut recognoscant an vera sit. Missam autem fuisse per Crementium hypodiaconum facile colligitur ex epistolis 4. & 14.

PRÆPOSITI] id est, illi è clero qui ecclesiam Romanam gubernabant post mortem Fabiani.

SANCTIMONIO] Ita libri veteres & heic & alibi. Possem plurima exempla proferre ut ostenderem veteres ita vulgò scripsisse. Sed supersedeo, quia puto lectores mihi facile fidem præstituros. Eodem modo dicebant blasphemium pro blasphemia, ut notavimus ad Marium Mercatorem pag. 451. Addo tamen doctissimos monachos quibus debemus novam editionem operum sancti Augustini posuisse in epistola 61. *sanctimonii & continentia*. Item in rescripto Honorii & Theodosii A.A. ad Aurelium contra Pelagianos.

SED ET STATIUM] Ita codex meus & Gratianopolitanus. Ita quoque constat habuisse vetera exemplaria Latini. Sic etiam legendum esse censuerat Pamelius, cum antea scriptum esset *statim*. Vide notas ad epistolam 54.

MACHARIO] Satis scio scribendum fuisse *Macario*, si constaret Afros scripsisse uti Græci scribebant. At cum invenirem hoc vocabulum in vetustis exemplaribus Cypriani scriptum cum aspiratione, scirem præterea Afros & plerosque Latinos quædam vocabula scripsisse diversè, ut patet in verbo *catecuminus* & in verbo *acolytus*, tum etiam in vocabulo *Arrius*, censui debere me in hoc loco sequi scripturam veterum exemplarium sancti Cypriani. Sic etiam scribit Franciscus Maria Florentinius in editione vetustissimi martyrologii VI. Idus Decembris: *In Africa sanctorum Primi, Macharii, Justi*. Et in epistola 29. sancti Augustini in nova editione scriptum est *Machario* juxta fidem codicis Cisterciensis ex quo edita est.

EPISTOLA XXI.

DUO tantum hujus epistolæ vetera exemplaria habui, unum ex urbe Gratianopolitana, aliud ex bibliotheca mea. Angli unum laudant ex Vaticana, illud nimirum, ut opinor, quod notatum est numero 199. in bibliotheca Vaticana. Habuisse se eam in suis

Pag. 30.

codicibus testatur Latinus, sed ita corruptam ut vix intelligi sententia ejus posset. Pamelius & Rigaltius fatentur se nullum vetus illius exemplar habuisse.

ANGUEM MAJOREM] id est Decium Imperatorem, quem execrabile animal vocat Lactantius in libro de mortibus persecutorum. Sic Prudentius in carmine de sancto Fructuoso episcopo Tarraconensi Æmilianum præsidem vocat cruentum colubrum. Sic Hunericus rex Vandalorum vocatur veternosus anguis in historia passionis martyrum qui VI. Non. Julii passi sunt apud Carthaginem sub ejus imperio. Et auctor vitæ Gregorii Papæ IX. apud Odoricum Rainaldum an. 1238. §. 72. Fridericum II. Imperatorem vocat tortuosum colubrum. Nabuchodonosor vocatur aquila grandis ab Hieronymo & Theodoreto, ut notat Fronto Ducæus in annotationibus ad tomum primum operum sancti Joannis Chrysostomi. Ad Decium pertinent hæc verba Cypriani de Celerino in epistola 34. pag. 47. *Hic inter persecutionis initia cum ipso infestationis principe & auctore congressus*, & fortassis ea quæ de hominis maligni velut serpentis astutia venenata ait in epistola 46. pag. 60.

METATOREM ANTICHRISTI] Lucifer episcopus Calaritanus Constantium Imperatorem Arrianum vocat præcursores antichristi. quod idem est. Contra Lactantius lib. 4. cap. 11. Christum vocat metatorem templi Dei, id est ecclesiæ. De metatoribus vide quæ dicuntur infra ad epistolam 81.

TE NOVI] Quamvis editio Morellii, ex qua aliæ propagatæ sunt, habeat *tenoris*, cum tamen veteres libri, etiam unus quem laudat Latinus, habeant *te novi*, hanc lectionem arbitratus sum esse retinendam, tum quia veterum librorum auctoritate nititur, tum quia videtur esse melior.

QUONIAM PARTIM] Ita reposui secutus fidem libri mei veteris & Gratianopolitani. Vaticanus in editione Anglicana laudatus habet *quoniam partem*. Editiones, quodam placuit.

AFFICERENT] Ita editio Morellii & reliquæ. Codex Latinus & meus, *ut non afficiebat*. Gratianopolitanus, *ita quod non efficiebatur*.

BASSI IN PEJERARIO] Ita Morellius. Rigaltius conjecit legendum esse *in petrario*, id est in lapidicina. Codex Vaticanus & Latinus, *in perario* vel *imperario*. quod adjuvare potest conjecturam Rigaltii. Unus Bodleianus, *pegrario*. Meus, *pignerario*. Gratianopolitanus *imperario*, ut in codice Latinus. Angli posuerunt in contextu conjecturam Rigaltii. Maximus episcopus Taurinensis in homilia de non timendis hostibus carnalibus: *Piraterium latine experimentum dici potest*. Hæc homilia olim extabat in editionibus operum sancti Ambrosii. Sed monachi Benedictini rectè monuerunt esse Maximi.

IN QUÆSTIONE] Infra epist. 69. pag. 123. *tot confessores quæstionati & torti*, non ut veritas quæreretur, sed ut per tormenta quæstionis cogerentur ad relinquendam veritatem. Hinc quæstionarii dicti in actis sanctorum Luciani & Marciani dicti quorum officium erat reos applicare ad quæstionem & tormentis exagitare. Idem dicti carnifices, ut ostendit in suo glossario Latino doctissimus amicus olim noster Carolus Dufresnius Cangius. Quæstionis autem tormenta cogeant interdum innocentes ad confitendum crimina de quibus accusabantur, uti notatum à nobis est in notis ad vitas Paparum Avenionensium pag. 599.

ANIMUM] Codex Vaticanus & meus, tum etiam is qui fuit Latinus, habent *animam*.

COMITIBUS] Ita editio Morelliana. Angli maluerunt *omnibus*, testati se ita scriptum vidisse in codice Vaticano. Sic etiam codex Latinus. At Gratianopolitanus habet *comitibus*. Meus *motibus*. quod propiùs accedit ad vocem *comitibus*.

Pag. 31.

MARIS, COLLECTA] Hæc lectio reperitur in editione Morellii, in veteri libro meo, & in Gratianopolitano. Pamelius mutavit ex ingenio, absque ullius veteris exemplaris auctoritate, & posuit, *Macarius, Cornelia*, quia videbat Macarii & aliorum decem martyrum festum celebrari sexto Idus Aprilis. Et tamen Maris nomen non est obscurum in historia ecclesiastica. Maris episcopus Chalcedonensis claruit ævo Juliani Imperatoris. Alter Maris etiam episcopus Chalcedonensis interfuit concilio Chalcedonensi, Maris Dolichenensis concilio Constantinopolitano primo. Nota est controversia de epistola Ibae episcopi Edeffeni ad Marim Persam in concilio quinto, cujus etiam mentio facta est in Ephesino. Maris monachi meminit Theodoretus in capite 20. historiæ religiosæ.

EPISTOLA

EPISTOLA XXII.

HANC epistolam, quæ primùm excusa est in editione Manutiana, in nullo eorum veterum exemplarium quibus utor reperi quàm in Fuxensi, in Gratianopolitano, in uno meo, & in eo quod servatur in monasterio Remensi sancti Dionysii. Angli unicum habuerunt ex bibliotheca Bodleiana. Pamelius eam invenerat in codice Anglicano Joannis Harrisii. Pag. 31.

POST FACTAS] Editio Morellii, codex meus, Gratianopolitanus, & unus Bodleianus habent; *Factis ad vos litteris.*

IMPERITI JAMPR.] Vox *jampridem* deest in codice Remensi. In Fuxensi scriptum est *imperitia sua pridem se*. Quæ lectio videtur convenire cum iis quæ paulò antè dixit Cyprianus de Luciano, illum minùs dominica lectione fundatum fuisse. Vocatur autem iterùm imperitus in hac ipsa epistola. Sanctus Hieronymus in epistola ad Nepotianum de vita clericorum: *Celeritate dicendi apud imperitum vulgus admirationem sui facere indoctorum hominum est.* Et infra; *Nihil tam facile quàm vilem plebeculam & indoctam concionem linguæ volubilitate decipere, quæ quicquid non intelligit plus miratur.* Arnulphus Lexoviensis epist. xxxii. *Sunt enim quidam qui eò difficilia majoris æstimant quia minùs intellecta mirantur, & tanquam puerilia reputant quæ jucunda lucidi sermonis serenitas illustrat.* Notum est quod tradit Quintilianus lib. 8. cap. 2. fuisse præceptorem aliquem qui discipulos obscurare quæ dicerent juberet.

SCRIPTI LIBELLI] Codex Fuxensis, in quo bis descripta est hæc epistola, habet in uno loco *libellus scriptus gregatim multis nomine Pauli daretur.*

MULTIS] In codice sancti Dionysii Remensis scriptum est *ructis*, in Fuxensi *rustis*. In vita sanctæ Tygris virginis Maurianæ in Sabaudia edita in tomo quinto Junii Bollandiani legitur pag. 75. *Concessit etiam vallem Cottianam in gyrum Maurianæ structam & rustes & fivum, quæ muris & tectis ecclesiæ ministrarent.* Ubi Daniel Papebrochius conjicit per rustes intelligi debere rusticos, quos aliàs dicimus servos glebæ. Ex quo fortassis colligi posset reponendum esse *rusticis*, tanquam Cyprianus in eo perstiterit quod paulò ante dixit Lucianum se imperiti vulgi auctorem constituisse. Si quis hanc conjecturam approbat, ea uti potest.

MATRI SUÆ] Hæc tantum editio Manutii. Morellius & Pamelius adjecerunt & *forori*. Nulla porro sororis mentio est in codice Remensi, neque in Fuxensi, in quibus scriptum est *quæ lapsa fuerat*. In variis lectionibus quas habeo ex codice Veronensi nulla quoque sororis mentio. Exstat tamen in meo & in Gratianopolitano.

SUB EJUS NOMINE] Codex Remensis, *sub ejusmodi occasione perseveraverit.*

LITT. NON NOSSET] Hinc ergo colligi potest hunc Aurelium esse diversum ab Aurelio lectore ecclesiæ Carthagenensis, de cujus ordinatione agitur in epistola 32. sic in prima collatione Carthagenensi inter Catholicos & Donatistas cap. 133. Trifolius episcopus Aborensis subscribit pro Paulino Zumensi præsentē litteras nesciente. Et in professione Zenonis chorepiscopi sectæ quartodecimanorum relata in actione prima concilii Chalcedonensis Flavius Palladius subscribit pro eo *ob eo quod præsens diceret litteras se ignorare*. Immo in concilio Chalcedonensi post relecta acta quædam Ephesinæ primæ synodi subscribit Elias episcopus Hadrianopolis per Romanum episcopum Myrorum *ob quod nesciebam litteras*, & Cajumas episcopus Phœnicensis vel Phaunæ, ut est in veteribus libris, *per coepiscopum suum Dionysium propter quod litteras ignorem*. Itaque sequens ætas providit huic incommodo & statuit ut illiterati ad ecclesiasticum servitium non admitterentur, quia litteris carens non potest sacris aptus esse officiis, ut legitur in epistola Papæ Gelasii ad episcopos per Lucaniam & Brutios & Siciliam constitutos. Fulbertus episcopus Carnotensis ad Robertum regem Francorum scribens epist. 88. de electione Franconis episcopi Parisiensis ait se illam approbare *si est optime litteratus*. Anno 1097. cum vacaret ecclesia Pragensis, electus est Normannus diaconus ut illic episcopus esset, vir, *quæ prima est in clerico virtus*, inquit Cosmas Decanus Pragensis, *apprime litteratus*. In concilio Remensi anni 991. Arnulphus episcopus Aurelianensis ait in capite 28. nul-

lum pene hoc tempore Romæ fuisse qui litteras didicerit. In hac autem epistola & in pluribus aliis in eandem sententiam scriptis, sic de libellis martyrum loquitur Cyprianus, ut minime neget eorum meritis lapsos adjuvari posse. Nam in epistola decima tertia edicit, *ut qui libellos a martyribus acceperunt, & prærogativa eorum apud Deum adjuvari possunt, si incommodo aliquo & infirmitatis periculo occupati fuerint, non expectata ipsius præsentia apud presbyterum quemcumque præsentem, vel si presbyter repertus non fuerit, & urgere exitus cæperit, apud diaconum quoque exhomologesin delicti sui facere possint, &c.* Credebat ergo Cyprianus martyrum prærogativa, vel ut ait in epistola decima quarta, *auxilio eorum adjuvari apud Dominum in delictis suis posse.* Sic etiam in libro de Lapsis pag. 187. fatetur martyrum mandatis aliquid concedi posse, *si justa, si licita, si non contra ipsum Dominum a Dei sacerdote facienda, si obtemperantis facilis & prona consensio, si petentis fuerit religiosa moderatio.* Quare non ipsam consuetudinem, quæ dudum in Ecclesia vigeat, sed abusum vituperat, & nimiam nonnullorum confessorum, imprimis Luciani licentiam, qui libellos in hanc sententiam scriptos dabant, *communice* ille cum suis, nec observabant quod Cyprianus præceperat in epistola undecima, ut diligenter inspicerent & actum & opera & merita singulorum, ipsorum quoque delictorum genera & qualitates, & quos ipsi noverant, quorum poenitentiam satisfactioni proximam conspiciebant, eos nominatim libellis designarent. Duo autem adhuc observanda sunt 1°. Confessores non dedisse pacem, sed petiisse ut daretur. 2°. Ne illud quidem ausos fuisse postulare, ut ante reditum Cypriani pax lapsis daretur, sed hac in re morem episcopo suo gessisse. Quare non eorum auctoritate quinque presbyteri, sed sua improbitate adducti sunt, ut ante reditum episcopi, ac eo prorsus inconsulto lapsos ad communionem admitterent.

EVANGELII RATIO] Codex Fuxensis, *evangelicæ traditionis disciplina.*

LUCIANUS EP. SCRIPSIT] id est epistolam 16.

Pag. 32.

PACEM QUAM SEMEL] Tertullianus in libro ad martyres: *quam pacem quidam in ecclesia non habentes a martyribus in carcere exorare consueverunt.* Vide Dallæum lib. 7. de poenis & satisfactionibus humanis. cap. 16.

CALDONIUS] cujus epistola ad Cyprianum est 18. inter epistolas Cypriani. Cyprianus autem ei respondet epist. 19.

LUCIANUS] idem procul dubio cujus mentio est in epistola 78. pag. 161. in qua vocatur Lucanus in quibusdam vetustis codicibus & editionibus.

SECTÆ NOSTRÆ] Sic olim vocabatur ecclesia catholica. Hodie vocabulum illud invidiosum est: ut pridem monuit Erasmus in caput 24. actorum. Vide Pamelii notas ad hanc epistolam & Xisti Betuleii notas ad Lactantium pag. 482.

MINUS PERITUS] Codex Remensis & Fuxensis, *imperitus.*

MOLESTUS] Codex Remensis & Gratianopolitanus & editio Manutii, *modestus.* Quo etiam modo scriptum est in libro meo vetere. Fuxensis in uno exemplari habet *molestus*, in alio *immodestus.*

SEC. EV. LEGEM] In codice Remensi & in uno exemplari Fuxensi legitur, *legem misi & vobiscum fortiter & unanimiter etiam nostra concurrat.*

EPISTOLA XXIV.

Pag. 33.

QUIDQ. E. RESCR.] Ista defunt in editionibus quæ Manutianam antecesserunt. Defunt etiam in octo codicibus antiquis à me visis & in quibusdam Anglicanis.

CLERO] id est iis ex clero Carthaginensi qui tum Romæ erant, ad quos scripta est epistola 22.

MIN. QUOT. OPT.] In libro meo vetere legitur *ministerii cotidiani opus.* In Fuxensi, *ministerium cotidianum non sufficere.* In Beccensi & in Carnotensi *ministerium cotidianum operis sufficere.*

CUM PRESBYTERIS] Hic locus valde perturbatus est in antiquis exemplaribus. Pamelius lectionem quam nos retinuimus ait se confarcinasse.

OMNIA] Ita omnes libri veteres & editiones. Verum quia in editione Rigaltii mendosè

dosè excusum est *monia* pro *omnia*, Angli absque ulla vetusti codicis auctoritate, existimantes haud dubiè syllabas *testi* excidisse typographis Rigaltii, posuerunt *testimonia*. Et tamen Rigaltius monuerat in erratis legendum esse *omnia*.

EPISTOLA XXV.

IN vetusto codice Remigiano epistola ista dicitur scripta Mofi, Maximo, Nicostrato, & cæteris. In veteri catalogo episcoporum ecclesiæ Romanæ quem Rigaltius laudat ex codice Nicolai Fabri Peirescii legitur: *Post passionem Fabii Moyses & Maximus presbyteri & Nicostratus diaconus comprehensi sunt, & in carcerem sunt missi*. Ita etiam in alio catalogo quem ex Cuspiniano edidit Ægidius Bucherius; ex quo colligitur pro *Fabii*, quod est in libro Peirescii, reponendum esse *Fabiani*. Maximum fuisse presbyterum ecclesiæ Romanæ testatur Papa Cornelius apud Eusebium lib. 6. cap. 3. historiæ ecclesiasticæ. Vide Baronii annotationes ad martyrologium Romanum die 19. Novembris.

Pag. 33.

DOMINO COPULATOS] In codice Beccensi scriptum est *Domini*.

PROPTER DOMINUM] In plerisque veteribus libris scriptum est *per Dominum*. In uno meo: *Nam præter Dominum martyrem fieri*. In Beccensi *nec propter Dominum martyria fieri*. Ita etiam ferè Carnotensis.

Pag. 34.

HONORATIS] Codex Gratianopolitanus *honeratis*. Quidam libri veteres & quædam editiones habent *coronatis*.

ÆTATEM NOSTRAM] Ita nos reposuimus secuti auctoritatem veterum editionum & octo veterum exemplarium. Fatendum tamen est lectionem quæ habet *ætate nostra* extare etiam in octo codicibus antiquis.

In calce hujus epistolæ & in calce epistolæ 34. scriptum est antiquitus in codice Pithœi: *Emendavit Justinus Romæ*.

EPISTOLA XXVI.

IN vetustissimo codice sancti Remigii Remensis scriptum est antiquitus in titulo istius epistolæ: *Incipit rescriptum Mysei & Maximi ad Cyprianum, quam dictavit Novatianus*. In Gratianopolitano Myseus sæpe dicitur quem vulgò vocamus Moysen. In martyrologio edito à Florentinio XV. Februarii *civitate Astæ Moysi*. In fragmentis Paciani in codice Flori legitur in parænesi ad pœnitentiam *apud Moseum & veteres*, & paulò post *Moysen pro blasphematore*. In initio conflictus Arnobii cum Serapione legitur *Moseo*. Vide præfationem viri clarissimi Domni Bernardi de Montefalcone ad Athanasium pag. 34. De Novatiani eloquentia, à quo epistola ista dicitur dictata, vide quæ notantur infra ad epistolam 30.

Pag. 34.

CÆCILIO CYPRIANO] Hanc inscriptionem accepimus ex eodem codice sancti Remigii. Eam verò ob eam in primis causam posuimus quòd ex ea discamus formam scribendi illorum temporum. Nam haud dubiè inscripta fuit epistola eo modo quo legitur in illo veteri libro.

PASTOS ET SAGINATOS] Suprà in epistola ad Donatum pag. 3. *Impletur in succum cibis fortioribus corpus, ut saginatus in pœnam carius pereat*. Mos olim erat, ut annotat Holstenius ad acta sanctarum Perpetuæ & Felicitatis, eos qui vel pœnæ causa ad gladiatorium vel venatorium ludum dati essent, aut sponte se iisdem addicerent, saginari priùs à magistris ludi, ut habiliores ac valentiores producerentur. Apud T. Livium lib. 5. scriptum est saginare plebem populares suos ut jugulentur. Tacitus in libro secundo historiarum: *Ibi militibus Vitellius paratos cibos & gladiatoriam saginam dividebat*. Hieronymus in libro secundo adversus Jovinianum: *athletas, quorum vita & ars sagina est*. Q. Curtius lib. 9. *Intererat epulis Dionysius Atheniensis pugil nobilis & ob eximiam virtutem virium à rege promotus & gratus*. *Invidi malignique increpabant per seria & ludum saginati corporis sequi inutilem belluam*. Vide Cassianum lib. 6. cap. 7. de institutis renuntiantium.

Pag. 35.

PROSEQUENDI] Ita nos restituimus secuti auctoritatem vetusti codicis Remigiani, cum antea legeretur *personandi*. Et certè nostra lectio semper melior apparebit.

PERHIBENTEM] Codex Fuxensis, *perhibentem atque reddentem*.

IN IPSO INTERITU] In editione Manutii, cui prima editio istius epistolæ debetur, & in editionibus quæ postea secutæ sunt legitur *interritum*. Quod cum vir doctissimus Dionysius Petavius existimaret esse mendosum, censuit in notis ad Themistium reponi debere *inter ictus*. Quæ conjectura videbatur ei loco admodum convenire; eamque ego valde probabam, præsertim cum ea confirmari posse videretur auctoritate etiam Cypriani, qui scribit in epistola 54. pag. 71. *sub ictu mortis*, in epistola 65. pag. 113. *sub ictu passionis*, ut apud Pontium quoque diaconum in vita ejus, in epistola 81. pag. 165. *sub ictu agonis*, & in calce libri adversus Demetrianum pag. 224. *sub ipso exitu vitæ*. Verum inventa semel vera lectione, non opus est uti conjecturis. Lectionem autem à me restitutam reperi in eodem libro Remigiano. Eandem habuisse Anglos in suis codicibus fatis constat.

Pag. 35.

QUAM JUDICIS....FUISSE] Segmentum istud deest in tribus antiquis codicibus, in Remigiano nimirum, in Divionensi, & in Sorbonico.

NON EXISSE] id est, non excessisse à vita. Ipse Cyprianus in libro de mortalitate pag. 234. *Pati timetis, exire non vultis*. Hinc exitus pro morte sæpe apud eundem Cyprianum.

ET QUI PL. DIL. ANIMAM] Hæc, quæ extant in editione Manutii, & desunt in Morelliana, Pamelius consilio potius quam auctoritate prætermisit, quia non reperiuntur, ut ille ait, neque in Græcis neque in Latinis codicibus. Sed ego in emendandis Cypriani operibus non quæro quid reperiatur in Græcis & Latinis exemplaribus sacrorum bibliorum, sed quid Cyprianus scripserit. Extat autem hæc sententia in duobus antiquis codicibus sancti Remigii Remensis, in Sorbonico, & in Fuxensi, id est in omnibus ferè codicibus antiquis. Etenim sex tantum epistolæ istius antiqua exemplaria habui. Extat etiam in quatuor antiquis codicibus laudatis in editione Anglicana.

ODIO HABUERINT] Ita vetus codex Remigianus, Sorbonicus, Divionensis, Gratianopolitanus, & Fuxensis. Ita etiam editio Manutiana.

PATRES EOR.] Hæc desunt in codice Remigiano & in Fuxensi.

Pag. 36.

POTESTATES] Idem libri veteres habent *præsides*.

VICTIMÆ] Ita etiam in epistola ad Fortunatum de exhortatione martyrii cap. 6. & lib. 3. testimoniorum cap. 18. At tres codices nostri & quinque in editione Anglicana laudati præferunt *occisionis*, Fuxensis *jugulationis*. Vulgata editio epistolæ Pauli ad Romanos *occisionis*. Sic etiam citat sanctus Augustinus lib. 1. retractat. cap. 7. & lib. 4. de doctrina christiana cap. 20. Item Primasius. Vide annotationes Erasmi in hunc locum Pauli.

SUPERVINCIMUS] Cum viderem pro hac voce, quæ Latina non est, scriptum esse *speramus* in codice Remigiano veteri, in Gratianopolitano, & in Divionensi, tum etiam in quinque quorum variæ lectiones extant in editione Anglicana, huc valde inclinabat animus ut vocem minimè Latinam expungerem, eam quæ Latina est substituerem, præsertim cum ea extet in vulgata editione epistolæ sancti Pauli ad Romanos, & illa quoque utatur sanctus martyr in libro de exhortatione martyrii ad Fortunatum. Verum cum viderem illum posuisse *supervincimus* in libro tertio testimoniorum cap. 18. eamque vocem retentam esse à Tertulliano in Scorpiace & à sancto Augustino lib. 4. de doctrina christiana cap. 20. & lib. 2. de civitate Dei cap. 23. tum etiam in epistola Evodii ad Augustinum, existimavi nihil esse mutandum. Sic in psalmis sæpe legitur *superesperavi*, apud Tertullianum in libro de pœnitentia *superseenditur*, apud Symmachum lib. 1. epist. 56. *superpingo*, apud Sidonium lib. 9. epist. 3. *superinspicis*. Hæc interim admonendum est codicem Veronensem habere *supervincimus* in libro ad Fortunatum, non verò *speramus*.

Pag. 36.

PROVOCAMUS] id est, ultro nos offerimus persecutoribus, mori optantes, ut fecerant olim martyres Lugdunenses & Viennenses apud Eusebium. Tertullianus in libro ad Scapulam: *Denique cum omni sævitia vestra concertamus, etiam ultro erumpentes*. Vide acta passionis sancti Stephani Papæ & martyris in ipso initio. Et tamen publica temporis illius disciplina prohibebat ne quis ultro se offerret, cum hoc scriptura divina prohibeat, ut legitur in actibus proconsularibus de martyrio Cypriani; quia non temeritas sed fides & modestia coronatur,

coronatur, ut legitur in epistola ecclesiæ Smyrnæorum apud Eusebium ex versione Rufini. Deinde Mensurius episcopus Carthaginensis istud ita severè prohibuit ut etiam honorari prohibuerit christianos qui se offerrent persecutionibus non comprehensi, ut pluribus dictum à nobis est ad caput undecimum Lactantii de mortibus persecutorum. Vide etiam sanctum Ambrosium, sive quis alius auctor est, cap. 37. officiorum & concilium Eliberitanum canone 60. & Rigaltium ad epistolam quartam Cypriani.

FUNDERE] Hæc est lectio veteris libri Remigiani, certè optima. Sic etiam habent tres libri veteres laudati in editione Anglicana.

NEMO HANC] Idem codex Remigianus: *Nemo hanc dilectionem nostram more dementiae iudicet.*

QUÆ IMP. GL. FACIT] Istud deest in eodem codice Remigiano.

EXERCUIT ET PROBAVIT] Codex Divionensis & recentior Remigianus, & probavit & probat. In illis autem omittitur vox *exercuit*.

GALEAM SALUTIS] Istud addidimus ex vetusto Remigiano, auctoritatem quoque secuti quinque veterum exemplarium Anglicanorum.

LICET INTERIM] In eodem vetusto codice Remigiano legitur, *licet inter initia fratribus pro temporis conditione descriptis*, haud dubiè pro *distractis*. Ita etiam quinque codices Anglicani.

TE CONGR. CENSURA] Idem codex Remigianus, *tua congruente censura eos dignè*. Ita etiam recentior Remigianus & Compendiensis.

EOS OBJURGASSE] Respicit hic locus ad epistolam 22. in qua agitur de pace quam quidam turbulenti sibi datam aiebant à confessoribus & martyribus. Quæ res magnam invidiam conflaverat Cypriano, quia id aiebat factum esse contra disciplinam ecclesiasticam. Vide etiam epist. 14.

PER ABS. TUAM] Editio Manutiana & quatuor libri veteres, *per impatientiam*. Utraque lectio potest esse bona.

CANIBUS] Hæc vox itemque vox *porcis* desunt in omnibus libris veteribus.

STANTIBUS LAICIS] id est laicis qui constantes fuerant in confessione nominis, qui non cesserant tormentis, qui non sacrificaverant idolis. Inde in epistola sequenti scriptum est ecclesiam esse constitutam etiam in stantibus. Vide etiam epistolam 31.

UBI ENIM] Vetus Remigianus: *Ibi enim divinus metus relinquitur cum tam facile peccantibus venia præstatur*. Vocem *metus* habent etiam aliquot alii libri veteres.

ET DE SCR... INSTRUENDI] Hæc desunt in tribus antiquis codicibus.

QUIA MULTI SUNT] Tertullianus in initio libri de pudicitia: *quasi non facilius sit errare cum pluribus, quando veritas cum paucis ametur*. Hieronymus in dialogo adversus Pelagianos: *Multitudo sociorum nunquam te catholicum sed hæreticum esse demonstrabit*. Nam, ut idem alibi ait, *peccantium multitudo non quærit errori patrocinium*. Seneca in libro de vita beata cap. 2. *Non tam bene cum rebus humanis agitur ut meliora pluribus placeant*. Argumentum pessimi turba est. Idem lib. 1. de clementia cap. 21. *Fecit enim consuetudinem peccandi multitudo peccantium*. Quintilianus lib. 1. cap. 6. *Unde enim tantum boni ut pluribus quæ vera sunt placeant?* Ovidius lib. 3. de arte amandi: *Pleraque sunt semper deteriora bonis*. Matthæus Bossus in disputatione prima, quæ est de gaudio: *Levitatis & pessimi erroris auctor semper est turba*. Et Cicero in initio libri tertii Tusculanarum quæstionum, *ad vitia consentiens multitudo*. Annotat Nonius Marcellus antiquos paucorum numerum posuisse pro bonis, sicut & multorum pro malis. T. Livius lib. 21. *Pauci ac optimus quisque Hannoni assentiebantur*.

VALERE] Hæc vox non habetur in editione Morelliana, & deest etiam in quinque codicibus antiquis. Pro ea autem vetus Remigianus præfert *proficere*.

PATIENTIA] Quidam codices habent *pœnitentia*, facili & multum obvio errore, uti monuimus ad epistolam 17. pag. 403. Codex Gratianopolitanus & editio Morellii habent *sapientia*. Pag. 37.

DEJECTÆ ME. RUINAS] Vetus Remigianus, *declives & trementes ruinas erigit & extollit*.

VAPOREM RESTINGUIT] Tres libri veteres habent *extinguit*. *Congruas escas medicus ægris dat. Non enim &c.* Vetus Remigianus, *morbum restinguit & finit*. Ita etiam Gratianopolitanus.

NISI PATIENTIA] Idem codex Remigianus, *non est impatientia*. Ita etiam Sorbonicus, Fuxensis, & Gratianopolitanus. In recentiore Remigiano & in Divionensi: *Non est nisi patientia in morbis*. Lucanus lib. 9. *Gaudet patientia duris*.

INTOL. FESTINATIONE] Vetera exemplaria, *intolerabilem festinationem communicationis*. Sed hanc lectionem Pamelius ait esse pessimam.

QUERULA] Quidam libri veteres, *querelosa*.

OPTAMUS TE] Revocavimus hanc clausulam veterum editionum, quam reperimus etiam in quatuor antiquis codicibus. Nescio autem qua auctoritate Rigaltius aliam induxit, quam ego nusquam reperi. Angli tamen eam retinuerunt.

EPISTOLA XXVII.

Pag. 37.

HÆC epistola in veteri libro sancti Dionysii Remensis & in uno meo est anepigrapha. In editione Morelliana dicitur esse Celerini ad lapsos. In editione Manutiana, quæ prima omnium est, & in libro Fuxensi, *Cyprianus lapsis*. Quæ est vera lectio.

CUJUS PRÆCEPTA] Sequi in hoc loco placuit scripturam libri Fuxensis, quam puto esse meliorem ea quam præferunt editiones Manutii & Morellii & vetus liber meus, ubi scriptum est, *cujus præcepta debemus metuere & observare*. Codex sancti Dionysii Remensis, *præcepta servire & observare*.

NON VINCENT EAM] Ita etiam in libro de unitate ecclesiæ pag. 194. Codex Fuxensis, *non prævalebunt adversus eam*. Apud Pacianum in epistola ad Symphronianum contra tractatus Novatianorum, *non convalescent adversus eam*.

TIBI DABO CLAVES] Quamvis istic claves non dentur Petro, sed promittantur, veteres tamen existimarunt, & rectè, datas esse, easque solum Petrum accepisse ait Optatus, sed communicandas cum cæteris. Gerebat enim, ut ait sanctus Augustinus, totius ecclesiæ figurata generalitate personam; & erant utique cæteri apostoli quod fuit Petrus, pari consortio præditi & honoris & potestatis, ut ait Cyprianus in libro de unitate ecclesiæ. Vide epistolam Stephani episcopi Larissæ ad Bonifacium Papam II. editam in collectione Romana Holstenii, epistolam Mapinii episcopi Remensis apud Freherum & Duchesnium, & Franciscum Masonum lib. 4. cap. 3. 4. de ministerio Anglicano.

Pag. 38.

UT ECCLESIAE...FACERENT] Ista addita sunt ex libro meo vetere & ex editione Morellii. Quæ miror prætermissa fuisse à Pamelio & Rigaltio, cum absque iis sensus non sit integer. Rectè ergo fecerunt Angli ista reponentes. Reinhartus omisit, quia ea non inveniebat in editione Rigaltii.

QUANDO ECCLESIA] Verba sunt lapsorum ad Cyprianum.

INVICTA] Non admonerem hanc vocem, quam præferunt editiones Manutii, Morellii, & Pamelii, quæ extat etiam in libro meo vetere & in Gratianopolitano, positam à me esse in hoc loco, nisi Rigaltius & editio Anglicana pro ea haberent *invidiam* nullo sensu aut certè pessimo. Puto autem Rigaltium eam pravam lectionem accepisse ex libro Fuxensi, quo usum esse illum constat.

BENIGNITATE] Liber meus & editio Morelliana, *bonitatem*.

EPISTOLA XXVIII.

Pag. 38.

HÆC epistola primùm edita est à Manutio. Pamelius nullum illius vetus exemplar habuit. Angli unum habuerunt ex bibliotheca Bodleiana. Ego unum habui ex Colbertina, quod fuit olim collegii Fuxensis. Habui etiam unum ex mea, aliud ex urbe Gratianopolitana. Porro epistola ista bis descripta est in libro Fuxensi.

COMPOSITA] Ita codex Fuxensis & editiones Manutii & Morellii. At codex meus & Gratianopolitanus præferunt *corrupta*. Sic etiam in uno Bodleiano legi monuerunt Angli.

Pag. 39.

BLANDITIIS] Tacitus lib. 1. historiarum: *Blanditiæ pessimum veri affectus venanum*.

Et in vita Agricolæ : *Pessimum inimicorum genus laudantes.* Cicero in libro de amicitia ait nullam pestem esse maiorem quàm adulationem, blanditiam, assentationem. Dio Chrysostomus orat. 3. scribit omnium vitiorum turpissimum esse adulationem. Hieronymus in epistola ad Eustochium de virginitate servanda : *Adulator quisque blandiens inimicus est.* Idem in dialogo contra Pelagianos : *Semper insidiosa, callida, blanda est adulatio.* Sanctus Ambrosius, seu quis alius, lib. 3. officior. cap. 16. *Non est enim vera amicitia ubi est fallax adulatio.* Seneca dixit epist. 45. adulationem esse similem avaritiæ. Apud Plutarchum extat liber quomodo possit adulator ab amico internosci. Symmachus lib. 1. epist. 31. *Quassa fide sunt qui jugiter blandiuntur.* Ovidius lib. 3. amorum eleg. 8. *Impia sub dulci melle venena latent.* Placentinos vocat adulatores vetus auctor glossæ ad capitulare Karoli M. de causis Italiæ, ut monuimus to. 2. Capitularium pag. 1043.

INAUDIENTIAM] Codex Fuxensis *inobedientiam.* Et tamen idem codex in epistola 42. pag. 56. habet, *quæ discordiosis & inaudientibus scandalum.* Tertullianus in libro de exhortatione castitatis dixit *obaudientiam.*

NON POTUI ME SOLUM] Ita Manutius & Rigaltius. At in libro meo veteri, in Gratianopolitano, & in uno Bodleiano legitur, *non puto me solum debere sententiam dare.* Sic etiam in editione Morellii, nisi quod posuit *potui pro puto.*

LOCUM SUUM] Ita Pamelius & cæteri. Manutius edidit *hoc solum.* Quo etiam modo legitur in codice Fuxensi. Sic etiam reperi scriptum fuisse in uno codice Vaticano.

SERO] Hæc est lectio editionis Manutianæ & codicis Gratianopolitani. Editio Morellii & unus Bodleianus, *sorte.* In meo *sorore* pro *sorte*, ut opinor.

MINISTROS] Quamvis non dubitem quin hæc lectio sit bona, admonere tamen debeo in codice Fuxensi, in quo, ut antea dixi, epistola ista bis descripta est, constanter scriptum esse *omnes viros.* Quo etiam modo scriptum fuisse in Veronensi mihi constat. Sed alii libri veteres & editiones præferunt *ministros.*

A DIVISIONE] Sic edidit Morellius pro eo quod editio Manutii habet *ditione.* Sed in codice Latinii & in Veronensi, tum etiam in Fuxensi, scriptum est *à dicatione.* Meus confirmat editionem Morellii.

MENSURNA] Infra epist. 34. pag. 28. *divisiones mensurnas æquatis quantitibus partiantur.* Rufinus lib. 4. cap. 28. *centum quinquaginta denariis mensuræ præstationis.* Codex Fuxensis & Gratianopolitanus & editio Morellii *mensurantium*, meus *mensurantum.*

EPISTOLA XXIX.

TRIA istius epistolæ, quam debemus editioni Manutianæ, exemplaria habui, unum ex bibliotheca Colbertina, quod fuit olim collegii Fuxensis, aliud ex mea, tertium ex urbe Gratianopolitana. Angli unum habuerunt ex Bodleiana.

Pag. 39.

HYPODIACONUM] Postea in omnibus editionibus quæ prodierunt post Manutianam additur *fratres nostros.* Quæ verba, addita videlicet à Morellio, nos sustulimus ut superflua, quia non extant in libris nostris veteribus. Et tamen in Gratianopolitano post *hypodiaconum* additur *fratrem nostrum.*

QUORUNDAM CONSPIRATA] Nescio qua auctoritate Morellius addidit *quorundam prospecta remeritate.* Nam præterquam quod vox *prospecta* istic necessaria non est, ea non extat in editione Manutii, neque in veteribus codicibus nostris, neque in Anglicanis. Quare mirum est illam fuisse retentam in editione Anglicana.

SALUBRIBUS] Nos secuti in hoc loco sumus auctoritatem veterum exemplarium & editionem Morellii. Rigaltius & Angli prætulerunt lectionem quæ habet *salutaribus.*

Pag. 40.

EPISTOLA XXX.

Pag. 40.

P R I M U S Manutius edidit hanc epistolam. Rarissima autem sunt vetera illius exemplaria. Ego duo habui, unum ex bibliotheca mea, aliud ex urbe Gratianopolitana. Angli usi sunt in ea emendanda uno Bodleiano.

Lombertus & Guillelmus Cave aiunt illam scriptam fuisse à Novatiano nomine cleri Romani antequam is faceret schisma, sed non probant. Fortassis ita conjecerunt ex his verbis epistolæ 52. pag. 67. *Novatiano tunc scribente*. In veteri codice Remigiano adnotatum est epistolam 26. dictatam esse à Novatiano, ut illic monuimus. Hieronymus in epistola de quinque quæstionibus ad Papam Damasum Novatianum, vocat eloquentissimum virum, & in epistola ad Paulum Concordiensem facit mentionem epistolarum Novatiani. Et Cyprianus ipse epist. 52. pag. 73. ad Antonianum loquens de Novatiano: *Jactet se licet & philosophiam vel eloquentiam suam superbis vocibus prædicet*. Ejus habemus tractatum de trinitate editum cum operibus Tertulliani.

P A P A E] In libro meo veteri, in codice 199. bibliothecæ Vaticanæ, & in Gratianopolitano scriptum est *Papæ*. Sic apud Liberatum cap. 23. quatuor vetusti codices habent *Menate* pro eo quod in editionibus legitur *Menna*, ut monuimus ad epistolam 16. Vide etiam notas ad epistolam secundam. pag. 387.

V E R B O R. T E M E R.] Hic locus adjuvare potest opinionem illustrissimi episcopi Oxoniensis existimantis verba quædam minùs decocta quæ extant in epistola 18. confessorum ad Cyprianum continere minas excommunicationis. Verùm cum hujusmodi minarum nullam mentionem faciat sanctus martyr in epistola 22. in qua conqueritur de temeritate Luciani, manifestum videtur verborum temeritatem quæ istuc reprehenditur respicere tantum ad temeritatem notatam in epistola præcedenti.

Q U I A A B E O] Antea legebatur à *Deo*. Emendavimus ex auctoritate codicum Vaticanorum citatorum in ora editionis Manutianæ in exemplari excuso quod penes me est, tum etiam ex Gratianopolitano, & ex uno meo optimo. Sic verò scribi debere postulat etiam sensus.

U N D E M A R T Y R E S F I U N T] Suprà epist. 22. pag. 32. *Minimè consideravit quòd non martyres evangelium faciunt, sed per evangelium martyres fiunt*. Infrà epist. 33. pag. 46. *evangelium Christi legere unde martyres fiunt*. Et in libro de lapsis pag. 188. *qui de evangelio martyres fiunt*.

Pag. 41.

T A M P E T U L A N T E R] id est, commota seditione adversus præpositos ut pacem ab illis extorquerent, ut videre est in epistola 22. pag. 32.

N O V I M U S I N S T I T U T.] Puto Romanos istuc loqui de institutione sive initiis ecclesiæ Carthagenensis, quam sanctus Augustinus in libro de unitate ecclesiæ cap. 15. ex eo collegit accepisse fidem Christi in initiis fundatæ ecclesiæ quia manifestissimis testimoniis constat ecclesiam tum fuisse toto orbe diffusam. Quod etiam sensit Tertullianum liquet ex libro ejus adversum Judæos & ex libro de præscriptionibus, ex quo colligere licet illum existimasse ecclesiam Africanam initia fidei suæ debere episcopis Romanis. Ait enim: *Si autem Italiæ adjaces, habes Romam, unde nobis quoque auctoritas præsto est*. Et Augustinus in epistola ad Severinum ait christianæ fidei auctoritatem in Africam manavisse ab ecclesia transmarina, id est Romana. Quæ opinio confirmari potest auctoritate epistolæ quam Innocentius Papa scripsit ad Decentium episcopum Eugubinum, in qua ait manifestum esse nullum instituisse ecclesias in Italia, Galliis, Hispaniis, Africa, atque Sicilia nisi eos quos venerabilis Petrus aut ejus successores constituerunt sacerdotes; & hinc concludit ecclesias illas oportere hoc sequi quod ecclesia Romana custodit, à qua eas principium accepisse non dubium est, ne dum peregrinis assertionibus student, *caput institutionum videantur omittere*. Ita etiam sanctus Gregorius lib. 7. indict. 1. epist. 32. scribens ad Dominicum episcopum Carthagenensem: *Scientes præterea unde in Africanis partibus sumpserit ordinatio sacerdotalis exordium, laudabiliter agitis quòd sedem apostolicam diligendo ad officii vestri originem prudenti recordatione recurritis*. Eadem mente sanctus Leo Papa ita scripsit ad episcopos per Siciliam constitutos: *Quam culpam nullo modo potuissetis*

potuissetis incidere, si unde consecrationem honoris accepistis, inde legem totius observantiæ sumeretis, & beati Petri apostoli sedes, quæ vobis sacerdotalis mater est dignitatis, esset ecclesiasticæ magistra rationis. Suppar Innocentio & Leoni Salvianus non dubitabat quin ecclesia Carthaginensis instituta fuisset ab apostolis. Ævo quoque Gregorii M. Numidæ credebant ecclesiam Africanam fundatam fuisse ab apostolis. Porro illustrissimus episcopus Oxoniensis in notis ad librum Pontii diaconi de vita sancti Cypriani putavit Simonem zelotem fuisse Afrorum apostolum, Eysingrenius verò sanctum Crescentem.

QUOD QUÆDAM] Difficile est certò constituere lectionem hujus loci. Sed ut lector scire possit in quo consistat difficultas, afferam lectiones veterum librorum. In meo vetere optimo sic scriptum est, *quod quædam interpretere epistolam injecta durius*. In Gratianopolitano verò sic, *quod quædam interprete per epistolam injectam durius*.

PRIVATUM LAMB.] Vide annales Cyprianicos an. 252. §. 8. & Pamelium ad epistolam 55. Cypriani.

VEXILLARIUS] id est signifer seditionis, ut vocatur in epistola 55. pag. 83. ad Cornelium, eo modo quo Paschasius vocatur signifer furoris in epistola concilii Aquileiensis ad Gratianum Imperatorem, & eo etiam modo quo Latinus Pacatus Drepanius ducem copiarum Maximi tyranni vocavit vexillarium sacrilegæ factionis in panegyrico quem dixit Theodosio Augusto, & auctor panegyrici dicti Maximiano Augusto ejus adversarium vocat signiferum nefariæ factionis. Sic Robertus Gervasii episcopus Senecensis in tractatu de schismate Bartholomæum archiepiscopum Barensem vocat vexillarium schismaticæ pravitatis in notis ad vitas Paparum Avenionensium pag. 1270.

FUTURUS] Ita codex Veronensis. Miror Anglos, qui Rigaltianam editionem sequi solent, excudisse *futurus*. Pessimè Reinhartus, qui, repudiata editione Rigaltii, quæ bona est, veterem revocavit & scripsit *Privati & furto ac fraudulenter*. In libro meo veteri legitur *futuros ac fraudolenter*. Pamelius existimavit Futurum & Felicissimum esse eundem hominem.

EPISTOLA XXXI.

HÆC epistola valde mutila & nihilominus interpolata est in codice sancti Arnulphi Metensis; cui paulò post initium insertum est prolixum fragmentum ex libro de laude martyrii, nimirum ab his verbis pag. 343. *ut quantum in exprimenda usque ad secum ipse convolvens*. Sed post ista reditur ad epistolam in his verbis pag. 44. *habitum nuptiarum non habentem usque ad finem*. Præterea magna pars istius epistolæ disjuncta extat supra in codice illo post epistolam 17. quæ data est ad Cornelium & incipit *Et egisse nos*.

Pag. 42.

QUAMQUAM SIBI] In variis excerptis quæ extant in calce operum sancti Cypriani in veteri codice qui fuit olim monasterii Fossatensis, nunc verò meus est, cum illic descriptum sit initium istius epistolæ, sic legitur in titulo: *Incipit ad Romanos. Quamquam sibi bene conscius*. Et in fine additum est: *Explicit ad Romanos*. Sed istud falsum esse constat ex tenore ipsius epistolæ, quæ certò scripta est à clero Romano ad Cyprianum, uti etiam adnotatum est in codice Gratianopolitano in fronte epistolæ: *Cleri Romani ad Cyprianum*. Et tamen Hincmarus in libro de prædestinatione adversus Gothescalcum pag. 73. citat ex epistola ad Romanos. Ex quo liquet errorem esse vetustum.

DECRETIS CÆLEST.] Hanc lectionem reperi in octo codicibus antiquis. Angli monent in codice Vaticano legi *castris cælestibus*. Quam lectionem meritò ait Rigaltius sibi non placere. De castris cælestibus vide quæ notantur ad epistolam 44.

DUM ILLAS PROBAMUS] Infra epist. 71. pag. 127. *Quæ salubriter suggeruntur, si sint vera & legitima, ipsa potius nostra ducamus*. Quod enim probamus nostrum facimus, ut ait Imperator Justinianus in constitutione de conceptione digestorum. Item Cælestinus Papa, sive quis alius auctor sit collectionis cujusdam quæ inter decreta ejus circumfertur, loquens de sententiis sancti Augustini de gratia Christi, ait eas suas fecisse antistites apostolicos cum probarunt. Cassianus lib. 6. de incarnatione Domini cap. 9. *Repetamus confessionem symboli & tuam. Tua enim quæ illius, quia confessionem illius tuam confuendo fecisti*. Joannes Saresberienensis in prologo polycratici: *Quicquid ubique bene dictum*

est facio meum. Idem epist. 230. *Nonne & omnia nostra facimus quibus nostram impertimur auctoritatem.*

NAVIM] Codex sancti Remigii Remensis, *navem ecclesiasticæ disciplinæ illidat.* Dionenensis & recentior Victorinus, *navem ecclesiæ falsos illidat in scopulos.*

ANTIQUA...SEVERITAS] Ista, quæ addita sunt in editione Manutiana, defunt in antiquis editionibus & in duobus antiquis codicibus. Habentur autem in aliis.

LITTERÆ PROBAVERUNT] Postea sequitur in codice sancti Arnulphi fragmentum ex libro de laude martyrii.

IRRETIENTES] In uno libro meo veteri legitur *retinentes.* In Remensi sancti Dionysii, *in retinendis illis diaboli laqueis.*

MANDANDO] Sic in actis collationis Carthagenensis inter catholicos & Donatistas videmus plures episcopos mandasse collegis suis ut suam præsentiam sua pro ipsis subscriptione exhiberent. Sic, ne è longinquo tantum exempla repetantur, Natalis ab Oea sententiam dixit in concilio Carthagenensi sub Cypriano pro se & pro Pompeio Sabratenfi & Dioga Leptimagnensi, *qui mihi mandaverunt.*

Pag. 43.

NON EST IMMUNIS] Cicero apud Ammianum Marcellinum lib. 27. *Quid enim interest inter suasorem facti & probatorem?* quod sumptum est ex secunda Philippica. Seneca Troade: *Qui non vetuit peccare cum possit jubet.* Et infra: *Ad auctorem redit sceleris coacti culpa.* Auctor epistolæ ad Celantiam inter opera Hieronymi: *Quantum enim ad peccati rationem pertinet, nocuit qui & nocere disposuit.* Valerius Maximus lib. 9. cap. 2. *Iniquo animo scelus intueri scelus admittere fuit.* Arator lib. 2. actuum apostolorum, *nec pœna sequestrat quos par culpa ligat.*

IMPERAVIT] Hæc lectio videtur optima. Et tamen illam non inveni nisi in uno veteri libro. Cæteri & editiones Pameliana vetustiores habent *impetravit.* Pamelius autem mutavit secutus conjecturam Costerii, quamvis fateatur se ubique legisse *impetravit.* Sic in epistola 44. codicis encyclii scriptum est in codice Bellovacensi *quibus impetrare divino iudicio pro imperare.* Facilis error, qui admissus est etiam in alio veteri codice ejusdem ecclesiæ, in breviario nimirum Liberati cap. 18. ubi pro *nihil impetrantes dimisit*, uti habent editiones & tres libri veteres, codex ecclesiæ Bellovacensis habet *imperantes.* Sic apud Fulgentium Placiadem lib. 2. mythol. ubi agit de Vulcano & Minerva legendum est *Jupiter imperavit* pro eo quod ibi legitur *impetravit.* Confirmat lectionem à me retentam in hoc loco Cypriani Lactantius in epitome divinarum institutionum cap. 64. *Vetus præceptum est non occidere. Quod sic accipi debet, non tanquam jubeamur ab homicidio tantum, quod olim legibus publicis jubetur, manus abstinere, sed nec jussione interposita nec verbo licebit periculum inferre.* Illum enim tormentis subdi oportere cujus consilio atque instinctu alius ad accusationem accesserit pronuntiavit Imperator Constantinus in titulo codicis Theodosiani ad legem Juliam majestatis. Et apud Julium Paulum lib. 5. tit. 23. *Mandatores cædis perinde ut homicidæ puniantur.* Salvianus lib. 7. cap. 19. *Potestas quippe magna & potentissima, quæ inhibere scelus maximum potest, quasi probat debere fieri, si sciens patitur perpetrari. In cujus enim manu est ut prohibeat, jubet agi si non prohibet admitti.* Ennodius lib. 1. epist. 5. *Fecisse scelus creditur qui potuisse facere perhibetur.* Pacianus in parænesi ad pœnitentiam: *Addo etiam non solas manus in homicidio plecti, sed & omne consilium quod alterius animam imegit in mortem.* Epistola episcoporum Ægypti ad Leonem Imperatorem in capite septimo codicis encyclii: *Postea etiam homicida penè manibus propriis hoc nefas efficiens, & propterea condemnandus, quando agenti qui jubet malum fieri in supplicio proximus est.*

Pag. 43.

PROFICERE] Ita emendandum esse existimaui secutus auctoritatem veterum exemplarium & editionum pro eo quod posteriores editiones præferunt *procedere.* Sed hanc tamen ultimam lectionem ego me reperisse fateor in duobus libris meis veteribus, in Gratianopolitano, & in uno Victorino, tum etiam in editione Manutiana. Codex Remensis sancti Dionysii & Lamonianus habent *prodesse*, eodem sensu.

MARTYRII HONOREM] Hoc fragmentum istius epistolæ extat, ut diximus, in loco non suo in codice sancti Arnulphi.

Pag. 44.

ET RUINAS] Editio Spirensis & tres libri veteres non habent hæc duo vocabula. Veneta vetus habet. Duo alii libri veteres præferunt *laqueos* pro *ruinas.*

FUNERA] Codex sancti Arnulphi habet *vulnera.* Quæ lectio mihi videtur esse me-

lior; eamque posuisssem in contextu, si tum cùm hic locus cudebatur habuisssem codicem illum. At si quis retinendam putat vocem *funera*, intelligere oportet mortes, seu potius cadavera mortuorum. Suprà in epistola ad Donatum pag. 3. *Viventes in ultroneum funus ornantur*. Funus enim frequenter sumitur pro corpore mortuo sive cadavere. Apud Virgilium lib. 9. *Æneidos funus lacerum*, id est *cadaver dilaniatum*, ut Servius interpretatur. Juvenalis in prima satyra: *Ducitur iratis plangendum funus amicis*. Statius initio Thebaidos, *tumulisque carentia regum funera*. Silius Italicus lib. 8. *fratrisque petebat Mancini stratum sparsa inter funera corpus*. Tacitus lib. 1. annalium, *ut porta triumphali duceretur funus*. Ubi vide notas Freinsheimii. Epitome Aurelii Victoris in Diocletiano: *Funus ejus Galieni sepulchro infertur*. Apuleius lib. 8. metamorphoseon: *Funus verò toto feralem pompam prosequente populo deducitur ad sepulturam*. Ammianus Marcellinus lib. 16. *Rex Chonodomarius lapsus per funerum strues*. Idem lib. 29. *Funus ejus per vespillones illatum pullati præcedere honorati quamplures*. Item lib. 31. *Imperator diris pavoribus circumseptus, paulatimque insiliens funerum moles, ad lancearios confugit*. Julius Capitolinus in Antonino philosopho: *Denique prius quàm funus conderetur*. Optatus Milevitanus lib. 2. *Unicuique sepulchro sufficit unum funus & clauditur*. Hieronymus in epistola ad Paulinum de institutione monachi: *Quanti hodie sic vivendo portant sua funera, & quasi sepulchra dealbata, pleni sunt ossibus mortuorum*. Idem in epitaphio Nepotiani: *Quem heredem putavimus funus tenemus*. Idem in vita Malchi monachi: *Prosecutus ergo me de monasterio quasi funus efferreret*. Rufinus lib. 1. cap. 8. hist. eccles. *funera liberorum*. Libellus precum oblatus Valentiniano & Marciano A. A. à Basso episcopo Ephesino in concilio Chalcedonenfi: *Super hæc etiam multos homines meorum diversis plagis morti tradiderunt, ita ut funera ante januas sanctæ Dei ecclesiæ quidam exponerent*. Ubi pro *funera* auctores editionis Romanæ posuerunt in margine *cadavera* per speciem interpretationis. Sulpitius Severus lib. 2. sacre historiæ loquens de inventione sanctæ crucis Domini nostri Jesu Christi: *Capiunt deinde consilium ut aliquem recens mortuum crucibus admoverent. Nec mora, quasi Dei nutu funeris extincti solennibus exequiis deferebatur, concursuque omnium feretro corpus eruitur — funus excussum, & inter spectatores suos adstitit*. Comœdia Queroli: *Et nos ipsi funus illud nescio quò ferebamus*. Sidonius lib. 7. epist. 17. *sibi maximus honorandi funeris partes ipse præripit*. Idem carmine 16. extremo: *Seu mage funeribus mentem distractus humandis*. Cassiodorus lib. 3. epist. 19. *Areæ ad recondenda funera*. Acta concilii Bagaiensis, *pereuntium funeribus plena sunt littora*. Liberatus cap. 11. loquens de morte Proterii episcopi Alexandrini: *Occiditur, laniatur, ejicitur, & funus ejus incenditur, sparguntur & cineres ejus in ventos*. Assentior Livineio & Acidalio, qui pro eo quod apud Drepanium in panegyrico Theodosii A. legitur *damnatorum fræna tractassent* putant reponendum esse *funera*.

ECCLES. NOMINI] Ita nos reposuimus editionem Anglicanam & auctoritatem quorundam veterum librorum secuti. Si quis tamen legere malit *nomine*, non repugno.

NON MOMENTANEAM] Non enim lenta remedia nec segnes medicos expetunt quædam tempora, ut apud Q. Curtium lib. 3. de se aiebat magnus Alexander. Sic in epistola concilii Chalcedonenfis ad Imperatores in editione Rustici diaconi legitur: *Magnæ passiones & medicamenta fortia & medicos indigent sapientes*.

DESIDERARE] Duo libri veteres habent *desiderare debere medicinam*.

POENITENTIA] Antea legebatur *pœnitentiam*, eamque lectionem confirmant veteres editiones & septem vetera exemplaria. Nostram, quæ videtur esse melior, confirmant tres antiqui codices.

MITTANT LEGATOS] Tertullianus in libro de pœnitentia: *Presbyteris advolvi & caris Dei adgeniculari, fratribus legationes deprecationis suæ injungere*.

CONVIVIVM] Ita scriptum est in editione Morelliana & in tribus antiquis codicibus. Veteres editiones & quinque libri veteres præferunt *convivio*.

EPISCOPIS VICINIS] qui cùm viderent diversas esse in ecclesia Christi opiniones circa lapsos, existimarent autem orienti malo occurrendum esse, Romam commearunt ut de eorum causa tractarent. Causa communis erat, quæ commovebat universam ecclesiam. Sciebant autem illi singulis episcopis incumbere ut provideant ne quid ea capiat detrimenti. Itaque ex compacto Romam profecti, non verò convocati à clero Romano, ut putavit Baronius, synodum cum presbyteris & diaconis urbicis celebraverunt,

ut firmato consilio, quemadmodum scribit in epistola 46. Cyprianus, quid circa personam eorum observari deberet consensu omnium statueretur. Hinc collegit Baronius concilium eo tempore habitum à clero Romano. Ego non contradico quin eo tempore habitum sit Romæ concilium. Certum quippe est concilium esse cum episcopi congregati in causa religionis consulunt in commune. Et tamen R. P. Harduinus aliter sensit. Concilii enim istius nullam mentionem facit in sua conciliorum editione, quamvis Binius & Labbeus illud posuissent in suis. Sed quod ait Simon Starovolscius concilium illud à clero Romano congregatum fuisse ad requisitionem D. Cypriani merum commentum est.

IN SUSPENSO] Sic emendavit Morellius pro eo quod antea legebatur *in suspendio*. Unus liber meus habet *voto suspenso*.

MORAS POSSUNT] Codex Gratianopolitanus, *qui foris possunt dilectionem sustinere*. Vetustiores editiones, *foris possunt dilatione sustineri*.

NOBIS TAMEN] Codex sancti Dionysii Remensis: *Nos autem anxie curavimus*.

OPTAMUS] Unus codex meus vetus habet: *Opto te frater carissime ac sanctissime semper bene valere & nostri meminisse*. Gratianopolitanus: *Opto te gloriosissime ac beatissime Papa semper in Domino bene valere*.

EPISTOLA XXXII.

Pag. 45.

HÆC epistola in editione Spirensi, in codice Fossateni, in vetere Compendiensi, in Pithœano, in Beccensi, in uno Victorino, & in Michaelino inscribitur *Epistola prima ad Romanos*, in vetere Victorino, in Lætensi, in Metensi sancti Arnulphi, & in fragmentis Bigotianis *Epistola Cypriani ad Romanos*. Melius in recentiore Remigiano & in Divionensi: *Epistola beati Cypriani presbyteris & diaconibus Carthaginiis*. Unus meus vetus: *Ad clerum Carthaginensem de his quæ ad confessores & clerum Romanum scripserat & de eorum rescriptis*. At in alio meo vetere ita scriptum est: *Ad presbyteros & diaconos Romæ consistentes*. In veteri editione Veneta: *Ad presbyteros Romæ consistentes*. Codex Remensis sancti Dionysii: *Presbyteris & diaconibus fratribus Romæ consistentibus*. Ex quodam ergo simili codice emerit lectio Rembolti, Erasmi, & Morellii, quæ habet: *Presbyteris & diaconibus Romæ consistentibus*. Pamelius voces *Romæ consistentibus* expunxit, quia ipsi ex ipso contextu constabat non ad Romanum sed ad Carthaginensem clerum has litteras dirigi.

INNOTEScant] Hæc lectio est optima, eamque præferunt aliquot libri veteres & editiones. At aliam, id est *innotescatis*, habent etiam aliquot libri veteres & editio Spirensis, tum etiam vetus Veneta. Est autem ea quoque optima. Vide notas nostras ad librum Agobardi de insolentia Judæorum.

DE PER. EPISCOPIS] Codex sancti Arnulphi: *Sed & si qui peregrini episcopi*.

ET AD SUOS] Reliqua istius epistolæ defunt in eodem codice sancti Arnulphi, & in eorum loco positum est prolixum fragmentum epistolæ 31. pag. 42. ab his verbis *vobis sententiam nostram dilucida usque ad martyrii honorem*.

SATURO LECTORI] In editione Manutii legitur *Saturo semper lectori*, in codice sancti Dionysii Remensis & in Lamoniano, *Satyro collegæ lectori*. Verum hæ lectiones non sunt bonæ.

UNA ET FIDA] Ita ferme vetera exemplaria. Quædam tamen habent *una fide*. Ex quo fortassis colligi posset veram esse lectionem Rembolti, qui edidit *una fidei consensio*. Hanc verò lectionem retinuerunt Erasmus, Morellius, & Pamelius. Rigaltius mutavit. Mutationem Rigaltii approbavit editio Anglicana. Ego verò eorum opinioni lubenter accedo. Quippe istuc non agitur de doctrina fidei, sed de bono disciplinæ. Reinharto tamen magis placuit editio Rembolti. Illam confirmant codices Carnotensis & sancti Arnulphi.

QUANDO CONVENIRE] In codice Fuxensi scriptum est, *quando in unum permittente Domino venerimus*.

EPISTOLA XXXIII.

PRESBYTERIS . . . UNIVERSÆ] Sic etiam in epistola sequenti. In margine libri impressi Nicolai Fabri ita scriptum est : *Ad presbyteros & diaconos & plebem universam Hipponensem*. Ex quo colligi posset hanc epistolam fuisse encyclicam & missam fuisse ad omnes ecclesias Africanas, eas saltem quæ constitutæ erant in provincia proconsulari.

Pag. 46.

ORDIN. CLERICIS] Hæc est vera lectio. Quidam tamen antiqui codices habent *clericorum*, sed per speciem emendationis. Etenim in illis scriptum primò fuit *clericis*, & emendatio posita est supra lineam. In Gratianopolitano & in veteri editione Veneta legitur : *In ordinandis clericis*. Codex sancti Arnulphi : *De ordinandis clericis*.

SOL. V. A. CONSULERE] Ista disciplina tum ubique recepta erat ut episcopi neminem in clerum adsciscerent nisi cum consensu cleri & plebis ; idque semper servabatur, nisi magna aliqua causa subesset festinandi. Quare mirum non est episcopum Romanum qui Novatianum ordinavit presbyterum, cum id fieri clerus universus multique ex populo justam ob hoc causam repugnarent, *ab omnibus*, ut lib. 6. cap. 31. hist. eccles. scribit Rufinus, *specialem gratiam poposcisse ut sibi hoc de isto uno concederetur*. Fuit igitur specialis gratia concessa episcopo à clero & à plebe ut Novatianum ordinaret presbyterum. Et tamen Baronius mirum in modum laudans istic modestiam admirandam summæ pontificis, cujus cum auctoritas in ecclesia summa esset, tamen non pro animi arbitrio sed fratrum consensu solitus cuncta facere, quos sibi renitentes videret, non vi ulla aut potestate cogeret, sed submisso animo exoraret. Rhetoricatur istic Baronius, & mores illorum temporum accommodans, ut solet, ad nostros, ad facilitatem boni istius Papæ refert specialem gratiam ei factam à clero & plebe, ut manifestè patet ex ea historia. In rebus historicis non speciem expositionis quærimus, sed fidem, ut utar verbis Quintiliani.

AURELIUS . . . ADOLESCENS] Hinc constat hunc Aurelium esse diversum ab eo cujus mentio facta est in epistola 22. pag. 31.

DEO CARUS] Ita omnia ferè vetera exemplaria. In duobus tamen legitur *deo suo carus*. Quod Rigaltio melius arrisit. Ego puto aliam lectionem esse meliorem.

IN ANNIS NOVELLUS] Mirum non est Aurelium, qui istic dicitur in annis novellus & adolescens, factum fuisse lectorem in ecclesia Carthagenensi, cum videamus apud Victorem Vitensem lib. 5. cap. 9. plurimos in ea ecclesia lectores infantulos fuisse sub episcopo Eugenio.

IN CURSU] Ita editiones Morellii & Rigaltii. Angli posuerunt *incurfu*, unica dictione, uti scriptum est in codice sancti Arnulphi & in Carnotensi. Vetus codex ecclesiæ sancti Martini Turonensis habet *excurfu*, Corbeiensis *ex cursu*. Rigaltius retinuit lectionem quæ duo vocabula constituit. Et tamen in observationibus suis aliam prætulit, *excursu* aiens significare prolusionem ad fortius certamen. quod probat auctoritate Vegetii. Cyprianus in libro de lapsis pag. 182. ait *persecutionis incurfu*. Pro quo codex Fuxensis habet *impetu*. *Incurfus* alibi quidvis aliud significat, si vera est lectio veterum codicum & veterum editionum epitomes Victoris de Cæsaribus, in quibus legitur Augustum dolore permotum ob exercitum amissum trans Rhenum cerebri vario incurfu parietem pulsasse. Sed hæc lectio non placuit Andreæ Schotto, qui, insuperhabita ea auctoritate, reposuit *incussu*. Certum autem est Augustum ea clade adeo consternatum fuisse ut per continuos menses barba capilloque submisso, caput interdum foribus illideret.

PASSIONIS] Ita omnes libri veteres & omnes editiones ante Rigaltianam. Nescio autem unde ille acceperit vocem *confessionis*, quam istic posuit.

QUOTIES] In veteribus libris sæpissime scriptum videmus *quotiens* & *totiens*, etiam in iis qui continent opera sancti Cypriani. Cum autem viderem tantum consensum veterum in retinenda scriptura illa, facile adducebar ut ego quoque ita scriberem. Abstini tamen, ratus veram esse observationem Dionysii Lambini viri doctissimi, qui in annotationibus suis ad orationem Ciceronis pro P. Quintio monuit debere semper scribi *quoties*

& *toties*, errorem verò eorum qui posuerunt *quotiens* & *totiens* ortum esse ex consuetudine qua utebantur antiquissimi Romani, qui interdum notabant vocalem *e*, si longa esset, linea tenui & non ita longa, hoc modo; *quotiēs*, *totiēs*, hincque factum esse ut indocti scriptores librarii, cum existimarent lineolam illam vicem obtinere litteræ *n*, scripserint *quotiens* & *totiens*. Addit autem Lambinus hanc scripturam jampridem tacito omnium consensu ejectam & explosam esse. Vide etiam quæ de hoc argumento scripsit Antonius Augustinus lib. 2. emendationum cap. 6.

PROMPT. AC FORTIS.] Hanc lectionem reperi in undecim codicibus antiquis. Alia habet *fortissimus ac promptissimus*.

NON DE ANNIS SUIS] Virgilius lib. 9. *Æneidos*: *Ante annos animumque gerens curamque virilem*. Nazarius in panegyrico Constantini ait: *Ostendisti cursum ætatis non expectandum in festinatione virtutis*. Et mox de Crispo, *in quo velox virtus ætatis mora non retardata pueriles annos gladiis triumphalibus occupavit*. Apud Victorem Vitensem lib. 5. cap. 10. mentio est duodecim clericorum infantulorum ecclesiæ Carthaginensis quos Arriani suis blanditiis avocare non potuerunt à professione rectæ fidei, & superiores suis *inventi sunt annis*. Gravissimis enim tormentis afflicti sunt. Et tamen ætas minor non defecit in dolore. Istud ipsum versibus elegantissimis expressit vir cum antiquis comparandus Petrus Cornelius in tragœdia Cidi. Ejus verba merentur heic describi:

*Je suis jeune, il est vray. Mais aux âmes bien nées
La valeur n'attend pas le nombre des années.*

AD PULPITUM] id est tribunal ecclesiæ, ut infra epist. 34. pag. 48. dicet Cyprianus. Ambonem posterior ætas vocavit. Concilium Laodicense can. 15. ex interpretatione Dionysii Exigui: *De his qui debent in ambone id est in pulpito psallere*. Vide Ciampinum in libro de sacris ædificiis pag. 15. 52. & in collectione veterum monumentorum pag. 18. Vide etiam notas nostras ad Capitularia pag. 1147.

CATASTAM] Vide Victorem Gifelinum in notis ad hymnum Prudentii de martyribus Calagurritanis.

GAUDIUM PROPERAT] Hieronymus in epistola ad Demetriadem de virginitate servanda ait omnes per Italiam & Africam insulas audito sanctæ virginis proposito repletas fuisse hoc rumore & inoffenso pede gaudia longius cucurisse. Symmachus lib. 1. epist. 32. scribit difficilem esse patientiam gaudiorum. Martialis lib. 8. epigr. 21. *Phosphore redde diem. Quid gaudia nostra moraris?* Sanctus Leo Papa epist. 52. ad episcopos Galliæ: *Nam fratrem Ingenium nolumus hac expectatione tardari, cum ob hoc ipsum properantiùs remeare debuerit ne diutiùs vobis esset incognita omnium materia gaudiorum*. Cassiodorus lib. 4. epist. 4. *Gaudia semper animos inquietant. Modus enim raro rebus lætis imponitur, qui magis in tristibus invenitur*. Nam, ut ait Tertullianus in libro de pudicitia, *magis tristiora cunctantur quàm læta*. Symmachus lib. 7. epist. 1. *Longiora enim sunt quæ differuntur*. Petronius de Ascylo: *Tardum est differre quod placet*. Cicero libro quarto quæstionum Tusculanarum ponit discrimen inter gaudium & lætitiā. Lactantius lib. 6. cap. 11. *Lætitiā nihil est quàm profusum gaudium*. Hieronymus in caput quartum epistolæ ad Galatas: *Gaudium quippe esse aiunt elationem animi super his quæ digna sunt exultantis, lætitiā verò effrænati animi elationem, quæ medium nesciat, & in his quoque quæ vitio sunt mixta lætatur*. Vide Ludovicum Cælium Rhodiginum lib. 5. cap. 33.

NEC MORAS] Omnis enim nimia longa properanti mora est, ut ait Seneca in Agamemnone. Epistola Heronis ad Leandrum apud Ovidium: *Longa mora est nobis omnis quæ gaudia differt*. Seneca Hercule furente: *Odit verus amor nec patitur moras*. Idem Thebaide: *Omitto pœnas languidas longæ moræ*. Apuleius lib. 4. metamorphoseon dixit impatientiam animæ. Juvenalis sat. 6. *Impatiensque moræ silet*. Lucanus lib. 7. *Æger quippe moræ flagransque cupidine regni*.

DOMINICO] In libro de opere & eleemosynis pag. 242. *Dominicum celebrare te credis*. Epist. 63. pag. 109. *Numquid ergo dominicum post cœnam celebrare debemus*. Vide acta martyrum Donatistarum in libro secundo miscellaneorum nostrorum pag. 61. 63. 64. 66.

ID EST] Ita libri octo veteres. Quidam alii habent *idem*, alii *id enim*, errore nimirum librariorum. In Carnotensi *hac die*. In recentiori Remigiano scriptum est:

Dominico legit interim nobis. Interim nobis hac die auspicatus est pacem.

DEDICAT] id est incipit, inchoat, ut palam est. An verò hinc colligi possit Aurelium, cum ei recitandi evangelii potestas esset facta, allocutum esse & salutasse populum & pacem & benedictionem Christi Domini fidelibus condonasse, aliis excutiendum relinquo. Vide notas Albaspinei ad concilium tertium Carthaginense.

EPISTOLA XXXIV.

IN codice 137. bibliothecæ Colbertinæ sic scriptum est in titulo istius epistolæ: *Incipit epistola sancti Cypriani episcopi de Celerino lectore ad plebem, cujus natalis celebratur tertio Nonas Februarii.* Rectè. Ejus enim hac die mentio est in martyrologiis. At in ecclesia ejus nomini dicata, de qua mox dicam, festum ejus celebratur die septima Maii. In vetustissimo martyrologio monasterii Gellonensis, cum quo concordat vetus codex monasterii sancti Galli in Helvetia, nominatur eo die Celerinus, sed absque titulo, qui tamen in additionibus ad novam editionem Ufuardi vocatur episcopus & confessor. In diocesi Cenomanensi extat parochialis ecclesia sub nomine sancti Celerini ad Sartam fluvium, media, ut aiunt, via inter Bellum montem & Alenconium. Ibi est prioratus ordinis sancti Benedicti. In chartulario Cenomanensi Majoris monasterii Turonensis, à quo dependet hic prioratus, extant plures chartæ veteres mentionem facientes hujus parochiæ sancti Celerini, & in earum una vocatur Serenicus, per errorem, ut opinor. Nam constat ecclesiam illam & castrum in eodem loco situm habuisse semper antiquitus nomen sancti Celerini, uti etiamnum habent. Ex quo colligi facile potest castrum sancti Serenici commemoratum in historia ecclesiastica Orderici Vitalis esse diversum ab isto, adeoque falli eos qui sumpta auctoritate ex Orderico erroris arguunt scriptores historiarum qui mentionem faciunt belli quod fuit anno 1432. inter Francos & Anglos propter castrum sancti Celerini. In chartulario supra nominato, ut ad id redeam unde digressus sum, reperio donum quod tempore Bartholomæi abbatis fecit Hugo dominus de Brajetello. Dedit autem, annuente uxore sua, consentientibus quoque Gauffredo genero ejus & filia ejus Hervisa, *quamdam ecclesiam quam cœperat ædificare in honorem sanctæ trinitatis in parochia sancti Celerini, ipsam ecclesiam sancti Celerini cum omnibus redditibus ad eam pertinentibus.*

Pag. 47.

COMMEATUM] id est commeatum permanendi adhuc aliquantisper in sæculo, ut explicat, & rectè, Rigaltius. Hieronymus in epistola ad Paulam super obitu Blæfillæ filiæ: *Itaque dum spiritus hos artus regit, dum vitæ hujus fruimur commeatu.*

CUI PLUS LICUIT] Sic distinguendum. Ut autem ita facerem sensus ipse monebat; & auctorem habui ut ita distinguerem codicem 801. bibliothecæ Colbertinæ & Nicolaum Fabrum, qui sic manu sua emendavit in libro suo impresso. Vide observationes Latini Latini ad hunc locum.

INCLUSUS INCL. MAJOR] Sic Hieronymus in epistola ad Paulinum de divinæ historiæ libris, loquens de Platone venundato, ait; *major emente se fuit.* Vide, lector, scholion Erasmi ad hunc Hieronymi locum. Ridebis.

CALCATUS] Hæc lectio certa est. Et tamen quidam libri veteres habent *galeatus.*

Pag. 47.

NEC OCULOR.] Plautus: *Plus valet oculus testis unus quam auriti decem.*

Qui audiunt audita sciunt, qui vident plane sciunt.

Moyfes eremita apud Rufinum lib. 11. cap. 6. *Numquid potest verior esse fides quæ auribus capitur, quam quæ oculis pervidetur?* Contra Apuleius in initio libri primi floridorum tradit Socratem in ista re non congruisse cum Plauto & ita convertisse hunc versum: *Pluris est auritus testis unus quam oculati decem.* Sed ista referebat ad oculos mentis, ad animi judicia. Vide Lambinum in illud Horatii ex arte poëtica: *Segnius irritant animos demissa per aurem quam quæ sunt oculis subjecta fidelibus.*

PER VESTIGIA COGN.] Simile quid apud Cassiodorum lib. 3. epist. 6.

CELERINA] Istius Celerinæ, ut opinor, mentio exstat in libro primo Victoris Vitenensis de persecutione Africana. Item alterius in libro inscriptionum sancti Pauli de

Urbe pag. 26. Apud sanctum Augustinum in nova editione sermones 48. & 174. notantur habiti in basilica Celerinæ.

PALMAS A DOMINO] Sic veteres editiones & quidam libri veteres. Atque ego lectionem illam puto esse meliorem ea quæ præfert *palmas Domini*, quamvis ista plurimum veterum codicum auctoritate nitatur. Codex Turonensis habet *palmas a Deo*.

EGNATIUS] Ita codex Thuanus & aliquot alii. At in aliis vocatur *Ignatius*. Utraque lectio bona est. Pamelius scribere maluit *Ignatius*. Sed alia mens fuit Latinio, qui ait eos qui meliorum codicum fidem sequuti sunt, & posuerunt *Egnatius*, recte fecisse. Vide Cotelierum in epistolam Ignatii martyris ad Ephesios.

ET DIES] Hæc defunt in codice 801. bibliothecæ Colbertinæ. Et puto posse omitti absque ullo incommodo.

GENEROSUM] Ego non dubito quin hæc lectio sic optima. Moneo tamen *gloriosum* legi in quatuor antiquis codicibus.

Pag. 48.

CELSITATE] Idem codex Colbertinus, *celsitudine*.

AURELIO] De cuius ordinatione actum est in epistola superiore.

PROFICI] Retinui hanc lectionem, quamvis antiquiores editiones & sex antiqua exemplaria præferant *proficisci*, quia ista nititur auctoritate plurimum veterum librorum & editionum. Inveni enim illam in septem codicibus antiquis. Neutra autem bona est. Conjici posset legendum esse *præfici*. Sed hæc constructio non esset Latina. Melius scriberetur *promoveri*. Verum omnes libri veteres & omnes editiones repugnant.

FRATERNITATIS SECTA] Ita codex Pithœanus. Editiones vulgatæ, quibus consentiunt alii libri veteres, habent *fraternitas sectata*. Verum nostram lectionem esse meliorem satis constat, præsertim cum sumpta sit ex codice veteri antiquitus emendato in urbe Roma a quodam Justino, ut adnotatum est in calce epistolæ in codice Pithœano.

DIVISIONES MENSURNAS] Multum variant libri veteres in hoc loco. Quidam enim præferunt *divisionis mensuras*, alii *divisiones menstruas*, *divisiones mensuras*, *divisiones mensuræ*, *divisiones mensuræ*. Hadrianus Saravia maluit *menstruas*.

EPISTOLA XXXV.

Pag. 48.

NUMIDICUS PRESBYTER] Retinui lectionem vulgatam. Vox *presbyter* deest in duobus antiquis codicibus. Adscribit illum Cyprianus numero presbyterorum Carthagenensium. Quod sane efficere nemo posse videtur nisi episcopus. Quare mirum videri potest quod ait Cassianus collat. 4. cap. 1. Daniele diaconum Paphnutii presbyteri promotum ab eo fuisse ad honorem presbyterii, nulla episcopi mentione. Verum satis commode ad hunc locum commentatur Alardus Gazæus, non fuisse Daniele promotum a Paphnutio, sed missum ad episcopum ut ab eo promoveretur. Exemplum sequentium temporum allata a Gazæo fuerunt.

Pag. 49.

PRESBYTEROR.] Aliæ editiones & tria exemplaria vetera habent *presbyterii Carthagenensis*. Quæ lectio bona quoque est. Sed ea quam ego posui, quam inveni in pluribus antiquis codicibus, mihi videtur esse melior.

MARTYR. NUMERUM] In codice Thuano & in Fuxensi scriptum est *martyrem verum*. Sed hæc lectio non est bona. Gratianopolitanus habet *bonos martyres & veros lapidibus & flammis necatos ante se misit*.

CONCREMATAM] Codex Lamonii, *omnino crematam*.

A COMITIBUS] Tria exemplaria vetera præferunt *ex comitibus* quod idem est. Ait enim Cyprianus Numidicum remansisse seu superstitem fuisse comitibus seu sociis martyris sui, eo modo quo Dominus episcopus Antiochenus remansit ab orthodoxorum depositione, uti diximus in præfatione nostra ad concilium Chalcedonense cap. 37. Vide rursum quæ notamus ad librum de Oratione dominica.

PRESBYTER. NOSTR.] Hanc lectionem reperi in octo codicibus antiquis & in editionibus quæ antecesserunt Pamelianam. Pamelius maluit *presbyterii nostri*. Presbyterium lapsum non est, sed presbyteri quidam. Lectio itaque nostra melior est.

CUM

CUM DEUS PERMISERIT] In quibusdam vetustis exemplaribus & editionibus legitur *cum tempus permiserit*.

REGIONIS] Antea legebatur *religionis*. Hanc emendationem, quæ est optima, inveni in duobus libris antiquis. Notum est autem urbes fuisse divisas in regiones. Amplior autem locus regionis rectè dicitur, non verò religionis. Apud Lactantium lib. 2. cap. 18. *non in una potius sed in summa religione quærendus est*. Pro quo quidam libri veteres habent *regione*. Item lib. 4. cap. 27. *per diversa regionum*. Pro quo codex Bononiensis à Thomasio laudatus præfert *religionum*. Lectio tamen quæ habet *religionis* potest habere bonum sensum.

EPISTOLA XXXVI.

HÆC epistola est ejusdem argumenti cum quinta, quam consule.

Pag. 49.

OSTENDERE] per visionem, in somno. Modus loquendi frequenter usurpatus à Cypriano.

ALTERIUS...CRESCERE] Hæc defunt in antiquis editionibus. Hunc ergo hiatus supplevit editio Manutii, *aut latius quàm illic ubi me Dominus esse decrevit*. Morellius autem sic, *ubi me Deus & credere voluit & crescere*. Putavit autem Pamelius illos ita supplevisse ex ingenio. Frustra. Ea enim quæ Morellius posuit extant in uno codice Vaticano & in tribus aliis antiquis à me visis, nisi quòd in uno eorum, in Fuxensi nimirum, scriptum est *secedere pro credere*.

CRESCERE] Cælestinus Papa ad episcopos per Viennensem & Narbonensem provincias constitutos: *Non mirum si contra ecclesiasticum morem faciunt qui in ecclesia non creverunt*. Assentior autem illustrissimo episcopo Oxoniensi existimanti Carthaginem intelligi in hoc loco, ubi Cyprianus primò credidit in Christum, ubi baptizatus est, ubi crevit, factus illic episcopus.

DE QUANTITATE MEA] Vide notas ad postremam partem epistolæ sextæ pag. 393.

LABORANTES] pauperes, indigentes, quos Constantinus Imperator in l. 3. & 6. Codicis Theodos. *De episcopis & clericis* ait ecclesiarum divitiis sustentari debere. Augustinus in sermone decimo de verbis Domini laborantes dixit pro indigentibus, itemque Græcus episcopus Massiliensis ad Ruricium Lemovicensem scribens. Symmachus lib. 4. epist. 18. *Interea laborantium murmur est*. Vide suprâ pag. 391.

EPISTOLA XXXVII.

IN veteri codice sancti Lamberti Lætiensis ita scriptum est in titulo istius epistolæ: *Cyprianus ad clerum quòd non posset temerè Carthaginem venire, ut his confessoribus qui in carcere sunt constituti humanitas omnis præbeatur*. In Compendiensi verò: *Incipit ad clerum eò quòd non posset temerè Carthaginem venire propter corpora quæ in Carthagine reddiderunt*. Ista ponebantur pro captu & ingenio veterum librariorum.

Pag. 50.

DIES EORUM] Tertullianus in libro de corona: *Oblationes pro defunctis, pro natalitiis annua die facimus*. Idem in libro de exhortatione castitatis mentionem facit oblationum quæ fiebant pro defunctis & eorum spiritu. Vide scholia viri doctissimi Jacobi Billii ad orationem Gregorii Nazianzeni in laudem Cæsarii fratris & Euchologium Goaris pag. 143.

PERSEVERAVERUNT] Quidam libri veteres, & ii quidem optimi, habent *pervenerunt*.

TERTULLUS] Quia sanctus Cyprianus istic ait Tertullum sibi significasse dies quibus martyres ad immortalitatem gloriosæ mortis exitu transierant, existimarunt Angli Tertullum artem notariam didicisse sub Cypriano rhetore, quem constare satis putant eam artem scisse, & notis usum esse ad acta martyrum excipienda. Verum non agitur in hoc loco de actis martyrum excipiendis, ubi notæ poterant esse necessariae, sed tantum

de significatis diebus quibus martyres excefferant. Quod sanè facile fieri potest absque usu notarum. Quare non bene ex hoc loco collegerunt Angli munus describendi acta martyrum concreditum fuisse Tertullo in persecutione Deciana. An verò Cyprianus scierit artem notariam, aliis examinandum relinquo. Alius Tertulli diaconi ecclesiæ Romanæ mentio extat in nova nostra collectione Conciliorum pag. 1464. tempore Symmachi Papæ. Eadem porro tempestate vivebat alter Tertullus civis Romanus, qui filium suum Placidum tradidit in disciplinam sancto Benedicto.

IMMORTALITATEM] Codex Fuxensis, *ad immortalitatis gloriosæ palmam mortis exitu transeunt*. Sallustius in Jugurtha: *Etenim nemo ignavia immortalis factus*.

ADACTI] Ita plerique libri veteres & editiones. Morellius posuit *adjecti*. quam lectionem ego inveni in libro Gratianopolitano. Angli scripserunt *victi* ex fide codicis Bodleiani. Eandem ego lectionem reperi in septem codicibus antiquis. Et tamen præfero veterem.

PAUPERIBUS] Vetus codex Remigianus habet *fratribus*.

EPISTOLA XXXVIII.

Pag. 51.

HÆC epistola primùm prodiit in editione Manutiana. Duo porro vetera illius exemplaria habuerunt Angli, unum ex bibliotheca Vaticana, aliud ex Bodleiana. Ego illam contuli cum quatuor antiquis; quorum unum extat in bibliotheca sancti Dionysii Remensis, aliud, quod fuit olim collegii Fuxensis, extat nunc in Colbertina, tertium in mea. Quartum habui ex urbe Gratianopolitana.

ADDITAMENTO] Codex Fuxensis, *exercere addidit tamen tanquam sua satis esse desideria*. Meus, *exerceret, addidi tamen tanquam sua satis essent*.

ACCESSERANT] Codex sancti Dionysii, *arcessebantur*.

IN MORTE] Ita veteres libri. Manutius, Morellius, & Pamelius maluerunt *in monte*. Ita etiam Angli, tamenetsi moneant in codice Vaticano scriptum esse *in morte*. Nescio autem quem istic montem apud Carthaginem comminiscatur Pamelius. Et tamen Rigaltius multum approbavit ejus opinionem. Vide quæ idem Rigaltius de monte Bellonæ scribit in addendis ad observationes suas in Tertullianum pag. 127. Baronius anno 254. legit *in monte*, & hinc repetit originem Montensium sive Donatistarum. Vide notas nostras ad caput 11. Lactantii de mortibus persecutorum & ad acta purgationis Cæciliani.

AUGENDUS] Hic homo confundendus non est cum Augendo confessore cujus mentio est in epistola 48. pag. 62.

CARTHAGINEM] Fuit nuper vir quidam doctus & eruditus qui locum istum existimans esse mendosum censuit hanc vocem esse amovendam ab hoc loco & scribendum esse *Romam*. Et sanè argumenta ejus ita fortia sunt & valida ut necessaria videatur hæc emendatio, quamvis omnes editiones & omnia vetera exemplaria, ut ipse annotat & verum est, habeant *Carthaginem*. Quæ sententia hinc quoque confirmari posse videtur quod epistola ista scripta est in initiis schismatis Felicissimi, qui de Romano itinere cogitabat, ut in epistola 55. pag. 85. docet Cyprianus. Et ideo operæ pretium videbatur illum prævenire & admonere clerum Romanum ne se decipi ac falli sineret fraude & perfidia hominis scelerati.

EPISTOLA XXXIX.

Pag. 52.

HANC epistolam, cujus duo tantum vetera exemplaria habui, unum ex bibliotheca mea, aliud ex urbe Gratianopolitana, primùm prodiit ex typographia Manutii. Variæ sunt autem opiniones ad quem vel ad quos scripta sit. Ego non dubito quin sit Caldonii reddentis Cypriano rationem eorum quæ ab eo & aliis vicariis collegis suis gesta fuerant adversus Felicissimum & socios ejus. Itaque optima est lectio librorum qui habent *debuisti*. Solus enim Caldonius scribit nomine suo & collegarum suorum. Arbitror

autem litteras scriptas ad clerum Romanum habuisse aliam formam & explicasse latius, ut par erat, causam Felicissimi, addita porro fuisse nomina eorum qui se Felicissimo junxerant, uti Cyprianus præscripserat. Hanc meam opinionem confirmat codex Bodleianus ab illustrissimo episcopo Oxoniensi laudatus, in quo epistola ista dicitur scripta ad Cyprianum. Cæterum assentiri non possum iis qui putant illam esse tabellam publicè affixam & propositam in ecclesia Carthagenensi. Est enim certò epistola Caldonii. Istud tamen non impedit quin aliquid simile publicatum sit in ecclesia.

EXTORRIBUS] Veteres libri & editio Manutii istic & paulò post habent *extorrenribus*. Quæ lectio confirmari potest ex iis quæ observata sunt suprà ad epistolas 14. & 18.

SARCINATRICEM] Salmasius ad scriptores historiæ augustæ pag. 408. scripsit *farcinatricem*, fortè errore typographi. Nonius Marcellus: *Sarcinatricis*, non, ut quidam volunt, *sarsitricis*, quasi à *sarciendo*, sed magis à *sarcinis*, quòd plurimum vestium sumant. Varro *onos lyras*: *Homines rusticos in vindemia incondita cantare sarcinatricis in machinis*.

ANNOTATIONE] id est subscriptione. Vide novam nostram collectionem Conciliorum pag. 1011. 1090.

DEBUISTI] Ita editio Manutii & libri veteres. Morellius & Pamelius posuerunt *debuistis*, itemque editio Anglicana. Sed ista lectio non est bona. Epistola enim est Caldonii scribentis, ut dixi, nomine suo & collegarum suorum ad Cyprianum. Rigaltius, tamenetsi posuerit in contextu *debuistis*, in observationibus censet legendum esse *debuisti*.

BUDINARIUM] Vetus liber meus habet *budianarium*. At Salmasius in loco mox laudato censet reponi debere *butinarium* à voce Græca *βουτίνα* apud Hesychium, & inde dictum butinum, quod acetabulum significat. Si ea conjectura esset certa, facilè amplecterer opinionem Salmasii, cùm Quintilianus lib. 1. cap. 4. scribat quandam cognationem esse inter litteras *t* & *d*, ac propterea facilè existimarem Cyprianum heic loqui de artifice acetabulorum sive lagenarum. ut interpretatur Cangius, id est parvorum vasorum in quibus reponuntur olea, vina, & alia liquida, præsertim cùm voce *butina* utatur Joannes Damascenus à Cangio citatus. Plinius lib. 21. cap. 34. scribit, cùm acetabuli mensura dicitur, significari heminæ quartam partem, id est drachmas quindecim. Illustrissimus episcopus Oxoniensis contendit legendum esse istic apud Cyprianum *burdonarium*, qua voce significari mulionem ait. Sed hæc conjectura mihi non probatur, cùm nihil in verbo *budianarium* extet ex quo ea sumi possit, præsertim cùm *burdonarii* nuspiam reperiuntur apud auctores linguæ Latinæ. Si genus illud *farciminis* quod nos vocamus *bodinos* fuisset olim in Africa & vocabulum accedens ad nostrum vulgare deprehendi posset in aliquo veteri scriptore, absoluta res esset. Verùm nihil istiusmodi reperio.

EPISTOLA XL.

VIRTIUS] Ita scripsi secutus editionem Manutii, & quia ita scriptum vidi in multis codicibus antiquis. Quædam editiones & quidam libri veteres habent *Briccius*. Ista sunt levioris momenti. Et tamen erant annotanda.

Pag. 52.

ECCLES. ADMINIST.] Quidam libri veteres habent *ecclesiastica disciplinæ administrationi*.

PRÆBEANT] Codex Fuxensis *præsent*.

QUORUNDAM PRESB.] Nominantur in epistola 55. pag. 84. quam consule.

CONJURATIONIS] Agitur heic de causa Felicissimi, ut patet etiam ex his quæ sequuntur & ex epistola 42. pag. 57. *Quantum verò hic & ad presbyterorum quorundam & Felicissimi causam pertinet &c.*

VETEREM CONTRA NOS] Cùm Pontii diaconi testimonio constet quosdam se opposuisse electioni Cypriani, hinc colligi posse videtur Felicissimum fuisse ex illorum numero, & fortasse principem illius factionis.

RENOVANT] Revocavimus antiquam lectionem, quæ nititur auctoritate plurium vetetum librorum. Rigaltius posuit *revocant*, quia ita scriptum invenit in Fuxensi. Ea verò lectio extat etiam in Michaelino & in Lamoniano. Cæteri & editiones Rigaltiana antiquiores habent uti nos reposuimus. Et tamen Angli maluerunt sequi editionem Ri-

galtii, nullum interim istius suæ opinionis testimonium referentes ex libris veteribus, immo plura adducentes in favorem antiquarum editionum. Reinhartus quoque retinuit editionem Rigaltii.

IGNOSCENTIBUS] In uno codice Anglicano scriptum est *ignorantibus*. Quo etiam modo in margine libri sui impressi scripsit Nicolaus Faber.

PEPENDERUNT] Non admonerem omnes antiquas editiones & omnia ferè vetera exemplaria præferre hanc lectionem, nisi Rigaltius edidisset *rependerunt*. Quæ sanè lectio nititur auctoritate codicis Veronensis & illius quem habui ex monasterio sancti Eligii Attrebatensis.

ULTRO] Codex sancti Arnulphi habet *ipsi*.

CONTRA SACERDOTIUM] In uno codice Vaticano & in Lamoniano legitur *adversus dispositionem Domini & contra sacerdotium Dei*. Ubi admoneri convenit hanc lectionem non reperiri in codice Thuano, neque in Fossatenfi, in quibus Angli dixerunt eam extare.

Pag. 53.

SUBRUERENT] Ita omnes libri veteres & editiones Rigaltiana antiquiores, si tres priores excipias, in quibus legitur *obruerent*. Solus ex codicibus à me visis Fuxensis habet *subverterent*. Scio tamen ita quoque scriptum fuisse in Veronensi. Verùm alia lectio mihi magis placet, eam porro liquet adjuvari ex lectione antiquarum editionum.

GRACILIA] In codice Veronensi & in uno Anglicano scriptum est *fragilia*. Sic etiam scripsit Nicolaus Faber in margine libri sui impressi. In codice Lamonii legitur *gracilium*, tanquam si istud referendum esset ad fratres.

CLERICIS URBICIS] id est Romanis, quia Urbis vocabulo olim intelligebatur Roma gentium domina, ut ait Quintilianus lib. 6. cap. 3. & lib. 8. cap. 12. Optatus lib. 1. *Zephyrino urbico*, & lib. 2. *urbica commoratio*, & apud Victorem Vitensem lib. 1. cap. 8. *urbici captivi*. Vide Heriberti Rosweydi notas in D. Paulinum pag. 745. In præfatione symboli editi in concilio Toletano primo legitur *cum præcepto Papæ urbis Romæ Leonis*. At in tribus antiquissimis & præstantissimis codicibus manuscriptis, uno illustrissimæ ecclesiæ Lugdunensis, altero qui fuit Leidradi archiepiscopi Lugdunensis, & censetur nunc in bibliotheca Seguieriana, tertio bibliothecæ Colbertinæ, in quibus continetur vetus collectio canonum facta, ut opinor, paulò post concilium Toletanum duodecimum, in tribus inquam codicibus illis deest vox *Romæ*, & legitur simpliciter *cum præcepto Papæ Urbis Leonis*. Extat Hieronymi epistola ad Paulum urbicum, quæ incipit *Nudiustertius*, & in epistola Augustini ad Casulanum legitur *sermonem cujusdam urbici*. Apud Burchardum lib. 3. cap. 226. Juonem par. 3. cap. 270. & Gratianum dist. 2. de consecrat. reperitur quoddam decretum *ex concilio urbico* quod sic habet: *In altari in quo episcopus Missam celebravit, presbyter eodem die aliam celebrare non præsumat*. quod etiam reperitur in canone decimo synodi Autissiodorensis sub Aunachario. Et tamen non semper verum est vocabulum urbici significare civem Romanum. In epistola quippe Evodii ad Augustinum civis quædam cujusdam oppidi Africæ vocatur urbica id est civis illius loci: *Sed ecce post biennium quædam vidua honesta urbica de Frigentibus*.

TRANS MARE] id est Romam. Inde appellationes transmarinæ postea vetitæ in codice canonum ecclesiæ Africanæ, & ut episcopi Africæ trans mare non proficiscantur nisi consulto primæ sedis episcopo. quod & ipsum confirmatum est à Papa Innocentio. Etiam transmarina judicia prohibita. Vide codicem canonum ecclesiæ Africanæ cap. 23. 25. 56. 94.

QUEM TANTO AMORE] Codex sancti Eligii Attrebatensis, *quem tanto honore & amore fecistis*. Fuxensis, *tanto ardore, pari dolore*. Ubi videtur legendum *pari honore*. Vide Pontium diaconum ubi agit de electione Cypriani.

VIDEATUR] Codex Lamonii *videamur*.

PACET ET TRANQ.] Omnes ferè libri veteres habent *pacem & tranquillitatem*.

CANCER] Duo libri veteres præferunt *cancerem*, alii quatuor *cancrum*. Michaelinus *cancerum vel cancrum*. Ego retinui vulgatam lectionem, quam plerique codices exhibent, quia locus iste ita vulgò citatur.

SUPER PETRAM] Veteres editiones & XVII. libri veteres ita scribunt. Manutius posuit *Petrum*. Atque eam lectionem retinuit Pamelius, testatus tamen aliam reperiri in codicibus antiquis. Hinc propagata est in posteriores editiones, etiam in Anglicanam.

Sanè

Sanè verum est quod adnotat Pamelius alibi frequentissimè Cyprianum dicere ecclesiam esse fundatam super Petrum, adeoque mirum non esse si etiam istic eo modo loquatur. Ego non disputo an ecclesia fundata sit super Petrum. Id enim scio sensisse Cyprianum. Sed aio istic retinendam esse lectionem quam major veterum librorum numerus & veteres editiones præferunt. Petram quippe fuisse Christum & super hanc petram fundatam esse ecclesiam nemo ambigit. Qua de re vide quæ notamus infra ad librum de unitate ecclesiæ. Cæterum ex prava lectione quæ irrepsit in hunc locum potuit auctor epistolæ secundæ Pelagii II. ad episcopos Istriae accepisse quod scripsit, *qui cathedram Petri, super quem fundata est ecclesia, deserit.*

INTERFICIETUR] Hæc vox deest in antiquis editionibus & in omnibus antiquis codicibus quibus usus sum. Scio tamen illam fuisse in Veronensi & in Neapolitano uno. In codice Lamonii scriptum est *moriatur*, eodem sensu. In uno meo vetere legitur, *ut errare te faceret à Domino tuo, & cætera.* Ex quo facile est colligere addenda fuisse nonnulla in hoc loco. Itaque cum plura addenda fuerint, non sufficiebat addere vocem *interficietur* aut *moriatur*. Erasmus primus scripsit *interficietur*. Addendus autem erat integer locus ex capite 13. Deuteronomii, aut edendus ut exstat in veteribus libris, omissa voce illa.

A DOMINI VIIS] Hæc est lectio multorum veterum exemplarium & editionis Manutianæ.

PEREANT SIBI SOLI] Nescio an sit præferenda lectio unius ex vetustis codicibus bibliothecæ regiae, in quo legitur *pereant illi soli.*

NUNC SECUNDUM] Ita editio Manutii & septem libri veteres. In recentiore Remigiano, & *secundum*. Malè in Sorbonico *nec*, in Eligiano *non*. In antiquis editionibus & in sex antiquis codicibus scriptum est *olim secundum Dei judicia.*

RUINA UNA] Ita XVI. libri veteres & editio Manutiana. Veteres editiones & tria exemplaria vetera habent *ruina sua.*

NON ACQ. SA. VERBIS] Sex libri veteres, *non acquiescit sanis sermonibus.* Sic etiam in editione vulgata epistolæ sancti Pauli ad Ephesios.

DISCEDE AB HUIUSMODI] Ita scriptum vidi in XIV. exemplaribus antiquis. Reliqua multum variant.

CONTUMACIÆ] Ita etiam epist. 64. pag. 112. & in libro de unitate ecclesiæ pag. 202. Vide annotationes Erasmi ad hunc locum Pauli.

NUNC EST FRATRES] Veteres editiones habent. *Nunc curandum est fratres.* Editio Manutiana expunxit vocem *curandum*. Ea verò deest in quinque antiquis exemplaribus, & videtur esse ex glossmate.

REPRÆSENTER] Quatuor libri veteres habent *repræsentem me.*

OMNIUM NOSTRUM] In plerisque vetustis exemplaribus scriptum est *animi nostri.* Pag. 55.

AD FELICISSIMI] Veteres editiones ante Manutianam & septem vetera exemplaria præferunt *ad infeliciissimi*. Manutius & Morellius & octo item exemplaria vetera in *felicissimi*. Alia duo vetera, *ad felicissimi*.

CONCESSERIT] Codex Fuxensis, *consenserit.*

MISERICORDIAM] Codex Lætiens, *clementiam*. Sed postrema ista pars deest in codice sancti Arnulphi.

EPISTOLA XLI.

FRATER CARISSIME] In illa christianorum simplicitate quæ primis ecclesiæ sæculis vigeat, christiani omnes, etiam episcopi, inter se se mutuò vocabant fratres, nullo discrimine inter episcopum Romanum & cæteros, uti notavit Erasmus ad epistolam 52. & nos quoque diximus in notis ad epistolam Gregorii Papæ IV. apud Agobardum. Sequentibus sæculis istud mutatum est, & jamdiu invaluit ut Romanus episcopus cæteros appellet fratres, illum episcopi vocent patrem. Et tamen Joannes Launojus Doctor theologus Parisiensis referens in historia collegii Navarræ pag. 539. epistolam Gerardi Macheti episcopi Castrensis ad Ægidium Laqueatorem, vulgò *Le*

Lasseur, Referendarium Papæ, quam is falsò putavit scriptam fuisse ad Papam, notat etiam per eas tempestates, id est, ævo Karoli VII. regis Francorum, episcopis liberum fuisse Romanum pontificem appellare fratrem, quia Gerardus in initio illius epistolæ ait, *Ingratus meritò viderer frater carissime*, & tamdiu id fore liberum quandiu Romanus pontifex alios episcopos appellabit fratres, fratrem enim esse alicujus fratris fratrem. Viri optimi error ortus est ex eo quod nomina eorum ad quos Gerardus scribit non sunt posita in titulo epistolarum, ut vulgò fieri solet, sed post epistolam, quemadmodum Mabillonius in suo itinere Italico, pag. 45. adnotat visos à se esse plurimos epistolarum codices in quibus inscriptio non ponitur in fronte epistolarum, sed in calce. Itaque quia post epistolam 110. Macheti, quæ scripta est ad Papam, Launoius scriptum videbat *Sanctissimo Domino nostro Papæ*, existimavit epistolam postquam sequebatur hæc inscriptio, scriptam esse ad Papam, cum scripta sit, ut antea dixi, ad Ægidium Laqueatorem Referendarium Papæ, ad quem etiam referenda est epistola 112. in qua Referendarium Papæ episcopus pro more illorum temporum vocat fratrem. Ista ego, data occasione, putavi admoneri debere. Codex autem epistolarum Gerardi quo Launoius utebatur, si quis eum consulere velit, exstat nunc in bibliotheca Colbertina, in eam delatus beneficio Canonorum illustrissimæ ecclesiæ sancti Martini Turonensis. De Ægidio interim illud quoque dicam per transennam, fuisse illum Narbonensis ecclesiæ Canonicum & Consiliarium regis Franciæ in sua suprema parlamenti Tolosæ curia, uti scriptum est in necrologio ecclesiæ Narbonensis, ubi sepultus est anno 1484. mense Martio.

MISSI A NOVATIANO] Hujus legationis mentio habetur in epistola 55. pag. 83.

MAXIMUS PRESB.] partis Novati, ut docet epistola Papæ Cornelii ad Fabium Antiochenum apud Eusebium. Postea rediit ad ecclesiam. Sic docent eadem epistola Cornelii & gesta pontificalia ex fastis Cuspiniani edita ab Ægidio Bucherio & ex codice Nicolai Fabri Peirescii laudato à Rigaltio in observationibus suis ad epistolam 67. sancti Cypriani. Ita enim illic scriptum est in Cornelio: *Sub episcopatu ejus Novatus extra ecclesiam ordinavit Novatianum in urbe Roma & Nicostratum in Africa. Hoc facto, confesso- res qui se separaverant à Cornelio, cum Maximo presbytero, qui cum Moyse fuit, ad ecclesiam sunt reversi.* Sic etiam in gestis pontificalibus quæ tribuuntur Anastasio bibliothecario. Ad eos videntur datæ epistolæ duæ Dionysii episcopi Alexandrini scriptæ ad quosdam confessores partis Novatiani qui ad ecclesiam redierant apud Eusebium lib. 6. cap. 46. Sed quæ in gestis pontificalibus dicuntur de ordinatione Novatiani & Nicostrati habent aliquam difficultatem. Quomodo enim Novatus, qui non erat episcopus, potuit ordinare Novatianum & Nicostratum? Ordinavit eos nimirum eo modo quo Felicissimum factum fuisse ab eo diaconum scribit Cyprianus in epistola 49. pag. 63. id est factione sua eum constituit diaconum. Vide annales Cyprianicos ad annum 250. §. 21.

MACHÆUS] Multum variant vetera exemplaria in nomine istius hominis. Et quamquam non sit magnum operæ pretium, admonebo illum alicubi nominari Matthæum, alibi Macaheum, Macheum, & Machæum. Retinui autem lectionem quæ nititur majori numero veterum exemplarium.

CALDONII ET FORT.] episcoporum ecclesiæ Africanæ, qui Romam missi fuerant ut inquirerent quid actum fuisset in ecclesia Romana post mortem Fabiani, ut patet etiam ex duabus epistolis sequentibus.

LUCIDA] Hanc lectionem inveni in undecim libris antiquis. Alii septem antiqui præferunt *elucida*. Ego priorem lectionem puto esse meliorem, tum quia eam exhibent plerique libri veteres optimi, tum quia vox *elucida* non est admodum Latina. Eam tamen habent editiones Spirensis, Veneta vetus, & Morelliana. Cæteræ usque ad Rigaltianam habent *elucidata*. Rigaltius & Angli post eum scripserunt *elucida*. Reinhartus maluit *elucidata*.

POMPEIUS ET ST.] Vide epist. 45. & 74.

FRANGERETUR] Codex Gratianopolitanus, *retunderetur*.

ISTINC] Ita restituimus ex fide sex veterum exemplarium. Nam alii aut nihil habent, aut habent *istic*. Melior autem videtur esse lectio quam nos inducimus, ut sensus sit Pompeium & Stephanum istinc, id est ex urbe Romana, manifesta testimonia retulisse de legitima electione Cornelii & falsa ordinatione Novatiani. Quamquam vox *istic* habet in eo loco parem significationem, ut infra epist. 49.

IN STATIONE]

IN STATIONE] Plerique libri veteres & veteres editiones non agnoscunt præpositionem. Primus eam adjecit Manutius. Hunc locum Lombertus vertit *en pleine assemblée*. Alii viderint an rectè. In codice Remensi sancti Dionysii legitur *infestatione*, errore, ut arbitror, librarii. Vide quæ notantur ad epistolam 46.

FAMAM] Hæc est lectio veterum editionum & XIII. veterum exemplarium. Manutius edidit *honorem maledica æmulantium voce*. At non ita Morellius, qui revocavit veterem lectionem. Rigaltius & Angli maluerunt editionem Manutii. Reinhartus imitatus est editionem Morellii. Manutianæ editioni consentit codex sancti Arnulphi Metensis.

PRIMITIVO] presbytero Romano, ut opinor. Ex epistola quippe 45. pag. 59. apparet illum missum fuisse in Africam à Cornelio. In actis passionis sancti Stephani Papæ Primitivus nominatur inter duodecim clericos ecclesiæ Romanæ detentos jussu Valeriani Imperatoris. Alterius Primitivi mentio est in martyrologio Adonis V. Kal. Julii. Fuit is filius sanctæ Symphorosæ. Extat apud Gruterum vetus inscriptio Wormatiensis missa à Pithæo, in qua nominatur Victorina Primitiva. In collectione inscriptionum ecclesiæ sancti Pauli de Urbe pag. 174. mentio est Primitivi præfecti fabrorum, & alius ejusdem nominis pag. 12. & Primitivæ pag. 43. 55.

EPISTOLA XLII.

MIRUM est quantum discrepantia sint vetera exemplaria & veteres editiones hujus epistolæ. Supervacaneum porro & inutile esset omnes differentias annotare. Afferam eas tantum quæ possunt esse alicujus momenti. Itaque si quid mutatum fuerit absque admonitione, scire volo lectores nihil mutatum fuisse absque auctoritate, nihil datum esse conjecturis. Pag. 56.

Hanc epistolam auctor gestorum pontificalium ait scriptam à Cypriano fuisse in carcere, ut mox dicam, & missam per Celerinum lectorem. At Pearsonius in annalibus Cyprianicis putat hæc verba gestorum pontificalium intelligi de epistola 57. Falsò, ut opinor. Nam in epistola missa per Celerinum agebatur de ordinatione Cornelii, de qua non agitur in epistola 57.

Rectè observat idem vir clarissimus errorem esse in gestis pontificalibus eo loci ubi legitur epistolam illam conscriptam esse in carcere à sancto Cypriano. Verum non ideo existimandum est falsa prorsus esse & commentitia quæ istuc tradit auctor horum gestorum. Error est, non falsitas. Emendatio facilis est. Quæ dicuntur de carcere referenda sunt ad Celerinum, quem constat in carcere tentum fuisse cum Moyse, Maximo, & Nicostrato, Urbano, & Sidonio. Is ergo litteras Cypriani accepit in carcere, & hinc misit ad Cornelium. Sic videtur restituendus sermo qui turbatus est in gestis. Sed quod addit idem vir clarissimus ex Adone, quod numerat inter frivola & inania sequentium temporum commenta, nimirum in epistola illa Cyprianum scripsisse ad Cornelium quanta pro fide & confessione Christi sustinuerit Celerinus, id verò magnam habet difficultatem. Ado enim non scribit hujus Celerini laudes fuisse in epistola qua probabat electionem Cornelii. Hæc sunt verba Adonis ad diem XVIII. Kal. Octobris: *Quo tempore beatus Cyprianus scribit ei de Celerino lectore, quanta pro fide & confessione Christi sustinuerit*. Ista ergo extabant in alia quapiam epistola Cypriani qua caremus.

MISERAMUS NUPER] De hac Cypriani legatione ad Cornelium agens Marca lib. 5. de concordia cap. 2. ait Caldonium & Fortunatum legatos Cypriani & concilii Carthaginensis missos esse ut quantum fieri posset eniterentur ad componendam consiliis suis ecclesiæ unitatem, quæ factione Novatiani scissa erat, & ut de Cornelii ordinatione quæ sibi essent comperta referrent ad Africanos.

OBSTINATA PERTINACIA] Honorii Aug. constitutio adversus Pelagium & Cælestium: *Sed quia obstinatorum nimis pertinax malum ut constitutio geminaretur exegit*. Pertinacia fumitur ut plurimum in malam partem, ut monuimus in notis ad Capitularia pag. 1110.

RADICIS] In uno libro vetere scriptum est *nutricis*.

EPISCOPUM SIBI] Novatianum. Istud evenisse anno 254. scripsit Baronius, Pearsonius anno 251.

CUM LÆTITIA] Ita omnia vetera exemplaria tam nostra quàm Anglicana & omnes editiones ante Rigaltianam. Quare valde miror virum doctissimum auctoritatem codicis Beneventani, in quo scriptum esse ait *cum tristitia*, prætulisse consensui veterum exemplarium & editionum. Quamvis enim hæc lectio possit esse bona, referendo eam ad pertinaciam schismaticorum, tamen quia nullum aliud exemplar ei suffragatur, reliqua omnia repugnant, non puto eam præferri debere lectioni quæ tot auctoritatibus nititur, præsertim cum ea quam ego cum Reinharto revoco habeat optimum sensum, referendo illam ad Maximum, Urbanum, & cæteros schismaticos, quos fama erat, quamvis non admodum certa, rediisse ad ecclesiam. Quo nuntio accepto per litteras Caldonii & Fortunati & per relationem Pompeii & Stephani, surrexerat in clero Carthaginensi lætitia, quamvis non integra propter incertam famam, ut patet etiam ex epistola 46. pag. 60.

PROVINCIAM NOSTRAM] Infrà epist. 45. pag. 59. *Sed quoniam latius fusa est nostra provincia. Habet enim Numidiam & Mauritaniam sibi cohærentes.* Hinc ergo collegerunt Angli per provinciam istic intelligi Africam, Numidiam, & Mauritaniam, quæ fedi Carthaginensi subjectæ erant. Certè Aurelius episcopus Carthaginensis ait in codice canonum ecclesiæ Africanæ cap. 55. se cunctarum ecclesiarum sollicitudinem sustinere. Hanc porro Anglorum interpretationem adjuvare posse videtur lectio codicis Remensis sancti Dionysii, in quo legitur *provincias nostras*. Salvianus lib. 4. cap. 4. *Sciunt Africa.*

LIBRUM TRANSMISSUM] librum famosum missum adversus Cornelium. Vide quæ notantur ad epistolam 52. in causa Cornelii.

NUMERO] Hæc vox deest in tribus libris veteribus. Certè superflua est.

ALTARI POSITO] nimirum in concilio. Altaria porro tum tumultuaria fuisse valde probabile est propter infestationem inimicorum crucis Christi.

DISCORDIOSO STYLO] Codex Fuxensis, *discordiosis & inaudientibus.* Corbeiensis, *discordia sint & in obaudientibus.* Sallustius in Jugurtha: *Nam vulgus, ut plerunque solet, & maximè Numidarum, ingenio mobili, seditiosum atque discordiosum.* Sidorius lib. 6. epist. 2. *domum discordiosam.* & lib. 9. epist. 3. *per conditiones discordiosas.*

INSPERGERE] Codex Lamonii *impingere.* Quare quod præpositis.

Pag. 57.

ADVERSUM TE] Hæc est lectio omnium editionum quæ antecesserunt Rigaltianam. Eam præferunt etiam omnes libri veteres. Est autem optima. Et tamen ego editionem Rigaltii, quæ habet *de te & de presbyteris tecum confidentibus*, libenter præferrem, si tanta non esset veterum librorum & editionum repugnantia. Laudat autem istic Cyprianus adversarios Cornelii quòd cum adversus eum ad se scripsissent, modestè tamen scripserant, nec conviciorum plaustra in eum jecerant. Hunc puto esse verum sensum verborum Cypriani.

PALABUNDAS] Ita quidam libri veteres. Alii habent *balabundas, belabundas, volabundus, vagabundas, errabundas*, prout placuit veteribus librariis.

SUPERSEDERUNT] Hanc lectionem prætulit editio Manutii. Morellius & Pamelius rejecerunt. Et tamen ea reperitur in viginti & tribus vetustis exemplaribus. Ea verò quæ habet *perseveraverunt* inventa non est nisi in tribus. Sanè duo & tres antiquiores editiones habent *superfederunt vel perseveraverunt*. Sed heic meminisse oportet observationis à me non uno loco factæ, veteres librarios, cum duas viderent varias lectiones, ambigerent autem utra earum retinenda esset, utramque posuisse, lectori judicium integrum relinquentes. Itaque verisimile est vocem *perseveraverunt*, quæ subsequitur vocem *superfederunt* in his duobus codicibus & in antiquis editionibus, esse ex glossemate cujusdam studiosi explicare volentis quid in hoc loco significaret vox *superfederunt*. Pamelius, qui putabat hanc vocem non posse æquivalere voci *perseveraverunt*, non dubitavit quin ex duabus lectionibus simul junctis in vetustis editionibus & in aliquot libris veteribus, cum una rejicienda esset, retineri deberet ea quæ perseverantiam significabat. Et tamen videre poterat apud Nonium Marcellum *superfedere* significare *manere, perseverare, quasi in voluntate & consilio fidere.*

METTIUM] cujus etiam mentio est in epistola sequenti. Quamquam autem exigui momenti sit scire verum ejus nomen, admoneo tamen in libris veteribus vocari Mettium, Messium, Messionem, Missium, & Mersium. Concordes enim non sunt in ejus nomine libri veteres.

EPISTOLA XLIII.

ANGLI monuerunt hanc epistolam non esse in editione Erasmi. Quod non est verum. Monuerunt præterea illam haberi lib. 5. epist. 9. editionis Manutianæ. Sed errorem illum imputandum esse typographo valde puto, cum illa edita sit lib. 2. epist. 9. illius editionis, quæ secuta est Erasmicam.

N O B I S] Reposui hanc lectionem, quia mihi visa est melius convenire sententiæ sancti Cypriani. Alioqui enim alia, quæ habet *vobis*, bona est. Utraque multos habet bonos assertores. Prior nititur auctoritate xv. veterum exemplarium, & extat in editione Spirensi, in veteri Veneta, in Erasmica, & in Manutiana. Altera reperitur in octo codicibus antiquis & in editionibus Rembolti, Morellii, & Pamelii.

C O N F E S S O R E S] Moysem & Maximum. Vide quæ suprâ dicta sunt ad epistolam 41.

U T A D M A T . . . R E V E R T A N T U R] Ista desunt in quinque libris veteribus. Vide epistolam 10.

Q U A S L I T T E R A S] Quatuor libri veteres habent, *quas litteras tibi à me missas per Mettium hypodiaconum*.

M E T T I O] Variè admodum etiam heic scriptum est nomen istius hypodiaconi. Retinuimus vulgatam lectionem, ut in re parvi momenti. Alia frequenter in antiquis exemplaribus habet *Ethippo* vel *Ettio*. Vide quæ istic annotat Pamelius. De Mettia gente vide Joannem Tristanum à sancto Amantio in tomo secundo commentariorum pag. 465. 501.

EPISTOLA XLIV.

N I C O S T R A T O] diacono ecclesiæ Romanæ, ut notat Pamelius. Erat ille socius Maximi, quem suprâ ad epistolam 41. diximus ad ecclesiam esse reversum. Nicostratus tamen non rediit, sed factus est episcopus in Africa factione Novatianorum.

C O N T R A E C C L E S .] Duo libri veteres habent *divinam*. Quidam alii neque *ecclesiasticam* habent neque *divinam*. Gronovius cap. 14. observationum suarum in scriptoribus ecclesiasticis ait sibi magis placere quod erat in membranis, *contra dispositionem Dei*.

A L I U M E P I S C O P U M] Novatianum, qui sedem apostolicam invasit post electionem Cornelii. Vide epistolam secundam Paciani ad Symphronianum & Henrici Valesii annotationes ad librum sextum Eusebii cap. 43.

C O N S E N S I S S E] In antiquis editionibus & in veteri libro sancti Eligii Attrebatensis legitur *consuisse*. De illis autem constat heic agi quos fugillat Pacianus in eadem epistola secunda ad Symphronianum.

E C C L E S I A M A L I A M] Quidam libri veteres habent *alteram*, eodem sensu.

C O R P U S U N U M] Vox *unum*, quæ certè necessaria non est, & omitti potest absque ullo incommodo, deest in codice Gratianopolitano.

A D M A T . R E V E R T A M I N I] uti eos fecisse diximus ad epistolam 41.

N E C P U T E T I S] Duodecim codices antiqui nostri & sex Anglicani habent *Nec potestis*.

D O M E S T I C A C A S T R A] Quamvis sciam Juvenalem satyra 10. dixisse *castra domestica*, ego istic malletm *castra dominica*, ut dicit ipse Cyprianus in epistola 54. pag. 77. Prosper lib. 2. de promissionibus & prædictionibus Dei cap. 6. *Sic in toto lepræ macula viriati à castris dominicis etiam ipsi pulsi sunt*. Acta martyrum Donatistarum in libro secundo miscellaneorum nostrorum pag. 57. *Ubi quisque hostem repererat, castra illic dominica collocabat*. Nicolaus Papa I. epist. 7. *ex laicis subito in dominicis castris impetu irrepere*. Cyprianus dixit spiritalia castra in epistola ad Donatum pag. 6. alibi sæpe *castra Christi* & *castra cælestia*. Lucifer Calaritanus in libro quod moriendum sit pro Dei filio: *Nisi è castris diaboli ad exercitum in cælestibus castris constitutum feceris transitum*.

NOSTRAM FRAT.] Ita vetus editio Spirensis & aliæ. Remboltus posuit *vestram*.
 eaque lectio consentientes habet XVIII. libros nostros veteres & septem Anglicanos.
 Utraque lectio bona est.

EPISTOLA XLV.

Pag. 59.

RARISSIMA sunt epistolæ istius vetera exemplaria. Pamelius nullum habuit.
 Nihilo ditiores fuerunt Angli. Ego septem habui, Thuanum videlicet, Fossatense,
 Metense sancti Arnulphi, Beccense, Victorinum, Remense sancti Dionysii, & Fuxense.

POLYCARPI] episcopi Hadrumetini, cuius multa mentio apud Cyprianum. Inter-
 fuit concilio Carthaginensi de causa baptismi hæreticorum.

IN PRÆSENTI] Ita nos reposuimus ex auctoritate sex optimorum librorum & ve-
 tustiorum editionum pro eo quod Manutius & alii ediderunt *in præsentiam*.

LATIUS FUSA PROVINCIA] Epiphanius episcopus Salaminæ in Cypro scri-
 bens ad Joannem Hierosolymitanum, loquens de sua provincia, ait *ed quod grandis esset
 & latè patet provincia*. Ea epistola extat inter Hieronymianas.

HABET ENIM NUMIDIAM] Hæc est lectio veterum librorum, nisi quod aliqui
 habent *etiam* pro *enim*, vulgato veterum more in permutandis hisce conjunctionibus. Ri-
 galtius ad epistolam 42. existimavit quæcunque istic dicuntur de Numidia & Mauritania
 esse insititia & ex margine in textum irrepsisse. Et tamen extant in omnibus editionibus &
 in septem codicibus antiquis, id est in omnibus antiquis codicibus à me visis. Non video
 autem cur ista censeretur debeant insititia. Certum quippe est Carthaginem, quæ erat æmula
 urbis Romæ, omnium intra Africam provinciarum obtinuisse principatum, uti scriptum est
 in l. 22. *De tironibus* in codice Theodosiano, & episcopum Carthaginensem habuisse solli-
 citudinem omnium ecclesiarum Africæ, ut ait Aurelius episcopus Carthaginensis in co-
 dice canonum ecclesiæ Africanæ, & omnes episcopos Afros, adeoque Numidas & Mau-
 ros, ad concilia episcopi Carthaginensis convenire solitos, ut patet etiam ex concilio sancti
 Cypriani. Ideo autem sanctus Cyprianus istic nominat Numidiam & Mauritaniam ut
 ostendat provinciam suam esse latè diffusam, cum ea præter Africam propriè dictam ha-
 beret etiam Numidiam & Mauritaniam sibi cohærentes, quæ & ipsæ latæ & diffusæ pro-
 vinciæ erant. Numidiam tamen esse angustiolem Mauritania scribit Mela.

MAURITANIAM] Ita libri veteres & veteres editiones. Primus Manutius posuit
Mauritanias duas. Hinc orta vulgaris editio. At in concilio sancti Cypriani mentio est
 episcoporum Africæ, Numidiæ, & Mauritanæ, non verò Mauritaniarum. Manutianam
 tamen lectionem adjuvat Plinius, qui lib. 1. cap. 2. & lib. 13. cap. 15. nominat duas Mau-
 ritanias, itemque Tacitus libro primo historiarum, ubi mentio est duarum Mauritania-
 rum, & Martianus Capella lib. 6. in descriptione Africæ. Rectè. Nam Dio Cassius lib.
 6. tradit Claudium Imperatorem Mauritaniam subiectam Romanis in duas partes divi-
 sisse, Tingitanam & Cæsariensem. Herodianus lib. 7. nominat Numidiam & Mauritaniam
 Romanis subiectam. Vide Marcum cap. 87. libri de primatibus.

IN PROV. ISTA] Codex sancti Arnulphi pro his habet *islic*.

COEPISC. CALDONII] Festivi sunt qui illum ab Africa in Lusitaniam transisse
 tradunt & illic episcopum Bracarensem fuisse.

DIVINA DIGNATIO] In codice sancti Arnulphi & in Carnotensi legitur *protectio*.
 Sic etiam Thuanus.

ELIGERE...SUA] Ista exciderunt in prima editione Veneta, cum tamen editor
 profiteatur in calce editionis suæ epistolas sancti Cypriani recognitas à se exactissimè fuisse.
 Nemo est qui non aliquando labatur. Notantur sæpe errores magnorum virorum etiam
 à minùs doctis.

EPISTOLA XLVI.

HÆC epistola ante editionem Manutianam dicebatur esse Cypriani ad Cornelium. Manutius emendavit. Manutium secutus est Pamelius. Itaque falsum est quod ait Rigaltius Pamelium ita scripsisse ex conjectura. Nam & ipse Pamelius admonet se lectionem illam invenisse in codice Camberonensi & in editione Manutiana. Eadem extat in libro Corbeienfi, in quo post verba ex illo allata à Rigaltio sequitur: *Cornelius Cypriano fratri salutem.* Eadem extat etiam in libro Gratianopolitano & in uno meo vetere, in quo, ut in Corbeienfi, scriptum est: *Incipiunt rescripta Cornelii ad Cyprianum de schismaticis.* Octo illius vetera exemplaria habui. Angli unum tantum habuerunt ex bibliotheca Bodleiana. Cæterum nulla sancti martyris epistola gravius afflicta fuit per audaciam veterum librariorum quàm ista.

Pag. 60.

SUSTINUIMUS] Codex Remensis sancti Dionysii addit *vel pudorem.*

DE IIS CONFESS.] Maximo, Nicostrato, cæteris, quorum mentio est in epistolis 41. & 42. Hunc autem Nicostratum valde puto diversum esse ab eo qui nominatur in epistola 48.

HOMINIS CALLIDI] Novatiani. Vide epistolam 43.

TANTA LÆTITIA] Ita idem codex Remensis & Fuxensis. In aliis *sex* & in vetustioribus editionibus scriptum est *tantam lætitiā adepti sumus.* Vide notas ad epistolam 42. pag. 432.

COGNITO SUO ERRORE] Retinuimus hanc lectionem, quia bonum sensum habet. Introducta est in editione Manutiana. Habetur autem etiam in codice Fuxensi. At *sex* libri veteres & editio Morelliana, quæ subsecuta est Manutianam, præferunt, *cum eos cognito suo errore intelligamus hominis maligni velut serpentis astutia venenata derelicta ad ecclesiam unde exierant.* Sic etiam ferè veteres editiones.

HORUM MOLLITIAM] Revocavimus veterem lectionem, quam Manutius eliminaverat, nescio quam ob causam. Est enim optima; eamque præferunt, non solum veteres editiones, sed etiam octo antiqua exemplaria quibus nos utimur & Veronense, ex quo excerptæ variæ lectiones adscriptæ sunt margini editionis Manutianæ in meo exemplari. Sensus autem horum verborum is mihi videtur esse. Cum ageretur apud Cornelium de venia lapsorum, ille autem dubitaret an verè & ex animo rediissent ad ecclesiam, stantium verò fidem propterea interpellaret, ii retulerunt quosdam ex lapsis tumore inflatos esse, quia nimirum tormenta passi erant pro nomine Christi, adeoque hinc superbiam captabant, alios contra molles admodum esse, tristes, nimirum ob casum suum. Sunt enim molles in calamitate mortalium animi, ut scribit Tacitus. Hinc colligebat Cornelius testimonia non esse idonea ad probandum illos esse penitus mutatos. Itaque rectè Rigaltius existimavit veram esse lectionem codicis Veronensis, in quo scriptum erat *fide tamen non idonea.*

MAXIMUM] de quo pluribus actum est ad epistolam 41. Pamelius scripsit illum passum esse martyrium sub Maximino. At in martyrologiis scriptum est id evenisse sub Valeriano. Vide Baronium ad diem 19. Novembris.

EXIGERENTUR] Codex Gratianopolitanus, *interrogarentur.* Quæ lectio videtur esse melior. Sed alii codices & editiones repugnant.

Pag. 61.

PRESBYTERIUM] id est presbyteros ecclesiæ Carthaginensis, consiliarios episcopi, absque quorum consilio nihil agere solebat episcopus. Aliud longè diversum significabat ea vox inclinante ecclesia Romana. Significabat enim tum donativum quod Papa recenter electus dabat Cardinalibus qui eum elegerant, uti dictum à nobis est in notis ad vitas Paparum Avenionensium pag. 1408. quibus nunc addo Benedictum Papam XII. dedisse cardinalibus centum millia florenorum, uti scriptum est in tertia vita ejus pag. 220. & apud Odoricum Raynaldum an. 1334. §. 2. Guido Cardinalis de Malésicco testatur in suo testamento Benedictum Papam XII. post assumptionem suam ad papatum promississe unicuique Cardinalium quatuor mille florenos de camera, quos non solvit. Vide glossarium Latinum Cangii & notas R. P. Dionysii Sammarthani ad epistolam 31. libri secundi sancti Gregorii.

SIDONIUS] Pamelius addidit & *Macarius*, ex conjectura tantum, ut ipsemet fateatur, quia illum cum cæteris rediisse ad ecclesiam patet ex tribus sequentibus epistolis. Nos expunximus, quia Macarii nomen in nullo eorum veterum exemplarium reperimus quibus usi sumus, neque in editionibus quæ Pamelianam antecesserunt.

IMPOSTURAM PASSI SUMUS] Trebellius Pollio in Gallieno: *Idem cum quidam gemmas vitreas pro veris vendidisset ejus uxori, atque illa, re prodita, vindicari vellet, surripere quasi ad leonem jussit. Deinde è cavea caponem emittit: mirantibusque cunctis rem ridiculam, per curionem dici jussit: Imposturam fecit & passus est.* Ælius Lampridius tradit Vetronium Turinum impostorem, qui multa fallendo promiserat, & pro vanis promissis ingentia præmia perceperat, Alexandri Severi jussu accusatum fuisse, & convictum, jussu illius alligatum ad stipitem, & fumo apposito, quem ex stipulis atque humidis lignis fieri jusserat, necavisse, præcone dicente: *Fumo punitur qui vendidit fumum.* D. Nero clementior fuit erga Cæsellium Bassum. Vide Tacitum lib. 16. annalium.

PERFIDIÆ LOQUACITATE] Ita veteres editiones & quinque vetera exemplaria. Manutius posuit, *perfidia & loquacitate captiosa.* Quatuor libri veteres pro *captiosa* habent *factiosa*, alii *facti sensu amentes videbamur.* Remensis sancti Dionysii, *loquacitate capti. Nam amentes videbamur.*

UNUM EPISCOPUM] Hinc Baronius collegit Romani tum episcopi titulum fuisse ut nominaretur sanctissimæ catholicæ ecclesiæ episcopus, adeoque unum episcopum, id est Romanum, in ecclesia esse debere. Verum hic non est verus sensus verborum Cypriani. Illud tantum vult, ut sicut credimus unum Christum, unum spiritum sanctum, ita credere debemus unum episcopum tantum in unaquaque ecclesia, cum sit episcopatus unus & indivisus episcoporum multorum concordie numerositate diffusus, cujus à singulis in solidum pars tenetur, ut ille ait in epistola 52. pag. 73. & in libro de unitate ecclesiæ pag. 195. Vide notas nostras ad librum Agobardi de privilegio & jure sacerdotii cap. 2.

QUONIAM IPSI] Veteres editiones & quinque libri veteres habent, *quod jam sperent Dominum.* Remensis sancti Dionysii, *quoniam ipsi sperent in Deum.*

ET HÆRETICO] Ista desunt in antiquioribus editionibus & in quatuor antiquis codicibus. Habentur tamen in editione Manutiana & in duobus codicibus manuscriptis. Retinenda autem esse liquet ex iis quæ sequuntur. In uno libro meo vetere legitur *hæresiarcha*, & in Gratianopolitano *hæresiarcho.*

IN CATHOLICA ECCLESIA] id est Romana. Vox *ecclesia* deest in tribus vetustis exemplaribus. Notum autem est veteres sæpe ita simpliciter locutos esse cum de ecclesia catholica loquerentur ut omitterent nomen ecclesiæ, nimirum quia vox *catholica* importabat ecclesiam. Ea quippe secta quæ non est catholica non est ecclesia, cum sit foris, id est extra ecclesiam, ut sæpe loqui amat sanctissimus auctor noster. Vide Quenellum ad epistolam 26. sancti Leonis & notas nostras ad dissertationem Marcæ de epistola Papæ Vigili.

DESTINANTEM] Revocavimus lectionem veterum editionum, quæ sola bona est, quam præterea confirmant aliquot vetera exemplaria. Primus Erasmus eam tantisper mutavit *festinantem* ponens pro *destinantem*. Sed tamen Erasmus non videtur fecisse absque auctoritate. Nam ita ego inveni scriptum in libro Corbeiensi, non eo modo quo refertur in editione Rigaltii & in Anglicana, sed eo modo quo legitur in illo veteri libro, in quo ipsissimis verbis legitur *descendere ad navigandum festinantem ad vos statim dimissi.* At Rigaltius ait in libro illo legi *ad navigandum destinatione ad vos statim dimissi.* Postea introducta est lectio quæ addit *de statione.* Duo illa vocabula non sunt sancti Cypriani, sed imperiti cujusdam librarii. Quod sic evenisse uti dicturus sum puto non posse ambigi. Primò observandum est illa non extare in antiquis exemplaribus quæ habent vocem *festinantem*, neque in antiquioribus editionibus. Morellius illa primus induxit, haud dubiè ex quodam veteri libro. Nam & ego tres vidi in quibus ea reperiuntur. Id verò vitium introductum est, ut antea monui, per imperitiam & oscitantiam cujusdam veteris librarii nescientis litteras: qui cum incidisset in exemplar malè scriptum, non posset autem divinare quomodo scribendum esset vocabulum quod sequebatur post *navigandum*, eam vocem posuit quæ sibi venit in mentem, & ex *festinantem* seu potius *destinantem* fecit *detestationem*, uti scriptum est in uno codice Vaticano & in Veronensi, eo videlicet modo quo in veteri codice Remensi sancti Dionysii legitur in epistola

epistola 41. *infestationem pro in statione.* Hujusmodi errorum pleni sunt libri veteres. In codice igitur illo Vaticano & in Veronensi sic scriptus erat hic locus: *Nicephorum acolythum descendere ad navigandum destinationem ad vos statim dimisi.* Deinde alius librarius nihilo peritior pro *destinationem* posuit *destatione* unico vocabulo, quemadmodum legitur in alio codice Vaticano & in uno meo. Atque hæc est lectio quæ, quamvis falsa, hodie obtinet in vulgatis editionibus. Porro etiam prava lectio horum codicum ostendit legendum esse *destinantem* pro *festinantem*.

COETU] Codex Corbeiensis, *conventu.* In uno codice Vaticano legitur *in isto populi cætu nobiscum pariter Deo omnipotenti & Christo Domino nostro gratias agere.*

IN DIEM] Hæc desunt in quatuor antiquis exemplaribus. In uno Vaticano & in Remensi scriptum est *prævaricationem de Dei misericordia evacuari.*

EPISTOLA XLVII.

SALVATORI] Ita nos reposuimus secuti auctoritatem quorundam veterum Exemplarium & editionis Anglicanæ, in qua adnotatum est quatuor quoque codices Anglicanos eam lectionem præferre. Alibi legitur *salutari.*

JUGITER] Codex Lamonii *dijungatur.* Ita etiam editio Morellii.

VITIETUR] Fatendum est omnes ferè libros veteres habere *videtur* vel *vitetur.* Editio Morellii, codex Gratianopolitanus, & unus meus præferunt *violetur.* Ita etiam se legisse in quinque codicibus antiquis testantur Angli.

FIDELI SANITATE] Antiquæ editiones & duo libri veteres habent *fide.* Sed omnes alii habent *fideli.* Quamvis ergo utraque lectio constituat eundem sensum, ego tamen eam præfero quæ plurimum veterum librorum auctoritate nititur.

NEC TENTARENT] Undecim libri nostri & septem Anglicani præferunt, *nec tentarentur caritatis atque unitatis fide.* Liber meus vetus, *nec tentaretur in eis caritatis atque unitatis fide.* Quæ lectio videtur esse melior.

HUJUS REI] Quamvis Manutius & Morellius posuerint *diei*, quamvis eadem lectio reperiat in plerisque vetustis exemplaribus, ego tamen præfero eam quam veteres editiones exhibent, quam deprehendi in tribus optimis codicibus antiquis, quia paulò post sanctus martyr ait, *illic ubi res ipsa sub oculis omnium gerebatur.* Ubi pro *gerebatur* quinque libri veteres habent *celebratur.*

EXEMPLI SUI FIDE] Codex sancti Arnulphi, *exemplo suæ fidei.* Carnotensis, *exemplo sui fide.*

EPISTOLA XLVIII.

HÆC epistola in omnibus ferè codicibus antiquis dicitur esse Cypriani ad Cornelium. Ego esse Cornelii ad Cyprianum nusquam reperi quàm in Corbeiensis & in uno meo. In excerptis tamen ad me missis ex codice 199. bibliothecæ Vaticanæ lego eam scriptam esse à Cornelio ad Cyprianum hoc modo: *Epistola Cornelii ad Cyprianum de factione schismaticorum. Cornelius Cypriano salutem. Ne quid.* Itaque ambigi non potest quin verè sit Cornelii. Putavit autem Pamelius illam non esse integram & esse tantum fragmentum, Rigaltius esse sequelam vel additamentum potius alicujus ex præcedentibus.

HUJUS SCELERATI] Novatiani.

AUGENDUM] Hinc certò liquet illum esse diversum ab Augendo diacono partis Novatiani cujus mentio extat in epistola 41.

DIONYSIUM] In uno libro meo vetere scriptum est *Zoticum.* Quo etiam modo legi in uno Bodleiano testatur editio Anglicana. Sic etiam editio Morellii.

EVARISTUM] Pacianus in epistola ad Symphronianum contra tractatus Novatianorum: *Ego nescio quid Novatianus egerit, quid Novatus admiserit, quid Evaristus tumuerit, quid Nicostratus nuntiarit.* Et infra ait illos qui *Evaristum, qui Nicostratum receperunt,*

Cccc

cæterosque ab ecclesia recedentes, lingua, manu, moribus inquinatos. Hunc porro Evaristum fuisse unum ex ordinatoribus Novatiani collegit ex epistola ista Henricus Valesius in annotationibus ad librum 6. cap. 43. historię ecclesiasticę Eusebii.

SUCCESSOREM] Ita omnes libri veteres & editiones. Angli, nescio qua auctoritate, posuerunt *succensorem*, nullo, ut arbitror, sensu, monentes interim legendum fortè esse *succursorem*. Sed ego nescio ubi invenerint vocem *succursorem*, alioqui valde inutilem in hoc loco. Ait enim Cyprianus Zetum in locum Evaristi episcopum esse constitutum & successorem plebi datum cui is antè præfuerat.

ZETUM] Hoc nomen deest in antiquis editionibus & in quibusdam veteribus libris. Habetur tamen in uno meo & in editione Manutiana. In Fuxensi scriptum est *Gestum*. Corbeienfis, in quo primò scriptum fuit *Zetum*, habet ex emendatione *Zenum*. Quo etiam modo scriptum fuisse in Camberonensi testatur Pamelius. Zeti cujusdam, sed antiquioris, mentio est apud Propertium lib. 3. eleg. 3. & apud Horatium lib. 1. epist. 18. item in quadam tragœdia Senecæ.

OPTO TE FRATER] Istud addidimus ex fide codicis Remensis sancti Dionysii. In Fuxensi scriptum est *bene valere semper frater carissime*. In uno meo simpliciter: *Bene vale frater carissime*.

EPISTOLA XLIX.

Pag. 63.

IN vetusto codice Remigiano sic legitur in fronte istius epistolę: *Cypriani ad Cornelium epistola quarta, ubi de vita Novati quædam interserit, his exceptis duabus de octo quas ad eundem scripsit. Cæteræ non habentur.*

ISTIC] pro *illuc*, ut infra *illic* pro *illuc*. Sic enim scriptum est in veteribus libris & in editione Spirensi, tum etiam in Veneta veteri, & in Manutiana. Sic apud sanctum Gregorium lib. 7. indict. 2. epist. 118. & lib. 9. epist. 10. ac fortassis alibi scriptum est in codice Floriacensi *illic* pro *illuc*.

DEPOSITIS DENEGATIS] Suprà epist. 48. *ecclesię deposita non modica abstulisse*. Vide paulò infra in verbo *uterus uxoris*.

ILLIC] id est in Africa. Quare falsa est lectio quę habet *illinc*, tanquam si vox illa referenda esset ad urbem Romam, unde Evaristus & Nicostratus fugissent in Africam. Quod satis evincitur dum scribitur illos ab urbe fugisse, ut necessaria non sit vox *illinc*. Itaque vox *illic* refertur, ut dixi, ad Africam. Quamquam fatendum est quædam vetera exemplaria præferre *illinc*. Sed major numerus habet aliam lectionem. Vide quę ad vocem *istinc* diximus ad epistolam 41. pag. 430.

ET ADH. UX. SUÆ] Hoc segmentum nos addidimus, non solum quia habetur in epistola Pauli ad Ephesios, ex qua sumptus est hic locus, sed in primis quia ita scriptum vidi in quatuor antiquis codicibus & in libro Flori. Desunt tamen in tribus antiquis codicibus.

CHRISTI PARITER] Quidam codices præferunt *Christum*.

HOSTIS QUIETIS] Ista non habentur in quatuor libris veteribus & in antiquis editionibus. Extant tamen in decem codicibus antiquis.

PERSECUTIO NOSTRIS] In codice Divionensi legitur *persecutionis materia*, in Monasteriensi *persecutione ferias*.

ROMAM] Plerique codices habent *Romæ*. Quam lectionem ego puto esse bonam. Nihil tamen mutare volui. Sufficit mihi ita monuisse.

ROMA CARTHAG.] Carthago æmula Romæ apud Plinium, Velleium Paterculum, & Florum, dives opum, ut ait Virgilius. Herodianus lib. 7. ait illam opibus, populi frequentia, vel magnitudine tantum Romæ concedere. Transmarinis vicina regionibus apud A. Gellium lib. 10. cap. 27. & apud Augustinum in capite tertio prioris epistolę ad Eleusium, Glorium, & Felices. Vide Salvianum lib. 7. cap. 16.

DIACONUM FECERAT] Hinc collegit Baronius Novatum fuisse episcopum in Africa. Quam opinionem amplexus est Petavius ad Epiphanium. Et tamen illa vera non est. Fuisse enim presbyterum tantum liquet ex chronico Eusebii, ex libro Hieronymi de

viris illustribus, ex libro gestorum pontificalium, & ex epistola tertia Paciani ad Symphronianum. Immo ex ista quoque Cypriani epistola colligitur illum fuisse tantum presbyterum. Fuit autem presbyter ecclesiæ Africanæ. Quod autem ait Cyprianus illum sua factione & ambitione diaconum fecisse Felicissimum, istud non est ita intelligendum ut ordinatus diaconus cenfeatur à Novato, sed quia factione perditissimi hominis constitutus fuit in gradu diaconii, uti jam diximus ad epistolam 41. pag. 430.

Hippolytum martyrem invenio adjunxisse se Novato, sed postea ab eodem transiisse ad ecclesiam. Sic enim de eo scribit Prudentius :

*Invenio Hippolytum, qui quondam schisma Novati
Presbyter attigerat, nostra sequendo negans;
Usque ad martyrii provectum insigne tulisse
Lucida sanguinei præmia supplicii.*

De Hippolyto vide Baronium ad diem 30. Januarii & in annalibus ecclesiasticis.

CONSCIENTIA IPSA] Seneca epist. 97. *Proprium nocentium est trepidare.* Tacitus lib. 5. annalium scribit Neronem cunctos per artus trementem, seu numine exterrente, seu facinorum recordatione, nunquam timore vacuum fuisse. Auctor epistolæ ad Demetriadem inter opera Hieronymi : *Hinc est illud quod frequenter carnifice occulto in auctorem sceleris conscientia tormenta descerviunt & latentem reum secreta mentis pœna persequitur.* Rufinus in psalmum 25. *Qui culpam habet iudicium timet.* Petronius : *Dii deæque, quàm malè est extra legem agentibus. Quicquid meruere semper expectant.* Hildebertus epist. 16. *Consuetudinis enim est reos formidare supplicia quæ verentur.* Cicero in oratione pro Milone : *Magna vis est conscientia in utramque partem, ut neque timeant qui nihil commiserunt, & pœnam semper ante oculos versari putent qui peccarint.* Muretus in librum primum Platonis de republica : *Sed illud quoque nobis accuratè notandum est quod hoc loco à Platone verissimè dicitur, homines multorum sibi injustè factorum conscios nunquam quiescere, sed horrore pœnarum quas se promeritos sciunt identidem concuti, ita ut etiam sæpe ex somno excitentur.* Vide scholia Jacobi Billii in orationem Gregorii Nazianzeni de plaga grandinis.

UTERUS UXORIS] Pacianus in epistola secunda ad Symphronianum : *Novatus inquam patre prodito, ecclesia derelicta, partu uxoris effuso.* Idem in epistola tertia sive in tractatu adversus Novatianos : *Novatus ex Africa fraudatis in Carthagenensi ecclesia viduis, spoliatis pupillis, pecunia ecclesiæ denegata, projecto extra domum patre, & eodem fame mortuo nec sepulto, uxoris gravidæ utero calce percusso, partuque ejus effuso.* Habebat Novatus exemplum egregii viri D. Neronis, cujus uxor Poppæa, ut scribit Tacitus in libro 16. annalium, mortem obiit, fortuita mariti iracundia, à quo gravi ictu calcis afflicta est.

COMMUN. PROHIBERI] id est ad communionem laicam redigi, vel pelli ab ecclesia. Quod potius crediderim.

IN PRÆCEPTIS] Omnes libri nostri veteres & Anglicani & omnes editiones ante Pamelianam non habent *in*. Pamelius adjecit ex codice Camberonensi.

EPISTOLA L.

QUOD NOS HABITO] Certum est constructionem hujus periodi non congruere. Eam tamen talem exhibent omnes libri veteres & omnes editiones ante Pamelianam. Pamelius expunxit vocem *quod* absque auctoritate, ea opinor de causa quod constructio peccabat adversus regulas grammaticæ. Sed ista ratio non sufficit. Extant enim quandoque in melioribus auctoribus, etiam in Cicerone, paria peccata. Exemplum insigne refert sanctus Augustinus lib. 2. de doctrina christiana cap. 13. ubi sic legitur : *Illud etiam quod jam auferre non possum de ore cantantium populorum, super ipsum autem floriet sanctificatio mea, nihil profectò sententiæ detrahit. Auditor tamen peritior mallet hoc corrigi, ut non floriet, sed florebit, diceretur. Nec quicquam impedit correctionem nisi consuetudo cantantium.* Sanè Hieronymus in quadam epistola ad Augustinum de se testatur incurrisse se in gravem reprehensionem quia in capite quarto Jonæ emendaverat locum,

Pag. 64.

ut sibi videbatur, vitiosum, & lectionem substituerat quam putabat esse meliorem. Posset tamen in hac Cypriani epistola reponi *fecimus* pro *fecisse*, cum plerique codices Anglicani præferant eam lectionem.

EPISTOLA LI.

Pag. 65.

CHRISTUS PARASSET] Ita plurimi libri nostri optimi. Alii quidam & veteres editiones Pameliana antiquiores habent *Christi ecclesia parasset*.

ZIZANIA] Quidam codices heic & paulo post habent *zizaniam*. Gratianopolitanus: *Nam etsi videtur in ecclesia esse zizania*. Avenas pro zizaniis dixerunt Tertullianus & Symmachus. Ita etiam putasse videtur Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos. *Non solum in ecclesia, inquit, morantur aves, nec mundæ tantum aves volitant, sed frumentum in agro seritur, & inter nitentia cultu lappæque & tribuli & steriles dominantur avenæ.*

FRUMENTUM ESSE POSSIMUS] Augustinus lib. 3. contra Cresconium cap. 5. *Audi Cyprianum, tolera zizanias, esto frumentum*. Vide etiam epistolam ad Macrobiū, ubi verba Cypriani referuntur. Tertullianus in libro de fuga in persecutione: *Hæc pala illa quæ & nunc dominicam aream purgat, ecclesiam scilicet, confusum acervum fidelium eventilans, & discernens frumentum martyrum & paleas negatorum*. Ignatius episcopus Antiochenus apud Eusebium lib. 3. cap. 36. *Frumentum Christi sum, dentibus bestiarum molar*. Vide Samuelem Petitem in commentario ad leges Atticas pag. 136.

VASA AUREA] Ita nos posuimus secuti auctoritatem veterum exemplarium. Ita etiam scriptum est in epistola 52. ad Antonianum pag. 78. Sic etiam sanctus Leo in epistola ad episcopos Mauritanie Cæsariensis.

UT SE PUTET] Unus codex meus vetus habet, *putet ad aream ventilandam & purgandam paleam jam ferre se ventilabrum*. Lectio verò ista libri mei extat apud sanctum Augustinum in epistola ad Macrobiū. Eam quoque Goulartius invenisse se scribit in libro episcopi Acconensis. In libro sancti Arnulphi scriptum est *vindicare se putet*. Ventilabrum pro pala posuit etiam vetus interpret Matthæi. Et tamen ventilabrum instrumentum est agricolarum diversum à pala. Columella lib. 2. cap. 10. *Nam cum acervus paleis granisque mixtus in unum fuerit congestus, paulatim ex eo ventilabris per longius spatium jactatur*. Plautus in Pœnulo: *Palas vendundas sibi ait & margas datas ut hortum fodiat atque ut frumentum metat*. Margam grammatici aiunt esse furcam qua acervi frugum fiunt. Vide notas viri doctissimi Frontonis Ducæi in homilias sancti Basilii in Hexaemeron pag. 4.

HUM. JUD. SEPARARE] Hanc lectionem, quam puto esse meliorem, inveni in codice Flori & in pluribus aliis. Infra in epistola 52. pag. 74. *paleas conetur à tritico separare*.

FUROR ASSUMIT] In codice Veronensi & in Fuxensi legitur *pravus insipienter assumit*.

Pag. 66.

CATH. ECCL. UNITATEM] Respicit Cyprianus ad librum suum de unitate ecclesiæ, quem hinc constat scriptum esse eo tempore quo Novatianus schisma fecit.

SIC LEGITIS] Imitatum ex carmine de operibus Virgilii quod Augusto tribuitur: *Laudetur, vigeat, placeat, relegatur, ametur*. Item in carmine sacrorum bibliorum quæ Karolo calvo regi oblata sunt à Viviano abbate sancti Martini Turonensis edito in tomo secundo Capitularium pag. 1572. *Cujus honore rogant placeat, laudetur, ametur*.

EPISTOLA LII.

Pag. 66.

HÆC epistola deest in undecim eorum veterum codicum cum quibus ego contuli opera sancti Cypriani. Ea rursus non extat integra in Thuano neque in Metensi sancti Arnulphi, in quibus in primis ea desiderantur quæ spectant ad electionem Papæ Cornelii.

Antonianum fuisse episcopum in Numidia scripsit Baronius & post eum auctor annalium Cyprianicorum.

ACCEPI

ACCEPI PRIMAS] Ita plerique codices tam nostri quam Anglicani & Vaticani duo. Alii habent *Accepimus primas litteras*. Ita etiam antiquæ editiones. Quidam libri veteres & editio Rembolti omittunt vocem *primas*, quæ etiam omiſſa eſt in codice 199. bibliothecæ Vaticanæ, quam tamen ego puto convenire huic loco.

OBTINENTES] Hæc eſt vera lectio, quam confirmant undecim libri veteres. *Obstringentes* tamen ſcriptum eſt in tribus antiquis codicibus & in editionibus quæ Pamelaſianam antecceſſerunt. Error ortus eſt ex inſcitia librariorum, qui neſcientes legere ſcribebant pro libito ſuo quicquid eis in mentem veniebat. Religioſior fuit is qui ſcripſit codicem Turonenſem. Scripſit enim *obstringentes vel obtinentes*, lectori iudicium integrum relinquens.

CORNELIUM COLL. Neſcio quid magnum aut extraordinarium inveniant in hoc loco quidam ut hinc colligant æqualitatem eſſe inter epiſcopos & nihilo majorem eſſe Romanum quàm cæteros. Certum quippe eſt epiſcopos omnes, cùm ſint in collegio, eſſe collegas & ſe per omnes tempeſtates vocaſſe collegas & fratres, uti etiamnum faciunt. Et tamen nemo catholicus dubitat quin epiſcopus Romanus habeat magnam prærogativam & auctoritatem.

CUM CATH. ECCLESIA] Heic ſemel admonuiſſe ſufficiat eccleſiæ catholicæ vocabulo intelligi corpus eccleſiæ univerſalis quæ tenet fidem Chriſti, quæ tenet fidem Petri. Neque tamen verum eſt quod ait Baronius catholicæ eccleſiæ vocabulum apud Cyprianum ſolere interpretari de ſede apoſtolica, in qua ſedent ſucceſſores ſancti Petri, eo in primis argumento quòd ex hac epiſtola colligatur Antonianum cupiſſe ut Cornelius ſciret ſe cum eo id eſt cum catholica eccleſia communicare, & ex his quæ ſchiſmatici reduces profitentur in epiſtola 46. pag. 63. ſe ſcire Cornelium epiſcopum eccleſiæ catholicæ & unum eſſe debere epiſcopum in eccleſia. Ex quibus collegit Baronius hanc Romani epiſcopi prærogativam eſſe ut ille ſolus dicatur epiſcopus eccleſiæ catholicæ, tanquam epiſcopus eccleſiæ univerſalis. Quod verum non eſt. Olim enim omnes epiſcopi, uti jam monui, ſe vocabant epiſcopos eccleſiæ catholicæ, quia erant epiſcopi in eccleſia catholica, & quia eorum eccleſiæ erant catholicæ. Inſignis tamen pro Romani epiſcopi prærogativa eſt locus Hieronymi; qui in expoſitione fidei ad Damasum Papam ſcribit ſe fidem quam tenebat ſuſcepſiſſe ab eccleſia catholica, id eſt Romana, ubi diutius ſteterat, & ſi minùs peritè & parum cautè aliquid à ſe in ea expoſitione fortè poſitum ſit, emendari petit à Damaso, qui Petri fidem & ſedem tenet.

QUINTUM] cujus mentio extat rurſum in epiſtola 73. ad Jubaianum pag. 129. Ad eundem ſcripta eſt epiſtola 71.

PETRAM] Octo libri veteres & omnes editiones ante Manutianam addunt *robustam*. In Fuxenſi ſcriptum eſt *robusta ſtabilitate*, ut in editione Manutii. Porro vox *robustam* deſt in duodecim vetuſtis exemplaribus.

QUI SINIMIUM] Iſtud ſumptum eſt ex epiſtola 13. pag. 23.

ROMAM AD CLERUM] Suprà epiſt. 14.

MAXIMUM] Suprà epiſt. 15.

CÆTEROS IN CUSTODIA] Unus vetus codex habet *cunctos*, & mox *poſitos* pro *conſtitutos*.

QUAMQUAM NOBIS] Sumptum eſt iſtud ex epiſtola 31. pag. 43.

ADDITUM EST] Hunc locum deſcripſit Pacianus in tractatu contra Novatianos ad Symphronianum.

NOVATIANO SCRIBENTE] Vide quæ ſuprà dicta ſunt ad epiſtolam 30. pag. 416.

PROTEXIT] Tres libri veteres habent *ſervavit*.

PATERNAL] Duo libri veteres, *divina*.

PLACITOR. CAPITA] quæ mandatorum capita vocat Optatus in libro primo adverſus Parmenianum. An verò hæc ſit origo canonum pœnitentialium, ut cenſuit Baronius, aliis excutiendum relinquo.

VIDEBITUR] Ita habent plures codices optimi & veteres editiones. Quæ lectio mihi videtur eſſe melior quàm Manutiana, in qua ſcriptum eſt *videbatur*.

HABITO CONCILIO] anno 251. ut ait Pearſonius in annalibus Cyprianicis, ubi refertur ex Euſebio ſexaginta epiſcopos ad hoc Romanum concilium conveniſſe. Habitum autem fuiſſe menſe Septembri tradit idem auctor & Pagius poſt eum.

D d d d

Pag. 67.

Pag. 68.

CONSENSIT] Deest heic aliquid, puta rite ad episcopatum pervenisse, aut aliquid simile. Sensus enim non est integer.

EXPLORATIONE] In quinque libris antiquis & in vetustioribus editionibus legitur *exemplo*, eamque lectionem ego prima fronte probabam. Videbam enim illam, insuperhabita editione Manutii, retentam fuisse à Morellio. Confirmabat hanc meam opinionem auctoritas horum quinque veterum librorum, in quibus scriptum est, *de vitæ & disciplinæ nostræ exemplo ratione perpendere*. Opinabar autem vocem *exploratione*, quam Manutius protulit, ortam esse ex emendatione cujusdam veteris librarii; qui cum existimaret has voces non cohærere, adeoque lectionem illam veterem esse mendosam, ex his duabus vocibus simul junctis fecisset *exploratione*, expungens priorem, retinens aliam. At nunc, cum videam in epistola 68. in codice Fuxensi scriptum esse *exemplo & ratione*, ut illic annotabitur, pro eo quod alii libri & editiones habent *exploratione*, non dubitavi quin hæc lectio sit melior. Suprà quippe in epistola septima pag. 15. legitur: *Persecutio ista examinatio est atque exploratio pectoris*.

CONTINENTIÆ] Reposui lectionem quam inveni in XIX. libris nostris veteribus & in octo Anglicanis. Vocem *conscientiæ*, quam præferunt editiones, non inveni nisi in duobus antiquis. Infra in hac ipsa epistola scriptum est pag. 72. *continentiæ propositum*. In libro de habitu virginum pag. 174. legitur continentiam sequi Christum & virginitatem destinari regno Dei. Lactantius lib. 6. cap. 23. ait hoc continentiæ genus esse fastigium & consummationem omnium virtutum. Quintilianus lib. 8. cap. 4. laudat invictam continentiam Socratis. Alia enim continentia significat abstinentiam in cibo & potu apud A. Gellium lib. 4. cap. 1. & lib. 5. cap. 2. In libello precum Marcellini & Faustini laudatur mira continentia Macarii presbyteri Romani, quod nec vino stomachum relevaret, nec carnis esculentia corpus curaret, sed oleo solo escas asperiores mitigans, jejuniis & orationibus vacaret. Hieronymus in epistola ad Lætam de institutione filiæ: *In quadragesima continentiae vela pandenda sunt*. Vide Cassianum collat. 2. cap. 16. & 26. Julius Capitolinus in Ælio Pertinace: *Exemplo autem Imperatoris, cum ille parcius se ageret, ex communi continentia vilitas nata est*. Hieronymus in caput quintum epistolæ ad Galatas: *Non solum autem in desideriis & cupiditate continentia necessaria est, sed etiam in tribus reliquis perturbationibus, dolore scilicet, lætitia, & timore*. Item in caput secundum epistolæ ad Titum: *Sciendum quoque est quia continentia non solum in carnis opere & omni concupiscentia, sed in omnibus rebus necessaria sit, ne honores indebitos appetamus, ne accendatur avaritia, ne ulla passione superemur*. Vide Cyprianum in libro de habitu virginum pag. 174. *Continentia verò &c.* Alibi continentia usurpatur pro alimonia, id est victu necessario, ut observat Franciscus Pithœus in glossario ad Julianum antecessorem.

IPSE VIM PASSUS] Joannes Saresberiensis lib. 8. cap. 23. policratici: *Antiqui quondam trahebantur inviti, & proni ad martyrium, primas cathedras carcere pejus & cruce fugiebant*. Et Justinianus Imperator l. 5. *Si quamquam Cod. De episcopis & clericis* ait: *Profectò enim indignus est sacerdotio nisi fuerit ordinatus invitus*. Hieronymus in epitaphio Nepotiani: *Querebatur se ferre non posse, & juvenilem ætatem incongruam sacerdotio causabatur. Sed quanto plus repugnabat, tanto magis in se studia omnium concitabat, & merebatur negando quod esse nolebat, eoque dignior erat quo se clamabat indignum*. Idem in epitaphio Paulæ ad Eustochium: *Fugiendo gloriam, gloriam merebatur, quæ virtutes quasi umbra sequitur, & appetitores sui deserens appetit contemptores*. Boëtius in libro secundo de consolatione philosophiæ: *Ita fit ut non virtutibus ex dignitate sed ex virtute dignitatibus honor accedat*. Et illud de sancto Honorato episcopo Arelateni: *Et qui venire ad dignitatem detrectaverat, ad ipsum dignitas venit*. Sanctus Papa Gregorius lib. 4. epist. 45. ait ea inter alias ratione se ordinasse Marinianum episcopum quod refugeret episcopatum, quem suscepit invitus. Dignum est legi quod in Gregorii Nazianzeni oratione de funere patris scriptum est de Eusebio electo Cæsariensi archiepiscopo. Vide librum diurnum pontificum Romanorum, in quo ille dicitur dignior episcopatu qui se occultat ne fiat episcopus. Vide etiam Cresollium lib. 3. cap. 1. Mystagogi. Verùm hæc electorum episcoporum repugnantia rara postea fuit. Nam cum episcopi cœpissent in honore esse, crevissentque opes, episcopatus, ut Sulpitius Severus ait, pravis ambitionibus appeti cœperunt. Qua in causa videnda est elegans & disertæ Isidori Pelusiotæ epistola 21. libri

quinti. Gregorius Nazianzenus oratione in laudem Basilii : *Non enim virtute magis quam malitia & fraude sacerdotii dignitas paratur, nec meliores ac digniores sed potentiores thronis insident.*

At non solum in ecclesia Christi viguit ista magnorum virorum modestia, sed etiam in republica, in imperio. Julius Capitolinus refert concionem Clodii Albini ad milites, cuius hoc initium est : *Invitum me, commilitones, ductum ad imperium & etiam illud probat quod Commodum donantem me Cæsareo nomine contempsit.* Aelius Lampridius in Alexandro Severo, qui factus est Imperator invitatus, scripsit : *Exponam causas quibus id & senatus coactus est facere & ille perpeti.* Apud Flavium Vopiscum Probus Imperator ait : *Imperium nunquam optavi, & invitatus accepi.* Claudianus in panegyrico in quantum consulatum Honorii Augusti :

*Digna legi virtus. Ultero se purpura supplex
Obtulit, & solus meruit regnare rogatus.*

Vide quæ de electione Pertinacis notat Joannes Tristatus à sancto Amantio in tomo secundo suorum commentariorum.

DE DEI JUDICIO] Hieronymus in caput primum epistolæ ad Galatas : *Nunc videmus plurimos non Dei judicio sed redempto favore vulgi in sacerdotium subrogari.*

DE PLEBIS SUFFRAGIO] Vide Petavii notas ad Synesium pag. 56. secundæ editionis. Vide etiam Flori diaconi Lugdunensis librum de electionibus episcoporum in appendice Agobardi.

COLLEGIO] Apud Juonem parte 5. cap. 359. & apud Gratianum 7. q. 1. cap. 5. itemque in uno veteri libro meo legitur *consensu*. Eadem voce utitur Cyprianus epist. 55. pag. 82. de electione sua scribens ad Cornelium. Correctores Romani emendarunt Gratianum ex textu Cypriani, malè, ut opinor. Nam cum glossa expeteret ut vox *consensu* retineretur in contextu Gratiani, non debuerant illam rejicere.

ID EST CUM LOCUS] Ita omnes editiones & libri veteres, Carnotensi excepto, in quo scriptum est *gradus*. Attamen Rigaltius existimavit istud non esse Cypriani, itaque esse ex glossmate. Nescio an hæc ejus opinio multos habitura sit sectatores. Optatus Millevitanus lib. 1. dixit cathedram Petri vel Cypriani, & lib. 2. cathedram episcopalem esse collatam in urbe Roma.

SECUNDUS ESSE NON POSSIT] Hæc verba adversus Guibertum Ravennatem usurpavit Gerohus Reicherspergensis in libro de statu ecclesiæ sub Henrico IV. Imperatore cap. 14. sed Cypriano non nominato. Cypriani enim verba sua fecit. Istud à Cypriano scriptum est adversus Novatianum, qui se à factiosis quibusdam eligi procuravit adversus Cornelium, qui prior fuit electus. Cum ergo Cornelius federet in cathedra Petri, qui eandem cathedram occupaverat Novatianus non poterat esse Romanæ urbis episcopus, cum qui post unum, qui solus esse debet, factus est, non jam secundus sed nullus sit, cum cathedra una duos capere non possit. Hic est verus & genuinus sensus verborum Cypriani. Quare ferri non potest interpretatio Francisci Torrensis & aliorum quorundam qui istuc unum & solum episcopum interpretantur de Romano, tanquam si ille solus & unus episcopus esset in ecclesia, ceteri verò non essent veri episcopi neque successores apostolorum, sed istius unius vicarii. Quod est contra omnia testimonia antiquitatis. Extat in vita sancti Anselmi episcopi Lucensis ab auctore coetaneo & poenitentiariorum ejus scripta locus citatus ex Cypriano. Sic autem scribit auctor ille scribens adversus Wibertum antipapam : *Itaque, ut sanctissimi martyris Cypriani verbis utar, nullus vel iste vel nullus, quia nec successor nec antecessor cujusdam aut ille aut iste, ambo parricidæ, ambo sceleratissimi violatores suæ matris ecclesiæ.* Videtur autem locus iste conflatus ex duobus locis, ex isto nimirum & ex alio epistolæ 76. pag. 152. *nemini succedens, à se ipso ortus.*

ALIENUS EST] Optatus lib. 2. *Quicquid foris est alienum est.*

FORIS EST] Hieronymus in apologia adversus Rufinum : *Quid loquar de hæreticis, qui licet foris sint, se nominant christianos!* Idem in epistola ad Oceanum : *Alieni & extra ecclesiam sunt Judæi, hæretici, atque gentiles.* Ea est communis catholicorum opinio. Et tamen Didacus Stunica lib. 1. cap. 7. de vera religione disputans adversus Melchiorum Canum, qui lib. 4. cap. 2. dixerat hæreticos homines ad ecclesiam non pertinere neque in ecclesiæ partibus esse numerandos, contendit hæreticos ad ecclesiam per-

tinere. In uno veteri libro, pro eo quod istuc apud Cyprianum legitur *foris est*, legitur *hostis est*.

ÆMULUM PRINCIPEM] Lucifer Calaritanus in libro ad Constantium de moriendo pro Dei filio, *adversum se æmulos surgere principes*. Non ait Cyprianus æmulum principem fuisse levatum adversus Decium, sed Decium patientius fuisse laturum levati adversum se æmulum principem quam constitui Romæ Dei sacerdotem, in quo quidem Cornelii miranda constantia, qui sedebat *intrepidus expectans corporis sui carnifices & tyranni ferocientis ultores*, ut ait Cyprianus in epistola 52. ad Antonianum. Et tamen inventi sunt qui divinare conarentur quis tum princeps levatus sit adversus Decium, scripserunt autem Lucium Priscum fuisse qui levatus est adversus eum, quia Aurelius Victor in libro de Cæsaribus scribit delatum illi Gothorum concursu dominatum postquam direptis Thraciis plerique illò pervenerant; quam ob causam ait Decium citò quam potuit maturrimè Roma digressum. Sed non possum discedere ab hoc loco quin adnotem temeritatem Salmasii, qui capite sexto de primatu Papæ pag. 86. contra omnium veterum codicum & editionum fidem contendit istuc legi debere *malum principem* pro *æmulum*; hancque suam conjecturam nititur probare testimoniis eorum veterum scriptorum qui loquuntur de malis principibus. Quantum eæ observationes sint inutiles in hoc loco nemo non videt. Nam præterea sensus constare non potest cum conjectura Salmasii.

DEI SACERDOTEM] Hanc lectionem inveni in XIX. codicibus nostris, in sex Anglicanis, apud Thomam Waldensem tit. 14. de sacramentalibus cap. 123. & in omnibus editionibus quæ Pamelianam antecesserunt. Aliam verò, quæ habet *æmulum sacerdotem*, quam Pamelius verissimam, Rigaltius verò procul dubio falsam esse asserit, in uno tantum codice Affligemensi reperisse se testatur idem Pamelius, sicut ego quoque eam non reperi nisi in uno codice qui fuit Francisci Pithœi. Et tamen illustrissimus Cardinalis Perronius in replica adversus regem magnæ Britanniae pag. 99. ait illam inveniri in antiquioribus & emendatioribus exemplaribus. Ad quam rem probandam laudat in margine codicem Affligemensem & editionem Pamelii, nullis aliis testimoniis. Miror autem Rigaltium retinuisse in editione sua lectionem quam ipse ait procul dubio falsam esse, uti re vera est. Sensus enim hujus loci est Decium, hostem videlicet sectæ nostræ, quam excindere cupiebat, ita exhorruisse sacerdotem Dei in urbe Roma principem imperii ut multò patientius & tolerabilius audiret levati adversus se æmulum principem quam constitui Romæ Dei sacerdotem, ut ista rectè explicat Rigaltius; non quod timeret, ut quidam crediderunt, episcopum Romanum, hominem, quantum attinebat ad rempublicam, minimè principi metuendum aut formidolosum, sed quia erat inimicus crucis Christi, ardens desiderio opprimendæ christianitatis, ut ait vir clarissimus Henricus Dodwellus, valde cupiebat ne Fabiano Papæ defuncto daretur successor, existimans religionem nostram interituram, si episcopum non haberet, timens præterea, ut opinor, ne in urbe rerum novarum avida augeretur numerus christianorum, quorum nimius & copiosus, ut ait Cyprianus, erat populus. Alia fuit sequentium temporum conditio. Nam cum postea martyria desissent, episcopique, ut supra dixi, cœpissent in honore esse, ecclesia verò, quæ, ut ait Hieronymus in vita Malchi monachi, persecutionibus creverat, potentia & divitiis major & virtutibus minor facta esset, tum episcopi Romani matronarum oblationibus ditati, ut in libro 27. Ammiani Marcellini legitur, processerunt vehiculis insidentes, & epulas curarunt profusas adeo ut convivium eorum regales superarent mensas, pro quo Persius in satyra sua prima posuit *prandia regum*. Quod adeo turpe visum est Hieronymo ut in epistola ad Nepotianum de institutione clericorum reprehendere non sit veritus quòd apud eos melius pranderetur quam apud proconsulem. Idem Hieronymus in caput secundum Micheæ acerbè invehitur in ecclesiæ principes qui deliciis affluunt & inter epulas atque lascivias pudicitiam servare se credunt, & qui, excubantibus ante fores suas centurionibus & turmis militum, militantes & gladiis accinctos & iudices invitant ad prandium. Et statim culpans adhuc eorum mores ait illos immensis sumptibus parare epulas & clericos discurrere tota urbe quærentes exhibere iudicibus quæ illi in prætoriis suis aut invenire non possunt, aut certè inventa non cœmunt. Hinc orta est invidia loci apud externos religionis. Narrat enim idem Hieronymus in epistola ad Pammachium adversus Joannem Hierosolymitanum Prætextatum consulem designatum dicere

dicere solitum esse Papæ Damaso : *Facite me Romanæ urbis episcopum , & ero protinus christianus*. Cum itaque episcopi Romani magna tum esset reverentia & auctoritas , crevissentque opes , & ob id ambitio surrexisset , episcopatusque pravis ambitionibus appeti cœpissent , orta sunt fœda inter clericos certamina pro adipiscenda cathedra principali , ut patuit in schismate quod fuit inter Damasum & Ursicinum. Sic olim Judæi , ut Sulpitius Severus scribit in libro secundo sacræ historiæ , longa rursus pace corrupti miscere omnia seditionibus & turbare cœperunt , affectantes summum sacerdotium libidine , avaritia , & dominandi cupidine. Sic Hieronymus Savonarola , tanquam si legisset historiam sacram Sulpitii Severi , in sermone habito Florentiæ anno 1496. die 18. Maii , cum dixisset summum sacerdotium id apud Hebræos fuisse quod hodie est papatus in ecclesia Christi , ait illos venisse in tantam superbiam & cupidinem dignitatum sacrarum ut eas emerent & venderent , officia porro sua administrarent per avaritiam & superbiam. Contra Hieronymus in epistola ad Demetriadem de virginitate servanda Anastasium Papam vocat virum ditissimæ paupertatis.

TANTUM TEMPORIS] Hanc sanè lectionem reperi in octo vetustis codicibus. Aliam , quæ habet *tantis temporibus* , exhibent veteres editiones ante Manutianum & sex libri veteres.

ET TIMOREM] Vide appendicem observationum Rigaltii ad Cyprianum , ubi rectè interpretatur hunc timorem Cypriani.

PASSUS EST] Suprà epist. 37. pag. 50. *Neque enim virtus eorum aut honor minor est quo minùs ipsi quoque inter beatos martyres aggregentur. Quod in illis est , toleraverunt quicquid tolerare parati & prompti fuerunt. Qui se tormentis & morti sub oculis Dei obtulit , passus est quicquid pati voluit.* Ad hæc loca Cypriani respiciebat haud dubiè Erasmus interpretans locum libri Josephi de imperio rationis , ubi sic legitur : *& si fors percipiendi denegat facultatem , pertulit tamen cuncta quæ voluit pati.* Etenim martyres quoque censebantur qui tormenta passi , tamen occisi non fuerant. Commodianus instructione 48. *Multa sunt martyria quæ sunt sine sanguine fuso.* Sanctus Paulinus poemate 14. de sancto Felice :

Cælestem nactus sine sanguine martyr honorem.

Nam confessor obit , pœnas non sponte lucratus.

Et paulò post :

Martyrium sine cæde placet , si prompta ferendi

Mensque fidesque Deo caleat. Passura voluntas

Sufficit , & summa est meriti testatio vocis.

Sulpitius Severus in epistola ad Aurelium de sancto Martino : *Nam licet ei ratio temporis non potuerit præstare martyrium , gloria tamen martyris non carebit , quia voto atque virtutibus & potuit esse martyr & voluit.* Hieronymus in epistola ad Rufinum quæ incipit *Plus Deum tribuere* commemorat *Ægyptios confessores & voluntate jam martyres.* Arnulphus Lexoviensis in epistola scripta ad sanctum Thomam archiepiscopum Cantuariensem , quæ edita est in pagina 487. tomi secundi spicilegii Dacheriani & inter epistolas sancti Thomæ lib. 1. epist. 85. *Licet enim nondum usque ad sanguinis effusionem causa pervenerit , supplet tamen devotio meritum passionis.*

TYRANNUM VICTUM] Rufinus in psal. 40. *Unde sancti martyres etiam in suis passionibus victores extiterunt : quia etsi potuerunt corporaliter occidi , nunquam tamen animo potuerunt frangi. Illi verò qui occiderunt victi sunt.*

POSTMODUM VICTUM] Decium Imperatorem , qui anno 251. interiit cum filio in bello quod adversus Persas gerebat , ut scribit Pagius , qui Baronium redarguit scribentem id evenisse cum pugnaret adversum Gothos Mœsiam & Thraciam infestantes.

QUÆDAM D. I. INHONESTA] Sic vulgò solet. Semper in discordia una pars imputat inhonesta parti adversæ , ut patet etiam ex epistolis 48. & 49. sancti Cypriani adversus Novatum & Novatianum & ex calce epistolæ Firmiliani , in qua annotatum est Cyprianum à Papa Stephano vocatum fuisse pseudochristum & pseudoapostolum & dolosum operarium. Innumera sunt exempla istiusmodi in scriptoribus historiarum. Sic in libello precum Marcellini & Faustini adversus Papam Damasum & in epistola concilii

Aquileiensis adversus Ursicinum æmulum Damasi. Apud Optatum legimus causas confictas esse contra Cæcilianum episcopum Carthaginensem ut vitiosa ejus ordinatio diceretur. Necesse non est ire per historias sequentium temporum. Vide tamen notas nostras ad vitas Paparum Avenionensium pag. 702. 1239.

COMMUNIONEM] Quamvis sciam lectionem nunc receptam habere *communicationem*, eamque lectionem esse bonam, illamque repererim in sex codicibus antiquis, prætuli tamen eam quam omnes editiones Manutiana antiquiores & duodecim vetera exemplaria exhibent.

CAR. FR. NOSTER] Editiones vulgatæ, quæ acceperunt ex Erasmica, addunt *Cornelius*. Sed cum Cornelii nomen non invenerim in antiquis editionibus, desit autem etiam in sexdecim codicibus antiquis, existimavi auctoritatem tot veterum exemplarium prævalere debere adversus errorem. Cornelii quippe nomen non inveni in ullo veteri libro quam in Eligiano. Itaque illud, cum non dubitem esse ex glossemate, sustuli. Fuisse autem Trophimum ex clero Romano liquet ex initio istius epistolæ. Ex quo necessario consequitur ista referenda esse ad Cornelium, quamvis nomen ejus non exprimatur.

OFFOCARI] Quamvis non dubitem plurimos mutationem à me in hoc loco factam improbaturos, parum videlicet curantes an hoc aut alio modo legatur, modò sensus idem sit, præsertim si minus habeat molestiæ & difficultatis, feci tamen, & hinc sustuli vocem *suffocari* suppositam veræ lectioni ab imperitis librariis; quibus cum *offocari* vocabulum esset incognitum, ei pro sua audacia substituerunt lectionem quam crediderunt melius convenire. Porro istam restitutionem esse necessariam probatur auctoritate multorum veterum exemplarium. Reperi quippe scriptum *offocari* in quatuordecim libris veteribus, & idem de quinque Anglicanis testatur editio in eo regno facta. Tertullianus in calce libri de idololatria: *Quicumque fluctus ejus offocant*. Hieronymus in epistola consolatoria ad virginem: *Quod reprimat non offocat, sed includit*. Augustinus lib. 5. confess. cap. 11. *Sed me maxime captum & offocatum quodam modo deprimebant corporalia meditantem*. Seneca in libro de brevitate vitæ cap. 2. *Aspice illos ad quorum felicitatem concurratur, bonis suis offocantur*. Festus: *Offucare, aquam in fauces mittere ad sorbendum*. Glossæ veteres in codice quorundam Cyrilli scriptorum repertæ: *ὑποπνίγω, offoco, suffoco*. Onomasticon Græco-Latinum, olim quidem editum Basileæ, sed postea recusum à Bonaventura Vulcanio: *offoco, ὑποπνίγω*. Florus lib. 2. cap. 11. loquens de Gallogræcis: *sed alligati miraculo quidam fuere quum catenas morsibus & ore tentassent, quum offocandas invicem fauces præbuissem*. Sic quoque dicebant *obrogare*, ut apud T. Livium, Ciceronem, Florum, ac fortasse alibi. Apud sanctum Augustinum lib. 6. contra Donatistas cap. 17. scriptum est, *damnationis ira & erroris offectura*. Ubi clarissimi auctores novæ editionis operum sancti Augustini monent editiones Amerbachii & Erasmi habere *offocatum*, plerosque verò codices MSS. *offectura*, apud Cyprianum verò legi *offectura*, nimirum in sententia quam in causa baptismi hæreticorum protulit Munnulus à Girba in concilio Carthaginensi, ut illic dicemus.

PATERNÆ LENITATIS] In codice Remensi sancti Dionysii legitur *paternæ pietatis*, in Fuxensi *patientiæ lenitas*.

Pag. 70.

ÆQUANDI SUNT] Sex libri veteres habent *æquatus est ille*. Quæ lectio potest esse bona.

LUCTATUS] Fatendum est hanc lectionem repertam à me fuisse in solo codice Fossateni sanè optimo & in vetustissimis editionibus. Alii libri, in majori sanè numero, habent *reluctatus*. Ego tamen eam lectionem præfero quam posui, quia luctari est propriè pugilum, cujusmodi fuere martyres, quos certum est non fuisse reluctatos, sed tormenta & mortes lubenti animo pertulisse. Ipse Cyprianus in libro ad Demetrianum pag. 221. ait: *Nemo nostrum quando apprehenditur reluctatur*. Et in libro de bono patientiæ pag. 250. loquens de Abele ait, *adversus fratrem fratricidam non resistit nec reluctatur, sed humilis & mitis patienter occiditur*.

NECESSITATE PERVENIT] Codex Gratianopolitanus, *necessitate compulsus est, nec ille qui*.

PERFUNCTIONE] In quinque libris veteribus scriptum est *passione*. Alii quinque & duo Anglicani & editio Morelliana *pactione*. Alii duo *passione vel patione*.

FRATRES ET. PLUR. Codex Gratianopolitanus, *nec solum fratres, sed etiam plures qui extorres*.

MULTAS VIVENTES] Ita libri decem veteres. Alii duo & editiones antiquiores habent *salvatas*. Codex Corbeiensis, *solventes*, manifesto errore.

EPISCOPO TRACTANTE] Optatus lib. 7. *Restat ut dicitis eum cum populo communicasse. Et locutum eum esse aliquid in populo constat, sed insinuandi alicujus rei causa, non tamen tractandi. quod est episcoporum.* Vide notas nostras ad Lupum Ferrariensem pag. 479.

AUDITIS NOBIS] Emendatio supra lineam in codice Monasteriensi, *auditis nostris lamentationibus*. Ex glossemate nimirum.

LASSAM] Veteres editiones & plures libri veteres habent *lapsam*. Quæ lectio confirmari potest ex evangelio secundum Matthæum ad quod respicit hic locus, ex quo constat ovem illam non fuisse simpliciter lassam, sed lapsam. Ego tamen præfero priorem lectionem. Nam ovis illa rectè dicitur lassæ quæ multum errando laboraverat, ut verbis utar Hieronymi in epistola de filio prodigo ad Papam Damasum.

PECCATA PARIA] Hieronymus in epistola ad Pammachium de dormitione Paulinæ, in libro primo adversus Pelagium, & lib. 2. adversus Jovinianum ait Stoicos contendisse peccata esse paria. Lactantius cap. 38. epitomes loquens de Zenone Stoicorum magistro: *Nam quod dicit paria esse peccata ex eadem immunitate est qua misericordiam velut morbum infectatur.* Plutarchus in libro de Stoicorum repugnantiis scribit neque peccatum peccato majus esse neque virtutem virtuti præstare. Cassianus lib. 5. cap. 11. *Cunctarum namque virtutum & una natura est, licet in multas dividi species & vocabula videatur.* Seneca epist. 120. *Sunt enim virtutibus vitia consinia.* Et Hieronymus adversus Luciferianos: *Vicina sunt vitia virtutibus.* Sic etiam Quintilianus lib. 3. cap. 7. & lib. 8. cap. 3. Cicero lib. 3. officiorum: *A me ipso dissertatum est, qui unam habet omnes habere virtutes.* Vide etiam paradoxa, ubi fusiùs ista tractantur. Et tamen idem in libro primo de oratore scripsit spinosam & exilem orationem eorum esse qui dicunt qui virtutem habeat eum omnes habere. Sententiam illam videtur non approbasse Seneca. Ait enim in epistola 66. *Quomodo possunt paria bona esse? Ergo virtutes inter se pares sunt.* Vide ibi Muretum. Vide etiam sancti Augustini responsionem ad epistolam Nestarii de negotio Calamensi.

LENIS NIMIS] In sex libris nostris antiquis & in quatuor Anglicanis scriptum est *lenissimus*. Quod propiùs accedit ad editionem vulgatam libri Numerorum, quæ habet *mitissimus*. Pag. 71.

MISERTUS EST] Ita primus scripsit Erasmus. Hanc autem lectionem deprehendi in novem codicibus antiquis. In tribus aliis & in antiquis editionibus legitur *misericors est*. Quæ est lectio vulgatæ editionis evangelii secundum Lucam.

CUM SOLATIO] Ita septem libri veteres & editio Manutiana. Veteres itaque editiones & alii septem libri veteres habent *consolatio*. Negatio deest in quatuor antiquis. In uno meo scriptum est, *in consolatione pacis & communicationis abscedit*.

SUSTINETE] Codex Sorbonicus, *sustinentes*. Fuxensis, *portate*. Et hæc est lectio vulgatæ editionis epistolæ ad Galatas.

SUFFRAGATOREM] Lectio vulgata, quam plerique codices antiqui præferunt, habet *justum*. In quinque tamen æquè antiquis scriptum est *suffragatorem*. Quo etiam modo legi in Affligemensi testatur Pamelius. Ego verò puto hanc lectionem esse meliorem, tum quia Angli testantur in codice Bodleiano legi *Ipse est suffragator & deprecator*, tum quia ea recedit ab editione vulgata epistolæ Joannis, Cyprianum autem constet usum non esse editione qua nos hodie utimur. Mox enim ipse scribit *delictis*, ut solet, pro eo quod in nostra vulgata legitur *peccatis*. Quamquam *peccatis* vidi scriptum in duobus antiquis exemplaribus, per audaciam, ut puto, eorum qui putabant loca sacre scripturæ allegata à Cypriano debere emendari secundum editionem nostram vulgatam. Porro arbitror eum qui scripsit codicem Bodleianum legisse *suffragator* in suo exemplari & istud explicare volentem addidisse & *deprecator*. Certum enim est unum horum vocabulorum sufficere.

ET PERTINACES] Codex Gratianopolitanus, *atque contumaces*.

NAM ET MOECHIS] In duobus antiquis exemplaribus additur *id est adulteris*. Sed istud est glossema. Decretum Papæ Zephyrini apud Tertullianum in libro de pudicitia: *Ego & mæchiæ & fornicationis delicta pœnitentia functis dimitte.* Ubi obiter admoneo

Pag. 72.

Baronius & Rigaltius malè existimasse edictum Zephyrini ita conceptum fuisse : *EPISCOPUS EPISCOPORUM EDICIT. Ego & mœchiæ &c.* Episcopi enim Romani nunquam usi sunt ambitioso illo & invidioso loquendi modo, præsertim in illa antiquitate. Sua tantum nomina præferebant, ut videre est etiam in epistolis Papæ Cornelii ad Cyprianum.

ANTECESSORES NOSTROS] id est episcopos qui ecclesiam Africanam rexerant ante tempora Cypriani. Ait ergo Cyprianus quosdam episcopos Afros putasse pacem non esse dandam mœchis. Hanc opinionem fuisse in Africa ante tempora Cypriani liquet etiam ex testimonio Tertulliani, qui in libro mox laudato vehementer declamat adversus Papam Zephyrinum quòd is mœchiæ & fornicationis delicta pœnitentia functis dimitteret. Manebat tamen interim concordiae vinculum inter episcopos Afros, quamvis diversè nonnulli sentirent de reconciliatione lapsorum.

PENDERE IN DIEM] Ita inveni scriptum in quinque codicibus antiquis & in editione Manutii. Sic etiam se scriptum vidisse in codice Germanensi optimæ notæ testatur vir optimus & doctissimus Domnus Petrus Coustant in præfatione sua ad opera sancti Hilarii §. 229. Pamelius in annotatione sua ad hunc locum existimat heic per diem iudicii intelligi diem particularis iudicii uniuscujusque. Contrà Nicolaus Faber in suo Cypriano impresso, qui nunc meus est, putat intelligi debere de extremo iudicio ex opinione ea quæ fuit multorum & magnorum virorum tam Græcorum quàm Latinorum in ecclesia primitiva, qui solos martyres gloria divina perfrui ante illud extremum iudicium, cæteros verò in illud differri voluerunt, & hanc etiam fuisse Tertulliani sententiam. Quem Nicolai Fabri locum descripsit Rigaltius in addendis ad observationes suas in Cyprianum. Nota est controversia quæ fuit ævo Joannis Papæ XXII. circa visionem beatificam. Qua de re vide annotationes Erasmi in caput septimum epistolæ primæ Pauli ad Corinthios & notas nostras ad vitas Paparum Avenionensium pag. 788. & 798. itemque præfationem nostram ad historiam Tutelensem. Alii hunc Cypriani locum intelligunt de igne purgatorio. Illos verò vehementer exagitat Joannes Dallæus lib. 4. de pœnis & satisfactionibus humanis cap. 10.

ET QUIDEM] Refert hunc locum sanctus Augustinus in epistola ad Vincentium Rogatistam.

ACTUM SUUM DISPONIT] Infra epist. 55. pag. 86. ait singulis pastoribus portionem gregis esse adscriptam, *quam regat unusquisque & gubernet, rationem sui actus Domino redditurus.* Et in concilio Carthaginensi ait unumquemque episcopum pro licentia libertatis & potestatis suæ habere arbitrium proprium, & Christum unum & solum habere potestatem judicandi de actibus episcoporum. Vide etiam librum de unitate ecclesiæ pag. 195.

RATIONEM REDDITURUS] Vide epistolas 55. ad Cornelium pag. 86. ad Jubaianum pag. 137. & ad Magnum pag. 158.

LAPSIS POENIT.] Codex Gratianopolitanus, *indulgentiam non putent lapsis.* Infra in calce hujus epistolæ legitur pag. 75. *& veniam & indulgentiam pœnitentibus non denegari.*

GESSERINT] Hanc lectionem inveni in decem codicibus antiquis. Angli viderunt sex in quibus etiam habetur. In quinque verò aliis à me visis scriptum est *egerint.* Quæ est lectio vulgatæ editionis apocalypsis.

SUPER UNO PECCATORE] Nihil volui mutare, quamvis sciam plurimos optimos codices præferre *super unum peccatorem.* Nam editio quam retineo nititur etiam auctoritate plurimorum veterum librorum.

DELECTATUR] Ita scriptum vidi in multis antiquis codicibus & in vetustioribus editionibus. Manutius mutavit & scripsit *lætatur.* Sanè fateor lectionem Manutianam extare in multis codicibus antiquis & in editione vulgata sacrae scripturæ. Sed illa usum non esse Cyprianum constat. Itaque prætuli lectionem veterum editionum.

GAUDIUM] Codex Fuxensis, *gaudium coram angelis Dei in cælo,* ex glossmate, ut opinor.

MALITIAM] Sic emendavi secutus auctoritatem veterum editionum & undecim veterum exemplarium nostrorum & trium Anglicanorum. Nam & textus prophetiæ Joël habet *præstabilis super malitia.* Manutius posuit *malitias.* Sed ego eam lectionem non reperi nisi

nisi in quinque libris veteribus. In Veronensi legebatur *injurias irrogatas*. Vide Frontonis Ducæi notas in homilias sancti Joannis Chrysostomi pag. 14.

RESERVANTIS] In uno vetere libro meo scriptum est *cum correxerit ut misereatur reservantis*, in Divionensi & in recentiore Remigiano *miserentis reservatis*.

VIRGA] Codex Gratianopolitanus & monasteriensis addunt *ferrea*. Infra in hac ipsa epistola, *scitilia ab eo cui data est ferrea virga franguntur*. Rufinus in psal. 2. *Virga ferrea accipitur inflexibilis justitia*.

BONITAS] Angli monuerunt in codice Bodleiano scriptum esse *bonitatis & misericordiae & pietatis fons*. Ita etiam in Pithœano, nisi quod deest vox *fons*.

A SEXDECIM] Pacianus in tractatu contra Novatianos: *Cornelius jam Romæ episcopus a sedecim episcopis factus locum cathedræ vacantis acceperat*.

EPISCOPATUS UNUS] Locus insignis, inquit Pamelius, pro episcopatu Romano. Sed non cepit sensum Cypriani, qui manifestus est. Sunt apud Cyprianum varia loca multo favorabilia episcopo Romano, ut istud in epistola 55. pag. 86. *Post ista adhuc insuper, pseudoepiscopo sibi ab hæreticis constituto, navigare audent & ad Petri cathedram atque ad ecclesiam principalem, unde unitas sacerdotalis exorta est, a schismaticis & profanis litteras ferre*. Etiam ea tempestate qua theologi scholastici libere disputabant, inventus est unus qui diceret omnes sacerdotes posse dici unum & eundem sacerdotem, ut videre est apud Ægilium Romanum in capite 21. libri de renuntiatione papæ.

SCHISM. IN. INI. FERVERE] Heic, data occasione, emendabo locum ex actis Alexandri papæ III. valde corruptum & depravatum in annalibus Baronii, anno videlicet 1159. §. 74. Sic ergo restituendus est ex veteri codice MS. bibliothecæ Regiæ. *Tunc vero non mediocriter est elevatum cor ipsius hæresiarchæ, extollens se super se tanquam insanus & cæcus, nesciens quod secundum beati Cypriani martyris dictum schismatici semper inter initia fervent, incrementa vero habere non possunt nec augmentare valent quod illicite cæpit, sed statim cum prava sua æmulatione deficiunt*. Pag. 74.

QUANTUS ARR. TUMOR] Hunc locum descripsit sanctus Augustinus lib. 4. de baptismo contra Donatistas cap. 12. & Gratianus, sed non ita integrum ut apud Augustinum, 23. q. 4. cap. *Quamvis* ubi citatur ex Augustino, non ex Cypriano. Salvianus lib. 4. cap. 12. *Maxima quippe accusatrix hominum noxiorum est usurpatrix innocentiae arrogantia*. Idem in epistola ad Eucherium: *Pedissequa enim plerumque novi honoris est arrogantia*. Honores enim persæpe mutant mores.

QUI MOECHATUR] Multa de hoc argumento dici possent, a quibus abstineo. Sed tamen illud filere non possum quod scio emendandum esse apud Commodianum instruct. 10. & sequenti, ubi reponendum est *mæchus & mæchia* pro eo quod Rigaltius posuit *Maius & Maia*. Sic etiam reponendum in instructione 12. ubi Rigaltius posuit *Maria* pro *mæcha*. Ego enim afferro lectiones libri veteris.

FRAUDATORES] id est idololatrias. Nam dicet paulo post, *fraudator, quod est idololatria*. Hieronymus in epistola ad Heliodorum de laude vitæ solitariæ: *Omnis fornicator, aut immundus, aut avarus, aut fraudator, quod est idolorum servitus, non habet hereditatem in regno Christi & Dei*. Istud vero sumptum est ex epistola Pauli ad Ephesios.

IDOLOLATRIS] Omnes libri veteres & vetustiores editiones & heic & paulo post habent scriptum *idolatriis & idolatriæ*. Nihil tamen mutare volui, quamvis sciam ita vulgo scriptum esse in antiquis codicibus veterum scriptorum Latinorum, & quamvis exemplum ita scribendi habeam Antonii de Albone archiepiscopi Lugdunensis, qui ita scripsit in editione sua commentariorum Rufini in psalmos. Habendus esse videbatur honos antiquitati. Sed etiam satisfaciendum erat delicatis ingeniis ævi nostri.

LIBIDINIBUS] Codex Fuxensis, *turpitudinibus*. In epistola ad Donatum pag. 4. *Tum delectat in mimis turpitudinum magisterio*. Salvianus lib. 6. cap. 8. *loca & habitacula turpitudinum*.

NEC SIBI] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. de baptismo adversus Donatistas cap. 5. itemque Hincmarus in opusculo LV capitulorum cap. 47. pag. 563.

INQUINARI ALT.] Codex Fuxensis, *alterum inquinari dicunt*. In Sorbonico & in uno meo, *excusari alterum dicunt*. Pag. 75.

IPSUM TENERI] Prætuli hanc lectionem, quia illam inveni in xv. libris veteribus. F fff

ribus. Alioqui enim facile mutassem ut eam revocarem quæ exstat in antiquis editionibus, ubi legitur *reum teneri*. Nam eam quoque lectionem reperi in quatuor exemplaribus antiquis.

LAMENTANTIUM] Duo libri veteres habent *amentium* tantum.

FREQUENTER OPERARE] id est, ut ego quidem arbitror, frequenter opera pietatis exerce in pauperes, da frequenter eleemosynam. Vide librum de opere & eleemosynis. Commodianus instruct. 55. *Non operas facitis*, id est eleemosynas. Vide etiam instruct. 69.

DOMINUM ET] Hanc lectionem inveni in quindecim exemplaribus antiquis & in editionibus Manutii & Morellii. Pamelius posuit *est* pro *&*. Hunc imitatus est Rigaltius. Angli reposuerunt veterem lectionem, quæ profecto melior est. In libro Fuxensi legitur, *dominium & jus est*.

INTERITUS] Ego hanc lectionem, quam veteres editiones itemque Morelliana & tria vetera exemplaria habent, præfero, etiam ob eam causam quod paulo post Cyprianus ait Dominum, cum ad ecclesiam suam venerit, de illis utique judicaturum *quos in ea intus invenerit*. Infra epist. 55. pag. 88. *plebis intus posita*. Sunt etiam multa similia apud Cyprianum. Optatus lib. 3. *nos, qui intus habitamus, & numquam de radice recessimus*. Hæretici, qui sunt foris, non habitant intus. Vide notas ad epistolam 76.

NEC SI OCCISI] Ista sæpe repetit sanctus martyr, præcipue in libro de Unitate ecclesiæ pag. 198. Hinc ortum vulgatum illud: *Martyrem non facit pœna, sed causa*, quod exstat apud Rufinum in psal. 34. & 43. & sæpe citatur a sancto Augustino. Id vero sanctus papa Gregorius lib. 2. indict. 10. epist. 37. laudat ex Cypriano. Videtur autem acceptum ex libro de Duplici martyrio ad Fortunatum, in quo ita scriptum est: *Neque enim statim martyr est qui occiditur. Occiduntur & sicarii & piratæ. Non supplicium facit martyrem sed causa*. Sic Primasius in caput tertium epistolæ Pauli ad Galatas ait: *Reum non facit pœna, sed causa*. Et sanctus Hieronymus in libro secundo adversus Rufinum loquens de caritate, quam ait esse maiorem fide & spe, & quam Paulus optat potius quam præsumit, addit, *sine qua & martyrio sanguis effusus corpusque flammis traditum coronam non habet præmiorum*. Idem in caput quintum epistolæ ad Galatas: *Vide quantum sit bonum caritatis. Si ita martyrium fecerimus ut nostras velimus ab hominibus reliquias honorari, si opinionem vulgi sectantes intrepidi sanguinem fuderimus, & substantiam nostram usque ad mendicitatem propriam dederimus, huic operi non tam præmium quam pœna debetur, & perfidiæ magis tormenta sunt quam corona victoriæ*. Sanctus Augustinus in libro de correctione Donatistarum cap. 2. *Non ergo qui propter iniquitatem & propter Christianæ unitatis impiam divisionem, sed qui propter iustitiam persecutionem patiuntur, hi martyres veri sunt*. Et paulo post: *Potest enim esse impiorum similis pœna, sed dissimilis est martyrum causa*. Plangendi igitur erant Donatistæ qui gravissima tormenta toleraverant pro nomine Christi in persecutione Diocletiani. Vide eorum acta in libro secundo miscellaneorum nostrorum. Guibertus de Novigento lib. 1. cap. 3. de pignoribus sanctorum: *Donatistæ non imparia martyribus passi sunt, & quia extorres a caritate fuerunt, frustra fuerunt*. Stephanus Tornacensis in epistola sua secunda, loquens de cæde Joannis decani Aurelianensis: *Joannem nostrum martyrem simul causa fecit & pœna*. Cæsarius Heisterbachensis lib. 8. cap. 64. *Causa, non pœna, facit martyres*. Vide notas ad vitas Paparum Avenionensium pag. 1280.

EPISTOLA LIII.

Pag. 76.

SUPERIUS] Ita scriptum fuisse in vetustissimo codice Veronensi mihi constat, & monet etiam Rigaltius. Sic etiam edidit Manutius. Testatur autem Pamelius codicem Anglicanum quo ille utebatur habere sicut Manutius habet. Et tamen nupera editio Anglicana nullum illius lectionis vetus exemplar allegat quam Veronense. Adjuvant nihilominus illam codices Eligianus & Beccensis, in quibus scriptum est *superus*, & decem alii veteres, qui habent *super*. In exemplari editionis Basileensis anni 1540. quod fuit Jacobi Cujacii, & nunc penes me est, vir ille doctissimus scripsit in margine ex quodam veteri

veteri libro *superus* ut in codice sancti Eligii & in Beccensi. Veteres editiones, etiam Morelliana, & tria vetera exemplaria præferunt *nuper*. Alius Superius presbyter in libro secundo miscellaneorum nostrorum pag. 101, & Superius stationarius apud Optatum Milevitanem in calce libri primi.

NINUM] In duobus antiquis codicibus scriptum est *Saturninum*. Saturnini mentio extat in variis epistolis apud Cyprianum. Nini nulla alibi, quod sciam, mentio habetur. Quod fortassis approbare posset lectionem horum duorum veterum librorum. Verum nulla uspiam memoria de lapsu Saturnini. Itaque aut alius fuit Saturninus, si vera est lectio, aut certè retinendum est istic nomen Nini. Episcopum fuisse hinc colligi posset quòd Cyprianus eum vocat fratrem, nisi constaret presbyteros quoque ab eo vocatos fuisse fratres. Pœnituisse Ninum quòd fidem fregisset testatur abundè Cyprianus; adeoque puto illum postea gloriam suam reparasse. Nam in vetustissimo martyrologio ad xvi. Kal. Decembris notatur: *In Mauritania Nini*. & xviii. Kal. Januarii: *In Africa Nini*. Non dicitur fuisse martyr. Itaque existimari posset eum non esse diversum à Nino confessore, cujus mentio habetur in narratione de quodam qui vidit filium Dei. Ea narratio extat in codice Fossatenfi. Sic autem incipit: *Quidam presbyter fuit religiosus valde Airgils nomine, frequenter Missarum solemnias celebrans ad corpus sancti Nini episcopi & confessoris*.

PROCONSULEM] Africæ nimirum. Magnæ illum dignationis & auctoritatis fuisse liquet ex testimonio Salviani, qui lib. 7. cap. 16. ait illum, quantum ad nomen quidem proconsulem, sed quantum ad potentiam consulem fuisse. Proconsulum Africæ multa mentio est apud veteres historiarum scriptores. Multæ præterea extant in Codice Theodosiano constitutiones Imperatorum directæ ad proconsules Africæ.

NOMEN DOMINI] Addidi vocem *Domini*, quamvis sciam illam non esse necessariam in hoc loco, quia ita reperi scriptum in omnibus ferè vetustis exemplaribus quibus usus sum & in antiquis editionibus. Pamelius expunxit.

NOVISSIMO] id est postea. Sic restitui debere visum est pro eo quod Rigaltius & Angli posuerunt *novissimè*. Quippe omnes libri veteres & editiones ante Rigaltianam habent eam lectionem quam ego revocavi. Quapropter miror Anglos, qui sciebant illam extare in libris nostris veteribus, prætulisse eam quæ nuspiam habetur quàm in editione Rigaltii. Quid si mendum illius editionis imputemus typographo?

CLEMENTIAM] Codex Fuxensis, *miseriordiam*.

PERMITTERENTUR] Citat hunc locum Hieronymus in vita Pauli monachi: *Verum hostis callidus tarda ad mortem supplicia conquirens animas cupiebat jugulare, & ut ipse qui ab eo passus est Cyprianus ait, volentibus mori non mittebatur occidi*. Codex Fuxensis istic apud Cyprianum habet *paterentur*. Sed Hieronymus habebat in suo exemplari *permitterentur*. Lucanus lib. 6. *Ah miser, extremum cui mortis munus iniquæ eripitur non posse mori*. Seneca Thebaide: *Occidere est vetare cupientem mori*.

VENIRE COEPERINT] Hinc colligi posse videtur consuevisse eo tempore episcopos Africanos convenire Carthaginem apud episcopum magnæ illius ecclesiæ, sicut episcopi Italiæ & Siciliæ apud Romanum, sed tamen necesse fuisse ut in præcipuis festivitibus essent in suis civitatibus. Editio Anglicana malè hunc locum interpretata est de synodis habendis bis in anno. Ea regula nondum inventa erat.

EPISTOLA LIV.

OMNES ferè libri veteres & omnes veteres editiones præferunt nomina omnium episcoporum. Quare valde miror Pamelium illa omisisse in sua & Rigaltium maluisse ea referre in suis observationibus tanquam rem novam, professus se ea addere ex codice Corbeiensi. Melius Angli, qui ea posuerunt in contextu. Porro inter se in illis scribendis variant vetera exemplaria & veteres editiones. Inutile esset referre varias lectiones. Itaque nos credidimus ea sufficere quæ in codice Thuano, quo Rigaltius quoque usus est, inveniuntur. Cæterum illud quoque admonemus, in uno codice regio desiderari nomina episcoporum & in titulo istius epistolæ scriptum esse simpliciter: *Cyprianus*

Cornelio fratri salutem. At in codice sancti Arnulphi legitur : *Cyprianus cum fratribus numero XLI. Cornelio fratri salutem.*

SATTIUS] Quamquam id quod dicturus sum sit exigui momenti, dicam tamen, quia istud Rigaltius retulit in observationibus suis, ubi monet hunc episcopum vocari Fattium in codice Corbeienfi. Quod verum est. Cæterum vocatur Sattius in multis antiquis exemplaribus. Et ita scribendum esse docet etiam prava lectio veterum editionum, in quibus legitur *Satius*. Certum est igitur lectionem libri Corbeienfis esse falsam.

SUB ICTU] Rigaltius ait scriptum esse *sub ictum* in codice Corbeienfi. Ego ibi legi *subjectum*.

OSTENSIONIBUS] revelationibus, visionibus quæ in somno obrepunt, quibus paulò infrà ait esse obtemperandum. Ea erat illis temporibus simplicitas & confidentia christianorum. Deinde secuta sunt tempora quæ omnem penè auctoritatem adimerent istiusmodi somniis, ut patet ex Hieronymi epistola ad Pammachium & Marcellam adversus Rufinum & ex libro sexto cap. 3. confessionum sancti Augustini. Immo ævo quoque Cypriani, ut ipse in epistola ad Florentium pag. 124. docet, erant quibus revelationes in somno factæ videbantur somnia ridicula & visiones ineptæ. Eis tamen fidem adhibuisse Tertullianum liquet ex calce libri de virginibus velandis, immo etiam Hieronymum ex ipso discimus in epistola ad Lætam de institutione filiae. Posterioribus sæculis, cum deveniebatur ad ultima temporum, revelationes multæ factæ sunt piis hominibus, non solum somniantibus, sed vigilantibus, idque frequentissimè. Sed fuere etiam illis temporibus qui eas contemnerent. Vide notas nostras ad vitas Paparum Avenionensium pag. 1223. Cæterum an à Deo mittantur somnia disputat Ludovicus Cælius Rhodiginus lib. 14. cap. 43.

INFIRMIS] Erasmus addidit, *si qui essent*. Quod in nullo eorum veterum exemplarium quibus utor reperi, neque in aliis editionibus.

PROTECT. COR. ET SANG.] id est, communicationis, eucharistiæ, ut statim dicet.

Pag. 78.

SI EIS MILITATURIS] Codex Corbeienfis, *si eis qui militaverint*.

AC DOLENTER] Hæc desunt in quatuor antiquis exemplaribus. In meo legitur *dolentes*. Sic etiam codex sancti Arnulphi.

ET OPT. ET CRED.] Hæc quidem habentur in septem codicibus antiquis. Sed desunt in aliis octo. Erasmus primus posuit. Nam desiderantur in antiquis editionibus.

SACRIFICIA DEI] Ita certè habet codex Corbeienfis. Et tamen Rigaltius adnotat in illo scriptum esse *Deo*.

QUOTIDIE CELEBRAMUS] In libro de oratione dominica pag. 209. *eucharistiam quotidie ad cibum salutis accipimus*. Tertullianus lib. 2. ad uxorem, *nesciet maritus quid secretò ante omnem cibum gustes; & si sciverit panem, non illum credit esse qui dicitur*. Vide cap. *Quotidie* apud Gratianum dist. 2. de consecratione.

IMPENDENTIS] Codex Fuxensis, *ingruentis*.

MALI] Quidam libri veteres habent *malivoli*.

SANGUINE SUO] Epist. 73. pag. 136. *utpote qui baptizentur gloriosissimo & maximo sanguinis baptismo*. Et mox addit sanguine suo baptizatos & passione sanctificatos consummari & divinæ pollicitationis gratiam consequi. Vide Tertullianum in libro de baptismo & in libro de pudicitia. Passio sanctarum Perpetuæ & Felicitatis, *à sanguine ab obstetrice ad retiarium latura post partum baptismo secundo*. Vide dissertationem 13. Henrici Dodwelli, quæ est de secundo martyrii baptismo.

Pag. 79.

CONSOLATI ESTIS] Codices Anglicani, *consolidastis*. Sorbonicus, *consolidati estis*.

COMESTURAM] Codex Remigianus *comestionem*, Corbeienfis *deprædatione*, Turonensis *de prædicatione*.

ET JAM N. P. EAS] Hæc desunt in antiquis editionibus & in novem libris antiquis. Desuisse etiam in tribus à se visis testatur Pamelius.

DE ORE EOR.] Codex Fuxensis, *de manu & ore eorum*.

PATERNÆ PIETATIS] Erasmus edidit, *paternæ pietatis dulcedinem apponimus*. Verùm vocem *dulcedinem* ego nuspiam reperi in libris antiquis.

EPISTOLA LV.

CUM hæc epistola inter Cyprianicas magni sit momenti; paucis dicendum quo tempore & qua occasione scripta sit. Imminebat persecutio anno 252. cum hæc scriberet Cyprianus, ac his ipsis diebus, quibus has ad Cornelium litteras faciebat, ob sacrificia quæ edicto proposito celebrare populus jubebatur, clamore popularium ad leonem denuo postulatus in circo fuerat. Sacrificia de quibus loquitur Cyprianus, videntur fuisse indicta ob pestem quæ tunc sæviebat sub Gallo & Volusiano. Hujus autem epistolæ scribendæ hæc fuit occasio. Pars Felicissimi episcopum Carthagine ausa est ordinare Fortunatum, unum ex quinque presbyteris jampridem de ecclesia profugis, & episcoporum sententia anno priore damnatis. Dictitaverant schismatici viginti quinque episcopos ad hanc ordinationem peragendam venturos, sed quinque tantum adfuerunt, iique pluribus infamiæ notis inusti. Sic ordinatus Fortunatus Romam misit Felicissimum cum litteris ad Cornelium, qui primo quidem rejecit Felicissimum, ut par erat; sed postea illius mendaciis & minis, ac ipsius etiam Cypriani, cujus litteræ nondum perlatae fuerant, silentio commotus duas ad episcopum Carthaginensem litteras scripsit, quarum in prima pulsum a se fuisse nuntiabat Felicissimum; in altera autem ipse commotum se esse & exterritum significabat. His rebus adductus fuit Cyprianus ut Cornelio scriberet hanc epistolam LV. in qua demonstrat episcopum nullius prorsus periculi metu terreri debere: innocentiam suam adversus schismaticorum calumnias strenue defendit: eorumque mores & nefariam conjurationem egregie describit, ac tandem probat eos ad ecclesiam principalem, unde sacerdotalis unitas exorta est, navigare non debuisse, cum statutum sit, & æquum sit pariter & justum, ut causa illic audiat, ubi est crimen admissum. Non dubium est quin Cornelius his litteris acceptis æqua de Cypriano senserit, nec jam aures præbuerit improbis schismaticis.

SATURUM] antea lectorem constitutum à sancto Cypriano. Vide epist. 24. 29. 32. *Pag. 79.*

ACOLYTHUM] Secutus sum vulgarem scribendi modum, quamvis sciam scriptum esse in omnibus antiquis exemplaribus & editionibus *acolytum* sine aspiratione, uti etiam scribunt viri doctissimi Jacobus Goar, Dominicus Macrus, & Cangius. Nondum autem convenit inter interpretes unde derivatum sit hoc vocabulum, ut istuc etiam annotavit Pamelius. Vir doctissimus Joannes Morinus in opere de sacris ordinationibus ait acolythorum mentionem nusquam fieri nisi post annum a Christo nato 250.

FELICISSIMUM] adversarium sancti Cypriani, uti pluribus ostendit Cyprianus in hac ipsa epistola.

ABSTENTUM] Hæc est vera lectio, quam inveni in codicibus antiquis. Recentior Remigianus & Beccensis habent *ostentum*. Octo alii veteres & veteres editiones *ostensum*. Quamquam autem non dubitem quin hæc lectiones sint falsissimæ, eas tamen adnotavi ut hinc colligi facile possit quonam modo introductæ sint falsæ lectiones in libros veterum scriptorum per incitiam & audaciam librariorum. Utar autem hac occasione ut referam versum ex instructione 59. Commodiani, non cujusmodi editus est a Rigaltio, qui illum malè emendavit, sed eo modo quo legitur in veteri codice monasterii sancti Albini Andegavensis; ex quo Sirmondus descripsit. Nam Rigaltius edidit ex apographo Sirmondi, & non vidit vetus exemplar. Sic ergo habet versus ille, *Induite vestes quas oportet frigus ut ostent*, optimo sensu. Ostare frigus est auferre vel impedire frigus. Unde, inquit Cangius, Galli effecerunt *oster*.

EPISCOPUM] Ita veteres editiones & undecim vetera exemplaria. Neque dubito quin ea lectio melior sit quàm ea quæ habet *episcopos*, tamenetsi ea quoque reperiatur in quibusdam vetustis exemplaribus. Nam paulo post dicit: *Nec interest unde episcopo aut terror aut periculum veniat.*

CUM ANIMADVERTISSEM] Hæc omitti poterant absque ullo dispendio. Desunt autem in quibusdam codicibus antiquis. Retinuimus tamen, quia extant in antiquis editionibus & in quibusdam codicibus manuscriptis. *Pag. 80.*

LITTERAS QUAS] à schismaticis nimirum & prophanis, ut dicet infra pag. 87. Scriptæ quippe erant adversus Cyprianum. Et ideo Cornelius eas accipere renuebat.

ESSE DETENTUM] Quamvis ita scriptum sit in veteribus libris & in editionibus, puto tamen errorem esse in hoc loco & legendum esse *desertum*. Nam certum est Christum non fuisse detentum à fratribus sive discipulis suis, sed à Judæis. Unde infra pag. 82. scriptum est Christum derelictum fuisse a discipulis suis. Vide supra pag. 388.

FRATER OCCIDERIT] Notanda est in hoc loco veterum librorum audacia. Certum est hunc locum, uti jacet, sanum esse & nulla interpretatione indigere. Et tamen illi, qui sciebant Abelem à Caino occisum fuisse, istius nomen heic posuere in quibusdam codicibus. Nam Sorbonicus habet scriptum *Abel justum Cain non nisi frater occiderit*. Unus meus vetus; *Abel justum non nisi Cain frater occiderit*. Reliqui codices non habent hoc additamentum, neque veteres editiones. De hoc fratricidio vide quæ dicuntur infra ad librum de bono patientiæ.

JOSEPH FRATER] Et hic quoque locus subjacuit audaciæ librorum. In codice Thuano & in uno Bodleiano scriptum est, *Joseph venundatus sit à fratribus*. In Sorbonico, *Joseph venerit vendentibus fratribus in Ægyptum*. In Michaelino, *Joseph Ægyptum venerit persequentibus fratribus*. In uno meo, *Joseph pervenerit vendentibus fratribus in Ægyptum*.

PERMITTAT QUOS] Variant in hoc loco quidam libri veteres. In uno meo legitur, *permittat & coronare promiserit*. In alio autem meo, in Beneventano, in Veronensi, & in uno Bodleiano & Vossiano laudatis in editione Anglicana, & in aliis septem, *permittit & coronari*. In Burgundico, *permittit qui novit & coronare*. In Metensi sancti Arnulphi, *cum Deus tradi permittit & coronat*.

ABSENTI MINARI] Cypriano nimirum. Felicissimus & alii qui cum eo Romam profecti erant multa turpia & probrosa adversus eum protulerant apud Cornelium, minas etiam intentantes. Mirari se scribit Cyprianus quod illi, qui cum essent Carthagine, illic eum habebant præsentem, Romam adversus eum navigaverint & ad Petri sedem atque ecclesiam principalem, uti postea dicet, à schismaticis & prophanis litteras tulissent. Sic Rufinus in libro apologiarum suarum adversus Hieronymum ait, *elegisset absentem lacere quem potuit gravius confutare præsentem*.

CONV. F. IN TERRAM] Codex Gratianopolitanus, *conversus est in ærumnam & terram*.

QUI AUDIT VOS] Angli sic hunc locum posuerunt in sua editione. *Qui audit vos, inquit, me audit. Qui me audit, & eum qui me misit*. Nescio autem ubi invenerint ab illis addita, *qui me audit*, quæ neque in evangelio leguntur, neque in veteribus Cypriani codicibus & editionibus. Sanè in editione Erasmi & in codice Sorbonico scriptum est: *Qui audit, inquit, vos me audit, & qui vos audit audit & eum qui me misit*. Verùm hæc valde diversa sunt ab editione Anglicana. In libro Turonensi & in uno meo scriptum est: *Qui audit vos, inquit, audit me auditus, & qui me audit eum qui me misit*. Vide epistolam 69. ad Florentium pag. 122. ubi ista repetuntur.

QUI REJICIT VOS] Ita etiam in eadem epistola ad Florentium. In editione vulgata legitur: *Qui vos spernit me spernit*. Erasmus in caput duodecimum evangelii secundum Lucam admonet Hieronymum alicubi vertisse, *Qui vos reprobat me reprobat*. Et mox declamat intemperanter adversus episcopos tyrannidem exercentes & ventris negotium prosequentes. Addit autem: *Scio tamen etiam malis obtemperandum, ne dissidium excitetur, modò ne cogant ad impietatem*.

INSILIS] Sic etiam scriptum est in epistola 65. ad Rogatianum pag. 113. Sed in hac quam nunc illustramus scriptum fuisse *incilas* in veteri codice annotavit in margine editionis Pamelianæ Nicolaus Faber. Nonius Marcellus: *Incilare est increpare vel improbare*. Allegat autem Nonius, ut id probet, auctoritates ex Accio, Pacuvio, & Lucilio. Poterat autem addere testimonia ex Lucretio & Plauto. Lectionem à Fabro notatam confirmare videtur Erasmi editio, in qua scriptum est *insimulas* pro *insilis*. Vide eundem Erasmus in hunc locum actorum.

PRINCIPEM POPULI] Ita veteres editiones & plerique libri veteres. Erasmus scripsit *plebis tuæ*; eamque lectionem retinuerunt Manutius & Morellius. Pamelius mutavit. Vide epistolam 65. pag. 122. & concilium Toletanum V. canone 5.

UNUS IN ECCLESIA] In libro de unitate ecclesiæ pag. 195. *Episcopatus unus est, cujus à singulis in solidum pars tenetur.* Et in epistola 52. ad Antonianum pag. 72. *Actum suum disponit & dirigit unusquisque episcopus, rationem propositi sui Domino redditurus.* Vide notas nostras ad librum Agobardi de privilegio & jure sacerdotii.

SINE PATRIS VESTRI] Ita scriptum vidi in antiquis editionibus & in novem codicibus manuscriptis. Manutius expunxit vocem *vestri*, quam ego non inveni in aliis novem veteribus libris. Ego tamen illam retinui, quia apud Matthæum, ex quo ista sumpta sunt, legitur, *unus ex illis non cadit super terram sine patre vestro.* Quod etiam habetur in Græco. Cæterum in epistola 69. pag. 121. ad Florentium, in qua refertur hic locus, vox *vestri* non habetur.

EXISTIMAT ALIQUIS] Citat hunc locum, sed mutilum, Gerochus Reicherfpergensis in tractatu adversus simoniacos cap. 27.

HABUISTIS CONSILIUM] Vide notas Frontonis Ducæi ad codicem homiliarum sancti Joannis Chrysostomi pag. 13.

DICO ENIM] Veteres editiones & tria vetera exemplaria habent: *Cæterum dico, dico enim provocatus.* Verum quindecim vetera exemplaria præferunt uti nos edidimus.

PROSCRIPTUS] Pontius diaconus in vita Cypriani: *Statim denique pro talibus meritis proscriptionis gloriam consecutus est.*

AD LEONEM] Idem Pontius, *maximè cum & suffragiis sæpe repetitis ad leonem postularetur.* Tertullianus in apologetico: *Si Tyberis ascendit in mœnia, si Nilus non ascendit in arva, si cælum stetit, si terra movit, si fames, si lues, statim christianos ad leonem declamatur.* Ælius Spartianus in Commodò Antonino: *Speratum ad leonem.* Qui autem damnati erant ad leonem alligabantur ad stipitem, teste eodem Tertulliano in libro de pudicitia. Flavius Vopiscus in D. Aureliano: *Sanè Mnestheus postea surreptus ad stipitem bestiis objectus est.* Vide Joannem Tristandum à sancto Amantio in tomo primo commentariorum suorum pag. 713.

EDICTO PROPOSITO] Rescripta principum mittebantur ad præfectos prætorio, quorum cura erat illa facere nota populis. Id verò vocabatur proponere. Rescriptum Honorii & Theodosii adversus Pelagium, ut exempli causa istud sumamus, missum fuit ad Palladium præfectum prætorio. Is verò proposito edicto imperavit executionem rescripti. In calce verò ita scriptum est: *Propositum edictum.* Sunt multa exempla istius moris.

CLAMORE POPULARIUM] id est acclamationibus plebis petentis ut damnetur ad leonem. Rufinus lib. 5. hist. eccles. cap. 1. referens epistolam ecclesiarum Vienneſis & Lugdunensis ait in illa scriptum esse martyres tulisse fortiter *acclamationes adversum se*, & illos *pro solis acclamationibus populi* arreptos & in carcerem trusos esse. Idem lib. 4. cap. 9. refert rescriptum Imperatoris Hadriani quo vetat ne provinciales *precibus solis & acclamationibus* sinantur accusare christianos. Eodem modo Hieronymus in caput tertium epistolæ ad Titum loquens de constantia martyrum in tormentis ait: *Vel cum quis inter eculeum laminaſque distentus contemnit dolorem, & nec judicis comminationem nec circumstantis populi fremitum pertimescit, sed pro confessione martyrii universa supplicia contemnit & despicit.*

SUPER QUEM ÆDIFICATA] Adversarii nostri multum se torquent ut ostendant Christum nihil concessisse Petro nisi ut esset ordine primus & cæteros apostolos aliqua honoris prærogativa antecederet. Id verò concessum ab illis esse multum est ad asserendam illorum quoque confessione prærogativam Romani episcopi supra cæteros episcopos. Nec novum tamen est adversarios nostros ita sentire. Certum est omnes illos qui se olim separaverunt ab ecclesia catholica, ut ante me observavit Ænæas Sylvius in epistola ad Martinum Mayerum cancellarium Moguntinum, semper se erexisse adversus episcopos Romanos, illos verò se semper opposuisse novis erroribus. Unde annotatum est ecclesiam Romanam nullam unquam in fide maculam esse passam & perfidiam non posse ad eam habere accessum, ut istic legitur.

TU ES CHRISTUS] Vocem *Christus*, quæ deerat in aliis editionibus, nos addidimus, quia illam invenimus in aliquot vetustis codicibus, & quia reperitur in capite sexto evangelii secundum Joannem, ex quo locus iste sumptus est, & in evangelio secundum Matthæum. Et tamen deest etiam in epistola 69. ad Florentium pag. 123.

UNUS PRO OMNIBUS] Ego in ea sum sententia ut existinem ista referri non posse

ad formam celebrandi concilii, cum res acta non sit in concilio, sed in colloquio familiari. Cum Christus à discipulis suis expetiisset qui essent de illo sermones in populo, & responsum ab illis fuisset nonnullos dicere ipsum esse Joannem Baptistam, alios verò Hieremiam, aut unum ex prophetis, Petrus, unus pro omnibus loquens voce ecclesiæ, ut ait Cyprianus, respondit illum esse filium Dei vivi. Nihil illic invenio quod indicet formam celebrandi concilii tum datam esse. Ex ea tamen responsione facta à solo Petro collegit illustrissimus Cardinalis Baronius Christum expressisse tum typum celebrandi concilii, quia cum Christus interrogavit discipulos suos quem illi ipsum esse crederent, Petrus primus omnium dixit illum filium esse Dei vivi, & sic talem tulit sententiam, & quid ab omnibus credendum esset erudiit atque decrevit, ac fidei canonem perpetuò mansurum constituit, ut nihil opus esset consulere cæteros apostolos ac rogare quænam essent illorum de ea re sententiæ ac opiniones. satis enim fuisse Christo Petrum fuisse locutum & quid de fide sentiendum esset clavum fixisse. Hæc diverticula & amfractus, ut ait Quintilianus, suffragia sunt infirmitatis. Explicatio enim illa longius arcessita est, & paraphrasis Baronii parum firmitatis habet in verbis evangelistæ. Illud unum hinc colligi potest, Petrum rectè locutum esse, cæteros apostolos nihil propterea dixisse & taciturnitate sua probasse quæ à Petro bene dicta erant. Sed non inde sequitur non potuisse cæteros sententiam suam dicere, neque episcopis eorum successoribus ademptam esse facultatem promendi sensus suos in causa fidei. Itaque hinc salva est auctoritas episcoporum, cum ex eo quod solus Petrus locutus sit, cæteri apostoli tacuerint, colligi non possit inutilem futuram fuisse sententiam cæterorum apostolorum & unicam Papæ sententiam sufficere in ecclesia Dei & illius unius sententiam prævalere debere adversus concordem ac consentaneam aliorum episcoporum diversè sentientium sententiam. Alioqui inutilis esset celebratio conciliorum, si solius Papæ auctoritas sufficeret pro finiendis controversiis quæ oriuntur in ecclesia Dei. Non ita senserunt veteres, qui conciliorum celebrationem putarunt esse necessariam adversus hæreses emergentes. Istud negari non potest.

MANSISSENT NOBISCUM] Hæc verba sua fecit Flavianus episcopus Constantinopolitanus scribens ad sanctum Papam Leonem: *Sunt quidam veste sua oves significantes, interius autem lupi rapaces, quos ex fructibus eorum debemus agnoscere. Isti prima fronte videntur esse de numero nostro, sed non sunt de numero nostro. Si enim de numero nostro fuissent, nobiscum mansissent.*

ENIT. ET ELABORAMUS] Codex Lamonii, *dimitemur ad laborem.*

FORTUNATO] Vide quæ nos de homine isto notavimus ad caput decimum libri primi de concordia sacerdotii & imperii.

Pag. 84.

PERSEO] Puto illum fuisse episcopum alicubi in Italia.

SCELERA FESTINANT] Tacitus in libro primo historiarum dicit scelera impetu valescere. Claudianus lib. 2. in Rufinum: *Neque enim patiuntur sæva quietem crimina.* Sanctus Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos & Florus lib. 3. cap. 1. *Diu scelera non latent. Seneca Medea, magna non latent mala.*

FABIANI ET DONATI] Sic in calce epistolæ 67. ad Stephanum Papam ait pag. 117. *Servandus est enim antecessorum nostrorum beatorum martyrum Cornelii & Lucii honor gloriosus.* Sic apud Optatum lib. 1. scriptum est Cæcilianum non recessisse à cathedra Petri vel Cypriani. Vide Rigaltii observationem ad hunc locum.

PRIVATO PRO. HÆRETICO] Editiones vulgatæ præferunt *privato hæretico*. Spirensis tamen, Veneta vetus, & Remboltus habent *Probatio*. Atque ego ita scriptum reperi in novem codicibus antiquis, & ita se reperisse in tribus etiam antiquis testatur Pamelius. In Monasteriensi scriptum est *privatio probatio hæretico*, in Fossateni *probatio tantum*, sed supra lineam scriptum est *vel privato*. Sic etiam in recentiore Victorino. In Gratianopolitano, *privato probato hæretico*. Atque ego puto eam esse sinceram veramque lectionem, quam probat etiam lectio recentioris codicis Remigiani & Divionensis, in quibus scriptum est *privato comprobato hæretico*. Alterutram enim lectionum illarum arbitror retineri debere. Nam paulò antè idem Privatus vocatur vetus hæreticus, hoc est probatus vel comprobatus hæreticus. Et sic tollitur difficultas quam sibi fecit Pamelius existimans delendum esse nomen Probati, quod invenerat in tribus antiquis exemplaribus; quia, ut ille ait, si adderetur hoc nomen, essent sex episcopi damnati, quos tamen quinque tantum fuisse constat.

SUTUR-

SUTURNICENSIS] Retinui hanc lectionem, quia vulgò recepta est, & nondum inveni meliorem. Et tamen, præterquam quòd nomen illud alibi non reperi, multum variant in hoc loco vetera exemplaria. Octo ex illis quæ ego vidi & editio Manutiana habent *Sutunurcensis*, aliud in editione Anglicana laudatum *Uturnicensis*, aliud *Urgonensis*, duo *Suturgensis*, duo *Quoturnicensis*, quorum unum est Corbeienſe, in quo Angli aiunt scriptum esse *Quaturnicensis*. Erasmus admonet in margine se legiſſe alibi *Quaturnicensis*, ut de codice Camberonenſi teſtatur Pamelius. Sic etiam ediderunt Crabbus & Surius in tomis conciliorum. Miror autem adnotatum à Pamelio eſſe Manutium maluiſſe *Sutunuzensis*, cùm certum ſit in editione Manutiana legi *Sutunurcensis*. Porro cùm nulla alibi reperiatur notiſſima epiſcopatus Suturniceniſis, non abſurda fortaiſſis conſectura eſſet, ſi pro Suturniceniſi reponeretur Septimuniceniſis. Vide notas noſtras ad Gratianum pag. 468. Auctoꝝ annalium Cyprianicoꝝ ad annum 252. illum vocat epiſcopum Tuburbiceniſem, ſed abſque auctoꝝitate.

SACRILEGA PERSUASIONE] Quamvis non dubitem quin hæc lectio ſit optima, monendum tamen exiſtimavi undecim libros veteres præferre *perſecutione*. Quo etiam modo legi in uno Anglicano teſtatur editio in eo regno facta. Emendabo autem, data occasione, Victorem Vitenſem, apud quem lib. 4. in edicto Hunerici ſcriptum eſt in ultima editione *ſub perſecutione idonea*, cùm antea legeretur *proſecutione*. Nam certum eſt hanc ultimam lectionem eſſe reponendam.

COAPTARUNT] Codex ſancti Michaelis *comitarunt*, & ſupra lineam, *id eſt. comitem fecerunt*. Certè paulò antè legitur *Jovinus & Maximus comites*.

CUM MENDACIOR.] Sic Hieronymus in epitaphio Marcellæ, *navem plenam blaſphemioꝝ Romano intulit portui*.

ADULTERIA] In codice Fuxenſi additur *& ſupra*. Verùm ego nolui addere, quia id in nullo alio exemplari reperi.

Pag. 85.

NEGABO ILLUM] Ita editio vulgata, quam confirmant ſex vetera exemplaria. Alia tredecim habent *& ego eum negabo*. In editione vulgata evangelii ſecundùm Matthæum & in libro Gratianopolitano legitur *& ego negabo eum*. Sic etiam infra in libro de lapſis pag. 188.

CONTRA SACERDOTES] Codex Fuxenſis, *contra eccleſiam & ſacerdotes*. Sed hanc lectionem puto non eſſe veram & ortam eſſe ex temeritate cuiuſdam veteris librarii.

NEC VULNERATOS] Vide Gronovium cap. 14. obſervationum in ſcriptoribus eccleſiaſticis.

ET LAMENTATIONIBUS] Hæc videntur eſſe ex gloſſemate. Dicimus enim rectè *ſatisfactionibus juſtis*. Idem de lamentationibus dici poſſe non puto. Certè hæ duæ voces deſunt in quindecim vetuſtis exemplaribus noſtris & in quatuor Anglicanis. Lamentatio, ut ait Cicero in libro quarto Tuſculanarum quæſtionum, eſt ægritudo cum ejulatu. Alibi epitheta *mæſta* & *lugubris* adjunguntur lamentationi. Fortaiſſis igitur in hoc loco eſt tranſpoſitio, ita ut reponi debeat *lamentationibus & ſatisfactionibus juſtis*, ut paulò poſt legitur *deprecationibus & ſatisfactionibus*.

ERUBUIT ANTE VEL TIMUIT] Ita octo libri veteres. Sed vox *antè* non habetur in antiquis editionibus, neque in tribus libris veteribus. Pamelius primam partem hujus ſententiæ ait intelligi debere de lapſis, aliam de libellaticis. Quintilianus lib. 9. cap. 2. *Validiùs bonos inhihet pudor quàm metus*.

PRÆCLUDITUR] Hanc lectionem intulit Erasmus. Eam non reperi niſi in tribus antiquis exemplaribus. In aliis & in antiquioribus editionibus ſcriptum eſt *clauditur* vel *cluditur*.

PAX VERA] Infra in libro de lapſis pag. 186. *Non eſt pax illa, ſed bellum*. Hieronymus in dialogo adverſus Luciferianos: *Quod bellum ſervavit pax ficta non auferat*. Idem in epiſtola ad Theophilum adverſus Joannem Hieroſolymitanum: *Volumus & nos pacem, ſed pacem in qua non ſit bellum involutum*. Item in epiſtola ad Heliodorum de laude vitæ ſolitaria: *Tranquillitas iſta tempeſtas eſt*. Libellus precum Marcellini & Fauſtini: *Sub vocabulo pacis impietas tegitur*. Sanctus Leo Papa in ſermone ſexto in epiphania: *Habet pax noſtra pericula ſua*. Caſſiodorus lib. 5. cap. 39. *Sic mala pace quaſi ludo corruunt quanti vix potuiſſent cadere ſub neceſſitate bellorum*. Tacitus in vita Agricola: *Famam paci circumdedit, quæ vel incuria vel tolerantia priorum haud minùs quàm bellum timebatur*. Idem lib. 1. hiſt. *bellum ipſa etiam pace ſcævum*. & lib. 4. *In pace ſuſpecta rutiùs bellum*. T. Livius lib. 4. *Infelix bellum ignominioſæ paci præferebant*. Apud De-

H h h h

mosthenem in oratione de corona mentio est belli quod plures commoditates præstabat quàm pax.

INTERCEDENTE] obstante, se opponente contra. Vocabulum juris.

IN CAPITOLIO] Carthaginensi, ut rectè monuit Baronius. Ne quis putare possit heic agi de Romano, quod deorum curiam vocat Tertullianus in apologetico & dæmonum omnium templum in libro de spectaculis, Cicero verò in oratione pro Milone templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilii publici, caput orbis, aram sociorum, portum omnium gentium. Nam quamvis propriè capitolium sit in urbe Roma, amplitudinis tamen maiestatisque reipublicæ intererat ut postquam exteræ nationes & gentes sub populi Romani imperium ditionemque ceciderant, moribus ejus uterentur, in easque deductæ coloniae ex civitate quasi propagatæ, cujus illæ (ut A. Gellius ait lib. 16. cap. 13.) effigies parvæ simulachraque esse quædam videbantur, jura institutaque omnia populi Romani acciperent, capitolia, amphitheatra, thermas, & cætera oblectamenta & solatia servitutis. Itaque multæ erant in imperio civitates quæ capitolia habebant, quarum enumeratio extat apud Rycquium in commentario de capitolio Romano & in glossario Latino Cangii. Cæterum quia loca quædam sunt apud Hieronymum & alios veteres scriptores quæ dicere videntur capitolium & arcem esse rem eandem, contra T. Livius & alii discrimen ponunt inter arcem & capitolium, præcipuè verò A. Gellius, qui lib. 5. cap. 12. ædem Vejovis locat inter arcem & capitolium, ego crederem istam quæ videtur repugnantiam commodè posse tolli dicendo ideo facile fuisse arcem confundere cum capitolio quia arx & capitolium erant in eodem solo, in saxo Tarpeio, & arx erat vicina capitolio. Rursum quia sacrificia gentilium fiebant in capitolio, quò ascendere jubebantur christiani tanquam sacrificaturi diis gentium, christiani horrebant vocabulum capitolii tanquam scopulosum & infestum, velut dæmonum domicilium, arcem & synagogam antichristi. Itaque apud Hieronymum in dialogo adversus Luciferianos videmus orthodoxis objectum fuisse à Luciferianis quòd illi, cum ab Arrianis, quos aiebant esse gentiles, fusciperent episcopos, *non tam episcopos recipere quàm de capitolio sacerdotes videbantur*, adeoque ecclesiam catholicam antichristi magis synagogam quam Christi ecclesiam debere nuncupari. Et paulò post orthodoxus ait, *nisi fortè homo edoctus in capitolio*. Unde Cyprianus infra in hac ipsa epistola pag. 88. ait: *Quid superest nisi ut ecclesia capitolio cedat*. Tertullianus in libro de spectaculis; *Proinde si capitolium, si serapeum sacrificator & adorator intravero, à Deo excidam*. In veteri glossario bibliothecæ regiae legitur: *Arx, capitolium*. Et mox: *Capitolium, summum caput regionis*.

CONVICIUM FACIANT] Duo libri veteres habent *convitium & injuriam*, Monasteriensis *convictorum injuriam*.

ILLOR. IPSOR.] Hanc lectionem confirmant omnes veteres libri. Erasmus posuit *lapsorum*.

NEQUE ENIM] Citat hunc locum sanctus Hieronymus in epistola ad Marcum presbyterum Celedensem: *Apud christianos enim non qui patitur, ut ait quidam, sed qui facit contumeliam miser est*. Probat autem ista auctoritas rectè istic à nobis positum esse *patitur* pro eo quod antea legebatur *audit*. Emendationem nobis subministravit optimus codex. Iterum Hieronymus in epistola ad Pammachium adversus Rufinum: *Quid est plus sustinere calumniam an facere?* & infra: *Aut facis injuriam vel pateris*. Idem in apologia adversus eundem Rufinum: *Magis volui pati injuriam quàm facere*. Cicero in libro de amicitia: *Hic honos veteri amicitiae tribuendus est ut is in culpa sit qui facit non qui patitur injuriam*. & lib. 5. quæstionum Tusculanarum: *Accipere quàm facere præstat injuriam*. & lib. 1. officiorum: *Fortes igitur & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant injuriam*. Boëtius lib. 4. de consolatione philosophiæ scribit *inferiores esse eos qui faciunt quàm qui patiuntur injuriam*. A. Gellius lib. 9. cap. 12. *Injurias itidem dicimus tam illorum qui patiuntur quàm qui faciunt*. Vide etiam lib. 12. cap. 9. Vide etiam Cassianum collat. 12. cap. 13. P. Syrus: *Etiā qui faciunt odio habent injuriam*. Quintilianus lib. 8. cap. 5. *In omni certamine qui opulentior est, etiamsi accipit injuriam, quia plus potest, facere videtur*. Seneca Thebaide: *Quoties necesse est fallere aut falli, patiari potius ipse quàm facias scelus*.

DELICTA COGNOSCERE] Codex Fuxensis, *bonis actibus & confessionibus delicta purgare*. Vetus codex à Nicolao Fabro citatus & vetus editio innominati addunt,

iterius commissa diluere. At ego, cum hoc additamentum non invenerim in vetustis codicibus quibus usus sum, neque in Anglicanis, non sum ausus addere.

EX ARMATUS] Tertullianus in libro de pudicitia, *exarmata sunt jura.*

ASSER. ET PROCUR.] Hanc lectionem deprehendi in tribus antiquis codicibus. Alii quinque habent *asserenda & propitianda.* Veteres editiones & tres libri veteres, *asserenda, propitianda, & procuranda.*

PAX A PRESBYTERIS] Hanc lectionem habere omnes libros manuscriptos à se visos testatur Pamelius. Ego, qui illam quoque reperi in undecim codicibus antiquis, non improbo tamen lectionem veterum editionum, quam etiam vidi confirmatam auctoritate novem librorum veterum. Ea habet: *Pax à non veris presbyteris.* Sentire enim potuit Cyprianus eos non esse veros presbyteros quos paulò post accenset hæreticis, sicut in epistola 59. pag. 97. Victorem vocat quondam presbyterum.

FORIS SITI] Antea legebatur, *nisi foris sibi extra ecclesiam & contra ecclesiam constituissem conventiculum.* Nos emendavimus ex fide omnium veterum librorum nostrorum & septem Anglicanorum, tum etiam veterum editionum. Vocem *nisi* Pamelius addidit ex codice Camberonensi, coactus propterea scribere *constituissem* pro *constituisse*, ut sensus constaret, quem aliter constare non posse arbitrabatur. Ego verò, qui in ea epistola emendanda usus sum septemdecim libris veteribus, nusquam inveni vocem *nisi* præterquam in Corbeienſi; qui tamen non habet *constituissem*, sed *constituisse*, ut alii. Itaque præfero cum ratione veterem lectionem, & puto sensum ita rectè constare. Nam statim additur: *Post ista autem &c.*

EXOMOLOGESIN] In codice Lætiensi scriptum est antiquitus supra lineam, *id est confessionem.* Ex similibus annotationibus ortæ sunt tot discrepantiæ & tot vocabula synonyma in operibus sancti Cypriani. Vide Dallæum lib. 7. cap. 4. 5. & 10. de pœnis & satisfactionibus humanis.

AB OMNIBUS] Restituenda mihi in hoc loco visa est lectio veterum editionum, quam confirmant novem exemplaria nostra & septem Anglicana. Manutius expunxit præpositionem.

FRAUDIBUS INVOLUTOS] Sumptum istud videtur ex libro 16. annalium Taciti: *Dedit exemplum præcavendi quomodo fraudibus involutos aut flagitiis commaculatos &c.* Innocentius Papa I. in epistola ad Agapetum, Macedonium, & Maximum: *Modestum quendam multis criminibus involutum.* Imperator Constantinus in titulo Codicis Theodosiani de repudiis: *Restat ut si graves causas atque involutam criminibus magnis conscientiam probaverit.* Cassiodorus lib. 4. epist. 23. *Basilium atque Prætextatum magicis artibus involutos.*

PSEUDOEPISCOPO] Fortunato.

ECCLESIAM PRINCIPALEM] Hæc verba satis scio vellent adversarii nostri non extare in Cypriano. Itaque omnes machinas movent ut ostendant nihil heic extraordinarium tribui Romanæ ecclesiæ, principalem vocari dicentes pro magnitudine sua, ut in epistola 49. pag. 64. ait Cyprianus, quia in principe civitate constituta erat, quia prima est ordine. Et tamen sciebant Irenæum episcopum Lugdunensem Cypriano antiquiorem scripsisse lib. 3. cap. 3. necesse esse omnem ecclesiam concurrere ad Romanam propter potentiores sive potiores, ut alii scribunt, *principalitatem.* Hæc autem potentia principalis non potest referri ad potentiam Romani pontificis in imperio, quæ nulla prorsus erat, sed ad potentiam ejus in ecclesia, quam oportet fuisse maximam, cum Irenæus eam vocet principalem, *ne quis*, ut Marca ait lib. 1. cap. 3. §. 6. de concordia, *hic Romanum imperium somniet.* Adversus hunc Irenæi locum, utpote magnæ auctoritatis, vehementer disputant Irenæi interpretes Nicolaus Gallasius, David Blondellus, & Joannes Clericus in sua historia ecclesiastica, ubi contendit Irenæi interpretem debuisse scribere *potiores antiquitatem*, id est, ut ille explicat, majorem. Poterant tamen advertere Tertullianum dixisse in libro de præscriptionibus adversus hæreticos nobis auctoritatem præsto esse ex urbe Roma & Cyprianum non semel dixisse ecclesiam ædificatam esse super Petrum & exordium unitatis ab ea proficisci. Quæ verba magni momenti sunt in hac causa. Denique observandum est Cyprianum, cum conqueritur de audacia schismaticorum, qui post judicium episcoporum Africæ provocaverant ad cathedram beati Petri atque ad ecclesiam principalem, nullo modo respexisse ad magnitudinem urbis

Romæ, cuius illi præsidium non implorabant, sed ad Cornelium. Erat enim causa ecclesiastica. Itaque certum esse debet heic agi de auctoritate episcopi Romani, ad quem antiquitus confugere solebant episcopi qui se à collegis suis oppressos querebantur, ut isti schismatici. Confundit autem Cyprianus cathedram Petri cum ecclesia principali, quia cathedra Petri est ecclesia principalis, & ecclesia principalis est cathedra Petri. Istud ego puto negari non posse. Auctor vitæ sancti Anselmi episcopi Lucensis scribens adversus Hugonem Candidum Cardinalem ait illum evacuassee *principalis ecclesiæ privilegia*, id est Romanæ. Cæterum Augustinus lib. 2. de baptismo contra Donatistas cap. 1. agnoscit in Petro apostolatus principatum.

QUORUM FIDES] id est Romanorum. Hieronymus in procemio libri secundi commentariorum in epistolam ad Galatas: *Romanæ urbis laudatur fides. Non quòd aliam habeant Romani fidem nisi hanc quam omnes Christi ecclesiæ, sed quòd devotio in eis major sit & simplicitas ad credendum.* Bacharius in apologia sua seu catholicæ fidei formula edita in tomo secundo analectorum Muratorii: *Si pro culpa unius totius provincie anathemanda generatio est, damnetur & illa beatissima discipula, hoc est Roma, de qua nunc non una sed duæ vel tres aut eo amplius hæreses pullularunt, & tamen nulla earum cathedram Petri hoc est sedem fidei aut tenere potuit aut movere.*

UNITAS SACERDOTALIS] Hanc doctrinam frequenter inculcat Cyprianus, præsertim in libro de unitate ecclesiæ. Sic etiam Optatus Milevitanus.

NAM CUM STATUTUM] Baronius, qui similem sententiam legebat in epistola tertia Fabiani Papæ ad Hilarium episcopum, non dubitabat quin ad hanc epistolam respiceret Cyprianus cum ista scribebat. In quo certè falsus est vir doctissimus. Certum quippe est epistolam illam Fabiani prorsus incognitam fuisse sancto martyri. Apud Gratianum 3. q. 6. cap. *Peregrina* tribuitur Sixto Papæ in antiquis editionibus. Correctores Romani addiderunt sumptum esse ex epistola Sixti Papæ III. ad episcopos orientales.

CAUSA ILLIC AUDIATUR] Quippe Afri censebant, uti postea ipsi scripsere ad Cælestinum Papam, quæcunque negotia in suis locis ubi orta sunt finienda, nec unicuique provincie gratiam sancti spiritus defuturam. Imperatores Valentinianus & Valens l. 10. Cod. Theodos. de accusat. & inscriptionibus: *Ultra provincie terminos accusandi licentia non progrediatur. Oportet enim illic criminum judicia agitari ubi facinus dicitur admissum.* & l. 13. *Extra provincie terminos accusatori non erit licentia progredi, quia oportet illic criminum judicia fieri ubi facinus dicitur admissum.* Vide Julianum antecessorem cap. 210.

Pag. 87.

VINCTAM] Erasmus in margine suæ editionis monuit alibi legi *involutam*. Sic etiam habuisse scio codicem Veronensem. Eadem lectio reperitur in codice Corbeienfi & in Turonensi. Lactantius lib. 4. cap. 17. *involutum pectus.*

NISI CUM SCANDALO] Vocem *nisi*, quæ videbatur deesse in hoc loco, reposuimus secuti auctoritatem quatuor veterum exemplarium.

PUTRAMINA] Infra in libro de lapsis pag. 186. *putraminibus amputatis*. Quicquid alii sentiant, ego puto hanc lectionem esse retinendam, cum reperiat in omnibus antiquis exemplaribus & in antiquis editionibus. In codice Lamonii legitur, *vel fragmenta vel sputamina.*

COLLIGENDA] Illustrissimus episcopus Oxoniensis putabat scribi debere *colliganda*. Verum omnes libri veteres & omnes editiones repugnant. Reinhartus posuit *collidenda*, fortè per errorem typographi.

NON ATTENDAS] Retinuimus hanc pericopen, quia illam invenimus in antiquis editionibus & in decem libris veteribus. Præterea Rigaltius admonet se illam invenisse in uno exemplari editionis Manutianæ in quo ea addita fuerat ex quodam libro veteri. Et tamen eam non posuit in contextu, sed inter observationes. Manutius eam rejecerat, laudatus propterea à Pamelio, tum quia, ut ille ait, desideratur in manuscriptis omnibus, tum quòd nihil hoc loco ad institutum facere videtur. Mutasset fortè sententiam suam Pamelius, si scivisset illam extare in decem antiquis codicibus & in eo quem citat Rigaltius. Morellius non probavit quod factum fuerat à Manutio. Etenim hoc segmentum retinuit in editione sua. Angli omiserunt. Cæterum silendum non est illud desiderari in tredecim libris veteribus.

COLL.

COLL. FRATERNITATIS] Codex Gratianopolitanus *unitatis*. Sed alia lectio melior. Ista tamen non erat negligenda.

PER PROPHETAM] In uno libro meo vetere, *per Salomonem*. Rectè. Nam ista sumpta sunt ex libro ecclesiastici.

CUM VERA POENIT.] Codex Fuxensis, *necdum veram ad pœnitentiam*.

OCCIDI POTEST] Infrà epist. 56. pag. 91. *nec vereamur occidi, quos constat quando occidimur coronari.* & epistola 57. pag. 95. *Intellexit milites Christi vinci non posse, mori posse.* Hieronymus in calce libri de vita Malchi monachi ait *hominem Christo deditum posse mori, non posse superari.* Tertullianus in apologetico: *Vincimus cum occidimur.* Prudentius in carmine de Romano martyre:

Pag. 88.

Si vos sinatis, incruentè vivimus.

At si cruentè puniamur, vincimus.

Sulpitius Severus in epistola ad Eusebium scribit justos, id est martyres, omnia tormenta patientes semper invictos, tanto fortiùs vicisse quanto graviùs pertulissent. Idem lib. 2. historiæ sacræ: *Neque majore unquam triumpho vicimus quàm cum decem annorum stragibus vinci non potuimus.* Agobardus in libro adversùs legem Gundobadi cap. 9. *Quando erat publica contentio de veritate religionis, cum alii putarent colendam pro Deo creaturam quamlibet, alii dicerent solum creatorem colendum, illi fuerunt victores qui occisi sunt, non qui occiderunt.* Seneca cap. 27. de vita beata: *Affilite, facite impetum. Ferendo vos vincam.* Idem in consolatione ad Polybium: *Intelligit lædi me posse, vinci non posse.* Vide infrà pag. 463.

IDENTIDEM] In codice sancti Michaelis scriptum est antiquitus supra lineam, *id est similiter*. Lubenter interdum annoto ista levicula, quia ex iis aut similibus fontibus orti sunt plerique errores qui extant in codicibus operum sancti Cypriani & aliorum veterum scriptorum.

AUCTORITAS AC POTESTAS] Duo postrema vocabula defunt in uno codice regio. Fortassis igitur istud referendum est inter synonyma quibus abundant opera sancti martyris.

DE CHRISTIANO] Codex Veronensis, *de episcopo*. Ita etiam Fuxensis. Vox *christiano* non habetur in codice regio neque in Thuano. In Gratianopolitano est *catholico*.

ECCLESIA CAPITOLIO CEDAT] Hieronymus in dialogo adversùs Luciferianos dixit *homo jam edoctus in capitolio*.

CONGESTUM] Ego non dubito quin lectio vulgata, quæ habet *confessum*, multò melior videatur quàm ista. Verùm cum antiquæ editiones & octodecim vetera exemplaria habeant nostram, non absque ratione eam præfero. Facile autem fieri potuit ut ea vox, quæ aliam significationem habet in pura Latinitate, deflexerit apud Afros, ut multa alia vocabula. Primus Erasmus posuit *confessum*, fortassis ex conjectura.

ANTICHRISTUS MINATUR] Multi multa & varia de antichristo dixerunt. Sæpe creditum est illum adventare, immo natum esse. Fuere, uti diximus ad librum Lactantii de mortibus persecutorum, qui crederent Neronem non esse mortuum, sed adhuc vivere, & venturum ante sæculi finem, & ipsum fore antichristum. Vide catechesim 15. Cyrilli Hierosolymitani.

PEREMPTURUM] Duo libri veteres, *perditurum*.

SANITATEM MENTIS] Theodosius Imp. l. 1. de Judæis, Samaritanis &c. *quos si ad sanitatem mentis egregiæ lege medica revocare conemur.* Julius Cæsar lib. 7. de bello Gallico, *ad sanitatem reverti pudeat.* A. Hirtius in libro de bello Africo, *aliqua ratione perducere ad sanitatem.* Lactantius cap. 34. de mortibus persecutorum, *ut etiam christiani ad bonas mentes redirent.* Juvenalis: *Optandum est ut sit mens sana in corpore sano.*

OPERTA] Vetus codex regius habet *obruta*, unus Bodleianus *obsessa*. Sic etiam editio Morellii. In codice sancti Arnulphi scriptum est, *pectora excussis delictorum tenebris*, in Beccensi *ut recedentes à delictorum tenebris*.

DOM. PROTEGENTIS] Codex Corbeiensis, *Deo protegente*. Sic etiam in uno Bodleiano & in uno Vossiano scriptum esse testatur editio Anglicana.

Pag. 89.

CONCISIO] Sic habent veteres editiones & omnia ferè vetera exemplaria. In uno meo legitur *concisio* & supra lineam *vel conditio*. Hinc ergo, id est ex aliquo simili exem-

plari, prodiit scriptura quam præferunt quatuor libri veteres & editiones Erasmi, Manutii, & Morellii, in quibus scriptum est *conditio*. Duo vetera in editione Anglicana laudata habent *consensio*. Unus meus vetus & Gratianopolitanus *conscientia*. Sic variant libri veteres. Atque ut varia sunt hominum ingenia & diversæ opiniones, Pamelius meliorem putavit lectionem quæ habet *concisio*, Rigaltius eam quæ præfert *conditio*. Et tamen idem Rigaltius retinuit in editione sua lectionem Pamellii. Hieronymus in epistola ad Pammachium & Oceanum: *Miro odio averfor concisionem*.

FLORENTISSIMO] Epithetum istud rectè illustrat vir clarissimus Joannes Mabillonius in præfatione ad tomum secundum Musei Italici pag. XIII.

DETRECTIONEM] Ita vidi scriptum in pluribus antiquis codicibus. Hanc ergo lectionem puto esse meliorem ea quæ habet *detractionis*. T. Livius lib. 2. *Cæca invidia est, nec quicquam aliud scit quàm detrectare virtutes, corrumpere honores ac præmia earum*.

PORTAT PERDIT.] Duæ sunt istius loci lectiones in libris veteribus. Earum una hæc est. *Perversus, inquit, in ore suo portat perditionem, & in labiis suis ignem condit*. Alia verò sic: *Perversus, inquit, in ore suo perversa portat, & in labiis perditionis suæ ignem condit vel condens*. Utramque habet Fossatensis. Florus in suo codice legebat, *portat perversa, perditionis suæ ignem condens*. Sic etiam codex Beccensis. Gratianopolitanus, *portat perditionis suæ ignem & condit*. In libro proverbiorum cap. 16. legitur: *Vir impius fodit malum, & in labiis ejus ignis ardescit*.

QUOD QUAM QUAM] Non satis intelligo quid in hoc loco faciat vocabulum *quod*. Manutius addidit, Morellius expunxit, Pamelius reposuit. Scio illud reperiri in novem libris veteribus. Sed desideratur in omnibus aliis. Ego lubenter illud delerem. Non video enim cum quo vocabulo hujus periodi possit jungi, quò respiciat. Sic Hieronymus in epistola ad Algasia de undecim quæstionibus novi testamenti cap. 10. referens locum ex capite tertio epistolæ Pauli ad Colossenses, *quæ sunt quidem rationem habentia sapientiæ*, ait: *Hoc loco QUIDEM conjunctio superflua est. quod in plerisque locis propter imperitiā artis grammaticæ apostolum fecisse reperimus*.

MUNITAM] Ita scriptum est in quinque codicibus nostris & in quatuor Anglicanis, tum etiam in antiquis editionibus. Manutius posuit *monitum*. Morellius revocavit veterem lectionem. Pamelius & cæteri maluerunt *monitum*. Quæ lectio, ne quid dissimulem, habetur in septem exemplaribus nostris.

EPISTOLA LVI.

Pag. 90.

PLEBITHIBARI] In concilio Carthaginensi habito sub sancto Cypriano adfuit Vincentius à Thibari, & collationi Carthaginensi inter catholicos & Donatistas Victor episcopus Thibaritanus catholicus & Victorinus episcopus Thibaritanus Donatista, qui nominantur inter episcopos provinciæ Byzacenæ. Quare existimari potest Thibarim fuisse in ea provincia, præsertim cum ex hac epistola constet eam urbem non fuisse multum remotam à Carthagine. Alioqui enim plebs illa non expetiisset à Cypriano ut ad se veniret.

FRATERNITATEM] Expunxi vocem *vestram*, quæ postea sequebatur in editionibus, non solum quia mihi superflua videbatur, sed in primis quia neque in antiquis exemplaribus habetur neque in antiquis editionibus. Pamelius illam adjecit ex manuscriptis, ut ipse ait, Camberonensi & Affligemenfi.

SOEPIUS] Postea sequebatur in editionibus vox *amplius*, quam sustuli, quia neque in veteribus libris extat neque in antiquis editionibus. Pamelius illam adjecit ex iisdem duobus libris veteribus.

HOC EST ENIM VELLE] Ista usque ad *Sumus filii* defunt in codice Beccensi. Pro his verò sequentia substituta sunt, *sacrum Christi sanguinem ad quoddam documentum Christi figuratum. Joannem quoque Baptistam atque præcursores Domini, qui Christum in aqua tinxit, atque ab eo factus est ipse spiritus qui venit super Joannem figura quæ hodie est in nobis, sicut apostolus hortatur nos dicens: Ipse spiritus testimonium reddit spiritui*

nostro quòd sumus filii Dei. Et statim sequitur : *Sumus filii &c.* Sed ista alibi non reperi quàm in libro Beccensi.

SUMUS FILII] Lege *Sumus filii Dei.* Error typographicus.

ID QUOD CHRISTUS] Quidam libri veteres habent, *si id quod Christus fieri voluit imitemur.* Etiam quidam qui habent *si id quod Christus*, non habent *imitemur.*

OFFICIUM] Ita omnes libri nostri & Anglicani, tum etiam editiones antiquæ. Pamelius, qui posuit *obsequium*, scribit se eam vocem substituisse ex laudatis paulò antè duobus codicibus pro eo quod erat *officium*. Sanè in vulgata editione novi testamenti legitur *obsequium*. Sed ea auctoritas nullius momenti est contra fidem tot veterum exemplarium & editionum. Contrà id quoque probat retinendam non esse istic vocem *obsequium* quòd constet Cyprianum alia versione usum esse quàm ea quam vulgatam vocamus, & quia *officium* legitur etiam in capite undecimo epistolæ ad Fortunatum de exhortatione martyrii & apud Augustinum in epistola ad Bonifacium comitem. Tamen adversus ea quæ differuimus opponi potest referri in libro tertio testimoniorum cap. 16. & illic legi *obsequium*. Ad quod respondeo vocabulum illud extare sanè in quibusdam codicibus antiquis, deesse in aliis, nimirum prout diversè placuit antiquis librariis. Vide annotationes Erasmi in hunc locum Joannis & in caput nonum epistolæ Pauli ad Romanos & in caput secundum epistolæ ad Philippenfes.

MEMORES SITIS] Quatuor libri veteres habent *reminiscamini*. Sic etiam in editione vulgata novi testamenti. Verùm retinenda est istic lectio quam editiones & major veterum librorum pars asserunt.

COPULEMUR] Reliqua istius epistolæ defunt in libro monasterii Beccensis.

NOLITE MIRARI] Ita etiam in epistola ad Fortunatum de exhortatione martyrii cap. 9. Sumptum est istud ex epistola sancti Petri cap. 4. in qua legitur, *nolite peregrinari in fervore.* Multùm ab ea & Cypriani versione discedunt recentiores interpretes. Vide quæ ibi commentatur Erasmus.

NOVUM ALIQUID] Addidi vocem *aliquid* secutus auctoritatem duorum veterum librorum. Et alioqui habetur in epistola Petri.

AUT SORORES] Hæc defunt in omnibus Cypriani codicibus. Extant tamen in capite decimo evangelii secundum Marcum, sed non in capite 18. Lucæ, ubi locus iste refertur.

Pag. 91.

SEPTIES] Legi *centies* in tribus libris veteribus, uti etiam legitur in evangelio D. Marci. At in aliis antiquis & in editionibus scriptum est *septies*, uti etiam in libro de lapsis & lib. 3. testimoniorum cap. 16. Sic etiam legisse Gregorium IX. Papam liquet ex epistola ejus ad Germanum Patriarcham CP. apud Odoricum Raynaldum an. 1232. §. 51.

MILITES DEI] Quatuor libri veteres habent *milites Christi*, uī amat dicere Cyprianus. Lactantius cap. 16. de mortibus persecutorum : *Hoc est esse discipulum Dei, hoc est militem Christi.*

MORI] Revocavimus hanc lectionem, quam & omnes libri veteres & omnes veteres editiones præferunt. Pamelius posuit *mortem* ex unico MS. & gloriam captat ex ea emendatione. Et tamen infrà epist. 57. pag. 95. Cyprianus ait christianos hoc ipso invictos esse *quia mori non timent.*

OCCIDERE NON LICET] Tertullianus in apologetico, *si non apud istam disciplinam magis occidi liceret quàm occidere.* Lucifer Calaritanus in libro ad Constantium de moriendo pro Dei filio : *Hostis quippe Dei religionis, in qua pietas, humanitas, omnisque justitia versatur, in qua nec malum pro malo discitur reddere, in qua non occidere sed occidi propter Dei filium docemur.* Gerohus Reicherspergensis in libro de corrupto ecclesiæ statu pag. 215. *semota penitus intentione aliquem occidendi, quod à spiritualis propositi viris non licet fieri, qui malle debent occidi quàm occidere.* Vide suprà pag. 402. 461.

SOLUS NON EST] Refert hunc locum sanctus Fulgentius in capite 17. libri secundi ad Trasimundum.

IN SOL. ET MONTIBUS] Rufinus lib. 6. cap. 31. *Quid verò memorem quantæ multitudines in desertis & in montibus oberrantes fame, siti, frigore, languore, latronibus, bestiisque consumptæ sunt.*

RESURRECTIONE] Veteres editiones & codex Turonensis habent *surrectione*. Ita etiam Arator lib. 1. actuum apostolicorum. At omnes alii libri veteres præferunt

resurrectione; eamque lectionem Angli posuerunt in sua editione. Aliæ editiones habent *persecutione*, etiam Rigaltiana. Et tamen ille in observationibus suis ait non videre se scripturam quæ habet *resurrectione* deleri debuerit.

Pag. 92.

PROPTER CHRISTUM] Unus codex Remigianus habet *pro Christo*, eodem sensu.

ABEL INITIAVIT] Ita etiam in libro de bono patientiæ pag. 250. Prosper lib. 1. de promissionibus & prædictionibus Dei cap. 6. loquens de cæde Abelis: *Præclara hinc fulsere martyria, dum iusti occiduntur ab impiis*. Vide homiliam octavam sancti Joannis Chrysostomi adversus Judæos in nova editione pag. 686.

FIDE ET LIBERTATE] Revocavimus lectionem veterum editionum, quam etiam omnes ferè libri veteres exhibent. Emendationem enim Erasmi, qui posuit *fidei libertate*, in nullo alio libro reperi quàm in Turonensi. Reinhartus tamen illam retinuit, aliam repudiavit.

ÆTAS N. HABILIS] Vide quæ suprà pag. 393. relata sunt de sancta Agnete ex Ambrosio.

FUTURÆ PERS. MET.] Unus codex regius habet *futuram persecutionem metuat*.

ME PRIOREM] Duo libri veteres habent *mè primò*.

OCCIDERE IN GEHENNAM] Idem duo libri habent *perdere*.

Pag. 93.

IMAGINEM EJUS] Postea sequitur in codice Gratianopolitano, *magis insistere precibus & orare & primò ipsum rogare, tunc deinde Deo patri satisfacere debemus. Habemus autem advocatum & deprecatorem pro peccatis nostris Jesum Christum Dominum nostrum & Deum, si modò nos in præteritum peccasse pœniteat & consentientes atque intelligentes debita nostra, quibus nunc Domino offendimus, vel de cætero nos ambulare in viis ejus & præcepta ejus metuere spondeamus*. Non ausus sum ista ponere in contextu, quia non videntur mihi cohærere cum argumento quod istic tractatur.

PANDENS] Codex Pithœi *spandens*. Fortè reponendum est *expandens*, sicut sæpe vidi in pluribus libris *spectans* pro *expectans* & è contrà. Vide glossarium Latinum Cangi in verbo *spando*. Ita *splendor* pro *explendor* in libro Tertulliani de anima, ut notat Rigaltius. Sic in tomo secundo Capitularium pag. 984. *straneis* pro *extraneis*. Sic sæpe alibi in antiquis codicibus MSS. & in instrumentis publicis legi *strumenta* pro *instrumenta*. Vide Obsopæum ad epistolam 60. Senecæ.

ARMARI ET PRÆPARARI] Ita veteres editiones, undecim libri nostri veteres, sex Anglicani, & codex Flori. Ita etiam editiones Manutii & Morellii. Alia editio, quæ habet *Armat & præparat nos beatus apostolus dicens*, placuit Pamelio, Rigaltio, & Anglis.

TOTA ARMA] In editione Erasmi, quam secuti sunt Pamelius, Rigaltius, & Angli, additur vox *Dei*. Verùm hoc additamentum nusquam reperi in antiquis exemplaribus. In Sorbonico legitur *induite vos arma lucis*. Pithœanum habet *induite tota arma*.

QUI EST SERMO DEI] In tribus antiquis codicibus scriptum est, *quod est verbum Dei*, eodem sensu. Sed tamen istud admoneri debere visum est ob discrepantiam versionum.

GALEAM SALUTAREM] Hanc lectionem intulit Erasmus, eamque Manutius & Morellius retinuerunt. Habent autem illam tres libri veteres. At alii quinque & antiquiores editiones præferunt *spiritaalem*. Ita etiam in excerptis Flori. Suprà in epistola 26. pag. 36. legitur *galeam salutis*. Vide annotationes Erasmi in caput sextum epistolæ ad Ephesios.

SIGNUM DEI] in fronte positum. Lactantius cap. 10. de mortibus persecutorum, *imposuerunt frontibus suis immortale signum*. Idem lib. 4. institut. cap. 27. *imposu frontibus signo, & quos signum immortale munierit*. Item Cyprianus in libro de unitate ecclesiæ pag. 200. *lepræ varietate in fronte maculatus est, ea parte corporis notatus offenso Domino ubi signantur qui Dominum promerentur*. Victor Vitenfis lib. 1. cap. 14. *frontem in qua Christus vexillum suæ fixerat crucis*. Vide Savaronem ad Sidonium lib. 3. epist. 12.

ARMEMUS ET DEXTERAM] Citat & egregiè illustrat hunc locum eminentissimus Cardinalis Joannes Boña lib. 2. rerum liturgicarum cap. 17. quem consule.

DOMINI CORPUS ACCEPIT] in manu dextera videlicet. Vide quæ de ea re dixit idem eminentissimus Cardinalis in loco mox laudato. Lubenter enim utor auctoritate

ritate viri optimi & doctissimi, quo ego amico gloriabar, & cui me multum debere professus sum in præfatione ad Capitularia.

IPSUM COMPLECTATUR] Recentior codex Victorinus, *in ipso dominum suum complectatur, postmodum Dominum sumptura*. Sic etiam in editione Morellii, nisi quòd in extrema parte in ea scriptum est à Domino.

ARDORE FLAMMARE] Ita omnino scriptum est in uno libro vetere bibliothecæ regiæ. Atque ego eam lectionem facile præfero, tum quia vox est Latina, tum quia vocem *damnare*, quæ istuc ponitur pro *flammare* in aliis vetustis exemplaribus & editionibus, suppositam fuisse arbitror à quodam librario imperito, cui satis nota non erat alia lectio. Ignorantia enim priscae Latinitatis non paucas maculas insperserunt his elegantissimis literis imperiti librarii, ut conqueritur Josephus Scaliger in initio notarum suarum ad libros Varronis de re rustica. Confirmare quoque videtur hanc emendationem locus iste ex libro adversus Demetrianum pag. 224. *Cremabit addictos ardens semper gehenna*.

QUÆ ERIT GLORIA] Codex Fuxensis, *Quæ erit gloriæ dignitas*. Potest hanc lectionem adjuvare alter locus ex libro adversus Demetrianum pag. 224. *Quæ tunc erit fidei gloria, quæ pœna perfidiæ cum iudicii dies venerit*.

CUM JUSTIS] Duo libri veteres, *cum justis omnibus & Dei amicis*.

CLARITATEM] Idem libri duo veteres, *gloriam*. Sic sæpe librarii mutaverunt vocabula apud Cyprianum & alios veteres scriptores. Sed legendum esse *claritatem* docet ipse Cyprianus, qui locum hunc Pauli describens in epistola 72. ad Nemesianum & alios, in epistola de exhortatione martyrii cap. 12. & in libro tertio testimoniorum cap. 17. semper ponit *claritatem*.

DEI DESERTORES...REBELLES] Infra epist. 73. pag. 131. *Boni militis est adversus rebelles & hostes imperatoris sui castra defendere*. Itaque qui deserebant castra sui imperatoris adeo odiosi erant & detestabiles ut si in desertione deprehenderentur, extremo periculo subjacerent, ut ait sanctus Joannes Chrysostomus in initio parænesis secundæ ad Theodorum lapsum, & si desertorem servus proderet, libertate donaretur. Quæ de re consulenda sunt quæ de desertoribus eruditè scripsit Godeschalcus Stewechius ad Vegetium.

EPISTOLA LVII.

FRATER CARISSIME] Multum se heic frustra torquet is qui notas adjecit ad editionem Manutianam ut molliat asperitatem quam sibi visus est deprehendisse in his Cypriani verbis, tanquam ex iis colligi posset illum non posuisse discrimen inter episcopum Romanum & cæteros. Si notator ille ad mores veterum temporum respexisset, facile se ab ea difficultate explicavisset. Vide quæ de hoc argumento dicta à nobis sunt ad epistolam 41. pag. 429.

CONSENSIONE] Cum editio Spirensis & Veneta vetus ita scriptum habeant, eique consentiant, non solum Erasmica & Morelliana, sed etiam quindecim vetera exemplaria & excerpta Flori, putavi debere me ita reponere. Primus omnium Remboltus edidit *confessione*. Infra in libro de oratione dominica pag. 206. *spiritus consensione conformes*, pro quo codex Moyssiænsis habet *confessione*. Item infra epist. 67. pag. 115. legitur *spiritus consensione concordēs*. ubi codex Corbeiensis habet *confessione*. Ut hinc appareat has duas voces interdum permutatas facile fuisse à veteribus librariis.

FRATRES CARISSIMI] Decem libri nostri veteres, tres Anglicani, & excerpta Flori, tum etiam editio Manutii, præferunt *frater carissime*. Quod jam adnotavimus frequenter actitatum fuisse ab antiquis librariis in exemplaribus operum sancti Cypriani. Utraque lectio bona est. Nam quamvis epistola scripta sit ad Cornelium, tamen Cyprianus identidem sermonem suum convertit ad omnem ecclesiam Romanam. Sic apud sanctum Gregorium lib. 1. epist. 25. scripta ad Joannem Constantinopolitanum, Eulogium Alexandrinum, & cæteros, pro eo quod editiones habent *Unde fratres carissimi* codex Moyssiænsis præfert *frater carissime*. Atque ita legendum esse hinc constat quòd cum epistola illa scripta sit à paribus ad episcopos illos, necesse erat unumquemque eo-

rum appellari in singulari. Obiter heic admoneo epistolam Alexandri III. pro monasterio Piscariensi sive Casauriensi editam in tomo quinto spicilegii Dacheriani pag. 525. ita emendari debere ut post *Firmano episcopo* legatur consequenter *salutem & apostolicam benedictionem. Quanto.* & ea quæ interjacent reponenda sunt statim post epistolam, prout, etiam à Joanne Berardi adnotatum est in chronico. Unde & in chartulario ex quo epistola illa edita est, vox *similiter* semper scripta est cum minio.

Pag. 95.

ET VICTUS] Addidimus istud auctoritate trium veterum exemplarium. Unum Bodleianum habet *turbatus & pulsus.*

VINCI OMNINO] Hæc postrema vox, quæ mihi videtur superflua, deest in libro Beccensi & in editionibus Manutii & Morellii.

ACCIPITER] Duo libri veteres habent *acceptor.* Quod idem est. Vide to. 2. Capitularium pag. 684. 750. 830.

CHRISTI ECCLESIAE] Multum variant in hoc loco libri veteres & veteres editiones. Quædam editiones antiquæ & quidam libri veteres habent *Christi & ecclesiæ suæ.* Alibi scriptum est *Christi & ejus ecclesiæ, Christi sive ecclesiæ ejus, Christi ecclesiæ suæ.* Excerpta Flori *Christi ecclesiæ suæ gaudium.* Ego reposui lectionem quam existimavi meliorem sensum facere & quæ mihi videtur melius convenire cum stylo sancti martyris.

SUBITATOS] id est, ut statim explicat Cyprianus, novæ atque insuetæ rei pavore trepidantes, sicut sanctus Hieronymus in epistola ad sanctum Augustinum de reprehensione Petri ait, *fortissimos quosque milites subita bella conturbant,* & Tacitus lib. 15. *annalium ait etiam fortes viros subitis terreri,* & lib. 1. *historiarum subitus pavor exterruit.* Cæsar lib. 1. *commentariorum de bello Gallico: Nemo est tam fortis qui non rei novitate perturbetur.* A. Hirtius de bello Alexandrino: *Cujus rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris.* T. Livius lib. 3. *Urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re subita quàm ad arcendam vim parum virium esset.* Virgilius lib. 8. *Æneidos:*

*Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce
Extulit & rauco strepuerunt cornua cantu,
Utque acres concussit equos, atque impulit arma,
Extemplo turbati animi.*

Dio Cassius initio libri 42. agens de misero statu Pompeii post pugnam Pharsalicam ait ea quæ hominibus præter expectationem ac quàm maximè inopinatò accidunt, ea & animos eorum dejicere & rationem conturbare. Ennodius in panegyrico: *Labascit fortium constantia quoties formidanda oculis ingeruntur.* Nonius Marcellus: *Subiti dictum pro repentini.* Rursum Cyprianus in libro adversus Demetrianum pag. 224. & lib. 3. testimoniorum cap. 16. referens hunc locum ex capite quinto libri sapientiæ: *Videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis* Ubi vide notas.

FACUNDIÆ VENENATÆ] Suprà pag. 416. adnotatum est Novatianum fuisse eloquentem.

SOPHIÆ DOMINICÆ] id est christianæ. Antea legebatur *philosophiæ.* Rigaltius admonet in codice Beneventano & in Veronensi, tum etiam in editione Romana, quæ est Manutiana, scriptum esse *sophiæ,* atque eam lectionem esse rectissimam. Vetus quoque Remigianus eam habet, itemque editio Morelliana. Pro quo scriptum est in codice Gratianopolitano *phisicæ.* Sanè vidi scriptum *philosophiæ* in tredecim codicibus antiquis. Et tamen præfero lectionem quam Rigaltius ait esse rectissimam, ea etiam de causa quòd Tertullianus frequenter dicit *sophiam,* & quia Lactantius lib. 3. cap. 16. ait: *Nos ab hac calumnia immunes ac liberi sumus, qui philosophiam tollimus, quia humanæ cogitationis inventio est, sophiam defendimus, quia divina traditio est, eamque ab omnibus suscipi oportere testamur.* Marius Victorinus in hymno de trinitate loquens de Christo:

*Seminatas sæclis animas inrigans scitis sophiæ.
Sophia autem cum sit Christus, idem Christus filius docet.*

Item Petrus Abælardus lib. 3. theologiæ christianæ cap. 3. *Hoc enim docere rectæ sophiæ incarnandæ reservatum erat.* Tertullianus in capite quarto libri primi ad nationes primam

sapientiam, ut explicat Jacobus Gothofredus, vocat religionem christianam, quæ ad verum Deum relictis idolis convertitur.

Ad hanc fortassis a Lactantio commemoratam duplicem philosophiam respexit Joannes VIII. Papa in prologo concilii Romani, ubi, inter cæteras laudes quibus ornat Karolum Calvum Imperatorem, ait illum honorare sacerdotes Domini & ad utramque philosophiam informare. Aliud est gemina scientia in narratione de electione Gregorii Papæ VII. ubi scribitur fuisse *geminae scientiæ prudentia pollens*, & in chronico sancti Benigni Divionensis, ubi Halinardus archiepiscopus Lugdunensis dicitur *efficacissimè claruisse gemina scientia*, itemque in chronico Besuensi, in quo Robertus episcopus Lingonensis dicitur *geminae scientiæ eloquentia floruisse*. Denique in vetustissima scheda Ruthenenfi, quæ videtur esse fragmentum vitæ sancti Gausberti abbatis Montis Salvii in finibus Ruthenorum & Arvernorum, Hugo episcopus Diensis, qui diù fuit apostolicæ sedis Legatus in Gallia, vocatur *vir geminae scientiæ & in litteris sacris non mediocriter eruditus*. Adde Maginoldum antipapam, quem Sigebertus ad annum 1105. ait fuisse *in utraque scientia* apprimè eruditum. Per geminam ergo scientiam intelligendas esse theologiam & philosophiam docet hic locus ex Memoriali historiarum Joannis Parisiensis: *Simon de Bello loco archiepiscopus Bituricensis, qui factus est episcopus Prænестinus. Cui successit in Bituricensem primatum frater Ægidius doctor egregius in theologia & philosophia, natione Romanus, de ordine heremitarum sancti Augustini; qui gemina scientia efficacissimè clarus, plurima volumina subtiliter & satis feliciter composuit*. Aliud rursum est gemina scientia in epistola dedicatoria viæ paradisi Joannis Raulini, & in epistola dedicatoria doctrinalis mortis ejusdem Raulini, utraque dicata *consultissimo viro magistro Joanni de Bony jurium gemina scientia excellentissimo doctori*. Istic enim gemina scientia significat illum fuisse doctorem in utroque jure.

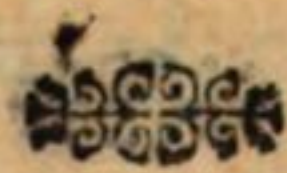
VICTOS] Ita scribendum esse existimavi pro eo quod posteriores editiones habent *vinctos*. Nam quamvis utraque lectio bona sit, standum esse videtur auctoritati veterum editionum & decem veterum exemplarium. Ita etiam habet editio Morelliana.

APPROPINQUARE] Codex Michaelinus & Gratianopolitanus & quatuor Anglicani Pag. 96. habent *appropinquante jam certaminis & agonis vestri die*. Sic etiam editio Morelliana & codex Beccensis.

PERSEVERET] Nescio quibus rationibus adductus Rigaltius exagitat hanc sententiam, ac si Cyprianus sentire & credere non potuerit sanctos etiam defunctos pro vivis orare, uti dixerat Pamelius in annotatione ad hunc locum. Nam quod ait vir doctissimus hæc verba Cypriani non esse accipienda de eo qui per martyrii coronam præcesserit, cum orandum non sit pro martyre, cujus sanguis, ut ait Tertullianus in apologetico, tota paradisi clavis est, fallitur profectò, cum Cyprianus non petat ut vivus oret pro martyre, sed ut martyr pro vivo Dominum precetur. Illustrissimus episcopus Oxoniensis hunc istius loci sensum esse putavit, ut is christianus qui alteri superstes fuerit, sive Cyprianus, sive Cornelius, perseveret in oratione pro utraque ecclesia, neque dubitat animas cælo receptas Deum opt. max. sollicitare ut in terris agentium misereatur. Hieronymus in libro adversus Vigilantium: *Si apostoli & martyres adhuc in corpore constituti possunt orare pro cæteris, quando pro se adhuc debent esse solliciti, quanto magis post coronas, victorias, & triumphos*. Ipse etiam Cyprianus in calce libri de mortalitate pag. 236. scribit animas cælo receptas, de sua incolumitate securas, adhuc de nostra salute esse sollicitas.

APUD DOMINUM] Nolui mutare hanc lectionem, quia bona est, & reperitur in duodecim vetustis exemplaribus. Illud tantum dicam, veteres editiones & octo libros veteres habere *Deum*. Manet autem idem sensus quomodocumque legas.

PRO FRATRIBUS] Hinc etiam colligi posse puto Cyprianum credidisse sanctos in cælo orare pro vivis.

EPISTOLA LVIII.

Pag. 96.

LUCIUS Papa Cornelio successit anno Christi 255. & mox pulsus est in exilium, sed brevi postea rediit in Urbem, anno nimirum sequente. Tum verò sanctus Cyprianus tam suo quàm collegarum suorum nomine hanc ad eum epistolam dedit, in ea faciens mentionem alterius epistolæ quam ad illum scripserat in initiis suscepti ab eo episcopatus. Istud patet esse extra difficultatem. Et tamen Joannes Launoius sibi persuasit ex ipsis epistolæ istius verbis colligi non posse alias antea litteras datas esse ad Lucium, quia, ut ille ait, *Cyprianus se quidem gratulatum fuisse ait, sed gratulatum se per litteras non ait.* Quod argumentum est sanè levissimum, ut ante me censuit auctor annalium Cyprianicorum. Porro Lucius martyrio coronatus sepultus est in cœmeterio Callisti via Appia.

MORTE FRUSTRATA] Codex Gratianopolitanus, *martyrio frustrati.*

SOLUM SERMONIS] Octo libri veteres habent *solo sermonis*, alii duo *solo sermone*, alius *solum sermone.*

Pag. 97.

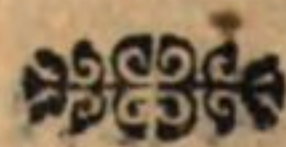
REPENTINA PERSECUTIO] Sub Gallo & Valeriano, ut censet illustrissimus episcopus Oxoniensis. Hi enim ut numinum suorum iram lenirent, & pestem in republica grassantem averterent, cuius uti & aliorum malorum causam rejiciebant in christianos, persecutionem repentè adversus eos moverunt. Contrà apud Hieronymum in epistola ad Pammachium & Marcellam pax repentina : *Belli rationem pax repentina commutat.* Et apud Petronium *repentina tranquillitas.*

SEMEL ET SUOS] Editio Rigaltii *semel & ipsos & suos factos.* Nescio autem unde acceperit hanc lectionem. Ego quippe illam nuspiam reperi quàm in illius editione. Et tamen vidi omnes libros veteres quibus ille usus est. Itaque delevi *& ipsos*, putans non debere me ponere in mea editione quod illic & in Anglicana scriptum est absque auctoritate. Nam & ipsimet Angli laudant novem libros veteres in quibus ea defunt quæ à me prætermissa sunt. Confirmant meam emendationem hæc verba Tertulliani ex libro ad martyras : *Non ergo dicat [diabolus] in meo sunt, tentabo illos vilibus scidiis aut inter se dissensionibus.* Et in libro de spectaculis ait diabolus, cum oneraretur in exorcismo quòd mulierem fidelem quæ adierat theatrum aggredi ausus esset, respondisse : *Iustissime quidem feci, in meo eam inveni.*

DE ADVENTUS VESTRI] Lectionem veterem, quam nos revocamus, quam omnes ferè libri veteres & editiones confirmant, Pamelius pronuntiavit non esse bonam, asserens pravam distinctionem à Rembolto inductam, id est eam lectionem quam nos revocamus, obscurare sensum. At si erratum illic est, culpandus non erat Remboltus. Quippe eadem distinctio extat in editione Spirensi & in veteri Veneta, quæ eam antecesserunt quam Remboltus emisit. Cæterum Pamelius ait se ita distinxisse uti distinxit secundum scripturam duorum veterum librorum quos laudat, sicuti nos eandem distinctionem reperimus etiam in duobus codicibus manuscriptis.

VIX OCULIS] Error certissimus, qui extat in omnibus ferè libris veteribus & editionibus, cum scribendum fuisset *osculis*. Angli rectè emendarunt ex ingenio, non auctoritate. Nullum enim veterem codicem laudant auctorem hujus emendationis. Ego illam nuspiam inveni quàm in Metensi sancti Arnulphi, quem tardiusculè accepi. Infra in libro de lapsis pag. 181. *sanctis osculis adherentes.* Miror autem me non animadvertisse bonam lectionem in editione Anglicana.

PRÆSENTIBUS] Codex Sorbonicus, *præsente plebe.* Alii tres, *præsente plebe possit celebrari vel possit.*

EPISTOLA LIX.

HUJUS epistolæ mentio extat apud sanctum Augustinum in libro de gestis Pelagii cap. 11. & in libro quarto contra duas epistolas Pelagianorum cap. 8. & in sermone 294. novæ editionis. Meminit ejusdem etiam Hieronymus in calce dialogorum adversus Pelagianos. Vide librum Georgii Cassandri adversus anabaptistas.

FIDUS] Pamelius ait non potuisse se reperire quo in loco Fidus fuerit episcopus, verisimile tamen esse fuisse vicinum Therapii, qui in synodo sancti Cypriani cognominatur à Bulla. Morellius putavit fuisse tantum presbyterum.

VICTORE QUONDAM PRESB.] Quamquam Pamelius agnoscat editiones Manutii & Morellii istic habere *quondam*, magis tamen ei placuit lectio veterum editionum, in quibus scriptum est *quodam*, eam videlicet ob causam, ut ille ait, quod satis constet ex sequentibus adhuc vixisse Victorem presbyterum cum Cyprianus hanc epistolam scriberet. Quod est certissimum. Verum vox *quondam* non accipienda est in hoc loco tanquam intelligi deberet de homine defuncto, sed de eo qui cum poenitentiam accepisset post lapsum, dejectus erat de gradu presbyteri, sicut infra epist. 64. pag. 110. legitur *Fortunatianum quondam apud vos episcopum*. Lectionem porro quam nos revocamus exhibent libri veteres & vetustissima hujus epistolæ versio Syriaca quam servat bibliotheca serenissimi Ducis Florentiæ, uti ego accepi à viro istius linguæ & bonarum litterarum peritissimo Eusebio Renaudotio. Sic in epistola Felicis Papæ III. ad Acacium, *quondam episcopos, nunc verò honore & communione privatos*. Possunt reperiri plurima exempla similia.

THERAPIUS] Antea legebatur *temerè Therapius*; eaque lectio nititur auctoritate plurium veterum exemplarium. Ego tamen arbitror vocem *temerè*, quæ desideratur in duobus libris veteribus, additam in hoc loco per temeritatem alicujus scioli, argumento sumpto ex iis quæ sequuntur, ubi scriptum est Therapium objurgatum fuisse quod temerè pacem dedisset Victori. Istic enim proponitur tantum facti species. Deinde de jure agitur, quia ex facto jus oritur. Itaque primò causam simpliciter narrat Cyprianus. Postea refert judicium episcoporum qui Therapium objurgaverant ob pacem datam Victori.

THERAPIUS] episcopus Bullensis in provincia proconsulari. Duplex autem fuit, ut alibi diximus, Bulla in ea provincia, una dicta simpliciter Bulla, cujus iste Therapius erat episcopus, alia Bulla regia. Concilio Carthaginiensi sub Genetlio interfuit Epigonius episcopus Bullensium regionum, collationi verò Carthaginiensi inter catholicos & Donatistas Dominicus episcopus Bullensium regionum catholicus & Felix Donatista, qui in gestis vocatur simpliciter episcopus Bullensis.

DECRETI NOSTRI] cujus meminit Cyprianus in initio epistolæ 54. pag. 77.

QUANTUM VERO] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 8.

BAPTIZARI NON OPORTERE] De baptismo infantium vide Josephum Vicecomitem lib. 2. cap. 1. de antiquis baptismi ritibus & scripta Anglicana Bucerii pag. 655. 667. 781. Vide etiam tractatum Florentii Conrii de statu parvulorum sine baptismo cedentium.

SANCTIFICANDUM] Ita omnes editiones ante Pamelianam & plerique libri veteres. Pamelius scripsit *sacrificandum*. Ita etiam Rigaltius, quamvis Goulartius, repudiata lectione Pamelii, scripsisset *sanctificandum*. Hanc lectionem maluerunt Angli. Rectè quidem. Est enim optima. Vide epistolam 76. ad Magnum pag. 152. 155.

OMNIBUS VISUM EST] Vox *omnibus*, quæ valde superflua est, deest in septem codicibus antiquis. Extat tamen apud Augustinum.

SALVARE] Codex Eligianus, *salvos facere*.

NULLA ANIMA PERD.] Citat hunc locum sanctus Augustinus in epistola ad Hieronymum de origine animarum.

VIDUÆ FILIUM] Ita veteres editiones & omnes ferè libri veteres. Pamelius edidit *viduæ Sunamitis filium* ex unico codice Anglicano, falsus vocem *Sunamitis* desiderari in

cæteris antiquis codicibus. Angli scripserunt *Sunamitidis*. Ego sustuli hanc vocem, quam non dubito esse ex glossemate. Admoneo tamen me illam reperisse in quinque libris veteribus.

DISCRIMEN Tres libri veteres habent *differentiam vel discrimen*, alius *discrimen*. Ex similibus fontibus, ut sæpe monuimus, orta sunt tot vocabula synonyma apud Cyprianum.

PRÆBEAT PATREM] Ita omnes ferè libri veteres & omnes editiones. Atque ea lectio est optima. Nam certum est Deum se omnibus hominibus æqualiter præstare patrem. Est enim pater noster, in primis verò eorum qui credunt in eum, eorum qui per eum sanctificati & gratiæ spiritualis nativitate reparati filii ejus esse cœperunt, ut ait sanctus martyr in libro de oratione dominica pag. 206. Et tamen Pamelius magis probat conjecturam Costerii existimantis legendum esse *parem*; eamque conjecturam Pamelius, ut ipse ait, in sua editione posuisset nisi contradicentes habuisset omnes libros manuscriptos & omnes editiones. Ego tamen vocem *parem* reperi in duobus codicibus antiquis.

VERITATE COMPLETUM] Quidam libri veteres & editio Morellii habent *in veritate*. Quod potest esse melius.

POST SABB. PR. ET DOM.] Magnum antè hos ducentos annos bellum cum maxima utrinque acerbitate gestum & pugnatum est inter Paulum de Middelburgo, qui postea fuit episcopus Forosempronienfis, Petrum de Rivo sacrae paginae professorem in academia Lovaniensi, & Thomam Bazin episcopum Lexoviensem & dein archiepiscopum Cæsariensem, an die octava sabbati, id est die dominica, Christus resurrexisset. Tractatus Petri de Rivo editus fuit anno 1492. in urbe Lovaniensi, & Pauli adversus Petrum in libro sexto de recta paschæ celebratione. At tractatus Thomæ nondum editus habetur in bibliotheca regia.

Pag. 99.

PROPTER QUOD] Refert hunc locum sanctus Augustinus sermone 294. pag. 1193. novæ editionis.

AGRATIA CONS.] Tres libri veteres præferunt *ad gratiam consequendam*.

PORRO AUTEM] Totum hunc locum descripsit sanctus Hieronymus in fine libri tertii adversus Pelagianos. Sed apud Hieronymum legitur *remissio pro remissa*; & pro eo quod apud Cyprianum rectè scriptum est *de ope nostra ac divina misericordia*, in Hieronymo habet *de ope nostra ad divinam misericordiam*.

EPISTOLA LX.

Pag. 99.

ANGLI aiunt hanc epistolam rarissimè occurrere in antiquis exemplaribus & se nullum vidisse in quo ea reperiretur. Ego unum habui ex monasterio sancti Dionysii Remensis. Cæterum, quamquam nulla episcoporum Numidiæ neque rerum Numidicarum mentio extet in hac epistola, tamen scriptam esse ad episcopos Numidas, ut rectè censuit auctor annalium Cyprianicorum, fatis constat ex inscriptione quæ extat in editione Manutiana, ubi primùm prodiit, & in codice Remensi, tum etiam ex eo quod in epistola 72. pag. 128. istius mentio fieri videtur his verbis: *Item in litteris quas collegæ nostri ad episcopos in Numidia præsidentes antè fecerunt*. Eisdem quoque inscripta est epistola septuagesima. Scriptam esse nihilominus ad episcopos Mauritaniæ putavit Hadrianus Saravia in capite undecimo tractatus de honore præsulibus & presbyteris debito.

CAPTIVITATE] Vide annales Cyprianicos ad annum 253.

Pag. 100.

PUDORE] Codex Remensis, *ac vinculi maritalis amore*.

SESTERTIA] Secuti sumus heic editionem Manutii, Pamelii, & Rigaltii. Angli posuerunt *sestertium*, sed absque ullius vetusti codicis mentione, tantùm quia Rigaltius monuerat ita scribendum esse, & propter analogiam sermonis, cùm scirent veteres auctores linguæ Latinæ scribere *sestertium* in numero plurali. Quod tamen non esse semper verum probant hæc verba Sosipatris Charisii: *Nec statim centies nummum dicere possumus, sed centies sestertium: nec tamen quinquaginta sestertium, sed quinquaginta sestertia dicimus*. Juvenalis satyra prima: *Simplexne furor sestertia centum perdere*. & satyra quarta:

*— multum sex millibus emit
Æquantem sanè paribus sestertia libris.*

Vide Lambini annotationes in orationem Ciceronis pro Sex. Roscio Amerino & Joannem Trifanum à sancto Amantio to. 2. commentariorum suorum pag. 576. Vide etiam Baronium an. 254. sub finem.

PRO CERTO HABENTES] Codex Remensis addit & scientes.

EPISTOLA LXI.

HANC epistolam inveni in XXIII. exemplaribus antiquis. Sunt verò nonnulla ex iis quæ nomen Euchratii variè referunt. Verùm ferè omnia habent uti nos edidimus. Euchrati episcopus à Thenis interfuit concilio Carthaginensi sub Cypriano. Thenis autem vel Thenarum colonia erat in provincia Byzacena haud procul ab Usula, uti dictum est aliàs à nobis.

PRO DILECTIONE] Codex Carnotensis itemque Beccensis & editio Morellii præferunt: *Pro dilectione tua & verecundia mutua.*

HISTRIONE] Quærit Plutarchus in libro de quæstionibus Romanis cur scenici artifices Baccho sacri histriones dicantur.

MAGISTER ET DOCTOR] id est doctor artium ludicarum, ut in libro 14. loquitur Ammianus Marcellinus. Lactantius in epitome divinarum institutionum cap. 63. *Histrionici etiam impudici gestus, quibus infames feminas imitantur, libidines quas saltando exprimunt docent.* Vide etiam lib. 6. cap. 20. Tacitus in libro primo annalium: *Erat in castris Percennius quidam, dux olim theatralium operarum, dein gregarius miles, procax lingua, & miscere cætus histrionali studio doctus.* Idem in libro secundo historiarum scribit habuisse Vitellium apud se scurras, histriones, & aurigas, quibus ille amicitiarum dehonestamentis mirè gaudebat.

Pag. 101.

GESTUS TURPES] Vide Theodoretum lib. 4. cap. 22. historiæ religiosæ.

QUOD PUTO EGO] Nescio qua ratione motus Pamelius ex unico codice Cauchii mutavit lectionem superiorum editionum, quæ est hæc nostra. Illam enim exhibent omnia vetera exemplaria. Et probabile est ita factum esse in libro Cauchii per errorem librarii, ut sæpe accidit in libris veterum, præcipuè verò in operibus sancti Cypriani, quorum nulla reperiuntur antiqua exemplaria in quibus non extent istiusmodi errores.

MAGISTERIO IMP. ARTIS] Apuleius in apologia sua: *Negatur enim quicquam histrionis habuisse præter impudicitiam.*

SUCCEDANEOS] Ita veteres editiones & undecim libri veteres. Hoc porro vocabulum extat apud Plautum, apud quem, prout variant interdum libri veteres, scriptum quandoque reperitur *succidaneos*. Quæ est lectio novem veterum exemplarium sancti Cypriani. Vide A. Gellium lib. 4. cap. 6.

SEXUS ARTE MUTETUR] Constitutio Constantii & Constantis in titulo Codicis Theodosiani de adulteris, *ubi sexus perdidit locum.* Seneca epist. 122. *Non videtur tibi contra naturam vivere qui commutavit cum feminis vestem!* Quintilianus lib. 5. cap. 9. ait signum esse mollis & parum viri si vir muliebrem vestem sumpserit. Portentosam historiam de exoleto Neronis narrat Dio Chrysostomus orat. 20. Vide Guillelmi Beveregii annotationes in canonem 13. synodi Gangrensis.

QUÆRAT] Quatuor libri veteres habent *acquirat*. Cæterum omnes ferè libri veteres sequentia distinguunt ab hoc verbo & alteram periodum inchoant. Quod nos existimavimus esse sequendum.

VITÆ ÆTERNÆ] Sic emendavimus ex codice Fuxensi & Gratianopolitano, cum antea malè legeretur *vitæ suæ*. Infrà epist. 71. pag. 127. *quando una sit ecclesia, quæ vitæ æternæ gratiam consecuta.* Et tamen quidam libri veteres habent *vitæ suæ*.

FRATER CARISSIME] Hæc est vera lectio, quam exhibent multa vetera exemplaria manuscripta & antiquæ editiones, etiam Morelliana, & ea quoque quam Simon Goulartius emisit post Pamelianam. At Pamelius, qui *fili* videbat scriptum in Manutiana, ita scripsit in sua. Et hinc ea prava lectio derivata est in editionem Rigaltii & in Anglicanam. Quod ideo visum est admonere ne quis deinceps in hoc fallatur. Nam is qui nuper composuit vitam sancti Cypriani, ea falsa scriptura deceptus, hinc capi posse

putavit argumentum ad asserendam dignitatem episcopi Magno, ad quem epistola 76. scripta est, tamenetsi ibi Cyprianus eum vocet filium, non fratrem, ut solet scribens ad episcopos. Sciebat enim Euchratium fuisse episcopum. Et nihilominus videbat illum appellari filium in calce istius epistolæ.

EPISTOLA LXII.

Pag. 102.

POMPONIO] episcopo Dionysianensi in provincia Byzacena. Interfuit concilio Carthagenensi sub Cypriano. Concilio Cabarsussitano subscripsit Fortunatus episcopus Dionysianensis. In collatione Carthagenensi inter catholicos & Donatistas adfuit Victor episcopus Dionysianensis Donatista, qui profitetur se non habere adversarium. Quamquam id negatum est statim ab Aurelio episcopo Macomadiensi catholico.

CUM PRESBYTERIS] In uno libro meo veteri legitur *presbyteris Romanis*.

CUM SEMEL STATUM] Restituimus lectionem veterum editionum & veterum librorum quibus nos usi sumus. Sic etiam in uno Bodleiano legi testatur editio Anglicana. Rigaltius ediderat, *cum in statu suo esse & continentiam firmiter tenere decreverint*. Quam lectionem ego in exemplari meo editionis Manutianæ vidi scriptam in margine & illic adnotatum eam esse ex codice Veronensi, cum quo consentire etiam videtur Fuxensis, in quo sic legitur, *cum semel in statu essent, continentiam firmiter tenere decreverint*.

RUCTU] Antea legebatur *fructu*, non solum in editionibus, sed etiam in libris antiquis. Rigaltius monuit scriptum esse *ructu* in Veronensi, eamque lectionem pronuntiavit esse verissimam. Ego contra putabam esse falsissimam. Quid enim, aiebam, commune arbitrio cum ructu, quo res inhonesta significatur, quam Stoici, ut Cicero testatur, æquo passu incedere volebant cum crepitu, Columella lib. 6. cap. 6. cum sonitu ventris, Hieronymus in epistola ad Principiam virginem & in libro secundo adversus Jovinianum cum crepitu ventorum qui oritur ex ventre pleno & exæstanti! Coniciebam itaque legendum fortean esse *cum arbitrio & ritu*, ut apud Hieronymum in libro secundo adversus Jovinianum, vel *nutu*, ut apud T. Livium lib. 4. *sub nutu atque arbitrio*, & apud Cyprianum epist. 69. ubi legitur Christum ecclesiam gubernare suo arbitrio & nutu. Sed cum animadvertissem vocabulum *ructus* in eodem sensu positum esse à Pontio diacono in vita sancti Cypriani, amplexus sum lectionem quam Rigaltius ait esse verissimam. Hæc sunt verba Pontii: *Ab sit ut malum hoc intra conscientiam religiosæ mentis admittam ut de tam beatissimo martyre ructus hominis judicaret*.

VIRG. CUM MASCULIS] Hieronymus in epistola ad Paulum Concordiensem: *Unum miser locutus, quod virgines sæpius deberent cum mulieribus esse quàm cum masculis, totius oculos urbis offendi, cunctorum digitis notor*. Vide homiliam sancti Joannis Chrysostomi adversus eos qui apud se virgines subintroductas habent, itemque ejusdem homiliam quod regulares feminae viris cohabitare non debeant.

EXUENDA EST] Costerius, ut testatur Pamelius, existimabat legendum esse *eruenta*, uti ego reperi in duobus libris veteribus optimis. Sed hanc conjecturam pluribus argumentis refellit Gronovius cap. 14. observationum suarum in scriptoribus ecclesiasticis.

Pag. 103.

PERICULO PROXIMUS] Hieronymus in epistola ad Paulam de interpretatione alphabeti Hebraici. *Nemo, ut beatus Cyprianus ait, satis tutus periculo proximus*. Idem in epistola de vitando suspecto contubernio: *Securius est perire posse quàm juxta periculum non perisse*.

UT SE PARENTUR] Nescio quo modo factum est ut hæc verba & ea quæ sequuntur, *postea quàm conscientia gravissima cohæserat*, omissa sint in editione Rigaltii, cum extent in omnibus anterioribus editionibus & in omnibus libris nostris veteribus, tum etiam in sex Anglicanis. Quo magis mirum est Anglos eam quoque partem omisisse in sua editione. Vetus codex Remigianus & Fuxensis habent *conscientiæ glutino cohæserunt*. Hieronymus in epistola de vitando suspecto contubernio: *Si peccatorum vos existimarem glutino cohæsisse*.

SINE ULLA FABULA] id est re passim vulgata, ut ait Varro libro quinto de lingua Latina. Horatius satyra prima: *Mutato nomine de te fabula narratur.* Petronius in historia matronæ Ephesinæ: *Una igitur in tota civitate fabula erat.* Apuleii apologia: *Mulier sancte pudica, tot annis viduitatis sine culpa, sine fabula.* Ovidius lib. 2. Tristium: *Strinxerit ut nomen fabula nulla tuum.* Lib. 4. eleg. 10. *Nomine sub nostro fabula nulla fuit.* Amorum lib. 3. eleg. 1. *Fabula, nec sentis, tota jactaris in urbe.* Lib. 2. de arte amandi: *Ut quamque attigeris, fabula turpis erit.* Possem multa similia exempla proferre. Sed ista sufficiunt.

MELIUS EST UT NUBANT] Inde ansam sumunt Protestantes declamitandi adversus vota. Sed si ex verbis Cypriani sequitur tolerata olim in nonnullis ecclesiis fuisse virginum connubia, probata fuisse minime sequitur. Nam S. Augustinus, qui de nonnullis virginibus ait, *melius nuberent quam urerentur*, lib. de Virg. cap. 34. probat ex scripturis non solum capeffere nuptias, sed etiamsi non nubatur, nubere velle damnabile esse virginibus, lib. de bono Viduitatis cap. 9. Sed sancti doctoris verba referenda sunt. *Multas*, inquit in lib. de Virg. cap. 34. *earum revocat a nubendo, non amor præclari propositi, sed aperti dedecoris timor, veniens & ipse de superbia, qua formidatur magis hominibus displicere, quam Deo. Hæ igitur quæ nubere volunt, & ideo non nubunt quia impune non possunt, quæ melius nuberent quam urerentur, id est, quam occulta flamma concupiscentiæ in ipsa conscientia vastarentur, quas pœnitet professionis, & piget confessionis, nisi correctum cor dirigant, & Dei timore rursus libidinem vincant, in mortuis deputandæ sunt.* Et in libro de bono Viduitatis cap. 9. *In conjugali quippe vinculo si pudicitia conservatur, damnatio non timetur: sed in viduali & virginali continentia, excellentia muneris amplioris expetitur; qua expetita & electa & voti debito oblata, jam non solum capeffere nuptias, sed etiamsi non nubatur, nubere velle damnabile est.* Nam ut hoc demonstraret Apostolus, non ait, cum in deliciis egerint, in Christo nubunt; sed, nubere volunt: habentes, inquit, damnationem, quoniam primam fidem irritam fecerunt: *etsi non nubendo, tantum volendo: non quia ipsæ nuptiæ vel talium damnandæ judicantur, sed damnatur propositi fraus, damnatur fracta voti fides, damnatur non susceptio a bono inferiore, sed ruina ex bono superiore: postremo damnantur tales, non quia conjugalem fidem posterius inierunt, sed quia continentia primam fidem irritam fecerunt.* Quam non violabilia vota crediderit Cyprianus perspicui potest ex hac ipsa epistola, & ex sexagesima & libro de habitu Virginum. Corruptas virgines non mariti sed Christi adulteras esse declarat pag. 103. & 172. Hinc eis tam gravem pœnitentiam imponendam esse duxit. Eas sese Christo dicavisse & tam carne quam mente Deo vovisse docet pag. 174. eorumque membra Christo dicata esse, & in æternum continentia honore pudica virtute devota, pag. 100.

1. Tim. 5. 11.
& 12.

OCULI SÆPE FALLUNTUR] Sic antiquæ editiones, septem vetera exemplaria nostra, & duo Anglicana. Alia duo nostra & duo item Anglicana habent *oculos sæpe fallat.* Alia sex nostra & editio Manutii, *oculus sæpe fallatur.* Notum est illud: *Frons, oculi, vultus persæpe mentiuntur.*

MULIER POTEST ESSE] Mulieris nomen generale est & in universum significat feminas expertas venerem & inexpertas, id est virgines. Hinc illud Hieronymi in epistola de vitando suspecto contubernio: *Mulieres cito senescunt, præsertim quæ juxta viros sunt.* Ad quam rem apposite Ovidius lib. 3. de arte amandi: *Adde quod & partus faciunt breviora juventæ tempora.* Attamen sæpe vocabulum mulieris sumitur pro iis tantum quæ viros expertæ sunt, ut istic & apud Tertullianum in libro de virginibus velandis. Quintilianus lib. 6. cap. 1. tradit Ciceronem, cum eum quidam objurgarent quod sexagenarius Popiliam virginem duxisset, respondisse: *Cras mulier erit.* Ulpianus in lib. Alioquin Dig. de contrah. empt. ait: *Quid si ego me virginem emere putarem, cum esset mulier, emptio valebit. In sexu enim non est erratum.* Lactantius lib. 1. cap. 17. *Si virgo fuit primo, postea mulier.* Hieronymus in libro adversus Helvidium, in primo libro adversus Jovianum, & in epistola ad Eustochium de virginitate servanda refert locum Pauli apostoli ex capite septimo prioris epistolæ ad Corinthios, ubi pro eo quod in editione vulgata scriptum est *mulier innupta & virgo* vetus interpretes posuit: *Divisa est virgo & mulier.* Atque hunc locum ex illa veteri versione citat etiam Tertullianus in libro de virginibus velandis. Ex quo apparet veterem hunc interpretem mulierem vocasse eam quæ virgo non est. Idem sensit sanctus Ambrosius, seu quis alius, lib. 3. Offic. cap. 8. scribens, *mulieres suas & pueros direptioni futuros.* Optatus Milevitanus lib. 2. *Inde revertentes Urbanus Formensis & Felix*

Pag. 103.

M m m m

Idicrensis invenerunt matres quas de castimonialibus fecerant mulieres. Hinc nova mulier apud Catullum in carmine de Attine. M. Cato apud A. Gellium lib. 17. cap. 6. Voconiam legem suadens his verbis usus est: *Principio vobis mulier magnam dotem attulit.* Hieremiæ cap. 15. *Mulieres in Sion humiliaverunt & virgines in civitatibus Juda.* Nos Lemovices etiamnum mulierem, *Moulier*, vocamus feminam in matrimonio constitutam, deducto videlicet vocabulo a voce Latina *mollier*, quam Varro apud Lactantium cap. 12. de opificio Dei ait ita vocatam a mollitie. Itali dicunt *moglie*. Vide to. 2. Capitularium p. 796.

CORRUMPI POSSIT] Ita omnes editiones & omnes fere libri nostri veteres, tum etiam tres Anglicani. Tres tamen habent *violari*. Vocem autem istam primus in contextum Cypriani intulit Rigaltius. Emendationem nostram esse bonam hinc quoque colligi potest quod paulo supra in hac epistola scriptum est, *corrumpi plurimas virgines*.

INOSCULATIO] Hæc est lectio veterum editionum & septem exemplarium, quam puto esse bonam, quamvis eam, quod sciam, non agnoscant antiqui Latini. Nam eo modo dici potest inosculatio quo videmus antiquos vocasse inoculationem genus insitionis quæ fit per implastrationem: cum oculus unius arboris alteri adhibetur, seu oculus in arbore aperitur, ut videre est apud Plinium & Columellam. Sic inosculatio est applicatio osculi ad osculum. Manutius & qui postea secuti sunt posuerunt *osculatio*. Quam lectionem ego reperi in septem libris veteribus. Hieronymus lib. 1. adversus Rufinum: *Hebræi juxta linguæ suæ proprietatem deosculationem pro veneratione ponunt.* Ecce in Hieronymo vocabulum æque rarum in lingua Latina ac inosculatio.

SI SUPERV. MARITUS] Apud Xenophontem lib. 5. de pædia Cyri: *Si quis uxori suæ ita morem gereret ut illam faceret magis amicam quam tibi, num te hoc beneficio lætum redderet?* Vide quæ in simili argumento dixit Venantius a Timisa in concilio Carthagenensi sancti Cypriani pag. 335.

ZELI DOLOREM] Ita omnes libri veteres & omnes editiones. Rigaltius posuit *livorem*, eamque lectionem retinuerunt Angli, quamvis fateantur *dolorem* legi in octo codicibus antiquis. Illud tamen moneo, codicem Veronensem & Fuxensem habere *livorem*. Hinc ergo accepit Rigaltius.

PRÆPOSITOS ET DIAC.] Vulgo Cyprianus præpositorum vocabulum adaptat episcopis. Heic tamen videtur loqui de presbyteris, conjungens eos cum diaconis. Clarius infra epist. 65. pag. 113. *Meminisse autem diaconi debent quoniam apostolos id est episcopos & præpositos Dominus elegit.* Certe presbyteri gubernabant ecclesiam cum episcopo. Testis Cyprianus, qui nihil quod esset alicujus momenti agebat nisi coacto presbyterio. Clerus Romanus sic de se loquitur pag. 7. *Et cum incumbat nobis, qui videmur esse præpositi & vice pastoris custodire gregem.* Sic etiam Celerinus loquens de clero Romano: *Quarum jam causa audita, præceperunt eas præpositi tantisper sic esse donec episcopus constituatur.* Cyprianus in epistola undecima, quæ est ad martyres & confessores, eadem voce clerum suum designat. *Sed præpositorum est*, inquit, *præceptum tenere & vel properantes, vel ignorantes instruere, ne qui ovium pastores esse debent, lanii fiant.* Presbyteri vocantur etiam sacerdotes a Cypriano, velut cum ait, in epistola 35. pag. 49. Numidicum in vita remansisse, ut eum Dominus clero Carthagenensi adjungeret, & desolatam per lapsum quorundam presbyterorum copiam gloriosis sacerdotibus adornaret. Vide epistolam 40. p. 53.

DIAC. QUI CUM VIRGINE] Vide epistolam Hieronymi ad Sabinianum diaconum.

INSPICIANTUR INTERIM] Ita etiam apud Ivonem par. 7. cap. 128. Sed apud Gratianum 27. q. 1. cap. *Quid si pœnitentiam legitur iterum.* At glossa monet alibi legi *interim* quæ est vera lectio.

INSPICIANTUR VIRGINES] Cum omnia quæ ad virgines spectant debeant esse casta & pudica, miror eam mentem sedisse interdum antiquis ut juberent eas inspicere per obstetrices, ut sciri posset an virgines essent, ut fecit sanctus Cyprianus. Immo eo usque audaciæ olim processum est ut, teste Clemente Alexandrino in libro septimo Stromatum quidam dicerent Mariam virginem, postquam peperisset, inspectam ab obstetricibus, inventam fuisse virginem. Adversus hanc fabulam vehementer exardescit Matthæus Bosius libro primo epist. 77. ad Polycletum. Hunc tamen morem diu retentum fuisse in ecclesia Dei facile probari potest. Sanctus Ambrosius in epistola ad Syagrium episcopum narrat historiam Indiciæ virginis Veronensis; quæ cum accusata fuisset impudiciæ,

citæ, & Syagrius eam ab obstetricibus inspicere & videri vellet, rejecta est ejus postulatio, cum bonis testimoniis probatum fuisset illam inoffensi virginem muneris esse. Sanctus Augustinus lib. 3. de civitate Dei cap. 18. *Obstetrix virginis cujusdam integritatem manu velut explorans, sive malevolentia, sive inscitia, sive casu, dum inspicit, perdidit.* Nam inspectio ipsa sæpe etiam falsum deprehendit, ut ait Quintilianus lib. 5. cap. 6. Rectè itaque Rigaltius ad hunc locum sancti Cypriani dixit inspectionem virginum esse turpe negotium & virginitatem occidi inter manus obstetricum. Ars enim obstetricum est valde obscura & incerta in rebus istis, & Laurentius Joubertus lib. 5. errorum popularium cap. 4. contendit nihil certi statui posse ex inspectione ejus partis qua virgo mulier esse potest. Victor Vitenfis lib. 2. cap. 7. loquens de persecutione Hunerici regis Vandalorum: *Præcepit deinde sacras virgines congregari, dirigens Vandalos cum suæ gentis obstetricibus ad inspicienda & contrectanda contra jura verecundiæ verecunda pudoris.* Vide Matthæum Bossum in epistola ad Polycletum paulò antè laudata. Vide etiam caput *Proposuisti* in titulo decretalium de probationibus.

SUB EOD. TECTO] Hieronymus in epistola de vitando suspecto contubernio: *Separantur domus vestræ, dividaturque convivium, ne maledici homines sub uno tecto vos manentes lectulum quoque criminantur habere communem.*

POST. TALES FACILE] Ita octo libri nostri veteres, quinque Anglicani, & veteres editiones. Vox *tales* deest in sex aliis vetustis exemplaribus. Major pars veterum exemplarium & editionum persuasit ut eam reponeremus.

HABITAVERTINT] Codex Fuxensis, *habitare voluerint.*

ALIQUA CORRUPTA] Veteres editiones & sex vetera exemplaria habent *aliquæ corruptæ*. Vetus Remigianum & Fuxense, *aliquæ contumaces fuerint*. Ita etiam Pithæanum. Sed in isto supra vocem *contumaces* scriptum est per speciem emendationis *corruptæ*. Lectio quæ habet *contumaces* adjuvari potest ex iis quæ paulò post sequuntur, *superbi & contumaces necantur.*

SALUBR. PRÆCEPTIS] Veteres editiones & duo libri veteres præferunt *consiliis salutaribus*. At omnes alii libri habent *præceptis*. Post verbum *salubribus* nihil aliud ex ista epistola extat in codice sancti Arnulphi, & eorum quæ defunt loco adjecta sunt consequenter duo fragmenta aliarum epistolarum, unum nimirum ex epistola 64. ad Epicetum, & aliud ex epistola 71. ad Stephanum usque ad finem.

INGREDIMUR] Rigaltius posuit *gradimur*, ex libro nimirum Veronensi, cum quo consentit etiam Fuxensis. Vetus Remigianus habet *graditur*. Veram lectionem quam nos revocavimus exhibent omnia alia vetera exemplaria, septem Anglicana, & omnes editiones Rigaltiana antiquiores. Rectè itaque fecit Reinhartus retinens lectionem veterum editionum. Angli maluerunt *gradimur*.

LUCRATI SUMUS FRATRES] Ista non reperi nisi in tribus codicibus antiquis. Alii, id est quatuordecim nostri & septem Anglicani, ita ferme habent, *gratissimum est nobis. Stare eos ad salutem pariter nostro sermone formavimus.* Difficile est inter ista constituere quid scripserit Cyprianus. Ego, si licet conjecturam facere, existimarem legendum esse ut in antiquis libris & editionibus: *Quòd si obtemperaverint, gratissimum est nobis. Stantes eos ad salutem pariter dignatione nostri sermonis formavimus.*

CHRISTO DOMINO] Hanc lectionem præferunt septem vetera exemplaria. Alia octo & quatuor Anglicana habent *Christi Domini & Dei nostri præcepta servantes placeamus.*

Pag. 104.

EPISTOLA LXIII.

SANCTUS Augustinus citat hanc epistolam & ex ea magnum fragmentum affert lib. 4. de doctrina christiana cap. 21. Ac sicut dixerat Cypriani epistolam ad Donatum ornatam esse spumæ verborum ambitu, sic istam ait scriptam esse submisso dicendi genere. Contrà Goulartius putat Cyprianum istic vehementem fuisse.

Pag. 104.

CÆCILIO] Quamvis id quod dicturus sum videri possit aliquibus exigui momenti, dicam tamen. Post editum librum Lactantii de mortibus persecutorum fuere qui dispu-

M m m m ij

tarent an Cæcilii nomen scribendum esset cum diphthongo vel sine diphthongo. Ego verò aio plurimos veteres operum sancti Cypriani codices, & in his etiam Seguierianum omnium nostrorum vetustissimum, plures inscriptiones antiquas, & nummos veteres habere diphthongum. Novæ tamen hujus disputationis præsidio fretus vir clarissimus qui nuper nova editione donavit hunc librum Lactantii hoc illius nomen scripsit absque diphthongo, ea de causa quòd ita scriptum videbat in veteri codice ex quo liber ille emissus est in publicum, non animadvertens plurimos sæpe errores contra orthographiam admissos esse à veteribus librariis & in antiquis inscriptionibus & nummis. Contendit autem vir optimus, ut id quoque dicam, librum illum non esse Lactantii, quia nomen ejus non habetur in veteri libro, omissum videlicet à librario festinante, qui, ut in simili causa dixit Sirmondus vir istarum rerum peritissimus, cum omnia scriptoris istius nomina brevitate studio describere nollet, pro ultimo, quod proprium erat, id potius imperitè delegit quod primo loco occurrebat. Cum hanc viri celeberrimi observationem, qua ego usus eram, non inveniret novus ille editor in Sidonio Sirmondi, me in suspicionem malæ fidei trahere voluit, tanquam si falsò usus essem auctoritate Sirmondi ut id probarem quod susceperam probandum, non facturus haud dubiè si legisset brevem istius præfationem de nominibus propriis mediæ ætatis editam in initio notarum ad Sidonium. Vellem autem ut vir doctissimus & optimus Christophorus Matthæus Pfaffius non scripsisset in præfatione ad editionem epitomes Lactantii nullum antiquum codicem operum Lactantii habere nomen Lucii Cæcilii. Nam ego diù antè quàm ista editio epitomes prodiret monueram extare heic Lutetiæ in bibliotheca regia duos antiquissimos codices, in quorum uno vocatur Lucius Cæcilius, in alio Lucius Cælius. Quod eodem redit.

CÆCILIO FRATRI] episcopo, ut reor, Biltensi in provincia proconsulari. Quippe Cæcilius à Bilita interfuisse reperitur concilio Carthaginensi sub Cypriano. Alius est Cæcilius presbyter qui Cyprianum ad agnitionem veræ divinitatis à sæculari errore correxit. Illum enim è vivis excessisse ante Cyprianum, cui conjugem ac liberos suos de sæculo excedens commendavit, planum est ex libro quem Pontius diaconus scripsit de vita Cypriani. Hanc historiam in contrarium convertit Baronius aiens, Pontii testimonio malè usus, Cyprianum, cum Christi religionem amplexus esset, carissimam conjugem & dulcissimos liberos commendasse Cæcilio presbytero. Idem Baronius existimavit hunc presbyterum fuisse aliquando magistrum Diadumeni Imperatoris. Verum hanc illius opinionem non posse esse veram ostendit vir doctissimus Pearsonius in annalibus Cyprianicis.

HAS AD VOS] Melius, ut opinor, in libro Beccensi, *de hoc ad te*. Nondum videram hunc librum cum ista epistola excudebatur.

NOSTRA ET HUMANA] Hanc lectionem præfert codex Seguierianus. Carnotensis & editio Morellii, *nostra & humana mente*. Fuxensis, *hac humana mente*, omisiss illis *nostra &*, quæ etiam defunt in Corbeienfi & in Turonensi. Beccensis, *nostra & humana conscientia*. Bodleiani duo, *humanam & novellam institutionem*. Vide observationes Rigaltii.

TENETUR] Non adnotassem varias hujus loci lectiones quæ reperiuntur in vetustis exemplaribus, nisi Rigaltius monuisset legisse se in quibusdam libris veteribus *tenebratur*, eamque lectionem prætulisset vulgatæ. Invenit autem illam in margine editionis Manutianæ, ubi quidam studiosus adnotavit varias lectiones ex codicibus Italiæ, & monuit *tenebratur* scriptum esse in Vaticanis duobus. At ego, qui tot vetera exemplaria contuli cum operibus Cypriani, in duobus tantum inveni *tenebratur*. Omnia alia habent *teneatur*, *teneretur*, *tenebatur*, aut *teneantur*. Cæterum arbitror nemini placere posse opinionem Rigaltii. Cicero in oratione de consulatu suo dixit: *Nescio quis me tenet error*. Et in oratione pro Marcello, *etsi aliqua culpa teneat erroris humani*. Ovidius lib. 3. *Metamorphoseon*, *tantus tenet error amantem*. Virgilius lib. 10. *Æneidos* dixit teneri malo errore.

QUANDO ALIQUID] Fragmentum istud refert Paschalis 11. Papa in epistola ad Pontium abbatem Cluniacensem, quæ edita est in tomis conciliorum.

INSPIRANTE] Ita antiquæ editiones. Vocem *aspirante*, quam Rigaltius substituit, non alibi reperi. Angli, tamenetsi viderent in codicibus suis antiquis scriptum esse *inspirante*, retinuerunt editionem Rigaltii. Reinhartus rejecit. Extat in epistola Papæ Paschalis.

COMME-

COMMEMORATIONEM] Ita veteres editiones Manutiana antiquiores, sex libri nostri veteres, & quinque Anglicani, tum etiam Rhabanus lib. 1. de institutione clericorum cap. 31. ubi refert hunc Cypriani locum. Rectè, ut opinor. Nam in capite 22. evangelii secundum Matthæum & in capite undecimo prioris epistolæ beati Pauli ad Corinthios Christus, cum institueret sacramentum eucharistiæ, dixisse fertur discipulis suis: *Hoc facite in meam commemorationem*. Dissimulandum tamen non est lectionem Manutii, id est *commemoratione*, inveniri in octo libris veteribus. Pamelius & Reinhartus posuerunt *commemorationem*, Rigaltius *commemoratione*. Et tamen idem Rigaltius in calce istius epistolæ, ubi ista repetuntur, his scripsit *commemorationem*. Angli retinuerunt lectionem Rigaltii.

MIXTUS VINO OFFERATUR] Concilium Carthaginense III. canone 24. *Ut in sacramento corporis & sanguinis Domini nihil amplius offeratur quàm Dominus tradidit, hoc est panis & vinum aquæ mixtum*. Vinum autem poni debet in majori quantitate quàm aqua, ut scribit etiam Richardus archiepiscopus Armachanus lib. 9. cap. 9. de quæstionibus Armenorum. Quare cum contrà fieret olim in regno Sueciæ, Honorius Papa III. scribens ad archiepiscopum Upsalensem vetuit ne deinceps fieret, inquiens id perniciosum valde esse. Ejus ea de re constitutio extat in libris decretalium & in quinta compilatione. Vide Emmanuelis Gonzalez commentarium in titulum decretalium de celebratione missarum. Singularis est constitutio synodalis Didaci Escolani episcopi Majoricensis edita anno 1659. his verbis: *Cum sacrosanctum altaris sacrificium, in quo fons omnis sanctitatis & nitoris retinetur, minus decenter peragatur dum vinum rubrum consecratur, cum sic mundities altaris vix conservari possit, ideo hortamur omnes hujus diocesis presbyteros ut posthac vino albo in celebratione missarum utantur*.

SANGUIS CHR. NON EST AQUA] Non legerat haud dubiè hunc Cypriani locum Innocentius Papa VIII. cum Norvegis permisit ut sacrificium missæ celebrarent sine vino. Quod illum eis concessisse testatur Raphael Voleterrano lib. 7. pag. 159. *Norvegiæ Innocentii VIII. pont. concessione permissum sine vino calicem sacrificare, quòd ob immensa frigora vinum in ea regione importatum acescat. Cujus rei gratia legatio missa*. In vetusto missali MS. ecclesiæ sancti Martini Turonensis legi sequentia: *Si per negligentiam evenierit ut perlecto canone & peracta consecratione nec vinum nec aqua reperiat in calice, statim debet infundi utrumque, & sacerdos iterabit consecrationem ab illo loco canonis, scilicet, simili modo postea quàm cænatum est, usque ad finem, ita tamen ut illas duas cruces omittat quas singulariter fecerit super panem. Quòd si de simplici vino vel de aqua sine vino fiat consecratio, vinum reputatur pro sacramento, sed aqua non reputatur. Et ideo ista negligentia de aqua major est & majori pœnitentia emendanda*. Armeni, ut tradit Guido de Perpiniano, aiebant aquam non esse miscendam vino in sacramento altaris, & si aqua ponatur, dicebant nullum sacramentum esse. Hunc eorum errorem confutavit Eugenius Papa IV. apud Odoricum Raynaldum an. 1439. §. 15. Etiam lacte pro vino usos esse quosdam antiquitus in sacrificio missæ ostendit Joannes Baptista Casalius in opere de veteribus sacris christianorum ritibus cap. 11. ubi tractat de calicis usu. Vide etiam epistolam Joannis S. R. E. diaconi ad Senarium cap. 12. in tomo primo Musei Italici Mabillonii pag. 75. & notas Cotelerii in librum 8. constitutionum apostolicarum cap. 8.

VIVIFICATI] Unus codex regius & Rhabani editiones habent *justificati*. At duo codices manuscripti bibliothecæ regiæ & Colbertinæ, in quibus habentur libri Rhabani de institutione clericorum, præferunt *vivificati*. Et hæc est vera lectio.

RECUBANS] Ita veteres editiones & plerique libri veteres & editio Reinharti. Pamelius scripsit *recumbens*, auctoritate sumpta, ut opinor, ex Rhabano. Quippe nullum veterem librum laudat ex quo acceperit hanc lectionem. Rigaltius illam invenit in Corbeienfi. Sanè lectio Pamelii, sumpta videlicet, ut dixi, ex Rhabano, habetur in codice 4064. bibliothecæ regiæ & in codice 584. Colbertinæ, in quibus extat hic Rhabani liber. At codex 4063. ejusdem bibliothecæ regiæ & duo Colbertini sanè vetustissimi & optimi, in quibus idem liber extat, præferunt *recubans*.

DENOTATA] Ita veteres editiones & plerique libri veteres. In uno regio, in uno item Anglicano, in Gratianopolitano, in Fuxensi, in duobus à Pamelio laudatis, & apud sanctum Augustinum legitur *denudata*, in capite nono Geneseos & apud Rhabanum

nudata, id est patefacta, revelata. In vetustis tamen Rhabani codicibus scriptum est *notata*. Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos: *Nudatum patrem irrisit major filius & minor texit*. Tertullianus in libro de cultu feminarum: *Bonum non amat tenebras, gaudet videri, & in ipsas denotationes exultat*, id est ostensiones, ut rectè interpretatur Pamelius. Cassianus collat. 12. cap. 9. *si qua fortè inverecundiùs fuerint denudata*, id est denotata. Itaque istic voces *denotatae* & *denudatae* habent eandem significationem. Alio sensu apud Tertullianum lib. 1. ad nationes cap. 10. ubi vide notas Gothofredi.

Pag. 105.

GENUI TE] Postea sequitur in antiquis editionibus & in quinque antiquis codicibus: *Juravit Dominus & non pœnitebit eum*. Verùm ea desunt in aliis codicibus antiquis, etiam in Veronensi & in Segueriano & apud Rhabanum. Habentur tamen in psalmo 109. ex quo locus iste sumptus est & in libro primo testimoniorum cap. 17. Manutius expunxit, Morellius reposuit, Pamelius rejecit. Pamelianam editionem secutæ sunt posteriores. Certè absque illo additamento, quod superfluum videtur, rectè constat sensus. Epistola ad Demetriadem edita inter opera Hieronymi, quam quidam viri docti putant esse Pelagii: *Melchisedech sacerdos Dei legitur, cujus meritum ex hoc facile intelligi potest quòd multò post futurum Domini sacramentum antè signaverit ac sacrificio panis & vini mysterium corporis & sanguinis expressit & sacerdotii sui typo Christi sacramentum figuravit*. Citat autem hunc Cypriani locum Alcuinus in epistola ad Karolum M. edita in libro primo miscellaneorum nostrorum. De temporali porro sacerdotio Christi vide Matthæum Bossium lib. 1. epist. 77. ad Polycletum.

PROVIDENS AUTEM] Antiquæ editiones & quinque libri veteres habent *prævidens*. Utraque lectio bona est.

BENEDICTI SUNT] Veteres editiones & quidam libri veteres præferunt *benedicuntur*. Verùm lectionem vulgatam, quæ nostra etiam est, confirmant editiones Manutii, Morellii, & Pamelii, tum etiam tredecim vetera exemplaria.

PLENITUDO VERITATIS] Ita nos restituimus ex fide trium veterum exemplarium, in quibus sic scriptum est, *plenitudo veritatis veritatem præfiguratae imaginis adimplevit*. Cyprianus epist. 74. pag. 171. *Consuetudo sine veritate vetustas erroris est. Propter quòd, relicto errore, sequamur veritatem*. & paulò post, *quam veritatem nobis Christus ostendens in evangelio suo dixit: Ego sum veritas*. Citatur hic locus apud Gratianum dist. 8. ex epistola Gregorii ad Wimundum episcopum Aversanum, itemque alius ex epistola ad Pompeium. Vide notas nostras ad Gratianum pag. 443. Redeo nunc in viam. Tertullianus in libro de virginibus velandis: *Dominus noster Christus veritatem se non consuetudinem nominavit*. Confirmat hanc emendationem nostram codex Fuxensis, in quo ita scriptum est, *qui est plenitudo veritatis præfiguratae imaginem adimplevit*, ubi excidit vocabulum *veritatem*, quod alii codices habent. Vetustum autem esse hunc errorem hinc colligi potest quòd cum nonnulli qui describebant opera sancti Cypriani legerent *præfiguratae imaginis*, viderent porro periodum non esse integram, addiderunt vocem *rem*, ita scribentes, *veritatis præfiguratae imaginis rem adimplevit*. Sic enim scriptum est in tribus antiquis exemplaribus. Videntur autem moti ad hanc vocem addendam, quia paulò antè legitur, *quam rem perficiens & adimplens Dominus*.

PRÆMONSTRAT IMM.] Vetus codex Remigianus, *prænuntians immolare Christus*.

SUBDIDIT] Ne quid dissimulem, facile mutassem hanc lectionem, eamque prætulissem quam reperi in codice sancti Eligii Attrebatensis, in quo legitur *excidit*. Quo etiam modo scriptum est in capite nono proverbiorum. Nam vox *subdidit* non significat id quod dicere voluit Salomon. Verùm non sum ausus mutare contra tot veterum librorum & editionum auctoritatem, præsertim cum videam scriptum *subdidit* in libro tertio testimoniorum, & quia Prosper, sive quis alius, in libro secundo de promissionibus & prædictionibus Dei cap. 2. ita etiam legit. Sanctus Augustinus lib. 7. de civitate Dei cap. 20. legit *suffulsit*, & in capite 2. epistolæ ad Galatas *substituit*. Quid si istic apud Cyprianum poneretur *subscidit* pro *subdidit*? Vide notas Flaminii Nobilii ad caput nonum proverbiorum.

MACTAVIT] Quatuor libri veteres habent *occidit*, editio vulgata sacrae scripturae *ammolavit*. Vide iterum Nobilium.

SERVOS SUOS] Ita etiam lib. 2. testimoniorum cap. 2. In libro proverbiorum scriptum est *ancillas suas* in editione vulgata. At in Græco *ΛXX.* legitur *δούλους*.

EXCELSA] Unus codex regius *magna*, vetus Remigianus *sublimi*. Vel hinc liquet quantum sibi licentiæ & auctoritatis arrogaverint antiqui librarii.

RECUBET] Soleo, ut vides, lector, adnotare frequenter hanc veterum librorum audaciam, quæ magna fuit etiam in hoc loco. Quidam enim libri veteres habent *recubet dormiens*, alii *recubat dormiens*, alii *recumbit*, *recubuit*, *recubans dormiat*, *recubans & dormiens*, & *recubavit*.

PRÆCANITUR] Bona est haud dubiè lectio earum editionum quæ habet *præcinitur*. Mihi tamen visum est reponendam esse lectionem veterum editionum & tredecim veterum exemplarium. Sanè codex sancti Albini habet *præcanitur*. Sed emendatum est antiquitus & positum *præcinitur*. In uno meo veteri scriptum est *præcinitur*.

Pag. 106.

PRÆDICITUR] Et heic quoque sequi placuit scripturam veterum editionum & veterum librorum nostrorum, quibus consentiunt etiam aliquot Anglicani. In Veronensi scriptum erat *prædicatur*.

FINDETUR] Quamvis sciam omnes editiones & omnes ferè veteres libros habere *findetur*, facile prætulissem lectionem Fuxensis, in quo scriptum est *scindetur*, quia in capite 48. Isaia, ad quod respicit hic locus, legitur: *Aquam de petra produxit eis, & scidit petram, & fluxerunt aquæ*. At cum viderem in libro quoque primo testimoniorum cap. 12. scriptum esse *findetur*, non sum ausus mutare.

BEATI ESURIENTES] Ita omnes editiones & sex libri veteres, inter quos nomino Seguierianum. Rectè profectò. Nam in libro tertio testimoniorum cap. 1. legitur: *Beati qui esuriunt iustitiam*; ubi editio Anglicana monet scriptum esse in octo codicibus antiqui: *Beati esurientes & sitientes*. Admonendum tamen existimavi decem antiqua exemplaria istuc præferre, *Beati sitientes & esurientes*.

HIC EST ENIM] Hæc est lectio omnium ferè veterum exemplarium. Tria tamen vetera & antiquæ editiones præferunt *Hoc est enim*. Quo etiam modo Nicolaus Faber in margine exemplaris sui editionis Pamelianæ adnotavit se legisse in vetustissima editione quam ipse habebat.

NOVI TESTAMENTI] Vox *novi* deest in tredecim codicibus antiquis.

NOVUM VINUM] Vox *vinum* deest in evangelio Matthæi, apud Hieronymum in titulo quæstionis secundæ ad Hedibiam, in undecim codicibus antiquis, & in editionibus Manutii & Morellii. Deesse etiam constat in novem Anglicanis. Lectio vulgata, quæ habet *cum illud bibam vobiscum novum in regno patris mei*, magis placuit Pamelio, qui testatus est se eam invenisse in codice Affligemensi. Apud Varronem libro quinto de lingua Latina: *Novum vetus vinum bibo*.

OFFERRI] Codex Monasteriensis addit *aut & celebrari*.

Pag. 107.

SI DESIT VINUM] Codex Fuxensis, *nisi vinum calici misceatur*.

GRATIAS EGIT] Hæc est lectio omnium editionum quæ Pamelianam antecesserunt. Pamelius autem ex unico codice Camberonensi mutavit & edidit *gratias agens fregit*. Quo etiam modo nos scriptum vidimus in Eligiano & in Remensi sancti Dionysii. At cum omnes ferè libri nostri veteres & etiam Anglicani præferant lectionem quam Pamelius rejecit, existimavimus illam esse revocandam. Sed sive hoc sive alio modo legas, sensus est idem; adeoque retinenda erat vetus lectio.

ALITER ANNUNTIET] In codice Seguieriano scriptum est *evangelizaverit*.

PERQUAM] Ita istuc & paulò post scriptum est in octodecim exemplaribus nostris & in sex Anglicanis. Quo etiam modo legisse Joachimum Vadianum videre est in libro secundo aphorismorum ejus de eucharistia. Ita quoque habent editiones Pameliana antiquiores. Pamelius itaque omnium primus posuit *quàm peroptimus*, aiens verisimile esse hanc esse genuinam Cypriani lectionem. Sed ego puto illum in hoc errasse. *Perquam* etenim adverbium est quod emphasis causa præponi solet, & quo usus est Cyprianus epist. 3. pag. 8. *Perquam enim grave est*, & in epistola 31. pag. 43. *Perquam enim nobis & invidiosum & onerosum videtur*, etiam in editione Pamelii. Et ut exempla sumamus de sæculari litteratura, Cicero in libro secundo de oratore dixit: *Perquam optanda nobis varietas & incredibilis illa vis dicendi Carneadis*. Valerius Maximus lib. 7. cap. 4. *perquam optimo genere consilii*. A. Gellius lib. 1. cap. 4. *Antonius Julianus rhetor perquam fuit honesti atque amantissimi ingenii*. Vide etiam Quintilianum lib. 8. in procemio & cap. 3. & lib. 9. cap. 1. Dissimulandum interim non est usum me esse quatuor exemplaribus antiquis in quibus scriptum

est *quàm peroptimus* Porro quod ait Pamelius Remboltum fuisse primum qui scripserit *perquam optimus*, id certè verum non est. Nam ea lectio habetur in editione Spirensi & in veteri Veneta, quæ multò antiquiores sunt ea quàm Remboltus emisit.

REDIGAT] Codex Fuxensis & unus Bodleianus, *reducat*. Unus meus & Monasteriensis, *ad spiritalem amorem redigat*.

SAPORE] Diversè scribitur hic locus. In editionibus Pameliana antiquioribus, in novem libris nostris veteribus, in tribus Anglicanis, in Camberonensi quoque quem laudat Pamelius, legitur *sopore*. At *sapore* præferunt alia novem vetera exemplaria nostra & duo laudata à Pamelio. Dubitatum autem fuisse olim quonam modo scribendum esset colligi videtur ex uno libro meo vetere, in quo scriptum est *sopore* & supra lineam *vel sapore*. Prætulit autem Pamelius *sapore* ex conjectura olim sua, quam gavissus est invenisse se confirmatam auctoritate codicum Affligemensis & Colonienfis.

Pag. 108.

DOM. TENEAT VERITATEM] Codex Fuxensis, *dominica mente teneat veritatem*.

APUD JUDÆOS] Ista quæ statim sequuntur usque ad *de aqua vinum* desunt in libro Beccensi & in eorum loco ista posita sunt. Nam quæ apud Judæos offerebantur *spiritualem intellectum significabant*. Quæ Judæi in veteri testamento offerebant, omnia nunc completa sunt, quia lex vetus umbra fuit. Postmodum Dominus in novum testamentum in Chana Galileæ coram Judæis *de aqua &c.*

ET TURBÆ] Ista non habentur in capite 17. apocalypsis. Porro pro *& turbæ* codex Remensis sancti Dionysii habet *& tribus*.

VIDEMUS IN AQUA] Hæc verba, quæ certò non sunt Julii Papæ, ex Julio tamen refert Eugenius IV. in confessione missa ad Armenos apud Odoricum Raynaldum an. 1439. §. 15. At Regino lib. 1. cap. 66. citat ex concilio Wormaciensi cap. 29. ubi extat in canone quarto in editionibus conciliorum. Vide notas ad Reginonem pag. 550.

CREDENTIUM PLEBS] Codex Veronensis, *credentium plebi sanguini ejus in quem credidit copulatur & conjungitur*.

UT COMMIXTIO] In codice Beccensi scriptum est, *ut commixtio illa non ab invicem separatur & unitas intelligatur ecclesiæ id est plebis in ecclesia constituta si fideliter & firmiter in eo quod credidit perseveraverit, quam nulla res separare poterit ut nec ex eo quod minus erat semper maneat individua dilectione*.

INDIVIDUA DILECTIO] Hanc lectionem, quæ est optima, reperi in quatuordecim libris veteribus & in editione Pamelii, qui primus illam protulit. At editiones Manutii & Morellii & codex Beccensis habent *individua dilectione*. Veteres editiones & quatuor libri veteres, *in divina dilectione*. Ea lectio melior est quam ego retinui. Nam & in epistola 57. pag. 96. *perseveret apud Dominum nostra dilectio*.

NAM SI VINUM] Puto Paschasium Radbertum, cum eo loco uteretur, Cypriani verba mutasse ut illa faceret sua. Sic enim posuit in capite undecimo libri de corpore & sanguine Domini: *Nam si vinum sine aqua offeratur, sanguis Christi incipit esse sine nobis. Si autem aqua sola, jam plebs videtur esse sine Christo. Quando autem utrumque miscetur & conjungitur, tunc rectè mysterium ecclesiæ spiritualiter perficitur*.

CÆLESTE PERFICITUR] Reliqua istius epistolæ descripta non sunt in libro Beccensi.

SANCTIFICANDO] Duo libri nostri veteres & duo Anglicani præferunt *sacrificando*.

GRANA MULTA] Infra epist. 76. pag. 153. *Nam quando Dominus corpus suum panem vocat de multorum granorum adunatione congestum*.

ET COMMOLITA] Hæc desunt in excerptis Flori. Extant tamen in codice Seguieriano.

SI SOLUS CHRISTUS] Citat hunc locum Gratianus dist. 8. cap. *Si solus*. cap. *Si consuetudinem*. & cap. *Consuetudo*. Ad locum autem istum Cypriani, ubi dicit solum Christum audiendum esse, Joannes Cardinalis de Turre cremata ait vocem *solus* non excludere Papam vel Prælatos vel alios doctores aut prædicatores bonos, sed tantum antichristos, id est contrarios Christo, qui contraria prædicant.

ALIUS ANTE NOS] Ita scriptum reperimus in septem codicibus antiquis. Veteres editiones, etiam Manutiana & Morelliana, *quòd aliquis ante nos*. Itia etiam codex

Thuanus

Thuanus & Carnotensis & duo libri veteres laudati in editione Pameliana. In Fuxensi scriptum est *alius aliquid ante*, in Turonensi *aliud aliquis*, in Corbeienfi *alius aliquis*.

NEQUE ENIM] Codex Monasteriensis, *nec alterius hominis consuetudinem sequi quemquam oportet*.

TRADIT. MUTARE] Unus codex regius habet *ratione præcipitare*.

Pag. 109.

REDOLEAT SANGUINEM] Postea codex Corbeienfis addit, *flagrantem ab infideli conscientia odor umbris matutinis fuerit agnitus & cognoscatur esse christianus dum nos sanguine Christi confundimur*. Quod ego miror animadversum non fuisse à Rigaltio. Hanc additionem inveni etiam in codice Turonensi & in Fuxensi. Sed non habetur in Segueriano omnium vetustissimo. Hieronymus in epistola ad Nepotianum de vita clericorum: *Nunquam vinum redoleas, ne audias illud philosophi: Hoc non est osculum porrigere, sed vinum propinare*. Tertullianus in apologetico: *Idecirco & oscula propinquis offerre etiam necessitas erat, ut spiritu judicarentur. At nunc in feminis præ vino nullum liberum est osculum*. Respicit ad mores Romanarum mulierum, quibus non licebat bibere vinum, ut docent Plinius lib. 14. cap. 13. & A. Gellius lib. 10. cap. 23. De moribus autem christianorum, de quibus agitur in hoc Cypriani loco, vide Petavii animadversiones ad Epiphanium pag. 265. & Josephum Vicecomitem lib. 3. de missæ ritibus pag. 236.

QUI CONFUSUS] Ita plerique libri veteres. At in uno Remigiano, in Divionensi, & in Gratianopolitano legitur: *Qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebitur eum filius hominis*. Sic etiam in Pithœano nisi quod illic legitur *confundet pro confitebitur*. At in libro de lapsis pag. 190. scribit: *Qui me confusus &c*. Vide Pamelii notas ad hunc locum.

SCRIPTURA ENIM] Undecim libri veteres, & in his Seguerianus, omissa mentione panis, ita referunt hunc locum: *Scriptura enim dicit ut quotiescunque calicem in commemorationem Domini & passionis &c*.

DOMINICUM CELEBRARE] id est sacrificia divina offerre, sacrificare, ut rectè explicat Pamelius. Alibi dominicum significat ecclesiam in quam christiani conveniebant ad celebranda mysteria. Vide Baronium ad diem 25. Decembris, Cardinalem Bonam lib. 1. cap. 3. & 19. rerum liturgicarum, & glossarium Latinum Cangii. Acta martyrum Donatistarum in libro secundo miscellaneorum nostrorum pag. 66. *An nescis, satanas, in dominico christianum & in christiano dominicum constitutum?* Aliud videtur esse dominicum in epistola falsa synodi Nicænæ ad Sylvestrum Papam edita in collectione Merlini.

ET VIDERIT] Rursum hic locus ostendit audaciam, negligentiam, & oscitantiam veterum librariorum. Quidam enim libri veteres habent *& viderit*, alii *& videris*, sed *vide*, sed *videris*, sed *videamus*. Aliquas enim harum lectionum falsas esse necesse est.

POST COENAM] Vide Durantum lib. 2. cap. 51. de ritibus ecclesiæ catholicæ.

INCREPANTIS] Quatuor antiqui codices ita distinguunt, *objurgationem Domini*. *Increpantis vox est in psalmo*.

Pag. 110.

CONCURREBAS EI] Sic etiam epist. 63. pag. 120. ubi locus iste refertur. Tertullianus in libro de spectaculis & quidam libri veteres habent *concorrebas cum eo*. Quo etiam modo legitur in epistola Siricii Papæ ad Himerium. Quidam alii *simul currebas cum eo*. Quam lectionem Pamelius ait se invenisse in codice Affligemensi & in Coloniensi.

PARTICULAM] In quibusdam exemplaribus antiquis legitur *portionem*. Quo etiam modo scriptum est in epistola 68. & in epistola Siricii.

AD PROPHETAS] In duobus libris veteribus scriptum est *pseudoprophetas*. Quod fortassis est melius. Nam Cyprianus in libro de unitate ecclesiæ pag. 197. referens alium locum ex eodem capite Hieremiæ legitur dixisse: *Nolite audire sermones pseudoprophetarum*.

LUMEN SÆCULI] Retinui hanc lectionem, quia illam inveni in sedecim codicibus antiquis. Alioqui prætulissem eam quæ habet *lux mundi*, quam & veteres editiones & quinque libri veteres exhibent, nisi quod in Carnotensi scriptum est *mundi vel sæculi*. *κόσμος* enim, quod est in Græco, significat propriè mundum. Unde & Græci, inquit Tertullianus in apologetico, *nomen mundo κόσμον accommodaverunt*. Ita etiam sanctus Hilarius in libro primo de trinitate. Plinius lib. 2. cap. 4. *Nam quem κόσμον Græci nomine ornamenti appellaverunt, eum & nos à perfecta absolutaque elegantia mundum*. Vide Ludo-

vicum Cælium Rhodiginum lib. 1. cap. 5. Quamquam verum est scriptores ecclesiasticos sæpe usurpare sæculum pro mundo.

TINGENTES] Quinque libri veteres & Affligemensis à Pamelio laudatus habent *baptizantes*, eodem sensu. Sic placuit librariis mutare pro arbitrio suo dictiones sancti Cypriani.

OPTOTE] Vetus Remigianus: *Semper vale in Deo Domino frater carissime.*

EPISTOLA LXIV.

Pag. 110.

EPICTETO] episcopo Assuritano in provincia proconsulari. Illi in ea cathedra successisse Victorem liquet ex concilio Carthaginensi sancti Cypriani. In concilio Bagaiensi damnatus est Prætextatus episcopus Assuritanus, in cuius loco Donatistæ posuerunt Rogatum. In collatione Carthaginensi inter catholicos & Donatistas adfuit Evangelus episcopus ecclesiæ Assuritanæ catholicus.

FRATRES CARISSIMI] Tres libri veteres præferunt *frater carissime*. Quæ lectio potest esse bona. Quippe epistola scripta est ad episcopum & plebem, & potuit Cyprianus eo modo scribere quo scripsisse reperitur epist. 57. ad Cornelium: quæ cum scripta sit ex æquo ad Cornelium & ad omnem ecclesiam Romanam, tamen inquit *Cognovimus frater carissime*, & mox stylum convertit Cyprianus ad omnes, qui propterea fratres carissimi vocantur paulò post. Ea discrepantia lectionum in Cypriano videtur orta esse ex notis. Nam animadverti *frater carissime* & *fratres carissimi* quandoque ita scribi in antiquis codicibus F. K. & FF. CC. eo modo quo *dilectissimi* vidi sæpe scriptum DD.

FORTUNATIANUM] quem apostasia dejecerat ab episcopatu, cum sacrificasset idolis. Unde in codice sancti Arnulphi, cum scriptum fuisset *apepiscopum*, scriptum est supra lineam *apostatam* eadem, ut videtur, manu. Propterea ergo Cyprianus eum ait quondam episcopum fuisse, nunc non esse. Similem loquendi modum adnotavimus in epistola 59. pag. 97. de Victore quondam presbytero.

QUOD PRODIDIT] Codex sancti Arnulphi *perdidit*.

FIDEI ET VIRTUTIS] Quamvis hæc lectio, quam & veteres editiones & duodecim libri veteres præferunt, sit optima, silere tamen non debeo editionem Morellianam & quinque libros veteres habere *virtutis & fidei*.

DIABOLI SACERD.] Codex Fuxensis, *diabolo aut sacerdotibus ejus*.

Pag. 111.

SACRILEGIO ET CRIMINI] Codex Gratianopolitanus, *quæ capta fuerat sacrilegio & crimine*. Corbeiensis, *sacrilegiorum & criminum*. Quæ lectio videtur esse melior, si vox *captiva* retineatur. Hieremiæ cap. 49. *captivos filiorum Annon*. Neque enim dicitur servus domino, sed servus domini. Hinc apud Ciceronem servi legum, seditionum, cupiditatum. Idem dicendum de captivis, qui sui juris non sunt.

AD ALTARE SANCTI] Ita omnes ferè libri veteres, etiam Anglicani, & editiones omnes ante Erasmicam, in qua legitur *ad altare sanctum*. Quamquam hanc quoque lectionem præferunt duo libri veteres. Rigaltius, omissa voce *altare*, posuit *ad sanctum*, auctoritate, ut ipse ait, codicis Veronensis, quod ego tamen non inveni in margine exemplaris mei editionis Manutianæ, & lectionem illam ait esse rectissimam, non animadvertens hunc eundem locum infra epist. 68. pag. 117. & epist. 72. pag. 129. editum à semetipso fuisse eodem omnino modo quo ego istuc restitui. Is qui scripsit codicem Fuxensem posuit *ad altare Domini*. Quod confirmat emendationem nostram. Ait autem Pamelius reperire se non potuisse quem scripturæ locum citet Cyprianus. Goulartius verò ait alludere eum ad varia Mosis dicta in Exodo, præsertim de sacerdotum altari Jehovæ intervenientium officio. Rectè profectò. Nam locus iste sumptus est ex capite 28. Exodi secundum versionem septuaginta interpretum. In editione nostra vulgata sacræ scripturæ legitur, *vel quando appropinquant ad altare ut ministrent in sanctuario, ne iniquitatis rei moriantur*. Versio qua sanctus martyr usus est dilucidior est & facilior ad intelligendum sensum hujus loci. Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos legebat, *cum accedunt ministrare sancta*. Quæ lectio multum accedit ad eam quæ citatur ex codice Veronensi.

QUORUM PECTORA] Codex Gratianopolitanus, *quosdam peccatores*.

CRUDITATE] Hieronymus in epistola ad Rusticum monachum, *erumpentem crudelitatem, quæ parens libidinum est*. Salvianus lib. 4. cap. 3. *cruditate distenderis*, ubi codex Corbeienfis habet *crudelitatem*. lib. 7. cap. 16. *alios cruditate distentos*, ubi codex Corbertinus habet *crudelitatem*. Et apud Avitum Viennensem epist. 85. *gentium distantia crudelitatem*. Pro quo in codice Viennensi Marnæsii scriptum est *crudelitatem*. Crudelitatem itaque & cruditatem antiqui librarii quandoque commutabant.

AD ALTARIS IMPIAMENTA] Hic in primis locus ostendit audaciam & inscientiam veterum librariorum. Codices enim Fuxensis, Metensis sancti Arnulphi, & Gratianopolitanus habent *impia mente*, Monasteriensis *amplas mentes*, Divionensis & unus Remigianus *per simplas mentes*, unus meus vetus *per simplicia merita*. Quarum lectionum nulla bona est. Sex Anglicani habent *ad altaris sanctificationem impia mente accedunt*, ubi vox *sanctificationem* addita videtur à librario non intelligente quod scribebat.

IMPIAMENTA] Festus Pompeius: *Impiatus, sceleratus*. Vocabulum deductum à verbo *impio*, quod significat committere crimen adversus pietatem. Unde apud Plautum Rudente legitur: *Si erga parentem aut deos me impiavi*. Quod interpretes exponunt ac si Plautus dixisset, si impius fui erga parentes. Apuleius lib. 1. metamorphoseon, *ut adhuc me credam cruore me esse humano aspersum atque impiatum*. & lib. 2. *Habetis itaque reum tot cædibus impiatum*. Contrà dicebant etiam piamentum. Plinius lib. 25. cap. 4. *Hac evulsa scrobem replevi vario genere frugum religio est ad terræ piamentum*. & cap. 9. *favis antè & melle terræ ad piamentum datis*. lib. 37. cap. 1. *satis piamenti in unius gemmæ voluntario damno videretur*. Piare vetus verbum est quod invenitur apud Plautum, Horatium, Senecam, alios. Significat autem purgare vel expiare.

ET OM. VIGORE NITENDUM] Cum ista extent in omnibus antiquis editionibus, in omnibus codicibus nostris & in Anglicanis, mirum est excidisse in Rigaltiana. Reinhartus & Angli reposuerunt.

SED TENEANT] In uno codice regio legitur, *sed teneant integri salutis suæ tenorem & integritatis conservent & custodiant perpetuum vigorem*. Melius in codice sancti Arnulphi, *salutis suæ tenorem & integritatis conservatæ à se & custoditæ perpetuum vigorem*. Atque ita reponendum esse puto. In Gratianopolitano defunt hæc, *integri salutis suæ tenorem*.

Pag. 112.

FALLACI ET MORTALI] Ita Erasmus & quatuor libri veteres. At vetustiores editiones & quatuor item libri veteres habent *falsa & mortali seductione*.

SEDUCTIONE] Ita reponendum esse permotus sum auctoritate veterum editionum & omnium ferè veterum librorum. Nam vocem *circumventionem*, quam Erasmus invexit, non reperi nisi in tribus antiquis codicibus. Angli testantur illam non fuisse in suis.

DESIDERANTISSIME] Ista, quæ extant in undecim codicibus antiquis & in antiquis editionibus, quæ verò Erasmus expunxit, ac postea alii omiserunt, ego restitui, eam etiam ob causam quòd scio Cyprianum frequenter ea formula usum esse in scribendo. Præter auctoritatem veterum exemplarium sancti Cypriani, in quibus semper vidi scriptum *desiderantissimi*, extat apud Sponium pag. 208. inscriptio vetus quæ sic etiam habet. Item apud Julium Capitolinum in Albino, *fratri amantissimo & desiderantissimo*. In editionibus epistolarum sancti Leonis Papæ ad Eutychem legitur *Dilectissimo filio Eutychemi*. At in codicibus Rustici diaconi legitur *Desiderantissimo filio Eutychi*; & in calce pro *dilectissime fili* legitur *fili desiderantissime*, ut monui in mea conciliorum editione pag. 1011. Ibidem pag. 1514. legi *desiderantissimis* in epistola Cyrilli ad monachos edita in actis concilii quinti, ubi vulgò scriptum est *desideratissimis*. Et sanè cum ista vox descendat à participio *desiderans*, necesse est ut scribamus *desiderantissimus*. Benedictini nostri ita interdum scripserunt in sua editione operum sancti Augustini.

EPISTOLA LXV.

HANC epistolam ferè totam integram exscripsit & suam fecit Goffridus abbas Vin-
docinensis lib. 4. epist. 22. scribens ad Amblardum abbatem sancti Martialis Lemovicensis, mutatis mutandis. Nam quæ istic de diacono superbo dicuntur, ea Goffri-

Pag. 112.

dustranstulit ad monachum contumacem & contumeliosum in abbatem suum. Alterius diaconi superbi vocati Maximiani mentio est apud Augustinum in libro de correctione Donatistarum cap. 4. & in epistola ad Bonifacium comitem.

DE DIACONO] Retinuimus hanc inscriptionem, quam & veteres editiones præferunt & omnes ferè libri veteres. Quidam habent *de diacono* tantum, alii *de diacono ejus*, alii denique *de diacono contumaci*.

ROGATIANO] episcopo Novensi in Mauritania. Interfuit concilio Carthaginiensi sub Cypriano. Collationi Carthaginiensi inter catholicos & Donatistas adfuit Felix episcopus Novensis catholicus. Alia fuit Nova in Mœsia secunda, cujus episcopus Petrus nominatur in codice encyclo cap. 19. in editione nostra, cap. 12. in editione Harduini, qui sequi noluit nostram, sed turbavit ordinem institutum ab eo qui primus collegit epistolas in codice encyclo contentas. Et tamen sciebat me conquestum esse de iis qui Romanæ conciliorum editioni præfuerunt quòd mutassent ordinem veterem contra mentem ejus qui collegit epistolas encyclias.

COLLEGÆ MEI] Angli, qui vocem *mei* legebant in suis codicibus manuscriptis, illam tamen omiserunt in sua editione. Quod tur ita fecerint divinare non potui, nisi quòd puto illos, ut sæpe aliàs, voluisse retinere lectiones editionis Rigaltianæ. Agnoscere tamen facile poterant erratum istuc esse in editione illa, indicante etiam errorem epistola sequenti, in cujus initio scriptum est: *Graviter commoti sumus ego & collegæ mei qui præsentés aderant*. Cæterum vocem à Rigaltio & Anglicis omissam præferunt omnes editiones antiquæ, XVIII. libri nostri veteres, & etiam quidam Anglicani. Itaque si deest in aliquibus, qui sanè sunt pauci, existimandum est id evenisse per indiligentiam & oscitantiam librariorum.

DE DIACONO TUO] Si lectio libri Lamoniani & alius veteris in editione Anglicana laudati certa est, diaconus ille vocabatur Cassius. Concilio Carthaginiensi sub Cypriano interfuit Cassius episcopus Macomadiensis.

Pag. 113.

SUPERBISSE] Hanc lectionem inveni in tribus tantum libris veteribus. Habetur tamen in antiquis editionibus. Manutius posuit *superbi esse*. Sic etiam septem libri nostri veteres & septem Anglicani. Morellius scripsit *superbire*.

PROBARETUR] Ita duodecim libri nostri veteres & septem Anglicani. Veteres editiones ante Pamelianam habent *probarentur*. Ipse emendavit ex quatuor codicibus manuscriptis & veteri excuso pro eo quod Remboltus ediderat *probarentur*. In quo falsus est Pamelius. Nam editio quoque Spirensis & Veneta vetus habent eandem lectionem; eamque nos etiam invenimus in octo exemplaribus manuscriptis.

POPULI TUI] Septem libri veteres habent *plebis tuæ*. At in epistola 55. pag. 80. & in epistola 69. pag. 122. & lib. 3. testimoniorum cap. 12. scriptum est *populi tui*. Sic etiam legitur in editione vulgata novi testamenti cap. 23. actorum. Vide supra pag. 454.

Pag. 113.

DOMINUS ETIAM] Hunc locum valde decurtatum & mutilum refert Juo parte 5. cap. 355. & Gratianus dist. 93. Correctores Romani suppleverunt ex epistola Cypriani.

SUB ICTU PASSIONIS] Tertullianus in libro de oratione dixit *sub instantia passionis*, ut rectè monuit Rigaltius, qui refert locum similem ex sermone octavo sancti Leonis de passione Domini. At Pamelius edidit *substantia passionis*. Quo etiam modo scriptum est in libro Agobardi bibliothecæ regiæ.

EXPROBRA] Sic etiam in epistola 69. ad Florentium pag. 122. Apud Hieronymum lib. 2. adversus Pelagianos legitur *argue de zelo seu de peccato*.

QUÆ OMNIA] Vide notas nostras ad Agobardum pag. 107.

DIACONI....APOSTOLI CONST.] Vide Tertullianum in libro de exhortatione castitatis.

ASCENSUM] Ita sedecim libri veteres. Editiones antiquæ & etiam Morelliana habent *ascensam*, eo modo quo Tertullianus & Cyprianus scribere solent defensam pro defensione & remissam pro remissione. Verum vocem *ascensam* istuc non reperi nisi in quatuor antiquis codicibus. Unus habet *ascensionem*.

ETHONOREM SACERDOTIS] Codex Beccensis, & ut honorem sacerdotis agnoscat. Carnotensis, ut honorem sacerdotis agnoscat. Metensis sancti Arnulphi, & honorem sacerdotis agnoscat.

CIRCA

CIRCA EUM] Quamvis hæc lectio ferri possit, mallem tamen eam quam quinque exemplaria vetera præferunt, in quibus scriptum est *contra eum*. Ego enim sæpe vidi scriptum in antiquis codicibus *circa* pro *contra* & è diverso. Nihil tamen volui mutare.

EPISTOLA LXVI.

FURNIS] Collationi Carthagenensi inter catholicos & Donatistas adfuit Florentius episcopus Furnitanus Donatista, concilio verò Carthagenensi sub Bonifacio episcopo Simon episcopus plebis Furnitanæ. Eo verò tempore quo hæc scribebat Cyprianus Furnitanorum episcopus erat Geminius, ut docent acta concilii Carthagenensis habiti sub Cypriano, idem fortasse qui Geminius Victor istuc nominatur, ut conjecit Pamelius, quem refellit Pearsonius in annalibus Cyprianicis ad annum 249.

Pag. 114.

IN CONCILIO] Nulla, quod sciam, istius concilii mentio habetur alibi quàm in hac epistola. Rigaltius putavit hæc Cypriani verba transcripta ab illo esse ex decreto concilii. Nescio autem an ea sententia possit esse vera. Vide Julium Nigronium in tractatu 14. ascetico cap. 2.

CLERICO MINISTERIO] Hanc lectionem, quam undecim libri veteres exhibent, præfero, quia puto illam meliùs convenire cum stylo Cypriani. Et tamen difficile est constituere veram lectionem hujus loci. Veteres enim editiones & quatuor libri veteres habent *clericali ministerio*, editio Manutiana & undecim libri veteres *clerico ministerio*, cum quibus consentit vetus Remigianus, quamvis illic per errorem scriptum sit *cleri comministerio*. Fuxensis & Beccensis habent *cleri ministerio*, Pithœanus *clericorum ministerio*.

QUANTO MAGIS MOLESTIIS] Rigaltius posuit *quanto magis clerici molestiis*. Verùm vocem *clerici* non agnoscunt aliæ editiones, excepta Anglicana, quæ Rigaltianam imitatur, neque vetera exemplaria. Certè supervacanea est & inutilis. Itaque rectè Reinhartus illam expunxit. Nos secuti sumus vetera exemplaria & veteres editiones.

ORDINATIONE CLERICA] Et hanc quoque lectionem præfero ob congruentiam cum stylo sancti Cypriani, quamvis eam non repererim nisi in quinque libris veteribus & in editione Manutiana. Morelliana & unus vetus codex regius habent *ordinatione clericali*, Veronensis & alii octo *ad ordinationem clericam*, veteres editiones & octo vetera exemplaria *ad ordinationem clericalem*. Editio mea confirmatur etiam auctoritate Cypriani, qui epist. 33. pag. 46. dixit: *Merebatur talis clericæ ordinationis posteriores gradus*. Item in versione epistolæ Firmiliani pag. 149. *sibi potestatem clericæ ordinationis assumptes*.

PRO DORMITIONE] Hoc loco rursus observanda est inscitia & incuria veterum librariorum. Duo libri veteres pro *dormitione* habent *ordinatione*, falso & inepto sensu. Idem dicendum de voce *deprecatio*, quæ paulò post sequitur, pro qua in libro Corbeiensi & in Fuxensi legitur *delegatio*. Angli monent ita quoque scriptum esse in Thuano. Quod verum non est. Quippe hæ duæ voces, *aut deprecatio*, in illo defunt, & nihil in earum loco positum est.

Pag. 115.

DORMITIONE] Mortis nomen, ut ad epistolam tertiam observat Rigaltius, quantum poterant evitabant christiani ob spem resurrectionis & vitæ sempiternæ. Itaque pro mortuo dicebant præmissum, & pro morte obitum, excessum, dormitionem, & assumptionem, uti facile esset probare testimoniis Tertulliani, Cypriani, Hieronymi, & aliorum. Vide annotationes Erasmi in caput nonum Lucæ. Assumptionem Petri, assumptionem Pauli, & cæterorum sæpe reperi in antiquis codicibus qui continent vitas sanctorum. Nota est controversia quæ ævo nostro emerfit in ecclesia Parisiensi propter assumptionem beatissimæ virginis Mariæ. Non est hujus loci eam retractare. Illud tantum dicam, Joannem Papam xxii. putasse illam nondum in cælum ivisse & illam non intraturam in gaudium domini sui ante diem judicii. Vide notas nostras ad vitas Paparum Avenionensium pag. 789.

SACERDOTES ET MINISTROS] Codex Fuxensis, *sacerdotes & Dei ministros ab altario ejus & ecclesia evacuant ad sæculares molestias devocant*.

MINISTROS] Editiones Erasmi & Morellii addunt *suos levitas*. Ego hanc episto-

P p p p

lam inveni in XIX. exemplaribus antiquis, & in nullo eorum reperi hoc additamentum. Rectè ergo fecerunt Manutius & alii illud abjicientes.

EPISTOLA LXVII.

Pag. 115.

HANC epistolam non extare in codicibus Vaticanis neque in Beneventano, extare tamen in Veronensi, adnotatum reperi in margine exemplaris mei editionis Manutianæ. Quod de Vaticanis certum habeo per excerpta hinc ad me missa. Sed & illud etiam admonere debeo, illam antiquitus accuratè emendatam reperiri in veteri libro Turonensi.

Nihil est, inquit Petronius, hominum inepta persuasione falsius. Nulla porro res magis impedit investigationem veri quàm falsa opinio qua quis semel imbutus est. Natura enim, ut Tullius ait, nos noster delectat error, &, ut ait sanctus Cyprianus in epistola 72. pag. 129. ad Stephanum, sunt quidam qui quod semel imbiberint nolunt deponere nec propositum suum faciliè mutare. Joannes Launoius cùm in eorum sententiam concessisset qui censebant Christi fidem seriùs trans alpes esse susceptam, huic autem opinioni putaret officere epistolam istam sancti Cypriani, pronuntiavit illam suppositam fuisse sancto martyri & illius non esse, eo in primis argumento quòd non reperiatur in multis antiquis exemplaribus epistolarum sancti Cypriani, quia historiæ in ea contentæ nullam mentionem faciunt antiqui scriptores, & quòd stylus non sit Cyprianicus, quamvis ad illius formam sit affictus ab impostore. Neminem tamen habuit hætenus Launoius qui sibi suffragaretur. Immo adversarios expertus est plurimos qui fama doctrinæ & eruditionis inclaruerunt. Et rectè quidem. Nam, ut primùm de stylo dicam, omnes censuerunt & stylum & methodum epistolam illam Cypriano satis assignare. Quoad verò silentium veterum de re tanti momenti, respondet Rigaltius multa esse in epistolis Cypriani quorum nulla sit ab aliis scriptoribus mentio, tum quia paucissima eorum scripta ad nos pervenerunt, tum etiam quia cùm variis tunc ecclesia vexationibus oppressa esset, difficilis & infrequens erat provinciarum inter se communicatio, adeoque non ideo suspectam esse debere hanc de Marciano epistolam, quando nec Basilidis nec Martialis, de quibus est sequens epistola, mentio quoque nulla nunc extet in scriptis veterum quæ supersunt. Nam si silentium quorundam veterum librorum demeret auctoritatem scriptis quæ dicuntur esse sancti martyris, actum esset omnino de auctoritate epistolæ ad Fortunatum de exhortatione martyrii & illius quæ scripta est ad Pompeium adversùs Papam Stephanum, quas certò constat defieri in septemdecim vetustis exemplaribus à me visis. Quin & celebris epistola ad Donatum deest in sex antiquis exemplaribus, & celebris item epistola ad Antonianum deest in undecim codicibus antiquis. Et tamen epistolas illas nemo, ne quidem Launoius, si viveret, dixerit esse falsas. Adde epistolam Firmiliani ad Cyprianum, quam certò scio non extare in XXVIII. vetustis exemplaribus operum Cyprianicorum; & epistolarum Celerini & Luciani & aliarum quarundam rarissima sunt vetera exemplaria. Superflue diligentia esset alias commemorare quæ similem fortunam sunt expertæ. Cæterùm epistola de Marciano reperta à nobis est in sex codicibus antiquis, in Corbeiensi nimirum, in Fossatensi, Turonensi, Fuxensi, Carnotensi, & in uno Victorino. Extitisse etiam constat in Veronensi omnium antiquissimo & in Camberonensi, tum etiam in codice Venerici episcopi Vercellensis. Extitisse quoque in eo qui ex oppido sancti Petri Monasteriensis Lutetiam delatus servatur in conventu Augustinensium suburbii sancti Germani hinc certò probatur quòd recensita est in indiculo operum Cyprianicorum posito antiquitus in initio codicis. Deest autem hodie, quia quædam folia excisa sunt eo loco ubi descriptam eam fuisse oportuit. Porro constat illam in veteri codice repertam esse ab eo qui procuravit editionem quæ prima prodiit post inventam artem typographicam. Erunt fortassis qui me dicent errasse in commemoratione veterum exemplarium in quibus illam invenisse me dixi, cùm inter ea commemorem Fuxense, in quo illam non haberi ait Launoius. Verum me dicere probat codex ille, qui nunc censetur in bibliotheca Colbertina. Quibus ego addo Vincentium Lirinensem videri vidisse hanc epistolam, ex qua descripsit hæc verba, *gregem Christi lacerare*. Quæ

verba verè esse sancti Cypriani hinc etiam colligitur quòd is suprà in epistola 52. pag. 79. ait : *Pseudopropheta gregem Christi nunc vastare & lacerare non desunt.* Heic interim adnotabo, propter similitudinem argumenti quo usus est Launoius adversus hanc epistolam, Christophorum Sandium pronuntiasse librum de mortalitate suppositum fuisse sancto Cypriano, argumento sumpto ex silentio sancti Cypriani de Alexandria & Ægypto, tanquam si Cyprianus, qui istuc historicum non agit, debuisset necessario loqui de calamitatibus quas hæc pestis intulit in universum orbem.

QUÆ ETIAM] Non admonerem me istuc posuisse *etiam* pro *jam*, quæ est editio Rigaltii, nisi putassem occurrendum esse criminationi quorundam qui possent existimare me ita scripsisse prurigine contradicendi, à qua valde alienus sum. Feci ergo, quia mihi constat omnes libros veteres & omnes editiones Rigaltiana antiquiores præferre hanc lectionem. Quare assequi non possum cur Angli, quibus illa veterum editionum consensio nota erat, qui sciebant præterea codicem Veronensem eam lectionem habere, maluerint sequi errorem Rigaltianæ editionis, qui potuit accidisse vitio typographi, quàm bonam scripturam veterum editionum.

IN EADEM PROVINCIA] id est in eadem provincia in qua Faustinus erat episcopus, in Narbonensi nimirum solida, quæ tum complectebatur etiam Lugdunensem & Viennensem. Ammianus Marcellinus lib. 15. *Regebantur autem Galliæ omnes, potestate in partes divisa quatuor, quarum Narbonensis una Viennensem intra se continebat & Lugdunensem.* Hinc quoque sumi conjectura potest Lugdunum pertinuisse ad provinciam Narbonensem quòd cum ea civitas condita est, uti jusserat senatus Romanus, condita est pro iis qui Vienna ab Allobrogibus expulsi erant. Viennam porro Dio Cassius lib. 46. scribit fuisse provinciæ Narbonensis oppidum. Itaque urbs nova vicina Viennæ contributa haud dubiè est ei provinciæ in qua sita erat Vienna, præsertim cum ea condita sit pro Viennensibus expulsis qui confederant eo loco ubi nunc Lugdunum est. Mirum itaque videri non debet Faustinum fuisse sollicitum de statu ecclesiæ quæ sita erat in ea provincia in qua ipse episcopus erat. Perseverasse diù hunc ordinem ut Lugdunum censeretur esse in provincia Narbonensi solida hinc quoque colligi posse videtur quòd Eucherius episcopus Lugdunensis interfuit concilio quod Hilarius Arelatensis, qui tum duarum Narbonensium metropolitanus erat, ut fidem faciunt etiam epistolæ Papæ Zosimi, celebravit apud Arausicam cum episcopis civitatum solidæ Narbonensis, in quo concilio delegata cura est Hilario, utpote metropolitano eorum episcoporum qui ei conventui intererant, uti episcopos qui defuerant commoneret ne deinceps detrectarent adesse in synodis, ut patet ex canone 29. ejusdem concilii. Itaque malè scripsi in notis ad Agobardum Marcianum non fuisse episcopum in eadem provincia in qua Faustinus erat episcopus.

MARCIANUS] Vetus auctor altercationis synagogæ & ecclesiæ cap. 20. Marcianum quendam memorat inter veteres hæreticos. Sed non puto eum respexisse ad Arelatensem. Legendum esse *Marcionem* probant veteres editiones epistolæ ad Jubaianum, in quibus scriptum est, *maximè cum in eodem animadverterim etiam Martiani fieri mentionem.* Pro quo certum est reponi debere *Marcionis*, ut habent posteriores editiones. Et tamen cujusdam Marciani veteris hæretici mentionem facit Eusebius lib. 6. cap. 12.

ECCLESIAE UNITATE] Hanc lectionem, quæ bona est, non inveni nisi in editionibus Manutii & Morellii, in codice Fuxensi & in Carnotensi. Reliqui libri veteres & veteres editiones habent *veritate*.

DISCESSERIT] Ita idem liber Fuxensis & editio Manutii. Codex Corbeiensis, Remboltus, & Erasmus præferunt *disjunxerit*. Deest autem utraque lectio in duobus antiquis exemplaribus & in editione Spirensi. In codice Turonensi legitur *se divisit*. Ut vel hinc appareat non posse constitui certam lectionem.

POENITENTIBUS] Hanc vocem non inveni nisi in editione Manutii & in libro Fuxensi. Puto autem illam non pertinere ad hunc locum. Melius, ut arbitror, reliqui codices, quamvis mendosi in hoc loco, *servis Dei pro eo dolentibus*. Quo etiam modo scriptum est ab Erasmo. In codice Corbeiensis & in Turonensi legitur *facientibus pro dolentibus*, manifesto errore, nisi legatur *satisfacientibus*. Sanè versiculus positus sub hoc vocabulo in Corbeiensis indicare videtur esse delendum.

PECCATORIBUS] Codex Fuxensis, *peccatoribus increpandis exhibemus*. Ubi puto vocem *increpandis* esse ex glossemate.

QUI JAMPRIDEM] Hæc & sequentia usque ad *hostis ecclesiæ judicatus* non extare in codice Corbeienfi notat Rigaltius. Ego miror ejus indiligentiam in hoc loco, cum certum sit ea omnia extare in codice Corbeienfi.

SE FORAS ESSE] Codex Fuxensis, *se foris esse & hæreticum esse cepisse*.

Pag. 116.

DIRIGANTUR IN PROVINCIAM] Verè adnotatum est à Cicerone omnem conjecturam ingeniis hominum in contrarias partes sæpe deduci. Liberæ enim sunt, ut alibi ait idem Cicero, cogitationes nostræ, & quæ volunt sic intuemur ut ea cernimus quæ videmus. Quod istic evenit. Pamelius enim hinc collegit licuisse jam olim episcopis Romanis episcopos justis de causis excommunicare, immo destituere, & novos in eorum loco substituere. Quam consequentiam secutus esse videtur Cardinalis Perronius in pagina 99. suæ replicæ adversus regem magnæ Britannæ. Baronius ista paulò magnificentius differuit, aiens ex his Cypriani verbis cerni tum ab ipso Cypriano tum ab aliis episcopis cognitam fuisse Romani pontificis auctoritatem, dum in eo suam quique & in commune cæteri omnes episcopi suam ipsorum potestatem limitibus coartatam intellexerent, quandoquidem Gallicani episcopi haud tantum virium aut facultatis in se esse cognoscerent ut hominibus invisum hæreticum hominem, quod adeo optarent, deponerent, & alium in ejus locum subrogarent, sed tum illi tum Cyprianus ad id peragendum Romani episcopi appellarent auctoritatem, qua Marcianus episcopus Novatianus deponeretur à sede & alius catholicus in ejus locum subrogaretur antistes. Contrà adversarii nostri invenisse se putant in his Cypriani verbis quandam æqualitatem inter episcopum Romanum & Carthaginensem, quia sicut Roma, sic & Carthago, sic tamen ut Roma pro sui magnitudine præcedere debeat Carthaginem, neque agnoscere Cyprianum in Papa Stephano jus & auctoritatem deponendi Marcianum, sed tantum facultatem declarandi illum esse deponendum. Verùm Marca ait hanc responsionem esse futilam, uti re vera est, conceptis enim verbis Cyprianum exigere a Stephano ut suis litteris Marcianum damnet atque adeo alium substituendum decernat. Atque ut videas, lector, quàm diversa sint hominum judicia, quàmque diversæ sint eorum cogitationes & opiniones, cum Marca ex his Cypriani verbis collegisset magnam jam tum fuisse Romani pontificis auctoritatem, iis contrà in perniciem suam abuti Romanenses eaque jugulum ipsorum petere censuit editionis Anglicanæ auctor illustrissimus episcopus Oxoniensis, scribens ex iis contrario sensu elici posse Romanum episcopum fuisse subjectum Carthaginensi, quandoquidem is Stephanum Papam jubet dirigere litteras in provinciam ut, abstento Marciano, alius in locum ejus substituatur, adeoque nihil fecisse censendus sit Stephanus quàm quod jussus erat à Cypriano. Sic enim nos explicamus quæ heic valde obscure & intricatè scripta sunt nec vere ab episcopo protestante. Quamvis enim unus sit episcopatus, cujus pars a singulis in solidum tenetur, quamvis cæteri episcopi subvenire debeant, *si quis ex eorum collegio hæresim facere & gregem Christi lacerare & vastare tentaverit*; ut ait in hac epistola Cyprianus, inde tamen non sequitur Romanum episcopum præcipuas partes ejusmodi rerum pro suo primatu non sustinuisse. Cur enim Stephanum rogat Cyprianus, ut Gallos episcopos plenissimis litteris ad deponendum Marcianum & alium ei substituendum excitet, nisi quia sciebat defensionem canonum Romano episcopo præcipue commissam esse?

GLUTINO] Quidam libri veteres & antiquæ editiones habent *glutine*. Sic etiam legebat Venericus episcopus Vercellensis in libro de unitate ecclesiæ. Utraque lectio bona est. Atque ob eam causam mutare noluimus.

JACTATI] Ita nos reposuimus pro eo quod Manutius & alii post eum ediderunt *vitatis*. Emendationem nostram confirmant veteres editiones & quatuor libri veteres.

PRÆPOSITORUM] Codex Veronensis & Fuxensis habent *pastorum*.

REFOVENDIS] Ita habent omnes editiones Pameliana antiquiores. Pamelius igitur mutavit & auctoritatem libri Camberonensis secutus scripsit *revocandis*, aiens se hanc lectionem præferre excusis omnibus, in quibus ait legi *reponendis*. In quo lapsus haud dubiè memoriæ fuit in Pamelio. Nam omnes excusi veteres habent *refovendis*, eamque etiam lectionem exhibent sex exemplaria vetera. Ut minimè dubitari possit quin hæc sit vera lectio. Codex Fuxensis habet *reformandis*. Lectionem porro quam nos revocavimus confirmant ea quæ mox sequuntur, *oves universas quas Christus sanguine suo & passione quæsit colligere & fovere*.

QUI

QUI CONTUMAX] Codex Fuxensis, *qui præsunit contumax est.*

EXECRATIO] Idem codex Fuxensis, *execrabile.* Quam lectionem confirmare videntur sequentia, *execrabiles & detestabiles dicit esse.*

COEPERIT] Idem codex, *cæperit esse Novatiano conjunctus & adversarius &c.*

Pag. 117.

VICARIUS] Ita passim vocatur Romanus pontifex ab antiquis scriptoribus ecclesiasticis, & ipsi quoque Romani pontifices se vocarunt vicarios apostolorum Petri & Pauli & vicarios apostolicæ sedis. Vide notas nostras ad Agobardum pag. 115. & ad Lupum Ferrariensem pag. 425. & to. 2. Capitularium pag. 1283.

VICARIUS ET SUCCESSOR] Nescio quo spiritu instinctus Salmasius pronuntiavit in capite 19. de primatu Papæ pag. 328. tollendam esse conjunctionem ab hoc loco & legendum esse ex veteribus libris *vicarius successor.* Ego enim hanc lectionem nusquam inveni. Angli etiam nullum veterem librum laudant in quo conjunctio non extet. Tantum admonent in Veronensi scriptum esse *successor eis pro eorum.* Pro quo Fuxensis habet *ejus.* Cæteri & editiones habent *vicarius & successor.* Itaque puto Salmasium falsò istuc laudasse veteres libros. Sanè erat ille doctissimus, sed interdum paulò audacior. Quid autem commodi pro suo consilio colligere potuerit ex illa sublatione non satis assequor.

NEQ. PO. SENSUS DIVERSUS] Et tamen postea diversus inter Cyprianum & Stephanum sensus fuit in causa baptismi hæreticorum. Hieronymus in epistola ad Ctesiphontem adversus Pelagianos: *Nec fieri potest ut diversus sit eorum exitus quorum est una sententia.* Cicero in secunda Philippica: *Te miror Antoni eorum exitum non pertimescere quorum facta imitere.*

SEMPER BENE VALERE] Codex Fuxensis, *semper habere te bene & semper in Domino bene valere.*

EPISTOLA LXVIII.

HÆC epistola tot & tantas tamque inter se dissimiles habet variantes lectiones in antiquis exemplaribus & editionibus ut mihi in illis colligendis & rectè disponendis magnus labor insumendus fuerit, multum tædii devoratum. Annotandas enim arbitratus sum ut etiam multa & magna exempla darem audaciæ librariorum veterum, qui omnia licita & illicita ausi sunt in describendis sancti martyris operibus. Atque ut inde initium sumam ubi sunt scripta nomina episcoporum, sunt aliqui codices antiqui, sunt etiam aliquot editiones, in quibus ea desunt. In tribus antiquis codicibus in quibus illa prætermissa sunt legitur: *Cyprianus & cæteri episcopi presbyteris & diaconibus & plebibus in Hispania consistentibus.* In uno regio hæc tantum: *Cyprianus Cæcilio & aliis fratribus salutem.* Vetustiores editiones habent nomina episcoporum. Pamelio & Rigaltio placuit ea omittere, quia existimabant haud dubiè illa esse superflua. Reinhartus & Angli reposuerunt.

Pag. 117.

Certum est hanc epistolam esse responsionem ad epistolam quam episcopi Hispani scripserant ad Afros in causa Basilidis & Martialis. Nulla illic mentio epistolæ ab illis scriptæ ad Romanos. Et tamen Baronius, qui vult omnia ecclesiarum negotia vetustis illis temporibus relata fuisse ad Papam, verisimili & vehementi se duci conjectura ait ut existimet Felicem & Sabinum episcopos Hispanos, qui missi fuerant in Africam, ut sic Cypriani quoque suffragio sua ipsorum electione probata, inde tum ipsius tum aliorum ipsius collegarum litteris pariter communiti Romam ad refellenda Basilidis mendacia adnavigarent, sedisque apostolicæ auctoritate compescerent contumaces qui Hispaniæ episcopos contempnissent. At quia levis conjectura, ut Cicero ait, non penditur, ista inter leves numerabitur.

LUCILIANUS] Ita undecim libri nostri veteres & tres à Pamelio laudati. Alibi scriptum & editum est *Lucius* vel *Lucianus.*

COEPISCOPOS] Ita libri veteres & editiones. In Rigaltiana tamen & in ea quam Reinhartus procuravit scriptum est *episcopos.* Angli emendaverunt. Sic etiam apud Victorem Vitensem lib. 1. cap. 13. scribendum est *coepiscopis* pro eo quod ibi scriptum est *universis episcopis tuis.* Nam & in capite sequenti & alibi scriptum est *coepiscopis.*

NEFAND. FACINORUM] Codex Eligianus, *ob nefandorum facinorum conscientiam vinctos*. Vide suprâ pag. 392. & sequenti.

PRÆDICTA ET MANIF.] Ita duodecim libri nostri veteres & quinque laudati à Pamelio. Alii duo nostri habent *cum prædicta & mandata*. Quatuor alii & veteres editiones, *prædicta vel mandata & manifesta*, nisi quòd *& manifesta* deest in uno eorum. Addit Pamelius superflue additum fuisse in excusis *vel mandata*, cum non extent in libris manuscriptis. Ego cum Pamelio sentio istud superflue additum fuisse. Est enim unum ex synonymis quibus abundant vetera exemplaria operum sancti martyris.

Pag. 118.

SANCTE ET DIGNÈ] Multum variant in hoc loco libri veteres & editiones. Quidam enim habent *sanctè & dignè*, alii *dignè & sanctè*. Duo veteres, *sancta & digna sacrificia*.

AUDIRI IN PRECIBUS] Adnotat Erasmus videri Cyprianum fensisse sacrificio sacerdotis impii nihil effici, immo magis inquinari populum. Joannes Gerson in sermone de cœna Domini: *Dic consequenter cur Cyprianus & alii doctores plurimi, quorum dicta recitantur in decretis, posuerunt nihil fieri in sacramentis nihilque conferri à schismaticis*. Vide 1. q. 1. in decreto Gratiani. Apud Etherium & Beatum in libro primo adversus Elipandum Toletanum scriptum est sacrificium altaris offerri non posse per quemlibet sacerdotem, sed per sacerdotem sanctum & justum. Albertus Stadenfis describens historiam quorundam hæreticorum qui anno 1248. cœperunt pullulare in ecclesia Dei, ait illos dixisse sacerdotes in peccatis mortalibus constitutos non posse conficere eucharistiam. In articulis Wicleffi damnatis in concilio Constantiensi legitur: *Si episcopus vel sacerdos est in peccato mortali, non ordinat, non conficit, non consecrat, non baptizat*. Joanni de Varenis pastori sancti Læti in diocesi Remensi objectum est eadem tempestate quòd *publicè prædicavit quòd presbyteri concubinari non conficiebant corpus Christi*, ut videre est in tomo primo operum Gersonii pag. 915. postremæ editionis. Apud Odoricum Raynaldum an. 1420. §. 17. extat bulla Martini Papæ V. adversus Nicolaum Serurarium prædicantem quòd orationes & preces missales presbyterorum publicè concubinariorum erant nullius valoris & presbyteros publicè concubinarios esse peiores Juda. Vide Gregorium VII. lib. 4. epist. 10. 11. 20. & notas nostras ad Agobardum pag. 66. Contrâ apud Gratianum 1. q. 1. cap. *Intra catholicam* refertur locus ex Augustino, in quo scriptum est intra catholicam ecclesiam in mysterio corporis & sanguinis Domini nihil à bono magis, nihil à malo minus perfici sacerdote. Vide Hugonem archiepiscopum Rothomagensem lib. 5. dialogorum cap. 11. & epistolam ejus apologeticam ad Matthæum Albanensem. Vide etiam M. Antonium Marfilium in tractatu de aqua benedicta pag. 266.

DILIG. ET EXPLOR.] Ita reponendum esse arbitratus sum, quamvis conjunctio desit in octo libris veteribus & in editione Manutii. Lectionem enim illam præferunt veteres editiones & duodecim libri veteres. In Sorbonico legitur: *Propter quod & plena indulgentia exploratione sincera*. Ubi nemo non videt transpositam esse conjunctionem & legendum esse *plena indulgentia & exploratione*, eo modo quo posita est conjunctio in libris qui illam habent. Codex Fuxensis: *Propter quod plena indulgentia & exemplo & ratione*. Hinc formata est vox *exploratione*, ut in simili loco notavimus suprâ ad epistolam 52. pag. 442.

NEC SIBI PLEBS] Hunc locum alicubi mutatum & interpolatum retulit Algerus scholasticus Leodiensis in libro de misericordia & justitia cap. 81. & post *sacrificio contaminati* nonnulla addidit quæ neque in vulgatis editionibus extant neque in codicibus manuscriptis. Ea sic habent. *Nonne enim quia Jonas, cum inobedientia esset in navi, navis periclitabatur conteri, quia Achaz cum anathemate laminæ aureæ erat in Israel, exercitus percussus & fugatus est ab urbe Hai. Si ergo ita punitum est in culpæ ignaros, quid fiet in conscios & consentientes?*

CONTAGIO] Hæc lectio bona est. Admonendus est tamen lector aliam, quæ habet *contagione*, esse etiam optimam, ut agnovit etiam Pamelius. Itaque cum alterutra earum lectionum retinenda esset, alia rejicienda, eam retinuimus quæ recepta est.

LICENTIAM] id est jus, auctoritatem, potestatem. Unde in uno codice regio scriptum est, *sacrificandi sibi jus illicite vindicaverunt*. Istic itaque licentia usurpatur optime pro audacia, ut apud Ciceronem in oratione pro Q. Ligario: *Vide quid licentiæ Cæsar nobis det, vel potius quid audaciæ*. Nazarius in panegyrico quem dixit Constan-

tino Augusto : *quod qui tueri nequeunt , faciunt licentiam de potestate.*

VINDICAVÉRUNT] In codice Fuxensi legitur *usurpaverunt vel vindicaverunt.* Haud dubiè utraque lectio extabat in libro vetustiore ex quo descriptus est Fuxensis, una in contextu, alia supra lineam, ut olim sæpe fieri solebat.

PERSTRINGATUR] Idem codex, *moriatur.*

HORUM HOMINUM] Coëgit me auctoritas sedecim veterum exemplarium & vetustissimarum editionum ut mutarem editionem jam inde ab Erasmo receptam. Omnia enim vetera exemplaria habent *horum hominum injustorum durissimorum.* Sanè in Fuxensi legitur tantum *hominum durissimorum*, per incuriam videlicet librarii, qui aliquid omisit. In capite 16. Numerorum, ex quo locus iste descriptus est, legitur : *Recedite à tabernaculis hominum impiorum.* In epistola tamen 76. pag. 155. ubi idem locus refertur legitur *hominum istorum durissimorum.*

TANGERE EA] Veteres editiones & undecim libri veteres habent, *nolite tangere ab omnibus quæ sunt eis.* Quod mutatum videtur à posterioribus librariis studio revocandæ lectionis quæ extat in editione vulgata sacrae scripturæ.

PLEBS OBSEQUENS] Sermo de vexatione Donatistarum editus in appendice Op-
tati à viro doctissimo Ludovico Ellies Du-Pin pag. 299. §. 3. *ante plebem nimis sibi semper obsecutam.*

A PECCATORE PRÆPOSITO] Magna istic auctoritas datur plebi, ut de vita & moribus episcopi sui judicet, & si constiterit illum errare in fide, ab ejus communione abstineat. *Nam cum ideo episcopus*, ut ait sanctus Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos, *in ecclesia constituatur ut populum coërceat ab errore, quantus error erit in populo eum errat ille qui docet.* Item in epistola ad Pammachium contra Joannem Hierosolymitanum : *Sanctiores enim sunt aures populi quàm sacerdotis animus.* Vide notas nostras ad Agobardum pag. 61. & viri doctissimi nobisque amicissimi Domni Bernardi de Montefalcone præfationem ad opuscula sancti Athanasii §. 6. Vide etiam itinerarium Adriani Papæ VI. editum in libro tertio miscellaneorum nostrorum pag. 451. Exemplum plebis recedere volentis ab episcopo suo refert sanctus Augustinus in epistola ad Nancilionem, quamvis non ageretur de fide, sed de nova translatione unius vocabuli in capite quarto libri Jonæ. Nos homines Romanæ communionis putamus recedendum esse à Papa si sit hæreticus.

APPREHENDERE] Hanc lectionem præferunt sex exemplaria nostra vetera & tria à Pamelio citata. Alia quatuor & editiones Spirensis, Veneta vetus, & Morelliana, *Prehendere.* Alia octo, *Prende.* Duo alia multum diversè : *Dic Aaron fratri tuo.*

INDUE FL. FIL. EJUS] Codex Fuxensis, *filium ejus indue vestimentis ejus & ungues in sacerdotem, & Aaron appositus ad patres suos moriatur.*

APOSTOLO] Antea legebatur *episcopo.* Veram lectionem nobis subministrarunt tria vetera exemplaria.

DISCENTIUM] Tres libri veteres, *discipulorum*, eodem sensu. Paulò post quoque scriptum est *discipulorum.* Apud Tertullianum in libro de poenitentia, *ad unius quidem discantis gladium.* Vide notas Pamelii.

HOM. F. CENT. VIGINTI] Antea ibi scriptum erat *turba in uno vel in unum.* Nos emendavimus & supplevimus ex fide quatuor veterum exemplarium. Rectè sanè. Nam in actibus apostolorum, unde acceptus est hic locus, legitur *ferè centum viginti.*

TOTAM PLEBEM] Duo libri veteres, *totam multitudinem.*

PRÆPOSITUS ORDINATUR] Quinque libri veteres, quorum unus est Veronensis, habent *episcopus ordinatur.* Duo alii habent eandem lectionem, sed in illis supra lineam scriptum est *vel præpositus.* Hinc factum ut librarii quidam scripserint *præpositus*, alii *episcopus.*

ET CONSCIENTIAM] Variant in hoc loco vetera exemplaria. Lectionem vulgatam, quæ *conscientia* præfert, inveni in septem. In aliis quatuor legitur, *conscientiæ etiam propriæ confessione nudatam.* In aliis octo & in septem Anglicanis, *conscientiæ etiam propriæ confessione nudata.* Ita etiam editio Morelliana.

AC VERITATIS] In posterioribus editionibus legitur, *ac tacitæ veritatis.* Pamelius adjecit vocem *tacitæ* ex unico codice Anglicano, fassus eam desiderari in cæteris. Sanè ego illam nuspiam reperi in libris nostris veteribus. Testantur autem Angli

eam non haberi in codice Bodleiano. Certè admodum inutilis est & superflua.

REPONI IN EPISC.] Rectè ex hoc loco collegit Baronius antiquissimum in ecclesia usum esse ut ex remotissimis orbis partibus episcopi qui se injusta perpeffos esse à collegis suis crederent provocarent ad Romanum tanquam primarium ecclesiæ universalis antistitem. Vide Marcam lib. 1. de concordia cap. 10. & Pamelium in annotationibus ad hanc Cypriani epistolam. Futilia sunt quæ heic adversus Pamelium scripsit Goulartius.

JURE DEPOSITUS] Antea legebatur *justè*. Quæ sanè lectio optima est. Verùm cum *jure* scriptum sit in codice Veronensi, in quindecim vetustis exemplaribus nostris, & in septem Anglicanis, & Morellius ita quoque posuerit, non credidi rejicere me debere lectionem quæ tot auctoritatibus nititur. Videtur autem differentiam inter hæc duo vocabula posuisse auctor panegyrici Flavienfium Constantino dicti. Ait enim : *Fecisti ut quod poteramus jure petere justè obstinuisse videamur.*

DELICTIS GRAVIBUS] Ita quatuordecim libri veteres & editiones Erasmi & Morellii. At antiquiores editiones & sex libri veteres habent *gravique involutus crimine.*

FELIX DE CÆSARAUGUSTA] Hinc Baronius collegit illum fuisse episcopum Cæsaraugustanum; ejusque sententiam amplexi sunt scriptores rerum Arragonensium. Sed illam graviter exagitat Franciscus Bivarius in commentariis suis ad chronicon Dextri, & contendit hunc Felicem non fuisse episcopum, sed presbyterum Vallatæ Urbicue in Vaccæis, argumento sumpto ex eo chronico. Sanè certum est Felicem non vocari episcopum à Cypriano. Sed ex modo scribendi Cyprianico facile & proclive est existimare illum ea dignitate decoratum fuisse. Nam episcoporum qui concilium cum Cypriano celebrarunt apud Carthaginem dignitates non recenset notarius qui acta conscripsit, sed tantum nomina eorum & urbium quibus illi præsidebant, hoc modo pag. 330. *Cæcilius à Bilita, Primus à Misgirpa, Polycarpus ab Adrumeto.* & sic de cæteris. Itaque licet Cyprianus scripserit tantum *Felix de Cæsaraugusta*, silentium ejus non probat Felicem non fuisse episcopum. Una res difficultatem mihi videtur habere, quomodo episcopus Cæsaraugustanus potuerit scribere ad Cyprianum de causa Basilidis & Martialis, cum vicinus eorum non esset, quippe longo intervallo ab eis sejunctus, neque probabile sit Sabinum & Felicem, qui brevi compendio poterant trajicere in Africam, profectos esse ad ultimos Hispaniarum fines ut per montes Pyrenæos irent ad Cyprianum. Si verum esset quod in sermone de sancto Laurentio dixit sanctus Vincentius Ferrarii sanctum Xystum Papam vadentem ad celebrandum concilium Toletanum transisse per Cæsaraugustam, istud confirmare fortassis posset iter Sabini & Felicis per Cæsaraugustam. Sed istud non aliunde constat quàm ex sermone sancti Vincentii. Jam quod de Vallata Urbicua istic ex Dextro refert Bivarius, id verò vanum est, uti & illud quod ait apud Cyprianum pro *Cæsaraugusta* legi debere *Vallata Urbicua*, quam locat non longè ab Asturica. Nimia miseria est audacem esse hominem nimis.

IN COLLEGIO] Ita omnes libri veteres & editiones omnes Pameliana antiquiores. Pamelius ergo mutavit ex unico codice Anglicano & posuit *et collegia*. Quod miror retentum fuisse in posterioribus editionibus.

DUcenarium] Plura de ducenariis eruditè dicta reperies in observationibus Rigaltii. Vide etiam notam marginalem Beati Rhenani ad epistolam synodi Antiochenæ apud Rufinum lib. 7. cap. 26. & Josephum Scaligerum ad Manilium. Joannes Calvinus in lexico juridico, in verbo *Ducenarii*, citat epistolam quartam libri primi sancti Cypriani, quæ est hæc nostra, in qua ait extare hæc verba, *neque ut ille superbierit, sublatumque fuerit mundanis dignitatibus, ducenarius potius quàm episcopus vocari volens.* At ego ista neque in editionibus inveni neque in libris veteribus.

Pag. 120.

CAMINIS] Duo libri veteres & antiquæ editiones præferunt *armis*. Sed hanc lectionem rejecit Pamelius, quia ipsi constabat regem Nabuchodonosorem nullis armis aggressum esse tres pueros, & posuit *annis* ex fide quinque veterum exemplarium. quam lectionem ego quoque reperi in viginti ex nostris. Unus meus vetus habet *caminis*. Atque ego eam lectionem faciliè credo esse meliorem, cum dici non possit de pueris aut adolescentibus eos esse senio & annis fractos, & quia vox *caminis* melius congruit cum historia. Quippe certum est Nabuchodonosorem, ut pueros istos commoveret & terreret multiplicis pœnæ comminatione, minas jactasse, pericula intentasse, denique parari jussisse fornacem sive, ut Sulpitii Severi verbo utar, caminum ignis ardentis in quem conjicerentur.

rentur. Confirmant hanc meam opinionem verba Cypriani ex epistola 56. pag. 91. in qua tres pueri non dicuntur annis fracti, sed ætate territi, & minis regis & flammis fortiores extitisse. Itaque retinui eam lectionem quam puto esse meliorem. Commodius autem erectiusque de hac mea emendatione existimabit iudiciumque faciet qui varias istas lectiones sine ullo præiudicio examinaverit. Ita enim me sincerius exploratiùsque vel corrigere poterit vel probare. Rectè autem dixit Cyprianus *pueros nec caminis nec minis fractos*. Nam Cicero in libro primo officiorum dixit frangi metu, & Statius 9. Thebaidos minis frangi. Sunt etiam alia exempla.

QUARE ETSI ALIQUI] Decem libri veteres in quibus ea lectio reperitur, quamvis retinuerint vocem *aliqui*, omiserunt tamen *extiterint*. In aliis quinque & in editione Manutiana legitur: *Quòd si aliqui de collegis nostris, fratres dilectissimi, deificam disciplinam negligendam putant*.

CONTURBARE RES ISTA] Unus codex regius, *conturbare & contristare non debet*. Eligianus, *conturbare fidem nostram res ista & turbantes fidem nostram resistent*.

ABIECISTI] Ita libri veteres unus & viginti. Quatuor alii & veteres editiones habent *projecisti*.

RETRO] Ita quatuordecim libri veteres. At antiquiores editiones & alii quinque libri veteres habent *post te*, duo alii *retrosum*.

CONCURREBAS EI] Hanc lectionem confirmant tredecim libri veteres & editiones Manutii & Morellii. Tres alii antiqui, *concurrerebas cum eo*. Veteres editiones & septem libri veteres, *simul currebas cum eo*. Vide suprà pag. 481.

ADULTERIS] Codex Fuxensis, *mæchis*. Suprà epist. 63. pag. 110. & *inter mæchos particulam tuam ponebas*.

NON INTELEXERUNT] Ea quæ istic Pamelius ait non reperiri in veteribus manuscriptis ego reperi in quindecim.

OPTO VOS] Duo libri veteres & editio Morellii habent *Optamus*. Utraque lectio bona est propter rationes alibi allatas in simili occasione pag. 393.

EPISTOLA LXIX.

PUPIANO] Joannes Trifanum à sancto Amantio in tomo secundo commentariorum suorum pag. 493. suspicatur legi heic posse *Pupienus*, quia in historia Augusta invenit plures ita nominatos.

Pag. 121.

TESTIS EST DE ME] Codex Fuxensis, *testificat de me*.

MINORA] Codex Carnotensis, *minima*.

FIDES V. SINCERA] Codex sancti Arnulphi: *Fides verò incerta sit veritatis nisi alius sit prædicator & testis*.

FIDEI SUÆ VIRIBUS] Ita legi in undecim antiquis exemplaribus & in editionibus Manutii & Morellii. Spirensis, Veneta vetus, Erasmica, & alia quinque exemplaria vetera habent *Dei iuribus*, haud dubiè per errorem librorum. Nam sæpe in antiquis codicibus manuscriptis vidi scriptum *iuribus* pro *viribus* & è converso.

QUIA ET DOMINUS] Codex sancti Arnulphi, *quia & apostoli humiles fuerunt*.

EXERERE] Idem codex *experiri*.

POPULUM] Retinui hanc lectionem, quia convenit cum pluribus antiquis codicibus, & quia ita legitur in epistola 55. pag. 81. & in epistola 65. pag. 113. Et tamen *plebis tuæ* scriptum est in duodecim vetustis exemplaribus nostris & in septem Anglicanis, in veteribus editionibus, & etiam in Manutiana & Morelliana.

Pag. 122.

PERSECUTIO ENIM] Codex sancti Arnulphi: *Persecutio enim te venientem ad summam*.

ME AUTEM] Multum variant in hoc loco libri veteres. In Divionensi quippe, in Metensi sancti Arnulphi, & in Lamoniano scriptum est: *Me autem proscriptionis honore depressit, cum magis publicè legeretur: Si quis de bonis Cæcilii Cypriani episcopi*. Sic etiam ferè unus meus vetus. Unus Remigianus sic: *Me autem cum proscriptio Cæcilii Cypriani legeretur, si quis tenet possidet, honore depressit, cum magis publicè legeretur: Si quis tenet*

de bonis Cæcilii Cypriani episcopi christianorum, proscribatur, ut etiam &c.

ONERE] Sex libri nostri veteres, duo Anglicani, & Veronensis habent *honore*, ut in locis paulò antè laudatis tria *horrore*. Vide observationes Rigaltii.

EPISCOPI CHRIST.] Erasmi editio addit *proscribatur*. Quod ego nuspiam inveni quàm in Remigiano quem paulò antè laudavi. Sed illic omnia sunt valde confusa & permixta.

VICARIA ORDINATIONE] Vide notas nostras ad Lupum Ferrariensem pag. 422. 425. 427.

INDE ENIM] Veteres editiones & Morelliana & octo vetera exemplaria habent: *Unde enim schismata & hæreses abortæ sunt & oriuntur nisi dum episcopus*. Nos secuti sumus auctoritatem plurium veterum exemplarium.

INDIGNUS HOMINIBUS] Hanc lectionem confirmant undecim libri veteres & editiones Manutii & Morellii. At antiquæ & duo libri manuscripti præferunt *ab indignis hominibus*. Sic Paulinus episcopus Treverensis indignus ecclesia ab episcopis Arrianis iudicatus est, ut monuimus ad Lupum Ferrariensem pag. 486.

NEC FRATERNITAS] Codex Fuxensis, *nec clerus habuerit episcopum*. Quam lectionem ego lubenter præferrem, si plurium veterum librorum auctoritate niteretur.

ET COMMUNICATIO] Quatuor libri veteres, & *lege communicationis tradita*.

COGN. T. AUCTORITATE] Tres libri veteres, *cognitionis tuæ iudicio reformare*. Duo alii, *cognitionis tuæ vigore reformare*. Ita etiam Sorbonicus, nisi quòd in eo vox *vi*gore excidit librario. In Thuano scriptum est *cognitionis tuæ victore formare*. In Lamoniano *cognitionis tuæ victorem*. Quæ omnia viderentur innuere legendum fortean esse *cognitionis tuæ vigore*.

Pag. 122.

ET DUCEM PECUDES] Quidam libri veteres istuc omittunt vocem *pecudes*, & *judicem* scriptum habent pro *ducem*.

LATRONES MANCIPI] id est principi, duci suo, seu præposito, ut dicet paulò post Cyprianus. Lucifer Calaritanus in apologia secunda pro sancto Athanasio: *Ex fructibus tuis, Imperator Constanti, non esse christianus sed planè manceps latronum esse cognosceris*. Mancipem operarum dixit Suetonius in Vespasiano eum qui ex Umbria in Sabinis ad culturam agrorum quot annis commeare solebat. Prudentius in carmine de sancto Vincentio martyre custodem carceris vocat mancipem: *Tum ipse manceps carceris & vinculorum janitor*. Cicero lib. 1. officiorum: *Etiam leges latronum esse dicuntur quibus pareant, quos observent*. Idem in oratione pro domo sua: *Postremò ne in prædæ quidem societate mancipem aut prædonem factum reperire potest*. Cælius Calcagninus lib. 1. epist. 21. *mancipes interpretatur conductores redemptoresque vectigalium*. Vide Jacobi Gothofredi notas ad librum primum Tertulliani ad nationes cap. 9.

Pag. 123.

QUANTO SIMPLICIORES] Quinque libri veteres habent: *Quanto simpliciora & meliora vobis sunt bruta & crudeles ac furentes*. In uno verò in quo eadem lectio reperitur scriptum est *muta* pro *bruta*. Fuxensis: *Quanto simpliciores & meliores bruta animalia*.

TOT EPISCOPI] Revocavi lectionem veterum editionum, quæ confirmatur auctoritate veterum exemplarium. Manutius & Morellius posuerunt *coëpiscopi*. Quæ lectio reperitur in septem antiquis codicibus.

QUÆSTIONATI] id est quæstioni appliciti. Carnifices vocantur quæstionarii in veteri versione concilii Ephesini & apud Marium Mercatorem. Vide suprà pag. 408.

SOLUS INTEGER] Sic Hieronymus in epistola ad Pammachium, alloquens Joannem Hierosolymitanum, ait: *Tu beatissimus Papa & fastidiosus antistes, solus dives, solus sapiens, solus nobilis ac disertus, conservos tuos & redemptos sanguine domini tui rugata fronte & obliquis oculis despicias*. Contrario sensu Socrates apud Apuleium in libro primo metamorphoseon vocatur integer, sanus, incolumis.

EJICIENDI FORENT] Rufinus in psal. 24. loquens de hujusmodi hominibus ait: *Non solum enim foris, sed etiam in ipsa intus ecclesiæ communione non desunt inimici*.

ÆDIFICANDA] Sic omnino scribendum est. Nondum enim cùm hæc dicta à Petro sunt Christus ei sponsonem fecerat de ædificanda super ipsum ecclesia. Hanc autem lectionem præferunt plures antiqui codices & veteres editiones. Vide annotationes Erasmi in caput 16. Matthæi.

ECCLESIAE NOMINE] quia Petrus gerebat totius ecclesiæ figurata generalitate personam, ut ait Augustinus. Inutiliter se torquent qui argumentum hoc aliò transferre conantur.

OBAUDIRE NOLENTIUM] Ita veteres editiones & quatuor libri veteres. Ita etiam apud Nicolaum de Cusa lib. 11. cap. 14. de concordantia ecclesiæ catholicæ. Manutius posuit *volentium*. Quod etiam placuit Morellio, Pamelio, & Rigaltio, qui tamen in erratis annotavit legendum esse *nolentium*. Id verò non animadverterunt Angli, qui alioqui ferè semper sequuntur editionem Rigaltii. Posuerunt enim in sua *volentium*. Reinhartus amplexus est emendationem Rigaltii. Hæc autem est vera lectio. Alia ferri non potest.

SCIRE DEBES] Apud Juonem parte 5. cap. 360. & apud Gratianum 7. q. 1. citatur ex epistola Cypriani ad Papianum sive ad Papinianum, ut alii scripsere. Correctores Romani emendaverunt & monuerunt extare in epistola ad Florentium Pupianum. Ex hoc loco Joannes de Turre cremata sumpsit argumentum invehendi in episcopos titulares, qui neque ecclesiam habent neque plebem, de quibus nos nuper nonnulla satis curiosa diximus lib. 3. cap. 19. historiæ Tutelensis. De iis tollendis actum est anno 1547. die sabbati quinta Februarii in concilio Tridentino, quòd ab iis multa damna & incommoda sustineat ecclesia & nullam vel modicam utilitatem recipit, ut ex codice MS. archivi Vaticani docuit Odoricus Raynaldus an. 1547. §. 76. De iis etiam tollendis actum postremò est ad relationem illustrissimi viri Francisci Bosqueti episcopi Lodovensis anno 1656. in conventu ecclesiæ Gallicanæ. Vide acta pag. 300. 344.

EPM IN ECCLESIA] Certissimum est episcopum in ecclesia esse & ecclesiam in episcopo. Ecclesia enim est plebs sacerdoti adhærens. Fuit quidam scriptor non incelebris qui desinente Christi sæculo xvi. ita explicaret hunc Cypriani locum ac si Cyprianus sensisset summum pontificem esse supra concilium, cum tamen nulla istic mentio fiat episcopi Romani neque concilii. Sic sæpe fit ut zelus abripiat homines in opiniones detortas.

QUID MIHI SIT OSTENSUM] Vetustis illis temporibus revelationes accipiebantur in somno, ut patet ex Tertulliano, Cypriano, Rufino, & aliis. Postea, cum religio christiana libertate integra fruebatur, Christus, beata virgo Maria, Petrus apostolus, & cæteri sancti se conspicuos præbuerunt piis & credulis hominibus & cum eis loquebantur facie ad faciem sicut amicus loqui solet ad amicum suum. Harum visionum infinita extant exempla in historia ecclesiastica. Sanctus Vincentius Ferrarii sermone in octava innocentium: *Multa somnia sunt quæ creduntur divinæ revelationes & sunt illusiones*. Vide suprâ pag. 452.

SOMNIA] Ammianus Marcellinus lib. 15. tradit doctos quosdam doluisse quòd apud Atlanteos nati non essent, ubi memorantur somnia non videri. Idem testatur Martianus Capella lib. 6. in descriptione interioris Africæ.

VISIONES INEPTAS] Ælius Spartianus in Adriano, cum narrasset historiam de muliere quadam quæ dicebat somnio se monitam ut insinueret Adriano ne se occideret, addit Marium Maximum commemorare hæc per simulationem facta. Nam ethnici multum tribuebant nocturnis illis visionibus, ut patet ex extrema parte metamorphoseon Apuleii, ex libro secundo T. Livii, Valerio Maximo, & aliis. Quintilianus lib. 4. cap. 2. *Somniorum & superstitionum colores ipsa jam facilitate auctoritatem perdiderunt*. Vide etiam Lactantium lib. 2. cap. 8. & præfationem Nicolai Gerbelii ad librum Pastoris.

UTRUMQUE RECITABITUR] Ita veteres editiones, duodecim libri nostri veteres, & unus Bodleianus. Manutius edidit: *Utræque recitabuntur*. Quamvis autem sciam lectionem illam extare in tribus antiquis exemplaribus & posse esse bonam, non dubito quin ea præferenda sit quam retinui.

EPISTOLA LXX.

Pag. 124.

JANUARIO] Multum heic inter se discrepant libri veteres. In quibusdam enim hic homo vocatur Jubaianus, Juvaianus, Jubianus, Juvianus, Jovianus, ut apud Zonaram & Balsamonem, Julianus, Januarius. Ego, cum hæc discrepantia nullius nunc sit momenti, retinui lectionem vulgò receptam. Interim admonendum est inscriptionem hanc esse in codice Thuano : *Incipit ad Jubaianum liber secundus*. In uno verò meo veteri : *Incipit ad Jubaianum epistola tertia de his ipsis*, id est de lapsis.

AD NOS] Mirum est has voces, quæ propagatæ sunt ex editione Erasmi, desunt enim in aliis editionibus, non reperiri nisi in tribus antiquis exemplaribus, quamvis hanc epistolam contulerim cum viginti sex. Desunt ergo in Turonensi, in uno Remigiano, & in Beccensi.

QUÆ UNA ET VERA EST] Ita restituiumus hunc locum ex fide quatuor veterum librorum.

Pag. 125.

ANTEC. NOSTRIS] Agrippino videlicet & aliis, quos septuaginta fuisse scribit sanctus Augustinus, uti monuimus ad epistolam nonam pag. 396. Vide etiam notas ad epistolam 73.

EXTRA ECCLESIAM] Vetus interpretatio in recentiore codice Victorino. *id est extra formam ecclesiæ. Tamen baptizatur qui à Judæo vel à gentili vel ab hæretico baptizatur, si secundum formam ecclesiæ baptizet*. Sumptum est istud ex capite *A quodam Judæo* apud Gratianum dist. 4. de consecratione, ubi Nicolaus Papa I. respondens ad consulta Bulgarorum ait baptismum esse bonum, quamvis sit collatus ab eo quem non constabat esse christianum, si collatus sit in nomine sanctæ trinitatis vel tantum in Christi nomine. Contrà Gregorius III. scribens ad Bonifacium archiepiscopum præcipit ut illi denuo baptizentur quos à paganis baptizatos esse constiterit. Refertur illa constitutio lib. 7. Capitularium cap. 101. & apud Gratianum cap. *Quos à paganis* eadem distinctione. Vide etiam bullam Eugenii IV. apud Odoricum Raynaldum an. 1439. §. 15. Vide Gerochum Reicherspergensensem in tractatu adversus simoniacos cap. 22. & Algerum scholasticum Leodiensem cap. 52. de misericordia & justitia.

BAPTISMA UNUM] Certum est magnam ea tempestate fuisse controversiam inter episcopos ecclesiæ Romanæ & Carthaginensis an hæretici venientes ad ecclesiam debeant rebaptizari. Initia hujus controversiæ vulgò referuntur ad pontificatum Papæ Stephani. At Rufinus lib. 7. cap. 2. scribit eam cœpisse sub pontificatu Cornelii. Quod Baronius contendit esse falsum. Sed Baronii sententiam quidam viri docti putarunt non esse veram. Profectò auctoritas Rufini veteris & docti scriptoris non debet rejici absque bonis testimoniis. Potest autem illa confirmari auctoritate epistolæ Cornelii ad Cyprianum, quam descripsi ex duobus antiquis codicibus manuscriptis, quorum unus est in bibliotheca monasterii sancti Remigii Remensis, alius in bibliotheca illustrissimi & doctissimi viri Joannis Bohierii præsidis insulati in parlamento Burgundiæ. Edita est autem suprâ pag. 167. Ubi verò Raphael Volaterranus invenerit Cornelium cessisse Cypriano nondum invenire potui. Cæterum istuc annotari potest Armenos, ut tradit Guido de Perpiniano, dixisse quòd verum baptisma solum erat in ecclesia majoris Armeniæ, & non in aliis, propter quod alios ad se venientes rebaptizabant.

AUT QUOMODO BAPTIZANS] Codex Fuxensis, *aut quomodo baptizandi alteri licentiam dare potest qui ipse immundus est & peccata deponere*.

PER S. ECCLESIAM] Sic etiam in epistola 76. ad Magnum pag. 154.

BAPTIZARE POSSE] Adjecimus hæc duo vocabula ex fide quatuor veterum exemplarium; quorum unum est Corbeienſe, in quo epistola ista bis habetur.

EUCHARISTIA EST] In emendando hoc loco secuti sumus in primis scripturam libri Corbeienſis. Sex libri manuscripti & veteres editiones habent *oleum in altari sanctificatum*. Manutius posuit : *Porro autem eucharistia est, unde baptizati unguuntur, oleum in altari sanctificatum*. Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos ait baptismum non esse tradendum sine eucharistia. Quod diù duravit in ecclesia Dei, ut ostensum à nobis est

est in notis ad Reginonem pag. 551. 657. & in notis ad Capitularia pag. 1236. In concilio Pragenſi Huſſitarum apud Cochläum lib. 5. hiſtoriæ Huſſitarum decretum eſt ut eucharistiæ communio detur infantibus. Hæc tantum. Et tamen Odoricus Raynaldus an. 1421. §. 12. ſcribit illud ab illis ſtatutum eſſe circa infantes baptiſmo perluendos. Quod verum non eſt. Hæc enim additio Raynaldi non extat in decreto ſynodi. Æneas Sylvius in dialogo contra Bohemos & Taboritas, qui editus eſt inter illius epiſtolas, ait: *Vetus hæc Armenorum inſania fuit, qui natos ut in lucem veniebant, mox baptizatos, mox altaris ſacramento reſciebant. quod & vos aiunt facere, qui dementes atque infantes ad eucharistiæ libamenta vocatis.* In reſponſionibus Armenorum ad objecta Latinorum miſſis ad Papam Benedictum XII. anno 1342. legitur quòd illi poſtquam puerum baptizarunt, *baptizatum communicant ſic. Cum corpore Chriſti ſecco tangunt labia pueri, & reponunt, & ſi ſacerdos celebret, & in tempore illo baptizetur puer, bene modicum ſacerdos digitum ſuum tingit in ſanguine, & inde tangit labia pueri.*

NON UNGAT] Quatuor libri veteres, *non impinguet.* Pamelius ait ſanctum Auguſtinum, qui ſæpe citat hunc locum, aliquando ſcribere *ungat*, quandoque *impinguet.* Duæ itaque etiam ævo Auguſtini erant huius loci lectiones.

SUPER PETRUM] Ita omnino XXI. libri veteres & duo laudati à Pamelio. Veteres editiones habent *petram.* Ita etiam editio Morelliana & tres libri veteres. Vide quæ in ſimili cauſa notata ſunt ſuprà ad epiſtolam 40. pag. 428.

RATUM ET FIRMUM] Ita editio Eraſmi & ſedecim libri veteres. Superiores editiones & novem libri veteres legunt *gratum & firmum.* Suprà epiſt. 63. ſcriptum eſt, *cerus quòd collegæ tui omnes gratum haberemus*, ubi quidam codices habent *ratum.*

Pag. 126.

POSSINT BA. GRAT. CHRISTI] Hæc deſunt in antiquis editionibus & in ſep- tem antiquis exemplaribus. Eraſmus adjecit.

ET FIDEI VERITATEM] Codex Burgundicus, *& fidei unitatem non denegare.*

EPISTOLA LXXI.

HUJUS epiſtolæ prima editio debetur Eraſmo, qui illam edidit anno 1519. Verum quia extat extra ordinem epiſtolarum, & poſita eſt poſt libros testimoni- orum, poſt epiſtolas ad Jubaianum & ad Pompeium, non animadvertens Eckius illam eſſe extra numerum epiſtolarum, cum illius exemplar haberet, ex ea tanquam inedita fragmen- tum attulit in libro 2. cap. 1. de primatu Papæ, & quædam ejus verba deſcribit ex libro ſecundo Auguſtini contra Donatiſtas cap. 1. Emendavi illam collatione facta cum ſede- cim codicibus antiquis.

Pag. 126.

QUINTO FRATRI] Epiſcopum fuiſſe in Mauritania docebit ſequens epiſtola.

LUCIANUS] Illum ego eſſe puto qui ſcripſit epiſtolas 16. & 21. cujus etiam men- tio habetur in epiſtola 22.

IN CONCILIO] Vide epiſtolam 70. ad Numidas.

QUIDAM DE COLLEGIS] ut Florentius cognomento Pupianus, ut patet ex epiſtola 69. ad eum ſcripta.

QUOD UNUM SCILICET] Retinui lectionem quinque veterum librorum, quæ mihi videtur eſſe optima. Eraſmus & alii poſt eum poſuerunt, *quod unum ſcilicet in ec- clesia catholica eſt. Quæ ecclesia ſi eſt una, eſſe extra eccleſiam baptiſma non poteſt.* Qui- dam libri veteres habent *præter eccleſiam.*

DUO BAPTISMATA] Editiones Eraſmi & Morellii addunt *aut multa.* Verum ea deſunt in quatuordecim libris veteribus. Habentur tamen in Corbeienſi. Arator lib. 2. actuum apoſtolicorum: *Quid geminum baptiſma cupis ſimulare prophana.* Optatus lib. 1. *Vides ergo, frater Parmeniane, hæreticos à domo veritatis extorres ſolos habere varia & falſa baptiſmata, quibus inquinatus non poſſit abluere, immundus emundare, ſupplanta- tor erigere.* Ubi nemo non videt legendum eſſe *ſupplantatus.*

HOSTIS ET ADVERSARIUS] Sic reſtituimus hunc locum pro eo quod aliæ editiones habent *hostes & adverſarii*, quia ita ſcriptum vidimus in omnibus antiquis co- dicibus.

QUI BAPTIZATUR] Hunc morem explicat sanctus Joannes Chrysostomus in initio homiliæ 40. in primam Pauli epistolam ad Corinthios. Vide Rigaltii observationes ad librum Tertulliani de resurrectione carnis, Christophorum Justellum in notis ad canonem 12. synodi Antiochenæ, Fridericum Spanhemium & Joannem Harduinum in dissertationibus quas emiservunt de baptismo pro mortuis. Vide etiam præfationem Amboesii ad Abælardum pag. 24.

Pag. 127.

ABALIENATAM] Tres libri veteres habent *abigeatam*, octo alii *abjectam*, alius *abactam*, unus regius *abjectam & tremebundam in ovile*. Rigaltius magis probat *abigeatam*.

NAM NEC PETRUS] Refert hunc locum sanctus Augustinus in initio libri secundi de baptismo adversus Donatistas.

SE PRIMATUM TENERE] In glossemate libri de unitate ecclesiæ: *Primatus Petro datur ut una Christi ecclesia & una cathedra esse monstratur*. Vide illic observationes Rigaltii.

AGRIPPINUS BO. ME. VIR.] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 2. de baptismo contra Donatistas cap. 9. Sed ego non invenio in hoc loco Cypriani quod Augustinus paulò antè ait Cyprianum dixisse consuetudinem de recipiendis hæreticis absque novo baptismo quasi *cæpisse corrigi* per Agrippinum, & mox de suo ait eam *per Agrippinum corrumpi cæpisse, non corrigi*. Ista explicanda sunt. Ait Augustinus quæstionem de repetitione baptismi nondum ætate Cypriani fuisse pertractatam diligenter, sed tamen saluberrima consuetudine tenuisse ecclesiam, Romanam videlicet, ut planum est ex epistola Firmiliani, in ipsis quoque schismaticis & hæreticis corrigere quod pravum erat, non iterare quod datum esset. Alia erat consuetudo ecclesiæ Africanæ. Et quia Papa Stephanus nihil afferebat ad confirmandam opinionem suam quàm consuetudinem, fugillat Cyprianus hanc disputandi methodum, & ait epist. 71. pag. 127. & epist. 74. pag. 141. agendum esse ratione, non consuetudine, quam vocat erroris vetustatem. Nam quamvis consuetudo legem imitetur & non minùs quàm quod scriptum est usurpetur, tamen non de longa consuetudine præscribendum est, nisi sit rationabilis & per tantum temporis duraverit quòd ejus initium non teneatur in hominum memoria. Consuetudinem enim aiunt jurisconsulti esse usum rationabilem competenti tempore firmatum, nullo actu contrario interruptum. Cyprianus contra consuetudini Romanorum, quam aiebat non dimanare de fonte apostolico, ut agnovit etiam Baronius, opponebat consuetudinem veritatis, quam putabat esse in ecclesia Africana. Sanè Augustinus ait consuetudinem cedere debere veritati manifestatæ. Et quia illa non erat manifestata ævo Cypriani, ut quæ nondum pertractata fuerat diligenter, propterea illum excusat, & putat illum recepturum fuisse veritatem, si tum ea fuisset manifestata, uti postea fuit in concilio plenario. Cæterum istic adnotandum est diù ante Cyprianum receptam fuisse disciplinam de baptizandis hæreticis ad ecclesiam venientibus, ut dicemus in notis ad concilium Carthaginense, adeoque falsum fuisse Nicephorum Callistum cùm scripsit Cyprianum primum fuisse qui baptizandos esse censuerit hæreticos. Addam in hoc loco Gregorium Papam VII. usum esse auctoritate Cypriani adversus consuetudinem cujus usus contrarius est veritati, quia quælibet consuetudo, quantumvis vetusta, quantumvis vulgata, veritati est postponenda. Extat ea Gregorii epistola apud Gratianum dist. 8. cap. *Si consuetudinem*.

LIBRATO] Tres libri veteres, *librato consilio communi*. Alii septem & editio Erasmi, *librata consilii communis examinatione*. Qui scribendi modus extat etiam in initio epistolæ sequentis.

EPISTOLA LXXII.

Pag. 128.

CUM propter illam cui nunc incumbo emendationem & illustrationem operum sancti Cypriani legendam suscepissem prolixam nimis epistolam Joannis Launoii ad Jacobum Bevilaquam de discordia Papæ Stephani cum Cypriano, miratus sum tam multa ab eo dici potuisse ut nihil diceretur. Quæcunque enim affert argumenta & testimonia adversus Stephanum nullius momenti sunt in hac causâ & quandam habent insulfitatem. Quid enim ad causam baptismi facit Cypriani famam esse celebriorem quàm

famam Stephani, Cyprianum non cedere Stephano, Cyprianum congregasse concilium in causa baptismi, Stephanum non congregasse, ecclesias orientis & occidentis non suscepisse propugnandam sententiam Stephani, & multa alia huiusmodi quæ ad causam non pertinent, quorum etiam plurima falsa sunt! Nemo autem, ut ait Hieronymus in epistola ad Pammachium contra Joannem Hierosolymitanum, falso verum probat. Itaque ista facile possent refutari. Sed tanti non sunt. Verissimum igitur est quod ait Optatus in libro quinto, veritatem studiis impediri. Vide Facundum in libro contra Mocianum pag. 577. primæ editionis.

CELEBRARE CONCILIUM] Celebratum fuisse anno 255. rectè, ut opinor, probat Pearsonius in annalibus Cyprianicis.

TRANSACTA] Ita duodecim libri veteres. Alii quatuor habent *tractata*. Veteres editiones & tres libri veteres, *translata*.

SACRAMENTO UTROQUE] baptismo & sancti spiritus infusione, id est, ut dicit paulò post, aqua & spiritu. Quod sæpe repetit alibi. Tertullianus in libro de virginibus velandis: *Una nobis & illis fides, unus Deus, idem Christus, eadem spes, eadem lavacri sacramenta*. Siricius in epistola ad Himerium: *quibus solis per annum diebus, id est paschatis & pentecostes, ad fidem confluentibus generalia baptismatis tradi convenit sacramenta*. Vide Sirmondum capite quinto secundi antirrhetici, ubi explicat hunc Cypriani locum. Vide etiam to. 2. Capitularium pag. 1236. Cæterum pro *utroque* quinque vetera exemplaria habent *utrumque*.

RENATUS] Quatuor antiqui codices habent *denuo natus*. Quæ lectio non displicet, cum vox *denuo* extet in capite tertio evangelii secundum Joannem, ex quo locus iste petitus est. Sed puto Cyprianum, qui alia versione utebatur quàm vulgata nostra, scripsisse *renatus*.

AD QUINTUM] Suprà epist. 71.

AD COEPISC. IN NUMIDIA] Suprà epist. 70.

DIVINUM] Tres libri veteres habent *individuum*.

ET CO. ECCL. STETERINT] Ista imitatus est Anselmus episcopus Havelbergen- Pag. 129.
sis in tomo XIII. Spicilegii Dacheriani pag. 202.

QUOD SEMEL IMBIBERINT] Cicero lib. 4. academicarum quæstionum cap. 3. *Sed nescio quomodo plerique errare malunt eamque sententiam quam adamaverunt pugnacissimè defendere quàm sine pertinacia quid constantissimè dicatur exquirere*. Lactantius lib. 3. cap. 24. *Quid dicam de iis nescio qui cum semel aberraverint, constanter in stultitia perseverant & vanis vana defendunt, nisi quoddam eos interdum puto aut joci causa philosophari aut prudentes & scios mendacia defendenda suscipere, quasi ut ingenia sua in malis rebus exerceant vel ostendent*. Cælius Calcagninus in libro de libero arbitrio pag. 396. *nisi tantum esset quibusdam malè auspicatis ingeniis impudentiæ ut non erubescant explosas ac damnatas etiam opiniones revocare atque asserere, non amore quidem veritatis, sed ostentandi ingenii & captandæ auræ popularis gratia*. Congruenter ad hæc Origenes lib. 1. contra Celsum ait molestam rem esse contentionem obstinatamque voluntatem resistendi etiam manifestis, pudore discedendi à consuetis opinionibus quibus jam imbuta est anima, nec ab ullis consuetudinibus hominem difficilius avelli quàm ab iis quæ ad opiniones pertinent. Claudianus Mamertus in procemio librorum de statu animæ: *Magnum in genere humano multorum vitium est arrogans imperitia & pervicax in defendendis perperè præsumptis opinionibus pertinacia*. Angelus Politianus cap. 9. miscellaneorum tradit Domitium Calderinum pro sententia cui semel adhæserat etiam contra verum contumacem & refractarium fuisse.

EPISTOLA LXXIII.

HANC epistolam esse Cypriani puto non posse ambigi. Et tamen sanctus Augusti- Pag. 129.
nus lib. 2. contra Cresconium cap. 33. videtur dubitasse an esset Cypriani. Quæ autem ratio eum movere potuerit ut ita putaret difficile dictu est, præsertim cum Cyprianus eam agnoscat ut suam in præfatione concilii Carthaginensis & ipse Augustinus

illam frequenter alibi citra difficultatem tribuat sanctissimo martyri, ut libro de anima cap. 9. lib. 3. de baptismo contra Donatistas cap. 2. lib. 4. cap. 12. lib. 5. cap. 1. lib. 6. cap. 7. & lib. 6. contra Cresconium cap. 32. Hieronymus quoque in extremo dialogo adversus Luciferianos eam laudat ut Cyprianicam. Simon Goulartius contendit illam esse purum paralogismum, eam videlicet ob rationem quia Cyprianus Novatianenses nominat inter hostes ecclesiae, quia eos cum Marcionitis, Patripassianis, & aliis haereticis baptismi institutionem & essentiam evertentibus confundit. Quod tamen verum non est. Sanè Cyprianus damnat opinionem Novatiani censentis baptismum Marcionis esse verum baptismum, quia qui sectae ejus addicti erant baptizati fuerant in nomine Jesu Christi. Itaque propterea disputat adversus baptismum Marcionis & aliorum haereticorum. Illis autem accenset etiam Novatianum, quia putabat ejus baptismum non valere qui contra ecclesiam, in qua est verus & unicus baptismus, rebellis erat & hostis ecclesiae. Itaque verè dici posset ea quae istuc edisserit Goulartius esse purum paralogismum.

SCRIPSISTI MIHI] Si vera est inscriptio epistolae 70. quam extare monui in codice Thuano, apparet istam fuisse primam earum quae ad Jubaianum scriptae sunt. Si verò tertia est, ut in uno veteri libro meo legitur, constat desiderari unam ex tribus epistolis à Cypriano scriptis ad Jubaianum. Ex initio porro istius, si ista sunt vera, facile est colligere primam desiderari & synodicam scriptam ad Numidas esse secundam. Sanè synodicam scriptam esse ante istam docet ipse Cyprianus in initio istius epistolae.

FORIS POSITI] Hieronymus in apologia adversus Rufinum: *Quid loquar de haereticis, qui licet foris sint, se nominant christianos!*

COMPUTARE] Antea legebatur *judicare*. Nos mutavimus, quia nobis constat omnia vetera exemplaria nostra, praeter unum tantummodo, & quinque Anglicana habere lectionem quam nos constituimus. Quae lectio confirmari potest ex nonnullis aliis Cypriani locis, in primis verò ex postrema parte istius epistolae pag. 137. ubi ait, *baptisma justum & legitimum computetur*, & ex epistola Firmiliani pag. 149. *cum istuc semper observatum sit ut non nisi unam Dei ecclesiam nossimus & sanctum baptismum non nisi sanctae ecclesiae computaremus*. Ea auctoritas major est quam ut obsisti ei possit.

QUINTO] Suprà epist. 71. Ex epistola porro 72. in qua ejusdem Quinti mentio habetur apparet illum fuisse episcopum in Mauritania.

EPISCOPI LXXI.] Augustinus in libro de unico baptismo contra Petilianum cap. 13. septuaginta tantum ponit. Vide etiam quae de hoc concilio idem ait lib. 2. de baptismo contra Donatistas cap. 7. 8. 9. & lib. 3. cap. 2. 12.

BAPTIZARI A NOBIS QUIC.] Ita emendavimus ex fide quatuordecim librorum nostrorum veterum & septem Anglicanorum. Antea legebatur *baptizari à nobis. Quicumque ergo ab adultera & prophana aqua veniunt abluendi sunt & sanctificandi*. Ita etiam in codice sancti Arnulphi, nisi quòd ibi legitur *venientes*.

Pag. 130.

HUMANA] Hanc lectionem habent quatuordecim exemplaria nostra & septem Anglicana. Vox autem *tamen*, quae sequitur, deest in pluribus eorundem exemplarium. In Corbeienfi pro *humana* legitur *humanitatem*.

EXTRANEUS] Codex sancti Arnulphi *extraneo*.

RELINQUAMUS ECCLESIAE] Idem codex, *relinquat ecclesia*.

LONGA AETAS] Vide observationes Rigaltii ad hunc locum. Vide etiam Sirmondi notas ad librum decimum Facundi.

AD HOC VENIT UT DISCAT] Ita XVII. libri nostri veteres & septem Anglicani. Neque dubitari potest quin haec lectio sit optima.

DEBEMUS STUPOREM] Duo libri veteres, *debemus stupore haereticis patrocinari haereticos & consensus nostri &c.* Sex Anglicani, *non debemus stuporem haereticis patrocinio consensus nostri, cum &c.* Ita etiam in uno ex nostris. Stuporem gentilitatis dixit Pontius diaconus in vita Cypriani.

PATROCINIO CONSENSUS] Codex sancti Arnulphi, *patrocinii & consensus*.

QUERENDUM NON SIT] Vide librum anonymi de rebaptismate infra pag. 353.

ANTHROPIANI] Vide doctissimi viri Joannis Baptistae Cotelerii notas ad librum sextum constitutionum apostolicarum cap. 10.

GLADII AC VENENA] Ita reponendum esse censuimus, quia ita scriptum invenimus in tredecim libris nostris veteribus & in septem Anglicanis. Gladii autem illi & venena

venena referuntur ad hæreticos illos tanquam epitheta, ut sæpe apud oratores & historicos.

BAPTIZARENTUR] Codex sancti Arnulphi *tinguerentur*.

Pag. 131.

CONTENTIO SANCTITATIS] Idem codex, *contentio vanitatis amica & veritatis inimica*.

FIDE SUA FORIS] Ita emendavimus & supplevimus ex fide quatuordecim veterum exemplarium nostrorum & sex Anglicanorum, tum etiam ex editione Morellii.

UNITATIS ORIGINEM] Unitatem ecclesiæ frequenter commendat Cyprianus, præsertim in libro de unitate ecclesiæ.

USURPARE CONATI] Ita editio Manutiana & duodecim libri veteres. At Erasmus & Morellius & tres libri veteres habent *vindicare*, eodem sensu. In codice sancti Arnulphi, ubi legitur *usurpati sunt*, additur *ausu sacrilego*.

LOCUM ISTUM] De vero sensu hujus loci prolixè differit Joannes Dallæus lib. 2. de cultibus Latinorum cap. 12. pag. 156.

Pag. 132.

PRÆPOSITIS] Hanc lectionem, quam inveni in omnibus antiquis editionibus & in quatuor libris veteribus, ego præfero ei quæ à Pamelio allata est ex unico codice Anglicano, in quo scriptum erat *per præpositos*. Quam lectionem, ne quid dissimulem, exhibent novem vetera exemplaria.

QUID ADULTERAM] Novem libri nostri veteres & quatuor Anglicani præferunt: *Quid adultera & aliena & divinæ unitatis inimica in acceptum referimus*. Ita etiam in Anglicano suo legebat Pamelius. Sed quidam libri veteres habent *veritatis*.

ECCLESIA PARADISI INSTAR] Sanctus Augustinus lib. 4. de baptismo contra Donatistas cap. 1. exponit paraphrastice hunc locum, & ait: *Ecclesia paradiso comparata indicat nobis posse quidem ejus baptismum homines etiam foris accipere, sed salutis beatitudinem extra eam neminem vel percipere vel tenere*. Et addit: *Ita fit ut cum paradisi aqua sit extra paradysum, beatitudo tamen non sit nisi intra paradysum*. Sic ergo baptismus ecclesiæ potest esse extra ecclesiam, munus autem beatæ vitæ non nisi intra ecclesiam reperitur. Vide infra ad epistolam 75. *Ab aqua aliena*.

EXCIDITUR] Ita editiones Manutii & Morellii & quindecim libri veteres. Alii tres & Erasmus habent *excidetur & in ignem mittetur*. Fuxensis, *exuritur & in ignem mittitur*.

SALUTARIS CÆLESTI] Codex sancti Arnulphi *salutari & cælesti*.

SUPER UNUM] id est super Petrum. Vide librum de unitate ecclesiæ.

CLAVES ACCEPIT] Sanctus Columbanus in epistola ad Papam Bonifacium eum monet ut qui Petri, qui claves accepit, successor est, ea potestate bene utatur. *Tamdiu enim*, inquit, *potestas apud vos erit quandiu recta ratio permanserit*. Ille enim certus regni cælorum clavicularius est qui dignis per veram scientiam aperit & indignis claudit. Hæc insinuanda sunt Romanis. Multi enim Romani pontifices ab hac regula discesserunt. Huc referri possunt quæ de Petri privilegio differit Marca lib. 4. de concordia cap. 6. & quæ nos illic annotavimus.

HÆC EST UNA] Refert hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. de baptismo adversus Donatistas cap. 1.

FIDELI DEVOTIONE] Ita posuimus pro eo quod antea legebatur *fidei virtute*. Sanè in codice Corbeienfi legitur *fidei virtute*, in tribus aliis *fidei devotione*. Sed omnes alii & septem Anglicani præferunt *fideli devotione*.

SI POSSESSIONIS] Codex Remensis sancti Dionysii, *si passionis nostræ terram tenemus*. Quod fortasse melius est propter ea quæ præcedunt.

AQUA ECCLESIAE] Codex Gratianopolitanus: *Aqua ecclesiæ & fidelis & vera & salutaris & sancta*. Citat Augustinus in loco paulò antè laudato, sed non habet & vera.

EXISTIMAMUR] Tredecim libri nostri & unus Bodleianus habent *existimus*, alii quinque Anglicani *extitimus*, unus meus *timemus*, magno inter has varias lectiones discrimine.

ADULTERARI NON POTEST] Vide notas nostras ad Agobardum pag. 45. & quæ nos dicimus de eo argumento in notis ad librum de unitate ecclesiæ.

SI ECCLESIAE DEVOTI] Vetus Remigianus: *Nam si ista devotio ecclesiæ est & in ecclesia &c.*

Pag. 133.

AUT FILII AUT PATRIS] Ista in aliis editionibus transposita erant, haud dubiè ex emendatione cujusdam critici propter ordinem personarum sanctissimæ trinitatis. Indecens enim videbatur huic critico filium nominari ante patrem. Omnes libri veteres habent uti nos reposuimus.

QUASI CONSUETUDO] Multa istic ex Tertulliano, Arnobio, & aliis dici possent de auctoritate consuetudinis. Afferam tantum locum sancti Hieronymi in calce dialogi adversus Luciferianos, ubi sic legitur: *Legat Cypriani epistolas, in quibus apud Stephanum Romanæ urbis episcopum inveteratæ consuetudinis lacerat errorem.* Respicit ad epistolam 72. quæ scripta est ad Stephanum. Puto autem respexisse etiam ad epistolam quam Crescens episcopus Cirtensis in concilio Carthaginensi pag. 331. commemorat scriptam ad Stephanum, quæ nunc non extat, in qua varia extabant testimonia ex scripturis deificis descendencia adversus sententiam Stephani de baptismo hæreticorum.

IGNORANS FECI] In libro Fuxensi additur, *credens nondum.* Sed illud alibi non inveni. Respondet istud ei quod refertur ex epistola prima ad Timotheum, *quod ignorans feci in incredulitate.*

PATROCINANTUR] In undecim libris nostris & in sex Anglicanis scriptum est: *Quare qui hæreticis patrocinator, non id proferat quod Paulus de fratribus posuit, sed ostendat.*

Pag. 134.

ET DIVINA] In editione Erasmi, quæ omnium prima est, legitur: *Quomodo spiritualia & divina tractant.* Postea Manutius, quem secuti sunt posteriores editores, posuit *Quomodo gerunt spiritualia aut divina tractant.* Manifestum est delendam esse vocem *gerunt* aut vocem *tractant.* Itaque cum quatuordecim libri nostri & sex Anglicani non agnoscant vocem *tractant*, eam sustulimus.

RELECTIS] Tres libri nostri & sex Anglicani habent *relectis.*

SINCERA ET RELIGIOSA] Editio Morelliana & tres libri veteres, *sincera & vera & religiosa.*

UBI. ET QUOMODOC.] Hæc est vera lectio, quæ rursus reperitur infra in hac ipsa epistola. Putarunt autem Angli hæc verba esse Stephani, quia infra, ut illi aiunt, traducuntur à Cypriano. Poterant addere ea verè imputari Stephano in epistola Firmiliani pag. 148.

Pag. 135.

SINE BAPTISMO COMMUNIC.] In codice Lamonii scriptum est *sine pœnitentiæ baptismo*, in epistola 74. ad Pompeium pag. 138. *baptizari in manum pœnitentiæ in ecclesia voluit*, & in epistola 76. ad Magnum pag. 151. *sanctificari in ecclesia catholica & vero & unico pœnitentiæ baptismo.* Sanè Tertullianus in libro de baptismo & in libro de pœnitentia dixit baptismum & intinctionem pœnitentiæ, sed diverso, ut videtur, sensu. Quod examinabunt viri docti & curiosi antiquitatis ecclesiasticæ. Atque ut facilius exercere in hoc possint suam industriam, apponam istic omnia loca in quibus istiusmodi variæ lectiones, quas alibi non inveni, occurrunt in libro Lamonii. Pertinent autem omnes ad concilium Carthaginense. In allocutione igitur Cypriani pag. 329. scriptum est *ecclesiæ baptismo pœnitentiæ baptizari.* Cæcilius à Bilta ait pag. 330. *sine pœnitentiæ baptismo ac venia delictorum communicare compellitur.* Primus à Misgirpa ibidem: *Censeo omnem hominem ab hæresi venientem baptismo pœnitentiæ baptizandum.* Novatus à Thamugade ibidem, *debere eos baptismo pœnitentiæ baptizari.* Et paulò post, *hæreticos qui ad ecclesiam conversi sunt pœnitentiæ baptizari.* Nemesianus à Thubunis ibidem: *Malè ergo sibi quidam interpretantur ut dicant per manus impositionem tantum & non cum pœnitentia spiritum sanctum accipiant.* Et infra: *Nisi ergo acceperint baptismum pœnitentiæ in ecclesia catholica.* Januarius à Lambese pag. 331. *decerno hæreticos omnes baptizandos pœnitentiæ manu.* Lucius à Castro Galbæ ibidem, *eos qui à contrariis baptizati inquinati sunt primò purgari & simul pœnitentiæ baptizari.* Crescens à Cirta ibidem, *censeo omnes hæreticos & schismaticos qui ad catholicam ecclesiam voluerint venire non antea ingredi nisi exorcizati manu pœnitentiæ.* Nicomedes à Segermis ibidem: *Mea sententia hæc est, ut hæretici ad ecclesiam venientes baptizentur in pœnitentia & quòd nullam foris.* Munnulus à Girba ibidem, *renasci & baptizari in manu pœnitentiæ ut cancer.* Secundinus à Ceditas pag. 332. *eos qui confugiunt ad ecclesiam pœnitentia baptizandos esse.* Pollianus à Mileo ibidem: *Iustum est hæreticum baptizari pœnitentia in ecclesia sancta.* Dativus à Badis ibidem: *Nos quantum in nobis est hæretico non communicamus nisi baptizatus pœnitentia in ecclesia fuerit.* Suc-

cessus ab Abbir Germanicana ibidem, *censuimus hæreticos pœnitentiæ baptizandos esse*. Sedatus a Tuburbo ibidem, *singulare & verum ecclesiæ baptismum per pœnitentiæ manum retractet accipere*. Cassius a Macomadibus ibidem: *Censeo itaque flebiles & tabidos hæreticos baptizandos in pœnitentia esse*. Januarius a Vico Cæsaris pag. 333. *eos quos ecclesia non baptizavit per pœnitentiam baptizemus*. Felix ab Uthina ibidem, *sanctificatione lavacri pœnitentiæ purgata*. Euchratiſus a Thenis ibidem, *integro & catholico baptismo pœnitentiæ baptizari debere*. Adelphiſus a Thafvalte pag. 334. *quando ecclesia hæreticos non rebaptizet, sed per manum baptizet*. Marcus a Maſtari ibidem, *propterea decrevimus hæreticos baptizandos esse per manus impositionem*. Aurelius ab Utica pag. 335. *Et ideo censeo baptizandos in manu pœnitentiæ ut accipiant remissionem peccatorum*. Lucianus a Rucuma ibidem: *Propterea censeo hæreticos baptizandos per manus impositionem esse*. Jader a Midila ibidem: *Et ideo non debemus admittere hæreticum nisi per manus impositionem, ne se putet*. Marcellus a Zama pag. 336. *hæreticum non pœnitentiæ baptizet*. Geminiſus a Furnis ibidem: *Et ideo quod semel decrevimus tenemus ut hæreticos venientes in pœnitentia baptizemus*. Felix a Buſſacenis ibidem: *In hæreticis sine pœnitentiæ baptismo admittendis*. Donatulus a Capſe ibidem, *quando ad ecclesiam convertuntur manu pœnitentiæ baptizentur*. Petrus ab Hippone Diarrhytorum pag. 337. *Et ideo in hæresi tinctos sive in schismate venientes ad ecclesiam censeo baptizari in pœnitentia oportere*. Lucius ab Aufaſa ibidem, *& eos qui veniunt in ecclesiam in pœnitentia baptizandos esse*. Felix a Gurgitibus ibidem, *gratiam baptismi per manus impositionem ubi licet consequantur*. Victor ab Octavo ibidem, *ut quicumque ab hæresi venerint sine dubio pœnitentiæ baptizentur*. Julius a Neapoli pag. 338. *hæreticos venientes ad ecclesiam pœnitentiæ manu baptizemus*. Cyprianus a Carthagine ibidem, *unico ecclesiæ manu pœnitentiæ benedictionis baptismo baptizandos*.

Post ista adnotata, cum videam istic pœnitentiam jungi cum baptismo, in quo certum est dari remissionem peccatorum, quam Cyprianus epist. 55. pag. 86. videtur æquare baptismo, quia abluit peccata commissa post baptismum sicut baptismus abluit peccata ante baptismum, illud etiam addam, fuisse posterioribus temporibus qui ex loco quodam Hieronymi, ubi more rethorum ludit, collegerunt votum monasticum religionis esse secundum baptismum, quo abluuntur omnia peccata antea commissa. Vide Thomam Valdensen tit. 9. cap. 80. de sacramentalibus & Alvarum Pelagium lib. 2. cap. 53. de planctu ecclesiæ. Vide etiam librum de monachatu Hamelini de Verulamio in tomo quinto Anecdotorum R. P. Edmundi Martene pag. 1453. Hoc genus baptismi recte explicat vir clarissimus & doctissimus Eusebius Renaudotius to. 5. lib. 4. cap. 8. de perpetuitate fidei ecclesiæ catholicæ circa eucharistiam. Ego vero heic addo extare in chartulario prioratus de Paredo in diocesi Augustodunensi veterem notitiam editam tempore sancti Hugonis abbatis Cluniacensis, in qua legitur virum nobilem ex castro montis sancti Vincentii nomine Heldinum, cum constituisset unum ex filiis suis facere monachum, innotuisset autem id Hugoni comiti, istum ei suavisſe ut filium ad baptismum in monasterio ferri faceret. Hæc sunt verba notitiæ. *Quapropter prædictus Comes advocans præfatum Heldinum, quia sciebat se ab eo diligere, suavisſit ei ut quia audierat suum quendam filium Deo vovisse, ipsum puerum ad baptismum in monasterio ferri faceret, litteris traderet, & Deo in prædicto loco offerret*. Quamquam si puer recens natus esset, dici posset suavisſum patri fuisse ut filium baptizari faceret in monasterio, non verò ut baptismum religionis susciperet. Sed non fuisse recentem natum dicere videtur notitia, cum patri suadeatur ut filium litteris traderet.

DISPOSITIONIS] Antea legebatur *dispensationis*. Mutare coacti sumus propter auctoritatem tredecim librorum nostrorum & septem Anglicanorum. Vulgatam lectionem non inveni nisi in uno. Remigianus habet *disputationis*, manifesto errore. Infra in epistola 74. pag. 139. legitur *humanam traditionem divinæ dispositioni antepone*.

SANGUINE SUO BAPTIZETUR] De baptismo sanguinis insignis est locus in libro Tertulliani de baptismo. Item apud Rufinum in expositione symboli. De hac materia plures disseruerunt.

HÆRETICO PRODEST] Rursum istud mutare habuimus propter consensum veterum exemplarium nostrorum & sex Anglicanorum. Et hanc quoque lectionem probat Pamelius in suis annotationibus. Confirmant autem illam ea quæ mox se-

quuntur. Vitio non caret hoc argumentum quo sæpe utitur Cyprianus. Heic enim maxime valent adhibita a S. Augustino in libris de baptismo rationum momenta, cum manifestum & perspicuum sit nihil a Cypriano de hæreticis & schismaticis dici, quod non pariter dici possit de iis qui in ipsa Ecclesia occultam hæresim foveant. His enim nec baptismus sanguinis proderit nisi errorem deponant.

PROFICERE AD SALUTEM] Unus Remigianus, *ad salutem prodesse potest quia salus extra ecclesiam esse non potest*. Ita etiam ferme Divionensis.

IN AQUA PRIUS] Codex Eligianus, *ed quod ex aqua & spiritu prius non sit renatus*.

ECCLESIAE VERITATEM] Sic edidit Erasmus. Ita etiam vidi scriptum in tredecim exemplaribus nostris & in sex Anglicanis. Infra in hac ipsa epistola, *nisi prius venerint ad ecclesiae veritatem*. Hanc lectionem confirmant alia quoque Cypriani loca.

QUANDO AD LATRONEM] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. cap. 22. de unico baptismo adversus Donatistas. Hunc latronem quidam vocant martyrem quia Christum confessus est, qui ei morienti pollicitus est paradysum. Fuit sanè martyr, id est testis passionis Christi. Hieronymus in epistola ad Paulinum de institutione monachi : *E contrario latro crucem mutat paradiso & facit homicidii pœnam martyrium*. Avitus episcopus Viennensis epist. 3. *Horum igitur unus latronum longi sceleris vitam brevis compendii sine permutans ex interfectore medicus, martyr ex fure*. & epist. 4. *Latro ille pro subsecuta confessione additur paradiso, per injustum deductus est ævum ut de iusta raperet morte martyrium*. Eadem fuit opinio auctoris libri de cardinalibus Christi operibus qui vulgò edi solet cum operibus Cypriani. Ait enim de latrone loquens, *pœnam mutavit in martyrium*. & infra, *factus est particeps regni, per confessionem factus collega martyrii*. Humbertus Cardinalis episcopus Sylvæ candidæ lib. 2. adversus simoniacos cap. 42. ait latronem illum qui agnovit Christum ex pœna latronis meritum esse triumphum martyrii. Cæsarius Heisterbachensis lib. 8. cap. 64. *Causa, non pœna, facit martyres*. Duo enim latrones Christo affixi sunt hinc & inde, unus martyr effectus est propter virtutem confessionis, alteri pœna sua fuit initium æternæ damnationis. Vide etiam glossam capitis *Importuno* dist. 1. de pœnitentia & Rutilium Benzonium lib. 2. cap. 43. de anno jubilæi. Fuere tamen qui negarent istum honorem ei tribui posse, quia, ut ait Hugo archiepiscopus Rothomagensis lib. 5. cap. 9. dialogorum suorum, neque baptismo regeneratus erat, nec causa Christi in cruce fuerat affixus. Unde sequebatur illum non esse martyrem. Et tamen Rupertus lib. 3. in evangelium Joannis videtur existimasse illum baptizatum fuisse in aqua quæ fluxit de latere Christi. R. P. Edmundus Martene in descriptione itineris sui per Gallias pag. 24. testatur singulis annis celebrari missam de sancto latrone in ecclesia Bituricensi in die sabbati sancti. Reliquias sancti latronis extitisse olim & fortassis adhuc extare in ecclesia Carcassonensi docet vetus inventarium reliquiarum quæ in ea servabantur editum à Gerardo de Vic in chronico episcoporum Carcassonensium. Petrus à Valle patricius Romanus in epistola 13. peregrinationum suarum tradit ostensum sibi fuisse haud procul Rama vicum quendam ex quo ortus erat bonus latro qui crucifixus est cum Christo.

FIDEI ET VER. PRÆSUMUS] Hanc lectionem præferunt editiones Manutii & Morellii & novem libri veteres. Erasmus & alii quinque libri veteres, *qui fide & veritate præsumimus*. Unus meus, *qui de fidei veritate præsumimus*.

Pag. 137.

BAPTISMA OPPONITUR] Ita Erasmus & quatuordecim libri veteres. Manutius posuit BAPTISMATA litteris majusculis. Quo etiam modo scriptum vidi in Fuxensi. Editionem Manutii scio placuisse viris doctis. Et nihilominus ego puto falsam esse. Nuspiam enim apud Cyprianum, qui multis in locis disputat adversus baptismata hæreticorum, nuspiam inquam inveniri in eo sensu vocem *baptismata* certum est. In epistola 71. pag. 126. *Nam cum duo baptismata esse non possint, si hæretici verè baptizant, ipsi habent baptismata*. Et in epistola 74. pag. 138. scribens adversus Papam Stephanum, qui baptismata hæreticorum probabat, ait, *omnium hæreticorum baptismata iusta & legitima judicavit*. Hieronymus in caput quartum epistolæ ad Ephesios : *Unum baptismata & contra Valentinum facit, qui duo baptismata esse contendit, & contra omnes hæreticos, ut sciant non habere se baptismata, sed in una Christi ecclesia fontem esse vitalem*.

AVIDUS]

AVIDIUS] Ita editiones Manutii & Morellii & decem libri veteres. Erasmus & codex Corbeienfis habent *audaciùs*. Pro eo autem quod editiones & iidem libri veteres præferunt *promptiùs* unus meus habet *perniciùs*.

VERITATEM] Ita quatuordecim libri veteres pro eo quod editiones habent *unitatem*. Vide quæ paulò antè dicta sunt in simili causâ. Contrà apud Jonam Aurelianensem de cultu imaginum pag. 24. editionis Plantinianæ legendum esse *unitatem* pro *veritatem* probat codex antiquissimus & optimus.

INTER PROPHETAS] Unus codex regius, *inter natos mulierum & prophetas*. At sanctus Augustinus, qui locum istum describit in libro quarto cap. 12. de baptismo adversus Donatistas, non habet *natos mulierum &*, quæ desunt etiam in omnibus aliis veteribus libris.

TIBI HÆRETICUS] Salvianus lib. 5. cap. 2. *Hæretici ergo sunt, sed non scientes. Denique apud nos sunt hæretici, apud se non sunt. Nam in tantum se catholicos esse iudicant ut nos ipsos titulo hæreticæ appellationis infament.*

HÆC TIBI BREVITER] Suprà in calce epistolæ ad Donatum pag. 7. *Hæc interim brevibus Donate carissime.* Ita Erasmus & Morellius & decem libri veteres. Alii quinque *breviùs*. Apud sanctum Augustinum, qui satis frequenter refert hunc locum, scriptum est semper *breviter*. Antiqui dicebant *brevi* pro *breviter*, ut notat Charisius. Cujus modi scribendi plura extant exempla apud Ciceronem & alibi. Vide Lambini annotationes in orationem Ciceronis pro Plancio.

NEMINI PRÆJUDICANTES] Hieronymus lib. 1. adversus Rufinum, *nemini præjudicantes sequi quod velit, nec alterius decretum nostra sententia subvertentes.*

PUTATUR CONTENTIOSUS] Quinque libri veteres, *putaverit contentiosus esse*. Alii quatuor, cum aliquo tamen levi discrimine, *putaverit contentiosum se esse*. Unus meus, *putat contentiosum se esse*.

LENITER] Ita sanctus Augustinus lib. 4. de baptismo contra Donatistas cap. 8. & lib. 5. cap. 17. Ita etiam editio Morellii, decem libri nostri, & septem Anglicani. Erasmus, Manutius, & codex Corbeienfis *firmiter*.

LIBR. DE BO. PAT.] Refert hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. de baptismo contra Donatistas cap. 8. & lib. 5. cap. 16.

NUNC] Hoc vocabulum, quod in posterioribus editionibus exciderat, cum habeatur in editionibus Erasmi & Morellii, nos revocavimus ex fide tredecim exemplarium nostrorum & quatuor Anglicanorum. Idem vocabulum, quod à Lovaniensibus quoque omissum erat, sancto Augustino reddiderunt doctissimi viri quibus debemus novam operum ejus editionem.

EPISTOLA LXXIV.

HANC epistolam, quæ primò edita est ab Erasmo, citant sanctus Augustinus lib. 5. de baptismo adversus Donatistas cap. 23. & lib. 6. cap. 7. & Facundus lib. 10. cap. 3. & in libro contra Mocianum. Pag. 138.

POMPEIO] episcopo Sabratensi in provincia Tripolitana. Interfuit concilio Carthaginensi sub Cypriano. Concilio Cabarsussitano & Bagaienti interfuit Donatus episcopus Sabratensis. In collatione prima Carthaginensi cap. 133. nominatur Nados episcopus Sabratensis. Vide editionem nostram istius collationis pag. 215.

STEPHANUS FRATER] In uno codice regio scriptum est *pater*. Et infrà in libro Compendiensi & in uno meo *Stephano patre nostro*, pari errore quo factum est ut in epistola sancti Gregorii Papæ ad Victorem episcopum Panormitanum lib. 7. indict. 1. epist. 26. scriptum est in codice Floriacensi *oportet ut paternitas vestra*, cum vulgò rectè legatur *fraternitas vestra*. R. P. Harduinus in tomo secundo editionis suæ conciliorum pag. 1203. tradit epistolam concilii Milevitani ad Innocentium Papam habere in codice Justelli *Reverendissimo patre Innocentio*. Si hæ scripturæ non essent falsæ, habuisset Gregorius Papa IV. aliquam justam causam conquerendi de episcopis Gallicanis, qui Romano pontifici scribentes illum vocaverant fratrem, *dum congruentius esset*, inquit,

solam ei reverentiam paternam exhibere. Inter epistolas Adriani Papæ IV. reperitur una in qua Imperatorem Fridericum arguit quòd ad eum scribens suum nomen præposuerit nomini Papæ, *in quo insolentia, ne dicam arrogantia, notam incurris.* Illa porro Gregorii IV. epistola extat apud Agobardum, & putabatur esse Agobardi donec vir illustrissimus Petrus de Marca ostendit illam esse Gregorii, sub cuius nomine edita à nobis est inter opera Agobardi. Tum verò R. P. Labbeus illam in appendice tomi septimi conciliorum posuit, & monuit extare apud Agobardum. Et tamen R. P. Harduinus in tomo quarto editionis suæ pag. 1275. suppresso nomine Agobardi monuit se illam edere ex bibliotheca Floriacensi, ubi non extat. Vide notas ad epistolam 41. pag. 429.

SUPERBA] Erasmus, tres libri nostri, & quatuor Anglicani præferunt *supervacua*. In uno regio legitur *ad superbiam*. Lectionem nostram habent cætera exemplaria.

SI QUIS ERGO] Verba sunt ex epistola Papæ Stephani relata suprà in epistola ad Pompeium pag. 138.

AD VOS] Antea legebatur *ad nos*. Retinuimus lectionem septem veterum exemplarium. Constat quippe ex initio istius epistolæ & ex commonitorio Vincentii Lirinensis epistolam Stephani missam fuisse ad Africam. Vide notas nostras ad Vincentium pag. 445. 447.

NIHIL INNOVETUR] Cælestini Papæ epistola ad episcopos Galliarum: *Desinat incessere novitas vetustatem.* Tertullianus in libro de virginibus velandis: *Hæreses non tam novitas quàm veritas revincit.* Optatus lib. 7. dixit *novitatem quærere in visceribus vetustatis.*

NON BAPTIZENT] Codex Lamonii addit *in pœnitentia*, & mox *venientem baptizari in manum pœnitentiæ in ecclesia vetuit.* Sunt multa huiusmodi exempla in codice Lamonii, de quibus disseruimus suprà in notis ad epistolam 73. pag. 502.

OMNIUM HÆRETICORUM] Extant apud Nicolaum Eymerici in directorio inquisitorum responsiones Benedicti Papæ XII. tum Cardinalis adversus errores fraticellorum, in quibus ait Stephanum Papam determinasse quòd nullus baptizatus per quoscunque hæreticos veniens ad ecclesiam catholicam rebaptizaretur, sanctum autem Cyprianum cum multis episcopis in Africa celebrantem concilium determinasse oppositum, videlicet quòd baptizati à quibuscunque hæreticis, si ad ecclesiam catholicam veniant, sunt baptizandi, & reprobasse in hoc Stephanum Papam, ut patet in Cypriani epistolis ad Jubaianum, ad Stephanum, & Pompeium, concilium autem Nicænum utramque opinionem sancti Cypriani & Stephani Papæ correxisse determinando quòd baptizati ab hæreticis non servantibus formam ecclesiæ venientes ad ecclesiam baptizentur, ab aliis verò hæreticis baptizati non rebaptizentur. Hanc Benedicti solutionem esse falsam ait Franciscus Pegna in commentariis ad Nicolaum, eamque refellit. Nescio an rectè. Etenim Cyprianus ait Papam Stephanum censuisse hæreticorum baptismata esse iusta & legitima. Porro Benedicti responsiones adversus fraticellos refert etiam Abrahamus Bzovius in suis annalibus, sed mutat verba directorii. Nam ubi apud Nicolaum scriptum est *Ad istud respondet Dominus Benedictus*, Bzovius ponit *Ad istud respondet F. Jacobus Fornerius Cardinalis*, quia sciebat ita locutum fuisse antequam esset Papa.

TINCTIONIS] Codex Gratianopolitanus, *inctionis & unctionis.*

PONTICUS] Hanc vocem addidimus ex auctoritate duodecim exemplarium nostrorum & sex Anglicanorum. Ea quæ illam non habent videntur esse decurtata ab imperitis librariis credentibus illam esse supervacaneam, quia statim sequitur Marcionem emerxisse è Ponto. Irenæus lib. 1. cap. 21. scripsit *Marcion Ponticus*, Ponticum lupum vocat Rufinus lib. 5. cap. 13. post Eusebium. Illud dicere voluit sanctus Cyprianus, Marcionem, qui erat natione Ponticus, è regione ortum longinqua & barbara, videlicet è Ponto Euxino, tandem emerxisse è Ponto, ubi latebat, nondum venisse Romam. Erasmus tamen habet vocem *Ponticus*, sed non subjunxit *de Ponto*. Tertullianus lib. 1. adversus Marcionem: *Pontus qui dicitur Euxinus natura negatur, nomine illuditur.* Ennodius lib. 12. epist. 1. *Et si te immemorem mei Pontica facit inhumanitas.* Famosus locus exilio Ovidii. De tempore quo Marcion vixit vide Petavii animadversiones ad hæresim 46. apud Epiphanium.

CERDON. SUB HYGINO] Vide Massueti dissertationes ad Irenæum pag. 68. s. 155.

NONUS FUIT] Idem testatur sanctus Irenæus lib. 1. cap. 28. aiens Cerdonem venisse Romam sub Hygino.

PROPH. ET EXTRANEOS] Codex sancti Arnulphi *extrarios*. Sic etiam habebat Veronensis. Pag. 139.

CUR EAD. MAJESTAS] Lege *cur non eadem majestas*. Istud excidit. Error induc-
tus est à Rigaltio & continuatus in editione Anglicana.

FACTUS EST] In editionibus Erasmi & Morellii, quæ magis placuerunt Pamelio
quàm Manutiana, legitur *factus non est*. Verùm libri veteres non habent negationem,
quæ profectò videtur esse contraria sententiæ sancti Cypriani.

SERVAVIT] Erasmus posuit *salvavit*. Quæ lectio extat in duobus exemplaribus
nostris, & in Camberonensi, ut testatur Pamelius. At alia tredecim nostra habent *serva-
vit*. Et tamen lectio inducta ab Erasmo prævaluit hætenus in omnibus editionibus. Cæ-
lius Calcagninus lib. 2. epist. 9. censet scribendum esse servatorem, non salvatorem.

Pag. 140.

FLATUM] Unus codex regius *spiraculum*, sicut in vulgata editione Geneseos.

INSUFFLAVIT] Hic locus ex capite secundo Geneseos desumptus refertur secun-
dum versionem antiquam qua sanctus Cyprianus utebatur, qua etiam usum esse Avitum
Viennensem liquet ex secunda ejus epistola ad Gundobadum. Reprehendit autem Avitus
illos qui utebantur ea versione qua nos hodie utimur. Et tamen Tertullianus hunc locum
refert eo modo quo illi utebantur quos Avitus perstringit. In epistola cujusdam Otberti
de obitu Hugonis de sancto Victore, quam R. P. Edmondus Martene edidit in tomo
quinto suorum anecdotorum, scriptum est Hugonem sub ictu mortis, cum quæsisset
ab Otberto an aliquis præter ipsum heic adesset & an eo die celebrasset missam, illo res-
pondente neminem alium ibi esse & se eo die celebrasse, Hugonem inquam ei dixisse:
Accede & insufflate in faciem meam in modum crucis ut accipiam spiritum sanctum. Magna
fides Hugonis optantis insufflari in faciem suam, ut si minùs imitatione posset accipere
spiritum sanctum, certè proximè accederet, & ita securior iret ad Christum.

ANTE ECCL. MATREM] Undecim libri veteres, *habeat ante ecclesiam matrem*.
Sed vox *habeat* deest in tribus itidem antiquis & in editionibus antiquis. Suprà epist. 10.
pag. 20. *Antè Domini pacem mater prior sumat*.

STEPHANI FR. OBSTINATIO] Vincentius Lirinensis cap. 21. dixit *tanto ada-
mante pertinaciæ*, Cassiodorus lib. 4. epist. 3. *cruda obstinatione*. Constitutio Gratiani &
Valentiniani in titulo codicis Theodosiani de hæreticis, *consuetudo obstinationis pertinax*.
Contrà pertinacia virtutis apud Valerium Maximum lib. 3. cap. 2. Pertinaciam enim ali-
quando in bonam partem acceptam esse à Baronio nos monuimus in notis ad Capitula-
ria pag. 1111.

SACERDOTI DEI] Ita sex libri nostri & quinque Anglicani. Antea legebatur
*sacerdotis Dei ratio in die judicii possit asserentis & præsumentis & in acceptum referentis
blasphemantium*.

DIVINÆ MILITIÆ SACR.] Infrà in libro de lapsis pag. 183. *Christi sacramen-
tum temeritate præcipiti solveretur*. Sumpta ista ex disciplina militari. Vide Godeschalcum
Stewechium ad Vegetium, ubi rectè formam sacramenti militum explicavit. Vide etiam
sanctum Joannem Chrysostomum in initio secundæ parænesis ad Theodorum lapsum.

CASTROR. CÆLESTIUM] Antea legebatur *sacrorum*, nullo sensu. Restituimus
veram lectionem ex fide decem veterum exemplarium.

UBERIUS] Hanc lectionem invenimus in sex antiquis codicibus nostris & in quin-
que Anglicanis. Antea scriptum erat *liberius*. Sic in calce istius epistolæ pag. 141. vitio
librarii positum erat in uno codice regio *eadem libertate pro ubertate*. In Burgundico
reperi in libro de habitu virginum pag. 175. *facultatum libertate locupletes pro ubertate*.
Et in libro de oratione dominica pag. 207. in codice Pithœano & in Thuano *bonita-
tis libertas pro ubertas*. In hac ipsa epistola 74. ad Pompeium in codice Lamonii paulò
post *aqua collecta eadem libertate repræsentatur*. Pro quo alii codices & editiones rectè
habent *ubertate*. In libro de laude martyrii in editione Morellii legitur *uberius atque pro-
pensius*. Pro quo quidam libri veteres habent *liberius*.

Pag. 141.]

CRINIBUS] Quamvis hæc lectio non reperiatur nisi in quinque exemplaribus, non
dubito tamen quin præferenda sit ei quæ jamdudum invaluerat. Non video enim quid
significent hæc verba, *serpentinis criminibus pullulantes*. Agnovit Rigaltius hoc esse ve-
rum. In erratis enim monuit reponendum esse *crinibus*. Horatius lib. 3. ode 3. *intortis
capillis Eumenidum recreantur angues*. Idem epodon 5. *Canidia brevibus implicata viperis*

crines. Seneca Medea : Adeste sceleris ultrices deæ crinem solutis squalidæ serpentibus. Lucanus lib. 6. Et coma vipereis substringitur horrida sertis. Ludovicus Cælius Rhodiginus lib. 1. cap. 40. refert ex Avicenna serpentes ex mulierum præcipuè capillis concipi. Similem errorem notavimus in tomo secundo Capitularium pag. 987.

INVIOLATAM] Codex Fuxensis, *immaculatam.*

CONSU. SINE VERITATE] Citat hunc locum, sed non nominato Cypriano, Angelus Politianus in præfatione miscellaneorum suorum. Ait enim : *Pulchrè sic ait quidam : Consuetudo sine veritate vetustas erroris est.* Citat etiam Gratianus dist. 8. cap. *Consuetudo.* Vide notas ad epistolam 71. pag. 498.

NEC CONTENTIOSUM] Hæc non comparebant in editione Erasmi. Manutius & Morellius induxerunt. Pamelius expunxit, quia non invenerat in codice Camberonensi. Sanè desunt in quatuor libris veteribus. Sed habentur in aliis duodecim & in duobus Bodleianis.

ERROREM DEPONERE] Sanctus Papa Gregorius in epistola ad sanctum Augustinum : *Bonarum quippe mentium est ibi culpam agnoscere ubi culpa non est.* Innocentius III. apud Bzovium an. 1206. §. 6 *Bonarum mentium est ibi timere culpam ubi culpa minimè reperitur.* Contrà Quintilianus lib. 6. cap. 4. *Nam culpam, præsertim deprehensam, pertinaciter tueri altera culpa est.* Hieronymus lib. 1. adversus Rufinum : *Melius est te pænitere facti tui quàm & martyrem in calumnia & deceptos in errore persistere. Nec erubescas de commutatione sententiæ. Non es tantæ auctoritatis & famæ ut errasse te pæniteat.* Item in epistola ad Pammachium de optimo genere interpretandi : *Errasse humanum est & confiteri errorem prudentis.* Et in epistola ad Pammachium & Oceanum adversus errores Origenis : *Secunda post naufragium tabula est humiliter confiteri.* Et in epistola ad Marcellam de quinque quæstionibus novi testamenti : *Non memini me hoc aliquando dixisse ; & si dixissem, non essem in errore pertinax.* Rufinus lib. 2. adversus Hieronymum : *Certum est autem errorem præcessisse ubi emendatio subsequuta est.* Augustinus sermone 164. de verbis apostoli : *Humanum fuit errasse. Diabolicum est per animositatem in errore manere.* Idipsum quoque dixit sanctus Joannes Chrysostomus in parænesi prima ad Theodorum lapsum : *Nam peccasse est humanum, perdurasse autem in flagitiis non humanum est, sed potius diabolicum.* Item Augustinus in epistola ad Celerem : *Turpe est mutare sententiam, sed veram & rectam. Nam stultam & noxiam & laudabile & salubre est. Sicut autem constantia non finit hominem depravari, sic pertinacia non finit corrigi.*

SI CANALIS] Hieronymus in epistola ad Marcum Celedensem : *Si rivus tenuiter fluit, non est alvei culpa, sed fontis.*

Pag. 142.

OCTO ANIMÆ HOMINUM] Sic restituimus hunc locum ex fide octo librorum nostrorum & sex Anglicanorum. Nam & infra in epistola 76. pag. 152. ita etiam legitur ut istic. Sanè vox *hominum* non extat in epistola sancti Petri nec apud Hieronymum in dialogo adversus Luciferianos.

SALVATUS VIDERI] Editiones habent *salvus*. At ego reposui *salvatus*, secutus in hoc auctoritatem tredecim exemplarium nostrorum & quatuor Anglicanorum.

DOM. UNITATE] Vetus codex Remigianus & tres Anglicani habent *dominicæ observationis virtute.*

AD HÆR. TRANSIERANT] Unus codex regius, *ad hæreticos discessisse monstratur.* Lectionem à nobis retentam confirmare videntur hæc Cypriani verba ex epistola 71. pag. 127. *& à nobis ad hæreticos transisse.*

EPISTOLA LXXV.

Pag. 142.

HANC epistolam, quam primus protulit Morellius, habebant etiam ii qui Romæ præfuerunt editioni operum sancti Cypriani in officina Pauli Manutii. Illi autem, ut ait Latinus Latinus, non probaverunt uti è tenebris proferretur; huiusque consilii auctorem se & suasorem fuisse ipse testatur ingenuè, cum majorum exempla secutum, tum hominis, id est Firmiliani, cujus ea epistola est, petulantiam detestatum. Postea Pamelius, qui illam repererat in sex antiquis codicibus, eam recudit, innuens tamen, quo erat

erat in rempublicam christianam & ecclesiasticam affectu, se illam omiffurum fuisse, quòd paulò vehementius & acerbius quàm episcopum deceat scripta sit, nisi jam à Morellio fuisset edita. Scilicet Romanos & Pamelium commoverunt liber Firmiliani stylus & excandescencia adversùs Papam Stephanum diversè ab eo sentientem. At si attentè considerassent quanti & quàm vehementes soleant esse affectus cùm agitur de causa religionis & fidei, considerassent etiam quàm vehemens & acerbus fuerat Stephanus scribens adversùs Cyprianum, profectò hanc excandescenciam condonassent Firmiliano, neque propterea tenebris damnandum esse putassent illustre hoc antiquitatis ecclesiasticæ monumentum, in quo sanè bene multa sunt magni momenti quibus hodie careremus cum grandi rerum nostrarum dispendio, ut in simili argumento censuit Sirmondus edens in lucem libellum precum Marcellini & Faustini adversùs Papam Damasum. Neque illa Romanorum aut Pamelii cura impedivisset in hac luce litterarum quin epistola illa prodiret in publicum. Cùm enim certum sit illam ex veteri libro editam fuisse à Morellio, extiterit etiam in sex codicibus Pamelio visis, in iis in quibus inventa est à Latinio, in septem quibus usi sunt Angli in sua editione, in decem cum quibus ego contuli opera sancti Cypriani, manifestum est illam non potuisse semper latere, etiamsi Morellius non edidisset. Codices autem cum quibus illam contuli sunt, unus Remigianus, duo Compendienses, duo Victorini, unus Pithœanus, unus monasterii Beccensis, Lætienfis, Bigotianus, & unus meus. Assentior autem Pamelio & Rigaltio existimantibus illam græcè scriptam fuisse à Firmiliano, versam autem latinè à sancto Cypriano. Epistola ergo Firmiliani inventa est in viginti sex codicibus manuscriptis.

FIRMILIANUS] Cæsareæ Cappadociæ episcopus, Origenis auditor & admirator, ut docet Eusebius lib. 6. cap. 2. historiæ ecclesiasticæ, cujus & magnæ illius famæ in ecclesia Dei mentionem facit cap. 46. & lib. 7. cap. 5. & 30. Vide etiam epistolam primam Basilii ad Amphilochoium. Præfedit priori synodo Antiochenæ, ut ostendit Henricus Valesius ad Eusebium. Obiit apud Tharsum in Cilicia anno Christi 272.

PASSIONE DOMINI] Nescio quomodo factum est ut ista exciderint in editionibus quæ emissæ sunt post Morellianam, in qua extant. Habentur enim in omnibus antiquis codicibus, uno vetere Victorino excepto, & in codice etiam episcopi Acconensis. Hujus omissionis auctor est Pamelius, qui ait hæc non habere codices manuscriptos & textum indicare illa esse superflua. Magis miror Anglos, qui cùm ea haberent in quinque libris suis veteribus, scirent etiam extare in quibusdam nostris & Rigaltium monuisse in observationibus suis ea non debere rejici, ea tamen in textum recipere noluerunt, satis factum lectori putantes si monerent se ita invenisse in antiquis codicibus.

HIBERUM TEMPUS] Hinc collegit Baronius hanc epistolam fuisse scriptam anno 257. aliquanto tempore ante hyemem. At Pearsonius in annalibus Cyprianicis contendit ista accidisse anno superiore.

BASILIDIS TEMPUS] Variæ sunt opiniones virorum doctorum de tempore quo Basilides dogma suum disseminavit. Qua de controversia vide quæ doctè & eruditè scripsit amicus olim noster Joannes Baptista Cotelerius in epistolam Ignatii ad Trallianos, ubi tempus Basilidis revocat ad imperium Adriani. Vide etiam viri doctissimi Renati Massueti observationes ad Irenæum pag. 59. §. 112. Ineptos Basilidis errores, quos portenta vocat, graviter exagitat Hieronymus in epitaphio Lucinii Bætici & in libro adversùs Vigilantium. Illum idem Hieronymus lib. 2. adversùs Jovinianum vocat magistrum luxuriæ & turpissimorum complexuum, & in epistola ad Ctesiphontem adversùs Pelagianos commemorat impietatem Basilidis.

FRUSTRA APOSTOLOR.] Contrà Vincentius Lirinensis de hoc ipso negotio agens ait: *Ut omnes luce clariùs videant beatorum apostolorum beata successio quanta vi semper, quanto studio, quanta contentione defenderit susceptæ semel religionis integritatem.* Et mox addit Stephanum Papam dignum existimasse *si reliquos omnes tantum fidei devotione vinceret quantum loci auctoritate superabat.* Per apostolos heic & alibi intelliguntur Petrus & Paulus, quos ecclesia considerat ut fundatores ecclesiæ Romanæ. Magna animorum contentione agitata est ævo nostro quæstio de duplici capite in ecclesia. Nolo referre quæ tunc utrinque dicta & facta sunt. Illud tantùm dicam, legendam esse exercitationem de singulari primatu Petri quam ea occasione scripsit vir illustrissimus Petrus de Marca archiepiscopus Parisiensis.

Pag. 144.

NOMINUM DIVERSITATE] Quamvis hæc lectio constans sit in omnibus antiquis exemplaribus, puto tamen legendum esse *hominum*.

Pag. 145.

SPIRITUM SANCTUM] Certum est hæc duo vocabula non extare in libris nostris nec in quatuor Anglicanis. Ita etiam de uno suo testatur Pamelius, qui tamen illa addidit ex codice edito, in cujus marginibus Joannes Cauchius Ultrajectinus apposuerat castigationes ex variis codicibus manuscriptis. Remanet tamen adhuc dubium an hæc duo vocabula addita fuerint ex libro veteri, an verò ex conjectura Cauchii tantum. Nam quia in veteribus libris post vocem *filium* additur *nec*, ita ut videantur aliqua deesse, coniecerat Pamelius addenda esse duo illa vocabula, & addidit videns conjecturam suam confirmatam auctoritate libri Cauchiani. In codice porro Cauchii annotatas fuisse, non solum varias lectiones veterum librorum, sed etiam conjecturas ejus, monet ipse Pamelius in annotationibus suis. Itaque nos hæc duo vocabula, quæ posita sunt sine auctoritate, ex conjectura tantum, uncis conclusimus.

POTESTATEM] Codex Lætienſis, *facultatem*. Sic etiam se legisse in codice Marchianensi testatur Pamelius.

IN ICONIO] Vide annales Cyprianicos ad annum 256.

DE QUIBUS NUNC] Præpositio deest in omnibus exemplaribus antiquis & in editione Morelliana. Illam Pamelius adjecit ex conjectura, quia existimabat sensum absque ea non posse constare.

Pag. 146.

AT QUIS EST] Ita emendavit Pamelius ex libro Cauchii. Nam in editione Morelliana, quæ prima est, legitur, *perfecti sunt, ut qui est in ecclesia perfectus & sapiens. Hoc autem defendat & credat &c.* In tribus antiquis codicibus scriptum est *perfecti sunt, ut qui est in ecclesia perfectus & sapiens hoc autem defendat*. Sic etiam alii libri veteres, nisi quòd pro *& sapiens* habent aut *sapiens*.

ANTE VIGINTI ANNOS] Vide annales Cyprianicos ad annum 256.

QUÆDAM MULIER] Vide Reginonem lib. 2. cap. 364. & notas nostras pag. 592.

TERRAM MOVERE] Duo libri veteres, *etiam movere se terram polliceretur*. Quatuor Anglicani, *perficiens terram se movere*.

ACERBUS ET DIRUS] Sic Lactantius cap. 13. de mortibus persecutorum Flaccillum vocat non pusillum homicidam.

RUSTICUM] Morellius edidit *rusticum*, tanquam non esset nomen hominis, sed vocabulum quo simplex homo significaretur. Pamelius & post eum Rigaltius scripserunt *Rusticum*, putantes nomen esse presbyteri de quo istic loquitur Firmilianus. Angli aliter censuerunt & reposuerunt lectionem quæ est in editione Morellii, argumento ducto ex epistola Cornelii ad Fabium Antiochenum apud Eusebium, in qua Cornelius ait Novatum accivisse ex Italia tres episcopos simplicissimos & omnium ignaros, ut vertit Rufinus, à quibus fieret episcopus. Ego in ea opinionum diversitate, cum viderem lectionem Pamelii & Rigaltii posse esse bonam & nihil adversus eam confici ex comparatione horum episcoporum Italorum, retinui quod magis placuisse videbam Pamelio & Rigaltio. De Ursicino, qui sedem apostolicam invasit post electionem Damasi, testatur Rufinus lib. 11. cap. 10. illum episcopum factum fuisse à quodam *satis imperito & agresti episcopo*.

VISUA] Ita unus codex regius & Beccensis. Quæ est vera lectio. Quatuor libri veteres habent *visu*. Ita etiam Divionensis, nisi quòd supra lineam habet scriptum vel *nisu*. Morellius edidit *nisu*, Pamelius & alii *jussu*.

QUI PRIUS SANCTUS] Frequenter accidit ut hypocritæ imponerent ecclesiæ, id est ut multi post mortem suam crederentur esse sancti quorum mores non responderant tam bonæ famæ, uti pluribus exemplis ostensum à nobis est in oratione quam Parisiis in collegio regio habuimus die 15. Aprilis 1692. cum illic interpretaremur titulum decretalium de reliquiis & veneratione sanctorum.

PANEM] Quatuor libri nostri & quatuor item Anglicani præferunt *pacem*. In Divionensi quoque scriptum est *pacem*, & supra lineam vel *panem*. Certum est heic agi de pane eucharistiæ. In comœdia Queroli legitur: *Solum hoc est quod sequuntur atque observant unice panem domini*. Ubi quidam vir eruditus, cujus manum non bene novi, sed puto esse Petri Danielis aut Desiderii Heraldii, in suo exemplari edito scripsit in margine *panem Deum id est eucharistiam*. Examinabunt theologi an hæc interpretatio sit bona.

BAPTIZARET QUOQUE] Vide concilium Carthaginense 4. can. 99. & 100.

DEFENDUNT] Multa variant in hoc loco libri veteres. Quidam habent *defendunt*, alii *asserunt*, alii *deferunt* vel *deferunt*. Nos retinuimus lectionem quam putavimus esse meliorem. Nam paulò post legitur, *interrogandi sunt à nobis qui hæreticos defendunt*. Pag. 147.

QUOD INTERROGANDI] In quatuor codicibus antiquis scriptum est: *Quid interrogandi*. Ut hinc colligi debeat aut possit ista respicere ad epistolam quæ à Cypriano missa erat ad Firmilianum.

FILIUS DEI] Ego non dubito quin hæc lectio bona sit. Et tamen in quinque libris veteribus legitur *fidei*, in meo *sed fideles*.

VIRGINEM CASTAM] Morellius edidit *virginem sanctam castam*. Pamelius expunxit vocem *sanctam*, quia eam non inveniebat in manuscriptis, & quia non reperitur apud apostolum. Ego tamen illam inveni in sex manuscriptis. Sed deest in aliis quatuor. Tres verò qui habent vocem *sanctam* non habent *castam*. Alterutram autem oportet auferri. Retinuimus eam quæ est apud apostolum.

FONS SIGNATUS] Ista habentur etiam in epistola 74. pag. 142. & in epistola 76. pag. 152.

ECCLESIA SUPRA PETRAM] Paulò post dicet fundamenta ecclesiæ super Petrum collocata fuisse. Vide librum de unitate ecclesiæ, ubi ista explicantur. Pag. 148.

ORDINATIONE VICARIA] Vide notas nostras ad epistolam 84. Lupi Ferrariensis.

PARI CUM EIS MORTE] Ita restituimus ex fide unius codicis antiqui bibliothecæ regiæ. Hanc porro restitutionem esse legitimam ostendere videntur etiam alia vetera exemplaria, quæ habent *pari cum eis perierunt*. Quinque & editiones præferunt *pariter*.

QUID ALIUD AGIT] Et istum quoque locum supplevimus ex fide quatuor veterum exemplarium.

ET UBICUNQUE] Miror ista excidisse in editione Rigaltii, cum extent in Morelliana & in Pameliana & in omnibus antiquis codicibus. Magis miror omissa esse ab Anglis, qui ignorare non poterant illa haberi in duabus editionibus à me commemoratis & in quinque codicibus suis antiquis. Vide quæ notavi suprà ad epistolam 73. pag. 502.

NON UT NOS] Hanc lectionem, quam puto esse optimam, inveni in uno libro meo vetere. Morellius posuit *non vos*; eamque lectionem ego reperi in quatuor codicibus antiquis. Pamelius emendavit ex conjectura & scripsit *novos prophetas*, tum quia conjecturam suam confirmatam reperit auctoritate codicis Anglicani quo ipse utebatur, tum quòd antea Firmilianus novarum prophetiarum meminerit. Itaque ex editione Pamelii emerfit vulgaris. Videtur autem Firmilianus respexisse ad hæresim Marcionitarum, quos Epiphanius ait repudiasse legem ac prophetas. Monet præterea Pamelius in codice suo Anglicano legi *& spiritum sanctum post patrem & filium*. Quod ego in nullo eorum veterum exemplarium reperi quibus usus sum in hac epistola recensenda. Rejecit autem Pamelius hoc additamentum, quia Cataphrygæ non eundem spiritum sanctum cum catholicis agnoscebant, utpote qui non illum sed Montanum esse paracletum à Christo promissum dicerent. Pag. 149.

PER FIDE] Ita Morellius & quatuor libri veteres. Alii quatuor habent *per fidem*.

IN EOR. NUMERO HABENTUR] Sic restituimus hunc locum auctoritate vetusti codicis Compendiensis & Michaelini, in quibus vox *habentur* est transposita, sed tamen cum nota veteri quæ ostendit ubi ponenda sit, nimirum post vocem *numero*. Itaque cadit conjectura Rigaltii hunc locum emendantis.

CONTINGANT] In editione Pameliana perperam, per errorem videlicet typographi, & dein in Rigaltiana & in Anglicana scriptum est *contingunt*, sed non in editione Goulartii. Sanè hanc pravam lectionem Angli scribunt se invenisse in quatuor codicibus antiquis. Sed istud non probat illam esse retinendam, cum prava sit omnino & minimè Latina.

DEUM CHRISTI] Ista sic ponuntur tanquam si Deus esset conditor Christi & totius mundi. Videndum igitur an lectio veteris libri Remigiani & duorum Anglicanorum præferenda sit, qui pro *Christi* habent *Dominum nostrum*. At si ea lectio placet, tollenda est conjunctio. In uno meo legitur *Domini Christi*. Pag. 150.

AB AQUA ALIENA] Adnotat editio Anglicana textum hunc frustra alibi requiri

quàm in versione Græca, nimirum abesse à codicibus Hebræis & vulgato Latino, haberi tamen in Syriaca, Arabica, & Armenica interpretatione, & hinc confici posse eandem versionem Græcam, etiam illic ubi ab Hebræo disceditur, ubique terrarum invaluisse. Tertullianus lib. 1. adversus Marcionem : *Non putem impudentiorem quàm qui in aliena aqua alii deo tingitur.* Vide notas ad epistolam 73. pag. 501. *Ecclesia paradisi instar.*

JUSTIUS] Non possum omittere quin admoneam septem vetera exemplaria præferre *injustius*. Sequi tamen placuit editionem Morellii, quam confirmant tria vetera exemplaria.

ADVERSUS EUM QUI] Ita Morellius & tres libri veteres. Omnes alii omittunt *eum qui*, etiam unus Anglicanus.

IMPERITOS ESSE ANIMOSOS] Quintilianus lib. 1. cap. 1. *Nihil enim pejus est iis qui paulum aliquid ultra primas litteras progressi falsam sibi scientiæ persuasionem induerunt. Nam & cedere præcipiendi peritis indignantur, & velut jure quodam potestatis, quo ferè hoc hominum genus intumescit, imperiosi atque interim sævientes stultitiam suam perdocent.* Vide etiam lib. 6. cap. 4. & lib. 8. cap. 2. Joannes Saresberiensis lib. 7. de nugis curialium cap. 9. *Ille tamen contradicit citius & pertinacius qui in paucitate rerum addiscenda consumpsit ætatem & tanta angustia premitur ut si verbum unum aut duo subduxeris, elinguis fiat & quavis statua taciturnior.* Vitruvius in præfatione libri tertii : *Animadverto potius indoctos quàm doctos gratia superare.* Hieronymus in apologia adversus Rufinum : *Animosus inhonestus est.* Nonius Marcellus : *Animosi dicuntur iracundi.* Augustinus sermone 164. de verbis apostoli : *Humanum fuit errare. Diabolicum est per animositatem in errore manere.* Agobardus in libro de grandine & tonitruis notat imperitos loqui confider. Animosus tamen apud Latinos accipiebatur pro magno viro & forti animo prædito, animositas verò pro vehementia & impetu animi.

PARAT LITES] Ita scriptum est in sex libris antiquis. Tres alii habent *parit*. Mihi autem prior lectio videtur esse melior, quia in capite 29. proverbiorum, ex quo sumptus est hic locus, legitur *vir iracundus provocat rixas*. Apud Cassianum lib. 8. cap. 1. scriptum est : *Vir animosus parat rixas.*

Pag. 151.

FORT. IPSA ANIMA] Recentior Remigianus, *apud quem fortasse una anima est sic lubrica.*

QUID HUMILIUS] Simili ironia Lactantius cap. 23. de mortibus persecutorum usus est loquens de crudelitate Maximiani adversus mendicos, quos congregari omnes jussit & exportatos naviculis in mare mergi. Ait ergo Lactantius : *Adeo hominem misericordem, qui providerit ne quis illo imperante miser esset.*

NEC AD SERM. . . . ADMITTERET] id est, ne in conspectum quidem suum venire permetteret. Eodem modo humanitatis & urbanitatis usus est comes Flandriæ erga legatos Clementis Papæ VII. qui *tantum absuit ut audirentur*, inquit Radulphus de Rivo, *ut ne admissi quidem fuerint, sed rejecti ac facessere jussi, nisi sibi vincula mallent expectare.* Emendabo autem, data occasione, locum ex panegyrico quem Nazarius dixit ad Constantinum post devictum Maxentium, cum modestia Cæsaris erga illum laudatur. Ibi sic inter alia legitur in omnibus antiquis codicibus & editionibus : *Vocas ad societatem. Appetitum tuum refugit, aversatur, horrescit.* Vox *appetitus* heic loco non suo posita exercuit industriam criticorum; quorum nonnulli censuerunt reponendum esse *affectum*, alii *amicum*. Miror autem veram lectionem, quæ facilis & obvia est, nemini eorum in mentem venisse. Reponendum est itaque *aspectum*, ut sit sensus, Vocabas Maxentium ad societatem imperii. At ille, ut erat natura ferox & superbus, nedum id quod offerebas amplecti voluit, sed etiam *aspectum tuum* refugit, aversatus est, horruit, sed etiam ultro laecessivit quem ambire debuerat, ut legitur paulò post.

UNUM BAPTISMA] Nescio quo modo factum est ut ista, quæ extant in epistola Pauli ad Ephesios, omissa sint istic in octo exemplaribus antiquis.

SI DOMINUS UNUS] Hoc membrum omissum est in editione Rigaltii, restitutum in Anglicana. Sed nescio quoniam modo factum est ut Angli absque ullius libri veteris auctoritate, contra fidem veterum exemplarium & editionis Morellianæ, scripserint *consequens est qua unitas est*; nisi si maluerunt amplecti conjecturam Pamelii, qui monuerat in margine suæ editionis legendum esse *unitas*, vel auctoritatem Goulartii, qui eam vocem posuit in contextu, nulla Pamelii mentione. Reinhartus in sua editione reposuit *unus*.

PSEUDO-

PSEUDOCRISTUM] Imitatum est istud ex capite undecimo epistolæ secundæ Pauli ad Corinthios. Hinc patet, inquit Pamelius, vehementiam epistolæ Stephani papæ in causa fuisse cur tam vehementer etiam contra eum scriberent Cyprianus & Firmilianus. Recte sane. Non enim aliud causæ exstitit, cur Firmilianus, qui in tota epistola summum amorem unitatis declarat, sic tamen in Stephanum invehatur, ut eum disputationis æstu abreptum fuisse pateat. Nihil lenius ac placabilius Cypriano, ejusque animi moderatio cum in omnibus aliis rebus, tum maxime in hac de baptismo controversia enituit; sed tamen eum interdum a summa illa lenitate ad vehementiorem causæ defensionem transiisse perspicitur ex epistola ad Pompeium. Videtur autem Cyprianum & Firmilianum illud in primis offendisse, quod Stephanus putaret abstinendos rebaptizantes. Propter hæc autem verba, quæ putat non esse Stephani, dubitare se ait Christianus Lupus in scholiis suis ad librum Tertulliani de præscriptionibus adversus hæreticos an epistola Firmiliani sit vera. Tamen nemo hæctenus ante Lupum id sibi sumsit, ut dicere auderet eam esse falsam aut de ejus auctoritate dubitaret. Et certe ista facilitas accusandi falsitatis scripta veterum valde temeraria est & periculosa. Nam si cuique liceat inanes ejusmodi conjecturas sequi; nullum erit antiquitatis monumentum, quod iniquas suspiciones effugiat.

QUÆ IPSE] In recentiore codice Remigiano & in Anglicano Pamelii legitur, *quæ ei immerito objici deberent*. Sic etiam in quatuor antiquis in editione Anglicana laudatis.

OMNIBUS NOBIS] Hæc mihi videntur esse luxata. Quid si legatur *carissime frater*, errore irrepente ex ignorantia notarum, ut etiam adnotavit Hieronymus in epistola ad Avitum de erroribus Origenis, ubi ait difficile esse notarum posse servare compendia. Simon Goulartius monuit in codice episcopi Acconensis scriptum fuisse: *Bene te valere cum universis qui in Africa sunt episcopis & cunctis clericis & omni fraternitate optamus*. Quam lectionem, ut meliorem, posuit Reinhartus. Et nihilominus ego præfero conjecturam meam. Nihil tamen ausus sum mutare destitutus auctoritate veterum exemplarium.

EPISTOLA LXXVI.

MAGNO FILIO] Hæc certo ostendunt, ut putavit etiam Baronius, hunc hominem fuisse de plebe, id est laicum. Cui sententiæ, quæ mihi videtur optima, ego lubenter assentior. Nuperus tamen auctor vitæ sancti Cypriani contendit fuisse episcopum, ad eamque suam opinionem probandam affert exemplum ex epistola 61. ad Eucharatium episcopum, in cujus calce Cyprianus ait: *Opto te, fili carissime, semper bene valere*. Sane ita scriptum est in editionibus Manutii, Pamelii, Rigaltii, & in Anglicana. At veteres editiones habent *frater carissime*. Quo modo nos reposuimus auctoritatem secuti veterum editionum & veterum librorum. Sensit Reinhartus vitium editionis Rigaltianæ, quam fere sequebatur, & omisit vocem *fili*, scribens simpliciter: *Opto te, carissime, semper bene valere*. Itaque restituta vera lectione, ruit argumentatio auctoris vitæ sancti Cypriani. Quod vero Cyprianus Magnum laicum vocat filium, descendit istud ex disciplina veterum episcoporum & presbyterorum, qui, ut Hieronymus in epistola ad Salvinam de viduitate servanda ait, pro officio sacerdotii omnes christianos filiorum loco diligebant. Vide notas nostras ad epistolam nonam Salviani.

Pag. 151.

UNICO ECCLESIAE BAPTISMO] Codex Lamonii, *unico penitentiae baptismo*. Vide notas ad epistolam 73. pag. 502.

DICIMUS OMNES] Apud Gratianum 24. q. 1. scriptum est *didicimus*.

OMNES OMN. QUI SECUM] Ita omnes veteres editiones ante Manutianam, quæ addit *hæreticos*, uti etiam additur apud Gratianum. Sed eam vocem ego non reperi nisi in tribus libris veteribus. Cum vero viderem omnes veteres editiones, XXII. libros nostros, & sex Anglicanos eam non habere, arbitratus sum eam non esse retinendam. Nam & absque illa recte constat sensus.

QUI NON EST MECUM] Labuntur aliquando ingenia hominum eruditorum. Editores Angli monuerunt locum hunc fere totum ex libro de unitate ecclesiæ desumi, adeoque Cyprianum jure merito usum esse iis verbis tanquam suis. Quod verum non est.

Pag. 152.

Quippe ista non sunt in libro de unitate ecclesiæ, sed in epistola 70. quæ data est ad episcopos Numidas pag. 126.

QUI MECUM NON COLLIGIT] Hieronymus in epistola ad Damasum de tribus hypostasibus: *Qui tecum non colligit spargit, hoc est, qui Christi non est, antichristi est.*

SEPARES] Ita posui pro eo quod antea legebatur *separatos*, non solum quia ita inveni scriptum in antiquis editionibus, sed etiam quia hanc lectionem præferunt septendecim exemplaria nostra, inter quæ pono Seguierianum omnium vetustissimum, & tria Anglicana. Statius lib. 4. Thebaidos: *Tu separe cætu Elysios Persæe pios virgaque potenti nubilus Arcas agat.* Puto Ordericum Vitalis inde accepisse quod ait pag. 907. *Optimates autem qui separe cætus in expeditione legali ductu dubitare debebant.* Vide glossarium Latinum Cangii.

Mabillonius lib. 9. annalium Benedictinorum §. 37. refert ex quadam veteri narratione Laudosam fluvium Britanniae nostræ mutato nomine vocatum fuisse Separem, quia se separavit ut viam faceret Vertavenfis cupientibus habere corpus sancti Martini abbatis sui, & eam occluserat Duriensibus contra tendentibus. Illud certum est, Separis fluvii in ea parte Britanniae mentionem reperiri in veteribus actis editis in tomo secundo nuperæ historiæ Britannicæ pag. 278. 279. Sed Hadrianus Valesius improbat hanc etymologiam, & ait *Separis* esse vocabulum Gallicum.

DECLARAT IN CANTICO] Hæc pauca extant fane in libro de unitate Ecclesiæ pag. 195. Sed tamen non inde colligi potest sumpta esse ex hoc libro.

HORTUS CONCLUSUS] Hieronymus in epistola ad Damasum de tribus hypostasibus, ut *inter lacus contritos, qui aquam non habent, difficile ubi fons signatus & hortus ille conclusus sit possit intelligi.* Et infra: *Ego autem nullum primum nisi Christum sequens beatitudini tuæ & cathedræ Petri communione consocior. Super illam petram ædificatam ecclesiam scio. Quicumque extra hanc domum agnum comederit prophanus est. Si quis in arca Noe non fuerit peribit regnante diluvio.* Respicit ad dignitatem & auctoritatem ecclesiæ principalis.

PUTEUS AQUÆ VIVÆ] Recte monent Angli hæc verba non reperiri in sacro textu. Quippe non extant consequenter post *fons signatus*, sed paulo infra, *puteus aquarum viventium.* Cyprianus hunc locum eodem modo retulit in epistola 74. ad Pompeium pag. 142. Sic etiam refertur ab Augustino lib. 11. de Genesi ad litteram cap. 21. lib. 5. de baptismo contra Donatistas cap. 27. & lib. 2. contra Cresconium cap. 15 & epist. 55. Sed aliter apud Ambrosium, qui lib. 1. de virginibus cap. 8. & in libro de virginitate cap. 13. & epist. 55. ad Sabinum referens hunc locum non addit *puteus aquæ vivæ* post *fons signatus*. Quod argumento esse potest illum alia versione usum esse quam ea qua Cyprianus utebatur.

VIVIFICARE ET SANCT.] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 7. de baptismo contra Donatistas cap. 50.

ECCLESIA UNA ET] Citat hunc locum, sed mutilum, Gerochus Reicherspergensis in tractatu adversus simoniacos cap. 27. Eo vero usus est Joannes Capistranus adversus Felicem V. electum papam a concilio Basileensi. Vide tractatum ejus de Papæ & concilii auctoritate parte 3.

Pag. 153.

SUCCEDANEA] Antea istic scriptum erat *succidanea*. Quæ lectio est optima. Sed quia ea quam nos reposuimus optima etiam est, & in omnibus fere libris veteribus reperitur, eam retinere placuit. Unus meus vetus habet mendose *succidua*, alius *subitanea*.

DOMINICÆ PACIS] Codex sancti Arnulphi habet *passionis*.

ALIENUS FIT] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 7. de Baptismo contra Donatistas cap. 50.

DOM. SACRIFICIA] Duo libri veteres præferunt *sacramenta*.

BOTRIS ATQUE ACINIS] Codex sancti Arnulphi *botruis*. Fuxensis, *botris atque uvæ*. Corbeiensis, *botris atque racemis*. Vetus Remigianus, *botris unionibus atque acinis*, ubi fortassis legendum esset *botrionibus atque acinis*. Nam Martialis lib. 11. epigram. 28. dixit: *Nec dignum toto te botryone putat.* Palladius etiam lib. 2. de re rustica cap. 33. lib. 10. cap. 17. & lib. 12. cap. 12. dixit *botryones*. Prudentius in hamartigenia *vallem botryonis opimam*. Ludovicus Cælius Rhodiginus lib. 7. cap. 45. *Quidam dictus philobotryx est, quoniam uvis afficeretur insigniter.*

ALTERUM

ALTERUM SIBI REGEM] Septem libri veteres & antiquæ editiones habent *adulterum*. Erasmus emendavit. Emendationem Erasmi confirmant novem libri veteres, in primis verò Seguierianus. Confirmant etiam illam verba Cypriani paulò antè, & *relicto rege alterum sibi foris constituerunt*. Et tamen Pamelius sequi maluit scripturam veterum editionum. Pamelium secuti sunt Rigaltius & Reinhartus. Angli rectè reposuerunt *alterum*. Similis error admissus in canone nono concilii Eliberitani emendatus à nobis est ad Reginonem lib. 2. cap. 103. de disciplinis ecclesiasticis. Contrà in capite 17. Liberati, pro eo quod editiones rectè habent *quem iussit Zenon Imperator expelli tanquam hæreticum & adulterum*, veteres codices ecclesiæ Bellovacensis & monasterii Corbeiensis habent *alterum*, certo errore.

ABJICERET] Unus liber meus vetus habet *abigeret*. Sic etiam in Gratianopolitano.

PRANDISSET] Hanc lectionem præferunt aliquot vetera exemplaria. Alia habent *pransisset*. Vide quæ à nobis observata sunt ad gesta concilii Chalcedonensis pag. 1051. Pag. 154.

SATIAT] Necessariò revocavimus hanc lectionem, quia extat in omnibus antiquis editionibus & in XIX. codicibus manuscriptis. Pamelius mutavit & edidit *sonat* ex fide codicis Camberonensis. Ait autem vocem *satiat*, quæ habetur in aliis codicibus, esse corruptam. In uno meo legitur *faver*. Satiat istuc significat probare ex abundantia quod antea dictum fuit, sicut Plinius lib. 5. cap. 9. dicit Nilum increscere prout à Mauritania nives imbresve satiaverint, id est abundaverint. Et Tertullianus in scorpiace ait quòd si scorpio *plagam satiaverit*, id est omne virus suum in eam effuderit, statim pristinos sensus retorpesce. In eundem sensum Cyprianus in libro de opere & eleemosynis pag. 239. ait deprecationes solas parum ad impetrandum valere nisi factorum & operum accessione fatientur. Ovidius lib. 3. tristium eleg. 1. dixit, *cum jam satiaverit iram*.

MAIOREM INTELLIG.] Codex sancti Arnulphi *maiore intelligentiæ luce*.

REMISSIONEM] Plerique libri veteres habent: *Credis in remissionem*.

PEPENDERUNT] Ita duodecim libri veteres. Alii quinque & editio Morelliana *rependerunt*.

NEC POT. RATA] Unus codex regius habet, *nec potuit ratum esse & proficere sacrificium irreligiosè & illicitè contra jus divinæ dispositionis oblatum*.

PRIMATUM ASSUMERE] Quid istuc significet primatus non satis assequor. Etenim non possum assentiri Pamelio ista referenti ad primatum summi pontificis. Neque tamen transeo in opinionem Goullartii pronuntiantis hæc verba, quæ constat extare in antiquis codicibus & editionibus, ex margine irrepsisse in textum. Facilius crederem Cyprianum dicere voluisse Novatianum ducem & antesignanum schismaticorum primatus amore, id est cathedræ episcopalis, quam invaserat, eam retinuisse, sicut Rufinus lib. 5. cap. 28. ait Natalem primatus amore noluisse acquiescere visionibus sive revelationibus quibus admonebatur relinquere ecclesiam in qua ordinatus fuerat episcopus contra regulas ecclesiasticas. Sic Gelasius Papa in tractatu adversus Græcos de Petro invasore ecclesiæ Alexandrinæ ait: *Nunquam igitur per XXX. annos capere potuit nisi tunc cum episcopatus amore & ambitionis ardore fervebat*. Itaque pro eo quòd Rufinus dixerat *primatus amore* Gelasius posuit *episcopatus amore*.

EJUSMODI AUDACIAM] Quatuor libri veteres & veteres editiones, *eiusmodi licentiam & audaciam*. Vide notas ad epistolam 68. pag. 490.

INTUS IN IPSA ECCLESIA] Ita XXII. libri veteres. Editio Spirensis, Veneta vetus, & Remboltiana, *intus ipsam ecclesiam*. Sic etiam codex Beccensis. Quòd eodem recidit. Quare non possum accedere Pamelio scribenti, *intra ipsa recta ecclesiæ*. Quamvis enim afferat auctoritatem quatuor veterum exemplarium, quamvis duo à me visa habeant eandem lectionem, persto tamen in ea quam reposui, non solum quia Manutius & Morellius ita quoque ediderunt, & quia me cogit auctoritas tot veterum exemplarium, sed in primis quia ita loqui amat Cyprianus, ut ostensum est suprà in notis ad epistolam 52. pag. 450. Pag. 155.

AN HABEANT] Ita omnes editiones ante Manutianam & quatuordecim libri veteres. Manutius ergo scripsit *habeantur*. Et hanc lectionem ego reperi in septem codicibus antiquis.

TINCTI] Hæc emendatio debetur uni ex libris meis veteribus. Sic etiam in epis-

tola 72. pag. 128. eos qui sint foris extra ecclesiam tincti. Apud Gratianum 24. q. 1. cap. Didicimus legitur cuncti, ut in vulgatis Cypriani editionibus. Sic etiam codex sancti Arnulphi.

UT HIC ACCIPIATUR] Codex Fuxensis, ut hic accipiant quod illic non acceperunt necesse est nec dari per eos posse quos constat spiritum sanctum non habere.

Pag. 156.

QUÆSISTI ETIAM] Hanc postremam partem epistolæ Cypriani ad Magnum disjunxerunt à prima veteres operum sancti martyris editores. Primus illam recto consilio redintegravit Pamelius. Omnes enim veteres libri in quibus illa continetur, exceptis Carnotensi & Eligiano, in quibus deest prima pars integra, & omnes inquam libri veteres habent utramque partem consequenter, quidam absque ullo discrimine, quidam addito in fronte secundæ partis, *Incipit ad eundem epistola secunda*, vel *Incipit de his qui in lecto gratiam Dei*, vel *baptisma*, consequuntur. Sed hæc discrimina adducta sunt à librariis. Ea ego exemplaria puto esse meliora quæ nullam habent inscriptionem in secunda parte & habent in fronte epistolæ, *Incipit ad Magnum de Novatiano & de his qui in lecto gratiam Dei consequuntur*, ut habet etiam editio Spirensis, & in fine, *Ad Magnum de Novatiano & de his qui in lecto gratiam Dei consequuntur explicit*. Miror autem Latinum Latinum, qui in codicibus suis videbat scriptum in titulo istius epistolæ *Ad Magnum de Novatiano & de his qui in lecto gratiam consequuntur*, partem epistolæ in qua agitur de his qui in ægritudine gratiam Christi consequuntur divisisse à parte superiori & aliò transfuisse in editione sua, id est in Manutiana. Nisi si is qui editioni Manutianæ præfuit cum summa potestate, quemadmodum conqueritur Latinus, istud mutavit motu proprio, Latinio inconsulto.

FILICARISSIME] Codex Carnotensis habet *frater*. Sic etiam vetustiores editiones.

APHRONITRIS] id est spuma nitri, ut apud Ovidium & Martialem. Vide Pamelium ad hunc locum, Casaubonum ad Suetonium, & Salmasium ad scriptores historiæ augustæ, tum etiam thesaurum linguæ Græcæ Henrici Stephani. Octavius Horatianus lib. 1. cap. 7. *Ventositas verò, si interclusa erit, aphronitris in aceto resolutis excluditur*.

ADJUMENTIS] Salmasius ad scriptores historiæ augustæ existimat legendum esse *lumentis*. Lumentum enim rectè conjungitur cum nitro ubi de balneis agitur. Nam & Papias lumentum interpretatur nitrum, si modò emendetur. Quippe apud eum legitur *vitrum* pro *nitrum*. Octavius Horatianus lib. 4. *Lomentum fabacium bene correctum*. Martialis lib. 5. epigr. 89. dixit: *Lomento rugas uteri quòd condere tentas*. Vide etiam lib. 6. epigr. 93. Insigne mendum irrepsit in epistolam secundam Sulpitii Severi ad Claudiam sororem in libro primo miscellaneorum nostrorum, ubi pagina 349. editum primò fuit *lamentis spiritualibus*. Quod rectè emendavit vir doctissimus Joannes Baptista Cotelarius in tomo secundo monumentorum ecclesiæ Græcæ pag. 541. ubi egregiè illustrat hunc locum. Itaque locus iste Severi emendatus est in altera editione. Ego lubenter admitterem emendationem Salmasii, quæ mihi videtur optima. Verùm vulgata lectio habet etiam optimum sensum. Et ideo non sum ausus mutare destitutus auctoritate veterum exemplarium.

MUNDATUR] Tres libri veteres habent *purgatur*.

AQUA ASPERSIONIS] Ita omnes ferè libri veteres. In decem tamen & in antiquis editionibus legitur *asperginis*.

ET ACCIP. ET DANTIS] Ita antiquæ editiones & omnes ferè libri veteres. Erasmus posuit *& dantis & accipientis*, ex conjectura tantum, ut opinor, quia datio præcedere debet acceptionem, ut apud Valerium Maximum lib. 5. cap. 3. *dandi & accipiendi beneficii commercium*, & quod paulò supra legitur *ubi plana & tota fides & dantis & sumentis accipitur*. Ego putavi rejiciendum non esse consensum tot veterum librorum, quamvis Rigaltius & editio Anglicana retinuerint emendationem Erasmi.

CLINICOS] Ita plerique libri veteres. In quibusdam scriptum est characteribus Græcis majusculis ΚΛΕΝΙΚΩC & heic & paulò post. Hieronymus in epitaphio Fabiolæ: *Quem nudum & clinicum non Fabiolæ vestimenta texerunt!* Et paulò post: *Quis clinicorum non ejus facultatibus sustentatus est*. Vide Heriberti Rosweydi onosmaticon ad vitas patrum, Petavii observationes ad Epiphanium, Beveregium ad canonem 12. concilii Neocæsariensis, & glossarium Latinum Cangii. Vide etiam Martialem lib. 1. epigr. 87.

SORANUM] methodicæ medicinæ instructissimum auctorem, ut eum vocat Tertullianus in libro de anima, medicinæ doctorem nobilissimum, ut Augustinus lib. 5. adversus

adversus Julianum Pelagianum & lib. 2. retract. cap. 62. Duos istius nominis summos medicos commemorat Suidas, utrumque Ephesium. De utro eorum sit intelligendum quod istic ait sanctus Cyprianus, an verò de Cilice cognomento Mallote, cujus etiam meminit Suidas, difficile dictu est. De Cilice heic agi fortassis hinc colligi posset quod Asclepiodotus, ut idem Suidas ait, neminem antiquiorum medicorum post Hippocratem probabat præter hunc Cilicem. Nam Cyprianus Hippocratem & Soranum conjungit tanquam peritissimos medicorum. Sorani medici opera latinizasse se scribit Cælius Aurelianus Siccensis lib. 2. de morbis acutis cap. 1. & 28. De eodem sic scribit in præfatione librorum de tardis passionibus: *Soranus plenissimè cunctarum diligentiam tradidit atque speciale corpus scripturæ formavit, de passione capitis initia sumens.* De Soranis vide bibliothecam Latinam Jo. Alberti Fabricii. Circumferuntur epistolæ M. Antonii & Cleopatæ ad Soranum & istius responsiones. Auctorem illarum, quæ certò falsæ sunt & suppositiæ, oportet fuisse hominem admodum libidinosum & verborum ac rerum obscænarum amatorem libidinosisimum.

AD FIRM. CÆL.] Codex Fuxensis, *ad firmitatem cælesti gratia plenissimè posset pervenire.*

SCANDALIZANTUR] Ita veteres editiones & quatuor libri veteres. Manutius & post eum alii scripserunt *scandalizarentur*. Quæ lectio nititur auctoritate decem veterum exemplarium. Ego præfero veterem, uti meliorem, meo quidem judicio. Erunt fortassis qui aliter sentient.

MANNA DEFLUERET] Codex sancti Arnulphi *deplueret*. Rectè profectò. Psalmo 77. *Et pluit illis manna ad manducandum.* Columella lib. 10. *Inque sinus matris violento depluit imbre.* Tibullus lib. 2. eleg. 5. *Multus ut in terras deplueretque lapis.* Tertullianus in libro de patientia, *post mannæ escabilem pluviam.*

OSTENDERET] Quatuor libri veteres *exprimeret*.

Pag. 157.

TENTANTUR] Viginti & unus libri veteres habent *tentabantur*. Sed tamen iidem, paucis exceptis, & quinque Anglicani habent paulò antè *baptizantur*. At Beccensis & editio Morellii habent *baptizabantur*.

IN NUBE ET IN MARI] Hæc non extant in codice sancti Arnulphi.

Pag. 158.

CLINICI AN PERIP.] Nisi constaret heic agi de clinicis id est paralyticis, facile putarem legendum esse *Cynici* propter hæc verba Senecæ ex epistola 29. *Sed idem hoc omnes ex omni domo conclamabant, Peripatetici, Academici, Stoici, Cynici.*

FILI CARISSIME] Codex sancti Arnulphi habet *frater*.

EPISTOLA LXXVII.

IN METALLO] Siguenſi in epistola 30. De christianis damnatis ad metalla vide Baronii notationes ad diem 16. Februarii. Pag. 158.

CONFESS. NOMINIS] Veteres editiones & tres libri veteres addunt nomen Christi. Manutius expunxit. Rectè sanè. Non extat enim in XIX. libris antiquis. Necessarium non esse patet ex multis locis similibus apud Cyprianum. Vide Pamelium.

CORPORE ET GRESSU] Codex Fuxensis & unus Anglicanus, *corporeo gressu*.

HABITURA TOT MERCEDES] Sulpitius Severus in epistola ad Claudiam sororem: *Quantam in cælestibus beatitudinem virginitas sancta possideat, præter scripturarum testimonia, ecclesiæ etiam consuetudine edocemur, qua dicimus peculiare illi subsistere meritum cujus est specialis consecratio.* Hæc epistola edita antea fuerat inter opera Hieronymi. Immo in codice 1128. bibliothecæ Colbertinæ inserta est epistolæ ad Eustochium de virginitate fervanda. In concilio verò Aquisgranensi anni 816. lib. 2. cap. 6. dicitur esse sancti Athanasii, itemque in appendice codicis regularum editi ab Holstenio.

NUMERAT] Ego præfero eam lectionem pro eo quod antea legebatur *numerantur*. Eam porro restitutionem confirmant quindecim libri veteres; eamque confirmari posse puto etiam auctoritate duorum Anglicanorum, in quibus scriptum est *numerant*. Quo etiam modo legi in quibusdam nostris.

CUSTODITO FIDEI TENORE] Ita sex libri veteres. Alii quatuor habent *custo-*

Z z z z

ditæ fidei tenore viguistis. Sic etiam septem Anglicani. Alii tres, custoditæ fidei vigorem tenuistis. Vide Pamelium.

Pag. 159.

DOMINICA MANDATA] Duo libri veteres habent *divina*, eodem sensu.

EXHIB. VIRTUTIS] Codex sancti Arnulphi *virtutibus*.

GLORIOSA PRIMORDIA] Antea legebatur *religiosa*. Sic etiam habet codex sancti Arnulphi. Lectio quam ego substitui melius mihi convenire videtur cum stylo & cum sententia sancti martyris. Inveni autem illam in quinque antiquis exemplaribus.

METALLOR. NATURA CONVERSA] Rufinus lib. 11. cap. 6. *Per idem tempus ecclesia, velut persecutionis igne conflagante, purior auri metallo refulgebat.*

DICATIS DEO HOMINIB.] Hunc locum illustrent ea quæ in simili argumento notavit Cotelerius in epistolam sancti Ignatii ad Ephesios.

PEDES COPULANT] Seneca cap. 11. de tranquillitate animi, *vincitas ad sodali- ium manus copulatas intercidit.*

TRAVERSARIIS] Ita editio Morellii & duodecim libri veteres. Alii quinque & editio Manutii habent *transversariis*. Vide glossarium Latinum Cangii.

SEMITONSI CAPITIS] Infra epist. 78. pag. 161. *Semitonsis capitis capillaturam adaquasti.* Annotat vir doctissimus Joannes Morinus in exercitatione 15. de tonsura clericali cap. 1. §. 9. tonderi & radi ignominiosum servitutisque insigne fuisse. id quod probat pluribus exemplis. Honorius & Theodosius A.A. 4. Codicis Theodosiani *De habitu quo uti oportet intra urbem* aiunt: *Majores crines, indumenta pellium etiam in servis, inter urbem sacratissimam præcipimus inhiberi.* Vide concilium Epaonense canone 39. Romani enim tonsa barba & capite incedere solebant, ut annotavit Baronius in tomo primo annalium ecclesiasticorum.

SACRIFICIA DIVINA] In codice Flori, *sacrificia. Vos divina celebratis.* In codice verò Lamonii, *sacrificandi officia divina.*

PLACENTEM DEO] Codex Veronensis addit, *rationabile ministerium vestrum.*

Pag. 160.

GAUDEBUNDUS] Ita veteres libri & editiones. Alii habent *gaudibundus*. quod idem est. Apuleius lib. 8. metamorphoseon, *soboli novorum maritorum gaudibundus*. In libro de passione Maximiani & Isaac martyrum Donatistarum, qui editus est à doctissimo viro Ludovico Ellies Du-Pin, legitur: *Hoc illi miraculum gaudibundus cunctis præsentibus demonstravit.* Ex eo fonte orta sunt plurima similia vocabula, ut *nudabundus* in epistola Cypriani ad Donatum, *cruciabundus* in epistola 15. ad Cornelium, *turchinabundus* & *turchabundus* apud Quintilianum, apud Suetonium *ludibundus*, *gratulabundus*, *oscula- bundus*, apud Senecam *reptabundus*, apud A. Gellium *amorabundus*, *stomachabundus*, & *errabundus*, apud Apuleium *bacchabundus*, *murmurabundus*, *imaginabundus*, *munera- bundus*. Abundat autem hic auctor similibus vocabulis, quæ necesse non est commemorare. Apud Q. Curtium *bacchabundus*. Apud Nonium Marcellum, *vitabundus*.

CONSTITUTOS] Tres libri veteres exegerunt ut adderemus hoc vocabulum. Sed tamen puto non esse necessarium.

IN METALLIS] Ita veteres editiones & xxvii. libri veteres. Rufinus lib. 7. cap. 7. *in metalla destinatos.* & lib. 4. cap. 23. *per metalla fratribus relegatis.* Manutius posuit *in metallo*.

GEMINA] Ita veteres editiones, quatuordecim libri nostri, & septem Anglicani. Alia lectio, quæ habet *geminata*, quam Erasmus invexit, Manutius & Morellius retinuerunt, extat in quinque codicibus antiquis.

IN PUERIS QUOQUE] Infra epist. 81. pag. 164. *Pueros etiam vobis gloriosa confessione sociavit divina dignatio.* Multa virtutis ac fidei puerorum exempla nobis subministrat antiquitas. Ex multis quæ proferri possent afferam tantum nonnulla illustriora. Apud Eusebium videmus Pontium quindecim annorum puerum martyrio affectum cum Blandina martyre Lugdunensi, & Dioscorum quindecim quoque annorum puerum sub Decio multa passum apud Alexandriam pro nomine Christi. Prudentius in carmine de sancto Romano martyre Antiocheno celebrat incredibilem ferè constantiam pueri adhuc lactentis. In actis martyrum Donatistarum editis in libro secundo miscellaneorum nostrorum pag. 70. cap. 15. mentio est Hilariani parvuli fortiter passi pro nomine Christi. Victor Vitenlis commemorat filium cujusdam nobilis Carthaginensis annorum circiter septem post multos cruciatus demersum in gurgite. In passione verò beatissimorum martyrum

qui VI. Nonas Julii passi sunt apud Carthaginem sub Hunerico rege Vandalorum nominatur infantulus nomine Maximus cum illis excruciatu & extinctus. Sufficiunt hæc exempla.

EXULTANTIA] Quinque libri veteres præferunt *exultatio*.

DE JUDICIO DEI] Quamvis hanc lectionem non invenerim nisi in tribus libris veteribus, non dubito tamen quin sit melior quàm ea quæ habet *de judicii die*. Et tamen illa extat in pluribus antiquis codicibus. Quod ideo annoto ut si quis illam præferat, sciat se posse facere cum auctoritate.

EPISTOLA LXXVIII.

ET AMATOREM] Ista duo vocabula non habentur in editione Manutii, qui primus hanc epistolam edidit. Desunt etiam in codice Moyssiacensi, in Fuxensi, & in Lamoniaco. Extant autem in pluribus aliis antiquis, etiam in Veronensi, & in editione Morelliana. Emendabo autem, data occasione, locum valde mendosum in epistola 35. Aviti episcopi Viennensis, qui sic habet: *Nam per majorem domus Tullii, qui amorem tuum Dominum meum Sigismundum à patre tuo &c.* Multum torsit hic locus virum præstantissimum Jacobum Sirmondum. Neque id hercle injuria. At si Sirmondus vidisset veterem librum Petri Marnæsii senatoris Gratianopolitani, nullum in explicatione hujus loci laborem habuisset. Sic enim scriptum est in libro illo veteri: *Nam per majorem domus tuæ, qui damnatorem domnum meum Sigismundum à patre tuo &c.* Ubi tamen reponendum est *amatorem* pro *damnatorem*. Similis emendatio fortassis adhibenda est epistolæ XI. Nicolai Papæ I. in qua legitur, *apparet te minùs saluti communi quàm sorti privata intendere*. Nam in veteri codice MS. monasterii sancti Remigii Remensis scriptum est *quàm amorì privato*.

Pag. 161.

CADAVERIS] Duo libri veteres habent *cadavera ipsius publici hostis & nervi concisi calcarentur*. Sic etiam tres Anglicani. Ita quoque habuisse Veronensem omnium antiquissimum mihi compertum est. His auctoritatibus fultus constitui veram lectionem. Nam præterea certum est non esse plura cadavera in uno hoste.

PER HERENNIANUM] Codex Remensis sancti Dionysii, *per Felicem Herennianum hypodiamonem & Lucianum & Maximum & Augustum & Amandum presbyterum distribuendam &c.* Sic etiam ferme in duobus Anglicanis. Hunc Herennianum Baronius putat illum esse per quem Cyprianus, cum esset exul, pecuniarum subsidia misit ad confessores ad metalla damnatos.

EPISTOLA LXXIX.

DIFFICILE est certò definire an hæc epistola Cypriani sit, an verò Lucii, quamvis videatur esse Cypriani potius quàm Lucii. In tribus enim antiquis codicibus dicitur scripta à Cypriano ad Lucium & qui cum eo sunt, in aliis verò Lucii ad Cyprianum. Duo autem tribuunt Lucio episcopo Romano. Existimat tamen Pamelius hunc Lucium esse diversum ab eo qui fuit episcopus Romanus. Ea verò Pamelii opinio hinc confirmari posse videtur quòd si epistola ista est Cypriani, cum missa sit per eosdem qui attulerant eam quæ scripta est ad Nemesianum, missa videtur in Africam ad quendam Lucium. Certè in epistola 77. Cypriani ad martyres in metallo constitutos pag. 158. Lucius nominatur inter episcopos Afros ad quos ea scripta est.

Pag. 162.

PAREM GRATIAM] Duo libri veteres habent *parem gloriam*.

QUAS PATIMUR] Codex Veronensis, octo libri nostri, & duo Anglicani præferunt uti nos edidimus. Antea legebatur *quas patienter ferimus*. Sed eam lectionem ego puto ortam esse ex prurigne corrigendi.

EPISTOLA LXXX.

Pag. 163.

HUJUS epistolæ prima editio facta est in officina typographica Manutii. Ea autem editio Victorium Herenniano præponit. Sed nomen Victorii non comparet in ullo veterum codicum cum quibus ego contuli opera sancti Cypriani neque in editionibus quæ postea secutæ sunt, una excepta Rigaltiana & ea quam procuravit Reinhartus.

SIGUENSE] Ita libri duo veteres. Alii sex habent *Singuense*, Manutius *Sibuense*. Vir clarissimus Dominus Bernardus à Montefalcone in tomo secundo novæ suæ collectionis patrum Græcorum edidit Cosmæ Indicopleustæ librum de christianorum opinione de mundo, ubi lib. 2. pag. 142. Cosmas loquens de veteri tabula Ptolemæi Evergetæ commemorat illum in Ægyptum profectum subegisse Agamen & Siguen. Unde fortassis colligi posset confessores fuisse projectos in solitudines Ægypti. At Baronius anno 260. putat intelligendum esse de metallo Sigenfi in Mauritania Tingitana. Quod fortasse melius est.

QUAS SCRIPSISTI] Quinque libri veteres, quinque item Anglicani, & editiones Manutii & Morellii habent *quas misisti*, eodem sensu.

TANQUAM FILIOS] Tres libri veteres addunt *tuos*.

FELIX SCRIPSI] Istud additum est ex editione Anglicana. Non inveni enim in aliis editionibus neque in libris nostris. Itaque si vera est lectio, uti eam puto veram, epistolam scripsit hic Felix qui priore loco nominatur inter episcopos à quibus epistola scripta est. Jader, qui secundo loco nominatur, subscripsit, Polianus, qui tertio, legit.

EPISTOLA LXXXI.

Pag. 163.

SERGIO] Ita edidit Pamelius & alii post eum; eamque lectionem exhibent tria vetera exemplaria. Alia habent *Seagrio* vel *Seugeio*. In Remigiano vetere: *Cyprianus Sergio & Rogatiano & Victori & Felicissimo & cæteris confessoribus*. Quod autem nonnulli veteres libri & editiones habent *ad Rogatianum juniorem*, id malè positum esse rectè censuerunt Angli, qui hanc suam sententiam multis rationibus ostenderunt esse veram. Sergii porro nomen non habetur in codice Vaticano 195. neque in Gratianopolitano neque demum in Lamoniano. Non extitisse etiam in veteri codice optimo liquet ex annotatione Nicolai Fabri posita in exemplari editionis Pamelianæ, ubi vir doctissimus monuit in eo codice legi simpliciter *Rogatiano & cæteris confessoribus*, uti etiam habetur in codice sancti Arnulphi.

COMPLECTEREMINI ME] Hæc est vera lectio, quam confirmant omnes ferè libri veteres & omnes editiones antiquæ. Pamelius tamen, ea auctoritate insuperhabita, mutavit & edidit, *ut complecterer manus illas*, tantum quia lectionem illam invenerat adjectam ad marginem codicis Affligemensis. Eam quam nos revocamus præferunt octodecim libri nostri & decem Anglicani. Pamelio favent duo tantum.

DOMINUM CONFESSA] Codex Burgundicus, *nomen Domini confessa*.

O BEATUM CARCEREM] Tertullianus in libro ad martyras loquens de eorum carcere ait: *Si enim recogitemus ipsum magis mundum carcerem esse, exisse vos è carcere quàm in carcerem introisse intelligemus*. Et mox addit de carcere: *Habet tenebras, sed lumen estis ipsi. Habet vincula, sed vos Deo soluti estis*. Arator lib. 2. actuum apostolicorum:

*O felix de clade locus, cui clara refulgent
Lumina pro tenebris.*

DEI MITTIT] Duo libri veteres, *homines dimittit ad cælum*. Vetus Remigianus, *homines Dei dimittit ad cælum*.

Pag. 164.

TOLERANTIAM] Illustrat hunc locum Holstenius in notis ad passionem sanctarum Perpetuæ & Felicitatis, ubi auctor ponit sufferentiam pro eo quod Cyprianus dixit tolerantiam.

tolerantiam. Vox est Africana; quæ reperitur etiam in actis martyrum Donatistarum in libro secundo miscellaneorum nostrorum pag. 60. & sequentibus. Vide glossarium Latinum Cangii.

IN GEHENNAM] Reliqua istius epistolæ desunt in codice sancti Arnulphi, & in eorum quæ desunt loco substituta est consequenter magna pars epistolæ ad Antonianum, incipiendo ab his verbis pag. 71. *exomologesis apud inferos non est &c.* usque ad finem epistolæ ad Antonianum, & in calce scriptum est: *Ad Antonianum de Cornelio & Novatiano explicit.* Sic etiam in Thuano. Porro epistolæ ad Antonianum prima pars desideratur in utroque codice, & incipit uterque ab his verbis *exomologesis apud inferos non est &c.*

FULGEBUNT....DISCURRENT] Hæc desunt in undecim codicibus manuscriptis & in editione Manutii. Deerant etiam in capite 12. epistolæ ad Fortunatum de exhortatione martyrii. Nos reposuimus.

SEXU SUO FORTIORES] Infrà in libro de habitu virginum pag. 175. *fortior femina viris torquentibus invenitur.* Lactantius lib. 5. cap. 13. *Ecce sexus infirmus & fragilis ætas dilacerari & toto corpore urique perpetitur.* Hieronymus in epistola ad Eustochium de custodia virginitatis: *Beata martyr Agnes & ætatem vicit & tyrannum & titulum castitatis martyrio consecravit.* Idem in epistola de muliere septies icta: *Mulier sexu infirmior, virtute fortior.* Eusebius lib. 6. cap. 41. refert historiam sanctæ Apolloniæ. Rufinus eam quoque referens lib. 6. cap. 31. cum dixisset illam sponte profiliisse in ignem quem persecutores minabantur, addit, *ita ut perterrerentur etiam ipsi crudelitatis auctores quod promptior inventa est ad mortem femina quam persecutor ad pœnam.* Vide etiam historiam Blandinæ martyris apud eundem Eusebium. Florus lib. 2. cap. 15. meminit cuiusdam feminæ Carthaginensis quæ in excidio urbis Carthaginensis à culmine se domus in medium misit incendium eo tempore quo se quadraginta millia virorum dediderunt duce Asdrubale. Ait ergo Florus: *quanto fortius femina.* Ælius Spartianus de Zenobia uxore Odenati ait, *quæ multorum sententia fortior marito fuisse perhibetur.* Statius lib. 9. Thebaidos: *Ipsa nihil metuens, sexusque oblita minoris.*

CLARITATEM] Codex Fuxensis, *gloriæ coronam.*

REFRIGERIUM] Ita veteres editiones & quatuor libri veteres. Manutius edidit *refrigerii locum.* Quo etiam modo legitur in undecim codicibus & in editione Morellii.

DE HOC VERBO] Codex Pithœanus, *de hoc sermone.* Et tamen Cyprianus epist. 55. ad Thibaritanos, in capite undecimo epistolæ ad Fortunatum de exhortatione martyrii, & lib. 3. testimoniorum cap. 10. semper ponit *de hoc verbo.* Itaque mutandum istuc non fuit. Vide annotationes Erasmi ad caput primum evangelii secundum Joannem.

COGITATIS] Hunc locum nos emendavimus ex fide duorum veterum exemplarium. Pag. 156.

METATOR VESTER] Vocabulum hoc, quod diversas habet significationes, ortum est ex agricolarum arte. Sic enim vocantur qui arbores in seminario vel ar busto disponunt & ordine quodam digerunt, origine ducta à meta, id est agrorum termino seu linea à qua incipit mensura ad disponendas arbores. Istic accipitur de eo qui præcedens milites castra locat, hospitia præparat. Vegetius lib. 2. cap. 7. *Metatores, qui præcedentes locum eligunt castris.* Nonius Marcellus: *Metari, parare. Unde & metatores.* Præfatio Celsi in altercationem Jasonis & Papisci: *Frequentatur ubique aut manifestat prophetatio cunctorum qui sancto spiritu præmonente adventus Domini metatores esse soliti sunt.* Victor Viten sis lib. 5. cap. 12. *vel superare posset aqua mendax tantæ voluntatis propositum, quod jam homo Dei metantibus lacrymis miserat legatum in cælum.* Idem vocantur mensores in titulo Codicis Theodosiani de metatis. Lucianus in epistola ad Celerinum pag. 50. vocat Decium metatorem antichristi. Quem locum malè Rigaltius transtulit ad artem agricolarum, tanquam si Lucianus ita scribens respexisset ad lineam sive funiculum metatoris arbores suas disponentis.

ANTECEDIT] Certum est metatores vocatos fuisse antecessores, quia antecedunt milites ut eis hospitia præparent. Itaque castrensi vocabulo usus est sanctus Cyprianus. Vide Vegetium.

VICTOR DIACONUS] Hæc addita sunt ex vetusto codice Remigiano.

EPISTOLA LXXXII.

Pag. 165.

HUJUS epistolæ, cujus prima editio debetur Manutio, habui decem vetera exemplaria. Pamelius habuit duo. Angli nullum habuerunt.

SUCCESSO] episcopo ab Abbir Germaniciana, qui interfuit concilio Carthagenensi sub Cypriano. Martyrio vitam finisse docent acta passionis sanctorum Montani, Lucii, & aliorum edita à sociis Bollandianis & Theoderico Ruinaro.

ILLA RES FECIT] Sic legendum apud Ruriciu lib. 2. epist. 14. Apud Cæsarium Arelatensem in exhortatione ad caritatem, *illa vel maxime res facit.*

SUB ICTU AGONIS] Acta sanctorum martyrum quæ mox citavimus: *Negavit esse in passionis ictu dolorem.* Vide quæ dicta sunt suprâ ad epistolam 26. in ipso interitu pag. 412.

CLERICI] per quos mitti consueverant epistolæ ecclesiasticæ, ut alii animadvertunt & satis notum est vel ex unico Cypriano. Hieronymus in epitaphio Paulæ: *Misit tibi per clericum suum epistolam.*

PARATI OMNES] Editio Morelliana & quinque libri veteres, *parati omnes pro animatione divina & cælesti corona.*

VALERIANUM] Vide notas nostras ad caput quintum Lactantii de mortibus persecutorum.

XISTUM] Pontius diaconus in vita sancti Cypriani: *Jam de Xisto bono & pacifico sacerdote ac propterea beatissimo martyre ab Urbe nuntius venerat.* Vide annales Cyprianicos & dissertationem undecimam Cyprianicam Dodwelli. Hieronymus in epistola ad Ctesiphontem adversus Pelagianos: *Evagrius Ponticus confudit Xistum Pythagoreum cum Sixto martyre & episcopo Romanæ ecclesiæ.*

MULTENTUR] Tres libri veteres habent *puniantur*, duo *plectantur*.

OCTAVO IDUUM] Quinque libri veteres præferunt *quinto*. Sed in martyrologiis scriptum est *octavo*, in gestis pontificalibus *sexto*.

DIACONIS QUATUOR] Scio istic legi in quibusdam veteribus libris & in posterioribus editionibus & cum eodem *Quartum*. At ego præfero lectionem Manutii & Morellii, & puto veterum librorum lectionem qui habent *Quartum* ortam esse ex prava lectione hujus loci Cyprianici. Error autem ortus est, ut opinor, ex eo quod in quodam libro veteri scriptum erat in compendio & cum eo d. 1111. quemadmodum ego quoque vidi scriptum 1111. in uno veteri libro. Ex quo sequentes librarii fecerunt & cum eodem *quartum*. Nam sunt aliqui libri veteres qui habent tantum, & cum eodem *quatuor*, omissa voce *diaconis*. Certum est porro nullam Quarti mentionem alibi reperiri quàm apud martyrologos, qui citant epistolam Cypriani. Certum quoque est Felicissimum & Agapitum diaconos decollatos fuisse cum Xisto. Quare puto falsam esse animadversionem Pamelii censentis nullo modo defendi posse lectionem Manutii & Morellii. Sanè istic commemorantur quatuor diaconi cum Xisto passi. Et tamen duo tantum cum eo decollati dicuntur in actis ejus. In gestis verò pontificalibus, quæ citantur etiam in antiquis martyrologiis, scriptum est sex cum illo passos esse. Sed ista repugnantia nullius est momenti. Felicissimus & Agapitus mortem obierunt cum Xisto, reliqui aliquo ex diebus sequentibus.

EPISTOLA LXXXIII.

Pag. 166.

COMMENTARIOS] Manutius, cui prima epistolæ istius editio debetur, & Morellius posuerunt *frumentarios*. quam lectionem præfert etiam codex Remensis sancti Dionysii. Omnes alii & duo laudati à Pamelio habent *commentarios*. Istam lectionem sibi magis probari dixit Pamelius, & tamen edidit *frumentarios*. Commentarii sive commentarienses, quorum multa mentio in Codice Theodosiano, ubi vocantur nequissimi, ii erant, ut ait Julius Firmicus in libro de institutione matheos, quibus dam-

natorum cura committebatur, vel carcerum custodes, quos nos vocamus geolarios, *geoliers*. Sic enim rectè explicantur in actis primi ingressus Joannis d'Orleans episcopi Aurelianensis in urbem suam anno 1522. *episcopatus Aurelianensis carcerum commentarienses sive geolarios*. Iisdem, ut ait idem Firmicus, publicarum catenarum cura demandabatur; de quibus vide etiam Ludovicum Cælium Rhodiginum lib. 9. cap. 34. Rectè ergo Cyprianus ait missos esse commentarios qui eum Uticam perducerent. Iidem lictores vocantur in epistola Hieronymi de muliere septies icta: *Turbatur tali nuntio urbs propinqua, & tota licitorum caterva glomeratur, è quibus medius, ad quem damnatorum cura pertinebat, erumpens &c.* De frumentariis vide notas Andrea Schotti ad Aurelium Victorem, Henricum Valesium ad librum 6. cap. 30. hist. eccles. Eusebii, & glossarium Latinum Cangii. Alio sensu Jacobus Billius in scholiis ad orationem Gregorii Nazianzeni de plaga grandinis frumentarios eos vocat qui idcirco frumentum emunt ut fratres suos opprimant.

DE HORTIS NOSTRIS] Vide quæ de hortis istis dicta sunt ad epistolam sextam pag. 393.

PROCONS. SEN. FERAT] Quinque libri veteres, *proconsulis sententia feriat*.

IN COMMUNE] Quamquam ista lectio sit optima, non displicet tamen ea quam codex 2442. bibliothecæ Colbertinæ & Fuxensis exhibent. Exhibent autem *in comminus*, id est cum simul erimus, cum in unum convenerimus. Cum autem frequenter observaverim codices Veronensem & Fuxensem præferre easdem lectiones, hæc mea observatio fulcitur etiam testimonio istius loci. Veronensis enim habebat *comminus*. Quo etiam modo scriptum vidi apud Suetonium in vita Cæsaris. Apollonius apud Rufinum lib. 5. hist. eccles. cap. 18. *aut si confidunt, in cominus veniant*.

ITA FIAT] Istud addidimus ex libro Fuxensi.

QUAMVIS nolim præstare has tres epistolas esse Cypriani, putavi tamen debere me illas edere in hoc loco, quia referuntur in quibusdam veteribus libris epistolarum sancti Cypriani. Viri docti illas examinabunt. Prima, quæ est Cornelii Papæ, inventa est, ut ad epistolam 70. dictum est, in duobus libris veteribus, secunda in codice Fuxensi bibliothecæ Colbertinæ, tertia in eodem codice Fuxensi & in eo qui servatur Remis in abbazia sancti Dionysii.

Pag. 167.

DE HABITU VIRGINUM.

ANTEA legebatur *De disciplina & habitu virginum*. Coactus sum mutare propter auctoritatem veterum exemplarium, in primis verò Seguieriani omnium antiquissimi, & quia eo modo librum istum citat sanctus Augustinus lib. 4. de doctrina christiana cap. 21. De illo ita scribit Hieronymus in epistola ad Eustochium de custodia virginitatis: *Legas Tertullianum ad amicum philosophum & de virginitate alios libellos & beati Cypriani volumen egregium*. Idem in epistola ad Demetriadem de virginitate servanda: *Certè & beatus Cyprianus egregium de virginitate volumen edidit*. Quæ etiam repertiuntur in epistola 79. Hildeberti. Hanc nostram mutationem in titulo istius libri confirmari posse puto auctoritate Cassiani, qui libros quos edidit de institutione monachorum vocavit de habitu monachorum. Sic enim legitur in codice Corbeiensi: *Incipit liber primus de habitu monachorum*. Et in fine: *De habitu monachorum liber primus explicit*. Sic etiam in codice 782. bibliothecæ Colbertinæ. Immo in editione Antuerpiensi Christophori Plantini legitur in initio: *Liber primus de habitu monachi*. Extat insignis liber sancti Joannis Chrysostomi de virginitate.

Pag. 173.

DISCIPLINA CUSTOS SPEI] T. Livius lib. 34. *Disciplina custos infirmitatis*. Cyprianus in epistola ad Donatum pag. 2. *timor innocentie custos*. Cicero in oratione in L. Calpurnium Pisonem: *Vetus illa magistra pudoris & modestie severitas censoria*. Apuleius lib. 9. metamorphoseon, *inimica fidei, hostis pudicitie*. Pulchra pudicitie commendatio extat apud Ludovicum Cælium Rhodiginum lib. 7. cap. 27.

A a a a ij

AVERSARI] Codex sancti Arnulphi & Beccensis itemque editio Morellii habent *adversari*. Ita etiam Thuanus & Fossatenfis, ut rectè annotatum est in editione Anglicana.

A VIA RECTA] In codice sancti Arnulphi scriptum est *iusta* & supra lineam *vel recta*.

AD QUID EXPONIS] Idem codex & Beccensis *Ut quid*. Ita etiam editio Morelliana.

SCRIPTURIS SANCTIS] In editione Erasmi & in iis quæ postea secutæ sunt additur consequenter *tam veteribus quàm novis*. quam additionem Rigaltius ait esse superfluum. Sanè non extat in antiquis editionibus; idque verum esse annotat Pamelius, sed tamen monet codices manuscriptos eam habere. Ego verò testari possum me illam in tanto numero veterum exemplarium cum quibus opera sancti Cypriani contuli non reperisse nisi in uno recentiore sancti Victoris Parisiensis. Certè non extat in Seguieriano - neque in epistola Pelagii II. ad episcopos Istriæ, ubi hoc fragmentum refertur. Editio, profectò quæ dicitur Gravii illam habet, sed minutiore caractere, & in margine notatur ea verba alibi non haberi, id est alibi quàm in editione Erasmi, quæ emerfit ante illam quæ dicitur Gravii. Lombertus, qui Gallicè vertit opera sancti martyris, illam omisit in sua versione. Angli etiam expunxerunt.

DEI MUNERA] Antea scriptum erat *Christi munera*. Quæ sanè lectio bona est. Verùm quoniam editio Morelliana & omnes libri veteres quos ego vidi, duobus duntaxat exceptis, legunt *Dei munera*, arbitratus sum cedendum esse auctoritati tot veterum exemplarium, præsertim cum infra in libro adversus Demetrianum pag. 223. ita etiam scriptum sit. Et licèt in libro de unitate ecclesiæ pag. 195. legatur *Christi præmia*, non inde colligi potest in isto loco retinendam esse vocem *Christi*, quamvis ea quoque lectio bona sit.

QUIBUS NOS] In tribus antiquis codicibus legitur *quibus nos successimus*. Sed verbum *successimus*, quod certè non est huius loci, deest in omnibus aliis.

CLARIFICATE] Ita septemdecim libri veteres, & mox *clarificemus*. Non monuissim me ita scripsisse, nisi alia lectio, quæ habet *glorificate* & *glorificemus*, prævaluisset in omnibus editionibus, excepta Morelliana. Prætuli porro istam propter auctoritatem veterum exemplarium, & quia ita loqui amat sanctus Cyprianus.

MUNDO CORPORE] In libro Flori scriptum erat *mundo pectore*.

DEMVSQ. OPERAM] Hæc desunt in codice sancti Arnulphi.

TENOREM] Ita emendavimus ex fide codicis Burgundici pro eo quod veteres editiones habent *morem*, tredecim libri nostri & quinque Anglicani *timorem*. Quo præiudicio freti Angli *timorem* posuerunt. Sed ego eam lectionem puto esse falsissimam, eam verò quam præfert codex Burgundicus verissimam. Confirmare illam videtur Plinius in panegyrico, ubi loquens de uxore & sorore Trajani ait: *Idem utrique propositum, idem vitæ tenor*. Cyprianus ipse epist. 64. ait *teneant integri salutis suæ perpetuum tenorem*, uti nos emendavimus ope libri Fuxensis. Statius in lacrymis Hetrusci, atque ævi sine labe *tenor*. Tacitus in vita Agricolæ: *Idem præturæ tenor*. Item Cyprianus epist. 25. pag. 33. scripsit *disciplinæ tenor*, epist. 52. pag. 72. *tenorem gloriæ*, epist. 51. pag. 65. epist. 77. pag. 158. *custodito fidei tenore*. Arnobius lib. 2. *virtutum omnium servamus atque integramus tenorem*. Lactantius lib. 5. cap. 9. *pietas in summo regulam tenens tenorem suum servat*. Dido in epistola ad Æneam apud Ovidium:

*Durat in extremum vitæque novissima nostri
Prosequitur fati qui fuit antè tenor.*

Sunt alia multa exempla istiusmodi apud eundem Ovidium, Suetonium, Valerium Flaccum, Lucretium, Virgilium, & alios, à quibus referendis abstineo. Addam tamen locum Pontii diaconi in vita Cypriani prout legitur in codice Bodleiano, *concupiscentiam sanctimonix tenore calcaret* pro eo quod editiones habent *vigore*.

Pag. 174.

MINUS SOLLICITO] Codex Turonensis, *minus cautè & sollicito timore*.

TENEATUR] Post ista Pamelius adjecit ex codice Camberonensi, *quia scriptum est: Qui perseveraverit usque in finem hic salvus erit*. At ego additamentum illud delevi, quia illud nusquam inveni in codicibus antiquis cum quibus contuli opera sancti martyris, & deest etiam in novem Anglicanis.

NUNC

NUNC NOBIS AD VIRGINES] Refert hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. de doctrina christiana cap. 21.

SANCTIMONIAM] Codex sancti Arnulphi *sanctimonium*. Vide suprà pag. 407.

COPIOSA] Apud Augustinum *gloriosa*, in codice Floriacensi illic citato *generosa*. Sic etiam legit Morellius in veteri codice.

SPADONES] Vide annotationes Erasmi in caput 19. Matthæi.

ANGELI VOCEM] Duo libri veteres habent *archangeli*, novem *evangelii*. Sic etiam vidit Morellius in veteri codice.

CÆLEBS COGITAT] Ita etiam lib. 3. testimoniorum cap. 32. At Hieronymus in epistola ad Eustochium de virginitate servanda aliter refert hunc locum ex quadam veteri versione hoc modo: *Qui sine uxore est sollicitus est ea quæ Domini sunt quomodo placeat Domino. Qui autem cum uxore est sollicitus est ea quæ sunt hujus mundi quomodo placeat uxori. Divisa est mulier & virgo. Quæ non est nupta cogitat quæ sunt Domini, ut sit sancta corpore & spiritu.* Verùm idem Hieronymus in libro primo adversus Jovinianum improbat hanc versionem & ait illam non esse apostolicæ veritatis. Et tamen in libro adversus Helvidium referens eundem locum ait: *Quid oblatras, quid repugnas! Vas electionis loquitur, Divisa est, dicens, mulier & virgo.* Eadem versione usum esse Tertullianum liquet ex libro ejus de virginibus velandis.

CONTINENTIA VERO] Vide quæ de continentia diximus suprà ad epistolam 52. pag. 442.

SIC ET VIRGO] In codice sancti Arnulphi, in Beccensi, & in editione Morellii legitur: *Sic & mulier & virgo innupta.*

DUBITET AN VIRGO SIT] In codice Gratianopolitano legitur, *dubitet an nupta aut virgo sit.* Tertullianus in libro de virginibus velandis: *Difficile mulier semel fit quæ non timet fieri quæque jam facta potest virginem mentiri sub Deo.* Apud Dionem Cassium lib. 37. legimus Cæsarem uxorem suam suspectam adulterii repudiasse, non quòd crederet quæ de ea ferebantur, sed quòd diceret non posse se eam conjugem habere quæ semel adulterii commissi suspecta haberetur, pudicæ enim esse non modò ut ne quid peccet, sed ne suspicionem quidem ullam turpem de se præbeat.

PAREM] Codex Seguerianus, *Talem te integritas.*

NON TAN. CORPORE] Dissimulare non debeo decem & novem vetera exemplaria, & in his Seguerianum, habere *non solum corporaliter sed spiritualiter.* Lectionem vulgatam non reperi nisi in antiquis editionibus & in duobus libris veteribus. Retinui tamen eam, quia est elegantior, quamvis sciam in libro de oratione dominica pag. 204. pro eo quod illic scriptum est *magis spiritalis*, quosdam veteres libros habere *spiritalior*.

COMI] Ita plerique libri veteres. Sic etiam apud Aldelmum in libro de laude virginitatis. Non displicet tamen alia lectio, *comam nutrire.* Infra in hoc ipso libro pag. 178. *Quòd ornari te putas, quòd putas comi, impugnatio est ista divini operis.*

CUM INTEGRITATIS] Duo libri veteres, *cum affectu integritatis.* Alii tres, *cum integritate candida sis & pudore.*

Pag. 175

CANDIDATA] Ita editio Erasmi, cùm antea legeretur *candida*. quam lectionem ego deprehendi in undecim libris veteribus. Aliam reperi in editionibus Manutii & Morellii & in aliis octo codicibus. Tertullianus in libro secundo ad uxorem dixit: *Ipse Dei candidatus est timore.* & in libro de baptismo: *Agebatur itaque baptismus pœnitentiæ quasi candidatus remissionis & sanctificationis in Christo subsequituræ.*

SERMO] Plerique libri veteres, ut frequenter alibi, habent *verbum*. Vide suprà pag. 464. & notas ad epistolam 81. pag. 521.

POSSESSIONE] Veteres editiones & decem libri veteres *mansione*.

CONTESTANS] Ita scriptum vidi in plerisque codicibus manuscriptis. Quidam tamen & veteres editiones præferunt *corroborans*. Infra in libro de lapsis pag. 183. *Dei servos cœlesti voce corroborans.*

CHRISTUS DIXIT] Ita omnes libri veteres, uno Thuano excepto, in quo legitur *fecit*. Ita etiam Erasmus. Melior est autem lectio veterum librorum. Respicit enim istic Cyprianus ad verba Christi paulò antè descripta.

JUSTO FINE] Codex Thuanus, *justificatione*. Ita etiam codex sancti Arnulphi.

SI TE SUMPTUOSIUS] Hieronymus in epistola ad Latam de institutione filia: Pag. 176.

B b b b b

Cave ne aures ejus perfores, ne cerussa & purpurisso consecrata Christo ora depingas &c. Idem in epistola ad Furiam de viduitate servanda: *Quid facit in facie christianæ purpurissus & cerussa?* Vide in libro quarto T. Livii historiam de virgine Vestali accusata propter cultum amœniorem. In noctibus Fesulanis Matthæi Bossi extat ejus exhortatio ad Bessarionem ne feminea ornamenta Bononiensibus restituantur. Vide etiam epistolam sextam ejusdem Matthæi.

OCULOS IN TE] Tertullianus in libro de virginibus velandis: *Ejusdem libidinis est videre & videri.* Sulpitius Severus dial. 2. cap. 12. *Mulieris prima virtus est non videri.* Valerius Maximus lib. 4. cap. 5. tradit Spurinam excellentis pulchritudinis adolescentem, cum mira specie complurium feminarum illustrium sollicitaret oculos, oris decorem vulneribus confudisse, quia nolebat formam suam esse irritamentum alienæ libidinis. Idem lib. 6. cap. 3. ait C. Sulpitium Gallum dimisisse uxorem quod eam capite aperto foris versatam cognoverat. *Lex enim, inquit, tibi tantum meos præfinit oculos quibus formam tuam approbes. Ulterior tui conspectus supervacua irritatione accersitus in suspicionem & crimine subhæreat necesse est.*

SUSPIRANDI FOMENTA] Mirum est quanta sit in hoc loco discrepantia in codicibus manuscriptis. Duo habent *suspirandi*, octo & editio Manutii *sperandi*, unus *per-eundi*, item unus *stipandi*, alius *stuprandi*, alius denique *peccandi*. Apud Aldelmum in libro de laude virginitatis *spirandi*, fortè pro *suspirandi*. Tertullianus in libro de cultu feminarum, *suspiria adolescentium post se trahat*. Hieronymus in epistola ad Eustochium de virginitate servanda: *Hæ sunt quæ per publicum notabiliter incedunt & furtivis oculorum nutibus adolescentium greges post se trahunt.* Idem in epistola ad Geruntiam de monogamia: *Ne propositum viduæ exquisitior cultus infamet. Ne oculorum nutibus & hilaritate vultus juvenum post se greges trahat.*

VELUT GLADIUM] Tertullianus lib. 2. de cultu feminarum: *Perit enim ille simul ut tuam formam concupierit, & facta es tu gladius illi.* Vide homiliam sancti Joannis Chrysostomi quod regulares feminæ viris cohabitare non debeant.

NON EMENTES] Quamvis sciam hoc segmentum non extare in prima epistola Pauli ad Corinthios, ex qua sumptus est hic locus, quamvis sciam illud rarò reperiri in antiquis codicibus operum sancti Cypriani, tamen addidi, quia illud inveni in Pithœano, cui consentit Camberonensis à Pamelio laudatus, & quia Cyprianus lib. 3. testimoniorum cap. 11. eundem locum describens etiam hoc segmentum refert. Ego enim, ut antea dixi, in emendandis sancti martyris operibus non quæro quid reperiat in codicibus sacrorum biblicorum, sed quid Cyprianus scripserit. Videtur autem ille voluisse sensum facere integrum cum ista addidit.

PATRIMONIO TUO] Pamelius & post eum Rigaltius posuerunt *patrimonium tuum Deo fœnera*. quam lectionem inveni in quatuor exemplaribus antiquis. Veteres editiones & undecim vetera exemplaria habent: *Patrimonia tua Deo fœnera*. Lectionem autem quam ego retinui præferunt duodecim libri veteres & editio Manutiana, itemque Anglicana.

AMATORIA CANTANDA] Seneca rhetor in præfatione controversiarum: *Cantandi saltandique nunc obscæna studia effeminatos tenent.* Quintilianus lib. 1. cap. 2. *Omne convivium obscænis cantibus strepit, pudenda dictu spectantur.* Concilium Veneticum can. 11. *Presbyteri, diaconi, atque subdiaconi nuptiarum evitent convivia, nec iis admisceantur ubi amatoria cantantur & turpia.* Sic etiam in canone 37. concilii Agathensis. Burchardus lib. 2. cap. 134 hoc decretum synodi Agathensis refert *ex dictis Augustini*. Sic etiam Juo Carnotensis parte 6. cap. 209. At Gratianus rectè ex concilio Agathensi. In concilio Trosleiano cap. 11. prohibentur turpia cantica. Hieronymus in epistola ad Lætiam de institutione filiæ: *Turpia verba non intelligat, cantica mundi ignoret.* Ælius Spartianus tradit Adrianum Imperatorem scripsisse cantica amatoria.

FERRUM AD CULTURAM] Ovidius lib. 2. tristium:

Et latro & cautus præcingitur ense viator.

Ille sed insidias, hic sibi portat opem.

Quintilianus lib. 2. cap. 16. *Non fabricetur militi gladius. Potest uti eodem ferro latro. Ter-*

tullianus in libro de spectaculis : *Ferrum Dei res est. Numquid tamen in hominis necem auctor ista providit ?*

CIVITAS MERETRIX] Nescio quid heic faciat vox *civitas*. Non enim agitur de civitate aliqua in apocalypsi, sed de meretrice magna. Videtur igitur Cyprianus accepisse ex libro secundo Tertulliani de cultu feminarum, ubi legitur : *Illa civitas valida quæ super montes septem & plurimas aquas præsidet*. Idem civitatem etiam prostitutam vocat in libro de resurrectione carnis. In capite primo Isaïæ legitur : *Quomodo facta est meretrix civitas fidelis*. Hieronymus in epistola ad Eustochium de custodia virginitatis : *Ne fiat obsecro civitas meretrix fidelis Sion*. Vide Estium in caput illud apocalypsis.

Pag. 177.

ORNAMENTA MERETRICUM] Vide Nicolai Abrami notas ad orationem Ciceronis pro M. Cælio pag. 491. & commentarium Joannis Bourdelotii ad Petronium pag. 277.

VESTE CORRUPTAS] Ita omnes veteres libri & editiones. Et tamen Erasmus putabat vocem *corruptas* esse malè positam, & conjecerat legendum esse *comptas*. Paulò post Cyprianus dicet *hinc corruptas esse virgines*, & mox *corruptæ turpitudinem fæditatemque meruerunt*.

SÆCULI DELITIAS] Quatuor libri nostri & unus Anglicanus habent *divitias*.

LUNULAS] Etiam masculi lunulas gestabant, non fanè in capite, sed in calceis, ut docet Plutarchus in quæstionibus Romanis. Nos quoque in juventute nostra portavimus lunulas in calceis. Vide Ludovicum Cælium Rhodiginum lib. 11. cap. 28.

DISCRIMINALIA] Hieronymus in apologia adversus Rufinum, *linguam veriloquam discriminale acu confodiebat*. In apologia Apuleii *capilli discriminandi*. Ovidius lib. 3. de arte amandi : *Longa probat facies capitis discrimina puri*. Quærit Plutarchus in libro de quæstionibus Romanis cur Romani nuptarum comam discriminant hastæ cuspide. Vide lexicon Martinii & glossarium Latinum Cangii.

ARMILLAS] Hieronymus in epistola ad Eustochium de acceptis ab ea munusculis, *armillæ sunt brachiorum*. Sic etiam Diodorus Siculus lib. 5. agens de Gallis. Tertullianus lib. 1. de cultu feminarum, *circulos ex auro, quibus brachia artantur*. Idem Hieronymus in epistola ad Demetriadem de virginitate servanda, *astrietas habent manicas*. Vide Cotelerii notas ad librum primum constitutionum apostolicarum cap. 3.

BOTRONATUM] Si Cyprianus reddidisset verba Isaïæ secundum ordinem quem tenent in libro Isaïæ, facile hinc esset intelligere quid significet hoc vocabulum. Verum alia versione, ut apparet, usus est, aut verborum ordinem turbavit. Vide Salmasium in exercitationibus Plinianis pag. 763. & in notis ad scriptores historiæ augustæ pag. 339. & lexicon Martinii. Vide etiam etymologicum Vossii in verbo *botrus*.

DEXTRALIA] Numerorum cap. 31. *annulos & dextraria ac muræmulas*. Lucifer Calaritanus in libro de non parcendo delinquentibus in Deum : *Debemus vereri regni tui diadema, in aurem etiam & dextrocherium*. Ubi Joannes Tilius episcopus Meldensis, cui debemus primam editionem operum Luciferi, dixit dextrocherium sibi videri esse dictionem ex Latino & Græco compositam pro ornamento quodam in manu dextra. Vide Salmasium ad scriptores historiæ augustæ pag. 251. & lexicon Martinii & glossarium Latinum Cangii. Vide etiam Ludovicum Cælium Rhodiginum lib. 5. cap. 13.

INAURES] Infra in hoc ipso libro pag. 177. *An vulnera inferri auribus Deus voluit*. Et iterum infra pag. 179. *Non inferantur auribus vulnera*. Tertullianus lib. 2. de cultu feminarum : *Scrupulosa Deus auribus vulnera intulit, & tanti habuit vexationem operis sui & cruciatus infantie innocentis tunc primum dolentis ut ex illis ad ferrum nati corporis cicatricibus grana nescio quæ penderent*. Hieronymus in epistola ad Lætam de institutione filiae : *Cave ne aures ejus perfores*. Idem in epitaphio Marcellæ, *auribus perforatis rubri maris pretiosissima grana suspendere*. Plinius lib. 12. cap. 1. *Ad hæc excogitata sunt aurium vulnera, nimirum quoniam parum est collo crinibusque gestari nisi ingererentur etiam corpori*. Gregorius Nazianzenus in carmine ad Olympiadem eam monet ne aurium ornatum ponat in margaritis. Vide Diodorum Siculum lib. 5. ubi agit de Panchalia.

COLORARE LANAS] Tertullianus in libro primo de cultu feminarum, *medicamenta ex fuco quibus lanæ colorantur*. Virgilius ecloga 4. *Nec varios discet mentiri lana colores*. Horatius lib. 3. od. 3. *neque amissos colores lana refert medicata fuco*. Hieronymus in epistola ad Lætam de institutione filiae : *Lanarum conchyliis quis in pristinum candorem revocet ?*

LAPILLIS] Quamvis codices antiqui & editiones ita habeant, ego puto scribendum esse *capillis*. Solebant antiqui miscere auri ramenta cum capillis ut magis flavi apparerent. Quippe flavus color, ut liquet etiam ex testimonio Virgilii in libro quarto *Æneidos*, in pretio erat ad pulchritudinem oris & capitis. Docet illud Julius Capitolinus in Vero: *Dicitur sanè tantam habuisse curam flaventium capillorum ut capiti auri ramenta respergeret quo magis coma illuminata flavesceret*. Idem in Commodio: *Fuit forma quidem corporis iusta, capite semper fucato & auri ramentis illuminato*. Trebellius Pollio in Galieno: *Crinibus suis auri scobem aspersit*. Auctor epistolæ ad Demetriadem editæ inter opera Hieronymi: *Hæc est illis per dies singulos cura præcipua, implicare auro crinem & ardentes concharum lapides capitis honorem facere*. Martianus Capella lib. 1. *Juno quoque expurgatoris auri splendente vena addiderat crinibus sociale vinculum*. Idem paulò post ait Phœbum vocari auricomum. Nam solis augustum caput, inquit, radiis perfusum circumactumque flammantibus velut auratam cæsariem rutili verticis imitatur. Hinc apud Tacitum lib. 4. histor. crinis rutilatus. Virgilius lib. 11. *Æneidos*, pro crinali auro. Ovidius lib. 3. amorum eleg. 12. *Virginei crines auro gemmaque premuntur*. Ibidem eleg. 14. *Nec tamen ater erat, nec erat color aureus illis*.

Sed quamvis neuter, mistus uterque color.

Item in epistola Cydippes ad Acontium: *Ipsè dedit gemmas digitis & crinibus aurum*. Virgilius lib. 4. *Æneidos*: *Fraude premit crinem fingens atque implicat auro*. Tibullus lib. 1. eleg. 10. *Auro ne pollue formam*. Plinius lib. 3. cap. 1. *virorum crinibus aurum implexum*. Seneca Medea, *gemmarum nitor* ——— *distinguit aurum quo solent cingi comæ*. Idem Hercule Oeteo: *Quid nudus auro crinis & gemma jacet*. Prudentius in hamartigenia, *aureolisque riget coma texta catenis*. Apud Apuleium lib. 5. metamorphoseon Venus irata adversus filium ait: *Tunc injuriæ meæ litatum crediderim cum comas ejus, quas istis manibus meis subinde aureo nitore perstrinxi, deraferim*. Et libro decimo: *Adest luculentus puer nudus, flavis crinibus usquequaque conspicuus, & inter comas ejus aurea pinnulæ cognatione simili sociatæ prominebant*. Vide Bourdelotii notas ad Petronium pag. 241.

Post edita à nobis opera Cypriani, post emendationem hujus loci à me tentatam, inveni tandem veram lectionem in veteri & optimo codice monasterii Beccensis, in quo disertè scriptum est *capillis*. Itaque emendatio certa est. Illam porro posuisssem in contextu hujus operis Cypriani, si codicem Beccensem, qui serò venit in manus meas, habuisssem eo tempore quo locus iste cudebatur à typographo.

Alia fraude, ut in capite primo libri sui secundi ait Valerius Maximus, utebantur mulieres Romanæ, quæ, quo formam suam concinniores efficerent, summa cum diligentia capillos cinere rutilabant. Sospater Charisius lib. 1. *Muliebre ministerium cinerarius dicitur*. Nam Cato in originibus, *Mulieres*, inquit, *nostræ capillum cinere ungitabant ut rutilus esset crinis*. Concilium Eliberitanum canone 67. *Prohibendum est ne qua fidelis vel caticumina aut comatos aut viros cinerarios habeant*. Hæc synodi verba refero uti scripta sunt in tribus antiquissimis & optimis codicibus manuscriptis & in editione Garfiæ Loaisæ. Quod ideo annoto quia Ferdinandus de Mendoza hanc lectionem sibi non probari ait quia ratio & reliqui codices manuscripti congruunt cum editione vulgata, in qua scriptum est *comicos aut viros scenicos*. Vide quæ Joannes Ludovicus de la Cerda notavit ad librum secundum Tertulliani ad uxorem pag. 642. Contrà in capite secundo threnorum Hieremiæ legimus filias Sion squalidas & desolatas conspersisse cinere capita sua, nimirum ut dedecorarent formam suam, & sic ostenderent miserabilem statum suum.

Ex his quæ annotavi de capillis auro mixtis puto sumi posse conjecturam ut emendetur locus Juvenalis ex satyra in qua depingit prava mores Messallinæ, quam ait nudam papillis auratis constitisse in lupanari. Pro quo facile crederem legendum esse *capillis*. Non video enim quid dicere voluisset Juvenalis, si scripsisset papillas fuisse auratas. Quid enim facit aurum in papillis ad libidinem? Conjecturam porro illam adjuvari posse puto ex eo quòd Juvenalis paulò antè dixit illam nigrum flavo crinem abscondisse galere. Rectè enim flavus color convenit cum auro, ut ostendunt loca veterum relata supra. Et Ovidius lib. 15. metamorphoseon dixit capillos auro similes, id est flavos.

ABSCONDERES] Tres libri veteres habent *absconderet*. Sic etiam Morellius.

CIRCUMDUCTO NIGRORE] Codex sancti Albini, *circumducto nigrore pulveris*. Tertullianus in libro primo de cultu feminarum, *illum ipsum nigrum pulverem quo oculorum*

rum exordia producuntur. Apud Commodianum instructione 60. legitur *oculos fuliginē relinitis.*

GENAS MENDACIO] Origenes homilia prima in canticum canticorum: *Pulchritudo quippe mulierum in genis dicitur esse quamplurimum.* Plinius lib. 11. cap. 37. loquens de genis: *Pudoris hæc sedes. Ibi maxime ostenditur rubor.* Ovidius in libro de medicina faciei: *Nec cerusa tibi nec nitri spuma rubentis desit.* Seneca lib. 5. contr. 6. *Maliebrem vestem sumpsit, capillos in feminae habitum composuit, oculos puellari lenocinio circumdedit, coloravit genas.* Apuleius in apologia sua dixit *purpurissatas genas.* Commodianus instruct. 59. *Nec non & inducis malis medicamina falsa.* & instruct. 60. *Malas medicatis quodam superducto rubore.* Hodie nihil vulgatius. Id verò ab Italis ad nos pervenisse adnotatum est in Thesaurο linguæ Latinæ; ubi legitur *purpurisso olim usas fuisse mulieres ad labra & genas tingendas, quemadmodum hodie plerunque apud Italos fieri videmus.*

CORRUPTELÆ IMPUGNATIONE] Erasmus mallet *impigatione*, unde *pigmenta dicta videntur*, ut ille ait. Sed ego *impigationem* alibi non legi.

PLASTICA ADULTERARI] Tertullianus lib. 2. de cultu feminarum: *Displicet nimirum illis plastica Dei.* Et paulò antè dixerat: *Nam etsi accusandus decor non est ut felicitas corporis, ut divinae plasticæ accessio.* Et in libro de spectaculis, *plasticam Dei supergressa.*

Pag. 178.

FLAVO COLORE] Juvenalis satyra sexta: *Et nigrum flavo crinem abscondente galeo.* Dio Chrysostomus orat. 21. ait *Achillis comam fuisse flavam.* Apuleius lib. 2. de asino aureo, *rubor temperatus, flavum & in affectatum capillitium.* Idem lib. 5. *per istos cinnameos & undique pendulos crines tuos.* Ovidius lib. 3. de arte amandi:

*Femina caniciem germanis inficit herbis,
Et melior vero quæritur arte color.*

OPUS DEI EST] Imitatus est magistrum suum Cyprianus. Tertullianus enim in libro secundo de cultu feminarum ait: *Quod nascitur opus Dei est. Ergo quod fingitur diaboli negotium est.*

MANUS DEO INFERUNT] Tertullianus ibidem: *Ille indubitè hujusmodi ingenia concinnavit ut in vobis pareat manus vos quodam modo Deo inferre.*

SI QUIS PINGENDI] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. de doctrina christiana cap. 21.

CAPILLOS FLAMMEOS] Tertullianus ibidem, *malè ac pessimè sibi auspicantur flammeo capite.* Vide lib. 3. observationum Cuperi cap. 14.

CAPILLI ERANT ALBI] Passio sanctarum Perpetuæ & Felicitatis: *Et vidimus in eodem loco sedentem quasi hominem canum niveos habentem capillos.*

TE NON RECOGNOSCAT] Julius Firmicus in libro de errore prophanarum religionum: *Cum cohors vestra ad tribunal judicantis Dei accesserit, nihil vobiscum asseretis quod Deus qui vos fecit agnoscat.* Hieronymus in epistola ad Furiam de viduitate servanda: *Qua fiducia erigit ad cælum vultus quos conditor non agnoscit.* Apud Victorem Vitensem lib. 5. cap. 9. extat objurgatio Murittæ diaconi Carthaginensis ad Elpidoforum olim christianum, cui fuerat delegatum membra confessorum Christi suppliciis grassantibus laniare. Ad illum ergo ait inter cætera Muritta Deum non agniturum illum cum venerit dies extremus & dicturum: *Non conspicio vultum signaculi mei, characterem non video trinitatis.* Imperator Constantinus in titulo Codicis Theodosiani de pœnis: *Si quis in ludum fuerit vel in metallum pro criminum deprehensorum qualitate damnatus, minimè in ejus facie scribetur, dum & in manibus & in suris possit pœna damnationis una scriptione comprehendi, quo facies, quæ ad similitudinem pulchritudinis cælestis est figurata, minimè maculetur.*

DEPICTOS OCULOS] Plinius lib. 11. cap. 37. *Palpebræ in genis homini utrinque. Mulieribus etiam infectæ quodam modo. Tanta est decoris affectatio ut tingantur oculi quoque.* Hieronymus in epistola ad Furiam de viduitate servanda ait, *nec orbes, id est oculos, stibio fuliginatos.*

METUENDA] Erasmus monuit alibi legi *meditanda.* quam lectionem ego reperi in libro Fuxensi.

NUBENTIBUS INTERESSE] Damnat virgines christianas quæ nuptiis intererant, ubi sanè multa etiam in conventibus honestioribus fiunt quæ non videntur congruere

Pag. 179.

C c c c c

professis virginitatem. Nam fescennina quæ cantabantur in nuptiis maximam licentiam & lasciviam exhibebant. Ista fortiter in hoc loco exequitur sanctus martyr. Hieronymus in epistola ad Demetriadem de virginitate servanda : *Stridor Punicæ linguæ procacia tibi fescennina cantabit.* Sed de fescenninis vide Muretum ad Catullum. Immo sanctus Gregorius Nazianzenus hortatur Olympiadem, quæ maritata erat, ne ad nuptiale convivium eat, ubi & perpotatur & denique infacetis facetiis indulgetur. Omne enim convivium, ut lib. 1. cap. 2. ait Quintilianus, obscœnis cantibus strepit, pudenda dictu spectantur. Et Prudentius in hamartigenia dixit *convivale calentis carmen nequitia.*

IN ILLA LASCIV.] Ita habent undecim libri veteres & editio Manutii. Non displicet tamen lectio veterum editionum, in quibus scriptum est *inter illam lascivientem libertatem.* Habetur autem illa in quinque libris veteribus. Codex Beccensis habet *in illa libertate convivantium.* Lasciviam licentiam dixit Horatius lib. 1. od. 19.

AD AUDACIAM SPONSUS] Hildebertus epist. 36. *Nesciunt virgines quid ex maritali licentia muliebris sustineat infirmitas.* Descriptio licentiæ maritalis extat in veteri epigrammate quod extat inter notas Salmasii ad scriptores historiæ augustæ pag. 285.

QUANDO PUDICA] Hic locus in exemplaribus manuscriptis & in vulgatis editionibus diverso modo legitur. Etenim nonnulla eorum habent *quomodo pudica quæ venerat impudica discedit.* Alia contrario sensu, *quando impudicior quæ venerat impudica discedit.* Ego præfero priorem lectionem, eam etiam ob causam quod Cyprianus in simili argumento scribit ad Donatum pag. 4. *quæ pudica fortasse ad spectaculum matrona processerat de spectaculo revertitur impudica.* Sic Martialis lib. 1. epigr. 30. loquens de Levina casta & ad balneas adultera ait : *Penelope venit, abit Helena.* Alia Rigaltio mens fuit. Nam tamenetsi in contextu posuerit lectionem quam ego præfero, in observationibus suis eam magis probat quæ habet *impudicior quæ venerat pudica discedit.* Hieronymus in epistola ad Salvinam de servanda viduitate : *Tenera res in feminis fama pudicitia est.* In epistola Oenonis ad Paridem apud Ovidium :

Nulla reparabilis arte

Læsa pudicitia est. Deperit illa semel.

Quid enim, inquit Lucretia apud T. Livium, *salvi est mulieri amissa pudicitia ?* Seneca Hippolyto : *Mens impudicam facere non casus solet.*

PROMISCUAS BALNEAS] Olim feminas lavari cum viris signum esse adulteræ putabant, ut videre est apud Quintilianum lib. 5. cap. 9. Hieronymus in epistola ad Lætiam de institutione filiæ : *Mihi omnino in adulta virgine lavacra displicent, quæ se ipsam debet erubescere & nudam videri non posse.* Et paulò post ait illam è contrario balnearum fomentis sopitos ignes fuscitare. Balnearum enim calor, ut idem scribit in epistola ad Furiam de viduitate servanda, novum adolescentulæ sanguinem incendit. Idem in epistola ad Rusticum monachum : *Balnearum fomenta non quærat qui calorem sanguinis jejuniorum cupit frigore extinguere.* Ælius Spartianus tradit Adrianum Imperatorem lavacra pro sexibus separavisse. Et Julius Capitolinus scribit M. Antoninum philosophum lavacra mista submovisse. Ælius verò Lampridius docet Alexandrum Severum balnea mista Romæ exhiberi prohibuisse, & eunuchos nihil in palatio curare voluisse nisi balneas feminarum. Concilium Laodicenum canone 30. *Quod non oporteat sacris officiis deditos aut clericos aut continentes vel omnem laicum christianum lavacra cum mulieribus celebrare, quia hæc apud gentes reprehensio prima est.* Rectè profectò. Nam, ut ait Ovidius in libro tertio de arte amandi, *celant furtivos balnea multa jocos.* ubi puto legendum *mista.* Vide Petavii animadversiones ad Epiphanium in hæresi 30. quæ est Ebionitarum, Cotelerium in notis ad constitutiones apostolicas pag. 131. editionis Parisiensis, & Beveregium in annotationibus ad canonem 77. Trullanum.

PUDOR PONITUR] Quamvis ita scriptum sit in omnibus ferè libris manuscriptis & in editionibus, mallem tamen scriptum fuisse *cæditur*, uti legitur in uno codice Remigiano & in Beccensi, & uti se legisse in veteribus aliquot libris testantur Morellius & Pamelius. Nam paulò post istic video scriptum, *honor continentia ac pudor cæditur.* Hanc lectionem confirmare videtur etiam codex Camberonensis apud Pamelium, itemque alius Neapolitanus in margine exemplaris mei Manutianæ editionis notatus, in quibus scriptum erat *læditur.* Et tamen, quamquam ea vera sint, non sum ausus mutare contra

tot veterum codicum & editionum auctoritatem. Gregorius Nazianzenus in carmine ad Olympiadem ait pudoris jacturam flagitiosorum omnium certissimam esse parentem.

DENOTANDA] id est denudanda. Vide notas ad epistolam 63. pag. 477.

CONTRECTANDA] Dissimulandum non est *conspicienda* scriptum esse in uno libro vetere laudato in margine editionis Lugdunensis anni 1544. in quo descriptæ sunt variæ lectiones ex pluribus antiquis codicibus manuscriptis.

VERECUNDIA EXUITUR] Herodotus lib. 1. *Mulier exuta tunica verecundiam exuit.* Hieronymus lib. 1. adversus Jovinianum: *Scribit Herodotus quod mulier cum veste deponit & verecundiam.* Rufinus lib. 1. in Oseam: *à vultu suo verecundiam, quæ solet obscenitati impedimentum esse, depulerat.* Plinius lib. 35. cap. 10. mentionem facit novæ nuptæ verecundia notabilis. Justinus lib. 14. tradit Olympiadem matrem Alexandri M. expirantem capillis & veste crura contexisse ne quid posset in corpore ejus indecorum videri. Et Q. Curtius lib. 5. ait feminarum Babylonæ convivia ineuntium in principio fuisse modestum habitum, deinde summa quæque amicula exuisse paulatimque pudorem prophanasse, ad ultimum ima corporum. Qua de re vide Ludovicum Cælium Rhodiginum lib. 5. cap. 11. A Gellius lib. 15. cap. 10. scribit ex Plutarcho Milesios virgines Milesias quæ sine ulla evidenti causa vitam suspendio amitterent decrevisse ut quæ corporibus suspensis demortuæ forent, eæ omnes nudæ cum eodem laqueo quo essent præcinctæ efferrentur, & post id decretum virgines voluntariam mortem non petisse pudore solo deteritas tam inhonesti funeris. Claudam notas istas insigni loco Valerii Maximi, qui lib. 4. cap. 5. ait verecundiam esse parentem omnis honesti consilii, tutelam solemnium officiorum, magistram innocentiae, eamque omni tempore favorabilem præ se ferre vultum. Idem lib. 6. cap. 1. pudicitiam ait esse virorum pariter ac feminarum præcipuum firmamentum. At non solum in feminis vituperabatur nuditas, sed etiam in viris. Narrat enim Massurius Sabinus apud A. Gellium lib. 10. cap. 15. flaminem dialem non potuisse tunicam intimam exuere nisi in locis tectis, ne sub cælo tanquam in oculis Jovis nudus esset.

VERECUNDA SIS] Codex Burgundicus, *verecunda sit virginitas inter viros.*

EXPUGNATOR] Veteres editiones & quinque libri veteres habent *expugnatus*. Quæ lectio potest esse bona. Ego tamen aliam præfero, tum quia habetur in editionibus Manutii & Morellii & in duodecim antiquis codicibus, tum etiam quia infra in libro de lapsis legitur pag. 184. *hostem nunc & expugnatorem domesticum non haberent.*

VIDUÆ ANT. NUPTÆ] Hieronymus in epistola ad Eustochium de servanda virginitate: *Videas plerasque viduas antequam nuptas infelicem conscientiam mentita tantum veste protegere.* In apologia Apuleii, *fortasse adhuc vidua antequam nupta domi sedisset.* Ovidius lib. 2. fastorum, *viduæ cessatæ puellæ.*

TIMENTEM] Hanc lectionem præferunt omnes ferè veteres libri & editiones. Pamelius posuit *docentem*. quam lectionem ego reperi in sex codicibus antiquis, in quorum uno primò scriptum fuit *timentem*, sed postea id deletum est ut scriberetur *docentem*. Alii numero viginti habent *timentem*. Ait ergo Cyprianus timere se pro virginibus Deo dicatis, si non observaverint vitam proposito suo congruentem; adeoque illas admonet ut in incepto perseverent.

QUÆ VIRGO ES] Postea sequitur in editione Erasmi, ex qua aliæ acceperunt, *quæ Deo servis.* At ego, cum istud non invenerim nisi in uno veteri libro, desit autem in omnibus aliis, id est viginti, in primis verò in Segueriano, existimavi non esse Cypriani & additum fuisse à quodam studioso, fortassis in margine, per speciem interpretationis. Itaque expunxi.

CUM CENTENO] Retinui hanc lectionem, quia extat in omnibus antiquis codicibus, etiam in Segueriano, & in editionibus quæ Manutianam antecesserunt. Prudentius in carmine de sancta Agnete ait:

Cingit coronis interea Deus

Frontem duabus martyris innubæ.

Unam decemplex edita septies

Mercēs perenni lumine conficit.

Centenus extat fructus in altera.

In codice Pithœano & in Veronensi legitur istic, *primus cum centesimo*. Hieronymus in

epistola ad Eustochium de servanda virginitate : *Centesimus & sexagesimus fructus de uno sunt semine castitatis*. Joannes Saresberienſis lib. 8. polieratici cap. 11. non tamen quòd conjugali detraham castitati, sed centesimum aut sexagesimum fructum, licet de radice tricesimi oriatur, minimè arbitror tricesimo comparandum.

SEXAGENARIUS] Prudentius lib. 2. adversus Symmachum : *Sunt & virginibus pulcherrima præmia nostris*. Et mox : *Hic decies ſeni rediguntur in horrea fructus*.

COGITATIO] Ita omnes ferè libri veteres. Duo tamen habent *colluctatio*. In Veronenſi scriptum primò fuit *colluctatio*, sed supra lineam scriptum est *cogitatio*.

NON NUBENT] Codex Fuxenſis, *non nubent neque nubentur*. Seguierianus & unus alius vetus *non nubuntur* tantum. Nubendi vocabulum sæpe reperitur in obſcœnis, ut post Lipsium annotavit vir doctiſſimus Joannes Seldenus lib. 5. cap. 4. de jure naturali & gentium, & nos quoque alibi monuimus. Et ita videtur etiam ſenſiſſe Servius grammaticus in ſecundum Æneidos : *INNUPTÆ, quæ nunquam nubit*. Nam virgo poteſt & nubere. Tertullianus lib. 4. adversus Marcionem : *Manente matrimonio nubere adulterium eſt*. Idem in apologetico agens de incarnatione Chriſti ait Dei filium nullam de impudicitia habere matrem, *etiam quam videbatur habere non nupſerat*. Ubi manifeſtum eſt vocem *nupſerat* poſitam eſſe pro coitione mulieris cum viro. Alioqui falſum eſſet quod ait Tertullianus, cum certum ſit Mariam matrem Chriſti ductam fuiſſe à Joſepho, nuptam fuiſſe Joſepho, uxorem ejus fuiſſe, & propterea Chriſtum exiſtimatum filium fabri, quia filius ejus mulieris erat quæ fabri uxor erat, quia filius eſt quem nuptiæ demonſtrant. Hinc in ſcholiis ſancti Cyrilli de incarnatione Domini cap. 25. legitur : *Natus eſt enim ex virgine, & ſolus habet matrem innuptam*, id eſt virginem, quæ non congreſſa erat cum marito. Nam & Ruſinus lib. 1. cap. 6. hiſt. eccleſ. innuptam dixit pro virgine. Pro quo Hieronymus in initio libri adversus Helvidium dixit Mariam fuiſſe matrem antequam nuptam, quia nimirum conceperat ex ſpiritu ſancto antequam ex ſponſa fieret uxor Joſephi. Et ſanctus Ambroſius in epistola de Bonoso episcopo accusato in ſynodo Capuenſi quòd diceret Mariam virginem habuiſſe plures liberos : *Neque enim elegiſſet Dominus Jeſus naſci per virginem, ſi eam judicaſſet tam incontinentem fore ut illud genitale dominici corporis, illam aulam regis æterni concubitus humani ſemine coinquinaſſet*. Cæterum, ut id quoque obiter dicam, Rigaltius arbitratus eſt hunc locum ex apologetico Tertulliani ſic ſcribendum eſſe ut dicatur Chriſtum nullam de pudicitia habere matrem, quia videbat Latinum Latinum & Pamelium ita legiſſe in quibuſdam vetuſtis exemplaribus. Ego contra puto retinendam eſſe lectionem vulgatam, quæ vetuſtiſſimorum & optimorum codicum auctoritate nititur, ut ſenſus ſit Chriſti matrem nullam impudiciæ labem, non quidem obſcœnæ attrectationis injuriam, ut Ruſini verbis utar, paſſam eſſe, quippe quæ nunquam cum marito exercuerit conjugale commercium, ſive, ut loquar cum Lactantio, nunquam per voluptatis illecebras copulata eſt cum marito. Vide Eraſmi annotationes in hunc locum Matthæi.

JAM VOS ESSE COEPISTIS] Hieronymus in expoſitione pſalmi 44. ad Principiam : *Sexus devoratur à virgine. Chriſtum portat in pectore. Jam poſſidet quod futura eſt*. Idem in epistola ad Eustochium de custodia virginitatis : *Gaude ſoror, gaude filia, gaude mi virgo, quia quod aliæ ſimulant tu verè eſſe cœpiſti*.

GRATIAM] Hanc lectionem præferunt omnes ferè libri veteres & veteres editiones. Manutius maluit *gloriam*. Hinc acceperunt poſteriores editiones. Ego tot veterum exemplarium & editionum contra ſcribentium auctoritatem contemnere non audeo. Si quis tamen mavult *gloriam*, judicio ſuo fruatur.

HABITATIONES] Codex Fuxenſis *manſiones*. Quod fortasſe melius eſt. Nam in capite 14. evangelii ſecundum Joannem, ad quod iſtic reſpicit Cyprianus, legitur in editione vulgata : *In domo patris mei manſiones multæ ſunt*. Sed heic meminiffe oportet Cyprianum alia verſione uſum eſſe quàm ea qua nos utimur.

CASTÆ PERS. ET VIRGINES] Hieronymus in epistola ad Eustochium de custodia virginitatis ; & quia maritorum expertæ ſunt dominatum, caſtæ vocantur & nonnæ. Quid ſint nonnæ quære in glosſario Latino Cangii.

AD DIVINUM LAVACRUM] Ita poſui ſecutus fidem unius libri mei veteris. Atque ea lectio mihi videtur optima. Nam alia eſt admodum intricata, quæ ita habet : *omnes quidem qui ad divinum munus & patrium baptiſmi ſanctificatione perveniunt*. Quid enim

enim heic facit vox *patrium* ! Et tamen illa habetur in codice Segueriano & in sex aliis. Alii septem & veteres editiones præferunt *patrimonium*, Beccensis *patriam*. Sed nulum horum vocabulorum congruit huic loco, mea quidem sententia. Si quis tamen horum alterutrum retinere voluerit, non repugno.

QUOMODO PORTAVIMUS] Refert hanc postremam libri istius partem sanctus Augustinus lib. 4. de doctrina christiana cap. 21.

NATU PRÆBETE] Post ista Pamelius, cui præiverat editio quæ dicitur Gravii, adjecit ex codice Affligemensi & ex Coloniensi, *majoribus ministerium*; idque optimè quadrare ait. Ego non disputo an optimè quadret. Illud tantum aio, me ideo expunxisse hæc duo vocabula quia illa non inveni in antiquis editionibus neque in ullo eorum veterum exemplarium quibus usus sum, id est viginti septem.

VIRGINITAS HONORARI] id est, cum in vobis Dominus martyrium cœperit honorare, ut scriptum est in libro de laude martyrii pag. 352. quando ignes aut cruces, ut ait in hoc ipso libro de habitu virginum pag. 175. sanctus martyr, aut ferrum vel bestias patiemini ut coronam martyrii accipiatis. Prudentius in carmine de sancto Fructuoso episcopo Tarraconensi: *Carcer christicolis gradus coronæ est*. Hieronymus in quæstione undecima ad Hedibiam: *Triumphus Dei est passio martyrum & pro Christi nomine cruoris effusio & inter tormenta lætitia*. Virginitas igitur incipit honorari cum virgo christiana incipit pati pro nomine Christi. Cyprianus in libro de unitate ecclesiæ pag. 201. *Confessio exordium gloriæ est, non meritum jam coronæ, nec perficit laudem, sed initiat dignitatem*, & epist. 77. ad martyres pag. 159. *Fustibus cæsi prius graviter & afflicti per ejusmodi pœnas initiastis confessionis vestræ gloriosa primordia*. Inde illa querela Secundæ virginis & martyris, quæ cum videret Rufinam sororem suam flagellari, clamavit ad judicem: *Cur sororem meam gloria afficis, me verò ejus gloriæ non pateris esse participem*! Celerinus in epistola ad Lucianum pag. 29. *Sic coronet te cujus nomen confessus es*.

Pag. 181.

DE LAPSIIS.

LIBRI istius, ut ab aliis jam observatum est, mentionem facit ipse Cyprianus epist. 51. pag. 66. & Pontius diaconus in vita ejus, tum etiam sanctus Augustinus & sanctus Fulgentius in locis infra notatis. Addunt aliqui Eusebium Cæsariensem, sed falsò. Decepit eos indiligentia. Cum enim Rufinus Latine verterit historiam ecclesiasticam Eusebii, credentes illum eam vertisse simpliciter & nihil addidisse de suo, sibi persuaserunt ea quæ in interprete leguntur de hoc Cypriani libro extare etiam apud Eusebium. Quod verum non est. Hæc sunt verba Rufini: *Cyprianus de his, id est de lapsis, librum magnificentissimè scriptum edidit, in quo & lapsos ad pœnitentiam cohortandos & contradicentes alienos esse à Christi visceribus statuit*. Hunc porro librum & librum de unitate ecclesiæ frequenter citat Venericus Vercellensis episcopus.

Pag. 181.

PAX ECCLESIE REDDITA] post obitum Decii, ut ostendit Pearsonius in annalibus Cyprianicis.

NUBE] Rigaltius addidit & *caligine*. Sed hanc additionem, quæ haud dubiè est ex glossmate, non agnoscunt aliæ editiones nec libri veteres. Reperta est in duobus tantum, in uno nimirum regio, ex quo puto Rigaltium accepisse, & in Moyssiæensi.

VOTIS OMNIUM] Codex Fuxensis, *vocibus & votis omnibus*.

COHORS CANDIDA] Tertullianus in libro primo ad uxorem: *Tota illa ecclesia candida de sanctitate conscribitur*. Ubi vide Rigaltium. Idem Tertullianus in libro de corona, & de martyrii corona laurea melius coronandus. Vide notas Joannis Ludovici de la Cerda pag. 649. De massa candida vide Baronium an. 261. & 303.

SACRIFICIIS SACR.] Septem libri veteres habent *sacrificiis ac sacrilegiis*.

RESERVAVIT] Duo libri veteres *mancipavit*.

SEXUM VICERUNT] Suprà epist. 31. pag. 164. *sexu suo fortiores*. Ubi vide notas.

ANNOS SUOS VIRTUT.] Ita veteres editiones, viginti & tres libri nostri, & quatuor Anglicani. In uno regio & in Moyssiæensi legitur *annos suos continentia virtutibus*.

Cum autem vox *continentia* desit in tam multis antiquis codicibus, cum non conveniat

D d d d d

huic loco, ut ait Latinius, nobis visum est illam esse delendam. Sanè Pamelius illam adjecit ex editione quæ dicitur Gravii & ex quodam veteri libro. Verùm idem Latinius jampridem pronuntiavit eam auctoritatem tanti non esse ut persuadere possit vocem hanc esse retinendam.

STANTIUM] Veteres editiones, codex Seguierianus, Gratianopolitanus, recentior Victorinus, & unus Vaticanus habent *circumstantium*. Sed hæc lectio bona non est. Lamonianus habet *adstantium*.

Pag. 182.

DAMNA] Hæc vox deest in antiquis editionibus & in tredecim libris veteribus. Erasmus adjecit. Non reperi autem illam nisi in quinque codicibus. Retinui tamen, quia videtur necessaria.

EXPLORANDÆ] Hanc lectionem exhibent sexdecim vetera exemplaria. Codex Remensis sancti Dionysii habet: *Expugnandæ fidei præfigebantur dies*. Burgundicus, *prænuntiabantur*. Veteres editiones, *perimebantur*.

CAUTA SECESSIONE] De hac secessione sancti martyris sic scribit inter alia Pontius diaconus: *Sequitur ut probemus secessum illum non hominis pusillanimitate conceptum, sed, sicuti est, verè fuisse divinum*. Sic de Paulo eremita ait Hieronymus: *Cum persecutionis procella denotaret, in villam remotiorem & secretiorem recessit*. Vide librum Tertuliani de fuga in persecutione.

DURUS AUT FERREUS] Cicero actione secunda in Verrem: *Quis tam fuit illo tempore durus ac ferreus, quis tam inhumanus*. Juvenalis satyra prima:

—— Nam quis iniquæ

Tam patiens urbis tam ferreus ut teneat se?

INCURSU] Codex Fuxensis *impetu*. Paulò post in hoc ipso libro, *nec prostratus est persecutionis impetu*. Vide quæ de incurso notavimus ad epistolam 33. pag. 421.

IN PROSTRATIS] Optatus lib. 1. *nonnullos funestam prostravit in mortem*.

PAX LONGA CORRUPERAT] Sanctus Augustinus in epistola ad Bonifacium comitem: *Decuit enim eos sollicitudo quos negligentes securitas fecerat*. Sulpitius Severus lib. 2. sacre historię: *Plerique eorum longa rursus pace corrupti*. Et infra: *Rursus corrupti longæ pacis malo idolis libaverunt*. Velleius Paterculus lib. 2. *Pannonia insolens longæ pacis bonis*. Et Tacitus lib. 4. annalium tradit Pisonem fuisse pace incuriosum. Juvenalis sat. 6. *Nunc patimur longæ pacis mala*. Lucanus lib. 5. *longaque in pace quietos bellorum primus sparsit furor*. Modestus in libro de vocabulis rei militaris: *Longa securitas pacis homines partim ad delectationem otii, partim ad civilia traduxit officia*. Cæsar lib. 2. de bello civili: *Multitudo insolens diuturnitate otii*. Cassianus lib. 5. cap. 19. *Scilicet ne pacis otio miles Christi lentescens incipiat oblivisci constitutionum suarum gloriosa certamina, ac securitatis inertia dissolutus præmiorum stipendiis ac triumphorum meritis defrauderetur*. Sanctus Leo Papa sermone secundo in solemnitate epiphaniæ: *Vigilanter cavenda sunt illa discrimina quæ de otio ipsius pacis oriuntur*. Vide notas nostras ad librum sextum Salviani.

AMPLIUS MEREREMUR] Ita antiquæ editiones. Erasmus scripsit *amplius pati mereremur*. quod ego reperi in quatuor antiquis exemplaribus. Gravii quæ dicitur editio id quoque habuit, sed minutiore caractere scriptum, ut intelligi daretur dubium videri an esset Cypriani. Vox autem *pati* non invenitur in octodecim exemplaribus nostris neque in quinque Anglicanis, neque in editionibus Manutii & Morellii. Ego suppositam arbitror à quodam sciolo qui putaret sensum non esse integrum absque illo vocabulo, sicut Freinshemius ad librum secundum historiarum Taciti, ubi legitur *incipi victoriam ratus*, existimat vocem *ratus* adjectam esse ab aliquo extraneo, qui deesse aliquid heic putabat. Erasmi tamen editio posset adjuvari ex eo quod paulò post sequitur, *quid non perpeti tales pro peccatis ejusmodi mereremur*.

IN MINISTRIS] Duo libri veteres habent *ministeriis*.

Pag. 183.

CAPILLI MEND. COLORATI] Infra in hoc libro pag. 191. & *quæ capillos tuos inficis*. Ovidius lib. 3. de arte amandi: *Femina caniciem germanis inficit herbis*. Martialis lib. 6. epigr. 57. *Mentiris fictos unguento Phæbe capillos*. Columella in præfatione librorum de re rustica: *Capitum & capillorum concinnatores non solum ipse audiui, sed & ipse vidi*. Vide notas ad librum de habitu virginum in verbo *lapillis* pag. 528.

JUNGERE CUM INFIDELIBUS] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 1.

de conjugiiis adulterinis cap. 21. *Quamvis beatissimus Cyprianus inde non dubitet nec in levibus peccatis constituat jungere cum infidelibus vinculum matrimonii, atque id esse dicat prostituere gentilibus membra Christi.* Item in libro de fide & operibus cap. 19. ubi hinc colligit quædam uno sæculo tolerata esse quæ in alio non licebant. Sanè Tertullianus docet unam fidei regulam esse immutabilem, cætera verò correctionis & disciplinæ admittere novitatem correctionis. Vide rursus sanctum Augustinum in epistola ad Bonifacium de variis consuetudinibus ecclesiarum & provinciarum. Hieronymus lib. 1. contra Jovinianum, *junguntur gentilibus & templa Christi idolis prostituunt.* Idem in epistola ad Eustochium de custodia virginitatis: *Si autem & illæ quæ virgines sunt ob alias tamen culpas virginitate corporum non salvantur, quid fiet illis quæ prostituerunt membra Christi?* Concilium Arelatense primum canone 11. *De puellis fidelibus quæ gentilibus junguntur placuit ut aliquanto tempore à communione separentur.* Vide Rigaltii observationes in librum secundum Tertulliani ad uxorem. In titulo Codicis Theodosiani de nuptiis gentilium præcipitur ut nulli provincialium, cujuscunque ordinis aut loci fuerit, cum barbara sit uxore conjugium, nec ulli gentilium provincialis femina copuletur, & si contra factum fuerit, capitaliter expietur. Gentiles istic, ut rectè observat Jacobus Gothofredus, non dicuntur respectu fidei seu religionis, verum respectu Romanorum, barbari, & speciatim ii qui ex variis gentibus felicitatem Romanam sequentes se ad imperium contulerant. Itaque provincialibus opponuntur, id est Romanis, non etiam christianis.

HORTAMENTO] Hæc est editio Manutii, cum superiores editiones haberent *ornamento*. Lectionem Manutianam inveni in duodecim vetustis codicibus. Alia extat in aliis septem, in editione Morelliana, & apud sanctum Augustinum lib. 3. contra Cresconium cap. 36. Vide quæ in simili casu adnotavi ad epistolam 15. pag. 401. In Concilio Toletano III. canone 10. legitur *hortamento concilii* & alibi *ornamento*.

PROCURATORES] Vetitum istud semper in ecclesia Dei. Insignis est in ea causa locus in canone 16. concilii Carthaginensis habiti P. C. Honorii XII & Theodosii VIII. extatque apud Gratianum 21. q. 2. *Placuit ut episcopi.* Vide epitomem juris pontificii Antonii Augustini lib. 4. tit. 73. & notas nostras ad librum Agobardi de modo regiminis ecclesiastici. Vide etiam invektivam Jacobi Cardinalis Papiensis adversus Joannem Cardinalem Attrebatensem. Sulpitius Severus lib. 1. historiæ sacræ, cum dixisset levitis nullam potestatem datam, quò liberiùs servirent Deo, addit: *Equidem hoc exemplum non tacitus præterierim, legendumque ministris ecclesiarum libenter ingesserim. Etenim præcepti hujus non solum immemores sed etiam ignari mihi videntur. Tanta hoc tempore animos eorum habendi cupido, velut tabes, incessit. Inhiant possessionibus, prædia excolunt, auro incubant, emunt venduntque, quæstui per omnia student.* Vide sanctum Gregorium lib. 8. epist. 11. adversus Basilium episcopum Capuanum. Hieronymus in epistola ad Nepotianum de vita clericorum: *Procuratores & dispensatores domorum alienarum quomodo possunt esse clerici qui proprias jubentur contemnere facultates?* Quò referri etiam possunt ea quæ diximus in notis ad Capitularia pag. 1169.

DERELICTA CATHEDRA] contra regulas ecclesiasticæ disciplinæ. Vide concilia Africana.

IN ECCLESIA FRAT.] In editione Pamelii adjectum est *non subvenire*. Sed ego additamentum illud non reperi in veteribus libris à me visis neque in Anglicanis. Sanè Pithœanus habet *nihil tribuere*. Quo etiam modo scriptum quoque fuisse in Camberonensi testatur Pamelius. Et tamen minimè necessarium mihi videtur hoc additamentum. Reprehendit Cyprianus episcopos qui cum viderent fratres in ecclesia esurientes, aurum & argentum sitiebant. Dixi aurum & argentum, quia in uno libro meo veteri scriptum est *Esurientibus in ecclesia fratribus aurum habere largiter velle*, & in alio *argentum pro aurum*. Sed, quod jugulum petit, sanctus Augustinus hunc eundem locum referens in epistola ad Macrobius, lib. 3. adversus Cresconium cap. 36. & lib. 4. de baptismo contra Donatistas cap. 9. non habet hoc additamentum. Deest etiam apud Venericum episcopum Vercellensem in libro de unitate ecclesiæ & apud Thomam Valdensem in doctrina decima de sacramentalibus. Hieronymus in epistola ad Nepotianum de vita clericorum: *Gloria episcopi est pauperum inopiæ providere. Ignominia omnium sacerdotum est propriis studere divitiis.* Vide Prosperum sive Julianum Pomerium lib. 3. de vita contemplativa cap. 24.

FUNDOS RAPERE] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. de baptismo contra Donatistas cap. 10. & in epistola ad Macrobius. Julianus Pomerius lib. 1. de vita contemplativa cap. 13. loquens de episcopis: *Fundorum terminos sine termino cupiditatis extendunt, & se passim exquisitis delitiis dedunt quæ animum corpusque debilitant.* De Potamio Odyssiponæ episcopo ita legitur in libello precum Marcellini & Faustini: *Sed & Potamio non fuit inulta sacræ fidei prævaricatio. Denique cum ad fundum properat quem pro impia fidei subscriptione ab Imperatore meruerat impetrare, dans novas pœnas linguæ per quam blasphemaverat, in via moritur, nullos fructus fundi vel visione percipiens.* Hieronymus in epistola ad Nepotianum de vita clericorum: *Turpe est ante fores sacerdotis Christi crucifixi & pauperis, & qui cibo quoque vesceretur alieno, lictores consulum & milites excubare, judicemque provinciæ melius apud te prandere quam in palatio.* Cui loco rectè adjungi possunt ea quæ Ammianus Marcellinus lib. 27. dicit de conviviis episcoporum Romanorum sui temporis, quos ait epulas curasse profusas adeo ut eorum convivia regales superarent mensas. Vide suprâ pag. 444.

JUSTIFICATIONES] Novem libri nostri & sex Anglicani & editio Morelliana præferunt *justitias*.

ASCENDERENT APPREHENDI] Hæc est lectio editionis Anglicanæ, quam confirmant vetera exemplaria, quam verò Rigaltius in observationibus suis ait esse verissimam. Cæterum Manutius & Morellius non fuere primi qui eam induxerunt, ut putasse videtur Rigaltius. Habetur enim in antiquis editionibus. Vide quæ notamus ad epistolam sextam pag. 392.

AD FORUM] & hinc in capitolium. Nam suprâ pag. 407. adnotatum est forum fuisse juxta capitolium.

NEGARENT] Post hæc Manutius & Pamelius addunt *ut tus accenderent*. Sed hanc lectionem meritò reprobatur Rigaltius, quamvis eam retinuerit. Quippe nusquam reperitur in antiquis exemplaribus, nisi quòd Angli unum citant ex bibliotheca Vaticana.

QUAM SEMPER] Sexdecim libri veteres & editio Morellii habent *libenter*.

QUOT NE EOR.] Codex Seguierianus, *quod ut interrogati negarent, ne eorum differretur interitus & rogaverunt.*

BRACHIA CONCIDERUNT] Codex Seguierianus, *membra conciderunt*.

Pag. 184.

IMMOLATURUS] Quidam libri veteres & veteres editiones habent *immolaturus vel supplicaturus*. Itaque quidam librarius antiquus scripsit *immolaturus*. Alius supra lineam, ut tum solebat, scripsit *vel supplicaturus*. Ex his duabus lectionibus ii qui postea secuti sunt eam elegerunt quæ illis magis placebat. Ego præfero eam quæ habet *immolaturus*, quam non dubito fuisse primam. Nam & mox sequitur: *Immolasti hic salutem tuam.* Aliam lectionem adjuvare possunt hæc verba Tertulliani ex libro de jejuniis: *Saccis voluti & cinere conspersi idolis suis invidiam supplicem objiciunt.*

INFANTES QUOQUE] Citat hunc locum sanctus Augustinus in epistola ad Bonifacium episcopum. Optatus lib. 3. *Omni locis templum erat aut scelus. Inquinabantur prope morientes senes, ignorans polluebatur infantia, manibus parvi pueri portabantur ad nefas, parentes incruenta parricidia facere cogebantur.*

AMISERUNT PARVULI] Hunc quoque locum refert sanctus Augustinus in epistola ad Bonifacium episcopum ut Cypriani testimonio probet parvulis apud Deum non officere parentum perfidiam.

ALI. FRAUDE CAP.] Ita sex libri veteres & sanctus Augustinus. Plerique tamen libri habent *morerentur*, quinque *aliena morte morerentur*.

ILLÆ CATENÆ] Sanctus Augustinus tractatu decimo in evangelium Joannis: *Erit tibi avaritia catena pedum.*

QUI TERRESTRIBUS] Pamelius adjecit *cupiditatibus*, parum firmis testimoniis. Idem paulò post simili auctoritate addidit & *consulens* post vocem *præmonens*. Sed ista non extant in antiquis codicibus neque in antiquis editionibus. Angli tamen ea retinuerunt, quamvis his carerent eorum libri. Vox *cupiditatibus* addita haud dubiè est à quodam studioso qui infrâ legebat *qui terrenis cupiditatibus prægravantur*.

Pag. 185.

POSSIDERE SE CREDUNT] Vide suprâ pag. 384.

NEC AD PECUNIAM] Quinque libri veteres habent *nec pecuniæ suæ*. Alii duo, *nec ad pecuniam domini, sed ipsi potiùs pecuniæ*.

ERRA-

ERRAVERUNT] Revocavimus necessariò hanc lectionem, quam Manutius eliminaverat ponens *naufragaverunt*. Quamquam illius mutationis primus auctor non est Manutius, cum ea lectio jam extaret in margine editionis quæ dicitur esse Gravii. Ea quam nos reposuimus extat in antiquis editionibus & in decem & novem vetustis exemplaribus. Manutianam non inveni nisi in quinque. Pamelius, quamvis eam retinuerit in contextu, magis aliam probat in observationibus suis. In uno verò libro ex more veterum librariorum scriptum est *naufragaverunt & erraverunt*. Et tamen Cyprianus in libro de oratione dominica pag. 210. in libro de opere & eleemosynis pag. 240. & lib. 3. testimoniorum cap. 61. habet *naufragaverunt à fide*.

SEPTIES] Quatuor libri veteres & editio Manutiana habent *centies*.

VENERANT] Ita veteres editiones & XXVII. libri veteres, in quibus pono Veronensem & Seguierianum, nisi quòd eorum tres habent *venerunt*. Erasmus scripsit *ventura erant*.

IN DOLORE] Codex Lamonii *per dolorem*. Quod fortasse melius est. Vide epistolam tertiam Basilii ad Amphilochem, ubi tractat de iis qui non ferentes dolores ad negationem Christi tracti sunt.

RELUCTANTIBUS] Quatuor libri veteres præferunt *in luctationibus*, alius *in luctaminibus*.

CONGRESSIONE] Codex Fuxensis *colluctatione*.

FATIGATUM] Morellius & Pamelius addunt *jam lassum corpus*. Sed ego delevi, quia non reperi in ullo veteri libro quàm in Beccensi. Sed tamen in variis lectionibus positus ab erudito quodam in marginibus editionis Lugdunensis anni 1544. adnotatum vidi contra hunc locum *jam lassum*. Cæsar lib. 1. de bello Gallico dixit *verberibus examinatum corpus*.

IN DOLORE DEFECIT] Hieronymus in caput primum epistolæ Pauli apostoli ad Galatas: *In martyrio non eadem pœna plectitur qui absque colluctatione & tormentis statim profilivit ad negandum & ille qui inter eculeos, fidiculas, ignesque distortus compulsus est quod credebatur negare*. Et in caput sextum: *Si quis pro Christi nominis confessione cruciatus alium in tormentis viderit denegasse, compatiatur vulneribus negatoris, & non tam illum victum quàm se vicisse miretur*.

CASTO ET ÆMILIO] Kalendarium vetus ecclesiæ Carthaginensis editum à Mabillonio: XI. Kal. Junias sanctorum Casti & Æmilii. In martyrologiis Bedæ & aliorum legitur eadem die: *In Africa Casti & Æmilii, qui per ignem passionis martyrium consummaverunt*. Scribit Cyprianus in libro de lapsis. Extat inter sermones sancti Augustini sermo in natali plurimorum martyrum incipiens *Sanctorum martyrum*, quem nuper editores operum sancti Augustini collegerunt ex indiculo Possidii dictum esse in natali sanctorum Casti & Æmilii.

VICTORES IN SECUNDO] Sic sanctus Joannes Chrysostomus in initio secundæ parænesis ad Theodorum lapsum ait multos qui vi tormentorum fracti Christum negaverant redintegrato certamine martyrii coronam reportasse.

SEMIUSTULATUS] Codex Lamonii *semiusti lateris*.

QUAS PLAGAS] Codex Seguierianus, *quam vim, quas plagas*.

IMPERITUS EST MEDICUS] Tertullianus in libro de pœnitentia: *Miserum est secari & cauterio exuri & pulveris alicujus mordacitate cruciari. Tamen quæ per insuavitatem medentur, ea & emolumento curationis offensam sui excusant & præsentem injuriam superventuræ utilitatis gratia commendant*. Idem in Scorpiace: *Et est planè quasi sævitia medicinæ de scapello deque cauterio, de sinapis incendio; non tamen secari & inuri & exedi idcirco malum, quia dolores utiles affert*. Et infra: *Uhlans denique ille & gemens & mugiens inter manus medici postmodum eadem mercede cumulabit, & artifices optimos prædicabit & sævos jam negabit*. Lucifer Calaritanus in libro de moriendo pro Dei filio: *Quid enim licet ferro medicus secet, cauterio urat, sinapis incendio ad omnem dolorem agrum deducat, tamen nec secari, exuri, exedi, morderique esset inimicum, quippe quod idcirco bonum sit quia dolores inutiles auferat per adhibitos salutis causa dolores*. Cassianus collat. 6. cap. 6. *Etenim sectio vel ustio salutaris quæ illis qui ulcerum contagione putrefacti sunt pie infertur à medico mala à tolerantibus creditur*. Pacianus in parænesi ad pœnitentiam: *Prudentes agri medicos non verentur ne in occultis quidem corporum partibus etiam secatu-*

E e e e e

ros, etiam perusturos. Meminimus quosdam remota etiam & verecunda membrorum non erubescere in ferro & cauterio & gravissima illa pulveris mordacitate durasse. Istud Fulgentius Placiades lib. 1. mythol. vocat chirurgicæ lanienam. Hieronymus in epistola ad Marcellam de Onaso: *Medici quos vocant chirurgicos crudeles putantur & miseri sunt. Annon est miseria alienis non dolere vulneribus & mortuas carnes inclementi secare ferro?* Idem in epistola ad Amandum presbyterum: *Putridæ carnes ferro indigent & cauterio; nec est medicinæ culpa, sed vulneris, cum crudelitate clementi non parcat medicus ut parcat, sævit ut misereatur.* Idem in epistola ad matrem & filiam: *Putridæ carnes ferro curantur & cauterio.* Siricius Papa in epistola ad Himerium: *Ferro necesse est excindantur vulnera quæ fomentum non senserint medicinam.* Ennodius in vita Epiphani: *Nunquam à medico ad plenissima curationum æger adductus est ab illo qui primum putrida ferro membra desecuit & latentem penitus à sinu viscerum produxit illuviem.* Xenophon in libro quinto de pædia Cyri ait medicos eos qui gravius laborant urere & secare ut eos curent. Prudentius in carmine de Romano martyre:

*Putate ferrum triste chirurgos meis
Inferre costis quod secat salubriter.
Non est amarum quo reformatur salus.*

Ovidius lib. 1. metamorphoseon: *Cuncta prius tentanda, sed immedicabile vulnus Ense recidendum est, ne pars sincera trahatur.*

Idem lib. 1. de remedio amoris: *Ut corpus redimas ferrum patiaris & ignes.*

VOCIFERETUR] Tertullianus lib. 2. adversus Marcionem: *Quid enim si medicum dicas esse debere, ferramenta verò ejus accuses quòd secant & inurant & amputent & constrictent, quando sine instrumento artis medicus esse non possit?* Hieronymi nomine epistola scripta ad amicum ægrotum: *Manus medici multa cædendo conferunt sanitatem non sine murmure patientis.*

ÆGER IMPATIENS] Suprà epist. 26. pag. 37. *Non est nisi patientia morbis necessaria.*

CUM SENSERIT SANITATEM] Julius Firmicus in libro de errore prophetarum religionum: *Sic homo recepta sanitate & salute sibi reddita quicquid ægrotantis corporis vitio invitatus passus est, hoc totum pro utilitate sua factum esse stantis animi judicio confutetur.* Innocentius Papa III. lib. 11. epist. 211. *Ideoque si morbum tuum, quod absit, invenerimus induratum, violentiori nos coges insistere medicinæ, juxta quod necessaria cura deposcet; cujus asperitatem etsi forsan in præsentis refugias, sanitate tamen recepta, ipsius collaudabis effectum, ac peritum quoque medicum benedices.* Seneca lib. 5. de beneficiis cap. 20. *Non est spectandum an doleat aliquis beneficio accepto, sed an dolere debeat.*

IRRITA ET FALSA PAX] Cicero lib. 10. epistolarum ad Atticum epist. 1. *De pace idem sentio quod tu, simulationem esse apertam, parari autem bellum acerrimum.* Vide suprà pag. 457.

SANITATIS PATIENTIAM] Liber Flori pœnitentiam. Et mox pro medicina codex Lamonianus habet pœnitentiam.

EXCUSSA] Ita duodecim libri veteres. Alii undecim & veteres editiones exclusa. Utraque lectio bona est. Codex Fossatensis: *Pœnitentia de peccatoribus exclusa est vel excussa.* Utramque lectionem protulit librarius ut lector intelligeret liberum sibi esse eam præferre quæ sibi magis arrideret, ut sæpe accidit in libris veteribus.

IMMUNDITIA IPSIUS] Ita etiam lib. 3. testimoniorum cap. 94. At Cassianus lib. 6. cap. 8. collat. 12. cap. 2. & collat. 22. cap. 5. legit, *in quo est immunditia, peribit coram Domino.*

SPRETIS HIS OMNIBUS] Restituimus hunc locum uti reperitur in antiquis exemplaribus, in editione Morelliana, & in ea quæ dicitur Gravii. In quo secuti sumus consilium Rigaltii; qui quamvis retinuerit in contextu veterem lectionem, pronuntiat in observationibus suis illam quam nos revocavimus esse verissimam.

ANTE EXOMOL. FACTAM] nimirum apud sacerdotes Dei, ut ait infrà Cyprianus in hoc libro pag. 190. Rufinus in psal. 31. *Licet autem Deus dimittat peccata ex quo homo in voluntate pœnitet, tamen confitendum est ministris ecclesiæ.* Vide Socratem lib. 5. cap. 19. cum annotationibus Henrici Valesii. Vide etiam infrà in notis ad paginam 209. *peccare nec satisfacere.*

VERBIS FALLACIB.] Codex Seguierianus *fallentibus*.

ARBOREM] Hæc vox deest in sexdecim codicibus antiquis & in antiquioribus editionibus. Deerat etiam in alio veteri, sed addita est postea supra lineam. Epistola nomine Hieronymi scripta ad amicum ægrotum: *Non enim est arbor solida nec robusta nisi quæ assidui turbinis incurfione stipitibus concussis huc atque illuc inclinata tentatur, in quam sæpe ventorum turbinum flamen incurrat. Ipsis enim vexationibus constringitur, premitur, fixisque radicibus citius roboratur.*

SOLUS D. MISERERI POTEST] Tertullianus in libro de baptismo: *Sed neque peccatum dimittit neque spiritum indulget nisi solus Deus.* Item in libro de pudicitia: *Quis enim dimittit delicta nisi solus Deus!* Sanctus Joannes Chrysostomus homilia quarta in caput primum Matthæi ait neminem posse peccata dimittere nisi solummodo divinam naturam. Guido de Perpiniano scribens adversus errores Armenorum ait: *Dicunt etiam quoddam homo non remittere potest peccata nisi solus Deus.* Ruricius lib. 2. epist. 41. *Præstabit, ut credimus, misericordia ipsius ut qui pœnitendi vobis animum inspirare dignatus est, qui solus potest & sanare corrupta & reparare collapsa & delere commissa.* Vide Maldonati tractatum de sacramentis pag. 255. secundæ editionis.

Pag. 186.

PLURIMUM MARTYRUM] Veteres editiones & octo libri veteres habent *plurimum valere martyrum*. Sed vox *valere* non extat in aliis antiquis.

Pag. 187.

FACULTATE] Veteres editiones & novem libri veteres, etiam Seguierianus, præferunt *facilitate*. Alii quatuor *felicitate*, nimirum, ut opinor, pro *facilitate*.

BONUM] Pamelius posuit *dignum*, nescio qua auctoritate. Ego sanè *bonum* vidi scriptum in omnibus antiquis editionibus & in omnibus libris veteribus.

VINDICETUR] Falluntur profectò qui putant hanc vocem istic accipiendam esse eo sensu quo accipitur apud Optatum cum loquitur de offibus cujusdam martyris nondum vindicati. Istic enim vox illa referri per consequentiam necessariam debet ad ea quæ antecedunt, ex quibus liquet existimasse Cyprianum plurimum posse apud judicem merita martyrum & opera justorum, sed cum judicii dies venerit, cum post occasum sæculi hujus & mundi ante tribunal Christi populus ejus adstiterit. Et mox Cyprianus affert locum ex apocalypsi in quo animæ martyrum occisorum sub ara Dei constitutæ postulant à Deo vindictam de persecutoribus suis. Alia erat causa martyrum nondum occisorum, quos Cyprianus ait non posse remittere neque donare peccata neque ipsos posse alios defendere antè quàm ipsi vindicentur, uti postulabant animæ martyrum occisorum. Eodem sensu epist. 56. pag. 93. ait Dominum passiones nostras & vulnera vindicaturum. Vide etiam extremam partem libri de bono patientiæ pag. 255. Tertullianus in libro de fuga in persecutione: *Potes itaque te martyrem vindicare, scientes esse magnum vindicari ab eo.* Lucifer Calaritanus in apologia prima pro sancto Athanasio: *Talis mos est Dei cultoribus ut totum reservent Deo, scientes esse magnum vindicari ab eo.* Vide Rigaltii observationes ad librum Tertulliani de oratione. Julius Capitolinus in Pertinace dixit: *Aliquos etiam mortuos vindicavit.* Quod tamen referri non potest ad mortuos vindicatos in sensu Optati.

SINON CONTRA] Rigaltius istic ait ista sic uno tractu perducenda, *si non contra ipsum Dominum à Dei sacerdote facienda sit obtemperantis facilis & prona consensio*, hancque scripturam putat esse verissimam. Laudat autem codicem Veronensem, in quo scriptum erat *sit pro sunt*. Sic etiam in editione Morelliana. At in Seguieriano legitur: *Mandant aliquid martyres fieri, si justa, si licita, si non contra ipsum Dominum à Dei sacerdote facienda. Sit obtemperantis facilis & prona consensio, si petentis fuerit religiosa moderatio.* Ita etiam ferme codex sancti Arnulphi.

FECERUNT S. D. AUREOS] Hæc desunt in antiquis editionibus & in quatuordecim codicibus manuscriptis. Extant tamen in aliis septem, & in quibusdam additur & *argenteos*. quod deest in Fuxensi & in editione Morellii. In capite quarto epistolæ ad Fortunatum de exhortatione martyrii legitur, *fecerunt sibi deos aureos*. In libro verò primo testimoniorum cap. 1. *fecerunt sibi deos aureos & argenteos*. In capite 32. Exodi, *feceruntque sibi deos aureos*.

DILECTISSIMI] Tres libri veteres: *Nemo, fratres dilectissimi, nemo hanc gloriam mutilet neque infamet.* Pag. 188.

FLEMUS] Codex Burgundicus addit & *dolemus*. Sic etiam in Vaticano scriptum esse inveni adnotatum in editione Anglicana. Pag. 189.

DIES VENERIT POENÆ] Codex Seguierianus, *judicii dies venerit*.

CORRIGANTUR] Sic Erasmus & alii post eum. Quæ lectio sanè bona est. Et tamen antiquæ editiones & tredecim libri nostri itemque tres Anglicani præferunt *dirigantur*.

PRECUM] Istud quoque mutare oportuit propter auctoritatem veterum exemplarium & editionis Spirensis. Erasmus primus posuit *precandum*. Sed ego lectionem illam non reperi nisi in codice Turonensi. Cæterum pro *misericordiam* Fuxensis habet *medelam*.

CORREPTA LANIAVIT] Erasmus scripsit *correpta cecidit laniavit*. At vocem *cecidit* nullus veterum librorum nostrorum agnoscit, nisi quòd duo ex illis habent *concidit*. Non extare etiam in Veronensi & in Beneventano itemque in Seguieriano mihi compertum est.

MINUS] Pamelius postea vocem *sibi* posuit ex conjectura Cauchii, fassus eam non reperiri in aliis exemplaribus. Ego sanè nuspiam illam inveni in iis quibus usus sum.

PANEM MERO] Ita omnes libri veteres & editiones. Pithœanus tamen habet *panem mordidit mixtum*.

ARCERE] Quatuor libri veteres præferunt *cavere*. In uno tamen scriptum est *arcere* & supra lineam *vel cavere*.

RUDIS ANIMA] Infra in libro de bono patientiæ pag. 251. *ploratu & gemitu rudis anima testatur*. Tertullianus in apologetico: *Fugientem animam novam expecta, excipe rudem sanguinem*. Hieronymus in epistola ad Ctesiphontem adversus Pelagianos: *Afferis posse hominem esse sine peccato, si velit, & post gravissimum somnum ad decipiendas rudes animas frustra conaris adjungere non absque Dei gratia*.

FATEBATUR] Duo libri veteres *testabatur*.

CALICEM DIACONUS] Vide Beveregium ad canonem secundum synodi Ancyranæ.

Similem ferme historiam de quadam juvencula Araba natione narrat Prosper in libro inscripto *Dimidium temporis* cap. 6.

OBTURANTIBUS] Ita quindecim libri veteres & editiones Manutii & Morellii. Veteres & octo vetera exemplaria habent *obdurantibus*. Quæ discrepantia orta est ex commutatione litterarum.

SACRIFICANTIBUS NOBIS] Hanc lectionem exhibent octo codices antiqui & editio Morellii. Sed veteres editiones, etiam Manutiana, & tredecim libri veteres non habent vocem *nobis*, quam ego arbitror non esse necessariam. Non sum tamen ausus expungere, quia non officit sententiæ sancti martyris. Simile quid habetur in libro Lactantii de mortibus persecutorum cap. 10. ubi *quidam ministrorum scientes Dominum, cum adsisterent immolanti, imposuerunt frontibus immortale signum*. Qui locus nullam habet difficultatem. Quippe ministri scientes Dominum non possunt esse alii quàm christiani, præsertim cum statim Lactantius dicat illos imposuisse frontibus suis signum crucis. Et tamen fuit nuper qui existimaret hunc loquendi modum esse ambiguum, dubium enim esse an ministri illi fuerint ministri Diocletiani aut christiani. Christianos porro fuisse ostendunt etiam ea quæ sequuntur in hoc loco Lactantii, tum etiam alius locus ejus ex libro quarto divinarum institutionum cap. 27. ubi de hac ipsa re agens scribit, *quidam ministrorum nostrorum sacrificantibus dominis adsisterent*.

INTRA] Non admonerem me mutasse pro eo quod Pamelius posuit *inter*, nisi ita me facere coëgisset auctoritas veterum exemplarium. Quippe omnia, si duo tantum excipias, habent *intra*. Ita etiam habet editio Morellii.

PECTUS ADMITTENS] Pamelius secutus auctoritatem codicis Camberonensis posuit *pectus sanguinem admittens*. Eam lectionem retinuit Rigaltius, Angli expunxerunt. Rectè. Non extat enim in libris nostris neque in duobus Petavianis ab Albertino citatis.

ARCAM SUAM] Hospinianus lib. 2. cap. 5. de templis afferens hunc locum sancti Cypriani multum disputat adversum nos propterea quòd eucharistiam concludimus in arca sive theca vel armario, & ait nullum de includenda eucharistia mandatum extare vel Christi vel apostolorum. Inutiliter profectò scripta illa sunt ab Hospiniano. Nam nos id facile concedimus. In illa ecclesiæ novitate, cum illa inter persecutores suos degeret, & in occulto christiani peragerent divina mysteria, locus non erat tutus & certus in quo concludi posset eucharistia. Itaque distribuebatur fidelibus à ministris, & unusquisque partem suam deferebat domum ut communionem acciperet. At postea, cum totus orbis factus fuisset christianus, decens & congruens visum est in loco certo & tuto eam reponere

nere ut ea statim distribueretur sumere volentibus, non in occulto, ut in primis ecclesiæ sæculis, sed palam & publicè & statim cum quis cuperet.

DOMINI SANCTUM] id est eucharistia, quam in initiis christianæ religionis unusquisque domum ferebat ut sibi ipse liberè communionem corporis Christi impertiretur. Tertullianus in libro secundo ad uxorem: *Non sciet maritus quid secretò ante omnem cibum gustes.* Vide quæ notamus ad librum de bono patientiæ.

MANIBUS INDIGNIS] Codex Veronensis, unus meus, & duo Anglicani habent *iniquitatis.*

SANCTITATE FUGIENTE] Codex Seguierianus, *sancto inde fugiente.* Paulò antè dixit, *in qua Domini sanctum fuit.* Itaque ista lectio videtur esse melior. Sed non sum ausus mutare, quia reliqui libri præferunt *sanctitate.* Ea quippe lectio bonum quoque sensum constituit. Captabo autem hanc occasionem ut emendem extremam partem epistolæ tertiæ Pelagii II. ad episcopos Istriæ, ubi legitur *sanctitate servante.* Pro quo scribendum esse *servavit* docet vetus codex ex quo illa edita est. Ibidem paulò antè addenda sunt tria vocabula quæ exciderunt veteri librario. Legendum igitur, *qui de iterando baptismo scripserat, in unitate catholica defunctum perhibuit.* Ita Augustinus in libro de unico baptismo cap. 12.

Pag. 190.

POENIT. N. AG..... CONFITENTES] Ista primùm emersere è typographia Manutii. Inveni in tribus antiquis codicibus. Desunt autem in sexdecim & in editione Morellii.

QUAM SIBI] Antea in omnibus editionibus & in omnibus ferè codicibus manuscriptis legebatur *quem.* Facile erat existimare reponendum esse *quam.* Et tamen eam lectionem, quam puto esse verissimam, nuspiam reperi nisi in codice Remensi sancti Dionysii. Unus Anglicanus præfert *quæ.*

IRA] Hæc est scriptura viginti veterum exemplarium nostrorum & octo Anglicanorum. Eorum auctoritas mihi persuasit ut ita ponerem pro eo quod editiones habent *cen-sura,* quamvis hæc quoque lectio bona sit & reperiatur in quibusdam libris veteribus.

FUGERE] Antea legebatur *subterfugere.* quam lectionem ego arbitror esse optimam. Verùm auctoritas veterum librorum exegit ut mutarem. Sunt autem numero XVI. comprobantes hanc mutationem.

ABSCONDITIS] Duæ sunt hujus loci lectiones in codicibus manuscriptis. Quidam enim habent *absconditis,* alii *abditis.* Utraque lectio bona est.

NONNE CÆL.....IMPLEO] Hæc desunt in antiquis editionibus & in quindecim codicibus antiquis.

CONCEPTAS] Codex Fuxensis, *contemplans.* Quæ lectio non est mala.

FIDE MAJORES] Veteres editiones, decem libri nostri, & sex Anglicani præferunt *fide majore & timore meliore.* Alii sexdecim ita quoque habent, nisi quòd in illis scriptum est *meliores.* Quatuor habent *maiores.* Epitome Lactantii cap. 43. *ingrato populo ab hereditate summoto, aliam sibi plebem fideliorum de exteris gentibus congregaret.*

QUI CONFUSUS] Ita veteres editiones & tredecim libri veteres. Tres alii habent: *Qui confusus me fuerit, confundam & ego eum coram patre meo qui in cælis est.* Beccensis, *Qui confusus fuerit me coram hominibus, confundet.* Contrà in aliis duobus scriptum est: *Qui me confessus fuerit, confitebitur eum filius hominis.* Sic etiam suprà epist. 9. pag. 18. At lectio quæ habet *Qui confusus* extat etiam suprà epist. 63. pag. 109. Ego puto hanc discrepantiam esse imputandam temeritati librariorum.

QUÆSO VOS FRATRES] Post ista sequebatur in libro Veronensi, *confiteatur unusquisque delictum suum.*

DUM ADMITTI CONFESSIO] Post mortem enim non admittitur. Exomologesis apud inferos non est, ut ait Cyprianus. Vide Pamelium.

Pag. 191.

CORDE VESTRO] Codex Pithœanus addit *& ex tota anima vestra.*

CUM FEMINIS] Ita omnes editiones ante Pamelianam. Pamelius itaque expunxit has voces, tum quia illas non reperiebat in suis codicibus manuscriptis, tum quia iis opus non esse credebatur. Sanè desunt in tredecim nostris. Verùm extant in aliis quindecim & in uno Anglicano. Non video autem cur expungi debeant, cum videam suprà in libro de habitu virginum pag. 179. balnea promiscua cum viris & feminis interdici virginibus. Hinc enim colligitur feminas lavare consuevisse cum viris. Vide notas ad librum de habitu virginum pag. 530.

PECCARE NEC SATISFACERE] Quintilianus lib. 11. cap. 1. *Tulissimum ergo pœnitentiæ confessio & satisfactio culpæ.* Tertullianus in libro de pœnitentia : *Confessio enim satisfactionis consilium est.* Vide suprâ pag. 538. *ante exomol. factam.*

BARBAM VELLIT] Vide lib. 3. testimoniorum cap. 84. Savaronem & Sirmondum ad Sidonium lib. 4. epist. 24. Vide etiam Franciscum Georgium Venetum in libro de harmonia mundi cantico 2. cap. 6. & notas nostras ad Gratianum dist. 22. cap. *Prohibere* pag. 453.

PECCANDI VULNERA] Codex Lamonii habet *genera.*

IN SACCO] Quinque libri veteres præferunt *in cilicio & sacco*, Seguierianus *in cinere in cilicio.* Infrâ in fine hujus libri pag. 192. *strato sacco adhærere in cinere & cilicio & sordibus.* Tertullianus in libro de pœnitentia dixit *sacco & cineri incubare, corpus sordibus obscurare, & in asperitudine sacci & horrore cineris.* Saccus, ut ait Hieronymus in epistola ad Marcellam de muneribus acceptis, est lignum orationis atque jejunii.

QUI SERVAS] Veteres editiones & quatuor libri veteres addunt *& disponis.* Alii tres habent quidem *disponis*, sed non habent *servas.*

TIBI D. JUSTITIA] Erasmus edidit : *Tibi Domine gloria, tibi justitia.* Sed ego vocem *gloria* nuspiam reperi in codicibus manuscriptis. Non extat autem in capite tertio prophetiæ Danielis, ex quo ista sumpta sunt.

Pag. 192.

GRAVI CRIMINE] Quatuordecim libri nostri & octo Anglicani præferunt hanc lectionem pro eo quod alibi scriptum est *grandi.*

TRANSILIT] Ita vulgò libri veteres & editiones. Quidam tamen aliter habent. In duobus enim legitur *transfigit*, in alio demum *transcingit.*

ILLIC SUPEREST] Pamelius posuit *illic sola superest* ex manuscriptis & veteri excuso. At vox *sola*, quæ inutilis est, deest in omnibus libris nostris præter unum Gratianopolitanum & in septem Anglicanis.

ORARE OPORTET] Beatus Rhenanus, cum multa de pœnitentia & confessione dixisset in argumento libri Tertulliani de pœnitentia, demum velut complementum observationum suarum describit hunc Cypriani locum. Interim admoneo argumentum illud Beati Rhenani deesse in posterioribus editionibus operum Tertullianicorum.

QUOD ADV. AUFEREBAT] Infrâ in libro de opere & eleemosynis pag. 243. *Patrimonium Deo creditum nec respublica eripit nec fiscus invadit.* Sanctus Augustinus in libro quinquaginta homiliarum homilia 48. *Hoc tollit fiscus quod non accipit Christus.* Vide eundem enarratione in psal. 146. Lactantius cap. 8. de mortibus persecutorum : *Cruentissimus fiscus malè partis opibus affluebat.* Plinius in panegyrico Trajani : *Sæpius vincitur fiscus, cujus mala causa nunquam est nisi sub bono principe.* In epitome Victoris legitur Trajanum fiscum vocasse lienem, quod eo crescente artus reliqui tabescant. Symmachus in relatione pro ara Victoriæ : *Fiscus bonorum principum non sacerdotum damnis sed hostium spoliis augetur.* Novella Anthemii A. de bonis vacantibus : *Neque enim aliud imperatoriæ majestati videtur adcommodum quàm commune jus omnibus reservare subjectis & nihil amplius bonis licere principibus nisi quod liceat privatis.* Ammianus Marcellinus lib. 28. agens de præfectura Olybrii ait : *Calumniarum acerrimus insectator, fisci lucra unde poterat intercidens.*

Pag. 193.

VENENO] Quædam editiones habent *vendenda*, eamque lectionem magis probat Pamelius. Nostram probant sexdecim libri nostri & undecim Anglicani. Neque dubium esse potest quin sit verissima. Eandem præferunt omnes veteres editiones, etiam Mantiana & Morelliana.

DOMINO FOENERETUR] Ita scribere placuit ideo quia ita loquitur Cyprianus in libro de habitu virginum pag. 167. Sic etiam habent quidam libri veteres & editio Spirensis, tum etiam Veneta vetus. Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos : *Deo fœnerat.* Martialis lib. 1. epig. 44. *Hæc omnis fœnerat una deos.*

DEFLECTERE] Codex Moyssiacensis addit *delicta remittere.*

DAT ILLE ARMA] Codex Lamonii : *Dat ille arma justitiæ quibus justus armetur.*

DEI VENIAM MEREBITUR] id est consequetur, ut ait Lactantius lib. 4. cap. 17.

DE UNITATE ECCLESIAE.

CUM in editione Anglicana præclare ostensum sit & probatum verum hujus libri titulum esse DE UNITATE ECCLESIAE, uti citatur ab antiquis, & uti præferunt omnes fere veteres libri, etiam Seguierianus, eam sententiam, quæ mihi videtur esse optima, sequi placuit. Illud tantum addam, Franciscum Balduinum in epistola ad Lucanium sive Calvinum præfixa ejus annotationibus in Optatum testari se, dum Tridenti esset, id ipsum legisse in codice Apulo Antonii Augustini. Pag. 193.

INDUIMUS] Ita duodecim libri nostri & unus Vossianus. Quæ fane lectio melior est quam alia quæ habet *induimur*. Infra in hoc ipso libro pag. 196. *tunica connexa ostendit populi nostri, qui Christum induimus, concordiam cohærentem*. Sic pro eo quod in veteri interpretatione Irenæi in præfatione libri primi legebatur & *in barbarum sermonem plerumque vacamus*, quæ lectio certe falsa est, ut ostendit vir doctissimus Dominus Renatus Massuetus, ille reposuit *vacamus*, adnotans hunc errorem fuisse facilem propter affinitatem litterarum *s* & *r*, & propterea proclive fuisse festinantibus scribis posteriorem pro priori scribere.

FACILIOR CAUTIO] Demosthenes in prima Philippica scribit nihil esse formidabile præcaventibus, Cicero lib. 1. Officiorum leviora esse quæ repentino aliquo modo accidunt quam ea quæ meditata & præparata inferuntur. Et lib. 3. Tusculanarum questionum: *Ergo id quidem non est dubium quin omnia quæ mala putantur sint imprævisa graviora*. Rufinus in psal. 45. *Gravius feriunt tela quæ prævisa non sunt*. Vide librum de zelo & livore pag. 255. Vide etiam supra pag. 466.

MANIFESTA] Manutius posuit *manifestior*, nescio qua auctoritate. Nam & veteres editiones & XXI. libri nostri, in quibus nomino Seguierianum, & octo Anglicani præferunt *manifesta*. Ego vero arbitror eam lectionem esse meliorem. Paulo post legitur pag. 194. *Cavenda sunt autem non solum quæ sunt aperte manifesta*.

CONFITETUR] Ita omnes editiones Pameliana antiquiores, viginti sex exemplaria nostra, & quinque Anglicana. Pamelius ex fide codicis Camberonensis scripsit *profitetur*. Cui ego non possum assentiri. Notum est illud Petronii: *Habes confitentem reum*. & illud Ciceronis in quadam epistola ad Atticum, *cum homines nefarii de patrio parricidio confiterentur*.

CIRCUMVENIENDI HOM.] In uno veteri codice Colbertino legitur *circumveniendis hominibus*. Sic etiam in duobus Anglicanis.

LATEBROSA] Unus codex regius & unus Anglicanus habent *tenebrosa*.

DICO] Pamelius scripsit *dicam*, eamque lectionem ait esse meliorem. Idem tamen supra pag. 108. epist. 63. ad Cæcilium, in qua idem locus est descriptus, edidit *dico*. Quo etiam modo scriptum est in omnibus fere libris antiquis & in editionibus quæ Pamelianam antecesserunt. Fatendum tamen est quinque libros veteres habere *dicam*. Pag. 194.

SUPER PETRAM] id est super Christum & fidem quæ in eum est. Hieronymus in explanatione psalmi 44. ad Principiam: *Super petram Christum stabili ratione fundata est ecclesia*. Vide sanctum Augustinum sermone 76. de verbis Evangelii secundum Matthæum. sermone 295. in natali apostolorum Petri & Pauli, & lib. 1. retract. cap. 1. tum etiam Hincmarum Remensem in epistola ad Laudunensem cap. 5. pag. 402.

AD VERITATIS ORIGINEM] Quamvis hæc lectio bona sit, ego tamen mallem *unitatis*, uti scriptum est paulo post *unitatis ejusdem originem*. quam unitatem statim fortissime urget sanctus martyr. Tertullianus in libro de præscriptionibus adversus hæreticos: *Omne genus ad originem suam censeatur necesse est*. Etiam pro eo quod vulgo legitur in initio epistolæ 42. pag. 56. *sanctitas ac veritas pariter exigebat* codex Remensis sancti Dionysii habet *unitas*. Et vinculo unitatis legimus in epistola Firmiliani pag. 143. Arnulphus episcopus Lexoviensis dixit in concilio Turonensi: *Nisi ecclesia habuerit unitatem, non erit una. Si una non fuerit, non erit*. Sed hanc unitatem ita interpretatur Joannes de Turre cremata in summa de ecclesia lib. 3. cap. 30. ut attendenda sit ad unam supremam potestatem regitivam totius ecclesiæ quæ est in Papa. Ego malo loqui cum sancto

Cypriano, quam vanas illas & detortas theologorum scholasticorum interpretationes sequi quæ antiquitati ignotæ fuere.

LOQUITUR DOMINUS] Quoniam locus iste, ut interpolatus est, fundamentum est maximæ inter nos & adversarios nostros controversiæ, necessarium mihi videtur ut cum illum sic interpolatum non posuerim in contextu ubi esse non debet, referam uti est in editione Manutiana & in Rigaltiana. Sic ergo habet :

Loquitur Dominus ad Petrum. *Ego tibi dico, inquit, quia tu es Petrus, & super istam petram ædificabo ecclesiam meam, & portæ inferi non vincent eam. Et tibi dabo claves regni cælorum, & quæ ligaveris super terram erunt ligata & in cælis, & quæcumque solveris super terram erunt soluta & in cælis.* Et eidem post resurrectionem suam dicit : *Pasce oves meas.* Et quamvis apostolis omnibus post resurrectionem parem potestatem tribuat & dicat, *sicut misit me pater & ego mitto vos, accipite spiritum sanctum, si cui remiseritis peccata remittentur illi, si cuius tenueritis tenebuntur,* tamen ut unitatem manifestaret, unam cathedram constituit, & unitatis ejusdem originem ab uno incipientem sua auctoritate disposuit. Hoc erant utique & cæteri apostoli quod fuit Petrus pari consortio præditi & honoris & potestatis. Sed exordium ab unitate proficiscitur, & primatus Petro datur ut una Christi ecclesia & cathedra una monstretur. Et pastores sunt omnes, & grex unus ostenditur, qui ab apostolis omnibus unanimi consensione pascatur, ut ecclesia Christi una monstretur &c. *Et paulo post:* Hanc ecclesiæ unitatem qui non tenet, tenere se fidem credit? Qui ecclesiæ renititur & resistit, qui cathedram Petri, super quem fundata est ecclesia, deserit, in ecclesia se esse confidit?

Fatendum est hunc locum sic exstare non solum in antiquo codice Marcelli II. quo usus est Onuphrius Panvinius, sed etiam, quod est majoris auctoritatis, & momenti, in epistola secunda Pelagii papæ II. ad episcopos Istriæ: ut merito hinc colligi debere videatur hæc quæ mihi videntur hodie non esse Cypriani, esse antiqua & ea vere esse Cypriani creditum esse ævo Pelagii, id est, ante mille annos. Sed tamen scriptura quam in contextu sequimur, non solum editionibus Manutiana antiquioribus, sed etiam codicum manu scriptorum auctoritate. Duo imprimis memorabiles Veronensis & Seguerianus. De Veronensi testati sunt jamdudum Latinius & Aldus Manutius Pauli filius, scriptum fuisse ante mille annos: Seguerianum quoque, quo ego utor, constat omnium qui eum viderunt judicio & consensu scriptum quoque esse ante mille annos. Latinius ait hoc additamentum, quod e textu expunximus, non reperiri in septem codicibus Vaticanis. Ego vidi septem & viginti in quibus pariter deest. Verba Cypriani sine additamento relata & citata fuerunt a Callixto II. scribente ad Humbaldum archiepiscopum Lugdunensem, a Cardinalibus in oppido Liburno congregatis anno 1408. & a correctoribus Romanis, qui in sua editione hunc locum ediderunt eo modo quo relatus est a Gratiano, quamvis scirent illum aliter habere in editione Manutiana. His addendum puto codicem epistolarum Pelagii ad episcopos Istriæ, qui unicus est, non esse scriptum ævo Pelagii, sed post quingentos ad minus annos ab ejus excessu. Ex quo sequitur codices operum sancti Cypriani, qui clausulam illam non habent, ejusdem saltem auctoritatis esse ac codicem epistolarum Pelagii. Addo verisimile videri codices Germanorum illam non habuisse ævo Venerici Vercellensis episcopi.

[*Hæc rationum momenta, de quibus Critici judicabunt, Baluzium adduxerant, ut nonnulla ex hoc testimonio expungeret. Sed reposita fuere in textu, propterea quod servata fuerunt in omnibus editionibus, quæ in Gallia ab annis centum & quinquaginta prodierunt, etiam in Rigaltiana. Quinetiam necesse fuit in Baluzii Notis non pauca mutare, ac plura esse mutata, id si commode fieri potuisset.*]

PRIMATUS PETRO DATUR] Ait Latinius quæcunque heic sunt addita omnia esse ex marginalibus summulis in contextum non semel, sed diversis temporibus tandem relata, apparere autem ex eo varietatem quod quæ extant vetustissima exemplaria, ea paucissimas vel nullas ejusmodi summulas insertas habent. quod facile videtur ex codice Veronensi, quem Latinius contendebat ævo suo scriptum fuisse ante mille annos, cum in eo nihil istiusmodi appareat, & in septem aliis Vaticanis desint omnia. Addit summulas illas marginales fuisse & ex Cypriani verbis collectas esse cuius facile esse intelligere, vel ex ea tantum summula quam in manuscripto codice Cardinalis Hosii fuisse docet Pamelius, in quo scriptum erat consequenter in contextu : *Hic Petro primatus datur.*

Quod

Quod enim ex Cypriano, subdit Latinius, diligens & studiosus lector collegerat ad locum statim faciliùsque inveniendum, id in margine paucis verbis adnotarat, ut fortassis etiam indicem eorum tanquam capitum & locorum communium texeret: Ex quibus collegit idem vir doctissimus & emunctæ naris criticus retinendam in contextu fuisse lectionem vetustiorum & plurium codicum, & indicari tamen oportuisse quæ in recentioribus reperta erant, sed non statim in Cypriani contextum referri. Similem observationem reperi in annotationibus Dionysii Lambini in Cluentinam Ciceronis & in secundam Catilinariam.

PASTORES SUNT OMNES] id est episcopi omnes sunt pastores gregis Christi. Hinc videmus apud Cyprianum & alibi illos se invicem vocare fratres & collegas. Postea humilitas, quæ præcipua debet esse in episcopo virtus, ut patet ex epistola 69. Cypriani, effecit ut episcopi se vocarent servos servorum Dei, etiam sanctus Papa Gregorius & alii aliquot episcopi Romani post eum, sed non omnes donec ad ultima tempora ventum est. Vide Joannem Sarisberiensem lib. 8. polieratici cap. 23.

HANC ECCL. UNITATEM] Ivo par. 5. cap. 361. posuit: *Petri unitatem qui non tenet.* Imitatum ex glossmate.

RESISTIT] Pameliu addidit, *qui cathedram Petri, super quem fundata est ecclesia,* quæ extant etiam in epistola secunda Pelagii II. ad episcopos Istriae & in actis Alexandri III. apud Baronium, tum etiam apud Ivonem in loco paulò antè laudato & apud Gratianum dist. 93. ubi correctores Romani adnotant verba hæc quæ à Gratiano & Ivone referuntur extare in uno codice Vaticano operum sancti Cypriani itemque in altero monasterii sancti Salvatoris Bononiæ. Verùm non habentur in antiquis editionibus neque in libris nostris antiquis. Sane adnotatum est in editione Anglicana extare in quatuor vetustis codicibus Anglicanis. Pameliu testatur se invenisse in Camberonensi. Cyprianus epist. 40. pag. 53. *Cathedra una super petram Domini voce fundata.*

UNUM CORPUS] Descripsit hunc locum, citans Cyprianum, Paulus Papa II. in epistola scripta ad archiepiscopum Colocensem anno 1460. 14. Kal. Augusti: *quia unum corpus & unus spiritus omnes sumus, qui unum Dominum, unum Deum, unam fidem prædicamus & colimus. Unde & unitatem firmiter tenere & vindicare debemus omnes episcopi, ut episcopatum quoque, ut beatus inquit Cyprianus, unum & individuum comprobemus.* Illud interim heic admoneo, scriptum quoque esse *individuum comprobemus* in codice Burgundico. Ex quo apparet Paulum Papam usum esse quodam simili exemplari.

NEMO FRATERNITATEM] Istis verbis, sed paululum mutatis & mutilatis, tanquam suis usus est Pius Papa II. in conventu Mantuano, ut videre est in tomo nono spicilegii Dacheriani pag. 312.

EPISCOPATUS UNUS EST] Hanc pericopen omisit Pius II. in conventu Mantuano. Poterat tamen ea non inutiliter uti secundum eorum sententiam qui episcopum unum interpretantur de episcopo Romano, qui ex illorum opinione est sponsus ecclesiæ catholicæ id est universalis, ut notavimus suprâ pag. 436. Vide Bellarminum lib. 2. de Romano pontifice cap. 16. & epistolam 73. Stanislai Hosii Cardinalis, qui unum sacerdotem interpretatur eum quem vocare solemus vicarium Christi.

QUOMODO SOLIS] Ista & alia plura loca istius operis Cypriani Hildebertus episcopus Cenomanensis tanquam sua, nulla Cypriani mentione, posuit in sermone de pace in nova editione pag. 709.

AB ARBORE FRANGE] Citat hunc locum sanctus Augustinus sermone 281. cap. 20. & lib. 3. contra Cresconium cap. 33.

PRÆCISUS ARESKIT] In tomo nono spicilegii Dacheriani legitur *decrescit*. At in vetustis schedis ex quibus edita est hæc oratio Pii diserte scriptum est *arescit*. Sic etiam in nova editione Hildeberti pag. 710.

ADULTERARI NON POTEST] Refert hunc locum sanctus Fulgentius lib. 1. *Pag. 195.* cap. 1. de remissione peccatorum. Ego cum viderem in hoc Cypriani loco & in aliorum veterum scriptorum lucubrationibus ecclesiam vocari sponsam Christi, Christum verò sponsum, & quidem unicum, legerem autem in eodem loco Cypriani sponsam Christi, quam ille non dereliquit, non derelinquit, neque derelinquet, aut à se abjiciet vel alienabit, quam ei desponsavit pater, ut in libro 9. epist. 11. ait Petrus abbas Cellesis, quam Innocentius Papa III. lib. 1. epist. 4. ait a Christo desponsatam fuisse, cum

legerem inquam in hoc Cypriani loco sponsam Christi adulterari non posse, ipsosque etiam Romanos pontifices, Bonifacium istius nominis primum, Leonem quoque istius nominis primum in epistola ad Anatolium, Leonem IX. in epistola ad Robertum abbatem Casæ-Dei in Arvernens, Alexandrum III. in epistola ad Bononienses, æmulum ejus Octavianum in epistola encyclica de electione sua, Innocentium III. in plurimis epistolis suis, Honorium III. in epistola ad regem Portugalem, Clementem V. in concilio Viennensi, Cardinales ad Imperatorem Fridericum scribentes apud Baronium an. 1159. §. 63. & alios vocare ecclesiam unius viri Christi sponsam, Christum verum & unicum sanctæ ecclesiæ sponsum, putabam hinc colligi non immerito posse ecclesiam esse univiram, uti dictum a me est olim in notis ad Agobardum. Videbam præterea eam, quam Tertullianus in ipso initio libri ad martyras vocat dominam matrem ecclesiam, vocatam fuisse matrem & dominam Romani pontificis a Paschali II. in concilio Lateranensi & a Clemente V. in concilio Viennensi. Unde recte, ut mihi videbatur, colligebam illam non posse esse sponsam ejus cujus mater esset & domina. Et tamen inventi sunt postea, qui dicerent Papam quoque esse sponsum ecclesiæ, non solum Romanæ, quod est extra controversiam, sed etiam totius seu universalis ecclesiæ. Quod sensit Gregorium Papam X. liquet ex decretis ejus editis in concilio Lugdunensi. Postea Joannes Monachi Cardinalis in cap. *Felicitis* de pœnis in Sexto, cum dixisset unam esse ecclesiam, extra quam nullus salvatur, statim addit : *Et istius est sponsus Papa*. Deinde Joannes Andrea in cap. *Pia consideratione* de excessibus in Sexto ait Papam esse generalem sponsum ecclesiæ. Eugenius Papa IV. scribens ad Karolum VII. regem Francorum apud Odoricum Raynaldum an. 1437. §. 24. ait se esse verum vicarium Jesu Christi atque unicum ecclesiæ suæ sponsum. Ægidius Cardinalis Viterbiensis in oratione ad Julium Papam II. habita in concilio Lateranensi anno 1511. V. Non. Maii : *Appello ergo te, Juli, pontifex maxime. Summus ille te appellat Deus, qui suam te gerere in terris vicem voluit, qui à tanto jampridem senatu te unum delegit qui nomen usque in annum ecclesiæ suæ te sponsum defendit*. Sic Odoricus Raynaldus in epistola dedicatoria tom. XIII. annalium ecclesiasticorum ad Innocentium X. ait ecclesiam toto orbe diffusam esse illius sponsam. Vidit Alexander à Turre magnam esse in ea re difficultatem, magnum periculum, si diceretur ecclesiam non esse univiram, item si negaretur Papam esse sponsum ecclesiæ universalis. Itaque cum in libro quarto cap. 14. de fulgenti radio ecclesiasticæ hierarchiæ dixisset Christum esse unicum ac singularem ecclesiæ sponsum, quod esse videtur verissimum, vellet tamen Papam quoque, quem vocat œcumenicum ecclesiæ episcopum, esse etiam sponsum ecclesiæ universalis, confugit ad sophistarum argutias & subtilitates, & ex sensu illorum dixit duos esse sponsores ecclesiæ, unum invisibilem, id est Christum, & alium visibilem, id est Papam. Quo nihil fingi potest ineptius. Quid enim fingi potest ineptius quam dicere mulierem duobus viris esse matrimonio junctam, uni vero, alteri imaginario. Et tamen Bellarminus lib. 2. cap. 31. de Romano pontifice ausus est ita existimare, inquiens illum ita dici sponsum ecclesiæ loco Christi ut Christi vicarium & ministrum. Non bene profecto merentur de Romano pontifice qui vanas illas & futes opiniones comminiscuntur. Contentus est ille sua suprema dignitate, qua nulla excelsior, excellentior, eminentior, atque sublimior est in orbe terrarum, cui nulla potestas æquari potest, ut ait Pius Papa II. ad Karolum VII. regem Francorum scribens apud Bzovium an. 1461. §. 9. Christus est sponsus, ecclesia sponsa, pontifex Romanus amicus sponsi. Eam Christus ascensurus in cælum, ut ait sanctus Augustinus, commendavit discipulis suis, non ut amet aliquem ipsorum, sed ipsum tanquam sponsum, illos tanquam sponsi amicos. Præclare ergo sanctus Bernardus in epistola 191. in editione Mabillonii scribens nomine episcoporum ad Innocentium Papam ait : *Tibi commissa est sponsa Christi, amice sponsi. Tuum est eandem uni viro virginem castam exhibere Christo*. Idem Eugenium Papam III. monuit non debere illum, si amicus sponsi esset, vocare ecclesiam principem suam, sed principem, sicut Hieronymus Eustochium, quæ virginitatem suam Christo dicaverat, ideo ait se vocare dominam, quippe sponsam domini sui. Virgines enim quæ se Christo consecrarunt ecclesia vocare solet sponsas Christi, ut etiam olim scribebat sanctus Fulgentius episcopus Ruspensis ad Probam de virginitate : *Unus omnium sacrarum virginum sponsus*. Rectissime Innocentius Papa III. in sermone tertio de consecratione pontificis, cum disseruisset de unione sacramentali Christi & ecclesiæ,

Christum

Christum autem vocasset sponsum, se verò dixisset amicum sponsi, subjunxit se esse sponsum Romanæ ecclesiæ. Addo etiam Alypium & Augustinum scribentes ad Julianam disertè vocare Christum *universæ ecclesiæ unicum sponsum*.

SI POTUIT EVADERE] Hoc loco usus est Alexander III. adversus Imperatorem Fridericum, ut patet ex ejus actis apud Baronium an. 1164. §. 41.

ET HI TRES UNUM SUNT] Vide Erasmus in caput quintum epistolæ primæ Joannis, notas Anglorum ad hunc locum, & Richardum Simonem in historia critica novi testamenti to. 1. cap. 18. pag. 212. Vide etiam itinerarium R. P. Edmundi Martene parte 2. pag. 79.

QUIS CHRISTUM] Scio Manutium & alios post eum, uno Morellio excepto, posuisse *ipsam* pro *Christum*, uti etiam ego vidi scriptum in uno veteri libro, & *eam* in aliis duobus veteribus. At ego, qui video libros nostros veteres xxv. & quatuor Anglicanos itemque omnes veteres editiones habere *Christum*, arbitratus sum eam lectionem, quæ bonum sensum constituere potest, esse retinendam, ut sensus sit voluisse Cyprianum dicere sortitos fuisse milites quis Christum indueret, id est vestem qua Christus fuerat indutus, improprio sanè usu, sed tamen vero. Eodem ferè modo Paulus apostolus eos qui in Christo baptizati sunt Christum scribit induisse, id est habuisse indumentum Christi, ut interpretatur Hieronymus. Quo etiam loquendi modo utitur Cyprianus in libro de lapsis pag. 192. Hic error apud Cyprianum haud dubiè ortus est ex eo quòd in antiquo quodam exemplari, cui ego vidi simile, scriptum erat *XPM*, & is qui ex illo codice descripsit opera sancti martyris, cum legere nesciret has notas, imperitè posuit *ipsam*, respiciens ad tunicam. Alii deinde posuerunt *eam*, putantes haud dubiè hanc vocem melius huic loco congruere quàm *ipsam*. Nam certum est veteres librarios qui sancti martyris opera descripserunt per licentiam sæpe suam mutasse verba Cypriani & alia similia supposuisse, quemadmodum pluribus exemplis ostendimus in his notis. Hinc orta tot synonyma quæ apud Cyprianum occurrunt in veteribus libris.

Pag. 196.

INDIVISA] Ita undecim libri nostri & septem Anglicani, meliùs profectò quàm alii, in quibus scriptum est *individa*. Individuum est quod non potest dividi, indivisum quod non est divisum. Certum est autem vestem Christi potuisse dividi & non fuisse divisam. Tamen postea Cyprianus eandem tunicam appellat individuum, ratione nimirum argumenti quod tractabat, ut ostenderet concordiam populi christiani individuum & perpetuam esse debere. Rufinus in psal. 21. *Quòd verò inconsutilem & meliorem non diviserunt, ecclesiæ concordiam figuraverunt*. Tertullianus in extremo libro de patientia: *Cum ergo spiritus Dei descendit, individua patientia comitatur eum*. Dubitare autem licet an vera sit narratio Ruperti, sancti Antonini, & aliorum quorundam scribentium tunicam inconsutilem factam fuisse à beata virgine Maria.

ET ERIT UNUS] Omnes ferè libri veteres habent *& erunt*.

SCHISMATA] Tres libri veteres, *diffensiones*. Sic etiam in veteri libro legisse se monet Morellius.

TOTAM DOMUM PATRIS] Codex Beccensis, *totam familiam tuam colliges*.

SANCTUM DOMINI] id est eucharistia, ut antea diximus pag. 541.

SIMPLEX ANIMAL] Tertullianus in libro de anima: *Spiritus figura columbæ delapsus in hominem, ut natura spiritus sancti declararetur per animal simplicitatis & innocentiae, quòd etiam corporaliter ipso felle careat columba*. Rufinus in psal. 67. *Sancta ecclesia meritò dicitur columba, quia fel amaritudinis non habet, & quia virtute simplicitatis pollet*.

NE COLUMBAS NE OVES] Suprà epist. 57. pag. 95. dixit de diabolo: *Unum primò aggressus, ut lupus ovem secernere à grege, ut accipiter columbam ab agmine volantium separare tentaverat*. Crudeliter inimicus fuisse videtur episcopis sui temporis Joannes Rusbrochius in cap. 135. commentarii sui in tabernaculum fœderis, comparans eos accipitri, aiens illos populum Domini non ut pastores sed sæcularium more regere ac moderari. Et addit: *Et ut accipiter pullos suos, dum valent, ad captandam prædam volare compellit, & est ferus ac crudelis, ita perversi prælati pullos suos, id est eos qui ipsorum funguntur munere, prædas ubicunque possint agere compellunt. Semper enim ubi rerum temporalium lucra sperant, versuti, rigidi, ac crudeles sunt, cum tamen Deus omnipotens prælatis ecclesiæ haud secus omni interdixerit inclementia ac crudelitate quàm Judæis omni accipitrum genere*. Vide etiam Nicolaum de Cusa lib. 3. de concordantia catholica cap. 29.

Pag. 197.

AMARITUDO CUM DULCEDINE] Cornelius Celsus lib. 4. cap. 9. *Dulcia omnia inimica sunt.* Arnobius lib. 7. *Neque enim in dulcedinem vertere amaritudo se potest.* Hieronymus in præfatione epistolæ ad Algasiam: *Aliis dulcia placent, nonnullos subamara delectant. Horum stomachum acida renovant, illorum salsa sustentant.* Vide notas nostras ad librum quintum Salviani.

SINE DIVINA] ut Novatianus Romæ adversus Cornelium. Vide quæ de Luciano notamus ad epistolam 16. pag. 403.

TRACTATUS] Antea legebatur *tractus* in antiquis editionibus. Remboltus edidit *tractus*. Quæ lectio magis arrisit Erasmo, Manutio, Pamelio, & Rigaltio, sed non Morellio, qui posuit *tractatus*. Quæ est vera lectio, quam confirmant xxvi. libri nostri & decem Anglicani, tum etiam editio Veneta anni 1547. Hanc verò lectionem tamenetsi Rigaltius non posuerit in contextu, ait tamen in observationibus suis ita scribi omnino debere. Hoc iudicium secuta est editio Anglicana.

Pag. 198.

CORRUPTORES EVANGELII] Rufinus in psal. 110. explicans adversus hæreticos hæc verba, *quoniam ecce peccatores incenderunt arcam*, ait, *id est sanctam scripturam suis erroribus & suis sensibus applicaverunt.* Idem lib. 5. hist. eccles. cap. 28. *scripturas autem divinas absque ulla timoris Dei reverentia corruperunt.*

PACATUM] Tres libri veteres habent *placatum*. Alii tres & vetustiores editiones addunt *vel pacem apud Deum*. Sed ea desunt in aliis editionibus & in quindecim antiquis exemplaribus. Rectè autem Pamelius existimat irrepsisse in textum ex margine. Ego facilius crediderim addita fuisse supra lineam in codicibus antiquis, uti sæpe factum fuisse monuimus suprâ. Codex Turonensis habet: *Neque enim habere pacem apud Deum poterat.* Fuxensis: *Neque enim pacem Domini habere poterat.* In epistola secunda Pelagii II. ad episcopos Istriæ legitur: *Neque enim habere pacatum dominum poterat.* Aliter hunc Cypriani locum expressit Ludovicus Romanus in sermone quem habuit in concilio Basileensi. Sic enim posuit: *Neque enim Deum habere pacatum poterit qui cum fratre pacem non habet sed zeli discordiam.*

TALES ETIAM SI] Ad hunc locum vir doctissimus Joannes Pearsonius episcopus Cestrensis in vindiciis epistolarum sancti Ignatii cap. 9. censet respexisse sanctum Joannem Chrysostomum homilia undecima in epistolam ad Ephesios cum ait virum quendam sanctum dixisse ne martyrii quidem sanguinem posse peccatum schismatis eluere.

Pag. 199.

UT ARDEAM] Ita etiam lib. 3. testimoniorum cap. 3. At Hieronymus in caput quintum epistolæ ad Galatas refert in veteri versione pro *ardeam* legi *glorier*. Et videtur Hieronymus præferre eam lectionem, cum paulò post dicat illam quæ habet *ardeam* esse errorem qui apud nostros inolevit.

CARITAS MAGNANIMA] Ita etiam in libro de zelo & livore pag. 259. in libro de bono patientiæ pag. 252. & lib. 3. testimoniorum cap. 3. Vide annotationes Erasmi in hunc locum epistolæ primæ Pauli ad Corinthios.

PERTINERE NON POTERAT] Plerique libri veteres præferunt, *ad Christum pertinere non poterit qui dilectionem.* Retinuimus eorum lectionem qui plures numero sunt.

VIRTUTES MAGNAS FACERE] Vide notas nostras ad librum Agobardi de privilegio & jure sacerdotii.

FIDELISSIMI] Ita omnes veteres editiones, viginti libri nostri, & septem Anglicani. Morellius posuit *dilectissimi*. Sed hanc lectionem ego non inveni nisi in tribus antiquis codicibus. Et tamen Pamelius eam retinuit, tum quia illam invenit in margine editionis quæ dicitur Gravii & in codice Camberonensi, tum etiam quia vocem *fidelissimi* incognitam esse ait Cypriano. Quod verum non est. Quippe in pluribus antiquis exemplaribus scriptum in pluribus locis animadverti *fidelissimi* pro eo quod in aliis legitur *dilectissimi*.

Pag. 200.

PAR. INOB.] Codex Thuanus: *Parentibus in dicto inobedientes.* Ita etiam codex sancti Arnulphi & Carnotensis. At Beccensis habet *parentibus in dicto non audientes.* Sex libri nostri & duo Anglicani præferunt *inaudientes*, quidam *obaudientes*. Apud Tertullianum in libro de exhortatione castitatis lego *obaudientiam*. Vide Gronovium cap. 14. observationum suarum in scriptoribus ecclesiasticis.

RESISTUNT VERITATI] Postea additur in editione quæ dicitur Gravii, *homines*

mines corrupti sensu, reprobi circa fidem. Sed ego illa in nullo eorum veterum exemplarium reperi quibus utor. Defunt etiam in quibusdam Anglicanis & in antiquis editionibus; eaque desiderari in manuscriptis, excepto Colonienſi, & in excuſis omnibus teſtatur Pamelius, qui addit ea omitti potuiſſe à Cypriano. Scio ſane illa haberi in epiſtola ſeconda Pauli ad Timotheum. Sed non ideo neceſſe eſt ut ponantur in contextu Cypriani, cum non extent in antiquis exemplaribus lucubrationum ejus. Neque enim ille ſemper deſcribit integra loca quæ accipit ex epiſtolis Pauli, & interdum quædam addit quæ in illis non extant, ut ſupra obſervatum eſt pag. 526.

A SEM. DAMNATUS] In codice Burgundico conſequenter additur: *A ſemetipſis dammati ſunt qui ſe ab eccleſia Chriſti ſeparant.* Et mox poſt hæc verba *adverſus ſacerdotes Chriſti* ſubjungitur in eodem veteri codice: *Cum Chriſto eſſe non videbitur qui contra ſacerdotem Chriſti facit.* Verum nemo non videt hæc eſſe mera gloſſemata quæ ex ora libri irreperunt in textum. Cæterum ea in nullo alio libro reperiuntur quam in Burgundico, & nulla editio ea habet. Unde interim colligitur non ſtatim transferenda eſſe in textum quæ in antiquis codicibus reperiuntur inſerta lucubrationibus veterum ſcriptorum & decocto judicio in iis utendum eſſe. Vide annotationes Eraſmi in caput tertium epiſtolæ Pauli ad Titum.

A CLERI] Codex Veronenſis, *ab eccleſia ejus & plebe.* Lamonianus, *qui ſe a clericis ejus & plebe.*

NEC SCIRE] Hæc ſcriptura habetur in omnibus antiquis codicibus & editionibus, niſi quod in codice Burgundico ſcriptum eſt: *Nescit quoniam.* Quidam vero, ſed pauci, *ne ſcire.* Manutius edidit *nec dignatur ſcire.* Quod ab eo recte factum ait Pamelius ad vitandum hyperbaton, admonens interim vocem *dignatur* non extare in manuſcriptis. Sane ego illam in nullo eorum veterum exemplarium quibus utor reperi. Deſt etiam in ſeptem Anglicanis, ut minime dubitandum ſit quin expungi debeat.

CEDERE] Editio Manutiana habet *credere.* Quæ lectio poteſt eſſe bona. Verum cum illa non inveniatur niſi in quinque codicibus antiquis, alia extet in antiquis editionibus & in XXI. libris veteribus, placuit ſequi exemplum editionis Anglicanæ, in qua ſcriptum eſt. *cedere.*

UBI SIGNANTUR] id eſt in fronte, uti dictum eſt paulo ante. Hieronymus in præfatione in librum Job: *Ego chriſtianus, & de parentibus chriſtianis natus, & vexillum crucis in mea fronte portans.* Vide Hoſpinianum lib. 2. de templis cap. 10. pag. 164. & notas noſtras ad librum Laſtantii de mortibus perſecutorum. Pag. 201.

PEJUS HOC CRIMEN EST] Codex Gratianopolitanus: *Pejus hoc crimen eſt quàm quod hi qui ſacrificaverunt amiſiſſe lapſi videntur.* Verum iſtud gloſſema eſt quod ex ora libri irrepiſit in textum. Auctor epiſtolæ ſecundæ Pelagii II. ad epiſcopos Iſtriæ, ut iſta quadrarent cum ſuo propoſito, ſcripſit: *Pejus ſchiſmatis crimen eſt.*

IN PECCATO SUO] Codex Flori, *in pectore ſuo.* Iſtic errore typographi ſcriptum eſt *peccatore.* Emendandum eſt.

POSTMODUM] Ita omnes libri veteres. Editiones antiquæ habent *primitiõnem*, etiam Eraſmica. Quod ideo adnoto quia valde mirum eſt hunc hominem, peritiſſimum videlicet linguæ Latinæ, qui non potuit ignorare hanc vocem non eſſe Latinam & nihil ſignificare, qui præterea ſciebat alibi legi *poſtmodum*, mirum eſt inquam illum pravam lectionem retinuiſſe in contextu, bonam poſuiſſe in margine. Editio quæ dicitur Gravii præfert eam quæ bona eſt. Inde exortæ ſunt aliæ editiones.

GRATIAM DOMINI] Poſt hæc verba Manutius addidit, *ſicut ſcriptum eſt: Et excitavit Dominus ſatanan ipſi Salomoni; & ideo in apocalypſi Dominus ad Joannem graviter comminatur.* Quæ Rigaltius ait eſſe in veteri libro Veronenſi. Pamelio non placuit hæc additio Manutii, nimirum quia, ut ille ait, Dominus in illo loco non loquitur ad Joannem, ſed ad angelum Philadelphię. Itaque Pamelius retinuit quidem eam additionem, ſed delevit ea quæ referuntur ex apocalypſi. Ita etiam Rigaltius. Ego vero omnia ſupprimō, quia illa non inveni in ullo veterum exemplarium noſtrorum, quia deſunt in undecim Anglicanis & in editionibus Manutiana antiquioribus.

ASCENDITUR] Codex ſancti Dionyſii Remenſis *extenditur.* Pro quo fortassis legendum eſt *eſcenditur*, ut apud Tacitum lib. 13. annalium *eſcendere ſuggeſtum imperatoris* & lib. 15. *poſtea eſcendere.*

CONFESSOR PER EVANG.] Supra epist. 30. pag. 40. *Si non illam de evangelii con-*
servatione inveniantur consecuti unde martyres fiunt. Ubi vide notas nostras pag. 416.

Pag. 202.

PRODEGERIT] Hanc lectionem habent codex Veronensis & sexdecim libri nostri. Eam primus invexit Pamelius, editionem Gravii, ut ipse ait, secutus. Ego tamen in illa editione legi *prodiderit*. Hæc vero postrema lectio habetur in omnibus editionibus quæ Pamelianam antecesserunt & in decem codicibus antiquis. Puto autem illam esse meliorem. Supra epist. 74. pag. 61. *Proditores fidei & ecclesiæ catholicæ impugnatores.* Retinui ergo lectionem quæ plurimum veterum librorum auctoritate nititur. Nam & illa quoque bona est.

INSIDIOSE] Codex Compendiensis habet *dolose*, quatuor alii *dolum*, Burgundicus *iniquitatem*, Eligianus *mendacium*.

Pag. 203.

HEREDITATEM DEDIT] Manutius, *hereditatem Christus dedit*. Sed vocem *Christus*, quæ sane necessaria non est, non agnoscunt libri veteres, neque veteres editiones.

COHEREDES] Fatendum est majorem veterum librorum partem habere simpliciter *heredes* & lectionem quam ego retineo extare in septem tantum & in vetustis editionibus, inter quas pono Morellianam. Quamvis vero major veterum librorum pars habeat *heredes*, ego aliam lectionem præfero, quia in capite octavo epistolæ Pauli ad Romanos, ex qua sumptus est hic locus, legitur: *Si autem filii & heredes, heredes quidem Dei, coheredes autem Christi.* Sic etiam refertur hic locus epist. 56. pag. 90. & epist. 81. pag. 164. & in epistola ad Fortunatum de exhortatione martyrii cap. 2. & lib. 3. testimoniorum cap. 16.

QUÆ FUERAT] Revocavi hanc lectionem, quam & omnes fere libri veteres & editiones Pameliana antiquiores habent. Pamelius posuit *fuit* ex codice MS. & quia ita legebat in libro de oratione dominica. At ego lectionem illam non reperi nisi in codice Remensi sancti Dionysii. Postea videbimus pag. 556. Pamelium posuisse *fuit* in libro de oratione dominica.

IMPEDITOS ET IMPLICITOS] Pamelius scripsit *impeditos nos & implicitos*. Quam sane lectionem reperi in tribus antiquis exemplaribus. Sed vocem *nos* non agnoscunt reliqui neque veteres editiones. Et alioqui sensus est integer absque illo vocabulo. Itaque *delevi*.

DE ORATIONE DOMINICA.

SANCTUS Hilarius episcopus Pictaviensis cap. 5. commentarii in Matthæum sic Pag. 204
 loquitur de libro isto : *De orationis autem sacramento necessitate nos commentandi Cyprianus sanctæ memoriæ liberabit.* Sanctus Augustinus in epistola ad Valerianum : *Legimus eis etiam librum beatissimi martyris Cypriani de oratione dominica, & ostendimus quemadmodum docuerit omnia quæ ad mores nostros pertinent, quibus rectè vivimus, à patre nostro qui in cælis est exposcenda, ne de libero præsumentes arbitrio à divina gratia decidamus.* Ejusdem argumenti librum habemus apud Tertullianum. In concilio Gerundensi statutum est ut omnibus diebus post matutinas & vespertas oratio dominica proferatur. Et tamen postea nonnulli sacerdotes, ut in canone decimo concilii Toletani quarti legitur, inventi sunt qui dominicam orationem non quotidie sed die tantum dominica dicerent. Vide Wefeli Gansfortii Groningensis tractatum de oratione.

MAGIS SPIRITALIS] Pameliuſ monuit scriptum esse *spiritalior* in quatuor antiquis codicibus. Ego quoque ita reperi in sex. Vide notas ad librum de habitu virginum pag. 525.

QUÆ A CHRISTO] Manutius posuit *quæ verè à Christo*. Sed ego vocem *verè*, quæ non habetur in antiquis editionibus neque in veteribus libris nostris, & inutilis est, abjeci. Nemo quippe dubitare potest quin oratio dominica composita sit à Christo. Editio quoque Anglicana eam vocem rejecit.

DEUM DE SUO ROGARE] Seneca epist. 10. *Audacter Deum roga, nihil de alieno rogaturus.*

CHRISTI ORATIONE] Secuti in hoc loco sumus editionem Rigaltii, quam ipse veram esse probat ratione & exemplo. Nititur autem ea plurium veterum librorum auctoritate.

DENIQUE MAGISTERIO] Citat hunc locum sanctus Fulgentius lib. 2. ad Trasimundum cap. 16.

ABDITIS ET SEMOTIS] Veteres editiones & tres libri veteres præferunt *abditis & secretis vel semotis*, ut lector eam lectionem acciperet quam mallet. Itaque quidam habebant *in abditis & secretis*, alii *in abditis vel semotis*.

COGITATIONES HOMINUM] Vox *hominum* deest in antiquissima editione hujus libri quam habeo, in quibusdam editionibus, & in quibusdam codicibus antiquis. Pag. 205
 Certè non est necessaria.

LABIA EJUS MOVEBANTUR] Horatius lib. 1. epist. 16. *Labra mover metuens audiri.* Persius sat. 5. *Labra moves tacitus*, id est, *clam bene precando*, ut ait Volsus interpretans hunc locum. Sic Judith commendatur quòd oraret cum lacrymis & labiorum motu in silentio. Augustinus in libro quinquaginta homiliarum homilia 23. *Tacita loquebatur, non sermone rogabat, sed devotionem ostendebat.* Alio sensu apud Petronium *Quartilla commovebat valgiter labra.*

DICITE IN CORDIBUS] Quatuor libri veteres, & in his Seguierianus, habent: *Dicite in cordibus vestris & in cubilibus vestris compungimini.* Quod congruit cum versione vulgata psalmi quarti.

SANCTIFICARI HIC] Pameliuſ auctoritate codicis Camberonensis posuit *sanctificari publicanus hic*. Verum vox *publicanus*, quæ valde superflua & inutilis est in hoc loco, non reperitur in antiquis exemplaribus nostris neque in Anglicanis, neque demum in editionibus antiquis. Rectè ergo fecerunt Angli dum eam expunxerunt. Gronovius cap. 14. suarum observationum in scriptoribus ecclesiasticis jam dixerat additamentum esse ex interpretatione.

VEL AD CÆLUM LEVARE] Codex Seguierianus, *levabat ad cælum*. Sic etiam in alio veteri libro. In evangelio secundum Lucam, *nolebat nec oculos ad cælum levare.* Ubi vide annotationes Erasmi.

QUI HUMILIBUS] Pameliuſ ex eodem codice Camberonensi scripsit, *qui semper humilibus ignoscit*. Vocem *semper* non habent veteres editiones nec libri veteres. Et

tamen Angli eam retinuerunt, quamvis octo eorum libri illam non habeant.

UNITATIS MAGISTER] Codex Fuxensis, *unitatis amator & magister*.

SINGILLATIM] Ita septendecim libri veteres. At antiquæ editiones, etiam Manutiana & Morelliana, & undecim vetera exemplaria præferunt *singulatim*. Sic etiam in nova nostra conciliorum editione pag. 1097. monuimus veteres concilii Chalcedonensis codices habere *singillatim* pro eo quod editiones habent *singulatim*.

Pag. 206.

PRO SE SOLO] Codex Turonensis, *non pro se solo*. Hanc lectionem confirmare videtur unus vetus meus, in quo scriptum est *ne ut quis cum precatur pro se tantum precetur*.

CHRISTUS DOCUERAT] Pamelius ex codice Camberonensi posuit, *Christus in carne visus docuerat*. Pamelii editionem secuti sunt Rigaltius & Angli. Sed cum eam additionem, quæ maximè superflua est, neque libri veteres habeant neque veteres editiones, deleui.

ASCENSUM] Duæ veteres editiones & tres libri manuscripti habent *ascensam*, duo *ascensionem*. Ego præferrem *ascensam*, nisi omnes ferè libri veteres repugnarent. Nam Tertullianus & Cyprianus scribere solent remissam pro remissione. Vide glossarium Latinum Cangii.

QUÆ FUERAT] Ita omnes veteres editiones & omnia vetera exemplaria. Pamelius ex unico codice Camberonensi posuit *quæ fuit*. Vide notas ad extremam partem libri de unitate ecclesiæ pag. 554. Non video autem cur istud mutari debuerit, cum utriusque lectionis idem sit sensus.

FILIOS GENERAVI] Hanc lectionem inveni in decem libris veteribus & in editione Manutiana. At in aliis editionibus & in septendecim vetustis exemplaribus legitur *genui*.

Pag. 207.

VÆ GENS PECCATRIX] Secutus sum editionem Anglicanam, quia eam vidi confirmatam auctoritate veterum editionum & quatuordecim veterum librorum. Nam & Tertullianus in libro adversus Judæos hoc eodem modo refert hunc locum, ut notavit etiam Pamelius. Aliam lectionem, quæ habet *Væ genti peccatrici populo pleno peccatis*, inveni in tredecim vetustis exemplaribus. In uno meo, *populo gravi iniquitate*. Quo etiam modo scriptum est in capite primo Isaïæ in editione vulgata. Observat autem Arnobius lib. 1. ethnicos nobis exprobrasse quod res nostræ barbarismis & solœcismis obsitæ essent & vitiorum deformitate pollutæ. Vide lib. 3. testimoniorum cap. 3. pag. 276.

SEMEN NEQUAM] Septuaginta, ut ait Hieronymus, verterunt *semen pessimum*. Quo etiam modo habent tres libri nostri veteres.

CLARIFICATE] Codex Monasteriensis, *glorificate vel clarificate*. Hinc factum ut quidam libri veteres habeant *glorificate*, alii *clarificate*. Vide notas ad librum de habitu virginum pag. 524.

SANCT. NOMEN TUUM] Refert hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 9. Hieronymus in epistola ad Suniam & Fretelam: *Sanctificetur nomen tuum, non quod nobis orantibus sanctificetur quod per se sanctum est, sed quo petamus ut quod per naturam sui sanctum est sanctificetur in nobis*. Rufinus in psal. 75. *Sanctificetur nomen tuum. Quod non sic petitur quasi non sit nomen sanctum Dei, sed ut sanctum habeatur ab hominibus, id est ita illis innotescat Deus ut non existiment aliquid sanctius quod magis offendere timeant*. Vide Tertullianum in libro de oratione.

APPETITORES] Quinque libri veteres habent *concubitores*. Sic etiam se in antiquissimo codice legisse testatur Morellius, in uno codice Bodleiano editio Anglicana. Sic etiam editio vulgata epistolarum sancti Pauli.

FRAUDULENTI] Codex Fuxensis *fraudatores vel fraudulentum*, ut arbitrium esset integrum lectori retinendæ lectionis quæ sibi magis arrideret. Ego præfero ultimam, quia eam reperi in xxv. libris veteribus. Aliam rarò reperi.

VIVIFICATO] Ita omnes libri veteres & omnes antiquæ editiones. Manutiana habet *justificato*. Morellius retinuit veterem lectionem. Pamelius & Rigaltius maluerunt *justificato*. Sic etiam Angli, quamvis haberent auctoritatem plurium veterum exemplarium contra sentientium. Vide concilium Carthagenense Cypriani pag. 332. in allocutione Felicis à Bagai.

RESUR-

RESURRECTIO IPSE SIT] Omnes editiones, si Morellianam excipias, habent *resurrectio nostra ipse sit*. At vox *nostra* deest in omnibus exemplaribus nostris & in octo Anglicanis. Certè videtur non esse necessaria. Cæterum vocabulo resurrectionis uti nolent Ciceroniani & qui nihil scribere volunt quod non sit puræ Latinitatis. At christiani, homines simplices & rerum magis quàm verborum curiosi, crediderunt sibi licere uti vocabulo quo unico significarent reditum Christi ad vitam. Itaque dixerunt resurrectionem. Nihil vulgatus in libris veterum scriptorum ecclesiasticorum.

Pag. 208.

EXPELLENTUR] Codex Gratianopolitanus, *eicientur*. Lamonianus, *mittentur*.

ADDIMUS QUOQUE] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 9.

IN QUÆSTIONE] Vide notas ad epistolam 21. pag. 408.

FIERI AUTEM PETIMUS] Citat hunc locum sanctus Augustinus in libro mox laudato & lib. 2. contra Julianum Pelagianum cap. 3.

Pag. 209.

IMPENSE] Adverbium hoc deest in viginti & uno codicibus antiquis & in excerptis Flori. In editione quæ dicitur Gravii scriptum est minori charactere, ut daretur intelligi dubium esse an retineri deberet. Ego retinui quia extat in codice Seguieriano.

POTEST ET SIC INTELLIGI] Et hunc quoque locum citat sanctus Augustinus in epistola ad Valentinum.

PRO IIS QUI NOS] id est *pro inimicis nostris qui nondum in Christum crediderunt*, ut explicat Augustinus in eodem libro quarto contra duas epistolas Pelagianorum cap. 10.

PANEM N. QUOTID.] Vide Hieronymum in caput secundum epistolæ ad Titum & Maldonati commentarium in caput quintum Matthæi in prima editione. Nam posteriores non sunt consentaneæ. Huic malo medicinam attulit is qui anno 1677. nova editione donavit tractatum Maldonati de sacramentis. Posuit enim in præfatione sua verba ejus qualia habentur in prima editione commentariorum in evangelia.

IN ILLIS NON CRED.] Negatio deest in omnibus ferè libris nostris & in Anglicanis, tum etiam in antiquis editionibus. Extat autem in ea quæ dicitur Gravii & in Morelliana. Eam habuisse codicem quo sanctus Augustinus utebatur clarè colligi posse videtur ex libro ejus de prædestinatione sanctorum cap. 8.

CHRISTUS EORUM] Ita emendavimus hunc locum ex fide octodecim librorum nostrorum, in quibus est Seguierianus, & decem Anglicanorum, in quibus etiam legitur *contingunt*. Confirmant hanc emendationem hæc verba quæ paulò post sequuntur, *manifestum est eos vivere qui corpus ejus contingunt*.

HUNC AUTEM PANEM] Citatur hic locus à sancto Augustino lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 9. & in concilio Toletano IV. can. 10. & ab Adrevaldo in libro de corpore & sanguine Domini in tomo XII. spicilegii Dacheriani pag. 36.

ABSTENTI] Codex Gratianopolitanus habet *abstinentes*, Lamonianus *absentes*. Et paulò post in Gratianopolitano scriptum est, *qui abstinet separetur*. Ex quo fortassis colligi posset legendum esse apud Augustinum in loco mox citato & lib. 2. de dono perseverantiæ cap. 4. *abstinentes* pro eo quod veteres editiones habebant *absentes*. Verùm in nova operum sancti Augustini editione annotatum est *abstenti* semper scriptum esse in manuscriptis Gallicanis & Vaticanis.

PANEM AUTEM QUEM] Vide Gronovium cap. 14. observationum in scriptoribus ecclesiasticis.

ET ORANDUM] Hæc desunt in duobus antiquis exemplaribus. Et quamvis extent in multis aliis & in editionibus, puto esse superflua. Non sum tamen ausus delere contra tot veterum librorum scripturam.

Pag. 210.

PROCUL REMANEAT] Cùm vocem *procul* in nullo veterum librorum nostrorum repererim quàm in Thuano, huc valde inclinabam ut delerem. Sensus enim integer est absque illo vocabulo. Codex Seguierianus pro *procul* habet *extraneus*, unus meus & alius vetus *separatus maneat*, octo libri nostri & quatuor Anglicani *alienus*. Quæ variae lectiones introductæ videntur ab iis qui nesciebant vocem *remaneat* solam constituere optimum sensum, ut in simili argumento dixi olim in capite 37. præfationis meæ in concilium Chalcedonense. Rufinus lib. 8. cap. 9. *sed hoc solum singuli pavecebant ne forte dum properam sol urgens clauderet diem, separatus à consortio martyrum remaneret*. Sanctus

K k k k k

Ambrosius lib. 1. officiorum cap. 41. agens de sancto Laurentio : *Cum videret Xistum episcopum suum ad martyrium duci, flere cepit, non passionem illius, sed suam remansionem.* Sic Pontius diaconus in libro quem scripsit de vita sancti Cypriani ait : *Quid hoc loco faciam inter gaudium passionis & remanendi dolorem?*

PAN. N. ID EST CHRISTUM] Citatur hic locus in canone decimo concilii Toletani IV.

COGITARE] Postea sequēbatur in duobus libris nostris & in tribus Anglicanis *quid manducatis aut quid bibitis.* Quæ lectio confirmari posse videtur ex his verbis Matthæi 2. *Nolite cogitare dicentes, Quid edemus vel quid bibemus.* Quæ verba referuntur in sequenti pagina. Seneca epist. 12. *Ille beatissimus est & securus qui crastinum sine sollicitudine expectat.*

EXHIBITIONEM] Ita etiam infra in libro de opere & eleemosynis pag. 240. Libri veteres & quædam veteres editiones præferunt *viatum.* Tertullianus in libro de idolatria, *si ita necessitas exhibitionis obtenditur.* Et infra : *Malè nobis de necessitatibus humanæ exhibitionis applaudimus.* Idem in libro de monogamia : *Quid si inopiam quis causetur, ut carnem suam aperte prostitutam profiteatur, exhibitionis causa nubentem, oblitus de victu & vestitu non esse cogitandum?* Cassianus lib. 1. cap. 3. dixit alimenta & operimenta, damnans interpretes qui vestimenta posuerunt pro operimentis.

QUÆRENTIBUS REGNUM] In codice Gratianopolitano sic habetur : *Quæ? regnum Dei & iustitiam ejus.*

Pag. 211.

QUAM NECESSARIE] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 9.

ET REMITTENDIS] Vide Erasmus ad hunc locum Matthæi & ad caput undecimum Lucæ.

DEBITA] quæ postea vocat peccata. Et tamen sunt quidam qui putant esse discrimen inter debita & peccata, inter delicta & peccata. Vide annotationes Erasmi in hunc locum Lucæ. Vide paulò post *circa debitores.*

INNOCENS PLACEAT] Post hæc Pamelius adjecit ex codice Camberonensi, *cum innocens nemo sit.* Sed hoc additamentum non habetur in antiquis editionibus, neque in libris nostris veteribus, uno Pithœano excepto, nec in decem Anglicanis. Et tamen Angli illud retinuerunt in editione sua. Repetitio est cujusdam studiosi ex initio illius libri de oratione dominica pag. 205.

NOS IPSOS DECIPIMUS] Codex Gratianopolitanus, *seducimus.*

CIRCA DEBITORES] Tres libri veteres habent *peccatores.*

RELIGATUR] Ita omnes ferè libri veteres. Nam quod in Moyssiæensi & in Gratianopolitano scriptum est *relegatur*, istud profectum est ex permutatione litterarum. Qui verò postea retinuerunt hanc lectionem, id est Manutius & alii, putarunt vocem *relegatur* melius conjungi cum accusativo quàm *religatur*, non animadvertentes Tertullianum & Cyprianum sæpe scripsisse *in carcerem*, ut legitur in antiquis codicibus, pro *in carcere.*

INNOCENTER] Codex Fuxensis habet pro hac voce *mutones*, id est verveces. Quod videtur melius convenire cum historia.

Pag. 212.

JUDICABUNT] Quamvis sciam omnes editiones, præter Morellianam, & quatuordecim antiqua exemplaria habere *vindicabuntur*, ego præfero lectionem editionis Morellianæ, quam adstruunt septem vetera exemplaria, quia in evangelio secundum Matthæum cap. 19. & secundum Lucam cap. 22. Christus ait discipulos suos in regeneratione, cum venerit filius hominis in sede majestatis suæ, cum ipso judicaturos duodecim tribus Israel. *In quo numero judicantium*, inquit sanctus Augustinus in sermone 351. de pœnitentia, *omnes intelliguntur qui propter evangelium omnia sua dimiserunt & secuti sunt Dominum.* Vide Cresollium decade prima anthologiæ sacræ cap. 1. sect. 9. Itaque Cyprianus in epistola 81. pag. 164 ad confessores ait illos judicaturos nationes & regnatu-ros cum Christo. Lactantius cap. 57. epitomes : *Nos judicium Dei expectare debemus, ut eos postmodum qui de nobis judicaverint judicemus.* Ita vulgatæ editiones, melius profectò quàm in editione Pfaffii, in qua scriptum est *qui de nobis judicant.* Porro in uno ex illis septem codicibus antiquis quos commemoravimus & in Metensi sancti Arnulphi scriptum est *judicabuntur.* Ex quo alii haud dubiè fecerunt *vindicabuntur*, ut in Carnotensi. Error enim est constans. Eodem errore scriptum est in apologetico Tertulliani in quibusdam

veteribus libris & editionibus *Æsculapius fulmine judicatur*, cùm in editione Pamelii rectè positum sit *vindicatur*, ut dicemus alibi. Vide annotationes Henrici Valesii ad Eusebium lib. 6. cap. 42.

NE TANGAS] Post ista additum est in libro Fuxensi: *Et alio loco dicit: Ecce trado illum tibi. Tantùm animam illius custodi.* Quod sumptum est ex capite secundo libri Job, ut citatur à Tertulliano in libro de fuga in persecutione.

TEMPORE PASSIONIS] Pamelius adjecit ex codice Camberonensi *ad Pilatum*. Sed ego istud non reperi in libris nostris, & manifestum est deesse in editionibus quæ Pamelianam antecesserunt.

QUANDO AU. ROGAMUS] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 9.

VENIT CLAUSULA] Tertullianus in libro de oratione: *Et respondet clausula interpretans quid sit Ne nos inducas in tentationem.*

SED LIBERA NOS A MALO] Vide annotationes Erasmi in caput undecimum Lucæ.

POSTULAVIT] Vulgatæ editiones, Hilarius in libro decimo de trinitate cap. 38. & Hieronymus lib. 2. adversus Pelagium habent *expetivit*, uti legitur in capite secundo evangelii secundum Lucam. Gravii tamen quæ dicitur editio præfert *postulavit*. Cùm ergo lectionem illam ego invenerim in XXVII. libris nostris & in novem Anglicanis, tum etiam in libro Tertulliani de fuga in persecutione, apud sanctum Augustinum enarratione in psalmum 100. & in editione Morelliana, non dubitavi quin ita reponendum esset, etiam quia ita scriptum est suprâ in epistola septima pag. 14.

Pag. 213.

VEXARET] In evangelio Lucæ & in uno codice Vaticano, tum etiam in libro secundo sancti Augustini adversus Pelagium legitur *cribraret*. At tres libri nostri habent *ventilaret*. Quo etiam modo scriptum esse in vetustis exemplaribus libri decimi sancti Hilarii de trinitate adnotatum est in editione viri optimi & doctissimi Petri Coustant, cui debemus egregiam editionem operum illius sancti. Tertullianus in libro de fuga in persecutione & Hilarius in libro mox laudato habent *cerneret*.

SURSUM CORDA] Commodianus instructione 76. *Sacerdos Domini cùm sursum corda præcipit.* Antiqui enim sæpe scribebant *susum* pro *sursum*, uti diximus ad caput 19. libri Lactantii de mortibus persecutorum. Addo nunc Vitruvium, apud quem lib. 10. cap. 8. legitur *ab imo susum* in veteri codice MS. Petri Pithœi. Vide onomasticon Rosweydi ad vitas patrum & notationes ejus ad martyrologium Adonis.

ANGELIS JUSTIS] Plerique libri veteres habent *sanctis*, ut in libro de mortalitate pag. 232. ubi idem locus refertur.

Pag. 214.

PETRUS HORA SEXTA] Vide Tertullianum in initio libri de jejuniis, Hieronymum in epistola ad Eustochium de custodia virginitatis, & Danielis Heinsii annotationes in Clementem Alexandrinum pag. 77.

Pag. 215.

OBSERVATAS] Quædam vetera exemplaria habent *observandas*, unum meum *constitutas*.

MANE ASSISTAM] Codex Seguierianus, *mane adstabo tibi & videbo te*. Alii tres, *mane adstabo tibi & exaudies me*.

AMBULEMUS] Tres libri veteres, *exultemus & lætemur*. Alii quatuor & editio Morelliana, *exultemus & jocundemur*. Seguierianus, *lætemur & epulemur in eum*.

MALACHIAS] Veteres editiones & tredecim libri veteres habent *Malachim*, Fuxensis *Malachil*, Veronensis *Malachiel*.

DESERTO LUMINE] Ita ferme omnes libri veteres. Quatuor tamen habent *deserti à lumine*. Alii tres, *derelecti à lumine*.

AD DEMETRIANUM.

NIHIL est facilius, nihil magis obvium quàm reprehendere studia aliorum, cùm ingenia humana, ut lib. 4. epist. 22. ait Symmachus, prompta ad arguendum esse omnibus liqueat. Cujus rei exemplum ex Augustino retulimus in initio notarum nostra-

Pag. 216.

rum ad Cyprianum. Lactantius lib. 5. cap. 4. reprehendit seu potius, ut Hieronymi verbo utar, mordet Cyprianum quòd in hac oratione, quæ scripta est adversus inimicum christianæ religionis, utatur testimoniis sacræ scripturæ, quam ille utique vanam, fictam, commentitiamque putabat, cum potius argumentis & ratione refellendus fuisset, id est humanis testimoniis, philosophorum videlicet & historicorum, ut suis potissimum refutaretur auctoribus. Contrà Tertullianus in initio libri de testimonio animæ ait: *Magna curiositate & majore longè memoria opus est adstudendum, si qui velit ex litteris receptissimis quibusque philosophorum vel poëtarum vel quorumlibet doctrinæ ac sapientiæ sæcularis magistrorum testimonia excerpere christianæ veritatis, ut æmuli persecutoresque ejus de suo proprio instrumento & erroris in se & iniquitatis in nos rei revincantur.* Existere qui crederent sanctum quoque Hieronymum in eadem cum Lactantio sententia fuisse, quia is in epistola ad Magnum refert istud judicium Lactantii de hoc opere sancti Cypriani adversus Demetrianum. Verùm illi vehementer, meo quidem judicio, erraverunt. Hieronymus enim non refert illud Lactantii judicium tanquam approbans, sed ut ostenderet Lactantium putasse melius facturum fuisse Cyprianum, si in refellendo Demetriano usus esset testimoniis philosophorum & poëtarum quàm cum usus est testimoniis sacræ scripturæ adversus hominem ethnicum. Id verò Hieronymus ita faciebat ut etiam testimonio Lactantii ostenderet posse scriptores ecclesiasticos uti testimoniis sæcularium litterarum in lucubrationibus suis. Idem in epistola ad Ctesiphontem adversus Pelagianos ait posse cum paucis sententiolis scripturarum hæreticorum & per eos philosophorum argumenta convinci. Luciferianus apud eundem Hieronymum ait: *Oro te ut philosophorum argumentatione deposita, christiana mecum simplicitate loquaris.* Cæterùm Baronius anno 256. optimis argumentis ostendit censuram Lactantii non esse legitimam.

AD DEMETRIANUM] In codice Corbeienfi sic inscriptus est hic liber: *Incipit epistola sancti Cypriani ad Demetrium paganum episcopum.* Proconsulem Africæ fuisse censuit Nicolaus Vignierius in sua historia ecclesiastica. Quis autem ille fuerit rectè disputatum est in notis editionis Anglicanæ, ubi scriptum est verisimilius esse illum fuisse judicem in civitate Carthagenensi aut aliquem è consiliariis qui præsidi solebant in judiciis assistere.

NEC HOC SI. MAG. DIVINI] Post hæc Pamelius adjecit & nominis. quod additionem ego reperi in tribus antiquis codicibus. Deest autem in antiquis editionibus, in XXI. libris nostris, & in quatuor Anglicanis. In aliis duobus nostris legitur, *sine magisterio divinæ auctoritatis..* Quo etiam modo scriptum est in margine editionis quæ dicitur Gravii. Hanc verò lectionem magis probat Pamelius. Rigaltius & Angli retinuerunt in contextu additionem Pamelii. Ego delevi, quia superflua est, & major pars veterum exemplarium eam non habet.

INCULCENT] Præfero hanc lectionem, quia illam inveni in antiquis editionibus & in septemdecim codicibus manuscriptis. Eam quoque prætulerunt Angli. Eo vocabulo frequenter utuntur Tertullianus & Cyprianus. Concilium Arelatense primum canone 17. *Ut nullus episcopus alium episcopum inculcet.* Vide Jacobi Gothofredi notas ad librum primum Tertulliani ad nationes cap. 10.

ET CON. ELIDANT VOS] Quamvis ista extent in omnibus editionibus & in quinque antiquis exemplaribus, facile delerem, cum desint in quindecim libris nostris & quatuor Anglicanis, tum etiam quia nullius momenti sunt ad adstruendum id quod Cyprianus insinuare volebat.

RESPONDEO] Codex sancti Arnulphi & editio Morelliana *Respondemus.*

PATIENTIA VICI] Sic Hieronymus in epistola ad Pammachium adversus Joannem Hierosolymitanum: *Noluimus tibi occasionem dare. Videbamus enim strophum dilectionis tuæ. Injuriā patientia vicimus.*

QUOD BELLA CREBRIUS] Prudentius lib. 2. adversus Symmachum:

*Et sunt qui nobis bella exprobrare sinistra
Non dubitant postquam templorum spreverimus aras.*

IMBRES ET PLUVIAS] Novella Theodosii de Judæis & Samaritanis: *An diutius perferimus mutari temporum vices, irata cæli temperie, quæ paganorum exacerbata perfidia nescit naturæ libramenta servare! Unde enim ver solitam gratiam abjuravit, unde æstas messe jejuna laboriosum agricolam in spe destituit aristarum, unde hyemis intemperata ferocitas ubertatem*

ubertatem terrarum penetrabili frigore sterilitatis læsione damnavit, nisi quia ad impietatis vindictam transit lege sua naturæ decretum?

SERENA LONGA] Matthæi 16. *Serenum erit. Rubicundum est enim cælum.* Hieronymus lib. 2. contra Pelagianos, *in sereno patimur tempestatem.* Prudentius lib. 1. adversus Symmachum: *Turbidus aër ponebat liquidum ex arca serenum.* Idem in hymno matutino: *Hæc lux serenum conferat.*

VERECUNDIÆ] Hieronymus in epistola ad Theophilum Alexandrinum: *Maeste virtute, maeste zelo fidei. Ostendisti quòd huc usque taciturnitatis dispensatio fuit, non consensus.* Idem lib. 1. adversus Rufinum: *Et ostendam quòd huc usque silentium modestiæ fuerit, non malæ conscientiae.* Sanctus Ambrosius in epistola adversus relationem Symmachi, *disimulationem pro consensu interpretantes.*

QUOD DII VESTRI] Lactantius lib. 5. cap. 8. *Discite igitur homines ideo malos esse quia dii coluntur.* Pag. 217.

VERNANTE TEMPERIE] Antea legebatur *verna de temperie sua sata læta sunt.* Veram lectionem invenimus in quatuor antiquis exemplaribus, eamque se in antiquo libro invenisse scribit Morellius. Etiam falsa ostendit istam esse veram. Nam cum habeat *verna de temperie*, manifestum est errorem ortum esse ex voce *vernante*, quam librarius non intelligens posuit *vernade* unico vocabulo pro *vernante*. Suprà epist. 15. pag. 25. *Successit hiemi verna temperies.*

ARVIS] Tamenetsi sciam lectionem vulgatam, quæ habet *agris*, esse optimam, istam præfero, quia illam inveni in quindecim libris nostris, etiam in Seguieriano, & in quatuor Bodleianis. Sic etiam habebat Veronensis. Ita etiam editio Morelliana.

JUVENTA] Facile est præferre hanc lectionem, cum illam habeant viginti libri nostri & sex Anglicani, tum etiam omnes editiones Pameliana antiquiores. Pamelius posuit *juventute*, professus se ita invenisse in quatuor antiquis codicibus. Memoriae autem lapsu factum est ut monuerit Morellium ita quoque posuisse.

QUOD MINUANTUR SINGULA] Ettamen eadem mala evenisse in imperio Romano antè-quàm christiana religio in eo fundata esset certum est & facile probari posset. Utar tamen ad eam rem probandam testimonio unius Columellæ, qui vicinus erat nostrorum temporum. Is ergo in præfatione librorum suorum de re rustica ait scæpenumero civitatis Romanæ principes culpasse sua ætate modò agrorum infœcunditatem, modò cæli per multa jam tempora noxiam frugibus intemperiem, quosdam etiam prædictas querimonias velut ratione certa mitigasse, quòd existimarent ubertate nimia prioris ævi defatigatum & effœtum solum nequire pristina benignitate præbere mortalibus alimoniam; idque lib. 2. cap. 1. ait non ex fatigatione terræ, quemadmodum plurimi crediderunt, sed hominum inertia evenisse. Et hæc quidem ante fundatam religionem Christi; quæ cum introducta esset in rempublicam, & gravis odiosaque esset gentilibus, illi eas calamitates imputabant nostris hominibus, ob eam rationem quòd ab illis dii eorum non colerentur. Apud Rufinum lib. 4. cap. 13. refertur rescriptum Antonini Pii ad Asianos pro christianis, in quo Imperator ait: *De motibus autem terræ qui vel facti sunt vel etiam nunc fiunt absurdum non erit mærorem vestrum iusta commonitione solari, quoniam quidem comperi quòd in hujusmodi rebus ad illorum invidiam communes casus transfertis.* Postea cum desiisset idololatria, suscepta apud omnes ubique gentes Dei religio, & tota respublica facta esset christiana, cum ea mala eveniebant quæ nobis gentiles imputare solebant, ut est humana natura prompta ad arguendum & accusandum, sequentibus sæculis ea translata sunt aliò, ut ævo Theodosii A. imputabantur Judæis, Samaritis, & paganis, ut patet ex novella ejus tertia, & ævo Karoli M. tempestariis, adversus quos extat liber Agobardi archiepiscopi Lugdunensis. At sequentibus temporibus ea imputabantur culpis sacerdotum in Dania. Hujus rei testis est Gregorius Papa VII. qui lib. 1. epist. 21. scribens ad regem & gentem Danorum ait: *Illud interim non prætereundum, sed magnopere apostolica interdictione prohibendum videtur quòd de gente vestra nobis innotuit, scilicet vos intemperiem temporum, corruptiones aëris, quasunque molestias corporum ad sacerdotum culpas transferre.*

ÆTAS INC. A SENECTUTE] Seneca epist. 13. *Quid est autem turpius quàm senex vivere incipiens?* Item epist. 23. *Malè vivunt qui semper vivere incipiunt. Quidam vivere incipiunt cum desinendum est.* Item cap. 4. de brevitate vitæ: *Audio plerosque dicentes, à quinquagesimo in otium succedam, sexagesimus annus ab officiis me dimittet. Quàm serum*

est tunc vivere incipere cum desinendum est. Censorinus cap. 14. ait anno sexagesimo tunc primum senescere corpus incipere. Et Cicero in oratione pro Roscio Amerino ait: *Senes sexagenarii more majorum de ponte in Tyberim dejiciebantur.* Tacitus ait Agricola, qui anno quinquagesimo sexto ætatis suæ extinctus est, medio in spatio integræ ætatis ereptum fuisse. Idem alibi ait quindecim annos esse grande mortalis ævi spatium.

DEUS O. N. QUÆRITUR] In codice Seguieriano scriptum est *colitur.*

Pag. 218.

NEC VOL. ACCIPERE] Veteres editiones, etiam Manutiana, & quatuor libri veteres addunt *nec voluerunt credere nec accipere disciplinam.* Verum omnes alii libri veteres habent uti nos edidimus.

FACINOR. IMPUNITATE] Cicero in oratione pro Milone: *Quid, quod caput audaciæ est, iudices, quis ignorat maximam illecebram esse peccandi impunitatis spem.* Vide notas nostras ad Lupum Ferrariensem pag. 472.

TUE. DEO SERVIS] Ita tredecim libri veteres. Alii & vetustiores editiones præferunt *Deo non servis*, Gratianopolitanus *Domino non servis.*

FAMULARIS] Hæc est scriptura novemdecim veterum exemplarium. Eandem habet editio Morelliana. Vetustiores & quinque vetera exemplaria, *Tu non famularis.*

ANIM. RATIO COMMUNIS] Vide Vettii Prætextati dissertationem de servis apud Macrobius lib. 1. saturnial. cap. 11.

IPSE DOMINATUM] Hæc tantum veteres editiones, viginti & duo libri nostri, & decem Anglicani. Ita etiam legit Goulartius in libro episcopi Acconensis. Manutius primus omnium invexit lectionem quæ habet *ipse in homine dominatum.* Retinuit illam Pamelius, admonens tamen solum Manutium habere has voces *in homine*, & malle se legi *in hominem.* Joannes Saresberienensis lib. 8. polycratici cap. 12. *Domini enim nobis animos induimus tyrannorum, & non quantum decet, sed quantum licet, exercere volumus in servos.* Juvenalis satyra sexta:

Pone crucem servo. Meruit quo crimine servus

Supplicium! Quis testis adest, quis detulit? Audi.

Nulla unquam de morte hominis cunctatio longa est.

O demens, ita servus homo est? Nil fecerit, esto.

Hoc volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas.

MANET POSTMODUM] Tres libri veteres, *manet ergo necesse est postmodum.* Ita etiam legisse se in duobus libris antiquis tradit Morellius.

Pag. 219.

CUM VOLUCRIBUS] Veteres editiones & quinque vetera exemplaria legunt *cum volucris & volatilibus.* Fuxense, *cum volatilibus.* Sed hæc desiderantur in omnibus aliis veteribus & in iis quos Morellius vidit & in Osee.

ET IRASCI] Ista extabant in antiquis editionibus. Manutiana sustulit. Morelliana reposuit. Rursum Pamelius expunxit. Ego repono, quia quamvis desint in multis libris veteribus, habentur tamen in septemdecim. Nam Cyprianus paulò antè dixit: *Indignatur ecce Dominus & irascitur.*

METUS] Hanc vocem nos addidimus ex uno codice regio. Fuxensis habet *locus vel pudor.* Morellius ait se in uno antiquo legisse *pavor.* Quamquam verò codex Fuxensis dissentiat à regio, indicat tamen deseri istuc aliquid. In uno veteri legitur *metus vel pudor.* In codice sancti Arnulphi *vel pudor* tantum absque *metus.* Sic etiam editio Morelliana. Quod indicat deesse heic aliquid.

IN POENAS] Editio quæ dicitur Gravii & duo libri veteres præferunt *in plagas.* Sic etiam habebat Veronensis. Paulò supra scriptum est *magis & magis in plagas generis humani censuram Dei indignantis accendi.*

STERIL. AC FAME] Prudentius lib. 2. adversus Symmachum:

Hinc ait & steriles frugescere rariis agros

Et tristem sævire famem, totumque per orbem

Mortales pallere inopes ac panis egenos.

Dixerat enim Symmachus: *Secuta est fames publica, & spem provinciarum omnium messis ægra decepit.* Contrà cum sub imperio Maximini magna fertilitas evenisset in republica,

gentiles illam referebant ad deorum benignitatem testantium sibi placere quæ fiebant adversus christianos. Hinc gloriam captans Maximinus constitutionem edidit qua hanc ubertatem *jaclanter satis ac superbe*, ut ait Rufinus, extollebat. Et mox sævitum est atrociter in christianos. Sed statim Deus famem & pestem vehementissimas & acerrimas immisit in rempublicam, ut constaret bona quæ in ea eveniebant non ideo tribui à diis velut præmium persecutionum, sed contra Deum christianorum vindicare eos qui pro nomine ejus injusta patiebantur. Vide Eusebium lib. 9. cap. 7. 8.

NULLA CUNCTATIO] Postea Pamelius adjecit ex codice Camberonensi, *nulla formido est*. At ego delevi, quia additamentum hoc nusquam inveni nisi in codice Becensi. Qua in re secutus sum exemplum Pamelii; qui cum in editione quæ dicitur Graevii videret scriptum esse *nulla cunctatio* pro eo quod ipse posuit *trepidatio nulla*, id se expunxisse ait quia manuscripti non habent. Sanè hæc duo vocabula quæ à me expuncta sunt extant in editione illa, sed minutiore caractere cusa, ut daretur intelligi dubitari posse an sint Cypriani. Cæterum vetustiores editiones præferunt: *Prædandi simulatio nulla, nulla cunctatio est*. Pro quo in codice Pithœano & in quibusdam aliis, in editione etiam Erasmi & in Manutiana, legitur *disimulatio*. Vocem *trepidatio*, quam huic lectioni substituit Pamelius, nusquam inveni. Neque ipse annotat ubi invenerit.

VE NEUNT JUDICATURI] Ita ediderunt Erasmus, Manutius, & Morellius; hancque lectionem inveni in undecim codicibus antiquis. Aliam, quæ habet *veniunt*, inveni in tredecim. Et in tribus istorum tredecim legitur *perversi veniunt judicaturi*. In codice sancti Arnulphi scriptum primò fuit *veneunt*. Sed manus recentior emendavit ut *veniunt* legeretur.

UNDE NOBIS VOBISCUM] Veteres editiones ante Pamelianam & tredecim libri veteres habent *unde nobiscum maxime sermo est*. Pamelius posuit *unde nobis vobiscum* ex quatuor manuscriptis suis & uno Morelliano. Gronovius cap. 14. observationum suarum in scriptoribus ecclesiasticis ait ita scribendum esse hunc locum *unde nobis cum maxime sermo est*. Scio *cum maxime* apud veteres auctores qui Latine scripserunt sumi solere pro *valde*. Et tamen ego puto editionem Pamelii, quæ nititur auctoritate plurium veterum librorum, esse præferendam conjecturæ Gronovii.

Pag. 220.

PERSEC. FATIGATIS] In quatuor antiquis exemplaribus scriptum est *flagitatis* & supra lineam *vel fatigatis*. Sed *fatigatis* tantum est in aliis septem & in quibusdam ex illis quæ Pamelius vidit. Ipse edidit *agitatis* absque ullius libri veteris mentione. In duobus veteribus legitur *flagitatis* tantum. Infra in hoc ipso libro pag. 222. *Per ipsa quæ nos cruciant & fatigant probari & corroborari nos scimus*.

DOLORE CORPOR. EXPRIMATUR] Minutius Felix, *exercentes in his perversam quæstionem, non quæ verum erueret, sed quæ mendacium cogeret*. Hieronymus in epistola de muliere septies icta, *dum dolor quæreret veritatem*. Cyprianus in extremo libro de vanitate idolorum pag. 228. *Dolor, qui veritatis testis est, admovetur*. Quintilianus lib. 5. cap. 4. *Sicut in tormentis quoque, qui est locus frequentissimus, cum pars altera quæstionem vera fatendi necessitatem vocet, altera sæpe etiam causam falsa dicendi, quod aliis patientia facile mendacium faciat, aliis infirmitas necessarium*. Item cap. 10. *Mentietur in tormentis qui dolorem pati potest, mentietur qui non potest*. Apuleius lib. 3. metamorphoseon: *Tormentis veritas eruenda, ut per quæstionem sceleris sui participes indicet*. Q. Curtius lib. 7. *Si certiora oraculis creditis esse tormenta, ne hanc quidem exhibendæ vanitatis fidem deprecor*. Cæterum tormenta interdum extorquere pro veritate mendacium pluribus exemplis ostensum à nobis est in notis ad vitas Paparum Avenionensium pag. 599. & hujus rei extat aliud exemplum memorabile in capite decimo Matthæi Bossi de gerendo magistratu, aliud etiam apud Petramellarium continuatorem Onuphrii Panvinii pag. 225. ubi agit de Paulo Aretio. Vide etiam Simonem Goulartium in thesauro historiarum memorabilium to. 1. pag. 293.

CUM SPONTE CONFITEAR] Cicero in oratione pro Milone: *Id quod tormentis invenire vis id fateor*.

PRÆDICATIONE] Ita editiones Manutii & Morellii & sexdecim libri veteres. Editiones antiquæ & octo alii præferunt *præconatione*, & unus *præconizatione*. Vide glossarium Latinum. Cangii.

TIMERI UT DOMINUS] Ista primus in contextum Cypriani intulit Pamelius

Pag. 221.

Llll ij

ex observationibus Morellii, qui ita se invenisse ait in bono codice. Ego quoque idem additamentum inveni in quinque antiquis codicibus. Non extat tamen in Seguieriano. Hieronymus in epistola ad Nepotianum de vita clericorum: *Amare filiorum, timere servorum est.* Idem in epistola ad Rusticum monachum: *Præpositum monasterii timeas ut dominum, diligas ut parentem.* Rufinus in psal. 27. *Servus est qui servit ex timore, filius est qui obedit ex amore.* Lactantius cap. 26. epitomes in antiquis editionibus: *Quid enim tam justum quàm Deum agnoscere ut parentem, eumque metuere ut dominum.* Pro quo Pfaffius edidit *metuere ut deum*, quia ita legebat in codice Taurinensi. Sed præterquàm quòd necesse est retinere vocem *dominum* ut sensus constet, idem Lactantius in capite 59. ejusdem epitomes scribit: *Primum autem justitiæ officium est Deum agnoscere ut parentem, metuere ut dominum.* Rectè profectò. Sic enim loqui amat Lactantius, ut patet ex libro 4. cap. 4. & lib. 5. cap. 19. Eucherius episcopus Lugdunensis in epistola ad Valerianum: *Dominum, quia dominum vocas, metue, quia patrem, dilige.* Primasius in epistolam Pauli ad Romanos: *Qui timet servus est, qui autem diligit filius.* Vettius Prætextatus apud Macrobius lib. 1. saturnal. cap. 11. *Colant ergo te potiùs servi quàm timeant.* Joannes Saresberienfis lib. 8. poliratici cap. 12. *Colant te potiùs servi tui quàm timeant.* Ennodius in panegyrico ad Theodoricum: *Habes hanc Deo inspirante mansuetudinem ut te plus credas posse diligentia quàm timore. Excellentia bona sunt gloriæ tuæ inserta monumentis ut cum te reges metuant, ament famuli.* Adnotat Velleius Paterculus Cæsarem dixisse amari se quàm timeri malle. Cicero in libro de senectute ita scribit de Appio: *Metuebant eum servi, verebantur liberi.* Vide suprà notas in epistolam ad Donatum pag. 384.

VERBOR. TORMENTIS] Sic apud Petronium lego *fabulosum sententiarum tormentum.*

QUOS TU TIMES] Nescio cur hæc omissa sint in posterioribus editionibus. Nam licet defint in pluribus antiquis exemplaribus, extant in pluribus aliis optimis, & præterea optimum sensum constituunt. Manutius primus expunxit. Angli reposuerunt.

QUID TE AD FAL. DEOS] Ista Claudius episcopus Taurinensis tanquam sua, alicubi tamen immutata, protulit scribens ad Theodemirum abbatem Casinensem. Nam pro eo quod Cyprianus dixit *falsos deos* Claudius ineptè posuit *falsas imagines*, quia contendebat nullum honorem deberi imaginibus sanctorum. Quia verò ille hæc scripserat tanquam sua, nulla Cypriani mentione, Jonas episcopus Aurelianensis illum monuit esse beatissimi Cypriani martyris.

CAPTIVUM] Ita omnes libri veteres, si Moyssiacensem excipias, in quo scriptum est *captiva*, & omnes veteres editiones. Pamelius, ejus editionem secutus est Rigaltius, posuit *captiva*, quia videbat in libro Jonæ episcopi Aurelianensis de cultu imaginum, ubi locus iste refertur à Claudio Taurinensi, legi *captiva*, per errorem videlicet. Nam apud Dungalum, ubi refertur etiam hic locus, rectè scriptum est *captivum*.

INCURVAS] Ita etiam in editione fragmentorum epistolæ Claudii. Sed in veteri libro legitur *inclinat*. Habeo enim exemplar horum fragmentorum cum codice MS. collatum manu viri clarissimi Joannis Cordesii, ubi legitur *inclinat*. Quo etiam modo scriptum est in codice Gratianopolitano.

ANIMALIA PRONA] Notum est illud Ovidii ex libro primo metamorphoseon:

*Pronaque cum spectent animalia cætera terram,
Os homini sublime dedit, cælumque tueri
Jussit & erectos ad sydera tollere vultus.*

Cicero lib. 2. de legibus: *Nam cum cæteras animantes abjecisset ad pastum, solum hominem erexit, ad cælique quasi cognationis domiciliique pristini conspectum excitavit.* Prudentius lib. 2. adversus Symmachum:

*Condideram perfectum hominem, spectare superna
Mandaram, totis conversum sensibus in me,
Recto habitu, celsoque situ, & sublime tuentem.*

Possent plurima loca similia proferri. Sed ista sufficiunt. Vide Maximum Tyrium disert. 38. & notas nostras ad librum Lupi Ferrariensis de tribus quæstionibus.

PATER MISIT] Pamelius interferit *filium* ex quinque codicibus & ex uno quem laudat Morellius. Ego quoque ita inveni scriptum in quinque antiquis. Glossema certò est, quod desideratur in viginti & uno libris nostris & in octo Anglicanis.

RUINIS RERUM] Ita omnia ferè vetera exemplaria, etiam Veronense. Nonnulla tamen habent *regum*, manifesto errore. Itaque supervacanea est eorum cura qui has regum ruinas referunt ad tempora Deciana. Similis error sublatus olim à nobis est apud Agobardum in epistola Gregorii IV. Papæ. Sic in epistola sancti Ambrosii ad Chromatium primò scriptum fuit in vetustissimo codice ecclesiæ Lugdunensis *dat consilium rei dicens*, sed statim emendatum est supra lineam & positum *regi*. Item pro eo quod in tomo quarto conciliorum Labbei pag. 920. in epistola episcoporum Phœnicie maritimæ ad Leonem Imp. legitur *hujus rei gratia*, quæ est vera lectio, vetustissimi codices ecclesiæ Bellovacensis & monasterii Corbeiensis habent *hujus regi gratia*. Vide etiam notas ad Capitularia pag. 1060. 1105. Addam quoque alia loca similia, ut ea usui esse possint hominibus eruditis cum in libros inciderint in quibus iisdem errores fuerint, & in quibus emendandis defuerit auctoritas librorum veterum. In epistola Cælestini Papæ ad clerum & plebem CP. pro eo quod editiones rectè habent *cum à se commissæ sibi rei ratio requiretur* codex ecclesiæ Bellovacensis habet *regi*. In eodem codice cum refertur epistola Papæ Vigili ad Aurelianum episcopum Arelatensem, & illic legitur *Dignum est & catholico rei conveniens*, cum legendum sit *regi*, ut in editionibus. Ex eodem fonte fluxit quòd in canone 40. concilii Meldensis, ubi laudatur canon synodi Arvernensis, *regiculam* scriptum est in veteri codice Aurelianensi, cum legendum sit *reiculam*. In capite octavo libri Agobardi contra legem Gundobaudi legebatur olim *resculas* pro *reiculas*, ut illic monui. In tomo secundo Capitularium pag. 1426. in præcepto Ludovici Pii scriptum est *rex* pro *res*.

Pag. 222.

MUSSITAMUS] Veteres quidam libri & veteres editiones habent *musitamus*. Atque ego putabam ita scribi debere, quia legebam apud Juvenem: *Nec inter sese mustanti voce volabant*. Sed postea deprehendi hoc vocabulum descendere ex verbo *mussare*, adeoque scribendum esse credidi *mussitanus*, uti scriptum est in codice Seguieriano. Nam & apud Sidonium lib. 6. epist. 16. reperitur versus iste sapphicus: *Mussitans quamquam chorus invidorum*. Grammatici præterea afferunt multas auctoritates quæ facillè probant ita scribendum esse uti ego scripsi.

VIDEAS ÆQUALITER] Ita veteres editiones. Quo etiam modo legitur in novem codicibus antiquis. Manutius expunxit *æqualiter*. Ita etiam Morellius & editio Anglicana. Non video autem cur expungi debuerit. Sanè videtur eam vocem non esse necessariam. Sed non est propterea tollenda. Nam Cyprianus dixit paulò antè: *Putatis nos adversa vobiscum æqualiter perpeti*. Et mox, *carnis incommoda vobiscum pariter incurrimus*. Et tamen vox *æqualiter* deest istic in septemdecim libris veteribus.

NON ERUNT NASCENTIA] Veteres editiones & sex libri veteres habent *non erit generatio*. Lectionem sumptam ex editione quæ dicitur Gravii, quam Manutius & alii post eum secuti sunt, quam nos etiam retinuimus, præferunt novendecim exemplaria manuscripta. Morellius posuit *nascentiæ*, fortè per errorem typographi. Nam hic scribendi modus non est Latinus. Et tamen ea scriptura multum placuit Pamelio. In libro Fuxensi & in Lamoniano legitur, *non erit nascentia*. Vide glossarium Latinum Cangii.

CIBUM] Veteres editiones & novem libri veteres præferunt *frumentum*. Alii duo & quinque Anglicani *escam*. Sed major pars codicum manuscriptorum habet lectionem quam ego retinui.

SENIORIS AUT JUVENIS] Retinui hanc lectionem, quam inveni in aliquot antiquis exemplaribus, propter rationes allatas à Pamelio, qui verè adnotat mirè variare codices. In quibusdam enim legitur ut istic, alibi *seniori aut juveni*, alibi *senioribus atque junioribus*, alibi *seniores & juvenes*, denique alibi *seniorum neque juvenum & virginum*. Vide lib. 2. testimoniorum cap. 22.

Pag. 223.

ADDICTOS] id est judicatos, damnatos. Apud Optatum lib. 1. addictus significat subjectum, subditum, sicut addictus glebæ in jure civili. Utar autem hac occasione ut moneam videri mihi optimam emendationem fuisse tentatam à Guillelmo Fornerio lib. 7. epistola ultima Cassiodori, ubi Mariangelus Accursius edidit, *non dici potest proprium quod liberare dominum non videtur additum*; pro quo Fornerius conjecit ponendum esse

Pag. 224.

M m m m m

addictum, monens interim se legisse in veteri manuscripto à debito. Conjectura Fornerii hinc bona esse censeretur potest quod bona debitoris addicta sunt creditori, adeoque etiam ipse debitor.

SERVAB. C. CORPORIBUS] Vide notas nostras ad librum tertium Salviani de gubernatione Dei.

POENIT. HABENTES] Ita reposuimus pro eo quod in vulgatis editionibus habetur *agentes*, quia ita invenimus scriptum in quindecim libris nostris & in quatuor Anglicanis. Vide epistolam ad Fortunatum de exhortatione martyrii cap. 12.

SUBITATIONE] Sic etiam in eodem capite epistolæ ad Fortunatum. Pontius diaconus in vita sancti Cypriani: *Proconsulis jussu ad hostes ejus cum militibus suis princeps repente subitavit*. A. Gellius lib. 9. cap. 15. dixit subitariam dictionem. Quo verbo usus est etiam T. Livius. Boëtius lib. 2. de consolatione philosophiæ: *Verum omnis subita mutatio rerum non sine quodam fluctu contigit animorum*. Vide notas ad epistolam 57. pag. 466.

DE PROFUNDO] Coactus sum ita scribere propter auctoritatem veterum editionum. Pamelius posuit *de profunda & tenebrosa nocte superstitionis*, quia videbat Morellium monuisse vetustum librum ita habere. At Morellius non posuit hanc lectionem in editione sua, sed eam quam ego revocavi. Lectionem Pamelii non reperi nisi in tribus libris.

ODIIS VESTRIS] Prosper in calce libri contra collatorem: *Nobis Deo adjuvante sit studium quiescente modestaque patientia odiis dilectionem reddere*.

SAL. ITINERA MONSTR.] Hieronymus in epistola ad Pammachium adversus Joannem Hierosolymitanum: *Blasphemantibus Deum clementem porrigimus manum*.

POENITENTIA NULLA SERA] Hieronymus in epistola ad Lætam de institutione filiae: *Nunquam est sera conversio*. Joannes Saresberienensis lib. 7. polycratiei cap. 21. *Pœnitentia quoque nunquam sera est, si tamen vera*. Seneca Agamemnone: *Sera nunquam est ad bonos mores via*. Q. Curtius lib. 9. crudelitatem sera pœnitentia secuta est. Symmachus lib. 10. epist. 54. *Sera & contumeliosa est emendatio senectutis*. Sanctus Ambrosius in responsione ad relationem Symmachi: *Verum certè est quia nulla ætas ad perdiscendum sera est. Erubescit senectus, quæ emendare se non potest*. Cicero lib. 2. epistolarum ad familiares epist. 7. ait seram gratulationem reprehendi non solere.

FACTUS EST] Ita omnes libri veteres præter unum. Editio quæ dicitur Gravii habet, *factus est de immortalitate securus*. Hoc secutus est Pamelius, & deinde Rigaltius.

DE IDOLORUM VANITATE.

Pag. 225.

DIFFICILE est certò statuere quid in titulo istius libri posuerit Cyprianus, si quid tamen posuit, præsertim si vera sit opinio Erasmi existimantis esse tantum fragmentum majoris operis, quia incipit ex abrupto. Plures sanè libri veteres, & ii quidem optimi, initium operis constituunt in his verbis; *Deos non esse quos colit vulgus*. Apud Angelum Politianum cap. 34. miscellaneorum vocatur liber de origine & generibus idolorum. Posterorum diligentia titulum illi fecit DE IDOLORUM VANITATE, atque ita se invenisse in exemplaribus antiquis testatur Rigaltius. Ego, quamquam hunc titulum nuspiam repererim in codicibus manuscriptis, retinui tamen propter commoditatem studiorum. In edendo autem initio ipsius libri secutus sum scripturam veterum librorum & veterum editionum. Quamquam sunt aliqui libri veteres qui incipiunt *Deos non esse*, priora non habent.

Pauca hujus libri mentio reperitur in scriptoribus antiquis, quippe quem nuspiam reperio citatum quàm apud Hieronymum & Augustinum. Et Augustinus quidem ita scribit in libro de unico baptismo adversus Petilianum cap. 4. *Hujus regulæ apostolicæ secutor episcopus Cyprianus de uno vero Deo adversus multorum deorum falsorumque cultores disputans multa profert testimonia de libris eorum quos præclaros auctores habent, hoc est ex illa veritate quam in iniquitate detinent*. Citat etiam lib. 6. de baptismo adversus Donatistas cap. 44. Hieronymus autem in epistola ad Magnum, ponens in principio

sermonis materiam istius libri, tanquam si titulus esset, sic scribit: *Cyprianus quòd idola dii non sint qua brevitate, qua historiarum omnium scientia, quorum verborum & sensuum splendore perstrinxit.* Ad eundem librum respexisse videtur quibusdam Pontius diaconus in vita sancti Cypriani scribens per illum gentiles, percussis in se iis quæ nobis ingerunt, victos fuisse. Verùm cum ista Pontii verba convenire etiam possint libro ad Demetrianum, in quo sanctus martyr adversus gentiles ingerit querelas eorum de christianis, non audeo affirmare verba Pontii intelligenda tantum esse de libro de vanitate idolorum. Potuit enim Pontius respexisse ad utrumque opus. Porro adversus cultum idolorum nihil est elegantius Jove tragædo Luciani.

REGES OLIM FUERUNT] Lactantius lib. 6. cap. 8. *Quomodo ergo, inquiet aliquis, dii crediti sunt? Nimirum quia reges maximi aut potentissimi fuerunt, ob merita virtutum suarum aut munerum aut artium repertarum, cum cari fuissent iis quibus imperitaverant, in memoriam sunt consecrati.* Idem in libro de ira Dei cap. 11. *Nimirum ii omnes qui coluntur ut dii homines fuerunt, & iidem primi & maximi reges, sed eos aut ob virtutem, quia præfuerant hominum generi, divinis honoribus affectos esse post mortem, aut ob beneficia & inventa quibus humanam vitam excoluerant, immortalem memoriam consecutos quis ignorat?* Ita etiam in libro recognitionum D. Clementis. Cicero lib. 2. de natura deorum: *Perseus Zenonis auditor eos dicit habitos deos à quibus magna utilitas ad vitæ cultum esset inventa, ipsasque res utiles & salutes deorum esse vocabulis nuncupatas.* Et infra: *Suscepit autem vita hominum consuetudoque communis ut beneficiis excellentes viros in cælum fama ac voluntate tollerent.* Hinc Hercules, hinc Castor & Pollux. Horatius lib. 2. epist. 1.

*Romulus & Liber pater & cum Castore Pollux
Post ingentia facta deorum in templa recepti.*

Q. Curtius lib. 9. scribit Persas non piè solum sed etiam prudenter reges suos inter deos colere. majestatem enim imperii salutis esse tutelam. Julius Firmicus in libro de errore prophandarum religionum: *Amat enim Græcorum levitas eos qui sibi aliquid contulerunt, vel qui consilio aut virtute se juverunt, divinis appellare nominibus. Et sic ab ipsis beneficiorum gratia repensatur ut deos dicant & deos esse credant qui sibi aliquando præfuerint.* Cicero in oratione pro Milone: *Græci homines deorum honores tribuunt iis viris qui tyrannos necaverunt.* Lucianus in Toxari scribit Scythas sacrificasse Oresti & Pyladi, non tanquam diis, sed tanquam viris bonis. Et Julius Firmicus ait Ægyptios Josephum, qui consuluerat eorum egestati per septem annos, venerari & adorare ut deum. Epiphanius in prologo librorum adversus hæreses cap. 7. ait tyrannos & præstigiatores, qui inventionibus suis ac fallaciis totum orbem deceperant, divinis honoribus consecratos fuisse. Petrus à Valle in historia peregrinationum suarum testatur etiam nunc Indos gentiles colere ut deos reges suos & viros illustres qui præclaris actionibus suis meruerunt honores divinos.

DEFUNCTOR. VULTUS] Hæc tantum annotabo me hoc loco uti ad reddendam hanc vocem Commodiano, apud quem instructione 2. legitur *defunctos deos orabant*, pro quo Rigaltius posuit *morientes deos*. Sic etiam instructione 20. *Adoratis enim stulti malo leto defunctos*. Afferò autem hæc loca Commodiani prout habentur in veteri codice MS. sancti Albini Andegavensis.

ET IMMOLABANT] Veteres editiones & quidam libri veteres habent: *Nam & immolabant.* Alii simpliciter & *immolabant.* quam lectionem reperi in quindecim codicibus antiquis. Ubi duo libri veteres habent etiam pro *et*. Non placuerunt Pamelio hæc duæ lectiones. Prætulit autem eam quam invenisse se ait apud Gravium & Costerium, & scripsit *quibus & immolabant.* Verùm vocem *quibus* ego non vidi in editione quæ dicitur Grævii neque in codicibus manuscriptis.

HONORE] Ita scriptum vidi in tredecim libris veteribus. Quidam alii habent *honores* vel *honorem*. Ego retinui lectionem quæ plurium veterum librorum auctoritate nititur, cum præsertim hoc segmentum invenerim ita distinctum in codice Tornacensi bibliothecæ regiæ & in Beccensi, tum etiam in Metensi sancti Arnulphi.

INDE POST SACRA] Minucius Felix: *Similiter ac vero erga deos quoque majores nostri improvidi, creduli, rudi simplicitate crediderunt, dum reges suos colunt religiosè, dum defunctos eos desiderant in imaginibus videre, dum gestiunt eorum memorias in statuis dei-*

nere, *sacra facta fuerunt quæ fuerant adsumpta solatia*. Vide Fulgentium Placiadem lib. 1. mytholog. ubi agit de filio Syrophanis Ægyptii.

CASTORES] Angli, qui post Morellium posuerunt in sua editione *Castor & Polux*, admonent oportuisse heic reponi *Castores*, si tanti esset rem levis momenti mutare. Sed hæc ratio nullius est momenti. Nam & ipsi plures mutationes fecerunt in operibus sancti Cypriani quæ non sunt majoris momenti. Ego verò mutavi, quia oportet reddere Cypriano sua verba, & quia apud Minucium Felicem, ex quo Cyprianus accepisse videtur, scriptum est: *Castores alternis moriuntur ut vivant*. Ita etiam scriptum est in omnibus libris veteribus tam nostris quàm Anglicanis, uno excepto Carnotensi, qui habet ut editio Morellii. Et cum ageretur de emendando Cypriano ex auctoritate veterum librorum, necesse erat eam lectionem revocare quam ferè omnes libri manuscripti habent. Adnotat Dio Cassius lib. 37. templum Castoris & Pollucis quod Romæ erat solius Castoris dici consuevisse. Vide annotationes Erasmi in caput 28. actorum.

ÆSCULAPIUS FULMINATUR] Lactantius lib. 1. cap. 10. loquens de Æsculapio, à *Deo meruit fulminari*. Plinius lib. 29. cap. 1. scribit illum fulmine ictum, quoniam Tyndaridam revocasset ad vitam. Cornelius Celsus in proœmio librorum suorum de re medica ait Æsculapium relatum in deorum numerum quia hanc scientiam rudem & vulgarem paulò subtiliùs exposuit. Tertullianus in apologetico scribit illum *fulmine vindicatum*, id est deum factum. Hæc enim lectio, quam præferunt editiones Beati Rhenani & Pamelii, mihi videtur esse melior quàm ea quæ habet *judicatum*. Eodem sensu Plinius in panegyrico ait Nervam à diis cælo vindicatum. Sic Optatus lib. 1. vocat martyrem vindicatum, id est canonizatum, ut temporum nostrorum verbo utamur, eum quem constabat pro nomine Christi tormenta perpeßum & mortem subiisse. Aliud in libro de lapsis pag. 187. significat vox *vindicatur*, ut illic annotavi. Passio sancti Philippi episcopi in tomo quarto analectorum Mabillonii pag. 140. *Scolapium medicum in monte Cynusuridos fulminatum consecrationem mereri à gentibus fecit*. Vide Lylum Gregorium Gyrardum syntagmate septimo historiæ deorum.

OETEIS] Novem libri veteres præferunt *æthnæis*. Atque ita ferè scriptum est apud Arnobium in codice regio. Quamvis autem non dubitem quin hæc lectio falsa sit, puto tamen mihi licere ea uti ut emendem locum Paciani in libro de pœnitentibus, in quo legitur: *Æstuant indefessis flammæ globulis Æthna & Licaniculus & Vesuvius Campanus*. At in veteri libro Carthusiæ majoris scriptum est: *Ethna Siculus & Vesevus Campanus*. Rectè. Quippe Æthna est in Sicilia, & Vesevus in Campania. De Hercule exusto vide Frontonis Ducæi notas in libros Theophili Antiocheni ad Autolycom. Festiva & elegans est historia Herculis Suffectani in epistola Augustini ad cives coloniæ Suffectanæ.

ADMETI PECUS] Apud Commodianum, prout editus est à Rigaltio, legitur instruct. 11. *Admeti quoque pecora pavisse fertur* At in libro sancti Albini scriptum est à *primitia pro Admeti*. Ovidius lib. 2. de arte amandi:

*Cynthius Admeti vaccas pavisse per æstus
Fertur & in parva delituisse casa.*

ANTRUM EJUS] Minucius Felix: *Adhuc antrum Jovis visitur & sepulchrum ejus ostenditur*. Virgilius lib. 4. georgicon: *Dictæo cæli regem pavere sub antro*. Ovidius lib. 3. amorum eleg. 9. *Cretes nutrito terra superba Jove*. Vide Hieronymum in caput primum epistolæ ad Titum.

VISITUR] Apud Angelum Politianum cap. 34. miscellaneorum scriptum est *visitur*.

LATIUM DE LATEBRA] Minucius Felix: *Itaque latebram suam, quod tutò latuisset, vocari maluit Latium*. Virgilius lib. 8. Æneidos: *Latiumque vocari maluit his quoniam latuisset tutus in oris*. Ovidius lib. 1. fastorum: *Dicta fuit Latium terra latente deo*. Vide Lactantium lib. 1. cap. 13. Hinc collis latiaris apud Varronem lib. 5. de lingua Latina.

HIC SIGNARE] Tertullianus in apologetico: *Ab ipso primum tabulæ & imagine signatus nummus, & inde ærario præsidet*. Vide notas Pamelii.

MAURI REGES COLUNT] Tertullianus in apologetico ait Mauritaniam regulos à populis coli ut deos. Lactantius lib. 1. cap. 15. *Hæc scilicet ratione Romani Cæsares suos*

suos consecraverunt & Mauri reges suos. Minucius Felix : *Juba Mauris volentibus deus est.* Valerius Maximus in præfatione : *Reliquos enim deos accepimus, Cæsares fecimus.* Herodianus lib. 4. ait moris esse Romanis consecrare Imperatores qui superstitionibus filiis vel successoribus moriuntur, eosque qui sunt hoc honore affecti dici relatos inter divos.

DE DIIS] Hic locus multum variè & implicite scriptum est in exemplaribus antiquis. In editione quæ dicitur Gravii legitur *de his omnibus*, in codice sancti Eligii Atrebatensis *ab his omnibus*, in Fuxensi, Turonensi, Corbeienfi, Lamoniano, & in editionibus Manutii & Morellii, tum etiam in variis lectionibus positis in margine libri quo Gravius usus erat, *de diis hominibus*, in Sorbonico *ab his hominibus*, in uno regio, in Thuano, etiam in uno meo, *aliis hominibus*, omissa præpositione *de*. In Carnotensi & in Beccensi à *piis hominibus*. Eligat lector ex his variis lectionibus eam quam æstimabit esse meliorem. Ego facile crederem eam esse retinendam, uti retinui, quam editiones Manutii & Morellii præferunt, quam Rigaltius quoque servavit & Angli.

ALIQ. DIINATI SUNT] Cicero lib. 1. de natura deorum : *Si natum, nulli dii antè quàm nati.* *Etsi ortus est deorum, interitus sit necesse est.*

PRO SUIS] Quidam libri veteres & editio Morelliana habent *prorsus*. Ista lectio videtur esse bona. Viderint eruditi critici an præferenda sit. Pag. 226.

VERNACULOS DEOS] Ita etiam Minucius Felix.

PICUS] cujus corpus maculosum esse dixit Prudentius in libro primo adversus Symmachum. Plutarchus in quæstionibus Romanis quærit cur Picum Romani venerentur.

CONSILIOR. DEUM] Hieronymus in vita Hilarionis : *Hoc siquidem in Romanis urbibus jam exinde servatur à Romulo ut propter felicem Sabinarum raptum ab ipso quoque consiliorum deo quadrigæ septeno currant circuitu.* Varro lib. 5. de lingua Latina : *Consualia dicta à Conso, quòd tum feriæ publicæ ei deo & in circo ad aram ejus ab sacerdotibus fiunt ludi illi quibus virgines Sabine raptæ.* Ovidius lib. 3. fastorum : *Festa para Conso, Consus tibi cætera dicet.* Tertullianus in libro de spectaculis : *Exinde ludi consualia dicti, qui ab initio Neptunum honorabant. Eundem enim & Consuem vocant.* Et statim : *Quamquam & consualia Romulo defendunt, quòd ea Conso dicaverit deo, ut volunt, consilii, ejus scilicet quo tunc Sabinarum virginum raptum militibus suis in matrimonia excogitavit.* Vide Dionysium Halicarnasensem lib. 1. & Valerium Maximum lib. 2. cap. 4. & Plutarchum in libro de quæstionibus Romanis. Narrat Lilius Gregorius Gyraldus in syntagmate quinto historiæ deorum meminisse se, cum ingratis Romæ ætatem tereret, ad palatii radices pone Anastasiæ templum facellum effossum fuisse quod tum plerique Consi putarunt, id est Neptuni, propter frequentes conchas marinas ibi repertas, ubi & effigies albæ aquilæ cum crista rubra in facelli fornice seu testudine, quod tum plerique consilii symbolum interpretabantur, & ædem Consi subterraneam fuisse in ea regione probari ex P. Victore.

CLOACINAM] Lactantius lib. 1. cap. 20. *Cloacinæ simulachrum in cloaca maxima repertum Tatius consecravit, & quia cujus esset effigies ignorabat, ex loco illi nomen imposuit.* De Cloacina & de deabus quæ sequuntur vide epistolam Augustini ad Maximum Madaurensem.

PAVOREM A. PALLOREM] Lactantius ibidem : *Pavorem palloremque Tullus Hostilius figuravit & coluit.* Sanctus Augustinus lib. 20. contra Faustum cap. 9. *Nam & corporalium vitiorum simulachra Romani consecraverunt, sicut palloris & febris.*

FEBRIS] Octavianus Horatianus lib. 4. cap. 1. *Hinc est & quòd Romani febræ ædem statuerunt.* Prudentius in hamartigenia :

*Par furor illorum quos tradit fama dicatis
Consecrasse deas febrem scabiemque sacellis.*

Cicero lib. 2. de legibus : *Araque vetus stat in palatio febris.* Vide Valerium Maximum lib. 2. cap. 5. & Lilius Gregorius Gyraldus syntagmate primo historiæ deorum.

FLORA] In ejus honorem instituti sunt ludi florales. Cicero actione quinta in Verrem dixit *Floram matrem populo plebique R. ludorum celebritate placandam.* Lactantius lib. 1. cap. 20. *Flora, cum magnas opes ex arte meretricia quæsiisset, populum scripsit heredem, certamque pecuniam reliquit cujus ex annuo fœnore suus natalis dies celebraretur editione ludorum quos appellant floralia.* Ubi vide notas Josephi Isæi. Arnobius lib. 7. *Exis-*

timatur tractari honorificè Flora, si quis in ludis flagitiosas conspexerit res agi & migrari ab lupanaribus in theatra. Sanctus Augustinus in una epistolarum quas de negotio Calamensi scripsit ad Nectarium, quæ est 91. in nova editione: *Horum planè florum non terra fertilis, non aliqua opulens virtus, sed illa dea Flora digna mater inventa est, cujus ludi scenici tam effusiore & licentiore turpitudine celebrantur ut quivis intelligat quale dæmonium sit quod placari aliter non potest nisi illic non aves, non quadrupedes, non denique sanguis humanus, sed multò scelestius pudor humanus tanquam immolatus intereat.* Plinius lib. 18. cap. 29. tradit Numam instituisse floralia IV. Kal. Maii. Ovidius lib. 4. fastorum: *Exit & in Maias festum florale Kalendas.* Suetonius in Galba: *Prætor commissione ludorum floralium novum spectaculi genus elephantos funambulos edidit.* Ubi vide commentarium Philippi Beroaldi. Tacitus lib. 2. annalium tradit ædem Floræ ab Lucio & Marco Publiciis ædilibus constitutam juxta circum maximum. Vide Justinum lib. 43. Velleium Paterculum lib. 1. Martialem lib. 1. epigr. 92. & Lilius Gregorius Gyraldus syntagmate primo historiæ deorum. Fulgentius Placiades lib. 1. mytholog. dixit virgunculam lascivientem florali petulantia. Vide quæ de ludis floralibus diximus in notis ad epistolam ad Donatum pag. 379.

MERETRICES] Postea sequitur in editione quæ dicitur Gravii, in Pameliana, Rigaltiana, & Anglicana: *Interdum verò deum vocabula apud Romanos finguntur ut sit apud illos Viduus deus, qui anima corpus viduet, qui quasi feralis & funebris intra muros non habetur, sed foris collocatur, & nihilominus, quia extorris factus, damatur potius Romana religione quàm colitur. Est & Scansus ab ascensibus dictus, & Forculus à foribus, & à liminibus Limentinus, & Cardea à cardinibus, & ab orbitatibus Orbana.* Ea verò nos sustulimus, quia ea in nullo veterum exemplarium reperimus quibus usi sumus, quia desunt in pluribus Anglicanis, quia non extant in antiquis editionibus, neque in Minucio, & quia sensum, ut Rigaltius ait, abrumpunt.

VENUS CALVA] Lactantius lib. 1. cap. 20. *Urbe à Gallis occupata, obsessi in capitolio Romani, cum ex mulierum capillis tormenta fecissent, ædem Veneri calvæ consecrarunt.*

ASSYRII] Ita veteres editiones & quidam libri veteres, tum etiam Minucius. Alii veteres præferunt Syri. Alii XXVI. omittunt mentionem Medorum. Sed alii quatuor illam habent, itemque Minucius. Præterea codex Veronensis & codex sancti Eligii Atrebatensis addunt Tyrios. Medorum regni mentio deest etiam in editionibus Manutii & Morellii. Assyrii qui primò dicti sunt postea Syrii sunt appellati. Vide Renati Massueti dissertationes ad Irenæum pag. 71. §. 142. Arbactus imperium ab Assyriis ad Medos transtulit, & postea translatum est ad Persas. Ita docet Justinus lib. 1. & 41.

ROMULUS PARRICIDA] Hieronymus in epistola ad Rusticum monachum: *Roma ut condita est duos fratres simul reges habere non potuit & parricidio dedicatur.* Lucanus lib. 1. *Fraterno primi maduerunt sanguine muri.*

REGULUS] Hæc & quæ sequuntur ad verbum ferme sumpta sunt ex Minucio.

ET VICTUS] Addidi istud ex libro Fuxensi. Audaciam istam mihi fecit Minucius, apud quem ita legitur: *Mancinus religionem tenuit, & sub signum missus est & deditus.* Pro eo quod Minucius dixit *deditus* liber Fuxensis habet *victus*.

PULLOS EDACES] Duo libri veteres habent *vultures*. Sed ea lectio non convenit cum historia. Ea admodum festiva est. Referam autem illam ex Valerio Maximo lib. 1. cap. 4. *P. Claudius bello Punico primo, cum prælium navale committere vellet, auspiciūque more majorum petiisset, & pullarius non exire cavea pullos nuntiasset, abjici eos in mare iussit dicens: Quia esse nolunt, bibant.* Suetonius in Tiberio: *Claudius Pulcher apud Siciliam non pascentibus in auspicando pullis, ac per contemptum religionis mari demersis ut biberent quando esse nollent, prælium navale iniit; superatusque, cum dictatorem dicere à senatu juberetur, Illicium viatorem suum dedit.* Hinc joci Pauli apud Martialem lib. 1. epigr. 29. Similem ferme historiam de C. Flaminiō consule narrat Cicero in libro primo de divinatione. Hæc sunt ejus verba: *Idem cum tripudio auspicaretur, pullarius diem prælii committendi differebat. Tum Flaminius ex eo quæsivit, si ne postea quidem pulli pascerentur, quid faciendum censeret, cum ille quiescendum respondisset, Flaminius, præclara verò auspicia, si esurientibus pullis res geri poterit, saturis nihil geretur. Itaque signa convelli & se sequi iussit. Quo tempore cum signifer primi hastati signum non posset movere loco, nec quic-*

quam proficeret, plures cum accederent, Flaminius renuntiata suo more neglexit. Itaque tribus horis concisus exercitus, atque ipse interfectus est. Vide Valerium Maximum lib. 1. cap. 6. Iconem caveæ & pullorum ex antiquis monumentis refert Rosinus lib. 3. cap. 10. antiquitatum Romanarum.

CREDULUM] Ita scribendum esse arbitratus sum, quia ita scriptum inveni in tribus codicibus & in editione quæ dicitur Gravii pro eo quod editiones & quidam libri veteres habent *prodigum*. Etiam falsa lectio libri Turonensis, quæ habet *crudelem*, ostendit istam esse veram. Vulgatissimum est inveniri frequenter in veteribus libris manuscriptis *crudelem* pro *credulo* & è converso, crudelitatem etiam pro credulitate & è converso, ut monui jam pag. 483. Vide to. 2. Capitularium pag. 1119.

SPIRITUS INSINCERI] Suprà in epistola ad Donatum pag. 3. *immundi & erratici spiritus*. Minucius, *spiritus sunt insinceri, vagi, à cælesti vigore terrenis labibus & cupiditatibus degravati*. Lactantius lib. 2. cap. 14. *spiritus contaminati ac perdit per omnem terram vagantur*.

VAGI] Commodianus instruct. 4. *Unde modò vagi subvertunt corpora multa*. Item instruct. 22. *dæmones in mundo vagi*. Ita in veteri codice sancti Albini. Pro quo Rigaltius posuit *vagari*. Prudentius in carmine de sancto Vincentio: *Adsunt & illic spiritus vagi, impotentes, sordidi*.

HOSTANES] Veteres editiones & omnes ferè libri veteres habent *Sosthenes*. Manutius posuit *Ostanes*, Pamelius *Hostanes*. At ego *Ostanes* vidi scriptum in tribus antiquis codicibus, *Hostanes* in Turonensi. In uno meo veteri scriptum primò fuerat *Ostanes*, sed postea sic emendatum est antiquitus ut ostenderetur scribendum esse *Sostanes*. Quo modo scriptum est etiam in Gratianopolitano. In apologia Apuleii vocatur *Hostanes*. Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 6. de baptismo contra Donatistas cap. 44. Vide Seldenum lib. 5. cap. 11. de jure naturali & gentium.

FORMAM VERI DEI] Plinius lib. 2. cap. 7. *Effigiem Dei formamque credere imbecillitatis humanæ reor*. Apuleius in apologia: *Deus paucis cogitabilis, nemini effabilis*. Attalus martyr apud Rufinum lib. 5. cap. 3. interrogatus quod nomen haberet Deus respondit: *Qui plures sunt nominibus discernuntur. Qui unus est non indiget nomine*. Marius Victorinus initio libri de generatione divina: *De Deo dicere supra hominem audacia est*. Cicero lib. 1. de natura deorum ait speciem Dei perspicere cogitatione, non sensu. Lucretius lib. 1. *Deus animi vix mente videtur*. Lactantius in libro de ira Dei cap. 11. *Apud Xenophontem Socrates disputans ait formam Dei non oportere conquiri*. Arnobius lib. 1. *Si veram vultis audire sententiam, aut nullam habet Deus formam, aut si informatus est aliqua, ex qua sit profectò nescimus*. Dio Cassius lib. 37. agens de deo Judæorum ait illos deum suum ineffabilem invisibilemque existimasse. Cassianus collat. 10. cap. 4. disputat adversus eorum simplicitatem qui incomprehensibilem veri numinis majestatem sub circumscriptione alicujus æstimant adorandam. Vide eundem lib. 8. de habitu monachorum cap. 4. Sulpitius Severus lib. 2. sacræ historiæ, *responsum est formam Dei mortalibus oculis perspicere non posse*. Apud Juvenum lib. 2. hist. evangel. Christus loquens de petra ait:

*Hujus enim vocem nunquam comprehendere quisquis,
Nec speciem propriam concessit visere vobis.*

Rufinus lib. 1. apologiarum: *Nec enim, ut quidam putant, natura Dei aliquibus visibilis est & aliis invisibilis*. Vide Tertulliani apologeticum & librum Novatiani de trinitate. Vide etiam scholia Jacobi Billii in orationem Gregorii Nazianzeni de plaga grandinis.

FALSA VERIS INVOLVUNT] Imitatum ex libro sexto Æneidos, *obscuris vera involvens*. Sanctus Ambrosius lib. 1. officior. cap. 16. *obscuris vera involvere*. Comœdia Queroli: *Istud planè est quod sæpe audiavi, obscuris vera involvere*. Minucius Felix: *Sortes regunt, oracula efficiunt falsis pluribus involuta*. Tertullianus lib. 1. ad nationes, *ut non falsa veris intexant*. Sulpitius Severus lib. 2. sacræ historiæ loquens de Bagua spadone ait, *intaminata ab ore corrupto & falsis vera miscente*.

IRR. ET. SPIRITUS] Ita veteres editiones ante Manutianam, in qua resecta & omissa est vox *spiritus*. Eam tamen exhibent xxii. vetera exemplaria.

ILLOR. CESSAT] In duodecim libris antiquis legitur, *cum illorum cultorum cessat injuria vel insania*. Pag. 227.

NOSTRA VOCE] Codex Veronensis, *non nostra voce sed operatione.*

IMITARI POSSINT] Quamvis hæc lectio constans sit in omnibus veteribus libris & in omnibus editionibus, etiam apud Minucium, puto tamen vocem *possint* non congruere huic loco & reponendam esse aliam quæ significet paganos timuisse ne cogerentur vel impellerentur imitari christianos. Nisi si vox illa tollenda est ab hoc loco, ut legatur simpliciter, *ne cognitos aut imitari aut damnare non possint.* Seneca epist. 7. *Necessè est aut imiteris aut oderis.*

REX V. E. APIBUS] Hieronymus in epistola ad Rusticum monachum: *Etiã muta animalia & ferarum greges ductores sequuntur suos. In apibus principes sunt.* Varro lib. 3. cap. 16. de re rustica: *Regem suum sequuntur quocunque it, & fessum sublevant, & si nequit volare, succollant.* Vide Lactantium lib. 3. cap. 10. Senecam lib. 1. de clementia cap. 9. Ovidium lib. 3. fastorum, & Dionem Chrysostomum orat. 4. & 48.

THEBANOR. GERMANITAS] Vide Rigaltii observationes ad Minucium pag. 189.

INCLUDAT] Ita omnes veteres editiones & omnia vetera exemplaria, Pithœano & Metensi exceptis, in quibus scriptum est *includam*. Hanc lectionem prætulit Manutius, & alii post eum. In Beccensi scriptum est *includatur*. In Fuxensi, *intra unam ædiculam vim tantæ majestatis concludi æstimas*. Sanè apud Minucium legitur, *intra unam ædiculam vim tantæ majestatis includam*. Sed illic alia est constructio verborum. Novatianus in libro de trinitate cap. 6. *nec tamen Deus intra tabernaculum clusus continetur*. Cicero lib. 2. de legibus: *Patrum delubra esse in urbibus nosco; nec sequor magos Persarum, quibus auctoribus Xerxes inflammasse templa Græciæ dicitur, quòd parietibus includerent deos, quibus omnia deberent esse patentia & libera, quorumque hic mundus omnis templum esset & domus.* Tacitus ita de Germanis scribit: *Cæterum nec cohibere parietibus deos neque in ullam humani oris speciem assimilare ex magnitudine cælestium arbitrantur.* Ælius Lamprius in Alexandro Severo: *Adrianus templa in omnibus civitatibus sine simulachris jusserat fieri.* Sanctus Augustinus lib. 8. confess. cap. 2. *Ergo parietes faciunt christianos.*

DEUS NOMEN EST ILLI] Infrà lib. 2. testimonior. cap. 7. ex Isaia: *Ego Dominus Deus, hoc mihi nomen est.* Et in psalmo 67. *Deus nomen illi.*

DEI VOCABULUM] Pamelius posuit *Deus*. Sic etiam Rigaltius & editio Anglicana. At omnes ferè libri veteres & editiones Manutii & Morellii habent *Dei*. Quod certè melius esse faciliè animadvertet qui rem attentè consideraverit.

IN NOSTRA DEDICANDUS] Lactantius cap. 23. de ira Dei: *Sit nobis Deus non in templis sed in corde nostro consecratus.* Idem lib. 5. institut. cap. 8. ait Dei templum non esse in lapidibus aut luto; sed hominem ipsum, qui figuram Dei gestat.

JUDÆIS PRIMUM] Tertullianus in apologetico: *Judæis erat apud Deum gratia ob insignem justitiam & fidem originalium auctorum.*

NEGLIGENTES] Multum variant in hoc loco vetera exemplaria. Eorum nonnulla & veteres editiones habent *negligentes disciplinæ superbi postmodum facti*. Alia omittunt vocem *negligentes* & vocem *superbi*, habent autem tantum *& indisciplinati postmodum*. Fuxense, *sed illi negligentes disciplinam postmodum inobedientes facti*.

MULTO FIDELIORES] Tertullianus in apologetico loquens de Judæis, qui culpa sua amiserant gratiam Dei, cum cæli & soli sui extorres essent, ait sanctas voces illis prænuntiasse *ut sub extremis curriculis sæculi ex omni gente & populo & loco cultiores sibi adlegeret Deus multò fideliores*. Lactantius cap. 43. epitomes, *aliam sibi plebem fideliores de exteris gentibus congregaret*. Plures libri veteres & editiones heic apud Cyprianum præferunt *multò meliores*. In Fuxensi legitur, *multò meliores obsequio & fide fortiores*. In Burgundico, in Tornacensi, & in Gratianopolitano, *multò melioris obsequii & fidei fortioris*. Atque ita se legisse in antiquo exemplari testatur Rigaltius in observationibus suis ad apologeticum Tertulliani. Alii tres antiqui, *multò fidelioris & melioris obsequii*. Turonensis, *multò fidei fortiores*. Carnotensis, *multò faciliores*. At *feliciores* pro *faciliores* scriptum est in codice sancti Arnulphi.

QUAM ACCEPTAM] Codex Fuxensis, *qua & accepta Judæi & contemta majestate ejus perdiderunt indulgentiam*. Igitur ob istius gratiæ disciplinam arbiter &c. In codice sancti Arnulphi & in Beccensi desunt ista, *quam acceptam Judæi contemtis religionibus perdidissent*.

[ILLUMINATOR ET DOCTOR] Vide Tertullianum loco mox laudato.

[CARNEM SPIRITUS] Ita Rigaltius in prima sua libri istius editione emissâ cum Minucio Felice, atque ita habere ait vetustiora exemplaria. Nonnulli veteres libri & vulgatæ editiones habent, *carnem Spiritu sancto cooperante induitur*. Deest illud *cooperante* in libro Beccensi. Codices Remigianus, Divionensis, recens Victorinus & unus Reginus habent, *carne Spiritu sancto induitur*. Sic etiam emendatum est ex libro veteri in margine editionis Lugdunensis anni 1544. Sic etiam scriptum erat in libro Flori. Codex antiquus Sangermanensis optimæ notæ sic habet: *Carne Spiritus sanctus induitur*. Quam scripturam Pamelius reperit in quatuor mss. Erasmus retinuit vulgatam lectionem, sed in margine posuit, *carnem Spiritus sanctus induitur*. Præferenda hæc lectio, tum quia nititur veteribus libris, tum quia vox illa *cooperante* videtur esse glossema. Est autem antiquis Patribus familiare Christum vocare Spiritum sanctum. Hermas lib. 3. similit. 5. sic loquitur de Christi corpore; *Hoc ergo corpus, in quod inductus est Spiritus sanctus*. Justinus Apolog. 2. *Spiritum ergo ac virtutem Dei nefas est aliud intelligi, nisi verbum, &c.* Irenæus lib. 5. cap. 1. postquam dixit, *Spiritus sanctus descendit in Mariam*, statim subjicit: *Verbum Patris & Spiritus Dei adunitus antiquæ substantiæ plasmationis Adæ viventem & perfectum effecit hominem*. Tertullianus lib. de carne Christi n. 18. *Sic denique homo cum Deo, dum caro hominis cum Spiritu Dei*. Plura vide apud doctissimum Petrum Coustant monachum Benedictinum in præfatione ad opera sancti Hilarii episcopi Pictaviensis §. 57. Cæterum heic addo theologos scholasticos disputare an Spiritus sanctus dici possit pater Jesu Christi. Vide Thomam de Argentina lib. 3. dist. 4. art. 4.

[SCIEBANT ET JUDÆI] Ista & quæ sequuntur ferme sumpta sunt omnia ex capite 12. apologetici Tertulliani.

[SAPIENTIÆ] In codice Burgundico scriptum est *insipientiæ cæcitate multari*.

[CRED. HO. TANTUM] Rufinus in psal. 2. de Christo adversum Judæos: *Quia hunc in carne humilem viderunt, superbo corde & cæco contemserunt*. Item in psal. 13. *Contempsistis humilem adventum filii Dei*.

[VINCTUS] Hanc lectionem, quam puto esse meliorem, exhibent novem libri veteres. Alii quidam habent *junctus*. Unus vetus & quædam veteres editiones habent *victus*. Quod ostendere potest scriptum fuisse *vinctus*; sed postea emendatum est antiquitus ut legi deberet *victus*. Videtur itaque ea lectio melior esse quæ habet *vinctus*, tanquam si Christus discipulis suis apparuisset cum fasciis & institis in quibus corpus ejus positum fuerat in sepulchro, cum sindone in qua Joseph ab Arimathæa corpus illius involverat. Nam & incredulis ostendit manus suas & pedes in quibus impressa erant signa clavorum, quæ ostendit etiam Thomæ incredulo, ut est in capite 20. evangelii secundum Joannem.

[AD DIES QUADRAGINTA] Istud est certissimum; & non admonerem, nisi vidissem in capite 47. epitomes Lactantii scriptum esse *quingagesimo die* in editione Pfaffii. Nam & ipse Lactantius lib. 4. cap. 21. posuit *quadraginta*.

[IN CÆLUM SUBLATUS] Nulla istic mentio descensus Christi ad inferos. Sed Cyprianus in libro secundo Testimoniorum hoc dogma commemorat, illudque probat ex testimoniis veteris & novi Testamenti. Sic enim habet caput vigesimum quartum: *Quod a morte non vinceretur, nec apud inferos remansurus esset*. Et caput vigesimum quintum: *Quod ab inferis tertio die resurgeret*. Quamvis autem idem dogma scriptores Cypriano antiquiores similiter prædicent, in nonnullis tamen symbolis non videtur conceptis verbis fuisse expressum, quia descensus ad inferos satis videbatur indicari, cum Christus sepultus diceretur. Hinc Rufinus in expositione in symbolum: *Sciendum sane est, inquit, quod in ecclesiæ Romanæ symbolo non habetur additum, descendit ad inferna, sed neque in Orientis ecclesiis habetur hic sermo; vis tamen verbi eadem videtur esse in eo quod sepultus dicitur*. Ex quo facile colligitur non recte reprehensum fuisse Rufinum ab Henrico Vito Oosthio in libro de descensu Christi ad inferos. Rufinus enim, qui alibi non uno loco scribit Christum descendisse ad inferna, non ait Christum non descendisse ad inferos, sed tantum *descendit ad inferna* non haberi in symbolo ecclesiæ Romanæ neque in Orientis ecclesiis. Etiam ævo Innocentii papæ IV. deerat in symbolo quod Catholicus Jacobitarum ad eum misit ut probaret se tenere fidem ecclesiæ Romanæ. Editum illud est ad annum 1247. ab Odorico Raynaldo. Vide Bellarminum lib. 2. de verbo Dei cap. 6. & Rigaltium ad librum Tertul-

liani de præscriptionibus adversus hæreticos. Vide etiam apologiam Joannis Pici Mirandulæ, ubi fuse disputat de descensu Christi ad inferos, & Petrum Fabrum Sanjorianum lib. 3. agonisticon cap. 10. pag. 265.

DOLOR VER. TESTIS] Vide quæ in simili argumento diximus supra in epistolam ad Demetrianum pag. 563. Hieronymus in epistola apologetica ad Asellam: *veritatem magis exprimunt tormenta quàm risum.*

PRÆDICARETUR] Codex Veronensis & alii septem veteres habent *probaretur.*

LUCIS PRINCIPEM] Codex Fuxensis, *spei nostræ principem.* Sanctus Ambrosius lib. 3. de Fide cap. 7. Christum vocat principem humilitatis.

SI CHR. FUER. IMITATI] Veteres editiones & plures libri veteres habent *secuti.* Aliam lectionem inveni in editione quæ dicitur Gravii & in aliquot vetustis exemplaribus. Libellus precum Marcellini & Faustini: *Perdit enim in se christiani nominis appellationem qui Christi non sequitur disciplinam.*

DE MORTALITATE.

Pag. 229.

HUJUS libri cum laude mentionem sæpe facit sanctus Augustinus, in primis vero in libro de prædestinatione sanctorum c. 14. inquit illum multis ac pene omnibus qui ecclesiasticas litteras amant laudabiliter notum. Idem in epistola ad Vitalem ait Cypriani in hoc loco totam intentionem esse ut sciamus bonis fidelibus gratulandum esse morientibus, quando vitæ tentationibus auferuntur, deinceps in beatissima securitate mansuri. Eiusdem libri meminit Eusebius in chronico. *Pestilens morbus, inquit, multas totius orbis provincias occupavit, maximèque Alexandriam & Ægyptum, ut scribit Dionysius, & Cypriani de mortalitate testis est liber.* Ubi vide notas Josephi Scaligeri. Eadem habet etiam Jornandes in libro de rebus Geticis, ubi scribit hanc cladem lacrymabiliter expositam a Dionysio, *quam & noster, inquit, conscripsit venerabilis martyr Christi episcopus Cyprianus in libro cui titulus est de mortalitate.* Eam pestilentiam Eusebius ponit post mortem papæ Cornelii, Petavius lib. 13. de doctrina temporum anno superiore. Et tamen Christophorus Sandius hunc Cypriani tractatum reponit inter eos qui suppositi sunt sancto martyri. Egregie vero illum refutat clarissimus Pearsonius in annalibus Cyprianicis. Nimia miseria est audacem esse hominem nimis.

PRÆS. MORTALITATIS] Describit eleganter hanc miseram cladem Pontius in vita sancti Cypriani.

INVICTUM] Duo libri veteres *incorruptum.*

DELICATÆ MENTIS] Tertullianus in libro de spectaculis: *Delicatus es, christiane, si & in sæculo voluptatem concupiscis.*

SUFFICIT] Sic scribendum esse arbitratus sum propter auctoritatem codicis Veronensis & Seguieriani, & quia eadem lectio reperitur in aliis viginti libris nostris & in decem Anglicanis. Veteres editiones & quinque libri veteres habent *potest.*

SPERAT] Angli posuerunt *spirat* auctoritate septem veterum exemplarium. Quæ sane lectio bona est, eamque confirmant duo nostra vetera. Verum quia reliqua & aliæ editiones habent *sperat*, quæ lectio quoque bona est, mutare nolimus.

TURBATIO] Antea legebatur *cunctatio.* Sed ego hanc lectionem non reperi nisi in tribus codicibus antiquis. Eam quam retinui habent XXIV. libri nostri & septem Anglicani, & in primis Veronensis.

TOLERANTIAM FUTUR.] Citat hunc locum Hincmarus tom. 1. pag. 72. ex libro de mortalitate, ubi tamen Sirmondus monet in margine sumtum esse ex libro de unitate ecclesiæ sub finem.

CECINIT] Et istud quoque ponendum fuit propter auctoritatem veterum librorum & editionum. Erasmus scripsit *docuit*, itemque Manutius. Hanc vero lectionem ego non reperi nisi in tribus codicibus antiquis. Aliam, quæ est nostra, præferunt novendecim libri nostri & undecim Anglicani. Veronensis ita etiam habebat.

REGNUM DEI FRATRES] Refert hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 8.

INCIPERE]

INCIPERE] Codex Sorbonicus *in perpetuo*. Alius vetus, *cum Christo perpetuo regeneraturum*. Hanc postremam lectionem accepi ex margine editionis Lugdunensis anni 1544. ubi posita sunt ab aliquo viro erudito variae lectiones petita ex antiquis codicibus manuscriptis. Cum eas allego, ut id quoque obiter dicam, moneo simpliciter me sumpsisse ex uno veteri libro, ne quis existimare possit me fallere quia non dico unde accepta sit lectio.

EXPUNCTA] Sex libri nostri, quatuor item quos Pamelius laudat, unus Morellianus, & unus Anglicanus habent *expugnata*, alii duo *extincta*, alius *expulsa*. Nos secuti sumus meliores codices, qui habent *expuncta*. Pag. 230.

ASSIDUA] Veteres editiones & septem libri veteres habent *assidua & jugis & molesta*. Sic etiam quatuor Anglicani. Sed multò plures non habent *& jugis*. Quæ defunt etiam apud Augustinum in locis mox adducendis. Et tamen in initio libri de opere & eleemosynis pag. 237. legitur *assidua & jugis operatio*.

CUM AVARITIA] Hunc locum refert sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 10. & lib. 2. contra Julianum cap. 8.

CARNAL. VITIIS] Augustinus lib. 6. operis imperfecti contra Julianum cap. 14. *Hic est ille conflictus quem memoratus martyr in libro quem de mortalitate conscripsit diligenter & eloquenter explicat dicens inter cætera quod nobis sit cum carnalibus vitiis atque illecebris sæcularibus assidua & molesta luctatio.*

DIABOLI GLADIOS] In codice Lætiensi legitur *laqueos* & supra lineam *vel gladios*. Hinc orta discrepantia lectionum in libris veteribus. Quidam enim maluerunt *laqueos*, alii *gladios*. Unus meus habet *laqueos & gladios*. Admonet autem Pamelius se vidisse *laqueos* scriptum in quatuor libris veteribus, sed aliam lectionem retinuisse quia extat apud Augustinum.

CUM VIDERIMUS] Viginti sex antiqui codices habent *quis vel qui viderit*. Alii quatuordecim præferunt *credendi vel credere*.

UTILITATIS] Dubium est an legi debeat *utilitatis* vel *humilitatis*. Nam quatuor libri præferunt *utilitatis* & supra lineam *vel humilitatis*. Duo alii *utilitatis* tantum. Alii duo *humilitatis* tantum. Itaque liberum fuit librariis ponere lectionem quam mallent. Ego lubenter præferrem *humilitatis*, quia certum est Christum fuisse doctorem & magistrum humilitatis, ut ipse Cyprianus eum vocat in epistola 56. pag. 91. ad Thibaritanos, Hieronymus in epistola ad Antonium, Augustinus cap. 31. 33. libri de virginitate & alibi, sanctus Ambrosius lib. 3. cap. 7. de fide, & Cæsarius Arelatensis in calce undecimæ homiliæ earum quæ à nobis editæ sunt. Petrus Blesensis sermone tertio eum vocat humilem magistrum & doctorem humilitatis. Huc facit quod Tertullianus in libro de virginibus velandis ait nihil esse Deo carius humilitate. Retinui tamen *utilitatis*, quia hæc lectio bona est & reperitur in libris emendatioribus.

BEATUS APOSTOLUS] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 10.

CHRISTUS NOS PERDUCAT] Sic scripsi ex fide quatuor veterum exemplarium pro eo quod antea legebatur *spiritus*. In duobus autem ex iis quatuor codicibus scriptum est *Christus* eo modo quo per compendium quandoque solet scribi *spiritus*, & supra lineam scriptum est *vel spiritus*. Porro sæpe in antiquis codicibus manuscriptis operum sancti Cypriani & aliorum veterum scriptorum ecclesiasticorum vidi scriptum *spiritus* pro *Christus* & è converso, in primis verò apud auctorem libri de rebaptismate, qui pag. 364. referens locum ex epistola prima Joannis in quo legitur *Christus est veritas* posuit *spiritus est veritas*. Scio Christum alibi vocari spiritum, etiam apud Cyprianum. Sed cum habeamus aliam lectionem faciliorem, necesse non est eam retinere quæ potest habere difficultatem & inducere obscuritatem. Pag. 231.

NUDUS IBO] Vide Frontonis Ducæi notas in homiliam sextam Chrysostomi ad populum Antiochenum. Vide etiam lib. 3. testimoniorum cap. 6.

INEPTIS] Ego mutavi, cum antea legeretur *insipientibus*, quia *ineptis* scriptum vidi in septemdecim libris nostris, in octo Anglicanis, & in editione Morellii.

NON EST SIMILIS ILLI] Ovidius lib. 1. metamorphoseon loquens de Deucalionem: *Non illo melior quisquam nec amantior æqui vir fuit.*

OPERA DEI] Ita etiam in libro de oratione dominica pag. 214. Ante verò hæc

P P P P P

verba scriptum est in codice Turonensi & in Fuxensi, *secretum regis celare bonum*. Quod videtur esse ex glossemate. Ideo non addidimus in contextu, quamvis in capite 12. Tobiae scriptum sit: *Secretum regis abscondere bonum est*. Horatius epist. 18. *Arcanum neque tu scruteris ullius unquam*.

NURUS TUA] Hæ duæ voces desunt in novendecim libris nostris & in undecim Anglicanis. Certè necessariæ non sunt, cùm satis sit eas positas esse paulò post, ubi locus iste sacræ scripturæ refertur.

Pag. 232.

MURMURAND. NON EST] Hieronymus in epistola ad Pammachium & Oceanum adversus Rufinum: *Prudentis hominis est, etiamsi doleat, dissimulare conscientiam & cordis nubilum frontis serenitate discutere*. Inter mandata quæ sanctus Ludovicus rex Francorum moriens dedit filio suo istud in primis reperitur: *Præterea si Dominus tibi aliquam tribulationem habere permiserit, benignè & cum gratiarum actione debes suscipere*. Fulgentius Placiades lib. 2. mythologicon: *Sapiens enim dolorem suum aut benignitati commendat aut oblivioni*. Idem suprà dixerat oblivionem esse medicinam miseriarum. Horatius lib. 2. od. 3. *Æquam memento rebus in arduis servare mentem*. Epistola Oenonis ad Paridem apud Ovidium:

Leniter ex merito quicquid patiare ferendum est.

Quæ venit indigno pœna, dolenda venit.

Vide A. Gellium lib. 13. cap. 26. & quæ ad erigendum animum Ciceronis exulis & afflicti differit Philiscus apud Dionem Cassium lib. 38.

SIT L. R. F. AMISSUS] Rufinus in psal. 95. *Turbetur terra, turbetur mare, turbentur omnia elementa, Dei servus intrepidus maneat*.

TENTAT VOS] Ita etiam in libro de exhortatione martyrii cap. 9. & lib. 3. testimoniorum cap. 15. Vide notas nostras ad Agobardum pag. 9.

NAVIS GUBERNATOR] Hunc locum, antea mutilum, cùm legeretur *Nam pro Navis*, nos supplevimus ope duorum veterum exemplarium. In tribus deest vocabulum *Nam*, quod alibi & in editionibus ponitur ante *gubernator*. Error est. Sed tamen error ille ostendit veram esse lectionem quam nos afferimus. Lactantius lib. 3. cap. 13. *Navis sine gubernatore abit pessum*. Leo Papa I. in epistola ad Rusticum: *Quis inter fluctus maris navem diriget, si gubernator abscedat?* Seneca in libro de providentia cap. 4. *Gubernatorem in tempestate, in acie militem intelligas*. Idem epist. 108. *Non magis mihi potest quisquam talis prodesse præceptor quam gubernator in tempestate nauseabundus. Tenendum est rapiente fluctu gubernaculum, luctandum cum ipso mari, eripienda sunt vento vela*. Cicero lib. 2. de divinatione: *Medicus morbum ingravescentem ratione prævidet, insidias imperator, tempestates gubernator*. Joannes Chrysostomus in epistola 182. ad Venerium ait gubernatorem in tempestate cognosci, medicum optimum graviores corporis morbos indicare. Sidonius lib. 8. epist. 10. *Medicus in desperatione, gubernator in tempestate cognoscitur*. Quintilianus lib. 4. cap. 1. *Pessimus certè gubernator qui navem dum portum egreditur impigit*. Et cap. 10. *Bonus gubernator nunquam fecit naufragium*. Vegetius lib. 4. cap. 15. dixit: *Quid enim salutis superest ei qui amiserit clavum?* Cornelius Nepos in vita Attici: *Gubernator præcipua laude fortior qui navem ex hyeme marique scopuloso servat*. Seneca epist. 30. *Magnus gubernator & scisso navigat velo, & si exarmavit, tamen reliquias navigii aptat ad cursum*. Theodoretus epist. 79. scribit maris agitationem prode gubernatoris industriam. Nam, ut ait Hieronymus lib. 1. adversus Rufinum, navem agere ignarus navita timet. Apud Avitum epist. 31. legitur: *Aliàs autem quæ ultio est si navis in magistrum ventis furentibus non sine illorum periculo cedatur isto discrimine*. Melius fortassis in codice Marnæsi, in quo scriptum est, *si nautæ sine magistro fuerint. Non sine illorum periculo ceditur isti discrimini*. Hanc porro Aviti epistolam R. P. Harduinus to. 2. conciliorum pag. 981. edidit tanquam novam ex codice manuscripto bibliothecæ regiæ. Et tamen edita fuerat à Sirmondo anno 1643.

DELICATA JACTATIO] Tertullianus in libro de corona: *Novi pastores eorum in pace leones, in prælio cervos*. Sidonius lib. 5. epist. 7. *cum sint in prætoriis leones, in castris lepores*. Martinus Magistri in libro de fortitudine fol. 8. *Multi sunt qui in absentia periculorum multa proponunt, etiam sine ulla animi fictione, qui oblati periculis à recto & sancto proposito discedunt, quemadmodum in evangelio legimus de Petro, qui in absentia*

periculi de prope tamen instantis dicebat Christo, Etiam si oportuerit me mori tecum, non te negabo, cum autem vidisset Christum vinctum, ad vocem ancillulæ dixit se non novisse eum. Apud T. Livium lib. 4. Vectius Messius Volscos increpans ait illos in otio tumultuosos esse, in bello segnes. Tacitus in libro primo historiarum: *Ignavissimus quisque & ut res docuit, in periculo non ausurus, nimii verbis, linguæ feroces.* Et infra: *Illi ante discrimen feroces, in periculo pavidæ.* Dio Cassius lib. 46. adnotat solere plerisque antequam in conspectum atque experientiam periculi pervenerint audaces esse. Seneca Troade:

*O tumide, rerum dum secundarum status
Extollit animos, timide cum increpuit metus.*

Huc quoque referri possunt ista ex capite primo threnorum Hieremiæ: *Facti sunt principes ejus velut arietes non invenientes pascua, & abierunt absque fortitudine ante faciem subsequentis.*

ARBOR] Suprà in libro de unitate ecclesiæ pag. 197. *Triticum non rapit ventus, nec arborem solida radice fundatam procella subvertit.* Seneca in libro de providentiâ cap. 4. *Non est arbor solida nec fortis nisi in quam frequens ventus incursat. Ipsa etiam vexatione constringitur & radices altius figit. Fragiles sunt quæ in aprica valle creverunt.*

VASTITATIS] Ita sexdecim libri veteres & editiones Manutii & Morellii. Aliam tamen lectionem, quæ habet *vastationis*, habent etiam septem libri veteres. Ego eam præfero quam major librorum manuscriptorum pars ostendit esse magis receptam, præsertim cum vocabulo vastitatis uti soleat sanctus martyr.

Pag. 233.

INCONCUSSA] Multum variant in hoc loco vetera exemplaria. Quædam habent *inconcussi*, alia *inconcussis*. Ego malo referre ad animam.

OPORTET] Retinui hanc vocem, quamvis eam non repererim nisi in paucis veteribus libris, quia aut illa aut alia similis necessaria est in hoc loco.

FIDENTIBUS] Tres libri veteres *fidelibus*. Vide quæ notata sunt suprà ad epistolam quintam pag. 391.

VENIENTIS] In duobus libris veteribus scriptum est *venientis* & supra lineam *vel sævientis*. Sic etiam in uno suo veteri legisse se testatur Morellius.

LUPANARIA NON TIMENTES] Adversarii christianæ religionis, qui sæviebant in nostros, virgines martyrio destinatas mittebant ad lupanaria, sequentes videlicet instituta veterum Romanorum, qui nefas putabant si puellæ integræ exirent è vita. Tertullianus in calce apologetici: *Nam & proximè ad leonem damnantes christianam potius quam ad leonem confessi estis labem pudicitiae apud nos atrociorē omni pœna & omni morte reputari.* Prudentius in carmine de sancta Agnete: *Hanc in lupanar tradere certum est ad aram ni caput applicet.* Apud Rufinum lib. 8. cap. 12. legitur historia cujusdam nobilis feminae Antiochenæ, quæ cum videret se & filias suas cogi ad sacrificandum idolis, & nisi facerent, tormenta & mortem intentari, timeret porro ne pudicitiae suæ & filiarum vis inferretur, se cum illis projecit in fluvium in itinere positum. Inter cætera verò quæ dixit filiabus suis ut eis suaderet hunc exitum, ait: *Prostituentur ergo in publicis lupanaribus membra quæ aër penè ipse publicus habuit incognita.* Hinc factum ut quia virgines christianæ projiciebantur in lupanaria creditum sit illas, quamvis vim passæ pudicitiam verè perdidissent, fuisse tamen virgines secundum evangelium, ut ex Hieronymo & Augustino probat Algerus scholasticus Leodiensis in capite 76. libri de misericordia & justitia. Ego verò ex eodem Augustino addo illum in epistola ad Victorianum scribere violentiam factam in virgine, si illa non consenserit, non pro corruptionis turpitudine sed pro passionis vulnere deputandam, & in epistola ad Honoratum scribere pudicitiam non violari violentia, si mente servatur, quoniam nec in carne violatur quando voluntas patientis sua turpiter carne non utitur, sed sine consensione tolerat quod alius operatur. Vide etiam Carolum Guyetum lib. 2. cap. 7. pag. 173. heortologiæ. Suetonius in Tiberio: *Immaturæ puellæ, quia more tradito nefas esset virgines strangulari, vitiatæ prius à carnifice, dein strangulatæ.* De filia Sejani ita etiam testatur Dio Cassius lib. 58. Vide Baronium ad diem 21. Januarii.

DELICATA MATRONA] Victor Vitenensis lib. 5. cap. 8. *matrona nobilis ac delicata.* Hieronymus in epistola ad Pammachium adversus errores Joannis Hierosolymitani: *Dei filius unam morbidam ovem suis humeris portavit ad cælos bajulans & patiens delicatam peccatricem.*

COPIOSUS] Tres libri nostri & unus à Morellio citatus exhibent *torofus*, id est qui pulpam carnis masculosam habet, in quo est robur & fortitudo. Unde cervix torosa apud Catullum in carmine de Berecynthia, colla torosa boum apud Ovidium in libro secundo metamorphoseon, & torosa juvenus in satyra tertia Persii. Minucius Felix in ipso ferme initio, *crispis torosisque ibidem erroribus delectat*. In libro monasterii Becensis scriptum est *corrosus* pro *torofus*.

INDIGENTIBUS] Istud adjecimus ex fide duorum veterum librorum nostrorum & duorum item Anglicanorum.

Pag. 234.

DESIDERAT] Et istud quoque adjecimus ex quibusdam codicibus nostris & ex quibusdam Anglicanis. Potest tamen esse glossema.

PERNICIOSA CONCEPTIO] Codex Seguierianus *periculosa*.

ALIUD EST ENIM] Joannes Picus Mirandula aliter legebat in suo codice. Scripsit enim: *Aliud est enim martyrium deesse animo, aliud animum deesse martyrio*. Ita in apologia.

QUAM PRÆPOSTERUM] Ista extant apud Gratianum 13. q. 2. & apud Guillelmum Durandi in tractatu de modo celebrandi concilii generalis par. 3. rubr. 6.

PERVIC. MORE SERVOR.] Tacitus lib. 1. historiarum: *Pervicax etiam adversus tormenta servorum fides*. Vide Macrobius lib. 1. saturnal. cap. 11. Idem Tacitus lib. 4. annalium tradit Octaviam Neronis accusatam de fervili amore, & actas ob id de ancillis quæstiones, ac vi tormentorum victis quibusdam ut falsa annuerent, plures perstitisse sanctitatem dominæ tueri. Suetonius in Caligula: *Mulier libertinæ octoginta donavit, quod excruciatâ gravissimis tormentis de scelere patroni reticisset*. Alterius libertinæ, cui Epicharis nomen erat, quæ tormentis dilacerata nunquam fateri voluit ea quæ illi objiciebantur, quamvis vera essent, mentionem facit Tacitus in libro 15. annalium. Ammianus Marcellinus lib. 28. mentionem facit ancillæ, à qua contigua morti tormenta voces expresserunt obliquas in caput domini. Vide Plinium lib. 7. cap. 23. Justinum lib. 44. Senecam lib. 4. de beneficiis cap. 19. & epist. 6. ad illum locum, *in equleo teneat*, id est, ut Muretus interpretatur, non indicet conscios, nihil eorum prodatur propter quæ torquetur. Vide etiam Valerium Maximum lib. 6. cap. 8. & lib. 8. cap. 4. Quintilianum lib. 2. cap. 20. Dionem Cassium lib. 47. Victorem Vitensem lib. 5. cap. 2. & Patricium Junium in notis ad epistolam Clementis ad Corinthios pag. 9.

AUDIVIT UT DICERET] Interpres præfationis in altercationem Jasonis & Papisci: *Ad hoc enim viderat ut referret*. Tertullianus in extremo libro de virginibus velandis: *Nobis Dominus etiam revelationibus velaminis spatia metatus est. Nam cuidam sorori nostræ angelus in somnis cervices quasi applauderet verberans, Elegantes, inquit, cervices & meritò nudæ. Bonum est usque ad lumbos à capite veleris, ne & tibi cervicum libertas non profuit. Et utique quod uni dixeris omnibus dixeris*. Audivit ergo ut diceret. Idem in libro de idololatria: *Hoc in loco ex auctoritate Dei contestor quia nec tutum est subtrahere quodcunque uni fuerit ostensum, utique omnium causa*. Augustinus lib. 8. confess. cap. 5. *Sed ubi mihi homo tuus Simplicianus de Victorina ista narravit, exarsi ad imitandum. Ad hoc enim & ille narraverat*.

SACERDOTE] Hæc tantum veteres editiones & omnes ferè libri nostri veteres & Anglicani. Pamelius ex editione quæ dicitur Gravii & ex veteri codice scripsit *sacerdotem Dei*. Sed ego vocem *Dei* non inveni nisi in sex codicibus antiquis. Seguierianus illam non habet.

ATRAS VESTES] Veteres enim eo colore utebantur in luctu. Vincentius Lirinensis conqueritur viduas sub Arrianorum persecutione fuisse depullatas, quia nimirum ferebant vestes pullas id est nigras. Apud Paulum lib. 1. sententiar. tit. 23. & hinc in libro 7. Capitularium cap. 743. legitur: *Qui luget abstinere debet à conviviis ac ornamentis & veste alba*. Et tamen Herodianus lib. 3. notat mulieres Romanas in luctu indutas fuisse vestibus albis exilibus, ut mœrentium speciem præberent, cum contra viri vestibus atris essent amicti. Vide etiam quæstiones Romanas Plutarchi.

Pag. 235.

PLANGIMUS AC DOLEMUS] Ait Cyprianus nobis, qui spem resurrectionis habemus, licitum non esse flere mortuos. Quod intelligendum est de immodico fletu. Alioqui enim Christus lacrymandi usum in mortibus amicorum suo exemplo comprobavit apud Bethaniam; ubi cum vidisset Mariam & Judæos flentes ob mortem Lazari, flevit

flevit & ipse. Unde collegerunt Judæi illum valde amatum fuisse à Christo. Nam supremæ illæ lacrymæ, ut diximus ad librum sextum Salviani, amantium magis sunt quam mœrentium, quamvis etiam mœrentium sint & amicos desiderantium. Eleganter itaque Seneca dixit in epistola 63. *Nobis autem ignosci potest prolapsis ad lacrymas, si non nimis decurrerunt, si ipsi illas repressimus. Nec sicci sint oculi amisso amico nec fluant. Lacrymandum est, non plorandum.* Vide sancti Joannis Chrysostomi homiliam de mortuis non immoderatè lugendis & Ruricius lib. 2. epist. 4. Vide etiam suprâ pag. 168. epistolam ad Tyrasium. Adde Dionem Chrysostomum, qui in oratione 29. docet defunctos memoria honorandos esse, non lacrymis. Luctus tempus olim definitum erat apud Romanos. Seneca ait alicubi annum datum esse mulieribus ad luctum, non ut tamdiu lugerent, sed ne diutiùs. Apud T. Livium lib. 2. funus Bruti consulis magno apparatu legimus fuisse celebratum. *Sed multò magis morti decus, inquit Livius, publica fuit mœstitia, eo ante omnia insignis quòd matronæ annum ut parentem eum luxerunt quòd tam acer ultor violatæ pudicitiae fuisset.* Sic P. Valerium poplicolam annum unum matronæ luxerunt, teste Plutarcho. Sic Coriolanum, ut testatur idem auctor, matronæ quoque luxerunt. Dio lib. 55. memoriæ prodidit decretum esse ut mulieres anno integro lugerent post mortem Augusti. Apud Spartanos, ut in Lycurgo tradit Plutarchus, luctus finiebatur duodecimo die.

SI IN CHR. CREDIMUS] Ita scribendum & distinguendum esse censuimus, secuti auctoritatem sex veterum exemplarium. Hæc enim lectio mihi videtur esse præferenda vulgatæ, quam heic subjicio in gratiam illorum qui illam fortasse putabunt fuisse retinendam. *Si in Christum credimus, fidem verbis & promissis ejus habeamus, & non morituri in æternum, ad Christum, cum quo victuri & regnaturi semper sumus, læta securitate veniamus.* Ubi interim admonendum est vocem *morituri* non extare in illis sex antiquis exemplaribus, *morimur* verò *vel moriemur* haberi in pluribus antiquis codicibus & editionibus.

DIGNITATEM] Duæ fuere antiquitus loci istius lectiones. Quidam enim codices præferunt *firmitatem* & supra lineam *vel dignitatem*. Alii *dignitatem* tantum. Et sic legebat Florus. Hinc orta discrepantia quæ invenitur in antiquis exemplaribus. Ego legi *firmitatem* in tribus absque ullo additamento.

CONFORMATUM] Duæ quoque antiquitus fuere lectiones hujus loci. Duo quippe libri veteres habent *configuratum* & supra lineam *vel conformatum*. Veteres librarii posuerunt eam lectionem quæ magis illis placuit. Pamelius maluit *configuratum*. Ego scribo *conformatum*, quia ita inveni scriptum in viginti & duobus exemplaribus nostris, quorum unum est Seguerianum, & in quinque Anglicanis, tum etiam in excerptis Flori, & quia sic etiam scriptum est lib. 3. testimoniorum cap. 11. Contrà apud Reginonem lib. 2. cap. 108. de disciplinis ecclesiasticis legendum est *sed hæc sententia canonicis atque apostolicis infirmatur documentis*, pro eo quod nos edidimus *informatur*. Apud sanctum Gregorium lib. 1. epist. 71. vel 73. ad Petrum subdiaconum legitur *ut de æquitate servata præfati episcopi relationibus ipse lauderis*. Pro quo tres optimi & antiquissimi libri habent *relationibus informemur*. Quod ego melius esse puto. Et fortasse legendum est *relationibus informemur & tu ipse lauderis*.

SECUNDUM FIDEM VERI] Hæc lectio, quam exhibent undecim exemplaria, in quibus pono Seguerianum, est optima. In duobus aliis scriptum est *verbi*. Morellius adnotat se vidisse scriptum in antiquis *veri aliàs verbi*. Quod confirmat nostram lectionem. In codice Beccensi & in editione Morellii legitur *veritatis*.

NOSTRA CONVERSATIO] Vide Frontonis Ducæi notas ad panegyricum sancti Joannis Chrysostomi in sanctum martyrem Lucianum.

SED ET PER SALOMONEM] Vide annotationem Pamelii ad hunc locum.

DE HOC CONTAGIO] Quamvis hanc lectionem præferat major pars veterum exemplarium, in aliis tamen pluribus & in antiquis editionibus legitur *de hac contagione*. Primus Manutius invexit eam quam nos retinuimus. Utraque bona est.

RAPTUS EST] Vide sanctum Augustinum cap. 14. de prædestinatione sanctorum.

DEO SUO ANIMA DEVOTA] Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos, *simplicitas cordis & devota Deo suo anima*. Auctor epistolæ ad Oceanum de ferendis opprobriis edita sub nomine Hieronymi: *Videat ergo anima Deo devota ne infi-*

Pag. 236.

pietium risus eam vel stultorum hominum vanissimus sermo confundat.

FRATRES DIL.] In codice Seguieriano & istic & alibi hæ duæ voces sic scriptæ sunt, FF. DD. Quod idcirco admoneo ut ostendam exactam diligentiam viri doctissimi Joannis Tili, qui cum ederet opera Paciani episcopi Barcinonensis, & in parænesi ad pœnitentiam legeret in libro veteri, *scripta sunt hæc FF. DD. & perpetuis cæsa monumentis*, noluit extendere, quamvis posset, sed in margine posuit arbitrari se his notis significari *dilectissimi fratres*. Quo modo scriptum est in veteri codice Carthusiæ majoris. Galestinus, quamvis non haberet hanc auctoritatem, sic in sua editione posuit uti Tilius conjecerat esse scribendum.

AMPLECTAMUR DIEM] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 8.

ET REGNO] Antea legebatur *& regno cælesti*. Verum vox *cælesti* glossema est hominis qui nesciebat Cyprianum uti simpliciter verbo regni ad significandum regnum Christi, id est cæleste. Ego sanè vocem *cælesti* reperi in duobus codicibus antiquis. At deest in aliis quatuordecim nostris & in octo Anglicanis.

DE SUA INCOLUM.] Hæc est lectio omnium veterum editionum, omnium librorum nostrorum & decem Anglicanorum, atque ita referunt sanctus Augustinus in libro de prædestinatione sanctorum cap. 19. & auctor sermonis in festo sanctorum omnium editus in appendice tomi quinti operum ejusdem sancti pag. 350. qui extat etiam in codice homiliarum qui tribuitur Alcuino. Ruricius episcopus Lemovicensis lib. 2. epist. 4. *Credite mihi, fratres carissimi, quia illa jam de sua quiete secura, de nostra est salute sollicita*. Vide dissertationem 27. Maximi Tyrii. Primus Erasmus posuit *immortalitate*. Eam lectionem retinuit editio Manutii. Morellius rejecit & posuit *incolumitate*. Pamelius, Rigaltius, & alii maluerunt *immortalitate*. Duo aut tria vetera exemplaria, *jam de sua securi, adhuc de nostra incolumitate solliciti*. Weselus Groningensis in epistola ad Bernardum Meppensem: *Orant pro nobis defuncti ut in illorum felicem societatem traducamur*. Vide supra pag. 467.

PASSIONIS VICTORIAM] Duo libri veteres *gloriam*.

GLORIÆ SUÆ] Tredecim libri veteres habent *claritatis*, vocabulo frequentissimo apud Cyprianum. Alii quinque *caritatis*, errore videlicet librariorum pro *claritatis*. In tribus aliis scriptum est *daturus eis amplissima munera & claritatis suæ præmia*.

DE OPERE ET ELEEMOSYNIS.

Pag. 237.

DE hoc libro sic loquitur sanctus Hieronymus in epistola ad Pammachium de dormitione Paulinæ: *Quantas vires habeat misericordia, & quibus donanda sit præmiis, & beatus Cyprianus grandi volumine prosequitur, & Danielis consilium probat, qui regem impiissimum, si audire voluisset, dicit pauperum sustentatione salvandum.*

MULTA ET MAGNA] Hic locus in Græcam linguam versus prolatus est in concilio Ephesino inter testimonia patrum & martyrum adversus hæresim Nestorii. Itaque in antiqua versione istius concilii non describuntur Cypriani verba, sed alia translata ex Græco sermone. Extat ea versio inter opera Marii Mercatoris pag. 180. editionis nostræ. Hunc porro locum lectum fuisse in concilio testatur etiam Vincentius Lirinensis.

FILIUM MISIT] In editionibus posterioribus & in tribus antiquis codicibus legitur *filium suum*. Sanè vox *suum* extat in epistola Pauli ad Galatas, ex qua sumptus est hic locus. Extat etiam lib. 2. testimoniorum cap. 8. Delevi tamen, quia deest in viginti libris veteribus, apud Marium Mercatorem, in editione Spirensi, in antiqua Veneta, in Erasmica. Addita primò fuit in editione Manutii. Morellius expunxit.

CURARET] Antea legebatur *sanaret*. Mutare coactus sum, quia omnes ferè libri veteres habent lectionem quam profero.

NAM CUM DOMINUS] Refert hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 8.

ANTIQUA] Ita veteres libri ferè omnes & veteres editiones. Pamelius posuit *antiqui*. Quam lectionem inveni etiam in quibusdam libris antiquis.

AGNOSCAMUS ITAQUE] Hunc quoque locum refert sanctus Augustinus ibidem cap. 10.

NEC QUISQUAM] Citat Augustinus ibidem & in libro secundo contra Julianum Pelagianum cap. 8.

PECTORE] Antea legebatur *corde*. Neque dubitandum est quin hæc lectio sit optima. Verum cum *pectore* scriptum sit in viginti & duobus libris nostris & in sex Anglicanis, putavi debere me cedere eorum auctoritati, præsertim cum ita quoque scriptum sit apud sanctum Augustinum lib. 2. contra Julianum Pelagianum cap. 8.

Pag. 238.

VERITAS IN NOBIS NON EST] Postea additur in vulgatis editionibus: *Si autem confessi fuerimus peccata nostra, fidelis & justus est Dominus qui nobis peccata dimittat*. Verum tamen etsi ea extent in quibusdam codicibus antiquis, cum desiderentur in sexdecim nostris, in primis in Seguieriano, in sex Anglicanis, & apud sanctum Augustinum in locis suprâ laudatis, putavi ea non esse Cypriani, sed à quodam studioso huc translata ex epistola sancti Joannis. Certè absque iis non minùs constat sensus.

VESTIMENTA TUA] Nescio unde orta sit scriptura libri Fuxensis, in quo legitur *& preces tuæ citò exaudientur*. In editione vulgata, *& sanitas tua citius orietur*. Vide Hieronymum in caput 58. Isaïæ.

IN CORDE] In duobus libris antiquis legitur *sinu* & supra lineam *vel corde*. Hinc orta est discrepantia lectionum in antiquis codicibus, quorum nonnulli habent *corde*, alii *sinu*. Veteres editiones habent *sinu*. Manutius posuit *corde*, Morellius *sinu*.

MISERIC. DNI] Jonas Aurelianensis, qui refert hunc locum ex libro de oratione dominica in libro tertio cap. 10. de institutione laicali, legit *Dei misericordiam*. Codex Lamonii *Dei veniam*. Seguierianus *Deum tantum*.

PARCENS] In codice Fuxensi *vel parcens vel patiens*. Hinc orta est lectio diversa quorundam librorum in quibus scriptum est *patiens*. Cæterum legendum esse puto *parcens* eo in primis argumento quòd, præter auctoritatem veterum librorum & editionum, scriptum est in libro Danielis, *forsitan ignoscet delictis tuis*.

SATIANTUR] Ita veteres editiones ante eam quæ dicitur esse Gravii. Sic etiam habet Morelliana. Consentunt autem viginti libri nostri, etiam Seguierianus & Veronensis omnium antiquissimi. Sunt tamen duo qui habent *facientur vel socientur*, alii sex *socientur* tantum. Eam postremam lectionem præferunt septem Anglicani, sed non in hoc loco. Quippe vocem *socientur* ponunt in phrasi superiore, *elemosynis socientur*. Pamelius contra tot auctoritates, absque ullius libri veteris suffragio, tantum quia in editione illa quæ dicitur Gravii legitur *farciuntur*, & quia in quodam libro Colonienfi, qui certè mutilus est in hoc loco, legitur *farciuntur*, eo modo quo per errorem quoque scriptum est in Fuxensi *facientur*, Pamelius inquam ex lectione illius editionis & codicis Colonienfis fecit *farciuntur*, minimè dubitans quin hæc lectio esset optima. Quod certè non licet. Nam si conjecturis ita facile indulgere licitum esset, ego mallem ponere cum Goulartio *fulciantur*. quam lectionem scio probatam fuisse Nicolao Fabro. Eadem audacia Pamelius in epistola 76. pag. 154. posuit *sanat* pro *satiat*, ut illic monuimus. Apuleius lib. 2. metamorphoseon: *Hæc autem novissima, quam fonte satiente postremus partus effudit*. Vide suprâ pag. 515.

Pag. 239.

TINEA] Vide Frontonis Ducæi notas in homilias sancti Basilii de jejuniis pag. 29.

VENDE O. TUA] Codex Lamonii, *vende omnia quæ possides, & da egenis*. Alibi quoque scriptum vidi *egenis* pro *pauperibus*.

UBI AUT. INVENIT] Codex Lamonii: *Inventa autem pretiosa margarita*.

DEUM COGITAT] Codex sancti Albini, *Deum fœnerat*. Burgundicus & Lamonianus, *Deo fœnerat*.

MAMMONA] Vide Cælium Calcagninum lib. 1. epist. 39.

Pag. 240.

MUSCIPULAM] Duo libri veteres addunt *diaboli*.

DEESSE SUBSIDIA] Codex sancti Albini, *possit deesse substantia*. Sic etiam scriptum erat in Veronensi.

DE TERR. LUCRIS] Vetus codex monasterii Compendiensis, *& ut nobis de terrestribus copiis lucra magna provida operatione faceremus*.

Pag. 241.

PONDERE SUO ONERAT] Ita omnes veteres editiones, omnes libri nostri, &

octo Anglicani. Pamelius ex editione Gravii, ut ipse ait, adjecit *gravius*, cum tamen vox illa non extet in editione quæ dicitur Gravii.

REDDITUS] Ita scribendum est, non autem *reditus*. Vox enim *redditus* descendit à verbo *reddo*, non à *redeo*. Varro lib. 3. de re rustica cap. 3. *ut sexaginta eo anno reddiderit ea pars villæ bis tantum quantum tuus fundus reddit*. Hieronymus lib. 2. adversus Jovinianum, *pro magnis redditibus paterfamilias exigit*. Sanctus Leo Papa sermone tertio de collectis: *Quanto enim major speretur redditus de majore semine, potest tamen de exigua satione fructus provenire justitiæ*. Et tamen Cujacius lib. 9. observat. cap. 15. scribit *reditus*; & ita scribendum esse contendit Salmasius ad scriptores historiæ augustæ pag. 3. Istic apud Cyprianum codex Compendiensis habet *divitias*.

POSSESS. TERRESTRIVM] Non improbo lectionem veterum editionum, *fac tibi ex possessionum terrestrium proventu Christum participem*. Primus Manutius mutavit. Manutianam editionem confirmant vetera exemplaria.

ET MISERABILIS] Hæc desunt in septemdecim libris nostris & in tribus Anglicanis.

IN ECCLESIA CHRISTI] Valde puto ista, quæ desunt in antiquis editionibus, in decem codicibus nostris, & in quinque Anglicanis, addita verò sunt à Manutio, non debere esse in hoc loco. Non tamen ausus sum expungere, quia ea reperi in undecim vetustis exemplaribus.

Pag. 242.

CORBAN] Ita scriptum vidi in novem codicibus manuscriptis, etiam in Seguieriano. Alii habent *Corbonam* vel *Corbanam*. Fuxensis, *Corban & Corbanam*. In capite septimo evangelii secundum Marcum & in epistola Hieronymi ad Geruntiam de monogamia: *Corban, quod est donum*. Bona quoque potest esse lectio codicis Pithœani, in quo scriptum est, *quæ ut orba omnino non respicis*. Nam paulò antè Cyprianus dixit matris illius oculos superfusos esse nigroris tenebris & nocte contactos. Vide notas Cotelieri ad librum secundum constitutionum apostolicarum cap. 36. & Samuelis Basnagii exercitationes in Baronium pag. 597.

IN DOMINICUM] id est in domum in quam christiani conveniunt ad celebranda mysteria. Constitutio Galerii Maximini pro christianis apud Rufinum lib. 9. cap. 9. *Sed & orationum domos id est dominica sua ut instaurent pro voluntate sua permittimus*. Et lib. 10. cap. 3. quidam confessor qui vicerat philosophum ait: *Surge & sequere me ad dominicum & hujus fidei signaculum suscipe*. Hieronymus in chronico: *In Antiochia dominicum quod vocatur aureum ædificari cæptum*. Sanctus Hilarius in extremo libro ad Constantium qui incipit *Benignifico* ait de Arrianis; *Verentur igitur populi judicium, à dominico ad palatium transeunt*. Vide Beveregii annotationes in canonem 15. concilii Ancyranum & Joannem Stephanum Durantum lib. 1. cap. 1. de ritibus ecclesiæ catholicæ.

Quoniam verò mentio incidit viri clarissimi & amantissimi patriæ civis, qui fuit persona insignis, ut verbis utar sancti Cypriani, arripienda est ista occasio ad destruendam fabulam quæ de eo & Petro Danesio episcopo Vaurenfi nuper emerfit in republica literaria. Novus quidam scriptor, testis non satis idoneus, scribit Durantum non esse auctorem operis de ritibus ecclesiæ catholicæ, sed Petrum Danesium episcopum Vaurensem, Durantum porro, qui illud invenerat in bibliotheca Danesii, quam pretio comparaverat, suum fecisse eo jure quo emptores ea sua faciunt quæ emunt. Istud verò se accepisse ait hic auctor à Petro Berterio episcopo Montalbanensi, qui ita fando, ut ille ait, audiverat à Joanne Berterio episcopo Rivenfi patruo suo intima familiaritate conjuncto cum Danesio & Duranto. Mirum est quàm avidè hæc nova historia excepta est à nonnullis; quia, ut Cicero ait, vulgus ex veritate pauca, ex opinione multa æstimat. Primum illud æquum & rationi prorsus consentaneum esse videtur ut virum magnæ bonæque famæ nemo plagiarium audeat dicere absque certis testimoniis. Istic verò tantum abest ut certa sint testimonia quæ opus illud Duranto abjudicant ut contrà omnia concurrant ad illud ei asserendum. Narrationem enim de episcopo Montalbanensi, quæ nunc primum post tot annos se exerit, non posse esse veram certum est. Patruus enim ejus Joannes Berterius excessit è vivis anno MDCXX. mense Julio. Tum verò episcopus Montalbanensis erat puer duodecim tantum annorum. Quis verò facilè in animum inducere queat puerum istius ætatis colloquia cum patruo miscuisse de tam grandibus materiis

materiis & de rebus ita remotis ab usu & ingenio puerorum? Præterea certum est Danesium, ætate gravem, duobus ante obitum annis secessisse in monasterium sancti Germani de pratis, ubi obiit & sepultus est. Probabile porro non est voluisse virum doctum divelli se & separari à bibliotheca sua; adeoque existimandum est illam transtulisse in eas ædes in quibus habitare decreverat & ubi re vera habitavit. Hæc mea opinio confirmatur testimonio Genebrardi, qui in oratione habita in funere Danesii paucis diebus post illius abitionem in cælum ait libros ejus apud heredes tum fuisse & neque distractos neque venditos fuisse, tum etiam auctoritate Theveti, qui Danesium familiarissimè noverat & ei supervixit. Is autem in elogio ejus sic de lucubrationibus ejus loquitur ut dicat se sperare eas reperiri inter libros ejus extantes apud propinquos ejus. Ego certè habeo in mea bibliotheca duos codices manuscriptos quos certum est fuisse olim in bibliotheca Danesii. Denique Jo. Ang. Papius, qui primus opus de ritibus ecclesiæ catholicæ edidit Romæ anno 1591. & Gregorio XIV. obtulit, testatur Durantum hoc opus appellasse *nocturnas lucubrationes suas*, illudque Romam misisse ad Cardinalem Pelleveum ut illic excuderetur. Circumfertur præterea ejusdem Duranti epistola ad amicum suum Joannem Barreriam abbatem Fuliensem è carcere in quem vir optimus à perditis & factionis hominibus conjectus fuerat scripta triduo ante miserabilem ejus mortem, in qua eum, qui tum Romæ erat, rogat ut quodocunque ipse rebus humanis excesserit, librum suum curet Romæ approbari ac deinde typis mandari. An fas est opinari virum gravem, bonum, sapientem, tum morti destinatum & proximum, ita impudentem esse potuisse ut sibi per summam audaciam & injustitiam tribueret opus quod sciret à se non fuisse compositum. Absit ut hæc cogitatio intrare possit in caput hominis cui mens sana est. Opinionis hujus seu potius fabulæ commenta delebit dies, eamque libentibus animis remittent studiosi veritatis & bonarum litterarum. Gloria Danesii non indiget mendaciis hominum. Vivet in æternitate temporum, fama rerum. Fuit enim, ut ait illustrissimus præses Thuanus, *homo doctissimus, & qui, quamquam nullis editis scriptis, meruit ut inter doctrina & litteris politioribus præstantes hujus ævi viros numeretur*. Cui accedens Scævola Sammarthanus in elogiis Gallorum doctrina illustrium dolet *nulla jam superesse tanti ingenii tamque diuturni laboris monumenta*.

PARTEM DE SACRIFICIO] Vide Petavii diatribam de pœnitentia & reconciliatione veteris ecclesiæ moribus recepta cap. 3.

MERUIT VOCE LAUDARI] Hieronymus in epistola ad Demetriadem de virginitate servanda loquens de sancto Joanne Baptista ait, *ante diem judicii judicis voce laudatus*.

INFIDELITATIS] Parum absuit quin ponerem *infelicitatis* juxta lectionem veterum editionum, quam confirmant viginti & duo exemplaria nostra & undecim Anglicana. Manutius posuit *infidelitatis*. Aliter Pamelio visum est.

ET VIDUA INOPS] Ita restitui hunc locum ex fide codicis Burgundici & sancti Arnulphi. Cæterum mala non est lectio Gratianopolitani & unius mei, in quibus scriptum est: *Vidua & inops non vidua in opere invenitur*. Porro vox *larga*, quam Manutiana editio inseruit, nusquam reperitur in antiquis exemplaribus nostris neque in Anglicanis.

NEC CONSERVOS] Codex Compendiensis, *nec servos aut liberos nostros Domino præferamus*.

FIDELIA FARRIS] Codex Lamonii *fiala*. Pithœanus, *hydria farinæ non deficiet & vas olei non minuetur*. Ita etiam ferme in capite 17. libri tertii regnorum. Vide sanctum Ambrosium lib. 2. officiorum cap. 4. & lib. 3. cap. 1.

CAPSACES OLEI] Prosper seu quis alius lib. 2. de promissionibus & prædictionibus Dei cap. 29. *Capsaces olei non minuetur*. Hieronymus in epistola ad Furiam de virginitate servanda: *Farina feritur, & olei capsaces invenitur*. Item in epistola ad Eustochium de virginitate servanda, *mirum in modum capsace completo*. Sulpitius Severus lib. 1. sacre historiæ loquens de historia Helix: *Inde admonitus à Domino Saraptæ oppidum petiit, ad mulierem viduam diveriit. Cumque ab ea esuriens cibum peteret, illa causari non esse sibi nisi pusillum farris & pusillum olei, quo absumpto unà cum filiis mortem expectaret &c.*

ANIMÆ LIBERANDÆ] Quidam libri veteres & quædam editiones habent *redimendæ*.

TERGERI] Sic habent antiquæ editiones, etiam Manutiana, & omnes ferè libri ve-

R r r r r

teres. Et sic omnino legendum esse monuit Erasmus. Rectè. Nam suprà epist. 8. pag. 17. *Vos vestra lætitia tergeatis.* Varro lib. 3. de re rustica cap. 5. *et eum potius per canales angustos serpere quò faciliè extergeri possint.* Cato cap. 2. de re rustica : *fossas veteres tergeri.* Columella lib. 6. cap. 9. *Tum etiam convenit spongia labra detergeri.* Lucretius lib. 4. *Certè jaci et tergeri multa videmus.* Item lib. 6. *Aridus unde aures terget sonus ille.* Horatius lib. 2. serm. sat. 2. *Hoc potius quàm gallina tergere palatum.* Idem lib. 1. carm. od. 7. *Albus ut obscuri deterget nubila cæli sæpe notus.* Juvenalis sat. 5. *sed et mox pocula torques saucius et rubra deterget vulnera mappa.* Et sat. 14. *vasa aspera tergeat alter.* Silius Italicus lib. 2. *quoniam data copia longum detergere solum ferro.* Q. Curtius lib. 10. *abstergerique invicem remi.* Apuleius in apologia, *continuatio etiam iterati laboris omnem gratiam corpore deterget, habitudinem tenuat.* Symmachus lib. 6. epist. 73. *Læticia tergeat nubem præsentis iracundiæ.* & alibi sæpe apud hunc auctorem.

EGENS PANE] Plures libri veteres habent *quærens panem.* Ita etiam editio vulgata.

FOENERAT] Ita posteriores editiones & plerique libri veteres. Aliæ editiones & liber psalmorum vulgatus *commodat.* Sic etiam editio Anglicana.

Pag. 244.

IMP. HABERE PRÆSENTEM] Suprà epist. 8. pag. 17. Christus dicitur adfuisse certamini martyrum. Cassianus lib. 6. cap. 9. *Dominus pugnam certaminis nostri jugiter spectat.* Auctor epistolæ ad Demetriadem inter opera sancti Hieronymi : *Huic tanto spectaculo vide quem animum quam debeas asferre virtutem, et certaminis magnitudinem de spectantium dignitate merire.*

PONAT UNUSQUISQUE] Hic locus refertur apud sanctum Augustinum lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 8.

MUNERARIOS] Hieronymus in epistola ad Pammachium de dormitione Paulinæ : *Munerarius pauperum et egentium candidatus.* Vide Senecam lib. 2. de beneficiis cap. 21. & Maximi Taurinensis homiliam in vigiliis natalis Domini. Quintilianus lib. 8. cap. 3. tradit Augustum primum fuisse qui dixit munerarium.

DEMONSTRA] Postea sequitur in editione Manutiana, *præceptis tuis munitos et pro terrenis cælestia recepturos.* At ego cum Morellio expungo, quia illa non inveni in antiquis editionibus neque in ullo eorum veterum exemplarium quibus usus sum, & desunt etiam in novem Anglicanis.

Pag. 246.

ÆQUALITATIS] Ita Erasmus & alii post eum. Nolui autem mutare, quamvis in omnibus ferè codicibus antiquis & in vetustioribus editionibus legatur *æquitatis.*

COMMUNIS AC JUSTUS] Commodianus instruct. 30. *Estote communes minimis dum tempus habetis.* Item instruct. 63.

CORONAM CANDIDAM] Suprà epist. 8. pag. 18. *Erat certè in operibus fratrum candida, nunc facta est in martyrum cruore purpurea.* Hieronymus in epitaphio Paulæ ad Eustochium : *Non solum enim effusio sanguinis in confessione reputatur, sed devotæ quoque mentis servitus immaculata quotidianum martyrium est. Illa corona de rosis et violis plectitur, ista de liliis.*

DE BONO PATIENTIÆ.

Pag. 247.

HUIUS sui operis mentionem facit Cyprianus in calce epistolæ ad Jubaianum pag. 137. Eiusdem argumenti librum scripsit Tertullianus. Item Augustinus. Etiam quidam Paulus episcopus olim scripsit, ut testatur Gennadius, librum de patientia.

FIDEI NOSTRÆ SECTA] Suprà epist. 22. pag. 32. *humilitate ac timore sectæ nostræ verecundus.* Item in epistola ad Quirinum præfixa libris testimoniorum pag. 274. *quædam capitula ad religiosam sectæ nostræ disciplinam pertinentia.*

MAVULT DIU TENERE] Suprà epist. 9. pag. 18. *Diù patientiam meam tenui.* Ruricius lib. 2. epist. 4. *Tenenda est in tentatione patientia.*

SAP. H. MUNDI] Hanc Pauli apostoli sententiam Celsus malevolo adversum christianos animo vertebat in contrarium sensum, dicendo illos vulgò jactare malam rem esse in vita sapientiam, bonam verò stultitiam. Quod Origenes adversus eum scribens ait esse meram sycphantiam, uti re vera est, cum sit expressè contra verba apostoli.

NON LOQUIMUR MAGNA] Minucius Felix: *Nos non habitu sapientiam sed mente præferimus. Non loquimur magna, sed vivimus.*

MATURESCERE] Ita veteres editiones & sex libri veteres. Quæ lectio sanè optima est. Alia, quæ habet *mitescere*, quam Erasmus invexit, bona etiam est, & habet plures libros veteres consentaneos. Pag. 248.

REVERTIMINI AD ME] Hoc segmentum, quod habetur in editionibus antiquis, Manutiana sustulit. Morellius reposuit. Rectè sanè. Extat enim in octo libris veteribus.

SUSTIN. ET PATIENTIAM] Dubitari non potest quin hæc emendatio certa sit, cum ita legatur in capite 35. libri tertii testimoniorum, in octodecim codicibus nostris, in septem Anglicanis, & in excerptis Flori. Sic etiam in Affligemensi scriptum fuisse testatur Pamelius, & in Veronensi & Beneventano Rigaltius. Infra in hoc ipso libro pag. 252. *Tolle sustinendi tolerandique substantiam, & nullis radicibus ac viribus perseverat.*

PUBLICANI] *id est qui vestigalia redimentes*, inquit Erasmus in hunc locum Matthæi, unde & redemptores dicuntur. Genus hominum olim infame apud Judæos, nunc apud christianos cum primis honestum. Nec id sanè mirum, cum institores ac mensarii omnibus penè anteponantur apud utriusque reipublicæ summates, quos nec Aristoteles nec Tullius inter honestos cives haberi vult.

PUBLICANI—ETHNICI] Vide Cotelarii notas ad librum quartum constitutionum apostolicarum cap. 6.

CAPERERE] Antea legebatur *sumere*. Nos maluimus lectionem quam præferunt viginti libri nostri & quinque Anglicani. Pag. 249.

OSTENDERE] Tertullianus in libro de patientia: *Deum ipsum ostendens patientiæ exemplum.*

SPUTAMINA EXCIPERET] Erasmus scripsit *sputamina patienter exciperet*. Mirum est quanto favore acceptum sit hoc adverbium. Omnes editiones quæ prodire post Erasmicam illud retinuerunt. Et tamen ego illud nusquam reperi in tanto numero veterum exemplarium quibus usus sum quàm in Lamoniano. Deest etiam in septem Anglicanis. Itaque non arbitror quemquam me temeritatis insimulare posse quòd sustulerim, præsertim cum certum sit illud istic minimè necessarium esse. Infra pag. 255. *faciem suam non avertit à fæditate sputorum*. Tertullianus in libro de fuga in persecutione, *faciem non avertit à sputaminibus*.

IPSA ET IPSA] Ita plerique libri veteres. Alii multi habent *ipse & ipse*. Utraque lectio bona est.

FRATRICIDAM] Ego hanc lectionem præfero, tum quia vox est admodum Latina, & quia eam habent veteres editiones, etiam Morelliana, & aliquot libri veteres, tum etiam quia cum remota sit ab usu vulgari, puto eos qui posuerunt *parricidam* existimasse aliam lectionem non esse bonam. Cyprianus de hac ipsa re agens in libro de bono patientiæ pag. 250. Cain vocat fratricidam. Cicero in oratione pro domo sua ad pontifices: *Extra ordinem ferri nihil placuit Clodio. Quid de me quod tulisse te dicis, parricida, fratricida, sororicida, nonne ista extra ordinem tulisti?* Priscianus lib. 1. *Pro parenticida per syncopen factum patricida, frater fratris fratricida, soror sororis sororicida*. Tertullianus in libro de patientia: *Cain ille primus homicida & primus fratricida*. & in libro de spectaculis, *à fratricida institutore*. Lucifer Calaritanus lib. 2. pro sancto Athanasio: *Cain quoque fratricidæ comparetur, in morte manere designetur. Cur me hoc opus implere compellebas quod me ut Cain fecisset fratricidam & filium diaboli?* Philastrius cap. 128. *Est hæresis quæ non rectè intelligit de Cain quòd post fratricidium quod commiserat, rogat Dominum mori potius quàm dimitti*. Salvianus lib. 1. de gubernatione Dei cap. 6. de hac ipsa re agens scripsit *fratricidium Deo teste facturum*. Cassianus lib. 9. cap. 9. *post fratricidium pænitere*. & collat. 8. cap. 21. *à fratricida & impio*. Primasius in epistolam Pauli ad Romanos: *Signum Christi portavit homicida, sicut Cain fratricida portavit*. Germanus episcopus Parisiensis in epistola ad Brunechildem reginam: *Unus ex ipsis Cain fratricidium perpetravit*. Gregorius Turonensis lib. 1. hist. cap. 2. *in fratrem sanguinis effusione novus fratricida consurgens*. Concilium Wormaciense cap. 30. *Statuimus ut parricidæ & fratricidæ*. Concilium Trosleianum cap. 13. loquens de crimine Cain, *& ipse usque ad septimam generationem fratricidii & invidiæ suæ vagus profugusque pœnas lueret*. Alcuinus sive quis alius in libro de divinis officiis cap. 13. *Fratricida qui fratrem occidit*. Honorius Papa III.

apud Odoricum Raynaldum an. 1225. §. 29. *Crudeliior Cain fratricida*. Georgius Pogiebracius rex Bohemiæ in epistola apologetica ad regem Hungariæ Matthiam generum suum in tomo quarto spicilegii Dacheriani pag. 411. vocat *Cain fratricidam*. Parricidam tamen posse dici matris aut fratris interfectorem tradit Quintilianus lib. 8. cap. 6.

DEI SENT. COGITETUR] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 8.

Pag. 251.

IN MUNDO] Duo libri veteres habent *in mundo* & supra lineam *vel sæculo*. Hinc factum ut cum nonnulli mallent *mundo*, alii *sæculo*, alterutra earum lectionum posita sit in exemplaribus antiquis pro arbitrio librariorum.

REPRÆSENTANTE] Ego non inficior quin vulgata lectio, quæ *præstante* habet, sit optima. At cum nostra nitatur auctoritate novemdecim exemplarium nostrorum & sex Anglicanorum, tum etiam testimonio Flori, arbitratus sum eam reddendam esse Cypriano.

AD CORONAM] Multum variant in hoc loco vetera exemplaria. Quædam enim exhibent lectionem quam nos retinuimus, alia *ad coronam laudis*, alia & veteres editiones *ad coronam & laudem jam proximam*. Ex illis lector eam eliget quæ sibi magis arriserit.

GESTATAM] Omnes veteres editiones & sexdecim libri veteres, etiam Seguierianus, habent *gustatam*, octo, & in his Veronensis, *gestatam*. Istam verò lectionem Pamelius retulit in contextum, eam videlicet ob causam quòd manu non gustetur eucharistia, sed olim gestari solita sit in manu. Quod Rigaltius probavit. Itaque visum est hanc lectionem, quæ præterea nititur auctoritate octo veterum exemplarium, esse retinendam. Nam Cyprianus in libro de lapsis pag. 188. ait *& quod non statim Domini corpus inquinatis manibus accipiat*. Vide Joannem Stephanum Durantum lib. 1. cap. 16. de ritibus ecclesiæ catholice, Henrici Valesii annotationes ad Eusebium lib. 6. cap. 43. & lib. 7. cap. 9. Cardinalem Bonam lib. 2. rerum liturgicarum cap. 17. & Hospinianum lib. 1. de templis cap. 5.

Pag. 252.

NON TANTUM SEPTIES] Ita veteres editiones, etiam Morelliana, & duo libri veteres. quod sumptum est ex capite 28. Matthæi. Itaque hic locus videtur esse mutilus in antiquis codicibus qui non habent hanc particulam. Eam Manutius sustulit. Morellius reposuit. Pamelius rursus sustulit. Codex sancti Arnulphi, *non tantum septuaginta & septem*. Ea argumentatione & auctoritate usus est Catholicus Armenorum anno 1247. ad Innocentium Papam IV. scribens ut ei suaderet parcendum esse Friderico Imperatori, adversus quem vehementer exarserat iracundia Papæ. Vide Odoricum Raynaldum an. 1247. §. 34. Vide supra pag. 463.

Pag. 253.

DEI BENEDICTIO] Quidam libri veteres præferunt *Dei benedictionem victrice patientia comitetur*. Seguierianus, *Dei benedictio victrice patientia prædicetur*. Sic etiam codex sancti Arnulphi.

IMPAT. DIA. MALUM] Vide librum Tertulliani de poenitentia, qui totus in hoc argumento versatur.

PERIIT PRIMUS] Siricii Papæ epistola ad universos episcopos: *Non patitur quietos nos ab incursatione sua vacare hostis antiquus, ab initio mendax, inimicus veritatis, æmulus hominis, quem ut deciperet se ante decepit*.

Pag. 254.

NEC ILLUD IN EXTREMA] Restituimus lectionem veterum editionum, quam confirmant XXIII. libri nostri & XII. Anglicani. Coacti sumus delere ea quæ mutata & addita fuerant in editione Morellii, quamvis ea quoque reperissemus in tribus antiquis codicibus, quamvis sciremus Pamelium ea quoque invenisse in quatuor antiquis. Hæc autem sunt quæ nos delevimus, si qui tanti æstiment scire quæ illa sint, *nec in illum extremi iudicii diem malorum retributionem differre, nobiscum hortamur interim amplectimini patientiæ bonum, ut in istis &c.*

QUERULA] Pamelius ex codice Camberonensi addit *& invidiosa*. At ego hoc additamentum nuspiam reperi in libris antiquis neque in editionibus quæ Pamelianam antecesserunt.

STOLÆ ALBÆ] In undecim libris manuscriptis legitur, *datā est singulis stola alba*.

Pag. 255.

JUSTOR. OMNIUM] Codex Lætiensis, *justos omnes secum pariter vindicaturum*.

OMNE GENU FLECTATUR] Septem libri veteres habent *curvetur*, septem verò omnes genu curvent.

PATER DEUS...INFERNOR.] Hæc desunt in libro sancti Arnulphi, per oscitantiam nimirum, ut puto, librarii. Extant enim in aliis libris veteribus & in editionibus.

DE ZELO

DE ZELO ET LIVORE.

CUM sanctus Augustinus initium & quædam alia hujus libri loca retulisset in libro quarto de baptismo contra Donatistas cap. 8. postea ait: *Hæc verba Cypriani in epistola populis nota quàm vera quàm fortia sint recognoscimus. Verè decuit Cyprianum de zelo & livore & arguere graviter & monere, à quo tam mortifero malo cor ejus penitus alienum tanta caritatis abundantia comprobavit.* Idem in caput quintum epistolæ ad Galatas: *Scriptis & beatus Cyprianus librum de zelo & livore optimum, quem qui legerit, non dubitaverit annumerare operibus carnis invidiam.* Vide Hincmarum in libro LV. capitulorum cap. 47. pag. 566. Pag. 255.

NON FACILE VITATUR] Consultationes Zachæi & Apollonii cap. 29. in tomo decimo spicilegii Dacheriani pag. 36. & *quod est sævius, sub specie innocentie malum non cavetur, dum vitari posse non creditur.*

UBI IN PECTUS OBREPIT] Decem libri veteres obrepserit. Ita etiam veteres editiones. Editio Morellii, quando in pectus obrepat.

MURORUM] Antea legebatur membrorum. Veram lectionem invenimus in duobus vetustis exemplaribus, in Victorino nimirum vetere, & in Tornacensi. In Victorino scriptum est membrorum & supra lineam vel murorum, in Tornacensi verò murorum & supra lineam vel membrorum. Pag. 256.

CIRCUITILLE] Auctor epistolæ ad Demetriadem inter opera Hieronymi: *Invidere non cessat auctor invidiæ, & qui semel à Deo ipse projectus est, tanto majori livore torquetur quanto aliquem apud eum viderit clariorem.* Et mox: *More dolosi hostis universa perlustrans explorat omnes aditus animæ suæ, an sit aliquid infirmum & minus tutum per quod possit irrepere.*

CANORA MUSICA] Hanc lectionem, quam præferunt antiquæ editiones, etiam Morelliana, retinere placuit, quia illam exhibent septemdecim libri veteres, nisi quòd in eorum uno scriptum est sonora pro canora, & quia musicam dici posse dubitabatur ævo Quintiliani, ut ipse ait lib. 8. cap. 3. Et tamen quidam alii libri veteres & editio Anglicana præferunt canoram musicam, codex Moyssiacensis & Rigaltius canorem musicam. Sed hic error est. Canor enim est masculini generis. Ovidius lib. 5. metamorphoseon: *Non tamen ille canor mulcendas natus ad aures.* Sunt etiam alia exempla.

OSTENTAT FALSA] Citat hunc locum auctor Prædestinati editus à Sirmondo in prologo libri tertii: *Finitus est liber inimicus hominum, contra fidem catholicam confictus, circumdatus fallaciis, adulter integræ diffinitionis, quique, ut sanctus Cyprianus ait, falsa ostentat ut vera surripiat.*

TELA QUÆ LATENTER] Suprà in initio libri de unitate ecclesiæ pag. 193. *Facilior cautio est ubi manifesta formido est.* Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos: *Sagitta quæ contento nervo dirigitur difficilè vitatur. Antea enim ad eum ad quem jacta est pervenit quàm obice clypei frustretur.*

HINC DIABOLUS] Refert & illustrat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. de baptismo contra Donatistas cap. 9. Vide Sirmondum in librum Rufini Palæstini de fide pag. 91.

EX PARTE EJUS] Postea sequitur in codice Pithœano: *Justorum animæ in manu Dei sunt.* Sed istud additamentum non reperi alibi.

NOVÆ FRATERNITATIS] Vox novæ deest in duobus libris veteribus. Certè videtur superflua. Non delevi tamen, quia extat in multis exemplaribus manuscriptis.

LIVORE PERSEQUITUR] Postea sequitur in tribus antiquis codicibus, *dum diabolum qui zelat imitatur.* Sed hæc videntur repetita à quodam studioso ex his quæ paulò antè dicta sunt. Novatianus in libro de Trinitate, *non de maligno invidiæ livore descendit.*

ABEL JUSTUM CAIN ZELAT] quem ideo Prosper lib. 2. de promissionibus & prædictionibus Dei cap. 6. vocat auctorem invidiæ. Irenæus lib. 1. loquens de generatione Cain ait, *ita ut & dum fratrem suum Abel occideret, primus zelum & mortem ostenderit.*

Pag. 257.

SEMEL] In uno libro meo vetere scriptum est *semel* & supra lineam *vel simul*. Hinc ergo, uti jam non semel diximus, orta est discrepantia quæ istuc reperitur in codicibus manuscriptis, quorum nonnulli habent *semel*, alii *simul*.

INDE ODIUM SURGIT] Prudentius in Hamartigenia: *Arsit enim scintilla odii de fomite zeli*.

ALTIOREM] Ita veteres editiones & sexdecim libri veteres. Manutius posuit *auctiorem*. Postea Morellius revocavit veterem lectionem. Pamelius reposuit Manutianam, quam ego inveni in decem libris antiquis. Sed major numerus vincit. Et certè vetus editio multò melior est.

IRA FERVESCIT] quam Cassianus lib. 8. cap. 1. vocat mortiferum virus.

ADMOVERE CARNIFICES] Tacitus lib. 6. annalium: *Neque frustra præstantissimus sapientiæ firmare solitus est, si recludantur tyrannorum mentes, postea aspici laniatus & ictus*. Seneca Hercule Oetæo:

*O si pateant pectora divitum,
Quantos intus sublimis agit
Fortuna motus.*

Latinus Pacatus in panegyrico Theodosii: *Habet nescio quos internos mens scelerata carnifices*. Boëtius lib. 4. de consolatione philosophiæ:

*Quos vides sedere celfo
Solii culmine reges,
Detrahit si quis superbis
Vani tegmina cultus,
Jam videbit intus arctas
Dominos ferre catenas.*

*Hinc enim libido vexat
Avidis corda venenis.
Hinc flagellat ira mentem
Fluctus turbida tollens,
Mæror aut captos fatigat,
Aut spes lubrica torquet.*

Contrà apud Senecam epist. 115. *Si nobis animum boni viri liceret inspicere, ô quàm pulchram faciem, quàm sanctam, quàm ex magnifico placitoque fulgentem videremus, illinc fortitudine, hinc temperantia prudentiaque lucentibus*.

LANIATUR] Codex sancti Arnulphi & Gratianopolitanus, *laceratur*.

Pag. 258.

HINC VULTUS MINAX] In uno veteri libro scriptum est: *Hinc vultus est contumax*.

IN LABIIS TREMOR] His verbis tanquam suis usus est Robertus Gervasii episcopus Senecensis, describens vitia Bartholomæi archiepiscopi Barenfis, qui se nominabat Urbanum VI. in initio miserabilis illius schismatis, quod ecclesiam distraxit post Gregorii Papæ XI. excessum, uti videre est in pagina 1271. notarum nostrarum ad vitas Paparum Avenionensium. Labiorum tremorem antiqui posuerunt inter indicia malæ mentis. Lactantius enim in libro de ira Dei cap. 5. enumerans vitia animi perturbati, inter ea ponit oris id est labiorum tremorem. Hieronymus in caput primum epistolæ Pauli ad Titum: *Ille è diverso torvo vultu, trementibus labiis, rugata fronte, effrænatis conviciis, facie inter pallorem ruboremque variata, clamore perstrepat*. Item in epistola de vitando suspecto contubernio: *Quid vultum infamiæ rubore suffundis & trementibus labiis impatientiam pectoris confiteris?* Item in epistola ad Pammachium contra Joannem Hierosolymitanum, *resupina cervice ac trementibus labiis contricuisisti*. Item in epistola ad Oceanum de unius uxoris viro: *Sudare tamen frons, pallere genæ, tremere labia, linguæ saliva siccari, & plus ætate quàm timore contrahi*. Sulpitius Severus dial. 3. cap. 20. loquens de Briccio nondum sanæ mentis, *tremantibus labiis incertoque vultu*. Fragmentum Petronii apud Diomedem lib. 3. *Anus recocta vino, trementibus labellis*. Seneca in initio libri de ira inter signa iræ ponit quòd labia quatuntur. Alibi est indicium timoris, ut apud Hieronymum in epistola ad Nepotianum de vita clericorum: *Pavent ad introitum medici, trementibusque labiis an commodiùs habeant sciscitantur*. Silius Italicus lib. 8.

————— *Volvens vix murmur anhelum*

Inter singultus labrisque trementibus Anna.

Seneca epist. 97. *Proprium autem est nocentium trepidare*. Vide suprà pag. 439.

PERDUC. Q. VIDETUR] Ita vetustiores editiones & XXVI. vetera exemplaria. Erasmus addidit vocem *vulnus* hoc modo, *perducitur vulnus quod videtur*, quam lectionem ego quoque inveni in quinque manuscriptis codicibus. Sustuli tamen eam propter auctoritatem tot veterum exemplarium, & quia sine ea optimè constat sensus.

ADV. T. T. EST] Hieronymus in epistola ad Eustochium de custodia virginitatis: *Facile aliis caremus vitiis. Hic hostis nobis inclusus est. Quocumque pergimus, nobiscum portamus inimicum.*

NOX TRANSIVIT] Vide Erasmi annotationes in hunc locum Pauli.

FRATREM S. ODIT] Vide sanctum Augustinum tractatu quinto in epistolam sancti Joannis, & Cassianum lib. 1. cap. 20. Vide etiam Hincmarum to. 1. pag. 72.

CONF. ET MARTYRIS] Ita scribendum esse existimavi, pro eo quod antea legebatur, *confessionis & martyrii*, quia ita scriptum vidi in septemdecim libris nostris & in quatuor Anglicanis. Sic etiam legisse se in Camberonensi testatur Pamelius. In editione quæ dicitur Gravii legitur *confessori & martyri*. Quæ lectio valde accedit ad eam quam ego substitui. Octo vetera exemplaria habent eam quam rejeci.

Pag. 259.

LACTE VOS POTAVI] Antea legebatur: *Lac vobis potum dedi, non cibum*. Quamvis ea lectio bona sit, eam tamen præferri debere arbitratus sum quam exhibent viginti libri nostri & octo Anglicani, tum etiam Camberonensis à Pamelio laudatus, & excerpta Flori. Aliam habent aliquot libri veteres & editiones. In libro tertio testimoniorum cap. 3. legitur: *Lac vobis potum dedi, non escam*.

INFANTIBUS] Tria vetera exemplaria habent *parvulis*. In libro tertio testimoniorum scriptum est *infantibus*.

SUBSICIVA] Rigaltius malebat *successiva*. Quam lectionem ego deprehendi in aliquot vetustis exemplaribus. In codice Beccensi scriptum est *succidua*.

Pag. 260.

GENERAVI] Quamvis lectio quæ habet *genuit* bona sit, istam tamen reducere placuit, quia extat in omnibus editionibus quæ Pamelianam antecesserunt, in XXIII. libris nostris, & in tribus Anglicanis. Aliam non inveni nisi in tribus.

SIC SPIRITALITER NASCITUR] Reliqua hujus libri defunt in codice sancti Arnulphi.

SIT IN MANIBUS] Miror hanc lectionem, quam præferunt omnes veteres editiones & omnes libri veteres, rejectam fuisse à Pamelio, qui cum putaret hunc locum esse mutilum, eum supplevit ex quatuor manuscriptis & posuit: *Sit ante oculos divina lectio, in manibus bona operatio, in sensibus dominica cogitatio*. Ego reposui veterem lectionem.

HABET ET PAX] Suprà epist. 8. pag. 18. *In cælestibus castris pax & acies habent flores suos*. Hilarius episcopus Arelatensis in sermone de sancto Honorato: *Habet & pax martyres suos*. Hieronymus in epistola ad Demetriadem de virginitate servanda: *Habet & pudicitia servata martyrium suum*. Vide homiliam sancti Joannis Chrysostomi in laudationem sancti protomartyris & apostolæ Theclæ. Commodianus instruct. 62. *Bellum abest, in pace martyres ibant*.

VICTORES PROSTRATO] Codex Gratianopolitanus, *congressione prostrato & subacto adversario victores coronantur*.

LIBIDINEM] quam Fulgentius Placiades lib. 2. mythol. vocat honestatis novercam.

Pag. 261.

MERRHAM] Ita habent quatuor libri veteres optimi, etiam Veronensis. Sic etiam scriptum est in versione LXX. interpretum, apud Origenem homilia septima in Exodum; apud sanctum Cyrillum Alexandrinum lib. 5. de adoratione in spiritu & veritate; apud sanctum Ambrosium cap. 5. de institutione virginis, & apud sanctum Augustinum lib. 2. quæst. 55. in Exodum. Et sic omnino scribendum rectè ostendit Cotelierius ad librum 6. cap. 19. constitutionum apostolicarum. Vide etiam notas Frontonis Duçæi ad poemam 17. sancti Paulini. Rufinus in psal. 44. *Myrrha est species valde amara, de qua ungitur corpus mortui ut non putrescat, & pellit vermes*.

BONOS IMITARE] Notum illud: *Tu vivendo bonos, scribendo sequare peritos*. Ambrosius lib. 2. officior. cap. 20. *Plurimum itaque prodest unicuique bonis jungi. Adolescentibus quoque utile ut claros & sapientes viros sequantur*. Gregorius Nazianzenus in carmine ad Nicobulum ait prudentis & cordati viri esse magna mensura vitam suam metiri, atque ad excellentium virorum imitationem sese componere. Quintilianus lib. 1. cap. 6. *Ergo consuetudinem sermonis vocabo consensum eruditorum, sicut vivendi consensum bonorum*.

Lactantius lib. 1. cap. 1. *quoniam bene dicere ad paucos pertinet, bene autem vivere ad omnes.* Ruricius lib. 2. epist. 4. *Sicut vivere commune est omnium, bene verò vivere & bene descendere de hac vita paucorum est.* Seneca epist. 7. *Cum his versare qui te meliorem facturi sunt.* Symmachus lib. 5. epist. 64. *Maximum lucrum est quærere familiaritatem bonorum.* Hieronymus in epistola ad Rusticum: *Inter clericos sectare meliores.* Fecit Cyprianus quod suadebat. Bonos semper imitabatur. Sic enim scribit Pontius diaconus in vita ejus: *Et sic per bonorum omnium documenta decurrens, dum meliores semper imitatur, etiam ipse se fecit imitandum.* Ennodius lib. 5. epist. 20. *Totum te studia honesta suscipiant. Festina ut ad messem patriam venias, linguam lectionis sarculo, mores bonorum imitatione purgando.* Horatius lib. 1. epist. 18.

*Inter multa leges & percunctabere doctos
Qua ratione queas traducere leniter ævum.*

Tacitus laudat Agricola quòd studeret *discere à peritis, sequi optimos.*

COHÆRENTEM] Hæc emendatio, quam inveni in tribus antiquis codicibus & in antiquis editionibus, mihi videtur certa. Et tamen omnes ferè libri veteres præferunt *coheredem*. Hæc discrepantia orta hinc est quòd in quodam veteri libro, ut in Victorino, scriptum erat *cohærentem* & supra lineam *vel coheredem*. Id sæpe evenisse in exemplaribus antiquis operum sancti Cypriani jam observatum à nobis est.

CAIN NON INGREDITUR] Hanc lectionem, quam habent tres libri veteres, puto esse optimam; aliam verò, quæ habet *redit*, falsam. Cain enim, qui natus est postquam parentes ejus ejecti fuerant è paradiso, non potest dici non rediisse in paradysum, cum in illo numquam fuerit. Itaque non dubitavi quin lectio horum trium librorum præferenda sit.

GRATIA EJUS] Ita multi libri veteres. Alii habent *gratiæ ejus & indulgentiæ*.

DE EXHORTATIONE MARTYRII.

Pag. 261.

QUAMVIS dubitari non possit quin hic liber sit sancti Cypriani, cui adscribitur in omnibus antiquis codicibus & editionibus, vetus tamen error qui irrepsit in antiquas editiones epistolarum sancti Hieronymi persuasit Mariano Victorio, ut observavit etiam Baronius, illum esse sancti Hilarii episcopi Pictaviensis, argumento etiam sumpto ex stylo; cum tamen alii contendunt styllum auctoris istius libri congruere cum stylo Cypriani, non congruere cum stylo Hilarii. Pravam lectionem quæ irrepsit in epistolas Hieronymi sustulit diligentia virorum clarissimorum Domni Petri Coustant & Domni Joannis Martianay monachorum ordinis sancti Benedicti, qui testantur veram ac genuinam lectionem quæ in nova operum sancti Hieronymi editione habetur extare in omnibus codicibus manuscriptis, nullo excepto. Unde autem ortus sit hic error divinare conatus est Latinus Latinus, & puto divinasse. Conjecit enim vir doctissimus scriptum fuisse in margine cujusdam libri *ad Fortunatum*, ut hæc nota responderet nomini Cypriani, idque postea in contextum temerè relatum & non suo loco positum. Esse autem Cypriani hinc etiam, præter alia argumenta, probatur quòd Hincmarus archiepiscopus Remensis, ut in margine observavit Sirmondus, in libro de prædestinatione pag. 73. refert ex Cypriano locum quemdam ex libro secundo Paralipomenon qui extat in capite octavo hujus operis Cyprianici. Quod autem Pearsonius in annalibus Cyprianicis contendit illud non esse Cypriani, sed auctoris Cypriano junioris, ei non possum assentiri, cum nullas bonas rationes afferat pro asserenda illa sua opinione. Falsus est autem Pamelius scribens primam libri istius editionem deberi Rembolto. Habetur enim in editione Spirensi, ut rectè monuerunt Angli, & in veteri Veneta.

JAM COEPIT] Quamvis non constituerim reddere rationem omnium mutationum à me factarum in operibus sancti Cypriani, putavi tamen reddere me debere in hoc loco, licet res sit exigui momenti, ne quis putare possit me vocem *jam* studio contradicendi posuisse pro *nunc*. Feci ergo quia omnes libri veteres & omnes veteres editiones exhibent hanc lectionem.

IMPARATUM

IMPARATUM MILITEM] Petronius: *Parata miles arma non habuit.*

Pag. 262.

CHRISTO ADHÆRENS] Hæc lectio constans est in omnibus antiquis editionibus & in omnibus antiquis libris tam nostris quam Anglicanis. Quare miror Anglos editionem Pamelii, quæ bona non est, retinuisse contra veterum librorum & editionum fidem.

BAPTISMA MAJUS] id est baptisma sanguinis, quod explicatur paulo post.

ELEMENTA] Quinque libri veteres & editio Anglicana addunt *vice deorum*, quod etiam mox habetur in initio primi capituli. Pag. 263.

INJURIAS ET POENAS] Codex Gratianopolitanus *injurias & pugas*, sic etiam codex sancti Arnulphi.

QUOD IDOLA] Multum peccaverunt Angli in hoc loco & in initiis omnium capitulorum hujus libri & eorum quæ sunt ad Quirinum. Posuerunt enim in margine capitula quorum postea probationes ex scriptura affert Cyprianus. Ea verò quis divinare posset esse Cypriani, cum illi semper apponere soleant in margine summaria earum rerum quæ sunt in contextu: summaria verò ipsorum sint, non Cypriani nec veterum librorum. Adde quòd ineptum, ut mihi videtur, initium istius libri posuerunt, incipientes à verbo *Ostenditur*. Proclive esset interrogare quid hoc loco significet vox *Ostenditur*, quæ debet referri ad aliquid antecedens. Nos reposuimus summaria capitum in contextu, uti par erat, existimantes explodendam esse hanc novitatem, retinendam esse antiquitatem. Hæc enim summaria sunt potius theses, ad quarum probationem Cyprianus adducit testimonia sequentia ex sacra scriptura. Ideoque in quibusdam libris antiquis hæc summaria scripta sunt majusculis characteribus.

AUT LUNAM] Pamelius adjecit *rectores orbis terrarum* ex fide duorum veterum librorum, & quia sic legitur in capite 13. libri Sapientiæ & apud ipsum Cyprianum lib. 3. testimoniorum cap. 59. ubi idem locus refertur. At ego cum illa non invenerim in nullo eorum veterum exemplarium quibus utor, desint autem in omnibus editionibus Pameliana antiquioribus, ea sustuli ab hoc loco.

Cap. 1.

QUOD DEUS SOLUS] Tria sunt initia istius capituli in antiquis exemplaribus. quædam enim habent: *Quòd Deus solus sit. In Exodo. Non erunt.* Alia verò: *Quòd Deus solus colendus sit. In Exodo. Dominum Deum tuum.* Alia denique: *Quòd Deus colendus est, sicut scriptum est: Deum tuum adorabis.* Atque ego hanc postremam lectionem amplexus sum, quia nititur auctoritate quindecim veterum exemplarium. Sanè si locorum sacre scripturæ quæ istuc referuntur habenda esset ratio, dubium non esset quin retinenda fuerit emendatio posteriorum editorum. Interdum quippe veteres scriptores per lapsum memoriæ loca sacre scripturæ laudant ex aliis locis, quàm iis ubi verè habentur, nec ea licet emendare absque auctoritate veterum librorum, ut exemplis ostendimus in notis ad librum anonymum de rebaptismate. Itaque securius visum est retinere lectionem manuscriptorum.

Pag. 264.
Cap. 2.

METUITE POTIUS] Ita editio Spirensis. Plerique codices habent *timete*. In quatuor scriptum est: *Audite potius Dominum.* In Beccensi *Videte*.

DEOS AUREOS] Quinque libri veteres addunt & *argenteos*. Vide notas ad librum de lapsis.

Cap. 4.

SI AUDIERIS IN UNA] Hic locus refertur à Gratiano 23. q. 5. *Si audieris*. Ubi glossa ait Cyprianum fuisse interrogatum an mali post adventum Domini in hunc mundum morte sint puniendi, & illum respondisse quod sic, quia si ante adventum Christi hoc fiat, ut probatur auctoritate Deuteronomii & exemplo Malachiæ, multò potius post adventum Christi hoc fieri debet. Joannes verò de Turre cremata hinc collegit non esse parcendum malis qui multitudinem corrumpunt. Auctor glossæ non recurrit ad Cyprianum, & ideo erravit in facto.

Pag. 265.
Cap. 5.

CONSERVABIT ILLAM] Duo libri veteres habent *salvabit*, alias *servabit*, alius denique *inveniat*.

OCCIDIMUR] Editio Morelliana & quidam libri veteres *mortificamur*, & mox *occisionis*.

Cap. 6.

NON SIT ME DIGNUS] Codex Seguerianus, *non est meus discipulus*.

SUPERAMUS] Codex Veronensis, *supervincimus*. Vide notas ad epistolam 26. pag. 412. ubi vox eadem reperitur.

Tttt

Pag. 266.

Cap. 7.

IN EJICIENDO] Codex Fuxensis *educendo*, & mox *eremo* pro *solitudine*. Hanc ultimam lectionem præferunt tres alii libri veteres.

FELICES SERVI] Ita omnes veteres editiones ante Pamelianam. Eodem quoque modo scriptum est in libris nostris & in Anglicanis.

UT OCCUPETIS] Postea istuc sequitur in editione Manutiana & in Pameliana segmentum istud: *Omnis enim qui agonizat, continens est*. Verum cum illud desit in codice Seguieriano, in antiquis editionibus, & in omnibus libris veteribus, duobus exceptis, additum à Manutio, omissum à Morellio, deinde repositum à Pamelio, nos delevimus. Vide notas ad epistolam octavam pag. 395.

Pag. 267.

Cap. 10.

TIMENDAS NON ESSE] Restituimus in hoc loco duo membra istius periodi quæ Manutiana editio omiserat, sed Morellius reposuerat. Cum autem extent in omnibus antiquis editionibus, putavimus esse reponenda, nam veteres libri non repugnant.

FUGAVIT JESUS] Codex Seguierianus, *fugavit Moyses*.

QUIA MAJOR EST DNS] Rufinus lib. 1. hist. eccles. cap. 34. *Longè major est qui nos defendit, quàm qui persequitur*. Idem in psal. 67. *Fortis armatus diabolus est, qui hunc mundum possidebat. Sed Christus eo fortior veniens ipsum devicit*.

Cap. 10.

IPSI OBLIGATI SUNT] Hæc est scriptura veterum editionum. Quo etiam modo legebat auctor libri de promissionibus & prædictionibus Dei inter opera Prosperi. Angli prætermissa lectione illa, posuerunt *Illis copulati sunt pedes*, quam lectionem habent octodecim exemplaria nostra, etiam Seguierianum, & editio Morellii, tum etiam ea quæ dicitur Gravii. Nonius Marcellus: *Copulantur* pro *copulant*. Et paulò infra: *Copulantur* pro *conjungunt*.

CONGRESSIONE ILLA] Codex Seguierianus *congressionem illam iustorum*.

MOGILALUM] Ita legendum esse indicant omnes ferè libri veteres quibus usus sum, in primis verò Seguierianus. Editio Manutii & codex Fuxensis præferunt *mollogium*. At *mogilalum* in suis exemplaribus legit Latinus Latinius, qui putat eam esse veram lectionem; aliam verò, quæ habet *mutum*, suppositam esse per temeritatem librariorum, qui multa mutarunt apud Cyprianum, præsertim in sacrae scripturae locis citatis, in quibus audax & imperitus quisque librarius putavit sibi impune licere omnia ad vulgatam editionem redigere. Quod etiam animadversum est alicubi à Francisco Turriano. In evangelio Marci cap. 9. legitur *μουνηλας*. Vide glossarium Græcum Cangii pag. 941. in voce *Μόνης*.

Pag. 268.

Cap. 11.

MEMORES SITIS] Codex Fuxensis *reminiscamini*.

BELLA ET AUDITUS] Duo libri veteres, *bella & opiniones bellorum*. Ita etiam in uno Bodleiano. Vide Erasmi annotationes in hunc locum Matthæi.

IN SÆC. AV. PRESSURAM] Hæc tantum in codicibus manuscriptis, etiam in Seguieriano. Pamelius adjecit *habebitis* ex codice Affligeniensi, & quia ita etiam legitur in libro de Patientia, & tam Græcè quàm Latinè apud Joannem. Verum vox *habebitis* deest in libro de Patientia in quibusdam libris veteribus, etiam in Seguieriano. Eam tamen habent veteres editiones. Quod miror animadversum non esse à Pamelio.

VASTATIONIS] Quatuor libri nostri & unus Bodleianus habent *desolationis*. Sic etiam in capite nono Danielis & in capite 13. evangelii secundum Joannem.

NUTRIENTIBUS] Codex Pithœanus *nutricantibus*.

SALVA OM. CARO] Duodecim libri nostri & sex Anglicani habent *liberaretur omnis caro*.

Pag. 269.

HIC EST CHRISTUS] Vide Erasmi annotationes in hunc locum Matthæi.

PRODIGIA] Nescio an ea lectio præferenda sit ei quam præferunt quindecim exemplaria vetera, in quibus scriptum est *portenta*, 2. Esdræ cap. 9. & *dedisti signa atque portenta in Pharaone*. Anonymi liber de rebaptismate p. 372. *dabunt signa magna & portenta*.

CADAVÉR] Quamvis vocabulum *corpus*, quod habent veteres editiones & quidam libri veteres, optimè congruat huic loco, cedere tamen cogor auctoritati octodecim librorum nostrorum, & quinque Anglicanorum, in quibus scriptum est *cadaver*. Et statim plures libri veteres habent *congregabuntur* pro *colligentur*. Vide Erasmus in hunc locum Matthæi.

TENEbrescet] Decem libri veteres habent *tenebricabit* vel *tenebricabitur*. Vide notas Frontonis Ducæi in homiliam secundam Chrysostomi ad populum Antiochenum.

CUM TUBA MAGNA] Sedecim libri veteres & antiquæ editiones habent *cum virtute magna & claritate*. Erasmus, ut sæpe fieri solet, in unum compegit duas lectiones veterum librorum, & posuit *cum virtute magna & claritate*, & *cum tuba magna*. Sic etiam Morellius. Angli posuerunt veram lectionem, sed nihil attulerunt ex manuscriptis.

IMAGINEM] Antea legebatur *statuam*. Anglicana editio posuit *imaginem*. Ea lectio nobis propterea magis placuit, quia illam invenimus in viginti libris nostris & in septem Anglicanis, tum etiam quia habetur lib. 3. testimoniorum cap. 10. Similem historiam refert Philostratus lib. 1. cap. 19. de vita Apollonii Tyanæi.

Pag. 269.

SUPER PETRUM] Rigaltius admonet in codice Foxiensi scriptum fuisse *super petram*, idque semet inspexisse, sed manum recentiore, antiquam tamen, duobus obeliscis perstrinxisse *a* & superposuisse *u*. At cum ego istud non invenerim in codice Fuxiensi, putare cogor Rigaltium aliò intentum posuisse Foxiense pro quodam alio manuscripto in quo id invenerat. In Segueriano scriptum primò fuit *super petram*, sed postea posita est antiquitus littera *u* super litteram *a*, ut ostenderetur legendum esse *Petrum*. Contrà in codice Fossateni scriptum primò fuit *super Petrum*, sed postea emendatum est antiquitus *super petram*. Codex Thuanus & alii octo habent *super Petrum*. Ego non dubito quin legendum sit *Petrum*, quamvis decem libri veteres & veteres editiones habeant *petram*.

Pag. 270.

IMPOTENS] Hanc lectionem intulit Erasmus. Confirmant autem eam plures libri veteres & usus Latinæ linguæ. Impotentia significat nimis vehementem potentiam, & velut tyrannicum illius usum. Quidam libri veteres & antiquæ editiones, etiam Morelliana, quod mirum est, præferunt *quia potens es*. Vide Lambinum ad Horatium lib. 1. od. 37.

QUAM MAGNUM] Revocavimus hæc duo vocabula, quæ exciderant in editione Rigaltii, & omissa sunt in Anglicana. Illa enim exhibent omnes libri veteres & antiquæ editiones.

IMPUNITUM] Ita veteres editiones & omnes ferè libri veteres. Erasmus mutavit & edidit *impune*. Quæ sanè lectio extat in quibusdam libris veteribus.

MENSIBUS DECEM] Antea legebatur *novem*, quia antiquiores operum sancti Cypriani editores putarunt fortasse ea quæ in illis citata reperiuntur ex scriptura sacra debere emendari juxta editionem vulgatam. Quæ res mihi magnam semper visa est habere difficultatem, cum certum sit, ut ante me observatum est à viris doctissimis, Cyprianum alia versione usum esse. Cum itaque viderem eam discrepantiam, scirem autem Josephum de eadem re tractasse in libro de imperio rationis, putabam me finem huic difficultati facile impositurum auctoritate ejus. Sed mea me fefellit opinio. Etenim ille postquam retulit hunc sermonem matris ad filium, se illum novem mensibus in utero gestasse, mox ait in pagina sequenti sanctissimos martyres dixisse matris uterum eos tulisse decem mensibus. Itaque semper remanet eadem difficultas. Recurrendum igitur est ad auctoritatem veterum exemplarium. Omnia ferè quæ ego vidi, sunt autem multa, habent *decem*. Sic etiam illa quibus usi sunt Angli. Pamelius, tamen etsi putaverit eam lectionem esse meliorem, in eaque sententia fuerit etiam Rigaltius, maluerunt aliam retinere in contextu. Afferunt autem Pamelius plures auctoritates ut probet illam esse meliorem quæ habet *decem*. Ego multò plures afferre possem. Sed nolo eas afferre, ne earum lectio fastidium creet lectoribus. Itaque annotabo tantum loca veterum qui infantes decimo mense nasci aiunt. Lector ea poterit requirere, si libuerit. Videat Tertullianum in libro de anima, Arnobium lib. 1. adversus gentes, Lactantium in libro de opificio Dei, Luciferum Calaritanum in libro de non parcendo delinquentibus in Deum, Hieronymum in epistola ad Rufinum de judicio Salomonis, & in epistola de vitando suspecto contubernio, Augustinum lib. 4. cap. 5. de Trinitate, Prudentium in carmine de sancto Romano martyre, Fulgentium Ferrandum in epistola ad Anatolium, sanctum Vincentium Ferrarii sermone in vigilia nativitatis Christi, Plautum in Amphitryone & in Cistellaria, Virgilium ecloga quarta, Ovidium lib. 1. & 5. fastorum, & in epistola Oenones ad Macareum, Senecam in Thebaide, Quintilianum lib. 8. cap. 3. institutionum, Apuleium in apologia, A. Gellium lib. 3. cap. 16. & lib. 7. cap. 1. Julium Paulum lib. 1. tit. 9. Octavium Horatianum, Ulpianum in l. *Intestato* D. de suis & legitimis heredibus, Petrararchum lib. 13. rer. famil. epist. 1. ad Guidonem episcopum Pertaensem, quæ à me

Pag. 271.

edita est inter probationes historiae gentis Arvernicae, ubi etiam editum est testamentum Bernardi III. de Turre, in quo testatur de utero gravido per decem menses. Vide etiam Victorem Vitensem lib. 5. cap. 9. historiae persecutionis Vandalicae. Fatendum tamen est lectionem quam ego repudio extare in quatuor antiquis exemplaribus, haberi etiam apud Hieronymum in epistola ad Eustochium de virginitate servanda, & in epistola ad Helvidium. At ea quam retinui extat in novemdecim libris nostris & in quatuor Anglicanis. Vide Pentecontarchum Laurentii Ranirez de Parado cap. 3.

PERSUASIT POTIUS] Epistola de honorandis parentibus edita inter opera Hieronymi: *Imitamini filium Machabaeum, qui matri mortem suadenti servivit, & durum imperium grater aggressus est, ne offenderet genitricem. Maluit fratrum sociari funeribus, quam voluntati matris obfistere.* Potest huic matris constantiae comparari aliquo modo alia mater, quae nunquam voluit declarare ubi filium, qui quaerebatur, occulisset, nec ullis deinde terroribus aut morte constantiam vocis egregiae mutavit, apud Tacitum in libro secundo historiarum.

ADNEGANTIS] Codex Gratianopolitanus *abneganti.*

PER EAD. PASS. MART. PERGAMUS] Codex Thuanus *ad martyrii gloriam pergamus.* Gratianopolitanus *ad martyrii passionem pergamus.*

Pag. 272.
Cap. 12.

FULGEBUNT] Hoc segmentum addidimus ex quatuor libris veteribus. Non extat tamen in Segueriano. Vide notas ad epistolam 81.

POENI HABENTES] Ita veteres editiones, quatuordecim libri nostri, & quinque Anglicani. Vide notas ad extremam partem epistolae ad Demetrianum.

GREMIA SUA] Sex libri veteres *manipulos suos.*

AETERNA REPARATUR] Codex Seguerianus *aeternitas representatur.*

SI TA. PERSECUTIO] Codex Thuanus & Gratianopolitanus & editiones Spirensis & Morellii habent *si talem persecutionis dies Christi invenerit militem.* Ita etiam ferme codex sancti Arnulphi.

TESTIMONIA EX SACRA SCRIPTURA.

Pag. 274.

SI qua sunt loca in operibus sancti Cypriani de quibus pronuntiari non possit ea certe illius esse, id verò in primis asseri potest de libris testimoniorum ad Quirinum. Plures enim codices plus habent quam vulgatae editiones, alii minus. Itaque, quoniam impossibile est discernere ea quae verè Cypriani sunt ab iis quae post illum à studiosis addita sunt, nos retinuimus ea quae vulgò leguntur in editionibus & ea addidimus quae reperta à nobis sunt in antiquis exemplaribus manuscriptis, nihil de nostro addentes. Porro duo tantum priores libri extant in editione Spirensi, in veteri Veneta, & in ea quam Remboldus procuravit. Erasmus tertium emisit ex codice scripto monasterii Gemblacensis. Sed quòd probabilius sibi videri ait hoc opus non esse Cypriani, quia in illo praefationem nunquam auctor suum stylum exerat, quamvis id verum esset, quod certè non est, argumentum istud levissimum est, uti & illud quod de tertio libro opinatur Priorius. Nam sanctus Augustinus libros istos tanquam Cypriani citat lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 8. & 9. ut adnotavit Pamelius, qui alias quoque probationes affert optimas, ut ostendat verè esse Cypriani. Quod etiam adstruit observatio editionis Anglicanae ad librum primum, & in praefatione ad librum tertium. Quibus ego addo Fulgentium episcopum in fragmentis, & Lupum abbatem Ferrariensem in epistola 128. ad regem Karolum, & in libro de tribus quaestionibus citare hoc opus tanquam Cypriani. Habui autem unum & viginti exemplaria vetera horum librorum, quorum tamen quinque habent tantum libros duos priores. Eiusdem porro ferè argumenti cum isto Cypriani opere est liber de promissionibus & praedictionibus Dei, qui vulgò tribuitur Prospero. Ceterum admoneo Erasmus, qui professus est se putare hoc opus non esse Cypriani, in initio tamen annotationum suarum in evangelium Joannis citare caput tertium & quintum libri secundi tanquam Cypriani.

SUBTILIORE] Codex Veronensis & Corbeiensis *utiliore.*

COGNOSCI POSSE] Editio quae dicitur Gravii & Pameliana habent *potest quòd ipsa sit qui*

sit qui prædictus est. Sed ego hanc lectionem in nullo veterum exemplarium reperi quibus usus sum, neque extat in Anglicanis, neque in editionibus antiquioribus. Angli tamen eam retinuerunt.

LEGENTIBUS] Antea scriptum erat *legenti tibi*. Emendavimus ex codice Veronensi, & ex Fuxensi & Beccensi; legitimam autem esse hanc emendationem ostendit etiam præfatio libri tertii.

DERELICTUS EST] Segmentum hoc deest in sexdecim libris veteribus. Desiderari etiam in plerisque monuerunt Angli.

Pag. 276.
Cap. 1.

APUD MALACHIAM] Ita omnes libri veteres & omnes editiones. Angli ista deleverunt in hoc loco, & transfulerunt post verba, *& non serviemus illi*, & posuerunt: *item apud Malachiam: Derelictus est*; nullam tamen hujus mutationis rationem dederunt.

APUD HIEREMIAM] Angli admonent totam hanc periodum deesse in undecim codicibus manuscriptis, deest etiam in libro sancti Martini Turonensis usque ad *apud Esaiam*.

Cap. 2.

BASILION] Lactantius lib. 4. cap. 11. *Item Helias in libro Basilion tertio*. Alibi Cyprianus ponit *regnorum* pro *Basilion*. Sic plerique veteres posuerunt *regum*, alii *regnorum*. Vide Eucherium in initio commentariorum in libros regum & scholia Joannis Tilii ad Luciferum Calaritanum. Vide etiam Biblia sacra ex editione Roberti Stephani.

DORSUM] In editione Spirensi, in veteri Veneta, in ea quam Remboltus emisit, ut in octo libris antiquis legitur *corpus*.

PRÆBE AUREM] Hæc est lectio omnium veterum editionum. Pameliu mutavit ex fide unius libri veteris, & quia apud Tertullianum lib. 3. adversus Marcionem legitur *in aures percipe*. Sanè editio vulgata Isaïæ habet lectionem quam Pameliu protulit. At cum versio qua Cyprianus utebatur, diversa fuerit à nostra vulgata, valdè probabile est veterum editionum scripturam esse meliorem. Cæterum eam confirmant tredecim libri nostri & sex Anglicani.

PRÆSEPIUM] Revocavi lectionem editionis Spirensis, quam inveni etiam in decem libris nostris & in quatuor Anglicanis. Sanè in editione nostra vulgata sacre Scripturæ legitur *præsepe*. Verùm auctoritas illa non probat ita quoque legendum esse apud Cyprianum: nam & Latini scriptores dicebant olim *præsepe* & *præsepium*.

VÆ GENS PECCATRIX] Ita restituimus ex fide veterum librorum, uti etiam fecimus in libro de oratione Dominica, pag. 207. ubi rationem reddidimus hujus mutationis.

Pag. 276.

METATURA FALSA] Sex libri veteres habent *metatura vestra*.

CATA JOANNEM] Ita semper libri veteres. Sic etiam scripsit Sirmondus, quamvis Græcæ linguæ peritus, in præcepto Stephani papæ II. de hospitali Romano, *cata Galla Patricia*, tom. 2. conciliorum Galliæ pag. 38.

BENEDICTI SUNT] Codex Burgundicus *justificantur*.

P. 278. C. 5.

DE SYON PROC. LEX] Vide Avitum epist. 19. & 20.

Cap. 10.

QUIA N. PERMANS.] Ista & quæ sequuntur usque ad finem desunt in quatuordecim codicibus nostris & in novem Anglicanis. Deerant etiam in uno meo vetere, sed addita postea sunt antiquitus in margine, cum codex ille recognitus est & emendatus.

Pag. 279.

Cap. 11.

JUGUM M. BONUM] Vide annotationes Erasmi ad hunc locum Matthæi.

Cap. 13.

APUD HIEREMIAM] Et hæc quoque usque ad finem capituli desunt in tredecim codicibus nostris, & in decem Anglicanis; deerant etiam in illo meo vetere in quo addita sunt in margine.

ITEM A. HIEREMIAM] Desunt etiam ista in vetustis exemplaribus paulò ante commemoratis, in meo addita sunt in margine.

Cap. 14.

UBI AUTEM VIDIT] Hæc & cætera usque ad *multitudinem Gentium* desunt in codice Burgundico & in Lamoniano.

Pag. 281.

Cap. 21.

CILICIUM] Hanc lectionem præferunt antiquiores editiones & omnia vetera exemplaria, nisi quod in Thuano, ut in Fossateni scriptum est *Cilium*, per incuriam videlicet librariorum ignorantium quod scribebant. Quo etiam modo, si quis hoc quoque scire desiderat, legitur in duobus antiquis codicibus, uno regio & altero meo. Pari errore in codice meo 162. scriptum est *Cilius* pro *Cæcilio*, in libro de passione sancti Cypriani hoc modo: *Temporibus Valeriani iniquissimi imperatoris fuit in Carthagine, quæ est in Africa, gloriosissimus vir nomine Cyprianus, qui primò quidem rhetoricam docuit, deinde*

Vuuuu

à quodam presbytero nomine Cilio, conversus ad fidem Christi, nomen quoque sortitus est Cælius. Erasmus, qui videbat hunc Cypriani locum cubare in mendo, posuit *ilicem*, ex conjectura videlicet. Postea emerfit editio quæ dicitur Gravii, quam qui procuravit, admonet lectores se *helicem* in hoc loco scriptum vidisse inter varias lectiones positas in exemplari editionis Cyprianicæ, quod erat Gravii, innuens illum castigationes ex manuscripto Cypriani codice observatas in suum sibi codicem brevissimè tantum notasse, quamvis constet omnes illas lectiones non esse sumptas ex libro veteri, & nonnullas earum esse tantum conjecturas Gravii; ac quamvis, ille qui hujus editionis auctor est, moneat sibi in ea usui fuisse exemplaria complura, ut inter cætera unum insignius ac vetustius manuscriptum ex bibliotheca Carthusiæ Colonienfis, nullum tamen eorum laudavit ad confirmandam lectionem inventam in libro Gravii, immò retinuit editionem Erasmi; quod non fecisset, si habuisset auctoritatem alicujus libri veteris. Atque ego sanè lubenter amplecterer & præferrem conjecturam Gravii, nisi obstaret veterum editionum & codicum auctoritas, & nisi vetusti quidam magnorum nominum scriptores repugnant. Lectionem enim quam ego retinui, quamvis mendosa sit, esse veterem constat ex capite quarto libri sancti Ambrosii de *Benedictionibus Patriarcharum*, ex libro duodecimo sancti Augustini adversus Faustum Manichæum cap. 42. & ex libro decimo sexto cap. 41. de Civitate Dei, tum etiam ex epistola 47. sancti Paulini episcopi Nolani ad Rufinum, cui respondet idem Rufinus in epistola præfixa libris de *Benedictionibus Patriarcharum*. Arbitratur autem Rufinus hanc pravam lectionem positam esse in exemplaribus latinis à scriptoribus latinis non intelligentibus quid significaret Græca vox ἐλῖξ, ac propterea cilicium putatum esse; ἐλῖξ enim vitem dicunt Græci non tam palmitem, quomodo habent nostra exemplaria, quàm illos quasi rucinnulos & cinniculos palmitis quibus succrescens palmes innectere & suspendere solet vel ramis arboris vel pali, vel quibuscumque illis innititur adminiculis, quos capreolos appellant agricolæ, quibus nexibus tutus, & sine lapsus periculo, vel gravior fructibus palmes, vel vaga proceritate distenditur. Unde corrigas Isidorum lib. 17. Etymolog. cap. 1. ubi de hac ipsa re agens scripsit *sine lapsu periculorum*, cum scribendum sit *sine lapsus periculo*. Cælius Aurelianus lib. 1. chronicon, cap. 1. *amulorum vitis quos Helecos vocant*. Cæterum ex his quæ dicta sunt, satis liquet errare illos qui aiunt *Helicem*, istic legi apud Cyprianum in correctis exemplaribus, cum certum sit eam vocem desiderari in omnibus antiquis operum sancti martyris exemplaribus. Vide Cælium Calcagninum lib. 1. epist. 28.

Pag. 281.

FORMIDOLOSI] Ita libri veteres & veteres editiones. Antiquæ igitur istius versionis auctor usus est codice in quo φοβερός οἱ ὀφθαλμοὶ ἀπὸ scriptum erat, uti in veteri codice Græco bibliothecæ Regiæ vidisse se mihi retulit vir istarum multarumque aliarum bonarum litterarum peritissimus, ac mei amantissimus domnus Bernardus de Montefalcone monachus Benedictinus. φοβερός enim in veteribus glossis interpretatur formidolosus. Hanc lectionem confirmant aliorum versiones, quæ eundem sensum habent, si quis eas paulò accuratiùs expendere velit. Quidam enim verterunt *pulchriores*, alii *ignei*, *des yeux pleins de feu*, ut nos Galli loquimur, & in capite 19. Apocalypsis, *Oculi autem ejus erant, tamquam flamma ignis*, sive *ardentes*, ut apud Tit. Livium, Ciceronem, Virgilium, & alibi: alii *rubicundi*, alii denique *gratifici*, ut Rufinus in libro de benedictione Judæ ut alii. Hæc omnia facillè conveniunt inter se. Nam & oculi ignei & ardentes, qui ut rubicundi dici possunt, habent præclaram & eximiam pulchritudinem; iidem sunt formidolosi, id est, timorem movent & formidinem, non tamen eam formidinem quæ terreat, sed eam quæ proficiscitur ex reverentia qua prosequimur eos quos veremur & honoramus, ut est in capite 37. libri Job *ad Deum formidolosa laudatio*, apud Lucretium *formido Deum*, & *amoris mixta formido* apud Hieronymum. Natura enim reveremur homines pulchros. Quippe pulchritudo corporis, ut ait Cicero, apta compositione membrorum movet oculos & delectat hoc ipso, quòd inter se omnes partes quodam lepore consentiunt. Sed ut ad rem nostram redeamus, miror Manutium & cæteros qui istic posuerunt *formosi* contra veterum codicum & editionum fidem, tantum quia Erasmus in margine suæ editionis conjecerat ita scribendum esse, nihil tamen in contextu mutaverat, miror inquam, Manutium & cæteros prætulisse hanc conjecturam tot auctoritatibus: nam præter vetera exemplaria quæ illi viderunt, præter ea quæ ego vidi, testatur Latinus Latinius vetustiores codices retinere lectionem quam ego revocavi. Sanè,

ne quid diffimulem, vox *formosi* extat in duobus antiquis codicibus, sed quid istud adversus tam multos qui *formidolosi* habent? Profectus est ergo hic error ex eorum iudicio qui non intelligebant vocem *formidolosi* posse habere bonum sensum in hoc loco. Lectionem nostram approbat editio Anglicana, quamvis *formosi* posuerit in contextu.

APUD ESAIAM] Ista usque ad *Igitur extolle* defunt in libro Lamonii.

Pag. 282.

PHOENICEUM] Dubius sum an lectionem istam præferre debeam ei quæ extat in quibusdam manuscriptis, in quibus scriptum est *quasi rosseum* vel *roseum*, quam lectionem esse meliorem videtur colligi posse ex Tertulliano, apud quem lib. 4. adversus Marcionem legitur *quasi roseum*.

Cap. 22.

LIBRO SECUNDO.

IN PROVERBIIS] Ita emendavi, quia ita scriptum vidi in quibusdam libris veteribus, in veteri editione Veneta, in ea quam Remboltus emisit, & in Erasmica; & quia apud Tertullianum in libro de Pudicitia lego: *Nam ut Salomon in proverbiiis, quæ παροιμίας dicimus*: quidam codices habent *paræmiis*. Hanc lectionem prætulit Pamelius, fassus tamen *proverbiiis* scriptum esse in vulgatis editionibus; aliqui codices non faciunt mentionem hujus libri Salomonis, sicut nec editiones Manutii & Morellii. Rigaltius & Angli scripserunt in *paræmiis*.

Pag. 284.
Cap. 1.

FECIT REGIONES] Ita etiam apud Lactantium lib. 4. cap. 6.

PRIMOGENITA] Vocabulum istud additum à nobis est ex codice Burgundico & ex Fuxensi. Habetur autem in versione vulgata libri Ecclesiastici, sed non extat in versione LXX. interpretum.

ITEM ILLIC ECCE FECI TE] Hoc segmentum primus huic capiti attexuit Morellius. Pro eo autem quod in ejus editione legitur *in se retornatas*, quia quidam libri veteres quos Pamelius viderat, præferebant *in se res formatas*, ut etiam scriptum esse in quibusdam libris veteribus monet editio Anglicana, existimabat Pamelius scribendum esse *in ferram formatas*. Ego non disputo an hæc emendatio bona sit.

Pag. 285.
Cap. 4.

QUOD CHRISTUS] Vide Erasmi annotationes in caput primum evangelii secundum Joannem.

Pag. 286.
Cap. 3.

ITEM IN MALACHIA] Ista & quæ sequuntur usque ad finem capituli, desiderantur in antiquis editionibus & in quibusdam codicibus manuscriptis, uti etiam adnotatum est in editione Anglicana. Morellius adjecit.

Cap. 5.

CADENT IN CONFUSIONEM] In capite 44. epitomes Lactantii editum est *in confessionem*, Pfaffius monuit legendum forsitan esse *confusionem*. Recte. Nam Lactantius lib. 4. cap. 13. hunc eundem locum referens, scripsit *confusionem*.

Cap. 6.

INJICE HUC DIGITUM] Hunc locum ex alia versione refert Avitus epist. 3.

DEUS BENEDICTUS] Certum est vocem *Deus* non extare in codice Fossatenfi, ut jampridem monuit illustrissimus episcopus Oxoniensis. Sed extat in pluribus aliis, saltem in quindecim à me visis, & in editionibus Manutii & Morellii. In margine verò editionis quæ dicitur Gravii ita ad hunc locum adnotatum est: *Mirum est in exemplaribus etiam vetustissimis non addi Deus, quum sit apud Græcos*: eadem vox extat etiam apud Tertullianum in libro adversus Praxeam ubi refert hunc locum Pauli.

DE ANTICHR. SPIRITU] Vide Erasmi annotationes in hunc locum Petri.

P. 288. C. 8.

CUM MUNERIBUS] Addidi hæc duo vocabula juxta veteres editiones, in quibus etiam pono Manutianam & Morellianam. Pamelius expunxit ut superflua: sic etiam Rigaltius & Angli. Extant tamen in libro Fossatenfi, in Beccensi & in vetustissimo codice 87. Majoris monasterii Turonensis. Sic etiam legebat vetus auctor libri de rebaptismate pag. 359. Immò in missalibus antiquis & novis legitur sequens antiphona in die Epiphaniæ: *Vidimus stellam ejus in Oriente, & venimus cum muneribus adorare Dominum*.

Pag. 289.
Cap. 12.

PICRIDIBUS] Ita veteres editiones & octo libri veteres. Erasmus scripsit *lactucis agrestibus*, quomodo vertisse sanctum Hieronymum monet Pamelius; quod verum est: sed idem Hieronymus in epistola ad Marcellam de munusculis acceptis ait: *Pascha Christi cum amaritudinibus manducatur*; & in epistola ad Gaudentium de infantulæ

Pag. 291.
Cap. 15.

educatione: *Pascha quoque cum amaritudinibus comedi jubetur*. Sic etiam lib. 2. adversus Jovinianum. Codex Moyssiacensis & Gratianopolitanus habent *amaritudine tantum*; Compendiensis *amaritudine cum picridibus*; Turonensis, Corbeiensis, & tres Anglicani *amaritudinibus*; Eligianus *puinguetudinibus amaritudinis*, LXX. interpretes posuerunt μετὰ πικρίδων. Hieronymus in prologo epistolæ ad Algasia: *Vidi ego nauseam & capitis vertiginem antidoto quæ appellatur πικρὰ sæpe sanari*. Plinius lib. 22. cap. 22. *Picris ab insigni amaritudinis cognominatur*. Vide illustrissimum virum Petrum Danielem Huetium in observationibus in commentaria Origenis pag. 15. Addam istic ex antiquo ordinario ecclesiæ sancti Aniani Aurelianensis manuscripto, locum qui visus est difficilis quibusdam, cum in ea urbe essem. Post descriptas cæremonias quæ fiunt in tertia feria Rogationum, post descriptam processionem ad ecclesiam sancti Germani, legitur illic: *Tunc recedit processio ab ecclesia cantando letaniam usque ad ecclesiam suam, eo ordine quo venerant, illo præcedente qui portat lactucas*; non poterant capere quid in hoc loco significare possint lactucæ. Error est librarii, qui *lactucas posuit pro lectiones*: nam suprâ legitur: *Quartus portat librum in quo lectæ fuerunt conciones ad matutinum*, & paulopost dicto responsorio, *puer unus legit lectionem in libro quem secum portavit*.

Pag. 293.
Cap. 19.

ANTE ME FACTUS] Vide annotationes Erasmi, in caput primum Evangelii secundum Joannem.

P. 294. C. 23.

OBTENEBRABITUR] Vide Frontonis Ducæi notas in homiliam sextam Chrysostomi ad populum Antiochenum.

P. 395. C. 26.

VIVENS I. S. SÆCULA] Codex Gratianopolitanus, *vivens in ecclesia Sanctorum*.

Pag. 296.
Cap. 28.

PRODUCENS VINCTOS] Paulò aliter habet hic locus in codice Burgundico, ubi sic legitur: *Qui educit vinctos in fortitudine, similiter eos qui in iram provocant, qui habitant in sepulchris. Deus cum egredereris coram populo tuo, dum transgredereris in deserto. Item in psalmo LXXXI. Exurge Deus, judica terram, quoniam tu disperdes in omnibus Gentibus. Item in Evangelio secundum Matthæum: Quid nobis & tibi fili Dei! Quid huc venisti ante tempus perdere nos! Duo libri veteres in editione Anglicana laudati habent qui educit vinctos in fortitudine. Sic etiam in uno meo.*

QUAS IPSE PASCITURUS EST] Hæc non habentur in Apocalypsi, & defunt in quibusdam libris veteribus; defunt etiam in Græco.

LIBRO TERTIO

Pag. 302.
Cap. 1.

UT QUID MIHI JEJUNATIS] Vide Frontonis Ducæi notas, in homiliam sextam Chrysostomi ad populum Antiochenum.

NISI HUMILIET] Vide Cotelerii notas in caput tertium epistolæ Barnabæ.

JUNIOR FUI] Plerique libri veteres habent *juvenior* Apuleius lib. 8. *Metamorphoseon: Sed unus præ cæteris & animo fortior & ætate juvenior*. Sospater Charisius lib. 2. *Aliquando primus & secundus, ut senex senior, juvenis juvenior*. Sic etiam apud Fulgentium Placiadem, lib. 1. etymologicon.

ITEM ILLIC CUM VENERIT] Ista usque ad *Justi autem in vitam æternam*, defunt in codice Burgundico & in Lamoniano.

Pag. 306.
Cap. 8.

SINE CAUSA] Cassianus lib. 8. cap. 20. scribit ita legi in quibusdam exemplaribus, & addit superflua esse *sine causa*, & adjecta ab his qui imputandam iram pro justis causis minime putaverunt, cum utique nullus quamlibet absque ratione commotus, sine causa se dicat irasci. Hieronymus quoque in caput quartum epistolæ ad Ephesios, & ad caput quintum Matthæi, unde sumptus est hic locus, ait à quibusdam codicibus addi *sine causa*, & istud radendum esse, quia ira viri justi justitiam Dei non operatur, Vide Erasmi annotationes in hunc Matthæi locum, & Renatum Massuetum in lib. 4. Irenæi, cap. 13.

Pag. 308.
Cap. 11.

NOSTRA CONVERSATIO] Vide Frontonis Ducæi notas ad homiliam 46. Chrysostomi in sanctum Julianum martyrem.

Cap. 12.

NON JUSTIFICABITUR] Editio Anglicana addit ex quodam veteri libro, *ut si frustra juraverit, dupliciter punietur*. Illic autem adnotatum est ea deesse in impressis, extant verò in capite 23. libri Ecclesiastici, sed aliis verbis.

ITERUM

ITERUM AUDISTIS] Ista usque ad *De hoc ipso* addita sunt ex codice Lamonii & ex Gratianopolitano.

DE HOC IPSO IN MACHABÆIS] Ista & quæ sequuntur usque ad finem capituli addita sunt ex editione Anglicana & ex codice Fuxensi, tum etiam ex Turonensi.

Pag. 311.
Cap. 17.

ITEM IN DEUTER.] Ista & quæ sequuntur usque ad *Item in psalmo XXXIII. Time Domini*, addita sunt ex codice sancti Albini, & ex codice Attrebatensi S. Eligii.

Cap. 20.

REMITTE NOBIS DEBITA] Vide Erasmi annotationes in caput sextum Matthæi.

ITEM IN BARUCH] Ista & quæ sequuntur usque ad finem capituli, addita sunt ex iis duobus codicibus paulò ante commemoratis.

Pag. 315.
Cap. 29.

CURAS ALIENAS AGENS] Sic etiam legit sanctus Augustinus in expositione inchoata epistolæ Pauli ad Romanos, cap. 10.

Pag. 317.
Cap. 37.

NEMINEM SINE SORDE] Citat hunc locum Hieronymus in libro primo Dialogorum adversus Pelagianos.

Pag. 319.
Cap. 54.

PERCEPISTI BONA] Vide notas Frontonis Ducæi in homiliam sextam Chrysostomi ad populum Antiochenum.

Pag. 323.
Cap. 61.

FORNICATIONIS] Aliquando fornicatio abusivè sumitur, ut apud Gratianum, 31. quæst. 1. cap. *Hac ratione*, ubi secundæ nuptiæ dicuntur esse verè *fornicatio*, & mox additur eam fornicationem esse honestam. Quod verum est. Et tamen Michael Siricius hæc verba, ut solent adversarii cælibatus clericorum, ut telum adversus mores nostros avidè arripuit in præfatione libri quem scripsit de uxore una tantum habenda, ut ostenderet aliquam inter nos esse honestam scortationem, adeoque scortationem ex sententia nostra peccatum non esse, sed virtutem. Quæ dicta esse magna vi intemperantiæ palam est: locus enim ille id non evincit, sed tantum eam vivendi consuetudinem esse honestam, quam auctor studio pudicitiae vocare voluit fornicationem, tamenetsi verè fornicatio non sit, sed legitima maris & feminae conjunctio. Nam & in canonibus sancti Patricii episcopi Hibernorum, & in pœnitentiali Fulberti episcopi Carnotensis, vocabulum fornicationis sumitur pro actu ipso coeundi generaliter. Et sanctus Augustinus in capite sexto libri de bono conjugali, ait in ipsa immoderatiore exactione debiti carnalis, etsi eos pravi mores ad talem concubitum impellunt, nuptias tamen ab adulterio seu fornicatione defendere.

Cap. 63.

VERBUM ENIM CRUCIS] Vide Massuetum ad librum primum Irenæi, pag. 17.

P. 324. C. 69.

CIRRUM] Isaacus Casaubonus in animadversionibus ad librum secundum Suetonii, ait hanc vocem Græcam non esse, sed Alexandrinorum, ut alia multa in interpretatione Bibliorum Græca, vel Cilicum Phasalitarum.

Pag. 325.
Cap. 83.

ET INVENIETIS] Ista & quæ deinceps sequuntur usque ad finem libri, desunt in codice Gratianopolitano.

Pag. 329.
Cap. 119.

CONCILIUM CARTHAGINENSE.

ESTA hujus concilii primus omnium edidit Erasmus cum titulis gloriæ, id est, cum vocabulis confessorum & martyrum, quæ præfixa sunt nominibus quorundam episcoporum. Hos titulos Græca versio non habet, neque editio Morelliana: eos verò satis constat non scriptos fuisse in gestis, sed additos postea à quodam studioso. Quare valdè mirum est illos fuisse retentos in editione R. P. Harduini. Respondit autem sanctus Augustinus in libro sexto de Baptismo adversus Donatistas ad ea quæ episcopi in eo concilio congregati attulerunt pro confirmanda opinione sua de baptismo hæreticorum. Viderat hoc concilium Humbertus episcopus Sylvæ Candidæ, qui lib. 1. adversus simoniacos cap. 9. ait: *sed & gloriosus martyr & pontifex Cyprianus quid de hæreticorum baptismo sanxerit, ex concilio ipsius evidenter cognosci poterit. Eadem enim contra illud cum suis coepiscopis sanxit quod & præfati canones Apostolici.* Canones enim Apostolici, quos refert Humbertus, damnant hæreticorum baptisma. Vide notitiam Ecclesiasticam Cabassutii, pag. 7. ubi agit de canonibus Apostolorum.

Pag. 329.

AFR. NUM. MAURITANIA] Mirum est Tripolim, quæ una erat provinciarum Africarum, non fuisse nominatam in hoc concilio, cum constet in eo tanquam præsentem

XXXX

nominari Munnulum Girbitanum, Natalem Oensem, Pompeium Sabratensem, & Drogam Leptimagnensem, qui certè erant episcopi provinciae Tripolitanæ, præsertim cum constet Tripolim fuisse numeratam inter provincias Africae in concilio Cabarsussitano.

EPM. EPRUM] Eo titulo olim ornati quoque sunt plures episcopi qui non erant papæ Romani. Sidonius lib. 6. epist. 1. Lupum episcopum Tricassinum vocat patrem patrum & episcopum episcoporum. Ennodius lib. 1. carm. 15. sanctum Ambrosium vocat episcopum episcoporum. Matthæus Parisius in anno 1254. loquens de morte Hugonis episcopi Eliensis, ait; *Qui sicut abbas abbatum in Anglia, ita & episcopus episcoporum coruscavit*; etiam principibus aliquando is honos habitus est, ut vocarentur episcopi episcoporum. Arriani, ut testatur Lucifer Calaritanus in libro de moriendo pro Dei Filio, Constantium imperatorem vocabant episcopum episcoporum. Monachus Sangallensis in libro de Ecclesiastica cura Caroli M. cap. 27. eum vocat episcopum episcoporum. Adgarus rex Angliæ, ut legitur in epistola Isaaci Casauboni ad Jacobum regem, & apud Joannem Seldenum in notis ad Eadmerum, vocatur pastor pastorum in synodo Anglicana sub Dunstano celebrata. Notum est Constantinum M. vocari communem episcopum apud Eusebium. Vide Cotelarii notas in epistolam Clementis ad Jacobum, & Franciscum Bernardinum Ferrarium lib. 3. cap. 1. de antiquo Ecclesiasticarum epistolarum genere.

Pag. 330.

JUDICIUM DOMINI] Quinque vetera exemplaria habent *Judicem Dominum nostrum Jesum-Christum*; sed lectionem vulgatam præferunt multò plura exemplaria, ut sanctus Augustinus lib. 6. de Baptismo contra Donatistas, cap. 6.

UNUS ET SOLUS] Si hæc verba simpliciter & crudè acciperentur, valdè periclitaretur hodie institutio episcoporum, qui non ab uno & solo Christo instituti sunt, sed etiam à pontifice Romano. Scio theologos ea de causa invenisse distinctionem ut isti objectioni eatur obviam. Aiunt enim episcopos institui quidem à Christo, sed non immediatè; ea distinctio sæpe excitavit magnas lites. Nostrum non est eas discingere. Vide notas nostras ad epistolam 84. Lupi Ferrariensis.

ET CÆTERA NAM] Codex Gratianopolitanus: *Cætera namque quæ.*

FALSI CHRISTIANI] Ita restituimus ex fide veterum librorum. Confirmant autem hanc restitutionem verba Secundiani à Carpis pag. 333. actorum concilii: *Si Christiani non sunt, quomodo Christianos faciunt?* Non displicet tamen lectio quæ habet *Falsi-christi*.

EXTRANEUS] Quamvis alia lectio, quæ habet *alieno*, bona sit, coactus sum mutare propter auctoritatem veterum exemplarium; etenim *extraneo* scriptum inveni in septemdecim libris nostris & in duobus Anglicanis; immò Monasteriensis, in quo legitur *externo*, probat hanc mutationem esse legitimam: infra in allocutione Sedati à Tuburbo, pag. 332. pro *alienus* codex Gratianopolitanus habet *extraneus*.

DEUS SPIRITUS EST] Vide librum domni Petri Coustant, in quo confirmantur vindiciæ veterum codicum, pag. 57.

UNITATEM SPIRITUS] Codex Fuxensis *unitatem SPS vel CHI in vinculo vel communionē pacis*. Vide Lucium Cælium Calcagninum, lib. 4. epist. 9.

Pag. 331.

ITEMQ. AD STEPHANUM] Ita scriptum est in editionibus, & in omnibus ferè libris veteribus. Quæ verba defunt in Fuxensi, rectè autem omissa in illo fuisse & deleri debere hinc colligitur quod certum sit nullam antea litterarum Cypriani ad Stephanum mentionem fieri in hac synodo, uti rectè observavit sanctus Augustinus, lib. 6. de Baptismo contra Donatistas, cap. 15. ubi etiam scribit se epistolam illam Cypriani ad Stephanum non vidisse. Verum id probat istud additamentum esse vetus. Vide suprà, pag. 502.

SANCT. TESTIMONIOR.] Octo libri veteres, & in his Seguierianus habent *sanctimoniorum*. Alii sex *sanctissimorum*, omissa voce *testimoniorum*, quæ deest etiam apud Augustinum; pro quo Lætiensis habet *decretorum*. Vide notas Benedictinorum nostrorum ad librum sextum Augustini de Baptismo contra Donatistas, cap. 15. Vide suprà pag. 407.

Pag. 332.

VERE RENASCI] Mala non est lectio quorundam veterum librorum in quibus scriptum est *venire, nasci & baptizari*. Unus meus multum confirmat hanc lectionem; habet enim *venire & nasci & baptizari*: eam quoque confirmare videntur verba Cassii à Macomodibus, pag. 332. *cum ad ecclesiam venire cæperint*. Vide quæ dicta sunt à nobis ad epistolam ad Donatum, pag. 373.

OFFECTURA] Hanc lectionem inveni in eodem libro meo veteri & in pluribus

aliis, tum etiam apud Augustinum, lib. 6. de Baptismo contra Donatistas, cap. 17. Codex Seguerianus & quidam alii præferunt *damnationis iram & erroris effecturam*.

VIVIFICANDUS] Ita restituiimus ex fide veterum manuscriptorum. Vide notas ad librum de oratione Dominica.

SUPER PETRAM] Ita sanctus Augustinus in loco paulò ante laudato. Ita etiam scripsit Erasmus, ita quoque ego reperi in quinque codicibus antiquis. Aliam lectionem quæ habet *super Petrum*, legi in codice Segueriano & in aliis tredecim: & sic quoque scriptum esse in codicibus manuscriptis operum sancti Augustini monent eruditissimi monachi Benedictini qui postremam operum ejus editionem curarunt. Atque ego sanè, qui scio sanctum Cyprianum frequenter scribere Ecclesiam esse fundatam super Petrum, facile eam lectionem prætulissem, quæ nititur auctoritate plurimorum veterum librorum, nisi animadvertissem comparisonem hinc institui inter Ecclesiam & hæresim, adeoque retinendam esse vocem *petram*, in qua ædificatur Ecclesia, ut ait Augustinus; infra in allocutione Januarii Muzulænsis, p. 334. legitur: *Ecclesia & hæresis duæ diversæ res sunt*.

FIET ALIENUS] Codex Gratianopolitanus *fiet extraneus*.

QUOM. CHR. FACIUNT] Ista defunt in quinque antiquis codicibus & apud Augustinum, & pro iis legitur simpliciter *fiunt*, ut scribendum videatur, *si Christiani non sunt, fiunt*, quomodo post hæc edita scriptum vidimus in codice sancti Arnulphi. Fiunt enim, non nascuntur Christiani, uti observatum est supra pag. 373.

DETESTATIONE] Septemdecim libri veteres habent *contestatione*, Bigotianus *omni constancia vel contestatione*.

A BLASPHEMIA] Ut ita scriberem me compulit auctoritas quindecim veterum exemplarium. Antea legebatur à *blasphemie suæ præsumptione*. Quæ sanè lectio habetur in quibusdam codicibus antiquis.

AB AMACCORA] Nescio quomodo accidit ut ita scriberem. Nam certum est scribi debere à *Bamaccura*, ut patet ex iis quæ à me annotata sunt in notis ad collationem Carthaginensem inter Catholicos & Donatistas, pag. 236. Cum autem propterea editionem meam istius collationis consulerem, fortè evenit ut inciderem in paginam 122. ubi monui virum summe doctum & mihi nunquam sine laude nominandum Jacobum Sirmondum erravisse, cum scripsit illam factam esse altero anno post consulatum Varanis, eo in primis argumento quod ex Augustino colligatur peractum esse jejunium Pentecostes paulò ante collationem. Cum hæc mea observatio certa sit, & nihil ad eam destruendam afferri possit, miror R. P. Joannem Harduinum virum multæ lectionis & eruditionis, insinuare voluisse in tomo primo editionis suæ Conciliorum, pag. 1043. standum esse opinioni Sirmondi. Quod ideo istuc annoto, ne quis deinceps in hoc fallatur. Utinam Harduinus voluisset sequi editionem meam gestorum, quæ certè, absit verbo invidia, multò melior est ea quam ille dedit.

BAPTISMATIS UNITATEM] Codex Gratianopolitanus *baptismi veritatem*.

THASUALTE] Codex Seguerianus *Thasualua à Libie*.

EXERCEMUS] Antea legebatur *tenemus & exercemus*. Sed *tenemus &* non extat in codice Segueriano neque in aliis veteribus. Anonymus in libro de rebaptismate, p. 354. *baptismate quod interim exercebar*.

IN HUNC MARCION] Codex Seguerianus, *In hunc Marcionis baptismum ejus novi sic est qui dicat esse apud hæreticos baptismi gratiam, ante est ut ostendat probare quomodo tales sacerdotes sacerdotium*.

HIPPONE DIARR.] Plinius lib. 5. cap. 4. *ab oppido quod Hipponem dilutum vocant, Diarrhytum à Græcis dictum propter aquarum irrigua*; situm fuisse in littore Africæ docent Plinius & Mela. Vide notas nostras ad collationem Carthaginensem, pag. 222.

QUIB. NOS SUCCESSIMUS] Vide supra in notis ad librum de habitu Virginum, pag. 524.

NAT. AB OEA] In provinciâ Tripolitana, uti diximus: sitam illam fuisse inter duas Syrtes docet Plinius, lib. 5. cap. 4. Et tamen Ptolomæus Sabratam, Oeam & Leptim magnam, quæ certè sunt civitates provinciæ Tripolitanae, locat in parva Syrte, nimirum, ut opinor, quod viciniore sint minori quam majori. Nescio autem an non Virgilius, qui libro quinto Æneidos post inhospitam Syrtim locat desertam siti regionem, per desertam siti regionem intellexerit Tripolitanos vicinos inhospitæ Syrti. Civitas *Oensis*

Pag. 344. FORMIDO] Non quæ terreat, sed quæ proficiscitur ex reverentia qua prosequimur eos quos veremur & honoramus, ut dixi ad librum primum testimoniorum cap. 21. pag. 281. in voce *formidolosi*.

VITÆ ET FIDEI] Quidam libri veteres non habent *vitæ &*.

RELEGATIS] Quidam libri veteres habent *debellatis*, alii *revelatis*.

REDAMPLIATUR] Id est augetur.

CIRCUM ST. POPULI] Vide supra pag. 455.

IMMOB. VIRTUS] Vox *virtus*, quæ non est necessaria, deest in quibusdam libris veteribus. Et primum est existimare vocem *immobilis* referri ad molem.

VICTUM ÆQUOR] Quidam libri *ictum*, unus meus *ipsum*.

INANIAM] Quinque libri veteres *alienati animi*.

Pag. 345. TETER. LABEM] Codex sancti Arnulphi & Thuanus *deterriamam*. Nicolaus Faber posuit in suo libro *deterriam*, quo etiam modo scriptum est in codice sancti Dionysii Remensis.

MESSES COGUNTUR] Quatuor libri veteres *coquuntur*.

INSTRUMENTA] Codex sancti Arnulphi *stramenta*. Vide supra pag. 464.

NOVOS EXITUS] Duo libri veteres & editio Morellii, *exitus diversos factis & sciantibus*.

LUES COEPIT] In quibusdam libris veteribus scriptum est *caperit*. Respicit autem auctor ad luem & pestem quæ tunc depasta est orbem, cujus occasione Cyprianus scripsit librum de Mortalitate.

Pag. 346. STANTIUM] Codex sancti Arnulphi & Thuanus *statu*.

INTER O. GLORIA] Codex sancti Arnulphi, *inter omnia gloriarum*. Sic etiam Thuanus, nisi quod habet *omnium*.

DOM. PASSIONIS] Idem codices *promissionis*.

OCCIDERE] Idem codices & quidam alii *occidisse*.

Pag. 347. NUNC MAGIS] Codices sancti Arnulphi & Thuanus, *nonne magis*.

DOMINI PRÆCEPTA] Tres libri veteres *promissa*.

EXPONERE] Codex sancti Arnulphi *expendere*.

POPULANTIUM] Malè *vapulantium* in codice sancti Arnulphi.

SOCIA IN PENATIB.] Editio Erasmi & quidam libri veteres præferunt *societas*.

Pag. 348. PURPURA IN IMAG.] Ista explicare videtur Tertullianus in libro de Pudicitia, ubi agit de vestibus purpura oculandis.

Pag. 349. CUI GEHENNA NOMEN] Gehennæ descriptio extat in libro ad Demetrianum p. 224.

ERUCT. FLAMMIS] Suprà epist. 15. pag. 25. in *Domini area constituti, exuri paleas inextinguibili igne conspiciatis*. Epist. 55. pag. 81. *cum in tormentis cruciabundus flammæ cremantis ardoribus aduretur*. Epist. 56. pag. 94. *persecutores nostri flammæ pœnalis perpetuo ardore flammare*. Ad Demetrianum pag. 224. *Cremabit addictos ardens semper gehenna & vivacibus flammis vorax pœna*. Vide Arnobium lib. 2. & Lactantium lib. 7. cap. 26.

ET ALIOS QUIDEM] Istic instituit enumerationem tormentorum quibus in tartaro cruciantur damnati; idque facit eo fermè modo quo Gentiles pœnas sui tartari exprimebant. Nam & in epistola 31. pag. 44. tartarum dixit pro inferno. Erunt fortassis qui ex ea descriptione tartari quam istic instituit auctor istius libri, colligent ista non esse Cypriani, quòd illa nimis accedere videatur ad opiniones Gentilium de tartaro. Ad istam objectionem nihil reponi potest nisi quòd Cyprianus, cum vellet inculcare Christianis horrendas pœnas damnatorum, ut etiam ea enumeratione tormentorum eis persuaderet omni ope nitendum esse ut piè viverent & secundum regulas Evangelii, ne in illas pœnas inciderent, excurrisset more rhetorum per ea pœnarum genera quæ Gentiles putabant esse apud inferos, quia, ut ait Cicero in libro secundo de Legibus, multos divini supplicii metus à scelere revocat. Vide Prosperum lib. 3. cap. 12. de Vita contemplativa, & sanctum Gregorium lib. 9. Moralium in Job cap. 39. sive penultimo. Vide etiam notas nostras ad illum locum libri tertii Salviani, *æterni ignis tormenta*.

Pag. 350. NIHIL VOBIS DENEGATUM] Suprà epist. 15. pag. 26. *Quid enim petitis de indulgentia Domini quod non impetrare mereamini*.

DE REBAPTISMATE.

HUNC tractatum primus in lucem protulit Nicolaus Rigaltius ex apographo Sirmondi. Sirmondus autem descripserat ex veteri codice MS. monasterii sancti Remigii Remensis, ubi positus est consequenter post epistolam Cypriani ad Pompeium. Nos illum contulimus cum eodem libro veteri, & ex ejus fide emendavimus & supplevimus quæ aut malè posita erant, aut omissa in editione Rigaltii. Auctorem illius esse Ursinum monachum Afrum, cujus meminit Gennadius in libro de Scriptoribus ecclesiasticis, monuit Philippus Labbeus in indice rerum quæ extant in tomo primo Conciliorum. At istud repulit Guillelmus Cave, eo in primis argumento quod constet, ut ipse arbitrabatur, illud scriptum esse invalescente adhuc persecutione adversum Christianos, Ursinus autem ille qui de ea materia scripsit, reponatur à Gennadio inter scriptores ævi quarti jam defuncti; & quia Gennadius de Ursino agens tradit illum scripsisse adversus eos qui rebaptizandos hæreticos decernunt, & docuisse rebaptizandos non esse eos qui in nomine vel simpliciter Christi, vel in nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti, quamvis pravo sensu, baptizantur, iis autem post simplicem Trinitatis confessionem sufficere ad salutem manuum impositionem. Quod in Anonymo disertè non reperiri, ait Guillelmus Cave. Sanè fatendum est nonnulla in eo opere legi, quæ innuere videntur illud fuisse scriptum invalescente persecutione. Sed præterquam quòd mentionem persecutionis factam fuisse antiquitus ab iis qui diù post extinctam persecutionem vixere, nos olim ostendimus in observatione nostra de tempore concilii Eliberitani, illa res, ut verum fatear, me facilè impellit ut credam hunc tractatum verè esse Ursini quòd illius auctor testatur se diù post apostolos scripsisse, *post tot sæculorum tantam seriem*. Quod arbitror dici non potuisse ab eo qui scripsisset ævo Cypriani. Ab excessu enim apostolorum usque ad tempora sancti Cypriani vix invenias sesquisæculum, multò minus *tot sæculorum tantam seriem*. At usque ad tempora Ursini præterierant plura sæcula.

DE REBAPTISMATE] Retinuimus inscriptionem quam præfert vetus codex. Et in calce vetus codex habet: *Cæcili Cypriani finivit de rebaptismate*.

IN NO. I. C. DNI NOSTRI] In veteri libro scriptum est *Domini non*. Quod ita corrigendum esse censuit Sirmondus ut *Dominicum* poneretur; & ita edidit Rigaltius. Nos scripsimus *Domini nostri*, tum quia paulò ante scriptum est *in nomine Dei nostri Jesu-Christi*, tum quia infra disertè scriptum est *in nomine Domini nostri Jesu-Christi*. Sic in allocutione Crescentis à Circa in concilio Carthaginensi pag. 331. scriptum est in vetustissimo codice MS. sancti Remigii Remensis *dilectissimi non pro nostri*, & in allocutione Munnuli à Girba ibidem *Domino n dicente*, cum legendum sit *Domino nostro*. Sic pro eo quod apud Marium Mercatorem in editione nostra pag. 348. scriptum est *nondum verbum dicit*, nos monuimus pag. 470. legendum esse *non Deum*.

Pag. 353.

STUPORE] Arrogantia, superbia, ut rectè monuit Rigaltius. Vox illa in eo sensu usurpata est à Cypriano & à Pontio ejus diacono. Apud Marium Mercatorem pag. 75. in editione nostra legitur: *In stupore remaneat dentium Paulus Samosatenus*.

IN QUOCUNQUE CLERO] Id est, in quolibet ordine eorum qui in clero connumerantur.

Pag. 354.

AB IIS] Ita putavi scribendum esse, cum antea legeretur *aliis*.

ACCENDI] Rigaltius conjecit legendum esse *tacendi*. Angli pro *accendi* posuerunt *accedenti*. Ego puto ponendum esse *attendi*.

MOYSE ANTIQUISSIMO] Antea editum erat *Moyse, antiquissimo*. Certam esse hanc nostram emendationem ostendit locus ex epistola 73. Cypriani pag. 134. *Illi quia jam legis & Moyse antiquissimum baptismum fuerant affecuti*.

QUONIAM, UT ANIMADVERTIS] Assentior erudito viro, qui monuit legendum esse *quamquam*.

Pag. 356.

MODò DIMIDIATUM] Idem vir eruditus censet legendum esse *non modò dimidiatum, ut contendis, sed consummatur mysterium fidei*.

MUNUS EFFUSUM] Facilè assentior eidem viro doctissimo, qui putat reponi debere *effusus*.

Pag. 357.

Pag. 359.

CORRIPERETUR] Puto legendum esse *corrumperetur*.

Pag. 360.

VIRORUM OPTIME] Antea legebatur *vivorum*: emendatio facilis & obvia. Sic in epistola Paulini episcopi Aquileiensis ad Karolum M. in libro primo miscellaneorum nostrorum pag. 365. *His & similibus virorum optime*. Inter epistolas ineditas Trasmundi monachi Clarevallensis reperitur una quæ sic incipit: *Recipere à te, virorum optime, non catenulas ferreas, sed murenulas aureas solebamur*. Matthæus Bossus lib. 1. epist. 77. ad Polycletum: *Polyclete virorum optime*. Joannes Vatellus in epistola ad Guillelmum Riviere, quæ edita est cum epistolis Guillelmi de Mara: *Non possum nobis non plurimum gratulari virorum optime*. Apud Marium Mercatorem pag. 55. 157. in editione nostra *vir optime*. Interpres epistolæ Palladii ad Lausum præfixæ libris de Vitis patrum: *Est autem hujus desiderii spiritualis exactor virorum optimus Lausus*.

Pag. 361.

MULTA VEL PRAVA] Reponendum est *mutila*.

Pag. 362.

QUI IN EOS CHRISTUS] Angli legendum esse monuerunt *qui ob pseudochristos fortè credere noluerunt*.

Pag. 363.

QUAM UT IPSA] Rigaltius censuit ita emendandum esse hunc locum ut legatur *nihil proficere quam ut ipsum appareat & constet hæreticum esse*. Ego conjicerem legendum esse, *quoniam re ipsa apparet & constat*.

DEUS NOSTER] Antea legebatur *Deum nostrum*. Sensus autem postulat ut legatur eo modo quo nos emendavimus.

Pag. 364.

NON A. ERAT SPIRITUS] In evangelio Joannis in editione vulgata legitur *Spiritus datus*. Sed hanc ultimam vocem non extare in Græco & subintelligendam esse jam monuerunt viri docti. Quamquam sunt aliqui qui putant illam esse non necessariam.

SPIRITUM SOLITUM] Assentior viro erudito quem suprà laudavi, & admonitione ejus usus sum ut emendarem & supplerem hunc locum. Certa autem est emendatio.

Pag. 365.

PAULI PRÆDICATIO] Ita vetus codex. Rigaltius posuit *Petri*, quia hujusce scripti meminerunt Eusebius & Hieronymus in libro de Scriptoribus ecclesiasticis. Angli reposuerunt nomen Pauli, & id quidem rectè. Etenim quamvis observatio Rigaltii bona sit, nihil mutare oportuit, ut recognovit ipse Rigaltius in indice erratorum. Nullus Catholicus inventus est, ut etiam observatum est à Paschasio Radberto, qui Zachariæ nomen poneret pro Hieremia apud Matthæum cap. 27. Contrà Petrus Blesensis, ut rectè monuit Busæus, in epistola 141. Zachariam citat pro Hieremia; & tamen Busæus noluit emendare. Aliter ei visum est qui adornavit editionem Romanam operum Joannis Cassiani. Cum enim apud illum collat. 7. cap. 12. legeret *Job quoque*, sciret autem locum illic relatum non esse Jobi, sed Salomonis, scripsit: *Salomon quoque*. Sana emendatio, sed non ex mente Cassiani, qui memoriæ lapsu erraverat in nomine. Pari memoriæ lapsu Gregorius Nazianzenus in oratione ad Julianum citavit Salomonem pro Jobo. Agnovit errorem Billius, & tamen non emendavit, sed tantum monuit esse memoriæ lapsum. Idem Gregorius in oratione de pauperum amore citavit Michæam pro Amos, & Amos pro Michæa. Sic etiam apud Marium Mercatorem in editione nostra pag. 28. Joannes Evangelista citatur pro Paulo, ut illic monuimus. In canone 13. concilii secundi Hispalensis legitur in antiquissimis & optimis codicibus manuscriptis *In Hieremia quoque corpus solum obtulisse Christum*. Pro quo in vulgatis editionibus legitur *Esaias quoque*, quia constat locum illum verè esse Isaïæ, non verò Hieremiæ. De actibus Pauli vide quæ notantur in historia Ecclesiastica Joannis Clerici ad annum Christi 69. §. 3.

OPUSCULA
VULGO ADSCRIPTA
SANCTO CYPRIANO.

OPUSCULA
VULGO ASCRIPTA
SANTO CYPRIANO.

D E

DISCIPLINA ET BONO PUDICITIÆ

Epistola Ignoti AUCTORIS.

ALIVAS officiorum meorum partes non æstimo præterisse, dum semper enitor, vel maxime quotidianis Evangeliorum tractatibus, aliquando vobis fidei & scientiæ per Dominum incrementa præstare. Quid enim aliud in Ecclesia Domini utilius geri, quid accommodatius officio Episcopi potest inveniri; quam ut doctrina divinorum, per ipsum insinuata collataque, verborum; possint credentes ad repromissum regnum pervenire cœlorum? Hoc certe mei & operis & muneris, quotidianum votivum negotium, absens licet obtinere conitor; & per literas præsentiam meam vobis reddere conor. Dum vos solito more allocutionibus missis in fide interpello, ideo convenio, ut Evangelicæ radices firmitate solidati, adversus omnia diaboli prælia stetis semper armati. Absentem me non credam, si fuero securus. Veruntamen omnia quæ utiliter proferruntur, & æternæ vitæ statum tractantibus vel definiunt, vel promittunt; ita demum fructuosa sunt, si ad emolumentum operis, divinæ indulgentiæ viribus, adjuventur. Non solum proferimus verba quæ de scripturarum sacris fontibus veniunt, sed cum ipsis verbis, preces ad Dominum & vota sociamus, ut tam nobis quam vobis, & sacramentorum suorum thesauros aperiat, & vires ad implenda quæ cognoscimus, tribuat. Periculum enim majus est voluntatem Domini cognovisse, & in Dei voluntatis opere cessasse.

Quamvis ergo ad multa vos negotia & ad divinæ monitionis præcepta, semper ut scitis exhorter, (quid enim mihi aliud votivum aut majus potest esse, quam ut per omnia perfecti stetis in Domino) tamen ut præcipue pudiciæ claustra teneatis (quod & facitis) admoneo: scientes templum esse vos Domini, membra Christi, habitationem Spiritus sancti, electos ad spem, consecratos ad fidem, destinatos ad salutem; filios Dei, fratres Christi, consortes Spiritus sancti, nihil jam carni debentes, quasi renatos ex aqua & pudicitia, præter voluntatem quam velle debemus ut nostra sit: præstetur etiam propter redemptionem, ut corrumpi non possit, quæ à Christo consecrata sit. Nam si Apostolus Ecclesiam sponsam Christi pronunciat: oro vos quanta pudicitia exigitur, ubi Ecclesia inter matrimonia sponsa virgo præstetur? Et ego quidem, nisi quod breviter vos

admonere proposui, latissimas satis puto, & locupletes pudiciæ laudes proferre potui: sed supervacuum duxi laudare eam diutius apud colentes. Vos enim illam ornatis dum geritis, & plures ejus laudes exercendo profertis; facti ejus ornamentum, dum & illa vestrum est; mutuo decore invicem fenerando. Illa vobis disciplinam bonorum suggerit morum, vos illi ministerium præstatis operum sanctorum. Nam & illa quantum & quid possit, per vos apparuit, & quid vos velitis, ipsa demonstravit & docuit; copulatis in unum, duobus bonis mandatorum & rerum, ne quid mutilum videretur, si aut præcepta ministeriis, præceptis ministeria defuissent.

Pudicitia est honor corporum, ornamentum morum, sanctitas sexuum, vinculum pudoris, fons castitatis, pax domus, concordie caput. Pudicitia sollicita non est cui placeat nisi sibi: Pudicitia semper verecunda, dum innocentie mater est: Pudicitia semper ornatur solo pudore, bene sibi tunc conscia de pulchritudine, si improbis displicet: Pudicitia nihil ornamentorum quærit, decus suum ipsa est. Hæc nos commendat Domino, connectit Christo: hæc expugnat omnia de membris illicita desideriorum prælia, pacem nostris corporibus inducit: beata ipsa, & beatos efficiens apud quoscunque habitare dignatur; quam nunquam accusare possunt, nec qui eam non habent: venerabilis etiam hostibus suis, dum illam multo magis mirantur, qui eam expugnare non possunt. Sed ut matura & in viris probata semper, & à feminis appetenda; sic inimica ejus impudicitia semper est detestanda: obscœnum ludibrium reddens ministris suis, nec corporibus parcens nec animis. Debellatis enim propriis moribus, totum hominem suum sub triumphum libidinis mittit: blanda prius, ut plus noceat dum placet: exhaustiens rem cum pudore; hostis continentie, frequenter perveniens ad sanguinem cupiditatum infesta rabies, incendium conscientie bonæ, mater impenitentiae, ruina melioris ætatis, contumelia generis, expugnans sanguinis & familie fidem, alienis affectibus suos inferens filios, in aliena testamenta sobolem ignoti & corrupti generis inducens. Quæ plerumque extra sexum ardens, dum se non continet intra concessa, parum sibi putat satisfactum, nisi in virorum quoque corporibus

non voluptatem novam quærat, sed extraordinaria & portentosa contra ipsam naturam ex viris per viros monstra conquirit.

Sed enim pudicitia locum primum in Virginibus tenet, secundum in Continentibus, tertium in Matrimoniis. Verum in omnibus gloriosa est cum gradibus suis. Nam & Matrimoniorum fidem tenere laus est, inter tot corporis bella; & Matrimonio de continentia modum statuisse, majoris virtutis est, dum etiam licita rejiciuntur. Certe ex utero sanctitatem custodisse, & infantem se usque in senectutem in sua ætate tota tenuisse admirandæ utique potentia est: nisi quod blandas corporis leges non nosse, magis felicitatis est, notas jam vicisse, virtutis est; sic tamen ut & virtus ista de dono Dei veniat, licet se in membris hominibus ostendat.

Pudicitia, fratres, antiqua præcepta sunt. Quare antiqua dico? quia cum ipsis hominibus instituta sunt. Nam & ideo vir suus femina est, ut præter eundem alterum nesciat, & ideo viro reddita est mulier, ut subiecto quod fuerat ei proprium, nihil requirat alienum. Sic & duo, inquit, erunt in carne una, ut in unum redeat quod unum fuerat, ne separatio sine reditu occasionem præstet alterius. Inde & Apostolus: Caput mulieris pronunciavit virum, ut conjunctione duorum pudicitiam probaret. Nam ut alterius caput membris aptum non potest esse, ita & alieno capiti membra non sua: caput enim suis convenit membris, & membra capiti suo; utraque naturali fibula in concordia mutua cohærent, ne qua oriente discordia de divisione membrorum pactum divini foederis rumperetur. Addit tamen & dicit: Quoniam qui uxorem suam diligit, seipsum diligit. Nemo enim carnem suam odio habet, sed nutrit & fovet eam, sicut & Christus Ecclesiam. Caritatis cum pudicitia ex hoc magna præscriptio, si uxores diligendæ sunt à viris suis sicut & Christus dilexit Ecclesiam; & ita uxores maritos debent diligere, ut Ecclesia diligit Christum.

Hanc sententiam Christus quando uxorem dimitti non nisi ob adulterium dixit: interrogatus, tantum honorem pudicitia dedit. Hinc nata est illa sententia: Adulteras non sinetis vivere. Hinc Apostolus dicit: Hæc est voluntas Dei, ut abstineatis vos à fornicatione. Hinc & illud dicit: Membra Christi, membris meretricis non esse jungenda. Hinc traditur satanæ in interitum carnis, qui proculcato jure pudicitia, vitia carnis exercet. Hinc merito regnum coelorum non tenent adulteri; hinc est omne peccatum extra corpus esse, solum adulterum peccare in suum corpus: hinc ceteræ præceptoris auctoritates, quas nunc recolere omnes non est necesse, apud vos præsertim qui illas nostis frequenter & facitis, quæ licet descripta

non sint, queruli tamen de his non potestis esse. Adulter enim non habet excusationem, aut habere potuit, quia ducere licebat uxorem.

Sed sicut matronis jura præscripta sunt, quæ ita sunt nexæ, ut divelli inde non possint. Virginitas vero & Continentia extra jus omne sunt; nihil ad virginitatem de matrimoniorum legibus pertinet, altitudine sua transcendit omnes. Si ulla prava hominum ausa leges supergredi conantur, virginitas æquat se Angelis: si vero exquiramus, etiam excedit; dum in carne luctata victoriam etiam contra naturam refert, quam non habent Angeli. Virginitas quid aliud est quam futura vitæ gloriosa meditatio? Virginitas neutri sexus est: virginitas est perseverans infantia: virginitas est voluptatum triumphus: virginitas filios non habet, sed quod plus est, filiorum contemptum habet: non habet foecunditatem, sed non habet orbitatem: felix quod est extra partus dolorem, felicior autem quod est extra funerum filiorum calamitatem. Virginitas quid est aliud quam soluta libertas? maritum non habet dominum. Virginitas affectationibus omnibus soluta est: non matrimoniis est dicata, non seculo, non liberis. Persecutionem non potest timere, dum illam de securitate potest provocare.

Sed quia pudicitia nobis breviter sunt exposita præcepta, jam pudicitia ponamus exemplum. Plus enim proficitur, cum in rem præsentem venit: nec de virtute dubitabitur, quando quod præcipitur, exemplis etiam signatur. Exemplum pudicitia à Joseph coepit. Adolescens Hebræus generosus de patre, generosior de innocentia, ob invidiam revelationum distractus à fratribus Ismaelitis, in domum devenerat hominis Ægyptii; obsequio & innocentia & tota servitutis fide facilem & benevolum in se animum sui provocaverat domini, cujus faciem tam sermo liberalis, quam ætas omnibus commendaverat. Sed ista generositas ab uxore domini aliter quam decebat accepta est: in domus parte secreta, & sine arbitris, alta & facinoribus accommoda; putavit se pudicitiam adolescentis incontinens mulieris impudicitia, nunc promissis, nunc minis posse superare. Et cum retentus est vestibus, eo quod moliretur fugam, propter tanti facinoris audaciam ipsas vestes relinquens, & corporis nudi sinceritatem habiturus innocentia testem; ad crimen impudicitia suæ imprudens mulier adjicere non dubitavit calumniam: & ceteris & marito, squallida & fervens, spreto desiderio suo, conquesta est dolore simulato, quod Hebræus adolescens vim sibi molitus fuisset inferre, quam ipsa conata fuerat irrogare. Maritalis ardor rerum inficius, & uxoris accusatione graviter inflammatus incenditur. Pudicus vero juvenis, quia delicto conscientiam non miscuit, in inum carceris truditur. Sed sola non est in carcere pudicitia:

dicitia : nam est cum Joseph Deus, & nocentes dantur in manu ejus, quia innocens fuerat. Somniorum præterea obscura dissolvit, quia spiritus in tentatione vigilabat; & per dominum liberatur à vinculis. Qui in domo minor cum periculo fuerat; regiae domus sine periculo dominus effectus est: generositati suæ redditus; fructum pudicitiae & innocentiae, Deo judice, à quo meruerat, accepit.

Sed non minus ex parte diversa, aliud nobis pudicitiae simile de continentia feminarum exoritur exemplum. Fuit, ut legimus, Susanna filia Helciae, uxor Joachim pulcherrima, pulcrior moribus. Hanc nullum ad decorem commendabat species; simplex enim erat. Excoluerat pudicitia, & cum pudicitia sola natura. Hanc è senioribus duo coeperant deperire, nihil memores nec divini timoris, sed nec suæ annis jam marcescentis ætatis; ita illos in flagrantia transactæ juventutis incendia, redivivæ libidinis flamma revocabat: Pudicitiae latrones amorem profitentur, sed oderant. Resistenti minantur calumnias, adulterii se dicunt accusatores voto adulteri. Inter quos libidinis scopulos auxilium de Domino petebat, quia viribus corporis repugnare non valebat. Et exaudivit de cælo clamantem ad se pudicitiam Dominus; & cum iniquitate oppressa duceretur ad poenam, vidit inimicorum liberata vindictam. Bis victrix, & in periculo suo tam funeste toties consepita, & libidinem evasit, & mortem. Infinitum erit si exempla prosequar plura: his duobus contentus sum, præsertim cum omnibus sit viribus per istos pudicitia defensa.

Non illos emollire potuit in vita generosi sanguinis memoria; quæ in quosdam licentia lasciviae est ministra: non decor corporis, & apte positorum figura membrorum, quæ suggerit plerumque ut, quasi flos quidam, prope-rans velociter transiture ætatis, porrecta voluptatis occasione pascatur: non anni primi virentis, sed majoris ætatis; cum rudis adhuc sanguis æstuans, naturæ flammam accendat, & in medullis versata cæca incendia ad remedium, verum etiam per periculum pudoris itura: non ulla latebrarum & sine ullo conscio, quæ tuta quibusdam putatur, occasio; quæ maxima vis est admittendi sceleris, cum deliberationibus occurrat impunitas. Non posita necessitas de auctoritate jubentium, & in temeritate participum atque sociorum; quo genere franguntur etiam sæpe recta consilia. Non præmia ipsa & bonitas, non accusationes, non minæ, non poenæ, non mortes; nihil tam sævum, tam durum, tam triste, quam cecidisse de alto pudicitiae gradu. Digni tanto judicis divini præmio, quorum alter regio pene throno illustraretur, altera concordia mariti dotata inimicorum mortibus redimeretur. Hæc sunt & his similia semper nobis ante oculos exempla ponenda,

his paria diebus noctibusque meditanda.

Nihil animum fidelem sic delectat, quam integra immaculati pudoris conscientia. Voluptatem vicisse, voluptas est maxima: nec ulla major est victoria, quam ea quæ de cupiditatibus refertur. Qui hostem vicit, fortior fuit, sed altero; qui libidinem repressit, seipso fortior fuit: qui inimicum prostravit, externum hostem percussit; qui cupiditatem decessit, hostem domesticum superavit. Malum omne facilius vincitur quam voluptas: quia illud quicquid est, horridum est; hoc blandum est. Nihil tam difficile opprimitur, quam quod per illud armatur. Qui cupiditates tollit, & metus sustulit; nam ex cupiditatibus metus veniunt. Qui cupiditates vincit, de peccato triumphat: qui cupiditates vincit, malum generis humani sub pedibus suis jacere ostendit: qui cupiditates vicit, pacem sibi perpetuam dedit: qui cupiditates vicit, libertatem sibi, quod etiam est ingenuis difficillimum, reddit. Meditanda ergo nobis, fratres, ut res docent, semper pudicitia: quo facilius sit, nullis artibus constat. Quæ enim illa consummata voluntas, quæ nisi impediretur, longe est, sed nostra est: ita non est acquirenda, sed fovenda quæ nostra est.

Quid enim est aliud pudicitia, quam mens honesta ad custodiam corporis data; ut sexibus redditus pudor, severitate signatus, fidem honoris de incorrupta sobole servaret? Pudicitiae autem, fratres, competunt & cogniti sunt in primis divinus pudor, & præceptorum sancta meditatio, & animus propensus ad fidem, & mens attonita ad sacram religionem: deinde videre, ne quid in se ultra modum sculptum, ultra honestatem productum, ne quid proditum, ne quid arte fucatum, ne quid ad irritandos, aut redintegrandos dolos lenocinatum. Non est pudica quæ affectat animum alterius movere, etiam salva corporis castitate. Longe absint quibus pulchritudo non ornatur, sed prostituitur. Nam sollicitudo de pulchritudine, & male mentis judicium & deformitatis est. Sit natura corporis libera, nec divinis operibus inferatur vis. Semper est misera, quæ sibi non placet qualis est. Quid capillorum mutatur color? quid oculorum extremitates suffuscantur? quid facies artibus in diversam formam convertitur? quid postremo speculum consulitur, nisi quia ne ipsa sit timetur? Cultus etiam mulieris pudicæ pudicus sit: adulterium fidelis nec in coloribus noverit. Vestibus aurum intexere, quasi pretio est vestes corrumpere. Quid inter fila staminum delicata, rigida faciunt metalla? nisi ut fluentes humeros premant, & luxuriam infelicitè animi jactantis ostendant? quid cum cervices peregrinis lapidibus urgentur, & absconduntur; quorum pretia etiam sine artibus Kalendarium cujusvis excedunt? Non ornatur mulier, sed vitia mulieris osten-

duntur. Quid cum digiti tali auro onerati, nec intra possunt, nec egredi; utrum usus exposcitur, an patrimoniorum inanis pompa monstratur? Mirum negotium, mulieres ad omnia delicatæ, ad vitiorum sarcinas fortiores sunt viris.

Sed ut repetam quæ coeperam, colenda semper pudicitia viris & feminis, omni custodia servanda est intra limites suos. Cito natura corporis periclitatur in corpore, dum rapit illam secum caro, quæ semper in lapsu est. Sub prætextu quippe naturæ quæ homines semper urget ad affectus, quibus ruinæ collapsi generis refarciuntur; blandimento voluptatis fallens, non ducit ad continentiam legitimæ conjunctionis sobolem, sed jactat in crimen. Ergo contra has carnis insidias, quibus se diabolus & socium ingerit & ducem facit, obluendum est omni genere virtutis. Assumatur secundum Apostolum Christi opera, & à consortio carnis quantum potest animus colligatur: separetur consensus à corpore, vitia semper castigentur ut odiantur: ante oculos obversetur deformis iste atque dejectus peccati pudor. Pœnitentia ipsa cum luctibus suis commissorum criminum inhonesta contestatio est. Nihil consideretur curiose in alienis vultibus? Sermo & brevis sit, & sobrius risus, signum est enim ani-

mi facilis & remissi: nam contactus recedat etiam honestus. Nihil corpori liceat, ubi vitandum est corporis vitium. Cogitetur quam honestum sit vicisse dedecus, quam inhonestum victum esse dedecore.

Dicendum etiam, quod adulterium voluptas non est, sed mutua contumelia: nec delectare potest, quod & animam interficiat & pudorem. Coerceat animus stimulos carnis, refrænnet impetum corporis. Accepit enim hanc potestatem, ut illi ad imperium ejus membra fervirent; & quasi legitimus ac perfectus auriga, ultra concessas corporis metas extollentes se carnis impetus, cœlestium præceptorum habenis reflectat; ne ultra terminos suos currus iste corporis raptus, in periculum suum secum & ipsum rapiat aurigam. Sed inter hæc, imo & ante hæc, contra turbas & vitia omnia de divinis castris auxilium petendum est: solus enim potens est Deus qui homines dignatus est facere, & plena hominibus auxilia præstare. Ego pauca dictavi, quoniam non est propositum volumen scribere, sed allocutionem transmittere. Vos scripturas aspiciate, exempla vobis de ipsis præceptis hujus rei majora conquirite. Fratres carissimi, bene valete.

A D

N O V A T I A N U M H Æ R E T I C U M,

Quod Lapsis spes veniæ non est deneganda.

Tractatus ignoti AUCTORIS.

COGITANTI mihi, & intolerabiliter animo æstuant, quidnam agere deberem de miserandis fratribus qui vulnerati non propria voluntate, sed diaboli sævientis irruptione, adhucque, hoc est, per longam temporum feriem agentes, pœnas darent; ecce ex adverso obortus est alius hostis, & ipsius paternæ pietatis adversarius hæreticus Novatianus; qui non tantum, ut in Evangelio significatum est, sicut sacerdos vel Levites jacentem vulneratum præteriret, sed ingeniosa ac nova crudelitate sauciatum potius occideret, adimendo spem salutis, denegando misericordiam patris, respuendo pœnitentiam fratris. Mirum quot acerba, quot aspera, quot perversa sunt? Sed facilius quis in alieno oculo festucam perspicit, quam in suo trabem. Nos autem, fratres dilectissimi, non moveat, aut turbet hæretici istius perfidi abrupta dementia: qui cum in tam ingenti dissensionis & schismatis crimine constitutus, & ab Ecclesia separatus sit, sacrilega temeritate

non dubitet in nos sua crimina retorquere. Cum sit enim à semetipso nunc factus immundus, sordibus sacrilegis inquinatus; hoc nunc nos esse contendit. Et cum scriptum sit, canes foris remansuros; & Apostolus hos eosdem canes docuerit esse vitandos, sicut legimus, ait enim: Videte canes, videte malos operarios: rabiem suam non cessat latratibus excitare, luporum more tenebrosam caliginem optare, qua facile possit ferina sua crudelitate, oves à pastore direptas, spelunca tenebrosa laniare. Aurum certe se suosque quos colligit, esse pronunciat. Nec nos dubitamus desertores Ecclesiæ apostatas factos, in aurum nunc facile potuisse converti, sed illud aurum in quo prima delicta populi Israel denotata sunt. Ceterum vasa aurea & argentea, quæ ab Ægyptiis excusa sunt, in Dominica potestate, id est, Christi Ecclesia, perseverant: in qua domo si perseverasses, Novatiane, vas forsitan & pretiosum fuisses, sed nunc te in paleas & in stipulam conver-

sum nec intelligis, nec plangis.

Quid igitur vanis rebus extolleris? damna potius quam lucra consequeris. Quid te ex quo pauperior factus es, divitem credis? Audi in Apocalypsi Dominicam vocem iustis te objur- gationibus increpantem: Dicis, inquit, dives sum, & ditatus sum, & nullius rei egeo: & nescis quoniam tu es miser, & miserabilis, & cæcus, & pauper, & nudus. Has opes, has divitias paupertatis pro certo possidere se credat, quisquis Christi Ecclesia derelicta ratione cæca, apud temerarios illos schismatum duces & dis- sentionis auctores converti non trepidat; quos Joannes antichristos appellat; quos Evangelista paleis similat; quos Dominus Christus fures & latrones designat, sicut ipse in Evangelio declarat dicens: Quia qui non introiit per ostium in ovile ovium, sed descendit per alteram par- tem, ille fur & latro est. Item in eodem quo- que ait: Omnes qui venerunt, fures sunt & latrones. Qui isti sunt, nisi desertores fidei, & transgressores Ecclesiæ Dei, qui contra ordina- tionem Dei nituntur? quos merito Spiritus sanctus per Prophetam increpat, dicens: Fe- cistis consilium non per me, & conventionem non per spiritum meum, adjicere peccata super peccata. Quid ad ista respondeant perversissimi isti Novatiani, vel nunc infelicissimi pauci; qui ad tantam furoris dementiam proruperunt, ut nec Deo, nec homini reverentiam habue- rint? Illic impudenter & sine ulla ordinationis lege Episcopatus appetitur; hic autem propriis sedibus & cathedræ sibi traditæ à Deo renuncia- tur. Illic veritas: Aspernantur me, ut sacrificent mihi, nec offerunt oblationes sanctas filiorum Israel, nec accedunt offerre sancta sanctorum, sed accipient ignominiam suam in errore, quo erraverunt. Satis sit paucis probasse quidnam sint. Audite igitur Novatiani, apud quos scrip- turæ cœlestes leguntur potius quam intelligun- tur, parum si non interpolentur. Sunt enim vestræ præclusæ aures & corda cæcata, qui nul- lum de spiritualibus ac salutaribus monitis lumen admittitis. Sicut Esaias ait, Excæcati sunt ser- vi Dei; & merito excæcati, quia voluntas schis- maticorum non est in lege, quæ lex unam no- bis & singularem designat Ecclesiam; in illa scilicet quæ sub Noë ante diluvium Dei provi- dentia fabricata est arca, in qua non tantum munda animalia, sed & immunda, ut tibi cito respondeatur Novatiane, invenimus esse reclu- sa. Quæ arca sola cum his quæ secum fuerant liberata est: in qua & cetera quæ in ea inventa non sunt, diluvio perierunt. Ex illa igitur arca remittuntur duæ aves, corax & columba. Qui corax vere hominum immundorum, & in te- nebris perpetuis futurorum per seculi latam viam, & immunda vescentium apostatarum fu- turorum, & ad Ecclesiam se ultra non verten- tium, figuram portabat, quem legentes inve-

nimus emissum, & non amplius reversum. Huic ergo avi, id est, immundo spiritui, quique fuerint similes inventi, ad Ecclesiam amplius reverti non poterunt; qui & si voluerint, Do- minus prohibebit, qui Moyse præcepit, dicens: Omne varium & immundum ejice foras extra castra. Columba autem emissæ incontinenti sig- nificatur reversa, eo quod requiem non habe- ret pedibus suis: quam Noë recepit in arcam, & post septimum diem iterato emissam, re- cepit eam portantem suo ore olivæ folium.

Et ego quidem, fratres dilectissimi, non te- mere ista cogitans, nec humana sapientia conf- pirans, sed ut cœlestis Domini dignatione ne- cessarie & pertinenter mentibus nostris conci- pere permittitur; dico illam, id est, colum- bam, duplicem nobis per semetipsam significa- re figuram. Primam quidem, & principalem, suam, hoc est spiritalem, olim, id est, ab ini- tio divinæ administrationis insistit; & sacra- mentum baptismatis, quod in salutem generis humani provisum, & soli Ecclesiæ cœlesti ra- tione celebrare, per os suum præostendit. Ter- enim emissæ ex arca, volitans per aerem super aquam, significabat jam tunc Ecclesiæ nostræ sacramenta. Unde & Dominus Christus Pe- tro, sed & ceteris discipulis suis mandat, di- cens: Euntes evangelizate gentibus, baptizan- tes eos in nomine Patris, & Filii, & Spiritus sancti: hoc est, ut Trinitas illa quæ sub Noë per columbam figuraliter operata est, hæc nunc in Ecclesia per hos spiritualiter operetur.

Sumamus jam nunc & secundam personam columbæ ex arca emissæ; diluvii scilicet tempore, quando omnes abyssi proruperunt, quando ca- taractæ cœli patefactæ sunt super terram, prop- ter facinora hominum quæ quotidie exercebant coram Domino, sicut Moyses dixit: Et vidit Dominus Deus redundare nequitias hominum super terram, & quod omnes in malum recor- darentur à principio dierum suorum, & dixit: Perdam hominem quem feci à facie terræ, ab homine usque ad pecus, & à reptili usque ad volatilia cœli. Emitteretur ergo tempore cataclyf- mi columba ex arca, aquis violenter toto orbe terram infestantibus.

Illam arcam figuram Ecclesiæ, sicut superius di- ximus, portabat, quæ verberabatur hinc atque inde aquis insurgentibus tantum. Cataclysmus ergo ille qui sub Noë factus est, figuram per- secutionis quæ per totum orbem nunc nuper supereffusa, ostendit. Aquis autem, disruptis cataractis, undique convenientibus & excref- centibus significabantur gentes, quæ ad vastan- dam Ecclesiam excreverunt. Sicut Apocalyp- sis docet, dicens: Aquæ quas vidisti, populi sunt, & gentes, & regna. Columba autem quæ pedibus suis requiem habere non poterat, lap- sorum imaginem portabat; qui immemores di- vinarum prædictionum, vel simpliciter igno-

rantes, vel audacter dissimulantes ceciderunt: quorum Dominus ruinam in Evangelio futuram his verbis significaverat, dicens: Qui audit verba mea & non facit ea, similabo eum viro stulto qui ædificavit domum suam super arenam: venerunt tempestates, & impegerunt in domum illam, & cecidit, & facta est ruina ejus magna. Et ne temere comparasse videamur, columbam illam lapsorum imaginem portare; propheta civitatem ut columbam, hoc est, lapsorum personam increpat, dicens: Columba non exaudit vocem, id est, præclara & redempta civitas non recipit doctrinam, & in Dominum fidens non fuit.

Quod autem requiem pedibus columba illa, sicut superius diximus, invenire non poterat; hoc significabat vestigia negantium, hoc est, sacrificatorum, lubrici veneno serpentis fauciat, in lapsum conversa; quæ ulterius non possent super aspidem & basiliscum conscendere, & draconem leonem calcare. Quam potestatem tradidit Dominus discipulis suis, sicut in Evangelio ait: Ecce do vobis potestatem calcandi super omnem potestatem inimici, & super serpentes & scorpiones, & non nocebunt vobis. Istis ergo tot & tantis malignis spiritibus infestantibus, & in lapsorum necem insurgentibus, provisa est vulneratis salutis via: ut quibuscunque viribus possent toto se corpore protrahere, castris suis recipere; quibus recepti possent medelis spiritalibus vulnera sua curare. Recepta igitur columba, paucis etiam diebus interjectis, iterato emittitur ex arca; quæ reversa, non tantum firma vestigia, sed & insignia suæ pacis atque victoriæ, per illa olivæ folia quæ suo ore portabat, ostendit. Duplex ergo illa emissio, duplicem nobis persecutionis tentationem ostendit: prima in qua qui lapsi sunt, victi ceciderunt; secunda in qua hi qui ceciderunt, victores extiterunt. Nulli enim nostrum dubium vel incertum est, fratres dilectissimi, illos qui prima acie, id est, Deciana persecutione vulnerati fuerunt; hos postea, id est, secundo prælio ita fortiter perseverasse, ut contemnentes edicta secularium principum, hoc invictum haberent; quod & non metuerunt exemplo boni pastoris animam suam tradere, & sanguinem fundere, nec ullam insanientis tyranni sævitiam recusare.

Ecce, quam gloriosos, quam Domino caros, schismatici isti ligna, fœnum, stipulam appellare non dubitant: quorum pares, hoc est, in eodem crimine lapsus sui adhucque constitutos, nec ad poenitentiam admittendos esse præsumunt; ex illa Domini pronuntiatione qua ait: Qui me negaverit coram hominibus, negabo eum coram patre meo qui in cœlis est. Proh dolor: quid contra dominica præcepta contendunt, ut ea quæ Christus judicii sui tempore sit acturus, hæc nunc stirps Novatiani, patris sui

exemplum diaboli secuta; exercere conetur? dicente scriptura: Mihi vindictam, & ego retribuam, dicit Dominus.

Respondebimus eis ad istam pronuntiationem Domini, quam male intelligant & male sibi interpretentur: Quod enim ait: Qui me negaverit coram hominibus, & ego negabo eum coram patre meo qui in cœlis est, utique futuri temporis significatio est; quo tempore incipiet Dominus secreta hominum judicare; quo tempore tribunali Christi omnes nos oportet stare; quo tempore multi incipient dicere: Domine Domine, nonne in tuo nomine prophetavimus, & in nomine tuo dæmonia exclusimus, & in tuo nomine virtutes multas fecimus? & tamen audient vocem Domini dicentis: Discedite à me omnes qui operati estis iniquitatem; non novi vos. Ibi adimplebitur quod ait: Negabo & ego illos. Quos autem maxime negabit Dominus Christus, nisi vos omnes hæreticos, & schismaticos, & nominis sui alienos? Qui enim aliquando Christiani, nunc Novatiani, jam non Christiani, primam fidem vestram perfidia posteriore per nominis appellationem mutastis; velim propositioni vestræ respondeatis. Legite & docete, quem Dominus de his qui se dereliquerant vel negaverant, cum adhuc ipse esset, negavit; atqui & ceteris qui secum remanserant de Discipulis ait: Numquid & vos vultis abire? Petrum etiam quem negaturum ante prædixerat, cum negasset, ipse non negavit, sed sustinuit; & amare illam suam negationem flentem ipse postmodum lenit.

Quænam est tua, Novatiane, dementia, ut illa quæ ad exitium salutis pertineant, tantum legas: & quæ ad misericordiam, prætereas? clamante scriptura & dicente: Poenitentiam agite qui erratis, convertimini corde. Et eodem quoque propheta similiter exhortante & dicente: Convertimini ad me in toto corde vestro, in jejunio, & ploratione, & planctu: & scindite corda vestra, & non vestimenta, & convertimini ad Dominum Deum vestrum: quoniam misericors est, & miserator multæ miserationis.

Adeo quia multæ miserationis est Dominus; audivimus: audiamus quid per David contestatur Spiritus sanctus: Si dereliquerint filii ejus legem meam, & in mandatis meis non ambulaverint, & si justificationes meas profanaverint, & præcepta mea non custodierint; visitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum: misericordiam autem meam non dispergam ab eis. His similia & per Ezechielem legimus dixisse Dominum: Filii hominis domus Israel habitavit super terram suam, & coinquinaverunt eam facinoribus suis. Sicut mulieris menstruatae facta est immunditia eorum ante faciem meam, effudi iram meam super eos, & disseminavi eos inter gentes, & secundum peccata

peccata eorum judicavi eos : quia coinquinaverunt sanctum nomen meum. Et quia dictum est de his : Hic est populus Domini ; peperci eis propter nomen sanctum meum , quod sprexit domus Israel inter gentes. Et conjungens ait : Propterea dic populo Israel : Hæc dicit Dominus : Non vobis parco domus Israel : sed propter nomen sanctum meum parcam , quod coinquinastis inter gentes , & scietis quia ego Dominus , cum sanctificatus fuero in vobis. Item Dominus ad eundem : Fili hominis , dic populo Israel : Quare locuti estis dicentes : erroribus nostris contabescimus , & quomodo salvi esse poterimus ? dic eis : Vivo ego , dicit Dominus : quia non desidero mortem peccatoris : sed desidero ut avertatur peccator à via sua pessima , & vivat. Redite ergo à via vestra pessima. Quid morti vos traditis domus Israel ? Sic per Esaiam Prophetam : Non in æternum indignabor vobis , neque semper non defendam vos. Et quoniam Hieremias Propheta in persona populi peccatoris deprecatur Dominum , dicens : Emenda nos Domine , sed in judicio & non in ira , ne paucos facias nos ; adjecit & dixit Esaias : Propter peccatum modice contristavi eum , & percussi eum , & averti faciem meam ab eo , & contristatus est , & abiit tristis in viis suis ; & quia operatur , adjecit & dixit : Vias ejus vidi , & curavi eum , & dedi ei exhortationem veram , pacem super pacem ; poenitentibus , deprecantibus , & operantibus restitui posse , quod male perierint , quodque à Christo declinaverint.

Denique hoc in Evangelio comprobatur , ubi illa mulier peccatrix describitur , quæ venit ad domum cujusdam Pharisei , ubi erat Dominus vocatus cum discipulis , portans vas unguenti ; quæ stetit ad pedes Domini , & lacrymis suis lavit pedes ejus , & capillis exterxit , & oscula infixit , ut excitaretur ille Phariseus & diceret : Hic si esset Propheta , sciret quæ & qualis esset ista mulier quæ eum tangit , quia peccatrix est. Unde incontinenti Dominus peccatorum remissor & poenitentium receptor , ait : Simon , habeo tibi aliquid dicere. At ille respondit dicens : Magister , dic. Et Dominus : Duo debitores erant cuidam sceneratori , unus qui habebat denarios quingentos , & alius quinquaginta : cum non haberent unde solverent , ambobus donavit. Et interrogavit : Quis illorum plus diligit ? Et respondit Simon : Utique ille cui plus donavit. Et adjecit dicens : Vides istam mulierem ? Intravi in domum tuam , osculum mihi non dedisti ; hæc autem non cessavit osculando pedes meos : pedes meos non lavasti ; hæc autem lacrymis suis lavit , & capillis exterxit : oleo pedes meos non unxisti ; hæc autem unxit. Propter quod dico tibi , Simon , quia remittuntur illi peccata ejus. Ecce Dominus utriusque debitoribus larga sua pietate

debitum concedit. Ecce delicta donantem. Ecce mulierem peccatricem poenitentem , flentem , deprecantem ; & remissam peccatorum accipientem.

Erubescere jam nunc , si fieri potest , Novatiane : desine argumentis tuis impiis incautos decipere : desine unius capituli præscriptione terrere. Legimus & adoramus , nec prætermittimus coelestem Domini sententiam , qua ait negaturum se negantem ; nunquid & poenitentem ? Et quid ego tamdiu de miserationibus probare singula gestiam ? quandoquidem Ninivitis Allophylis , & longe à lege Domini constitutis , propter civitatis suæ annunciatam everfionem deprecantibus , misericordia Dei non denegatur ? Ipsi illi Pharaoni sacrilega temeritate repugnanti , cum quondam coelestibus plagis verberaretur , & conversus Moyfi & fratri ejus dixisset : Orate pro me ad Dominum , quia peccavi ; incontinenti ab eo suspendebatur ira Dei. Et tu jam Novatiane , judicas , & nullam spem pacis ac misericordiæ habere lapsos prædicas ; nec increpanti Apostolo aurem accommodas dicenti : Tu qui es , qui judicas servum alienum ? Domino suo stat aut cadit. Stabit autem , potens est Deus stabilire eum. Unde pertinenter & necessarie ex persona eorundem lapsorum increpat vos Spiritus sanctus , dum dicit : Noli gratulari inimica mea mihi , quoniam si cecidi , & exurgam : & si in tenebris ambulavero , Dominus lumen est mihi. Iram Domini tolerabo , quoniam peccavi illi , usque dum justificet causam meam , & faciat judicium & justitiam , & producat me ad lucem. Videbo justitiam illius , & videbit me inimica mea , & cooperiet se confusione.

Oro , non legisti : Nolite gloriari , & nolite loqui excelsa , & ne exeat magniloquentia ex ore vestro ; quoniam erigit à terra pauperem , à sterquilino erigit inopem , & sedere eum facit cum potentibus populi ? Non legisti : Quia Dominus superbis resistit , humilibus autem dat gratiam ? Non legisti : Qui se exaltat , humiliabitur ? Non legisti : Quia Deus perdidit memoriam superborum , & non relinquit memoriam humilium ? Non legisti : Quia quo judicio quis judicaverit , eum judicari necesse est ? Non legisti : Quia qui odit fratrem suum , in tenebris est , & in tenebris ambulat ; & non scit quo eat , quia tenebræ excæcaverunt oculos ejus ? Unde igitur & tam sceleratus , & tam perditus , tam discordiæ furore vesanus extiterit iste Novatianus , invenire non possum ; qui semper in domo una , id est , Christi Ecclesia , proximorum delicta ut propria fleverit ; onera fratrum , sicut Apostolus hortatur , sustinuerit ; lubricos in fide coelesti allocutione corroboraverit. At nunc ex quo Cainam illam hæresim , quæ non nisi tantum occidere gestit , exercere coepit ; nec sibi novissime parcit. Ceterum si

legisset, quia iustitia iusti non liberabit eum in die qua erraverit, & iniquitas impii non nocebit ei ex qua die conversus fuerit, jam olim in cinere poeniteret, ille qui semper poenitentibus adversatur; qui in ruina facilius aedificatorum stantium operatur, quam instructione jacentium ruinarum; qui multos ex fratribus nostris miserrimos falsis suis adversationibus perterritos, iterum fecit ethnicos, dicendo quod poenitentia Lapsorum sit vana, nec possit eis proficere ad salutem; clamante scriptura & dicente: Memento unde excideris, & age poenitentiam; si quo minus, veniam tibi, nisi poenitentiam egeris. Et quidem ad septem Ecclesias scribens singulis sua quoque facinora, & delicta ingerens, poenitemini dicebat. Quibus? nisi illis, scilicet, quos pretio magno sui sanguinis redemerat.

O te impium scelestumque hæretice Novatiane, qui post tot & tanta in Ecclesia, à quibusdam retro voluntarie commissa crimina, quæ & tu ipse in domo Dei priusquam apostata esse cognoveras; & hæc posse aboleri de memoria succedente bono utique docueras, secundum fidem scripturæ dicentis: Quia si conversus fuerit, facinorosus ab omnibus facinoribus suis quæ commisit, & iustitiam fecerit, vita æterna vivet, & non morietur in facinore suo (Delicta enim quæ commisit, abolebuntur de memoria succedentibus bonis factis.) Tu hodie retractas, an debeant lapsorum curari vulnera, qui nudati à diabolo ceciderunt, violentia aquæ, quam suo ore serpens emisit post mulierem. Sed quid dicam? ait Apostolus: Laudo vos? in hoc non laudo: quia non in melius, sed in pejus venistis. Ubi enim sunt æmulationes & dissensiones in vobis; nonne carnales estis, & secundum hominem ambulatis? Nec nos quidem mirari oportet, cur iste Novatianus tam nefanda, tam gravia in personam lapsorum exercere nunc audeat: quandoquidem habemus exempla prævaricationis hujus præcedentia. Saul ille bonus, præter cetera, postea livore evertitur, & contra David omnia adversa & inimica agere molitur. Judas ille inter Apostolos electus, qui semper in domo Dei unanimis & fidelis; ipse postmodum Deum tradidit.

Prædixerat quidem & Dominus multos esse venturos sub pellibus ovium, rapaces lupos. Qui sunt isti rapaces lupi, nisi sensu subdolo conspirantes ad infestandum gregem Christi? sicut legimus apud Zachariam positum: Ecce ego suscito pastorem in terra, qui quod aversum est, non visitabit, & carnes electorum manducabit, & talos illorum torquebit. Similiter & per Ezechielem increpat hujusmodi pastores, scilicet prædones & laniones (dicam ut æstimaverat) dicens: O pastores, quare lac ebibitis, & coagulatum comeditis, & forte ad nihilum perduxistis, & infirmum non visitastis, claudi-

cantem non curastis, & errantem non revocastis, & permisistis populum meum errare inter spinas & tribulos? Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego veniam adversus pastores, & exquiram oves meas de manibus illorum, & repellam eos ut non pascant oves meas, & non erunt eis amplius oves meæ in devorationem, & exquiram eas sicut pastor gregem suum in die qua fuerit caligo & nebula: sic exquiram oves meas, & exquiram eas in omni loco quocunque dispersi sunt: & quod perierat, requiram: & quod erraverat, revocabo: & quod claudicaverat, curabo: & quod infirmum est, custodiam, & pascam oves meas cum iudicio.

Quis ista loquitur? Utique ille qui relictis nonaginta novem ovibus, quæsit illam quæ de suo erraverat grege, sicut David dicit: Erravi velut ovis quæ periit; quam inventam Christus redit humero suo portans peccatricem delicatam; qui gaudens & exultans vocatis amicis & domesticis, ait: Congratulamini mihi, quoniam inventa est ovis mea quæ perierat. Dico, inquit, vobis, quia tale gaudium erit in cælo super uno peccatore poenitentiam agente. Et subjungens ait: Aut quæ mulier habens denarios decem, & cum perdiderit ex denariis unum, nonne accendet lucernam, & tota die domum suam emundat, quærens donec inveniat? Et cum invenerit, convocat amicas & vicinas, dicens: Congratulamini mihi, quoniam inveni denarium quem perdideram. Dico vobis, quia tale gaudium erit in conspectu angelorum Dei super uno peccatore poenitentiam agente. E contrario autem non agentes facinorum suorum poenitentiam; quæ eos maneant ex ipsius Domini responso cognoscant. Legimus enim in Evangelio: quod quidam venerunt de Galilæis ad Dominum, annunciantes ei de eis quorum sanguinem miscuit Pilatus cum sacrificiis ipsorum: quibus respondit Dominus dicens: Putatis quia illi Galilæi super ceteros Galilæos peccatores fuerant, quia passi sunt talia? Non. Dico enim vobis, nisi poenitentiam egeritis, omnes similiter perietis. Aut illi decem & octo, super quos cecidit turris in Siloa, putatis quia debitores fuerunt morti super omnes homines qui habitabant in Hierusalem? Non. Dico vobis; inquit, quia nisi poenitentiam egeritis, omnes similiter perietis.

Excitemus itaque nos quantum possumus, fratres dilectissimi, & abrupto inertie & securitatis somno, ad observanda Domini præcepta vigilemus. Quæramus tota mente quod perdidimus, ut invenire possimus: Quia quærenti, ait scriptura, dabitur, & pulsanti aperietur. Mundemus domum nostram munditia spiritali, ut secreta quæque & abdita pectoris nostri, vero Evangelii lumine radiata, dicant: Tibi soli deliqui, & nequissimum in conspectu tuo feci, Quia mors peccatorum mala, & apud inferos

pœnitentia nulla : habentes in contemplatione maxime diem iudicii & retributionis : & quod ab omnibus nobis credendum, & firmiter est tenendum, quia acceptio personarum non est apud Deum; cum præcepit in Deuteronomio, non accipiendam personam in iudicio : Non accipies, ait, personam, nec secundum minimum, nec secundum maximum iudicabis. His similia & per Ezechielem dixit; Omnes, inquit, animæ meæ sunt, sicut anima patris & anima filii. Anima quæ peccaverit, ipsa morietur. Hic erit igitur à nobis venerandus, hic tenendus, hic per plenam & dignam nostram confessionem propitiandus, qui habet potestatem animam & corpus mittendi in gehenna ignis; sicut scriptum est: Ecce venit cum multis millibus nunciorum suorum facere iudicium de omnibus, & perdere omnes impios, & arguere omnem carnem de omnibus factis impiorum quæ fecerunt impie, & de omnibus verbis impiis, quæ de Deo locuti sunt peccatores.

His similia & Daniel: Vidi, inquit, thronum positum, & vetustus dierum sedebat super eum, & vestitus ejus erat tanquam nix, & capilli capitis ejus tanquam lana alba: thronus illius flamma ignis, rotæ illius ignis ardens. Flumen ignis prodibat ante eum, millia millium serviebant ei: & millia millium assistebant ei. Ad iudicium sedit, & libri aperti sunt. Joannes autem manifestius & de die iudicii & consummatione seculi declarat, dicens: Et cum aperuisset, inquit, sigillum sextum, ecce terræ motus factus est magnus, & factus est sol niger, ut faccus cilicinus, & luna tota sanguinea facta est, & stellæ ceciderunt in terram, quomodo ficus à vento magno agitata mittit grossos suos, & cœlum recessit ut liber cum involvitur, & omnis mons & insulæ de locis suis motæ sunt: & reges terræ, & maximi quique, & tribuni, & divites, & fortes, & omnis servus & liber absconderunt se in speluncis & in cavernis montium, dicentes montibus & petris; Cadite super nos, & abscondite nos à conspectu Patris sedentis super thronum, & ab ira Agni: quoniam venit dies interitionis,

& quis poterit stare? Item in eadem Apocalypsi hoc quoque Joannes dicit sibi revelatum: Vidi, inquit, thronum magnum; & candidum sedentem super eum, à cuius facie fugit cœlum & terra, & locus eorum inventus non est: & vidi mortuos magnos, & pusillos stantes ante conspectum throni Domini, & libri aperti sunt. Et alius liber apertus est qui est vitæ: & iudicati sunt singuli secundum ea quæ scripta erant in libro secundum opera ipsorum. Sed & Apostolus bonum consulens, sic hortatur nos, dicens: Nemo vos decipiat inanibus verbis: propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ, nolite esse participes eorum.

Demus igitur totis viribus fidei nostræ Deo laudem, demus plenam confessionem: quandoquidem super pœnitentia nostra gaudeant virtutes cœlorum, gaudeant angeli omnes, gaudeat & Christus; qui nos denuo peccatis oneratos, delictis obrutos, plena & clementi moderatione cessare à facinore hortatur, dicens: Convertite vos, & redite ab impietatibus vestris, & non erunt vobis iniquitates vestræ ad pœnam. Projicite à vobis omnes impietates vestras quas fecistis adversum me: & facite vobis cor novum & spiritum novum. Et ut quid vos morti traditis domus Israel? Non enim desidero mortem peccatoris. Ego sum, ego sum, qui deleo facinora tua, & non commemorabor te: tu autem in mente habe, & iudicemus. Dic tu facinora tua prius, ut justificeris. Dum patet, fratres, indulgentiæ aditus, Deum plenis satisfactionibus deprecemur. Humiliemus nos, ut exaltari possimus. Acquiescamus divinæ exhortationi, qua evadere liceat diem Domini & iram. Dicit enim sic: Respice, fili, nationes hominum, & scito. Quis speravit in Domino, & confusus est; permansit in mandatis illius, & derelictus est; aut invocavit eum, & despectum illum? quoniam pius & misericors Dominus, & remittens in tempore tribulationis peccata, omnibus inquirentibus se in veritate. Ait ergo: Dic tu facinora tua prius, ut justificeris. Præ manu sit vobis oratio illa exomologeseos plena.

D E

A L E A T O R I B U S.

Tractatus perperam Cypriano adscriptus.

MAGNA nobis ab universa fraternitate cura successit: maxime ex rea perditorum omnium audacia, id est, aleatorum quæ animos ad nequitiam in se illicit, ut in lacum mortis mergat. Et quoniam nobis divina &

paterna pietas Apostolatus ducatum contulit, & vicariam Domini sedem cœlesti dignatione ornavit, & originem authentici Apostolatus, super quem Christus fundavit Ecclesiam in superiore nostro portamus, accepta simul potesta-

te solvendi ac ligandi & curatione peccata dimittendi : salutari doctrina admonemur , ne cum delinquentibus assidue ignoscimus , ipsi cum eis pariter torqueamur.

Ideo sal terræ dicimur , ut ex nobis omnis fraternitas coelesti sapientia salietur. Nam cum dicat : Sal autem si fatuatum fuerit , nihil valebit , nisi ut projiciatur foras & conculcetur ab hominibus ; hoc veremur & timemus , ne in Ecclesia securi , quod nobis sacerdotalis dignitas tradita est negligentes , juxta quosdam fratres inertes reperiamur : aut dum falsam communicationem damus , id quod cum honore de Dei dignatione percepimus , indignante Domino & exprobrante amittamus ; dicit enim scriptura divina : Væ erit Pastoribus. Quod si ipsi pastores negligentes reperti fuerint ; quid respondebunt Domino pro pecoribus ? Quid de Domino pecora dicent ? à pecoribus se esse vexatos ? non creditur illis : incredibilis res est , pastores pati posse aliquid à pecore ; magis punientur propter mendacium suum. Et alia scriptura dicit : Rectorem te petierunt , noli extolli. Esto in illis quasi unus ex ipsis : curam illorum habe & considera. Et iterum : Existimate sacerdotem esse cultorem , & omnes esse apud eum delicias , granaria plena , & de quocunque desideraverint pabulo oves , eas saturare. Nam ut constaret nos , id est Episcopos , pastores esse ovium spiritualium , hoc est , hominum fidelium qui sub cura nostra constituti , ne ullum in eis scabiei vitium reperiatur ; quo magis à nobis quotidie perscrutentur , ut medicamine coelesti adhibito , vellera eis florida crescant , quæ ad naturam vestis salutaris proficiant.

In Evangelio Dominus ad Petrum dixit : Petre , inquit , amas me ? Et Petrus respondit : Etiam Domine , tu scis quoniam amo te. Dixit : Pasce oves meas & sollicite mandans tertio confirmavit dicendo , Pasce oves meas.

Et quoniam Episcopium , id est , Spiritum sanctum per impositionem manus , cordis excepimus hospitio ; cohabitatori nostro ne ullam molestiam proponamus , Apostolus monet & dicit : Nolite contristare Spiritum sanctum qui in vobis est ; & nolite extinguere lumen , quod effulsit in vobis. Quanta autem Episcopum bene agentem & salubriter admonentem , sine tribulatione corporis , condigna maneat Martyria : tanta & in Episcopum negligentem nulla de Scripturis sanctis documenta promentem , cumulentur tormenta ; Apostolus nos excitat Paulus , & condigno statu Episcopos & procuratores Evangelicæ doctrinæ ponit & dicit : Quamdiu erit infans , procuratores & actores habet ; at cum creverit , hæreditatem suam expetit. Nos etiam dispensatores & procuratores Evangelii sumus ; hoc quoque inter dispensatores & procuratores quæritur , ut quis fidelis & justus inveniatur ; si ergo apud dispensatores & procu-

ratores quæritur , ut quis fidelis & justus inveniat , quid si oves delinquant , & delinquentibus dispensatores ignoscant ? Non ipsi delinquentium se pondere onerant ? Apostolus Paulus commemorat , quando ad Timotheum docendum & corroborandum in fidei firmitate , ne quid Deum fallat , & ne malignum orationibus justorum intercedat , providus & sollicitus dicit : O Timothee fili commendatum serva : noli spernere donum quod in te est per impositionem manuum seniorum : accingere fortiter , & viriliter age ministerium tuum , & cum integritate supple : esto ceteris bonum exemplum ; nemo tibi contradicat , nemo juventutem tuam contemnat : peccantem coram multis castiga , ut & ceteri metum habeant , & ne communicaveris peccatis alienis. Et iterum : Si quis frater fornicarius , aut idolorum cultor , aut avarus , aut raptor sive injustus nominatus fuerit , cum ejusmodi quidem nec cibum capere. Et alio loco : Quicumque frater more alienigenarum vivit , & admittit res similes factis eorum , desine in convictu ejus esse ; quod nisi tu feceris , & tu particeps eris ejus. Et in doctrinis Apostolorum : Si quis frater delinquit in Ecclesia , & non paret legi ; hic nec colligatur , donec poenitentiam agat , & non recipiatur , ne inquinetur & impediatur oratio vestra. Et Apostolus etiam iterum dicit : Eximite malos è medio vestri.

Quod si multorum testium varia & consonanti monitione docemur , cum delinquentibus fratribus cibo ne quidem vesci ; quanto magis debeat & ab sacrificio Christi arceri ? Quam magna & larga pietas Dei filii , quod in futurum præscius nobis consulat : ne quis inter fratres incautus denuo laqueis diaboli capiatur ? Sollicitos esse jussit & providos atque eruditos ; quoniam hostis ille antiquus circuit , pulsans Dei servos , non uno genere tentans. Multæ enim sunt tentationes ejus quorum primordia sunt : idololatria , mœchiæ , furta , rapinæ , avaritia , fraus , ebrietas , impatientia , adulterium , homicidium , zelus , perfidia , falsa testimonia , eloquium falsum , invidia , extollentia , maledictum , error , & si qua sunt similia quæ his congruunt ; ex quibus est aleæ tabula.

Præest diaboli laqueus manifestus , venenum portans letale serpentis , & inductio corrumpens ; quæ cum videtur nihil esse , magna amplexu operitur deletio. Quid illud est quæso fideles , ut manus quæ jam ab injuriis humanis expiata est , & ad sacrificium Dominicum admissa , & quod ad salutem totius hominis pertinet , dignatione suscipit ; quæ ad laudem Domini in oraculo exsurgit ; quæ signum crucis , per quod tuemur , frontibus imprimit : ipsa quæ divina sacramenta consummat : quid est , inquam , ut iterum laqueis diaboli , unde exuta est , implicetur & per ipsa damnetur ? Aleatrices manus , libidinoso studio consueverunt id est , aleæ

aleæ tabulæ; quod est diaboli venabulum, & delicti vulnus insanabile. Aleæ tabulam dico, ubi diabolus præsto est, ad capiendum summifus, & cum ceperit de captivo triumphum, perfidia, falsa testimonia. Tabulam aleæ dico, ubi dementia, & furia, & venale perjurium, imperium & colloquium serpentinum. Illic rabiosa amicitia, illic atrocissimi sceleris fraternitas discordans, illic convicia & audacia sæva, & mens insana, & fera impatientia. Aleæ tabulam dico; ubi possessionum amissio, & pecuniarum ingentium perditio, monstrum, & demonstrans litigiosum, furax dementia.

O aleatorum noxia, sedentaria, & pigra nequitia! O manus crudeles, & ad periculum sui armatæ, quæ bona paterna & opes avorum sudore quæstas ignominioso studio dilapidant: manus trux, noxia & insomnis nocte dieque continuis instrumentorum suorum armigera: quæ peccando seipsam damnavit, & post peccata non desinit ire. O nequam manus, in perniciem Domini sui armata, quæ fordissimi æris totam substantiam perdit; & cum tot essent augendæ rei familiaris & multarum abundantiae opum, modo inops & pauper est. Alea est, quam lex odit: alea est, quam sequitur crimen ignobile; ubi manifesta tentatio, & poena occulta. Alea est alveus mali, & supplantatio amici, quæ nec lucrum confert, sed totum consumit. Hinc deinde pauperes fiunt, hinc opes suas perdunt, hinc jam consumtis omnibus rebus suis, mutuis pecuniis se obruunt: hinc patrimonium, sine ulla fori calumnia amittunt. Qualis est lis, ut quos nemo persequitur, seipsos per invidiam persequantur? ut paternas suas hæreditates sub ossorum multiforini numero dispergant?

Est & quando ipsi aleatores cum prostitutis mulieribus penes auctorem suum nocturnas vigilias clausis foribus celebrant: armantur adversus se miseri, spiritu diaboli repleti: & illic duplex aut geminum crimen admittunt. Hic concrepat aleæ sonus, illic silentio operatur incestus: hic sine ullo dignitatis suæ respectu, sine ulla excusatione, pestifero studio cedere bonis suis cogitur; illic secreto mortale venenum bibitur. Unde hæc sacrilega meditatio, unde hoc crimen, auctorum testimonio comprobamus? Cum enim quidam studio literarum bene eruditus, multum meditando hoc malum & tam perniciosum studium adinvenit, instinctu solius Zabuli, qui eum artibus suis repleverat; hanc ergo autem ostendit, quam & colendam sculpturis cum sua imagine fabricavit. Statuit itaque imaginem suam cum nominis sui subscriptione, suggerente sibi amico, qui ut hanc artem excogitaret in pectore subiecit. Sic ergo se in imagine speciosa demonstrans, alto quodam loco condidit; & in sinus suos hanc aleæ tabulam gestans, ut quasi ipse lusor & adinventor

hujus malitiæ appareret, cujus nomen à Dei servis nominari non deberet (sic enim in nomine turpis est, quomodo in factis iniquus) & quisque Dei servus aleæ tabulam amplectitur, auctoris nomine vocaretur. Ille enim cum se in statunculis & simulacris formaret, aliud crimen adinvenit, quo se ab imitatoribus suis colendum, & sibi sacrificandum instituit; ita ut qui vellet studio ejus adhærere, non ante manum in tabulam porrigeret, nisi auctori hujus prius sacrificasset. Inde factum est, ut olim qui homo fuerat, & facinoris admissionis adulter, post mortem, à profanis & errantibus sub fictitio nomine Dei, talis coli meruerit.

Aleæ tabula qui ludit, & maleficia nosse debet, quod à Dei servis longe sit, sciens quoniam foris maleficus & venenarius, & iterum in judicii diem in igne rotante torquebitur. Aleæ tabula qui ludit, prius auctori ejus sacrificare debet; quod Christianis non licet dicente Domino: Sacrificans diis eradicabitur, nisi Deo soli; & iterum: Nolite sacrificare diis alienis, ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendum vos. Christianus qui es, & aleæ tabula ludis; licet non sacrifices, lege hujus facinoris particeps es. Et utique Dominus occurrit & dicit: Exi de ea populus meus, ne sis particeps delictorum ejus. Et iterum: Discedite, discedite inde, exite de medio ejus qui portatis vasa Domini, & immundum ne tetigeritis. Christianus quicumque es & alea ludis, hoc primo in loco credere debes, quia non Christianum, sed Ethnicum tibi nomen est; & illud quod ad sacrificium Dominum pertinet, in vacuum sumis. Sic enim dicit: Omnis immundus non tanget sacrificium sancti. Dicit enim scriptura: Omnis vir manducans carnem sacrificii, & immunditia ejus super ipsum; pereat anima illa de populo meo.

Aleator quicumque es, Christianum te dicis; quod non es, eo quod seculo particeps es: nec amicus Christi potes esse, qui cum inimico Christi tenes amicitiam. Certe qualis dementia aleatorum fidelium, ubi insaniunt, & furacissimis vocibus pejerant; & deorbat Zabuli caligine, invicem sibi manus inferunt, maledicunt, se devovent, parentum originem turbis presentibus dehonorent. Sonat publice aleæ strepitus, festinant ad necem hæreditatis suæ manus: nec intelligit miser, quid sibi noceat, quando se aleæ auctorat. Et qui jam sæpius vincitur, rursus ad nocentius studium, Zabulo suadente animatur. O ars infesta studentibus, & stuprum libidinosum; quod non divitias, sed nuditatem & inopiam præstat; manus carnifex, manus noxia, quæ nec post lucra desinit; sed adhuc post damna ludit. Christianus qui alea ludit, ad sacrificium Zabuli, immolantibus penes auctorem, manus polluit. Et idcirco Dominus ad hoc indignari dicit: Nolite, inquit, extendere

manus vestras injuste, ne exacerbetis me, & non finam vos diu permanere super terram; & iterum: Abstinet manus vestras ab injusto, & ne feceritis quicquam mali. Et Apostolus beatissimus Paulus similiter dicit: Videte fratres, ne obfiguremini huic seculo, & pompis & deliciis & voluptatibus ejus; sed continete vos ab omni injustitia. Nam qui delinquit in Deum, nulla fit excusatio, nec indulgentia ulla, & nemini venia datur. In Evangelio Dominus dicit: Si quis, inquit, dixerit blasphemias in filium hominis, dimittetur illi: at is qui peccaverit in Spiritum sanctum, non dimittetur illi, nec hic, nec in futuro seculo. Et iterum propheta dicit: Si delinquendo peccet vir adversus virum, orabitur pro eo ad Dominum: Si autem in Deum peccaverit, quis orabit pro eo? Et beatus Apostolus Paulus procurator vicarius Christi, Ecclesiasticam curam agens, ponit & dicit: Vos estis templum Dei, & in vobis Christus habitat; si quis templum Dei violaverit, perdet illum Deus. Iterum Dominus in Evangelio suo negat peccatores, & exprobrat dicens: Recedite à me omnes qui operamini injustitiam; nunquam vos cognitos habuit. Et Joannes Apostolus dicit: Omnis qui peccat, non est de Deo, sed de diabolo est; & scitis, quoniam ideo venturus est filius Dei, ut perdat filios diaboli.

Si quis aleator Christianus es, tuus & hæreditatis tuæ inimicus es. Quicumque es, desine ab illa dementia miser. Quid te in laqueum mortis cum diabolo ultra præcipitas? quid opes & divitias tuas sordidissimo aere admittis? quid te laqueis secularibus involvis, ut de seculo ju-

diceris? quid inimicum tuum favoribus laudando, delinquis; cum quo necesse est puniaris? Esto potius, non aleator, sed Christianus: pecuniam tuam adsidente Christo, spectantibus angelis, & martyribus præsentibus, super mensam Dominicam sparge: patrimonium tuum, quod forsitan sævo studio perditurus eras, pauperibus divide: divitias tuas Christo vincenti committe: servus cum Domino tuo vocare, studio deifico obsequere, artem Domini imitare, quæ non perdit sed potius acquirit. Desine ab illis tuis furacissimis moribus, cohibe præcipitem nequitiam tuam; sit tibi cum pauperibus quotidianis lusus, sit tibi cum viduis frequens operatio; censum & adparatus tuos omnes ad studium Ecclesiæ distrahe: aurum tuum, & argentum, & pecunias tuas in thesauris coelestibus reponere; fundos & villas tuas, justa operatione ad paradisum remove: ut peccata donentur tibi, eleemosynis & orationibus continuis incumbere. Alea ne luseris; ubi lusus nocivus est & crimen mortale; ubi dementia sine consideratione; ubi nulla veritas, sed mendaciorum mandra. Abscide inde manum tuam, & averte inde cor tuum: extrahe caliginem inimici ab oculis tuis, & purifica manum tuam à sacrificiis Zabuli: abige abs te furaces mores, esto patiens & Christianus, esto tibi & vitæ tuæ in operationibus justus & providus. Fuge diabolum persequentem, & fuge aleam inimicam rerum tuarum: studium sit tibi sapientiæ, Evangelii monitis erudire, puras manus ad Christum extende, ut promereri Dominum possis, Aleam noli respicere; Amen.

DE MONTIBUS SINA ET SION.

Tractatus ignoti Auctoris, adversus Judæos.

PROBATIO Capitulorum quæ in Scripturis deificis continentur, quæ in veteri Testamento figuraliter scripta sunt, per novum Testamentum spiritaliter intelligenda sunt, quæ per Christum in veritate adimpleta sunt. Nobis enim per Jesum Christum spiritalis intellectus datus est, ipso Jesu dicente: Vobis quidem datum est intelligere sacramenta Dei, aliis autem in similitudinibus. Invenimus in Evangelio *ἡ γὰρ* Joannem scriptum. Lex per Moysen data est, gratia & veritas per Jesum Christum facta est. Quæ lex Moyse in monte Sina data est. Verum iterum invenimus scriptum: De Sion enim exiet lex, & verbum Domini ab Hierusalem. Quatenus hoc intelligere debemus? utrum Si-

na mons, ubi à Deo Moyse lex data est, & Sion mons unde lex exivit, unum sint; an vero alter sit Sina mons, & alter sit Sion mons. Invenimus enim hæc nomina duorum montium esse Hebraica; verum Latina interpretatio nominum differentium ab invicem, ostendit aliud esse Sina montem, & aliud montem Sion.

Hæc est interpretatio de Hebraica lingua in Latinam. Sina mons interpretatur, tentatio æterna & odium: æque & Sion interpretatur, tentatio exacerbationis & speculatio. Vides ergo in Hebraica interpretatione non sibi simile, sed neque esse unum montem, sed potius duos invicem à se differentes gratia & honore. Præterea cum dicat David propheta in Psalmo,

Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum ejus, annuncians imperium ejus: ecce quatenus montem Sion sanctum designat. Unde manifestum est montem Sion coelestem esse & spiritalem, & montem Sina esse terrenum. Nihil enim potest, quod in terra est, esse sanctum; cum totus mundus mala facta habeat, & à diabolo sit maculatus, dicente Jesu: Odit me seculum, & ego odi illud: quia facta illius sunt mala. Ex qua re quidquid est in hoc seculo terreno, sanctum esse non potest.

Sion autem montem ex prophetico dicto constat esse sanctum & spiritalem; in quo monte Spiritus sanctus filius Dei rex constitutus est, annuncians voluntatem & imperium Dei patris sui: & Sina montem terrenum esse in arida terra constitutum, qui est in Syria Palæstina, ubi est terra Judæa, Ubi est & civitas illa interfectrix prophetarum: ante cujus portam Christus Judæis crucifixus est in horto: quæ civitas dicitur Hierusalem per Esaiam prophetam, spiritualiter vero execrata & derelicta. Nec immerito. Quia & Deus ex eodem monte Sina terreno, per Moysen adhuc in carne terrena primi hominis positum, populo Judæorum terreno & carnali legem à Deo accepit illis tradendam, digitis sacris scriptam in duabus tabulis lapideis, (licet digitis sacris, tamen digitis in figura carnis) quasi populo carnali & durissimo: sicut fuerunt tabulæ lapideæ durissimæ, in quibus tabulis legem acceperunt. Ideo in duabus, quia significaret unitatem populi dividi in duas partes, partem quæ salvatur, & partem incredulam quæ perit; dicente Angelo ad Rebeccam uxorem Isaac: Duæ gentes in utero tuo sunt, & duo populi de ventre tuo dividuntur, & populus populum superabit, & major serviet minori. Rebecca vero figuram portabat Ecclesiæ, sicut Isaac vir ejus typum in se portabat Christi. Ergo cum dicit, duæ gentes in utero tuo sunt: quia & de gentibus duas partes futuras designabat, partem idololatram perditam, & partem credulam viventem per fidem; hanc unam partem gentium designat in utero Ecclesiæ permanere in generationem æternam in figura Rebeckæ; & partem populi infidelium Judæorum à ventre tunc Rebeckæ dividi, & separari à nativitate Ecclesiæ. Hæc fuit præfiguratio in Genesi per Angelum spiritualiter annunciata. Hæc vero nomina montium talem habent interpretationem in lingua latina, ut demonstret veritatem; qui sint hi duo montes Sina vel Sion: quod quidem post paululum dicturi sumus. Ita enim hanc veritatis interpretationem probavimus, de principio generis humani venientem. Ita ab initio mundi & deinceps omnes homines nascentes, de tempore & facto nomina à parentibus suis accipiebant (non quidem ex se, sed à Deo mente impellebantur; qui antequam fiant, præ-

cuius est futurorum) ut quales post crementum ætatis suæ futuri essent, posteriori tempore verbis & nominibus Hebraicis designaretur; & quid singulis futurum esset, interpretatio nominum designaret veritatem; sicuti tunc temporis in Patriarchis completum est, secundum primi hominis carnem de terræ limo esse, ex ipso protoplasto probamus veritatem.

Nomen accepit à Deo Adam. Hebraicum Adam in Latino interpretatur terra caro facta, eo quod ex quatuor cardinibus orbis terrarum pugno comprehendit, sicut scriptum est: Palmo mensus sum coelum, & pugno comprehendi terram, & finxi hominem ex omni limo terræ: Ad imaginem Dei feci illum. Oportuit illum ex his quatuor cardinibus orbis terræ nomen in se portare Adam. Invenimus in Scripturis, per singulos cardines orbis terræ esse à conditore mundi quatuor stellas constitutas in singulis cardinibus. Prima stella orientalis dicitur *ἀνατολή*, secunda occidentalis *δύσις*, tertia stella aquilonis *ἄρκτος*, quarta stella meridiana dicitur *μεσημβρία*. Ex nominibus stellarum numero quatuor de singulis stellarum nominibus tolle singulas literas principales, de stella Anatole, a, de stella Dyfis, d, de stella Arctos, a, de stella Mesembria, m; in his quatuor literis cardinalibus habes nomen Adam. Nam & in numero certo per quatuor literas Græcas nomen designatur *ἀδάμ*, ita *α μία*, id est, unum, *δ τέσσαρα*, id est, quatuor, *α μία*, id est, unum, *μ πεσσεάνοντα*, id est, quadraginta. Fac & invenies numerum quadragenarium senarium. Hic numerus XLVI. passionem carnis Adæ designat, quam carnem in se figuralem Christus portavit, & eam in ligno suspendit. Quæ caro à Deo patre Jesu vocitata est Spiritus sanctus, qui de coelo descendit, Christus, id est, unctus Dei vivi à Deo vocatus est; spiritus carni mixtus, Jesus Christus. Hic ergo numerus 46. passionem declarat, eo quod sexto millesimo anno, hora sexta passus: à mortuis resurgens; quadregesima die in coelos ascendit: vel quia Salomon quadraginta sex annis templum Deo fabricaverit. In cujus templi similitudinem Jesus carnem suam esse dixit, dicens Pharisæis: Destruite fanum istud, & ego in tribus diebus excitabo illud. Et Pharisei dicebant: Quadraginta sex annis ædificatum est fanum istud, & hic in tribus diebus excitabit illud? Dicebat autem Jesum fanus de corpore suo.

Deinde Abel filius Adæ nomen accepit Hebraicum, designans fratris interfectionem & parentum luctum. Item Enoch, qui ante diluvium Deo justus complacuit, & ideo de isto mundo in carnis suæ nativitate vivus translatus est in loco, ubi Deus scit; ex quo loco in consummatione mundi innovari habet in hoc mundo, unde etiam translatus est ad confundendum & revincendum antichristum. A quo interfecti

martyria sua complebunt, viventes in æternum in secula seculorum. Et ideo Enoch interpretatur, innovatus. Deinde Job justus, qui ante diem judicii meruit voce judicis laudari, & ideo diabolo devicto & superato, Job interpretatur, carissimus Dei. Æque & Abraham in sua nativitate à parentibus suis Abram vocatus est; tentatus vero à Deo fidelis inventus est, & à Deo benedictus pater multarum gentium constitutus est, & ideo immutato à Deo nomine Abraham vocatus est, interpretatur, pater multorum populorum.

Ecce interim de multis probationibus pauca diximus, ut ad duorum montium nominum pervenientes, interpretationes eorum montium nominum probemus, qualiter designata sunt ad nostram instructionem; ut ex hac interpretatione nominum, intelligamus montem Sina esse terrenum, & montem Sion esse coelestem. Spiritualiter interpretatum Sina, tentatio æterna & odium; & mons Sion, tentatio exacerbationis & speculatio. Ita intelligitur cum dicitur mons Sina, tentatio æterna & odium, eo quod ex eo monte Moyses legem acceperit populo durissimo & contumaci. Per quam legem tentati à Deo æterno, inventi sunt non posse eandem legem sustinere in perpetuum, exinde Deo in odium conversi sunt. Ideo in nomine montis Sina, unde legem acceperant, interpretatio nominis designavit populum tentatum à Deo, & in odium æternum esse conversos: ideo dicitur Sina, tentatio æterna & odium. Invenimus enim in scripturis eos esse à Deo tentatos. Ita positum dicente Domino ad Moysen: Exeat populus iste, & colligat sibi diurnum in diem, & tentabo eos an possint legem meam sustinere an non; & tentati à Deo per legem, inventi sunt ab ea lege alieni. Exinde Deo in odium æternum conversi sunt, & completa est interpretatio Sina. Manifesta vero & Moysen, per quem eos Deum per legem tentavit, in Latino interpretatur similiter, Moyses tentatio Dei, & inventio, per quem tentati à Deo inventi sunt alieni à legis observatione, ideo in æternum Deo in odium conversi sunt. Hoc odium in ipso genere Judæorum scriptum invenimus, dicente Isaac de duobus suis filiis Esau majore; & Jacob minore: Jacob dilexi, Esau autem odio habui: Esau vero major pilosus fuit totus, inquit, quasi corium pilosum, in figura populi majoris, in impietate delictorum suorum constituti. Et Jacob fuit lenis & minor, in figura populi novellioris, qui ex dicti audientia per credulitatis fidem ex aspre-dine seculi in lenitatem conversus est ad Christum Deum, & Dei filium.

Ecce probavimus per scripturarum fidem populum majorem & vetustiorum esse Deo in odium conversum secundum interpretationem montis Sina dicentis, tentatio æterna & odium. Æque Sion montis ita interpretatur, tentatio

exacerbationis & speculatio. Hæc vero interpretatio Latina, ligni sacri passionem designat, dicente Salomone de ipsa passione Dominica: Contumelia & tormento interrogemus illum, ut sciamus reverentiam illius & probemus patientiam ipsius, & tentemus quæ eventura sunt illi. Si enim vere filius Dei est, suscipiet illum, & liberabit eum de manibus contrariorum; morte turpissima condemnemus illum. Hæc cogitaverunt & erraverunt; excæcavit illos malitia ipsorum, & non intellexerunt sacramenta Dei. Ecce tentatores Judæos: item scriptum est: Et tentaverunt Deum in loco inaquoso. Speculum vero altitudinem ligni declarat, dicente Salomone: Posuerunt me velut custodiam pomarii, eo quod in horto in ligno confixus inter duos latrones pependit: & de altitudine ligni ambos speculatur in figura duorum populorum malefactorum; Gentes in seculi mala facta jacentes, & Judæos interfectores prophetarum. Hic sunt duo populi malefactores; quorum figuram in se portabant duo latrones, inter quos pependit innocens. Unus blasphemabat: alius vero confessus est, quia innocens injuriam patiebatur. Jesus autem ambos speculabatur de ligno speculatorio, blasphemum & confessorem, confessorem salvavit, & blasphemum perdidit, sicuti de duobus populis fecit.

Persecutores derelicti, qui in æternæ mortis sententia sibi non crediderint, si sic de seculo exierint, perient. Gentes vero ad se conversæ fidem sibi habentes, quia filius Dei est; salvatæ videbunt in æterna secula seculorum imperatorem & regem suum. Verum in ipsa passione pendens in ligno, duas partes populi prospiciens speculabatur, de alto ligno. Pars populi, qui viderant virtutes ejus mirabiles & deificas, patientem illum injurias dolentes plorabant: alii vero Judæi irridentes, de arundine caput ejus quassabant, blasphemantes & dicentes: Ave rex Judæorum, ubi est pater tuus? veniat & liberet te de cruce. Exinde exacerbatus pater fecit coelum patefieri, & tonitrua facta sunt, & tenebræ insustinibiles; terra commota, patefacta sunt sepulcra, & corpora sua ejecerunt, & foras à se miserunt; velum templi scissum est; & à tanto fragore cœli & terræmotu, omnes qui stabant ante lignum, alii dolentes, alii vero blasphemantes, & illudentes, prostrati in faciem jacuerunt, tremantes tanquam mortui. Tunc Judæi intellexerunt se offendisse Deum, & in luctum conversi sunt; & fuit exacerbatio. Eo enim tempore quo in ligno confixus pependit, dies fuerunt azymorum, qui sunt dies festi Judæorum. Eo die metuentes factum esse terræmotum, & cœli fragorem, prostrati in faciem, in terra plangentes, in luctum conversi sunt; & in ipsa sua passione complevit propheticum dictum: Et convertam dies festos eorum in luctum, & cantica eorum in lamentationem. Ante enim

cum captivi detenti essent in Babylone, dicebant illis Babylonii: Cantate nobis cantica de canticis Sion, & Judæi lamentantes captivitatem suam, dicebant Babyloniis, ut diximus, lamentantes se: Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena?

Ecce quatenus completa est interpretatio montis Sion, tentatio exacerbationis & speculatio. Unde manifestum est montem Sion ligni sacri regnum esse in sanctitate justificatum, dicente David: Annunciate regnum Dei in gentibus, quia Dominus regnavit à ligno, & transivit in gentibus. De quo regno ligni regalis idem propheta dicit: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum ejus annuncians imperium ejus. Quod dictum propheticum per Pontium Pilatum in sua passione pendens in ligno complevit. Pontius Pilatus impulsam mente à Deo accepit tabulam, & titulum scripsit tribus linguis, Hebraice, Græce, & Latine: Jesus Nazarenus rex Judæorum; & in capite ligni clavis tabulam cum nomine regis Judæorum confixit: & tunc manifestavit propheticum dictum, eo quod spiritualiter mons Sion crux est, quæ est virtus Dei, Apostolo dicente: Crux Christi non credentibus stultitia est, credentibus autem crux virtus est Dei; & iterum dicit: Nos autem annunciamus vobis Christum, & hunc crucifixum: Judæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam; ipsis autem vocatis Judæis & Græcis, Dei virtutem & Dei sapientiam. Sic vero & alius propheta declarat lignum passionis Dominicæ esse montem Sion sanctum, in spiritu ita dicens: Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto ejus? Innocens manibus; dextera lævaque extensis, clavis fixis, innocentiam demonstrans. Ideo dicit innocens manibus, & mundo corde, qui non accepit in vano animam suam, & non juravit subdole proximo suo, hic accipiet benedictionem à Domino, & misericordiam à Deo salutare suo. Omnis passio hominum in terram cadet, hæc sola passio crucis stantem demonstrat: unde verum dicimus, montem sanctum lignum esse passionis. Inde innocens manibus, & mundo corde non fuit. Nec enim mundus corde, eo quod Ægyptium calce percusserit in Ægypto, & mortificaverit eum, & manibus suis eum in arena obruerit; Christus autem in montem sanctum ascendit lignum regni sui, ut moreretur à Judæis, quanquam ipse aliquem hominum non mortificaverit, nisi solum diabolum inimicum generis humani. Exinde in montem ascendit innocens & mundus corde; & ideo propheta dicit: Quis ascendet in montem Domini, & quis stabit in loco sancto ejus? Innocens manibus & mundo corde. Et declaravit montem Sion sanctum esse sanctam crucem, dicente æque propheta: De Sion exiet lex, & verbum Domini ab Hierusalem. Lex Christianorum

crux est sancta Christo filio Dei vivi, dicente æque propheta: Lex tua in medio ventris mei. Percussus in lateris ventre de lancea, sanguis & aqua mixtus profusus fluebat, unde sibi Ecclesiam sanctam fabricavit, in qua legem passionis suæ consecrabat, dicente ipso: Qui sitit, veniat & bibat: Qui credit in me, sicut scriptum est, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ. Item in Psalmis: Et erit velut lignum quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo. Ecce verbum propheticum, fructum resurrectionis die tertia spiritualiter intelligendum dicentis: De Sion exiet lex, hoc est, de ligno regali, & verbum Domini ab Hierusalem quæ est Ecclesia.

Caro ligno confixa emisit verbum Dominicum dicens: Heli, heli. Et adimpletum est propheticum spiritale ante dictum: De Sion exiet lex, & verbum Domini ab Hierusalem. Hierusalem dicit de cælo descendentem, novam civitatem, quadratam per quatuor Evangelia, habentem duodecim fundamenta duodecim prophetarum, duodecim portas duodecim Apostolorum; per quorum annunciationem Christiani in hanc civitatem sanctam & novam introierunt, quæ spiritalis est Ecclesia.

Ecce probavimus per omnium Scripturarum deificarum fidem duos montes, Sina in terra, & Sion in cælo, duorum Testamentorum portare figuram; veteris Sina, & novi Sion. Ex quibus duobus montibus, videlicet duobus testamentis, posteriori tempore demonstratos & declaratos habemus duos populos; veterem & priorem Judæorum, & novum & posteriorem populum Christianorum: Judæos terrenos, qui terram promissam à Deo acceperunt carnales; & Christianos cœlestes, qui regna cœlorum à Deo promissa accepturi sunt in futuro sæculo. Caro enim Christianorum spiritalis & immortalis erit.

Alia probatione veritatis in Scripturis posita, ex ea veritate cœlesti spiritalem facimus figurarum comparisonem, de hujus mundi conversatione. Diximus enim, montis sancti Sion, quod lignum regale & sacrum, haberet interpretationem de Hebraico, in Græcum vel Latinum, tentatio exacerbationis vel speculatio, eo quod de ligno speculabatur ante se stantes bonos & malos.

Ita invenimus ipsum Salvatorem per Solomonem speculum immaculatum patris esse dictum, eo quod Spiritus sanctus Dei filius geminatum se videat; Pater in filio, & filius in Patre, utrique se in se vident, ideo speculum immaculatum. Nam & nos qui illi credimus, Christum in nobis tanquam in speculo videmus, in ipso nos instruente & monente in Epistola Joannis discipuli sui ad populum: Ita me in vobis videte, quomodo quis vestrum se videt in aqua aut in speculo: & confirmat Solomonium dictum de se dicens:

Qui est speculum immaculatum patris.

Verum etiam & vitam æternam & veram se esse dixit; Patrem suum agricolam. Si ergo Christus vitis vera: utique constat, quia & nos qui in illo credimus & ipsum induimus, sumus vitis vera, quæ est vinea Dominica, & Christus custos vineæ suæ, dicente Solomone: Posuerunt me custodem in vinea. Invenimus vero in conversatione hujus mundi in similitudinem spiritalem figuraliter esse vineam, habentem dominum & possessorem suum. Tempore vero maturo prope dies vindemiarum positum in vineam custodem puerum in alto ligno media vinea confixo; & in eo ligno faciunt speculam quadratam de arundinibus quassatis, & per singula latera quadraturæ specula faciunt cavernas ternas, quæ faciunt cavernas duodecim: per quam quadraturam cavernarum custos puer omnem vineam perspicere custodiat, cantans, ne viator ingrediens vineam Dominicam sibi assignatum vexet, vel fures uvam vineæ conculcent. Quod si importunus fur egens in vineam voluerit introire & uvam demere, illic puer sollicitus de vinea sua deintus de specula dat vocem malam maledicens & comminans, ne in vineam viator fur audeat accedere, dicens,

rectum ambula. Fur autem timens vocem pueri sibi comminantis refugit de vinea, speculam videt, vocem audit, puerum intus in specula sibi comminantem non videt, & timens post viam suam vadit.

Hæc conversatio secularis similatur gratiæ spirituali. Ita est enim & in populo deifico, sicut in vinea terrena. Vinea Dominica & spiritualis plebs est Christianorum, quæ custoditur jussu Dei Patris à puero Christo in ligni specula exaltato. Quod si viator diabolus, perambulans viam secularem, ausus fuerit de vinea spirituali hominem de plebe Dominica separare & vexare; statim à puero coelesti voce correptus, & spiritualibus flagris emendatus, exulans ad centesimum, effugit in locis aridis & desertis. Hic est custos puer filius Dominicus; qui vineam suam sibi à patre commendatam salvandam & reservandam accepit: de quo Esaias propheta canit, dicens Ecce puer meus dilectissimus, ponam super eum spiritum meum, & iudicium gentibus nuntiabit: non clamabit, neque contendet. Arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non extinguet, quoadusque expellat in contentione iudicium; & in nomine ejus gentes credent & sperabunt.

ORATIO CYPRIANI ANTIOCHENI.

Pro Martyribus.

HAGIOS, Hagios, hagios, sancte sanctorum, Pater patrum nostrorum, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob, Deus Apostolorum, Deus Prophetarum, Deus Virginum, Deus bene viventium, Deus credentium, Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi filii tui; te invocamus supplices, pariter & deprecamur fili unigenite, qui ex ore Altissimi procreatus es ante mundi dispositionem, & ex Mariæ sanctæ virginis utero per mysterium editus; orantibus nobis, sancti desiderii spiritale incrementum, & integritatem cordis præstare dignare, ut lavacro salutari recreatum pectus à delictis carnalibus incolume persistat. Petimus fide illibata, mente incorrupta, devotione robusta, operatione seu dilectione continua; ut in Ecclesia sancta tua nos florere permittas: quoniam tibi flectimus genua, & curvamus cervices, cui Angeli & Archangeli, millia millium Martyrum, chorus Apostolorum, & Prophetarum gloria exultant, cui omnes aves canunt laudes, linguæ confitentur coelestium, terrestrium & infernorum: tibi omnes aquæ in cœlo, & sub cœlo confitentur; te insensibilia sentiunt: tu es

solus, & præter te & extra te nemo. Te quæsumus, Domine Pater omnipotens, qui soli filio conspicabilis es, cujus Angeli & Archangeli obtemperant tibi Domine Pater: te oramus, ut tribuas nobis mentem integram, innocentiam puram, sinceritatem devotam, conscientiam sanctam, puram, sobriam, castam, contra omnes insidias seculi gloriosa fide degentem: contra diaboli minas, & carnales illecebras munitum pectus concedas; ne violenti & cruenti hostis lethalibus laqueis implicemur, ut signum salutis æternæ incolume perferamus. Pelle à nobis omnem seculi illuviem, omnemque diaboli persuasionem. Laqueetur, concidat, & superetur à nobis, & amoveatur, sicut à Sara famula tua Asmodeus dæmon nequissimus, extinctus per Angelum tuum sanctum Raphael. Et sicut Tobiae affuisti, ita mihi adesse digneris. Et ut tribus pueris in camino, & Danieli misericordiam præstitisti: sic circa nos famulos tuos facere digneris. Qui mortuos suscitasti; cæcos illuminasti; surdis auditum, mutis eloquia, claudis gressum, leprosis sanitatem dedisti: ita & da famulis tuis, qui te tota virtute mentis

credimus natum, passum, venturum judicare vivos & mortuos. Assiste nobis, sicut Apostolis in vinculis, Teclæ in ignibus, Paulo in persecutionibus, Petro in fluctibus. Qui sedes super septem thronos ad dexteram Patris, respice nos & libera nos de æternæ mortis interitu:

unus in uno, Pater & Filio, Filius in Patre, Spiritus sanctus, per quem, & cum quo est tibi in sancta Ecclesia honor, virtus, claritas, majestas, potestas, benedictio, immortalitas, & nunc & in æternum, semper & in omnia seculorum, Amen.

ORATIO

CYPRIANI ANTIOCHENI

quam sub die Passionis suæ dixit.

DOMINE Sancte Pater hagios, Deus hague, & hague Deus meus, quis enim major te? tibi gratias & laudem refero Deus Abraham & Deus Isaac & Deus Jacob, Deus Patrum nostrorum, Deus Apostolorum, & Deus Prophetarum, & Deus Martyrum, qui fuisti ante mundi dispositionem, Deus vivorum, venturus judicare vivos & mortuos: qui es Deus verax, qui sedes super Cherubim & Seraphim sedem honoris tui, & prospicis abyssos: qui vides cuncta priusquam nascantur; qui habes potestatem occidere & rursus restituere; qui habes potestatem de arido viride facere. Tu omnium Dominus dominator, libera me ab hoc seculo, & exaudi me orantem, sicut exaudisti filios Israel de terra Ægypti, & non tibi crediderunt, nec famulo tuo Moyse.

Væ peccatis meis. Cum elevaveris confringere terram, sub qua fissura petrarum se absconditurus sum ab ante virtutem tuam? Cui monti dicturus sum, cade super me; & cui colli, tege me ab ante metum Domini, cum te levaveris confringere terram? Rogo, Domine, subveni mihi: noli secundum actum meum me judicare: nihil enim in præceptis tuis parui. Exaudi me orantem, sicut exaudisti Jonam de ventre ceti; sic exaudias me, & ejicias me de morte ad vitam. Sicut Ninivitæ induerunt cinerem & cilicium, & poenitentiam egerunt ante Dominum. Exomologesin facienti ante conspectum tuum pro universis peccatis meis, qui es amator poenitentiae, miserere mei. Sed & David dicit: Domine propter nomen tuum dele peccatum meum. Et ego deprecans majestatem tuam; dele universa peccata mea, & exaudi me orantem, sicut audisti tres pueros de camino ignis, Ananiam, Azariam, Mizaëlem: & misisti angelum tuum cum nimbo roris, & confusus est Nabuchodonosor præpositus regni: quoniam tu es Rex regnantium, & Dominus dominantium, qui solus habes immortalitatem, & lucem habitas inaccessibilem, quam nemo hominum videt, nec videre potest. Exaudi me orantem, sicut exaudisti Danielelem de lacu leo-

num: & misisti Abacuc prophetam, & attulit ei prandium & dixit: Prande prandium, quod tibi misit Deus. Et dixit Daniel: Non relinquet Dominus quærentes se. Exaudi me orantem, sicut exaudisti Tobiam & Saram dum orarent in atrio domus suæ: tunc obtulit pro eis Raphael angelus orationes eorum: sic & tu exaudias preces meas, & admittas ad aulam sanctam tuam orationes meas, & continenter mittas angelum tuum, qui deleat universa delicta mea, sicut delesti spiritum immundum à Sara filia Raguel: & illumines cor meum, sicut illuminasti oculos Tobiae. Exaudi me orantem, sicut exaudisti Susannam inter manus seniorum, sic me libera ab hoc seculo, quia tu es amator puræ conscientiae. Exaudi me orantem, sicut exaudisti Ezechiam regem Judæ & delesti ab eo infirmitatem: sic & à me auferas infirmitatem carnis, & augeas mihi ad fidem, sicut illi auxisti annos quindecim ad vitam. Libera me de medio seculi hujus, sicut liberaisti Theclam de medio amphitheatro, libera me ab omni infirmitate carnis meæ.

Te deprecor Pater majestatis; qui in fine temporum misertus es nostri, mittens nobis Jesum Christum filium tuum Dominum Deum Salvatorem nostrum, natum ex Maria virgine de Spiritu sancto, annunciante Gabriele angelo, per quem nos liberaisti de periculo mortis imminentis.

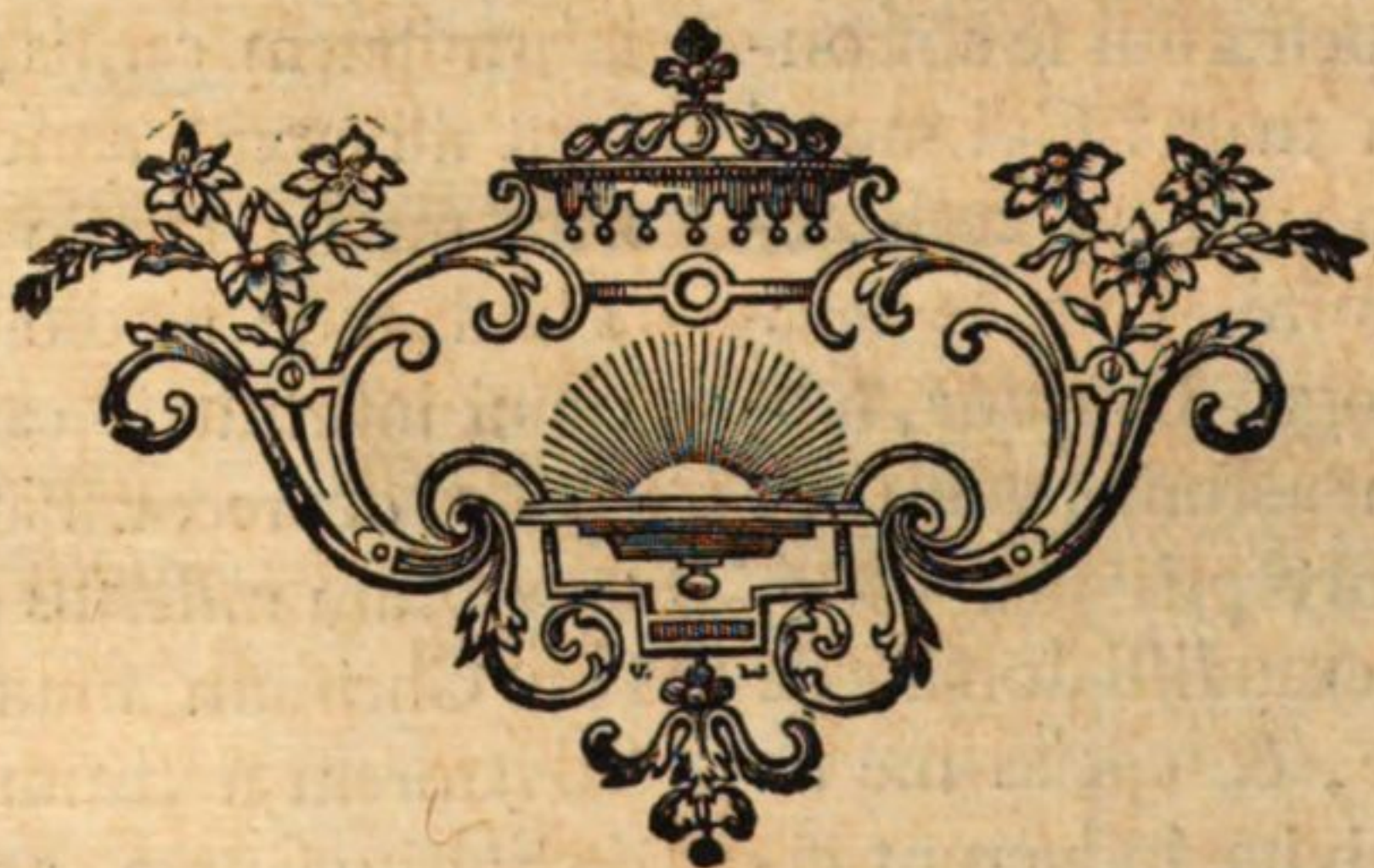
Et te deprecor filium Dei vivi, qui fecisti tanta mirabilia, qui in Cana Galilææ de aqua vinum fecisti, propter Israel: qui cæcis oculos aperuisti; qui surdos audire fecisti; qui paralyticos ad sua membra revocasti; qui solvisti linguas blæforum; dæmonio vexatos sanasti; claudos, currentes fecisti velut cervos: mulierem de profluvio sanguinis liberaisti; mortuos suscitasti; super aquam pedibus ambulasti; qui Petro labenti manum tradidisti; qui mare fundasti, & terminum ei posuisti, & dixisti: Hucusque venies, & hic te confringes in virtute tua. Te deprecor filium Dei vivi propter universa commissa mea, qui es in coelis filius in

Patre & Pater in te in sempiternum, qui sedes super Cherubim & Seraphim sedem honoris tui.

Tibi assistunt Angeli, Archangeli, numerus innumerabilis, timentes & paventes honorem & virtutem tuam, clamantes voce magna & dicentes: Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus Sabaoth. Tu ipse nobis testamentum fecisti: Petite, & accipietis; pulsate, & aperiatur vobis. Quodcunque à Patre meo petieritis in nomine meo, ego à Patre peto ut accipiat. Ego peto, ut accipiam; quæro, ut inveniam; ego pulso, ut aperiatur mihi; ego in tuo nomine peto, ut tu à Patre petas, & detur mihi. Paratus sum propter nomen tuum victimam sanguinis fundere, & quodcunque tormentum sustinere. Tu es, Domine, auditor meus & defensor: defende me ab adversario meo. Angelus tuus lucis protegat me, quoniam tu dixisti; quod credentes petieritis per orationem, dabitur vobis.

Omnis homo mendax, tu es verax. Sicut tu repromisisti, potestatem habes, Domine, dare mihi omne sacramentum tuum coeleste, ut

dignus sim faciem sanctorum tuorum videre. Spiritus in me operetur, voluntas tua in me fiat: quoniam tibi sponendi omnibus diebus vitæ meæ, qui passus es sub Pontio Pilato bonam confessionem, qui crucifixus descendisti, & conculcasti aculeum mortis. Devicta est mors, devictus est inimicus diabolus. Tu surrexisti à mortuis, & apparuisti Apostolis tuis: sedes ad dexteram patris, qui venturus es judicare vivos & mortuos. Tu dominaberis, libera me de manu quærentis animam meam. Per nomen tuum libera me ab adversaria potestate, ut opem des vincendi inimicum meum: quoniam tu es potens assertor & advocatus precum & petitionum nostrarum animarum. Die ac nocte interpelles pro peccatis meis, orationem meam perferas ad patrem tuum. Et tu Domine sancte pater, digneris respicere super preces meas, sicut respexisti super munera Abel. Digneris me liberare ab igne & poena perenni, & ab omni tormento quod parasti iniquis: per bonum & benedictum Jesum Christum Salvatorem nostrum, per quem tibi laus, honor, virtus, gloria, in secula seculorum, Amen.

ARNOLDI ABBATIS BONÆ-VALLIS

O P E R A.

Tractatus de novissimis verbis Domini in Cruce.

P R Æ F A T I O.

ULTIMA Christi verba quæ cruci affixus, novi Testamenti hæredibus tractanda proposuit, licet sparsim à nonnullis Commentariis Evangeliorum videantur exposita, movit me tamen verborum sanctorum reverentia, amplius eorum penetralia scrutari, & quod illa hora qua consummata videbantur quæ de eo fuerant Prophetata prolata sint, cum jam non doctrinæ sed passionis agebatur negotium, & quod in eis sua omnia Christus recapitulat dogmata, & tam diffuse prius prædicata brevibus coarctat capitulis, ita ut in illo verborum compendio Christianæ fidei ratio splendeat, & de semine exiguo seges immensa universati credentium profutura consurgat. Quæ verba quanto brevius dicta sunt, & in articulo quo seria & necessaria agi rerum circumstantia postulabat, tanto diligentius inquirenda sunt & tanto penitus intuenda, quanto fecundior & causalis & seminalis ratio in eis delitescit. Evolutis igitur causis, quasi ex quibusdam latebris, & ex quodam reclinatorio aureo, honorabilem internorum intellectuum majestatem producat in medium; & egredietur palam in decore suo cognoscibilis veritas, quam antea oppositis velaminibus ignorabas, & cum propius accesseris & infunderit se tibi illuminans sensum tuum divinæ radius veritatis, intelliges & videbis in scintilla incendium; & in stilla reperies pelagus; & in lecytho olei, unde creditori tuo reddas debitum, & tibi assatim supersit in inconsumtibilem cibum. Ante tamen exordium, attendamus quisnam ille sit qui se clamat derelictum. Nonne ipse qui Latroni promittit & donat Paradisum! Utrobique, verbi virtutem intellige. Audi quid hæc ultima schola subtilitatis edoceat. Hic idem qui se derelictum causatur, non pro Latrone Patrem rogat, sed potestative (immerito donatis reatibus) repente flagitiosum sanctificat, & cælestibus invehit sedibus, & secum in gloria locat. Hoc fundamentum fidei est, hoc argumentum probabile & necessarium, omni evidentia constat, quod regni Christi etiam in Cruce perfecta sit efficientia: nec minuitur humilitate carnis, imperii dignitas: imo hoc ad gloriam crucifixi pertinet, quod in illa contumelia crucis, sapientiam & fortitudinem mundi hujus vincat & superet, quod stultum & infirmum æstimabatur incarnati Verbi venerabile sacramentum. Quod enim Filius in persona derelictorum conqueritur, non est impossibilitatis judicium; sed hoc potius intimat, quod diminutio illa excellentiæ superioris, humilitati corporis tribuat incrementum: vicissim humilitas & sublimitas quibusdam revolutionibus inter se partiantur negotium; forma Dei se exinaniens, & forma servi nomen quod est super omne nomen accipiens. Non derelinquitur usquequaque, sed dispensatorie singularum exprimitur ratio naturarum, quia & relinqui & pati & mori, quidam arcti & difficiles fiunt transitus, per quos ad solidum & immobilem statum, quasi pelle peccati deposita & omni scabie vitiorum deterfa, renovatus homo perveniat. Unde etiam quod sitit in Cruce fons vitæ; quod supplicante Christo, etiam crucifigentibus locus est veniæ: quod inter convicia & supplicia, pietate matris afficitur: quod omnibus consummatis victor migrat ad Patrem, indiscussum relinquere, ingratitude esset & torporis: & cum hæc singula capitula proprium syntagma requirant, & meditatores Legis Dei totius hic religionis reperiant semina, de quibus exercitatus animus Divinorum intellectuum fructus uberes metat; ad quarum rerum indaginem licet insufficientem me judicem, nec oculis impuris puram lucem intueri sustineam: interim tamen sub umbra Divinorum secretorum sedens, à prohibitis & inaccessibilibus abstinens, ad reliquas Paradisi arbores præsumsi manus extendere, & experiri gustu quid saporis intra se dulcedinum multitudo proposita contineat.

Primum de verbo illo.

Deus meus, Deus meus, quare me dereliquisti.

POST regulas fidei, Evangelico dogmate promulgatas; post signa & miracula & documenta justitiæ; quia iter longum fuit per præ-

cepta, ventum est & ad compendiosum & efficax, per exempla; ne aliquid doctrinæ deesset, sequuta est forma; quæ ideo ad ultimum di-

lata est, ut quasi piæ hæreditatis Testamentum filii superstites eo devotius amplecterentur, quo Christi sanguine conscripta privilegia sua viderent, & impressam obedientiæ ejus imaginem Bulla imputribilis exhiberet. Ideoque ex illa cathedra Crucis quoddam Deuteronomium dictatum est, in qua recapitulatis breviter quæ multa prolixitate diffusa erant; satagit simul Magister bonus facere ac docere & exemplo consummare doctrinam, nec tam veritatis præceptor esse quam testis.

Deus meus, &c. Modo ultro eloquitur qui paulo ante ad Herodis & Pilati inquisitiones conticuit, curiositatem & fastum tumentium hominum aspernatus, pauperes spiritu de patibulo edocet: ibique scholam religionis iterum instituens, pauca proponit capitula in quibus & affectum caritatis intimat, & zeli sancti imitationem commendat. Non possunt impedire tormenta doctrinam, sed quasi hebes contemnitur ferrum; & providit sollicita pietas ut ad regulam fidei, discipulorum mores æquentur; & quadrato fundamento ædificatio firma stabiliter innitatur. Se igitur ipsum modo hominem exhibet, modo Deum; modo omnipotentem, & modo infirmum: ut inter se sublimitas & humilitas, vices negotio congruas partiantur. Modo supplicat, modo imperat; modo se dicit derelictum, modo Latroni promittit Paradisum. Agit secundum utramque naturam quod exigit causa. In hac contemnitur, in illa gloriam regnumque largitur. Perstrepebant ante crucem clamores irrisorii; & ad dolorem vulnerum, cruenta plebs addebat convitia: ringebat, & torvis aspectibus in faciem quam conspuerat intendebat, & unanimi classico acclamabat; *Vah qui destruis Templum Dei, & in triduo illud reedificas.*

Vide quantum mali, error & perfidia Principum adliniverat plebi; quantum rubiginis suæ affricuerat populo imprudenti auctoritas sacerdotum, quantum convaluerat conjuratio facta in Christum, cum occiderent eum, & nomen ejus delerent è medio. Non verebantur omnes, homicidii titulo in perpetuum esse notabiles, una in se & in parvulos suos tanti sceleris reliquias congregabant, & ultro damnationis suæ chirographo subscribebant. Nondum expiraverat Christus, sed fossis manibus pedibusque & scisso vepribus capite vivebat in cruce; & parricidalium mentium intuens vota, non tam clavorum acumine quam illorum crimine pungebatur. Pro his igitur ad Patrem convertitur, & caritatis argumento prolato in medium, inauditum dicendi genus novus orator assumit: & inimicorum in causa allegans, ipsis invitis atque negligentibus parti contrariæ suffragatur: & utrum plus possit peccatum quam justitia, Deo patri quæstionem proponit, & edisserit esse inconveniens ut amplioris sit virtutis delictum quam donum; & prævaleat malitia bonitati, & perditio saluti. Cum

enim ipse ad hoc nitatur ut salventur; & Judæi, ad hoc ut damnentur; plus debet apud Deum posse Filii caritas, quam populi cæcitas: quia & hoc non minimum habet pondus quod causæ huic non patrocinator alienus, sed Filius; neque Reipublicæ commodum ex hac indulgentia minuitur, sed augetur: ideoque nec Legibus nec Judici derogat, si temperatur sententia; quia cum communibus utilitatibus tribunalia deser-viant, non est sibi contraria institutio quæ quocumque tramite ad propositum redit; quæ quod à statu integritatis suæ elapsum erat, restituit. Alioqui subtracta sibi agonum suorum stipendia Christus queritur: protestans non esse quæstuosos tanti discriminis sudores, si hi quibus tanti laboris opera impensa est sic relinquantur, & ad salutem eorum inefficax sit hæc humilitas, & ita sanguis Filii in conspectu patris vilescat, ut non omnia postulata obtineat.

Clamat igitur; *Heloi, Heloi, quare me dereliquisti!* Non impropere Patri, nec derelictum se dicit quasi contumelia Crucis contra propositum videatur apposita; ultro enim & ulnas patibulo & palmas ferro exposuit: sed quantum sit obedientiæ fundamentum & culmen, interrogans innuit, cum se & minorem & æqualem ostendit. Deseritur humilitas, adest majestas; fortius est & sapientius omni virtute & sensu hominum; quod in Christo Judæus & Græcus stultum æstimat & infirmum. Secundum formam servi, legationis suæ ministerium non erubescit, non diffitetur carnis naturam passibilem & mortalem. In hac forma Patri blanditur mediator attentus, nec abnegat quod videtur, nec rapinam arbitratur si aliquid pro potestate loquitur, & Patrem aliquando ex æquali affatur. Deum igitur suum vocat, ne quis quod proprium est alterius ad alterum, existimet alienum; & quod commune videtur, secare præsumat quasi divisum. Naturæ divinæ communio inter Patrem & Filium, non admittit scissuram: & licet sit ibi discretio Personalis, una tamen est divinitas & essentia naturalis. Suum dicit, ut manifestum fiat quod ille qui suus est, in nullo, ei contradicere possit. Deum suum dicit, ut nobis minime formidandum Judicem intimet, quem sicut suum flectere possit; & ad eum tutum esse accessum, quem non ut alienum appellat, sed suum. Nec parvam confidentiam hujus familiaritatis germanitas exigit, quæ in conspectu Patris tantam derelictorum sollicitudinem gerit, ut se quoque in eo quod constat voluntarium esse & spontaneum, dicere non dubitet derelictum. Impossibile sane est, ut in Patrem bonum, bonæ voluntatis cadat ingratitude; & non magis in tam benigno dilecti sibi Filii affectu complaceat. Quod autem derelictum se Filius commemorat, mercedem obedientiæ postulare videtur; nec diu beneficium differri tolerat, quod deberi sibi obedientia morti obviam procedens, confidenter proclamatur.

Quare (inquit) *me dereliquisti!* Hujus mysterii rationem nondum intellexerat mundus, necdum tanti sacramenti effectus palam advenerat; & necesse erat, ut tam opus quam virtus hujus Holocaufti innotesceret, & auditoribus Evangelii imprimeretur hæc forma, & discerent ex præfenti regula, unumquemque oportere deinceps introire in Sancta in sanguine proprio; & finem advenisse earum expiationum, quæ factæ erant eatenus in sanguine alieno. Periret enim & prorsus dilueretur religionis auctoritas, si iterum circa imagines & umbras veritatis occuparetur; & non magis ipsam veritatem apprehendens, mores in se Taurinos, vel Hircinos mactaret, & in altari intrinseco puræ devotionis, adoleret fragrantiam: pro turture & columba pietatis & sanctimonix intendens affectum.

Deferitur Christus, & ad modum Jonæ Prophetæ, projectum in mare, venter belluæ suscipit: sed prope erat susceptio matutina, de qua Pater prædixerat dicens ad Filium; *Exurge gloria mea*; & Filius ad Patrem; *Exurgam diluculo*. Exarmata erat navis, fractumque remigium: sed recollectis reliquis, iterum navigii supellectilem gubernator magnus aptat ad cursum: & cujus res deploratæ esse videbantur, dum clauderetur intra sepulcrum, devicta morte victor egrediens, imperavit ventis & mari: Et infernus obstupuit Judicem, quem quasi prædam peculiarem unguibus carni infixis pro consuetudine indifferenti attraxerat.

Sane ille Psalmus cui titulus est; *In finem, pro susceptione matutina*; ex persona Christi sic incipit: *Deus Deus meus, respice in me, quare me dereliquisti!* Sed hæc erant verba derelictorum, id est, in persona eorum quibus ipse se unierat, quibus per omnia absque peccato similis erat, Suos dicit peccatores propter quos venerat, quorum caput erat; neque membra sua à se abscindi, conveniens judicabat: Alioquin absque nota & labe peccati si corpus inquiras, caput sine corpore constituas, nec erit cui proficiat bonitas, si non sit infra quæ regatur infirmitas. Agit igitur caput causam corporis sui; & pro infirmis suis sollicitus medicus, in tantum compatitur, ut etiam ex parte se infirmari non dedignetur; & (ut amplius dicam) sit peccatum, qui abraðebat peccatum. In qua parte patitur, derelinquitur; quia naturæ impassibili, in nullo congruit injuriari vel pati.

Absentat se passioni divinitas: hoc folius carnis est, in hoc solo se deferi Filius innuit, ut undique sanæ Fidei veritas elucescat, & palam sit quia secundum quod Deus est, omnino non moritur; secundum quod homo, dispensatoria ratione ad tempus moriturus deferitur. Deferitur itaque cum derelictis; & pro natura quam assumerat, tributum solvit; & evecturus secum genus suum ultra hujus seculi pelagus, Piratis rapacibus naulum carnis suæ protulit; inviscatisque denti-

bus, eorum illisit voracibus, & tam se quam prædam suam abstraxit & evexit. Pro debitoribus debitorem se objecit, & quod ex se non debebat, ultro debere non abnuitt; ideoque totius debiti summam ab eo qui pro omnibus se tradebat, exactor exegit. Relictum vidit ad tempus, & penitus posse extinguì arbitratus est: sed abjectio voluntaria non expers erat omnipotentix; & calix ille amaritudinis concupiscentiæ venena infusa antiquitus, ab imo avulsit, & vomitu repentino tota veteris fermenti conspersio ejecta est. Extensis igitur brachiis Christus in cruce, totum corpus suum infra se positum complexus est: & sub alis crucis aggregato genere nostro, ibi & protexit & fovit ubi nihil posse putabatur; & in quo victus æstimatus est, maximæ victoriæ vexilla erexit: quia neque mors in eum usquequaque prævaluit, neque Pater ullo modo negare Filio indulgentiæ privilegium potuit, quod ad pedes ejus prostrata caritas postulavit. Obtinuit itaque dejectio capitis veniam corpori; & percussio vertice, solidata sunt membra: ut non segniss sit recompensatio; & semper quid debeat homo Christo pro quo ille mortuus est, in hac forma meditetur & relegat; fixumque præ oculis sit hoc caritatis argumentum, maneatque hoc vivum documentum & continuæ persuasione exemplum.

Sed & nobis qui toties derelinquimur, quoties nos tentamina colaphizant, non negligenda quæstio est, inquirere cur derelinquimur, & intellectis causis, indigare remedia; quia non poterit in illa mente diu labes obrepere, quæ se provida studuerit circumspectione munire. Deferimur nonnunquam cum hanc curam negligimus, & commonent nos contumeliæ propulantes ut solliciti simus, & medetur quandoque negligentix confusio; compelluntque ad remedia confessionum nonnullos (cum se erubuerint aberrasse) ipsa tentationum ludibria. Castigatur sæpe ex casu superbia, & præsumptio ex ruina. Pulsatur sanctitas, ne extollatur; & ut exerceatur, vexatur ad tempus; in modico derelinquitur, & in magnis miserationibus denuo congregatur. Labitur, & erigitur; deficit, nec sufficit ex se, ut ad medicum recurat. Ad hanc inquisitionis formam proposita à Christo in cruce quæstio nos invitat, quotidie nos pungit stimulus carnis, vel rapit in mirabilibus supra nos elatio mentis. Nec tamen peremptorius æstimandus est recrudescens peccati pruritus, cui obviam pergit ratio, & serpenti scabiei opponit cauterium. Licet enim subfumigent afflata incendia, & flamma vorax jam tectorum elambat fastigia; una gratiæ stilla subitusque respectus clementiæ, uno flatu ea in cineres rediget: sedataque procella divinitus, quod putabatur detrimentum, invenitur solatium; & quod relictum & oblitum, assumptum & restitutum.

I I.

*Amen dico tibi, hodie mecum eris
in Paradiso.*

Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra, qui & ex impiorum ore perficis laudem! Ecce unus de derelictis assumitur; Latro ille collateralis tuus, damnatus ob scelera: illum victoriæ tuæ præcursores constituis, & justificatum ex gratia, in Paradisum præmittis; in quo confusus est inimicus & ultor, hæreticus & proditor, perversus discipulus & detractor Judæus. Opponebatur à Phariseis, Christo pro crimine; quod cum peccatoribus quos Lex abdicabat, ad Legis injuriam non tantum verbo, sed etiam communicaret convivio. Cum enim leprosos & immundos, ex ritu & decreto extra castra depellerent, abasisque parietibus earum domorum in quibus fuerant conversati, ipsis quoque in quibus confediscent subselliis, propria mandaretur purgatio: hoc arguebant in Christo quod hujusmodi personarum nec mensam vitaret nec domum, sed susciperet & sanaret. Inoleverat superstitio; & occasione Legis intellectæ carnaliter, persequiebantur quidem Ministri Legis peccatum. cum tamen nec ipsi essent à peccato immunes: subscribebantque damnationibus propriis, nullum locum misericordiæ reservantes. Nefas putabant, quod Christus curabat in sabbato, quod misericordiam præponendam docebat judicio. Ita & quidam hæretici (in quibus sunt Novatiani) qui volunt videri defensores Ecclesiæ: eos qui in quocumque crimine post baptismum lapsi sunt, poenitentia censent indignos; & omnino non posse restitui dogmatizat illa impietas, quem in aliquod crimen humana impegit infirmitas. Verum Christus & falsos defensores fidei hæreticos, & inimicos gratiæ Judæos præsentis judicio destruit & convincit; mutans Legem in gratiam, terrorem in mansuetudinem, asperitatem in lenitatem, umbram in veritatem, judicium in misericordiam. Novus rex, nova lex; novus dux, nova lux. Fractis prioribus Tabulis, & siliice ad siliicem comminuto, novis subscriptionibus figit titulum: & dicat pietas, & discernit omnia caritas.

Scribitur tribus Linguis insignibus, Hebraica, Latina, & Græca regnum Christi; & dominatio ejus emanatura in Gentes, cruci insculpitur, nec corrumpere Pilatus quod scripserat voluit. Et licet tam insignem titulum deleri perfidia Judæorum clamose expeteret, obtinere nullo modo prævaluit. Jam ad hanc sculpturam Latro concrucifixus pertinebat, & eum intra se illæ literæ colligebant: jam spes subintrabat converso, quia crucifixo sibi mundo, inhiabat cœlestibus; dilatatusque caritate, quasi consputis repudiatisque quæ infra sunt, cum Christo tracta-

bat de regno, affectabat superiora: & cum jam anima egressum accelerans in primis labris esset, & hora ultima adventaret, æquo animo ibat; nec urgebat formido poenarum conscientiam, quæ se sanguine Christi præterfluente sentiebat ablutam. Exacuebant linguas venenatas, blasphemantes Christum Judæi, & conclamabant & evomebant convitia, & quasi victores insultabant pendenti: fugerant Apostoli; sola plebs maledica, firmatis nequam sermonibus, celebrabat ludibrium; Romanis militibus, seditionibus tumultuosis, cedentibus; pro potestate ministerium potius exhibentibus, quam consensum.

Sed & alter Latro oblatranti plebi assentiens, quod nec se nec alios salvos posset facere, testabatur; irridebatque conparticipem suum qui in eum quem in eadem secum damnatione videret, spem poneret; & nugatorium omnino videbatur, illum credere regem vel Deum, quem secum oppresserat idem opprobrium & simile tormentum. Erat itaque unus irrisor, alter confessor; unus exprobrator, alter venerator; hic sperans, ille desperans: hic diligens, ille negligens: aderatque illi controversiæ judex, qui data sententia, blasphemum ad tartara, confitentem præmisit ad regna. Sane hic de quo agimus Latro, mansueti animi; & sicut testem Christi decebat, in Auditorio publico, fidei protulerat argumenta; & novo Philosophandi genere, supplicii tanti immemor, cum blasphemus illo de timore Dei & justitia disputabat. *Neque* (inquit) *tu times Deum, qui in eadem damnatione es; & nos quidem juste, non digna factis recipimus; hic vero nihil mali gessit.* Credit & confitetur, testis est innocentiae Christi; increpat maledicum, nec sibi parcit; sed tantum accusator sui, seipsum (adversum se sententiæ veritate prolata) persequitur. Damnatio (inquit) similis quidem est, sed causa differens: cum hic ad hoc destinatus sit ex obedientia, nos ob flagitia. Causam accusat, non arguit poenam, execratur scelus suum, non detrectat judicium. *Neque* (inquit) *tu times Deum:* Deum fateri non erubescit, quem ex invidia, non ex merito, noverat crucifigi. Intelligere enim, revelante non carne & sanguine, sed ipso cui attestabatur, jam poterat; quia quod fiebat voluntarium erat, non necessarium; nisi ideo necessarium quia ut sic fieret, voluntarie fuerat definitum. Ibi igitur philosophatur & prædicat & fatetur, ubi non tantum diffugiunt & tremunt Apostoli, sed & ipsi maligni Spiritus jamjam impositi sibi fræni salivaria masticantes, per antiquum organum suum (linguam foemineam) nitebantur colligationes illas impietatis dissolvere; scientes quia fortis armatus hoc ancipiti gladio erat, eos de diu pos sesso hujus mundi atrio ejecturus.

Itaque concionator illustris, oblato confessionis & fidei auctoramento, impositoque latroni blasphemanti silentio; victoriæ suæ pal-

mam

mam & auctoramentum à Judice exigens, ad Christum convertitur, & dicit: *Memento mei Domine, dum veneris in regnum tuum.* Considerare necesse est, quem locum, quem modum, quod tempus hæc causa habuerit, & quam celerem auditum confessio meruerit; quid possit poenitentia, quando bonus Dominus, tribulato corde clamantem ad se servum suum, etiam in ultimo peccati puncto non negligat. Hora mortis erat, jamque confitentis anima faucibus hærebat, jamque linguam ejus alligabat angustia, illoque articulo temporis, fere ab ipsis Apostolis salus desperabatur. Modus passionis, Crux inter omnia supplicia turpissimum & atrocissimum. Quibus postpositis, quasi plagarum & sanguinis immemor, dictator Evangelii Latro efficitur; & (quod persuaderi illa hora difficile erat) Christum Deum in cruce fatetur: ibi orat, ibi adoratur; multa simul pietatis officia complectitur. Credit & timet, compungitur & poenitet, confitetur & prædicat, amat, confidit, & orat. Fide illuminatur, timore subditur, compunctione mollietur, poenitentia concutitur, confessione purgatur, prædicatione zelatur, dilectione dilatatur; confidentia sperat, oratione impetrat.

Ne irascaris, princeps Apostolorum; tibi dico Petre, cui *claves regni cælorum* commissæ sunt: Et te amare flentem Christus respexerat, & donaverat negationis reatum; quia non ex sententia, sed ex infirmitate desciveras: Te tamen juxta crucem non video; territus lates, nec saltem matrem Christi foeminaeque sanctas prosequeris, quæ spectaculo lugubri astabant immobiles. Nec ibi Apostolica auctoritate uteris, ubi ad invicem fixis juxta crucibus privata miscent colloquia Salvator & Peccator. Absens eras, & ministerii tui claves (quod pace tua dixerim) modo non profers. Supplet vicem tuam summus Sacerdos, apertisque feris antiquis, Latro primitiæ derelictorum introducit (aperiente Christo) in regnum cælorum. Amovetur ab introitu Paradisi custodia ab initio pervigil, & versatilis gladius ille minax, quem Cherubin ab antiquo vibraverat. Ibi Latro locatur, unde Lucifer corruit; & cui tu forsitan ultra septies ignorare nolles; ultra septuagies septies reus sed absolutus à bono Jesu, modo cum Angelis conversatur. Resurge, & disce ignorare; neque annumeres peccata, vel multiplices tempora. Non arctatur numero, non clauditur fine, nullas omnino habet metas divina clementia. Sit qui invocet, erit qui exaudiat; sit qui poeniteat, non deerit qui indulgeat. Non huic poenitenti multorum annorum jejunia imponuntur; non nudipedalibus, vel sacco afficitur; simul & confitetur, & justificatur, & glorificatur.

Vide horam, nota personam. Ultima hora, peccatrix persona. Multa antiquaque peccata illico abolet gratia, nec processu moraque temporis indulgentia limat corroditque culpæ rubigi-

nem: sed ubi repente, factò cœlitus sono, Spiritus sanctus illabitur; quicquid immaduerat peccati tabe, siccatur: nec superest ullum foeditatis vestigium vulnere, quod misericordiæ abluit lavacrum. Foetebat jam quatrduanus in monumento Lazarus, suscitatus non tabescit languore; erigitur, solvitur, & statim convalescit. Nulla lepræ crepido, nullus sinus in facie Simonis superest. Hospes incolumis curatori suo hilarem exhibet famulatum: nullum signum horroris comitantibus magistrum; idem conviva & minister prætendit. Maria Magdalene ad pedes Christi plorat & orat, tergit & ungit; nec improperat Christus vitam infamem & inverecundam, nec opponit quod diluit, nec exprobrat quod ignoscit. Quicquid agit in hujusmodi, celeri nutu Spiritus sanctus consummat, nec emendicat aliunde suffragia; qui quod dicit, facit; & quod illuminat, format, qui statim piscatores facit doctores, & idiotas prædicatores. In hac gratia non affligitur expectatio dilatione, nec intervallum est inter optatum & datum. David dicit, *Peccavi*; & Propheta, *Translatum est peccatum tuum.* Ad Cain dicitur, *Peccasti, quiesce*: & ad mulierem in adulterio deprehensam; *Non te condemnabo: noli ultra peccare.* Quid commemorem Ninivitas, quorum poenitentia subito Judicem amovet à sententia? Quid Achab & Manassæ reges impios; quorum contritionem in angustis non est aspernata divina clementia? Inter cetera pietatis exempla, Latro noster nobis occurrit, poenitiæ regula, confessionis forma, indulgentiæ præco, spei exemplum; qui dum ingemit, subito quod quærit invenit, quod petit accipit, & illico audit: *Hodie mecum eris in Paradiso.* Non ad loca purgatoria, flammæque peccatorum ultrices, confitens destinatur; non ad loca tenebrosa & tormenta deducitur; nullam pars adversa gratiæ Dei præsumit inferre calumniam: una Crucis poena, omnia abolet crimina: imo non poena, sed gratia. Præmittitur igitur in Paradisum hic nostræ nuncius absolutionis, & primitias libertatis nostræ (testis libertate donatus) Paradisi civibus id expectantibus & desiderantibus, primus invexit.

III.

Mulier, ecce filius tuus.

UBI sunt misericordiæ tuæ antiquæ, Domine!

Quid differs? Jam venit hora; mater tua coram te est, & Joannes quem diligis. Latroni loqueris, & matri non loqueris? Intuetur te illa in mulieribus benedicta; & fixis in te oculis, vulnera tua, materna pietate considerat: & licet non ignoret quid boni conferat mundo Passio tua, tamen Parentis affectu commoritur, & pectus maternum immanitate doloris arctatur. Suspirat intrinsecus, & erumpentes revocat la-

crymas; & eo amplius anxietas intumescit, quo prohibetur egredi, & per luctus lamentaque dissolvi. Emergebant quidem aliquando gemitus, sed increpati reprimebantur; revertebanturque in sinum mentis de quo prodibant, & collidebant se ad invicem introrsus, eratque in anima illa, tempestas valida, occurrentibus sibi procellis; & quasi in sartagine frixis medullis, ebulliebant amaritudines quas excoquebat & coagulabat exacerbatio perseverans. Imperabat quippe dolori silentium, formido, & ringentium Judæorum torvi in eam oculi, illos turbines suffocabant. Verum illa tantarum procellarum falsuginem ebibebat: & (quod difficillimum erat) moriebatur & mori non poterat; & clauso tanti doloris tormento intrinsecus, alium vultum palam exhibebat: nec poterat ex facie colligi Crux illa animæ & patibulum spiritus in quo erat hostia viva, beneplacens Deo, & medullatum holocaustum; quod cum ipsa incenderet, tantum conscientiae ministerio utebatur; ipsaque sine strepitu seipsam mactans, in altario interiori & ligna & flammæ & latices congerebat. Nimirum in Tabernaculo illo, duo videres Altaria: aliud in pectore Mariæ, aliud in corpore Christi.

Christus carnem, Maria immolabat animam. Optabat quidem ipsa, ad sanguinem animæ & carnis suæ addere sanguinem; & elevatis in Cruce manibus celebrare cum filio sacrificium vespertinum, & cum Domino Jesu (corporali morte) redemptionis nostræ consummare mysterium; sed hoc solius summi Sacerdotis privilegium erat, ut de sanguine munus intra Sancta inferret: nec poterat ei consors hæc esse cum aliquo dignitas; & in reparatione hominis, nulli Angelo, nulli homini cum eo fuit aut esse potuit communis auctoritas. Cooperabatur tamen plurimum secundum modum suum, ad propitiandum Deum, ille matris affectus, cum, tam propria quam matris vota, caritas Christi perferret ad Patrem; cum, quod mater peteret, Filius approbaret, Pater donaret. Diligebat Pater Filium, & Filius Patrem; mater vero post utrumque ardebat; unumque erat, quod diversa exhibebant officia, quod Pater bonus, quod Filius pius, quod Mater sancta intendebat, quod in commune elaborabat dilectio, simulque se complectebantur pietas & caritas & bonitas; Matre supplicante, Filio interpellante, Patre propitiante. Filius ad pectus Matris & ubera, Pater ad Filii crucem & vulnera respiciebat: & inter hæc, quid tanta pignora non moverent? quid illa sanctitatis schola nisi pietatem doceret? quid nisi misericordiam informaret? Dilectio & sanctitas & bonitas nihil sibi contrarium sapere poterant, nec reluctari sibi nec adversari concordiae congruebat: & omnino decebat, ut supplicatio & satisfactio & exauditio, in negotio rectitudinis convenirent.

Jesus ergo ut per omnia, pietatis foedera com-

mendaret antiquum decretum quod de honorandis parentibus dictaverat, observavit; & Matrem adhuc volens sic esse, ad consolationem Apostolorum reservavit superstitem, ut ex his quæ ipsa ab initio audierat & viderat & contulerat in corde suo, senatus Apostolicus doceretur, & Evangelica firmaretur doctrina. Honoratur etiam affatu familiarissimo; & licet brevis fuerit sermo, intimatus tamen est debitus affectus, & expressa singularis dilectio, *Mulier* (inquit) *Ecce filius tuus*. Præsens erat Joannes, cui & dicitur; *Ecce mater tua*. Non est passus Christus ut Judaica rabies in sanctuarium suum profanam mitteret manum, vel aliqua infestatione violaretur illud templum Spiritus Sancti: Positus est fidelis ædituus ad tanti thesauri custodiam. Discipulus qui in cœna Domini cervicali sibi in pectore magistri aptaverat, ecce iterum alio privilegio honoratur; & post illud reclinatorium in quo viderat, *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum*, officina illa in qua Verbum caro factum est, diligenter à Filio ei commendatur: probato dilectoque Discipulo pudor virgineus, matris thalamus, & sanctimonie integritas assignatur, ut testis esset idoneus, virgo virgini; fidelis cubicularius matri Domini sui, minister devotus pro reverentia magistri. Vices Filii naturalis, filius accepit adoptivus, & transfunditur in ministerium filialis affectus: formaturque & firmatur in ambobus pietatis unicæ gratus concorsque complexus, non ex traduce naturæ, sed ex munere gratiæ. Unum igitur contubernium Joannis & Mariæ virginitas accipit; & unius moris in domo, unum integritatis propositum, unam habitationem meretur communemque convictum. Ecce Joannes, piæ hæreditatis suscipis testamentum; eligeris, & in hoc præponeris omnibus. Joseph qui eatenus ministraverat, te subrogato, cedit, nec maritalia jura opponit; ut obstruatur os loquentium iniqua in posterum, quia matrimonium illud dispensationi divinæ, non copulæ carnali servierat. Ideoque nec Joseph, cum Joannes eum suscipit in parentem, queritur de disjuncto connubio quod dispensatorium fuerat sine ullo carnalis copulæ commercio.

Hoc testimonium integritati matris Christus in fine perhibuit, ut haberet Ecclesia sancta ex Evangelio lapidem quem Bonosi Helvidique hæreticorum impudenti fronti infingeret, qui in matris illibatæ virginitatem ausi sint impia blasphemiaque garrere. Tu igitur Joannes sancte, ad hoc eligeris ut ministres & obsequaris ea dilectione qua filius, ea obedientia qua discipulus, ea subjectione qua minister & famulus. Petro commendatur Ecclesia, tibi Maria: illi tumultuosa negotia, tibi pacifica & quieta: illi atria & vestibulum, & altaria sanguinum; tibi commendatur Altare incensi, & Sancta Sanctorum. Ad culmen ministerii tui nullus tecum admitti-

tur; solus illi assistis propitiatorio, solus illud Vas aureum continens Manna, illud divinæ Legis scrinium Pontifex destinatus observas. Loco filii positus es, & ut vicem in Matre suppleas ordinari; nec abnuat te Mater sancta vicarium, licet longe imparem & inferioris tituli; tamen quia sic visum est Filio, amplectitur successorem. Certe piscator fueras, & in hac arte à parentibus institutus; nullum te stemma inclytum facit: sed qui infirma mundi elegit ut fortia confundat, in assumptione tua, paupertatis & humilitatis & castitatis gloriam commendavit, fundatamque caritatem, & illustris animæ puritatem, hoc singulari titulo honoravit.

Intueor igitur quadrigam qua currendum est ad Patrem, sic debere distinguere ut per te ad Matrem, per Matrem ad Filium, per Filium vero attingere possit poenitentis affectus ad Patrem. Et in hoc ferculo quod nos ab hoc seculo evehit, tu sis columna argentea; mater, ascensus purpureus; Filius, media caritas, reclinatorium aureum, visio Patris in decore suo, & æternæ pacis jocunda tranquillitas. Hanc interim gloriam proprie virginitas promeretur. Per hanc, in hunc gradum Discipulus sublimatur, per hanc ipsa Mater & Virgo placuerat Deo, & obumbrante virtute Altissimi, in illo beatifico utero, Verbum caro factum est: per hanc fuerat Gabriel Archangelus Mariæ domesticus, imo tota militiæ coelestis multitudo & naturæ Angelicæ gloria (admirans quod sic integram in terris reperisset) circumfusa undique cognato coelibatui exhibebat reverentiam, & divino incolatui clientelam. Proprie tamen Gabriel & Joannes huic assignati officio, communibus studiis ministrabant, simulque ab ambobus tam in coelo, quam in terra, divina & humana consolatio procurabatur; Joanne, juxta quod res postulabat, providente subsidium, Archangelo pia vota perferente ad filium.

Factum est igitur ut Dominus imperaverat; & cohabitabant simul in bono jucundoque conventu, virginitas & humilitas, dilectio & puritas, subjectio & caritas; & erat unanimatis participatio in id ipsum, inter Dominum & ministrum, sicut magistri ordinarat auctoritas. Bonus Itaque Dominus, bono fine consummans pietatis mysterium, in Cruce justificat impium, & debitum Matri reddit affectum. Addit quoque & tradit exemplum quod ad conservanda quæ sancta sunt, debeat eligi sanctitudo. Nec Sacramentorum arcana impuris sint exponenda conspectibus, nec possit digne sacris ministrare mysteriis; nisi qui in schola studuerit continentiae conversari. Decet enim, ut qui mundandis, vel mundis officium exhibeat, omnimoda splendeat sanctitate; quia omnino huic formæ contrarium est, ut contrectet incorrupta corruptus, & purificatoriis muneribus manum apponat impurus. Quod non ideo dicimus quod

in his qui jam abluti sunt & sanctificati, de quantiscumque naufragiis evaserint, aliqua post indulgentiam nota permaneat; quia nisi ad antiqua revertatur contagia, nulli prior præjudicat vita.

I V.

Sitis.

Ecce iterum mysteria; & ad invicem sibi Sacramenta divina occurrunt. Responsum erat de Cruce Latroni, & Matri; & ad confirmationem spei, pietatisque exemplum; Latro in regnum præmittitur, Mater interim ob rerum mysterium reservatur. His pie provideque dispositis, Christus inter supplicia sitit. Exhaustum erat sacrum pectus sudore sanguineo; & lignum illud cui affixus erat, sanctis bajulaverat humeris; & ut solet ex mœstitia somnus nonnullis obrepere, sic poterat sitis illa ex tormento accendi. Forsitan sic erat: Ego vero sacramentalem hanc sitim intelligo, in qua non tam desideratur potus, quam hominum salus. Neque enim ab irrisoribus & intersectoribus poterat beneficium expectari, quia omnes ad impietatem proni, paratiores erant augere injurias, quam misereri vel compati. Perseverabant adhuc; nec flagellis, nec sputis, nec colaphis poterant saturari. Unde nec consequens videtur, ut audita sitis, eorum cor emolliret, quibus parum erat quod in Cruce pendebat; nec satisfactum esse ipsa morte, malignantibus videbatur. Christus tamen, sicut per David prædixerat, irruentibus in se universis, *tanquam parieti inclinato & maceriæ depulsæ*, currit & sitit. Sitit conversionem, currit ad remissionem, exolvit quæ non rapuit. Et licet illi pretium illud magnum cogitarent repellere; jam absorpto serpente festinat ad lavacrum inimicorum, & moritur pro impiis, & rebelles adoptat, & tanti affectus beneficia largitur ingratis.

Hoc etiam in titulo Psalmi 33. continetur; ubi affectare David in persona Christi prædicitur, cum coram Abimelech vultum suum mutasse perhibetur. Affectabat David, & tympanizabat ad ostia civitatis, & ferebatur manibus suis, & in barbam ejus disfluebant salivæ: Affectante quippe Christo, & hoc sitiente, ut mansuesceret domus exasperans, & duræ cervicis populus molliretur: exhaustoque poenitentiae antidoto, felleas viscosasque peccati faeces evomerent, visa sunt eis hujus doctrinæ verba omni ratione carentia, & dementiæ adscribebant quod eos ad carnis suæ edulium invitabat. Horrebant potum sanguinis, & carnem humanam cibum insolitum mensis suis inferre, impium & nefarium judicabant. *Durus erat sermo hujusmodi*; quia sensu carnis oppressi, spiritum & vitam in verbis veracibus contemnebant. Hoc intimabant illæ per barbam David fluentes

salivæ, quod infantilia hæc verba & frivola æstimarent Judæi, & contemnenda essent à profanis sacramenta Dominica, & quasi arreptitii & furibundi reputandi essent horum dogmatum discipuli, & intellectualium mysteriorum ministri. Sed Christus definitiones patientiæ edocens, nec irascitur, nec ulciscitur: sed sustinet & præstolatur, & affectat ut illuminetur populi cæcitas, ut convalescat & exurgat infidelitatis mole suffocata illa tyrannica & effrænis obstinatio, tandemque pateat veritas, & redeat ab errore conversa impietas. *Tympanizat ergo ad ostia clausa*, ad aures oppilatas, & incredulis cordibus intonat, & extensa in cruce pelle corporis sui; *in psalterio decachordo*, veteris & novi Instrumenti concutit consonantiam: & quasi incantatis serpentibus, ad insolitam harmoniam reddit edomitos; & detractores facit cantores, & impios modulatores. Mutatur omnino facies Christi in specie sacramentorum, *coram Abimelech*, id est, coram Judæis qui ad regnum Christi, ex promissionibus factis ad patres, pertinere videbantur. Hic Achis, id est, ignorans, hoc est ex parte, populus ille qui non credit nec intelligit. Porrigit quidem discipulis suis, imo toti Ecclesiæ, propriis manibus Eucharistiam, quasi seipsum ferens: quam qui digne accipit, vivit; nec immerito proscribitur, qui contemnit: & aliis quidem tantæ rei mysterium *odor est vitæ in vitam*, aliis *odor mortis in mortem*. Unde & Achis David dimittit, quia quibusdam ex Judæis repellentibus verbum hoc, & *indignos se vitæ æternæ* judicantibus, doctrinam hujusmodi Christus ad gentes convertit.

Abimelech & Achis, non sunt unius personæ nomina, sed quia unius mysterii continent rationem, non incongrue diversis respectibus uni personæ aptantur. Ex parte Achis, id est, ignorantia & error, adhuc in eodem populo perseverat: & qui filii regni videbantur, contempto affectu caritatis Christi, & tympano crucis; quasi David à se dimittunt ut eat, cum dicunt Christo, *Recede à nobis, scientiam viarum tuarum nolumus*.

Maledicunt adhuc Judæi Christo, & veri Helisæi derident calvarium: nec dum tamen Ursis, id est, dæmonibus, derisores exponit: sed in multa patientia expectat poenitentiam, & differt, nec infert pro meritis iram.

Sed perversa & aversa mens carnalium, sitis hujus non intelligens sacramentum, sancto ori amaritudinem applicat in calamo, & fonti misericordiæ venena propinat. Non tangit Judæe Christus poculum tuum, non gustat acetum *de suburbanis Gomorrhæ & vinea Sodomorum*. Fons ille de quo aquæ vivæ emanant, cujus rivi in æternitatem prosiliunt, non exaruit; neque, ut à te impleatur, affectat. Hoc potius sitit fons ille irriguus, ut ex eo affatim haurias, illaque replearis dulcedine, ut puri te refrigerent lati-

ces, & ardentium in te libidinum extinguant carbones. Hoc sitit, ut virens in te caritas perseveret, ut sicut palma in sublime comam spei attollas, & sicut cedrus Libani imputribilis vivas. Pincernas veneficos sitis ista discernit, & propinatores amaritudinis horret & abjicit. Nullis passionum ardoribus fons iste siccatur, nullis pressuris caritas exhauritur. Etiam ubi percutis & irrides, ubi fel porrigis, non commutat se dulcedo in amaritudinem, nec exigit caritas ultionem. Sanguis & aqua de latere exeunt vulnerato, aqua in lavacrum, & sanguis in mortis exemplum.

Caritati igitur Christi quæ esurit & sitit justitiam nostram, testimonium perhibet in cœlo Trinitas, ipse Filius qui justificat, Spiritus qui sanctificat, Pater qui glorificat, quia & justitia, & sanctitas, & claritas nostra de sursum est, & testimonium Dei (*quod majus est hominis*) hæc in nobis dona sua commendat, & informat, & confirmat. Nihilominus in terra, per visibilia & corporalia sacramenta, quod intus invisibiliter agitur, commendatur extrinsecus; & attestantur fidei Christianæ, *spiritus, aqua & sanguis*: quæ tria unum sunt & individua manent, nihilque eorum à sui connexione sejungitur, quia Catholica Ecclesia hac fide vivit ac proficit, ut jam nec sine vera divinitate humanitas, nec sine vera humanitate credatur divinitas. Nec sufficere nobis posset ad intellectum veritatis, testimonium quod de cœlo est, quod sibiipso perhibet Trinitas; nisi & nobis innotesceret aliquibus signis, & aliquibus argumentis, fidei veritas. Sunt itaque hæc tria, spiritus sanctificationis, sanguis redemptionis, aqua purificationis. Non redimit sanguis nisi quos gratia vocat & lavat, nec nisi ablutos & mortuos peccato, Spiritus sanctificat. In commune participant, redemptio & ablutio & sanctificatio. Alterum sine altero esse non potest, quodque agitur unum est, non multiplex. Spiritus namque sanctus superfertur mysteriis, interest sacramentis, quorum rationem aqua mundans significat, quæ illius rei continet signum, cui & sanguis Christi & spiritus Dei præbet effectum. In aqua mundamur, in sanguine informamur.

Mirum dictu, tremendum relatu. Profluentibus de sacro latere aquis viventibus, & emanantibus de fonte uberi largis liquoribus, Christus sitire se perhibet, & ipse mundum irrigans & fœcundans, de ariditate causatur. Omnino sane sitis illa exprimit, raros tunc extitisse qui crederent, cum ipsi & laterent & dubitarent illa hora Apostoli, & adhuc non illabebatur sanguis & aqua in corda discipulorum radicitus, nec immaduerant ebrietate Spiritus, quorum animas timor & dubietas siccaverant.

Te sitit Christus, o Petre: revertere, & dic libere, *Obedire oportet Deo magis quam hominibus*. Revertere & confide, & cum fratre
tuus

tuus in aliquo delicto præoccupatus fuerit; tu qui spiritualis es, judica in spiritu lenitatis. Et tu tentatus es aliquando, & ad unius ancillæ vocem à proposito excidisti. Verum sanguis Magistri hunc reatum aspergit, manet tibi eadem gratia, non privaris Apostolatu, manent tibi claves tuæ, & eadem excellentiæ tuæ dignitas perseverat. Exurge, & bibe de fonte misericordiæ, & tu aliquando conversus, confirma fratres tuos, & in eadem mensura qua propinatum est tibi, remetre eis, & ad formam tuam, qui stat, videat ne cadat; & qui cecidit, adjiciat ut resurgat.

Etiam te Judææ parricida, Christi caritas fittit. Muta intentionem, replica orationem. Dixisti, *sanguis ejus super nos & super filios nostros*. Bonum est quod dicis, si recte intenderis. Sit super te sanguis ejus, & conspeli ei per baptismum in mortem. Opta salvari, non damnari: bibe & tu nobiscum de calice passionis illius. Non est hoc horroris, sed poculum pietatis. Liminare frontis tuæ lini hoc sanguine, & præteriet te Angelus percutiens; nec tanget primogenita tua, sed attrita Ægypto evades illæsus.

V.

Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt.

Oculum pro oculo, dentem pro dente evelli lex præcipit. Nemini parcit Moyses, omnes injurias suas persequitur & ulciscitur, & absque ulla miseratione, Decretorum ejus contemtor occiditur. Tempore gratiæ temperantur edicta, & Evangelica mansuetudo à populo acquisitionis, iram & convicium & contentum excludit: nec *Racha* fratri dici aut *fatue*, vel etiam irasci, Magistri nostri disciplina permittit. Ipse quoque qui Judex est omnium, & cujus est vindicta, nequaquam per singulos dies irascitur, & gladium in vaginam revocari præcipiens, percutientes in gladio, gladio perituros denunciat. Ipse scisso dorso verberibus, vellicatis genis, facie sputis illita, puncto capite vepribus, latere faucio, terebratis palmis, pedibus confossis, tanquam agnus jugulatori suo alludens, carnem suam non reluctans explicuit, & nudum corpus, quasi incudem, malleatorum ictibus patienter supposuit. Poterat utique accitis multis millibus Angelorum agere pro se, & de tantis ludibriis erui: sed qui præceperat, percussori sinistræ maxillæ porrigi dexteram, & auferenti pallium præberi & tunicam; se ipsum intra regulas suas concludens voluit ut à capite, patientiæ forma prodiret in membra: & in hoc, æmulatio filiorum probaretur, si non se degeneres exhiberent.

Igitur quid prius sitierit, manifestat; & iterum conversus ad Patrem, orat ut hæc ignoran-

tia populo dimittatur: *Pater* (inquit) *dimitte illis, quia nesciunt quid faciunt*. Quid est Domine, quod dicis? Non accusas, non quæris vindictam; potius excusas, & conjurationis illius spissamentum attenuas: & hæreditarium onus ab impiis transferens, crimen malitiæ non opponis, qui ideo dimittendum censes, quia admissum ignoranter ipse testaris. Ubi est illud quod dixeras prius: *si non venissem & locutus fuisset eis, peccatum non haberent: Nunc autem & viderunt & oderunt, & me & Patrem meum!* Viderunt quidem, & oderunt; & quod de te scripserat Moyses, & antiqua conclamabant volumina, omni sabbato decantabant. Intrasti Synagogam, & sicut palam erat, nequaquam ex Commentario literatus, librum Esaiæ explicas, & in auribus omnium legis; *Spiritus Domini super me, eo quod unxerit me, ad Evangelizandum pauperibus misit me*: & in Auditorio publico, in te impletum hujus Scripturæ vaticinium, protestaris: Quis ignorantia locus erat, cum ipsis inquirentibus *quomodo literas* nosse *quas non didiceras*; hoc ipsum divina sapientiæ documentum esset, quod te quem in Scholis suis nunquam elementarium viderant, eruditum in Lege probarent? Certe latere non poterat, sed hoc in te universitas mirabatur. Ex te sapis, ex te intelligis, disputas publice de Lege cum Scribis; & ex Lege brutos hebetesque Doctores convincis. Quis dubietatis locus, quæ ignorantia ratio esse potest, ubi *cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, resurgunt mortui, pauperes Evangelizantur!* Sed obstinatis animis & nolentibus intelligere, ut bene agerent; nec signa ipsa persuasoria erant, nec virtutes operariæ.

In tantum in eorum pectore Christi induerat odium, ut & bona quæ negare non poterant, non virtute Dei, sed præstigiis dæmonum fieri dicerent: opera Christi, Beelzebub ascribebant; & Spiritus sancti unctionem, Dæmoniis. Et tamen Christus nescire eos quid agant affirmat; ideoque pro errore eorum & cæcitate obnixè supplicat Patri. Sed habebat hæc ipsa postulatio ordinem; & necesse erat, in terra sterili & palustri & purgamenta creante, pro frugibus, usque ad imum fidei fundamenta infigi, & ex profundis Adytis primum submoveri sensus erroneos, ut firmam stabilemque domum sibi veritas aptaret & illustraret, fideique fundatum templum spes gloriæ pangeret. Nec tamen licet tanti criminis molem Mediatoris auctoritas elimaret, obstinatio illius infidelitatis ex se excusabilis erat; nec habebat quid opposeretur destituta ratione mens, & animus ad veram prospicienda caligans, cui rectissima species veritatis (ad instar remi qui in aqua demissus, curvi præfractique similitudinem reddit) aliter intelligebatur quam erat: & cum esset præ oculis res ipsa, nullaque interjectio impediret;

ex se in transversum intuens, strabus ludificabatur aspectus.

Ideoque nec ratio, nec doctrina in culpa erant, quæ utique non deerant; sed dum multo impendio temporis supervacua quærentur; malum inolitum in ipsis visceribus sedens, medicantem non admittebat manum: ideoque quia se ægrotare nesciebant, sanitatis contemnebant subsidia, neque aliquid ipsa luce oculis malignis erat infestius; demissisque palpebris & complofis in arcum, violenter sibi cæcitatem imprimebant; usque adeo in hoc malum voluntarii; ut voluntas consuetudinem, & consuetudo faceret necessitatem; necessitas vero usque ad illam vecordiam erumperet, ut nescirent quid facerent.

Hæc erat illa animi crassitudo quam Esaias populo Judæorum impropert; per quam in hanc hebetudinem venerant, ut *videntes non viderent, & audientes non audirent*: quia exasperantes animos dignum erat in propriis sensibus confundi; & qui abutebantur justitiæ documentis & veritatis radios abhorrebant, abdicati à naturæ & gratiæ luce, in cæcitate sua tabescerent, & haberent intra se fumosas exhalationes quæ totum candorem intellectuum & sensuum denigrarent. Legis quippe saliva quam ab antiquo imbibebant, ita eorum faucibus inviscata hærebat, & ceremoniarum veterum sapor, palatum mentis perfidæ ita infecerat, ut esset eis in Sathan, quisquis à Moyse doceret discessum, & de occidente litera vivificantem spiritum hauriret. Unde & Moysen Christo præponentes; quasi in blasphemum, lingua zelantes armabant: præferentes servum Domino, & discipulum magistro. Nec negare poterant miracula: sed tanti ponderis odium erat, tantæque immanitatis invidia, ut Christi bene gesta vel dicta eis non saperent. Ad vesanas mentes nullus omnino veritati patebat accessus; & quæ palam erant & nulla tergiversatione abscondi poterant, perverse prout poterant interpretabantur, & in defensione Legis, jam non tam rationibus quam conviciis utebantur. Ex ipsa quippe Lege convincebantur, & propriis concludebantur dogmatibus; nec supererat aliquod prævaricatoribus effugium, nisi quod detrahebant & persequabantur violentia veritatem: unaque communis intentio omnium ad hoc conspiraverat, ut contumelia gloriam suffocarent; & mortis opprobrio, pariter & nomen ejus delerent & famam. In hoc, omne consilium eorumolvebatur; & ad hanc definitionem, omnia perfidiæ argumenta convenerant, ut sanctum & justum (quia *contrarius* erat eorum *operibus*) de medio tollerent, ac per hoc probarent, nullum ei esse cum divina natura consortium; cum sicut ceteri homines, mortalis & passibilis videretur.

Hæc erat cæcitas, hæc ignorantia plebis erro-

neæ, quam dimitti Christi caritas postulat, beneficium præstans ingratum, quod utique & ibi ex parte completum est, & in fine perfecte complendum, quando intra hujus indulgentiæ sinum tota Israelitici populi massa concurret, cum *gentium intraverit plenitudo*. Hoc sciens Jesus quod omnia dederat ei Pater in manus; cum dare posset quod petebat, & potestative hæc propria contineret auctoritas; supplicantis, tamen pro tempore personam exhibuit, ut ex affectu caritas, & ex subiectione humilitas, & ex effectu innotesceret veritas. Quod in tanti absolutione criminis, nulla esset inter Advocatum & Judicem repugnantia voluntatum, sed una & concors esset in hoc negotio allegatio utriusque: quia nullus omnino severitati locus ibi esse poterat, ubi vulneratus Christus proprii mercedem sanguinis exigebat.

Exauditur ergo *pro sua reverentia*; nec tunc gratis accipit, sed ingens erogatur pretium ut commendetur his pro quibus res tanti ponderis agitur, quæ desperata esset humani generis causa quæ aliter componi non poterat nisi exsolveretur pro pace ejus, tanti pretii quantitas, quod singulariter habebat apud se humilitas Christi & assumpta humanitas. Convenerunt itaque *justitia & pax*, & osculum datum est; & pro captivo suo vadem fidelem liberator se posuit: tantaque auctoritate firmatum est hujus indulgentiæ privilegium, ut in ipsius Christi crucifixi membrana, proprio sanguine conscriptæ sint illius absolutionis literæ: maneatque infixum usque hodie sigillum, plaga lateris, quam semper oculis Patris exhibet præsentia Salvatoris.

Perennem igitur hujus gratiæ hæreditatem Testator noster transmisit ad posteros, & originalis mali præcisa radice, licet recrudescat peccatum in multis, generalitas tamen in illa ita abrafa est, ut ad expiationem eorum quæ quotidie admittuntur, non iterum Christum crucifigi oporteat, sed unum confessionis ad omnia crimina sufficiat lavacrum, & ad omnia flagitia, una poenitentia sufficiat hostia. Unde illud crucis sacrificium factum nobis est sanitas & exemplum, quia & proprie sanguis ille nos purgavit, Christo aspergente populum, semel in sancta illatus; & nos, similis introitus formam, in proprio sanguine (crucifixis membris nostris, & abdicatis voluptatibus) retinemus.

Nec nos latitudinis crucis, & altitudinis & longitudinis & profunditatis usquequaque mysteria intacta præterire convenit. Nam sua profunditate usque ad intima nostra penetrat hoc vexillum, & cuspide præacuto rimatur interiora; & *pertingens usque ad divisionem animæ & spiritus*, ipsis infigitur affectibus, secretosque & abditos comprimit motus, & totius petulantia perforat appetitus. Hoc in profundo cordis crux agit abscondita. Intus compungit animam: subterque, Leviathan verme venenato, hoc

vecte transfixo ; intrinseca nostra pacificat & conscientiam munit, & meditationes sanctificat. Et sicut illud lignum quod Moyse à Domino ostensum est, aquis Marath immersum, omnem illarum amaritudinem in dulcedinem vertit ; ita sanctæ crucis virtus animo recondita, omnem tentationum falsuginem sua immersione contactuque indulcorat. Jam vero longitudo quæ à pedibus usque ad Ligni transversi incastraturam se erigit, continuæ mortificationis Christianæ indicium est ; & oportere crucifigi simul cogitationes suas & opera, efficax documentum. Necesse quippe est, quantumcunque longa sint hujus seculi spatia, ut omni vita, infatigabilis ad ea quæ ante sunt semper tendat, semper se evehat patientia constans & longanimitas perseverans. Latitudo autem caritatem, zeli amplitudine complectitur ; cum ægris infirmatur, & cum his quibus est scandalum, uritur. Extendit se & superfertur afflictis, affectu nutritio ; expansisque alis, pullos implumes aggregat & fovet & protegit : & se ipsam in tutelam parvulorum exponens, negligit ; neque alios ut defendat, propria damna formidat. *Cum his etiam qui oderunt Pacem*, in tantum est pacifica, ut nec læsa exigit ultionem, nec exacerbata referat contumeliam : & si corrigat, omnino sollicitate agit, ut plus agat benevolentia quam severitas, cohortatio quam commotio, humilitas quam potestas. Justum & impium simul complectitur : alterum, ut stet : alterum, ut resurgat. Non est ei advena bonitas, nec emendicata aliunde clementia, non stimulis, non legibus, non loris ad portanda aliena onera urgetur : ultro demisso poplite curvat scapulas, nec grave judicat eos pati qui seipsos ferre non possunt, sed de alterius miseria beneficium ordinat, & liberalitatem exornat. Si qua sunt apud infirmos inhonesta, his abundantius honorem circumdat, non improperat, non diffamat ; sanat, non vulnerat ; curat, non lacerat ; exonerat, non gravat ; *operit peccata*, non divulgat.

Hujus latitudinis mysteria Christus etiam inter supplicia commendans, in eo quod expansis manibus elevataque læva & dextera inter Latrones se medium exhibebat, volebat intelligi commune esse illud beneficium ; & non solum bonis, sed & impiis quod agebatur proficere ; & se potius medicamina illa ægris proposuisse quam fanis ; & gratia illa, pari libertate donasse eos qui de libera, & eos qui nati fuerant de ancilla.

Restat altitudo, quam usque ad summum intumat pars porrecta. Hæc est bonæ spei confidentia quæ crucifixos mundo, cœlestibus invehit ; & ex bonæ conscientie testimonio securos certosque illi gloriæ consociat, jamjamque bonis illis manum intentat, jam gustat, jam os aperit, jam delibat, jam conversatur cum Angelis, jam illa prosequitur agmina, jam agnoscit, jam liquefcit, jam amat, jam lætatur &

delectatur, hilarescit & quiescit, intelligit & diligit, & tamen quantalibet perfectione quisque quæ sursum sunt sapiat, interest tamen plurimum inter fidem & spem, nec sine Cruce est electis dilatio plenitudinis, quos jam probatos consummatosque nulla quidem tentatio concutit, sed (ut diximus) hoc solum deest ad cumulum pacis, quod nondum ex toto se integram exhibet contemplatio veritatis.

V I.

Post myrrhatum calicem & reliqua Crucis ludibria, quod à Matthæo & Marco & Luca fuerat præmissum, Joannes non tacuit : hoc videlicet, quod bene dispositis omnibus & assignato in novissimis testamento gratiæ, & certæ spei regulis commendatis ; ad intimandum quod nihil omnino deesset ad doctrinam formamque justitiæ, Christus intulerit : *Consummatum est* : ac deinde in manus Patris spiritu commendato, inclinans caput, quasi gratias agens, potestative emisit animam, consummans omnem legalium rationem hostiarum, & ultimam ænigmatibus antiquis manum imponens.

Sese itaque totum obtulit Patri, & consummata est illius holocausti plenitudo, expensis in illud ministerium carne simul & spiritu ; quia & pro carne & pro spiritu hominisangebatur, & totus homo totum Christum habuit sanatorem, dum & caro in medelam carnis oblata est in ligno, & ad sanctificationem animæ obtinendam, spiritus ille descendit ad Inferos & ascendit ad Superos ; ibi confrigens *ferreos veftes*, & hic portas aperiens *æternales*. Et à corpore quidem, Anima Christi per illud triduum se absentans, non ita divinitatem quemadmodum carnem deseruit ; sed erat Deus in ea indivisibiliter, *mundum reconcilians sibi*, tollens à nobis mortis formidinem, per maturam Resurrectionem : purgans illa amaritudine, quicquid voluptatum venena infecerant, victoriæ suæ gloriam cœlo exhibens & inferno. Abstractisque his qui in illa expectatione diu languerant, etiam Angelorum desideria complevit, quibus hæc hominum restitutio grata fuit.

Nec fuit mora inter oblatum & impetratum ; sed sub omni celeritate se complexa sunt passio & absolutio. Itaque alterum ex altero constitit, ut eadem hora & repletet superos, & inferos captivaret : Acta sunt tamen in cœlestibus gaudia illa proluxiori spatio, neque statim reversa est ad corpus suum Anima Christi ; sed interim his quos de tam antiquis tenebris liberaverat, splendoris divini gratulabundam exhibebat præsentiam : & his qui in Mundo erant, consolationem dispensatorie aliquantulum differebat, ut & dilatio augeret desiderium, & resurrectionis repentinæ lætitia impleret affectum. Quia igitur hoc in capite Libri scriptum erat, ut hanc Pa-

tris voluntatem filius faceret, & res diu expectata & multis præfigurata modis, occultam à seculo faciem in lucem protulerat: exoneratum peccatis populum non ultra passus est Christus supervacuis gravari culturis, quia deinceps non esset religio sed superstitio, si ceremoniarum veterum fæces cum vino mero in Evangelico calice miscerentur. Nec tantum passionum suarum finem, sed illarum etiam observantiarum intelligi voluit; ut postquam advenerat veritas, figuræ cessarent; nec ultra superflue vexarentur fideles spinosis circuitibus per devia aberrando, cum indicaret eis ipsa veritas viam, & loqueretur publice *quia ego ipse qui loquebar ecce adsum*. Unctus erat Christus *oleo latitiæ præ cunctis humanæ naturæ participibus*, qui etiam *præ Angelis nomen hæreditabat differentius*: & exsiccata jam erat à facie hujus olei Judaica unctio; & necesse erat, ut complicaretur *Ephod*, & *Teraphin* non apparerent; & quicquid Be-seleel, vel contexerat, vel coelaverat, locum daret vivis & rationalibus documentis; & abessent umbræ & imagines & typica integumenta, ubi ipsa veritas nudam formam & puram speciem intuentibus exhiberet. Itaque finem Legis advenisse, in fine Passionum Christi monstratum est: & quicquid ab antiquo in sanguine Hircorum & Vitulorum, sive in aliis quibuscumque, vel odoramentis, vel libamentis, lex multipliciter ad expiationem peccatorum agendum decreverat, gratia reduxit ad compendium; & abbreviato tantæ fatigationis itinere unum sanguinem, unam incensionem proposuit, & unum holocaustum omnia continens, ea moderatione aptavit, ut ad id comparandum, quantumque mendicitatis esset homo, haberet sufficiens pretium, nec quemquam persona, vel locus impediret à tantæ dignationis accessu. Unum igitur Agnum habet Ecclesia: neque quoties Pascha revolvitur, quæri alterum necesse est: & cum una sit tribus & familia populi Christiani, uni populo una sufficit hostia; & in una domo, una ponitur mensa. Unum habet Panem & Calicem universitas fidei; & multitudini Credentium unus cibus apponitur, idemque sumitur nec consumitur; & cum omnes impleverit, superest & abundat. Mutabantur Panes propositionis per singula sabbata, appositisque calidis, frigidi tollebantur, quia veteres oblationes, quasi frigidas & calorem Spiritus non habentes, repudiandas tempore gratiæ; ipsa panum mutatio intimabat. Agnus noster idem est, nec diversi per diversas familias immolantur, quia sicut unitas Ecclesiæ nec scindi potest nec dividi; ita necesse est, ut unum agatur ab omnibus, & uniforme obsequium devotio communis exhibeat, totiusque universitatis consensum, sacrificii singularitas ipsa commendat.

Quod vero ad esum Agni, si forte quid superesset, vicinus conjunctus domui ejus cui su-

pererat, vocari præcipitur; introductionem Gentium ad communionem sacramentorum Ecclesiæ exprimit: quas utique per Evangelium vocatas, convivii hujus sapor illexit, & eatenus jejunos ad ea quæ Judaicus populus edere non potuit, gratia mater admisit. Mirum omnino est dictu, & res ipsa spiritualement exigit intellectum; quod cum agnus non nisi ab una familia posset immolari, quæ esse posset tantæ paucitatis familia ita carens filiis, vel nepotibus aliisque propinquis, ut unum non posset per se agniculum edere; maxime cum tam numerosa illius gentis esset fecunditas, multaque conjugia multiplicem sobolem cumularent? Sed (ut diximus) intimata est Prophetice vocatio gentium, & admittæ sunt per fidem ad participationem Sacramentorum, Judæis secundum carnalem sensum literaturæ hærentibus, nec pervenire valentibus ad spiritualis plenitudinem intellectus. Assatus est ergo agnus noster in veru Crucis, subter incensis tormentorum carbonibus; nihil crudum aut carnale in eo jam sapimus, nihil elixum aut molle: sed ita illa boni odoris assatio in patibuli flamma induruit, ita solidata est ut nihil in ea ultra supersit vel passibile vel mortale, sed omnino mortis pyra ab antiquo accensa, sanguinis illius conspersione extincta est. Ideoque & sibi & nobis constat inconsumibilis illius integritas, quia nec corrumpi potest quod omnino est solidum, nec minui quod æternum. Caput ejus cum pedibus edimus, nec abhorremus intrinseca; quia fides nostra in hoc vivit & proficit, hoc fatetur, hoc credit quod *Verbum quod erat in principio apud Deum, factum sit caro* in fine seculorum, & majestas divina usque ad infirmitatis nostræ descenderit intestina, nec nostræ fragilitatis abhorruit officinam: & qui erat nostrum principium, ad finem quoque nostrum accessit, constituens nobis in se metam & terminum, per finem temporalem revocans ad finem infinitum; & consocians corporis & capitis gloriam, individua connexione astrinxit in unum. Sic caput, sic pedes, sic intestina comedimus, cum ita altitudinem Christi prædicamus, ut non erubescamus humilitatem; ita infirmum, ut fortitudinem quoque non negemus: ita stultum, ut sapientiam admiremur; quia hoc amplius stupendum est in illo nostræ Redemptionis negotio, quod exinaniri sic se passa est divinitatis sublimitas, quam quod in se incommutabilis virtus & incomprehensibilis magnitudo, stat in beatitudine sempiterna immobiliter perseverans. Atque ita & apud Ezechielem faciem & pedes Dei quasi prima & novissima Cherubin contegunt, media tantum videnda exponunt; quia quæ ante Mundi constitutionem apud ipsum erant, vel quis status rerum futurus sit post judicium ultimum, cibus est fidei & spei: Interim dum intelligere satagit quæ secundum carnem gesta sunt, & humani-

tatis indagare affectus; quasi ex caritatis ejus visceribus, religionis mansuetudo pascitur. Carnem igitur hoc modo comedimus: ossa vero igne comburimus, quia sacramenta quidem (quæ quasi divinæ virtutis caro sunt, & veritatis integumenta) visibiliter secundum suam speciem percipimus & sumimus; ipsam vero substantiam secundum inintelligibilem & invisibilem statum firmam omnino & solidam, nec frangimus nec minuimus; sed flammis injicimus, id est, spiritualibus intelligentiis commendamus; quod *spiritus & vita* sint in divinis mysteriis, nec fas sit intellectu humano tantæ rei confringi notitiam, quam interim intra se Spiritus Sanctus colligit, *donec evacuato quod ex parte est, perfectum* prodeat palam: & cognoscentes sicut & cogniti sumus; jam hoc non sacramento agamus, sed specie.

Ideo nocte Agnum mactare præcipimur; quia nondum ad liquidum elucet hujus operis ratio, cujus fides ministra est, quam in splendoribus Sanctorum detegit veritas, cum novum vinum in regno Dei propinabitur, accensisque lampadibus, Virgines Animæ ad æternas nuptias admittentur; positaque inextinguibili lucerna super candelabrum, omnibus qui in domo erunt lucebit, tam sacramentorum veritas, quam ipsius ratio Trinitatis. Interim sane immensi quæstus res agitur, & virtutem invisibilem manifestus effectus eloquitur, fideique certitudinem beneficia indulta corroborant; & ex collatione præsentium, firma fixaque est expectatio futurorum. Datur nobis agnus iste ad epulum, datur sanguis ejus ad poculum.

Mandatur extrinsecus liminaribus & postibus domorum nostrarum sanguis ipse apponi in signum, ut munitum sit quod patet & quod latet; habeantque caro & Spiritus secura præsidia, cum cibus potusque divinus animam introrsus alat & vegetet, abigatque extra virtutes contrarias signum Crucis & sanguinis nota. Nec dubium quin omnino formident dæmones Passionis formam, terroremque eis characteris hujus inspectio ipsa incutiat. Etiam ipsos Sacramenta sancta & fidei muniunt signa, quos constat non quantum expedit Christiano dogmati & castis moribus conformari, sed solius fundamenti obtuitu cui quoquomodo inhærent: nec statim propter *ligna & fenum* quæ superponi à negligentibus vident, irruunt Dæmones, in quoscunque carnales, sed reverentur fundamentum, & disparent ad vivificum signum, nec temere accedunt ad consecratam sanguinis balsamo domum. Alioquin, si ad singulos excessus vim suam penitus Sacramentorum subtraheret virtus; & inaniter frontibus errantium Crucis titulus pingeretur; nulla spes superesset ruentibus. A quibus, licet lapsus articulo Spiritus Sanctus abscedat, manent tamen etiam in reis nec sunt inania sacramenta; ad quæ, ut compungitur

qui deliquit, idem Spiritus redit; tantaque est Sacramentorum dignitas, ut ipso Spiritu absente, non audeat vis inimica ingredi, nisi desperatione & consuetudine deliberatoque consensu, signum sanctum victa captivaque mens, apostasiæ scalpello eraserit. Hinc est, quod exterminator Angelus, primogenita quæque Ægyptiorum percutiens, viso hoc signo, à liminibus sanguine illitis, quasi increpatus se cohibet; enecatque Ægyptiis, illæsi incolumesque manent quorum latera frontemque cruoris hujus confusio rubricaverat. Sic Raab cum esset meretrix, appensa ad fenestram recte coccinea, salvatur, & sola ex Hiericho libera evadit; nec patuit domus ejus vastationi & prædæ, quam tam celebris signi reverentia muniebat.

Jubetur etiam, ut festinanter & avide hoc agatur convivium: vestesque itinerarios, baculos habentes in manibus: lumbis præcinctis; panes azymos edant cum lactucis agrestibus: quia tanti operis ministros, nec desides decet esse nec molles; neque viaticum accipientibus exiturisque de Ægypto, quærenda sunt diversoria voluptatum: sed *in exitu de populo barbaro*, simul se debent componere amaritudo poenitentiae & sinceritas vitæ. Hæc carnaliter aliquando sicut & cætera Legis ænigmata, profuerunt, dum fides & pietas ad id quod promiserat veritas, concurrebant: sed *ubi venit plenitudo temporis, finisque Legis Christus*, quicquid de agno, vel hoedo, vel Juvenca ruffa mandatum est; omnia factus secundum congruos status, & in se omnia referens juxta proprios intellectus: cessatum est à multis, ubi unam sufficientiam posuit: nec oportuit adhiberi signantia, ubi significatum advenit.

Sacrificia de craticula vel sartagine, zelum fervoremque Sanctorum præloquuta sunt: suffumigationes aromatum, incensationes orationum, & pia vota affectusque Sanctorum: incensi adipēs, emortuas voluptates: indumenta sacerdotum, multiplicium gratiarum ornatum continebant. Fœminalia quæ ad operienda pudenda primo loco posita sunt, tantam edocent oportere esse continentiae verecundiam, ut ne suspicioni quidem locum relinquat; & ita abscondi quidquid est inhonestatis notabile, ut nullo casu ad ea intuenda, zelotes admittatur aspectus. Sed talem se exhibeat conversatio Sacerdotum, quasi sine sexu sit; & omnino abominetur hujusmodi labem, quinetiam confundatur & erubescat ad membra communia, ipsamque operiat naturam consciam sui, detesteturque quod potest, non quod agit; & quasi emortuas & foetidas partes illas sepeliat & abscondat.

Secunda vestis, quæ Poderis; id est talaris; dicitur, linea est: quæ munditiæ perseverantiam intimabat, & vitæ immaculatæ candorem; quæ stricta erat & adhærens corpori, quia sin-

gularitatem hoc propositum diligit, & expeditos esse oportet qui sanctis ministrant altaribus, carnemque & vestem & totam conversationem solitariam exhibere.

Tertio loco aderat Balteus, lineam tunicam inter umbilicum & pectus astringens; ut in eandem Legem sub ejusdem propositionis vinculo, mens & actio convenirent; & utrumque quadam necessitudine ageretur, carnalisque & spiritualis affectus hanc regulam sibi pari voto conscriberent, & in idiplum communi studio perenniter consentirent.

Quartus ornatus erat Tiara vel Cidaris: qui capitis cultus (eo quod domestica est ibi camera sensuum, & propria sapientiæ domus) indicat, quo philosophica contemplatio tendat, & quantæ sit sapientiæ, eligere coelibatum. Hæc omnia fieri jussa sunt de lino, unde & byssus aptatur, ut non lateat hujus studii & propositi animos, quia multis ablutionibus opus est ut ad hunc candorem exercitatus quisque perveniat; diu torqueri, & longa consuetudine carnales solidari affectus ne tentationum mole facile disrumpantur.

Et quidem ad caput nostrum (quod est Christus) hac Cidari significante, tota puritatis nostræ referenda est gloria; & tunc demum tuta poterit esse perseverantia, si in eo fixa sit spes, & fiducia radicata. Hæc quatuor indumenta minoribus & summis Sacerdotibus, ex Lege & decreto erant communia.

Quatuor reliqua, sunt proprie summi Sacerdotis. In primis, post indumenta prædicta; Tunica hyacinthina summus Pontifex induebatur, dependebantque in inferiori ejus parte per circuitum LXXXII. tintinnabula; & inter duo tintinnabula, unum malum punicum. Omnia erant ex auro purissimo, ut totus vocalis ingrederetur in Sancta, si aliter ageret, continuo moriturus. Vestis sane illa hyacinthina, animam in sanctimonia enutritam, ad illum profectum indicat pervenire, ut Spiritu vivat, Spiritu ambulet, & à nemine judicetur & omnia judicet. Hoc enim est summum Sacerdotium, ad hunc apicem sanctitatis attingere ut totum se vir justus coelestem exhibeat, moresque supernos & divinam exprimat formam; solique Creatori mente infixæ, individua conversatione inhæreat; hoc totum complectens, tunica hyacinthini coloris insinuat.

Tintinnabula vero aurea erant: Mala autem ex hyacintho & purpura, cocco & bysso, in modum sphaerulæ facta; hoc significante Spiritu Sancto, quod viri contemplativi quorum *conversatio in cælis est*, & qui *quæ sursum sunt* sapiunt, *non quæ super terram*; fidei Christianæ doctrinam, & maxime novissimum debent populis denunciare terribile Judicium: totusque eorum incessus & sermo resonare debent divina mysteria; nec gratiam divinam quæ data est il-

lis, premere vel suffocare debent silentio: Quia non satis est, acceptum in sudario reposuisse talentum, nisi à negotiatione servus revertatur cum lucro; nec prodest hyacinthina tunica, nec castitatis continentiaque insignia Doctori sufficiunt, nec pacificus est ad Altaria sancta ingressus, si negligit annunciare impio viam suam, peccatique stipendium; cum & ille non habens correctorem, in peccato suo pereat; nec prosit Doctori sua Justitia, cum sanguinem errantis Judex de manu speculatoris requirat: nec magnum est sibi vivere, nisi satagat & alios secum vivere. Ut ait Seneca; qui res & homines fugit, qui alios videre non potest, sed velut timidum atque iners animal metu oblituit; nequaquam dicendus est vivere sibi, sed somno & ventri. Ideo ingrediens in sancta Sanctorum, totum vocalem se debet summus Pontifex exhibere & virtute verbi quasi floribus odoriferis allicere auditores; ut prædicatio quasi tintinnabulum ex auro purissimo, puritatem perfectionemque singularis intelligentiæ indicet; & ex omni parte per circuitum sermo ejus, lucis divinæ intonet claritatem: & ipsi florum colores in hyacintho (ut dictum est) coeleste desiderium; in purpura magnanimitatem regiam adversus peccatum; in cocco bis tincto, inflammatum in dilectione Dei & Proximi, piæ mentis ostendat affectum.

Oportet sane; ut sacerdotalis actio semper sit & auro sapientiæ fulgida, & hyacintho spei in sublime erecta, & purpura regni (ut debellatrix peccati & in captivitatem redigens dæmoniorum monstra) circumdata; & cocco bis tincto, dilectione gemina, flammea & bysso retorta, semper in oppressione & castigatione carnis sollicita. In Malis punicis quæ intra corticem unum contegunt multa grana, virtutum multifaria operatio exprimitur, quæ undique uno caritatis integumento ambitur. Et recte tintinnabulis Mala miscentur, cum simul prædicatio & actio cohærent; & doctor ipse, quæ dicit, hæc facit.

Sextum deinde additur indumentum, quod Superhumerales dicitur; hoc apud Hebræos etiam Ephod appellatur. Hoc Samuel cum puer esset, habuisse legitur; & David ante Arcam hoc tulit. Sed Ephod, id est, superhumerales quod summorum erat pontificum; erat ex hyacintho & purpura & cocco byssoque contextum. Aliud vero Ephod quod & pro tunica linea accipitur; simplex erat & lineum. In hoc Superhumerali, duo lapides onychini auro inclusi inserti erant; unus in ora una, & unus in altera: & sculpta erant nomina filiorum Israel; sex in lapide uno, & sex in altero. Itaque in Superhumerali Pontificis hoc debet intelligi, quomodo in portandis fratrum oneribus officium illud se habere debeat, quantaque eis, ex debito regiminis, sollicitudo incumbat, ut propriis humeris ovem per-

ditam ad ovile reportent. In hoc bonorum operum patientia, in laboribus perseverantia indicatur. In coloribus vero Superhumeralis, quæ sit ratio, dictum est supra.

Quod autem nomina Patriarcharum gestat in humeris, ob recordationem eorum utique fit; ut videns populus Patrum nomina conscripta in veste Pontificis, eorum imitetur justitiam, veniatque in memoriam fides Abrahæ, mansuetudo Isaac, patientia Israel, castitas Joseph, disciplina Moysis, zelus Phinees, victoria Josue, Samuelis sinceritas, David humilitas, eorumque qui de illis XII. Patriarchis egressi sunt Principibus vel Sacerdotibus, recte facta vel dicta: qui *per fidem vicerunt regna, operati sunt justitiam, adepti sunt repromissiones*. Duplex autem ratio est, quare hæc in humeris Pontifex nomina portet: ut & ipse auditoribus sequenda Patrum exempla proponat; & ipse, eos quos verbo instruit & exemplo, si præoccupati fuerint in aliquo *delicto in spiritu lenitatis* ferat, & amplius exonerare quam gravare infirmos intendat. Eorum enim onera, ipsum Lege officii sui ferre necesse est; & per singulos, sicut diversi morbi exigunt, cum his qui ignorant vel errant, & infirmari & uri.

Quod autem sex nomina in sinistra parte erant, & sex in dextera, in lapidibus Onychinis sculpta; illud est, quod ad conscriptionem hæreditatis supernæ pertinent, non tantum qui probati perfectique videntur, sed etiam qui minoris æstimationis habentur: quia imperfectum nostrum non abjicit divina perfectio, & *calamum quassatum non conterit, & linum fumigans non exstinguit*. Amplexatur quidem dextera ejus, eos qui digni sunt promoveri ad oscula; sed & læva ejus supponitur eorum captibus, quos imbecillitatis vertigo inclinat, nec patitur lapsos omnino collidi quos corruentes excipit, & piam manum inclinatis supponit. Onyx vero, lapis est habens unguis similitudinem, albisque cingentibus zonis igniculos emittit: unde per hunc lapidem, in quo dextrorsum & sinistrorsum nomina XII. filiorum Israel sculpi jubentur; recte intelligimus hanc Scripturam pertinere ad Christum qui in carne assumpta, quasi unguem se nobis exhibuit & operuit multitudinem peccatorum: zonis candidis (id est continentiae doctrinis) cingens electos, & miraculorum igniculis accendens ad fidem, ardebat intus & lucebat exterius. Ipse est autem lapis ille in quo & Lex est conscripta divinitus; & in quo scribuntur nomina eorum omnium qui nomen ipsius non assumunt in vanum, quos nulla tribulatio vel adversitas, cum semel insculpti fuerint, eradere poterit vel delere. Ideo à dextris & à sinistris locantur, quia fundatos vel scriptos in petra, nec altum concutit nec profundum: quia per arma justitiæ, in prosperis & in adversis gradiuntur invicti.

Sequitur indumentum septimum, quod Hebraice Hofen; Græce ῥοζιον; Latine vero, Rationale vocatur. Hoc ex eisdem speciebus & coloribus quibus est Superhumerales, & propter easdem rationales aptari jubetur. Duplex vero fit propter lapidum pondus, ne forte rumpatur. Quadrangulum quoque erat, & palmi mensuram tam in latitudine quam in longitudine continens. In quaternario doctrinæ Evangelicæ jugem memoriam accipe: In palmi mensura, plenam juris mensuram, quantum possibile est operatione humana attingere. Qui enim palmo aliquid metitur, expansis digitis manum extendit ut possit attingere in locum quo tendit. Eadem igitur mensura erit piæ intentioni in longitudine boni operis, & in latitudine caritatis. Inseti quoque erant in eo XII. lapides per quatuor ordines; terni & terni in latere uno, & terni & terni in latere altero. Et sculpta erant nomina filiorum Israel in singulis singula, per tribuum differentias & ætatum. Per quatuor vero Rationalis angulos, quatuor annuli aurei erant, habentes contra se in Superhumerali alios quatuor annulos; ut annulus contra annulum veniens, catenulis aureis utrinque ad hoc insertis, Superhumerales & Rationale invicem jungeret, & mutuo copularet. Sed & uncini erant in Superhumerali infixi, in quibus catenæ inferebantur, quæ annulos utrinque sibi occurrentes necebant. Erant etiam & in lateribus & in superiori parte Rationalis & Superhumeralis, annuli duo in summitate, & duo in lateribus; & per singulos discurrentes catenæ, sub & supra: ut in quatuor angulis & in ambobus lateribus juncturæ adessent, & ad scapulas & ad extremitates & ad media utrumque indumentum firmæ stringerent ligaturæ. Hoc autem indumentum non tantum Rationale, sed etiam Rationale Judicii, à Domino dictum est: In quo doctrina & veritas poni jubentur, & hoc, summi Pontificis pectus cum ingreditur in Sancta Sanctorum, ornatur.

Inprimis diligenter attendendum est, quod qui hac veste induitur; in qua, literis, doctrina & veritas impressa est; consecratum doctrinæ & veritati pectus suum intelligat: neque debere secularibus negotiis & actionibus & lucris occupari; sed doctrinam fidei exemplo & moribus indicare: quia omnino infame est, abuti ratione, & corrumpere doctrinam, & circumventionibus vel technis opprimere veritatem. Oportet quippe ut omnia quæ agit, moderatrix ratio sic disponat, & sic suis locis aptet misericordiam & judicium; ut cum judicat, severitas non excludat clementiam, & cum miseretur justitiam pietas non relinquat; & sive percutiat sive parcat, à veritatis tramite non recedat. Considerans igitur loca & tempora & modos actionum, & ætates & gradus; in numero & pondere & mensura, singula suis aptet rationibus discretio

Sacerdotis ; in cuius pectore horum debet esse scientia , cuius etiam necesse est vitam esse doctrinam : nec ullum locum in anima illa habeat falsitas , quæ ad iudicii divini regulam quadrare debet quæcunque vel docet , vel agit , vel statuit , vel corrigit.

Superhumerales etiam & Rationales , sibi iunctis annulis catenarum complexu ad invicem copulantur ; ut puri cogitatus in mente sancta & rationabiles convenient actiones , & omnia vinculo pacis cohæreant , universamque Pontificis dispositionem caritatis complexus astringat. Aderat præter has ligaturas quæ celestibus desideriis piisque affectionibus aptantur , præter Ephod quod posterius & anterius Logion conjungebat ; Baltheus tam Tunicam hyacinthinam quam ipsum Superhumerales & Rationales superne confringens tanta firmitate , ut trium indumentorum una species esse videretur , & omnia sibi strictim cohærent : ut daretur intelligi , quanta sit diligentia , sanctitas observanda ; cui etiam post tantæ excellentiæ gloriam , post dona virtutum , post agones & colluctationes & victorias innumerabiles , restant plerumque circa novissima etiam , carnis pericula : & necesse est ut semper huiusmodi sollicitudo & intus & extra invigilet , ut actionum & meditationum , in finem , illabata gloria perseveret. Etiam summos fulmina feriunt montes. Et nisi hoc Baltheo , etiam cum omnia eatenus bene disposita fuerint , & ratio & opera jugi nexu stringantur ; per motus & impulsus diversarum tentationum disjungi potest & dissilire , quod nullo turbine propellente firmum videbatur & competenter dispositum. Baltheus iste ex purpura erat & Byssorecta , & hyacintho & Cocco bis tincto ; in similitudinem pellis colubri in rotundo contextus. Gestat autem sic ornatus Pontifex , nomina filiorum Israel ; pro diversis rationibus , in pectore & in humeris. In humeris quidem , à dextra & læva ; propter causas prædictas.

Vel ideo in duobus tantum ordinibus , quia noster summus Pontifex , *cujus Imperium super humerum ejus* , Judæis & Gentibus scripturam Crucis reliquit , & eorum nomina Redemptioni intimavit inscripta , quorum linguas Crucis titulus continebat. In Rationali vero , quatuor lapidum ordines distincte sunt positi (ut dictum est) in quatuor ejus extremitatibus ; supra terni , & infra terni. In nominibus Patriarcharum quæ hærent pectori summi Pontificis , hoc intimatur quod qui in regimine sunt , semper affici debeant pro his qui ad eorum sollicitudinem pertinent ; & quantum possibile est , recordari eorum debent ex nomine , & orationis exhibere suffragia : neque aliud illud pectus occupare debet , quam animarum zelus , quia officii illius est , revocare devios , reconciliare erroneos , confirmare eos qui proficiunt in justitia ; & qui deficiunt , cohortari ne desperent de venia. Sed &

seipsum etiam ad præcedentium Patrum quorum gestat nomina , conformare debet exempla ; ut quorum recolit gloriam , imitetur & vitam ; neque ab eorum fide & operibus se alienum exhibeat , quorum actus & titulos circumfert & probat. Quod autem duodenarius numerus in quatuor ordines divisus , per singulas partes , ternarium reddit ; accipi non incongrue potest , quod Evangelii quadratura præ omnibus Scripturis insinuat Trinitatem. Et hæc est Apostolica doctrina quæ decem Legis præcepta in duobus consummat ; & totum illud antiquarum traditionum dispendium , in dilectione Dei & proximi abbreviat & coarctat.

Sequitur octavus ornatus Pontificis , Tiara videlicet , quam etiam nonnulli vocant Galeum , vel cidarim. Hac etiam minores Sacerdotes utebantur ; eratque byssina , circumdata coronula aurea ; opere textili facta , sicut hodie Phrygium Mitris nostrorum Pontificum plerumque consuevit : eratque in modum cassidis porrecta aliquantulum , verticis cacumen in sublime excedens ; astringebaturque capiti vitta hyacinthina , ne casu aliquo , immolante Pontifice laberetur. At vero summi Tiara Pontificis , excellentior erat ; & præter hæc , laminam auream (quam Petalum vocant) fronti habebat insertam : in qua nomen Dei quod apud Hebræos ineffabile dicitur , scriptum erat. Hæc Tiara quæ tegit & ornat caput Pontificis , totamque ejus pulcritudinem coronat & protegit (ut dictum est supra) omnes sensus capitis Deo indicat consecratos ; & totam corporis gloriam debere ad caput referri. Totus enim bonæ mentis candor , & sapientiæ splendor , prædicationis gratia munditiæque gloria , benignitas caritatis , & quæcumque sanctitatis insignia , ab illo universali capite veniunt eo quod totum corpus per connexiones & subministrationes crescit ac proficit , solidatur ac perficitur. Ideoque ad totius candoris indicium , & complanatæ mentis compositum statum , omniumque sensuum concordiam intimandam ; Cidarim byssina in capite Pontificis ponitur. In vitta vero hyacinthina quæ Cidarim capiti astringit , hoc intelligitur , quod amor & regni celestis desiderium , hujus perfectionis apicem cumulat ; & ille respectus totas gratiarum connexiones unit & sociat.

Auri vero lamina , cui nomen illud Dei quod definiri non potest ab homine , erat inscriptum ; subjectam & suppositam divinæ essentiae omnem indicat creaturam. In superioribus quidem hoc nomen ponitur , ut quicquid undique est , quantumcumque sit , se cognoscat inferius , se fateatur indignius : & si quid habet candidum , si quid conspicuum , ad illud nomen referat unde accepit , illique excellentiæ devotus ascribat. Hoc nomen tetragrammaton id est , quatuor litterarum erat ; scilicet יהוה : Cujus interpretatio lingua Hebraica , ineffabile sonat : non quia dici

dici non possit, sed quia (ut dictum est supra) sicut est, nec capi humano sensu possit, nec definiri : In fronte vero hoc nomen Pontifex gerit, *quod utique est super omne nomen, cui omne genua flectitur*; de quo & in Apocalypsi Joannis legitur, quod cum agno stabant supra montem Sion, centum quadraginta quatuor millia, habentes nomen ejus & nomen Patris ejus, scriptum in frontibus suis. Ibi enim verecundiæ sedes est, & significat professionis nostræ fiduciam; per quam non tantum in nomine gloriæ vel omnipotentiae Dei, sed etiam in Cruce Christi gloriamur. Unde & ipsæ quatuor literæ; quatuor Crucis intimant cornua, de quibus Abacuc ait : *Cornua in manibus ejus, ibi abscondita est fortitudo ejus*. Sic ornatus Pontifex, creaturarum omnium typum portabat in vestibus sanctis, in quarum coloribus, totius mundi similitudinem præferebat. Byssus enim terræ deputatur de qua gignitur, purpura, Mari, quia ex ejus Cochleis tingitur; hyacinthus, aeris cuius speciem habet; Coccus, propter ruborem, Igni vel Ætheri : Justum enim erat, ut Pontifex Creatorem non solum pro Israel, sed etiam pro universo Mundo (qui ex his quatuor constat) rogaret, & indicaret cuncta indigere misericordia Dei; & cum sacrificaret, universalis conditio expiaretur. Nec tantum pro liberis & Parentibus, sed pro omni creatura & voce & habitu precaretur.

Hæc quæ dicta sunt de invisibili Pontifice; ad invisibilia justitiæ ornamenta nos mittunt, de quibus dicitur : *Sacerdotes tui induantur justitiam*. Et alibi; *Erit justitia cingulum lumborum ejus, & fides cinctorium renium ejus*. Hæc omnia, summus noster Pontifex indutus *decere & fortitudine*, in Spiritu & veritate consummavit : & ingressus sacratiore cultu quam Aaron, virtutum significatarum, ipsam rem amplius nos voluit moribus implere quam vestibus; & lumbos spiritali zona succingi præcipiens, ad lucem sui intellectus cognitionem divinam, sine carnis mentisque munditia neminem posse pervenire, in illa præcinctioe nos docuit. Denique ipse tunica inconsutili quasi Podere Pontificali indutus, integritatem caritatis & unitatem Spiritus in vinculo pacis, in eo nos observare docuit. Crucem autem quasi Superhumerales, Sacrificium oblaturus pro populo, humeris imposuit : & plaga & sanguis, loco Rationalis; non solum intra se duodecim filiorum Israel nomina concluderunt, sed & totius generis humani opus illud complexum est naturam; sicut &

infixus capiti titulus continebat, scriptus Græce, Hebraice & Latine. Nihil ad sanguinem Christi Coccus Legis bis tinctus apparet; ultra septuagies septies nostra tinctura procedit : totum pallidum est quicquid Lex typice coloravit, & ad comparisonem veritatis totum marcidum est quicquid contextum fuerat in figuris. Nulla hyacinthi comparatio ad carnem Christi; quia cum *Verbum caro factum sit*, totum coeleste erat quod nulla peccati infecerat macula, nec quicquam ei de suo Princeps hujus mundi adliniverat. Nec byssus nec purpura hujus munditiæ vel gloriæ aliqua ratione aptantur; omnia superat ejus potestas & sanctitas, sanctitudo naturæ, & principatus justitiæ; & amplioris gloriæ sunt, quam fila quælibet torquentibus digitis elaborata, vel conchyliorum sanguine delibuta. Imposita est capiti Christi corona pro Cidari, & intextæ illi Serto erant pro bracteis spinæ; & pro lamina aurea in qua nomen Dei sculptum erat, lignum cervici supereminens; in quo Pilatus pro Beseleel, conscripserat nomen quo nihil in cælo vel in terra sanctius, nihil potentius, nihil mirabilius; JESUS NAZARENUS REX JUDEORUM. Hæc scripsit Gentilis hominesciens quia ipse esset Rex etiam Gentium. Ideo autem scripsit, utique non intelligens quia ad hunc titulum perventurus erat & jungendus aliquando populus Gentium. Unxit etiam manus Sacerdotis nostri; imo & caput & pedes & latus, sanguis Balsamo pretiosior; quem utique puncturæ veprium & Clavorum & Lanceæ exprimebant, & fundebant extrinsecus : eratque omni Oleo liquor ille celebrior; sanctificationem & emundationem nostram non significans, sed consummans. Hæc & alia multa quæ lex velamine posito super faciem Moyse absconderat, Christo transfigurato in Monte, paucis patuere Discipulis : & consummato in Cruce, facta sunt evidentia universis. Ruptum quippe est illud velum integumentorum carnalium, & patuit Candelabrum, & propositionis Panes, & Altare incensi, & Cherubim, & Propitiatorium, & Sancta Sanctorum. Petræ quoque scissæ sunt, & sepulcra reſerata; quia hæc consummatio, & lapideis cordibus aperit spirituales intellectum; & ad eos qui mortui erant in peccato, vitalem revocat spiritum : ita ut qui desperati erant, & malæ consuetudinis institis alligati, in civitate Dei nostri (quæ est sancta Ecclesia) deinceps viventes appareant; & qui diu fuerant cineres, fiant Doctores; & qui sepulti, magistri.

A D C O R N E L I U M P A P A M ,
 DE CARDINALIBUS OPERIBUS CHRISTI
 USQUE AD ASCENSUM EJUS AD PATREM.

P R Æ F A T I O.

SO L E N T matres infantulis nuper editis , in ipso vitæ introitu aptare vocabula , & ex aliquibus præcedentibus vel circumstantibus causis , vel ex genere , vel ex eventibus imponere nomina : ut in ipsis primordialibus initiis , quædam præfigerentur commonitoria ingredientibus vitam , ne nomen eis esset ad ignominiam , si originalis naturæ traductio à consueti limite deviares , & à virtute patrum degenerans , indigna successio monstri non hominis faciem exhiberet. Respicerent potius ad nomina vel officia sua , quorum inspectio honestæ conversationis formam eis infunderet & doctrinam , ut honorificent naturales causas & rationales disciplinas , nec in aliquo elementarias amaricarent dulcedines , vel primarias offenderent dignitates. Nam olim tumultuarie vel inconsiderate nomina rebus imponebantur : sed ex quo ad Adam adducta sunt singula , ut vocaret ea & propria imponeret nomina , provisum est in populo antiquo & institutum , ut aliqua esset in vocabulis ratio , & interpretarentur nomina vitam , & exprimerent aliquam personæ proprietatem , secundum quam vel differret à ceteris , vel etiam communicaret. Sic in nominibus Patriarcharum Abraham , Isaac & Jacob magnarum rerum extitere indicia , & præloquebantur ventura , nec deerat impositorum nominum secundum sensum suorum effectuum certitudo. Apud gentiles etiam non in nominibus , sed in agnominibus postea à viris illustribus observatum , (ut nobilitas generis vel virtutis gloria posteros illustraret) Augusti vel Cæsaris titulo succedentem honorare progeniem , & Imperatoriæ dignitatis hæredes primæ originis irradiare fulgoribus. Sic & philosophi & doctores antiqui tractatibus suis nomina prætexere , brevi titulo grandis materiæ latitudinem prælibantes , & propriæ gloriæ , proposito nomine suo , providentes ; ut integritatem operis & laborem auctoris , tam styli quam personæ in posterum auctoritas conservaret ; & facile scripturæ subtilitas indicaret , si aliqua manus invidiæ elegantiae tractatum eliminatorum pannum rudem infueret , vel nugis suis quasi sua essent quæ alius laudabiliter dictasset , furtiva translatione infereret. Sic in capite libri sui quisque auctorem se posuit , ut & stylo auctori , & stylo auctor famularetur , & auctoritate altrinseca communis gloria muniretur. Hoc virorum illustrium præclara meruerunt ingenia , & per hæc vivax eorum fama & gloria indelebilis perseverat. Nos vero qui vix intelligimus quæ ab eis dicta sunt , sensu & eloquentia omnino eis impares , si quid aliquando scribimus , indignum titulo judicamus ; ne forte nobilis materia , cujus explanationi studium adhibemus , decoloratam se potius quam ornatam , nostra præsumptione queratur. Verum quia solent aliquando patres nugis infantilibus arridere , & linguis balbutientibus delectari ; indulgentiam meretur humilitas , quæ quo potest accessu sublimitatis vestræ manibus se porrigit attrectandam , non gloriam mendicans , sed gratiam. Ego quidem nec à me ipso , neque ab alio quæro nomen , neque enim aliquid me existimo esse , cum nihil sim ; qui hoc à vobis maxima supplicatione quæsi , ut non essem quod sum , & humiliter supplicavi ut ab hac flamma in qua crucior , me vestra clementia liberaret. Tentavi si possem manu vestra me sustinente , honeste descendere : quod quia non potui urgentibus flammis , non attendi quo profilirem , dum me vorax incendium non cremaret.

P R O L O G U S.

SUBLIMES materiæ subtilium ingeniorum exigunt tractatores : nec facile de artibus recte judicat , qui artes ignorat. Exercitati in liberalibus disciplinis simul ingenio conveniente & studio philosophari possunt , & secure aggredi res abditas : eorumque conatibus se perviam penetrata exhibet difficultas , & ænigmatibus enodatis , rerum secretarum facies patet , cuius serenitatem velabat nubes opposita , & veritati superfusa caligo. Ideoque tam in divinis , quam in Philosophorum doctrinis , nec tutum est nec honestum , ineruditos & ignaros sensuum ad literas illas pertinentium , prosilire ad discussionem eorum quæ nesciunt : & de his sibi usurpare magisterium quæ ignorant.

Hujus rei forma seraphim faciem Dei , & pedes velant ; & patentibus quæ in medio sunt , principium finemque majestatis divinæ alarum extensio infra supraque operiens , aditum ad se temerariis tractatoribus vel scriptoribus interdicat : nec patitur ad liquidum se videri divinitas , quam utique investigatio fidelis aliquo modo odoratur vel sentit ; sed puram ejus essentiam nec conspicit nec comprehendit. Affirmatio quippe de Dei essentia in promptu haberi non potest ; neque enim definibilis est divinitas : sed verius sinceriusque remotio indicat negando quid non sit quam asserendo quid sit. Quoniam quidquid sensui subjacet , illud esse non potest , quod omnem superat intellectum. Quicquid audiri vel videri vel sciri potest , non convenit majestati : hebes est in hac consideratione omnis acies sensuum , & caligat aspectus. Hanc invisibilem lucem & inaccessibilem naturam sex alis hinc & inde seraphim statu & volatu circumeunt & abscondunt ; statu æternitatis immobilitatem monstrantes , volatu vero altitudinem ejus sic in superioribus elevatam , ut quantumlibet ad cor altum homo ascendat , exaltetur Deus , & comprehensionis importunitatem evadat. Nec tamen alæ illæ , quæ Dei velant substantiam , nostros conspectus diffugiunt , sed illæ puris mentibus se visibiles exhibent , & operum Dei ratio , sive eorum quæ ex nihilo sunt , sive eorum quæ ex materia vel factæ sunt vel fiunt , se intelligibilem exponit : & quæ circa Deum & quæ sub Deo sunt mundi potest cordis quoquo modo sinceritas contemplari.

Prima rerum conditio sex instituta diebus fatetur artificem , & profitetur opus auctorem. Neque enim sui ipsius artifex esse , aut potuit quis novam creare materiam ; nec potuerunt multa & diversa rerum esse principia : quia nisi ad unum cuncta respicerent , discordia & infinitate cuncta turbata volverentur in chaos , & repugnarent & colliderentur in se discordes materiæ , nisi omnibus factoris auctoritas impera-

ret : & unius monarchia potestatis , universitatis causas & efficientias ordinaret. Homo itaque præposituram in inferiora accepit , sciens quis hunc honorem contulerit : nec tamen ea scientiæ perfectione illustratus est , ut eo modo cognosceret conditorem , quo ejus cognitioni reliquæ creaturæ subjectæ sunt ; sed distantiam maximam experiretur inter summa & infirma , & ex hoc ipso esset Deo acclivis & humilis , quo auctori suo se in nullo posset conferre , cujus nec effugere dominium , nec penetrare consilium , nec poterat vitare judicium.

Itaque qui circa ipsum sunt angelici spiritus , licet invisibilis naturæ sint ; in legationibus tamen sui se auditu manifestant & visu : & salutis nostræ ministeriales eos sæpissime experimur , quorum officia & nomina in scripturis sanctis habentur. Illa quidem superiora agmina nobis prædicant , non indicant Deum : & nunciant quæ jubentur , specialitatem injuncti negotii peragentes , non universitatis explicantes scientiam : quia ad nos numerus & mensura & pondus refertur. Deus vero his omnibus non arctatur , sed excedens omnia & æternaliter antecedens potestas & virtus nil habet coævum , nec immensitatis ejus profundum ulla creatura vel coelestis vel terrena metitur. Quæ vero sub ipso sunt , implent templum ; & præsens Ecclesia cognitionem earum rerum assequitur , quæ ad cultum justitiæ , quæ ad ordinem vitæ , quæ ad gradus ascensionum , quæ ad convenientiam morum , quæ ad honestatem hujus conversationis & gratiam pertinent contemplationis : hæc aguntur & exercentur in templo præsentis , & per hæc Deus quæritur , nec tamen quæsitus illico invenitur. Gustamus , delibamus , odoramus , & prope est : cumque accesseris , longius abit. Et quomodo fulgur nubes dirumpit , & repentina coruscatio non tam illuminat quam hebetat oculum : ita aliquando nescio quo motu tangeris , & tangi te sentis , eum tamen qui te tangit non intueris.

Dicuntur tibi quædam verba arcana intrinsecus quæ efferri non sufficis , ut dubitare non possis qui juxta te est , imo intra te qui te sollicitat : nec tamen sicuti est , se tibi videndum concedat. Rachel ad odorem , non ad esum , Liæ mandragoras concupiscit ; tu sponso fide , non complexu conjungeris ; tu spe concipis , donec Christus in te formetur ; & deposito pondere hujus cadaveris , ejusdem sint puritatis caro & spiritus , & renovata natura sobolem immaculatam parturiat. Rachel quippe visum principium sonat. Quod verbum in principio apud Deum in suo proprio esse , mihi non patet , sed quibusdam nominibus Deum invoco & dico : justitia , veritas , sanctificatio , caritas ; & quæro aliquas species vel formas , per quas quid

sentio quoquo modo intinem. Nam quod verbum caro factum est, facilius video si hoc sensui meo quasi esu incorporo; principium autem illud vix remotissimo odoratu quasi pertransiens sentio. Illa quidem intellectualia per visibiles creaturas, quantum fas est animæ videre vel prævidere, divina mente à longe prospicimus; in multis per opinionum & conjecturarum pelagus circumducti, in multis veritati hærentes, in multis magnitudine rerum oppressi, exclamamus cum Apostolo: O altitudo divitiarum sapientiæ & scientiæ Dei! Cordi igitur nostro se offert Deus, & aliquid sui luminis infundit invitans & provocans. Nisi enim aliquo modo sentiretur, nec appetendi, nec inquirendi spes esset aliqua vel facultas. Sed quia ex parte sentitur, admirationi est odor ille & sapor, nullam habens cum carnalibus dulcedinibus similitudinem, & per omnia suavitate differens, eoque desideratur copiosius, quo cetera delectamenta excedit. Desiderium autem inquirentes purificat, & purificatio exclusis enormitatibus ad formam Dei provehit ascendentes: atque ita in opere suo imago & similitudo Dei multis laboriosisque proVectibus propriam sibi denuo vendicat dignitatem.

Ad hanc reram adeo profundarum indaginem nisi incarnati Verbi magisterium accessisset, humana defecissent ingenia; & nescio si & aliqui auderent ad hæc tentanda conatus assurgere: sed associata carni divinitas, assumptam naturam ex parte voluit esse suæ claritatis consortem, & apertis coelis super doctorem & Dominum nostrum ad superiora nostrum introduxit aspectum: & vidimus gloriam ejus quasi unigeniti à Patre: & de plenitudine gratiæ & veritatis quæ in ipso est, instillata est nobis aliqua portio. Et cum Philippo audivimus: Qui videt me, videt & patrem. Nec tamen in hac visione plena potest esse sufficientia, donec in splendoribus sanctorum in die virtutis suæ agnoscatur ratio gignentis & geniti & procedentis; quam oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ad liquidum hucusque ascendit.

In his omnibus quæ dicta sunt omnino sensum nostrum materiæ excedit sublimitas, & stylum repellit moles nimii ponderis, & ascensionis arduæ difficultas: sed præcepti vestri, Pater excellentissime, me coegit necessitas, ut tentarem, si forte importunitate studii aliqua possem de sanctuarii suppellectile vellicare, & reducto in partem velamine, arto subtilique aditu propitiatorium intueri. Præsumsit meditatio aspicere à longe, & annos æternos inquirere, & quid ante tempora secularia esset indagare; si tamen seculum vel tempus dici potest ante lucem & diem & solem; & quomodo ante causas elementarias & materiales origines illa æternitatis infinitas se haberet; si illa omnipotentia apud se solitaria esset, & ministeriales ei deessent spiritus, &

maneret apud se illocaliter sempiterna divinitas, & in quo esset sapientiæ regnum, cum non esset quod regeretur, & usu specieque careret illa inanis antiquitas. Ab his omnibus repulsus, ad secularia visibilia compulsus sum redire, & utinam me ipsum cognoscam & sciam.

Quod si animæ meæ, quæ corporis mei obtinet principatum, nec originem scio, nec metior quantitatem, nec qualis sit intueri sufficio; si ignota est mihi ratio quare ipsa delectetur in corpore persecutore suo; si nescio quis hanc legem membrum insculpserit, ut tam violenta dominatione spiritum opprimat, & melior digniorque natura deteriori succumbat; patienter me ferre oportet, si operatorem universitatis non intelligo, qui in minimis operationum suarum particulis meam profiteor cæcitatem.

Insolubilis videtur hæc quæstio, quare homo rationabilis in negata nitatur & vetita, & semper illicitis delectetur. Omnino rarum est & difficile, fieri bonum: facile & primum est, esse malum; & hac sine magistro, sine exemplo doctrina; statim à pubescentibus annis imbui-mur & docemur. Vide in ipsis qui sanctimoniam profitentur, quæ religio manum claudat porrectis muneribus, quæ solitudo aures obsecrat oblatiis favoribus, quæ gula communibus est contenta saporibus. Quis non se habeat vilem, si videat humilem? Quis non putet opprobrium, si se sentit inglorium? Quis enumeret voluptatum potius monstra quam species, quæ per concupiscentiæ carnis invitam animam trahunt, clam palamque de conclavi ad forum, de lupanari ad theatrum? In primis abrasa verecundia, pudoreque convulso, non absconditur scelus, nec nutat ratio, nec discretio reluctatur carnis affectibus captivus spiritus consentaneam exhibet clientelam. Hoc ipsum quod dico, carnis affectus, improprie dico; quia hæc vitia proprie animæ sunt, quæ sentit & movet & vivit: cui imputatur peccatum, quia ipsi datum est arbitrium, & iudicium, & scientia, & potentia, per quæ possit improbare malum, & eligere bonum. Corpore autem sic utitur anima, sicut faber malleo vel incude, in qua format omnium turpitudinum Idola, & fabricatur quælibet quarumcumque voluptatum simulacra. Non est caro dictatrix peccati, nec inventrix malitiæ, nec cogitatus format, nec disponit agenda; sed officina est spiritus, qui in ea, & per eam, quæcumque affectaverit, peragit & consummat. Quod autem ipsa insensibilis sit, spiritu recedente dignoscitur: post cujus discessum, nulli apta usui superest putredinis massa & paludis acervus. Quidquid enim sentit, à natura corporis alienum probatur.

Quod vero caro adversus spiritum, & spiritus adversus carnem contendere dicitur & repugnare, improprie arbitror dictum: quia solius animæ lis ista est, quæ secum rixatur, &

cum

cum proprio arbitrio litigat, certior in hujusmodi quæstionibus quid bonum sit, quid malum, quam in aliarum rerum inquisitionibus quid verum sit, quid falsum. Nam in abditarum causarum inspectionibus & secretis naturæ, potest homo errare vel decipi; quia non per omnia à fine usque ad finem intellectus humanus attingit; sed in his quæ oculis & manibus subjacent, nulla subtilitas iudicium impedit: quia foetentia à non foetentibus, decora à turpibus, amara à dulcibus, dura à suavibus, & à dissonis consonantia facile discernuntur. Sed desiderii sui veneno mens ebria, corpus contumeliis applicat, & junctis complexibus ambo in mortiferas suavitates elapsi, obdormiunt. Cumque evigilaverunt, sero poenitentiam adducit confusio, & inquinamentorum horror foedatæ menti occurrit.

Et in ceteris omnibus quæ maligne patrata sunt, hujusmodi ultio peccatorem persequitur, & ipse libidinum labe crapulatus se convomit. Sed avaritiæ solius & quæstus ardor nec satiat cupidum, nec poenitet eum cumulasse quod crescere optat, non minui: & discola obstinatus semper quid idolo suo immolet, sedulus coarcevat. Unde hæc sitis divitiarum miseris pectoribus affidet, & ambitionis fallugo bibulam animam occupat; ut per fas & nefas ad loca superiora etiam de latebris eremi nonnulli se ingerant: & de omni gradu ubi aliquis aditus patet anhelis prodeant, discurrant ad iudices, blandiantur mediatoribus, conducant auxilios, & modis omnibus elaborent, ut sedeant cum principibus; eo quæstu, ut maledicat Deus quod ipsi benedixerint, & benedicat quod maledixerint. Hæc lex peccati, quare in his & similibus legem justitiæ opprimat, & quare enervata ratio cum stare possit, tam miserabiliter ruat, difficile est assequi; maxime cum defectus iste à damnationis sententia pendeat, & hanc inevitabilem poenam antiqua transgressio sit sortita.

Ergo si me ipsum nescio, si animæ meæ substantiam & naturam ignoro, si eorum quæ intra me sunt rationem non intelligo; qua audacia supra me erigam oculos, ut videam principium sine principio, & finem sine fine attingam? A talibus ausibus desistendum excellentia majestatis imperat, etiam ipsa impossibilitas omnes ingenii nostri conatus repellit. Quia in paradiso positi sumus, & in esu reliquorum

fructuum data est nobis licentia, à ligno æternitatis illius & investigatione divinitatis sempiternæ interim continentes? scientiam boni & mali intelligamus non nobis prohibitam quasi veneno infecta sit ligni hujus natura, sed quia ea debet scientiæ boni & mali reverentia exhiberi ut nemo malum experimento contingat, quæ utique experientia ideo justissime damnable est, quia quantum in se est omnem plantationem divinam destruit & eradicat, nam malum nihil aliud est quam remotio boni, & quisquis bonum avellere nititur, evacuare quod bonitas superna plantavit molitur; lignum quippe vitæ post peccatum est interdictum, lignum scientiæ boni & mali, ante peccatum prohibitum, scientia quippe boni nunquam vetita est, sed ubi peccatum transgressor expertus est, abusus libertate arbitrii & à paradiso expulsus, voluptatis possessor esse non potuit, nec facilis ad lignum vitæ reditus fuit, nam mors secuta est peccatum, & hæc inevitabilis lex usque hodie ab Adam in ejus sobolem perseverat; verum in Christi sanguine amoto flammeo gladio, & aditu ad virtutum coloniam patefacto, jam propior accessus conceditur, & exhæredatus homo tam libertate quam hæreditate donatur.

Deambulemus igitur in paradiso voluptatis. Ea igitur quæ licita sunt & concessa tangamus, & circa cunabula Salvatoris prima infantiae ejus fercula degustemus; & circumcisi & loti victo diabolo, Sanctificatisque affectibus in cœna cum Domino recumbamus; ubi pane angelorum refectioni, post illius cibi delicias surgamus ad transitum, ut de hoc mundo vehiculo crucis evehamur ad cœlum; Spiritu sancto nos replente, qui deinceps nos doceat, & patefaciat quidquid in exilii hujus peregrinatione moles corporis & imperfectionis lippitudo fecit obscurum. Librum igitur quem de cardinalibus Christi domini nostri operibus scripsi, paternitati vestræ (suppresso nomine nostro) misi; in quo fons sacramentorum est & disciplinæ hujus in qua stamus origo; formam & exemplar recte vivendi nobis proponens, ab humili Christi adventu usque ad gloriosum ejus reditum ad patrem gradatim confendit: quem potius in mente nostra quam in pagina scribi desidero; & utinam in sanctitatis vestræ conspectu, memoriam & recordationem nostri supplex mereatur affectus.

DE NATIVITATE CHRISTI.

AD EST Christi multum desiderata & diu expectata Nativitas, adest solennitas inclyta; & in præsentia Salvatoris grates & laudes visitatori suo per orbem terrarum sancta reddit Ecclesia. Gaudia nobis cœlitus nunciantur, lætitia

imperatur. Nox ista sacri partus conscia, novis fulgoribus illustratur. Gloriantur in cœlestibus superi, pax in terra bonæ voluntatis hominibus confirmatur. Adsunt angeli, loquuntur pastoribus; non dedignantur loqui personis humilibus,

& cum ipsi sublimes sint, infimos non aspernantur. Nec luce insolita, nec angelorum terrentur pastores præsentia; sanæ & puræ fidei homines delectantur in eo quod audiunt consonas laudantium voces cœlestes, gloriæ & gratiæ divinæ præconia modulantes. Nec satis fuit superis arcana referare cœlestia, etiam hominibus pax reddita nunciatur, & bonæ voluntatis novi muneris largitate consecratur affectus. Oportuit bonum Dominum certificare & lætificare in adventu suo bonas expectantium voluntates: & solutis antiquis inimiciis quæ inter semen serpentis & semen mulieris ab initio fuerant, & contrito capite venenato, hostiles insidias calcaneo hujus sobolis assistentes prærogativa novæ sobolis dissipari.

Unus Gabriel virgini obumbrationem virtutis altissimi nunciat; & multitudo cœlestis exercitus gratulabunda Salvatorem mundi prædicat advenisse, & reconciliata terrestria superis canit & consilium antiquum prodiit palam, nec jam secretum est; sed innotuit publice in conspectu gentium revelata Christi benignitas, & oblata mundo in nullo à nobis differens, excepto quod peccati expers fuit, Salvatoris humanitas. A supernis legationibus incipit Evangelium, cujus primi dictatores Angeli extiterunt. Nec jam in manibus prophetarum similitudines & ænigmata involvuntur; sed angelorum júbilo, & hominum stylo, & evidenti rerum indicio constant & consonant simul promissa & data, umbrisque remotis, Lex & Evangelia sunt unita. Multiplicantur testes, & militia cœlestis conclamat, credit pastorum cuneus & exultat.

A sapientibus & prudentibus non quærit testimonium, qui parvulis se revelat. In hujus doctrinæ initio statim fastus & ambitio condemnatur. Non colores rhetorum, non inductiones persuasoriæ adducuntur; ratio & miracula harum rerum ordinem complectuntur. Inprimis signa se fidei miscuerunt; & maxima in hoc efficacia dogmatum fuit, cum simul verbis & rebus actum est, ut nullum infidelium repugnantia inveniret diffugium. Nox illa omni luce clarior; sermones angelici pacem hominibus nunciantes, designato loco Bethleem, ad quærendum puerum cohortantur pastores. Illi amplius mente quam oculis carnalibus illuminati, ad conspiciendum Emmanuel festinant: & edocti intus invisibili magisterio Spiritus sancti, quem parvulum vident, confitentur immensum; & piæ ei devotionis affectum præsentant. Electa adest humilium personarum simplicitas; ut ponatur regula, & indissolubilis daretur forma, quod non nisi pauperibus spiritu, Christi pateret humilitas: nec superbos ad intuitum sui posset admittere veritas.

Veniunt in Bethleem; quem prædixit Gabriel, invenitur Emmanuel; civitas parvula, domus pauperula, supellex exigua. Nulla domus ambitio, ubi reclinatorium in stabulo; mater in

foeno, filius in præsepio. Tale elegit fabricator mundi hospitium, hujusmodi habuit delicias sacræ virginis puerperium. Panniculi pro purpura, pro bysso in ornatu regio, laciniae congeruntur; genitrix est & obstetrix, & devotam dilectæ soboli ipsa exhibet clientelam, attrectat, amplectitur, jungit oscula, porrigit mammam. Totum negotium plenum gaudio; nullus dolor, nulla naturæ contumelia in puerperio. Pedissequas substantia familiaris non patitur; mancipiorum obsequia sumtus tenuis & inops mensa excludit. Nullum domus arta diversorium occultabat, nec secreti recessus erant illius casulæ; incrustaturam & tectum, soli parietes per circuitum vestiebant. Nec locus ibi erat lavacris, quæ solent puerperis præparari, quippe nec aliqua naturæ injuria matrem Domini læserat; quoniam sine tormento peperit; quæ in conceptione caruit voluptate: & tamen consuetudinem sequens, ut legi satisfaceret, quasi cum aliis mulieribus esset ei in hoc opere ratio similis, diebus designatis recubuit, & depositi oneris lassitudinem professæ, oblatae quieti paruit: & in diebus separationis non se à thoro Joseph, qui eam nunquam tetigit, sed ab ingressu templi & ceteris quæ lex prohibebat, continuit. Ultro maturus ab arbore bajula fructus elapsus est: nec oportuit vellicari, quod sponte prodibat. Nihil in hac re petiit ultio, nec præcedens delectatio aliquam expetiit poenarum usuram. Spiritu sancto obumbrante incendium originale extinctum est; ideoque innoxiam affligi non decuit, nec sustinebat justitia, ut illud vas electionis communibus lassaretur injuriis; quoniam plurimum à ceteris differens, natura communicabat, non culpa. Eratque ei proprium privilegium, quod nulla mulierum nec ante, nec deinceps meruit obtinere, quod erat simul mater & virgo singulis titulis insignita. Unde & matri plenitudo gratiæ debebatur, & virgini abundantior gloria; quæ carnis & mentis integritate insignis, spiritali & corporali intus & extra Christi præsentia fruebatur.

Ornamenta quæ deerant, etiam si adessent, non haberent oculos inspectores: quia præsentia parvuli, sic eorum qui aderant, Joseph, & si quis forte alius ibi erat, oculos occuparat, sic illuminaverat animos, sic corda illexerat; ut in hoc summo bono omnium bonorum unita collectio videretur: nec opus esset evagari & mendicari per partes, quod simul in se uno fidelibus omnipotens infantia præsentabat. Angelica sane non est credendum ibi ministeria defuisse; nec recesserat à venerabili pectore matris Spiritus sanctus ad verbum Gabrielis elapsus. Possidebat domum suam, & templum quod sibi consecraverat adornabat: servabat sacrarium suum, & sanctimoniæ thalamum honorabat. Lætificabant consolationes hujusmodi animam benedictam, & tanti habitatoris reverentia concupiscentiarum

ludibria abigebat; legem mentis lex carnis non infestabat, rebellio nulla quietem spiritus affligebat. Parvulus sugens ubera pura alimonia utebatur, & fons sacri pectoris defæcatum ædulum ori mundissimo infundebat. Sed & cor matris quædam dulcedines, quæ humanum superant intellectum, imbuebant: eratque utrinque mira jucunditas, cum pia sanctæ matris & devota humilitas, & sancti sanctorum immensa benignitas confœderatis affectibus mergerentur.

Extrinfecus nuda erant & egena quæ videbantur, nihil in illa paupertate videbatur divinum, nisi his quibus revelatum est desuper; quorum primi fuere supra memorati pastores, quorum innocentia & simplicitas electa est, ut laus Christi perficeretur: cum piscatores & pastores sequentibus temporibus confunderent oratores, & à pauperibus & humilibus prædicatio paupertatis haberet initium.

Execrari solent Ægyptii hoc hominum genus, & abominabiles eis sunt oves & pecora. Sed hujusmodi officium ab initio auctoritatem obtinuit: & Abel pastor munera de gregibus ovium obtulit; quæ in eo quod cœlitus inflammari visa sunt quod grata essent Deo, cunctis innotuit. Pastores Abraham, Isaac & Jacob viri Deo familiares: pastores Patriarchæ duodecim: pastor ipse Moyses, qui in eremi recessu dum sequitur pecudes, in rubo conspicit Deum, & potestate signorum collata, populi recipit principatum. Helisæus de aratro propheta constituitur: David de post foetantes accipitur, & in regni folio collocatur. Agnum quem abominatur Ægyptius, sacrificari sibi præcipit Deus, ejusque sanguis Israelitarum postibus illitus, exterminatorem angelum repellit & abigit; nec timetur mortis periculum, ubi tantæ reverentiæ conspicitur signum.

Ad umbram Petri languentes consurgunt; Apostolis subjiciuntur dæmonia; cedit idiotis reproborum eloquentia: prædicante Paulo captivas complicant manus gentes & regna. Pauperes electi, superbi neglecti; nec fastus, nec astus circa Christi discipulatum aliquem obtinent locum: Christus pauper discipulos divites aspernatur. Pauper mater, pauper filius. Inops hospitium, his qui in forma hujus scholæ in Ecclesia militant, præbent efficax documentum. Hunc in cunabulis adoravere pastores; & parvulum confitentes Deum; simpliciter argumentosi in spiritu & veritate, quem adoraverunt, novērunt. Fuerat quidem miraculum, quod apertis cœlis, lux fulgoris insoliti nocte super eos fulserat, quod auditi angeli & conspecti, quod ab ipsis fuerant edocti & instructi pastores. Sed licet hæc præcessissent, tamen circa infantiam pueri divinitatis intimatæ nulla humana ratio præbebat experimentum: nec circa illius præsepii angustias, vagiente inter alligaturas infantulo, aliquod majestatis erat indicium, sed auditui fi-

des obtemperans, nullum apud Deum impossibile verbum credidit; & per spiritum sanctum ad sacramentum hoc intelligendum subtilissimis est intelligentiarum accessibus introducta: idemque spiritus qui longe ante prophetas docuerat, etiam nunc humilium mentibus se infundens, dilatabat humani intellectus angustias, & aperiebat interiores oculos; ut viderentur invisibilia, intelligerentur ea quæ humanus non attingit sensus, nec rationis penetrat intellectus.

Hinc est quod prædixerat Esaias: Parvulus natus est nobis, & filius datus est nobis. Hoc potuit videri, hic nullum fides meritum quærit. Quod autem sequitur, vocabitur nomen ejus Emmanuel, admirabilis, consiliarius, Deus fortis, pater futuri seculi, princeps pacis, si clausi sint oculi mentis, exterioribus oculis nescio quid mireris. Qui nec dum loquitur, quomodo consiliarius erit? parvulus, quomodo creditur omnipotens Deus? omnino infirmus, in quo videbitur fortis? nihil omnino possidens, ad apicem regni & principatus fastigium quibus ascensionibus attinget? Sed si fide mysterium prosequaris, in his omnibus subtilissimas & purissimas rationes invenies, & quod omnino necesse fuit immensum fieri parvulum, & filium Dei hominis filium evidenter agnosces. Mirabitur etiam & dilatabitur cor tuum, quando intelliges profundissimum sacramentum in eo quod contemibilis factus est admirabilis, & qui literas non didicit, nec legibus instructus est, sufficiens sit divinarum humanarumque rerum consiliarius: quomodo divinitas & humanitas in unam personam convenerunt, & ubi æstimata est infirmitas, fortitudo inventa est; ut corpus humilitatis nostræ divinæ claritati configuratum, non in hoc mundo, sed in cœlesti gloria perpetuum habeat principatum.

Ad parvulos venit Christus, & cum parvulis conversatur; pauperes instruit, & creat, & facit. Ipse in synagoga Judæorum in Esaiæ volumine cum legisset in sabbato, complicato libro prophetiam hanc in se completam edocuit, quod à Spiritu sancto unctus sit, & ad evangelizandum pauperibus pater eum miserit. Idem in Evangelio gloriatur, & confitetur Domino cœli & terræ, gratias agens quod revelata sunt divina mysteria parvulis, à quorum intellectu sublimitas hujus mundi respulsa est; quæ Deo subijci non potest, dum secundum carnem & sanguinem invisibile ipsius suis regulis investigat. Hic est primus religionis introitus, sicut in mundum primus Christi ingressus; ut quicumque pie vult vivere, humiliter de se sentiat, neque supra se in mirabilibus ambulare præsumat. Fundamentum sanctitatis semper fuit humilitas, nec in cœlo stare potuit superba sublimitas. Hanc primam gratiam ingrediens mundum noster parvulus attulit; & à cunabulis nos sibi conformes fieri volens, teneri voluit in vita, quod exhibuit in persona.

Quia vero filii Dei sumus, humanitatis participatione frater noster fieri voluit, ut essemus secum beatitudinis cohæredes, & haberet tota compositio hominis perfectam plenamque lætiam, cum spiritus divinam repræsentaret imaginem, & caro nostra Christi corporis similitudinem; consummatæ societatis beneficium obtineremus cum nominis Christi & hæreditatis consortes, & divinæ naturæ communicamus per spiritum, & humanæ per corpus. Juravit Dominus, & non pœnitebit eum; & promissionum suarum non immemor, sicut se daturum nobis juraverat, sic complevit. Filius datus est nobis: qui cum in forma Dei esset, splendor gloriæ & figura substantiæ ejus, non est confusus se ad formam servi exinanire, ut qui de fraternitate ejus gloriantur & volunt ascendere, non erubescant descendere; sed eidem scalæ cum Jacob innitantur, & cantantes canticum graduum, ab imis ad superiora conscendant. O Domine, quam admirabile est nomen tuum, vere tu es Deus qui facis mirabilia.

Non modo mundi hujus structuram admiror, non stabilitatem terræ, cum eam complectatur volubile firmamentum; non singulos dies, non lunæ defectum & incrementum, non solem semper integrum & laborem ejus perpetuum; non temporum vicissitudines, in quibus quædam arent, quædam virent, & quæ mortua modo videntur, deinceps reviviscunt. Miror Deum in utero virginis; miror omnipotentem in cunabulis; miror quomodo verbo Dei caro adhæserit quomodo incorporeus Deus corporis nostri tegumentum induerit. Miror in hac dispensatione tanti dispendia temporis, & tam lentos processus ad obedientiam Salvatoris. In brevi poterat patrarî negotium, & poterat tantus labor abbreviari ad solum Christi verbum; sicut factus est mundus, & disposita cuncta ad ejus imperium. Sed elementario mundo dignior est rationabilis homo, quod ex eo quod in ejus servitium facta sunt omnia, facile creditur. In ceteris quocumque modo aliquæ satisfaciunt rationes, hic solus me complectitur stupor; & cum Abacuc cano: Consideravi opera tua, & expavi. Miror jejunium, miror tentationes, miror Omnipotentem in sepulcro jacentem, miror occisum & resurgentem. Hæc sunt nova mira quæ prædixerat Hieremias: Novum faciet Dominus super terram; mulier circumdabit virum. Opus suum faciet, & peregrinum opus ejus ab eo. Jesus Christus heri & hodie ante luciferum genitus, initium carnis sumsit ex virgine, & quem cœli cœlorum non capiunt; qui implens omnia cum sit in omnibus, ab his tamen non capitur nec tenetur.

Novum est & inauditum, quod in materni angustia uteri circumdedit intra se fragilis caro virtutem Altissimi, & ordinem rerum cursumque naturæ mutavit sapientia Dei: & ubique di-

vinitas dilatata, plenitudinem sui vasi infundens exiguo, sic est circumdata muliebri utero, ut cum universa ambiret implens omnia, excedens cuncta, intra se omnia continens, extra universa complectens. Quem nos parvulum, propheta nuncupat virum; insinuans ei nunquam defuisse virtutem, sed semper virilis ætatis affuisse fortitudinem, quem infantilis infirmitas occultabat. Opus suum igitur fecit recreans quod creaverat, salvans quod perierat, ad vitam revocans quod mortuum erat. Sed peregrinum opus fuit in Deo, quod verbum factum est caro, quod factus est visibilis & comprehensibilis, passibilis & mortalis: & peregrinum à majestate puer sugens ubera, panniculis involutus & sustinens convicia, filius Dei in patibulo constitutus. Consiliarius quoque dictus est parvulus iste, qui & alibi dictus est magni consilii angelus, eo quod secreta Dei quæ ab hominibus erant abscondita, publice revelavit: & cum nemo nosset patrem nisi filius, ipse arcana Dei referans, indaginem Trinitatis explicuit; loquens Patri, & à Patre responsum accipiens, & Spiritum sanctum infundens discipulis, generationis & processions intimans rationes, subtiliter astruens personarum proprietates, & indissolubilis essentiæ unitatem. Alia quoque inferiora, sed tamen necessaria consilia edocens; ut beneficia collata homo intelligat, ut in eo quod stat, gratias agat, & quod possibile est ex Dei gratia, cum ceciderit resurgat.

De Virginibus, ait Apostolus, præceptum Domini non habeo, consilium autem do, tanquam misericordiam consecutus. Vult & laudat ex imperio Domini, ut quæ nupserint, sic permaneant; quæ vero virgines sunt Dei æmulatione castitatis integritatem exhibeant Christo. Et in hunc modum quæcumque auctoritate divina immobilia constant, sic maneant; quæ vero in alterutrum potest libertas arbitrii flectere, locum eligant priorem: quia etsi bona sunt & à Deo instituta conjugia; melior tamen est continentia, & virginitas excellentior; quam non cogit necessitas aut mandatum, sed perfectionis suadet consilium. Quod si divinis consiliis obviaverint tentamenta, & liberas mentes ad carnales revocaverint appetitus; adest Deus fortis, nec spem ponat homo in homine, nec in brachio carnis suæ confidat, quia qui mundum vicit, victoriam suis promittit militibus; & qui victores sunt sui, cœlo vim inferunt, quoniam sicut scriptum est: Regnum cœlorum vim patitur, & violenti rapiunt illud.

In parvuli hujus nomine cum hoste antiquo congregimur, & fortis armatus superveniente fortiore de atrio antiquitus possessio potenter expellitur, & præsumptæ infestationis audaciæ silentium imperatur. Defectui carnis nostræ quæ à primitivis sæcibus originalis mali infecta languebat, ex Christi carne redditur fortitudo: & sacramentorum communicatio, per quam illius corporis

corporis sinceritati unimur, nos in tantum corroborat; ut de mundo, & de diabolo, & de nobis ipsis victoria potiamur, & sacramentali gustu vivificis mysteriis inhærentes, una caro & unus spiritus simus, dicente Apostolo: Qui adhæret Domino, unus spiritus est. Sic hi ad quos sermo fit, dicuntur Dii & filii excelsi, nominis & hæreditatis & æternitatis participes, fortitudine societatis Christi subigentes tentamina: & cum homines sint ex indigniori materia, in captivitatem redigunt, & conspuunt ligantque dæmonia.

Et quidem in hoc tempore in stadio vitæ hujus se exercet militia Christiana, & præeunte

Christi vexillo, quem & parvulum vidimus & cognovimus Deum: & quos spiritus consilii & fortitudinis munit, nec vinci, nec decipi possumus; quos eruditio, divina scientia & potestate fecit insignes. Videtur autem in præsentī disciplina hujuscemodi non esse gaudii, sed mœoris; eo quod non sine periculo certamina peraguntur. Bonum verò certamen certantibus pacatissimum fructum in futuro exercitatis in justitia dabit princeps pacis æternæ, consignans sibi in beatitudine, quorum communicavit naturæ. Ipsi gloria & imperium, à modo & usque in sempiternum. AMEN.

DE RATIONE CIRCUMCISIONIS.

INTER omnia testamenti veteris sacramenta nihil Circumcisione solennius antiqua celebravit religio, nec tantum in Hebræos, sed etiam in Phœnices & Arabes hæc traditio inolevit. Reliquæ gentes tam mandatum quam factum irident; & Deo minime asserunt convenire, ut Salvatoris benignitas plagis infantium delectetur, & immeritos eos in ipso vitæ initio periculo mortis addicat. Hoc de bono Domino sentire, qui neminem vult perire, absurdum & irrationabile judicant. Nec tamen eis omnia reliqua sacrificia sunt horrori; sed in multis naturalem legem sequentes, expiationum retinent instrumenta, & immolant victimas, & incendunt adipēs, & cum odoramentis & libaminibus fundunt coram Deo vota & preces. Legimus Job Dei testimonio approbatum, jugibus sacrificiis occupatum; nec legimus circumcisum. Et poterant esse eo tempore diversis in locis multi viri insignes, qui justitiæ Dei subjecti, hoc signo carebant; licet filios Esau & Ismael putandum sit hujus traditionis non fuisse expertes. Verum cum opus istud & antiquitas commendet & jubentis auctoritas; inquirenda est tanti mysterii ratio, quæ Abraham specialiter & semini ejus tanto pondere mandata est, ut quisquis in illa gente hujus signi careret differentia, Ethnicus non Judæus reputaretur, & à titulo filiorum Israel abraderetur proscriptus. Hoc cum octava die jussum sit celebrari, & nomen circumciso aptari; intimatum est his qui digni sanctorum consortio censebantur quod eorum nomina scriberentur in coelis, & æternæ beatitudinis quam post vitæ hujus septimanam octava consequitur, hæredes fierent & consortes, quicumque vitæ innocentia & coelibatus sanctimonia sese Domino consecrassent.

Tenera itaque infantia hujusmodi erat imbuenda doctrina, & ante concupiscibiles motus, quos peccatum meruerat, miserabili poenæ, & inevitabili vindictæ etiam in parvulis adhibenda erat severitas, & antequam ebulliret sartago li-

bidinum provisum est ventilabrum, quo refrigerari posset, & extingui depopulatricis flammæ vagus ardor, & universa perlustrans incendium. Ideoque dolor voluptati, & sanguini delectationis sanguis tormenti opponebatur; ut in primis elementis discerent parvuli semper propriæ memores sectionis contraria curare contrariis, & ad cohibendos refrænandosque turpitudinum appetitus, necessarium esse sale corrosorio carnis perfricare pruritus, & semper recrudescentes desiccare putredines. Ad hoc corpus suum mortificabat Apostolus, non tantum circumcidens illud seminarium membrum, sed totum se crucifigens, & omnibus extraordinariis motibus opponens cauterium, usque adeo corpus suum redigens in servitutem ut diceret: Vivo autem jam non ego, vivit vero in me Christus. Cujus facti æmulatores erubescimus in pudendis: & detecto sectoque confusionis operculo, quamvis conscientia testis semper nobis exponat scaturientes intus peccati insidias, nec internum vitare possumus judicium; viriliter tamen standum est, & rationis auctoritate increpandi sunt titillatorii sensus, & summo opere vigilandum est ne sequatur assensus. Intra nos pudor iste aboleri omnino non potest; quia nec totum hoc membrum, sed anterior ejus portio jussa est circumcidi. Res sane maxima est, si non egrediatur foras hujus contagio corruptelæ, & insaniens bestia corrupti anhelitus, catenis ferreis in ultimis animæ recessibus alligetur, intusque fractis dentibus seipsam concupiscentia captiva mastiget & corrodat. Manet itaque erubescencia propter sensum; ut qui in agone contendit, sciens circumcisionis mysterium, ab omnibus se abstineat quæ possunt huic flammæ ministrare fomentum. Nec tamen peremptoria est contententibus, sed probatoria hujus sensualitatis colluctatio tam venterna: sed institutum est certamen inter spiritum & carnem, ut victor homo peccati & poenæ, post triumphos solennes coronetur in gloria, sine infestationibus deinceps, liber à peccato & poenâ.

Hanc verecundiam post prævaricationem, vanitati subiecta, non volens anima pertulit, & vim sustinet inquietudine perurgente, & involuntariis motibus fatigata, infelicitatis suæ deplorat miseriam, liberari de corpore mortis hujus desiderans, & pacifici tranquillique status à Deo postulat libertatem. Quotidiano sane conflictu spiritus & caro luctantur, & causatur ratio adversus domesticum malum; quod ita intra se exerceat regnum, quasi natura fit vitium, & secum traxerit creatio prima peccatum. Hoc utique prima non sentit conditio, sed secutum est transgressorem supplicium, & adhæsit individua poena peccato; de quo erubescunt quicumque mundo corde regem in decore suo videre desiderant. Quis in tam assiduus illusionibus non confundatur? Quis non in tantis contumeliis erubescat? Fomes quippe hujus mali intus in tenebrosis recessibus latitans, ut viderit animam alias occupatam, & minus ad sui circumspeditionem sollicitam; irruptionibus vehementibus erumpit, blanditiis venena supponens, pudicitiae puritatem inopinatis invadit assultibus. Ideoque pudibundus homo nuditatem suam operit, & foeditatem confusus occultat. His redivivis vulneribus semper hac sanie illitis necessaria est per omnem hujus vitæ septimanam jugis refectio putredinum, & continua circumcisio cicatricum. Et in ceteris quidem membra omnia imperio rationis obediunt, & arbitrii retinent libertatem: hic vero ubi Babyloniae fornax exarserit, & quasi pice & naphtha conspersi libidinum ebullierint appetitus, inflammata caro libertatis privatur honore; in tantum ut rebellia membra velit nolit in motus nefarios audacter exurgant.

Præcedebant olim integumenta rerum significantia abolitionem peccati, & ad perfectionem inchoata tendebant. Nec hoc sacramentum consuetudini antiquæ subtrahere voluit Christus, & licet non esset in hoc tempore necessarium, tamen ne antiqua religio prorsus reproba videretur, in se voluit circumcisionis aptare signaculum. Sane originale peccatum quod à primis patribus in totam generis hujus successionem defluxit, omni tempore aliquibus remediis oportuit expiari; licet vim plenam significantia non habuerint, donec ad rem ipsam ventum est, quæ figurarum operiebatur velamine. Et licet sacramentorum arcana omnibus non paterent, virtus tamen & effectus eorum ignorari non poterat; quia ab Adam usque ad Noë sacrificia Deo constat fuisse accepta, quæ usque ad illud tempus sine legis distinctione divinitus inspirata

institutione primi hominis celebrarent. Illa vero sacrificia aut in animalium sanguine, aut aliarum oblationum incensionibus agebantur; non quod fumo aut mortibus pecudum delectaretur Deus, sed ut intelligeretur immutabile judicium & prolata ab initio sententia in peccatum.

Immutabile decretum ab æterna lege exierat; concupiscentia affligi, & morte peccatorem puniri: nec poterat plagis exterioribus remedium aliquod subvenire, quin stimulus carnis sine ulla exceptione colaphizaret infirmum, & usque ad dissolutionem mors importuna persequeretur captivum. Et mors quidem carnis concupiscentiarum interfecabat ludibria, nec poterat ultra peccare illud quod erat putredini ac dissolutioni prædestinatum & datum; sed supererat post mortem carnis animæ labor, & afflictio spiritus: nec poterat ulla ratione illa absolvi damnatio, nisi morti omnium vita omnium subveniret, & pro generali morbo gratia Dei singulare propinaret antidotum. Hoc antiquum redemptionis nostræ consilium sanctis patribus revelavit Deus, voluitque ut paulatim assuescerent homines passioni; & morti necessariæ, voluntariæ mortis opponerent libamentum, & poenam in medelam, & supplicium in remedium commutarent.

Hujus oblationis doctrinam sacrificia continebant antiqua: & incensiones & mortes hujus consummationis gratiam præsignabant. Propter hoc cum jam fidei tempora propinquarent, imperata est circumcisio; & pars illa corporis in qua est voluptatum seminarium & libidinis officina jussa in parvulis amputari, ut proprii primitias sanguinis, ei qui totum sanguinem suum oblaturus erat, offerrent, & communia singulorum sacrificia singulare præcederent holocaustum. Ubi vero Christus Dominus venit, de quo in capite libri scriptum erat, ut in morte sua patris voluntatem impleteret, cessarunt sacrificia; nec jam truncationem præputii evangelium imperavit, sed circumcisionem cordis, & omnem tam membrorum quam affectionum petulantiam gladio spiritus refecari immutabili decreto mandavit. Et tantæ dignitatis illa una redemptoris nostri fuit oblatio, ut una ad tollenda mundi peccata sufficeret; qui tanta auctoritate in sancta introivit in sanguine proprio, ut deinceps nulla supplicantium postulatio sanguine indigeret alieno. A diebus igitur visitationis nostræ regnum cœlorum vim patitur, nec jam in expoliatione carnis circumcisio agitur, sed Spiritus sancti virtute vetustatis antiquæ sanies expurgatur.

DE STELLA ET MAGIS, ET INNOCENTIIUM MORTE.

NA T O in Bethleem Salvatore, audita est in Effrata ejus in terris præsentia, & usque ad filvas camposque gentium novæ hujus nativitat-
tis est fama porrecta: in Judæa à pastoribus & angelis primo sunt hæc gaudia celebrata, nec multo post Arabum fines hujus rei notitia penetravit, & incolis Sabba præclari stella luminis coelestis ortum numinis novis splendoribus indicavit. Erant in illis regionibus viri siderum inspectionibus assueti, qui arte mathematica vim discursumque noverant planetarum; quia ex elementorum natura rationem temporum metientes, astrorum ministeria certis experimentis propriis didicerant effectibus assignata. Hi ex vaticiniis Balaam olim audierant, stellam oriri in Jacob, & hominem in Israel, cujus fortitudo quasi rhinocerotis, ad quem in trieribus de Italia venirent, qui superarent Assyrios, & vastarent Hebræos, quo tempore nec in Jacob idolum, nec in Israel simulacrum esset.

Diu homines illi hujus prophetiæ proventum expectaverant, & ubi venit plenitudo temporis, orto repente novo fidere, ad antiqua recurrentes volumina, tam testimonio muniti quam signo, dromadis inveci in Judæam stella duce perveniunt. Nec potuere Palæstinæ incolæ latere tanti nominis personæ; sed ubi auditum est quod stellam indicem nati in Bethleem parvuli sequerentur, Herodi novi regis inquisitio nunciatur. Evocatis itaque Magis, rei hujus ordinem cum omni diligentia sciscitatur. Audit natum in Bethleem esse parvulum, quem profitentes regem & Deum, qui de Sabba venerant, adorare & venerari festinant: intimatum est ei quod ab antiquis temporibus Moabites Propheta, licet gentilis, prædixerat: & contulit cum literis gentium, sanctorum vaticinia prophetarum quorum scripta per omne sabbatum legebantur; de quibus nulla in populo Judæorum ambiguitas erat, quin rata essent, quæ illi vel asseruissent præterita, vel prædixissent futura: à fortitudine ejus qui quasi unicornis obvios penetraret, in cujus obsequium ultrices de Italia trieres in Judææ terminos adventarent, & usque ad finem mundi dilatarent imperium, anxius expavit & timuit.

Conturbabat quoque aliud quod in Michæa scriptum est testimonium: Quoniam de Bethleem quæ est Effrata, egrederetur parvulus, qui Dominator esset in Israel, cujus egressus esset ab initio à diebus æternitatis. Cumque ea quæ domesticis codices continebant, cum his quæ ab alienigenis dicebantur, intelligeret convenire;

divinis tentans reluctari consiliis, simulat perfidus religionis assensum, promittens Magis sese ad adorandum parvulum cum omni devotione illico adfuturum, cum per revertentes certitudinem de puero accepisset. Turbatur cum Rege maligno Hierosolyma, non lætatur: expavescit & tabescit, & negare erubescit quod scriptura testatur. Nec minus horrendum scribarum sacrilegium, quam Herodis impietas: quia proprio Judæi abutentes privilegio, cum visitationi divinæ invenirentur ingrati, causam sibi cum Herode fecere communem; cum hinc & inde impietas & infidelitas adversus Dominum & Christum ejus fremerent, & pariter in ejus odio consentirent. Ecce alienigenæ à fluminibus Æthiopie ad parvulum Christum supplices veniunt, & filii dispersorum deferunt munera; accedunt qui longe erant, & qui prope recedunt; in loco humili & suppellectile vili Rex Regum & Dominus dominantium invenitur, cognoscitur, & ab aliis adoratur.

Quia vero neminem in conspectu Dei apparere vacuum antiqua lex edocet; prævaricatoribus legis abeuntibus vacuis; primitiæ gentium sacramentalia munera proferunt de thesauris, & Domino aurum & odoramenta præsentant; profitentes ex ratione munerum de eo quem adorabant quid crederent, quid sentirent. In auro regem, in thure sacerdotem, in myrrha incorruptibilem, quamvis passibilem profitentur. Oblatio ista incarnati verbi & exponit mysteria, & brevi subtilique indicio utriusque naturæ humanæ divinæque exprimit unitatem, quod proprium est unicuique singulatim distinguens. Nam Deo patri cujus regnum & imperium suis mundum replet splendoribus, in odorem suavitatis summus sacerdos & pontifex Christus se obtulit; cujus caro passionis cremata carbonibus, incensionis suæ fragrantiam transmisit ad coelos, & usque hodie odor ille suavissimus in terrestri cœlestique Ecclesia indeficiens perseverat. Quod autem passibilitas quam obediens Deo voluntarie suscepit, incorruptione firmata sit; virtus myrrhæ obvians corruptelæ suo probat effectu, & visibilium ratione munerum immortalitatis solidæ constat evidens argumentum.

Adorato Domino Magi hilares alio tramite in suam patriam revertuntur: quia necesse est, ut qui corde credunt ad justitiam, ore etiam confessi sint ad salutem, deinde vias elegant arctiores, & se districtioribus mandatis obligent: quoniam per vias latas, descensusque præcipites itur

ad inferos; per artas vero & difficiles reditur ad superos: propter verba labiorum Dei religiosus quisque vias duras ingreditur, & jugulator voluptatum, stantem ex diverso hostem securus aggreditur. Arta via est castitas, trames strictus humilitas; jejunio affligi, & carnem in servitum redigere, scopulosa sunt semitae: sed ad patriam superiorem non nisi per meatus difficiles armati milites revertuntur. Non est tutus ad Herodem regressus, nec expedit cum his qui odierunt Deum foedera jungere: nec de religione cum malignantibus inire consilia, quorum familiaritas infantiam Christi studiose persequitur; & antequam formetur Christus in nobis; in ipso pie conversationis initio, ut extinguatur spiritus, & suffocetur vita justitiae, penitus elaborat.

Delusum se Herodes conqueritur, cum Magos alias comperit divertisse: quia molestissimum est principi tenebrarum cum excogitatis laqueis tentatos quoslibet noverit evasisse; & acriori inflammatus rabie, in neces innocentium debacchatur. Sic sanctorum persecutionibus tyrannus crudelis illuditur, qui dum putat perdere quos occidit, melioris vitae statum eis procurat: & quod ille in perditionem molitur, hi utuntur pro beneficio, quibus lucra vitae perpetuae per haec momentanea damna celeri compendio acquiruntur. Ecce parvuli isti, quos hostis naturae, pietatis inimicus; bestialis saevitiae, inaudita crudelitatis monstrum Herodes occidit, subito fiunt martyres, & dum vice Christi, & pro Christo avulsi, à matrum uberibus detruncantur, testimonium quod nondum poterant fermone, perhibent passione; & sufficit causa testimonio, licet nondum eloquio distinguatur. Illico spiritus infantilis vasculi receptaculum deferens, jam non tenelli corporis aetatisque novitiae tempore tenetur: sed ab illis infantilibus coagulis anima expedita, adepta rationis & intellectus plenitudinem in occursum Christi festinat, à quo militiae suae quærens stipendium, ad lucis & pacis aeternae praemittitur gaudia; & Epiphaniae solennia in coelestibus celebrat, nec in stellae alicujus lumine, sed in ipsa claritate divinae praesentiae gloriatur.

Acta est nativitatis solennitas sursum jubilantibus angelis, deorsum ex ore infantium & lactentium laus est perfecta, resonantibus usque ad

coelos victoriae tubis; & versus est parvulorum vagitus in gaudium, & luctus in jubilum, sequente non stellam, sed agnum exercitu innocentium, & bajulante gloriosissimi triumphi solenne vexillum. Nec potuit mundus interficere nuper agonem ingressum infantilem exercitum: & pedes qui nondum lutum calcaverant, urgens citatusque transitus non est passus ullis sordibus inquinari: sed in ipso vitae initio tota illa innocua phalanx, sine ullo integritatis detrimento, ad solidioris vitae translata est gloriam. Et quae expectari poterat annorum elapsu rationis discretio: repente nullis jam aetate illa temporibus subiecta, omnis consummationis reperit finem, & casuum accidentium mutabilitates evasit. Evigilaverunt sensus quos sopor infantiae opprimebat; displosisque palpebris intuiti lucem, in momento assecuti sunt, quae pacificis & mundo corde debetur, beatitudinem: & ascendentes per omnium virtutum gradus sine doctrinae humanae exercitio cumulatam invenire mensuram; ita ut in ordine sanctorum protomartyres primum habeant locum, & secretorum conscii divinatorum, propinquitate familiarissima clementiam Dei pro nostris exorent laboribus; quos usque hodie funestus Herodes persequitur, quorum sanguine & morte diabolus delectatur. Hi itaque à cunabulis in coelum translati, facti sunt superni capitolii senatores & iudices, nonnullis veniam obtinentes immeritis; assistuntque miserationibus & ultionibus divinis, sed saepius agni, quem quocumque ierit, prosequuntur, mansuetudine, quam ira vel furore utuntur. Hi nuper cruore lacteo loti, primitias baptismi martyrio consecrarunt, tradentes posteris formam, ubi necessitatis articulus excluderet moram; non minus ad lavacrum animae sanguinem efficacem, quam sanctificatas verbis solennibus aquas; maxime cum nec sanguis hoc elemento careat, sed aquarum motu per totum corporis alveum fluat. Spiritus vero sanctus & aquis & sanguini superfertur, qui subjectos sibi fovet & abluit; quo baptizante idem occisio quodmersio operatur, qua extinctam peccati vitam virtutemque emortuam utriusque rei continet sacramentum. Ipse enim est qui vel hoc vel alio modo quicumque est ille modus baptizat, & ad idem refertur quod pura fide agitur per Christum Dominum nostrum.

DE BAPTISMO CHRISTI.

ET MANIFESTATIONE TRINITATIS.

NON fatis est quod angeli locuti sunt pastoribus, quod apparuit stella regibus, quod nativitati, & personæ, & loco consona Prophetarum oracula, perfidæ gentis indicio, Christo perhibentia testimonium, in unam convenere sententiam: sublimius & perfectius testimonium profertur divinitus, & ipse pater invisibilis auditur, & aures humanas omnipotentis Dei præclara vox penetrat, & inaudita à seculo fidei species declaratur. Veniebat Christus ad baptismum Joannis, non egens lavacro, in quo peccatum non erat, sed ut sacramento perennis daretur auctoritas, & tanti virtutem operis nulla personarum acceptio commendaret: quoniam remissio peccatorum, sive per baptismum, sive per alia sacramenta donetur, proprie Spiritus sancti est, & ipsi soli hujus efficientiæ privilegium manet. Verborum solennitas, & sacri invocatio nominis, & signa institutionibus Apostolicis sacerdotum ministeriis attributa, visibile celebrant sacramentum: rem vero ipsam Spiritus sanctus format & efficit, & consecrationibus visibilibus invisibiliter manum totius bonitatis auctor apponit, & plenitudinem gratiæ unctionis divinæ pinguedo, sanctificationibus officialibus infundit, & rem sacramenti consummat & perficit.

Si in Petri vel Pauli nomine baptismi gratia donaretur, posset alius alio videri sublimior: & secundum ministrorum merita hæc singularis gratia æstimari, ut melior esset baptismus ejus qui sanctior videretur, & indignior esset qui ab eo acciperetur, quem non amplior æstimatione commendaret. Hæc & in alia sacramenta transferretur injuria, ut non in eis unitas, sed diversitas haberetur; si censerentur à melioribus fieri meliora, & minus haberent utilitatis & ponderis quæ fierent ab indignis. Sic eucharistia una, alia melior; & baptismus, pro ministerio vel melior vel deterior credetur. Absit hoc à fide catholica, absit à religione Christiana tantæ corruptionis fermentum. Una nobis fides, unus Dominus, unum baptisma: quod si ab indigno forte fuerit consecratum, non audet justus iterare vel corrigere quod semel est factum: quia per quemcumque fiat, idem est; nec hoc privilegium meritis est datum, sed gratiæ; & proprie sibi omnipotentia Dei retinet hunc effectum. Neque enim Paulus pro nobis crucifixus est, aut nos gloriamur in Paulo, sed in cruce Domini gloriamur; cujus virtus omnia peragit sacramenta, sine quo signo nihil est sanctum, neque

aliqua consecratio meretur effectum. Hinc omnium sanctificationum exurgit sublimitas & profundum, & longe lateque plenitudo diffunditur gratiarum.

Quod ne ulla præsumptio sibi doni hujus in posterum gloriam vendicaret, in hoc sicut & in aliis, Domini nostri Ecclesiæ suæ providit benignitas, ut ipse baptizaretur à servo: ne conservi conservorum ministerium detrectarent, vel aliquis cuiquam in hoc opere præferatur; quoniam sive Judas sive Paulus baptizet; Christus peccatum lavat, absolvit, & delet. Sic Rachel & Lia, Balam & Zelpham maritis accommodant, & liberos accipiunt ex uteris ancillarum. Scribæ & Pharisei in cathedra Moysi sedentes, dum agunt quæ ad cathedram pertinent, per omnia plenitudine potestatis utuntur; & officium, non vita tantis affectibus honoratur. Obediunt dæmones exorcistis: Christum, inquiunt, scimus, & Paulum novimus, & in nomine Christi quem Paulus prædicat, adjurati, egredimur: vos autem penitus ignoramus. Ecce in nomine suo nihil quæstuarii peragunt exorcistæ, nec se eis deferre ipsi dæmones profitentur, sed nomen Christi etiam per lucrorum sectatores suæ gloriæ retinet potestatem, & frunt in talibus causis ministri mercenarii, sicut naves onerariæ, quæ per pelagus evehunt institores; quarum rectores potius eorum quos ducunt, pecuniis inhiant quam saluti. Et tamen mare seculi hujus necessarios habet hujusmodi transvectores: alioqui cessabunt commercia, nec ex transmarinorum copia aliorum inopia habebit subsidium, nec occurrent sibi solatia regionum, si vehicula tollantur de invio, & pelagus immeabile relinquatur. Bonis quippe sæpe malorum ministeria suffragantur. Supponit itaque cervicem sanctam manibus hominis humilitas redemptoris, & licet plenam non habeat virtutem, suscipit tamen Christus baptisma Joannis. Præparabat viam Domino Joannes lavando exterius corpora; ut præcederet exterius lavacrum secuturum baptisma, in quo conferretur animarum ablutio, & peccatorum remissio. Præcessit quod erat ex parte, ut consummatio sequeretur.

Horret tamen Joannes, & acclive sibi esse sacrum Christi caput non patitur: quia majorem à minore benedici antiquis regulis refragatur, & criminalis ei visa est usurpatio potestatis. De plenitudine Christi omnes accepisse & seipsum, cum ceteris prædicarat Baptista; ideoque Deo hominem manus imponere judicabat temera-

rium, & lavare eum in quo non erat peccatum, aestimabat superfluum. Se ad solvendam calceamenti hujus corrigiam confessus indignum, formidabat exhibere prælatus, si ipse in magistro sine causa tentaret hoc agere, quod ab ipso suscipere necessarium dignoscebat. Ideoque tremebundus, humili excusatione postulanti ministerium negat assensum; non quod obedientiam detrahat imperanti, sed quod judicio suo servo subdi, non competat majestati. Tu, inquit, venis ad me, & à te debeo baptizari? Cui Dominus: Sine modo: sic enim decet nos omnem complere justitiam. Joannis humilitas non arguitur; nec vituperabile visum est Christo simplicitatis diffugium, quod reverentia, non importunitas suggerebat. In hoc igitur omnem impleri justitiam asseverat, si doctrinam præcedat exemplum, & honore se invicem præveniant, qui majorem & qui minorem obtinent locum; & qui major est, fiat minor, & præcessor sicut ministrator: si in unitate sacramentorum omnes simul conveniant, si pacis ecclesiasticæ foedera non disrumpant.

Baptizatur Christus, nec ultra Jordanis retrorsum convertitur: aruerunt unctiones, Judaicæ ceremoniæ putruerunt; perpetuo lapsu baptismi gratia emanat ad posteros, nec ulla vetustate siccatur. Adesse se tantis mysteriis & præsentiam suam dignosci, dignata est sempiterna divinitas; coelisque apertis in specie columbæ Spiritus sanctus ibi seipsum ostendens, & intelligi voluit & videri; & quietissimo elapsu adveniens, super Christum quievit & mansit. Acceperat quippe familiare super hoc ab eodem Spiritu Joannes responsum: quia super quem Spiritum sanctum sub hac specie videret, ipse esset quem baptismi maneret auctoritas, qui mundi peccata tolleret, qui solus à nullo sanctificatus & cuncta sanctificans, non tam interesset sanctificationibus & sacramentis omnibus, quam patraret. Sed & vox Patris audita est coelitus: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipsum audite.

Hucusque Domine sancte pater non audivimus te loquentem, qui multifarie olim patribus locutus es in Prophetis, & per angelos sanctos quibus ad diversa sæpe mysteria à te legatio est injuncta. Te ipsum non ita ante hoc tempus locutum audivimus, ut personaliter tibi assignetur locutio quam proferres. Hanc vocem à paternitate tua delatam nemo est qui ambigat; non est qui sibi hoc verbum audeat arrogare, non est in coelestibus agminibus qui Dominum Jesum, suum audeat filium nominare. Certe tibi soli nota est Trinitas; & solus pater scit filium, patremque novit filius, nec à quoquam nisi eo revelante est cognitus. In hac divini magisterii schola pater est qui docet & instruit, filius qui arcana Dei nobis revelat & aperit, Spiritus sanctus qui nos replet & imbuat. A patre

potentiam, à filio sapientiam, à Spiritu sancto accipimus innocentiam. Pater eligit, Filius diligit, Spiritus sanctus conjungit & unit. A Patre nobis datur æternitas, à Filio imaginis ejus conformitas, & à Spiritu sancto integritas & libertas. In Patre sumus, in Filio vivimus, in Spiritu sancto movemur & proficimus. Conveniunt simul sempiterna divinitas & temporalis humanitas; & eo tenore utriusque naturæ facta est unitas, ut impossibile sit quod junctum est ab invicem separare, sed verbum & caro sic sunt una essentia, ut perfectam & integram sincera conjunctio faciat unitatem. Nec injuria est, sed gratia Dei, si quod minus videtur, digniori jungatur; cum inferior natura contumeliam probumque peccati non contrahat: nec est minoratio majestatis, profectio paupertatis: nec altitudinem Dei in aliquo humilitas dispensatoria dehonestat.

Hoc testimonium auditum est, quia filius Dei est quem Joannes tenet in manibus, verus homo, verus Deus, unicus patris, in sua natura invisibilis, in nostra visibilis; ut fide & experimento fulciatur doctrina, dum & visu & intellectu incarnati verbi notitiam assequatur. Dilectus à patre immeritos nos dilexit, ultro visitationis suæ nobis beneficium largitus est, ultro sanavit, ultro curavit, ultro libertate donavit. Etiam ingratos prosequitur hic amor & revocat: neque tunc odit, cum corripit & flagellat: usque ad mortem Christum duxit dilectio, & resurgens à mortuis caros habet, quibus tantæ caritatis affectum ostendit. Duo grata vocabula, filius & dilectus, ipso Deo dictante nostris sensibus imprimuntur; ut communio nominum nos associet collegio munerum, & tantæ dulcedinis nomina nostrum emolliant animum, accendantque devotionis affectum. Per omnia sibi pater in filio complacuit, nec ulla in eo serpentis sunt reperta vestigia, nec sacerdotii ejus poenituit Deum: quoniam sacrificium quod in cruce obtulit, sic in beneplacito Dei constat acceptabile, & perpetua virtute consistit, ut non minus hodie in conspectu patris oblatio illa sit efficax, quam ea die quæ de faucio latere sanguis & aqua exivit, & semper reservatæ in corpore plagæ salutis humanæ exigant pretium, & obedientiæ donativum requirant.

Huic dilecto filio tuo tu Domine nos præcipis obedire. Loquere igitur Domine, quia audit servus tuus. Auditui meo dabis gaudium & lætitiā, doctrinam tuam amplector: suave est mihi eloquium tuum, vivus & efficax sermo tuus, ancipiti gladio penetrabilior usque ad divisionem spiritus & animæ meæ attingens, carnales & spirituales intra me separat & sequestrat affectus; & à vilibus pretiosa distinguens, quasi flagello de funiculis contexto, de meo interiori templo quod tu inhabitas, omnem nundinationem expellit, nec patitur in atriis tuis merci-

monia columbarum, sed à sanctuario gratiæ tuæ omnem venalitatem excludit. Audio te cum irasceris, audio cum misereris; sive parcis, sive flagellas, justum & bonum te prædico: In ira te supplico, in clementia gratias ago, nec sanctis sermonibus contradico. Loquere, magister bone, libenter te audio, & cum adversaris mihi, etiam in plagis & doloribus intelligo disciplinam: nec latet me te docente, ad siccandas corruptionum mearum putredines prodesse cauterium, & mundare cicatrices veteres sal disciplinæ tuæ Evangelio tuo medente infusum. Præcipis ut infundam corrupto pulmone hyssopum, & spiritus tui suavitate epota, totius malignitatis inflatio detumescat. A te, Deus bone, humilitatem discantes, quasi mansueta animalia quieto gressu te bajulamur sessorem; nequaquam sub hoc onere lassitudinem, sed quietem inventuri: quia jugum tuum non est grave, sed leve: & lex tua, & testimonia justitiæ præcepta, & timor & judicia delectabilium in se rerum continent sacramenta. Lex tua docet vitare peccatum, & corripit transgressores: & ut lotis mundisque pedibus in via immaculata incedant, omnia præmonstrat offendicula, & insinuat diverticula, quibus periculosi transitus evitentur; nihil impossibile, nihil jubet austereum. In quibusdam per legem tuam promissa præmia nos invitant, in multis poenæ propositæ, & supplicia vel damna terribiles animos à scelerum retrahunt appetitu: neque lex tua scripta à lege naturali in aliquo dissonat, sed reprobatio mali, & electio boni sic animæ rationali infixæ sunt divinitus, ut de hoc nemo recte causetur: quia nulli ad harum rerum persecutionem deest scientia sive potentia; quia & quod agendum est, scimus: & quod scimus, facere possumus.

Quod si impossibilia essent præcepta tua, vel tantis difficultatibus onerata, vel voluntas tua sic abdita, ut non posset intelligi, quid à nobis tua expeteret altitudo, licet invitus nemo peccet; posset tamen ex multis excusare delictum, nisi nobis & moderatio mandati, & veritatis cognitio, & agendorum distinctio auctoritate cognoscibili providissent: & simul se complecterentur possibilitas, & facilitas, scientia & potestas. Præcipis mihi Domine Deus, ut diligam te; hoc & possum & debeo: & totum me & interius tibi esse jubes obnoxium; de proximo jubes, ut ad meam eum mensuram complectar. Gratias ago tibi clementissime Deus, quia quod

quæris à me prius ipse donasti: & quomodo tu me dilexeris, si linguis hominum & angelorum loquar, nec digne possum eloqui, nec universa complecti, quæ mihi gratiæ tuæ contulit amplitudo. Justum est Domine ut diligamus te; quia & ipse nos diligit: & iniquum omnino est, ut te in aliquo dilecti tui offendant. Vere hoc mandatum legem complectitur & prophetas, & in hoc verbo omnium scripturarum volumina coarctantur. Hoc natura, hoc ratio, hoc Domine verbi tui clamat auctoritas; hoc ex ore tuo audivimus; hic invenit consummationem omnis religio; primum est hoc mandatum & ultimum, hoc in libro vitæ conscriptum, indeficientem & hominibus & angelis exhibet lectionem.

Legat hic unum verbum, & in hoc mandato meditetur Christiana religio, & inveniet ex hac scriptura omnium doctrinarum regulas emanasse: & hinc nasci, & huc reverti, quidquid ecclesiastica continet disciplina, & in omnibus irritum esse & frivolum quidquid dilectio non confirmat. Non pertinet Domine ad te, nec de tuis est qui te non diligit: nec diligit te, qui scienter offendit. Dilectioni tuæ detrahit, qui terminos à te positos transiit, & Evangelii tui decreta transgreditur & contemnit. Non amat te qui pecuniam diligit, tibi & mammonæ nemo simul deservit. Non pertinent ad te speciem pietatis habentes & negantes virtutem, nec militant tibi negotiorum hujus seculi trajectores; non audiunt te, sed sicut aspis aures suas obturant, ne eorum corda verbum tuum penetret, quotquot peccato serviunt & voluptati, carnalium amatores. Lex tua Deus, Apostolorum & Martyrum testimonio confirmata; parvulis tuis pauperibus spiritu, quibus tibi regnum tuum dare complacuit, sapientiam præstitit; & lætificaverunt animas eorum justitiæ tuæ, in quibus per eandem legem edocti vixerunt: & hoc dilectionis præceptum ita fidelium mentes illuminavit, ut in pace & sanctimonia viventes, pacificis & mundis cordibus te viderent, & simul amor sanctus & timor castus perseverantibus tibi studiis obedirent; usque adeo tibi ascensionibus hujusmodi propinquantes, ut fierent judiciorum tuorum conscii, & per ipsos tua & nunc postmodum judicia exerceres. Præcepisti Domine ut audiamus dilectum filium tuum: gratias tibi agimus, quia nos ejus magisterio commendasti. Nos vero ex præcepto tuo ejus doctrinæ nos tradimus informandos; & inhærentes ei, libenter eum, duce Spiritu sancto, omni tempore audiemus.

DE JEJUNIO ET TENTATIONIBUS CHRISTI.

ANNO tricesimo carnis assumptæ, baptizato Domino in Jordane, postquam revelante patre, quod filius Dei esset, innotuit; non jam conveniebat eum putari filium Joseph, vel esse subditum illi. Nec tamen repente ad signa & miracula & doctrinam usus est potestate, sed interim auctoritatem continuit; & antequam notum se faceret mundo, exposuit se tentandum diabolo: non ut divinitatis integritas probaretur, sed ut tentatoris confunderetur præsumptio; dum fame & lassitudine per jejunium veritas humanitatis pateret, quæ divinitati associata, omnino peccati sensu & consensu careret. Hac ætate tempus doctrinæ insinuatum est rationabile, & ante has metas perperam invadendi magistræ data est forma: quia non competit annis impubibus sedere in cathedra, & in primogenitis boum lege aratio est interdicta. Jam vero cum ætatis & temporis ratio conveniret, & ad obediendum verbo Christi mandatum cœlitus advenisset: voluit tamen sapientia Dei primo erudiendos informare exemplo, & contra tentamenta proponere documenta; ut audiret & videret & sentiret humana rationabilitas, quam insuperabilis sit victrixque peccati, si libertas arbitrii libero moderamine dirigatur.

Igitur desertum Christus ingreditur: ibi suo, id est, Spiritu sancto duce & comite conversatur. Locus secretus eligitur; quia solius Dei judicio jejunia sunt agenda, & singulariter inspectorem adiutoremque Deum volunt hæc habere certamina, neque in agonibus aliquibus periculosius militatur. Nulli religionis exercitio fraudulentius inanis gloria adulatur, nulli virtuti favor ita blanditur. Jejuniorum sudoribus laus importuna se ingerit: & subtilissimis aculeis penetrans animam, dum extollit, emollit, & pungit, cum ungit. Virtutem in hypocrisim vertit, & simpliciter inchoata pervertit. Quasi tinea quod integrum erat, rodit & occupat, & sanctitatis fundamenta evellit & dissipat. Subtilissimum malum, proprio laqueo hypocritam jugulat, & propriis armis sanctitatem impugnat. Castigatio carnis spiritum inflat, & macies corporis extenuatum arrogantem impinguat. Contemptus venerationem venatur, fames & calamitas laudibus saturatur. Mens hoc veneno imbuta, in feriis deliciatur, & occupata hac scabie, in ulceribus gloriatur. Religio fit superstitio, & succedit ei ambitio subornata. Extincto spiritu quadriduano cadaveri solæ supersunt exuviae, virtutis species exanimis & simulacrum sanctitatis.

Tanta est hypocritarum dementia, ut foetoribus pro odoribus abutantur, & pretiosa vilia, & aspera suavia arbitrentur; & favorum sapor omnium dulcedinum superet condimenta, omnisque delira sensualitas contrariis delectetur. Propter hoc solitudo carens arbitris, & eremus assentatorum satellitio vacua à jejunante Christo eligitur, ut non cum carne & sanguine, sed cum spiritualibus nequitias dimicaretur, & amotis ruinarum occasionibus homo cum diabolo colluctetur, & soli sint in palæstra Christus & antichristus, Spiritus & antispiritus.

Neque putet homo se evasisse pericula, cum in eremum venerit: quia quanto subtilius, tanto difficilius à tentatore invaditur, quia cogitationum foribus assidens, omnia virtutum germina in ipso ortu strangulare molitur. Imaginem Christi delere cupiens; adulterinos colores naturali pulcritudini superducit, claritatem spiritus interpolat & obnubit. Verum liberius anima expedita obviat impugnanti, ubi compedes impedimentorum defuerint, & aspectus irritamenta non moverint: securiorque est congressus, ubi singula non vellicant dimicantem, nec inebriant animum lenocinia voluptatum. Honestius cum spiritu quam cum carne luctamur: quia carnis complexus foedas exhalans nebulas, eum qui sibi adhæserit aliqua ex parte contaminat: nec libidinum morsus quisquam evasit illæsus. Flatus ille pestilens etiam longe positos inficit, & hoc certaminis genus fugam potius quam assultum requirit. Et quia solent oratione & jejunio demones edomari, munitio eremi cum hujusmodi armatura exemplo magistri recipit Christianos: quos etsi omnes diversorum non excipiat loci; animi tamen omnino necessaria est solitudo, ubi erecta specula, mens sibi insopita provideat, & deterfa rubigine coruscantibus armis importunum hostem terreat & repellat.

Jejuniis vitiorum sentina siccatur, petulantia marcet, concupiscentiæ languent, fugitivæ abeunt voluptates. Extinguitur ardentis Ætnæ incendium & flammivomi fornax Vulcani extincta intrinsecus, montes conterminos non adurit. Jejunium si discretionem regatur; omnem carnis rebellionem edomat, & tyrannidem gulæ spoliatur & exarmat. Jejunium extraordinarios motus in cippo claudit & artat, & appetitus vagos distringit & ligat. Jejunium si humilitate ornetur; servos Dei, mundi efficit contemptores. Jejunium carnes azymas mundat & solidat: & putredines quæ ex adipe prodeunt, consumit & siccatur. Je-

junium

jejunium scripturarum deliciis pascitur, contemplatione reficitur, gratia stabilitur, coelesti pane nutritur. Danieli interpretatio somniorum revelatur jejunio, & tres pueri de Babylonio illæsi egrediuntur incendio. Moyses in monte quadraginta diebus cum Domino perseverans; & Dei familiare colloquium, & legis ministerium jejunio promeretur. Helias quoque eodem dierum numero abstinens in eremo conversatur.

Utilitas jejuniorum temporibus Christianis clarius patuit, & à multis frequentata in plurimos se effudit. Quotquot viros virtutum vidimus, non sine jejunio legimus ascendisse: nec aliquid magnum moliti sunt, nisi prius abstinencia præcessisset. Quotiens aliquid à Deo obtinere conati sunt, jejuniis incubuere & lacrymis, & pernoctantes in orationibus, ciliciis carni hærentibus supplices beneficia postularunt. Nec defuit proventus, ubi ad pedes Dei sacrificium contriti cordis offerens, se prostravit humilitas; sed prope fuit invocantibus se Deus, & porrexit manum naufragis, & subvenit afflictis. Si Moysen, & Aaron, & Samuelem hodie haberet Ecclesia, cum invocarent, exaudirentur: & orantibus Job, & Noe, & Daniele, populo parceretur. Rarus hodie Phinees, qui perfodiat impudicos: rarus Moyses, qui occidat sacrilegos: rarus Samuel, qui inobedientes lugeat: rarus Job, qui pro filiorum negligentia sacrificium offerat: rarus Aaron, qui coram Pharaone comminationes divinas edicat: rarus Noe, qui his, quibus submersio imminet, arcam bitumine litam provideat. Flens cum Apostolo dico, inimicos crucis qui terrena sapiunt magistratus, quorum Deus venter est; qui in his quæ dicere nefas est, impudentes lætantur & gloriantur. Venerunt periculosa tempora quæ prædixit Apostolus; in quibus voluptatum amatores magis quam Dei, speciem pietatis habentes, virtutem vero abnegantes.

Inveniuntur præpositi innumerabiles, qui jejunia & orationes nec digito movent, in quorum manibus iniquitates sunt, & muneribus eorum dextra oneratur: frustra ab his quærantur miracula, frustra auxilia implorentur: non sunt idonei intercessores, Domini contemtores: nec convenienter ad placandum eum accedunt, nec conciliant quem offendunt. Efficax est oratio præcedente jejunio, & sacris studiis antecedentibus non patitur postulatio devota repulsam. Eligitur solitudo; ut soli Deo vacans anima cum in se per continentiam mactaverit voluptates, purgatis affectibus ad coelestia evolet; & videns Deum oret & adoret, & dulcedinis supernæ suavitatem prægustet.

Forma igitur jejuniorum proposita, fixoque exemplo, postquam quadraginta dierum abstinenciam Dominus consummavit, Satan cum esurientem videret, accessit. Retroactum tempus obtinuerat quies, & secum sub silentii sera

opus illud eximium Salvator exegerat; modo oblata famis occasione tumultuator de latebris prodiens, foras egreditur, & subdola professione quasi compatiens ei, subvenire periclitanti naturæ hortatur: Si filius Dei es, dic ut lapides isti panes fiant. Nec vult fateri, nec præsumit diabolus diffiteri Christum filium Dei; sed dubie suspensæque consulens, tendiculas blandis innectit sermonibus, ut obaudientem sibi reddat obnoxium, & se de compassionis specie reddat acceptum.

Caro & lassitudo, & cetera hujusmodi hominem testabantur; virtutis integritas & vita carens omni peccato, perfectius ei privilegium adscribebant, & divinitas potentissima ex ipsis effectibus negari non poterat. Fuerant & ante Christum viri insignes, prophetæ & sacerdotes: sed in peccatis concepti & nati, nec originali nec personali caruere delicto: & inventa est in omnibus vel ignorantia, vel insufficientia; in quibus erronei peccaverunt, & eguerunt misericordia Dei, per quam edocti & restituti gratias egerunt Deo, & ad plenitudinem justitiæ multum sibi deesse confessi sunt, & sperantes in Deo nullam sibi soliditatem attribuere præsumserunt. Non ita Christus in quo verbi carnisque sic convenit natura, ut nulla alteri ex altero injuria deveniret: quia in carne socia nullam divinitus maculam reperit, nec secuta est, nec præcessit.

Hæc naturarum conjunctio diabolum excæcabat: quia impossibile ei videbatur vel quod esurire posset divinitas, vel quod tantæ tolerantia posset esse, tantæque potestatis corporalis humilitas. Duplicem itaque inquisitionem sinuosa calliditate orditur, ut de Christo utrum naturalis filius Dei sit, ipso respondente certitudinem habeat: ut cum Deum confessus se fuerit, absurdum videatur quod Deus esuriant, & in quamcumque partem se responsio verterit, necessitas conclusionis occurrat: Si filius Dei es, tibi non competit esurire. Quod si esuris, manifestum est te filium Dei non esse, quem violentia necessitatis communibus indigentis intercludit. Succurre, inquit, necessitati si potes, alioqui deficies: & præsentis lapides in panis muta substantiam. Sic enim fiet ut evadas periculum; & si hoc potueris, probes te Deum. Non erat digna responsione quæstio malignantis; neque enim technas diaboli Dominus ignorabat, sed divino cavillatori satisfacit eloquio, subtilissimo dogmate edocens corporis & animæ vitæ propriis alimoniis deberi subsidia, & cibum animæ, id est, verbum Dei eduliis corporalibus præponendum, & citius attentiusque menti providendum quam ventri.

Nec opus erat ut hoc facto insidiatori innotesceret Christus: quia nullo signo ejus poterat invidia commutari, cujus incorrigibilem iniquitatem desperatio sugillavit. Superfluum igitur

erat ad suggestionem ejus ibi nulla profutura miracula operari; cum satis esset diligenter consideranti, quod esurientem cibi non superabat appetitus, & desiderii motus defectio non esset, sed virtus. In nullo Christum aliqua coegit aut dominata est ei necessitas; qui propriæ moderationis voluntatis disposuit & persolvit quod exegit humanitas. Sicut in ipsius voluntate fuit consecrare jejunium; ita & in potestate fuit tempore opportuno sumere cibum. Quod utique nec ministerio, nec consilio diaboli fuerat ordinandum; quia & abstinentiæ & refectionis penes ipsum erat & arbitrium & facultas. Itaque nihil certitudinis seductor extorsit, sed dubius incertusque dimissus est; nec obtinuit ut se proderet Christus miraculo, vel intemperanter ad cibum properans, obediret seductoris consilio: quasi tunc primum quid fieri oporteret data doctrina, acceptaque sententia.

Repulsus igitur auctoritate scripturæ, & propositi firmitate, defecit scrutinio: nec tamen alia aggredi via destitit, & falsatis argumentis prioribus alia subjiciens, quibus ab eo consentaneas sibi responsiones aliquas extorqueret, adjecit. Eo igitur supra templi pinnaculum constituto, quem gula non potuit, vana gloria subvertere nititur. A multis ambigitur utrum fuerit hæc translatio corporalis: & si de loco ad locum se Christus transferri permiserit, eo modo quo Abacuc de Judæa in Chaldæam delatus est; & Philippus de Azoto in occursum eunuchi, qui revertens de Hierusalem non intelligens Esaiam, codicem revolvebat. Sed quod corporaliter eum diabolus tulerit, videtur inconveniens: quod humeris ejus Salvator infederit, & pro vehiculo usus sit quem præcipitorem sciebat; vel ei ferendum se commiserit, cujus infidias agnoscebat. Suo itaque spiritu eum credendum est ductum & in desertum, & super templum, ut utrobique eum diabolus assumeret ad tentandum.

Et localiter quidem in deserto prima fuit tentatio; sed ceteras eo modo circumduxit tentatoris astutia, vel circumduci passa est patientia Salvatoris, quo modo Ezechiel cum super fluvium Chobar sederet, Hierosolymam raptus in spiritu civitatem ædificat & metitur, & muros & templum instaurat. Hoc modo super culmen templi Christus erat in spiritu; sciens quid Antispiritus affectaret, & hosti se de vana gloria pulsaturus opportunitatem parabat. Hac igitur occasione loci hortatur & consulit, ut in urbe sancta & frequentia populorum quasi novus funambulus in excelsis pendulus, se deorsum ad spectaculum vulgi jactet intrepidus; addens ex testimonio scripturæ angelorum affutura suffragia, quæ ruentem exciperent, & conservarent illæsum.

O execrabilis diaboli malitia, o stulta nequitia; o insensata versutia, o præsumptio excæcata.

Putabat malignus quem gula non vicerat, vana gloria superari. Experientia quippe rerum didicerat, & in multis probaverat; vitiorum victores sæpe nugis laudationum corruptos, & cognatum propinquumque esse virtutibus malum adulationem: nec facile quenquam posse evadere, quin libenter assentatorum canticis porrigat aures, & laudatorum modulationibus delectetur. Et sicut rarus est, aut nullus qui de se mala dici æquanimiter ferat: ita rarus est, qui non bene de se velit sentiri, & se si recte vivit stantem in vitæ rectitudine non diligit æstimari. Quod si opera virtutum foras exierint, rarus est qui hominum judicia conspuat, & laudes humanas contemnat. Hoc generale malum in humano genere Satan putabat ex præcedentis occasione victoriæ suggerere Salvatori: ut popularibus laudibus vellet attolli, & facere sibi nomen juxta nomen magnorum qui sunt in terra, si geminato miraculo jejuniorum constantia innotesceret populo, & vectoribus angelis sine offendiculo sustentatus, se filium Dei tam potenti abstinencia, quam angelorum obedientia comprobaret.

Hujusmodi consiliis filios hominum Satan corrumpere consueverat, & robustis virilibusque animis etiam hujusmodi cogitatus immittit: & si ab ingressu mentis arceatur renitente consensu, aliquid tamen de spurcitia sua ibi evomens, abominationum horrores nauseare compellit. Sic, ut aliquid poeticum inseram, temulentus Cyclops illiciti conjugii appetitor, licet à Pallade repellatur, in gremio tamen ejus Erichthonium fundit; & incorrupta Minerva, superest tamen deformis monstrum, nec omnino affectata scelera in memoria moriuntur.

Non tentabis, inquit, Dominum Deum tuum. Hoc in Deuteronomio scriptum est: Ecce lex legi objicitur, & Satan auctoritate scripturæ abutens, malus legis interpret præcipitum quasi ex ratione mandati hortatur: sed intellectus fallax & falsus veritate sincera confunditur; & generali edicto interdictum ostenditur, ne dum patet in quibuscumque angustis quilibet exitus, Deus ulla præsumptione tentetur. Alia explorator malignus argumenta conatur adducere; & ad summam cumulumque nequitiae suæ, continentem & humilem oblata aggreditur potestate; & ostensa mundi hujus sublimitate & gloria (quasi indignum sit tantæ auctoritatis doctorem, & insignium operum patratores, ignobili & contemptibili schemate obumbrari) & dominatione universorum usque animum dignum honore sollicitat; & daturum se omnia pollicetur, si ei pro tanto munere gratias agat, & procidens adoret tanti culminis largitorem.

Solent viris virtutum hujusmodi præstigia se offerre, & testimonium religionis conscientia perhibente, cum ab aliis digni honoribus judicentur, facile acquiescunt; & tam proprio quam

alieno fascinati iudicio, à rectitudine corruunt, everſaque cathedra mentis, humo fractis cervicibus colliduntur: repenteque & ſubito quod multis erat partum ſudoribus, ambitione irruente oblitteratum eſt, & turbinis huius impetu avulſum eſt, quidquid antiquæ religionis labor meruerat.

Malum hoc Adam in paradifo pulſavit & ſtravit; cum ſubjectionem quam Deo debebat faſtidiebat, appetiit dominatum; & cum vellet eſſe ſicut Deus, ſine Deo ſe vidit & novit: & conſpectam carnis Evæ abhorruit foeditatem, quam licet operiret, manens tamen perpes ibi contumelia, ſtetit & adhæſit. Ad ſuaſionem diaboli animam vanitati ſubjectam dejecit ambitio; poteratque exterminio ejus poſteritas didiciſſe, quam miſera mutatio fuit de deliciis ad ſpinas & tribulos emigraſſe, & raſtris ligonibusque avaritiam condemnatam. Huic malo reſtitit, & reſiſtere nos ſalvator edocuit, ut ſoli Deo ſubjectus ſit homo quantumcunque proſecerit, ut in ipſo, imo ipſe ſit ſubſtantia noſtra; & pateat nobis, quod ſicut peremptoria eſt altitudo quæſita, ita & periculoſiſſima eſt oblata. Non quod poteſtas quæ ex Deo eſt ſit damnabilis, aut ordinatio divina peccatorum ſit obſtretrix; ſed quod excellentiam, cujus Spiritus ſanctus auctor eſt, ita debet complecti humilitas, ut qui vocatus eſt ſuperius, neſciat ſe ſublimem, & per omnia agnoſcat conditio conditorem, & gratia largitorem.

Gloriabantur aliquando diſcipuli, & complacabant ſibi in miraculis, gratulabundi quod eis etiam dæmonia obedirent: ſed reſpreſſa eſt, increpante Domino, ſimplicitatis eorum præſumptio: Videbam, inquit, Satanam tanquam fulgur deſcendentem de cœlo. His verbis eorum animis intimans; quia ante hoc temporale initium ipſe in principio, imo ipſe principium exiſtens apud Deum, ante hominis conditionem ſuperbientis diaboli ruinam vidit, & affectatæ dominationis ambitionem, dejectionis ejus fuiſſe cauſam: nec in hoc gaudendum eſſe ſi quis prærogativa celiſtudinis donaretur, ſed hanc eſſe certam ſtabilemque veri gaudii metam, ſi vocatio noſtra juſtificatione muniretur: & tunc demum ratum conſtare beatificationis proventum, ſi huius ordinis ſcriptura in conſpectu Dei indelebilis ſervaretur.

Hoc igitur attendentes, quod non in nobis quaſi ex nobis ſufficientes ſumus, ſed ex Domino ſufficientia noſtra eſt; & contentos ſolo Deo neceſſe eſt ei eſſe omnes acclives, cui totum debemus quod vivimus, quod movemur, quod ſumus. Qui de plenitudine ſua nobis interim prout cuique opus eſt, donationes partitur donec ad cumulum perveniat copia conſummata; uſque adeo conferta coagitataque menſura, ut nihil vel accedat amplius, vel recedat; ſed in cognitione Dei certum finem ſtabilem-

que metam omnes & animæ & corporis obtineant appetitus. Fruſtra itaque regna huius mundi tranſitoria & mutabilia, immutabili & æterno regi oſtendit vel promittit diabolus; cum ipſe dicat regnum ſuum de hoc mundo non eſſe: non quod creationem ſuam removens, dæmonum ſubjecerit poteſtati; ſed quia in his qui amorem mundi Dei amori præponunt, non dignetur divinitas ſibi facere manſionem: & impoſſibile ſit eos à Deo regi, qui ſe diabolo tradiderunt: quia Chriſti & Belial nulla eſt participatio, nec aliqua juſtitia cum iniquitate poteſt eſſe communio.

Regnat ſane malignus ſpiritus in filiis diffidentia, ſed eo modo quo ſatellitibus perditorum hominum præeſt, quia in malitia potentiſſimus invenitur, & quia crudeliori tyrannidi depopulare poteſt & contere, quicquid ſibi invenerit obvium, & perſequi quod videt in fugam converſum. Regnum hoc non eſt naturæ, ſed malitiæ; perſecutio eſt, non deſenſio: & tota huius poteſtatis virtus in mortem damnationemque eorum qui ſub hoc principe militant, elaborat. Regnum hoc munitur vitiis, ambitur flagitiis; turres ejus ſunt crimina, arma quarumcunque turpitudinum molimina. Huius regis telonarii ſunt pauperum oppreſſores; tribuni, ſeduciores; præfecti, iudiciorum perverſores. Cubicularii ejus ſunt quæſtuum aduncatores, mercimonii trajectores; ærarii ſacerdotes, nummularii doctores, conductitii deſenſores, linguæ ſubdolæ vel conſilii locatores, venales auxiliarii, bilingues cauſidici, concinnatores mendacii, fabricatores peccati, veſtiti mollibus, amicti diſcoloribus. In domo huius regis ſunt; qui paludamentis talaribus pavimenta verrentes, capillis muliebribus ſe in foeminas tranſfigurant, & dignitatem virilem non ſine naturæ injuria dehoneſtant. In hoc regno ſunt quicunque veritatem Dei commutant in mendacium; quicunque quaſi in taberna vitiorum præcones, venales animas impuriſſimis dæmonibus corrupendas exponunt. Hic avaras manus cupidi muneribus complicant; hic genu flexo concupiſcentiæ ſuæ quiſque idolum colit, & propriæ libidinis adorat ſimulacrum.

Non hæc te Domine Jeſu gloria movet; non huius mundi tu tenes imperium; non horum cupidine tu cadis aut proſterneris; non adoras malitiam, non peccato ſubjiceris: qui ſervis tuis dæmonia ſubdis, & omnem huius mundi gloriationem deſtruis & confundis. Inſaniſſime ſatan, qua fronte, qua lingua auſus es dicere Salvatori; ut ante te, qui ſtat inflexibilis & immobilis, caderet? ut te damnatum, ipſe qui te damnaverat, adoraret? Quis auſus, quam impudens hæc fuit præſumptio? Quid deſperate ſperaſti? An filium Dei putabas poſſe tecum apoſtatam fieri? Si de mundo viſibili, id eſt, cœlo & terra, & de his quæ in eo aguntur, te

jactas habere dominium ; nec coeli , nec terræ tu conditor ; nec solem moves , nec cursum das sideribus ; nec per te volvitur firmamentum : nec vides aut intelligis Deum , nec ullum tibi est cum coelesti militia consortium , vel aliquam habes ad superioris mundi claritatem accessum. Hujus inferioris mundi tua est scabies , tua languentia sunt ulcera , hæc scalpis , hæc impurus ablingis. Si quid vitii est , si quid corruptelæ ; tu cadaveribus affides , tu contrectas putredines , tu distemperas fæces , tu versas foetores : tu spiritus nequam , tu in pistrino seculi hujus fermentator immundus , tu sanctitatis corruptor , & simplicium perturbator , tu incendiator libidinum , & omnium turpitudinum adinventor : in his regnas , quos inquinās ; & in his quos polluis , dominaris. Fornicatores & adulteri te habent suggestorem , te habebunt tortorem ; te quoque cum illis ultrocia incendia concremabunt.

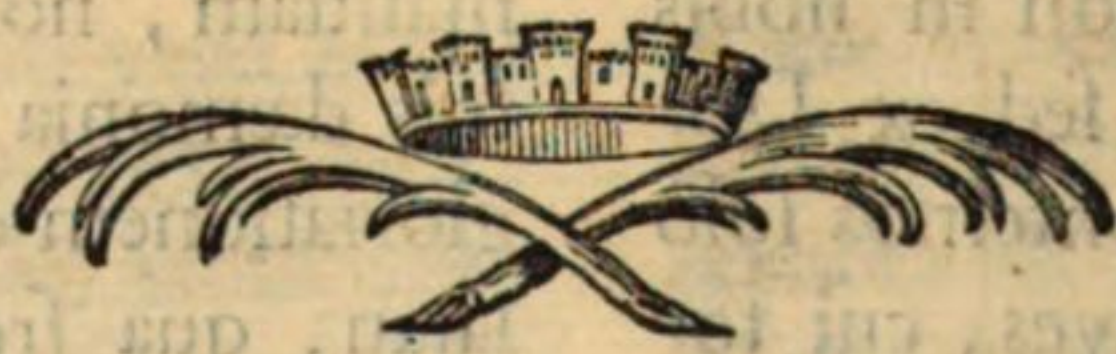
Stultis vanisque promissionibus nullus à corde Christiano dari debet accessus , sed primis titillationibus obviare debet abigens manu : nec foveri debet coluber , donec in draconem formetur. Mendax est diabolus , & his qui sibi obtemperant , multa se daturum promittit. Malum hoc in universa Ecclesia vagatur , & communis pestilentia innumerabiles occupat ; ut pro gloria hujus mundi qui liberi erant , se vendant in servos , & per vitia ad servitia deputentur , & obligati pacto , chirographum subjectionis conscribant diabolo. Per omne nefas voluptates emuntur ; & per omne scelus copiosæ libidines exquiruntur. Judas ille proditor venditurus magistrum , prætaxatum pretium à principibus exegit sacerdotum. Quid mihi , inquit , vultis dare , & ego eum vobis tradam ? Usque ad mortem Domini amor lucri se ingerit ; nec vitæ Salvatoris , quæstus desiderium parcit.

Etiam in sinu sacerdotum ambitio dormit , ibi sub umbra recubat , in secreto thalami se fraudulenter occultat. Simon Apostolorum temporibus venalem putans Spiritum sanctum , Petrum donis aggreditur , & tentat emere potestatem , per quam plura lucretur. Hæc sacrilegii forma per omnia officia gradusque discurrit , & nihil

intentatum ambitio prætermittit. Nec dubitet quisquam diaboli hæc esse negotia , & nundinatores ejus quicunque hæc exercent commercia ; nec quidquam hujusmodi ab eo , nisi præmissa apostasia , donari. Nihil funestius comparatur quam execranda dulcedo libidinum & abominabilis gloria luxuum , per quæ immundus spiritus ab immundis & dyscolis adoratur. Inverecunde tentator ambitiosos aggreditur , & conditione pernitiōsa præmissa præmia talia pollicetur , ultra quæ extendi non possit cupiditas ; regnorum scilicet omnium monarchiam & universitatis dominatum , ut in omnibus mundanis unus homo quasi Deus habeat potestatem , & uni omnia subiecta sint , & generale vectigal excellentiæ Principali cuncta persolvant.

Quid ultra cupide quæris ? quid amplius avare desideras ? numquid & sic potest impleri ambitio tua , aut satiari potest fames tua , ossa hujus mundi injecta dentibus tuis , & faucibus tuis universa rerum massa intrusa ? Mundum habes , Deum non habes : quid enim facies ? Mundus transibit ; Deus autem idem ipse est , tu vero qui cum Deo non stas , necesse est ut cum mundo pereunte dissolvaris & cadas. Peremptoria sunt hæc consilia , quæ tibi talia pollicentur , in quibus te necesse est aut vomitu , aut ruptis interire visceribus.

Sed & pretium quod petitur , ut diabolus adores prostratus , & eum tibi Deum constituas , quem non dubitas seductorem , quid sequetur præmonstrat ; quia si consenseris ut concedas , casus tui te non potes excusare improvidum ; cum ipse tibi casum & ruinam prænominet , & præcipitium exigat , qui tanti se facit nundinatorem culminis , & tantæ tibi promittit fastigia potestatis. Regnum igitur Christi non est de hoc mundo : Regnum cœlorum tibi Deus promittit , ipsum solum adora , ipsi soli memento ut servias , qui repulso tentatore , te quoque gloria & honore post victoriam coronabit , si in justitiæ rectitudine steteris , nec falsis promissionibus obtemperans , ad venerationem diaboli damnationis jus factus particeps incurveris.

DE COENA DOMINI, ET PRIMA INSTITUTIONE CONSUMMANTIS OMNIA SACRAMENTI.

SUSCITATI Lazari Hierosolymis increbuerat rumor, & tam solenne miraculum ad venerationem Christi excitaverat populum: unde & ei civitatem ingredienti, cum ramis palmarum obviam processerunt; sedentemque super asinum resonantibus laudibus introduxerunt in urbem, regem Israel confitentes, & acclamantes filium David in nomine Domini advenisse, cuius æternum imperium prophetarum vaticinia antiquitus conclamarant. Nec latebat Dominum, qui sciebat omnia, quod in viæ illius confinio de torrente passionis erat bibiturus, & ex ea veneratione quæ impendebatur ei à plebe, inflammandam amplius invidiam magistratuum, & animos exacerbatos vehementiori insania perturbandos, & conspirationis malignæ non ultra posse occultari consilia, nec differri amplius quæ de ejus interitu cogitarant. Sed volebat pius magister cum jam damnationis suæ dictaretur sententia, & prope esset ut figeretur in cruce, suæ dare indicia potestatis, ut qui animam Lazari revocaverat ab inferis, & quadriduano mortuo reddiderat vitam, dignosceretur virtute divina, non humana tantum opus patrasse: & impossibile esse suam animam ab infero teneri, qui alienam potestative extraxerat: nec se necessitate, sed obedientia urgeri ad mortem; & vitam quam aliis reddebat, ad se quoque ubi juberet, illico redituram.

Finem igitur legalibus ceremoniis impositurus, parari sibi voluit Pascha, & ex consuetudine legis ea quæri quæ solennitas exigebat, agnum assum, panes azymos, & lactucas agrestes. Non oportet esse fermentarios novi Testamenti ministros: puras sinceræque mentes sanctum quærit convivium. In veru crucis boni odoris assatio omnem excoquat carnalium sensuum cruditatem, & induret solidetque mentis affectus: nec in Ecclesiæ sanctæ sacrificio ulla sit macula, sed pura simplicitas & innocentia vitæ, in una Ecclesiæ catholicæ domo à fidelibus de Ægypto egredientibus, transito mari rubro, lotis Christi sanguine affectibus offeratur.

Coena itaque disposita inter sacramentales epulas obviarunt sibi instituta antiqua & nova: & consumto agno, quem antiqua traditio proponebat, inconsumtibilem cibum magister apponit discipulis. Nec jam ad elaborata impensis & arte convivia populi invitantur; sed immortalitatis alimonia datur, à communibus cibis diffe-

rens, corporalis substantiæ retinens speciem, sed virtutis divinæ invisibili efficientia probans adesse præsentiam. Significata olim à tempore Melchisedech prodeunt sacramenta, & filiis Abrahæ facientibus opera ejus summus Sacerdos panem profert & vinum: Hoc est, inquit, corpus meum. Manducaverant & biberant de eodem pane secundum formam visibilem, sed ante verba illa cibus ille communis, tantum nutriendo corpori commodus erat, & vitæ corporali subsidium ministrabat. Sed ex quo à Domino dictum est: Hoc facite in meam commemorationem, hæc est caro mea, & hic est sanguis meus; quotiescunque his verbis & hac fide actum est, panis iste supersubstantialis & calix benedictione solenni sacratus, ad totius hominis vitam salutemque proficit, simul medicamentum & holocaustum ad sanandas infirmitates & purgandas iniquitates existens.

Manifestata est etiam spiritalis & corporalis cibi substantia, aliud fuisse quod prius est appositum & consumtum, aliud quod à magistro datum est & distributum. Quamdiu cibi illi qui ad diem festum erant parati à convalescentibus Apostolis sumebantur, veteris paschæ agebatur memoria: nec dum Judas ad veterem vitam pertinens, diabolo invadente & occupante animum ejus egredi cogebatur, sed ubi sacrum cibum mens perfida tetigit, & sceleratum os panis sanctificatus intravit, parricidialis animus vim tanti sacramenti non sustinens, quasi palea de area exsufflatus, & præceps cucurrit ad prodicionem & pretium, ad desperationem & laqueum.

Orta fuerat aliquando, sicut in Evangelio Joannis legitur, de novitate verbi hujus quæstio: & ad doctrinam mysterii hujus obstupuerant auditores, cum diceret Dominus: Nisi manducaveritis carnem filii hominis, & biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis. Quod quidam quia non credebant, nec poterant intelligere, abierunt retro: quia horrendum eis & nefarium videbatur vesci carne humana; existimantes hoc eo modo dici, ut carnem ejus vel elixam, vel assam, sectamque membratim edere docerentur, cum illius personæ caro si in frustra partiretur, non omni humano generi posset sufficere, qua semel consumta, videretur interisse religio, cui nequaquam ulterius victima superesset.

Sed in cogitationibus hujusmodi caro & san-

guis non prodest quicquam : quia sicut ipse magister exposuit, verba hæc spiritus & vita sunt : nec carnalis sensus ad intellectum tantæ profunditatis penetrat, nisi fides accedat. Panis est esca; sanguis vita, caro substantia, corpus Ecclesia. Corpus, propter membrorum in unum convenientiam; panis, propter nutrimenti congruentiam; sanguis, propter vivificationis efficientiam; caro, propter assumptæ humanitatis proprietatem. Hoc sacramentum aliquando corpus suum, aliquando carnem & sanguinem; aliquando panem Christus appellat, portionem vitæ æternæ; cujus secundum hæc visibilia corporali communicavit naturæ. Panis iste communis in carnem & sanguinem mutatus, procurat vitam & incrementum corporibus : ideoque ex consueto rerum effectum fidei nostræ adjuta infirmitas, sensibili argumento edocta est visibilibus sacramentis inesse vitæ æternæ effectum, & non tam corporali, quam spiritali transitione Christo nos uniri. Ipse enim & panis, & caro, & sanguis, idem cibus & substantia, & vita factus est Ecclesiæ suæ; quam corpus suum appellat, dans ei participationem Spiritus.

Accedit; hoc sacramentum aliquando carnem & sanguinem, aliquando panem, aliquando corpus suum Christus appellat; panis dicitur propter nutrimentum vitæ, caro & sanguis propter veritatem naturæ, corpus propter unitatem substantiæ. Corpus suum, se & Ecclesiam suam, cujus caput ipse est, intelligi voluit, quam carnis & sanguinis sui communione univit. Et nos quidem cum caro essemus & sanguis, corrupta & infirma corporis animæque natura, reformari non poteramus, neque ad similitudinem Dei reverti, nisi morbo inveterato imponeretur malagma conveniens, & in curatione desperatæ infirmitatis contraria removerentur contrariis, & similia similibus convenirent.

Panis iste quem Dominus discipulis porrigebat, non effigie, sed natura mutatus, omnipotentia verbi factus est caro : & sicut in persona Christi humanitas videbatur, & latebat divinitas; ita sacramento visibili ineffabiliter divina se infudit essentia, ut esset religioni circa sacramenta devotio, & ad veritatem cujus corpus & sanguis sacramenta sunt, sincerior pateret accessus, usque ad participationem spiritus; non quod usque ad consubstantialitatem Christi, sed usque ad societatem germanissimam ejus hæc unitas pervenisset. Solus quippe filius patri consubstantialis est, nec divisibilis est, nec partibilis substantia Trinitatis : nostra vero & ipsius conjunctio nec miscet personas, nec unit substantias; sed affectus confociat, & confœderat voluntates. Ita Ecclesia corpus Christi effecta obsequitur capiti suo; & superius lumen in inferiora diffusum, claritatis suæ plenitudine à fine usque ad finem attingens, totum apud se manens, totum se omnibus commodat, & caloris

illius identitas ita corpori affidet; ut à capite non recedat.

Panis itaque hic azymus, cibus verus & sincerus, per speciem & sacramentum nos tactu sanctificat, fide illuminat, veritate Christo conformat. Et sicut panis communis quem quotidie edimus, vita est corporis : ita panis iste supersubstantialis, vita est animæ & sanitas mentis. Omnino nos à tantarum rerum intellectu carnalis sensus repellit, & sicut ipse Dominus dicit, in tantorum mysteriorum intuitu caro & sanguis non prodest quicquam; quia verba hæc spiritus & vita sunt, & à solis spiritualibus virtus hæc magnifica judicatur.

Ille qui à nemine judicatur, cujus vita vel conscientia Deo cognita, humana judicia non formidat, de tantorum potest secretorum profunditatibus judicare; & cum seipsum corpus Christi cognoverit, vivifico cibo libenter se reficit, sciens corpori & animæ suæ, ex sacramento & re sacramenti indissolubilem æternitatem donari : quia & ad hoc verbum caro factum est, ut nos qui secundum carnem Deo placere non poteramus societate verbi deterfa saliva infantiae, & carnalis petulantiae sputamentis, audiremus per verbum, & revelaretur nobis per spiritum cognitio veritatis, & hujus cibi munere erogato, gaudemus nos ad cœlestem mensam admissos, superno interesse convivio. Panem Angelorum sub sacramento manducamus in terris, eundem sine sacramento manifestius edemus in cœlis. Non ministerio corporali, sæpe repetitis actionibus ad eundem revertentes, sed consummato sacerdotio nostro, erit & permanebit perpetua & stabilis, implens & reficiens nos sufficientia, qua proferet se palam absque ullis integumentis, omnibus conspicabilis, summi præsentia sacerdotis.

Nunc interim corporalia beneficia sic ad corporis sufficiunt nutrimentum, ut alimentum animæ non excludant : imo sacramentorum institutio nullum secum veheret commodum, si spiritualia non adessent. Cumque utrumque necessarium sit, res tamen sacramenti differentiore obtinet locum, & perfectiorem habet effectum. Sacramenta quidem, quantum in se est, sine propria esse virtute non possunt; nec ullo modo divina se absentat majestas mysteriis : sed quamvis ab indignis se sumi vel contingi sacramenta permittant; non possunt tamen spiritus esse participes, quorum infidelitas vel indignitas tantæ sanctitudini contradicit. Ideoque aliis sunt hæc munera odor vitæ in vitam, aliis odor mortis in mortem : quia omnino justum est, ut tanto priventur beneficio gratiæ contemptores, nec in indignis tantæ gratiæ puritas sibi faciat mansionem.

Nova est hujus sacramenti doctrina, & scholæ Evangelicæ hoc primum magisterium protulerunt, & doctore Christo primum hæc mundo

innotuit disciplina, ut biberent sanguinem Christiani, cujus esum legis antiquæ auctoritas districte interdicit. Lex quippe esum sanguinis prohibet, Evangelium præcipit ut bibatur: in quibus mandatis hoc maxime discernere debet Christiana religio, quod sanguis animalium à sanguine Christi per omnia differens, temporalis tantum habeat vivificationis effectum, & vitam eorum finem habeat, & sine ulla revocatione terminum constitutum. Ideoque ad obtinendam æternitatem non potest proficere, quod semel obrutum non surgit ulterius, nec aliqua ei superest virtus, quod sine ulla spe præcisæ radicibus mors penitus exsiccat. Vita vero hominis licet aliquam habet affinitatem cum sanguine, non tamen solo sanguine regitur: sed anima sanguini dat caloris & nutrimenti effectum, sicut & ceteris quæ in corpore sunt, propria distribuit officia, & dividit motus, & quasi talenta partitur. Nec oportuit ut sanguini humano sanguis pecudum misceretur; quia vita rationalis hominis, vitæ bestiali consociari non habet: sed omnino à fidelium animis, quasi sanguis impurus, detergenda est hæc carnalis opinio, ne putetur vita hominis eo modo transitoria, quo vita pecudum inanescit; vel quod sanguis consubstantialis sit animæ, & necesse sit utrumque superveniente suffocatione dissolvi.

Carne quidem animalibus similes sumus, sed vita dissimiles: ideoque quod commune cum eis habemus, nobis incorporare licenter possumus: quod vero dignitati nostræ non convenit, & ab æternitate alienum videtur, à nobis subtilissimo legis indicio separamus. Bibimus autem de sanguine Christo ipso jubente, vitæ æternæ cum ipso & per ipsum participes: animalis vitæ peccata, quasi sanguinem impurum horrentes, & fatentes nos per peccati gustum à beatitudine privatos & damnatos, nisi nos Christi clementia ad societatem vitæ æternæ suo sanguine reduxisset. Nobis itaque pro quibus sanguis Christi oblatus est in cruce, & quos reconciliavit Deo omnes excedens victimas hoc sacrificium singulare, ipse Christus pincerna porrexit hoc poculum, & docuit; ut non tantum exterius hoc sanguine liniremur, sed & interius aspersione omnipotenti anima muniremur, & penetrans omnia tanti medicamenti virtus, quidquid esset intus ibi durum effugaret, & renovaret; sanaretque quidquid morbi carni vel spiritui veteris vitæ adliniverat corruptela. Dixerat sane hujus traditionis magister, quod nisi manducaremus ejus carnem, & biberemus ejus sanguinem, non haberemus vitam in nobis: spiritali nos instruens documento & aperiens ad rem adeo abditam intellectum, ut sciremus quod mansio nostra in ipso sit manducatio, & potus quasi quædam incorporatio, subjectis obsequiis, voluntatibus junctis, affectibus unitis.

Ejus igitur carnis hujus quædam aviditas est,

& quoddam desiderium manendi in ipso, per quod sic imprimimus & eliquamus in nobis dulcedinem caritatis, ut hæreat palato nostro & visceribus sapor dilectionis infusus, penetrans & imbuens omnes animæ corporisque recessus. Potus & esus ad eandem pertinent rationem; quibus sicut corporea nutritur substantia & vivit, & incolumis perseverat, ita vita spiritus hoc proprio alimento nutritur: & quod est esca carni, hoc animæ est fides: quod cibus corpori, hoc verbum spiritui; excellentiori virtute peragens æternaliter, quod agunt alimenta carnalia temporaliter & finaliter.

Celebrantes sacramenta commonemur, quasi ungulam findens & ruminans pecus, revocare ad fauces, & minutatim commolere Dominicæ institutionis exemplum, ut semper passio Christi sit in memoria; nec terreant crucifixi hæredes mortis supplicia, sed pascant & reficiant maturata resurrectionis lætabunda solennia. Quam præclarus est calix iste, quam religiosa est hujus potus ebrietas, per quam excedimus Deo, & quæ retro sunt obliti ad anteriora extendimur, non habentes sensum hujus mundi, sed divitis purpurati delicias contemnentes, cruci hæremus, sanguinem sugimus, & intra ipsa redemptoris nostri vulnera figimus linguam: quo interius exteriusque rubricati, à sapientibus hujus sæculi judicamur amentes, qui religionis hujus abhorrentes mandatum, usque hodie retro abeunt: & à secretis divinis omnium intra se mysteriorum continentibus summam diffugiunt, & recedunt.

Qui manducat ex hoc pane, ultra non esurit; qui bibit, ultra non sitit: quoniam mysterii hujus sic sufficit gratia, sic reficit intelligentia ut cuicunque tantæ rei innotuerit plenitudo, omnis consummationis sine invento Christi bajulus ipsum ferat in pectore, ipsum gerat in mente, & omni tempore habitatori suo dicta & facta jubilatione consona laudes resonent & gratiarum actiones decantent. Hæc ebrietas non accendit, sed extinguit peccatum: in hoc vino non est luxuria, nec movetur ad ludum post hunc potum lascivia. Cum sopivit oblivio cuncta carnis ludibria: mira sunt quæ sentit, magna quæ videt, inaudita quæ loquitur; quem agnus iste Paschalis inhabitat, cujus animam meri hujus fortitudo hilaritate inexplicabili lætificat & delectat. Inter Dominicæ mensæ convivas animalis homo non admittitur; quidquid caro & sanguis dictat, ab hoc coetu excluditur. Nihil sapit, nihil prodest quidquid humani sensus molitur subtilitas. Omne quidquid à suis rationibus devium videtur, sapientes hujus sæculi ad demeritiam referunt, & à veritate reputant alienum. Sed veritas ab erroneis hominibus comprehendere non potuit; & cum in sole vellet figere oculos, vim luminis non ferens, cæcata est, non illuminata humana præsumptio, & aspectui ejus lippitudo inhæsit.

Vident hæc sacramenta pauperes spiritu, & hoc uno contenti ferculo, omnes mundi hujus delicias aspernantur: & possidentes Christum, aliquam hujus mundi possidere supellectilem dedignantur. Esurientes & sitientes justitiam cum saturati fuerint, vide quid agant, intellige quæ loquantur, quam sancti odoris sit quidquid illa eructat plenitudo; verbum bonum, mores compositos, affectus pudicos, sensus pacificos, illa interior sinceritas ubique diffundit; ita ut post odora menta ista gratiæ hujus comparticipes discurrant, & mutuis se ad invicem affectibus complectantur, & quibus unus est panis, unum est corpus, & omnium unum cor, & anima una, uni Christo adhærens, cetera omnia quasi fermentata respuens, in unius azymi sinceritate lætatur.

Perpes est hoc sacrificium & semper permanens holocaustum: nulla panem hunc multitudo consumit, nulla antiquitate veterascit. Una est Domus Ecclesiæ, in qua agnus editur, nullus ei communicat, quem Israelitici nominis generositas non commendat. Hujus panis figura fuit manna quod in deserto pluit, sic ubi ad verum panem in terra promissionis ventum est, cibus ille defecit. Per singula sabbata panes propositionis jam frigidi & duri mutari consueverant, & calidi panes ejusdem numeri in mensa proponi. Jam nulla fit panis mutatio, unus est panis caloris continui, status integri, qui semel oblatus Deo in sapore dulcissimo, & candore purissimo perseverat. Nec solos sacerdotes ad panis hujus dignitatis Leviticæ prerogativa admittit: universa Ecclesia ad has epulas invitatur. Æqua omnibus portio datur integer, erogatur, distributus non demembratur: incorporatur, non injuriatur; recipitur, non includitur; cum infirmis habitans non infirmatur, nec pauperum ministerio indignatur: fides pura, mens sincera hunc habitorem delectat, neque immensi & omnipotentis Dei magnitudinem pauperulæ domus nostræ angustia offendit vel artat. Panis iste angelorum omne delectamentum habens virtute mirifica, omnibus qui digne & devote sumunt, secundum suum desiderium sapit; & amplius quam manna illud eremi implet, & satiat edentium appetitus, & omnia carnalium saporum irritamenta, & omnium exuperat dulcedinum voluptates.

Vide quomodo his qui Christi commentorant passionem intra sacra officia, quasi per quosdam canales de interioribus fontibus egrediantur torrentes, & super omnes delicias lacrymis nectareis anima delectetur: quantam suavitatem animæ inquirenti ubi sit Deus suus, suspiria contemplationis eliciant. Non illos imbres procellosæ tempestatis deponunt, ros matutinus est de celestibus stillans, & quasi unctio Spiritus mentem deliniens. Gemitus illos pietas excitat, & inter diem & noctem retro & ante se affectio

intuens, & inter data & condonata se dividens, gratias agit tam uberis beneficii largitori; & se sanatam & sanctificatam agnoscens, fletibus se abluit, & lacrymis se baptizat.

Verum hi qui verbo tenus corde ficci & mente aridi sacris interfunt, vel etiam participant donis; lambunt quidem petram, sed inde nec mel sugunt, nec oleum: qui nec aliqua caritatis dulcedine, nec Spiritus sancti pinguedine vegetantur, nec se judicant, nec sacramenta dijudicant: sed sicut cibus communibus irreverenter sacris utuntur muneribus, & Dominicæ mensæ in veste lutulenta se ingerunt impudenter, quibus melius erat mola asinaria collo alligata mergi in pelagus, quam illota conscientia de manu Domini bucellam accipere; qui usque hodie hoc veracissimum & sanctissimum corpus suum creat, & sanctificat, & benedicit, & pie sumentibus dividit. In hujus præsentia non supervacue mendicant lacrymæ veniam, nec unquam patitur contriti cordis holocaustum repulsam.

Quotiens te in conspectu Domini video suspirantem, Spiritum sanctum non dubito aspirantem: cum intueor flentem, sentio ignoscentem. Tu si templum Spiritus sancti violas, si intra te sacrarium Dei deturpas & foedas, si cum calice Christi de calice dæmoniorum communicas, contumelia est, non religio; injuria, non devotio. Idolorum servitus & horrenda abominatio, velle simul Baal famulari & Christo. Abi retro cum saccellis tuis qui lucris inhias, & mercedes sectaris; qui opulentus in Sion quotidie crapularis, qui in lectis eburneis recubas, & in stratis segmentatis lascivis, qui vestiris mollibus & in terra suaviter viventium conversaris, cujus manus plenæ sunt sanguine; cujus lumbi discincti sunt, & sine baltei discurre ligamine. Non est tibi pars in sermone isto: quia quod Dei est, auferis Deo, & imaginem Dei consecras idolo.

Pauperes quidem spiritu ad hoc mysterium eligit & diligit Spiritus sanctus, & eorum qui pompaticè & gloriose sacris se altaribus ingerunt, obsequia detestatur. Ozias licet Rex ob præsumptionem lepra percussus, à sanctuarii ingressu repellitur, & ejus oblatio quasi sordida refutatur. Incensi odor de immundorum manibus reputatus est pro foetore, & iram non gratiam præsumptio meruit: quia contra fas rem usurpans illicitam, temerarie in sancta conscendit. Sed & propter malignantium insolentiam altare suum Deus repellit, & sanctificationibus maledicit, odit sabbata; abominatur solennia, odora menta foetent, displicent holocausta. In his omnibus laborare se dicit Deus, nec esse voluntatem suam in ministris impuris, indignatione districta testatur. Sed hierarcha pius quem Spiritus sanctus compungit, excitat, inhabitat, & sanctificat, elevatione manuum crucis mysterium repræsentans, confidenter orat pro sua & populi ignorantia; recolens pudibundi & contriti animi confessione;

fessione, quod aliquando praevalente adversum se peccato fuerit derelictus, juxta illud quod David plorans ait: Avertisti faciem tuam à me, & factus sum conturbatus. Et Dominus per Isaiam: ad tempus in modico derelinquam te. Verecundatur fateri, & tamen fatetur juventutis delicta.

Sed accusatrici conscientiae necesse est coram iudice respondere; nec potest ibi esse ullum diffugium, ubi ipsa testis est quae accusat, & nihil ei potest esse occultum qui judicat. Sed ubi cum iudice agit qui judicatur, & ipse in partem accusatoris transiens, etiam in sua proscriptione sententiam approbat condemnantis, experitur clementiam Salvatoris, & lætabundus canit: Domine in voluntate tua praestitisti decori meo virtutem. Et iterum per Isaiam audit: In miserationibus magnis congregabo te. Sed & in eodem articulo temporis cum jam anima festinet ad exitum, & egrediens ad labia expirantis emerferit, poenitentiam clementissimi Dei benignitas non aspernatur, nec serum est quod verum, nec irremissibile quod voluntarium: & quaecumque necessitas cogat ad poenitudinem; nec quantitas criminis, nec brevis tempus, nec horae extremitas, nec vitae enormitas (si vera contritio, si pura fuerit voluptatum mutatio) excludit à venia: sed in amplitudine sinus sui mater caritatis prodigos suscipit revertentes, & velit nolit Novatus haereticus, omni tempore Dei gratia recipit poenitentes.

Ipse Dominus noster derelictorum personam gerens in cruce, se queritur derelictum: & ne desperarent etiam in ultimis constituti, festinans in adiutorium illico adest, & re in arto posita non differt beneficium, sed repente indulgentiae celeris documentum ejusdem statuit & exemplum, latroni inquit: Hodie mecum eris in paradiso. Latrocinium damnationem meruerat & supplicium, sed cor contritum poenam mutavit in martyrium, & sanguinem in baptismum. In momento impietas religionem, crudelitas induit pietatem; & statim consummatus civis sanctorum & domesticus Dei, praemissus est in regnum: reconciliationis humanae privilegium secum ferens ad superos; quo Deo patri tantae legationis fungens honore in seipso scripturae hu-

jus experimentum continens, libero & securo aditu penetrans, praesentavit.

Quid tu Domine amplius Stephano contulisti? quid amplius ille obtinuit dilectus tuus, qui supra pectus tuum in coena recubuit? quid amplius Pauli meruere sudores? quid labores sanctorum? quid tot annorum tormenta? quid martyrum plagae? Una hora huic collatum est praemium, ad quod illi per tot discrimina pervenerunt. Sic tu Domine armentarios statim facis prophetas, opiliones reges, telonarios apostolos, piscatores doctores. Neque ab his quos sanas, lente languor abscedit, sed illico quem restituis, ex integro convalescit: quia consummatum est quod facis, & perfectum quod largiris. Hanc Dei gratiam recolens, qui de sacro calice bibit, amplius sitit: & ad Deum vivum erigens desiderium, ita singulari fame illo uno appetitu tenetur, ut deinceps fellea peccatorum horreat pocula, & omnis sapor delectamentorum carnalium sit ei quasi rancidum, radensque palatum acutae mordacitatis acetum. Ad haec inter sacra mysteria ad gratiarum actiones convertitur & inclinato capite, munditia cordis adepta, se intelligens consummatum, restitutus peccator sanctificatam Deo animam quasi depositum custoditum fideliter reddit, & deinceps cum Paulo gloriatur & lætatur dicens: Vivo jam non ego, vivit vero in me Christus. Haec in Christi commemoratione tractantur à fidelibus, & defæcatis animis carnis ejus edulium non est horrore, sed honori; potuque sancti & sanctificantis sanguinis spiritus delectatur.

Haec quoties agimus, non dentes ad mordendum acuimus, sed fide sincera panem sanctum frangimus & partimur; dum quod divinum & quod humanum est, distinguimus & separamus; itemque simul separata jungentes, unum Deum & hominem fatemur. Sed & nos ipsi corpus ejus effecti, sacramento & re sacramenti capiti nostro connectimur & unimur singuli alter alterius membra, ministerium dilectionis pro invicem exhibentes, communicamus caritate, participamus sollicitudine, eundem cibum manducantes & eundem potum bibentes qui de petra spiritali profluit & emanat, qui cibus & potus est Dominus noster Jesus-Christus.

D E A B L U T I O N E P E D U M .

JAM Sacramenta corporis sui Apostolis Dominus distribuerat, jam exierat Judas, cum repente de mensa surgens, linteo se praecinxit, & ad genua Petri, lavaturus pedes ejus, ipse genibus flexis Dominus servo consummatae humilitatis obtulit famulatum. Et ne quid consummationi doctrinae deesset, inter fixa & immobilia

praecepta, & ea quae moveri possunt & repeti, distinctionem posuit; ut caeteris immutabiliter semel statutis, ultima lavacri species quotidianis expiationibus commodata, commendaretur fidelibus: & sicut lex per singulas offensiones propria sacrificia requirebat, unum figeretur fidei Christianae remedium; ad quod curreret, quoties

se cognosceret offendisse. Quod quidem Petro nondum fuerat revelatum; quippe qui hujus traditionis nondum audierat disciplinam.

Docetur ergo quæ sit baptismi & aliorum sacramentorum stabilitas, & quantum ad expiationem proficiat humilis pietas & pia humilitas; & quomodo omni tempore prosequenda & repetenda sit ablutio pedum, per quam recte cognitam & intellectam, adhærentes animæ sordes quotidiana satisfactione lavantur. Nam baptismum repeti, Ecclesiasticæ prohibent regulæ: & semel sanctificatis nulla deinceps manus iterum consecrans præsumit accedere. Nemo sacros ordines semel datos iterum renovat; nemo sacro oleo lita iterum linit aut consecrat, nemo impositioni manuum vel ministerio derogat sacerdotum; quia contumelia esset Spiritus sancti, si evacuari posset quod ille sanctificat, vel aliena sanctificatio emendaret, quod ille semel statuit & confirmat. Ipse summus sacerdos sui est sacramenti institutor & auctor, in cæteris homines Spiritum sanctum habuere doctorem; & sicut par est Spiritui sancto & Christo divinitas, ita in suis institutis æqua est auctoritas & potestas: nec minus ratum est quod dictante Spiritu sancto apostoli tradiderunt, quam quod ipse tradidit, & in sui commemorationem fieri præcepit. Manet singulis propria dignitas, & uniformis in suo genere stat actio omnium; nihil addi, nihil subtrahi, nihil potest corrigi vel mutari.

Ornata & honorata est Ecclesia quasi paradisus, in amplitudinis suæ umbilico fontem continens gratiæ singularis, flumina creans in vitam æternam salientia, vivam habens originem & decursum perennem. Hinc egredientia quatuor Evangelii flumina per universum mundum secum regenerationis evehunt lavacrum; & de abdito & secretissimo Spiritus sancti munere hujus gratiæ liquor emanat, sic lavans quos parentalis labes infecerat, ut nec actualis, nec originalis macula aliqua sui post ablutionem illam vestigia derelinquat. Præteritis lotis, vita deinceps arbitrio est proprio deducenda; ita tamen ut actualibus aliquando recrudescentibus jam non imputentur originalia, nec propter illa damnationi obnoxius sit, cui semel illa sunt in baptismo indulta. In originalibus enim corruptio naturæ abjici & exterminari meruerat; sed quia non erat voluntas in culpa, providit Deus generali damnationi remedium, & suæ sententiam justitiæ temperavit, hereditarium onus à sobole removens, & misericorditer ablutione & unctione medicinali corruptionis primitivæ fermentum expurgans. Sed in eos qui post indulgentiæ hujus gratiam voluntarii per peccata evagati sunt; qui proprio abutuntur arbitrio, & voluntate non necessitate ducuntur; indignatio & ira non immerito redit: nec in morte Christi aliquis eis superest quæstus, sed iustissime eos beneficia contempta condemnant.

Nunc contemptum suum non statim ulciscitur Deus, nec per singulas offensas judicantis ira discurrit, nec obstruxit fonti misericordiæ suæ ostia meatusque multiplices; sed obviat fugientibus, & cogit regredi desperatos, ostendens eis poenitiæ viam, qua nulla latior invenitur: & reversis dat ut iterum eis possint sacramenta injuriata prodesse, quorum si poenitentia non subesset, nullo modo deinceps experiri possent effectum. Propter hoc, benignissime Domine, pedes lavas discipulis: quia post baptismum quem sui reverentia non patitur iterari, aliud lavacrum procu-rasti, quod nunquam debeat intermitteri: tamen ipse quod doces facis, ut quanti quæstus hoc opus sit, ex tua bonitate discamus, & inclinata ad pedes nostros altitudine tua, stans adversus proximum, & erigens se contra Deum confundatur superbia hominum, & ad humilitatem Dei noverit de se humilia sapere lutum.

Pavent discipuli, nec audent obloqui, & quasi ecstasis teneat eos, vel mens alias rapta peregrinetur, nec magistro resistere; neque quid hoc sit, vel cur fiat inquirunt. Solus Petrus sciens quia perhibuerat ei testimonium quod filius Dei vivi esset, & quia verba vitæ æternæ haberet, judicans apud se indignum & inconveniens, sanctum sanctorum flectere genua ad pedes peccatorum: Neutiquam, inquit, tu mihi pedes ablues, & hujus humilitatis sustinere obsequium, non est nostrum, qui adorare debemus in loco ubi stant pedes tui, & satis est nobis quod sicut catuli de mensæ tuæ reliquiis manducamus. Hoc in muliere peccatrice aliquando passus es, nec dedignatus es in mensa solemni multis convalescentibus infamis personæ suscipere famulatum; cujus devotio usa est ibi capillis pro linteo, oculis pro catio, lacrymis pro baptismo, tetigit, lavit & unxit unguento. Mactata intrinsecus anima proprium in sancta sanguinem intulit; singula suum præbuere ministerium, cor contritum erupit in lacrymas, fides lavit, caritas unxit. Hæc multa in conspectu tuo congerens holocausta, de fonte cordis fletus hausit quos protulit: de poenitiæ pyxide unguenta quæ obtulit, caputque pro suppedaneo stravit, crinibus circumfusus pedes sacros involvit & terfit. Nihil sibi de se retinens, totam se tibi devovit, & tu affectum potius quam factum attendens, ungebas unguentem, abluebas lavantem, tergebas intrinsecus poenitentem. Superbo oculo Simon leprosus hanc clementiæ tuæ diligentiam non poterat intueri, sed moleste ferebat quod tangi se ab hujusmodi persona Dominus sustinebat. Qui si lepræ suæ te attenderet mundatorem, non dedignaretur si de plenitudine gratiæ tuæ alii accipiunt, si lavas immundos, si justificas impios, si revocas exules & abjectos.

Honor tuus Deus judicium diligit, & æquum est ut omnis terra adoret te, & in nomine tuo omne genu flectatur: verum quod tu ante figmentum tuum curvaris, quod servis pedes abluis;

non competit majestati. Habebat in excusatione sua zelum Dei Petrus, sed non secundum scientiam: & tolerabile aliquo modo videretur quod humilitas suggerebat, si non obstinatio resistere præceptori niteretur. Non lavabis, inquit, mihi pedes in æternum. Ego si oportuerit me mori tecum, paratus sum. Hoc enim debeo, hoc amplector. Pro te libenter cervicem porrigo percussori, sed Deum meum & Dominum meum ad pedes meos prostratum non patior, non audeo sustinere.

Simili modo & Joannes venienti Domino ad baptismum tentavit resistere, sed mansuetius increpatus, illico obedivit: & quia super hoc etiam responsum acceperat, licet territus acquievit. Sed differentiam causæ hujus Petrus intelligens, lavare magistrum & obsequi ei tolerabile judicabat. Lavari autem ab eo, & tantam humilitatis ejus pati dejectionem, ita videbatur indignum, ut omnino cogi non posset, nisi interminatio periculosissima coartaret. Ait ei Dominus: Nisi laverò te, non habebis partem mecum. Paulatim mysterii hujus declaratur necessitas, quam conditio proposita inevitabilem reddit: & si cum Christo aliter partem habere non possumus, nisi ipse pedes nostros abluat, quandoquidem sic artatur consensus, lavet & tergat, & sacramenti hujus nobis virtutem exponat.

Supra diximus semel lotos baptismate, eodem lavacro ulterius non egere: sed hoc lavacrum quotidianis est excessibus institutum, & jugis retractatio usque ad novissima veniens, omnia debet opera & cogitatus singulos perscrutari; & affectus per vitia discurrentes, vagam instabilemque animam per inania evehentes corrigere & lavare; nec quidquam in vita prætermittere indidissum, quod gemitibus & suspiriis non fuerit expiatum. Hoc cum Dominus suos usque in finem discipulos dilexisset; in fine statuit & dixit neminem posse habere perfectam abluionem, nisi hac sollicitudine muniatur. Mandatum igitur simul & exemplum complexus est hoc, ut hoc exemplo instructi, non dedignarentur in alterutrum agere, quod actum est à magistro & mandato posteris religionis auctoritas firmaretur. Unde & subjungit: Si ego Dominus & magister lavi vestros pedes, & vos debetis alter alterius lavare pedes. Non erubescat servus, si facere jubetur

quod prius fecit Dominus: nec difficile nobis esse debet, si sicut ille nobis donavit, & nos invicem condonemus: quia alter alterius onera comportantes sic legem Christi implemus.

Quoties igitur cohortamur pusillanimes, & his qui Pharaoni in luto & latere famulati sunt persuademus, ut exeant de Ægypto, quoties cum infirmis infirmamur, & cum his qui scandalum ferunt urimur; quoties cum afflictis gemimus: toties inhærens lutum peccatorum qua possumus sollicitudine lavamus; non quod nostra ablutio ex nobis sufficiat, nisi ad lavandum omni tempore nos pius magister accedat. In hoc se periculo fluctuantem laborans anima in Canticis canticorum conqueritur: Lavi, inquit, pedes meos, quomodo inquinabo illos? Quod ablutum est, timet iterum inquinare: sed in via lutulenta vix aliquid solidum ubi pedem figat invenit: & in quibus sæpe provoluta est, paludum inquinamenta formidat.

Clementissime magister, quoties ego doctrinæ tuæ transgressus sum regulas, quoties edicta tua Domine sancte contemsi: & cum diceres mihi, revertere, non sum reversus; cum minareris, non timui; cum bonus esses & lenis, exasperans fui; ultra septuagies septies in coelum & coram te peccavi; quis tot sordes abluet? quis abrasdet stercora conglobata? Quidquid dicat Petrus, necesse est ut ipse nos abluas: neque enim lavare nos possumus, sed in omnibus quæ agimus indulgentiæ tuæ lavacro indigemus. Ad mensæ tuæ participationem Judas proditor est admissus; sed ab hoc lavacro salutari exclusus, lavari in fine non potuit, quia Apostolatus sui honorem detestabili cupiditate foedavit. Quia vero apud te fons vitæ est, & miserationum quæ à sæculo sunt profunditas infinita: quos abluisti baptismò, quos lavisti sanguine tuo, quos semper lavas quotidiana peccata donando, transfer à paludibus sæculi hujus, & luto vitæ præsentis ad purgatissimum gloriæ tuæ regnum, ubi nec scabies ulla, nec lippitudo, ubi nemo fluxum sanguinis patiens, nemo immundus, ubi nullo amplius opus est lavacro, configurato corpori claritatis tuæ corpore nostro; secundum promissa tua, necesse est ut impleas, & qui incœpisti in nobis opus bonum, perficias solideque per te Christum Dominum nostrum.

DE UNCTIONE CHRISMATIS ET ALIIS SACRAMENTIS.

DIES ista multiplicibus mysteriis honoratur. Hac die primum commendata est nobis fractio panis, & mensa Ecclesiæ panem Angelorum hominibus proposuit ad manducan-

dum. Hodie Christus pedes lavit Apostolis, & hoc solemni devotione omni tempore agendum instituit. Hodie in Ecclesia cum cæteris unctionibus ad populum acquisitionis sanctificandum, in

participationem dignitatis & nominis, sacrum chrisma conficitur, in quo mixtum oleo balsamum, regiae & sacerdotalis gloriae exprimit unitatem, quibus dignitatibus initiandis divinitus est unctio instituta. Hodie reconciliantur Ecclesiae peccatores; & eiectiones foras ad matris ubera reducuntur, & exclusi à coetu sanctorum, ad communionem qua caruerant revertuntur. Hodie patent carceres, & damnati libertate donantur. Severitate deposita hodie iudices mansuescunt, & undique conjugata pietatis negotia, quasi abortivas traditiones antiquas sepeliunt, & Christianae religionis parturiunt novitatem. Mortuus quippe est Moyses, & veteris litterae putruerunt aenigmata: à facie novi olei desiccatae sunt unctiones antiquae, tota veteris instrumenti compacta est strues, tabernaculum demolitum, arca ab allophylis capta, totus templi decor ad Assyrios est translatus. Neque enim decebat ut Christiana religio ornamentis visibilibus occupata, in manufactis delectaretur: sed ipsa tabernaculi consumptio, & templi ruina, & sancta in rapinam exposita, excellentioris gloriae intimarent stabilitatem; & manentia in perpetuum sacramenta cultores suos ad intuitum invisibilium informarent, & abstractum à corporalibus desiderium nostrum, caelestis templi concupisceret & ambiret decorem; cuius nec antiquatur, nec senescit religio, in quo lucerna inextinguibilis sine fine coruscat: ubi sanguis animalium non infertur in sancta, nec sunt hereditariae successiones Pontificum, vel uni Leviticae tribui ministeria assignata: sed de omni tribu, & gente & lingua, quos dignos & idoneos divina probat electio secundum vitae, non generis meritum statuit sacerdotes, quibus calicem sanguinis sui inexhaustae plenitudinis abundantia semper refertum, conservandum tradidit & erogandum, cuius aspersione & communione intus & extra corda & corpora mundarentur. Hodie, ut diximus, unguentum ad sanctificationem paratur, cuius fragrantia adolescentulae & novellae animae accedentes ad fidem intellectae delectantur, & exinanitionis ejus suavitate delibatae, diligunt & sequuntur aromatum largitorem, & usque ad regis accubitus spiramine illo trahuntur, & post odorem illum ubique desiderio sancto perurgente sitibundae discurrunt.

Nihil hoc oleum commune habet cum liquoribus qui ex quorundam fructuum pinguedine exprimuntur, nec vis ejus est ex crassitudine penetrativa, quae secundum quasdam naturales rationes emollit & temperat spissamenta humorum, quos solet intrinsecus astringere siccitas aliqua, vel corruptio conglobare. Non haec mendendis corporibus est unctio instituta: quia sanctificationis elementis jam non propria natura praebet effectum, sed virtus divina potentius operatur, sed adest veritas signo, & spiritus sacramento; ut & ipsis rerum efficientiis gratiae dignitas

pateat, & interiori homini quanta ex his detur auctoritas deiformi conversatione & caelestibus moribus innotescat. Hoc oleo antiquitus sacerdotes sacrabantur & reges, & ipsi altarium lapides delibuti, spiritualem intelligi volebant sacris mysteriis inesse pinguedinem. Et sicut oleum fluitat & humidis quibuslibet superfertur; ita excellentia & sacerdotalis & regiae dignitatis secundum formam Dei & Christi sub se omnia continens, regimen & munimen tam activae, quam contemplativae vitae obtinet: & ex hoc humore constat descendere omnes gratiarum divisiones, quas Spiritus sanctus, prout vult, singulis distribuit & largitur.

Ex hujus unctionis beneficio & sapientia nobis & intellectus divinitus datur; consilium & fortitudo coelitus illabitur; scientia, pietas & timor inspirationibus supernis infunditur. Hoc oleo uncti cum spiritualibus nequitias colluctamur, nec foetoribus spuris imbui possumus, qui balsami spiritualis odore fragramus. Hoc oleum a creditorum usuris sub Helisaeo Propheta mulierem pauperulam liberavit. Hoc Heliae tempore Sareptenam pavit, nec lecythus trina effusione defecit. Hoc oleo Jacob lapidem quem supposuerat capiti unxit, & familiari mandato eruditus, inter sacramenta ascensionum & descensionum, & discursus angelicos, innixum scalae sublimi videns Deum, quid virtutis haec haberet unctio, intellexit. Moyses hoc oleo tabernaculum & sacra vasa perunxit, & super caput Aaron tanta abundantia fudit, ut usque in barbam ejus descenderet, & super oram vestimenti manaret. Samuel quoque ad reges initiandos sine oleo non accedit, & usque ad defectum & reprobationem carnalium caeremoniarum in populo illo hujusmodi perseveravit traditio, sed vasis Judaicis deficientibus defecit gratia, & stetit oleum. Impletis vasis prophetis & sanctis regibus ad patres appositis, in apostasiam & discolatum versum instabile vulgus, in se non retinuit locum quem posset Spiritus sanctus inhabitare, & vasa amurca plena non susceperunt liquorem, steteruntque in summo feces, quae longo situ induruerunt; & ubi domicilium religionis fuerat, sterquilinum peccati computruit.

Nec tamen cessantibus his quae ritu antiquo inoleverant, cum jam in populo Christiana circumcisio videretur damnabilis, & sacrificia idolatriae imputarentur, unctionis mysterium religio Christiana contempsit, sed ceteris generali sanctorum consensu damnatis, non solum in regibus & sacerdotibus unctionis honor permansit, sed in omnem populum catholicum effusa est hujus gratiae plenitudo. Ut sicut Christus a chrismate dictus est, eo quod singulari excellentiae oleo unxerit eum Deus; ita & participes ejus quotquot sunt, consortes sint tam unctionis quam nominis, & dicantur à Christo Christiani, ut sint sui Christo duce rectores & duces, & offerant

offerant Deo quotidianum sacrificium, ordinati à Deo sanctimoniae sacerdotes.

Nec immerito huic diei assignata est tanti operis causa; & ex hoc sacramenta hæc obtinere initium quo hodie in sacramento calicis Christi Ecclesiae unitas, in lavacro pedum concors societas, & donans invicem caritas, & subiecta humilitas; in unctione Christiani nominis dignitas excellentiae spiritalis proprie data est, & confirmata filiis adoptionis perpes auctoritas & dignitas perseverans. Dedit itaque Dominus noster in mensa in qua ultimum cum Apostolis participavit convivium, propriis manibus panem & vinum: in cruce vero manibus militum corpus tradidit vulnerandum; ut in Apostolis secretius impressa sincera veritas, & vera sinceritas, exponeret gentibus, quomodo vinum & panis caro esset & sanguis, & quibus rationibus causae effectibus convenirent, & diversa nomina vel species ad unam reducerentur essentiam, & significantia & significata eisdem vocabulis censerentur, ut sacramentum & res sacramenti, veritas & figura usque adeo indivulsam haberent efficientiam, ut dicatur de Gentibus & Judæis quia eandem escam spiritalem manducaverunt consequenti eos petra quæ erat Christus. His gratiæ supernæ privilegiis esu sanctificati panis, refectioni & unctioni, non eam quam amiserant, sed ampliorem & digniorem recuperant libertatem: & ejectioni de paradiso nudi, ad lignum vitæ hodie revertuntur vestiti, reddita stola & annulo prolato in medium: & reconciliantur matri Ecclesiae, quos inobedientiae malum foras expulerat; & Cherubim flammeum gladium ab introitu tranquillæ status & innocuæ conversationis amovit.

Hodie in terra maledicta relictis rastris & gravi vomerum pondere, & stimulis fatigatorum boum cruore perfusis, detergo sudore vultus exusti caloribus, attriti laboribus, hilari facie, stellaribus oculis in facie micantibus corpore candido, ornatu composito, ad paternam domum exules reducuntur: & egressus obviam revertenti filio lætabundus Pater clementiam improperio non corrumpit, nec indulgentiam foedat conviciis, sed bonitatis suæ honorat magnificentiam, & hilaritate magnificat largitatem. Resonant in susceptione huius solemnæ musica instrumenta, & communis jubilatio pari consonantia Patri misericordiarum gratias agit; cuius imperio antiquam prædam evomunt inferi, ligantur dæmones, & disruptis ferreis nexibus diu quassati liberi revertuntur. Hæc dies nocti illi contigua est, qua absolutionis nostræ negotium Dominus inchoavit: qua à principibus sacerdotum ad Romanum præsidem ductus iudex omnium sustinuit judicari: passus est Rex illudi, & vita occidi, descendensque ad inferos captivam ab antiquo captivitatem reduxit: hoc Ecclesiae suæ hodierna traditione exemplum relinquens, ut fieret in Ecclesia absolutio peccatorum, & hereditati redderentur ejectioni, & præcedentibus beneficiis quæ supra enumeravimus, libertate donarentur poenitentes, qui secundum merita, nisi gratia subveniret, fuerant condemnati. Et omnino convenit, ut eo tempore quo Christus captivos eduxit ab inferis, reconciliati peccatores ad Ecclesiam reducantur: & quo confracta sunt infernalis repagula carceris, judiciaria severitas mansuescat: & quo ab infernalibus tormentis cessatum est, humana supplicia crudelitatis horrorem deponant.

DE PASSIONE CHRISTI.

DOMINE audiavi auditum tuum & timui. Terruit me cum appropinquaret traditor Judas, & immineret passionis hora, quod dixisti ad Patrem: Pater si fieri potest, transeat à me calix iste: & tristem te usque ad mortem, præ nimia anxietate sanguineo sudore perfusus, coram Apostolis es professus. Audiens hæc ego expavi. Quis enim non timeat, si timet ille, quem omnia timent; si pavet ille, cui omne genu curvatur; si ille qui mors est mortis & morsus inferni, morte propinquante pertimescit? Nonne ad hoc veneras, & ita futurum ipse prædixeras? Nonne hoc & signa, & oracula, & vaticinia prophetarum à mundi initio conclamarunt? Si voluntarie obedisti Patri, & non te ut patereris coegit necessitas; quid quereris, quid caufaris? Nonne tu docueras & instruxeras fideles tuos, ut non timerent eos qui corpus occidunt, quia

usque ad animam tyrannica violentia non attingit? Sed metus ille infirmitatis humanæ communem exprimebat effectum, & generalitatem omnium in carne viventium hoc dolore urgeri, & dissolutionem corporeæ spiritalisque naturæ hac molestia non posse carere; & hanc poenam universæ successioni Adam sine exceptione impositam, ut difficultas extremi transitus timeretur. Et hæc quidem molestia in eos, qui Dei iudicio rationem reddituri occurrunt, non immerito cadit: qui de eo quod beneficio vitæ & rationis, & reliquorum largitate munerum abusi sunt, accusante conscientia redarguti, examen illud in quo nullum est subterfugium timent: & ipsa avulsio spiritus carnis teneritudinem dirumpit & lædit: hanc nemo anxietatem evasit, & nemo egrediente anima sine amaritudine expiravit.

Sed tu Domine, qui iudex es omnium, qui

potestative ponis animam tuam & potestative resumis; nec poena te ex necessitate persequitur, nec formidabilis Patris tibi potest esse conspectus; quid anxialis? quid tremebundus ad orationem discurre? Dormitantibus Apostolis pervigil proditorem expectas, nec tamen te abscondis; sed obvius in adventum eorum procedis, qui te ligare veniunt, & trahere ad Pilati tribunal, quos Judas signifer instructa malignitate praecedit.

Audivi, Domine, auditum tuum & expavi, dum quaeris à quaerentibus quid quaerant, cum noveris quod te quaerant, & dixisti te esse Jesum Nazarenum. Invasit illico timor tuus eos quos tu timueras, & prostrati solo jacuere exanimes, & armatam cohortem vox unius hominis terruit; & latens in humanitate omnipotentia te discipulis pavidum, coram persecutoribus terribilem exhibebat. Sed ut fieret voluntas Patris, & sacrificium carnis à timore & tristitia inchoaret; suberant victimae desolatorii carbones, quos obedientiae liquefactus adeps extinxit, & cum traheretur vinctus ad praesidem, non supplicavit apparitoribus, sed Petri compescuit zelum: nec gladiatorum passus est adhiberi suffragia, imo & Herodis & Pilati contempsit fastigia: nec potuit altitudo potestatum extorquere ad interrogata responsum. Jam postposito timore quasi utens potentiori auctoritate, inter sputamenta & colaphos, & reliqua ludibria patientia & mansuetudine vesanas persecutorum mentes conturbat, & in eo quod inter injurias & convicia se malitia Judaica sentit contemptam, vehementius exacerbatur, & de impietate & malitia suavis pietasque Christi triumphat.

Frustra funestas judex manus in praetorio abluis, à sanguine Domini te profitens innocentem. Tu ipse causam mortis cum diligenter inquisieris, te non invenisse in eo fateris: ipsa conjux tua nihil tibi & justo huic esse mandaverat, quod utique per os ejus daemones imminere sibi iudicium sententia testabantur: non excusas, sed accusas, causam tibi facis cum Judaeis communem. Illi se proditione, tu parricidio te condemnas. Illi lingua, tu ferro occidis: tam te quam illos inaudita crudelitatis scelus involvit. Veniet anima tua in manus iudicis quem condemnas, fractisque tribunalibus tuis judicaberis, & demergeris in profundum inferni: eruntque tibi & Judae scelerato in tenebris & gehennalibus flammis poenae irremediales, inconsumtibilis ignes, dolores perpetui, & tormenta aeterna. Et quidem Filius hominis, sicut scriptum est de illo, vadit: qui damnatus est, ut liberaret damnatos; doluit, ut sanaret infirmos; timuit, ut faceret securos; opprobria pertulit, ut improperia detrahentium non moverent electos. Deputatus inter impios, quorum alter assumptus, alter reprobatus est: ut daretur exemplum & forma indissolubilis manens in posteros; quia nec in ultimis Dei cle-

mentia poenitentes excludit; nec ulla hora sera est, cui compunctio districta occurrit; nec eos qui vitae suae quocunque articulo temporis veri sunt iudices, iterum judicari. Quia, cum iudicis & tortoris vices non parcens peccator assumit, semetipsum persequens, dum confessionem confusione onerat; holocausti hujus incensio in conspectu Dei veniam impetrat. Neque enim bis in idipsum judicat Deus; sed impenitentes ipse judicat & damnat, poenitentes vero quia à seipsis suscipit iudicatos, absolvit: neque iudicio quod poenitentiae humanae severitas protulit aliquid iustitia caelestis apponit.

Judicati sunt Aegyptii, cum in redeuntibus super se maris fluctibus involverentur; iudicati Sodomitae, cum subversis eorum urbibus flammis sulphureis cremarentur: sed in eisdem subversionibus gemerent poenitentes, temporali poenae aeternalis non succederet, sed esset eis pro remedio supplicium, & pro absolutione tormentum; nec contritos corde aeternum contereret & aggravaret iudicium. Sic in cruce latro confitens non tantum indulgentiam meruit, sed Christi familiaris effectus, praemissus est in paradisum; & factus est particeps regni, per confessionem factus collega martyrii. Illi vero blasphemus, quia de Domini desperavit potentia, nulla potuit subvenire clementia: nec potuit illi crucis prodesse consortium, cujus malitiam non expiabat poenitentiae lavacrum. Ascendisti Domine palmam: quia illud crucis tuae lignum portendebat triumphum de diabolo, vel de principatibus, & potestatibus, & nequitias spiritualibus victoriam: erantque in manibus tuis duo cornua, in quibus erant fortitudo tua abscondita, & imperium tuum super humerum tuum: tu ipse patibuli tui bajulus, haerebas ligno quod tuleras, evectionis & passionis anxietates sustinens & labores.

Consideravi opera tua & expavi. Clavis sacros pedes terebrantibus, fossisque manibus, de vulnere anxietate non loqueris; de spinis sacrum caput pungentibus non queris; sed sategis ut innotescat posteris, quare derelictus à Deo videaris, expositus contumeliis & Judaeorum ludibriis. Causam mortis in te non esse Pilatus ipse praedixerat, & Caiphas mortem tuam pro inimico populo satisfacturam, cum esset anni illius Pontifex, prophetaverat. Tu de morte non agis, de opprobriis non contendis: sed hoc vis intelligi, quae sit causa mortis, quis quaestus; ut utraque re cognita, peccatum appareat & gratia; & quanti ponderis sit utrumque, rerum probet effectus: cum originali morti nullum nisi in Christi morte potuerit esse remedium; nec reconciliare Deo potuerit exules & damnatos quaelibet oblatio, nisi sanguinis hujus singulare sacrificium. Et sine hoc holocausto poterat Deus tantum condonasse peccatum; sed facilitas veniae laxaret habenas peccatis effrenibus, quae etiam Christi vix cohibent passionibus, quae vix scelera-

tos animos à voluptatum fece avellunt.

Vulneri sane tam putrido & antiquarum cicatricum foetori non inveniebatur medicamentum conveniens, nisi unguento sanguinis hujus plaga vetus liniretur, & malagmate carnis in cruce extensæ ficcarentur venena, quæ calcaneo primi hominis & omni posteritati ejus serpens ille seductor antiquus infuderat. Hæc una medela corrosit illas quæ in immensum excreverant cicatrices: Et vim suam concupiscentiarum perdidit corruptela, & deleta damnationis conscriptione, novis litteris assignata est & restituta libertas; privilegio dato, charta indulgentiæ, sigillo plagæ lateralis firmata.

Considero opera tua: & admiror te cruci inter damnatos affixum, jam nec tristem nec pavidum: sed suppliciorum victorem elevatis manibus triumphantem de Amalech; & quasi sanctificantem de excelso plebem, & elevatum in sublime, & quasi cælo proximum superioribus inferentem consummati agonis vexillum; & inferioribus erexisse scalam in Patris occursum. Ibi dolorum & conviciorum immemor, subtiliter investigas & ipse exponis quare derelictus fueris, indicans anxietates illius querimoniae verba esse delictorum tuorum, quorum personam & causam assumseras; in tantum ut per Moysen & per Apostolum sustineres vocari peccatum, & maledictum pro similitudine poenæ, non culpæ: quod pro eis voluisti intelligi, qui deserui à Deo propter peccata meruerant, quorum reconciliationis agebas causam. In qua allegator subtilis pro servis servilem non dedignaris accipere personam: & in tantum infirmis compateris, ut nec crucifigi, nec mori dum illi vivant, & te patrocinante non pereant, nec erubescas, nec formides; altitudinem tuam derelinquens ad tempus, gloriæ tuæ majestatem evacuans, ut redeant dispersi, & respirent derelicti.

Hæc est causa quare derelictus sis, ut colligeret & revocaret inanitio tua eos qui fuerant derelicti; & qui sine Deo fuerant dum dominaretur eis peccatum, reducti ad justitiam, conformes Christi, & christi efficerentur & dii. Unde scriptum est: Ego dixi, dii estis.

Considero, Domine, te in illo patibulo ubi videbaris sine adjutorio, quomodo imperatoria potestate latronem præmittis ad regnum: & in cujus assumptione jam manifeste constat quantum apud derelictos profeceris, quorum primus iste gloria & honore coronatus, ipsa die paradisi civis & domesticus curiæ cælestis efficitur. Impossibile quippe erat illam sanctam animam tuam teneri ab inferis, de qua ipse ad Patrem dicis: Quia non derelinques animam meam in inferno, nec permittes corrumpi carnem meam in sepulcro: quia ubi in præsentia illius effractis inferis est captivata captivitas, præsentata victrice anima in conspectu Patris, ad corpus suum sine dilatione reversa est: & appropinquaverunt saluti,

qui longe erant à salute, & inter mortuos liber, morti obnoxios perpetua libertate donavit.

Considero te in cruce de matre sollicitum, cui volenti loqui tecum cum evangelizares, negaveras retroactis diebus colloquium, & prætuleras matri auditores verbi, pauperes spiritu; dicens eos tibi esse pro matre & fratribus, qui voluntati Patris obtemperant. Nunc materno moveris affectu, & thalamum humanitatis tuæ cubiculario dilecto commendas, & provides sedulo benedictæ inter mulieres apostolicam clientelam, & obsequium virginis virgini discipulo tradis: ut jam non Joseph tanti mysterii honoretur præpositura, sed Joannes; quia jam exigebat ratio ut conjugii removeretur opinio: nec ultra pater Christi æstimaretur, qui eatenus vicem patris & conjugis tenuerat. Habebat Joseph in hac Christi dispositione rationabilem contradictionem, cum alteri commendaretur Maria, si se cognovisset carnalem maritum: sed quia in spiritu actum erat conjunctionis illius mysterium, passus est Joseph æquanimiter sibi eum in hoc servitio præponi, quem digniorem se judicabat; & ideo maxime, quia magistri electio sic negotium ordinabat.

Ad hæc sacerdotalis auctoritatis privilegium in medio proferens, mediator inter nos & Patrem oras pro his qui ad dolorem vulnerum tuorum opprobria addiderunt, & pro inimicis impetras veniam, supplicas & obsecras, ut hæc eis iniquitas dimittatur, & à morte tua habeantur innoxii ipsi, qui sanguinem tuum super se & super filios suos manere precantur, usque adeo excæcati, ut scelus suum non intelligant, nec odium Christi ipsa mors crucifixi extinguat. Sed caritas tua interim suspendit judicium, & reis ingratique patientia tua poenitentiae providet locum, tempusque reservat, & differt punire dignos exitio; hæc orans ut aperiantur oculi eorum, & agnoscant quæ sit virtus crucis, quæ efficientia sanguinis, quæ magnitudo delicti & doni, gratiæ & peccati. Tanta erat spissitudo velaminis, & crassitudo doctrinæ, qua erant Moyseos scriptura imbuti: ita erant eorum sensus hebetes, & ingenia tenebrosa, ut in verbis legis nihil divinum saperent, nihil aliud quam exterioris umbraculi integumenta viderent, neque ad sacramentorum secreta aliqua intellectus indagine penetrarent. Imo si quis eos vellet in sancta inducere, & introducere in arcana profunda que mysteria, impium judicabant & stultum mel de petra sugere, & de saxo durissimo oleum eliquare. Dimissum est ergo Christo orante peccatum, & ex parte maxima cæcitas illuminata est, & malignantium perfidia demum credidit & intellexit: & de torculari crucis mustum expressit, accepit, & bibit; & in calice quod propinarat Moyses vinum merum à fecibus segregavit. Ecce plus potuit donum quam delictum, & gratia quam peccatum: quoniam ex debito damnationi obnoxios, gratis sine ullo merito gratia beneficio pietatis absolvit: & judi-

cium imperante Christo misericordiae dedit locum, & districtiōis suae temperamentum iustitia Domino disponente modeste sustinuit.

Jam videt Hebraeus, & quicumque de servitute Ægyptia ad repromissae patriae libertatem anhelat, quod sanguis Christi efficacius quam sanguis agni illius, quem in Ægypto Israel immolavit, contrarias abigat potestates. Cujus hodie tanta est auctoritas & potestas, ut non solum Israelitica limina muniat, sed etiam ab his qui Israelitice non vivunt, solum sacramenti signum repellat daemonia: & ubicumque conspecta fuerit, terribilis sit ei sacri nominis virtus & sanguinis nota. Denique quicumque sint sacramentorum ministri; qualescumque sint manus quae vel mergunt accedentes ad baptismum, vel ungunt; quaecumque pectus, de quo sacra exeunt verba: operationis auctoritas in figura crucis omnibus sacramentis largitur effectum, & cuncta peragit nomen, quod omnibus nominibus eminet, a sacramentorum vicariis invocatum. Et licet indigni sint qui accipiunt, sacramentorum tamen reverentia & propinquiorem ad Deum parat accessum, & ubi redierint ad cor, constat ablutionis donum, & redit effectus munerum: nec alias quaeri aut repeti necesse est salutiferum sacramentum.

Jam sanguis tuus, Domine, non quaerit ultionem, sanguis tuus lavat crimina, peccata condonat. Clamat sanguis Abel, clamant Sodomorum peccata, & parricidium & libido digna sunt ultione. Tu olim ultionum Deus, modo miseris & parcis his qui offenderunt; sanas contritos corde, & alligas vulneratos; filio prodigo revertenti non improperas luxum; mulieri adulterae non opponis prostibulum; peccatricis pu-

blicae non recusas servitium; debenti pecuniam dimittis depositum. Judaeis perfidis & dedisti gratiam, & dimisisti scelus scelerum & peccatorum peccatum. De latere tuo fons egreditur in vitam aeternam profiliens; & de eadem consubstantiali origine, divisis limitibus, aqua & sanguis emanant, ad complementum perfectionemque totius iustitiae, sacramenta in perpetuum duratura; & fontis illius ubertas perenni lapsu universam Ecclesiam irrigat & fecundat. Ex hoc fonte non tantum ablutionis primae, qua initiantur accedentes ad Christum, undas haurimus: sed & compunctionum & lacrymarum perennes effluunt rivi, & misericordiarum suavitas, & totius pietatis effectus emanat.

Tu, Domine sacerdos sancte, qui in tempore iracundiae factus es reconciliatio, sancti huius sanguinis permanentem plenitudinem reliquisti, & beneficium huius sancti liquoris in perpetuum tradidisti, & constituisti nobis inconsumtibiliter potum vivificum, crucis signum, & mortificationis exemplum. Tu consummatis omnibus vade ad Patrem, & trahe nos post te: da nobis in vita praesenti, ut simus sine angaria bajuli crucis tuae, & comprehendamus cum omnibus sanctis quid latitudo, quid longitudo, quid sublimitas, quid profundum huius signi significet; quo conspecto non noceat nobis, neque mordeat coluber solitudinis, sed incolumes per omnia sequamur te, tecum parvuli simus, tecum circumcidamur, tecum baptizemur, tecum jejunemus, tecum lotis pedibus panem angelorum edamus, tecum crucifixi mundo vivamus, tecum Spiritu sancto repleti, & corpore & spiritu in aeternum maneamus. Qui vivis, & ultra non morieris in saecula saeculorum. AMEN.

DE RESURRECTIONE CHRISTI.

QUÆSITIS aromatibus ad unguendum Dominum Jesum in monumento positum, sacrae mulieres communicato consilio conveniunt, & repertis ibi sine corpore sudariis, quem non invenere, putavere sublatum. Nam & lapis revolutus & vacuum monumentum, simplicibus animis conjecturas huiusmodi opponebant; quod corpus strictum linteis, nisi translatum esset, moveri loco non posset; nec lapis magni ponderis nisi vi humana, ullatenus revolvi potuisset: unde & mane venientes quomodo posset ab ostio monumenti lapis gyrari, anxie causabantur. Sed Dominus qui inspiraverat ut venirent, prævenerat venientes; & egressus de sepulcro vacuum locum reliquerat, apertoque ostio ingredi volentibus liberum dederat aditum, & quasi monebat se alias quaeri, qui illis angustis non poterat occultari. Flebant igitur sacrae feminae, quae cum cui ob-

sequi volebant, se perdidisse putabant; & obri-guerant moestitudine, eo quod devotio sua desiderato frustraretur effectu. Habuerant siquidem eum sicut prophetam, non inferiores fide illis discipulis, qui dicebant, quod Jesus Nazarenus vir propheta fuerat, potens in opere & sermone. Et licet de resurrectione sua ipse tam Apostolos quam reliquos discipulos, in quorum societate istae esse meruerant, magister providus instruxisset; incusserat tamen omnibus dubietatem & terrorem supplicium crucis & mortis atrocitas: nec tamen ab eorum cordibus avelli poterat dilectio qua adhæserant, & recordatio signorum quae viderant, & admiratio doctrinae quam audierant, & conversationis piæ admirabilis sanctitudo qua fuerant informati. Necdum firmo gressu ibant, sed lababat pes dubitantium, sed quærebant quem amabant, nec maligne desperabant

rabant: unde factum est, ut quæstum inventionis dilectionis perseverantia mereretur. Illæ itaque primæ viderunt & cognoverunt quæ ardentius dilexerunt, quæ devotius quæsierunt: illæ sermocinatæ cum Christo, certificatæ quod ipse esset qui à mortuis resurrexisset, nunciant Petro & cæteris, quod Christus resurgens à mortuis jam non moritur. Evangelizarunt viventem, qui mortuus putabatur: nec jam sepulturæ ejus odoramentis corporalibus deserviunt, sed aromatis firmæ fidei, & certæ spei, & caritatis sinceræ regnanti Domino famulantur, & virtutum fragrantiam non judicato præsentant, sed judicii.

Lætantur Apostoli, quos mundus quasi dehiscens terruerat, & quasi dissolutione elementorum quassaretur, omnia præcipiti ruina sterneret, minas horribiles intenterat: solidatisque & compactis cælestibus & terrenis, æterna redemptione inventa, gratulabundi adorant quem reliquerant; credunt, nec in aliquo hæsitant; assistunt quantum possunt ei, à quo diffugerant. Quem non fragor ille mundi terreret, quando terra tremuit, sol expalluit, & radios lucis suæ sol contenebratus abscondit? Ipsa monumenta lapides sibi superpositos projecerunt; & indignata superior & inferior plaga, tenebris & motibus & scissuris, compassionis suæ & vehementis angustię indicaverunt affectum: nec sustinuit intueri mundus perfidiæ Judaicæ scelus; & visa sunt insensata elementa sensu uti abundantiore quam homines, quibus secundum naturam ratio inerat: & crudeliore extitere feris abutentes intellectu; in tantum Christi sanguinem sitientes, ut seipsos maledictione æterna damnarent, & in parvulos suos anathematis illius reliquias immobili stabilimento firmarent.

Sed ne in eorum scelere diutius immoremur, qui repulsi sunt & destructi in finem, quorum parricidalia vota servitium & exterminium meruerant, quos cum Dathan & Abiron (quos ob dissensionis flagitium terra dehiscens vivos absorbuit) constat in tenebris inferi sigillatos, ne tantarum abominationum recordatio paschalem serenitatem interpolet, circa solemnitatis inclytæ gaudia devotis & alacris animis insistamus. Neque enim fas est, ut à nobis aliqua his diebus tristitia recitentur: sed sicut filiis Chore datum est ut semper læta canerent & prophetarent, & omnes psalmi eorum attitulati nominibus gaudia prædicant, nec aliqua minantur adversa, ita nos ad Christum pertinentes, cujus sanguine conspersa creditur Adam calvaria, qui sub loco quo crux Domini fixa est humatus traditur ab antiquis; ejusdem sanguinis sanctificati elapsu, lætemur & delectemur in Domino: nec jam amatoribus crucis mors magistri sit horrori, neque poena sit dolori, nec passio sit pudori; cum hæc omnia vitæ nostræ sint instrumenta: quia mors ejus pro peccatis nostris sacrificium fuit, & pœ-

na crucis excessibus poena dignis occurrit; labor ejus onera nostra deposuit, dolor ejus nos sanavit, & damnatio indebita nos à damnatione æterna absolvit. Et si quid confusionis visa est in tempore illo pati sancta ejus humilitas, rerum hodie manifestatur effectum quod Apostolus ait: stultum hujuscemodi sapientius esse hominibus, & infirmum fortius omni fortitudine, per quod reprobata sapientia hujus mundi, & de sapientibus & potentibus in nomine crucifixi pauperes spiritu potentissime triumpharunt.

Cantemus igitur Domino, gloriose enim honorificatus est. Liber populus egreditur de Ægypto, Moysæ duce: mare fit pervium; columna flammea nocte coruscans Israëliticum antecedit exercitum; stat à dextera & læva mare suspensum, deficcato luto profundi, inoffensum abyssus dat transitum: & egresso populo Dei, Pharaonem cum populo suo repentina mole illapsum pelagus intercludit. Jam præcesserat agnus quem Israël in Ægypto immolarat, cujus sanguine limina rubricata percussor angelus non est ausus attingere: nec exterminatoris gladium populus formidabat, cui & de spiritalibus nequitias parabat victoriam, illud sine macula sacrificium, & mare divisum, & totum Ægypti robur extinctum.

Primum illud antiquum pascha his miraculis coruscavit, & excluso fermento, præceptum est ut horum dierum celebritas ageretur in azymis: nec solemnitatis hujus gaudia servilibus operibus fuscarentur, nec omnino aliqua tantæ sinceritatis gloriam malignitas inquinaret. Certa data est ex lege distinctio, quæ esset paschalis oblatio, & tempus, & locus, & modus; & quando, vel ubi, vel quomodo sacra deberet hostia immolari. Victima, agnus, locus, una per singulas familias domus; caro non elixa, sed assa, hora vespertina. Hæc cum eo tempore fierent in figura, quod nos in veritate agimus, typice loquebantur: & disrupto in Christi morte templi velamine, verus agnus solus inter filios hominum sine macula Christus ætate ultima in qua mundi vesperscit conditio, ab una populi Christiani familia in unitate Ecclesiæ assus in cruce, projectis foras hæreticorum fermentis, sinceræ fidei solidata compagine, inconsumtibiliter editur, creditur, & tenetur.

Nova & vetera sub hoc nomine conveniunt: egreditur Israël de servitute Ægypti; exit populus Dei de regno diaboli: baptizantur in nube & mari Hebræi, & jam Spiritu sancto & sanguine Christi mundatur à peccatis populus Dei: ex diversis familiis, una fit domus, una fit tribus, unus est cibus, significantia & significata, res & signa, virtus invisibilis & visibilia sacramenta sic faciunt unum corpus, sicut caro & spiritus, & quod videtur, in nomine & virtute Christi corpus censetur. In hac rerum convenientia honorificatus est Christus, & gloriøsæ

laudis triumphos lætabunda hodie canit Ecclesia, in lapide angulari confocians disjunctos olim parietes, quos in unum mirabilis artifex fuso sanguine glutinavit, & reprobato diu à malignis fidei fundamento, caritatis suæ nexibus divisas copulavit macerías, & redegit partes in totum, & multa in unum; & facti sunt una domus confederati parietes, & stabile fundamentum. Honorificatus est Christus resurgens à mortuis, victor mortis, spolians inferos, & captivos præmittens ad superos. Hucusque per humilitatis gradus ascendens, modo gloria & honore coronatus, nil mortale, nil passibile retinens, impassibilitatis & immortalitatis donavit nos gloria, & resurgentes in beatitudine constituit sempiterna.

Resurrexerunt quidem ante Christum, sed in nomine & fide ejus, sub Helia vivente in corpore, unus: & Helisæo vivo & mortuo, duo qui obierant: sed ad mortem quam gustaverant, iterum redierunt. Resurrexit & Lazarus, & alii nonnulli ad imperium Christi: & aliquo tempore beneficio vitæ usi, iterum ad funera rediere. Res quidem honorabilis & dominatio potestativa fuit, ad corpus exanime spiritum revocare: sed resurrectionis hujus, cujus sunt in Christo primitiæ, incomparabilis est dignitas, quam nec sequitur corruptela, nec dissolvit antiquitas, nec aliqua mutabilitas labefactat. Mirati sumus in transfiguratione quæ facta est in monte præsentibus apostolis Petro, & Jacobo, & Joanne, quando sicut sol resplenduit facies Salvatoris, & vestimenta ejus candorem omnem exuperantia apostolorum hebetavere conspectum: sed momentaneus ille decor imaginem, non speciem; similitudinem, non substantiam; partem non plenitudinem transformationis mirifice explicavit: sed neque eandem gloriam quam ante ostendit, sed quod videre consueverant, hoc viderunt, & dilata est claritatis illius quam nobis pollicitus est plenitudo, quæ in se erat perfecta & à nobis expectatur perficienda, lucidior & sincerior quam æstimari possit ab aliquo, vel quam illa etiam claritas intimaverit, cujus primitias in Christo transformato accepimus.

Opus inclytum & nobile plasma primi hominis conditio fuit, sed quasi seminarium reformationis hujus. Illa prima formatio imaginem & similitudinem artificis ad veritatis essentiam pertrahebat, paulatimque consummata prodiit species, & apparuit candor quem occultabat immortalitas, qua absorpta est eadem quidem & non alia humanitatis natura; sed sanato morbo quo periculis tenebatur obnoxia, sana & incolumis stabili felicitate, corpore & anima idem sapientibus, in nullo dissentientibus; præceptis duplicibus stolis, conspectibus divinis assistit.

Agunt in cælestibus hæc paschalia gaudia ipsi angelici spiritus, & resurgentis Domini gloriam admirantur; lætantur & delectantur in eo, quod

forma servi reversa sit in formam Dei, & exinanitio humilitatis ad depositæ altitudinis redierit majestatem. Sed & in hoc multiplicata sunt gaudia, quod ab his pro quibus se humiliaverat, tantæ excellentiæ beneficium dignatur esse commune, & partiri nobis suæ abundantiam voluit claritatis: ut post resurrectionem corpus non aggravet animam, sed sit caro sine mole & pondere, agilis & mobilis, nullis clausa obstaculis, visu & auditu penetrans omnia & attingens quocumque voluerit sine impedimento discurrens. Inerit resuscitatis corporibus nulli vanitati subjecta libertas, & quæ cogi non possit ad aliquid, in nullo laborans, jam à speeducta, re ipsa perfruens, nulla expectatione suspensa; & in pace quietissima confirmata, omnisque expers formidinis, in spiritalibus deliciis jugis illa mansio refloreat.

Quam mirabilis est scientia tua Deus, confirmata est super nos, nec possumus ad eam attingere. Hæc sapientiæ tuæ altitudo, qua mundum non ex præcedente materia, sed solo verbi tui condidisti imperio: creaturis vero corporalibus ex mundi essentia dedisti initium, suis incolis singula elementa adornans, hominem quem de mundo fecisti, cunctis in terra & aquis & aëre viventibus præficiens, ita ut suo præposito singula in suo genere ministrarent. Tu aliis vitam temporalem, aliis procurasti perpetuam; admirabili ordine quædam mutans & renovans: & præfinito tempore metam irrationabilibus omnibus præfixisti & terminum, quem transire non possit dissolutioni conditio destinata. Homo quia ex cælesti & terrena materia compactus est, vestitus extrinsecus pelle & carnibus, tempus accepit, quo te jubente, redderet terræ quod de terra assumerat, & ad immaterialem originem reverteretur spiritus, cujus natura dissolutionis non admittit injuriam. Corpus putredine, & caro vermibus consumenda, secundum naturæ suæ rationem æternitatis non poterat privilegio perfrui, & quod sibi jure non competeat, à conditore nequibat exigere; neque ulla eorum interrogatio super hoc merebatur responsum. Sed tu, optime Deus, ultro gratiam volens dare spiritui, decrevisti clementius, ut ex societate & clientela quam reddiderat animæ caro, aliquid ei commodi proveniret: & quæ ei vehiculum fuerat & particeps studiorum, in recompensatione ministerii, iterum dilecto accolæ confociata, pudica & pacifica rediret, nullas secum revehens contumelias, quibus deinceps quietis internæ concuteret puritatem. Sed & hoc, Domine, ad cumulum beneficii addidisti, ut inter legem carnis & spiritus nulla postmodum esset diversitas, sed una utriusque ex lege tua sancta firmetur, nec post initum fœdus ulla iterum inter eos recrudescat rebellio; sed per manum tuam reconciliatio ordinata stabilis in perpetuum perseveret. Te igitur jubente, terra fit

caro, & expulsa de domo iterum jungatur viro, non jam ancilla, sed libera: & habitant unius moris in domo murmurationibus confopitis, quas olim compugnantes inter se concupiscentiæ concitabant.

Quis, Domine Deus, considerare hæc opera tua sufficit? & quis lutum coagulare potest in carnem? quis formare potest in hominem, quis infundere animam, quis reddere vitam, quis dare æternitatem, quis addere felicitatem? Ad hunc proventum humana laborat creatio, hæc semper fidelium expectatio fuit. Hoc optabat rex ille humilis qui se noverat imperfectum, ut adderes conditioni tuæ quod deerat, & perficeres & solidares opus tuum, quod corruptibilitas & mortalitas assidue conviciis multis solebant affligere, & variis opprobriis consueverant infestare. Tu morti imperas, & absorpta eliditur: inanescit corruptio, ubi æger te medente sanatur. Gustavisti mortem pro filiis hominum, ut qui tecum mortui erant, tecum viverent, & participes tribulationum, etiam consolatione gauderent. Resurrectio quidem communis est, & ante tribunal Christi necesse est in corpore justos

stare & impios, Dei hoc dictante iustitia, ut pietas & impietas in operatoribus debitis stipendiis donarentur; & qui finem habere contemserunt in malis, infinita clauderentur ultione in pœnis; & qui gloriati sunt in cruce, cum crucifixo regnantes beatæ fierent perennitatis participes. Non sunt participes huius gaudii, quos damnat ambitio: non potest furtivos habens oculos, paschalibus solemniis interesse. Nihil proditor & venditor magistri, fermentator profanus commune habet cum azymis: omnis immundus in anima ad esum huius agni prohibetur accedere. Nulla ad hanc lætitiæ perfidia recipitur; omnis malignitas excluditur: calceatus pedibus ad evangelizandum paratus, accinctus renibus & sanctimonie destinatus, habens baculum in manibus, & festinans ut Ægypti deferat idola, sequens Moysen, nec formidans viæ discrimina, quisque purus & sincerus, sine fraude homo verus, accedat & edat: & securus quod resurgat, mortem optet, ut attingat ad æterna gaudia, in quibus est vita nostra sursum manens, & nos trahens ad bona cælestia. Qui vivit, & regnat Deus per omnia sæcula sæculorum.

DE ASCENSIONE CHRISTI.

CELEBRATA in cruce solenni victoria, cum jam templum corporis sui, quod persecutio Judæorum effoderat, Dominus reparasset; noluit statim ad Patrem ascendere, & glorificati corporis præsentiam inferre cælestibus: sed necessaria dispensatione discipulorum infirmitati consulens, utiliter distulit; & quadraginta diebus in terra conversatus, & visus est sæpe, & locutus cum apostolis, & manducavit & bibit; & vulnera quæ ad dubietatem eorum tollenda, in corpore reservarat, & videnda & palpanda exposuit, & impleta in se quæ in scripturis erant prædicta, evidentia rerum Dominus noster edocuit. Ad hoc necessaria fuit huius temporis mora, ut recollectis quos in fugam timor impegerat, quos supplicium crucis terruerat, in multis argumentis apparens, mentes quæ diffidentia titubaverant, solidaret: nec esse phantasticum, sed verum corpus quod surrexerat, tam comestationibus quam contrectationibus probaret. Ad hoc dilata est ascensionis gloria, ut sub hoc dierum interstitio præcedens doctrina effectibus firmaretur, imo ut discipulorum desideria recessione ejus corporalem ambirent; quia spiritalis præsentie plenitudo quandiu conspectu carnis præsens aderat, adventare non poterat: & paulatim in hoc conducti sunt, ut libenter consuetudine convictus assueti carerent, cum inhabitator Spiritus sanctus eorum animas possidens, invisibili accessu sinceriores eis effectus infunderet, & aperiret interiores oculos ad intuen-

dum intellectu puro Patrem luminum, & substantia rerum sperandarum proposita apparentia sepeliret: nec incertitudinis scrupulus superesset, cum Dominus & magister, quem verum hominem probaverant, eis videntibus cælum ascenderet; sed jam securi se crederent secuturos, nec esse impossibile quin & ipsi in carne & spiritu ad superos transferrentur.

Omnibus itaque ad tam delectabile spectaculum aggregatis, Ascendo, inquit, ad Patrem meum & Patrem vestrum, Deum meum, & Deum vestrum. Horum verborum auctoritas, cum jam eorum virtutem Spiritus sanctus intimasset, omnem poterat excludere diffidentiam, & hilarescebant animi eorum paternitatis divinæ illustrati honore, & fraternitatis Christi honorati consortio, cum audirent & crederent se filios Dei & fratres Christi, in quo omnis excellentiæ plenitudo & sufficientia inerat. Nec jam quasi idiotæ & hebetes huic verbo applaudebant carnaliter: sed subtilissime generationem & dignitatem creaturæ à voluntate & nutu creatoris habuisse initium, & imaginem & similitudinem Dei in interiori homine videbant; & dinoscebant intellectu potius quam visu, quam affinitatem habeant inter se pater & filius; & quia substantivo & naturali filio filii adoptivi conformes, à prima origine multa habeant ex natura, & multa ex gratia.

Sane huius generositatis consortium, secundum quam simul cum Christo filii Dei sumus,

nobilitatem existentiae nostrae exponit & intimat : in quo honore si manserimus non degeneres ; constat omnino non posse patrem dissidere à filiis , sed deiformibus tutum esse ad paternitatem accessum ; nec posse pati , ad hereditatem possidendam dispositos , in petitionibus divinis repulsam . Sed in quibuscumque filius filialiter genitorem appellaverit , necesse est bonitatem largitoris iuste supplicantis prosequi voluntatem ; maxime cum ipse pater qui largitur , ista suggerat peti quae non differt benigne largiri . Et quidem paterna caritas bonis filiis & heredibus maxime delectatur : & hoc gloriae Christi unigeniti dilectio accumulatur , quod beatitudinis suae non patitur esse solitariam magnitudinem , sed addit fratres ; non qui minuant quasi divitiam in plures excellentiam , sed qui altitudinem divitiarum ejus exornent participes & consortes . Quod cum ipsum qui pater est , constet esse Deum , & eum Deum nostrum , sicut & suum filium attestetur , in eo quod filii sumus , ipse nos possidet : in eo quod noster est Deus , quod nostrum est , ipsum cuius proprii sumus , proprie possidemus .

Dico igitur Domino meo : Deus meus es tu , & dicit mihi Dominus meus : Ego Dominus Deus tuus . Homo , cuius Deus est , quid amplius quaerit ? Si sufficis tu Deo , sufficiat tibi Deus . Bonorum tuorum Deus non indiget , nec conferre potes ei quidpiam , nec auferre . Si esurierit , non dicet tibi . Ejus est orbis & plenitudo ejus , & magnitudinem ejus caeli caelorum non capiunt . Non infirmatur , non eget indumento vel cibo ; omnia scit , omnia potest , omnia continet . in ipso omnes vivimus , movemur & sumus . Quid tu ei quasi indigo conferes ? Te solum bonitate , non necessitate desiderat . Scriptum est , & ipso jubente tabulis insculptum lapideis , ut diligas eum ex toto corde tuo , & ex tota anima tua , & ex tota mente tua . Dilige , & diligeris : prope est merces tua , in manibus porrigitur praemium . Esto tu Dei , & erit Deus tuus . Impar sane commercium , pretium inaequale : sed qui pro nobis triginta argenteis appretiatum est , hoc in pretio hujusmodi intelligi voluit , ut adimpletio legis quae in proximi dilectione consistit , ternario & denario figurata , fide & opere mereretur conditori suo uniri & jungi , ut haberet homo Deum proprium suum , cui se proprie & singulariter obtulisset : intelligi voluit , quanta fuerit in pretio quod pro eo datum est , & in eo quod ipse dedit pro mundo dissimilitudo , cum ipse exiguo argenteo emtus & venditus , tanto pretio damnatos redimeret , ut dubium esse non possit , quin pretii magnitudo superaret negotium ; nec aequari posset damnum , quod omnino damnatio iusta meruerat , obedientiae Christi , quae gratis usque ad mortem progressa est , & ultro solvit quod non debebat .

His intellectis Apostoli sicut filii propheta-

rum olim verum Heliam ascensurum sciebant , & horam illam praestolabantur gaudentes : nec jam anxiebantur parturientes , sed exorta laetitia parati erant prosequi recedentem ; minime dubitantes , quin & ipsi post modicum conversationis hujus , postquam de torrente passionis in via hac bibissent , exaltato capite & erecto , se ad caelestia Dominum secuturos . Elevatis igitur manibus hereditariam eis benedictionem relinquens , non manufacto vehiculo , nec auxiliaribus carpentis evehctus est Christus : sed naturae divinae propria usus virtute , carnem caelo intulit , & corpus glorificatum patris conspectibus praesentavit . Non indiguit vectoribus angelis , qui offendicula tollentes e medio , ferrent eum in manibus ; sed praecedentes & subsequentes applaudebant victori , & concinentes in jubilatione , modulabantur canticum novum , & implebat caelos consonantiae illius harmonia : thronis & dominationibus parantibus filio juxta patrem confessum ; cherubim & seraphim pacificos pedes ambientibus , radiantibus undique divinis claritatibus , & splendoribus supercaelestibus , quos nec ardor perseverans consumit , nec turbinis alicujus afflatus extinguit , nec interpolatio caliginis ullius abscondit .

Celebrat tanti triumphi magnificentiam laetabundus caelestis exercitus ; & qui descendentem coram pastoribus Bethleemitis decantaverunt in sublimi praeconia , modo expressioribus conatibus , & intensioribus jubilis revertenti ad Patrem solemniora obsequia impendebant , & festivis affectibus venerabantur hominem supra se sublimatum , quem gloria & honore coronaverat Pater , ad dexteram suam collocatum : hoc dato ei privilegio singulari , ut in nomine ejus omne genu flecteretur , & super omne nomen ejus nomen excellentius coleretur . Quanta in ejus susceptione in caelis jucunditas fuerit , nemo sufficit enarrare . Rei hujus magnificentia omnem superat intellectum . Si linguis hominum vel angelorum quis eloquatur , vel ad hoc cujusslibet elaboret acumen ingenii , ut definire velit quae Patris in reditu filii hilaritas fuerit : aut si forte illud sempiternum gaudium aliquod tunc admitteret incrementum , si stabilitatis aeternae se aliquo modo mutare possit immobilis magnitudo ; scrutator ille majestatis opprimeretur à gloria : & verendum est ne dum vehementius exprimit ubera quam oportet , sanguinem pro lacte emungat .

Attamen invisibilem Deum visibilem filium recepisse ad dexteram suam , manifestum est ; & humilitatem carnis nostrae throno judicio honoratam , paternae complacuisse altitudini ; duo genera gentium civitati supernae , de qua gloriosa dicta sunt , deinceps assignari , & esse supra mansionarios homines & angelos , & beatitudinis illius gloriam his duobus ordinibus in perpetuum frequentari . Haec merces obedientiae Christi ,

Christi, hæc crucis & mortis stipendia, hic passionis labor promeruit, ut corpus humilitatis nostræ fieret corpori claritatis Christi conforme, & mortale hoc indueret immortalitatem, & corruptibile incorruptionem: & fierent homines cum Christo in cælestibus iudices, qui cum eo iudicia pertulerant malignorum, & existerant usque ad mortem tribulationum confortes. Hac die primum inuenta est in cælis hæc novitas inaudita; & gavisus est Pater hereditate amplificata, sobole multiplicata, promissionibus quas locutus fuerat in Prophetis, redditus & completus.

Solum ad hæc quæ prædicta sunt, restat iudicium, & examinationi ultimæ adhuc reservant antiqua oracula locum. De iudicio quippe & angustia, Christo sublato, superest post misericordiae tempora quæ ad finem festinant, ut iustitiam comitetur iudicium: & habeant singuli quod merentur, & honoretur honore dignus, & contemtor confundatur inglorius. Hoc & duo angeli Christo ascendente testati sunt, quia qui iudicatus abibat, iudex esset terribilis rediturus; & videret collecta in unum generalitas hominum, quas foderat manus, quod terebraverat latus, faciem quam conspuerat, & prolata in medium inflexibili sententia, occurrentibus salvatori electis, remaneant impii infinitis deputati tormentis. Quanta illud edictum sequentur lamenta, illius ultimæ tubæ clangor quam horribilis erit; continuus erit & superfluous illarum lacrymarum decursus. Stridorem illum dentium flammæ inextinguibiles agitant. Immortales miseri vivent inter incendia, & inconsumptibiles flammæ nudum corpus allambent. Ardebit purpuratus dives, nec erit qui æstuanti linguæ stillam aquæ infundat. In proprio adipe fixæ libidines bullient, & inter sartagine flammeas miserabilia corpora cremabuntur: & omni tormento atrocius desperatio condemnatos affliget.

Non miserebitur ultra Deus, neque tunc au-

diet poenitentes, sera erit illa confessio: & cum clausa fuerit janua, frustra carentes oleo, acclamabunt exclusi. Nullum ibi refrigerium, nullum remedium: semel Christus descendit ad inferos, ulterius non descendet. Non ultra videbunt Deum in tenebris sigillati: irregressibilis erit illa sententia, & immutabile iudicium, & stabit damnationis huius immobile constitutum. Exultabunt sane sancti in gloria, videbunt Deum & gaudebunt; lætabuntur & delectabuntur & fruuntur gloria, & in felicitate jucundabuntur æterna. Ibi non gustabunt quam suavis sit Deus, sed implebuntur & satiabuntur dulcedine mirifica: nihil eis deerit, nihil oberit, omne desiderium eorum Christus præsens implebit. Non senescent, non tabescent, non putrescent amplius: perpetua sanitas, & felix æternitas beatitudinis illis sufficientiam confirmabunt. Non erit concupiscentia in membris, non ultra ulla exsurgat rebellio carnis, sed totus hominis status pudicus & pacificus, sana ex integro natura, sine omni macula & ruga deinceps permanebit. Erit denique Deus omnia in omnibus, & illius præsentia omnes animæ & corporis implebit appetitus; cessabuntque de cætero consummatis omnibus ministratorii angelicarum virtutum discursus: & impleta ordinataque omnino civitate Dei, nec innovabitur, nec mutabitur ultra fixæ & consummatæ beatitudinis status. Ei igitur, ante cuius tribunal stabimus, qui nunc vultui Dei apparet pro nobis, cui de nobis tanta cura fuit, ut pro nobis vellet nasci & mori, in præsentia quæsumus, ut cura sit curandi nos, & nobis auctoritatem & potestatem iudicandi nosmetipsos & corrigendi concedat; ut in illo terribili iudicio suo inter electos asciti & congregati, liberi à servitute & captivitate peccati, cælestibus civibus jungamur, & fruamur bonis, quæ ipse diligentibus se repromisit, quæ nec oculus vidit, nec auris audivit.

DE SANCTO SPIRITU.

ADESTO sancte Spiritus, & paraclesin tuam expectantibus illabere cælitus. Sanctifica templum corporis nostri, & consecra in habitaculum tuum; desiderantes te animas tua præsentia lætifica; dignam te habitatore domum compone, adorna thalamum tuum, & quietis tuæ reclinatorium circumda varietatibus virtutum: sterne pavimenta pigmentis, niteat mansio tua carbunculis flammeis & gemmarum splendoribus; & omnium charismatum intrinsecus spirent odora-menta: affatim balsami liquor fragrantia sua cubiculum tuum imbuat: & abigens inde quidquid tabidum est, quidquid corruptelæ seminarium, stabile & perpetuum hoc facias gaudium

nostrum, & creationis tuæ renovationem in decore immarcescibili solides in æternum. Interfuimus sacrae Verbi infantiae, & puerperio virginis obsecuti sumus. Cum cælesti militia gloriam decantavimus parvulo; confessi sumus omnipotentem, quem in cunabulis vidimus vagientem. Circumcisionis celebravimus sacramenta, & truncato præputio voluptatum, sanctimoniam didicimus mancipari. Interfuimus baptismati Salvatoris, & audita Patris voce de cælis, ad obediendum Christo traditi sumus, & instructi cælitus quomodo patrem & filium dilectio jungat & uniat; ita ut in ipsis nominibus intimetur distinctio personarum, & naturæ unitas evidentissime

innotescat. Sed & Spiritum sanctum in specie columbæ inter illa mysteria vidimus, & intelleximus ex illa specie, gemitus poenitentiae & desideria contemplationis divinæ, ex simplicitate cordis & innocentia vitæ immaculatæ incessanter prodire; & neminem nisi suspiriis hujusmodi præcedentibus, & inspiratione divina mōnente, posse ad cælestia aspirare; ut suspiratio, & inspiratio, & aspiratio à sancto Spiritu & causam habeant, & effectum, & materiam, & proventum. Secuti quoque sumus in eremum Dominum jejunantem, & repulsa potenter diaboli vidimus tentamenta. Interfuimus coenæ, & de calice Domini bibimus; pedes lavimus; mortui sumus cum Christo, & ecce vivimus: prosequimur ascendentem, & præstolamur promissum nobis Spiritum sanctum; cujus unctio nos de omnibus doceat, qui invisibili magisterio nos doceat, & cælestibus instruat disciplinis: qui carnales hebetet sensus, & conterat appetitus.

Hic Spiritus sanctus ab ipso mundi initio aquis legitur superfusus; non materialibus aquis quasi vehiculo egens, quas potius ipse ferebat, & complectentibus firmamentum dabat congruum motum, & limitem præfinitum. Hujus sempiterna virtus & divinitas, cum in propria natura ab inquisitoribus mundi antiquis philosophis proprie investigari non posset; subtilissimis tamen intuiti sunt conjecturis compositionem mundi; compositis & distinctis elementorum affectibus præsentem omnibus animam affuisse, quæ secundum genus & ordinem singulorum vitam præberet & motum, & intransgressibiles fingeret metas, & stabilitatem assignaret, & usum.

Hanc vitam, hunc motum, hanc rerum essentiam animam mundi philosophi vocaverunt; putantes cælestia corpora, solem dico & lunam & stellas, ipsumque firmamentum, hujus animæ virtute moveri & regi, & aquas, & terram, & aerem hujus semine imprægnari. Qui si Spiritum, & Dominum, & creatorem, & vivificatorem, & nutritorem crederent omnium quæ sub ipso sunt, convenientem haberent ad fidem accessum. Sed abscondita est à sapientibus & prudentibus tantæ rei majestas: nec potuit humani fastus ingenii secretis interesse cælestibus, & penetrare ad superessentialis naturæ altitudinem; & licet intelligerent quod vere esset creatrix & gubernatrix rerum divinitas; distinguere tamen nullo modo potuerunt quæ esset deitatis trinitas, vel quæ unitas, vel quæ personarum proprietas. Superferebatur quidem elemento purificatorio Spiritus sanctificator, jam tunc baptismi virtutem enuncians. Jam tunc illa præfigurabantur tempora quibus arca Noe aquis invec̃ta diluvii, viri justi familiam conservavit illæsam; abolita generatione adultera, qui in filiabus hominum bestiali petulantia effrænes, imprudenter se illis commiscuerant, nec divinos, nec humanos in flagitiis publicis verebantur aspectus. Arcam il-

lam quæ typum gerebat Ecclesiæ, Spiritus sanctus, & tunc regebat, & adhuc regit, extra quam quisquis perfidus evagatur, involutus fluctibus mergitur in profundum; & impossibile est eum vivere, cui non superfertur Spiritus vitæ, cujus vivificus calor animat omnia, & fovet, & provehit, & fecundat. Hic Spiritus sanctus omnium viventium anima, ita largitate sua se omnibus abundanter infundit, ut habeant omnia rationalia & irrationalia secundum genus suum ex eo quod sunt, & quod in suo ordine suæ naturæ competentia agunt. Non quod ipse sit substantialis anima singulis, sed in se singulariter manens, de plenitudine sua distributor magnificus, proprias efficientias singulis dividit & largitur; & quasi sol omnia calefaciens, subjecta omnia nutrit, & absque ulla sui diminutione integritatem suam de inexhausta abundantia, quod satis est & sufficit omnibus, commodat & impartit.

Hic Spiritus rubri maris aquas siccat, & suspensis hinc inde vehementibus fluctibus, ab olis carniū & Ægypti pulmentariis populum ad spiritalem eremi libertatem eduxit incolumem; & alimoniis cælestibus pavit, manna quasi rorem matutinum infundens graminibus, quod colligi jussum est ad mensuram. Aderat plena mensura per totam hebdomadam vacante sabbati die; cui sexta præcedens dies consueti victus duplicans quantitatem, octavæ præfigurabat quietem, in qua absque labore & sollicitudine in deliciis epulabuntur electi, & saturabuntur in terra sua duplicia possidentes, corporis & animæ felici perennitate, & perenni felicitate ditati.

Hic est Spiritus sanctus, quem Magi in Ægypto tertii signi ostensione convicti, cum sua defecisse præstigia faterentur, Dei digitum appellarunt, & antiquis philosophis ejus intimarunt præsentiam defuisse. Et licet de Patre & Filio aliqua sensissent Platonici: spiritus tamen tumidus & humani appetitor favoris sanctificationem intellectus divini mereri non potuit: & ubi ad profunditatem sacramentorum ventum est, omnis eorum caligavit subtilitas, nec potuit infidelitas sanctitudini propinquare. Hic digitus Dei, mundanæ judex & vindex perfidiæ, novi tempore testamenti potenter expellit dæmonia: nec laborat agendo, sed solo nutu perficit omnia: quod dicit, facit; quod jubet implet; secreta indicat, pandit occulta, revelat ignota: hebetat acutos, & perspicaces confutat. Hoc digito in lapideis tabulis lex primum conscripta, quinquagesimo die post egressum Israel de Ægypto in monte Sina Moyse est commendata: sed populus nequam & gens duræ cervicis, à quorum animis terror ille recesserat, quem mons ardens, & flamma juga, & clangor buccinæ, & lampades coruscæ, & horrenda tonitrua nuper incusserant, in apostasiam conversi, & de Moyse reditu desperantes, lege divinitus missa indigni judicati sunt, quia in oculis eorum Moyses frangens ta-

bulas, tam verba quam instrumenta comminuit & delevit. Quin etiam sceleris ultione patrata, reversus in montem ad Dominum, quadraginta diebus jejunans & colloquens, tandem obtinuit, ut ipse alias ex saxo ad instar priorum exciderit tabulas, in quibus eandem quæ in primis fuerat, scripturam insculperet & formaret. Factumque est mirabili dispensatione superni judicii, ut lex quam sanctus scripserat Spiritus, deleteretur: & quam manus humana restituit, in posterum teneretur. Quod ea ratione credi potest sic actum, ut populus prior secundum carnem ambulans & vivens, divinis colloquiis & spiritualibus mandatis ostenderetur indignus; nec posse mentes perfidas sancta percipere, nec intelligere sacramenta, quæ exemplarium tegmine velabantur. Porro testamenti novi quæ Christo evangelizante patuit veritas verbo Christi prolata, indissolubilis permansit, & solida deinde stabilitatis perpetuæ auctoritate fulcita est, eo quod oblatam gratiam humiles susceperunt, & quod filius inter pauperes spiritu invenit sibi domum in qua caput reclinaret: & merito reprobos visibiles tabulæ invisibilis Dei indicant contemptores, & ampliori dignos honore incarnati Verbi credulos auditores, & devotos veneratores.

Lex igitur a paschalis agni immolatione die quinquagesimo datur: & Pentecostes nomen tantæ rei solemnitas ex lege accepit, in ipso dierum numero sacramenti magni complicans rationem. Septenarius quippe numerus septies revolutus, quinquagesimum efficit, addito monade; qui præsentis sæculi metam & futuri initium, perpetuitatem sub octavæ nomine continens, sic præsentia terminat, ut nos ad perpetua introducat. Sacratum hic septenarius numerus à conditione mundi auctoritatem obtinuit: quoniam in sex diebus prima Dei opera patrata sunt, & septima consecrata quieti, quasi sancta & sanctificans solemnitate vacationis honorata, & Spiritui sanctificatori attributa. Unde & cessanti à servilibus operibus populo jubetur ut diem sabbati sanctificet; & Spiritui rectitudinis, & sanctitudinis, & fortitudinis adscribat, quod directe, quod honeste, quod viriliter incedit: quia totum ex ejus constat ducatu, quod devii diriguntur, quod impii convertuntur, quod debiles confirmantur. Spiritus rectus, Spiritus sanctus, Spiritus principalis regit, componit, consummat, & perficit quas inhabitat mentes, & corda quæ possidet: nec errare patitur, nec corrumpi, nec vinci, quos docuerit, quos possederit, quos gladio potentissimæ virtutis accinxerit.

Septenarius iste ex quaternario & ternario constans, cum in se propter prædictas causas honorabilis habeatur, habet ex partibus suis excellentiam maximam: quia artificis & materiæ videtur exprimere & distinguere primarias substantias; ut ternarius creatorem propter trinitatem enuntiet, & quaternarius creaturam propter qua-

tuor elementa, quæ rerum omnium causæ sunt & semina, sub hujus numeri brevitate concludat. Spiritus sanctus à Patre procedens, à Patre & Filio quaternario superfertur, & conditor benignus opus suum amplectitur, & diligit quod plasmavit, & creaturam suam sanctus ipse sanctificat & consociat sibi, & caritatis nexu statuit & conquadrat. His aliisque secretioribus quas illustrum virorum subtiliora ingenia indagarunt, septenarius numerus in Scripturis sanctis sæpe sacramentales causas complectitur; & simplex & multiplicatus, necessarios ad intelligentiam divinatorum operum parturit intellectus.

In hebdomadibus apud Hebræos, dies septimus Sabbatum, id est, requies appellatur: qui numerus non tam in septimanis, sed etiam observatur in annis, & annorum hebdomada consummata septimus annus requietionis est: & ipsi terræ Sabbatum imperatur, nec fas est cuiquam eo anno serere vel metere quidpiam, sed quæ sponte sive in terra, sive in vineis, vel in arboribus nascuntur, alimoniam pauperum deputantur. Annorum quoque septimanæ apud Hebræos, quinquagesimum annum faciunt, quem jubileum appellant; in quo decreto legis (ut supra dictum est) fit terræ remissio, & servorum libertas, & restitutio possessionum, quas eatenus distractio alienaverat, & cætera hujusmodi gratis ad hereditatis ordinem revertuntur. De numero septenario cum multa dicta sint, plura supersunt quæ in lege & Evangelio præcipue commendantur. Quinquagesimus itaque annus perficit jubileum; quinquagesimus dies à paschate pentecosten facit, in quo vere Spiritu sancto infuso Apostolis, ad hereditatem cælestem à quo vendati sub peccato exulabant, quos diabolo domino mendicitas & egestas subjecerat, revertuntur.

Septem sacerdotalibus clangentibus tubis, Hiericho corruit: septem petitionibus orandum Patrem Filius docuit. Remissio peccatorum duplicato septies septenario, Petro mandatur. Leprosus septimi diei inspectione à sacerdote judicatur; summi sacerdotis in septem diebus consecratio consummatur. Dominus Jesus Christus de septem panibus quinque millia hominum reficit: & justus quisque Deo laudes per diem septies dicit. Ipse Dominus Jesus ab Adam secundum generationes, quas Lucas commemorat, septuagesimus septimus invenitur; ut ultionem in Lamech septuagies septies promulgatam veniens terminaret. Septem diebus in paschale editur azyma; septem diebus mense septimo tabernaculorum solemnitas celebratur. In septem annis templum à Salomone construitur; septem brachiis & totidem luminibus candelabrum adornatur.

Celebramus tam nos quam Judæi quinquagesimum diem, sed illi in typo: nos autem in veritate, non tam significamus quam agimus.

Pentecosten igitur celebrantes, commemoramus quæ olim sub Moyse in veteri Testamento sunt acta, & quæ sub Christo facta sunt. Post cujus ascensionem in cælos Spiritus sanctus visibiliter super Apostolos in linguis igneis apparuit, & ad instar prioris sæculi universitatem fidelium unius labii esse voluit: ut quorum erat cor unum & anima una, una esset & lingua, nec posset impedire intellectum credentium aliqua diversitas verborum: sed Evangelica doctrina propria lingua prolata ad omnium auditum eandem efficientiam obtineret, ut Græcis & Barbaris omnibusque gentibus verbum Evangelii sic esset intelligibile, ac si in eorum auribus linguæ in qua nati erant idiomatica resonarent. Aderant Medi & Elamitæ, Mesopotameni & Arabes. Hi omnes, dum Hebræa lingua Apostoli prædicarent, locutio Judaica enunciationis suæ articulos cursu consueto evolvens, nullo exponebatur interprete, sed verbo eorum per Spiritum sanctum inerat virtus & gratia, ut habitantes Pontum & Asiam, suam esse dicerent linguam, quam audiebant; quasi primitivæ linguæ libertas ad antiquitatis reversa originem, confusionis contumeliam evassisset. Non tantum Apostolis collata est hæc gratia, sed multitudini credentium idem Spiritus superfusus est, intus ardentibus, extra loquentibus; & complectebantur se dilectio & verbum, & de calore Spiritus sermo fervebat ignitus. Jam omni timore excluso, obedire se Deo magis quam hominibus, publice profitebantur; & videbatur eis gloria, si pro Christo injuriam paterentur.

Ad hunc modum olim Moyse jussu est, ut in viros septuaginta quos ipse presbyteros judicaret, de Spiritu suo partiretur, ut in negotiis partem gererent sollicitudinis: quibus cum imposuisset Moyse manus, requievit in eis Spiritus sanctus; qui non Moyse ablatus est, quasi ipse sine Spiritu remaneret, vel idem Spiritus secaretur in partes; sed secundum mensuram donationis divinæ quæ erat in Moyse, gratia singularis facta est multiplex & communis, & data est multis in eo potestas, quod prius solius

Moyse disponebat auctoritas. Sic Helie Spiritum duplicem recepit Helisæus: non quod in duas substantias idem Spiritus sit divisus, & duos Propheta sanctus habuerit Spiritus; sed quod populo christiano, cujus typum Helisæus gerebat, accepto Spiritu sancto data sit potestas in opere & sermone; & ascendentem Heliam, id est, Christum, pio desiderio persecutus, fide claruerit & intellectu, & vita & signis & miraculis fulserit & exemplis.

Hic sacrorum ordinum distributor, reges creat & principes, sacrat pontifices, eligit sacerdotes. Hic sapientia Salomonem, intellectu Daniele, Joseph consilio, Samsonem fortitudine, Moysen scientia, David pietate, Job timore prosequitur: & sanctorum animas omnimodis fecundat virtutibus, in tantum affectus pacificos provehens, ut jam in cælis nostra sit conversatio, diffusa in nobis caritate per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. Hic in pudicis mentibus sibi statuit mansionem. Hic humiles & cœlibes habet domesticos, abominatur ærarios, falsarios detestatur. Hic Giezi mercenarium lepra condemnat, & Jeroboam vendentem sacerdotia cum apostatis locat. Hic Simonem gratiæ Dei nundinorem à sanctorum consortio exheredit, cujus detestabiles ausus ultrix ruina confundit & quassat. Hic Balaam ad maledicendum conducto silentium imponit; & per asinam redargutum, colliso ad parietem pede, vacuum pecunia, contumelia oneratum, claudicantem ad propria remisit confusum. Hic omnibus Ecclesiæ sacramentis interest, quæ ipse efficit & consummat. Hic peccata diluit, hic justificat impios, & ad vitam revocat mortuos. Hic discordes pacificat, & vinculo dilectionis adstringit & ligat. Hic nos cælo invehit, & à mundi hujus vanitatibus avulsos superni regni constituit heredes, cujus summa est felicitas, quod corpus istud spiritali effectu cum angelis conversabitur, nec ultra erit carnis & sanguinis aliquis appetitus, sed erit omnium plena sufficientia, cognoscibilis Deus, & inhabitator Spiritus sanctus.

G E N E S I S.

CARMEN IGNOTI AUCTORIS PERPERAM TERTULLIANO
ET CYPRIANO ETIAM ATTRIBUTUM.

P ^a **PRINCIPIO** Dominus cœlum terramque
^a creavit :
 Namque erat informis fluctuque abscondita
 tellus ;
 Immensusque Deus super æquora vasta meabat,
 Dum chaos & nigræ fuscabant cuncta tenebræ.
 Has dum disjungi jussit de cardine, fatur :
^b Lux fiat, ^b claro & nituerunt omnia mundo.
 Cum Dominus primi compleſſet facta diei,
 Condidit albertem nebulis nascentibus axem ;
^c Accipit immensus ^c errantia littora Pontus,
 Multiplices rapiens validis cum tractibus amnes.
 Tertia lux faciem terrarum fulva retextit,
 Arida mox posito narratur nomine terra ;
 Florea ventosis consurgunt germina campis,
 Pomiferique simul procurvant brachia rami.
 Quarta dies generat solis cum lampade lunam,
 Et stellas tremulo radiantes lumine fingit ;
 Hæc elementa dedit subjecto insignia mundo,
 Tempora quæ doceant varios mutanda per ortus.
 At quinta accipiunt liquentia flumina pisces,
^d Et volucres varias ^d suspendunt aëre pennas.
 Sexta at prægelidos in spiras lubricat angues,
 Quadrupedumque greges totos diffundit in
 agros ;
 Cunctaque multiplici mandavit crescere passim
 Germine, & immensis errare & pascere terris.
 Hæc ubi constituit divina potentia jussu :
 Rectorem inspiciens mundanis defore rebus,
^e Hæc memorat : Nostris hominem ^e faciamus ad
 unguem
 Vultibus assimilem, toto qui regnet in orbe ;
 Et licet hunc uno posset componere verbo ;
 Ipse tamen sancta dignatus ducere dextra,
 Inspirat brutum divino à pectore pectus.
^f ^f Quem postquam artificis formatum in ima-
 gine vidit,
^g ^g Metitur solum mordaces volvere curas.
 Illicet irriguo perfundit lumina somno,
 Mollibus ut vulsa formetur femina costa,
 Atque artus mixtu gemino substantia firmet.
 Inditur & nomen vitæ, quod dicitur Eva.
 Quapropter nati linquunt de more parentes,

Conjugibusque suis positis cum sedibus hærent.
 Septima, quando Deus factorum fine quievit,
^h Sacratam statuens venturi ad gaudia sæcli,
 Illicet exhibitis animantium ex ordine turbis,
ⁱ Viritim cunctis nomen quod permanet indit.
 Adami à Domino donata ^k scientia solers,
 Quem Deus alloquio, junctam dignatur &
 Evam :

Crescite multimodo ventura in tempora partu,
 Ut polus & plenæ vestro sint germine terræ :
 Heredesque mei, varios decerpere fructus,
 Quos nemora & pingui ^l reddunt de cespite ⁱ
 campi.

Hæc ubi differuit, læta paradiscus in aula
 Instruitur, primique aspectat lumina solis.
 Gignitur hæc inter pomis letalibus arbor,
 Coniunctum generans vitæ mortisque saporem.
 Aëdibus in mediis puro fluit agmine flumen,
 Quod rigat insignes liquidis de fluctibus ortus,
 Quadrifidosque secant undante ex fonte meatus.
 Phison auriferis prædives fluctuat undis,
 Conspicuasque terit rauco de gurgite gemmas;
 Prasinus huic nomen, illi est carbunculus ardens;
 Perspicuusque vadis terram prælambit Hevilath.
 Post hunc Æthiopus Gihon allapsus opimat.
 Tertius est Tigris, Euphrati adjunctus amœno,
 Assyriam celeri discretim flumine sulcans.
 Hic positus custos Adamus cum conjuge fida,
 Atque opifex tali formatur voce tonantis :
 Ne trepidate simul licitos præcerpere fructus,
 Quos nemo intonsum ramo frondente creavit;
 Solliciti ne forte malum noxale legatis,
 Quod viret ex gemino discreta ad munia succo.
 Nec minus interea cæcos nox alta tenebat,
 Ac modo formatos vestis nec texerat artus.

Has inter sedes, & baccis mitibus ortus :
 Spumeus astuto vincens animalia sensu,
 Serpebat tacite spiris frigentibus anguis,
 Livida mordaci volvens mendacia sensu,
 Femineo tentat sub pectore mollia corda :
 Dic mihi cur metuas felicia germina mali ?
 Numquid poma Deus non omnia nota sacravit ?
 E queis si studeas mellitos carpere victus,

rior sit; neque enim mirum est metricam legem ab ejusmodi
 poëta non servari.

^g Metitur] Legendum videtur non patitur.

^h Sacratam] Hunc versum emendavimus ex cod. Viët.
 Aliter in edit. *Sacrata statuens venturi gaudia sæcli.*

ⁱ Viritim] *Distinctim* edit. Ox.

^k Scientia] Sic edit. Ox. *Prudentia* apud Morel. & Pa-
 mel. Aliter in cod. Viët. *Adamus donata sibi prudentia*
solers.

^l Reddunt] *Reddunt* Viët.

^a Creavit] *Locavit*, cod. Viët. Victorinus.

^b Claro] Sic Pamelius post Fabricium. *Clare* Morel. &
 cod. Viët.

^c Errantia] Sic emendavi ex cod. Viët. Editi *verrentia*.

^d Suspendunt aëre pennas] Sic Pamelius pro eo quod est
 apud Morel. & cod. Viët. *suspendunt corpore pennas.*

^e Faciamus ad unguem] *In unguem* Morel. & Viët.

^f Quem postquam] Hunc versum emendavit editor Oxo-
 niensis; sed aliter editi & Viët. *Quem postquam effigie for-
 matum ceu sua vidit.* Quæ postrema lectio haud scio an ve-

Aureus astringero remeabit cardine mundus.
 Illa negat, vetitosque timet contingere ramos;
 Sed tamen infirmo vincuntur pectora sensu.
 Illicet ut niveo jam mitia dente momordit,
 Affulsit nulla maculatum nube serenum:
 Tum sapor illecebram mellitis faucibus indens,
 Compulit insueto munus deferre marito.
 Quod simul ac sumsit, deterfa nocte nitentes
 Emicuere oculi, mundo splendente, sereni.
 Ergo ubi nudatum prospexit corpus uterque,
 Cumque pudenda vident, ficulnis frondibus umbrant.

Forte sub occiduo Domini jam lumine solis
 Agnoscunt sonitum, trepidique ad devia tendunt.
 Tum Dominus cœli mœstum compellat Adamum:

Dic ubi nunc degas? Respondit talia supplex;
 O Domine affatus pavidus sub corde tremisco
 Magne tuos, nudusque metu frigente fatigor.
 Tunc Dominus: Quis poma dedit noxalia vobis?
 Tradidit hæc mulier, dum dicit lumina promptim
 Candenti perfusa die, liquidumque serenum
 Affulsi sibi, solemque & sidera cœli.
 Protinus ira Dei turbatam territat Evam;
 Auctorem vetiti dum quærit Maximus acti.
 Illa sub hæc pandit: serpentis suasa loquentis
 Accepi, fallente dolo blandoque rogatu:
 Nam sua vipereis intexens verba venenis,
 Hæc mihi præ cunctis narravit dulcia pomis.

Illicet Omnipotens condemnat gesta draconis,
 Præcipiens cunctis invisum visere monstrum;
 Pectore mox fuso prorepere, tum sola morsu
 Mandere: mansuro quæcumque in tempora bello,
 Humanos inter sensus, ipsumque labantem;
 Vertice ut abjecto pronus post crura virorum
 Serperet, ut calcet dum labens cominus instat.

Femina fraudigeris misere decepta loquelis,
 Præcipitur duro discrimine ponere partum,
 Servitiumque sui studio perferre marito.

Tu vero cui visa fuit sententia verax
 Conjugis, immiti cessit quæ victa draconi;
 Deslebis miserum per tempora longa laborem.
 Nam tibi triticeæ surget pro germine messis
 Carduus, & spinis multum paliurus acutis,
 Ut cum visceribus lassis & pectore mœsto,

^a *Bino qui germine factus*] Aliter in cod. Vict. *binos qui germine factos.*

^b *Frangens*] Sic Pamelius coniecit pro eo quod erat apud Morel. *fraudans.*

^c *Numnam*] *Nonne* apud Morel. quod forte melius.

Plurima sollicitos præstet suspiria victus;
 Donec in occiduo venientis tempore mortis,
 Unde geris corpus, terræ reddare jacenti.
 His actis Dominus trepidis dat tædia vitæ,
 Dejectosque procul sacratis dimovet hortis,
 Obversosque locat, medioque eliminat igni;
 In quo perceleri Cherubim evolvitur æstu,
 Dum calidus defervet apex, flammæque volutat.
 Queis Dominus, pigro ne frigore membra rigerent,

Consuit evulsas pecudum de viscere pelles,
 Operiens nudos calidis de vestibus artus.

Ergo ubi conjugio sese jam fidus Adamus
 Esse virum sensit, nomen genitricis amatae
 Exhibet uxori; ^a bino qui germine factus
 Continuo genitor diversis nuncupat orsis.
 Atque Cain hic nomen habet, cui junctus Abelus:
 Innocuas hujus servabat cura bidentes;
 Ast alius curvo terram vertebat aratro.
 Hi cum perpetuo ferrent sua dona tonanti,
 Dissimiles fructus sensu suadente dedere.
 Nam prior uberibus fuerant quæ profata glebis
 Obtulit: ast alius miti se devovet agno,
 Exta manu sincera gerens adipemque nivalem;
 Confestimque placet Domino pia vota tuenti.
 Quod propter gelida Cain incanduit ira.
 Quem Deus alloquio dignatus, talibus infit:
 Dic mihi, si rectum vivas, & noxia cernas,
 Degere non possis contracto à crimine purus?
 Desine mordaci fratrem disperdere sensu,
 Qui tibi ceu Domino subjectus colla daturus.
 Nec tamen his fractus, fratrem deducit ad arva;
 Atque ubi deprensus deserto in gramine vidit,
 Elidit geminis ^b frangens pia guttura palmis.
 Quod factum Dominus cœlo speculatus ab alto,
 Disquirat, quonam terrarum degat Abelus?
 Ille negat positum custodem se fore fratris.
 Cui Deus effatur: ^c Numnam vox sanguinis ejus
 Ad me missa sonat, celsumque ascendit ad axem?
 Nosce igitur mansura tibi pro crimine tanto.
 Nam modo quæ maduit germani sanguine terra,
 Inviso maledicta tibi commissæ negabit
 Semina, & assumptis fructum non proferet herbis.
^d Torpidus ut multo collidens membra tremore. ^d

^d *Torpidus*] Cum prorsus mutilus sit finis hujus carminis, suspicatus est Pamelius cætera quoque Geneseos capita, ad everfionem usque Sodomæ, metro à Cypriano conversa.

S O D O M A.

CARMEN IGNOTI AUCTORIS PERPERAM TERTULLIANO
ET CYPRIANO ETIAM ATTRIBUTUM.

JAM Deus omnipotens, primævi tempora sæcli
Vindice diluvio cunctis aboleverat undis,
Quas cœlum sparsit terræ, maris expuit æquor :
Haftenus haud liquido pœnas decernere pactus
Excidio; quoties hiemes induceret aër,
Frænandis varium pluviis mandaverat arcum,
Purpureo & viridi signantem nubila limbo;
Iridis huic nomen; propria est quæ fibula nimbis.
Sed recidiva hominum pariter cum gente secunda
Impietas, iterumque mali nova pullulat ætas;
Excidio jam non imbres sortita, sed ignes,
Sic Sodomum meruit tellus ardentibus uri
a ^a Roribus, & finis portendere signa futuri.
Efferæ luxuries illic inimica pudoris.
Instar legis erat, fugeret quam præscius hospes,
Ante vel ad Scythicas, vel apud Busiridis aras,
Exoptans per sacra necem, cæsusque cruorem
Fundere Bebrycium, & Libycas satiare palæstras;
Anteque vel Circeæ novas per pocula formas
Sumere, quam læsum Sodomis amittere sexum.
Pulsabant cœlum invidia connubia mixta,
Incestu parili generis natura rebellis
In sese, læsumque viri cum corpore nomen.
Tempore sed certo Deus omnia prospiculatus,
Judicat injustos; patiens, ubi criminis ætas,
b ^b Cessandi spatium vis nulla coëgerit iræ.
Jamque dies ultrix aderat: duo de grege missi
c ^c Angelico, forma juvenes, qui spiritus ambo
Diva ministerio Domini mandata ferebant,
Succedunt Sodomis. Illic de stirpe piorum
Transvena Loth aderat, sapiens justique colonus
Unus erat meminisse Deum; solet utilis arbor
d ^d In sylvis latitare ^d feris velut hospita fructu.
Is tunc pro porta residens, vix moenia adibant
Coelicolæ; quamquam divinos nescius, ultro
Advocat, appellat, patrio veneratur honore,
Hospitioque vocat, longe stabulare parantes;
Enisus longis precibus, pia pignora mensa
Officiisque probis studio dispungit amicos.
Nox requiem dederat, lux solverat altera noctem,

^a Roribus] Sic emendavimus ex cod. Colb. *fontibus* cod. Viç. *facibus* Morel. *flammis* post Fabricium Pamelius, quamvis cum Cauchio *fascibus* legi non improbet.

^b Cessandi spatium] Locus obscurus & corruptus.

^c Angelico] *Angelica* duo mss. codices.

^d Feris] Sic cod. Colb. *feras* edit.

^e Cum lege pudenda] Sic cod. Colb. *cum lege rudendam* Viç. *conquesta rudendum* Morel. & Pam. *congesta rudendum* Ox.

^f Pacta] *Pasta* ed. Ox.

^g Luxu] Videtur ea vox eodem sensu usurpata ab Auctore libri de Singularitate clericorum, qui feminas ab ecclesiis excludendas negat, quia ibi femina *perdit suæ voluptatis usum*, *perdit & luxum dum tractantur cœlestia*.

Et Sodomæ in foribus strepitat ^e cum lege pudenda.

Loth contra supplex: Ne vos nunc ^f pacta libido ^f
Incendat juvenes istam foedare juventam;
Quo luxus genitura vocat? Quo semina frustra?
Quo nullæ nuptant animæ; non lustra colentes,
Non stabulis reduces, non undis subter hiantes,
Nec quæ pennarum modulis prope nubila pend-

dent,
Nec quæ per terram protracto corpore reptant.
Omne genus ^g luxu genus est, sed femina conjux ^g
Omnibus, & nunquam cuiquam nisi femina mater.

Nunc si fas juvenilis habet vastare pudorem,
Sunt intus natæ bijuges mihi, nubilis ætas,
Virginitas in flore tumet, jam dedita messi;
Digna cupido viris tulerit quam vestra voluptas;
Dedo pater, proque hospitibus pensabo dolorem.
Vulgus ad hæc demens: quisnam tu, quantus,
& unde,

Qui nobis domineris, ait, legesque recondas?

^h Transvena num rector Sodomorum ut ingerat ^h
iras.

Nunc igitur tute ipse lues, quod nostra cupido est,
Pro natis, proque hospitibus; satis unus in omnes.

Dicta & facta simul: vulgi mora nulla furentis.
Turbidus hiberno ut dum volvitur impete torrens,

ⁱ Rivorum innumeros uno pede fertur in amnes, ⁱ
Siqua illic arbor rapidis offenditur undis,
Haud mansura diu; quantum radice licebit
Crinitas durare moras, ubi subter adesam
Perdit humum circumfosso jam caudice pendens,
Huc illuc certam differt incerta ruinam:
Haud aliter Loth in media vertigine vulgi
Nutabat vinci prope jam; sed diva potestas
Subvenit, Angelici juvenes de limine raptum
Restituunt tectis; demens sed vulgus ibidem
Poenarum auspiciis ^k interdum lumine multant. ^k

^h Transvena num rector] *Transvena corrector* cod. Viç. *non rector* Colbert. Ibidem codex Viç. cum Morellio: *ut ingerat iras*. Fabricius sic emendat: *Transvena corrector Sodomorum duplicat iras*. Male in edit. Oxon. *atque ingerit iras*.

ⁱ Rivorum innumeros] Sic cod. Colbert. *numeros* in edit. In eodem versu lego *amnes* ex cod. Viç. *pro omnes* quod in editis legitur. Uterque codex habet *vehitur* pro eo quod Pamelius posuit post Fabricium *fertur*.

^k Interdum lumine multant.] Sic Morel. & duo codices mss. nisi quod Victorinus habet *lumina*. *Interdum* legendum videtur. Fabricius & Pamelius emendant: *Multatur lumine diro*.

a Tunc ^a decreta Dei referant, dignam adfore
pœnam

De coelo Sodomis; ipsum meruisse salutem
Iustitiæ titulo: Quin ergo accingeris istinc
Festinare fugam, pariterque educere si quid
Gentis habes: nos exitium jam inducimus urbi.
Loth generos citus alloquitur: sed dura hominum
mens

Credere despexit monitum, risitque timorem.
Tempore mox quo lux tenebras conscendere
tentat,

Et bicolor coeli facies de nocte dieque est,
Instabant juvenes Chaldæam educere gentem
Ex Sodomis, justamque domum donare saluti:
Eia age Loth exurge, tuamque assume jugalem,
Et natas duplices, atque hinc exterminus ito;
Præveniens Sodomum pœnas. Manibus quoque
amicis

Producunt trepidos, atque hæc ibi cætera man-
dant:

Serva Loth animam; ne visum in terga re-
trorsum

Vertere forte velis, cœptum vel sistere gressum;
In montem propera. Timuit Loth ardua tardo
Ereptare gradu, cœlestes ne prius iræ
Opprimerent: alios igitur deposcere portus
Aggreditur, parvam quam contra aspexerat,
urbem.

b ^b Huc, inquit, contendo fugas; vix mœnibus
extat,

Nec longe, nec magna. Illi favere precanti,
Urbis & ipsius pariter gessere salutem;
Segor inde loco nomen vox barbara novit.
Tunc Loth ingreditur Segor, simul exoritur sol,
Ultimus ille quidem; in Sodomamque incendia
fervens

Infert, nam totos radios armaverat igni:
Æmula subseritur caligo, includere lucem
Cœptans, atque globos confuso intexere coelo:
Fumantes cocunt nubes, novus irruiet imber;
Sulphura cum flammis flagrantibus æstuat æther.

Hinc habet in falso de vero fabula famam,
Solis progeniem currus optasse paternos,
Nec valuisse levem puerum frænare superbos
Solis equos, arsisse orbem; tunc fulmine raptum
Aurigam illicitum, planctum mutasse sorores.
Viderit Eridanus, si qua illic populus albet,
Aut si quis plumat senio modulatiores ales:
Hic aliter versæ mœrent miracula formæ.
Namque comes conjux heu me, male tum quo-
que legis

Femina non patiens, divina ad murmura coeli
Audaces oculos nequicquam sola retorfit,

^a Decreta] Secreta Colbert.

^b Huc inquit] Aliter hi duo versus in cod. Colb. Huc inquit, fuga, si certe manibus exstat, Nec longe nec magna mihi est: favere precanti. Secundus versus eodem modo habetur in cod. Viët. & apud Morel. nisi quod iste legit, favete.

^c Formam sine corpore servans] Formam sine carne re-servans, cod. Colb. Forma, Morel.

^d Feritas quam prospiciens Loth] Corruptum locum sic

Non habitura loqui quod viderit; & simul illic
In fragilem mutata salem, stetit ipsa sepulcrum;
Ipsaque imago, sibi ^c formam sine corpore ser-
vans;

Durat adhuc etenim nuda statione sub æthram,
Nec pluviis dilapsa situ, nec diruta ventis.

Quinetiam si quis mutilaverit advena formam,
Protinus ex sese suggestu vulnera complet;
Dicitur & vivens alio jam corpore, sexus,
Munificos solito dispungere sanguine menses.

Nusquam sunt Sodomi, nusquam illorum im-
pia lucent

Mœnia, cum Dominis domus omnis, inops ita
nusquam:

Tota rogos regio est; hinc atro horrore favillæ,
Hincque situ cano cineres incendia signant
Occidit illa prior ^d feritas, quam prospiciens Loth ^d
Nullus arat frustra piceas fuligine glebas.

Semiperemta etiam si qua illic jugera lætas
Autumni conantur opes; facile optima sese
Promittunt oculis, pira, persica, & omnia mala,
Donec carpantur: nam protinus indice tactu,
Solvitur in cinerem, ^e fit vana favillaque pomum. ^e

Sic igitur coelo pariter terraque sepultis
Nec mare vivit ibi, mors est maris illa quieti;
^f Quod nullus animat per anhela volumina ^f
fluctus,

Quodque etiam patrio nusquam suspirat ab au-
stro;

Quodque nequit proferre aliquam de gurgite
gentem

Squamigeram, lævive cuti vel cortice septam,
Vel crispam concham, aut duplici compagine
clausam.

Solum illic propria mentitur fruge bitumen,
Exusti fuligo maris; quod vividus ardor
Subter stagna coquens de sulphuris & salis æstu,
Temperat, inque picem dat terræ hædere ma-
rinam:

Invehitur proprio cum tempore pingue crematæ
Virus aquæ, spumisque cutis super æquora nigra
Texitur. Appellunt queis est ea captio mercis;
Acclinant laterum læves libramine lembos,
Ut semel impositam doceant conscendere venam:
Nam se sponte levans annabit inertis ad ora
Navigii, pressumque dabit præ munere largo,
Ni plaga contigerit quam mensis femina vestit.
Ecce aliud monstrum pelagi de clade notatur:
Cuncta illic & immissa natant; natura recessit ^g
Mergendis data corporibus. Si denique tædæ
Luciferam narem sistes qua spiritus igni est,
Velificavit apex flammæ, si flamma peremta est.
Ibit subter aquas destructio naufraga lucis.

emendari & expleri posse putat editor Oxon. Occidit illa prior species, quam prospiciens Loth deseruisse pii fertur commercia fratris.

^c Fit vana favillaque pomum] Aliter duo codices mss. solvitur in cinerem, vacui favillaque pomi.

^f Quod nullus animat] Quod nullos Morel. & Colb. Idque animat nullus, Fabricius & Oxon.

^g Immissa] Duo codices mss. invita.

Hæ Sodomum & Gomorum signatæ in sæcula
pœnæ

- a Gentibus injustis, queis^a corda obdura timorem
Deseruere Dei, cœlestia jura tueri,
Inque unum rerum Dominum sperare docebunt.

*Carmen ignoti Auctoris, ad Senatorem ex
Christiana Religione ad Idola conversum.*

- QUum te diversis iterum variisque viderem
Intervire sacris, priscoque errore teneri;
b Obstipui^b monitus: quia carmina semper amasti,
Carmine respondens, properavi scribere versus;
Ut te corriperem, tenebras præponere luci.
Quis patiat^cur enim, te Matrem credere magnam
Possè deam dici, rursusque putare colendam,
Cujus cultores infamia turpis inurit?
Namque sacerdotes tunicis muliebribus idem
c Interius vitium cultu^c exteriore fatentur;
Idque licere putant, quod non licet: unde per
orbem
Leniter incedunt, mollita voce loquentes,
Lapsatosque tenent extenso pollice lumbos,
Et proprium mutant vulgato crimine sexum.
Cumque suos celebrant ritus, his esse diebus
Se castos memorant: at si tantummodo tunc sunt
Ut perhibent, casti, reliquo jam tempore quid
sunt?
Sed quia coguntur saltem semel esse pudici,
Mente fremunt, lacerant corpus, funduntque
cruorem.
Quale sacrum est vero quod fertur nomine
sanguis?
Nunc etiam dicis, quod te non fecerit ætas;
Sed tua relligio calvum: caligaeque remota,
Gallica sit pedibus molli redimita papyro.
Res miranda satis dejectaque culmine summo:
Si quis ab Isiâ consul procedat in orbem,
Rifus oris erit: quis te non rideat autem,
Qui fueris consul, nunc Isidis esse ministrum?
Quodque pudet primo, te non putet esse se-
cundo;
Ingeniumque tuum turpes damnare per hymnos
Respondente tibi vulgo & lacerante senatu.
Teque domo propria pictum cum fascibus ante,
Nunc quoque cum sistro faciem portare ca-
ninam.
d Hæc tua humilitas, sed humilitatis imago:
Ædibus illa tuis semper monumenta manebunt.
Rumor & ad nostras pervenit publicus aures,
Te dixisse: dea erravi, ignosce, redivi.
Dic mihi si valeas, cum talia sæpe rogares,
Et veniam peteres; quæ tecum verba locuta est?

^a Corda obdura] Sic cod. Colb. corpora dura Morel. & Viêt. Posuit Pamelius pectora dura ex conjectura Cauchii. Paulo post, jura vereri Colb.

^b Monitus] Motus Morel.

^c Exteriore] Male Pamel. & Oxon. interiore.

Vere mente cares, sequeris qui mentē carentes,
Hæc iterum repetis, nec te delinquere sentis.

Quid mereare vide: minus esses forte notandus;
Si tantum hoc scires, & in hoc errore maneres;
At cum vericolæ penetraveris ostia legis,
Et tibi nosse Deum paucis accesserit annis;
Cur linquenda tenes, aut cur retinenda relin-
quis?

Nilque colis, dum cuncta colis; nec corde re-
tractas

Vera quid à falsis, quid ab umbris lumina distent;
Philosophum fingis, cum te sententia mutet:
Nam tibi si stomachum popularis moverit aura;
Et Judæus eris, totusque incertus haberis.
Indulge dictis, sapientia non placet alta.

Omne quod est nimium contra cadit: unum
operantur,

Et calor & frigus: sic hoc, sic illud adurit;
Sic tenebræ visum, sic sol contrarius aufert,
Et pariter lædunt gelidum fervensque lavacrum:
Esca alitur corpus, corpus corrumpitur esca;
Vimque suam minuit, si quid protenditur ultra;
Denique si sedeas, requies est magna laboris;
Si multum sedeas, labor est. Maro namque poeta
Pro pœna posuit: sedet, æternumque sedebit
Infelix Theseus. Semper nocet utile longum;
Prandia longa nocent, jejunia longa fatigant:
Sic nimium sapere stultum facit: improba secta;
Me dea sic docuit, moderamen amabile dixit.

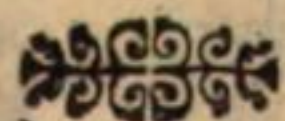
Sed tu nec sectam modo, nec moderamina
curas.

Mens autem stabilis nullo pervertitur æstu;
Ipsaque simplicitas nunquam mala cogitat ulla.
Hinc sincera fides æterna sede fruatur:
Et dolus e contra longo cruciabitur igni.
Elige quid velles, ut digna piacula vites.
Sic tamen hanc veniam mereatur creditor in-
quam.

Ut leve crimen erit, si nolis noscere vera;
Non leve crimen erit, si cognita vera relinquas.
Sed te correctum forsan matura senectus
In melius revocat fatiatum erroribus istis;
Tempus enim mutat mala, digerit omnia tem-
pus.

Tunc igitur cum te consulta reduxerit ætas,
Disce Deo servare fidem, ne forte bis unum
Incurras lapsum; quia vere dicitur illud:
Qui pedis offensi lapidem vitare secundo
Nescit, & incautus iterum vexaverit artus;
Imputet ipse sibi, nec casibus imputet ullis.
Corrige delictum fidamine, corrige mentem.
Sufficit peccare semel, desiste vereri:
Non erit in culpa quem pœnitet ante fuisse.

^d Hæc tua humilitas, sed humilitatis imago] Observat Pamelius hunc scriptorem littera h more veterum uti pro consonante. Conjicit legendum humilitas non est. Emen- dat editor Oxon. Hæc tua non pietas est, sed pietatis imago.

HYMNUS VICTORINI PICTAVIENSIS

DE CRUCE DOMINI.

PERPERAM CYPRIANO ATTRIBUTUS.

EST locus ex omni medium quem credimus
 orbe,
 Golgotha Judæi patrio cognomine dicunt:
 Hic ego, de sterili succiso robore lignum
 Plantatum, memini fructus genuisse salubres;
 Non tamen hoc illis qui se posuere^b colonis
 Præbuit; externi fructus habuere beatos.
 Arboris hæc species uno de stipite surgit,
 Et mox in geminos extendit brachia ramos;
 Sicut plena graves antennæ carbasa tendunt,
 Vel cum disjunctis juga stant ad aratra juvencis.
 Quod tulit hoc primo, maturo semine lapsum
 Concepit tellus: mox hinc mirabile dictu,
 Tertia lux iterum terræ superisque tremendum
 Extulerat ramum vitali fruge beatum.
 Sed bis vicens conformiter ille diebus,
 Crevit in immensum, cœlumque cacumine
 summo
 Contigit, & tandem sanctum caput abdidit alte.
 Dum tamen ingenti bisse nos pondere ramos
 Edidit, & totum spargens porrexit in orbem;
 Gentibus ut cunctis victum vitamque perennem
 Præberent, mortemque mori qui posse docerent.
 Explicitis etiam mox quinquaginta diebus
 Vertice de summo divini nectaris haustum
 Detulit in ramos cœlestis spiritus aura:
 Dulci rore graves manabant undique frondes.

Ecce sub ingenti ramorum tegminis umbra
 Fons erat: hic nullo casu turbante serenum,
 Perspicuis illimis aquis, & gramina lætos
 Fundebant circum vario de flore colores.
 Hunc circum innumeræ gentes populique coi-
 bant;

Quam varii generis, sexus, ætatis, honoris,
 Innuptæ nuptæque simul, viduæque nurusque,
 Infantes, puerique, viri, juvenesque, senesque,

^a De cruce Domini] In multis codicibus antiquis legi-
 tur, De Pascha Domini.

^b Colonis] Sic Regius codex & Vict. Male in editis le-
 gitur colonos.

^c Incipiunt] Hunc versum ex Fabricio addidit Pame-
 lius cum quinque sequentibus. Desunt in antiquis codici-

Hic ubi multigenis flexos incumbere pomis
 Cernebant ramos, avidis attingere dextris
 Gaudebant madidos cœlesti nectare fructus.
 Nec prius hos poterant cupidis decerpere palmis,
 Quam lutulenta viæ vestigia fœda prioris
 Detererent, corpusque pio de fonte lavarent.
 Ergo diu circumspatiantes gramine molli,
 Suspiciunt alta pendentes arbore fructus:
 Tunc si quæ ex illis delapsa putamina ramis,
 Et dulces multo rorantes nectare fructus,
 Vescuntur, veros optantes sumere fructus;
 Ergo ubi cœlestem ceperunt ora saporem,
 Permutant animos, & mentes perdere avaras
^c Incipiunt; dulcique hominem cognoscere sensu.
 Insolito multis stomachum movisse saporem
 Vidimus; & fellis commotum molle venenum;
 Rejecisse bonos turbata mente saporis:
 Aut avide sumtum non dilexisse, diuque
 Et male potatum tandem evomuisse saporem.
 Sæpe quidem multi revocatis mentibus ægros
 Restituere animos, & quæ se posse negabant,
 Pertulerant, fructumque sui cepere laboris.
 Multi etiam sanctos ausi contingere fontes,
 Discessere iterum subito, retroque relapsi,
 Sordibus & cœno mixti volvuntur eodem.
 Multi vera bono portantes pectore, totis
 Accipiunt animis, penitusque in viscera condunt.
 Ergo quique sacros possunt accedere fontes,
^d Et quos septima lux optatas sistit ad undas,
 Tingunt in liquidis jejunos fontibus artus;
 Sic demum illuviem mentis, vitæque prioris
 Deponunt labem, purasque à morte^e reducant
^e Illustres animas, cœlique ad^f lumen ituras.
 Hinc iter ad ramos, & dulcia poma salutis:
 Inde iter ad cœlum per ramos arboris altæ.
 Hoc lignum vitæ cunctis credentibus. Amen.

bus & apud Morellium.

^d Et quos septima lux] Sic Morel. & codices mss. Reg.
 & Vict. Minus recte Pamelius: Septima lux reparans op-
 ratas sistit ad undas.

^e Reducunt] Male apud Pamel. & Oxon. recidunt.

^f Lumen] Limen Morel.

DE SINGULARITATE CLERICORUM.

*Tractatus Cypriano perperam adscriptus, necnon Augustino
& Origeni.*

^a **E**MISERAM quidem vobis ante tempus epi-
^{1.} **S**tola, filii carissimi, quæ omnium morum
instituta de lege commendans, summam omnia
contineret, quæcumque universis clericis gene-
raliter ad dirigendam regulam competunt disci-
plinæ. Sed quia nunc de feminarum commo-
^b ratione vulgariter inter vos quidam ^b ignominie
devoluti sunt, etiam de hac re specialiter vobis,
Domini correptione scribere compulsus sum:
qui miserum me pro vestra negligentia cum seve-
ritate conveniens, mandare præcepit, ne clerici
cum feminis commoerentur. Et licet hæc admo-
nitio sola litterarum mearum auctoritate suffice-
ret; tamen ne me somniatorem irrideat quis-
quam, sicut Joseph fratres irriserunt, scriptura-
rum addimus firmitatem: ut omnes sciant hoc
etiam modo per revelationem Dominum jubere,
quod litteris cognoscitur ante jussisse; nec nos
esse adulterantes verbum Domini, aut volentes
jactanter de revelationibus gloriari, sed sic ante
conspectum Domini referendo non mentiri quod
loquimur; sicut à Domino confidimus nos non
audisse mendacium, ^c præsumentes vocem apo-
^{2. Cor. 4. 2.} stoli Pauli protestantis: *Non enim sumus, inquit,
sicut plurimi adulterantes verbum Dei, sed ex sin-
ceritate sicut ex Deo coram ipso in Christo loqui-
mur.* In dolore itaque maximo constituti de qui-
busdam tabefactis membris corporis nostri; &
in gemitu jacturam lamentantis Ecclesie, quæ
per segnitiam nostram redigitur per dies singulos
ad nimiam paucitatem; credimus nos ex parte
aliqua sublevari, quod diligentie nostræ negli-
gentia quorundam obesse non possit, quibus
numquam nostræ litteræ defuerunt, quæ per ab-
sentiam nostram frequentiam omnibus pensave-
^d runt, ^d dissimulationis suæ ut unusquisque con-
temtor reum semetipse conscribat, nos autem li-
bera fronte contemtoribus exclamemus, quod
^{Prov. 1. 24.} Salomon confidenter exprobrat: *Quoniam qui-*

*dem vocabam, inquit, & non obaudiebatis: &
extendebam verba mea, & non intendebatis, sed
irrita faciebatis mea consilia, meis autem increpa-
tionibus non intendebatis: itaque & ego vestræ
perditioni superridebo. Gratulabor ergo adversum
vos, cum advenierit vobis interitus, cum advenierit
vobis subito tumultus, eversio autem ^e similis procel-
læ, & cum advenierit vobis pressura & expugnatio.
Erit enim cum me invocaveritis, ego autem non exau-
diam vos. Quærent me mali, & non invenient: ode-
runt enim sapientiam. Verbum autem Domini non
assumserunt, neque voluerunt meis consiliis intendere.
Spreverunt enim meas correptiones: ideoque edent
viæ suæ fructus, & sua impietate satiabuntur.*

2. Ad vos nunc mea exhortatio convertitur,
quos nolumus experiri talia præcipitia ruinarum.
Metuite quantum potestis ejusmodi casus exitia:
& in ista subversione, labentium vos experimen-
ta perterreant. Nimium præceps est qui transire
contendit, ubi alium conspexerit cecidisse: & ve-
hementer infrenis est, cui non incutitur timor
alio pereunte. Amator vero est salutis suæ, qui
evitat alienæ mortis incursum. Et ipse est provi-
dus, qui sollicitus sit cladibus cæterorum: sicut
Salomon approbat, dicens: *Astutus videns ma-
lum puniri, vehementer erudietur.* Et iterum: *Ca-
dentibus impiis iusti vehementer terrebuntur.* Ad-
versaria est confidentia, quæ periculis vitam suam
pro certo commendat. Et lubrica spes est, quæ
inter fomenta peccati salvari se sperat. Incerta
victoria est, inter hostilia arma pugnare. Et im-
possibilis liberatio est, flammis circumdari, nec
ardere. Quod Salomon ^f abnegat, dicens: *Quis* ^f
alligabit in sinu suo ignem, vestimenta autem sua ^{Prov. 6. 27.}
non comburet! aut quis ambulabit super carbones
ignis, pedes vero non comburet! Sic qui introierit
ad uxorem proximi sui, non erit immunis, neque
omnis qui tangit eam. Credite quæso vos, credi-
te divinæ fidei, quinimo ^g quam vestræ: quia

^a *Emiseram*] Sic vetus codex Sangermanensis; quæ le-
gendi ratio confirmatur ex his quæ addit auctor hujus libri
se etiam de hac re specialiter scribere compulsus esse. Ha-
bent alij codices & editi, *promiseram*. Ex eodem codice &
alio vetusto legimus paulo post, *omnia contineret*, non ut
in editis, *omnia etiam contineret*.

^b *Ignominie*] Sic quatuor mss. codices & Edit. Spiren-
sis ac Rembolti. Legit Erasmus ex conjectura *ignominiose*.
Pamelius posuit *ad ignominiam*, sicque se legisse ait apud
Antoninum & vetustam editionem. Paulo post ex eorum-
dem codicum mss. & edit. auctoritate expunxi lectiones a
Pamelio inventas & restitui, *conveniens pro corripuens, &
tabefactis membris pro putrefactis, & lamentantis ecclesie
pro lamentantes, & semetipse conscribat pro semetipsum*.
Exstat tamen *tabefactis* in duobus tantum codicibus, sed
quorum alter est antiquissimus.

^c *Præsumentes vocem*] Voce in duobus mss. Sangerma-
nensibus.

^d *Dissimulationis suæ*] In codice pervetusto Sangerm. sic
incipit periodus: *Dissimulationis suæ unusquisque con-
temtor reum semetipse conscribat; nos autem &c.* Alia ta-
men manu addita est particula, *ut*

^e *Similis procellæ*] Sic emendavi ex cod. Sangerm. per-
vetusto. Simul & *procellæ* in edit.

^f *Abnegat*] Sic quatuor mss. codices & editiones anti-
quæ. Pamelius habet, *non negat*.

^g *Quam vestræ*] Sic vetustissimus codex Sangerm. editi
nostræ. Frustra Erasmus addidit *plus* ante has voces. Pau-
lo post habent similiter mss. & edit. Spir. & Remb. *Ex-
pedit bene timere*. Erasmus & alij eum sequuti, *expedit
plus bene timere*.

Luc. 16. 17. omne quidquid pollicetur, non potest fallere, dicente Domino: *Facilius est, inquit, cælum & terram præterire, quam de lege unum apicem cadere.* Et iterum: *Cælum & terra transibunt, verba autem mea non præteribunt.* Ipsi ergo nos fallimus, quoties inordinaliter credimus, æstimantes per fidem nostram legis præcepta^a posse mutari: ut inter masculos & feminas speremus passim castitatem immobilem custodiri.

3. Difficile quis venenum bibit & vivet. Verendum est dormienti in ripa, ne cadat, cum dicat 1. Cor. 10. 12. Apostolus: *Qui se putat stare, videat ne cadat.* In hac parte expedit bene timere, quam male fidere. Et utilius est infirmum se homo cognoscat, ut fortis existat, quam fortis videri velit, & infirmus emergat. De qua re præsumtores objurgat Apostolus, dicens: *Si quis putat se aliquid esse, cum nihil sit, seipsum implanat.* Pro certo implanator proprius suam animam decipit, qui non cavendo contraria, noxiis rebus semetipso commiserit. Ille autem tutius sibi consulit, qui circa malos semper infidus species quascunque noxias extimescit. Quorum distantiam Salomon disservit, dicens: Prov. 14. 16. *Sapiens timendo declinabit ab omni malo: insipiens autem confidens sui, miscetur iniquo.* Magnum sapientiæ divinæ consilium inventum est, ubi timoris auxilio liberemur. Magna compendia providentiæ, ut aliquando fiat virtus & victoria per timorem. Magna remedia Dominus contulit ad salutem, ut habeat & timidus laudem,

Eccli 25. 15. sicut Salomon repetit, dicens: *Beatus vir qui viretur omnia per metum.* Inæstimabilis Domini misericordia, quæ^b undique homini suo contulit gloriam: & incomprehensibilis pietas, quæ secundum pugnas dedit & palmas: ut^c confidendo masculorum sævitiam superemus, & timendo feminarum blandimenta vincamus; dummodo & de virtute & de infirmitate super nos Dominus glorias operetur: ut in omnibus & per omnia omnipotentem semetipso testetur, dividens differentias triumphorum; ut tam consiliis quam viribus à nobis bella vincantur, ne si^d vinceremus solius fidei fortitudine, contra Salomonem vacua essent opera sapientiæ. Nunc igitur sapientiæ arma gestanda, ubi feminei & virilis sexus certamen indicitur. Unde Salomon sic instruit, dicens, *Prudentiam, inquit, fac notam tibi, ut te servet à muliere aliena & pessima.* Videte nunc prudentiam in isto bello, non fidem nobis datam esse victricem, quæ nos timiditatis

remedio liberasset: & contemplamini quæ sunt modo arma sumenda, si vultis habere legis auxilia. Estote timidi, ut sitis intrepidi: & licet timor in certamine infirmitas esse videatur; tamen secundum verbum Apostoli, *Virtus in infirmitate perficitur.* Separamini deprecor, separamini a contagione pestifera. 2. Cor. 12. 9.

4. Quantumcumque fuerit unusquisque longius ab adversis, tantum non sentit adversa. Minus voluptatibus stimulat, qui non est ubi frequentia est voluptatum. Et minus avaritiæ molestias patitur, qui divitias non videt, si admittimus Apostolum pollicentem: *Qui volunt, inquit, divites fieri, incidunt in tentationem & in^e muscipulam, & desideria multa & inutilia & noxia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum.* Non aliter tentationibus subjacet, qui junctus est feminæ, in qua nihil est aliud nisi quod feriat proximantem. Aculeus peccati facta est forma feminea; & mortis conditio non aliunde surrexit, nisi de muliebri substantia. Quod Salomon ad nostram sollicitudinem memorat, dicens: *A muliere factum est initium peccati, propter hanc omnes morimur.* Inde mortales tenemur, nec timemus. Quid si jam immortales essemus? Per mulierem liberavit nos equidem Christus, sed unde adhuc morimur formidare debemus. Tunc liberatio ipsa constabit in femina, si à nobis mors revincatur, quæ per feminam venerat. Cæterum si adhuc per mulierem circa nos scandala dominantur; liberationis Christi fecimus pro certo dispendium. Siquidem in futurum spes ista libertatis manet, quam fidei nostræ Christum credimus contulisse: ut tunc nobis omnino mulier non noceat, cum & ipsa mors fuerit evacuata. Nam si modo putamus nos intentabiles esse muliebribus jaculis, ^f quid ergo restat cœlestibus regnis? Non immerito tales sensus Apostolus increpat, dicens: *Jam satiati estis, jam divites facti estis: sine nobis regnatis, & utinam regnetis.* Tempus ergo luctaminis adhuc geritur, & mors per feminam adhuc usque grafiatur. Mentior, si non videmus exinde interitus plurimorum. Quanti & quales episcopi & clerici simul & laici, post confessionum victoriarumque calcata certamina, post magnalia & signa vel mirabilia usquequaque monstrata, noscuntur cum his omnibus naufragasse, cum volunt in navi fragili navigare? Quantos leones domuit una infirmitas delicata, quæ cum sit vilis &

^a *Posse*] Hanc vocem addidimus ex duobus mss. Sangerm. Paulo post legitur in tribus codicibus mss. & Remb. cum dicit Apostolus; quæ loquendi ratio familiaris huic scriptori.

^b *Undique*] Lectionem Erasmi & Morel. revocavimus quæ & in quatuor vetustis exstat codicibus & sententiæ scriptoris congruit. Probat enim & de virtute & de infirmitate super nos gloriam Dominum operari. Remboltus & editio Spirensis habent unicuique homini suo: Pamelius unicuique homini suam. Paulo ante legitur in vetustissimo cod. Sangerm. tutius consulit. Duo alii & Remb. ac Spir. tutius se consulit.

^e *Confidendo*] Sic emendavimus ex duobus codicibus mss. editi confitendo.

^d *Vinceremus*] Sic Morel. & tres vetusti codices: alii vicerimus. Paulo post legimus, separamini a contagione. Deest præpositio apud Pamel. exstat in vetustis codicibus & editis.

^e *Muscipulam*] Sic tres vetusti codices & editi. Muscipulas Pamel. Addunt diaboli Erasmus & Morel.

^f *Quid ergo*] Nihil ergo in tribus mss. Remb. Morel.

^g *Una infirmitas*] Legit Pamelius, una muliebris infirmitas ex uno cod. sed repugnant alii omnes. Paulo post ex quatuor mss. legimus, quantum est unius panis: sic etiam editio Spir. & Remboltus, alii tantum.

Prov. 6. 26. misera, de magnis efficit prædam? Quod Salomon loquitur, dicens: *Pretium meretricis quantum est unius panis, mulier autem pretiosas animas capit.*

5. Ante nos ista tractantur, & nullis terroribus coercemur; quid faceremus, si opinionibus tantummodo gestas historias audiremus? Sed hæc est semper incredulitas humanæ duritiæ, ut non solum audiendo, sed etiam videndo non credat alteros interisse, nisi & seipsam viderit interire; nec sociorum mortibus quatitur, dum illos promeritos aut invalidos opinatur. Se autem multum mereri, aut multum valere fiducialiter putat, nesciens præberi cunctis exempla, cum fuerint quibusdam irrogata supplicia, sicut Dominus in Evangelio proponit & dicit: *Putatis quod hi Galilæi præ omnibus Galilæis fuerint peccatores, qui talia passi sunt? Non. Dico vobis; nisi pœnitentiam habueritis, similiter perietis, sicut illi supra quos cecidit turris in Siloa, & occidit eos. Putatis quoniam & ipsi debitores fuerunt præ omnibus hominibus habitantibus in Hierusalem? Dico vobis: si non pœnitueritis, similiter perietis.*

6. Miramur si Adam per Evam seductus est, quem nulla morientium exempla præcesserant, & nisi iussio una constrinxerat, cum modo nos nec innumerabiles mortes, nec infinita iussa ^b compescunt. Quibus convenienter dicitur secundum increpationem Domini: Si Adam vidisset mortes, quæ factæ in vobis; olim in cilicio & cinere pœnitentiam egisset. Dico autem vobis, quoniam Adæ tolerabilius erit in die iudicii, quam vobis. ^c Longe satis longe sit pestis illa, & lues, & clandestina perniciēs. O quam ^d inordinalis feminae propinquitās. Jaculatur cujus vicina est delictorum latrocinium. Non est in hac societate sinceritas approbabilis, quæ collisiones habet velut quibusdam fluctibus turbulentas. In hac familiaritate non habitat amica concordia: quoniam non nisi discordantes inimicitias creat. Fecit equidem viro Dominus mulierem adjutricem, sed serpentis invidia personam sumpsit hostilem. Quod si illa de viro suo nata, usque hodie ipsum cui jungitur, tentat: quanto magis illa quæ copulatur nulla lege conjuncta? Et si illi qui duo sunt in carne una concreti, tentationibus mutuis invicem pungunt; quid facient hi qui in una carne nec nati nec juncti sunt? Præsertim quia nec Deum jam invocare permittitur, qui caritate alterius advocatur; nec finitur cogitare divina, qui sibi quæsit cui exhiberet dome-

^a Hierusalem.] Post hanc vocem in multis editionibus additur *non*, quæ conjunctio deest in edit. Spir. & Remb. & quatuor vetustis codicibus.

^b Compescunt.] Sic editio Spir. & Remb. & tres mss. alii *compescant*. Paulo post Regius cod. *factæ sunt in nobis*.

^c Longe satis.] Sic Morel. & quatuor mss. Editi: *longe sit: pestis*.

^d Inordinalis cujus vicina est.] Sic veteres editiones & mss. Aliter Erasmus & alii eum sequuti: *O quam inordinabilis feminae propinquitās jaculatur, cujus vicinia est delicto-*

sticam curam. Propter quod sic Apostolus consulit, dicens: *Volo vos sine solitudine esse. Qui sine uxore est, sollicitus est quomodo placeat Deo: qui autem habet uxorem, cogitat quæ sunt hujus mundi, quomodo placeat uxori.* Quid est nunc quod in hac conjunctione delectet, in qua sunt solæ pugnae? aut quæ utilitas favet, ubi non sunt officia conjugalia, quando nec ipsa possunt esse secura! ^e Causale est omne quod feminae est; & copulatio ejus semper infesta est. Foedere suo magnas molestias præstat; & cui adhæserit contra fas, insanabilem ingerit plagam. De carbonibus scintillæ diffiliunt, de ferro rubigo nutritur, morbos aspides sibilant, & mulier fundit concupiscentiæ pestilentiam, quam Salomon sic comparat, dicens: *De vestimentis procedit tineæ, & à muliere iniquitas viri.* 1. Cor. 7. 32. Eccli. 42. 13.

7. Volo scire quæ sit affectio ista communis, quæ morbi dissensio semper ambigua, quæ propositum suum nutantibus consiliis impugnando conturbat. Ut quid sibi adhibuit mulierem qui ducere contempsit uxorem? Omnis qui non manducaverit carnem; ut quid habitationem suam carnis apparatus replet? Et qui non biberit vinum, quid vini ^f oblectatione perfruitur? quasi non aliquoties habendo, nec gustando copia esculentorum animus pascitur, & vini odoriferi sola fragrantia suscitatur sæpius animus. Quid per hypocrisin vult ab hominibus abstinens dici, & in secreto carnibus & ebrietate distendi? Habent multi divitias quas suis usibus negant, sed pro cupiditate conservant; quibus si nulla cupiditas inhæssisset, nec cupiditatis insignia possiderent. At vero quia cupiditate possessi sunt, perfruuntur animo quod usu non tangunt. Ita is qui despexit vinculum nuptiarum, & aliter vinculis femineis obligatur, quamvis nullo concubitu misceatur, desiderio tamen, visu, colloquio, conjunctione semper oblectatur. Nam si desiderium feminae non haberet, numquam feminam suis oblectamenti assumeret. Imo vero insuper mihi suspectum placitum dedit qui non legitimam duxit, & legitimam recusavit: nisi fallor, in publico argumentatus est hominibus promittere sanctitatem, & in occulto sine uxore non esse. Duo argumenta sanctitatis & libidinis hinc & inde miranda sunt, quæ utraque invicem tegunt, & utraque invicem produnt. Ingeniosus eunuchus & mœchus invidet sibi dum consulit, & dum quærit utrumque, ^g neutrum facit; ut sanctus minime deputetur, qui non vera conjunctione perfruatur, cum Paulus Apostolus dicat: *Alligatus* 1. Cor. 7. 27.

rum latrocinium. Gravius legendum conjicit *lenocinium*.

^e Causale.] *Casuale* Erasmus.

^f Quid vini.] Hanc lectionem & proximam, *habendo*, sumpsimus ex Erasmo. & Morel. & tribus mss. habet Pamiel. *Quid videndi oblectatione*, & postea, *videndo nec gustando*. Remholtus: *Quid oblectatione perfruitur, & bibendo nec gustando*. Sic cod. Viët. in quo tamen ut in aliis legitur, *habendo nec gustando*.

^g Neutrum facit.] Duo vetusti codices, *neutrum facit*.

es uxori! ne quæsieris solutionem. Solutus es ab uxore! ne quæsieris uxorem. Sed consensio non esse castitatis hujus pudicitiam violatam: suspiciōis tamen malam porrigit famam; & pudicitiae bonum frustra intrinsecus laborioso agone custodit, ^a quod forinsecus efficit infamari, destruens magisterium Pauli Apostoli providentis pariter & monentis: *Ut quid, inquit, libertas mea judicatur ab infideli conscientia! Si ergo gratiae participo: ut quid blasphemor pro eo quod gratias ago!* Pejus est quam mœchia, continentiam ducere criminofam, & infamem facere sanctimoniam. Blasphemiam ingerit religioni ^b quam colit, qui quod confitetur, non ante omnes impleverit; ne Christianitas credatur esse fallacia, & mœchatio videatur esse sanctitatis velamento vestita. Propter quod Dominus in Evangelio sic præmonet, dicens: *Sic luceat lumen vestrum coram hominibus, ut videntes opera vestra bona, magnificent patrem vestrum qui in cælis est.* Hoc sequitur & Paulus Apostolus, dicens: *Non ergo blasphemetur bonum vestrum.* Et iterum: *Providentes bona non tantum coram Deo, sed etiam coram hominibus.* Et alio loco: *Sive ergo manducatis, sive bibitis, sive aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite. Et esote sine scandalo Judæis, & Græcis, & Ecclesiae Dei, sicut & ego per omnia omnibus placeo.*

8. Sed opponitur forsan, quid est quod ipse iterum dixerit? *Si hominibus placere vellem, Christi servus non essem.* Numquam se quæcumque dicta legis excludunt, sed certis locis responsa universa defixa sunt. Illic placere hominibus non licet, ubi voluntas hominum non capit Domini voluntatem. Ubi vero acceptant homines, quod ad gloriam proficit Dei; innotescere omnibus ipse Paulus Apostolus præcepit. *Unusquisque, inquit, nostrum, proximo suo placeat ad bonam ædificationem.* Quale ergo præmium sanctitatis expectat, qui non solum blasphemiam sanctitatis ab infidelibus provocat, sed etiam fidelibus perniciosum præbet exemplar; ut infirmi sub prætextu dilectionis subtiliter fornicentur, & pudicus impudicissimæ castitatis præbeat magisterium, destruens quod Paulus Apostolus comminatur: *Periit, inquit, frater infirmus in tua conscientia, propter quem Christus passus est! Sic autem peccantes in fratres, & percutientes conscientiam eorum infirmam, in Christum peccatis.* Et quidem non hoc juvenibus tantum, sed & senibus congruit, fratrum imbecillitati consulere; ne senectus perire provocet juventutem, ex qua debent omnia salutaria documenta pro-

cedere: sicut Eleazarus in libro Machabæorum profitetur & dicit: *Præmitti malo in infernum ^c, quam patrias leges deferere. Non enim ætatem nostram dignum est fingere; ut multi adolescentium arbitrati Eleazarum nonaginta annorum, transisse ad vitam alienigenarum, & ipsi propter meam simulationem, & propter modicum & corruptibile tempus vitæ, per me seducantur, & odium ac maculam senectuti meæ acquiram.* Ille maluit vitam suam tormentis objicere, quam cuiquam magister perditionis existere: & nos ubi nulla tormenta sunt, fluxibus solis nolumus salvandos fratres antepone: nec contenti sumus sine ullis cruciatibus tam nobis prodesse quam cæteris, cum ille noluit vivere moriturus, sicut inferius persecutus est, dicens: *Quamobrem fortiter vita excedens, ^d senectute quidem dignus apparebo, adolescentibus autem exemplum forte relinquam, ut prompto animo ac fortiter pro gravibus & sanctis legibus ^e honesta morte secedant.* Cum hoc etiam laicos deceat, ne aut extraneis ^f occasionem blasphemandi, aut fraternitati opportunitatem fornicationis opponant; tum maxime clericos vehementer necessitas ista constringit, quibus aut religio blasphemata, aut fraternitas perdita poenas duplices irrogabit. Nec invenient in iudicio Domini ullum omnino solatium, qui alienigenis & fratribus peccandi fomitem ministrarunt. Propter quod sic Paulus Apostolus Titum instruit, dicens: *Te ipsum bonorum factorum præbens exemplum in doctrina, in integritate, in gravitate, in verbo sano atque irreprehensibili, ut adversarius reveatur, nihil habens de nobis dicere mali.* Et iterum: *Omni- ^gbus, inquit, fidem bonam ostende, ut bonam doctrinam Salvatoris Domini nostri præferant in omnibus.* Sic & ad Timotheum scribit, dicens: *Forma esto fidelibus in sermone, in conversatione, in caritate, in fide, in castitate.* Quod & Petrus Apostolus hortatur, dicens: *Conversatio, inquit, vestra in gentibus bona sit, ut in eo quod detrahunt de vobis tamquam de malefactoribus, de bonis operibus vestris glorificent Deum.* Et iterum; *Quoniam, sic est, inquit, voluntas Dei, ut beneficientes obmutescere faciatis stultorum hominum ignorantiam.*

9. Nec quisquam sibi proponat & dicat, habere volo quod vincam: hoc est enim dicere, vivere desidero sub ruina. Quis tam stultus qui arctari cupiat ad laborem, cui offertur & delicatus triumphus? Neque enim duplex triumphus est sub feminae præsentia probari victorem, quam est in singularitate servare integram sponfionem sancti-

^a Quod] Sic tres codices mss. & veteres editiones. Pam. qui illud, ex uno codice quem citat Morellius. Paulo post vocem *Apostoli* restituimus ex duobus Sangermanensibus mss. & editis nonnullis.

^b Quam colit] Sic Pamelius ex uno codice Morellii. Editi & quatuor mss. *quam contulit.*

^c Quam patrias &c.] Hæc desunt in quatuor mss. Paulo post restituimus *ætatem nostram*, ut habetur in antiquis codicibus & editis, excepta editione Oxon.

^d Senectute quidem] Sic quatuor mss. codices; & paulo post iidem habent *adolescentibus autem*, Pamelius *adolescentibus quidem.*

^e Honestamorte secedant] Sic emendavi ex antiquissimo cod. Sangerm. Editi *honestæ morti succedant.*

^f Occasionem] Occasiones duo codices mss.

^g Delicatus triumphus] Delicatus triumphare quatuor mss. codices & Morel.

1. Cor. 10.
29.

Matth. 5.
16.

Rom. 14. 16.

Rom. 12. 17.

1. Cor. 10.
31.

Gal. 1. 10.

Rom. 15. 2.

1. Cor. 8. 10.

2. Mach. 6.

23.

c

d

e

f

Tit. 2. 7.

Ibid.

1. Tim. 4. 12.

1. Petr. 2.

12.

Ibid.

monia. Et cum sit unus titulus gloriarum, hoc loco ^a vanus fortis est, qui satis laborat, & cum illo qui parum laborando vicerit, pariter muneratur. Quid quod ille quinimo consummatus describitur, qui se omni parte femineis affectibus ostentat abscissum? Quia eum Dominus in Evangelio perfectum vocat, qui totum suis usibus amputaverit patrimonium. Certe etiam soli cuicumque quotidiani triumphus pro castitate non desunt; quia numquam desiderii carnalibus spiritum cessat infestare corpus humanum, quod Apostolus affirmat, dicens: *Caro, inquit, concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem; hæc enim invicem adversantur sibi, ut non quæcumque vultis, illa faciatis.* Habes nunc carnem tuam, quam superes semper: quid tibi vis alteram vel conducere? Nemo super unam febrem cupit adhibere pejorem; ne incipiat hemitritæo insanabili laborare, cui nullus valeat medicus subvenire. Neque aliquis super onus proprium tollit insuper alienum; ne oneribus duobus oppressus usque ad inferos demergatur. Unde sic Hieremias propheta docet sanctitatis pondus singulariter sustinendum. *Bonum est, inquit, viro cum portaverit jugum grave in juventute sua; sedebit singulariter & silebit, quoniam tulit super se jugum grave.*

10. Sed quisquam malignus obsecutor ad dictum Apostoli Pauli confugiet dicentis: *Onera vestra sustinete invicem, & sic implebitis legem Christi:* Non hæc sunt onera, quæ Paulus Apostolus imperat subvehenda; sed ut tolerantes nosmetipsos discordia nulla discernat, & in tentationibus constitutis fratribus præbeamus auxilia: non ut ipsi nobis tentamenta per feminas procuremus, sed ut tentamentorum magis pondera sublevemus; cum sciat quale sit sanctitatis jugum, quod vix singulare portetur. De quo non solum ipse, sed & Dominus noluit certum definire præceptum, dicens: *Non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est.* Et iterum; *qui potest capere, capiat.* Si ergo difficile singulariter magnitudo istius ponderis toleratur; quomodo tolerabitur, si geminatis ponderibus prægravetur? Et si singulares pene omnes vix durant carnales insidias sustinere; quid faciunt illi, qui ex utroque latere gladiis ^b impendentibus non cunctantur incumbere? Plus dico. Si mariti & uxores desideria conjugalia quotidie gerentes, sibi non sufficiunt; quid agunt illi qui ad ^c augendas impugnationes feminis sociantur? Ex improvviso vel transeunter ad horam femineus aspectus occurrens, velut sagittas alienis oculis jactat. Quando libera non est simplex reverentia; quid illic geritur, ubi libertatis sumit mulier in

contubernalitate constantiam? quando in domesticis negotiis nunc lacertos ac femora lanificis operibus nudat, nunc æstuans detegit membra, nunc fatigata jactatur, aut ^d in risu aliquando dissolvitur; nunc blanditias exhibet, & quod est venenosius super cuncta psallere delectatur, aut canere? Cujus cantu tolerabilius est audire basiliscum sibilantem. Contra quam Salomon sic nos cautos efficit, dicens: *Cum cantatrice noli assiduus esse, nec audias illam, ne forte disspereas in efficacia ejus.* Taceo reliqua, quæ magis pudenda sunt quam dicenda: solum hoc dico, in dolore vel in ira mulierem frangi conspicerem, jam non est sine mulcedine. Quid dicimus si videas jucundantem, aut quod est deterius blandientem? Semel dixerim, omnis inconveniens sodalitas mulierum, gluten est delictorum, & viscum toxicatum, quo diabolus aucupatur. Incongrua est sodalitas feminarum: quarum sodalitatem ita nos rursus Salomon docet in omnibus præcavere: *Cum aliena, inquit, muliere ne sedeas omnino, & ne alterceris cum illa in vino, ne forte declinet cor tuum in illam, & sanguine tuo labaris in perditionem.*

11. Postremo si animum nostrum confidimus in hac communitate durare semper; vel illud apud nos debet esse suspectum, ne ipsæ quæ nobiscum conveniunt, in nos ipsos forsitan moveantur, aut in alteros amores præ rapida ætate incitamenti furialibus stimulentur, & erit nobis causa, aut quod pejus est, sine causa ut fornicatio nos maculet aliena, apud quos suggeritur cæteris occasio lupanaris; & crimine alieni reatus absorbeamur, cui nos ipsi subornamus immunditiæ lenocinium. Propter quod Apostolus Paulus de similibus ita nos instruit, dicens: *Si propter escam frater tuus scandalizatur, jam non in caritate ambulas. Noli esca tua illum perdere, propter quem Christus mortuus est.* Et iterum: *Bonum est non manducare carnem, neque bibere vinum, neque in quo frater tuus offendit, aut scandalizatur, aut infirmatur.* Et alio loco: *Hoc, inquit, judicate magis, ne ponatis offendiculum aut scandalum fratri.* Et de semetipso sic ait: *Propter quod si cibus scandalizat fratrem meum, jam non manducabo carnem in æternum, ne fratrem scandalizem.* Cum ergo nos pulsat conjunctionis hujus molestia detestabilis; & si adulteros non potest facere, facit tamen ^f lenones adulteris & incestis. Quis enim cordis alterius scrutator qualitatem uniuscujusque perpendat; & pro altera persona contra satanam repugnator, circa Deum vero idoneus fidejussor esse

^a Vanus fortis est] Sic omnes codices mss. & editio Spir. Remb. ac Morel. Aliter Erasmus & Pamel. unus fortis est. Iisdem auctoribus paulo post posuimus omni parte pro eo quod legitur omni tempore apud Erasmi & Pamel.

^b Impendentibus] Deest ista vox in quatuor mss. & in edit. Spir. ac Remb.

^c Ad augendas] Ad jungendas cod. Sangerm.

^d In risu] Sic quatuor cod. mss. & Remb. Erasmus posuit in risum. Pamelius in usu ex vetusta editione.

^e Neque in quo frater tuus offendit] Sic tres vetusti codices. Editi neque ostendere in quo frater tuus offenditur.

^f Lenones] Sic cum editione Spir. & Remb. vetustissimus cod. Sangerm. & Viçt. Habet leones cod. Reg. & alius Sangerm. peiores Erasmus & Pamelius. Manifesta est scriptoris sententia. Probat enim eos qui cum mulieribus habitant, etiam si ipsi evadant, crimine alieni reatus absorberi, cui subornant immunditiæ lenocinium.

præsumat? De semetipso demens est, qui aliquid pollicetur, ne dicam si etiam pro femina sponsionem ponere videatur; cum Paulus Apostolus sic

Philip. 3. 12.

de se pronuntiet, dicens: *Non quia jam accepi, aut jam justificatus sum, aut jam perfectus sum: sequor autem si comprehendam, in quo & comprehensus sum à Christo. Fratres ego me non arbitror comprehendisse adhuc: unum tamen, posteriora quidem obliviscens, ad ea quæ sunt ante petens, ad regulam sequor, ad palmam supernæ vocationis Domini nostri Jesu Christi.* Quicumque ergo

1. Cor. 4. 3.

perfecti sumus, hoc sentiamus. Et iterum: *Mihi, inquit, pro minimo est, ut à vobis judicer, aut ab humano die; sed neque meipsum judico, qui autem*

Rom. 14. 22.

judicat me, Dominus est. Et alio loco: *Beatus, inquit, qui non judicat semetipsum, in quo probat alium.* quamvis ergo nos nec de nostra stabilitate certum aliquid habeamus, qui sine cessatione concutimur, inter fluctus sæculi sustinentes procellosos incursumus: tamen si alicui tanta fiducia est de immobilitate propriæ firmitatis; saltem sollicitus reformidet, ne ipse sit scandalum visibus alienis, sed terreatur voce Domini comminantis:

Matth. 18. 7.

Væ, inquit, huic mundo ab scandalis: verumtamen væ homini illi per quem scandalum venit. Si has Domini comminationes religioso corde metuimus & reveremur, plus de aliis quam de nobis extimescamus periculum nostrum, qui mutuis (ab Apostolo Paulo) utilitatibus obligamur:

Philip. 2. 4.

Non quæ sua sunt, inquit, singuli cogitantes, sed quæ aliorum. Et iterum: *Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius.*

1. Cor. 10. 24.

12. Sed aliquis arripiens de ipso Paulo quod opponat: *Unusquisque, inquit, vestrum pro se rationem reddet Deo: & unusquisque suam sarcinam portabit.* Qui non vult ergo pro altero reddere rationem, nec causis ejus, nec negotiis debet particeps illicitus interesse: & qui liber vel immunis circa sarcinas alienas conatur existere, nihil alienum contraria conditione teneat infra se. Nam necesse est ut rationi alterius subjiciatur, qui negotium tractaverit alienum. Oportet eum damno perstringi vel dispendio sarcinarum, apud quem sub intuta custodia fratris sarcinæ perierunt; quia quidquid in domo nostra sub minus idonea tutela perditum fuerit, aut latrones effregerint, nostrum est, & à nobis exigetur quidquid per inertiam nostram male commissum custoditur. Tunc vero ab invicem liberi sumus, si nihil apud nos de re alterius reservetur.

Rom. 14. 12.

13. Forsitan aliquis dicat: Ergo nec ad domum orationis debemus pariter convenire, ne aliquis

^a Si comprehendam] Sic quatuor codices vetusti, & paulo post ante petens. Editi ante pedes. Habet si comprehendam editio Spir. Deest etiam in editis adhuc quod addidimus ex duobus vetustis codicibus.

^b Et iterum] Has voces addidimus ex duobus cod. mss.

^c Reveremur] Sic antiqui codices mss. & vetustæ editiones, veremur Pamel.

^d Perditum] Hæc vox deest in edition. Spir. & Remb. & in tribus mss. Sic etiam paulo post in iisdem legitur male commissum est pro eo quod Erasmus & alii deinceps habent,

aliquem scandalizet. Hæreticæ professionis est ista contradictio calumniosa, quæ de bonis præscribit, ut asserat mala; & de sanctitate præjudicat, ut immunditiam subtiliter introducat; de licito calumnias facit, ut obtinere illicitum possit. Propter quod Apostolus Paulus hæresi huic ante præscribit, dicens: *Verumtamen neque mulier sine viro, neque vir sine muliere in Domino.* Absit, absit, ut ubique feminæ præscribantur, aut ubique permissio tribuatur. Habent loca sua circa maritum, circa filios, circa fratres, circa parentes, circa servos; & in domo orationis tantummodo juxta cunctos clericos. In mansione autem una, sine cognatione competenter non habent socios. Hæc est libra quæ stat. Stare vero non potest quidquid inclinaverit libram, dicente Scriptura: *Non declinabis in dextram, neque in sinistram.* Et Dominus in Evangelio: *Quod amplius est, à malo est.* Disce nunc temperantiæ modum, qui per licentiam quæris excessum. Ama feminas inter sacra solemnia, & odio habe in comunione privata; si vis Salomonis tenere doctrinam: *Tempus, inquit, amandi, & tempus odiendi.*

1. Cor. 11.

11.

Prov. 4. 27.

Matth. 5.

37.

Eccl. 3. 8.

14. Tunc ergo cavenda sunt feminæ participia, quando geritur carnalium curarum continua unanimiter frequentia: quoniam inter curas suas caro semper incitamenta cupidinis provocat; & illic parit fomenta peccandi, ubi pertractans commoda sua temporalis vitæ cogitationibus senserit paululum relaxari; sicut Salomon asserit, dicens: *Deprimit terrena cogitatio sensum multa cogitantem.* In conventu vero sacrorum, ubi spiritus dominatur, & ancillam semetipsam cognoscens, perdit suæ voluptatis usum; perdit & luxum dum tractantur cœlestia, dum celebrantur sancta mysteria; tota humanitas occupatur, ubi non humana, sed divina sunt omnia: ubi veneratio vel tremor & terror incutitur profecto animis universis, sepulta est substantia carnalis. Inter ipsa fere carnis mercimonia multi voluptatem corporis negligunt, scilicet quando à legionibus exercitia meditantur armorum, aut crepat litibus forum, aut resonant litteris auditoria, aut negotiatores commerciis instanter incumbunt, aut artifices in artificia ipsa propensi sunt: quanto magis ubi non carnale opus hominum, sed spiritale geritur angelorum? Nihil illic impugnationes possunt, ubi & ipsi dæmones cedunt; & nulla sexus alicujus permittitur considerari distantia, ubi nec ætas, nec dignitas, sed sola æqualitas regnat: atque ut plenius dicam, omnes illic tales sensus accipiunt; ut & ipsa

Sap. 9. 15.

8

11

male commissum custoditur.

^e Libra] Sic codices antiqui & Erasmi. & Morel. At Remb. & Pamel. libera, & paulo post quidquid inclinaverit libera; pro quo reposuimus libram ex tribus mss. quamvis Erasmus & Morellius legant iterum libra.

^f Unanimiter] Cod. vetustissimus Sangerm. unanimitate.

^g Ancillam] Sic quatuor codices mss. & Remb. Ancilla Morel. Erasmi. & Pamel.

^h Profecto] Sic quatuor codices mss. & Morel. Perfecite Remb. Erasmi. Pamel. Perfecita Oxon.

conjugalitas

conjugalitas ignoretur, ubi Christus loquitur, auditur, attenditur, & per omnia & in omnibus solus est totum, testante Apostolo & dicente:

Coloss. 3. 11. Ubi non est, inquit, *Judæus & Græcus, circumcisio & præputium, Barbarus & Scythia, masculus & femina, servus & liber, sed omnia & in omnibus Christus.* Hunc plane conventum gloria est celebrare cum feminis, in quo nulla est discretio qualitatis, ubi tantum licet omnes æquare sine aliqua differentia, ut nec in ipso baptismo cujusquam nuditas erubescat; ubi Adæ & Evæ renovatur infantia, nec exponit, sed potius accipit tunicam.

15. Quod si & illic sit aliquis diabolo pejor, qui feminarum aspectibus feriat; de nullo tamen congregatio^a vestra culpatur, quæ propter coelestia, non propter terrena colligitur.^b Viderit si quis illic luxuriosis obtutibus fuerit: nullo modo alterum lædit, qui non ad hominem, sed ad Christum pro salute processit. Quinetiam de suis contradictionibus contradictores excludam, ut non meis, sed suis propositionibus cedant. Si inter festa sancta potest communis conventio scandalizari, ubi tentator ipse diabolus tremuit; quis illic stabilem se esse promittit, ubi tentator audenter occurrit? & si illic periclitamur, ubi Dei præcepta nos congregant, quid agimus ubi Dei jussa nos separant? & si turbamur illic, ubi Dei voluntate munimur; quanto magis ubi non solum diabolus, sed etiam Dominum habemus adversum? Cum sacrosanctis enim^c & justis nobis divina protectio^d ministratur, sicut Esaias ait: *Legem, inquit, in adjutorium dedit; sine justificationibus vero divinis nullum potest esse præsidium.*

16. Aliud est quod Deus imperat facere, & aliud voluntati ejus obistere: cujus ita sunt mandata servanda, ut si aliquid jusserit quod secundum homines injustum esse videatur, justum credatur & fiat; & si justum jusserit, justum reputetur & fiat: cum^e sine victoria non potest esse quod mandat, qui potens est injustitiam justificando vocare justitiam, & justitiam reprobando injustitiam probare transversam, cujus voluntas est sola & vera justitia. Si enim totum quod gerimus, ad hoc tantummodo gerimus, ut Domino placeamus; profecto hoc solum erit justum quidquid voluerit, & jusserit, & probaverit Deus cui placere gestimus. Nam cum servi non possint à semetipsis scire quid suis dominis placeat, nisi dominorum sequantur imperia; & utique^f homines hominum similibus sibi non va-

leant & voluntates agnoscere, nisi acceperint quod^g observent: multo magis mortales nesciunt immortalis Dei justitiam comprehendere, nisi ipse justitiarum suarum dignetur indicia demonstrare, sicut Salomon approbat, dicens: *Quis enim Sap. 9. 13. hominum poterit scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus? Cogitationes enim mortalium timidae, & incertae providentiæ nostræ. Corpus enim quod corrumpitur, aggravat animam: & deprimit terrena^h inhabitatio sensum multa^h cogitantem. Difficile aestimamus quæ in terra sunt, & quæ in prospectu sunt invenimus cum labore: quæ in cælis autem sunt, quis investigabit? Sensum autem tuum quis scit, nisi tu dederis ei sapientiam, & miseris Spiritum sanctum de altissimis? Et si correctæ sunt semitæ eorum qui in terra sunt, & quæ tibi placent, didicerint homines, & per sapientiam sanati sunt: ambulantes in tenebris sibimetipsis lumen non possunt ostendere, nisi ultroneum seipsum non videntibus offerat lumen. Ita humana cæcitas ad Deum non dirigit viam, nisi ipse lucernam legis ostendat. Unde David sic loquitur, dicens: *Lucerna Psal. 118. est, inquit, pedibus meis verbum tuum, & lux semitis meis.* Et iterum: *Præceptum Domini lucidum illuminans oculos.* Hoc est ergo luciferum quodcumque fuerit à Deo intimatum: & hoc Deo dignum, quod ipse Deus voluntati suæ fatetur acceptum, ut exercent per omnia dominatum. Alioqui nec nos servi adscriberemur, nec ipse Dominus haberetur; si secundum voluntatem nostram permetteremur impendere servitutem, & arbitrio nostro, non Dei, eligeremus exercitamenta justitiæ. Tales Paulus Apostolus vanificat, dicens: *Ignorantes, inquit, Dei justitiam, Rom. 10. 3. & suam volentes statuere, justitiæ Dei non sunt subjecti.* Tollantur nunc e medio ambages istæ tam vanæ, & querimoniarum inaniter calumniosæ. Ad spirituales actus cum feminis, Deo juvante, non metuiamus adunari, qui per Dei jussionem justitiam nos credimus operari, ex qua nobis scimus munimenta supponi. Privatim vero, continentibus quamplurimum clericis & virginibus hospitia separanda sunt: quia quod Deus iniquum judicat, justum esse non potest. Contubernium tamen etsi nulla in ipso contubernio turpis consuetudoⁱ noscatur, accendit; quia impossibile est integritatem ad victoriam pervenire, quæ contendit contra Dei jussa pugnare. Quantum enim lex obedientibus suggerit adjutorium, tantum inobedientibus incitat peccatum, dicente Apostolo: *Virtus, inquit, peccati, lex. Qui nos 1. Cor. 15. 56.**

^a *Vestra*] *Nostra* cod. vetustissimus Sangerm.

^b *Viderit*] Sic quatuor codices mss. & Morel. *verumtamen* Pamel. *quod si* Remb. Erasmi. Paulo post *festa sacrata* apud Remb. & Morel. & in codice vetustissimo Sangerm.

^c *Et justis*] Sic quatuor codices mss. & Spir. Remb. Erasmi. Morel. *sacrosanctis jussis* Pamel.

^d *Ministratur*] *Monstratur* unus cod. antiquus.

^e *Sine victoria*] Sic quatuor mss. vetus editio à Pamelio citata, & edit. Spir. Remb. ac Morel. *sine justitia* Erasmi. & Pamel. Paulo post legitur in edit. Spir. & Remb. & in

quatuor codicibus mss. *injustitiam reprobare transversam.*

^f *Homines*] Addunt, & *ipsi homines*, tres codices mss. & edit. Spir. ac Remb.

^g *Voluntates*] Sic Pamel. ex veteri edit. *utilitates* tres codices mss. edit. Spir. Remb. Erasmi. Morel.

^h *Inhabitatio*] *Cogitatio* codex vetustissimus Sangerm.

ⁱ *Noscatur, accendit*] *Nascatur* Erasmi. & Morel. *accendat* tres codices mss. & edit. Spir. ac vetus à Pamelio citata cum Remb. & Morel. *accendit* Erasmi. & Pamel.

ergo iussit ut in sacris suis cum feminis triumphemus, ipse jubet ut privatim pugnas femineas caveamus.

17. Sunt equidem necessitates aliæ, quæ nos quoque privatim feminas videre compellant, sed etiam ipsæ divini operis vel præcepti imperant efficaciam, ut visitemus, ut solatia præbeamus, ut hortamenta vitalia salubriter intimemus: nec tamen & in his officiis minor cura ^a agenda est pro moribus nostris, ut clarescant in nostra operatione indicia puritatis. Severitas non desit, quæ sub clerico feminam possit astringere, ut ipsam consolationem nostram suscipiat cum tremore, & ita sentiat visitationis affectum, ut clericum veneretur. Ac ne tardius sit evagari per singula, totum quidquid agimus, honestum esse potest, si semper in nobis signa honestatis eluceant: sicut Paulus Apostolus universa complexus est, dicens: *Omnia vestra honeste fiant.* Et iterum: *Sicut præcepimus, inquit, vobis, ut honeste ambuletis.* Non bene succedit quidquid agitur passim: & sanctum non est quod geritur sanctum, nisi sancte quod sanctum est peragatur, sicut Salomon asserit, dicens: *Qui enim custodierint iuste iusta, iustificabuntur.* Sinceriter ergo sinceritas ipsa servanda est; & omne quod voti est, etiam in actu signandum, ne aliud vota commendent, & aliud actus insinuent. Undique probanda est institutio voluntatis, & undique consummandus est cursus uniuscujusque certaminis; ne minus sit aliquid ad triumphum, si non plenius dimicetur. Hinc Paulus Apostolus introducit documenta certaminum: *Sed & qui in agone, inquit, certat, non coronabitur, nisi qui legitime certaverit.* Et iterum: *Nescitis, inquit, quoniam qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium. Sic currite, ut comprehendatis.* ^b *Omnis enim qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet: & illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam.* Plenitudo est ergo sanctitatis, & palma perfecta, ut ex omni parte secum non habeat quod recuset; ne quod profitetur odisse, tenendo videatur amare.

18. Quod si aliquis dicit: Captivum teneo adversarium meum, cui semper insultem; videat ne forte adversus eum captivus incipiat prævalere. Numquam securus cum thesauro latro tenetur inclusus: nec intra unam caveam habitans cum lupo tutus est agnus. Ipse se voluit ^c penetrari; qui hostem proprium in suas portas induxit, &

intestinum gladium sibi ipse supposuit, qui locum habitationis suæ adversarii ingressibus reservavit: & qui fretus est conversari cum scandalo, sine causa ^d non dicit: Pacatus esse volo cum diabolo; contra Apostolum dicentem: *Nolite locum dare diabolo.* Omni ergo modo muniendus est locus, ubi fuerit thesaurus absconditus, ne per unam cavernam totum parietem latro suffodiat. Nam si deforis expugnans vix muris expellitur; quantum valebit si intra muros acceperit habitaculum? Et si illi qui contra eum claudunt, aliquoties ab eodem capiuntur; quanto magis ille, qui ultroneus illi patefecerit ^e ingressum, cum dicat Salomon: *Si iustus vix salvus sit, infestus ubi parebit!* Omnes ergo rimæ, ne dicam portæ, claudendæ sunt, ne per unum foramen castra omnia penetrentur: & universa componenda sunt munimenta, ne per modicum non munitum tota civitas ruat, sicut Salomon repetit, dicens: *Qui spernit modica, paulatim cadet.*

19. ^g Stupeo autem hujus perversitatis arbitrio, ut à clericis ad communitatem femina magis quam masculus eligatur. Numquid tantum mulier utilior est commodis clerici, quantum prodest masculus continens, vel puer masculo continenti? Aut ipsa erit decens utilitas, quam indecens communitas facit? Et ubi erit quod Salomon ait: *Omne animal diligit simile sibi!* Et iterum: *Volatilia ^h ad similia conveniunt.* Sed & si femina utilior existimaretur, non oportebat carnalia emolumenta præponere utilitatibus spiritalium commodorum: & expediebat qualemcumque virum inutilem sustinere pro existimatione munienda, quam bonos effectus mulieris cum existimatione turpissima. Quod Salomon comparat, dicens: *Melior est, inquit, iniquitas viri, quam benefaciens mulier.* Artificialia sunt itaque semper diaboli veneficia, quibus ingenium suæ calliditatis exercens, sanctimoniam deditos dolosis commoditatibus juvat ut perdat: & inter continentes quasi necessaria emolumenta mutuis adjuvaminibus subministrans, agit prius masculum & feminam pariter ⁱ conversari; ut postquam inseparabiles fecerit per alterutra solatia, possit occidere dantes simplices animos ad castitatis vota servanda: & impugnationis suæ arma subducens interim, quasi placidus fautor suggerit sanctitatis argumenta, donec diutius inter ambos inimicam nutriat ^k concordiam. Facit affabiles sibi invicem & deservire, & assentator

^a Agenda] Codices antiqui duo gerenda.

^b Omnis enim &c.] Omnis autem qui . . . continens est cod. vetustissimus Sangerm. Paulo post vos autem Pamel.

^c Penetrari Sic quatuor mss. cum Spir. & Remb. superari Erasim. Morel. & Pamel.

^d Non dicit] Sic quatuor codices antiqui & vetus editio ac Spir. male in aliis sine causa dicit. Paulo post legitur infra muros, & antea infra unam caveam in antiquis codicibus mss. & editis.

^e Ingressum] Post hanc vocem addit Erasmus decipitur, quem Morellius & Pamelius sequuti sunt. Deest in codicibus mss. & vetustis edit.

^f Infestus] Peccator & impius tres mss. cod. & Morel.

^g Stupeo autem hujus perversitatis arbitrio] Sic duo antiqui codices Sangerm. sic stupeo Reg. & Viç. Pro arbitrio quod erat in editis posuit Erasmus arbitrium, eumque Morellius & Pamelius sequuti. Editio Oxoniensis habet ex conjectura minime necessaria: Fit studio autem perversitatis arbitror.

^h Ad similia] Sic edit. Spir. & Remb. cum tribus vetustis codicibus, & paulo post ex iisdem mss. & Remb. posuimus existimaretur. Erasmus & alii eum sequuti, sibi similia & existimatur.

ⁱ Conversari] Sic Pamelius ex veteri editione, deest in Spir. edit. & Remb. & antiquis cod. qui habent adigit.

^k Concordiam] Amicitiam vetustissimus codex Sangerm.

1. Cor. 14.

40.

1. Theff. 4.

11.

Sap. 6. 11.

2. Tim. 2. 5.

1. Cor. 9. 24.

Ephes. 4. 27.

Prov. 11. 31

Eccli. 19. 1.

Eccli. 13. 19.

& 27. 10.

Eccli. 42. 14.

infestus impedimenta removens universa, commodis eorum gaudet efficaciam commodare; ut tota eos sibi metipsis necessitate commendans, exhibere eos possit in alterutrum solita consolatione pendere. Non vult eos in aliquo impedire, ne separet tam spiritaliter quam carnaliter. Inconcussos efficit vivere, ne ipsa societatis initia immaturo tempore foedera coepta conturbent. Usque adeo illos videntibus cunctis ad perfectum sanctitatis invitat, fovet, sublevat: ut Dei esse computent beneficia ipsa contraria, quibus inducuntur ut pereant; nescientes numquam Deum juvare quod vetat. Quibus in tantum diabolus blandiens securitatem praepræparat sanctimoniam, ut conjunctos se magis æstiment quam disjunctos; immobiles circa libidinem perdurare: quos cum omni tranquillitate deducens, nullis procellis aut fluctibus inquietat; & velut in medio mari minus cautos inducit relaxare vela, nec quærere gubernacula, ut subita tempestate concitatos, naufragos ex insperata commotione submergat. Hanc primo exhibet lenitatem, ut duas naves oblectet ad invicem convenire; quas cum fecerit junctas, repentinis turbinibus in semetipsas elidere possit & frangere: & his utitur blandimentis, ^a ut subtractis omnibus jaculis compescens adversa, suggerens prospera tamdiu sopitum ignem sine ullis flammis occultet, donec duas faculas jungens, simul ambas accendat: & tamdiu cessat sævitiae suae tela supponere, donec sicut peritus venator quos occisurus est, laquei sui vinculis alliget. At ubi indissolubili catena devinctos adstrinxerit; velut lanista protinus duos gladiatores adversus invicem compellit armari; & subinde stimulans membra, statim ^b gladios aptat, statim succendit insaniam, & ^b in vulnificos amplexus impingens, utrumque simul uno ictu mortificat. Sic explicat quod ante præstare videtur, sic de simplici caritate amorem conflatur illicitum, sic per sanctitatem ^c subinducit interitum; dum contentus est cedere, sic valet fortius occupare; & dum summissus patitur semetipsum præbere devictum, sic plenius devincere gloriatur. Cujus versutias Paulus Apostolus sic intelligit, dicens: *Non enim ignoramus*, inquit, *astutias ejus*. Male itaque in hac participatione pacati sunt, qui ad bella pacificante diabolo perducuntur, & non bene in sanctitate proficiunt, quibus ad detrimentum profectus ipse inimici artificio subornatur; nec recto cursu moliantur continentiae scalas ascendere, quos ut de alto præcipitet, elaborat ad culmen adversarius protelare. Sed necesse est caducis lapsibus elidantur, qui viam lubricam tenuerunt, de qua

2. Cor. 2. 11.

^a *Ut subtractis.*] Aliter in nonnullis antiquis codicibus mss. & editis: *his utitur blandimentis, subtractis omnibus...* & ... occultat.

^b *In vulnificos.*] Præpositionem adjeci ex duobus mss. & Morel. deest in aliis. Paulo post *profectus* in tribus mss. & edit. Spir. Remb. & Morel.

Salomon sic prædicat, dicens: *Est via quæ videtur apud homines recta esse; novissima autem ejus veniunt in profundum inferiorum.* *Prov. 14. 12.*

20. Sed aiunt: Si de hac conjunctione clerici denotantur, notandi sunt etiam sancti plerique nobiscum. ^d Sive Helias, qui mansit apud viduam:

^d 3. Reg. 17.

sive Apostoli, qui mulieres secum comites circumducebant: ut Joannes, qui matrem Domini assumpsit, eodem Domino delegante; aut ipse Dominus, cui de suis facultatibus alimenta præstabant aliquæ mulieres religiosæ, cui etiam Martha ministrabat ad mensam, & qui singulariter locutus est ad puteum sedens cum alienigena muliere Samaritana, vel cui recumbenti femina lacrymis pedes lavit, & capillis exterxit. Callidi argumentatores & jurisperiti fallaces: qui dum cupiunt prævaricari, controversias actionesque causarum, etiam ipsa jura transvertunt; & cum nolunt competentibus coerceri jussionibus legum, ad illudendos judices inconvenientibus exemplis velut similes conjecturas juris objiciunt: qui per Salomonem ipsius legis sagacitate produntur:

Peccator, inquit, homo evitat correptionem, & ad voluntatem suam invenit comparisonem. *Eccli. 3. 2. 21.*

Tales ergo non per orationem, sed per correctionem potius revincendi sunt, ut non ante interpretatis orationibus instruantur, quam ^e amiserint quod ad defensionis solatium reppererunt; sicut nos adversus hujusmodi homines Salomon edocet, dicens: *Noli, inquit, respondere insipienti ad ipsius insipientiam, ne similis fias illi; sed responde insipienti contra ipsius insipientiam, ut non videatur sibi sapiens esse.*

Prov. 26. 5.

21. Revera magni homines qui se comparant sanctis, & eximia conversatio nostra, quæ Prophetis vel Apostolis videatur æqualis. Ad occasionem luxuriæ nostræ in perversum sanctos volumus imitari; & in cæteros actus vestigia iustorum nolumus sequi. In quibusdam infirmos nos excusamus ad imitanda facta majorum; & in aliis nos æquales majoribus protestamur: cum Helias ipse in angustia constitutus, imparem se patribus suis ante Deum fateatur. *Numquid, inquit, melior sum patribus meis!* Hoc Helias de antecessoribus suis in infirmitate sua cogitur exclamare: & nos Heliae vel Prophetis, & Apostolis, & Domino virtutem nostram non dubitamus æquare? Video plane sic apud vos calcari avaritiam, sicut Apostoli propria cuncta dimiserunt. Video crapulam & ebrietatem sic vestris conviviiis abesse, sicut Apostoli nihil habentes frequenter coacti sunt esurire. Cognosco taliter in nobis jejunia, sitim, famem, nuditatem propter instantiam doctrinæ solius ubique pollere,

3. Reg. 19. 4.

^e *Subinducit.*] Sic cod. vetustissimus Sangerm. editi *sibi inducit.*

^d *Sive.*] Sic edit. Spir. Morel. & Remb. & tres vetusti codices, alii *sicut.*

^e *Amiserint.*] Sic emendatur autoritate antiquissimi cod. Sangerm. editi *admiserint.*

21. a sicut in Apostolis legimus triumphasse; & ^a approbatur apud nos eadem exercitia fervere virtutum, quibus Apostolos omnia vitia tremuerunt. Plane quadraginta dierum jejunium Domini meditatur, & orationes excubiasque quibus ille per solitudines etiam nocturna silentia rumpebat. Numquid similes agones frequentamus contra luctamina vitiorum, & sic agimus rigore, austeritate,
- b vigiliis, passionibus, labore, necessitate, ^b afflictione, abstinencia, quibus peccata calcantur, ut nemo de nobis mali aliquid suspicetur? Per quæ Paulus Apostolus conscientiam suam innotuisse
2. Cor. 6. 4. omnibus gloriatur: *In omnibus, inquit, commendantes nosmetipsos quasi Dei ministros, in sustentatione multa, in pressuris, in tentationibus, in tribulationibus, in angustiis, in plagis, in custodiis, in carceribus, in seditionibus, in invocationibus, in laboribus, in vigiliis, in jejuniis, in castitate, in scientia, in longanimitate, in bonitate, in Spiritu sancto, in caritate non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei, per arma justitiæ à dextris & à sinistris.* Ad has imitationes infirmi sumus; & ad mulieres circumducendas possibilitatem nobis comparandæ imitationis adiscimus. Quod si etiam cuncta illorum quisquam se implere jactasset; me tamen nullius suadela poterat inclinare, ut alios nunc Apostolos crederem, contra Apostoli Pauli professionem: *Numquid, inquit, omnes Apostoli? Numquid omnes Prophetæ?* Si Christus seipsum comparare ausus est Deo, qui ait: *Pater major me est*: aut si Apostoli coequare semetipsos ausi sunt Christo: ^c & nos hodie Apostolis æquales faciat consimilis fortitudo. Misera humanitas in hac æqualitate non times fulminari, quæ de filio Dei, aut de filiis tonitruum, non cunctaris peccatis tuis exempla velut similia mutuare? Cum superbiæ sit elata jactantia, etiam minimis Ecclesiæ quemquam comparabilem velle conscribi, cum Paulus moneat & dicat: *Alter alterum superiorem sibi existimantes.* Et inferius addidit, dicens: *Hoc sentite de vobis quod & in Christo Jesu, qui cum in forma Dei esset constitutus, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens.*
- d 22. Minus ^d itaque de nostris viribus sentiendum est, nec fortitudini sanctorum nostra infirmitas comparanda est, sicut nobis Apostolus Paulus de semetipso magisterium proponit, & dicit: *Non enim audemus, inquit, comparare nos aut conferre quibusdam qui seipsos commendant, sed ipsi in nobis ipsis nosmetipsos nobis commendantes: non supra mensuram gloriantes, sed ad mensuram gra-*
1. Cor. 12. 29.
- Joan. 14. 28.
- Philip. 2. 3.
- Ibid. 5.
2. Cor. 10. 12.

^a *Approbatur*] Sic Remb. Morel. & tres mss. *approbantur* Erasmi. & Pamel. Corrupte apud eosdem legebatur, quibus *Apostoli omnia vitia tremuerunt.* Emendavimus ex autoritate vetustarum edit. & trium mss. Legitur in altero Sangermanensium: *quibus omnia vitia tremuerunt.*

^b *Afflictione*] *Afflictatione* tres cod. mss. & Remb. Paulo post sic legitur in altero cod. Sangerm. *In pressuris, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis.*

^c *Et nos . . . faciat*] Sic duo antiqui codices, Erasmi. & Morel. *faciet*, alii *facit*. Male interpolata paulo ante negatio

tia, quam nobis mensus est Deus. Etenim contemplamur quod ^e ipse iterum dixit: *Plus ab illis omnibus laboravi.* Nihil melius, nihil aptius mihi proponitur, unde vincam, nisi ut de ipso de quo mihi præscribitur, ego ipse præscribam. Certe plus omnibus ipse laboravit, & tamen ad mulieres circumducendas collegas suos imitari contremuit, ne se ^f ad incertum subiceret tentationi carnali. Unde ipse rationem sic reddidit, dicens: *Ego, inquit, sic curro, non quasi in incertum: sic pugno, non quasi aërem cædens, sed affligo corpus meum & in servitutem redigo, ne forte aliis prædicans, ipse reprobus inveniar.* Huic ergo te compara, qui Apostolum jactas; & ex ipso disce quid metuas, qui clamat & dicit: *Oro vos, imitatores mei estote.* Noluit itaque de mulieribus circumducendis habere fiduciam; qui non ignorabat quantum aliæ virtutes ab aliis virtutibus differant, & aliam claritatem solis, & aliam lunæ, aliam vero stellarum, qui de charismatibus ecclesiasticis similitudinem comparans intimaverat. Sed nos contra de Apostolica nobis coæquatione blandimur, non intendentes penitus quid Apostoli & sancti omnes invicta virtute gesserunt, & difficilem rumpere quærimus viam, cum per facilia planior sit nobis appositæ; contra Salomonem dicentem: *Non te credas, inquit, viæ laboriosæ, ne ponas animæ tuæ scandalum.* Nec ullus considerat, quoniam unus securus in lubrico graditur: & alius qui impar est, labitur: unus per ^g rupes cursu montes ascendit, alius si se coartaverit, cadit. Uni contingit per tempestates navigia feliciter explicare, & alteri talis felicitas non potest evenire; quod Paulus Apostolus decernit, dicens: *Unusquisque, inquit, proprium donum habet ex Deo, unus quidem sic, alius vero sic.*

23. Sed qui mihi de sanctorum exemplo præjudicant, quid aliud exemplum nolunt contemplari, quod metuant: & qui Apostolis coequari contendit, quare non magis presbyteros adulteros apud Daniele ad formidinem sibimetipso proponit? Hæc autem non ideo propono, ut quasi Apostolorum imitatoribus contradicam, sed ut illos confundam, qui se sanctis ^h exæquant. Nec nego ipsos esse sectandos, quos doctores accepimus cuncti, sed adversus eos contendo, qui cupientes ad mala sua bonorum historias depravare, legem Dei sibi æstimant suffragari; sicut omnes qui perire festinant, & sub obtentu sanctorum dedecora sua volunt esse celata, ut sub imitatione majorum contraria quæque committant; quos Apostolus Paulus prodit & publicat,

ab Erasmi. & Morel. qui legunt, *ausus non est, non ausi sunt.*

^d *Itaque*] Tres codices mss. *utique.*

^e *Ipse iterum*] Deest *ipse* apud Pamel.

^f *Ad incertum*] Sic quatuor codices mss. & Spir. Remb. ac Morel. *ad interitum* Erasmi. & Pam.

^g *Rupes*] Tres codices mss. & veteres editi *ripas*, ex iisdem reposuimus *coartaverit* pro eo quod est apud Pam. *coartavit.* Paulo post in vetustissimo codice Sangerm. & in Vict. legitur, *quare aliud exemplum.*

^h *Exæquant*] Sic tres codices antiqui. Editi *Exæquent.* dicens:

2. Cor. 11. 12. dicens: Quod autem facio, & facturum sum, ut amputem occasionem eorum qui volunt occasionem; ut in eo in quo gloriantur, tales inveniantur quales & nos sumus. Nam & hujusmodi pseudoapostoli sunt operarii dolosi, transfigurantes se in Apostolos Christi. Hoc addunt ad cumulum perditionis cumulandum, ut bonos infament, quorum exemplo utuntur ad malum; quibus utile esset satis & salubre, si cujuscumque historiae seipsos magis crederent non intellexisse rationem, quam aliquid inhonestum arbitrarentur in lege: quos Apostolus Paulus corripit & confundit, dicens: Non intelligentes neque de quibus dicunt, neque de quibus affirmant. Et iterum: Si quis putat se scire aliquid, necdum cognovit quemadmodum eum oporteat scire. Vacant itaque præjudicia petulantium, quos ingenia suæ perversitatis errabunda transducunt; & quærunt competentes suis sensibus historias quas exponant, qui male agentes mutant legalia patrocinia. Bene agentibus bona sunt omnia, quæcumque scripta sunt, qui bene dicta bene sciunt; sicut Paulus Apostolus pollicetur: Sci-
mus quoniam bona est lex, si quis ea legitime utatur.

24. Obtinuimus confundendo contradictores. Convertamur subinde eosdem quos vicimus insuper erudire, ne aut ut sanctos remanere
a patiamur in crimine, aut ignari^a deputentur in reddendo rationem, ut publice victi poenitentiam gerant: aut si noluerint, nos expunximus quod ad nostram pertinet diligentiam; ut quomodo satisfacimus supradictæ sententiæ Salomonis, ita satisfaciamus Paulo Apostolo concionanti: *Servum*, inquit, *Domini non oportet litigare, sed mitem esse ad omnes, docibilem, patientem, cum omni modestia corripientem eos qui resistunt veritati; ne forte det illis Deus poenitentiam ad cognoscendam veritatem, & resipiscant à diaboli laqueis, à quo captivi tenentur secundum ejus voluntatem.*

25. Omne quidquid ab auctoribus nostris gestum est, rationabiliter gerebatur: ut posteris nobis adversus prævaricatores munita undique
b auctoritas traderetur. Propter hæresim^b amputandam quam superius taxavimus, de assumendis feminis^c sive per semetipsum, sive per servos suos Dominus paululum relaxavit, ne nimio rigore in totum Domini fabrica damnaretur. Prævidebantur à Domino hæretici, qui nuptias auferunt; &^d quod Dominus junxit, contra naturæ principium, & contra Evangelium separare contendunt. Quibus interdicens jam tunc auctoritas parabatur, ne maritatae mulieres accedere yetarentur ad Christum, cui in præsentia servie-

^a Deputentur] Sic emendavimus autoritate cod. Vict. & Remb. alii deputemur.

^b Amputandam] Tres codices mss. & Remb. anticipandam.

^c Sive per semetipsum] Editi quam sive, emendavimus autoritate vetustissimi cod. Sangerm.

^d Quod Dominus] Sic tres codices mss. & veteres editiones. Pamelius quos Dominus junxit. Paulo post ex duobus codicibus legimus si allocutus est Dominus, pro eo quod est in editis, sic allocutus Dominus.

runt. Sed non sine moderamine fuit etiam ipsa permissio procurata, quæ non sibi operabatur quod gerebat, sed cæteris. Nam si allocutus est Dominus Samaritanam, ad horam docuit & recessit, nec defensionem continuandis excessibus fecit. Ad horam quoque Martham passus est ministrantem. Sed quid erat aliud Domino, nisi regni cœlestis prandia ministrare? Numquid sub Domino non fuere convivia? Aut sub majestate ejus erat alius cibus aut potus, quam disciplina tantummodo quæ pascebat? Testante ipso Domino ac dicente: *Meus cibus est, ut faciam voluntatem ejus qui misit me.* Sic Apostolos mulierum comitatus decebat non ut perderent, sed ut discerent reverentiam, & propter humanitatis exhibendum ministerium sequebantur, sicut in Evangelio de Domino & de ipsis pariter memoratur: *Et factum est, inquit, post hæc & ipse iter faciebat per civitates & castella evangelizans regnum Dei, & duodecim cum illo, & mulieres quæ erant curatæ à spiritibus immundis & infirmitatibus, Maria quæ vocatur Magdalene, de qua dæmonia septem exierant, & Joanna uxor^e Chuzæ procuratoris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ quæ & ministrabant ei de facultatibus suis.*

26. Numquid adhærebant singularibus singulari, aut indisciplinata^f commorationes perseverabant illecebroso consortio conversantes; ubi tota Ecclesia propemodum^g videbatur, ut non ad convivationes improbas, sed ad discenda bonæ conversationis studia sequerentur?^h Ideo non inde scribitur, quod nostris convivationibus coæquetur, non risus, non jocus dicitur affuisse. Nec sicut apud quosdam nunc usque assolet fieri, chorus psallentium virginum aures venenosis cantibus asseritur demulsiisse. Et ut de Apostolis breviter probem, quantum illis fluxa familiaritas potuit displicere, qui compulsi sunt & de ipso Domino loquente cum femina dubitare, nisi eos majestatis notitia probata compesceret, sicut Evangelista refert, dicens: *Inter hæc, inquit, venerunt discipuli ejus, & mirabantur quod cum muliere loqueretur. Nemo tamen dixit illi: quid quæris, aut quid loqueris cum ea!* Quid autem loquar accessum feminae ad pedes Domini provolutæ, cujus luctus & planctus ad defensionem lasciviæ suæ non erubescunt improbi flagitare? Usque adeo illos propria cæcitas rapit, ut nec de similibus causis audeant reluctari, de quibus Salomon; *Excæcavit, inquit, eos malitia eorum, ut nescirent sacramenta Dei.* Joannes autem matrem Domini suscepisse videtur, sed matrem cujus mores ma-

^e Chuzæ] Ozi Edit. Spir. Remb. & cod. Sangerm. vetustissimus; sic etiam Reg. & Vict.

^f Commorationes] Sic quatuor codices mss. & edit. Spir. commorantes in aliis.

^g Videbatur] Sic legitur in duobus mss. & apud Morel. alii videbitur. Habent etiam improbas pro improbas tres codices mss. & editio vetus ac Spir. & Remb.

^h Ideo] Sic Pamelius ex vet. edit. adeo duo codd. mss. Remb. & Morel.

3. Reg. 17.

a

b

c

d

Psal. 138.
17.

2. Tim. 3. 5.

f

ternum indicat nomen. Tamen non possum & alias Christi matres admittere, nec æquanda est mulieribus cunctis, quæ genuit majestatem. Helias quoque jussus est à Domino relinquere solitudinem & ingredi tabernaculum viduæ. Pro imperio Domini laboravit ut in domo mansisset, cui solitudo ^a solatium præstabat & requiem: occasionem illi Dominus obtulit ad magnalia facienda, ut magis famis tempore tam ipsi viduæ quam pupillis ejus sufficientia tribueret alimenta, qui jejuniis usquequaque afflictus toleraverat indigentiam; & qui missus venerat pasci, pastus quinimo conferens miseris, miseras egestatis fecit excludi. Et hoc non potest cujusquam favere luxuriæ, cum nulla fuerit opportunitas scandali, ubi transeunter quod pejus est egestosam habuerit mansionem, quam quicumque hospes effugeret. At hic apud quos hospitatus est, implevit & rediit; qui etiam si moraretur, suspectus esse non potuit. Qualis illic fuit communitatis ^b affectus, ubi non erat victus? Et qualem ad viduam habuit Helias introitum, cui fames dedit hospitium? Quisquis es qui te vis Helix de commoratione viduæ vocari discipulum, prius solitudinis afflictiones, & quadraginta dierum tolera ^c jejunus exitum, & aut non quæres feminam, aut non erit qui cum femina commoretur, & tamen si valueris tibi serva. Nobis autem in spiritu & virtute Helix non alium quam Joannem solum Angelus & Dominus Christus insinuat.

27. ^d Pro dolor! dolere cogimur quod docemus; qui usque ad hoc venimus, ut in comparatione fluxorum, de sanctorum tremendis virtutibus disputemus. Parce jam parce, protervitas. Numquam tibi sancti consentiunt, qui religiosa, modesta, veneranda, pudica, pudorata cum feminis negotia peregerunt. Aut si adhuc per sanctos cavillationis anfractus contendis exquirere; nos tamen amicos Dei non novimus, nisi ad venerationem tantummodo memorari, quod David docuit, dicens: *Mihi autem vehementer honorificati sunt amici tui, Deus.* Eant nunc prædones pudoris, & plagiarii castitatis, mulierculis suis exponere molestias querelarum. Apud sanctos nostros non habent omnino suffugium, quibus misceri ^e Ecclesia auctoritate Pauli Apostoli prohibetur: *Et hos, inquit, devita; ex his enim sunt qui repunt in domos, & ^f captivas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis desideriis.*

28. Post hoc edictum utinam confidant sibi

^a Solatium] Palatium præstabat ad requiem unus cod. ms. Remb. & Morel. Palatium præstabat & requiem alius ms.

^b Affectus] Sic vetustissimus cod. ms. & Viç. cum Remb. & Morel. effectus Erasmi. & Pamel.

^c Jejunus] Sic duo codices mss. jejunii edit. Paulo post legitur si volueris in uno ms.

^d Pro dolor] Proh nefas codex vetustissimus Sangerm.

^e Ecclesia] Sic quatuor codices mss. Spir. Remb. Erasmi. & Morel. Ecclesiæ Pam.

^f Captivas ducunt] Captivant cod. vetustissimus Sangerm.

^g Etsi ego] Duo codices mss. Etsi nos, inquit, aut angelus de cælo evangelizaverit. Alius: Etsi, inquit, ego aut angelus

Angelorum exempla conducere. Nos jam non valent flectere, qui novimus & angelos cum feminis cecidisse. Ab ipsis equidem bene patrociniā mutuantur, sed nos nullum Angelum audimus contra Paulum Apostolum: *g Etsi, inquit, ego aut Angelus Dei aliter evangelizaverit vobis, præterquam quod evangelizavimus vobis, anathema sit.* Insaniunt prorsus & ardent ^h incendio feminarum, quot quot huic interdictioni non cedunt, & obsecrationibus inhiantes, malunt mori, quam contenti sint à lateribus mulierum aliqua disjunctione divelli: ut ad explendam suæ aviditatis ⁱ illuviem etiam puncto temporis non sint sine feminæ voluptate: & hunc habent in mulieribus fructum, ut in illis semper defixa intentione, desideria facient oculorum, ne vel momentum aliquod transeat, quando indigeant quod affectant. Sic inter eos integritas emoritur; ubi omnis commoratio, sive convivendo, sive commanendo corruptis affectionibus inquinatur. Quos sanctus Petrus Apostolus designavit, dicens: *In conviviis suis luxuriantes, oculos habentes plenos machinationibus, & incessabilibus delictis, capientes animas infirmas.* Hos etiam ita Salomon denotat: *Abominatio est, inquit, coram Domino defigens oculum.* Plane contra, purum oculum testatur se habere Job, qui ait: *Et, si oculis consensit cor meum.* Verum enimvero ille potest suis oculis obnoxius non teneri, cui nolenti repentinus occursum mulieris scandalum moverit, quod protinus mens quod nolebat expellit. Ille autem commotionem sui visus non meretur evadere, qui apud se scandali materiam tenet, qui vult intentionis suæ affectibus frui, qui affectat habere quod oculis offensionem ingerat, quorum aviditas inexplebilis inter offendicula continua nullo modo potest omnino compesci, quod Salomon approbat, dicens, *Infernus & interitus non satiantur, similiter oculi hominum insatiabiles sunt.* Et in alio loco: *Non satiatur oculus videndo.* Et iterum: *Nequius oculo quid creatum est!*

29. Hac castigatione non compuncti, divina interdicta nefandæ familiaritatis obstinatione contemnunt, & adhuc insuper de caritate causantur, qui secundum verbum Esaiæ amaritudinem produlcedine devorantes, nudam foeditatem velamento boni nominis tegunt; dum apud eos sub falsa dilectione, vera dilectio violatur. Sed exclamat caritas & appellat, tales ego non junxi, ^k altera est quæ me simulando confingit. Numquam Dei præceptis obsisto, numquam fluxis fa-

de latere evangelizaverit. Remboltus: *Etsi, inquit, aut angelus de latere evangelizaverit.* Spir. *Etsi, inquit, aut angelus Dei de latere evangelizaverit.*

^h Incendio] Sic quatuor codices mss. cum Remb. & Morel. desiderio Erasmi. & Pam. calent incendio cod. Sangerm. vetustissimus.

ⁱ Illuviem] Sic quatuor codices mss. cum Spir. & Remb. alii Ingluviem.

^k Altera est] Sic quatuor codices mss. Spir. & Remb. alii falsa altera est quæ me confinxit. Paulo post, aversa germanitas non sine mendo apud Pamel. editi & mss. codices adversa.

Gal. 1. 8.

h

i

2. Petr. 2. 13.

Job. 31. 7.

Prov. 27. 20.

Eccle. 1. 8.

Eccli. 31. 15.

Esa. 5.

k

veo; per me sanctitatem non opto culpari. Calumnias mihi adversa germanitas facit, pericula & ego inter falsos fratres incurri. Succurre meus præco, succurre Paule Apostole, dic testimonium meum, ne quod de me annuntias pervertatur. *Finis autem præcepti est caritas de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta.* Dilectio deputabitur, per quam sanctitatis injuria criminationibus appetitur? Aut illorum erit sincera fraternitas æstimanda, de quibus filia matris Ecclesiae perducuntur in culpam? Si talis christiana caritas adnotatur; indubitanter odia meliora sunt, quæ dum separant, neminem maculant. Hæc autem parricidalis dilectio fratres persecutores adunare consuevit, qui libenter patiuntur de suo consortio filias Ecclesiae fornicarias diffamari, contra caritatem quam Paulus Apostolus docuit, dicens: *Dilectio proximi malum non operatur.* Egregia probatio caritatis, quæ non tantum noxia germanitate^a officit proximo, sed etiam subjecta non vult esse præscriptionibus Apostolicæ jussionis. Confundantur assertores dilectionis hujuscemodi, quos judicant illi, qui pro communibus commodis etiam consanguineam deferunt caritatem.

30. In omni mundo pene totum junctum est genus humanum, & ubique cognatio naturalis alterna peregrinatione discernitur. Possunt parentes, possunt filii, possunt fratres, possunt & ipsi quod plus est conjuges à Deo concessa sibi naturæ vincula disrumpere; & clerici Deo non concedente, insuper prohibente, mulierum nexibus^b ancillatam non valent recusare caritatem? Optanda semper cognatis absentatur affinitas proximorum; & peregrinari ab extraneis feminis clerici reluctantur? quibus faciendum fuerat, etiam si peculiare aliquid vel inconsuetum Dominus imperasset; qui ad explicanda impossibilia habent Spiritum sanctum, quem mundani homines non habent. Unde Joannes Apostolus sic admonet, dicens: *Filioli vincite illos, quoniam major est qui in vobis est, quam qui in hoc mundo.* Nunc vero possibile etiam gentibus (non dicam Christianis) & leve prospicitur, & apud clericos sine ullis effectibus evacuatur; ut parum sit eis Dei mandata despiciere, nisi aliud dedecus habeant quod nec sectantur, non dicam vincunt omnium gentium consuetudinem: quibus Dominus per Ezechielem exprobrat & dicit: *In legalibus meis non ambulastis, & justificationes meas non fecistis. Sed neque secundum justificationes gentium, quæ sunt in circuitu vestro, fecistis.* Pudendum nescio quid dilectio ista significat, cui

^a Officit proximo] Proximos cod. vetustissimus Sangermanensis. Paulo post in quatuor mss. legitur *evangelicæ vel apostolicæ.*

^b Ancillatam] Addunt tres codices mss. & Remb. *vel compeditam.*

^c Cui extorqueri] Sic quatuor codices mss. edit. Spir. & Remb. alii *quæ.*

^d Consensus] Sic Spir. Remb. & duo mss. codices, alii *consensu.* Conjunctionem & ante concordante sustuli ex auctori-

extorqueri contra naturam putatur.

31. Adhuc habeo quid mirari: cum videam de Christianis plerosque maritos pariter & uxores continentiam destinantes, domicilia singularia magis eligere, ut^d consensus communium votorum sine irritatione præsentia concordante secessu valeant obtinere: & eunuchi nostri non durant sine feminae sodalitate dormire? Apud illos amor conjugalis continentia amore pensatur; & apud spadones cohabitatio feminae numquam potest habere fastidium. Dicat nunc eunuchorum caritas, dicat, ne forte in hac secessione magis conjugalis caritas peccet; ut Apostoli Pauli consilium videatur conjugibus insinuasse divortium: *Tempus, inquit, quod restat, breve est. Reliquum est ut & qui habent uxores, sic sint quasi non habentes.*^e Quanta perversitas dilectionis intenditur, ut & qui habent quasi non habentes esse nitantur, & qui non habent, quasi habentes esse glorientur. De his ipse Apostolus ait: *Gloria in turpitudine ipsorum.*

32. Dilectio est, inquiunt. O dilectio quæ invidet sibi! O caritas quæ cupit se in vituperatione laudari! Grande miraculum, ut virginum caritas virgines faciat velut conjuges credi: & conjugum caritas conjuges faciat velut virgines æstimari. Ecce vera dilectio, quæ in conjugalitate dividit, ut in castitate conjungat. Ecce sancta dilectio, quæ conjugalibus ad communem laudem inducit absentiam. Hi pro certo sese inseparabiliter diligunt, qui ut triumphos sibi inferant, à seipsis discedunt; quibus nec crimen, nec natura, nec lex, nec Dominus, nec Apostolus potestatem unius^f conversationis interdixit aut tulit, sed pro tuendis paribus votis, semota unanimitate absentari caritas persuasit. Illi vero viderint quid sit caritas quam noverunt, qui nec crimini, nec naturæ, nec legi, nec Domino, nec Apostolo, nec ipsi conjugalitati succumbunt; quos tantum virginitas probrosa condemnat, quantum illos conjugalitas castrata glorificat, quibus sufficiat ad supplicium dedecoratum, quod spadones à conjugibus judicantur. Ad quorum increpationem non tacendi sunt etiam filii Israel, qui apud Esdram uxores & filios contra divina jura susceptos non cunctati depellere, nec contra Domini caritatem conati sunt excusare. Verum fatear, si permittor. Qui nunc pro dimittendis feminis, alienis adhærent, quid facerent si liberos & uxores projicere^g juberentur? Aut quando valebunt pro Christo renuntiare cognatis, qui mulierculas non suas præponunt Christi præceptis? Dico eos

tate codicis vetustissimi Sangerm. Ex eodem paulo post addidi *nunc ante eunuchorum.*

^e Quanta perversitas] Hunc locum in editionibus Remb. Erasmi. & Pam. mutilum & corruptum explevimus pluribus vocibus desumptis ex quatuor codicibus mss. & Morel. Deest *intenditur* in vetustissimo cod. Sangerm.

^f Conversationis] Frustra Pamelius hanc vocem expunxit, quæ & in duobus codd. mss. exstat & apud Erasmi. & Morel.

^g Juberentur] Sic quatuor mss. & Morel. alii *jubeantur.*

a ^a facile pro iisdem mulierculis parentes proprios abnegare, quam propter Christum ipsas mulierculas relinquere posse; despicientes quod in Evangelio ipse Dominus ^b dixit: *Si quis venit ad me, et non odit patrem suum, aut matrem, aut uxorem, aut filios, aut fratres, et sorores, et animam suam, non potest meus esse discipulus.*

Luc. 14. 26.

33. Si de abjiciendis parentibus dubitantes, indigni sunt Christo; quid sibi promittunt, quos contemtores exhibet Christo non parentalis affectio? Ac per hoc illorum meritis evacuatur, quos vident contemplatione Christi nullas personas excipere cognatorum. Nec minus eos, sed pejus etiam illi confundunt, qui metuentes non tantum cum aliena, sed etiam cum sua carne luctari, amputatis genitalibus ^c semetipsos abscidunt. De quibus modo examinationis suspendo sententiam, relinquens alia disputatione promendam. Secundum confusionem spadonum, non dubito meliores asserere, qui nec sibi parcunt quidem, non dicam feminis audent tentamenta porrigere. Respondeant spiritales eunuchi, quis furor in dilectione mulierum, vel quod sit in contubernalitate feminæ ^d mysterium, ut in perniciem suam alienis membris indulgeant, cum illi sua quoque incunctanter abscindant? Hi confirmatos in se artus abjiciunt; & illi adversariis artubus glutinantur. Hi pro integritate spiritali cum tormento non integri corporis dimicare non dubitant; & illi sine tormento, integri esse sine seminarum dimidietate detrectant. Sed adversus illos comparatio nulla est facienda de nostris; ne consolentur addicti quibuscumque iudiciis Christianis. Peiores sunt & aliqui memorandi, ut major poena sit à detruncato damnari. Judæos considerent usque hodie pro legis imperio carnis suæ partem circumcisione truncare; & sciant quid mereantur, qui Evangelio jubente, dissimulant circumcisi mulierum præsentia peragere Domini voluntatem, non intelligentes quod ipse Dominus dixerit: *Nisi abundaverit iustitia vestra plus quam Scribarum et Phariseorum, non intrabitis in regnum cælorum.* Puto etiam de Gallis suis nobis idololatræ exprobranter insultent, qui abscidentes semetipsos libenter excruciant, dummodo cum damno status sui, simulatorum dissimulationibus pareant. Clerici autem nostri, ad lucrum magis corporis proprii, damnum volunt mulierum secum commorantium sustinere; quas etiam de substantia propria evellere oportebat, si cum illis nasci contingeret, ne comparati idololatri & sacrilegis, erubescerent. De

Matth. 5. 20.

quibus & Dominus contemtores arguit, dicens: *Prudentiores sunt filii sæculi hujus, filiis lucis.* Ergo nostris clericis talium profana devotio est præponenda, quibus cum tantis exitiis amabilia sunt turpia sacerdotia. Clerici vero pro dignitate sacerdotii cœlestis non sanguinem fundunt, non tolerant ferrum, non est aliquod vulnus, non est aliquis cruciatus; sed solus contra Dominum feminæ ^e terret aspectus. Sic in feminas ruunt, sic feminas amant; ut non sperent manifestari dilectionis suæ quandoque posse pura mysteria; sicut per consimiles eorum turpiter publicata sunt & detecta; quos Paulus Apostolus præviderat, jam tunc, dicens: *Quorundam hominum peccata manifesta sunt præcedentia ad iudicium, quosdam autem et subsequuntur. Similiter autem et facta bona manifesta sunt, et quæcumque aliter se habent abscondi non possunt.*

Luc. 16. 8.

1. Tim. 5. 24.

34. At contra & ipsi dicunt: Nonnulli de contemtoribus nostris similiter feminas habentes in domibus, martyrium consecuti sunt, ut ^f illorum innocens conscientia probaretur. Nolo mihi martyrio quisquam moveat actionem; quia sæpius & mœchi, & sanguinari, & ebriosi, & omnium scelerum rei, reperta pugna occasione conversi, meruerunt ad martyrii veniam pervenire. Ideo enim martyrium appellatur tam corona, quam baptisma, quia baptizat pariter & coronat. Age nunc, ^h si licuerit quibusdam inviolata seminarum societate martyrium promereri; si ne indulgentia quoque illis martyrium ipsum non fuit, quos reatus prohibita contubernalitatis non absolvit. Nec innocentes in ipsa innocentia potuit approbare, quibus contemptum legis & conversationis illicitæ foeditatem, & quod est gravius super omnia crimen Ecclesiæ cernitur ignovisse. Etenim noxia est innocentia, quæ sponsæ Christi officit famæ. Et cum Christus agnus innocens, imo ipse cœlestis innocentia, quod est verius, totum se contemserit pro Ecclesia, ut eam sine macula ulla vel ruga redderet illibatam; qualis est clericus cui ad hoc sponsa Christi committitur, ut pro unius feminæ amore culpari totam Ecclesiam patiat? ⁱ Ausim dicere, à Deo patre missus est filius de sinu patris, & regno absens esse duravit, ut Ecclesiam faceret innocentem, & clericus mulieris latus deserere non potest, ne Christi Ecclesiam reddat infamem!

f

g

h

i

35. Sed aiunt: In martyrio ignoscitur nobis; sicut indultum est parentibus. Hoc ergo & nos omnes de peccatis ^k omnibus confidamus; ut qui bene agere laboramus, inter luxurias evagemur,

k

^a Facile] Sic quatuor codices mss. & antiquiores Pamelio editiones, qui familiarem huic scriptori loquendi rationem non belle emendavit, habet enim *facilius*.

^b Dixit] Quidam codices mss. & editi testatus est dicens.

^c Semetipsos abscidunt] Sic emendavimus auctoritate quatuor codd. mss. & Morel. alii *amputatis genitalibus abscedunt*, deest *amputatis* in vetustissimo cod. Sangerm.

^d Mysterium] Ministerium cod. Sangerm. vetustissimus.

^e Terret] Sic quatuor codices mss. & editiones antiquæ, Pamelius legendum putavit *tenet*, & paulo post *impura* pro

pura, ac sua addidit ante *subsequuntur*; sed sine causa probabilis.

^f Illorum innocens] Innocens inter illos cod. vetustissimus Sangerm.

^g Veniam] Unus codex antiquus habet *palmam* cum Erasmo & Morel.

^h Si licuerit] Tres codd. mss. cum Morello habent *si licuit*.

ⁱ Ausim] Sic duo codices mss. cum Erasmo & Morel. alii *audemus*.

^k Omnibus] Sic quatuor codices mss. & Remb. alii *peccatis nostris*.

& discurramus.

& discurremus per semitas peccatorum, retinacula dimittamus, & fræna laxemus. Eamus quacumque nos mundus abstulerit, & ubicumque diabolus invitaverit, libere fornicemur, invidemus, rapiamus, fraudemus, omnia mala securi committamus; martyrium subveniet & evademus.

Rom. 3. 8.

Sic enim Paulus Apostolus pollicetur: *Faciamus mala ut veniant bona: quorum damnatio iusta est.* Huic martyrio spem tradant, quos mathematici docuerunt habere de crastino præscientiam; has coronas expectent, qui super angelos & Christum per astrologos didicerunt scire tempora, quæ Pater in sua posuit potestate, ut vel tunc recorderentur, ante martyrii tempus bene agere debuisse, cum diem Domini senserint sicut furem. Sed credamus super illos martyrium jam jamque pendere. Interim priusquam martyres fiant, legibus subjacent; ut iudicio subjiciantur. Nisi armis exarmentur audaciæ, nefas est illis adversus auctoritatem Domini parentum personas objicere; quibus ipse Dominus contradictionis hujus abstulit vocem. *In legalibus*, inquit, *patrum vestrorum nolite ambulare, & justificationes eorum nolite custodire; & studiis eorum nolite commisceri, & nolite inquinari. Ego Dominus Deus vester. In præceptis meis ambulate, & justificationes meas custodite.*

Ezech. 20. 18.

36. Sciant nunc adempta sibi esse parentalia patrocinia, qui huc atque illuc recurrentes contradictionum latebras quærent, ne umquam feminis careant: & quia undique defensionis suffragio deferuntur, ^a in novissimo cunctis argumentis exhausti, sententiam Pauli Apostoli optulari sibi opinantur, & dicunt: *Tu quis es*, ^b *ut de servo alieno iudices?* Agnoscit equidem Paulus Apostolus constitutionis suæ verba prolata; sed constitutionarios & prolatores ipsos ignorat. Illis enim contulit defensionem, qui nullam partem legis impugnant; & ipsis tribuit patrocinium, qui ex voto suo aliquid faciunt, nec quidquam ^c ecclesiastici juris impediunt. Jus tractat vivendi, & non edendi; arbitrium uniuscujusque confirmans. De similibus neminem iussit judicari, quæ voluntati singulorum auctoritas divina concedens, in utraque parte faciendi & non faciendi clementer indulget. Illos autem ecclesiasticis tribunalibus subdidit, quos transgressores ordinariæ transgressionis nulla impunitas excusavit; ut qui passim (*Tu quis es, ut de servo alieno iudices?*) adversus nos veluti libellum contradictorium proferant, rationabile simul & certum recognoscant quod accipimus ab eodem Paulo Apostolo repulsorium: *Præcipimus*, inquit, *vobis fratres in nomine Domini nostri Jesu Christi, ut separetis vos à fratribus ambulanti inordinate, & non se-*

Ibid.

2. Thes. 3. 6.

^a *In novissimo exhausti*] Sic codex vetustissimus Sangerm. in novissimis & exhaustis Remb. & Morel. omittunt præpositionem Erasmus & Pamel.

^b *Ut de servo*] Quidam codices mss. & editi *ut qui de*, alii *tu quis es qui de*.

^c *Ecclesiasticis*] *Ecclesiasticos* tres codices mss. & editi, Spir. ac Remb.

cundum traditionem quam accepistis a nobis.

37. Evasimus opinor tanta ligamina quæstionum, quibus amatores eunuchos amplexus feminei ligaverunt: qui perversis interpretationibus decreta legalia demutare coguntur; & malunt audiri proponentes vana & fabulosa commenta, quam ipsi quæ vera sunt audiant: quos Paulus Apostolus annuntiat, dicens: *A veritate* ^{2. Tim. 4. 4.} *quidem auditum avertent, ad fabulas autem convertentur.* Quidquid volunt adhuc exquirant, ut obfistant pro mulieribus veritati. Victoriæ non habent, apud quos contra Esdram mulier potius ^{3. Esd. 4.} quam veritas vicit. Vos autem, filii carissimi, non tantum persuasione, ^d sed etiam potestate ^d convenio. Tale deliramentum despiciate, quorum quæstiones Paulum Apostolum scitis ubique damnasse, sicut ad Romanos scripsit, dicens: *Rogo vos, fratres diligenter observare eos qui* ^{Rom. 16. 17.} *diffensiones & offendicula præter doctrinam quam vos didicistis, aut dicunt, aut faciunt, & declinate ab ipsis.* Sic & Timotheo delegat: *Noli*, inquit, ^{2. Tim. 2. 14.} *verbis contendere; nihil enim utile est, nisi in subversionem audientium. Sollicite cura teipsum probabilem exhibere Deo, operarium irreprehensibilem, recte tractantem verbum veritatis. Stulta autem & inania eloquia devota: multum enim proficiunt ad impietatem, & sermo eorum sicut cancer serpit.* Atque ut ostenderet, clericis disponendis ad evacuandas quæstiones quæ sit doctrina conveniens, etiam Tito sic insinuat, dicens: *Tu autem loquere quæ* ^{Tit. 2. 1.} *conveniunt sanæ doctrinæ, majores natu sobrios esse, prudentes, sanos in fide, in caritate, in patientia sincera.* Ergo auditiones simplices obedientia vestra ^e suscipiat, & versipellem contradictionum ^e vitæ fallaciam. Purum iter vestris gressibus mundate, & super spinas & tribulos ^f nolite cal- ^f care, ne bonum semen non possit vobis propter spinarum frutices sanctitatis fructus asferre. Unde Propheta Hieremias sic hortatur & docet, dicens: *Nolite*, inquit, *serere in spinis. Cir-* ^{Hier. 4. 3.} *cumcidite vos Deo vestro, circumcidite præputium cordis vestri.* Abscindenda sunt ergo de agro nostro cuncta quæ pungere & lacerare consueverunt, ne animus agricultoris in possessione sua malignis sentibus inferatur. Et amputanda sunt omnia ^g nobis, quæcumque igniferi fomitis sulphurantibus flammis scatens fornax ebullientis carnis exæstuat, ne vel tenuis quidem scintilla servata majora confleret incendia. Quod Salomon manifestat, dicens: *Ab scintilla una augetur* ^{Eccli. 11. 34.} *ignis.* Avertite occasiones impuras, quibus interiora pectoris penetrantur, ut liquida in vobis perspicuitas honoretur. Contenti estote singularitatem laboriosam pro pudore servando potius

^d *Sed etiam*] Sic codices mss. & quidam editi.

^e *Suscipiat*] Sic quatuor codices mss. Remb. Erasmi. alii *suscipiet*.

^f *Nolite calcare*] Sic antiqui codices mss. & editi, alii *nolite seminare & calcare.* Paulo post *spinæ frutices* in nonnullis edit.

^g *Nobis*] *Vobis* nonnulli codices mss. & editi.

sustinere, quam sine labore ad dedecus pervenire.

38. Contemplamini quid sit populo sancto præesse, & considerate quale sit divinis sacramentis insistere. Alteris placere debent, qui alteris vivunt: & talis convenit^a cura sinceritatis sacratis, qualia sunt sacra ipsa quibus exhibent officia servitutis; ne circa Dominum offendant ipsi quod tractant, aut circa populum incipiant impedire quod prædicant. Propter quod Paulus Apostolus sic testificatur: *Et omnia*, inquit, *sustinemus, ne quod impedimentum demus Evangelio Christi.* Et iterum: *Nemini dantes ullam offensionem, ut non vituperetur ministerium nostrum.* Hac igitur institutione vobis quamplurimum laborandum est de iis, quibus ad manifestandam gravitatem singularitas magis quam^b parilitas testis vera est. Respicite quanta mala conversatio parilitatis huius acquirat; quæ non nisi corruptionem seminat, pullulat vitia, cupiditatem concipit, ignominiam parit, rabiem concitat, porrigit furiam, lasciviam pascit, petulantiam nutrit, casus exaltat, ruinas ædificat, ripas^c erigit, præcipitia instruit, periculis navigat, naufragiis velificat, perditione gaudet, interitum fovet, confusionem mercatur, thesaurizat opprobrium, criminationes exaggerat, accusationes inflamat, & catervatim semel in fascem glomerans numerosas indagines captionum, per infinita dedecorum, multiplices mortes invehit in perniciem perditorum.

39. Tot itaque & tantas^d strages calamitatis & pessimæ conversationis nemo prostermit, nemo calcat, nemo funestat, nisi singularis castitas sola: quæ munimen invictum est sanctimonix, & expugnatio fortis infamix; fortitudinis firmitas, & lascivix petulantis infirmitas; probitatis præsidium, & improbitatis excidium; animæ victoria, & corporis præda; ubertas gloriarum, &^e sterilitas criminum; pronuba sanctitatis, & repudium turpitudinis; sinceritatis indicium, & abolitio scandalorum; exercitium continentix, &^f evacuatio tota luxuriæ; pax secunda virtutum, & debellatio quieta bellorum; puritatis culmen, &^g libidinis carcer; honestatis portus, & ignominix naufragalis locus; virginitatis mater, & hostis immunditiæ; lorica pudoris, & spoliū probrofitatis; corruptionis exitium,

^a Cura sinceritatis] Sinceritatis cura in vetustissimo cod. Sangerm. Paulo ante Erasmus sic emendat: *Altaribus placere debent, qui de altaribus vivunt.*

^b Parilitas] Sic edit. Spir. Remb. Erasmi. Morel. & quatuor codd. mss. nisi quod in vetustissimo Sangerm. recentior manus emendavit *pluralitas*. Habent etiam *pluralitas* vetus editio à Pamelio citata, & ad marginem Erasmus. Illa vox arrisit Pamelio, sed immerito, carpitur enim hoc loco clerici cum muliere, veluti paris cum pari, suscepta conjunctio.

^c Erigit] Sic emendo auctoritate cod. Reg. eripit Remb. & Pam. rapinas exigit Erasmi. & Morel.

^d Strages calamitatis] Calamitatis strages pessimæ conversationis cod. vetustissimus Sangerm. strages calamitatis & strages pessimæ conversationis Reg. Remb. Erasmi. & Morel.

^e Sterilitas criminum] Sic Pamel. ex vetusta editione: *captivitas criminum* quatuor mss. & Erasmi. cupiditas criminum Spir. & Remb.

murus rigoris, & destructio vulgaritatis; severitatis gladius, triumphator & occisor dissolutionis; armatura virium, &^h exarmatura fluxorum; integritatis dignitas, & fornicationis additio; claritatis fastigium, & dedecoris præcipitium; voluntas bonorum operum, & afflictio vitiorum; refrigerium pudicitix, poena petulantix; acquisitio triumphorum, & facinorum detrimentum: requies salutis, & perditionis exilium, vita spiritus, & carnis interitus; status qualitatis angelicæ, funus humanæ substantiæ. Hujus retinaculis omnis obscœnitas frænatur, & compedibus ejus calcesⁱ furentis libidinis statuuntur. In hanc velut in scopulos franguntur impetus qualescumque sanguinis inundantis; & in illa sedatur spumans^k humoris insania corporalis. Quæ dum sibi subtrahit adminicula concupiscentiæ, mortua membra sua cognoscitur bajulare: de quibus Apostolus Paulus præmonet, dicens: *Mortificate ergo membra, quæ sunt super terram; fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam & avaritiam, quæ est idolorum servitus, propter quæ venit ira Dei.*

40. Ab his omnibus nonnisi splendido singularitatis cultro castratur humana natura, ut illibatos spadones ad convivium sanctitatis^l desponsante circumcissione introducat. Cui sanctitas ita promissit annuli sui nuptiale signaculum, ut sine ipsa virginitas resignetur, quæ se sola contenta cupidinem domat, mentemque^m rectificat, concupiscentiam subigit, desideria ardoris extinguit, artus debilitat, corpus ancillat: & ita carnalia crucifigit, ut tam masculus quam femina videatur in conversatione mentiri, dum illos utriusque sexus operatione abscidit: aut neutrum faciens de duobus, tertiam formam conferre gloriatur ambobus, ut ante resurrectionem resurrectionis imaginem, ad instar Angelorum meditari noscatur. Quod promittens Dominusⁿ futurum: *Qui digni*, inquit, *habentur sæculi illius & resurrectionis à mortuis, non nubent, neque nubentur, neque enim morientur. Nam sunt similes Angelis Dei: quia resurrectionis filii sunt.* Hoc exigit sancta singularitas^o meritorum, ut antequam transfiguretur, jam transfigurata cernatur in angelicæ claritatis aspectum, quæ omnia sibi amputans concupiscentiæ certamina deprædatur: cujus laudes Salomon

^f Evacuatio] Vacatio tres codd. mss. & edit. Spir. ac Morel.

^g Libidinis carcer] Cancer tres codices mss. Spir. Remb. Morel. Paulo ante in pluribus mss. & editis *debellatio inquieta*.

^h Exarmatura fluxorum] Exarmatio fluxurarum duo codices mss. & Morel. *exarmatura fluxurarum* duo alii mss. cum edit. Spir. *fluxarum* Remb. Erasmi.

ⁱ Furentis] Furentes in pluribus mss. & edit. Paulo post plures mss. & editi habent *in hac velut in scopulo*.

^k Humoris] Tumoris duo codd. mss. Remb. Erasmi. & Morel.

^l Desponsante] Sic emendavimus auctoritate codicis vetustissimi Sangerm. in aliis & editis *dispensante*.

^m Rectificat] Castificat in quatuor mss. & nonnullis edit.

ⁿ Futurum] In futurum duo mss. & nonnulli editi.

^o Meritorum] Pro hac voce Erasmi. ad marginem & Pamelius in contextu posuerunt *clericorum* contra antiquarum editionum & mss. fidem. Singularitas meritorum hoc loco nihil aliud est quam merita in singularitate comparata.

h

i

k

Coloss. 3. 5.

l

m

Luc. 20. 35.

o

Sap. 4. 1.

a exequitur, dicens: *Melius est esse sine filiis cum claritate. Immortalitas est enim in memoria illius; ^a quia & apud Deum nota est, & apud homines. Cum præsens est, imitantur illam, & desiderant eam, cum se abduxerit; & in perpetuum coronata triumphat, incoinquinatorum certaminum prælium vincens.*

Ephes. 5. 8.

Philip. 2. 14.

1. Tim. 3. 7.

b 41. Non est sine filiis cum claritate, nisi singularitas sola, quam non solum conscientia sua nullis sordibus maculat, sed etiam nullæ opiniones suspectæ^b parilitatis infamant. Nam si castitas, quod est difficile, masculum & feminam^c pariter in virginitate conservet, non habet claritatem; quam communitas ipsa non potest nisi quibusdam probrositatum tenebris obscurare. Singularitas vero ita clara est omnibus & exerta, ut cunctis splendore sui candoris pura manifestetur & lucida. Unde sic nos Apostolus edocet, dicens: *Sicut filii lucis ambulate: fructus enim luminis est in omni bonitate, & iustitia, & veritate, probantes quod beneplacitum sit Deo.* Et iterum: *Omnia, inquit, facite sine murmuratione & hæsitatione, & sitis irreprehensibiles & simplices sicut filii Dei immaculati in medio nationis prave & perverse, inter quos lucetis sicut luminaria in mundo.* Sic ubique^d singularitas splendet, ut omnes pro illa^d spondere non dubitent: & ita sanctitatem in semetipsa clarificat, ut laudem sibi ab ipsis quoque inimicis extorqueat. Quod maxime de præposito quocumque Paulus Apostolus mandat; dicens: *Oportet autem eum & testimonium habere bonum ab his qui foris sunt, ut non in opprobrium incidat & laqueum diaboli.* Hanc igitur amate,^e hanc tenete, quæ sola potest feminas debellare: cum adhuc concupiscentia nulla pectus impulsat, & dum adhuc simplicitas incorrupta permanet vel quieta, ad secretæ singularitatis tutelam cito concurrите, ne postmodum non valeatis effugere.

42. Præoccupandus est aditus cunctis insidiis, ne hostilitas prior obrepens occurrat improvidis. Salutare remedium est prævenire potius quam præveniri: & anticipare potius quam anticipari, viribus fortibus congruit. Ubi cumque fuerit providentia, frustrantur universa contraria; ubi autem providentia negligitur, omnia contraria dominantur. Ante famem certamus, ante inopiam laborando fatigamus. Sic per omnia calamitatibus cunctis tollimus locum, dum gerimus providentiam temporum futurorum. Quanto magis ante prævenienda est omni provisione calamitas feminarum; cuius cupido si admittitur incipere, numquam prorsus accipit finem? Cujus

^a Quia &] Quæ & duo mss. Paulo post duo mss. se duxerit. Alius cum Rembolto & Erasmo cum se subduxerit.

^b Parilitatis] Sic emendavimus ut antea pro pluralitatis.

^c Pariter] Id est, simul; unde Pameliu immerito negationem tollendam censet ex his quæ sequuntur, non habet claritatem.

^d Spondere] Sic Erasmus & vetustissimus cod. Sangerm. melius quam alii splendere.

^e Hanc tenete] Nonnulli codices mss. & editi hanc ti-

comparisonem Salomon explicat, dicens: *Infernus, & amor mulieris, & terra quæ non satiat^{ur} aqua, & ignis non dicit: sufficit.* Unusquisque itaque qui securus est quia necdum tentatur, timeat; quia nihil de eo dicitur, prospiciat ne dicatur: homines sumus, fragilitatem nostram carne portamus. Sic jam undique nos circumspecta vivacitate circumdare debemus & cingere, ut non sit pars aliqua quæ vacillet. Accipimus quidem fortitudinem spiritalem, per quam substantiæ nostræ fragilitas roboretur. Sed ita nobis spiritalis fortitudo collata est, ut providos non ut præcipientes tueatur: ut illos muniat qui renuntiant importunitatibus delictorum, non eos qui se magis importunis delictis immergunt. Custos nobis datus est spiritus, sed ut contraria declinantibus assistendo subveniat, non ut contraria eligentibus faveat; nec ut voluntarios & pronos in adversa confortet, sed ut ab adversis nitentes separari confirmet. Nam quicumque perniciosus conatibus audet exercere virtutem, juvamen non habet Spiritus sancti, qui neminem vult ultroneum virum fortem ad fraudulentas victorias coartari: nec protegit illum, quinimo sed deserit, quem periculis irruentem per illicitos eventus exquirere triumphos agnoverit; sicut ipse jam tunc per Salomonem locutus est, dicens: *Amans periculum, in ipso peribit.*

Eccli. 3. 27.

43. Ordine suo igitur, non nostro arbitrio virtus sancti Spiritus ministratur, & secundum institutum ejus prælia prosperantur. Numquam nisi præcipitatus exercitus cecidit, qui avidus fortiter facere ducis vel imperatoris sui dispositiones irrupit; multo magis^f perperituram erogat fortitudinem, qui sine armis doctrinæ magistri Spiritus præsumserit triumphare: cum dicat: *Væ qui per præsumtionem suam aliquid faciunt, non per Deum.*

44. Si qua igitur in vobis est fiducia virium spiritualium, quid spiritales deceat^g recordetur: & si creditis vos spiritaliter militare, agnoscite quod docemus non esse carnale, sicut Paulus Apostolus loquitur, dicens: *Si quis putat se Prophetam esse, aut spiritalem, cognoscat quæ scribo vobis.* Non est quod vobis in hac persuasionem deceptorum blandiamini, ut quia spiritales estis, velitis inter flagitiosorum armamenta versari; nec vos inhabiles esse pro clericatus dignitate, quia majores majoribus consueverunt conflictiones occurrere. Acrius divitibus quam pauperibus invidetur, & non inopes, sed locuple-

1. Cor. 14. 37.

mete. Paulo post duo mss. habent ad secretam singularitatis tutelam.

^f Perperituram] Sic cod. vetustissimus Sangerm. Habent tres alii & edit. Spir. Remb. Erasmi. & Morel. perperituram. Pameliu perperam, qui etsi veterem editionem, qua uti solet, hoc loco non citat, videtur tamen ex ea hanc hausisse lectionem, quia Remboltum alterius lectionis auctorem facit; in quo sane fallitur.

^g Recordetur] Id est, fiducia recordetur. Sic habent quatuor mss. cum edit. Spir. & Rembol. Maluit Erasmus recordemur, Pameliu recordemini.

Eccli. 10. 34.

tes inquietat infestatio fœva latronum. Plus duces & principes quam milites ab hostibus appetuntur in pugna : & violentius propulsantur ventis & turbinibus culmina, quæcumque sunt altiora. Ideo magis magisque, quo plus cæteris unusquisque potest, sciat esse sibi metuendum ne in aliquo minoretur, propter quod Salomon sic admonet, dicens : *Qui gloriatur, inquit, in divitiis, paupertatem vereatur.* Rogo vos quantum valeo, & ultra quam valeo, ^a hæc sint studia omnium clericorum, ut singularitatis inaccusabilis secessione fungantur : ne aut ipsi per feminas, aut feminae per illos ad ignominiosa ludibria provocentur. Si quis habet matrem, vel filiam, vel sororem, vel conjugem, vel cognatam, sic habeat, ut nulla ancilla intersit, neque aliqua ingrediatur extranea; ne ad hoc videatur tenere proximas suas, ut ipsarum causa libere sibi adhibeat alienas. Quod si non possint ipsæ quæ sunt proximæ sine famularum ministerio, vel sine amicarum esse solatio; expedit ut migrent ad aliud domicilium, quam propter illas personæ contrariæ teneantur. Humanum est enim, ut nec clericus illas necessariis feminis fraudet, nec ipsæ clericum per importunas feminas sordident. Assignari possunt sanctis mulieribus, cum quibus vivant, dummodo cum clerico femina nulla commaneat. Non despecta, non vetula, sine affinitate, peculiariter suscipienda ad domesticum obsequium : quia magis ^b illic cito delinquitur, ubi sine suspitione securum potest esse delictum; maxime quia cupidini nulla deformitas, nulla despectio fastidii, vel vilis existit, cui diabolus

^a *Hæc sint studia*] *Hæc sunt* cod. vetustissimus Sangerm. & plures editi. Sic etiam infra legitur, *expedit ut migret* in tribus mss. & pluribus editis.

^b *Illic cito*] Sic emendamus auctoritate codicum mss. & veterum edit. Male apud Pamelium *illicito*. Paulo post ex

pingens speciosum efficit, quidquid fœdum vel horridum fuerit.

45. Si quis autem modo profectione cogente apud fratres, vel apud extraneos hospitatur, ubi mulieres interfunt; omnino se artet, ne passibilitate aliqua vitietur. Semotus ac secretus Deo vacet & sibi, ne intus capiatur à diabolo; & qui foris capi non potuit, apud suos cadat. Qui hostes effugit, ad tempus pro salutaribus causis procedat ad faciem, & iterum cito discedere de conspectu festinet. Ubique gustanda est cum mulieribus, non continuanda præsentia, sed quasi transeunter feminis exhibenda est accessio quodammodo fugitiva. Protervitatis enim jam cœpta sunt repræsentari semper in medium; & perditionis meditatio est, ^c frequentativum inter mulieres celebrare processum. De qua re nobis Salomon moderamen imposuit, dicens : *In medio mulierum noli assiduus esse.* Sic igitur ambulate, sic agite, ut semper in clericis Ecclesiæ senatus candidus constet. Severitas in vobis circa feminas vigeat, auctoritas polleat, vigor teneatur, gravitas veneretur.

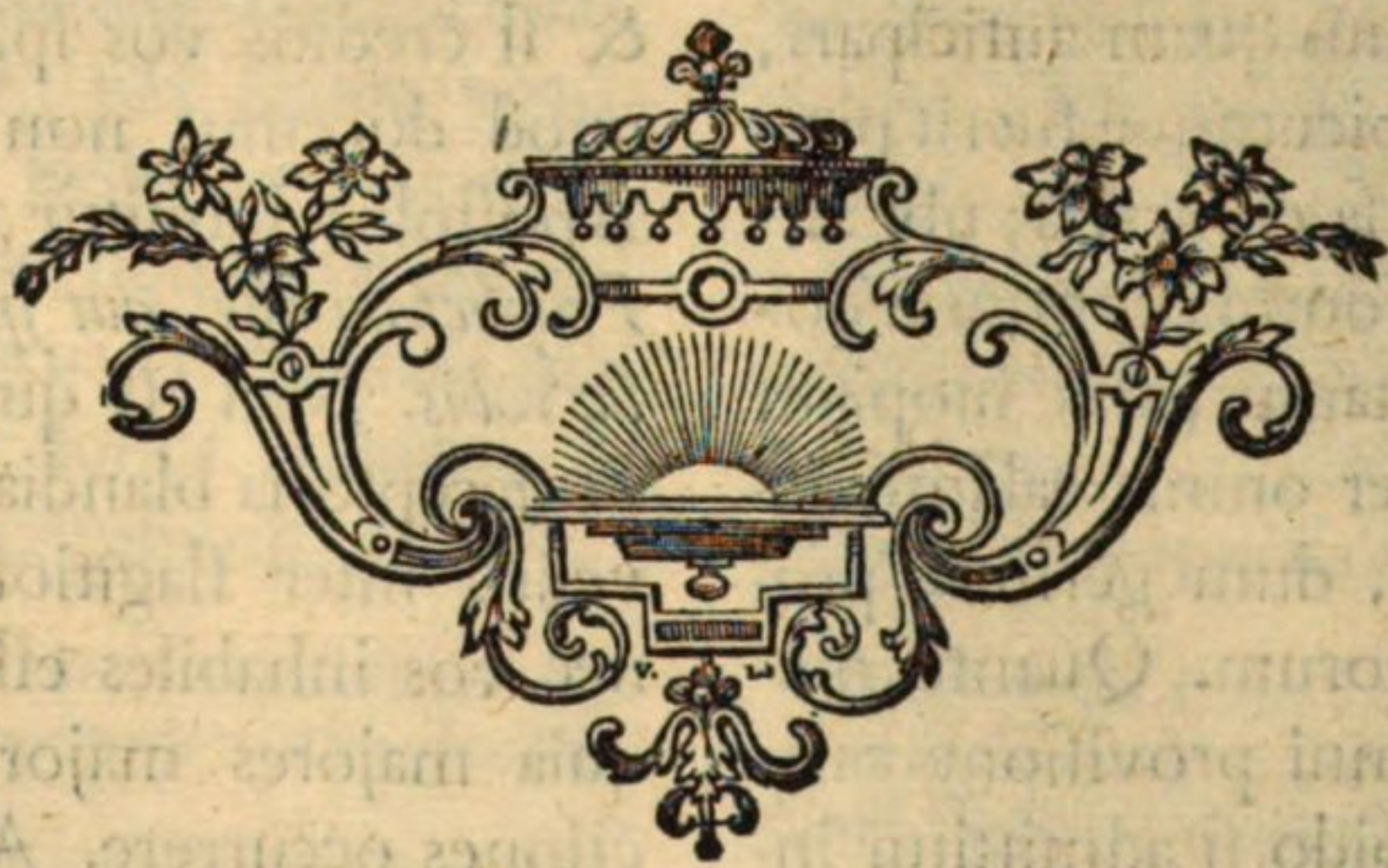
Eccli. 42. 12.

46. Ut semel omnia colligamus ad clausulam, breviarium relegimus vobis, quod ad compendiosam plenitudinem redigens Paulus Apostolus insinuat : *De cætero, fratres, quæcumque sunt vera, quæcumque pudica, quæcumque sancta, quæcumque amabilia, quæcumque bonæ famæ, si qua virtus, si qua laus disciplinæ, hæc cogitate, quæ accepistis, & didicistis, & audistis, & vidistis in me. Hæc agite; & Deus pacis & dilectionis erit vobiscum. Amen.*

Philip. 4. 8.

duobus mss. posuimus *cui diabolus*, Remboltus vel *diabolus*, Morel. *quia diabolus*, alii *sed diabolus*.

^c *Frequentativum*] *Frequentantium* cod. vetustissimus Sangerm. & Morel.

E X P O S I T I O IN SYMBOLUM APOSTOLORUM

^a *Ruffino Torano, Aquileiensis Ecclesiae Presbytero Auctore.*

1. **M** IHI quidem, fidelissime Papa Laurenti, ad scribendum animus tam non est cupidus, quam nec idoneus; scienti non esse absque periculo, multorum iudiciis ingenium tenere & exile committere. Sed quoniam, ut ^b cum venia tua dixerim, temere in epistola tua per Christi me sacramenta, quæ à nobis maxima cum reverentia suscipiuntur, astringis, ut aliquid tibi de fide, secundum symboli traditionem rationemque componam; quamvis supra vires nostras sit pondus præcepti (non enim me latet sententia illa sapientum, quæ probe admodum dicit, quia de Deo etiam vera dicere, periculosum est) tamen si expositionis à te imposita necessitatem orationibus juves, dicere aliqua obedientiæ magis reverentia, quam ingenii præsumptione tentabimus. Quæ quidem non tam perfectorum exercitiis digna videantur, ^c quam ad parvulorum in Christo & incipientium librentur auditum. ^d Et quidem comperi nonnullos illustrium tractatorum aliqua de his pie & breviter edidisse: Photinum vero hæreticum scio eatenus conscripsisse; non ut rationem dictorum audientibus explanaret, sed ut simpliciter & fideliter dicta ad argumentum sui dogmatis traheret; cum in his verbis sanctus Spiritus providerit, nihil ambiguum, nihil obscurum, nihil à reliquis dissonans poni: quia in his vere completur prophetia qua dicitur: *Verbum enim consummans & brevians in æquitate: quia verbum brevium faciet Dominus super terram.* Nos ergo vel simplicitatem suam verbis Apostolicis reddere & assignare tentabimus, vel quæ omiſsa videntur à prioribus adimplere. Sed ut manifestius fiat argumentum verbi huius, ut diximus, brevium, causam qua hæc traditio ecclesiis data est, ab origine repetemus.

2. Tradunt maiores nostri quod post ascensionem Domini, cum per adventum sancti Spiritus super singulos quosque Apostolos igneæ linguæ sedissent; ut loquelis diversis variisque loquerentur, per quod eis nulla gens externa, ^e nulla linguæ barbaries inaccessa videretur & invia;

præceptum eis à Domino datum, ob prædicandum Dei verbum ad singulas ^f quasque proficisci nationes. Discessuri itaque ab invicem normam prius futuræ sibi prædicationis in commune constituunt: ne forte alius ab alio abducti, diversum aliquid his qui ad fidem Christi invitabantur, exponerent. Omnes ergo in uno positi, & Spiritu sancto repleti, breve istud futuræ sibi, ut diximus, prædicationis indicium, conferendo in unum quod sentiebat unusquisque, componunt; atque hanc credentibus dandam esse regulam statuunt. Symbolum autem hoc multis & iustissimis ex causis ^g appellari voluerunt. Symbolum enim Græce & indicium dici potest & collatio, hoc est, quod plures in unum conferunt. Id enim fecerunt Apostoli in his sermonibus, in unum conferendo unusquisque quod sensit. Indicium autem vel signum idcirco dicitur: quia illo tempore sicut & Paulus Apostolus dicit, & ^h in Actis Apostolorum refertur, multi ex circumcisis Judæis simulabant se esse Apostolos Christi, & lucri alicujus vel ventris gratia ad prædicandum proficiscebantur; nominantes quidem Christum, sed non integris traditionum lineis nuntiantes. Idcirco ergo istud indicium posuere, per quod agnosceretur is, qui Christum vere secundum Apostolicas regulas prædicaret. Denique & in bellis civilibus hoc observari ferunt: quoniam & armorum habitus par, & sonus vocis idem, & mos unus est, atque eadem instituta bellandi, ne qua dolo subreptio fiat, symbola discreta unusquisque dux suis militibus tradit; quæ Latine vel signa, vel indicia nominantur: ut si forte occurrerit quis de quo dubitetur, interrogatus symbolum, prodat si sit hostis, an socius. Idcirco denique hæc non scribi chartulis atque membranis, sed retineri cordibus tradiderunt, ut certum esset, neminem hæc ex lectione quæ interdum pervenire etiam ad infideles solet, sed ex Apostolorum traditione didicisse sufficeret. Discessuri ergo, ut diximus, ad prædicandum, istud unanimis & fidei suæ indicium Apostoli posuere: non sicut filii Noe discessuri ab

Isai. 10. 23.

Gen. 11.

^a *Ruffino*] Sic inscribitur hoc opus in vetusto cod. Sangermanensi. *Incipit expositio symboli sancti Ruffini.*

^b *Cum venia tua*] Sic vetus & nova editio Oxon. aliæ & mss. habent *tui*. Paulo post deest *tua* in duobus mss.

^c *Quam ad parvulorum*] *Quam ut ad parvulorum* cod. Reg.

^d *Et quidem*] *Equidem* in pluribus mss. & editis codd.

^e *Nulla linguæ barbaries*] Al. in duobus mss. olim Baluzii, nunc Regiæ bibliothecæ, & apud Remb. Erasmi. Morel. *Nullæ linguæ barbaræ inaccessæ viderentur & invia.* Paulo

post in iisdem legitur *prophetia quæ dicit.*

^f *Quasque*] Sic tres codices mss. quibuscum hunc librum contulimus & vetus editio Oxoniensis anno 1468. & aliæ editiones operum Cypriani usque ad Pamelium, qui posuit *quemque* ex veteri editione operum Hieronymi & Frobeniana.

^g *Appellari*] Sic vetustus codex Sangerm. & vetus editio Oxon. Alii *appellare*,

^h *In Actis*] *In Actibus* tres mss. & veteres editiones.

alterutrum turrem ex latere cocto & bitumine construentes, cuius cacumen pertingeret usque ad coelum; sed munimenta fidei quæ starent adversum faciem inimici è lapidibus vivis, & margaritis Dominicis ædificantes: quæ neque venti impellerent, neque flumina subverterent, neque tempestatum ac procellarum turbines permoverent. Merito ergo illi ab invicem separandi turrem superbiæ ædificantes, linguarum confusione damnati sunt, uti ne unusquisque posset advertere proximi sui loquelam; isti vero qui turrem fidei construebant, omnium linguarum scientia & agnitione donati sunt; ut illud peccati, hoc fidei probaretur indicium.

3. Sed jam nobis etiam de ipsis aliquid tractandum est margaritis; in quibus primo in loco fons & origo omnium bonorum ponitur, cum dicitur ^a *Omnipotente*. Verum priusquam incipiam de ipsis sermonum virtutibus disputare, illud non importune commonendum puto; quod in diversis ecclesiis aliqua in his verbis inveniuntur adjecta. In ecclesia tamen urbis Romæ hoc non deprehenditur factum, quod ego ^b pro eo esse arbitror, quod neque hæresis ulla illic fumsit exordium: & mos ibi servatur antiquus, ^c eos qui gratiam baptismi suscepturi sunt, publice, id est fidelium populo audiente, symbolum reddere, & utique adjectionem unius saltem sermonis, eorum qui præcesserunt in fide non admittit auditus. In cæteris autem locis quantum intelligi datur, propter nonnullos hæreticos addita quædam videntur, per quæ novellæ doctrinæ sensus crederetur excludi. Nos tamen illum ordinem sequimur, quem in Aquileiensi ecclesia per lavacri gratiam suscepimus. *Credo*, ergo primum omnium ponitur, sicut & Paulus Apostolus ad Hebræos scribens, dicit: *Credere enim* ^d *primo accedentem ad Dominum oportet, quia est, & credentibus in se remunerator sit*. Sed & Propheta dicit: *Nisi credideritis, non intelligetis*. Ut ergo intelligentiæ tibi aditus pateat, recte primo omnium te credere profiteris; quia nec navem quis ingreditur, & liquido ac profundo vitam committit elemento, nisi se prius credat posse salvari: nec agricola semina sulcis obruit, & fruges spar-

git in terram; nisi crediderit venturos imbres, affuturum quoque solis teporem, quibus terra confota, ^e segete multiplicata frugem producat, ac ventis spirantibus nutriat. Nihil denique est quod in vita geri possit, si non credulitas ante præcesserit. Quid ergo mirum si accedentes ad Deum, credere nos primo omnium profite-mur, cum sine hoc nec ipsa exigi possit vita communis? Hoc autem idcirco in principiis præmisimus, quia pagani nobis objicere solent, quod religio nostra, quia quasi rationibus deficit, in sola credendi persuasionem consistat. Et ideo ostendimus nec agi, nec stare aliquid posse, nisi præcesserit vis credendi. Denique ideo & matrimonia contrahuntur, quia creditur successura posteritas: & pueri discendis artibus traduntur, quia magistrorum in discipulos transfundenda creditur disciplina: imperii quoque insignia unus suscipit, dum credit sibi urbes & populos, armatum etiam exercitum parituros. Quod si hæc singula nisi prius crediderit futura, nullus aggreditur; quomodo non multo magis ad agnitionem Dei credendo veniatur? Sed videamus quid jam ^f brevialis hic symboli sermo proponat.

4. ^g *Credo*, inquit, *in Deo patre omnipotente*. Orientis ecclesiæ fere omnes ita tradunt: *Credo in uno Deo Patre omnipotente*. Et rursum in sequenti sermone, ubi nos dicimus: *Et in Jesu Christo unico filio ejus Domino nostro*, ita illi tradunt: *Et in uno Domino nostro Jesu Christo unico filio ejus*. Unum scilicet Deum & unum Dominum secundum auctoritatem Pauli Apostoli profitentes. Sed de hoc ^h in sequentibus locis repetemus. Nunc interim quod ait: *In Deo patre omnipotente*, videamus. Deus secundum quod opinari potest humana mens, naturæ ipsius vel substantiæ, quæ est super omnia, est appellatio. Pater vero arcani & ineffabilis sacramenti vocabulum est. Deum cum audis, substantiam intellige sine initio, sine fine, simplicem, sine ulla admixtione, invisibilem, incorpoream, ineffabilem, inæstimabilem, in qua nihil adjunctum, nihil creatum sit. Sine auctore enim est ille, qui auctor est omnium.

Hebr. 11. 6.

Isai. 7. 9.

^a *Omnipotente*] Morellius & Pamelius habent: *Credo in Deum Patrem omnipotentem*. Apud Remb. & Erasim. cum dicitur *Omnipotentem*, sic etiam duo codices mss. Habet Reginorum codicum alter *Omnipotente*; quam lectionem veram esse patebit ex nota paulo post subiicienda.

^b *Pro eo*] Sic tres mss. Remb. Erasim. & vetus editio Oxoniensis, propterea Morel. & Pam.

^c *Eos qui gratiam*] Sic Pamel. apud eos qui Remb. Erasim. Morel. & duo codices mss.

^d *Primo*] Pamelius & Morellius addunt *omnium*.

^e *Segete multiplicata frugem*] Sic tres mss. Remb. Erasim. Morel. Aliter Pamel. ex Froben. *segetem multiplicata fruge*.

^f *Brevialis*] Sic iidem codices mss. & edit. Pamelius ex Froben. *breviatus*.

^g *Credo in Deo patre omnipotente*] Sic tres mss. codices cum Remb. Erasim. & Morel. & sic in sequentibus articulis, & *in Jesu Christo* &c. Pamelius his in locis accusativum posuit, tum quia sic invenit in Frobeniana & in aliis duabus vetustis editionibus, tum quia sic habent tria apud Hierony-

mum symbola, & sic ipse Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos, uno loco excepto; sic etiam ubique Augustinus. Verum Pamelii rationes probant illud quidem in plerisque symbolis dici solere, *Credo in Deum*: at minime probant sic etiam existisse in symbolo ecclesiæ Aquileiensi. Quinetiam quo usitator erat accusativus in symbolis; eo minus probabile est librariorum vel incuria vel de industria ablativum in hoc symbolo posuisse. At minime mirum si, cum reperirent ablativum, novitate offensi accusativum inseruerint. Quamobrem codices in quibus legitur: *Credo in Deo* &c. & *in Christo* &c. & *in Spiritu sancto* videntur mihi accuratius consuetudinem ecclesiæ Aquileiensi retinere, quam qui accusativum usurpant. Hæc autem symboli pronuntiandi ratio non videtur ab hac ecclesia adscita sine consilio fuisse; sed ut trium personarum divinarum clarior esset distinctio ab articulis sequentibus, *sanctam Ecclesiam*, &c.

^h *In sequentibus locis*] Sic codices mss. & editi excepto Pamelio qui ex Froben. posuit *in competentibus*.

a Patrem cum audis, filii intellige patrem, qui filius supradictæ^a sit imago substantiæ. Sicut enim nemo dicitur dominus, nisi habeat vel possessionem, vel servum cui dominetur, & sicut nemo magister dicitur, nisi discipulum habeat: ita & pater nullo pacto quis dici potest nisi filium habens. Hoc ergo ipso nomine quo Deus ipse pater appellatur, cum patre pariter subsistere etiam filius demonstratur.^b Quomodo autem Deus pater genuerit filium, nolo discutias, nec te curiosius inferas in profundi hujus arcanum: ne forte dum inaccessibleis lucis fulgorem pertinacius perscrutaris, exiguum ipsum qui mortalibus divino munere concessus est, perdas aspectum. Aut si putas in hoc omni indagationis genere nitendum, prius tibi propone quæ nostra sunt: quæ si consequenter valueris expedire, tunc à terrestribus ad cœlestia, & à visibilibus ad invisibilia properato. Expedi primo si potes, & explana, quomodo mens quæ intra te est, generet verbum, & quis sit in ea memoriæ spiritus: quomodo hæc cum diversa sint rebus & actibus, unum tamen sint substantia vel natura; & cum è mente procedant, numquam tamen ab ipsa separentur. Sed hæc quamvis in nobis & in animæ nostræ substantia habeantur, tamen tanto nobis occulta videntur, quanto & aspectui corporeo invisibilia. De apertioribus requiramus. Fons quomodo ex se generat fluvium? Quo autem spiritu rapidum fertur fluentum?^c Quid est quod cum unum & inseparabile sit, & fluvius, & fons; tamen nec fons fluvius, nec fluvius fons intelligi aut appellari potest, & tamen qui viderit fluvium, videt & fontem? Exerce te prius in horum explanatione, & discute si potes quæ habentur in manibus; & tunc ad horum sublimiora veniemus. Nec putes, quia te statim de terra suadeam ascendere super cœlos; sed prius te si placet ad istud firmamentum quod oculis patet, educam, & ibi si potes naturam hujus visibilis luminis discute. Quomodo ignis iste cœlestis generat ex semetipso splendorem lucis? quomodo etiam producit vaporem? & cum sint tria in rebus, unum tamen sunt in substantia. Quod & si hæc singula investigare potueris; scito adhuc divinæ generationis mysterium tanto esse differentius & eminentius, quanto creator creaturis potentior, quanto artifex opere suo præstantior, quanto ille qui semper est, eo qui ex nihilo coepit esse

nobilior. Credendus est ergo Deus, pater esse unici filii sui Domini nostri, non discutiendus: neque enim fas est servo de natalibus domini disputare. Contestatus est pater de cœlis, dicens. *Hic est filius meus dilectus*,^d in quo mihi bene complacui, ipsum audite. Pater ipsum dicit esse filium suum, & ipsum audiri jubet. Filius dicit: *Qui me vidit, vidit & Patrem*. Et: *Ego & Pater unum sumus*. Et: *Ego à Deo exivi, & veni in hunc mundum*. Quis est qui inter has Patris & Filii voces medium se discussorem interserat, & Deitatem dividat, affectum separet, & substantiam rumpat, spiritum secet, neget esse verum quod veritas dicit. Est ergo Deus pater verus^f veritatis pater, non extrinsecus creans, sed ex eo quod ipse est filium generans, id est,^g quasi sapiens sapientiam, quasi justus justitiam, quasi sempiternus sempiternum, quasi immortalis immortalem, quasi invisibilis invisibilem, quasi lux splendorem, quasi mens verbum.

5. Quod autem diximus, Orientis ecclesias tradere unum Deum patrem omnipotentem & unum Dominum, hoc modo intelligendum est, unum non numero dici, sed universitate. Verbi gratia: Si quis dicit unum hominem, aut unum equum; hic unum pro numero posuit. Potest enim & alius homo esse & tertius, vel equus. Ubi autem secundus vel tertius non potest jungi, unus si dicatur, non numeri, sed universitatis est nomen. Ut si exempli causa dicamus unum solem, hic unus ita dicitur, ut alius vel tertius addi non possit; unus est enim sol. Multo magis ergo Deus cum unus dicitur, unus non numeri, sed universitatis vocabulo nuncupatur, id est, qui propterea unus dicatur quod alius non sit. Similiter & de Domino accipiendum est, quod unus sit Dominus^h Jesus Christus per quem Deus pater dominatum omnium tenet, unde & sequens sermo omnipotentem pronuntiat Dominum. Omnipotens autem ab eo esse dicitur quod omnium ille teneat potentatum. Tenet autem omnia pater per filium, sicut & Apostolus dicit: *Quia per ipsum creata sunt omnia, visibilia & invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates*. Et iterum ad Hebræos scribens dicit: *Quia per ipsum sæcula instituit, & ipsum constituit universorum heredem*. Constituit autem quod ait, genuit, intelligitur. Quod si per ipsum sæcula instituit pater, & per ipsum creata sunt omnia, & ipse est heres omnium; per

d *Matth. 17. 5.*e *Joan. 14. 9.*

f g

Colos. 1. 16.

Hebr. 12.

^a *Sit imago*] *Est imago* in cod. Sangerm.^b *Quomodo autem*] vetusti codices mss. & editi *quomodo sane*. Habent iidem paulo post *inferas* pro *ingeras*, quod Pamelius induxit.^c *Quid est quod cum unum*] Sic restitui ex cod. Sangerm. & alio ex biblioth. Reg. & Morel. Male in aliis *quod quidem cum unum* referendo videlicet ad *fluentum* quod præcessit.^d *In quo mihi bene complacui*] Cod. Sangerm. & Remb. *in quo bene complacui*. Paulo post ex iisdem & Erasmi, ac Morel. restitui *audiri* pro *audire*.^e *Qui me vidit, vidit & patrem*] Sic cod. Sangerm.^f *Veritatis pater*] Sic codex Sangerm. cum Remb. &Erasmi. in aliis edit. *tamquam veritatis pater*.^g *Quasi sapiens sapientiam*] Id est, ut sapiens sapientiam. Idem enim valet illud *quasi* ac *ὡς* apud Græcos. Habent Morel. & Pamel. *quia sapiens, quia justus*, &c. lectio quam restituimus, cum auctoritate trium codicum mss. & Remb. ac Erasmi. nititur; tum ad Theologiæ rationem multo accuratior. Nemo enim nescit quam solemne sit sanctis patribus Filium à Patre, ut splendorem ex luce, genitum dicere. Sic non multo post ipse Rufinus.^h *Jesus Christus*] Addit editio Oxoniensis *Filius Dei omnipotens*, sed has voces nullo prorsus in codice mss. aut edito reperi.

Apoc. 4. 8.

a

ipsum ergo & potentatum omnium tenet. Quia sicut lux de luce, & veritas de veritate: ita & de omnipotente omnipotens natus est. Ut in Apocalypsi Joannis de Seraphim scriptum est: *Et requiem non habebant die ac nocte, dicentes: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus^a Deus, qui erat, & qui est, & qui venturus est omnipotens.* Omnipotens ergo dicitur qui venturus est. Et quis est alius qui venturus est, nisi Jesus Christus filius Dei? His additur, *invisibili & impassibili.* Sciendum quod duo isti sermones in ecclesiae Romanae symbolo non habentur: constat autem apud nos additos, hæreseos causa Sabellii, illius profecto quæ à nostris Patripassiana appellatur; id est, quæ patrem ipsum vel ex virgine natum dicit, & visibilem factum, vel passum affirmat in carne. Ut ergo excluderetur talis impietas de patre, videntur hæc addidisse majores, & invisibilem patrem atque impassibilem dixisse. Constat enim filium, non

b

Baruch. 3. 36

patrem, ^b in carne natum, & ex nativitate carnis filium visibilem & passibilem factum. Quantum autem spectat ad illam Deitatis immortalem substantiam, quæ una ei eademque cum patre est; ibi neque Pater, neque Filius, neque Spiritus sanctus visibilis aut passibilis creditur. Secundum vero dignationem carnis assumptæ, filius & visus & passus in carne est. Quod & propheta prædixerat, ubi ait: *Hic Deus noster, & non reputabitur alter ad eum. Invenit omnem viam disciplinæ, & dedit eam Jacob puero suo & Israel dilecto suo. Post hæc in terris visus est, & cum hominibus conversatus est.* Sequitur post hæc.

6. *Et in Christo Jesu unico Filio ejus Domino nostro.* Jesus Hebræi vocabuli nomen est, quod apud nos Salvator dicitur. Christus à chrismate, id est, ab unctione appellatur. Legimus enim in libris Moysis, quod Auses Nave filius cum electus esset dux populi, commutato nomine, de Ause Jesus cognominatus sit. Quo scilicet ostenderetur hoc esse nomen quod principibus & ducibus conveniret, iis dumtaxat qui salutem sequentibus se populis darent. Itaque & ille Jesus appellatus est, qui eductum de terra Ægypti populum, & de erroribus eremi liberatum in terram repromissionis induxit. Et hic Jesus dicitur, qui populum de ignorantiae tenebris eductum, & de mundi erroribus evocatum introducit ad regna cælorum. Christus quoque vel pontificale, vel regium nomen est. Nam prius & pontifices unguento chrismatis consecrabantur & reges: sed illi velut mortales & corruptibiles unguento materiæ corruptibilis ungebantur; hic vero sancto Spiritu perunctus, Christus efficitur, sicut Scriptura de eo dicit: *Quem unxit Pater Spiritu sancto*

Act. 10. 38.

misso de cælis. Et Esaias præsignaverat, dicens ex persona filii: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me.* Quia ergo ostendimus quid sit Jesus qui populum salvet, & quid sit Christus qui pontifex factus sit in æternum: nunc ex consequentibus de quo dicantur ista, videamus. *Et in unico filio ejus,* inquit, *Domino nostro.* Per hoc docet nos, quia Jesus iste de quo diximus, & Christus de quo exposuimus, unicus filius sit Dei, & noster Dominus. Ne forte putes quod humana ista vocabula terrenum te aliquid doceant, ideo subjungit unicum hunc esse filium Dei Dominum nostrum. Unus enim de uno nascitur: quia & splendor unus est lucis, & unum est verbum cordis. Nec in numerum pluralem defluit incorporea generatio, nec in divisionem cadit; ubi qui nascitur, nequaquam à generante separatur. Unicus est, ut menti sensus, ut sapientia sapienti, ut cordi verbum, ut forti virtus. Nam sicut solus sapiens pater ab Apostolo dicitur, ita & solus filius sapientia nominatur. Unicus ergo filius est: & cum sit gloria, sempiternitate, virtute, regno, potestate, hoc quod pater est; omnia tamen hæc non sine auctore sicut pater, sed ex patre tamquam filius, sine initio, & æqualis habet; & cum ipse sit omnium caput, ^c ipse tamen auctor est pater generando sine initio; quia nec pater præcedit filium, nec filius sequitur patrem in faciendo quasi adoptivum, sicut nos.

7. Filium sane cum audis, nolo cogitationem carnalis nativitatis assumas, sed memento hæc de incorporea dici substantia & natura simplici. Si enim, ut supra jam diximus, vel in eo quod cor generat verbum, vel mens sensum, vel lux ex se parit splendorem, nihil horum requiritur, nec ulla in tali generatione fragilitas cogitatur; quanto purius & sacratius de horum omnium creatore censendum est? Sed fortasse dicas, ista quam memoras, insubstantiva est generatio. Neque enim lux substantivum profert splendorem, aut cor substantivum generat verbum. Filius autem Dei substantialiter asseritur generatus. Ad hoc primo omnium illud dicimus quod etiam in cæteris rebus, cum proferuntur exempla, non per omnia similitudinem servare possunt rei illius, cui præbere putantur exemplum; sed unius alicujus partis, pro qua videntur assumpta, similitudinem tenent. Verbi gratia, ut cum in Evangelio dicitur: *Simile est regnum cælorum fermento, quod abscondit mulier in farinæ mensuris tribus.* Numquid putabimus regnum cælorum sic per omnia simile esse fermento, ut & sub-

Matth. 13.

33.

^a Deus qui erat] Sic duo codices mss. alius habet Dominus qui erat, Pamel. Deus Sabaoth. Remb. & Erasim. Dominus Deus & qui est & qui venturus est.

^b In carne natum] Sic cod. Sangerm. & Reg. cum Remb. & Erasim. incarnatum Morel. in carne & ex carne natum Pamel. in carne natum & ex carne natum Oxon.

^c Ipsius tamen auctor est Pater] Sic codices mss. & editi

quos sequi maluimus quam Pamelium, qui ex editionibus Hieronymi mancā & imperfectā, ut ipse fatetur, hanc sententiam apposuit: *Et cum ipse sit omnium caput, ipsius tamen caput est Pater. Sic enim scriptum est, Quia caput Christi Deus, ipsius tamen auctor est Pater generando sine initio.*

^astantia illa ^aita palpabilis sit ac fragilis, ut acida fieri possit & corrupta? An ad hoc solum exemplum istud videtur assumptum, ut ostenderetur, ex parva prædicatione verbi Dei, humanas mentes fidei fermento posse ^bcoalescere? Similiter & cum dicitur: *Simile est regnum cælorum reti misso in mare, quod ex omni genere piscium attrahit*: & in hoc numquid putandum est, quod naturæ lini quo rete aptatur, ac nodis quibus nassulæ necluntur, regni cælorum substantia per omnia conferatur? An ad hoc solum videtur assumpta comparatio, ut ostenderetur, quia sicut rete de profundo maris pisces ^ceducit ad littus, ita de profundo hujus sæculi errore humanæ animæ regni cælorum prædicatione liberantur? Ex quibus constat, exempla non in omnibus, his quorum exempla sunt esse similia. Alioquin si eadem essent omnia, jam non exempla dicerentur: sed ipsæ potius res, de quibus agitur, viderentur.

8. Deinde etiam illud dicendum est, quod nulla creatura talis esse potest qualis creator ejus. Et ideo sicut sine exemplo est divina substantia, ita & sine exemplo est divina ^dnativitas. Tunc etiam illud addimus, quia omnis creatura ex nihilo est. Si ergo insubstantiva scintilla quæ ignis est, gignit ex se creaturam quæ ex nihilo facta est, & conditionem in hoc servat originis suæ: illius æternæ lucis substantia, quæ semper fuit, quia insubstantivum in se nihil habuit, ^einsubstantivum ex se splendorem proferre non potuit. Et ideo recte unicus dicitur filius. ^fUnicus enim & solus est, quia natus sit. Nec comparisonem aliquam potest habere quod unicum est. Nec similitudinem substantiæ cum factoris suis habere potest ille, qui factor est omnium. Hic ergo Jesus Christus filius est unicus Dei, qui est & Dominus noster. Unicus & ad filium referri & ad Dominum potest. Unus est filius, vere filius, & unus vere Dominus Jesus Christus. Cæteri quippe, licet dicantur filii, ^g& adoptionis tantum gratia dicuntur; non veritate naturæ. Et si dicuntur alii Domini; concessa, non ingenita potestate dicuntur: hic vero solus est unicus filius, & solus unicus Dominus, sicut & Apostolus dicit: *Unus pater Deus, & unus Dominus Jesus-Christus, per quem omnia.* Igitur postea quam propositus ordo fidei, inef-

fabile sacramentum filii de patre nativitatis exposuit; nunc ad humanæ salutis dignationem dispensationemque descendit. Et hunc quem supra dixit unicum filium Dei, & Dominum nostrum nunc dicit.

9. *Qui natus est de Spiritu sancto ex Maria Virgine.* Hæc jam inter homines dispensationis nativitas est, illa divinæ substantiæ; hæc dignationis est, illa naturæ. De Spiritu sancto ex virgine nascitur. Et jam ^hhoc loco mundior auditus requiritur, & purior sensus. Huic enim quem dudum de patre natum ineffabiliter didicisti, nunc à sancto Spiritu templum fabricatum intra secreta uteri virginalis intellige. Et sicut in sancti Spiritus sanctificatione nulla sentienda est fragilitas: ita & in partu virginis nulla est intelligenda corruptio. Novus enim huic sæculo datus est partus, nec immerito: qui enim in cælis unicus filius est, consequenter & in terra unicus filius est, quia & unice nascitur. Nota sunt omnibus & in Evangeliiis decantata de hoc scripta Prophetarum ⁱquæ dicunt, quod *Virgo concipiet & pariet filium.* Sed & partus ipsius mirabilem modum Ezechiel Propheta ante formaverat, Mariam figuraliter portam Domini nominans, per quam scilicet, Dominus ingressus est in mundum. Dicit ergo hoc modo; *Porta autem quæ respicit ad Orientem, clausa erit: non aperiatur, & nemo transibit per eam, quoniam Dominus Deus Israel ipse transibit per eam, & clausa erit.* Quid tam evidens dici de ^kconsecratione virginis potuit? Clausa fuit in ea virginitatis porta, per ipsam introivit Dominus Deus Israel, & per ipsam in hunc mundum de utero virginis processit: & in æternum porta virginis clausa, servata virginitate, permansit. Igitur Spiritus sanctus refertur Dominicæ carnis & templi ejus creator.

10. Incipe hinc jam intelligere etiam sancti Spiritus majestatem. Contestatur enim & Evangelicus sermo de ipso, quod cum loquenti Angelo ad virginem & dicenti: *Quia paries filium, & vocabis nomen ejus Jesum; hic enim salvum faciet populum suum à peccatis suis*: illa respondisset: *Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco!* Dixerit ei Angelus Dei: *Spiritus sanctus veniet super te, & virtus altissimi obumbrabit tibi.* Et ideo quod nascetur ex te sanctum vocabitur fi-

rum, longe aliter ac in exemplis quæ ex rebus creatis petuntur. Quamobrem tollenda interrogatio, quæ non exstat in ms. Sangerm. nec apud Remb. ac Erasmi. vel legendum: *cur substantivum ex se splendorem proferre non potuit?*

^fUnicus enim & solus est] Sic cum Morel. & vet. Ox. legere malui quam cum aliis, *Unicus enim eo solus est.*

^gAdoptionis tantum] Adoptionis tamen cod. Sangerm. & Morel.

^hHoc loco] Cod. Sangerm. hoc in loco; alii in hoc loco.

ⁱQuæ dicunt] Pamel. qui dicunt.

^kConsecratione] Hic quoque prætulimus Sangermanensem codicem & editos omnes Frobenio, ex quo Pamelius sumpsit conservatione. Paulo post ex iisdem legimus de utero pro utero.

^aIta palpabilis] Sic cod. Sangerm. & Morel. ita deest in edit. Ex eodem & Rembolto ac Erasmi. legimus paulo post in duobus locis an ad hoc solum, pro eo quod est in aliis sed ad hoc solum.

^bCoalescere] Edit. Oxon. coacescere. Paulo post in cod. Sangerm. retine missæ.

^cEducit] Sic cod. Sangerm. editi adducit.

^dNativitas] Sic cod. Sangerm. & vetus edit. Oxon. majestas in aliis.

^eInsubstantivum] In hoc loco nonnulla emendant Morellius & Pamelius; sed quod legunt, *cur illius æternæ lucis substantia, insubstantivum ex se splendorem proferre non potuit?* id & fidei & Ruffini sententiæ contrarium est. Hoc enim in loco refellitur insubstantiva generatio, nec quidquam aliud disputat Ruffinus, nisi Filium esse substantivum splendorem, substantivum Verbum, substantialiter genera-

Isai. 7. 14.

Ezech. 44. 1.

Luc. 1. 35.

lius Dei. Vide ergo cooperantem sibi invicem Trinitatem. Spiritus sanctus venire dicitur super virginem, & virtus altissimi obumbrare ei. Quæ est autem virtus altissimi, nisi ipse Christus, qui est ^a Dei virtus & Dei sapientia? Cujus autem hæc virtus? Altissimi, inquit. Adest ergo altissimus, adest virtus altissimi, adest Spiritus sanctus. Hæc est Trinitas ubique latens, ubique apparens, vocabulis personisque decreta, inseparabilis vero substantia Deitatis. Quamvis solus filius nascatur ex virgine, adest & Altissimus, adest & Spiritus sanctus, ut & conceptus virginis sanctificetur & partus.

^b 11. Verum hæc quia ex Scripturis Prophetis asseruntur, possunt forte Judæos quamvis sint infideles & increduli confutare. Sed pagani solent ridere nos cum audiunt prædicari à nobis virginis partum: propter quod paucis & eorum obtreptionibus respondendum est. Omnis partus, ut opinor, ex tribus constat. Si adultæ ætatis sit femina, si virum adeat, si non sit ^b illius vulva vitio sterilitatis obclusa. Ex his tribus in hoc partu quem prædicamus, unum defuit, vir scilicet; & hanc partem, quia qui nascebatur non erat terrenus homo sed cœlestis, per cœlestem Spiritum dicimus, salva virginis incorruptione, completam. Et tamen quid mirum videtur si virgo conceperit; cum Orientis avem quam Phœnicem vocant, in tantum sine conjuge nasci vel renasci constet, ut semper & una sit, & semper sibi ipsa nascendo vel renascendo succedat? Apes certe nescire conjugia, nec foetus nixibus edere, omnibus palam est. Sed & alia nonnulla deprehenduntur uti hujusmodi sorte nascendi. Hoc ergo incredibile videbitur, divina virtute ad totius mundi redintegrationem factum; cujus exempla etiam in animalium nativitate cernuntur? Et tamen mirandum cur hoc gentilibus impossibile videatur, qui credunt Minervam suam de cerebro Jovis natam: quid ad credendum difficilius? aut quid magis contra naturam? Hic femina est, hic naturæ ordo servatur, hic conceptus & partus temporibus suis editus. Ibi nusquam femineus sexus, sed vir solus & partus. Qui illa credit, cur ista miretur? Sed & Liberum de femore ejus asserunt natum. Ecce aliud portentum genus, & tamen creditur. Venerem quoque, quam Aphroditem vocant, de spuma maris, sicut etiam nominis ipsius compositio ostendit, credunt esse progenitam; de ovo natos Castorem Pollucemque confirmant; ex formicis Myrmidones: & alia mille sunt, quæ contra rerum naturam venientia, ipsis tamen visa sunt credibilia: ut Deucalionis & Pyrrhæ lapides jactos, & hominum

ex his segetem natam. Et cum hæc tot & talia figmenta crediderint, unum eis verbum impossibile videtur quod adolescens femina divinum germen, non hominis vitio, sed Deo inspirante conceperit. Qui utique si ad credendum difficiles sunt, illis tot & tam turpibus monstris fidem nequaquam commodare debuerant: si vero faciles sunt ad credendum, multo promptius hæc nostra tam honesta & tam sancta recipere, quam illa tam indigna & tam foeda credere debuissent.

12. Sed dicent fortassis, quia possibile quidem fuerit Deo ut virgo conciperet, possibile etiam fuerit Deo ut pareret; sed indignum videri ut tanta illa majestas per genitales feminæ transfret ^c excessus: ubi quamvis nulla fuerit ex virili admixtione commixtio, fuit tamen ipsius puerperii obscenæ attrectationis injuria: pro quo paulisper eis secundum sensum suum respondeamus. Si quis videat parvulum in profundo cœni necari, & ipse cum sit vir magnus & potens, extremis, ut ita dixerim, plantis ingrediatur cœnum, ut parvulum morientem liberet; pollutusne à te accusabitur hic vir, quod paululum luti calcaverit? an ut misericors laudabitur, quod vitam contulerit morituro? Sed hæc etiam de communi homine dicta sint. Redeamus nunc ad naturam ejus qui natus est. Quantum putas natura solis eo inferior est? quantum creatura sine dubio creatore. Intuere nunc solis radios; si in cœni alicujus voraginem demittantur, ^d numquidnam aliquid inde pollutionis acquirunt? aut obscenorum illustratio solis ^e ducitur in injuriam? Ignis quoque natura quanto est inferior his de quibus sermo est? Et nulla materia vel obscena, vel turpis adhibita ei, ignem polluisse creditur. Cum ergo hæc ita esse in rebus materialibus constet; tu in illa supereminenti & incorporea natura, quæ super omnem ignem & supra omne lumen est, pollutionis aliquid putas aut obscenitatis incidere? Tum deinde etiam illud adverte: Nos hominem a Deo creatum de terræ limo dicimus; quod si obscenitas Deo reputatur opus suum requirenti, multo magis ei reputabitur opus illud ab initio fabricanti; & superfluum est dicere cur per obscena transierit, cum non possis dicere, cur obscena condiderit. Et ideo obscena hæc esse, non natura sed observantia docuit. Cæterum quæ omnia sunt in corpore ex uno eodemque luto formata, utribus tantum & officiis naturalibus distinguuntur.

13. Sed nec illud quidem ^f ab absolute vacare hujus quæstionis omittam; quod substantia Dei quæ per omnia incorporea est, inferi corporibus, vel capi ab eis principaliter non po-

^a Dei virtus & Dei sapientia] Pamel. Domini.

^b Illius vulva] Defunt in cod. Sangerm. Remb. Erasmi.

^c Excessus] Sic cod. Sangerm. Remb. Erasmi. egressus Morel. & Pamel.

^d Numquidnam aliquid inde] Sic codex Sangerm. & Remb. ac Morel. numquid inde jam aliquid Pamel. qui ex

Froben. legit demittantur, alii dimittantur.

^e Ducitur in injuriam] Sic Pamel. ex Froben. solis ducitur injuriis cod. Sangerm. Remb. Erasmi. Morel.

^f Ab absolute vacare] Ad solutionem vocare vet. edit. Oxon.

test, nisi aliqua media sit substantia spiritalis, quæ capax esse divini spiritus possit. Verbi gratia, ut si dicamus: Lux omnia quidem membra corporis illustrare potest, à nullo tamen eorum nisi à solo oculo capi potest; solus enim oculus est qui capax sit lucis. Et filius ergo Dei nascitur ex virgine, non principaliter soli carni sociatus, sed anima inter carnem Deumque media generatus.

^a Anima ergo media, & in secreta rationabilis spiritus arce, verbum Dei capiente, absque ulla quam suspicaris injuria Deus natus est ex virgine. Et ideo nihil ibi turpe putandum est, ubi sanctificatio spiritus inerat, & anima quæ erat Dei capax, particeps fiebat etiam carnis. Nihil ^b ibi dicas impossibile, ubi aderat virtus altissimi. Nihil de humana fragilitate cogites, ubi plenitudo inerat Deitatis.

14. *Crucifixus sub Pontio Pilato, & sepultus, descendit in inferna.* Docet Apostolus Paulus, illuminatos debere esse oculos cordis nostri ad intelligendum quæ sit altitudo, latitudo & profundum. Altitudo ergo & latitudo & profundum, descriptio crucis est. Cujus eam partem quæ in terram defixa est, profundum appellavit; altitudinem vero, illam quæ in aërem porrecta sublimis erigitur; latitudinem quoque, illam quæ distenta in dexteram lævamque protenditur. Cum ergo tot species mortis sint, quibus de hac vita exitus dari hominibus solet; vult nos Apostolus illuminatos corde scire rationem, cur ex his omnibus crucis potius species ad mortem delecta sit Salvatoris. Unde sciendum est, quod crux ista triumphus erat: triumphus enim insigne est trophæum, trophæum autem devicti hostis indicium est. Quia ergo adveniens Christus, sicut Apostolus dicit, tria pariter sibi regna subjecit; hoc enim indicat, ubi ait: *Quia & in nomine Jesu omne genu flectatur, cælestium, terrestrium, & infernorum*, & hæc omnia sua morte vincebat: conveniens mysterio mors quæ sita est; ut in aërem sublimatus, & aëreas subjugans potestates, victoriam de his supernis & cælestibus traderet; ^c expansas autem manus tota die, sicut sanctus Propheta dicit, tenderet ad populum incredibilem, qui est in terra, ut & incredulos contestaretur & invitaret credentes; ea vero parte quæ sub terram demergitur, inferna sibi regna subjiceret.

15. Etenim ut breviter aliqua etiam de secretioribus perstringamus, ab initio Deus cum

fecisset mundum, præfecit ei & proposuit quasdam virtutum cælestium potestates, quibus regeretur & dispensaretur mortalium genus. Quod ita factum Moyses indicat in Deuteronomii cantico, ubi dicit: *Cum divideret excelsus gentes, statuit terminos gentium secundum numerum Angelorum Dei*; sed & horum nonnulli, sicut & ipse qui princeps appellatus est mundi, datam sibi à Deo potestatem non his quibus acceperant legibus temperarunt, nec humanum genus divinis obedire præceptis, sed suis parere prævaricationibus docuerunt. Et hinc adversum nos peccatorum chirographa scripta sunt, quia, ut Propheta dicit, peccatis nostris venundati sumus. Pretium namque animæ suæ unusquisque consequitur, cum concupiscentiæ satisfecerit. Istud ergo uniuscujusque chirographum ab illis rectoribus pessimis tenebatur, quod Christus detraxit adveniens, & hac eos potestate nudavit; idque sub ingenti mysterio Paulus indicat, cum dicit de eo:

Delens quod adversum nos erat chirographum, & affigens illud cruci suæ, traduxit principatus & potestates, triumphans eos in semetipso. Rectores ergo illi quos humano generi præfecerat Deus, in tyrannidis contumaciam versi, impugnare commissos sibi homines aggressi sunt, & peccati præliis debellare. Sicut Ezechiel Propheta mysticis designat eloquiis, cum dicit: *In illa die procedent angeli festinantes exterminare Æthiopiam, eritque inter eos perturbatio in die Ægypti*, ^d quoniam ecce venit. Recte ergo eos omnipotentia nudatos Christus dicitur triumphasse, ablatamque ab eis potestatem hominibus tradidisse. Sicut ad discipulos suos dicit ipse in Evangelio: *Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes & scorpiones, & super omnem virtutem inimici.* Illos itaque qui accepta potestate male abusi sunt, subjectis quondam suis subjecit crux Christi. Nos vero, hoc est, humanum genus edocet primo omnium usque ad mortem resistere adversus peccatum, & libenter interitum pro pietate suscipere. Tum deinde & obedientiæ nobis in hac eadem cruce proponit exemplum, sicut illis qui aliquando rectores nostri fuerant, posuit ^e contumaciæ poenas. Audi ergo quomodo Apostolus vult per crucem Christi obedientiam nos ^f docere:

Hoc, inquit, sentite in vobis quod & in Jesu Christo, qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est se esse æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens, & in similitudi-

eam vero partem quæ sub terram demergitur, quod inferna sibi regna subjiceret. Sic totum hunc locum Morellius legit: *expensas autem manus tota die sanctus Propheta dicit, Tetendi manus tota die ad populum incredibilem, qui est in terra, ut incredulos contestaretur, & invitaret credentes: eam vero partem, &c.*

^d Quoniam ecce venit] Quoniam venit duo codices mss. Remb. & Erasmi.

^e Contumaciæ] Contumeliæ duo codices mss. Remb. Erasmi.

^f Docere] Doceri duo codices mss.

^g In similitudinem] In similitudine duo codices mss. & vetus Oxon.

Philip. 2. 10.

Esai. 65.

Deut. 32. 8.

Colos. 2. 14.

Ezech. 30. 9.

Luc. 10. 19.

Philip. 2. 5.

^a Anima ergo media] Sic multi alii scriptores loquuti, quos recenset Petavius lib. 4. de Incarn. cap. 13. Videtur autem illos ut ita loquerentur hæc potissimum cautio adduxisse, ne dolores quos Christus sensit, & alii motus in ejus anima ad occasionem corporis motuum excitati, in divinitatem ipsam referrentur; quod impium prorsus foret, ac soli hæresi congrueret Arianæ. Ruffino sane hoc in loco nihil aliud propositum, nisi ut divinam majestatem, nec in Christi nativitate contaminatam, nec in morte doluisse demonstret.

^b Ibi dicas] Ducas cod. Sangerm. Remb. Erasmi.

^c Expansas] Sic cod. Sangerm. Remb. *expensas* alii. Correxerunt hunc locum Pamelius ex Cauchio. Nam in vetustis codicibus & editis legitur *tendit manus*, & paulo post:

nem hominum factus & habitu repertus ut homo, factus est obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Quia ergo ille magnus magister est qui fecerit & docuerit, ideo obedientiam quæ piis morte etiam suscepta servanda est, docuit ipse prius pro hac moriendo servari.

16. Sed fortasse terreatur aliquis in huiusmodi doctrina, quod quem paulo ante cum Deo patre diximus sempiternum, ac de ejus substantia esse progenitum, quemque regno, æternitate & maiestate unum cum patre esse docuimus, nunc de ejus morte tractemus. Sed nolo terreari, O fidelis auditor, paulo post istum quem audis mortuum, rursus videbis immortalem; mors enim ab eo mortem spoliatura suscipitur. Nam sacramentum illud susceptæ carnis, quod supra exposuimus, hanc habet causam, ut divina filii Dei virtus, velut hamus quidam habitu humanæ carnis obiectus, & sicut ante Apostolus dixit, *Habitu repertus ut homo*, principem mundi^a invitare posset ad agonem: cui ipse carnem suam velut escam tradidit; ut hamo cum divinitatis intrinsecus teneret insertum, & effusione immaculati sanguinis, qui peccati maculam nescit, omnium peccata deleteret, eorum dumtaxat qui cruore ejus postes fidei suæ signassent. Sicuti ergo hamum esca^b conseptum si piscis rapiat, non solum escam cum hamo non removet, sed & ipse de profundo esca aliis futurus educitur: ita & is qui habebat mortis imperium, rapuit quidem in mortem corpus Jesu, non sentiens in eo hamum divinitatis inclusum; sed ubi devoravit, hæsit ipse continuo, & disruptis inferni claustris, velut de profundo extractus traditur, ut esca cæteris fiat. Quod ita futurum sub hac eadem figura & Ezechiel^c dudum signaverat, dicens: *Et extraham te in hamo meo, & extendam te super terram: campi implebuntur de te, & constituam super te omnes volucres cæli, & saturabo ex te omnes bestias terræ.*

17. Non ergo damno aliquo aut injuria divinitatis Christus in carne passus est, sed ut per infirmitatem carnis operaretur salutem in medio terræ, divina natura in mortem per carnem descendit; non ut lege mortalium detineretur à morte, sed ut per se resurrecturus januas mortis aperiret: velut si quis rex pergat ad gentem in qua proprios habeat captivitatis vinculo alligatos, devictaque ea carcerem intret,

^a Invitare posset] Pamelius commode hunc locum restituit, sed minus accurate videtur posuisse possit, cum in cod. Sangerm. & vetustis editionibus legatur posset.

^b Conseptum] Cod. Sangerm. contentum, quidam editi contextum. Paulo post legitur in eodem cod. ms. & Remb. cum hamo remover.

in quo vincti detinebantur; & ingressus aperiat januas, resolvat catenas, vincula, leras, & claustra comminuat, & vinctos in remissionem educat, & eos qui sedent in tenebris, & in umbra mortis luci ac vitæ restituat. Ergo dicitur rex fuisse quidem in carcere, non tamen ea conditione qua cæteri qui tenebantur inclusi: sed illi quidem ut pœnas solverent, hic vero ut absolveret pœnas.

18. Cautissime autem qui symbolum traderunt, etiam tempus quo sub Pontio Pilato gesta sunt, designaverunt: ne ex aliqua parte velut vaga & incerta gestorum traditio vacillaret. Sciendum sanè est quod in ecclesiæ Romanæ symbolo non habetur additum: *Descendit ad inferna*, sed neque in Orientis ecclesiis habetur hic sermo: vis tamen verbi eadem videtur esse in eo quod sepultus dicitur. Sed quoniam tibi erga Scripturas divinas amor & studium subjacet, sine dubio dicis mihi oportere hæc magis evidentibus Scripturæ divinæ testimoniis approbari. Quanto enim^d majora sunt quæ credenda sunt; tanto idoneis magis & indubitatis testibus indigere, vera est & consequens propositio. Sed nos tamquam scientibus legem loquentes, testimoniorum silvam brevitatibus causa^e reliquimus; pauca tamen ex multis, si etiam hoc requiritur, adhibemus, scientes studiosis quibusque in Scripturis divinis latissimum testimoniorum pelagus patere.

19. Primo ergo omnium sciendum est, quod ipsa ratio crucis non omnibus una eademque est, sed aliud gentibus, aliud Judæis, aliud credentibus sapit, sicut & Apostolus dicit: *Nos autem prædicamus Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam; ipsis vero vocatis Judæis & Græcis Christum Dei virtutem & Dei sapientiam.* Et alibi: *Verbum enim crucis, per euntibus quidem stultitia est, his vero qui salvi fiunt, virtus Dei est.* Judæi ergo quibus ex lege traditum fuerat, Christum in æternum mansurum, scandalum patiebantur de cruce ejus; quia resurrectionem ejus recipere noluerunt. Gentibus autem stultitia videbatur, Deum mortem suscepisse, quia ignorabant mysterium carnis assumptæ. Fideles vero qui & natum & passum in carne receperant, & à mortuis resurrexissent; merito virtutem Dei credebant esse, quæ vicerat mortem. Primo ergo hoc ipsum, quod Judæi quibus Prophetæ hæc prædixerant, non essent credituri, sed illi qui numquam hæc à Prophetis audierant: audi quomodo prophetico sermone signatur. *Quibus non est, inquit, annuntiatum de eo, videbunt: & qui non audierunt, intelligent.* Quod autem his qui meditabantur legem Dei à pueritia usque

^c Populi Æthiopum] Populo cod. Sangerm.

^d Majora] Sic Pamel. ex Froben. vet. edit. & Morel. magna cod. Sangerm. Remb. Erasmi. vet. Ox. & paulo post tanto idoneis & indubitatis.

^e Relinquimus] Relinquimus Morel. derelinquimus cod. Sangerm. vet. Ox. Remb. Erasmi.

ad senectutem

ad senectutem non credentibus, ad gentes esset omne mysterium transferendum, Esaias hoc modo prædicit: *Et faciet*, inquit, *Dominus Deus Sabaoth omnibus gentibus in monte isto inveniri lætitiā, bibent vinum, ungentur unguento: trade hæc omnia gentibus.* Hoc enim consilium Dei omnipotentis super omnes gentes. Sed dicent fortasse nobis illi qui se jactant in scientia legis: Blasphematis, qui sic dicitis Dominum corruptioni mortis subjectum & passioni crucis fuisse. Legite ergo quod scriptum habetis in Lamentationibus Hieremiæ, ubi dicit: *Spiritus vultus nostri Christus Dominus, comprehensus est in corruptionibus nostris: in quo diximus, sub umbra ejus vivemus in gentibus.* Audis quomodo Propheta dicit Christum Dominum comprehensum esse, & pro nobis, id est, pro peccatis nostris corruptioni traditum. In cujus umbra quoniam populus ille qui permansit incredulus, abjectus est, dicit quia vivemus non in Israel, sed in gentibus.

20. Quod si operosum non videtur, quam possumus breviter, singula quæ in Evangeliiis referuntur, qualiter in Prophetis prædicta sunt designemus; ut hi qui prima fidei elementa suscipiunt, testimonia hæc habeant in corde descripta, ut nulla eis umquam de his quæ credunt ambiguitas inimica surripiat. Edocemur per Evangelium quod Judas unus de amicis & convivis Christi tradiderit eum. Audi quomodo hoc prænuntiatur in Psalmis: *Qui manducat*, inquit, *panes meos,*^a *ampliabit adversum me supplantationem.* Et alibi: *Amici mei & proximi mei adversum me appropinquaverunt & steterunt.* Et iterum: *Molliti sunt sermones ejus super oleum, & ipsi sunt jacula.* Vis videre quomodo molliti sunt? *Venit*, inquit, *Judas ad Jesum, & dixit ei: Ave Rabbi, & osculatus est eum.* Per molle ergo osculi blandimentum, execrabile jaculum proditoris infixit. Unde & Dominus ad eum dixit: *Juda osculo filium hominis tradis!* Triginta argenteis audis eum appetitatum esse cupiditate proditoris. Audi & de hoc prophetica vocem: *Et dixi*, inquit, *ad eos: Si bonum est in conspectu vestro, date mercedem meam*^b *aut abnuite.* Et post hæc: *Et accepi*, inquit, *triginta argenteos, & misi eos in domum Domini in conflatorium.* Nonne hoc est quod in Evangeliiis scribitur, quia Judas pœnitentia ductus reportavit pecuniam, & projecit eam in templo, & discessit! Bene autem mercedem suam dicit, velut imputantis & exprobrantis affectu. Etenim tam multa opera bona apud eos egerat: cæcos eorum illuminaverat; claudis pedes, paralyticis gressum, mortuis quoque reddiderat vitam. Pro iis ergo omnibus bonis mercedem restituunt ei, mortem triginta argenteorum æstimatione pensatam. Refertur item in Evangeliiis, quod vinctus sit. Prædixit hoc sermo propheticus per Esaiam, dicens:

Isai. 3. 9. Væ animæ ipsorum quia cogitaverunt cogitationem

peffimam adversum seipsos, dicentes: Alligemus justum, quia inutilis est nobis.

21. Sed dicet aliquis: Numquid hæc de Domino intelligenda sunt? Numquid Dominus ab hominibus teneri poterat, & in judicium protrahi? Et de hoc te idem Propheta convincet, dicit enim his verbis: *Ipse Dominus in judicium* *Ibid. 14. veniet cum senioribus & principibus populi.* Judicatur ipse Dominus secundum Prophetæ testimonium, & non solum judicatur, sed & flagellis cæditur, & palmis in faciem verberatur, & conspuitur, & omnem pro nobis perfert indignitatis injuriam. Et quia hæc stupenda erant omnibus cum prædicarentur ab Apostolis, idcirco etiam ex persona ipsorum Propheta exclamat & dicit: *Domine, quis credidit auditui nostro?* Incredibile enim est ut Deus Dei filius ista pertulisse dicatur & prædicetur. Et ideo prædicuntur per Prophetas, ne qua credituris dubitatio nasceretur. Ipse ergo ex sua persona Christus Dominus dicit: *Dorsum* *Isai. 50. 6. meum dedi flagellis, & maxillas meas ad palmas, & faciem meam non averti à confusione sputorum.* Scribitur etiam illud inter cæteras passiones ejus, quod alligantes eum duxerunt ad Pilatum: præsignavit etiam hoc Propheta ubi dicit: *Et alligantes adduxerunt eum xenium regi Jarim:* nisi si obiciat aliquis & dicat, sed Pilatus non erat rex. Audi ergo quid in sequentibus Evangelium refert: *Audiens*, inquit, *Pilatus eum esse de Galilæa,* *Luc. 23. 6. misit eum ad Herodem, qui tunc erat rex in Israel.* Et bene addidit nomen Jarim, quod est silvester. Non enim erat Herodes de domo Israel, nec de illa vinea Israelitica, quam eduxerat Dominus de Ægypto, & plantaverat in cornu in loco uberi: sed erat silvester, id est, ex silva alienigenarum. Et ideo silvester appellatur, quasi qui de Israeliticæ vitis nequaquam palmitibus pullulasset. Sed & quod ait Propheta, *xenium*, convenienter aptavit. Tunc enim Herodes & Pilatus, ut Evangelium testatur, ex inimicis in concordiam revocati sunt; & velut reconciliationis suæ xenium, vinctum sibi invicem mittebant Jesum. Quid interest dummodo Jesus ubique ut salvator dissidentes reconciliet, pacem reparet, concordiam reddat? Unde etiam de hoc scriptum est in Job: *Dominus reconciliat corda principum* *Job. 12. 24. terræ.*

22. Refertur item quod cum Pilatus vellet eum dimittere, omnis populus clamaverit: *Crucifige, crucifige eum.* Prænuntiat hoc Hieremias Propheta, dicens ex persona Domini ipsius: *Facta* *Hier. 12. 8. est*, inquit, *hereditas mea mihi, sicut leo in silva. Dedit super me vocem suam, propterea exosus sum eam. Et propter hoc*, inquit, *dereliqui domum meam.* Et iterum alibi dicit: *Super quem aperuistis os vestrum, & adversus quem relaxastis linguas vestras.* Cum judicaretur, scribitur tacuisse. Multæ de hoc scripturæ testantur; in Psalmis dicitur: *Factus* *Psal. 37. 15. & abite*, Morel. aut *abite.* Paulo post legitur *accepit*, *misit* in cod. Sangerm. Remb. Erasmi.

^a Ampliabit] Ampliavit cod. Sangerm. vet. Ox. Remb.

^b Aut abnuite] Habent duo codices mss. Remb. Erasmi.

sum sicut homo non audiens, & non habens in ore suo increpationes. Et iterum: Ego autem sicut surdus non audiebam, & sicut mutus^a non aperiens os suum.

^a *Isai. 53. 7.* Et iterum alius Propheta: Sicut agnus coram ton-
dente se, sic non aperuit os suum. In humilitate judi-
cium ejus sublatum est. Imposita ei scribitur corona spinea. Audi de hoc in Canticis Cantico-
Cant. 3. 11. rum, super iniquitates Hierusalem mirantis de
injuria filii patris vocem, & dicentis: *Exite &*
videte filiae Hierusalem coronam qua coronavit eum
mater sua. Sed & de spinis ita alius Propheta
Isai. 5. 2. commemorat: *Et expectavi ut faceret uvam, fe-*
cit autem spinas, & non justitiam, sed clamorem.

Verumtamen ut mysterii secreta cognoscas: oportebat eum, inquam, qui peccata mundi venit auferre, etiam terrae maledicta purgare; quæ protoplasto peccante sententiam prævaricationis acceperat, dicente Domino: *Maledicta terra in operibus tuis, spinas & tribulos producet tibi.*

Propterea ergo spinis coronatur Jesus, ut prima illa condemnationis sententia solveretur. Ad crucem ducitur, & in ligno totius mundi vita suspenditur. Vis & de hoc prophetis testimoniis confirmari? Audi Hieremiam dicentem:

Hier. 11. 19. Venite, & injiciamus lignum in panem ejus, & conteramus eum de terra viventium. Et iterum:

Deut. 28. 66. Moyses velut deflens eos dicit: *Et erit vita tua suspensa ante oculos tuos, & timebis per diem & noctem, & non credes vitæ tuæ.* Sed transcurrendum nobis est, jam enim propositæ brevitatis excedimus modum, & brevium sermonem longa dissertatione distendimus; pauca tamen addemus, ne penitus quod cœpimus præterisse videamur.

^b *Joan. 7. 38.* 23. Scribitur Jesus in latere percussus, aquam simul & sanguinem profudisse. Hoc quidem mysticum est; ipse enim dixerat, quia *Flumina de ventre ejus procedent aquæ vivæ*, sed produxit & sanguinem, quem petierant Judæi venire super se & super filios suos. Produxit ergo aquam, quæ credentes diluat: produxit sanguinem, qui condemnet incredulos. Potest tamen etiam intelligi, quod duplicem gratiam baptismi figuraverit, unam quæ datur per aquæ baptismum: aliam quæ per martyrium profusione sanguinis quæritur; utrumque enim baptismum nominatur. Quod si & hoc quæris cur non ex alio membro, sed ex latere potius produxisse dicatur aquam & sanguinem; videtur mihi in latere per costam mulier indicari. ^b Quia ergo fons peccati & mortis de muliere prima, quæ fuit primi Adam costa, processit; idcirco & fons redemptionis ac vitæ de secundi Adam costa producit.

^a Non aperiens] Qui non aperit mss. & veteres editiones. Paulo post cod. Sangerm. Sicut ovis ad occisionem ductus est & sicut agnus, &c.

^b Quia ergo] Postremam vocem, quæ deerat in editis, restituiimus ex cod. Sangerm. sicque locum corruptum emendavimus, mutata interpunctione; ex eodem addidimus idcirco &c.

24. Scriptum est quod in passione ejus ab hora sexta usque ad horam nonam tenebræ factæ sunt. Accipe & de hoc Propheta testimonium dicentis: *Occidet tibi sol meridie.* Et iterum Zacharias Propheta: *In illa, inquit, die non erit lux, sed frigus & pruina erit in una die; & dies ille notus Deo, & neque dies neque nox, & ad vesperam erit lux.* Quid tam evidens à Propheta dici potuit? Ut jam tum hæc, non tam futura prædici quam narrari præterita videantur, etiam pruina & frigus prædixit. Propterea enim Petrus calefaciebat se ad ignem, quia frigus erat, & frigus patiebatur, non solum temporis, sed & fidei. Addidit etiam: *Et dies illa nota Domino, neque dies, neque nox.* Quid est, neque dies neque nox? Nonne aperte de insertis diei tenebris & revocata rursus luce differuit? Non fuit illa dies, neque enim cœpit ab ortu solis, neque integra nox fuit; non enim peracto diei cursu, spatia sibi debita vel ab initio suscepit, vel ad ultimum terminata perduxit, sed fugata per impiorum facinus lux reparatur ad vesperam. Post horam enim nonam depulsis tenebris sol redditur mundo. Et iterum^c alius de hoc ipso testimonium dicit: *Obscurabitur super terram in die lux.*

Amos 8. 9.
Zach. 14. 6.

Zach. 14. 7.

Math. 24. 29.

25. Docet Evangelii prædicatio quod etiam milites diviserunt sibi vestimenta Jesu, & supra tunicam ejus miserunt sortem: ^d hoc etiam curæ fuit Spiritui sancto Prophetarum vocibus protestari, cum dicit: *Diviserunt sibi vestimenta mea & supra vestem meam miserunt sortem.* Sed nec de illa quidem veste, quam dicuntur milites illudentes induisse eum, id est, de veste coccinea Prophetæ siluerunt. Audi enim quid dicit Esaias: *Quis est iste qui venit de Edom, rubor vestimentorum ejus ex Bosor! Quare rubicunda sunt vestimenta tua, & indumentum tuum tamquam à torculari calcato!* Unde & ipse respondit: *Torcular calcavi solus filia Sion; solus est enim qui peccatum non fecit, & abstulit^e peccata mundi.* Si enim potuit per unum hominem mors introire, quanto magis per unum hominem qui & Deus erat, potuit vita restitui?

Psal. 21. 19.

Isai. 63. 1.

26. Refertur etiam quod aceto potatus sit vel vino myrrhato, quod est amarius felle. Audi quid de hoc Propheta prædixerit. *Et dederunt, inquit, in esca mea fel, & in siti mea potaverunt me aceto.* Atque respondens jam tunc Moyses dicebat de populo illo: *Ex vineis Sodomorum vitis eorum, & palmes eorum de Gomorrha. Uva eorum uva fellis, botrus amaritudinis ipsis.* Et iterum exprobrans eos, dicit: *Populus stultus & non sapiens, hæc Domino retribuisti! Sed & in*

Psal. 68. 22.

Deut. 32. 32.

Ibid. 6.

^c Alius] Aliud codices mss. & vet. Oxon. Remb. Erasmi.

^d Hoc etiam] Totus hic locus cum sequenti testimonio nescio quo pacto excidit ex Pamelii editione atque ex Oxoniensi, quæ Pamelianam ducem sequitur. Paulo post in eadem editione Oxon. legitur filius Sion.

^e Peccata] Peccatum duo codices mss. vet. Oxon.

^a Canticis ^a Canticorum eadem prænuntiantur, ubi etiam hortus in quo crucifixus est designatur; dicit ergo: *Intravi in hortum meum, soror mea sponsa, & vindemiavi myrrham meam.* Ubi evidenter vinum myrrhatum quo potatus est declaravit.

^{Psal. 30. 6.} 27. Spiritum post hæc scribitur reddidisse. Prænuntiatum fuerat & hoc per Prophetam dicentem ex persona filii ad patrem: *In manus tuas* ^b *commendo spiritum meum.* Sepultus quoque perhibetur, & lapis magnus positus ad ostium monumenti. Accipe etiam de hoc quid propheticus per Hieremiam sermo prædixerit: *Mortificaverunt, inquit, in lacu vitam meam, & posuerunt lapidem super me.* Evidentissima hæc sepulturæ ejus indicia prophetis vocibus designata sunt; accipe tamen & alia: *A conspectu, inquit, iniquitatis ablatus est justus, & erit in pace locus ejus.* Et alibi: *Et dabo malignos in sepultura ejus.* Item alius, ^c *Recubans dormivit ut leo, & ut catulus leonis: quis suscitabit eum?*

28. Sed & quod in infernum descendit, evidenter prænuntiat in Psalmis, ubi dicit: ^{Psal. 21. 16.} *Et in pulverem mortis deduxisti me.* Et iterum: ^{29. 10.} *Quæ utilitas in sanguine meo, dum descendero in corruptionem!* Et iterum: ^d *Descendi in limum profundi, & non est substantia.* Sed & Joannes dicit: *Tu es qui venturus es, e in infernum sine dubio, an alium expectamus!* Unde & Petrus dixit: ^{1. Pet. 3. 18.} *Quia Christus mortificatus carne, vivificatus autem spiritu. In ipso, ait, eis qui in carcere inclusi erant, descendit spiritibus prædicare, qui increduli fuere in diebus Noe, in quo etiam quid operis egerit in inferno, declaratur.* Sed & ipse Dominus per Prophetam dicit, tamquam de futuro, *quia non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.* Quod rursus propheticè nihilominus ostendit impletum, cum dicit: ^{Psal. 29. 4.} *Domine, eduxisti ab inferno animam meam, salvasti me à descendantibus in lacum.* Sequitur post hæc:

^f 29. Tertia die resurrexit à mortuis: ^f Resurrectionis gloria in Christo, omne quod infirmum & fragile videbatur absolvit. Si tibi paulo ante non videbatur esse possibile usque ad mortem venisse immortalem; aspice nunc quia qui devicta morte resurrexisse dicitur, non potest esse mortalis; sed bonitatem in hoc intellige creatoris, quia eo usque ille miserando descendit, usquequo tu peccando dejectus es. Nec creatorem omnium Deum impossibilitatis accuses, ut ibi

putes opus ejus caduco lapsu potuisse concludi, quo ille id reparaturus pervenire non posset. Inferna & superna nobis dicuntur, qui certa corporis circumscriptione conclusi, intra præscriptæ nobis legis terminos continemur. Deo autem qui ubique est, & nusquam deest, quod infernum est, aut quod supernum patet. Verumtamen in assumptione corporis etiam ista complentur. Resuscitatur caro quæ deposita erat in sepulcro, ut adimpleretur quod dictum est per Prophetam: *Quia non dabis sanctum tuum videre corruptionem.* ^g Redit ergo victor à mortuis, inferni secum spolia trahens; eduxit enim eos qui tenebantur à morte, sicut & ipse prædixerat, ubi ait: *Cum exaltatus fuero à terra, omnia ad me traham.* Attestatur autem Evangelium de hoc, cum dicit: *Quia monumenta aperta sunt, & multa corpora sanctorum dormientium resurrexerunt & apparuerunt multis, & ingressi sunt sanctam* ^h *civitatem illam, de qua Apostolus dicit: Quæ autem sursum est Hierusalem libera est, quæ est mater omnium nostrum.* Sicut ad Hebræos ⁱ iterum dicit: *Decebat enim propter quem omnia, & per quem omnia, multos filios in gloriam adducentem, auctorem salutis eorum, per passionem consummari.* ^k Igitur consummatam passionibus carnem humanam, quæ in mortem ceciderat per protoplasti lapsum, resurrectionis virtute reparatam, in dextera sedis Dei ^l altissimi collocavit. Unde & Apostolus dicit: *Qui simul consuscitavit nos, simulque sedere fecit in cælestibus, hic enim erat figulus, qui ut Hieremias docet Prophetam, Vas de manu sua collapsum & confractum, rursum elevavit manibus suis, & reformavit sicut placuit in conspectu ejus.* Placuit autem ita, ut corpus quod mortale & corruptibile susceperat, de sepulcri petra levatum, & immortale atque incorruptibile effectum, jam non in terrenis, sed in cælestibus & in patris dextera collocaret. Plenæ sunt de his sacramentis scripturæ veteris Testamenti. Nullus super his Prophetam, nullus legislator aut psalmographus siluit, sed omnis pene sacra de his loquitur pagina: & ideo superfluum videtur immorari nos ad congreganda testimonia. Pauca tamen & admodum pauca ponemus, ad ipsos fontes divinatorum voluminum remittentes eos, qui potare abundantius cupiunt.

30. Dicit ergo statim in Psalmis: *Ego dormivi, & somnum cepi, & m resurrexi, quoniam* ^m

gressi sanctam civitatem, Morel. sine dubio ingressi sunt civitatem illam.

ⁱ Iterum] Hanc vocem addidi ex cod. Sangerm. Remb. Morel. Paulo post legitur *passionem* in codicibus mss. Remb. Erasmi. alii *passiones*.

^k Igitur consummatam] Aliter in codicibus mss. Remb. Erasmi. & vet. Oxon. *Igitur consummatam passionibus carnem, atque in eam protoplasti lapsum resurrectionis virtute reparatum.*

^l Altissimi] Magis arridet lectio codicis Sangerm. *in altissimis.*

^m Resurrexi] Cod. Sangerm. *Surrexi, quoniam Dominus suscipiet me.*

^a Canticorum] Deest in codice Sangerm. vet. Oxon. & Froben.

^b Commendo] Commendabo cod. Sangerm.

^c Recubans] Recumbens edit. Oxon.

^d Descendi] Sic Morel. & cod. Sangerm. alii *descendisti*.

^e In infernum sine dubio] Sic cod. Sangerm. & Morel. nisi quod ille habet *in inferno*. Defunt apud Remb. Erasmi. & Pamel.

^f Resurrectionis gloria] Resurrectionis quippe gloria Morel. & Pamel.

^g Redit] Sic cod. Sangerm. Remb. Morel. Erasmi. rediit Pamel.

^h Civitatem illam] Addit cod. Sangerm. *sine dubio in-*

Psal. 11. 6. Dominus suscepit me. Et iterum in alio loco : Propter miseriam inopum & gemitum pauperum nunc exsurgam, dicit Dominus. Et alibi sicut jam *Psal. 29. 4.* superius diximus : Domine, eduxisti de inferno animam meam : salvasti me à descendantibus in lacum. Et in alio : Quoniam conversus vivificasti me, & de abyſſo terræ iterum reduxisti me. Evidentiſſime autem in octogesimo & septimo *Psal. 87. 5.* Psalmo de eo dicitur : Et factus sum sicut homo sine adjutorio, inter mortuos liber. Non dixit homo, sed sicut homo. Sicut homo enim erat, quia etiam descenderat in infernum : sed inter mortuos liber erat, quia à morte teneri non poterat. Et ideo in uno natura humanæ fragilitatis, in alio ^a divinæ majestatis ostenditur. Osee autem Propheta etiam de tertia die manifestissime prænuntiat hoc modo : Sanabit nos, inquit, post biduum : in die autem tertia resurgemus & vivemus in conspectu ejus. Hæc autem ex persona eorum dicit, qui cum ipso die tertia resurgentes, de morte revocantur ad vitam : & ipsi sunt *Hebr. 13. 20.* qui dicunt : Die tertia resurgemus, & vivemus in conspectu ejus. Esaias vero aperte dicit : Qui educit de terra pastorem magnum ovium. Sed & quod mulieres visuræ essent resurrectionem ejus, Scribis & Phariseis & populo non credentibus, etiam hoc prædixit Esaias his verbis : Mulieres quæ venitis ab spectaculo, venite : non enim est populus habens intellectum. Sed & de illis quæ post resurrectionem perrexisse ad sepulcrum dicuntur & quæsisse eum, & non invenisse, sicut ^b Maria Magdalena refertur venisse ad monumentum ante lucem, & non invento eo, flens dixisse ad angelos qui aderant : Quia tulerunt Dominum, & nescio ubi posuerunt eum : Etiam de hoc ita prædicitur in Canticis Canticorum : In cubili meo quæsi vi quem dilexit anima mea, in noctibus quæsi vi eum, & non inveni eum. De illis quoque quæ invenerunt eum, & tenuerunt pedes ejus, prædicitur in Canticis Canticorum : Tenebo eum, & non dimittam eum ^c quem dilexerit anima mea. Hæc interim pauca de multis ; ^d brevitati enim studentes plura coacervare non possumus.

3 1. Ascendit in cælos, sedet ad dexteram Patris : inde venturus est judicare vivos & mortuos.

^e Consequenti brevitate in fine sermonis hæc continentur ; in quibus quod dicitur quidem palam est, sed requiritur quo sensu intelligi debeant quæ dicuntur. Nam ascendisse & sedere & venturum esse, si ^f secundum dignitatem divinitatis intelligas, aliquid per hæc humanæ fra-

gilitatis videbitur indicari. Consummatis etenim his quæ in terra gerebantur, & animabus de inferni captivitate revocatis, ascendere memoratur ad cælos, sicut Propheta prædixerat : Ascendens in altum, captivam duxit captivitatem, dedit dona hominibus. Illa scilicet dona, quæ Petrus in ^g Actis Apostolorum de Spiritu sancto dicebat : Exaltatus ergo dextera Dei, effudit hoc donum quod vos auditis & videtis. Donum ergo Spiritus sancti hominibus dedit : quia captivitatem, quam prius diabolus per peccatum deduxerat in infernum, Christus per mortis suæ resurrectionem revocavit ad cælum. Ascendit ergo ad cælos, non ubi Verbum Deus ante non fuerat : quippe qui erat semper in cælis, & manebat in patre ; sed ubi Verbum caro factum ante non sederat. Denique quia novus iste ingressus portarum cæli ædituis & principibus videbatur, videntes naturam carnis cælorum secreta penetrantem, dicunt ad invicem, sicut David ^h plenus Spiritu enuntiat : Tollite portas principes vestras, & elevamini portæ æternales, & introibit Rex gloriæ. Quis est iste Rex gloriæ ! Dominus fortis & potens, Dominus potens in prælio. Quæ vox utique, non propter divinitatis potentiam, sed propter novitatem carnis ascendentis ad dexteram Dei ferebatur. Dicit & alibi idem David : Ascendit Deus in jubilatione, ^h Dominus in voce tubæ. In voce enim tubæ, moris victorum est redire de prælio. De ipso quoque & aliàs dicitur : Qui ædificat in cælo ascensum suum. Etiam alibi : Qui ascendit super Cherubim & volavit, volavit super pennas ventorum.

3 2. Sedere quoque ad dexteram patris, carnis assumptæ mysterium est : neque enim incorporeæ illi naturæ convenienter ista absque assumptione carnis ⁱ aptantur : neque sedis cœlestis profectum divina natura, sed humana conquirit. Unde & dicitur de eo : Parata sedes tua Domine, ex tunc à sæculo tu es. Parata ergo à sæculo sedes est, in qua sessurus erat is in cujus nomine omne ^k genu flectitur, cœlestium, terrestrium, & infernorum. Et omnis lingua confitebitur ei, quia Dominus Jesus Christus in gloria Dei patris est. De quo & David ita refert ; Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos, scabellum pedum tuorum. Quæ tamen dicta Dominus in Evangelio differens, dicebat ad Phariseos : Si ergo David in spiritu Domini eum vocat, quomodo filius ejus est ! Per quod se ostendit secundum spiritum Dominum, secundum carnem filium esse David. Unde & ipse

^a Divinæ majestatis] Pamel. ex Froben. & vet. edit. legit Divinæ potestas majestatis ; sed deest potestas in codice Sangerm. vet. Ox. Remb. Erasmi. Morel. Male in Oxon. editione in una natura.

^b Maria Magdalena] Deest Magdalena in cod. Sangerm. Remb. Erasmi. Morel.

^c Quem dilexerit] Cod. Sangerm. quem dilexit.

^d Brevitati enim] Aliter in cod. Sangerm. Remb. Erasmi. Morel. brevitati studentes posuimus, plura & relinquentes. Et deest in codice Sangerm.

^e Consequenti brevitate] Consequentia brevittatis codices mss. Remb. Erasmi. & Morel. hæc continent cod. Sangerm. Remb. Erasmi. hæc continet Morel.

^f Si secundum] Sic Remb. Erasmi. Morel. nisi Pamel.

^g Actis] Actibus mss. & veteres editiones.

^h Plenus Spiritu] Spiritu sancto Pam.

ⁱ Aptantur] Adduntur cod. Reg. Remb. Erasmi. Morel. addantur cod. Sangerm.

^k Genu flectitur] Genu flectetur cod. Sangerm.

Matth. 26. Dominus iterum dicit: *Verumtamen dico vobis à modo videbitis filium hominis sedentem à dextris virtutis Dei.* Et Petrus Apostolus dicit de Christo: *Qui est in dextera Dei, sedens in cælis.* Sed & Paulus ad Ephesios scribens: *Secundum operationem, inquit, potentiae virtutis ejus, quam operatus est in Christo, suscitans eum à mortuis, & sedere faciens in dextera sua.*

33. Quod autem veniat judicaturus vivos & mortuos, multis quidem divinarum Scripturarum testimoniis edocetur: sed priusquam prophetis hæc eloquiis prædicta doceamus, illud necessario arbitror admonendum, quod ista fidei traditio quotidie nos vult de adventu judicis esse sollicitos; ut actus nostros ita præparemus velut reddituri imminenti judici rationem. Hoc enim erat quod & Propheta dicebat de viro beato: *Psal. 111. 5.* *Quia disponet sermones suos in judicio.* ^a Quod autem dicitur judicare vivos & mortuos non quod alii vivi, alii mortui ad judicium veniant; sed quod animæ simul judicabuntur & corpora, in quibus vivos animas, corpora mortuos nominavit. Sicut & ipse Dominus in Evangelio dicit: *Matth. 10. 28.* *Nolite timere eos qui corpus possunt occidere, animæ autem nihil facere possunt: sed timete potius eum qui potest animam & corpus perdere in gehennam.*

34. Nunc jam paucis, si videtur, etiam per Prophetas hæc prædicta esse doceamus. Plura autem testimonia cum volueris, ipse tibi de Scripturarum latitudine congregabis. Dicit ergo Malachias Propheta: *Malach. 3. 2.* *Ecce venit Dominus omnipotens, & quis sustinebit diem adventus ejus, aut quis sustinebit aspectum ejus? quia ipse* ^b *ingreditur sicut ignis conflatorii, & sicut spuma lavantium: & sedebit conflans eos, & purgans sicut argentum & sicut aurum.* Ut autem evidentius agnoscas quis sit iste Dominus, de quo hæc dicuntur; audi quid & Daniel Propheta prænuntiat. *Videbam, inquit,* ^c *in visu noctis, & ecce in nubibus cæli quasi filius hominis veniens, & usque ad vetustum dierum perveniet, & in conspectu ejus oblatus est: & ipsi datus est principatus, & honor, & regnum, & omnes populi, tribus & linguæ ipsi servient, & potestas ejus potestas æterna, quæ* ^d *non peribit: & regnum ejus non corrumpetur.* Ex his ergo edocemur, non solum de adventu & judicio, sed & de potestate ejus & regno, quia potestas ejus æterna sit, & sine corruptionis fine sit regnum, sicut in Evangelio dicitur: *Regni ejus non erit finis.* Unde valde alienus à fide est, qui regnum Christi dicit aliquando finiendum. Scire tamen debemus, quod salutarem hunc Christi adventum conabitur inimicus ad decipiendum fideles quosque callida fraude simulare, & pro filio

hominis qui expectatur venturus in majestate patris sui, filium perditionis in prodigiis & signis mendacibus præparare, ut pro Christo mundo huic introducat antichristum. De quo & ipse Dominus in Evangeliiis prædixit Judæis: *Quia* *Joan. 5. 43.* *ego veni in nomine patris mei, & non recepistis me: alius veniet in nomine suo, & ipsum recipietis.* Et iterum dicit: *Cum videbitis abominationem desolationis stantem in loco sancto, sicut dicit Daniel Propheta: Qui legit, intelligat.* Daniel ergo de adventu erroris istius plenius & latius in suis visionibus edocet: ex quibus valde operosum est exempla nunc ponere, quia satis amplis narrationibus dilatantur. Et ideo scire de his plenius & delectantem, ad ipsas magis recensendas remittimus visiones. Sed & Apostolus de eo dicit: *Ne quis vos seducat ullo modo: quoniam nisi discessio venerit primum, & revelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, qui adversatur & extollit se super omne quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita ut in templo Dei sedeat, ostendens se tamquam sit Deus.* Et paulo post: *Et tunc revelabitur, inquit, inimicus, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui: & evacuabit illuminatione adventus sui eum, cujus est adventus secundum opera satanæ, in omni virtute, signis & prodigiis mendacibus.* Et iterum paulo post: *Et ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati.* Propterea ergo prophetis & evangelicis atque apostolicis vocibus nobis prænuntiatur hic error, ne quis pro adventu Christi adventum credat antichristi. Sed & ipse Dominus dixit: *Cum dixerint vobis, ecce hic Christus, aut ecce illic, nolite credere: venient enim multi pseudochristi & pseudoprophetæ, & seducent multos.* Sed quomodo demonstrabitur judicium veri Christi, videamus: *Sicut fulgur, inquit, de Oriente resplendet usque ad Occidentem: ita erit adventus filii hominis.* Cum enim advenerit verus Dominus Jesus Christus, sedebit, & judicium statuet: sicut Evangelium dicit: *Et segregabit oves ab hædis,* ^f *id est, justos separabit ab injustis.* Sicut & Apostolus scribit: *Quia omnes nos stare oportet ante tribunal Christi, ut recipiat unusquisque propria operis sui, prout gessit sive bona sive mala: judicabimur autem non solum pro gestis, sed & pro cogitatis, secundum quod & ipse Apostolus dicit: Inter se invicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus in die quo judicabit Deus occulta hominum: sed de his ista sufficiant.* Post hoc ponitur in ordine fidei.

35. Et in Spiritu sancto. Ea quæ in superioribus paulo latius de Christo sunt tradita, ad in-

^a Quod autem &c.] Sic cod. Sangerm. & Froben. ac vetustissima hujus operis editio, ut testatur Pamelius, qui tamen sequi maluit corruptam hanc Rembolti, Erasmi & Morellii lectionem: *Quid autem dicitur judicare vivos & mortuos, nisi quod alii vivi, alii mortui ad judicium veniant?* Liquet ex his quæ sequuntur existimasse Ruffinum omnes morituros, & idcirco verba symboli subtilius interpretari voluisse, ne quis ex illis concluderet alios vivos, alios mortuos ad judicium venturos.

^b Ingreditur] Ingredietur Cod. Sangerm. & Remb. & postea iidem & Reg. conflatores.

^c In visu noctis] Noctis deest in codicibus mss. Remb. Erasmi. iidem habent: *Et omnis populus, tribus & linguæ ipsi servient.*

^d Non peribit] Non præteribit cod. Sangerm. vet. Ox.

^e Delectantem] Volentem Sangerm. Morel. vet. Ox.

^f Id est, justos separabit ab injustis] Sic cod. Sangerm. editi & justos ab injustis Morel. id est, justos ab injustis.

carnationis vel passionis ejus mysterium pertinent. Quæ dum media intercedunt personæ ipsius ^a coaptata, sancti Spiritus commemorationem paulo longius reddiderunt. Cæterum si solius divinitatis ratio habeatur, eo modo quo in principio dicitur, Credo in Deo patre omnipotente, & post hæc : In Jesu Christo filio ejus unico Domino nostro ; ita jungitur : Et in Spiritu sancto : illa vero omnia quæ de Christo memorantur ad dispensationem carnis, ut diximus, spectant ; igitur sancti Spiritus memoratone adimpletur mysterium Trinitatis. Sicut enim unus dicitur Pater & alius non est Pater : unus dicitur & unigenitus Filius, & alius unigenitus non est : ita & Spiritus sanctus unus est, & alius non potest esse Spiritus sanctus. Ut ergo fiat distinctio personarum, affectionis vocabula secernuntur ; quibus ille Pater intelligatur, ex quo omnia, & quod ipse non habeat Patrem ; Filius vero tamquam qui ex Patre natus sit ; & Spiritus sanctus tamquam de Dei ore procedens & cuncta sanctificans. Ut autem una eademque in Trinitate divinitas doceatur ; sicut dictum est, in Deo Patre credi, adjecta præpositione *in* : ita & in Christo Filio ejus, ita & in Spiritu sancto memoratur. Sed ut manifestius fiat quod dicimus, ex consequentibus approbabitur. Sequitur namque post hunc sermonem.

^b 36. ^b *Sanctam Ecclesiam, remissionem peccatorum, hujus carnis resurrectionem.* Non dixit : in sanctam Ecclesiam, nec in remissionem peccatorum, nec in carnis resurrectionem. Si enim addidisset *in* præpositionem, una eademque vis fuisset cum superioribus. Nunc autem in illis quidem vocabulis, ubi de divinitate fides ordinatur ; in Deo Patre dicitur & in Jesu Christo Filio ejus, & in Spiritu sancto ; in cæteris vero ubi non de divinitate, sed de creaturis ac mysteriis sermo est, *in* præpositio non additur, ut dicatur in sanctam Ecclesiam, sed sanctam Ecclesiam credendam esse, non ut in Deum, sed ut Ecclesiam ^c Deo congregatam : & remissionem peccatorum credendam esse, non in remissionem peccatorum ; & resurrectionem carnis, non in resurrectionem carnis. Hac itaque præpositionis syllaba creator à creaturis secernitur, & divina separantur ab humanis. Is ergo Spiritus sanctus est, qui in veteri Testamento legem & Prophetas ; in novo vero Evangelia & Apostolos inspi-

ravit. Unde & Apostolus dicit : *Omnis Scriptura* ^{2.Tim.3.16.} *divinitus inspirata, utilis est ad docendum.* Et ideo quæ sunt novi ac veteris instrumenti volumina, quæ secundum majorum traditionem per ipsum Spiritum sanctum inspirata creduntur, & Ecclesiis Christi tradita, competens videtur in hoc loco evidenti numero, sicut ex Patrum monumentis accepimus, designare.

37. Itaque veteris instrumenti primo omnium Moyse quinque libri sunt traditi, Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium. ^d Post hos Jesu Nave, & Judicum simul cum Ruth : quatuor post hæc Regnorum libri, quos Hebræi duos numerant ; Paralipomenon, qui dierum dicitur liber ; & Esdræ libri duo, qui apud illos singuli computantur, & Esther : Prophetarum vero Esaias, Hieremias, Ezechiel & Daniel : præterea duodecim Prophetarum liber unus : Job quoque & Psalmi David singuli sunt libri : Salomonis vero tres Ecclesiis traditi, Proverbia, Ecclesiastes, Cantica Canticorum. In his concluderunt librorum numerum veteris Testamenti. Novi vero quatuor Evangelia, Matthæi, Marci, Lucæ, Joannis : Actus Apostolorum, quos descripsit Lucas, Pauli Apostoli ^e Epistolas quatuordecim, Petri Apostoli Epistolas duas, Jacobi fratris Domini & Apostoli unam, Judæ unam, Joannis tres, Apocalypsim Joannis. Hæc sunt quæ Patres intra Canonem concluderunt ; ex quibus fidei nostræ assertiones constare voluerunt.

38. Sciendum tamen est, quod & alii libri sunt ^f qui non Canonici, sed Ecclesiastici à majoribus appellati sunt : ut est Sapientia Salomonis, & alia Sapientia quæ dicitur filii Syrach, qui liber apud Latinos hoc ipso generali vocabulo Ecclesiasticus appellatur ; quo vocabulo non auctor libelli, sed scripturæ qualitas cognominata est. Ejusdem ordinis est libellus Tobie & Judith, & Machabæorum libri. In novo vero Testamento libellus qui dicitur Pastoris sive ^g Hermetis, qui appellatur duæ viæ, vel ^h iudicium Petri ; quæ omnia legi quidem in Ecclesiis voluerunt, non tamen proferri ad auctoritatem ex his fidei confirmandam. Cæteras vero scripturas apocryphas nominarunt, quas in Ecclesiis legi noluerunt. Hæc nobis à Patribus, ut dixi, tradita opportunum visum est hoc in loco designare, ad instructionem eorum qui ⁱ prima fidei elementa

^a *Coaptata*] Sic cod. Sangerm. Remb. Erasmi. alii *coopata*.

^b *Sanctam Ecclesiam*] Pameliu addit *catholicam* ex Froben. & vet. edit. Hieron. sed deest illa vox in aliis codicibus editis & mss. nec à Ruffino explicatur, ut ipse fatetur Pam.

^c *Deo congregatam*] *Dei* cod. Sangerm.

^d *Post hos*] *Post hoc* cod. Sangerm. Remb. Erasmi. Morel. In eadem voce idem paulo post discrimen occurrit, iidem præter Morellium habent *Regum libri*.

^e *Epistolas*] Hanc vocem & quæ sequuntur in plurali numero apposuimus ex codd. mss. & vetustis editionibus. Pameliu legit *epistolæ* & sic quæ sequuntur.

^f *Qui non Canonici*] Mirifice placet editori Oxoniensi hæc Ruffini de his veteris Testamenti libris sententia. Sed unum

est quod observatum velim. Ruffinus hos libros in canonem non admittebat, sed nec eos vituperabat, nec ecclesias à quibus recipiebantur. Cum enim nondum inter omnes ecclesias ea de re convenisset, merito admittendi aut non admittendi venia dabatur & petebatur vicissim. At longe alia Protestantium agendi ratio, qui his libris omnium consensu receptis notam erroris inusserunt, ac ecclesias quæ receperant, improbare ausi sunt & damnare.

^g *Hermetis*] Sic duo mss. *Hermatis* edit. *Hermes* Morel.

^h *Judicium Petri*] *Judicium secundum Petrum* cod. Sangerm. & veteres edit. *secundum Petri Reg.*

ⁱ *Prima fidei*] Sic codices mss. & vetustæ Cypriani editiones ; male Pameliu ex Hieronymi edit. *prima sibi ecclesiarum ac fidei.*

suscipiunt, ut sciant ex quibus sibi fontibus verbi Dei haurienda sint pocula.

39. Tenet deinde traditio fidei sanctam Ecclesiam. Causam jam superius diximus, cur non dixerit etiam hic in sanctam Ecclesiam, sed sanctam Ecclesiam. Hi ergo qui supra in unum Deum credere docti sunt sub mysterio Trinitatis, credere etiam hoc debent, unam esse Ecclesiam sanctam, in qua una est fides, & unum baptisma, in qua unus Deus creditur Pater, & unus Dominus Jesus Christus Filius ejus, & unus Spiritus sanctus. Ista est ergo sancta Ecclesia, non habens maculam aut rugam. Multi enim & alii ecclesias congregarunt, ut Marcion, ut Valentinus, ut Hebion, ut Manichæus, ut Arius & cæteri omnes hæretici. Sed illæ ecclesiæ non sunt sine macula aut ruga perfidiæ. Et ideo dicebat de illis Propheta: *Odivi ecclesiam malignantium, & cum impiis non sedebo.* De hac autem Ecclesia quæ fidem Christi integram servat, audi quid dicit Spiritus sanctus in Canticis Canticorum: *Una est columba mea; una est perfecta^a & genitricis suæ.* Qui ergo hanc fidem in Ecclesia susceperit, non declinet in concilio vanitatis, & cum iniqua gerentibus non introeat. Concilium namque vanitatis est, quod ait Marcion, qui negat patrem Christi Deum esse creatorem, qui per filium suum fecerit mundum. Concilium vanitatis quod Hebion docet, ita Christo credi debere, ut & circumcisio carnis, & observatio sabbati, & sacrificiorum solemnitas, cæteræque omnes observationes secundum litteram legis teneantur. Concilium est vanitatis quod Manichæus docet; primum quod se paracletum nominavit, tum deinde quod mundum à malo factum dicit, Deum creatorem negat, Testamentum vetus repudiat, unam bonam, aliam malam naturam sibi invicem adversantes asserit, coæternas Deo animas hominum secundum Pythagoricos in pecudes & animalia & bestias redire per diversos nascendi circulos adstruit, resurrectionem carnis nostræ negat, passionem Domini & nativitatem non in veritate carnis, sed in phantasiis fuisse confirmat. Concilium vanitatis est, quod Paulus Samosatenus & post ejus successor Photinus asseruit Christum non fuisse ante sæcula natum ex Patre, sed ex Maria cœpisse: & non eum Deum hominem natum, sed ex homine Deum existimat factum. Concilium vanitatis est, quod Arius atque Eunomius docuit, qui Filium Dei non ex ipsa Patris substantia natum, sed ex nihilo creatum volunt, & Filium Dei habere initium, & minorem esse Patre, sed & Spiritum sanctum non solum minorem esse^b Filio, sed & mittendarium asserunt. Concilium vanitatis est & quod illi aiunt, qui Filium quidem de substantia Patris fatentur, sanctum vero Spiritum separant & secernunt; cum

utique unam eandemque virtutem & divinitatem ostenderit Trinitatis Salvator in Evangelio, cum dicit: *Baptizate omnes gentes in nomine Patris, & Filii, & Spiritus sancti.* Et est aperte impium separari ab homine quod divinitus jungitur. Concilium vanitatis est & hoc, quod olim congregavit pertinax & prava contentio, asserens quidem Christum carnem humanam suscepisse, non tamen & animam rationalem: cum utique & carni, & animæ, & sensui, & menti una eademque salus à Christo collata sit. Sed & illud concilium vanitatis est, quod Donatus per Africanam traditionis Ecclesiam criminando contraxit; & quod Novatus sollicitavit, lapsis poenitentiam denegando, & secundas nuptias^c cum forte iniri eas necessitas exegerit, condemnando. Has omnes ergo velut congregationes malignantium fuge, sed & eos si qui illi sunt qui dicuntur asserere, quod Filius Dei non ita videat vel noverit patrem, sicut ipse noscitur & videtur à patre: vel regnum Christi esse finiendum, vel carnis resurrectionem non integra naturæ suæ substantia reparandam: futurum Dei justum erga omnes negare judicium: diabolum debita absolvere damnatione poenarum. Ab his, inquam, omnibus fidelis declinet auditus, sanctam vero Ecclesiam teneat; quæ Deum Patrem omnipotentem, & unigenitum Filium ejus Jesum Christum Dominum nostrum, & Spiritum sanctum concordī & consona substantiæ ratione profitetur, Filiumque Dei natum ex virgine, & passum pro salute humana, & resurrexisse à mortuis in eadem carne qua natus est credit, eundemque venturum judicem omnium sperat, in qua & remissio peccatorum & carnis resurrectio prædicatur.

40. Verum de remissione peccatorum sufficere deberet sola credulitas. Quis enim causas aut rationem requirat, ubi indulgentia principalis est? Et tamen cum terreni regis liberalitas discussione non sit obnoxia, ab humana temeritate discutitur divina largitio? Solent enim cum irrisione dicere adversum nos pagani, quod ipsi nos decipiamus, qui putamus crimina, quæ opere commissa sunt, verbis posse purgari; & aiunt: Numquid potest qui homicidium commisit, homicida non esse; aut adulter non videri, qui adulterium perpetravit? Quomodo hujuscemodi criminum reus, sanctus vobis effici subito videtur & purus? Sed ad hæc, ut dixi, melius fide quam ratione respondeo. Rex enim est omnium qui promisit, terræ coelique Dominus est qui hæc pollicetur. Vis ut ei qui me hominem ex terra fecit non credam, quod ex criminoso me faciat innocentem: & qui me cum essem cæcus, fecit videre; cum essem surdus, audire me fecit; qui mihi claudo reddidit gressum; qui me infirmum, sanum fecit; innocentiam mihi perditam non

^a Genitricis] Genitrici cod. Sangerm.

^b Filio] Hanc vocem addidi ex cod. Sangerm.

^c Cum forte] Sic Pamelius, aliter in codice Sangerm.

Remb. Erasmi. Morel. Et secundas nuptias non iniri, eas, etiamsi necessitas exigit condemnando. Sic etiam cod. Reg. nisi quod eas deest.

poterit reparare? Et tamen veniamus ad ipsius naturæ testimonium. Occidere hominem non semper criminofum est, sed malitia non legibus occidere criminofum est. Non ergo factum me in talibus, quia interdum & recte fit, sed animus male consulens damnat. Si ergo animus in me, qui criminofus effectus est & in quo origo fuit vitii, corrigatur; cur tibi non videar posse innocens effici, qui prius fueram criminofus? Si enim, ut supra ostendimus, constat quod non in facto, sed in voluntate sit crimen, sicut mala voluntas, auctore malo dæmone, peccato me & morti fecit obnoxium; ita ^a in bonum voluntas mutata auctore bono Deo, innocentiae me reddit & vitæ. Similis causa & in cæteris criminibus. Et hoc modo fides nostra non invenitur naturalibus rationibus adversari; dum remissio peccatorum non gestis quæ mutari non possunt, sed animo quem de malo in bonum verti posse certum est, deputatur.

^b 41. Sed & ^b ultimus iste sermo, qui resurrectionem carnis prænuntiat, summam totius perfectionis succincta brevitate concludit; quamvis etiam de hoc non solum à gentilibus, sed etiam ab hæreticis fides impugnetur Ecclesiæ. Nam Valentinus resurrectionem carnis omnimodo negat, & Manes, sicut superius ostendimus. Sed & isti, qui Esaiam Prophetam dicentem quidem: *Resurgent mortui, & suscitabuntur qui in monumentis sunt*, audire noluerunt; nec Daniele sapientissimum omnium prophetantem: *Quia tunc resurgent qui sunt in terræ pulvere; hi quidem in vitam æternam; hi autem in opprobrium & confusionem æternam*; inde vel in Evangeliiis quæ recipere videntur, discere debuerunt à Domino Salvatore nostro Saducæos docente dictum: *Quod autem resurgant mortui, non legis quomodo dicit Moyses in rubo: Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Jacob! Deus autem non est mortuorum, ^c sed viventium*. In quo etiam quæ sit & quanta resurrectionis gloria, in superioribus memoravit, cum dixit: *In resurrectione autem mortuorum neque nubent, neque nubentur, sed erunt sicut angeli Dei*. Resurrectionis ergo virtus angelicum hominibus confert statum, ut qui de terra resurrexerint, non iterum in terra cum pecudibus, sed in cœlo cum angelis vivant; quos tamen ad hoc ratio ^d vitæ purioris admiserit: illos scilicet, qui jam non carni serviunt, sed animæ suæ carnem castis pud-

icitæ frenis in obedientia sancti Spiritus subjugarunt, & omni eam vitiorum labe tenuatam, & ad spiritalem gloriam sanctificationis virtute mutatam, angelorum quoque meruerunt ^e consortiis inferre.

42. Sed infideles reclamant & dicunt: Quomodo potest caro quæ putrefacta dissolvitur, aut in pulverem vertitur, maris etiam interdum profundo sorbetur, fluctibusque dispergitur, recolligi rursus & redintegrari in unum, & corpus ex ea hominis reparari? Ad quos primam interim responsionem sermonibus Pauli faciamus, dicentes eis: *Insipiens tu, quod seminas ^f non vivificabitur nisi prius moriatur. Et quod seminas, ^g non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum tritici, aut alicujus cæterorum seminum: Deus autem dat illi corpus prout vult*. Quod ergo in feminibus quæ tu in terram jacies, per annos singulos fieri vides; hoc in tua carne, quæ Dei lege feminatur in terra, futurum esse non credis? Cur, quæso te, tam angustus & invalidus divinæ potentiæ æstimator es, ut dispersum uniuscujusque carnis pulverem in suam rationem colligi & reparari posse non censeas; cum videas quod etiam mortale ingenium demersas in profundum terræ metallorum venas rimatur, & artificis oculus aurum videt, in quo imperitus terram putet? Nec tantum quidem concedimus ei qui fecit hominem, quantum homo qui ab ipso factus est, assequi potest? Et cum auri esse propriam venam, & argenti aliam, æris quoque longe disparem, ferrique & plumbi diversas in terra species terræ latere, mortale deprehendat ingenium: divina virtus invenire posse ac discernere non putabitur uniuscujusque carnis proprium ^g censum, etiam si videatur esse dispersus?

43. Sed adhuc tentemus animas, quæ deficiunt in fide, naturalibus rationibus adjuvare. Si quis diversa semina in unum permisceat, & hæc indiscreta seminet vel passim spargat in terram; nonne uniuscujusque seminis, quocumque loci ^h fuerit ratio, competenti tempore secundum naturæ suæ speciem germen producit, & culmum suæ formæ sui que corporis reparat? Ita ergo uniuscujusque carnis substantia quamvis varie & diverse dispersa sit, ratio tamen ipsa quæ inest unicuique carni immortalis est, quia immortalis animæ caro est. ⁱ Tempore quo seminatis in terram corporibus primum verbum Dei

^a In bonum voluntas] Bona voluntas mss. & vet. edit.

^b Ultimus] Sic mss. & vet. edit. ulterius Pamel. Paulo post legitur in cod. Sangerm. pronuntiat & gentibus.

^c Sed viventium] Hæc desunt in Reg. & pluribus edit. sed vivorum cod. Sangerm.

^d Vitæ purioris] Sic vet. edit. Oxon. & cod. Sangerm. alii prioris. Ex eodem cod. paulo ante posuimus resurrexerint, pro eo quod habetur in editis resurrexerunt.

^e Consortiis inferre] Sic Pamel. ex vet. edit. Hieron. consortiis inferre duo mss. misceri Remb. Erasim. Morel.

^f Non vivificabitur] Non vivificatur mss. vet. edit. Oxon. & Morel. Paulo post existimator legitur in cod. Sangerm. Remb. Erasim. Habet idem cod. Sangerm. terram putat.

^g Censum] Ita hoc in loco & infra emendamus auctoritate cod. Sangerm. editi sensum. Paulo post posuimus dispersus ex vet. edit. Oxon. & Morel. editi dispersam.

^h Fuerit ratio] Sic etiam idem cod. editi fuerat ratio.

ⁱ Tempore quo] Corruptus videtur hic locus, quem partim ex Pamelio & aliis nonnullis apud quod vox immortalis semel legitur, partim ex Morellio & vetusta editione à Pamelio citata sic libenter emendaverim: Ratio tamen ipsa, quæ inest unicuique carni, quia immortalis animæ caro est, ex eo tempore, quo seminatis in terram corporibus veri Dei voluntati arrisit, collectum &c. Confirmat hanc legendi rationem vet. edit. Oxon. quæ habet, vere Dei voluntas.

voluntate cum arriserit, collectum de terra, & attractum substantiæ suæ censum reddit ac reparat in illa specie, quam mors aliquando dissolverat. Et ita fit ut unicuique animæ non confusum, aut extraneum corpus, sed suum quod habuerat reparetur: ut consequenter possit pro agonibus præsentis vitæ cum anima sua caro vel pudica coronari, vel impudica puniri. Et ideo satis cauta & provida adjectione fidem symboli Ecclesia nostra docet, quæ in eo quod à cæteris traditur, carnis resurrectionem, uno addito pronomine tradit hujus carnis resurrectionem. Hujus sine dubio, quam is qui profitetur, signaculo crucis fronti imposito ^a contingit; quo sciat unusquisque fidelium, carnem suam si mundam servaverit à peccato, futuram vas esse honoris, utile Domino ad omne opus bonum paratum: si vero contaminata fuerit in peccatis, futuram esse vas iræ ad interitum. Jam vero de ipsa resurrectionis gloria, & de promissionum magnitudine si quis plenius scire desiderat, omnibus pene divinis voluminibus inveniet indicari; ex quibus non commonitionis tantummodo gratia, pauca in præsentis loco memorantes, finem injuncti à te opusculi faciemus. Igitur Apostolus Paulus quod resurgant mortui, talibus asserit argumentis, dicens: *Quod si resurrectio mortuorum non est, ergo nec Christus resurrexit. Si autem Christus non resurrexit, inanis est prædicatio nostra, vacua est & fides nostra.* Et paulo post: *Nunc autem Christus resurrexit à mortuis, primitiæ dormientium. Quoniam quidem per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum. Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita & in*

^b *Christo omnes ^b vivificantur: unusquisque autem in suo ordine; initium Christus, deinde hi qui sunt Christi in adventu ejus, deinde finis. Et in consequentibus addit etiam hæc: Ecce mysterium vobis dico: Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur. Sive ut in aliis exemplaribus invenimus, Omnes quidem dormiemus, omnes autem non immutabimur, in momento, in ictu oculi, in novissima tuba. Canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur. Sed & ad Thessalonicenses nihilominus scribens, dicit: Nolo autem vos ignorare, fratres, de dormientibus, ut non contristemini, sicut & cæteri qui spem non habent. Nam si credimus quia Jesus mortuus est, & resurrexit: ita & Deus eos qui dormierunt per Jesum adducet cum illo. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini: quia nos qui vivimus, qui relictii sumus in adventu Domini non præveniemus eos qui dormierunt. Quoniam ipse Dominus in jussu, in voce Archangeli, in tuba Dei descendet de cælo, & mortui qui in Christo sunt, resurgent primi: deinde*

^a Contingit] Contegit cod. Sangerm. Remb. & Morel. contigit Erasmi. Paulo ante in edit. Oxon. mendose proferatur pro profitetur.

^b Vivificantur] Sic mss. & vetustæ editiones, vivificabuntur Pamel.

^c Prædicatione quasi novella] Prædicatione novella San-

nos qui vivimus, qui relictii sumus, simul cum illis rapiemur in nubibus obviam Christo in aëra, & ita semper cum Domino erimus.

44. Verum ne existimes hæc Pauli solius & prædicatione quasi novella signari: audi quid etiam Ezechiel Propheta olim per Spiritum prælocutus sit: *Ecce, inquit, ego aperiam sepultra vestra, & educam vos de sepulcris vestris.* Job quoque mysticis redundans totus eloquiis, audi quam evidenter resurrectionem prædicet mortuorum: *Est, inquit, arbori spes: si enim abscissa fuerit, iterum pullulabit, & virgultum ejus nunquam deficit: quod si senuerit, in terra erit radix ejus. Si autem in petra mortuus fuerit, truncus ejus ab odore aquæ reflorescit, & faciet fruticem quasi novella. Vir vero si mortuus fuerit, abiit: & mortalis si ceciderit, ultra jam non erit!* Non tibi videtur in his cum quodam pudore arguere homines & dicere: Itane est stultum hominum genus, ut cum videant excissæ arboris truncum iterum pullulare de terra, & lignum emortuum iterum vitam recipere; ipsi nec lignis simile aliquid de semetipsis, nec arboribus opinentur? Ut autem scias quod velut interrogantis modo legendum sit ^d quod dixit: *Mortalis autem cum ceciderit, non resurget!* de consequentibus probat, subjungit namque statim: *Si autem mortuus fuerit homo, vivet.* Et paulo post dicit: *Expectabo usquequo iterum fiam.* Et iterum idem dicit: *Qui resuscitaturus est super terram pellem meam, quæ hæc nunc haurit.*

45. Hæc quidem dicta sunt ad probationem professionis nostræ, quæ confitemur in symbolo hujus carnis resurrectionem. Quod enim adjunctum est, *hujus*, vide quam consonum sit omnibus his quæ de exemplis divinarum voluminum ^f memorabamus. Quid enim aliud indicatur in dictis Job, quæ superius exposuimus, cum dicit: *Qui resuscitabit pellem meam quæ hæc nunc haurit*, id est, quæ ista tormenta perpetitur, nonne aperte hujus carnis dicit resurrectionem futuram, *hujus*, inquam, quæ tribulationum & tentationum cruciamenta nunc sustinet? Sed & Apostolus cum dicit: *Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem: numquid non corpus suum quodammodo contingentis, & digito palantis est vox? Hoc ergo quod nunc corruptibile corpus est, resurrectionis gratia incorruptibile erit, & hoc quod nunc mortale est, immortalitatis virtutibus induetur; ut sicut Christus resurgens à mortuis, jam non moritur, neque mors ei ultra dominabitur: ita qui & in Christo resurgunt, nec corruptionem sentient ultra, nec mortem, non natura carnis ab-*

germ. & plures editi; sic etiam infra, *est radix ejus, ad odorem aquæ* in mss. & edit. pluribus.

^d Quod dixit] Quod ut dixit patientissimus Job edit. Ox.

^e Super terram] De terra Sangerm.

^f Memorabamus] Memoravimus Sangerm. & vet. Ox.

jecta, sed conditione ejus & qualitate mutata. Erit ergo corpus quod resurget à mortuis incorruptibile & immortale, non solum justorum, sed etiam peccatorum. Justorum quidem, ut semper possint permanere cum Christo: peccatorum vero, ut absque internectione sui debitas luant poenas.

46. Quod autem justī semper cum Domino Christo permaneant jam & in superioribus edocuimus, ubi ostendimus quia Apostolus dicit: *Deinde nos qui vivimus, qui relictī sumus, simul rapiemur cum illis in nubibus obviam Christo in aëra, & ita semper cum Domino erimus.*^a Nec mireris si sacrosancta sanctorum corpora in tantam gloriam resurrectionis mutabuntur, ut in occursum Domini suspensa nubibus & aëre vectata rapiantur; cum ipse Apostolus exponens quantum conferat Deus his qui diligunt eum, dicat: *Qui transformabit corpus humilitatis nostrae, conforme corpori fieri claritatis suae.* Nihil ergo absurdum est, si sanctorum corpora dicantur nubibus in aëra sustolli, cum ad formam corporis Christi quod in dextera Dei sedet, dicantur esse reformanda. Sed & hoc sanctus Apostolus, vel de se, vel de cæteris sui loci vel meriti, addit & dicit: *Quia coexcitavit nos cum Christo, simulque fecit sedere in cælestibus.* Unde cum hæc & horum similia quamplurima in repositionibus habeat resurrectio justorum; non erit jam difficile credere etiam illa quæ Prophetæ prædixerunt: quod *justi fulgebunt sicut sol & sicut splendor firmamenti in regno Dei.* Cui enim difficile videbitur, eos fulgorem solis habituros, & siderum ac firmamenti hujus splendore decorandos, quibus vel vita & conversatio angelorum Dei paratur in cælis, vel conformandi dicuntur ad gloriam corporis Christi? Ad quam gloriam Salvatoris ore promissam respiciens sanctus Apostolus, dicit: *Quia seminatur corpus animale, surget corpus spiritale.* Si enim verum est, sicut certe verum est, quod justos quosque & sanctos angelorum consortiis sociabit divina dignatio; certum est quod & corpora eorum in spiritualis corporis gloriam vertat.

47. Nec hoc tibi contra naturalem corporis rationem videatur esse promissum. Si enim secundum ea quæ scripta sunt, quod accipiens Deus limum terræ plasmavit hominem, credi-

mus, & hæc est natura corporis nostri, ut voluntate Dei terra verteretur in carnem; quid tibi aut absurdum aut contrarium videtur, si eisdem rationibus, quibus lutum profecisse dicitur in corpus animale, c rursus corpus animale, in corpus proficere spiritale credatur? Hæc quidem atque his similia multa invenies in Scripturis divinis de resurrectione justorum. Dabitur autem & peccatoribus, ut supra diximus, incorruptionis & immortalitatis ex resurrectione conditio, ut^d sicut justis ministrat ad perpetuatatem gloriæ, ita peccatoribus ad prolixitatem confusionis ministret & poenæ. Sic enim propheticum definit eloquium, cujus & paulo ante meminimus, ubi dicit: *Et multi resurgent de terræ pulvere: hi quidem in vitam æternam, hi autem in confusionem & opprobrium æternum.*

48. Si ergo intelleximus qua veneratione Deus omnipotens Pater dicatur, quove sacramento Dominus noster Jesus Christus unicus Filius ejus habeatur, & qua perfectione sanctus Spiritus ejus nominetur; utque sancta Trinitas unum sit per substantiam, sed affectu personisque discreta: quid etiam partus virginis, quid verbi in carne nativitas: quid sacramentum crucis, quæ utilitas divini ad inferna descensus; quæ resurrectionis gloria, & animarum de infernis revocata captivitas; quid etiam ascensus ad cælum; & venturi judicis expectatio: sed & sanctæ Ecclesiæ adversum congregationes vanitatis, qualis haberi debeat agnitio, qui sacrorum voluminum numerus; quæve hæreticorum vitanda conventicula: utque in peccatorum remissione divinæ libertati nequaquam ratio naturalis obsistat; & ut carnis nostræ resurrectionem non solum divinæ vocis, sed & ipsius Domini & Salvatoris exemplum & consequentia naturalis rationis assignet: si, inquam, hæc secundum traditionis supra expositæ regulam consequenter advertimus; deprecemur ut nobis & omnibus qui hæc audiunt, concedat Dominus, fide quam suscepimus custodita, cursu consummato, expectare repositam coronam justitiæ; & inveniri inter eos qui resurgunt ad vitam æternam, liberari vero à confusione & opprobrio sempiterno: per Christum Dominum nostrum per quem est Deo Patri omnipotenti cum sancto Spiritu gloria & imperium in sæcula sæculorum.

^a Nec mireris] Reg. & edit. plures sic habent: Nec morā sacrosancta &c. Infra duo mss. qui transformavit.

^b Conforme corpori fieri] Conforme corpori filii duo mss. Remb. Erasim. conforme fieri corpori filii Morel.

^c Rursus corpus animale] Hæc defunt in mss. & Remb. Erasim. Morel.

^d Sicut justis] Male Morel. & Pamel. sicut Deus justis; emendavi auctoritate Sangerm. Remb. Erasim.

AD VIGILIUM EPISCOPUM, DE JUDAICA INCRECULITATE,

Celsi cujusdam in altercationem Jasonis & Papisci, Præfatio.

^a ^a **E**TSI plurimos gentiliū scio, Vigili san-
^r ^r **E**ctissime, ab ordine atque ratione veritatis
aversos, quominus Dominum noscant, cæcitate
^b ^b **t**amen magis Judaicæ plebis
insaniam novi adversus nomen Domini, pertina-
^c ^c **i**etiam nunc duritia cordis, ingenita & patrum
iniquitate perstare, ^c ^c **a**versantes veram salutem,
nec inquirentes vitæ æternæ datorem, ut qui de-
^d ^d **s**it conversi ad Domini timorem ^d ^d **s**atisfactione
omni poenitentiae ab iniquitatibus liberari: sed
^e ^e **p**erstat & durat adhuc & semper, ^e ^e **p**uto, durabit
ad usque progeniem succidaneam innata patrum
irreligiosa perfidia; quæ adversus odium nominis
^f ^f **D**omini incredulitatis ^f ^f **i**nsania roborata, nec ad
agnoscendam veritatem potest corrigi, nec ad ti-
morem Dei ipsius monitis doceri atque suaderi.
Cum autem doceat Dominus & ostendat, dicens:
*Joan. 8. 12. Ego sum lumen sæculi, qui me secutus fuerit, non am-
bulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ: & quæ,
malum, ratio est, ostensum divinitus vitæ lumen
omittere, & mentis cæcitate malle tenebras mor-
tis eligere, ut ostendat damnationis suæ propriæ
voluntatis ^h libera & illicita perditione, contra
Deum etiam illa nolle ⁱ quæ profunt? Secundum
quod & per Domini vocem increpatam Hieru-
salem, quod colligi noluerit, ^k ^k **D**eum illam volen-
te colligere, loquitur Spiritus sanctus, & bonita-
tem Dei manifestat peccatoribus subvenire jugiter
velle: *Hierusalem Hierusalem, quæ interficis Prophe-
tas & lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties volui
colligere filios tuos, sicut gallina colligit filios suos sub
axillas, & noluisti? Adeo Dei voce ^l manifeste
perfidi populi contumacia denotatur, ut etiam
salutem propriam suam semper adversus clemen-
tem misericordiam Domini sprevisse doceatur.**

^a *Etsi plurimos*] Ante hæc verba legitur in cod. Colber-
tino 1453. Cyprianus Vigilio fratri salutem.

^b *Tamen*] Tunc in omnibus codd. mss. Paulo ante editi
habent adversos.

^c *Aversantes*] Sic omnes codices mss. & paulo post inqui-
rentes, editi *aversantis* & *inquirentis*. Paulo ante conjunctio-
nem & addidi ante *patrum* ex cod. Remigiano.

^d *Satisfactione*] *Omnimoda satisfactio poenitentiae* Remig.

^e *Puto, durabit*] Has voces addidimus ex cod. Remig.

^f *Insania*] Sic duo codices mss. editi *insania*, sic etiam
ad agnoscendam in duobus codicibus mss. *noscentiam* editi.
^g *Quæ, malum, ratio est*] Aliter in duobus antiquis codi-
cibus: *Hæc* (id est, Judæa) *maluit ratione ostensum divini-
tus lumen omittere, & mentis cæcitate malle & tenebras
mortis eligere, &c.*

^h *Libera & illicita perditione*] Sic quatuor codices mss.
editi *liberam* &c.

ⁱ *Quæ profunt*] Aliter unus cod. ms. *quæ possunt*.

^m ^m **I**nde Propheta benevolentiam Dei, exhorta-
tione prædicationis offerens & insinuans procla-
mat & suadet, dicens: *Revertimini ad me, & ego* *Malach. 3. 7.*
revertar ad vos, dicit Dominus. ⁿ ⁿ **A**lius quoque si-
militer misericordiam Domini sempiternam ma-
nere demonstrans, addidit, dicens: *Nolo mortem* *Ezech. 33.*
morientis, quantum ut revertatur & vivat, dicit Do-
minus.

^{2.} ^{2.} **Q**uid est ergo reverti ad Dominum, quam
in Christum credendo, per eum qui est via ve-
niendi ad patrem, Deo reconciliatum posse sal-
vari? Quomodo autem reverti ad Deum possunt,
qui ei per quem est agnitio & reversio ad Deum,
voluntatem Dei prædicanti credere noluerunt?
Aut quomodo Deum satisfactione aliqua placare
potuerint; qui eum qui est satisfactio & pla-
catio pro nobis apud patrem, sacrilega impugna-
tione persequi maluerunt? *Si enim advocatum* *1. Joan. 2. 1.*
Christum habemus & apud Deum patrem, servare
ea quæ nos docuit & monuit, quæque apud pa-
trem locuturus est, sollicito timore facere debe-
mus. Igitur nos qui mente in Domini metum
prona, mandatorum ejus monitis insistimus, &
religiosi ac venerabilis cordis ^r ^r **f**idem & creduli-
tatem de ejus timore concepimus; quid aliud se-
qui, quid cupere, quid magis velle ac tenere de-
bemus, quam ut omni à nobis mentis antiquæ
nocte discussa, & caligine vitæ prioris absterfa,
mandatorum Domini salutarium memores, ac
vitæ æternæ promissa retinentes, ad ejus monita
revertamur, & in ipsius lumine quod ostendit,
firmata credulitate gradiamur; ut qui ignari ali-
quando salutis futuræ, in erroribus implicati vi-
tæ prioris, ac tenebris aberravimus, illuminati
nunc ejus veri luminis claritate, & ostenso nobis
atque patefacto melioris vitæ limite, Domini
mandata sequenda & gerenda teneamus.

^k *Deo illam*] Sic quatuor codices mss. editi *Domino*.

^l *Manifeste*] Sic codd. tres melioris notæ, editi *manifesta*.

^m *Inde Propheta*] Emendavimus auctoritate trium codd.
mss. quod mendose antea legebatur: *Propheta item alius be-
nevolentiam Dei exhortatione offerens, prædicatione insinuans.*

ⁿ *Alius quoque*] Sic tres codices mss. editi *alias quoque*
similiter misericordiam suam Deus, unus codex ms. per
alium.

^o *Ad Dominum*] Has voces addidi ex cod. Remig. &
paulo post aliqua ante placare.

^p *Potuerint*] Sic codex Remig. editi *potuerunt*, unus cod.
mss. *poterunt*.

^q *Apud Patrem*] Sic codex Remigianus cum alio, editi
ad Patrem; quidam codices mss. *locutus est*.

^r *Fidem & credulitatem*] Sic emendavi auctoritate cod.
Remig. editi *fide credulitatem*. Paulo post *concepimus* & *re-
vertamur* ex eodem cod. & nonnullis aliis, pro eo quod est
in editis *concepimus* & *vertamur*.

3. Hoc lumen nobis vitæ salutaris exortum, hoc in reparationem hominis natum de Dei patris procuratione ac miseratione præsidium Magi primi ab Orientali parte venientes, & stella duce Judæorum regem palam præscia prædicatione quærentes, afferentes etiam munera, testificata omnibus inquisitione monstrarunt. Et ne aliquibus quis ille esset, absconsum^a foret, inventum puerum procidentes genibus adorarunt; sicut testificatur Evangelium, dicens: *Cum autem natus esset Jesus in Bethleem Judæ in diebus Herodis regis, ecce Magi ab Oriente venerunt in Hierosolymam dicentes: Ubi est qui natus est Rex Judæorum? Vidimus enim stellam ejus in Oriente, & venimus adorare eum*, testificantes scilicet veritatem de eo, etiam stellam sibi signum atque indicium nativitatis ipsius esse monstratam, qua indice natum^b esse illum Magis prædicantibus & affirmantibus, Hierosolymis crederetur. Simeon quoque justus qui in cæcitate constitutus, cæc^c divino monitus oraculo audierat se non ante moriturum quam vidisset Christum; cum in templum omni populo præsentem infantem secum d^d inferret mater, & in spiritu natum esse Christum sensisset, acceptum in manus puerum vidit; & benedicens Deum, in conspectu & auditu omnium dixit: *Nunc dimittis servum tuum Domine, secundum verbum tuum in pace, quoniam viderunt oculi mei salutare tuum*. Simeon quod cæcus audierat, evidenti veritate^e perfectum esse annuntiabat; & veritatem quam accepto lumine viderat, benedicendo palam Deum populo prædicabat. Ad hoc enim viderat, ut referret, & revelatione sua quod Christus natus fuisset, ostenderet; & perfidi populi initia prima incredulitatis instrueret.

4. Nec hoc solum testimonium de eo Scripturarum cœlestium veritas perhibet, verum & per Prophetas ante Spiritus sanctus adventum ejus in hunc mundum futurum, palam mente omnium consciente prædicavit. Nec est obtentus excusationis incredulis, vel ignorasse Dei filium Christum, vel nescisse futurum Salvatoris adventum; sicut David manifestat, dicens: *Dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat scientiam; non sunt sermones nec verba, quorum non audiantur voces eorum. In omnem terram exivit sonus eorum, & trans fines terræ fines eorum. In sole posuit taber-*

naulum suum, id est, f in manifesta luce, palam se ipsum venisse monstravit; & g per prædicationem Prophetarum quodammodo omnibus suæ præsentiae ostensionem comprobavit. Hoc etiam Esaias, per quem Dominus præsentiam suam clara annuntiationis manifestatione monstravit, prophetat & dicit: *Ego ipse qui loquebar, veni*, id est, qui per Prophetas ante adventum meum futurum prælocutus fueram, ipse nunc veni, ut omnibus præsentiam meam ipse ego testis mei manifestem. Quid evidentius? Quid hac luce præclarius? Quid verius potest dici? ut ergo oculis quodammodo perspectus esset; se venisse, ipse qui fuerat jam venturus, antequam veniret ostendit, & incredulitate^h mentes populi perfidi obstruente, venientem nemo cognovit. Sicut idem Esaias in prima increpatione populi proclamat, dicens: *Cognovit bos possessorem suum, & asinus præsepium domini sui, Israel autem me nesciit, & plebs me non intellexit*. Palam cunctis sicut ipse prædixit apparuit, & sedentibus in tenebris manifestum vitæ lumen effulsi, & i injustitia perfidorum pectus obsessum, postposita propria ac rejecta salute, tenebras potius cæcitatemque cordis elegit.

5. k Frequentat ubique atque manifestat prophetatio cunctorum, qui l sancto Spiritu præmonente adventus Domini metatores esse sortiti sunt. Hoc lumen sæculo datum, & diem nobis salutis exortum, vivificandis quoque in eum credentibus destinatum docet in Psalmis Spiritus sanctus & ostendit, dicens: *Lapis quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: à Domino m factus est iste, & est admirabilis in oculis nostris: iste dies est quem fecit Dominus, ambulemus & jucundemur in eo*. In hoc die nos ambulare Paulus quoque Apostolus præcipiens & docens ac præmonens, dicit: *Nunc enim propius est nobis salus quam cum credimus; nox præcessit, dies autem appropinquavit. Abjiciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis, sicut in die honeste ambulemus*, id est, in Christo & mandatis ejus, cujus lumine ac monitis luminati, & in claritate diei ejus inventi, proximam nobis salutem n credula in eum mente conspiciamus.

6. Solem quoque esse Christum cunctis timentibus eum, Malachias Propheta testatur & promittit, dicens: *Vobis autem timentibus nomen meum orietur sol justitiæ, & sanitas in alis ejus;*

^a Foret] Hanc vocem addidi ex Remig. alius effert.

^b Esse illum] Has voces addidi ex Remig. Paulo post crederetur in quatuor codicibus mss. crederent in edit.

^c Divino monitus oraculo] Sic Remig. alius divino responso monitus; editi divino monitu.

^d Inferret] Sic Remig. cum alio; editi ferret.

^e Perfectum esse annuntiabat] Sic Remig. editi perfectum est.

^f In manifesta luce] Sic Remig. in manifesto in luce edit.

^g Per prædicationem] Editi & prædicatione per Prophetas sui ostensione quodammodo omnibus suam præsentiam probavit. Hæc & quæ sequuntur usque ad has voces & incredulitate emendavi auctoritate codicis Remig. cui alii magna ex parte consentiunt.

^h Mentis] Sic Pamelius, plerique codices mss. mentis,

deest in accuratissimo codice Remig. unde conjicio hanc vocem, quæ per se inutilis est, expungendam esse. Paulo post populi ex eodem cod. & aliis quatuor; editi populo.

ⁱ Injustitia] Sic Remig. cum duobus aliis; editi justitia. Paulo post cæcitatemque cordis ex eodem codice posuimus pro cæcitate cordis.

^k Frequentat ubique atque] Sic Remig. cum plerisque aliis; editi frequentatur.

^l Sancto Spiritu] Desunt hæc verba in Remig. & duobus aliis, præmonente in eodem codice, ex quo etiam sequentem periodum in editis corruptam emendavimus.

^m Factus est iste] Sic Remig. & alii duo, factum est istud editi.

ⁿ Credula] Sic Remig. editi credulitatis.

ostendens ex nullo nobis salutem posse conferri, nisi in passione crucis ejus, qua extendens manus

^a cuncta sæculi salvaturus amplexus est, ut converso ad eum timore credamus æternitatem vitæ, & spe futuri regni ejus animemur. Quis enim tam stolidus ac demens, quis sic ab intellectu suæ salutis alienus, qui tot & tantis veritatis testimoniis incredulus, non ^b adversus meram fidem obduratum pectus intellectu veritatis emolliat, & tenebris vitæ quondam mortalis exutus, in lumine præceptorum cœlestium gradiens, ad divina monita & Domini salutaria gerenda mandata, illuminato corde, ^c tota mentis ac fidei credulitate convertat: ut quem Prophetæ prædicaverunt, Deum noscat; ut Christum qui se palam mundo venisse monstravit, intelligat; ut Scripturis divinitus testificantibus, Dei filium & Deum credat. Sicut ipse, quæ sit vita æterna, manifestat, dicens: *Hæc est autem, ait, vita æterna, ut cognoscant te solum & verum Deum, & quem misisti Jesum Christum*: docens atque ostendens, nihil aliud esse Deum nosse, quam credere, & oculos cordis in Dominum prona, imo tota pectoris fide ^d & devotione mentis aperire. Inde jam fit ut credendo intelligas, intelligendo quod credis, illuminato corde conspicias; sicut idem ipse Dominus & per Esaïam ante monet, dicens: *Si non credideritis, nec intelligetis*. Tam facilis & præstans & larga est atque abundans de Domini pietate clementia, ut si quis semel sese ad eum toto timore converterit, ad cœleste munus admissus, statim mens ejus non jam nisi ad divina pateat, & ad cœlum ac superna oculos cordis attollens, Christi lumen ac patriam salutis aspiciat.

Joan. 17. 3.

Isai. 7. 9.

7. Exemplum ac documentum nostri timoris & fidei, ex ipsius Abrahæ patriarchæ fidei credulitate monstratur, qui repromissioni Dei mente simplici statim credidit, & ideo ad justitiam deputari ei condigna remuneratione commisit. Hoc Deus diligit, hoc appetit, hoc in servis suis benignus remunerat & honorat, simplicitatem ^e videlicet mundi cordis quo eum cernimus, timorem dilectionis Domini, quo probamur credulam fidem mentis, qua justitiæ deputamur. Hanc fidem sequi, hunc Dei timorem servare nos convenit; qui custodientes verba cœlestia, & sperantes promissa divina, filii Abrahæ meruimus nuncupari. Quod Apostoli Pauli, qui

^a Cuncta sæculi] Aliter in quodam codice Baluzii, nunc bibliothecæ Regiæ, cuncta sæcula complexus est. Quæ sequuntur emendata auctoritate cod. Remig. cui alius ex parte consentit. Sic legebatur apud Morel. converso (Pamel. ergo) ad eum timore credamus & ad æternitatem vitæ spei futuri &c.

^b Adversus meram] Sic Remig. cum duobus aliis, quorum alter habet adversus veram fidem: editi adversus in meram vel in veram.

^c Tota] Remig. & alius toto; videlicet corde toto, paulo post quæ sit vita, Remig. qui sit, alius quid sit.

^d Et devotione] In hac verborum complexione & in sequentibus codicem Remig. accurate sequimur, ac multa emendamus, velut quod vitiose in editis legebatur, tota pectoris

Dei voce vas electionis est dictus, contestatione firmatur dicentis. *Sic Abraham credidit Deo, & Gal. 3. 6. f accepto latum est ei ad justitiam. Cognoscite ergo, f quoniam qui ex fide sunt, hi sunt filii Abrahæ.* Hoc Judaicus populus, cui à primordio legis monita loquebantur, incredulæ mentis duritia & perfidi cordis insania servare noluit; & ideo pro diffidentiae merito, filiorum nomen amisit. Non tamen omnium perfidæ gentis, adversus nomen Domini, quominus intelligerent veritatem, odio ^g obdurata mens est. Etiamque ^h Spiritus sanctus, id est, Christus Dominus noster profectus ex Deo Patre venit ut salvum faceret quod perierat Israelis; qui major ac fortior ad subigenda contumacium colla in timorem sui nominis & potestatem, eos qui adversus luminis sui claritatem, obstinata etiam tunc mentis cæcitate durabant, ad notitiam claritatis & gloriæ suæ tam facile convertit; quam ut omnes salvos faceret providentia suæ divinæ misericordiæ ⁱ dignatus advenit.

g h

8. Nam ut duri cordis tunc & impiæ plebis ad Domini metum ipso Domino evangelizante conversas mentes fileam; ut Apostolorum ejus prædicatione multiplicatum in toto orbe & reversum credentium populum conticescam; illud præclarum atque memorabile gloriosumque Jasonis Hebræi Christiani, & Papisci Alexandrini Judæi disceptationis occurrit; Judaici cordis obstinatam duritiam, ^k brevi admonitione ac leni increpatione mollitam; & victricem in Papisci corde Jasonis de Spiritus sancti infusione doctrinam: qua Papiscus ad intellectum veritatis admissus, & ad timorem Domini ipso Domino miserante formatus, & Jesum Christum Filium Dei credidit, & ut signaculum sumeret deprecatus, Jasonem postulavit. Probat hoc Scriptura concertationis ipsorum, quæ collidentium inter se, Papisci adversantis veritati, & Jasonis asserentis & vindicantis, dispositionem & plenitudinem Christi, Græci sermonis opere signata est: ad cujus translationem ad intellectum Latinum, animante Dei ope, & juvantis ^l fidei firmitate, servata verborum proprietate, intrepidus accessi; & his qui ab intellectu Græcæ docilitatis alieni sunt, interpretata integra significatione verborum, & intellectus omnis ac veritatis manifestatione patefacta, Romani sermonis ratione discussa, disserui. Cujus laboris proba-

l

fide devotæ mentis, & non multo post Christi lumen partem jam salutis aspiciat.

^e Videlicet] Addidimus ex Remig. Paulo post ex eodem quo eum cernimus, pro eo quod erat in editis, quo quidem ejus cernimus.

^f Accepto latum est] Mandato reputatum est Remig.

^g Obdurata] Sic Remig. editi durata.

^h Spiritus sanctus] Aliter in Remig. Dominus enim Christus Dei filius Dominus noster, qui profectus.

ⁱ Dignatus] Ac dignatione Remig.

^k Brevi admonitione] Sic Remig. editi Hebræa admonitione.

^l Fidei juvantis] Sic Remig. & alius, editi viventis.

tionem tibi, carissime, qui utriusque linguae instructione fundatus es, impensa petitione committo: ut qui sancti Spiritus veneratione verecundus es, collata utriusque operis lectione, audaciam verecundae temeritatis explores; & examine iudicii tui, quae minus à nobis vel improprie forte digesta sunt, auctoritate Spiritus sancti, qui in pectus tuum inundatione gratiae coelestis influxit, comprobes & emendes: sitque ad te de ista lectione ab humilitate nostra mandata legatio, & insinuanda tibi in nos prima dilectionis petitio; ut parvitatem fidei meae, cum discipulorum tuorum instructione atque eruditione conjungas; & me quem in alia parte hujus provinciae constitutum propter visendos vultus tuos non itineris longinquitas terruit, nec senium ac difficultas fatigati ac fessi jam corporis retardavit, sed animante ^a famulatu Domini, & urgente festinata cupiditate properandi, contempta quoque omni tribulatione inopiae atque penuriae, quantacumque virium facultate veniendi, Sanctimoniae tuae celebris huc fama perduxit, ^b ad proximam dilectionis tuae caritatem, cum unanimitate fraternitatis admittas; & amoris tuo quem discipulis suis Dominus hereditatis titulo reliquit, conjungas pariter & adsciscas; ut expectem pariter cum fratribus in apertione oris tui splendorem gratiae luminis Christi. Tu enim sequeris in tractatibus tuis lumen vitae, quod Dominus ostendit, quod Christus adveniens aeternam se esse vitam monstravit.

9. Certe quam mihi laeta illa, quam exoptabilis dies est, cum ^c misericordia Domini ac favore accersitione dilata, senectam istam meam proferre contigerit; ut & orationibus sanctorum impense & jugiter deprecantium Dominum ^d conjungi merear, ut Christi martyrem videam, ut coronam justitiae, quae tibi penes Dominum deposita est, portare conspiciam. Non autem putaveris martyrii tibi, secundum praesens votum ^e fidei, gloriam tribui. Tunc inde felicitatis hujus collata dignatio est; tunc iudicio justo Dominus elegit destinatum martyrem, cum te exemptum de iustorum grege atque assumptum sibi de inopinato constituit ^f altari suo sacerdotem. Praeclara prorsus & gloriosa vocationis electio, & de Domini dignatione nova atque inaudita & mira felicitas; transmarinae peregrinatio-

nis necessitatibus occupatum, ad destinatum tibi munus, ignarum ac nescium repente venisse: atque ita regressus tui tempus ad hoc esse libratum, ut ^g inspirata celeritate veniendi, intelligeres atque dignosceres honorem sacerdotii coelestis inter caeteros tibi potissimum destinatum, & quod iussione Domini expectatus venires atque occurreres, ^h reservatum. Ut enim Ecclesiae suae Dominus tota miserationis pietate consulere, ⁱ dimicantis plebis moram, quem potius eligeret episcopum, te quaerenti populo suo Christus inopinatum repente obtulit, & complacitum sibi coelestis providentia, manifeste adventus tui improvisa occurssione monstravit: & documentum repentini ac ^k pernicis occurssus, procuracionem Dei voluntatis ostendit; ut quod difficili expeditione potuisset occurrere, facili celeritate perfectum sit, ^l urgentis Domini iussione; & ut prius te in Ecclesia Dei episcopum stare conspiceres & stuperes, quam venisse ^m dignoscereris.

10. Inde dilectionem jam tecum suam Dominus initiata caritate firmavit; inde amicitiam tecum, quam discipulis suis ⁿ sub triumpho crucis suae tradidit dedicavitque, dicens: *Si feceritis* ^{Joan. 15. 14} *quae mando vobis, jam non dico vos servos, sed amicos;* inde martyrium, inde sacerdotii electionem signavit. ^o Magna amicitia est, per quam ad Christi vultus admitteris, extraordinaria hostia pervenire. Sic eliguntur iusti, sic probantur religiosi, ac simplices ^p in Christi timore electi; ut ante remunerationi fidei destineris, ante praemio devotae mentis in Domino dignus habearis, quam venerit hora decreti, quam exceperis sententiam Christi, probatam te & paratam hostiam electio coelestis inveniat. Etenim ille te, qui non mendax est Deus, qui episcopum plebi suae de improvviso constituit, ille plena dilectione suae voluntatis te coronabit. Tunc tantum ut nostri memineris petimus, & oramus, cum ^q pudice allectionis Domini probata atque immaculata hostia, ante Christi tribunal adstiteris; cum gloria gratiae Dei, praemium devotae mentis ac remunerationem acceperis; memoriae haereat & tenaciter in sensibus tuis maneat, quam nobis impertire dignaris, dilectio caritatis; ut orationibus tuis peccata nostra veniam consequantur, ut meritis justitiae tuae, vitae nostrae delicta purgentur. Etenim martyrii instar esse confido, peccatorem

^a Famulatu] Sic Remig. editi *stimulatu*.

^b Ad proximam] Sic idem; editi *ad permixtum*. Paulo post ex eodem legimus *ut expectem*, pro eo quod est in editis *expertum*, & tu enim sequeris pro sequar, & vitam se esse pro vitam esse.

^c Misericordia Domini ac favore] Sic Remig. editi *misericordiae Domini favore*.

^d Conjungi merear, ut] Haec addita ex eodem codice.

^e Fidei] Editi addunt *nostrae*, quidam codices mss. *vestrae*, neutrum in Remig. Paulo post *de inopinato* in Remig. & aliis duobus.

^f Altari suo] Sic Remig. deest *suo* in editis.

^g Inspirata] Sic Remig. & Sorbon. editi *insperata*.

^h Reservatum. Ut enim] Sic Remig. & alii tres; *reservatus ut* in editis.

ⁱ Dimicantis plebis] Remig. *dimicationis* editi.

^k Pernicis] Remig. cum tribus aliis, *perennis* editi.

^l Urgentis] Remig. cum quatuor aliis: *urgente* editi.

^m Dignoscereris] Sic Remig. editi *dignosceris*.

ⁿ Sub triumpho] Sic codices mss. & Morel. cum triumpho Pamel.

^o Magna] Hanc vocem addimus ex cod. Remig. idem cum alio habet *pervenire*, editi *pervenis*.

^p In Christi timore] Sic codices mss. *in Christum* editi.

^q Pudice] Sic Remig. non male in alio *pudica*: editi *pudicitia*. Autoritate ejusdem cod. Remig. & aliorum nonnullorum legimus *tenaciter pro teneas ut*, & *promereri pro promovere*, & alia nonnulla emendamus.

^a ^a iusti petitione meruisse salvari : ut & , cum ipse promereri quid precibus tuis minus possis, martyris meritis libereris. Sic Job iustus pro amicorum trium peccatis à Deo rogaturus & impetraturus ostenditur, & probatio timoris ejus & fidei Domini voce teste signatur. Cum ergo in

^a *Justi petitione*] Sic Remig. *iusti martyris* edit. & paulo post *martyris precibus* in eod. Remig.

die liberationis tuæ, carissime, repræsentare te Christi vultibus cœperis; cum in æternitatem perpetuitatemque vivendi regnare cum Christo felici sorte successeris; pro Domini misericordia, in mente jam habe puerum tuum ^b Celsum, sanctissime.

^b *Celsum*] *Cæcilium* cod. Remig.

TRACTATUS ADVERSUS JUDÆOS QUI INSECUTI SUNT DOMINUM NOSTRUM JESUM CHRISTUM, INCERTO AUCTORE.

^c ^{1.} **A**TTENDITE sensum & intelligentiam vestram ^c in Spiritu sancto, ut non tantum auribus audiatis, sed etiam oculis cernatis divinum Christi sacramentum. Cernitis autem per fidem vestram : audire enim necessitatis est, credere sollicitudinis. Aurium officium est, indifferenter pariter vana atque utilia perspicere; fidei autem, nonnisi quæ probaverit, credere. Neque enim quidquam prodest libenter audire, nisi credulitas auditum confirmet. Fidei oculi sunt spiritus, per quem videntur spiritalia. Si ^d ergo vos estis spirituales, intelligite cœlestia. ^d Similes enim sui similia recognoscunt : etiam muta animalia de vocis sono invicem se intelligunt, leones fremitum, tauri mugitum & miles tubæ voces. Quanto ergo verius spirituales spiritalia intelligunt, cœlestes & heredes patris sui præcepta & ea quæ testamento patris ^e sui cauta sunt? Vos ^e ergo cum sitis Christi heredes, intelligite testamentum ejus. Quod si quis per ætatem minus docibilis est ad intelligendum, habet Spiritum sanctum interpretem, illum sequatur; illo duce & magistro facillime poterit novi testamenti jura virtutemque cognoscere, quod hereditas gentibus contributa est, hoc modo.

2. Deus & Pater in principio fecit hominem sua manu, eumque posuit in paradiso, data certa conditione præceptorum vitæ, legis & testamenti. Ille autem contemptis patris præceptis, expulsus est paradiso in suam terrigenam nativitatem, in qua etiam defunctus est : sed Deus suscitavit genus justum de semine Adæ, quod semen conservavit in populum, super filium Noe & here-

des ejus. Ex illo genere invenit hominem justum, cui imperavit ut faceret fabricam in modum machinæ, capacitatis ^f certæ mensurarum ^f compagibus; ut illa conditus cum ^g fratribus suis ^g Noe, servaretur per illud genus : sed jussit Deus, propter injustitiam hominum, orbem terræ aquis inundantibus deperire. Igitur postea salvus factus est cum suis Noe, cui constituit & Deus præcepti sui testificationem dicens : *Omnis res cibus vo-* ^{Gen. 9. 3.} *bis, quasi pabulum olerum, excepta carne in sanguine vitæ;* & posuit hujus testificationis signum ^h in ar- ^h cu. Post hæc rursus Dominus Deus testificatus est Abraham in Isaac, hoc modo dicens : *Tibi dabo* ^{Gen. 17. 8.} *hanc terram & semini tuo, & faciam te patrem multarum gentium.* Et exinde increvit semen in multitudinem populi, & divisum est in duodecim Patriarchas. Sed etiam illis quoque Dominus testificationem posuit in monte Choreb per Moysen, de quo loco expulsis gentibus constituit illic populum quem accepit & possedit promissa sibi hereditate : quibus etiam pleraque signa & miracula ostendit Deus, quasi carissimo filio. Sed idem populus perceptis tot tantisque beneficiis, adversatus est patri, & dereliquit Deum vivum. Dereliquit enim Israel Dominum, ostendens ei terga, & non faciem : nam faciem suam convertit ad idola; & interficiendo missos ad se Prophetas, qui de Christo prædicabant, exinde consuevit Israel persequi Christum, non tantum in corpore advenientem, sed etiam cum à Prophetis annuntiaretur. Universos etenim vates persecuti sunt, ex quibus quosdam lapidibus insectati, alios indigne excruciendo peremerunt, non tantum ip-

^c *In Spiritu*] Male Pameliuſ & *in Spiritu*.

^d *Similes*] Sic codices mss. *similia* editi. Paulo post *tubæ voces* ex cod. Colb. editi *tubam*, duo alii codices mss. *tubæ*.

^e *Sui*] Hanc vocem addimus ex tribus codicibus mss. & Morel.

^f *Certæ*] *Certa mensurarum compage* duo codices mss.

^g *Fratribus*] Legendum putat *filiis* Pameliuſ, sicque in Oxoniensi editione legitur; sed omnes codices vetusti cum Morellio habent *fratribus*.

^h *In arcu*] Sic Pameliuſ, quamvis Morellius & codices mss. habeant *in arca*.

fos, sed & per eos Dominum Christum. Quæ enim hujus probatio? scilicet eo quod infimulatos, & infidos, & perfidos, mendaces, & contrarios Christi susceperint; veros autem & fidei plenos impugnaverint. Moysen maledicebant, quoniam Christum prædicabat: Dathan amabant, quoniam Christum non prædicabat. Aaron repudiabant in sacerdotio, quoniam Christi similitudinem præferbat: Abiron constituebant, quoniam Christo contradicebat. David oderant, quoniam Christum canebat: Saül extollebant, quoniam Christum non loquebatur: Samuelem respuebant, quoniam Christum loquebatur:^a Agag servabant, nihil enim de Christo loquebatur: Hieremiam lapidabant Christum vaticinantem: Ananiam diligebant Christo adversantem: Isaiam secabant Christum vociferantem: Manassæ magnificabant Christum persequentem: Joannem interimebant Christum demonstrantem: Zachariam trucidabant Christum diligentem: Judam diligebant Christum tradentem.

3. Videtis quemadmodum Christum qui diligunt, odiuntur: qui odiunt, amore flagrant apud indignam plebem. O pertinaciam persecutionis^b indignam usque ad mortis exterminationem: non enim tantummodo testes Domini impugnaverunt, sed & ipsi Domino perfidi coloni contumeliam fecerunt Patri in Filio. Quid igitur digni fuerunt pati ob hoc admissum? scilicet fugari de regno, abdicari hereditate: & ita factum est, & ita evenit, digna dignis obtigerunt. Pater enim contumeliam passus in Filio, Filius perpeffus in Prophetis tempore quo^c moriebantur; in suo tempore coactus est^d indignatione scribere novum Testamentum, adhibitis testibus cælo & terra, & Angelo de templo, assistentibus Moyse & Helia. Hos enim testes adhibuit, cum pateretur in Israel; hæc ita facta prædixit per Prophetas, his verbis: *Audi cælum & præbe aurem terra, quoniam Dominus locutus est: Filios genui & exaltavi; ipsi autem me spreverunt.*

Isai. 1. 2.

4. Has voces^e effudit Dominus in Israel, vociferans & dicens: Vos me nolulistis, alii me recipient, qui nondum nec mentionem mei audierunt. Vos nuptias meas spreveristis, alii ibunt qui non sunt vocati; Vos meum rus, & vineam meam colere recusastis, unde fructus justitiæ proveniunt; alii colent & fructus capient in Deo. Quæ ista tam dira mens & execranda cogitatio! Interficere ergo potuistis regem & sponsum? propter hoc testes sunt cælum & terra, & quæ in illis sunt elementa: Insuper omnis creatura testis est in mortem Christi. O novam crudelitatem! commota est omnis nativitas in Domini passione; populus mansit immobilis sine tre-

pidatione: Angelus in poenitentiam conciso velamine refugit: plebs autem sine pavore, integra veste permansit: conversa sunt elementa & confusa; Israel securus duravit. O duritia nova, ô audacia singularis, ô perfidia cruenta! Pilatus exteræ gentis judex sæcularis, potestate temporalis, purificavit manus & abluit scelus necessitatis, dicens: *Innocens & immunis sum ab ejus sanguine*; plebs autem nec alienum nec externum imitata est, & insuper acclamabat; *Affige in cruce, tolle: sanguis hujus super nos & super filios nostros.* Violenta crudelitas, & plebs inhumana: & corda obtusa & oculi reclusi, interfecerunt bene merentem suum, nec lacrymas profuderunt. Lugebant Apostoli, & populus gloriabatur: tremebat terra, & plebs lætabatur; judicabatur Dominus, & Israel exultabat: patiebatur Christus, & impii exclamabant: cruciabatur Dominus, & plebs lætabatur: suspendebatur Dominus, & plebs epulabatur: hac ignominiosa sua solemnitate iniqua consilia consignerunt, delicto crudelitæque sua.

Matth. 27.

24.

Ibid.

5. Dic mihi & loquere, impie Israel, talem hostiam obtulisti, patri immolando suum filium? Talia profudisti libamina, sanguinem pignoris^f acceptissimi Deo? Ducebas choreas Hierusalem, cum interficeretur Christus; faustis vocibus cantus dabas, cum diceres; *Affige, suspende.* Propter hoc in fame & in ægritudine: Popule Israel, queritur de te Dominus, *Neomenias*, ait; *sabbatum, & diem magnum non patior; ferias & jejunium execratur anima mea.* Nec immerito Deus odivit cæremonias vestras, in quibus unicum & primarium filium ejus peremistis. O diem durum, & horam flebilem, & solemnitatem lugubrem, & terram infaustam, & civitatem profanam, & populum Domini nece cruentum. Interfecerunt enim Dominum, & latronem liberaverunt. Ob hanc ergo causam coactus est Dominus novum facere Testamentum, consignatum septem signaculis, teste Moyse & Helia in monte; ubi præcepit ne patefieret Scripturæ sacramentum, nisi filius hominis surrexisset à mortuis: sed mox ut surrexit Dominus die tertia, aperuit testamentum novum, testamentum vitale, atque ita dixit: Venite exteræ gentes, heredes mei; Israel enim non obaudivit: quapropter ite discipuli in ultimam usque terram, & prædicate per orbem his verbis. Venite undique patriæ gentium, introite in æternam hereditatem; Israel enim noluit. Ne dubitetis; nulla hic exceptio est, nec ingenuitatis, nec dignitatis, nec conditionis, nec positionis, nec formæ, nec ætatis; licet dignitate magnifici, licet nobiles, licet senes, licet juvenes, licet pauperes,

^a Agag] Sic Pamel. ex conjectura, quia nusquam servasse Acham leguntur Judæi, sed 1. Reg. 15. refertur percisse Saül & populus Agag regi Amalech. Morelius & tres mss. Acham.

^b Indignam] Sic emendavimus auctoritate trium codicum mss. dignam editi.

^c Moriebantur] tres codices mss. Moriebatur.

^d Indignatione] Sic Morel. & duo codices mss. in indignatione Pamel.

^e Effudit] Effundit cod. Colbert.

^f Acceptissimi] Unus codex ms. acceptissimum.

divites,

divites, boni malique, dominiatque servi, æqualiter introite in hereditatem : & si pedibus captus esset, corpore deformis; etsi maculis turpis, & capite defectus videatur; etsi oculis defectus, universis libere licet discumbere in convivio,

^a & ^a epulari in nuptias sponsi.

6. Ne hominem pudeat nec ætatis, nec humilitatis, nec valetudinis, nec conditionis; consuevit enim Dominus hujusmodi hominem sustinere. Nam & cæcis oculos restituit, & claudos ambulare fecit, & mutis sermonem reddidit, & maculosos emundavit, & mortuos suscitavit. Ne timeatis qui peccastis : priores ad vitam venite, nec qui homicidium fecerit, paveat, quia fecerat; nec ^b furatus aliena desperet quia involaverat; nec publicanus timeat, quia concusserat. Omnibus enim remissio peccatorum statuta est, & tales Dominus desiderat humilitate abjectos, & specie indecoros, & valetudine fractos, & servitute depressos. Beati enim & gloriosi & magnifici, & potentes & divites & fortes, noluerunt acquiescere Domino, neque introire in nuptias sponsi; insuper indignissime peremerunt. Propterea factus est altissimus quisque eorum, humillimus; & fortissimus, invalidus; & prudens, stultus; & nobilis & dives, pauperrimus; & heres, abdicatus: quoniam quidem ipsi abdicaverunt Regem modestissimum

Joan. 19. 15.

& benignissimum, dicentes: Ignoramus quis sit hic; non enim est Rex noster: habemus alium regem Cæsarem, propterea habent quem petiverunt. Tunc completa est prophetiæ vox, quæ prædixit illis: *Vos nolulistis aquam Siloam quæ vadit silentio, sed magis voluistis aquam Rassin. Quapropter induco vobis regem Assyriorum, qui montes vestros in planum dabit, & introibit terras vestras.* Atque ita factum est. Repudiatus enim Christus à populo, misit tyrannum quem voverunt, qui civitates eorum diruit, & plebem captivitate damnavit, & spolia accepit, & ad solitudinem Sodomæ patriam eorum redegit. Nam Dominus ex indignatione abstulit ab Hierusalem virtutem panis & aquæ; fortem, gigantem hominem & bellatorem, judicem, prophetam, destinatorem & senem laudabilem, conciliatorem & peritum architectum, & prudentem adiutorem. Hæc omnia

Isai. 3. 1.

^c autem auxilia ^cmunitiones & propugnacula transfudit ad gentes, & omne regnum suum infixosigno; inhabitavit in illis, & castra metatus est liminis, & ibi constituit virtutis exercitum, ibique regnavit.

7. Non est jam regnum Hierusalem, sed in nobis: Hic castra, hic exercitus, hic dux, hic virtus, hic sponsus, hic nuptiæ, hic Rex, hic Christus, hic vita, hic suscitatio, hic æternitas. Hic est qui ab initio figuratus est, & à Prophe-

^a Epulari in nuptias] Sic cod. Colbert. epulari ad nuptias alius cod. mss. epulari nuptias edit.

^b Furatus aliena] Sic duo codices mss. qui furatur aliena edit.

^c Mmunitiones] Sic Colb. munitionis edit.

tis honoratus, & in visceribus corporatus, & in Jordane tinctus, & à populo contemptus, & in ligno suspensus, & in terra sepultus. Hic est qui rupit vetus suum testamentum, & scripsit novum, quo gentes ad possessionem bonorum suorum vocavit: ideoque nos gentes humeris nostris crucem Domini nostri gestamus, crucem quam confessus est Israel Dominus; qui eos placide alloquebatur his verbis: *Venite ad me omnes qui sub onere laboratis, & ego vos reficiam. Est enim jugum meum placidum, & onus levissimum;* & responderunt: non audiemus; sed gentes nostræ exaudierunt, & crediderunt verbo salutari, quo patefactæ sunt aures eorum, & oculi illuminati cæcorum, & elocutæ linguæ impeditorum, claudi prosilierunt velut fera lasciviens. Christus enim cum suo regno sedem posuit illis; plebs autem derelicta, nuda, deserta, viduata regno cœlesti atque terrestri: nam à cœlesti abjecti sunt, ^d consecuti omnia instrumenta quæ possederunt, lychnum septem luminum, & machinam Testamenti, & vasa ærea, & tubas, & panem de cœlo, & terram sanctam lacte & melle profluentem; hac hereditate privatus est Israel, & nunc derelictus in omni sua terra sine alimento, sine luminis auxilio. Auxilium enim & præsidium interemisti, & lumen persecutus es, & protectorem repulisti, & sponsum affixisti, & regem suspendisti: propterea exul es de patria tua, oberrans circa gentium flumina, voce supplicum ^e prece flevisti, dicens: Expulsus sum miser de propriis sedibus meis, hospes & advena factus sum alienæ possessionis, sine domo, sine tecto; miserere deserti & impii & indigne victi.

Matth. 11. 28. & 30.

^d

^e

8. Hæc poena in Israel est, hæc conditio in Hierusalem; & nisi converterint mentes, & dixerint, Vivit Dominus in sæcula; non poterunt intrare in Domini requiem. Vivit etenim, & vivunt hereditates ejus; & vivit quem interfecistis impie in Hierusalem: & tamen non tibi totam spem denegavit Dominus; dedit enim veniam poenitentiae, si quomodo possis poenitere. Quis tam bonus, quis tam pius, tam misericors? Accipe, inquit, salutem, licet me occideris: heres esto cum libera licet non merearis. Ignosco, si te poenitet. Ergo si fas est, sic capite mentem bonam, vel sero vel tarde intelligite Testamentum novum. Eia vos gentes, absolvite illis Scripturas suas, & dicite: Adorate Dominum pro meritis suis: *Quum manus extenderis, licet exag-*

Isai. 1. 15.

^d Consecuti] Mutatus hic locus, lectore non admonito ac sine ulla auctoritate in editione Oxon. ubi sic habetur: *Nam a cœlesti abjecti sunt, destituti omni instrumento quod possederunt, lychno septem luminum, & machina &c.*

^e Prece] Sic duo codices mss. precem edit.

Isai. 2. 3.

9. Accedite huc, Scripturis credite, hic est salus. ^a *De Sion exiet verbum & lex de Hierusalem*, judicabit in medio gentium, & corripiet plebem multam: concidant gladios suos in aratra, & frameas suas in falcibus commutent: non sumet gens contra gentem gladium, desinent enim belligerare. Et tu domus Jacob, venite eamus in lumine Domini; remisit enim plebem suam: completa est regio tua præsagiis alienis, & filii alienati sunt. Tua enim ipsa terra est, & exterum factum est genus Domini. Venite ergo intrate, & esto quasi una gens: miserere errantium: æquum est honorificari sententiam Dei, qualiter magnifici prostrati sunt, & humiles allevati, fortes debilitati, infirmi confirmati; divites ad paupertatem redacti, ^b pauperes hereditati, dominis servi dominati, regnantes subjecti, videntes orbat, orbi illuminati; prudentes ad stultitiam, stulti ad prudentiam conversi.

10. Etenim qui quondam vecordes, & indocti spiritu, nunc Scripturas docent, & sciunt, & intelligunt: qui autem ab initio docti & pe-

^a *De Sion exiet*] Hunc locum emendavimus auctoritate cod. Colb. qui tamen habet *exiit*. Alius, *de Sion exhibit lex & verbum Domini de Hierusalem*. Editi: *de Sion Dei exiet verbum de Hierusalem*.

^b *Pauperes*] Hanc vocem quæ deerat in editis restitui ex tribus codicibus mss. qui usui etiam fuerunt ad cætera emendanda: sic enim habebant editi, *Divites ad paupertatem redacti, hereditati dominantes servi, dominatui sub-*

riti & legis disciplinam scientes, nesciunt legem, nesciunt legere, nec intelligunt spiritalia: & qui ex illis prudentibus cupiens videre, venit, intelligit, rogat puerum, aut parvulum, aut anum, aut viduam, aut rusticum, dicens: Vivere cupio, dux esto mihi in Sion: enarra mihi novum Testamentum, reconcilia me Domino: ecce trado me tibi discipulum, interpretare mihi legem, ^c quæ acta sunt in Choreb, differe præcepta quæ ^d in Sion, & ^d in lege. Sine litteris differit Scripturas eis, & puer docet senem, & anus persuadet deserto. Corruptus ergo Israel sequitur injecta manu ad lavacrum, & ibi testificatur quod credidit & accepto signo purificatus per Spiritum, rogat accipere vitam per cibum gratiæ panis qui est in benedictione & fit mirum spectaculum: & qui Levitæ offerebant, & sacerdotes immolantes, & summi antistites libantes assistunt puero offerenti; ^e discunt qui olim docebant, & jubetur eis ^e qui præcipiebant, & intinguntur qui baptizant, & circumciduntur qui circumcidebant: sic Dominus florere voluit gentes. Videtis, quemadmodum vos Christus dilexit.

jecti ad regnum vocati.

^c *Quæ acta sunt*] Codex Reg. *quæ acta est*; alius *quæ acta in Choreb*.

^d *In lege*] Sic cod. Colbert. editi *intellige*.

^e *Discunt*] Sic Colbert. *discum* edit. unde Pamelius ut sententiam expleret, addiderat *docentur* ante hæc verba, *qui olim docebant*.

DE REVELATIONE CAPITIS BEATI JOANNIS BAPTISTÆ. TRACTATUS, INCERTO AUCTORE.

1. **N**ARRAT Josephus vinctum fuisse abductum Joannem Baptistam in castellum Macheronta, ibique caput ejus truncatum fuisse: narrat historia Ecclesiastica sepultum in Sebaste civitate regionis Palæstinæ, quæ quondam Samaria est appellata. Post longum vero tempus monumentum ejus pagani invaserunt, & ossa per campi planitiem dissipaverunt, rursusque collecta igne concremaverunt, & postea per agros cremata projecerunt. Postea vero advenerunt quidam monachi religiosi viri de Hierosolymis ad locum ejusdem monumenti, audientes ea quæ Joanni acciderant, & quidquid potuerunt ex ossibus illius colligentes, ad patrem suum Philippum detulerunt Hierosolymam, & ille transmisit ea cum aliis viris religiosi Athanasio Alexandriæ pontifici fidelissimo. Ibique miro modo fuerunt servata usque ad tempus Theophili ejusdem urbis episcopi. Qui Theophilus jubente Theodosio principe, omnia idolorum fana in illa

regione Christo favente destruxit, & ecclesiam miræ magnitudinis construxit, & in honorem ejusdem sancti Joannis Baptistæ consecravit, & illius ossa quæ sibi direxerat superscriptus Athanasius, in eadem ecclesia congregatis ibi vicinis pontificibus ex omni parte catervatim, omnibusque ordinibus clericorum & populorum, honorifice constituit. Igitur accedente paschali festivitate, decollatus est Joannes Baptista imperante nequissimo Herode, qui dari saltanti puellæ caput ejus jussit; & multo post decollationem ejus, accedente illo anno quo constructa est ecclesia in nomine ejus, & ossa ejus ibidem collocata à Theophilo pontifice, jubente Theodosio principe, in honore ejus consecrata est quarto calendas Septembris. Solemnitas namque ejus mirifice est consecrata in dedicando. Caput autem illius tunc temporis repositum erat in loco, quo illud in absconso uxor Herodis deposuerat, nemine sciente postquam à filia in disco suscepit.

^a 2. Si quis omnia plenius voluerit scire, ^a chronicam Marcellini principis legat; & ibi reperiet, duos monachos ab Oriente in Hierusalem venisse causa orationis in tempore Marciani imperatoris. Quibus monachis in visione angelica dictum est: Ite ad palatium Herodis, qui quondam hic fuit perfidus princeps, introeuntes perspicite diligenter, & ubi fumum è terra ascendentem videritis, fodientes ibi caput Joannis Baptistæ incunctanter invenietis. Et ita fecerunt, & cum magno honore clanculum secum Hierosolymam deportaverunt. Et non multo post à latronibus raptum est: qui mittentes in quemdam specum, ibidem dimiserunt, donec idem Joannes Christo auxiliante cuidam viro religioso nomine Marcello sacerdote, qui in eodem specu morabatur ut eremita, revelavit, dicens: Accipe caput meum, quod in hoc specu depositum est à latronibus, & defer illud ^b Juranno episcopo qui nunc præest Alexandriae civitati post Theophilum Deo carum, ubi reliquiae corporis mei requiescunt. Et sic fecit Marcellus Christo annuente. In eadem igitur solemnitate collectionis reliquiarum illius translationis & ecclesiae consecrationis, allatum est caput Joannis Baptistæ ad civitatem Alexandriae à Marcello presbytero, & datum Juranno episcopo, quarto calendas Septembris. Et Jurannus suscepit illud collocans mirabiliter in eodem loco perpetim custodiendum. Et ideo hodierna festivitas, collectio reliquiarum beati Joannis Baptistæ, non decollatio nominanda Christo annuente; & inventio ac revelatio capitis ejus. Jamque idem vir Domini Jurannus episcopus, & Marcellus sacerdos feliciter ad Dominum ex hoc mundo in pace migraverant.

3. Annis evolventibus non plurimis, cuidam viro religioso sacerdote ac monacho, Felici nomine, qui orationis gratia ab Occidentali parte in illis diebus Hierosolymam adierat, angelica visione dictum est: Felix surge concitus & pergens ad civitatem Alexandriae invenies ibi ecclesiam in honorem sancti Joannis Baptistæ consecratam, ubi caput ejus cum tribus parvulis Innocentibus reconditum est. Quod accipiens transfer in partibus Galliarum in regione Aquitaniae in locum quem tibi ostendero. De qua visione certus & expergefactus reverendus senex, gaudio amplissimo repletus, pergens illico ubi jussus fuerat, sicut ei dictum fuerat, cuncta reperiens, rectori sui itineris grates innumeras rependit, properansque ad locum, thesaurum sibi à Deo destinatum in unius sportellæ conclusit sinu: statimque retro iter arripiens, junctis sibi sociis septem fratribus suis, qui cum eo abierant, vallansque clam omnem regionem illam, perveniens ad littora maris invenit navem cum remi-

gis ac gubernaculis à Deo paratam; quam ingressus est cum thesauro & magni pretii margaritis. Igitur fratres & socii ejus descendentes cum eo in navi gratias agentes, in hymnis & laudibus Deum benedicentes, alta petunt æquora.

4. Cumque in mare iter agere cœpisset, Felix elevatis oculis ad cœlum palmas tetendit, dicens: Domine Jesu Christe, qui fecisti cœlum & terram, mare & omnia quæ in eis sunt, & profundum abyssi intueris, qui super undas maris siccis pedibus ambulasti, & Petrum mergentem manu erexisti, & Paulum ter de naufragio liberaisti; libera nos de magnis fluctibus hujus pelagi, ut viventes benedicamus nomen tuum in sæcula sæculorum. Mittere etiam Domine dignare sanctum Angelum tuum de cœlis, ut sit dux itineris nostri, sicut fuit quondam patribus nostris, quando eduxisti eos de terra Ægypti in fortitudine magna, & in manu tua valida; & perduc nos recto itinere ad locum optatum, ad sanctas & pretiosas margaritas collocandas.

5. Hæc & his similia orante beato Felice, ecce nubes lucida descendit supra navem, & de medio nubis egressa est columba ad instar nivis candida, & super puppim navis immobilis perstitit, tam in die quam in nocte, usque dum in partibus Aquitaniae ad littus maris Oceani pertingerent. Cumque non longe à terra se esse cognovissent, diverterunt ad portum qui appellatur Angolismensis, qui est situs in pago Alniensi. Ibique euntes de navi ad terram, paulisper requieverunt. Moventes autem ex eodem loco, duobus miliaribus peractis, invenerunt eminens corpora mortuorum, regem videlicet Wandalarum cum omni exercitu suo jacentem super faciem terræ, ut opinor, quasi viginti millia virorum. Quoniam egressus fuerat idem populus crassa cervice de vagatione sua per mare cum classe magna, & ventus vehemens irruit in eos, & transvexit in partes Occidentis in supradictum portum Angolismensem. Nuntiatumque est Pipino regi Aquitanorum, quod gens Wandala regnum ejus invaderet: misitque in omnes terminos Aquitanorum ac Xanctonicæ, necnon Angolismæ, sive omnes terminos eorum, ut contra eos pergerent ac dimicarent: quia idem rex Pipinus tunc morabatur in territorio Alniensi super fluvium Vultronæ, in palatio quod vocatur Engeriacum, inter medios fines Pictavorum ac Xanctonicæ. Denique cum iisdem rex Pipinus cum omni multitudine armatorum occurreret hostibus suis, fecit Dominus salutem magnam omni exercitui suo, ita ut nullus evaderet ex hac multitudine, qui non cæde vastaretur. Supradictus autem rex videns sibi à Domino auxilium de cœlo fuisse præstitum, & ultionem de inimicis, ita ut non minuerentur de exercitu suo,

^a *Chronicam*] *Chronica* cod. ms. qui olim fuit Baluzii.

^b *Juranno episcopo*] Observat Pamelius non Alexandrinum, sed Emisenum episcopum fuisse, ac Bedam legere *Ju-*

liorano, Petrum Trecensem *Juliarano*, Metaphrastem cum ms. codice *Uranio*, Marcellinum comitem *Juliarano*.

nisi viginti viri quos præ cæteris valde diligebat. Quos accipiens, singulis deposuit feretris. Lætus pro victoria, mœstus pro amissorum funeribus exercitum revocat, pergere cupiens ad propria.

6. Cumque ab hac cæde quasi quatuor miliaribus disjuncti essent, figere tentoria imperat; pressusque somno, stratum suum parari in pationibus jubet. Tunc pro lassitudine somno ingruente vox divina oblata est, dicens ad eum: Cur te piger somnus ita pressit? Noveris magni viri Joannis Baptistæ caput ex transmarinis partibus ab Oriente cum tribus parvulis Innocentibus ad hunc pagum deferri, & propter ejus meritum in hoc prælio divinitus victoriam tibi à Deo esse collatam. Respondit ei rex Pipinus in visione, dicens: Si tanta beneficia propter ejus meritum in me vigent, indica mihi quid agam: aut quemadmodum investigare vel invenire poterò eum. Respondit ei vox divina, dicens: Ecce post tergum tuum sequuntur te septem fratres in habitu peregrinorum, & unus qui cæteris præesse videtur, Felix vocatur. Vade in occursum eorum cum paucis, & in humilitate cordis benigne suscipe, adornatasque præciosissimas margaritas pacifice tecum ducere coneris, & videbis magnalia Dei. Vir autem Domini Felix, visa tanta multitudine cætorum corporum, vapore perterritus, tamen de adjutorio Dei confusus, confortat socios, & ut paulisper iter agerent, admonet. Divertentesque ex adverso, parvulum sibi statuerunt habitaculum, ut eadem nocte usque mane in eodem permanere potuissent.

7. Prædictus autem rex Pipinus à somno evigilans, intra semetipsum cogitare tacitus cœpit ex visione quam viderat, quid agere deberet; recogitans quia in antiquis est sapientia, & multorum peritorum prudentia. Mittensque concitus accersiri jubet virum prudentem ac bonis operibus polentem, nomine Felicem, ut de tanta manifesta visione Dominum pulsaret, ut ei salubre consilium suggerere dignaretur. Igitur consilio inventum est, ut exutis vestibus & calceamentis suis in cinere & cilicio nudis plantis incedentes, sicuti oraculo divino admonitus fuerat, obviam famulis Dei procederent: cumque se mutuo conspexissent, jacentes, tam ipse quam omnes qui aderant, proni in terram tamdiu adoraverunt, quoad usque famuli Dei ad locum ubi jacebant, pertingerent. Cumque Dominum benedixissent, & se invicem salutassent, osculum pacis sibimet dederunt. Levantesque se à terra, lacrymabiliter interrogabant se invicem, qua causa hæc quæ viderant & audierant, accidissent. Vir autem Domini Felix cuncta intelligens à Deo esse manifestata, rexit historias quemadmodum Hierosolymam adierat orationis gratia, & thesaurum absconditum divina misericordia ei revelaverat. Et facta oratione, cum omnes respondissent: Amen; elevatis Felix pretiosissimis margaritis, capite scilicet Joannis Baptistæ & reliquiis socio-

rum ejus beatorum martyrum Innocentium; cum hymnis & laudibus psallentium dirigit chorum.

8. Quo audito cunctus exercitus qui in castris erat, quasi unus vir ei obviam processit numero triginta millia virorum. Exequias vero mortuorum qui in prælio corruerant, secum deferentes, petebant auxilium de cœlo à Domino per præcursoresuum Joannem, ut cujus reliquæ deportarentur divina gratia manifestare dignaretur; promittentes se tantam fidem habere, ut quidquid peteretur, sanctus Joannes Domino annuente tribuere posset: apprehendentesque sportellam, in qua beati Joannis Baptistæ caput continebatur, singulis feretris imposuerunt, mortuos tangentes. Miro atque inæstimabili modo mox ut tetigit ossa jacentium, vita per mortuum mortuis reddita est. Surrexerunt autem eadem hora ab officio funeris viginti viri tam celeriter ac si à somno essent excitati; & qui à flentibus amicis portabantur ad tumultandum, iisdem gaudentibus ad vitam redeunt. Videns autem rex Pipinus & cunctus exercitus magnalia quæ circa eos Dominus gesserat per præcursoresuum Joannem Baptistam; plaudentes manibus benedicebant Dominum, qui fecit mirabilia in cœlo & in terra. Vir autem Domini Felix & socii ejus gaudio repleti, una cum rege Pipino & exercitu ejus, levantes caput beati ac præcellentissimi præcursoris Christi Joannis Baptistæ & beatorum Innocentium, cum gaudio & lætitia iter agere cœperunt. Cumque nulla mora fieret in eundo, pervenerunt ad quamdam villam, quæ appellatur Vultronia. Cumque ibidem paulisper quievissent, obvius eis quidam cæcus factus est, qui statim sanus effectus est per beatissimi præcursoris merita. Cumque de eodem loco eis moveri placuisset, arripiunt iter per viam quæ ducit ad paludem, cognomine Mathevallis. Cumque eis aliquantulum ibi requiescere placuisset, ecce quidam debilis pedibus qui se erigere omnino nequibat, rependo se trahens obviam eis processit. Qui invocans meritum beati Joannis, ita redditus est sanitati, ut firmus & stabilis sine dolore incederet cum turbis.

9. Jamque propinquantes ad locum quo tendebant, super fluvium Vultronæ ad palatium nomine Engeriacum pervenerunt. Audiens autem omnis populus à maximo usque ad minimum, à viro usque ad mulierem, omnes simul in unum conglobati obviam eis processerunt. Cumque ibidem ante palatium regis Pipini pervenissent: in basilica beatissimæ & gloriosissimæ semper virginis Mariæ, cum magno fervore & studio, illico ad custodiendum deposuerunt. Lætatusque est universus populus lætitia magna, & celebraverunt solemnitatem hujus diei quarto calendas

^a Septembris, & reversi sunt unusquisque ad ha-

cclij DE REVELATIONE CAPITIS
bantur, ut eis salubre consilium suggereret, quonam in loco sancta membra locarent. *Ædificantesque basilicam, & in ea concavum ciborium cum sex columnis marmoreis mirifici operis bene compositis non longe à Vultronie littore, sed ut arbitror centum stadiis. In quo cum aromatibus & plurimis bonis odoribus condientes caput beati Joannis Baptistæ almi præcursoris Christi, & beatorum trium Innocentium corpora simul in hoc ciborio concluderunt, bitumineque sigillato munierunt. Domino autem auxiliante hoc ædificium completum est feliciter. Fecit etiam idem rex fontem ductorium, qui à duobus fere miliaribus per profundissimos terræ meatus ad palatium ejus ductus decurreret, & in ipsam basilicam per ferrum & æs introduceretur, ac subtus ciborium per concavam marmoream columnam*

BEATI JOANNIS BAPTISTÆ. ccliv
ebulliret; ibique sacri baptismatis ablutio fieret: sicque iterum ad primos aditus reflecteretur. Concavans igitur rex Pipinus & beatus Felix, pontifices & sacerdotes, omnesque patriæ nobiles; benedicentes ecclesiam, atque in honore ejusdem Joannis Baptistæ dedicando mirifice consecrantes, prædiis ac possessionibus suis à progenitoribus sibi dimissis eam nobiliter dotaverunt. Ordinatisque omnibus necessariis, monachos ibidem Deo in perpetuum servituros statuerunt, postmodum multa Domino mirabilia operante per famulum suum Joannem Baptistam. Tandem vero metam narrationi ponentes, oremus immensitatem bonitatis Christi, ut sua potenti dextra suffultos nos ad æternæ quietis stationem perducatur: qui vivit & regnat cum Patre & Spiritu sancto per omnia sæcula.

DE DUPLICI MARTYRIO AD FORTUNATUM, INCERTO AUCTORE.

1. **M**ULTIFARIAM multisque modis ago gratias, Fortunate mihi in Domino carissime, divinæ benignitati, quod & tuam pietatem excitavit ad exstimulandum officium meum, ut unico libello commilitonibus nostris materiam subministrarem; unde sibi gratia Spiritus opitulante, munimenta telaque fabricarentur adversus persecutionum incursus: & mihi quod petebas conanti, non dedignata est adesse: & quod utriusque nostrum operam non passa est esse sterilem, hoc est quod mei Fortunati pium desiderium bene fortunavit, & ministri sui officium voluit esse gregis sui beneficium. Scribis enim ex eo libro multum roboris & alacritatis accessisse strenuis, timidioribus autem & infirmis tantum animorum esse additum, ut ex his quoque per Dei gratiam, certam victoriam nobis promittere debeamus: eoque libentius obtemperavi posterioribus tuis litteris, quibus orat tua caritas, ut quoniam hoc auspiciis Domini nostri Jesu Christi bene successit, addam volumen alterum de duplici martyrii genere: quorum unum exhibetur, cum sævit tortorum immanitas: alterum occultius quidem est, sed nihilominus fortem animum postulat, multaque divinitus armatura communitum. Utinam & hoc munus Christi spiritus per me fratribus & commilitonibus nostris largiri dignetur, & quod dederit bene prosperare. Quemadmodum enim nihil sanctum nisi illo sanctificante, nihil potens nisi illo corroborante: ita nihil felix, nihil auspiciatum, nisi illo prosperante. Sane & vestris

precibus, & Domini bonitate fretus aggrediar.

2. Martyr, ut iis quoque notum est qui Græce nesciunt, testem sonat. Quamquam autem post exortam evangelicæ veritatis lucem, ecclesiastica consuetudo cognominis hujus honorem propriè tribueret iis, qui in tormentis usque ad mortem perdurarunt in professione nominis Jesu Christi, & evangelicum instrumentum sanguine suo velut obsignarunt apud incredulos: omnis tamen piorum vita testimonium reddit Deo. Non quod ille cujusquam egeat testimonio, qui ex se fons est æternæ gloriæ, ut nec ullis hominum honoribus fieri possit honoratior, nec ullis mortalium ignominibus obscurior. Sed tamen ita visum est æterno illius divinoque consilio, ut suam bonitatem, sapientiam ac potentiam apud homines per homines velit illustrari; sicut mundum gubernari voluit per Angelos, cum Angelorum ministerio non egeat, multaque hominibus per homines largiatur, quæ per se dare poterat, qui quidquid vult, nutu potest, & cui voluisse, fecisse est. Et quamquam, ut dixi, ad illam ineffabilem majestatem nulla pertingit ignominia; tamen in Scripturis ita loquitur, quasi per nos honoretur, vel ignominia afficiatur. Nam in Deuteronomio cum Moysè expostulat, quod apud populum ob laticis penuriam murmurantem in Cades deserti Sin, ad aquas contradictionis non sanctificavit ipsum inter filios Israel, & ob hanc offensam non est illi nec Aaroni datum ingredi terram promissam, ac tot annis expectatam, sed tantum è montis vertice procul aspicere licuit.

3. Porro quod dictum est sanctificare pro glorificare, qui litteras Hebræorum callent, affirmant esse sermonis illius proprietatem. Quod ipsum tamen ex aliis Scripturarum locis liquere potest, si minus illorum testimonio fidimus, quandoquidem & in oratione Dominica: *Sanctificetur nomen tuum*, dictum est pro glorificetur sive clarificetur nomen tuum. Sic & Corinthios exhortatur, ut glorificent ac bajulent Deum in corpore suo. Sicut enim nomen Dei glorificatur vita piorum hominum, in quibus ipse per spiritum suum operatur quidquid faciunt boni: ita è diverso polluitur & infamatur malefactorum qui se Dei cultores profitentur. Quemadmodum & militis virtus, aut servi probitas redundat in gloriam ducis, aut heri: ita militis ignavia, aut servi nequitia, dedecori est duci aut hero: propterea, quod horum mores magna ex parte pendent ab illorum moribus, in quorum potestate sunt. Qui etiamsi prorsus absunt ab omni culpa, tamen popularis existimatio solet dominorum mores ex servorum moribus æstimare. Unde etiam hic videmus divinam Scripturam frequenter juxta mortalium affectus loquentem, velut in Levitico de eo qui de semine suo dedisset idolo Moloch, dicit: *Quia polluit nomen sanctum meum*. At quod ab hominibus sanctificatum est, pollui potest: Dei vero nomen in se semper est gloriosum, apud homines tantum contaminatur, quemadmodum mendax infamia non polluit virum integrum. Sic & apud Ezechielem clamat nomen suum fuisse pollutum inter gentes impiis moribus Israelitarum. Quin & beatissimus Paulus scribens Romanis, ex auctoritate Prophetæ dicit, appellans Judæos, legem profitentes, sed ea quæ lex vetat facientes: *Nomen Dei blasphematur inter gentes*. Et in oratione Dominica, sicut attigi modo, ex auctoritate Redemptoris, oramus ut sanctificetur nomen Dei Patris, hoc est, ut inclarescat & illustretur apud homines, utique per homines, vel potius in hominibus. Illustratur autem, si spiritus illius regnet in nobis, & si illius voluntati obtemperetur in terris, quemadmodum in cœlis nulla est rebellio. Quoniam autem homines ex sese nihil habent virtutis, quidquid per nos recte geritur, cedit in gloriam Dei, & ideo thesaurum divinæ potentiæ promit interdum ex vasis fictilibus; ut sublimitas sit virtutis Dei, & non ex nobis.

4. Ergo quamquam omnis piorum vita martyrio suo glorificat Deum & Christum Filium ejus; nullum tamen est illustrius testimonium apud homines, quam sanguinis, hoc est vitæ propter Deum contemptæ, & mortis fortiter toleratæ. Reddiderunt & miracula testimonium divinæ potentiæ, præsertim apud incredulos, nam his proprie data sunt signa, quemadmodum scribit beatus Apostolus: sed semper efficacius fuit sanguinis profusi testimonium. Quot morbos insanabiles verbo sanarat Dominus? quot cæcos il-

lustrarat? quot mancos, paralyticos ac debiles restituerat? quot exanimes ad vitam revocarat? Et tamen pauci credebant in eum, & audiebat: *In Beelzebuth ejecit dæmonia*. Cæterum ubi ventum est ad sanguinem, ibi dejectum est satanæ regnum, ibi subactus est mundus. Commemorat & Joannes Evangelista triplex in terra testimonium, spiritus, aqua & sanguis: quod efficacissimum est, postremo recensens loco. Spiritum in columbæ specie descendentem super Jesum videre meruit Joannes Baptista, an alii viderint incertum. Certe hoc testimonium Joanni datum est, quo desineret dubitare de Domino Jesu, an ille esset qui baptizaret spiritu & igni. Aquæ testimonium vidit Joannes Evangelista, nec satis constat, solusne viderit, an cum multis. Erat quidem hoc ingens mysterium sacri lavacri quo delentur peccata: sed vidit aquam simul effluere cum sanguine, qui nisi adfuisset, inefficax erat aqua. Quid enim prodest aboleri peccata, nisi succedat vita justitiæ quam confert sanguis? Quamquam hi tres unum sunt: unus enim Deus est, qui per spiritum, aquam, & sanguinem declarat hominum generi virtutem ac bonitatem suam: aut ideo dicuntur unum esse, quoniam undique sibi constat testimonium, nec ulla ex parte dissonat: quemadmodum quos artissima jungit amicitia, propter summum animorum consensum, unus animus esse dicuntur.

5. Ac juxta sensum crassiores, hæc tria præcipua sunt in homine vitæ argumenta atque etiam instrumenta. Quamdiu enim pulmonis officio attrahitur vicissim ac redditur halitus, certum vitæ indicium est: unde loquendi consuetudine, spirare dicuntur qui vivunt, & exspirasse qui vitam finierunt. Quin & anima Latinis flatus dicitur, ad Græcæ vocis imitationem, qui ventum *ἀνεμὸν* vocant. Super hæc, sunt in ipso homine subtilissimi spiritus, à corde ubi fontem habent sparsi per universum corpus, sed præcipue per arterias commeantes, licet & aliis partibus omnibus mixti: hi si subito evolent, mortem præsentem afferunt: sin includantur, lenta ægrotatione consumunt hominem. Adest & humor quidam naturalis, quem, ut arbitror, medici phlegma vocant; sparsus & ipse per universum corpus. Hujus usum numquam sentimus evidentius quam in sensu gustus: nisi enim hic admixtus sit inter linguam & palatum, nullum erit palati judicium. Et tamen hæc sic mixta sunt in homine, ut non sit sanguis absque spiritu & phlegmate, & pariter ad tuendam vitam conferunt omnia. Videmus quodvis animal mori simulatque sanguis effluerit; & consumto humore, quem medici radicalem vocant, non aliter moritur homo, quam extinguatur lucerna consumto oleo. Sed nimium diu moramur in contemplatione naturæ; quod tamen non inutiliter factum opinor à nobis, ut dilucidius fiat caritati vestræ mysterium, in cujus contemplatione ideo versamur lubentius, quia salubrius. Nam juxta naturæ considerationem

Matth. 6. 9.

Levi. 20. 3.

Ezech. 36.

Rom. 2. 24.

Luc. 11. 15.

tunc ista magnam vim habent, cum in vivo corpore sua munia peragunt: ac juxta mysticam philosophiam, tunc demum plurimum valent, cum corpus relinquunt.

6. Nemo miratus est Dominum humano more spirantem ac respirantem; sed cum in cruce clamore valido emisisset spiritum, simul intellectum est, illum & verum fuisse hominem, & verum Deum: hominem, quod juxta naturæ ordinem, & ubi vitalem flatum emisisset, desiit vivere; Deum, quod simul cum ingenti clamore mortuus est, declarans se volentem ac spontaneum deponere vitam, quod humanarum virium nemo nescit non esse. Sensit efficax testimonium spiritus vicinus Centurio, sic enim narrat beatus Marcus: *Videns autem Centurio qui ex adverso stabat, quia sic expirasset, ait: Vere hic homo filius Dei erat.* Quid morte abjectius juxta carnem? sed nihil morte potentius juxta spiritum. Erat & illud præter naturæ cursum quod è latere exanimati corporis, sanguis & aqua profluit, ut absolveretur triplex testimonium. Totum effudit spiritum ut nos respiraremus: quidquid erat humoris aquei reliquum, expressit ut nos ablueremur: quidquid resederat in corde sanguinis, emisit ut nos confirmaremur. Atque haud scio an perpetram faciam hæc tria inter se conferens; cum sint unum, non natura, sed in mysterio. Si qua tamen est discretio, sanguis in testimonium ratione potissimum celebratur, quod in hoc Scriptura testatur esse vitam animantis, & ob id à cibis submovebatur edicto legis, præterea magis est expositus hominum oculis sanguis quam spiritus aut aqua.

7. Vita Domini qui summus fuit martyr, quique & hodie pugnat & vincit in martyribus plurimis, fuit offendiculo. Non jam loquor de Phariseis & Scribis, ipsis etiam cognatis ac fratribus fuit detestabilis, cum dicerent illum in furorem versum; sed mors illius non solum piis, sed impiis etiam fuit admirabilis, nec alibi magis verum fuit, quod Dei *virtus in infirmitate perficitur*. Ibi fracta est satanæ tyrannis, ibi devicti sunt inferi, ibi triumphatum est de diabolo, ibi dejectus orcus, cælum apertum. Nimirum hoc erat quod instante mortis tempore deprecabatur Dominus: *Pater, clarifica filium tuum, ut filius tuus clarificet te.* Quid homine mortuo contemptius? Quis enim vel Cæsarem mortuum metuat? Sed Christi morte quid efficacius? Velum templi scissum est à summo usque ad imum, terra concussa est, saxa discissa sunt, aperta sunt monumenta, revixerunt sepulchrorum corpora, sol medio die obtexit faciem suam. Numquam per omnem vitam magis declaravit potentiam suam: mox refractis omnibus mortis repagulis, vivum se discipulis exhibuit. Nimirum hoc est efficax illud sacrosancti sanguinis testimonium, qui solus potuit dirimere maceriam, quæ Deum ab hominum genere separabat: solus potuit unica litura delere totum illud

chirographum quod erat contra nos, & satanæ in nos jus vindicabat. Neque enim sanguis hircorum aut vitulorum potuit abolere peccatum; umbræ erant illa & typi futurorum. Nec illius hominis sanguis poterat tollere peccatum mundi, præter unici illius agni sanguinem cui Baptista tribuit testimonium, dicens: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.*

Joan. 1. 29.

8. Plus est tollere peccatum quam peccata: & peccatum non hujus aut illius, sed mundi. Corpus enim peccati mundum universum occupat: hoc per Christum esse sublatum, sanguis ipsius pro nobis effusus reddit evidens testimonium, melius pro nobis loquens, ut inquit Apostolus, quam sanguis Abel. Si quidem ille clamans de terra loquebatur vindictam: at Christi sanguis de cruce clamans, pacem loquitur & reconciliationem. Quin idem sanguis quoniam à nobis bibitur, si modo digne bibitur, clamat in cordibus nostris verba pacifica & solatii plena. Et illic triplex est testimonium, licet spiritali quodam modo. Clamat spiritus, qui nobis arrhabonis loco datus est, *Abba pater, testificans quod sumus filii Dei.* Clamat aqua per quam renati sumus, quod condonata sunt nobis omnia peccata; & si quis adhuc dubitat, accedit sanguinis testimonium clamantis: quid adhuc hæsitās, quid adhuc pavitas tyrannum satanam? ecce pretium quo te redemit Dei filius. Nisi te salvum voluisset Deus, non tradidisset unigenitum suum in mortem.

Rom. 8. 16.

9. *Nemo majorem caritatem habet, quam ut animam suam ponat pro amicis suis.* Si non est majus eximiæ benevolentiae testimonium, quam si quis vitam impertiat amico; gravius est Dominici sanguinis testimonium, qui pro inimicis effusus est. Effusus pro inimicis, fecit amicos ac filios Dei: atque ut consideremus hanc fore perpetuam amicitiam, reliquit nobis edendam carnem suam, reliquit bibendum sanguinem, ut per eadem aleremur, per quæ sumus redempti. Sanguinis aspersione confirmatum est vetus Testamentum, quemadmodum ad Hebræos scribens præclare docet beatissimus Paulus: Christi sanguine consignatum & corroboratum est novum Testamentum, hoc est testamentum & pactum gratiæ & remissionis peccatorum, per sanguinem agni immaculati, qui in se recipere dignatus est totius mundi peccatum, quod omnes ex Adam contrahunt qui prodeunt in hanc vitam, & cujus contagio peccant quicumque peccant. Tanta autem est Christi sublimitas, ut fortasse non oporteat quemquam cæterorum hominum cum illo conferre, nisi ipse nobis tantam fiduciam præbuisset; qui non dedignatus sit discipulos suos vocare amicos, servulos suos vocare fratres & coheredes. Quemadmodum igitur ille suo mirabili testimonio clarificavit Patrem in hoc mundo, atque etiam in coelis: ita testimonium illius quodammodo consummatur testimonio sanctorum, quasi sit

Joan. 15. 13.

Hebr. 9.

Joan. 15.

una passio Domini & servorum. Id ne quis existimet parum religiose dictum, beatus Paulus nobis patrocinator; ita scribens ad Colossenses:

Coloss. 1. 24.

Qui nunc gaudeo in passionibus, pro vobis, & adimpleo ea quæ defunt passionum Christi in carne mea pro corpore ejus, quod est Ecclesia. Quis enim nescit, fratres, quam uberem proventum effudit Ecclesiæ seges, Apostolorum ac cæterorum martyrum sanguine irrigata? Quo plus sanguinis effusum est, hoc magis effloruit multitudo fidelium: hoc latius sparsit suas propagines illa beata vitis à Christo stirpe surgens, & occupans orbem universum, quacumque patet ab Oriente ad Occidentem, ab Aquilone usque ad Austrum.

10. Ecce, fratres dilectissimi, à Domini redemptoris temporibus anni fluxerunt plus minus ducenti quadraginta; jamque hujus vitis palmitēs pene latius se sparserunt quam Romanum imperium, efferas etiam nationes nullo spiritus inebriantes, & quos nulla ferri vis domare potuit, emollit sanguis illius agni candidi. Qui naturæ causas scrutantur, narrant adamantem nullæ chalybis duritie cedentem, hircino sanguine maceratum, ictu malleorum dissilire: nullus autem adamas corde saxeo peccatorum durior. Hoc igitur cor ferreum, cor saxeum, cor plusquam adamantinum, emollit sanguis Christi, & hujus martyrum, qui supplerunt quod illius passionibus deerat. Hoc argumento summus ille pastor, & ut Petrus ait, Princeps pastorum testificatus est se esse pastorem bonum, quia animam suam posuit pro ovibus, nobis exemplum præbens, ut qui pro nostra qualicumque portione vices illius gerimus, parati simus & ipsi pro grege Dominico sanguinem fundere, nisi malumus videri mercenarii quam pastores. Domini verbis congruunt verba discipuli. Cum enim dixisset se gaudere in passionibus, quibus consuminaret passionēs Christi, perpetuens & ipse pro corpore Christi, quod est Ecclesia, qualia passus erat Dominus; causam adjecit cur ea libenter pateretur. *Cujus, inquit, factus sum minister secundum dispensationem Dei, quæ data est mihi in vobis, ut impleam verbum Dei.* Et alio quodam in loco scribit se replevisse Evangelium. Sicut ergo mortibus martyrum consummantur passionēs Christi, ita sanguine pastorum confirmantur promissā Christi. Nullum enim instrumentum indubitabilius, quam quod tot martyrum sanguine signatum est. Hoc nimirum est implere verbum Dei, hoc est replere Evangelium.

1. Petr. 5.

Joan. 10.

Coloss. 1. 25.

11. Sed interim gravissimus dolor oboritur animo meo, dilecti, dum mecum reputo, cum adhuc recens ille Christi sanguis fervere debeat in cordibus fidelium, tam multos esse in quibus refrigit caritas: atque hoc gravius discrucior, quod tales non paucos pastores habeat Ecclesia, qui non solum non opponunt corpora sua adversus luporum incursum, verumetiam ipsi lupos agunt, dum mactant ac perdunt animas simpli-

cium, ipsi ventri suo, quæstui & ambitioni servientes, adeoque non implent verbum Dei, ut illud cauponentur potius & impiis dogmatibus adulterent; nec cogitant quod ille pastorum Princeps severissimo judicio reposcet singulas oves, pro quibus redimendis sanguinem suum fuderat, de manibus eorum. Sed illos suum manet supplicium: nec melius est ut omissis querelis, nos invicem ad officium quod Christo debemus exhortemur.

12. Triplex à Christo testimonium accepimus, triplex illi testimonium reddamus oportet. Rudimenta fideliter tradamus baptizandis, perfectiora baptizatis. Confirmemus illos fructibus spiritus ad cœlestem vitam provocantes, & si res postulet, libenter etiam vitam commisso nobis gregi impendamus, nostraque morte vicissim Deum clarificemus. Et ne cui videatur mirum morte hominum glorificari Deum; audi beatum Joannem in Evangelio de Petro, cui Dominus prædixerat fore, ut ubi senuisset, ab alio cingeretur & duceretur quo nollet, ita loquentem: *Significans qua morte esset glorificaturus Deum.* Quotquot igitur ab orbe condito propter Deum, propter justitiam ac pietatem mortui sunt, morte sua glorificaverunt Deum. Nam eleemosynas, jejunia, preces, aliaque pietatis exercitamenta simulant etiam hypocritæ: mortem nemo suscipit alacriter, nisi qui certo persuasum haberet, nihil adversi posse accidere iis qui persistunt in caritate Dei. *Joan. 21. 19.*

13. Neque tamen statim martyr est, qui occiditur, occiduntur & sicarii & piratæ: non supplicium facit martyrem, sed causa. Quod si qui leguntur sibi fortiter conscivisse necem; aut infirmitas erat morte quærens dolorum finem, aut ambitio, aut dementia. Nec hoc est, testimonium præbere Deo, id facere quod & Deo displicet, & gentium eam legibus prohibetur. Plurimum interest inter barbaricam immanitatem, & martyrum modestissimam constantiam in se imbecillem, in Christo fortem. Sunt qui certis artibus corpus stupefaciunt, ne sentiant cruciatus: hoc modo se quidem malefici muniunt adversus carnificum manus. Sunt & affectus impotentes, qui sensum adimunt animo, ita ut vel mortem impavidi perferant. Sed placidum illud ac mansuetum, illud humiliter sublime & sublimiter humile non videmus nisi in Christi martyribus. Non obtuentur trucibus oculis carnificem, non minitantur tyranno: magis dolent de illorum cæcitate, quam de suis afflictionibus. Scilicet clamat & in illis Christus: *Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt.* Non aliud spectant quam in cœlum, ubi spem omnem habent repositam. Sic ipse Dominus velut agnus sine voce ad mactationem ductus est: & si quam edidit vocem, ea magis declaravit animum mitem ac placidum, quam ullum potuisset silentium. Quam blanda oratione compellat Judam proditorem!

Luc. 23. 34.

torem? Quam placide respondit cæsus alapa? Quam nihil ferocius loquitur Annæ & Caiphæ? Quam tranquille respondit Pilato? Denique cum Pharisei veluti victores moverent capita sua, amarissimis conviciis in illum debacchantes; ille mitissimus clamat: *Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt.*

14. Non igitur mori, per se testimonium est; sed sic mori, est testimonium præbere Deo. Stephanus juvenis inter homicidas, agnus inter lupos, stabat placido angelicoque vultu & ad Domini exemplum orat pro lapidantibus, nec alibi habet oculos quam in cœlum. Illic videre meruit, cujus præsidio superior erat persequentibus. Qui vero timet Deum, non metuit hominum sævitias. Qui ex animo diligit vitam cœlestem, facile vilem habet animam; atque illi, cum beato Paulo, *Vivere Christus est, mori lucrum.* Annon ingens lucrum est, hanc & brevem & innumeris malis contaminatam vitam cum sempiterna felicitate commutare? Hic Dominus quemadmodum & in cæteris omnibus sese formam nobis exhibuit. Quum enim instaret extremus actus martyrii, quem aiunt in fabulis oportere esse optimum, secessit, abiecit sese in terram, prolixè atque etiam frequenter, ac sanguineo sudore madescens, nostræ naturæ in se expressit imbecillitatem, ante testatus animi tædium ac tristitiam usque ad mortem, ne nos in desperationem caderemus, si cum omnia mortem præsentem intentant, horrorem naturæ senserimus. Nisi enim adesset sensus dolorum, nihil haberet admirabile martyrium: sed superare dolorem, corona dignum est. Horrere mortem, naturæ est: vincere naturam animi fortitudine, gratiæ est. Omnia potest Paulus, sed in eo qui ipsum corroborat. Sed quibus præsidii vincitur naturæ infirmitas? Si nos totos humi prosternamus, hoc est, si nihil omnino tribuamus viribus nostris; si vigilemus & oremus instanter; si nostram voluntatem divinæ voluntati submittamus, dicamusque illa ex animo, ex toto corde: *Transseat hic calix si fieri potest, sed fiat non sicut ego volo, sed sicut tu vis.*

15. Novi ego ac flevi quosdam magna animi fortitudine præditos; qui jam coronæ proximi defecerunt, & quem diu professi fuerant, abnegarunt. Quid fuit in causa? Dimoverant oculos suos ab eo qui solus robur dat infirmis: intermiserant orationem, ac coeperant ad humana præsidia respicere. Contemplabantur suæ naturæ vincula, considerabant aculeos, ungulas, candentes laminas, ferrum & ignem, reliquumque carnificinæ apparatus, etiam aspectu horrendum, & cruciatuum atrocitatem cum suis viribus conferebant, & ideo victoriam amiserunt è manibus. Ubi quis ita cogitat: hoc possunt; illud perpeti non possum; numquam feliciter peraget martyrium. Sed qui se totum tradit divinæ voluntati, non alio spectans quam ad illius opem;

is demum firmus est & invictus. Hoc autem fieri non potest, nisi adsit vera ac vivida fides, nihil hæsitans, nihil disquirens: ne cogitaveris quanta sit tyranni sævitia, quanta hominis imbecillitas, sed quanta sit Domini virtus, qui certat ac vincit in membris suis.

16. Ergo ut à digressionem reflectamus ad id quod erat constitutum: quemadmodum Domini mors potentior erat quam vita, ita voluit martyrum suorum mortem esse potentem. Quid enim infirmius quam vinciri, damnari, cædi, cruciari, occidi, & ad carnificis arbitrium præbere corpus? Hæc species interdum misericordiam movet etiam sævissimis tyrannis. Verum ubi jam monumenta martyrum, pelluntur morbi, rugiunt dæmones, terrentur monarchæ, coruscant miracula, concidunt idola: tum apparet quam sit efficax ac potens martyrum sanguis. *Præsentia infirma, epistolæ graves*, audivit beatissimus gentium doctor; hoc & ad martyres recte accommodabitur; vita infirma & contempta, mors gravis ac potens. Jam non est par omnium martyrum in tormentis alacritas, quemadmodum nec omnes eodem genere mortis defunguntur. Tres illi beati pueri in mediis flammis invenere refrigerium, & septi innocuo elemento, velut in conclavi caneant hymnum Domino. Daniel item citra noxam, leonum sodalities usus. Beatus Andreas, ut habet humana quidem historia, sed satis probatæ fidei, gaudens sibi gratulans ibat ad crucem. Alii diutius ac variis cruciatibus subinde moriuntur, nec tamen morte datur finire dolorem. Est igitur & illud veri martyris, hoc quoque totum arbitrio Dei committere. Novit ille quid expediat nobis, & quid ad ipsius gloriam maxime conducibile sit. Tantum illud assidue cogitandum est: *Sive vivimus sive morimur, Domini sumus.* Nec sibi quisquam displiceat, si corpore pariter & animo sentiat gravem ac diutinam molestiam: tantum fidat ei cui certat. *Is non patietur quemquam tentari supra id quod potest, sed faciet etiam cum tentatione proventum.* Quosdam electos interdum patitur in tormentis deficere, ut agnoscant imbecillitatem suam, atque eosdem post fortissimos reddit in certamine. Hac dispensatione Petrus ter abnegavit Dominum, ut edoctus quam nihil posset suis viribus, confirmaret fratres suos. Quomodo autem confirmaret? Ut sibi diffusi, fiduciam omnem collocarent in Domino.

17. Sed jam tempus est, ut de altero martyrii genere differamus caritati tuæ, de quo etiam accuratius est disputandum, quod occultum sit & omnium temporum commune; neque enim semper sæviunt Nerones, Diocletiani, Decii, ac Maximini: numquam tamen cessat diabolus exercere Christi militiam professos. Et fortassis erunt posthac donante Christo tempora, quibus nullæ tyrannorum persecutiones affligent Ecclesiam: numquam tamen defutura sunt certamina, num-

quam martyria quibus homines pii glorificent Deum, Ecclesia quidem adhuc in hoc exilio militans, peculiaribus gaudiis applaudit iis, qui in professione nominis Jesu animas suas fideliter deposuerunt, & ad horum memorias magna cum alacritate concurritur: sed cœleste theatrum, Angelorum myriades & justorum cum Christo regnantium innumerabilis populus applaudunt omnibus, qui sinceram fidem, & caritatem invictam, quam habent erga Dominum Jesum, integritate & innocentia vitæ testificantur.

18. Nec solum professione fidei, quæ juxta Paulum, ore fit ad salutem, glorificatur Deus: verumetiam confessione commissorum. Hæc ne temere ex nobis ipsis loqui videamur, adducenda sunt Scripturarum testimonia. Ergo nisi piorum vita cederet in gloriam Dei, Christus non diceret in Evangelio: *Ut videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum qui in cælis est.* *Matth. 5. 16.* Nec Paulus Apostolus scriberet Galatis: *Et in me glorificabant Deum.* *Gal. 1. 24.* Confirmatur hoc & per repugnantiam ex his quæ diximus. Etenim si nomen Dei polluitur ac dehonestatur impia vita sui populi; utique bona illius vita cohonestatur. Damnatur apud Apostolum & philosophorum impia sapientia, *Qui cum Deum cognovissent, non tamen eum ut Deum glorificaverunt.* *Rom. 1. 21.* Sapientiam profitebantur, & summam exhibebant stultitiam. Itaque cum Deum esse profiterentur, tamen turpiter viventes & idolis sacrificantes, falso testimonio quodammodo obscurabant Dei gloriam, quasi nec justus esset nec verax: aut quasi non unus esset, sed multi; aut quasi saxis esset assimilis. Id autem evidentius etiam testatur beatissimus Paulus, scribens ad Corinthios: *Emti, inquit, estis pretio magno, glorificate & portate Deum in corpore vestro.* *1. Cor. 6. 20.* Ideo Deus redemit nos pretio sanguinis sui, ut semel à peccatis expurgati, deinceps vitam ipso dignam ageremus.

19. Ac symbolum imperatoris gestamus impressum frontibus nostris. Quid si gerens signum Christi, præstet opera Belial; nonne dedecoratur ille cujus insignia gerimus? Contra sicut imperator sibi placet de milite præstrenuo, sic existimans illius virtutem ipsi decori & ornamento esse: sic Deus gloriatur in his quos redemit, quos lavit, quos sanctificavit, quos Spiritus donativo dignatus est, si vitæ sanctimonia declararint, Domini gratiam in ipsis non fuisse vacuum. Si Paulus gloriatur in discipulorum pietate, gaudium & coronam suam illos appellans, qui nihil erat nisi dispensator alieni muneris: annon Dominus magis gloriatur super his pro quibus mortuus est? Jam quod in libro Job ad hunc modum fatanæ loquitur Dominus: *Num animadvertisti servum meum Job, quomodo non sit ei similis super terram, homo simplex & rectus ac timens Deum, & recedens à malitia!* nonne sermonem profert de suo cultore gloriantis? Beatus autem Paulus splendidiore etiam verbo usus est, scri-

bens secundam ad Corinthios epistolam: *Deo autem gratia, qui semper triumphat nos in Christo Jesu, & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco: quia Christi bonus odor sumus Deo. Melius est nomen bonum super unguenta pretiosa.* *2. Cor. 2. 14.* Scriptura gloriosam famam appellare solet odoramenta. Non tamen Deus gloriatur hominum more, sibi placens ac gestiens, sed nostram salutem ducit gloriam, & ideo subjecit Apostolus: In his qui salvi fiunt, & in his qui pereunt. Quomodo glorificatur Deus in his qui salvi fiunt? quoniam illius illustratur misericordia. Quomodo in his qui pereunt? quoniam in his declaratur illius justitia. *Eccle. 7. 2.*

20. Nunc ipse sermonis cursus nos eo deduxit, ut doceamus & peccatorum confessione glorificari Deum. Hic occurrit protinus ex libro Jesu Nave Achan, qui quoniam contra divinum edictum sustulerat ex anathemate pallium coccineum insigne, ac ducentos siclos argenti, ac linguam auream siclorum quinquaginta; populus Israel terga vertit hostibus. Itaque Josue dixit Achan: *Fili mi, da gloriam Domino Deo Israel, & confitere, atque indica mihi quid feceris, ne abscondas.* *Josue 7. 19.* Confessus, dedit poenas, & aversus est furor Domini. Ea confessio clarificavit Dei justitiam ac sapientiam. Sapientiam, quod illius oculis nihil esset abstrusum: justitiam, quod non sine causa passus esset hostes adversus Israelem invalescere, quodque leges ipsius nullus hominum impune violat. Nihil erat magni quod suffuratus erat Achan: magnum tamen erat documentum universo populo, quantum periculum sit Dei jussa negligere, eique velle imponere quasi quidquam illum fugeret, aut quasi faveret prævaricatoribus. Atque ille quidem cum esset Judæus, ob unicum peccatum, quod ipsi leve videbatur, severissimas poenas dedit, lapidatus ab universo populo, corporis interitu salutem animæ redimens. Non enim judicat Deus bis in idipsum.

21. Sed quæ poena manet illos, qui post tantam Evangelii lucem & gratiam, postea quam semel illuminati sunt, gustaverunt etiam donum cœleste, & participes facti sunt Spiritus sancti, gustaverunt æque bonum Dei verbum virtutesque sæculi venturi, in multa atque immania crimina relabuntur, crucifigentes sibimetipsis filium Dei, & ostentui habentes! Qui hoc sunt etiam miserabiliores, quod cum tales sint, aspernantur tamen poenitentiae salutaris remedium, contemnunt Ecclesiam maternum gremium offerentem, & ad sanitatis instaurationem invitantem. Ejusmodi defectio quantam putas ignominiam inurit Ecclesiae? Nec ea ignominia non potest pertinere ad Christum qui est caput Ecclesiae, & per omnia suum esse ducit, quod est corporis ac membrorum ipsius. E diverso, quanta totius Ecclesiae exultatio, cum qui lapsus est, per poenitentiam Ecclesiae reconciliatur? Ac ne putemus

hoc gaudium apud nos tantum esse, Dominum audiamus in Evangelio κατὰ Lucam loquentem:

Luc. 15. 7. *Ita dico vobis, quod gaudium erit in cælo super uno peccatore pœnitentiam agente, quam super nonaginta novem justos, qui non indigent pœnitentia.* Nam hæc clausula finit parabolam de pastore, qui relictis nonaginta novem ovibus, unam quæ à grege aberraverat multo labore quæsitam ac tandem inventam, imposuit humeris suis, & caulæ restituit. Simili sententia claudit parabolam de muliere, quæ drachmam perditam invenerat.

Ibid. *Ita dico vobis gaudium erit coram Angelis Dei super uno peccatore pœnitentiam agente.* Nec tamen hoc sic accipiendum est, quasi Deo & ejus Angelis gratius sit post lapsum redire ad pietatem, quam citra lapsum perseverare in innocentia: sed Scriptura suo more loquitur secundum affectus humanos, illud testatum esse volens, Deo gratissimam esse peccatorum conversionem. *Non enim querit mortem peccatoris, sed magis ut convertatur & vivat.*

Ezech. 18.
32.

22. Atque interdum piorum hominum lapsus quamvis enormes, divina dispensatione vertuntur in summum Ecclesiæ profectum. Sic lapsus est Apostolorum princeps: sic Paulus gentium doctor: sic Maria Magdalene, quibus nunc Ecclesia præcipue gloriatur, quorum lapsus cesserunt in stabilimentum ac solatium domus Dei. Præterea non hic loquitur de vere justis, sed de justitia Pharisaïca, quemadmodum alibi dicit:

Matth. 9. 12 *Non est opus sanis medico, sed male habentibus.* At non erant sani quibus hoc dicebat Dominus; sed legis qualicumque observatione tumidi, sibi videbantur sani, ut ideo non desiderabant medicum.

23. Hæc cum ad hunc habeant modum, desiderate frater, conemur assiduis exhortationibus excitare fidelium animos, ut tota etiam vita martyrium, hoc est, testimonium reddat Deo; quod adeo negligendum non est, ut nisi ea præcesserit, martyrium quod sanguine perhibetur, non sit martyrium. Frustra enim cervicem præbueris carnifici, nisi prius occideris membra quæ sunt super terram, hoc est, affectus qui militant adversus spiritum, odium, invidiam, avaritiam, libidinem: quibus quicumque servit, Deum quodammodo abnegavit; & Christum ore profitens, vita satanam Deum confitetur. Nec hic sermo debet cuiquam videri durior, cum sit verax ac salutaris: quidquid homo quivis Deo anteponit, sibi Deum facit, nec possumus duobus servire dominis: unus enim est Deus ex toto corde, ex tota anima, ex totis viribus diligendus.

Matth. 6.

24. Quisquis igitur ore dicit: Credo in unum Deum, & servit avaritiæ, aut libidini, aut luxui, sibi mentitur, sibi que repugnat, aliud lingua sonans, aliud animo celans, voce tantum testimonium perhibens Deo, cum vita satanam colat. Efficacius autem est vitæ, quam linguæ testimonium.

Matth. 7. 21 *Non omnis qui dicit: Domine, Domine, in-*

trabit in regnum, sed qui facit voluntatem patris cælestis. Habent & opera suam linguam, habent suam facundiam, etiam tacente lingua. Ideo Dominus in Evangelio κατὰ Joannem ita loquitur:

Opera quæ dedit mihi Pater ut perficiam ea, ipsa opera quæ ego facio testimonium perhibent de me. Quemadmodum igitur bona opera profitentur Deum: ita mala quodammodo loquuntur:

Joan. 5. 36.

Non est Deus, nec scientia in excelsis. Quis non contremiscat, quis non inhorrescat, quis non laceret vestimenta sua, quis non obturet aures suas, si tales voces audiat ex Christiano? Quantus horror, quantus dolor occupat animos nostros; cum quis victus tormentis, jussus abnegare Christum, abnegat, & ad Jovis statuam thus adolet? Quam trepidamus metuentes ne Deus iratus fulmen in nobis vibret iræ suæ, ne terra dehiscens nos absorbeat! ut interdum unius impietas, supplicii consortio multos involvat; & sunt scelera tam immania, ut vidisse quoque aut audisse sit detestabile. Sed cur alias in simili crimine tam sumus conniventes? Cur & nobis adeo blandimur & aliis? At vide quid de talibus loquitur Apostolus scribens Tito: *Profitentur se nosse Deum, factis autem negant.* Idem in priore ad Timotheum de vidua quæ negligit familiam: *Si qua autem suorum, maxime domesticorum, curam non habet; fidem negavit, & est infideli deterior.* Si fidem negavit, quæ negligentius habet suam familiam; quid dicturum putas de his qui se totos dediderunt mammonæ & ventri? De Christianis utique loquitur Paulus scribens Philippensibus, cum ait: *Quorum finis interitus, quorum Deus venter est.* Quos eodem taxat, scribens Romanis: *Hujusmodi Christo Domino non serviunt, sed suo ventri.* Servire, juxta Scripturarum consuetudinem dixit, pro colere. Ventrem colunt, eum quem habent pro Deo. Jam de avaritia manifestius etiam pronuntiat, scribens ad Colossenses: *Mortificate, inquit, membra vestra quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam, & avaritiam, quæ est simulacrorum servitus.*

Tit. 1. 16.

1. Timo. 5. 8.

Philip. 3. 19.

Rom. 16. 18.

Colos. 3. 5.

25. Execramur eos qui procumbunt ad Diænæ simulacrum: quanto justius eos execramur, qui toto pectore serviunt mammonæ, qui illi quotidie sacrificant? Et si avarus est idololatra, qui pecuniæ studio tenetur, qui quod hereditate obvenit, aut industria partum est recondit, nec erogat in egenos; quid censendum est de his qui lenocinio, qui fenore, qui rapto, qui fraude, qui calumniis, qui opprimendis pauperibus rem accumulanti? Atque hæc idolorum servitus non solum invenitur inter Christianos, verum etiam, quod gemendum est, inter episcopos. Porro temulentia adeo communis est Africæ nostræ, ut propemodum non habeant pro crimine. Annon videmus ad martyrum memorias Christianum à Christiano cogi ad ebrietatem? An hoc levius crimen esse ducimus, quam hircum immolare Baccho? Mihi videtur multo gravius, si rem recta

ratione velimus expendere. Cum tyrannus dicit: Abnega Christum, & immola Jovi, & esto amicus noster, aut morere: sæpe lingua negat, corde reclamante: & manus adolet thus, cum animus intus adoret Christum: quamquam hoc quoque gravissimum est crimen, tamen aliquam impietatis culpam elevat humanæ naturæ imbecillitas. Ibi satanas tibi loquitur voce tyranni: at quid tibi dicit idem per tuam concupiscentiam? Abnega Christum, & esto dives: Sacrifica Mammonæ, & Christo nuntium remitte. Quid est quod pollicetur? aurum & argentum, inutilem materiam nisi exerceas. Nec dicit morere, sed oblecta oculos; imo potius hoc dicit: Lucrare pecuniam ad breve tempus habiturus, perde in æternum animam tuam. Et tamen hic sponte submittis genua satanæ, & abnegato Christo, te totum illi mancipas. Quid autem Christus! Meus esto, & vive in æternum: contemne divitias illas temporarias, & ego tibi centuplum reponam in hoc sæculo, & vitam æternam in futuro. Relinque terram, & accipe cælum. Ac Deus ista pollicens deseritur; & diabolus tam nihil res easque falso promittens, adoratur. O foedam defectionem! O turpem idololatriam! O iniquam permutationem! Quo præmio sollicitavit humani generis primos auctores? Ostendit pomum, & dedit mortem. Mendacio fefellit: *Non moriemini, sed eritis sicut Dii, scientes bonum & malum.* Atque illi delusi, qualem Dominum deseruerunt, & ad quem defecerunt? A qua felicitate exciderunt, & in quas ærumnas semet conjecerunt? Sed idem ille tenebrarum princeps qui Evæ locutus est per serpentem, nobis loquitur per satellites suos ac ministros, per lenas & lenones, per eos qui pelliciunt ad amorem pecuniæ, ad ambitionem, ad voluptatem, avocantes à sinceritate quæ est in Christo Jesu. Idem ille loquitur nobis per concupiscentias nostras, quæ vivunt in membris nostris. Nec dicit quod homo tyrannus: aut mihi obtempera aut morere; nec ostendat carceres, catenas, uncinos, sartagines, aut caminos incensos, non cruces, laqueos aut gladios; sed tantum, contemne Deum, renuntia vitæ cœlestis hereditati, & committe adulterium, & capies voluptatem. Sed qualem? Momentaneam & corporis tantum, quot autem amaritudinibus conditam? infamia, periculo, super omnia vero secreto conscientiae cruciatu. Hæc est esca diaboli, hoc auctoramentum. Stipendium porro quale est? Dicat

Gen. 3. 4.
& 5.

Rom. 6. 23.

maior cum fide beatus Apostolus: *Stipendium peccati mors est.* Quæ mors? Corporis, quam solum minuitur & inferre potest tyrannus homo? Non, sed mors gehennæ, quæ finem nescit. Plus potest homo tyrannus, quam diabolus. Ille quodammodo cogit hominis naturam, nihil aliud potest quam sollicitare: deicere non potest, nisi assentiaris, contempsisse vicisse est.

26. Major itaque venia debetur, Christum in tormentis abneganti, quam sponte assentienti

diabolo; cui credidisse, est Christum abnegasse. Ille mendax est, & omnis mendacii pater, illius promissa, quantumcumque fronte blandiantur, nihil aliud sunt quam præstigiæ pellicientes in exitium. Ne quis itaque sic sibi blandiatur: Sum peccator, amo pecuniam, servio libidini, studeo honoribus, indulgeo vindictæ, deditus sum voluptatibus: sed Christum non abnegavi. At re-clamat tibi Dominus ipse: *Non potes duos domos colere.* Et interim horres abominandum thurificati aut libellati cognomen, ipse fortasse thurificatis aut libellatis deterior. Illos humanus metus violentior, quam ut hominis natura possit vincere, eo compulit, ut impias voces promant lingua, reclamante conscientia; tu tam vili mercedula sollicitatus, sponte deficis ad eum, à cujus tyrannide te Christus suo sanguine redemit: cujus jam totus es factus, quemadmodum ait Apostolus: *Emti estis pretio magno, & jam non estis vestri.* Hujus militiam professus es ad salutare lavacrum, huic dedisti nomen, hujus sacramentis initiatus es, accepisti donativum & pignus Spiritus ne quid dubitares de promisso stipendio, simulque diabolo denuntiasti perpetuas inimicitias, renuntiasti omnibus illius pompis ac voluptatibus; exsufflasti, exsibilasti, jurasti in verba Redemptoris: cumque tot vitiis servias, tibi places quod nondum sis thurificatus aut libellatus.

Matth. 6.
24.

1. Cor. 6.
20.

27. Si quis miles juratus in verba Cæsaris, profugeret ad Turcam, & ex illius arbitrio faceret ea quæ sciret ingratissima Cæsari; nonne comprehensus ad supplicium raperetur ut desertor, ut perjurus, ut perfuga? Quis autem audiret eum ita defendentem: non sum desertor, non abnegavi Cæsarem? Annon mox audiret, quid refert si lingua tacuit? Reipsa abnegasti, & plusquam abnegasti; qui non solum deserueris militiam, verum etiam ad tyrannum & hostem imperatoris tui irreconciliabilem transfugeris. Merito fidelium aures abominantur apostatæ vocabulum: verum hoc non ibi tantum execrandum est, cum incenso thusculo, aut scripto libello renuntiatur professioni nominis Christi; sed ubicumque contemtis Christi legibus, obtemperatur satanæ. Nec enim refert quid sonet lingua; quæ si sonet Christum, cum animus sit deditus criminibus, non est professio, sed hypocrisis; abnegatura Christum si metus urgeat, qui premit thurificatos aut libellatos. Atque in his rebus quæ sic inter se pugnant, ut neutra ferat alterius consortium; quoties hanc amplectimur, aliam abdicavimus; quoties unam rejecimus, alteram agnoscimus. Cujusmodi sunt lux & tenebræ, bellum & pax; mors & vita, Deus & Belial; quemadmodum testatur & beatus Paulus in secunda ad Corinthios: *Quæ enim participatio justitiæ cum iniquitate, aut quæ societas luci ad tenebras! Quæ autem conventio Christi ad Belial!* Adhæsisse Belial, est abnegasse Christum, utcumque lingua aut habitu Christum profitearis.

28. De hoc si quis simpliciorum dubitarit, dabo argumentum crassum & evidens. Fingamus tyrannum ita loqui Christiano: Incende thus Jovi; nihil addentem nec exigentem ut Christum abneget: si adoleverit, nonne cunctis manifestum erit, illum hoc ipso Christum abnegasse, quod Jovi fecerit thymiama, etiamsi nihil proferat impium in Christum? Quemadmodum qui magicis artibus utuntur (à quo malo nos Domini misericordia liberavit; sicut à cæteris omnibus, quibus juxta veterem hominem quondam ambulantes tenebamur) tacite Christum abnegant, dum cum dæmonibus habent fœdus. Jam si Machabæi fratres una cum matre maluerunt tot cruciatibus exanimari, quam carne suilla vesci, sic æstimantes, eum Deum legis auctorem negare, quisquis sciens ac volens legis præcepta violat: quo pacto sibi blanditur, qui in luxu, temulentia, avaritia, rapinis, adulteriis aliisque criminibus consenscunt, quæ gentium etiam leges noluerunt esse impunita? Et cum tot modis Christum abnegent, cum toties immolent dæmonibus, pro Christianis haberi postulant? Atque in his sunt, qui palam ista committunt, ac prope modum etiam gloriantur in rebus pessimis; adeo non pudet aut piget admissorum: & tamen audent venire in Ecclesiam sanctorum, audent misceri gregi Dominico. Tales interdum tolerat Ecclesia, ne provocati magis etiam perturbent populum Dei: sed quid prodest non ejici coetu piorum, si merueris ejici? Nam ejici remedium est, & gradus ad recuperandam sanitatem: ejectionem meruisse, summa malorum est. Ac frustra miscetur coetui sanctorum in templo manufacto, si submotus est à consortio Dei & ab universo corpore mystico Christi.

29. Oportet autem & illud considerare quantopere Christiani abhorrent ab idolothytis, & ab ingressu fanorum, atque ab ipsis etiam simulacris. Cum beatus Paulus clamet, neque idolum esse aliquid, neque idolothytum, multo minus fanum ex lapidibus constructum, est aliquid: & tamen plurimorum animus ea religione tenetur, ut mortem oppetant citius, quam gustent idolis immolatum: & inexpiabile piaculum esse ducant, si ingrediantur fanum Jovis aut Apollinis aut Dianæ, seque putent contactu simulacri vehementer contaminari. Equidem probo talium religionem, si sibi constet in omnibus. Nunc, pro dolor, videre est quosdam in his pene superstitione trepidos, in aliis ubi gravior erat metuendi causa, nimium esse securos. Per se non inquinat animam contactus idoli, nec ingressus fani, nec usus idolothyti: sed per se polluit conscientiam amor pecuniæ, incestus, rapina, hypocrisis & his similia monstra. Quam vero congruit horrere fani ingressum, nec horrere in templo sancto Spiritui consecrato victimas immolare dæmoniis?

1. Cor. 3. 16. Clamat sanctus Paulus scribens Corinthiis: *Nescitis quia templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat*

in vobis! Si quis autem templum Dei violaverit, disperdet illum Deus. Rursus in eadem epistola: *An nescitis quoniam membra vestra templum sunt sancti Spiritus qui in vobis est, quem habetis à Deo & non estis vestri!* Quod si Christianorum pectora sibi consecravit Deus ut in illis inhabitet per Spiritum suum; illic deliciatur & inambulat, illic amat sibi offerri victimam puram in omni loco. Et qui in hoc templum Deo sacrum, ejecto sancto Spiritu, inducit abominationes quas in mystica visione conspexit Ezechiel; qui illic sedem facit Mammonæ, Veneri, Como, Baccho aliisque portentis; qui ibi dæmonibus immolat spurcissimas hostias, veretur ingredi fanum gentium ne contaminetur. Proinde nemo sibi frustra blanditur, Deus non irridetur; constet sibi nostra religio, nec alios detestemur, ipsi gravioribus obnoxii criminibus: nec alibi simus religiose timidi, alibi impudenter impii. Sed Christum semel professi, tota vita reddamus illi testimonium, & undique glorificemus illum, obediētes illius præceptis; ut in hoc cognoscant homines quod vere fidimus illi, quod ex animo diligimus illum; & quod non simulate ad sacrum lavacrum adduximus nos illius militiæ.

30. Beatus Apostolus prædixit, nulli pie vivere volenti in Christo Jesu defuturam persecutionem. Si deest tyrannus, si tortor, si spoliator; non deerit concupiscentia, martyrii materiam quotidianam nobis exhibens. Postremo hæc ipsa mala quæ secum defert vita mortalium, quæque piis cum impiis communia sunt, martyrii coronam nobis parabunt, si placide, si cum gratiarum actione pertulerimus. Neque privati sunt martyrii gloria quicumque violenta morte consummati non sunt. Quis autem ausit vel Abraham patriarcham, vel hujus filium Isaac, vel beatum Job eximere è martyrum numero? Quæ carnificinæ gravius torserunt corpus, quam patriarchæ mentem torquebant naturæ affectus; cum incunctanter ad Dei jussu appareret immolare filium unicum & unice carum, in quo tota spes erat illi posteritatis? Quid defuit Isaac martyrio, qui nihil obmurmurans, passus est se colligari & imponi busto, nec expavit in cervicem vibratam machæram? Cujus autem martyrium audebimus conferre cum his quæ passus est Job?

31. Quod si quis adhuc diffidit sermoni nostro, certe beati Pauli verbis non poterit diffidere. Is scribens ad Hebræos, orsus ab Abel usque ad Gedeonem, ingentem sanctorum catalogum recenset, in quo plures sunt qui non defuncti sunt morte violenta; imo pauci sunt qui sic mortui sunt; & tamen de omnibus pronuntiat: *Et hi testimonio fidei probati inventi sunt*, perspicue declarans etiam vita bona peragi martyrium fidei. Ecclesiæ quidem usus discernit illos cognominibus, appellans eos qui violenta morte decesserunt, confessores, qui constanter in cruciatibus ac minis mortis professi sunt nomen Domini Jesu; parati mor-

tem oppetere, vel potius martyrii supremam coronam ambientes. Apud Deum tamen quicumque carnem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis, quicumque Christo vere commortui sunt, eique in baptismo consepulti sunt, ut jam non sibi vivant, neque mundo cui semel mortui sunt, sed ei qui pro ipsis est mortuus, martyres sunt, nec martyrum corona fraudabuntur: imprimis autem monachi, qui vere monachi sunt, ac virgines quæ vere virgines sunt. Neque enim locus desertus, saccus pro veste, legumen pro cibo, neque jejunia, neque chameuniæ monachorum absolvunt; sub his involucris interdum latet animus valde mundanus. Quod ita deprehenditur, si ad munus aliquod ecclesiasticum vocentur: ibi videas quosdam ex illis facillime vinci deliciis, impatientiores injuriarum, appetentiores vindictæ quam quivis alius sit ex media plebe. Quid causæ est? Quoniam corpus exercuerunt magis quam animum: cum beatus Paulus

1. Tim. 4. 8.

doceat, quod *exercitatio corporalis ad modicum utilis sit, pietas ad omnia valeat.*

32. Non hæc dixerim, quod improbandi sint qui talibus modis castigant corpus suum, & in servitutem redigunt: sed quod satanas mille instructus artibus, nonnumquam illudit incautis, transfigurans se in angelum lucis, & ex hujusmodi corporum exercitamentis inducit illis falsam sanctimoniam persuasionem; cumque intus madeant spiritalibus vitiis, & sibi & aliis habentur pii. Talis erat justitia Phariseorum, cui prælata est iudice Christo Publicani injustitia. Ita sunt & virgines fatuæ, quæ solidam existimant pietatem corpus habere viro intactum, cum animus avaritia, superbia, invidia & obrectatione sit corruptissimus. Sunt & falso viduæ, quæ dum vivunt in deliciis, Christo mortuæ sunt. In summa tamen, quisquis vere Christianus, cujusque status aut ordinis, habet certamina sua, habet crucem suam; quam si patienter tollit, si constanter sustinet, testimonio suo glorificat Dominum, tantum ne sibi vindicet laudem bonorum operum: hoc enim non est glorificare Deum, sed clarificare seipsum.

2. Cor. 11.

1. Tim. 5.

33. Habet unusquisque fidelium agones suos, habet adversarium diabolum, habet agonothesiam Deum, habet theatrum non solum Ecclesiæ & Angelorum, sed & infidelium; quemadmodum dicit Paulus ad Corinthios: *Spectaculum facti sumus mundo & Angelis & hominibus.* Si vincimus; gloriantur Angeli, gloriantur & fidelium Ecclesiæ, gloriatur & ipse Christus in membris suis. Sin vincimur ignavia nostra; triumphat satanas cum angelis suis, insultant nobis increduli, ac Deum contumeliis afficiunt, dicentes: Ecce qui jactant se redemptos à tyrannide satanæ, qui prædicant se mortuos mundo, nihilominus vincuntur à cupiditatibus suis quam nos, quos dicunt adhuc teneri sub regno satanæ. Quid prodest illis baptismus, quo dicunt exui veterem hominem cum actibus

1. Cor. 4. 9.

suis, & indui novum qui secundum Deum creatus est! Quid prodest illis Spiritus sanctus, cujus arbitrio dicunt se temperari? Cur semper in ore habent, Evangelium, Evangelium; cum tota vita discrepet ab Evangelii præceptis? Quanto creditis pudore suffunditur Ecclesia, cum hæc ingeruntur ab hostibus, nec habet quo refellat opprobria? Nonne videmus totum Ecclesiæ coetum demittere vultus atque erubescere, quoties aliqua virgo quæ Christo nupserat, dilapsa ex angelico contubernio, defecit ad stuprum aut conjugium? Quantus moeror occupat omnium nostrum animos, sed præcipue pastorum, si quando Christi miles tormentis inferior, renuntiavit imperatori suo? Quantus autem ex adverso satanæ triumphus?

34. Itaque, fratres dilectissimi, si vere diligimus Deum, si quotidie petimus ex animo: Sanctificetur nomen tuum, summo studio advigilemus, necubi polluamus nomen illius, sed & morte & vita glorificemus illum, juxta beati Pauli monita: *Viventes sine querela ut simplices filii Dei, sine reprehensione in medio nationis pravæ & perversæ, inter quos luceamus sicut luminaria in mundo, verbum vitæ continentes, ad gloriam Christi Jesu Regis & agonothesiæ nostri, qui suum esse ducit quidquid in membris ipsius geritur. Patiamur cum illo, ut cum illo glorificemur in die Domini. Nos hîc illum clarificemus apud homines, ut ille nos clarificet claritate sua coram Angelis suis, cum, ut inquit beatus Paulus, venerit glorificari in sanctis suis. Nemo coronatur nisi legitime ærtaverit. Et hi qui corruptibilem coronam ambiunt, ab omnibus se abstinant, nihil non facientes quod ad victoriam conducit: quid nos facere convenit, ut assequamur illam immortalis vitæ coronam incorruptibilem & immarcescibilem in cœlis?*

Philp. 2. 15.

2. Theff. 1. 10.

2. Tim. 2. 5.

1. Cor. 9.

35. Hic si quis roget, quo pacto quis posset esse martyr sine sanguinis effusione: quisquis hoc animo sequitur justitiam, ut mortem citius admissurus sit, quam velit à justitia deflectere: huic prompta voluntas pro martyrio deputabitur. Deus enim non æstimat quemquam ex eventu rerum, sed ex affectu. Cur enim ille fraudetur martyrii gloria, per quem non stetit quominus martyrium peregerit? Ut contra, mercedem apostatæ feret, quisquis hoc animo vivit, ut Christum negaturus sit, si jactura bonorum, aut corporis cruciatus, aut mors sit accipienda. Qui ob paululum pecuniæ pejerat; an is verebitur abnegare Christum, si tota res periclitetur, si intentetur infamia, carcer & mors? Qui ob febriculam ad incantatricum remedia confugit; an is malit cruciatus morte tristiores perferre, quam Christo renuntiare? Imo qui toties ob brevem carnis delectatiunculam, ob momentaneam gloriam deficit à Christo, vitam habebit vilem pro Christo? Nec hunc tyrannus fecit apostatam, sed ad tyrannum accessit apostata. Ut autem est similis certandi ratio, ita iisdem armis fratrum animi communiendi sunt ad has

pugnans quibus ostendimus confirmandos ad martyrium. Fides est, quæ pugnat & superat in martyribus: nec quisquam defecit in tormentis, nisi fidei defectu.

36. Orandus igitur assidue Deus, ut fidem in nobis augeat: est enim Dei donum, illi debetur omnis victoriæ gloria. Ingeramus illorum animis & infigamus, quam horrendum crimen sit omnis idololatria, quam severe punita sit à Deo sub lege vetere: quot millia trucidarit Moyses ob vitulum aureum. Deinde proponatur comparatio manifestæ idololatriæ, cum immolatur simulacris: & occultæ, cum contempto Deo obeditur per concupiscentiam satanæ. Deinde conferatur inter se Deus fons omnis boni, & diabolus omnis malitiæ princeps. Ostendatur & inæqualitas contubernii: in altera parte sunt filii Dei, concives Angelorum, & heredes beatæ immortalitatis; in altera filii Belial, societas omnium dæmonum, & heredes gehennæ. Conferatur & impar malitiæ genus, comparentur diversa stipendia. Hæc si prius fuerint persuasa, & intimis infixis visceribus, facilis erit victoria. Nunc fides multis natat in labiis, cum in corde aut nulla sit, aut vehementer langueat. Quis enim non profitetur, quod in Deuteronomio legimus: *Audi, Dominus Deus tuus, Dominus unus est!* Et; *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies!* Quis non quotidie recitat ore: Credo in Deum Patrem omnipotentem? At non credit in Deum, qui non in eo solo collocat totius felicitatis suæ fiduciam: nec unum habet Deum ac Dominum, qui per scortationem, per luxum & avaritiam satanæ facit imperata, nec illi soli servit, qui servit ventri, qui deditus est huic mundo, qui in pravo positus est.

37. Ethnici putant plures esse deos, & hoc tibi videris perfectus Christianus, quod persuasum habes unum esse Deum? quid magni facis? Idem credunt Judæi qui quotidie blasphemant in synagogis suis: idem credunt dæmones & contremiscunt. Si vere credis in Deum, crede justum & veracem: justum in remunerandis piis, & puniendis impiis: veracem in promissis. Crede non esse spem salutis, nisi per filium ejus quem pro nobis omnibus tradidit in mortem: crede nihil accidere mali posse iis, qui se totos illius voluntati tradiderunt & in illo perseverant. Hoc est credere in Deum Patrem, hoc est credere in Filium ejus, hoc est credere in Spiritum sanctum, unum Deum, & Ecclesiam sanctam mysticum Christi corpus; extra quam, non est salus, & in qua non est perniciēs.

38. Quisquis in tali petra pedes animi fixerit, adversus omnes tentationum incurfus stabit immobilis. Exempli gratia: Lacesitus es convitio, suggerit tibi caro vindictæ cupiditatem, priusquam respondeas, sic cogita tecum: Hunc maledicum hominem subornavit diabolus, ut me dejiciat, ac dejectum perdat; sed ausculta quid

suadeat imperator tuus cui militas: *Beati*, inquit, *Matth. 5. 4.* *mites, quoniam ipsi possidebunt terram.* Et, *Mea est vindicta, & ego retribuam.* Quid suadet fortissimus ille Christi dux Paulus: *Non nosmetipsos vindicantes, carissimi, sed date locum iræ.* Diabolus *Rom. 12. 20.* *et 19.* dicit: Fruere vindicta, & perde vitam æternam. Deus dicit: *Vince in bono malum*, & noli resistere malo: & accipe cum filio meo possessionem regni cœlestis. Mox dispice, utri potius expediat obtemperare. Dicit tibi per concupiscentiam tuam diabolus: Moechare, & frui temporaria corporis voluptate, & esto meus servus, & coheres gehennæ. Audi potius quid dicat tibi Deus: Sperne temporariam voluptatem, & accipe centuplum bonæ conscientiæ gaudium in hoc sæculo, & vitam æternam in futuro: & expende utri potius sit auscultandum. Suggestit tibi per carnis affectum veluti per Evam satanas: *Vive genialiter.* Ex adverso dicit Christus: *Beati qui lugent, quoniam ipsi consolationem accipient.* *Matth. 5. 5.* Ad eundem modum de cæteris tentationibus, objice tentatori clypeum Scripturarum; in quibus tibi loquitur Deus non minore fide, quam si tibi coram ore ad os loqueretur. Ex his torrentibus sume tibi lapides, quibus dejicias superbum Goliath. Habes exemplum à Domino tuo, sic ille prostravit diabolum: nec dejicias animum si sæpius invadat, ac subinde majoribus machinis aggrediatur: nihil potest adversus eum qui tecum est. Dic illud Joannis: Major est qui in nobis est, quam qui in isto mundo. Succurrat illud Domini dictum: *Confidite quoniam ego vici mundum.* His orationibus si Christi miles fuerit exercitatus ad conflictum; in dies comperiet suum antagonistam debiliorem.

39. Nec tamen remittendæ sunt excubiæ, si quando hostis simulabit tranquillitatem; sed observans illius insidias, dicat cum beato Abacuc: *Super custodiam meam stabo & gradum figam super petram*, omni custodia servans cor meum, ne qua pateat aditus obambulanti quærentique quem devoret. Tutissimum autem cordis munimentum est sobrietas cum instanti oratione, jugique Scripturarum meditatione. *Omnis enim Scriptura divinitus inspirata, utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in justitia, ut perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus.* Ex hac igitur colligendæ sunt sententiæ, quas ad manum & velut in procinctu habeas, ut his protinus serpentem caput erigentem dejicias. Nullus est enim animorum morbus, cui non præsens remedium divina Scriptura suppeditaret. Hinc comparanda sua exempla piorum sed præcipue Christi, quibus se quisque vel animet vel consoletur.

40. Venio nunc ad illa mala quæ vel ipsam naturam hominis comitantur, vel fortuito videntur inferri. Hæc quoque pius animus, & ad pugnandum instructus, sibi vertet in materiam coronæ. Exemplo faciam, quod dico, clarius.

Job. 1. 21.

Excuitur aliquis facultatibus suis, siue bello, siue naufragio, siue rapina. Ne protinus hic cogitet laqueum, aut rationem malis artibus sarcindi quod periit; sed ita secum loquatur: Dominus est qui tentat me, an diligam ipsum ex toto corde. *Ipsē dedit, ipse abstulit, sit nomen Domini benedictum.* Gratias agat quod acceperit ex Domini benignitate: agat gratias quod amiserit ad probationem fidei. Si hæc dixerit eo animo, quo dixit sanctus Job: cum illo mercedem accipiet. Dominus æstimat, non quantum quis perdat, sed quam patienter: quemadmodum non respicit, quantum aliquis largiatur egentibus, sed quo animo. Habet aliquis filium unice carum, eo te mors orbat præmatura, pestilentia spoliat te carissimis, sponsa, liberis, amicis; ferto patienter, & dic: Domino ita visum, & sic fortassis & nobis expediebat, & nostris; *Sit nomen Domini benedictum.* Sunt & morbi qui non minus atroces habent cruciatus, quam ulla potest inferre tortorum sævitia veluti pleuritis, ischiasis, podagra, paralyssis, calculus, renum & vesicæ exulceratio. Tale si quid acciderit, ne mens exasperetur ad impatientiam, ne lingua erumpat in voces blasphemias, sed cum beato David & Heli sacerdote

dicat: *Dominus est, faciat quod bonum est in oculis ipsius.* Ita mala quæ non inferuntur ob Christi professionem, vertemus nobis in coronam, & Christo in gloriam. Ac fiet fortasse, ut Dominus nostra tolerantia propitiatus, aut auferat afflictiones, aut mitiget; quod si non fit, tamen hac ratione faciemus, ut quod animo impatienti fuisset intolerabile, fiat patientia mitius. His atque huiusmodi argumentis non desinemus nos invicem exhortari, ad illustrandam Domini gloriam, cujus titulum & insignia gerimus. Præstemus illi martyrium in suo quisque statu & ordine, non solum in adversis, verum etiam in prosperis. In adversis agnoscamus amorem patris flagellantis nos ad correctionem, & gratias agamus caritati qua diligit nos, ut filios, quos abdicare non vult, sed emendatos recipere. In prosperis æque gratias agamus illius bonitati, qua consolatur nos ut temptationum pondus possimus sustinere: ita fiet ut tota vita nostra nihil aliud sit quam testimonium, declarans apud credentes & incredulos sapientiam, bonitatem, misericordiam ac veritatem Dei Patris, & Filii illius Jesu, & Spiritus sancti. Amen.

1. Reg. 3. 18.

DE DUODECIM ABUSIONIBUS SÆCULI TRACTATUS.

PERPERAM CYPRIANO, ET AUGUSTINO ADSCRIPTUS.

- I. PRIMUS abusio gradus est, si sine bonis operibus sapiens & prædicator fuerit, qui quod sermone docet, actibus explere negligit. Auditores enim doctrinæ, dicta facere contemunt, cum prædicatoris opera à prædicationis verbis discrepare conspiciunt. Numquam enim fit
- a efficax^a constituentis auctoritas, nisi eam effectu operis cordi affixerit audientis, præsertim cum & ipse doctor, si in vitiorum amorem delapsus fuerit, alterius doctoris medicamentum suis vulneribus adhibere parvipendit. Unde & ipse Dominus in Evangelio de doctrina pariter & bono opere instruere volens discipulos, qualem in his cautelam haberent admonebat, dicens: *Quod si sal evanuerit, in quo salietur!* Hoc est, si doctor erraverit, à quo iterum doctore emendabitur?
- Matth. 5. 13. *Et si lumen, quod in te est, tenebræ sunt; ipsæ tenebræ quantæ erunt!* Si namque oculus, à videndi officio desierit; quis à manu, vel à pede, vel à reliquo corpore illud ministerium exiget? Qua-

propter doctores cogitent, ne ampliori vindictæ subiaceant, si plurimis perditionis occasionem abundantius præstent. Nam & ipse Salomon dum multæ sapientiæ transgressionem incurrit, totius Israeliticæ plebis regni dispersionem solius sui merito præstitit. Quibus ergo committuntur multa, majora perdunt; si non recte dispensaverint^b rectoris sui munera, quæ perceperunt. Cui enim plus committitur ab eo plus exigitur. *Et servus qui domini sui voluntatem intelligens non facit, acrioribus^c & gravioribus flagellis vindictæ vapulabit.*

Luc. 12. 47.

II. Secundus abusio gradus est, si sine religione senex esse inveniatur. Cui cum membra exterioris hominis veterascunt; vires animi, id est, interioris hominis membra, incrementa roboris non capiunt. Plus enim omnibus religioni operam dare senibus^d competit, quos præsentis sæculi florida ætas transacta^e deseruit. Sicut namque in lignis ipsa reproba arbor comparet, quæ

II.

^a Constituentis] Prædicantis apud Augustinum tom. 6. Paulo ante apud eundem complere.

^b Rectoris] Largitoris cod. Corbeiensis.

^c Et gravioribus] Sic duo codices mss. Reg. & Colbert. Aliter in edit. acrioribus flagellis gravioribusque vindictis va-

pulabit. Paulo ante apud Aug. solo suo merito.

^d Competit] Convenit apud Aug.

^e Deseruit] Deserit in duobus mss. & Morel. In sequenti periodo similiter legimus ut apud Aug. deseruit, quamvis legatur deserit in codicibus mss. & editis operum Cypriani.

post

post flores fructus optimos cultori suo non exhibet : sic & in hominibus ipse reprobus est, quem flos juventutis deseruit, & tamen in sui corporis senectute, bonorum operum maturos fructus proferre parvipendit. Quid enim stolidius fieri potest; si mens ad perfectionem festinare non contendat, quando totius corporis habitus senectute confectus ad interitum properat? Dum oculi caligant, aures graviter audiunt, capilli fluunt, facies in pallorem mutatur, dentes lapsi numero minuuntur, cutis arefcit, flatus non suaviter olet, pectus suffocatur, tussis cachinnat, genua trepidant, talos & pedes tumor inflat; etiam homo interior qui non senescit, his omnibus aggravatur. Et hæc omnia ruituram jamque domum corporis cito prænuntiant. Quid ergo superest, nisi ut dum hujus vitæ defectus appropinquat, nihil aliud cogitare^a quam quomodo futura habitatio prospere comprehendatur, quisque senex appetat? Juvenibus enim incertus hujus vitæ terminus instat, senibus vero cunctis maturior ex hac luce exitus breviter concordat. Cavendæ sunt ergo homini duæ particulæ, quæ in illius carne non veterascunt, & totum hominem^b secum ad peccatum pertrahunt; cor videlicet & lingua : quia cor novas semper cogitationes machinari non desinit; lingua impigre loquitur, quodcumque machinari cor senserit. Caveat ergo senilis ætas, ne istæ juvenescentes particulæ totam sui harmoniam decipiant, & per res ineptas reliqui corporis gravitatem illudant. Unicuique enim considerandum est, quid ætate eminenti dignum sit; ut hoc agat, quod nec vitam, nec ætatem, nec ministerium^c vile reddat.

III. Tertius abusiois gradus est, adolescens sine obedientia; quo mundus à recto rationis ordine depravatur. Qualiter namque in senectute aliis^d ministerium imperabit, qui in adolescentia se senioribus obedientem exhibere contemnit? Unde & in proverbio apud veteres habetur, quod dominari nequeat, qui prius alicui servitutem præbere denegat. Propter quod & Dominus Jesus in temporibus suæ carnis, dum adhuc ad legitimam ætatem doctoris non pervenerat, obedienter ministrationem parentibus suis præstitit. Sicut ergo in senibus sobrietas, & morum perfectio requiritur : ita etiam in adolescentibus, obsequium, & subjectio, & obedientia rite debetur. Quapropter & in mandatis legis primum in his quæ ad homines pertinent, patris & matris honor imperatur, quia quamvis carnalis pa-

ter non supervixerit, aut indignus fuerit; alicui tamen patri digno & viventi, paternus honor^e usque ad dignam ætatem à filiis præbendus esse ostenditur. Quatuor etenim modis per Scripturas divinas patres vocantur; hoc est, natura, gente, admonitione, & ætate. De patre namque naturali Jacob ad Laban loquitur : *Nisi timor patris mei Isaac adfuisset, tulisses omnia quæ mea sunt.* Gente vero pater dicitur, quando Dominus de rubo ad Moysen loquebatur : *Ego sum*, inquit, *Deus patrum tuorum, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob.* Ætate autem & admonitione pariter pater dicitur, cum Moyses in cantico Deuteronomii loquitur : *Interroga patrem tuum, & annuntiabit tibi; majores tuos, & dicent tibi.* Quod si ergo naturalis pater superstes non fuerit, aut indignus fuerit; admonenti tamen^f aut seniori^g adolescentis obedientia præbenda erit. Quomodo ergo honoratus in senectute apparebit, qui disciplinæ laborem in adolescentia non sustinuerit? Quodcumque etenim homo laboraverit, hoc & metet. *Omnis namque disciplina in præsentī non videtur esse gaudii, sed mœroris; postea vero fructum pacatissimum exercitatio per eam reddet justitiæ.* Sicut ergo fructus non invenitur in arbore, in qua pampinus aut flos prius non apparuerit : sic & in senectute honorem legitimum assequi non poterit, qui in adolescentia disciplinæ alicujus exercitatione non laboraverit. Disciplina igitur absque obedientia, qualiter fieri potest? ^g Adolescens ergo sine disciplina, adolescens sine obedientia est : quoniam & ipsa obedientia, quæ omnium disciplinarum mater est, magna exercitatione indiget; quæ sui normam studii in Christo Domino sumsit, qui obediens patri usque ad mortem, crucis ignominiam libenter sustinuit.

IV. Quartus abusiois gradus est, dives sine elemosyna; qui superflua^h usus sui quæ custodienda in posterum recondit, indigentibus & nihil habentibus non distribuit : per quod efficitur, ut dum in terra quæsitā diligenti cura custodit, cœlestis patriæ perennem thesaurum amittat. Ad quem thesaurum Dominus Jesus adolescentem divitem, qui eum de perfectione interrogaverat, ita respondens invitavit : *Si vis perfectus esse, vade & vende omnia quæ habes, & da pauperibus, & veni sequere me, & habebis thesaurum in cælo.* Quem thesaurum nullus umquam hominum habere potest, nisi qui pauperibus solatia præstat, aut per seipsum pauper est. Non ergo dormiat inⁱ thesauris tuis, quod pauperes dormire non sinit. Dives namque etsi multa congregaverit, his frui

^a Quam] Hanc vocem addidi ex edit. Aug. ubi sic legitur : *Quam quomodo futuræ aditus propere comprehendatur.* In cod. Corb. *fururæ aditus prosperitatis*; eandem editionem sequimur in aliis nonnullis locis, de quibus necesse non est admonere.

^b Secum] Deest ea vox in duobus mss.

^c Vile reddat] Duo codices mss. *vilescat.*

^d Ministerium aliis imperabit] Apud Aug. ministrari sibi sperabit.

^e Usque ad dignam] *Usque ad perfectam & dignam* Aug.

^f Aut seniori] Sic cod. Reg. *admonenti seniori* edit. Paulo post delevimus ante *crucis ignominiam* hæc verba *mortem autem* quæ desunt in duobus mss. & apud Aug.

^g Adolescens ergo sine disciplina] Contra apud Augustinum *Adolescens ergo sine obedientia, adolescens sine disciplina est.*

^h Usus sui] *Conversationis suæ* cod. Colb.

ⁱ In thesauris tuis quod] Sic cod. Reg. *in thesauris suis* qui edit. *in thesauris tuis quod pauperi prodesse potest* Aug.

solus nequaquam poterit; quia unius hominis natura multis rebus non succurrit. Quid ergo stultius est quam propter unius hominis victum & vestitum, totam regni cœlestis perdere^a perennem jocunditatem, & æternos inferni cruciatus, absque consolationis præstolatione subire? Quod igitur aliquando per necessitatem amittendum est, pro æterna remuneratione sponte distribuendum

2. Cor. 4. 18. est. *Omnia enim quæ videntur, temporalia sunt, quæ non videntur æterna sunt.* Quamdiu namque temporales sumus, temporalibus temporalia deseruiunt, & cum hinc transferimus, æternis æterna solatia præstabuntur. Idcirco non debemus diligere, ea quæ non semper habebimus; præsertim cum expertem rationis avarum divitem, thesauri sui & agri, & omnia quæ habet, ostendant; quia toto cordis intuitu illas res amat quæ nunquam se diligunt. Si enim aurum & argentum, & agros, & vestimenta, & cibos, & metalla, & bruta animalia quis dilexerit, hæc omnia vicem sibi amoris rependere non posse, ipsa rerum natura ostendit. Quid ergo a ratione longius est, quam diligere, quod te amare non valet; & negligere illum, qui tuæ^b dilectioni cum dilectione omnia præbet? Propter hoc igitur non diligimus mundum, sed diligimus proximum à Deo præcipitur; quia proximus vicem sui amoris potest rependere,

^c quod mundus minime posse non dubitatur. Sic enim inimicum esse diligendum Dominus præcepit, ut illa dilectio amicum illum ex inimico efficiat. Quisquis ergo dives cupidus vult æternas habere divitias, distribuendo egenis præstet interim non mansuras. Si enim quod diligit, non vendit, nemo potest emere quod cupit. Avari namque ideo in iudicio à rectissimo iudice nuncupantur maledicti, quia qui præteribant eorum habitacula non dicebant: *Benedictio Domini super vos, benediximus vobis in nomine Domini.* Infelices ergo sunt avari divites, qui propter res transitorias, in æternam damnationem dilabuntur, & è contrario: *Beati sunt misericordes, quia misericordiam consequentur.* Felix est ergo misericors, dum in hac virtute non substantiam, sed affectum Deus requirit.

Psal. 128. 8. habitacula non dicebant: *Benedictio Domini super vos, benediximus vobis in nomine Domini.* Infelices ergo sunt avari divites, qui propter res transitorias, in æternam damnationem dilabuntur, & è

Matth. 5. 7. contrario: *Beati sunt misericordes, quia misericordiam consequentur.* Felix est ergo misericors, dum in hac virtute non substantiam, sed affectum Deus requirit.

V. Quintus abusiois gradus est, femina sine pudicitia. Sicut enim omnes bonos mores procurat & custodit in viris prudentia; sic & in feminis cunctos honoris actus nutrit & fovet & custodit pudicitia. Pudicitia namque castitatem custodit, avaritiam refrenat, lites devitat, iram mitigat, libidinem occupat, cupiditatem temperat, lasciviam castigat, ebrietatem cavet, verba non multiplicat, gulæ concupiscentias^d purgat, furtum omnino damnat. Quid plura? Omnia vitia restringit;

^a *Perennem*] Deest apud Aug.

^b *Tuæ dilectioni*] Sic cod. Reg. suæ ditioni edit. tuæ ditioni Aug.

^c *Quod mundus minime posse*] Sic Aug. & cod. Colbert. *Quod mundus non potest, vel minime non posse dubitatur* edit. Paulo post legimus ex cod. Colbert. *cupidus vult pro cupidus qui vult.*

& omnes virtutes, & quidquid coram Deo & bonis hominibus laudabile est nutrit. Impudica namque vita nec laudem ab hominibus in præsentī sæculo, nec remunerationem à Deo expectat in futuro. Pudica vero vita, famam bonam inter homines habet, & de spe futuræ beatitudinis gaudet. Præsentibus semetipsam imitabilem facit, posteris memoriam amabilem relinquit. Bonis semper moribus delectatur & consentit, & assiduis Scripturarum meditationibus & eloquiis^e animam vegetat. Bonorum præcedentium exempla custodit, & inseparabilia perfectis contubernia nectit. Duobus ergo modis constat veræ pudicitiae exercitatio, id est, corporis habitu & superficie, & animi affectu interno. Per exteriorem modum coram Deo, providemus opera bona. Pudicitia namque corporis est, alienas res non appetere, & omnem immunditiam devitare, ante horam congruam non gustare velle, risum non excitare, verba vana & falsa non loqui; habitum per omnia ordinatum, compositionemque convenientem tam capillorum quam vestium, sicut decet, habere; cum indignis contubernia non inire; supercilioso intuitu neminem adspicere, vagari oculos non permittere; pompatico & illecebroso gressu non incedere;^f nulli inferior in incepto bono opere apparere, nulli contumeliam aut ruborem incutere, neminem blasphemare, senes non irridere, bonis non invidere, meliori non controversari; de his quæ ignoras, non tractare, & ea quæ scis non omnia proferre: Hæc enim proximis amabilem hominem reddunt, & Deo acceptabilem faciunt. Pudicitia enim animæ est, plus propter Dei oculos, quam hominum, omnia bona facere; appetitiones turpium cogitationum compescere; omnes meliores se esse aestimare, nemini invidere; de semetipso nihil confidere, Dei semper auxilio res omnes committere, ante Dei oculos semetipsum constituit, hæretica pravitate sensum non maculare, catholicis per omnia consentire: Deo soli adhærere, castitatem æternæ mentis Deo Christo offerre: omnia cœpta opera bona mortis tantum termino finire, præsentis tribulationes animi fortitudine negligere, parvipendere; in terra præter proximos nihil amare, cuncti amoris thesaurum in cœlo constituere, & pro omni bono actu mercedem à Deo in cœlestibus sperare. Pudicitia ornamentum nobilium est, exaltatio humilium, nobilitas ignobilium, pulcritudo^g debilium, prosperitas laborantium, solamen moerentium, augmentum omnis pulcritudinis, decus religionis, defensor criminum, multiplicatio meritorum, creatoris omnium Dei^h amicitia.

^a *Purgat*] Oppugnat Aug.

^e *Animam vegetat*] *Animum figit* Morel. & duo codices mss.

^f *Nulli inferior*] Duo codices mss. *Nulla inferior incepto.*

^g *Debilium*] Aug. *vilium.*

^h *Amicitia*] Duo codices mss. *amica.*

VI.

Sextus abusiois gradus est, dominus sine virtute. Quia nihil proficit dominandi habere potestatem, si dominus ipse non habeat virtutis rigorem. Sed hic virtutis rigor, non tam exteriori fortitudine, quæ & ipsa sæcularibus dominis necessaria est, ^a quam animi interiori fortitudine, exerceri debet. Sæpe enim dominandi per animi negligentiam perditur ^b fortitudo, sicut in ^{1. Reg. 2.} Heli sacerdote factum fuisse comprobatur. Qui dum severitate ^c iudicis peccantes filios non coercuit, in eorum vindictam, Dominus velut consentienti ^d ferociter non pepercit. Tria ergo necessaria hos qui dominantur habere oportet: terrorem scilicet, & ordinationem, & amorem. Nisi enim ametur Dominus pariter & metuatur, ordinatio illius constare minime potest. Per beneficia ergo & affabilitatem, procuret ut diligatur: & per iustas vindictas, non propriæ injuriæ, sed legis Dei, studeat ut metuatur. Propterea quoque dum multi pendent in eo, ipse Deo adhærere debet, qui illum in ducatum constituit: qui ad portanda multorum onera, ipsum veluti fortiorem solidavit. Paxillus enim nisi bene fortiter firmetur, & alicui fortiori adhæreat, omne quod in eo pendet cito labitur; & ipse solutus à rigore suæ firmitatis, cum oneribus ad terram delabitur. Sic & princeps nisi suo conditori pertinaciter adhæserit, & ipse, & omne quod continet, cito deperit. Quidam namque per dominandi officium plus Deo appropinquant, quidam imposito sibi dignitatis honore deteriores fiunt. Moyses namque accepto populi ducatu, familiarius Dei locutionibus utebatur: Saül vero filius Cis, postquam sceptrum regni suscepit, per inobedientiæ superbiam Deum offendit. Rex Salomon postquam patris sui David sedem obtinuit, Deus illum ultra omnes mortales velut ad innumerosi populi gubernationem sapientiæ munere ditavit. E contrario vero Hieroboam servus Salomonis, postquam regni domus David occupavit partem: ad idolorum cultum, decem tribus Israel, quæ erant in parte Samariæ, diverterat. Per quæ exempla evidenter ostenditur, quosdam in sublimiori statu ad maiorem perfectionem crescere, quosdam vero per supercilium dominationis ad deteriora defluere. Per quod ^e utrumque intelligitur: eos qui ad meliora ^e transcendunt, per virtutem animi & Dei auxilium posse id facere: & eos qui ad deteriora devertuntur, per mentis imbecillitatem pariter & negligentiam errare. Unde & dominum absque virtute fieri non decet, qui virtutem sine Dei auxilio nullatenus habet. Qui etenim multa tuetur, si non habet fortitudinem animi, non valet id agere, quoniam magna magnis infestationi-

bus, vel adversitatibus solent laborare. Omnis ergo qui præest, hoc primitus animi tota intentione procuret, ut per omnia de Dei adjutorio omnino non dubitet. Si namque cœperit in actibus suis auxiliatorem habere Dominum dominorum, nullus hominum contemptui poterit habere ejus dominatum: *Non enim est potestas nisi à Deo.* Ipse enim elevat de stercore egenum, & sedere facit cum principibus populi sui, & deponit potentes de sede, & exaltat humiles: ut subditus fiat omnis mundus Deo, & ^f egeat gloria Dei.

Rom. 13.

Psal. 112.

Luc. 1.

f

VII.

Septimus abusiois gradus est, Christianus contentiosus, qui cum participationem nominis Christi per fidem & baptismum suscepit, contra Christi dicta & propositum, mundi caduca delectamenta diligit. Omne enim de quo contenditur; aut propter propriam ejus rei dilectionem de qua agitur; aut propter alterius amorem, quæ sub odiosa specie latet, appetitur. Quemadmodum, verbi gratia, bellum animoso compugnantium conflictu cum odiosa res sit, propter amorem victoriæ & libertatis peragitur; & multæ aliæ dilectæ species, sub odioso labore vel formidine, satis contentiose expetuntur. Unde patenter intelligitur, nihil contendendi posse, nisi propter dilectionem, speratam scilicet & subsequenter amabilem remunerationem. Qui igitur de mundo præsentem ex quacumque causa contendit, perspicue ostendit quod illum diligit. Quomodo ergo mundum diligi per Joannem Spiritus sancti sermones interdiciunt, qui ait: *Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt!* Mundi enim amor & Dei, pariter in uno corde cohabitare non possunt, quemadmodum iidem oculi cælum pariter & terram nequaquam conspiciunt. Sed requirendum est, si vere in mundo aliquid sit quod amari debeat, & quis sit ille mundus, quem diligi divina eloquia ventant. Terra ergo cum nascentibus ex ea, & metallis, & animantibus, & pulcritudine vestium, & oblectationibus ciborum, & iis quæ ad hæc pertinent, non diligi præcipitur: sed proximus, propter quem hæc omnia facta sunt, amari jubetur. Hæc enim omnia prædicta, velut non mansura, ad coelestem patriam pergentes concomitari nequeunt. Proximi vero velut mansuri regis coheredes, semetipsos licenter & invicem diligunt. Quod ergo semper in mundo non manet, & cum mundo pariter deficiet, & ipse mundus non amari præcipitur; proximus autem qui est pars regni coelestis, in terra & inter ima elementa, à regni cœlorum appetitoribus non incongrue amatur: dum in suprema illa patria in æternum coheres habebitur. Propterea vero mun-

1. Joan. 2.

15.

g

^a Quam animi] Addunt editi indiget ante has voces, & bonis moribus ante exerceri. Sequutus sum duos codices mss.

^b Fortitudo] Aug. Dominandi virtus.

^c Iudicis] Sic duo codices mss. pro iudicii quod erat in editis.

^d Ferociter] Deest apud Aug.

^e Transcendunt] Sic cod. Colb. Condescendunt edit.

^f Egeat gloria] Sic Morel. & duo mss. egeat omnis gloria in aliis.

^g Invicem] Hanc vocem addidi ex duobus mss. Morel. & Aug.

dus præsens non diligi imperatur, ne à Dei dilectione alienus, sæculi dilector quisque efficiatur. Non ergo debet contendere, quod non licet amari. Igitur Christianus qui nominis Christi similitudinem tenet, morum quoque ejus similitudinem habere debet. Christianus enim nemo recte dicitur, nisi qui Christo moribus cœquatur. De Christo vero per Prophetam ita scribitur: *Ecce filius meus quem elegi, electus meus, complacuit in illo sibi anima mea: ponam Spiritum meum super eum. Non contendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in platea vocem ejus.* Ecce Christus non contendit, neque clamavit: & tu si morum Christi similitudinem tenere cupis, ne contendas, ne abusivus in Ecclesia Christianus existas. Suis enim sectatoribus Christus præcepit: *Nolite vocari Rabbi; unus est enim pater vester, qui in cœlis est. Omnes enim vos fratres estis,* quibus ad supplicandum imperavit, cum dicit: *Sic autem orabitur: Pater noster qui in cœlis, sanctificetur nomen tuum.* Frustra ergo contendit patrem se habere in terra, qui patrem & patriam profitetur se habere in cœlo. Cujus patriæ nemo possessor efficitur, nisi qui de terrenæ patriæ contentione securus habetur.

VIII.

Octavus abusiois gradus est, Pauper superbus, qui nihil habens in superbiam extollitur: cum è contrario divitibus sæculi non superbe sapere per apostolum Paulum imperetur. Quid ergo stolidius potest fieri, quam illum, qui per infimam miseriam velut in terram abjectus, extremus & humilis incedere & contristari debuerat, supercilioso superbiæ tumore inflatam mentem contra Deum erigere? Per quod vitium lapsi corruerunt, qui in summo cœli conditi erant culmine. Quid ergo vult quasi potens in terra superbire: qui præ omnibus hominibus debuerat humilis apparere? Sed ne de paupertate sua tristitiam habeant, quid à Deo recepturi sint, pauperes attendant; ipse enim inquit: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum.* Recta namque dispensatione misericors iudex cœli regnum illis committit, quibus regni terrarum participationem inter mortales abstulit: ut ipse dives in cœli sede appareat, qui in terra penitus nihil procurat. Cavendum ergo pauperibus est, ne dum per egestatem & necessitatem terrenum regnum^a prætereunt, per mentis etiam impudentiam cœlorum regna amittant. Cum enim Dei dispensatione paupertatem necessariam acceperunt, in ipsorum arbitrio pendet, utrum pauperes spiritu sint. Non quibuscumque namque pauperibus cœli regna promittuntur, sed his tantummodo in quibus divitiarum inopiam animorum humilitas comitatur. Pauper enim humilis, pauper spiritu appellatur, qui cum egenus foris cernitur, numquam in superbiam elevatur: quoniam ad appetenda regna cœlorum plus valet mentis humilitas, quam

^a Prætereunt] Aug. perdunt.^b Ne iniqui] Aug. si iniqui.^c Animum non elevare] Non elevari animo Aug.^d Terrarum fecunditatem &c.] Sic emendavimus auctori-

præsentium divitiarum temporalis paupertas. Et enim humiles qui bene divitias possedisse habent, possunt pauperes spiritu appellari: superbos autem, nihil habentes, haud dubium est beatitudine paupertatis privari. De quibus utrisque sancta Scriptura ita loquitur: *Est quasi dives nihil habens, & est quasi pauper, cum in multis divitiis sit.* Quasi pauper ergo in multis divitiis, est dives humilis spiritu; & nihil habens quasi dives, est pauper superbus mentis affectu. Nobilis ergo inopia est mentis humilitas, & ineptæ divitiæ sunt animorum enormitas. Providendum est ergo pauperibus, ut semetipsos, quales sint, intelligant: & quia rebus consequi quod cupiunt non valent, mentis tumore superbire desinant.

Nonus abusiois gradus est, Rex iniquus. Et enim Regem non iniquum, sed correctorem iniquorum esse oportet. Inde in semetipso nominis sui dignitatem custodire debet: nomen enim regis intellectualiter hoc retinet, ut subjectis omnibus rectoris officium procuret. Sed qualiter alios corrigere poterit: qui proprios mores,^b ne iniqui sint, non corrigit? Quoniam in justitia regis exaltatur solium, & in veritate regis solidantur gubernacula populorum. Justitia vero regis est neminem injuste per potentiam opprimere, sine personarum acceptione inter virum & proximum suum juste judicare, advenis & pupillis & viduis defensorem esse, furta cohibere, adulteria punire, iniquos non exaltare, impudicos & histriones non nutrire, impios de terra perdere, parridas & pejerantes vivere non sinere, ecclesias defendere, pauperes eleemosynis alere, justos super regni negotia constituere, senes & sapientes & sobrios consiliarios habere, magorum, ariolorum pythouissarumque superstitionibus non intendere, iracundiam differre, patriam fortiter & juste contra adversarios defendere, per omnia in Deo confidere, prosperitatibus^c animum non elevare, cuncta adversa patienter tolerare, fidem catholicam in Deum habere, filios suos non sinere impie agere, certis horis orationibus insistere, ante horas congruas cibum non gustare. *Væ enim terræ, cujus rex puer est, & cujus principes mane comedunt.* Hæc regni prosperitatem in præsentem faciunt, & regem ad cœlestia regna meliora perducunt. Qui vero regnum non secundum hanc legem dispensat, multas nimirum adversitates imperii tolerabit. Idcirco enim pax sæpe populorum rumpitur, & offendicula etiam de regno suscitantur, terrarum quoque fructus diminuuntur, & servitia populorum præpediuntur, multi & varii dolores prosperitatem regni inficiunt, carorum & liberorum mortes tristitiam conferunt, hostium incursus provincias undique vastant, bestiarum armentorum & pecorum greges dilacerant: tempestates aeris & hiemis^d terrarum

tate cod. Colbert. & Aug. Male in aliis turbata rerum fecunditate maris &c. Habet idem ms. serenitate turbata ante terrarum. Paulo post, lego ex duobus mss. pampinos exurunt, pro eo quod est in edit. pampinos quosque exurunt.

fecunditatem & maris ministeria prohibent : & aliquando fulminum ictus, segetes & arborum flores, & pampinos exurunt. Super omnia vero regis injustitia, non solum præsentis imperii faciem obfuscat, sed etiam filios suos & nepotes, ne post se regni hereditatem teneant, obscurat. Propter piaculum enim Salomonis, regnum domus Israel Dominus de manibus filiorum ejus dispersit. Et propter justitiam David regis, lucernam de semine ejus semper in Hierusalem reliquit. Ecce quantum justitia regis sæculo valeat, intuentibus perspicue patet. Est enim pax populorum, tutamen patriæ, immunitas plebis, munimentum gentis, cura languorum, gaudium hominum, temperies aëris, serenitas maris, terræ fecunditas, solatium pauperum, hereditas filiorum, & sibi metipsi spes futuræ beatitudinis. At tamen sciat rex, quod sicut in throno hominum primus constitutus est, sic & in pœnis, si justitiam non fecerit, primatum habiturus est. Omnes namque quoscumque peccatores sub se in præsentem habuit, supra se modo implacabili, in illa pœna futura habebit.

X. Decimus gradus abusionis est, Episcopus negligens : qui gradus sui honorem inter homines requirit, sed ministerii sui dignitatem coram Deo, pro quo legatione fungitur, non custodit. Primum namque ab episcopo, quid sui nominis dignitas teneat, inquiratur : quoniam cum episcopus nomen Græcum sit, speculator interpretatur. Quare vero speculator ponitur, & quid à speculatore requiritur, Dominus ipse denudat, cum sub Ezechielis prophetæ persona, episcopo officii sui rationem denuntiat, ita inquit : *Speculatorem dedi te domui Israel. Audiens ergo ex ore meo sermonem, nuntiabis eis ex me. Si autem videris gladium venientem, & tu non annuntiaveris ut revertatur impius à via sua, ipse quidem impius in iniquitate sua morietur, sanguinem autem ejus de manu tua requiram. Si autem tu annuntiaveris, & ille non fuerit reversus, ipse quidem in iniquitate sua morietur, sed tu animam tuam liberaſti.* Decet ergo episcopum, qui omnium speculator positus est, peccata diligenter attendere, & postquam attenderit, sermone, si potuerit, & actu corrigere; si non potuerit, juxta Evangelii regulam scelerum operarios declinare. Si enim, inquit in Evangelio Dominus, *peccaverit in te frater tuus, corripe illum inter te & ipsum solum. Si te audierit, lucratus eris fratrem tuum : si te non audierit, adhibe tecum adhuc unum vel duos testes, ut in ore duorum vel trium testium stet omne verbum : si illos non audierit, dic Ecclesiæ : si Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus & publicanus.* Tali ordine expellendus est, quicumque doctori vel episcopo adhærere noluerit. Et qui tali ordine expulsus fuerit, ab alio aliquo doctore vel episcopo non debet recipi. De sacerdote namque scriptum

est in lege : *Viduam aut repudiatam non accipiat uxorem.* Qui ergo illum excommunicatum à catholico, illo non permittente, sibi jungit, jura sacerdotii sancti, ^a in quo Christianorum genus electum est, excedit. Hac ratione episcopum, ad eos quibus in speculationem positus est, esse oportet. Cæterum vero, qualis in semetipso esse debeat, Paulus Apostolus exponit : ut ad gradum episcopi veniens sit sobrius, prudens, castus, sapiens, modestus, hospitalis, filios habens subditos cum omni castitate, testimonium habens bonum ab his qui foris sunt, proferens doctrinæ fidelem sermonem, antequam episcopus sit, non plures habens uxores quam unam. Non percussor, non bilinguis, non ebriosus, non neophytus, ut per hæc ipse ostendat in opere, quod alios docet in sermone doctrinæ. Caveant ergo negligentes episcopi, quod in tempore vindictæ Dominus per Prophetam conqueritur, dicens : *Pastores ^b muti demoliti sunt populum meum, & non pascebant gregem meum pastores, sed pascebant semetipsos; sed potius procurent hi, quos constituit Dominus super familiam suam, dare illis cibum in tempore suo mensuram tritici, puram scilicet & probatam doctrinam, quatenus veniente Domino mereantur audire : Euge serve bone & fidelis, quia supra pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam : intra in gaudium Domini tui.*

Undecimus abusionis gradus est, Plebs sine disciplina, quæ, cum disciplinæ exercitationibus non servit, communi se perditionis laqueo constringit : iram etenim domini absque disciplinæ rigore non evadit. Atque idcirco Psalmistæ vocibus indisciplinatæ plebi prædicatur : *Apprehendite disciplinam nequando irascatur Dominus.* Disciplina vero morum est ordinata correctio, & majorum præcedentium regularum observatio. De qua disciplina Paulus Apostolus ita loquitur dicens : *In disciplina perseverate; tamquam filiis vobis offert se Deus. Quod si extra disciplinam estis, cujus participes facti estis! Omnes enim adulteri, & non filii estis.* Qui ergo adulteri, sine disciplina sunt, & cœlestis regni hereditatem non capiunt : si filii autem paternæ disciplinæ correctiones ferunt, & hereditatem quandoque recipere posse non desperent. De qua etiam disciplina Esaias quidem indisciplinatæ plebi prædicat, dicens : *Quiescite agere perverse, discite bene facere.* Et ad eandem Psalmista consona voce compellit, dicens : *Declina à malo, & fac bonum.* Infelix ergo est qui abjicit disciplinam. Audet enim extra milites aliquid, qui Dominum crucifigentes, non ejus sciderunt tunicam, qui Ecclesiæ Christi scindit disciplinam. Sicut enim tunica totum corpus præter caput tegitur : ita disciplina, omnis Ecclesia, præter Christum, qui caput est Ecclesiæ & sub disciplina non est, protegitur & ornatur. ^c Ipsa vero tunica contexta desuper fuerat per totum;

^a In quo] Sic cod. Reg. edit. quod.

^b Muti] Sic cod. Corbeiensis apud Aug. citatus. Habent

multi Morel. & Pamel. mei Aug.

^c Ipsa vero] Sic duo mss. ipsa enim edit.

quia eadem disciplina Ecclesiæ à Domino de coelo tribuitur & integratur. De qua Dominus cum ad patrem ascendisset, postquam resurrexit à mortuis, ad Apostolos suos loquebatur, dicens:

Luc. 24. 49. Vos autem sedete hic in civitate, quoadusque induamini virtute ex alto. Tunica ergo corporis Christi disciplina Ecclesiæ est: qui autem extra disciplinam est, alienus est à corpore Christi. *Non scindamus igitur illam, sed fortiamur de illa cujus sit, id est, non solvamus quidquam de mandatis Domini, sed unusquisque in quo vocatus est, in eo permaneat apud Dominum.*

XII. Duodecimus abusiois gradus est, Populus sine lege, qui dum Dei dicta & legum scita contemnit, per diversas errorum vias eundem perditionis laqueum incurrit. De quibus viis sub persona prævaricatoris populi, humanum genus Propheta ita deplangit: *Nos autem sicut oves erravimus, unusquisque in viam suam declinavit*, de quibus viis etiam sapientia loquitur per Salomonem: *Multæ viæ videntur hominibus rectæ, & novissima earum deducunt ad mortem.* Quæ utique multæ perditionis viæ tunc inceduntur, cum una regalis via, lex Dei videlicet, quæ neque ad dexteram neque ad sinistram declinat, per negligentiam deseritur. De qua scilicet via Dominus Jesus Christus, qui est finis legis ad justitiam omni credenti, denuntiat: *Ego sum via, veritas & vita, neque venit ad patrem*

nisi per me. Ad quam viam omnes homines communiter invitat, dicens: *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos.* Quia non est personarum acceptio apud Deum, ubi non est Judæus, nec Græcus, masculus & femina, servus & liber, barbarus & Scythæ, sed omnia in omnibus Christus: omnes enim unum sunt in Christo Jesu. Dum ergo Christus finis legis est, qui sine lege sunt, sine Christo fiunt. Igitur populus sine lege, populus sine Christo est. Abusivum ergo in temporibus Evangelii populum^a sine lege fieri, quando Apostolis in cunctas gentes licentia prædicationis data est, quando tonitruum Evangelii per cunctas sæculi partes intonuit, quando gentes quæ non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam; quando qui de longe fuerant, facti sunt prope in sanguine Christi: qui aliquando non populus, nunc autem populus Dei in Christo; quando est tempus acceptabile, & dies salutis, & tempora refrigerii in conspectu altissimi; quando unaquæque gens habet testem resurrectionis; quando ipse Dominus protestatur, dicens: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consumptionem sæculi.* Non itaque simus sine Christo in hoc tempore transitorio, ne sine nobis Christus esse incipiat in futuro.

^a Sine lege] Cod. Colbert. sine Christo.

C O E N A, CYPRIANO FALSO INSCRIPTA.

QUIDAM rex nomine Johel, nuptias faciebat in regione Orientis, in Cana Galileæ.^b His nuptiis invitati sunt plures. Igitur qui temperius loti in Jordane, adfuerunt in convivio. Tunc^c commendavit Naaman, aquam sparsit Amos, Jacobus & Andreas attulerunt fœnum, Matthæus & Petrus straverunt, mensam posuit Salomon, atque omnes discubuerunt turbæ. Sed cum jam locus^d recumbentium plenus esset, qui superveniebant, quisque prout poterat, locum sibi inveniebat. Primus itaque omnium sedit Adam in medio, Eva super folia, Cain super aratrum, Abel super vulgare, Noë super arcam, Japhet super^e lateres, Abraham sub arbore, Isaac super aram, Loth juxta ostium, Jacob super pe-

tram, Moyses super lapidem, Helias super pellem, ^f Daniel super tribunal, Tobias super lectum, Joseph super modium, Benjamin super saccum, David super monticulum. ^g Joannes in terra, Pharaon in arena, Lazarus super tabulam, Jesus super puteum, Zachæus super arborem, Matthæus in scamno, Rebecca super hydriam, Raab super stuppam, ^h Ruth super stipulam, ⁱ Thecla super fenestram, Susanna in horto, Absalon in frondibus, Judas super loculum, Petrus super cathedram, Jacobus super rete, Samson super columnam, Heli super sellam, Rachel super sarcinam. Patiens stabat Paulus, & murmurabat Esai, & ^k dolebat Job quod solus sedebat in stercore. Tunc porrexit Rebecca pallium,

^b His nuptiis &c.] Sic codices octo mss. editi: Is invitavit plures ut cœnam ejus frequentarent.

^c Commendavit] Sic Pamelius & codices omnes mss. Non tamen male Morellius commundavit.

^d Recumbentium] Multi codices habent discumbentium & paulo post, prout poterant locum sibi inveniebant.

^e Lateres] Lapidés in plerisque codicibus mss. Quæ sequuntur Abraham sub arbore desunt in multis.

^f Daniel super tribunal] In tribus codicibus David super tribunal, & paulo post Daniel super monticulum.

^g Joannes] Sic codices omnes, unus Colbertinus Jonas

super lectum; editi Jonas super terram.

^h Ruth super stipulam] Addidit has voces Pamelius, quæ deerant apud Morel. & in omnibus extant codicibus mss. Quæ præcedunt Raab super stuppam in uno tantum vidi codice Sorbonico.

ⁱ Absalon] Legitur in multis codicibus Abessalon & hic habet Pamelius.

^k Dolebat Job] Sic emendavimus auctoritate septem vetustorum codicum: editi & dolebat Jacob, Job solus sedebat in stercore, quod in nullo inveni codice.

^a Judith coopertorium, ^a Agar stragulum, Sem & Japeth cooperuerunt. Recumbentibus illatus est gustus cœnæ, & accepit cucurbitas Jonas, olus Esaias, betas Israel, morum Ezechiel, Sycomorum Zachæus, citrium Adam, lupinos Daniel, pepones Pharaon, carduum Cain, ficus Eva, malum Rachel, prunum Ananias, bulbos Lia, ^b olivas Aaron, ovum Joseph, uvas Noë, nucleos Simeon, ^c acetum Jonas: accepit ^d oxygarum Jesus Christus. Deinde supervenit Jacob cum filiis, & Laban cum filiabus suis, & sederunt super lapides. Venit & Abraham cum domesticis suis & Moyses cum cætera turba, & sederunt foris. Tunc respiciens Rex invitatos suos, sic ait: ^e Unusquisque vestrum veniat in vestiarium meum, & dabo singulis cœnatorias vestes; tunc aliqui ierunt, & acceperunt. Primus itaque omnium accepit Zacharias albam, Abraham passerinam, ^f Loth sulphurinam, Lazarus lineam, Jonas cæruleam, Thecla flammeam, Daniel leoninam, ^g Joannes triclinam, Adam pelliceam, ^h Judas argyrim, Raab coccineam, ⁱ Herodias cardinam, Pharaon marinam, Enoch coelinam, ^k Agar variam, David nervinam, ^k Helias aeriam, ^l Eva arborinam, ^l Job biplagiam, ^m Isaias mesotropam, Maria stolam, ⁿ Susanna castaninam, ^o Moyses conchylinam, Abel purpuream, ^o Levi spartacinam, ^p Thamar coloriam, Azarias carbasinam, ^q Aaron murrinam, ^r Judith hyacinthinam, Cain ferrugineam, Abiron nigram, ^s Anna Persicinam, Isaac nativam, ^t Paulus Tharsicam, Petrus operariam, ^u Jacob pseudoalethinam, Jesus columbinam. At ubi divisit vestes, rex respiciens eos, sic ait: Non ante cœnabitis, nisi singuli singulas vices feceritis: atque

^a *Agar stragulum*] Hæc desunt in plerisque codicibus mss. Non pauci habent *cooperuerunt recumbentes*, unus Colbertinus *cooperuerunt se*.

^b *Olivas Aaron*] Plerique codices mss. & Morellius habent *uvas Aaron*, & paulo post *olivas Noe*.

^c *Acetum Jonas*] Sic octo codices mss. editi dedit *Acetum Jonas*.

^d *Oxygarum*] Aliter in sex codicibus mss. accepit & hoc J. C.

^e *Unusquisque.... veniat.... & dabo*] Sic emendavimus codicibus plerisque consentientibus, nisi quod nonnulli habent *in vestiario meo*: editi, *Quisque voluerit vestrum venire.... dabo*. Pamelius addidit *singulas* quam vocem in uno tantum vidi codice ms.

^f *Loth sulphurinam*] Sic codices mss. & editi præter Oxoniensem, ubi legitur *Job*.

^g *Joannes triclinam*] *Trichinam* legendum esse observat Salmasius annot. in Trebel. Pol. p. 342. in uno ex regiis codicibus legitur *triginam*.

^h *Judas argyrim*] Quidam codices mss. *argurim*, alii *argurim*.

ⁱ *Herodias*] Cod. Sorb. *Herodes*.

^k *Helias aeriam*] Quidam codices *aeream*, alii *aerinam*.

^l *Job biplagiam*] Edit. Oxon. *biblagiam*; repugnant alii codices mss. & editi.

^m *Isaias mesotropam*] Colbertinorum codicum alter *mesotratam*, quæ vox aptior videtur ad indicandum Isaiam medium fuisse scissum. Forte melius legeretur *mesotretam*.

ⁿ *Susanna castaninam*] Sic pro *castalinam* legendum monet Salmasius not. in Vopisc. p. 410. Hanc observationem confirmat auctoritate Azelini monachi Remensis, qui cœnam hanc versibus rithmicis ante aliquot sæcula reddi-

ta sibi ^x præceptas diaconias consummaverunt. ^x Primus itaque omnium ignem petiit Helias, succendit Azarias, lignum porrexit Sara, ^y collegit ^y Jephthe, attulit Isaac, conscidit Joseph, puteum aperuit Jacob, hyssopum porrexit Sepphora, ad lacum stabat Daniel, aquam attulerunt ministri, hydriam portabat Rebecca, vinum protulit Noe, utrem portabat Agar, attulit argentum Judas, vitulum adduxit Abraham, alligavit Raab, resticulam porrexit Jesus, pedes copulavit Helias, ferrum tradidit Petrus, elisit Daniel, occidit Cain, supportavit Abacuc, suspendit Absalon, pellem detraxit Helias, ventrem aperuit ^z Hermocrates, ^z mediana suspendit Tobias, sanguinem effudit Herodes, stercus projecit Sem, aquam adjecit Japheth, elavit Helisæus, partes fecit Phalech, numeravit Auses, salem misit Moleffadon, oleum adjecit Jacob, in focum imposuit ^a Antiochus, ^a coxit Rebecca, prior gustavit Eva. Explicitisque omnibus, omnes locis suis resederunt. Tunc intulit panes Saül, fregit Jesus, tradidit omnibus Petrus, intulit lentem Jacob, solus manducavit Esai, intulit intritam Abacuc, totum comedit Daniel, fabam intulit ^b Amelsad, prior gustavit ^b Misael. Sed quoniam hædum coctum comederat Isaac, & piscem assum Tobias; coepit tumultuari Æglom. Valde esuriebat Daniel, panem petebat Hermocrates; non manducabat Joannes: nihil gustaverat Moyses, jejunos fuit Jesus, miccas colligebat Lazarus. Cæteri autem partes suas tenebant, quas ex variis venationibus acceperant. Abraham vitulinam, ^c Esai cervinam, Abel ^c agninam, Noe arietinam, Samson leoninam, Elisæus ursinam: majorem tamen partem tenebat Benjamin. Postmodum dedit panes Pharaon, om-

dit. In hoc opere, quod manu exaratum habebat penes se Salmasius, sic legebatur.

Helicæ pulchra filia,

Secura per pomæria.

Susanna fert castaneam.

^o *Levi spartacinam*] Cod. Colb. *partacinam*, unus ex regiis *spartaginam*.

^p *Thamar coloriam*] Sic alter codicum Colbert. atque ita legendum observat Casaubonus not. in Vopisc. p. 396. editi *colorinam*.

^q *Aaron murrinam*] Multi codices mss. *myrrinam*.

^r *Judith hyacinthinam*] Judas in plerisque mss. Colbertinorum, alter Judas *Zantinam*.

^s *Anna Persicinam*] *Persinam* Sorbon. & unus ex regiis.

^t *Paulus Tharsicam*] *Candidam* octo codices mss.

^u *Jacob pseudoalethinam*] Sic unus ex Regiis codicibus. Sic etiam legisse se testatur Salmasius in vetusto codice not. in Treb. Pol. p. 342. cæteri codices hanc lectionem confirmant, quorum multi habent *pseudoallechinam* vel *pseudoallectinam*: editi *alethinam*. Joannes legitur pro Jacob in sex codicibus mss.

^x *Præceptas diaconias*] Sic plerique codices mss. editi *præcepta diaconia*. Paulo ante *singuli* deest in plerisque codicibus mss.

^y *Collegit Jephthe*] Desunt hæc in plerisque mss.

^z *Hermocrates*] In quibusdam codicibus *Hermocrates*. Sic etiam paulo post in quibusdam legitur *Malassadon*.

^a *Antiochus*] *Ariochus* in multis codicibus mss.

^b *Amelsad*] *Melsad*. in pluribus codicibus mss.

^c *Esai cervinam*] Sic Morel. & codices mss. Pamelius *Isaac*.

nibus divisit Joseph, discum attulit Herodes, partes composuit Rebecca, ^a intulit Jacob, distribuit omnibus Noe. Primus ergo sustulit Joannes caput, cerebellum Abessalon, linguam Aaron, maxillam Samson, auriculam Petrus, oculos Lia, cervicem Holofernes, arterias Zacharias, collum Saül, armora Agar, interanea Joannes, ^b fel piscis Tobias, cor Pharaö, renalia Esaias, latus Adam, costam Eva, ilia Maria, ventrem Sara, vulvam Elizabeth, adipem Abel, femora Abraham, caudam Moyses, crura Loth, pedes Jacob, ossa collegit Ezechiel. Item Jacobus & Andreas intulerunt pisces : sustulit itaque asellum Jesus, labeonem Moyses, lupum Benjamin, mugilem Abel, murænam Eva, pellamidem Adam, locustam Joannes, gladium Cain, captivum Abessalon, ^c polypum Pharaö, turpitudinem Lia, auratam Thamar, scarum Agar, ^d cantharidem David, halecem Joseph, saxatilem Hieremias, umbras Lazarus, soleam Juda, ^e hircundinem Tobias, argentillum Judas, sepiam Herodes, carnutam Esaiä, ^f glauculum Jonas, ^g alopidem Jacob, salpam Moleffadon, denticem Esaias, araneum Thecla, coracinum Noe, rubellionem Rebecca, lacertum Golias, mænam Maria, & leonem Samson. Posuit & Jonas acetum, Moleffadon salem misit, prior intinxit Cain. Explicitisque omnibus, dedit adipem Abel, ^h mel Jonatas, lac Abraham, ⁱ conspersit Sara, ^k dulcia fecit Jesus, ^k perministravit Paulus. Sed quoniam aliquot genera vini habebant, passum bibebat Jesus, Marsicum Jonas, Surrentinum Pharaö, pellinum Adam, Gaditanum Moyses, Creticum Isaac, Adrianum Aaron, arbutinum Zachæus, arsinum Thecla, Albense Joannes, Campanum Abel, Signinum Maria, Florentinum Rachel. Saturatione vini sopitus jacebat Adam, ebrius obdormivit Noe, satis biberat Loth, stertebat Holofernes, somnus tenebat Jonam, vigilavit prope gallum Petrus, ^l suscitabatur Jesus, surgere quærebat Jacob, prior surrexit ^m Laban. Tunc miscuit scyphum Benjamin, ⁿ intulit Martha, prior bibit Petrus. Sed quoniam vinum subduxerat Amelsad, & male mis-

cuerat Jonas, murmurabat Hermippus, ^o aquam bibebat Joannes; vinum petebat Maria, ^p non consentiebat Susanna, plenam ampullam ferebat ^q Martha, sitiebat Ismael, ire volebat Tobias, alienum calicem bibere volebat Jacobus. Sublatisque omnibus, aquam ad manus petebat Pilatus, tradidit Judas, ministrabat Martha, effudit Hermocrates, linteum porrexit ^r Petrus, intulit lucernam Esaias, gratias egit Simeon, benedixit Anna, intulit coronas Rachel, ^s David hyssopum porrexit, dedit unguentum Maria, perunxit Martha, poma intulit Adam, favum porrexit Samson, cytharam ^t percussit David, tympanum Maria, psalterium duxit Jubal, ^u choros duxit Judith, ^x cantavit Asael, saltavit Herodias, laudes dedit Azarias, magis lusit Mambres, risum fecit Isaac, osculum porrexit Judas, valescit Loth. Et cum vellent discedere, respiciens eos rex, sic ait : Nunc per omnia diem nuptiarum celebrate, & frequentate, & demutate habitus, velut pompas facientes; sic ^y ite in domos vestras. Placuit vero omnibus voluntas regis : atque ita primus omnium procedit in magistro Jesus, ^z in custode Joannes, in retiaro Petrus, in secutore Pharaö, in venatore ^a a Nemroth, in delatore Judas, in hortulano Adam, in ^b b exordiaro Eva, in latrone Cain, in pastore Abel, in cursore Jacob, in sacerdote Zacharias, in rege David, in cytharædo Jubal, in piscatore Jacobus, in ^c c coquo Antiochus, in aquario Rebecca, ^d d in furnitore Ananias, in bestiario Thecla, in stupido Moleffadon, in religioso Salomon, in ^e e ministra Martha, in milite Urias, in infano Herodes, in famulo Cham, in medico Tobias, in ebrio Noe, in risiculo Isaac, in tristi Job, in iudice Daniel, in fabro Joseph, in prostituta Thamar, in formosa Rachel, in odibili Lia, in domina Maria, in impio Loth, in adversario Amalech, in structore Sem, in ^f f rusticulo Esaiä, in forti Golias, in pistore Hieroboam. Sed quoniam contendebat Dina, aquam effundebat Aaron, & nudus erat Jonas; tunc solem petebat Auses ut siccaretur Bersabee. ^g g Quo facto jussit eos rex ad se venire, ^g g

^a Intulit Jacob] Hæc non inveni in mss.
^b Fel piscis] Sicotum in sex mss. Syrcotum Remig.
^c Polypum] Polytum in mss.
^d Cantharidem] Cantoridem mss. Sic etiam halegem, saxitanum, umbras, soliam in plerisque.
^e Hircundinem] Arundinem in pluribus mss.
^f Glauculum Jonas] Quidam mss. conculam, alii glaucum.
^g Alopida Jacob] Plerique codices Job. Paulo post ere-neam, coracinam, helionem in multis codicibus, dentilem in uno mss.
^h Mel Jonathas] Sic codex Sorb. alii Jonas, editi Joannes.
ⁱ Consperxit] Consparxit in mss.
^k Perministravit] Sic codices mss. editi perministravit.
^l Suscitabatur] Suscitabat mss.
^m Laban] Lazarus Morel. & quidam mss.
ⁿ Intulit Martha] Maria in sex mss. Thamar Sorbon.
^o Aquam] plerique mss. aquatum.
^p Non consentiebat Susanna] Non inveni in mss.
^q Martha] Thamar in codice Sorbonico.
^r Petrus] Sic novem codices mss. Martialis in editis.
^s David hyssopum porrexit] Hæc desunt in octo codici-

bus mss. in quibus etiam legitur : dedit unguentum Aaron. Postea perunxit Maria in uno ex regis codicibus.

^t Percussit] Porrexit in plerisque codicibus mss.

^u Choros] Multi codices habent choreas.

^x Cantavit Asael] Cantavit David in plerisque mss. codicibus.

^y Itē in domos vestras] Itē domibus vestris in plerisque mss. sic etiam paulo post in iisdem prodit in magistro Jesus.

^z In custode] Omnes codices mss. in custodia.

^a a Nemroth] Mambres in omnibus mss.

^b b In exordiaro] Morel. & codices mss. in exodiario.

^c c In coco Antiochus] Ariochus in codicibus mss. in coco jarito Sorb.

^d d In furnitore Ananias] Mss. in fornatorio.

^e e In ministra] Mss. in ministro.

^f f In rusticulo] Plerique mss. in rustico. Iidem paulo post nudus erat Joannes, stolam petebat Auses.

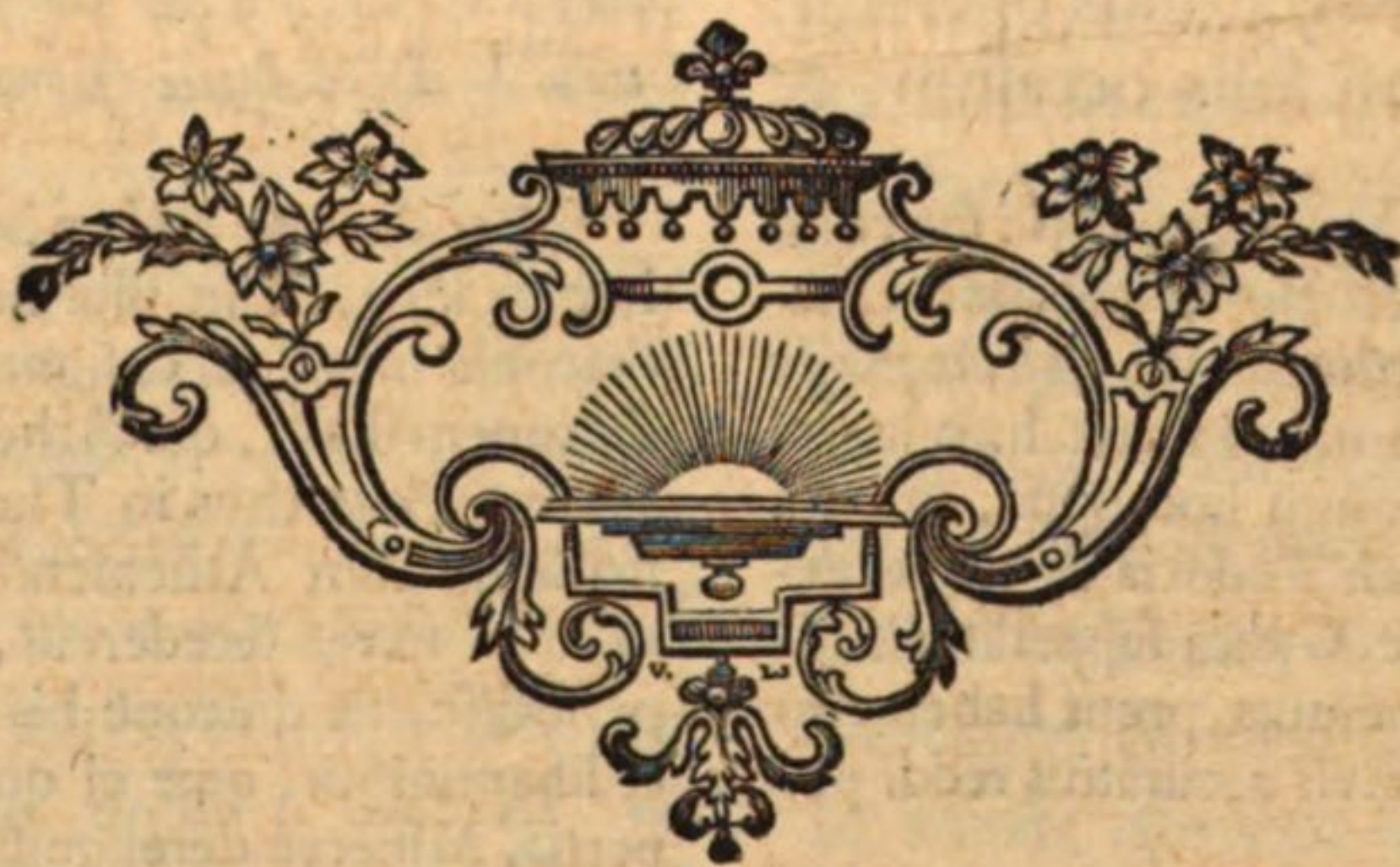
^g g Quo facto] Morel. & quidam codd. mss. pro quo facto, alii sub quo facto. Paulo post desunt hæ voces altera die. In iisdem legitur stropillos Levi vel stropilos, capsas Moyses. Ante diem quædam de convivio.

qui venerunt altera die & munera ei obtulerunt. Primus itaque omnium obtulit arietem Abraham, taurum Thecla, oviculam Noe, camelum Rebecca, leonem Samson, cervum Esaü, vitulum Jesus, jumentum Jacob, currum Helias, vestem Judith, crines Bersabee, ligna Isaac, frumentum Joseph, resinam Ruben, pecuniam Abimelech, strobilos Levi, capsam Moyses, favum Petrus, copias Abigal. Sed quoniam ante diem convivii, quædam de convivio subducta fuerant, jussu regis inquirebantur ab eis. Involverat enim stragulum multicolorium Agar, sigillum aureum Rachel, speculum argenteum Thecla, scyphum bibitorium Benjamin, anulum signatorium Thamar, coopertorium subsericum Judith, lanceam regiam David, alienam uxorem abduxerat Abimelech. Tunc jussit Rex, ut omnes qui fuerant in convivio ducerentur ad tormenta. Quo facto, primus innocens decollatur Joannes, occiditur Abel, foras projicitur Adam, timens obmutescit Zacharias, fugit Jacob, queritur Enoch, turbatur Abimelech, immutatur Nabuchodonosor, deprecatur Abraham, transfertur Helias, supprimitur Dina, includitur Noe, impingitur Loth, suffigitur Jesus, damnatur Daniel, accusatur Susanna, alligatur Joseph, occiditur Martha, tollitur Abacuc, bestiis datur Thecla, in fornacem mittitur Ananias, vinculis confringitur Samson, punitur Urias, flagellatur Paulus, tenditur Esaïas, expoliatur Jonas, lapidatur Hieremias, excæcatur Tobias, non credebant Moysi, subducitur Abiron, suspenditur Abessalon, confunditur Rebecca, transducitur Agar, arguitur Pharaon, relinquitur Dathan, deprimitur

^a *Cognoscitur*] Sic pro eo quod erat in editis *cogitur*, emendavi codicis Colbert. auctoritate.

Chore, copulatur Isaac, mittitur Nathan, convincitur Amalech, maledicatur Judas, dehonestatur Mambres, ^a cognoscitur Loth, interficitur Phinees, dimittitur Ophni, timens moritur Heli, comprimitur Dina, decipitur Esaü, suffringitur Saül, dolet de facto Job, interrogatur Eva, nescio clamat Cain, tenetur & negat Petrus. Sed quoniam multorum conscientia erat, in furto quod erat suscipiens Raab, ^b quærebat Laban, infamabatur Susanna, arguebat Joannes, negabat Rachel, docebat Moyses, plorabat Triphæna, observabat Maria, attendebat Onesiphorus, tristis erat Paulus, jurabat Jacob, non credebatur Pharaon, mentiebatur Hieroboam, pavebat Susanna, erubescibat Rebecca, plangebat Hieremias. Postmodum scrutatis omnibus, inventum est furtum apud Benjamin, quod erat in conscientia Joseph. Sed posteaquam probatum est regi, quod Achar filius Charmi solus esset reus furti, jussit eum mori, donavitque eum omnibus. Tunc occasione accepta, primus omnium calce eum percussit Moyses, abiit in complexum Jacob, vestem detraxit Thecla, ad terram elisit Daniel, lapide percussit David, virga Aaron, flagello Jesus, medium aperuit Judas, lancea transfixit Eleazar. Tunc jussit, uti qui mortuus esset sepeliretur; & vendidit agrum Laban, emit Abraham, Joseph monumentum fecit, & ædificavit Nachor; aromata imposuit Maria, clusit Noe, superscripsit Pilatus, pretium accepit Judas: quo facto gaudens clamat Zacharias, confunditur Elizabeth, stupet Maria, ridebat de facto Sara. Explicitisque omnibus domos suas repetierunt.

^b *Quærebat*] Editi *quærebat*. Emendavimus auctoritate quatuor mss.

CONFESSIO
SANCTI CYPRIANI.

I. **Q**UICUMQUE Christi mysteriis infensi estis, lacrymas meas aspiciate, & quam vim habeant quaecumque his mysteriis continentur, cognoscite. Quicumque dæmonum delectamini institutis, discite à me ludibriorum, quæ in illis deprehenduntur, vanitatem. Neque enim vestrum quisquam supersticiosior me umquam esse poterit, aut accuratius eos qui dicuntur deos investigare, eorumque efficientiam assequi. Ego sum Cyprianus, qui à teneris unguibus donum Apollini consecratus sum, & adhuc infans draconis artibus initiatus. Nondum annos septem natus eram, cum & ad Mithræ accessi mysteria; & cum Athenas venissem, & parentum meorum cura & sollicitudine civis factus fuisssem, annos natus decem in Cereris mysteriis facem prætulī, & clarum puellæ luctum sustinui, ac Palladis in arce draconi ministravi ad munus æditui evectus. Veni etiam in Olympium montem, deorum, ut dicitur, sedem; & initiatus sum sonis sermonum, ac strepituum narrationibus. Vidi illic in phantasia arbores & herbas, quæ deorum præsentia operari videntur. Vidi illic horarum successiones, spiritibus vices exercentibus, & dierum discrimen à contrariis quibusdam efficientiis constitutum. Vidi illic choros dæmonum canentium, & aliorum bellum gerentium, & aliorum insidiantium, decipientium, permiscientium; ac dei & deæ cujusque conspexi illic phalangem, dies quadraginta ibi commoratus; unde velut ex regia quadam mittantur spiritus, ut unusquisque in terra & in omnibus gentibus operetur: fructibus tantum vescebar post solis occasum, &

^a Προσκόψετε] Vetus interpres legit προσκόψετε: sic enim habet Latina hujus operis interpretatio in editione Oxoniensi & in tom. 3. Thesauri Anecdotorum: *Quicumque in Christi mysteriis proficitis*. Tot aliis nævis scatet hæc interpretatio, ut necesse visum fuerit totum hoc opus, quod à Gregorio Nazianzeno citatum, & ab Eudocia in versus deductum fuit, Græce & Latine edere. Græca suppeditavit bibliotheca Colbertina. Titulum retinuimus, prout habetur in Latina veteri interpretatione; quamvis accuratius reddi potuisset, *Pœnitentia sancti Cypriani*.

^b Χλευασμάτων] *Discite vanitatem eorum quæ perimunt animas*, Oxon. *discite vanitatem earum quæ in eis pereunt animarum*, Thes. & cod. Colbert.

^c Ὑμῶν] Deest apud interpretem; addendum videtur *πες*: quæ vox ab interprete retenta; sic enim reddit: *numquam enim nequior me aliquis factus est*.

^d Ἀθηναῖος] Apud interpretem Cyprianus nec Athenas advenisse, nec civitate ibi donatus memoratur, sed hæc leguntur: *Et cum adhuc tenerrimus essem, capī iniquitates agere. A parentibus autem dæmonibus traditus sum, & velut votum erat eis vita mea turpis*.

^e Τῆς κόρης] Id est, Proserpinæ. At interpres mirum in modum aberrat, cum sic reddit: *Idoli pupillæ albi luctum expectavi*.

METANOIA
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ.

ΟΣΟΙ τοῖς τῷ Χριστῷ μυστηρίοις ^a προσκόψετε, τοῖς ἐμοῖς δάκρυσιν ἐπιβλέψατε, καὶ γινώσκετε πάντων τῶν ἐμφορεμάτων ἐν αὐτοῖς τὴν δύναμιν. ὅσοι τοῖς δαιμονικοῖς ἐπιτέρεσθε τέτοις, παρ' ἐμοῦ μάθετε τὴν ματαιότητα τῶν ἐν αὐτοῖς ^b χλευασμάτων. οὔτε γὰρ ^c ὑμῶν ἐμοῦ δεισιδαιμονέστερος ποτε γινώσκειται δυνήσεσθαι, οὔτε διερευνήσεσθαι τὰ πρὸς θεῶν τῶν λεγομένων, οὔτε ἐφικέσθαι τῆς παρ' αὐτῶν ἐνεργείας. ἐγὼ εἰμι Κυπριανός, ὃς ἔξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἀνατεθείς τῷ Ἀπόλλωνι κειμήλιον, μνηθεὶς ἐπὶ νήπιος τὴν τῷ δράκοντος δραματουργίαν. ἐπὶ αὐτῷ ἤμην ἐταῖον ὅτε ^d τοῖς τῷ Μίθρῳ προσήλτον μυστηρίοις, ^e ὡς ^d Ἀθηναῖος ἐπήλυτος ὢν, ὑπὸ δὲ τῶν γυναικῶν μετὰ ἀποουδῆς πολίτης γινώσκων, ἐπὶ ὧν δέκα ἐταῖον, ἐδαδούχισα τῇ Δημήτρει, ^e τῆς κόρης τὸ λευκὸν πένθος ὑπέμεινα, ^f τῆς ἐν τῇ ἀκροπόλει Παλλάδος ^f τῷ δράκοντι ἐλειτούργισα, εἰς προσκοπὴν ^g νεωκόρου καταςτάς. ἐγινώσκων ^g ἐν τῷ Ὀλυμπίῳ ὄρει, τῶν θεῶν, ὡς λέγουσιν, ^h οἰκητήριον, ^h ἐμνήσθην ἡχοῖς ὁμιλίαν ^h ἑσφῶν διήγησιν· εἶδον ἐκεῖ φαντάζοντα πρέμνα, ⁱ πῶς ἐνεργεῖν δοκούσας θεῶν ἐπισκοπᾶς. εἶδον ἐκεῖ ὡρῶν διαδοχάς, πνευμάτων ὑπαλλασσόντων, ⁱ ἡμερῶν διαφορέτητα ὑπὸ πινων ἐνεργείων ἐναντίων ⁱ σωισμάτων. εἶδον ἐκεῖ χοροὺς δαιμόνων ὑμνούντων, ⁱ ἄλλων πολεμούντων, ^k ἐτέρων ^k ἐνεδρεύοντων, ἀπατῶντων, συγχρόντων, ^k ἐκείνου θεοῦ ^k θεᾶς ἐδεασάμην ἐκεῖ τὴν Φάλαγγα, μείνας αὐτόθι ἡμέρας τεσσαράκοντα· ὁπόθεν ὡς ἐκ βασιλείων ὑποσέλλονται τὰ πνύματα, ἐνεργεῖν ἕκαστον αὐτῶν ἐν τῇ γῇ ⁱ ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι· ⁱ ἐσπούμην ⁱ ἀκρόδρυα μόνον μετὰ δύσιν ἡλίου. ⁱ ⁱ

^f Τῷ δράκοντι] Non belle Oxoniensis editor dæmonem hoc in loco, ut in pluribus aliis ejusdem libri, generatim draconis nomine designari existimat. Liqueat hic indicari draconem illum, qui Athenis in templo Minervæ colebatur. Narrat Plutarchus in Themistoclis vita pag. 282. Themistoclem, cum Atheniensibus persuadere vellet, ut relicta urbe in naves secederent, inito cum sacerdotibus consilio perfecisse, ut dracone his diebus in adytis non apparente, & libaminibus, quæ ei quotidie apponebantur, integris reperiis, Minerva dereliquisse urbem, & ducem se civibus ad mare præbere videretur.

^g Νεωκόρου] Vetus interpres hæc conjungit cum iis quæ sequuntur: *Et post promotionem sacerdos constitutus sum in Olympio monte*. Hæc autem promotio non ætatis, ut editori Oxon. videtur, sed dignitatis accessionem designat.

^h Οἰκητήριον] Lege οἰκητήριον.

ⁱ Σωισμάτων] Legendum videtur σωισμάτων. Dierum autem varietatem nequaquam hic scriptor dæmonibus attribuit, sed ait eos sibi illam attribuisse in visionibus quas ei objiciebant.

^k Ἐνεδρεύοντων] *Obsessa facientium*, Oxon. *obscena facientium*, Thes.

ⁱ Ἀκρόδρυα] Sic redditur in edit. Oxon. *summa tenera de arboribus*. *Sumina tenera de roboribus* Thes.

ὧν ἐπὶ ἐτῶν πεντεχίδεκα ἐμνούμην τὴν ἐκείνου αὐτῶν ἐνέργειαν ὑπὸ τῆς ἐπὶ τὰ ἱεροφαντῶν. λίαν γὰρ οἱ ἐμοὶ γονεῖς ἑαυτοῦν με ἐπιγινώσκον τὰ γῆς, αἰέρος & θαλάσσης, οὐ μόνον τὰ κατὰ φύσιν
 a φθορὰς & γήρεως ποῶν & πρέμνων & ^a σομάτων, ἀλλὰ & ἐν πᾶσιν αὐτοῖς ἐνεργείας αἷς ὁ ἄρχων τῆς αἰῶνος ζούτου ἐνετύπωσεν, ἐναντιούμενος πρὸς τὴν τῆς θεοῦ δὲ ἐτύπωσιν.

Ἦλθον καὶ ἐν Ἀργεῖ ἐν τῇ τῆς Ἥρας τελετῇ, ἐμνήσθην ἐκεῖ βουλᾶς ἐνόητος, αἰέρος πρὸς αἰθέρα, καὶ αἰθέρος πρὸς αἴερα· ἅμα δὲ καὶ γῆς πρὸς ὕδωρ, καὶ ὕδατος πρὸς αἴερα. ἐφθασα καὶ ἐν τῇ
 b Ἰλιάδι, καὶ τὴν ^b ταυροπόλιν Ἀρτεμιν κατέλαβον ἐν Λακεδαιμόνι, ἵνα μάθω ὕλης σύγχυσιν καὶ διαίρεσιν, καὶ μετεωρολογίαν λοξῶν καὶ ἀγρίων διηγήσεων, καὶ τὰ κατὰ τὴν μαντικὴν κατείληφα ὡς Φρυγῶν, καὶ ἡπατοσκοπίαν ἐμάθον· καὶ
 c ἐν βαρβάροις οἰωνισμῶν, καὶ τετραπόδων ^c καμπίας, καὶ γνωστικῶν κληδονισμῶν· καὶ φωνῶν τρισμοῦ παντός ξύλου καὶ λίθου, καὶ νεκρῶν ἐν τάφοις, καὶ θυρῶν φόβοις, καὶ παλμοῖς μελῶν ἔχων, καὶ αἰμάτων φθορὰς ἐν τοῖς σώμασι κατ' ἐνέργειαν, καὶ μυρμηκισμῶν συστάσεως καὶ ἀνατάσεως, καὶ βολᾶς λόγων καὶ ἀριθμῶν εἰς λόγους, καὶ λόγων εἰς ἀριθμούς· & ὅτι πολλοὶς κακῶς σωματικῶν, ὡς φυσικῶν, καὶ τὰς φυσικὰς ὡς ὀπιπλάσεις, & ὄρκους ἀκουσμοῦ καὶ μὴ ἀκουσμένους, καὶ συμφωνίας εἰς ἐναντίωσιν· καὶ οὐδὲν ἐν γῇ καὶ ἐν θαλάττῃ, καὶ ἐν αἰέρι με ἐλάθεν, οὔτε φασματικόν, οὔτε γνωστικόν, οὔτε πολύτεστον, οὔτε μηχανικόν, οὔτε ἐντεχρον, ἄχρι τῆς τῆς γραφῶν μεταφορᾶς μηχανικῆς, καὶ τῆς ζιούτων ἀπάντων.

Μετὰ τὰ τοιαῦτα ἕκοσι γυρόμηνος ἐτῶν, παρ' Αἰγυπτίοις εἰς Μέμφιν ἦλθον, καὶ ἐκεῖ τῆς ἀδύτων λαμβάνω πείραν, ἐν οἷς πρὸς τὰ θεῖα ἐνοῦνται, καὶ κατὰ ποῖον ὁποτέρωτοι εἰσι τόπον, καὶ τίσιν ὀπιτέρωνται ἄστροις & θεσμοῖς καὶ πλάσμασι, καὶ ἐν τίσι φυγαδεύονται· πῶς σκότος τηροῦται, καὶ ἐν τίσι πλάσασιν ἄλλοις τὴν ἀντίστασιν ἔχουσιν. ἔγνων ἐκεῖ πόσοι ἄρχοντες σκότοις εἰσιν, καὶ πῶς ἐν ψυχαῖς κατορθοῦσιν & σώμασιν ἑαυτῶν κοινωνίαν ἔχουσιν, καὶ ποῖα ἐνέργεια δι' αὐτῶν κατορθοῦνται, δρόμος, γνώσις, μνήμη, φόβος, τέχνη ἐνδολες, ἀθύρλιτος ὁρμη, λήθη καὶ ὄχλου πάγματα, καὶ τὰ τοιοῦτότεστα. ἐκεῖ ἔγνων σφισμῶν καὶ ὑπερῶν ὁμοιότητα, καὶ γῆς καὶ θαλάσσης ὀπιτετηδευμένην ὁρμὴν, ὡς αὐτὴ εἰς ἐναντίωσιν τῆς ὀπιπλικῆς κινήσεως τῆς θεοῦ. ἐκεῖ εἶδον γιγάντων ψυχὰς ὑπὸ σκότοις περιεμμένης, καὶ φασματικῶς ὀρθούσας γῆν, ὡς αὐτὴ πρὸς ὧμων φέρη φορτίον βαρύτεστον. ἐκεῖ εἶδον δρακόντων κοινωνίας μετὰ δαιμόνων, καὶ τὴν ὅλαν αὐ-

uniuscujusque illorum efficaciam edocebar à septem sacrorum antistitibus, cum annos nondum quindecim implevissem. Id enim parentes mei valde studebant, ut cognoscerem quæ in terra & in aere & in mari; nec naturales tantum herbarum & arborum & corporum generationes & corruptiones, sed etiam insitas his omnibus virtutes, quas princeps hujus sæculi impressit, ut Dei constitutioni adversetur.

2. Veni etiam Argos in Junonis sacris. Vidi ibi aeris cum æthere, & ætheris cum aere, simul etiam terræ cum aqua & aquæ cum aere unitatis consilia. Penetravi etiam in Iliadem, & ad Tauropolon Artemidem, quæ est Lacedæmone, accessi, ut materiæ confusionem & divisionem discerem & obliquarum & atrocium enarrationum sublimitates; divinationem à Phrygibus & haruspicinam accepi, auspicia apud Barbaros, & quadrupedum flexiones, & peritorum ominationes, & stridoris vocem ligni omnis ac lapidis, & mortuorum in sepulcris, ac ostiorum strepitus & membrorum palpitationes cognovi, & sanguinis in corporibus motus secundum efficientiam, & pulsationum contractiones & extensiones, & subductiones rationum & numerorum in rationes & rationum in numeros, & simulatos corporum morbos quasi naturales, & naturales quasi simulatos, & juramenta quæ audiuntur nec tamen audiuntur, & consensiones ad discordiam: nec quidquam in terra aut in mari aut in aere me latuit, five phantasia, five scientia, five variis modis, five machinatione aut artificio contineatur, usque ad scripturarum per præstigias translationem, & alia ejusmodi omnia.

3. Postea annos natus viginti Memphim in Ægyptum veni, ac ibi in adyta admissus, cognovi quæ sit eorum (dæmonum) cum terrenis rebus communicatio, quibus in locis averrunci sint, quibus delectentur astris & legibus & rebus, quibus fugentur; quomodo tenebras servant, & quibus aliis in rebus resistent. Cognovi illic quot sint tenebrarum principes, & quomodo illis succedat in animabus & corporibus quæ cum illis communicationem habent, & qualis per eos ad exitum perducatur efficientia, cursus, scientia, memoria, metus, ars dolosa, tacitus impetus, oblivio & turbæ ludibria, & alia ejusmodi. Vidi illic terræ motuum & pluviarum similitudinem, & terræ ac maris motum de industria excitatum, ut inspectrix Dei motio interpelletur. Vidi illic gigantum animas sub tenebris detentas, & in phantasia sustinentes terram, velut si quis gravissimum onus humeris ferat. Vidi illic draconum cum dæmonibus communicationes, & emissam ex il-

^a Σομάτων] Legendum esse σωματικῶν patet ex Photio, qui Cyprianum ait investigasse naturam herbarum & plantarum & omnis generis animalium.

^b Ταυροπόλιν] Legendum ταυροπόλον. Artemis dicta est Tauropolos, vel quod ceu taurus omnia circumeat & lustret, vel quod taurum in Hippolytum à Neptuno immisum per omnes terras cæstro percitum agitaverit, vel eum, ut alii

volunt confoderit: unde & ταυροβόλος dicta est. Suidas.

^c Καμπίας] Lege καμπίας. Paulo post nonnullæ in cod. ms. litteræ vetustate exciderunt, quas tamen non difficile fuit explere. Sic enim legitur ἐπιπλάσεις... ὡς τὰς σωματικῶν ὡς φυσικῶν, καὶ τὰς φυσικῶν ὡς ἐπιπλάσεις, (forte supra legendum pariter ἐπιπλάσεις) καὶ ὄρκους... οὐρομύθους. Sic etiam infra, ἐπιπλικῆς κινή... τῆς θεοῦ. ἐκεῖ εἶδον γιγάντων ψυχὰς ὑπὸ σκότῳ... οὐμύθους.

lis amaritudinem ad rerum terrenarum perniciem; unde participes aerei spiritus pessime homines afficiunt, utpote materiae auxilio adjuti. Vidi & terram à vento gravatam, nec in aqua demersam propter erectionem naturalium ejus fulcrorum, quam draco, qui divinae constitutioni adversatur, ad fraudem instruendam elaboravit. Veni etiam in locum ubi ideas transfigurationum habent daemones, per quas nefarii spiritus hominibus in impietate secum foedere conjunctis ministrant. Vidi illic quomodo consistat impia pietas & rationis expers scientia, & iniqua justitia, & confusus status. Vidi illic speciem mendacii formam habentis omni genere variatam, & speciem fornicationis triformem, sanguineam, spumofam, pinguem: speciem irae petrosam, desertam, & asperam & efferatam: speciem doli coagmentatam & concretam, pluribus linguis comantem: speciem odii, caecam, habentem quatuor oculos in occipite semper lucifugos, ac multos pedes protinus ex ipso capite suspensos; sine ventre ob viscerum expertem animi affectum: speciem invidiae similem aemulationi, in eo tamen discrepantem quod linguam instar falcis proferat. Vidi illic speciem improbitatis tenuem, multos oculos habentem & pro pupillis sagittas, impetu ad insidias instructam. Speciem avaritiae angustum & longum caput habentem, atque os à tergo & ad pectus terram & lapides exhauriens; sed tamen eo tenuior fiebat, nihil adsciscens. Speciem tristitiae totum corpus acutum habentem instar falcis, & pupillas oculorum succumbentes, ita ut deficere videantur. Speciem mercaturae invenustam, velocem, sordidam, ferentem dorso fasciculum, qui totam ipsius substantiam complectitur. Speciem vanitatis nitidam & pinguem, sed ossibus omnino carentem. Speciem idololatriae altius volantem, ac pennas habentem in capite, seque omnia obtecuram promittentem, sed ne unum quidem membrum habentem, quod his alis obumbretur. Speciem hypocrisis totam improbe agentem, magnumque pectus habentem, sed quod sensim diffluit, & velut ea quae vento moventur in partes propemodum infinitas circumfertur. Speciem amentiae, juvenem, masculofeminam, nudam, impudentem, fatuam. Speciem temeritatis, linguam habentem procul à reliquo corpore: speciem stultitiae caput obliquum habentem, cor laxum & diffluens, quodque nihil ferre valeat. Vidi illic singulorum vitiorum formam, qua quisque daemon indutus in mundum prodit. Vidi illic trecentas sexaginta quinque vitiorum species, & inanis gloriae, & inanis virtutis, & inanis sapientiae, & inanis justitiae, quibus Graecorum philosophos decipiunt. Omnino enim ornata sunt, sed substantiam

τῶν ἀρετῶν πικρίαν εἰς ὀλεθρον τῇ ἐπι-
χρίαν· ὅθεν μετέχοντα τὰ αἰετα πνεύματα τοῖς
ἀνθρώποις τὰ πανθὲν δαπνίζονται, ὡς βοήθειας
ὕλην ἀπολαύοντα. εἶδον καὶ γῆν βαρομετρίῳ
ὑπὸ πνεύματος, καὶ μὴ χαλωμετρίῳ ἐπὶ τῇ ὕδα-
τος, ἀλλὰ τὴν ἐπαναφορὰν τῇ σφειγμάτῳ αὐ-
τῆς τῇ φυσικῇ. ἦλθον ἐν χώρῃ ὅπου αἱ ἰδέαι
τῇ μεταμορφώσεων τοῖς δαίμοσι γίνονται· ^a ὡς
ὁ δράκων ἀντιδιατασσόμενος τῇ θεῇ δατυπώσῃ
τοῖς τὴν πλάνης ἀντιτάξιν ἐπετίθει·
δι' ὧν τὰ πονηρὰ πνεύματα λειτουργοῦσι τοῖς συ-
σπόνδοις αὐτῶν ἐν ἀσεβείᾳ ἀνθρώποις. ἐκεῖ εἶ-
δον πῶς συνίσταται ἀσεβείας ἀσεβεία καὶ ἄλογος
γνώσις, καὶ ἄδικος διχασμὸς, καὶ συγκεχυμένη
κατάστασις. ἐκεῖ εἶδον εἶδος τῆς ψεύδους, μορφῇ
ἔχοντα παμπούκλον, καὶ τὸ εἶδος τῆς πορνείας
τρίμορφον, αἱματωδὲς, ἀφροδῆς, ^b σιπῶδες· εἶ-
δος ὀργῆς, πετρῶδες, ἔρημον, ^c περὶ καὶ θη-
ρωδίσιατον· εἶδος δόλου, πυκνὸν, σύμφυτον,
πολλὰς γλώσσας κατὰκομον. εἶδος μίσους τυ-
φλὸν, ἔχον τέσσαρας ἐν τῇ ὀπισθοκρανίᾳ ὀφθαλ-
μοὺς, φεύγοντας ἀεὶ τὸ φῶς, ^c πόδας ἔχον
πολλοὺς ὁδοὺς ἡτημένους ἀπὸ τῆς κεφαλῆς, καὶ
μὴ ἔχον κοιλίαν ἀλλὰ τὴν ἀσπλάγχνον ὀρμήν·
εἶδος φθόνου ὁμοῖον τῇ ζήλῳ, ^c ἀγαφροσύνην
δὲ ὅτι τὴν γλῶσσαν προσφέρει ὡς δρέπανον.
εἶδος πονηρίας εἶδον ἐκεῖ, λεπιδῶδες, τὸ πο-
λύφθαλμον, ἀπὸ τῇ κόρῃ βέλη ἔχον, τοῖς
ἐπιβουλῇ τὴν ὀρμήν κατημύδων. εἶδος ἀπλη-
στίας, κεφαλῇ ἔχον σενίον καὶ μακρὰν· σῶμα
δὲ εἶχεν καὶ ὀπίθεν ^c τοῖς τῇ θάλασσῃ τὴν
γῆν ἀνιμώμενον, καὶ τοῖς λίθοις, καὶ λεπτότερον
ἔγινετο, μηδὲν προσέμενον· εἶδος ^d χυπότητος,
ὅξυ ὅλον τὸ σῶμα ἔχον κατὰ τὴν ἀρπην, καὶ
τὰς κόρας τῇ ὀφθαλμῶν ἔχον συνδυούσας εἰς
ἐκείνην· εἶδος ἐμπορίας, ^c κονδόν, γοργόν, ῥυ-
ποιῶν, ἔχον ἐπὶ τῇ νώτου δεξιὸν ὡς ἔχοντα πᾶ-
σαν αὐτὴν τὴν ὑπόστασιν· εἶδος ματαιότητος, εὐ-
τρεφον, εὐσαρκον, μὴ ἔχον δὲ ὅσα τὸ σῶμα ἔχον·
εἶδος εἰδολολατρίας, ὑψιπέτες, τὰ πτερά ἔχον
ἐν τῇ κεφαλῇ, καὶ πάντα σκέπειν ἐπαγγελλόμε-
νον, μηδὲ ἐν μέλῳ ἔχον ὑπὸ αὐτῶν σκιαζόμε-
νον· εἶδος ὑποκρίσεως, ὅλον πεπονημένον, ^c
ἔχον σέρνα μεγάλα, ἀλλὰ λεληθότως δαπνίζον-
τα, καὶ ὡς ἐπὶ τῇ ἀνιμῶν εἰς μυσία ὡς ἐρε-
φόμενον. εἶδος ἀνόιας, νέον, ἀρρενόθηλον, γυμνόν,
ἀναιδὲς, ἀπεισίτατον· εἶδος ἀπειθείας, γλῶσσαν
ἔχον μακρὰν τῇ ἄλλου σώματος· εἶδος μωρίας,
κεφαλῇ ἔχον καρσίον, καρδίαν χαυλὴν δαχρυ-
μετρίῳ, καὶ μηδὲν βασίσαι ἰσχύουσιν. καὶ ἑκάστου
ἐλαττώματος εἶδον ἐκεῖ μορφῇ ὡς ἑκάστου δαί-
μων ἐνδύμενος ὅτι ὁ κόσμος ὡρεῖται. τριακόσια
ἐξηκονταπέντε παθῶν εἶδη εἶδον ἐκεῖ, ^c τὴν κενό-
δοξίαν καὶ κενὴν ἀρετὴν, καὶ κενὴν σοφίαν, καὶ κενὴν
διανοουμένην, ἐν οἷς πλανῶσι τοῖς ἑλλήνων φιλο-
σόφοις. ὅλως γὰρ ἐσολισμένα εἰσὶν, ἀλλὰ ὑπόστασιν

^a Ἦν ὁ δράκων] Hæc ex loco suo exciderunt & ponenda sunt post τῶν φυσικῶν. Non multo post legendum μορφῇ ἔχοντες vel ἔχον.

^b Σιπῶδες] Legendum videtur λιπῶδες

^c Διαφροσύνη] Leg. ἀγαφροσύνη.

^d Γεμπότης] Legendum conjicio χυπότης vel χυπότης.

^e Κονδόν] Forte ἀκονδόν, id est, invenustum. κονδᾶς enim idem sonat ac gratia.

a ὅκ' ἔχουσι· τὰ μὲν^a ὡς κονιορτὲς, τὰ δὲ ὡς σπυῖα
 δαΐτιον διαρρέοντα. ἐν γὰρ τοῖς τριακοσίοις ἑξη-
 κονταπέντε πάθεσι τὰ δαιμόνια ἐνεργεῖν ὡδρα-
 σκευάζουσιν εἰς ὑποπλάνησιν. καὶ ἵνα μὴ τὰ πολλὰ
 λέγων πολλοὺς βίβλους καταγράψωμαι, βραχέα
 εἰπὼν ἐκ τῶν πολλῶν, τὴν ἀποουδὴν τῆς ἀσεβείας
 μου ὑμῖν ὡδρανόησιν.

Τριάκοντα ἐτῶν ἡδὴ γεροντὲς, παρ' Αἰγύπτου
 ἐλλομομαι πρὸς τοὺς Χαλδαίους, ἵνα μάθω τὸ
 αἰθέρες τὴν ὁρμὴν, ὡς αὐτοὶ οὗτοι ὅτι πρὸς λέ-
 γουσιν, οἱ δὲ ἀκριβεῖς αὐτῶν ὅτι φωτὸς. παρ'
 αὐτῶν ἔγνων ἀσέρεον ὡς ὅτι βοτανῶν διαφορὰς,
 b Ἐ χοροὺς αἶρων, b ὡς ὅτι πολέμων διαταγὰς.
 οὗτοί μοι κατέλεξαν οἴκοις ἐνὸς ἐκείνου, c κοι-
 νωνίας, c Ἐ τροφαὶ καὶ πόματα, καὶ συνουσίας
 νοεράς ὅτι φωτὸς ἀνθρώποις τελευμήτας. οὗτοί
 μοι διείλαντο αἰθέρα τρέποισι τριακοσίοις ἑξη-
 κονταπέντε, c φύσιν ἐκείνου ἔχοντα κοινωνὸν ἐνε-
 ργίας ὑλικῆς. c συμβουλία χρωμάτων τῇ τῇ ἄρ-
 χοντος διαταγῇ, c ὡδραμνύοντα τὴν βουλήν
 τοῖς κινήμασι, καὶ κρύπτοντα μυσικὴν ἐντολήν,
 c παιδόμενα λόγους πραγματικοῖς τοῖς ἐκ θυ-
 σιδῶν c σπονδῶν· πᾶσι δὲ μὴ παιδόμενα, ἀλλὰ
 διαδέσιν περιεῖτα πρὸς τὴν βουλήν τῇ φωτὸς.
 d εἰδείξαν δὲ μοι πῶς ἐπέδθησαν d μετέχιν σκοτει-
 νῆς βουλῆς, c αἰτιαραχέιν βουλήν φωτὸς εἰς
 e ὀπικράτησιν. εἶδον τοὺς e μεσίτας, καὶ ἐθαύμα-
 σα, ὅτι c ἐν τοῖς ἀερίοις τῇ σιότοις πνεύμα-
 f σιν ὁ βίος f κατακερματίζεται. ἔγνων τὰς πρὸς
 g h ἀλλήλους g διαθήκας, c ἐξεπλάγην ὅτι h ὅρ-
 κοις ἰδίους κεκράτηνται. ἐκεῖ διαδέσας, ἐκεῖ ἐν-
 τολὰς, ἐκεῖ ἀποουδὴ c ἐννοια, ἵνα τῆς μετουσίας
 αὐτῶν ὑπολαύσωσιν, ὡς ὁ ἄρχων σοφία δεινῇ
 i ἐξεύρεν· i ἐκ γὰρ ἀέρος τὸν νοῦν ἐπλήρωσε
 σωέσεως, ἐκ δὲ γῆς τὴν γλῶσσαν δολιότητος,
 ἐκ δὲ τῶν καταχρονίων τὴν πρᾶξιν κακούρ-
 γου πρᾶξεως. c οὕτως ἀπασχόλησε τὸν πάντα
 k χρόνον, k ὑποσῆναι πίσεως c θεοῦ c τῆς ἀσε-
 βείας αὐτοῦ. πάντα ἐν τῇ πλάνῃ ἐνεπορεύσατο· πάν-
 τα συνέχεεν, c αὐτὸς ἐν πηγῇ ματαιότητος βασι-
 l λεύει l τῆς ἀνομίας.

Εμοὶ πείθετε, ὅτι αὐτὸν τὸν ἀβόλον ἐθεασά-
 m μην, ἐμοὶ πείθετε, καὶ m ἡπασάμην αὐτὸν, c σωε-

^a Ὡς κονιορτὲς] Prætermittit interpres Cypriani peregrina-
 tiones apud Argivos, Lacedæmonios, Phryges, Barbaros
 & Ægyptios; loquitur tantum de illius ex Ægypto ad Chal-
 dæos profectio. Quæ autem Cyprianus in Ægypto vi-
 disse se narrat; ea ipsi apud Chaldæos commoranti attribuit
 interpres, ac pluribus recisis, ut parum utilibus, sic brevi-
 ter enarrantem inducit: Ibi vidi formas quas singuli dæmo-
 nes induebantur, & ad mundum egrediebantur. Omnium au-
 tem horum & cæterorum dæmonum & visiones & species, &
 omnes actus eorum habebam depictos in magicis libris. Et
 quem volebam vocabam, ut suam annunciationem exerceret.
 Et trecentorum sexaginta quinque spirituum immundorum na-
 turas sive species didici, ordinemque singulorum dæmoniorum
 & operationes, & in malis quibus gaudent, errorem perdi-
 tionis, dissensiones, luxuriam, fornicationes, nequitiam, ava-
 ritiam, turpe lucrum, vanam laudem, vanam vitam, vanam
 gloriam, vanam justitiam, vanam veritatem, vanam sapien-
 tiam. Sunt autem quidam sicut pulvis, quidam sicut pictura
 quæ exterminatur, quidam velut umbra quæ dissolvitur in se-
 metipsa, & cætera de quibus non est tempus narrare.

^b Ὡς ἐπὶ πολέμων] Interpres choros stellarum super bella
 constitutos.

non habent, nunc instar pulveris, nunc instar
 umbræ cito diffluentia; nam in trecentis sexa-
 ginta quinque vitiis dæmones operationes ad
 decipiendum instruunt. Sed ne pluribus dicen-
 dis multos libros conscribam, pauca de mul-
 tis referens, meum vobis impietatis studium sub-
 indico.

4. Annos jam triginta natus ex Ægypto
 proficiscor in Chaldæam, ut discam vim aeris,
 quam ipsi quidem in igne, qui autem inter
 eos accuratiores sunt, in luce positam dicunt.
 Ab his cognovi astrorum, veluti herbarum, dif-
 crimina, & choros velut instructas acies. Hi
 enarraverunt mihi domum uniuscujusque &
 communicationes, & cibos & potus, & spiri-
 tales cum hominibus in luce congressus. Hi
 diviserunt mihi ætherem in partes trecentas se-
 xaginta quinque, & unumquemque (dæmo-
 nem) natura præditum materialis virtutis par-
 ticipes, & principis mandato obsequentem, &
 motibus consilium indicantem, & secretum
 mandatum occultantem, & efficacibus per sacri-
 ficia & libationes verbis obtemperantem: qui-
 dam tamen non obediunt, sed affectum ser-
 vant ad lucis consilium; demonstraverunt mihi
 quomodo adducti fuerint, ut participes essent
 consilii tenebrarum, aut consilium lucis ad im-
 perandum opponerent. Vidi mediatores, & mira-
 tus sum in ipsis etiam aereis tenebrarum spiriti-
 bus vitam in minutissimas partes distrahi; cogno-
 vi eorum inter se pacta, & obstupui quod pecu-
 liaribus juramentis teneantur. Illic affectiones,
 illic mandata, illic studium & cogitatio, ut illius
 communicationis participes fiant, quam prin-
 ceptus astuta sapientia invenit; nam ex aere men-
 tem implevit prudentia, ex terra linguam dolo,
 ex infernis voluntatem pravis actionibus; sicque
 tempus omne in eo infumit, ut à fide & à Deo
 ejusque cultu abducatur. Omnia per fraudem mo-
 litus est, omnia confudit, ac ipse in vanitatis fonte
 regnum iniquitatis tenet.

5. Credite mihi, diabolum ipsum vidi;
 credite mihi, amplexus sum illum & colloca-

^c Καὶ τροφαί] Interpres sic reddit hunc locum: Hi mihi
 ostenderunt singulorum spirituum aeris virtutes, facientes me
 abstinere ab esca animalium, & à vino & à concubitu.

^d Μετέχιν] Sic etiam supra didicisse se ait, quomodo te-
 nebras servant & quibus aliis in rebus resistent, & interpres
 sic habet: docuerunt autem me quomodo obaudierunt, ut
 particeps essem tenebrarum consilio, & quis præstat lucidam
 speciem ad obtinendum.

^e Μεσίτας] Meditatores Thef. Anecd. 1.

^f Κατακερματίζεται] Interpr. Et admiratus sum quia &
 in cælestibus mundo per pecuniam imperant.

^g Διαθήκας] Contestationes Oxon. contentiones Thef.

^h Ὅροις ἰδίους] Interpr. juramentis nefandis.

ⁱ Ἐκ γὰρ αἶρος] Interpr. impetus terrenus constituens, in
 aere autem & in terra suum sensum complevit, in inferis
 autem numquam suam voluntatem complevit.

^k Ἀποσῆναι] Forte ἀποσῆσαι.

^l Τῆς ἀνομίας] Addit interpres: sic se promittit obtinere
 impudiciam usque in finem.

^m Ἠπασάμην] Videtur interpres legisse ἡπασάμην; sic
 enim reddit: in multis sacrificiis placans meum ingressum.

tus, & unus ex illis, qui primas apud eum habebant, existimatus sum. Ingenuum me adolescentem salutavit, novum Jambrem, firmum & habilem ad ministerium, ipsiusque communicatione dignum. Promisit facturum me principem post vitæ finem, ac in omnibus viventi adfuturum. Quapropter cum in honore essem apud illum, phalangem dæmonum mihi commisit. Macte animo, exclamavit abeunti, optime Cypriane, meque assurgens deduxit, quod quidem omnes admirati sunt. Hinc omnes illius principes mihi obtemperabant, cum scirent quanti apud illum fierem. Erat autem species ejus quasi flos auri, lapidibus pretiosis ornata, & in capite ex gemmis nexis corona, quarum splendor locum illum illustrabat; nec dissimilis stola, & conversus septum tremefaciebat. Plurimus autem circa illius sedem astabat variorum ordinum comitatus, ideas suas & efficientias illius imperio submittentium. Illud etiam mihi monstratum est, quomodo locum illuminet, ac species exhibeat, non medio-criter omnes percellens; nam in omnibus stellis & in plantis & in Domini operibus illigavit sibi similitudines ad bellum cum Deo & angelis ejus gerendum paratus. Unde videtur homines quasi Deus decipere; quamvis nihil solidum habeat, sed velut umbratili quadam pictura hæc omnia constituere & producere videatur; hinc cum videntur in formis suis dæmones, dissolvuntur; id enim studio habent, ut saltem per imagines potentiam suam demonstrent.

6. Quomodo autem materiam habeat ejusmodi umbrarum edisseram. Non aliunde profecto quam ex sacrificiis. Ipsi enim fiunt vapores ex illis nidoribus, quemadmodum & lana & linum & textilia & tincturæ, ac ars templi & instrumenta. His enim seipsum induunt & eorum umbris pro formis utuntur: propterea postulat sacrificium, usque ad formicam, & aquas exposcit & lanas & fructus & quæcumque in terra sunt, ut in his habeat umbrarum ad phantasmam pertinentium usum. Quemadmodum ergo mortuorum formas memoriæ & animo impressas habemus, eosque videmus quamvis non videantur, & cum illis non loquentibus colloquimur; sic & diabolus eorum, quæ ipsi consecrata sunt, formas exprimens, sibi & suis circumponit; pluviam dans sed non aquam; ignem efficiens, sed qui non comburat; piscem dans sed non cibum; aurum donans sed minime solidum. Nam & aliis ex materiis formas colligens, urbem monstrat & domos & agros & montes & patrias, & herbam & flores & lanas & florida stragula, & fomniorum materiam ostendit. Nam & ipse nocte species exhibet animabus. Atque hæc quidem in phantasia ludificatur; sed impii homines, dum illum colunt, ad hæc facienda incitant &

ἀλήθεια, καὶ τῷ^a πυρ' αὐτῷ τὰ θεῶτα ἐχόντων ἐνομιάζω. ^b εὐφυῆ με μειράκιον προσεῖπεν, νέον Ιαμβρίω, δύτονον εἰς λειτουργίαν, ἄξιον τῆς κοινωνίας ἐκείνου· ἐπιγέλατό με ἄρχοντα ποιήσῃ μετὰ τὴν τοῦ βίου τελευτήν, ἐν πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν βίον σιωεργεῖν. διὸ ὡς πρὶν ἔχοντί μοι παρ' αὐτῷ, καὶ φάλαγγα δαιμόνων ἐν-επίστευσεν. ἀνδρίζου, μοι ὅξιοντι ἀνέβόησεν, σπουδαιότατε Κυπριανέ, & προσέπαμ' ἐν με ἀνάσας, ὑπὲρ & πάντες ἐθαύμασαν. διὸ & πάντες οἱ ἄρχοντες αὐτῷ ὑπήκουόν μοι, εἰδότες τὴν πρὶν μου τὴν παρ' αὐτῷ. ἡ δὲ τὸ εἶδος αὐτῷ ὡς αὐτοῦ χρυσοῦ πρὶν τοῖς λίθοις κεκοσμημένον, καὶ τὴν κεφαλὴν ἐσεφάνωτο λίθοις συμπλεκόμενοις, ὧν αἱ^c ἐνέργειαι τοπαδίον ἐκείνο κατήγχαζον· καὶ ἡ σολή σὺν ἀνόμοις· καὶ ἔσφεν τὸν χόρτον πεισροφόμῳ. πολλὴ δὲ ἡ πρὸς τὸν θεόν αὐτῷ πρὸς αἰσῶν δαφύρων ταγμάτων κεκληκότων πρὸς ὑποταγὴν αὐτῷ τὰς^d εἰδέας & ἐνερ-
γείας· ἀλλὰ & ἐνεδείκνυτο ὡς τὸν τόπον φωτίζει καὶ ἐφάνταζεν, οὐ μετρίως καταπλήττων ἀπαντας. & γὰρ ἐν πᾶσιν ἄστροις & ἐν φυτοῖς, & ἐν τοῖς τῆς κρείου κτίσμασιν ὁμοιότητος ἑαυτῷ παρέπλεξεν πρὸς πόλεμον Θεοῦ καὶ τῷ ἀγγέλων αὐτῷ πρὸς αἰσῶν τοῦ δόμου· δι' ὧν ἐδόκει τοῖς ἀνθρώποις πλανᾶν ὡς Θεός, μηδὲν ἔχων ἐν ὑποστάσει· τὰ δὲ πάντα ζωγραφία σκιῶν οἰόμενος ὑφίσταντο & πρὸς ἀλλήλους· ὅθεν ὅταν φανῶνται ἐν μορφῇ οἱ δαίμονες, δαλύονται· σπουδάζουσι γὰρ καὶ ἐν τῷ εἰκόνων δεικνύει αὐτῶν τὴν ὁξουσίαν.

Πᾶς δὲ ἔχει τῷ σκιῶν τύπων ὕλην ἐρεῖ· ὅτι σὺν ἄλλοις ἀλλ' ἢ ἐκ τῷ θυσιᾶν. αἱ γὰρ ἀναθυμιάσεις ἐκ τῷ κνίσαν ἐκείνων γίνονται αὐτῷ, ὡς ἔειπον & λῖνον καὶ ἰσάνες καὶ βάμματα, τέχνη τε ναοῦ & ὄργανα· καὶ ἐν αὐτοῖς ἑαυτοὺς ἀμφέκνυσι ταῖς σκιῇς αὐτῶν ἀνιμορφῶν χρωμα-νοί. δὲ τὸ αἰτεῖ θυσιᾶν, ἀρεὶ καὶ μύρμικος, καὶ ὕδατα ἀπητεῖ καὶ ἔρια καὶ καρποὺς, καὶ πάντα τὰ ἐπὶ γῆς, ἵνα ἔχη ἐν αὐτοῖς τῷ φαντασιωδῶν σκιῶν τὴν ὑποχρησιν. ὡς περ οὖν τῷ θανόντων τὰς μνήμας ἐμμόρφους ἔχοντες ἐν δα-νοίᾳ, καὶ ὁρῶντες αὐτοὺς μὴ φαινόμενοις, καὶ μὴ ὁμιλοῦσι συνομιλοῦντες, οὕτω καὶ ὁ δαβό-βολος τῷ ἀφιερωμένων αὐτῷ τὰς μορφὰς ἀνα-τυπούμενος, ἑαυτῷ τε & τοῖς ἑαυτῷ πεπληθυσιν, ὑπερὸν διδοὺς, ἀλλ' οὐχ ὕδαρ· ποιῶν πῦρ, ἀλλὰ μὴ καὶ ὄν· διδοὺς ἰχθυῖ, ἀλλ' οὐ περὶ ὕ· καὶ χρυσὸν δαφύμενος ἀλλ' σὺν ἐνύπαρκτον. & γὰρ ἐκ τῷ ἄλλων ὕλων συμμορφαζόμενος, πό-λιν δεικνύει & οἴκοις καὶ χόραις, ὅρη τε & πα-τερίδας· ὡσαύτως & πᾶν & αἶθρη & ἔρια, & αἶθρα ἀπλώματα, καὶ ὁνείρον ὑπῆσαν δεικνύ-σιν. & γὰρ αὐτοὶ ἐν νυκτὶ φαντάζονται τὰς ψυχὰς· & πᾶν μὲν ἐκείνος φαντάζει, οἱ δὲ ἀσθενεῖς ἀνθρώποι θεραπεύοντες πρὸς αὐτοὺς αἰσῶν αὐτῶν &

^a Παρ' αὐτῷ] Interpr. qui ab ipso primatus habent; legit παρ' αὐτοῦ.

^b Εὐφυῆ] Interpr. astutum puerum.

^c Ενέργειαι] Leg. ἐνέργειαι: sicque legit vetus interpres.

^d Ιδέας] Interpr. inclinatos vultus habentes ad obedientiam, & cum timore opera sua exercentes.

a πῶτα ποιεῖν. ^a τί δὲ πρὸς ἐμὲ βουλόμηνον θεῶν
 πρὸς ἐλθεῖν, ἔγνωαί τι τὴν ἀπορίαν τῆς δράκον-
 τος καὶ πᾶσαν αὐτῆς τὴν δύναμιν καὶ ἀλαζο-
 νείαν, ὅτι κατὰ ῥυγμὰς ἐν σκοτεινῇ τῆς ἀσεβείας.
 ἐπείρασά γὰρ αὐτῆς τὸ ψεῦδος, εἰδὼς ὅτι φαν-
 τάζει μόνον, οὐδὲν δὲ ποιεῖ ἀληθές· ἐγὼν ἐκ
 τῆς παρθένου Ιουστίνης τοῖς δαίμονας ὅτι καπνὸς
 εἰσι καὶ οὐδὲν ἰσχύουσιν· εἶδον ἐν τῇ κόρῃ τῇ
 b Χριστιανῇ τὸν τοσαῦτα ^b φυσῶντα δράκοντα, μή-
 τε κώνωπος ἰσχυρὸν ἔχοντα. ἐπείδ' ἐκ τῆς οὐσε-
 βοῖς παρθένου ἔτι τηλικαῦτα ἐπαγγέλλομην βα-
 σιλέα τῆς σκοτίας, ὅτι ἐψεύδετο. ὁ γὰρ δράκων
 ὡς σκώληξ κατεπατέθη ὑπὸ Ιουστίνης τῆς κόρης·
 ὁ βασιλεὺς τῶν δαιμόνων παρέμενεν τῇ θυῆ, τῆς
 παρθένου, εἰσελθεῖν μὴ δυνάμενος· ὁ μωρίας φα-
 λάγγει δορυφοροῦμενος σκιδρόν τῆς θυῆς αὐτῆς
 δ' ἐκρήξαί τεκ' ἡδύνατο. ὁ νομίζων πάντων κρα-
 τεῖν, ὑπὸ κόρης ἐπαύζετο· ὁ τὴν ὑπὸ οὐρανὸν
 σείειν βρενθύνόμενος, γυναικὸς τὴν φύσιν πάρερ-
 ρον ἐγένετο· οὐ γὰρ ἡδύνατο τοῖς λογισμοῖς αὐ-
 τῆς ἀλλοιωσά, ὁ δὲ οὐρανὸν λέγων ὤρετο·
 ὁ ὡς λέων κατὰ πάντων ὠρυόμενος, ὡς κώνω-
 πος ἐν τῇ περὶ αὐτῆς παρεκατέζετο, μηδὲν
 ἐπιχειρήσας τοῦ λῆναι· ὁ δὲ δουκὼν πάντας ἐκφοβῆν,
 εἰς δειλίαν οὐκ ἐνέβαλεν τὴν κόρην.
 c Ως γὰρ παρείω ὑπὸ τῆς Χαλδαίων γῆς,
 τὴν Αντιόχειαν κατέλαβον, καὶ θαυματουργῶν
 ἡμῖν ὡς εἰς τῶν ἀρχαίων, ἔπειραν ἐδιδόσω τῆς
 γρηθείας· καὶ ὀνομαστὸς ἡμῖν μέγας φιλόσοφος,
 πολλὴν τῶν ἀρετῶν ἔχων καταλήψιν. πολλοὶ
 τε δ' ἐργατεῖν ἐδόκω, καὶ μωροὶ ἦσαν οἱ τῆς
 φαντασίας μου πρὸς ἐδιδόσω· οἱ μὲν δ' ἐκ λο-
 γιότητος, οἱ δὲ δ' ἐκ τέχνης ἀσεβοῦς ὑπόπειραν, οἱ
 δὲ δ' ἐκ πάθους φιληδονίας, φθόνου, ζήλου, κα-
 κίας λεηλατούμενοι· καὶ πᾶσι σωτηρίαν, τοῖς
 μὲν ἡδονῶν ῥάσιν ποιοῦν, τοῖς δὲ τὸν ζῆλον τρέ-
 πων εἰς τοῖς ἐναντίοις, ἢ τοῖς ἐναντιοῦσιν ὑπο-
 τάσων, ἢ φιλονεικουῦντας ἀναγκάζον. ἔτι γὰρ ὑπὲρ
 θυγατέραν πατέρες ἐπ' ἐσβένον συμβιωτῆς κακοῖς
 λεηλατούμενοι ὄροντες· ἔτι γὰρ δουλίδων ἔτεροι,
 καὶ ἄλλοι ὑπὲρ μητέραν καὶ ἀδελφῶν· καὶ οὐδὲν
 ἀπετύγχανεν ἀπὸ τῶν πρὸς ἐσβέντων μοι δαιμόνων.
 ὅθεν ἐπειδόμην μὴ εἶναι θεὸν ἄλλον ἢ τὸν δ' ἐκβο-
 λον, διότι πάντων κρατεῖ καὶ ὠρεῖνενται. οὐκ ἦ-
 d δειν δὲ, ὡς ἄνθρωποι, ὅτι ὅτι τοῖς ^d ἐμοὶ ὁμοίοις
 ἰσχυεῖ· οὐκ ἐνενόου ὅτι ἀδυνατεῖ πρὸς πᾶσας,
 ἐπειδὴ ἡγήσομαι εἶναι ἐτέραν δύναμιν μέγιστον. εἰ
 καὶ τὰ μέγιστα ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐνυπνόμην, ὅτι
 ἀδίκως παρέχει πολλὰ, λοιμοὺς, φθοράς, ἀγχο-
 νας, καὶ ὅτι ἀσεβέσι καὶ ἀδικοῖς σωτὴρ ἐστίν, καὶ αἰε-
 λεήμοσι καὶ φονεῖσι καὶ ἀρπάζει· πλὴν δ' ἐκ τῶν πάντων
 αὐτὸν δύνασθαι ἢ πλανῶντα, ἢ βιαζόμενον, ἐπαυόν
 μου τὴν συνειδήσιν πρὸς τὴν θεοπρίαν αὐτῆς.
 ἐλθόντος δὲ σὺν τοῖς πολλοῖς Ἀγλαΐδου πινὸς
 e κομφοῦ μετ' αὐτοῦ, ἔπειθ' ἐξ ἑσθλῶς ἀναθεμνίου

acuunt. Sed me ad Deum accedere volentem
 quid juvat imbecillitatem draconis, omnemque
 ejus virtutem & stultam arrogantiam cognosce-
 re, cum demersus sim in tenebras impietatis?
 Nam deprehendi illius mendacium, ac vidi illum
 species tantum inanes objicere, veri autem nihil
 facere. Cognovi ex virgine Justina daemones fu-
 mum esse nec quidquam posse. Vidi in virgine
 Christiana draconem illum adeo inflatum ne
 culicis quidem vim habere. Persuasit mihi pia
 virgo regem tenebrarum, dum tot ac tanta polli-
 cetur, mentitum esse: conculcatus est enim draco
 instar vermis a Justina virgine: rex daemonum
 mansit ad ostium puellæ, intrare non valens: &
 quem stipant innumeræ phalanges, axiculam ja-
 nuæ perfringere non poterat: qui videtur sibi
 omnium dominari, a virgine ludebatur: qui ter-
 ram sese concutere gloriatur, nullo negotio vin-
 cebatur à muliere: non enim potuit illius senten-
 tiam immutare, qui cælum a se circumagi dicit:
 qui leonis instar adversus omnes rugit, sedebat
 instar culicis in illius aulæ vestibulo, nihil audens
 tentare: & qui terrere omnes videtur, metum
 injicere virgini non potuit.

7. Cum enim ex Chaldæorum gente redi-
 rem, Antiochiam veni; ac mira faciebam tan-
 quam unus ex antiquis, & experiendæ rei ma-
 gicæ copiam faciebam, ac celebris eram magus
 philosophus, multa rerum invisibilium cogni-
 tione præditus. Bene multis facere videbar, ac
 innumeri propemodum ad meas præstigias assi-
 debant, alii ob eruditionem, ut artis impiæ pe-
 riculum facerent; alii ob libidinis morbum, in-
 vidia, æmulatione & nequitia agitati. Ac omni-
 bus quidem subveniebam, aliis facilem reddens
 voluptatem, aliis æmulationem in adversarios
 vertens, aut illis adversarios summittens, aut riva-
 les occidens. Nam & pro filiabus patres depre-
 cabantur, quas ab improbis maritis vexari vide-
 bant, alii pro ancillis, alii pro matribus & foro-
 ribus. Nec quisquam spe excidebat; quia aderant
 mihi daemones. Unde persuasum mihi erat non
 alium Deum esse nisi diabolum, ut qui omnibus
 dominaretur, & omnia sibi subjiceret; sed non no-
 veram illum in mei similes aliquid posse; non
 cogitabam aliquos esse in quos nihil possit;
 quippe cum ignorarem aliam esse majorem vir-
 tutem. Pungebat autem me maxime conscientia,
 eo quod multa ab eo injuste proficiscantur, pe-
 stes, corruptiones & suspendia, & quod injustis
 & impiis opem ferat & crudelibus & homicidis
 & raptoribus: sed tamen quia omnia potest aut
 fraude aut vi, sedabam conscientiam meam ut
 eum colerem. Sed cum venisset cum multis
 Aglaïdas cautus adolescens, & ad me retulisset

^a Τί δὲ πρὸς ἐμὲ] Hic incipit Cyprianus desperationem
 suam indicare, quam postea pluribus narrabit: declarat sibi
 parum prodesse quod draconis imbecillitatem noverit, cum
 ad Deum velit accedere, nec tamen audeat in impietatis te-
 nebras demersus.

^b Φυσῶντα] Interpr. eum qui magna sufflat diabolum.

^c Ως γὰρ] Totus hic locus usque ad hæc verba, unde
 persuasum mihi erat, desideratur apud interpretem.

^d Ἐμοὶ ὁμοίοις] Aliter interpretes: super similes sibi.

^e Κομφοῦ] Interpr. laicus puer; sed librariorum vitio,
 nam in codice Colbertino legitur lautus puer.

de amore Justinæ cujusdam virginis, deprehendi draconis imbecillitatem: nam universa illa phalanx, quæ mihi auxilio data fuerat, irruit in virginem, sed re infecta redierunt, nec fivit virginis oratio ut missi in auxilium Aglaïdæ dæmones qui eum adjuvare videbantur, quidquam omnino promoverent. Ac post multas adolescentis vigilas ac curiosas operationes & diaboli contentiones, quæ septuaginta dies consumpserunt, ipse diabolus cum primis principibus suis congregitur; jam enim non solus Aglaïdas puellæ amore tenebatur, sed idem ipse ego patiebar. Ac videre erat tot ac tantas virtutes cum dracone ab una virgine compressas & percussas. Sed nec cupiditatem nostram immutare potuit diabolus, quamvis sæpe id perficere tentaverit. Dixi enim illi: si tibi omnino subjecta naturæ moles, saltem cupiditatem nostram obtunde, ne rideamur perseverantes nec quidquam promoventes. Quapropter cum vocasset coram me dæmonem fornicationis, pluribus comminatus est, atque ut faceret quod jam dixi sic imperavit: Nisi Aglaïdas relaxetur, gravissimas poenas dabit. Sed cum multa fecisset, ne in hoc quidem operari in nobis potuit; demonstrante Deo nihil posse adversus naturam diabolum, sed eum natura adjutum magna sibi sumere; velut si quis incurvus aut claudus equo belli perito utens præclaros successus ad propriam personam referre videatur. Nam exercitatio corporis juvenilis cupiditatem accendit, ac naturam magis excitat ad appetitum. Erat ergo multa mihi adversus dæmones & dæmonibus inter ipsos concertatio. Minabantur invicem ac ægre rem ferebant. Ego vero discessionem draconi minitabar in eum irruens. At ille ne infremuit quidem, cum sibi conscius esset suæ imbecillitatis, conviciabar illi & ferebat, ne ab eo discederem metuens.

8. Quinquagesimo igitur die Aglaïdam decipere voluit in quadam adolescentula; sed ne umbram quidem Justinæ assequi potuit; & quamvis puella in aliam formam induta esset, nihil Justinæ simile videri potuit. Cognovi igitur illorum fraudem eosque condemnabam. Tandem perfecit diabolus ut fornicationis dæmon Justinæ formam adolescenti ostenderet. Ac formam quidem ostendere videbatur: sed postquam prope accessit ad Aglaïdam lætitia exultantem & clamantem, præclare advenit pulcherrima Justina; ad virginis appellationem statim forma evanuit, & diabolus instar fumi dissolutus ac in fugam conversus, quia vel ipsum virginis nomen grave erat dæmonibus. Ego aderam, ô viri, cum hæc fierent, ego fidem illius expertus sum, & draconis vilitatem. Pudore suffundebam, vi-

μοι Ιουστίνης πινός παρθένου, ἐν καθέξει γίνομαι τῆς τῆ δράκοντος ἀδενείας. Ἐ γὰρ πᾶσαι ἡ Φάλαγξ ἡ δεδομένη μοι πρὸς βοήθειαν εἰσέλασεν ἐν τῇ παρθένῳ, Ἐ ἀνέκαμπτον ἀπερακτοὶ· ἀλλ' οὐδὲ ἃ τὸν ὑποσαλέντα εἰς βοήθειαν τῆς Αἰγλαΐδης συνεργεῖν δοκοῦν τὰ δαιμόνια ἢ τῆς κόρης ἀφίησιν διχῆ, καὶ ποσὼς ἐνεργῆσαι· καὶ δὴ μετὰ πολλὰς τῆς νεανίσκου ἀγρυπνίας, καὶ πολλὰς περὶ ἐργίας, καὶ τῆς δαίμονος Φιλονεικίας, ἐν ἐβδόμηκοντα ἡμέραις συμβεβλημένων, αὐτὸς ὁ δαίμων συν τοῖς πρῶτοις ἀρχουσιν αὐτῇ ὡς ἀτάσσεται· οὐκέτι γὰρ ὁ Αἰγλαΐδης εἶχετο μόνος ἐροηκῶς τῆς κόρης, ἀλλὰ καὶ γὰρ. Ἐ ἦν ἰδεῖν τὰς τοσαύτας δυνάμεις συν τῷ δράκοντι, ὑπὸ μιᾷ κόρης καταργουμένης, καὶ ἐκπλαγῆναι· ἀλλ' οὐδὲ τὴν ἐπιθυμίαν ἡμῶν τεύχαι ἡ δυνήθη ὁ δαίμων, καὶ ὡς πολλὰ περὶ αὐτοὺς ἐπιτηδεύσαι. εἶπον γὰρ αὐτῶν· εἰ ὅλως σοι τὸ τῆς φύσεως σύγκριμα ὑποτάσσεται, καὶ τὴν ἐπιθυμίαν ἡμῶν ἀμβλυων, ἵνα μὴ γελασθῶμεν ἐπιμένοντες καὶ μηδὲν ἐξανύοντες. Διὸ ἐγὼ ἐμὸν κάλεσας τὸν τῆς πορνείας δαίμονα, πάντοτε αὐτὸν ἐπετίμισεν, κέλευσας ποιεῖν ὁ πρῶτος, λέγων· εἰ μὴ χαυνωθῇ ὁ Αἰγλαΐδης, τὰ πάνδενα ὑποστήσεται. ἀλλὰ πολλὰ δράσας, οὐκ ἡδυνήθη, οὔτε ἐν τούτῳ ἐνεργῆσαι ἐν ἡμῖν, δεικνύων τῆς θεοῦ, ὅτι οὐ δύναται πρὸς τὴν φύσιν ὁ δαίμων, ἀλλὰ μετὰ τῆς φύσεως μέγαλα φρονεῖ, ὡς ὅτε τις κυλλὸς ἢ χωλὸς ἴπῳ πολεμῶν εἰδὼς χρυσάμιδος, δοκοῖν τὰ κατὰ νόμον εἰς οἰκίον πρὸς ὄψιν ἀναφέρεισθαι· ἡ γὰρ μέλει τῆς νέου σώματος ἐξάππει τὸν πότον, καὶ τὴν φύσιν πλέον ἐγείρει εἰς ὀρεξιν. ἢ οὐ πολλὴ ζυγομαχία ἐμὸν πρὸς τοὺς δαίμονας, καὶ τῶν δαιμόνων πρὸς αὐτοὺς, καὶ ἀλλήλοις ὑπέλοιον, ἀπεδυσσέτω. ἐγὼ δὲ τὴν ἀναχώρησιν τῷ δράκοντι ἐπιφύρομαι. ὁ δὲ οὔτε ἐβρυξεν σωσθῆναι αὐτὸν τὴν ἀδενείαν· κατεβόων τε αὐτῶν, καὶ ἔφειρεν δειδώς μου τὴν ἀναχώρησιν.

Εν τῇ πεντηκοστῇ οὖν ἡμέρᾳ ἡβουλήθη πλανῆσαι τὸν Αἰγλαΐδαν εἰς νεανίδα πνῆ, καὶ οὐκ ἔχυσεν, οὔτε τῆς σκιάς τῆς Ιουστίνης πρὸς αὐτὸν, καὶ ὡς μεταμορφωθείσαν τὴν κόρην, οὐκ ἦν εἰδέναι αὐτῆς ὁμοίον π. ἐπὶ γὰρ οὖν αὐτῶν τὴν πλάνην, καὶ πρὸς τὴν αὐτῶν κατὰ νόμον· τέλος οὖν, τὴν πορνείας δαίμονα κατασκευάζει ὁ δαίμων μορφῶν Ιουστίνης δεῖξαι τῷ νεανίσκῳ, καὶ τὴν μὲν μορφῶν εἰδοὺς δεικνύει· ὡς ὅτι ἐπλησίασεν τῷ Αἰγλαΐδᾳ ὡς χαρὴν γηρομένῳ καὶ πρὸς αὐτὸν ἡλθον Ιουστίνᾳ ἢ ὁλόκαλος· πρὸς τὴν ὀνομασίαν τῆς παρθένου οὕτως ἢ μορφῇ ἀφανίσθη, καὶ ὁ δαίμων ὡς καπνὸς διελύθη, καὶ πρὸς Φυγὴν ἐτάπη· οὕτως ὅτι καὶ τὸ ὄνομα τῆς παρθένου βαρὺ ἢ τοῖς δαίμοσι. ἐγὼ παρήμην ὡς ἄνθρωπος τούτων σκευαζομένων. ἐγὼ τὴν πείραν ἔχων τὴν πίστεως αὐτῆς, καὶ τῆς δράκοντος οὐτελείας, σωεχρόμην,

pres: Blasphemavi diabolum stans contra eum, à desiderio detentus & impetum feci adversus eum manus levans: & puto quia & alapa eum percussi & verbis improperii conviciatus sum ei.

^d Τῷ Αἰγλαΐδᾳ] Hæc de se ipse Cyprianus narrat apud interpretem.

^d ἡ γυμνασία.

^a Τὸν ὑποσαλέντα] Delendus articulus, ut locus corruptus enitescat, & paulo post legendum δοκοῦντα.

^b ὑποστήσεται] Leg. ὑποστήσεται.

^c ἐπιφύρομαι] Videtur ex hoc loco excidisse vox ὑπέλοιον quæ paulo ante occurrit. Hinc paulo post draco discessionem Cypriani timuisse dicitur; hunc locum sic reddit inter-

^a ἡ γυμνάσιον, παρήδρευον, εἰς γυναικα μεταμορφού-
 μιν, πετεινὸν ἐγινόμην· ἀλλὰ μόνον ἐφθάνον τῆς
 πορταυλίου ἢ θυρῶν, ἀναχωρούσης τῆς φαντασίας,
 Κυπριανὸς ἦμιν τῆς τέχνης κατηργημένης. ἐποίησα
 ποτὲ σπουδίον τὸν Αἰλαΐδαν, καὶ ἀναπλάσας ἔση
 ἐμπεραθεὶν τῆς δώματος τῆς Ιουστίνης· ὥς ὅτι προσέκυψεν
 ἡ αἰτία, ὑπολάλει τοῦ ἔξω σπουδίου· καὶ ἐμελλεν
 ὑπολυσθαι ὅς ἄκρου ἐσηκὼς ὁ αἰθλιος, εἰ μὴ ἐλθεῖ
 τῆς παρθένου, ὁφθαλμοὶ κατηνέχθη ὑπὸ τῆς ἀδενείας
 ὁρῶν τῆς δώματος. ὡδρινέουσα οὖν αὐτὸν ἡ συ-
 χίαν ἄρην, καὶ θεὸν ὁσεβεῖν, ἐκβάλλει τῆς πορτα-
 λίου. οὐ νόσος, οὐ βλάβος, οὐκ ἀκισμὸς ^b ἄλλος
 τις αὐτῆς ὡδρινέουσα· ὅτι καὶ ἐν τούτοις καὶ τοῖς
 τοιούτοις αὐτὴν κατέτεινεν ὁ δαίμων. πολλάκις οὖν
 αὐτὴν ἀπαγορευομένην ὑπὸ τῶν ἰατρῶν ἐκλαβὼν οἱ
 γυνεῖς, ἡ δὲ πρὸς αὐτοὺς ἔφη· μὴ κλάετε, ὅτι οὔτε
 θνήσκω, οὐδὲ γὰρ ἀθυμῶ, οὐδὲ ἀλγῶ π· οὐδὲ
 ἀδανόμω ἀδενείας, ἢ μόνον ὑποπολάου πνὸς καύ-
 ματος, ὥς ὅς ἄερος μοι ὡδρινέουσα· τί γὰρ οὐκ
 ἐποίησαμιν, ἢ τι οὐκ ἐδράσαμεν αὐτῇ; ἡ δὲ ἐποίησεν
 τὸ σημεῖον τῆς Χρυσῆς, καὶ ἀπῆλθεν τὰς ἐνερ-
 γείας τῆς δαίμονων. ^c ἐκάνωσα οὖν αὐτῆς τοὺς γυ-
 νεῖς, ποιμένας αὐτῶν ἀνείλον, βόας καὶ ὑποζύγια· ἡ
 δὲ παρήγει μὴ ἀθυμεῖν καὶ μὴ ἀπελπίζειν, καὶ δὲ
 τῆς νοθεύσεως αὐτῆς, ἐπῆλθεν ὑπολήψασθαι πολυ-
 πλάσιονα, τῆς Θεοῦ ὁλοκαυτώσεως τὰ ὡδρινέουσα
 ἐδείκνυν τῆς ὑποκρινόμενης αὐτῇ ὀργῆς, καὶ πάντες κατ-
 ἐβόων ὑποδοῦναι τῆς νεανίας ἑαυτὴν, οὐ πρὸς φθο-
 ρὰν ἀλλὰ πρὸς γάμον ἔννομον. ἀλλὰ Ιουστίνᾳ τῆς
 σαυρῆς τῆς Χρυσῆς ἰάτο αὐτῶν τὰς ἀδενείας, καὶ
 ἔπαυε τῆς ὀχλήσεως. καὶ τῆς δὴμῳ λοιμὸν προσήγα-
 γη ὁ δαίμων, καὶ χρησμὸν δίδωσι μὴ ἀπαλλαγῆ-
 σεσθαι, ἐὰν μὴ ἡ Ιουστίνᾳ συναφθῇ τῆς Αἰλαΐδας.
 ἀλλὰ καταβοῶντα τῆς δὴμῳ ἡ ὀργὴ αὐτῆς κατέσει-
 λεν, ὁμοῦ καὶ τὸν λοιμὸν ὑποδιώξασα τῆς πόλεως.
 ὧν ἡδίστην λαβόντες οἱ πολῖται μεταβαλλόμενοι τῆς
 Χρυσῆς ἐδόξαζον, ἐμὲ δὲ ὥς τῆς πόλεως ὑποβουλον
 ἐλπίδουσαν σφοδρῶς, ὥστε με λεληθότως ὡδρινέουσα
 καὶ ἐν τῇ περὶ πορταπαντῶν τοῖς γυναιξί μοι.

Τέλος ὡς εἶδον ὅτι οὐδὲν τῆς Χρυσῆς σφραγι-
 δος ὡδρινέουσα, ἐν ἑμαυτῷ γυμνάσιον εἶπον πρὸς
 αὐτὸν τὸν δαίμονα· ὁλέθριε, καὶ πάσης πλάνης χο-
 ρηγέ, καὶ θησαυρὸς ἀσεβείας, τί μοι τῇ ψυχῇ ὡδρι-
 νέουσα συμειδῶς σου τῇ ἀδενείᾳ; εἰ γὰρ ἡ σκία
 τῆς Χρυσῆς ὡδρινέουσα σου, τί δράσης, ἐὰν αὐτὸς
 ὡδρινέουσα; καὶ εἰ μόνον ὀνομάζεται Χρυσὸς, καὶ
 τέμεις, τί ποιήσης ἐὰν θελήσῃ σοι ὑποδοῦναι; εἰ
 τὸ σημεῖον τῆς πάθους αὐτῆς ἀδενεῖ σε ποιεῖ, τῇ ἐνερ-
 γείᾳ αὐτῆς, ποῦ αὖ ὀρεθήσῃ; εἰ σφραγίζει, καὶ οὐ
 ὁλμῶς ὑποβίβωμαι τῆς ὀργῆς αὐτῆς, πῶς οὖν θνήσκῃ
 ὡδρινέουσα ἐν χερσὶ αὐτῆς; οὐδὲν εἶ, οὐδὲ ἔχεις
 ὑπόστασιν πρὸς αἰῶνα, οὐδὲν ἰσχύεις, οὔτε πάρε-
 σιν σοι δύναμις εἰς ἐκδίκησιν. νυνὶ ἐγὼν σου τὴν
 πλάνην· ἐπαύωμαι τῆς φαντασίας σου· ἐγὼν

gilabam, affidebam, transmutabar in mulierem,
 avis fiebam. Sed ut primum attigeram vestibuli
 januam, inanis forma recedebat, & Cyprianus
 eram, arte nullum exitum habente. Feci ali-
 quando passerem Aglaïdam, & cum evolasset,
 stetit ante domum Justinæ, sed cum sancta pro-
 spexisset, periit forma passeris, ac miser ex alto
 stans periisset, nisi virginis misericordia leniter
 demissus fuisset per tenuissimam domus promi-
 nentiam. Hortata igitur ut quiesceret ac Deum
 coleret, eiecit eum ex vestibulo. Non illam mor-
 bus, non cruciatus, non alia quævis plaga supera-
 vit; his enim eam & aliis ejusmodi vexavit dia-
 bolus. Sæpe igitur illam desperatam a medicis
 plorabant parentes; sed illis ipsa dicebat: ne lu-
 geatis, non enim moriar, nec animo deficio aut
 quidquam doleo, nec ullum morbum sentio, nisi
 forte levem quemdam calorem tamquam ex aere
 mihi transmissum. Quid enim non tentavimus,
 aut quid illi non fecimus! Ipsa vero signo Christi
 se muniebat & dæmonum pellebat operationes.
 Male igitur illius parentibus feci, eorum greges
 occidi, & boves & jumenta. Illa autem horta-
 batur ne animum desponderent aut desperarent,
 ac prudenti ejus consilio evenit, ut multo plura
 reciperent, Deo iis, quæ superfuerant, benedi-
 cente. Metuebant imminentem illi iracundiam,
 ac omnes clamabant ut sese adolescenti daret,
 non in stuprum, sed in legitimum matrimo-
 nium. Sed Justina Christi cruce eorum morbos
 sanavit, & tumultum sedavit. Populo pestem in-
 flixit diabolus, ac oraculum dedit, eos libera-
 tum non iri, nisi Justina Aglaïdæ jungeretur. Ve-
 rum clamantem populum Justinæ compressit
 oratio, & pestem simul ab urbe propulsavit. Qui-
 bus rebus animadversis immutati cives Christum
 celebrabant, ac mihi, ut urbis insidiatori, vehe-
 mens convicium faciebant, ita ut latenter pro-
 direm & notorum occursum metuerem.

9. Tandem cum viderem Christi signum nul-
 la re vinci, mecumque ipse versarer, dixi ipsi
 diabolo: perniciose ac fraudis omnis artifex, &
 impietatis thesaure, cur animæ meæ insidiatus
 es imbecillitatis tuæ conscius? Nam si te umbra
 Christi vincit, quid facies si ipse adveniat! Si
 tantum nominatur Christus & tremis, quid fa-
 cies si ipse te aggredi velit? si signum illius pas-
 sionis infirmum te facit; coram illius potentia,
 ubinam eris? Si signat nec audes accedere ad limi-
 tem ejus; quosnam igitur poteris ex illius manu
 eripere? Nihil es, nec quidquam habes solidi ad
 defensionem, nihil potes, nec tibi adest vis ad
 ulciscendum. Nunc cognovi fraudem tuam, de-
 lusus sum tuis phantasiis, cognovi imbecillita-

^a Η γυμνάσιον, παρήδρευον] Interpr. Vigilabam & observa-
 bam ante atrium virginis in nocturnis horis cantans prope
 ostium puellæ.

^b Ἄλλος τις] Interpres: Nec ulla ars potuit eam vincte
 maligni, nec infirmitates, nec vexationes, non timor, non
 dolores, non phantasiæ, non minæ, non blanditiæ, non va-
 næ cogitationes, non substantia promissa, non escarum dul-

cium desiderium, non condemnationes, non latronum super-
 ventus, non dolositates, non gravis timor, in codice Colbert.
 non generis timor: sumpta hæc videntur ex Conversione.

^c Ἐκάνωσα &c.] Hæc desunt apud veterem interpretem
 usque ad hæc verba τέλος ὡς εἶδον. Forte idcirco omissa,
 quia magna ex parte reperiuntur in Conversione.

tem tuam; neque enim quidquam habes quod consistat, sed inani & cito evanescenti momento perfrueris. Nec modi ac leges quas opposuisti pietati, quidquam habent veri, sed error & phantasia sunt. Corrupisti mentem meam, perdidisti animam meam, spes meas infregisti, omnem rationis meae statum in chaos pertraxisti: pessumdedisti vitam meam & nequitia consumpsisti, ac omnem naturae meae statum perdidisti. Vehementer erravi dum tibi credo, majorem in modum impius fui, stulte abreptus sum dum tibi me dedo: evanui in litteris, & doctrinae institutione ad meam perniciem abusus sum, dum tibi obsequor; perdidisti res meas dum tuas fraudes sequor: nam & cum re patria animam meam damno affecisti. Quod si quae in te perierunt egentibus distribuisssem, saltem brevem aliquam salutis spem haberem. Vae mihi quid passus sum? omnino perii, insanabiliter vulneratus sum, vivere mihi videbar cum essem mortuus, nec videbam me multa pecunia sepulcrum emere, dum tibi affidens periculose vivo. Oportet me precari Christianos & piorum pedibus accidere, ut eos misereatur mei; & Justinæ pedes amplecti, ut salutis meae cura tangatur. Aufuge a me improbe, profane, transfuga, discede veritatis & pietatis inimice. Hæc ille audiens & in me incurrens impetum fecit, ut me occideret; ac irruens suffocare conabatur. Cum autem viribus deficerem illius violentia oppressus, ac vivendi spes omnis ablata esset; memini illius signi quo virgo utebatur, ac dico: Deus Justinæ auxiliare mihi; & cum voce statim vires accesserunt, & manum movens consignor. Ille autem instar teli projectus abscessit à me, ac stans cœpit gladium intentare, volens occidere. Sed cum Christi signum expertus essem, confidentior factus sum magis ac magis invocans Christum. Tunc igitur à me discessit minabundus ac dicens: Non te salvabit ex meis manibus Christus; nam detestatur impios. Et nunc per dolum tibi auxiliatur, ut te morti tradat. Cum te ergo projecit, ego tibi ostendam quid sit meum imperium contemnere: quippe cum meos non admittat Christus. Cares igitur mea gratia, nec quidquam te ille juverit. His verbis vehementer exterritus sum: astute enim mihi responderat. Quapropter vobis qui adestis dico: miseremini calamitatis meae. Dicite de Christo, an eum placare possim, an poenitentem me recipiat, an auxilietur ut pristina impietate liberer.

10. Cum tacerent plerique, unus os aperiens dixit: confide Cypriane, suscipiet te Christus; ignorans enim fecisti. Tum ego ad eum: an non forte, ut dixit mihi diabolus, ita mihi Christus faciat, postremo me repellens? Ille autem mihi dixit:

^a Ἀνατίθας] Lego ἀντίθετος, nec aliter interpretes qui sic habet: Neque tu, neque leges tuæ, neque dispositiones tuæ, neque figuræ tuæ, quibus te putas per phantasias resistere dispositioni Dei, aliquid sunt nisi error & mendacium.

σου τὴν ἀδένειαν. οὐδὲ γὰρ ἔχεις τὴν ἐνυπόστατον, ἀλλὰ ματαιὰ καὶ προσωποποιήσαντες ῥοπῆς ὑπολαύσεις. οὔτε οἱ τύποι σου, οὔτε οἱ θεσμοὶ σου οὐκ ἔστιν ἀληθῆς ἡ φύσις τῆς οὐσεβείας ἀληθεῖς εἰσὶν, ἀλλὰ πλάνη καὶ φαντασία. διέφθαρσάς μου τὴν ἀλήθειαν, ἀπώλεσάς μου τὴν ψυχὴν, τὰς ἐλπίδας μου διέφθαρσάς, πᾶσαν μου τὴν λογικὴν κατὰστασιν εἰς χάος κατέσπασας, ἀπώλεσας τὴν ζωὴν μου, καὶ τὴν κακίαν κατέδαπάνησας, καὶ πᾶσαν μου τὴν κατὰστασιν τῆς φύσεως διώλεσας. μεγάλως ἐπλανήθην πεινύσας σοι, ὑπερβαλλόντως ἠσέβησα, ἀφρόνως ἐπὶ ἐχθρὴν ἐπιδοῦν σοι ἐμαυτὸν, ἐματαιώθην ἐπὶ γράμμασι, τῇ παιδείᾳ μου ἐπιβλαβῶς ἐχρησάμην ὑπακούσας σου· ἀπώλεσά μου χρήματα καὶ πρᾶγματα ἐξακολουθήσας σου τῇ ἀπάτῃ· καὶ γὰρ τῆς πατρικῆς οὐσίας, καὶ τὴν ψυχὴν μου προσεζημίωσας. εἰ δ' ἐν εἰμὶ χρήζουσι τὰ ἐν σοὶ ἀπολλόμενα, εἶχον καὶ ἂν γυνὴν βραχείαν σωτηρίας ἐλπίδα. οὐαὶ μοι, τί πέποιθα; δεινῶς κατεφθάρην, ἀνιάτως ἐπταυματίωμαι, νεκρὸς ὢν ζῆν ἐνόμιζον, καὶ ἐλάνθανον πολλὰ χρήματα· τὰ φρονῶντα μὲν, ζῶν ἐπικινδύνως σοι προσεδρεύσας. δεῖ με ὡδρακαλέσαι Χριστιανούς, ἵνα με ἐλεήσωσιν· χρή με ὑποπεσεῖν τοῖς οὐσεβέσιν, ἵνα με οἰκτιρήσωσιν· δεῖ με καὶ τῆς Ιουστίνης τῇ πιδῶν ἐφάλασθαι, ἵνα μου προνοήσῃ τῆς σωτηρίας· ἀπελθε ἀπὸ ἐμοῦ ἄνομε, βέβηλε, ὑποστάτα, ὑποχόρη μου ἐχθρὴ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς οὐσεβείας ἐναντίε. ὁ ὃ ἀκούσας καὶ ἐπιδραμών μοι, ὥρμησεν τῷ ἀελεῖν με, καὶ ἐπιπεσὼν πνίγει με ἐπειράτο· αἷς δὲ ὄντι εἶχον ἰσχυρὸν λεαινόμηνος αὐτῷ τῇ βίᾳ, καὶ πᾶσα ἐλπίς μοι διεψεύχθη τῷ ζῆν· ὑπερνήδιον τῷ σιμείου οὐ ἢ παρδένος ἐχρᾶτο, καὶ λέγων, ὁ θεὸς Ιουστίνης βοήθησόν μοι, καὶ μετὰ τῇ φωνῇ οὐδέως ἐνισχύθην, καὶ τὴν χεῖρα κινήσας κατασφραγίζομαι. ὁ δὲ αἷς βέλος ὑποφύει ἀπὸς μου, καὶ αἷς ἐπειράτο ἀπειλεῖν ἕξφορ κατ' ἐμοῦ· χρησάμην καὶ δὴ πείραν λαβὼν δὲ τὸ σφραγίδος Χειρὸς, θαρσαλέωτερος γέγονα πλέον ἐπὶ καὶ συγχρὸν Χειρὸν ἐπιβουλόμηνος. τότε οὖν ἀπῆλθεν ἀπειλὴν μοι καὶ λέγων· οὐ μὴ σε σῶσῃ ἐκ τῆς χειρὸς μου ὁ Χειρὸς· καὶ γὰρ βδελύσσει ἀσεβεῖς· καὶ δόλω νῦν σοι βοηθεῖ, ἵνα τὸ ὀλέθρον σε ὡδραδῶ· ὅτε οὖν σε ἀπόσῃται, ἐγὼ σοι δείξω πῶς ποιεῖ τὸ κατὰφρονεῖν τῷ κράτει μου· ὅτι καὶ ὁ Χειρὸς οὐ προσέειπεν ἐμοί· ἐσερήθης γυνὴ καὶ τῇ ἐμῇ δξαδέσσει, καὶ κείνος οὐδὲν σε ὠφελήσεν· ἐπὶ τούτοις τοῖς λόγοις ἐφοβήθην σφοδρῶς· δεινῶς γὰρ μοι ἀπεκρίνατο. διὸ ὑμῖν τοῖς παροῦσι λέγω· ἐλεήσατέ μου τὴν ἀθλιότητα, εἰπατέ μοι ὡς Χειρὸς, εἰ δύναμαι αὐτὸν ἐξιλεώσασθαι, εἰ μετανοοῦντά με δέχεσθαι, εἰ ἐπιδίδωσιν μοι βοήθειαν εἰς τῆς ἐμπερθεῖ ἀσεβείας ἀπαλλαγὴν;

Ὡς δὲ οἱ πλείονες ἠσούχασαν, εἰς τίς διαβὰς τὸ σῶμα λέγει· θάρσεν Κυπριανέ, ὅτι δέξει πᾶς ὁ Χειρὸς, ἀγνοῶν γὰρ ἐποίησας. καὶ γὰρ πρὸς αὐτὸν, μὴ ἄρα, αἷς εἶπεν μοι ὁ δξαβόλος οὕτως μοι ὁ Χειρὸς ποιήσεν, ἐχρᾶτόν μου ἀπωθούμηνος; ὁ δὲ εἶπεν πρὸς με·

^b Τάφον] Interpres: Velut sepulcrum fui in mundo, & forte post mortem decantatio ero.

^c Χρησάμην] Forte χρησάμηνος.

ἐγὼς ὅτι ψεύδης ὅτιν οὐ δόξα λόγος, καὶ τοῖς ἐκείνου λόγοις πιστεύεις; σὺν ἔστι δούλος τοῦ Χριστοῦ, Κυπριανέ, ὅτι αὐτὸς ὅτιν ἀληθὴς. σὺν ἔστι ψεύδης παρ' αὐτοῦ, ὅτι ἔξ αὐτοῦ πηγάζει ἡ δικαιοσύνη. ἵνα δὲ μάθης ὅτι πηγὴ ὅτιν χρηστότητος, ὁ Θεὸς πάντων ὧν καὶ δημιουργός, ἀνθρώπος γέγονεν δι' ἡμᾶς, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν κατεδέξατο θάνατον, ἵνα ἡμεῖς θανάτου ἀμάρταν ὑπεράνω ἡρώμεθα δι' αὐτοῦ. καὶ ὁ παντοκράτωρ Θεὸς κατηλάγη ἡμῖν, καὶ ἐλπίδα ζωῆς αἰώνιου ἔχειν ἡμᾶς παρεσκεύασεν, τὸ ὑπογράμμον ἡμῖν διὰ Χριστοῦ τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπως βιώσωμεν εἰς ἐκτίγνωσην αἰωνοσέως. εἰ οὖν ὁ Χριστὸς διὰ τοῦ ἀσέβους καὶ ἀμάρτανος ἀπέθανεν, θάρσος Κυπριανέ, ὅτι σὺ οὐ μὴ ἀποβάληται. εἰς εἰ τῷ ἀσέβει καὶ πάντως ἐξήλασεν σε. σὺν γὰρ ὅτιν ἐκ τῆς ἀπαλλαγῆς τὸν Χριστόν, καὶ μὴ φρόντισε τοῦ ὧν ἐπελάσας. καὶ εἰ τοῦ τὸ σταυρωσάντων θεωροῦντο, πῶς σὺ ὑποφύγῃ; λέγει γὰρ τὰ πατρὶ τοῦ αὐτοῦ, πᾶτερ ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἶδασιν τί ποιοῦσιν. καὶ πῶς σοὶ οὐκ ἀφίενται αἱ ἀσεβείας σου, ἀλλ' ἄγνοιας ἐποίησας; μὴ φοβοῦ μηδὲ δειλία, ἀλλ' ἀνάσας, ἀπελθε τοὺς τὸ ἐπίσκοπον ἡμῶν, καὶ ὑποδείξει σοὶ τὸ θεωροῦν ἐλευσιν τὸ τοῦ Χριστοῦ. πάντα οὖν αὐτοῦ εἰπόντος, ἦλθον εἰς ἐμαυτὸν, καὶ ψυχὴν ἔλαβον. ἡρξάμην οὖν ὁμιλεῖν μὴ θάρσους καὶ λέγειν. ἄρα ἐπῆρε Τιμόθεε, οὕτως ἔχει ὡς λέγεις μοι; ὁ δὲ πολλοῖς λόγοις με ἐτέρως ἐπιστάτω.

Τότε ἡρξάμην ἐμμελεῖν πάντων ἐξαχέλλειν μοι τὰς ἀσεβείας, ὅτι λέγειν ἄρα ἀφίενται μοι ὅσα διεπραξάμην, ἄνδρες Αντιοχείς; πολλὰ γὰρ ἡσέβησα, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς οὐδὲ λόγος εἰς ἐξήγησιν τὴν κακῶν μοι. ἐν γὰρ ἐχούσας τοῖς δαίμονιν ἀνέτεμον, καὶ οὐχιδας μεταμορφῶν, τὴν οἰκείων πόλεων ἡχμαλώπιζον, ὅτι συλλαμβανούσας ἐκ πορνείας ἀνέγω. νῆπα γαλουχουῦντα ἐσφαρίασα ὑποκῆτω τῇ γῆς. ἀλλὰ ἐπνίξα, ἔτερε ἀπεσπράγξαλα. ἐπαγγέλια βοηθείας τῶν δράκοντος. ἡβώντας ἡδὴ ἐσφαρίαζον, ἄλλοις προΐόντας τῇ ἡλικίᾳ σωζόμενα τὰ πλούτων, ὅτι διὰ τὴν ἐκείνων ἀνδρῶν τὰς κεφαλὰς ἀπέτεμον. γυναῖκων ἐπὶ παρθένων τὸ ἄμα τῇ Παλλάδι κατέσπειρα, τὰ δὲ Ἀρῇ καὶ Κρόνῳ ἀνδρας ἡδὴ τελείους. καὶ συχνοὺς ἄλλοις δαίμονας διὰ τοῦτον θυσιῶν ἐπληροφόρησα, ἵνα οὕτως αὐτοῦ θεωροῦντο τὰ δόξα. ὅτε ἡμελλον αὐτοῦ προσεῖναι, ἄμα παντὸς ζώου ἐν σπύει αὐτοῦ χρυσὸν θεωροῦντα, ὅτι δεξάμενος ἐρράντισεν τοῦτον αὐτοῦ τὸ σέφανον, ὅτι τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, εἴτα ὅτι ἐμὲ εἰπόν. λάβε καὶ σὺ ὅτιν οὐσίαν ἐπὶ πᾶσι ψυχὴν ἀλόγων ὅτι λογικῶν. φίλοις παρεχόμενος. ἀπείρους ἄλλοις ἐφόνευσα, πένητας πολλοὺς κατέσπειρα. αἱ μὲν οὖν οὐεργείαι μου σὺν εἶχον ὄνησιν, ὅτι σὺν εἶχον ὑπόστασιν, ὡς φαντασίαι. αἱ δὲ ἀδελφαί μου ἀληθεῖς ἐγίνοντο, ἐπειδὴ ἐνήργουν οἱ δαίμονες ἐπελάσῃ εἰς τὰς ὑπάρξεις, τοῦ ἀγαθὸν δὲ ὑπαρξῖν σὺν ἡδύνατο. εἰ πνι χρυσὸν ἐδίδοιμι, τοὺς ἡμέρας τέεις ἴχυν, ὅθεν οἷς ἔλεγον τὸν δόλον, θᾶπτον αὐτὸν συναλλάττοντες ἐζημίουν τοῖς συναλλάττοντας. σὺν ἔχω εἰπεῖν ὅσας μοιχείας ὅτι παρθενασίας

* Επαγγελία] Legendum videtur ἐπ' ἀγγελία.

ἔ φίλοις παρεχόμενος] Hæc conjungi possent cum iis quæ

nostri mendacem esse diabolum, & ejus sermonibus credis? Non est dolus apud Christum, Cypriane, siquidem ipse est veritas: non est mendacium apud eum, quia ex ipso scaturit justitia. Atque ut discas eum esse bonitatis fontem; cum Deus sit omnium & creator, factus est homo propter nos, ac mortem pro nobis oppetiit, ut à morte peccatorum per eum liberemur; ac omnipotens Deus nobis reconciliatus est & spem vitæ æternæ nobis dedit, formam per Christum exhibens, ut in agnitione resurrectionis vivamus. Si ergo Christus propter impios & peccatores mortuus est, confide Cypriane, non te abjiciet; unus es ex impiis ac omnino placabitur tibi. Cognosce ergo Christum ex misericordia, & nec de iis quæ egisti sollicitus sis. Si pro iis qui eum crucifixerunt precatus est, quomodo te despiciet? dicit enim pro iis Patri: *Pater dimitte illis, nesciunt enim quid faciant*. Quomodo tibi non dimittet impietates tuas, quas imprudens commisisti? Ne timeas, neque paveas, sed surge & adi episcopum nostrum, & ostendet tibi quemadmodum ad Christum accedas. Hæc igitur cum dixisset, me ipse collegi & animum recepi, ac fidenter colloqui coepi ac dicere: an hæc ita se habent, ut dicis, carissime Timothee? Ille autem pluribus me aliis sermonibus confirmavit.

Luc. 23, 34.

II. Tunc coepi coram omnibus narrare impietates meas ac dicere: An dimittet mihi quæcumque commisi, Antiochenes? Multa enim impie feci, nec malorum meorum numerus est aut ratio ad enarrandum. Prægnantes dæmonibus secui, nobiles in alias formas induens, ex propriis civitatibus captivas abduxi, & gravidas ex stupro interfeci: lactentes pueros sub terra matavi, alios suffocavi, alios strangulavi ob promissum draconis auxilium. Adolescentes trucidavi, alios ætate provectiores defodi Plutoni, & propter Hecaten peregrinorum hominum capita amputavi: virginum sanguinem Palladi libavi, Marti & Saturno maturos ætate immolavi, atque his sacrificiis multos alios dæmones mihi devinxi, ut sic ad ipsum diabolum pervenirem. Cum ad eum venturus essem, obtuli ei sanguinem omnis animalis in vase aureo; quo ille accepto asperxit primum suam ipsius coronam ac potestates suas, deinde etiam me dicens: Accipe & tu potestatem in omnem animam rationis expertium & ratione utentium, ut amicos juves. Innumeros alios occidi, multos ad inopiam redegei. Ac mea quidem beneficia nihil proderant, quia substantiam non habebant, ut pote phantasiæ. Sed vera erant maleficia; nam dæmones veris opibus damnum inferebant, at eas dare non poterant. Si cui aurum dedissem, valebat ad tres dies; hinc quibus fraudem narrabam, ii cito illud permittentes secum contrahentibus nocebant. Non possum dicere quot adulteria & puerorum supra

sequuntur. Sic enim interpretes: *Væ mihi quia multos occidi inique volens amicis prodesse*.

commiserim, multorum animas simul cum mea etiam invitas pervertens. Quot & quanta machinatus sum ad improbitatem, ad bellum, ad perditionem & perniciem quis scribere valeat! Quomodo igitur hæc omnia, amici, condonabit Deus? Quomodo miserebitur mei, qui ipse mei non sum misertus? si mihi unius aut duarum animarum esset reddenda ratio, spem haberem excusationis. Sed multa sunt quæ nefarie feci. Quænam prætermittam, aut quænam enarrabo! generis perniciem, perfida de amicis confilia, hospitum necem & aliorum hominum, piorum vexationes, structas Christianis insidias, virginum stupra: ecclesiarum everfiones, oratoriorum vastationem, pudicarum feminarum abductionem, ac præterea excogitatas artes adversus mysteria, quæ multos enuntiare verberibus cogebam, & cum audiissem enarrabam & enarrando irridebam, ac scripturas sanctas ludibrio habebam, projiciebam, floccifaciebam, dilacerabam: discerptos qui in ecclesia assidue occupati erant? odium & irrisionem baptismatis, inimicitias cum clericis, suspiciones, & structas illis insidias, precum irrisionem, jocos & cachinnos in liturgiam, in ipsum etiam Deum & Christum Jesum blasphemias & manus in evangelia illius injectas. Quid igitur primum mihi dimittet Christus, aut quid condonabit! Omnia enim improba & impietatis plena: nec sufficit mihi ad expiationem totius vitæ meæ tempus. Nescio an victurus sim viginti alios annos; unius meæ actionis poenitentiam vix explerent. Quod tempus mihi superesse possit ad innumeras meas impietates?

12. Dicite mihi, amici, quid faciam, quid exsequar? Novi deitatem Christi, sed eum placare non valeo, novi illius sacerdotum pietatem, sed os meum illis offerre non audeo; novi Evangeliorum gratiam, sed ea tangere non audeo, conscientiae stimulis agitatus; novi mysterium immortale esse fidem Christi, sed severam illius virtutem demulcere non possum; novi ecclesiæ ordinem & statum, sed vereor vel ad ipsa vestibula accedere: Deum cognosco, nec suppetit causæ apud eum dicendæ ratio. Pie vivere cupio, & ab impietate vincor. Christi servus audire cupio, nec scio an me sibi velit emere. Me ipse vendo, ac illi in servitutem addico, non peto pretium, tantummodo me recipiat. Si non vult ignoscere, causam mihi adscribo, tantum me ut impium saltem respiciat. Unum novi, dignum me esse æterna morte; non deprecor poenam,

^a Τὰς ἐπιβουλάς] Interpres: Quantas persecutiones illis suscitavi, dicens adversus eos falsa mendacia! Per maleficia enim non potui mihi subicere unum de viris christianis, sicut nec sanctam Justinam. Omnia mala adversus eos mentiebar, & hoc faciens nihil proficiebam, sed plus magis lucebat in eis Justina (leg. justitia ex cod. Colbert.) & ego eram obscuratus.

^b Ἐξαγγέλλω] Interpres: sanctorum Evangeliorum illuminationem negare cogebam.

ἔδρασα, ἅμα ἐμοὶ καὶ ἑτέροις πολλὰν ὥδρα τέ-
πων τὰς ψυχὰς καὶ μὴ θελεύσας. ὅσα ἐπε-
μυν εἰς μοχθηρίαν, εἰς πόλεμον, εἰς ἀπώλειαν
καὶ ὀλέθρον πρὸς αὐτὴν εἶη ἰκανὸς ἐγχαλῶσθαι; πῶς
οὐκ πάντα πάντα συγχωρήσῃ ὁ θεός, ὧ φίλοι;
πῶς με ἐλεήσει, εαυτὸν μὴ ἐλεήσαντα; εἰ ἦν μοι
ὁ λόγος τοῦτο μὴ εἶναι δύο ψυχῶν, εἶχον ἐλπίδα
πρὸς ἀπολογίαν μου. πολλά εἰσιν ἃ ἔδρασα φαῦ-
λα· τίνα παρήσομαι, ἢ τίνα ἐξαγορεύσω; γήρως
ὀλέθρον, φίλων ἐνδολὸν ἀφάθειν, ξένων ἀνά-
μεσιν, τῶν ἄλλων ἀνθρώπων τὴν κατασφάγην,
τῶν δυνάμεων τοῦ διωγμοῦ, τῶν χριστιανῶν ^a τὰς
ἐπιβουλάς, τὰς φθοράς τῶν παρθένων, τῶν ἐκ-
κλησιῶν τὰς κατὰ μέρος, τῶν ἐκκλησιῶν οἰκῶν
ἐρήμωσιν, τῶν σεμνῶν γυναικῶν τὴν δειμαζο-
μίαν, τὰς ἐπὶ πᾶσιν ἐπινοίας κατὰ τῶν μυστη-
ρίων, ὅπῃ πολλοὺς ἠκίζον ^b ἐξαγγέλλω, καὶ ἀ-
κούων ἔλεγον, καὶ διηγουμένους ἐχλεύαζον, καὶ
τὰς ἀγίας γραφὰς ἐφενάκιζον, ἐρρίπτον, ἐξου-
θένου, ^c ἐκλαγον· τοῖς ἀφαισθημένοις τῶν
προσεδρευόντων τῇ ἐκκλησίᾳ, τὸ μῖσος, τὸν γέ-
λωτα τῆ βατίσματος, τὴν ἔχθραν τὴν πρὸς
τοὺς κληρικούς, τὴν ὑπόνοιαν, τὰς κατ' αὐτῶν
ἐπιβουλάς, τὴν χλεύην τῶν προσευχῶν, τὸν
μυκτηρισμὸν τῆς λειτουργίας, αὐτὰς τῆ Θεοῦ καὶ
Χριστοῦ Ἰησοῦ τὰς δυσφημίας, τῶν διαγγελίων αὐ-
τοῦ τὴν ἐπίληψιν. τί μοι οὐκ ἄρα ἀφίησθαι θέ-
τον ὁ Χριστός; ἢ τί μοι συγχωρήσῃ; τὰ πάντα
γὰρ φαῦλα καὶ ἀσεβείας μέσα· ὅσα ἐπαρκεῖ μοι
πρὸς ἀπολογίαν ὁ χρόνος τῆς ζωῆς τῆς ἐμῆς. οὐκ
οἶδα εἰ ζήσομαι ἄλλα εἰκοσι ἔτη· μὴ μοι πρὸς
ἕως μόλις ἔχει μετάνοιαν· τίς μοι χρόνος ὑπάρ-
ξειεν πρὸς τὰς ἀπίστευτους ἀσεβείας μου.

Εἰπατέ μοι, φίλοι, τί ποιήσω, τί δευράξω-
μαι; ἐπέγνω Χριστὸν ^d καὶ θεότητα, ἀλλ' οὐκ ἔχω
δύναμιν ὅπως αὐτὸν ἐξιλεώσωμαι· ἐπέγνω τὴν ἱε-
ρέων αὐτῶν τὴν δυνάμειν, ἀλλ' οὐκ ἔχω πρὸς ὅσον
ἐν αὐτοῖς παρρησιάσασθαι. ἐπέγνω τὴν διαγγελίαν
καὶ χεῖρ, ἀλλ' οὐκ ὁλμῶ ἀλάσθαι, ὑπὸ τῆ συνει-
δότος ἐλεγχόμενος. ἐπέγνω ὅτι μυστήριον ἀθάνατον
ἡ πίστις Χριστοῦ, ἀλλ' οὐκ ἔχω ἰσχυρὸν ἐκμυλίστα-
σθαι αὐτῆς τὸ ἐνάρετον. ἐπέγνω τῆς ἐκκλησίας τὴν
κατὰ μέρος, ἀλλ' ἀδύνατον καὶ τοῖς προσευχόμενοις
ἐξίστασθαι συνήκῃ θεόν, καὶ πῶς αὐτῶν ἀπολογήσα-
σθαι ὅτι οὐκ· ^e δυνάμει ποθῶ, καὶ ἡ ἀσεβεία μου
φειδόμενη· ἐπιθυμῶ δοῦλος ἀκούσθαι Χριστοῦ, ^f ἀ-
γνοῶ εἰ δέλη ἐμὲ πεισθῆναι εἰς αὐτόν· πολλὰ ἐμαυ-
τὸν, καταγράφω δοῦλον αὐτοῦ· οὐ θέλω ἀντιπύμ-
σιν, μόνον με ^g προσδέξασθαι· εἰ μὴ θέλει μου
συνγνώσθαι, ἐμαυτῶ ἐπιγράφω τὴν ἀπίαν, μόνον
καὶ ὡς ἀσεβῆ με ἐπιλέγει. ἐν οἷς ὅπῃ ἀγνίου
ὀλέθρου ἁγίος εἰμι· οὐκ ὀφθαλμοῦ καὶ πτωχείαν,

^c Ἐκλαγον] Forte ἐκναγον.

^d Τὴν θεότητα] Interpres virtutem, & paulo post Scripturarum divinitatem.

^e Ἐξίστασθαι] Addit interpres: Cognovi virginis virtutem, & confundor intendere in gloriosam faciem ejus. Cognovi immaculatam gratiam, & non audeo venire ad salvationem.

^f Εὐσεβῆσαι] Interpres: Venerabilis volo esse, & paulo post amo servos audire Christi.

^g Προσδέξασθαι] Leg. προσδέξασθαι, & paulo post βούληται. μόνον

μόνον αὐτὸ κελεύσαντος ὑποθάνειν ἀξιώθω· ὑπὸ
 τῷ αὐτῷ ἐξούσιαν ἔχοντι, καὶ τοῦ θανάτου αὐτῶν
 a με βούλεται. οὐκ αὐτῷ ἄφεισι· ^a ὑπερβάλλει γὰρ τὸ
 χρεὸς ἅλα καὶ αὐτὴ χρηστότητα. οὐ πειράζων πρὸς
 ἐρχομαι· πείραν ἔχω τὴ δύναμει αὐτῷ ὑπὸ Ιου-
 σίνης, καὶ καταγράφω ἐμαυτῷ θάνατον· ἴδω μόνον
 πῶς πρὸς σκωπεύω χεῖρος. εἶπατέ μοι, ὦ φίλοι, εἰ
 δύναμαι καὶ ὡς ἀλλότριος ἐπιστῆναι τοῖς εἰρημέ-
 νοις, ἵνα μήκοθεν ὁρῶ αὐτὸ τῷ θεότητι. τῆκων
 μου καὶ ψυχὴν καταμαρναῖ. οὐ πτεύω ὅτι ἀφί-
 σιν μοι· οὐ πείδομαι γὰρ χείρονά μου γεγυῖσθαι
 αὐθροπον, ὑπερβαλὼν Ιαννίω καὶ Ιαμβρίω τοῖς
 λεγομένοις. ἐκεῖνοι ἐν τῷ γρηπύειν ὁμολόγη-
 σαν θεοῦ δακτυλόν· ἐγὼ δὲ παντελὲς διεκείμην
 μὴ εἶναι θεόν. εἰ ἐκείνοις ὁ θεὸς οὐ συνεχώρη-
 σεν, καὶ ἐν μέρει ἐπιγνοῖσιν αὐτὸν, ἐμοὶ πῶς
 συγχωρήσεν παντάπασι ἀγνοῖσθαι; οὐ καυχώμαι
 ἐπὶ τῇ ἀσεβείᾳ μου· οὐ γὰρ τὸ ψεύδος πάλιν
 θεωρεῖται ὁφείλων, ἀγνοῶ τὸ χρεὸν, ἀλλ' οἶ-
 da ὅτι ἀληθείας ἀντιποιεῖται. τίς ὑμῖν διηγῆσε-
 ται ἀσεβείας πέλαρος; τίς ὑμῖν ἄβυσσον βλασφη-
 mίας ἀφ' ἧς ἔφυγον, ^b τίς ὑμῖν ἐπεστήσεν κακίας
 b τοῖς θησαυροῖς; ἐγὼ πάντων αὐτῶν ἐχώρησα, ἐν
 ἐμοὶ ἄβυσσοι αὐτῆς ἐχώρησαν· ἐν ἐμοὶ πολλοὶ
 ὑπὸ αὐτῆς ἐναυάγησαν. οὐκ εἰμὶ μόνος ἐν τῇ
 ἀπωλείᾳ μου, οὐδὲ ἐμαυτὸν μόνον ἐβαράθευ-
 σα· πολλοὺς ἄλλους σὺν ἐμοὶ κατέσφαξα. ποῖα
 δὲ κλάω; ὅτε πῖνος δακρύω; ὅτε τῷ σω-
 ματικῶς ἀναγρεθέντων, ἢ θεϊκῶς παραχθέντων
 μοι; ὅτε τῷ μαδόντων δι' ἐμὸν, ἢ τῷ ἐμὲ
 μιμησαμένων; ἀφ' οὗτος ἐγυρόμην ἀσεβείας διδά-
 σκαλος, σπουδαῖος κήρυξ τῆς κακίας γέγονα.
 ἀπείρους εἶχον τοῖς μανθάνοντας, πολλοὺς μετέ-
 δωκα τοῦτο τὸ δηλητήριον· φίλοις δοκῶν παρέ-
 χειν, ξίφος προσεπήγνου· καὶ συγχενεῖς οἰόμε-
 νος ὁφείλειν, ἅπλος αὐτοῖς ὁλέθρου κατέστη, καὶ
 c ἀφ' ἧς πρὸς ἀσέβειας αὐτῶν συχνοὺς ἐποίησα γόητας.
 νέους προσεβίβασα κακῶς ^c γεράσαι, καὶ γέρον-
 τας ἐποίησα ἐναποθάνειν ματαιότητι, ξένους ὑπο-
 δημεῖν πρὸς γοητείαν· καὶ καλὰ δρῶντας οὐκ
 εἶασα πρὸς ὁμόφαι πρὸς ὁμοφύειαν. ἐμύησα ὡς ἱε-
 ρεὺς, ὡς δαιμόνων νεωκόρος ἐδίδασκα, πρὸς ἀ-
 πάντων ἐπόπιστα, ἐπεδείξαμην πρὸς πλάνην· ὡς
 ἱεροφάντης ἐτέλεσα ἐκατόμβην, καὶ ὡς πολλὰ
 ἰσχυρῶν, οὐδενὸς ἐφεισάμην. πολλοὺς ἐξήγαγον πρὸς
 μίμησιν, καὶ ἐμοὶ ἐρίζοντας πολλοὺς ἐφόνευσαν.
 πολλοὶ δέισαντές με κατέπιπτον, καὶ πρὸς ὁμῶς
 d ἐγυρόμην ^d τῷ θελόντων μοι ἀντιστῆναι. ἀξιούμε-
 νος ἐποίησα ἐν αἰεὶ πέτασθαι, καὶ ἐν θάλασσῃ
 e βαδίσαι, ^e καὶ ναοὶ παρέχον ἀνέμοις πλεῖσαι,
 ἱπταμένοι καὶ μὴ βαδίζοντας ὑποδημῶσαι πα-
 ρεσκεύασα. ἀνέμοις ἀπέλυσα καὶ πάλιν ἐκώ-
 λυσα. νῆας ὑπερυψίους γυμνάσαι, καὶ ἄλλας ἐπ-
 ὤκειλα· πρὸς γέλωτα ὕδωρ ἐν ἐρήμῳ ῥέδ-
 σαι ἐφάντασα, καὶ ἐν οἴκοις λιμνάζειν ἐδείξα.

^a Ὑπερβάλλει γὰρ] Hæc ut duriora lenire voluit interpres, qui sic reddit: Non peto ut parcat: superat enim modum pænæ delictorum cumulus: sed non superat ejus benignitatem.

^b Τίς ὑμῖν] Leg. τίς ὑμῖν.

^c Γεράσαι] Legendum apud interpr. male senescere, pro eo quod legitur male se nescire.

tantum dignus sim, qui illo jubente moriar; sub-
 mitto me illius potestati, saltem ergo mori ju-
 beat. Veniam non postulo; forte enim debiti
 magnitudo superat illius bonitatem. Tentatum
 non venio; illius potestatem expertus sum in Ju-
 stina, meque ipse morte condemno; tantummo-
 do videam quomodo Christus adoretur. Dicite
 mihi, amici, an possim his quæ dicuntur saltem
 ut extraneus interesse, ut illius divinitatem procul
 conspiciam. Tabescens animam meam mœrore
 conficiam. Non puto illum mihi condonaturum;
 neque enim mihi persuadeo quemquam hominem
 pejorem me fuisse; quippe cum famulos illos Jan-
 nem & Mambrem superem. Illi enim in magicis
 præstigiis confessi sunt Dei digitum: ego autem
 omnino contendere Deum non esse. Si illis Deus
 non pepercit, quamvis eum ex parte agnoscerent;
 quomodo mihi parcat, qui illum prorsus ignoravi?
 Non gloriatur in impietatibus meis; neque enim
 quasi mendacii iterum colendi partes sustineam,
 ignoro gratiam; sed scio ei veritatem curæ esse.
 Quis vobis enarret impietatis pelagus? quis abyf-
 sum blasphemiarum describat, quis nequitiarum thesau-
 ros recludat? Ego enim nequitiam omnem perce-
 pi, ac in me illius abyssi comprehensi sunt, multi
 per me naufragium in ea fecerunt. Non solus pe-
 rii, nec me solum præcipitem dedi; multos alios
 mecum abstraxi. Quænam autem deplorem &
 lugeam? Quos occidi, an quæ curiose peregi!
 Quos habui discipulos, an quos imitatores? Libe-
 ralis exstiti impietatis doctor & diligens nequi-
 tiæ præco. Innumeros habui discipulos, ac mul-
 tos participes feci hujus perniciæ; & cum amicis
 gratum facere mihi viderer, gladium defigebam;
 & cum propinquos juvare, causa illis eram &
 origo mortis, ac eorum rogatu plurimos feci ma-
 gos. Juvenes docui prave senescere, senibus per-
 suasi ut in vanitate morerentur, hospitibus ut
 magiæ causa peregrinarentur; & qui præcla-
 re se gerebant, eos ad pietatem progredi non
 sivi. Initiavi ut sacerdos, edocui ut dæmonum
 ædituus, potum dedi ad fraudem, mei speci-
 men præbui ad errorem; hecatomben sacrificavi
 tamquam hierophanta; & quasi multa po-
 tens efficere, nulli peperci. Multos ad imitan-
 dum accendi, & mecum contententes mul-
 tos occidi. Multi metu correpti ad pedes meos
 accidebant, & resistere volentium proditor
 eram. Feci ut qui rogabant in aere volarent,
 vel in mari graderentur, & instar ventorum
 navigarent, vel volantes ac non incedentes
 peregre irent. Ventos immisi ac rursus co-
 hibui. Naves demersi, & alias in altum pro-
 vexi. Feci animi causa ut aqua in desertis lo-
 cis fluere, vel in domibus stagnare videretur.

^d Τῷ θελόντων] Melius οὐ θελόντων. Proditor eram eorum qui mihi obfistere volebant. Hinc interpres sic vertit hunc locum: Qui autem mihi subditi facti sunt, deduxi in tenebras perditionis.

^e Καὶ ναοὶ] Legendum videtur, καὶ ὡσεὶ, sicque legit interpres: Et sicut ventus navigabant.

Feci ut a maritis mulieres ad mœchos abirent. Faciles ad abortum vias aperui, ut gratum morti facerem; totas domos in perniciem conjeci, amicos per dolum occidi patiebar, multos ex fidelibus famulis damno affeci. In his nonnulli, cum me admirarentur, imitari avebant, ac dæmones mecum gaudebant quod me hortati fuissent.

13. Dicite igitur mihi, amici, utrum inveniri aliquid possit, quo his malis liberer, an potius vita laqueo finienda sit! Vivere enim in ejusmodi memoria nefandorum facinorum, etiamsi non jam amplius fiant, res est morte crudelissima digna; vellem igitur de Christi potentia erudiri, sicque destinatam mortem obire. Hæc me cupiditas retinet adhuc in vita; scio enim spem salutis omnem mihi esse præcisam. Non possum cætera enarrare, ne memoria mea instar gladii sit; non possum eloqui graviora, ne surgentes aufugiat; non debeo ad majora progredi, ne ipsa domus ruinas trahat & solo æquetur. Quædam tantum vobis demonstro ex quibus impietatem meam perspiciatis. Nam anima mea seorsum a corpore in inferis versabatur, calumnians, bellum gerens multo quam dixi nequius. Dæmones aeris ad invidiam & æmulationem hortabar, & inferiores cum superioribus committebam, meque utrisque instar prodigii exhibebam. Non possum quæ supersunt percurrere, neque enim audientibus profint. Quomodo ergo dicitis, Christus te suscipiet, ignari & inscii rerum mearum? Judæos mihi in medium affertis, qui misericordiam consequuti sunt. Ego & ipsos illos, qui Christum occiderunt & cum Deo bellum gesserunt, superavi, ac forte ipsos etiam dæmones a quibus impulsus sum. Ac vobis quidem maximam habeo gratiam; sed salutem me adepturum non spero, qui tantam in Deum & homines impietatem præ me tuli. Scio me dixisse majorem me esse Deo; quinetiam illum irridebam agrestem appellans. Ostendebam enim mortuos quasi viventes & claudos veluti curren-
tes; ac multos deterrui quominus illum Deum esse crederent. Sed & differendo impedi-
ebam ne Christiani fierent, persuadens Christum non esse Deum, ut qui a Judæis, operante diabolo, in crucem actus fuerit. Imperitum illum vocabam & planum, ac nulla prorsus cognitione præditum, non modo invisibilium, sed ne visibilium quidem. Et quomodo mihi dicitis, suscipiet te Christus, qui tot ac tanta in eum peccavi? Quodnam autem peccatum poenitentia expiare potero? avocatos a salute, an coniectos in perniciem? cædes a me perpetratas, an quæ meo consilio patratæ? flagitia a me admissa, an quæ admittenda persuasi? structas a me insidias, an

γύνακα ^a διώκεσθαι ὑπὸ τῷ συμβίῳ πρὸς τοὺς ^a
μοιχοὺς ἐποίησα. ^b τεκνοφορίαν ἐδείκνυσον διὰ τὴν ^b
χάριν θανάτου παρέχων, οἴκου ὅλους παρεδίδου
εἰς ὄλεθρον, φίλους δολοφονηθῆναι ἠνεχόμεν, οἰ-
κετῶν γνησίων συγχροὺς ἐζημίωσα. ἐν τοῖς ἐνίοις
ἡξίου ὁμοιωθῆναι θαυμάζοντες, & οἱ δαίμονες
συγχαίροντες ὅτι με πορεύεσθαι ὀντο.

Εἶπατε μοῦ μοι, ὦ φίλοι, εἰ ἐστὶ ἐπινοία ^a
πρὸς τὴν τοῦτον ἀπαλλαγὴν, ἢ μάλλον χεὶρ ^b
ἐλέσθαι τὸν δι' ἀγρόνης θάνατον; τὸ γὰρ ζῆν ^c
ἐν τοιαύτῃ μνήμῃ πονηρῶν πράξεων, καὶ μνηστῆ-
ρῶνται, ἐλάτου θανάτου ^c ὅστις ἄξιον. ἡ δὲ λον ^c
οὐ καὶ ἀνοδοῦται πρὸς τῆς τῆς Χριστοῦ θανά-
μεως, καὶ οὕτως θανεῖν τὸν ὀνεισμαίνον μοι θάνα-
τον. τοῦτον τὴν ὁπιδυμίαν ἔχων ἀνέχεται ἐπὶ τῆς ^c
ζῆν. οἶδα γὰρ ὅτι πᾶσά μοι σωτηρίας ἐλπίς
ὑπερήνηται. οὐ φέρο εἰπεῖν τὰ λοιπὰ, ἵνα μὴ τὴν
μνήμην μου ξίφος γυμνάσῃ ἀποσκευάσω. οὐχ
ὑπομνήσω φράσαι τὰ ὑπερπερα, ἵνα μὴ ἀναστάν-
τες ἀποδράσιν. οὐκ ὀφείλω ὁπιδυμῶν ὅτι τὰ
μείζονα, ἵνα μὴ καὶ ὁ οἶκος αὐτὸς εἰς τέλειον
ἐδάφος κατασπασθῇ. ἐνταῦθα ὑμῶν μόνον δείκνυμι
ὁποῖός εἰμι ἐγὼ ἀσέβης, ὅτι τὴν ψυχὴν ^d ἀφ' ^d
τῆς σώματος ἐν ταρτάρω εἶχον, συκοφαντοῦ-
σαν, πολεμοῦσαν πολὺ τῷ εἰρημῶν ἀνοσιώ-
τερον. τοῖς ἐν ἀέρι βουλας ἐδίδομι ζηλοῦ,
καὶ τοῖς ἡέτω πρὸς τὰ αἶω συνέβαλον, καὶ
ἐμαυτὸν παρέειχον ἐκατέρωθεν τεκμήριον. οὐ χωρὶς
διελθεῖν τὸ κατάλοιπον, οὐ γὰρ συμφέρει τοῖς
ἀκούουσιν. πῶς οὖν λέγετε ὅτι Χριστὸς σε πα-
ραδέξεται, ἀγροῦντες τὰ κατ' ἐμέ; Ιουδαίοις
μοι εἰς μέσον ἤγαγετε, ἐπεὶ δὲ ἔτυχον ἰλασμοῦ.
ἐγὼ καὶ αὐτοὺς τοὺς χριστοκτόνους, θεομαχίαν-
τας ὑπερέβαλλον, τάχα δὲ καὶ τοὺς ἐνεργήσαν-
τας εἰς αὐτοὺς δαίμονας. καὶ ὑμῶν πλείη χεί-
εις, ἐγὼ δὲ οὐκ ἐλπίζω ἐπὶ σωζέσθαι, ὅ-
σαυτὴν ὁπιδειγμένος εἰς θεὸν καὶ ἀνθρώπους
ἀσέβειαν. οἶδα ὅτι εἶπον ἐμαυτὸν ^c μείζονα ^c
θεοῦ. ἀλλὰ καὶ ἐγέλων αὐτὸν ἀγροῖον ὑπο-
καλῶν. ἐδείκνυσον γὰρ καὶ νεκροὺς ὡς ζῶντας,
καὶ χωλοὺς ὡς τεύχοντες. καὶ πολλοὺς ἐνεπύ-
διον αὐτῷ πισυνῶν ὅτι θεὸς ὅστις. ἀλλὰ καὶ
λόγῳ ἐκώλυον μὴ γυμνάσῃ χριστιανοὺς, πείσαν
ὅτι οὐκ ἐστὶ θεὸς ὁ Χριστὸς, ὅθεν καὶ ἐσταυρώ-
θη ὑπὸ Ιουδαίων, τῆς ἀλγέλου ἐνεργήσαντος.
ἰδιώτῃ ἐλεγον αὐτὸν καὶ μηχανικόν, & μηδ'
ὅλως ἔχοντα ἐπίγνωσιν, οὐ λέγω τῷ ἀσέβειαν,
ἀλλ' οὐδὲ τῷ ὁρατῶν. & πῶς μοι λέγετε, δέ-
ξεσθαι σε ὁ Χριστὸς, ὅσαυτα εἰς αὐτὸν ἀμάρτησαν-
τα; πρὸς πῶς δὲ δυνήσομαι μετανοῆσαι; ὡς ἐκώ-
λυσαι σωθῆναι, ἢ ὡς ἐπεισα ἀπόλεσθαι; ὡς ἐδρα-
σαι φόβον, ἢ ὡς ἐπεισα σφαγᾶσαι; ὡς ἡσέλγη-
σαι, ἢ ὡς ἐπεισα ἀτελῆσαι; ὡς ἐπεβούλευσαι, ἢ ὡς

mus corruat & solo æquetur.

^d Διὰ τὸ σώματις] Leg. ἰδίᾳ. sic etiam legit interpres qui reddit, extra corpus.

^c Μείζονα Θεοῦ] Interpres scio quia ipse dixi meipsum Christo majorem.

^a Διώκεσθαι] Sic legit interpres: *Mulieres feci expelli à vi-
vis suis in domibus mæchorum*, sed tamen legendum videtur
διώκεσθαι.

^b Τεκνοφορίαν] Leg. τεκνοφορίαν.

^c Ἐστὶν ἄξιον] Hanc sententiam paulo post confirmat,
cum ait se vereri ne ob scelerum commemorationem do-

ἐχλεύασα, ἥρπασα, ἠδίκησα, ψυχὰς καθελὼν
 ἀπὸ φωτός εἰς τὸ σκότος τὸ ὕψιστον; ὅτι γὰρ
 ἠδυνήθην γινώσκειν θεότητα ἀληθινὰ, ὅσα ἀρκεῖ
 μοι. ἀλλ' ὅτι σωθῶν κρείττον εἶναι, τὴν ἀρετὴν
 χάριν Χριστὸν παύομαι, μήποτε χεῖρον περὶ
 ἀσέβεια, οὐδ' ἄλλος με δυνατόν εἶναι θεῶν
 ελθεῖν. σιωπῶ ἵνα μὴ μου ὑπόμνησιν ποιή-
 σιται ὅτι εἰς ἄφεσιν, ἀλλ' εἰς ὑπερβάλλουσαν
 κόλασιν. καὶ δὴ τοῖς δάκρυσι συχέθει, ὅτι
 τούτοις ἐσιώπησα. ἐκλαγον δὲ καὶ πάντες οἱ συμ-
 ψαλμασθέντες σφοδρῶς, ὅτι δίκαια λέγω. καὶ
 ἡ μέγας κοπετός δοκιμαζόντων, ὅτι εἰκότως
 ἐφρόνησα ἀπαγόμενος Χριστὸν πρὸς ὅσον, ἀνά-
 ξιος ὢν τῆς θείας αὐτῆς ὑπερβάσεως. καὶ πρὸς
 ῥηξάμενος τὴν ἐσθῆτα καὶ κόμην πατάμενος ἐ-
 κείμην ὅτι τὴν ἐσθῆτα, πένθος μέγα ἀράμενος,
 ὅτι ἀλαλήτοις δάκρυσι τὸ οὐαί μοι ἀναφωνῶν, ὅτι
 ἀπωλόμην ὁ ἀθλιός.

Τότε δὲ πάντων συγχυθέντων ὁ ἐπίσκοπος Εὐσέ-
 βιος ἀποκριθεὶς λέγει. Κυπριανέ, μὴ ἀπελπίσης,
 τούτων γὰρ πάντων ἡ λύσις ἔστιν, ὅτι ἀγνοῶν ἐποίη-
 σας. ἐνόμισας γὰρ ἐν θεοῖς ἑαυτὸν ἔργοις ὑπερ-
 δακύναι, ἀναπαύσας τὸν δαίμονα. ἡ ἀγνοία τό-
 πον σοι δίδωσιν ἀπολογίας. ἵνα τι παρὰ τῆς σεαυ-
 τὸν διωλύμι; ἵνα τι σωτέρας τοῖς δαίμονι τοῖς
 πρὸς ὅσον τῆς ψυχῆς; ἐμοὶ ἀκούσον τῆς φιλοφρο-
 νίας σου, ὡς ἡσυχίαν, ἵνα σε πληροποιήσω.
 οἶδα πολλοὺς, ὡς Κυπριανέ, εἰ καὶ μὴ τῆς περὶ
 ἑσέως, ἀλλὰ γὰρ τῆς περὶ τῆς σεαυτοῦ
 Χριστὸν ὅτι δεχόμενος. ἀπὸ τῆς μέγας ὑπερ-
 ὅσον. ἐκείνοι γὰρ καὶ ἐδέχθησαν, καὶ σὺ γὰρ πάν-
 τως ὅτι κατ' ἐκείνους δεχθήσῃ. ἕως πότε οὖν κό-
 πεις σεαυτὸν ὅτι πικρὴς, καὶ ὡς ὢν ὅτι ἀσθενείας
 πολλῆς; ἀπὸ μὴ καὶ τῶν τῶν σου τῶν ἀνελπίστων
 ὁ δαίμων δὴν ὑπερβάσει. δεινός ἔστιν ὡς καὶ
 σὺ γὰρ γινώσκεις. ἡ ἀγνοεῖς ὁ πρὸς τῆς φωνῆ-
 σι αἰέτορα ἐν νυκτὶ, μετὰ δόλου σοι ἀπεκρί-
 νατο, καὶ πῶς ἀπεσείδῃ ἀπειλῶν; ὅτι εἶπεν σοι
 ὅτι ὁ Χριστὸς μισεῖ τοὺς ἐμοὺς, ὅτι μὴ δόλου, φη-
 σὶν, σωτήριον σοι, ἵνα σε χωρίσας ἀπὸ ἐμοῦ
 πάλιν ἀποστήται, καὶ ποιήσῃ εἰς σέ ὁ βούλεται;
 τῶς οὖν ὁφείλεις εἶδέναι ὅτι παρόντος Χριστοῦ, οὐ-
 δὲν ἰσχυρὸς ὁ δαίμων. κατασφραγιστὴ σου ἡ καρ-
 δία, ἵνα ἀφαιρεθῇ ὅτι αὐτῆς ἡ ἀνελπίστιας ἐν-
 νοία. ὅτι καὶ Χριστὸν, ἵνα πείραται αὐτῆς λάβῃς
 τῆς χρηστότητος. οὐκ ἀρετὴ σε δῶρα, οὐδὲ χρόνου
 δέεται πρὸς τὸ ἔλεος. οὐδὲ μεσσηνίαν φαντα-
 σίας σοι ποιεῖ τῶν βοηθῶν αὐτῆς. λέγει γὰρ ὁ μα-
 ρτυρὸς Χριστοῦ Παῦλος ὁ ἀπόστολος. ἐγγὺς σου ἔστι
 τὸ ῥῆμα ἐν τῇ σωματί σου, καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ
 σου. ^a ποῖον ὅτι ῥῆμα; τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως καὶ
 ὑπεκλήσεως δηλαδή. σῶμα γὰρ, φησὶν, ὁμολογεῖ-
 ται εἰς σωτηρίαν, καρδίᾳ δὲ πιστεύεται εἰς δικαιο-
 σύνην. ἀποδέχομαι σου ὅτι ὁμομολόγησιν, ὅτι ὁμο-
 λῶς μοι τὰς ἀσθενείας τὰς οὐσίας ^b καὶ τὰς μὴ
 οὐσίας. διὸ ὅτι ἡσυχάσα, καὶ τοὺς φίλους τοῦτο ποιῇ-
 σαι ἐπεισα, ἵνα ἐμείνωντός σου τῆς ἐχθροῦ τοῦ φρο-

ludibria & rapinas & injurias animabus factas,
 quas e lumine in tenebras exteriores avertēbam?
 Quod enim ad veræ divinitatis cognitionem per-
 venire potuerim, id mihi non sufficit; quapropter
 gratiæ à Christo petendæ finem facio, id
 satius esse perspicuens, ne forte in majorem im-
 pietatem incidam, idoneum me esse putans qui
 ad Deum accedam. Taceo ne meminerit mei
 non ad veniam, sed ad gravissimum supplicium.
 His dictis conticui lacrymis prohibentibus; ve-
 hementer etiam omnes plorabant qui una asside-
 bant, ac magnus erat planctus, iisque videbar
 æqua dicere ac recte sapere, quod ad Christum,
 utpote indignus qui prodirem coram illius di-
 vinitate, accedere non auderem. Ac discissa ve-
 ste & coma cinere conspersa humi jacebam, non
 sine maximo luctu & lacrymarum vi clamans,
 vae mihi quia perii miser.

14. Tunc autem omnibus verecundia & pu-
 dore suffusus, amicus meus Eusebius dixit: Cy-
 priane, ne desperes, horum enim omnium re-
 medium est, quia ignorans fecisti. Videbaris enim
 tibi operibus divinis esse deditus, cum diabolo
 gratum faceres, dat tibi ignoratio excusationis lo-
 cum. Cur te ipse supra modum dilaceras? Cur in
 has cogitationes incidisti ad animæ perniciem? Au-
 di me amantem tui, & patientem mihi aurem ac-
 commodam, ut tibi persuadeam. Multos novi, Cy-
 priane, qui cum ad Christum non præclare factis,
 sed tamen animi affectibus accederent, suscepti
 fuere. Totum ex parte cognosce. Magi erant illi
 & suscepti sunt, tu quoque magus eodem prorsus
 modo ac illi recipieris. Quousque igitur te ipse
 cædis ac ulcisceris, quamvis admodum infirma
 valetudine? Vide ne te in hanc quoque desperatio-
 nem diabolus conjecerit. Versutus enim est, id
 quod tibi apertius est quam mihi. An ignoras
 quid tibi antequam gallus nocte cantaret, non si-
 ne dolo responderit, & quomodo sese proruperit
 minabundus? Nonne dixit tibi: Christus meos
 odit, ac per dolum tibi subvenit, ut cum te a me
 abstraxerit, iterum abjiciat; seque tunc de te pœ-
 nas arbitrio suo sumpturum adjecit? scire igitur
 debes, præsentē Christo nihil posse diabolū:
 signa cor tuum ut auferatur à te desperationis co-
 gitatio. Invoca Christum ut illius benignitatem
 experiaris. Non postulat à te dona, nec tempore
 indiget ad misericordiam, nec tibi per mediatorum
 phantasiā subvenit: dicit enim discipulus Chri-
 sti Paulus apostolus: *Prope est verbum in ore tuo &*
in corde tuo. Quale illud verbum? Fidei in illum &
 invocationis videlicet. *Ore enim, inquit, confessio*
fit ad salutem, corde autem creditur ad justitiam.
 Probo confessionem tuam, qua mihi impietates
 a te admissas & non admissas enarrasti. Quapro-
 pter filii & amici ut idem facerent persuasi, ut
 postquam evomisses inspiratam ab inimico fen-
 bertinus sic habet: *Et pronuntiasti impietates tuas quas fe-*
cisti, & quas non fecisti.

Rom. 10. 8.

Ibid.

^a Ποῖον τὸ ῥῆμα] Corrupte admodum in editione: Quod
 dicitur verbum fidei: Et dicit vacue in eum est & invocationes.

^b Καὶ τὰς μὴ οὐσίας] Hæc desunt in edit. At cod. Col-

tentiam, animus tuus allevaretur ad aspiciendam pietatem erectus. Deinceps igitur stes animo, Cypriane; cogita hominem te esse, intellige errorem & ignorationem. Nam si cognita Christi virtute in impietate permaneres, non immerito tua desperatio probaretur. Sed si nunc cognoscis ac inimicum averfaris; perspicuum est te jampridem, si quis de Christo nuntiasset, sine mora impietatem abjecturum fuisse. Nunc igitur lacrymis tempera ob Christum tibi placatum, & fortem animum assumens sequere quo ille vult. Sic enim ad Christum plures quam perdidisti perducere poteris, omnibus utilia suggerens.

15. At ego dixi: lacrymandi finem non facio, conscientia percussus. Et ne pluribus morer, (unum est enim quod me sollicitudine distringat, structæ insidiæ sanctæ Justinæ; an Christus illius laborem parvi facturum sit mihi que condonaturus, propter quam puerorum cædem & jecoris in mulieribus inspectionem, & alia nefariæ artis facinora commisi,) oro te, pater Eusebi, exple quod scire aveo ex scripturis Christi, an ex iis, qui similem impietatem professi sunt, conversum aliquem crimine liberaverit.

16. Tum Eusebius dixit: Apostolus Christi Paulus nomine, etsi magus non fuit, certe primus exstitit illius servorum persecutor: consensit neci Stephani; sed & publicis litteris eos qui Christum Damasci colebant, ex hac regione ac omni civitate expellebat. Sed conversus vas electionis illius factus est, quemadmodum & ipse confitetur: *Misericordiam, inquit, à Christo consecutus sum, quia ignorans feci.* In actibus autem Apostolorum illius legitur multos ex illis qui curiose egerant, cum libros magicos combussissent, à Christo susceptos esse, & baptizatos remissionem peccatorum accepisse, impietate & meritis ob eam poenis liberatos. Quod si tibi & Babylonius Nabuchodonosor proferendus; is cum impie se gessisset post spectatam Dei potentiam in camino ignis, ex quo tres Dei pueri flamma repressâ eruti sunt, ejectus ex hominum societate & bestia factus est; sed poenitens receptus, ita ut rursus imperium recuperaret. Præterea Manasses rex Israel & multalii reges & privati, cum post Dei cognitionem, scelera omnia perpetrassent, poenitentes recepti fuere, & gravissimis ob idololatriam suppliciis exsoluti; quamvis secum totos populos abstraxissent, & occidissent prophetas, ac sacra contaminassent. Sed & omnem Israel em usque ad Christi adventum sæpe in impietatem delapsam ac sæpe poenitentem quodam veluti patientiæ ac misericordiæ pelago excepit. In Ecclesia autem hæcenus tonfos habens capillos poenitentia plurimum valet; ita ut qui maxime debilitati sunt peccatis, conversi suscipiantur. Illius autem virtus est Evangelium, quod est manna gratiæ Christi, ut impii misericordiam in eo consequuti non

* Τα πείρα.] Notum & pervulgatum est hac voce magicam artem designari solere.

νημα, ὁπποῦ φιοῦ σου ἡ ἀγνοία, ἀνανεύσασθε πρὸς τὴν δόξάν. λοιπὸν οὐκ κατὰ Κυρία- νὲ, σιώεις ὅτι ἀνθρώπος εἶ, νόησον τὴν πλάνην, τὴν ἀγνοίαν. εἰ γὰρ ὁπποῦ Χριστὸς τὴν δύναμιν τῇ ἀσέβειᾳ ἐπέμεινας, τάχα αὖ πρὸς τὴν ἀνελπίσταν σου ἀπέδεξάτο. εἰ δὲ νῦν ἐγὼς καὶ ἀποσρέφῃ τὸν ἐχθρὸν, διήλθον ὅτι καὶ πάλαι, εἰ πρὸς αὐτοὺς Χριστὸς ἐξηγήσατο, προετοπάδην τὴν ἀσέβειαν ἀπεκήρυξες. νῦν οὖν τὸ μὲν σακρύνει σοι παρείδω δὲ τὴν Χριστὸς σοι καταλλαγὴν, τὸ δὲ φρόνημα ῥωμαλέον κτησάμενος ἴδι πρὸς τὴν αὐτῆς βούλησιν. οὕτω γὰρ αὐτὴν πλείονας ὢν ἀπόλεσας πρὸς ἐνέχῃ δυνήσῃ Χριστῷ, πᾶσιν ὑποπιδέμενος τὰ σωζόμενα.

Καὶ γὰρ ἐφύω· σακρύνει οὐ παύομαι τὰς σωειδὸς πληττόμενος. τὸ δὲ τὰ πολλὰ λέγειν παρὲς, (μίαν γὰρ πάλιν φροντίδα ἔχω τῆς ἀγίας Ιουστίνης ὁπποῦ λῆς, εἰ πρὸς Χριστὸς τὴν αὐτῆς καταπόνησιν, καὶ ἐμὴν συγγνώμη, δι' ἧς καὶ παρδοκτονίαν καὶ ἡπατοσκοπίαν ἐν γυναιξί, καὶ τὴν λοιπὴν ἀθεσμον τέχνην πεποίηται,) ὡς θαλασσὴ οὐκ, πᾶτες Εὐσέβιε, παρὸν μοι ποδοῦπι ἐκ τῆς γραφῆς τῆς Χριστοῦ, εἰ πᾶς τῶν κατ' ἐμὲ ἀσέβων ἐπιστρέψαντα ἐκλήματον ἀπήλλαξεν.

Καὶ ὁ Εὐσέβιος ἐφίη· καὶ ὁ ἀποστόλος Χριστὸς Παῦλος τοῦτομα, εἰ καὶ μὴ μάγος ἦν, ἀλλὰ δικτῆς γέγονεν τῶν δούλων αὐτῆς ἀκροδίνιος ἀμέλει, συνευδίκησεν τῇ ἀναγρέσῃ Στεφάνου· ἀλλὰ καὶ δημοσίοις γραμμασι τοῖς κατὰ Δαμασκὸν Χριστῷ λατρεύοντας ἐξεδίωκε τῆς χώρας καὶ πάσης πόλεως. ἀλλ' ἐπιστρέψας σκεῦος ἐκλογῆς αὐτῆς ἐγένετο, ὡς καὶ ὁμολόγησεν εἰπὼν· ἡλεήθην ὑπὸ Χριστοῦ, ὅτι ἀγνοῶν ἐποίησα. ἐν δὲ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀποστόλων αὐτῆς πείρῃ, ὅτι ἱκανοὶ τῶν τὰ πρὸς ἐργα πρὸς αὐτὸν ἐμπέσαντες τὰς μαγικὰς βίβλους αὐτῶν πρὸς δέχθησαν Χριστῷ, καὶ βαπτισθέντες ἀφέσεως ἀμαρτιῶν ἔτυχον, τῆς δὲ ἀσέβειας ἐκ τῆς αὐτῆς κολάσεως ὑπεράνω γυρόμενοι. εἰ δὲ σοι καὶ ἐκ τῆς Βαβυλωνίου Ναβουχοδονόσωρ εἰς μέσον ἐνεγκῆν, οὗτος μετὰ πείραν Θεοῦ ἦν εἶδεν ἐν χαμίνων πυρὸς κατηργημένης, ῥυθιζάντων τριῶν παύδων Θεοῦ, ἀσέβειας, καὶ ἐκδιωχθεὶς ἀπὸ τῆς ἀνθρώπων, κτήνος γεροντῶς, μετανοήσας ἐδέχθη, ὥστε τὸ ἐξ ἀρχῆς κράτος ἀπολαβεῖν. ἐκ τῶν οὖτοις Μανασσῆς δὲ ὁ βασιλεὺς Ἰσραὴλ, καὶ πολλοὶ ἄλλοι βασιλεῖς καὶ ἰδιῶται, καὶ μὴ Θεογνωσίαν τὰ πάντα δεινὰ δράσαντες, καὶ μεταμελεθέντες ἐδέχθησαν, ἀνεδέντες τῶν δὲ τὰ εἰδωλὰ βαρυτάτης κολάσεως· καὶ ὅτι οὐκ αὐτοῖς δῆμοις ὁλοκληροῖς συγκατασάσαντες, καὶ πρὸς αὐτὸν ἀνελόντες, ἐκ τῶν ἱερῶν μιάναντες. ἀλλὰ καὶ πάντα τῆς Ἰσραὴλ ἀρχὴ τῆς Χριστοῦ παρουσίας συχρᾶς ἀσεβοῦντα, ἐκ συχρᾶς μετανοοῦντα πελάγῃ ἀνέξιχαίης καὶ ἐλέους προσεδέξατο. καὶ ὅτι τῶν ἐκκλησίας ἡ κουερκόμος ματάνοια ἰσχύει πολλὰ ἕως νῦν ὥστε καὶ τοὺς λίαν ἐξασθενήσαντας ἀμύρπας προσεδέξαντο πρὸς αὐτὸν. ἡ δὲ δύναμις αὐτῆς ἐστὶ τὸ δυνάμιον· αὐτὸ γὰρ ἐστὶ τὸ μάννα τῆς Χριστοῦ χάριτος, ὅπως οἱ ἀσεβοῦντες ἐν αὐτῇ ἐλεούμενοι μὴ

^b Κατηργημένης.] Legendum κατηργημένης vel addendum φλογός.

κατακρίνωνται. διὸ λέγει τῷ Πέτρῳ· ὅτι οὐ μόνον ἐπὶ αἰῶνις ἐπὶ αἰῶνις τῷ ἀδελφῷ σου, ἀλλὰ ἐβδωμηκοντάκις ἐπὶ αἰῶνι· πῶς οὖν σοι οὐκ ἀφήσῃ ὁ ἀνθρώποις ὅστις ἐπὶ τῷ ἔχειν τοσαύτην χρηστότητα; ἵνα δὲ μάθῃς ὅτι συγκρίσιν τῇ ἐλέει τοῦ Θεοῦ πρὸς ἀνθρώποις, μῦρτυρεῖ τις βοά· ἐλεον ἀνθρώπου ὅτι τὸν πλησίον αὐτοῦ· ἐλεος ὃ Θεὸς ὅτι πᾶσαν σάρκα. τί οὖν εἰ σὺ πρὸς πᾶσαν σάρκα, ὅτι νομίζεις ἐκκενοῦσθαι αὐτόν, εἰς σὲ χρησεύσεται; ὅτι Νινευίτας ὤρεσεν θάνατον, ἀσεβήσαντας ὑπὲρ σε, οὐ λέγω καθ' ἑνὰ, ἀλλὰ τοὺς πάντας ὁμοῦ· καὶ ὅτι σπέρξαντας οὐκ ἀπόλεσεν. καὶ σὺ ὁμότως αὐτὸν παρακαλέσων, ὅτι οὐ μὴ σε ἀποστήται. τῷ ληστῇ ῥοπή τὸν ὁδὸν δεισὺν δωρεῖται δὲ τῷ ὑπερβολῶς τῆς πίστεως, καὶ σοι οὐ συγκωρεῖ καὶ εἰς πελάγη κακίας καταρυσμένος ἦς, εἰαν γνησίως αὐτὸν ὀπιησῇ; ἀνάγνωθι τοὺς πορροῦντας, καὶ εἴσῃ αὐτῷ τῇ χρηστότητι. λέγει Ὡς τῷ Ἰσραήλ· ὡς Σόδομα θύσομαι σε, καὶ ὡς Σεβωείμ· καὶ διὸς ἐπάγει, καὶ ἐσράφη καρδίᾳ μου ἐν τῷ αὐτῷ συνεταράχῃ ἡ μεταμέλειά μου, σημάτων ὅτι ἐτοιμὸς ὅτι τοὺς μετάνοοντας πορροῦντας. λέγει τῷ Ἠλίου· ἴδες πῶς κατηνύγη ὁ Αχαάβ διὰ τοῦ πορροῦντος μου; οὐ μὴ ἐπάξω ἐν τῇς ἡμέραις αὐτῶν τὰ κακὰ, καὶ ὅτι αὐτῷ τῷ Ἠλίου ὀρίσας αὐτῷ θάνατον πρὸς πνοῦς Ναβουθαί, ὃν δόλω ἐφόνευσεν Ἰεζάβελ ἡ γυνὴ αὐτοῦ δι' αὐτόν. ἐπὶ πῶς σεαυτὸν ἀπελπίζεις σωθῆναι πορροῦντα πελάγη οἰκημάτων πορροῦντος; οὐ μόνον λιτῆς σοι δείκνυμι Θεὸν χρησεύμενον· ἵνα γὰρ μηδεὶς ἑαυτὸν σωτηρίας ἀπαγορεύσῃ, ὁμνυσι λέγων· ζῶ ἐγὼ λέγει κύριος, εἰ θελήσῃ θελῶ τῷ θάνατον τῷ ἀμάρτανῳ, ὡς τὸ ὀπιστρέψαι, καὶ εἰς ζωὴν ἐλθεῖν. ὅς ὅλης καρδίας μετανόησον, καὶ ἐρεῖ σοι· εἰαν ζῆς ἐπὶ ἑκάτον ἐν ἀσεβείᾳ, καὶ ἐν τῇ ἑκατῇ ἡμέρᾳ μετανόησῃς, οὐ μὴ διὰ θάνατον λέγει κύριος, ἀλλὰ ζῶν ζήσῃς ἐνώπιόν μου. οὐ δύναται Θεὸς ψεύσασθαι, αὐτὸς γὰρ ὅστις ἡ ἀλήθεια. μὴ δὲ σὲ ἔχῃ ἡ ἀλλοτριότης, Κυπριανέ, ὅς γε τῷ ἰδίου υἱοῦ σὺ ἐφείσαστο δὲ τὸ τῷ ἀνθρώπων γένος, καὶ ὅτι σοὶ ἔχει νικηθῆναι ἡ ἀγαθότης αὐτῶν; τὰ ἐννενηκοντακοντὰ πορροῦντα ἐν οὐρανῷ κατέλθεν, δηλαδὴ τὰ ἐπουράνια ἄγματα, καὶ πρὸς ἐν κατελήλυθεν τὸ ἀπολωλὸς, καὶ ὅτι σοὶ ἔχει συσεῖλαι αὐτοῦ τῇ χρηστότητι; δὲ τὸν ἀνθρώπον ἐσαυροῦν, ἐπὶ ὅκνῃ ἀσεβεῖ ὀπιστρέφοντι ἑαυτὸν ὀπιδοῦναι; λοιδορούμενος τοὺς ἀσεβεῖς πορροῦντας, ἐπὶ δὲ ἀζόμενος ἀπώσεται σε; ἀπιστούμενος τοὺς ἀμάρτανους πορροῦντας, καὶ πιστεύμενος οὐ χρησεύσεται σε; πάγων σὺ ἀπεσράφη τὸν ληστὴν, καὶ πορροῦντος πορροῦντος πρὸς σε σὺ ὀπισπράφησται εἰς ἰλασμόν; εἰ μείζων τῷ ἀγγέλῳ ὁ Θεός, πάντως ὅτι μείζωνος χρησεύεται. πάντα τὰ ἐπουράνια χαίρουσιν ὅτι ἀμάρτανῳ ἐν μετανοουῶν, καὶ πῶς ὁ Θεός σε ὀπισπράφησται; θάρσῃ Κυπριανέ, οὐκ ἦλθεν ὁ Χεῖρος καλέσαι δικαίους, ἀλλ' ἀμάρτανους εἰς μετάνοιαν. μόνον σὺ μετανόησον ὡς ζῆς, καὶ ὅτι αὐτὸν πορροῦντος σε. ὅτι εὗρεν τὸ ἀπολωλὸς πορροῦντον οὐ μόνον ἐχάρη, ἀλλὰ καὶ

^a Αλλοτριότης] Legendum esse παλιμορφησθαι admonuit me doctissimus Capperonnerius, cujus ingenii & eruditionis

condemnentur. Quapropter dicit Petro: *Non solum septies septies dimittes fratri tuo, sed septuagies septies.* Quomodo igitur tibi non dimittat qui talem hominibus commendat benignitatem? Atque ut discas comparationem divinæ misericordiæ cum humana, quidam testatur clamans: *Misericordia hominis in proximum ejus; Dei autem misericordia super omnem carnem.* Quis es tu ad omnem carnem, ut eum exhaustum esse existimes, si benignus in te sit? Ninivitis, quorum impietas tuam superabat, mortem constituit, non dico singulis, sed omnibus simul: conversos non perdidit. Tu quoque illum etiam atque etiam invoca ut te non repellat. Latroni temporis momento paradisum donat ob fidei præstantiam, & tibi non parcat, etiam si in pelagus nequitiae demersus fueris, modo eum vere & ex animo invoces? Lege prophetas & videbis illius benignitatem. Dicit Osee Israeli: *Ut Sodoma ponam te & ut Seboim;* & statim addit: *Conversum est cor meum & simul conturbata est poenitentia mea:* significans se ad recipiendos poenitentes paratum esse. Dicit Eliæ: *Vides quomodo compunctus sit Achab a facie mea! non inducam in diebus illius mala;* quamvis per ipsum Eliam mortem ei constituisset propter quemdam Naboth, quem Jezabel ipsius uxor per dolum occiderat, ut ipsi gratum faceret. Quomodo desperas salutem, tanto miserationum pelago circumdatus? Nec simpliciter tibi Deum misericordem demonstro, sed ne quis salutem suam desperet, jurat dicens: *Vivo ego, dicit Dominus si voluntate volo mortem peccatoris, quemadmodum eum converti & ad vitam pervenire.* Ex toto corde poenitentiam age & dicet tibi: *Etiam si annis centum in impietate vivas, & postremo die poenitentiam agas, non morieris, dicit Dominus, sed vivens vives coram me.* Mentiri Deus non potest, ipse enim est veritas. Num propter te committet, Cypriane, ut sermonem suum immutet, ejusque benignitas in te superetur, qui proprio filio non pepercit propter humanum genus? Oves nonaginta novem reliquit in cælis, cœlestes videlicet ordines, & ad unam quæ perierat descendit, & suam in te benignitatem claudet? Propter hominem crucifixus est, & pigrabitur impio converso sese dare? Conviciis appetitus impios ad se vocat, & glorificatus te repellit? Non creditus peccatores ad se vocavit, & creditus in te benignus non erit! Patiens non averfatus est latronem, & adoratus ad te non convertetur misericordiæ causa? Si major angelis Deus, major profecto illius benignitas. At gaudent cœlestia omnia in uno peccatore poenitentiam agente. Quomodo ergo te Deus averfabitur? Confide Cypriane; non venit Christus vocare justos, sed peccatores ad poenitentiam. Tantum age poenitentiam, ut par est, & videbis eum te complectentem. Quod perditam ovem reperisset, non modo lætatus est, sed etiam luce usus sum pluribus in locis hujus interpretationis.

Matth. 18.
22.

Eccli. 18.
12.

Osee 11. 8.

Ibid.

3. Reg. 21.
29.

Ezech. 33.
11.

illam, quasi filium humeris portavit, ut ex ipsa rediscas quantum Deus angelos superet; & tu dicis, contemnet me? Tantum fac dignum fructum poenitentiae, ac mei tunc memineris, cum regni heres eris ut filius. Pluit super peccatores & justos, ac oriri facit solem suum super bonos & malos; & te ab eo repelli dicis! Bene facit non credentibus, & te ingemiscientem non suscipiet? Apud Isaiam dicit: *Quando conversus gemueris, tunc salva-beris*; & tibi poenitentiam non infructuosam agent gratiam non dabit ad aeterna gaudia? Dicit enim & apud Paulum se omnes homines velle salvos fieri & ad cognitionem veritatis pervenire. Atque haec quidem tibi a me pauca de multis, Cypriane. Cum autem ad magistros veneris, audies dilucide quae ad poenitentiam spectant; meque in auditorum numero habebis, dogmatis magnitudine percussus. Agunt enim prolixè & liberaliter, ac opem libenter porrigunt. Non est apud eos fastus, non vestis conspicua ad ostentationem, non sophistarum more inflatio, non spe mercedis procraftinatio illiberalis. Incipiunt enim ab his quae caput & summam continent, omnem munerum suspicionem repellentes; nec, ut sophistae, a minoribus rebus animi informandi initium ducunt; sed hortantur ut quisque ad sapientiae, ut ita dicam, basim & fundamentum accedat; probe scientes primo fundamentum ponendum esse quam optimum; deinde sine damno quae sequuntur superstruenda. Videbis illic venerandam liturgiam, non cymbalis & organis circumsonantem, non strepitus auditum effeminantes, non tibias dissolutis modis indulgentes, non tympana modestam indolem frangentia, non chorum ad musicam ut plurimum, non ad rectas leges attentum, non vocem expertes rationis animos agitantem, non victimas & stercorea expurgata, non ligna & ignem corporum rationis expertium propugnacula, non sacerdotem veluti ad bellum rationis expertus armatum, non aedituos taurorum robur infringentes, non impudicum sermonem, non risum turpissimum, non superbum oculorum supercilium, non convivium legibus solum, non indecoram agendi rationem; sed tranquillum omnino animum, & fastus expertem disciplinam; ex quibus videns quis admodum infantes eandem ac senes ordinis disciplinam servantes, facile perspiciat eorum juventutem divino quodam signo gubernari. Omnibus igitur in orbem stantibus, videas sacram urbem uni parentem duci, ac ceteros aedituos ordinis serie circa sacram mensam stantes: deinde psaltes fermone simplex & hymno compungens ad exhortandum, expurgat ora & auditum à cantilenis saecularibus ad futuras lectiones. Ne verearis igitur adire, sed libere accede, & surgens cibum sume jam triduo jejunos; ac simul eamus ad precem vespertinam;

ὡς τέκνον αὐτὸ ὅτι τῶ ὧμων ἐβάστασεν, ἵνα ἔργω μαθῇς τὸ ὑπεράλλον θεοῦ πρὸς ἀγγέλους, & σὺ λέγεις ὅτι ἐμὲ πείθει; σὺ μόνον ποίησον καρπὸν ἀξίον τῆ μετανοίας, & τότε μοι μνησθήσῃ ὅτε κληρονόμος ἔσῃ τῆς βασιλείας ὡς υἱός. ὃς βρέχει ἐπὶ ἀμύρτωλους καὶ δικαίους, καὶ αἰατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ὅτι ἀγαθοὺς καὶ πονηροὺς, καὶ λέγεις ὅτι σε ὑπεβάλλεται; τοὺς μὴ πιστεύοντας διεργασθεῖς, καὶ σε τὸν σενάζοντα οὐ πεισδέξεται; ἐν τῷ Ἡσαΐα λέγει· ὅτι ὑποστραφεῖς σενάζεις, τότε σωθήσῃ, καὶ σοὶ ἐκάρπως μετανοήσῃς. σὺ δὲ ὅτι δώσῃς χάριν εἰς τὴν αἰώνιον ἀπόλαυσιν, λέγει γὰρ καὶ ἐν τῷ Παύλῳ, ὅτι πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι, καὶ εἰς ὁπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν. καὶ ταῦτα μὴ σὺ παρ' ἐμοῦ ἐκ πολλῶν ὀλίγα, Κυπριανέ· ὅταν δὲ πρὸς τοὺς διδασκάλους ἴης, ἀκούσῃ τὰ πρὸς μετανοίας σαφῶς, καὶ ἐν φοιτητῶν ἴσῃ χηρῶν, πρὸς τὸ πλάτος τῆς διδασκαλίας καταπλαγείς. & γὰρ ἀφ' ὧν εἰσιν, & χαίροντες χεῖρα ὀρέγουσιν. οὐκ ἔστι παρ' αὐτοῖς τύφος, οὐ πολλὴ πλεονεξία, οὐκ ἐλπίδι μαθῶν ὑπερθεῖς αἰελεύθερος. καὶ γὰρ ὑπὸ τῷ κεφαλαιωδῶν ἀρχόντῃ, πᾶσαν λήψας ὑπόνοιαν ἐξεορίζοντες· οὐχ ὡς οἱ σοφισταὶ ἀπὸ ἐλαττόνων ἀνάρχοντα τὸ νοῦν, ἀλλὰ χωρεῖς, ὡς ἔπος εἰπεῖν, τῇ κρηπίδι πλησιάσας τῆς σοφίας ὡρακαλοῦσιν· οὐκ οὐδὲν πρὸς τὸν θεμέλιον ὀρίζειν ὅτι κράτησιν, εἰδ' οὕτως ἀζημίως ἐποικοδομεῖν τὰ ἀκόλουθα. ὅφει ἐκείσε μὲν λειτουργίαν, οὐ κυμβάλοις & ὀργάνοις ὡρακαλοῦσιν, οὐ κρότον ἀκολῶν ἐκδηλιώοντα, σὺ αὐτοὺς ἡχοῦντας λελυμμένας ᾠδὰς, οὐ τύμπανα ὀρμήν κλάντα^a ὅτι οἰκίας, αὐτὸν χορὸν μουσικῇ τὸ πλέον πρὸς ἑσέχοντα, καὶ σὺ^b ὀνομίαν, οὐ φωνῶν ἀλόγων δονοδῶν δύνανται· οὐ θύματα & κόπροις κατὰ τοὺς ὁμοίους, οὐ ξύλα & πῦρ ἀλόγων σωματικῶν ἀμυντήρια· οὐχ ἱερέα οἶονεῖ ἀλόγῳ πολέμῳ κατὰ τοὺς ὁμοίους, οὐ νεωκόρους πύργων^c τρεπομένην ἰχθυῶν· οὐ λόγον ἀκόλαστον, οὐ γελῶτα ἀγρότατον, οὐ βλέμμα μετέωρον,^d οὐ θύλιν ἀτακτον, οὐ τρέπον ἀχρήμονα· ἀλλὰ τὸ πᾶν ἡσυχίας γνώμην, καὶ κατέσασιν ἄτρυφον· δι' ὧν παμδευθεῖν τις αὐτὸν ὁρῶν κομίδῃ νηπίοις τὴν αὐτὴν πρὸς ἑσέως ἔχοντας οὐταξίαν, ὡς ἐκ πνὸς θρώδους σωθήματος οἶεσθαι τὸ νέον αὐτῶν καταβεβαῦσθαι. πάντων οὐκ ἐν κύκλῳ ἐσώπων, ἴσθις αὐτῶν πολλὴν ἱεράν ἐν πειθαρχοῦσιν ἡγεμόνι, ἑτέροις δὲ νεωκόροις^e ἀκολουθίαν τάξεως τὴν ἱεράν τρέψαντες ὡρακαλοῦντας· εἰδ' οὕτως ὁ ψαλμοδὸς ἀφελὴς τῶν λόγων καὶ ὕμνων κατανυκτικὸς εἰς ὡρακαλοῦσιν, οἶονεῖ ὡρακαλοῦσιν τὰ σώματα καὶ τὰς ἀκοὰς ᾠδῶν κοσμικῶν πρὸς τὰ μέλλοντα ἀναγνώσματα. μὴ ἀδιδῶν οὐκ τὴν πρὸς ἑσέως, ἀλλ' ἐν παρρησίᾳ πρὸς ἑσέως, καὶ ἀναστὰς ἀπονήσεσθαι, τσίτην ταύτῃ τὴν ἡμέραν ἀσπίς ὦν· & κοινωτέρος ἰωμῶν τῶς πρὸς τὴν ἑσέως οὐκ ἐν

^a Ἐπὶ οἰκίας] Leg. ἐπεικίας.

^b Ὑπομίαν] Legendum videtur ὀνομίαν, id est musicae magis quam vitae legibus ac regulis attendentes.

^c Τρεπομένην] Leg. τρεπομένην.

^d Οὐ θύλιν] Leg. θύλιν.

^e Ἀκολουθίαν] Forte ἀκολουθία.

ἔξῃς δὲ τῇ πανεόρτῳ συναΐξει ὁπμιδρόντες· ἔθος γὰρ τῷ ἑπτά ἡμέραι τῇ περὶ ποιῆν ἀναστάσεως Χριστοῦ μνήαν, μὴ δὲ τῷ πάπῃ, περὶ ἀνίστασθαι τὰ εἰκότα δρῶντι ἐ λέγοντι. σαυτοῦ γενοῦ Κυπριανέ· τάχα γὰρ πλείονας σώσεις, παρ' οὓς ἀπώλεσας, καὶ μου μνήσῃσι ὅταν εὖ σοι γήνηται, μεθ' ἡμεῖνά σοι ἐνύπνια διακρίνοντι περὶ πολλῶν ὠφέλειαν.

Εγὼ οὖν ἀναστὰς ἀπὸ τοῦ εἰρόμεν αὐτῆς κεφαλῆς, καὶ σέρνα αὐτῆς τοῖς ἐμοῖς περὶ μέλους, πατέρα καὶ ἀγγέλων ἀπεκάλουν. καὶ μετὰ μέσον ἔχοντες ἑαυτῶν αὐτοὺς καὶ ὁ τοῦτο ὑὸς συνηλικιώτης μου ὦν, καὶ τῆς αὐτῆς μοι τῷ^a παραμάτῳ ἀφ' ἑξῆς γεροντός, οὐσεβεία δὲ περὶ τῶν, εἰ καὶ τις ἄλλος, οἷα δὲ ἀγαθόντες, παρεπίθουν τὰ πρέποντα. ^b εἴθ' οὕτως ἀπὸ τοῦ εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ^c καὶ ἰδεῖν τὸν χορὸν οὐρανίων εἰκότα θεοῦ ἀνθρώπων, ἢ χορὸν ἀγγέλων θεοῦ ἀναμέλποντι. ^d Εὐχαρίστησιν τε λέξιν ἐκείνῳ εἶχον ἐπαγαθόντες μετὰ φωνῇ, ὡς περὶ δευτέρου αὐτοὺς μὴ εἶναι ἀνθρώπους, ἀλλὰ φύσιν λογικὴν σύγκλητον ἀπὸ τοῦ θάνατον ἡχον, ὃν οἱ περὶ φῆται θανόντες ἀφ' ἑξῆς ζώντων πάλιν περὶ φῆται· καὶ οἱ ὑπόστολοι οὐδὲν ἦσαν ὡς παρόντες ἐφθέρχοντο, οὐ γὰρ ἔχοντες ἐρμηνείας, ἀπλούςτοι γὰρ εἰσιν οἱ λόγοι ἐν ἀθανάτῃ συγκείμενοι. καὶ δὴ τὸ πλῆθος θαυμάσων ἡμῶν τὴν εἰσοδόν, γέροντες ἐνεδίησαν· καὶ πάλιν οἱ κατὰ χεῖρας ἡσυχάσαντες. καὶ τῇ ἑξῆς εἶπον· πάτερ Εὐσεβίε, ἀφ' ἑξῆς μὴ καὶ ὡς τὰς βίβλους τῆς διαβόλου; δημοσίᾳ οὐκ οὕτω δράσαντες εἰδωμένῳ καὶ τὸν ὁπίσκοπον. καὶ πάντα καθὼς μοι ἐπηγγέλατο, ἐν ἀνθρώπῳ ἀγγέλος μοι γυμνός Εὐσεβίος, ἀκηκόαμεν.

^e Ὡς δὲ ἤκουσεν ἐκ τῆς ἁγίας ^e Ιουστίνης τὰς τρεῖς ὑποκειραμύνας, ἐκ τὸν θαλάμον σὺν τῇ περὶ διοικήσασα πένεσι διένειμεν, διπλῶν ἡμισυαμύνη σωτηρίαν τὴν ἐμὴν μετάνοιαν. ἐκ γὰρ ὁ Αἰλαίδας ὑποταξάμενος τὸν ἀφ' ἑξῆς ἐπέπεσεν, ὅτι τὸ ξίφος τῆς ὁλέθρου ἑαυτῷ περὶ ἑξῆς, τῆς χριστοῦ πλέξαντος ἡμῶν ἀφ' ἑξῆς Ιουστίνης σωτηρίαν δίδυμον. ἐπεὶ δὲ καὶ ὡς διένειμεν τὰ περὶ ἡμῶν σὺν τῷ πατρὶ Εὐσεβίῳ γυμνός περὶ ἑξῆς, τῆς ἐκκλησίας, ^f τυχὼν τῆς σφραγίδος τῆς χριστοῦ, ἔξῃς ἡμῶν κηρύττων πᾶσι, ἐκ πολλοὺς περὶ τῶν ὁπίσκειν περὶ τὸν κύριον· ἀλλὰ ἐκ ἐπεὶ ὁπίσκειν ἐν κυρίῳ Ἰησοῦ χριστῷ, δι' οὗ καὶ μὴ οὐ τῷ πατρὶ δοξα, κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῷ αἰῶνων, Ἀμήν.

^a Παραμάτῳ] Leg. παραμάτῳ. Neque enim hic Eusebii filius magicis artibus deditus fuit, neque id suspicari patitur summa illius pietas, sic etiam legit interpret.

^b Εἴθ' οὕτως] Interpr. alia autem die cum adhuc nox esset.

^c Καὶ ἰδεῖν] Leg. καὶ ἰδεῖν.

^d Εὐχαρίστησιν τε λέξιν] Etiamnum Græci in exsequiis defunctorum addunt alleluia singulis versibus.

^e Ιουστίνης] Interpr. cum ergo audisset Dei famula Justina

cras autem celebratæ ab omnibus synaxi immanebimus; mos enim est primo ex septem die memoriam resurrectionis Christi celebrare, quo Die ad episcopum accedentes convenientia facimus & dicimus. Tibi attende, Cypriane, fortasse enim plures salvabis quam perdidisti; fac autem memineris mei cum præclare in te agetur, diurna somnia ad multorum utilitatem interpretante.

17. Tum ego confurgens amplexus sum illius caput & pectus, patrem illum & angelum vocans. Tum medium me habentes ipse & ejus filius æqualis meus, & in eodem litterarum ludo institutus, sed pietate, si quis alius, excellens, domum deduxerunt, & decentem cibum apposuerunt. Deinde in ecclesiam ivimus, ac vidi chorum celestium Dei hominum, vel angelorum Deo canentium choro similem, Hebraicam dictionem singulis versibus adjicientes una voce; ita ut non homines esse viderentur, sed natura rationalis congregata admirabilem edens sonum, quo Prophetæ mortui iterum per vivos oracula dabant. Apostoli non secus ac præsentis prædicabant; nec opus erat interpretatione, sunt enim simplicissimi sermones, in sententiis positi. Evenit autem ut multitudo introitum nostrum admirans obstupesceret, ac domum reversi quievimus. Postero autem die dixi, Pater Eusebi, cur non comburimus libros diaboli? Id ergo cum publice fecissemus, episcopum etiam adivimus, ac omnia audivimus, quemadmodum mihi promiserat Eusebius, quem in homine angelum habebam.

18. Hæc autem postquam audiit sancta Justina, crines totondit, & thalamum cum dote venditum pauperibus distribuit, duplicem salutem existimans poenitentiam meam. Nam & Aglaïdas, qui ipse sibi gladium mortis circumintulerat, diabolum ab eo discedens incendit, neccente nobis Christo per Justinam duplicem salutem. Postquam autem mea quoque distribui, eram una cum patre Eusebio, qui presbyter erat ecclesiæ, ac Christi sigillum adeptus, conabar prædicare omnibus, & multis persuadere ut ad Dominum converterentur. Sed & persuasi sunt in Domino Jesu Christo, per quem & cum quo Patri gloria & imperium in sæcula sæculorum, Amen.

meam conversionem, lucernam (Colbert. lucernas) accendit & Deo capillos totondit.

^f Τυχὼν τῆς σφραγίδος] Legitur in Conversione Cypriani, quæ latine exstat tom. 3. Thesauri Anecdotorum, eum in magno die sabbati baptizatum fuisse. Sed Metaphrastes de suo addit Cyprianum, quo die artem magicam repudiavit, ad episcopum Anthimum sese contulisse, & cum ab eo dimissus noctem in lacrymis traduxisset, postridie in magno die sabbati venisse in ecclesiam & baptizatum fuisse.

I N D E X

LOCORUM SCRIPTURÆ SACRÆ OCCURRENTIUM IN OPERIBUS SANCTI CYPRIANI, quæ numeris Arabicis designabuntur, & in aliis nonnullis S. Martyri adscriptis, quæ numeri Romani indicabunt.

G E N E S I S.

- CAP. I. 26.** **F**ACIAMUS hominem ad imaginem & similitudinem nostram. 178.
II. 24. Sic & duo erunt in carne una 111.
III. 14. Tunc dixit Deus ad serpentem. 228.
 16. Multiplicabo tristitias tuas, &c. 180.
 17. Quia audisti vocem mulieris tuæ... maledicta terra in operibus tuis, &c. 250. ccxv.
V. 14. Et placuit Enoch Deo, &c. 235.
VI. 5. Et vidit Dominus Deus redundare nequitias hominum super terram, &c. x.
XIV. 18. Et Melchisedech rex Salem protulit panem & vinum. 105.
XXXVII. 19. Ecce somniator ille venit, &c. 124.
XLIX. 11. Lavabit in vino stolam suam, &c. 105.

E X O D I.

- CAP. IX. 28.** **O**RATE pro me ad Dominum, quia peccavi. xiv.
XII. 6. Et occident illum omne vulgus synagogæ filiorum Israel ad vesperam. 109.
 13. Et erit sanguis in signo vobis super domos in quibus ibi eritis, &c. 223.
 46. In domo una comedetur, non ejicietis de domo carnem foras. 153. 196.
XIX. 22. Et sacerdotes qui accedunt ad Dominum Deum sanctificentur, &c. 111. 117. 129.
XX. 3. Non erunt tibi dii alii absque me. 217.
 12. Honora patrem & matrem. 135.
XXII. 5. Nesciebam, fratres, quia pontifex est, &c. 81. 122. 308.
 20. Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli. 85. 111. 183. 221.
XXVIII. 43. Et cum accedunt ministrare ad altare Sancti, &c. 111. 117. 129.
XXXII. Precor, Domine, deliquit populus hic delictum grande, &c. 187.

L E V I T I C I.

- CAP. VII. 19.** **O**MNIS mundus manducabit carnem, &c. 186.
XIX. 27. Non corrupetis effigiem barbæ vestræ. 191.
XX. 7. Sancti estote, quia & ego sanctus sum, dicit Dominus. 125. 207.
XXI. 17. Homo in quo fuerit vitium, &c. 111. 117. 128.

N U M E R O R U M.

- CAP. VIII. 5.** **E**T loquutus est Dominus ad Moysen dicens: Accipe levitas de medio filiorum Israel, &c. 156.
XII. 3. Et fuit Moyses homo lenis nimis 71.
XVI. 26. Separamini a tabernaculis horum hominum in-justorum, &c. 118. 155.
 40. Memoriale filiis Israel ut non accedat quisquam alienigena, &c. 154.

- XIX. 20.** Et homo qui fuerit immundus usque ad vesperam, &c. 156.
 22. Et omnia quæcumque tetigerit immundus immunda erunt. 125.
XX. 26. Apprehende Aaron fratrem tuum, &c. 118.

D E U T E R O N O M I I.

- CAP. XIII. 5.** **E**T propheta ille aut somnium somnians, ille qui loquutus est ut errare te faceret a Domino Deo tuo, interficietur. 54.
XVII. 12. Et homo quicumque fecerit in superbia, ut non exaudiat sacerdotem, &c. 54. 81. 103. 112. 122.
XXVIII. 66. Et erit vita tua suspensa ante oculos tuos CCXV.
XXXII. 32. Ex vineis Sodomorum vitis eorum, &c. CCXVI.
XXXIII. 9. Qui dicunt patri & matri, non novi te, &c. 206. 242.

J O S U E.

- CAP. I. 8.** **N**ON recedet liber legis hujus ex ore tuo, &c. 138.
II. 18. Patrem tuum & matrem tuam & fratres tuos & totam domum patris tui colliges ad te ipsam, &c. 153. 196.

I. R E G U M.

- CAP. I. 13.** **L**OQUEBATUR in corde suo, & labia ejus movebantur, &c. 205.
II. 30. Eos qui clarificant me clarificabo, &c. 207. 260.
VIII. Non te spreverunt, sed me spreverunt. 81.
XVI. 7. Homo videt in facie, Deus autem in corde. 190.

III. R E G U M.

- CAP. XI. 14.** **E**T excitavit Dominus satanam ipsi Salomoni. 212.
 31. Sume tibi decem scissuras, &c. 196.
XIX. 4. Numquid melior sum fratribus meis? clxxviii.

IV. R E G U M.

- CAP. XIV. 4.** **N**ON morientur patres pro filiis, &c. 75.
XXIV. 10. Venit Nabuchodonosor rex Babylonie in Hierusalem, &c. 212.

II. P A R A L I P O M E N O N.

- CAP. XXIV. 20.** **H**ÆC dicit Dominus: Dereliquistis vias Domini, &c. 88.

III. E S D R A E.

- CAP. IV. 38.** **V**ERITAS manet & invalescit in æternum, &c. 141.

TOBIÆ.

T O B I Æ.

- CAP. II. 22.** **U**bi sunt iustitiæ tuæ? Ecce quæ pateris, 231.
XII. 7. Opera Dei revelare & confiteri honorificum est, &c. 12. 214. 231.
 8. Bona est oratio cum jejunio & eleemosyna. 214. 238.
 9. Eleemosyna a morte liberat. 72. 237.
 10. Et nunc, fili, mando tibi, servi Deo in veritate, &c. 243.

J O B.

- CAP. I. 1.** **J**OB homo verus & iustus habuit filios septem, &c. 243.
 12. Ecce omnia quæcumque habet in manus tuas do, &c. 212.
 21. Nudus exivi de utero matris, &c. 168. 231. 306.
II. 10. Tamquam una ex ineptis mulieribus loquuta es, &c. 231.
XIV. 7. Est arbori spes, &c. ccxxx.
XXXI. 7. Et si oculis consensit cor meum. clxxxiv.
XL. 20. Aut adduces draconem in hamo, &c. ccxj.

P S A L M O R U M.

- PSAL. II. 12.** **C**ONTINETE disciplinam, ne forte irascatur Dominus, &c. 102. 173.
III. 6. Ego dormivi, & somnum cepi, &c. ccxvii.
V. 3. Rex meus & Deus, quoniam ad te orabo, &c. 215. 297.
XV. 10. Non derelinques animam meam apud inferos, &c. ccxvij.
XVIII. 9. Præceptum Domini lucidum illuminans oculos. clxxiv.
XXI. 16. In pulverem mortis deduxisti me. ccxvij.
 19. Diviserunt sibi vestimenta mea, &c. ccxvj.
XXII. 5. Calix inebrians perquam optimus. 107.
XXIII. 7. Tollite portas principes vestras, &c. ccxx.
XXV. 5. Odivi ecclesiam malignantium, &c. ccxxv.
XXIX. 4. Domine, eduxisti ab inferno animam meam, &c. ccxvij.
 10. Quæ utilitas in sanguine meo, &c. ccxxvij.
XXXIII. 12. Quis est homo qui vult vitam, &c. 202.
 13. Contine linguam tuam a malo, &c. 56.
XXXVI. 7. Noli zelare bene ambulantes in via sua, &c. 258. 210. 243.
 35. Vidi impium exaltatum, &c. 80.
XXXVII. 12. Amici mei & proximi mei adversum me appropinquaverunt, &c. ccxij.
 15. Factus sum sicut homo non audiens, &c. cciv.
XL. 10. Qui manducat panes meos, &c. ccxij.
XLIV. 11. Audi filia & vide, & inclina aurem tuam, &c. 147.
XLVI. 6. Ascendit Deus in jubilatione, &c. ccxx.
XLIX. 3. Deus manifeste veniet, &c. 254.
 16. Ad quid exponis justificationes meas, &c. 110. 117.
 17. Tu autem odisti disciplinam, &c. 120.
 19. Os tuum abundavit malitia, &c. 57.
L. 19. Sacrificium Deo spiritus contribulatus, &c. 159. 232.
LII. 6. Qui hominibus placent confusi sunt, &c. 174.
LIV. 22. Molliti sunt sermones ejus super oleum, &c. ccxij.
LXVII. 7. Deus qui inhabitare facit unanimes in domo. 14. 153. 196.
LXVIII. 22. Et dederunt in esca mea fel, &c. ccxvj.
LXX. 20. Quoniam conversus vivificasti, &c. ccxix.
LXXXIII. 14. Tu confregisti capita draconis magni, &c. ccxj.
LXXXVII. 5. Factus sum sicut homo sine adjutorio, &c. ccxix.
LXXXVIII. 31. Si dereliquerint legem meam, &c. 13. 183. xij.
 33. Visitabo in virga facinora eorum, &c. 73.
 34. Misericordiam autem meam non dispergam ab eis. 13.
XCII. 2. Parata sedes tua, Domine, &c. ccxx.
XCIII. 11. Cognovit Dominus cogitationes sapientium, &c. 247.
CIX. 1. Dixit Dominus Domino meo, &c. ccxx.
 3. Ante luciferum genui te, &c. 105.
CXI. 5. Quia disponet sermones suos in iudicio. ccxxj.
CLV. 12. Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? &c. 160. 164.
CLVII. 12. Lapis quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli, &c. 215.

- CLVIII. 176.** Erravi velut ovis quæ periit. xvj.
CXXXII. 1. Ecce quam bonum & voluptabile est ut habitent fratres in unum. 142.
CXXXVII. 16. Quod est imperfectum meum viderunt oculi tui, &c. 190.
 17. Mihi autem vehementer honorificati sunt amici tui, Deus. clxxxij.
CXL. 2. Allevatio manuum mearum sacrificium vespertinum. 109.
 5. Oleum peccatoris non ungat caput meum. 125.

P R O V E R B I O R U M.

- CAP. I. 24.** **Q**UONIAM quidem vocabam & non obaudiebatis, &c. clxj.
IV. 27. Non declinabis in dexteram, neque in sinistram. clxxij.
VI. 26. Pretium meretricis quantum est unius panis, &c. clxv.
 27. Quis alligabit in sinu suo ignem, &c. clxij.
IX. 1. Sapientia ædificavit sibi domum, &c. 105.
X. 3. Non occidet Dominus fame animam iustam, &c. 210.
XI. 31. Si iustus vix salvus sit, iniustus ubi parebit? clxxvj.
XIV. 12. Est via quæ videtur apud homines recta, &c. clxxvij.
XV. 3. In omni loco oculi Dei speculantur bonos & malos. 205.
 12. Non diligit indisciplinatus castigantem se, &c. 103.
XVI. 27. Perversus in ore suo portat perditionem, &c. 89.
XVII. 4. Malus obaudit linguæ iniquorum, &c. 89. 123.
XVIII. 19. Frater fratrem adjuvans exaltabitur. 71.
XIX. 5. Falsus testis non erit impunitus. 150.
XX. 7. Qui conversatur sine vituperatione in iustitia, &c. 243.
 9. Quis gloriabitur castum se habere cor? aut quis gloriabitur mundum se esse à peccatis? 238.
 22. Ne dixeris, ulciscar me de inimico meo, &c. 222.
XXI. 13. Qui obturat aures ne audiat imbecillum, &c. 238.
XXIII. 9. In aures imprudentis noli quidquam dicere, &c. 226.
XXVI. 5. Noli respondere insipienti, &c. clxxvij.
XXVII. 20. Infernus & interitus non satiantur, &c. clxxxiv.
XXVIII. 27. Qui dat pauperibus, numquam egebit, &c. 240.
XXIX. 22. Homo animosus parat lites, &c. 150.

E C C L E S I A S T Æ.

- CAP. I. 8.** **N**ON satiatur oculus videndo. clxxxiv.

C A N T I C O R U M.

- CAP. III. 1.** **I**N cubili meo quæsi vi quem dilexit anima mea, &c. ccxix.
 11. Exite & videte filia Hierusalem coronam qua coronavit eum mater sua. ccxv.
IV. 8. Veni sponsa de Libano, &c. 147.
 12. Hortus conclusus, soror mea. &c. 142. 152.
V. 1. Ingressus sum in hortum meum, &c. 147. ccxvij.
 2. Ego dormio, & cor meum vigilat. 214.
VI. 8. Una est columba mea, &c. 152. 195. ccxxv.

S A P I E N T I Æ.

- CAP. I. 13.** **D**EUS mortem non fecit, &c. 72.
II. 24. Invidia autem diaboli mors intravit in orbem terrarum. 256.
III. 4. Et si coram hominibus tormenta passi sunt, &c. 164.
 11. Disciplinam qui abjicit infelix est. 102. 173.
IV. 11. Raptus est ne malitia mutaret intellectum illius, &c. 235.
V. 1. Tunc stabunt iusti in magna constantia, &c. 224. 272.
 8. Quid nobis proficit superbia? &c. 176.
VI. 11. Qui enim custodierint iuste iusta, &c. clxxv.
IX. 13. Quis enim hominum poterit scire consilium Dei? clxxiv.

E C C L E S I A S T I C I.

- CAP. II. 1.** **F**ILI, accedens ad servitutem Dei, sta in iustitia, &c. 231.
 4. In dolore sustine, & in humilitate tua patientiam habe, quoniam in igne probatur aurum & argentum, &c. 231. 252.
III. 27. Amans periculum, in ipso peribit. cxciv.
 33. Sicut aqua exstinguit ignem, sic eleemosyna exstinguit peccatum. 237.
VII. 31. Ex tota anima tua time Deum, &c. 113.
IX. 4. Cum cantatrice noli assiduus esse, &c. clxx.

- XI. 30.* Ante mortem ne laudes hominem quemquam. 10.
XIII. 19. Omne animal diligit simile sibi. clxxvj.
XVI. 1. Fili, ne jocularis in filiis impiis, 87.
XIX. 1. Qui spernit modica, paulatim cadet. clxxvj.
XXV. 15. Beatus vir qui veretur omnia per metum. clxiiij.
33. A muliere factum est initium peccati, &c. clxiv.
XXVII. 6. Vasa figuli probat fornax, &c. 232.
10. Volatilia ad similia conveniunt. clxxvj.
XXVIII. 28. Sepi aures tuas spinis, &c. 89. 123. 200.
XXXI. 15. Nequius oculo quid creatum est? clxxxiv.
XXXII. 1. Rectorem te petierunt, noli extolli: Esto in illis quasi unus ex ipsis, &c. xix.
21. Peccator homo evitat correptionem, &c. clxxviii.
25. Non te credas vix laboriosæ, &c. clxxx.
XXXIV. 30. Qui baptizatur a mortuo, quid proficit lavatio ejus? 126. 333.
XLII. 12. In medio mulierum noli assiduus esse. cxcvj.
13. De vestimentis procedit tineæ. clxvj.
14. Melior est iniquitas viri, quam benefaciens mulier. clxxvj.

I S A I Æ.

- CAP. I. 2.* **F**ILIOS generavi & exaltavi, ipsi autem me spreverunt, &c. 206. 260.
II. 2. Erit enim in novissimis diebus manifestus mons Domini, &c. 142.
8. Adoraverunt eos quos fecerunt digiti eorum, &c. 111. 183. 221.
12. Dies enim Domini Sabaoth super omnem injuriosum, &c. 81.
III. 9. Væ animæ ipsorum, quia cogitaverunt cogitationem pessimam adversum seipsos, &c. ccxiiij.
16. Exaltatæ sunt filiæ Sion, & ambulaverunt alto collo, &c. 177.
V. 2. Et expectavi ut faceret uvam, fecit autem spinas, &c. ccxv.
VI. 10. Gravatum est cor insipiens eorum, &c. 344.
VII. 9. Nisi credideritis, non intelligetis. cxcix.
13. Non pusillum vobis certamen cum hominibus, &c. 17.
14. Ecce virgo concipiet & pariet filium. ccvj.
X. 23. Verbum consummans & brevians in justitia, &c. 213. cxcvij.
XIII. 6. Ululate, proximus est enim dies Domini, &c. 223.
XIV. 13. Tu autem dixisti in animo tuo: In cælum ascendam, &c. 81.
XXVI. 19. Resurgent mortui, & suscitabuntur qui in monumentis sunt. ccxxvij.
XXIX. 10. Et dedit illis Deus spiritum transpunctionis. 192.
13. Populus iste labiis suis honorificat me, &c. 108. 118. 139.
14. Perdam sapientiam sapientium, &c. 247.
XXX. 1. Væ vobis, filii desertores, hæc dicit Dominus: Habuistis consilium, & non per me, &c. 82. ix.
XL. 6. Clama... Omnis caro scenum, &c. 175.
XLII. 13. Dominus Deus virtutum prodibit, &c. 254.
24. Quis dedit in direptionem Jacob & Israel iis qui prædabantur illum? 188. 212.
XLIII. 18. Nolite priora meminisse, &c. 106.
25. Ego sum, ego sum, qui deleo facinora tua. xvij.
XLVIII. 21. Si fuerint per deserta adducet illos, aquam de petra producet illis, &c. 106.
LII. 11. Discedite, discedite, exite inde, & immundum nolite tangere, &c. 184.
LIII. 1. Domine, quis credidit auditui nostro? ccxiv.
LVII. 6. Illis fudistis, & illis imposuistis sacrificia, super hæc omnia ergo non indignabor, dicit Dominus. iij.
16. Non in æternum indignabor vobis, &c. xiiij.
LVIII. 1. Exclama in fortitudine, & noli parcere, &c. 238.
7. Frange esurienti panem tuum, &c. 238.
LIX. 1. Numquid non valet manus Dei ut salvos faciat? &c. 188. 220.
LXI. 1. Spiritus Domini super me propter quod unxit me, &c. cciv.
LXIII. 2. Quare rubicunda sunt vestimenta tua? &c. 105.
LXVI. 2. Super quem respiciam nisi super humilem? &c. 26.

J E R E M I Æ.

- CAP. I. 5.* **P**RIUSQUAM te formarem in utero novi te, &c. 187.
II. 13. Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, &c. 125. 197.
30. Sine causa percussi filios vestros, &c. 218.

- III. 9.* Et mœchata est in lignum & lapidem, &c. 110.
15. Et dabo vobis pastores secundum cor meum, &c. 102. 173.
IV. 3. Nolite serere in spinis, &c. cxc.
V. 3. Verberasti eos, nec doluerunt, &c. 218.
VII. 16. Noli orare pro populo hoc, &c. 187.
XI. 19. Venite, & injiciamus lignum in panem ejus, &c. ccxv.
XII. 8. Facta est hereditas mea mihi, sicut leo in silva, &c. ccxiv.
XV. 18. Ut quid qui contristant me prævalent? Plaga mea solida est, unde sanabor? &c. 131.
XVII. 5. Maledictus homo qui spem habet in homine. 187.
XVIII. 4. Vas de manu sua collapsum & confractum, rursus elevavit manibus suis, & reformavit sicut placuit in conspectu ejus. ccxviii.
XXIII. 16. Nolite audire sermones pseudoprophetarum, &c. 53. 197.
23. Ego Deus approximans, & non Deus de longinquo, &c. 190. 205.
28. Quid est paleis ad triticum? &c. 110.
XXV. 6. Nolite ambulare post deos alienos ut serviatis eis, &c. 216.

T H R E N O R U M.

- CAP. III. 27.* **B**ONUM est viro cum portaverit jugum grave in juventute sua, &c. clxix.
53. Mortificaverunt in lacu vitam meam, &c. ccxvij.

B A R U C H.

- CAP. III. 36.* **H**IC Deus noster, & non reputabitur alter ad eum, &c. cciiij.
VI. 5. In sensu autem tibi debet adorari Deus. 205.

E Z E C H I E L I S.

- CAP. IX. 4.* **T**RANSI per mediam Hierusalem, & notabis signum super frontes virorum, &c. 223.
5. Vadite & cadite, & nolite parcere oculis vestris, &c. 223.
XI. 12. In legalibus meis non ambulastis, &c. clxxxv.
XIV. 13. Terra quæcumque peccaverit mihi ut delinquat delictum, extendam manum meam super eam, &c. 187.
XVIII. 4. Omnes animæ meæ sunt, &c. xvij.
20. Justitia iusti super eum erit, &c. 75.
21. Quia si conversus fuerit, facinorosus ab omnibus facinoribus suis quæ commisit, &c. xv.
30. Convertite vos & redite ab impietatibus vestris, &c. xvij.
XX. 18. In legalibus patrum vestrorum nolite ambulare, &c. clxxxix.
XXX. 9. In illa die procedent angeli festinantes exterminare Æthiopiam. ccx.
XXXII. 3. Et extraham te in hamo meo, &c. ccxj.
XXXIII. 10. Fili hominis dic populo Israel: Quare loquuti estis dicentes: erroribus nostris contabescimus, &c. xiiij.
11. Nolo mortem morientis, quantum ut revertatur & vivat. 248.
12. Justitia iusti non liberabit eum in die qua erraverit, &c. xv.
XXXIV. 3. Ecce lac consumitis & lanis vos tegitis, &c. 79.
4. Quod infirmatum est non confortastis, &c. 116.
XXXVI. 25. Et aspergam super vos aquam mundam, &c. 125. 156.
XXXVII. 12. Ecce ego aperiam sepulcra vestra, &c. ccxxx.
XLIV. 1. Porta autem quæ respicit ad Orientem, clausa erit, &c. ccvj.

D A N I E L I S.

- CAP. III. 16.* **N**ABUCHODONOSOR rex, non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi, &c. 92. 164.
25. Stans Azarias precatus est, & aperuit os suum, &c. 191.
51. Tunc illi tres quasi ex uno ore hymnum canebant, &c. 206.
VII. 9. Vidi thronum positum, & vetustus dierum sedebat super eum, &c. xvij.
15. Videbam in visu noctis, & ecce in nubibus cœli, &c. ccxxj.
IX. 4. Dominus Deus magnus & fortis & metuendus, qui servas testamentum tuum, &c. 191.

XII. 2. Quia tunc resurgent qui sunt in terræ pulvere, &c.

ccxxvij. ccxxxij.

XIV. 4. Nihil colo ego nisi Dominum Deum meum, &c. 92.

O S E Æ.

CAP. IV. 1. **A**UDITE sermonem Domini, filii Israel, quia
judicium est Domini, &c. 219.

VI. 1. Dilucido vigilabunt ad me dicentes; Eamus, &c. 215.

2. Sanabit nos post biduum: in die autem tertia resurgemus,
&c. ccxix.

VIII. 4. Sibimetipsis constituerunt regem, & non per me. 82.

119.

IX. 4. Sacrificia eorum tamquam panis luctus, &c. 82. 118.

155.

J O E L I S.

CAP. II. 12. **E**T nunc hæc dicit Dominus vester: Rever-
timini ad me ex toto corde vestro, &c.

73. 191. 193. 248. xij.

A M O S.

CAP. IV. 7. **E**T pluam super unam civitatem, & super
aliam non pluam, &c. 218.

VIII. 9. Occidet tibi sol meridie. ccxvj.

H A B A C U C.

CAP. II. 5. **I**LLE vero qui præsumit & contumax est, vir
sui jactans, &c. 80. 116.

III. 17. Ficus non afferet fructum, & non erunt nascentia in
vineis, &c. 222.

S O P H O N I Æ.

CAP. III. 2. **C**OLUMBA non audit vocem. xj.

A G G Æ I.

CAP. I. 9. **H**ÆC dicit Dominus omnipotens; Eo quod
domus mea deserta est, &c. 218.

Z A C H A R I Æ.

CAP. XI. 12. **E**T dixi ad eos: Si bonum est in conspectu
vestro, date mercedem meam, &c. ccxij.

16. Ecce ego suscito pastorem in terra, &c. xv.

XIV. 7. In illa die non erit lux, &c. ccxvj.

M A L A C H I Æ.

CAP. II. 1. **E**T nunc præceptum hoc ad vos est, ô sacer-
dotes. Si non audieritis, &c. 86. 140.

III. 1. Ecce venit Dominus omnipotens, & quis sustinebit diem
adventus ejus? &c. ccxxj.

IV. 1. Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus, &c. 223.

254.

2. Vobis autem, qui timetis nomen Domini, orietur sol
justitiæ, &c. 215.

I. M A C H A B Æ O R U M.

CAP. II. 62. **E**T verba viri peccatoris ne timueritis, &c.
80.

II. M A C H A B Æ O R U M.

CAP. VI. 23. **P**RÆMITTI malo in infernum, quam patris
leges deferere, &c. clxvij.

M A T T H Æ I.

CAP. I. 23. **E**CCE virgo in uterum accipiet, &c. 17.

106.

V. 6. Beati esurientes & sitientes justitiam,

9.

9. Beati pacifici, quoniam ipsi Deum videbunt. 203.

10. Beati qui persecutionem passi fuerint propter justitiam,
&c. 35.

13. Vos estis sal terræ, &c. 193. xix.

16. Sic luceat lumen vestrum coram hominibus, &c. clxvij.

19. Qui fecerit & sic docuerit, maximus vocabitur in regno
celorum. 160.

20. Nisi abundaverit justitia vestra plus quam Scribarum,
&c. clxxxvij.

22. Qui dixerit fratri suo fatue, &c. 81.

36. Non potes facere capillum unum album, &c. 178.

37. Sit sermo vester, est est, non non. 87. clxxij.

43. Audistis quia dictum est: Diliges proximum tuum, &c.
248. 260.

VI. 9. Sic orate: Pater noster qui es in cœlis, &c. 205.

19. Nolite vobis condere thesauros super terram, &c. 239.

26. Aspicite volatilia cœli, &c. 241.

31. Nolite cogitare dicentes: Quid edemus, &c. 210. 240.

33. Quærite primum regnum Dei, &c. 210. 240.

34. Nolite in crastinum cogitare, &c. 210.

VII. 2. In qua mensura mensi fueritis, in ea remetietur vo-
bis, &c. 211.

6. Ne dederitis sanctum canibus, &c. 216.

9. Quis est ex vobis homo quem si petierit filius ejus pa-
nem, &c. 73.

12. Quæcumque volueritis ut faciant vobis homines bona,
ita & vos facite illis, &c. 213.

19. Qui solverit unum ex mandatis istis minimis, &c. 109.

21. Non omnis qui dicit, Domine, Domine, intrabit in
regnum cœlorum. 134.

24. Qui audit verba mea & facit ea, similabo eum viro sa-
pienti qui ædificavit domum suam supra petram, &c. 194.

26. Qui audit verba mea & non facit ea, similabo eum vi-
ro stulto qui ædificavit domum suam super arenam, &c. xj.

VIII. 4. Vade & demonstra te sacerdoti. 81. 113.

11. Multi venient ab Oriente & Occidente, &c. 208.

22. Sine, mortui mortuos sepeliant. 206.

IX. 2. Bono animo esto, fili, dimittuntur tibi peccata. 366.

12. Non est opus sanis medicus, &c. 71. 116.

X. 18. Quoniam ante reges & potestates stabitis. 36.

19. Cum autem vos tradiderint, nolite cogitare quid loqua-
mini, &c. 17. 78. 92. 160.

22. Qui toleraverit usque ad finem, hic salvabitur. 10. 201.
251.

28. Ne timueritis eos qui occidunt corpus, &c. 93. 164.
ccxxj.

29. Nonne duo passeris asse veneunt, &c. 82. 121.

33. Qui me negaverit coram hominibus, negabo eum &
ego coram patre meo qui in cœlis est. 362. xj. xij.

39. Qui in hoc sæculo amaverit animam suam, in futuro
perdet illam, 348. 352.

XI. 3. Tu es qui venturus es, an alium expectamus? ccxvij.

XII. 30. Qui non est mecum, adversus me est, &c. 195.
332. 333.

34. Progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui,
&c. 81.

XIII. 33. Simile est regnum cœlorum fermento, &c. cciv.

43. Justi fulgebunt sicut sol, &c. ccxxxj.

45. Simile est regnum cœlorum homini negotiatori quærenti
bonas margaritas, &c. 239.

XV. 13. Omnis plantatio quam non plantavit pater meus cœ-
lestis eradicabitur. 64. 135.

14. Cæci sunt duces eorum, &c. 54. 200.

XVI. 18. Ego tibi dico quia tu es Petrus, &c. 37. 148.
197.

26. Si totum orbem lucriferis, & animam tuam perdideris,
quid proderit tibi? &c. 348.

XVII. 5. Hic est filius meus dilectissimus, &c. 108. ccij.

XVIII. 7. Væ huic mundo a scandalis, &c. clxxj.

17. Si autem & Ecclesiam contempserit, &c. 89. 152.

19. Dico autem vobis quoniam si duobus ex vobis conve-
nerit in terra, &c. 14.

20. Ubi cumque fuerint duo aut tres collecti in nomine meo,
&c. 198.

32. Donavi tibi omne debitum, &c. 44. 211.

XIX. 11. Non omnes capiunt verbum, &c. 174. clxix.

17. Si vis ad vitam venire, serva mandata. 194.

21. Si vis perfectus esse, vade, vende omnia tua, &c. 184.
239.

XXII. 30. In resurrectione autem mortuorum neque nubent,
&c. ccxxvij.

32. Deus non est mortuorum, sed vivorum. 38.

45. Si ergo David in spiritu Dominum eum vocat, &c.
ccxx.

XXIV. 4. Cavete ne quis vos fallat, &c. 362.

15. Cum videbitis abominationem desolationis, &c. ccxxij.

23. Cum dixerint vobis, Ecce hic Christus, &c. ccxxij.

27. Sicut fulgur de Oriente resplendet usque ad Occidentem, &c. cxxij.
29. Obscurabitur super terram in die lux. cxxvj.
35. Cœlum & terra transibunt, &c. clxij.
XXV. 31. Cum venerit filius hominis in claritate sua, &c. 245.
34. Venite benedicti patris mei, &c. 207. 260.
36. Infirmus fui, & visitastis me, &c. 100.
XXVI. 27. Bibite ex hoc omnes. Hic est enim sanguis novi testamenti, &c. 106.
49. Venit Judas ad Jesum, & dixit ei: Ave Rabbi, &c. cxxij.
70. Nescio quid dicas, neque novi te. 359.
XXVIII. 18. Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra. Ite ergo & docete gentes omnes, tingentes eos in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti, &c. 34. 110. 131. 331. 333. 334. 358. x. cxxvj.

M A R C I.

- CAP. I. 7. **Q**UI post me venit, fortior me est, &c. 354.
35. Ipse autem fuit secedens in solitudinem & adorans. 213.
III. 28. Omnia peccata remittentur filiis hominum, &c. 18.
VII. 8. Rejicite mandatum Dei ut traditionem vestram statuat. 54. 109. 139. 201. 204.
VIII. 38. Qui confusus me fuerit, confundetur cum filiis hominis. 109. 190.
IX. 30. Incipit filius hominis tradi in manus hominum, &c. 359.
43. Vermis eorum non morietur, &c. 220.
X. 29. Nemo est qui relinquat domum aut agrum aut parentes, &c. 185.
38. Potestis bibere calicem quem ego bibo? &c. 363.
XI. 25. Et cum steteritis ad orationem, remittite si quid habetis adversum aliquem, &c. 198.
XII. 29. Dominus Deus tuus Deus unus.... Diliges Dominum Deum tuum de toto corde tuo, &c. 199. 213.
XIII. 6. Multi venient in nomine meo dicentes, Ego sum Christus, &c. 134. 145. 199.
23. Vos autem cavete, ecce prædixi vobis omnia, &c. 200.
XIV. 27. Quia vos omnes scandalizabimini in me. 358.
38. Vigilate & orate ne veniatis in tentationem, &c. 212.
XVI. 17. Ite, in nomine meo manum imponite, &c. 334.

L U C Æ.

- CAP. I. 31. **Q**UIA paries filium, & vocabis nomen ejus Jesum, &c. ccvj.
II. 37. Non recedebat de templo, jejuniis & orationibus serviens nocte ac die. 215.
III. 16. Ego quidem vos baptizo aqua in poenitentiam, &c. 366.
IV. 8. Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies. 217.
VI. 12. Exiit in montem orare, &c. 14. 213.
22. Beati eritis, cum odio vos habuerint homines, &c. 91. 185.
36. Estote misericordes, sicut pater vester, &c. 71.
VII. 39. Hic si esset propheta, sciret, quæ & qualis esset ista mulier quæ eum tangit, &c. xij.
48. Dimittuntur tibi peccata. 336.
VIII. 1. Et factum est post hæc, & ipse iter faciebat per civitates, &c. clxxxij.
IX. 48. Qui minimus fuerit in vobis, hic erit magnus. 12. 258.
56. Filius hominis non venit hominum animas perdere, sed salvare. 98.
X. 16. Qui audit vos, me audit, & eum qui me misit, &c. 81. 122.
19. Ecce do vobis potestatem calcandi super omnem potestatem inimici, &c. xj. ccx.
XI. 23. Qui non est mecum adversum me est, &c. 126. 152.
40. Qui fecit quod intus est, fecit & quod foris est, &c. 237.
XII. 8. Qui me confessus fuerit coram hominibus, &c. 188.
20. Stulte, hac nocte expostulatur anima tua a te, &c. 241.
33. Vendite res vestras, & date eleemosynam. 239.
50. Habeo autem aliud baptisma baptizari. 363.
XIII. 1. Quidam venerunt de Galilæis ad Dominum, &c. xvj. clxv.
XIV. 26. Si quis venit ad me, & non odit patrem suum, &c. clxxxvij.
XV. 7. Dico vobis, sic erit gaudium in cœlo super uno peccatore poenitentiam agente, &c. 72.

- XVI. 8. Filii sæculi hujus prudentiores sunt filiis lucis. 135. clxxxvij.
11. Si in injusto mammona fideles non fuistis, quod est verum quis credet vobis? &c. 240.
14. Audiebant autem hæc omnia Pharisei, qui erant cupidissimi, &c. 241.
15. Vos estis qui justificatis vos in conspectu hominum, &c. 116.
17. Facilius cœlum & terram præterire, quam de lege unum apicem cadere. clxij.
XVII. 10. Et cum hæc omnia feceritis, dicite supervacui sumus. 38.
XVIII. 8. Putas cum venerit filius hominis, inveniet fidem in terra? 141. 203.
10. Homines duo ascenderant in templum orare, &c. 205.
14. Qui se extollit, humiliabitur, &c. 201.
29. Nemo est qui relinquat domum, aut agrum, aut parentes, aut fratres, &c. 91.
XIX. 8. Ecce dimidium ex substantia mea do egenis, &c. 239.
9. Salus hodie domui huic facta est, &c. 105.
XX. 34. Filii sæculi hujus generant & generantur, &c. 239. cxcij.
XXI. 3. Amen dico vobis, quoniam vidua ista plus omnibus misit in dona Dei, &c. 242.
31. Cum autem videritis hæc omnia fieri, scitote quoniam in proximo est regnum Dei. 229.
XXII. 31. Dixit autem Dominus ad Petrum: ecce satanas postulavit ut vos vexaret, &c. 14. 213.
48. Juda osculo filium hominis tradis? cxxij.
XXIII. 21. Crucifige, crucifige eum. ccxij.

J O A N N I S.

- CAP. I. 1. **I**N principio erat verbum, &c. 168.
11. In sua propria venit, & sui eum non receperunt, &c. 206.
III. 5. Nisi quis renatus fuerit ex aqua, &c. 128. 136. 330. 355.
6. Quod natum est ex carne caro est, &c. 331.
8. Spiritus ubi vult spirat, &c. 364. 366.
27. Nemo potest aliquid accipere, nisi datum fuerit illi de cœlo. 336.
IV. 13. Omnis qui biberit ex aqua ista, sitiet iterum, &c. 106.
27. Inter hæc venerunt discipuli ejus, & mirabantur quod cum muliere loqueretur, &c. clxxxij.
34. Meus cibus est, ut faciam voluntatem ejus qui misit me. clxxxij.
V. 14. Ecce sanus factus es, jam noli peccare, &c. 11. 74. 173.
31. Si testimonium dixerò de me, testimonium meum non est verum, &c. 121.
VI. 38. Non descendi de cœlo ut faciam voluntatem meam, &c. 175.
52. Ego sum panis vitæ qui de cœlo descendi, &c. 209.
54. Nisi ederitis carnem filii hominis & biberitis sanguinem ejus, &c. 210.
66. Nemo potest venire ad me, nisi fuerit illi datum a patre. 135.
68. Numquid & vos vultis ire? &c. 123. xij.
VII. 38. Flumina de ventre ejus currebant aquæ vivæ. 363.
39. Nondum autem erat spiritus, quia Jesus nondum erat clarificatus. 364.
VIII. 31. Si permanseritis in verbo meo, vere discipuli mei eritis, &c. 251.
34. Omnis qui facit peccatum servus est peccati, &c. 207.
44. Vos de diabolo patre nati estis, &c. 206.
IX. 31. Deus peccatorem non audit, &c. 111. 118. 125. 336.
X. 1. Quia qui non introiit per ostium in ovile ovium, sed descendit per alteram partem, ille fur & latro est. ix.
16. Et erit unus grex & unus pastor. 153. 196.
30. Ego & pater unum sumus. 153. 195.
XI. 25. Ego sum resurrectio & vita: qui credit in me, &c. 170. 235.
42. Ergo, pater, ut credant quia tu me misisti, &c. 169.
XII. 25. Qui amat animam suam in isto sæculo, perdet illam, &c. 93. 164.
32. Cum exaltatus fuero a terra, omnia ad me traham. ccxvij.
34. Nos audivimus a lege quia Christus manet in æternum. 359.
35. Ambulate dum lucem habetis, &c. 351.
XIV. 6. Ego sum veritas. 141. 333.
27. Pacem dimitto vobis, pacem meam do vobis. 203.
28. Si me diligeretis gauderetis, quoniam vado ad patrem. 169. 230.
XV. 1. Ego sum vitis vera. 104.
12. Hoc est mandatum meum, ut diligatis invicem. 14. 199.
14. Si feceritis quod mando vobis, jam non dico vos servos, sed amicos. 108. 194.

18. Si sæculum vos odit, mementote quia me priorem vobis odiit, &c. 92.
 XVI. 2. Veniet hora ut omnis qui vos oderit, putet se officium Deo facere. 90.
 20. Amen amen dico vobis, quoniam vos plorabitis, &c. 230.
 33. Hæc loquutus sum vobis ut in me pacem habeatis, &c. 251.
 XVII. 20. Non pro his autem rogo solis, sed & pro illis qui credituri sunt, &c. 213.
 24. Pater, quos mihi dedisti volo ut ubi ego fuero, & ipsi sint mecum, &c. 235.
 XVIII. 22. Sic respondes pontifici . . . si male loquutus sum, exprobra de malo, &c. 81. 113. 122.
 XIX. 11. Nullam haberes adversum me potestatem, &c. 212.
 23. De tunica autem, quia de superiore parte non consutis, &c. 196.
 XX. 13. Quia tulerunt Dominum, & nescio ubi posuerunt eum. cxxix.
 21. Sicut misit me pater, & ego mitto vos, &c. 155. 195.
 22. Accipite Spiritum sanctum, &c. 148. 355.
 XXI. 15. Diligis me? respondit, diligo. 7. 195.

ACTUUM APOSTOLORUM.

- CAP. I. 4. **P**RÆCEPIT eis ab Hierosolymis non discedere, &c. 354.
 14. Et erant perseverantes omnes unanimes in oratione cum mulieribus, &c. 203. 206.
 15. Surrexit Petrus in medio discipulorum, &c. 118.
 II. 16. Sed hoc est, quod dictum est per prophetam: Erit in novissimis diebus, &c. 364.
 33. Exaltatus ergo dextera Dei, &c. cxx.
 38. Pœnitementi, & baptizetur unusquisque vestrum, &c. 134.
 IV. 32. Turba autem eorum qui crediderant anima ac mente una agebant. 14. 203. 246.
 VII. 59. Domine, ne statuas illis peccatum. 252.
 VIII. 20. Pecunia tua tecum sit in perditione, &c. 365.
 IX. 40. Tabitha, exsurge in nomine Jesu Christi. 239.
 X. 4. Corneli, orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt ad memoriam coram Deo. 214.
 28. Dominus mihi dixit neminem hominem communem dicendum, &c. 99.
 44. Adhuc loquente Petro verba hæc, irrui Spiritus sanctus super omnes qui audiebant verbum, &c. 356.
 XI. 15. Cum autem inciperem loqui ego, irrui Spiritus sanctus super eos, &c. 354.
 16. Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem baptizamini in Spiritu sancto. 366.
 XV. 7. Viri fratres, scitis quia a diebus antiquis in nobis Deus elegit per os meum, &c. 354. 361.
 9. Nihil discrevit inter nos & ipsos, &c.
 XXIII. 4. Sic infilis in sacerdotem Dei maledicendo. 113. 122.

AD ROMANOS.

- CAP. I. 8. **Q**UIA fides vestra prædicatur in toto mundo. 42.
 30. Sufurratores, detractores, abhorrentes Deo, &c. 120.
 II. 4. An numquid opulentiam bonitatis ejus & sustinentiam & patientiam contemnitis, &c. 248.
 15. Inter se invicem cogitationibus accusantibus aut etiam defidentibus, &c. cxxij.
 III. 3. Quid enim, si exciderunt a fide quidam eorum? &c. 83.
 120. 123. 202. 335.
 8. Faciamus mala ut veniant bona, &c. clxxxix.
 13. Venenum aspidum sub labiis eorum, &c. 258.
 V. 8. Si cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est, &c. 71.
 VIII. 12. Itaque, fratres, non secundum carnem vivamus, &c. 259.
 16. Sumus filii. Si autem filii Dei, & heredes Dei, &c. 90. 164.
 18. Non sunt condignæ passionibus hujus temporis ad superventuram claritatem quæ revelabitur in nobis. 94. 349.
 24. Spe salvati sumus. Spes autem quæ videtur non est spes, &c. 251.
 35. Quis nos separabit a dilectione Christi? &c. 15. 36. 160.
 X. 3. Ignorantes Dei justitiam, & suam volentes statuere, &c. clxxiv.
 XI. 20. Noli altum sapere, sed time, &c. 12.
 XII. 1. Oro ergo vos, fratres, per misericordiam Dei, ut constituatis corpora vestra hostiam vivam, &c. 159.
 19. Mihi vindictam, & ego retribuam, dicit Dominus. xij.

- XIII. 10. Dilectio proximi malum non operatur. clxxxv.
 12. Nox transivit, dies autem appropinquavit, &c. 258.
 XIV. 4. Tu quis es, qui judicas alienum servum? &c. 71. xiv. clxxxix.
 12. Unusquisque nostrum pro se rationem dabit, &c. 158. clxxj.
 15. Si propter escam frater tuus scandalizatur, &c. clxx.
 16. Non ergo blasphemetur bonum vestrum, &c. clxvij.
 22. Beatus qui non judicat semetipsum, &c. clxxj.
 XV. 2. Unusquisque nostrum proximo suo placeat ad bonam ædificationem. clxvij.

I. AD CORINTHIOS.

- CAP. I. 10. **O**BSECO vos, fratres, per nomen Domini nostri Jesu Christi ut idipsum dicatis omnes, &c. 196.
 23. Nos autem prædicamus Christum crucifixum, &c. cxxij.
 III. 1. Et ego quidem, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus, &c. 259.
 18. Nemo se decipiat. Si quis se putat sapientem esse in vobis, mundo huic stultus fiat, ut fiat sapiens, &c. 247.
 IV. 8. Jam satiati estis, jam divites facti estis, &c. clxiv.
 16. Imitatores mei estote, sicut & ego Christi. 352. clxxx.
 V. 7. Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, &c. 178.
 VI. 10. Neque fornicarii, neque idolis servientes, &c. 207.
 10. Neque maledici regnum Dei consequentur. 81.
 VII. 7. Unusquisque proprium donum habet ex Deo, &c. clxxx.
 27. Solutus es ab uxore? ne quæsieris uxorem. clxvij.
 30. Et qui emunt, sic sint quasi non ementes, &c. 176.
 32. Volo vos sine sollicitudine esse, &c. clxvj.
 VIII. 2. Si quis putat se scire aliquid, necdum cognovit quænti admodum eum oporteat scire. clxxxj.
 11. Perit frater infirmus in tua conscientia, &c. clxvij.
 13. Si cibus scandalizat fratrem, non manducabo carnem in sæculum, &c. 102. clxx.
 IX. 22. Factus sum infirmus infirmis ut infirmos lucrarer. 70.
 24. Nescitis quia qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium, &c. 17. 351. clxxv.
 26. Ego sic curro, non quasi in incertum, &c. clxxx.
 X. 1. Nolo enim vos ignorare, fratres, quia patres nostri omnes sub nube fuerunt, &c. 157.
 12. Qui se putat stare, videat ne cadat. clxij.
 20. Non potestis calicem Domini bibere & calicem dæmoniorum, &c. 18.
 29. Ut quid libertas mea judicatur ab infideli conscientia? &c. clxvij.
 33. Omnibus per omnia placeo, non quærens quod mihi utile est, &c. 70.
 XI. 11. Verumtamen neque mulier sine viro, neque vir sine muliere in Domino. clxxij.
 19. Oportet hærefes esse, ut probati manifesti sint in vobis. 197.
 22. Quid dicam? Laudo vos? in hoc non laudo. xv.
 23. Dominus Jesus in qua nocte tradebatur accepit patiem, &c. 107.
 27. Qui ederit panem aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis & sanguinis Domini. 19. 20. 149. 186.
 XII. 26. Si patitur membrum unum, compatiuntur & cætera membra, &c. 21. 70. 99.
 XIII. 2. Et si habuero fidem ita ut montes transferam, caritatem autem non habeam, nihil sum. &c. 199.
 3. Et si corpus meum tradidero, ita ut urar igni, dilectionem autem non habeam, nihil proficio. 363.
 4. Caritas magnanima est, caritas benigna est, &c. 251. 259.
 XIV. 37. Si quis putat se prophetam esse, aut spiritalem, &c. cxciv.
 40. Omnia vestra honeste fiant. clxxv.
 XV. 13. Quod si resurrectio mortuorum non est, ergo nec Christus resurrexit, &c. cxxix.
 33. Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ. 89. 200.
 36. Inspiciens tu, quod seminas non vivificabitur, &c. cxxviiij.
 44. Quia seminatur corpus animale, surget corpus spiritale. cxxxj.
 47. Primus homo de terræ limo, secundus homo de cælo. 260.
 53. Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, &c. cxxx.

II. AD CORINTHIOS.

- CAP. IV. 2. **N**ON enim sumus sicut plurimi adulterantes verbum Dei, &c. clxj.

- V. 6. Quamdiu sumus in hoc sæculo, peregrinamur a Domino. 169.
 10. Quia omnes nos stare oportet ante tribunal Christi, &c. cccxij.
 VI. 4. In omnibus commendantes nosmetipsos quasi Dei ministros, &c. clxxix.
 IX. 10. Qui administrat semen feminanti, & panem ad edendum præstabit, & multiplicabit seminationem vestram, &c. 240.
 12. Administratio hujus officii non tantum supplebit ea quæ sanctis defunt, &c. 240.
 XI. 29. Quis infirmatur, & ego non infirmor! &c. 21. 99.
 XII. 7. Datus est mihi stimulus carnis meæ, &c. 232.
 9. Virtus in infirmitate perficitur. clxiv.

AD GALATAS.

- CAP. I. 6. **M**IROR quod sic tam cito demutamini ab eo qui vos vocavit in gratiam ad aliud Evangelium, &c. 32. 107.
 8. Et si ego aut Angelus Dei aliter evangelizaverit vobis, &c. clxxxiv.
 10. Si hominibus placerem, Christi servus non essem. 83. 104. 109. 174. clxvij.
 III. 6. Credidit Abraham Deo, & deputatum est ei ad justitiam. 105.
 27. Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis. 100. 139. 147.
 IV. 16. Ergo ego inimicus factus vobis sum, verum dicens vobis! 104.
 26. Quæ autem sursum est Hierusalem libera est, &c. ccxvij.
 V. 14. Diliges proximum tuum tamquam te, &c. 12.
 17. Caro concupiscit adversus spiritum, &c. 209. clxix.
 24. Qui enim sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis, &c. 175.
 VI. 1. In contemplatione habentes unusquisque, ne & vos tentemini, &c. 71. clxix.
 3. Si quis putat se aliquid esse, cum nihil sit, seipsum implanat. clxij.
 7. Deus non irridetur. 119. 190.
 10. Ergo dum tempus habemus operemur quod bonum est ad omnes, &c. 245. 251.
 14. Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi, &c. 175. 352.

AD EPHESIOS.

- CAP. I. 19. **S**ECUNDUM operationem potentiæ virtutis ejus, &c. ccxxj.
 II. 6. Quia coexcitavit nos cum Christo, simulque fecit sedere in coelestibus. cccxxj.
 IV. 1. Obsecro ergo vos ego vinclus in Domino digne ambulare vocatione qua vocati estis, &c. 150.
 3. Curantes fervare unitatem spiritus in conjunctione pacis, &c. 74. 196. 252. 331.
 4. Unum corpus & unus spiritus, &c. 151. 167. 195. 330. ccv.
 8. Ascendens in altum, captivam duxit captivitatem, &c. ccxx.
 27. Nolite locum dare diabolo. 102. clxxvj.
 29. Omnis sermo malus de ore vestro non procedat, &c. 57.
 V. 5. Hoc enim scitote intelligentes quia omnis fornicator, &c. 74.
 6. Nemo vos decipiat inanibus verbis, &c. 54. 112. 202. xvij.
 8. Sicut filii lucis ambulate, &c. cxvij.
 25. Christus dilexit Ecclesiam & seipsum tradidit pro ea, &c. 140. 152.
 31. Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, &c. 63.
 VI. 12. Non est nobis colluctatio adversus carnem & sanguinem, &c. 93.

AD PHILIPPENSES.

- CAP. I. 18. **V**ERUMTAMEN omni modo, sive per occasionem, sive per veritatem Christus annuntietur. 133. 149.
 21. Mihi vivere Christus est, & mori lucrum. 230. 347.
 II. 3. Alter alterum superiorem sibi existimantes. clxxix.
 4. Non quæ sua sunt singuli cogitantes, sed quæ aliorum. clxxj.
 5. Hoc sentite in vobis quod & in Jesu Christo, &c. ccx.
 15. Lucete sicut luminaria in mundo. 12.
 III. 2. Videte canes, videte malos operarios. viij.
 12. Non quia jam accepi, aut jam justificatus sum, &c. clxxj.

20. Nostra autem conversatio in cœlis est, &c. 235. cccxxj.
 IV. 18. Saturatus sum recipiens ab Epaphrodito ea quæ a vobis missa sunt, &c. 214.

AD COLOSSENSIS.

- CAP. I. 16. **Q**UIA per ipsum creata sunt omnia, &c. ccij.
 II. 8. Videte ne quis vos deprædetur per philosophiam, &c. 70. 247.
 14. Delens quod adversum nos erat chirographum. ccx.
 20. Si mortui estis cum Christo ab elementis mundi, &c. 351.
 III. 1. Si surrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, &c. 259.
 5. Mortificate itaque membra vestra quæ in terra sunt, &c. 74. cxij.
 11. Ubi non est Judæus & Græcus, &c. clxxij.
 IV. 2. Instate orationi vigilantes in ea. 14. 214.

I. AD THESSALONICENSES.

- CAP. IV. 3. **H**ÆC est voluntas Dei, ut abstineatis vos a fornicatione. iij.
 11. Sicut præcepimus vobis, ut honeste ambuletis. clxxv.
 12. Nolumus igitur ignorare vos, fratres, de dormientibus ut non contristemini, &c. 171. 235. cccxxix.

II. AD THESSALONICENSES.

- CAP. II. 3. **N**E quis vos seducat ullo modo, &c. cccxij.
 III. 6. Præcipimus vobis in nomine Domini nostri Jesu Christi ut recedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinate, &c. 89. 202. clxxxix.
 8. Neque gratis panem manducavimus ab aliquo vestrum, &c. 10.

I. AD TIMOTHEUM.

- CAP. I. 5. **F**INIS autem præcepti est caritas de corde puro, &c. clxxxv.
 7. Non intelligentes, neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant. clxxxj.
 8. scimus quoniam bona est lex, si quis ea legitime utatur. clxxxj.
 13. Qui primo fui blasphemus & persecutor & injuriosus, &c. 133.
 II. 9. Sint mulieres cum verecundia & pudicitia componentes se, &c. 175.
 III. 7. Oportet autem eum & testimonium habere bonum ab his qui foris sunt. cxvij.
 IV. 12. Juventutem tuam nemo despiciat. 113.
 V. 24. Quorundam hominum peccata manifesta sunt, præcedentia ad judicium, &c. clxxxvij.
 VI. 3. Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis verbis Domini nostri Jesu Christi, &c. 54. 139.
 7. Nihil intulimus in hunc mundum, verum nec auferre possumus, &c. 210. 240.
 9. Qui autem volunt divites fieri, incidunt in tentationem, &c. 185. clxiv.

II. AD TIMOTHEUM.

- CAP. II. 4. **N**EMO militans Deo obligat se molestiis sæcularibus, &c. 114.
 17. Quorum sermo ut cancer serpit. 89.
 20. In domo autem magna non solum vasa sunt aurea & argentea, sed & lignea, &c. 65. 74.
 III. 1. In novissimis diebus aderunt tempora molesta, &c. 200.
 IV. 4. A veritate quidem auditum avertent, &c. cxc.
 6. Ego jam labor, & tempus instat assumptionis meæ, &c. 17.

AD TITUM.

- CAP. I. 15. **O**MNIA munda sunt mundis. 98.
 II. 7. Teipsum bonorum factorum præbens exemplum in doctrina, &c. clxxij.
 III. 5. Servavit nos per lavacrum regenerationis. 140.
 10. Hæreticum hominem post unam correptionem evita, &c. 89.

AD HEBRÆOS.

- CAP. II. 10. **D**ECEBAT enim propter quem omnia, & per quem omnia, multos filios in gloriam adducentem, &c. ccxvij.

XL. 6. Credere enim primo accedentem ad Domium oportet, &c. cxcix.

J A C O B I.

CAP. IV. 6. **Q**uia Dominus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. xiv.

I. P E T R I.

CAP. II. 12. **C**ONVERSATIO vestra in gentibus bona sit, &c. clxvii.

21. Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum ut sequamini vestigia ejus, &c. 250. 259.

III. 3. Sit in muliere non exterior ornamenti, aut auri aut vestis cultus, sed cultus cordis. 176.

12. Quia Christus mortificatus carne, vivificatus autem spiritu, &c. ccxvii.

20. In arca Noë pauci, id est, octo animæ hominum salvæ factæ sunt per aquam, &c. 142. 152.

21. Sic & vos similiter salvos faciet baptisma. 148.

22. Qui est in dextera Dei, sedens in coelis. ccxxj.

V. 8. Sobrii estote & vigilate, quia adversarius vester diabolus tamquam leo rugiens, &c. 256.

I. J O A N N I S.

CAP. I. 10. **S**i dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, & veritas in nobis non est, &c. 211. 238.

II. 1. Filioli mei ista scribo vobis ne delinquantis, &c. 71.

3. In hoc intelligimus quia cognovimus eum, si præcepta ejus custodiamus, &c. 34.

6. Qui dicit se in Christo manere, debet quomodo ille ambulavit & ipse ambulare. 90. 175. 250.

9. Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est usque adhuc, &c. 258.

15. Nolite diligere mundum neque ea quæ in mundo sunt, &c. 175. 208. 236.

19. Audistis quia antichristus venit, nunc autem antichristi multi facti sunt, &c. 126. 152.

20. Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis, &c. 83. 197.

III. 15. Qui fratrem suum odit, homicida est, &c. 212. 258.

17. Qui habuerit substantiam mundi, & viderit fratrem suum desiderantem, & clausit viscera sua, quomodo caritas Dei manet in illo? 242.

IV. 4. Filioli, vincite illos, quoniam major est qui in vobis est, &c. clxxxv.

16. Deus dilectio est, & qui manet in dilectione, in Deo manet, &c. 199.

V. 6. Hic est qui venit per aquam & sanguinem Jesus Christus, &c. 364.

7. Et hi tres unum sunt. 195. 366.

A P O C A L Y P S I S.

CAP. I. 14. **C**APUT autem ejus & capilli erant albi velut lana aut nix. 178.

II. 5. Memento unde cecideris, & age poenitentiam. 23. 39. 186. xv.

20. Habeo adversus te multa, quod uxorem tuam Jezabel, quæ se dicit propheten, finis docere & seducere servos meos, &c. 72.

23. Et scient omnes ecclesiæ quia ego sum scrutator renis & cordis. 190. 205. 234.

III. 11. Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam. 201. 251.

17. Dicis, dives sum, & ditatus sum, & nullius rei egeo, &c. 241. ix.

IV. 8. Et requiem non habebant die ac nocte, &c. ccij.

VI. 9. Et cum aperuisset quintum sigillum, vidi sub ara Dei animas occisorum, &c. 254.

10. Quousque Domine, sanctus, & verus non judicas & vindicas sanguinem nostrum de his qui in terris inhabitant? 187.

12. Et cum aperuisset sigillum sextum, ecce terræ motus factus est magnus, &c. xvij.

XIV. 4. Hi sunt qui cum mulieribus se non coinquinaverunt, &c. 174.

9. Si quis adorat bestiam & imaginem ejus, & accipit notam in fronte sua & in manu, bibet & ipse de vino iræ Dei mixto in poculo iræ ejus, & punietur igne, &c. 93. iij.

XVII. 1. Et venit unus ex septem angelis habentibus phialas septem, & aggressus est me dicens: veni, &c. 177.

15. Aquæ quas vidisti, super quas sedet meretrix illa, populi & turbæ & gentes ethnicorum sunt & linguæ. 108. x.

XVIII. 4. Exi de ea populus meus, ne particeps sis delictorum ejus, &c. 184.

XIX. 10. Vide ne feceris, quia conservus tuus sum & fratrum tuorum, &c. 255.

XX. 11. Vidi thronum magnum, & candidum sedentem super eum, &c. xvij.

XXII. 10. Ne signaveris verba prophetiæ libri hujus, quia jam tempus in proximo est ut & ii qui perseverant nocere noceant, &c. 254.

- V. 6. Quamdiu fumus in hoc sæculo, peregrinamur a Domino. 169.
 10. Quia omnes nos stare oportet ante tribunal Christi, &c. cccxij.
 VI. 4. In omnibus commendantes nosmetipsos quasi Dei ministros, &c. clxxix.
 IX. 10. Qui administrat semen seminanti, & panem ad edendum præstabit, & multiplicabit seminationem vestram, &c. 240.
 12. Administratio huius officii non tantum supplebit ea quæ sanctis defunt, &c. 240.
 XI. 29. Quis infirmatur, & ego non infirmor! &c. 21. 99.
 XII. 7. Datus est mihi stimulus carnis meæ, &c. 232.
 9. Virtus in infirmitate perficitur. clxiv.

A D G A L A T A S.

- CAP. I. 6. **M**IROR quod sic tam cito demutamini ab eo qui vos vocavit in gratiam ad aliud Evangelium, &c. 32. 107.
 8. Etsi ego aut Angelus Dei aliter evangelizaverit vobis, &c. clxxxiv.
 10. Si hominibus placerem, Christi servus non essem. 83.
 104. 109. 174. clxvij.
 III. 6. Credidit Abraham Deo, & deputatum est ei ad iustitiam. 105.
 27. Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis. 100. 139. 147.
 IV. 16. Ergo ego inimicus factus vobis sum, verum dicens vobis! 104.
 26. Quæ autem sursum est Hierusalem libera est, &c. ccxvij.
 V. 14. Diliges proximum tuum tamquam te, &c. 12.
 17. Caro concupiscit adversus spiritum, &c. 209. clxix.
 24. Qui enim sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis, &c. 175.
 VI. 1. In contemplatione habentes unusquisque, ne & vos tentemini, &c. 71. clxix.
 3. Si quis putat se aliquid esse, cum nihil sit, seipsum implanat. clxij.
 7. Deus non irridetur. 119. 190.
 10. Ergo dum tempus habemus operemur quod bonum est ad omnes, &c. 245. 251.
 14. Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi, &c. 175. 352.

A D E P H E S I O S.

- CAP. I. 19. **S**ECUNDUM operationem potentiae virtutis ejus, &c. cccxj.
 II. 6. Quia coexcitavit nos cum Christo, simulque fecit sedere in coelestibus. cccxxj.
 IV. 1. Obsecro ergo vos ego vinclus in Domino digne ambulare vocatione qua vocati estis, &c. 150.
 3. Curantes servare unitatem spiritus in conjunctione pacis, &c. 74. 196. 252. 331.
 4. Unum corpus & unus spiritus, &c. 151. 167. 195. 330. ccv.
 8. Ascendens in altum, captivam duxit captivitatem, &c. ccxx.
 27. Nolite locum dare diabolo. 102. clxxvj.
 29. Omnis sermo malus de ore vestro non procedat, &c. 57.
 V. 5. Hoc enim scitote intelligentes quia omnis fornicator, &c. 74.
 6. Nemo vos decipiat inanibus verbis, &c. 54. 112. 202. xvij.
 8. Sicut filii lucis ambulate, &c. cxcij.
 25. Christus dilexit Ecclesiam & seipsum tradidit pro ea, &c. 140. 152.
 31. Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, &c. 63.
 VI. 12. Non est nobis colluctatio adversus carnem & sanguinem, &c. 93.

A D P H I L I P P E N S E S.

- CAP. I. 18. **V**ERUMTAMEN omni modo, sive per occasionem, sive per veritatem Christus annuntietur. 133. 149.
 21. Mihi vivere Christus est, & mori lucrum. 230. 347.
 II. 3. Alter alterum superiorem sibi existimantes. clxxix.
 4. Non quæ sua sunt singuli cogitantes, sed quæ aliorum. clxxj.
 5. Hoc sentite in vobis quod & in Jesu Christo, &c. ccx.
 15. Lucete sicut luminaria in mundo. 12.
 III. 2. Videte canes, videte malos operarios. viij.
 12. Non quia jam accepi, aut jam justificatus sum, &c. clxxj.

20. Nostra autem conversatio in cœlis est, &c. 235. cccxxj.
 IV. 18. Saturatus sum recipiens ab Epaphrodito ea quæ a vobis missa sunt, &c. 214.

A D C O L O S S E N S E S.

- CAP. I. 16. **Q**UIA per ipsum creata sunt omnia, &c. ccij.
 II. 8. Videte ne quis vos deprædetur per philosophiam, &c. 70. 247.
 14. Delens quod adversum nos erat chirographum. ccx.
 20. Si mortui estis cum Christo ab elementis mundi, &c. 351.
 III. 1. Si confurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, &c. 259.
 5. Mortificate itaque membra vestra quæ in terra sunt, &c. 74. cxcij.
 11. Ubi non est Judæus & Græcus, &c. clxxij.
 IV. 2. Instate orationi vigilantes in ea. 14. 214.

I. A D T H E S S A L O N I C E N S E S.

- CAP. IV. 3. **H**ÆC est voluntas Dei, ut abstineatis vos a fornicatione. iij.
 11. Sicut præcepimus vobis, ut honeste ambuletis. clxxv.
 12. Nolumus igitur ignorare vos, fratres, de dormientibus ut non contristemini, &c. 171. 235. cccxix.

II. A D T H E S S A L O N I C E N S E S.

- CAP. II. 3. **N**E quis vos seducat ullo modo, &c. cccxij.
 III. 6. Præcipimus vobis in nomine Domini nostri Jesu Christi ut recedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinate, &c. 89. 202. clxxxix.
 8. Neque gratis panem manducavimus ab aliquo vestrum, &c. 10.

I. A D T I M O T H E U M.

- CAP. I. 5. **F**INIS autem præcepti est caritas de corde puro, &c. clxxxv.
 7. Non intelligentes, neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant. clxxxj.
 8. scimus quoniam bona est lex, si quis ea legitime utatur. clxxxj.
 13. Qui primo fui blasphemus & persecutor & injuriosus, &c. 133.
 II. 9. Sint mulieres cum verecundia & pudicitia componentes se, &c. 175.
 III. 7. Oportet autem eum & testimonium habere bonum ab his qui foris sunt. cxcij.
 IV. 12. Juventutem tuam nemo despiciat. 113.
 V. 24. Quorundam hominum peccata manifesta sunt, præcedentia ad iudicium, &c. clxxxvij.
 VI. 3. Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis verbis Domini nostri Jesu Christi, &c. 54. 139.
 7. Nihil intulimus in hunc mundum, verum nec auferre possumus, &c. 210. 240.
 9. Qui autem volunt divites fieri, incidunt in tentationem, &c. 185. clxiv.

II. A D T I M O T H E U M.

- CAP. II. 4. **N**EMO militans Deo obligat se molestiis sæcularibus, &c. 114.
 17. Quorum sermo ut cancer serpit. 89.
 20. In domo autem magna non solum vasa sunt aurea & argentea, sed & lignea, &c. 65. 74.
 III. 1. In novissimis diebus aderunt tempora molesta, &c. 200.
 IV. 4. A veritate quidem auditum avertent, &c. cxc.
 6. Ego jam labor, & tempus instat assumptionis meæ, &c. 17.

A D T I T U M.

- CAP. I. 15. **O**MNIA munda sunt mundis. 98.
 II. 7. Teipsum bonorum factorum præbens exemplum in doctrina, &c. clxvij.
 III. 5. Servavit nos per lavacrum regenerationis. 140.
 10. Hæreticum hominem post unam correptionem evita, &c. 89.

A D H E B R Œ O S.

- CAP. II. 10. **D**ECEBAT enim propter quem omnia, & per quem omnia, multos filios in gloriam adducentem, &c. ccxvij.

XI. 6. Credere enim primo accedentem ad Dominiū oportet, &c. cxcix.

J A C O B I.

CAP. IV. 6. **Q**uia Dominus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. xiv.

I. P E T R I.

CAP. II. 12. **C**onversatio vestra in gentibus bona sit, &c. clxviii.

21. Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum ut sequamini vestigia ejus, &c. 250. 259.

III. 3. Sit in muliere non exterior ornamenti, aut auri aut vestis cultus, sed cultus cordis. 176.

12. Quia Christus mortificatus carne, vivificatus autem spiritu, &c. ccxvii.

20. In arca Noë pauci, id est, octo animæ hominum salvæ factæ sunt per aquam, &c. 142. 152.

21. Sic & vos similiter salvos faciet baptisma. 148.

22. Qui est in dextera Dei, sedens in cœlis. ccxxj.

V. 8. Sobrii estote & vigilate, quia adversarius vester diabolus tamquam leo rugiens, &c. 256.

I. J O A N N I S.

CAP. I. 10. **S**i dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, & veritas in nobis non est, &c. 211. 238.

II. 1. Filioli mei ista scribo vobis ne delinquantis, &c. 71.

3. In hoc intelligimus quia cognovimus eum, si præcepta ejus custodiamus, &c. 34.

6. Qui dicit se in Christo manere, debet quomodo ille ambulavit & ipse ambulare. 90. 175. 250.

9. Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est usque adhuc, &c. 258.

15. Nolite diligere mundum neque ea quæ in mundo sunt, &c. 175. 208. 236.

19. Audistis quia antichristus venit, nunc autem antichristi multi facti sunt, &c. 126. 152.

20. Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis, &c. 83. 197.

III. 15. Qui fratrem suum odit, homicida est, &c. 212. 258.

17. Qui habuerit substantiam mundi, & viderit fratrem suum desiderantem, & clausit viscera sua, quomodo caritas Dei manet in illo? 242.

IV. 4. Filioli, vincite illos, quoniam major est qui in vobis est, &c. clxxxv.

16. Deus dilectio est, & qui manet in dilectione, in Deo manet, &c. 199.

V. 6. Hic est qui venit per aquam & sanguinem Jesus Christus, &c. 364.

7. Et hi tres unum sunt. 195. 366.

A P O C A L Y P S I S.

CAP. I. 14. **C**aput autem ejus & capilli erant albi velut lana aut nix. 178.

II. 5. Memento unde cecideris, & age poenitentiam. 23. 39. 186. xv.

20. Habeo adversus te multa, quod uxorem tuam Jezabel, quæ se dicit propheten, finis docere & seducere servos meos, &c. 72.

23. Et scient omnes ecclesiæ quia ego sum scrutator renis & cordis. 190. 205. 234.

III. 11. Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam. 201. 251.

17. Dicis, dives sum, & ditatus sum, & nullius rei egeo, &c. 241. ix.

IV. 8. Et requiem non habebant die ac nocte, &c. ccij.

VI. 9. Et cum aperuisset quintum sigillum, vidi sub ara Dei animas occisorum, &c. 254.

10. Quousque Domine, sanctus, & verus non judicas & vindicas sanguinem nostrum de his qui in terris inhabitant? 187.

12. Et cum aperuisset sigillum sextum, ecce terræ motus factus est magnus, &c. xvij.

XIV. 4. Hi sunt qui cum mulieribus se non coinquinaverunt, &c. 174.

9. Si quis adorat bestiam & imaginem ejus, & accipit notam in fronte sua & in manu, bibet & ipse de vino iræ Dei mixto in poculo iræ ejus, & punietur igne, &c. 93. iij.

XVII. 1. Et venit unus ex septem angelis habentibus phialas septem, & aggressus est me dicens: veni, &c. 177.

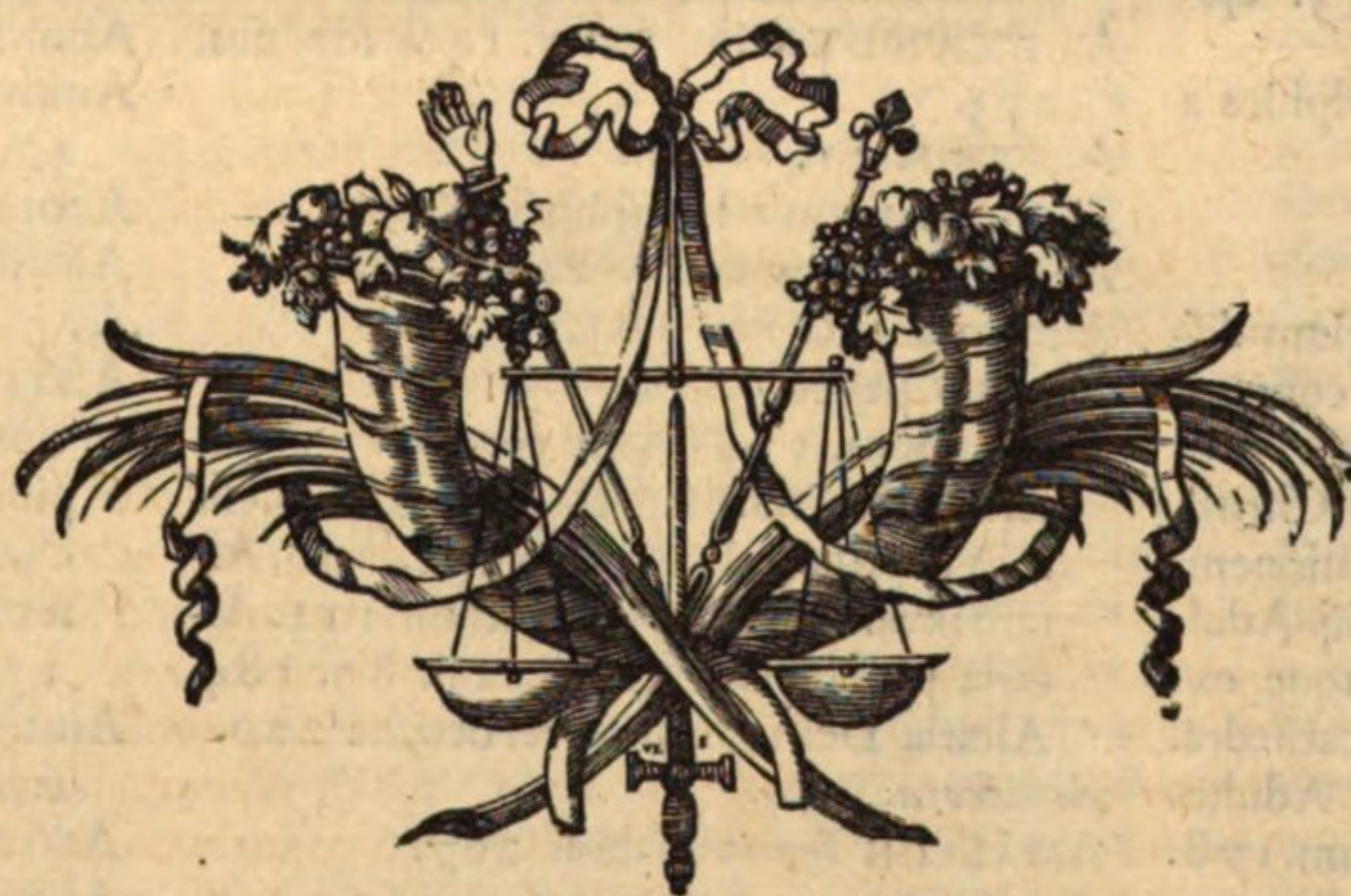
15. Aquæ quas vidisti, super quas sedet meretrix illa, populi & turbæ & gentes ethnicorum sunt & linguæ. 108. x.

XVIII. 4. Exi de ea populus meus, ne particeps sis delictorum ejus, &c. 184.

XIX. 10. Vide ne feceris, quia conservus tuus sum & fratrum tuorum, &c. 255.

XX. 11. Vidi thronum magnum, & candidum sedentem super eum, &c. xvij.

XXII. 10. Ne signaveris verba prophetiæ libri hujus, quia jam tempus in proximo est ut & ii qui perseverant nocere noceant, &c. 254.

INDEX RERUM ET VERBORUM.

*Numerus Arabicus designat opera genuina SANCTI CYPRIANI,
Romanus vero quæ in appendice continentur.*

A

- A** ARON filii extincti. 131. 201.
Abbir Germanicana. 332.
ABEL justus occisus a fratre. 80. 164. 256.
269. initiavit martyria. 91. 250. Abelis cor inspexit Deus. 211.
Abortio properans in parricidium. 64.
ABRAHAM Deo credidit. 105. Deo placuit. 232. 348. Abraham filii qui ex fide sunt. 105. radicem fidei primus instituit. 250.
Abstentus. 51. 83. 84. 115. Abstenti & non communicantes. 209. Abstinerere a communione. 67. 103. 115.
Abusiones sæculi duodecim. cclxxv.
ACCA meretrix. 226.
Accersitio 30. accersitio Dominica. 234.
Accinctos nos esse oportet. 203.
Acerbationes criminosa. 56.
Acies inter manus. 67. Acies adhuc geritur. 23.
ACHAB opprimere conatur Heliam. 269.
ACHIAS vestimentum suum discidit. 196.
Actum suum disponit unusquisque episcopus. 72.
ADAM a Deo nomen accepit. xxvj. sic dictus ex quatuor cardinibus terræ. Ibid. præcepti immemor. 250. cibi lethalis impatiens. 253. perdidit similitudinem divinam 248. acceptam divinitus gratiam patientia non servavit. 253. ejectus e paradiso. 273.
ADELPHIUS episcopus. 117. Adelphius a Thasvalte. 334.
Adrumetum. 330.
Adulatio perniciofa. 328.
Adulter Deum violat. 74. Adulterium dicitur dum videtur. 4. Adulteris commaculati. 86. mortale crimen est. 251. oculis admittitur. 341. Adultera Christi. 103. Adulter non habet excusationem. iv. Adulteras non sinetis vivere. iij. Adulteria spiritalia. 110. Adulter atque extraneus episcopus. 73. adultera cathedra. 115. adulterinæ doctrinæ. 53. Adulterum caput. 56. Adulteria colorum. 178. Adulterium nec in coloribus fidelis novetur. vj.
Adunationis nostræ corpus unum. 99. Adunatio fraternitatis. 94.
Advocatus noster Christus. 204.
Æger impatiens per dolorem. 186. Ægri salubres cibos respuunt. 39. 41. Ægrum perire voluit qui censum pereuntis invadit. 219.
ÆGYPTIA portenta. 226. Ægyptiorum regnum. 226.
ÆMILIUS. 185.
Æmulationes esse non debent inter Christianos. 12. 13. Æmulationis furor. 256.
Ær cuncta vegetans. 342.
ÆNEAS advexit penates. 226.
Æqualitas divini muneris. 98. Æqualiter perfrui donis Dei. 246.
Æquatis quantitibus. 48.
ÆSCULAPIUS fulminatur. 225.
Ætas incipit a senectute. 217. Ætate terenti. 91.
Æterna succedunt caducis. 229.
ÆTHIOPS, Eunuchus. 356.
AFRI sunt in meridie. 150.
AGAPE & dilectio fraterna. 304.
Aggya. 336.
AGLAIDAS. ccvj. & seq.
Agni lana per quem redempti sumus. 262.
Agni comestio in pascha. 153. Agnus in figura Christi occiditur. 196. Agnos Christus vocat gregem suum. 259.
Agon quotidie celebratur. 23. 67. Agonis ictus. 165. Agon justitiæ Dei. 246.
Agon cœlestis. 17. spiritalis. 166. sæcularis. 93. unus. 26.
AGRIPPINUS bonæ memoriæ vir. 127. 130.
AHYMNUS ab Aufvaga. 335.
Alea non decet manum sacramenta divina consummantem. xx. diaboli venabulum. xx. inventa instinctu Zabuli. Ibid. Quot ex alea consequantur incommoda? Ibid. Aleator non est Christianus sed ethnicus, xxij. sacrificium Dominicum in vacuum sumit. Ibid. Aleatrices manus. xx.
ALEXANDER imperator. 146. Magnus. 223.
ALEXIUS. 31.
Alienatio mentis transpuncta. 192.
Alienigenæ cremantur. 223.
Alimenta Ecclesiæ. 101.
Alniensis pagus. ccxlix.
Altare unum. 53. Novum constitui non potest. Ibid. Altare sancti. 129. Altari posito. 56. Altare aliud constituere. 200. Altare prophanum foris collocatur. 113. Altaria prophana. 152. diaboli. 85. 184. Altaria Dei nulla sunt vel occulta 220.
Amaccora. 334.
AMALECH figura diaboli. 267.
AMANTIUS acolythus. 161. 162.
Amatoria non sunt cantanda. 176.
Ambitionis malum civ. Adam prostravit. cv. Diaboli dilectionis causa fuit. cv. Ambitio episcopatus. 73. Ambitio reprimenda. 348.
Amicitiam zelus abscindit. 230.
Ammedera. 334.
AMPLUS episcopus. 77.
ANANIAS, Azarias, Mishaël. 91. 96. 164. 191. 269.
ANAXILAUS. 365.
ANGELI invisibiles sunt naturæ. lxxiv. salutis nostræ sunt ministri. lxxiv. & cxlij. Ipforum varii ordines cxl. Angeli nobis adunati sunt. 143. Angeli cum mulieribus lapsi. clxxxiv. Angelos agnovit Hostanes. 226. Angeli baptizant. 262. Angeli apostata inane ornatum docuerunt. 177.
Angolismensis portus. ccxlix.
Anguis major. 30.
Animæ viventes & incolumes. 70. Animæ nec originem scimus nec metimur quantitatem, nec qualis, intueri sufficimus. lxxvj. Animæ, non corpori imputatur peccatum. lxxvj. Animam Deus in hominem infundit. cxxxvij. Anima Deo suo devota. 120. de Deo suo secura. 222. Anima se prosterat Deo. 191. nulla perdenda est. 98. Animæ tinea. 257. Anima a morte recedente. 345. Anima rudis. 189. 194. 251. Animus auriga corporis. viij. Anima stetit immobilis. 185. Anima lubrica & mobilis. 151. coartata & conclusa. 219. Animarum varii status in altera vita. 72. Animæ martyrum occisorum. 187. gloriosæ. 37. Animæ servantur cruciatibus infinitis. 224.
Animalia prona. 221.
ANNA sterilis mater Samuëlis. 281. tacite & modeste precabatur. 205. sine intermissione rogabat. 215. Ecclesiæ typum portans. 205.
Annotatio. 52.
Anni vices. 342.
Anniversaria commemoratio martyrum. 47.
Anonymi liber de Rebaptismate. 313.
Antesignanus. 47.
ANTHROPIANI. 130.
ANTICHRISTI adventus. 329. Antichristi venientis minæ. 233. Antichristus propinquat. 89. 90. 92. 96. 120. Antichristi metator. 30. Antichristus expressus in Antiocho. 270. Antichristi spiritus. 134.
Antistites Dei. 29. 188. Antistites immaculati & integri. 118.
ANTIOCHUS typus antichristi. 270.
ANTONIANUS 66. 124. primo Novatianum rejicit, deinde ejus litteris movetur. 66.
Antrum Jovis in Creta visitur. 225.
APELLES hæreticus. 144. Apelletis baptisus 140. Apelletiani. 130.
Aphronitra. 156.
Apibus rex unus est. 122. 227.
APOLLO Admeti pecus pavit. 225.
Apostata & desertores. 75.
APOSTOLI non statim Spiritum sanctum acceperunt. 355. Christum deseruerunt. 357. an recte de Christo senserint cum baptizati sunt. 359. 360. credebant Jesum non moriturum. 359. perseverabant in oratione

INDEX RERUM ET VERBORUM.

in oratione unanimes. 206. baptizati post resurrectionem Domini in spiritu. 358. detestati sunt hæreticorum sacrilegam pravitatem. 133. 138. Apostoli spiritu unitatis velociter currentes. 143. Apostoli ab invicem discessuri symbolum constituunt. cxcviii. Apostolis concessa auctoritas ligandi & solvendi. 131. Christus solis apostolis potestatem sibi a patre datam permisit. 337. Hoc erant & cæteri apostoli quod fuit Petrus. 195. Apostolis par potestas data 195. sed unitatis origo ab uno incipit. Ibid. Vide *Petrus*, Apostoli, id est, episcopi. 113. Vide *Episcopus*.
 Apostolatus ducatus. xviii. apostolatus authenticæ origo. Ibid.
 Apostoli a Novatiano missi in civitates. 73.
 Apparatus munerum. 244.
 Apprehensus & traditus loqui debet. 166.
 Apprehensi ascendebant. 183.
AQUA ad mensuram. 30. Aqua collata ad usum civitatis. 141. Aquarum agmina refrenata. 343. Aqua baptismi non est communis cum schismaticis. 154. Aqua baptismi mundanda. 125. Aqua Ecclesiæ fidei & salutaris. 132. non potest operari sine spiritu. 330. sola non potest purgare peccata. 139. Aqua vitalis. 152. salutaris. 157. 197. Aquæ salutaris lavacrum. 2. Aqua lavacri salutaris. 147. Aqua adultera & prophana. 129. 136. 158. adultera & fornicaria. 140. mendax & perfida. 131. 132. aliena. 132. 150. Aquæ significant populos. 108. Aqua in Scripturis baptismi significat. 106. Aqua una in Ecclesia. 127.
 Aræ diaboli. 70. 186.
 Arbitrium propriæ libertatis. 197. Arbitrium liberum. 319.
 Arborem robustam procella non subvertit. 197. Arborem coma vestit. 350. Arbor sterili senectute deformis. 217.
ARCA Noë. 142. typus unius Ecclesiæ 152. 195. Ecclesiæ figura. cxliij. sacramentum Ecclesiæ 148.
 Arcam purgare. 74.
 Argentarii. 31.
 ARISTO martyr. 30.
 ARIUS. cxxv.
 Arma cælestia. 96. arma ordinationis & honoris 128. Devotionis ac fidei. 185. confessionis. 96. Arma contra Ecclesiam portat. 200.
 Armentorum rector unus. 227.
 Armillæ. 179.
 Artis impudicæ magisterium. 101.
 Artifices corrumpendæ veritatis. 197.
 Arva sitientia temperare. 350.
 Ascensus non est facilis ad magna. 180.
 Asina loquitur adversus Balaam. 268.
 ASMODEUS daemon. xxxij.
 Aspersio baptismatis. 156.
 Assuescimus iis quæ videmus & audimus. 342.
Asturas. 336.
 ASSYRIORUM regnum. 226.
 Astrorum micantium chori. 342.
 Asturica. 117.
 Asylum constitutum. 226.
 ATHANASIUS. cxxlv.
 Atræ vestes doloris insignia. 234.
 Avaritiæ caligo. 241. Avaritia reprimenda. 348. inhiat defunctis. 219.
 Auctores cur nomen suum suis libris præponant. lxxij.
 AUDIENTES, id est, catechumeni. 22. Audiens. 362. Audientium doctor. 33. Audientibus in exitu subveniendum. 8. 22. Vide *catechumeni*.
 AUGENDUS schismaticus 51. 52. Augendus diaconus. 55. Augendus confessor. 62.
 Auguria vetita. 325.

Ab *Avitinis*. 336.
 AURELIUS episcopus. 77. 117. Aurelius a Chullabi. 337. ab Utica. 335. Aurelius confessor. 32. 46. 48. Aurelius lector ordinatur. 46.
 Auribus inferenda non sunt vulnera. 177. 179. Aurium delinimenta. 342.
 Auri comparatio cum Christianis. 348.
Ausafa. 337.
 Auspicatus est pacem. 46.
 Auspicia vincendi 33.
Ausvaga. 335.
 Azymus panis in Eucharistia. cxij.

B

B *Abylonii* ignes. 120.
Badi. 332.
Bagal. 332.
 Bajulæ arundines. 1.
 BALAAM propheta. 268.
 Balnea. 159. Promiscua balnea theatro fediora. 179.
 BAPTISMUS circumcisio spiritalis. 99. Undæ genitalis effectus. 2. Lavacrum aquæ salutaris. 2. Mare rubrum sacramentum baptismi. 157. diabolus in baptismo opprimitur. 157. redit sæpe cum baptizatus peccat. Ibid. Baptismus purgat in omnibus sordes antiquæ contagionis. 180. omnes in lavacro exponunt veterem hominem. 180. in baptismo præterita peccata dimittuntur. 32. Baptismus delet omnia peccata. 155. xciv. cxix. nihil prodest sine operibus. 314. Non per manus impositionem quis nascitur, sed in baptismo. 140. Gratia in baptismo æqualis. 157. in actu postmodum minuitur vel augetur. Ibid. Baptizatus gratiam perdit quam consequutus est, nisi innocentiam servet. 314. Per baptismum Spiritus sanctus accipitur. 106. 125. 131. 139. 147. 154. Interrogatio in baptismo. 125. 154. Aquam prius sanctificari oportet verbis solemnioribus. cxij. Aqua sanctificanda ut possit peccata ablueri 125. baptizati renuntiaverunt sæculo. 12.
 Baptismi necessitas. 122. Baptizati infantes in primo nativitatis exordio. 184. Fides baptizandos infantes intra octavum diem non putabat. 98. Nitebatur circumcisionis lege. Ibid. infans vestigium dicebat non esse mundum, & illud quemque osculari horrere. Ibid. Refellitur 98. 99. Multo minus infantibus neganda baptismi gratia quam adultis. 99. Ipsi infantibus in gratia danda & pace facienda osculum datur. 98. In osculo infantis recentes Dei manus osculamur. 98. Infantem a partu novum nemo debet horrere osculari. 98. Aspersio aquæ instar salutaris lavacri obtinet. 156. Clinici aliis non posthabendi. 158. Parvi refert aspergi vel perfundi. Ibid. Baptizati in ægritudine liberantur, si antea immundo spiritu movebantur. 157. Baptizati complent Ecclesiæ numerum. 148. Baptisma unum in Ecclesia. 125. 126. Unum baptismum in sancta Ecclesia. 125. 129. 133. 139. 149. 197. 330. Contentur omnes unum esse baptismum. 334. Duo baptismata esse non possunt. 126. Baptisma non iteratur. 106. cxx. cxxj. cxxxj. solius Ecclesiæ est. 144. Baptismus Judæorum. 147. Baptisma Joannis. 145. plenam virtutem non habebat. xciv.
 Baptisma triplex. 355. Baptisma in solo sancto Spiritu. Baptisma spiritus & aquæ. Baptisma spiritus & sanguinis. Ibid. Hæc sæpe separata. Ibid. Baptisma aquæ interdum ante Baptisma in Spiritu sancto, interdum post. 356. 357. Baptisma in

Spiritu sancto expiavit Petri & aliorum Apostolorum delicta. 357. Baptisma spiritus majus est Baptismo aquæ. 358. Baptisma spiritus. 355. 364. Non est major vis Baptismi quam confessio aut passio. 136. Baptisma in quo Angeli baptizant. 262. Non privantur Baptismi sacramento qui baptizantur sanguinis Baptismo. 136. Baptisma post quod nemo peccat. 262. Baptismi forma in Ecclesia. 132. De iis qui in traditione sacramenti aliter quam oportet loquuntur. 360. Baptisma vetus & Baptisma novum. 279. Baptisma prædicatur quoties aqua sola nominatur. 106. Baptismus extraneus & hæreticus. 130. Baptisma adulterinum. 365. Baptisma mutilatum & decurtatum. 365. Baptismi ecclesiastici majestas. 158. Baptisma duplex. 363. Baptisma in Spiritu sancto & igni. 365. Baptismus sanguinis. xcij. Baptismus martyrii. 262.
 De Baptismo controversia inter fratres. 353. Scripta & rescripta de hac quæstione. Ibid. Cyprianus & alii Afri putabant Baptisma nec ab Ecclesia nec a spiritu separari. 139. 140. 147. 355. Omnia inania & falsa apud hæreticos. 126. pro profanis habenda. Ibid. Nihil potestatis habere hæreticos. 144. Ubi Ecclesia non est non posse peccata dimitti. 125. Hæreticis aut nihil licere aut totum licere. 332. Quæ foris exercentur, nullum habere effectum salutis. 330. Baptizandos redeuntes ab hæresi ut peccatum originale & hæresis purgentur. 125. 332. Participem hæreticorum esse qui eorum Baptisma probat. 135. 138. 144. 148. 150. Qui adversarii Domini & antichristi sunt appellati non posse dare gratiam Christi. 126. 127. 128. 134. 138. Baptizatos quos Joannes baptizaverat. 137. 145. Quanto magis baptizandos, qui ab hæreticis baptizati. 145. Ne Baptisma quidem sanguinis in hæresi prodesse. 136. Non posse agere spiritalia qui amisit Spiritum sanctum. 125. Neminem dare posse quod non habet. 125. Non posse vivificare qui ipse non vivat. 126. Sacrilegum & peccatorem pro baptizato precem facere non posse. 125. Adversarios Domini non posse dare gratiam Christi. 126. Aquam sanctificari non posse ab eo apud quem non est Spiritus sanctus. 125. Peccata alteri dimittere non posse, qui sua extra Ecclesiam deponere non potest. 125. De Ecclesiæ fontibus rigare non posse qui in Ecclesia non est. 132. Aliter de hæreticis judicandum. 133. Hæreticos libentius redituros si baptizentur. 137. Nullam hæresim excipiendam. 142. 151. Redeuntes ab hæresi utroque sacramento nasci debere. 128. 136. 331. exceptis his qui in Ecclesia baptizati: his manus tantum imponi in poenitentiam. 127. 132. 142. 331. 333. De his qui de hæresi ad Ecclesiam sine Baptismo admissi sunt. 136. 149. Potens est Deus indulgentiam eis dare. Ibid. Accusantur Afri quod rebaptizent. 334. Dicunt se non rebaptizare, sed baptizare. 126. 129. 334.
 De Baptismo hæreticorum Stephani sententia. 138. A quacumque hæresi venientem baptizari vetuit. 138. Censet his qui apud hæreticos baptizantur adesse præsentiam & sanctimoniam Christi. 147. Satis esse invocare Trinitatem nomen. 145. Nihil innovandum esse. 138. Hæreticos non proprie baptizare ad se venientes. Ibid. In Baptismo convenire. 144. Refellit hæc Cyprianus
 yy

INDEX RERUM ET VERBORUM.

quia Marcion eandem Trinitatem non tenet ac Catholici. 131. quia non credunt in eundem Patrem & Filium & Spiritum sanctum. 130. 133. 136. Tot Baptismata esse quot hæreses. 138. 334. Cyprianus & Firmilianus sic adversarios refellunt, quasi dicant baptizatos extra Ecclesiam sanctificari. 130. 131. 135. 145. 151. Hæresis parit & exponit ex Stephano, expositos Ecclesia suscipit. 147. Hæreticis nomen Jesu non sufficit ad salutem. 357. Invocatio nominis Jesu in errore non præstat salutem. 337. Secus si postea accedat recta fides & impositio manuum. Ibid. 358. Baptisma in nomine Christi. 130. 133. 134. 356. 357. 358. 360. 365. Baptisma in Christi nomine rejicit Cyprianus, nisi sit in Christi veritate. 134. Contendit baptizandum in plena & adunata Trinitate. 134. 135. quia blasphemato patre non prodest filius. Ibid. Opponitur Cypriano Apostolorum traditio. 133. 138. 139. 144. Venerabilis omnium ecclesiarum auctoritas. 353. Prisca cunctorum sanctorum & fidelium observatio. Ibid. Res olim composita & ordinata dicitur. Ibid. Cyprianus & Firmilianus negant id traditum ab Apostolis. 127. 130. 132. 133. 138. 144. Aliam traditionem opponunt. 133. 141. Afri consuetudinem reliquerunt. 149. Hæreticorum Baptisma dudum in Africa rejectum. 124. 127. 130. Multa millia hæreticorum redeuntium libenter Baptismum suscipere. 130. Negat Firmilianus Baptisma hæreticorum in Cappadocia ratum umquam fuisse. 149. Baptizantur in Cappadocia qui ab episcopis depositis baptizati fuere. 149. Concilium Iconiense rejicit Baptisma hæreticorum. 145. Quidam de ista re dubitabant. Ibid. & 149. Numidiæ episcopi Baptismum in hæresi vel schismate datum rejiciebant. 124. Cyprianum ejusque concilium consulunt. Ibid. Sententiæ Cypriani de Baptismo hæreticorum quidam adversantur in Africa. 125. 126. Dicunt unum esse Baptisma. 126. Dicunt se veterem consuetudinem sequi. 127. Putabant Afri revelationem sibi factam veritatis. 127. 133. 336. Consuetudinem non baptizandorum hæreticorum apud quosdam obrepisse. 141. Barba non vellenda. 191. 325. Barba corrupta in viris. 182. Barbarorum manus. 100. *Baruch* urbs Africa. 333. **BASILIDES** episcopus libellaticus. 117. 119. Confitetur se blasphemasse. Ibid. Deponit episcopatum & agit poenitentiam. Ibid. Sabino in ejus locum ordinato Stephanum fallit ut restituatur. Ibid. Cypriani & aliorum episcoporum ea de re sententia. Ibid. Basilides hæreticus. 144. **BASSIANUS** 8. 31. **BASSUS** in pejerario. 30. Bella crebrius continuant. 217. Bellicum clangere. 44. Benedictus Martyr. 30. Beneficia divina non mutilantur. 156. Bestiis objecti. 199. *Bilta*. 330. Blasphemiarum peccata. 135. Episcopus ob blasphemiam depositus. 119. Blasphemia persequentium. 16. Hæreticorum. 131. Blasphemantis linguæ scelus. 135. Bonos imitare. 261. Boni non possunt de Ecclesia discedere. 197. Ab initio occisi ab injustis. 263. 268. Plus laborant. 305. Boni & mali continentur intra unam domum. 222.

BONA tracta a marito ad sacrificandum. 27. **BOTRONATUS**. 177. Breviarium præceptorum cœlestium. 298. Breviata non est in episcopo confessionis dignitas. 96. **BRUTUS** filios interficit. 226. **BUDINARIUS**. 52. *Bulla*. 336. *Buslacena*. 336.

C

CAduca movere nos non debent. 351. **CÆCILIVS** episcopus. 77. 102. 104. 117. 124. Cæcilius a Bilta. 330. **CÆSAR**. 226. 227. **CÆSARIANI**. 165. **CAIN** cor inspexit Deus. 211. Cain injustus zelat Abel justum. 256. Impatiens fratrem peremit. 234. 253. Non ingreditur paradysum. 261. Calamitates ætate Cypriani. 217. 218. 219. Inde ortæ quod Deus non colatur. 217. ob delicta. 218. 318. Demetrius dicebat male accidere, quia Deos Christiani non colunt. 217. Calamitates vel ad disciplinam contumacium, vel ad poenam malorum. 218. Ira Dei censura est, ut qui beneficiis non intelligitur, vel plagis intelligatur. 223. Calamitates prædictæ ne inopinatus metus quateret. 229. Peste & lue detecta vel aucta crimina. Ibid. 219. Plus exacerbat Deus, cum homines plagis non emendantur. 218. Pestis cogit appetere martyrium. 345. Explorat justitiam singulorum. 233. Virtus perficitur in adversis. 232. Gratulandum in adversis. 233. Fugiant morientium vulnera, & appetunt spolia mortuorum. 219. Discrimen bonorum & malorum in ferendis adversis. 222. Calamitas sine remedio est odiisse felicem. 258. Calciati pedes. 93. **CALDONIVS** episcopus. 27. 28. 32. 51. 52. 53. 56. 57. 59. 77. 124. Caligo æternæ noctis. 45. Noctis spissæ. 349. Avaritiæ. 241. **CALIX** dominicus. 104. Ejus figuræ. Ibid. Non est aqua sola. 108. Calicem mixtum offerimus in cœna. 109. Diaconus infantium ori de sacramento calicis infundit. 189. Calor fidei. 67. Calor gloriæ. 19. **CALPHURNIVS**. 30. 31. Calumnia forensis. 243. Cancer & damnationis ira. 332. **CANDIDA**. 30. Candidata integritatis & pudoris. 175. Capilli flammæ. 178. Mendacio colorati. 183. Capillos inficere. 191. Capilli deficiunt antequam crescant. 217. Capitolium. 85. 88. 183. Capitolium ascendere. 189. Capitula dominica. 262. Capitula excerpta. 274. *Cappadocia*. 146. Capsaces olei. 243. *Capse*. 336. Capsensis civitas. 76. Captivitas omnes simul vastat. 231. Captivitas fratrum & sororum. 99. Caput semitonsum. 159. Carcer æternus & jugis flamma. 218. Carcerum claustra. 158. Carcerum laus. 163. Caritatis dotes. 199. Caritatis unitas. 151. Caritas mutua. 96. Caritas fraternitatis vinculum est. 251. Caritatis christianæ vinculum. 56. Carnifices admoveere pectori suo. 257. Carnificinæ rabies. 220. Carnis imbecillitas. 76. Carnis resurrectio. 131. *Carpi*. 333.

Carthago. Carthaginem Roma præcedere debet. 64. Carthaginensis episcopi provinciæ Numidia & Mauritania cohærent. 59. Laus ecclesiæ Carthaginensis. 41. Plebis Carthaginensis quies & timor. 21. Vitia ante persecutionem. 182. 183. Presbyterorum copia per lapsum quorundam desolata. 49. Cleriportio in persecutione lapsa. 9. Clerici nonnulli in persecutione recesserunt. 39. Quinque Presbyteri adversus Cyprianum conjurati. 51. Confessores & lapsos corruerunt. 52. Clerus a communione sua removet presbyterum. 38. Clerici omnes parati ad pugnam. 165. Recedere nolunt. Ibid. Cleri & plebis caritas in redimerdis captivis. 100. Gaudium ecclesiæ Carthaginensis ex Romanæ confessione. 94. Ex reditu confessorum Romanorum in Ecclesiam. 62. **CASSIVS** episcopus. 124. Cassius a Macomadibus. 332. Castitas tenorem gloriæ suæ servat. 72. Castitas laboriosa viduarum. 253. Castores. 225. *Castra Dei*. 93. *Castra dominica*. 77. *Castra Christi*. 61. 79. 88. 95. 97. *Castra Christi* repetere. 65. *Castra cœlestia*. 18. 44. 140. 141. 229. 262. *Divina*. 136. *Domestica*. 58. *Castra imperatoris* defendere. 132. *Castra diaboli* non timenda. 267. *Castra Galbæ*. 331. **CASTUS**. 185. Castus a Sicca. 333. **CATAPHRYGÆ**. 145. **CATECHUMENI**. 136. Catechumenum peccare non debere. 327. Catechumenis infirmitate apprehensis subveniendum. 8. 22. De Catechumenis sine Baptismo mortuis. 136. 149. *Catenæ cupiditatis*. 241. *Catenæ artantes manus*. 347. *Catenæ stridentes*. 349. **CATHEDRA** una super petram fundata. 53. *Cathedra Petri*. 148. *Cathedra sacerdotalis*. 68. 69. 130. *Cathedræ & plebis extorris*. 63. *Cathedra adultera*. 115. Causa illic audienda ubi crimen admissum est. 86. Causa cognita est. 87. Cautio faciliior est ubi manifesta formido est. 193. *Cedias*. 332. **CELERINUS**. 24. 32. Primus in persecutione passus, & cum ipso persecutionis auctore congressus. 47. Persecutoris testimonio illustris. Ibid. 48. Flet die ac nocte in cilicio & cinere sororum peccatum. 29. Ejusdem epistola ad Lucianum. 28. 32. **CELERINA** martyr. 47. **CELSUS**. cxxlij. Censura cœlestis. 182. evangelica. 67. sacerdotalis. 80. **CONSUS** consilii deus. 340. Centenus fructus. 180. **CERDON** magister Marcionis. 138. 144. Romam venit sub Hygino. 138. Certamen cœleste. 15. Spiritale. 33. Cœleste & spiritale. 261. Certamen militiæ cœlestis. 77. Certantes Deus spectat. 93. Cervix alta & erecta. 188. **CHORE**, Dathan, & Abiron. 113. 118. 131. 148. 154. 155. 200. **CHRISMA** conficitur in die cœnæ Domini. cxxij. Ex balsamo & oleo miscetur. cxxij. Hoc oleo antiquitus sacerdotes sacrabantur & reges, & ipsi altarium lapides delibuti. cxxiv. Hoc oleo uncti cum spiritualibus nequitias colluclantur. cxxiv. Cæteris ritibus antiquis cessantibus, unctio- nis mysterium religio Christiana retinuit. cxxiv. Non solum in regibus & sacerdo-

INDEX RERUM ET VERBORUM.

tibus unctionis honor permanfit, sed in omnem populum catholicum effusa est hujus gratiæ plenitudo. Ibid. Ex hoc humore constat descendere omnes gratiarum divisiones. Ibid.

CHRISTUS a principio filius Dei. 288. vocatur Spiritus sanctus. 228. xxv. xxx. Geminatum se videt in Patre. xxx. Primogenitus & sapientia Dei. 284. Dei sermo. 213. 285. Sermo & virtus & sapientia Dei. 201. Virtus Dei & ratio & sapientia. 228. Deus vocatur in scripturis veteris & novi testamenti. 286. Jesus-Christus Dominus & Deus noster. 15. 61. 92. 94. 99. 104. 109. 113. 138. 140. 158. 204. 206. 228. 235. 248. 255. 267. 332. 333. 335. 349. 353. Angelus & Deus. 286. Non omnium sed fidelium & credentium Deus. 255. Deus venturus. 287. Domini nostri Jesu-Christi adoranda est venerabilis majestas. 332. Non potest sine spiritu Christus indui. 139. Templum Christi esse non potest, qui negat Deum Christum. 133. Christus adoratur in cœlis. 255. Pater Deus præcepit Filium suum adorari. Ibid.

Christus homo & Deus. 288. In virginem delabatur. 228. Carnem Spiritus sanctus induitur. Ibid. Deus cum homine miscetur. Ibid. Filius Dei carnem hominis induit. 249. Factus homo pro nobis. 249. Hominem induit. 228. Hominem quem induit ad Patrem victor imposuit. 228. Pater & Dominus & Deus Christi. 135. Filius obaudivit ut faceret Patris voluntatem. 208. Christus hominis filius ut nos Dei filios faceret. 237. Majorem dixit Patrem. 135. Ab eo clarificari petiit. Ibid. Accepit omnem potestatem a Patre. 295. A Patre accepit potestatem qua baptizamur & sanctificamur. 135. Omne iudicium de Patre solus accepit. 187. Solus habet potestatem iudicandi episcopos. 330. Patris voluntatem implevit. 135. Christus non ausus se comparare Deo. clxxix. Christi nativitas ex David. 250. Miracula. 228. Humilitas. 10. Patientia. 254. Christi omnes actus patientia signantur. 249. Orabat non pro se, sed pro delictis nostris. 213. Nobis dedit exemplum vivendi. 317. Christi conversatio. 359. Non dedignatus lavacro regenerationis corpus abluere. 249. Christi Baptisma. 137. 148. 155. Dicunt hæretici eum fuisse ad Baptismum compulsus a Maria. 365. Flevit Lazarum. 169. Humiliavit se, ut populum jacentem erigeret. 237. Prophetæ prædixerunt mortem Christi. 228. prædixit mortem suam. 228. Dominus infirmitatem hominis quem portabat ostendit. 208. Christum pati oportuit, non ut sentiret mortem sed ut vinceret. 228.

Christus passus est ut nos Dei filios faceret. 92. Christi passio. 294. 352. Christi sanguine vivificatur etiam qui fudit sanguinem Christi. 249. Peccata nostra portavit. 187. Passus est pro peccatis nostris. 265. Advocatus noster. 15. Christi sanguine redempti sumus. 265. Mediator inter nos & Patrem. 288. Sacerdos Dei summi. 105. 109. Sæpe pro nobis passus. 352. In Isaia scelus, in Abel occisus. Ibid. Spiritum sponte dimisit. 228. Non erat remansurus apud inferos. 295. Apparuit discipulis simul vinculus. 228. Regressus ad superos. 228. Christi tunica non dividitur. 196. Christus ad reparandos non missus. 221. Christi adventu detectus & prostratus inimicus.

194. Ompibus venit. 213. Doctis & indoctis, ætati omni & sexui præcepta salutis edidit. Ibid. Rex in æternum. 296. 297. Illuminator & salvator generis humani. 287. Sospitandis hominibus salutare lumen Christi. 194.

Christus est lux & dies. 258. Sol verus & dies verus. 157. 215. Invictus est. 262. Via & veritas. 314. Plenitudo veritatis. 105. 141. Non dixit: Ego sum consuetudo. 333. Ecclesiam suam gubernat. 124. Se primus ostendit quod in aliis coronaret. 345. Christus est panis vitæ. 209. Domus & templum Dei. 279. Manus & brachium Dei. 285. Est regnum Dei. 208. Nondum vindicatus. 255. Duplex adventus. 228. Secundus adventus appropinquat. 110. Hinc magis illuminat Christus. Ibid. Humilitatis magister. 91. Humilis venire debebat. 289. Judex venturus est. 296. 297. Veniet in potestate manifestus. 255. Christus in captivis fratribus redimendus. 100. Nonnullos affligi patitur, ut aliorum caritas tentetur. 100. Christus accipiat quod adversarius auferebat. 192. Christi nomine abutendum non est. 134. 139. Christus dictus ovis & agnus. 290. Petra. 106. Lapis. 291. Christi indumentum. 191. 192. 193. 196. 262. Christum induere. 147. 159. 196. 249. Christi nomen induere. 259. Coheredes Christi. 203. 208. Christus est caput viri. 270. Disciplinæ magister. 14. Pacis doctor atque unitatis magister. 205. Christi jugum leve. 329. Christus vigilat & precatur. 213. Spectat præliantes. 93. Christo spectante. 246. Caro Christi & sanctum Domini. 196. Christi sanctum corpus. 341. Christi sanguinem quotidie bibere. 90. Christus solus audiendus. 108. Christo nihil præponendum. 208. 263. 265. 311. Christus negantem se negat. 188. Christus unus est. 53. Christi grex. 58. Christus gregem suum nominat oves. 259. Christus est resurrectio nostra. 208. Sortiti de veste Christi, quis Christum indueret. 196. Incunctanter veniendum ad Christum. 236. Judæi magum existimarunt Christum. 228. 259. Christus a chrismate dicitur. cxxiv. In cœlum sublatus est. cxxviii. In Christi nativitate credendum est angelica non defuisse ministeria. lxxx. In ipso divinitas & humanitas in unam personam convenerunt. lxxxij. Veniebat Christus ad Baptismum ut sacramentoperennis daretur auctoritas. xcij. In ipso utriusque naturæ facta est unitas. xcvi. Ipse verus homo & verus Deus. xcvi. Jejunavit ut veritas humanitatis ejus pateret. xcix. Suo spiritu ductus in desertum. xcix. Eodem spiritu translatus super pinnaculum templi. cij. Non necessitate, sed obedientia ursus ad mortem. cix. cxxv. Cur mortem timuerit. cxxvj. Christus adorandus. cxx. Reconciliare nos Deo nulla oblatio potuit, nisi sanguis Christi. cxxviii. Impossibile erat animam Christi teneri ab inferis. cxxix. Christus descendit ad inferos. cxlij. Carnem cœlo intulit non vectoribus angelis, sed naturæ divinæ propria usus virtute. cxl.

CHRISTIANI successerunt Judæis. 274. Christianorum novum nomen. 282. Non verbis philosophi sed factis. 247. Non magna loquuntur sed vivunt. Ibid. Debent esse simplices & prudentes. 326. Contentiones esse non debent inter Christianos. 12. Christi discipulo zelare non licet. 258. Christiano non licet cogitare vitia.

441. Non licet odisse Christianis. 224. Odiis benevolentiam reddunt. Ibid. Renuntiarunt mundo. 236. Carnali patri. 206. Erunt gloriosi cum Christo. 225. Christianus quis vere sit. 199. Christianus falsus. 190. 194. 241.

Christianus non est qui in Christi Ecclesia non est. 73. Oculi & aures Christianorum custodiendæ. 342. Nefas Christianis turpia gentilium convivia in collegio frequentare. 119. Filios cum ethnicis sepelire. 119. Non debent experiri iudicem gentilem. 318. Vitanda matrimonia cum infidelibus. 183. Debent imitari Christum. 175. Christianus nihil admirari præter Dominum debet. 342. Alia Christianorum & Stoicorum de peccatis sententia. 70. Christianorum multorum vitia ante persecutionem Decii. 182. Unanimitatem desiderat Cyprianus. 203. Comparat mores ætatis suæ cum ætate Apostolorum. 203. Largitatem operationis suæ ætate infractam queritur. 203. Comparantur Christi servi cum diaboli servis. 244. Christianus debet cœlestia tantum cogitare. 307. Christiano luctandum est cum diabolo. 231. Crastino cogitare prohibetur. 210.

Christianus non debet perire quasi nocens. 12. Non debet puniri nisi propter nomen Christi. 317. Dæmones vulgus in odium Christiani nominis cogunt. 227. Christianos mundus odit. 263. 268. Christi nominis odium prædictum. 315. In contemptum Dei impugnantur Christiani. 220. Solus displicet Dei cultor. Ibid. Potestas adversum nos datur vel ad poenam vel ad gloriam. 212. Ab initio mundi institutum ut iustitia laboret. 164. Christianum esse crimen est. 220. Longa tormenta admoventur Christianis. 220. Multiplicantur supplicia. Ibid. Novæ poenæ excogitantur. Ibid. Torqueri deberent Christiani si negarent. 220. Interfici debet, non torqueri qui confitetur se esse Christianum. 220. Nemo Christianus apprehensus reluctatur. 221. Nemo se ulciscitur, quamvis copiosus sit populus. 221. Christianus mori potest, vinci non potest. 95. Christiani provocant hostes veritatis. 36. Christianos patientes facit de sequutura ultione securitas. 221. Numquam in Christianum nomen exsurgitur, ut non statim divinitus vindicta comitetur. 221. Nuper sequuta granditer Christianorum defensio. 222. Christianis imputantur omnia mala. 216. Plurimi Christiani tentationibus non vincuntur, sed probantur. 229. Quidam minus fortiter stant. Ibid. Christianis communes cum ethnicis calamitates. 231. Quosdam ea res movet. Ibid. Christianis plus quam cæteris in sæculo laborandum. Ibid. Cur Christianis & profanis interim laborum conditio communis. 223. Non per Christianos sed pro Christianis accidunt hæc de Dei indignatione. 222. His vindicantur Christiani, etsi ipsi videntur ea pati. 222. Christiani non franguntur nec mussitant. 222. Per ipsa quæ cruciant probari se sciunt. Ibid. Adversa æqualiter cum ethnicis non patiuntur, quia æqualiter non dolent. Ibid. Adversa Christianos in dolore corroborant. 232. Christiani non nisi cum ad Deum venerint Dei promissa capient. 223. Discrimen inter Christianos & eos qui Deum nesciunt. 232. Christianis gaudendum cum ad Christum vocantur. 229. 230. Christiani mortui non sunt lugendi. 234. 168. Christianus cur emendetur. 320. Christiani semper orant pro bono statu

reipublicæ 223. Christiana veritas. 134.
Christianismus fidei & spei res est. 251.
Chullabi. 337.
Cibaliana. 336.
Cibus feralis. 70. Cibus diaboli. 192. Ci-
bi idolorum mortiferi. 186. Cibus sce-
leratus. 189. 190.
Cicatrix sanitatis obductæ. 339. Cicatricem
obducere. 43. Cicatricum gloria. 47.
Cilicium & cinis. 238.
Cimiterium. 165.
Cinerem ferre. 189.
CIRCENSES Conso consecrati. 340. Ob-
rapiendas Sabinas. Ibid.
CIRCUMCISIONI octavus dies destinatus
umbra fuit & imago. 98. Circumcisio
carnalis evacuata. 277. 278. Feminis
non proficit. 277. Circumcisio spiritalis
promissa. 277. Circumcisio cur octavo
die iussa sit celebrari. lxxxv. In Phœni-
ces & Arabes hæc traditio inolevit. Ibid.
Filii Esau & Ismael illius traditionis non
expertes. Ibid. Cur nomen circumciso
aptabatur. Ibid. Cur anterior membri
portio iussa est circumcidi. lxxxvj. Impe-
rata est circumcisio, cum fidei tempora
propinquarent. lxxxvij. Circumcisio nunc
nobis mandatur. Ibid. Illa populo Chri-
stiano damnabilis est. cxxiv. Circumcisio
carnalis. 98. Spiritalis. 99. Carnalis &
spiritalis. 103.
Cirta. 331.
CITTINUS. 124.
Civitates soli hiatu devoratae. 146. Civitas
meretrix. 177. Civium injuriæ gravius
grassantur quam hostes. 219.
CLARUS a Mascula. 337.
Classico nostræ vocis. 261.
CLEMENTIANUS. 76.
CLEOPAS discipulus Christi. 360.
CLERUS minor. 360. Clero proximi 33.
cunctis religionis gradibus ad sacerdotii
fastigium Cornelius ascendit. 68. clerico
ministerium deputatus. 114. Clerica ordina-
tio. 46. 144. Clerici non nisi altari & sacri-
ficis deservire debent. 114. vetitum de
clericis tutorem vel curatorem testamento
suo constituere. 114. Clerum consulit Cy-
prius in ordinationibus. 33. 46. sine
cleri consilio nihil agit. 11. oportet epi-
scopum per clericos scribere. 33. Clerus
cum episcopo præsidet. 89. Clerici urbi-
ci. 53. Clerus Romanus cum episcopis
deliberavit de causa lapsorum. 45. Lapsor-
um causam differt sede vacante. 29. 43.
Gaium Didd. nem a communione sua
removet clerus Carthaginensis. 38. Cleri-
ci in honore sportulantium fratrum. 114.
Clerici a divisione mensura prohibiti do-
nec judicentur. 39. non tamen a ministe-
rio privati. Ibid. Quibusdam lectoribus
honor presbyterii & eadem sportula. 48.
Per revelationem Dominus jubet ne clerici
cum feminis commorentur. clxj. Quidam
clerici de seminarum commoratione ad
ignominiam devoluti. Ibid. Episcopi & cle-
rici & laici post confessionem & miracula
commoratione seminarum naufragarunt.
clxiv. Clericus cum femina commorans
eunuchus est & mœchus. clxvi. Frustra pu-
dicitiam intrinsecus custodit qui illam ex-
trinsecus facit infamari. clxvij. Continen-
tibus clericis & virginibus hospitia sepa-
randa. clxxiv. Feminae quam caute clericis
invisenda. clxxv. cxcvj. Perverse fit ut cle-
rici feminam magis eligant ad communita-
tem, quam masculum. clxxvj. frustra dicunt
utiliorem esse feminam. Ibid. Opponunt
exempla Eliæ, Joannis & Domini & Apo-
stolorum. clxxvij. refelluntur. Ibid. & seq.
Chorus psallentium virginum nunc apud
quosdam venenosis cantibus demulcet.

clxxxij. Malunt mori quam a lateribus
mulierum divelli. clxxxiv. inexcusabiles
sunt. Ibid. Caritatis nomine sceleratam
tegunt. Ibid. Opponunt his clericis Ju-
dæi & Galli idololatæ. clxxxvij. Refellitur
quod aiunt nonnullos feminas habentes in
domibus. martyrium esse consequutos.
Item in martyrio sibi ignosci. clxxxvij.
& seq. Quot incommoda ex paritate.
cxcj. Quot incommoda ex singularitate.
Ibid. & seqq. Qua conditione liceat clerico
habere matrem, vel filiam, vel sororem,
vel conjugem, vel cognatam. cxcv. Nec
vetula nec despecta ad domesticum ob-
sequium adhibenda. Ibid.
CLINOMENI. 8.
CLINICI. 156. 158.
CLOACINAM Tattius invenit. 226.
Clypeus fidei. 36. 44.
Coena Domini. 109.
COLLECTA. 31.
Collegii honor. 137. Collegii sacerdotalis
concordia. 66. 68. Profana sepulcra in
collegio. 119.
Colloquia vetita cum malis. 89. Colloquia
incesta. 179.
Collyrium Christi. 241.
COLONICA. 31.
Colorare lanas non docuit Deus. 177. Co-
lorum lites. 341.
Columba simplex animal. 196. Columba
ter emissa baptismum in nomine Trini-
tatis significat. x. reversa in arcam figura
lapsorum poenitentium. xj.
Commeatum sibi precari. 234. Commea-
tum dare. 47. Commeatus a Deo datur.
70. Commeatu accepto. 18.
Commemoratio anniversaria martyrum. 47.
COMMENTARII 166.
Commercium vetita cum malis. 89.
COMMUNICATIO Evangelica. 40. Com-
municatio contra Evangelium. Ibid. sa-
crilega. 69. falsa. xix. usurpata temere.
149. laica. 128. Communicatio non
communicantium. 192. Communicatio
nulla extra Ecclesiam. 123. 129. Per
manus impositionem episcopi & cleri jus
communicationis accipitur. 19. Ordo
pervenienti ad jus communionis. 19.
20. 21. Salutaria dilationis remedia 41.
Exitiosa properata communicationis re-
media. 41. 43. Communicatio non est
temere laxanda. 71. Communicatio la-
xatur incautis. 186. dari non debet cru-
do tempore. 19. vituperantur qui san-
ctum Domini canibus donant. 36. Tem-
eraria festinatio pacis obtinenda vitu-
peratur. 22. 23. 36. 37. 39. Miracu-
lis punitæ communionis indignæ. 189.
190. Communio sub unica specie. 189.
190. Communicationis fructus. 117.
Vide *Eucharistia* & *Lapsi*.
Ad communionem histrio non admitten-
dus. 101. communionem non ruperunt
qui pacem mœchis dabant, cum iis qui
non dabant. 72. Ob varias consuetudines
numquam ab Ecclesiæ pace atque unita-
te discessum est. 144. Cyprianus nemi-
ni legem imponit in baptismi controver-
sia. 129. 137. 156. 158. 329. Plebs
non immunis a contagio delicti cum sa-
cerdote peccatore & legitime deposito
communicans. 148.
Compago corporis ecclesiastici. 74.
Compares Christi. 352.
Compedes aurci. 179.
Cognitionis dies imminet. 64.
Concilia ante Cyprianum. 114. 127. 130.
Concilium persecutione sopita. 67. fre-
quenter actum Carthagine. 85. Episcopi
post Pascha Carthaginem convenire so-
lent. 76. 77. Libellos de lapsis legit in

concilio Cyprianus. 66. In concilio Car-
thaginensi examinata singulorum cau-
sæ. 70. Collatio consiliorum cum episcopis,
presbyteris, diaconis confessoribus, stan-
tibus laicis. 22. 23. 33. 43. Placuit no-
bis, Spiritu sancto suggerente. 79. con-
cilium idibus Maii. 84. 97. concilium de
pace lapsis danda. 77. Cyprianus cum
collegis respondet Rogatiano. 112. cum
collegis & compresbyteris ecclesiæ Fur-
nitanae. 114. Concilium Carthaginense
primum de baptismo. 124. 126. secun-
dum. 128. tertium. 329. pro absenti-
bus qui mandaverant sententia dicitur.
337. Hortatur Cyprianus ut singuli quid
sentiant proferant, neminem judicantes
329. omnium ultimus sententiam dicit.
338. Convenerant episcopi plurimi cum
presbyteris & diaconibus, præsentem etiam
plebis maxima parte. 329. Concilia quot
annis in Cappadocia. 143. Concilium
Iconiense. 145. 149. Concilium Roma-
num. 68.
Concisio. 89.
Concordia salutaris. 76. Concordia si-
mul juncta vinci non potest. 95. Con-
cordia commendata. 14. Concordia in-
dividua. 94. Concordia vinculum. 129.
Concordiæ vinculo manente. 72. Con-
cordia collegii sacerdotalis. 66. 68. Con-
cordia divina episcoporum 137. Concor-
dia sacerdotii. 142. Concordiæ mutua
glutinum. 116. 202.
Concupiscentiæ diabolo servire compellunt.
75.
Conditio loci. 9. 110. 112. 163. Condi-
tio corporalis communis. 222.
CONFESSIO nominis. 78. Confessio Christi
344. 346. Confessio dominica. 262.
Confessionis arma. 96. Confessionis do-
minica corona. 90. Confessio florida. 28.
29. Confessionis virtutes 350. Confessio-
nis dignitas. 362. Confessio immunem
non facit ab insidiis diaboli. 201. Con-
fessio exordium gloriæ, non meritum co-
ronæ. 201.
CONFESSORES laudantur. 50. Confessorum
cautio quanta debet esse. 201. caute visi-
tandi. 9. Apud confessores presbyteri sin-
guli cum singulis diaconis per vices offe-
runt. 9. Confessoribus impertiatur cura
propensior. 10. Confessores plurimi a fra-
tribus suscepti. 10. Sexaginta quinque
Romam veniunt. 29. Confessores Roma-
ni confessionis gloriam cum studio disci-
plinæ conjungunt. 34. Hæc est vere esse
martyrem & confessorem. Ibid. Quam
utiles Cypriani litteræ confessoribus Ro-
manis. 43. In hæresi confessio prodesse
non potest. 361. 362. 363. Confessor
Deo aspirante loquitur. 166. Dominus
in confessoribus loquitur. Ibid. Confessori
Deus inspirat constantiam. 268. Confes-
sorum spectaculum Deo, fratribus exem-
plo. 181. Plebs pastores in confessione
sequens. 159. 160. Feminae & pueri in-
ter confessores. 160. 164. 181. Lætitia
Ecclesiæ in reditu confessorum. 181. Con-
fidenti Deum venia datur. 224. Confes-
sor illustris & verus. 11. Nulli magis con-
gruit evangelicus vigor, quam confessori-
bus. 43. Confitentium dignitas incorru-
pta. 61. Nihil magis congruit quam cor-
fessori evangelium legere. 46. 48. sine
tormentis in carcere morientium corpo-
ribus impertienda est cura propensior. 50.
dies in carcere morientium notandi. 50.
confessus est quisquis professus intra diem
non est. 182. Hic inter martyres hono-
ratur. 273. Hæc est privata confessio.
182.
Confessorum officia. 11. nonnullorum vitia.
10. 12.

INDEX RERUM ET VERBORUM.

10. 12. 52. quorundam mentes a quinque presbyteris corruptæ. 52. Fraudes, stupra & adulteria in quibusdam confessoribus. 201. Nonnulli Dei templa & post confessionem sanctificata turpi concubitu macularunt. 12. Nonnulli gloriam nominis destruunt. 12. Vituperantur extorres qui in patriam injussi redeunt. Ibid. Confessores presbyteris & diaconis debent parere. 10. adversarium metuere debent. Ibid. a presbyteris & diaconis admoneri debent. 19. 20. Plurimos in carcere instruit divina censura. 20. Confessorum sanctitatem non minuit quorundam fracta fides. 201. Stat pars major. 201. Eorum laus amplior ex lapsu aliorum. Ibid. Confessores a Novato & Novatiano seducti de Ecclesia recesserunt. 58. De carcere prodeuntes schismaticus & hæreticus error excepit. 65. Boni & gloriosi confessores non potuerunt diu extra Ecclesiam detineri. 62. Quidam in schismate manebant ob communionem confessorum. 62. Romanorum confessorum reditus ex schismate. 60. Confitentur quæ extra Ecclesiam fecerant. 60. 61. Petunt ut omnia oblivione deleantur. Ibid. Recipiuntur in suo quisque gradu 61. Omnia Deo remittuntur. Ibid.

Confiteri apud sacerdotes Dei. 190. Dolenter & simpliciter confitendum 190. Animi pondus exponendum. Ibid. Confiteantur singuli delictum, dum admitti confessio potest. 191. Confessus est sese blasphemasse Basilides episcopus. 119. Multi conscientiam delicti sui non confitentes immundis spiritibus adimplentur. 189. 190. Conscientiæ dissimulatæ crimen. 189. Confessio secretarum cogitationum necessaria 190. Qui cogitaverant de sacrificio aut libelli facinore, hoc ipsum apud sacerdotes confitebantur. Ibid. Scientes scriptum esse, Deus non irridetur. Ibid. Confessio non est apud inferos. 75.

CONFIRMATIONIS sacramentum. 132. Quod deerat baptizatis a Petro & Joanne factum. Ibid. Manu imposita invocatus & infusus Spiritus sanctus. Ibid. Baptizati in Ecclesia præpositis Ecclesiæ offeruntur, ut signaculo Dominico consummentur. 132. Confirmatio a solis episcopis datur. 356. Plerique post baptismum sine impositione manus episcopi moriuntur. 355. Habentur tamen pro perfectis fidelibus. 355. Confirmatio si necessaria esset ad salutem, omnibus episcopis salus adimeretur. 356. Ungi necesse est baptizatum. 125. Eucharistia est unde baptizati unguuntur. 125. Oleum in altari sanctificatum. Ibid.

Conflictatio in adversis probatio est veritatis. 232.

Conjunctiones illicitæ & periculosa. 102.

Conjux spernitur in martyrio. 347.

Collationes, id est eleemosynæ. 13.

Conscientia multum habet ponderis. 340. Conscientiæ victricis vigor. 160. Conscientiæ nostræ judex Deus. 271. Conscientia coronatur in pace. 274. 219. Conscientiæ latebræ. 219. 258. Conscientiæ vulnera. 220. 238. Conscientia tolerabilis. 70. polluta. 70.

Consensere jura peccatis. 5. 44.

Confessus noster. 49.

Conspirationes factiosæ. 53.

Consuetudo sine veritate vetustas erroris est. 141. Consuetudini anteponenda veritas. 149. 333. 337. Non dixit Christus, Ego sum consuetudo. 333. Non est de consuetudine præscribendum, sed

ratione vincendum. 127. 133. Consuetudinem ratio & veritas semper excludit. 336. Non hominis consuetudinem sequi oportet sed Dei veritatem. 108. 127. Consuetudines variæ ecclesiarum. 144. Consuetudo Romanorum. 149. Ob variis consuetudines numquam ab Ecclesiæ pace atque unitate discessum est. 144.

Consulatus summus honor apud Romanos. 226. Consulum fasces. 25.

Consummata gloria martyris. 50.

Contagium venenati sermonis. 89. Contagio turpis & infamis. 101. Contagia cibi feralis. 70.

Continentia virginalis. 68. Continentiæ propositum gloriosum. 72. Continentiæ robur. 236. Continentiæ palma. 260. Continentiæ bonum. 315.

Contumeliarum ludibria. 249.

Contumacia improborum frenanda. 59.

Convenæ temerarii. 197.

Conventicula. 167. Conventiculum perditæ factionis. 86. Conventicula hæreticorum. 198.

Convicia vitanda. 12. contemnenda. 83.

Convivium sobrium sonet psalmos. 7. Convivia lasciva vitanda. 179. Convivia turpia lutulenta in collegio. 119. Convivia cum malis vetita. 89.

Corax figura eorum qui ad Ecclesiam non revertuntur. ix. x.

Corban non respicis. 242.

Cor hominis devoti Deo. 268. corda mundantur fide. 366.

CORNELIA. 29.

CORNELIUS episcopus Romanus. 55. 56. 58. 59. 64. 66. 77. 79. 94. 115. 117. 120. 152. electus a Deo omnipotenti & Domino nostro Jesu Christo. 60. 61. a sexdecim episcopis ordinatus. 73. Cornelii ordinationi intercedunt factiosi. 55. 56. 59. Legati ab utraque parte in Africam. 53. 55. Non leguntur litteræ adversariorum Cornelii. 56. Legati Romam mittuntur 55. 56. Interim omnia in suspenso remanent. Non scribitur ad Cornelium sed ad ecclesiam 59. Cyprianus auctor est Adrumetinis ut Cornelio litteras non inscribant, sed ecclesiæ Romanæ. 59. Legati Novatiani rejiciuntur. 55. Scribunt in Africam ordinatores Cornelii 55. 56. Redeunt legati Africani. Ibid. Cyprianus in concilio scribit ad universos Africæ episcopos pro Cornelio. 59. Scribit etiam ad Cornelium. 56. Litteræ ad Cornelium ex universa Africa. 59. Episcopatus Cornelii ab omnibus in Africa agnoscitur. 59. Cornelii mores laudantur, electio defenditur, invicta in episcopatu constantia prædicatur. 68. 69. Cornelius cunctis religionis gradibus ad sacerdotii sublime fastigium ascendit. 68. Cum Cornelio, hoc est, cum Ecclesia catholica communicare. 66. Cornelii & collegarum ejus sententia de lapsis. 68. 117. cum plurimis collegis deliberat de recipiendo Trophimo. 69. Afflicta Cornelio crimina. 69. Accusatur a nonnullis, quod cum thurificatis communicet. 66. Cornelium dictitant libelli labe maculatum, & communicare cum episcopis qui sacrificaverunt. 69. Minis Felicissimi movetur. 80. Inter martyres deputandus 69. Dux confessionis, populum suavitati fieri confessorem. 94. Ecclesia omnis Romana confessæ est. Ibid. Beatus martyr. 97. 117.

Cornelii papæ epistola ad Cyprianum. 60. 62. 167.

CORNELIUS Centurio. 128.

Corona candida pro operibus. 246. Co-

ronæ candidæ & purpureæ. 18. Corona agonistica. 262. Corona virtutum baptismi sanguinis. 262. Corona descendit de Dei dignatione. 184. Corona fidei. 199. Corona confessionis dominicæ. 90. 97. passionis. 95. justitiæ. 201. purpurea pro passione. 246. Coronæ martyrum. 188. Corona disciplinæ dominicæ. 34. Coronarum cœlestium præmium. 93. Coronæ finem, dederunt doloribus. 16. Coronari in morte non potest qui divisus est ab Ecclesia. 71. Coronam diaboli ferunt sacrificantes. 181.

Corpus unum adunationis nostræ. 99.

Corpus gregis dominici. 58. Corpus Ecclesiæ catholicæ. 55. Corporis ecclesiastici compago. 74. Corpus Domini invadunt. 186. Corporis & sanguinis Christi protectio. 77. Corpora nostra membra sunt Christi. 74. Corporis nostri societas. 76. Corpus officina spiritus. lxxvj. quo discedente nulli aptum est usui. lxxvj. Ex clientela quam reddidit animæ, post resurrectionem simul & commodi particeps erit. cxxxvj. Corpus enervatum. 101. Corporum materia consimilis. 218. conditio communis. 222.

Corruptores Evangelii. 198.

Correptionem audiunt boni. 327.

Crapulam cruditate ructare. 111.

Credere cogitur etiam persequutor. 348. Credentium pater vivus. 206. Credendi vis quanta. 317. Creditum suum recipere docuerat creditorem. 168.

CREDULA martyr. 30.

CREMENTIUS subdiaconus. 7. 8. 24.

CRESCENS a Circa. 331.

Crimen voluntatis. 185. Criminis particeps est qui imperavit. 42.

Crinem mutare adulterinis coloribus. 177. Crines inficere. 178.

Cristæ montium. 342.

Crocodili. 220.

Crucis signum. 294. Crucis signum in fronte. 201. Mortis non timetur periculum, ubi tantæ reverentiæ conspicitur signum crucis. lxxxj. ejus virtus omnia peragit sacramenta, neque sine illo aliqua consecratio meretur effectum. xcij. Operationis auctoritas in figura crucis omnibus sacramentis largitur effectum. cxxxj. solum sacramenti signum repellit dæmonia. cxxxj. Moyse supinæ manus in signo & sacramento crucis. 267.

Crudelitas ingeniosa. 220.

Cruore suo loti. 350.

Cuiculi. 336.

Culmi uberes. 350.

Cupiditas gloriæ cœlestis. 43.

Curator testamenti non potest esse clericus. 114.

Cynocephali. 220.

CYPRIANUS qui est Thascius. 121. Cæcilius Cyprianus. 122. In tenebris & vitiis jacuit. 2. Non videbatur ei possibilis conversio. Ibid. quomodo mutatus. Ibid. Carthagine credidit & crevit. 49. Plebis suffragio & Dei judicio episcopus. 52. Quinque presbyteri contra illius episcopatum conjurant. 52. Plebs in eos indignatur. 54. contumelias episcopatus sui dissimulat Cyprianus. 18. nihil agit sine consilio cleri & consensu plebis. 11. Consulit clerum & plebem in ordinationibus. 46. in pace delectus episcopus populi universi suffragio. 82. In quiete serviens disciplinæ, in tempestate proscriptus. Ibid. clamore violento populi flagitatus. 23. quomodo proscriptus. 122. secessus ejus vituperatus a nonnullis. 7. 23. defendit se. 23. 24. quieti fratrum consulens secessit. 23. publicum conspectum vitat respectu

utilitatem Ecclesiæ. 10. Dominus iussit ut secederet. 19. secedens pecuniæ summam reliquit apud clericos. 9. Solo corpore absuit. 23. 36. constituit vicarios pro se absente. 50. Cypriano nulla requies. 40. non redit ne auctor sit rumpendæ pacis. 49. ne persecutionem exacerbasse videatur. 53. sperat se cito reditum. 50. commendat confessores in carcere constitutos. 50. Adesse vellet ut erga illos dilectionis obsequia compleret. Ibid. Reditum Cypriani morantur quinque presbyteri. 53. Exsilium biennii quam molestum Cypriano. 53. Optat ut omnes ecclesiæ inter se consentiant in iudicio de lapsis. 24. 28. 39. 45. Indignatur in presbyteros qui lapsis pacem dederant. 19. & seq. a communione sua arcet, si quis communicet cum lapsis. 39. 67. dissimulandum non putat in re tanti momenti. 18. ejus dolor ex lapsu suorum. 182. Prostratus sibi videtur in prostratis fratribus. Ibid. Defert aliquid libellis martyrum. 22. 23. Aliquid remittit ad violentiam lapsorum mitigandam. 24. Quædam in Cyprianum durius injecta in epistola lapsorum 41. Nemini ex lapsis communicavit, quamdiu persecutio sæviit. 68. Severior fuit in lapsos quamdiu vincere potuerunt. 23. 67. Laudatur ejus censura. 36. 40. Agit post Pascha de causa lapsorum cum collegis. 55. Vide *Lapsi*. necessitati temporum succumbit. 68. Non recedit ab his quæ in concilio statuta sunt. 68. Contendit episcopos lapsos deponi & pœnitentiæ summitti debere. 120. Non restituendos qui Stephanum fefellerant, ut restituerentur. 119.

Cypriani opera episcopatus Cornelii in tota Africa agnoscitur, & Novatianus damnatur. 59. & seqq. Gloriam confessorum suam computat. 34. Librum de Lapsis & de Unitate Ecclesiæ mittit ad confessores. 66. Dolor ejus ex schismate confessorum. 65. Gaudium de eorum reditu ex schismate. 61. Schismatici per provinciam pererrant, nec audent ad Cyprianum accedere. 87. Cyprianus impavidus sua interesse non putat a quo perimatur. 89. Impavidus Cypriani animus. 80. Contendit causam illic audiendam ubi crimen admissum. 86. Non minorem esse auctoritatem episcoporum in Africa constitutorum. Ibid. Cogitabat ad Thibaritanos venire ut eos hortaretur. 90. Deo & Christo servit, & sacrificia puro ore & in persecutione & in pace indefinenter offert. 124. Orat in sacrificiis & in orationibus pro Lucio papa. 97. Candidum pectus Cypriani. 162. In Cyprianum convicia & calumniæ Pupiani. 121. & seqq. Illius agendi ratio cum schismaticis. 88. 89. Ecclesiam nemini claudit, remittit omnia, multa dissimulat. 88. Ait se delictis plus quam oportet dimittendis pene ipsum delinquere. Ibid. Venientes ad Ecclesiam singulos suscipit. 122. Unus atque alius a Cypriano, plebe obnitente, recepti peiores exsistere. 87. Quotidie fratribus servit. 122.

Cypriani humilitas. 42. Hortatur affectione potius quam potestate. 174. Extremum & minimum se dicit. Ibid. Ejus humilitatem norunt & diligunt fratres & gentiles. 121. Accusatur nimis remissionis in lapsorum causa. 66. Caritas Cypriani in pauperes. 49. 50. In captivis redimendis. 100. In sublevandis martyribus. 161. 162. 163. Mittit de sumtibus propriis ad sublevandos confessores. 13. Invitat Carthaginem pauperes quos sua ecclesia alere non potest. 101. Quan-

titas Cypriani propria. 49. Revelatione cognoscit futuram persecutionem. 14. 77. 79. Prædicit crudeliorem quam antea persecutionem. 90. Deus revelat Cypriano pacem brevi futuram. 12. 15. Revelatio ostensa Cypriano. 124. Revelatione cognoscit appropinquare sibi & Cornelio diem agonis. 96. Fratres non esse unanimes in precando. 14. Dormitare in precibus. Ibid. De victu parco & sobrio potu divinæ admonitiones. 15. Cypriano sæpe revelatum ut prædiceret non esse lugendos mortuos. 234. Consultit Deum. 124. Legem aliis non imponit in Baptismi controversia. 129. 137. 156. 158. 329. Prævaricator veritatis, & proditor unitatis nonnullis videtur. 132. Vocatus pseudochristus. 151. Tacito nomine carpitur. 353. Hæreticorum stupore præditus dicitur. Ibid. Accusatur quod errores omnium ecclesiarum corrigere voluerit. 353. Querelæ Cypriani de Stephano. 140. Imprimis quod sacerdotes veritatem & unitatem tenentes abstinentes putet. Ibid. Pro honore Ecclesiæ & unitate pugnat. 132. Parum videtur Cypriano quod plebem voce erigat, nisi etiam divina lectione confirmet. 261. In libris ipse se designat. 161. Utilitas litterarum Cypriani. Ibid. Magnis semper sensibus loquitur. Ibid. Firmilianus missa a Cypriano scripta, quasi sua propria suscepit. 143. Non in transcurso legit, sed sæpe memoriæ mandavit. Ibid. Cyprianus ob confessionem nominis relegatus. 158. Primus apud acta proconsulis confitetur. 161. 162. Prior inter martyres, quia prior confessus est. 161. 162. Cypriani secessus ante passionem. 166. Vult pati Carthagine. Ibid.

CYPRIANUS Antiochenus. ccxcv. & seqq. Vide caput primum & ultimum vitæ S. Cypriani.

D

DÆMON non potest terram movere, sed præsciens terræ motus, id facturum se simulat. 146. Dæmones fugantur a Christianis. 227. Dæmones poetæ norunt. 226. Dæmonia principalia. 146. Damnatorum diversæ pœnæ. 349.

DANIEL Deo devotus. 269. Noluit adorare Bel. 92. 96. Laudatur. 187. 191. Danieli prandium divinitus apparatur. 210. 240. Daniel consultus a Nabuchodonosore. 238. Minas regis vicit. 346.

DATIVUS a Badis. 332. Dativus in metallo constitutus. 158. 161.

DATIVA. 31.

DAVIDEM Sâul persequitur. 257. 269. David saltavit ante arcam. 339. 340.

Debita Dominus appellat peccata. 211.

Decimæ concessæ Levitis. 114. De patrimonio nec decimas damus. 203.

DECIMUS presbyter. 27.

DECIUS tyrannus. 69. Bello & armis victus. Ibid. Ejus odium in sacerdotes. Ibid. Patientius audiebat levare adversum se æmulum principem, quam Romæ constitui Deifacerdotem. Ibid. Miratur constantiam Celerini. 47. Deciana persecutio. xj. Defunctorum vultus per imaginem detinetur. 225.

Delicata jactatio. 232. Delicatæ mentis ignavia. 229. Delicta ubique flagrant. 5. Delictorum æstuantium vapor. 37. Delicta nostra reputemus. 188. Delicta fiunt religiosa. 4.

Delimare. 10.

Delinimenta aurium. 342.

Delinquendi nullus metus. 219.

DEMETRIUS episcopus. 77. 124. Demetrius a Leptiminus. 334.

DEMETRIANUS ventitabat ad Cyprianum. 216. Studio magis contradicendi quam discendi. Ibid. Seminabat odia adversus Christianos. Ibid. Dicebat imputari illis debere omnes calamitates mundi. Ibid.

Denotata. 104.

Deposita ecclesiæ oblata. 62. 63. 64.

Depopulatur matrimonium. 79.

Desaltantur fabulosæ libidines. 341.

Detractio vetita. 328.

Detriumphare. 343.

DEUS nomen est illi. 227. Deum patrem cognoscunt gentiles. 335. Deo nomen nullum. 227. Dicta vulgi Deus videt. Ibid. Deus est omnium dominus. Ibid. Videri non potest. Ibid. Dei visio perpetua. 225. Eleemosynis pauperum fœneratur. 242. Videt corda & pectora singulorum. 190. Mundi rector & dominus. 217. Nihil fieri potest nisi quod aut fecerit Deus, aut fieri permiserit. 217. Nihil sit ignaro Deo aut non permittente. 188. Falli non potest. 271. 320. Judicis majestate metuendus. 193. Irascitur. 218. Non deridetur. 190. 271. Derideri non potest. 271. Placandus longa satisfactione. 53. 186. Ira Dei jejuniis & fletibus placanda. 191. Deus indulgens & severus. 44. Præceptorum suorum exactor diligens. Ibid. Domini indulgentia ut Deum patrem vocemus. 207. Dei misericordia in lapsos pœnitentes. xj. xij. Dei patientia. 248. Deus cur patiens. 316. Indulgens semper & bonus. 192. Differt judicium ut homo convertatur. 248. Cordis auditor est. 205. Penetrat in abdita & occulta. 204. Habenti Deum nihil deerit si ipse Deo non desit. 210. Deus unus non numero sed universitate. ccj. Omnipotens quia omnium dominatum tenet. Ibid. Dei est omne quod possumus. 2. Spectat nos certantes. 93. Deus pacis & concordie magister Christus. 206. Deus precandus. 13. Solus colendus. 263. 264. 265. Credentium & intelligentium pater. 209. Deum patrem non habet qui Ecclesiam non habet matrem. 195. Deum vel sero cognoscite. 224. Credendum Deo. Ibid. Homo de servo exigit servitutem, & Dominum Deum suum non agnoscit. 218. Deus non cognoscitur nec timeatur. 219. Non colitur. 225. Non queritur nec timetur. 220. Dei arcana perspicere non possunt. 319. Deus loquitur in nobis. 92. Conscientiæ nostræ iudex est. 271. Dei essentiam nemo hic ad liquidum comprehendit lxxij. Dei nomina, justitia, veritas, sanctificatio. lxxiv. Deus in nostra dedicandus est mente. 227. sacerdotes facit. 68. 121. Dei opera perfecta sunt. 98. Personam non accipit. 98. Dei & Christi dilectioni nihil præponendum. 311. Deus ignotus. 144.

Dii quos adorant gentiles adjurantur & torquentur a Christianis. 221. de corporibus ejiciuntur ejulantes. Ibid. & 227. tremunt sub manu Christianorum. Ibid. Quid sint interrogati respondent audientibus gentilibus. Ibid. Christiani Deos palam & in ipso foro destruunt 220. publice confundunt, dum se Christianos esse pronuntiant. Ibid. Deos clausos ne pereant tutela custodit. 221. Turpe est eos colere quos ipse defendas. 221. Dii prophani. 253. Deorum mater Idæa. 226. Dii vernaculi Romanorum. 226. Deos non esse quos colit vulgus. 225.

Dextralia. 177.

DIABOLUS invidia perit & perdidit. 253.

256. Hominem ad imaginem Dei factum impatienter tulit 253. Nihil potest sine permisso Dei. 325. Diabolo potestas adversus nos datur. 212. In pace subdolos, in persecutione violentus. 256. Latentia tela frequentiora sunt. Ibid. Videns idola derelicta invenit hæreses & schismata. 194. Hæreticos non impugnat sed eos quos videt stare. 97. Fortiorem quemque magis aggreditur. 10. Non gestit evertere quos jam suos fecit. 95. Eos laceffit in quibus Christum cernit habitare. Ibid. Hoc est semper opus diaboli, ut servos Dei mendacio laceret. 69. Totum detriumphaverat mundum. 343. Semper mendax & fallax. 54. Blanditur ut fallat. 180. Diaboli astutia & artes. 193. Nos circuit. 256. Obrepat frequenter & penetrat. 213. Diaboli altaria 85. 184. Diaboli comparatio cum Christo. 244. Torquetur ab exorcistis. 157. Diabolo resistendum. 328. Quomodo vincendus. 262. Diabolum interficere. 161.

Diaconos Apostoli sibi constituerunt episcopatus sui & Ecclesie ministros. 113. Solemnibus adimpletis diaconus calicem offert præsentibus. 189. Diaconi cum presbyteris regere solent confessores. 19. 20. Singuli presbyteris ministrant apud confessores. 9. Apud diaconum exhomologesis. 22. Diaconus contumeliosus in episcopum suum. 112. Diaconorum ordinationes quomodo faciendæ. 118. Diaconus abstentus quia cum virginibus in eodem lecto deprehensus. 103.

DIANA Taurica. 226.

Dies omnibus æqualiter nascitur. 157. Illuminat æqualiter. 246. Dies festi. 225. Dies cœnæ multiplicibus mysteriis honoratur. cxxj. Dies octavus, id est, post sabbatum primus. 98. Dies negandi Christianis præstitutus. 182. Dierum sæcularium cursus. 98.

Digitis loqui. 342.

DIOGA Leptimagnensis. 338.

DIONYSIUS schismaticus. 62.

Dionysiana. 335.

Disciplina ecclesiastica. 46. 52. 64. 80. 102. Disciplinae ecclesiasticæ vigor enervatus. 339. Disciplina deifica. 120. 260. Evangelica. 43. 53. Disciplina christiana longa pace corrumpitur. 182. Disciplinae dominicæ corona. 34. Disciplina innocentie. 219. Disciplinae severitas. 158. Disciplina religionis & veritatis. 109. Disciplina robusta legis dominicæ. 32. Disciplinae magisterium. 48. Disciplina exploratio. 68. Disciplina Dei observanda. 324. Disciplina observatio. 102. fundamentum religionis & fidei de observatione & disciplina. 173. Disciplina custos spei. 173. Nihil tam necessarium quam debita severitas divini vigoris. 42. Saluti ecclesiasticæ consuli non potest, nisi disciplinae semper custodita ratio fervetur. 42. Disciplina apud Romanos severitas. 42. Disciplina gladiatoria. 3.

Discipuli reliquerunt Christum. 82. vocantur sal terræ. 209.

Discordantes damnati. 212. Discordes sunt adversarii Christi. 195. Discordia non potest pervenire ad regnum cœlorum. 199. 213. Discordia nec baptismo sanguinis potest abluí. 198. 212. Discordiæ seminatio. 74. Discordia recrudescens. 56. Discordiæ furor. 96. 129. 196. 198. 199. Discordiarum virus. 261. discordiosus stilus. 56. Discordiosa oratio. 198.

Discriminalia. 177.

Dispositio divina. 54. 56. 136. 139. 155. Dispositio ecclesiastica. 58.

Diffensionis malum. 202. Diffensionis infamia. 95.

Diffimulandi locus non est quando fraternitas decipitur a quibusdam. 18.

Divinitatis veritas repudiata. 144.

Divisiones mensurnæ. 48.

Dives sterilis. 242. Dives nemo est in sæculo. 241. Divites semper trepidi. 5. Eorum miseria. 6. Divites per divitias suas pereunt. 184. Divitis peccatoris os & lingua magis torquebantur. 81. Divitiæ non tantum contemnendæ, sed & periculosæ. 210.

Doctrinæ adulterinæ. 53.

Doctor audientium. 33. Doctores presbyteri. Ibid.

Dolor testis veritatis. 228. Dolorem fratris proprium computare. 99. Dolere oportet sapienter. 171.

Dolosus operarius. 151.

Domesticorum cura. 325.

DOMINUS major quam diabolus. 263. 367. Dominica pax. 137. Dominicum celebrare. 109. 242. Dominico legere. 46. Dimissi e Dominico Christiani. 341.

Domus ecclesiæ. 196.

Domicilium unitatis & veritatis. 61.

DONATUS 1. & seq. Donatus presbyter. 11. Donatus episcopus Carthagenensis. 84. Donatus episcopus. 77. 124. Donatus a Cibaliana. 336. Donatus martyr. 30. Donatus. ccxxvj.

DONATA. 31.

DONATULUS. 76. Donatulus a Capsa. 338.

Dormitio. 103. 114.

Dubitatio legitima non debet reprehendi. 66.

Ducenarius procurator. 119.

Duo aut tres si convenerint in nomine Christi, quomodo intelligendum. 198.

E

ECCLESIA in multitudinem latius extenditur. 195. per orbem totum radios porrigit. 195. ramos in universam terram extendit. Ibid. una mater secunditatis successibus copiosa. 195. Corpus totius Ecclesiæ, cujus per varias quasque provincias membra digesta sunt. 41. Ecclesia una per totum mundum. 73. Ecclesia catholica. 66. Ecclesia in episcopo & clero & stantibus omnibus. 38. non est lapsorum numerus. Ibid. Ii sunt Ecclesia qui in domo Dei permanent. 83. Ecclesia catholica quæ una est & vera. 124. Quinam in Ecclesia remanere non possint. 64. Qui plantatus non est in præceptis Dei patris, solus potest de Ecclesia discedere. 64. & cum hæreticis remanere. 64. Plantati non sunt a Deo, qui ab Ecclesia discedunt. 83. Ecclesiæ catholicæ radix & matrix. 59. In Ecclesia frumentum & zizania. 14. 65. Ne Apostolis quidem hanc potestatem concessit Christus, ut paleas a tritico secernerent. 65. 74. Christus in Ecclesia præsidet & spectat. 244. Ecclesiam Christus instituit & fecit. 198. Ecclesia humana quæ a schismaticis instituitur. 73.

Ecclesiæ catholicæ corpus. 55. Ecclesia plebs sacerdoti adunata. 123. Oravit Christus ut unum simus quomodo Pater & Filius. 213. Alia confessio est unam esse Ecclesiam confiteri. 65. Una Ecclesia. 53. 62. 123. 152. 195. 202. Una & sola est. 112. In Christo unum corpus, cui numerus noster adunatus est. 108. Ecclesia corpus unum. 201. unanimittatis hospitium. 196. Christus non multitudini sed unanimittati plurimum tribuit. 198. Ecclesiæ unitas sacramentis cœlestibus cohæret.

196. de unitate Patris & Filii & Spiritus sancti plebs adunata. 211. Ecclesiæ unitas de divina firmitate veniens. 195. de divinæ dispositionis ordinatione veniens. 128. Dominus insinuans unitatem de divina dignatione venientem dicit, Ego & pater unum sumus. 153. Christi pariter atque Ecclesiæ unitas cohærens individuís nexibus. 63. Unus Deus, & Ecclesia una. 202. Una est Dei domus. 103. Unus Christus & una Ecclesia. 132. Non alia domus est præter unam Ecclesiam. 196. Christi tunica cur scissa non est? 196. Dominici gregis animus & corpus unum. 58. Novatiani mentuntur in interrogatione, cum Ecclesiam non habeant. 154. Si Ecclesia apud Novatianum fuit, apud Cornelium non fuit. 152. Ecclesiam spondet diabolus ut ab Ecclesia avellat. 54. Ecclesia non est apud hæreticos, quia una est & dividi non potest. 139. discitabant suis schismatici simul se in Ecclesiam reversuros. 87. Unitas firmiter tenenda & vindicanda. 195. maxime episcopis. Ibid. Una Ecclesia quæ vivit in æternum & vivificat. 124.

Ecclesia scindi aut dividi non potest. 62. 139. 153. a Christo non recedit. 123. Unitas separari omnino & dividi non potest. 151. Unitas Ecclesiæ scindi non potest. 74. 196. Unitas Ecclesiæ de cœlo & a patre venit. 196. Sceleratus qui putat scindi posse unitatem Dei. 196. Ecclesiam nulla res separare poterit a Christo. 108. Ecclesia adulterari non potest. 195. incorrupta est & pudica. Ibid. Ecclesia incorrupta. 132. Aqua Ecclesiæ adulterari & corrumpi non potest. 132. Ecclesia numquam omnino recedit a Christi doctrina. 83. Ecclesia non scissa neque divisa, sed sacerdotum sibi invicem cohærentium glutino copulata. 124. Universæ Ecclesiæ cum Cypriano unitatis vinculo copulata. 123. Omnium ecclesiarum consensus in damnando Novatiano. 115. in causa lapsorum differenda. 53. in eadem causa dijudicanda. 120. Venerabilis ecclesiarum omnium auctoritas. 353. Sola Ecclesia possidet gratiam Christi & veritatem. 334. Omnis potestas & gratia in Ecclesia constituta est. 145. In Ecclesia gratia & veritas omnis est. 126.

Ecclesia tenet & possidet omnem sponsi sui & Domini potestatem. 132. Ecclesia prius sterilis. 280. Nuptiæ Christi & Ecclesiæ. 108. Plebs gentium, Judæis cessantibus ad nuptias Christi & Ecclesiæ confluxit. 108. Sola Ecclesia est sponsa Christi, sola filios Deo generare potest. 140. Ecclesia sponsa Christi. 195. Sola Ecclesia filios Christo parit. 147. Christus cum iis non est qui extra Ecclesiam colliguntur. 198. Nulla salus extra Ecclesiam. 195. Extra Ecclesiam sine communicatione & pace pereunt. 129. Damnati a semetipsis qui ab Ecclesia discedunt. 52. 64. Separatus ab Ecclesia damnatus est a semetipso. 132. 200. Ecclesiæ unius caput & radix. 130. Ecclesiæ resistens non est in Ecclesia. 195. Pax nulla extra Ecclesiam. 129. Gratulandum est cum lupi & canes de Ecclesia separantur. 197. ne columbas & oves prædentur. Ibid. Alienus & profanus qui non habitat in domo Dei. 153. Nec vita nec salus extra unitatem. 103. 196. Non facilius evadere extra Ecclesiam, quam extra arcam Noë. 195. Non est cum Christo qui se a cleri ejus & plebis societate secerit. 200. Quidquid a matrice discesserit, vivere non poterit. 201. Mortui sunt qui extra Ecclesiam sunt. 126. Extra Ecclesiam nihil potest solvi aut ligari.

INDEX RERUM ET VERBORUM.

131. Ecclesiae discrimen a sectis hæreticorum. ccxxv. Hæresis macula nec sanguine abluitur. 198. Nemo martyr extra Ecclesiam. 198. Martyrium in hæresi non corona fidei, sed poena perfidiæ. 199. Occidi talis potest, coronari non potest. 75. 136. 199. 201. Occisus extra Ecclesiam propter nomen non coronatur. 71. Mors in confessione nominis extra Ecclesiam, non est fidei corona, sed poena perfidiæ. 95. Numquam admitti in Ecclesiam possunt qui in impudica oblatione perseverant. 103. Christus super petram ædificavit Ecclesiam suam. 148. 332. Ædificata super Petrum. 83. 123. 127. 132. 250. Una a Christo Domino super Petrum origine unitatis & ratione fundata. 125. 127. 131. Una est & super unum, qui & claves ejus accepit. 132. Ecclesiae fundamenta collocata super Petrum. 148. Ecclesia prima & una super Petrum fundata. 270. Super Petrum unum. 195. Ecclesia fundata super authenticum Apostolatatum. xvij. Ecclesia principalis. 86. Ecclesia mater. 57. 58. Nemini clauditur. 249. Ecclesia instar paradisi. 132. Ecclesiae typus arca Noë. ix. x. Ecclesiae typus Anna. 205. Ad Ecclesiae majestatem non pertinet quid apud se hæretici & schismatici moliantur. 83. Mater Ecclesia plangit ruinas plurimorum. 17. Ecclesiae filii. 154. Ecclesiae gloria præpositi gloria est. 11. Ecclesia candida & purpurea. 18. Ecclesiastici corporis compago. 74. Ecclesiae gubernandæ libra. 115. Ecclesiae septem. 281.
- Ecstasis. 19. Ecstasis mulieris a dæmone correpta. 146.
- Edicta feralia. 69. 93. Edictum sæcularis domini. 190.
- Editio muneris. 244.
- EGNATIUS martyr. 47.
- Electus ad gloriæ præmium. 201.
- Eleemosyna a Christo præcepta. 239. Eleemosynæ bonum. 302. Eleemosyna commendata. 214. 237. Nemini neganda. 303. Eleemosynis animæ a morte liberantur. 192. Eleemosyna purgat peccata. 237. Non fiat ad ostentationem. 317. Eleemosynis insistere. 192. Qui dat minimis Deo scenerat. 214. Multorum precibus exorat qui pauperes juvat. 176. Christo præstatur quicquid pauperi præstatur. 245. Opibus & facultatibus Domino scenerandum. 193. In eleemosynis & opere mediocri voluntas satis est. 304. Christus cibandus. 176. Pauper vidua Heliam filii prætulit. 242. Peccat qui se & filios Christo anteposit. 243.
- Elementa non sunt colenda. 263.
- Eloquentia mundi non est regnum Dei. 324.
- EMERITA. 29. 31.
- Emeritensis plebs. 117.
- Engeriacum. ccxlix.
- EPIPHANIE solemnia. xcj.
- Emit sortibus ut fulgeat. 5.
- ENOCH translatus. 235. 278.
- EPICETUS episcopus Assuritanus. 110.
- EPISCOPOS Deus facit. 59. 68. 82. 113. 114. 121. Episcopus judex ad tempus a Deo datus. 122. Ecclesia super episcopos constituta. 38. Hoc divina lege fundatum. Ibid. Ecclesia cui de Domini indulgentia præsumus. 100. Deus & Christus ejus episcopum fecere Cornelium. 68. 69. Episcopis commissæ sibi divinitus castra servare debent. 141. Christus sponsam suam episcopis commendavit. 335. Apostolos, id est, præpositos elegit Dominus. 113. In Ecclesia præfident. 195. Sunt successores Apostolorum. 57. 148. 337. Ecclesiam gubernant eadem potestate ac Apostoli. 337. Unus in Ecclesia ad tempus sacerdos & judex vice Christi. 82.
- Episcopus unus est. 122. Unus in Ecclesia. 82. Unus divina ordinatione delectus. 97. Unus in Ecclesia catholica. 61. Episcopus non est adulter & extraneus episcopus. 73. Episcopus in Ecclesia, & Ecclesia in Episcopo. 123. 113. Alium episcopum constituere, aliam Ecclesiam constituere est. 58. Si quis cum Episcopo non sit, in Ecclesia non est. 123. Episcopatus unus. 195. Cujus a singulis in solidum pars tenetur. Ibid. Episcopatu Cornelii omnium Episcoporum consensu firmato, foris est quisquis Episcopus esse voluerit. 68. Episcopatus unus episcoporum multorum concordia numerositate diffusus. 73. Singulis pastoribus portio gregis adscripta. 86. Episcopalis unitas. 74. Corpus sacerdotum unitatis vinculo copulatum. 116. Multi sacerdotes unum gregem pascunt. Ibid. Oves universas fovere debent. Ibid. Decretum Cornelii cum omnibus omnino episcopis in toto mundo constitutis. 120. Vide 53. & 115. Si quis episcopus hæresim facere & gregem vastare tentaverit, ceteri subvenire & oves colligere debent. 116. Quantum scelus maledicere sacerdotibus. 81. Quantum reventiæ debeatur sacerdotibus, ex Scripturis probatur. 113. Episcopi vindicantur a Deo. 113. Episcopos contemnens non est cum Christo. 200. Episcopo assurgendum. 325. Episcoporum auctoritas. 38. Schismata ex contemptu episcoporum. 122. Episcopus potest de diacono contumelioso statim vindicare. 112. Gratum id haberent collegæ omnes. Ibid. Diaconus in episcopum contumeliosus audaciæ suæ poenitentiam agere debet. 113. Episcopus, etsi legitime ordinatus, jam episcopus non est, si ab unitate recedat. 74. Si depositi ob idololatriam episcopi in furore permanserint separandus ab illis populus. 112. Episcopus adulter atque extraneus. 73. Episcopis concessa libertas in rebus non decis. 72. 86. 129. 137. 158. 330. Rationem actus sui Domino solo reddent. Ibid.
- Episcoporum electiones quomodo faciendæ. 118. Electionis episcopalis forma. 68. Episcopi sine ordinationis lege constituti. 197. Episcopatum nemine dante. 197. Episcopi qui eligendi. 118. Episcopi sunt sacerdotes Dei & Christi. 110. Episcopus non sit litigiosus nec contentiosus. 141. Episcopi sani & integri. 112. Episcopi debent esse humiles. 121. Episcopi portio major est in gaudio communi. 11. Episcoporum conventus annui. 143. Episcopatus vigor. 80. 112. Nihil episcopum terrere debet. 80. Adscribetur episcopis in die judicii si ovem fauciam non curaverint. 70. Oportet episcopum non tantum docere sed & discere. 141. Ille melius docet qui quotidie crescit & proficit discendo meliora. Ibid. Episcopum decet præsentibus fratribus immolari. 97. Episcopi procuratores Evangelii. xix. Episcopus providere debet paci & tranquillitati. 53. Episcopi poenientiæ submissi. 119. 120. Episcoporum plurimorum vitia ante persequutionem Decii. 183. Episcopi pessimæ conversationis. 360. Episcopi quidam sacrificaverunt idolis. 69. Episcoporum male viventium damnatio. 111. Episcopus episcopi. 122. Episcopus episcoporum nullus est. 329. Non minor auctoritas episcoporum in Africa. 86. Episcopium, id est, Spiritus sanctus. xix. Epistola clerica. 8. authentica. 8. Epulæ largiores vitandæ. 15. Epulis atque coenis inhiare. 111.
- Equuleus extendens. 4. 185. Equuleo corpus extensum. 347.
- Erratici spiritus. 3.
- Error pro veritate. 192. Errandum ideo non est quia aliquando erratum est. 136. Erranti simpliciter ignosci potest. 133. Errori adhærens prudens & sciens peccat. 133. Errantes sequi non oportet. 144. Erroris alieni particeps. 65. Error consuetudinis. 149. Offectura erroris. 332. error schismaticus & hæreticus. 65.
- ESAU primatus suos perdidit. 137. 253. fratri suo Jacob inimicus. 246.
- Ethnici & publicani. 152. Ethnicorum mores corrupti. 4. Christianos oderant antequam noscant. 227.
- ETECUSA. 29.
- Evangelica lex. 109. 131. Evangelii primi dictatores angeli. lxxix. Evangelii corruptores. 198. Lex Evangelica & Dominica traditio servanda. 109. Per Evangelium martyres fiunt. 40. Martyres nihil possunt contra Evangelium. 188. Evangelium non potest in parte consistere & in parte nutare. 188. Evangelici sacramenti unitas. 65. Frustra Evangelium asserere volunt, qui se ab Ecclesia separant. 58.
- EVARISTUS de episcopo jam nec laicus. 63. Evaristus schismaticus. 62. 63.
- EUCCHARISTIA est sanctum Domini corpus. 20. Eucharistiæ institutio. 105. Eucharistiam facere. 330. Invocatione non contemptibili Eucharistiam facere. 146. Christus suum corpus & sanguinem obtulit. 105. sacrificium patri seipsum primus obtulit. 109. in sui commemorationem fieri præcepit, ut ipse Patri offerretur. 109. Eucharistiam indignis dare est sanctum Domini corpus profanare. 20. Domini corpus inquinatis manibus accipere. 188. ore polluto sanguinem Domini bibere. Ibid. Ad sanctum Domini sordidis manibus accedunt. 186. Exhalantibus scelus faucibus Domini corpus invadunt. 186. Vis infertur corpori & sanguini Domini. Ibid. Plus in Dominum manibus & ore delinquant quam cum eum negaverunt. Ibid. Vide *Lapsi*. In corpore violato Eucharistia non permansit. 189. Tanta est potestas Domini, tanta majestas. 189. In Eucharistia corpus & sanguis Domini. cx. Vivificis mysteriis sacramentali gustu inhærentes, una caro cum Christo & unus spiritus sumus. lxxxv. Corporalis substantiæ retinet speciem, sed virtutis divinæ invisibili efficientia probat adesse præsentiam. cx. Panis iste & calix benedictione solemnī sacratus, holocaustum est ad purgandas iniquitates. cx. Non effigie, sed natura, omnipotentia verbi fit caro Christi. cxj. Æqua omnibus portio datur & tamen integer erogatur. cxv. Incorporatur non injuriatur, recipitur non includitur. cxv. Dominus usque hodie hoc veracissimum & sanctissimum corpus suum creat, sanctificat, & benedicit. cxvj. Hujus sacramenti Christus summus sacerdos, institutor, & auctor. cxiv. Cinis pro Eucharistia in manibus hominis qui negaverat. 189. Dominus discedit cum negatur. Ibid. Eucharistia gestata in manu. 189. 251. 341. dextra quæ Domini corpus accepit, ipsum complectatur. 93. Sanctum Domini in arca reconditur ad domesticas

INDEX RERUM ET VERBORUM.

mellucas communionem. 189. Firmilianus indignatur quod non baptizati contingant corpus & sanguinem Domini. 149. Quam caute procedere debeant qui corpus Christi secum ferunt 341. Eucharistia quotidie percipitur. 90. Eucharistiam quotidie accipimus. 209. Eucharistia apud hæreticos fieri non potest. 125.
 In Eucharistia sanguis Christi. 108. Vini mentio ut Domini sanguis intelligatur. 106. Si vinum tantum quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis. 108. Si aqua sit sola, plebs incipit esse sine Christo. Ibid. Sanguis Christi non offertur, si vinum desit calici. 107. Non potest videri sanguis Christi esse in calice, quando vinum desit calici. 104. Vini Christi sanguis ostenditur. 104. Vinum Christus sanguinem suum dixit. 107. Aqua sola non potest exprimere Christi sanguinem. 107. Sanguinem Christi non possemus bibere, nisi Christus calcatus prius fuisset. 106. Redolere per saporem vini sanguinem Christi. 109. Sanguinem propter Christum fundere non possumus, si sanguinem Christi erubescimus bibere. 109.
 Eucharistiae effectus. 107. Epotato sanguine Christi exponitur memoria veteris hominis. 107. Dandus Christi sanguis poenitentibus, ut suum pro Christo fundant. 78. Fideles quotidie bibunt sanguinem Christi, ut pro Christo sanguinem fundant. 90. Idoneus non est ad martyrium quem non accepta Eucharistia erigit. 78. Eucharistia accipientibus tutela. 77. ora post corpus & sanguinem Domini idolorum reliquias respuerunt. 181. Sanctificata ora cœlestibus cibis. 181. Eucharistia accipienda cum timore. 326. Oramus ne intercedente aliquo graviore delicto abstenti a Christi corpore separemur. 209. Eucharistia non prodest indignis. 190. Christus eorum panis qui corpus ejus contingunt. 209. Panis noster Christus. 209. 210. Unanimitatem Christianam ipsa etiam dominica sacrificia declarant. 108. 153. Eucharistia nihil prodest sine operibus. 314. Eucharistia est unde baptizati unguntur. 125.
 EUCHRATIUS episcopus. 101. Euchrati a Thenis. 333.
 EUGENIUS ab Ammedera. 334.
 EUNOMIUS. cccxv.
 EUTYCIANUS episcopus. 124. 163.
 Exaltationis contentio non potest esse apud Christianos. 258.
 Examinandum est per multos quod per multos commissum est. 44.
 Exarmatur fides populi. 86.
 Excessus. 8.
 Excitari de presbyterio. 64.
 Exempla fiunt quæ facinora esse destiterunt. 4. Exemplum constituere in posterum. 39.
 Exerrans a via veri itineris. 202.
 Exitus gloriosæ mortis. 50.
 Exhomologesis. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 30. 75. 103. 186. 190. 191. 328. Secundum disciplinæ ordinem ad exhomologesin venit. 19. 21. Daniel post innocentiae gratiam facit exhomologesin. 191.
 EXORCISTARUM potestas. 157. Exorcistæ cujusdam laus. 146. Exorcismorum vis. 3. 221. 222. Exorcizare dæmonia. 340.
 Expeditionis dies. 203.
 Exploratio disciplinæ. 68. Exploratio Dei. 111.
 Expungere necessitates fratrum. 51.

Expugnator domesticus. 184.
 Extollentiam diligere. 201.
 Extorris. 23. 24. 27. 28. 29. 52. Extorres & profugi. 70. Extorres bonis omnibus spoliati. 23. Extorris cathedræ & plebis. 63.
 Exultantia in sensu. 160.

F

FABIANUS nobilissimæ vir memoriæ. 43. Fabianus papa. 84. Fabiani papæ excessus. 43. Fabianus episcopus Romanus. 152. Fabiani locus, id est, Petri cathedra. 68.
 Fabula græcæ libidinis. 340. Fabulis studentibus. 1.
 Facies incorrupta. 179.
 Facilitate sua molestus. 32.
 Facinoris veritas dolore corporis exprimitur. 220.
 Factio hæreticæ pravitatis. 63. Factio discrepans. 57.
 Factura Dei adulterari non debet. 178.
 Facultas transcriptionis. 45.
 Facundia venenata. 95.
 Fallacia odiosa fidelibus. 271. Fallacia cæca & latebrosa. 193.
 Falsarii. 219. 257.
 Fames æterna. 101.
 Fasces duodecim consulum. 25.
 Fatiscientis anni induciæ. 1.
 Tria fata. 29.
 FAVORINUS acolythus. 39.
 FAUSTINUS episcopus. 77. Faustinus Lugdunensis. 115.
 FAUSTUS episcopus. 117. Faustus a Timida regia. 336.
 Faces ad inflammandam fidem. 36.
 FEBRIS dedicata. 226.
 FELICIANUS acolythus. 84.
 FELICISSIMUS schismaticus. 51. 52. 79. 83. 87. Minatur secum in morte non communicaturos, qui obtemperaverint Cypriano. 51. Presbyterium ejus. 57. Quinque Presbyteri ei copulati. 52. Abstentus a Cypriano. 51. Satelles Novati. 63. Fustes & gladios & lapides minatur. 80. Dudum abstentus a plurimis episcopis. 79. Romam venit, sed ab Ecclesia pellitur ejus scelera. 79. 80. Pars Felicissimi nec de sacrificatis, nec de hæreticis. 25. Episcopos potest colligere. 85. Plures sunt qui adfuerunt iudicio schismaticorum, quam qui eos sequuntur. 87.
 FELICISSIMUS catholicus. 165.
 FELIX episcopus. 76. 77. 117. 124. Felix de Cæsaraugusta. 119. Felix in metallo constitutus. 158. 161. 163. Felix a Bagai. 332. Ab Uthina. 333. A Marazana. 335. A Bussacenis. 336. A Gurgitibus. 337. Ab Amaccora. 334. Felix presbyter. 27. 117. Felix schismaticus. 84. Felix. cccxix.
 Femina fortior viris torquentibus. 175. Feminarum Christianarum laus. 164. Feminarum blandimenta timendo, masculorum sævitiam confitendo vincimus. clxij. Aculeus peccati forma feminae. clxiv. Mortis conditio de muliebri substantia. Ibid. Per mulierem liberavit nos Christus. Ibid. Scandalum quam sedulo vitandum. clxvij. & seq. maxime clericis. Ibid. Frustra dicit: Volo habere quod vincam. clxvij. In singularitate non desunt quotidiani triumphi. clxix. Feminarum sodalitas quam periculosa! clxx. Qui sibi non timet, aliis debet timere. clxx. Inde non sequitur feminas in domum orationis venire non debere. clxxij. & seq. Cur istud? Ibid. Jussit Deus ut in Ecclesia cum se-

minis triumphemus. Ibid. Jubet ut privatim pugnas femineas caveamus. Ibid.
 Feris corpus objicitur. 350. Feræ religione superatæ. 343. Feræ parcunt. 211. Fera rabida nutritur in pœnam hominis. 341.
 Fideles sunt filii Abrahæ. 105. Fidelem debere esse innocentem. 317. Fidelis cur emendetur. 320. Fidelis non debet vivere gentiliter. 316.
 Fides nostra debet esse simplex. 319. Fidei prima lineamenta. 274. Fidei majestas. 43. Fidei & veritatis unanimitas. 143. Fides una est. 151. Fidei unitas de Deo patre & de Jesu-Christi traditione veniens. 139. Secundum fidei merita tantum quisque accipit, quantum se credat accipere. 268. Deus sanguinem nostrum non desiderat, sed fidem quærit. 234. Fides multum prodest. 317. Fidei robur immobile. 80. Fides invicta. 76. Fidei vigor sincerus. 26. Fides Christi tenenda. 37. Non perveniri potest ad Deum patrem nisi per filium ejus Christum. 295. 314. Populus ex Ægypto non evasit nisi sanguine & signo agni. 223. Solus evadet in fine mundi quisque in sanguine & signo Christi inventus fuerit. 123. Apud schismaticos fides sana esse non potest. 362. Fides apud hæreticos sana esse non potest. 360. Fidei & perfidiæ nulla potest esse societas. 89. Fidem recuperare. 27. Fides jacens & pene dormiens. 182. Fides scabra. 358. Fides caduca accipientis. 268. Fides certa futurorum. 273. Fide mundantur corda. 366.
 Fidendum in Deo solo. 306. fidentium robur. 72.
 Fiducia in quæstione. 208.
 FIDUS episcopus. 97.
 Figmenta terrena. 248.
 Filiorum amor. 169. Filii bene tractandi a patribus. 324. Filios non decet esse degeneres. 247. Filius læsti patris injuriam vindicat. 135. Filii mali poenitentis descriptio. 73. Filii Ecclesiæ. 54.
 FILIUS Dei. Vide *Christus*. Filii generatio ccj. ccij. & seqq. Incarnatio ccvj. ccvij. cur crucifixus? ccix. Quomodo chirographum deleverit? ccx.
 Filii Dei nuncupamur. 207. Filii Dei facti per Christum. 225. Filii Dei qui sint. 248. 261. Filii Dei debent esse pacifici. 203.
 Finis sæculi appropinquans. 200.
 FIRMILIANUS episcopus Cæsareæ Cappadociæ. 142. Cypriani scripta quasi propria suscipit. 143. ejus studium & amor unitatis. 143. 150. 151. Contumeliose dicta in Stephanum. 148. 149. 150. 151. Cypriano rescripsit annis fere viginti & duobus post Alexandrum imperatorem. 146.
 FIRMUS martyr. 30.
 Fisco vindicata bona Christianorum. 166.
 Fiscus invadit. 243. Fiscus tenet possessiones extorrium. 27.
 Flagra spiritalia. 221.
 Flamma jugis. 218.
 Flammei capilli. 178.
 FLORA meretrix. 226.
 FLORENTIUS Pupianus. 121.
 Floridiorum ministerium. 29.
 FLORUS. 76.
 Flumina quatuor, id est quatuor Evangelia. 132.
 Fluxu sanguinis mundus intremuit. 352.
 Foenerari non licet. 318. Foenera Deo patrimonium tuum. 176.
 Fons signatus. 152. Fons Ecclesiæ signatus. 150. Fons vix modico sudore distillat. 217.

INDEX RERUM ET VERBORUM.

Forma fucata in feminis. 182.
Formidolositas. 346.
Fornicatio grave delictum. 323.
FORTUNATA martyr. 30.
FORTUNATIANUS episcopus. 110.
FORTUNATUS episcopus. 55. 59. 76. 77.
117. 124. Fortunatus. 110. 261. Fortunatus a Tuchabori. 332. Fortunatus presbyter. 11. Fortunatus schismaticus. 83. 87. Fortunatus hypodiaconus. 39. 40.
FORTUNIO martyr. 30.
Fori vitia. 4.
Frangere virum in feminam. 4.
Fraternitas rupta. 52. Fraternitatis vinculum caritas. 251. Fratrem non circumvenendum. 326.
Fraus mortale crimen est. 251. Fraudibus involuti. 86. Fraudatores & mœchi. 74.
Frendentes minæ populi. 351.
Frondea testis. 1.
FRUCTUS martyr. 30.
Fruges boni operis. 35.
Fru mentum esse possumus. 65.
Fuci adulterini. 178.
Fugiendum in persecutione 184. Relinquenda patria & patrimonium. Ibid. Fuga Christianorum in persecutione. 146.
Fuga in persecutione laudata. 78. Non minor eorum gloria qui in fuga pereunt. 91. Fugam horrere non debent qui a grege interim necessitate temporis corpore non spiritu separantur. 91. De clericis qui in persecutione recesserunt. 39. poena illis imposita. Ibid.
Fumus tuum portare cœpisti. 191.
Furiatæ mentis odium. 258.
Furni. 336. Furnitana plebs. 114.
Furor insanabilis. 111.
Furta spiritalia. 110.
Fustibus casti. 159. Fustibus contundere. 185.
FUTURUS vexillarius Privati. 41.
Futurorum fides. 189. Futurorum metum nemo cogitat. 203.

G

GAIIUS Diddensis. 38.
Galatia. 145.
Galea salutis. 36. Galea salutaris. 93.
GARGILIUS episcopus. 124.
Gaudium pectoris lacrymis exprimentes. 60. Gaudium semper properat. 46. Gaudendum cum cari nostri exeunt. 230. Gaudendum est in moribus Christianorum. 169. Gaudebundus. 160.
Gazaufala. 337.
Gehennæ perpetuæ descriptio. 349.
Gemelli. 337.
GEMINIUS Victor. 114. Geminius episcopus. 117. Geminius a Furnis. 336.
Gemma bibere. 5.
Genas mendacio ruboris inficere. 177.
Genealogia equorum. 341.
Gentium vocatio prædicta. 227. Gentium conversio ad Christum. 106. 108. Gentilium infelicitas. 78. 222. 316. Gentiliter vivere. 67. 71. 78. 316. Gentilium conditio alia a Judæorum ratione. 134. Gentes magis in Christum credituræ. 281. Gentes magis pervenient ad regnum cœlorum quam Judæi. 282. Gentiles Deum patrem agnoscunt. 335. Gentiles sæpe contemnunt dolores. 170. Gentilium matrimonia vetita. 323.
Generis sublimitas. 48.
Germanicana. 335.
Gestus turpes & molles. 101.
GETULICUS. 31.
Girba. 331.
Gladius spiritalis. 103. Gladius spiritus. 36.

Gladii subvertendæ veritatis. 130.
Gladiatorum infelicitas. 244.
Gleba sterilis. 218.
Glomeratim. 9.
Gloriandum in nullo. 305. Gloriandum in solo Deo. 306. Gloriarum sublime fastigium. 158. Gloriarum vestigia. 25. Gloriæ cœlestis cupiditas. 43. Gloriam vestram nostram computamus. 34. Gloria gemina. 160.
Glutinum concordiae. 202. Glutinum concordiae mutuae. 116. Glutinum coherentium sacerdotum. 124.
Gomor a singulis æqualiter colligebatur. 157.
Gor. 334.
GORDIUS presbyter. 11.
Gracilia fratrum corda 53.
GRÆCA certamina. 340. Græcæ libidinis fabula. 340. Græcorum regnum. 226.
Grana multa panem unum faciunt. 108. Grana pretiosa ex auribus dependentia. 177. Grana fortia contemnunt ventos. 232. Granorum multorum adunatio. 153.
Gratiarum actiones nec in persecutione cessaverunt. 181.
GRATIA cœlestis & spiritalis. 266. Gratia dominica, id est baptismus, 136. 157. 158. Gratiae maturantis compendium. 2. Gratiae consummatio. 149. Gratia & veritas una. 126. Gratiae spiritalis nativitas. 206. Gratia Dei gratuita. 327. Deus non accipit personam nec ætatem, sed omnibus ad gratiae consequentiam se præbet patrem. 98. cœlestis gratia sine acceptione personæ. 157. Gratia pro ætate major aut minor non tribuitur. 98. Spiritus sanctus non de mensura, sed de pietate atque indulgentia paterna æqualis omnibus præbetur. 99. Gratuitum de Deo munus & facile. 6. Conversio cordis possibilis non videbatur Cypriano. 2. Quomodo mutatus! Ibid. Gratiae spiritalis nativitate reparati filii Dei esse cœperunt. 206. Surdi auditum gratiae spiritalis admiserunt. 194. cæci oculos ad Deum aperuerunt. Ibid. Nihil adversum nos potest diabolus nisi Deus ante permiserit. 212. Major Dominus ad protegendum quam diabolus ad impugnandum. 262. 267. Major est qui in nobis est, quam qui in hoc mundo. 16. Non plus potest plaga terrena quam tutela divina. Ibid. Inexpugnabilem fidem plagæ superare non poterunt. Ibid. Non plus valent humana conamina quam divina tutela. 88. Nihil potest separare credentes & Christo firmiter adhærentes 15. Numquam in probationibus auxilium credentibus defuit. Ibid. Vinci non potest virtus ad prælium prompta. 273. Vide 197. Manet tamen propriæ libertatis arbitrium. Ibid. Adhærens Christo vincit diabolum, quia Christus invictus est. 262. Schismatici Domino adjuvante per ejus misericordiam regredi possunt. 64. Difficile non est Deo inspirare confessori constantiam. 268. Gratiae vis in martyribus. 17. Martyrium ex alto tribuitur. 352. Totum est Dominicæ promissionis & muneris. Ibid. Divina dignatione contingit. 35. 233. Non periculum considerandum sed Dei auxilium. 268. Christo victoria debetur & pugna. 344. Victoria datur a Deo. 79. Deus victores sua dignatione facit. 162. 185. Maculam pristinam assistente sibi Domino potiore virtute deleverunt. 28. de dono Dei virginitas. 111. Deus offert quæ nefas fuerat optare. 349. Tan-

tum quisque tentatur, quantum potest sustinere. 326. Deus remunerat in nobis quicquid ipse præstitit. 160. Honorat quod ipse fecit. 160. Non perit nisi quem constat esse periturum. 64. De castris divinis petendum auxilium. viij. Solus Deus potens est plena hominibus auxilia præstare. viij. Nemo sibi aliquid assumat 212. nemo confessionis aut passionis gloriam suam ducat. 212. Totum Deo dandum. Ibid. Quis ei de sæculo metus est, cui Deus in sæculo tutor est! Ibid. Christi est virtus qua repugnamus. 345. Nostrum nihil est. 305. Omnis nostra observatio ad Deum convertatur. 212. Spiritum & veritatem de Christi sanctificatione accepimus. 204. Quales nos fecit Deus in secunda nativitate, tales vult renatos perseverare. 211. Nemo suis viribus fortis est. 208. Deo quis obsistit quominus quod vult faciat! 208. Petimus ut nomen Dei sanctificetur in nobis. 207. ut sanctificatio & vivificatio in nobis Dei protectione servetur. 207. ut fiat in nobis voluntas Dei. 208. ut Dei voluntas fiat in corpore & spiritu. 209. ut in illis non credentibus fiat voluntas Dei. 209. ut facere possimus quod Deus vult. 208. In nobis per fidem nostram voluntas Dei facta est, ut essemus e cœlo. 209. Opus est Dei voluntate ut fiat in nobis voluntas Dei. 208. Sanctificatio nobis de Dei dignatione confertur. 207. Petimus ut in eo quod esse cœpimus perseveremus. 207. Plus est quod adeptus es posse servare. Ibid. Fides & nativitas salutaris non accepta, sed custodita vivificat. Ibid. Recedente a Salomone & Saule disciplina Dominica, recessit & gratia. Ibid. Virginitas persecutionem non potest timere, dum illam de securitate potest provocare. iv. Orandus Deus ut vires ad implenda quæ cognoscimus tribuat. 1. Solus potens est Deus plena hominibus auxilia præstare. viij.

Gravitas sacerdotalis. 56.

Gremia sua. 309.

GREGIS Domini corpus. 58. gregem custodit vice pastoris Romanus clerus. 7. grex unus pascitur ab universis episcopis. 116. gregem Christi lacerare. 70.

Gubernator navis in tempestate dinoscitur. 232.

Gurgites. 337.

H

Habitacula penes patrem multa. 351. *Hadrumetina* colonia. 59.

HEBION. ccxxv.

HÆRESIS & schismata. 198. Hæreticæ pravitatis factio. 63. Hæresum & schismatum venenata perniciēs. 199. Hæreticæ pravitatis obstinatio. 61. Hæreticæ noctis tenebræ. 150. Hæretica tentatio. 57. Hæreticæ pestes. 138. Hæreses unde ortæ. 82. 122. 197. 198. Hæreses ex contemptu sacerdotum oriuntur. 82. 113. 122. Quia ad veritatis originem non reditur. 194. Ex liyore & invidia. 257. Venienti ab hæresi manus imponitur ut accipiat Spiritum sanctum & signetur. 131. Manus imponitur in poenitentiam. 138. 139. Ita factum sub Apostolis. 127. Hæresim amplexi presbyteri & diaconi redeunt laici communicant. 120. Hæreses prædictæ. 200. 326. Permittit hæreses Deus, ut probatorum fides elucescat. 197. Hæresis non Deo sed diabolo generat. 197. Parit & exponit. 147. Non est sponsa Christi. 140. Con-

INDEX RERUM ET VERBORUM.

fessio in hæresi prodesse non potest. 361.
362. 363. Hæreticorum variæ opinio-
nes. ccxxv.
Hæreticia semetipsis damnati. 52. 64. 132.
153. 266. Hæreticos facit impatientia.
253. Hæreticorum ineptiæ. 83. 138.
145. 151. 155. 331. Corruptores
Evangelii falsâ interpretatione. 198. Ho-
stes veritatis. 335. Hæreticorum est ca-
lumnias neclere adversus Ecclesiam. 353.
Hæreticorum mos. 113. Hæreticorum
præpositi falsi sunt Christiani. 330. Hæ-
reticorum pravitatem detestati sunt Apo-
stoli. 133. Non habent nec Patrem nec
Filium nec Spiritum sanctum. 331. Eu-
charistiam facere posse hæreticos nega-
tur. 330. Non habent potestatem sol-
vendi aut ligandi. 335. Nullam habent
potestatem. 145. 151. Nihil habent.
336. Spes nulla, fides falsa apud hære-
ticos. 330. Pejores ethnicis. 334. Fa-
tentur adversarii Cypriani universos hæ-
reticos non habere nec dare posse Spiri-
tum sanctum. 139. 155. Stephanus
confitetur Spiritum sanctum apud hære-
ticos non esse. 145. Nulla differentia
inter pseudopropheta et hæreticum.
145. Omnes hæretici & schismatici,
nullo excepto, adversarii sunt Christi.
152. Omnes antichristi. Ibid. Soboles
antichristi. 333. adversarii sunt & anti-
christi. 138. Hostes Christi. 331. Non
sunt Christiani. 333. Hæretici phanta-
smata ignoti Dei sibi fingentes. 144. Hæ-
reticorum in blasphemando creatore con-
sensus. 144.
Hæretici vitandi. 200. 325. Ave non di-
cendum. 337. In domum nostram pri-
vatam admitti non debent. 337. Æmuli
sacerdotum. 198. Non colliguntur in
nomine Christi. 198. Sacrificia celebrare
se credunt. 198. Hæretico ordinare aut
manum imponere non licet. 145. Se
ultra præficiunt. 197. Eorum sacerdo-
tium non est a divina dispositione. 197.
Episcopi nemine episcopatum dante. 19.
Ibid. Non prodest ad salutem hæretico
baptisma sanguinis. 75. 136. Martyres
hæretici esse non possunt. 199. Marty-
rium in hæreticis non corona fidei sed
pœna perfidiæ. Ibid. Extra Ecclesiam
occisus non coronatur. 201. Hæreticus
non potest donari honore martyrii. 361.
363. Miracula etiam si faciant hæretici,
nihil eis proderit. 199. Ab hæreticis
virtutes fiunt in nomine Jesu. 362. Pro-
phetiæ donum nihil profit hæreticis. 199.
Non idcirco aliquid non faciendum, quia
fit ab hæreticis. 130.
HELIAM Achab conatur opprimere. 269.
Helias passus a vidua paupere. 242. He-
lias auriga Israël. 339. 340. In solitu-
dine pascitur. 240. Christi typum gerens.
241.
HELISÆUS vivificat infantem viduæ. 98.
HELCANA habuit uxores duas. 281.
HENOCH incircumcissus. 277.
HERCULANEUS episcopus. 77. 51. 52.
124.
HERCULES concrematur. 225.
Hereditas est in tuto quæ Deo custode ser-
vatur. 243.
HERENA martyr. 30.
HERENNIUS martyr. 30.
HERENNIANUS hypodiaconus. 161. 162.
163.
HERMES Trismegistus. 226.
Hiatu soli civitates devorata. 146.
Hibernum. 25.
Hiems persecutionis. 25.
HIPPOCRATES. 156.
Hippone Diarrhytorum. 337.

Hippone regium. 332.
Histrio artem suam docens. 101. Ad com-
munionem admitti non debet. Ibid. Hi-
strionici gestus. 4.
Homicidium mortale crimen est. 251. Ho-
micidii reus est qui fratrem suum odit.
258. Homicidium cum admittunt sin-
guli crimen est. 3.
Homo Deo non potest esse major. 187.
Hominem stare nec moveri. 351. Homo
libertati suæ relictus. 83. Homo novus
renatus. 206. Homo in muliebrem mol-
litiem dissolutus. 341. Homines a Deo
tentantur ut probentur. 309. Homines
insidiantur & sæviant. 211.
HONORATUS episcopus. 77. 99. 117.
124. Honoratus a Thucca. 337.
Honora patrem & matrem. 135. Honor
geminatus. 96. Honor ecclesiasticus. 47.
Honor cathedræ sacerdotalis. 130.
Horarum spatia. 342. Hora tertia, sexta,
& nona. 214. 215.
Horrea Cæliæ. 336.
Horrea clauduntur in terris. 219.
HORTENSIANUS episcopus. 77. 124. Hor-
tensianus a Laribus. 332.
Hostia munda. 168. Hostiæ dominicæ ve-
ritas. 200. Hostia fit homo latrocinio
sacerdotis. 340. Hostiarum busta. 220.
HOSTILIUS invenit Pavorem & Pallorem.
226.
HOSTANIS sententia de forma Dei. 226.
Hostis altaris. 200. Hostis exsurgit. 219.
Hostes veritatis. 36.
Hortus conclusus. 152. Horti Cypriani.
166.
Humilitas sanctitatis fundamentum. lxxxij.
Humilitas in omnibus tenenda. 305. Hu-
militas commendatur. 10. 11. 12. Hu-
militatis ac patientiæ exemplum. 113.
Humilitatis magister Christus. 91.
HYGINUS nonus in Urbe episcopus. 138.
Hypocritæ descriptio. c.

J

J Acens stantibus celsior. 47.
JACOB fugatur a fratre. 269.
Jactatio delicata. 232.
JADER in metallo constitutus. 158. 163.
335.
JAMBUS episcopus. 77. 117. Jambus a
Germanicana. 335.
JANUARIUS episcopus. 99. 117. 124.
Januarius a Lambese. 331. Januarius a
Vice Cæsaris. 333. Januarius Muzulen-
sis. 334.
JANUARIUS mensis institutus est. 225.
JANUARIA. 31.
JANUS excepit Saturnum fugatum. 225.
Janiculum unde dictum. 225.
JASON Hebræus christianus. ccxxxviij.
Iconium. 145. 149.
Ictus agonis. 165.
IDÆA mater deorum. 226.
Idololatria ludorum omnium mater. 340.
Idololatriæ non facile ignoscit Deus. 263.
264.
Idola derelicta per adventum Christi. 194.
Idola dii non sunt. 262. Idola quæ gen-
tiles deos putant. 321. Idola adjuvantur
& flagellantur a Christianis. 221.
JEJUNIA commendata. 96. Jejunii pro-
mereri Deum. 191. Jejunium Christi.
249. ciiij. Jejunio & oratione edomari
solent dæmones. c.
Ignis æternus. 345. 346. Tormenta inferni
nec requiem nec finem habebunt. 224.
Servabuntur cum corporibus suis animæ
cruciatibus infinitis. 224. Malos exceden-
tes æterna flamma torquet. 233. ad pœ-
nam rapiuntur. Ibid. ad secundam mor-
tem de hac morte transeunt. Ibid. Paleæ
igne inextinguibili comburuntur. 25.
Supplicia æterna. 86. 89. 94. Carcer
æternus. 218. Jugis flamma & pœna per-
petua. Ibid. Ignis absomet veritatis inimi-
cos. 346. Ignis suppliciorum. 349. Ignis
antecedens in die judicii. 366. Ignis ap-
paret super aquam in baptismo. 365.
Ignosci potest simpliciter erranti. 133. qui
perseverat prudens & sciens sine venia
ignorantiæ peccat. Ibid.
Illecebra sæcularis. 15.
Immolatio pereuntium. 189. immolasti sa-
lutem tuam. 184.
Immortalitas cogitanda. 166. Immortalita-
te quomodo potiri possumus. 193. Im-
mortalitas gloriæ mortis. 50. Immorta-
litas martyrum. 35. Immortalitatem
Deus pollicetur. 230. 235. 237.
Impetus consenscens. 41.
Inaudientia. 39.
Incestæ conjunctiones. 103. Incestæ turpi-
tudinis sapientia. 4.
Indulgentia & privilegium societatis. 40. In-
dulgentiæ privilegium. 40. Indulgentia
Ecclesiæ. 136. Indulgentia Domini. 26.
Indulgentia divina. 43. Indulgentiæ di-
vinæ gratia. 131. Indulgentiæ pœnitenti-
bus non neganda. 75. Indulgentiæ me-
dicina. 43. Indulgentia salutaris datur cre-
denti. 224. Indulgentiam pœnitentibus
Dominus pollicetur. 72. 75. Indulgentia
de Deo potitur. 211. Indulgentia huma-
na. 118.
Indumentum Christi. 191. 192. 193. 196.
Inertiæ veteris somnus. 203.
Infantes in primo ortu plorantes nihil aliud
faciunt quam deprecantur. 99. Infantes
nascentes incipiunt a lacrymis. 250. In-
fantes puellæ ad sacrificia deferebantur.
189. Apud idolum panis mero mixtus
qui de immolatione supererat infantibus
tradebatur. 189. Infantes parentum ma-
nibus impositi vel attracti ad simulacra.
184. Amiserunt quod in primo nativi-
tatis exordio fuerant consequuti. Ibid.
Eorum querelæ in die judicii de paren-
tibus parricidis. Ibid. Parentes parricidæ
qui infantes ad sacrificia trahunt. 184.
Infantium baptisma. 98. Infantium mar-
tyrium. 92.
Infelicitissimi pauci. ix.
Infirmorum cura commendatur. 49. Infir-
mis in exitu subveniendum. 76. 77. In-
firmi visitandi. 328.
Insulæ honorum. 6.
Inhumanitas culpanda in episcopis. 70.
Inimicus metuendus cum latenter obrepit.
193. Inimici diligendi. 319.
Initiare confessionis primordia. 159.
Injuriam patiuntur qui facere se credunt. 85.
Injuriam beneficium vocant. 186. Inju-
ria omnis contemnenda. 232. Injuriam re-
mittendæ. 314.
Innocens nemo est. 205. Innocentes in or-
dine sanctorum primum habent locum.
xcij. Innocentiæ custos timor. 2.
Inosculatio. 103.
Institutionis ecclesiasticæ sanctitas. 56.
Intercepta pœnitentiæ lamentatio. 186.
Interrogatio in baptismo. 114. 125. 146.
Internecinum baptisma. 365.
Invidiæ impetus. 32. Invidia grassatur in ter-
ris. 256.
Invidus est sui inimicus. 258.
Invocatio nominis Jesu Christi. 358. 361.
JUNIUS episcopus. 77.
JOANNIS baptisma. 145. accepit Spiri-
tum sanctum antequam Jesum baptiza-
ret. 155. Baptisma spiritale futurum an-
nuntiabat. 354. Sanctificatus in utero ma-
tris. 365. Joannis-Baptistæ caput. ccxlvij.

INDEX RERUM ET VERBORUM.

JOB. 187. 231. 233. Job ad summum fastigium laudis provectus. 253.
 JOSEPH venundatus a fratribus. 250. 257. 269. typus Christi. 281. Joseph adolescens Hebræus. iv. Josephus. ccxlv. Joseph conjux Mariæ, adhuc vivebat in Christi passione. cxxx.
 JOVINUS schismaticus. 84.
 IRENÆUS ab Ululis. 336.
 IRENES Rutilorum. 52.
 ISAAC typus Christi. 281. ad hostiæ dominicæ similitudinem præfiguratus. 250.
 ISIACI. clvj. Isidis sacerdotum infamia. Ibid. muliebris vestis. Ibid. castos se esse dicunt cum sacra celebrant. Ibid. lacerant corpus & sanguinem fundunt. Ibid.
 JUBAIANUS episcopus. 129. 329. 331. Jubilæus annus. cxlvj.
 JUDAS Dominum prodidit. 143. 202. Judam proditorem Christus sustinuit. 249.
 JUDÆI a Deo recesserunt. 274. 276. prophetas interfecerunt. 276. Christum. 206. 208. habent zelum Dei. 148. Judæis primum erat apud Deum gratia. 227. quod intelligere non potuerunt, delictorum meritum fuit. 228. cæcitate multati ut vitam haberent ante oculos nec viderent. 228. gratiam sibi datam perdiderunt. 227. gratiam omnem amiserunt. 282. Deferuerunt lumen. 215. Scripturas intelligere non possunt nisi credant in Christum. 277. veniam non possunt accipere, nisi baptizentur. 283. Hierusalem perdituros prædictum. 277. lumen Domini amissuros. Ibid. Judæi & gentes duo populi malefactores. xxix. horum figuram portabant duo latrones. Ibid. Judæos colligere voluit Christus. 249. Judæorum ingratus animus. cxlij. reprobatio & poena. cxlv. Judæorum major infamia quam gentilium adversus nomen Domini. cxxxij. Judæi Christum non cognituri. 276. Non omnium Judæorum obdurata mens. cxxxvij. Judæorum sacerdotes crucifixo Domino nihil de sacerdotali honore & auctoritate retinebant. 81. Falsi eorum sacerdotes. 113. Judæi duplicem Christi adventum non distinxerunt. 228. Jam non possunt Deum patrem vocare. 206. Judæi apud Christianos potaturi. 106. gratiam consequuturi. 106. non recipiunt nisi veteres Scripturas. 362. De iis qui Judæis deficientibus steterunt & certarunt. 120. Judæorum populus frequentius adversus Deum murmuravit. 232. prophanos deos postulant. 253. Judæorum antiquissima consuetudo. 149. Judaicus populus ad umbram nostri præfiguratus 266. Judæorum baptismus. 147.
 JUDex sententiam vendit. 5. Judicandum non est temere. 313. Qui de aliis judicas, aliquando esto & tui judex. 219. Judex gentilis non adeundus. 318.
 JUDICIUM Dei justum, quia serum. 248. Judicii dies. 93. Judicium extremum. 187. Injudiciis Ecclesiasticis crimina probantur a gravibus viris. 51. Persequutio non sivit ut de sceleribus Novati sententia ferretur. 64. Urgentibus fratribus imminet cognitiois dies. 64. Statutum ab omnibus ut causa illic audiat, ubi crimen est admissum. 86. Illic causa agenda, ubi accusatores & testes haberi possunt. 86. Privatus a 90. episcopis damnatur, iterum causam agere vult in concilio, sed non admittitur. 84. Jovinus & Maximus a 9. episcopis damnati, iterum damnantur in concilio Carthagenensi. 84.
 JUGUM vetus & jugum novum. 279.
 JULIA martyr. 30.

JULIANUS a Marcelliana. 336. a Telepte. 336.
 JUNIUS episcopus. 124. Junius a Neapoli. 338.
 JUNO Argiva. 226.
 JUPITER Creticus. 226. Jovis amores. 4. Jovis antrum in Creta visitur. 225.
 JURANNUS episcopus. ccxlix.
 Jurare non oportet. 308. Jurare non licet. 230.
 Jura consensere peccatis. 5.
 JUSTINA. ccvj. & seqq.
 Justitia recedente recedit & corona. 201. Justitia opus est ut promereri quis possit Deum. 199. Justi vocantur ad refrigerium. 233. Quisquis Deo credidit & fide vivit justus invenitur. 105.

K

KALENDARIIUM. vj.

L

Laborantes, id est pauperes. 49. 101.
 LÆLIUS diaconus Emeritensis. 117.
 Lætitia non potest ferre moras. 46.
 Laica communio. 119. 128. Laici stantes. 36. 43. 67.
 Lamasba. 337.
 Lambese. 331.
 Lana agni per quem redempti sumus. 262.
 Lanæ colorare non docuit Deus. 177.
 LAOMEDONTI muros instituit Neptunus. 225.
 Lapides coluntur. 220.
 LAPSI in suspensio dum episcopus datur. 29. 43. 48. Lapsis medela quæritur in conciliis. 144. Lapsorum causa in concilio judicatur. 55. De lapsis deliberatio cum pluribus cœpiscopis. 22. 23. 24. 27. 28. 36. 39. Cypriano convenit de lapsorum causa differenda cum episcopis universis suæ provinciæ & trans mare. 53. Multi episcopi rescribunt Cypriano de lapsorum causa ad concilium differenda. 27. Facilitas nimia lapsis solatium adimit æternæ spei. 186. Quomodo pacem petere debeant. 44. Pacem petant, sed hoc totum in sacramento. Ibid. Lapsis in exitu pax concessa. 45. quibus conditionibus? Ibid. Deus scit quid de talibus faciat. Ibid. Lapsi non deferendi. 8. si agant poenitentiam, periculose ægrotantibus subveniendum. Ibid. 69. 77. non aufertur si evaserint. 69. Lapsi qui libellos a martyribus acceperunt, & prærogativa eorum apud Deum adjuvari possunt, urgente exitu pax danda. 22. 23. 24. Lapsi a quinque presbyteris corrupti. 52. Quidam pacem non petunt, sed sibi vindicant. 40. In cœlo jam se illam habere dicunt. Ibid. Dicunt Paulum omnibus pacem dedisse. Ibid. Quorundam convicia in episcopos, in confessores, in virgines. 85. Minatur Cyprianus, nisi quiescant, 40. Impetus in præpositos per multitudinem factus. 31. & 32. Præpositi minus fortes pacem dare coacti sunt. 32. Lapsi quidam nomine Ecclesiæ scribere audent ad Cyprianum. 38. De causa lapsorum diu multumque in concilio Carthagenensi deliberatum 66. In causa de lapsis concilium Carthagenense temperamentum salubri moderatione libavit. 67. In causa lapsorum scripturæ ex utraque parte libratæ. 67. Causæ & voluntates & necessitates singulorum examinatæ. Ibid. Singula placitorum capita libello conscripta. Ibid. Statutum in concilio ut lapsi agerent diu poenitentiam plenam. 77.

Concilium Cornelii idem statuit ac Africanum. 68. Cornelius necessitati succubuit in colligendis lapsis 69. Sic fecerunt antecessores nostri, ait Cyprianus. 69. Lapsorum saluti non adulatione sed sincera fide consulendum. 38. Supplicia subita nonnullorum qui Christum negaverant. 189. Qui poenitentiam criminis tollunt, viam satisfactionis claudunt. 192. Persequutione ipsa pejus interficiunt. Ibid. Aliud persecutionis genus nimia indulgentia. 186. Dominus cito non placatur his qui negaverunt. 192. Qui communicant cum lapsis non poenitentibus, nocentium contactibus polluantur. 120. Ira Dei est non intelligere delicta ne sequatur poenitentia. 85. Poenientiæ remedium intercipere, non curare est sed occidere. 43. Cumulat crimen qui irascitur sacerdoti vulnus curanti. 188. Sacerdotes vulnera sentiunt, quæ ipsi lapsi non sentiunt. 188. lacrymas fundunt pro lapsis. Ibid. Modus sanandorum animæ vulnerum. 186. Æger impatiens gratias aget cum senserit sanitatem. Ibid. Qui peccanti adulatur, peccata nutrit. 185. qui redarguit promovet ad salutem. Ibid. Non desistendum lapsorum animas curare quamvis respuant medicinam. 41. Gaudebunt postea ad fidelem dilatos se esse medicinam. 41. Danda non sunt ægris quæ sanorum sunt. 37. In secretis cordis novellendus & consecrandus est animus. 37. Obest lapsis qui peccata dimittit contra Domini præceptum. 187. Non debent operiri morientium vulnera. 186. De iis qui lapsos armant ad periculum proprium. 41. De ipsa mora magis consultitur lapsis. 37. de tarditate remedia præstantur. Ibid. Qui lapsis plausibiles esse cupiunt, magis obsunt. 18. 20. Adversus eos qui lapsos mendacio captiosæ vocis invitant. 53. 54. Quidam episcopi deificam disciplinam negligunt, & cum lapsis episcopis communicant. 120. Schismatici manibus lapsorum adhuc sumantibus communionem dederunt. 85. Injuriosi in episcopum presbyteri qui lapsis eo inconsulto pacem dederunt. 19. 20. 21. Curandum ut nec improbi facilitatem pronam laudent, nec vere poenitentes crudelitatem accusent. 45. Vigor in improbos, lenitas in lapsos poenitentes. 59. Justa moderatio in lapsorum causa tractanda 66. censura & medicina. Ibid. Nec duri nec soluti esse debent episcopi in lapsis curandis. 71. Sic censura vigoris exhibenda peccatoribus ut medicina non denegetur. 115. Omnibus poenitentibus poenientiæ fructus concedendus. 75. Lapsorum poenitentia non respuenda, ne cum uxore & liberis in hæresim vel schisma rapiantur. 70. Lapsis poenitentibus pacem esse dandam probatur ex Scripturis. 73. 75. In lapsos poenitentes Dei misericordia. xj. xij. Deus omnibus poenitentibus blanditur. 75. Lapsis mitibus & humilibus gratulatur Cyprianus. 38. Revelat ei Deus quid tales servi de ejus benignitate mereantur. Ibid. De lapsis confessores & martyres fiunt. 71. Lapsi gloriosa confessione restituti. 95. Victi primo, deinde victores in secundo prælio. 185. Lapsi in persecutione Deciana victores in sequenti. xj. Non mortui sunt sed semianimes qui persecutione sauciati sunt. 71. Lapsis poenitentibus dandam esse pacem Cornelius & Lucius censuere. 117. Venia petitur lapsis mulieribus quia confessores susceperant. 29. Lapsus qui extorres hospitio excipit, offert multas animas viventes quæ pro

INDEX RERUM ET VERBORUM.

quæ pro una saucia deprecentur. 70. Lapsi abluunt omne delictum, qui iterato tenti extorres facti sunt. 28. Pax illis reddenda. Ibid. Variæ conditiones & causæ sacrificantium. 70. De muliere quæ dona numeravit ne sacrificaret. 29. Qui cruciatibus cessere poenitentiam agunt. 76. Consulitur Cyprianus an iis sufficiat poenitentia triennii ineuntis. Ibid. Rogatur ut ea de re in concilio deliberet. Ibid. Respondet sufficere; se tamen deliberaturum in concilio. Ibid. Excusationem habent qui tormentis cesserunt. 185. Deprecabantur lapsi quidam & postea victores vulneribus & laceratione. 185. Lapsi promittunt Cypriano se fortiter pugnuros. 78. Spes consequendæ pacis armat ad prælium lapsos. 71. Instante persecutione pax datur iis qui a primo lapsus die poenitentiam egerunt. 77. causæ singulorum examinata. 79. Jacent sub diabolo quasi prostrati qui nondum pacem obtinuerunt. 28. Lapsi per longam temporum seriem poenitentiam agentes. vij.

Laquearia auro resplendentia. 342.

Lares. 332.

Latium unde dictum. 225.

Latro cum Christo crucifixus, martyr. cxvij. cxxvij. Latrones mancipi obtemperant. 122.

Latus protectum. 6.

Lavacri divini sanctificatio. 148. Lavacri vitalis sanctificatio. 173. Lavacri vitalis gratia. 189. Lavacrum salutare. 144. Lavacrum regenerationis. 139. 140. 249. Lavacra cum feminis. 191. Lavacrum carnale & sæculare. 156.

Laudes propriæ odiosæ. 2.

LAURENTIUS martyr. 47. Laurentius papa. cxcvij.

LAZARUS flevit Christus. 169.

Lectio divina. 260.

Lectoris munus ob ætatem his qui majores gradus merentur. 46. 48. Lectoribus nonnullis eadem ac presbyteris divisio mensurna. 48. Presbyterii honor designatus. 48. Lectores Evangelium legunt. 46. Lector ordinatus a Cypriano & collegis qui aderant. 46. 47.

Legio. 117.

Leptimagnus. 337.

Leptiminius. 334.

LEUCOTHEA. 225.

Lex evangelica. 109. Legis jugum grave. 329. Legis cur duæ tabulæ. xxv. Inter ipsas leges docetur quidquid legibus interdicitur. 341. Legem mentis in Maria lex carnis non infestabat. lxxxj.

LIA typus synagogæ. 281.

Libelli a martyribus dati. 22. 23. 24. Gregatim dabantur nomine Pauli. 31. Item Aurelii. 31. Scripti erant manu Luciani. Ibid. Libellorum millia sine examine quotidie dabantur. 24. Libellus martyrum sic factus: Communicet ille cum suis. 21. Vituperatur. Ibid. Confessores libellos suos episcopi iudicio submittunt. 20. 21. 26. 30. Martyres pacem dare non ausi, sed ad episcopum lapsos remiserunt. 41. Martyres petierunt pacem dari lapsis, quando ante mater Ecclesia pacem de Deo sumisset. 19. 20. Lapsi quidam libello a martyribus accepto committunt se Cypriani iudicio. 38. Pauli martyris ad Lucianum verba: *Si quis pacem petierit, da in nomine meo.* 30. Vituperantur a Cypriano. 32. Quidam in martyrum beneficiis nundinas aucupantur. 20. Facilitas martyrum benigna interpretatione excusatur. 41. Conditiones apponendæ petitionibus martyrum.

187. Martyres cauti esse debent in dandis libellis. 20. Nominatim designare debent eos quibus petunt pacem. Ibid. Eligere debent eos quorum poenitentiam satisfactioni proximam conspiciunt. 21. Debent singulas circumstantias ponderare. 20. Presbyteri petitiones martyrum episcopo servare debent. 20. Lapsi prærogativa martyrum apud Deum adjuvari possunt. 22. 23. 24. Merita martyrum pro vero poenitente. 193. Mappalicus martyr matri suæ soli pacem dari mandavit. 31.

LIBELLATICI. 42. 67. 69. Libelli malum munus. 271. Libellorum nefariorum professio. 42. Libellatici visi sunt sibi evadere laqueos diaboli. Ibid. Contestati sunt ad aras accessisse licet non accesserint. Ibid. Nefandis libellis conscientia polluta. 24. Libellaticorum conscientia polluta. 190. Libellaticus fecisse se dixit quidquid alius faciendo commisit. 190. Libellatici longe distant a sacrificatis. 70. Qui libellum accepit, errore magis quam crimine deceptus. Ibid. Ejus manus pura, nec o pollutum. Ibid. Flet ubi audit pollutam esse conscientiam. Ibid. Vide 119. Libellatici ad magistratum veniunt, vel alium mittunt. 70. Libellaticus necessitate peccavit. 74. Errore deceptus est. Ibid. Quidam aëta fecerunt, licet abessent eum fierent. Ibid. Eorum consensu crimen a se non admissum publice legitur. 43. Videri voluerunt edictis paruisse. Ibid. Libellaticis opponitur Eleazari exemplum. 271. Libellaticis agenda poenitentia. 190.

Librorum spiritualium volumina. 274. Canonici libri Testamenti veteris & novi. cxxxiv. Libri ecclesiastici. Ibid. Libri apocryphi. Ibid.

LIBERALIS episcopus. 59. 77. 124. Liberatori debet obsequium liberatus. 174. Libertas arbitrii libero moderamine dirigitur. xcix. Libertatis propriæ arbitrium. 197.

LIBOSUS episcopus. 117. Libosus a Vaga. 333.

Libra Ecclesiæ gubernandæ. 115. Libram Domini contemplantes. 66. Librato apud nos diu consilio. 97. Librato de omnium collatione consilio. 67.

Licet est quod publicum est. 5. Non faciendum quidquid licet. 326. Ligata in terris etiam in cœlo ligata. 77.

Lilia non desunt Ecclesiæ. 184.

Limare consilium. 22.

Lineamenta prima fidei. 274. Lineamenta nativa. 178. Lineamenta patris in sobole. 260. Lineamenta oculorum depingere. 191.

Lingua diaboli venenata. 54. Lingua confessa nomen Dei. 270. Lingua Christi confessa debet esse pura. 12.

Lites in coloribus. 341.

Litteræ vicariæ. 97. 163. Litteræ communicariæ. 41. 57. 59. 117. Litteræ plenissimæ. 115. Litteræ sobriæ. 28. Litteræ conspirantes. 43. Episcopum scribere oportet per clericos. 33. 165. Scribit ad alias Ecclesias episcopus Romanus post ordinationem. 57. Cur litteras episcoporum, qui ordinaverant Cornelium, episcopi Afri desideraverint. 56. 57. Afri episcopi ad presbyteros & diaconos Romanos, non ad Cornelium aliquandiu scripserunt. 57. Cur hoc consilium ceperint. Ibid. Cornelius legere solet clero & plebi epistolas Cypriani. 89. Rogat Cyprianus Cornelium, ut litteras suas fratribus legi jubeat. 57. Cyprianus jubet, ut epistola sua fratribus legatur. 15. Cyprianus mandat ut litteræ cleri Romani & confessorum fratribus & peregrinis le-

gantur. 45. Ut omnibus fiat describendi potestas. Ibid. Petit Cyprianus ut litteræ suæ omnibus legantur. 39. Cyprianus misit ad Cornelium nomina episcoporum integrorum & sanorum, ut sciret quibus scribere, & a quibus litteras accipere oporteret. 84. Litteras cleri Romani scripsit Novatianus, & quod scripserat sua voce recitavit. Subscripsit Moyses presbyter. 67. Litteræ in concilio lectæ. 329. 331. Jubet Cyprianus ut quicumque ad se scribunt, nomina libello subjiciant. 38. Litteræ per totum mundum missæ. 67.

Litteras imprimere docuit Saturnus. 225.

LITTEUS in metallo. constitutus. 150.

Livoris malum. 256.

Loci conditio. 9. 110. 112. 163.

LONGINUS. 55. 62.

Lorica justitiæ. 36.

LOTH uxor. 362.

LUCIANUS episcopus. 77. 124. Lucianus a Rucumia. 335. Lucianus presbyter. 126. factus antistes Dei in carcere. 29. Lucianus post admonitionem Cypriani absurdiorē epistolam scribit. 31. Invidiam conflat Cypriano. Ibid. Luciani epistola ad Celerinum. 30. 32. Omnibus lapsis pacem concedit. 26. 30. Lucianus acolythus. 161. 162. 163.

LUCILIANUS episcopus. 117.

LUCIUS papa de exilio reversus. 96. Lucius episcopus. 117. 124. Lucius a Thebeste. 334. Lucius confessor simul ac sacerdos. 96. Lucius in metallo constitutus. 158. 162. Lucius a Castra Galbæ. 331. A Membresa. 336. Ab Ausafa. 337.

Lucus insignia in carorum exitu. 191. Lugendi non sunt Christiani mortui. 168. 234.

Ludorum omnium mater idololatria. 340.

Ludi scenici Cereri & Libero dicati. 340.

Ad avocationem populi sunt acquisiti. 340. Cruor de jugulo calidus idolo propinatur in ludis. 340. In faciem idoli jactatur. Ibid. Gladiatorii ludi damnantur. 3.

Luminati luce gratiæ. 204.

Luna tenuatur exoletis cornibus. 217.

Lupanarium insignia. 177. Lupanaria notitantes. 233.

Luperciana. 335.

Lupi oves a pastore fecerunt. 54.

LUTEUS a Gemellis. 337.

Lux candida veræ religionis. 224.

Luxum perdit mulier in ecclesia dum tractantur cœlestia. clxxij. Omne genus luxu genus est. cliv.

M

MACHABÆI septem figuræ septem ecclesiarum. 269. 270. Machabæi martyres. 92. 346. Mater septimum filium hortatur. 271. Non credit profuturam fratrum præcem ad negantis salutem. 271. Grande martyrium Deo præbet virtute oculorum. Ibid.

MACHÆUS. 55. 62.

MACHARIUS. 29. Macharius confessor. 60. 61. 64. 65.

Macheronta. ccxlv.

Macomades. 332.

Maclari. 334.

Magisteria divina. 298. Magisterium disciplinæ. 48. Magisterium obsecrationis. 341. Artis impudicæ. 101.

Magnalia divinæ protectionis. 96.

MAGNUS. 151.

MAGI mathematica arte insignes. lxxxix. erant Arabes. Ibid. Ex vaticiniis Balaam ad Christi notitiam pervenere. Ibid.

INDEX RERUM ET VERBORUM.

Primitiæ gentium. xc. In auro regem, in thure sacerdotem, in myrrha incorruptibilem profitebantur. Ibid.
 Majestas Evangelii. 40. Majestas Ecclesiæ. 83. Majestate censuræ percussus. 115. Majestas Domini protegentis. 69. Majestas fidei. 43. Majestate angelica subnixus. 256.
 Majores natu non temere accusandi. 325.
 Mali bonis obesse non debent. 78. Malis vicem non reddendam. 314. Mali cum ab Ecclesia separantur gratulandum. 197.
 Malos offendit quisquis non imitatur. 5. Mali vitandi. 326.
 Maledicere divina lex prohibet. 230. Maledicendum non est. 308. Maledicta vitanda. 12.
 Mammonæ amator. 240.
 MANICINUS religionem tenuit. 226.
 Mandata vitalia, cœlestia. 34.
 MANICHÆUS. ccxxv.
 Manna figura Eucharistiæ. cxv. Omnibus secundum desiderium suum sapiebat. Ibid.
 Manna figura gratiæ sacramentorum. 157.
 MANTHANEUS episcopus. 77.
 Manus sordidæ. 186. Manus sacrificio pollutæ. 43. Manus captiva sacrilegio & crimini. 111. Manus impositio cum sacro oleo fiebat. cxix. Repeti non potest. Ibid. Manus impositio baptizatis in hæresi ad accipiendum Spiritum sanctum. 128. 131. Manus impositio ut invocetur & infundatur Spiritus sanctus. 132. Manus imposita poenitentibus. 127. Manus impositio episcopi & cleri. 19. 20. 21. 22. 23. 24. Manus ad sacrificium dominicum admissa. xix. Manus quæ divina sacramenta consummat. xx. Manibus accipere corpus Domini. 188.
 MAPPALICUS martyr. 17. 30.
Marazana. 335.
 MARCELLINI Chronica. ccxlix.
 MARCELLUS episcopus. 117. Marcellus a Zama. 336. Marcellus sacerdos. ccxlix.
Marcelliana. 336.
 MARCIANUS episcopus Arelatensis conjungit se Novatiano. 115. Separat se ab omnibus episcopis. Ibid. Multi ex fratribus sine pace excedunt. 116. Faustinus Lugdunensis episcopus semel & iterum scribit ea de re ad Cyprianum. 115. Cyprianus hortatur Stephanum ut scribat ad provinciam & ad plebem Arelatensem. 116. Marcianus ccxlix.
 MARCION Ponticus. 138. Marcion. ccxxv. Marcionis baptismus. 130. Marcion Cerdonis discipulus. 144. Marcionis hæresis. 336. Marcion eandem Trinitatem non tenet ac Catholici. 131. 133. Idem non sentit de Incarnatione. Ibid. Marcion & alii hæretici sero post Apostolos. 144.
 MARCUS episcopus. 124. Marcus a Marclari. 334.
 Mares evirantur. 4.
 Margaritæ porcis non donandæ. 36. Margarita pretiosa, id est, vita æterna. 239.
 Maia siccata. 343.
 MARIA virgo sine tormento peperit. lxxx. Nec aliqua naturæ injuria læsa. lxxx. Ultro maturus fructus elapsus est. lxxx. Spiritu sancto obumbrante incendium originale in ea extinctum est. lxxx. Natura cum cæteris communicabat non culpa. lxxx.
 MARIA. 31.
 MARIS. 31.
 Marmorum crustæ. 217.
 MARRUTIUS episcopus. 77. 124.
 MARS THRACIUS. 226.
 MARTIALIS episcopus. 117. 119.

Martialis martyr. 30.
 MARTYR judicis sui iudex. 35. Martyrum laudes. 35. 43. Martyres Christum Dei Filium, etsi recedente sed tamen libero spiritu confitentur. 35. Fustes initiant confessionem. 159. gloriosi hominibus ligno redemptis. Ibid. Vincula ornamenta sunt Christianis. 159. Tormenta martyribus infligi solita. 69. Tormenta inflicta Celerino. 47. Martyres in metallis 159. vinculis pedibus. Ibid. Sine lecto & cœcitris. Ibid. Cum pane exiguo. Ibid. Semitonso capite. Ibid. Vestis algentibus deest. Ibid. Sacrificia offerre non possunt. Ibid. Martyres concremati. 49. Martyrum constantiæ descriptio. 351. Martyrum constantia in tormentis. 16. De martyrum constantia ethnicorum dicta. 347. Martyres nutantem multorum fidem martyrii sui veritate solidarunt. 26. Martyria sua exempla fecerunt. Ibid. Martyrium non est in tua potestate. 233. Nihil felicius divina dignatione hominibus contingit quam martyrium. 35. Non potest accipi corona, nisi fuerit hora sumendi. 184. Spiritus sanctus loquitur in martyribus. 92. Christus operatur in martyrio. 345. Plus patitur ipse Christus quam qui pro eo patitur. 344. Christus pugnat & vincit in martyribus. 17. Luctatur, coronat & coronatur. Ibid. Martyres sub oculis Domini dimicant. Ibid. De armis ad martyrium sustinendum necessariis. 93. Non martyres Evangelium faciunt, sed per Evangelium martyres fiunt. 32. Martyres ideo fundunt sanguinem ne perdat Ecclesiæ pacem & salutem. 41. Martyres non reddunt usque quadrantem. 347. Qui vicerunt vitæ desideria expertes doloris universi. 347. Martyr sanguine suo baptizatur. 78. Martyres floribus coronat Christus. 249. Corpora martyrum. 8.
 Martyres judicabunt nationes. 164. Martyrum vindictio. 187. Martyrum fructus centenus. 180. Multum valent merita martyrum, si nihil petant contra judicem & contra legem Domini. 187. Deus in acceptum refert quidquid pro poenitente, operante & rogante martyres petierint. 193. Martyrum oratio impetrat quod petit. 160. Multum poterunt merita martyrum & opera justorum in die iudicii. 187. Sæpe omnium scelerum rei ad martyrium pervenerunt. clxxxviii. Martyrium baptizat pariter & coronat. Ibid. de duplici martyrio. cclij. Pax in nomine martyrum post eorum accersitionem. 29. 30. Martyres impetrant de Domini bonitate quod postulant. 26. Martyribus nihil denegatur. 350. Celerinus petit, ut qui priores coronati fuerint fororibus suis veniam dent, peccatum remittant, indulgeant. 29. Martyres rogat auctor libri de Laude mart. ut sui meminerint cum fuerint coronati. 352. Martyrio cedit virginitas. 351. Martyrium non prodest extra Ecclesiam. 75. 136. 198. 212. 361. 363. Martyrii exhortatio. 261. Martyrium facere. 78. Martyrem non facit poena, sed causa. 198. 199. Pueri inter martyres. 160. 164. Virginum martyrum gemina gloria. 160. Martyres innumeri. 236. 269. 272. Confessores in carcere morientes pro martyribus habendi. 50. Eorum commemorationes inter memorias martyrum celebrantur. 50. Martyrium mente conceptum coronatur. 234. Inter martyres deputandus Cornelius qui tamdiu sedit expectans carnifices. 69. Martyribus coronam non detrahit pax superveniens ante diem certaminis. 17. Fides invicta inter martyres coronatur. 273. Regnabit cum Christo qui ad sacrilega edicta non consenserit. Ibid.
 Martyrum merces. 93. 94. 158. Quilibet peccata martyrio expiantur. 344. Quidam fide nobiles ad martyrium veniunt. 350. Quidam ut peccata redimant. 350. Martyrium pro merito fidei. 158. Martyres ad divina domicilia properant. 160. Relicto mundo cœlum petunt. 35. inter Angelos stant. Ibid. Cœleste regnum sine ulla cunctatione tenent. 35. Martyribus patent cœli. 91. In paradiso Apostoli & martyres. 236. virgines & iusti. Ibid. Martyres statim vident Deum. 273. Martyres Deum & Christum ejus conspiciunt. 123. Ad complexum & osculum Domini venerunt. 25. 165. Ad Dominum venerunt. 17. Deus martyrio totum promisit. 349. Confessione vocis minus patent regna. 350. Martyrii poculum. 78.
Mascula. 337. 101.
 MATHATHIAS. 265.
 Matrimonia cum gentilibus vetita. 183. 323. Uxor a viro recedens debet innupta permanere. 326. Matrimonii expugnator alieni. 74. Matrimoniorum depopulator. 79.
 Matrix Ecclesiæ catholicæ. 59.
Mauritania. 128. Cohæret provinciæ episcopi Carthaginensis. 59.
 MAURI reges suos colunt. 225.
 MAXIMUS episcopus. 99. 124. Maximus confessor. 24. 32. 33. 34. 45. 55. 58. 60. 61. 64. Maximus presbyter a Novatiano legatus. 62. 83. Maximus schismaticus. 84. Maximus acolythus. 161. 162. 163.
 MEDORUM regnum. 226.
 MELCHISEDECH typum Christi portavit. 105. Cur Melchisedech Abraham benedixit? 105. Melchisedech sacerdos. 278.
 MELICERTES. 225.
Membreſa. 336.
 Memoriae martyrum. 50.
 Mendacia scelerata. 144. Mendacium vitium. 327.
 Mercenarii notantur. 7. Mercenario merces reddenda. 325.
 Meretrices erubescunt videri. 341. Meretrix Apocalypsis. 177.
 Merita operum. 327. & seqq. Dominum fidei ac timoris obsequio sæpe promeriti. 191. Deum patientia promereri. 231. Obsequiis & operibus iustis Dominum promereri. 23. Vera poenitentia & humilitate tota promereri Dominum. 26. Christum obsequiis promereri. 100. Cornelius Centurio meruit audiri. 214.
 Merrha. 261.
 Messes de cœlo descendentes. 343.
 Metalla exhausta. 217. Metallum Siguenſe. 163.
 Metator vester 163.
 METTIUS hypodiaconus. 57. 58.
Midila. 335.
 Miles Dei. 24. 273. Miles Christi. 16. 18. 19. 34. 47. 62. 65. 79. 90. 94. 95. 97. 160. 166. Militis sacramentum. 365. Militem suum Christus spectat. 91. Militis boni officium. 132. Miles repetet certamen suum. 193. Miles probatur in acie. 232. Triumphans vulneribus suis gaudet. 346. Militiæ divinæ sacramenta. 140. Militia coronatur in persecutione. 274.
Mileum. 332.
 Mimorum turpitudine. 4.
 Miracula. 189. & seqq. Miracula facere. 199.

INDEX RERUM ET VERBORUM.

Miracula a Christianis edi solita. 3. Falsa miracula. 146. Miracula quandoque fiunt ab extraneis 358. 362.
 Misericordia non exhibetur infirmis. 219. Misericordiæ commendatio. 237. Misericordia falsa. 43. 186.
Misgirpa. 330.
 MODIANUS episcopus. 99. 124.
 Mœchi pejor est causa quam libellatici. 74. Mœchis poenitentia conceditur. 72. 74.
 Monilia. 179. 180. Monilia non instituit Deus. 177. Monilia elaborata. 191.
 Montes Sion & Sina duorum testamentorum figura. xxx.
 MONTANUS. 28. Montanus hæreticus. 145. Montanistæ eisdem Patrem & Filium ac Catholici nosse videntur. 149. Cataphrygæ dicunt missum a Christo spiritum per Montanum & Priscam loquutum. 145. nec Patrem habent, nec Filium, nec Spiritum sanctum. Ibid.
 Mori potest Christianus, non potest vinci. 95. 320.
 Mors contemnenda est Christiano. 320. 346. Mors pretiosa quæ emit immortalitatem. 16. Mortis gloriosæ exitus. 50. Mortis æternæ laquei. 221. Perversum est Deo accersenti non statim parere. 234. Ejus est mortem timere qui ad Christum ire nolit. 229. Mori timeat qui non Christi cruce & passione censetur. 233. Episcopus mori timens divinitus increpatur. 234. Prævaricatores qui mortuos lugent ut perditos. 235. Atræ vestes non accipiendæ in carorum morte. 234. Gaudendum potius quam dolendum cum cari de sæculo exeunt. 230. de hoc mundo recedentibus immortalitas atque æternitas promissa 230. ad lætitiā salutis æternæ proficisci. Ibid. Ad refrigerium justī vocantur. 233. expuncta morte ad immortalitatem venire. 230. de iis qui statim mercedem accipiunt & coronantur. 72. Nihil aliud in mundo nisi pugna adversus diabolū. 230. perpetua cum vitiis congressio in hac vita. 230. Repugnat ut petamus in sæculo diu vivere, qui petimus regnum Dei velociter advenire. 210. Mors non metuitur, sed optatur. 26. Mors contemnenda cui Christus occisus est. 346. Moriendi conditio una. 218. Mortem moriendo subigere. 35. Mors omnibus communis. 170. 171. Morientibus in infirmitate subveniendum. 77. Mors subacta trophæo crucis. 225. Mors lethali poculo propinata. 184. Mors secunda. 233. Mortalitas facit ut martyrium appetatur. 233. Mortalitas servus Dei salutaris excessus. 233.
 Morula. 15.
 Motus terræ plurimi. 146.
 MOYSI antiquissimum baptisma. 134. Moyses oravit pro peccatis populi. 187. Moyses lex cessavit. 278. Moyses impetrare non potuit quod petiit. 187. contemnitur ab ingratis. 250. Superat Amalech. 267. non mundus corde, eo quod Ægyptium percussit. xxix.
 MOYSES presbyter & confessor. 24. 32. 33. 34. 45. presbyter & martyr. 67.
 Mulcedo. 7.
 Mulieres christianæ quæ cultus mundanos amant. 191. Mulier baptizans. 146. Mulieres in ecclesia taceant. 318. Mulier ornari non debet sæculariter. 317. Muliebrem vestem induere non licet viris. 101.
 Multiformes orbis ruinæ. 190.
 Multitudinis consensus. 339. Multitudo numerosa delinquentium. 190.
 Mundus est templum Dei. 227. Mundus una domus in qua boni & mali. 222. Mundus non est amabilis Christiano. 352.

Hæc sententia mundo data est, ut omnia orta occidant. 217. Hæc Dei lex est. Ibid. Minuitur quicquid in occidua devertit. 217. sex millia jam penè completa ex quo hominem diabolus impugnat. 262. Primi septem dies annorum septem millia continentes. 269. Mundus corrui non jam senectute sed fine. 236. Mundus senuit. 216. Mundus nutat 236. Deus ad vastationem mundi angelos mittet. 223. Occasus mundi appropinquant. 90. 110. 199. 217. 223. 229. 326. 345. 347. In mundi occasu hæreses magis pullulantes. 200. Deus corda luce veritatis tunc magis illustrat. 110. Prædictæ calamitates in fine mundi. 217. Mundi unus est rector. 227.
 Munimentum saturitatis dominicæ. 78.
 MUNNULUS episcopus. 77. Munnulus. a Girba. 331.
 Munus editum Deo spectante. 244. Muneris dignitas. 347. Munerarii 244.
 Murmurandum non est in adversis 232.
 Murus fidei penetratus vulneribus orbitatis. 168.
 Musica canora. 256.
 Mussitare. 222. Mussitandum non est inter adversa 232. 309.
 MUZULENSIS episcopus. 334.

N

NAbla. 339.
 NABUCHODONOSOR punitus. 91. 238.
 NAMPULUS episcopus. 99. 124.
 NARICUS acolythus. 49.
 NATALIS ab Oëa. 337.
 Nativitatis Christi solemnitas. lxxvij. Nativitas secunda. 2. 139. Nativitas spiritalis. 246. Nativitas gratiæ spiritalis. 206. Nativitas spiritalis sine Spiritu esse non potest. 145. Nativitas cœlestis. 248. 259. Nativitas divina. 260. Nativitas terrena exposita. 223.
 Navis gubernator in tempestate dinoscitur. 232. Navis liberanda de locis periculosis. 102. Navis ecclesiasticæ salutis. 42.
 Navium dominium & usus. 75.
 Naufragus fidei. 63. Naufragia Ecclesiæ. 82. Naufragia nefanda. 29.
Neapolis. 337.
 Necessitas temporum. 68. Necessitas persequutionis. 149.
 NEMESIANUS episcopus. 99. 124. Nemesianus a Thubunis. 330. Nemesianus in metallo constitutus. 158. 161.
 NEPTUNUS instituit muros Laomedonti. 225.
 Nervo pedes ligati. 47. Nervus & ferrum. 47.
 NICEPHORUS acolythus. 57. 58. 61. 63.
 NICOMEDES episcopus. 77. 117. 124.
 NICOSTRATUS confessor. 32. 34. 45. 58. Nicostratus schismaticus. 62.
 Nidor altarium. 226.
 NINUS. 76.
 NOE solus inventus est justus. 187. Obtulit Deo. 162. Figura dominicæ passionis. 104. Noë arca typus fuit unius Ecclesiæ. 152. 195.
 Nomina olim de tempore & de facto a parentibus imposita. xxv. Nomen Jesu-Christi est super omne nomen. 357. Nominis confessio. 78. Nominis Christi odium prædictum. 315. Nomen ecclesiasticum. 44.
 Nova urbs Africæ. 336.
 NOVATIANUS in Ecclesia proximorum delicta fleverat. xiv. Lapsos corroboraverat. xv. Crimina posse aboleri docuerat. Ibid. Scripserat cleri Romani litteras de la-

psis. 67. Factus episcopus. 55. Schismaticus & hæreticus. 61. 62. 63. 65. Missi a Novatiano in Africam legati. 55. Cornelium accusant. Ibid. Rejetti ostiatim & oppidatim discurrunt. Ibid. Novatiani mores & schisma. 73. Comparatur simiis. 130. Ejus duces & protectores. 62. Quaritur quam hæresim Novatianus introduxerit. 66. Novatianus depingitur. 95. Pseudoepiscopos creare conatur, ubi legitimi sunt episcopi. 73. 74. Apostolos suos mittit in civitates. 73. Primatum sibi assumit. 154. Novatianus nemini succedens. 152. Dicebat lapsorum poenitentiam esse vanam, nec posse eis proficere ad salutem. x. Prædicat nullam spem pacis & misericordiæ lapsos habere. xiv. Novatiani hæresis Caina. xiv. Novatianus Catholicos immundos dicit. ix. Novatianiperversissimi. ix. Jam non Christiani. xij. Negant ad poenitentiam admittendos qui negaverunt. xij. Utuntur his verbis: *Qui me negaverit.*, &c. Novatiani novi hæretici. 74. Novatianenses rebaptizant quos a Catholicis sollicitant. 129. Novatianus rebaptizat, ut apud se esse Ecclesiam dicat & nos hæreticos faciat. 130. Novatiani dicunt se cum idololatriis non communicare. 74. Adulteri apud illos. 74. 75. Hortantur ad poenitentiam & pacem negant. 75. agnoscunt Trinitatem ut Catholici. 154.
 NOVATUS a Thamugade. 330.
 Novatus presbyter. 11. Carthaginense primum schismatis incendium seminat. 63. Romam navigans similia molitusest. 64. Ejus scelera in pupillos, in viduas, in Ecclesiam, in patrem & uxorem prægnantem. 63. 64. Imminentem depositionem & excommunicationem voluntaria discessione præcessit. 64. De Ecclesia divinitus pelli meruit. Ibid. A seipso damnatus. Ibid. Damnatus sacrificantium manus. Ibid. Novatus. ccxxvj.
 Novellandus animus. 37. Novellus in annis. 46.
 Novitius. 171.
 Nuditatis audacia. 179.
 NUMERIA. 29. 30.
 Numerus nihil valet ad extenuationem delicti. 36.
Numidia provinciæ episcopi Carthaginensis cohæret. 59. Numidiæ episcopi. 99. 128.
 NUMIDICUS presbyter. 48. 51. 52.
 Nummaria quantitas. 100.
 Nundinas illicitæ negotiationis. 20.
 Nuptiæ Christi & Ecclesiæ. 108. Nuptiarum festa improba vitanda. 179.

O

OBba. 335.
 Oblatio sanctificari non potest ubi Spiritus sanctus non est. 112. Oblatio pro mortuis. 115. Offerre & Eucharistiam tradere. 19. Offerre oblationes eorum. 38. Offerendi facultas non datur. 159. Offerre pro illis. 21. Offerebant pretia in usus indigentium. 203. Offertur nomen eorum. 19.
 Obstetricum manus sæpe falluntur. 102.
 Obstinatio pravitatis hæreticæ. 61.
 Occidere nec nocentem licet. 95.
Octavum. 337.
 Oculorum lineamenta depingere. 191. Oculos nigrore fucare. 177. Oculi adulterati. 182. Rutili atque depicti. 102. 178. Oculi conspiciendo Deo digni. 179.
 Odisse nobis non licet. 224.
 Oëa. 337.

INDEX RERUM ET VERBORUM.

Oerei ignes. 225.
Offectura erroris. 332.
Offocari. 69.
Oleam detruncat turbo. 218.
Oleum in altari sanctificatum. 125.
Opera bona a Christo præcepta. 244. Præmium operantibus. 245. Supplicium sterilibus. Ibid. Merita bonorum operum. 160. 162. 174. 175. Deum operibus promereri. 242. Vita æterna bonis operibus præstatur. 244. Opera justitiæ remunerantur. 236. Misericordiæ meritis peccata purgantur. 238. Justis operibus peccata purgantur. 192. Deus in die iudicii præmium pro operibus & elemosynis redditurus. 214. Preces solæ parum valent sine bonis operibus. 238. Bona opera sunt sacrificia. 214. Sacrificium ex omni opere mundo. 162. Misericordes egere non possunt. 24.
Operantes. 240. Operationis obsequium. 50. Opera bona: bona & necessaria operatio. 100. Operatio salutaris. 260. Operandum in abscondito. 317. Operationis largitas. 203. Operatio fiat largiter. 193. Operandum factis, non verbis. 327. Operari etiam pauperes debent. 242. Quo plures sunt liberi eo amplius operandum. 243. Vituperantur qui metu inopiæ non operantur. 241. Steriles homines in ignem mittentur. 240. Pati non debemus Dei templa esse captiva. 99. Omnes libenter ac largiter subsidia nummaria redimendis captivis contulerunt. 100. Sestertia centum millia nummorum ex cleri & plebis collatione collecta. 100. Nomina singulorum subdit Cyprianus, ut pro illis oretur. Ibid. Præterea nonnulli episcopi suo & plebis nomine contulerunt. Horum nomina adduntur. Ibid.
OPHITE. 130.
OPTATUS. 76. Optatus hypodiasconus. 33. 39.
Oratio pacifica & simplex. 206. Orationis conditiones. 13. 14. 15. 198. 206. cur Deus non exaudit. 14. Impetrant quod postulant qui in oratione vigilant. 214. Vituperantur qui corde dormiunt. Ibid. qui seipsi non audiunt. Ibid. Christus orandi formam dedit. 204. Oratio quam Christus Deus docuit. 212. facilius impetramus, si petamus Christi oratione. 204. Amica & familiaris oratio Deum de suo rogare. 204. Pater noster, id est, eorum qui credunt. 206. Quando patrem Deum dicimus, quasi filii Dei agere debemus. 207. Aliter orare, quam Christus docuit, non solum ignorantia, sed & culpa. 204. In oratione dominica cœlestis doctrina compendio comprehenditur. 206. Deprecatio alicujus nomine in ecclesia. 115. Cito ascendunt orationes quas merita operum ad Deum imponunt. 214. Oratio inefficax sine operibus. 214. Privatæ preces. 25. Preces cum pluribus in sacrificiis. Ibid. Oratio nobis publica & communis est. 206. Orandum pro omnibus. 15. Oramus pro omnium salute. 209. Orandum pro lapsis & pro stantibus. 44. Preces pro hæreticis. 88. Christiani orant semper pro frugibus terræ 223. pro pace & salute civium. Ibid. Orandum ne quis absentes procul remaneat a salute. 210. Horis nocturnis nulla sint precum damna. 215. computemus noctem pro die. 215. Christianis orandi spatia & incrementa creverunt. 215. Mane orandum. Ibid. recedente die. Ibid. item nocte. Ibid. per totum diem orandum. Ibid. Mane orandum ut resurrectio Domini celebretur. 215. Die recedente petimus ut super nos lux

denuo veniat. 215. Adoratores Dei olim tertiam, sextam & nonam in orationibus celebrandis observabant. 214. 215. continua prece opus est. 208. Orare diebus ac noctibus. 223. cogitemus nos sub conspectu Dei stare. 204. adversarius preces nostras a Deo avocat. 213. Placendum divinis oculis habitu corporis & modo vocis. 204. Noluit Christus ut quis pro se tantum precetur. 205. In sacrificiis non ventilandæ preces. 205. Petitio modeste Deo commendanda. 205. Precatio cum disciplina quietem continens & pudorem. 204. debet non vocis sonus, sed animus & sensus orare. 213.
Orbis æreus in ærem jactatus. 242.
ORDINATIO clerica. 46. 114. 149. Ordinatio vicaria. 148. Ordinationum clericarum ratio. 46. Ordinatio succedanea. 153. In ordinationibus clerus consulitur. 45. item plebs. Ibid. Clericos ordinat Cyprianus cum collegis. 46. 47. Examinabat Cyprianus omnia quæ esse debent in iis quæ ad clerum parantur. 33. ætates & conditiones & merita singulorum discernuntur, ut digni ad ecclesiasticos gradus promoveantur. 51. Exspectanda non sunt humana testimonia, cum præcedunt divina suffragia. 46. Sabinus in locum Basilidis substitutus de universæ fraternitatis suffragio, & de episcoporum qui aderant aut scripserant iudicio. 119. Vid. 68. Quænam ordinatio justa & legitima. 118. ordinatos ab hæreticis recipi ut laicos decernitur. 330. Nulla ecclesiastica ordinatio, ubi non est Ecclesiæ unitas. 68. Ordinatio hæreticorum rejicitur. 128. Ordines sacri semel dati, renovari non possunt. cxix.
Ornatus impudicus. 176. Ornatus inanis vituperatur. vj. capillorum color mutatus. Ibid. oculorum extremitates suffuscatae. Ibid. cultus pudicus. vj. Ornamenta mulierum non pudica damnantur. vj. vij. Pudicitia etiam in cultu & ornatu posita. 174. Expugnata mendacio facies. 178. manus Deo inferunt, qui quod ille formavit transfigurant. 178. tunc tantum in carne glorandum quando cruciatur. 175. Pretiosus cultus quarum pudor vilis. 176. Non inferenda auribus vulnera. 178. 179. Non deflet amissum indumentum Christi, quæ pretiosa veste induitur. 191. Malum præfagium futurorum flammei capilli. 178.
Ostensiones. 124. Ostensiones crebræ & assiduæ. 77.
Oves Christus appellat gregem suum. 259. Oves coccineas aut purpureas non fecit Deus. 177.
OZIAS lepræ varietate maculatus. 200.

P

P*ACONIUS.* 102.
 Paganorum infelicitas. 222. Pagani obijciunt Christianis, quod eorum religio in fide consistat. cc. irrident remissionem peccatorum. ccxxvj. Resurrectionem. ccxxviii.
Palabundi & errantes. 60.
Palabundæ oves. 57.
Paleas a tritico separare. 74.
PALLOR. 226.
Palmitum lapsus erratici. 1.
Palpationes perniciosæ. 39. Palpare blandimentis adulantibus. 185.
Panis vitæ Christus est. 209. Panem unum faciunt grana multa. 108. Panis mero mixtus. 189. Panem edere cum sudore & labore. 250. Panis cœlestis. 249.
PAPA Cyprianus. 7. 26. 27.

PAPISCUS Judæus Alexandrinus. ccxxxviii. *Paraclesis.* cxlj.
PARADISUS Dei testibus floret. 346. Paradisi potus salubres & salutare. 132. Paradisus patria Christianorum. 236. Paradiso mors restituit Christianos & regno. 236. Ad immortalitatem morte transgredimur. 235. ad Christi sedem, ad regnorum cœlestium claritatem venimus. 235. Vide *Martyres & mors.*
Paralyticus Evangelii. 156.
Parentibus obsequendum. 324.
Parilitas. cxvj. cxvij.
Parricidia arma. 85. Parricidia verba. 80.
Parvula portata ad idola. 189.
PASCHÆ solemnia. 76. Paschæ dies. 144.
Passeribus alimenta divina præstantur. 241.
Passionis dominicæ exempla. 346. Passionis dominicæ instar. 270. Passio Christi. 294. Passionis corona. 95. Passionis corona non assignanda est hæreticis. 136.
PASTORIS five Hermetis liber. ccxxiv.
Pastores per quos Dominicæ oves negliguntur & pereunt. 176. Pastorum laudes. lxxxj. Pastores veteres & novi. 279.
PATER cognoscendus est ante filium. 134. Pater & Filius & Spiritus sanctus unum sunt. 195. Pater nihil judicat. 316. Patrem non habet Deum qui Ecclesiam non habet matrem. 191.
Patribus honor debitus. 135. Patrum affectus erga filios. 169.
Patientia necessaria lapsis. 44. Patientia tenenda in injuriis. 327. De patientia in adversis. 232. Christianis patientia cum Deo communis. 247. Patientia Dei res est. 248. Patientia Dei describitur. 248. Patientiæ corona. 260. Patientia efficit ut perseveremus. 252. Patientia religiosa. 222. Patientiæ bonum. 137. Late patet patientiæ virtus. 253. Patientia incestæ turpitudinis. 4.
Patriarchæ figuram Christi portabant. 250.
Patricium laudis est. 48.
Patrimonium grande tentatio est. 176. Patrimonio augendo singuli studebant. 182. Patrimonium præponere Deo. 192. Patrimonii vinculum. 185. Patrimonium tuum Deo cœnera. 176. Patrimonii amor damnatur. 240. Patrimonium plus amare quam Christum. 243.
PATRIPASSIANI. 130.
Patrocinantes poenæ. 344.
PAULA sarcinatrix. 52.
PAULUS in tertium cœlum raptus. 273. Pauli apostoli locus explicatus. 133. Pauli apostoli humilitas. 10.
PAULUS ab Obba. 335. Paulus Samosatenensis. ccxxv. Paulus martyr. 30. 32. 40. Paulus habuit pullos edaces. 226.
PAVOR. 226.
Pauperes pascendi. 214. Pauperum cura commendatur. 9. 10. 13. 49. 50. Pauperibus stantibus major cura & dilectio præstanda. 50. Qui ab Ecclesia aluntur frugalioribus cibis contenti sint. 101. corban in ecclesia. 242.
Pax data a martyribus. 26. 27. 28. 30. Pax persecutione pejor. 188. Pax captiosa. 53. Pax vera falsæ pacis mendacio fallitur. 85. 86. Pax irrita & falsa. 186. Pacem si postulant, arma deponent. 88. Pacem subdole petere. 78. Pax necessaria est fortibus. 77. Pax temere non danda. 21. 22. 36. 37. Falsa pax dantibus periculosa, nihil accipientibus profutura. 186. Pacem Ecclesiæ ne perdant, martyres sanguinem fundunt. 41. Pax non deliciis sed armis datur. 78. Pacis & concordie vinculum. 129. Pacis dominicæ vinculum. 257. Pax dominica. 137. Pax & acies habent flores suos. 18. Salvo

INDEX RERUM ET VERBORUM.

18. Salvo pacis vinculo varietas sententiarum. 129. Stephani antecessores cum Afris pacem servarunt. 144. Pax habet coronas suas. 260. Pax Ecclesiæ reddita 181. in credulis & perfidis impossibilis videbatur. Ibid. Pacificos esse oportet Dei filios. 203.
- Peccatum incredulitatis. 230. Peccatis iura consensere. 5. Peccato suo unusquisque tenetur. 75. Peccatorum remissio. 150. Peccata omnia passione purgare. 72. Peccata omnia remittuntur in baptismo. 32. 155. 323. Peccatorum remissio non datur nisi in Ecclesia. 125. 127. Peccata mortis. 148. Peccata mortalia. 323. Peccatorum gravium enumeratio. 230. Peccatum schismate majus esse non potest. 129. Peccatum originale. 99. Sordes contagionis antiquæ. 180. antiqua serpentis venena. 237. Vulnura quæ Adam portavit. 237. Peccat nemo invitus, xcviij. Peccatum originale quod a primis parentibus in totam generis hujus successionem defluxit. lxxxvij. cij. Defectus a lege justitiæ. lxxxvij. Ex illo concupiscentiæ motus. lxxxvj. Nec tamen preemptoria est contententibus, sed probatoria hujus sensualitatis colluctatio. lxxxvj. Peccatum omnes habemus. 319. Quotidie delinquimus. 207. opus est nobis quotidiana sanctificatione. 207. Quotidie peccamus. 211. Quotidie deesse non potest quod peccetur. 243. Nemo sine peccato esse potest. 238. Superbus aut stultus qui se inculpatum dicit. 238. Si ne aliquo conscientiae vulnere esse non possumus. 238. Nemo sibi quasi innocens placeat. 211. Non desunt sanatis quædam postmodum vulnura. 238. Aquam ignoranter & simpliciter in sacrificio offerenti potest de indulgentia Domini venia concedi. Secus post admonitionem. 109. Christus instruit in futurum, de præterito ignoscit quod simpliciter erratum est. 110. Peccata remittendi potestas Apostolis concessa, & ecclesiis quas constituerunt. 148. Non quasi a nobis remissionem consequantur. 144. Non posse in Ecclesia remitti ei qui in Deum deliquerit. 314. Solus Christus potest dimittere peccata in ipsum commissæ. 187. Nulla venia delinquere post cognitum Deum. 173. Vide *Pœnitentia*. De peccatis alia Christianorum & laicorum sententia. 70. Peccatores obstinati. 192. Peccans publice objurgandus. 325.
- Pectoris exerti & seminudi inverecunda jactantia in philosophis. 247. Pectori suo admove carnifices. 257. Pectoris clausi latebræ. 190. Pectoris obstinata feritas. 345.
- Pecuniæ mancipati. 185. Pecunia non appetenda. 322. Pecuniæ captivus & servus. 241.
- Pedes feliciter vincti. 159. Pedes calceati. 93. Pedes apostolorum cur lavit Christus. 249.
- Pejerare. 183.
- Pejerarium. 30.
- PENATES victi. 226.
- Pentecostes. 357. Pentecostes dies. 366.
- Peregrinorum cura commendatur. 49.
- Perfidia & fidei nulla potest esse societas. 89. Perfidia discordans non tenet unitatem. 197. Perfidia poena. 199.
- Perfusi in baptismo. 156.
- Periclitantium dolor. 99. Nemo diu tutus est periculo proximus. 103.
- Perfarum regnum. 226.
- PERSEQUUTIO Christiani nominis ob calamitates publicas. 146. Persecutiones prædictæ. 90. 263. 268. Persecutio- nis causa disciplinæ in pace corruptio. 182. Persecutio venit ob peccata. 13. Tormenta venerunt, dum quidam ob confessionem superbiunt. 13. Persecutio a domesticis inimicis non minus coronat quam ab externis. 80. Unus ex Machabæis peccatis suis adscribit, quod persecutionem patiat. 270. Deo dedit quod postmodum vindicaretur. Ibid. Persecutiones fiunt ut probemur. 228. 263. 267. Persecutio orta ut jacentem fidem Deus erigeret. 182. Exploratio potius fuit quam persecutio. Ibid. Persecutio exorta ut appareat quæ sit Ecclesia. 97. Persecutio est examinatio pectoris nostri. 15. Persecutionis metu nemo terreatur. 92. Persecutionum merces. 272. Persecutionum fructus. 91. Quid de eo boni sentias, quem persecutio ipsa non reformavit? 188. Nisi præcesserit pugna non potest esse victoria. 232. Spes major in bello. 267. Nulla excusatio homini pro Christo non patitur. 265. Ultro nemo se offerat persecutioni. 166. Persecutor credere cogitur. 348. Quidam ad vindictam suam nimis properant. 255. considerent quia necdum vindicatus est ipse qui vindicat. 255. Persecutio non per totum mundum sed localis. 146. Persecutio Deciana. xj. Fratrum ruinæ per totum pene orbem. 34. 36. Adhuc cadunt. 43. ruinæ per totum orbem. 44. Maximus numerus ad prima verba inimici prostratus. 183. Ultro cucurrerunt ad forum. Ibid. Rogaverunt ne differrentur. Ibid. Hortamentis mutuis in exitium impulsus. Ibid. Amor patrimonii multos sacrificare adegit. 184. Explorandæ fidei præfiniebantur dies. 182. dies negantibus præstitutus. 182. In persecutione Decii tormenta post exilia venerunt. 46. Causam Novati agere non sivit persecutio. 64. Persecutio sub Valeriano. 165.
- Perseverantia fidei. 6. Perseverandum in fide. 263. 266. Vide *gratia*.
- PERSEUS episcopus. 84.
- Personam Deus non accipit. 98. Persona secunda columbæ. x.
- Persuasio noxia & venenata. 192.
- Pestes hæreticorum. 130. Pestes & lues fidei. 197. Pestis descriptio. 232. 233. 345.
- Petra veritatis christianæ. 148.
- PETRUS rationi legitimæ, quam Paulus vindicabat, facile consensit. 127. Non dixit se primatum tenere & obtemperari a novellis & posterioribus sibi potius oportere. Ibid. Petro primum Dominus dedit potestatem ligandi & solvendi. 131. Super Petrum Ecclesia fundata origine unitatis. 125. 127. 131. 132. Ecclesia super Petrum ædificanda. 123. Petrus Ecclesiæ nomine loquitur. 123. Petrum Dominus primum elegit, & super eum Ecclesiam ædificavit. 127. Christus ex Petro unitatis originem instituit. 131. Unitatis origo ab uno incipiens. 195. Soli Petro Christus dixit: *Quæcumque ligaveris*, &c. 148. Petrus unus pro omnibus loquitur, & Ecclesiæ voce respondet. 83. Petro Christus oves suas commendat. 176. Petri confessio de Christo. 359. Petrus Christum negavit. 357. 360. Petrus suscitavit Tabitham. 239. Petrus & Paulus apostoli. 144. Petrus & Paulus se cognoverunt in Urbe. 366. Petri apostoli locus explicatus. 134. Petri prædicatio. 365. Petri cathedra. 86. 148. Petri successio. 148.
- PETRUS ab Hippone Diarrhytorum. 337.
- PHARAONIS exemplum. 157. Pharaonis durissima servitus. 266.
- Pharisæi & publicani discrimen. 205.
- PHILIPPUS diaconus. 132.
- Philosophiam prædicare. 73. Philosophiæ durioris præsumptio. 71. Philosophi patientia falsa. 247. Etsi philosophi Deum creatorem & gubernatorem nossent, Trinitatem non agnoverunt. cxliij.
- PHINEES placuit Deo. 132.
- PHOTINUS hæreticus. cxvii. ccxxv.
- PICTAVORUM fines. ccxlix.
- PICUS. 220. 226.
- Pignus vitæ. 69.
- PIPINUS. ccxlix.
- Placendum Deo, non hominibus. 319. Placitorum capita. 67.
- Plaga perspicua facile curatur. 258.
- Plangens misericordiam provocat. 73. Plangentium gemitus admittendus. 75. Plangentium lacrymæ. 77.
- Plasma divinum. 101.
- Plastica Dei adulterari non debet. 178.
- PLATO agnovit unum Deum. 226. Platonicis, etsi de Patre & Filio aliquid senserint, Spiritum tamen ignorarunt. cxliv.
- Plebs sacerdotibus in periculo juncta. 95. Plebis fidelis incorrupta majestas. 88. Sanctissima & amplissima plebs Romana. 89. Plebis præsentia in synodis. 19. 22. 23. 24. 27. 28. 36. 39. 43. 55. Concilium præsentis plebis maxima parte. 329. Plebem Cyprianus non numerat inter eos qui judicarunt in concilio. 87. Si ne plebis consensu nihil agit Cyprianus. 11. Plebem consulit Cyprianus in ordinationibus clericorum. 45. Stantium plebi pro fide & timore suo honor est habendus. 23. Omnis actus populo insinuat. 60. Plebs obstat ne protervi recipiantur. 87. Plebe præsentis eliguntur sacerdotes. 118. Ipsa præsentis vel deteguntur malorum crimina, vel bonorum merita prædicantur. Ibid. Plebs immunis non est a contagio delicti, quæ injusto & illicito episcopatu consentit. 118. Separare se debet a præposito peccatore quem episcopi deposuerunt. Ibid.
- Pluviæ indiscretæ justis & injustis. 248.
- Pœna inde cœpit unde cœpit & crimen. 189.
- Poculum martyris. 78.
- POENITENTIA de pectoribus excussa est. 186. Pœnitentiæ via. 67. Pœnitentiæ simulatio. 71. Pœnitentia necessaria lapsis. 85. Pœnitentia crimine minor non sit. 192. Pœnitentialapsum fovenda. 59. Diu trahenda. 67. Quomodo probetur. 37. Veri pœnitentis notæ. 23. 37. 38. 191. 192. Pœnitentiæ fructus. 224. Pœnitentia corroborat ad repetendum certamen. 193. Verus pœnitens factus ad prælium fortior per dolorem. 193. Vera pœnitentia non solam veniam meretur sed & coronam. 193. Pœnitentia nulla sera est. 224. Pœnitentibus Dominus indulgentiam pollicetur. 72. 73. 75. Tollitur pœnitentia si pœnitentiæ fructus intercipitur. 75. In Ecclesia gladio spiritali contumaces necantur, dum de Ecclesia ejiciuntur. 103. Intercedente aliquo graviore delicto abstinantur fideles, & a Christi corpore separantur. 209. Pœnitentia libellaticorum non respuenda. 70. Pœnitentia redeuntium ad Ecclesiam. 365. Pœnitentibus manus imposita. 127. In concilio non consensione solum, sed etiam comminatione decreta pœnitentia. 85. Adversus eos qui sine pœnitentia pacem concedunt. 85. 86.
- Pœnitentiæ tempus moechis conceditur & pax datur. 72. In delictis idololatria minoribus agitur pœnitentia justo tempore.

18. 21. Pœnitentia plena. 77. 97. 103. 191. 192. Pœnitentiæ subiecti libellatici. 190. Item qui vel de sacrificii vel de libelli facinore cogitaverunt. 189. De muliere quæ manus ejus ad sacrificandum tenentibus non consensit. 27. Pœnitentia plena virginibus corruptis. 103. Levior pœnitentia iis quæ deprehensæ cum masculis, sed integræ repertæ sunt. 103. Graviore censura ejiciantur, si cum eisdem sub eodem tecto habitaverint. Ibid. In concilio Carthagenensi placuit lapsis in exitu subveniri. 71. Libellaticos interim admitti. Ibid. Merito trahitur longius pœnitentia, dum adest quies. 77. Secus instante persecutione. Ibid. Lapsis inter cruciatus cito venia concedi potest. 185. His pœnitentia per triennium inchoatum sufficere potest. 76. Lapsis postea confitentibus pax datur. 28. Objurgatur Therapius episcopus ob pacem ante tempus concessam. 98. Pax tamen data non aufertur. Ibid. Deus scit quid faciat de iis qui ante impletam pœnitentiam moriuntur. 45. Sine pœnitentia recipiuntur confessores schismatici. 61. Pœnitentiæ se submitunt episcopi. 119. Carthagenense concilium decrevit lapsos episcopos ad agendam pœnitentiam posse admitti, sed a sacerdotali honore prohiberi. 120. Idem decrevit Cornelius cum omnibus omnino episcopis. 120. Deposito ob idololatriam episcopo communio laica instar gratiæ. 119. Depo-
nendus vel abstinendus diaconus si perseveret in contumelia adversus episcopum. 113. Trophimus episcopus cum plebe rediens, laicus communicat. 69. Pœnitentia mœchis negata sub Cypriani antecessoribus. 72. Pœnitentiam non agentes prohibiti a spe communicationis & pacis, si in periculo cœperint deprecari. 73. Minatur Cyprianus quisquis se Felicissimo adjunxerit, eum in Ecclesia non communicaturum. 51. Ad Ecclesiam postea redire & communicare non posse. 55. Anxie ponderat Cyprianus qui recipi & admitti in Ecclesiam debeant. 85. Reluctatur plebs quoties inemendabiles ad Ecclesiam remeant. Ibid.

Pœnitentiæ sacramentinecessitas. 122. Reus sacerdos, si bonus miles, dum fugit, sine pace & communicatione decedat. 78. Pœnitentiæ sacramentum morientibus administrandum. 8. In infirmitatis periculo apud presbyterum quemcumque præsentem exhomologesis facienda, vel apud diaconum, si presbyter repertus non fuerit, vel urgere exitus cœperit. 22. Multi in ecclesia Arelatensi excesserunt sine pace. 116. Nullus pœnitentiæ locus post mortem. 224. Hic vita aut amittitur aut tenetur. Ibid. Soluta in terris, solvuntur in coelis. 77. Vide 148. satisfactio & remissio facta per sacerdotes apud Dominum grata est. 191. Sacerdotes quidquid faciunt pro vero pœnitente, id Deus in acceptum refert. 193. Pœnitentes recipiunt Spiritum Patris cum pacem accipiunt. 78.

POLIANUS. 158. 163. Polianus a Mileo. 332.

POLYCARPUS episcopus. 77. 117. 124. Polycarpus episcopus Hadrumentinus. 59. Polycarpus ab Adrumeto. 330.

POMPEIUS episcopus. 55. 56. 59. Pompeius Sabratenfis. 337.

POMPONIUS episcopus. 77. 102. 117. 124. Pomponius a Dionysiana. 335.

Pontifex honorandus. 81.

PONTIUS PILATUS Syriam procurabat. 228.

Populus Christi non potest scindi. 196. Populus christianus adunatus pani dominico comparatur. 153. Populus adunatur Christo cum in calice vino aqua miscetur. 108. Populus totus unus sumus. 206. Populi frementis impetus. 76. Populus perditionis ac mortis. 244. Populus peccator non potest esse filius Dei. 207. Populi duo prædicti, major & minor. 280.

Portenta coluntur. 220.

Porticus vitea. 1.

Possidere se credent qui possidentur. 185.

Potestas gratiæ cœlestis. 149.

Præcepta divina non sunt impossibilia. xcviij.

Prædictiones mulieris a dæmone correptæ. 146.

Prælium gloriosi certaminis. 67. Præliantes Deus spectat. 93.

Præpositos superbo tumore contemnere. 183. Præpositi sine ordinationis lege constituti. 197.

Prærogativa communicationis. 40.

Præstigiæ fallaces in excusatione. 43. Præstigiæ dæmonum. 221.

Præsumptio philosophiæ durioris. 71. Præsumptio damnata. 133.

Prævaricatores veritatis. 132.

Precatio cum disciplina. 204. Precum tuba. 44. Precem facere in sacrificiis. 25.

Presbyteri sedent cum episcopo in clero. 48. 49. Presbyteri vocantur sacerdotes a Cypriano. 49. 53. Præpositi vocantur. 13. 20. 21. 29. Presbyteri & diaconi commendatas sibi oves fovere debent. 21. Confessores regere & docere debent. 19. 20. 21. Presbyteris assurgendum. 325.

Presbyterii honor designatur nonnullis lectoribus. 48. eadem divisio mensurna ac presbyteris. Ibid. Numidicus presbyter adscribitur numero presbyterorum Carthagenensium. 49. Presbyteri sede vacante nonnulla ad electionem episcopi servant. 29. 43. Quinque presbyteri redditum Cypriani morantur. 53. Quidam presbyteri totum sibi vindicant. 18. 20. Presbyteri temerarii causam acturi apud episcopum & clerum, apud confessores & plebem. 19. Presbyteri temerarii interim prohibeantur offerre. 19. Presbyteri & diaconi qui ab Ecclesia discedunt, redeunt laici communicant. 129. Ordinati foris, laici communicant, cum redeunt. 128. Presbyteri & diaconi integritati & continentiæ præesse debent. 103. Presbyterium contrahere. 60.

Pressuræ fiunt ut probemur. 263. 267. Pressuræ gentiliū. 161. 164.

Primatum assumere. 154.

Primatum tenere. 127.

Primatus suos amisit Esau. 25.

PRIMITIVUS presbyter. 55.

PRIMUS episcopus. 117. 124. Primus a Misgirpa. 339. Primus schismaticus. 62.

PRISCA socia Montani. 145.

PRISCUS episcopus. 72.

PRIVATIANUS. 76. 77. Privatianus a Sufetula. 332.

PRIVATUS Lambestanus. 41. 48. Privatus a Sufibus. 332.

Procella non subvertit robustam arborem. 197.

PROCLUS episcopus. 99. 124. Proculus pejerans. 226.

Proditores unitatis. 132.

Propositum continentiæ. 72.

Propheta alius sicut Moyses promissus. 280. Propheta figuram Christi portabant. 250. Propheta metatores Christi adventus. ccxxxvj. Christus adventum suum per prophetas præloquutus. Ibid.

Proscriptionis formula. 122. Proscriptionis onus 122.

Prostituere gentilibus membra Christi. 183. Prostitutæ vocis audacia. 5.

Profectio corporis & sanguinis Christi. 77.

Profectum latus. 6.

Provincia latius fusa. 59.

Psalmi in conviviis Christianorum. 7.

Publica est nobis & communis oratio. 206.

Publicani & pharisæi discrimen. 205.

PUDENTIANUS a Cuiculi. 336.

Pudiciæ laus. 1. ij. iij. tres gradus. iij. præcepta cum hominibus nata Ibid. exempla. iij. iv. Pudicitia tenorem gloriæ suæ servat. 72.

Pudor vinculi maritalis. 100.

Puerorum virtus major ætate. 160. Pueri martyrio coronati. 164. Puerorum pendendorum magister. 101.

Pulli edaces. 226.

Pulpitum, id est tribunal Ecclesiæ 46. 48.

Pupilli protegendi. 328.

PURGATORIUM. His qui statim coronantur alii opponuntur, qui ad veniam stant & solvunt novissimum quadrantem. 72. Hi pro peccatis longo dolore cruciati emundantur & purgantur diu igne. Ibid. pendent in diem judicii. Ibid. in die judicii pluribus proderunt merita martyrum & opera justorum. 187. Apostata & desertores, nec si occisi pro nomine fuerint, admitti tunc poterunt ad Ecclesiæ pacem. 73. sacrificium pro dormitione alicujus. 114.

Purpuram non induant Christianæ. 177. Purpura agni per quem redempti sumus. 262. Purpura in imagines currit. 348.

PUSILLUS a Lamalba. 337.

Puteus aquæ vivæ. 152.

Putamina. 87. Putaminibus amputatis. 186.

PYTHAGORICI. ccxxv.

Q

De **Q**uantitate propria sumtus suggerit Cyprianus. 49.

Quæstionum probantium tela. 347. Quæstio durissima. 16. 17. Quæstionum tormenta. 220.

QUIETUS a Baruch. 333.

QUINTIANUS. 31.

QUINTUS episcopus. 77. 117. 124. 126. 128. 129. Quintus ab Aggya. 336.

Quintus presbyter. 66.

QUIRINUS. 161. 162. 274.

R

Rabies oris armata est. 189.

RACHEL visum principium sonat. lxxiv. Rachel typus Ecclesiæ. 281.

Radix Ecclesiæ catholicæ. 59.

RAHAB, in qua præformabatur Ecclesia. 196. Rahab typum portabat Ecclesiæ. 153.

Ramus fractus germinare non potest. 195.

Rapacitas majorem famem facit quam siccitas. 219. Rapinæ cruentæ. 220.

Rebaptismus Novatiani. 130. rebaptizare dignum non est. 167.

In REBECCÆ utero duo populi. xxv.

Rectum te Deus fecit. 221.

Redampliatur majestas nominis. 344.

Redditus tuos divide cum Deo. 241.

Redemptoris imperio parendum. 173. Redimenda fratrum membra. 99. Redimi quod potest non timetur. 5.

Redintegratio fraterna. 65.

Refrænata aquarum agmina. 343.

Refrigerium flammæ dederunt. 164. Refrigeria paravit Deus 44.

Regeneratio cœlestis. 148. 149. 225. 260.

INDEX RERUM ET VERBORUM.

Regeneratio lavacri salutaris. 147. Regeneratio secundæ nativitatis. 147. Regenerationis lavacrum. 139. 140. 249. Regeneratio divina. 136.

Regnum Dei nemo potest habere, nisi sit baptizatus. 314. Regnum Dei nobis representari cupimus. 207. Regnum Dei esse cœpit in proximo. 229. Regnum Dei non est in sapientia mundi. 324. Regna sorte variantur. 226.

REGULUS auspicia servavit. 226.

Religio vera & divina calcatur. 339. Religio vera non cognoscitur. 217.

Remissa peccatorum. 99. 131. 133. 134. 135. 150. 237. 249. 262. Remissio peccatorum in baptismo. 155. Non datur nisi in Ecclesia. 125. 127. 154. Remissio facta per sacerdotes. 191. Remittendorum peccatorum potestas. 148.

REPOSTUS schismaticus. 52. 84.

RESURRECTIONEM Christi quidam discipuli credere nolebant. 360. Resurrectionis primitiæ Christus. cxxxv. Quotquot ante eum resurrexerunt, ad mortem redierunt. Ibid. Christi corpus post resurrectionem, verum non phantasticum. cxxxvij. Corporis nostri post resurrectionem, similis futura claritas. cxxxv. Resurrectio, communis iustis & impiis. cxxxvij. Resurrectionem Domini mane celebramus. 109. Resurrectio nostra Christus est. 208. Resurrectio mortuorum. 315. Resurrectio carnis. 131. cxxxvij. Non alii mortui, alii vivi ad iudicium venient. cxxij. Resurrectionis spes. 168.

Revelationes. 14. 15. 19. 20. 38. 47. 77. 79. 96. 234.

Rivus a fonte præcisus arefcit. 195. Rivi plurimi de fonte uno. 195.

ROGATIANUS diaconus. 142. 144. 147.

Rogatianus episcopus contumeliis a diacono vexatur. 112. Conqueritur apud Cyprianum. Ibid. Rogatianus episcopus. 77. 117. 124. Rogatianus a Nova. 336.

Rogatianus presbyter. 11. 49. 51. 52. Rogatianus presbyter gloriosus senex. 163. 165.

ROGATUS episcopus. 77.

Rogi dissidentes. 227. Rogi pecorum. 220. 226.

Roma præcedere debet Carthaginem. 64. Romana ecclesia est ecclesia principalis. 86. Excubat pro omnibus. 8. Romanæ sedis auctoritas. 144. Ex Romana ecclesia origo unitatis. 86. 125. 131. Cleri Romani litteræ per totum mundum missæ. 67. Stephanus successionem Petri tenet. 148. Per successionem cathedram Petri habet. Ibid. Basilides depositus ad Stephanum papam confugit ut restituatur. 119. Negat Cyprianus Sabinum illi substitutum deponi posse. Ibid. Romani maximum crimen ducunt a laudibus Apostoli degenerare. 42. Ad Romanos perfidia non habet accessum. 86. Romana ecclesia stat fortis in fide. 7. Quidam lapsi. Ibid. Romæ martyria priusquam Carthagine per tormenta consummata sunt. 33. Apud Romanos disciplinæ severitas. 42. Nulla hæresis hic exorta. cxcix. Romani non observant quædam vetera instituta. 144. Clerus Romanus florentissimus cum episcopo præfidens. 89. Cyprianum papam & fratrem salutatur Clerus Rom. 40. 42. 44. Litteræ cleri Romani in Siciliam. 43. mittuntur Cypriano. Ibid. Clerus Romanus deliberat cum episcopis. 45. Major

necessitas clero Romano differendæ lapsorum causæ, quia episcopum non habent. 43. Placet clero Romano consilium Cypriani de lapsis in concilio tractandi. 43. Evangelii plenus vigor in literis cleri Romani. 32. Laborantem Cyprianum adjuverunt. Ibid. Romana ecclesia laudata. 94. Romanorum fides laudata. 86.

Romanos geminos non capit unum regnum. 227. Romanorum dii vernaculi. 226. Romani regni initia. 226.

ROMULUS circenses primus consecravit. 340. Romulus parricida. 226. Romulus Deus factus. 226.

Rosæ non desunt Ecclesiæ. 18.

Rubigo pectoris. 257.

Ructare crapulam. 111.

Ructu suo vivere. 102.

Rucuma. 335.

RUFFINUS. cxcvij. Ruffinus a Laurentio, ut scribat de symbolo. Ibid. Ruffinus diaconus & confessor. 34. 45.

Ruina una sufficiat lapsis. 54. Ruinæ fratrum. 43. Ruinæ multiformes orbis. 190.

Ruscade. 336.

RUSTICUS presbyter. 146. Rusticus agrum colat. 75.

Rutili. 52.

S

Sabbatum requies appellatur. cxlvj. Servabatur in annis. cxlvj.

SABELLII hæresis Patripassiana hæresis vocatur a Latinis. ccij.

SABINUS episcopus. 117. 119.

Sabina. 31.

Sabinorum raptus. 226. 340.

Sabrata. 337.

Sacerdotes Dei & Christi. 72. Sacerdos vice Christi fungitur. 109. Agere pro Dei sacerdote. 111. Sacerdotes Deus facit. 68. 121. Quantus honos sacerdotibus debeatur. 81. 122. Sacerdotes vindicantur a Deo. 113. Debent esse integri & immaculati. 128. Debent esse humiles. 121. Adversus sacerdotes qui stipes & oblationes & lucra desiderant. 111. Portio sacerdotum minime succumbentium. 120. Sacerdos in consecrationis sui laudibus tamquam in propriis gratulatur. 94. Sacerdotum institutio. cxxiv. Illis initiandis, divinitus est unctio instituta. cxxij. Sanctificationes officiales. xcij. Sacramentum visibile celebrant, sacri nominis invocatio, & signa institutionibus apostolicis sacerdotum ministeriis attributa. xcij. Sacerdotibus sacrilegus irascitur. 188. Sacerdos sacrilegus. 118. Sententia multorum sacerdotum consilio ponderata. 77. Sacerdos occidi potest, vinci non potest. 88. Sacerdotii sublime fastigium. 68. Qui sacrilega sacrificia idolis fecerunt, sacerdotium Dei sibi vindicare non possunt. 111. Sacerdotii vigor in presbyteris & diaconibus admonendis. 24. Sacerdotii concordia. 137. 142. Sacerdotia illicita. 148. 152. Sacerdotalis gravitas. 56. Sacerdotalis loci religio. 140. Sacerdotalis auctoritas. 88. 113. Sacerdotium unum. 53. Sacerdotium vetus & novum. 280.

SACRAMENTUM. 44. Sacramentum unitatis. 132. 153. 195. 196. Sacramentum & devotio militis Dei. 16. Sacramentum militis. 365. Sacramentum divinæ militiæ. 140. Sacramentum fidei. 43. 319. In sacramento fideles, in vitæ actu graves. 339. Sacramenti mei memor.

185. Sacramentum salutis. 159. Sacramentum veritatis. 135. Sacramentum solitæ prædicationis. 146. Sacramenta cœlestia. 139. 141. Sacramenta occulta. 161. Sacramentum Ecclesiæ Christi. 148. Sacramentum unanimittatis. 80. Sacramentum Trinitatis. 215. Sacramenti evangelici unitas. 65. Sacramentum divinæ traditionis. 142. Sacramentum Christi. 183. 274. Sacramentum calicis. 189. Rem sacramenti invisibiliter Spiritus sanctus consummat & perficit. xcij. Sacramenta quantum in se est, sine propria virtute esse non possunt, nec ullo modo se absentat divina majestas. cxij. Ab indignis se sumi permittunt, non possunt tamen illi spiritus esse participes. cxij. Sacramentum Ecclesiæ catholicæ. 72. Sacramenta dominicæ orationis. 206. Sacramentum vitæ. 213. Sacramentum Paschæ. 196. Sacramentum susceptæ carnis. cxxj.

SACRIFICII nostri Christus auctor & doctor. 104. Cur Christus vespere obtulerit. 109. Sacrificia divina cum Dei sacerdote celebramus. 205. Sacrificia indefinenter offeruntur & in pace & in persecutione. 124. Sacrificia Dei quotidie celebramus. 78. Sacerdos dicit *fursum corda*: Respondet plebs, *Habemus ad Dominum*. 213. Dominicæ hostiæ veritas. 200. Christus hoc idem obtulit quod Melchisedech. 105. Seipsum primus obtulit, & hoc fieri in sui commemorationem præcepit. 109. Sacrificio celebrato partem ausus est accipere. 189. Oblatio & sacrificium nostrum respondere debet passioni. 107. Passio est Domini sacrificium quod offerimus. 109. Melchisedech panem & vinum offerens sacrificii Domini sacramentum præfiguravit. 105. Typus Domini sacrificii apud Salomonem. 105. Præcessit imago sacrificii Christi in pane & vino constituta. 105. Figuram perficiens Dominus panem & calicem mixtum vino obtulit. Ibid.

In sacrificio facere oportet quod Christus fecit & quod faciendum esse mandavit. 108. Non tamen dominicum debet celebrari post cœnam. 109. Aquæ & vini commixtio non potestas ab invicem separari. 108. Aqua sola offerri non potest, quomodo nec vinum solum. Ibid. Si aqua sola offeratur, grande præceptum Domini violatur. 107. Sanguine uvæ vinum calicis dominici sanguinis ostenditur. 105. Aqua vino mixta significat populi cum Christo conjunctionem. 108. Sacrificium non sine sacramento solitæ prædicationis offerre. 146. Sacrificium horis vespertinis in Africa 109. Populus ad hoc sacrificium non vocabatur. Ibid. Sacrificia singulorum presbyterorum cum singulis diaconis apud confessores. 9. Dominicum post cœnam non celebratur. 109. etsi Christus vespere obtulit. Ibid. Resurrectionem Domini mane celebramus. Ibid.

In sacrificiis & precibus vicem boni operis representare his a quibus bene fit. 100. Lapsorum conscientia sacrificio & manu sacerdotis purgatur. 186. Offerri non debet nomen lapsorum. 19. Sacrificium pro dormitione. 114. Sacrificia pro martyribus. 47. ob eorum commemorationem. 50. Quædam divites in dominicum sine sacrificio veniunt. 242. partem de sacrificio, quod pauper obtulit, sumunt. Ibid. Sacrificium Deo majus est pax nostra & fraterna concordia. 211. Sacrificium vetus & novum. 280. Sacrificia veteris testamenti generali san-

INDEX RERUM ET VERBORUM.

- clorum consensu damnata. ccxiv. Hierarcha elevatione manuum crucis mysterium representans, confidenter orat pro sua & populi ignorantia. cxvj. Ad hæc, inter sacra mysteria, ad gratiarum actiones convertitur, & inclinato capite. cxviii. Sacrificia divina impedita. 159. Oblatio sanctificari non potest, ubi Spiritus sanctus non est. 112. Falsa & sacrilega foris sacrificia. 128. Sacrificia sacrilega. 111. 115. 152. Sacrificandi licentiam vindicare. 200. Sacrificia malorum non sunt acceptabilia. 328. Sacrificia falsa. 200. Sacrificia falsa ac sacrilega. 128. Sacrificia illicita. 43.
- Sacrificia funesta. 93. 190. Sacrificati differunt a libellaticis. 70. Sacrificatis communicare. 69. Sacrificio maculatus. 34. 87. Sacrificiis illicitis maculati. 77. Sacrificia edicto proposito celebrare populus jubetur. 82. Sacrificia in ludis. 340. Cibi illiciti de sacrificiis. 271. Sacra sacrilega. 248. Sacrilegis contactibus manus & ora maculata. 24.
- Sæculum non est amabile Christiano. 352. Sæculi finis appropinquans. 200.
- Sagina largiore distentus. 191. Saginati & pasti. 35. Saginati in sæculo. 101.
- Salario non redimendus histrio. 101.
- SALOMON perdidit gratiam Domini. 201.
- SALVIANUS a Gazaufala. 337.
- Salus non est nisi in Ecclesia. 103. 153. Salus nostra in baptismo constituta. 360.
- Saluator matutinus. 5.
- Samaria. 132. Samaritanorum civitas. 154.
- SAMUEL fuit typus Christi. 281.
- Sanctum Domini, id est Eucharistia. 186. 189. 196. Sanctum ducere in lupanar. 341. Sanctum tenere intra conscientiam. 216.
- Sancti de nostra salute solliciti. 236. clementiam Dei pro nostris exorant laboribus. xcij. Rogat Cornelium Cyprianus, ut pro se invicem orent; & uter prior divina dignatione præcesserit, pro fratribus apud Dominum precetur. 96. Orat virgines Cyprianus ut pro se precentur, cum coronari coeperint. 181. Sanctorum felicitatis descriptio. 349. Sanctorum coetus. 44.
- Sanctificatio lavacri vitalis. 173. Sanctificatio pro peccatis. cxix. sanctificare hominem non potest aqua sola. 139. sanctificati sumus in baptismo. 207. sanctificari salutari baptismo. 155.
- Sanctimonium. 29.
- Sanguine Christi redempti sumus. 173. sanguis uvæ. 105. Sanguis Christi non est aqua. 104. Sanguinis & corporis Christi protectio. 77. Sanguinem Christi quotidie bibere. 90. Sanguinis baptismus. 136. Sanguini nostro patet cælum. 346. Sanguinem nostrum Deus non desiderat. 234. Sanguis manabat pro fletibus. 185.
- Sani non indigent medico. 71.
- Sanitatis obductæ cicatrix. 339.
- Sapientia mundi non est regnum Dei. 324. Sapientia vera quæ. 247.
- SARA sterilis mater Isaac. 281.
- Sarcina de incendio exuenda. 102.
- Sarcinatrix. 52.
- SATAN omnium turpitudinum adinventor. cvij.
- SATISFACTIO. Lapsis redditur pax ob iteratam confessionem. 28. ob martyrum prærogativam & auxilium. 22. 23. Venia petitur ob susceptos confessores. 29. Lapsi possunt Deo precibus & operibus suis satisfacere. 18. Per episcopos & sacerdotes Domino satisfacere debent lapsi. 53. iustis operationibus Deo satisfit. 238. satisfactio nibus peccata redimuntur. 85. Deus non voce sola sed jejuniis & lacrymis placandus. 13. pro peccatis satisfaciendum. 13. per Christum Deo patri satisfaciendum. 15. Satisfactio longa & continua. 53. Majus delictum peccasse nec satisfacere. 191. satisfactionis viam claudere. 192. Tres pueri, etsi bene sibi consci, Domino satisfacere non destiterunt. 191.
- SATIUS episcopus. 77. 117.
- SATTIUS a Sicilibba. 334.
- SATURNINUS. 29. 31. 32. Saturninus episcopus. 77. 117. 124. Saturninus a Thucca. 335. Saturninus ab Avitinis. 336. Saturninus a Victoriana. 335.
- SATURNUS fugatus a Jove. 225. Saturnus docuit litteras imprimere. 225.
- SATURUS. 31. Saturatedor. 33. 39. 45. Saturatedor acolythus. 79.
- SAUL persequitur Davidem. 257. 269. Saul rex affixit populum. 113.
- In scandalo grande crimen. 12. etiamsi stuprum conscientia desit. Ibid.
- Sceleris particeps est qui imperavit. 42. scelera semper festinant. 84.
- Schismata ex contemptu sacerdotum. 113. schismata unde oriuntur. 122. ille est vere schismaticus qui se a communione ecclesiasticæ unitatis separat. 150. schismate majus delictum esse non potest. 129. sine spe sunt qui schisma faciunt. 153. Quantum peccatum schisma. Ibid. pejus crimen schismaticorum quam lapsum. 201. non potest ei cum aliquo convenire, cui cum Ecclesia non convenit. 198. Pacatum habere Deum non potest, qui cum fratre pacem non habet. 198. Schismatici dominico pani adunati non sunt. Christi poculo non sunt commixti. 153. Fides apud schismaticos sana esse non potest. 360. adunari animæ non possunt, quæ se ab unitate Dei diviserint. 143. nihil prodest proximos sibi esse corporibus si mente dissideant. 143. discordans cum fratribus, nec martyrio salvatur. 212. schismatis duces antichristi. ix. Schismatici ecclesias humanas instituunt. 73. numerum suum mendacio inflant. 84. 85. a seipsis damnati. 64. non nos ab hæreticis, sed illi a nobis recesserunt. 198. pereunt qui a schismatis ducibus seducuntur. 129. pari crimine tenetur qui ducem schismatis sequitur. 201. duces schismatis rei sunt, & qui eos sectantur. 155. perdita factio consentientes perditura. 63. Fideles movere non debent schismata, quia prædicta sunt. 82. movere non debet confessor ad schisma deficiens. 201. confessori schisma amplectenti magis ex hoc ipso crescunt merita poenarum. 201. Schismaticorum execrabilis vita. 86. 87. Schismatici non habent Spiritum sanctum. 155. precem alteram illicitis vocibus faciunt. 200. de peccatoribus schismaticorum excessit Spiritus sanctus. 121. schisma adulterum est, impium & sacrilegum. 54. contra Deum fit, quidquid improbi ad destruendam ordinationem Dei conantur. 200. quidam schismatici non possunt sine scandalo recipi. 87. Schismaticus & hæreticus error. 65. Schismatis incendium. 63. Schismatici nihil habent potestatis. 151. Schismaticorum baptismus. 124. 126. 128. Schisma factum in Urbe. 59. Schismatici servant inter initia. 74. Schismaticus non potest ad Ecclesiæ præmia pervenire. 201. Schismaticus & hæreticus. 61. 62. 64. Schismata & hæreses surgunt. 141.
- Scopulosa saxa navem constringunt. 231.
- Scorpii & serpentes. 157.
- SCRIPTURARUM sancta & admirabilia verba. 334. Legimus & adoramus cœlestem Domini sententiam. xiv. Scripturarum traditores. 167. Scripturas sacras in ad-vocationem criminum convertere. 339.
- Scurrilitas vetita. 317.
- Scutum fidei. 93.
- Secla nostra. 298. Secla fidei nostræ. 247. Secla fraternitatis. 48.
- SECUNDIANUS a Thambeis. 337.
- SECUNDINUS episcopus. 77. 117. Secundinus a Cedias. 332. Secundinus a Carpis. 333.
- Secundus esse non potest post primum. 68.
- Securitas firma & perpetua. 230. Securitas indigentiam parit. 2.
- SEDATUS episcopus. 102. 117. 124. Sedatus a Tuburbo. 332.
- Segregatus dure & crudeliter ab Ecclesia. 71.
- Seminatio discordiæ. 74. Seminatio pestifera. 89.
- Semitonsum caput. 159. 161.
- Semiustulatis visceribus. 185.
- Sententiam non dicat, sed accipiat. 117. Sententiam accipiat quam prior dixit. 51. 52.
- Separes. 152.
- Septenarius numerus. 269. 281. cxlv. cxlvj.
- SERENIANUS præses in nostra provincia. 146.
- Serenitas unde. 342.
- SERGIUS in carcere constitutus. 163.
- Sericum ne induant Christianæ. 177.
- Sermo caro factus est. 131.
- Serpentis nomen unde. 193. Serpens calcatus est obtritus. 47. Serpentes coluntur. 220. Serpentinis crinibus pullulantes. 141.
- Servus non potest esse major domino suo. 65. Servi perversi. 234. Servos obedire debere dominis. 242. 324. Servorum miseria. 218. Servitute nihil fo-dius. 345.
- Setertia centum millia. 100.
- SEVERIANUS. 29.
- Severitas divini vigoris. 42. Severitas loco præceptorum. 340. Severitas evangelicæ disciplinæ. 43. Severitatis nervi. 43.
- Sexagenarius fructus virginum. 180.
- Sexus arte mutatur. 101.
- Sicarii in media civitate. 219.
- Sicca. 333.
- Sicilia. 43.
- Sicilibba. 334.
- SIDONIUS confessor. 60. 61. 64. 65.
- Signaculum dominicum. 132. Spiritu sancto signari. 131. Castris spiritualibus cœlestis militia signat. 6.
- Signum Dei. 93. Signum crucis. 201. 223. 294. Signo Christi omnes signantur. 277. Moyses vincere non potuit, nisi postquam in signo perseveravit. 267.
- Signifer seditionis. 83.
- Siguense metallum. 163.
- Simiæ imitantur humana. 130.
- Similitudo divina manifestatur in actibus nostris. 248.
- SIMON magus. 365.
- Simulacra non sunt adoranda. 70. Simulacrorum origo. 225. Simulacra inepta. 221.
- Simultas non debet esse in Christiano. 252.
- Sinai montis interpretatio. xxv. xxix.
- Sinus vulnerum tumentes. 186.
- Sitis æterna. 101. Sitis æternæ siccitas. 132.
- Sion mons quid significet. xxv. xxix.
- SOCRATIS daemon. 226.
- Sol super omnes æquali luce diffunditur. 157. Sol in occasu suo radios minus claro splendore jaculatur. 217.
- SOLIASSUS schismaticus. 52.
- Solus non est cui Christus in fuga comes est. 91.

INDEX RERUM ET VERBORUM.

Sophia dominica. 95.
 SOPHIA. 31.
 SOPHRONIUS schismaticus. 52.
 SORANUS. 156.
 Sordes intrinsecus detrahendæ. 237.
 Spectacula vetita. 339. Spectacula Christianis vetita etiam si non essent idolis dicata. 342. Spectacula etiam si non haberent crimen, habent vanitatem. 342. Non potest qui spectat integer esse vel pudicus. 4. Discit & facere dum confuescit videre. 341. Dæmonia præsent spectaculis. 340. Diabolus artifex spectaculorum. 340. Diabolo munera comparantur. 344. In spectaculis prostitutarum transitur obscœnitas. 341. Nulli hominum generi paritur in spectaculis. 341. Quidam spectacula defendunt ex Scripturæ auctoritate. 339. Refelluntur. Ibid. Spectacula Christianis quænam congruant. 342. 343. Christi munerarii vix diaboli servis adæquantur. 344.
 Spes non concordat cum dolore. 168. Spes nostra debet esse patiens. 318.
 SPESINA. 31.
 SPIRITUS ex quo renascimur ab initio ferebatur super aquas. 330. Spiritus sanctus frequenter apparuit in igne. 327. Cur in columbæ specie venit Spiritus sanctus? 196. In specie columbæ seipsum intelligi & videri voluit Spiritus sanctus. xcv. Ab ipso causam habent, suspiratio, inspiratio & aspiratio. cxliij. Hujus sempiterna virtus & divinitas. cxliij. Dei digitus appellatur. cxliv. Spiritus sanctus, spiritus rectus, & spiritus principalis. cxlv. Hic sacrorum ordinum distributor. cxlvij. A Patre procedit & Filio. cxlvj. Trinitas. cxliij. cxlv. Pater, Filius, Spiritus sanctus. cxvj. Gignens, genitus, & procedens. lxxv. Spiritus sancti majestas. ccvj. ccxxij. De iis qui Filii divinitatem continentur, sancti Spiritus negant. ccxxv. Spiritus sanctus non datur extra Ecclesiam. 125. 139. 360. Spiritus sine aqua operari non potest. 330. Spiritus sanctus accipitur per baptismum. 106. Spiritus accipi non potest nisi prius fuerit qui accipiat. 140. Spiritus sanctus infusus super baptizatos. 132. Spiritus sanctus incumbit super eos qui credunt. 365. Spiritus sanctus descendit super discipulos Christi. 366. Spiritus sanctus non contristandus. 306. Spiritus sanctus implevit Joannem Baptistam. 365. Spiritus sanctus omnibus præbatur. 98.
 Spiritus antichristi. 134. Spiritus erratici. 3. immundi. 190.
 Sponsa Christi hortus conclusus. 132. Sponsa Christi non est hæresis. 140.
 Sportulæ. 48. Sportulantes fratres. 114.
 Sputamina insultantium. 249.
 Stantes. 44. Stantes inconcussa fide. 10. Stantes laici. 36. 38. 41. 43. 67. Stantium plebs. 23. Stantium firmitas. 10. 15. 17. Stantium laus. 182. Stantium multitudo. 181. Laude proximi & pene conjuncti confessoribus. Ibid. Preces stantium pro lapsis ipsorum humilitate debent adjuvari. 41.
 Statio securæ. 116. In statione legati Novatiani clamitant. 55.
 STATIUS. 29.
 STEPHANI protomartyris laus. 252.
 STEPHANUS papa. 115. 119. 128. 138. 143. 144. 145. 146. 147. 150. 151.
 STEPHANUS episcopus. 55. 56. 59.
 Steriles homines. 240. 242.
 Subium diaboli. 241.
 Stilus discordiosus. 56.
 Stipendia Ecclesiæ. 51.
 Stipes & oblationes. 111.

STOICORUM sententia. 70.
 Stratos solo adhærere. 192.
 Stupor hæreticorum. 353.
 Stupra lenonum & lupanarium. 100.
 Subitatus. 95.
 Subsidia nummaria pro redimendis captivis. 100.
 Subsciva soboles. 260.
 Substantia salutis. 201.
 Successionum vices. 37.
 Succedanei histriones. 101.
 SUCCESSUS episcopus. 77. 117. 124. 165. Successus ab Abbir Germanicana. 332.
 Sufes. 332.
 Sufetula. 332.
 Suffragia divina. 46.
 Suillæ carnis contagium. 270.
 Summulæ pro redimendis captivis. 100.
 Sumtus Ecclesiæ. 101.
 Superba jactatio non de Christi magisterio nascitur. 81. Superbia damnata in confessoribus 212. in Christianis. 212.
 SUPERIUS. 76.
 Superfedere, id est perseverare. 57.
 Superstitiones contra Deum. 340. Superstitio tenebrosa. 224.
 Supplicia plura quam membra. 5. Supplicia cesserant martyribus. 16. Supplicia æterna. 44.
 SUSANNA pudica. 53. Susanna & libidinem evasit & mortem. v.
 Suspensi a functionibus presbyteri. 19.
 Suspirandi fomenta. 176.
 Susurriones maledicti. 328.
 SYMBOLUM Trinitatis. 146. Symbolum ab Apostolis compositum cxcviij. cur non scriptum chartulis atque membranis? Ibid. Symbolum in bellis civilibus. Ibid. De symbolo multi tractarunt. cxcviij. malo consilio tractavit Photinus hæreticus. Ibid. In diversis ecclesiis aliquid additum symbolo. cxcix. Romæ nihil additum. Ibid. Romæ, populo audiente symbolum reddunt baptizandi. Ibid. Symbolum Orientis ecclesiarum. cc. ccij. Nec in Romanæ ecclesiæ, nec in Orientis symbolo additur, descendit ad inferna. ccxij. Symboli articuli probantur ex prophetiis. ccxij. & seqq. in symbolo ecclesiæ Aquileiensis dicitur *hujus carnis resurrectionem*. ccxxx.
 SYMEON justus. 229.
 Synagoga hæreticorum. 147. 148.
 Synodi singulis annis celebratæ. 143.

T

TABITHA suscitata. 239.
 Tarditas tormentorum. 158.
 TATIUS invenit Cloacinam. 226.
 Tecla pro claustris. 350.
 Tela quæ nesciunt vinci. 36. Tela latentia. 256. Tela probantium quæstionum. 347.
 Telepte. 336.
 Temeritatis magister. 111.
 Temeraria judicia vetita. 313.
 Templum vetus & templum novum. 279. Dominus insedit mentem templi vice. 6. Templum Dei factus est qui sanctificatus est. 133. Tempia Dei membra nostra. 173. eorum templorum cultores & antistites sumus. Ibid. Tempia Dei turpi concubitu maculata. 12. Tempia prophana. 248.
 Temporum necessitas. 68.
 TENAX episcopus. 117. Tenax ab Horreis Cæliæ. 336.
 Tenebræ in passione Christi. 294. Tenebræ lucidiores sole ipso. 163. Tenebræ sterilitatis. 241.

Tenor salutis. 112. Tenor evangelici vigoris. 43. Tenor fidei. 141. 158. Tenor vivendi. 173. Tenor disciplinæ. 33.
 Tentamur ut probemur. 326. Tentatio hæretica. 57.
 Terrestribus non inhærendum. 184.
 TERTULLUS episcopus. 77. 102. 124. Tertullus presbyter non deest circa curam corporum confessorum. 50. Tertullus. 10. Tertullus. 50.
 Testamentum novum. 278. 280.
 Testis de se nemo esse potest. 121. Testis falsus non erit impunitus. 150.
 Thabraca. 333.
 Thambei. 337.
 Tharassa. 336.
 Thasvalte. 334.
 Theatrorum turpitudine. 3.
 THEBANORUM germanitas. 227.
 Thebeste. 334.
 THECLA. xxij. xxiv.
 Theni. 333.
 THEODOSIUS. ccxlv.
 THEOGENES ab Hippone regio. 332.
 THEOPHILUS. cclv.
 THERAPIUS episcopus. 97. Therapius a Bulla. 336.
 Thesaurus ubi reponendus. 184. Thesauri cibi commendandi. 176.
 Thibari. 334. Thibaris plebs. 90.
 Thubuni. 330.
 Thucca. 335. 337.
 Thuribula jussu Domini conflata. 154.
 Thurificati. 66.
 TIBERINUS. 226.
 Tibiam inflare. 342.
 Timisa. 335.
 Timida regia. 336.
 Timor est fundamentum spei & fidei. 311. Timor innocentiae custos. 2. Timore cogitur qui timetur. 6.
 Tinctio hæreticorum sordida & prophana. 126. Tinctio prophana. 138.
 Tinea animæ. 257.
 TOBIAS. 231. Tobias per corporis sui cladem crevit ad laudem. 231. Tobiae mandata ad filium. 243. Tobiae patientia laudatur. 253. Tobias confessionem suam Deo servat. 269.
 Togæ non habent pacem. 219.
 Torcularis calcatio & pressura. 106.
 Tormentorum descriptio. 13. 16. Tormenta superare. 46. Tormenta quibusdam defuerunt. 50. Tormentorum vi subacti. 76. Tormentorum tarditas. 158. Tormenta venerunt. 185. Tormenta paucorum exempla sunt omnium. 189. Tormenta longa. 220. Tormenta verborum. 221. Tormenta quæ finem non habebunt. 224. Tormenta martyrii. 251. Tormenta contemnere nec horre-re. 346.
 Torti torquentibus fortiores. 16.
 Torvus aspectus. 258.
 Tractantes episcopi. 91. tractante episcopo. 70. Tractatu habito. 66. 69.
 Traditio. 138. 141. 142. Traditio apostolica. 133. 134. 141. 152. Traditum est unam esse fidem, unam Ecclesiam. 142. Traditio dominica. 104. 109. 110. Traditio divina. 56. 58. 119. Damnari debet quicquid judicatur contra solemnissimam observationem omnium sanctorum. 353. Stephanus papa decernit nihil innovandum, nisi quod traditum est. 138. Observationis antiquissimæ quanta auctoritas! 354. Traditio humana. 109. 139. 144. divinæ dispositioni non anteponenda. 139. Traditio nova sacrilegæ institutionis. 53.
 Traditores Scripturarum. 167.
 Tranquillitas & securitas in quo posita? 6.
 d d d

INDEX RERUM ET VERBORUM.

Transcriptionis facultas. 45.
 Transpunctæ mentis alienatio. 192.
 Transversarii. 159.
 Tremor in labiis. 258.
Tria fata. 29.
 Tribus duodecim Israël scinduntur. 153.
 196.
TRINITAS. ccvij. ccxxij. Trinitatis sacramentum in novissimis temporibus manifestatum. 215. Tres unum sunt. 366.
 Trinitatis insinuatio. 131. Unus Deus, Pater, Filius, & Spiritus sanctus. 133.
 Tres unum sunt. 133. Sine Patre aut contra Patrem prodesse Filius solus non potest. 134. Nec potest esse spes salutis nisi duobus simul cognitis. 134. Qui non tenent Deum Patrem, nec Filium nec Spiritum sanctum tenere possunt. 145.
 Non potest a Christo Spiritus separari. 139. Trinitatem Novatiani agnoscunt ut Catholici. 154. Non est major mittente qui missus est. 139.
 Triticum non rapit ventus. 197.
 Triumphum martyrum. 35.
 Trophæum crucis. 225.
TROPHIMUS. 66. 69.
 Tuba precum. 44. Tuba militaris. 262.
 Tubæ clangores. 342.
Tuburru. 332.
Tuchabori. 332.
 Tumor damnatur in Christianis. 12. tumor superbus. 113. tumentes vultherum sinus. 186.
 Tumultum nemo moveat fratribus. 166.
 Tunica Jesu Christi non dividitur. 196.
TURASIUS presbyter. 168.
 Turpes turpis infamat. 4.
 Tutela divina. 88. Tutela datur fidentibus. 233. Tutela non competit clericis. 114.
 Tutus nemo est periculo proximus. 102.
 Tympana. 339.
 Tyrannus infestus sacerdotibus. 69. tyrannicus terror. 330.

V

V*Aga* urbs Africa. 333.
VALENTINIANI. 130.
VALENTINUS. ccxv. Valentinus hæreticus. 144. Valentini baptismus. 140.
VALERIANUS imperator. 165.
 Vapor æstuantium delictorum. 37.
 Vasa aurea in Ecclesia perseverant. viij. Vasa aurea vel argentea. 65. 74. 159.
 Vastitas armentorum. 186.
VENANTIUS episcopus. 117. Venantius a Timisa. 335.
 Venditio liberorum. 171.
 Venefici. 209.
 Venenum pro remedio. 53. Venena subvertendæ veritatis. 130. Venena fellis. 261. venenati sermonis contagium. 89.
 Venter solutus in fluxum. 232.
 Ventilare preces nostras non debemus. 205.
VENUS calva. 226.
VENUSTUS martyr. 30.
VERIANUS episcopus. 77.
 Veritatis imago. 130. Veritatis origo. 194.
 Quænam sit origo veritatis & caput. 194.
 Veritatis caput & origo. 198. Veritatis sacramentum. 135. Veritas cogit ad bonum. 216. Veritas evangelica. 53. 155. Veritas Spiritus sancti. 117. Veritatis plenitudo. 105. Veritas christiana. 134. Veritas ecclesiastica. 130. Veritatis ecclesiasticæ lumen. 150. Veritatem factis destrueret. 235. Veritatis hostes. 36. Veritatis inimicos ignis absument. 346. Veritas facinoris dolore corporis exprimitur. 220.
 Vernaculi dii Romanorum. 226.

VERULUS a Ruscade. 336.
 Vestigiæ cognationis. 47. Vestigiæ gloriarum. 25.
 Vestis algentibus deest. 159. Vestis pretiosæ cultus. 191. Vestium insignia. 176.
 Vestis debet esse congrua. 262. Vestem muliebrem induere non licet viris. 101.
 Vetustate temporis frustratur quod de sæculo cupitur. 348.
 Vicaria ordinatio. 148. Vicarius & successor. 117. Vicarii Cypriani absentis duo episcopi & duo presbyteri. 51. Vicariæ litteræ. 97. 163.
 Vicem malis non reddendam. 314.
 Victima debet presentibus fratribus immolari. 97.
 Vincit semel qui statim patitur. 25. Vinci non potest Christianus. 95. Victi nolunt succumbere. 155.
VICTOR episcopus. 52. 77. 99. 102. 117. 124. Victor quondam presbyter. 97. Victor ex lectore diaconus. 13. Victor in metallo constitutus. 158. 161. Victor a Gor. 334. Victor ab Assuras. 336. Victor ab Octavo 337.
 Victores in secundo prælio. 185.
VICTORIA conjux Felicis presbyteri. 27.
 Victoria per timorem. clxij.
VICTORIANA. 335.
VICTORICUS episcopus. 77. 117.
VICTORINUS martyr. 30. Victorinus a Thabraca. 333.
Vicus Cæsaris. 333.
 Viduarum cura commendatur. 49. Viduæ antequam nuptæ. 179. Vidua quæ pavit Heliam. 242. Viduæ probatæ honorandæ. 325. Viduæ protegendæ. 328. Vidua Evangelii. 242.
 Vigilat in pluma. 5.
VIGILIUS. ccxxij. ejus electio. ccl.
 Vigor episcopatus. 80. 112. Vigor evangelicus. 66. 120. Vigor fidei sincerus. 26.
 Vigor fidei. 69. 203. Vigor conscientie victricis. 160.
VINCENTIUS episcopus. 117. Vincentius a Thibari. 334.
 Vinculum christianæ veritatis. 56. vinculum unitatis. 123. 143. vinculum fidei. 137. vinculum fortissimæ caritatis. 160. vinculum pacis & concordie. 129. vinculi maritalis pudor. 100. vincula Christianorum sunt ornamenta. 159.
 Vindicta Christianorum. 255. 272. vindicta pro persecutione. 221.
 Vineæ Domini domus Sabaoth. 108.
 Vineam grando debilitat. 218.
 Vir gravis non facile flecti debet. 70. viri caput est Christus 270. Vir infra virum jacens. 342. Viris vetitum induere vestem muliebrem. 101.
 Virga ferrea. 65. 74.
 Virgines se Christo dicaverunt. 174. tam carne quam mente se Deo voverunt. Ibid. Virgines quæ se ex fide dicaverunt Christo castæ perseverant. 102. si perseverare non possunt vel non volunt, melius est ut nubant. 102. Virgines quæ statum suum firmiter semel tenere decreverunt. 102. Christo dicatæ & ipsius sanctitati destinatæ. 103. nativitatibus iteratæ major sanctitas in virginibus. 180. Virgines angelis Dei æquales. 180. resurrectionis gloriam jam tenent. Ibid. flos ecclesiastici germinis. 174. illustrior portio gregis Christi. Ibid. Dei imago. Ibid. per eas floret Ecclesiæ fecunditas. Ibid. excedunt cum gloria sua. 233. Præmium virginum. 174. 180. virginittatis laus. iv. 72. 160. 174. virginittatis bonum. 315. Virginum dominus & caput Christus. 180. virginittas de dono Dei venit. iij. Dominus non jubet, sed hortatur ad virginittatem. 180. Virgines corruptæ

non mariti sed Christi adulteræ. 103. 172.
 Virginibus corruptis poenitentia plena imponitur. 103. magna supplicia pro amissa virginittate. 179. frequenter Ecclesia virgines suas plangit. 179. Plurimæ virgines corruptæ per illicitas & periculosas conjunctiones. 102. Virgines cum masculis habitare non debent. 102. corruptæ virgines ex ornatu. 177. nimis corruptæ a cœtu virginum arcendæ. 178. ne perdant alias quæ perierunt. Ibid. auro & margaritis ornata ornamenta cordis perdidērunt. 177. soli Domino ornari debent. 174. Virgo non est quæ sic vivit ut possit amari. 176. pudica non est quæ suspiria adolescentium post se trahit. Ibid. Virgo non solum esse sed & intelligi debet & credi. 174. Virgo dum oblectat alios ipsa polluitur. 179. adversus virgines divites, quæ bonis suis uti se debere contendunt. 175. mœror de periculo virginum captivarum. 100. sæpe obstetrices falluntur in probandis virginibus. 102. Jubet Cyprianus inspiciantur virgines diligenter. 103. virginittas continentia. 68. virginittas immaculata. 351. virginittas conjugii excellentior. lxxxiv. si obviaverint tentamenta, adest Deus qui victoriam promittit. Ibid.
VIRTIUS presbyter. 52.
 Virtutes omnes solent fieri in nomine Christi. 358. 362. Virtutem verbis præferre. 235.
 Virus inclusum. 186. Virus malorum blandientium. 5. Virus discordiarum. 261.
 Viscerum infirmitas cessit. 185. Viscera hiantia. 185. Viscera fessa laboribus. 159.
 Visio oblata Celerino, ne lectoris munus recuset. 47. Visiones. 79. 234. Somnia & visiones ineptæ quibusdam videntur. 124. Nocturnæ visiones. 19. 20.
 Vitæ æternæ descriptio. cxlij. Vitæ æternitatis. 26. Vita hic aut amittitur aut tenetur. 224.
 Vitiorum furentium varietas. 220. Vitiorum enumeratio. 230. Vitiorum assertores blandi. 339.
 Vivendi tenor. 173. Vivimus per Christum. 160.
ULULE. 336.
 Unanimitas & concordia. 58. 59. Unanimitas fidei & veritatis. 143. Unanimitas christiana. 153. Unanimitas deprecantium. 198. Unanimitatis sacramentum. 80. Unanimitatis exempla. 95. Unanimitas sub Apostolis olim fuit. 203.
 Undæ circumspumantes. 344.
 Ungi debet baptizatus. 125.
 Ungula effodiens. 4. 185. Ungulæ pulsantes ac lantes. 16. Ungula resulans recurat in vulnus. 344.
 Unitatis origo. 195. Unitatis vinculum. 116. 143. Unitatis sacramentum. 132. 142. 155. 196. Unitatis divinæ ratio. 130. Unus & idem Dominus, qui habitat in nobis conjungit ubique suos vinculo unitatis. 143. Unitas a Domino tradita. 57. Unitas evangelici sacramenti. 65. Unitas institutionis catholicæ. 58. 59. Unitatis Ecclesiæ catholicæ. 56. 61. 66. 68. 72. 73. 74. 75. 127. 128. Unitatis origo in Petro. 131. Unitas sacerdotalis exorta ab ecclesia Romana. 86. Unitas separari & dividi non potest. 151. Unitas scindi non potest. 202. Unitatem scindens graviter peccat. 213. Unitatis & pacis inimicus. 89. Unitatis divinæ inimicus. 153. Unitatis tenacitas ac firmitas. 252. Unus actus & una consensio secundum Domini præcepta. 28.
 Volucres Deus pascit. 241.

INDEX RERUM ET VERBORUM.

Voluntas Dei fiat in nobis. 208. Volun-
tatem Dei facere debemus. 234.
Votum Deo reddendum. 315. Coniuges
sæpe domicilia singularia eligunt, ut votis
communibus satisficiant. clxxxvj. Pro
tuendis paribus votis. Ibid. Qui ex voto
suo aliquid faciunt. clxxxix. Membra
Christo dicata. 100. Membra in æter-
num continentia honore pudica virtute
devota. 100. Pudori corpora dicata.
179.
Vox purificatione confessionis illustris. 26.
Vocis prostitutæ audacia venalis. 5.
URANIUS. 31.
URBANUS confessor. 60. 61. 64. 65.
Urbici clerici. 53.
Usura vituperatur. 183. Usura vetita. 318.
Uthina. 333.

Utica. 166. 335.
Utilius quædam tacentur in præceptis. 340.
Uva melius vestitur erumpentibus pampi-
nis. 345. Uvæ sanguis. 105.
WANDALORUM gens. ccxlix.
Vulgus stultum & credulum. 226.
Vulnera conscientia. 238. Vulnerum glo-
ria. 46. Vulnerum gloria victoriam fe-
cit. 47. Vulnerum clara signa. 47.
Vultronæ fluvius. ccxlix.
Vultus minax. 258.
Uxor a viro non discedat. 326.

X

X Antonicæ fines. ccxlix.
XISTI episcopi Romani martyrium.
165.

Z

ZACHARIAS occisus in templo. 88.
269.
Zama. 336.
Zelare non modicum crimen est. 255. ze-
lus divinæ fidei. 132. Zeli infania. 95.
Zeli dolor. 103. Zelus amicitiam ab-
scindit. 230. Zeli perniciēs late patet.
257. Zeli vulnera abstrusa sunt & oc-
ulta. 258.
Zelotypi disciplina Christi. 30.
ZETUS episcopus. 62.
Zizania in Ecclesia. 65.
ZOSIMUS a Tharassa. 336.

E R R A T A.

Pag. 342. lin. 11. spectada *lege* spectanda. Pag. 372. l. 22. animus *lege* animum. Pag. 378. l. 28. parricidiis *lege* parricidas.
Pag. 389. l. 22. condidisse *lege* condidisse. Pag. 398. l. 38. suspiciatur *lege* suspicatur. Pag. 401. l. 16. hortamento *lege* hor-
tamenta. Pag. 413. l. 41. pleraque *lege* pluraque. Pag. 435. l. 42. ecclesiæ Carthaginensis *lege* Romanæ. Pag. 443. l. 33. Cy-
priano *lege* Cypriano. Pag. 445. l. 4. cthedra *lege* cathedra. Pag. 450. l. 13. interitus *lege* interius. Pag. 468. l. 15. & Valeriano
lege & Volusiano. Pag. cccvj. l. 55. cautus *lege* lautus.

